BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
35 M H
15

EPISTOLAE PAVLI ET ALIORVM APOSTOLORVM, CVM Actis, per R. D. Thomam de Vio Caietanum Cardinalem S. Xyſti, ad Græcorum codicum fidem caſtigatæ, & ad ſenſum literalem quàm maximè accommodatæ.

MAIORE, QVAM HACTENVS vnquàm, diligentia emendatæ: cum indice.

LVGDVNI,
Apud Gaſparem à Portonarijs.
1558

AD CAROLVM QVINTVM, ROMANORVM IMPERatorem,&c. Thomas de Vio Cardinalis ſancti Xyſti.

INter præclariſsimas animi tui dotes plurimas tua ſingularis ab vniuerſis prædicata religio, coëgit, vt Commẽtarios in Pauli aliorúmq; Apoſtolorũ epiſtolas nuper editos, tibi dicarẽ, quo & religioſum opus tantique Cæſaris ſplẽderet nomine, & officiũ meũ quod perſoluere nequiui, veniendo ad maieſtatis tuæ manus oſculandas vel ſic ſupplerem. Et quoniam intentionis meę fuit ſenſum duntaxat germanum proſequi, ideo Apocalypſim Ioannis omiſi: fateor enim ingenue me non penetrare illius myſteria iuxta ſenſum literalem. Suſcipe itaque humaniſsime princeps munuſculum hoc ſolita benignitate: & in eo me ſeruum dediti ſsimum complectere.

Vale felix ſemper Auguſte.

¶ Index commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti, in Epiſtolas Pauli & aliorũ apoſtolorum, & in Acta Apoſtolorum, cuius numerus folium, a priorem, b poſteriorem faciem chartæ indicat.

Abba Syra dictio eſt, pater verò Latina ex Græcis tamẽ mutuata: & idẽ ſignificãt. ad Ro. 8. 52. a. in prin.

Actiones hominum quantumcunque ex debito naturali, aut legali fiant, ſi ex dei dilectiõe fiãt vitæ æternæ meritoriæ ſunt. ad Col. 3. 314. a

Accuſationem presbyteri Paulus non facile admittendam cenſuit propter ſtatus reuerentiam. ad Col. 3.

Adam in ſtatu innocentiæ quãtum ad humidi naturalis fluxum habebat corpus corruptibile, ſed nõ mortale: ſi enim in illo ſtatu perſtitiſſet, nunquam fuiſſet mortuus: mors enim illi in peccatum indicta eſt, vnde poſtea ad peccati ſtatum tranſiens, corpus corruptibile & mortale habuit. 1. ad Cor. 15. 172. a

Adoptionis gratia communis eſt ſupernis ſpiritibus & hominibus ab vno eodémque patre domini noſtri Ieſu Chriſti: ita quòd omnes tam ſpiritus cœleſtes quàm homines adoptiui filij dei ſunt. ad Epheſios 3 266. b

Aeris appellatione quandoque non elementum aeris, ſed ſubtile corpus noſtris ſenſibus ignotum venit: natum localiter ab anima moueri ad omnes poſitionis differẽtias abſq; aliqua ex parte corporis repugnantia. ad Epheſ. 2. 260. a

Affectus ſuperbiæ aut inuidiæ ſocietatis deſertionem parit. ad Hebr. 10. 399. a

Afflictio eſt materia patientiæ, & occaſio vt patientiæ virtus exerceatur: ſicut rerum copia eſt liberalitatis materia, & exercendæ liberalitatis occaſio. ad Ro. 5. 27. b. in fine.

Allegoria eſt ſenſus quo verba aliud ſignificant, & aliud ſonant. ad Gala. 4. 246. a

Amen, vere ſignificat. ad Rom. 1. 9. a. in fine

Amor proprius, ſiue carnalis ſiue mundanus pater eſt inuidiæ diuerſis rationibus: charitas autem omnem inuidiam excludit tam circa cõſortium in præcipuo amato, quàm circa alia aliorum bona: gaudet enim & ſi alij plus participẽt. & alia quæ ſequuntur. 1. ad Cor. 13. 153. a

Amor præferens propria ijs quæ Ieſu Chriſti, eſt peccatũ mortale: ſed amor quærens propria commoda, non autem

Ieſu Chriſti incrementa ſtudium imperfectorum eſt: qui ad quærendum meritum augmẽtum in aliis non ſtudet, ſed ſat eſt eis in propriis manere. ad Philip.2.284.b

Anathema Græca dictio eſt, per tranſlationem ſeparatum ſignificans, quemadmodũ deo dicata à communi vſu ſeparata ſunt: & propterea hoc nomen excommunicantes appellatos. ad Rom.9.63.a.in fin. & 1.ad Cor.173.b

Angelus infimarum ſubſtantiarum ſpiritualium nomen eſt, principatus autem ordinis illarũ quæ procuratis præſunt, virtutes verò ordinis ſupremi miniſtrantium ſeu exequentium. ad Rom.8.62.a

Angeli in ſacris ſcripturis ſæpe introducuntur loquentes, non ſolum hominibus, ſed quandoque inter ſeipſos: quam locutionem theologi intelligibilẽ interpretantur. ad Corin. 13. 151.b.in fine.

Angeli in cœlo multa ineffabilia diſcere dicuntur. 1. ad Cor. 12.148.a

Angeli ſupremi immediatè ad nos venturi non mittuntur, ſed per alios medios ſubdelegatos: inferiores autem quinque ordines immediate ad nos vẽturi mittuntur. ad Hebr. 1. 378.a. in fine.

Angelos aliquos deputatos eſſe ad hominum cuſtodiam videtur ſenſiſſe & primitiua eccleſia. Act.12,484.a

Animæ in inferno velut in anguſtia & preſſura cruciãtur: quorum neutrum conſumit, & tamen cruciat. ad Rom. 2, 12.a.in princ.

Anima noſtra & eſt anima, & eſt ſpiritus: eſt anima ꝑ quãto animat corpus, eſt ſpiritus pro quanto intellectualis ordinis eſt, & ſupernis communicat. 1. ad Cor.15.169.b

Anima etiã ipſa in eſſe animæ viuit propriis officiis quatenus eſt anima: ita quòd nõ ſolũ corpus noſtrũ viuit officiis animæ quatenus animat corpus, &c. 1.ad Cor.15.169.a

Animus cõcupiſcẽs vetita, in hoc differt ab animo concupiſcente illa met non vetita, quòd nõ vetitus animus ſimplici appetitione cognoſcit, vetitus autẽ animus non ſimplici, ſed vt appareat liber, &c. quoniam certat velut pro gloria contra mandatum libertatis eius reſtrictiuum. ad Rom.7.42.a

Apoſtaſia Græca dictio eſt, & ſignificat defectionem ſeu rebellionem ab obediẽtia, ſtatu, profeſſione, &c. 2. ad Theſ. 2, 331.a.b

Apoſtoli ad hoc à Chriſto miſſi ſunt, & ad hoc ſtuduerunt vt infererent obedientiam fidei, vt in captiuitatem reducerent omnem

omnem intellectum in obſequium Chriſti. ad Ro. 1.2.b
Apoſtoli Chriſti dũ prædicando diſcurrerent, circunducebant mulierem aliquam miniſtrantem eis ſumptus neceſſarios. 1. ad Cor.9.130.a
Apoſtoli vndecim non per ſuffragia, ſed per ſolius Chriſti electionem creati fuerunt, & Paulus ſimiliter. Mathias autẽ per ſuffragia apoſtolatũ adeptus eſt. Act.1.462.b
Apoſtoli ſoli poſt Chriſti mortem ſacerdotes erant: quibus & manuum impoſitio reſeruata legitur, vnde apertè colligitur, quòd epiſcoporum ex officio eſt in ſacramento confirmationis manus imponere. Actuum 8.477.a
Apoſtolorum eſt vniuerſalis eccleſiæ regimen, non ſolum verbo & actione, ſed etiam ſcriptura: vnde ſola ſcripta ab apoſtolis ſeu ab eis approbata, ſacræ ſcripturæ authoritatem habent. 1. ad Corin. 12.150.b. in fine.
Aræ titulus Athenis quis fuerit, an ſcilicet ignoto deo, an dijs Aſiæ & Europæ, & Aphricæ, dijs ignotis & peregrinis. Actuum 17.494.a
Areopagita nomen eſt officij iudiciarij: nam Areopagitæ iudices graues Athenis erãt circa ſupremas cauſas decidendas. Act.17.495.a. in fine.
Arra in ſecuritatem contractus tam ſponſis quàm negotiatoribus datur. 2. ad Cor.179.b
Auaritiam vt iuſtitiæ opponitur, apud Gentiles nõ reputari peccatum, patet ex eo quòd rationabilem belli cauſam dicebant rationem propagandi imperij, præter hoc quòd leges ciuiles auaritiam citra iuſti pretij dimidium in contractibus permittunt. ad Epheſ. 5. 274.b
Auaritia appellatur ſimulacrorum cultus, eo quòd auarus colit aurum & argentũ quemadmodum colens ſimulacra: conueniunt ſiquidem in materia & in affectu, aurũ ipſum deo præponentes. ad Theſſa. 3. 311.b
BAptiZare in nomine Ieſu Chriſti, & in nomine patris, & filij & ſpiritus ſancti idem eſt. Actu. 2.467.a
Barbarum eſſe eſt eſſe relatiuũ, & nullus homo eſt abſolute barbarus: quoniam in omni genere ſunt homines in idiomate communicantes: ac per hoc inter ſe nullus eſt barbarus. 1. ad Cor.14.157.b
Barbarus eſt audiens loquentẽ, & ediuerſo quum ſe inuicem non intelligunt. ibidem.
in Baptiſmo gratia dei confertur animæ, vt ſignaculũ quoddam promiſſæ hæreditatis æternæ à ſpiritu ſancto: quemadmo

admodum ſi inter homines adoptionis tabella ſigno notariorũ & teſtium, aut ipſius adoptantis anulo ſignaretur. ad Ephe. 1.257.a

Bariesus Hebræum nomen eſt, cõpoſitum ex bar quod eſt filius, & Ieſus, quod eſt ſaluator. Actu.13.485.a

Belial ſonat abſque iugo. 2. ad Corin.6.204.a

Benedicere ſpiritu eſt laudare deũ aliena lingua ex dono ſpiritus. 1. ad Cor.14.157.b

Benedicere deo eſt benefacere. ad Ephe.1.254 a

Benefacere inimico in particulari nõ præcipitur niſi in neceſsitatis articulo, & tunc præcipitur quod neceſſariũ eſt tribui, dicẽdo ciba illũ: potum da illi: quoniã præcepta dei rationabilia ſunt, vt naturæ & indigẽtũs ſubueniatᷣ. ad Ro.12.84.a

Blaſphemia contra deum, turpis ſermo cõtra ſeipſum, & mendacium contra proximũ vniuerſa oris peccata cõprehendunt. ad Coloſ.3.312.a

Boni gratia nullum malum faciendum eſt, & multominus libet facere mala vt euitemus peiora. ad Rom.3.18.b

Bonum ſpirituale & bonum corporeum in hoc differunt: quòd bonum ſpirituale non eſt ita meum quin alterius ſit (quoniam ſuapte natura abſque damno meo commune eſt) bonum autẽ corporeũ, propriè eſt ita meũ quòd non alterius: & ſi alteri communicatur, à me tollitur. ad Cor.10.139.a

Bonus non fuit qui malos tolerare non potuit. 1. ad Cor.13. 154.a. in princ.

CAlicis vſus eſt communicatio ſanguinis Chriſti bibentibus: quia tãtum ſacramentaliter ſumentibus eſt ſanguinis Chriſti communicatio ſacramentaliter tantum: ſumentibus autem ſacramẽtaliter & ſpiritualiter, eſt ſanguinis Chriſti cõmunicatio ſacramentalis & ſpiritualis. 1. ad Corint.10.136.b

Caput myſticũ alicuius eſt quod gerit vicem capitis reſpectu illius: quoniam caput eſt membrum perfectius vniuerſos ſenſus habens: & eſt velut omniũ actionum gubernator, & propterea etiam vir mulieris caput dicitur: vtpote longe perfectior & ipſius gubernator, & alia pulchra quæ ſequũtur. 1. ad Cor.11.141.a

Capitis raſio ex Nazaræorum voto eſt ſecundum legem duplex, altera, ſcilicet per ſe, altera per accidẽs. Act.18.496.b

Cardinalatus officium an licite vendi ſeu emi poſsit. Actu.8. 477.b

Cauſa efficiens eorum quæ ſunt nobis intima, deeſt noſtris intimis, & adeſt magis nobis

quàm alia quæcunque cauſa, vtpote cauſa non ſolum in fieri, ſed etiã in ſeruandis. Actu. 17.494.b

Cauſæ extrinſecæ ſunt duæ, finalis & efficiens. ad Ro.8.54. a

Cœli tertij nomine intellexit Paulus ſupremum cælum: quoniam in ſacra ſcriptura trium cælorum fit mentio, infimum eſt cælum aereum, medium eſt cælum, tertium eſt aquæ omnes quæ ſuper cælos ſunt, empyreũ ſiquidẽ cælum à poſterioribus traditũ nullibi in ſacra ſcriptura inuenitur. 2.ad Cor.12.225.b

Cenchreæ portus Corinthiorum eſt. Act.18.496.a.in fine.

Cœna domini quomodo antiquitus repræſentabatur. 1.ad Cor. 11.143.b

Cœnæ dominicæ repræſentationi duo abuſus admiſſi: alter quòd vnus alium nõ expectabat ſecundus quòd diuites epulis abundantes ad ſatietatem & ebrietatem vſque comedebant & bibebant: pauperibus autem nihil mittebant. 1. Cor. 11. ibi. & fo. ſeq. a

Chaldæa Meſopotamiæ pars eſt, in qua Meſopotamia eſt etiã ciuitas Charã Syriam verſus. Actu.7.473.b

Charitas iuxta textum Græcum 1.ad Co. 13. dilectio nominatur. 1.ad Cor.13.151.b

Charitas quantum eſt ex parte temporis neſcit caſum: quæ tamen perditur ex peccato mortali. 1.ad Cor.13.154.a

Charitas eſt maior reliquis duabus virtutibus theologicis principatur enim, fidem mouendo ad credendum omnia, & ſpem mouendo ad ſperandũ omnia, &c. 1.ad Co.13.151.a.b

Chriſtus ſicut mediator eſt dũ hominibus à deo dona conferuntur, ita mediator eſt in actione gratiarũ. vnde eccleſia in orationibus ſuis ſemper adiũgit per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, &c. ad Rom. 1.3.a

Chriſtus niſi reſurrexiſſet, homines à peccatis ſuis iuſtificati non fuiſſent, quoniam non credidiſſent. ad Ro.4.27.a

Chriſti iuſtificatio in cruce ſuapte natura fuit in omnes homines, quoniã ipſe eſt caput totius eccleſiæ à principio mundi vſque ad finẽ: & propterea ipſius meritũ eſt ſuapte natura meritum omnium quantũ ad ſufficientiam. ad Ro.5.31.in fine.

Chriſtus nullum vnquã habuit in ſeipſo peccatum, ſed peccatũ induit, aſſumendo ſimilitudinem carnis peccati. ad Ro.8. 47.a.in fine.

Chriſtus quòd ſit finis legis etiam Iudæi increduli fatẽtur, dum dicũt prophetas vſque ad Meſſiam prophetaſſe. ad Rom. 10. 70.b

Chriſtus non elegit ea quæ ſibi ſecundum naturalē affectū voluntatu placebāt, ſed quæ ſummè diſplicebant, ad ædificationē eccleſiæ. ad Ro.15.92.a

Chriſtus à principio conceptionis ſuæ tantam virtutem habuit, vt potuerit reddere corpus ſuum ſpirituale. 1. ad Corin.15.169.b

Chriſtus nomen eſt regiæ dignitatis, ſecundum humanam naturam competens: imago autem dei ſecundum naturā diuinam nomen eſt filij: quoniam filius ex modo productionis ſuæ in patris ſimilitudinem generatur, & in hoc à ſpirituſancto differt. 2. ad Corin.4.189.a

Chriſti ætas plena eſt quo ad aſſecutionem omnium ſpectantiū ad vtilitatem: cum fuerit 30. annorum. ad Ephe.4.270.a

Chriſtus corporalium actionum & paſſionum (ſcilicet comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiuſmodi) experientiam habuit. ad Philipp.2. 188.a

Chriſtus quantum ad ſufficientiam vnus pro omnium ſalute mortuus eſt, quantum verò ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus eſt pro quanto vitam corporalem omnibus per ſuam mortem in generali reſurrectione conferet, quāquā non omnibus vitā glorioſam. 2. ad Cor.5.196.b. in fine. & fo. ſequen.a

Chriſti corpus aliqui ſacramentaliter tantum manducant & bibunt, quos Paulus appellat mādūcare vel bibere indigne, aliqui verò ſumunt ſacramentaliter & ſpiritualiter qui à Paulo appellantur manducantes ſeu bibentes digne. 1. ad Cor.11.145.b

Chriſtus eſt velut hypoſtaſis ſui corporis myſtici quod eſt eccleſia. 1. ad Corin.12.149.a

Chriſtus in cœlo verè ſtat, non autem ſedet quo ad corporalem ſitum, quoniam ſtare naturalis hominis ſitus eſt. Act.7. 475.a

Chriſtiani omnes ſpiritu ſancto agente profitentur Ieſum dominum. 1. ad Cor.12.147.a

Chriſtiani omnes, domeſtici fidei appellantur, quia vniuerſa eccleſia Chriſtiana, vna eſt domus dei viui. ad Ga.6.252.b

Chriſtiani templum ſunt domini, & ſi Chriſto coaptantur, creſcunt in templum ſanctum habitaculum mundum coram deo. ad Epheſ.2.261.a

Cibos impuros ſecundum legem Hebræi appellabant & communes & immundos: immundos quidem ſecundum legem, communes autem ſecundum quandam modeſtiam loquendi cum gentibus. Actuum 10.481.a

Cibus nullus ſecundum ſe ſeu per Chriſtum eſt immundus: relatus autem ad cõſcientiam exiſtimantem eum immundum, eſt immundus illi. ad Ro.14. 89.b.in principio

Circuncisio apud Iudæos erat ſignum profeßionis legis.ad Roma.2.15.b

Circuncisionem accipiebãt conuerſi ex gentibus tanquam neceſſariam ad ſalutẽ,Iudæi autem etiam ſi non reputarent ipſam neceſſariam ad ſalutẽ, ratione cuiuſdam prærogatiuæ ſui generis circũcidebãtur. ad Gal.5.247.a

Circuncisio & feſtorum obſeruatio apud Iudæos quædam ceri monialia erãt.ad Gal.5.ibi.

Complãtatio apud apoſtolũ pro inſitione ſumitur.ad Roma. 6. 33.b.in fine

Cõfidentia eſt audaciæ fundamẽtum, imò proprium videtur eſſe confidentium audere.2.ad Cor.10.216.a

Cõiugia inter diſpares cultu prohibentur.1.ad Cor.7.127.a

Coniugi negare debitũ(ſiue fraude fingẽdo aliquã excuſationẽ ſiue aperte negãdo)peccatũ iniuſtitiæ eſt,& eſt ex ſuo genere mortale ſicut quælibet alia iniuſtitia.1.ad Cor.7.121.b.in fi.

Coniugis infidelis diſceſſus an præbeat coniugi fideli libertatem ineundi aliud coniugium ſecũdum Pauli doctrinam .1. ad Cor.7.124.a

Cogitationes ſunt prima munimẽta diabolica,in quibus comprehenditur tota pars cognoſcitiua,omnes aſtutiæ,omnes artes contra Chriſti fidẽ & bonos mores.2.ad Co.10.218.b

Cõflictus hominis aduerſus dæmones fictio apud Gentiles habetur.ad Epheſ.6.280.b

Cordis dilatatio ex duobus cõſtat, alterum eſt humanum ſtudiũ ad cor ampliandum, ne inter humanos reſpectus anguſtetur:alterum eſt diuinæ donum gratiæ huiuſmod delectationẽ complens, qua homo dilatato iam corde,& libere delectabiliter quæ dei ſunt exequitur. ad Cor.6.203.b.in prin.

Cõſcientia in hoc differt à cogitationibus accuſantibus vel defendentibus, quòd cõſciẽtia ſonat applicationẽ ſciẽtiæ ad factũ ſeu faciẽdũ,examinãdo illud an factũ vel nõ factũ, an bene vel male factũ,&c. cogitationes autẽ accuſantes vel defendentes ſunt velut partes hinc & inde ad ſciẽtiæ examẽ cõcurrentes velut allegãtes rationes pro & cõtra ex naturalibus rationibus.ad Ro.2.13.b

Conſcientia erronea ligat.ad Ro. 14.89.b

Conſuetudo præcipuum locum habere debet in ijs quæ nõ ſunt in ſacra ſcriptura diffinita.1. ad Cor.11.143.a

Corpus

Corpus humanum quod ſeminatur animale, id eſt, viuens ex officijs animæ vegetantis ipſum, reſurgit corpus ſpirituale, hoc eſt non ex officijs vegetationis, ſed ex virtute ſpiritus viuens.1.ad Cor.15.169.a

Corpora damnatorum poſt reſurrectionē incorruptibilia erunt ſine vſu venereorum, ciborum & humidi fluxu. ſed non erūt glorioſa & impaßibilia.1. ad Corin.15.170.b.in fine.

Corpus verſus mortem tendens vt continua reſolutione non æqualiter deficit, ſed quo plus verſus mortem veteraſcit plus augetur deficere, ita animæ profectus longe maior ſignificatur, quanto magis renouatur & magis cæleſti nouitati appropinquat.2. ad Cor.4. 191.b.in fine.

Corpora glorioſa ſplendentia, in die iudicij nubem gloriæ efficient, quemadmodum videmus in cælo in illa parte quæ vocatur via lactea.ad Ephe. 4.324.a

Corpora humana in reſurrectione induent ab extrinſeco dono incorruptibilitatē & immortalitatem, & non in aliam intimā tranſibunt naturam.1. ad Cor.15.172.a

Creatura nomine omnis natio, omnis hominum conditio appellatur.ad Ro.8.53.b

Creatura omnis quantuncunque immortalis, imò etiam beata, alicui ſubiacet mutationi.1. ad Timoth.6.350.b

Credendi tota ratio eſt deus, qui omnium quæ credimus reuelator creditur, vniuerſæ quoq; ſpei noſtræ ratio eſt deus, qui beatitudinem promiſit: nec minus vniuerſæ dilectionis noſtræ ratio deus eſt, quem ſuper omnia & in omnibus diligimus.prima ad Cor.13.156.b

Credere eſt donum dei gratuitum. ad Epheſ.2.261.b

Cultus diſparitas abſolute inter coniuges eſt quædam illegalitas, non ſolum coniuges adinuicem referendo, ſed etiam ad prolē: & alia pulchra quæ ſequuntur.prima ad Corin.7. 123.a

Cura animarum officium præcipuum ac ſpiritualißimum donum dei eſt, & propterea illud vendere aut emere ſuapte natura ſimoniacū eſt, & non quia ab eccleſia prohibitum. Actu. 8.477.b

Cymbalum quid.1. ad Corin.13. 152.a

D*Electatio naturalis nihil aliud eſt quàm quies in bona diſpoſitione.1.ad Cor.12. 150.b*

Delictum peccatum eſt à præceptis affirmatiuis declinans.ad Galat.6.251.a

Demeritum & incredulitas hominum non tollit veritatem dei

dei, quanuis quandoque tollat executiones quæ ſecundum eorum merita futuræ erant: vt pœnitentia Niniuitarum Niniues ſubuerſionem ſuſtulit. ad Roma. 3. 18. in prin.

Dæmones ob euidentiam factorum coacti myſteria fidei credunt, ſed non ad iuſtitiam. ad Ro. 10. 72. a

Dæmones principum huius ſæculi appellatione intelliguntur. 1. ad Corint. 2. 105. b

Dæmones habitare in aëre, admittitur. ad Ephe. 2. 260. a

Dæmones eſſe ſpiritus aëreos credibile eſt & naturali philoſophiæ cõſonum. ad Ephe. 2. ibi.

Dei inuiſibilia quæ in ſeipſis videri non poſſunt, ab alijs conſpici poſſunt per ea quæ à deo effecta ſunt, vt cauſa per proprios effectus conſpicitur. ad Roma. 1. 7. a

Deus relucet in effectis ab eo velut in ſpeculis: quemadmodum requiritur ad videndum relucens in ſpeculo intuitus ſpeculi, ita ad conſpiciẽdum deum per ea quæ facta ſunt, intellectio factorum à deo requiritur, & alia multa pulchra de hoc. ad Roma. 1. ibidem.

Deo ſoli naturale eſt noſſe quod eſt deus: quoniam ipſi ſoli naturale eſt videre deum in ſeipſo, angelis autem & hominibus non niſi per effecta conſpicere deum datum eſt naturali facultate. ad Ro. 1. ibidem.

Deus benedictione laudis benedicẽdus eſt. ad Ro. 1. 9. a. in fi.

Deus notitia approbationis eas tantum petitiones nouit quæ ſunt ſecundum deum, & propterea eas approbat, quia ſunt ſecundum deũ. ad Ro. 8. 58. a

Deum etiam ipſi philoſophi confitētur eſſe extra & ſupra vniuerſum. 1. ad Cor. 131. b

Dij multi quo ſenſu dicantur. 1. ad Cor. 8. 128. a

Deus proprium principium noſtrarum operationum à Paulo accommodatur (cuius eſt intime efficere etiam ipſa noſtra opera, nõ ſine nobis, ſed in nobis, non ſine cauſis ſecundis, ſed in ipſis cauſis ſecundis) ad illorum ſtultitiam tollendam, qui cauſis ſecundis proprias actiones ſubtrahebant, ex eo quòd deus efficit omnia. 1. ad Corinth. 12. 147. b. in fi.

Deus nihil intuetur niſi in ſeipſo deo, ſed ille intuitus eſt longe clarior quàm videre facie ad faciem: & eminēter in ſe includit quicquid perfectionis & claritatis eſt in videre facie ad faciem intelligibili intuitu. 1. ad Cor. 13. 155. b

Deus aliter eſt pater Ieſu Chriſti, & aliter pater miſericordiarum, quia Ieſu Chriſti eſt pater naturalis, miſericordiarum verò eſt pater voluntarius, quoniã illũ genuit ex ſua eſſentia

eſſentia ſibi conſubſtantialem: iſtas verò generat ſua voluntate.1.ad Cor.1.175.b

Deus qui cor intuetur.factū non diligit,ſed cor penſat,cuius eſt hilaritas vel triſtitia,cuius eſt eſſe ſpontaneum vel coactum. 2.Cor.9.214.a

Deus nō ſimpliciter miſericors ſed diues in miſericordia deſcribitur,eo quòd nulla ex parte de eſt aliqua miſerendi efficacia, ſed omni carens ſuperiore & omnium creator ac dominus poteſt quęcunq; & quantūcunque miſericordiæ effectum exercere.ad Ephe.2.260.a

Deus quāuis omnia creauerit,ac per hoc verū omnium rationes angelis manifeſtauerit,& rerum naturas intelligendas porrexerit hominibus, reſeruauit tamē in arcano ſuo notitiā certis temporibus agendorum, iuxta illud,non eſt veſtrū noſſe,&c.ad Ephe.3.266.a

Deus ſecundum ſe nomine caret: quoniam innominabilis eſt,& propterea nomen Chriſto datū ſimpliciter & abſolute eſt ſuper omne nomen, quoniam eſt ſuper omne nominabile. ad Phil.2.288.a.b

Deus nō ſolum ab hominibus inuiſibilis eſt,ſed à quibuſcunque ſubſtantijs ſpiritualibus, quantumcunq; excellentibus, iuxta illud,nemo deum vidit vnquam.& ſecundū vires naturales cuiuſcunq; creaturæ, ad Coloſ.1.300.a

Deus tribus modis loquitur homini,ſcilicet vel intelligibiliter vel imaginabiliter,vel ſenſibiliter.ad Heb.1.375.a

Deus non habitat in templo tanquā locatum in loco & contentum in continente,ſed ſecundū venerationē,& cultū nominis ſui.Act.7.475.b.in prin.

Deus prouidet de neceſſaria ad ſalutem fide cuicunque in animo timenti deū & opere iuſtitiam facienti, quantūcunque barbarus fuerit, & nihil de Chriſti fide ſciens. Act.10. 481.b

Deum eſſe & quòd inquirētibus ſe remunerator ſit, neceſſariū fuit credere omni tempore à principio mundi, alia autem in ſpeciali non fuit omni tempore neceſſarium credere, ſed prout deus ſucceſſiue reuelauit creuit explicatio fidei, creuit & extenſio credendorum neceſſario ad Heb.11.401.a.b

Dictio interpretata modo Græci modo Gentiles, eadem dictio eſt, & proprie ſignificat Græcos, extenditur autem ad ſignificandū Gentiles.1.ad Cor. 1.102.b

Dies immediate ſequens diem ſeptimum eſt vna ſabbatorū, qui ſemper apud Hebræos ſabbatum eſt, dies dominicus vna ſabbatorum appellatur: quia

quia eſt vnus in ordine ad dies qui ſemper ſunt ſabbata. 1.ad Cor.16.173.a.b

Dilectio Chriſtiana in hoc ſuperat reliquos amores, quòd non ſolum eſt ad diligentes ſe, ſed ad omnes etiam ignotos, & inimicos. 1.ad Theſ.3, 321.a

Differentia inter vetus & nouũ teſtamentũ, inter ſtatum euangelicũ & ſtatum legis, explicatur penes gratiam & eſcas. ad Heb.13.408.b.in fine.

Diffinitio diuina conformium filio dei prior eſt diuina præſcientia eorundem. ad Roma. 8, 59, b

Diligere debet vnuſquiſque proximum ſuum ſicut ſeipſum, hoc eſt, amore amicitiæ. quod eſt velle illi bonum honeſtum, bonum vtile, bonúmque delectabile propter illum non propter te: ſicut vis tibiipſi bona hæc propter teipſum. ad Rom. 13. 86. a

Dionyſiúne Areopagitæ ſint libri de diui.no. & de cœleſti ac eccleſ. hierar. incertum eſt. Act.17. 495, b.in prin.

Diſcipuli Chriſti omnes (tam ſcilicet duodecim quàm ſeptuaginta) Galilæi fuerunt, Actu. 1.461.b

Diſcipuli aliqui primitiuæ eccleſiæ etiam ſecundum ſcientiam acquiſitam docti fuerunt: vt Nicodemus (qui erat magiſter in Iſrael) & Paulus & Lucas medicus, & Apollos, &c.1.ad Cor.1.103.a b.

Diuina videri à nobis per ſpeculum in ænigmate duobus modis verificatur. nam & videmus deum non in ſeipſo, ſed in eius ſimilitudinibus, quæ ſunt creaturæ: nec ex hac inſpectione ſimilitudinum claram habemus de dei & cœleſtis patriæ conditionibus notitiam, ſed obſcuram, & videmus ex parte noſtri per ſpecies à ſenſibilibus abſtractas quaſi per ocularia ſpecula cum difficultate & obſcuritate quæ dei & cœleſtis patriæ ſunt. 1.ad Corinth.13. 155.a

Diuitiæ Chriſti inueſtigabiles dona ſunt Chriſti quæ omnem naturalem inquiſitionem excedunt. nullus enim requirere poteſt verbũ caro factum eſt, Chriſtus reſurrexit, & ſedet ad dexteram dei, & huiuſmodi. ad Ephe.3.265.b

Doctores ſcandalizantes non ſolum ſeipſos vituperant, ſed quantum ex eis eſt in dubium vertunt ſanctum aliorum miniſterium. 1.ad Corint.6.

Dominium dei triplex, ſcilicet commune, quo deus omnium eſt: ſpeciale quo eſt eorum dominus, qui ei ſponte ſeruiunt: & ſpecialiſſimũ quo ſolus eſt dominus occultorum cordu, ad quod dominium ſpectat iudicium operum ſecundum ſe

licitorum, inquantum pendet ex corde operantis. ad Roma. 14. 87. b

Donum ſecundum ſuam ſignificationem commune eſt nomen omnibus ſpiritus ſancti effectibus, accommodatur autem gratiis gratis datis. 1. ad Corinth. 12. 147. b

Donum linguarum non habet ex ſui ratione, vt ipſe loquens intelligat verba ſua. ad Corint. 14. 157. a

Doni diuini appellatione non ſolum veniunt conſecrationes, quæ à ſolo deo pendent, ſed etiam curæ animarum officiũ. Actu. 8. 477. b

Durum eſt quod tangenti nõ cedit, & ad animum tranſlatũ eſt, vt durus dicatur qui magna benignitate prouocatus non emollitur nec cedit prouocationi. ad Roma. 2. 11. a

Ecclesia in primitiua erant prophetæ publice prophetantes, ſicut & linguis loquentes. ad Corin. 11. 141. b

Ecclesia in primitiua alij à ſpiritu ſancto linguarum donum accipiebant, alij prophetiæ donum. Apoſtoli autẽ non ſolum linguarum dono donati ſunt, ſed ſpiritu ſancto repleti donum interpretandi ſimul habebant: quoniam ad hoc datæ ſunt illis linguæ, vt interprete non egerent diuerſis linguarum hominibus prædicantes. ad Corint. 4. 156. b

Eccleſia in primitiua per manus Apoſtolorum impoſitionẽ ſpiritus ſanctus dabatur ſenſibiles effectus facere, vt in Actibus Apoſtolorum patet. ad Galat. 3. 229. a

Eccleſia nõ ſolum eſt corpus Chriſti, ſed eſt corpus formatum de carne & oſsibus Chriſti in cruce, &c. quæ ſequũtur. ad Ephe. 5. 228. b. in princ.

Eccleſia in orationibus ſuis quatuor partes ſeruat. ſcilicet orationem, obſecrationem gratiarum actionem, & petitionem, exempla in litera patent. ad Philip. 4. 295. b

Electio beneficium eſt reſpectiue ad alios non electos, ſanctitas munditia eſt à peccatis: dilectio autem beneficium eſt, quo deus vult eiſdem bonum vitæ æternæ. ad Coloſ. 3. 312. b

Eleemoſynæ opulẽte ſuſceptæ reddunt quandoque ſuſcipientes remiſſos & tepidos, tum ad debita exercitia, tum ad ſanctiores mores, vt experientia in opulentis monaſterijs & eccleſijs teſtatur. ad Cor. 8. 131. a

Eleemoſyna ſuapte natura debet eſſe non ſolum beneficentia, ſed benedicentia: debet enim conſtare non ſolum ex benefacto, ſed ex benedicto: quoniam cum benefactis bona verba adeſſe debent. ad Corinthios 9. 213. b

Elimas

Elimas Hebræum nomen eſt dei mei menſuram ſeu cenſum ſignificans. Actu.13.485.a

Epheſus nomen eſt ciuitatis in Aſia minori. ad Epheſios 1. 254.a

Epiſtola Pauli ad Laodicenſes non inuenitur, ſicut non inuenitur quæ fuit vere prima ad Corinthios. ad Coloſ.4. 215.b

Epiſtola Pauli ad Hebræos non Hebraico, ſed Græco ſermone condita fuit, & an Paulus illius author fuerit, incertũ eſt. ad Hebr.1.374.a

Epiſtolæ ad Hebræos Clemens etiam author dicitur: qui & ipſe in vinculis fuit. ad Hebr. 10. 406.a

Epiſtola ad Coloſſenſes mutila eſſe cognoſcitur. ad Theſſa.3. 333.a

Epiſcopatum deſiderare ex proprio genere nullum peccatum eſt: ſecus autem eſt de appetitu gradus, honoris, prouentuum, & huiuſmodi: nihil enim horum opus eſt. ad Tim. 3. 337.b

Epiſcopos, et omnes prælatos irreprehenſibiles eſſe oportet: quoniam qua fronte alios reprehendere poteſt, qui reprehenſibilis eſt? diceretur nanque ſibi, medice cura teipſum. ad Timo.ibi.

Epiſcopi in primitiua eccleſia vxores habebant, patres veteris teſtamenti imitantes: cum nullibi hoc prohibitum legatur. ad Timoth.3. 340.a in principio.

Epiſcopis rara hoſpitalitas eſt. ad Timo.ibi.

Epiſcopus à turpi lucro alienus eſſe debet: quod ſi ſeruaretur, non audirentur tam turpia lucra, vt ea dicere turpe ſit: nec tantum de ſimonia intelligitur, ſed proprie de turpi lucro nimis ſparſo in epiſcopis eccleſiarum Chriſti. ad Timo. ibidem.

Eſus ſubſtantiæ panis non eſt communicatio corporis Chriſti: ſed eſus panis, hoc eſt, ſpeciei panis eſt in veritate communicatio corporis Chriſti, vt rei communicatæ participantibus illum, vna eademq́; res ſcilicet verum corpus Chriſti in ſubſtantia panis communicatur omnibus edentibus, quibus frangitur. ad Corint.10. 136.b

Euangelica potentia ad ſalutem, non ad perditionem tendit: quicunque enim perduntur, ex ſeipſis perduntur: qui autem ſaluantur, ex ſola euangelica potentia ſaluantur. ad Roma.1.4.b

Euangelicæ doctrinæ ad ſeruitium vti quãdoque elegantia & ſermone aut doctrina philoſophica pro loco & tempore prohibitum nõ eſt, alioqui conſtituere

ſtituere tam ſubiectum quàm vim prædicationis euangelicæ in doctrina philoſophica, vel in compoſita, ornata, & pulchra oratione ſacrilegum eſt. ad Corint.1.100.b.in fine.

Euangelica prædicatio quanuis in ſe ſtulta nō ſit, comparatiue tamē ad philoſophicam doctrinam ſtultitia appellatur, tum ex parte modi, tum ratione materiæ, & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Corinthios 1. 104.a

Euangeliſtæ non totam Chriſti doctrinam moralem ſcripſerunt. Actu.20.499.b

Euangelizare quemadmodum Apoſtoli ex iniuncto ſibi officio tenebantur, ita modo prælati tenentur, quibus ex officio prædicare incumbit, & væ eſt ipſis niſi euangelizent. ad Corint.9.132.a

Euchariſtiæ ritū & vſum Paulus Corinthios docuit, antequam eis epiſtolam ſcriberet, & vſqueadeo Pauli traditio apud Græcos perſeuerat, vt vſque in hodiernum diem in ſacrificio miſſæ conſecrando corpus Chriſti Græci Pauli verbis vtantur: hoc eſt, corpus meum quòd pro vobis frangitur. ad Corint.11.144.b

Euchariſtiam ad hoc vt homo nō indigne ſumat, neceſſarium eſt non ipſum ſimpliciter & abſolute à confeſſore probatum eſſe: ſed diuina gratia iuſtificatio requiritur, ad quam ſeipſum probare non ſufficit, ſat tamen eſt probatio ad non indigne ſumendum. ad Corinthios 11.145.b. in fine. & folio ſequen.a

Excommunicabantur in primitiua eccleſia, etiā propter otium non ſe corrigentes vt erubeſcerent, non tamen eccleſiaſticis cenſuris, quibus modo eccleſia vtitur: ſed quibus clauſtrales vtuntur, quæ ſunt pœnæ quædam à templo, vel fratrum cōuerſatione, vel menſa ſeparantes. ad Theſſa. vlti.333.a

Exemplar cuius imitatione artifex aliquid facit, eſt in quo imitatiue res fit, ſed non eſt per quod res fit: quoniam exemplar artificiatum non eſt: ſed artifex exemplar imitando: filius autem dei eſt non ſolum, in cuius imitatione omnia creantur: ſed etiam quod ſimul cum patitur efficit ea quæ creantur, & propterea de ipſo vtrunque dicitur, quòd omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt. ad Coloſ.10.301.a

Exiſtimare aliquem ſe aliquid ſcire dupliciter contingit, vel ſpeculatiue, & tunc proprie nullus ſcit aliquid, niſi qui ſcit ſe illud ſcire: vel affectiue, hoc eſt cū affectionibus eleuatur ex eo quod ſcit, vel deſpiciendo alios, vel ſe præferendo &

& huiuſmodi.ad Co.8.127.b

*Exterminator dicitũ ignis egreſ-
ſus à domino, qui populũ con-
ſumebat, niſi Aarõ inter mor
tuos & viuos medius occurriſ
ſet ad dominum placandum.
ad Cor.10.135.a.in fine.*

F*Acere ea quæ legis ſunt a-
liud eſt, aliud verò meri-
torie facere, & vtrunque de-
claratur ad Rom.2.13.a*

*Facere naturaliter omnia mora
lia quæ legis ſunt, eſt hominis
ſani: qualis non eſt homo in na
turalibus conſtitutus poſt na
turæ in primo parẽte lapſum:
facere aũt naturaliter aliqua
moralia quæ legis ſunt, homi-
ni etiã imbecilli cõuenit: qua-
lis eſt homo poſt primi parẽtis
lapſum.ad Rom.2.ibi.*

*Facta ſuperiorum non tam inui
tant quàm cogũt ſubditos ad
imitationem.ad Gal.2.237.a*

*Factionum capita apud Corin-
thios Pauli tẽpore in tribus ſe
extollebant, ſcilicet in bapti-
ſmo, ſapientia ſermonis, & ſa
pientia rerum.ad Cor.1.131.a*

*Farina miſta aquæ cõſperſio ſeu
maſſa vocatur.ad Co.5.116.a*

*Fideles velut membra Chriſti
ſunt, ac per hoc congregatio
fidelium, quam eccleſiæ nomẽ
ſignificat, eſt corpus Chriſti.
ad Ephe.2.159.a*

*Fides Ieſu Chriſti ab initio mun
di cum ſemper explicite vel im
plicite fuerit in omnibus, qui
peccatorum remiſſionem con-
ſecuti ſunt, ex hoc quòd vir-
tus fidei ad iuſtificandũ com-
mendatur & declaratur. lex
Moyſi non aboletur nec de-
ſtruitur, ſed declaratur quòd
nec in lege nec in legis operi-
bus, vt peccatorum remiſſiua
eſt.ad Rom.3.[illegible]b*

*Fides eſt velut eſſe ſubſtantiale
in Chriſtiano & fundamen-
tum reliquarum virtutum re
ſpectu.ad Cor.4.114.b*

*Fides, vt ad Ephe.2. dicitur, do
nũ dei eſt nõ creaturæ quo ad
ipſam voluntatem credendi,
ipſumq́; credere in deũ verum
quo ad explicationem horum
credibilium determinate fi-
des ex auditu eſt: quoniam au
diendo doctrinã euangelicã,
homines diſcunt quæ ſunt de-
terminate credenda.ad Rom.
10.73.b in prin.*

*Fide infirmus ſecundum Paulũ
quis dicatur.ad Ro.14.87.a*

*Fidem Chriſti Paulus apud Co
rinthios plantauit, Apollos au
tem rigauit: quoniã poſtmodũ
multum illis contulit, vt pa-
tet Actuũ 18.ad Cor.3.109.
b.in prin.*

*Fides credendorũ omnibus Chri-
ſtianis communis eſt, fides au-
tem agendorũ quibuſdam tã-
tum cõuenit, de qua eſt habere
fidem dei: quicunque dixerit
monti tollere, mittere in ma-
re, & in corde ſuo non heſi-*

tauerit,&c.ad Cor.12.148.a
Fidei actus charitati attribuitur imperatiue ſicut & actus patientiæ,& ſimiliter ſpei. ad Cor.13.154.a
Fides,ſpes,& charitas ſunt virtutes theologales habẽtes ſcilicet deũ pro proximo obiecto, fine & regula:& hæc tria ſola in anima principatum obtinent:reliqua verò quæ virtute aliarũ ſunt,ad manifeſtandum ſeu exequendum exiſtũt. ad Cor.13.156.a
Fidei ſpiritualis,ſpei ac charitatis quod intus homines habẽt, Chriſtus in ipſis dictat et ſcribit,non alieno ſed proprio nomine:& ipſe Chriſtus eſt,qui creditur, qui ſperatur,qui amatur ab ipſis ad Co.3.383.b
Fides quæ per charitatem,ſiue dilectionẽ operatur, hoc eſt vim ſuam exercet, à theologis fides formata appellatur:cõtraria verò fides informis dicitur.ad Gal.5.243.b
Fides eſt virtus moralis,qua dicta fiunt, ſicut & mãſuetudo virtus moralis eſt iraſcibilis moderatrix.ad Gal. 5.250.a
Fides vniuerſa in hoc conſiſtit,vt Ieſus Chriſtus credatur verus deus & verus homo qui enim hoc credit,ſtultus eſt ſi reliqua fidei Chriſtianæ non credit, quæ ipſe Ieſus Chriſtus ſequendo fecit,docuit mãdauit, &c. ab Heb.13.408.b.
Fides Chriſtiana & conſonãtia euangelij ad legẽ & prophetas pẽdet ex paſſibilitate Chriſti et reſurrectione eius. Act. 26.508.b
Fide homines etiã ſine operibus iuſtificantur: vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato ſi ſtatim morerentur:& ſi fides quæ operari parata nõ eſt,mortua ſit:quoniã ſuapte natura per dilectionem operatur.Iac.1.415.b
Filius dei æternus dicitur filius dilectionis patris,quoniã eſt filius dilectionis eſſentialis: genitus enim eſt non ex vno eſſentiali ſic & alio nõ, ſed ex omnibus eſſentialibꝰ natura eſſe, potentia,intellectu volũtate,& reliquis,alioquin integer deus genitꝰ nõ fuiſſet.ad Col.1.299.b
Fornicatiõis nomine Paulus vt genere vtitur ad adulteriũ,inceſtũ & hmõi. ad Cor.6. 115.a
Fornicatio ſimplex apud Gentiles peccatũ nõ reputabatur.ad Cor.6.119.b.in fin.ad The.4. 322.a.in prin.
Fundamẽtum Apoſtoli & prophetæ appellantur poſteriorũ reſpectu,Chriſtus autem ſimpliciter & abſolute fundamẽtum extat:quoniã nullus vnquam ſaluatus eſt, niſi in fide Ieſu Chriſti.ad Cor. 3. 109.b
GAmaliel quis fuerit. Act. 5.472.a
Gloriatio iuſtificatorum quo ad bona

bona animæ futuram gloriã reſpicit:quo ad bona verò corporis præſentem afflictionem: ita quòd non gloriãtur de bonis corporis,aut exteriorum rerum,ſed de afflictionibus tam in corpore quàm in rebus. ad Rom.5.27.b

Glorificationis diuinæ materia fidei confeßionem cum mandatorum euangelicorum obedientia complectitur: vt obedientia effectus confeßionis deſcribitur ad Cor.9.215.b

Gemitus ineffabiles illi dicuntur, quorum termini ad quos tendunt,ſunt nobis incogniti: & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Rom.8.57.b.in prin.

Generatio eſt finis primus coniugij: fornicatio vitanda ſecundum eſt bonum: licet in eſſe naturali non eſt bonũ hominem eſſe ſolum,quoniam naturalẽ multiplicationem tollit:in eſſe autem ſpirituali bonum eſt vxorem non ducere,quoniam ex coniugio vitæ ſpirituali impedimẽtum præſtatur.ad Cor. 7.11.b

Gratia ratio eſt omnium donorũ beneficium ſine meritis,pax autem fructus omnium gratiarum.ad Rom.1.3.a

Gratia dei tunc opera efficit,cũ homo cooperatur gratiæ: hominis cooperantis eſt dicere gratia dei, quæ eſt mecum:homo verò etiam vacans poteſt dicere: gratia dei quæ eſt in me.ad Cor.15.163 a.in fine.

Gratiæ dei potentia exiſtentis in hominibus quantũ ad executionẽ in imbecillitatibus noſtris perficitur,quoniã in proſperitatis ſtatu propria hominis potẽtia augetur. exercetur & perficitur:potẽtia verò gratiæ dei nihil aut parũ cognoſcitur,appetitur, & requiritur: in ſtatu aũt aduerſitatis diuinæ potentiæ executio habetur,appetitur, & cognoſcitur non ſecundũ liberationis ab aduerſitatibus, ſed ſecundũ effectũ roborationis animi ad omnia vincendum propter deum.ad Cor.12.226.b

Gregorius in primo dialogorum refert quendam Gregoriũ mouiſſe mõtem.ad Cor.13.152.a

HEbræorum genus ab Heber,cuius tempore ſectæ diuiſæ ſunt,proceßiſſe ex eo apparet, quòd etiam Abraham Hebræus appellatur . ad Cor. 11.223.b

Helleni nomen licet proprie Græcos ſignificet.extenſiue tamen ſæpe ſignificat Gentiles. Act. 14.487.b.

Hellenorũ appellatione, quod eſt cognomẽ Græcorum, etiã Gentiles veniunt.ad Rom 3.19.a

Hæreſes in Græco vſu ſectæ appellantur,quoniam Græci appellant hæreſim Platonicam, Peripateticam,Stoicam,&c.

quas Itali dicunt ſectam Platonicam, ſectam Peripateticam, &c. ad Cor. 11.143.b

Herodes filius Ariſtobuli filii Herodis magni (quem Ioſeph⁹ appellat Agrippã) occidit Iacobum & cõiecit Petrũ in carcerẽ, &c. Act. 12.481.a

Herodes tetrarcha filius Herodis magni illuſit Chriſtum veſte ſplendida, & occidit Ioannem, Act. 12.483.b

Herodis Agripæ mors & verba eius morientis ad amicos. Act. 12.484.b

Hypocritæ ſunt, qui pietatem in apparentia profitẽtur: ſed pietatis potentiam non exercent: quoniam negãt illius intimã vim, quæ per opera exercetur, & in ſola apparentia pii exiſtunt. ad Timo. 3.361.a

Homines quòd ex peccatoribus iuſti fiunt, duo concurrunt. ſcilicet gratia dei, et iuſtitia dei. ad Rom. 3.21.a

Hominem ad iuſtificandum primum ex parte dei gratia concurrit, deinde ex parte Chriſti iuſtitia redẽptionis, & demum ex parte noſtri fides in ſanguine Chriſti, & gratia primũ locũ tenet, vtpote cauſa ſecũdi & tertii, ſecundũ autẽ ita eſt gratiæ, quod tamen rationẽ iuſtitiæ dei cõſtituit; tertium ſcilicet fides applicatio eſt & cõiunctio vtriuſque nobiſcum. ad Rom. 3. ibi. b.

Homo quantuncũque ſe in bonis operibus moralibus & cerimonialibus exerceat: nũquam tamen per hoc peccatorum remiſſionem conſequitur: ſed ſecundum habitus operũ in operibus & in ſeipſo iuſtificatur: & propterea habet virtutum merita vnde glorietur, ſed nõ apud deum: apud quẽ adhuc peccati ratione implicitus remanet. ad Rom. 4. 24.b

Homines ſine lege Moyſi cognouerũt nõ ſolum homicidia, & ſimilia eſſe peccata: ſed etiam interiores actus, vt in libris philoſophorum patet: ſed non cognouerũt peccatum ſecundũ primã rationẽ culpæ, quæ eſt offenſa dei: nec ſecundum primũ pœnæ reatũ, quo meretur damnationẽ æternã: quod per legẽ communiter eſt cognitum. ad Ro. 7.40.b. in princ.

Homo interior appellatur ſuperior animi pars: eo quòd operationes ſuas in ſeipſo intus perficit abſq; corporis organis: exterior autem homo ſecundũ partes ſenſitiuas tam interiores quàm exteriores: eo quòd carnalibus officiis immerſæ ſunt. ad Roma. 7.44 b

Homines quãuis ſciãt quid orẽt, non tamen ſciũt quo res petẽda expedit. ſeu ipſis neceſſaria eſt: ſuper qua propoſitione vide pulcherrimũ exemplum in litera aſſignatum. ad Ro. 8. 56.b

56.b.in fine.& fol.ſeq.a

Hominũ viuorũ corpora qui in ſecundo Chriſti aduentu reperientur non mortua, ſed mortalia viuificabuntur. ad Roma.8.51.a

Homo animalis ab anima appellatur: qui ſcilicet ea tantũ ſectatur, ad quæ animæ vires ſe extendunt, hoc eſt, qui tantũmodo naturale lumen rationis ſequitur. ad Cor.2.107.a

Homines in reſurrectione morte intercedente viuificabuntur, & acquirent corpora, nõ qualia modo habent, ſed quæ vendicare ſibi propria, ſicut vnicuique deus dedit ſibi corpus propriũ, hoc eſt, quod ſibi proprium ex propria natura vendicat: ſuper quã cõcluſionẽ vide pulchrũ exemplũ in litera aſſignatum. ad Cor.15.168.a

Homo Latine & Adam Hebraicè ſynonyma ſunt. ad Cor. 15. 169.b.in princ.

Homo quilibet ſecundum animi conditiones internus appellatur, ſecundum autem corporis conditiones externus. ad Cor. 3.191.b in fine.

Hominibus in Chriſtianis tria ſunt, voluntas ſcilicet ad quã dilectio ſpectat, fides & potentia, ad quas robur ſpiritus. ad Ephe.3.266.b

Homines mali dicũtur penes malam voluntatis diſpoſitionem: abſurdi autem penes malam diſpoſitionem rationis: quoniã abſurda inconuenientia ſecundum rationem dicuntur. ad Theſ.3.331.b

Hominum colentium vnũ deum tempore Apoſtolorũ tria genera erant, ſcilicet Iudæi, Proſelyti (qui circũciſi profitebantur legem Moyſi) & gentiles religioſi, qui nõ circumcidebãtur, nec Moyſi legem profitebantur, ſed cultum vnius veri dei abſque obligatione ad obſeruandũ legem Moyſi. Act. 16.fo.492.b.in prin.

Horæ canonicæ & miſſæ eligibilius eſt, vt in eccleſia dei ſine melodia, ſine muſica intelligibiliter dicantur; quàm ſic vt intelligi nõ poſſint: qualiter ſunt tam particulæ, quæ organorum ſonis committuntur, quàm quas cantus imperceptibiles reddit, vel clamoris multitudine occupantis, vel quãtitate concentus notas magis quàm verba concinentis: hæc enim omnia magis extranea ſunt, quàm decem millia verborum in lingua. ad Cor.14. 158.b.in fin.

Hoſtiã pro peccato ſcriptura ſacra peccatum appellat iuxta illud Oſee 4. & peccata populi mei comedẽt. ad Co.5.199.a

Humilitas eſt animi virtus ſuperbiæ contraria: & eſt prima virt⁹ neceſſaria ad dignè in vnitate viuendum: quoniã

inter ſuperbos ſemper ſunt iurgia: & huic adiungitur manſuetudo quæ iræ contraria eſt. ad Ephe.4.267.b in fine.

IAcobus Alphæi cur frater domini appelletur, tot diuerſa dicũtur, vt nihil certi habeatur, niſi quòd conſanguineus erat domini Ieſu: dicitur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris Ioannis: & fortè nulla magis quadrare videtur ratio, quòd filius fuerit Ioſeph ex alia vxore. ad Gala.1.235.b

Iacobus Alphæi eſt ille, qui dicitur frater domini. Actuũ 1.461.a

Iconiũ ciuitas eſt Piſidiæ Lyſtris vicina: quæ ciuitas Lycaoniæ eſt, in qua Paulus lapidatus fuit. ad Timoth.3.364.a.

Iconium eſt duarum ciuitatum nomen: vnius in Cilicia, alterius in Lycaonia. Actuũ 14.487.b.

Idololatria duplex à philoſophis orta dicitur: vna ſcilicet colere imagines hominum, volatiliũ, quadrupedũ, & huiuſmodi: alia colere creaturas: puta, ſolem, lunam, elementa, &c. prima à formantibus imagines ſignorũ cœleſtium: puta Arietis, Cancri, &c. ſecunda à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficis, ſeu anima mundi animatis. ad Rom.1.9.a

Idololatria ſumma inter mala opera locum tenet: vtpote deo contraria. ad Cor.10.135.a

Idiota Græca dictio eſt. & illiteratũ ſignificat. ad Co.14.158.

Idiota non ſolum pro illiterato ſumitur: ſed etiam pro plebeio. ad Cor.11.

Ieiunia ſpontanea in primitiua eccleſia fiebãt. Act.13.484.b

Ignis appellatione ſecundum Apoſtolorũ non corporeus ignis, nec tormentum aliquod, ſed rigoroſum, ac vndique exactũ diuini iudicij examen ſignificatur. ad Cor.3.110.

Ignis inferni ignis æmulatio appellatur, pro quanto à Zelo diuino procedit. ad Hebr.10.399.a

Imago conformitatis ad filium dei in quibus conditionibus conſiſtat. ad Roma.8.59.b. in fine.

Imago dei ad quem homo nouus creatus eſt, quatenus nouus eſt imago ordinis gratiæ: quemadmodum imago, ad quam homo creatus eſt, eſt imago in ordine naturæ. ad Coloſſen.3.312.b

Impietas iniuſtitiæ ſpecies eſt pietati contraria, quæ parentibus, patriæ, eorúmque beneuolis cultum exhibet. ad Rom.1.6.a

Impudicitia proprie actus libidinoſorum reſpicit oſculorum, ſcilicet tactuum, & huiuſmodi.

Im

di. Immunditia autem concubitum contra naturam: quoniam hoc vitium apud Corint. regnaſſe fertur. ad Corin.12. 228.b.in fin.

Indui & ſuperindui in hoc differunt, quòd indui eſt animam ſeparatã corpori glorioſo vniri: quoniam igitur anima ſeparata eſt velut anima nuda corpore nõ veſtita: ſuperindui verò eſt nũquam animam à corpore ſeparatam donare glorioſa immortalitate corporis: anima ſiquidem iuncta eſt corpori velut anima veſtita: & ſuperinduitur corpore glorioſo quantum glorioſum eſt, cum abſq; diſſolutione à corpore, immortalis & impaſſibilis corporis gloria donatur. Ad Cor.5. 193. in fine

Inquinamentum carnis appellatur immunditia quæcunque animi ex carne tam propria quàm propinquorum proueniens, inquinamentum verò ſpiritus appellatur immunditia quæcunque animi ex ſpiritualibus proueniens, qualia ſunt honor, gloria, & huiuſmodi ad Cor.7.205.a

Inſipientia ſapientiæ eſt contraria, quæ rectè iudicat ſecundũ vltimum finẽ iuxta ſupremã cauſam quæ deus eſt. ad Ro.1. 8.a in prin.

Intellectus humanus naturali lumine de deo cognoſcit, quòd eſt vnus princeps omnium, actus purus, æternus, &c. oppoſitum autem tenẽtes philoſophiæ & Paulo apoſtolo contradicunt, & hec cõditionibus multiplicatis, videlicet tãquã deus aliquid habeat de illo quod cognoſcimus, nõ eſt vt ſimpliciſſimus in ſe, &c. pulchra quæ ſequuntur ad Ro.1.6.a. in fine.

Intellectum habens, ſicut habet quicquid eſt viſus, auditus, guſtus, odoratus, & tactus, ita poſſeſſor ſpiritualiũ, omnium corporaliũ poſſeſſor eſt: experiẽtia enim teſtatur, quòd poſſeſſoribus ſpiritaliũ principes, & quæcunq; corporalia ſunt ſubijciuntur, vt ſanctorũ geſta legẽti patet. ad Cor.6.202.b. in fine.

Ioſes cognominatus eſt ab apoſtolis Barnabas, id eſt, filius conſolationis. Act.4.470.a

Irregularis ſecũdum antiquã legis cærimoniã corpus aqua mũda abluebatur, poſtquã aqua ſacra aſperſus fuerat, ad He. 10.398.b

Iſraelitæ vſitato vocabulo appellantur Iudæi. Act.2.463.b

Iſraelitæ Pauli tẽpore Iudæi nominabãtur. ſicut & hodie, quoniam ipſi Iudæi geniũ ſuũ magnificabant. ad Ro.14.a.

Iudaicum cognomen à tribu Iuda ad omnes tribus Iſrael deriuatum fuit, ab eo tempore quo tribus Iuda in tãto pretio

habita eſt, vt conceſſum ſit ei redire in Hieruſalem, & ſub Cyro Perſarum templum reædificare. & extunc Iſraelitæ redeuntes ad terram promiſsionis à Gentilium principibus Iudæi appellati fuere. Ad Ro. 2. Ibidem.

Iudæo cuique docto in Synagogis prædicare licebat. Act. 13. 485. b

Iudæorum ex obſtinatione duæ maximæ vtilitates percipiuntur: quas in litera vide. ad Roma. 11. 76. a

Iudæi omnes vti creditur, prope finem mundi, in quo erit vita ex mortuis, ad Chriſtum reducentur. ad Ro. 11. Ibi.

Iudicia præſentis vitæ non ſunt ad puniendũ: hoc enim futuræ vitæ iudicijs reſeruatur: ſed ad promouendum ſpirituale bonum, vel in eo qui punitur, vel in eccleſia. Ad Cor. 13. 230. a

Iurabant olim homines per maiores ſe: vt Ioſeph per ſalutẽ Pharaonis: & Dauid, viuit dominus. Ad Heb 6.

Iurandi modus apud antiquos qui fuerat: Deus autem iurat per ſeipſum. Ad Ro. 14. 89. a

Iuſtitia operis à iuſtitia dei in hoc differt quòd iuſtitia operis iuſtificat tantum opus illud cuius eſt, & ſecundum illius operis habitum operantem, iuſtitia autem dei hominem abſolute iuſtificat. ad Ro. 3. 20. a

Iuſtitia dei eſt redemptio facta per Chriſtum non iuſtitia noſtra: quoniam ipſe Ieſus Chriſtus verus deus eſt. Ad Ro. 3. 21. a & b

Iuſtitia ex fide eſt iuſtitia Chriſti communicata nobis per fidem: hac enim iuſtificamur & hanc gentes credendo apprehẽderunt. Ad Ro. 9. 69. a

Iuſtitia dei eſt iuſtitia ſatisfactionis deo pro humano genere per Chriſti mortẽ, & hæc appellatur iuſtitia ex fide, ſeu iuſtitia fidei: iuſtitia autem legis eſt ipſa præceptorum legis obſeruatio: iudicialium ſcilicet cærimonialium & moralium. ad Ro. 10. 70. b

Iuſtitia dei in deo eſt, qua deus iuſtus eſt, iuſtitia dei in reprobis eſt iuſta reproborum punitio: iuſtitia dei in Chriſto eſt meritum Chriſti, ſufficiens etiam ad ſatisfaciendum pro nobis, & ad nos iuſtificandum. ad Cor. 5. 199. a

Iuſtitiæ arma metaphorice appellantur duæ iuſtitiæ actiones: altera habens vim armorum defenſiuorum, videlicet à malo declinare, altera habens vim armorum offenſiuorum, videlicet facere bonũ. ad Cor. 6. 201. a

Iuſtus dicitur non à iuſtitia, quæ eſt virtus ad alterum, ſed à iuſtitia; vt eſt recta diſpoſitio totius animi, ſecũdum quam

frequenti vſu in ſacris literis iuſtus ab iniuſto diſtinguitur, hoc eſt bonus ſecundum deum ad differentiam in peccato mortali exiſtentis. ad Ro. 1.5.a

Iuſto quẽadmodum naturale eſt gaudere de iuſtis operibus tam ſuis quàm aliorum, & liberali de liberalitatibus & ſimilibus, ita naturale eſt amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de ſibi conferẽ ibus, ſiue iuſta ſiue iniuſta fuerint. ad Cor. 13.153.b

LAudare ſeipſum regulariter eſt inſipientiæ, in aliquibus autem euentibus neceſſarium eſt, vt homo ſeipſum laudet: & tunc homo ſecundum rei veritatem ſapientis officium exercet. ad Cor. 11. 240.a

Laus propria non reddit hominẽ vere laudatum in rei veritate: ſed laus hominis à deo proficiſcens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc à deo proficiſcitur, quando in domino fit, quando ratione dei ſecundum deum, propter deum homines de donis dei gloriantur. ad Cor. 10.239.b in fine.

Lex Moyſi non eſt data vniuerſo humano generi ſed Iſraelitis tantum, iuxta illud, non fecit taliter omni nationi. ad Ro. 2.13.a

Lex factorum quoad moralia, cærimonialia, & iudicialia lex Moyſi appellatur, quoniam lex operum erat, ſicut & quælibet alia lex ſcripta: & in hoc comprehenditur etiam lex naturalis, quæ lex factorum eſſe dicitur. ad Ro. 3.22.a

Legis medium, quo ſcilicet lex trahit homines eſt pœna, vt experientia teſtatur: quoniam in locis ſeu in actionibus à lege exemptis præuaricatio ad pœnã non imputatur. ad Ro. 4.4.a

Lex ſiquidem quamuis ſancta ex intentione data eſt à deo ad bonum, quo ad illum tamen effectum ſubiunctum. ſ. abundantiam peccati, & præter intentionem aduenit: quoniam eam non ad hoc legiſlator dedit, vt peccatum abundaret. ad Ro. 5.32.a

Legis appellatione lex Moyſi intelligitur, lex autem Moyſi non ſecundum partem: puta præcepta cærimonialia, aut iudicialia, ſed integra, concludendo etiam realia comprehenditur. ad Ro. 6.36.a

Legi eſſe ſubiectum vt ad eſſe ſub gratia opponitur, eſt nomẽ ſtatus legalis, qui ex tribus conditionibus integratur, vt in litera patet. ad Ro. 6 ibid b

Legi ſubijci & debitum ſeruãdi

aliqua

aliqua quæ in lege continentur, valde inter ſe diſtant: nam eſſe ſub lege, eſt eſſe ſubditum legi: teneri autem ad ſeruandum multa quæ continentur in lege, aliunde ortum, vinculúmque habere poteſt, & ſtat cum abſolutione à lege, vt patet de Gentibus, qui tenebantur ad ſeruandum moralia, honora patrem tuum, &c. non occides, non concupiſces, &c. non ex eo quòd legi Moyſi ſub iecti eſſent, in qua hæc præcepta continentur, ſed ex regula naturalis rationis ita exigẽte. ad Ro.6.ibi.b

Legum initia in primis tranſgreſſoribus ſemper vindictis commendata fuerunt. Actuũ 5. 471.a

Lex carnis è regione legis mentis & lex peccati è regione legis dei à Paulo locantur, & ſicut lex mentis ſubdit hominem legi dei: ita lex carnis ſubdit hominem legi peccati. ad Ro. 7. 45.a

Lex carnis eſt naturalis ordinatio viriũ inferiorũ ad propria bona, lex verò peccati eſt pœna peccati originalis, et eſt deordinatio earundem virium ex perditione iuſtitiæ originalis derelicta: quia leges diſtinguuntur non materialiter, nõ ſubiecto, ſed formaliter & penes principia. ad Ro.7.ibi.a

Lex ſpiritus eſt ordinatio, diſpoſitio, dominiumq́; ſpiritus ſancti in nobis proueniens ex ſpiritu ſancto viuificante in fide, ſpe, & dilectione Ieſu Chriſti. ad Ro.8.46.b

Lex ſecundum Paulum vetus teſtamẽtum appellatur. ad Cor. 14.169.a

Legis in ſtatu diabolus aduerſus hominem pugnauit: imò & legis occaſione, cum dixit, cur præcepit vobis deus, vt non comederetis ex omni ligno paradiſi, & hinc hominẽ vicit 1 ad Cor.172.b in fi.

Lex nulla præcipit aduerſus virtutis actus, ac per hoc nullus princeps etiam eccleſiaſticus aduerſus virtutũ actus præcipere poteſt. ad Gal.5.250.b

Lex Chriſti lex eſt ſpiritus vitæ, qui alio nomine lex charitatis dicitur. ad Galat.9.251.b

Lex Moſaica à lege Chriſti in quibus differat. ad Epheſ.2. 262.b

Libri teſtamenti veteris, quos canonicos appellamus, apud Hebræos ſcripturæ ſanctæ appellantur. ad Ro.2.1.b

Liber vitæ metaphorice diuinus intellectus appellatur, continẽs nomen omniũ prædeſtinatorũ ad vitam æternam. ad Philippẽſes quarto.297.a

Libertas euangelica non eſt libertas adimpletione legis moralis, quoniam vniuerſa lex moralis hac vna obſeruatione

tione impletur, Diliges proximum tuum, &c. & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Gala. 5. 248.b

Libertas euãgelica eſt libertas ſpiritus ſancti perficient' ſpiritũ noſtrum, & hoc ſpiritu demonſtrante, dirigente, atque impellente. ad Galat. 5. 249.b

Lycaonici in Paulo & Barnaba diuinitatis numen eſſe reputarunt ex his, quæ videbant in ipſis eſſe. videbant enim ipſos eſſe mortales, & tamen eos deos reputabant. ad Corin. 12. 226.a. in fine.

Lingua Græca Apoſtolorum temporibus velut lingua communis omnibus erat, & propterea barbaros contra Græcos apoſtolos diſtinguit: dicendo Græcis & barbaris. ad Roma. 1. 4.a

Locus primus, in quo habemus à Paulo explicite Chriſtum eſſe deum, non qualitercunque: ſed ſuper omnia benedictum in ſecula amen cõtra Arrianos. ad Roma. 6. 64.a

Locutio partis rationalis officiũ eſt: iraſci autem eſt appetitus, qui iraſcibilis vocatur. ad Ephe. 4. 273.b in prin.

Lucis ſenſibilis claritas gloria appellatur. Act. 22. 502.b. in fi.

MAli peioris vitatio eſt quoddam bonum, & eiuſdem rationis eſt cum bono quo ad iuſtum & iniuſtũ, honeſtum vel inhoneſtum, vt etiam philoſophi ſenſerunt. ad Roma. 2. 18.b

Malum pro malo reddere proprie ex intentione eſt reddere malum: ita quòd intentio intendit ad malum alteri reddendum. ad Ro. 12. 83.a

Malum pro malo reddere à vindicta in hoc differt, quòd malum pro malo reddere eſt formaliter, & ex intentione velle malum pro malo reddere: vindicare autem eſt materialiter quidem malum, formaliter autẽ iuſtum velle reddere: vnde & vindicare eſt actus iuſtitiæ: velle autem malum eſt actus odij. ad Roma. 12. ibidem. a

Malum ex ſingularibus defectibus contingit, bonum autem ex cauſa integra. ad Galat. 5. 250.a

Malitia communis eſt omnibus peccatis, quæ ex propoſito lædendi fiunt: nequitia autem proprie ad peccata omiſſionis ſpectat: ſicut homo nequam eſt homo proprie inutilis velut nihil valens. ad Corinth. 5. 116.b

Manuum impoſitio ab apoſtolis fiebat abſque alicuius ſacramẽti collatione. Act. 28. 510.b

Malitia paruuli ſunt qui maligno animo carent, in hoc pueros imitantes: perfecti ſenſibus ſunt, qui pro conſuetudine ſan

ſancta exercitatos habent ſenſus mentis ad diſcretionem boni & mali: quẽadmodum viri perfecti in ætate maiori ſenſus communes habent ad boni & mali humani diſcretionẽ. ad Cor.14.159.a

Maran atha duæ dictiones cuius idiomatis ſunt: & quid ſignificent. ad Cor.16.174.b

Martyrũ ſolennitates non incœperunt in primitiua eccleſia. Act.8.476.b

Maria ex Dauid ſemine deſcendit: alioqui verũ nõ eſſet quòd Chriſtus ſecũdum carnem ex Dauid ſemine factus eſſet. ad Rom.1.1.b

Matrimonium ex lege veteri omnes contrahere debebant ad multiplicandum ſemẽ Iſrael. ad Cor.7.125.a

Morticinium ſecundum veteris teſtamenti legem qui tangebat aſpergebatur aqua cineris vitulæ rufæ. ad Heb.10.398.b

Mors martyrũ cur ſomnus appellatur. Act.7.476.a

Melchiſedech fuit proprium nomen alicuius viri: ſed illis regibus nomen commune erat: ſicut Cæſar Romanis imperatoribus, Pharao regibus Aegypti & creditur ipſum fuiſſe primogenitum Noe, qui Sem vocatur. ad Heb.7.388.b

Membra omnia vnius naturalis corporis duas conditiones habent: prima eſt, quòd omnia ex eodem principio virtute ſeminis in corpus vnum organicum generantur: ſecunda eſt, quòd omnia ex eodẽ principio, imò etiam eodem alimẽto per omnia membra diſtributo aluntur. Ad Cor.12.149 a

Membra corporis Chriſti in tantum Chriſtiani ſunt, in quantum ex eodem ſpiritu generantur, & nutriũtur: & alia quæ ſequuntur. ad Corin.12.149.b

Menandri carmẽ citatur à Paulo prima ad Corint.15.167.a in fine.

Mens ſuprema eſt pars animæ, quæ in progreſſu cognoſcitiuæ partis infimum locum tenet, vtpote terminus cognitionis tam practicæ quàm ſpeculatiuæ. ad Corin.1.99.b in princ.

Michael archangelus eccleſiæ præeſſe creditur. ad Theſſal.4.323.b. in prin.

in Miniſtro duo operum genera conſideranda ſunt: alterum ad quod tenetur: alterum ad quod non tenetur: ſed ſponte intuitu domini ſuperaddit: & ex his operibus ad quæ miniſter tenetur, non debetur ei noua merces, neque habet vnde glorietur, quia tantum quod debuit fecit: ex his verò quæ ſponte ſupererogauit, habet vnde glorietur, & noua

noua ei debetur merces.ad Corinth.9.172 a.

Miniſtri noui teſtamenti non ſunt inſtituti puri legati, ſed legati deo & Chriſto cooperatores.ad Corint.6.199.b

Miniſtros noui teſtamenti oportet eſſe tum benignos, hoc eſt feraces bonorum:cum non niſi bona ex interno theſauro proferre poſſint in verbis,in geſtibus & in factis, tum ſuaues diuerſis hominum complexionibus, diuerſarũ ætatum, diuerſorum ſexuum,diuerſarum conſuetudinum,&c. hominibus ſeipſos accommodando,vt omnibus proſint. ad Corinth.6.201.a

Miniſtros eccleſiæ oportet habere intus animum fidei conformem, & miniſtrando ſacramentum ad opus applicare. 1. ad Timo.3.340.b

Myſteria dei manifeſtata ad dei gloriam appellantur gloria dei,vt quòd deus eſt pater,filius,ac ſpiritus ſanctus, quòd deus creauit mundum: quòd verbum caro factũ eſt: quòd reſtaurat omnia in Chriſto Ieſu,& huiuſmodi.Clara autem horum notitia à deo infuſa ſpeculatio appellatur quo ad ſuſceptionem reuelata facie,&c. Et ſimiliter clara eorum notitia,quæ ab apoſtolis alijs traditur, quid appelletur,&c.pulchra quæ ſequuntur.ad Corint.3.187.b

Moyſes poſt creatum cœlum & terram omnia ex præiacenti materia fieri deſcribit.ad Hebræos 11.400.a

Modus quo in prædicatione ſua Paulus ſpiritum ſanctũ oſtendebat,qui fuerit.ad Corint.2.107.b.in fine.

Monitiones ante excommunicationem vnde eccleſia traxerit. ad Tit.3.371.a

Motus primi non reddunt ſanctos viros damnabiles tum ob eorum imperfectionem, tum quia à copia ſanctarũ actionum continuarum abſorbentur.ad Roma.8.46 a

Mulieres apud Corinthios non velato capite quemadmodum & viri in publica oratione ſeu lectione pro actionum veneratione comparebant, quoniam adhuc ſublatum nõ erat à muliebri ſexu publice orare, aut legere,ſeu docere:vt etiam ſanctarum mulierũ illius temporis geſta teſtantur. ad Corinth.11.141.a

Munda ſunt omnia ex euangelica libertate apud mundos mente in conſcientia. ad Timoth.1.368.b.in fine.

NAtio prima in Chriſto credens poſt Iudæos natio Græcorum fuit : in qua primum cognominati ſunt Chriſtiani, quod Græcum conſtat eſſe nomen. ad Roma.1.5.a

Natu

Naturale eſt vnicuique inſurgere in ſuum contrariũ approximatum: vt patet in naturalibus. calore ſcilicet & frigore: ideo lex vetans cõcupiſcere eſt velut contrariũ approximatũ parti animi concupiſcenti: ac per hoc homo occaſionem accipit irruendi in præceptũ: & ſic cõcupiſcentiam per mandatũ vetitam. ad Ro. 7. 40. b. in fi.

Naturæ opus eſt opus intelligentiæ primæ quæ deus eſt. ad Corinth. 12. 149. b. in fine.

Nazaræorum purificationis ritus. Act. 21. 501. b

Nomina quatuor humani generis: primo appellantur infirmi contra potentiam: impij contra bonam voluntatem peccatores contra mentis rectitudinem, & inimici cõtra ſtatum in quo conditi ſunt. ad Roma. 5. 29. a

OBedire actus eſt interior voluntatis, exhibere autem membra actus eſt exterioris executionis. ad Ro. 6. 36. a

Offendiculum à ſcandalo nihil differt niſi in Græca & Latina dictione. ad Ro. 14. 89. a

Operibus non ex noſtris, ſed dei voluntate eligentis & vocantis vnus eligitur, & alter reprobatur. ad Ro. 9. 65. a

Opera mala dum puniuntur, laudantur bona: quoniã ipſa punitio malorum laus bonorum exiſtit. ad Ro. 13. 85. a

Opera virtutũ dupliciter librantur: vel ſecundum quod ſunt propria virtutũ opera: & ſic à Paulo à iuſtificando hominem excluduntur, & è regione legis fidei locantur, vtpote cõmunia etiam infidelibus, ſeu non iuſtificatis: vel vt à charitate imperantur: & ſic tam virtutũ moralium cõmunium etiam infidelibus quàm theologalium cõmunium etiam non iuſtificatis opera & iuſtificant & viuificant æterna vita hominem: & ſine ipſis fides mortua eſt, &c. quæ ſequuntur pulcherrima. ad Corinth. 13. 152. b. in fine.

Opinio falſa dicentium duas in Chriſto hypoſtaſes: alteram ſcilicet filij dei, alteram filij hominis: quoniam ſi duæ eſſent hypoſtaſes falſum eſſet quòd filius hominis, filius dei diffinitus eſſet. ad Rom. 1. 2. a

Opinio falſa tam ponentium circulum animarum, quàm opinantiũ animas creatas priuſquam corporibus infundantur: & in illo priori aliquid boni aut mali egiſſe. ad Rom. 9. 65. b

Opinio falſa dicẽtium quòd apoſtolorum tẽpore euchariſtia nõ erat ſacrificiũ, ſed ſacramentũ tantum. ad Corin. 10. 138. b

Opinio hæreticorum confutatur, dicentium non eſſe niſi ſignũ corporis & ſanguinis Chriſti

dum

dum à Paulo dicitur, reus erit corporis & ſanguinis domini. ad Corint.11. 145.b

Opinio nonnullorum inſipiētium attribuentium diuerſa dona diuerſis dijs, ex quibus confutatur. ad Corin.12. 147.b

Opinio dogmatiZantium & negantium ſanctos vſque ad diē iudicij eſſe beatos, ex dictis Pauli erronea. ad Philipp.1. 285.b. & ad Cor.5. 193.a

Opinio Arriana cōtra filij deitatem confutatur. ad Coloſſen. 1. 300.a.b

Opinio erronea Neſtorij deitatem tanquam in templo in Chriſto habitare. ad Coloſſ.2. 306.b

Opiniones erroneæ, quòd Chriſtus tranſiuit per vterum mulieris velut per fiſtulam: quòd virgo Maria non fuerit mater dei, ſed Chriſti. ad Galat. 4. 243.b

Omnia licent quæ non ſunt ex ſuo genere præcepta nec prohibita: puta defendere cauſam ſuam abſolute, & non abſolute omnia: ſed non omnia expediunt, id eſt ad vitam ſpiritus conducunt: puta litigare. ea enim quæ non ſunt ad vitam ſpiritualem vtilia, quanuis ſecundum ſe ſint licita, omittenda ſunt. ad Corin.6. 119.b

Operationum nomine ſecundum apoſtolum intelliguntur gratiæ gratum facientes. ad Corinth.12. 147.b. in fine.

Orandi publicus modus, qui modo in templis dei ſeruatur, Pauli apoſtoli apud Corinthios tempore introductus nō erat, ſed vnus pro omnibus publica voce orabat: cæteris tacentibus, & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Corinthios 11. 141.a.b

Orantis mens neque ſenſum verborū meditans quatenus mentis officium exercet penetrando ſignificata eorum quæ dicit orando eſt ſine fructu proprio, qui eſt paſci ſenſibus, ſeu orationis ſignificatis, licet deuotione ad deum accendatur, & ad ſpiritualem gratiam remiſſionis peccatorum. ad Corinth.14. 158.a

Orare ſpiritu bonum eſt, melius tamē eſt orare ſpiritu & mente etiam in oratione pure interna: vt cum perſona indocta ſpirituali feruore orat: intus tantum animum eleuando in deum, quaſi in genere & in confuſo: perſona autem erudita non ſolum ſpiritum, ſed mentem diſtincte contemplantem diuina myſteria eleuante, &c. docta quæ ſequuntur. ad Corint.14. ibi.a.b.

Orationes aliorū peccantibus ex ignorantia vtiles ſunt: vnde & dominus orauit, pater ignoſce illis, quia neſciunt quid faciunt. ad Ro.10. 70.a. in fi.

Orationes publicas, quæ ad eccleſiæ ædificationē audiente populo dicuntur, melius eſt dici lingua communi clericis & populo quàm dici Latinè. ad Corinth. 14. 158. b

Orationes eccleſiæ nunquam aliquid temporale petunt in ordine ad ſpirituale: vt patet diſcurrendo per orationes quadrageſimales & dominicales. ad Philip. 4. 294. b

Ordo atque lex diuinæ prouidentiæ hoc habet, vt ea quæ diſpoſuit deus ſe facturū mediantibus cauſis ſecundis adimpleat: quatenus in nobis habitās gemitibus ineffabilibus pro ſanctis poſtulat. ad Romanos 8. 58. b. in principio.

Oſculum pacis inter miſſarum ſolennia ex antiquo eccleſiæ more datur. ad Cor. 13. 250. b

P*Actum diuinum cū Abraham Gene. 17. de circunciſione in Meſsiæ aduentu conſummatum perfectè eſt: ita vt abſoluti ſint à fœderis vinculo ac pœna filij Abrahā, &c. quæ ſequuntur. ad Corinth 7. 125. a. in principio.*

Panis fractione primæuo illo tēpore eccleſiam vſam fuiſſe communicando populum, etiam actus apoſtolorum teſtantur ad imitationem Chriſti, qui acceptū panem benedixit, fregit, & dedit diſcipulis: poſtea autem eccleſia vſa ſunt hoſtijs ſigillatim, quas frangere non oportet. ad Corinth. 10. 136. b. in fine.

Paſcha prout ab Hebræo deriuatur, tranſitum ſignificat: prout autem à Græco paſsionem importat. ad Corinthios 5. 116. b. in principio.

Paßiones animi dicuntur ira, triſtitia, delectatio, cupiditas immoderata: quæ etiam affectus dicuntur. ad Romanos 7. 39. b. in fi.

Paßio qualibet corporis mortificationis ſpecies eſt. ad Rom. 8. 61. b. in fine.

Paßionis nomē apud Theologos vſurpatum eſt ad ſignificandum animi paſsiones. ad Theſſalonicen. 4. 322. a

Paſtores tenentur manibus laborare pro ſumptu habendo ad retinendum infirmos qui caderent ſeu abirent à fide ſeu doctrina eccleſiæ, ſi ſumptu paſtorum grauarentur. Act. 20. 500 b

Paſtoris officium eſt annuntiare non aliquod, ſed omne dei conſiliū, tum de ijs quæ fidei ſunt, tum de ijs quæ ſunt morum. Actu. 20. 500. a. in fine.

Paſtorem eccleſiæ non ſufficit probatum eſſe intus & foris operarium abſque erubeſcentia: ſed oportet vt verbū euangelizet veritatis abſque obligatione aliqua, & auditoribus diſtribuat non declinando

ad dexteram vel ad ſiniſtrã. ad Tim.2.358.b.in prin.

Paulus Apoſtolus an binomius fuerit, vel Saulus à principio, & temporis proceſſu Paulus nominatus fuerit & alia multa de hoc. ad Rom.1.1.a

Paulus à parum ſecundũ grammaticos diminutiuum eſt. ad Rom.1.ibi.

Paulus Apoſtolus ad apoſtolatũ vocatus fuit. ad Ro.1 ibi.a

Paulus Apoſtolus Hebræo ſermoni aſſuetus erat, quoniam in Græco ſermone ſubſtantiuum verbum ſæpiſsime ſubintelligit ad Cor.4.114.a in princ.

Paulus apoſtolus primus Corinthiis fidem Christi prædicauit. ad Cor.9.130 b.in prin.

Paulus apoſtolus non fuit conuerſatus cum Christo in carne paſsibili exiſtẽte: vidit tamen ipſum in carne immortali in ſtatu domini, data ſibi poteſtate qualibet in cœlo & in terra: iuxta illud, nouiſsimo aũt tanquã abortiuo viſus eſt & mihi, licet viſionis tempus non ſit. ad Cor.9.129.b

Pauli apoſtoli anima an raptus tẽpore à corpore ſeparata fuerit. ad Cor.12.245.b

Paulus apoſtolus vixit vſque ad quintumdecimũ Neronis annum: ſed an poſt Romæ captiuitatem ad Philippenſes reuerſus fuerit, non clare cõſtat: licet in fine ſecundæ ad Timotheũ epiſtolæ conijciatur quòd reuerſus fuerit. ad Philip.2. 286.a.in princ.

Paulus apoſtolus de tribu Beniamin, in qua erat Hieruſalẽ ciuitas regia, & diuinus cultus fuit Hebræus, non autẽ Samaritanus, ſecta verò Phariſæus: erat enim Phariſæorũ ſecta politica & præcipua inter Iudæos ad differentiã ſectæ Eſſæorũ, quæ politica nõ erat: vtpote ſine cõiugio mere monachorum. ad Phil.3.291.b

Paulus apoſtolus an vxorem habuerit diſputare ſuperfluũ eſt: cum ex epiſtolis ſuis nihil certi habeat: licet ex aliquibus locis vnuſquiſq; cogatur nõ ratione demõſtratiua, ſed ſenſu ratiõabili credere quòd Paulus vxorẽ habuerit, quod non ſolũ multi Græcorum affirmarũt, ſed etiam ex Ignatij epiſtolis manifeſte patet. Ad Phil.4. 295.b. & 1. ad Cor.7.122.a

Paulus apoſtolus à fine adoleſcẽtiæ, quæ vſque ad vigeſimum octauũ annũ extẽditur, vocatus ad prædicandũ creditur, quoniam eodẽ quo Christus mortuus eſt, adoleſcens in Stephani lapidatione deſcribatur. ad Phil.1.372.b

Paulinus Nolanus hominis ſe ſeruũ fecit ꝓ filio viduæ redimẽdo. ad Cor.7.125.b.in prin.

Paulus apoſtolus an eſſet apoſtolus Christi: quòd Corinthij

in dubiũ verterent, vnde trahitur. ad Cor. 9.130.a

Paulus quando & cur incœpit vti nomine Romano ſcilicet Paulus. Act. 13.485.

Paulus dicitur ſecundo Neronis anno Romã perductus. Act. 21.501.a in fin. & 24.506.b

Paupertas apoſtolorũ multos diuites temporalibus ditauit: quibus vtinã eccleſiæ primates non abuterentur. ad Cor. 6.202.b

Pax non actionem aut paſſionẽ ſignificat, ſed tranquilli ſtatus bonum. ad Rom. 5.27.a

Pacis de ſancto oſculo in eccleſia infra miſſarũ ſolennia antiqua eſt cõſuetudo eccleſiarum. ad Cor. 16.174.a. in fine.

Peccare reddit hominem ſeruum peccati, euãgelice verò viuere reddit hominem ſeruum iuſtitiæ. ad Rom. 7.37.b

Peccare ex ignorãtia nõnulla ſi quidẽ ratio veniæ eſt, quoniã affectus peccantis ex ignorãtia non tendit per ſe ad malũ, vtpote qui in illud non tenderet, ſi malum eſſe ſciret. ad Timot. 1.335.b

Peccata ad quẽcũque bonũ finẽ vt media eligenda non ſunt, quia ſuapte natura repugnat peccato quòd eligibile ſit; & propterea nec propter ſe, nec propter aliud bonum, eligibile extat. ad Rom. 3.78.a

Peccata ſunt materia diuinæ iuſtitiæ, & mendaciũ noſtrũ eſt cauſa diuinæ gloriæ, ſicut crimina latronũ & parricidarũ ſunt materia iuſtitiæ iudicis humani, & ſunt occaſiones eius gloriæ, & quãdoque etiã materia miſericordiæ principis. ad Rom. 3. ibidem.

Peccatum Adæ apte inobedientia appellatur, quoniã nõ fuit peccatũ ex obiecto ſeu materia: comeſtio enim illa fuit nõ ex ſe mala, ſed quia ꝓhibita, et ꝓpterea inobediẽtiæ aſcribitur. ad Rom. 5.32.a. in princ.

Peccatũ originale & Adæ inobedientia explicatur, quoniã peccatum cõmune eſt omnibus hominibus, & propterea Chriſti iuſtitia omnibus hominibus cõmunis exiſtit, ac per hoc etiã infantibus, alioquin potentius eſſet peccatũ Adæ Chriſti iuſtitia, quia illud ad infantes ſe extenderet, iuſtitia autem nõ. ad Rom. 5.30.a

Peccatũ habitãs appellatur pronitas inferioris partis animi ad peccatũ, quæ peccatũ dicitur, & eſt, quia eſt pars originalis peccati: quæ etiam in baptiʒatis remanet, & in iuſtis ac ſanctis viris, &c. pulchra quæ ſequũtur. ad Ro. 7. 43.b

Peccata quæ ſunt tenebrarũ opera, quia omnis qui male agit odit lucẽ, ſunt tantũ opera noſtra: æternæ autem ſalutis meritoria opera, quæ lucis arma appel

appellantur, non ſolũ ſunt ope
ra luci cõſona, ſed ſunt arma
tum defenſiua, tum offenſiua
hoſtiũ diuinæ gratiæ virtute.
ad Rom.13.86.b

Peccatis ſub carnalibus omnia in
ſeipſum peccata cõprehẽdũtur,
ſub auaritia aũt & rapacita
te oĩa peccata in proximũ, ſub
idololatria verò omnia pecca-
ta in deum. ad Cor.5. 117.a

Peccato mors humani generis in
troiuit, & propterea peccatum
ſtimulus dicitur, lex verò non
ponitur niſi peccare potẽtibus,
vnde poſſe peccare & lex eo-
dem tempore concurrunt. ad
Cor.16.172.a.& b

Peccatũ autẽ & poſſe peccare in
electis ceſſabit: dãnati autẽ in
peccato perſeuerabũt, & bla-
ſphemabũt deum, quanuis nõ
demeritorie, hoc eſt ad meri-
tum nouæ pœnæ: quoniã am-
plius viatores non erunt. ad
Cor.15.172.b

Peccatũ quodlibet cõſiſtit in cor-
ruptione debiti modi, aut debi
ti ordinis, aut debiti obiecti o-
perandi. ad Epheſ.4.272.b.

Peccatum quod per pœnitentiam
non diluitur, ſuo pondere ad
aliud trahit. ad Tim.2.360.b

Peccat grauius Chriſtianus eo-
dẽ peccati genere, puta adulte
rij ſeu furti, quã non Chriſtia
nus: quoniam ſolum peccatũ
mortale proprie loquendo in-
iuriam infert ſpiritui gratiæ
filio dei. ad Heb.10.

Pedes aureis ſoculis antiqui ope
riebant, & vſque hodie inau-
res ſuſpenduntur aureæ. ad
Cor.12.149.b

Pœnitentiæ pœnitendæ ſunt in-
numeræ humanæ pœnitentiæ
diuerſorum geſtorum, tum pœ
nitẽtiæ deſperatorũ: nã & pœ
nitentia Iudæ pœnitentia pœ-
nitendæ. & pœnitentiæ multæ
beneficiorũ collatorum, & ve-
niarum cõceſſarũ alij, pœni-
tendæ ſunt. ad Cor.7. 207.a

Pœnitẽtia quã deus dat nõ ſiſtit
in intellectu nec in veritatis
cognitione, ſed ad voluntatem
ac affectum ſe extendit: vt ve
ritate cognita ab oppreſſione
et diaboli vinculo reſpiciatur.
ad Timot.2.360.b

Pœnitẽtia philoſophorum erat di-
ſplicentia malæ actæ vitæ abſ
que relatione ad deum offen-
ſum. Act.20.500.a

Peripſema in penultima per e p-
ductum proferẽdum eſt, & ſi-
gnificat multarum rerum im-
mundittiem puta rubiginẽ fer
ri, ſcorium argenti lutum cal
ceorũ, & id genus multa quo-
dammodo excrementa. Alij
transferunt hoc vocabulũ ad
ſignificandũ obnoxiũ iugibus
malis. ad Cor.4.114.b

Perſecutio prima contra Chriſti-
anos à Nerone mota fuit, qui
poſt tempus epiſtolæ ad Co-
rinth. per Paulum apoſtolum

miſſæ regnauit: interim enim ſolæ Iudaicæ perſecutiones in Corinthios & alios Chriſtianos motæ leguntur. ad Corin. 10.135.b

Perſecutio prima aduerſus Chriſtianos communiter mota eſt Hieroſolymis occaſione diſputationis Stephani. Actu. 8. 476 b

Petrus ſe Simonem Petrum nominat. ad Rom. 1.

Petrus, ſexto aut fortè ſeptimo anno Claudij Cæſaris Hieroſolymis erat: nã quartusdecim⁹ annus à cõuerſione Pauli, ſextusſal.ē, aut ſeptimus annus imperij Claudij fuit, quoniam Tyberio, qui annis viginti duobus cũ dimidio imperauerat, ſucceſſit Caius imperãs annis tribus & mẽſibus octo: cui Claudius ſucceſſit: decimooctauo aũt vel decimonono anno imperij Tyberij Paulus cõuerſus eſt: cũ prædicationem Ioãnis Baptiſtæ conſtet anno quintodecimo imperij Tyberij incœpiſſe. ad Gal. 2.236.a.

Perſecutio nulla adhuc fuerat à Romanis principibus contra Chriſtianos mota tẽpore quo Paulus epiſtolam poſteriorẽ ad Cor. ſcripſit: quoniam conſtat primam mouiſſe Nerone, ſub cuius imperij principio Paulus Romam iuit. ad Cor. 6.202.a. in fine.

Perfecti quicunque in hac vita ad terminũ meriti nũquã perueniũt, ſed ſemp amplius mereri poſſunt. ad Phil. 3.293.b

Pietas cultũ ac officiũ parentib⁹ exhibet, ſanguine iunctis, patriæ, eiuſque beneuolis, & breuiter pietas ad faciendũ alteri bonum tendit, quod diuini officij eſt maxime imitatiuũ & homini difficile, cũ nõ niſi ad bonum proprium inclinetur. ad Tim. 4.343.a

Plagarũ modus quanuis ex lege eſſet iuxta delicti menſuram, inhibitũ tamen erat quadragenarium numerum plagarũ excedere. 2. ad Cor. 12.224.a

Plagiarij ſunt fures hominũ in mancipia vel vendẽda, vel redimẽda ab ipſiſmet captis, ſeu ſibi cõiũctis. ad Tim. 1. 335.a

Poteſtas eccleſiaſtica nihil poteſt aduerſus bonos mores: imò nec aduerſus meliora bona, qualia ſunt conſilia Chriſti, quoniã hoc non eſſet poſſe in ædificationẽ, ſed in deſtructionẽ ſpiritualẽ. ad Cor. 10.217.b.

Poſtulare inferioris eſt: vnde & filio dei nõ conuenit, niſi ratiõe humanæ naturæ, & ideo ipſe in nobis habitans ſecundum actus noſtros poſtulat. ad Rom. 8.57.a

Præcepta affirmatiua min⁹ malũ eſt quã negatiua, quia negatiua nullã executionẽ admitiũt, vtpote obligatiua ſemper & ad ſemper, & peccatũ contra

cõtra ea non committitur niſi agẽdo, affirmatiue autẽ obligat pro loco & tẽpore, & peccatũ contra ea ſola omiſſione cõmittitur. ad Gala. 6. 251. a

Præcepta omnia obligant ad peccata, ſed non ad mortalia niſi gratia materiæ, contra charitatem dei, ſuiipſius, aut proximi. ad Theſſal. vltim. 332 b

Prædicare quæ dei ſunt, aut quæ ſunt diuini cõſilij nullus recte attentat, niſi à deo miſſus, ſicut nullus miſſus à rege abſque temeritate rẽgiũ cõſiliũ prædicare poteſt. ad Ro. 10. 73. a

Prædicatores inter bonos & malos euãgelij hoc intereſt, quòd mali notitiã tantũ dei tradũt, boni autẽ manifeſtant etiã diuinæ notitiæ odorẽ, id eſt ſuauitatẽ, appetibilitatẽ, delectabilitatẽ, &c. ad Cor. 2. 182. a

Prædicatores euangeliũ Chriſti in quæſtum vertentes Paulus corripit, quoniã longe à mercenarijs lucris veri Chriſti prædicatores eſſe debent. ad Cor. 2. 182. b

Prædicatores quæſtus damnat apoſtolus Petrus, qui Chriſtiani populi deuotione ad quæſtũ abutũtur, & qui ignoranter aut temere prædicare audent, quòd ſoluentes carlinũ aut ducatũ pro vocata indulgentia plenaria, ſunt in eo ſtatu ac ſi tunc baptizati fuiſſent. & ſimiliter qui liberant animam vnã à purgatorio: quoniã hæc mõſtra ſunt, & negotiatores de Chriſtiano populo, neſcit Chriſtiana regio hæc figmẽta, ſed adinuentiones eorũ ſunt qui in auaritia fictis verbis de Chriſtianis negotiãtur, abutẽtes illis ad quæſtum. Petri. 2. 432. b

Prælatorum partes ſunt authoritate præeſſe, laborare opere, monere doctrina. ad Theſſal. 5. 325. a. b

Prælatis maxime miſericordia neceſſaria eſt tanquã loco dei: cui propriũ eſt miſereri vt proſint. ad Tim. 1. 334. a. in prin.

Presbyteri & epiſcopi appellatione idẽ gradus à Paulo ſignificatur, neutrũ ſiquidẽ horũ nomen eſt ordinis, ſed potius officij, epiſcopus ſecundũ proprietatẽ, ſenior ſecũdũ trãſlationẽ, quoniã cõmuniter ſenior alijs intendit. ad Timo. 1. 365. b

Præſcientia dei euentuum rerũ non præcedit diuinã prædiffinitionem euẽtuũ eorundẽ, ſed illã ſequitur: prius enim non tẽpore ſed rationis ordine deus volẽdo hos euẽtus diffinit, quã illos fore ſciat, imò totius quòd ſciat illos fore eſt quia volendo illos diffinit, & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Rom. 8. 59. a. & b

Primogenitus filius dei in multis fratribus quõ metaphorice dicatur. ad Rom. 8. 59. a

Propheta quo ad cognoſcendi modum caret euidẽtia rerũ quas prænuntiat, exemplum patet de Eſaia: quod per te vide. ad Cor. 13.154.b

Prophetis multis caremus, quorũ libri Regum ſeu Paralipomenon meminerunt. ad Cor. 6. 205.a in prin.

Prophetas multos in teſtamẽto nouo fuiſſe, imò Paulũ apoſtolũ fuiſſe prophetã ex actibus apoſtolorũ, & ipſius Pauli epiſtolis conſtat, vt ſymbolo quoque apoſtolorũ apparet omnes apoſtolos fuiſſe prophetas reſurrectionis mortuorũ, venturiq; ſeculi. ad Epheſ. 3.264.b. in fin.

Prophetiæ materia non eſt loqui varia, ſed quæ ſunt ædificationis, aut exhortationis, aut conſolationis ſpiritualis. ad Cor. 14.157.a

Propitiatorium quid proprie apud Hebræos dicebatur: & cur ita appellaretur. ad He. 9. 393.b

Prudentia carnis eſt hominis affecti ad carnẽ ratio: qui enim finem carnem habet, cogitat, ratiocinatur, conſulit, iudicat, & præcipit relatiue ad carnẽ, & ſimile eſt proportionaliter de prudentia ſpiritus. ad Ro. 9.48 b. in fine. & 49. a. in principio.

QVæſtio, quomodo angeli, & reliquæ ſuperiores nobis intelligentiæ per ea quæ facta ſunt intellecta deum conſpiciunt. ad Ro. 1.7 a.

Quæſtio, quid eſt illud à quo inexcuſabilem dicit apoſtolus iudicem facientẽ ſimilia ijs quæ iudicat. ad Ro. 2.10.b

Quæſtio, quomodo ſumus iuſtificati per gratiã dei, & per redẽptionẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu. ad Ro 3.21.a

Quæſtio, quo pacto lex fidei diſtinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium, cum tamen fides in genere operum comprehendatur, quoniam credere noſtrum eſt. ad Rom. 3.22.a

Quæſtio, cur Paulus dixit aliquando Abraham patrem omnium noſtrum, quia pater multarum gẽtium poſitus eſt, loquens proculdubio de paternitate ſpirituali, & paulopoſt aſſerit ipſum fore patrem multarum gentium generatione carnali. ad Roma. 4.23.a

Quæſtio, an Abraham emortuũ corpus, vt Paulus aſſerit, conſiderauerit. ad Ro. 4. ibi. a

Quæſtio, cum hæres non ſit niſi mortui, quo pacto Paulus dicit dei hæredes, cum deus immortalis ſit. ad Ro. 8.50 b

Quæſtio, an ex dictis à Paulo rei ſperatæ repugnet videri, & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Roma. 8.56.b

Quæſtio, circa verba, vocauit, iuſtificauit, glorificauit in diuinis

ninis executionibus.ad Ro.8. 60.a

Quæſtio circa veritatem diuinarum executionum, an ſcilicet falſum ſit, quòd quoſcũq; deus iuſtificauit, illos & glorificauit cum multi iuſtificati à iuſtitia ceciderint & damnati ſint.ad Ro.ibid.b

Quæſtio flebilis, dura, & amara valde quonam pacto verificetur, quòd deus velit malum alicui non ex operibus illius.ad Ro.9.65.a.& 67.a.&.b

Quæſtio de prædeſtinatione & reprobatione, de qua totus mũdus crocitat.ad Ro.9.ibid.b

Quæſtio, quonam pacto Paulus prohibeat ne maledicamus perſequẽtibus nos, cũ ipſe Actuũ 23. maledixerit perſecutorem dicendo: percutiat te deus paries dealbate.ad Ro.12.82.b, in fine.

Quæſtio, an in vero Chriſtiano locũ habeat debitũ timoris reſpectu principum.ad Ro.13.85.b

Quæſtio, an in dilectiõe proximi tantũ vel in dilectione dei & proximi lex & prophetæ pendeant.ad Ro.13.86.a

Quæſtio, an omne quod nõ eſt ex fide peccatum ſit.ad Rom.14. 91.a

Quæſtio, quomodo Corinthiorum eccleſia dicta ſit, & quis ille modus fuerit.ad Cor.1.98.b

Quæſtio, quomodo incriminabilitas Corinthijs promiſſa fuerit cum multis electis firmitatis donum quandoque negetur, vt patuit de Petro.ad Cor.1. 99.a.in prin.

Quæſtio, qua ratione Paulus afferat contra Corinthiorum ſectas, quòd ipſe illos non baptizauerit, ex quo nec ipſe inter ſectarum capita reputabatur, & alia quæ ſequuntur.ad Co.1.102.a

Quæſtio, an Chriſtus apoſtolos miſerit non ſolum ad docendũ, ſed etiam ad baptizandum, &c.quæ ſequuntur. ad Cor.1.ibidem.

Quæſtio, cur Paulus ſolicitus fuit vt vnuſquiſq; in ſuo ritu perſeueraret. ad Cor.7.125.a.in prin.

Quæſtio, quòd apoſtoli doctrina ſibi non conſtat, cum ad Romanos ſcripſerit, hominem ſine operibus fide iuſtificari. ad Corinthios fidem omnem ſine dilectione non conferre hominum animis diuinum eſſe.ad Cor.13.125.a

Quæſtio, cum verum ſit quòd ex parte diligimus: cur non eadem ratione inferri poſſit, ergo dilectio ceſſabit, ergo cum venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quod ex parte eſt etiã in ipſa charitate.ad Corin.13. 154.b in fine.

Quæſtio, quo pacto dictum Pauli verificetur, quòd Chriſtus poſt reſurrectionem duodecim

apoſtolis apparuit, cum non eſſent niſi vndecim. ad Cor. 15. 162. b. in fine.

Queſtio quomodo dictum Pauli ſaluetur, ſi tantum in hac vita ſperãtes ſumus, miſerabilio res ſumus omnib⁹ hominibus. ad Cor. 15. 164. a. in fi.

Queſtio, quo pacto rogamus recõciliamini deo, ſi iam mundus deo reconciliatus eſt, quoniam qui eſt reconciliatus reconciliatione non indiget. ad Cor. 5. 198. b. in fine.

Queſtio an ex precepto domini dicentis: vende omnia, &c. talis eleemoſyna exceſsiua dicatur. ad Cor. 8. 210. b

Queſtio cum deus penſet affectũ magis quàm cenſum, ac per hoc voluntas deo grata ſit non ſolum ſecũdum id quod habet, ſed etiam ſecundum id quod non habet, &c. ad Cor. 8. Ibidem.

Queſtio ex facto viduæ à domino laudatæ Luc. 21. quæ omnem victum ſuum obtulit, & tamen ſtatus mutatio non interuenit, & cætera, quæ ſequũtur. ad Cor. 8. Ibidem b in fin.

Queſtio, ex dictis Pauli, recte ſuſtinuiſſetis, &c. quonam pacto verificetur, cum ipſe ad Gal. 1. excommunicet etiam angelos, ſi aliud euangelium prædicauerint. ad Corin. 11. 220. b

Queſtio, quomodo appoſtolos & angelos Paulus excommunicauerit, cum par in parem non habeat imperium: & multominus in maiorem. ad Gala. 1. 233. a

Queſtio, quo pacto dictum Pauli valet, oẽs qui ex legis operibus conſtant, ſub maledictione eſſe. ad Gala. 3. 240. a

Queſtio, quo pacto verificetur quòd adulterium, fornicatio, idololatria, &c. opera carnis ſint, cum multa horum ſiſtant in mente. ad Gal. 5. 249. b

Queſtio, quomodo dictum Pauli verum ſit, qui talia agunt, quæ in textu connumerauit, regnum dei non conſequuntur, cum conſtet eorum aliqua non eſſe peccata mortalia, &c. quæ ſequuntur. ad Gal. 5. 250. a

Queſtio quomodo illud dictum verificetur, non veni ſoluere legem ſed adimplere, &c. ad Ephe. 2. 263. a. in prin.

Queſtio de infernorum locis quomodo ex Pauli dictis ſoluatur. ad Philipp. 2. 288. b

Queſtio quo pacto Paulus ſupra vires grauatũ ſe deſcribat, cũ aliàs dixerit, fidelis deus qui nõ patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis. ad Ro. 1. 177. a

Queſtio cum omnis diuina datio, qua deus aliquid nobis dedit, temporalis ſit, quomodo verificetur, quòd gratia data eſt nobis ante tempora æterna

æterna.ad Timo.1.352.a.b

Quæſtio.ſi non ſint condignæ paſſiones huius temporis, quomodo iuſtitia exigente corona gloriæ debeatur. ad Timo. 4. 364 b.in fine.

Quæſtio an ſacerdotium Leviticum ſacerdotio Melchiſedech inferius ſit.ad Hebr.7.390.b. in princ.

Quæſtus denigrat, & non parum exauthorat eccleſiam, quo plena hodie eſt per indulgentias, cruciatas, hoſpitalia, &c. ad Cor.16.173.b

Quæſtio in verbis Lucæ (vſque in diem qua præcipiens apoſtolis per ſpiritum ſanctum quos elegit, &c.) an per ſpiritum ſanctum referatur ad præcepit, an ad elegit. Actuum.1. 459.b

Quæſtio an præceptum ſignificatum per præcepit, intelligatur factum illo die an prius. ibid.

Quæſtio quid ſeu quæ Chriſtus præceperit. ibid.

Quæſtio quomodo de die Pentecoſtes dicit Lucas, Quum complerentur dies, &c. quum rem geſtam mane illius diei deſcribat. Actu.2.462.b.in fin. & fo.ſequen.

Quæſtio an apoſtolus loqueretur vna lingua, quæ intelligebatur ab vno quoq; aliarum linguarum, an vnuſquiſque loqueretur propria cuiuſq; lingua nunc hac nunc illa. Actuum.2.463.b.in fine.

Quæſtio cum quot perſonis profectus eſt Iacob in Aegyptum. Actu.7.473.b in fine.

Quæſtio vbi fuit ſepulchrum emptum ab Abraham, in Hebrō, an in Sichem. Actu.7.ibid. 474.a.in prin.

Quæſtio à quo ſeu quibus emerit Abraham ſepulchrum illud, à filiiſne Emor, an ab Ephro filio Sohar.ibidem.

Quæſtio an Paulus vere maledixerit principi ſacerdotum dicens, percutiet te deus paries dealbate Item eſto quòd Paulus fuerit excuſatus à maledictione principis, quomodo excuſabitur à maledictione iudicis, quum cognoſceret illum eſſe iudicem. Act.23.fo. 503.b.in fine.

RAtiones rerum radij ſunt diuinæ ſapientiæ, quæ tali tantoq; ordine condidit, gubernátque mundum: ita vt in rerum ordine participata ſicut ars in artificialibus ſplendet, quæ eſt totius philoſophiæ materia. ad corinthios.1.102.a.in principio.

Rationes ſpectantes ad naturalem ordinem vniuerſi ſunt velut manifeſtè apparentia in deo, omnes autem ſpectantes ad myſterium verbi incarnati ſunt velut intimæ profunditates dei. ad Corin. 2.105.b

2.105.b

Regnum dei appellatur, quo deus in nobis regnat: conſtat ſiquidem quòd internis virtutibus in nobis regnat, & per ipſas regni dei partes ſumus. ad Ro. 14.90.a

Regnũ filij dei ſpeciale eſt, quod appellatur regnum dei corpus eccleſiæ tam triũphãtis quàm militantis, quoniam in his per gratiã peculiariter regnat: primo fidei & iuſtitiæ: deinde gloriæ æternæ felicitatis. Ad Coloſ. 1.301.b. in prin.

Reſurrectionis myſteria quatuor à Paulo explicata. ad Theſſa. 4.324.a in prin.

SAbaoth Græca dictio eſt: & ſignificat virtutes non vt virtus eſt nomen moralis habitus, ſed ſummæ poteſtatis. ad Ro. 9.68.b

Sacerdotes in ſacra ſcriptura angeli appellantur. ad Corin. 11. 144.a

Sacramenta conferunt gratiam faciẽdo vel augẽdo: quod quãtum eſt ex ſe intelligitur, quia niſi patiens diſpoſitum ſit effectus non fit propter impedimẽtum ex ſuſcipientis parte. ad Cor. 10.137.b

Sacramenta omnia eccleſiæ nihil aliud ſunt quã applicationes paſſionis Chriſti ad ſuſcipientes: nam aliud eſt iterare paſſionem Chriſti, & aliud iterare commemorationem & applicationem paſſionis Chriſti. ad Hebr. 10.398.a

Sacrarium nomen eſt loci, in quo ſacra fiunt. ad Corinth. 9. 131.a

Sacrificium expiationis decima die menſis ſeptimi à ſummo pontifice ſingulis annis offerebatur. ad Heb. 10.396.b

Sacrificium quotidianum agni cuilibet ſacerdoti offerri commune erat. ad Hebr. 10. 397. b. in prin.

Sacrificium altaris quod quotidie offertur in Chriſti eccleſia, non eſt nouum ſacrificium, ſed illudmet quod Chriſtus obtulit commemoratur: ipſo præcipiente, hoc facite in meam commemorationem. ad Hebr. 10.398.a

Saluari poteſt aliquis dupliciter, vel quòd immediate in rem termini transferatur, vel quòd mediante ſtatu ſpei trãsferendus ſit: Chriſtus enim non ſaluauit genus humanum primo modo, quia nec ipſe ſeipſum tali modo ſaluauit, ſed ſecundo modo per merita ad gloriam ſuam peruenire voluit. ad Ro. 8.55.b. in prin.

Sancti à corpore migrantes ius quæſitum corporis glorioſi habent: quod non eſt habere in ſpe vt hic habent, ſed eſt habere iure quæſito, & ſolum executionem quæ modico differunt tempore, donec compleatur

pleatur numerus electorũ expectaus.ad Corin.5.195.b

Sanctificatio idem eſt quod mundificatio.ad Corin.205.a

Sancta ſanctorum vltima templi pars erat quæ velamine à reliquo templo ſeparabatur.ad Hebr.6.388.a

Sapientia ſermonis ars dicendi appellatur, qualis eſt ars oratoria,& huiuſmodi artes quibus conſtruitur ornata locutio, & ius dicendi exercetur. ad Cor.1.100.b

Sapientia rerum vocatur ſapientia humanarum ſcientiarum de rebus cœlorum, elementorum, mixtorum, & reliquorum huiuſmodi, quæ philoſophicæ ſcientiæ docent. ad Corinth.1.ibidem.

Sapientia huius ſeculi à ſapiẽtia principum huius ſeculi in hoc differt, quòd illa eſt circa tranſitorias actiones,& diſpoſitiones qualis eſt vniuerſa ars dicendi & regendi cũ partibus ſuis: hæc aũt vita æterna, qualis eſt philoſophia ſpeculatiua, illa multis cõmunis, hæc paucorum hominũ, qui principes huius ſeculi in materia, de qua eſt ſermo, ſapientiæ meritò appellantur ad Corint.2.104.b. in fi.& fo.ſeq.

Sapientiam diuinam Paulus nõ ex doctrina legis ſub Gamaliele, ſed per ſpiritum ſanctum ſibi infuſum ſe cognouiſſe fatetur. ad Corinth.2.106.a

Sapientia & ſcientia in hoc differunt, quòd ſapientia eſt de diuinis vt principijs & regulis: ſcientia verò ex creaturis ad diuina procedit.ad Corint.12.148.a

Sapientia dei multifaria per eccleſiam varijs modis & vijs ſparſa nõ qualitercunque, ſed ſecundum præfinitionem ſeculorum, hoc eſt periodorum, quæ executionibus ſingulorũ effectuum diuinæ ſapientiæ in eccleſia diffinitæ ſunt: eſt illa quæ nunc eſt, & vſque ad tempus iudicij vniuerſalis notificatur per Chriſtum ſupernis ſpiritibus: quoniam modo reuelat vnum, modo aliud. ad Ephe.3.266.a

Scientia dei quatenus eſt rerum abſolute & quatenus eſt rerum euentuum differunt: non quamuis vtraque ſit æterna, prima tamen non præſupponit deum velle creare res: ſecunda autem econtrario, & alia ſubtilia quæ ſequuntur. ad Rom. 8.59.a.b

Scriba proprie Iudæorum eſt, ſapiens autẽ Græcorum. ad Corinth.1.101.b.in fine.

Scripturæ oẽs ſacræ ſunt propter tẽpus Meſſiæ in quo nos ſumus, quod eſt finis omniũ ſeculorũ, hoc eſt tam ſeculi ante diluuium quàm ſeculi vſque ad Abrahã, & ſeculi patriarcharum

rum & ſeculi prophetarũ, & deinceps vſque ad Chriſtum. ad Corin. 10.136 b.in prin.

Scriptura ſacra tranſumptiue ad ſpirituales materias vti poſſumus,ſicut Paulus fecit.ad Co. 4.187.a

Scurrilitas eſt eutrapelia, quam Ariſto.4.Ethic.virtutem dicit medium in ludis & iocis tenentem, apud Paulum verò nomẽ eſt officiũ ſeu actus ad delectationem prouocandam. ad Epheſ 5.274.b in fi.

Semen vitam habet in potentia & non in actu: acquirit autem vitam in actu,quod Paulus vocat viuificari,quum pullulat & vegetatur.ad Co.15. 167.b.in fine.

Semen nihil aliud eſt,niſi ſanguis coctus, vt philoſophi tradunt. ad Cor.15.170.b

Senſus à cognitione differt penes vniuerſale & particulare,penes ſpeculatiuum & practicũ. ad Philip.1.283.b

Sermonis rei ad integritatẽ duo exiguntur, alterum ex parte rei quæ dicitur, quòd ſcilicet ſic ſit,alterum ex parte dicentis,quòd non mentiatur: nam contingit & abſque mẽdacio proferri non verum in re, & mentiẽdo dicere quod in re verum eſt.ad Ro.9.63.a

Sermones docti ſunt ſermones vehentes humanam doctrinam, ſiue ſapientiam humanam, ſermones autem ſpiritusſancti,ſpiritusſancti ſapientiam vehunt.Ad Corinth.2. 107. a.in prin.

Sila alio nomine Siluanus dictus eſt,vt in Actibus apoſtolorũ legitur.ad Corin.1.179.a

Simoniacũ eſt Papatũ aut Cardinalatũ emere.Ac.8.474.b

Simulachrum, idolũ ſeu imago, formaliter nihil eſt,quia nullus alius eſt deus niſi vnus, quẽ conſtat repræſentari non poſſe.ad Co.8.128.in prin.

Simplicitas animi magna pars eſt virtutis,& optima diſpoſitio ad ea quæ ſunt fidei, ſpei, charitatis,obediẽtiæ, religiõis, &c. ad Co.9.215.a.in fine.

Sion appellata eſt ciuitas Dauid, & in ea erat ſedes regia regni Dauidis.ad Ro.11.78.a.& b

Spiritusſanctus in hominibus habitans eſt ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu quoniam eſt ſpiritus Chriſti in nobis:ac per hoc iungit homines Chriſto proculdubio ſecundum animam, ſecundum credere, ſperare, diligere, imitari, & cætera. dicitur autem ſpiritusſanctus ſpiritus dei, quia à deo deus eſt, & ad deum nos inſpirat, mouet ac impellit habitans in nobis: ſpiritus autem Chriſti, quia & à Chriſto ratione diuinæ naturæ, & Chriſti merito ab ipſo eſt nobis datus,& ad Chriſtũ inſpirat

ſpirat, mouet ac impellit illos, in quibus habitat. ad Roma. 8. 49.b

Spiritus ſanctus ſecundum Apoſtolum eſt ſapientia dei de his quæ excedunt totum vniuerſum: ſpiritus autem mundi eſt ſpiritus infra vniuerſi latitudinem comprehenſus. ad Cor. 2.106.a.b

Spiritus ſanctus Apoſtolis infuſus certã notitiam donorũ dei in illis cauſauit: quoniam ſicut Hieremias certam habebat notitiam, quòd deus miſiſſet eum affirmãs in veritate miſit me dominus: ita Apoſtoli certam habebãt notitiam quòd fides, ſpes, charitas, & alia dona gratis eis à deo data erant. ad Cor.2. 107.a

Spiritus ſancti manifeſtatio non eſt, niſi ad id quod confert, vt ex dictis Pauli colligitur, ex quibus confutantur abutentes ſacris quibuſcunque, ſiue pſalmis, ſiue alijs ad quæcunque vana efficienda. ad Corinth. 12. 148.a

Spiritus ſancti voluntas pro ratione redditur, quoniam ſpiritus ſanctus eſt verus deus, & ſolius dei eſt facere prout vult: reliqua autem voluntatem habentia ſuæ volũtatis regulam habent, ſoliq; deo propriũ quòd illi ſua voũtas regula exiſtat. ad Corint.12.ibi.6.

Spiritus ſapientiæ ſpiritus eſt notitiæ diuinorũ. ad Eph.1.258 a

Spiritus ſanctus licet ſit productus deus inuiſibilis, non tamẽ imago dei inuiſibiliter: ſed vt ſpiritus, vt amor dei inuiſibilis: quia filius ex modo ſuæ productionis producitur vt ſimilis, vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis: ſpiritus ſanctus ex modo ſuæ productionis non producitur vt ſimilis, vtpote vnus à duobus per modum amoris. ad Coloſſ.1.300.a

Spiritus & anima penes officia differũt, vna ſiquidem res eſt & anima & ſpiritus: ſed anima ſecundum officium viuificandi corpus dicitur ſpiritus verò ſecundum officium intelligendi & volendi ſpiritualia: quam animæ partem philoſophi mentem appellarunt. ad Theſſa.5.326 a

Spiritus ſeu illa pars, quæ mens appellatur, ex intellectu & volũtate integratur. ad Theſ. 5. ibidem.

Spiritu ſancto repletus, durante hac via ad cœleſtem patriam ſemper poteſt iterum atque iterũ repleri, &c. Act.4.470.a

Stipendia ſuſtentationis euangelizantibus & inſtituentibus debentur ab ijs qui inſtruuntur, in cibo ſcilicet, potu, veſtibus, & reliquis neceſſarijs. ad Galat.6.252 a

Subuentionum appellatione intelligi

telligitur ordo eorũ qui in eccleſia dei operibus miſericordiæ vacant.ad Corint.12.151.a

TEmplum dei Chriſtiani dicuntur non ſecundũ materiam,ſed ſecundũ officium actiue & paſſiue:paſſiue quidem quatenus in illis deus habitat:actiue verò quatenus in ſeipſis in ſuorum cordium penetralibus colunt deũ fide,ſpe, & charitate, in quo officium non ſolum templi,ſed ſacerdotum in templo exercent.ad Corinth.6.204.a.

Tempus præſentis vitæ eſt tempus miſericordiæ: futuræ autem eſt acti iudicij, & propterea horrendum eſt peccatorem incidere in vita alia in manus dei viuentis,quibus in hac vita optandum eſt in eiuſdem dei manus ſuſcipi.ad Heb.10.399.b

Tentationes quòd homo ſufferre poſſit,infiniti modi ſunt,quib⁹ deus vtitur:aliquãdo enim facit euenire aliquem occurſum extrinſecum ,ſiue impediendo tẽtationes,ſiue adiuuãdo tentatos,& modo intus in corpore,modo in animo motus aliquos ad hoc conferentes, modo angelicas exhibet excubias, modo gratias aliquas in anima efficit.ad Corint.10.135.b.infi.& fo.ſeq.

Tentationes ad poſſe ſufferre, deus de euentibus neceſſarijs prouidet, in arbitrio aũt tentatorum eſt ſufferre velle,ſat eſt enim fidelitati diuinæ,vt tribuat poſſe ſufferre:velle autem ſufferre & ipſum ſufferre alterius gratiæ eſt quæ electis confertur,& non eſt omnibus communis.ad Corint.1.ibi.

Theudas cuius Gamaliel meminit,incertum eſt quiſnam fuerit, & quæ fecerit. Actu.5.472.a

Theſſalonicenſes primi fuerunt Gentiles,qui pro Chriſti fide afflicti ſunt: quoniam adhuc perſecutio ab imperatoribus contra Chriſtianos mota non fuerat.ad Theſſa.1.227.a

Terram promiſſionis Ioſue & Chaleb,vtpote deo accepti ingreſſi ſunt,Moyſes autem & Aaron ac cæteri excluſi fuere.ad Corint.10.134.b.

Teſtamentum nouum à veteri in hoc differt quòd vetus teſtamentum eſt litera conſtans ex præceptis legis,nouum autẽ eſt ſpiritus fidei,ſpei, & charitatis,&c.2.ad Cor.3.184.b

Teſtamentum vetus occidit tum augendo cõcupiſcentiam, tum addendo præuaricationẽ: Nouum autem viuificat, tum ferendo ſecum vitã gratiæ, tum adiuuando infirmitatem noſtram, & domando concupiſcentiam,tum operando meritorie ad vitam æternam.2.ad Corint.3.185.a.in prin.

Teſta

Teſtamentum vetus eſt diſpoſitio terrenæ hæreditatis, vtpote terræ promiſſionis cum abundantia bonorum temporalium: nouum verò teſtamentum eſt diſpoſitio hæreditatis cœleſtis, quæ æterna eſt. 2. ad Corint. 3. ibi.

Teſtamentum nouum non eſt lex aliqua ſcripta: ſed eſt lex infuſa mētibus & in cordibus ſcripta. ad Heb. 8. 392. a. in fi.

Timor diuini intuitus ſolus retrahit ab interna animi deordinatione. ad Roma. 3. 19. b

Traditionibus apoſtolorū per ſermonem habemus apoſtolorum ſymbolum, habemus ſignare nos ſigno crucis, habemus feſtiuitatem diei dominicæ, inſuper ſacrificium altaris, &c. 2. ad Theſſa. 2. 331. a.

Triſtitia ſecundum deum eſt vel ratione diuinæ iniuriæ vel ratione damni ſpiritualis in eccleſia occurrentis. 2. ad Corin. 7. 206. b

Triſtitia ſecundum deum operatur pœnitentiā internam: quā conſtat integrari ex tribus animi actibus. primus eſt diſplicere ſibi quòd homicidium commiſit: ſecundus eſt velle de cætero non committere homicidium: tertius velle ſatisfacere illis quibus propterea irrogata eſt iniuria, deo ſcilicet & hominibus læſis. quicquid horum defuerit, non eſt pœnitentia in ſalutem. 2. ad Corinth. 7. ibidem.

Triſtitia ſecundum deum à pœnitentia ſalutari differt: quia illa ſonat triſtitiā ex ratione teſtandi deo, iſta aūt ſonat triſtitiam delicti cōmiſſi cū reliquis duobus actibus. 2. ad Corin. 7. ibi. & ſo. ſeq. a

Triſtitia ſecundum deum actus eſt charitatis, ſicut delectatio ſecundū deum: triſtitia autem quam pœnitentia ſignificat, inferioris virtutis eſt actus. 2. ad Corint. 7. 207. a

Turpilucris eſt qui ex iis ex quibus nō decet lucrari lucratur: vt ſi cum ex ſpiritualibus officiis non ſufficiat habere neceſſaria ad victum, ſed opum augmentum cupit, talis turpilucris eſt. ad Tit. 1. 168. a

Turpitudo, ſtultiloquium & ſcurrilitas ſecundum ſuum genus non ſunt peccata mortalia. ad Ephe. 5. 275. a

V*Elle, nec velle operari quæ ſunt propriæ ſalutis ſpiritualis, in noſtris viribus conſiſtit: ſed deus eſt qui gratuita voluntate ſua bona erga nos operatur, tam velle intus quā operari extra. ad Philippen. 2. 288. b. in fi.*

Veritatē detinere in iniuſtitia eſt occludere veritatem notam in intellectu velut ſeruis iniuſtitiæ in volūtate, itaque intellectus verus iniqua voluntate clauditur

ditur. ad Ro.1.5.a

Vetuſtatem vnico vocabulo Paulus appellauit quicquid ex peccato hominibus ſecundũ animam illatũ eſt. ad Ro.6 34.a

Viæ dei (gratia ſcilicet & veritas ad quas reducũtur vniuerſæ viæ domini) non ſolum ab hominibus, ſed nec ab angelis perfectè inueſtigari poſſunt. ad Roma.11.79.b

Viſio inuenitur in iis quæ de deo ſub fide ſcimus, nõ quòd videamus res ipſas, ſed earũ credibilitatẽ. nã nõ videm⁹ quòd deus ſit trinus & vnus, quòd verbũ caro factũ eſt, & reliqua huiuſmodi: ſed videmus quòd hæc ſint credibilia, & hæc viſio cauſatur ex tot teſtimoniorũ accumulatiõe. 1. ad Co.13.155.

Vitæ Chriſtianæ perfectio ex duabus partibus integratur, ſcilicet facere bona opera, & propter bonum opus male pati. ad Roma.2.11.b

Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei iuxta illud, iuſtus ex fide viuet, cõſummate autẽ vita cœleſtis patriæ. ad Ephe.4 272.a

Vitiis cũ reliquis cõgreſſus haberi poteſt, rationibus pugnando. cũ vitiis autẽ carnalibus pugnandũ non eſt (quoniam ſerpunt in cogitantes etiã contra illa) ſed victoria per fugam habetur, fugiendo ſcilicet etiã cogitationes talis generis. 1. ad Corinth.6.121.a

Vnio deitatis cũ humana natura in Chriſto duo val'e mirabilia habet: alterũ eſt quòd ipſa deitas ſubſtantiale corporeum in illo habet, dicẽte Ioanne verbum caro factum eſt: alterum quòd abſque ſui mutatione deitas in Chriſto illud rei ſubſtantiale corporeum habet. ad Coloſſ.2.305.b

Vocare & prædefinire ac præſcire manifeſte inter ſe differunt. nam vocatio in tempore fit: præſcire autẽ & prædefinire ab æterno fuerunt. ad Rom.8. 58.b. in fine.

Voluntas diuina ſibi ipſi lex eſt ac per hoc ab extrinſeco ſuperiori bonitatem non mendicat, ne à noſtris meritis obiectiue, & id eſt beneplacere quòd ipſa vult eſſe beneplacitũ. ad Ephe. 1.255.a

Voluntatis diuinæ arcana ſunt in diſpenſandis temporibus nõ imperfecte, ſed plene. nam plenum tẽpus diſpenſauit cuique rei quam efficere diſpoſuit, & in myſterio diuinæ voluntatis cuiuſque temporis plenitudo latet, &c. quæ ſequũtur. ad Ephe.1.256.a. in prin.

Voluntas dei duplex: voluntas beneplaciti & voluntas ſigni. 1. ad Timo.2.337.b

Vulua ſonat matricem. ad Rom. 4.26 b

FINIS.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in omnes diui Pauli & aliorum Apoſtolorum Epiſtolas commentarij. Et primùm in epiſtolam Pauli ad Romanos.

P*Aulus.* Expoſito textu quatuor euangeliſtarum,occurrunt epiſtolæ Pauli. Et in primis ad Romanos.Quæ prima ſui diuiſione diuiditur in ſalutationem,& narrationem,ibi,primam quidem.¶ Incertū eſt an in principio Paulus fuerit binomius, an à principio nominatus fuerit Saulus,& progreſſu temporis nominatus fuerit Paulus. Ex eo enim quòd ipſe ſemper Paulum ſe nominat in omnibus ſuis epiſtolis, apparet quòd nominatus fuerit Paulus à principio: alioquin nouo nomine ſe nominans, ambiguum ſe reddidiſſet. Vnde & Petrus nouiter appellatus,nominat ſe, Simon Petrus. Et conſequenter Paulus debuiſſet ſe nominare, Saulus Paulus.Ex eo verò quòd in Actibus Apoſtolorum vſque ad 13. capitulum, immo vſque ad conuerſionem Sergij Pauli Proconſulis ſemper nominatur Saulus, & tunc incipit à Luca nominari Paulus, apparet quòd Pauli nomen à Proconſule acceperit.¶ Vndecunque autem nominatus fuerit Paulus, conſtat quòd regio nomine (ſcilicet Saul ſeu Saulus) vti noluit, ſed nomine humili. Paulus enim diminutiuum eſt à parum,ſecundum grammaticam.Inde ſiquidem paulum,paululum,pauxillum, &c. *Seruus Ieſu Chriſti.* Seruus quicquid eſt, domini ſui eſt, totumq́ue ſe eſſe Ieſu Chtiſti ſignificat. *Vocatus Apoſtolus.* Non eſt ſenſus, nominatus Apoſtolus, ſed accitus Apoſtolus: hoc eſt vocatus ad apoſtolatum. Non meipſum feci Apoſtolum,ſed ad apoſtolatū vocatus ſum.

ditur. ad Ro.1.5.a

Vetuſtatem vnico vocabulo Paulus appellauit quicquid ex peccato hominibus ſecundũ animam illatũ eſt. ad Ro.6 34.a

Viæ dei (gratia ſcilicet & veritas ad quas reducũtur vniuerſe viæ domini) non ſolum ab hominibus, ſed nec ab angelis perfectè inueſtigari poſſunt. ad Roma.11.79.b

Viſio inuenitur in iis quæ de deo ſub fide ſcimus, nõ quòd videamus res ipſas, ſed earũ credibilitatẽ. nã nõ videm⁹ quòd deus ſit trinus & vnus, quòd verbũ caro factũ eſt, & reliqua huiuſmodi: ſed videmus quòd hæc ſint credibilia, & hæc viſio cauſatur ex tot teſtimoniorũ accumulatiõe. 1. ad Co.13.155.

Vitæ Chriſtianæ perfectio ex duabus partibus integratur, ſcilicet facere bona opera, & propter bonum opus male pati. ad Roma.2.11.b

Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei iuxta illud, iuſtus ex fide viuet, cõſummatè autẽ vita cœleſtis patriæ. ad Ephe.4.272.a

Vitiis cũ reliquis cõgreſſus haberi poteſt, rationibus pugnando. cũ vitiis autẽ carnalibus pugnandũ non eſt (quoniam ſerpunt in cogitantes etiã contra illa) ſed victoria per fugam habetur, fugiendo ſcilicet etiã cogitationes talis generis. 1. ad Corinth.6.121.a

Vnio deitatis cũ humana natura in Chriſto duo valde mirabilia habet: alterũ eſt quòd ipſa deitas ſubſtantiale corporeum in illo habet, dicẽte Ioanne verbum caro factum eſt: alterum quòd abſque ſui mutatione deitas in Chriſto illud rei ſubſtantiale corporeum habet. ad Coloſſ.2.305.b

Vocare & prædifinire ac præſcire manifeſte inter ſe differunt. nam vocatio in tempore fit: præſcire autẽ & prædefinire ab æterno fuerunt. ad Rom.8. 58.b. in fine.

Voluntas diuina ſibi ipſi lex eſt ac per hoc ab extrinſeco ſuperiori bonitatem non mendicat, ne à noſtris meritis obiectiue, & id eſt beneplacere quòd ipſa vult eſſe beneplacitũ. ad Ephe. 1.255.a

Voluntatis diuinæ arcana ſunt in diſpenſandis temporibus nõ imperfectè, ſed plenè. nam plenum tẽpus diſpenſauit cuique rei quam efficere diſpoſuit, & in myſterio diuinæ voluntatis cuiuſque temporis plenitudo latet, &c. quæ ſequũtur. ad Ephe.1.256.a. in prin.

Voluntas dei duplex: voluntas beneplaciti & voluntas ſigni. 1. ad Timo.2.337.b

Vulua ſonat matricem. ad Rom. 4.26 b

FINIS.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in omnes diui Pauli & aliorum Apoſtolorum Epiſtolas commentarij. Et primùm in epiſtolam Pauli ad Romanos.

PAulus. Expoſito textu quatuor euangeliſtarum,occurrunt epiſtolæ Pauli. Et in primis ad Romanos.Quæ prima ſui diuiſione diuiditur in ſalutationem,& narrationem,ibi,primam quidem.¶ Incertũ eſt an in principio Paulus fuerit binomius, an à principio nominatus fuerit Saulus,& progreſſu temporis nominatus fuerit Paulus. Ex eo enim quòd ipſe ſemper Paulum ſe nominat in omnibus ſuis epiſtolis, apparet quòd nominatus fuerit Paulus à principio: alioquin nouo nomine ſe nominans, ambiguum ſe reddidiſſet. Vnde & Petrus nouiter appellatus,nominat ſe, Simon Petrus. Et conſequenter Paulus debuiſſet ſe nominare, Saulus Paulus.Ex eo verò quòd in Actibus Apoſtolorum vſque ad 13. capitulum, immo vſque ad conuerſionem Sergij Pauli Proconſulis ſemper nominatur Saulus, & tunc incipit à Luca nominari Paulus, apparet quòd Pauli nomen à Proconſule acceperit.¶ Vndecunque autem nominatus fuerit Paulus, conſtat quòd regio nomine (ſcilicet Saul ſeu Saulus) vti noluit, ſed nomine humili. Paulus enim diminutiuum eſt à parum,ſecundum grammaticam.Inde ſiquidem paulum,paululum,pauxillum, &c. *Seruus Ieſus Chriſti.* Seruus quicquid eſt, domini ſui eſt, totumq́ue ſe eſſe Ieſu Chriſti ſignificat. *Vocatus Apoſtolus.* Non eſt ſenſus, nominatus Apoſtolus, ſed accitus Apoſtolus: hoc eſt vocatus ad apoſtolatum. Non meipſum feci Apoſtolum,ſed ad apoſtolatũ vocatus ſum.

Actuū nono. Vas electionis eſt mihi iſte vt portet nomen meū, &c. *Segregatus in euangelium dei.* Actu.decimotertio. Dixit ſpiritus ſanctus. Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus ad quod aſſumpſi eos. Ita quòd meminit vtriuſque rei geſtæ. Et primæ electionis, dicēdo vocatus apoſtolus: & ſubſecutæ ſegregationis ad prædicandum euangeliū, dicendo ſegregatus in euangelium dei. *Quod ante promiſerat.* Vnuſquiſque poteſt fingere euangelium dei eſſe id quod ipſe annunciat. Et propterea ad huiuſmodi fictiones & adinuētiones excludendas, declarat conditiones euangelij ad quod prædicandum ipſe eſt miſſus. Declarat autem non eſſe humanum figmentū, non eſſe nouiter adinuentum aut ex improuiſo ortū, ſed olim promiſſum à deo. *Per prophetas ſuos.* Citat teſtes promiſsionis diuinæ prophetas, non idolorum, ſed ſuos: hoc eſt qui indubie fuerūt prophetæ eius. *In ſcripturis ſanctis.* Promiſsio hæc diuina per prophetas, demādata eſt ſcripturæ: vt excludatur omnis figmenti ſuſpitio. Et non in quibuſcunq; ſcripturis, ſed in ſcripturis ſanctis, mundis ab omni errore, ab omni admixtione. Et intendit ad literam ſcripturas quę apud Hebræos appellantur ſcripturæ ſanctæ: vtpote mundæ ab omni permixtione humani ſenſus. Et hæ ſunt libri veteris teſtamēti quos canonicos appellamus. Magna eſt euangelij commēdatio, ex hoc ꝙ promiſſum eſt à deo per eius prophetas in ſanctis ſcripturis. Nulla ſiquidem ſecta, immo nec ipſa vera fides patrum legis Moſaicæ ſimili prærogatiua donata eſt. *De filio ſuo.* Materia euāgelij explicatur. Refertur enim hoc quod dicitur de filio ſuo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat ſiquidem quid annūciat euāgeliū dei. *Qui factus eſt ei.* Superfluit pronomen ei. Et ſi verbum verbo reddendum eſt, non eſt legēdum qui factus eſt, ſed, *Facto ex ſemine Dauid ſecundum carnem.* Intendit apoſtolus, materiam euangelij declarare eſſe filium dei ſecūdum duas naturas & ſecundum duos aduentus. Et propterea incipit explicare ſimul naturam humanam, & primū aduentū filij dei. Et hinc apparet beatam virginem ex qua natus eſt Ieſus, ex ſemine Dauid deſcendiſſe: alioquin non eſſet verū quòd Ieſus ſecundum carnem factus eſſet ex ſemine Dauid. *Qui prædeſtinatus eſt filius dei.* Legendum eſt. *Definito filio dei.* Verbum verbo reddendo. Et oportęt propter hęreticos, textum ipſum Pauli (nō interpretis) exponere. Aiunt enim Arriani & ſimiles. Paulus dicit, ſic, quicquid expoſitores interpretentur. Eſt itaque ſenſus literalis quòd factus ſecūdum carnę ex ſemine Dauid, eſt definitus.

determina

determinatus, decretus filius dei. ¶ Et bene nota quòd nõ dicit, facto filio dei, ſed definito filio dei. Filius ſiquidem dei factus eſt filius hominis, quum verbũ caro factũ eſt ex ſemine Dauid: & filius hominis factus ex ſemine Dauid definitus eſt filius dei. Declaratur enim per hoc, decretũ definitumque eſſe vt filius hominis ſit filius dei. Per quod excluditur etiam error dicẽtium duas in Chriſto hypoſtaſes: alterã filij dei, alterã filij hominis. Nam ſi duę eſſent hypoſtaſes, falſum eſſet quòd filius hominis definitus eſſet filius dei. Et hæc ſint dicta cõcurrendo cum facientibus punctũ in hac ſententia. Mihi enim videtur ſecundum planum literæ ſenſum non eſſe ibi quodcunque puncti genus faciẽdum: ſed pendente ſenſu continuandum cum ſequentibus. *In virtute.* Nõ ſumitur hic virtus vt diſtinguitur contra vitiũ: ſed vt diſtinguitur cõtra imbecillitatẽ ſeu impotentiam. Et eſt ſenſus, in poteſtate ſeu potentia. *Secundum ſpiritum.* Eadem præpoſitio ſuperius interpretata ſecundum (quum dictũ eſt ſecundũ carnem) & quæ ponitur in principio euangeliorum (quũ dicitur ſecundum Mattheum ſeu Ioannem) habetur hìc: & propterea optime quadrat ſecundum ſpiritum. *Sanctificationis.* pro, ſanctitatis, *ex reſurrectione mortuorũ.* Non dicit in reſurrectione eius à mortuis, ſed ex reſurrectione mortuorũ: vt intelligamus quòd de ſtatu conſurgente ex generali reſurrectione mortuorũ loquitur. Literalis itaq; ſenſus eſt ſecundus Chriſti aduentus definitus in potentia executiua, non qualicũque ſed ſecũdum ſpiritum ſanctitatis. Ita quòd non eſt ſenſus quòd definitus eſt filius dei, ſed quòd definitus eſt filius dei in hoc: ſcilicet in potentia nõ ad creandum cœlum aut terram, ſed in potentia ſecundum ſpiritum ſanctitatis, in potentia conformi ſpiritui ſanctitatis. ſanctitatis autem non qualiſcunque ſed ex reſurrectione mortuorũ: hoc eſt ſanctitatis cõgrue ſtatui qui erit ex reſurrectione mortuorum. ¶ Et quòd iſte ſit ſenſus intentus ab Apoſtolo, patet primo ex eo quòd iam dixerat de filio ſuo, iam dixerat filium dei: & diuinam naturam filij ſignificauerat. Et propterea non erat opus ad ſignificãdam diuinam naturã filij dicere definito filio dei: ſed bene opus erat declarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne. Apparet ſecundò ex eo quòd filius dei omnipotens eſt: & ad nullam definitur potẽtiam ex diuina natura, & nulla eius potentia impeditur ex humana natura: ac per hoc male ſonat, dicere ꝙ eſt definitus filius dei in potẽtia, niſi ad diuinæ diſpoſitionis ordinẽ de potentia exequẽda in ſtatu illo reſurrectionis referatur.

Et eſt ſenſus ꝙ ille filius eius factus ex ſemine Dauid ſecundum
carnem, decretus eſt filius dei in potentia: hoc eſt decretus eſt ad
vtendum filiatione dei in potentia non creādi mundum, nō vio
lentię & armorum, ſed conſona ſpiritui ſanctitatis. Et vere Ieſus
qui in primo aduentu apparuit humilis ſecundū carnem, decre-
tus eſt vt veniat ſecundum diuinam potentiam congruam ſpiri-
tui ſanctitatis futuræ in ſtatu reſurrectionis mortuorū. Nō po-
terat breuius ſimul & clarius deſcribi potentia qua vtetur Ieſus
in ſecundo aduētu, quàm deſcribere eam ex authoritate filij dei
& ex congruitate ad ſpiritū ſanctitatis, quę erit ex reſurrectione
mortuorum. Sub hac enim potentia comprehenduntur omnes
actiones tum iuſtitiæ (ſiue puniendo ſiue præmiādo) tum gratię
renouatiōis mūdi, & perpetui ſtatus, &c. Apparet & tertio: quia
ſic ſemper huiuſmodi participia (.ſ. facto & definito) referuntur
ſecundū ſuauiſsimā literæ conſtructionē ad illud ablatiuum, de
filio ſuo. *Ieſu Chriſti domini noſtri.* ꝓ, Ieſu Chriſto domino noſtro.
Explicat enim Apoſtolus ꝙ dixerat de filio ſuo facto, definito,
apponendo proprium nomen Ieſu: & nomen dignitatis, Chri-
ſto: & nomen poteſtatis, domino noſtro. *Per quem accepimus gra-
tiam.* Dixerat ſe vocatum ad apoſtolatū & ſegregatū in euange-
lium dei, ſed nō dixerat per quem. & propterea modo explicat.
Et dicit accepimus, cōnumerans ſe aliis Apoſtolis. Et dicit gra-
tiam, ad excludendum merita propria, ad ſignificandū quòd per
Ieſum ex gratia acceperunt ſalutem. *Et Apoſtolatum.* Non ſolum
per ipſum accepimus quæ ſunt gratiæ internæ, ſed etiā officium
Apoſtolatus. *Ad obediendū*, pro, ad obedientiā, *fidei.* Fructus offi
cij Apoſtolici primus deſcribitur propagāda obedientia fidei:
hoc eſt ꝙ gētes obediāt fidei. Ad hoc enim miſsi ſunt, & ad hoc
ſtuduerūt Apoſtoli, vt inſererent obedientiā fidei, vt redderent
homines obedientes fidei, vt in captiuitatē reducerent omnem
intellectum in obſequium Chriſti. *In omnibus gentibus.* Extenſio
fructus explicatur nō in vna regione, nō in Aphrica aut Aſia, ſed
in omnibus gentibus. *Pro nomine eius.* Finis tum officij apoſtoli-
ci tum fructus obediētiæ gentiū deſcribitur, nō nomē proprijſ,
non fama aut gloria Pauli & apoſtolorū, ſed notitia & gloria
Chriſti. *In quibus eſtis & vos vocati Ieſu Chriſti.* Vocati non eſt par-
ticipium ſed nomen. Nec ſignificat nominati, ſed acciti ſeu ac-
cerſiti. Et eſt ſenſus: inter quas gētes eſtis & vos accerſiti ad con-
ſertium Ieſu Chriſti. ¶ Fortè genitiuus Ieſus Chriſti refertur
ad obedientiam fidei. Ita vt ſit ſenſus. Ad obedientiā fidei Ieſu
Chriſti

Chriſti in omnibus gẽtibus:in quib⁹ eſtis & vos vocati. *Omnibus qui ſunt*.pro, exiſtentibus, *Romæ*. Ecce ad quos ſcribit. Non dicit omnibus Romanis, ſed oĩbus exiſtentibus Romæ:nec ſparſis ꝑ orbem Romanis, ſed eccleſiæ quæ in loco vrbis Romæ erat(ſiue ex Romanis ſiue ex peregrinis cõſtãti)explicet ſe ſcribere. *Dilectus dei*. Duabus conditionibus diſcernit ad quos ſcribit ab aliis Romæ exiſtentibus. Altera eſt dilectiõis diuinæ:qua.ſ.de⁹ diligit eos,volẽdo eis tantũ bonũ quantũ eſt æterna beatitudo. Et dilectis nõ eſt participium,ſed nomen. Altera eſt. *Vocatis ſanctis*. Hoc eſt accitis ad ſanctitatem. Nomẽ ſiquidẽ eſt vocatis ſignificãs vt ſupra:vt intelligant quos deus diligit,vocare etiã ad ſanctitatẽ, nõ ad immũditiã morũ,ſuperſtitionũ,errorũ,&c. *Gratia vobis & pax*. Ecce ſalutatio continens extrema dona,primũ.ſ.& vltimũ. Gratia ratio eſt oĩm donorũ,beneficiũ eſt ſine meritis: pax autẽ fructus eſt oĩm gratiarũ. *A deo patre*. Deeſt, *noſtro & domino noſtro*. Superfluit noſtro. *Ieſu Chriſto*. Ne gratiã aut pacẽ ab homine imprecari videatur, adiungit à deo. Et ne difficile aliquid à deo obtinẽdũ ſignificet,adiũgit patre noſtro:vt paterno affectu audito in deo, facile eſſe beneficiũ exiſtimetur. Et vt omnia ſimul à deo,& Ieſu Chriſto fieri ſignificet,addidit & domino Ieſu Chriſto. *Primũ quidẽ*. Poſt ſalutationẽ inchoat narrationem, ſed anteq̃ ad epiſtolæ materiã veniatur, præmittit deſcriptionẽ ſuiipſius erga exiſtẽtes Romæ. In ſalutatione ſiquidẽ deſcribẽdo ꝑſonã ſalutãtẽ,deſcripſerat ſeipſum erga oẽs gẽtes:nũc autẽ conſequẽter deſcribit ſeipſum ſpecialiter erga exiſtẽtes Romæ, ad quos ſcribit. Et ꝓpterea dicit primũ:hoc eſt anteq̃ ad materiam epiſtolæ perueniatur. *Gratias ago*. A quinq; actionibus ſuis deſcribit ſeipſum erga illos. Prima eſt gratias agere deo. Et hæc reſpicit dona diuina illis iã collata. *Deo meo*. Sic deſcribit ſeipſum erga exiſtẽtes Romę,vt ſimul ſeipſum aperiat qualis eſt erga deũ. Et hoc immiſcet ad vtilitatẽ eorũ. Dicẽdo enim deo meo, ſignificat deũ eſſe ſuũ fide,ſpe.charitate. *Per Ieſum Chriſtũ*. Queãdmodũ Ieſus Chriſtus mediator eſt, dũ cõferũtur à deo dona hominibus:ita mediator eſt in gratiarũ actione. Vnde & eccleſia ſemper adiungit orationibus ſuis,ꝑ dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ. Merita ſiquidẽ Ieſu Chriſti recognoſcẽda ſũt in gratiarũ actiõe, quæ nobis obtinẽt cõferri diuina dona. *Pro omnibus vobis*. Hoc eſt loco veſtri,tanquã reputãs dona vobis collata tãquam propria, vel pro omnibus vobis dilectis dei & vocatis ſanctis,tanquam materia gratiarũ actionis. *Quia fides veſtra annunciatur in vniuerſo mun*

ſo mundo. Huic ſecundo ſenſui magis quadrat hęc ratio. Ideo gratias ago deo pro vobis omnib⁹ tanq̃ donis dei, quia fides veſtra annunciatur in vniuerſo mũdo, quia tãti doni odor ſpirat in vniuerſo mũdo: vtilis eſt vniuerſo mũdo: vtpote ꝓuocãs vndequaq; ad fidem, Primo autem ſenſui magis quadrat legere quòd fides veſtra annũciatur in vniuerſo mũdo. Explicat enim materiã gratiarũ actionis eſſe famã fidei eorũ vtilẽ vniuerſo mundo. Roma enim tũc tẽporis caput erat mundi. Et ꝓpterea fama Chriſtianę fidei Romæ exiſtentis, diuulgabatur ad vniuerſos, & vtilis erat vniuerſis. *Teſtis enim mihi eſt deus.* Hac ſecũda deſcribit ſe actione: quæ eſt ſemper in ſpecie orare pro aduẽtu ſuo ad eos. Et ad hoc (ſiue narratiue ſiue inuocatiue) affert deũ teſtẽ: qui ſolus poteſt eſſe huius actionis teſtis. Et ſi verbũ verbo redderetur, apparet ꝙ narratiuè Paulus hæc dicit. Legendũ ſiquidẽ eſſet, teſtis enim meus eſt deus. Vbi narrat deũ eſſe teſtẽ, nõ inuocat: ac per hoc nõ iurat. *Cui ſeruio.* Dictio Græca ſpecialẽ illã ſeruitutẽ ſignificat, quę ſoli deo exhibetur, quã theologi latriã ſolent appellare: ſed nos in lingua Latina caremus proprio vocabulo. Et hic iterũ Paulus immiſcet qualis eſt ipſe apud deũ. *In ſpiritu meo.* Ad differentiam ſeruientiũ deo exteriori tantũ ſeruitute. *In euãgelio filij eius.* Ecce exterior actio in qua ſeruit ex intimo corde: bona .ſ. annũciatio filij dei tãquã rei annũciatæ. *Quod ſine intermiſſione memoriã veſtri facio in orationibus meis.* Aduerte ꝙ nõ dicit abſolute ſine intermiſſione, ſed in orationibus meis: ad ſignificandũ ꝙ quãdocunque orabat, nunquã intermittebat facere memoriã ſeu mẽtionẽ exiſtentiũ Romæ. *obſecrãs.* pro, rogãs. Ecce ſecunda actio. *Si quo modo tandẽ aliquãdo.* Inculcatio hæc aduerbiorũ continuatũ affectum ſignificat. *Proſperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos.* Qualificat Apoſtolus petitionẽ ſuam, implendam ſecundũ voluntatem dei: quæ omnia diſponit ſuauiter. *Deſidero enim videre vos.* Ecce tertia actio. *vt aliquid impartiar gratiæ ſpiritualis.* pro, donum ſpirituale. Et propterea legẽdum eſt, vt aliquod impartiar vobis donum ſpirituale. Nõ enim vane deſiderabat eos videre, ſed ad cõmunicandum eis aliquod ſpirituale donum, ſciẽtiæ eorum quæ ſpectant ad fidem & mores, &c. *Ad confirmandos vos.* Gratiarum actio, recepta reſpicit beneficia: oratio autẽ & deſiderium videndi, reſpicit recipiẽda firmitatis beneficia. *Id autem eſt ſimul cõſolari in vobis per eam quæ inuicẽ eſt fidem veſtram atque meã.* Parcit Paulus futuro fructui: ne offendantur exiſtentes Romæ à quaſi præſumente & arrogante ſibi officium firmandi illos.

Ne

Ne inquam in principio epiſtolę offendiculum hoc incurrerent, quum dixiſſet ad confirmandũ vos, tanquam moderando ſubiungit propriam cõſolationem in eis per mutuam fidem. Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniã ipſa confirmatio eorũ, futura erat materia conſolationis Pauli. Et quoniã conſolari in paſsiua ſumitur ſignificatione qua caret, legendum eſſet accipere conſolationem. *Nolo autem vos ignorare fratres quod ſæpe propoſui venire ad vos & prohibitus ſum vſque adhuc.* Quartam actionem apponit, ſcilicet quod propoſuit ire ad eos. *Vt aliquem fructum habeam in vobis ſicut & in cæteris gentibus.* Iſta particula quo ad ſenſum iungenda eſt cum illa, ſæpe propoſui venire ad vos. Declarat enim quorſum: vt ſcilicet aliquem fructum habeã in vobis ſicut in cæteris gentibus. Inter has enim interpoſita eſt illa particula. Et prohibitus ſum vſque adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus aliis apoſtolicis. *Græcis ac Barbaris, ſapientibus & inſipientibus debitor ſum.* Explicat impedimenta prohibentia ex eo quòd debitor eſt ex iniuncto ſibi officio apoſtolatus, omnibus. Deſcribit autem omnes penes duas differentias. Altera eſt linguæ, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua ſiquidem Græca tunc temporis erat velut lingua cõmunis omnibus. Et propterea Barbaros qui non intelligũtur diſtinguit contra Græcos: vt hinc comprehẽdat omnes nationes tam communicantium in lingua quàm non communicantium. Altera eſt penes mentem, dicendo ſapientibus & inſipientibus: hoc eſt doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philoſophica, morali, & huiuſmodi, ſiue de doctrina veræ ſapientiæ ſecundũ deum, vtriſque enim debitor erat apoſtolus. *Ita quod in me.* Subintellige eſt. Infert ſiquidem apoſtolus ex ſupradictis (quòd ſine intermiſsione orat, quòd deſiderat videre, quòd ſæpe propoſuit & impeditus eſt vſque adhuc) infert inquam quintam actionem ſuam erga exiſtentes Romę, quòd quantum in me eſt, quantum eſt ex parte mei. *Promptum eſt & vobis qui Romæ eſtis euangelizare.* Putant multi ſubſtantiuè accipiendũ eſſe prõptum, pro promptitudine. Ita vt ſit ſenſus, quãtũ in me eſt. prõptitudo adeſt. Sed parui refert adiectiue vel ſubſtantiue legere. Senſus enim eſt quòd quantum in me eſt, paratus ſum & vobis qui Romæ eſtis euãgelizare. Ita quòd hæc quinta actio diſpoſitio eſt ad agendũ potius quàm actio. *Non enim erubeſco euangelium.* Deeſt Chriſti. Reddit rationem ſuæ promptitudinis, excludendo internum impedimentum. Potuiſſet fortè quiſpiam computare inter impe-

dimenta internas paſsiones,quæ maxime tollunt prõptitudinẽ. Et quia euangelium Chriſti eſt euangeliũ crucifixi (qui Iudæis eſt ſcandalum,gentibus autẽ ſtultitia)ideo paſsio erubeſcentiæ præcipuũ tenet locum ad impediendum promptitudinem euangelizandi Chriſtum.Prædicare enim ea quæ exiſtimãtur ſtulta & ignominioſa,annexum habet timorẽ vituperationis paſsiuæ, qui erubeſcẽtia dicitur.Et propterea Paulus profitens ſe promptum ad euangelizandum etiam Romæ Chriſtũ, excluſum à ſe impedimentum erubeſcẽtiæ profitetur: vt ſolus externis impedimentis prohibitus intelligatur.*Virtus enim dei eſt*.Hic proprie incipit epiſtola quantum ad materiam propriam:vnde & in his verbis vniuerſam epiſtolæ materiã comprehẽdendo proponit.
¶ Sed aduerte prius viam qua ingreditur Paulus materiam epiſtolæ:artificioſa ſiquidem eſt. Incœpit à principio, deſcribendo ſalutantis perſonam ſe apoſtolũ vocatum & ſegregatũ ad euangelium Chriſti:deinde deſcribendo ſeipſum in ſpecie erga exiſtẽtes Romæ,deſideriũ,orationem,propoſitũ,atque promptitudinem demum ad euangelium Chriſti declarauit,vt hinc ingrederetur ad euãgelium materiam huius epiſtolæ:hoc eſt ad rem euangelizatam,ad rem annũciatam euangelio,quæ eſt materia huius epiſtolæ.Vnde & cõtinuo apponit coniunctionem enim. ad ſignificandũ quòd res annunciata euãgelio excludit omnem erubeſcentiã. ¶ Quũ dicitur itaque virtus eſt enim,& ſubaudi tur proculdubio euangelium(nã eſt ſenſus, euangelium enim eſt virtus)intellige euangelium ſecundum rem euangelizatã, ſecundum rẽ annunciatam euangelio.Et ſumitur virtus pro poteſtate ſeu potentia, vt opponitur imbecillitati ſeu impotentię: & non vt virtus diſtinguitur contra vitium. Nec dicit potẽs eſt enim ſed potentia eſt enim:vt intelligamus rem annunciatam euangelio,non ſolum eſſe potentem,ſed eſſe ipſam potentiam, nõ hominis,non cœlorũ aut angelorũ.ſed dei. *In ſalutem.* Ecce ad quid eſt euangelica potentia,ſcilicet ad ſalutem.Vere ad hoc venit filius in mundum vt ſaluet mundum,vere potentia euãgelica ad ſalutem tendit,non ad perditionem:quicũque enim perduntur,ex ſeipſis perduntur:qui autem ſaluantur,ex ſola hac potentia ſaluantur. *Omni credenti* Abſque exceptione aliqua (conditionis,ſexus,qualitatis,&c.)dicitur omni credenti. Sola fides exigitur ad ſalutem. *Iudæo.* Deeſt coniunctio que. *Primum & Græco.*Executio ſaluationis deſcribitur ordine quodam quod ſcilicet inchoauit in natione Iudæorũ.Et hoc patuit ad ſenſum

nam

nam Ieſus Chriſtus perſonaliter prædicauit Iudæis: & apoſtoli primum prædicauerunt Iudæis:propter quod primi credẽtes fuerunt Iudæi:ipſi ſcilicet apoſtoli,& innumera alia multitudo. Et quia Iudæorũ fidem ſecuti ſunt immediate Græci,ideo dicit Iudæoq; primũ & Græco.Ita quòd duplex ordo executionis ſignificatur.Alter inter Iudæos Græcosq; ex vna,& reliquas nationes ex altera parte. Alter inter Iudæum & Græcum inter ſe. Et hic quidem ordo ſignificatur ex ipſo ordine nominandi Iudæum ac Græcum:ille verò tum ex illo aduerbio primum. Nõ enim dicit Iudæo primum & deinde Græco,quod ſignificaret ordinem inter Iudæum & Græcum tãtummodo:ſed dicit Iudæoq; primum & Græco,clare comprehendendo ſub primum vtrunque tum ex geminata coniunctione,dicendo Iudæoq; primũ & Græco: hoc eſt primum tum Iudæo tum Græco.Quum enim dixiſſet in ſalutem omni credenti, ſubiungit executionis ordinem eſſe inchoando & à Iudæo.& à Græco ad reliquos omnes. Iudæo quidem vtpote fide Abrahæ & prophetarum pollente:Græco autem vtpote ſapientiam quærente.Et ſecundum rei geſtæ ordinem prima natio credens poſt Iudæos fuit natio Græcorum.In qua primum cognominati ſunt Chriſtiani, quod Græcum conſtat eſſe nomẽ.Et licet iſte fuerit executionis ordo,literalis tamen ſenſus appellatione Græci intendit gentilem,à Græco nominatum propter dictam rationem:quia ſcilicet gentium ſalus à Græca incœpit natione.Et ſignificatur ad literã ordo executionis inter Iudæum & Græcũ hoc eſt gentilem: quia idem Paulus proponit quod poſtea tractat.Nõ conſtat autem in tota hac epiſtola aliquam ſpecialem de Græcis mentionẽ fieri,niſi quum paulo ante dictũ eſt Græcis ac Barbaris. ſed fit ſpecialis tractatus inferiùs de primatu ſalutis Iudæorum reſpectu gentium, tum tẽpore tũ dignitate:vt patet à ca.9.vſq; ad 11.Eſt itaque literalis ſenſus. Iudæoq; primum,tẽpore & dignitate,& deinde Græco,id eſt gentili.Ita quòd gemina coniunctio,pariter ſine merito electas ambas nationes,primum verò ordinem executionis & dignitatis hic habitũ ſignificat. *Iuſtitia enim dei.* Non dicit iuſtitia,ſed iuſtitia dei:ad differentiam tum iuſtitiæ humanę,tũ iuſtitiæ legis, circuncisionis & cuiuſcunq; alterius. Et eſt ſenſus. Iuſtitia dei, hoc eſt iuſtitia qua homo iuſtus eſt apud deũ.Iuſtus dico non ſecundũ quid,ſed ſimpliciter & abſolute.Iuſtus rurſus non à iuſtitia quæ eſt virtus ad alterum:ſed à iuſtitia vt eſt recta diſpoſitio totius animi,ſecundũ quã frequenti vſu in ſacris literis iuſtus di
ſtin

ſtinguitur ab iniuſto:hoc eſt bonus ſecundũ deũ,ad differẽtiam exiſtẽtis in peccato mortali. Hæc iuſtitia dei(vt inferius declarabitur)appellatur aliàs iuſtitia fidei. *In eo reuelatur.* In eo. ſ.euangelio.Probat enim quod euangelium ſecũdum rẽ annunciatam eſt poteſtas ſalutaris omni credẽti:quia in euãgelio reuelatur iuſtitia dei,qua homines iuſti ſunt apud deũ, qua homines ſaluantur.*Ex fide in fidẽ.*Poteſt hoc referri tã ad verbũ reuelatur (& eſt ſenſus. Reuelatur ex fide in fidẽ:fide patrũ veteris teſtamenti,in fidẽ hominũ noui teſtamenti)quã ad nomẽ iuſtitia.Et eſt ſenſus quòd dei iuſtitia ex fide in fidẽ,hoc eſt ex fide veteris teſtamenti in fidẽ noui teſtamẽti reuelatur in euãgelio.Et vtrunq; eſt verũ. Euangelium nanq; Chriſti ex fide patrũ proficiſcitur, fidéq;,patrum firmat,manifeſtatq; iuſtitiã patrũ eſſe iuſtitiã eiuſdẽ fidei. Neq; enim dicitur ex fide in fidẽ, ad ſignificandum diuerſas fides,ſed ad ſignificandũ ſucceſsionẽ credẽtiũ ſecundũ eandẽ fidẽ. Nec vacat myſterio reuelatio ex fide in fidem, ſeu reuelatio iuſtitiæ ex fide in fidẽ.Explicatur enim per hoc ꝙ euangeliũ quod erat occultum in fide patrũ,detegit & in manifeſto ponit in fide filiorum. Quod ipſe Paulus efficit in hac epiſtola.quod Ieſus in euangelio manifeſtat. *Sicut ſcriptũ eſt.* apud Abacuc 2. *Iuſtus autẽ ex fide viuit.*pro viuet.Tres res in hac authoritate ſcripturę ordinantur,ſcilicet vita,iuſtitia,& fides.Ita ꝙ cõſtruitur:vita ex iuſtitia quæ eſt ex fide. Et complectitur quodammodo omnia quæ propoſuerat. Et pũctãda eſſet litera ſic. Iuſtus autem ex fide(ita ꝙ determinetur nõ vndecũq; iuſtus,ſed iuſtus ex fide)eſt ille qui viuet, vita proculdubio ſalutis æternæ. Et excluditur per hoc à vera vita, tũ non ſolũ quicũq; iniuſtus, ſed etiã quicũq; quomodolibet iuſtus nõ ex fide:tũ habens fidẽ, non tamẽ ex fide iuſtus: qualis eſt habẽs fidẽ mortuã,fidẽ informẽ.*Reuelatur enim ira dei.* Propoſita materia epiſtolæ,incipit per partes ſingulas tractare. Et primo quidẽ tractat illã particulã,reuelatur enim in eo iuſtitia dei,vſq; ad.c.5.ibi,iuſtificati igitur ex fide. ❡Vbi ꝓ aliquali notitia progreſſus epiſtolaris,ſcito intẽtionem apoſtoli eſſe tractare de euangelica gratia ſeu potentia.Et inde deprimere tum Ethnicos tũ Iudæos:mõſtrãdo eos eſſe pares relatos ad rẽ euangelicã,prærogatiuis tñ multis penes modũ præferendo Iudæos. Vnde à principio vſq; ad finẽ prærogatiuas aliquas interſerit Iudæorũ. Ad ꝓſequẽdũ autẽ hãc ſuã intẽtionẽ ꝓpoſuit ꝙ euangeliũ eſt potẽtia dei in ſalutẽ omni credẽti,&c.Intendens quaſi pro themate hæc proponere:& poſtea ſigillatim ꝓpoſita enucleare.

❡Incipiens

¶ Incipiēs itaque ab illa particula, reuelatur enim in eo iuſtitia dei, declarat primo ipſam reuelationē ex reuelatiōe punitiōis cōtrarij. Cōtrariaꝰ ſiquidē manifeſte iniuſtitia iuſtitiæ dei. & ideo à reuelatiōe punitionis iniuſtitiæ tā in gētibꝰ q̄ in Iudæis incipit ſimili ſtylo. ſ. proponēdo prius velut ſummariū quoddam hmōi punitiōis, & deinde per partes exequēdo. Summariū ſiquidē eſt, reuelari irā dei ſup impietatē & iniuſtitiā hominū qui veritatē in iniuſtitia detinēt. Et appellaꝰ ira dei iuſtitia vindicatiua: metaphorice nominata ira. *De cœlo.* Poteſt referri vel ad vindictā, vt ſignificeꝰ vindicta de cœlo, ad differentiā vindictarū quas facit deus p homines. Ira ſiquidē dei de cœlo vindicta eſt æternæ dānationis. Vel pōt referri ad verbū reuelatur, vt quod prius dixerat, reuelaꝰ in eo (ſcilicet euāgelio) modo explicet reuelationē euāgelicam eſſe à deo. *Super omnē impietatē & iniuſtitiā.* Impietas ſpecies eſt iniuſtitiæ, à ſpecie aſcēdit ad genus. Nominanda autē fuit hęc ſpecies ꝑpter magnitudinē criminis. Impietas eñ cōtraria eſt pietati, quę parētibus, patriæ, eorūq; beneuolis cultū officiūq; exhibet. *Hominū eorū qui veritatē dei.* Superfluit dei. *In iniuſtitia detinēt.* Cauſam impietatis & iniuſtitię taliū hoīm tangit eſſe detinere veritatē in iniuſtitia: ita ꝙ ex hoc ꝙ detinēt veritatē in iniuſtitia, efficiūtur iniuſti & impij. Detinere autē veritatē in iniuſtitia, eſt occludere veritatē notā in intellectu velut ſeris iniuſtitiæ in volūtate: ita ꝙ intellectū verū claudūt iniqua volūtate. Detinēt inquam ne exeat ad effectus & opera cōformia veritati notæ. Hoc eñ proprie eſt detinere veritatē in iniuſtitia, hoc eſt iniuriari veritati notæ. Et hinc patet ꝙ nō de quacunq; veritate eſt ſermo, ſed de veritate diuinorū: cui maxima irrogatur Iniuria, eo ipſo ꝙ iniuſtē detinetur ne cognoſcatur ab aliis, ne veneretur affectibus, verbis, & operibus. *Quia quod notū eſt dei.* Intendens ꝓbare veritatis detentionē, inchoata approbatione ꝙ veritas diuinorū eſt illis nota. Detineri ſiquidē non poteſt q̄d nō habetur: inchoat aūt à notitia cōi fidelibꝰ & infidelibus: quoniā inchoat executionē ab iniuſtitia. Ethnicorū ſeu gētilium. Et dicit q̄d notū eſt dei, ad differētiam earū cōditionum dei quę ignotæ ſunt: vt puta ꝙ eſt trinꝰ & vnꝰ, & alia, quorū intellectꝰ humanus nō eſt aliquo modo capax. Vt intelligamꝰ p notū dei ſignificari id q̄d naturali lumine humani intellectꝰ cognoſciꝰ de deo: puta ꝙ eſt vnꝰ, princeps oīm, actus purus, æternꝰ, &c. hmōi. *Manifeſtū eſt in illis.* Hoc eſt in intimis ipſorū. Et bene nota dici manifeſtū eſt, cōtra eos q nulla putāt ratiōe demōſtrata eſſe ea quę ſunt de

eo,quod non ſolũ cõtradicũt philoſophiæ ſed apoſtolico textui. Nã ſi manifeſtũ eſt,demonſtratũ eſſe oportet. *Deus enim illis manifeſtauit.* Non dicit reuelauit,ne lumen gratiæ immiſceat:ſed dicit manifeſtauit,vt diuinũ concurſum mediãte lumine naturali(quod dei donum eſt)ſignificet. *Inuiſibilia enim ipſius.* Subiungit modũ quo deus illis manifeſtauit.Et eſt modus naturalis intelligentię ex effectu.Inuiſibilia,hoc eſt inuiſibiles conditiones , ipſius dei. Et dicit inuiſibilia pluraliter quæ prius dixerat quod notum eſt dei,& nũquam dixit deus:quia quemadmodum ex eo quòd res illa ſimpliciſsima quòd deus eſt, nõ nota eſt nobis ſua illa vnica & ſimpliciſsima ratione,ſed multiplicatis conditionibus (puta quòd eſt actus purus,quòd eſt immutabilis,quòd eſt æternus & ſimilia)dicit pluraliter inuiſibilia dei , ita ex eo quòd collecta vniuerſa notitia quam de deo habemus,non cognoſcimus deũ,hoc eſt illam rem ſimpliciſsimã vt in ſe eſt,ſed tanquã habẽtem aliquid quod de illo cognoſcimus,dixit quod notũ eſt dei. Humanus ſiquidem intellectus rem ſimpliciſsimã natus eſt conoſcere diſtinctis rationibus & per modum rerum compoſitarum. *A creatura mundi.* Ecce declarat reſpectu cuius dixit inuiſibilia.Nulla enim diuina conditio eſt inuiſibilis omnino : quoniam omnes ſunt viſibiles deo,ſed conditiones dei ſunt inuiſibiles creaturæ mundi,nõ alicui ſed cuilibet. Nullus enim intellectus creatus tantę eſt facultatis naturalis vt poſsit videre deum. Et propterea conditiones dei dicuntur inuiſibiles à creatura mũdi. Põt tamẽ hic textus aliter pũctari:vt hoc quod dicitur à creatura mundi,non referatur ad inuiſibilia dei,ſed referatur ad verbum conſpiciuntur. vt ſit ſenſus,cõſpiciuntur à creatura mundi. Et ſic creatura mundi intelligitur limitari per id quod ſubiungitur,ſcilicet intellecta. Eſt enim ſenſus:per ea quæ facta ſunt intellecta à creatura mundi:vt non oporteat vagari per omnẽ mundi creaturam,ſed eam tantum cuius eſt intelligere. Et cõprehendit non ſolos homines,ſed omnes creaturas habẽtes intellectũ. De omnibus ſiquidem verũ eſt quod hic dicitur. Et ſic reſtat infinite dictum inuiſibilia dei:quia in rei veritate ſunt in ſeipſis inuiſibilia naturali facultate cuiuſcunque intellectus creati.

¶ Scito tamen cum his quòd dictio Græca anceps eſt ad creaturam vel creationem. Et propterea aliqui interpretes legũt à creatione mundi. Magis tamen quadrare videtur legere à creatura mundi:ex eo quòd ſubditur. *Per ea quæ facta ſunt.* In quibus comprehenditur creatio mundi. Ecce modus quo diuina conſpici ab

ci ab aliis poſſunt, ſcilicet per ea quæ facta ſunt. Aperte per hoc dicens ꝙ inuiſibilia dei, quæ in ſeipſis videri nō poſſunt, ab aliis poſſunt conſpici per ea quæ facta ſunt, quæ ſunt effecta à deo: vt cauſa conſpicitur per effectus proprios. *Intellecta.* Dictio Græca præſentis eſt tēporis, non præteriti: ſed nos caremus participio paſsiuo præſentis tēporis. Declarat modum quo per ea quæ facta ſunt conſpiciuntur diuina. Modus eſt per ea quæ facta ſunt intellecta in præſenti, non ſenſata, nō imaginata, non ſuperficie tenus cognita, ſed penetrata intellectu. Et eſt ſimile quū quis videtur per ſpeculū quod videtur. Deus enim relucet in effectis ab eo velut in ſpeculis. Et quemadmodum requiritur ad vidēdum reducens in ſpeculo, intuitus ſpeculi: ita ad conſpiciendum deū per ea quæ facta ſunt, requiritur intellectio factorum à deo. Et proprie loquitur vtendo præpoſitione per, dicēdo per ea quę facta ſunt intellecta: quoniam proprie loquendo deus nō conſpicitur in creaturis factis quemadmodū res cōſpicitur in ſpeculo: ſed per ipſa effecta quum intelliguntur, aſcendimus ad conſpiciendum conditiones ipſius dei: puta quòd eſt æternus, quòd eſt acturus purus &c. Vnde magis ſimile exemplū eſt, quum ex diligentius perſpectis artificiatis conſpicimus artē qua effecta ſunt: & qui perſpicacius artificiata percipit, melius & plus artis quæ effecit, conſpicit. *Conſpiciuntur.* Quæ prius dixit inuiſibilia, modo dicit cōſpici per ea quæ facta ſunt intellecta, vt intelligamus hinc duos modos manifeſte cognoſcendi. Alterum per modum viſionis ſeu intuitus rei in ſeipſa. Et penes hunc dixit inuiſibilia. Alterum per modū clare quidem ſed tamē in alio videndi: ſicut videmus res in ſpeculo, ſicut cōſpicimus artem, videndo effecta ab arte. Et penes hunc modū dicit conſpiciūtur. ¶ Si quæris quomodo angeli & reliquæ ſuperiores nobis intelligentiæ conſpiciunt deū per ea quæ facta ſunt intellecta. In promptu eſt reſponſio, ꝙ intuendo ſeipſas factas à deo intelligētię conſpiciunt deum: loquēdo de naturali cognitione de qua eſt ſermo. *Sempiterna quoque.* pro, que, *eius virtus & diuinitas.* Non ſuffecit Paulo dixiſſe in genere ꝙ inuiſibilia dei conſpecta ſunt, ſed explicauit in ſpecie tria, ſcilicet ſempiternitatē, potentiam, & diuinitatē. Et denominauit tam potentiā quàm diuinitatē ſempiternā ad differentiā nouorum deorū aut cuiuſcūque nouæ potētiæ. Quāuis formalius adiectiuū ſempiterna intelligat̃ determinare ſolā potentiā, vt explicent̃ tria de deo nota. Primū in genere, inuiſibilia dei. ſ. ꝙ eſt incorporeus, immaterialis, vnus, viuēs, intelligēs, bea

tus

tus in ſeipſo. Deinde in ſpecie potẽtia eius ſempiterna quatenus poteſtas: vt pote & quæ nunquã exhauritur faciendo, & quæ poteſt ſempiternum facere effectũ. Et demum eſſentia eius, dicendo & diuinitas. Quam ideo vltimo ſupputat, quia ex aliis conditionibus & potẽtia ſempiterna nobis nota eſt. Manifeſte quidẽ quantum ad hoc quod eſt, & quantũ ad multas conditiones negatiuas & poſitiuas. Ex quibus tamẽ omnibus ſimul iunctis neſcitur quid eſt, proprie loquẽdo. Nec mirum: quia ſoli deo naturale eſt noſſe quid eſt deus. Quoniã ipſi ſoli naturale eſt videre deum in ſeipſo: angelis enim & nobis nõ niſi per effecta conſpicere deum datum eſt naturali facultate. Et diſtinxit inter potentiam dei & diuinitatẽ: non ꝙ duæ res ſint dei potẽtia & dei diuinitas, ſed propter ſuperius dictam rationẽ: quia ſcilicet multiplicatis rationibus res illa vna atque ſimpliciſsima quæ eſt deus & eius quæcũque conditio (potẽtia, ſapientia, &c.) innoteſcit nobis. Eſt itaq; cõſpecta diuinitas dei, quia cõſpectũ eſt ꝙ eſt actus purus ab omni potẽtialitate, à qua nullũ aliud ens exemptũ eſt: quod eſt ipſum eſſe nulla participatione eſſendi, ſed per eſſentiam, in ſeipſo ſubſiſtens, à quo pendet vniuerſitas entium. *Ita.* pro, in hoc, *vt ſint inexcuſabiles.* Et eſt ſenſus. vt ſint inexcuſabiles in hoc, inferius ſubiũcto. *Quia.* pro, quòd, *quum cognouiſſent deum, non ſicut deũ glorificauerunt.* Ecce in quo redduntur inexcuſabiles, ecce quomodo veritatẽ in iniuſtitia detinent: habẽdo in intellectu notitiã, & non glorificando ipſum vt deũ. Et ſpectat hæc negatio glorificationis tum ad verba laudis tum ad facta ſacrificiorum & cultus. *Aut gratias egerunt.* Altera negatio gratiarum actionis. Cognoſcẽtes ſiquidem de deo ſummam excellentiam, tenebãtur glorificare: & cognoſcentes illius liberaliſsimam beneficẽtiam in omnes, tenebantur gratias agere. *Sed euanuerunt.* pro, ſed vani facti ſunt. Non ſolum peccauerunt omiſsione, ſed etiã opere internę intentionis & affectus. Factũ enim eſſe vanũ, eſt redditum eſſe ſtudioſum eorũ quæ vana ſunt, eorũ quæ friuola ſunt: qualia ſunt fama, honor, & gloria humana, cum reliquis tranſitoriis. Significatur enim per hoc peccatũ philoſophorũ quo affecti fuerunt ad humanam gloriã & ſimilia friuola. *in cogitationibus ſuis.* Materia affectus ad vana, ratiocinationes acutæque mẽtis cogitationes dicũtur. Ac ſi apertius dixiſſet ꝙ acumen ingenij eorũ quo aſcenderũt ad notitiã dei, fuit illis materia delectationis in gloria humana, qua facti ſunt vani: & vnde deũ glorificare debebant & gratias agere, inde in propriã vanitatem

tatẽ ruerunt. *Et obſcuratũ eſt inſipiẽs cor eorũ.* Et culpa tum omiſſæ glorificationis dei & gratiarũ actionis, tum admiſsi affectus ad propriam gloriam ſubſecuta deſcribitur pœna obtenebrationis corde. Et appellat cor eorũ inſipiens ratione culpę vtriuſque. Ita ꝙ ſenſus eſt. Et cor eorum inſipiens .i. intimum eorum inſipiẽs, nõ glorificando nec gratias agẽdo, & affectũ ad vana (inſipientia enim contraria eſt ſapientiæ, quæ recte iudicat ſecundũ vltimum finẽ, ſecundum ſupremã cauſam quæ deus eſt, obtenebratum eſt, pœnã incurrit obtenebrationis, priuationis luminisquo reſipiſceret à culpa ſua. Et dixit hoc ad tollendam admirationẽ hominum circa huiuſmodi iniquam detentionẽ veritatis apud philoſophos. Tollitur ſiquidem admiratio ex hoc ꝙ iuſto dei iudicio obtenebratum eſt intimum eorum, poſtquam affecti ad propriam gloriam, deo negauerũt glorificationẽ & gratiarum actiones. *Dicẽtes enim ſe eſſe ſapientes.* Superfluunt duæ particulæ, enim & ſe. Verum pronomen ſe coactus eſt addere interpres ad exprimendum ſenſum. Nec eſt ſermo de quocunque dicere: ſed de dicere profitẽdo. Declarat ſiquidẽ Paulus quod dixerat, vani facti ſunt in cogitationibus ſuis: dicendo profitentes ſe eſſe ſapientes: vt intelligamus cogitationes eorum eſſe cogitationes ſapientiæ quam profitebantur. *Stulti facti ſunt.* Hoc eſt incurrerunt cõtrarium ſapiẽtiæ veræ: vtpote diſponentes contraria iis quæ diſponẽda erant à vera ſapientia. vnde & hæc cõtraria ſubiungit. *Et mutauerũt gloriam incorruptibilis dei.* Ecce actiones ſtultitiæ. Et eſt ſenſus. Mutauerunt gloriam debitam incorruptibili deo. *In ſimilitudinem.* pro, in ſimilitudine. Non enim ſignificatur terminus ad quem mutationis, non eſt ſenſus quod mutauerint gloriam debitam deo in ſimilitudinẽ &c. tãquam in terminũ in quẽ mutata ſit gloria dei. Sed mutatio glorię debitę deo, abſque termino ad quem ſignificatur in textu: & ſimilitudo deſcribitur cõcurrens tanquam occaſio mutationis, tanquam res in qua occaſionem ſortita eſt mutatio gloriæ & deo debitæ. Eſt enim planus literæ ſenſus ꝙ colendo ſimulacra ſiue hominũ ſiue animalium mutauerunt gloriã debitam deo. Et verè ſic fuit. quanuis enim philoſophi non figurarint deum nec dei gloriam ſimulacris hominum & animaliũ, quia tamen hæc ſimulacra colenda fecerũt aut coluerunt, mutauerũt gloriã deo debitã. Mutauerunt autẽ tum ſubtrahẽdo: quoniã hinc ſubtracta eſt gloria deo debita genere humano. tũ impendẽdo alteri gloriã deo debitã. Gloria enim ſacrificiorum ſoli deo debetur. *Imaginis.* Ad explicandum

candum de qua ſimilitudine eſt ſermo, adiungit imaginis: vt intelligamus ꝙ de ſimilitudine per modũ imaginis eſt ſermo. *Corruptibili hominis, & volucrum & quadrupedũ & ſerpentium.* Omnia genera animaliũ complectitur hac triplici differẽtia inſtrumentorum ad motum progreſsiuum. *Propter quod tradidit illos deus.* Pœnam tanti ſceleris cõmiſsi cõtra gloriã dei ſubiungit. Quum autẽ audis deum tradidiſſe illos in ſubiuncta, intellige ꝙ tradidit ſubtrahendo gratiã, retractiuam à ſubiũctis deſideriis & factis. *In deſideria.* pro, in concupiſcentiis, *cordis.* pro, cordium, *eorum in immunditiam.* Ecce pœna congrua. Ipſi ſiquidẽ eleuati fuerant in notitiam dei, & noluerũt conſequenter ſe diſponere ſecundũ illam notitiam: & propterea meruerunt ſubiici parti ſenſitiuæ. Congruum ſiquidem eſt vt qui noluerunt vti celſitudine intellectus, ſubiiciantur vilitati & ignominiæ ſenſuum. Nec ſunt derelicti in cõcupiſcentiis propriorũ cordium: ſed (quod peius eſt) in illis concupiſcentiis propriorũ cordium quæ tendunt ad immunditiam: quæ ſunt vilisſimę. Et merito: vt qui deſideria munda ex diuina notitia prodeuntia refutarunt, in concupiſcentias immundas tradantur vt ſubditi illis. ¶ Vbi nota ratione ſignificatę rei ſcriptũ eſſe, tradidit illos in cõcupiſcentiis: vt ex hoc ipſo intelligeretur deũ tradere, derelinquẽdo illos in propriis concupiſcentiis. Et ſignificãter dicitur cordium: quoniã praui hominis non vnum eſt cor, ſed cõtrarij ſunt appetitus. *vt contumeliis.* pro, ignominia, *afficiant corpora ſua in ſeipſis.* Explicat in actibus exterioribus quod dixerat, in immunditiã: declarãdo ſe loqui de immũditia venerea, nõ quacũque ſed ignominioſa, hoc eſt cõtra naturã: vt magis explicabit. Deſcribit aũt eam ab ignominia, quia vere ignominioſa: vt oẽs nationes teſtãtur. Et apponitur vt congrua pœna ſubtractę gloriæ deo: vt pro ſubtracta gloria deo, incurrãt ignominiã propriorũ corporũ. Et dicit in ſeipſis, ad differentiã huiuſmodi ignominiæ, quę inferẽ quãdoque in hoſtes ad fœdandũ eos. Significat enim ꝙ incurrerũt hanc pœnã vt amicorum, vt conciuium, vt ſuorũ corpora fœdarent tali ignominia. *Qui cõmutauerunt,* pro, qui tranſmutauerũt, *veritatẽ dei.* Accumulat crimen crimini antequãm explicet in ſpecie pœnã quam deſcripſit in genere. Dixerat ꝙ mutauerũt gloriã dei: adiungit modo aliud crimẽ, ꝙ mutauerunt veritatẽ dei, hoc eſt veritatẽ notam eis de deo. Veritatẽ ſiquidem dei in ſeipſa mutare nõ potuerunt: ſed veritatẽ dei ſibi notam mutauerũt. *In mẽdacium.* pro, in mendacio. Similis eſt enim cõſtructio ſimiliſq; ſenſus ſuperiori

particulæ

particulæ,quum dictum eſt mutauerunt gloriam dei in ſimilitudinẽ imaginis.Non enim ſignificatur terminus ad quem mutationis:nõ dicitur quòd mutauerint veritatem in mendaciũ, ſed dicitur quòd in mendacio,hoc eſt ꝙ vtendo mendaciis mutauerunt veritatẽ dei.Vtendo ſiquidem falſis doctrinis,mutauerunt veritatem notam de deo.mutauerunt autẽ tum adimẽdo ea quę intellectus diuini aut potentiæ ſunt:nam ex mendaciis philoſophorũ ſubſecutũ eſt quòd quæ vere nota erant de deo,aut in dubiũ verſa ſunt,aut ignota aliis remanſerunt.tũ fingendo ea quę propria ſunt deo,conuenire aliis.In his enim mendaciis veritas diuinorũ prius nota,mutata eſt aut in ambiguũ aut in negationem apud homines.*Et coluerũt & ſeruierũt.* Hic inſinuatur mendacium fuiſſe in hoc quòd finxerunt numen quoddam in partibus mundi,ſiue corporeis ſiue incorporeis.Et dico finxerunt:qa clare dicitur in mendacio nõ in falſitate,vt intelligamus nõ ſolum falſo ſed mendaciter,hoc eſt ex induſtria falſum dixiſſe:dicẽdo creaturas habere aliquid diuinitatis ſeu eſſe deos,deberiq; illis cultũ.Et duos actus explicat.alterum venerationis,alterum ſeruitutis.Et eſt ſermo de ſeruitute latrię, hoc eſt ſoli deo debita. Et ſimiliter eſt ſermo de veneratione diuina. *Creaturæ.* Ecce aliud crimẽ.Prius deſcripſerat crimẽ colentiũ imagines hominum,volatilium,quadrupedũ,& huiuſmodi:modo deſcribit crimẽ colentiũ creaturas: puta ſolem, lunã,elementa,dæmones,& huiuſmodi.Vtraq; enim idolatria orta videtur à philoſophis. prima quidẽ à formantib⁹ imagines ſignorũ cœleſtiũ:puta arietis,cãcri,libræ, &c.altera autem à dicentibns deberi cultũ partibus mũdi beneficis ſeu animatis anima mundi.*Potius quã creatori*.pro, præter eum qui condidit,hoc eſt prætermiſſo deo qui cõdidit creaturas.huiuſmodi enim prætermiſsio cõplet rationem inexcuſabilis criminis.Tolerabile ſiquidẽ fuiſſet venerari creaturas,ſub creatore tamẽ;ſed venerari eas prætermiſſo creatore, omnino inexcuſabile eſt. ¶ Aduerte quòd iuxta duas omiſsiones(ſcilicet nõ glorificauerũt nec gratias egerũt)ſubiunxit duo opera,ſcilicet mutauerunt gloriam in ſimilitudinẽ imaginis, & mutauerunt veritatẽ in mendacium ſeruiẽdo creaturæ prætermiſſo creatore,hoc enim directe opponitur gratiarum actioni deo debitæ;ſicut illud gloriæ deo debitæ. *Qui eſt benedictus.*benedictione laudis. *In ſecula amen.* hoc eſt vere. *Propterea tradidit illos deus.* Incipit explicare in ſpecie pœnas. *In paſsiones*. pro,in affectus,*ignominiæ*.Affectus actuũ ignominioſorum,appellat affe-

ctus ignominiæ. *Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vſum in eum vſum qui eſt contra naturam.* Intellige ſexus. *Similiter autem & maſculi relicto naturali vſu fœminæ, exarſerunt in deſideriis ſuis.* pro in concupiſcentia ſua. *inuicem maſculi in maſculos turpitudinem operantes, & mercedem quam oportuit erroris ſui in ſeipſis recipientes.* Sicut merces merito reſpõdet in bonis, ita transfertur etiam ad mala: & pœna quam meruit error, dicitur merces erroris. Ita quòd pro eo quòd errauerunt ſubtrahendo debitã deo gloriam, puniti ſunt huiuſmodi ignominiis. *Et, ſicut non probauerunt deum habere in notitia.* Hoc eſt, & ſicut non laudauerunt factis deum illis notum, non laudauerunt factis tantum beneficium quod haberent in ſua notitia deum. quod eſt eos non egiſſe gratias deo, quod eſt eos neglexiſſe tantum beneficium. *Tradidit illos deus in reprobum ſenſum.* pro in reprobam mentem. Declarat congruitatem pœnæ ſubiunctæ. ex hoc quòd quemadmodum ipſi habentes notitiam dei non vſi ſunt illa, probando factis illam, ita deus tradidit illos in mentem reprobam: hoc eſt reprobatione dignam: hoc eſt eligentem reproba. Congruum enim eſt vt ſicut ipſi reprobarunt deum notum, ita incurrant mentem reprobam. *Vt faciant ea quæ non conueniunt.* Declaratur in exterioribus actibus reproba mens. *Repletos omni iniquitate.* pro, iniuſtitia. Reliquit interpres hos accuſatiuos conſtruendos poſt pronomen illos. *Malitia, fornicatione.* Tranſpoſitio eſt nominum. nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. *Auaritia.* Non proprie ſumitur vt opponitur liberalitati: ſed vt eſt pars iniuſtitiæ qua homo plus ſibi vſurpat quàm iure cõueniat. *Nequitia.* pro, vitio, ſeu vitioſitate. *Plenos inuidia, homicidiis.* pro, cæde, *contentione, dolo, malignitate,* pro, malo more, *ſuſurrones, detractores, deo odibiles* pro, dei oſores, *contumelioſos.* ſeu potius iniurioſos. *Superbos, elatos.* ſeu potius glorioſos. *Inuentores malorum, parentibus non obedientes, inſipientes, incompoſitos, ſine affectione.* pro, ſine dilectionis affectu. *abſque fœdere.* pro, fœdifragos. *ſine miſericordia. Qui quum iuſtitiam dei cognouiſſent.* pro, qui iuſtitiam dei cognoſcentes, *non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte, non ſolum qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.* Corrupta eſt litera: nec habetur ſenſus ſignificatus in textu ab Apoſtolo. Debet legi ſic, *Qui iuſtitiam dei cognoſcentes quòd qui talia agunt digni ſunt morte, non ſolum ea faciunt, ſed etiam conſentiunt facientibus.* Vbi patet plenum ſenſum literæ eſſe quòd iſti ſupradicti cognoſcentes dei iuſtitiam (hanc ſcilicet qui talia ſupradi-

cta

cta agunt digni ſunt morte)nihilominus non ſolũ ipſi hæc morte digna faciunt,ſed etiam conſentiũt aliis eadem morte digna facientibus. Vbi ex duplici capite crimẽ horum philoſophorum exaggeratur.primo ex hoc quòd cognouerunt ſecundum diuinam iuſtitiam agentes talia eſſe dignos morte. ſecundo ex hoc quòd non ſolum adducti ſunt vt ipſi facerent hæc mala, ſed vſqueadeo exorbitarunt vt cõſentirent quòd alij facerent ſimilia. minus enim malum fuiſſet ſi ipſi mala hæc perpetraſſent, & tamen reprehendiſſent alios hæc facientes. Dum enim non ſolum ipſi faciunt ſed aliis conſentiunt,efficiuntur tanquam docentes quòd hæc ſint licita.& ſic trahunt ſecum genus humanum in huiuſmodi vitia quaſi licita.

CAPVT II.

PRopter quod inexcuſabilis es ô homo omnis qui iudicas. Ex hoc ꝙ profitentes ſe eſſe ſapientes non ſolum faciunt ſed etiã conſentiunt aliis vt faciant digna morte,vniuerſum hominum genus infectum eſſe Apoſtolus ſignificaſſe ſe aperit. inde inferens inexcuſabilem eſſe omnem hominem iudicem aliorum. Alioquin non inferret cum præpoſitione cauſalitatis, dicendo propter quod. Et vere rationabile eſt vt ſapientibus non ſolum mala agentibus ſed aliorum mala probantibus,omnes fuerint mali. Et propter hoc inexcuſabilis redditur omnis homo iudicans alium. ❡ Apoſtrophando itaque ad omnem hominem iudicis officio fungentem, dicit, propter quod inexcuſabilis es, &c. Vbi aduerte quòd quũ Apoſtolus tractet illam particulam, reuelatur enim in ..eo iuſtitia dei,ab oppoſito (ſcilicet iniuſtitia)& propoſuerit ad hoc ſummarie ꝙ reuelatur ira dei ſuper omnem impietatem & iniuſtitiam hominum eorũ qui veritatem in iniuſtitia detinent,& hactenus exequendo hoc per partes declarauerit in profeſſoribus ſapientiæ quo pacto veritatem in iniuſtitia detinẽt,& qua dei ira puniti ſunt, modo cõſequenter idẽ declarat in iudicibus,poſt ſapiẽtes ſiquidẽ mũdi primũ locũ tenent iudices terræ. Et ꝓpterea ſicut ſapientes dixit inexcuſabiles, ex propria ſapientia collata cũ operibus,ita iudices conuincit inexcuſabiles ex ꝓprio iudicio collato cũ eorũ factis. retinent ſiquidẽ & iſti iudices veritatẽ quã norunt,in iniuſtitia,dũ illa vtũtur iudicando alios in iniuſtitia propriorum factorum. *In quo enim alterum iudicas,teipſum condemnas.* hoc eſt ipſe actus iudicij quo alterum iudicas,eſt tua cõdẽnatio.non formaliter ſed virtualiter, quoniã cõtinet cõdemnationẽ tui. Et ꝙ hoc ſit verũ,probat. *Eadẽ*

enim agis quæ. ꝓ, qui *iudicas*. hoc eſt quia tu qui iudicas facis eadē quæ facit reus à te iudicatus, ex hoc enim clare ſequitur quòd ſententia contra illum, cōtinet condemnationem tuam: hoc eſt ſententiam ſeu pœnam quam tu mereris. Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum, iudicium illud cōtinet pœnam quā tu mereris. ¶ Sed occurrit hîc quæſtio quid eſt illud à quo inexcuſabilē dicit Apoſtolus iudicē facientem ſimilia iis quæ iudicat. nam ſi illud eſt impœnitētia, videretur ſequi quod alij excuſabiles eſſent ab impœnitentia. Si vero illud eſt noua culpa ex hoc quòd iudicat exiſtens in ſimili crimine, ſequeretur quòd iudex quātumcunq; ex officio & iuſte, iudicaret adulterū, ſi ipſe cōmiſit adulterium, faciendo iuſtitiā, de nouo peccaret, quod videtur durum. ¶ Solutio eſt quòd inexcuſabilis eſt à licētia ſuorum criminum. ex hoc enim quòd iudicat adulterum, redditur omnino inexcuſabilis ab allegando quòd fuerit deceptus à ſapiētibus, putādo eſſe licitum. iudicādo enim alium, dicit quoque ſeipſum dignum ſimili pœna. Et hæc eſt differentia inter iudicem & alios: quòd iudex iudicando excludit à ſe omnem excuſationem: alij autem non iudicantes nō excludunt à ſe omnem excuſationem. Et cum hoc inexcuſabilis quoque redditur à noua culpa quā contrahit iudicando perſeuerās in eodem crimine. Vnde & Paulus verbo præſentis tēporis vtitur, dicendo eadē enim agis quæ iudicas. Nec hoc eſt durū: quoniā ſi turpe eſt doctori quū culpa redarguit ipſum, multo turpius eſt iudici. Nec ꝓpterea inferas nouū peccatum mortale non enim omnis culpa eſt peccatū mortale. *Scimus enim quoniam*. pro quòd, *iudiciū dei eſt*. Ne iudex aliquis excipere poſsit ꝙ eſt exēptus à legibus & legū pœnis, ac per hoc nō eſſe eandē rationē de ipſo & de ſubdito: & propterea iudicando ſubditū nō dānare ſeipſum, quia alia ratio eſt de ipſo, & alia de ſubdito. Ad tollendā inquā huiuſmodi exceptionē, reddit rationē eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicij aduerſus omnes talia faciētes; ſiue ſint iudices ſiue ſubditi: *Secundū veritatē in eos qui talia agūt*. Iudicia humana ſunt ſecundū poteſtatē & ſubiectionē: & ꝓpterea principes remanēt indemnati. Iudiciū aūt dei eſt ſecundū veritatē meritorū, & propterea quū iudices in veritate habeāt merita damnationis, remanet iudiciū dei aduerſus eos. Et dixit hæc nō ſolum ad reddendam rationem dicti; ſed ad manifeſtandam diuinam vindictā aduerſus iudices, ſicut manifeſtauerat eandem aduerſus ſapientes. *Exiſtimas autē hoc ô homo qui iudicas eos qui talia agūt & facis ea, quia*. pro, quòd, *tu effugies iudicium*

iudicium dei? Differentia inter vindictã aduerſus ſapientes,& vindictam aduerſus iudices eſt, quòd illa in præſenti etiã vita inflicta eſt(vt patet ex ſupradictis)iſta autem differtur ad futurã vitam.& ꝓpterea ex duobus capitibus(ſcilicet ex parte intellectus vel ex parte voluntatis) dilationẽ diuinæ vindictæ nõ paruipendendam docet. Et incipiens ab intellectu, dicit: exiſtimas autem, nõ credendo futurum poſt mortẽ diuinum iudiciũ: quod eſt peccatum infidelitatis. Hæc enim eſt prima radix qua iudex ꝓmittit ſibi impunitatẽ. *An diuitias bonitatis.* pro, benignitatis, *eius.* Altera radix ſpectat ad voluntatẽ contẽnentẽ, pro nihilo habẽtem, diuitias, hoc eſt abundantiã, magnam copiã benignitatis, dum deus differt punire,& continue effluit in homines quãuis malos abundantes fructus benignitatis feracis bonorum. *Et patientiæ.* hoc eſt tolerantiæ reſpectu malorũ noſtrorum quæ fecimus. *Et longanimitatis.* in lõgum protrahentis vindictam. Hoc enim tria experimur in deo reſpectu peccatorum in præſenti vita. *Contemnis ignorans.* Non eſt legendum ignoras, ſed ignorans. *Quoniam,* pro, quòd *benignitas dei.* ferax continue bonorum. *Ad pœnitentiã te adducit.* pro, ducit, id eſt prouocat. *Secundum autem duritiam tuam.* Durum eſt quod non cedit tangenti.& tranſlatum eſt ad animum: vt dicatur durus qui prouocatus tanta benignitate, nõ emollitur, non cedit diuinæ prouocationi. Et intendit per hoc declarare quòd dilatio vindictæ ex parte quidem dei fit propter bonum peccatorum, vt prouocẽtur ad pœnitentiã: ſed ex abuſu, ſed ex parte hominum impœnitentium eſt ad cumulũ pœnæ. *Et impœnitens cor.* Si verbum verbo reddendum eſt, legendum eſſet, & impœnitibile cor: vt durum dicatur relatum ad diuinã prouocationẽ, impœnitibile autem relatum ad malefacta. vt non ſolũ non pœniteat, ſed tam alienum à pœnitentia ſit, vt pœnitere nõ poſſit. Quod in obſtinate perſeuerantibus apparet. Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratię: ſed peſſimã indurati diſpoſitionem. *Theſaurizas.* Græcam dictionem reliquit interpres: quum potuiſſet Latine dicere recondis. *Tibi.* deeſt, ipſi, *iram.* Ad explicandum hominem ſingularem non ſuæ ſpeciei ſed ſibiipſi accumulare malum pœnæ, appellatum iram. *In die iræ.* Explicat tempus vindictæ à tribus. primo ab ira, dicendo in die iræ: hoc eſt in die iuſtitiæ vindicatiuæ ſine miſericordia. *Et reuelationis.* Ecce ſecundum: hoc eſt detectionis & in manifeſtum deductionis quæcunque erant crimina occulta. Hæc enim eſt ſecunda conditio illius diei. *Iuſti iudicij.* Deeſt &. Legendum eſt.

Et iuſti iudicij dei. Tertia ſiquidem illius diei cõditio eſt iuſtum iudicium diuinum.hoc eſt nõ ſecũdum allegata & probata, ſed ſecundum iuſtitiam dei. Vnde tanquam hoc declarans ſubiungit, *Qui reddet vnicuiq; ſecundum opera eius.* Hoc eſt iuſtũ iudiciũ dei. Et aduerte ꝙ more ſuo Paulus explicat per partes quod dixit ſummariè,reddet vnicuique ſecundum opera eius. *Iis qui ſecundum patientiam boni operis.* Patientia non dicitur boni operis obiectiue (quoniam patientiæ obiectum non eſt bonũ,ſed malum)ſed cauſaliter:hoc eſt ratione boni operis ad differentiam patientiæ ratione mali operis,puta furti,adulterij, & huiuſmodi.Deſcribit ſiquidem Apoſtolus patientes mala, ratione boni operis:ita quòd claudit in iis vtranque partem,ſcilicet facere bona opera,& pati mala propter bonũ opus. Ex his enim duabus partibus integratur perfectio vitæ Chriſtianæ, integratur vita electorum. *Gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus.* pro, quærunt:Alioquin nomen relatiuum qui careret verbo ad quod referretur. Et eſt planus ſenſus quòd iis qui ſecundũ patientiam boni operis quærunt gloriam apud deũ,& honorem cœleſtem, & incorruptionem carnis futuram in reſurrectione. *Vitam æternam.* Conſtruitur hoc accuſatiuum cũ verbo reddet, antepoſito. Ita quòd ſenſus eſt,reddet vitam æternam iis qui quærunt, &c. *Iis autem qui ſunt ex contentione.* Ecce ſecunda pars. Quemadmodum deſcripſit bene operantes, ab omnibus partibus, ita modo deſcribit male operantes ab omnibus manifeſte partibus mali operis.Deſcribit nãque eos à tribus,ſcilicet ex eo quòd non adhærẽt veritati,ex eo quòd adhærent iniuſtitiæ, & ex cõtentione qua exterius pugnant contra veritatem:vt ex his extremis, illis quidem in bono opere,iſtis autem in malo opere,reliquos intelligamus.Appellantur qui ſunt ex contẽtione, illi qui ſecundum animum conſtant ex hoc ꝙ contendunt aduerſus euangelicam veritatem,tanquam eorum cõſiſtentia fundetur ſuper cõtentionem. *Et qui nõ acquieſcunt.* pro,obtemperãt, *veritati.* quod eſt peccatum omiſsionis valde neceſſarij. *Credunt,* pro, obtemperant *autem iniquitati.* Seu iniuſtitiæ,quod eſt peccatum manifeſti operis iniqui. *Ira & indignatio,tribulatio & anguſtia.* pro,indignatio & ira, preſſura & anguſtia ſupple erit poſt hanc vitam. Et duo prima ſe tenent ex parte diuinæ iuſtitiæ: indignatio quidem cenſuram indignos diuino conſortio hos habentẽ: ira verò ipſam punitiuam iuſtitiam ſignificat. Reliqua verò duo qualitatem iudicij ſeu pœnæ tangunt:nam preſſura ſubtilitatem examinis

minis ad ſimilitudinem preſsionis, vel pœnā ad ſimilitudinem preſſorum,& in anguſtia locali poſitorum explicat. Ex his enim corporalibus ſimilitudinibus pœnas inferni Paulus deſcribit: vt cogitemus ibidē animas cruciādas velut in anguſtia & velut in preſſura,quorū neutrum cōſumit & tamen cruciat. *In omnem animam hominis operantis malum.* Dixerat duo, alterum eſt vnicuique,alterum ſecundum opera eius. Et declarauit ſecundum opera tam bona quā mala,ſupererat vt declararet vnicuique,& propterea modo declarat illud,dicendo in omnem animam:hoc eſt aduerſus omnem animam,abſq; aliqua exceptione. Et dicit animam,vt intelligamus nō expectari reſurrectionē corporum in punitione operantium malum. *Iudæi.* Deeſt que. *primū & Græci.* Quemadmodum ſalus euangelica primum data eſt Iudæo & Græco,ita vindicta primum datur Iudæo & Græco male operāti. Et videtur primū non ordinem executionis,ſed ordinem gradus ſignificare. Ac ſi dictum fuiſſet,potiſsimū & Iudæi & Græci: vt qui prius acceperunt donū,grauius puniantur: vtpote magis ingrati. *Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum.* Quemadmodum vnicuiq; male operanti vindictam deſcripſit, ita vnicuique bene operanti præmiū deſcribit,eadē ſeruata adiectione,ſcilicet. *Iudæoq; primum & Græco.* Vt parem vindictæ & præmij reſpectu vniuſcuiuſque & ſpecialiter reſpectu Iudæi & Græci regulam intelligamus. *Non enim eſt acceptio perſonarum apud deum.* Reddit rationem totius iudicij deſcripti (ſcilicet reddet vnicuique ſecundum opera eius) quia non eſt acceptio perſonarum apud deum. Conſidera quòd loquitur de deo iudice quatenus eſt iudex,nō quatenus eſt donator, ſed quatenus eſt reddens vnicuique ius ſuum:acceptio ſiquidem perſonarum vitium eſt cōtrarium iuſtitiæ:& non habet locum in liberalibus donis. Et propterea Paulus de iudicio loquens, dicit quòd reddet vnicuique ſecundum opera eius,quia nō eſt apud deum perſonarum acceptio ſiue reſpectus:vt textus Græcus ſonat. Et vocatur acceptio ſiue reſpectus perſonarū vt perſona opponitur cauſæ: ita quòd non ad cauſam meritoriam, ſed perſonam intuitus iudicis fertur:& propterea crimen eſt, vitians iudicium, quod ad merita cauſæ tantum ſpectare debet. *Quicunque enim ſine lege peccauerunt.* Intendit Paulus amplius ſtabilire doctrinam huius capituli, qua dixerat quòd deus reddet vnicuique ſecundum opera eius,ad quod attulerat rationem,quia non eſt apud deum reſpectus perſonarum. Probat ſiquidē modo hoc vltimo

dictum: ex hoc quòd quicunq; ſine lege peccauerunt, hoc eſt peccauerunt ſine offenſione legis ſcriptæ à Moyſe: *Sine lege peribunt.* hoc eſt ſine imputatione quod legem ſcriptā tranſgreſsi fuerint peribunt in diuino iudicio. *Et quicunque in lege peccauerunt.* hoc eſt peccando offenderunt legem ſcriptam Moyſi. *Per legem iudicabuntur.* hoc eſt iudicabuntur etiam per demeritum tranſgreſsionis legis. Et intendit directe per hanc differentiam quòd diuinum iudicium erit ſecundum merita operum. & ſine vllo reſpectu perſonarum: vſqueadeo vt gentiles nō ſubditi legi Moyſi peccantes, nō punientur quòd tranſgreſſi fuerint legē, & Iſraelitæ ſubiecti legi Moyſi peccantes, punientur de tranſgreſsione legis. Hinc enim clare habetur quòd nullus eſt reſpectus perſonarum apud diuinū iudicium: ſed ſecundum merita reddet vnicuiq;. *Non enim auditores legis iuſti ſunt apud deum.* Ratio cōtextus poteſt accipi duplex. Altera ſecūdum verba literæ: vt ſcilicet reddatur ratio vltimo dicti, ſcilicet & quicunque in lege peccauerūt per legem iudicabuntur: redditur enim ratio huius ex hoc quòd non ſufficit audire legem, ſed oportet ſeruare illā. Et iuxta hunc contextum obrepit ſequens doctrina de iuſtitia Gentilium, occaſione huius probationis. ¶ Altera ratio cōtextus ſpectat ad implicite dicta. Quum enim dictum eſt, quicunque ſine lege peccauerunt ſine lege peribunt, ſignificatum ſimul eſt eius contrariū, ſcilicet quicunque ſine lege bona opera fecerunt, ſine merito legis iuſtificabuntur. & ſimiliter quum dictum eſt, & quicunq; in ge peccauerunt per legem iudicabuntur, ſignificatum quoq; eſt illius cōtrariū, ſcilicet & quicunq; in lege bene operati ſunt, per meritum legis iuſtificabuntur: contrariorum ſiquidem eadem eſt ſcientia. Ita quòd quum modo ſubiungitur non enim auditores legis, explicatur ratio meriti factorū, quod eſt principale intētum Pauli. Parui autē refert vtro modo introducatur textus: nam ſenſus ſemper redit idem, quòd apud deum nō penſatur auditus legis ſed factum, quòd apud deū non penſatur perſona audiens legem, ſed factum. Et propterea habetur ratio tum iudicij eorum qui peccauerūt in lege, tum iudicij communis omnibus ſecundum facta. *Sed factores legis iuſtificabuntur.* Eſſet hic magna quæſtio aduerſus doctrinam eiuſdem Apoſtoli, ſi non haberetur ratio materiæ de qua eſt ſermo: quoniam expreſſe inferius ipſe damnabit dicentes iuſtificari homines ex operibus legis, cuius cōtrariū ſonat hæc litera. Sed ceſſat quæſtio, perſpiciendo ꝙ tractatur hic de diuino iudicio reddēte vnicuiq; ſecundū opera

eius

ei⁹,ac ꝑ hoc tractatur nõ de meritis abſolute, ſed de meritis ope rũ.Cõſtat aũt ꝙ loquendo de meritis operũ,veriſsime dicitur ꝙ factores legis iuſtificabũtur apud deũ,ſubintelligitur ſiquidem quantũ eſt ex rõe operũ. Nec excluditur per hoc meritũ fidei,qđ ſuperexcedit meritũ operis. Appellãtur autẽ factores legis, non cõditores legis,ſed factis exercẽtes ea quæ ſunt legis,ſiue ſciant legẽ ſcriptã ſiue nõ. *Quũ enim gẽtes.* Nota prudens lector textum progredi iã quarto adiiciẽdo cõiunctionẽ enim,vt intelligamus progreſſum fieri reddẽdo ſemper rationẽ rationis, & percipiamus ſtare ſemper in eadẽ materia ſermonẽ.probat itaq; ꝙ facto res legis iuſtificabuntur apud deũ,ex hoc ꝙ Gẽtiles faciẽtes ope ra legis iuſtificabuntur apud deum. Vbi licet intueri artẽ Pauli ſimul declarãtis propoſitã materiã & exequentis officia modo deprimendi modo erigendi tũ Gentiles tũ Iudæos. Quũ enim potuiſſet declarare ꝙ factores legis iuſtificabuntur ex operibus multorum veteris teſtamẽti,elegit ex induſtria declarare hoc ex operibus Gẽtiliũ:vt qui iam depreſſerat gẽtes (tũ in ſapiẽtibus extendẽdo vſq; ad fœminas,tũ in iudicibus)modo erigat eas. Ve rũ altior adhuc eſt ratio huius artis:vt.ſ.iuſtitias legis Moſaicæ mõſtret eſſe nõ niſi iuſtitias operũ,ex hoc ipſo ꝙ poſſunt fieri à gẽtibus quæ nec legẽ nec circũciſionẽ habent. *Quæ legẽ.* ſ.Moyſi ſcriptã. *Non habent.* ſupple vt legẽ:hoc eſt quũ non ſint ſubditi legi Moyſi.Lex enim Moyſi nõ eſt data vniuerſo generi humano, ſed Iſraelitis tantũ:iuxta illud,nõ fecit taliter omni nationi. *Naturaliter.* hoc eſt ſine legis adminiculo,naturali lumine rationis. *Ea quæ legis ſunt.faciũt.* Nõ dicit omnia quę legis ſunt faciunt,ſed indefinite ea quæ legis ſunt:vt intelligamus ꝙ de moralib⁹ quæ lumine naturali innoteſcũt loquitur,nõ de cærimonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur quæ legis ſunt,intellige non ſolũ ho norare parẽtes,nõ furari,non adulterari,& hmõi,ſed etiã colere vnum deũ,& reuereri nomẽ eius:hæc enim ſunt moralia quæ le gis ſunt:hæc ſunt quæ naturali lumine gẽtes faciũt. ¶ Et bene nota ꝙ aliud eſt facere ea quæ legis ſunt,aliud eſt meritorie facere ea quę legis ſunt. Apoſtolus dicit primũ,& nõ dicit ſecundũ. Primũ enim ſignificat ſeruare præcepta moralia quãtum ad ſub ſtantiã operis:ſecundũ autẽ adiungit ſeruare quantũ ad modum operandi,& adiũgit modũ excedentẽ vires naturalis luminis & humanæ facultatis. ¶ Rurſus nota ꝙ apoſtolus nõ dicit etiã de moralibus(quę naturali lumine innoteſcũt)ꝙ oĩa,ſed dicit ea. Et hoc ideo librandum eſt,quia naturaliter facere omnia moralia

quæ

quæ legis ſunt,eſt hoïs ſani,qualis non eſt homo in naturalibus cōſtitutus poſt lapſum naturæ in primo parente:facere autē naturaliter aliqua moralia quæ ſunt legis,cōuenit etiā homini imbecilli:qualis eſt homo poſt lapſum primi parētis. ¶ Et hęc ſint notata propter quæſtiones theologorū ex hoc textu.Hinc enim neq; habetur quòd meritorie reſpectu vitæ æternæ, neque quòd omnia moralia gentes naturaliter facerent,quāuis ſingula quæ legis ſunt naturaliter facerent:in hoc enim æquales erāt Gentiles Iudæis quatenus ex lege pendebant. *Eiuſmodi.* pro,ii. *legē non habentes.* Cōſtructio eſt de ſignificato,trāſiens ad particulares homines.Gentiles:vt intelligamus hinc exceptionem aliquorū particularium à prius dānato genere Gentilium. *Ipſi ſibi ſunt lex.* Carentes lege ſcripta docētes pręcepta moralia, ipſimet ſecundum naturale lumen ſupplent vicē legis ſibiipſis:pro quanto vtuntur recta ratione naturali vt regula ſuarū affectionum ſuarūq; operationū. *Qui oſtendūt opus legis ſcriptum in cordibus ſuis*, hoc eſt, qui oſtendunt factis & verbis opus legis(.ſ.non furari,nō mœchari, non occidere,non periurare,colere deū,honorare parentes, ſeruare fidē,& reliqua huiuſmodi)tanquam ſcriptū,à ratione naturali firmatum,in cordibus ſuis. ¶ Et ſcito quòd ſcriptū non eſt participium ſed nomen:ad ſignificandum quòd monſtratur ab his opus legis tanquam quid decretum ac fixū in cordibus ſuis ad ſimilitudinē legis ſcriptæ. *Teſtimonium reddente illis.* pro,ſimul teſtificante.Superfluit enim illis. *Conſcientia ipſorum.* Foris verbis & factis monſtrant opus legis ſcriptum in cordibus ſuis: intus vero huius legis in corde ſcriptæ teſtimonium reddit cōſcientia ipſorū. *Et inter ſe inuicē, cogitationū accuſantiū aut etiā defendentiū.* pro, & inter ſe inuicē cogitationibus accuſantib⁹ aut etiā defendentibus.Inter cōſciētiā & cogitationes accuſantes vel defendētes hæc eſt differētia, ꝙ cōſcientia ſonat applicationē ſciētiæ ad factū ſeu faciēdū,examinādo illud an factū vel nō factū,an bene an male factū ,& ſimiliter an faciēdum an nō faciendū, bene vel male.cogitationes aūt accuſantes vel defendētes ſunt velut partes hinc & inde ad cōſciētiæ examē cōcurrētes,velut allegātes rationes pro & cōtra ex rationibus naturalibus.Sunt.n.cogitationes defendētes,excuſando factū ex aliqua circūſtātia ſecūdū rectā rationē:& ſunt cogitationes accuſantes,cōuincēdo ꝙ ſecundū rectā rationē eſt male factū.hmōi enim cōſcientia cum his cogitationib⁹ teſtis eſt internæ legis. *In die quū iudicabit deus occulta hoīm.* Merita cōſciētiæ & cogitationū accuſantiū aut defendētiū

intellige

intelligе deſcribi in die quo iudicabit deus occulta hominum. Intendit enim Apoſtolus ꝙ in illo die librabũtur apud diuinum iudicium merita conſcientiarnm & rationum accuſantium ſeu excuſantium.& propterea meminit occultorũ.huiuſmodi enim occulta ſunt in hac vita in cordibus hominũ.*Secundũ euangelium meum.* hoc eſt à me prædicatum. Et dicit hoc,ne intelligeres ex proprijs prophetare de futuro iudicio.*Per Ieſum Chriſtum.*Refertur hæc particula ad verbũ iudicabit.Eſt enim ſenſus.in die quũ deus per Ieſum Chriſtum iudicabit.pater enim omne iudicium dedit filio hominis. & ipſe eſt qui conſtitutus eſt à deo iudex viuorum & mortuorum.Et ſic patet ꝙ factores legis apud diuinũ iudicium iuſtificabuntur quantum eſt ex meritis operum propriorum.*Si autem.*pro,ecce,*tu Iudæus cognominaris.* Declarauit ꝙ factores legis iuſtificantur apud deum ex operibus Gentilium: declarat modo idem ex malis factis Iudæorum, audiẽtium quidem legem,ſed non facientium ſecũdum eam.In quo ſimul incipit deprimere Iudæos:& ſimilis criminis arguit crimina iudicum. Vbi etiam nota artem Pauli quod ad erigẽdas gentes deprimendosq; Iudæos reſpectu diuini iudicij penes opera, affert mala opera Iudæorum, & ediuerſo bona opera Gentilium. Ita ꝙ quo ad opera bona vtitur gentibus: quo ad mala verò vtitur Iudæis.Et rationabiliter: quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere.Monſtrat itaque nõ ex profeſsione legis, ſed ex factis damnari Iudæos,incipiens à prærogatiuis Iudæorum. Inter quas prima deſcribitur generis: dicendo,ecce tu Iudæus cognominaris. Tempore Pauli apoſtoli Iſraelitæ nominabãtur Iudæi, ſicut & hodie.Et propterea vſitato nomine vtitur dicẽdo Iudæus,loco nominis generis.magnifaciebant ſiquidẽ Iudæi genus ſuũ.Rationabile autẽ eſt ꝙ cognomen Iudaicum à tribu Iuda deriuatũ ſit ad oẽs tribus Iſrael,ab eo tẽpore quo tribus Iuda in tanto pretio habita vt conceſſum ſit ei redire in Hieruſalẽ & reædificare templum,&c. ſub Cyro rege Perſarum.ex tũc enim Iſraelitæ redeũtes ad terrã promiſsionis appellati vidẽtur Iudæi à principibus & magnatibus Gentiliũ.Et ſic deriuatũ eſt Iudaicum cognomen ad oẽs Iſraelitas vbicunque eſſent,ita ꝙ vſque hodie vocantur oẽs Iudæi.Et tali etiam nomine appellantur à ſcriptoribus gentilibus. *Et requieſcis in lege.* Requieſcis inquam intellectu tam circa credenda, quàm circa agenda.Quæ eſt ſecunda prærogatiua. *Et gloriaris in deo.* legiſlatore & culto à te. Quod ad tertiam pręrogatiuam ſpectat.*Et noſti voluntatem eius.*

Ecce

Ecce quarta:qua commendatur notitia reuelatorum depẽdentium ex ſola diuina voluntate,quale eſt myſteriũ Meſsiæ & huiuſmodi. *Et probas vtiliora.* pro,eximia.vt multis videtur eſſe legendum. *Inſtructus per legem.* Et eſt quinta prærogatiua:qua Iudæus præfertur Gentili in hoc quòd Gentilis probat ea quæ ſunt neceſſaria,Iudæus autem probat etiam egregia in operibus,quę etiam poſſunt dici vtiliora:qualia ſunt bona ſupererogationis. Quanuis etiam poſsit referri ad ſpecialia opera dei,ad ſpeciales rationes diuinorum operũ:quæ velut res egregiæ laudatæ ſunt à Iudæis. Et dicit inſtitutus,hoc eſt viua voce inſtructus conformiter ad legem: ad explicandam notitiam legis quantum ad verum & ſpiritualem ſenſum qui explicabatur à doctoribus viua voce:vt intelligamus prærogatiuam Iudæorum fuiſſe non ſolum habere legẽ ſcriptam,ſed etiam erudiri in ſenſu illius viua voce. *Confidis teipſum.* Deſcriptis prærogatiuis quinque adiungit quinque actiones quas Iudæus ex his ſibi arrogat. *Ducem eſſe cæcorum.* Metaphoricus eſt ſermo. Et reſpondet primæ prærogatiuæ. Ex hoc enim quòd Iudæus erat, confidenter profitebatur ſe eſſe ducem Gentilium cæcorum:hoc eſt impotentium dirigere greſſus proprios.confidit enim Iudæus exhibere ſe ducem talium ſola directione,fac ſic, & fac ſic. *Lumen eorum qui in tenebris ſunt.* Secunda actio illuminatiua Gentilium capacium rationis.vnde nõ cæci ſed in tenebris deſcribuntur: & nõ duce ſed lumine indigentes. Et hæc illuminatio reſpondet ſecundæ prærogatiuæ,ſcilicet requieſcitis in lege. ex lege enim confidit Iudæus illuminare Gentiles,lumen quærentes. *Eruditorem inſipientium.* Tertia actio:quæ eruditio eſt non amentum, ſed priuatorum ſapientia: ſed errantium in iis quæ ſunt ſapientiæ quæ de deo eſt. Vnde & hæc eruditio reſpondet tertiæ prærogatiuæ,ſcilicet gloriaris in deo.ex deo ſiquidem noto Iudæis, confidit Iudæus eruditorem ſe eſſe errantium in notitia dei. *Magiſtrum infantium.* non corpore ſed mente,egentium adhuc lacte ad diſciplinam. Et reſpondet hæc quarta doctrinæ actio quartę pręrogatiuæ,ſcilicet noſti voluntatem dei.ex notitia ſiquidẽ diuinæ voluntatis prima rudimenta tradenda ſunt. *Habentem formam.* pro,formationem. *ſcientiæ & veritatis in lege.* hoc eſt habentem rationem formandi alios ſecundum notitiam legis & ſecũdum verum ſenſum legis. Et directe reſpondet hæc actio formationis quintæ prærogatiuæ: qua inſtitutus Iudæus eſt in ſenſu legis viua voce à doctoribus. *Qui ergo alium doces, teipſum non doces*

doces. qui prædicas non furandum, furaris. qui dicis non mœchandum, mœcharis. qui abominaris idola, ſacrilegiũ facis. Reprehenſiue legenda videtur hæc omnia ſubiuncta. Ita ꝙ ex his infert deteſtabilẽ peruerſitatem, quam primo aſſerit in genere dicendo, qui ergo aliũ doces teipſum non doces. Deinde explicat in ſpeciebus duabus offenſarum proximi. quo ad res quidẽ de furto: quo ad perſonas autem de adulterio. Et duabus contra deum. quarum prima eſt ſacrilegium: altera verò tranſgreſsio legis: nõ qualiſcunque, ſed talis ac tanta vt cedat in dehoneſtationem dei, dicẽdo. *Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras.* pro, dehoneſtas. Et proprie videtur ſignificari vel ex contemptu vel frequens vel notabilis ſeu ſcandaloſa tranſgreſsio legis: vt hoc crimen diſtinguatur contra alia ſupradicta crimina. huiuſmodi enim crimen eſt illud quod proprie cauſat vt deus à Gentilibus dehoneſtetur. Videntes enim Gentiles ꝙ qui gloriantur in lege dei, contemnunt illam factis, deſpiciuntque deum, putant non eſſe vera quæ de illo dicunt profitẽtes dei legem. vnde & ad hoc affertur authoritas ſcripturę. *Nomen enim dei per vos.* pro, propter vos, *blaſphematur inter gentes.* ratione dicta. Et ſumpta eſt hęc authoritas ex Eſa. 52. cap. & Ezech. 36. Quod hodie ad literam verificatur apud exteras nationes videntes abundare ſcelera Chriſtianorum. *Sicut ſcriptum eſt. Circuncifio quidem prodeſt.* Duo ſunt prima principia Iudæorum. alterum eſt lex Moyſi: alterum circuncifio data Abrahæ. Et propterea poſtquam probauit hactenus apud diuinum iudicium facta penſari. ex eo ꝙ non legem ſed opera ſecundum legẽ tam in Iudæis quàm in Gentilibus diuinum ponderat iudicium: modo idem monſtrat declarando ſimiliter in Gentilibus & Iudæis relatis ad circunciſionem. Ita ꝙ ſicut referendo vtroſque ad legem ſcriptam, probauit non eſſe apud diuinum iudicium reſpectum perſonarum ſed factorum, ita referẽdo vtroſque ad circunciſionem, idem probat: vt quemadmodum depreſsit Iudæos æquando illis Gentiles quo ad merita factorum legis, ita eoſdem deprimat æquando illis Gẽtiles quo ad facta circunciſionis. Et tendit ad altiorem finem, ſcilicet ꝙ iuſtitia circunciſionis non eſt niſi iuſtitia operis ex ſimili ratione, ſcilicet ex hoc quòd Gentiles aſſequi poſſunt factis iuſtitiam circunciſionis, & circuncifio ſine factis non prodeſt. *Circuncifio quidem prodeſt ſi legem obſerues.* Aduerte hic quòd ſenſus verborum ex ratione dicendi intelligitur. & propterea hæc Pauli verba, circuncifio quidem prodeſt, ex ratione dicendi libranda

ſunt

ſunt.conſtat autē quòd ratio dicendi eſt è regione diſtinguere, hinc Iudæos circunciſos, inde Gentiles in præputio ſecundū lumē naturale.nam manifeſte explicatur, & iudicabit id quod ex natura eſt prẹputium.Ex hoc enim manifeſte habetur ꝙ ſermo præſens eſt de circunciſione & præputio abſolute:& nō pro ſtatu in quo erant tunc Chriſtiani cōuerſi ex Iudæis & Gentilibus. Et propterea verū dicit Apoſtolus abſolute loquēdo, & circunciſio prodeſt(proculdubio ad æternā ſalutem) ſi legē obſerues factis. circūciſio enim ſignum erat cuiuſdam profeſsionis.vnde & ad Gala.ſcribit,teſtificor omni circuncidēti ſe quoniam debitor eſt vniuerſæ legis. Et ſicut dicimus ꝙ profeſsio pontificatus aut religionis prodeſt ſi factis comprobatur, ita Apoſtolus dicit ꝙ circunciſio mandata Abrahæ prodeſt ſi legem obſerues. *Si autem præuaricator legis es, circunciſio tua præputium facta eſt.* hoc eſt, circunciſio tua carnalis verſa eſt in præputium:hoc eſt,nihil habet meriti ſicut nec præputium.Et declarauit per hoc quod ſicut lex ita circunciſio nihil prodeſt ſine meritis factorum. *Si igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat.* Intellige morales: vt prius declaratum fuit. Et appellatione præputij intellige Gentiles in naturalibus.*Nónne præputium illius in circūciſionem reputabitur?*Quaſi dicat,etiam:hoc eſt,nonne Gentilis ille meritum habebit tanquam circunciſus? Sicut ſuperius mōſtrauit Gentiles eſſe factores legis,ita modo monſtrat eoſdem habere meritū circunciſorum. *Et iudicabit id quod ex natura eſt præputium.* hoc eſt Gentilis ſecundum lumen naturale.*Legem conſummans.* hoc eſt moralem iuſtitiam legis adimplens. *Te?* Accuſatiuum te cōſtruitur cum verbo iudicabit.Eſt enim ſenſus,& id quod ex natura eſt præputium legem conſummans iudicabit te,proculdubio comparatiue :ſicut viri Niniuitæ ſurgent in iudicio & condemnabunt generationem iſtam. *Qui per literam & circunciſionem præuaricator legis es.* Dicit per literam ratione legis ſcriptæ: & dicit circunciſionem ratione carnalis circunciſionis.Et eſt ſenſus,condemnabit te qui profitendo legem ſcriptam & profitendo circunciſionem præuaricator quo ad facta es legis. *Non enim qui in manifeſto Iudæus eſt.*Reddit rationē vtriuſque æqualitatis inter Iudæos & Gētiles penes facta.Et primo tangit profeſsionem legis Moſaicæ,dicendo : non enim qui in manifeſto,hoc eſt publica profeſsione Iudæus eſt. Suſpenſus eſt ſermo ſine verbo principali vſque ad calcem.*Neque quæ in manifeſto in carne circunciſio.*hoc eſt neque publica profeſsio carnalis circunciſionis.*Sed qui in abſcondito*

dito Iudæus eſt. hoc eſt ſed qui factis obſeruat iuſtitias morales quæ ſunt in lege Iudæorum. Et talis appellatur ab Apoſtolo in abſcondito Iudæus, pro quanto non profitetur ſe Iudæum, ſed factis eſt vere obediens legi datæ à deo Iudæis. *Et circuncíſio cordis*, non carnis: quæ ſcilicet tollit ſuperflua à corde. *In ſpiritu non litera*. Non ſuffecit dicere circuncíſio cordis, ſed adiecit in ſpiritu non litera: ad declarandum circunciſionem carnalem eſſe non ſolum circunciſionem carnis, ſed ſpectare ad literam vt litera diſtinguitur contra ſpiritum. Quod enim ſit carnis, habuit ab Abraham: quod autem ſit literæ, habuit à Moyſe qui primus ſcripſit illam. Quo contra circunciſio dicitur cordis contra carnem: & dicitur in ſpiritu, hoc eſt in ſpirituali ſenſu intellecta, contra literam. ne intelligeres circunciſionem præceptam in lege, habitam à gentilibus voto etſi non facto: vel habendam voto fuiſſe aut fore ab omnibus. *Cuius laus non ex hominibus ſed ex deo eſt*. Vſque ad hunc locum ſuſpenſus fuit ſermo: hic autem verbum principale ſubintelligitur verbum ſubſtãtiuum Eſt: dicendo eſt cuius laus non ex hominibus ſed ex deo eſt. Ita quòd eſt ſenſus, non qui in manifeſto Iudæus, nec quæ in manifeſto circunciſio, ſed qui Iudæus in abſcondito & cordis circunciſio eſt, cuius laus non ex hominibus, ſed ex deo eſt. hinc pendet tota ratio: quòd ſcilicet à deo laudatur non legis aut circunciſionis carnalis profeſſor, ſed qui facto & interno ſpiritu Iudæus & circunciſus eſt. Diuina ſiquidem laus non humana eſt quæ veris meritis reſpondet. Et per hæc depreſsit Paulus Gentiles dupliciter: & ratione ſapientium & ratione iudicum. depreſsit quoque Iudæos dupliciter: tum quo ad legem, tum quo ad circunciſionem ſine factis: monſtrando Gentiles æquales eis ſecundum merita factorum. Et hæc omnia dixit declarando reuelatam iram dei in Euangelio ſuper omnes qui retinent veritatem in iniuſtitia. declarauit ſiquidem iram & contra ſapientes & cõtra iudices & contra omnes etiam Iudæos, reddendo vnicuique ſecundum opera eius.

CAPVT III.

QVid ergo amplius Iudæo eſt? Poſtquam illam particulam, iuſtitia enim dei reuelatur in eo, declarauit ex contrario (ſcilicet in iniuſtitia punita & punienda à deo) & mira arte declarauit ſimul ex deficiente iuſtitia, ſcilicet iuſtitia operis, in qua quodammodo æquati ſunt Gentiles Iudæis, modo directè declarat ac manifeſtat ipſam iuſtitiam dei reuelatam

in Euangelio ex parte ipſius iuſtitiæ dei.Introducit autē ad hoc mouendo quæſtiones circa prius dictam æqualitatem Gentiliū & Iudæorum quo ad iuſtitiam operis. ¶ Et mouet quæſtiones duas.alteram ſpectantem ad tempus legis: dicendo, quid ergo amplius Iudæo eſt? iam enim dictum eſt ꝙ pro cognomine populi Iſraelitici vtitur nomine Iudæi. Tempus autē quo Iſraelitæ inceperut eſſe populus, idem fuit cum tempore legis.eſt itaque quæſtio prima.ſi Gentilis ſine lege aſſequitur iuſtitiam operum legis,quid plus habet Iudæus populus ex lege? Altera autē quæſtio ſpectat ad circunciſionem dicendo.*Aut quæ vtilitas circunciſionis?* Et eſt ſimilis primæ: ſi Gentilis abſque circunciſione aſſequitur iuſtitiam & meritum operū quæ aſſequitur circunciſus, ad quid eſt vtilis circunciſio? *Multum per omnem modum.* Reſpondet Paulus vtrique quęſtioni.primo ſummarie & in genere,duo dicens: & ꝙ multum & ꝙ per omnem modum:hoc eſt ꝙ multo plus,multum vtilitatis habet Iudæus, habet circunciſus ſupra Gentilem, & hoc non ſolum vno modo ſed omni modo. Quid autem ſit hoc multum,& qui ſint iſti omnes modi inferius narrando prærogatiuas Iudæorū (quæ vſque ad finem epiſtolæ extenduntur)declarabit. *Primum quidem.* Incipit in ſpeciali declarare multum ac modum. Et aduerbiū primum,ordinem enumerationis ſignificat.ſubiunget enim multas alias Iudeorum prærogatiuas.*Quia.*pro,quòd,*credita ſunt illis.*Superfluit illis.*Eloquia dei.*Ecce magna pręrogatiua qua Iudæus præſtat Gētili,quia nō Gentili ſed Iudaico populo credita,hoc eſt cōmiſſa ſunt eloquia dei.lex enim Moſaica & prophetiæ datæ ſunt à deo populo Iudaico & non Gētili.*Quid enim ſi quidam illorū non crediderūt?* Contra hanc pręrogatiuam Iudaici populi poteſt obiici ꝙ licet deus crediderit illi populo ſua eloquia,reuelādo ei quæ facturus erat, hac tamen pręrogatiua reddiderunt ſe indignos:quia multi Iudæorum non crediderunt diuinis eloquiis: vt clare patet in libris ſacræ ſcripturæ.Hanc inquam obiectionem excludit Apoſtolus,non defendendo indignitatem:ſed defendendo perſeuerantiam diuinæ veracitatis, non obſtante indignitate incredulorum. Et propterea ſubdit. *Nunquid incredulitas illorum fidem.* hoc eſt fidelitatem,veracitatem.ſumitur enim hic fides pro fide qua fiunt dicta. *Dei euacuauit?* pro, euacuabit. hoc eſt tollet, abolebit. *Abſit.* Aſſertio cum horrore eſt.horrendum ſiquidem eſt vt incredulitas hominum tollat fidem diuinam, tollat à deo vt faciat dicta à ſe. *Eſt.* pro,ſit,ſeu fiat. *Autem deus verax: omnis*

autem

autē homo mendax. Aduerte quod imperatiui modi eſt ſit,ſeu fiat. Et ſicut horrendo dixit abſit,intendens aſſerere,ita modo intendens quoq; aſſerere deprecatiuo modo ſubiungit ꝙ deus ſit ſeu fiat verax,quantumcunque omnis homo ſit ſeu fiat mendax.Poteſt tamen imperatiue legi:vt ſignificetur imperiū ad interpretes ſacræ ſcripturæ,vt fiat deus verax,omnis autem homo mendax:hoc eſt,vt interpretandis diuinis eloquiis,intelligāt ſemper deum eſſe veracē,quantumcunque oporteret cointelligere omnem hominem mendacem.*Sicut ſcriptum eſt.*in Pſalmo 51.*Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis.* Aduerte quòd Paulus affert authoritatem Pſalmi iuxta interpretationē Græcam.Senſus tamē in idem redit.Iuſtificari enim in ſermonibus nihil aliud eſt quàm iuſtū fieri in dictis:quod eſt facere dicta,quod eſt eſſe veracem. Et ad literā Pſalmus loquitur de omni iuſtificatione in ſermone: quæ nihil aliud eſt quàm facere dictum. Quomodo autem hæc ſententia conſtruatur cum reliquis Pſalmi,ſcripſimus ibi. *Et vincas cum iudicaris.*In Hebræo hæc ſententiā verbum verbo reddendo habetur.Propterea iuſtificaberis in loqui tuo,mundaberis in iudicare tuo. Græco tamen hoc textu habetur,& vincas quum iudicaris,paſſiue.Et eſt ſenſus quòd dum verax es faciens dicta vinces aliorum iudicia,cenſentium quòd non facies dicta.Et fuit directe ad propoſitum apoſtoli, tendentis ad hoc quòd demerita & incredulitas hominum vincūtur à veracitate diuina. Ita quòd quantumcunque ſecundum humana iudicia non eſſent ſeruanda promiſſa propter demerita hominum,veracitas tamen diuina vincit omnia. ¶ Aduerte hîc quòd hæc doctrina eſt vera & intelligēda in iis quæ dicuntur à deo abſolute : non autem in iis quæ dicuntur ratione meritorum humanorum.Vnde Hiere.18. dicit deus,Repente loquar aduerſus gentem & aduerſus regnū vt eradicem & deſtruam & diſperdā:ſi egerit pœnitētiam gens illā,pœnitentiā agam & ego ſuper malo quod locutus ſum,&c. Vnde hæc à theologis dicuntur dicta ſecundū cōminationē: illa autē ſecundum prædeſtinationem.In illis autē intellige incredulitatē & demerita hominum nō euacuare fidem dei:quoniā in illis ſolū habet locū fides dei:quādoquidē illa ſola deus dicit ex ſe. Quæ enim dicit cōminando aut promittendo ſecundum merita mutabilia,nō dicit ſecūdū ſe, ſed ſecundū illa merita : & propterea illis mutatis non mutatur veracitas dei.Simpliciter ergo & abſolutè loquēdo,veriſsimū eſt ꝙ demeritum & incredulitas hominū non tollit veracitatē dei:quāuis tollat quādoque execu-

ctiones quæ erãt future ſecundũ eorũ merita: vt pœnitẽtia Niniuitarũ ſuſtulit Niniues ſubuerſionẽ,& ſic de ſimilibus. *Si autem iniquitas*.pro,iniuſtitia.*noſtra,iuſtitiã dei cõmendat*. Aduerte ꝙ textus iſte poteſt dupliciter introduci. Vel per modum quæſtionis naſcẽtis ex dictis.& ſic quæſtio in litera non ſoluitur,ſed inſoluta relinquitur: vt patet intuenti textũ. Vel per modum excluſionis falſi ſenſus qui ex verbis Pſalmi allatis percipi poſſet. & ſic oĩa quadrãt. ¶ Et propterea ſic exponendo textũ ſcito quòd ſuper cõiunctionẽ vt (quũ dictũ eſt vt iuſtificeris) & multomagis iuxta Hebræũ ſuper coniunctionẽ propterea, fundari poteſt falſus ſenſus. adiungitur enim illa coniunctio,vt ſeu propterea ad cõmiſſum peccatũ.nã quum dixiſſet, tibi ſoli peccaui & malũ coram te feci, adiunxit vt iuſtificeris,ſeu propterea iuſtificaberis. Hinc enim intelligi poſſet quòd peccatũ noſtrũ eſſet directe ad cõmẽdationem diuinę iuſtitiæ,propter illã cõiunctionem vt,ſeu propterea. Et hũc ſenſum vtpote falſum intẽdit excludere apoſtolus. Et ꝓpterea proponit hunc ſenſum cũ aduerſatiua cõiunctione dicendo,ſi autẽ iniuſtitia noſtra iuſtitiã dei cõmendat: vt hic ſenſus dicit. *Quid dicemus*? Ecce inconueniẽs: quia ſequitur ꝙ caremus reſponſione.quid dicemus? quaſi dicat, nihil habemus quod dicamus. *Nũquid iniquus*. pro,iniuſtus.*eſt deus qui infert irã*? Manifeſtat quare nõ habemus quid dicamus, ex hoc quòd conſequenter loquẽdo oporteret dicere deũ eſſe iniuſtũ: vtpote qui infert vindictã peccatorũ cõmendãtiũ iuſtitiã ipſius dei. Nullus enim princeps iuſte punit quæ fiunt in laudẽ ipſius principis: ac per hoc deus non iuſte puniret iniuſtitiã noſtram ſi iniuſtitia noſtra cõmendat iuſtitiã dei. Hoc incõueniẽs interrogatiue ſubiũgit,tanquã manifeſte falſum & vitandũ. *Secundũ hominẽ dico*. hoc eſt ſecundũ humanã diſceptationem loquor. Scio enim non eſſe vertendum in quæſtionem an deus ſit iuſtus, *Abſit*. Horrentis eſt etiam audire deũ iniuſtũ. *Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundũ*? Superfluit hunc. Et humanę diſceptationi ſatisfaciendo, afferr rationem ab officio iudicandi mundum quòd in deo non inuenitur iniuſtitia. Iudex enim non tantum huius aut illius,ſed mundi,oportet quòd ſit iuſtus: quum ſit ſupremus iudex,hoc eſt dicens ius. Oportet enim primũ dicentem ius,ſuapte natura ab omni eſſe iniuria eleuatũ: ſicut primum alterans oportet eſſe inalterabile,& primũ mouens oportet eſſe immobile. *Si enim veritas dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipſius*. Quemadmodum deduxit incõueniẽs (ſcilicet quòd deus dicendus eſſet iniuſtus)

ſtus) ex illo falſo ſenſu in materia iniuſtitiæ noſtræ & iuſtitiæ dei,ita modo deducit incõueniẽtia ſequentia ex eodem falſo ſenſu applicato ad materiã mendacij noſtri & veritatis diuinæ. Et diſtincte deducit in materia iniuſtitiæ ac iuſtitiæ,& in materia mendacij ac veritatis:quia vtraq; materia introducta fuerat.Materia quidem iniuſtitiæ noſtræ & iuſtitiæ dei,in authoritate allata ex Pſalmo:materia verò mendacij & veritatis,in ipſius Pauli verbis,Sit deus verax,omnis autẽ homo mẽdax.Excludit itaque eundem falſum ſenſum in materia mendacij noſtri relati ad diuinam veracitatem.Referendo ipſum falſum ſenſum pro antecedente conditionalis,cuius conſequens eſt incõueniẽs ad quod deducit.Eſt ſiquidem conditionalis iſta,Si in meo mẽdacio veritas diuina abundauit in gloriã:hoc eſt creuit ſecundũ gloriã,effecta eſt glorioſior.totum hoc eſt antecedens. Et ſubditur conſequens primũ.*Quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?* hoc eſt, nõ debeo ego mẽdax iudicari tanquã peccator, ſed tanquã promotor gloriæ diuinæ veritatis.Quod conſtat eſſe manifeſtũ incõueniẽs & falſum,igitur antecedẽs ex quo ſequitur eſt falſum. *Et nõ (ſicut blaſphemamur,& ſicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt eueniant bona?* Alterum inconueniens ex eodẽ antecedente & ſenſu conſequens ſubiungitur vniuerſale, ſ. licere facere mala vt eueniant bona . Et hoc ſubdit nõ ſimpliciter,ſed vt impoſitũ doctrinæ apoſtolicæ.Prædicãtibus ſiquidẽ apoſtolis quòd vbi abundãt delicta,ſuperabundat gratia dei,& ſimilia,non defuerũt peruerſi ſenſus homines,qui imponerent apoſtolis quòd docebant facienda eſſe mala vt eueniant bona.propter quos arguendos fecit Paulus hic quaſi digreſsionẽ tractando hæc.Conſtat autem hoc falſum & horrẽdum,ſequi ex illo falſo ſenſu ſcilicet iniuſtitia noſtra & mendacium noſtrum cõmendant iuſtitiam & promouent gloriam veritatis diuinæ. Ex hoc enim ſenſu habetur quòd hæc licita ſunt ad gloriã dei:& ſimiliter licita ſunt alia mala vt eueniant bona.¶ Intellige nouitie quòd ſecundum ſanã veramq; doctrinã peccata non ſunt eligẽda vt media ad quemcũq; bonum finem:quia ſuapte natura repugnat peccato quòd ſit eligibile. Et propterea nec propter ſe nec propter aliud bonũ eſt eligibile.Et propterea hunc ſenſum damnat apoſtolus quẽ pverſi acceperant.ſ.quòd iniuſtitia noſtra eſſet mediũ ad cõmẽdandũ iuſtitiã dei,& ſimiliter mẽdaciũ noſtrũ eſſet mediũ ad augmẽtũ gloriæ diuinæ veritatis: & vniuerſaliter ꝙ mala culpæ ſint media faciẽda ad hoc vt eueniãt bona.Cũ hac tñ ſa

na doctrina intellige quoq; verum eſſe quòd peccata ſunt mate ria diuinæ iuſtitiæ, ꝙ mendacium noſtrũ eſt materia diuinę glo riæ. Sicut crimina latronum & parricidarũ ſunt materia iuſti tię iudicis humani, & ſunt occaſiões gloriæ iuſtitiæ eius. Et ſunt quãdoque materia miſericordiæ principis: vt patet. Quum ergo dixit propheta, vt iuſtificeris, & ſimilia, non ſignificatur tributum eſſe medium cõgruum ad finem: ſed incurſam eſſe materiã in qua ſuperluceret veracitas & ſimilia. Sicut qui commiſit parri cidium & petit veniam à principe, vt ſuperluceat in tanto crimine potentiæ eius ſublimitas ſoluta à lege. ¶ Aduerte & tu erudite lector quòd quia vitatio mali peioris eſt quoddam bonum, & eiuſdẽ eſt rationis cũ bono quo ad iuſtũ & iniuſtũ, honeſtum vel inhoneſtum (vt etiã philoſophi ſenſerunt) ideo eadem doctrina qua horremus facere mala vt eueniant bona, eadem horrere debemus facere mala vt euitemus peiora. Euitare enim peiora quoddam bonũ eſt, & multominus bonum q̃ euenire bonũ. Et propterea ſi propter bonum non eſt faciendum malũ, neceſſa rio ſequitur quòd nec propter vitandum maius malum. Vnde & Paulus ſubdit, *Quorum damnatio iuſta eſt*. Et relatiuũ quorum refert facientes mala vt eueniant bona. Nec putes cõtrarium ſenſiſſe Gregorium, aut Toletanum concilium in 13. diſtin. decreti. Sed Gregorius cõditionaliter loquitur (cõditione pendente non ex parte rerum, ſed ex parte hominis) dicens, Si omnino nullus ſine peccato aditus patet. Non enim datur perplexio ex parte rerum: ſed contingere poteſt ex parte hominis, neſcientis euadere, non videntis aditum euadendi abſque aliquo peccato. Et in illo caſu conſulit ſecundum indulgentiam, eligere minus malum: vtens authoritate apoſtoli de vxore propter fornicationem vitandam. Concilium autem Toletanum non docet eligere minus peccatum, ſed ſolutionem minoris nexus ſeu vinculi quod conſtat ſine peccato fieri: vt patet in exemplo de ſolutione iuramenti vel malę promiſſionis. Nulla ergo ratione faciendum eſt malum vt eueniat bonum quodcũque vitationis peioris, abſolutè loquendo ſecundum Apoſtoli doctrinam. *Quid ergo*? Poſt reſponſionem datam ad primam quæſtionem de prærogatiuis Iudæorum, mouet aliam quæſtionem naſcentem ex data reſpõſione, qua dictum eſt quòd multum omni modo collatum eſt Iudæo amplius quàm gentili. Hinc enim ſurgit alia quæſtio, quid ergo, hoc eſt quid ex hac reſponſione infertur? *Præcellimus nos*? Superfluit eos. Et explicat quæſitum: an ſcilicet præcellimus

nos

nos Iudæi. Eſt itaq; queſtionis ſenſus, ſequitúrne ex dictis quòd nos Iudæi præcellimus, proculdubio alios. Et eſt ſermo de præſtãtia qua homo præſtat alteri nõ ſecũdum aliquã prærogatiuã, ſed ſimpliciter & abſolute. *Nequaquam.* Ecce reſponſio ad hanc quæſtionem. *Cauſati*, pro præcauſati, *enim ſumus Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.* hoc eſt, quia attulimus prius cauſam huius negatiuæ, & eſt quòd tã Iudæi quàm Græci omnes ſub peccato ſunt. Hinc apparet primo quòd appellatione Hellenorũ (quod eſt cognomẽ Græcorum) Paulus intendit gentiles vel quia vocabulum extendit ad ſignificandos Gentiles vt Hieronymus cenſet: vel quia eiuſdem rationis ſunt Græci è regione Iudæorum, cum reliquis Gentilibus. Apparet ſecũdo quòd de peccato actuali Paulus loquitur dicens omnes eſſe ſub peccato: quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat ineſſe Iudæis & Gentilibus, dicente ipſo, præcauſati enim ſumus, &c. Conſtat autem quòd hactenus non eſt locutus niſi de peccatis actualibus. Intendit itaque ex hoc quòd commune eſt Iudæis & Gentilibus ſub peccato eſſe, haberi quod non præſtant ſimpliciter & abſolute Gentilibus, quamuis præſtent ſecundum aliquas prærogatiuas.

¶ Significantius autem dicit ſub peccato eſſe, & non dicit peccatores eſſe aut peccaſſe. Intendit enim ſignificare & ſignificat quòd cõmune eſt Iudæis & Gentilibus manere ſub peccato ab ipſis patrato: vt clarius manifeſtabit. *Sicut ſcriptum eſt.* nõ in vno, ſed in multis ſacræ ſcripturæ locis. Nam quæ ſubduntur ex diuerſis ſcripturæ libris ſumpſit Paulus: ſed ignorans neſcio quis adiunxit hæc Pſalmo decimoquarto, vt ibi diffuſius declarauimus. *Quia.* pro, quòd. *non eſt iuſtus quiſquam.* pro, ne vnus quidẽ. Hoc ſumptum eſt ex ſeptimo capitulo Eccleſiaſtis. Et eſt ſenſus (vt ibidem ſubiungitur) quòd non eſt homo qui non peccet. *Non eſt intelligens.* Hoc cum aliquibus ſequentibus ſumptum eſt ex Pſalmo decimoquarto, vbi dicitur vt videat ſi eſt intelligens aut requirens deum, omnes declinauerunt, &c. Et ſicut negata eſt omnimoda iuſtitia in voluntate, ita negatur omnimoda prudẽtia. *Non eſt requirens deum.* totaliter. *Omnes declinauerunt.* à recto. *Simul inutiles facti ſunt*: ad conſequendum finem æternum. *Non eſt qui faciat bonum.* ſupple ſine peccato. *Non eſt vſque ad vnum.* incluſiue. Nullus enim purus homo excipitur. *Sepulchrum patens eſt guttur eorum.* Hoc ex quinto Pſalmo ſumptum eſt. Et hactenus negationes & receſſus à recto & bono commemorauit: modo verò accedendo ad malum, quæ committun-

tur mala in locutione cõmemorat. Inſipiens à turpiloquio, com parãdo guttur eorũ ſepulchro patenti, ac per hoc fœtẽti. *Linguis ſuis doloſe agebant.* Mẽdax quomodolibet ſermo, doloſa lingua deſcribitur. *Venenum aſpidum ſub labijs eorum.* Hoc ex pſalmo centeſimoquadrageſimo ſumptũ eſt. Et ſermo nociuus ſignificatur à ſimilitudine veneni in ſupremo culmine: ſcilicet aſpidũ, quod dicitur incurabile. *Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt.* Hoc ſumptum eſt ex pſalmo decimo, vbi dicitur, cuius maledictione os plenum eſt & amaritudine. Et appellatur os plenum maledicentia imprecatiua & deteſtatiua, & ſimiliter amaritudine erga alios: dum & imprecantur mala aliis, & execrantur aliorum facta: & quod peius eſt amaritudinem aliis ſua lingua ingerunt, non hinc aut inde, ſed vndique. Plenum enim amaritudine effluit vndique. *Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.* Hæc cum aliquibus ſequentibus ex Eſaiæ quinquageſimonono cap. ſumptum eſt. Poſt peccata omiſsionis & oris adiungit peccata operis, inchoando à peſsimo contra proximum opere: homicidio ſcilicet. Et non ſimplici, ſed cum velocitate pedum, cum feſtinatione ad humani ſanguinis effuſionem, *Contritio* hominum aliorum. *Et infælicitas.* hominum aliorum. *In vijs.* hoc eſt variis ſtudiis & operibus. *Eorum.* ad hoc ſtudent vt opprimant imò conterant alios & ad miſeriam deducant. *Et viam pacis non cognouerunt.* notitia practica & affectiua: ſed ſolis ſeditionibus aut bellis ſtudent. Tollunt itaque vitam, res, honoreſque atquem pacem. *Non eſt timor dei ante oculos eorum.* Hoc ſumptum eſt ex pſalmo triceſimoſexto. Et in hoc vno omnia peccata cogitationis ſeu cordis comprehenduntur. vtpote in quo conſiſtit frænum omnium internorum motuum. Solus enim timor diuini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione: quum homines omnes lateat. *Scimus autem quòd quæcunque lex loquitur, ijs qui in lege ſunt loquitur.* Applicat allata ex ſcriptura ad Iudæos. Appellatione legis intellige vniuerſam ſcripturam veteris teſtamenti. Et eſt ſermo de iis quę indeterminatè dicuntur in ſcriptura, ad differentiam eorum quæ ſpecialiter de aliqua natione dicuntur: vt apud Eſaiam onus Tyri, onus Babylonis, & ſimilia. *Vt omne os obſtruatur.* Quorſum hæc ſcripta ſint, declarat ex fructu. Ideo enim declarantur omnes eſſe ſub peccato, vt obſtruatur omne os, tam Iudæorum, quàm Gentilium præſumentium de propria iuſtitia. *Et ſubditus fiat omnis mundus deo.* Quanuis mundus vniuerſus velit nolit ſubiiciatur deo, hæc tamen ſcripta

ſunt

ſunt vt ſponte, vt laudabiliter vniuerſus mundus ſe ſubiiciat deo pro iuſtificatione gratuita: ſeu (vt alij interpretantur) vniuerſus mundus obnoxium ſe reddat deo pro iuſtificatione. *Quia.* pro, propterea, quòd *ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram eo.* Inter iuſtitiam operis & iuſtitiam dei hæc eſt differẽtia, quòd iuſtitia operis iuſtificat tantum illud opus cuius eſt, & operantem ſecundum habitum illius operis: iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute. Et hoc eſt dictu quòd iuſtitia operis non iuſtificat hominem abſolute: quoniam non delet peccata, ſed relinquit hominem in peccatis quæ fecit. Iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute: quoniam delet peccata quæ inuenit in homine. Et penes hanc diſtinctionem (quam manifeſtius Apoſtolus ſubiunget) verificat quæ nunc dicũtur & dicta in præcedenti capitulo. Quum enim dictum fuit quòd factores legis iuſtificabuntur apud deum, intellige de iuſtificatione hominum ſecundum opera: quum autem modo dicitur quòd ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram eo, intellige de iuſtificatione hominis abſolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem, ſiue Iudæam, ſiue Gentilem: quam ſuperius dixerat iuſtificari ſecundum facta. *Per legem enim cognitio peccati.* Probat quòd lex non iuſtificat, quia per legem habetur cognitio peccati. Et ſumitur cognitio vt opponitur remiſsioni. Ita quòd eſt ſenſus: per legem habetur cognitio, non autem remiſsio peccati. Iuſtificatio autem abſolute oportet quòd ſit cum remiſsione peccati. *Nunc autem.* hoc eſt tempore Meſsiæ. *Sine lege.* hoc eſt abſque iugo legis Moſaicę. *Iuſtitia dei.* diſtincta à iuſtitia operis: de qua in principio dictum eſt, iuſtitia enim dei in eo reuelatur. *Manifeſtata eſt.* In die Pentecoſtes, & deinceps manifeſtata eſt ſine iugo legis veteris iuſtitia dei, iuſtificans hominem abſolute. ¶ Et ſignificãtius dicit manifeſtata eſt, & non dicit creata aut facta eſt: quoniam iuſtitia dei fuit ab initio iuſtificans omnes ſanctos, & non eſt de nouo facta: ſed eſt de nouo manifeſtata. Erat ſiquidem iuſtitia fidei in patribus, erat & in aliquibus Gentilibus: vt patet de Iob. Sed erat tanquam occulta, tum quo ad rem creditam, ſcilicet Ieſum Chriſtum: tum quo ad promulgationem, quoniam non erat mundo promulgata. *Teſtificata à lege & prophetis.* Ne iuſtitiam dei tanquam rem nouam fingere aut introducere videretur, appoſuit quòd eſt teſtificata à lege Moyſi & prophetis: vt etiam ex teſtimonio legis & prophetarum declaret

nõ ex operibus legis(hoc eſt nõ ex iuſtitia quoruncunq; operum moralium,cærimonialium & iudicialium)iuſtificari ſimpliciter & abſolute homines,ſed ex iuſtitia dei.*Iuſtitia autem dei per fidem Ieſu Chriſti.*Dixerat iuſtitia dei,& dixerat ex fide in fidem: ſed nõ explicauerat materiam fidei, non explicauerat modum quo iuſtitia dei nobis iungitur.Et propterea vtrunque modo explicat dicendo,Iuſtitia autem dei per fidem.Ecce modus quo applicatur nobis iuſtitia dei. *Ieſu Chriſti.*Ecce materia fidei. *In omnes & ſuper omnes qui credunt in eum.* Superfluit in eum.Et vere ſuperfluit:quoniam eſt in omnes & ſuper oẽs qui credunt,vt intelligamus iuſtitiam dei per fidẽ Ieſu Chriſti eſſe, fuiſſe & fore in omnes & ſuper omnes qui credunt. Et non quemlibet ſaluari in fide ſua,ſed iuſtificari tantum per fidem Ieſu Chriſti. Huiuſmodi enim iuſtitia dei ſemper fuit ſic:ſed modo eſt manifeſtata, teſtificata à lege & prophetis. ¶ Dicit autem in omnes & ſuper omnes:ad ſignificandum extenſionem iuſtitiæ dei erga omnes, & cum hoc ſuperioritatem.Supereminet enim iuſtitia dei per fidẽm Ieſu Chriſti,iuſtitiis operum.*Non enim eſt diſtinctio.*Probat id quod dixerat in omnes & ſuper omnes:quoniã non eſt diſtinctio in hoc.*Omnes enim peccauerũt.*Hinc videre potes antedictam differentiam eſſe de intentione Apoſtoli.Ex hoc enim quòd cõmune eſt omnibus(tam Iudæis quàm Gentilibus)peccaſſe,probat Apoſtolus iuſtitiam dei per fidem Ieſu Chriſti in omnes & ſuper omnes:apertè ſignificans quòd per iuſtitias operum nec Iudæi nec Gentiles iuſtificabantur iuſtitia remittẽte peccata:ſed ſola iuſtitia dei per fidem Ieſu Chriſti hoc fiebat,vt clarè ſubiunget. *Et egent.* pro,carent,*gloria dei.* Siue per gloriam dei intelligas gloriam cœleſtis patriæ,ſiue magis ad literam gloriã apud deum. Qui enim peccauit, quouſque remittatur ei peccatum, non laudatur,non clarus eſt apud deum.Et dixit hoc directe ad differentiam gloriæ quæ habetur apud homines, quũ quis quãuis olim peccauerit,iuſtitias operum exercet. Talis enim caret gloria dei ex hoc ꝙ non eſt cõſecutus veniam peccati: quanuis habeat gloriam hominũ.Et hunc eſſe ſenſum literalẽ,in ſequenti patere poteſt capitulo:vbi de Araham dicetur quòd ex operibus gloriam quidem habet, ſed non apud deum. *Iuſtificati gratis per gratiã ipſius.* Dictio interpretata iuſtificati,participium eſt paſsiuum præſentis tẽporis,quo lingua Latina caret. Et propter ea aliqui interpretes vertunt iuſtificantur. Et dicit quòd omnes peccauerunt & carent gloria apud deum: iuſtificantur autem,

hoc

hoc eſt ex peccatoribus iuſti fiunt,gratis,hoc eſt nõ ex operibus, ſed gratuito.Et ne quæras cuius eſt hoc gratuitũ beneficiũ,explicat per gratiam ipſius,ſcilicet dei.Vbi clare explicatur,iuſtitiam dei iuſtificantem peccatorem,non ex operibus, ſed per gratiam dei haberi. *Per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Declarat rationem iuſtitiæ dei ex interueniente redemptione hominum facta per Ieſum Chriſtũ.Vbi aduerte quòd in hoc quòd homines ex peccatoribus fiunt iuſti,concurrunt gratia dei & iuſtitia dei. Ita quòd non concurrit ſola gratia, quæ tunc ſola concurreret quãdo deus remitteret peccata ſine aliqua ſolutiõe.Sed hoc deus nunquã fecit neque facit:ſed gratiæ ſuæ inſerit iuſtitiam ſuam: quam totiens apoſtolus nominat iuſtitiã dei.Et modo explicat quòd iſta iuſtitia conſiſtit in redemptione: hoc eſt in ſolutione pretij quam fecit Ieſus ad abſoluendũ nos à captiuitate ſeu ſeruitute peccati. ¶ At ſi cõtra hoc inſtetur,quòd hæc duo ſibi inuicẽ aduerſantur:ſcilicet ꝙ ſimus iuſtificati gratis per gratiam dei,& quòd ſcimus iuſtificati per redẽptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.Nam ſi per redemptionem,ergo nõ gratis:& ſi per gratiam,ergo nõ per iuſtitiam redẽptionis.Solutio eſt quòd ſcriptura ſacra non dicit nos iuſtificari per ſolam gratiã,ſed per gratiã ſimul & iuſtitiam,ſed vtranque dei:hoc eſt per gratiam dei, & iuſtitiam dei,& nõ per iuſtitiam hominum. Et propterea toties apoſtolus repetit iuſtitiam dei.Ita ꝙ gratia dei non excludit iuſtitiam dei,ſed iuſtitiam hominum. Redẽptio autem facta per Chriſtum, iuſtitia dei eſt,nõ iuſtitia noſtra,quia ipſe Ieſus Chriſtus verus deus eſt.¶ Et ſignificanter non dicit quæ eſt facta à Chriſto Ieſu, ſed quæ eſt in Chriſto Ieſu:vt redemptionem non rebus aut pecunia factam,ſed exiſtentem in carne & ſanguine & anima ipſius intelligeremus. *Quem propoſuit deus propitiatorem.* Dictio Græca anceps eſt ad propitiatorium maſculino vel neutro genere:quoniam eſt accuſatiui caſus:magis tamen quadrare propoſito videtur maſculinum genus:vt ſit ſenſus,quẽ propoſuit deus placatorem.Et poſuit hoc ad ſignificandũ quòd redemptio Ieſu Chriſti non minuit,ſed potius auget gratiam dei erga nos vt intelligamus ex diuina gratia non ſolum dari nobis veniam,ſed etiam dari nobis placatorem. Et propterea ex parte dei introducit huiuſmodi redemptorem,dicendo, Quem propoſuit deus propitiatorem ſeu placatorẽ,proculdubio redimendo. *Per fidem in ſanguine ipſius.* Paulatim explicat myſteria.In principio enim dixerat,ex fide in fidẽ:poſtea explicauit per fidem Ieſu Chriſti

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Chriſti:dicendo per fidem in ſanguine ipſius.Fides enim in ſanguine Ieſu,eſt fides quę innititur morti quę per effuſionẽ ſanguinis Ieſu fuit. ¶ Et aduerte tria per,attuliſſe apoſtolũ in hac ſententia.Primũ dicendo per gratiam ipſius, ſecũdũ per redẽptionẽ, & tertiũ per fidẽ in ſanguine,vt intelligamus ad iuſtificãdũ nos concurrere primum ex parte dei,gratiam:deinde ex parte Ieſu Chriſti, iuſtitiam redemptionis:& demum ex parte noſtri, fidẽ in ſanguine Ieſu Chriſti. Et gratia quidem primum tenet locum:vt pote etiam cauſa ſecundi & tertij. Secundum autem ita eſt gratiæ quòd tamen rationem iuſtitiæ dei cõſtituit: tertiũ (ſcilicet fides)applicatio & coniunctio eſt vtriuſque nobiſcum. *Ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ.* Iunguntur hæc verba cum præcedentibus,ſcilicet in ſanguine ipſius. Et ſubiunguntur ad reddẽdam rationem quare in ſanguine ipſius,quare deus poſuit Ieſum placatorẽ in ſanguine ipſius Ieſu.Et explicatur ratio,ſcilicet ad oſtẽſionem iuſtitiæ ſuæ,ſcilicet dei.ad demonſtrandum enim iuſtitiam diuinam ſtatuit deus Ieſum placare deum in proprio ſanguine,tanquam ſoluendo pretium redemptionis humanæ. *Propter remiſſionem præcedentium delictorũ.* Subditur hic ratio iuſtitiæ eius. Et eſt remiſſio præcedentium delictorũ,ad hoc vt remitterentur præcedentia delicta exegit iuſtitia diuina huiuſmodi ſupradictam redemptionem:alioquin remiſſio delictorum nõ eſſet fructus iuſtitiæ diuinæ.Vbi clariſſime videre potes quod ſuperius diximus de intentione apoſtoli,in hoc differre iuſtitiam dei à iuſtitia operũ,quòd iuſtitia operum non eſt remiſſiua præcedentium delictorum,iuſtitia autem dei eſt remiſſiua præcedentium delictorũ. ¶ Et ſignificanter appoſuit præcedentium: vt intelligamus etiã præteritorum hominũ ante aduentũ Chriſti peccata. Propter quod declarandum apertius ſubiungit, *In ſuſtentatione.* pro,tolerantia, *dei ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ in hoc tempore.* Dixerat ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſſionem præcedentium delictorum, ſubdit modo rationem quare inter præcedentia delicta & oſtenſionem iuſtitiæ diuinæ interceſſit tantum temporis ſpatium. Et explicat quòd ratio eſt tolerantia diuina qua præcedentia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tempore à ſe diffinito oſtenderet iuſtitiam diuinam. Et ne quæras quorſum iſta tolerantia dilatiua iuſtitiæ,ſubiungit rationem. *Vt ſit ipſe iuſtus & iuſtificans eũ qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.* Superfluit Chriſti:hoc eſt propter duo ſimul implenda. Alterum eſt vt ſit in executione ipſe deus iuſtus,& nõ ſolum miſericors ſeu gratiam

conſe

conferens. Et hoc directe eſt ratio oſtenſæ diuinæ iuſtitiæ. Alterum eſt vt ſit iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu. Et hoc directe reſpicit diffinitionem iuſtitiæ ad tempus hoc, ſcilicet mortis Ieſu: ad hoc vt iuſtificetur homo à deo nõ qualitercunque, ſed ratione fidei in ſanguine Ieſu. Oportuit enim expectari ipſam mortem Ieſu, in qua executioni mandata eſt redemptio & placatio. Et expectari autẽ fide: quia oportet omnes qui iuſtificantur, eſſe, hoc eſt conſtare ſecundum mentem & animum, ex fide Ieſu. *Vbi eſt ergo gloriatio tua?* Superfluunt duæ dictiones: ſcilicet eſt & tua. Ita quòd legendum eſt, *Vbi ergo gloriatio?* Infinite infert, arguendo, vbi ergo gloriatio? Et eſt ſermo de gloria iuſtitiæ. infert autem ex dictis, ſcilicet quòd propter remiſsionem præcedentium peccatorum poſuit deus placatorem Ieſum in fide ſanguinis ipſius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ iuſtitiæ. Et ſermo iſte quanuis communis eſſe poſsit Iudæo & Gentili, dirigitur tamen directe ad Iudæum, de quo mouerat quæſtionem an excelleret: quique gloriabatur de iuſtitia legis à deo acceptæ per Moyſen. *Excluſa eſt.* ſcilicet gloriatio. *Per quam legem?* Interrogatiue legendum eſt. *Factorum?* Interrogatiue legendum eſt. Legem factorum appellat legem Moyſi, & quo ad moralia, & cærimonialia, & iudicialia: quoniam erat lex operum, ſicut & quælibet alia lex ſcripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis: quæ ſimiliter eſt lex factorum. *Non.* Ecce reſponſio quo ad partem negatiuam. *Sed per legem fidei.* Et eſt reſponſio quo ad partem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuerſam ſtructuram prius dictorum concurrẽtium ad iuſtitiam dei iuſtificantis homines. ¶ Si quæris quo pacto lex fidei diſtinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere operum cõprehendatur. Credere enim opus eſt noſtrum. Solutio eſt quòd credere in eum qui iuſtificat impios, innititur iuſtitiæ alienæ, ſcilicet dei per Chriſtum: reliqua verò opera innituntur iuſtitiis propriis, vt ſcilicet quodlibet opus ſecundum ſe bonum eſt, & bonum reddit habentem, & ideo iuſtitia fidei diſtinguitur contra iuſtitiam operum. *Arbitramur enim.* pro, igitur, *iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis.* Explicat clarius intentam concluſionem ex præmiſsis, dicendo, Arbitramur igitur iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis, iuſtificantibus. Non enim intendit excludere opera legis, de quibus ſupra dixit quod factores legis iuſtificabuntur apud deum. Non intendit inquam

exclu

excludere ab executione ſed à iuſtificatione:hoc eſt à virtute iuſtificatiua hominis abſolute:quod eſt dicere à virtute remiſsiua peccatorum.De tali enim iuſtificatione eſt ſermo. *An Iudeorum deus tantum*?Directe affertur hæc ratio aduerſus cęrimonialia & iudicialia præcepta legis Moyſi:quoniam hæc erant propria Iudæis:Moralia ſiquidem cōmunia erant illis & gentibus.Et intendit quòd ſi ad iuſtificandum hominem requirerentur opera legis iudicialia & cæremonialia,in quibus tanquam propriis gloriabantur Iudæi,ſequeretur quòd Iudæorū tantum eſſet deus. ſupple iuſtificator.Et propterea ad hoc excludēdum dicit,an Iudæorū deus tantùm?Sicut modo vere dicimus quòd credentium tantum eſt deus:quoniam ſolos credentes iuſtificat. *Nōne & gentium?immo & gentium.* Et rationem ſubdit. *Quandoquidem vnus eſt deus.*Ex hoc quòd vnus atque idem deus eſt qui fide iuſtificat tā Iudæos quā gentiles, manifeſtat quòd deus eſt & Iudæorum & gentilium.hoc eſt quòd non oportet gentiles effici Iudęos,nō oportet eos ſubire iugum legis Moyſi ad hoc vt iuſtificentur. *Qui iuſtificat.*pro,iuſtificabit.Futuri eſt temporis,ad ſignificandum perſeuerantiam,hoc eſt quòd non modo tantum,non præteritos aut præſentes tantū,ſed ſemper in hoc perſeuerabit ꝙ iuſtificabit fide.Et dixit hoc in futuro,quia iam dixerat de præterito:propter remiſsionem præcedentium delictorum. *Circuncisionem ex fide.* hoc eſt circunciſos non ex ipſa circunciſione ſed fide ſuperius explicata. *Et præputium.* hoc eſt gentiles perſeuerantes incircunciſos. *Per fidem.* eandem:& non per iuſtitias operum moralium. *Legem ergo deſtruimus per fidem?* Interrogatiue legendum eſt.mouet enim aduerſus dicta quæſtionem: tanquam ex his ſequatur quòd fides deſtruat legem Moyſi. *Abſit.* Reſpōſio eſt horrentis. *Sed legem ſtatuimus.* hoc eſt firmamus. Aduerte hic quòd quum fides Ieſu Chriſti ſemper fuerit explicite vel implicite in omnibus qui conſecuti ſunt remiſsionem peccatorum ab initio mundi,ex hoc quòd commendatur & declaratur virtus fidei ad iuſtificandū,nō deſtruitur nec aboletur lex Moyſi(alioquin oportuiſſet legem Moyſi nunquā habuiſſe locum apud fideles) ſed declaratur ꝙ nec in lege nec in operibus legis eſt vis remiſsiua peccatorū.& propterea optime Paulus horret dicendo abſit.Quod autem ſubdit,ſed legem ſtatuimus(hoc eſt firmamus)non eſt ſic intelligendum quòd per hanc doctrinam firmitatem aliquam lex Moyſi acceperit: ſed quòd commēdata fides redundat in fulcimentum legis.Et vere ſic eſt.nā niſi fides

fulciret

fulciret legem, vacillaret & nutaret in mẽtibus hominum tanquam humana adinuentio: vt patet ex hoc quod talis habetur lex Moyſi apud infideles.

CAPVT IIII.

Quid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem? Mouerat in principio capituli tertij quęſtiones duas, alteram de Iudæo, alteram de circunciſione. Et ſoluta prima quæſtione modo intendit tractare ſecundam: ſcilicet quę vtilitas circunciſionis. Vnde & reſumit eam in patre circunciſionis Abraham ſub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrũ ſecundum carnem: hoc eſt ſecundum carnalem circunciſionem? Ita ꝙ ſecundum carnem refertur ad verbum inueniſſe. Et emergit hæc quæſtio ex dictis: ſcilicet ꝙ non ex operibus ſed ex fide Ieſu Chriſti iuſtitia dei eſt in omnes & ſuper omnes. Hinc enim quæſtio conſurgit. quid ergo Abraham inuenit ſecundũ circunciſionem in carne, ſi non inuenit iuſtitiam dei? *Si enim Abraham ex operibus legis iuſtificatus eſt.* Reſpondet quæſtioni. primo negatiue quo ad iuſtificationem: hoc eſt ꝙ per circunciſionẽ non eſt iuſtificatus. Et ad hoc declarandum aſſumit conditionalem cuius antecedens eſt, Abraham ex operibus iuſtificatus eſt: conſequens autem eſt, *Habet gloriam.* pro, glorificationem. *ſed non apud deum.* Quia enim circunciſio carnalis inter opera eſt, ideo cõprehendendo etiam circunciſionem & reliqua moralia opera aſſumit ꝙ ſi Abraham eſt iuſtificatus ex operibus ſiue moralibus ſiue cærimonialibus, habet quidem gloriationem (quoniam ex operibus iuſtis habet vnde glorietur) ſed non apud deum: quia remanerent adhuc delicta eius. Quantũcunque enim (vt prius dictum fuit) homo exerceat ſe in bonis operibus moralibus & cærimonialibus, nũquam tamen per hæc conſequitur remiſsionẽ peccatorum: ſed iuſtificatur tantum in operibus & in ſeipſo ſecundũ habitus operum. Et propterea habet merita virtutum vnde glorietur, ſed non apud deum, apud quem remanet adhuc inglorius ratione peccatorũ. *Quid enim dicit ſcriptura?* Propoſita conditionali, progreditur à deſtructione conſequentis authoritate ſcripturæ. Conſequens fuerat, nõ habet gloriationẽ apud deum. hoc intendit deſtruere, mõſtrando ex authoritate ſcripturæ veritatẽ ſui contrarij: ſcilicet ꝙ Abraham habuit iuſtitiam apud deũ. Credidit Abraham deo, & reputatũ eſt illi ad iuſtitiam. Ex Gene. 15. cap. ſumpta eſt hæc ſentẽtia. In qua apparet ꝙ fides Abrahæ reputata eſt illi ad iuſtitiam

iuſtitiam apud deum. ita ꝙ iuſtitia apud deum nõ ex operibus ſed ex fide imputata eſt Abrahæ. *Ei autẽ qui operatur.* Declarat ex inducto textu differẽtiam intentam inter iuſtitiam ex operibus & iuſtitiam ex fide. Declarat autẽ hoc dupliciter. Primo ponderãdo verba ſcripturæ: ſcilicet credidit & imputatum eſt. Deinde confirmat authoritate Dauid. Et vtitur ratione tali, Operanti merces non gratuito ſex ex debito datur: non operãnti autẽ ſed credenti, gratuito imputatur fides eius ad iuſtitiam: ergo Abraham nõ ex operibus ſed ex fide iuſtificatus eſt. Vide ſingula. *Ei autẽ qui operatur.* hoc eſt qui opera meretur, ſiue moralia ſiue cærimonialia, &c. *Merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum.* Hæc vniuerſalis eſt clariſsima. *Ei vero qui non operatur.* Non dicit qui cõtraria operatur, ſed ſolũ nęgat merita operum, hoc eſt etiam ſi nõ operetur, etiam nõ concurrentibus meritis operum. *Credenti autem in eum qui iuſtificat impium.* remittendo peccata. *Reputatur.* pro, imputatur. Interpres mutauit vocabula: modo imputatur, modo reputatur: quum tamẽ Paulus eodẽ vtatur vocabulo. Quod potius ſignificat imputari quàm reputari, ſignificat enim aſcribi, attribui. *Fides eius ad iuſtitiam.* In hoc ipſo ꝙ fides imputatur ad iuſtitiam, ſignificatur ꝙ nõ ex debito, nõ ex merito confertur iuſtitia: cuius oppoſitum dictũ eſt de operante. Ita ꝙ inter credentem & operantẽ elicit Paulus differentiã: ꝙ credens non meretur, ꝙ credenti non debetur iuſtitia, ex hoc ipſo ꝙ ſcriptura dicit ꝙ fides eius imputatur ad iuſtitiã. Operans vero inquantũ operans, ex debito ſortitur mercedem iuſtificationis ſuæ, nõ remiſsiuę tamen peccati: vt ſæpe dictũ eſt. *Secundum propoſitum gratiæ dei.* Hæ quatuor dictiones ſuperfluæ ſunt adiunctæ forte ab aliquo ad explicandũ quid importat imputari fidẽ ad iuſtitiam. vere ſiquidẽ imponit gratuitam iuſtitię collationẽ. *Sicut & Dauid dicit.* Cõfirmat idem authoritate Dauidis: primo explicans ſententiã quæ habetur ex verbis Dauidis ad propoſitũ, ſubiungẽdo. *Beatitudinẽ hominis.* ſupple eſſe. *Cui deus accepto fert.* pro, imputat. Idem enim eſt vocabulũ apud Paulum. *Iuſtitiã ſine operibus.* Hæc ſunt apoſtoli verba, dicta à Dauide quo ad ſenſum. verba autẽ ipſius Dauidis ſubiunguntur. *Beati quorũ remiſſæ ſunt iniquitates.* Et eſt ſermo de beatitudine in ſpe. Remiſſæ autem iniquitates dicuntur quo ad offenſam, ſecũdum quam iniuria illata eſt deo. *Et quorum tecta ſunt peccata.* Quo ad turpitudinem actuum: ne ſcilicet eorũ turpitudo redundet amplius in eos qui peccauerunt: hoc eſt, ne ſint amplius turpes. *Beatus vir*

cui

cui non imputauit dominus peccatũ.ad reatum æternę pœnæ.Ex his omnibus & ſpecialiter ex hoc vltimo (ſcilicet non imputatione peccati)accepit Apoſtolus Dauidem dicere ꝙ deus imputat iuſtitiam ſine operibus,ita ꝙ beatum illũ reddit. Nullius enim operis noſtri mentio à Dauide fit, ſed ſolius diuini operis remittentis,tegentis & nõ imputantis. *Beatitudo ergo hæc*.Applicat authoritatem Dauidis ad propoſitam materiã de iuſtitia Abrahæ. *In circunciſione tantũ manet*.Superfluunt duæ dictiones.ſ.tãtum manet.*An etiam in præputio?* Ex hac Dauidis authoritate arguit ad propoſitam materiam,quærendo an hæc promulgata à Dauide beatitudo habeat locũ in ſolis circunciſis an etiã in non circũciſis.Et ſtatim probat ꝙ habet locum in nõ circunciſis, ex tẽpore quo fides Abrahæ reputata eſt ei ad iuſtitiam:quia ſcilicet tunc tẽporis hoc fuit quãdo Abraham nõ erat circunciſus, ſed adhuc erat in præputio,Et progreſſus literæ eſt clarus.primo repetens quod dictũ eſt,ſcilicet.*Dicimus enim quia*.pro,quòd,*reputata eſt fides Abrahæ ad iuſtitiam*.& deinde dicẽs, *Quomodo ergo reputata eſt*. Inquirit ſtatum Abrahę.*In circunciſione*.hoc eſt in ſtatu circunciſionis.*An in præputio?* hoc eſt in ſtatu præputij. Et ſubdit reſponſionem clariſsimam. *Non in circunciſione ſed in præputio*. vt patet Gene.15. *Et ſignum accepit circunciſionis*. Poſtquã reſpondit negatiue quo ad iuſtificationẽ quæſtioni motæ quid inuenit Abrahã in carnali circunciſione.Reſpõdet modo affirmatiue:hoc eſt declarat quid aſſecutus eſt Abrahã per circunciſionẽ, declarat quæ vtilitas circunciſionis. Oportebat enim non ſolũ dicere quid nõ confert,ſed etiã quid confert.Et explicat vtilitatẽ circunciſionis eſſe vtilitatẽ ſigni.Et hoc accepit apoſtolus ex Gene.17.cap. Vbi clare dicitur à deo ad Abraham de circũciſione. Et erit in ſignũ pacti inter me & vos.Ita ꝙ Abrahã accepit carnalis circunciſionis ſignũ:hoc eſt circunciſionẽ in ſignũ.*Signaculũ iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio*.Superfluit eſt.Per hoc ꝙ circunciſionẽ accepit in ſignũ pacti fœderis inter deũ,&c.Accepit ipſam in ſignaculũ,hoc eſt tanquã characterẽ ſeu impreſſam notam nõ cuiuſcũq; rei ſed iuſtitiæ habitæ ex fide in præputio.Ita ꝙ circunciſionẽ dicit non ſolũ ſignum diſtinctiuũ populi aſciti à deo,ſed etiã in ſpecie eſſe velut characterẽ iuſtitiæ imputatę Abrahæ in præputio quia credidit deo. Hæ ſunt igitur duæ vtilitates circuncionis,hæc ſunt quæ cõſecutus eſt Abraham in circunciſione carnali. *Vt ſit pater omniũ credentiũ per præputiũ*. Ex re ſignificata ſignaculo circunciſionis(ſcilicet iuſtitia fidei imputatę Abrahæ in præputio)deducit

cit apoſtolus veram paternitatem Abrahæ tam reſpectu incircunciſorum quàm circunciſorũ. Et primo reſpectu incircunciſorum: dicendo vt ſit pater omnium credentiũ per præputium, vt ab ipſo ſecundum fidem generentur oẽs credentes incircunciſi: vtpote imitantes fidẽ Abrahæ adhuc incircunciſi. Et hæc paternitas ſit illis vtilis, ſicut fuit vtilis fides ipſi Abrahę: ſcilicet, *Vt reputetur & illis ad iuſtitiam.* illorum credere, ſicut reputatum fuit Abrahæ patri. *Et ſit pater circunciſionis.* Ex eadem re ſignificata ſit etiã verus pater nõ carnalis ſed ſpiritualis circunciſionis: hoc eſt circunciſorũ. *Non ijs tantum qui ſunt ex circunciſione.* Corruptus eſt textus. Legendũ eſt, *Iis qui non tantum ſunt ex circunciſione.* Sola enim carnali circunciſione Abrahæ ſecundum legem gaudentes illi ſunt qui tantum ſunt ex circunciſione: hoc eſt qui ſolum cõſtant ex hoc ꝙ ſunt circunciſi. Quos apoſtolus non cõprehendit inter filios Abrahæ: immo ad differentiã talium dicit, Iis qui non tantũ ſunt ex circunciſione, ſubiungẽdo, *Sed & ijs qui ſectantur veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ.* Superfluit verbum eſt. Ecce quorum in circunciſione eſt pater Abraham. Non ſufficit enim ad huiuſmodi filiationẽ ꝙ ſint circunciſi: ſed oportet ꝙ imitentur fidem quam habuit Abraham in pręputio. Hæc vera paternitas Abrahæ reſpectu vtrorunque deducitur ex re cuius ſignaculum eſt circunciſio: ſcilicet iuſtitia fidei Abrahę in præputio. Et dixit hoc ad excludendam proprietatem quam ſibi Iudęi vſurpabant paternitatis Abrahæ reſpectu circunciſionis: hoc eſt ꝙ Abraham ſit proprius pater circũciſorum. Ex hoc enim ꝙ non ſufficit circunciſio ad hoc vt ſit quis filius Abrahæ, ſed exigitur imitatio fidei Abrahæ, habetur quòd paternitas Abrahæ non eſt carnalis, non eſt legalis ſecundum circunciſionem, ſed eſt ſpiritualis conſiſtens formaliter in generatione filiorum in eadem fide: quæ generatio cõmunis eſt circunciſis & incircunciſis. *Non enim per legem promiſsio Abrahæ aut ſemini eius vt hæres eſſet mundi.* Coniunctio enim teſtatur ꝙ hæc particula inducitur ad probandũ prædicta: ſcilicet quòd Abraham ratione iuſtitiæ fidei eſt cõmunis pater credentium tam circunciſorum quàm incircunciſorum. Et quum prius hoc probaſſet ex iuſtitia imputata Abrahæ tẽpore quo erat in præputio, modo hoc probat ex promiſsione facta Abrahæ iam circunciſo: vt arctius ad idem cogat Iudæos. promiſsio ſiquidem hæreditandi mundum facta legitur Abrahæ, Gene. 22. in illis verbis, in te benedicentur omnes gentes. In ipſius enim Abrahæ ſemine (ſcilicet

Meſsia

Meſsia,benedictę ſunt vniuerſæ nationes, quũ Meſsias prius per fidem & demum per regnum cõſtitutus eſt hæres,nõ terræ promiſsionis, non Aſiæ,nõ totius terræ,aquæ,aut aëris,ſed mundi. iuxta illud,quem cõſtruit hæredem vniuerſorum.Et apte ex adimpletione promiſſæ hæreditatis probatur paternitas Abrahę. nam in ſuo ſemine futurus erat hæres. ac per hoc illo modo cõprobatur pater quo futura erat hæreditas.Quũ itaq; dicit ꝓmiſſio non per legem,non ſubauditur participium facta, ſed participium adimplenda:vt clare comprobat ſubiuncta ratio. affert euim pro ratione ꝙ promiſsio facta Abrahæ de hæreditate mũdi,non erat adimplenda per legem Moyſi.*Sed per iuſtitiam fidei*, cõmunis tam circuncifis quàm incircũciſis ad imitatiouem fidei Abrahæ.*Si enim qui ex lege hæredes ſunt*.Ecce ratio partis negatiuæ:ſcilicet quòd non per legem adimplenda erat promiſsio. Et eſt ratio ducens ad incõueniens,immò ad contrarium adimplendæ promiſsionis.Si enim qui ex lege,hoc eſt qui ſubditi ſunt legi Moyſi,conſtituti ſunt hæredes mundi.*Exinanita eſt fides*.Ecce inconueniens contrarium promiſsioni hęreditatis, euacuata eſt fides (qua fiunt dicta) à veracitate. *Abolita eſt promiſsio*. Addit promiſsio ſupra fidẽ. fides enim ſpectat ad executionem promiſsionis:promiſsio autẽ prior eſt.Et propterea augẽdo incõueniens dicit nõ ſolũ euacuari fidẽ,ſed etiã aboleri ſeu irritari promiſsionẽ.Quomodo autem vtrunque ſequatur,manifeſtat ſubiungẽdo,*Lex enim iram operatur*. hoc eſt,lex enim punit.operari enim iram, eſt efficere vindictam. Et hanc actionem legis probat ſubiungendo.*Vbi enim non eſt lex nec præuaricatio*.Supple imputatur ad pœnam.Vtrunque horum clarũ ex ſe eſt.nam mediũ legis (quo ſcilicet lex trahit homines) eſt pœna.Et experientia teſtatur quòd in locis ſeu in actionibus exemptis à lege pręuaricatio non imputatur ad pœnã. Quocirca vis rationis cõſiſtit in hoc quòd quia legis eſt punire, immò quia propriũ legis eſt punire,ad legẽ ſpectat exhæredare,indignos hæreditate priuare illos:ac per hoc ad legis actionẽ conſequitur non adimpletio promiſsionis. priuatis enim hæreditate non eſt implenda promiſſio.& ſic exinanitur fides,& aboletur promiſsio ex ꝓpria actione legis.*Ideo ex fide*.Supponit Apoſtolus ſufficientem diuiſionẽ, aut per legem,aut per fidem adimplenda eſt promiſsio, & excluſa lege tanquam propria actione tendente ad cõtrarium, infert à ſufficienti diuiſione,ideo ex fide. Et tamen ſubiungit accommodam rationẽ quare per fidẽ adimplenda eſt promiſsio, ſubiun

d

iungendo.*Vt ſecundum gratiam firma ſit promiſſio omni ſemini.*Lex ſcripta nõ ſolum minuit promiſsionem puniendo, ſed etiã non niſi ſecundum rationem debiti implet promiſſa: & hoc etiã ſolis ſubditis.Quo cõtra fides queãdmodũ eſt diſpoſitio hominis ad hoc vt deus illi promittat,ita eſt firmatiua promiſsionis: ex iiſdẽ enim res firmatur ex quibus fit.Vnde quũ promiſsio facta Abrahæ fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoque firmetur executio.Rurſus quũ ita fides diſponat ad promiſsionẽ vt non ex debito,ſed ex gratia fuerit promiſsio, cõſequens eſt vt etiam adimpletio firmetur fide,vt ſit firma ſecundũ gratiã: ac per hoc omni ſemini.Reddit ergo rationẽ quare ex fide,tangendo hæc omnia.Dicendo enim vt ſecundum gratiã,excludit debitũ.fides enim imputatur ad iuſtitiam ſecundũ gratiã. Dicẽdo autẽ firma ſit,tangit actum cõgruũ fidei.Et dicẽdo omni ſemini, cõprehendit tam ſub lege quã ſine lege:vt ipſemet declarat,ſubiungẽdo, *Non ei qui.*pro,quod,refertur enim ſemẽ neutri generis. *Ex lege eſt ſolũ,ſed & ei qui.*pro,quod,*ex fide eſt Abrahæ qui pater eſt omniũ noſtrum.*ſcilicet credentiũ.*Sicut ſcriptum eſt.*Gene.17.*Quia patrem multarum gentium poſui te.*Verba hæc ſunt dei ad Abrahã,ſcripta ibidem.*Ante deum cui credidiſti.*pro,coram deo cui credidit.Non ſunt verba hæc ſumpta ex Geneſi, ſed ſunt adiecta à Paulo ad exponẽdum quali paternitate deus poſuit Abraham patrẽ multarum gentium. exponit ſiquidẽ quòd non paternitate carnali quæ eſt coram hominibus,ſed paternitate ſpirituali quæ eſt coram deo cui ipſe Abrahã credidit,poſitus eſt pater multarũ gentiũ.Hæc eſt enim paternitas qua Abrahã eſt pater omnium credentium.*Qui viuificat mortuos,& vocat ea quæ non ſunt tanquam ea quæ ſunt.*Si verbum verbo reddendum eſt,legendum eſſet,& vocat non entia tanquã entia. Primũ horum duorum (ſcilicet qui viuificat mortuos)miraculum ſignificat rei geſtæ:quoniam tũc viuificauit ad generãdum tam mortuum corpus Abrahæ quàm mortuam matricem Saræ. hoc enim fuit quũ deus dixit,patrem multarum gentium conſtitui te. Alterum verò(ſcilicet & vocat non entia tanquã entia) ad promiſſos filios multarum gentium ſpectat.Inter eos enim quidã futuri erant filij ſecũdum carnem, quidam verò non:& tamen deus vocat nõ entia tanquã entia,vocat non filios Abrahæ tãquam filios Abrahæ:vt in hoc ipſo ſignificetur paternitas ſpiritualis.*Qui cõtra ſpem in ſpem credidit.* Græci textus non omnino concordant in verbis:veruntamen ſenſus in idem redit legendo, *Qui præter ſpem in ſpe credidit vt fieret*

pater multarum gentium. Significatur enim ad literam quòd præter ſpem naturæ credidit ſe fore patrẽ multarũ gentium in ſpe diuinæ promiſsionis. Vbi occurrit quæſtio quonam pacto Paulus nunc dixit Abraham patrem omnium noſtrûm, quia pater multarũ gentium poſitus eſt, loquens proculdubio de paternitate ſpirituali, modo autem eundẽ Abraham dicit fore patrem multarũ gentium mediante generatione carnali. nam proculdubio de generatione carnali loquitur, quum dicit quòd præter ſpem in ſpe credidit, imò & expreſſe ſubiungit de mortuis corpore eius & vulua Saræ. ¶ Solutio eſt quòd Abrahæ paternitas ſpiritualis adimplenda præcipue erat per fidẽ Chriſti. Chriſtus autem ſecundum carnalem generationem, promiſſus erat filius Abrahæ pèr Iſaac. & propterea ad paternitatẽ ſpiritualẽ Abrahæ exacta eſt fides carnalis generationis Chriſti ex Abrahã per Iſaac. Vnde hæc duo nõ ſibi inuicem aduerſantur, ſed magis cohærent: vt ex hoc quòd ſperabat generando filium ſe futurũ patrem multarum gẽtium, intelligamus quòd ſperauit generando Chriſtum ſe fore patrem omnium credentium. *Secundum quod dictum eſt ei.* Superfluit ei. Applicat Apoſt. ad ſpem Abrahæ, quum nonagintanouẽ eſſet annorũ, ea quæ lõgè ante fuerant reuelata eidem. Et ad hoc ſignificandũ dicit ſecundũ quod dictũ eſt: hoc eſt ſecundum quod dictũ fuerat præterito tempore. *Sic erit ſemen tuum.* Hæc verba fuerunt dicta à deo Abrahæ. ca. 15. præmittente, ſuſpice cœlũ, & numera ſtellas ſi potes. his enim dictis ſubiunxit, ſic erit ſemẽ tuũ. ſ. innumerabile ad ſimilitudinẽ ſtellarum. *Sicut ſtellæ cœli & arena maris.* Hæ ſex dictiones ſuperfluę ſunt. *Et non infirmatus eſt in fide.* Superfluunt verbum eſt & præpoſitio in. *Nec conſiderauit.* Continuanda eſt oratio. Et nõ legẽdum nec, ſed non. Ita quòd textus eſt, *Et non infirmatus fide non conſiderauit corpus ſuũ emortuũ, quum iam fere centum eſſet annorũ, & mortuã vuluam Saræ.* Sententia eſt clara legenti hiſtoriã ſcriptã Gene. 17. & 18. & intelligenti ꝙ eſt ſermo de mortuo quo ad generandũ, & ꝙ nomĩe vuluæ nõ pudibundũ muliebre, ſed quæ à medicis vocatur matrix intelligitur. ¶ At ſi obiiciatur contra hæc Pauli verba, non cõſiderauit emortuũ corpus, &c. quòd Abrahã conſiderauit hęc. nam ſcriptum eſt Ge. 17. quòd Abraham audita promiſsione filij ex Sara cecidit ſuper faciem ſuam & riſit, & dixit in corde ſuo, nunquid cẽtenario naſcetur filius, & Sara nonagenaria pariet? In quibus verbis apparet Abrahã minus credidiſſe conſiderando hęc. ¶ Solutio eſt quòd Abrahã ab initio illius re-

uelationis non perceperat eſſe reuelationem aſſertiuam:& propterea contulit ſecum (reuerenter tamen) impedimẽta naturæ tã in ſe quàm in Sara. cõtulit autẽ non minus credẽdo aut dubitando de promiſsione dei, ſed percontando ſenſum diuinorum verborum, an vere ad ſignificandũ hoc quod ſonabant dicta eſſent. Cuius ſignum eſt quòd ſubiungit ſcriptura deum poſtea dixiſſe, vere Sara vxor tua pariet tibi filium. & tunc Abraham non conſiderauit vt dicit Apoſtolus, &c. Ita quòd verba Apoſtoli referẽda ſunt ad tẽpus completæ reuelationis. *In repromiſsione.* pro, in promiſsione, ſeu ad promiſsionem. *Etiam dei non hæſitauit diffidentia.* Ex ſubiunctis verbis, ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam, habetur quòd hic eſt ſermo de promiſsione ſcripta Geneſis 15. quando dictum eſt ei, ſic erit ſemen tuum. & credidit Abraham deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiam. Poſtquã enim cõmendauit fidem Abrahæ abſque alia vacillatione quum 99. eſſet annorum, cõmendat modo fidem Abrahæ etiam abſque vacillatione. quum longe prius fuerat ei facta promiſsio quòd ſemen eius foret innumerabile ſicut multitudo ſtellarum. Et adiunxit hanc commẽdationem, ne fortè commendatio poſterioris fidei interpretaretur minoratio prioris fidei: præſertim quia poſteriorem fidem commendauerat, recolendo priorem reuelationem. Ad excludendam itaque hanc ſiniſtram interpretationem, commendat magis fidem Abrahæ in prima promiſſione ſeminis eius innumerabilis. vnde & plus dicit ſubiungendo, *Sed confortatus eſt fide.* Ibi dixerat, non infirmatur fide: hic dicit confortatum fide. *Dans gloriam deo.* Ipſum credere deo, eſt dare gloriam deo tanquam veraci & potenti adimplere. *Pleniſſime ſciens.* pro, certus factus, ſeu certificatus, quòd quæcunque promiſit deus, potens eſt & facere. Et inſinuatúr per hoc quòd viſio hæc non fuit ſimplex viſio, ſed cum effectu certificationis potentiæ ſupernaturalis dei ſpecialiter ad implẽdam illam promiſsionem. Abraham ſiquidem ante illam viſionem certus erat de potentia dei ſupernaturali in genere, ſed tunc certior eſt effectus in ſpecie de ſupernaturali potentia dei reſpectu illius promiſsionis adimplendæ. *Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam. Non eſt autem ſcriptum tantum propter ipſum, quòd imputatum eſt illi ad iuſtitiam, ſed propter nos, quibus imputabitur credentibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum dominum noſtrum à mortuis.* Repetit fidẽ ſimilẽ fidei Abrahæ eſſe non reſpectu cuiuſcũque crediti, ſed Ieſu Chriſti reſuſcitati à deo. Et rationem rei creditæ ſubiungit.

Qui

Qui traditus eſt propter delicta noſtra. hoc eſt, qui traditus eſt morti à deo, à ſeipſo propter delicta noſtra delenda. iam enim dictum eſt quòd ſanguis Chriſti eſt pretiũ redemptionis noſtræ à ſeruitute peccati. *Et reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.* Niſi Chriſtus reſurrexiſſet nõ fuiſſemus nos iuſtificati à peccatis noſtris, quãuis mortuus fuiſſet & ſoluiſſet pretium pro nobis: quoniam non credidiſſemus. Sed ex eo quòd reſurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iuſtificatio, & propterea dicitur quòd reſurrexit propter iuſtificationem noſtrã: hoc eſt propter hoc vt perueniret ad nos iuſtificatio. Et aptiſsime imitatores fidei Abrahę imputatę ad iuſtitiam remiſsiuam peccati, ſubrogat credentes in deum per mediatorem Ieſum iuſtificantem nos à peccatis: vt fides fidei, imputatio imputationi, & iuſtitia iuſtitiæ reſpõdeat.

CAPVT V.

I*Vſtificati igitur ex fide.* Declarata illa particula, iuſtitia enim dei reuelatur in eo, declaratur modo illa alia ibidem propoſita, ſcilicet virtus ſeu potentia enim dei eſt in ſalutem omni credenti: tractat autem hoc vſque ad capitulum nonum. Vnde & in principio huius capituli proponit ſalutem in quatuor bonis quæ habent iuſtificati ex fide per Ieſum Chriſtũ, tractaturus per hæc capitula, hæc quatuor bona quæ habemus per gratiam annuntiatam euangelio. in hoc enim manifeſte apparet quòd euãgelium ſecundum rem euangelizatam potentia dei eſt in ſalutem omni credenti. *Pacem habeamus.* pro, habemus, *ad deum.* Hoc eſt primum bonum ex quo conſtat ſalus iuſtificatorum ex fide: ex ſtatu ſiquidem inimicitiæ ad deum, tranſlati ſunt in ſtatum pacis ad deum: vt ſcilicet viuant cum deo tanquam pacem habentes: vt ſolent viuere homines apud principes ad quos habent pacem. *Per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Declarat mediatorem pacis. *Per quem habemus.* Legendum eſt habuimus: & deeſt coniunctio &. Ita quòd legendum eſt, *Per quem & habuimus acceſſum*, ſeu aditum. Declarat Ieſum mediatorem nõ ſolum pacis iuſtificatorum, ſed etiam acceſſus ſeu aditus in ipſam gratiam iuſtificationis: vt intelligamus vnum atque eundem mediatorem in via & in termino, hoc eſt in acceſſu & in pace ſubſecuta. *Per fidem*, pro fide. Explicat ſiquidem modum acceſſus fuiſſe fide. Ita quòd per Ieſum vt mediatorem, fide, hoc eſt credẽdo, habuimus acceſſum, *In gratiam iſtam.* ſ. iuſtificationis. Iam enim dictũ eſt quod ex diuina gratia fides imputatur ad iuſtificationem, & propterea fide aditũ habuimus in gratiã iſtam iu-

ſtificationis.*in qua ſtamus*.pro,ſtetimus.Paulus in perſona iuſtifi catorum perſeuerantium loquitur,connumerans ſe illis(vt vere erat vnus ex illis)nõ abſq; myſterio:ſed vt percipiamus quòd de iuſtificatis ſimilibus ſibi verificantur hæc quatuor bona,& non de imperfectis quãuis iuſtificatis:vt hinc quilibet Chriſtianus di ſcat quantũ ſibi deeſt iuſtificationis perfectæ.contẽplando enim hæc iuſtificatorũ bona,videmus imperfectiones noſtras. *Et gloriamur in ſpe gloriæ filiorũ dei.* Superfluit filiorũ. Secundũ bonũ ex quo cõſtat ſalus credẽtium quod habent iuſtificati,eſt hoc.ſ.glo riari in ſpe gloriæ dei.Et directe gloriatio hæc reſpicit cœleſtis patriæ gloriam,quam iuſtificati ſperant. illa enim propriè eſt gloria dei quæ ſperatur à nobis.Ita quòd hoc ſecundum bonum non ſolum comprehendit ſpem diuinæ gloriæ adipiſcẽdę in cœleſti patria,ſed etiam gloriationẽ & velut iactantiam quandam noſtrã in tali ſpe. In qua gloriatione ſignificatur ſecuritas aſſequendi rem ſperatam.*Non ſolum autem*.Supple hanc gloriationẽ habemus. *Sed & gloriamur in tribulationibus*. pro, afflictionibus. Ecce tertiũ bonũ ſalutis noſtræ quod habẽt hic iuſtificati.ſ.gloriari in afflictionibus.Prima gloriatio eſt reſpectu futurę in alia vita felicitatis,hæc autẽ eſt reſpectu præſentium malorum pœnæ.Rurſus prima gloriatio eſt ratione animę ſperantis:hæc autem eſt ratione corporis & reliquorũ exteriorum bonorũ. Inſinuat ſiquidẽ Apoſtolus per hæc ꝙ gloriatio iuſtificatorum quo ad bona animæ reſpicit futurã gloriam : quo ad bona verò corporis reſpicit præſentem afflictionem. ita ꝙ non gloriantur de bonis corporis aut exteriorum rerum,ſed de afflictionibus tam in corpore quàm in rebus.*Scientes*. Manifeſtat vtranque gloriationem dupliciter. ſ.ex parte ſpiritus ſancti, & ex parte filij dei. Manifeſtat autem rationem quòd gloriatio vtraque non eſt vana,ſed eſt bene fundata,firma & certa. Procedit verò primũ declarando , artificioſo progreſſu inchoans ab afflictione quæ eſt materia ſecundæ gloriationis:& tranſiens per ſpem quæ eſt ma teria primę gloriationis,& perueniens ad charitatẽ dei per ſpiri tum ſanctũ,quę eſt ratio ſtabiliẽs vtranque gloriationẽ. Vide ſin gula. *Quod tribulatio*. pro,afflictio,*patientiam operatur*.Intellige materialiter & occaſionaliter.afflictio enim materia eſt patientiæ,& eſt occaſio vt patientiæ virtus exerceatur: ſicut copia rerũ eſt materia liberalitatis,& occaſio exercẽdæ liberalitatis.*Patientia autẽ probationem*.vt cauſa effectũ.Siue probatio ſumatur pro experimẽtum facere,ſiue pro illius termino,qui eſt laudatio ſeu

com

commēdatio. Patiētia ſiquidem vtrunq; efficit: nā & experimentum facit animi patientis, & probatum ſeu laudatū reddit animum ſufferentē. *Probatio verò ſpem.* occaſionaliter cōfortando & augēdo ſpē: probatus enim animus, & roboratur & augetur in ſpe gloriæ dei. *Spes autē non confundit.* pro, non pudefacit. hoc eſt nō afficit hominem verecūdia, non facit vt pudeat hominē ſuæ ſpei. Ad hoc enim tendit vis progreſſus: nā diligenter intuenti, artificioſe Paulus reduxit vtranque gloriationem ad ſpē. Et de ipſa dicit quòd nō facit hominem pudere, proculdubio ſuæ ſpei. *Quia charitas.* pro, dilectio, *dei diffuſa.* pro, effuſa, *eſt in cordibus noſtris per ſpiritum ſanctū qui datus eſt nobis.* Efficeret ſpes vt puderet nos ſpei quā habemus de gloria, niſi haberemus firmitatem noſtrę ſpei. Huiuſmodi autē firmitas vt poſsim⁹ aſſequi gloriā dei, pēdet ex amore dei erga nos: certum eſt enim quòd deus poteſt & ſcit cōmunicare gloriā ſuā nobis: ſed in hoc pendet totum an velit illā nobis: quod eſt amare nos ad illam. Et propterea ſolidum ſpei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifeſta t: dicendo quia dilectio dei. Et quoniā dilectio dei erga nos, diſtinguitur ſecundum genera bonorum quæ nobis vult deus (alia eſt enim dilectio qua vult deus nobis bona naturalia, & alia qua vult nobis bona ſupernaturalis gratiæ & beatitudinis) ideo ad differentiā dilectionis diuinæ qua cōdita ſunt corda noſtra, ſubiungit: effuſa eſt in cordibus noſtris, hoc eſt, largiter collata eſt ſecundum ſuos effectus & ſimilitudinem, in cordibus noſtris, in intimis animarum noſtrarum. Et modum effuſionis ſubiungit: dicendo per ſpiritum ſanctū, nō per ſpiritum naturæ. Et ne ambiguum quid aut inopinatū ſuſpiceris, ſubiūgit, qui datus eſt nobis. acceperat ſiquidem Paulus (ſicut & alij apoſtoli & iuſtificati perſeuerantes in principio eccleſię) ſpiritum ſanctum cum tanta donorū ſupernaturaliū affluētia, vt experirētur in ſeipſis dilectionem dei effuſam in propriis cordibus, tum in multis donis ſupernaturalibus, tum in præcipuo dono ſimilitudinis dilectionis dei: hoc eſt dilectionis eorum erga deū. Vnde patet quòd primū fundamentum ſpei explicat dilectionem dei erga nos, largè effuſam in nobis per ſpiritū ſanctū habitantē in nobis: in quo clauditur reciproca dilectio noſtra erga Deū tanquā pars effuſionis. *Vt quid enim Chriſtus quū adhuc infirmi eſſem⁹.* Dictio interpretata vt quid, anceps eſt ad adhuc vel etiam ſeu prærerea. Et quod dicitur quum adhuc infirmi eſſemus, verbū verbo reddēdo, legendum eſt exiſtentibus nobis infirmis. Quo fit vt varia ſit textus

interpretatio:dum quidam legunt,adhuc enim Chriſtus exiſten tibus nobis infirmis. Et referunt illud adhuc ad participium exi ſtētibus:ita quòd ſenſus eſt,quia Chriſtus exiſtentibus adhuc no bis infirmis. Alij autem legunt:præterea ſeu etiam ſeu amplius enim Chriſtus exiſtētibus nobis infirmis. Et eſt ſenſus:p̄ter hoc quod diximus de dilectione dei erga nos per ſpiritum ſanctum, ſubeſt alia ratio:quia Chriſtus exiſtentibus nobis infirmis, &c. Vſitata dicitur dictio hæc in hoc vltimo ſenſu, quū cōtinuatur ratio rationi:quemadmodum ſcriptores Latini vtūtur præterea ſeu amplius ſeu etiā. Et ſenſu meo ſatis quadrat huic loco. addit enim ad idem rationem ex parte Chriſti rationi dictæ ex parte ſpiritus ſancti. Clarior tamen lectio eſſet, ſi legeretur: præterea quia Chriſtus exiſtentibus nobis infirmis: hoc eſt impotentibus (proculdubio ſecundum animā) ad opera ſalutis. *Secundū tempus.* Dictio interpretata tempus, plus ſignificat quàm tēpus: ſignificat enim tempus opportunum: eo modo quo dicimus de aliquo, qui quum oportuit tum aduenit, quòd venit in tempore, ſignificantes quòd venit tempore congruo, tēpore quo oportuit. Inten dit enim & ſignificat Paulus quòd Chriſtus tempore congruo, tē pore quo oportuit (ita quòd nec tardauit nec præuenit) redemit nos morte ſua. *Pro impijs mortuus eſt.* Collige tres conditiones, prima eſt indigentiæ humanæ, ſignificatæ per infirmitatem: ſecunda eſt congruitas temporis: & tertia eſt impietas hominum. Et appellantur homines impij impietate verſus cœleſtē patrem & patriam. *Vix enim pro iuſto quis moritur.* pro, morietur. Librat Paulus pro impiis, ex eo quòd rarus inuenitur qui moriatur pro iuſto: & ſi rarus aut nullus inuenitur qui moriatur pro iuſto, cōſequens eſt vt nullus inueniatur qui moriatur pro impio. *Nam pro bono forſitan quis audeat.* pro, audet, *mori.* Vniuerſus iſte ſermo intra latitudinem mortis voluntarie ſubeūdæ pro altero homine, intelligendus eſt. Ita quòd duabus conditionibus vallatur. Al tera eſt vt quis eligat mori, & hoc ad differentiam prælianciū: prælíantes enim non eligunt mori, ſed pugnant vt vincāt, malē tes euadere ſi poſſent. Altera eſt vt eligatur mors pro altero, hoc eſt ſalute alterius: propterea enim dicit ꝙ rarus aut nullus eſt qui pro iuſto moriatur: pro bono autem, hoc eſt pro viro autem non ſolū iuſto, ſed etiam ſupererogationis bonis prædito, forſitā inuenietur aliquis audens eligere mortē: verbi gratia ꝑ ſaluādo Elia forte inuentus fuiſſet eligēs mori, ſed pro ſaluādo homine quocunque iuſto vix inuenietur qui eliget mortem. Et in hoc commen

commendatur Chriſtus qui elegit mori,non pro bono nec pro iuſto,ſed pro impiis. *Commendat autem charitatem ſuam deus in nobis.* pro,in nos. Vim rationis intentæ,narrato facto Chriſti explicat,ꝙ hac etiam alia via dilectionem ſuam erga nos deus commendat. In priore ſiquidem ratione declarata eſt charitas dei erga nos penes intima in nobis:in hac autem ratione declaratur penes extrinſeca,qualis eſt mors Chriſti. *Quoniã quũ adhuc peccatores eſſemus ſecundũ tẽpus,Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Manifeſta eſt charitas hæc:& manifeſtata amplius ex dictis. Et ſuperfluũt illæ duæ dictiones ſecundum tẽpus. *Multo igitur magis nunc iuſtificati in ſanguine ipſius.* Ecce alterum fundamẽtum ſpei ſatis clare deductum in litera. Ad ſpem enim ſpectat quod dicitur, *Salui erimus ab ira.* hoc eſt à vindicta vltimi iudicij. *Per ipſum. Si enim quũ inimici eſſemus,reconciliati ſumus deo per mortem filij eius, multo magis recõciliati,ſalui erimus in vita ipſius.* Collige prudens lector quatuor nomina humani generis in hac ratione:appellantur ſiquidẽ infirmi,cõtra potentiam:impij,contra bonam voluntatẽ:peccatores,contra rectitudinem mentis:& inimici,cõtra ſtatum in quo conditi ſunt. Et multiplicat argumenta:nam vbi prius argumentatus eſt ex contrarietate qualitatum noſtrarum(penes hęc quòd ſi pro infirmis,impiis,peccatoribus,ac inimicis,&c.)modo colligendo arguit ex contrarietate mortis & vitæ ipſius Chriſti: quòd ſi mors Chriſti tãtũ valuit pro inimicis, multo magis vita Chriſti qui reſurrexit valebit pro iã reconciliatis ad ſalutẽ æternã quã ſperãt. Hoc eſt enim ſolidum ſpei noſtræ fundamẽtum. *Non ſolum autẽ.* Reſpectu duplicis gloriationis antedictæ & fundatæ dicit non ſolum:intendens ſiquidem adiungere quartum bonum quod iuſtificati ex fide habẽt,continuat dicendo non ſolum autem,ſcilicet gloriamur in tribulationibus. *Sed & gloriamur in deo.* Tertia hæc eſt gloriatio. Ita quòd primũ bonũ proueniẽs iuſtificatis,eſt pax ad deũ:& huic adiungitur triplex gloriatio. prima in ſpe gloriæ dei:ſecunda in afflictionibus:& tertia in deo. Et per hæc conſtituuntur quatuor bona iuſtificatorum,per quæ Euangelium potentia dei eſt ad ſalutem efficiendam. Tantũ autẽ differt gloriatio in ſpe gloriæ dei à gloriatione in deo, quãtũ differt gloria dei à deo,quãtũ diſtat effectus à cauſa: nam quã ſperamus gloriã dei,effectus dei eſt:vtpote ipſa cœleſtis patriæ beatitudo:gloriãtur aũt iuſtificati nõ ſolũ ratione ſperatæ beatitudinis,ſed rõne ipſius dei(in quo totius ſalutis ſumma cõſiſtit)qui eſt pro ipſis. Ex his talibus támque magnis bonis iuſtifi

cato

catorũ apparet de effectibus iuſtificationis non qualitercunque ſed(ſi dicere licet)in ſummo Paulus loquitur. Hi enim effectus nõ ſunt ꝓprie loquẽdo in omnibus iuſtificatis,vt patet:ſed quantũ eſt ex parte iuſtificationis,ſunt in omnib⁹ iuſtificatis ſtãtibus (hoc eſt perſeuerantibus)niſi impedimentũ ipſimet ponant.Propter quod ſignificãter dixit in qua ſtetimus:vt.ſ.ſignificaret iuſtificatos perſeuerãtes,non qualitercunq;, ſed ſicut ipſe Paulus & ſibi ſimiles perſeuerabant:ad hoc enim in prima perſona loquitur cõnumerans ſe aliis iuſtificatis ſtãtibus habẽtibus huiuſmodi dona:vt prætactũ eſt.*Per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.*Idẽ mediator in hac vltima gloriatione deſcribitur:quia ipſe eſt ratio ꝙ gloriemur in deo.*Per quẽ nunc.*Tẽpus demonſtratur noui teſtamenti.*Recõciliationẽ accepimus.* de ſtatu inimicitię in ſtatum pacis mutati.*Propterea ſicut per vnum hominẽ.*Hic incipit tractare prædicta quatuor bona iuſtificatorum,inchoans à pace.Vnde dicit propterea,hoc eſt propter hãc reconciliationem quã accepimus faciendã:reconciliationis ſiquidẽ terminus pax eſt. Et quũ pax ſignificet non actionem aut paſsionẽ,ſed bonũ trãquilli ſtatus,intendit apoſtolus deſcribere pacẽ iuſtificatorũ à ſtatu contrario(hoc eſt ſtatu peccati)& aperire iuſtificatos conſecutos ſtatum pacis per Ieſum Chriſtum à ſtatu peccati,tali ordine.Primo enim oſtendit liberatos eſſe à peccato,deinde ab augmẽto peccati,poſtea ab extrinſeca occaſione augendi peccatum quæ eſt lex Moyſi,& demũ à lege peccati,quanuis non ex parte carnis:vt ſic patefaciat à contrario quantũ bonũ aſſequũtur iuſtificati.Declarat itaq;cõmunem hominum ſtatũ in peccato, aſſumẽdo vnam ſimilitudinem cuius altera pars differtur,adeo ꝙ videtur textus mancus:nõ tamen eſt mancus:ſed inchoata ſimilitudine proſequitur hoc mẽbrũ,vſquequo reſumẽdo hoc membrum explicet aliud membrũ ſimilitudinis,ibi,igitur ſicut per vnius delictum. Maneat ergo ſuſpenſum in mente lectoris aduerbiũ ſicut, quãtũ ad id in quo tenet ſimilitudo:& interim aduertat eruditus lector Paulũ excludere ea in quibus nõ tenet ſimilitudo.Quod vt clarius penetres,ſimilitudo intenta eſt inter delictũ primi hominis & iuſtitiã Chriſti,& antequã declaret penes quid verificetur ſicut,excludit duo in quibus nõ verificatur ſicut,& propterea mãcus apparet ſermo,qui in veritate non eſt mancus,ſed ſuſpenſus propter dictas excluſiones medias.Et dicit per vnũ hominẽ (.ſ. Adã)quũ tamẽ duo fuerint homines,primi parẽtes.ſ.Eua & Adã quia pro nihilo ſupputat mulierem,vt hinc intelligamus ꝙ ſi Adam

dam nõ peccaſſet, quáuis Eua peccaſſet,nõ fuiſſet infectũ genus humanũ.*Peccatũ in hũc mundũ intrauit.*Superfluit hunc.Certũ eſt ꝙ de peccato Adæ eſt ſermo. Quod quũ fuerit ſimul actuale ac originale,vtroque modo vtitur hic illo Paulus.dicẽdo enim per vnum hominẽ intraſſe peccatũ, quatenus originale eſt tractat: nam actuale prius per Euam,& prius per diabolũ intrauerat.*Et per peccatũ mors.*In Gen.clare habetur:In quac.die com.mor. morie.neceſsitatẽ moriendi incurres.& ſic per peccatum ſecuta eſt pœna mortis.Et ex hac pœna iterum apparet ꝙ de peccato Adæ quatenus originali,eſt ſermo:nã pœna mortis inflicta ei ꝓ tota poſteritate,teſtat̃ peccatũ cuius eſt pœna,imputari ei & toti poſteritati.*Et ita in oẽs homines mors pertranſijt.* Nõ ſuffecit Paulo dixiſſe hęc duo(ſcilicet peccatũ & mortẽ) per vnũ hominẽ intraſſe in mundũ: ſed ne ſuſpicareris intraſſe quidẽ hæc in mundũ,ſed non ſparſa in oẽs, adiunxit non ſolũ intraſſe hæc in mundũ, ſed in oẽs homines. Et hoc retrogrado ordine ſubiungit: inchoãdo ſcilicet à morte, dum dicit: & ita in oẽs hoĩes mors pertranſiit. Subſequẽter verò redit ad peccatũ:dicendo, *In quo oẽs peccauerũt.* Dictio Græca interpretata in, anceps eſt ad propter vel in. ideo vtroque modo poteſt legi: vel propter quod oẽs peccauerũt,vel in quo oẽs peccauerũt.Et ſi legitur in quo,coniunctio harum dictionum in Gręco parit ſenſum quodãmodo vnius aduerbij ſeu cõiunctionis:vt idẽ ſit ſenſus legẽdo propter quod & in quo.Teſtis Cicero, qui has iunctas dictiones interpretatur in eo ꝙ. Et hic ſenſus aptiſsime quadrat cõtextui & vero ſenſui:nam ſignificatur mortẽ pertranſiſſe in oẽs in eo ꝙ oẽs peccauerũt, hoc eſt propter hoc ꝙ oẽs peccauerũt. Ita ꝙ ſignificatur mors cõmunis omnibus ratione peccati cõis omnibus: ne intelligeres mortis quidẽ pœnam cõmunem oĩbus:peccatũ aũt non cõmune oĩbus. Nõ ſic vult intelligi Paulus:ſed pœnam mortis cõmunem oĩbus ratione peccati cõis omnibus.*Vſque ad legẽ enim.*Declarata cõitate tam peccati q̃ mortis,ſubiũgit diuerſos ſtatus vtriuſq; in mũdo.Alter eſt ab Adam vſque ad Moyſen: alter poſtea.Et quáuis vtrũq; ſtatũ ſimul patefacias, ꝓ quãto manifeſtato vno manifeſtatur ex cõſequẽti alter,directe tamẽ & explicite modo ꝓſequit̃ ſtatũ ante legẽ,poſtea aũt ꝓſequetur ſtatũ ſub lege,ibi,lex autẽ. Ratio autẽ quare Paulus proponit non ſolũ peccatũ primi hoĩs, ſed diuerſos illius ſtatus,eſt duplex.Altera eſt vt hinc patefaciat ꝑ gratiã Chriſti liberari hoĩes nõ ſolũ à peccato,ſed ab abũdantia peccati quę fuit ſub lege: altera eſt vt hinc occaſionẽ habeat

patefa

Patefaciendi quod gratia Chriſti ſicut liberat ab abũdantia pec cati,ita liberat à iugo legis quæ eſt occaſio augmẽti peccati. Differentia itaque implicite & ex conſequenti hic prælibata eſt duplex.& quo ad peccatum quidem differentia conſiſtit penes imputationem & non imputationem,non penes eſſe.Et propterea dicit quod vſque ad legem , quod comprehendit tempus primi ſtatus.*Peccatum erat in mundo.*Ita quòd Moyſes qui tradidit hoc peccatum in Geneſi, non finxit hoc peccatum, ſed erat ſparſum in mundo,ita ante legem ſicut poſt legẽ extenſum eſt: & in hoc non eſt differentia.*Peccatum autem non imputabatur quum lex non eſſet.*pro,peccatum autem non imputatur lege non exiſtente. Ecce differentia ex communi ratione legis declarata. Cõmune eſt omni loco ac omni tempori quod non exiſtente lege, cuius eſt punire,peccatum non imputatur ad pœnam:& propterea habetur iſta differentia in propoſito,quod non exiſtente lege Moyſi,peccatum quod erat in mundo commune omnibus non imputabatur ad pœnam.minus dicit:quia nec cognoſcebatur. Adueniente autem lege Moyſi,peccatum quod erat in mundo imputatum eſt ad pœnam:declarante hoc lege,eſt enim ſermo de imputatione humana. *Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moſen.* Ecce differentia quo ad mortem. Et cõſiſtit in hoc quod ab Adã vſque ad Moyſen mors regnauit,poſtea vero habita eſt pœna. Ita quòd mors non reputabatur pœna peccati,ſed velut habens regnum iure naturæ in omnes. adueniente autem lege Moyſi cognita & habita eſt pœna peccati communis humano generi. *Etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem.*pro,in ſimilitudine,*præuaricationis Adæ.* Ad clare explicandum communitatem peccati in omnibus abſque exceptione tam paruulorum quàm iuſtorum, dicit etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudine præuaricationis Adæ.Paruuli enim etſi peccatum habent,nõ tamen peccauerũt ſimili tranſgreſsione trãſgreſsioni Adæ:quoniam nunquam peccauerunt actualiter.Iuſti quoq; etſi peccauerunt etiam actualiter,non tamen peccauerunt ſimili trãſgreſsione tranſgreſsioni Adæ:vtpote qui nũquã tranſgreſsi ſunt actuali peccato præceptum dei:qualis tamen fuit tranſgreſsio Adæ. nam diuinum præceptum ſibi factum tranſgreſſus eſt.*Qui eſt forma futuri.* Græca dictio anceps eſt ad futurum in maſculino vel neutro genere:ſicut & Latina.& propterea poteſt eſſe ſenſus duplex.Alter eſt,qui typus ſeu figura futuri Adæ, hoc eſt Chriſti. inchoata ſiquidem eſt ſimilitudo ſicut per vnum hominem, &c.

Et

Et tenet figuratio penes hoc ꝙ Adam fuit pater peccati & mortis, Chriſtus autem pater iuſtitiæ & vitæ. Alter eſt. Adam eſt typus, hoc eſt velut forma exemplaris, futuri peccati: quoniam ab eo deductũ eſt peccatũ totius humani generis, velut à typo exprimitur forma. Vtrunque eſt verum: elige lector ſenſum quem vis. In vtroque tamen ſenſu futurũ dicitur reſpectiue nõ ad tempus Pauli ſed Adæ. *Sed non ſicut delictum ita & donum.* Antequam (vt dictum eſt) explicet ſimilitudinem, excludit ſimilitudinẽ quo ad vtrũque, ſcilicet & quo ad peccatũ & quo ad mortem. Et prima diſsimilitudo conſiſtit referendo hinc peccatũ Adæ ad limitatam pœnam (ſcilicet mortem) inde verò referendo gratiam Chriſti ex gratia dei ad exuberandũ in donum: vt intelligamus longe diſsimile eſſe donum per Chriſtum collatum humano generi, morti illatæ humano generi per delictum Adæ: quoniam mors certa quędam pœna eſt, donum autem Chriſti immenſum eſt. Et ad hoc inferuntur cauſæ tantæ redundantiæ duæ. altera principalis. ſ. gratia dei, altera inſtrumẽtalis, ſcilicet gratia Ieſu Chriſti hominis. ¶ Vide ſingula. *Sed non ſicut delictum.* Nota aduerbiũ ſicut: quoniam diſsimilitudo explicatur penes modũ. *Ita & donum*: ſupple Chriſti. *Si enim vnius delicto multi mortui ſunt.* Ecce modus quo delictum infert mortẽ, ꝙ ſcilicet delictum vnius (Adæ) tam potens fuit quod conſtituit mortuos multos: multitudinem ſcilicet humani generis. *Multo magis.* Ecce principium diſsimilitudinis multo maiori potentia. *Gratia dei & donum.* E regione mortis ponit hæc duo, gratiam dei & donum. ad comprehendendum omnia tam extrinſeca quàm intrinſeca beneficia diuina collata humano generi per Chriſtum. *In gratia vnius hominis Ieſu Chriſti.* Contra delictum vnius hominis (ſcilicet Adæ) locat gratiã vnius hominis Ieſu Chriſti: vt quanto potentior eſt gratia delicto, quanto excellẽtior eſt Chriſtus Adam, tanto clarior appareat diſsimilitudo. *In plures.* pro, in multos. Nulla ſignificatur differentia penes multitudinem hominum: quoniam hinc & inde deſcribuntur multi. *Abundauit.* pro, exuberauit. *Et non ſicut per vnum peccatum, ita & donum.* Interpretes addiderunt aduerbium & coniunctionem, ſcilicet ita &. Et neſcio quo errore legitur peccatum, pro qui peccauit. Legendum itaque eſt ſic, *Et non ſicut per vnum qui peccauit, donum.* Et eſt ſenſus, & donum non eſt ſicut per vnum qui peccauit. Altera ſimilitudo excluditur. Et conſiſtit diſsimilitudo in hoc, ꝙ peccatum Adæ vnius meruit diuinum iudicium in condemnationem: donum

num autem Chriſti multis reſpōdet delictis in iuſtificationem. Intendit enim magnificare donum Chriſti ex hoc quod reſpondet ſufficienter innumerabili multitudini delictorū humani generis: condemnatio autem Adæ, vnius tantum hominis delicto reſpondet. Vnde & dicit, *Nam iudicium quidem.* diuinum ſcriptū in Geneſi contra Adam. *Ex vno.* ſcilicet, peccante. *In condemnationem.* ibi latam. *Gratia.* pro, donum ſupple Chriſti. *Autem ex multis delictis.* ex multitudine delictorum humani generis. *In iuſtificationem.* multitudinis hominum. *Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum.* Tanquam colligens vtranque diſsimilitudinē ad amplius explicandū & adiungendum, format argumentum: ꝙ ſi vnius delicto mors regnauit per vnum. *Multo magis abundantiam.* pro, exuberantiam, *gratiæ.* proculdubio diuinæ. *Et donationis & iuſtitiæ.* pro, & doni iuſtitiæ, *accipientes.* Dicit doni iuſtitiæ contra peccatum diffuſum per vnum. *In vita regnabunt.* contra regnum mortis. *Per vnum Ieſum Chriſtum.* contra vnum Adam. *Igitur ſicut vnius delictum.* Declaratis diſsimilitudinibus reſumit inchoatam ſimilitudinem vt integret illam. *In omnes homines.* Ecce vis ſimilitudinis quod delictum Adæ fuit delictum in omnes homines ſuapte natura redundās: quoniam peccauit, quanuis vnus tamen vt caput naturæ humanæ. Quod autē dicit in omnes homines, intellige puros homines: ad differētiam illius qui homo & deus ſimul eſt. *In condemnationem.* Vtrunque dicit: & quod delictū Adæ fuit in omnes homines, & quod fuit in condemnationem. vt explicet amborum cōmunitatem, ſcilicet delicti & condemnationis: hoc eſt pœnæ. *Sic & per vnius iuſtitiam.* pro, iuſtificationem. Declarat ſimilitudinem proportionalem. è regione delicti vnius hominis locans iuſtificationē etiam vnius, proculdubio Ieſu Chriſti. *In omnes homines.* Suapte natura iuſtificatio Chriſti in cruce fuit in omnes homines: quoniā ipſe eſt caput totius eccleſiæ à principio mundi vſque ad finem. & propterea meritum ipſius eſt ſuapte natura meritum omnium quantum ad ſufficientiam. *In iuſtificationem vitæ.* E regione condemnationis ponit nō vitam ſed iuſtificationem vitæ: quoniam in hoc tempore per meritum Chriſti non conſequimur vitam corporis, ſed iuſtificationem vitæ, ſed iuſtificationem vitalem etiam ſecundū corpus in futuro ſeculo. *Sicut enim per inobedientiam vnius hominis.* Explicat ſimilitudinē à ſpecie peccati, & quod totiens delictum Adæ nominauit, modo ſpeciem delicti patefacit fuiſſe inobedientiam. Et apte inobedientia appellatur peccatum

tum Adæ,quoniam nõ fuit peccatũ ex obiecto ſeu materia. Comeſtio enim illa fuit non ex ſe mala,ſed quia prohibita, & propterea inobedientiæ aſcribitur. *Peccatores conſtituti ſunt.* pro, ſumus, *multi.* Non ſolum explicat ſpeciem delicti Adæ, ſed etiam explicat modum quo delictũ illud imputatur reliquis: dicendo quod ſumus cõſtituti peccatores.vt abſq; vlla ambiguitate intelligamus nõ ſolum pœnam peccati, ſed peccatum ipſum omnes nos incurriſſe per inobediẽtiam vnius.Vbi clariſsime explicatur peccatum originale.dicẽdo enim quòd per inobediẽtiam vnius ſumus conſtituti peccatores,apertiſsime ſignificat quòd per illã inobedientiam concepti ſumus peccatores. Dicendo ſiquidem conſtituti ſumus,manifeſtat quòd ſine operibus noſtris cõſtituti ſumus peccatores per illius inobedientiam: quod eſt omnes nos habere peccatum originale.vnde & cõmemorauit ſeipſum Paulus in hoc multitudini humanæ. *Ita & per vnius obeditionem.* pro,obedientiam.proculdubio qua factus eſt obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. *Iuſti conſtituentur multi.* etiam ſine propriis operibus: vt patet in baptiſmo. Ita quod ſicut per hoc quod homines generãtur ab Adam conſtituuntur peccatores,ita per hoc quod generantur à Chriſto per baptiſmum conſtituuntur iuſti. ¶ Et ex hac Pauli doctrina habes non ſolũ peccatum originale cõmune omnibus hominibus, ſed etiam iuſtitiam Chriſti cõmunem omnibus hominibus: ac per hoc infantibus.alioquin potentius eſſet peccatũ Adæ iuſtitia Chriſti: quia illud extenderet ſe ad infantes,& iuſtitia Chriſti nõ ſe extenderet ad illos.cuius oppoſitum Paulus docet aperte. Et hæc nota pro baptiſmo infantum. *Lex autem ſubintrauit.* Verbum verbo reddendo legendum eſſet,lex autẽ præteraduenit.Intendit enim & ſignificat malam conditionem aduentus legis.malam autem dico, hoc eſt præter intentionem. Lex ſiquidem quanuis ſancta & ex intentione data à deo ad bonum,quo ad illum tamen effectum ſubiunctum (ſcilicet abundantiam peccati) aduenit præter intentionem: quoniam non ad hoc dedit eam legiſlator vt abundaret peccatum.Et propterea Paulus intendẽs tractare de lege quo ad hunc effectum,formaliſsime locutus eſt,dicens, lex autem præteraduenit. Continuatur itaque hæc particula ſuperiori particulæ,qua dictum eſt, Vſque ad legem enim peccatum erat in mundo. ibi enim cœpit Paulus tractare diuerſos ſtatus peccati, ſcilicet ante legem & ſub lege. & declarato ibidem ſtatu peccati ante legem, poſt proſecutas diſsimilitudines

& ſimi

& ſimilitudines peruenit ad alterũ membrum ſtatus peccati,ſcilicet ſub lege. *Vt abundaret delictum.* Ecce effectus præter intentionem,ecce ſtatus peccati ſub lege.Abundaret autẽ fructificando.delictum enim originale abundauit plus fructificãdo ſub lege:vt inferius Paulus declarabit.*Vbi autem abundauit delictum,ſuperabundauit & gratia.*Superfluit &. Ecce ratio quare Apoſtolus tractauit diuerſos ſtatus peccati ante legem & ſub lege. Quia enim tractat de peccato vt à quo per Chriſtũ liberati ſumus,par fuit vt monſtraret ꝙ ſumus liberati & à peccato & ab augmento ſeu abundantia peccati.& propterea oportuit ſtatum peccati ante legem & ſtatum abundantiæ peccati ſub lege patefacere: vt ſicut ex ſtatu peccati manifeſtauit gratiã Chriſti, ita ex ſtatu abundantiæ peccati manifeſtet ſuperabundantẽ gratiam Chriſti. *Vt ſicut regnauit peccatum in morte.* pro, in mortem. Aduerte quod in ſtatu ante legem dixerat,regnauit mors: modo in ſtatu ſub lege,dicit regnauit peccatũ in mortem. Nam tũc peccatum nõ cognoſcebatur,& mors quaſi regnans reputabatur: ſub lege autem cognitis peccato & mortis pœna,non regnauit mors ſed exiſtimata eſt pœna.regnauit tamen peccatum:quia abundauit peccatum,& regnauit in mortem:quia regnauit ad multiplicandam mortem,adiungendo mortem animæ morti corporis. *Ita & gratia regnet per iuſtitiam.*E regione ad regnum peccati abundantis ſub lege locat gratiam contra legem,& iuſtitiam contra peccatũ. vt etiam intelligas non ſic abundare gratiam vt excludat iuſtitiam: ſed ſic vt regnet in hominibus noui teſtamẽti per iuſtitiam fidei. *In vitam æternam.* Hinc apparet quod intendit æternam mortem quum dixit regnauit peccatũ in mortem. nõ enim gratia regnat in perpetuitatẽ præſentis vitæ,ſed in vitam illam quæ ex ſe eſt æterna. *Per Ieſum Chriſtum.* Ecce mediator per quem ſuperabundat gratia & regnat in vitam æternam.

CAPVT VI.

Q*Vid ergo dicemus?* Duo ſimul officia exercet Paulus. Nam & efficaciam doni Chriſti reſpectu peccati, quanuis abundantis,explicat: & ſolicitus eſt ad excludendam calumniam imponentium ei quòd doceret facienda mala vt venirent bona. vnde & hinc occaſionem accipit cõtinuandi textum. Dixerat enim quòd vbi abundauit delictum, ſuperabundauit gratia. & poterat quiſpiam ex hoc bono fructu & fine (ſcilicet vt abundaret gratia)licentiam accipere multiplicandi peccata vt abundaret gratia. Hanc itaque licentiam excludens, ſubdit

ſubdit quid ergo dicemus. *Manebimus in peccato vt gratia abundet.* Hæc eſt licentia. Vbi nota quòd manere in peccato & multiplicare peccatum, pro eodem vtitur: quoniam mutuo ſe inferũt. Patet autem quòd pro eodem vtitur: quoniam quod prius dixerat abundare peccatũ, modo appellat manere in peccato. & hinc habes quòd hæc duo inuicem ſe inferunt. *Abſit.* Horrentis eſt. *Quid enim.* Superfluit enim. *Mortui ſumus peccato.* Datiui caſus eſt peccato, tam hic quàm inferius vbi millies repetitur ſimilis ſermo variis verbis. Rationem reddit duplicem ex ipſa abundantia gratiæ quòd non eſt manendum in peccato. Ita quòd intendit patefacere quòd repugnat rationi ſeu cauſæ abundãtiæ gratiæ manere in peccato. Propter quod aſſumit duos effectus abũdantis gratiæ cum ſuis cauſis: ex quibus format duas rationes. Alter eſt quòd nos mortui ſumus peccato. Et penes hunc effectũ primo procedit: intendens quòd ſicut Chriſtus mortuus eſt vitæ mortali, &c. ita percipientes abũdantem gratiã ex morte Chriſti, mortui ſunt peccato. Mortuus enim alicui, nõ viuit amplius illi, non ſentit illi, non fructificat illi: ac per hoc mortui peccato dicuntur & ſunt qui nõ fructificant peccato, qui vita ſubiecta rationi non viuunt peccato. *Quomodo adhuc viuemus in illo?* Optimũ argumentum conſequenter ad mortem. Sicut enim mortuus non redit ad vitam priſtinam, ita mortuus peccato nõ debet amplius viuere peccato: alioquin non vere mortuus eſt, aut nõ vere officium mortui exequitur. *An ignoratis fratres.* Superfluit fratres. Declarat aſſumptum, ſcilicet ꝙ mortui ſumus peccato. *Quòd quicunque baptiZati ſumus in Chriſtum Ieſum.* Ad differentiam baptiſmi Ioannis dicit in Chriſtum Ieſum. Et affert baptiſmum ad probandũ ꝙ mortui ſumus peccato: vt intelligamus in baptiſmo conferri abundantiã gratiæ tantam vt moriamur peccato. *In mortem ipſius baptiZati ſumus?* Grę̨cus textus anceps eſt tam hîc quàm inferius ad in morte vel in mortem. Sed hic nihil refert: quoniam in ſimilitudine mortis Chriſti, & in virtute mortis Chriſti baptizati ſumus. *Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in morte.* ſeu mortem. Ex ſepultura declarat mortem, ex ritu baptizandi: quia ſcilicet qui baptizatur ſub aqua ponitur: ac per hoc ſimilitudinẽ gerit eius qui ſepelitur, qui ſub terra ponitur. Quia itaq; ſepeliri non eſt niſi mortuorũ, ex hoc ipſo ꝙ in baptiſmo ſepelimur, aſsimilamur Chriſto ſepulto, ſeu quũ ſepultᵉ eſt. Hoc enim ſignificat, cõſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmũ. Quod autem addit in morte ſeu mortem, vel ſimilitu-

dinem explicat quòd ſepulti ſumus tanquā commortui:vel vim baptiſmi explicat qđ eſt in mortē peccato,hoc eſt quod facit nos mortuos peccato. Quē ſenſum accuſatiuus caſus ſonat.ſ.in mortem:vt intelligamus baptiſmū non præſupponere nos mortuos peccato,ſed efficere nos mortuos peccato.& in hoc eſſe diſsimilitudinem inter mortem & ſepulturā noſtrā,& mortē & ſepulturā Chriſti. Chriſtus enim prius mortuus eſt,& deinde ſepultus: nos autē dum baptizamur in morte Chriſti, ſepelimur in mortem: hoc eſt,dum ſepelimur reddimur mortui peccato. Et hic videtur ſenſus directe intentus à Paulo. *Vt quō Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriā patris.* Declarato modo quo mortui ſumus peccato,declarat ſequelā debiti nō viuendi poſthac in peccato. Declarat autē proſequendo aſsimilationē ad Chriſtū, vt quō Chriſtus ex ſepulchro ſurrexit nō ad priſtinæ vitæ cōditiones,ſed per gloriā patris:hoc eſt per glorioſam & ad glorioſam vitā. Prior enim vita Chriſti fuit vita per infirmitatē carnis inter ignominias & vilitates multas:de ſepulchro autem ſurrexit:hoc eſt ad vitā venit,nō per infirmitatē carnis exigēdā,ſed per patriæ gloriam perſeueraturā. Tangendo enim cauſam, deſcribit cōditiones vitæ glorioſæ. *Ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.* Vita Chriſti glorioſa in quā ſurrexit,noua vita fuit. Et propterea Paulus nō dicit ita,& in glorioſa vita ambulemus: ſed ſobriè moderatus eſt ſimilitudinē non quo ad gloriam, ſed quo ad nouitatem imitandā: vt qui non poſſumus imitari gloriā vitę Chriſti,imitemur nouitatē. *Si enim cōplantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius.* Ordo literæ eſt.ſi enim facti ſumus cōplātati ſimilitudini mortis eius. Et cōplantati nō eſt participium,ſed vim habet nominis verbalis. Et intendit Paulus aperire facultatē eius quod immediate dixerat,in nouitate vitæ ambulemus. Et quoniā ambulare in vita noua,proficere eſt in vita gratiæ:ideo nouā metaphoram aſſumpſit ſignificantē huiuſmodi profectū. Aſſumpſit autē metaphoram cōplantatarū arborū:tanquā mors Chriſti ſit vna arbor,& eiuſdem reſurrectio ſit altera arbor. Et intendit ac dicit quòd ſi facti ſumus tanquā complātati Chriſto mortuo,erimus ſimul cōplantati Chriſto reſurgenti. Et quoniam cōplantationis ſimilitudo ſi ad complantationem propriè ſpectetur, minus cōgruit propoſito(nā ex hoc quòd vna arbor ſimul plantatur alteri, vim ex altera non trahit)ideo cōplātatio pro inſitione hic poſita intelligitur. Transfertur enim apud Græcos vocabulū hoc ad ſignificādū inſitionē, ea ratione quia quod inſitum

eſt

eſt arbori alteri,cõplantatũ eſt illi,pro quãto in eandẽ coit plan tam.in cuius ſenſus ſignum non dicit cõplantati cum morte.Et quantũ ad ſenſum recte interpretati ſunt qui pro cõplantati dixerũt inſititij.Eſt enim ſenſus ꝙ ſi ſumus facti inſititij aſsimilatione ad mortẽ Chriſti,erimus quoq; inſititij aſsimilatione ad reſurrectionẽ eius:ſi habemus vim ex morte eius velut inſiti, habebimus quoque vim ex reſurrectione eius, ſicut ramus inſitus vim habet à plãta qui eſt inſitus.*Simul & reſurrectionis erimus*.ſupple ſimilitudini cõplantati. Et hæc cõplãtatio eſt illa quæ facultatẽ nobis pbet ambulandi in nouitate vitæ:quoniã pbet facultatem proficiẽdi.Cõplãtatio.n.reſurrectioni Chriſti,vim trahit ex Chriſti reſurrectione ad vitã ſimilẽ nouæ vitæ Chriſti.*Hoc ſcientes quia*.pro,quòd,*Vetus homo noſter*.Prima ratio non manendi in peccato vt abundet gratia,ſumpta eſt ex hoc effectu abũdantis gratiæ ꝙ nos mortui ſumus peccato:hæc autẽ ſecunda ratio ſumitur ex parte eorũ quæ ſunt peccati. Et bene nota ꝙ non dico ex parte peccati, ſed ex parte eorũ quæ ſunt peccati:qualia ſunt cõſequentia ad peccatũ, ſiue ſint malę inclinationes,ſiue reatus, ſiue quouis alio noïe appellẽtur reliquiæ peccati.Et dicit ꝙ non ſolũ nos mortui ſumus peccato,ſed etiã vetus homo noſter: hoc eſt reliquiæ peccati in nobis.Quicquid eñ ex peccato illatum eſt nobis ſecundũ animũ,toto vnico vocabulo vetuſtatẽ Paulus appellauit.Et merito:quoniã vetuſtas defectus eſt,præter intentionẽ eſt, & in coordinatione mali cõtinetur:& ſecundũ veritatem ab antiquo peccato primi parentis nobis ineſt.Quũ itaque dicit vetus homo noſter,animũ nõ ſecundũ ſubſtantiã,ſed ſecũdũ vetuſtatẽ ex peccato cõtractã ſignificat.*Simul crucifixus eſt*. Aduerbiũ ſimul refertur tũ ad tẽpus quo mortui ſumus peccato,tũ præcipue ad crucifixionem Chriſti. ac ſi dictũ fuiſſet, ſimul cũ Chriſto crucifixus eſt.Nõ dicit mortuus eſt,ſed fixus cruci eſt:vt intelligamus quòd quãuis nos mortui ſumus peccato,vetus tamẽ homo noſter non eſt mortuus,ſed eſt crucifixus.Et quidẽ ꝙ non ſit mortuus experimur. vnde & inferius clamabit Paulus, infelix ego hõ,&c.Sed eſt velut fixus cruci,impeditus ab operibus vetuſtatis.Et vt hãc cõditionẽ nõ mortis,ſed crucifixionis clarius explicaret,ſubiũgit duos fructus ſeu fines huius crucifixionis.Alter eſt.*Vt deſtruatur corpus peccati*.Quantumcunq; per baptiſmũ mortui ſumus peccato ſecundũ animã,noſtrum tamen corpus remanet corpus peccati, vnde & inferius dicit, video aliam legem in mẽbris meis repugnantẽ legi mentis meæ. Ad deſtruendũ autẽ

corpus noſtrum, non ſecundũ ſubſtantiã ſed ſecundum quod eſt peccati, vetus homo noſter crucifixus eſt, hoc eſt diminutio & impedimentũ ex cruce Chriſti præſtitũ animo noſtro ſecũdum id quod habet vetuſtatis, ad hoc præſtitũ eſt vt redundet ad deſtruendum etiã in corpore id quod eſt peccati. Quod fit continue ſubiiciendo carnẽ ſpiritui ex Chriſti cruce. *Vt vltra non ſeruiamus peccato.* Ecce alter fructus ſeu finis, cui ſubordinatur præcedens. ad hoc enim deſtruendum eſt corpus peccati vt vltrà non ſeruiamus peccato. Non dicit vt vltrà nõ peccemus (quũ hoc ſit impoſsibile ſecundum præſentem ſtatum) ſed dicit vt vltra non ſeruiamus peccato, tanquam ſerui domino. Et per hunc finẽ poſſibilem in hac vita modificauit anteriorem finẽ. ſ. deſtruere corpus peccati. Hoc enim videtur impoſsibile in præſenti ſtatu, ſicut & non peccare. Sed deſtruere quãtum exigitur ad hoc vt nõ ſeruiamus peccato, non eſt impoſsibile: ſed cõmunicatum multis viris perfectis. *Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato.* Allatis duabus rationibus quòd nõ eſt manendũ in peccato vt gratia abũdet, quia ratio abundãtis gratiæ tam in nobis q̃ in veteri noſtro homine repugnat mãſioni in peccato, proſequitur modo Paulus ſigillatim ſingulas rationes, deſcẽdendo ad res ipſas. Et primo primã. ¶ Vbi aduerte quòd prima ratio (ſcilicet ex hoc ꝙ mortui ſumus peccato per baptiſmum, &c.) eſt ratio ſecũdum formam ſermonis, magis ſonans vinculum profeſsionis & debitũ ex profeſsione conſurgens q̃ rem ipſam. nam ſonat ritum baptiſmi in ſimilitudinem mortis & ſepulturæ Chriſti ex huiuſmodi aſsimilationibus; quemadmodum ſi diceremus profitentibus quòd induti ſunt veſte nigra, ꝙ proſtrauerunt ſe pronos in terram & ſimilia. Modo autem proſequitur huiuſmodi mortem & vitam explicando res ipſas. Et propterea dicit, qui mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato. Ecce res baptiſmi, ecce res mortis. ſ. iuſtificatio à peccato, vt ex ipſa iuſtificatione percepta, metaphora mortis noſtræ ad ſimilitudinẽ mortis Chriſti plenius intelligatur & procedatur *Si autem mortui ſumus cũ Chriſto.* Proportionaliter intellige, illum mortuum vitæ priori, nos mortuos peccato. *Credimus.* Quod prius dixerat debitũ ex ſuſcepto baptiſmo, modo explicat futurũ ex gratia Chriſti. Et propterea dicit credimꝰ, iam iuſtificati & mortui cum Chriſto indubitanter confidimus. *Quia*. pro, quod, *& viuemus cum illo*, vita gratiæ. Et dicit viuemus cũ Chriſto, quanuis in cœlis exiſtente: quoniã confidimus ꝙ vita noſtra hìc cõuerſatio erit cœleſtis. Et nihilominus ſicut mori

cum

cum Chriſto,eſt imitari mortem eius, ita viuere cũ Chriſto,eſt imitari nouitatẽ vitæ eius.Et rurſus ſicut mori cum Chriſto, eſt inniti morti Chriſti,ita viuere cum Chriſto eſt inniti vitæ Chriſti,qua viuit & regnat.*Scientes quòd Chriſtus.*Proſequendo explicat conditiones nouæ vitæ imitandæ. *Reſurgens*. pro, excitatus, *ex mortuis.* Chriſtus enim non reſurgit, ſed reſurrexit.*Iam non moritur,mors illi vltrà non dominabitur.*Interpres eandẽ dictionem varie interpretatus eſt.Vtrobique enim in textu Græco habetur idem,præter hoc quòd præſens mutatum eſt in futurum.Legendum itaque eſt,*Non amplius moritur,mors illi non amplius dominabitur.* Et excludit à Chriſto excitato à mortuis duo.ſ. actualem mortem,& dominium mortis in eum. Et non ſuffecit excludere mortem:quoniam cõmune erit omnibus hominibus poſt iudicium vniuerſale non amplius mori,ſed non erit communis omnibus exemptio à dominio mortis.Dominabitur enim mors tũc in omnibus illis qui pœnas continuè dabunt, & nunquam morientur.Ad excludendum omnem itaque poſsibilem pœnalitatẽ adiunctum eſt:mors illi amplius non dominabitur. Sunt enim pœnalitates de dominio mortis.*Quòd enim mortuus eſt.* Declarat ex cauſis propriis mortis & vitæ Chriſti conditiones dictas. Et primo ex cauſa mortis,quia quod mortuus eſt Chriſtus, *Peccato mortuus eſt ſemel.* hoc eſt peccato tollendo ſufficit mortuum eſſe ſemel. Vbi ſimul tangit cauſam mortis Chriſti fuiſſe tollere peccatum,ſufficere ad tollẽdum peccatum quòd ſemel ſit mortuus. Et hoc non aliter probauit: quoniam hinc ſufficientia mortis Chriſti,inde imbecillitate peccati notoriis exiſtentibus, per ſe tum eſt velut ex terminis quòd ſufficit ſemel mortuum eſſe. In idem autẽ redit ſenſus (quáuis nõ ita clarè) ſi legatur in neutro genere,quod enim mortuũ eſt ſcilicet in Chriſto, peccato mortuum eſt ſemel.Vtráque ſiquidem lectionem textus Græcus admittit. *Quod autem viuit, viuit deo.* Hinc apparet punctandũ eſſe vt punctauimus:nam ſicut dicit quod autem viuit,ita antè dixit quod enim mortuus eſt:& quemadmodum modò ſubiungit viuit deo,ita tũc ſubiunxit peccato mortuus eſt.E regione peccati cauſæ mortis Chriſti,locat deũ cauſam vitæ nouæ in quá Chriſtus reſurrexit,vt intelligamus ratione ab oppoſitis quòd Chriſtus mortuus eſt cõſone ad peccatũ moriendo ſemel, & ſimiliter viuit conſone ad deum viuendo ſemper. Deus enim quãtum ex ſe eſt,indeficiens eſt author,finis & ratio vitæ:ac per hoc qui viuit deo,indeficientem rationẽ vitæ habet. Quo contra qui mo-

ritur ad tollendum peccatũ,eo ipſo quod peccatũ abſtulit,nullã habet rationẽ iterum moriendi. *Ita & vos exiſtimate.* Vnico aduerbio ſimilitudinis complectitur omnia ſupradicta de Chriſto, tam mortuo quàm excitato à mortuis. *Voſipſos mortuos quidem eſſe peccato.* Non ſufficit eſſe mortuum peccato,ſed oportet reputare ſe mortuum eſſe peccato.oportet ita ſe habere in vita & actionibus ſuis,anq̃ reputantẽ ſe mortuum peccato.Ita quòd huiuſmodi exiſtimatio non ſpeculatiua,ſed practica ſit.Perinde ac ſi dictũ fuiſſet, Exiſtimate in vita, moribus, & vniuerſis actibus veſtris voſipſos mortuos eſſe peccato,ita (hoc eſt ſicut)Chriſtus mortuus eſt ſemel ſine reditu ad mortẽ, ſine mortis dominio. *Viuentes autem deo.* Indeſinenter quæcũque ſunt veſtræ vitæ exercentes propter deũ, ad honorẽ diuini nominis,&c. *In Chriſto Ieſu.* deeſt,domino noſtro,hoc eſt innitẽtes nõ propriis viribus,ſed meritis ac præſidio Chriſti Ieſu domini noſtri, cui cura eſt de nobis. *Nõ ergo regnet peccatũ.* Proſequitur ſpectantia ad ſecundã rationẽ de crucifixo noſtro veteri hoĩe. Et quoniã dixerat quòd abundante ſub lege peccato regnauit peccatũ, è regione modo dicit quòd crucifixo veteri noſtro hoĩe(quod eſt diminuta ratione peccandi,hinc & inde exiſtentibus nobis mortuis peccato) conſequens eſt ſic vos habere vt non regnet peccatũ. Non dicit vt non ſit peccatũ,ſed vt non regnet peccatũ, vt nõ teneat principatum & dominiũ. *In veſtro mortali corpore, vt obediatis concupiſcentiis eius.* Deſunt duæ dictiones. Legendum eſt, *Vt obediatis ei in concupiſcentiis eius.* Et pronomen ei fœminini eſt generis in Græco:hoc eſt,refertur ad peccatum. Pronomen autẽ eius neutri eſt generis,& refertur ad corpus. Dixerat ſuperius, vet⁹ noſter homo crucifixus eſt vt deſtruatur corpus peccati,vt vltra nõ ſeruiamus peccato:explicat modo corpus peccati eſſe corpus mortale, & ſeruire peccato, eſſe ſeruire peccato ſecundum concupiſcentias corporis. Et ſicut ibi ita & hic modificãdo adiungit,vt obediatis,&c.exigit enim vt peccatum non regnet in corpore mortali, non totaliter excludendo à regno (quum hoc ſit impoſsibile in hac vita) ſed ſic excludendo à regno vt ſubtrahatur obedientia peccato ſecũdum concupiſcentias corporis. Obedientia enim ſeruitutis eſt ſpecies.Ac ſi apertius dixiſſet,Non exigo exterminari regnum peccati à corpore veſtro, ſed exigo ſubtrahi ei obedientiam : voluntariam ſcilicet obſecutionem in concupiſcentiis corporis. vt quanuis corpus peccati concupiſcat, vos tamen non obediatis peccato in huiuſmodi concupiſcentiis.

Vbi

Vbi apte vtrunque coniungit, ſcilicet concupiſcentias corporis & peccatū: vt intelligamus pro tanto eſſe malum obedire concupiſcentiis corporis, pro quãto ſunt velut præcepta peccati. Et hoc ad differentiam earundem affectionum quatenus ſunt naturales. *Neque exhibeatis.* pro exhibete, *membra veſtra.* Obedire actus eſt interior voluntatis:exhibere autem membra, actus eſt exterioris executionis. Vtrūque Paulus prohibens adiungit, neque exibete membra veſtra. *Arma iniquitatis peccato.* Peccatum (vtpote ex ſe inualidum & impotens)eget vt armetur ad exercendas iniquitates:armatur autem quum membra quæ ad naturæ officia condita ſunt, transferuntur in obſequium peccati. Hoc eſt enim ipſa membra fieri arma peccati, reddentia ipſum validum & bellicoſum. Et adiungit iniquitatis,ad explicandam iniuſtitiam exhibitionis:exhibere enim arma iniquitatis,ex ſuo genere eſt iniuſtum. *Sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes,& membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.* Iuxta duo quæ dixerat(ſcilicet vos & membra veſtra)reſpectu peccati ambo repetit exhibenda deo. *Peccatum enim vobis non dominabitur.*Vide diſparitatem peccati relati ad mortale corpus noſtrum, vel relati ad nos.De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt ſtudeamus ne regnet in noſtro mortali corpore, ſic vt obediamus ei in concupiſcentiis corporis: de peccato verò relato ad nos baptizatos,& cætera. Aſſerit quòd non dominabitur nobis,nec ſolum aſſerit, ſed pro ratione affert præmoniti ſtudij: ſignificante hoc coniunctione enim. Ita quòd ex hoc quòd peccatum non dominabitur vobis, facultas ſtudendi vt peccatum non regnet in veſtro mortali corpore ſic, & cætera,ſignificatur.Hanc autem aſſertionem(ſcilicet quòd peccatum nō dominabitur vobis)probat ſubiungendo. *Non enim ſub lege eſtis, ſed ſub gratia.* Quadrat hæc ratio ſententiæ quam ſupra dixit quod ſub lege regnauit peccatum: ex oppoſito enim ſequitur quòd non ſub lege careat dominio peccatum.Et quoniam clarè Paulus vtitur lege contra gratiam, eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia,aduerte primum quòd appellatione legis intelligitur lex Moyſi:vt patet ex eo quod ſubdit legem dicere non concupiſces:lex autem Moyſi non ſecundum partem(puta præcepta cærimonialia aut iudicialia)ſed integra. includendo etiam moralia:vt conuincunt dicta verba,non concupiſces:conſtat ſiquidem morale eſſe hoc negatiuum legis præceptum.

¶ Aduerte ſecundo differentiā inter eſſe ſub lege,& debitū ſer

uandi aliqua quæ continentur in lege:quoniam valde diſtant inter ſe.nam eſſe ſub lege,eſt eſſe ſubditũ legi:vt patet: teneri autẽ ad ſeruandum multa quæ cõtinentur in lege,poteſt aliunde ortum vinculumq; habere. Et ſtat cum abſolutione ſeu libertate à lege:vt patet de gentilibus,qui tenebantur ad ſeruandum moralia(honora patrẽ tuum,non occides,non concupiſces, &c.) non ex eo quòd ſubiecti eſſent legi Moyſi,in qua hæc præcepta continẽtur,ſed aliunde,ſcilicet ex regula naturalis rationis exigẽte hæc.Paulus non dicit non tenemini ad quæcunque continentur in lege,ſed dicit non eſtis ſub lege:vt intelligamus nos baptizatos abſolutos quidẽ à ſubiectione legis Moyſi, non tamen propterea liberos à vinculo ſeruãdi multa quæ cõtinẽtur in lege.nã & ſumus obligati tum quo ad culpã & offenſam dei: tũ quo ad pœnam & reatũ æternæ dãnationis. ¶ Aduerte tertiò quòd eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia,eſt nomẽ ſtatus legalis: qui integratur ex tribus cõditionibus:prima eſt ſubiectio hominis legi Moſaicæ.Secunda,eſt negatio diuinæ gratiæ adiutricis: pro quanto lex præcipiebat,ſed per ſua opera quæcũque non afferebat gratiam adiutricẽ:vt patet ex dictis ſuperius à Paulo, ꝙ ex operibus legis nemo iuſtificatus eſt.Tertia hinc cõſequẽs eſt, quòd homo ſub lege relinquebatur ſibiipſi:vtpote nõ adiutꝰ interno dono diuinæ gratiæ. ¶ Nec per hæc intelligas nouitie ꝙ Iudæi ante Chriſti aduentũ ſub lege exiſtentes,caruerint gratia, quoniã hoc non dicimus:ſed intellige quòd ex illo ſtatu non habebant gratiam:ſed habebãt gratiam qui illam habebãt,ex participatione ſtatus noui reuelandi per Chriſtum. Participabant autem ſtatum noui teſtamenti fide & deuotione ad mediatorẽ dei & hominũ Meſsiam.Et patent nihilominus duæ vltimæ cõditiones,quæ cũ explicantur vocabulo eſſe ſub lege, ex ipſa oppoſitione ad eſſe ſub gratia.Cõſtat nanq; quòd eſſe ſub gratia, nomen eſt ſtatus hominum ſub diuinæ gratiæ vmbra,protectione,ac dono quo intus viuimus ſpirituali vita. Et ex hoc ipſo ꝙ opponitur ad eſſe ſub lege,mõſtrat negationẽ gratiæ ſub lege. Vnde iungẽdo hæc duo(ſcilicet nõ eſtis ſub lege,ſed ſub gratia) & ſignificatur ſtatus exẽptus à legis iugo diuina fultus gratia, & ratio redditur quare peccatum vobis non dominabitur: quia ſcilicet non eſtis in ſtatu abundantis peccati,negationis gratiæ, vobiſipſis relicti,ſed in ſtatu protectionis ac doni diuinæ gratię. Hinc enim fit vt peccatum non habeat dominium ſuper nos, ſu per voluntarias vires & actiones noſtras. *Quid ergo? peccabimus*

quoniam

*quoniam non ſumus ſub lege.ſed ſub gratia?*Duo bona ex Chriſti gratia reſpectu legis collata nobis dixerat.Alterum eſt abundantia gratiæ:alterum exemptio à lege.Et reſpectu primi mouerat & ſoluerat quæſtionẽ,nunquid manebimus in peccato vt abũdet gratia?modo mouet quæſtionem ſimilem reſpectu ſecundi, nũquid peccabimus,quia exempti ſumus à lege?Significanter autẽ dicit peccabimus, & nõ dicit trãſgrediemur præcepta legis. Soluto enim à lege non eſt timenda tranſgreſsio pręceptorũ legis, ſed cauẽdum eſt ne peccet: peccare ſiquidẽ, eſt à rectitudine rationis obliquas efficere actiones. Vt hinc intelligamus ꝙ de iis quæ ſunt ſecundũ ſe peccata loquitur:qualia ſunt mala moraliter.Et eſt ratio quæſtionis,ne quiſpiam intelligeret licitum eſſe baptizatis in Chriſto Ieſu operari mala moralia ex eo quòd nõ ſunt ſub lege.*Abſit.*Reſponſio hortentis eſt.*An neſcitis quoniam.* pro,quòd,*cui exhibetis vos ſeruos ad obediendũ.ſerui eſtis eius cui obediſtis.*Rationẽ reſponſionis reddit. Et conſiſtit in hoc quòd peccare reducit hominem in ſeruitutem peccati, recte autẽ viuere ducit in ſeruitutem iuſtitiæ & Dei : vt hinc intelligamus quòd exemptio à lege per donum Chriſti cõtrariatur peccato & è diuerſo:recte autem viuere,cõſonat exemptioni à lege & è diuerſo.Inchoat itaque velut à cõmuni conditione actionũ noſtrarũ voluntariarum,quòd ſcilicet cui homo ſe ſubiicit obediendo,illius emergit ſeruum. Et ſpecificans in vtroque genere ſubdit. *Siue peccati ad mortem,ſiue obeditionis.* pro,obedientiæ.*ad iuſtitiã?* Vbi diſparitas nonnulla interuenit:quoniam in genere malorũ nominantur duo.ſ.peccatũ & pœna peccati mors, in genere vero bonorum è regione peccati locatur obedientia:è regione vero mortis non locatur præmium vitæ,ſed iuſtitia.Et apte quidẽ peccato opponitur obedientia (quoniam peccatũ omne eſt inobedientia aliqua)morti verò opponitur iuſtitia:vt intelligamꝰ ꝙ non de morte corporis,ſed de morte animæ eſt ſermo (morti ſiquidem animæ opponitur vita iuſtitiæ)& perpẽdamus quòd actualis peccati pœna eſt mors animæ : quemadmodũ ex oppoſito,actualis obedientiæ præmium præſens eſt animam viuere vita iuſtitiæ.Stat ergo vis aſſumptæ huius propoſitionis in hoc: quòd ſi homo ſemetipſum exhibet ad obediendum peccato, ex hoc ipſo fit ſeruus peccati ad mortẽ:& ſimiliter ſi exhibet ſe ad obediendũ(hoc eſt ad obſequendum) deo,ex hoc ipſo fit ſeruus obedientiæ ad iuſtitiam.*Gratias.*pro,gratia,*autẽ Deo.* Subſumit minorem quo ad ipſos, quibus ſcribit,Romanos:dicẽdo,Gratia

autem Deo, ſupple ſit ſeu debetur: gratia enim pro gratiarum actione ſumitur. ¶ Vbi nota quòd quũ maiorẽ huius argumenti propoſuiſſet abſolutè, minorem ſubſumit addẽdo gratiarum actiones deo: vt intelligamus non ex propriis ſtudio ac viribus, ſed ex dono dei illos obediſſe ſecundum formam euangelicam: iuxta illud Oſeæ 13. perditio tua ex te, ſalus autem ex me. *Quod fuiſtis ſerui peccati, obediſtis autem ex corde.* Non eſt materia gratiarum actionis ꝙ fuiſtis ſerui peccati abſolutè, ſed iunctũ cum ſequenti obediẽtia: hoc eſt, quòd tranſlati eſtis de ſeruitute peccati, obediendo non ficte, ſed ex corde. *In eam formam doctrinæ.* hoc eſt ſecundum eam formam doctrinæ. *In quam traditi eſtis.* Græcus ſermo hunc modum loquendi admittit, Latinis ineptũ, ſed ratione myſterij immutatum. Significatur enim quòd non tam euangelicæ doctrinæ forma tradita eſt hominibus, quàm homines traditi ſunt formæ doctrinæ euãgelicæ, vt euangelicæ doctrinæ formatio principatũ ac dominiũ in homines obtinere ſignificetur, & non è diuerſo. *Liberati autẽ à peccato, ſerui facti eſtis iuſtitiæ.* Et eſt caſus datiui iuſtitię. Iuxta duo aſſumpta in maiore (ſcilicet actionem & ſtatũ cõſequentem) duo ſimiliter ſubſumpſit. primo actionem, obediſtis in eam formam, &c. modo ſtatũ conſequentem ad huiuſmodi obedientiam, ſcilicet exẽptionis à peccato, & ſeruitutis ſeu addictionis ad iuſtitiam. Ex quibus omnibus habes prudẽs lector quam ſummauimus reſponſionẽ, ſcilicet quòd peccare reddit hominẽ ſeruum peccati, euangelicè vero viuere reddit hominem ſeruum iuſtitiæ. *Humanum dico.* Quum arctius exigendum eſſet officiũ, temperãdo tamen mandatũ humano more dico. *Propter infirmitatem carnis veſtræ.* Ecce ratio moderationis. Et intendit manifeſtius explicare quo ducit peccatũ, & quo ducit euangelica obedientia. Ea autẽ eſt neceſſitas ſubiũctæ huius monitionis: vt quia ſuperius duo mãdauerat (alterum exhibere vos deo, alterum & mẽbra veſtra arma iuſtitiæ deo) poſtquã proſecutus eſt primum, declarando quòd cui vos exhibetis ad obediendum, &c. modo proſequitur ſecundũ, & propterea dicit: *Sicut enim exhibuiſtis membra veſtra.* Ad executionem exteriorẽ quæ per corporea membra fit, manifeſtè hoc ſpectat. Et dicendo ſicut, monet modum proportionalẽ tam penes cogitationes quàm affectus, ſtudia, & vigilantias, quibus vſi ſunt ad exhibendum membra propria. *Seruire immunditiæ.* Hinc apparet quod de peccatis venereis loquitur. *Et iniquitati.* Adiungit ſpeciei genus, augendo rationem. Et nihilominus propter

ſpecia

ſpecialem turpitudinem venereorum, meminit ſpecialiter immunditiæ,tanquam ſit peculiaris quædam fœditas membrorũ. *Ad iniquitatem.* Refertur hoc vtrique prædictorũ. Et eſt ſenſus, ad iniquitatem conſummandam. Affectatæ ſiquidem immunditiæ & vniuerſaliter iniquitati exhibentur membra ſeruientia ad conſummandam iniquitatem, vel ad iniquitatis ſtatum incurrendum. *Ita.* proportionaliter. *Nunc.*baptizati & addicti iuſtitiæ, *Exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.* E regione tam immunditiæ quàm iniquitatis locat iuſtitiam: è regione verò ad iniquitatem locat in ſanctificationem. Fructus ſiquidem iuſtitiæ actualis quę per membra exercetur,eſt ſanctificatio: hoc eſt mundum fieri, mundus ſtatus.Monet itaque vt ſimili proportionaliter diligentia,ſtudio,affectu,vigilantia,&c. nunc exhibeant membra corporis ad ſeruiendum cognitæ iuſtitię ad executioni mandandum bona opera in ſanctificationẽ, in mundificationem propriam, in aſſecutionem ſtatus mundi: de quo ſcriptum eſt: Beati mundo corde. *Quum enim ſerui eſſetis peccati,liberi fuiſtis iuſtitiæ.* Et eſt caſus datiui iuſtitiæ. Et eſt ſenſus ꝙ ſtatus ſeruitutis peccati exemit vos à iuſtitia. Liber enim iuſtitiæ appellatur exemptus à iuſtitia: in quem ſcilicet iuſtitia non dominatur, & quem forte iuſtitia nulla frænat.Propoſita nanque monitione tam humana, ſubiungit conditiones partium, ſcilicet hinc peccati, inde iuſtitiæ,vt innoteſcat quàm humanum fuerit non plus exigere.Et prima conditio penes ſtatum ſeruitutis deſcribitur: ſecunda vero penes fructum,dicendo,*Quem ergo fructum habuiſtis tunc in illis, in quibus nunc erubeſcitis?* Non ſolum ſeruitus peccati eximit à iuſtitia, ſed fructum inducit annexam ſemper habentem pœnitudinem, imò & turpitudinem: dicendo in quibus nunc erubeſcitis. Tertia autem conditio penes finem deſcribitur, ſubiungendo. *Nam finis illorum mors eſt.* Intellige finem illorum, non intentum ab hominibus peccantibus, ſed finem ad quem ſuapte natura ducunt peccata. Mors enim tum animæ tum æternæ damnationis, finis eſt proportionatiſsimus peccatis, *Nunc vero liberati à peccato,ſerui autem facti deo,habetis fructum veſtrum in ſanctificationem, finem verò vitam æternam.* Ordinatè tres conditiones oppoſitas è regione ponit, ſatis claras. Nam contra ſtatum de quo dixerat, ſerui peccati liberi fuiſtis iuſtitiæ, directè opponit, liberati à peccato ſerui autem facti deo.Contra id verò quod dixerat, quem ergo fructum, opponit,habetis fructum

ctum veſtrum in ſanctificationem. Cōtra id demum quod dixerat, nam finis illorum mors eſt, opponit finem verò vitam æternam. *Stipendia enim peccati mors.* Memor Paulus ſimilitudinis præaſſumptæ (quum dixit, nec exhibete membra veſtra arma iniquitatis peccato) meminit modo ſtipendij, dicendo ſtipendia enim peccati mors. Exhibentibus ſiquidem arma peccato, ſtipendia debentur à peccato. Non recedens ergo à membrorum officiis, & ſimul declarans quod dixerat finis illorũ mors, finem verò veſtrum vitam æternam: explicat quòd merces quæ à peccato redditur tanquam ſtipendium iis, qui membris ſuis illud armant, qui membris ſuis illi militant, eſt mors tam animæ (quæ conſiſtit in ſeparatione animæ à Deo) quàm æterni cruciatus: quæ cōſiſtit in pœnis inferni. Et hoc de peccato actuali loquendo. nam comprehendendo etiam peccatum originale, inter ſtipendia peccati eſt etiam mors corporis. *Gratia.* pro, donum, *autem Dei vita æterna.* Non dicit quòd ſtipendia iuſtitię vita æterna, ſed donum Dei vita æterna: vt intelligamus non ex noſtris meritis ſed ex gratuito Dei dono aſſequi nos pro fine vitam æternam. Propter quod & ſubdit, *In Chriſto Ieſu domino noſtro.* Ecce meritum, ecce iuſtitia cuius ſtipendium eſt vita æterna: nobis autem eſt donum ratione ipſius Chriſti Ieſu.

CAPVT VII.

AN *ignoratis fratres.* Dixerat ſuperius, non eſtis ſub lege: nec hoc manifeſtauerat. ſed ſtatim quæſtionem tractauit nunquid ex hac libertate peccabimus? Tractata itaque quæſtione manifeſtat quod aſſumpſerat, ſcilicet non eſtis ſub lege. Et ad hoc manifeſtandum inducit regulam generalem de lege, ſatis notam iis qui aſſueti ſunt viuere ſub lege. *Scientibus enim legem loquor, quod lex in homine dominatur quanto tempore viuit.* Hæc eſt regula generalis. In qua verbum viuit, anceps eſt ad hominem vel ad legem. Veruntamen parui aut nihil refert ad vim ſenſus. nam in eundem ſenſum redit vtraque conſtructio. Si enim intelligitur quāto tempore viuit lex, hoc eſt, habet vim coactiuam, verum dicitur. Et ſimiliter ſi intelligitur quanto tempore viuit homo, verum dicitur: dummodo intelligas de vita non naturæ ſed de vita ſtatus. Quanto tempore enim homo viuit in ſtatu militari, dominatur in eo lex militaris: & quanto tempore homo viuit in ſtatu coniugali, dominatur in eo lex coniugij: & ſic de ſimilibus. Hoc autem conſtat in idem redire cum prius dicto, quanto tempore viuit lex. Ceſſante ſiquidem

dem ſtatu coniugali in homine, nõ viuit amplius illi lex coniugij. Et quãuis hæc coincidentia vera ſit, ſubiũcta tamen in textu aſtruunt quòd viuit refertur ad hominẽ. Nam tam in exemplo de muliere coniugata quàm applicando ad principale intentum ſubſumitur mutatio ſtatus hominis ſub lege: ſecundũ quam mutationem iudicat Paulus exemptionem à lege. Eſt itaque ſenſus regulæ, quòd lex dominatur in homine quandiu homo viuit ſecundum illum ſtatum quem dirigit lex. *Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt à lege viri. Igitur viuẽte viro vocabitur adultera, ſi fuerit cũ alio viro: ſi autẽ mortuus fuerit vir eius, liberata eſt à lege viri: vt non ſit adultera, ſi fuerit cum alio viro.* Manifeſtat regulam ab exemplo mulieris cõiugatæ, quæ ſoluitur à lege ex mutatiõe ſtatus. Et quo multa ſuppeterẽt exẽpla, elegit hoc Paulus, quoniã iuxta hoc exemplũ intẽdit manifeſtare intentũ principale. Litera ſatis clara eſt. In qua interpres aliquas dictiones addidit non nociuas. ¶ Aduerte tamen caute lector ꝙ hæc Pauli verba intelliguntur regulariter: ſecus verò in caſu. Sciebat Paulus, ſciunt & docti in lege Moyſi (quos alloquitur) quod ſecũdum legem verũ eſt regulariter quòd mulier alligata eſt quanto tẽpore viuit vir eius: & cum hoc ſciunt quòd in caſu libelli repudij ſecũdum legẽ mulier ſoluta erat à lege viri etiã viuente viro. Paulus enim legis regula vtitur, tacens exceptiones caſuales. *Itaque fratres mei.* Applicat ad propoſitum tam regulam quàm exemplum. *Et vos mortificati eſtis legi.* Non vſquequaque applicat exẽplum explicite. In exemplo ſiquidem ſunt velut quatuor perſonæ, ſcilicet lex, mulier, vir eius, & vir alter cui mortuo primo iungi poterat. in hac autẽ applicatione lex quidem eſt: & ſimiliter loco mulieris ſunt baptizati: loco ſecundi viri eſt Chriſtus qui reſurrexit à mortuis. ſed loco primi viri inſinuatur mors, quum ſubiungitur, ad fructificandũ morti. Mulier enim fructificat marito. Quum itaque dicitur & vos mortificati eſtis legi, nõ introducitur lex tanquam vir primus, ſed more ſuo Paulus proponit concluſionẽ intentam: dicendo quòd vos baptizati mortificati eſtis legi Moyſi. Hæc eſt enim cõcluſio ad quã tendit. Et idem eſt dicere, vos eſtis mortificati legi, & dicere, vos eſtis exempti à lege. ipſa enim mortificatio exemptio eſt. *Per corpus Chriſti.* non per veſtra opera, ſed per mortẽ quam ſuſtinuit corpus Chriſti. Mors ſiquidẽ Chriſti reddit omnes baptizatos mortuos legi: qđ eſt mortificare eos legi. *Vt ſitis alterius qui ex mortuis reſurrexit.* Alludit ad exemplum

inductum

inductum. Sicut coniugata per mortem viri mortificatur legi coniugij, vt licitè ſit alterius viri, ita vos per mortẽ Chriſti mortificati eſtis legi Moſaicæ vt ſitis alterius, ſcilicet noui hominis qui reſurrexit à mortuis. *Vt fructificetis.* pro, vt fructificemus, *deo.* Et hoc ad idem exemplũ ſpectat. Mulier enim ſecũdo viro iuncta illi fructificat. & ſic nos fructificemus deo, non morti. *Quum enim eſſemus in carne.* Hactenus narrauit: modo probat ex differentia inter vtrunque ſtatum. & quẽ prius appellauit ſtatum ſub lege, modo appellat ſtatum carnalem: quoniã vt ſuperius dixit & infra declarabit, lex præter aduenit vt abundaret peccatum: & eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia (vt prædeclaratum eſt) claudit in ſe negationẽ gratiæ, & hominẽ ſibiipſi in ſua carnalitate relictum. Nec dicẽdo, quum enim eſſemus in carne, loquitur de eſſe ſubſtantiæ (quoniam etiã baptizati ſunt in carne ſecundum ſubſtantiam) ſed loquitur de eſſe in carne ſecundum ſtatum: hoc eſt, quum eſſemus in ſtatu pure carnali, abſque adminiculo gratiæ. talis enim erat ſtatus ſub lege. *Paſsiones peccatorum.* Cenſent multi legẽdum eſſe, affectus peccatorũ. Et certe confert claritati literæ. quo ad rem tamen ſignificatam nihil refert: quoniam tam paſsiones quàm affectus ſignificant eas quas paſsiones animi dicimus, iram, triſtitiã, delectationẽ, cupiditatẽ &c. immoderatas. Tales enim propriè ſunt paſsiones peccatorũ, affectiones peccatorũ, morbi animi, & huiuſmodi. *Quæ per legem erant.* Si legitur affectus peccatorũ, legendum conſequenter eſt qui per legem erant. nam relatiuum nõ refertur ad peccata, ſed ad paſsiones. Modus autẽ quo affectus peccatorũ erant per legẽ, inferius à Paulo declarabitur: pro nunc autem ſufficiat noſſe ꝙ modus eſt, quia nitimur in vetitum. Affectiones ſiquidem animi noſtri vetante lege excitantur ad peccandũ: & propterea deſcribuntur eſſe per legem. Eſt enim ſenſus ꝙ paſsiones peccatorum erant per legẽ excitatæ. *Operabantur in membris noſtris.* Affectiones ſiquidem animi propter hoc quod cũ corporali ſunt mutatione, operantur intus mouendo membra noſtra, ſiue iraſcendo, ſiue timendo, ſiue concupiſcendo, &c. *Vt fructificarent morti.* hoc eſt vt membra noſtra fructum facerent non deo ſed morti. Ecce conditio ſtatus ſub lege: quod ſcilicet ex hoc quod eramus in pura carne, affectiones immoderatæ occaſione legis excitatæ operabantur nõ ſolum in animis noſtris ſed etiam in membris noſtris vt fructus proferrẽt mortis animę & æternę dãnationis.

¶ Vbi erudite lector percipere potes rationẽ ex ſtatu carnali & occaſio

occaſione legis. *Nunc autem*. Ecce conditio noui ſtatus per Chriſtum. *Soluti ſumus à lege mortis*. Corrupta eſt litera. Legendum eſt morientes. Ita quòd integra litera eſt, *Soluti ſumus à lege morientes in qua detinebamur*. Et participium morientes refertur ad ſoluti. Ita quod ſenſus eſt, nunc autem à lege in qua detinebamur ſoluti ſumus moriẽtes. E regione eius quod dixerat quum eſſemus in carne, dicit nunc autem moriẽtes: & è regione eius quod dixerat affectus qui per legem erant, dicit ſoluti ſumus à lege in qua detinebamur. Et intendit quod morientes in baptiſmo peccato & iis quæ peccati ſunt (quod fit per virtutem mortis Chriſti) ſoluti ſumus à lege Moyſi in qua detinebamur creſcentibus paſsionibus. *Ita vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus*. Non ſumus ſoluti à lege vt licẽtiam carnis habeamus, ſed vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus. Et dicit hoc contra id quod dixerat, operabantur in membris noſtris ad fructificandũ morti. Nec ſolum dicit in nouitate, ſed in nouitate ſpiritus: vt intelligamus nouitatem ſpiritualem, nouitatem vitæ ſecundũ ſpiritum: cuius eſt tendere ad ſuprema bona. *Et non in vetuſtate literæ*. Directè contra legem Moyſi dicit hoc: non detrahendo illi, ſed declarãdo ſtatum eius eſſe ſtatum vetuſtatis: quod eſt verũ tum ratione vetuſtatis quã relinquit in homine, nõ conferendo gratiam: tum ratione vetuſtatis quam occaſionaliter excitat ſeu auget. Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem ſpiritus & vetuſtatem legis ſcriptæ (quæ propterea litera appellatur) repugnare ſtatum quem adepti ſumus per Chriſtum, ſtatui ſub lege: quemadmodum nouitas ſpiritus repugnat vetuſtati literæ. *Quid ergo dicemus?* Poſtquam declarauit quod baptizati non ſunt ſub lege, ex imperfectis conditionibus ſtatus ſub lege repugnantibus perfectis conditionibus ſtatus ſub gratia, quæſtionem ſubiungit. *Lex peccatum eſt?* hoc eſt, nunquid lex mala eſt? Et eſt occaſio quæſtionis, tum quia dictum eſt quòd lex præteraduenit vt abundaret peccatum, tum quia dictum eſt quòd affectus peccatorum qui per legem erant, operabãtur in membris noſtris ad fructificandum morti. Ex his enim apparẽter prima fronte videtur quòd lex eſt mala: & propterea mouit quæſtionẽ ad excludendum hunc ſenſum. *Abſit*. Horrentis eſt. *Sed peccatum non cognoui niſi per legem*. Siue vniuerſaliter de peccato ſiue ſpecialiter de aliquo peccati genere (puta actus interioris) ſit ſermo, ſenſus eſt quod peccatum quatenus eſt offenſa dei, quatenus puniendum eſt à deo, nõ cognoui niſi per legẽ. nam ſine lege Moyſi (de qua eſt ſermo, vt

patet

patet ex ſubiunctis) cognouerunt homines non ſolũ homicidia & ſimilia eſſe peccata,ſed etiã interiores actus,vt patet in libris philoſophorum: ſed nõ cognouerunt peccatũ ſecundum primã rationẽ culpæ qua eſt offenſa dei, nec ſecũdum primum reatum pœnæ quo meretur æternã damnationem.Hoc enim per legem cõmuniter cognitum eſt. Et dico cõmuniter ad differẽtiam aliquorum fidelium extra legem: qui diuinitus fuerũt inſtructi.Et eſt ſermo de notitia nõ tam ſpeculatiuè quàm practicè: qua illa quæ ſunt per legẽ vetita cognoſcimus vt nõ attentanda à nobis. Huiuſmodi enim notitiã directe parit lex etiam quo ad illa quæ prius nota erant eſſe mala. nam per legẽ tantum cognoſcuntur vt vitanda,quia puniẽda. medium enim propriũ legis eſt pœna. Lex itaque parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. *Nam concupiſcentiam neſciebam.* Probat ab exemplo in vno ſpeciali genere peccati.Et affert peccatum internæ cõcupiſcentiæ: in quo manifeſtius apparet vis legis notificantis.Nam nulla lex huma na punit actus interiores. Vnde dicendo nam concupiſcentiam neſciebam,non intendit de ipſa concupiſcentia abſolutè: ſed de ipſa vt peccatum punibile. Et eſt ſermo de concupiſcentia tam rei alienæ quàm venerea:vt patet ex authoritate legis ſubiũctę. *Niſi lex diceret, non concupiſces.* Hinc clare apparet quòd de lege Moyſi loquitur: in qua ſcriptum eſt Exod.20. hoc præceptum. *Occaſione autem accepta.* Non dicit occaſione autem data (quoniam lex non dat occaſionẽ peccandi) ſed dicit occaſione accepta: quia ex notitia habita per legem occaſionẽ accepimus peccandi.*Peccatum.*Ecce quis accepit occaſionem.Et nomine peccati ſignificatur fomes internus: hoc eſt inferior pars animi tendens ab bonum delectabile ſecũdum ſenſum ſeu mundum.Hæc enim pars appellatur peccatũ multiplici ratione,tum cauſaliter, vel quia eſt cauſa peccati, vel quia eſt effectus peccati primi parentis. tũ formaliter, pro quãto eſt pars peccati originalis.Hæc inquam pars animi appellata peccatũ, eſt illa quæ accepit occaſionem. *Per mandatum.* non vt inſtrumentum, non vt medium ad hoc adhibitum,ſed vt per cõtrarium depellendum.¶ Quod vt clarius intelligas, aduerte quòd quia naturale eſt vnicuique inſurgere in ſuum contrariũ approximatum ſibi(vt patet in naturalibus,calore ſcilicet & frigore) & lex vetans cõcupiſcere, eſt velut contrarium approximatum parti animi concupiſcenti,repræſentatur concupiſcenti animo præceptũ legis vt contrarium libertati eius: ac per hoc occaſionem accipit irruendi in præce-

ptum

ptum:& ſi nititur ad cōcupiſcentiam vetitam per mandatum. Vbi cernere potes quòd concupiſcens animus nō vtitur mandato vt inſtrumento aut medio ad concupiſcendum ſed occaſionē cōcupiſcendi accipit,tanquam defendens libertatem cui cōtrariatur mandatū.Et hoc ne oporteat repetere,ſit dictum pro ſemper. *Operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.* Omne genus concupiſcentiæ.habet enim multas partes concupiſcentia. Vnde & in Exodo dicitur,Nō concupiſces vxorē proximi tui, nō bouem, non aſinum,non ancillam, &c. Et eſt ſermo de concupiſcentia actuali.nitens enim animus pro libertate,à nullo frenatur concupiſcentia:ſed quandoq; quod prius non concupiſcebat, ægrè ferens per mandatū coerceri, incipit concupiſcere. *Sine lege enim.* Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verba, vt rationem eius quod dictum eſt, ſcilicet quòd peccatum occaſionem accepit per mandatum operandi concupiſcentiam. Et propterea altius repetenda occurrunt:prænotando ꝙ Paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis, ſcilicet vitam peccati, vitam meam,mortem peccati,& mortem meam. Vitamq; meā & vitam peccati contrarias ponit:atque ita ordinat,vt vita mea ſit mors peccati,& vita peccati ſit mors mea. hæc enim clarè in textu lucent. ¶ Reddit itaque rationem eius quod dixerat de lege Moyſi ex geſtis in principio humani generis.Creatis ſiquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de nō comedēdo fructū arboris illius vetitę, homo ſine lege viuebat, & peccatum mortuū erat.Quòd homo quidem viueret tunc vita boni moris & ſine lege,ex hoc conſtat quòd de ſtatu eius ante factum ſibi præceptum eſt ſermo.Quòd verò tunc peccatū mortuum fuerit,ex eo patet quòd pars illa inferior animi,quæ cauſa peccati in nobis eſt,& propterea peccatū appellatur, mortua erat quantum ad hoc quòd exiret in actum peccati,erat enim velut hoſpita per donum iuſtitiæ originalis,in qua creatus eſt homo.Ex primo itaq; ſtatu hominis per locū à maiori probat intentū:dicendo,ſine lege enim,hoc eſt ante mandatū aliquod poſitiuum. *Peccatum.* hoc eſt inferior pars animi quatenus ad peccandum eſt. *Mortuum erat.* velut mortuum ſopitum erat per iuſtitiam originalem. *Ego autem.* In perſona humani generis loquitur. *Viuebam.* vita ſpiritus & corporis abſque neceſsitate moriendi, vita contraria vitæ peccati. *Sine lege aliquando.* in illo primæuo ſtatu ſine lege poſitiua etiam à deo lata. *Sed quum veniſſet mandatum.* in quacunq; die comederis ex ea arbore,morte

patet ex ſubiunctis) cognouerunt homines non ſolũ homicidia & ſimilia eſſe peccata, ſed etiã interiores actus, vt patet in libris philoſophorum: ſed nõ cognouerunt peccatũ ſecundum primã rationẽ culpæ qua eſt offenſa dei, nec ſecũdum primum reatum pœnæ quo meretur æternã damnationem. Hoc enim per legem cõmuniter cognitum eſt. Et dico cõmuniter ad differẽtiam aliquorum fidelium extra legem: qui diuinitus fuerũt inſtructi. Et eſt ſermo de notitia nõ tam ſpeculatiuè quàm practicè: qua illa quæ ſunt per legẽ vetita cognoſcimus vt nõ attentanda à nobis. Huiuſmodi enim notitiã directe parit lex etiam quo ad illa quæ prius nota erant eſſe mala. nam per legẽ tantum cognoſcuntur vt vitanda, quia puniẽda. medium enim propriũ legis eſt pœna. Lex itaque parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. *Nam concupiſcentiam neſciebam.* Probat ab exemplo in vno ſpeciali genere peccati. Et affert peccatum internæ cõcupiſcentiæ: in quo manifeſtius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus interiores. Vnde dicendo nam concupiſcentiam neſciebam, non intendit de ipſa concupiſcentia abſolutè: ſed de ipſa vt peccatum punibile. Et eſt ſermo de concupiſcentia tam rei alienæ quàm venerea: vt patet ex authoritate legis ſubiũctę. *Niſi lex diceret, non concupiſces.* Hinc clare apparet quòd de lege Moyſi loquitur: in qua ſcriptum eſt Exod. 20. hoc præceptum. *Occaſione autem accepta.* Non dicit occaſione autem data (quoniam lex non dat occaſionẽ peccandi) ſed dicit occaſione accepta: quia ex notitia habita per legem occaſionẽ accepimus peccandi. *Peccatum.* Ecce quis accepit occaſionem. Et nomine peccati ſignificatur fomes internus: hoc eſt inferior pars animi tendens ab bonum delectabile ſecũdum ſenſum ſeu mundum. Hæc enim pars appellatur peccatũ multiplici ratione, tum cauſaliter, vel quia eſt cauſa peccati, vel quia eſt effectus peccati primi parentis. tũ formaliter, pro quãto eſt pars peccati originalis. Hæc inquam pars animi appellata peccatũ, eſt illa quæ accepit occaſionem. *Per mandatum.* non vt inſtrumentum, non vt medium ad hoc adhibitum, ſed vt per cõtrarium depellendum. ¶ Quod vt clarius intelligas, aduerte quòd quia naturale eſt vnicuique inſurgere in ſuum contrariũ approximatum ſibi (vt patet in naturalibus, calore ſcilicet & frigore) & lex vetans cõcupiſcere, eſt velut contrarium approximatum parti animi concupiſcenti, repræſentatur concupiſcenti animo præceptũ legis vt contrarium libertati eius: ac per hoc occaſionem accipit irruendi in præce-

ptum

ptum:& ſi nititur ad cõcupiſcentiam vetitam per mandatum. Vbi cernere potes quòd concupiſcens animus nõ vtitur mandato vt inſtrumento aut medio ad concupiſcendum ſed occaſionẽ cõcupiſcendi accipit,tanquam defendens libertatem cui cõtrariatur mandatũ.Et hoc ne oporteat repetere,ſit dictum pro ſemper. *Operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.* Omne genus concupiſcentiæ.habet enim multas partes concupiſcentia. Vnde & in Exodo dicitur,Nõ concupiſces vxorẽ proximi tui, nõ bouem, non aſinum,non ancillam, &c.Et eſt ſermo de concupiſcentia actuali.nitens enim animus pro libertate,à nullo frenatur concupiſcentia:ſed quandoq; quod prius non concupiſcebat, ægrè ferens per mandatũ coerceri, incipit concupiſcere.*Sine lege enim.* Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verba, vt rationem eius quod dictum eſt, ſcilicet quòd peccatum occaſionem accepit per mandatum operandi concupiſcentiam. Et propterea altius repetenda occurrunt:prænotando ꝙ Paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis, ſcilicet vitam peccati, vitam meam,mortem peccati,& mortem meam. Vitamq; meã & vitam peccati contrarias ponit:atque ita ordinat,vt vita mea ſit mors peccati,& vita peccati ſit mors mea. hæc enim clarè in textu lucent. ❡ Reddit itaque rationem eius quod dixerat de lege Moyſi ex geſtis in principio humani generis.Creatis ſiquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de nõ comedẽdo fructũ arboris illius vetitę, homo ſine lege viuebat, & peccatum mortuũ erat.Quòd homo quidem viueret tunc vita boni moris & ſine lege,ex hoc conſtat quòd de ſtatu eius ante factum ſibi præceptum eſt ſermo.Quòd verò tunc peccatũ mortuum fuerit,ex eo patet quòd pars illa inferior animi,quæ cauſa peccati in nobis eſt,& propterea peccatũ appellatur, mortua erat quantum ad hoc quòd exiret in actum peccati,erat enim velut hoſpita per donum iuſtitiæ originalis,in qua creatus eſt homo.Ex primo itaq; ſtatu hominis per locũ à maiori probat intentũ:dicendo,ſine lege enim,hoc eſt ante mandatũ aliquod poſitiuum. *Peccatum.* hoc eſt inferior pars animi quatenus ad peccandum eſt.*Mortuum erat.*velut mortuum ſopitum erat per iuſtitiam originalem. *Ego autem.* In perſona humani generis loquitur.*Viuebam.*vita ſpiritus & corporis abſque neceſſitate moriendi, vita contraria vitæ peccati. *Sine lege aliquando.* in illo primæuo ſtatu ſine lege poſitiua etiam à deo lata. *Sed quum veniſſet mandatum.* in quacunq; die comederis ex ea arbore,morte

 mo

morieris.hoc enim fuit lex ſeu mandatum legis poſitiuæ, diuinæ tamen. *Peccatum reuixit*. Sopita pars animi ad peccandum reuixit. Nec dicit reuixit eo quòd antea peccando vixerit: ſed quia deſcripſerat peccatum mortuum, nec moritur niſi quod viuit, oportuit dicere quòd reuixit. mortuũ enim viuere eſt reuiuere. ❡ Verificatur autẽ reuiuere ſicut verificatur mortuum, per priuationem vitæ actualis peccati, non quã habuerat, ſed quam habuiſſet. Niſi enim adfuiſſet donũ iuſtitiæ originalis, ſenſualitas hominis exiſſet in actũ peccãdi: quod eſt actuale viuere peccati, cuius priuatione dicitur mortuum peccatum, & cuius acquiſitione modo dicitur quòd reuixit. Vixit enim concupiſcentia in homine audito præcepti nomine, cur præcepit vobis deus, &c. *Ego autem mortuus ſum*. pro, fui. Vita ſiquidem peccati fuit mors mea. nã vita peccati fuit ipſum actuale peccare, quod fuit mors & animæ & corporis: quia anima mortua eſt ſpiritualiter, & corpus incurrit neceſsitatem moriendi. *Et inuẽtum eſt mihi mandatum*, diuinum. *Quod erat ad vitam*. animæ & corporis datum à deo. *Hoc eſt ad mortem*. animæ & corporis, Modus autem quo quod erat ad vitam verſum eſt in mortẽ, ſubiungitur vt directe applicentur dicta ad propoſitum. *Nam peccatum*. hoc eſt inferior pars animi cauſa peccati. *Occaſione accepta per mandatum*. Modo ſuperius expoſito. *Seduxit me*. Ad literam deceptus eſt homo occaſione accepta ex præcepto. inde enim incœpit exceptio vnde incœpit appetitus libertatis, ſcilicet cur præcepit vobis deus. Et homo quidem ſeductus eſt in muliere, & abductus eſt à via recta in Adam. quam abductionem dictio interpretata ſeduxit proprie ſignificat. *Et per illud occidit*. Ad literam mortem animæ & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum, velut contrarium libertati eius. ❡ Nec huic obſtat quòd mulier dixerit, ſerpens decepit me: quoniam internæ deceptionis cauſa fuit peccatum: hoc eſt, inferior pars animi, concupiſcens delectabile. dæmon autem eſt cauſa extrinſeca. *Itaque*. Manifeſtato intento (quòd occaſione accepta inferior pars animi vertit mandatum prohibens peccatum, ad peccandum) concludit reſponſionem ad quæſitum, quòd lex non ſolum non eſt peccatum, ſed eſt ſancta. *Lex quidem ſancta*. De vniuerſa Moyſi lege dicit quòd eſt ſancta: quia eſt dicans homines deo. *Et mandatum ſanctum*. In ſpecie ſingula genera præceptorum legis deſcribit, incipiens à cærimonialibus: dicendo mandatum ſanctum, relationem ad deum mundam ſignificans. *Et iuſtum*.

quo

quo ad iudicialia. *Et bonum.* quo ad moralia. *Quod ergo bonum eſt, mihi factũ eſt mors?* Prima quæſtio fuerat de malo culpæ quærendo, quid ergo dicemus, lex peccatum eſt? hæc quæſtio ſecunda de lege, eſt de malo pœnæ. mors enim tam animæ quàm corporis, malum pœnæ eſt. Quæ dicit quod ergo bonum eſt, tum vt de præceptis moralibus (quæ præcipue ſecundum ſe bona ſunt, ac per hoc remotiſsima ab illatione mali) quæſtionem hanc intelligamus, tum quia ipſa ratio boni aduerſatur ad efficere malum. Et eſt ratio quæſiti id quod ſupra dictum eſt quòd per mandatum occidit me. Ne ergo quiſpiam intelligeret mandatum legis verſum eſſe velut in inſtrumentum occidendi, mouit hanc quæſtionem. *Abſit.* Horrentis eſt. *Sed peccatum vt appareat peccatum per bonum operatum.* pro, operans, *eſt mihi mortem.* Inter animum concupiſcentem vetita, & animum concupiſcentem illa met non vetita, hoc intereſt, quod non vetitus animus concupiſcit ſimplici appetitione: vetitus autem animus concupiſcit vetita non ſimplici appetitione, ſed vt appareat liber, ſed vt appareat vis eius, ſed vt appareat quid ipſe eſt. certat enim velut pro propria gloria contra mandatum reſtrictiuum libertatis eius. Et hoc eſt quod Paulus dicit, ſed peccatum vt appareat peccatum, hoc eſt pars illa animi prona ad peccandum vt appareat quid ipſa eſt, vt monſtret ſe liberam, per bonum, hoc eſt per mandatum quantumcunque bonum depellendum tanquam contrarium ſuæ libertati, eſt operans mihi mortem. in quo apparet quòd bonum non eſt verſum mihi in mortem: ſed pronitas ad peccandum vt appareat in ſua libertate, inſurgit ad excludendum bonum: & ſic operatur mihi mortem.

¶ Vbi nota quòd efficere mortem mihi, commune eſt pronitati ad peccatum, tam ſine mandato quàm cum mandato: ſed ad propoſitum Pauli erat declarare modum quo concurrente mandato, non ipſum mandatum, ſed libido peccandi efficit mortem. *Vt fiat ſupra modum peccans peccatum per mandatum.* Dictio interpretata peccans, non eſt participium, ſed adiectiuum quo lingua Latina caret. Cuius loco fingũt aliqui peccaminoſum: alij interpretantur ſceleſtius. In Græco ſonat ac ſi diceretur infirma infirmitas. ita quòd quemadmodum diceretur, vt infirmitas fiat ſupra modum infirma per mandatum, ita dicitur vt peccatum fiat ſupra modum ſeu per exceſſum, id eſt exceſsiuè, habens peccatum occaſione mãdati. Et deſcribitur ac declaratur per hoc proprius effectus occaſionis acceptæ ex

mandato: quod ſcilicet non eſt peccare, ſed exceſsiuè peccare, declarando id quod propoſuerat. lex autem præteraduenit vt abũdaret peccatum. *Scimus enim.* Coniunctio enim ad reddendã rationem vtriſque refertur, ſcilicet quòd lex eſt bona, & quòd peccatum (hoc eſt inferior pars animi ad peccandũ prona) eſt quod ſeducit & occidit. Quod autẽ dicit ſcimus, in perſona ſapientum dicit. *Quia.* pro quòd, *lex ſpiritalis eſt.* Lex Moyſi lex ſpiritualis dicitur, quia eſt regulatiua ſpiritus: hoc eſt ſuperioris partis hominis. ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis. *Ego autem carnalis ſum.* Contra ſpiritualitatem legis, è regione diſtinguit ſe carnalem: vt intelligamus quòd quemadmodum lex tẽdit ad id quod eſt ſpiritus, ita ego tendo ad id quod eſt carnis. Et ne ſit quæſtio quo ſenſu Paulus vtitur ſe, quum dicit ego autem carnalis ſum, ſubiungit, *Venundatus.* pro, venditus, *ſub peccatũ.* vt hinc intelligamus quòd vtitur ſe ex illa parte qua venditus eſt ſub peccatum: hoc eſt qua ſeruus eſt peccati. Eſt itaque ſenſus quòd ego ſecundum inferiorẽ animi partem carnalis ſum, ad ea quæ carnis ſunt tendo. Secundũ enim hanc partẽ animi homo velit nolit ſeruus eſt peccati, homo quantumcũque iuſtus. & ſecundũ eam dicitur fomes peccati. Dicit autem venditus: vt intelligamus hominem non eſſe conditũ in ſeruitute peccati, ſed eſſe venditum in ſeruũ peccati. A quo autẽ fuerit vẽditus, non explicat: quoniã conſtat hominẽ vendidiſſe ſeipſum viliſsimo pretio concupiti delectabilis in primis parentibus. Qui enim facit peccatum, eo ipſo ſe conſtituit ſeruũ peccati, quod eſt vendi ſub peccatũ, referendo ad pretium concupiti delectabilis ſeu vtilis propter quod homo peccat. *Quod enim operor nõ intelligo.* Probaturus ſigillatim tria præmiſſa præponit tanquã baſim omnium conditiones hominis iuſti: penes hoc quòd non eſt ſimplex ſed compoſitus ex duobus principiis: mente. ſ. & carne, ſpiritu & peccato, hoc eſt fomite. Quocirca coniunctio enim omnium fundamentum afferri ſignificat, in duabus conditionibus teſtantibus hominem eſſe tanquam duos, ſcilicet operari præter intellectum & inobedientiam ac contrarietatem operis ad voluntatem. Dicendo enim, quod enim operor non intelligo, ſe operari ſine imperio intellectus aperit: & dicendo non enim quod volo ago, inobedientẽ ſe ſibi volenti deſcribit: & dicendo ſed quòd odi malum hoc facio, contrariũ ſe ſibi odienti ſeu volenti teſtatur. Sapienter autẽ Paulus ex actibus docet principia interna, & ex eo quòd præter intellectum & prçter ac contra volitiones homo multa operatur,

mon

monſtrat hominē conſtare ex contra ſeſe pugnantibus. ¶ Et nihilominus hac eadem particula textus vtitur Paulus ad probandum illam particulā, ego autē carnalis ſum. hoc enim probat ex hoc quòd operatur præter intellectū. Rationalis ſiquidē hominis quatenus rationalis eſt, operatio eſt per intellectū. & propterea ex hoc ipſo quòd non intelligo id quod operor, ex hoc ipſo quòd operor abſque imperio intellectus, experior me eſſe carnalem. Nec indiget probatione nos operari abſq; imperio intellectus: quoniam experimur in nobis multas appetitiones animi, multáſq; cogitationes abſque imperio intellectus prouenientes ex inclinationib' animi ad propria delectabilia. hoc eſt enim eſſe carnalē. Attamen Paulus probat ſubiungēs, *Non enim quod volo bonū hoc ago.* Superfluit bonum. Manifeſtat ſe operari præter intellectum, ex hoc quod non operatur ſecundū voluntatē. intellectus enim mediāte voluntate imperat. *Sed quod odi malū illud facio.* Superfluit malum. Ex vtroque actu (ſcilicet velle & nolle) manifeſtat quæ experimur quotidie in nobis: dū ſenſualitas & nō facit quod volumus & facit quod nolumus, variis appetitionibus. *Si autē quod nolo illud facio.* Ex hoc vltimo dicto (hoc eſt ex contrarietate operis ad velle) poſtquam probauit ſe carnalē, probat quòd lex eſt ſpiritalis. Et ſcito quòd vis medij termini conſiſtit in contrarietate voluntatis ad opus: ſed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur, ſi autem quod nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio ſecundum carnem, manifeſtè ſequitur quòd voluntas mea concors eſt legi: quæ etiam prohibet id quod facio ego carnalis. Et propterea optimè infertur *Cōſentio legi quoniam.* pro, quòd, *bona eſt.* Nota autem progreſſus. Nō dicit conſentit voluntas, ſed conſentio. poſtquā enim ſeipſum diſtinxit in contrarios (ſcilicet ſe intelligentē ac volentē, & ſe operantem) intendit locare ſe ſimpliciter & abſolutè in loco ſui intelligentis & volentis, & excludere ſe ſimpliciter & abſolutè à loco ſui operantis, attribuendo locum illum non ſibi, ſed peccato in carne habitanti. Ita quòd vbi hactenus tanquā confundēs ſe, vſus eſt ſe vtrinque, modo diſtinguens, ordinans, & reſoluens in propria principia, vtitur ſe ſecundum id quod eſt, & non ſecundū id quo æger eſt: quod non eſt eſſe, ſed priuatio, ſed morbus, ſed peccatum. & propterea dicit cōſentio ego ſimplicter & abſolute. ¶ Vbi & alterū nō minoris artis aduerte quòd vbi ſuperius ſe cōtra legem locauerat, dicendo lex ſpiritalis eſt, ego verò carnalis ſum, modo ex parte legis ſe locat dicēdo conſentio legi quòd bona eſt. Simpliciter

 cites

aliter ſiquidē & abſolute homo ſecundum id quod eſt, conſentit legi, atteſtatur ꝙ lex eſt bona, dum vult contrarium eius quod caro infecta operatur: quoniā ſicut hoc velle eſt bonum, ita lex habens idem velle eſt bona. Ita quòd ab intimis mentis & voluntatis teſtimoniū perhibemus ꝙ lex eſt bona. *Nunc autem iam nō ego operor illud.* Vbi ꝓbauit quòd lex eſt bona, vbi locauit ſe ex parte legis, ne etiā locares ipſum quoque abſolute ex parte carnis, ſeparat ſe abſolute à loco ſeu parte carnis ſeu ſui operantis. Dicendo nunc autē, tempus iuſtificati hominis ſignificat nunc: & pronomen ego demonſtrat ſe non ſecundū quid (vt ſuperius demonſtrauit, quū dixit ego carnalis ſum) ſed ſimpliciter & abſolute, ſecundum id quod eſt, & propterea vere dicit quòd non ego operor illud inuoluntariū. *Sed quod inhabitat in me peccatum.* Ecce operans opus præter intellectum & voluntatem, non ſum ego cauſa inuoluntarij operis, ſed peccatum habitās in me. Appellatur peccatum habitans, pronitas inferioris partis animi ad peccatū, quæ peccatū dicitur & eſt, quia eſt pars originalis peccati, quæ remanet etiam in baptizatis & iuſtis ac ſanctis viris. Quæ etſi naturalis eſt, pro quanto natura ſenſitiua naturaliter tendit ad bonū ſenſibile (quod frequenter cōtrariatur bono rationali) eſt tamen peccati originalis pars, pro quanto deſtituta eſt fræno originalis iuſtitiæ: ex hac enim priuatione voluntaria voluntate primi parentis, habet rationē peccati: & remanet in baptizatis & iuſtis ſub ratione effectus inflicti & pœnæ peccati originalis, ſicut & mortalem eſſe. Nec deſinit appellari peccatum, vel quia eſt cauſa peccati, vel potius quia eſt ex peccato: ſicut litera manu mea ſcripta, vſitato vocabulo appellatur manus mea: dicētibus omnibus de litera, iſta eſt manus illius. Et dicitur inhabitās, quia iſta deſtitutio per modum nō hoſpitantis, ſed habitātis manet & perſeuerat in nobis cōtinue. *Scio enim.* & certa ſcientia & experimento. Probat quod immediate ante dixerat. ſ. quòd peccatū habitās in me operatur inuolūtariū. *Quia*, pro, quòd, *non inhabitat in me* (hoc eſt in carne mea) *bonū.* Ex hoc ꝙ bonū gratiæ habitans in ſpiritu non habitat in carne, probat ꝙ peccatū habitans in carne, operatur huiuſmodi inuoluntaria. Bonum ſiquidem gratiæ diuinę per baptiſmum inhabitat in ſuperiori parte hominis: non autem in inferiore animi parte quæ appellatur caro. Et propterea veriſsime dicit ſe ſcire & experiri quòd in ſe, hoc eſt in carne ſua, non habitat bonum gratiæ. Vbi clare vides quod exponit, ſe carnalem reiiciendo in carnē & excel-

cludendo à ſe abſolutè ſe carnalem, & ex hoc ꝙ bonum gratiæ diuinæ non reformat carnē ſicut reformat mentem,relinquitur caro deordinata,relinquitur fomes peccati. *Nā velle adiacet mihi.*Probat hoc vltimo dictum(ſcilicet quòd bonum non habitat in carne mea, ſed in mente mea) ex hoc quòd velle adiacet mihi: hoc eſt facultas volendi bonum eſt in me iuſtificato. *Perficere autem bonum non inuenio.* hoc eſt facultatem exequēdi bonum ſpectans ad partē inferiorem, non inuenio. Hoc eſt enim quod ſub aliis verbis Chriſtus dixit, Spiritus quidē promptus eſt, caro autem infirma.Et quòd hoc ſit verum,probat ab actionibus, vtendo ſuperius dictis. *Non enim quod volo bonum hoc facio, ſed quod nolo malum hoc ago.* Superius hanc inobedientiam & hanc contrarietatem explicauerat ſine bono & malo:modo applicat inobedientiā ad bonum, & contrarietatem ad malum: quoniā ex his euidenter patet quòd quanuis velle bonum & nolle malū ſit in facultate mea, perficere tamen bonum, & cauere malum non inuenio in carne executiua: hoc eſt, in parte inferiori animi:Inuenitur enim inobediens quum volo bonum,& contraria (vtpote faciens malum)quum nolo malum.*Si autem quod nolo illud facio.*Reſumendo vltimo dictū arguit ad concludendum ſcilicet ꝙ non ego,ſed inhabitās in me peccatum operatur malum inuoluntarium. Et optime ex cōtrarietate facti ad nolle, infert, *Iam non ego operor illud,ſed quod habitat in me peccatum.* Ex eo nanque quòd ego nolo malū aliquid,ſequitur quòd ego non operor illud: ex eo verò quòd illud malū facio, hoc eſt exequor ſecundùm partem inferiorē, ſequitur quòd habitās in me peccatum, operatur malū illud. ¶ Recole hic ꝙ ex hacmet propoſitione, ex hacmet contrarietate(ſignificata dicendo,ſi autem quod nolo illud facio)paulo ſuperius intulit, conſentio legi quòd bona eſt:& modo infert quòd ego non operor malum, ſed habitās in me peccatū: contrarietas enim iſta ex parte ſuperiori infert & concordiam legi & negationem operādi malum:ex parte verò inferiori infert quòd peccatū habitans in me eſt id quod operatur malum quod nolo.*Inuenio igitur legem volēti mihi facere bonū.* Nō ſatis fuerat ex cōditionibus iuſtificati hoīs declarare legem eſſe bonam, ſed oportebat ex eiſdem declarare legem eſſe ſpiritualē: quum hoc propoſitū fuerit. Et propterea modo infert ex eiſdē conditionibus cōtrariis ſpūalitatē ſimul & neceſsitatē legis.Spūalitatem quidem inferendo:inuenio igitur legē mihi volenti facere bonū.Iam enim patet ex ſuperioribus ꝙ ego volens

facere bonũ, ſum ego ſecundum ſpiritum. Et propterea ex hoc ipſo quòd mihi volẽti facere bonũ inuenio legem, apparet quòd lex eſt ſpiritualis: alioquin inuenirem legẽ contra me volentem facere bonũ, ſed non inuenio legem contra me, ſed mihi volenti facere bonum, hoc eſt ſpirituali. igitur lex ſpiritualis eſt, vtilis eſt mihi ſpirituali. Neceſsitatem autem ſubiungendo, *Quoniam mihi malum adiacet*. Ideo inuenio legem vtilem mihi ſpirituali, quia malum mihi adiacet: neceſsitas ſiquidem legis eſt ex parte mali mihi adiacẽtis. Si enim bonũ gratiæ eſſet in vtraque parte iuſtificati hominis, inueniret quidem homo ſpiritualis legem vtilem, ſed non neceſſariã ex parte cõtrarietatis in homine: ſed ex eo ꝙ malum adiacet etiã iuſtificato, lex inuenitur tanquam frænum, ad cohibendum pronitatem ad peccandum. *Condelector enim legi Dei ſecundum interiorem hominem*. Rationem reddendo vtriuſq; vltimo dicti, progreditur ad declarandũ quod reliquũ erat. ſ. venditus ſub peccatum, declaratis duobus prioribus, ſcilicet lex ſpiritualis eſt, & ego carnalis ſum. Quòd enim verum ſit, inuenio legem mihi volenti bonum facere, hinc patet quia condelector legi Dei ſecundũ interiorem hominem, hoc eſt ſecundum mentem, ſecundum ſpiritum. Et appellauit ſuperiorẽ partẽ animi interiorem hominem, eo quòd operationes ſuas perficit intus: in ſeipſa ſcilicet abſq; organis corporeis. intellectus enim & voluntas ſupereminent ſeparati ab vniuerſo corpore. Et per oppoſitũ exterior homo vocaretur homo ſecundum partes ſenſitiuas, tam interiores, quàm exteriores, eo quòd carnalibus officiis immerſæ ſunt. *Video autem aliam legem in membris meis*. Ecce partes exterioris hominis, ecce ex quibus componitur exterior homo, ſcilicet membra carnalia, tam interna quàm externa. *Repugnantem legi mentis meæ*. Lex Dei & lex mentis meæ ſunt concordes. nam per legem mentis meæ intelligit naturalem legem inditam mẽti: lex autẽ in membris, eſt ipſa ordinatio affectuum carnalium ad delectabilia & vtilia ſecundũ ſenſum. huiuſmodi enim inclinatio lex nominatur, quia eſt tanquam lex naturalis partis ſenſitiuæ quatenus ſenſitiua eſt. Repugnat autem hæc lex legi mentis: quia inclinatio partis ſenſitiuæ tendit ad bonum vtile ac delectabile ſecũdũ ſenſum. inclinatio autẽ mentis & ſpiritus tendit ad bonũ ſecundum rectã rationẽ & ſpirituale. Conſtat autẽ ꝙ hæc duo bona ſæpe ſibiinuicem aduerſantur: vt experientia teſtatur. Et propterea veriſsimè dicit Paulus quanuis iuſtificatus & ſanctus, video aliam legem in mẽbris meis repugnantem

gnantem legi mentis meę. *Et captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis.* Ecce quod dixerat venditus ſub peccatũ. Conſiderare libet quod quemadmodũ ex parte animi ſuperiore meminit duarum legum (ſcilicet legis Dei, & legis mentis meæ) ita ex parte quoq; inferiori meminit duarum legum, ſcilicet legis membrorũ meorum, & legis peccati, vt lex carnis è regione legis mentis, & lex peccati è regione legis Dei locetur. Et ſicut lex mẽtis ſubdit hominẽ legi Dei, ita lex carnis ſubdit hominẽ legi peccati. Et quãuis tam lex carnis quàm lex peccati ſit in mẽbris meis, vt Paulus clarè dicit, differunt tamen in hoc, quòd lex carnis & naturalis, eſt inclinatio naturalis virium inferiorum ad propria bona: lex verò peccati eſt pœna peccati originalis. & eſt deordinatio earundem virium derelicta ex perditione iuſtitiæ originalis. Diſtinguuntur ergo lex carnis & lex peccati nõ materialiter nõ ſubiecto, ſed formaliter & penes principia: quia illa à natura, iſta à peccato, illa inclinatio eſt, hæc priuatio: vnde & illa captiuũ me reddit ſub iſta, vt Paulus dicit. Et verè: quia inclinatio naturalis partis ſenſitiuæ in bonũ delectabile ſecundum ſenſum, reddit me captiuum ſub peccato. Scrutare modũ quo peccauerunt primi parentes, & videbis quòd nos peccamus ſicut & illi, quos naturalis inclinatio ad delectabile bonũ duxit in ſeruitutem peccati. Cõuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanquam lex à peccato edita ad peccandum ducit: illo tamen modo quo priuatio fræni ducit, ſcilicet licentiando ſeu remouendo prohibens. Senſualis itaq; inclinatio captiuum reddit hominem iuſtũ ſub lege peccati, dum inuitũ malis appetitionibus ſubiicit in primis motibus inuoluntariis. *Infelix ego homo.* Hinc apparet clarius quòd in perſona iuſtificati hominis locutus eſt: nam affectus huiuſmodi ſuſpirantis ægrè ferẽdo ſtatum carnis, manifeſtè affectus eſt nõ ſolum iuſtificati ſed ſancti viri, miſerum ſe profitentis ratione affectuum carnalium, & ſuſpirantis pro liberatione. Vnde & dicit, *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* In textu Græco pronomen huius anceps eſt ad corpus vel mortis. Ita quòd poteſt legi de corpore mortis hoc: vt ſignificetur hoc corpus eſſe corpus mortis. Et poteſt legi de corpore mortis huius: ſignificando ꝙ non ſuſpirat vt liberetur à corpore abſolutè, ſed à corpore mortis huius: hoc eſt à corpore quatenus eſt miniſtrans mortem hanc: eſt enim nonnulla mors pati huiuſmodi ſenſuales motus. Et eſt ſenſus, ex quo donũ gratiæ Chriſti non me liberat ab hac carnis conditione mortifera,

quis

quis me ab illa liberabit? quaſi dicat nullus. Et verum dicit pro ſtatu præſentis vitæ,propter quod dicit me iuſtificatum, de quo loquitur. *Gratia Dei*.pro,gratias ago Deo. *per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.* Non ſignificatur gratia Dei liberãs, ſed gratiarum actio,ne parui pendentis iuſtificatum ſtatum ſuum propter miſeriam carnis, & deſperati voce dictum intelligeres,infœlix ego homo quis me liberabit,ſubiũgit gratiarũ actiones deo per Ieſum,vt ex hoc quòd gratias agit deo per Ieſum, intelligamus beneficiũ eſſe vocem hãc:intelligamus beneficiũ Dei per Ieſum Chriſtum collatum eſſe vocem dictam. Et vere beneficium magnum eſt,quòd homo iuſtificatus non ſolum cognoſcit,ſed æſtimat quod carnis in ſe videt, vt miſeriam,& æſtuat deſiderio rei communiter impoſsibilis,nõ ſimpliciter,ſed in hac vita.Huiuſmodi enim velleitas accẽſa vt homo totus ſeruiat deo meritoria eſt:& vtilis eſt ad magis ac magis recedendũ à ſeruitute carnis. Eſt itaque ſenſus,quanuis ex parte carnis miſerũ & nõ liberandum in hac vita cognoſcã me, de hoc tamen ipſo quòd æſtimo hanc miſeriam & æſtuo deſiderio libertatis,gratias ago deo per Ieſum Chriſtum:quia hoc eſt beneficium collatũ mihi ex dono gratię Ieſu Chriſti reformantis mẽtem meam.ideo gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum quia ipſe mediator eſt:vtpote per quẽ conſecutus hoc mentis beneficium ſum. *Igitur egoipſe mẽte ſeruio legi Dei,carne autem legi peccati.* Concluſio iſta confinium eſt præcedentium & ſubſequentium.Tranſire ſiquidẽ hinc incipit Paulus ad monſtrandum donum pacis quod iuſtificati per Chriſtũ habent ad deum,extendi ad liberandum à lege peccati:extendi autem per voluntarium vſum legis ſpiritus. Ita ꝙ vbi hactenus declarauit donum Chriſti nõ liberare iuſtificatos à carne,nobis inuitis operante motus præter intellectum,modo conſequenter intẽdit docere quod donum Chriſti in iuſtificatis efficit in carne,voluntario interueniente vſu ipſius doni.Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus: dicendo ꝙ ex dictis ſequitur in me iuſtificato eſſe duo principia inclinatiua ad cõtraria, mentem ſcilicet & carnem.ac per hoc ego iuſtificatus,mente inclinor ad ſeruiendũ voluntarie legi Dei, carne autẽ inclinor ad ſeruiendũ voluntarie legi peccati, & vtrunque clarum eſt. ¶ Crediderimque ego hanc particulam aptius iungi & effici principium capituli ſequentis quàm finem præcedentis,quoniam materiam ſequens inchoat.

CAPVT VIII.

Nihil

NIhil ergo nunc eſt damnationis. Quum in antedictis docuiſſet iuſtificatos per donum Chriſti non carere malo carnis pugnantis aduerſus ſpiritum, ne donum Chriſti putares imperfectum vt donum legis antiquæ (eo quòd iuſtificatis in Chriſto & ſectantibus iuſtitiam legis diuinæ per Moyſen datæ, commune apparet mente ſeruire legi dei, carne autem legi peccati, commune eſt habere carnem & ſpiritum contra ſeinuicem pugnantes) ideo ſubiungit differentiam inter iuſtificatos in Chriſto ambulantes ſecundum ſpiritum, & ſectantes legem dei ambulantes ſecundum legem. Et conſiſtit differentia in hoc quòd in illis nihil cõmittitur damnabile propter donum Chriſti tam externum quàm internum: in iſtis committuntur multa damnabilia, propter impotentiam legis vigente carne: vtpote non conferente lege gratiam & nõ damnante peccatum in carne. Intẽdit itaque per nullam damnationẽ nullum actum quo meremur damnari: vt patet ex eo quòd non dicitur hoc de exiſtentibus in Ieſu Chriſto, ſed ambulãtibus in Ieſu Chriſto ſecundum ſpiritum: qđ manifeſte ſonat exercitium operũ noſtrorum. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuum qui ſunt etiam apud iuſtificatos in Chriſto, vt intelligamus illos non eſſe materiam damnationis, vt intelligamus illos non contrariari exemptis ab omni condemnationis merito. primi enim motus nõ reddunt ſanctos viros damnabiles, tum ob eorũ imperfectionẽ, tum quia abſorbẽtur à copia ſanctarũ actionum continuarũ. Et dicit nunc vt intelligamus ꝙ de pręſentis vitæ ſtatu loquitur: ne intelligeres quòd ratione ſtatus futurę beatitudinis excludit omnẽ damnationẽ ab iſtis. *Iis qui ſunt.* Superfluit ſunt. *In Chriſto Ieſu, qui.* Superfluit qui. *Non ſecundũ carnem ambulant.* Deſunt tres dictiones. *Sed ſecundum ſpiritum.* Vnica eſt in textu Pauli oratio: ſed interpres diſtinxit in duas. Paulus eñ habet, iis qui in Chriſto Ieſu non ſecundum carnẽ ambulant, ſed ſecũdum ſpiritum. quanuis ad ſenſum nõ interſit. Ne omnibus iuſtificatis in Chriſto cõmunem intelligeres exemptionem ab omni damnatione, explicauit quibus illa cõuenit: vt intelligamus hanc exemptionẽ non ſeruari cũ operibus quibuſlibet, ſed cum cõtinuo progreſſu non ſecundum carnales affectus ſed ſecundum ſpiritus inclinationem: & hoc in Chriſto Ieſu. Et dixit in Chriſto Ieſu, ad differentiam ſectatorũ legis diuinæ ſecluſo Ieſu. Et dicit ambulãt, vt continuũ vitæ rectæ non ſtatũ ſed progreſſum excluſa negligentia ac deſidia ſignificet: ad differentiam Chriſtianorum, qui ab omni

omni damnatione exemptos parum curant ſe ſeruare. Et adiungit negationem operum carnalium ad confutationem hæreſcorum ambulantium ſecūdum ſpiritum ſimul & carnē, dum opera carnalia perficiunt ſub prætextu ſpiritus. Et adiungit negationi operum carnalium opera ſecundum ſpiritum, ad excitationē tepentium, quibus magnū videtur quod abſtinent à proſecutione carnalium: vt intelligamus non ſufficere ad euitandā omnē damnationem abſtinere à carnalibus, ſed oportere proficere in ſpiritualibus. *Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu.* Quinta eſt hæc lex inter nominatas hîc à Paulo. nam quatuor prænominatis (ſcilicet legi dei, legi mentis meæ, legi membrorum ſeu carnis, & legi peccati) modo ſuperadditur lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu. Et eſt ordo, Lex ſpiritus, non cuiuſcunque ſed ſpiritus vitæ, hoc eſt, ſpiritus vitalis, ſpiritus viuificantis, ſpiritus ferentis ſecum vitā, vitæ autem nō naturalis ſed vitæ in Chriſto Ieſu, vitę qua viuimus in fide, ſpe, dilectione, & imitatione Ieſu Chriſti. Et appoſuit hoc ad differentiam legis Dei per Moyſen, quam appellauerat legem ſpiritualem. Ac ſi apertius dixiſſet, quanuis vtraque ſit lex ſpiritus, iſta tamen de qua loquor, eſt lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, illa non: vtraque eſt ſpiritus ſancti vt actoris, vtraque eſt ſpiritus noſtri directiua, ſed hæc eſt ſpiritus ſancti quatenus eſt viuificator noſter in Ieſu Chriſto, quatenus habitando in nobis viuificat nos in Ieſu Chriſto. Et eſt iſta lex ordinatio, diſpoſitio, dominiumq; ſpiritus ſancti in nobis prouenięns ex ſpiritu ſancto viuificante nos in fide, ſpe, & dilectione Ieſu Chriſti. De qua ſiquidē ordinatione verificatur quod ſubditur. Vbi erudite lector cerne quàm propriè probat nihil damnabile committi ab ambulātibus in Chriſto ſecundū ſpiritum, ex efficacia legis ſpiritus viuificantis in Ieſu Chriſto. *Liberauit me à lege peccati.* Pronomen me demonſtrat ipſum in Chriſto ambulantem non ſecundum carnem ſed ſecundum ſpiritū. perſonam ſiquidem talium induit. Nō dicit liberauit me à corpore mortis huius: de quo ſuperius ſuſpirauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius? nā à corpore huius mortis nemo in præſenti vita liberatur, à peccati autē lege liberantur omnes baptizati ambulantes ſecūdum ſpiritum, dum abſoluuntur dominio peccati ſuper ipſos, ab obligatione cōformādi voluntarias ſuas operationes legi peccati. à quo vinculo non abſoluebat lex. Spiritus enim ſanctus viuificans nos in Ieſu Chriſto, ordinat ita intus animos noſtros vt tali auxilio fulti legem peccati nō ſequamur

mur,ob cuius doni priuationem ſectantes legem,ſibiipſis dereliĉti, velut ſubditi peccato fere coguntur conformare opera ſua voluntaria legi peccati. *Et carnis.* Non dicit liberauit à morte, ſed à lege mortis.quæ lex ipſo Paulo inferius exponente ex permanentia in morte.nam lex mortis,lex mortẽ ſequens,eſt mortuum perſeuerare mortuũ,eſt de morte nõ eſſe redditum ad vitam.Et ab hac lege liberati ſumus per ſpiritũ ſanĉtum habitantẽ in nobis:vt patet inferius.*Nam quod impoſsibile erat legi.*Multa more ſuo Paulus propoſuit in hac materia ambulantium ſecundum ſpiritũ in Chriſto Ieſu. & propterea more quoque ſuo intendẽs ſingula propoſita declarare, incipit à primo ſcilicet nihil damnationis eſt ambulantibus in Chriſto,&c.& direĉtè probat per Chriſtum effeĉtũ eſſe vt nihil damnabile incurramus: quod lex Moyſi efficere nequiuit.Et vt clarius hæc intelligantur, duo quantum ad propoſitũ ſpeĉtat,ſubordinata ſunt,quæ lex nequiuit efficere.Alterum eſt dominium ſpiritus ſuper carnẽ:alterum hinc conſequens,eſt perfeĉta preceptorum legis executio.Ratio autem quare lex neutrum horum potuit,ſubiungitur.*In quo infirmabatur per carnem.* hoc eſt in eo ꝙ impotens erat ratione ſtatus carnalis.lex enim Moyſi quanuis ſpiritualis eſſet (hoc eſt ad regulandum ſpiritũ hominis data à deo)quia tamen non adiuuabat intus per gratiã , lex erat infirma & imbecillis ob ſtatum carnalem hominum in quo relinquebat illos.ex hac enim legis imbecillitate clarè patet prouenire ꝙ lex nõ poterat efficere illa duo quæ explicauimus.*Deus filium ſuum mittẽs in ſimilitudine carnis peccati.*Diĉtio interpretata mittens,participium eſt præteriti tẽporis aĉtiuum, quo Latini carent,& propterea ad ſeruandum & participium & tempus,aliqui interpretes verterunt(& reĉtè) aĉtiuum in paſsiuum.legẽdo ſic,deus filio ſuo miſſo in ſimilitudine carnis peccati.Non dicit in ſimilitudine carnis:quia miſſus eſt in vera carne , & non in ſimilitudine carnis . ſed determinat qualitatẽ carnis de qua loquitur,adiungẽdo peccati:quia miſſus eſt non in vera carne peccati,hoc eſt ſubieĉta peccato , ſed in ſimilitudine carnis quæ ſubieĉta eſt peccato.Caro ſiquidẽ noſtra caro peccati eſt poſtquam Adam peccauit: filius autẽ dei miſſus eſt in carne ſimili carni noſtrę ſubieĉtę peccato,pro quanto miſſus eſt in carne paſsibili & mortali. per has enim cõditiones caro Chriſti in hac vita fuit ſimilis carnis peccati.nam caro ex peccato ſubieĉta eſt paſsionibus & morti:vt patet in principio Geneſ. *Et de peccato damnauit peccatum in carne,vt iuſtificatio legis impleretur*

pleretur in nobis. Aduerte in primis ꝙ nec in Græco nec in Latino apparet ordo literæ perfectus: niſi vtendo coniunctione, &, pro etiam, vel ſimili æquiualente cõiunctione. Appoſitam ſiquidem intelligimus coniunctionẽ ad ſignificandam ſequelam alterius beneficij: vt ſcilicet notemus deum non tantũ miſiſſe filiũ ſuum in ſimilitudine carnis peccati, ſed & de peccato damnaſſe peccatum in carne. Et nihilominus ſenſus remanet obſcurus. apparet autem penetrando cauſas proprias rerum, & reſoluẽdo effectus in proprias cauſas (vt tantum decet doctorem) quod quia dixerat legem imbecillem ob carnem ad iuſtificationẽ implendam, quæ impletur in ambulantibus in Chriſto, affert modo ex parte Chriſti efficaciam ſuper carnem, vt iuſtificatio legis impleatur in nobis ambulantibus in ipſo, &c. Et quum multis mediis hanc efficaciam potuiſſet monſtrare Paulus, elegit hanc viam: quoniam in hac explicatur propria cauſa ſubactæ carnis noſtræ à deo per Chriſtum, non via potentiæ, ſed iuſtitiæ. In hoc ipſo itaque ꝙ filius dei habuit in hac vita carnem ſimilem carni peccati, conſtat ꝙ filius dei veſtitus eſt peccato, ſeu perſonam induit peccatũ habentis, multo magis quàm indutus veſtes laruamq́ue Cæſaris induit perſonã Cæſaris: quanto caro paſsionibus mortiq́ue ſubiecta ſignum communiſsimum eſt hominis peccatum habentis. nec in aliquo fefellit niſi in Chriſto. Vnde quum dicitur de peccato, ſignificatur peccatum non inexiſtens, ſed indutum: eſt enim ſenſus & de peccato induto. Chriſtus enim nullũ vnquam habuit in ſeipſo peccatum, ſed induit peccatum aſſumendo ſimilitudinẽ carnis peccati. Et quemadmodũ reddendo ſingula ſingulis, Chriſtus morte ſua mortem noſtram deſtruxit, & vita ſua immortali vitam noſtram reparauit, ita peccato induto ex ſimilitudine carnis peccati damnauit peccatum in carne. hoc enim eſt effectus in proprias cauſas reſoluere. Et hinc habes ꝙ Paulus meminit miſsi in ſimilitudine carnis peccati, tum ad explicãdum modum quo Chriſtus induit peccatum, tum ad explicandum innocentem carnem Chriſti damnantem peccatum in carne noſtra. Aptiſsime ſiquidem peccatum in carne noſtra damnatur merito innocentis carnis indutæ peccatum: ſicut mors merito mortis. Intendit enim ꝙ ſicut Chriſtus ſua morte meruit deſtructionem mortis noſtræ, ita in hoc ꝙ voluntarie induit peccatũ in carne ſimili carni peccati, meruit damnationẽ peccati in carne noſtra. Nec interceſsit meritum tantummodo, conſequens aſſumptam carnem (prius enim aſſumpta eſt caro,

& deinde meritũ eſt voluntarium ſuſtinendi indumẽtum peccati in Chriſto iam homine)ſed interceſsit actio damnatiua:ſicut moriendo non ſolũ interfuit meritũ, ſed actio diuina deſtruens mortẽ.Propter quod Paulus attribuit damnationis actionẽ non Chriſto, ſed deo per Chriſti carnẽ indutam peccato.dicit enim ꝙ deus miſſo filio &c.damnauit peccatũ in carne: vt intelligamus diuinam actionẽ damno afficientẽ peccatũ in carne noſtra, & ex tali carne filij ſui,& ex merito induti peccati.Nec dixit extinxit ſed damnauit peccatũ in carne: quia loquitur reſpectu noſtri,qui ambulamus per ſpiritũ &c. in carne ſiquidẽ noſtra dum hic ſumus,non eſt penitus per Chriſtũ extinctum peccatũ (nam remanet fomes) ſed eſt damnatũ, eſt addictũ damno: damnari enim eſt iudicialiter addici dãno:& peccatũ in carne noſtra(hoc eſt in baptizatis oĩbus) ex iuſtitia innocentis carnis Chriſti ſub iniuria peccati induti damnatũ eſt,addictum eſt extinctioni:ſed extinctio nõ perficitur in hac vita : ſed ſatis eſt ꝙ interim ſubiectum & affectum eſt damno diminutionis tali ac tanto vt iuſtificatio legis impleretur in nobis ambulãtibus. Et nõ dicit vt iuſtificatio impleretur in nobis, ſed vt iuſtificatio legis,proculdubio Moſaicæ.vt intelligamus ꝙ de iuſtificatione(hoc eſt perfecta executione legis)loquitur:quam lex obſtante carnis peccato indẽnato & vigente nõ poterat perficere. ¶ Et ꝙ de iſta iuſtificatione ſit ſermo,patet ex eo ꝙ ſubdit hanc iuſtificationem nõ adimpleri in omnibus baptizatis, ſed in ambulantibus ſecundũ ſpiritũ.Hinc enim duo habentur,& de qua iuſtificatione loquitur,ſcilicet quæ ambulantibus in Chriſto ſecundũ ſpiritum propria eſt:quæ eſt perfecte adimplere præcepta legis,proculdubio quo ad moralia.& modus quo damnatio facta peccati per Chriſtum ſortitur hunc effectũ,perducitur ad hunc finẽ qui eſt iuſtificationẽ legis impleri in nobis. habetur enim hinc ꝙ modus eſt, ꝙ mediante lege ſpiritus ambulatio fit. Ita ꝙ dãnatum eſt peccatum in carne noſtra per meritũ Chriſti, dum dãno extinctionis addictũ eſt & ſubiectus fomes,ita vt in ambulantibus ſecundum ſpiritũ impleatur legis iuſtificatio, quod cõſtat fieri per donum internæ gratiæ per Chriſtũ habitæ. Ita ꝙ cõcurrere ſignificantur duo dona Chriſti,alterũ ex parte carnis,qđ principaliter in hac ratione intẽdit, ſcilicet ꝙ peccato induto in carne ſimili damnatũ eſt peccatũ in carne noſtra,alterũ ex parte ſpiritus tanquã modus perducẽdi donũ carnis ad talẽ effectũ : quę eſt plena legis iuſtificatio. ¶ Declarata itaque materia , collige ſenſum.

Patefacit Paulus ꝙ ambulantes in Chriſto ſecundum ſpiritum, nihil cõmittunt damnabile, quemadmodũ ambulantes ſecundum ſpiritum in lege, cõmittebant aliquid damnabile: quia plena adimpletio legis quam lex propter ſtatum carnalem efficere nequibat, efficitur in ambulantibus in Chriſto ſecundum ſpiritum. Efficitur autẽ hoc modo: quia ſtatum carnalẽ quẽ lex tollere nõ poterat, deus abſtulit in nobis, miſſo filio ſuo in ſimilitudine carnis peccati: ac per hoc de peccato induto damnauit, iuſtè addixit damno extinctionis & affecit damno diminutionis peccatum in carne noſtra, quòd faciebat ſtatum carnalẽ, vt ſic iuſtificatio legis impleretur in nobis: hoc eſt vt facultatem etiam ex parte carnis minus impedientis haberemus implendi iuſtificatiões legis, & ſic nulli in nobis damnationi locũ relinqueremus, quãuis primi motus inſurgant. *Qui non ſecundum carnem ambulamus ſed ſecundum ſpiritum.* Explicat quos demonſtrat pronomen nobis: vt explicitè concludat intentum quod propoſuerat. *Qui enim ſecundum carnem ſunt.* Declarat differentiam ambulantium ſecundum carnẽ ab ambulantibus ſecũdum ſpiritũ, vt notitiam terminorũ quibus vtitur explicet. Vnde quum dicitur qui ſecundum carnem ſunt, & ſimiliter quum ſubditur, qui ſecũdum ſpiritum ſunt, non eſt ſermo de eſſe ſubſtantiali, ſed de eſſe morali. nam ſenſus eſt, qui animum habent diſpoſitum ſecundum carnem: & ſimiliter qui animum habẽt diſpoſitum ſecundum ſpiritum. *Quæ carnis ſunt, ſapiunt.* Dictio interpretata ſapiunt, à qua deriuatur nomen verbale quod inferius interpretatur modo ſapientia, modo prudẽtia, propriè ſignificat aliquid ſub genere cognitionis, cui nulla Latina dictio apparet reſpondens. Et quoniã vtuntur ea ad ſignificandũ adiunctum affectũ animi, ideo nulla occurrit propinquior interpretatio quàm cura & curare. vt ſenſus ſit, quæ carnis ſunt curant. ¶ Et ſimiliter quum ſubiungitur quæ ſunt ſpiritus ſentiunt, adimẽdum eſt ſentiunt: quia in textu Gręco nullum verbum habetur: ſed ſubintelligitur idem verbũ. Cura enim actus eſt intellectus adiunctus animi affectui. Et veriſsima eſt differentia ꝙ diſpoſiti in animo ſecundũ carnem, vacant curæ ſpectantium ad carnẽ, vtilium ac delectabiliũ: diſpoſiti autẽ in animo ſecundum ſpiritũ, vacant curæ ſpectantium ad ſpiritum: honeſtorũ ſcilicet & vtilium ac delectabiliũ ad ſpiritum. *Qui verò ſecundum ſpiritum ſunt, quæ ſunt ſpiritus ſentiunt Nam prudentia carnis, mors eſt.* hoc eſt mortem infert animæ, & damnationis æternæ. Scito quòd prudẽtiæ nomen propinquum eſt dictioni

ctioni Græcæ prædictæ, & conſonat ſenſui intento. nam ad intellectum ſpectat ex affectu ad finem. vnde prudentia carnis eſt ratio hominis affecti ad carnem vt finem. qui enim finem habet carnem, cogitat, ratiocinatur, conſulit, iudicat, præcipit relatiue ad carnem. Et ſimile eſt proportionaliter de prudentia ſpiritus. *Prudentia autem ſpiritus, vita & pax.* Rationem reddit congruentis actionis. Ex eo enim quòd cura ſeu prudentia carnis mortifera eſt, habetur quòd congruit diſpoſitis in animo carnaliter. caro ſiquidem ipſa mortifera eſt. Et ſimiliter ex eo quòd cura ſeu prudentia ſpiritus infert vitam animæ & pacem animæ, habetur quòd congruit habentibus animum ſpiritualem. nam ipſe ſpiritus, vitæ & pacis parens eſt. *Quoniam ſapientia.* pro, cura, ſeu prudentia. *Carnis inimica eſt deo.* pro, inimicitia eſt in deum. Vt intelligamus curam carnis non eſſe actum naturæ qui poteſt bene & male fieri, ſed eſſe peccatum quod non poteſt bene fieri, dixit quòd eſt inimicitia in deum. *Legi enim dei non eſt ſubiecta.* Ecce manifeſta inimicitiæ ratio. Non dicit, deo non eſt ſubiecta (quoniam etiam peccata ſubduntur dei poteſtati) ſed legi dei negat eſſe ſubiectam: vtpote formam legis non ſuſpicientem. *Nec enim poteſt.* Ne putares quòd quandoque ſubiiceretur legi dei, excludit hoc poſſe. impoſsibile ſiquidem eſt vt coeant forma legis & peccatum. *Qui autem in carne ſunt.* Subiungit habentes prudentiam carnis, eſſe carnales ſecundum animum: vt patefaceret quòd non ſolùm ipſa cura carnis, ſed etiam ipſi carnales inimici ſunt deo. *Deo placere non poſſunt.* Hoc non eſt intelligendum ſicut de cura carnis, ſed intelligendum eſt formaliter: hoc eſt quatenus ſunt in tali ſtatu carnali ſecundum animum. ſic enim deo placere non poſſunt. Cum quo tamen ſtat quòd per diuinam gratiam poſſunt mutari de eſſe ſecundũ carnem, hoc eſt de diſpoſitione carnali animi. & ſic poſſunt placere deo. *Vos autem in carne non eſtis, ſed in ſpiritu.* Hinc clarè apparet non loqui Paulum de eſſe in carne ſecundum ſubſtantiam. nam conſtat Romanos quibus ſcribebat, fuiſſe tunc in carne ſecundum ſubſtantiam, & tamen dicit eis, vos autem in carne non eſtis. hoc eſt non eſtis ſecundum animum carnales, ſed ſpirituales. Et ſimili ratione dicit vos, qua hactenus dixerat nos, dicendo vt impleretur in nobis qui non ſecundum carnem ambulamus, &c. Loquendo ſiquidem modo in prima perſona, & modo in ſecunda, ſignificat communem eſſe hãc diſpoſitionem etiam aliis non apoſtolis. Quanuis etiam ex induſtria hoc dixerit, vt

ex ſeipſis intelligerent Romani qui qualeſque ſunt quos appellauit eſſe ſecundum ſpiritum:ne putarent altius quid latere ſub hac appellatione.*Si tamen.*Poſtquam Paulus declarauit duo eorum quæ in principio capituli propoſuit (ſcilicet nihil damnationis eſt,& ambulātes ſecundum ſpiritum, non ſecundum carnem) modo declarat tertium,ſcilicet lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu. Declarat autem hoc, ſimul rationem reddendo quare ipſi Romani ſunt in ſpiritu, & non in carne. Et rationem reddit ſub conditione, dicendo ſi tamen: vt intelligant Romani quòd ad non eſſe in carne, ſed in ſpiritu, non ſufficit fuiſſe baptizatos, (quales omnes ipſi erant) ſed exigitur quòd perſeueret ſpiritus ſanctus. Et propterea vtendo verbo præſentis temporis & vocabulo inhabitationis vtitur ſubdendo, *Spiritus dei habitat in vobis.*Dicendo ſpiritus dei,aperit quòd quum dicit lex ſpiritus, ſermo fuit de ſpiritu dei habitante, non hoſpitante in animis hominum. Et propterea dicit habitat. Niſi enim per modum habitantis quieſcat in animo, efficacem legem in homine non ſortitur: ac per hoc non habet locum lex ſpiritus.*Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet,hic non eſt eius.*Particula illa,lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu,declaranda erat non ſolum quo ad ſpiritum, ſed etiam quo ad vitam in Chriſto Ieſu. Et propterea ad eius declarationem ſubiungit quòd vita in Chriſto Ieſu,eſt per habere ſpiritum Chriſti: vt intelligamus eundem eſſe ſpiritum dei, & ſpiritum Chriſti, nec haberi ſpiritum dei niſi habeatur ſpiritus Chriſti:hoc eſt quòd nunquam ſpiritus dei habitat in nobis, niſi iungat nos Chriſto. Vnde pronomen eius demonſtrat ſpiritum dei. Eſt enim ſenſus quòd ſi quis ſpiritum Chriſti non habet,hic non eſt ſpiritus dei, vt templum in quo habitat ſpiritus dei.Et iuxta hunc ſenſum directe habetur quòd ſpiritus ſanctus habitans in hominibus,eſt ſpiritus vitę in Chriſto Ieſu:quoniam eſt ſpiritus Chriſti in nobis: ac per hoc iungit homines Chriſto, proculdubio ſecundum animam: ſecundum credere, ſperare, diligere,imitari,&c. Dicitur autem & eſt ſpiritus ſanctus ſpiritus dei: quia à deo deus eſt, & ad deum nos inſpirat, mouet ac impellit habitans in nobis: ſpiritus autem Chriſti, quia & à Chriſto ratione diuinæ naturæ eſt, & Chriſti merito ab ipſo eſt nobis datus,& ad Chriſtum inſpirat, mouet, ac impellit illos in quibus habitat. *Si autem Chriſtus in vobis eſt.* Declarat illud aliud propoſitum (ſcilicet liberauit me à lege peccati) continuando ſenſus conſequenter ſe habentes. Et pro eodem vtitur Chriſtus

in vobis eſt, & ſpiritus Chriſti in vobis eſt: quoniam de eſſe in animo eſt ſermo: in quo idem eſt eſſe CHRISTVM, & eſſe ſpiritum CHRISTI. Nam Chriſtus habitat in animo per eandem fidem, ſpem, & charitatem: & ſimiliter ſpiritus ſanctus qui eſt dei & CHRISTI, habitat in nobis per eandem fidem, ſpem, & charitatem. *Corpus quidem mortuum eſt propter peccatum.* Breuitati ſtudens Paulus, ſimiles nos CHRISTO deſcribit ex Chriſto inhabitante in nobis: vt quemadmodum CHRISTVS habuit corpus mortale & ſpiritum viuum, ita corpus noſtrum eſt mortuum, hoc eſt mortale, ſpiritus vero viuus. Sed diſsimilitudo eſt penes cauſam: quòd corpus noſtrum eſt mortuum propter peccatum proprium. peccatum enim originale eſt commune peccatum omnium hominum, excepto Chriſto. *Spiritus verò viuit.* pro, vita, *propter iuſtificationem.* pro, iuſtitiam. Et hic quoque eſt diſsimilitudo penes cauſam: quia vita ſpiritus Chriſti non pendet à iuſtitia, ſed ab initio beata fuit: vita verò ſpiritus eorum in quibus habitat CHRISTVS, eſt propter iuſtitiam CHRISTI, qua ſatisfecit deo ſoluendo pretium redemptionis humanæ. propter illam enim iuſtitiam extrinſece & per participationem eius intrinſece eſt vita eorum in quibus habitat CHRISTVS. Et hoc eſt liberatos hos eſſe à lege peccati: vt ſuperius declaratum eſt. ¶ Sed pro litera aduerte quòd ſpiritus eſt nominatiuus, quum dicitur ſpiritus vero vita. & ſubintelligitur eſt. Et verificatur de ſpiritu noſtro in actu: hoc eſt actualiter operante. ſpiritus quidem noſter credens, ſperans, diligens, prudens, eſt vita gratiæ, propter iuſtitiam CHRISTI participatam ex habitatione CHRISTI in nobis. *Quod ſi ſpiritus eius.* Declarat particulam vltimo propoſitam (ſcilicet liberauit me à lege mortis) continuando nihilominus conſequenter ſe habentes ſenſus. ¶ Vbi recole in principio capituli quinti propoſita fuiſſe quatuor bona quæ habent iuſtificati ex fide Ieſu. & aduerte quod illorum quatuor primum (ſcilicet pacem ad deum) ab illo loco hucuſque Paulus declarauit: manifeſtando quòd per donum CHRISTI liberati ſumus à peccato originali, ab abundantia peccati actualis, à ſeruitute legis Moyſi, & à lege peccati. modo autem tria reliqua (ſcilicet quòd gloriamur in ſpe gloriæ dei, quòd gloriamur in tribulationibus, & quòd gloriamur in deo) intendit declarare: ſimul continuando & declarando quomodo lex ſpiritus vitæ in CHRISTO Ieſu, liberauit nos à lege mortis. Intendit enim patefacere quòd per

ſpiritum dei & Chriſti habitantem in nobis conſequimur hæc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione à lege mortis. Et propterrea ſimul declarat quòd lex ſpiritus habitantis in nobis,liberauit nos à lege mortis, & quod tribuit nobis gloriari in ſpe gloriæ dei. immortalis enim vita præparata nobis poſt reſurrectionem eſt liberatio à lege mortis,& eſt gloria dei in cuius ſpe gloriamur. Vnde à ſpiritu dei inchoat,dicẽdo quòd ſpiritus eius,proculdubio dei. *Qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis.* Ieſus quatenus homo ſuſcitatus eſt à deo:quatenus verò deus ſuſcitauit ſeipſum. *Habitat in vobis.* Totum hoc eſt antecedens propoſitionis conditionalis,cuius conſequens ſubiungitur. *Qui ſuſcitauit Chriſtum Ieſum à mortuis.* Relatiuum qui refert deum. Et eſt ſenſus,deus qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis. *Viuificabit & mortalia corpora veſtra propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis.* Iuxta duo aſſumpta in antecedente (ſcilicet habitationem ſpiritus dei in nobis, & ſuſcitationem Ieſu Chriſti à mortuis) duo quoque refert in conſequente, ſcilicet viuificationem noſtrorum mortalium corporum, & hanc ex ſuſcitatione Ieſu Chriſti:& cauſam iuſtificationis, & hanc ex inhabitante ſpiritu dei in nobis. Reddit enim cauſam futuræ immortalitatis noſtræ ex concomitantia qualitatis corporis ad qualitatem ſpiritus, ex quaſi naturali ſequela donorum in corpore ad dona ſpiritus vitæ corporis ad vitam ſpiritus. vt quia ſpiritus dei qui ſuſcitauit Ieſum (hoc eſt & datus à deo per ſuſcitationem Ieſu, & ſpirans & impellens ad deum non qualitercunque, ſed quatenus ſuſcitauit Chriſtum Ieſum à mortuis) habitat in vobis.Ideo conſequens eſſe oportet vt illemet deus qui ſuſcitauit Ieſum,propter dignitatem dicti ſpiritus habitantis in vobis viuificet tempore congruo mortalia corpora veſtra. ſic enim donis ſpiritus correſpondebunt dona corporis: ſic enim reſurrectio Chriſti communicata prius in nobis fide, ſpe & charitate ſpiritus ſancti habitantis in nobis, communicabitur poſtea in corpore; ſic demum nos qui in carne poſiti tantum dignitatis obtinuimus quòd ſpiritum ſanctum habitatorem habuimus ſecundum animam,etiam ſecundum corpus propter dignitatem tanti habitatoris viuificabimur. Hanc enim rationem ad literam ſonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ propter inhabitantem ſpiritum eius in nobis. ¶ Quum autem dicit viuificabit,intellige non de ſolius vitæ dono (quoniam viuere commune erit in futuro ſeculo tam bonis quàm malis) ſed intel

Intellige viuificationem perfectam,quæ excludit omnem paſſibilitatem.Sola enim talis viuificatio liberat totaliter à lege mortis. Nam ſub lege mortis erunt dãnati: quanuis non quo ad hoc quòd moriantur iterum,ſed quo ad hoc quòd continuè patiãtur, quod eſt continuè mori.Viuificatio autẽ corporum propter inhabitantem ſpiritum ſanctum excludet non ſolum mori,ſed quodcunque pati, non ſolum in actu,ſed potentia:reddet enim corpora immortalia & impaſſibilia.¶ Nec dicit corpora veſtra mortua,ſed mortalia,ad comprehendendũ omnes. Quod dico propter illos qui in ſecundo Chriſti aduentu inuenientur viui: nam illorum corpora non mortua,ſed mortalia viuificabuntur. *Ergo fratres debitores ſumus nõ carni,vt ſecundum carnem viuamus.* Ex tot differentiis dictis inter carnem & ſpiritum,& ex tot donis ſpiritus ad liberandũ nos ab iis quæ ſunt carnis, infert cui ex duabus in nobis partibus ſimus debitores:vt hinc progrediamur ad manifeſtandũ modũ quo dictã viuificationem conſequimur,quòve gloriamur in ſpe gloriæ dei. Cauſa enim dicta eſt ſpiritus ſanctus habitans in nobis:modus autẽ eſt operari ſecundũ ſpiritũ, & propterea debitum talis operis infert.*Si enim ſecundum carnem vixeritis moriemini.*Ex fructu operis probat debitum noſtrũ non carni,ſed ſpiritui:fructus enim vitæ carnalis deſcribitur mors,& animæ & corporis ſecundum æternã paſsionem.*Si autem ſpiritu.* Intellige ſpiritu ſancto habitante in ſpiritu veſtro,ſeu (quod idẽ eſt)ſpiritu veſtro fulto ſpiritu ſancto.*Facta.*pro actus.*carnis mortificaueritis.*Contra viuere ſecundum carnẽ,opponit ſpiritu mortificare actus carnales.Nõ dicit occideritis,ſed mortificaueritis: vt intelligamus conformem doctrinam ſuperius dictis.Actus ſiquidem carnales extinguere nõ poſſumus,ſed mortificare:tum inſurgentes compeſcendo,tum ne inſurgant domando carnem, & non continuè exercendo ea quæ ſunt ſpiritus,vel ad ſpiritum. *Viuetis.* Ecce fructus contrarius. Et eſt ſermo de vita animæ & corporis beata.*Quicũque enim ſpiritu dei aguntur.*Probat hoc vltimo dictum:quod ſi ſpiritu actus carnis mortificaueritis, viuetis. Probat autem ex parte ſpiritus, iungens huiuſmodi viuere cum gloria filiorum dei. tendit enim, vt dictum eſt,ad declarandum quòd per donum Chriſti habemus hoc bonum,quod eſt gloriari in ſpe gloriæ dei. Et propterea probat quòd viuetis, probando quod eſtis filij dei. vita enim beata eſt filiorum dei.

¶ Quum audis ſpiritu dei aguntur: caue ne furorem intelligas,ne velut amentes agi homines à ſpiritu dei intelligas: ſed

obedientiā talem ac tantā ſpiritus noſtri exhiberi ſpiritui ſancto habitanti in viris perfectis, vt parēdo agantur obſequentiſſimi à ſpiritu ſancto habitante in eis. agitur autem non ſolū inuitus aut neſcius, ſed etiam promptiſsime obſequens. Et iuxta hunc modū ſancti viri dicūtur agi à ſpiritu Dei. *Hi ſunt filij Dei.* De filiis adoptiuis eſt ſermo. Et apte iungit hæc duo, eſſe filios Dei, & agi ſpiritu Dei. nā filiorū eſt tam obſequētiſsimos ſe exhiberi patri, vt agantur ſpiritu patris, vt operētur ad nutum patris. *Non enim accepiſtis ſpiritū ſeruitutis iterū in timore.* Probat eos qui aguntur ſpiritu Dei eſſe filios Dei: ex hoc quòd ſpiritus Dei habitans in illis eſt ſpiritus adoptionis, & non ſpiritus ſeruitutis & timoris, quemadmodum fuit ſtatus veteris legis. Ex hoc enim ꝙ dicit iterū, monſtrat ſe loqui reſpectiuè ad acceptionem legis veteris. tunc enim prima vice acceperūt à deo ſpiritū, ſed ſeruitutis in timore. Seruitutis quidem legalis, & in timore tum extrinſeco: quoniā ad literā territi ſunt tonitruis ſonātibus, adeo vt reſilirent & dicerent Moyſi, Non loquatur nobis dominus ne moriamur, &c. Et interno, quoniam non acceperunt per legem gratiam, ſed in timore tranſgrediendi & pœnas incurrendi ſibiipſis dimiſsi ſunt. Nec huiuſmodi ſpūs ſeruitutis & timoris donū gratiæ gratū faciētis ſignificat: ſed motionem diuinā ad acceptandam legē. Non ſic nunc vobiſcum agitur, inquit Paulus: ſed vos ideo dixi filios dei, quia non accepiſtis hac ſecunda vice ſpiritum ſeruitutis in timore, non eſtis moti à deo ad acceptandam ſeruitutē legis ſine gratia. *Sed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorū dei.* Superfluit filiorū. Cōtra ſpiritū ſeruitutis in timore, è regione locat ſpiritū adoptionis: hoc eſt ſpiritum filiorum adoptiuorum: hoc eſt accepiſtis ſpiritū ſanctum in vobis habitantem ad mouēdum vos ad actiones conſonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere ſpiritum amoris, ſeu adoptionis in amore, ſicut dixerat ſeruitutis in timore: quoniā adoptio filiationē ponit & amorem, tanto exactius quanto adoptio gratuitam fert filiationem excitantem amorem verſus adoptantem. *In quo clamamus Abba pater.* Abba Syra dictio eſt, pater verò Latina ex Græcis tamen mutuata. & idem ſignificant. Et quia pater caſus eſt nominatiui, rationabile eſt vt Abba quoque ſit caſus nominatiui. Nec dicit in quo dicimus (quod cōmune eſt Chriſtianis omnibus) ſed in quo clamamus, magnitudine affectus, quod eſt propriū vere filiorū: vt ex hoc ꝙ clamamus (hoc eſt affectu magno profitemur) in ſpiritu ſancto, pater pater, ſignū habere cogno-

ſca

ſcamus internum quòd accepimus ſpiritum adoptionis. Nam ſi non eſſet adoptionis ſpiritus,non inſpiraret nobis tam cõfidenter appellare Deum patrẽ. Et geminatur patris nomen ad ſignificandum firmitatem ac certitudinem fiduciæ. *Ipſe enim ſpiritus.* ſupple ſanctus habitans in nobis. *Teſtimonium reddit.* pro,conteſtatur, *ſpiritui noſtro quod ſumus filij Dei.* Ecce ratio clamoris, hoc eſt magnæ confidentiæ recognoſcendi Deum vt patrem. ¶ Vbi aduerte quòd in textu Græco non eſt directe ille met ſenſus quẽ Latinus interpres ſonat,quoniam Græcus ſonat duos conteſtes (ſcilicet ſpiritum ſanctũ & ſpiritum noſtrũ)de eadem re:ſcilicet quòd ſumus filij dei. Latinus autem vnum teſtẽ(ſcilicet ſpiritum ſanctum)teſtificantem nõ nobis,ſed ſpiritui noſtro quòd ſumus filij dei. Et quanuis vtrunque ſit verum & in idẽ redeat:quia tamen Paulus Græcè ſcripſit, ille eſt literalis ſenſus quem Græcus textus ſonat:ſcilicet ꝙ ſpiritus ſanctus conteſtis eſt ſpiritui noſtro,ambobus teſtificantibus nobis ꝙ ſumus filij dei. Teſtimonium hoc quod ſpiritus ſanctus reddit ſimul cũ ſpiritu noſtro de hoc quòd ſumus filij dei,internũ eſſe ſignificatur ex eo quòd ab vtroq; interno ſpiritu perhibetur nõ alijs ſed nobiſipſis. Et quoniã teſtimoniũ hoc non eſt de poſsibili,ſed de facto (hoc eſt non eſt de hoc.ſ.ꝙ poſſumus eſſe filij dei,ſed eſt de hoc ꝙ filij dei ſumus)ideo donũ ſpeciale eſt. Nã teſtimoniũ ꝙ poſsimus eſſe filij dei,inter teſtimonia cõmunia filij cõprehenditur. teſtimoniũ autẽ ꝙ ego ſum filius dei,ſpeciale donũ eſt. Et quoniã nullius teſtimonij effectus eſt videre ſeu ſcire rẽ teſtificatã ſed credere (non enim inducitur teſtimoniũ,ſed lumẽ aut ratio euidẽtiã faciens, ad hoc vt videatur aut ſciatur res:ſed teſtimoniũ inducitur , ad hoc vt credatur res teſtificata , ad hoc vt videatur eſſe credendũ ſic eſſe quod teſtificatur)ideo ex hoc teſtimonio ſpiritus ſancti & noſtri ꝙ ſumus filij Dei, nõ intelligas me videre aut ſcire, ſed credere ꝙ ſum filius Dei, ſed videre eſſe mihi credendum ꝙ ſum filius Dei. ¶ Media autẽ quibus vtitur ſpiritus ſanctus,quæ aſſumit ſpũs ſanctus ſimul cũ noſtro in teſtimoniũ ꝙ ſumus filij Dei,ſunt regulariter duo. Alterũ eſt amor Dei prõptus ad obſequendũ ſpiritui ſancto , quẽ efficit ſpiritus ſanctus in iis qui ſpiritu Dei aguntur:alioquin nõ agerẽtur ſpiritu Dei , niſi forte ad momentũ. Alterũ eſt experta cõtinuatio diuinæ gubernationis: cuſtodiendo à dãnabilibus, illuſtrando, inſpirando, excitando, mouẽdo,fouendo & huiuſmodi. Nã quũ experimur tã prompte nos diligere Deũ,& tali tantaq; cura gubernari à Deo, teſtimo-

nium à ſpirituſancto & noſtro habemus ſufficientiſsimũ ad hoc vt credamus quòd ſumus filij dei. nam ex hoc teſtimonio clare videmus credendum nobis eſſe quòd ſumus filij dei. At ſi non tã tum profecimus, vt teſtimonium hoc habeamus à ſpiritu ſancto & noſtro ſtudeamus ad efficiendum in nobis promptitudinem exequendi quæ ſpiritus ſunt, & mortificandi quæ carnis ac mundi ſunt, ne deſimus gratiæ tanti teſtimonij. *Si autem filij & hæredes.* ad hoc enim adoptatur quis in filium vt ſit hęres. *Hæredes quidem Dei.* Quum hæres non ſit niſi mortui, quo pacto Paulus dicit Dei hæredes: quum Deus immortalis ſit? Solutio eſt: Hæreditare inter homines duas habet conditiones: alteram perfectionis, alteram imperfectionis: nam perfectionis eſt, quòd hæres vniuerſa bona patris acquirat ac poſsideat vt dominus: imperfectionis verò eſt, quòd ad hunc effectum mors interueniat patris. Quam oportet interuenire: quia vniuerſitatis bonorum non poſſunt eſſe ambo ſimul domini ſine damno alterius: puta patris, expoliantis ſe libertate domini, ex hoc ipſo quòd aſciſcit filium in condominum omnium. Quocirca filij Dei ſunt hæredes Dei, ſecundum quòd hæreditas perfectionem, ſecluſa imperfectione ſignificat: nam filij Dei ſuper omnia bona Dei conſtituuntur domini abſque vllo detrimento Dei patris, &, quod plus eſt, abſque vlla diminutione in quolibet hærede. *Cohæredes autem Christi.* De Chriſto homine eſt ſermo, ſub cuius pedibus omnia ſubiecta ſunt. Cohæredes autem non partitione, ſed communione hæreditatis decreti ſumus. *Si tamen compatimur.* Inferit quòd gloriamur in affectionibus, ei quod eſt gloriamur in ſpe gloriæ Dei. vtrunque bonum ſimul tractando: quoniam per afflictiones aſſequimur gloriam filiorum Dei. Nec ſumitur compati pro commiſerari, ſed pro ſimul pati, pro ſimul ſuſtinere afflictiones & preſſuras. Simul autem relatiue ad Chriſtum. Eſt enim ſenſus. Si tamen ſimul compatimur: hoc eſt, ſi imitando Chriſtum patimur afflictiones mundi. *Vt & conglorificemur.* Hanc enim conditionem appoſuit cohæredibus Chriſti: vt ſcilicet ſint ſimiles Chriſto in vita iſta qui inſtituti ſunt cohæredes Chriſti in vita futura. *Existimo enim.* Obuiat querelis de hac appoſitione tanquam dura: quòd ſcilicet oporteat pati in hac vita propter conſequendam hæreditatem in futura: obuiat autem patefaciendo quòd præſentes afflictiones non ſunt condignæ ad gloriam futuram. Nec dicit exiſtimo opinatiue, ſed cognitionem quam

habet manifeſtando. dictio ſiquidem Græca rectius interpretata fuiſſet reputo ſeu arbitror, vt certa cognitio explicata fuiſſet. *Quod non ſunt condignæ paſsiones huius temporis.* hoc eſt, non hæ vel illæ, ſed vniuerſaliter quæcunque paſsiones, hoc eſt afflictiones, cruciatus, tormenta, &c. non vnius horæ aut diei, ſed totius huius temporis. *Ad futuram gloriam.* Non dicit ad pœnam peccatorum, ſed ad futuram gloriam, ne contradicat Iob dicenti, vtinam appenderentur peccata mea à quibus iram merui, & calamitas quã patior, in ſtatera, quaſi arena maris hæc grauiór appareret, Iob 7. Rurſus non dicit, non ſunt condigni actus meritorij, non eſt condigna patientia meritoria ad futuram gloriam: ſed dicit non ſunt condignæ paſsiones: ne contradicat ſibiipſi ſcribenti ad Timo. Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui, in reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitię, quam reddet mihi dominus in illa die iuſtus iudex. Significatur itaque quòd paſsiones ipſæ quatenus tales ſunt, non merentur de condigno futuram gloriam, quod eſt dicere malum paſsionum huius temporis non eſſe par bono futuræ glorię, ſed multo minus eſſe malum quod patimur in hoc tempore, bono futuræ gloriæ. Hinc eſt ſenſus literalis. *Quæ reuelabitur in nobis.* Quanuis textus Græcus anceps ſit ad id in nobis vel in nos, contextui tamen magis quadrat in nobis, ad ſignificandum gloriã quæ in futuro manebit in nobis. Erit enim intus in animis & in corporibus noſtris inexiſtens, ad differentiam gloriæ præſentis, quæ cum clara ſit fama cũ laude, non in nobis, ſed in aliorũ actibus conſiſtit. Et dicit reuelabitur: quoniam tunc manifeſta fiet gloria ſanctorum, quæ nũc occulta eſt velut in radice in eorum meritis. *Nam expectatio.* Deeſt vna dictio. Legendum eſt, *Nam anxia expectatio creaturæ.* Duplici ratione intendens probare hoc vltimo dictum (ſcilicet quòd paſsiones huius tẽporis non ſunt condignæ ad futuram gloriam) primo probat ex vehemẽtia appetitus ſeu expectationis ipſorum apoſtolorum. Et conſiſtit vtraque ratio in hoc, quòd expectatio anxia communis tam omni nationi quàm apoſtolis (quæ ſcilicet ſimpliciter & abſolutè viget in illis) eſt expectatio gloriæ adoptionis, & non boni quod tollitur per paſsiones huius tẽporis quas patiẽter ſuſtinẽt expectando illam adoptionis gloriam. Ex hac enim vehemẽtia expectationis communi tum omni nationi tum Apoſtolis, ſignũ in hac vita habemus, conteſtans quòd paſsiones præſentis tẽporis non ſunt condignæ ad futuram in nobis gloriã. Et artificioſe Paulus

ſe Paulus magnitudinem futuræ gloriç ex magnitudine nō pœ-
ræ appetitionis, ſed expectatiuæ, non alicuius vnius ſed com-
munis tum omni nationi tum Apoſtolis, docet: quoniá magni-
tudo boni quod eſt finis & obiectum appetitus, ex vehementia
communi non velleitatis, ſed expectationis cognoſcitur, ſecun-
dum veræ philoſophiæ rationem. ¶ Vide ſingula. Significanter
dicitur expectatio, non ſolum ad excludendum velleitatem
(quæ eſt etiam impoſsibilium) ſed etiam deſiderium dubij ad-
huc hominis de futuro bono: expectare enim eſt hominis certi-
ficati de futuro bono. Et non de qualicunque expectatione, ſed
de anxia expectatione loquitur, vt ex ipſa anxietate maximam
vehementiam expectationis deſcribat: expectatio nanque anxia
importat tam vehemēs deſiderium, vt ſemper ſeipſam ſolicitet
& mœrorē pariat ob carere re expectata. Poterat ſiquidē Pau-
lus alio vocabulo vehementiam expectationis ſignificare, ſed
maluit per anxietatem illam ſignificare: quoniam magnitudi-
nem affectus noſtri erga bonum, ſolicitus mœror maxime te-
ſtatur: vt ad ſenſum experimur. Creaturæ vero nomine quum
conſtet non intelligi creaturam omnem (vt teſtantur Angeli
beati, quibus conſtat hæc ſubiuncta non competere) & in euan-
gelio inueniamus omnis creaturæ nomine omnem nationem
ſignificatam (dicente Chriſto, prædicate euāgelium omni crea-
turæ) conſequens eſt vt quadret ſacræ ſcripturæ quod quadrat
contextui præſentis literæ: ſcilicet creaturæ nomine natio-
nem omnem, conditionem omnem hominum appellari. Et ap-
pellatur omnis conditio ſeu natio hic (quemadmodum & in
Euangelio) creatura, ad explicandum rationem qua de ipſis na-
tionibus eſt ſermo, ſcilicet ratione eius quod habēt à Deo crea-
tore: excluditur enim per hoc nomen quicquid peccati eſt in
natione & conditione quacunque hominum, & conſequenter
quicquid comitatur peccatum. Et eſt ſenſus, anxia expectatio
nationum ſecundum id quod habent à creatore, non ſecundum
id quod habēt admiſtum peccati. *Reuelationem filiorum Dei expe-
ctat.* Et in hoc clauditur negatiua, quòd ſcilicet creaturæ anxia
expectatio non tendit ad bonum huius temporis, quo priuant
paſsiones huius temporis. Ex hoc enim ꝙ tendit indubia expe-
ctatione ad ſtatū manifeſtationis filiorum Dei, manifeſtè ſequi-
tur quòd non tendit ad bonum præſentis temporis, ac per hoc
manifeſtè habetur, quòd anxia expectatio creaturæ præfert
futuram gloriam bonis præſentis temporis quod eſt mala præ-
ſentis

ſentis temporis minoris eſſe quàm bonũ futuræ gloriæ. ¶ *Vanitati enim creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum qui ſubiecit eam in ſpe.* Superfluit eam. Probat ex cauſa extrinſeca primum quod anxia expectatio creaturæ expectat manifeſtum ſtatum filiorum dei. Extrinſecæ autem cauſæ ſunt duæ: finalis & efficiens, & propterea vtranque tangit. Finalem quidem, dicendo propter eum, ſcilicet deum: effectiuam vero dicendo qui ſubiecit. Et iuxta tria aſſumpta (ſcilicet expectationẽ, anxietatem, & gloriam filiorum dei) tria quoque affert: ſcilicet ſpem, qua probatur expectatio, & ſtatum ſubiectum vanitati cõtrarium gloriæ adoptionis. vanitatis enim nomine conſtat in ſcriptura intelligi varietates huius temporis tam contrarias quibus omnes ſubiicimur, & modum: ſcilicet non volens ſed propter deum, ad probandum anxietatem. Et dicitur non volens, non ſolum quia nec ex appetitu aut electione voluit, ſed potius quia non placet creaturæ ſtatus iſte: non voluntarie manet in ſtatu iſto, ſed propter deum vt finem promerendum. ¶ Et eſt ſenſus ac vis probationis: quod quia creatura ſubiecta eſt vanitati huius tẽporis (ſub qua clauduntur omnia bona & mala temporalia) & talem ſtatum habet creatura non volens (ſi enim ei placeret iſte ſtatus, non eſſet vera anxia expectatio futuri ſtatus) ſed hunc ſtatum ſuſtinet propter deũ tanquam finẽ promerendũ: & quia ipſe deus ſtatuit hanc ſubiectionem non ſemper duraturam, ſed in ſpe tranſeundi ad ipſum, ad ſtatum gloriæ filiorum dei: ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia eſt ad ſtatum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex ſtatuta ſibi ſpe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret ſperato: vtpote non volens ſubiecta contrario ſtatui ad promerendum deum. *Quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.* Probat ex cauſa intrinſeca idem. directe tamen tendit hæc probatio ad probandum illud, ſcilicet expectatio creaturæ: & eius probationẽ, ſcilicet ſubiecit in ſpe. Probat ſiquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinſeco corruptionis malo. Minus dico, imò ab vniuerſa ſeruitute corruptionis: ſumus enim nunc non ſolum corruptibiles, ſed ſerui corruptionis. Cuiuſlibet ſiquidem mali non ſolum incurſus ſed timor quædam corruptionis ſeruitus eſt: quandoquidem velimus nolimus ſubiicimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac ſeruitute, tranſlati in libertatem nõ ſolum à corruptione & corruptionis

nis iugo, ſed (quod amplius eſt) in libertatem talem: ſcilicet gloriæ filiorum Dei, quæ longe plus continet quàm libertatē à ſeruitute corruptionis. *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit vſque adhuc.* pro, cōgemiſcit & cōparturit vſque nunc. Poſtquam declarauit cauſas extrinſecas & intrinſecas anxię expectationis creaturæ, declarat modo ipſam anxiam expectationem creaturæ ab effectu anxietatis manifeſtante vehementiam ſummam expectationis. Et quoniam ſermo eius fuit non de hac vel illa creatura, ſed cōmuniter, ideo explicat modo tum omnē creaturam tum cōmunem anxietatem, dicendo congemiſcit & cōparturit. Ex authoritate autem certæ notitiæ quam Apoſtoli & ſimiles paſtores curam gerentes eccleſiarum habent, manifeſtat dicēdo, ſcimus, nos Apoſtoli ꝙ omnis non aliqua creatura. hoc eſt natio ratione eius quod habet à Deo, congemiſcit & cōparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quod prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectādo gloriam adoptionis. ex hoc enim ꝙ carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifeſtè monſtratur vehemēs valde ſeu anxia expectatio. Et attulit ſimilitudinē doloris partus non ratione cauſæ (ſcilicet quia venit hora eius) ſed ratione fructus expectati: ad ſignificādum dolorem in ſpe fructus. Aduerbium autē nunc, demonſtrat tempus hoc præſentis vitæ, perinde ac dixerit durante præſentis vitæ tēpore. vſquequo nanque durat hoc tēpus, congemiſcit & cōparturit omnis natio, nō omnis nationis quilibet homo expectando gloriā filiorum Dei. Nulla ſiquidē natio, nulla cōditio, nullus gradus, nullus ſtatus, nullus ſexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt teſtātur martyria: teſtaturq; perfectio ſpiritualis inuenta vigens in qualibet hominum conditione, in quolibet ſtatu, in quolibet ſexu &c. *Non ſolum autem illa.* Alteram apponit rationem eodem effectu, ſcilicet cōgemiſcendi: vt ex teſtimonio quoque primatū incōparabilitas gloriæ ad paſsiones huius temporis innoteſcat. *Sed & noſipſi, primitias ſpiritus habentes.* Ad ſimilitudinem primitiarū fructuū terræ deſcribūtur maiora ſpiritus dona (nā primitiæ ſunt magis deſideratæ, pretioſæ, ac gratæ: vnde & Deo dicabantur) vt ſignificaret quòd pretioſiora & quæ magis deſiderabilia ſunt ab hominibus, quęúe ſunt Deo magis grata ſpiritus ſancti dona habuerūt Apoſtoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apoſtolorū celſitudine teſtimoniū de magnitudine gloriæ authoritatē haberet maiorem. *Et ipſi intra nos gemimus.* pro, cōgemiſcimus.

Cōmunis

¶ Communis ſiquidem ſignificatur Apoſtolis gemitus: nõ exteriori ſono,ſed interna promptitudo prorumpens in actum gemendi. *Adoptionem filiorum dei expectantes.* Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones,ſcilicet filiorum dei. Legendum eſt,adoptionem expectãtes. vbi tum rationem congemitus tam ipſorum quàm omnis creaturæ explicat eſſe expectationem adoptionis.tum tempus congemiſcendi explicat eſſe tempus expectationis: vt intelligamus ꝙ toto tẽpore hoc congemitus eſt ob carere expectata adoptione. *Redemptionem corporis noſtri.* Niſi appoſitiue ſubiunxiſſet redemptionem corporis noſtri, fluctuaſſes quo pacto Paulus dicit ſe & alios expectare adoptionem,qui dixit iam accepiſſe nos ſpiritum adoptionis & eſſe filios adoptionis: ſed modo ex eo quòd dicendo expectantes adoptionem, appoſitiue explicat redemptionẽ corporis noſtri,omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expectata dicitur,& eſt quantum ad corporis redemptionem. Corpus ſiquidem noſtrum quod vſque ad reſurrectionis gloriam detinetur ſub captiuitate & dominio corruptionis, redimetur ſecundum effectum liberationis exoluto prius in cruce pretio, quum reſurget aut fiet immortale per donum gloriæ ad quam adoptati ſumus hæreditandam. *Spe enim ſalui facti ſumus.* Probat ſimul duo. alterum eſt quòd congruit huiuſmodi expectatio ſtatui ſalutis noſtræ: quia ſaluati ſumus à Chriſto in ſpe non in re hæreditatis æternæ. hinc enim manifeſte habetur conſonantia expectationis ad ſtatum ſalutis noſtræ in hac vita. Alterum (quod principalius intendit Paulus) eſt quod ſuperius dixerat, ſi tamen compatimur vt & conglorificemur. Quem cõtextum vt eruditus lector penetret, conferat huius particulæ concluſionem (ſcilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, ſcilicet ſi tamen compatimur adhuc nõ probatis: & cum omnibus interpoſitis in textu. Perſpiciet ſiquidem quòd poſtquam conditionem illam adiecit (ſcilicet,ſi tamen compatimur) ſtatim non probauit ſed obuiauit, ne dura haberetur conditio adiecta. Obuiauit autem monſtrando impares eſſe paſsiones huius temporis ad futuram in nobis gloriam ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum Apoſtolorum. Vnde ordo ipſe contextus exigebat, vt completa obuiatione rediret, imò proſequeretur probando adiectam conditionem: ſcilicet ſi tamen compatimur vt ſimul glorificemur. Et hanc conditionem adiectam directe probat, afferendo pro ratione quia ſpe ſalui facti

ſumus

ſumus. Dupliciter poteſt aliquis ſaluari, vel quod immediate transferatur in rem termini: vel quod mediáte ſtatu ſpei tráſferẽdus ſit in rem termini. Chriſtus nõ ſaluauit nos primo modo (quia nec ipſe ſeipſum ſaluauit primo modo, ſed voluit per merita peruenire ad gloriam ſuam) ſed ſecundo modo. Et vtrũque dicit, ſcilicet & quod ſalui facti ſumus (hoc eſt ſalutis ſtatum nõ acquiſiuimus, ſed ab alio habuimus: hoc enim paſsiua locutio ſignificat) & quod nõ in re termini ſed in ſpe donati ſumus ſtatu ſalutis. Hinc enim inchoat Paulus ratione ad probandum ſi tamen compatimur. Vnde ſubiungit, *Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes*. (Ratio textus conſiſtit in duabus illationibus: ſpe ſalui facti ſumus: ergo quod non videmus ſperamus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex hoc quod ſpes, hoc eſt res ſperata quæ videtur non eſt ſpes: hoc eſt, non ſperatur. Et hoc probat ſubdendo, *Nam quod videt quis, quid ſperat?* Legendum eſt, *Quid etiam ſperat?* Significatur enim quod non eſt amplius locus ſpei accedente viſione. *Si autem quod non videmus ſperamus, per patientiam expectamus*.) Hæc ſecunda illatio abſque probatione relinquitur pro conſtanti. ¶ Vide ſingula. Quæſtio in primis occurrit circa veritatem aſſumptorum: eo quòd rei ſperatæ non repugnat videri. Speratur enim regnum Romanum quod videtur, ſperatur magnum præmium propoſitum aliquibus militibus &c. quod videtur. ¶ Nec ſatisfit quæſtioni, dicendo quod ſermo præſens eſt de ſpe Theologica: quoniam Paulus manifeſte probat ex communibus omni ſpei: vt clare teſtantur vniuerſaliſsima verba eius. nam quod videt quis, quid etiam ſperat. ¶ Solutio eſt quod res ſperata integratur ex duobus: ſcilicet ex ipſa re quandoque præexiſtente (puta deo, regno, ciuitate, & huiuſmodi) & ex conſecutione rei. Speratur enim conſecutio regni ſeu ciuitatis: & ſimiliter conſecutio dei. Et hæc conſecutio eſt propriiſsime res ſperata. ſpe enim directe tendimus ad regnum vt conſequendum: & ſic de aliis. Et de hac re ſperata loquitur Paulus, dicens quod non videtur. Vnde non intendit dicere quod res præexiſtens ad quam conſequendam tendit ſpes, non videtur: ſed quod res ſperata formaliter (hoc eſt conſecutio ſperata) non videtur. Videre autem & videri in propoſito, commune eſt viſioni tam oculis corporis quàm oculis mentis. Et eſt ſenſus quod conſecutio quæ ſperatur nõ euidenter cernitur, quia quod euidenter conſpicitur habendum, hoc eſt quod habebitur ex hoc ipſo quod euidenter cognoſcitur

ſcitur quod erit, perdit rationem ardui,perdit rationem difficilis: ac per hoc non amplius ſubeſt ſpei. conſecutio enim quantumcunque in ſeipſa ardua ſi euidenter cernitur quod erit, iam ſecura eſt, iam non habet rationem difficilis,iam non ſperatur. Vnde dux exercitus quum pugna eò deducta eſt vt euidēter nō probabili coniectura conſpiciat conſecutionem victoriæ, non amplius ſperat victoriam,ſed alio animi affectu(ſcilicet amore, deſiderio ac inchoata delectatione)proſequitur illam. ¶ Et per hæc patet quod vis primæ illationis cōſtat ex propria conditione rei quæ ſperatur: quoniam fundatur ſuper arduitatem conſecutionis. Ex hoc enim quod cōſecutio quandiu ſperatur eſt ardua,ſequitur quod nō eſt viſa: hoc eſt non euidenter nota quod erit. ſi enim euidenter conſpiceretur,quod erit,deſineret eſſe ardua illi à quo videtur: vtpote euidenter ſecura. ¶ Secunda autem illatio abſque probatione in textu ſub forma conditionalis poſita, difficultatem habet: quia formalis non apparet ex eo quòd non tenet in omni materia. Sperant ſiquidem Imperatores exercituum,victoriam quam nō vident, & tamen non expectant illam per patientiam. Nec latuit Paulum hoc, imò inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi inſinuauit: dum primam tanquam formalem ex cōmuni ratione ſpei probauit: vtendo tam ſpe abſolute(ſpes quæ videtur non eſt ſpes) quàm ſperantibus communiſsime, quod videt quis quid etiam ſperat. Hanc autem inducit applicando ad nos, dicēdo ſi autem quod non videmus ſperamus: vt hinc intelligeremus quod hanc introducit deſcendendo & applicando ad materiam propoſitam: ſcilicet ad noſtram ſpem hæreditatis diuinæ,vt intelligamus illationem primam eſſe ex cōmunibus communem: hanc eſſe propriā propoſitę materiæ,& fundari non ſuper ſpem abſolute,ſed ſuper ſpem contractam ad materiā propoſitam. Et propterea quanuis non ſit formalis de ſpe abſolutè, eſt tamen formalis de ſpe cōtracta ad materiam propoſitam. ¶ Quod vt penetres, ſcito quod in cōmuni loquendo ex hoc quod conſecutio ſperata nō videtur,ſequitur quod nō eſt euidenter ſecura: ac per hoc eſt anceps difficili periculo ſubiecta. Et hinc ſequitur quod oportet ſperantē ad pericula ſuperanda paratū eſſe: ſed quia iſta promptitudo ad pericula ſuperanda,non vno ſed multis modis poteſt eſſe, nam poteſt eſſe vel per magnanimitatē aggrediendi: vt cōtingit in huiuſmodi regnis temporalibus quę homines propriis actionibus conſequuntur,vel per patientiam ſuſtinendi

omnia

omnia mala ne impediatur cõſecutio tanti boni: vt cõtingit in bonis ſperatis non ex propriis actionibus ſed ex dono alterius: quale eſt bonũ quod nos ſperamus, ideo non ex cõmunibus ſpei inquantum ſpes, ſed ex contracta & applicata ſpe ad hæreditatẽ diuinam ſperatam à nobis, intulit Paulus, per patientiam expectamus. Sperando enim ancipitem multis periculis conſecutionem nõ noſtris ingenio viribus atque actionibus, ſed ex dei dono habendam, oportet nos expectare ab alio (deo ſcilicet) per patientiam tolerando mala periculorũ omnium, patienter ſiquidẽ tolerando mala huius tẽporis, ſuperamus difficilia pericula conſecutionis. Et ſic probauit adiectam cõditionem ſi tamen compatimur vt & cõglorificemur, ex hoc quod ſpe ſalui facti ſumus: ſpe inferente nõ videri conſecutionem ſperatam, & conſecutione ſperata nõ viſa à nobis inferente expectationem per patientiam. *Similiter autem & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram.* Pro infirmitates noſtras. Hic incipit tractare bonũ quartum iuſtificatorum, ſcilicet gloriamur in deo: cõtinuando ſimul præcedentia. Nam quum declarauit quod per ſpiritũ ſanctum gloriamur in ſpe gloriæ dei, quia eſt ſpiritus adoptionis, ſubiungit conſequenter modo ꝙ quemadmodum eſt ſpiritus adoptionis, ſimili modo eſt ſpiritus adiutorij infirmitatum noſtrarum. Vt ex hoc quod eſt ſpiritus adoptionis, filiationem dei habere nos intelligamus: ex hoc vero quod eſt ſpiritus adiuuans infirmitates noſtras, progreſſum noſtrum adiuuari ab eodem ſpiritu cognoſcamus. Et quod ſicut per ſpiritum ſanctum inhabitantem in nobis, pro quanto eſt ſpiritus adoptionis, gloriamur in ſpe gloriæ dei, patientes: ita per eundem habitantem in nobis ſpiritum ſanctum, pro quanto & ſpiritus adiuuans imbecillitates noſtras, gloriamur in deo. Et apte hoc officium ſpiritus habitantis in nobis diſtulit explicandum poſt oſtenſam neceſsitatem patiendi cum Chriſto: vt intelligamus ſpiritum ſanctum adiuuare infirmitates noſtras non ſolum circa bona agenda, ſed etiam circa mala toleranda. Modus autẽ quo adiuuat (tum ex parte noſtri, tum ex parte dei exequentis) ſubiungitur. *Nam quid oremus ſicut oportet neſcimus.*) Non ſaltat Paulus ab adiutorio imbecillitatum ad ignorantiam orationis: ſed ex hoc quòd ſupplet ſpiritus ſanctus ignorantiam orationum noſtrarum, probat ſpiritum ſanctum adiuuare imbecillitates noſtras: vt doceat nos non noſtris ingenio, viribus, aut operibus poſſe iuuare infirmitates noſtras, ſed mediante oratione expectare

adiuuari

adiuuari à deo. Quia itaque prima arma noſtra ad auxiliādum imbecillitatibus noſtris ſunt orationes: ideo ex ſupplemento harum, ſpiritum ſanctum, ſpiritū eſſe adiutorij declarat. ¶ Quod autem dicitur neſcire nos quid oremus ſicut oportet, intellige modū ſignificatum per ſicut oportet ex parte rei petendæ. Et eſt ſenſus quòd quāuis ſciamus quid oremus, nō tamen ſcimus modum quo res petēda expedit ſeu neceſſaria eſt nobis. Verbi gratia, ſcimus quòd petenda eſt ſalus æterna, ſed neſcio modū quo ſalutem æternam oportet ſeu expedit cōmunicari mihi, acquiri à me. Infiniti enim ſunt modi quibus poteſt acquiri, & modus qui eſt vtilis vni, non eſt vtilis alteri, & credimus quandoq; modum aliquē eſſe nobis vtilem, qui ſecundum veritatē non expedit nobis, vt patet de Paulo qui petiit angelū Satanæ auferri à ſe, putās talem modum eſſe ſibi vtilem, & tamē non erat in veritate ei expediens. Ignorantiam itaq; particulariū modorum expedientium ſingulis edocet, dicendo quòd ignoramus quid oremus ſicut oportet: vt hinc indigentiā adiutorij ſpiritus ſancti ſignificet. ¶ Intellige autē ignorantiā reſpectu eorum quorum tam affirmatio quàm negatio ſtat cum ſalute ęterna: & nō reſpectu eorum quæ ſunt de neceſsitate ſalutis: qualia ſunt credere, ſperare, diligere deum, ac proximū propter deum, miſericordem, patientem, benignum, pœnitentē, manſuetumq; eſſe, & ſimilia. Hæc enim ſcimus eſſe petenda, ſed expedientes ſeu neceſſarios mihi ad cōſeruationem & profectum horū modos, euentus, occurſus & huiuſmodi, in particulari ignoro, & propterea neſcio quid orē ſicut oportet me illud aſſequi. *Sed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Ecce ſupplementū quo modos ſalutis ęternę nobis incognitos ſpiritus ſanctus poſtulat pro nobis. ¶ Caue hîc in primis ne argumētum ſumas ꝙ ſpūs ſanctus nō eſt deus, eo quòd poſtulare pro nobis, repugnat deo: quoniā poſtulare eſt inferioris. vnde & filio dei non conuenit niſi ratione naturæ humanæ. Nō enim intēdit Paulus quòd ipſe ſpiritus ſanctus in ſeipſo ſeu ſecūdum ſeipſum orat aut poſtulat: ſed quòd in nobis habitans, ſecundum actus noſtros poſtulat. Quod perinde eſt ac dicere, poſtulantes nos facit: ſeu ad poſtulandū nos mouet, poſtulationes nobis inſpirat. Et quòd hic ſenſus ſit intentus à Paulo, conuincitur ex verbis ſubiūctis: ſcilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fateri ꝙ ſpiritui ſancto ſecundum ſe conueniant gemitus inenarrabiles (quod eſt ridiculum) aut ꝙ de poſtulatione in nobis quæ ſit no-

ſtris gemitibus inenarrabilibus,eſt ſermo.Et appellantur gemi tus ineffabiles,gemitus illi,quorũ termini ad quos tendũt ſunt nobis incogniti.Propterea ſiquidẽ ineffabiles dicũtur & ſunt:qa nobis eorũ materia ad quam tendũt,ignota eſt. quæ enim ſunt nobis ignota,ſunt etiã nobis ineffabilia. Experimur autem in nobis tales gemitus, quũ ardenti deſiderio orantes petimus dirigi ſeu duci ad æternã ſalutem & ſimilia,neſcientes quid nobis de occurrentibus magis expediat.Talibus ſiquidẽ gemitibus no bis ineffabilibus,quia neſcimus particulares terminos, particularia remedia,ſeu adminicula ad quæ impetrãda tẽdũt, ſpiritus ſanctus poſtulat pro nobis:quoniam ſpiritus ſanctus habitãs in nobis dirigit eos ad vtilia nobis impetranda. *Qui autem ſcrutatur corda, ſcit.*pro,ſciuit, *quid deſideret ſpiritus.* Dictio interpretata deſideret,nõ eſt verbum,ſed nomen in Græco:& eſt illa met dictio ſuperius interpretata prudentia, ſapientia,ſenſus,affectus, cura,cogitatio, à diuerſis interpretibus. Vnde & hic diuerſitas eſt:alij quæ prudẽtia ſpũs,alij quis ſenſus ſpũs,alij quis affectus ſpũs, alij quæ cura ſpũs interpretantur. Sed parui refert ad ſententiã:quia in eandẽ coëunt. eſt enim ſenſus quòd deus ſcrutator cordiũ ſciuit quò in particulari tendit cura ſpiritus ſancti, ſic in nobis poſtulantis. Vana quidem eſſet ſpiritus ſancti cura poſtulare nos facientis tanq̃ in cõfuſo,niſi adeſſet deus à quo petitur, intelligens quid in particulari intendit obtinere ſpiritus ſanctus in nobis pro nobis.¶ Et dicit ſciuit in præterito,ne noua aliqua notitia in deo credatur. Et eſt ſermo de notitia approbationis, quo contra dicitur fatuis virginibus, neſcio vos. Eſt enim ſenſus quòd deus cognouit approbãdo id quod intẽdit petere ſpũs ſanctus per noſtros ineffabiles nobis gemitus. ¶ Meminit autem dei ſecundũ officium ſcrutandi corda, quia approbare petita in particulari, pendet ab exacta notitia cordium in profundiſsimo eorum. oportet nanque illum qui mihi de vere expedientibus prouidet,noſſe cor meũ quid faceret in illo euentu & quid in alio; & quid poſt alterum tertiumq; ac deinceps euentum,nõ in hac vel illa materia,ſed in omnibus occurſibus, alioquin contingeret aliquam inutilem aut nociuam, quanuis per accidens petitionem admittere,ſeu prouiſionem efficere. Et hic incipit fructus ſupplentis ſpiritus ſancti: nihil enim prodeſſet ad auxiliũ imbecillitatũ noſtrarum poſtulare pro nobis,niſi poſtulatio approbaretur.hæc enim approbatio eſt ex parte dei initiũ adiutorij,quo ſpiritus ſanct⁹ dicitur adiuuare nos poſtulan

lando illud. *Quia ſecundum deum poſtulat pro ſanctis.* Hinc apparet quòd de notitia approbationis ſermo eſt, dicendo ſciuit quę prudentia ſpiritus. nam falſa eſſet hæc redditio cauſæ, ſi de ſimplici notitia eſſet ſermo. ſimplici ſiquidem notitia nouit deus poſtulationes etiam quæ non ſunt ſecundum deũ: ſed notitia approbationis ſolas nouit petitiones quę ſunt ſecũdum deum: & ideo approbat eas quia ſunt ſecundum deum. Reddit itaque rationẽ quare deus ab æterno approbauit quæ poſtulat ſpiritus ſanctus in nobis, quia ſpiritus ſanctus poſtulat ſecundum deum pro ſanctis. Vnico verbo (ſcilicet ſecundum deum) ſignificat Apoſtolus vniuerſa petita ſicut oportet: hoc eſt quæ omnibus conſideratis ſunt neceſſaria cuiuſque ſancti ſaluti. Quod enim prius dixerat ſicut oportet, modo dicit ſecundum deum. Et continet quicquid ſecundum diuini ordinis diſpoſitionem in veritate ſingulis ſanctis expedit. *Scimus autem quoniam.* pro, quòd. Non enim redditur ratio primi dicti (vt continuatio per coniunctionem autem inſinuat) ſed quum dixiſſet ſecundũ deum, declarat quid ſignificatur per hanc formam ſecundum deum. & propterea optime continuatur textus, legendo, ſcimus autẽ quòd diligẽtibus deũ, *Omnia cooperantur in bonum.* Textus Græcus anceps eſt ad omnia in nominatiuo vel accuſatiuo: & rurſus ad cooperantur pluraliter, vel cooperatur ſingulariter. Interpres intellexit in nominatiuo omnia & pluraliter cooperantur. Legere autem omnia in accuſatiuo & cooperatur in ſingulari, vndique quadrat, tum ſententię, tum contextui. Eſt enim ſenſus, ſcimus autem quòd deus cooperatur omnia in bonũ diligentibus deũ, &c. Et hic ſenſus quadrat ſequenti ſtatim rationi, nam quos præſciuit & prædeſtinauit. Certũ eſt enim quòd deus ſubintelligitur dicendo præſciuit & prædeſtinauit. & ita deus, quod non ſpiritus ſanctus: quũ expreſſe ſubiungatur filij ſui. Quadrat & præcedẽtibus, quũ dixit qui autẽ ſcrutatur corda ſciuit, &c. nã cõſtat ꝙ deus ibi ſubintelligitur. Et ſimiliter quadrat vltimo dictæ formę: ſcilicet ſecundum deum. aſſerit ſiquidẽ Paulus ſe cum aliis apoſtolis ſcire quid eſt hoc ſecũdum deũ. Et declarat illud nobis, quòd ſcilicet deus cooperatur omnia in bonum diligẽtibus deum, &c. Iuxta hanc enim formã petit ſpiritus ſanctus in nobis pro ſanctis: & ſimul explicat ex parte dei ſcrutatoris cordiũ executionem adiutorij imbecillitatum noſtrorũ quòd ſpiritus ſanctus efficit petẽdo in nobis, vt hinc perpendamus ad hoc dirigi inenarrabiles gemitus noſtros à ſpũ ſancto vt executiõi mãdet deus hoc: ſcili-

ſet cooperari omnia in bonũ ſanctis. habet enim diuinæ proui-dentiæ lex atque ordo, vt etiã quæ diſpoſuit Deus ſe facturum, adimpleat mediantibus cauſis ſecundis: de quarum numero eſt ſpiritus ſanctus, quatenus habitans in nobis poſtulat gemitibus ineffabilibus pro ſanctis. Et dicendo omnia, nihil excludit ſpectantium quomodolibet ad ſingulos ſanctos, ſermo enim præſens directè eſt de ſanctis diſtributiuè, & non de vniuerſa collectione ſanctorum: ad cuius bonum nõ eſt dubium Deum omnia ordinare, etiã infernum. nam & ad gloriã ſanctorum cedit infernus. Sed ſermo præſens eſt de ſingulis ſanctis; de quorũ quolibet licet verificetur illud Euangelicum, ſuper omnia bona ſua conſtituet eum, præſentis tamen textus intẽtio directè tendit ad hoc quòd Deus etiam in hac vita coefficit omnia quomodolibet ſpectantia ad ſanctũ quẽcunque, ſiue quomodolibet redundantia in illum, in bonum illius. Dicit autem cooperatur, & non dicit operatur; vt intelligamus gratiam Dei non ſolã, ſed ſimul cũ libero electorum arbitrio coefficere ad bonũ electorum. Et dicit diligentibus Deũ, ad differentiã ſanctorum pro quanto non ſunt diligentes Deum. reſtrictio enim fit dicendo diligentibus Deum. Vnde non oportet quæſtiones mouere de iis quæ occurrerunt Paulo, Auguſtino, & ſimilibus antequã eſſent in ſtatu diligentium Deum: textu ipſo expreſsè reſtringẽte ad diligentes Deũ. *Iis qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti.* Superfluit ſancti, & vocati non eſt participium, ſed nomẽ: perinde ac ſi diceretur aſcititij. Altera conditio reſtrictiua adiungitur: vt non de omnibus diligentibus Deum, ſed de ſolis illis qui aſcititij ſunt ſecundum propoſitum diuinum intelligatur. Vbi perpẽdere potes has duas cõditiones ad hoc iunctas vt altera alteram reſtringat. nã ſtatus diligendi Deũ reſtringit aſcititios: vt non de prædeſtinatis ſecundũ omnem eorũ ſtatum, ſed ſecundũ ſtatũ quo diligunt Deum ſermo præſens intelligatur. & ſimiliter non de omnib⁹ diligẽtibus Deũ, ſed de ſolis illis qui ſunt diligẽtes Deũ & prædeſtinati ſermo præſens intelligatur. Multi enim ſunt quandoq; in ſtatu diligẽdi Deũ, qui tamen nõ ſunt prædeſtinati. & de his non dicit quòd Deus cooperetur omnia in bonũ illis: ſed tantũmodo habentibus ambas conditiones ſimul. Quid autem ſit diuinum propoſitum, ſtatim Paulus ſubiungit. *Nã quos praeſciuit, & prædeſtinauit.* pro, & prædefiniuit. *Conformes fieri imaginis filij Dei, vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus.* Aduerte circa literam differentiam inter coniunctionẽ horum duorũ (præ-

ſciuit

ſciuit & prædefiniuit)& reliquorum ſubſequentium.nam in reliquis ſubſequentibus habetur ſemper relatiuum quos,& pronomen hos:dicendo,quos autem prædefiniuit, hos vocauit: & quos vocauit, hos & iuſtificauit,&c. coniungendo autem hæc duo nullum pronomen in textu Græco inuenitur: ita quòd non dicitur,quos præſciuit,hos & prædefiniuit,ſed dicitur quos præſciuit & prædefiniuit.vt ipſa differentia myſterium aliquod inſinuet. Aduerte deinde quòd in reliquis verba (vocauit, iuſtificauit, glorificauit) abſolute ſine oppoſito aliquo dicuntur: hæc autem duo habent appoſitum, ſcilicet conformes imaginis filij ſui,&c. Aduerte tertio quòd non dicit conformes imagini in datiuo,ſed imaginis in genitiuo.& ita habetur in Græco. Non enim ſignificantur conformes imagini filij dei. eſſet enim conformitas huiuſmodi ad filiũ dei mediata:quia eſſet conformitas imagini eius,& mediante imagine conformitas ad ipſum.ſicut ſiquis fingeretur conformis ſtatuę Cæſaris,eſſet cõformis Cæſari mediate: & vere diceretur conformis imagini Cæſaris. Et hunc in propoſito ſenſum neſcirem intelligere: quoniam neſcio aliquam imaginem filij dei cui ſancti decreti ſint conformes.ſed ſenſus eſt,conformes inter ſe ratione imaginis filij dei. Hoc enim quadrat veritati & doctrinæ apoſtolicæ.1.ad Corint.15.quemadmodum geſtauimus imaginem terreni,geſtabimus & imaginem cœleſtis, hominis Chriſti. Ad explicandum enim in quo ſunt decreti conformes,ſubiungitur imaginis,hoc eſt ſecundum imaginem ſeu ratione imaginis ſecundum vſum Græcæ conſtructionis,non cuiuſcũque, ſed filij dei.Decreti ſunt enim omnes conformes ſecundum hãc imaginem, pro quanto ad imitationem filij naturalis omnes erunt filij dei,vt ipſe filius dei ſit primogenitus in multis fratribus. Aduerte quarto quòd quum Paulus more ſuo propoſuerit, ſcimus quòd diligentibus deum,&c.modo ſubiungit declarationem ſingularum particularum:incipiendo ab illa, ſcilicet propoſitum. His prælibatis, ſcito ex theologia ſpeculatiua differentiam inter ſcientiam dei quatenus eſt rerum abſolutè,& quatenus eſt rerum euentuum. nam quanuis vtraque ſit æterna,prima tamen non præſupponit deũ velle creare res:ſecũda autem præſupponit deũ velle creare res.Et hinc ſequitur ꝙ præſcientia horũ euentuum(ſcilicet conformes eſſe inter ſe ſanctos ſecundum imaginem filij dei vt ſit ipſe primogenitus,&c.) nõ præcedit diuinam prædefinitionem eorundem euentuum,ſed ſequitur illam.prius enim (non tem-

pore,ſed rationis ordine) Deus volẽdo definit hos euẽtus quàm ſciat illos fore: imò ratio quòd ſciat illos fore, eſt quia volendo definit illos. ¶ Non ſignificat itaque Paulus præſcientiam eſſe rationem prædeſtinationis, ſed ecõuerſo prædefinitionem eſſe rationem præſcientiæ. Et ne intelligeres præſcientiam eſſe rationem prædefinitionis, abſtinuit à pronomine: vt dictum eſt. Si enim dixiſſet quos præſciuit, hos & prædefiniuit, intellexiſſes ordinem inter præſcientiã & prædefinitionem ſimilem ſubſequentibus: ſed abſtinendo à pronomine, iungendoq; ſimul, inſinuauit myſterium alterius ordinis. inſinuauit hæc eſſe ſimul tempore, imò æternitate, & alterum inter ſe ordinem habere, quàm ſubſequentia inter ſe ſignificantur habere. Eſt itaque ſenſus, dixi ſecundum propoſitum: nam quos præſciuit, conformes &c. & prædefiniuit, hoc eſt etiam prius prædefiniuit quàm præſciret: vt præpoſitio poſita ante definiuit referatur non ſolum ad definitos, ſed ad præſcientiam, diſpari tamen ordine. nam ad illos ordine durationis, ad iſtam ordine quaſi cauſalitatis. probando ſiquidem quòd ſecundum propoſitum dixit hæc, ad confutandum dogma eorum qui primum ſalutis noſtræ locum tribuunt diuinæ præſcientiæ futurorum, qui præſcientiam meritorum ponunt rationem definitionis diuinæ: ad confutandum inquam hæc, primum noſtræ ſalutis locum tribuit diuino propoſito, dicendo iis qui ſecundum propoſitum. Et probando hoc manifeſtat quòd diuina definitio conformium filio dei, prior eſt diuina præſcientia eorundem, dicens, nam quos præſciuit & prædefiniuit, hoc eſt etiam prius quàm præſciret, definiuit. ¶ At ſi opprimeris à maieſtate tam alti ſenſus, potes planiore vti ſenſu, exponendo præſcientiam de præſcientia approbationis: vt quemadmodum dicendo qui autem ſcrutatur corda, ſciuit quæ prudentia ſpiritus loquitur de ſcientia approbationis, ita nunc loquatur de præſcientia approbationis. Et ſic planus eſt omnibus ſenſus, quòd quos præſciuit præſcientia approbationis, non ſolum approbauit, ſed etiam prædefiniuit: quod maius eſt. nam definitio adiungit firmitatem approbationi. ¶ Conſiſtit autem imago conformitatis ad filium dei, in duabus conditionibus. Altera eſt participatio gloriæ filij dei, ſecundum quod homo beatus, &c. & hæc conditio comprehendit corpus noſtrum configuratum corpori claritatis Chriſti, & animam noſtram ſimilem animæ Chriſti in gloria, &c. Altera eſt participatio gloriæ filij dei ſecundum quod eſt filius dei. &
hæc

hæc conditio eſt quòd nunc ſumus filij Dei, tandem autem apparebit glorioſa hæc filiatio. Et hanc conditionem eſſe principaliter intentam à Paulo hic, apparet ex eo quod loquitur de filio Dei & de fratribus. ¶ Primogenitura verò filio Dei attributa inter multos fratres, non proprio, ſed metaphorico ſermone eſt intelligenda: qui tam ſecundum diuinam quàm ſecundum humanam natiuitatem naturalem, eſt non ſolum primogenitus, ſed vnigenitus, ac per hoc carens fratribus. Vnde dicitur primogenitus in multis fratribus, ſecundum aſsimilationem ad primogenitum inter multos fratres: quòd ipſe filius Dei & multi alij ſunt filij Dei, ac per hoc multi fratres ipſius filij Dei, & quia ipſe eſt prius cæteris genitus, ei attribuuntur iura ſimilia iuri primogeniti, vt ſcilicet fratres alij ſint ſub ipſo, & ab ipſo alantur, & huiuſmodi. hæc enim dignitas Chriſti ſignificatur reſpectu noſtri, per hoc quod definitus eſt primogenitus in multis fratribus. Et dixit hoc, ne errares intelligendo nos cohæredes Chriſti ex æquo, quum dixerat cohæredes autem Chriſti: explicat enim quòd ſumus cohæredes Chriſti, vt primogeniti inter omnes fratres, quod eſt dicere, CHRISTVM quidem eſſe hæredem vniuerſorum: & ſub ipſo, & per ipſum, nos eſſe cohæredes, nos participare bona diuinæ hæreditatis. hæc enim lex primogenitorum in principibus etiam hodie apparet. *Quos autem prædeſtinauit*. pro, prædefiniuit, *hos & vocauit*. interna vocatione. Declarata ſiquidem illa particula, ſecundum propoſitum, declarat cõſequenter illam aliam, vocati. Differentia autem inter vocare, & prædefinire, ac præſcire manifeſta eſt: nam vocatio in tempore fit: præſcire autem & prædefinire ab æterno fuerunt, & exequendo prædefinitionem, vocat. *Et quos vocauit, hos & iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, illos & magnificauit*. pro, glorificauit. Quæſtiones duæ occurrũt. Altera eſt circa verba præteriti tẽporis in huiuſmodi executionib⁹ (vocauit, iuſtificauit, glorificauit) quum executiones iſtæ futuræ ſint. ¶ Solutio eſt quòd executiones iſtæ reſpectu multorum ſunt præteritæ, & reſpectu multorũ ſunt futurę. multi enim iam ſunt vocati, iuſtificati, & glorificati: multi quoque ſuperſunt vocandi, iuſtificandi, & glorificandi. Par autem fuit vt doctrina à certioribus quæ iam facta ſunt, traderetur: & propterea vtitur verbis præteriti tẽporis. ¶ Poteſt nihilominus dici quòd propter certitudinem futurarum executionum ſignificantur abſolute in præterito: ſicut prophetæ faciunt. ¶ Altera eſt circa ve-

ritatem harum executionũ:nam falſum conſtat eſſe quòd quoſcunque iuſtificauit,illos & glorificauit,quũ multi iuſtificati ceciderint à iuſtitia,& ſint damnati. Solutio eſt duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iuſtificatos ſimpliciter, vel ad tempus,& quòd hic eſt ſermo de vocatione & iuſtificatione ſimpliciter:obiectio autẽ procedit de vocatis & iuſtificatis ad tempus: tales enim ſunt qui à iuſtitia cadentes damnantur. Vel penes differentiam inter vocationẽ & iuſtificationem:vt ſunt executiones prædefinitionis,aut vt ſunt ſecundum ſe quædã diuina dona,& quòd ſermo præſens eſt de iſtis quatenus ſunt executiones diuinæ prædefinitiõis:ſic enim veriſsimũ eſt ꝙ omnes iuſtificati ſunt etiam glorificati:obiectio autem procedit de iuſtificatione & vocatione,vt ſunt quædam gratiæ,nõ vt ſunt executiuæ diuinæ prædeſtinationis.¶ Dicendo itaque hos & iuſtificauit:declarat illam particulã diligentibus deum.iuſtificamur enim fide per dilectionẽ operante. Et dicendo hos & glorificauit,declarat bonum ad quod omnia pro electis deus coëfficit. *Quid ergo dicemus ad hæc?* Declarat illam particulã deus cooperatur,declarando efficaciã diuinæ cooperationis præmittendo ſtuporem ſeu contrariꝗ linguæ executionem. Quid ergo dicemus ad hæc?hoc eſt quid ergo dicemus contra hæc ? quaſi dicat nihil.vel quid ergo dicemus aſpicientes ad hæc? quaſi dicat non dicendum,ſed ſtupendum nobis eſt ſpectãtibus ad hæc. *Si Deus pro nobis,quis contra nos?*hoc eſt,ſi deus coëfficit noſtrum bonum tot modis,tanta effcacia:quis contra nos,quis cõtra bonum noſtrũ,ſupple præualebit?quaſi dicat nullus. *Qui etiam proprio filio ſuo.* Superfluit ſuo.*Non pepercit.*hoc eſt nõ abſtinuit ab exinanitione & afflictione proprij filij.*Sed pro nobis omnibus.*electis. *Tradidit illum.* Liberali dono dedit illum. *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?*pro,donabit.Animaduerterat Paulus ꝙ præallegata ratio tot donorũ non efficaciter inferebat deũ oĩa cooperari in bonũ electis,ſed deum illis cooperari in bonum,& propterea vt efficaciter concluderet quòd omnia adiñxit quod deus liberaliter donauit etiã filium pro electis : vt hinc inferret ſicut & infert,ꝙ omnia cũ filio electis donata ſunt:ac per oĩa in bonum electorũ diſpoſita ſunt.Et dicit in futuro donabit,ad ſignificandũ quòd cõſummata executio boni in quod omnia electis cooperatur deus,nõ eſt in præſenti , ſed in futuro ſtatu gloriæ.*Quis accuſabit aduerſus electos Dei?*Obuiat obiectioni poſsibili fieri propter peccata commiſſa ab electis: multi enim electorum

rum multa crimina commiſerunt, propter quæ obiicere poſſet aliquis quòd remanent puniendi: vt ſic impediretur glorificatio eorũ. Et directè dicuntur hæc verba propter illam ſequelã, quos autẽ iuſtificauit, illos & glorificauit. Quis inquit, accuſabit, quis erit accuſator præteritorum criminũ aduerſus electos Dei, vt nõ glorificentur? quaſi dicat nullus. Et rationẽ ſubdit. *Deus qui iuſtificat*. hoc eſt, Deus (non homo, non angelus) qui iuſtificat, qui iuſtos facit electos ex peccatoribus. *Quis eſt qui condemnet?* Verbum verbo reddendo legendum eſt, quis condẽnans? Deo iuſtificante electos ab omnibus eorum criminibus quis condemnans erit? quaſi dicat, nullus. ¶ Vbi aduerte ꝙ excludit tam accuſatorem quàm iudicem cõdemnantem, ex hoc quòd Deus eſt qui iuſtificat: quoniam nullus relinquitur accuſationi aut cõdemnationi Deo iuſtificante locus. Quia tamen poſſet quiſpiã obiicere quod Chriſtus comparebit accuſator & condemnator (accuſator quidẽ, quia cõtra præcepta eius fecerunt: ſicut & Moyſes accuſator Iudæorum dicitur Ioan. 5. condemnator verò quia ipſe eſt conſtitutus à Deo iudex viuorum & mortuorum) propter hanc inquam obiectionem ſubiungit, *Chriſtus qui mortuus eſt, imò qui & reſurrexit, qui*. Deeſt, & *eſt ad dexteram Dei, qui etiã interpellat*. pro poſtulat, *pro nobis?* Totum hoc ſub hoc puncto interrogatiuo legendum eſt. Eſt enim ſenſus: nũquid Chriſtus electos accuſabit aut condẽnabit, qui contulit nobis hæc beneficia, qui habet has conditiones? Quaſi dicat, hæc beneficia, hæ cõditiones teſtantur quòd nõ. ¶ Vbi aduerte quòd vltima verba (ſcilicet pro nobis) reſpiciũtur ab omnibus & ſingulis quatuor beneficiis, qui mortuus eſt pro nobis, qui reſurrexit pro nobis, qui ſedet in dextera Dei pro nobis, qui poſtulat pro nobis. Et pronomen electos demonſtrat. *Quis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti?* pro Dei. Et ſuperfluit ergo. Recole ſuperius propoſitorum & dictorũ: & perpende quòd quum tractauerit bona quæ habent iuſtificati tria (ſcilicet pacẽ ad Deum, gloriationẽ in gloria Dei, & gloriationẽ in Deo) modò tractat quæ ſupererat gloriationẽ in tribulationibus. Diuiſit nanque Paulus hunc tractatum de gloriatione in afflictionibus inſerendo partem illius (ſcilicet neceſsitatẽ patiendi) cũ ſecũdo bono, ſcilicet gloriamur in gloria Dei: & partem alteram (ſcilicet ipſam gloriationẽ) inſerẽdo quarto bono, ſcilicet gloriamur in Deo, quod modo tã diffuſè declarauit, ex hoc quod Deus omnia nobis cooperatur in bonum: definiendo, vocando, iuſtificando, donando filium, & cætera. Fecit autem

hanc

hanc partitionem, vt intelligamus per ſpiritũ ſanctum & quatenus eſt ſpiritus adoptionis,& quatenus eſt ſpiritus adiuuás imbecillitates noſtras poſtulãdo, conſurgere in nobis gloriationẽ in afflictionibus,comitem aliarum duarũ gloriationum in hac vita. Per modum itaq; quæſtionis tractat gloriationem noſtrã in afflictionibus: mouendo ſcilicet & ſoluendo quæſtionem an aliquis ſeparabit electos à charitate Dei. Quocirca pronomen nos,demõſtrat electos, & à charitate ſeu dilectione Dei ſignificat dilectionẽ Dei erga electos. Narrata ſiquidẽ tanta erga electos Dei dilectione vt prædefiniuerit, præſciuerit, vocauerit,iuſtificauerit,glorificauerit,ac filium propriũ donauerit,omnia in bonũ eorũ vertendo,aptiſsime ſubiungit quæſtionem, quis nos ſeparabit à dilectione Dei,tali ac tanta?intendens(vt ſubiungit) quòd nullus,nulla vis ſeparabit electos à Dei erga illos dilectione. Separarentur autem ſi ab illius effectibus (ſcilicet fide, ſpe, charitate, patientia, reliquiſque virtutibus) finaliter caderent. *Tribulatio?* Mota quæſtione quis,diſcurrit inducendo interrogatiuè ſeptem malorũ genera: ad quæ mala omnia quæ hoc tempore pati poſſumus reducuntur, vt perpendamus ꝙ tractat de gloriatione electorũ in tribulationibus. Et tribulatio ſeu afflictio vniuerſos cõprehendit cruciatus ſecũdum pœnã ſenſus, ſeu dolorem ſenſibilem citra mortem. *An anguſtia?* priuans libertate corporis. *An fames?* priuans cibo. *An nuditas?* priuans veſtimento. *An periculum?* quod timorem ponit imminentis mali. *An perſecutio?* Quæ tertio loco in textu Græco ſita, neſcio à quo apud Latinos trãſlata ſit in ſextũ. Et ponit perſecutio perſeuerantium actionis contra electos. *An gladius?* priuans vita. *Sicut ſcriptum eſt.* electos pati, in Pſalmo quadrageſimoquarto. Et citauit ſcripturæ teſtimonium, ne hic per mala diſcurſus ſuperfluus putaretur. *Quia propter te.* Deus, quia tui ſumus cultores. *Mortificamur.* Electi loquuntur Deo. Et quæcunque patiẽdo in corpore, mortificari ſe dicũt:quia quælibet paſsio corporis ſpecies eſt mortificationis. *Tota die.* Continuitas ſignificatur perſeuerans. *Aeſtimati ſumus.* Malo corporis adiungitur malum vilipenſionis talis ac tantæ. *Sicut oues occiſionis.* hoc eſt,vt occidere nos,ęſtimetur vtile ad vitam hominum,ſicut occiſio ouium in macello vtilis eſt ad vitam hominum. Et verè ſic æſtimati ſunt Chriſtiani primitiui: vt patet legẽtibus hiſtorias. *Sed in his omnibus ſuperamus.* pro ſuperuincimus. Reſpondendo quæſtioni, declarat gloriationem noſtram in tribulationibus:

non

non contentus dicere vincimus,ſed ſuperuincimus. Vere gloriatio noſtra eſt in his nõ aliquibus, ſed omnibus,non vincere,ſed plus quàm vincere: eſt enim plus quàm vincere, ſuperare mala & gaudere patiendo mala. Quod impletũ legimus in Apoſtolis & martyribus multis. *Propter.* pro,per, *eum qui dilexit nos.* Non ſignificatur cauſa finalis, ſed efficiens adiuuando & cooperando. Et quadrat dilectioni dei erga nos: nam deum diligere nos, eſt ratio faciendi nobis bonum, eſt enim dilectio,qua deus diligit,efficax. Et ex hac particula apparet quòd de dilectione dei erga nos dixit,quis nos ſeparabit à charitate dei? Eadem ſiquidem dilectio pro cauſa affertur noſtræ ſuperuictoriæ, qua non ſeparamur ab ipſa dei erga nos dilectione: ita quòd nõ noſtris viribus, non noſtra charitate,ſed adiutorio gratuito dei ſuperuincimus: vt intelligamus non habitualis gratiæ, ſed dei adiuuantis gratuito,hãc ſuperuictoriam noſtram effectam eſſe. Hoc enim ſignificatur dicendo, per eum qui dilexit nos. *Certus ſum.* pro perſuaſus ſum, *enim.* Non enim de certitudine euidentiæ, ſed de certitudine perſuaſionis (quam conſtat eſſe certitudinem fidei) eſt ſermo. Nec explicat à quo perſuaſus eſt: quoniam ab authore fidei conſtat hanc perſuaſionem eſſe. *Quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes.* Quatuor differentias rerum explicat Paulus, quibus præcipue attribui poſſet vis ſeparandi electos à charitate dei. Prima eſt differentia vitæ & mortis: vita ſiquidem ſummum eſt appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus comprehẽduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶ Secunda differentia eſt ſpiritualium ſubſtantiarum ſecũdum tres diuerſitates, ſcilicet angelos, principatus, & virtutes. Et angelus quidem nomen eſt infimarum ſubſtantiarum ſpiritualium: principatus autem nomen eſt ordinis illarum quæ præſunt prouinciis: virtutes demum nomen eſt ſupremi ordinis ſpiritualium ſubſtantiarum miniſtrantium ſeu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit omnes creatas cauſas finales, ita per differentiam harum ſubſtantiarum excludit omnes creatas cauſas effectiuas ſpirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt omnes includi intelligantur: numerus enim ternarius perfectionis eſt. ¶ Nec obſtat quòd de ſanctis angelis, & non ſolum de damnatis ſpiritibus hæc intelligantur: quoniam non dicitur quòd velint ſeparare nos à charitate dei, ſed quòd non poſsint, quod eſt veriſsimum. ¶ Tertia differentia eſt penes tempus.

Neque

Neque inſtantia neque futura. De præteritis enim nulla poterat eſſe ambiguitas. Et hæc differentia temporis quoniã ſpecialem ingerit difficultatem & facilitatem,& communiſsima eſt cauſis omnibus,merito adiecta eſt. Magni ſiquidẽ refert præſentibus vel futuris allici:& ſimiliter præſentibus vel futuris terreri. magni refert præſentem vel futuram eſſe actionem, eſſe formam, eſſe materiam. *Neque fortitudo.* Superfluit. Et neſcitur quis addidit: quum in textu Græco non inueniatur. *Neque altitudo neque profundum.* Quarta differentia eſt penes differẽtias vniuerſi corporei ſecundũ celſitudinem & profunditatẽ. videturq́; ꝙ Paulus differentias tantũ eas aſſumpſerit quæ attendũtur penes cõmunia omnibus hominibus,qualia ſunt mors & vita,ſubſtãtiæ ſpirituales, tẽpus & vniuerſum corporeũ. Ita quod ſub altitudinis nomine intelliguntur ſuperiora corpora,profundi verò inferiora. *Neque creatura alia.* More eorum qui computatis præcipuis ſubiũgunt clauſulam generalem,vt intelligatur quod de omnibus intendũt, Paulus ſubiungit neque creatura alia:vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. *Poterit.* Superius dixerat de facto, quis nos ſeparabit: & ſimiliter de facto, ſed in his omnibus ſuperuincimus. modò verò loquitur de poſsibili, dicẽdo poterit. Ita quod nõ ſolũ negat creaturam quancunq; ſeparare electos à charitate Dei,ſed negat poſſe ſeparare. Et ratio eſt in promptu:quia charitas Dei erga nos eſt ſuprema cauſa,ſuperior omni creatura,ſuperans potentiam cuiuſcunque creaturæ. *Nos ſeparare.* Pronomen nos demonſtrat electos. Et eſt ſermo de ſeparatione totali,non de ſeparatione ad tempus,quæ nõ eſt contraria dilectioni Dei erga electos:vt patet de lapſu Petri. *A charitate Dei.* actiua: hoc eſt, à charitate Dei erga nos. *Quæ eſt in Chriſto Ieſu domino noſtro.* tanquam in mediatore & executore ipſius charitatis Dei erga nos:vt intelligamus non ſolũ ſimilem eſſe Ieſu Chriſti erga electos charitatem charitati diuinæ, ſed etiam in ipſius Ieſu myſterio,opere,paſsione,reſurrectione &c. adimpleri charitatem Dei erga electos.

CAPVT IX.

VEritatem dico in Chriſto,non mentior: teſtimonium mihi perhibente conſcientia mea in ſpiritu ſancto. Non ſaltat, non noua inſerit Paulus: ſed poſtquam tractauit propoſita in principio (ſcilicet quòd Euangelium quo ad rem euangelizatam, poteſtas Dei eſt in ſalutem omni credenti) conſequenter tractat reliqua ibidem propoſita (ſcilicet Iudæoq; primum & Græco,

cum

eſt adiuncta authoritate, iuſtus ex fide viuet) in his tribus capitulis. Et in hoc quidem capitulo declarat modum ſimul & cauſam quo & quare primum tum Iudæo tum Gentili eſt in ſalutem. Et modus eſt: quia paucis Iudęis profuit, Gentibus vero cõmuniter. cauſa vero ex parte dei eſt diuinum propoſitum: ex parte vero exequentium, eſt quia Gentes confiſæ ſunt in fide Chriſti, Iudæi vero in iuſtitia legis. ¶ Ruinam itaque Iudæorum cõmuniter paucis exceptis proponit condolendo: ne videatur ex malo ad Iudæos affectu loqui. Et Chriſtum ac ſpiritum ſanctum teſtem inducit cum propria conſcientia: animi enim mei ſolus deus eſt conſcius. Et quoniam ad integritatẽ veri ſermonis duo exiguntur (alterũ ex parte rei quæ dicitur, quod ſcilicet ſic ſit: alterum ex parte dicentis, ſcilicet quod non mentiatur. nam contingit & abſque mendacio proferri non verũ in re, & mentiendo dicere quod in re verum eſt) ideo Paulus vtrunque cõprehendit, & ex parte rei dicit, veritatẽ dico in Chriſto: hoc eſt illam cuius Chriſtus eſt conſcius, & ex parte ſui dicit, non mentior. *Quoniam*. pro, quod, *Triſtitia mihi*. Ecce res dicta. *Magna*. intenſiue. *Eſt & continuus dolor*. Non ad horam ſed perſeuerans. *Cordi meo*. Non ſuperficie tenus, ſed in corde, in intimis animi mei. ¶ *Optabam enim*. Simul manifeſtat materiam & cauſam tantæ triſtitiæ in ſe: afferendo ſtatum Iudęorum cõmunem olim ſibi. Talis enim Iudęorum ſtatus materia eſt tantæ triſtitiæ. Et quoniam ipſe ſtatum illum valde dilexerat, ideo magna ſubſecuta eſt triſtitia: quum enim videmus ruinam rei valde amatæ, dolemus valde. Reddendo itaque rationem magnæ in ſe triſtitiæ, ſimul patefacit materiam triſtitiæ eſſe illã quæ olim fuit ſibi maxime dilecta. ¶ Vbi & nota modeſtiam. Intendit dicere cauſam tantæ triſtitiæ eſſe, ꝙ Iudæi eligunt anathemata eſſe à Chriſto. modeſte loquens, dicit hoc implicite: explicãdo quod ipſemet elegit olim anathema eſſe à Chriſto: vt ex ipſius crimine intelligamus cæterorum Iudæorum perſeuerantium in Iudaiſmo, peccatũ ſimile. Nec dicit opto modò habens ſancta deſideria, ſed optabam ſeu optaui olim in ſtatu Iudaiſmi. *Ego ipſe*. Vt intelligamus loco deſiderij ſucceſsiſſe dolorem ex eo quod eſt ipſemet. *Anathema eſſe à Chriſto*. Gręca dictio dicitur anathema ſignificans per tranſlationem ſeparatum, quemadmodũ deo dicata ſeparata ſunt à communi vſu. elegit ſiquidem Paulus olim in Iudaiſmo ſeparationem à Chriſto potius quàm ſeparationem à Iudaiſmo. Vnde abſolute & non ad tẽpus anathema ſe eſſe à Chriſto dicit ſe optaſſe. *Pro*

fratribus

fratribus meis. Aperit ipſe Paulus zelum ſuum quem habuerat in Iudaiſmo contra Chriſtum, fuiſſe propter Iudæos: ne ſcilicet Iudæi à ſtatu iudaiſmi tanquàm ſeducti tranſirēt ad ſtatum Chriſtianum. Iudæos ſiquidem fratres ſuos appellat: vtpote ex eodem patre, ſcilicet Iacob. *Qui ſunt cognati mei ſecūdum carnē.* Hoc eſt (ſi dicere licet) congeneres, ex vno genere ſecūdum carnem. Quos cōſanguineos appellātes, nō oportet addere ſecundū carnem. *Qui ſunt Iſraelitæ.* Explicat à communi patre generis carnalis nomen. *Quorum adoptio eſt filiorū.* Superfluunt duæ vltimæ dictiones, eſt filiorum. Incipit exponere priuilegia Iudæorum: vt tanto maior materia ſignificetur triſtitię, ex maiori perditione: & ſimul primitas Iudæi ſecundū dignitatem priuilegiorū diuinorum explicetur. Vtraque adoptio fuit Iſraelitarum: & vetus Exo. 4. primogenitus meus Iſrael. & noua, non eſt bonū ſumere panem filiorū & dare canibus. & rurſus Apoſtolis Iſraelitis dicit Ieſus, filioli adhuc modicum &c. *Et gloria.* Vtraque ſimiliter gloria Iſraelitarum fuit, tum vetus, apparente gloria domini apud illos, & ſuper tabernaculum, & in mōte Sina, & in columna &c. tum noua, quum apparuit gloria Chriſti coram tribus Apoſtolis. *Et teſtamentum.* pro, & teſtamenta. Ipſemet Paulus ad Galatas duo explicat teſtamenta, alterū vetus in monte Sina: alterū nouum, quod Chriſtus fecit. Et vtrūque conſtat Iſraelitis datum. *Et legiſlatio.* Lex nanque vetus conſtituta eſt ad Iſraelitas: & ſimiliter lex Euangelica per Chriſtū Iſraelitis data eſt tam verbo quā ſpiritu in Pentecoſte. *Et obſequium.* pro, & cultus. Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad euchariſtiæ ſacrificium baptiſmiq́ue ritum, datus eſt Iſraelitis. *Et promiſſa.* Pro & promiſsiones tum tot bonorum, & præcipue Meſsiæ, tum æternæ vitæ & reſurrectionis à Chriſto. In his enim omnibus priuilegiati ſunt Iſraelitæ. nam & vetera propria eorum fuerunt, & noua primum fuerunt. Ita ꝙ per eos ad alios deriuātur, quo ad ipſorum magnam ſpectat dignitatem: & maiorē monſtrat eſſe Iſraelitarum iacturam. *Quorum patres.* Septimum priuilegium Iſraelitarum proprium ac maximum poſtremò ſcribitur, ſcilicet ꝙ Chriſtus natus eſt ex eorū patribus, ꝙ Chriſtus ſecundum carnem eſt frater eorum. *Ex quibus eſt.* Superfluit eſt, *Chriſtus ſecundum carnem.* Non ſecundum totum id quod eſt, nō ſecundum diuinam ſed humanam naturam. *Qui eſt.* Verbum verbo reddendo legendum eſt. *Ex quibus Chriſtus ſecundum carnem, ens ſuper omnia deus benedictus in ſecula: amen.* Hic eſt primus locus in quo habemus à Paulo,

Chri

Chriſtum eſſe deum: hoc eſt quòd explicite appellat Chriſtum deum, non qualitercũque ſed ſuper omnia benedictum in ſecula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio: quum hæ conditiones non niſi de ſummo deo verificentur: & de ſolo ſummo deo fas ſit hæc dicere. *Non autem.* pro, Non ſic autem. Supple Iſraelitæ optant anathema eſſe à Chriſto. *Quod exciderit verbum dei.* A veracitate adoptionis Iſrael. *Non enim omnes qui ex Iſrael ſunt, hi ſunt Iſraelitæ.* Interpres addidit pro claritate vtrobique ſunt: & loco Iſrael poſuit Iſraelitæ, ſenſum magis quàm verba ſectatus. Intentio Pauli eſt patefacere quod ob tantam ruinam Iudæorum, non eſt diminuta veracitas diuinæ promiſsionis, quia Iſraelitæ quotcunque ruentes non ſunt in numero Iſraelitarum quibus facta eſt promiſsio: quia non ſunt filij promiſſionis ſed carnis. Quum ergo dicit, non omnes qui ex Iſrael, intelligit ſecundum carnem deſcendunt. & quum ſubdit, hĩ Iſraelitæ, intendit hi computantur Iſraelitæ. *Neque qui.* pro, quia, *ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij.* Similis eſt ſenſus quòd non propterea quòd carnaliter deſcendunt ab Abraham, ideo omnes tales computantur filij Abrahæ. *Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.* Ne putares ſine ſcripturæ authoritate inducere Paulum hanc diſtinctionem inter deſcendentes tam ex Iſrael quàm ex Abraham, quòd aliqui computantur inter filios, & aliqui non, attulit authoritatem Gene. 21. in qua expreſſe non omnes filij Abrahæ ſed Iſaac tantum in ſemen aſciſcitur. *Id eſt non qui filij dei.* Iuxta duos patres (ſcilicet Iſrael & Abraham) exponit ſenſum diſtinctionis dupliciter, ad idem tamẽ. primum inter filios carnis & filios dei. & hinc habet quòd non omnes deſcendentes carnaliter ab Iſrael ſunt filij adoptiui dei: ac per hoc adoptio diuina reſpectu Iſrael non defecit ex ruina multorum filiorum Iſrael ſecundum carnem: vtpote non filiorum adoptionis diuinæ. *Sed qui filij ſunt promiſſionis.* Ne locum inquirendi relinqueret qui ſunt filij dei, declarat hoc, dicendo quòd ſunt filij promiſsionis: ita quòd contra filios carnis, filios promiſsionis diſtinguit. Nec opus eſt laborare circa ſenſum diſtinctionis: quoniam ipſe Paulus ad Gala. 4. explicat Iſmaelem natum ſecundum carnem, Iſaac verò per promiſsionem. ¶ Res geſta patet in Gene. vbi promittitur conceptio natiuitaſque Iſaac à deo. Nec ſis adeo rudis, vt dubites Iſaac carnaliter conceptum & genitum. Sed differentia conſiſtit in hoc quod Iſmael ſecundum carnem præciſe: Iſaac autem nõ præciſe ſecundum carnem, ſed

ratione

ratione diuini miraculi promiſsi à deo: miraculoſe enim reſtituta eſt virtus generatiua tam Saræ quàm Abrahæ promittendo filium Abrahæ ex Sara. *Aeſtimantur in ſemen.* Vitiò ſcriptorum legitur æſtimantur pro exiſtimantur ſeu reputantur. Non ſat fuit Paulo diſtinguere in re, ſed etiã in reputatione: vt hinc haberet quod omnes Iſraelitæ ruentes nõ reputantur in ſemen Iſrael & Abrahæ:ac per hoc ob illorum perditionem nihil perit veracitatis diuinæ.Igitur filij Abrahæ,& Iſrael diſtinguũtur in filios carnis & filios dei,qui ſunt filij promiſsionis,qui ſoli reputantur in ſemen Abrahæ & Iſrael.Hoc eſt quod intendit & dicit Paulus. *Promiſsionis enim verbum hoc eſt,ſecundum hoc tẽpus veniam, & erit Saræ filius.* Probat filios promiſsionis ex verbis domini. Gene.18. *Non ſolum autem illa.* Superfluit illa. Ne electio diuina inter filios Abrahæ ſolos ſcripta credatur, affert diuinã quoque electionem inter filios Iſaac: vt ex his duobus teſtimoniis credatur quam docere intendit diuina electio inter filios Iſrael, quorum tam magna pars ruit. Non ſolum autem in Saræ filio apparuit diuina promiſsio. *Sed & Rebecca.* Vxor Iſaac. *Ex vno concubitu habẽs Iſaac patris noſtri.* Corrupta eſt litera.nam in textu Græco non habetur concubitu, nec poteſt dictio illa coniungi cũ ex vno: quia vno eſt generis maſculini, & caſus genitiui pro ablatiuo, dictio vero interpretata concubitu quæ ſignificat cubile,eſt generis fœminini & caſus accuſatiui, & regitur à participio habens.Legendum eſt, *Ex vno cubile habens.* Sed ambiguitate nõ caret an Iſaac in genitiuo poſitum quoque ſit loco ablatiui,& iungatur cum ex vno,ita quòd litera ſit ex vno cubile habens Iſaac patre noſtro, an legendum ſit ex vno cubile habens Iſaac patris noſtri. Si omnes illi genitiui mutantur in ablatiuum, excluditur pluralitas patrum reſpectu plurium filiorum Rebeccæ, identitasque patris & matris reſpectu duorum filiorum explicatur. Si vero in genitiuo relinquitur Iſaac patris noſtri,magis quadrat explicatio q̃d electus ſit vnus filius,ita quòd non ſolum ex vno filio Abrahæ (nempe quem genuit illi Sara) ſed etiam ex vno filio quẽ genuit Rebecca habens cubile Iſaac patris noſtri, electio diuina patet. Honeſto autem vocabulo à loco (hoc eſt cubili actum matrimonij ſignificauit: vt diſcamus de venereis pudice loqui. Iuxta hunc ſiquidem ſenſum non ſolum pater Iſaac,ſed etiam vnus filiorum electus ſignificatur. Et quadrat huic ſenſui coniunctio enim,ſubiuncta dicendo, *Quum enim nondum nati fuiſſent.* Redditur ſiquidẽ manifeſte ratio vnius

filiorum

filiorũ electi. Et dicit hoc ad excludẽdum præſagiũ futurorũ ex hora natiuitatis. *Aut aliquid boni egiſſent, aut mali.* Adiunxit hoc ad excludendũ errorẽ tam ponentium circulũ animarũ, quàm opinantiũ animas creatas priùs, quàm infundãtur corporibus, & in illo priori aliquid boni aut mali egiſſe. *Vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret.* Antequam proferat authoritatẽ ſcripturæ, reddit rationem illius. Quam magis explicat ſubiungendo, *Non ex operibus*, filiorum. *Sed ex vocante* deo. *Dictum eſt ei*, ſcilicet, Rebeccæ. Gen. 25. *Quia*. pro, quòd, *Maior ſeruiet minori.* Non eget expoſitione locus iſte, ſed applicatione mẽtis, ad quã ipſemet Paulus explicauit rationẽ. Nihil enim aliud ex hac authoritate Paulus intẽdit, niſi quòd hinc apparet, quòd nõ ex operibus noſtris, ſed ex voluntate dei eligentis & vocantis vnus eligitur, & alter reprobatur. Et quoniam hæc authoritas mõſtrat vnum præeligi alteri, adiungit alteram authoritatem, teſtãtem de eiſdem quòd vnus eligitur, & alter odio habetur. *Sicut ſcriptum eſt.* Malac. 1. *Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.* Vbi aduerte ꝙ odio habere, nõ ſonat ſolam priuationem dilectionis, ſed ſignificat velle malũ. Et propterea dura quæſtio occurrit, quo pacto verificatur ꝙ deus velit malũ alicui non ex operibus illius.

¶ Solutio eſt, quòd deus ab æterno verè quoſdã eligit, & quoſdam reprobat, quoſdã diligit, & quoſdam odio habet, pro quanto quibuſdam ab æterno vult conferre opẽ gratiæ ſuæ, & adiuuare illos vſque ad gloriã æternam, quoſdam autem ab æterno quoque vult permittere ſibiipſis, nec adiuuare eos gratuito auxilio, quod electis decreuit cõferre. Et hoc eſt, deum illos odio habere, hoc eſt, deũ reprobare illos non ex operibus. Cum quo tamen ſtat quòd nullus dãnatur niſi ex propriis operibus. Nec ſententia ſiquidem, nec executio damnationis fit antequam huiuſmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna diſpoſitione diuina poteſt inferri iniuſtitia in deo, ſed libertas ſumma, quoniam neutris tenetur, & ex ſua mera libertate pendet, velle dare gratuitũ bonũ aliquibus, & velle nõ dare aliquibus, ſed permittere eos in ſuiſ naturalibus. *Quid ergo dicemus?* Animaduertit Paulus quam tetigimus quæſtionẽ à multis inferendam. Et propterea præuenit eos, mouendo eandem quæſtionem. *Nunquid iniquitas apud deum?* Apparet enim prima fronte quòd, velle vni malum, & alteri bonum, abſque quacũque diuerſitate meritorum, iniuſtitiæ ſit. *Abſit.* Horrentis eſt reſponſio. *Moyſi enim dicit.* Exodi trigeſimotertio. *Miſerebor cui miſertus ſum.* pro, cuius miſereor,

& miſericordiam præſtabo cui miſerebor. pro, & miſerabor quem miſeror. Primum enim verbum eſt miſereor, ſecundum autem miſeror. Et hoc quidem affectionem animi condolentis propriè ſonat: illud autem ad effectus gratuiti collationem transfertur, quum in miſeria aliqua conſtitutis confertur. Et ad hoc inducitur hæc authoritas, vt libertas diuina tam ad miſerendũ, quàm ad miſerandum explicetur. Dicẽdo ſiquidem, miſerebor cuius miſereor, monſtrat effectum miſericordiæ ſe daturum nõ omnibus, ſed illis, quorum miſeretur: hoc eſt, quorum eligit miſereri ab æterno. Et ſimilis ſententia eſt de miſeratione, quæ nõ cadit in deum niſi metaphoricè: ſicut ira, & reliquæ paſsiones aliæ. Et ponitur in deo reſpectu malorum noſtrorũ, illud autem reſpectu bonorum gratuitorũ, ſecundũ literalem ſenſum Exodi: penuria vocabulorum vtente miſereri, quod etiam paſsionis animi conſtat eſſe verbum. Tota ergo reſpõſio conſiſtit in manifeſtando libertatem dei: quoniam conſtat, iniuſtitiam nõ habere locum in merè gratuitorũ collatione, & negatione: iuxta parabolam euangelicam, An non licet mihi quod volo facere? tolle quod tuum eſt. *Igitur non volentis*. hoc eſt, non operum internorum. *Neque currentis*. hoc eſt, neque operum exteriorum. *Sed miſerẽtis eſt dei*. ſupple electio, hoc eſt, quod homo ſit electus. *Dicit enim ſcriptura Pharaoni*. Exodi nono. Poſtquam enim Paulus authoritate ſcripturæ monſtrauit, nõ eſſe iniuſtitiam in deo in hoc quod aliquos eligit: nunc cõſequenter authoritate quoque ſcripturæ monſtrat, non eſſe iniuſtitiam in deo in hoc quod aliquos odio habet, ſeu reprobat. *Quia in hoc ipſum excitaui te*, vt dimittas populum meum: hoc eſt, ideo excitaui te per Moyſen & Aaron, vt dimittas populum meum. *Vt oſtendã in te potentiam meam.* Ac ſi apertiùs dixiſſet, non ideo excitaui te vt cum effectu dimittas, (ſcio enim te nõ dimiſſurum) ſed ideo excitaui te ad dimittendum, vt oſtendam in te potentiam meã, per tot miracula, & ſubmerſionem tandem tui & tuorum. *Et vt annuntietur nomen meũ in vniuerſa terra.* Quod & ſubſecutum eſt. Ex qua authoritate habet Paulus non iniuſtam, ſed bonam dei voluntatem, etiam in intẽtione, & gubernatione reproborum, quum illos excitat, & ordinat ad demonſtrationẽ potentiæ ſuæ & gloriæ nominis ſui, etiam illis nolentibus. *Ergo cui*. pro, cuius, *vult miſeretur, & quem vult indurat.* Concludit conſiſtere negotium tam electionis, quàm reprobationis, in velle ipſius dei. Et nota quòd vtrobique ponit actum poſitiuũ voluntatis diuinæ: & quæ ſupe-

ſuperiùs nominauit dilectionem & odium, modo vtrunque nominat velle. Et, vt declaratum eſt, vtrobique concurrit velle diuinum: ſed in electione velle diuinum habet pro volito hominem cum gratuito auxilio vſque ad æternam gloriam: in reprobatione autem habet pro volito hominem cum dimiſsione ſuiipſius in ſuis naturalibus. In hoc enim volito clauditur negatio gratuiti auxilij ad vitam æternam, clauditur permiſsio caſus. Et propterea dicit quòd illius miſeretur, cuius vult miſereri: & ſimiliter illum indurat, quem vult indurare. Indurare autem intellige, relinquere hominem ſibiipſi. Ita quòd ſenſus eſt, Illum relinquit ſibiipſi homini, quem vult ſibiipſi homini relinquere. *Dicis itaque mihi.* Mouet Paulus aliam quæſtionē quæ naſcitur ex dictis. *Quid adhuc queritur?* Non à quæro quæris, ſed à queror quereris dictio hæc formatur. Ita quòd non eſt ſenſus, quid adhuc interrogatur: ſed, quid adhuc conqueritur. & ſubauditur, deus. Et dicit adhuc, ſignificans perſeuerantiā querelæ diuinæ, quam per prophetas & apoſtolos continuè exercet. Significatur enim quòd non remanet deo locus querelæ de perditione reproborū. Et rationem ſubdit, in perſona diſputantis contra deum. *Voluntati enim eius quis reſiſtit.* pro, reſtitit? quaſi dicat, nullus. Ex hoc enim quòd ſit voluntas dei tam in reprobatione, quàm in electione, ex hoc quòd nullus vnquam reſtitit voluntati eius (nam electus proceſsit ſecundum electionem dei, & reprobus proceſsit ſecundum reprobationem adimplendo voluntatem dei) conſequens eſt quòd deus non habet vnde conqueratur de perditione reproborum. ¶ Vbi aduerte quòd quū dicitur, voluntati enim eius quis reſtitit, pronomen Eius, monſtrat quòd in pręcedenti particula (ſcilicet, quid adhuc queritur) ſubintelligitur deus. alioquin ſubiunxiſſet, voluntati enim dei: ſed ſubiungendo pronomen Eius, deus repetitur. *O homo.* Deeſt vna dictio, quam alij interpretantur vere, alij quinimo, alij atqui. & deinde ſubiungitur, ô homo. Dupliciter confutat Paulus hanc quæſtionem. Primò arguendo præſumptionis.

Tu quis es, qui reſpondeas Deo. pro, contra reſpondens Deo? Præſumptionis eſſe dicit, quòd homo non ſolum reſpondeat, ſed ex aduerſo reſpondeat deo. Huiuſmodi ſiquidem verba, quid adhuc deus conqueritur, nihil aliud ſunt, quàm reſpondere deo eligenti & reprobanti, tanquam ſi homo homini ex aduerſo reſpondeat, inquirendo cauſam querelæ: arguendo contra, quia ſit quod vult. *Nunquid dicit ſigmentum ei, qui ſe finxit.*

Superfluit ſe. *Quid me feciſti ſic?* Probat crimen præſumptionis ab exemplo operis figuli: vt intelligamus perinde eſſe, hominem quærere à deo rationem voluntatis eius, ac figmẽtum reſpondeat figulo, cur me ſic feciſti? homo ſiquidem figmentum eſt dei. *An non habet poteſtatem figulus luti ex eadem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Diceret fortè aliquis, quòd ſi figmentum haberet rationem diceret figulo, cur me ſic feciſti? Et propterea rationem præſumptuoſi huius dicti ſubiungit liberã poteſtatem figuli ex eodem luto faciendi vas vnum ad honorabiles vſus, (puta ad bibendũ) alterũ verò inhonorabiles, puta ad fęces. Ex hac enim libera poteſtate irreprehenſibilis monſtratur figulus: & querela figmenti monſtratur nõ fundata ſuper ius aliquod. *Quòd ſi.* pro ſi autem, *deus.* Vbi priùs repreſsit præſumptionem hominis audentis quodammodo imputare deo ſuperfluam querelam, ſoluit quæſtionem, reddẽdo rationem ex parte finis: & declarando diuerſitatem actionis diuinæ hinc & inde. Et priùs patefacit finem propinquum reprobationis, dicendo, *Volens oſtendere iram.* Obiectum diuini velle non deſcribitur ita, hoc eſt, vindicatiua iuſtitia, ſed oſtendere illam. Quod directè ſpectat ad gloriam dei inter creaturas, & ad vtilitatem creaturarum: quibus monſtratur in re hic diuinę bonitatis radius, qui eſt iuſtitia vindicatiua. Quæ in hac vita non monſtratur, tum quia non exercetur à deo in hac vita: quoniam præſentis temporis pœnę non ſunt congruæ peccatis, tum quia illa paruula vindicta, quæ quandoque fit in hac vita à deo, non apertè monſtrat ſe eſſe iuſtitiam dei, ſed aliis cauſis aſſcribitur. Vindicta enim reproborum monſtrabit deus vniuerſis & ſingulis iuſtitiam ſuam vindicatiuam. Vnde & nunc quia monſtratur hæc iuſtitia, non glorificatur deus vt vindex: ſed tunc glorificabitur vt iuſtus vindex. *Et notam facere potentiã ſuã.* Hic eſt alter finis propinquus ſimilis prædicto: quia ſcilicet vult deus notificare in opere potentiã ſuam. Quanuis deus exercuerit potentiam ſuam creando, & miracula faciendo, & exerceat continuè conſeruando ac gubernãdo vniuerſum, hominibus tamen non fit euidenter nota potentia dei: quum autem rebelles præceptis ſuis reprobos ſubiiciet æternis pœnis inuitos, notam euidẽter omnibus, etiam ipſis incredulis, faciet potentiã ſuam. Quæ notitia & creaturis vtilis, & diuinæ eſt gloriæ in creaturis. glorificabitur enim tunc deus potens. *Suſtinuit in multa patientia.* Nota verba: quoniam hinc pendet quæſtionis ſolutio,

hinc patefit ratio querelæ diuinæ.nam ſignificatur quòd peccata quæ reprobi committunt,ratione quorum exercenda eſt vindicta & potentia diuina manifeſtè,nō ſunt volita à deo.Non dicit quòd propter hos fines voluit aut fecit vaſa iræ: ſed dicit,ſuſtinuit.quę enim volumus,non toleramus patienter, ſed probamus.Et longè plus ſignificatur quàm deū nō velle illa:quoniam ſignificatur quòd ſuſtinuit,quòd permiſit illos peccare, nō qualitercunque,ſed in multa patientia,non ſtatim exterminādo vt merentur:quod gratię eſt, vt homines mutabilis voluntatis ſpatium haberent mutandi voluntatē à patrandis criminibus. *Vaſa iræ.* Alludendo ad ſimilitudinem diuerſorum vaſorum figuli, dicit vaſa iræ. Et verè reprobi ſunt vaſa iræ.ſunt enim contentiua in ſeipſis diuinæ iuſtitiæ vindicatiuæ : quoniam in eis locabitur ſicut aqua in vaſe.Huiuſmodi enim vaſa ſuſtinet patiēter deus in hac vita.*Apta.*pro,aptata,*in interitum.*Non dicit quę deus aptauit in interitum,ſed dicit aptata in interitum:vt intelligamus quòd ab eodem ſunt vaſa irę,à quo ſunt aptata in interitum:proculdubio æternæ mortis. Conſtat autē quòd propriis peccatis,propriis meritis,quæ deus non vult,ſed ſuſtinet patienter,reprobi ſunt vaſa vindictæ. Non enim deus priùs eſt vltor, quàm homo ſit peccator. & conſequenter à ſeipſis reprobi ſunt vaſa aptata ſuis meritis in interitum æternum.*Vt.*Deeſt copulatiua cōiunctio.Legendum eſt,*Et vt oſtēderet diuitias gloriæ ſuæ.* Poſt propinquos reprobationis fines, diuinámque circa reprobos tolerantiam ſubiungit finem propinquum electionis, conſiſtentem ſimiliter in oſtēſione. Sed vbi in reprobis determinatum quid monſtratur,in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorum ſpectantium ad gloriam dei præparare electis ſignificantur.*In vaſa miſericordiæ.* proculdubio diuinæ, ſicut reprobi vaſa iræ. *Quæ præparauit in gloriam.* Vide differentiam. Totum,quod eſt electorū,attribuitur deo.ipſe præparator gloriæ,ipſe præparator vaſorum ad gloriam.In reprobis autem aliquid aſcribitur deo , ſcilicet velle oſtendere iram & potentiam , & patienter tolerare : aliquid non deo, ſed ipſis: ſcilicet agere toleranda,ob quæ ſunt vaſa iræ,& aptantur in interitum. Aduerte erudite lector,quòd tota hæc particula (ſi autem deus volens,&c.)manca apparet, & quòd ſubintelligi exigat aliquid confutans reſpondentem deo:puta,vana eſt obiectio tua.Ex his enim libratis elucet falſum eſſe quòd reprobi faciant placita voluntati diuinæ:ſuper quod fundabatur obiectio,& propterea

meritò deus per prophetas & apoſtolos continuè conqueritur de iniuriis,quæ ſibi irrogantur à peccantibus: vtpote quæ deus nõ vult faciẽtibus.& cũ his omnibus deus ad bonos fines omnia diſponit.¶ Antequam ad reliqua procedatur,occurrit continuę hominum curioſitati de prædeſtinatione & reprobatione reſpõdere.Aiunt enim,Si ego ſum de numero electorum, tandem ita erit in re quòd ſaluus ero:& ſimiliter ſi ſum de numero reproborum,tandem ita erit quòd damnatus ero.Et tollendo reſponſiones theologorum ſubiungitur:non eſt mihi curæ an neceſſariò an contingenter ſic eueniet:ſatis eſt mihi quòd ſic erit, quocunque modo id erit.Et propterea nihil ad hanc curioſitatem diſtinctio de ſenſu cõpoſito vel diuiſo,ſeu de neceſsitate conſequẽtiæ vel conſequentis.non curo,vt dixi,de neceſſariò vel contingenter:ſed vt propono noſſe velim an vera ſint quę propono.¶ Reſpondeo ꝙ dupliciter poſſumus in hac curioſa quæſtione loqui: vel inchoando ab iis, quæ ſe tenent ex parte dei,& deſcẽdendo ad nos:vel ecõuerſo,inchoãdo ab iis,quæ ſe tenent ex parte noſtri,& aſcẽdendo ad deum.Si inchoamus à deo, profitemur primò ꝙ deus ab æterno elegit ſingulariter hunc & illum, quia ſic ei placet:ſecundò ꝙ electio huius infallibiliter (non dico neceſſariò,ſed ꝙ tandem)habebit effectũ ſuum:ſcilicet ſalutẽ iſtius. Inchoando verò à nobis,profitemur primò ꝙ quilibet eſt liberi arbitrij ad bonum & malum eligendum:ſecundò ꝙ quilibet faciens quantum in ſe eſt ad ſalutẽ conſequendã æternam, ſaluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem, ſeu quo vinculo, quo glutino aſcenſus & deſcenſus iungantur, nõ apparet : nam aſcendendo deficit gradus coniungens hanc noſtrã libertatem & ſecuritatem (quòd faciendo quantũ in nobis eſt , diuina non deerit gratia ſaluans)cum æternitate & immutabilitate diuinæ electionis,quę habet ꝙ ſoli electi ſaluantur.Et ſimiliter deſcendendo ab æterna immutabili & efficaci diuina electione deficit gradus coniungẽs cum his noſtris libertatibus & ſecuritatibus. Et propterea non eſt mirũ ſi non quietamus intellectus quærentium & inducentiũ inconuenientia,ſcilicet faciat quiſque quod vult,tandem implebitur electio , & ſimilia horrenda. Quocirca ad curioſitatem dico illa eſſe vera ex parte diuinæ electionis ſeu reprobationis, ſed non eſſe vera ſola,ſed aſſociata aliis veritatibus ex parte noſtri , ſcilicet ꝙ ſumus liberi arbitrij , ꝙ faciendo quod ex nobis eſt, erimus per diuinã gratiam ſalui,& ꝙ noſtris meritis ſaluamur aut dãnamur nos adulti. Et cũ obiicies,cõiunge

ge hæc verba ſimul,reſpondebo me ſcire quòd verum vero non eſt contrarium, ſed neſcire hæc iungere:ſicut neſcio myſterium trinitatis, ſicut neſcio animã immortalẽ,ſicut neſcio verbũ caro factũ eſt,& ſimilia,quę tamẽ omnia credo. Et ſicut credo reliqua fidei myſteria,ita credo & hæc myſteria prædeſtinationis & reprobationis. Meum eſt tenere quod mihi certum eſt(ſcilicet vti libero arbitrio & reliquis bonis mihi à deo conceſsis omni ſtudio ad conſequendam vitam æternam)& expectare vt videam, in patria myſterium diuinæ electionis mihi modò ignotum, ſicut & reliqua fidei myſteria. Hæc ignorãtia quietat intellectũ meum. *Quos & vocauit.* Deeſt, *nos.* Explicat vaſa miſericordiæ, connumerando ſeipſum aliis. *Non ſolùm ex Iudæis,ſed etiam ex gentibus.* Vnitatem ſignificauit pronomine Nos,in electis ac vocatis ex vtraque natione,vt doceat,vocatos tã ex gentibus, quàm ex Iudęis,eſſe filios promiſsionis,eſſe filios dei,eſſe eos,qui computantur in ſemine Abrahæ & Iſrael. *Sicut in Oſee dicit.* circa primum & ſecundum capitulum. *Vocabo non plebem meam plebem meam,& non dilectam dilectam.* Propter electos ex gentilibus affertur hæc authoritas, qua ſignificatur quòd gentiliũ populus, qui non erat populus dei ſecundum cultũ, nec dilectus ad dona gratiæ,vocabitur populus dei,& dilectus à deo,vt experientia teſtatur. *Et non miſericordiam conſecutam,miſericordiam conſecutam.* Tota hæc particula ſuperfluit. Adiuncta eſt fortè ab aliquo, qui legit hanc particulam in Oſee: & non aduertit ꝙ loco eius Paulus dixerat,& non dilectam dilectam. *Et erit.* Proſequitur Paulus verba Oſeæ,& faciendum eſt punctum ibi, & erit: ſignificat quòd erit hoc,quod ſubiungam. *In loco vbi dictum eſt eis, non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.* pro, viuentis. Non ſolùm prophetatur mutatio gentilium de non populo dei in populum Dei,de non dilecto in dilectum,ſed etiam prophetatur idẽtitas loci:ita quòd abſque tranſmigratione locali ipſarum gentiũ mutabũtur in filios dei. Et dixit hoc propheta ad differentiã Iudæorum,qui in determinato loco(ſcilicet in Hieruſalẽ,in terra promiſsionis tantummodo)habebant integritatem diuini cultus & obſeruationis legalis. Ac ſi apertiùs diceret,abſque eo ꝙ tranſmigrent in Iudæam,abſque eo quòd veniãt in Hieruſalem,gentiles in ſuis propriis locis erũt populus dei,dilectus à deo,filij dei viuẽtis. Et eſt hæc ſentẽtia eadem cũ illa,quã dicit dñs Samaritanæ, Venit hora quãdo nec in Hieroſolymis,nec in mõte hoc adorabitis patrẽ:ſpũs eſt deus,&c. *Eſa. autẽ clamat pro Iſrael.* c. 10. Di

xerat ex Iudæis & gẽtibus,& poſtquã ex ſcriptura declarauit illam particulam ex gentibus,declarat ex ſcriptura quoque illam particulam ex Iudæis,& inducit Eſaiã clamantẽ, clamore ſuſpirij,ſeu doloris,propter paucitatem electorum ex Iudæis. *Si fuerit numerus filiorum Iſraël tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.* Coniunctio ſi,non tenetur cõditionaliter,ſed aduerſatiuè. Et eſt ſenſus,quanuis fuerit numerus filiorũ Iſraël tãquam arena maris,reliquiæ ſaluę fient:hoc eſt tam pauci ſalui fiẽt,vt ſint ſimiles reliquiis,quæ paucæ communiter ſunt.Reliquiarum ſiquidẽ nomine ſolemus appellare reſidua quaſi fragmẽta. Intendit enim ad literã ſignificare paucitatem electorum ad Chriſti fidem ex Iſraël,quanuis populus Iſraël eſſet inumerabilis tanquam arena maris. *Verbum autem.* pro,enim. Proſequitur Paulus authoritatem Eſaię. Vbi aduerte non errorem,ſed obſcuritatem textus Latini:quia interpres vſus eſt vocabulo verbi,quod eſt neutri generis,ſimilem habẽs nominatiuũ accuſatiuo:poterat remouere hanc obſcuritatem dicendo,ſermonem enim.quoniã verbũ accuſatiui caſus eſt. *Conſummans & abbreuians.* Vtrunque eſt nominatiui caſus,& ſignificatur deus perficiens & concidens ſermonem.Dictio ſiquidem Græca interpretata abbreuians,conciden tem ſignificat propriè:& transfertur ad abbreuiantem:quia cõcidendo fit abbreuiatio. *In æquitate.* pro,in iuſtitia. Ratio ſubiungitur reliquiarum ex hoc quod Deus iuſtitia exigente concidit & perficit ſermonem ſuum:ipſa ſiquidem derelictio innumerabilis populi Iſraël ſaluando tam paucos ex eis,conciſio eſt ex iuſtitia procedens meritorum eorũ qui derelinquuntur,& eſt perfectio ſermonis diuini de iuſtitia eius. *Quia verbum breuiatum faciet dominus ſuper terram.* hoc eſt, quia ſermonem conciſum, & ſic breuiatum in paucorum ſalute faciet dominus ſuper terram ex ſua gratia. Et redditur ratio ſalutis reliquiarum, poſtquam reddita eſt ratio derelictionis tantæ multitudinis. *Et ſicut prædixit Eſa.c.1. Niſi dominus ſabaoth.* Hebræa dictione vtitur Paulus, & ſignificat virtutum,nõ vt virtus eſt nomen moralis habitus, ſed ſummæ poteſtatis. *Reliquiſſet nobis ſemen.* Diuina gratia commẽdatur in hoc quod etiam paucos ſaluauit. *Quaſi Sodoma facti eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus.* Merita Iudæorũ ſimilia meritis Sodomæ & Gomorrhæ per hoc ſignificãtur,ad commendandam diuinã gratiam relinquentem gratuitò ſemẽ, ſaluantẽ gratuitò aliquos. ¶ Quanuis etiam hoc poſsit referri ad diuinam ſeruationem innumerabilis populi relicti, pro quanto

non

nõ eſt deletus in hac vita ſicut Sodomitæ & Gomorrhæi deleti
ſunt. Derelictũ ſiquidem eſt ſemẽ eorũ non ex eorũ meritis, ſed
ex diuina gratia: vt quandoque (in fine ſcilicet mũdi) fructificet
Chriſto. *Quid ergo?* Interrogando intẽdit cõcludere. Eſtq́ ſenſus,
quid ergo ex allatis vis inferre? Et ſtatim ſubiungit reſponſio-
nem. *Dicemus.* pro dicimus, *quòd gentes.* & reliqua. Aduerte ite-
rum erudite lector ꝙ ideo dixi apparere (non dixi eſſe) defecti-
uam literam ab illa particula ſi autem deus volens: quoniam nõ
deſunt dicẽtes perſpicaciter pẽdere literã ab illo loco vſque ad
hæc verba quid ergo. Ita quòd ordo literæ eſt: ſi autem Deus
volens oſtendere, & reliqua, quid ergo, ſupple dici poteſt aduer-
ſus eum? Apparet enim ex dictis confutatam argumẽtationem
& rationabiliter deum eligere ac reprobare. Et deinde ſubditur
quid nos intelligimus rationis eſſe ex parte gẽtium & Iſrael. di-
cendo dicimus quod gẽtes. *Quæ non ſectabantur iuſtitiam.* vtpote
ſine cultu dei & ſine lege. *Apprehenderunt iuſtitiam.* Et declaran-
do qualem ſubiungit. *Iuſtitiã autem quæ ex fide eſt.* Interpres ad-
didit eſt. Quæ ſit iuſtitia ex fide, ſuperius declaratũ eſt: eſt enim
iuſtitia Chriſti, communicata nobis per fidem: hac enim iuſtifi-
camur: & hanc apprehenderunt gentes credendo. *Iſraël verò ſe-
ctando legem iuſtitiæ.* Quæ eſt lex Moyſi, quæ præcipit iuſtitiam,
& in his quæ ſunt ad deum in tribus primis præceptis, & in his
quæ ſunt ad homines in reliquis præceptis. *In legẽ iuſtitiæ non per
uenit.* pro, præuenit. ¶ Vbi nota duo. Primum quòd ſermo eſt
de multitudine innumerabili populi Iſrael. De hac enim dicitur
quòd in legem iuſtitiæ non pręuenit. Secundum quod Paulus vti
tur metaphora euntium ad terminum aliquem, ad quem alter
præoccupat alterum: & gentes introducit euntes non ſectando
præcepta iuſtitiæ, & tamen apprehendentes iuſtitiã fidei: Iſraeli
tas verò euntes ſeruando præcepta legis, & tamen non præuene
runt gentiles, quum appareat quòd debuiſſent præuenire: vtpo
te expeditiores per præcepta legis incedentes. Et dicit non pręue
nit, vt intelligamus populum Iſrael quandoque licet ſero, peruẽ
turum. ſ. quum intrauerit plenitudo gentiũ à qua præuẽtus eſt.
¶ Quod autẽ dicit in legem iuſtitiæ: poteſt dupliciter exponi,
vel intelligẽdo per legẽ iuſtitiæ, iuſtitiã quæ eſt ex fide, vel (quod
magis quadrat vſitatis verbis Pauli) intelligitur plena executio
ipſius legis Moyſi: de qua in præcedẽti ca. dixit, vt iuſtificatio le-
gis impleretur in nobis. Et eſt ſenſus ꝙ Iſrael ſectãdo legẽ præ-
ceptorum iuſtitiæ, non præuenit gentiles ad plenã obſeruatio-
nem

nem præceptorum iuſtitiæ.Et hoc eſt verū:quia adhuc non peruenerunt ad huiuſmodi plenam obſeruationem,vt ſuperius mõſtratum eſt:gentiles autem mediante fide peruenerunt ad plenā obſeruationē legis iuſtitiæ.Ita quòd gentiles non ſolū apprehēderunt iuſtitiā Chriſti,ſed etiam præuenerunt ad plenam obſeruationē legis iuſtitiæ.Nec propterea mutatur terminus quò tendunt gentes & quò Iſrael:quoniam hæc duo (ſcilicet iuſtitia ex fide & plena legis obſeruatio)mutuo ſeſe inferunt,vt in præcedēti patet cap.nō enim aliter quàm per iuſtitiam fidei,quàm per legē ſpiritus vitæ in Chriſto iuſtificatio legis impleri poteſt. Sed Paulus ex induſtria ſeruata identitate termini ſecundum rē deſcripſit vnum atq; eundem terminū ſub diuerſis rationibus, vnicuique ſecundum aſpectum & intentionem ſuam correſpondentibus:gentiles quidem ad iuſtitiā Chriſti,Iudæi vero ad plenam legis obſeruationem tendunt directe. *Quare?* Quærit cauſam huius diſparitatis. *Quia non ex fide.* Reddit rationem diſparitatis.primo ex radice:dicendo,quia nō ex fide,Iſraelitæ iuerūt. *Sed quaſi ex operibus.* deeſt legis. Radicalis ratio diſparitatis eſt: quia Iſraelitæ nō fundarunt greſſum animi ſui ſuper fidem, ſed progreſſi ſunt tanquā fundantes iter ſuū ſuper opera legis. Et appoſuit quaſi ſeu tanquā,ad ſignificandū affectū Iudæorum citra excluſionē fidei à mentibus eorū.Sicut enim videmus ſuperbos Chriſtianos abſque perditione fidei operari tanquā confidētes in ſeipſis ratiōe affectus ad ſeipſos,ita deſcribit Paulus Iſraelitas quanuis habentes fidem vnius veri dei, &c. affectū tamen ſuum fundantes non ex parte fidei,ſed ex parte operū legis:quū tamē præcipuū fundamentū debuiſſet eſſe fides. *Offenderunt enim in lapidem offenſionis.* pro offendiculi.Manifeſtat diſparitatem ex ipſo progreſſu.Iam enim dictum eſt quòd iuxta metaphorā itinerantium loquitur.Et propterea quid ſubſecutū eſt in itinere ex antedicta radice,modo affert:apperte mōſtrans rationē non præueniendi,quia impegerunt in itinere in lapidē offendiculi, qui Chriſtus eſt.Et vere impegerunt in ſuā ruinā,dum occurrentem Chriſtū,infidelitatis actu attigerunt. *Sicut ſcriptum eſt.* Affert teſtimoniū ſcripturæ ex Eſa.Vbi aduerte quòd tam prima, quā vltima pars ſubiunctæ ſententiæ ſumpta eſt ex Eſa.28.ca.media autem pars ſumpta eſt ex Eſaiæ cap.8 . Nec ſumpta ſunt verba omnino; ſed partim verba,partim ſenſus. *Ecce pono in Sion lapidem.* Hæc eſt prima pars. Et loquitur Deus de Chriſto: ecce fundo lapidem in Sion, ecce pono fundamentalem lapidem in

Sion

Sion. Ad literam enim Chriſtus in Iudæa & ex Iudęis originem duxit.ibique tantum prędicauit: & in Hieruſalem crucifixus eſt ac reſurrexit. *Offenſionis*. Pro offendiculi. *& petram ſcandali*.pro, offenſionis.Hęc eſt media pars.Vbi in Hebręo haberi dicitur lapidẽ percuſsionis, loco eius quod nos habemus offenſionis.Sed hoc parui refert.Chriſtus enim eſt lapis & offenſionis & percuſſionis & offendiculi: nam eſt.in quẽ poteſt impingi, & in quem impingitur,& à quo percutitur in ipſum impingens. Quæ omnia impleta videmus in Iudęis cęcitate & induratione percuſsis, ex eo quod infidelitatis motu impegerũt in Chriſtum. *Et omnis qui credit in eum non confundetur*.pro,Non pudefiet. Hanc vltimã particulam Paulus ex induſtria non attulit ſecundum verba ſed ſenſum: vt ſcilicet exponeret ſenſum prophetiæ.In Eſaia ſiquidem habetur,qui credit non feſtinet vt videat hoc. Paulus exponit non pudefiet: vt intelligamus prophetam idem ſignificare metaphora feſtinantis ad videndum.monendo enim ꝙ credens non feſtinet ad videndum, timorem tollit confuſionis ſeu verecundiæ. Qui enim feſtinat ad videndũ quod credit,ſolicitus eſt ne forte aliter ſit:& timet pudore ſeu verecundia affici credendo. Et propterea propheta monens quod credẽs non feſtinet ad videndũ hoc,ſecurum eum reddit ꝙ nõ pudefiet credens & expectans.Vt itaque nos liberaret Paulus à labore intelligendi prophetam,poſuit ipſe nõ verba ſed ſenſum.Et per hoc habet quod Chriſtus ita eſt incredulis lapis offenſionis & petra ſcãdali,quod tamen credẽtibus in eum eſt ſalus credita & expectata:ita quod nullus credens in eum erubeſcet de expectatione ſua.

CAPVT X.

F*Ratres, voluntas quidem cordis mei.* Quum declaraſſet euangelium eſſe in ſalutem Iudæis & gentilibus (verum paucos ex Iudæis electos, multos autem ex gentibus) & ex parte gentium ac Iudæorum reddidiſſet quandam rationem, quod gentes ex fide, Iudæi vero tanquam ex operibus legis progreſsi ſunt: proſequitur modo hanc rationem caſus Iudæorum: monſtrans ignorantiam habere annexam, non tamen excuſantem.hoc enim intendit in hoc capitulo: inſerens declarationem illius in principio propoſitæ particulæ, Iuſtus ex fide viuet. Et merito: quoniam ratio Iudæorum, iuſtitiæ innititur. ¶ Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modeſtiſsimè affert eam vt rationem orandi pro ipſis. peccantibus enim ex ignorantia vtiles ſunt aliorum oratio-

nes

nes.vnde & domin' orauit,pater ignoſce illis: quia neſciūt quid faciunt.Ad hoc enim ſpectat quod Romanā eccleſiam alloquēs (ex Iudæis & gentibus conflatā) explicat eis duas conditiones ſuiipſius Pauli erga Iudæos qui non ſunt conuerſi ad Chriſtum. Prima conditio eſt voluntas cordis:hoc eſt propēſus animus ad ſalutem eorum.*Et obſecratio ad Deum fit pro illis.*Pro, Et deprecatio ad deū pro Iſrael eſt. *Ad ſalutem.* Secunda conditio eſt quod preces effundit pro Iſrael,nō deſperatas ſed ſalutares. hinc enim ingreditur ad propalandam ignorantiam eorum. *Teſtimonium enim perhibeo illis.* Reddit rationem quare preces pro Iſrael ſunt ad ſalutem. *Quòd æmulationē quidem Dei habent.* Superfluit quidem.Et hæc æmulatio laudabilis eſt. *Sed non ſecundum ſcientiam.* Pro cognitionem.Hoc eſt habent zelum dei, ſed nō regulatum neceſſaria cognitione.& hæc eſt Iudæorum ignorantia. *Ignorantes enim iuſtitiam Dei,& ſuam.* Deeſt, *iuſtitiam, quærentes ſtatuere,iuſtitiæ Dei non ſunt.*Pro,Fuerunt.*ſubiecti.* Iuſtitiam ſecat Paulus in iuſtitiam dei & iuſtitiam legis: quā appellat iuſtitiā propriam Iudæorum.& dicit Iudæos ignorare iuſtitiā dei & ſtudere ad ſtatuendum iuſtitiā legis.Et ne inuoluatur lector obſcuritate terminorum,recolat ſuperius dicta,quòd iuſtitia dei eſt iuſtitia ſatiſfactionis deo pro humano genere per mortē Chriſti. Et hæc appellatur iuſtitia ex fide ſeu iuſtitia fidei.Iuſtitia vero legis eſt ipſa obſeruatio præceptorum legis,iudicialium,cærimonialium & moralium.Hanc dei iuſtitiam quā ſolus Chriſtus exercuit,Iudæi increduli ignorauerūt, & ſectādo legē Moyſi quærunt ſtabilire iuſtitiam præceptorū legis tanquam ſufficientem ad ſalutē ſine iuſtitia dei per Chriſtū facta.Hic eſt ſenſus prę oculis habendus in iſta materia. Et propterea de illis dicitur quòd iuſtitiæ dei nō fuerunt ſubditi:hoc eſt noluerunt ſubiici.Subiicitur enim quilibet iuſtitiæ dei credendo in Chriſtum, & non aliter.*Finis enim legis Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti.* Ne intelligeremus has duas iuſtitias diſparatas & tanquam è regione ſeparatas aut confictas abſque teſtimonio ſcripturarum ſubiūgit ordinem.Minus dico,probat ex ordine cauſæ finalis inter has iuſtitias particulam vltimò dictam,ſcilicet iuſtitiæ dei non fuerunt ſubiecti.huiuſmodi ſiquidē ordo ſignificatur dicēdo quòd Chriſtus eſt finis legis,non qualitercūque ſed ad iuſtitiam communicandam omni credenti.Et quidem quòd Chriſtus ſit finis legis,etiā increduli Iudæi fatentur:dum dicunt prophetas vſque ad Meſsiā prophetaſſe.Quod vero Meſsias per propriā iuſtitiā

ſaluet

ſaluet oẽs credentes,forte Iudæi increduli negant: ſed hoc Paulus ſuperius manifeſtauit. Et per hoc quod Chriſtus finis eſt ad quem ordinatur lex vt oĩs credẽs conſequatur iuſtitiã,probat ꝙ Iudæi non fuerunt ſubditi iuſtitię dei. nam repellendo finem legis Chriſtũ,repulerunt iuſtitiam dei. Hęc more ſuo Paulus propoſuit,declaraturus ſingula. *Moyſes enim ſcripſit.* pro, ſcribit Leui. 18. Simul declarat dictas duas iuſtitias & earum ordinẽ ex authoritate Moyſi. *Quoniam.* Superfluit quoniam. *Iuſtitiam quæ ex lege eſt.* Hæc ſunt verba Pauli, nõ Moyſi. prædeclarat enim ſubiecta Moyſi verba deſcribere iuſtitiam quæ ex lege eſt. *Qui fecerit.* Deeſt coniunctio quòd. Legendum eſt, *Quòd qui fecerit hæc homo, viuet in eis.* & non in ea. Et eſt ſenſus quòd faciens ſecundum præcepta legis viuet in illis: hoc eſt vitam temporalem habebit. ad differẽtiam enim futuræ vitæ dicitur in illis. Et hoc eſt quod intendit Paulus ex hac authoritate habere: quod ſcilicet iuſtitia legis præſtat præſentem vitam, dum pręſtat viuere in præceptis legis. Iuſtitia autem dei pręſtat ſalutem æternam: vt ſubiunget. ¶ Perſpicacius autẽ intelligitur viuet in illis, hoc eſt ſecundum illorum merita: ad differentiam vitæ ſimpliciter & abſolute. ¶ Et hoc directius quadrat Paulo, iuxta ſuperius dicta ꝙ factores legis iuſtificabuntur, non ſimpliciter ſed quantum eſt ex operibus. *Quæ autẽ ex fide eſt iuſtitia ſic dicit.* Aduerte quod Paulus non inducit Moyſen dicentem quæ ſubiunguntur, ſumpta ex Deut. 30. cap. ſed inducit iuſtitiam quæ eſt ex fide loquentem, non ſine myſterio. Sciebat ſiquidem verba iſta aperte dici in perſona Moyſi: ſed quoniam acutiſsime vidit quod hæc dicebantur ratione iuſtitiæ fidei, ideo induxit iuſtitiam fidei dicẽtem quæ pro ipſa dicuntur. Quod vt penetres, conſidera diligentius textum Deutero. & perſpicies quod quum Moyſes in ſcriptis redegiſſet legem cõtinentem tot pręcepta (tum moralia tum cęrimonialia tum iudicialia) prædixit populo quod ſi recederet à deo, diſpergeretur per orbem, & cũ hoc vbicũq; eſſent per orbem diſperſi, ſi ex toto corde reuerterentur ad deũ, deus reduceret eos de captiuitate, diſperſione &c. Et de hac mentis cõuerſione ad deum ex toto corde & ex tota mente diligẽdo eum loquens, dicit hæc quæ Paulus affert. ¶ Vbi perſpicax lector intueri facile poteſt quod ad differentiam iuſtitiæ legis, Moyſes ſcripſit hæc de iuſtitia internæ conuerſionis ad deum, & illam (ſcilicet legis iuſtitiam) pendere ex iſta & ordinari ad iſtã, ſatis ſignificat, ſcribẽdo ſequelam illius ex iſta: quod quum ad deũ conuerſus fuerit ſeruabit

uabit cærimonias & iudicia,&c. & liberando vſqueadeò iſta m
vt inexcuſabiles ab iſta vbicunque forent,prædiceret. Intendit enim Moyſes ad literã quod quãuis diſperſi per orbem poſsint excuſari à iuſtitia legis ſcriptæ,propterea quod carent ea,nõ tamen poſſunt excuſari à iuſtitia quæ eſt ex interna conuerſione ad deum:quoniam hęc nõ eſt diſtans loco,ſed eſt prope quemlibet in corde & ore ipſius. Nec eſt dubiũ quin hæc ſit finis totius legis ſcriptæ:& propterea tantopere à Moyſe ponderata. ¶ His ſi adiunxeris diſtinctionem Pauli inter iuſtitiam legis & iuſtitiam dei quæ ex fide eſt,videbis quòd ad literam Moyſes loquitur de iuſtitia ex fide, de iuſtitia quam Paulus appellat dei. Et ſi vltra progreſſus conſideraueris quòd iuſtitia ex fide etiam ante Moyſi tẽpora implicitè ſaltem erat iuſtitia ex fide Chriſti (nullus enim vnquam ſaluatus eſt ſine fide Chriſti explicitè vel implicite)videbis quod non digreditur Paulus explicando hanc dictam à Moyſe eſſe iuſtitiam ex fide quam Apoſtoli prædicant applicando ad Chriſtum. ¶ Hanc autem diſtinctionem ſi præ oculis habueris, habebis clarum intellectũ diuerſarum ſcripturarum de iuſtitia ſeruantium legem. Nam quãdoque ſcriptura loquitur de ipſa lege ſecundum ſe ſolam. & ſic de ea dicitur & quòd nullus vnquam iuſtificatus eſt ex operibus legis, & quòd qui fecerit præcepta legis viuet in illis:& ſimilia multa imperfectionis. Quandoque autẽ eſt ſermo de lege iuncta internę iuſtitiæ fidei,& ſic de ea dicitur:Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata:& ſimilia promittentia vitam æternam obſeruantibus legem. *Ne dixeris in corde tuo.* Præceptũ negatiuum velut latum à iuſtitia fidei introducitur,ſpectans ad cor, in quo eſt ſedes iuſtitiæ fidei. *Quis aſcendet in cœlum?* In Deutero.tanquam refugium reputatum neceſſarium quidẽ,ſed impoſsibile prohibetur:Paulus autẽ tanquam refugium incredibile prohibitum dicit,exponendo de Chriſto,quum ſubiungit, *Hoc eſt Chriſtũ deducere.* Et eſt ſenſus, quis aſcendet in cœlum ad deducẽdum Meſsiam. Quod eſt dubitare ſeu impoſsibile reputare deum fieri hominem: hoc eſt enim aſcendere ad deducendum Chriſtum. *Aut quis deſcendet in abyſſum: hoc eſt Chriſtum à mortuis reuocare.* pro,reducere. Et eſt ſenſus, quis deſcendet in abyſſum ad reducendum Chriſtum à mortuis, quod eſt dubitare aut impoſsibilem reputare reſurrectionem Chriſti ex mortuis. Ita quod in his duobus myſterium incarnationis verbi & reſurrectionis Chriſti (in quibus reliqua res comprehenditur) negatur. Quòd quia ſecundum ſenſum

myſti

myſticum Paulus ex Deute. traxit, ideo nõ inducit Moyſen loquentem. Nec mireris Paulũ afferre quis deſcendet in abyſſum. quum in Deut. legatur quis transfretabit. quoniã Hebræi quam interpretes transfretationem vocant, deſcenſionem in abyſſum (hoc eſt in profundas aquas) appellant: iuxta illud, qui deſcendunt in mare in nauibus &c. *Sed quid dicit ſcriptura?* Superfluit ſcriptura. Quoniam primũ dictum fuit negatiuum, ſubiungit, ſed quid dicit. ac ſi dixiſſet, ſed quid affirmat. *Prope.* Deeſt, te. *Eſt verbum in ore tuo & in corde tuo.* Hæc ſunt verba Deute. de verbo internæ cõuerſionis ad deum. prope te eſt, in promptu vbicũque fueris apud te eſt, nõ eſt opus libris aut tranſmigratione aliqua, verbum inquam corde credendũ & ore confitendum. *Hoc eſt verbum fidei quod prædicamus.* Hoc de quo loquitur Deut. inquit Paulus, eſt verbum fidei quod nos apoſtoli Chriſti prædicamus. non prædicamus nouum aliquid, ſed illud idem quod Moyſes tantopere cõmendauit, quod vbique apud omnes propinquum inuenitur. *Quod ſi confitearis.* Declarat illa verba Deuter. In ore tuo & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicitè ſignificatam. *In ore tuo dominum Ieſum.* Duobus nominibus integrum incarnationis myſterium ſignificat. Dicẽdo dominum, diuinitatem: dicendo Ieſum, humanitatem ſignificat. Perinde ac dixiſſet, ſi confitearis verum deum, Ieſum verum hominem. *Et in corde tuo crediderit quod deus illum ſuſcitauit à mortuis.* Myſterium mortis, reſurrectionis, & gloriæ Chriſti his verbis comprehendit. *Saluus eris.* De iuſtitia legis dictum eſt, viuet in eis: de iuſtitia fidei dicitur, ſaluus eris. vt intelligamus æternam ſalutem dari per iſtam: per illam verò vitam præſentem. Et per hoc declaratum eſt illud, Iuſtus autem ex fide viuet. *Corde enim creditur ad iuſtitiam.* Declarat eadem verba ſcilicet (in ore & in corde) ex parte neceſsitatis. explicando quod oportet corde credere ad habendam iuſtitiam quæ appellatur iuſtitia dei & iuſtitia fidei. Et attribuitur cordi credere. tum ad excludendum fictionem ſimulantium ſe credere, tum ad ſignificandum quod à voluntate imperatur credere conferens iuſtitiam. Et hoc ad differentiam fidei coactæ, qualis eſt in dæmonibus, qui coacti ab euidentia factorum credunt myſteria fidei, ſed non ad iuſtitiam. *Ore autem confeſsio fit ad ſalutem.* Neceſsitas confitendi veritatem creditam etiam ſermone vocali explicatur neceſsitas ſalutis. Quando enim oportet loqui ad ſalutem ſeruandam, tunc neceſſe eſt ore confiteri: alioquin qui me erubuerit

buerit corã hominibus, & filius hominis erubeſcet eum coram angelis dei. *Dicit enim ſcriptura*. Eſa.28. ſuperiusquoque inducta. *Omnis qui credit in eum non confundetur*. pro, Non pudefiet. Et repetiit hoc ad declarandum hoc quod aſſumpſerat, quod ſi credideris ſaluus eris: futura ſiquidem ſalus credentis explicatur dicendo, quod omnis qui credit nõ pudefiet. *Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci*. pro, Iudæique & Græci, hoc eſt Gentilis. Proſequitur declarãdo illam particulam, omnis. Et hoc vt declaret quod ſuperius propoſuit, ſcilicet ad iuſtitiã omni credenti. Iam enim declarauerat & duas iuſtitias & ordinẽ earum, adiũcta neceſsitate iuſtitiæ dei. Tractat itaque modo vniuerſalitatem dicendo quòd non eſt diſtinctio Iudæi & Gentilis, quo ad fructum fidei: hoc eſt iuſtitiam & ſalutẽ ex fide habendam. Quãuis enim quo ad multa priuilegia diſtinctio ſit inter Iudęum & gentilem, quo ad fructũ tamen fidei non eſt diſtinctio Iudæi & gentilis. Et hoc probat. *Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum*. Tangitur in hac ratione tum identitas domini Iudæorum & gẽtilium, tum affluentia diuitiarũ ipſius domini erga omnes inuocantes ipſum. Vtraque enim conditio exigitur. nam quantumcunque quis affluat diuitiis, ſatis ei eſt cura de ſibi ſubditis: & ſimiliter quantumcunque idem ſit dominus, excuſatur ſi non affluit diuitiis vſqueadeo vt in omnes ſubditos poſsit effundere. Vtraque itaque cõditione iuncta, probatur nõ eſſe diſtinctionem circa fructus fidei ex parte dei. *Omnis enim quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit*. Quum prius authoritate ſcripturæ declaraſſet ſalutem credentis: modo conſequenter declarat ſalutem confitentis. Et propterea tranſit à credẽtibus ad inuocãtes: inuocatio enim confeſsionis eſt ſpecies. Et affert authoritatem Ioel.2. de inuocantibus. hæc enim verba, Omnis quicũque inuocauerit nomen domini ſaluus erit, ſcripta ſunt Ioelis 2. *Quomodo ergo inuocabunt*. Tractata illa authoritate Deuteronomij quo ad illas particulas, in ore tuo & in corde tuo: tractat conſequenter quo ad illam particulã, prope te eſt. ſimul declarando quod ipſe Paulus adiunxerat ſcilicet quod prędicamus. Declarat enim neceſsitatem prædicationis Apoſtolicæ, qua verbum fidei eſt prope quemlibet. Declarat autem prædicationis neceſsitatem inchoando ab vltimo ſcilicet à confeſsione oris ſub inuocationis nomine: dicendo, Quomodo ergo inuocabunt, *In quem non crediderunt?* Inuocatio enim pręſupponit fidem. *Quomodo autem credent ei quem non audierunt?* Secundum communem curſum credere

dere præſupponit auditionem corporalē.quanuis deus quādoq; intus doceat ſine exteriori auditu: vt docuit Paulum. *Quomodo autem audient ſine prædicante?* Hinc clare patet quòd de auditione exteriori eſt ſermo,ſicut & de prædicatione. *Quomodo vero prædicabunt niſi mittantur?* Supple à deo. prædicare enim quæ dei ſunt,quæ diuini conſilij ſunt,nullus recte attentat niſi miſſus à deo:ſicut nullus niſi miſſus à rege,abſque temeritate conſilium regium prædicare poteſt. *Sicut ſcriptum eſt.* Affert ad hoc vltimum authoritatē Eſaiæ quinquageſimoſecundo, *Quam ſpecioſi pedes euangelizantium pacem,euangelizantium bona!* Ex ſpecioſitate ſeu pulchritudine pedum declarat quòd mittūtur.nam ſiue affectus ſiue progreſſus ſignificentur per pedes,ex hoc ipſo quòd pulchri ſunt, omnē habent rectæ rationis proportionem & formam: qua niſi mitterentur conſtat quòd carerent. Vnde quotquot præſumpſerunt aut præſumunt euāgelizare, tandem fallaces inuēti ſunt:vt & Chriſtus dixit Apoſtolis, Sicut me miſit pater,& ego mitto vos. ¶ Per pacem autem & bona,vniuerſa materia Euangelica ſignificatur: vt facile eſt applicare. *Sed non omnes obediunt.* pro,obedierunt. *Euangelio.* Quod ideo ſubiungit,vt inſerat declarationem illius particulæ propoſitæ, ſcilicet iuſtitiæ dei non fuerunt ſubiecti. hoc eſt enim quod modo explicat quòd non omnes obedierunt euangelio:quāuis per prædicatores euangelicos verbum fidei prope quēlibet ſit, non tamen omnes obedierunt euangelio. Et dicit obedierunt:quoniam credere in Chriſtum, obedientia quidem eſt intellectus imperati à voluntate affecta paci & euangelicis bonis. *Eſaias enim dicit.* cap.53. *Domine quis credidit auditui noſtro?* Quanuis in Eſaia non habeatur domine:quia tamen 70.addiderunt hāc dictionem, Paulus ſecutus interpretationem 70.attulit, domine quis credidit auditui noſtro? Et eſt ſenſus, domine quis credidit auditis à nobis dicentibus? appellat enim Eſaias auditum noſtrum (hoc eſt prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum. ¶ Quanuis etiam pronomen noſtro monſtrare poſſit deum & prophetam. Et ſic auditio populi ex ore Eſaiæ ex parte dei,appellatur auditus noſter. ¶ Et dicitur quis credidit, non quaſi dicat nullus,ſed quaſi dicat pauci Iudæorum. *Ergo fides ex auditu.* Hinc clare apparet quod non de auditione paſsiua ipſius Eſaiæ (qua ſcilicet ipſe audiuit à deo) ſed de auditione paſsiua populi,qua ſcilicet populus audiuit ab Eſaia, dixit quis credidit auditui noſtro.nā cōſtat quòd ex auditu populi à pro-

phetis naſcitur fides. Vbi & nota ꝙ fides (vt dicitur ad Epheſ. 2.) donum dei eſt, & non creaturæ: quo ad ipſam voluntatem credendi ipſumq́; credere in deum. Verum quo ad explicationem horum credibilium determinate, fides eſt ex auditu. audiendo ſiquidem doctrinam euangelicam, diſcimus quæ ſunt nobis determinate credenda. Vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum, miſit pro Petro, & ab eo didicit quæ ſibi erant determinate credenda: vt patet in Actibus Apoſt. & ſic eſt de ſimilibus. *Auditus autem per verbum Chriſti.* pro, dei. Auditus populi deriuatur à verbo dei reuelato prophetis atq; apoſtolis: vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hominum intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum. Ita quòd fides vtrinque eſt à deo. vnde nulla hominum authoritate poſſunt credenda noua introduci: ſed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata ſunt apoſtolis & prophetis. *Sed dico, nunquid non audierunt?* Ne excuſatio afferretur dicendo verbum fidei non eſſe prope omnes, adiungit auditum prædicationis apoſtolicę extenſum eſſe ad vniuerſum orbem. Et ad hoc vtitur verbis Pſalmi, ſubiungendo, *Et quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* Quod dicit in omnem terram, in omnem plagam terræ intellige: nec oportet arctare hunc textum ad ſingulas terras. Et ſimiliter quod dicit in fines orbis terræ, intellige de finibus habitabilis terræ noſtræ chartæ: lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones. ¶ Et hoc dixerim vtendo hac authoritate ad tempus Pauli. quod tamen non oportet: ſed ſufficit ſic eſſe in decurſu temporis. nam ſic ſufficit intelligere prope quemlibet eſſe verbum fidei: quod intēdit Paulus. ¶ Nec obſtat authoritas Pſalmi, quoniam ad literam nō loquitur de apoſtolorum prædicatione, ſed de corporeis cœlis. nec in Hebræo habetur ſonus, ſed filum ſeu linea. Verum quia apoſtoli cœli ſunt ſpirituales, myſtico ſenſu vſus Paulus applicauit hoc ad apoſtolos, vſus communi apud Græcos textu. & propterea dixit ſonus eorum. *Sed dico nunquid Iſrael non cognouit?* Poſtquam tractauit plene verba Deutero. ad declarandum rationem caſus Iudæorum, redit modo ad proſequendum inexcuſabilitatem caſus. Dixerat enim quòd ignoranter ceciderunt. ne autem ignorantia excuſans intelligerēt, ſubiungit modo ipſam ignorātiam non excuſare, quia habuerunt in promptu vnde cognoſcerent. habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoſcere euāgelizata ab apoſto-

lis eſſe vera. Quum itaque dicit: nunquid Iſrael non cognouit, hoc eſt, non cognoſcere potuit? *Primus Moyſes dicit.* Primus tempore inter ſcriptores ſacræ ſcripturæ. primus authoritate inter prophetas: iuxta illud Deuter. vlt. & non ſurrexit propheta vltra in Iſrael ſicut Moyſes, &c. *Ego ad æmulationem vos adducam.* pro, prouocabo. *in non gentē.* pro, in non gente. Verba hæc ex Deute. 32. ſumpta ſunt: vbi nos habemus: ego prouocabo eos in eo qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos. Et eſt ſenſus ꝙ tantum boni cōferā ego deus non genti, hoc eſt Gentilibus, ꝙ prouocabo Iſraelitas ad inuidiam. Et ſimiliter quod ſequitur, *In gentem inſipientem in iram vos mittam.* pro, & in gente inſipiente irritabo vos. Ex inuidia ſiquidem naſcitur ira: & propterea ſubiungitur, commouebo vos ad iram ob magnitudinem boni quod conferam genti inſipienti. Gentiles ſiquidem appellantur tum non gens, tum gens inſipiens: pro quanto ſine lege diuina viuebant: hinc enim & peruerſum iudicium de iis quæ ſecundum deum ſunt (quod inſipientia eſt) incurrerūt, & dignitatem generis humani ſecundum rectæ rationis vſum perdiderunt: propter quod dicuntur non gens. ¶ Dicitur autem deus prouocare ad inuidiam, & cōmouere ad iram, non excitando ad peccatum, ſed largiendo Gentilibus bona vnde occaſionem inuidiæ & iræ Iudæi accipere poſſunt. Per hanc enim authoritatem intendit Paulus prædicta eſſe duo à Moyſe: & exaltationem gētium, & caſum Iudæorum. Quorum vtrunque quū viderent Iudæi adimpletū, cognoſcere poterant adimpletam prophetiam. *Eſaias autem audet & dicit.* cap. ſexageſimoquarto. hoc eſt audenter dicit in perſona dei. *Inuentus ſum à non quærentibus me.* Salus Gentilium prædicitur, & gentes non quærentes deum cultu & iuſtitia appellantur: ad differentiam Iudæorum diuino cultu & iuſtitia legis quærentium deum. *Palam apparui.* pro, manifeſtus factus ſum, *ijs qui me non interrogabant.* Magnitudinem gratiæ collatæ Gentilibus deſcribit inuentionem à non quærentibus, manifeſtationem non interrogantibus, vt totum diuinę gratiæ aſſcribatur, & ſtatus gentium ante ſuſceptam fidem Chriſti declaretur diuerſimode à Moyſe, & Eſaia. *Ad Iſrael autē dicit.* 65. c. Quod dicit ad Iſrael, quantū ad ſenſum verborum ad, pro contra ſumitur: aduerſus enim Iſrael hæc quę ſubiunguntur dicit. Quāuis directio ſermonis ad increpationē Iſraelis ſit. *Tota die.* Verba ſunt dei apud Eſaiā: & tota die, id eſt toto tēpore. *Expādi manus meas.* cōferendo beneficia tot, tanta, & talia. *Ad populum*

non credentem.ad populum incredulũ.Appellatur populus Iſrael, populus incredulus:vt experientia teſtatur.*Sed*.pro,&, *contradicentem mihi*.Superfluit mihi.Non ſolũ Iſrael incredulus eſt Meſſiæ,ſed contradicit, impugnat quantum poteſt veritatem diuinam de Ieſu Chriſto miſſo ad ſalutem mũdi.Per has ſcripturas intendit Paulus patefacere ꝙ Iudæi potuerunt cognoſcere tam ſalutem gentiũ quàm ruinam propriam quam vident ſubſecutam in aduentu Ieſu Chriſti,prophetatã eſſe in ſacris prophetis. Ita quòd præter euangelicam prædicationem habent ſcripturas teſtes,vnde ignorantia eorum redditur non excuſans eos.

CAPVT. XI.

D*ico ergo*.Proſequitur caſum Iſrael ex parte dei. Poſtquam enim deſcripſit ipſum ex parte ipſorum Iudæorum,modo proſequitur eundem ex parte dei : declarando ex diuina gratia non eſſe repulſum totum populum Iſrael. Et hoc per modum quæſtionis introducit,ſubiungendo. *Nunquid deus repulit populum ſuum?* Supple totum. *Abſit*. Reſponſio eſt horrentis. *Nam & ego*.Tripliciter probat reſponſionem.primo ex ſeipſo non repulſo. *Iſraelita ſum*. genere. *Ex ſemine Abraham*.Hoc addidit ad explicandum quòd eſt Iſraelita non tanquam proſelytus, ſed naturali genere. *De tribu Beniamin* .ad magis certificandum ſuum genus.*Non repulit deus plebem ſuam quam præſciuit*.pro,præcognouit. Ne obiiceretur ꝙ vna hirundo non facit ver: probat ſecũdo ratione , ſcilicet quia deus præcognouit populum ſuum Iſrael. Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomine pro notitia approbationis. nam ſenſus eſt quòd ideo non repulit deus populum,quia præcognouit notitia approbationis, qua ſemel approbauit illum,ideo non repulit ipſum ex integro. *An neſcitis in Elia quid dicit ſcriptura*.Probat tertio ab exemplo multitudinis afferendo hiſtoriam ſcriptam tertij Regum decimonono ſatis claram. *Quemadmodum interpellat*. pro,colloquitur ſeu poſtulat.*Deum aduerſus Iſrael? Domine prophetas tuos occiderunt ,altaria tua ſuffoderunt:& ego relictus ſum ſolus,& quærũt animã meam. Sed quid dicit illi diuinum reſponſum?* Superfluit diuinum. Et reſponſum ,interpretatum clarius eſſet oraculum. *Reliqui mihi ipſi ſeptem milia virorum qui nõ curuauerũt genua*, pro,genu,*ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ ſecundum electionem gratiæ dei ſaluæ factæ ſunt*. Superfluunt duæ dictiones , dei ſaluæ. Ita quòd litera eſt,reliquiæ ſecundum electionem gratiæ factæ ſunt:ſed interpres ad claritatem ſenſus addidit duas illas dictiones.Paulus

Ius tamen abſque illis docet quod in hac conditione temporis, reliquiæ,hoc eſt pauci Iudæorum velut reliquiæ , factæ ſunt ſecundum electionẽ gratiæ:hoc eſt factæ ſunt conformes electioni gratuitæ , factæ ſunt prout diuina electio gratuita diſpoſuit eas eſſe. *Si autem gratia.* Et eſt caſus ablatiui gratia: & ſignificat ſi autẽ ex gratia. *Iam non ex operibus.* Et eſt ſermo de proprio effectu gratiæ. *Alioquin gratia non iam eſt gratia.* ſed merces ſeu præmium. Et deeſt in Latino textu integra vna ſententia. *Si autem ex operibus, non iam eſt gratia: alioquin opus non iam eſt opus.* E regione ſiquidem diſtinguit opus & gratiam:& quod datur gratuito ad id quod datur ex opere. nam quod datur ex opere merces proprie eſt : iuxta illud , voca operarios , & redde illis mercedem. Quod autem datur gratuito , liberaliter datur, & non ex debito. Quòd ſi hęc confundimus,gratia non eſt gratia , & opus non eſt opus. perdunt enim rationes proprias. Quorſum autem hæc adiecerit Paulus,declarat quærendo. *Quid ergo.* hinc dicitur? Et ſtatim ſubiungit reſponſionem. *Quod quærebat.* pro,inquirit. *Iſrael,hoc non eſt conſecutus.* Recole ſuperius dictum in fine capituli noni,quod Iſrael ſectando legem iuſtitiæ quærit ſalutem . ad illud enim reſpiciunt hæc verba,quod inquirit Iſrael hoc non eſt conſecutus. Inquirit enim quaſi ex operibus legis:vt ibidem dicit. & propterea hoc non eſt conſecutus: quia aſſecutio iſta eſt ex gratia & non ex operibus. *Electio autem conſecuta eſt.* Contra inquiſitionem per opera, opponit electionem ex gratia. Et propterea dicit quòd electio reliquiarum conſecuta eſt ſalutem. *Cæteri verò* non electi. *Excæcati ſunt.* Ecce pœna excæcationis internæ,qua non viderunt iuſtitiam dei factam per Chriſtum. *Sicut ſcriptum eſt.* Eſaiæ vigeſimonono. *Dedit illis deus ſpiritum compunctionis.* vbi litera noſtra habet, miſcuit vobis dominus ſpiritum ſoporis. Nec diuerſus eſt ſenſus prophetæ & Pauli. nam cõpunctio ſumitur hic pro percuſsione, ſicut etiã in Euangelio dicitur quòd vnus militum latus Chriſti lancea pupugit.& in Apoca.videbunt eum qui eum pupugerunt.Et propterea in idem redit ſpiritus ſoporis & ſpiritus compunctionis. ſpiritus ſiquidem ſoporis eſt ſpiritus hominis tanquam ſopore affecti: & ſimiliter ſpiritus compunctionis eſt ſpiritus hominis tanquam percuſsi. Commune ſiquidem eſt vtriſque (ſcilicet ſoporatis & percuſsis) tanquam extra ſe eſſe & fere exanimes. Hunc autem eſſe literalem ſenſum , ſequentia & hic & apud prophetam teſtantur.nam tanquã priuatio ſenſus conco-

mitans ſubiungitur, *Oculos vt non videant, & aures vt non audiant.* Hæc ſumpta ſunt ex 7. cap. Eſaiæ: conflauit enim Paulus ex vtroque loco ſententiam vnam. Ad ſpiritum ſiquidem ſimilem percuſsis, conſequitur habere oculos & non videre, aures & non audire: vt experientia teſtatur in corpore. Et proportionaliter deſcribit ſtatum interiorem animi, quòd velut percuſsi, ſunt ſopiti ita vt nec oculis mentis nec auribus mentis vtantur ad videndum & audiẽdum myſteria Meſsiæ. Aſſcribitur autem deo infligere hæc omnia, quia hæc omnia facit negatiuè: non tribuendo ſcilicet eis gratiam. *Vſque in hodiernum diem.* Verba ſunt Pauli: quia experientia teſte perſeuerare videbat velut ſopitum genus Iudæorum erga myſteria Meſsiæ. *Et Dauid dicit.* pſalmo 69. *Fiat menſa eorum coram ipſis.* Superfluit coram ipſis. quanuis in textu Pſalmi habeatur. *In laqueum & in captionem.* pro, venationem. Hæc quæ hîc dicuntur optatiue, in Hebræo habẽtur in futuro indicatiui: ſed Paulus vſus videtur interpretatione communi. Et eſt ſenſus, fiet menſa, fidei Iudæorum (hoc eſt ſacra ſcriptura, quæ eſt menſa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo præpoſterus. fiet illis in venationem, & deinde in laqueum. *Et in ſcandalum.* hoc eſt offendiculum ad impingendum. *Et in retributionem illis,* hoc eſt iuſte prout exigunt eorum merita. Sacra enim ſcriptura quæ data eſt Iudæis ad fomentum fidei, ad illuminandum eos circa credenda, verſa eſt propter peccatum Iudæorũ illis in laqueum, ligantem eos ne credant Meſsiæ, & ſimiliter in venationem velut perſequentẽ eos ad idem, & ſimiliter in offendiculum. Et ratio ſubditur, *Obſcurentur oculi eorum ne videant.* hoc eſt, quia obſcurabuntur interni oculi eorũ ne videant, ne perſpiciant in ſacris literis iam verificata myſteria Meſsiæ. *Et dorſum eorum ſemper incurua.* Hoc eſt etiam imperatiuum in Hebræo. Vbi habetur, & lumbos eorum continue fac labi. In quo ſignificantur Iudæi quaſi pondus ferentes, & preſsi pondere, continue labentes. Et vere premuntur continue maiori pondere peccatorum: ac per hoc ſemper incuruantur. *Dico ergo, nunquid ſic offenderunt vt caderent?* Superfluit ſic. Et finis, vt caderent exprimitur, tum ad excludendum vtilitatem, tum ad excludendum reparationem. Ita quod ſenſus eſt, nunquid impegerunt vt caderent abſque vtilitate? & ſimiliter vt caderent abſque reparatione? Iuxta vtrunque ſiquidem ſenſum Paulus reſpondet. *Abſit.* Horrentis eſt reſponſio iuxta vtrũque ſenſum. ¶ Aduerte quòd à tempore Chriſti duo extrema & vnum mediũ diſtinguẽn

guenda ſunt. Alterum extremum eſt delictum Iudæorum incipiens à perſecutione & occiſione Chriſti: alterum eſt plena conuerſio Iudæorum ad Chriſtum quę erit in fine mundi. medium verò conuerſio aliquorum ex Iudæis ad fidem Chriſti. Paulus itaque ex extremis conditionibus intendit procedere, & declarare ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medij. Et à primi extremi vtilitate inchoat dicēs, *Sed illorũ delicto*. Simul vtrũq; ſenſum tractat, quia verificatio vtilitatis infert veram quoque eſſe reparationem, vt patebit. Deſcribit itaq; vtilitatem(tũ gentium, tum Iudæorum) concomitantem caſum Iudæorum. Et vtilitas quidem gentium ſignificatur ſubiungendo, *Salus gentibus*. Vbi expreſſe dicitur ꝙ Iudæorum delicto ſalus gentibus: ſed nō explicatur verbum, puta eſt, aut fit. Et poteſt intelligi verbum ſubſtantiuum, referendo ad delictum quo occiderũt Chriſtum: ex illo enim delicto ſalus gentium eſt, occaſionaliter. Nec illud delictum eſt extra rationem caſus Iudæorũ, quoniam illud fuit meritorium ruinæ Iudæorum. Et poteſt intelligi verbum ſeruatur: quoniam ex delicto perſeuerantis pertinaciæ Iudæorum ſeruatur ſalus gentium. nam ſicut diuina prouidentia propter ſalutem gentiũ diſperſit Iſrael per vniuerſum mundum multis antea ſeculis, vt quum prędicaretur Meſsias per apoſtolos aliosq; Chriſti diſcipulos, teſtes eſſent Iudæi ipſi diſperſi ꝙ promiſſus eſt Meſsias eorum patribus, &c. ita ordinat obſtinationem Iudæorum ad ſeruandam fidem gentium. Duas ſiquidē maximas vtilitates ex illorum obſtinatione percipimus: altera eſt fides librorũ ſacrorũ: altera eſt promiſsio Meſsiæ. Si enim omnes Iudæi cōuerſi eſſent ad Chriſtũ, putaret iã mundus adinuētionē Iudæorũ fuiſſe approbare iſtos quos habemus libros veteris teſtamenti: & ſimiliter crederetur humanam fuiſſe adinuentionem ꝙ fuerit promiſſus Meſsias. Sed vbi inimici Chriſti Iudæi perſeuerant & teſtantur nullos alios apud patres fuiſſe libros canonice ſacros niſi iſtos, & vſque hodie expectãt Meſsiã, tollitur omnis humana ſuſpicio ꝙ Chriſtiani cōfinxerint authoritatē ſacræ ſcripturæ, aut promiſsionē Meſsię: tollitur & oĩs obliuiōis occaſio cuicunq; poſteritati de crucifixo Chriſto, & aliis hmōi: quorũ memoria periculo obliuionis ſubiaceret, niſi Iudæorũ obſtinata natio inimica Chriſto perſeueraret. Ex illorũ itaq; delicto ſalus gentiũ & eſt & ſeruatur: occaſionaliter tamē. *Vt illos æmulentur*. Ecce vtilitas Iudæorũ. Si verbũ verbo reddendum eſt, legendum eſt ad æmulari ipſos. Et pronomē ipſos nō cōgruit ſecundũ gram-

maticam cum nomine gentibus:quoniã neutri generis eſt apud Græcos,& ipſos maſculini: vnde Iudæos demonſtrare videtur, qui demõſtrati fuerãt pronomine illorum. Perinde ac ſi dictum fuiſſet:ad hoc vt Iudæi æmulentur,proculdubio gentes.Hæc ſiquidem eſt vtilitas Iudæorum concomitans eorũ caſum. Quẽadmodum enim caſum Iudæorum diuina prouidentia ordinat in ſalutem gentium vtilitatibus dictis,ita etiam ordinat ſalutẽ gentium in ſalutem ipſorum Iudæorum,vt æmulatione gentiũ excitentur ad ſalutem:tum aliqui particulares interim, tum demum omnes.Hæc more ſuo Paulus proponit:& poſtea ſingula declarat,incipiens ab vltimo , ſcilicet vtilitate æmulantium Iudæorum. *Si autem delictum illorum, diuitiæ ſunt mundi.* Dicendo mundi,monſtrat quòd de delicto Iudæorum vtili vniuerſo mundo loquitur:& non ſolum de delicto Iudæorum vtili gentibus. Conſtat autem delictum Iudæorum ditans mundum eſſe occaſionem Chriſti. *Et diminutio eorum diuitiæ gentium.*Diminutio Iudæorũ intelligitur vel pœna qua obſtinati Iudæi diminuti ſunt à vera cognitione ſcripturæ,vel pars minima Iudęorum conuerſa ad Chriſtum.Iuxta vtrunque ſiquidem intellectũ verificatur quòd diminutio Iudæorum ſunt diuitiæ gẽtium.Et iuxta primũ quidem iam declaratum eſt:iuxta ſecundũ verò clare patet:quia Apoſtoli & primi eccleſiæ patres pars minima Iudæorum, ditarunt gentes diuitiis ſpiritualibus. *Quanto magis plenitudo eorum?* Quũ duo pręmiſiſſet (ſcilicet de delicto & de diminutione) non tamen dicit quanto magis non delictum ſeu innocentia ſeu iuſtitia,contra delictum:quia ſine morte Chriſti patrata delicto Iudæorum,careret mundus diuitiis ſpiritus:ſed tãtummodo dicit quanto magis plenitudo,contra diminutionem.Et argumẽtum eſt formale quòd ſi diminuta pars ditat gentes,quanto magis integrum genus Iudæorum ditaret gentes.Per ſe loquendo argumentum quadrat & concludit:quamuis per accidens nocuiſſet gentibus conuerſio omnium Iudæorum, propter cauſas ſupradictas. ¶ Et vtitur hoc argumento Paulus,ad ſignificãdum quantum per ſe loquendo vtilis ſit mundo conuerſio Iudęorum ad Chriſtũ,quantum vtilis ſit gentibus quòd Iudæi ſaltem æmulatione veniant ad Chriſtum.Et dicendo plenitudo,monſtrat ꝙ ex vltimi extremi conditione procedit. *Vobis enim dico gentibus.* Apoſtrophat ad gentiles,hoc eſt conuerſos ad fidem ex gentilibus. *Quandiu.* pro, inquantum , ſic enim ſonat textus Græcus. Verum illud inquantum,anceps eſt ad quandiu & ad quatenus: magis

magis tamen quadrare videtur propoſito quatenus. *Quidem ego ſum gentium Apoſtolus.* Apoſtolatum Pauli reſpectu gentium, nominatum legimus primum in Hieruſalem quum Paulus eſſet cum aliis Apoſtolis: vt ſcribitur ad Gala.2. Deſtinatus tamẽ Apoſtolus gẽtiũ à ſpiritu ſancto, ex Actibus Apoſtolorum colligitur: vbi Paulus miſſus à ſpiritu ſancto, primitias gẽtium obtulit deo Sergium Paulum proconſulem. Et in conuerſione ipſius Pauli à Chriſto, dictum eſt Ananię de Paulo, Vas electionis eſt mihi iſte vt portet nomen meum coram gentibus. Ita quòd primũ in officio Pauli nominatæ ſunt à Chriſto gentes: non tamẽ ſolæ: ſubditur enim & filiis Iſrael. Dicitur itaque Apoſtolus gentium, quoniam præcipuum officium eius erat circa ſalutem gentium. *Miniſterium meũ honorificabo.* pro, glorificabo. Quod duplici ex capite verificatur. Tum ex parte ſalutis gẽtiũ: in hoc enim quòd promouebat ſalutem gentium, glorificabat miniſterium ſuum: & ipſa aucta ſalus gentium, maior erat occaſio æmulationis Iudæorum. Tum ex parte generis ſui: in hoc enim quòd commendat conuerſionem Iudæorum tam vtilem eſſe gentibus, glorificat miniſterium Apoſtolatus ſui ad gentes. Et hinc quoq; augetur occaſio æmulationis Iudæorum: vt ſaltem videndo Paulum Iudæum tantũ fructum proferre in gentibus, excitentur ſancta inuidia ad Chriſtum. Vtriq; ſiquidem capiti cõgruit quod ſubiungitur, *Si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam.* hoc eſt Iudæos. *Et ſaluos faciam aliquos ex illis.* Clare apparet quòd ex extremis venit ad medium: vtilitas enim Iudæorũ propoſita fuit æmulatio, tam futura in extremo quàm media quæ quotidie in aliquo fit. *Si enim amiſſio eorum reconciliatio eſt mundi.* Declarat ſuperius dictum, ſcilicet quòd ſi delictum eorũ diuitiæ ſunt mundi. Ibi dixit delictum, hic dicit amiſsio quæ eſt effectus delicti. Ibi dixit diuitiæ ſunt mundi: hic explicat diuitias mundi: dicendo reconciliatio eſt mundi. Et quoniam ibi nihil inde intulit proprium correſpondens, ideo nunc declarãdo explicat. *Quæ aſſumptio niſi vita ex mortuis?* Et eſt ſenſus, quid aliud eſt adiunctio totius Iſrael ad Chriſtũ, niſi vita ex mortuis, niſi ſtatus qui erit ex reſurrectione mortuorum? Argumentum ſiquidẽ procedit ad maius ex maiore: ſi enim perditio Iudæorum tanti boni (ſcilicet reconciliationis mundi) occaſio eſt, reparatio eorũ multo maiori bono reſeruatur ſcilicet vitæ ex mortuis: credimus enim Iudæos omnes prope finem mundi (in quo erit vita ex mortuis) reducendos ad Chriſtum. *Quòd ſi delibatio ſancta.*

Dictio interpretata delibatio,anceps eſt etiam ad primitias; & frequenter interpretata inuenitur primitiæ,& quadrat propoſito legere, *Si autem primitiæ ſanctæ,& maſſa.* Quadrat ſiquidem contextui quòd de principio maſſæ intendit loqui Paulus: conſtat autem quòd primitiæ frugum ſunt principium maſſæ, & propterea optime arguit,ſi autem primitiæ ſunt ſanctæ, etiam maſſa eſt ſancta. Intendit enim ex hac metaphora dicere quòd quia principium Iudæorum eſt ſanctum,tota quoque maſſa Iudæorum habet vnde ſit ſancta, ſicut in lege oblatis ac per hoc ſanctificatis primitiis frumentis deo,vniuerſa maſſa panis,quæ poſtmodum fiebat, habebat vnde eſſet ſancta. Et hoc idem clariori metaphora ſubiungit,*Et ſi radix ſancta,& rami.* Supple ſancti ſunt. Et intendit per has metaphoras quòd vniuerſum genus Iudæorum habet tanquam legalem & naturalem ſanctitatem:quanuis de facto ad tempus careat illa. Metaphora enim primitiarum & maſſæ legalitatem, metaphora vero radicis & ramorum naturalitatem monſtrat ſanctitatis. Et dixit hæc omnia non ad grauandum delictum Iudæorum, ſed ad monſtrandum tam legalem quàm naturalem habilitatem Iudæorum ad hoc vt iungantur Chriſto:tractat enim de eorum adiunctione demũ futura. *Si autem aliqui ex ramis fracti ſunt.* Declarat vnum modum quo delictum Iudæorum ſalus fuit gentibus.ſ.ꝙ ſubrogati ſunt gentiles in ramos patriarchalis radicis loco fractorũ ramorum ſcilicet Iudæorũ.Subrogati enim ſunt gentiles in filios Abrahę,in filios Iſrael quibus facta eſt promiſsio ſalutis per Meſsiam:& ſic fractio ramorũ naturalium ceſsit in ſalutem ramorũ inſitorũ.Et intellige hæc de facto:nã de poſsibili loquẽdo etiam ſi non eſſent obſtinati Iudæi,etiã ſi nõ eſſent fracti naturales rami,inſiti fuiſſent gentiles.*Tu autẽ.* Gentiles alloquitur. *Quum oleaſter eſſes,inſertus es in illis,& ſocius.* pro,& comparticeps, *Radicis & pinguedinis oliuæ factus es.* Oliua ſumitur pro arbore. *Noli gloriari aduerſus ramos.* Reprehendit gentiles ne glorientur aduerſus Iudæos ex vtilitate conſecuta in ipſis gentilibus. *Si autẽ gloriaris.* aduerte quòd, *Non tu radicem portas,ſed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduerſus ramos ex conditionibus ramorum:quia illi naturales,ipſi inſiti.Et quoniã hoc non ſufficiebat ad reprimendam gloriationẽ aduerſus ramos,ideo adiũgit irrefragabilem rationem ex parte radicis. Ac ſi apertius dixiſſet, ſi permittitur tibi gloriari aduerſus Iudæos ramos, animaduerte ꝙ radix Iudæa quoque eſt:& ipſa te portat,nõ tu ipſam,& ſic ceſſabit

ſabit gloriatio tua aduerſus Iudæos. Patriarchæ ſiquidē & prophetæ, radicis locū tenent: & ipſi ſuſtinent viridem veritatē fidei omnium ramorū. Vnde alibi Paulus dicit, Superædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum. *Dicis ergo.* Proſequitur dearticulate diſputationē cum gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduerſus Iudæos. *Fracti ſunt rami vt ego inſerar.* Reſpondet Paulus, *Bene.* hoc eſt probo quod dicis, veruntamen aduerte quæ ſubiungo. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate. *fracti ſunt: tu autem fide ſtas.* pro, ſtetiſti. Conſidera rationem fractionis illorum & rationem inſitionis tui. *Noli altum ſapere, ſed time.* Hinc excluditur ſuperbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & ſeueritatem dei. In eos quidem qui ceciderunt ſeueritatem dei: in te autem bonitatem dei, ſi permanſeris in bonitate. alioquin & tu excideris. Sed & illi ſi non permanſerint in incredulitate, inſerentur. potens eſt enim deus iterum inſerere illos. Nam ſi tu ex naturali exciſus es oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui ſecundum naturam inſerentur ſuæ oliuæ?* Textus eſt ſatis clarus cum ſimilitudine oliuæ & oleaſtri: penes quas arbores intellige quod dicitur ſecundum naturam & cōtra naturam. Et eſt aliquid proportionaliter ſimile in Iudæis & gentibus pro quanto Iudæi habent ſanctitatem tanquam naturalem & legalem, gentiles autē neutro modo. *Nolo enim vos ignorare fratres myſterium hoc.* Quod tot metaphoris hactenus deſcripſit myſteriū futuræ tandem ſalutis Iudæorum, modo explicat. *Vt non ſitis vobiſmetipſis ſapientes.* pro, vt non ſitis apud voſipſos prudentes, ſeu potius elati. Dictio enim Græca anceps eſt, & ad elationem animi quandoque ſpectans, quanuis quod eſt partis cognoſcitiuæ ſignificet. Et vere propoſito ſatisquadrat ſignificari hoc myſterium futurum ad reprimendam elationē gentium aduerſus Iudæos. *Quia.* pro, quòd. *Cæcitas ex parte contigit in Iſrael.* Non eſt hoc myſterium, ſed quod ſequitur, *Donec plenitudo gentium intraret.* pro, intret. *Et ſic omnis Iſrael ſaluus fieret,* pro, fiet. Duas nouas res pandit hoc myſteriū declaratum. Altera eſt tēporalitas cæcitatis populi Iſrael: per hoc enim ſcitur quod nō eſt perpetua, ſed ad tempus, ſcilicet donec intret plenitudo gentium. Altera eſt quòd cōpleto hoc tempore nō aliqui Iſraelitæ, ſed omnis Iſrael qui tunc inuenietur, ſaluus fiet. *Sicut ſcriptum eſt.* Eſa. 59. *Veniet ex Sion qui eripiat.* pro, eripiēs, *& auertat.* pro, auertet, *impietatē.* pro, impietates. *à Iacob.* Meſsias prædicitur venturus ex Sion: hoc

eſt

eſt de ſtirpe Dauidis:Sion enim appellatá eſt ciuitas Dauid:& in ea erat ſedes regia regni Dauidis.Eripiẽs autẽ dicitur ad ſignificandam difficultatem liberandi Iudæos à ſua perfidia. Effectus autem ſignificatur manifeſte dicendo quòd auertet impietates, nõ paupertatem & quæcunque reliqua corporis mala, ſed peccata:non ab vno aut multis,ſed à Iacob,ab vniuerſo populo Iſrael. *Et hoc illis à me teſtamentum,quum abſtulero peccata eorum.* Aduerte quòd Paulus expoſitiue adiunxit hæc verba, quum abſtulero peccata eorum.In Eſaia ſiquidem ſic legitur,Veniet ex Sion redemptor,& eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, hoc fœdus meum cum eis.nec amplius ibi habetur. Verũ Paulus ad declarandam conditionem noui teſtamenti,ad differentiam veteris, adiunxit declarationem ꝙ tunc eſſet nouum fœdus inter deum & homines quum veniret ad auferendum peccata. Primum nãque fœdus fuit in monte Sina,quũ non abſtulit peccata,ſed corporalem ſeruitutem Iſraelitis ab Aegyptiis. *Secundum euangeliũ quidem inimici.* Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differtur adimpletio huius promiſsi ad populum Iſrael.Et dicit quòd Iudæi habent duas conditiones relati ad deum. Altera eſt quòd ſecundum euangelium,hoc eſt ſecundum formam euangelicæ fidei ac doctrinæ, ſunt inimici ipſius. *Propter vos.* gentiles: hoc eſt ratione ſalutis veſtræ quæ ex Iudæorum caſu eſt & ſeruatur: vt prædeclaratum eſt. Altera conditio eſt. *Secundum electionem autem.* hoc eſt prout ſubſtant diuinæ electioni qua elegit in fide omnes ſaluare. *Chariſsimi.* pro dilecti ſunt à deo. *Propter patres.* propter merita patrũ, propter promiſsiones diuinas diſpoſitas patribus eorũ. *Sine pœnitentia.* pro,impœnitenda, *enim ſunt dona & vocatio dei.* Interpres addidit ſunt.Paulus enim quantum reor aſſuetus Hebręo ſermoni ſæpe loquitur ſine copula verbali.Probat electionem diuinã erga Iudęos in fine,immobiliter firmã:quia dona dei & vocatio dei(intellige ex electione procedẽtia)ſunt impœnitenda,ſunt quorum deum nunquam pœnitet. Et dixit hoc ad differentiam donorũ & vocationũ quæ nõ procedunt ex electione:ſed ſunt tantum ſecundum præſentem iuſtitiam,vel ſunt dona ſpectantia ad corpus ſeu res exteriores. Huiuſmodi enim effectus quia deſtruũtur, ſunt velut pœnitẽda:ita deus ad ſimilitudinẽ pœnitẽtis ſe habet reſpectu illorũ, iuxta id quod ſcriptũ eſt,pœnitet me feciſſe hominẽ. *Sicut enim aliquãdo & vos nõ credidiſtis deo.* Declarat tanquã viciſsitudinẽ quãdã diuina ꝓuidẽtia diſpoſitã in hac dilata cõuerſione Iudæorũ. Quã vt
clarius

clarius perſpicias, pone ante mẽtis oculos hinc progreſſum conuerſionis gentium habere tres terminos (ſcilicet infidelitatem gentium pro termino à quo: erant enim infideles. miſericordiã conſecutam pro termino ad quem:& incredulitatẽ Iudæorum, pro occaſione vt declaratum eſt) inde verò progreſſum conuerſionis futuræ Iudæorũ, ſimiliter ſecũdum tres terminos ſcilicet incredulitatem Iudęorũ pro termino à quo, miſericordiam conſequendã pro termino ad quẽ,& miſericordiam quã conſecutæ ſunt gentes pro occaſione conuerſionis Iudæorũ. Superius enim iam dictum eſt vt Iudæi æmulentur, vt prouocẽtur ad æmulandum ſalutem gentium. Hæc Paulus in hoc textu aſsimilatiuo horum progreſſuum, hinc gentium inde Iudæorum ſecundum hos terminos explicat incipiens à progreſſu gentium, quia aſsimilat progreſſum Iudæorum progreſſui gẽtium penes hos terminos. Dicendo enim gentibus nõ credidiſtis, terminum à quo monſtrat. *Nunc autẽ miſericordiã conſecuti eſtis.* Ecce terminus ad quem. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate. *Illorum.* ſcilicet Iudæorum. Ecce medium occaſionale. *Ita & iſti,* ſcilicet Iudæi. *Nunc nõ crediderunt.* Ecce terminus à quo. *In veſtram miſericordiã.* pro, veſtra miſericordia. Ablatiuus eſt,& eſt mediũ occaſionale. Eſt enim ſenſus occaſione veſtrę miſericordiæ: hoc eſt vt prouocentur veſtra miſericordia. Ideo enim permiſsi ſunt Iudæi non credere in Chriſtum, vt exẽplo miſericordiæ conſecutæ à gentilibus prouocarentur ad Chriſtũ: vt fiet in fine mundi,& quotidie in aliquibus fit. *Vt & ipſi miſericordiam conſequantur.* Ecce terminus ad quem. *Concluſit enim deus omnia.* pro, omnes. *in incredulitate.* pro, in incredulitatem: *Vt omnium miſereatur:* Rationem ex parte dei huiuſmodi progreſſuum quo ad peccata permiſſa reddit, attribuendo deo quod concluſit permiſsiue omnes tam Iudęos quàm gentiles in peccatum infidelitatis, quaſi in quoddam rete: ad hunc finem vt vtrorũque miſereatur, ſubleuando à miſero infidelitatis ſtatu,& cõſequenter à miſeria pœnarum debitarum infidelibus. *O altitudo.* Hactenus reddidit Paulus rationẽ diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permiſsionis, &c. Et ne putares intẽtionis eius fuiſſe completam doctrinam tradere de huiuſmodi operibus dei, ſubiungit eorũ incomprehẽſibilitatem. Subiungit autẽ admirationis exclamatione: vt etiam ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo, ò altitudinem, hoc eſt celſitudinem. Dictio tamen Græca ſignificat etiam profunditatem. *Diuitiarum ſapiẽtiæ.* Deeſt,&. Legendum

dum eſt, *Et ſapientiæ & ſcientiæ*.pro,cognitionis.*Dei!* Admiratur ſublimitatem non ſapientiæ & cognitionis,ſed diuitiarum tum ſapientiæ tum cognitionis diuinæ: vt diuitiarum nomine immenſam copiam tum ſapientiæ tum cognitionis diuinæ ſignificaret.Balbutiendo ſiquidem vt poteſt, excelſa dei reſonat.profunditas enim diuitiarum immenſitatem intenſiuam & extenſiuam tam ſapientiæ quàm cognitionis diuinæ circunloquitur. Differentia autē inter ſapientiam & cognitionē eſt ſimilis differentiæ inter ſpeciem & genus.ſapiētia ſiquidē ſpecies eſt cognitionis, ſignificans illam ſpeciem cognitionis qua ſupremum fit iudicium & ordo diſponitur.Vnde à ſpecie ad genus aſcendit:& non ſolum diuinorū iudiciorum & ordinum rationes, ſed vniuerſaliter totius diuinæ notitiæ admiratur immenſas diuitias. *Quàm incomprehenſibilia*.pro,inſcrutabilia.*Sunt iudicia eius*.Explicat effectum ſapientiæ. nam ſapientiæ effectus ſunt iudicia. Et hæc admiratur tanquam inſcrutabilia:quoniam nulla creatura ſufficit ad ſcrutandum ex integro rationes diuinorum iudiciorum.*Et inueſtigabiles viæ eius.* Negatiue tenetur in. Et eſt ſenſus, & nō veſtigabiles viæ eius. Viæ dei (gratia ſcilicet & veritas: ad quas reducuntur vniuerſæ viæ domini)non ſolū ab hominibus, ſed nec ab angelis veſtigari poſſunt,intellige perfecte. *Quis enim cognouit ſenſum*:pro,mētem,*Domini? aut quis conſiliarius eius fuit?* Probat quę dixit.Et directe quidem primo probat altitudinem, deinde diuitias. Concomitanter autē probat etiam inſcrutabilia iudicia,& non veſtigabiles vias.horum enim rationes prima ſunt: ac per hoc probatis primis,probata ſunt & hæc.Altitudinē itaque probat authoritate Eſaiæ 40.vbi habetur clare ſecunda pars huius ſententiæ.Sed prima ſub aliis verbis.Nam litera noſtra habet quis adiuuit ſpiritum domini? noua ex Hebræo interpretatio habet, quis direxit ſpiritum domini? Paulus affert quis cognouit mentem domini?Et vere quadrat quis direxit,cū diſiunctione aut quis conſiliarius, ad excludendū tam ſuperiorem dirigentem quàm parem conſulentem. Et quia hic ſenſus quadrat contextui Pauli(quandoquidē per hęc duo directe probatur celſitudo:excluditur enim & ſuperior & par)ideo cū Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis ſuperiori propria intelligendus eſt: tanto verius quanto dictione Græca hic poſita vtuntur quādoque ad ſignificandū ſtatuere ſeu decernere.hoc enim redit in idem quod dirigere: & ſuperioris eſt notitiæ.*Aut quis prior*.pro,antè*dedit illi & retribuetur ei?* Hęc ſententia

tia ſumpta eſt ex Iob 41.& inducta ad probãdum diuitias. Non enim eſſet plenitudo diuitiarũ dei ſi quis ante dediſſet illi, ſi debitor eſſet alicui pro prius acceptis. In hoc enim ipſo minus habens inueniretur, ſi aliquis ante dediſſet illi, ſi aliquis ius haberet petendi reſtitutionẽ. Quo contra ex hoc quod nullus potuit ante dare illi, nihil deeſſe diuitiis propriis cõprobatur. *Quoniam ex ipſo.* Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiæ ab alio. & hinc iam probatum eſt ex dicta ſententia Iob. Secundo ex effuſione in alios. & hinc modo ſubiungitur probatio dicendo, quoniam ex ipſo, effectiue. *Et per ipſum.* formaliter forma exemplari. *Et in ipſo.* pro, & in ipſum. Finem. *Sunt omnia.* Interpres addidit ſunt. Paulus enim ſine verbo declarat diuinas diuitias vſqueadeo quòd ex ipſo efficienter, & per ipſum exemplariter, & in ipſum finaliter, non aliqua ſed omnia. Et vere ſubaudiri poteſt verbum ſubſtantiuum ſunt: & quodcunque aliud verbum huiuſmodi ſubſeruiens cauſalitatibus. *Ipſi honor & gloria.* Superfluit honor cum coniunctione. *In ſecula ſeculorum.* Superfluit ſeculorum. Subaudi verbum ſubſtantiuum tam eſt quàm ſit. *Amen.* Terminantis eſt tractatũ propoſitum de Euangelio quod virtus dei eſt in ſalutem omni credenti, Iudæoque primum & Græco, &c.

CAPVT XII.

O*Bſecro.* pro, adhortor, *Itaque vos fratres.* Incipit hic Paulus morali doctrina inſtruere Romanos. Poſtquam enim inſtruxit de gratia Euangelica, cõſequens fuit vt de vſu gratiæ illos inſtrueret, qui moralis eſt. Et inchoat ab vſu corporum propriorum. *Per miſericordiam.* pro, miſerationes, *dei.* Hortatur ſiquidem eos per modum adiurantis miſerationes diuinas illis collatas: vt efficacior reddatur exhortatio. *Vt exhibeatis corpora veſtra.* Ecce vſus corporũ propriorum. *Hoſtiam.* Hortatur vt corpora noſtra vertamus in ſacrificium. ad hunc enim vſum declarat data corpora Chriſtianis. *Viuentem.* Prima cõditio huius hoſtiæ deſcribitur vita, ad differẽtiam martyrum: qui corpora ſua exhibent hoſtiam occidendam. Ac ſi apertius dixiſſet, non loquor modo de vſu corporum veſtrorum ad ſacrificium per martyrium, ſed vt vtamini corporibus veſtris in ſacrificium viuens: hoc eſt, dum hanc degitis vitam, exhibete corpora veſtra hoſtiam: *Sanctam.* Secunda conditio eſt munditia, proculdubio ab inquinamentis peccatorum. *Deo placentem.* Tertia conditio eſt exercitatio operum quæ ſecũdum ſe grata ſunt deo. *Rationa-*

bile obſequium veſtrum. Dictio interpretata obſequium, latria eſt, quam cultum ſoli deo debitũ intelligimus ſonare. Et propterea legẽdum eſt, *Rationabilem cultum veſtrum.* Senſus tamen in idem redit: quoniam nõ eſt ad propoſitum ſermo de cultu diuino generaliter: ſed directe ad propoſitum Pauli, eſt loqui de cultu diuino in exhibendo corpora noſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, deo placentem. Et ſignificatur per hanc conditionem quòd non ſufficiunt ſacrificio corporum noſtrorum prædictæ conditiones niſi addatur & hæc quarta. nam quanuis homo vtatur corpore ſuo cum munditia ab iis quæ ſunt ſecundum ſe peccata, & cum operibus quæ ſunt ſecundum ſe grata, niſi addatur ratio relatiua, contingeret cultum noſtrum in hac hoſtia eſſe minus rationabilem. Verbi gratia, ſi Epiſcopus aut doctor cæteris ſeruatis minus conſideraret impedimenta maioris vtilitatis vacando ſacrificio corporis, irrationabilis eſſet cultus. Et ſic de ſimilibus reſpectibus quos oportet conferre rationem quum offert corpus ſuum deo, caſtitate, abſtinentia, vigiliis, laboribus, & aliis huiuſmodi. *Et nolite conformari.* pro, & ne conformamini. *Huic ſeculo.* Poſt vſum corporis immediate ſequitur vſus exteriorum rerum. De quibus vnico verbo dicit & ne conformamini huic ſeculo, in vſu rerum temporalium, pecuniarum, honorum, & id genus reliquorum. Quid ſit autem cõformari huic ſeculo, quotidiana experientia docet. eſt enim conformari in affectu & vſu prout homines affecti huic ſeculo, afficiuntur & vtuntur. *Sed reformamini.* pro, transformamini, *In nouitate.* Superfluit in. *Senſus veſtri.* pro, mentis veſtræ. Duo difficilia propoſuerat, ſcilicet vſum corporum in ſacrificium, & negationem conformitatis huic ſeculo in vſu rerum. Et propterea ad monſtrandam facilitatem explicat modum quo vtrunque fieri poteſt, ſcilicet per redundantiam nouitatis quam habent in mente ad transformandum eos in hos vſus. Quanuis enim ambo vſus difficiles ſint abſolute, non tamen difficiles ſunt renouatis mente per diuinam gratiam: quoniam ex illa mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in nouum vſum corporis & rerum. Præſupponens itaque Paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinam quam tantopere ſuperius tractauit: monet modo vt illa mentis nouitate transformentur: tranſeant in nouam formam vtendi tam corpore quàm rebus. *Vt probetis.* hoc eſt, vt experimento ſentiatis. *Quæ ſit voluntas.* Superfluit ſit. *Dei bona.* hoc eſt volens bona. *Et beneplacens.* Non ſolum vult

volun

voluntas dei bona, ſed etiam quãtum eſt ex ſe, grata ſeu ſuauis eſt omnibus. *Et perfecta*. Tum quia nihil ei deeſt, tum quia ad perfectionem adducit quæcunque vult bona. Et deſcribit per hæc fructũ vtriuſque vſus. Declarat ſiquidem quòd per huiuſmodi vſus corporum & rerũ perueniunt homines ad internum guſtum tam bene diſpoſitum vt tanquam ſentiendo experimẽto cognoſcant voluntatem dei bonam, & ita bonam vt nulli malam, & bene placentem quaſi ſuauem guſtui, & perfectam, non deficientem, ſed fouentem atque ad perfectionem ducentem. Quod eſt in hac vita inchoare vitam cœleſtem. hoc enim in patria beati perfecte habent: ſed viatores tales experiuntur vtcunque illud. Oportuit enim tam difficilibus mandatis fructum adiicere pretioſum in hac vita. *Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi*. Poſt vſum corporis & rerum, ad vſum donorũ, quæ quiſque à deo accepit, tranſit. Et intendit per gratiam ſibi datam apoſtolatũ ſuum. Et pręmittit hoc, quoniã ad modeſte cogitare moniturus eſt: ne quis ei obiiceret quod tu excedis modeſtiam, quòd non tuum eſt ordinare noſtra, argueresq; nos. ad occurrendum ſiquidem huic obiectioni, præmittit quòd loquitur ex authoritate non vſurpata, ſed data ſibi. Quæ vere gratia eſt: quia non ex meritis, ſed gratuito à Chriſto eſt ei collata. *Omnibus qui ſunt inter vos*. nullo excepto, Gentili, aut Iudæo. Et dixit hoc, quia in præcedenti capitulo apoſtrophauerat ad Gentiles, ne quis putaret quòd ad ſolos Gentiles loqueretur. *Non plus ſapere*. Dictio ter hîc interpretata ſapere, eſt illa qua frequenter hîc vtitur Paulus: de qua ſuperius diximus quòd ſignificat actionem partis cognoſcitiuæ, quã Latina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, ſentire, ſapere, & prudentiæ atque elationis nomina aſſumantur. Inter circũloquendũ igitur quanuis nec ſapere nec ſentire ſignificetur, magis tamen videtur vtendũ ſentire, ea ratione quia ſapere ſonat actũ virtutis, ſentire autem (non exteriori ſenſu, ſed intellectu) ſonat actũ indifferentem ad virtutem vel vitium. Legendũ itaque eſſet, *Nõ ſuperſentire quàm oportet ſentire, ſed ſentire ad modeſtiũ eſſe*. Sic enim habet textus Græcus, quanuis communiter interpretetur ad ſobrietatem ſeu modeſtiã. Prima culpa circa vſum donorum, quædam ſuperbiæ ſpecies eſt applicata ad actionem intellectus, quæ ſignificatur per ſuperſentire. Non dicit Paulus ſuperſentire de ſeipſo, aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc eſt ſiue de ſe, ſiue de alio, ſiue de vſu doni: & hoc dire-

&c eſt ad propoſitum)nõ eſſe ſuperſentiendũ.Et ad quid referatur præpoſitio ſuper,explicat ipſemet ſubiũgẽdo quàm oportet ſentire:hoc eſt quàm exigit donũ,officiũ,miniſteriũ,& huiuſmodi.Et ne in ſola prohibitione exceſſus ſiſteret monitio,adiungit affirmationem modi ſentiendi,quum dicit : ſed ſentire ad modeſtum eſſe.Ecce limes vt cogites, ſentias, & iudices infra limites modeſtiæ tibi congruæ.Si dixiſſet ad modeſtiam , latior relinqueretur campus:ſed dicendo ad modeſtũ eſſe, arctat ad modeſtiam cuiq; congruã.Aliquid eſt enim modeſtũ viro quod nõ eſſet modeſtũ mulieri:& aliquid eſt modeſtũ doctori,quod non eſt modeſtum diſcipulo.*Et vnicuique.*Superfluit & . Iungitur ſiquidem hæc particula immediate præcedenti . explanat enim tum quod de vſu donorũ diuinorũ loquitur,tum rationem non excedendi,ſed modeſtiã ſeruandi.*Sicut deus diuiſit menſurã fidei.* Ecce materia ſcilicet diuiſa dona dei. Ecce menſura inter exceſſum & defectum,ſecũdum quam ſeruatur medium.Appellat autem diuina dona diuiſam à deo menſuram fidei,eo quòd primum donũ eſt fides,& reliqua dona ſunt quædam menſuræ primi doni.Menſuræ autem quia ad menſurã dantur:ſolo Chriſto excepto , de quo ſcriptum eſt, quòd non ad mẽſuram illi datur. Iubet itaque quòd nullus ſupra menſuram doni ſibi dati in fide Ieſu Chriſti ſuperſentiat in vſu donorũ. Hic enim exceſſus valde nociuus eſt cuicunque collegio , etiã prophano:vt experientia teſtatur.*Sicut enim in vno corpore multa mẽbra habemus, omnia autẽ membra non eundem actũ habent.* Probat ex ſimilitudine naturalis corporis ſeruandã eſſe huiuſmodi menſuram. Similitudo autem eſt clara.*Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto.*Nõ vnũ corpus naturale, ſed vnum corpus myſticum.Ita quòd quantũcunq; multi,omnes tamen ſumus vnum corpus myſticũ in Chriſto:hoc eſt in fide,in ſpe , in charitate , in imitatione, & (quod ſummũ eſt)in ſpiritu Chriſti.Chriſtus enim eſt velut anima viuificans ſpiritu ſancto totũ corpus myſticum.*Singuli autem alter alterius.*pro inuicem.*membra.*Non ſolũ ſumus vnũ corpus relati ad Chriſtum,ſed etiam ſinguli relati inter nos mutuo,ſumus inuicem membra : hoc eſt,quemadmodum membra naturalia eiuſdem corporis nõ ſolum vniuntur in corpore vno,ſed etiam inter ſe membra ſunt inuicem membra(oculus enim videt pedi & manui reliquiſque membris:& ecõuerſo manus operatur oculo & pedi, &c. & ſic de aliis)ita ſinguli Chriſtiani ſunt inuicem membra.vnus enim operatur alteri & econuerſo. Hæc eſt enim

enim ſanctorum cõmunio. *Habentes autem donationes ſecundum gratiam, quæ data eſt nobis, differẽtes.* Dixerat de membris naturalibus, omnia autem membra non eundem actum habent. & huic ſimile nõdum explicauerat in corpore Chriſti myſtico. Et propterea modo explicat hanc ſimilitudinem: declarando quòd ſic ſinguli ſumus inuicem mẽbra, quòd non habemus eadem dona, ſed dona diuerſa. Ita quòd nomen, differentes, eſt accuſatiui caſus, & refertur ad donationes. Et eſt ordo literæ, habẽtes autem donationes differentes. Interponitur autem ſecundũ gratiam datam nobis: vt intelligamus tam dona quàm differentiã donorum eſſe ſecũdum gratiam nobis datam, & nõ eſſe ex meritis noſtris, ſed ex gratuita diuina diſtributione. *Siue prophetiam.* Explicat in ſpecie diuerſa dona dei gratuita, mẽbris Chriſti collata: & ſimul explicat modeſtiam ſeruandam in vſu eorum, inchoans à dono prophetiæ. *Secundum rationem fidei.* Dictio Græca interpretata rationem, analogiam ſignificat: hoc eſt rationem proportionalem. Optimus vſus doni prophetiæ eſt ſemper inſpicere ad ea quæ proportionata ſunt fidei. Prophetas enim declamantes ratione quadrantium fidei, pſeudoprophetas potius quàm prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia à proportione Chriſtianæ fidei diſcrepant, omnes vaticinantes talia abiiciendi ſunt. *Siue miniſterium.* Ecce donum officij. *In miniſtrando.* Ecce vſus: vt ſcilicet & miniſtret & contentus ſit miniſtratione. *Siue qui docet.* Ecce donum doctoris. *In doctrina.* Ecce vſus: vt ſcilicet doceat, & ſat ſit ei docere. *Qui exhortatur.* Ecce donum gratiæ exhortatoriæ. *In exhortando.* Ecce vſus: vt ſcilicet exhortetur, limites exhortationis non exeundo. *Qui tribuit.* Ecce donum facultatis, qua poteſt donare res vel officia. *In ſimplicitate.* Ecce vſus: vt ſcilicet ſimplici corde non tanquam redhibiturus, aut ad aliquid machinans donet. *Qui præeſt.* Ecce donum, quo aliis præeſt. *In ſolicitudine.* pro, in ſtudio. Ecce vſus. oportet enim præſidentem ſtudioſum eſſe ad ea quæ ei incumbunt. *Qui miſeretur.* Ecce donum quo & poteſt miſereri, & miſericordiæ exercet opera. *In hilaritate.* Ecce vſus. Subuenientem ſiquidem miſeris iubet Paulus non mœſte, non quaſi faſtidio habentem miſeros, ſed hilariter ſubleuare miſerias: quia ex parte miſerentis perficitur affectus, & ex parte miſeri recipitur cum conſolatione ſubleuatio. Et ſcito quòd in Græco participia ſunt, qui docet, qui exhortatur, & reliqua. Ita quòd clarius ſonat dona textus Græcus, dicen-

do docens, exhortans, tribuens, præſidens, miſerens, quæ interpres Latinus reſoluit in verbum & relatiuum. *Dilectio.* Et hoc donum eſt. *Sine ſimulatione.* Ecce vſus dilectionis. *Odientes.* Et hoc donum eſt. *Malum.* Ecce vſus odij: vt ſcilicet vtamur eo verſus malum. propria enim materia odij eſt malum quod eſt vere malum. *Adhærentes.* Et hoc donum eſt. *Bono.* Ecce vſus adhæſionis. *Charitatem.* pro, charitate fraternitatis. Ecce donum dilectio fraterna. *Inuicem diligentes.* Ecce vſus. Iubet Paulus vt fraternum amorem extendamus ad omnes mutuo: quod eſt Chriſtianos omnes inuicem ſe diligere vt fratres. *Honore.* Ecce donum. *Inuicem præuenientes.* pro, præcedentes. Ecce vſus honoris, vt vnuſquiſque præcedat alterum honorando actiue. *Solicitudine.* pro, ſtudio. Ecce donum. *Non pigri.* Ecce vſus. oportet enim ſtudio vti abſque pigritia in exequendo. *Spiritu.* Ecce donum. *Feruentes.* Ecce vſus: vt non ferueat caro, ſed ſpiritus, vt vtamur ſpiritu ad feruendum in ſpiritualibus. *Domino.* Et hoc magnum donum eſt, recognoſcere deum dominum. *Seruientes.* Ecce vſus. *Spe.* Ecce donum. *Gaudentes.* Ecce vſus. ſpes enim quanuis annexam habeat afflictionem ratione dilationis, abſolute tamen vt reſpicit rem ſperatam, gaudium parit: & proprius vſus eius in quantum ſpes, eſt gaudere. *In tribulatione.* Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel preſſuram. mala ſiquidem huius mundi ſignificantur. Et hæc inter dona dei ſunt. vnde & ſuperius dictum eſt glorian tes in tribulationibus. *Patientes.* Ecce vſus, non à patiendo, ſed à patientiæ virtute. *Orationi.* Ecce donum. *Inſtantes.* Ecce vſus aſsiduitatis. Neceſsitatibus ſanctorum communicantes. *Hoſpitalitatem.* Et hoc donum eſt. *Sectantes.* optimus vſus. *Benedicite.* Vſus præponitur hîc. *Perſequentibus vos.* Et hoc dei donum eſt. Iubet enim vt perſecutoribus vtamur ad benedicentem eis: hoc eſt ad imprecandum eis bona. *Benedicite, & nolite maledicere.* pro, & ne maledicite. Exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quaſcunque maledicentias (ſiue imprecando, ſiue detrahendo, ſiue conuicium aut contumeliam dicendo) ſed iterum mandando benedicentiam. ¶ Occurrit tamen hîc quæſtio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus perſequētibus nos: quum ipſe Actuum vigeſimotertio maledixit perſecutorem ſuum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio eſt, quòd Paulus non imprecando, ſed arguendo & pdicando diuinam iuſtitiam verba illa dixit: vt manifeſte teſtantur ſubiuncta verba.

Non

Non prohibemur autem hoc mandato quin arguendo & diuinam prædicando iuſtitiam,mala futura perſecutoribus prænuntiemus, & culpas præſentes reprehendamus. Quæ duo Paulus fecit,à quibus abſtinuiſſet ob reuerentiam gradus,ſi ſciuiſſet illum ſummum ſacerdotem. *Gaudete cum gaudentibus.* Vti gaudentium bono,iubet gaudendo. *Et flete cum flentibus.* Similis eſt ſententia. *Idipſum.* pro,idem, *inuicem ſentientes.* Optimus vſus ſenſus interni cuiuſcunque collegij eſt vt idem mutuo ſentiant.ſola enim hac ratione concordia ſeruatur. *Non alta ſapientes.* pro, ſentientes. Impedimentum idem ſentiendi eſt altum ſentire. Et eſt ſermo de alto reſpectiue: hoc eſt altius quàm oporteat, quàm deceat,quàm expediat. *Sed humilibus conſentientes.* Dictio interpretata conſentientes,quia eſt participium paſsiuum præſentis temporis,non potuit Latine vna dictione ſignificari. Et propterea circũloquendo legendum eſt. *Accommodantes vos.* Sic enim ſeruatur tempus præſens:& accommodari per pronomen vos in accuſatiuo ſignificatur, Ita quòd literalis ſenſus eſt: ſed humilibus,hoc eſt abiectis ſeu infimis, vos ipſos accommodantes.hoc enim tollit impedimentum alta ſapiendi,& eſt fomentum concordiæ. *Nolite eſſe prudentes apud voſmetipſos.* Verbum verbo reddendo legendum eſſet, ne ſite prudentes. Et hoc ad perfecte tollendum impedimenta diſcordiæ. Putant aliqui imprudentiæ eſſe accommodare ſentire ſuum minoribus & infimis.Et propterea huic opinioni obuiando,adiũgit,non ſite prudentes apud voſmetipſos. Et eſt ſimile præcepto illi,ne innitaris prudentiæ tuæ. *Nulli malum pro malo reddentes.* Reddere malum pro malo proprie eſt ex intentione reddere malum: ita ꝙ intentio tendit ad malum alteri reddendum. Et eſt actus illicitus cuicunque. Et per hoc monet non vti actu reddendi (qui proprie eſt actus iuſtitiæ)hac intentione ſcilicet ad malũ,quanuis alter mereatur.debet enim reddi malũ ſub ratiõe iuſti,quãdo redditur licite. *Prouidentes bona non tantum coram deo,ſed etiam omnibus hominibus.* Sex dictiones ſunt ſuperfluæ,ſcilicet,non tantum corã deo,ſed etiã.Monet vſum prouidentiæ vt habeat pro materia bona,& non mala.nec ſolũ terminetur prouiſio ad bona,ſed etiam ad bona corã omnibus hominibus: hoc eſt ad bona quæ ſint talia,vt coram omnibus habeant vnde ſint bona:ad differentiam eorũ qui prouident quidem bona,ſed nõ talibus circũſtantiis vallata,vt coram omnibus habeant vnde appareãt bona,ſed locum relinquunt ſuſpicionibus alicuius mali admiſti.

Et quoniam valde difficile eſt hoc ſeruare reſpectu omnium hominum, ideo Paulus adiungit, *Si fieri poteſt.* Inſtruit enim per hoc vt prouideamus ſecundum vires bona coram omnibus. Et ſi fieri nequit vt omnibus videantur bona, relinquamus ipſis curam. *Quod ex vobis eſt.* Quod pro quantum. Et ſuperfluit eſt. in veritate tamen ſubauditum. *Cum omnibus hominibus pacẽ habentes.* Vſus pacis cum omnibus præcipitur quantum eſt ex parte noſtra. vſus enim pacis pendet non ſolum ex nobis, ſed ex aliis: qui cum hominibus pacis nolunt pacem, ſed vtuntur inimicitia aut perſecutione, & huiuſmodi. *Non voſmetipſos defendentes chariſſimi.* pro, vindicantes dilecti. Inter vindictam & reddere malum pro malo, hoc intereſt, quòd reddere malum pro malo, eſt formaliter & ex intentione velle malum reddere: vindicare autem eſt materialiter quidem malum, formaliter autem iuſtum vel reddere. Vnde & vindicare eſt actus iuſtitiæ: velle autem malum eſt actus odij. Nõ ſuffecit Paulo inhibere nulli malum pro malo reddendum, ſed etiã inhibuit non voſmeipſos vindicantes. ¶ Et quoniam inhibitio illicitorũ eſt, hinc clarè patet illicitum eſſe quod prohibet. Sed bene nota quid prohibet. Non enim dicit non vindicantes, ſed non voſmetipſos vindicãtes: ad ſignificandum quòd prohibet hominẽ per ſeipſum propriã exercere vindictã. Cum quo cõſtat quòd poſsit exercere vindictam brachio prætoris vel principis. Nec princeps tranſgreſſor eſt huius mandati, quia priuatorũ ſeu reipublicę vlciſcitur iniurias, etiam ſi fuerint commiſſæ contra perſonã propriam: quoniam non ipſe priuatus, ſed authoritate publica principem vlciſcitur. Et adiungit dilecti, ad demulcendũ Romanos in hoc præcepto communiter contrario humano impetui. *Sed date locum iræ.* Duplex poteſt eſſe ſenſus, vel cedite iræ iniuriantium, vel reſeruate locum iuſtitiæ vindicatiuæ: quæ non eſt virtus priuatorum, ſed publica fungentium poteſtate. Vtrunque enim horum fit abſtinendo ab vltione per noſipſos. *Scriptum eſt enim.* Deute. 32. *Mihi vindictam.* pro, vindicta. *& ego retribuam, dicit dominus.* Superfluit &. affert authoritatem ex cantico Moyſi, vbi clarius legimus, mea eſt vltio, & ego retribuam. Propriam ſibi deus aſſerit eſſe vltionem, qui ſolus omnium vindictas exercere poteſt, qui ſolus nihil relinquit impune. Ipſi ergo deo ſaltem reſeruandam cenſet vindictam: cui proprium eſt omnia mala punire. *Sed ſi eſurierit.* Superfluit ſed. *Inimicus tuus, ciba illum: ſi ſitit, da potum illi.* Sumpta eſt hæc ſententia ex Prouerb. cap. 25. Superius dixerat

vt

vt benedicerent iniuriantibus:modo mandat vt etiam benefaciāt illis. ¶ Sed aduerte quòd non abſolute,ſed in articulo neceſſitatis hoc mandatur:dicendo ſi eſurierit,ſi ſitit:vt intelligamus quòd inimico in particulari benefacere non præcipitur niſi in articulo neceſsitatis. Et tunc præcipitur quod neceſſarium eſt tribui,dicendo ciba illum,potum da illi.Non enim dicit dita illum,exalta illum,præcepta ſiquidē dei rationabilia ſunt,vt ſubueniatur naturæ & indigentiis. *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres ſuper caput eius.* Duplex poteſt eſſe ſenſus. Vel referendo ad reſeruatam Deo vindictam: & ſic eſt ſermo prænuntiatiuus augendæ vindictæ quanto inimicus fit amico ingratior ex beneficio cibi & potus,vt quemadmodum prius monuit non vindicandum,quia Deus vindicat,ita modo moneat eſurientem inimicum paſcendum:quia per hoc non minuitur, ſed augetur vindicta diuina inimici quatenus inimici. de tali enim eſt ſermo. Vel ſignificando occaſionem conuerſionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum ſiquidem medium accōmodatius eſt ad prouocandum amorem quàm beneficium ſpontaneum tēpore neceſsitatis conferre:& ſic ſermo iſte rationē mandati affert ex natura beneficij:quia ſcilicet congregabit velut prunas ſuper caput,incentiuas cauſas amoris erga te,in ipſo inimico.Et hic ſenſus valde quadrat tam Prouerbiorum textui quàm Paulo apponenti coniunctionē enim:dicens hoc enim faciens : vt intelligamus rationem reddi mandati.*Noli vinci*.pro,ne vincaris, *à malo, ſed vince in bonum malum*.Omni ex parte Paulus conſulit. Apparet hominibus filiis huius ſeculi, quòd ſuccumbere quoddā eſt non vlciſci:& inſuper benefacere eſurienti inimico. Quo cōtra Paulus monſtrat oppoſitum,& quòd tam vlciſci quàm nō paſcere inimicū eſurientem eſt ſuccūbere malo,eſt vinci à malo.Viliſſimus & debiliſsimus hoſtis eſt malum non ſolum inimicitiæ, ſed quodcunque malū:vt pote quod nihil eſt,quod exoſum omnibus ſuapte natura eſt,victoria autē eſt,bona voluntate , bono affectu atq; beneficio ſuperare malum inimicitiæ.Ac ſi apertius dixiſſet,Si turpe putatis ſuccūbere ac vinci , hoc ipſum ego moneo vt non vincamini à malo,ſed vincatis in bono malum.

CAPVT XIII.

O*Mnis anima*.Poſtquam Paulus inſtruxit Romanos circa vſum corporis,rerum,& donorum Dei, proſequitur inſtructionē circa vſum libertatis reſpectu principū. Cauet ſiquidem ne occaſione libertatis cōſecutæ per Chriſtū, Romani exemptos

ſe putent à iuriſdictionè principum ſecularium. propterea enim inſtruit eos vt ſubditi ſint ſecularibus principibus. Et ſignificantius dicit omnis anima, quum debuiſſet dici omnis homo, vt intelligeremus non ſolum res noſtras, non ſolum corpora noſtra, ſed etiam animas debere ſubiici principibus ſecularibus in iis quæ poſſunt legitime imperare. Et dicendo omneis, neminem excepit. *Poteſtatibus ſublimioribus.* pro, præcellentibus, *ſubdita ſit.* Non dicit poteſtatibus, ſed poteſtatibus præcellentibus, ad differentiam poteſtatum tyrannicarum: hoc eſt eorum qui non vere ſunt domini, ſed tyranni. Eorum ſiquidem poteſtates ſunt poteſtates, ſed non ſunt poteſtates præcellentes: ſed poteſtates hoſtiles, poteſtates latronicæ. Ad differentiam enim hoſtilium poteſtatum, dicit poteſtatibus præcellentibus: vt intelligerent non mandari ſibi vt omnis anima ſubiiciatur poteſtatibus tyrannicis, ſed poteſtatibus præcellentibus, & vt vno verbo dicatur poteſtatibus legitimis. *Non eſt enim poteſtas niſi à Deo.* Quanuis hæc ſententia ſolitaria vera ſit vniuerſaliſsime, ad propoſitum tamen Pauli non eſt niſi arctata ad poteſtatem de qua eſt ſermo: hoc eſt poteſtatem præcellẽtem, poteſtatem legitimam: nam ex hoc quod eſt à deo, probat quòd neceſſario debemus illi ſubiici: conſtat autem hanc rationẽ nõ habere locum ſi applicaretur ad omnem quomodolibet poteſtatẽ: nõ eſt enim neceſſe vt ſubiiciamur poteſtati hoſtili, quæ tamen eſt etiam à Deo. Subintellige igitur præcellens. Ita quòd ſenſus eſt: non eſt enim poteſtas pręcellens niſi à deo. Et hoc (ne oporteat repeti) in ſubſequentibus ſubintelligatur. *Quæ autem ſunt.* Deeſt, *poteſtates.* Totum hoc ſubiectum eſt enuntiationis. *A deo ordinata.* pro, ordinatæ ſunt. Prius dixerat omnes poteſtates præcellentes eſſe à deo: modo adiungit eaſdem eſſe quoque ordinatas à deo, vt intelligamus non ſolum poteſtates ipſas quantum ad earũ ſubſtãtiam eſſe à deo, ſed etiam quantum ad ſubordinationem aliorũ ipſis: ad poteſtatis ſiquidem ordinẽ ſpectat ſubordinatio aliorũ: alioquin ſine ordine eſſet poteſtas. *Itaque qui reſiſtit.* pro, reſiſtẽs, *poteſtati, dei ordinationi reſiſtit.* pro, reſtitit. Infert Paulus quòd reſiſtens poteſtati præcellenti, dũ putat ſe reſiſtere homini, in veritate tamen reſtitit ordinationi dei. Deſcribit autem participio præſenti reſiſtentiam poteſtati, reſiſtentiam autem dei ordinationi verbo præterito: quia dum illa ex intentione fit, poſt factũ comprehenditur à ſcientia fuiſſe commiſſam reſiſtẽtiam in dei ordinationem. *Qui autem reſiſtunt.* pro, reſtiterunt, *ipſi ſibi damnatio*

nationem acquirunt.pro,ſibiipſis iudicium ſument.Nō ſolum culpam contra dei ordinationem,ſed etiam pœnam ex demerito patratæ reſiſtentiæ deſcribit.Et quoniā prænuntiat ſumpturos iudicium ſibiipſis,& in hac vita ſæpe hoc nō verificatur, ideo de diuino iudicio ſermo iſte loquitur:nihil enim impune diuinum relinquit iudicium.Conſtat autē quòd ſumere iudiciū,eſt accipere quod ſibi iure pro merito debetur.*Nam principes.* Occurrit tacitę obiectioni:qua ratione tu dicis anima poteſtatibus præcellentibus ſubiiciatur,ingerendo nobis timorem ſecularium poteſtatum:quū lex euangelica ſit lex amoris,& Chriſtianis ſolus Deus timendus ſit?Huic inquam obiectioni obuiat Paulus,dicēdo in ſubſtantia quòd principes ſeculares non ſunt ad timorem bonis,ſed malis:ac per hoc non ſunt timendi veris Chriſtianis non ſolum nomine,ſed re. *Non ſunt timori boni operis ,ſed mali.* pro,non ſunt timor bonorum operum ſed malorum.Et verum dicit quantū eſt ex natura extremorum , ſcilicet principatus & operum. Secus autem euenit ſæpe ex abuſu:vt patet in martyribus,qui propter bona opera à principibus puniebantur:ſed nō ex natura operum erat timor ſi quis erat in aliquibus , ſed quia principes abutebantur poteſtate.Et iuxta hūc ſenſum intellige ſubiuncta.*Vis autem non timere poteſtatem?bonum fac.* Quod autē interſerit, *Et habebis laudem ex illa*.relatiue verificatur.dum enim mala opera puniuntur , laudantur bona:ipſa enim punitio malorum,laus eſt bonorum. *Dei enim miniſter eſt.* Rationem reddit quare principes non ſunt timor bonorum , ſed malorum operum, ex hoc quod ſunt miniſtri dei , ac per hoc imitantes deum. *Tibi in bonum. Si autem malum feceris,time.nō enim ſine cauſa gladium portat.* Dei enim miniſter eſt , vindex in iram ei qui male agit.Ecce ad quid eſt miniſter dei,ad vindicandum, ad iuſtitiam vindicatiuam exercendam in punitionem eius qui male facit.Et hinc apparet quo ſenſu dictum ſit omnis anima poteſtatibus præcellentibus ſubiiciatur:ſcilicet pro quanto princeps miniſter dei eſt.In iis enim quæ præcipit exorbitans à miniſterio dei nullus ei ſubiicitur.*Ideoq; neceſſitate ſubditi eſtote*.pro,ideo quòd neceſſe eſt ſubiici,*non ſolum propter iram.* hoc eſt punitionē quam poteſt inferre princeps.*Sed etiam propter conſcientiam*.Et hęc eſt cōcluſio principaliter intenta. *Ideo enim & tributa præſtatis.* pro,penditis.Poſtquā inſtruxit de ſubiectione principibus debita in genere , modo deſcendit ad ſpeciem tributorū,deducendo ex eodem fonte debitum tributorum.*Miniſtri enim dei ſunt , in*

hoc

hoc ipſum ſeruientes.pro,inſeruientes.Manifeſtat illam cõmunem cauſam vtriuſque(ſcilicet ſubiectionis & tributorum)eſſe hanc ſcilicet ꝙ miniſtri Dei ſunt principes inſeruientes in hoc ipſum dei miniſterium:ex eo nãque quòd incumbunt diuino miniſterio, debemus tanquam ſtipendia eorum,ſoluere tributa illis. *Reddite ergo omnibus debita.* Monſtrato debito & ſubiectionis & tributorum,mandat extendendo executionem iuſtitiæ quo ad omnia debita omnibus reſpectiue.*Cui tributũ,tributũ:cui vectigal, vectigal:cui timorem,timorẽ:cui honorẽ,honorẽ.* Enumerat in ſpecie quatuor,tributum,vectigal, timorem, & honorem. Nec caret quæſtione quod dicitur de timore: quũ in vero Chriſtiano locũ non habeat debitum timoris reſpectu principũ,vt ipſemet Paulus nunc docuit.¶ Solutio eſt,quòd Paulus non dicit Romanis quòd debeant timere,ſed quòd cui debent timorẽ reddãt timorem:ita quòd præſuppoſito debito timoris præcipit timere: hoc autem ſanctum eſt præceptum,præſuppoſito quòd aliqui Chriſtiani agant malum,quod in tanta multitudine ineuitabile eſt: dixerat enim ſi malum agis time.Poſſet nihilominus timor offendendi intelligi:minus proprie nomen timor habet pro materia malum culpæ.*Nemini quicquam debeatis, niſi vt inuicem diligatis.* Ne multitudo debitorum homini oneroſa appareret, debita omnia monſtrat eſſe vnum tantum debitum. Et propterea ſummando omnia debita cuicunque nomini,dicit quòd nemini quicquam debeant niſi vnum,ſcilicet inuicem diligere. Et hoc probat ſubiũgendo. *Qui enim diligit proximum.* pro, alterum, *legem impleuit.* Optima ratio, quia in hoc vno impletur vniuerſa lex.Et quòd hoc ſit verum,probat inductiue diſcurrendo per ſingula præcepta legis.*Nam non adulterabis.*Deeſt pronomen illud. Legendum eſt, *Nam illud non adulterabis, non furaberis,non falſum teſtimonium dices,non cõcupiſces,& ſi quod eſt aliud mandatũ, in hoc verbo inſtauratur*.pro,ſummatur,ſeu cõſummatur : hoc eſt ſummatim colligitur. *Diliges.* Deeſt videlicet. Legendum eſt, *Videlicet diliges proximũ tuum ſicut teipſum.* In hoc vno præcepto ſcripto Leuitici decimonono contineri omnia,intendit probare Paulus. Senſus autem huius præcepti ad literam eſt vt diligas proximum tuũ,& diligas illũ eo modo quo diligis teipſum: hoc eſt amore amicitiæ,quod eſt velle illi bonum honeſtum,bonum vtile,bonumque delectabile propter illum,non propter te : ſicut vis tibiipſi bona hæc propter teipſum. In hoc enim ſenſu ſi impletur hoc mandatum,vniuerſa lex ad proximum impleta eſt.

Dilect.

Dilectio proximi. pro, proximo. *malum non operatur.* Manifeſtat Paulus probationẽ aſſumptam,ſcilicet ꝙ omnia mãdata in hoc vno continentur,ex hoc ꝙ dilectio(ſupple amicitiæ)non operatur malum proximo. Minus dicit & plus ſignificat:nam non ſolum nõ operatur malum alteri,ſed etiam efficit illi bonum. Verum quia efficere bonum nõ ſemper eſt in poteſtate diligentis, ideo non dixit,dilectio efficit bonũ proximo,ſed dixit non operatur malum proximo: quod ſemper & vbique eſt in poteſtate diligentis. Et in hoc ipſo quod eſt nõ operari malum proximo, clauditur nõ ſubtrahere bonum debitum quando & vbi poteſt: nam ſubtrahere debitum bonũ,eſt operari malum. Non eſt ergo diminuta,ſed totum complectens debitum hæc ratio. *Plenitudo ergo legis eſt dilectio.* Si obiicis ꝙ dominus dixit non in hoc vno,ſed in duobus mandatis(dilectionis ſcilicet dei & proximi) pendere legem & prophetas, ſcito dupliciter quæſtionem ſolui. Primo ꝙ Paulus loquitur de lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini. Cuius ſignum eſt ꝙ non attulit niſi præcepta debitorũ hominibus: dominus vero loquitur de lege abſolute. Et hic videtur ſenſus literalis:nam de dilectione dei ſuperius docuerat. ¶ Poteſt nihilominus dici ꝙ in mandato dilectionis proximi,clauditur mandatum dilectionis dei ſicut cauſa in effectu. Vel ꝙ Paulus non dicit plenitudo ergo legis eſt dilectio proximi,ſed dilectio: vt proportionaliter ſignificaret quòd quemadmodũ dilectio proximi implet vniuerſa debita homini, ita dilectio dei implet vniuerſa debita deo:vt ſic proportionaliter omni ex parte cõcludatur, plenitudo ergo legis eſt dilectio. *Et hoc.* Aduerte ꝙ pronomen hoc, non poteſt referri ad nomen tempus in textu Græco:nam alterum eſt generis maſculini,alterum neutri. Et propterea commate punctuandũ eſt pronomen. Exaggerat ſiquidem Paulus adimplendum eſſe hoc præceptum mutuæ dilectionis ex parte oblatæ opportunitatis. Eſt itaque ſenſus,& hoc tanto magis adimplere debemus. *Scientes tempus.* Tẽporis nomen hoc in loco accommodum tẽpus ſignificat,tanquam occaſionẽ dans recte operãdi. Sicut etiam quum offertur nobis cõgrua occaſio alicuius negotiationis,conſueuimus dicere ecce tẽpus: intendentes nõ tam tempus quàm occaſionẽ congruam. *Quia hora eſt iam nos de ſomno ſurgere.* pro,excitari. Metaphora vtitur noctis & diei,ſomni & vigiliæ: cõparans ſtatũ culpæ nocti & ſomno,ſtatũ vero gratiæ,vigiliȩ & diei. Et qm̃ negligentia ex parte ſtatus culpȩ ſe tenẽs ſicut ſomnus cõgruit nocti,

& tem

& tempus gratiæ ex parte dei velut diei principium ſe tenet(clarus enim dies vſque ad futuram vitam non erit) ideo tanquam principium diei ſit,dicit quia hora eſt iam nos de ſomno negligentiæ excitari,intendens quod quia ſcimus occaſionem nobis dari ex tẽpore vt abiiciamus nocturna,oportet nos ſectari diurna, per quæ impletur vniuerſa lex. *Nunc enim propior eſt noſtra ſalus quàm quũ credidimus.* Dictio quàm non eſt pronomen relatiuum, ſed aduerbium reſpondẽs cõparatiuo propior. Aſsignat rationem accommodi temporis ex maiore propinquitate ſalutis,modo quàm quando incœpimus credere. Et verificatur propinquitas maior tum ſecundũ tempus: quia cõtinue accedimus ad mortem in qua erit noſtra ſalus. tum ſecundum diſpoſitionẽ meritorum:quia continue proficimus in meritis.Conſiſtit itaq; ratio ſurgẽdi ab omni neglectu,quia propinquiores ſumus ſaluti æternæ modo quàm quũ incœpimus ſurgere à peccato,credẽdo in Chriſtum. *Nox præceſſit.* peccatorum nox iam præteriit. *Dies autem appropinquauit.* Dies clarus æternæ ſalutis appropinquauit per gratiam.Et vere appropinquauit nobis:quoniam in nobis iam inchoauit,& incrementa continue ſuſcipit ſi nos non deſimus gratiæ Dei. *Abijciamus ergo opera tenebrarum.* Ex hoc quod nox præceſsit,congrue infertur abiectio operum conuenientium tenebris. *Et induamur arma lucis.* Ex hoc quod dies appropinquauit,quod iam eſt aurora, congrue infertur,induamur arma lucis.Opera luci conſona appellauit arma lucis: quia non ſolum ſunt opera,ſed ſunt arma.Et dixit hoc ad differentiã operum tenebrarum.nam peccata quæ ſunt tenebrarum opera (quia omnis qui male agit odit lucem)ſunt tãtum opera noſtra. Aeternæ autem ſalutis meritoria opera(quæ appellantur arma lucis)non ſolũ ſunt opera luci conſona,ſed ſunt arma,tũ defenſiua,tum offenſiua hoſtium,virtute diuinæ gratię.*Sicut in die honeſtè ambulemus.*Vna dictio eſt ſicut. Conſequenter adiungit præceptum ambulandi contra quietem ſomni,& præceptũ modi:dicendo honeſte ſicut in die , hoc eſt,quemadmodum exigit dies hominem compoſite incedere. Quamuis enim nox ſit ſomni tempus,ſi tamen contingit nocte ambulare minus cõpoſite incedimus,tanquam nox licentiam tribuat qualitercunq; eundi: ſed in die morale eſt omnibus ſe componere, tanquam dies exigat honeſtatem compoſitæ perſonæ. *Non in comeſſationibus & ebrietatibus,nõ in cubilibus & impudicitijs,non in contentione & æmulatione.* Ecce opera tenebrarum , quorum prima duo ſunt gulæ

læ:duo ſequētia ſunt venereæ rei.Cubilia enim honeſto vocabulo opus venereum ſignificāt,impudicitiæ aūt laſciuias tactuum. Duo verò vltima quāuis alterius ſint naturæ,concomitantur tamen prædicta.tam cōtentio ſiue lis(verbo vel facto)quàm inuidia interna,crapulationes & venerea comitantur:vt experientia teſtatur,& propterea inter opera nocturna computātur. *Sed induamini dominum Ieſum Chriſtum.* Ecce arma lucis,imitari opera domini Ieſu Chriſti.Poſtquam enim per baptiſmum induti ſumus meritis Chriſti, oportet nos imitatione operū induere nos Ieſu Chriſti patientia,manſuetudine,humilitate,charitate,&c. *Et carnis curam ne feceritis in deſiderijs.* pro, in cōcupiſcentias.Non prohibet carnis curam haberi, ſed ad talem finem ſcilicet ad cōcupiſcentias. Sufficere debet Chriſtiano prouidere carni ad neceſſitates,ad commoditates ſecūdum rectam rationem : & non extendat prouidentiam carnis vt concupiſcentiæ poſcunt.

CAPVT XIIII.

I*Nfirmum autem in fide.* Superfluit in.Proſequens Paulus inſtructionem vſus gratiæ,inſtruit in hoc capitulo vſum gratiæ erga infirmos fide,quo ad duo,ſcilicet & quo ad actus animæ qui ſunt diſcernere & iudicare , & quo ad executionē operis habentis annexum ſcandalum : more autē ſuo prius proponit , declaraturus poſtea propoſita.Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc inſtructus in libertate fidei , reputat aliqua ſibi illicita,quæ tamen ſecūdum fidei libertatem licita ſunt. Talis enim ideo infirmus fide dicitur , quia minus eſt firmatus in iis quæ ſunt libertatis fidei.*Aſſumite.*hoc eſt adiungite vobis. Non ſolum non eſſe eiiciendos , ſed etiam iubet adiungendos aliis Chriſtianis.vult enim eos foueri ipſa adiunctione,vt proficiant in fide.*Non in diſceptationibus cogitationum.*pro,non ad diiudicationes diſceptationum.Ne intelligerent Romani aſſumendos eſſe huiuſmodi infirmos ad diſcernendū,diſputationes hinc inde prohibet non expreſſe Paulus,volens illos aſſumi abſque huiuſmodi iudicio diſputationum.Quare autem hæc dicat,inferius ſubiūgit.Hæc ſunt quæ proponit ſummarie.*Alius enim credit.* Incipit declarare propoſita,inchoans à primis terminis, ſcilicet quem appellat infirmum fide , ſimul explicans materiam diſceptationum. Declarat itaque infirmum fide,aſsignādo differentiam inter infirmum & firmum in materia intenta.Et de firmo quidem dicit alius enim credit.*Se mãducare omnia.*Superfluit ſe.Nec culpandus eſt interpres quod obſcurè tranſtulit: quia ſic

iacet

iacet in textu Græco.Senſus tamen eſt,quod alius credit edenda eſſe omnia.Et hic eſt firmus fide,qui libertate fidei fultus,credit quæuis eſſe edenda,nullam faciens differentiam inter cibum & cibum.*Qui autem infirmus eſt.* Non corpore ſed fide. *Olus manducet.* pro,olera mãducat.Ecce quem appellauit infirmum fide,qui diſcernit inter cibum & cibum, diſcernit inter carnẽ & carnem. & propterea dicit,manducat olera:inter quæ nulla eſt diſcretio. Et hinc apparet quod de Iudæis loquitur cõuerſis ad Chriſtum: quorum aliqui integri fide,comedebãt omnia quantumcunque prohibita eſſent in lege Iudæorum , alij autẽ infirmi fide,abſtinebant ab eſu animalium immundorũ apud Iudæos:apud quos quia nullum olus immundum erat,ideo deſcribuntur veſci oleribus. *Is qui manducat,nõ manducantem non ſpernat.* Declaratis primis terminis cum materia,declarat conſequenter quod ſubiunxerat prohibendo,non in diiudicationibus.Hanc enim particulam modo proſequitur , inhibendo firmo deſpectionem infirmi : dicendo,is qui manducat non manducantem non ſpernat. Deinde inhibendo infirmo iudicium firmi,quum ſubiungit, *Et qui non manducat , manducantem non iudicet.* Aequa lance librat Paulus vtrunque.pronus eſt enim integer fide(qui omnibus veſcitur) ad ſpernendum ſcrupuloſos : & econuerſo prõnus eſt abſtinens , ad temerarie iudicandum quaſi voracem veſcentem indifferenter omnibus. *Deus enim illum aſſumpſit.* Proſequitur monitionem infirmi vt non iudicet firmum , ex hoc quod deus illum firmum aſſumpſit : hoc eſt,ſub ſuo adiunxit dominio.Vbi diligentius aduerte quod non eſt hic ſermo de dominio cõmuni quo deus dominus eſt omnium, nec de dominio ſpeciali quo eſt dominus eorum qui ei ſponte ſeruiunt : ſed eſt ſermo de dominio ſpecialiſsimo,quo ſolus deus eſt dominus occultorũ cordis.Ad quod dominium ſpectat iudicium operum ſecundum ſe licitorum,inquantum pendent ex corde operantis.Vnde ad hoc dominiũ ſpectant integri fide indifferenter veſcentes omnibus: pro eo , bono ne an malo animo hoc faciant.Quo ad hoc enim ſolius dei ſunt ſerui,ſoli diuino iudicio reſeruantur:nec poſſunt à quouis homine iudicari. De hoc itaque dominio ac iudicio intellige textum hunc, *Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum?* Ad ſimilitudinem alieni ſerui deſcribitur homo firmus qui iudicatur vorax, non diſcernens inter cibos. *Domino ſuo ſtat aut cadit.* Occurrit obiectioni excuſantis temeritatem iudicij propter vtilitatem fratris.Ac ſi apertius dixiſſet , non tua intereſt : nam

alienus

alienus ſeruus domino ſuo ſtat,quandiu ſtat,& domino ſuo cadit,ſi caderet. Hæc tamen de alieno ſeruo applicata ad propoſitum nō ſic ſunt intelligenda,vt noſtrum ſtare profit deo,aut cadere noſtrum noceat deo:quoniam vtrūque eſt falſum,loquendo de deo ſecundum ſe:& vtrunque eſt verū loquendo de gloria dei ad extra. hæc enim ſuſcipit augmenta & decrementa. *Stabit autem.* pro, ſtabilietur autem. In fauorem firmorum adiungit hoc Paulus. Et merito: quoniam deus propenſus eſt ad promouendum conceſſa bona. *Potens eſt enim deus ſtatuere illum.* Ne intelligeres quod propriis viribus aut etiam meritis ſtabiliatur homo,diuinam affert potentiam:vt intelligamus quod ſola diuina potentia cōceditur perſeuerantia. nulla ſiquidem eſt in homine virtus ſufficiens ad hoc: vt patet ex eo quod quilibet viator poteſt cadere.hoc enim reſeruatur diuinæ gubernationi potentiſsimæ ad præſeruandum ne cadamus. *Nam alius.* pro,alius quidem. *Iudicat diem inter.* pro, iuxta, ſeu ad, ſeu præter. *Diem, alius iudicat omnem diem.* Explicauerat firmum & infirmum in materia cibi, explicat modo eoſdem in materia dierum. In his enim duobus apud Iudæos diſcretio conſtituta erat. nam & ſecreti ſunt cibi mundi à cibis immundis,& dies ſeruiles à diebus non ſeruilibus.Diſcernens enim inter diem & diem,appellatur iudicans diem ad,ſeu iuxta,ſeu præter diem: qui autē omni die indifferēter vtitur,dicitur iudicans omnem diem, quaſi æquans omnem diem.Sicut enim dictum eſt,de Iudæis conuerſis eſt ſermo iſte: quorum aliqui libertatem Chriſtianam à legis Moyſi inſtitutis ſectabantur, aliqui vero ſeruabant ſabbatum inſtitutum in lege Moyſi,& hæc ſunt materiæ diſceptationum de quibus ſcilicet diſputabāt. *Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.* pro,vnuſquiſque propriæ menti ſatisfaciat.Neutros vituperat aut dānat Paulus.Et rationem ſubdit, *Qui ſapit diem,domino ſapit.* Deeſt hic cōtraria:videlicet, *Et qui non ſapit diem,domino non ſapit.* Vterque militat domino,tam iudicans inter diem & diem,quàm ęquans omnem diem. ¶ Vbi aduerte quod dictio interpretata ſapit,eſt illa dictio ſpectans ad partem cognoſcitiuam, quæ forte adhuc non inuenit vocabulum propriū Latinum. Vnde dici poteſt qui cogitat, qui ſentit, qui curat diem &c. *Et qui manducat, domino manducat: gratias enim agit deo. & qui non manducat, domino non manducat,& gratias agit deo.* Aduerte prudens lector quod prima ratio circa manducationem ſumpta ex ſimilitudine alieni ſerui, propria fuit cōtra temerarium iudicium: hæc autem cōmunis

nis eſt, & contra iudicium & contra deſpectionem in materia cibi,& ſimiliter in materia dierum.Et propterea omnia hîc Paulus complectitur, mõſtrans vniuerſa hæc quatuor poſſe abſque peccato fieri,modo referantur ad deum.¶ Et quòd hoc ſit verũ, declarat ex ſimilib⁹ ſcilicet viuere & mori. Poſſumus enim tam vita quàm morte vti relatiue ad deũ, & pari ratione poſſumus & mãducare & abſtinere & diſcernere & æquare dies,vti relatiue ad deum.Minus dico,quoniam Paulus non loquitur de poſſe ſed de facto.Et merito: quoniam loquitur in prima perſona,vt intelligamus quod de ſibi ſimilibus(hoc eſt in dei gratia & charitate conſtitutis) loquitur: tales enim ſe & ſua omnia dedunt deo.Et propterea de his dicit,*Nemo enim noſtrũ ſibi viuit, & nemo ſibi moritur.* Hoc eſt dictu quòd nullus nobis ſimilis, nullus vere Chriſtianus vita ſua vtitur propter ſe, ſed eam dirigit ad dei gloriam, & ſimiliter nullus eligit mori propter ſe, ſed propter dei gloriam. Et iuxta hunc ſenſum intellige ſequẽtia. *Siue enim viuimus, domino viuimus: ſiue morimur, domino morimur.* Ex quo infert, *Siue ergo viuimus ſiue morimur, domini ſumus.* Ex quo tam vitam quàm mortem noſtram propter deum diligimus, conſequens eſt quòd noſipſi ſumus non noſtrimet ſed domini. Quod & cõgruit fini ipſius Chriſti. *In hoc enim Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, vt & viuorum & mortuorum dominetur.* Ex vtraque via concludit Paulus nos eſſe Chriſti, prius enim concluſit ex hoc quod domino viuimus & morimur: modo autem idem infert ex hoc quod Chriſtus ad hoc ipſum mortuus eſt & reſurrexit vt dominus ſit viuorum atque mortuorum.Aduerte quòd in textu Latino poſt reſurrexit: deeſt & reuixit.Quod adiunxit Paulus ad ſignificandum quod non ſurrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: ſed quod reſurrexit ad hoc vt reuiueret. *Tu autem quid iudicas fratrem tuum?* Declarata immunitate à peccato in vniuerſis his quatuor, rationem communem aduerſus omnes tam iudicantes quàm ſpernentes in vtraque materia affert. Et primo alloquitur infirmum: tu autem infirme in vtraque materia, quid iudicas fratrem tuum firmum? Deinde alloquitur firmum. *Aut tu quare ſpernis fratrem tuum?* Infirmum, *Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.* Ex eo quod commune erit omnibus puniri ſi peccamus,monet omnes abſtinere à peccato temerarij iudicij & deſpectionis. ¶ Nec contrariatur hæc Pauli ſententia verbis domini promittentis, ſedebitis ſuper ſedes duodecim &c. Vtrunque ſiquidem eſt verum.nam omnes ſi-

ſtemur

ſtemur Chriſti iudicio quo ad pœnã vel præmium. non omnes: autẽ ſtabũt,ſed quidã ſedebunt,& quidã ſtabunt quo ad diſcuſſionẽ. Quorũ enim merita omni ſunt exceptione maiora,ſedebunt:mediocres autem & imperfecti(vt pote diſcutiendi) non ſedẽtes ſed ſtãtes prædicuntur. In relatione ergo ad pœnam & præmium Paulus loquitur.*Scriptũ eſt enim.* Eſa. 45. *Viuo ego dicit dominus.* Vbi textus habet in memetipſo iuraui.Sed idẽ eſt:quia iſte erat iurandi modus tunc temporis. homines enim iurabãt, viuit dominus:deus autem iurat per ſeipſum,viuo ego.Reliqua ſunt clara. *Quoniam mihi flectetur omne genu,& omnis lingua confitebitur deo. Itaque vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hoc iudicate magis.* Poſtquam inſtruxit in infirmitate fidei cauenda eſſe iudicium temerarium & deſpectionem,modo inſtruit vt caueant ab executione operis habentis annexum ſcandalũ. Et continuat iudiciũ iudicio.Non exerceamus iudicia perſonarũ, ſed iudicate hoc potius, ſed tranſite ad iudicium operis. Et explicando qualis operis ſubiungit,*Ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum.* Inter offendiculum & ſcandalũ neſcio differentiam niſi Grææ & Latinæ dictionis.Et propterea Latine legendum cenſent,*Offenſionem fratri vel offendiculum.* vt offenſio referatur ad opus faciens ſtatim impactionẽ,offendiculum verò ad opus quod poteſt parere impactionem. Quum enim aliquis præſentibus infirmis quos nouit ſcandalizari ex ſua comeſtione comedit,ponit offenſionem:quum verò abſentibus talibus hoc facit, ponit offendiculum.quoniam in primo caſu ſimul eſt actus & offenſio:in ſecundo autem poteſt ſequi & non ſequi impactio.Et dicendo ne ponatis, explicat quod non de credere aut iudicare,ſed de executione operis loquitur. hactenus enim tractauit actiones animi,quæ ſunt credere,iudicare,& ſpernere:modo autem deſcendit ad facta. *Scio & confido.* pro , & perſuaſus ſum,*In domino Ieſu, quia.* pro,quòd,*nihil commune per ipſum.* Determinat Paulus ſe ſecũdum Chriſti ſcientiam noſſe nihil eſſe commune, hoc eſt immundũ. Vtitur vocabulo apud Hebræos ſolito,ad ſignificandũ immundũ:vt etiam hinc perpẽdamus de qua materia loquitur. Dictio autẽ interpretata per ipſum,anceps eſt ad per ipſum,vel per ſe. Et ſi legitur per ſe, refertur materia. Et eſt ſenſus,nullus cibus,nullũ tempus eſt immundũ per ſe: hoc eſt ſecundũ ſe.omnis eñ creatura dei bona eſt.Si autẽ legitur per ipſum,refertur Chriſtus.Et eſt ſenſus quòd per Chriſtũ nihil eſt immũdum.do-

m nauit

nauit ſiquidē Chriſtus omnes hac libertate legaliū: & nullū cibum vetuit, nullū tēpus diſcreuit. *Niſi ei qui exiſtimat aliquid cōmune eſſe, illi commune eſt.* Secūdum ſe ſeu per Chriſtum nihil huiuſmodi eſt immundū: veruntamen ex conſcientia alicuius reputantis aliquem cibum immundum, illi redditur immundus. Ita quòd abſolute nullus cibus eſt immundus, relatus autem ad cōſcientiam exiſtimantem immundum, aliquid eſt immundū illi. Cibus enim non propter conſcientiam redditur immundus: ſed illi redditur immundus, redditur illicitus ex propria conſciētia. Hinc habes à Paulo quòd conſcientia erronea ligat. Et in promptu eſt ratio: quia habet illud pro illicito. *Si autem propter cibum.* Monet quadruplici ratione ad id quod propoſuit. ſ. ne ponatur offendiculum fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debitæ fratri ſe tenet. Si autem propter cibum. *Frater tuus contriſtatur, iam non ſecundum charitatem ambulas.* Et eſt ſenſus, Si propter tuum cibum indifferentē frater tuus infirmus fide contriſtatur, tanquā videns aliquid illicitū, tu qui non curas de triſtitia eius, non ambulas ſecundum dilectionem, qua debes proſequi fratrem, qua debes cauere ne triſtitia illum afficias. Triſtitia enim quoddam malum eſt. *Noli cibo tuo illum perdere*. pro, ne cibo tuo illum perdas, *pro quo Chriſtus mortuus eſt.* Secunda ratio ex parte dilectionis exhibitæ fratri à Chriſto, ſe tenet. & cōmemorat dilectionē tantā vt pro illo mortuus fuerit: aperte monens quòd redēptum tanto pretio quantū eſt mors Chriſti, ne perdas ob tam minimam rem, ſcilicet cibum. Perdi autem dicitur vel propter peccatum ſcandali paſsiui, vel propter periculū apoſtaſiæ. Huiuſmodi enim infirmi poſt triſtitiam prorūpunt in temeraria iudicia: & quandoque retrocedunt à fide, exiſtimantes Chriſtianos nō ſecundum deum viuere. *Non ergo blaſphemetur bonum noſtrum.* pro, veſtrum. Tertia ratio ex parte ſtatus (quia ſcilicet ſtatus Chriſtianus eſt regnū dei) ſumitur. In qua artificioſe vertit Paulus rationem Chriſtianorū libere viuentiū aduerſus eos. Tuebantur enim libertatē vitæ ſuæ ex eo quòd inchoauerat tempus regni dei, quod eſt liberum ab omnibus huiuſmodi legalibus, & propterea tanquam regno dei vtentes, libere viuebant. Retorquet Paulus rationē ex parte regni dei aduerſus eos, tum declarando ꝙ regnū dei principalius cōſtat ex internis virtutibus, & ſecūdario habet hmōi libertates cibi & potus: ac per hoc vt vacēt iis in quibus ſubſtantialiter cōſiſtit regnū, & nō huiuſmodi annexis & velut accidētalibus libertatibus. Tum declarādo vitandū eſſe

pe

periculum infamiæ,imò blaſphemiæ in ſtatum Chriſtianũ:audientes ſiquidẽ quòd prætextu regni dei veſcimini quibuſcunque,vituperant,imò blaſphemant regnum dei,tanquã regnum cibi & potus. Vnde ad vitandã hanc blaſphemiã,monet vt abſtineant potius quàm tali libertate vtantur.*Non eſt enim regnum dei eſca & potus.*non conſiſtit ſubſtantiale regni dei in libertate, ſeu potius in vſu libertatis eſcæ & potus indifferenter.*Sed iuſtitia,*ſed ſubſtãtiale regni dei eſt iuſtitia reddens vnicuique debitum.*Et pax.*tranquillitas ſine occaſione perturbãdi quęcunque. *Et gaudium.*Hæc enim tria interna,ſcilicet iuſtitia cõtinens omnem virtutẽ,& pax tollẽs omnẽ perturbationẽ, tam intus quàm extra,& gaudiũ non ſeculare, ſed *In ſpiritu ſancto*. perficiũt ſubſtantiã regni dei,tam in ſingularibus hominibus, quã in collegiis.Appellatur enim regnum dei quo deus regnat in nobis.cõſtat ſiquidem ꝙ internis virtutibus regnat in nobis,& per ipſas ſimus partes regni dei. *Qui enim in hoc.* pro, in his, ſcilicet iuſtitia, pace, & gaudio in ſpiritu ſancto.*Seruit Chriſto, placet deo,& probatus eſt hominibus.*Ecce probatio quòd in his cõſiſtat regnum dei.Regnum ſiquidẽ dei & gratum eſt deo,& probatum hominibus.vtranque autẽ conditionem habet qui in his ſeruit Chriſto.regnum igitur dei in his conſiſtit. *Itaque quæ pacis ſunt ſectemur.*Quarta ratio ſumitur ex parte operis diuini:hoc eſt ex parte mutuæ ædificationis ac pacis.Mutua ſiquidem ædificatio eſt opus dei:ad quod ſeruandum incumbere debemus.Quod directe deſtruit qui ſcandalizat.Huius itaque rationis primo quod eſt illud opus dei ſub ſpecie ſectandi declarat: dicendo, itaque quæ pacis ſunt ſectemur.*Et quæ ædificationis ſunt inuicem cuſtodiamus.*Superfluit ſunt & cuſtodiamus.Legendum eſt, *Et quæ ædificationis mutuæ.*Subauditur enim ſectemur. *Noli propter eſcam deſtruere regnum dei.*pro,ne propter eſcam deſtruas opus dei, ſcilicet ædificationẽ mutuam ac pacem. Et quum omnia opera tam naturæ quàm animæ ſint opera dei,ſingulariſsime tamẽ mutua ædificatio ac pax appellatur opus dei.tum quia hoc eſt propriũ diſcipulorum Chriſti: dicente ipſo,in hoc cognoſcent homines quòd diſcipuli mei eritis,&c. Tum quia pax eſt etiam propria ipſi : dicente ipſomet, pacem meam do vobis. *Omnia quidem ſunt munda.*Si ſuperius dicta perſpiciantur, Paulus dixit & omnia eſſe licita tam quæ firmorum quàm quæ infirmorum ſunt: & nihilominus prohibuit multis rationibus firmos quidem à ſuæ libertatis vſu propter ſcandalũ,& prohibuit infirmos à indi

cando:ideo modo concludẽdo declarat licita vel illicita firmis, & deinde infirmis. Reſumit ergo in primis quòd omnia ſunt munda, ꝙ omnia ſunt licita ſecundũ ſe & abſolute, tam manducare quàm non manducare, &c. Et hoc reſumit cõmuniter tam firmis. Deinde ſpecialiter ad firmos quid bonũ & quid malum per accidens (hoc eſt ratione ſcandali) dicendo, *Sed malum eſt homini qui per offendiculum manducat.* Et eſt ſermo de bono & malo morali; clare dicens malum eſſe actum manducandi ratione accidentis offendiculi. Et ecõuerſo, *Bonum eſt non manducare carnem, & non bibere vinum.* & vniuerſaliter. *Neque in quo frater tuus offenditur.* pro, offendit, hoc eſt impingit. *Aut ſcandalizatur.* Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus per hæc duo (offendit aut offenditur) ſignificare aut differentiã ſuperius dictam inter ſtatim impingentẽ, & eum cui occaſio datur impingẽdi, quanuis nõ impingat: aut ſignificare differentiam eorum qui ſcandalizãtur, penes hoc quod alij de facto impingunt, alij excitantur ad impingendũ. Quæ duæ differentiæ fere in idem redeunt: quoniam ſolum differunt penes prope vel non prope. *Aut infirmatur.* Etiam ſi non impingat, etiam ſi non ſit periculum quòd impingat, ſed hoc ſolũ habeat infirmus quòd infirmatur fide, in huiuſmodi bonum eſt abſtinere. Nominauit autem carnem & vinum quæ ſunt præcipua inter appetibilia cibi & potu: vt ex his intelligas quemcunque cibum & quemcunque potum. *Tu fidem habes,* Obuiat obiectioni qua aliquis potuiſſet dicere, ego comedo quæcunque ſpectant ad profeſsionem fidei meæ. Huic obiectioni occurrit, tu fidem habes rectam de libertate ciborum. *Penes teipſum habe coram deo.* hoc eſt, non opere tali ipſum profitearis coram hominibus, ſed ſufficit tibi habere illam coram deo. Et dixit hoc Paulus, quia opus hoc non eſt de neceſsitate fidei; vt patet de iis qui veſcuntur ſolo pane & aqua. *Beatus qui nõ iudicat ſemetipſum in eo quod probat.* Poſtquam monſtrauit firmis quid eſt eis per accidens bonum vel malum, monſtrat modo infirmis quibus prohibuerat iudicium, quid eſt eis bonum & malum; imò quid beatum & quid miſerum. Et quo ad actum iudicij, beatos eos eſſe dicit ſi abſtinent non ſolum à iudicando alios in materia diſceptabili, ſed etiam ſi abſtinent à iudicando ſeipſos in materia certa & laudata. Vult enim eos eſſe imitatores ſui, id eſt Pauli, qui dicebat, nihil mihi conſcius ſum, ſed tamen neque meipſum iudico. Tales iubet eſſe infirmos, vt etiam in omnibus operibus probatis (hoc eſt lau

datis

datis) abſque diſceptatione non ſeipſos iudicent, non ſibiipſis ius dicant iuſtificando ſeipſos, ſed relinquant iudicium deo: & ſic non ſolum bene, ſed beate agent. *Qui autem diſcernit*. inter cibum & cibum. Declarat quid miſerum euenire poteſt iſtis infirmis. *Si manducauerit*. quod reputat illicitum. *Damnatus eſt*. Ecce miſeria. *Quia non ex fide. Omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt*. Non caret quæſtione hæc Pauli ratio, eo quòd multa opera humana non ex fide fiunt, & tamen peccata non ſunt. Quum enim Gentiles reddunt depoſita aut debita creditoribus, & ſimilia alia opera bona ex ſuo genere exercent, non peccant: & tamen non ex fide operantur. ¶ Solutio eſt duplex. Altera quòd non ex fide, poteſt ſumi negatiue vel contrarie: obiectio autem procedit intelligendo negatiue: Paulus autem intendit contrarie. Infirmi enim fide, contra dictamen fidei ſuæ comedunt quæ illicita reputant. & propterea abſque dubio peccant. ¶ Altera eſt ſumendo non ex fide negatiue, in genere tamen operum quæ debent procedere ex fide. Ita quòd ſenſus eſt, omne quod debet procedere ex fide, & non eſt ex fide, peccatum eſt. Et hic ſenſus eſt magis literalis: quoniam non trahit negationem in contrarietatem, & quadrat materiæ: vniuerſus ſiquidem huius capituli ſermo eſt de operibus natis ex fide procedere. libertas enim ab immundis & diſcretio inter mundum & immundum, ad fidẽ manifeſte ſpectant. Quocirca quia huiuſmodi manducare procedere debet ex fide, & non procedit ex fide, peccatũ manifeſte eſt. Et ſimile eſt vniuerſaliter de omnibus quæ debent ex fide procedere. Vnde patet ceſſare obiectionem de operibus bonis ſecundum ſuũ genus quæ exercent Gentiles. nam illa ex recta ratione ſuapte natura procedunt, etiam ſi fides non adſit. ¶ Aduerte prudens lector hæc Pauli dicta intelligi de illicitis ſecundum completam rationem illiciti, hoc eſt quòd huiuſmodi infirmi reputent aliquos cibos ſeu dies illicitos ſecundum completam rationẽ peccati: quod tãtummodo eſt peccatum mortale. Si quis enim reputaret illicitũ vt veniale, & tamen comederet, non niſi venialiter peccaret. Et ſimiliter intellige de ponere offendiculum formaliter ſecundum propriam rationem ſcandali ad ruinam mortalem alterius. Patet autem hunc eſſe ſenſum Pauli, ex eo quòd manifeſte dicit, ne perdas illum pro quo Chriſtus mortuus fuit. Et rurſus: qui autem diſcernit, ſi manducauerit, damnatus eſt.

CAPVT XV.

D*Ebemus autem nos.* Propoſuerat in principio 14.c.infirmum fide aſſumite nõ ad diiudicationes diſceptationum: & tractatis particulis cęteris, declarat modo illam quæ ſupererat.ſ.aſſumite. Tractat autẽ hanc particulam in prima perſona pluraliter: tum propter difficultatem actionis, tum ad diſcernendum perfectiores ab aliis: vt intelligeremus præceptum hoc ad viros dirigi perfectiores: vnde ſeipſum aliis cõnumerans nõ ait, bene facimus, ſed debemus: ad ſignificandum nõ ſpectare ad bonum ſupererogationis, ſed ad debitum. *Firmiores.* pro, potentes ſpiritu & actibus virtutum. *Imbecillitates.* pro, infirmitates. *Infirmorum.* pro impotentium. Appellantur infirmitates impotentium non ægritudines corporũ inualidorum, ſed ægritudines animi, quibus ſubiiciuntur minus ſpirituales, & minus prædíti virtutibus, quales apparẽt innumeræ inter oues Chriſti. *Suſtinere.* pro, portare. quod multipliciter adimpletur: quandoque tolerando, quãdoque cõpatiẽdo, quandoq; opem ferendo verbo & exemplo, vel etiam opere. *Et non nobis placere.* Deeſt ipſis. Legendum eſt, *Et non nobiſipſis placere.* Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus. Alterum eſt affirmatiuũ.ſ.portare infirmitates inualidorum. Alterum eſt negatiuum.ſ.& non nobiſipſis placere. Et adiunxit hoc negatiuum, quia eius contrarium præſtat impedimẽtum præceptæ affirmationi: diſplicẽt ſiquidem nobis naturaliter aliorũ defectus: & ideo ſi quæ nobis inſunt placita, proſequimur, non portabimus aliorum defectus. Ad tollendũ itaq; impedimentũ portandi aliorũ infirmitates, optimũ adhibuit remediũ non ſequi quę nobis ſunt placita. Vtrunque horũ difficile eſt inſuetis operibus adimplere: & tamen eſt debitũ. *Vnuſquiſque veſtrum.* pro, noſtrum. Retrogrado ordine hæc duo proſequitur Paulus. *Proximo ſuo.* Superfluit ſuo. *Placeat in bonum ad ædificationem.* Declarat quo ſenſu dixit ꝙ nobiſipſis nõ placeamus in huiuſmodi toleratione infirmorũ: & contra nõ nobiſipſis placere, dixit ꝙ vnuſquiſque noſtrum placeat proximo. In quo docet ſtudium noſtrũ debere eſſe in huiuſmodi ad placendum proximo, etiam ſi nobiſipſis diſpliceat. ¶ Verũ duo grana ſalis apponit. Alterum ex parte materiæ, dicẽdo in bonum: vt intelligamus in materia bona, vel ſaltẽ non mala, relata tamen ad bonũ placendum eſſe proximo, ita ꝙ actio placentis non ſit mala, ſed bona. Alterũ eſt, ad ædificationẽ, præter bonum actionis in ſe, habeat quoque ꝙ ſit vtilis ad ædificationẽ: huc enim tẽdit toleratio de-

fectũũ:vt.ſ.ſit vtilis ad ædificationẽ.Et cũ hoc ſit bona & placẽs
proximo.*Etenim Chriſtus non ſibi placuit.* Probat dictum exem-
plo Chriſti.*Sed ſicut ſcriptum eſt.Pſal.69. Improperia improperantiũ
tibi,ceciderunt.*pro,inciderunt,*ſuper me.* Et afferuntur hæc verba
in perſona Chriſti directa ad patrem.In quibus manifeſte appa
ret Chriſtum non elegiſſe ea quæ ſibi placebant, ſed quæ ſum-
me diſplicebant,ad ædificationẽ eccleſiæ.Et eſt ſermo de place-
re & diſplicere ſecundum naturalem affectum voluntatis.Sic
enim dicimus mortẽ,flagella,crucẽ,opprobria,& reliqua huiuſ-
modi diſplicuiſſe Chriſto:quæ tamẽ dilectione ſumma propter
noſtram ſalutem elegit & quæſiuit pati.*Quæcunque enim ſcripta
ſunt.*pro,præſcripta ſunt,*ad noſtrã doctrinã ſcripta ſunt.*pro,præ-
ſcripta ſunt.*vt per patientiam.*in malis. *Et conſolationem.*in bonis,
*Scripturarum.*hoc eſt,in ſcripturis ſacris cõmemoratam ſeu do-
ctam.*Spem habeamus.*Ecce finis doctrinæ ſacræ:confidere in Deo
tam in aduerſis quàm in proſperis. *Deus autẽ patientiæ & ſolatij.*
pro,conſolationis.Adiungit Paulus preces ad Deum pro Roma-
nis ad effectum adimplendi hoc mandatum, & ad propoſitum
inuocat Deum actorem patientiæ neceſſariæ ad tolerandum &
conſolationis neceſſariæ ad complacendum proximo. *Det vobis
idipſum.*pro,idem,*ſapere.*Dictio illa tam frequenter diuerſimode
interpretata eſt: & hoc in loco rectius diceretur ſentire.*In al-
terutrum.* Petit identitatem mutui ſenſus interni, non qualiter-
cunque,ſed adiungendo formam. *Secundum Ieſum Chriſtum:vt
vnanimes.*pro,vnanimiter.Non ſolum petit eundem ſenſum in
parte cognoſcitiua,ſed eundẽ animũ in parte affectiua: & quod
plus eſt,*In vno ore.*etiam exteriorem concordiã precatur.*Honori-
ficetis.*pro,glorificetis,*Deum & patrem domini noſtri Ieſu Chriſti.
Propter quod aſſumite.*Tractat primam particulã. ſ.debemus nos
potẽtes infirmitates impotentiũ portare.Et vt diximus, nõ pla-
cere ſibiipſi hominẽ,impedimentũ tollit portãdi defectus alie-
nos:ſtudere autem ad placendum proximo in bonũ ad ædifica-
tionẽ,proxima cauſa eſt portãdi alienos defectus:propterea Pau
lus ſublato impedimento,& appoſita cauſa redit ad propoſitum
præceptũ,inferendo,propter quod aſſumite.*Inuicem.* Deeſt,vos,
*ſicut & Chriſtus ſuſcepit.*pro aſſumpſit,*vos.*pro,nos,*in honorẽ.*pro,
in gloriam Dei.Ordo literæ eſt,propter quod aſſumite vos in-
uicem in gloriam Dei,quẽadmodum & Chriſtus aſſumpſit nos.
In quo ſimul declarat quid ſignificet huiuſmodi aſſumere.ſ.ſi-
milẽ aſſumptionẽ illi qua Chriſt⁹ aſſumpſit nos,quę fuit pati pro

nobis,compati nobis,conſolari nos,inſtruere & docere, inſuper & ſocium ſe exhibere,&c.hæc autem ad gloriam dei ordinari à nobis præcipit,vt etiam in hoc imitemur Chriſtum. *Dico autem Chriſtum Ieſum.* Declarat quod dixerat ſicut & Chriſtus aſſumpſit nos,prius quo ad nationem Iudæorũ,& deinde quo ad gentes nonnullam in modo differentiã ſignificans. *Miniſtrum fuiſſe circuncifionis.* Hoc eſt perſonaliter functum fuiſſe officio miniſtri reſpectu nationis Iudæorum,iuxta verbum ipſius, non ſum miſſus niſi ad oues quę perierũt domus Iſrael.Cõſtat enim Chriſtum Ieſum miniſtraſſe ſoli nationi Iudæorũ,tum verbũ doctrinæ,tum operationes miraculorum,tũ cõuerſationem ſocialem. *Propter veritatẽ dei ad confirmandas promiſſiones patrum.* Ecce ratio propria quare Chriſtus ſolos Iudæos aſſumpſit hoc modo,ſcilicet miniſtrando perſonaliter.Veracitas ſiquidẽ dei ſeruans promiſſa patribus cauſa propria eſt.Promiſerat ſiquidẽ deus patribus daturũ ſe illis ex & in proprio genere Meſsiã.*Gẽtes autẽ ſuper miſericordia honorare.* pro,glorificare,*Deum.* Quia huiuſmodi promiſsio non fuerat facta gẽtibus,ideo ratio illa fundata ſuper veritatem dei nõ habet locum,vt ſimili modo Chriſtus aſſumeret gentes. Et propterea Chriſtus non fuit in propria perſona miniſter gentium,ſed per diſcipulos ſuos aſſumpſit eas. Et queãdmodum differentia eſt in hoc modo, ita eſt differentia in ratione. Ratio ſiquidem illius modi aſſumendi Iudæos,eſt veritas ſeu fides ſeruãs promiſſa patribus Iudæorum:ratio autem aſſumẽdi gẽtes eſt miſericordia. Et eſt ſermo de miſericordia vt diſtinguitur cõtra veracitatem dictæ promiſsionis,quæ tamẽ miſericordia non fuit repentina,ſed etiam longe ante per prophetas pronuntiata. Et propterea hic dicitur ꝙ gentes ſic aſſumptæ ſunt à Chriſto vt ſuper miſericordia glorificent deum. Et adiungitur, *Sicut ſcriptũ eſt,propterea confitebor tibi in gentibus domine.* ſuperfluit domine. *Et nomini tuo cantabo.* Sententia hæc ſumpta eſt ex fine Pſal.18. Et ſunt verba Dauidis poſtquã gratias egit deo pro ereptione ab omnibus inimicis ſuis & ſui ſublimatione. Terminat ſiquidem gratiarum actiones ad futurum beneficium Meſsiæ ſibi iam promiſsi:vt receptis beneficiis accumulet ſummum beneficiorum recipiendum. Vnde ad literam textus ille loquitur de tẽpore Meſsiæ.prophetat enim Dauid ſe cõfeſſurũ deũ per filiũ ſuum Meſsiam in gentibus,& cantaturũ nomini diuino. Quod ad literã quotidie impleri videmus:dum quotidie Dauid laudat deũ & cantat nomẽ diuinum vbiq; gentium per ſuos pſalmos.

Quod

Quod proculdubio Meſsias & fecit & facit. *Et iterum dicit, Lætamini gentes cum plebe.* pro, populo *eius.* Sententia hæc ex Eſa. ſumpta videtur. In his tamē verbis non inuenitur: & credimus Paulum ſenſum non verba attuliſſe: aut forte in Hebræo ſunt quæ nō habemus ſic interpretata. *Et iterum, Laudate dominum omnes gentes, & magnificate.* pro, & ſuperlaudate. *eū, omnes populi.* Verba hęc pſalmi ſunt 117. ad literā de ſalute gentiū per Meſsiā ſcripti. Et propterea inuitantur gentes omnes ad laudandum deum. *Et rurſus.* Eſaias ait. c. 11. *Erit radix Ieſſe, & qui exurget regere gentes.* pro imperare gentibus. Vtraque Chriſti natura prophetatur. humana quidem, dicēdo radix Ieſſe. fuit enim Ieſſe pater Dauidis. Et Meſsias appellatur radix Ieſſe, hoc eſt ex radice, ex virtute generatiua Ieſſe, pro quanto ſecundū humanā naturā inde duxit originem. Diuina autem ex eo quòd dicitur copulatiue & qui exurget, à mortuis, ad imperādum gētibus. Quæ etiam magis explicatur quum ſubiungitur, *In eo gentes ſperabunt.* Ita quòd incarnatio, reſurrectio, regnū, deitasq; Chriſti ſignificātur ad gentes. *Deus autem ſpei.* Quemadmodū mandato negatiuo adiūxit preces pro Romanis, ita etiā mandato affirmatiuo adiunxit preces pro eiſdem. Inuocat autem deū actorē rationē & finē ſpei, ad cōtinuandum preces ſuas cū fructu prophetato ab Eſa. præter hoc ꝙ adimpletio mādati oportet ꝙ innitatur ſpei. *Repleat vos omni gaudio & pace in credendo.* Egent portantes defectus aliorum his duobus pręcipue. ſ. gaudio & pace. ne ipſum portare triſte ſit nec perturbet mentis tranquillitatem. Addit autem in credēdo, vt tam gaudium quàm pacem ſuper fidē ſtabiliri poſcat. *Vt abundetis in ſpe. &,* pro, in, *virtute ſpiritus ſancti.* Ecce finis propter quem petit pacem & gaudiū in credendo, abundantia ſpei, nō quæ innititur virtuti humanæ, ſed quæ innititur virtuti ſpiritus ſancti. *Certus ſum.* pro perſuaſus ſum, *autem fratres mei & ego ipſe de vobis.* Terminata doctrina quam intendebat tradere de gratia euangelica & vſu illius, excuſat ſe Paulus, imò excludit à ſe Paulus quā potuiſſent Romani cōcipere de eo opinionē. ſ. ꝙ exiſtimaret deeſſe Romanis doctores & inſtructores de huiuſmodi. Hāc inquā opinionē excludit, fatēdo inter Romanos eſſe viros bonitate & cognitione plenos, ſufficientes ad admonendū alios. *Quoniam.* pro, ꝙ, *& ipſi pleni eſtis dilectione.* pro, bonitate. Et hoc quo ad effectū. *Repleti omni ſcientia.* pro, cognitione. Et hoc quo ad intellectū. *Ita vt poſsitis alterutrū.* pro, potentes & alios, *monere. Audacius autem ſcripſi vobis fratres ex parte.* Excluſa opinabili, falſa

tamen

tamē cauſa,aſsignat cauſam verā quare auſus fuit eis ſcribere, ſciens inter eos eſſe viros tā idoneos. Et dicit, audacius autē ex parte:hoc eſt,aliquantulū audacia vſus ſum,aliqua ex parte audacior fui ſcribēdo vobis. *Tāquā in memoriā vos reducens.* Nō dicit in memoriā vos reducens(quoniā in veritate nō cōmemorādo, ſed docendo ſcripſit)ſed dicit tanquā,quoniā ad ſimilitudinē cōmemorātis ſcripſit. Et hoc nō paruæ eſt induſtriæ,vt doctor tanquā cōmemorans doceat pares ſeu alios doctores: *Propter gratiā quæ data eſt mihi à deo.* Quanuis audaciuſculus fuerim, authoritas tamen Apoſtolatus mei hāc peperit audaciam. *Vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in gentibus.* Ecce gratia data ei nō ab hominibus,ſed à deo. Nec dicit,vt ſim apoſtolus,ſed humiliori nomine dicit,vt ſim miniſter,ſeruitutē enim ſuam recognoſcit. Et ſignificanter dicit in gentibus:vt hinc rationē audaciæ ſuæ mōſtret, ſcribēdo gentibus. *Sanctificans euangeliū dei.* Nota qualis miniſter.prędauertendo ꝙ dictio interpretata ſanctificās,non deriuatur à ſanctitate,ſed à ſacro:& ſignificat ſacrū operās. Perinde ac dixiſſet, ſacrificans euangeliū dei. Ita ꝙ ad hoc ſe electū dicit vt ſic euangelizet in gētibus vt euangeliū vertat in ſacrificium. Quod tūc fit quū euangelizamus tanta reuerentia vitæ & morū,quāta ad celebrandū fructuoſe tantū ſacrificiū exigitur. propter quod & ſubiungitur fructus. *Vt fiat oblatio gentium.* tanquam rerum oblatarum à me ſacrificio euangelico. *Accepta & ſanctificata in ſpiritu ſancto.* Superfluit &. Fructus intentus eſt vt per euangelium velut quoddam ſacrificium offerantur gentes deo nō qualitercunque,ſed huiuſmodi oblatio habeat duas conditiones: altera eſt ꝙ ſit accepta deo:altera(quæ eſt ratio prioris)eſt vt ſit ſanctificata in ſpirituſancto. Non enim eſt oblatio hæc rerum, ſed animarum. Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunque ſanctificatione, ſed ex ſanctificatione in ſpirituſancto habitante in animabus pendet. Hic eſt enim fructus quo tendere debet prædicans euangelium dei. *Habeo igitur gloriam.* pro, gloriationem, *in Chriſto Ieſu.* Vt intelligerent Romani vſum gratiæ Apoſtolicæ qui fuit in Paulo apud alios,vt hinc authoritatem ſuam facilius recipiant,ſubiungit qualiter vſus eſt Apoſtolico miniſterio:ante omnia,omnia referēs ad gloriam Chriſti,vt omnis ſuſpicio humanæ vanitatis fugaretur in ſubiūctis. Affirmat itaque ꝙ habet vnde glorietur,non in ſe,ſed in Chriſto Ieſu. *Ad deū.* Deſunt hic aliquæ dictiones. Verbum enim verbo reddendo legendū eſſet, *In quæ ad Deum.* Hebræo more truncate loquitur. Senſus eſt, in

ſis quæ ad deũ. Explicat materiã gloriationis eſſe ea quæ ad deũ ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi, libenter gloriabor in infirmitatibus meis, &c. nũc enim de operibus directis ad deũ tam doctrinę quàm miraculorũ & huiuſmodi eſt ſermo. *Non enim audeo.* pro, audebo. *Aliquid loqui eorum quæ per me non effecit.* pro, non efficit Chriſtus. Magna cura fuit Paulo vndique tueri gloriationẽ hanc. nam primo retulit ad Chriſtum: deinde materiam ad deum, modo excludit omnem falſitatem recenſendorum. Quæ ſunt autẽ quæ per illum effecit Chriſtus, quæ ſunt materia gloriationis in Chriſto ſubiungit pręmiſſo fine. ſcilicet, *In obedientiam gentium.* Hoc eſt, ad hoc vt gentes obediant euangelio. *In verbo.* prædicationis, doctrinæ, Euangelij &c. *Et factis.* Sanctæ vitæ & ſanctorum morum. *In virtute ſignorum & prodigiorum.* Ad comprehendendum maiora & minora miracula quæ fecerat. *In virtute ſpiritus ſancti.* Non eſt ſancti, ſed *Dei.* Et refertur hæc particula ad omnes & ſingulas præcedentes: hoc eſt verba, facta, ſigna, & prodigia. Hæc enim omnia, in virtute ſpiritus dei, non magicis artibus, non humanis figmentis aut induſtriis, narrat Chriſtum feciſſe per ſe. *Ita vt ab Hieruſalem per circumitũ.* pro, & in circumitu. *Vſque ad Illyricũ repleuerim Euãgelium Christi.* Non dicit Paulus ita vt in Hieruſalem & in circumitu, ſed Hieruſalem vtitur vt termino à quo, dicendo vt ab Hieruſalem: & Illyricum vtitur vt termino ad quem, dicendo vſque ad Illyricũ. Et in hoc itinere circũquaque affirmat ſe prædicaſſe. Qui etiam apponit poſtmodum vnam aliam limitationem, ſubiungẽdo, *Sic autem prædicaui.* pro, ſic porro annitens prædicare. *Euangelium.* Adiungit enim ſtudium ſuum fuiſſe etiam in circumiacentibus regionibus ab Hieruſalem vſque ad Illyricum, prædicare Euangelium vbi ante non erat prędicatum. Quod non ſic intellige quod renuerit Paulus prædicare in locis vbi iam Chriſtus erat annuntiatus: nam vt patet in Actis Apoſtolorum prædicauit Antiochiæ, in qua Chriſtus erat annuntiatus: vt patet Act. 11. Sed quòd præferebat Paulus loca in quibus annuntiatus nõ erat Chriſtus aliis locis. Quod etiam intellige poſtquàm à ſpiritu ſancto ſegregatus eſt cum Barnaba ad prædicandum gentibus, propter quod forte præpoſuit illam particulam, in obedientiam gentium. Ex tunc enim ad hoc ſtuduit pręcipue vt gentes ad obedientiam Euangelij duceret. *Ne ſuper alienum fundamentum ædificarem.* Non ſunt ſpernentis ſed præferentis verba hæc: hoc eſt, nõ quod malum reputaret ædificare ſuper alie-

num

num fundamentum,ſed quia melius exiſtimabat prædicare vbi Chriſti fides non erat ab aliis fundata. Et ad hoc melius directe ſeruit ſcriptura ſubiuncta ex Eſa.52. *Sed ſicut ſcriptum eſt,quoniam quibus non eſt annuntiatum de eo,videbunt.* Superfluit quoniã. Et eſt ſenſus quod gentiles quibus nõ eſt per prophetas annuntiatum de Chriſto,videbunt oculis mentis. Quod cõtra de Iudæis dictũ eſt,ne videant. *Et qui non audierant de eo.* Superfluit de eo. *Intelligent.* Penetrabunt gentiles qui non audierunt per voces prophetarum. Cuius oppoſitum dictum eſt de Iudæis induratis.

Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos. Narrato vſu Apoſtolici miniſterij, inde explicat rationẽ quã propoſuerat in principio epiſtolæ, impedimenti ſui acceſſus ad Romanos. *Et prohibitus ſum vſque adhuc.* Omnes hę dictiones ſunt ſuperfluę. *Nunc vero vlterius locum non habens in his regionibus,cupiditatem autem habens veniẽdi ad vos ex multis iam præcedentibus annis.* Superfluit iam præcedentibus, & conſequenter exponit ſe executurum antiquum deſiderium eundi ad Romanos. *Quum in Hiſpaniam proficiſci cœpero.* pro,vt ſi iero in Hiſpaniam,veniam ad vos. Adhuc enim incertus futuri euentus conditionaliter loquitur. *Spero quod præteriens videam vos.* pro, Spero enim pertranſiens videre vos: *Et à vobis deducar illuc.* pro,& à vobis deduci illuc.

Si vobis primum ex parte fruitus fuero. pro,ſatiatus fuero. Non dicit abſolute ſi vobis prius ſatiatus fuero, ſed limitatè ex parte, acſi aperte diceret. Satiari totaliter vobis,hoc eſt veſtra conſuetudine,eſſet impoſsibile,tã vehemẽti afficior deſiderio:ſed ſaltẽ ex parte aliqua ſatiabor veſtra conſuetudine. *Nunc igitur proficiſcar.* Intermedium adhuc tempus ante aggreſſum itineris verſus Romam narrat. Et legendum eſt, *Nunc autem eo in Hieruſalem miniſtrare.* pro,miniſtrans ſanctis. Et miniſterium declarando ſubiũgit. *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationẽ.* pro,communicationem,aliquã facere. Eleemoſynã communicationem appellat. *In pauperes ſanctorum, qui ſunt in Hieruſalem.* Non dicit omnes ſanctos in Hieruſalem pauperes,non dicit in pauperes ſanctos:ſed in pauperes ſanctorũ. multi ſiquidẽ Chriſtiani in Hieruſalem habebãt vnde viuerent,vt in actibus Apoſtolorum diffuſius declarabitur. ex eiſdem reliqua clara ſunt. *Placuit enim eis: & debitores ſunt eorũ. nam ſi ſpiritualium eorum participes facti ſunt gentiles,debẽt & in carnalibus miniſtrare eis. Hoc igitur quum conſummauero & aſsignauero eis fructũ hunc,per vos proficiſcar.* Legendum eſſet, *Redibo per vos in Hiſpaniam.* Dicit quod inten

intendit, ſed aliud diſpoſuit ſpiritus ſanctus.quãdoquidem vinctus fuit in Hieruſalem &c. *Scio autẽ quod veniens ad vos,in abundantia.* pro,in plenitudine benedictionis Chriſti.Deeſt Euangelij.Legendum eſt. *In plenitudine benedictionis Euangelij Chriſti veniam.* Et eſt ſenſus, quod in plenitudine multiplicationis ſeu multiplicati Euangelij Chriſti veniam. Præſagit Euangelicum fructum interim multiplicãdum Romæ:ita quod veniens inueniet Romam plenam Euãgelio Chriſti.Quanuis etiã hoc poſsit referri ad fructum aduentus eius,quòd veniens implebit multiplicationem Euangelij iam Romæ fundati. *Obſecro ergo.* pro, adhortor autem. *Vos fratres per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Commendat ſe & negocia prædicta orationibus Romanorum.

Et per charitatem ſancti ſpiritus. Superfluit ſancti.Rogat enim eos per dilectionem ſpiritualem: hoc eſt ratione dilectionis ſpiritualis. *Vt adiuuetis me in orationibus veſtris.* Superfluit veſtris. *Pro me ad deum, vt liberer ab infidelibus.* pro,ab incredulis. *Qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Hieruſalem ſanctis.* pro, & vt miniſterium meum Hieruſalem acceptabile fiat ſanctis.Niſi Hieruſalem cum aliqua præpoſitione ſubintellecta conſtruatur (puta erga Hieruſalem) vel locum ſignificet miniſterij (pro quanto exhibitio facienda erat Hieruſalem) mancus eſt ſermo. *Vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem dei vt refrigerer.* pro, refociller. *Vobiſcum.* Vide tum humilitatem tanti Apoſtoli poſcentis orationum ſuffragia etiam in his quodammodo minimis, tum fiduciam quam habebat in orationibus eccleſiæ Romanæ. *Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis: amen.* Et ſic terminat tractatum epiſtolæ.

CAPVT XVI.

COmmendo autem vobis. Vltimum hoc capitulũ modica eget expoſitione. *Phœben ſororem noſtram, quæ eſt in miniſterio eccleſiæ quæ eſt in Cenchreis.* Mulier hæc quæ (vt infra patebit) detulit epiſtolam hanc ad Romanos,erat in Cenchreis:hoc eſt in portu Corinthiorũ. Et erat miniſtra eccleſiæ Chriſti ibidem.Per quod ſignificatur quòd erat mulier hoſpitalitati ſanctorũ & eleemoſynis vacans.Subditur enim de ea quòd fuit aſtitrix tum multis tum ipſi Paulo. In textu ſiquidem Græco non habentur verba ſed nomina: ſcilicet miniſtra & aſtitrix.vt intelligeremus ex ipſis officiis aſsiſtendi & miniſtrandi, & fauoribus & facultatibus fouiſſe eccleſiam. *Vt eam ſuſcipiatis in domino digne ſanctis: & aſsiſtatis ei in quocũque negotio veſtri indiguerit.* Hinc apparet quòd

iſta

iſta ibat Romam tũc. Quod autem dicitur digne ſanctis, ſignificat ſuſcipiendam prout dignum eſt ſuſcipi ſanctos. *Etenim ipſa quoque aſtitit multis & mihiipſi. Salutate Priſcam & Aquilam adiutores meos in Chriſto Ieſu, qui pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerunt* Act. 18. ca. narrãtur. Priſca vxor & Aquila vir Corinthi & deinde Epheſi morantes: cum quibus Paulus ſimul habitauit Corinthi aliquandiu, ſed tempore huius epiſtolæ redierant iſti Romam: alioquin Paulus non iuberet eos ſalutari Romæ. Laudantur autem & quod fuerint adiutores Pauli in Chriſto Ieſu. Quod ideo dixit, ne intelligeremus de adiutorio operis manualis. erãt enim eiuſdem artis cuius Paulus. Intẽdit ſiquidem eos commendare quod ſe adiuuerunt ſuadendo viam dei, & quod ſuppoſuerunt ceruices ſuas pro vita Pauli. Quod tunc creditur fuiſſe quando fuerunt Corinthi. nam tũc Paulus Iudæos habuit ſibi repugnantes: & Paulus receſsit ex habitaculo in quo manebat cum Priſca & Aquila. & aliquis non aliter ſcriptus caſus forte tunc obuenit, in quo hi coniuges expoſuerũt ſe periculo mortis pro vita Pauli. *Quibus non ſolum.* pro, non ſolus. *Ego gratias ago, ſed & cunctæ eccleſiæ gentium.* Hinc apparet quod in magno diſcrimine fuit vita Pauli tunc. Et propterea cunctæ eccleſiæ gentium, quibus vita Pauli fuit tanto poſt tempore vtilis, debent agere gratias Priſcæ & Aquilæ. *Et domeſticam eccleſiam eorum.* ſcilicet Priſcæ & Aquilæ. & refertur ad ſalutate. *Salutate Epenetum dilectum meum qui eſt primitiuus eccleſiæ Aſiæ.* pro, qui eſt primitiæ Achaiæ, *in Chriſto Ieſu.* Errore ſcriptorum videtur mutatum nomen Achaiæ in Aſiæ. iſte enim Epenetus dicitur primitiæ Achaiæ, quia fuit primus fructus Achaiæ. *Salutate Mariam: quæ multum laborauit in nobis.* pro, in nos. Maria iſta laudatur quod multum laborauit erga Paulum & Pauli comites. Vbi autem aut quo genere laboris hoc fuerit, ſcriptum non eſt. *Salutate Andronicum & Iuliam.* pro, Iuniam. Nomen eſt proprium viri Iudæi. *Cognatos meos.* Intellige tam hic quàm inferius cognationis nomen à genere: ſicut & ſuperius dixit omnes Iudæos ſibi cognatos propter vnitatem generis, perinde ac diceretur congeneres meos. *Et concaptiuos meos.* Vbi & quando fuerit iſta concaptiuitas, ſcriptum non eſt. *Qui ſunt nobiles.* pro, inſignes, *in Apoſtolis: qui & ante me fuerunt in Chriſto.* Andronicus & Iunias genere Iudæi, diſcipuli Chriſti adhuc in vita mortali viuentis videntur fuiſſe: ex eo quod Paulus dicit eos inſignes inter Apoſtolos, proculdubio Chriſti. Vnde etiam habetur qui Chriſti diſcipuli forte etiam

ante

ante Petrum Romæ fidem Chriſti docuerint. *Salutate Ampliatum dilectiſsimum mihi*.pro, Ampliam dilectum meum, *In domino. Salutate Vrbanum adiutorem*.pro,cooperatorem, *noſtrũ in Chriſto*. *& Stachyn dilectum meum. Salutate Apellem probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli domo*. Superfluit domo, & articulus præpoſitus dictioni Ariſtobuli,inſinuat ſubintelligendum pronomen illis. Ita quòd ſenſus eſt, qui ſunt ex illis Ariſtobuli. Et ſimile intellige quum ſubiungitur ex Narciſsi domo.Nam ſuperfluit domo: & eſt ſimilis articulus. *Salutate Herodionem cognatum meum.Salutate eos qui ſunt ex Narciſsi domo,qui ſunt in domino. Salutate Tryphanam & Tryphoſam quæ laborant in domino.Salutate Perſidem chariſsimam*.pro,dilectam: *quæ multum laborauit in domino.Salutate Rufum electum in domino: & matrem eius ac meam. Salutate Aſyncritum,Phlegontem,Hermam,Patrobam, Hermen: & qui cum eis ſunt fratres. Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius:& Olimpiadem* pro,Olimpiam.*& qui cũ eis ſunt omnes ſanctos. Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes eccleſiæ Chriſti*.Superfluit omnes.*Rogo autem vos fratres vt obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam vos didiciſtis faciũt, & declinate ab illis.Huiuſcemodi enim Chriſto domino noſtro non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: & per dulces ſermones & benedictiones*. pro,& per blandiloquium & benedicentiam,*ſeducunt corda innocentium*. Iudæos notat,qui ſub ſpecie boni ſeminabãt legalia legis Moyſi: & ſic diſſenſiones ac ſcandala inter Chriſtianos ſerebant. *Veſtra enim obedientia in omni loco diuulgata eſt*. pro,in omnes peruenit, proculdubio nomine & fama. *Gaudeo igitur in vobis: ſed volo vos ſapientes eſſe in bono*.pro, in bonum. *& ſimplices in malo*.pro,ſynceros autem ad malum.Hoc eſt vt vitiatos, non contaminatos ad malum.Et eſt ſermo de malo moris.*Deus autẽ pacis conterat*.pro,conteret.*Satanam ſub pedibus veſtris velociter*.Aſſerit & pronuntiat affuturũ diuinũ auxilium ad cõterendum cito Satanam:hoc eſt,diabolum hoſtem Chriſtianorum.*Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Salutat*,pro,ſalutant. *vos Timotheus*. Hic eſt Timotheus ille Pauli diſcipulus. *Adiutor*. pro, cooperator. *meus*. Sonat enim ſocium & conſortem operis. *Et Lucius & Iaſon & Soſipater cognati mei.Saluto vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam hanc*.Alicubi legitur ego Terentius.videtur tamen legendum Tertius. Et eſt nomen proprium ſcribæ, qui ſcripſit hanc epiſtolam dictante Paulo. hic enim accepta licentia à Paulo,

interpo

interpoſuit hanc ſalutationem propriam. *In domino.* Referri poteſt ad ſcripſi, ad excludēdum pretium: & poteſt referri ad ſaluto vos. *Salutat vos Gaius hoſpes meus & vniuerſa eccleſia.* pro, & totius eccleſię. Diuerſis in domibus hoſpitatus legitur Paulus Corinthi diuerſis temporibus: vt patet Act. 18. Et hic Gaius, ille eſt quem Paulus dicit ſe baptizaſſe in 1. cap. epiſt. ad Corinth. Qui erat hoſpes nō ſolum ipſius ſed etiam omnium Chriſtianorum tranſeuntium. Et hinc apparet quod Corinthi ſcripſit hanc epiſtolam, adhuc hoſpes apud Gaium. *Salutat vos Eraſtus Arcarius ciuitatis.* Abominanter Arcarij nomen, officium hoc ſignificant vel quæſtor ærarius vel procurator. Curam ſiquidē habebat rerum ciuitatis Corinthi ſicut diſpēſator ſeu œconomus, vt textus Græcus ſonat. *Et Quartus frater.* Nomen proprium eſt Quartus. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis: amen. Ei autem qui potens eſt vos confirmare.* Aduerte prudens lector quòd tota hæc particula vſque ad finem, nō habet claram conſtructionem propter relatiuum cui in calce adiunctum. ſine verbo enim inuenitur prolata hæc ſententia. Propter quod non incongrue continuaretur particula hæc cum præcedente. Ita quod dicatur, gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis amen, potenti autem vos confirmare: hoc eſt vobiſcum quidem ſit domini noſtri Ieſu Chriſti gratia, ſit autē potenti vos confirmare, hoc eſt ad gloriam potentis vos confirmare. Vt quemadmodum ſuperius dixit ſiue viuimus ſiue morimur, domino viuimus & domino morimur, ita modo dicat de eſſe gratiæ in eis quòd ſit domino potenti eos confirmare. ¶ Aduerte tamen hic quòd hæc particula in pleriſque Græcorum codicibus omnino nō inuenitur, in pleriſque autem inuenitur hic: in nonnullis verò inuenitur in calce. 14. cap. *Iuxta Euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti.* Confirmatio Chriſtianorum deſcribitur à potentia dei tum Euangelizata ab ipſo Paulo, tum prædicata à Ieſu Chriſto: vt vndique intelligant Romani non defecturam firmitatem Chriſtianorum. *Secundum reuelationem myſterij.* An appellatione myſterij intelligatur hoc in loco myſterium verbi incarnati, an myſterium firmitatis Chriſtianorum, non facile eſt diſtinguere. Ad literam tamen intelligendum videtur myſterium verbi incarnati non ſolum in ſeipſo ſed in ſuo fructu. Et ſic comprehēditur vtrunque. firmitas ſiquidem Chriſtianorum eſt ſecundum reuelationem myſterij incarnati verbi. *Temporibus æternis taciti.* hoc eſt omnibus retroactis temporibus ab æterno oc

no occulti. Non quòd præceſſerint æterna tempora ſecundum rẽ,ſed imaginaria. Aeternitas enim ſuperexcedit æterna tempora realia ſi fuiſſent, & imaginaria quæ intelligimus dicendo ante,ante,ante. *Quod nunc patefactum eſt*.pro,patefacti autẽ nũc, *per ſcripturas prophetarum*. Myſterium verbi incarnati æternis temporibus fuit tacitum, apud deum ſolũ cõſiſtens:patefactum autem eſt nunc in aduentu Meſsię per ſcripturas prophetarum. duo tempora deſignat.Alterum prophetarum qui prædixerunt hoc myſteriũ,ſed tamẽ tunc non eſt patefactum: quoniam ſub velamine ſcriptũ eſt à prophetis. Alterum eſt tempus apoſtolorum,incipiens à Chriſto.Et hoc demonſtratur,dicendo nunc patefacti,teſtimonio etiam ſcripturarum prophetarum.*Secundum præceptum æterni dei*.Tertiam conditionem tanti myſterij apponit.Poſtquam enim dixit quod eſt tacitum æternis temporibus, & qđ eſt nũc patefactum per ſcripturas prophetarum , adiungit qđ eſt cognitũ in cunctis gentibus non temere aut caſu , ſed ſecundum præceptum æterni dei. nec infructuoſe,ſed ad obedientiã fidei:hoc eſt, ad hoc vt omnes gentes obediant fidei.*Ad obeditionem*,pro,ad obedientiam,*fidei in cunctis gentibus*.pro,in cunctas gentes *cogniti*. *Soli ſapienti deo*. Datiuus iſte iungitur datiuo illi in principio huius particulæ.ſ.ei autem. Et dictio ſoli,ſi referatur ad deo (ſoli deo ſapienti)non eget gloſſa.Si autem iungatur ſapienti, ſic ſolus eſt ſapiens,ſicut ſolus eſt bonus: hoc eſt, ſolus ex ſua natura eſt bonus & ſapiens.*Per Ieſum Chriſtũ, cui honor & gloria*. Superfluunt honor &. & ſimiliter ſuperfluit ſeculorum.Legẽdum eſt,*Per Ieſum Chriſtum,cui gloria in ſecula amen*. Et planus literæ ordo eſt. cui deo,per Ieſum Chriſtum in ſecula:amen. ſubintelligitur eſt aut ſit.Et ſic finitur textus epiſtolæ ad Romanos.Inueniuntur tamen apud Græcos ſubiuncta hæc verba , Ad Romanos miſſa fuit à Corintho per Phœben miniſtram eccleſiæ Cenchreenſis. Ex qua ſcriptione clare patet locus in quo ſcripta fuit epiſtola hæc,conſonans ſupradictis. Et ꝙ miſſa fuit per mulierẽ illam nomine Phœben,quę erat miniſtra eccleſiæ Cenchreenſis.¶ Nec dedecuit Paulum vti oblata commoditate mulieris honeſtæ, ac ſecundum mundi huius ſtatum nõ infimę,euntis Romam. tutiſsimus enim ſimul & certiſsimus lator epiſtolæ electus eſt, ob reuerentiam ſolitam exhiberi huiuſmodi matronis,& certitudinem non vagandi ſeu aliò diuertendi,vt viris accidere potuiſſet.Amen.

Caietæ in die ſancti Xiſti,anno Domini, M.D.XXXII.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in priorem Pauli Epiſtolam ad Corinthios commentarij.

P*AVLVS vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti.* In principio Epiſtolæ ad Romanos declaratum eſt Pauli nomen. Et ſimiliter dicitur vocatus Apoſtolus quemadmodum & ibi. Nam vocatus non eſt participium, ſed nomen. Nec ſignificatur vocatus Apoſtolus, ſed aſcititius Apoſtolus: à Chriſto enim aſcitus eſt ad apoſtolatum, vt patet in Actis apoſtolorum. *Per voluntatem Dei.* Voluntas beneplaciti apponitur, vt donum apoſtolatus ſine pœnitudine ſignificetur. *Et Soſthenes frater.* Quia alium neſcio, Soſthenes hic princeps fuit ſynagogæ, qui cum Paulo coram Gallione cõparuit, & percuſſus eſt à Græcis, Actuum decimooctauo. Hunc ergo velut collegam Paulus inducit conſalutantem eccleſiam Corinthiorum. *Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi.* Ecce cui ſcribit. *Sanctificatis in Chriſto Ieſu.* proculdubio per baptiſmum. Et addidit hanc conditionem ad differentiam ſynagogæ Iudæorum, quæ erat Corinthi, quæ etiam erat eccleſia dei, non idolorum, ſed non erant membra ſynagogæ ſanctificati in Chriſto Ieſu: quia non erant baptizati in nomine Ieſu. *Vocatis ſanctis.* Non eſt participium, ſed nomen vocatis: & effectus conſequens baptiſmum ſignificatur quòd non ſolum per baptiſmum mundamur, ſed etiam eleuamur, vt tanquam patres conſcripti ſimus aſcititij ſancti, quod magnæ eſt dignitatis. *Cum omnibus qui inuocant nomen domini noſtri Ieſu Chriſti.* extendit ſalutationem ad omnes Chriſtianos morantes in diſtrictu Corinthiorum: quem modo dicimus diœceſin. Vnde reſtrin

ſtringendo inuocātes nomen Chriſti ſubiungit, *In omni loco ipſorū & noſtro.* Deeſt altera coniunctio. Legendum eſt, *In omni loco ipſorúmque & noſtro.* Manifeſte ſignificans quòd non ſcribit omnibus inuocantibus nomen Chriſti: ſed omnibus inuocantibus nomen Chriſti in omni loco Corinthiorum & noſtro. Et addidit & noſtro, vt quemcunque locum qui eſt Corinthiorum inuocantium nomen Chriſti, explicaret eſſe etiam apoſtolorum. Quod eſt verum non ſolū propter vnitatem charitatis, ſed etiā propter extenſionem iuriſdictionis apoſtolicæ. *Gratia vobis & pax.* Similis ſalutatio in principio epiſtolæ ad Romanos poſita eſt principiū & finem totius boni comprehendens. gratia ſiquidem initium eſt: pax verò terminus. *A deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.* Apponitur deo dominus Ieſus Chriſtus, propter naturam humanā explicatam nomine Ieſu: vt vniuerſum bonum intelligamus communicari nobis à deo, mediante Ieſu homine. *Gratias ago deo meo.* Poſt ſalutationem epiſtolarem aggreditur tractatum. Cuius non eſt vna materia, ſicut eſt vna materia epiſtolæ ad Romanos: ſed diuerſorum generum res in hac epiſtola tractantur, quarum diuerſitas ſuis locis apparet. Prima autem materia eſt reprehenſio diſſenſionum velut ſectarū quæ erant apud Corinthios: quam quatuor capitulis tractat. Et quia non omnes erant in crimine diſſenſionis, & multi inter eos erāt viri diuinis gratiis præditi, nec intendit deſcendere ad particulares, ſed in communi reprehendere, ideo inchoat à laudibus ratione eorum qui præſtabant ſapientia & aliis diuinis donis: vt laudata virtus collegij Corinthiorum præparet animos ad facilius ſuſcipiendum reprehenſionem. Laudat itaque eccleſiam Corinthiorum per modum gratias agentis deo de illorum bonis: vt hinc etiam perpenderent Corinthij quàm magnifaciat Paulus eorum virtutes. *Semper pro vobis.* non ſolum habitu gratitudinis, ſed etiam actu. Ex eo nanque quòd Paulus vniuerſas ſuas tam actiones quàm paſſiones etiam ipſum dormire, offerebat deo pro vniuerſis beneficiis ſibi ſuiſque omnibus (inter quos erant Corinthij) collatis, ſufficienter habetur quòd ſemper actu gratias agebat deo pro Corinthiis: non quòd actu ſemper cogitaret de Corinthiis, ſed virtualiter (virtute ſcilicet primæ intentionis) vniuerſa eius opera erant gratiarum actiones. *In gratia dei.* pro, ob gratiam dei, *quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu.* Materia enim gratiarum actionis ſignificatur in genere. *Quia in omnibus.* pro, in omni. Nullum ſubſtantiuum in Græco

apponitur:& multi interpretes appoſuerunt re:vt ſignificentur Corinthij ditati in omni re,ſubintelligendo ſpectante ad ſalutē æternam. Expeditius tamen ſine omni ſubſtantiuo ipſa dictio omni, ſubſtantiue intelligitur: ac ſi dictum fuiſſet in vniuerſo. Et ſignificatur per hoc quòd ditati ſunt in vniuerſo : hoc eſt,ꝙ non ſinguli ditati ſunt, ſed vniuerſum collegij corpus ditatum eſt abundantia gratiarū. Hunc enim ſenſum oportet vel ex hac dictione habere,vel per modū gloſſæ apponere : quoniā cōſtat Paulū non ea ratione dicere ꝙ diuites facti eſtis, eo quòd ſinguli ditati fuerint, ſed quòd vniuerſitas eccleſiæ illius diuitias gratiarum conſecuta ſit. *Diuites facti eſtis in illo.* Proculdubio Ieſu perſeuerantes. *In omni verbo & in omni ſcientia.* pro,cognitione. Hæ duæ materiæ explicantur:ſcilicet ſermo & notitia,abundabāt enim notitia rerum ſacrarum,& ſermone earundē. Et in his duobus donis conſiſtit perfectio doctrinæ. *Sicut teſtimonium.* Clarius legēdum eſt, *Quemadmodum teſtimonium Chriſti confirmatum eſt in vobis.* Et ſignificatur quòd illo eodē modo ditati eſtis in omni verbo & in omni cognitione,quo modo teſtimonium Chriſti confirmatum eſt in vobis. ¶ Si quæris quis ſit ille modus, in promptu eſt ſtudioſitas bonorum morum & ſacrarum literarum. Tali ſiquidem ſtudioſitate confirmatum eſt teſtimonium Chriſti conſiſtens in fide quæ per dilectionem operatur, & eadem & ſimili ſtudioſitate ditamur in omni ſermone & cognitione ſacrorum. *Ita vt nihil vobis deſit in vlla gratia.* Verbum verbo reddendo dicendum eſt, *Ita vt non deſtituamini vllo dono, expectantes reuelationem domini noſtri Ieſu Chriſti.* Sed hoc parui refert:niſi ꝙ explicatur magis diuina largitas conſeruatiua omnium donorū in eis. Et quantū verba Pauli ſignificant, deſcribūtur Corinthij nullo deſtituti dono gratiæ. Per quod apparet ꝙ erat in eccleſia illa gratia prophetię & donum linguarum,& reliquæ gratiæ gratis datæ. Quod etiam cōſonat inferius ſubiunctis,c.14. ¶ De donis autem gratiæ gratum facientis collatis eiſdem,ſubiungit expectantes reuelationē. Expectare ſiquidem manifeſtationem meritorum,quam efficiet Chriſtus reuelando ſeu detegendo hominum merita, electorum eſt. Vnde ad eiuſdem gratiæ infallibilem terminum ſpectat ſubiuncta firmitas : vt in vtriuſque gratiæ donis Corinthios laudari intelligamus. *Qui & confirmabit vos vſque in finē ſine crimine.* pro, incriminabiles. Magna eſt hæc promiſsio, & non carens quæſtione: quum multis electis firmitatis donum negetur quandoque:vt

patet de Petro. Solutio eſt ꝙ dictio incriminabiles iūgitur cum ſubiuncto tempore, ſcilicet die domini noſtri Ieſu Chriſti. Et eſt ſenſus quòd cōfirmabit vos vſq; in finem, ſic quòd reddet incriminabiles in die domini noſtri Ieſu Chriſti. Et tale firmitatis donū cōmune eſt omnibus electis. Et nō eſt ſenſus quòd confirmabit vos incriminabiles vſque in finem. *In die aduentus.* Superfluit aduentus, *domini noſtri Ieſu Chriſti.* Dies domini Ieſu Chriſti quamuis principaliter appelletur dies ſecundi aduentus eius, extenditur tamen ad ſignificandū diem iudicij in morte vniuſcuiuſque: quoniam tunc apparet claritas meritorum eius in ſaluatione electorum. *Fidelis deus.* Ad probandum veritatem futuræ ſalutis in die domini noſtri Ieſu Chriſti, affert Paulus rationem ex fidelitate dei: quia ſcilicet verax ac promiſſa ſeruans eſt deus. *Per quem.* hoc eſt, cuius imperio, & non humana adinuentione. *Vocati eſtis in ſocietatem,* pro, in cōſortium ſeu communionem, *filij eius, Ieſu Chriſti domini noſtri.* Electi enim vocati ſunt ad participationem, ad cōmunionem, ad conſortium gloriæ Chriſti diuino imperio: & propterea faciet deus dicta. *Obſecro.* pro, adhortor, *autem vos fratres.* Laudata Corinthiorum eccleſia, aggreditur reprehenſionem eorum de ipſorum ſectis: præponendo more ſuo ſummatim illa quæ intendit tractare. Per modum autem hortantis inchoat præponendo quatuor ſeu quinque. *Per nomen domini noſtri Ieſu Chriſti.* Peccantes in nomine huius vel illius præceptoris, aptiſsime monet per nomen Ieſu Chriſti: vt ex reuerentia debita nomini Ieſu Chriſti, incipiant reſipiſcere à peccatis præferendi nomen iſtius vel illius. *Vt idipſum.* pro, idem, *dicatis omnes.* Ecce primum quod exigit, concordiam ſcilicet in ſermone. *Et non ſint in vobis ſchiſmata.* Interpres reliquit dictionem Græcam: quum potuiſſet dicere diſsidia. Et hoc eſt ſecūdum. *Sitis autem perfecti in eodem ſenſu.* pro, in eadem mente, *& in eadem ſcientia.* pro, ſententia. Continentur in his tria reliqua, ſcilicet concurſus omnium ad eandem, tam mētem quàm ſententiam: quum perfectum ſignificet id, cui nihil deeſt de requiſitis ad illius integritatem, quod conſtat ex omnibus ex quibus conſtare debet. Nō ſat fuit Paulo exigere negationem diſſenſionum, ſed exegit vt ex omnibus ſuis membris conſtet eccleſia nullo deficiente: cōſtet inquam ſub vna mente & vna ſententia. Parum eſt vt concordent in ſermone exteriori: & propterea adiunxit concordiam in vna mente, circa cognoſcenda, & in vna ſententia, circa agenda. Mens ſuprema pars animæ,

ſententia infimũ tenet in progreſſu cognoſcitiuæ partis locum: vtpote terminus cognitionis, tã ſpeculatiuæ quàm practicæ. Et ideo cõcordantes in his duobus, ſufficienter conueniunt ad ſeruandam vnitatem corporis myſtici. *Significatum eſt enim mihi de vobis fratres mei.* Rationem reddit propoſitorum ex facto ipſorum. *Ab ijs qui ſunt Chloes.* Interpres addidit duas dictiones medias. Et ſonat à domeſticis ſeu familiaribus mulieris illius nuncupatæ Chloes. Mulier ſiquidem Corinthiis nota, non aliter circunſcribitur. Amplector autem hanc expoſitionem, quia conſtat Chloe nomen eſſe mulieris, & nomen conſtat non eſſe alicuius oppidi ſeu vici. *Quia*. pro quòd, *contentiones ſunt inter vos.* In hoc narrato facto apparet inter Corinthios diſſenſiones fuiſſe non in ſermone, ſed in ſectis diuerſarum mentium & ſententiarum iuxta diuerſitatem præceptorum. *Hoc autem dico quod vnuſquiſque veſtrum dicit, ego quidem ſum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Chriſti.* Aduerte hîc quòd (vt ipſemet Paulus explicat in 4. cap. huius epiſtolæ) perſonæ iſtæ (ſcilicet Paulus, Apollos, Cephas, & Chriſtus) ſunt perſonæ ex induſtria fictæ ab ipſo Paulo loco perſonarum illarum quæ erant capita factionum inter Corinthios. noluit ſiquidem Paulus nominare illos, ſed ſeipſum & Apollo, &c. nominauit loco illorũ: vt vel ſic inuitarentur ad reſipiſcendum, nec ad peiora procederent propriis nominibus dehoneſtati, ſciſſuráſque augerent. Non eſt ergo intelligendum quòd apud Corinthios erant ſectæ Paulinorum & Apolloniſtarum, ſed quòd erant ſectæ quorũdam innominatorum capitum: loco quorum Paulus ſeipſum, Apollo, Petrum, & Chriſtum nominat ratione dicta. *Diuiſus eſt Chriſtus?* Execrando inconueniens diuiſionis factum, incipit proſequi propoſita inchoando à ſecundo: ſcilicet & non ſint in vobis ſchiſmata: quod bis tractat: primo ex parte rei, & iterum in tertio capite ex parte principij. Arguit itaque ſchiſma ex parte ipſius ſciſsionis: quia ſcilicet repugnat vnitati Chriſti. Et nõ dicit diuiſi ſunt Chriſtiani, ſed diuiſus eſt Chriſtus: tum quia corpus Chriſti myſticum ſcinditur, tum quia ſpiritus Chriſti vniens eccleſiam, per huiuſmodi ſectas ſignificatur ſciſſus. Chriſtus quanuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur ſciſsionem membrorum: & perinde eſt diuidere eius membra ac diuidere Chriſtũ, quod eſt impoſsibile: quia ipſa diuiſio ſeparat à Chriſto. Et propterea ab huiuſmodi diuiſionis execratione inchoat Paulus: non quòd diſſenſiones Corinthiorum eſſent tam malæ, ſed quia erant initia

tia

tia & viæ ad tantum malum. Si enim fuiſſent manifeſtæ ſciſsiones Chriſti, non pepercíſſet Paulus nominibus capitum, non tacuiſſet dogmata eorum contra Chriſtũ. Sed tacendo dogmata & nomina, factiones autem & inflationes tantum ſcribendo inſinuat quòd talia erant huiuſmodi diſsidia qualia ſæpe apparẽt in eccleſia Dei inter diuerſarum religionũ profeſſores, dũ gloriantur in patribus, aut præfert quiſque ſtatum religionis ſuæ: & hinc lites, rixæ, & reliqua: quæ melius eſt non videre. Huiuſmodi enim diſsidia ad literã arguit Paulus in prima parte epiſtolæ huius, & propterea in perſonas ſanctas transfigurat capita. Imò & Chriſtum caput factionis vnius introducit, dicendo ego autẽ Chriſti: vt intelligamus factionem etiam illorum non eſſe exemptam à peccato, qui quanuis verum caput, tamẽ vt ſectionis cuiuſdam caput præferunt. Quales ſunt illi qui ſe aliis præferunt, quia in ſolo euangelio conſiſtunt, tanquam ſpernentes quæcũq; adiuncta à ſanctis patribus. *Nũquid Paulus crucifixus eſt pro vobis?* Secunda ratio contra ſectas ex parte Chriſti, qui ſolus redemit illos crucifixus, inſinuãs per hoc quòd ſit iniuria beneficio Chriſti crucifixi vſurpando alterius quaſi capitis nomẽ, ego ſum Pauli. *Aut in nomine Pauli baptizati eſtis?* Tertia ratio cõtra ſectas ex parte inuocati nominis in ipſorum baptiſmo eſt hæc. Si in alterius quàm Chriſti nomine fuiſſent baptizati, excitationẽ haberent militandi ſub illius alterius nomine: ſed ex eo ꝙ tam beneficiũ redemptionis, quàm baptiſmi myſteriũ nullius eſt niſi Chriſti, iniuria fit Chriſto aliud vſurpãdo nomẽ. *Gratias ago Deo meo.* Superfluit meo. *Quod neminem veſtrũ baptizaui, niſi Criſpum & Gaiũ.* Occurrit hic obiectio qua ratione Paulus affert contra ſectas Corinthiorũ ꝙ ipſe non baptizauerit illos, ex quo nõ reputabatur nec erat ipſe inter capita ſectarum. ſed ipſe perſonam ſuam loco alterius nominat: ſi perſonam alienã induit, impertinens apparet ꝙ afferat actus proprios ad excuſandum ꝙ non dedit occaſionẽ ſciſsioni ex eo quòd nõ baptizauit. ¶ Solutio eſt quòd Paulus nõ diuertit à propoſito, ſed affert tã actiones quàm paſsiones, & omiſsiones ſuas artificioſe: vt. ſ. Corinthii perpendant quòd ipſe non fuit apud ipſos talis, quales erant illi quorũ nominibus gloriabãtur. Ad hunc enim affectũ ſubiunget geſta ſua multa apud illos, & modo affert geſta ſua circa baptizandũ, ꝙ. ſ. abſtinuit à baptizãdo: per hoc inſinuãs quòd capita ſectarũ faciebant oppoſitum vacando baptizationi, vt multos filios acquirerẽt ſibi. *Ne quis dicat quod in nomine meo baptiza-*

ti eſtis.pro,baptizaui.Nō ſumitur eodem ſenſu in nomine meo hic,& paulo ante quum dictum eſt,nūquid in nomine Pauli baptizati eſtis.Ibi enim fuit ſermo de nomine inuocato baptizando:hic autem eſt ſermo de nomine intēto ſeu procurato ex officio baptizandi.Et eſt ſenſus:ne quis dicat ꝙ ego baptizaui ad extendendum nomen meum, efficiendo me patrem multitudinis per baptiſmum. *Baptizaui autem & Stephanę domum:cæterum neſcio ſi quē alium veſtrū baptizauerim.Nō enim miſit me Chriſtus baptizare,ſed euangelizare.*Occurrit obiectio:quia Chriſtus Matth. vlti.miſit Apoſtolos non ſolum ad docendū, ſed baptizandum, docete omnes gentes baptizantes eos.¶ Solutio eſt, ꝙ non abſolute,ſed reſpectiue negat Paulus miſſum ſe ad baptizandum: hoc eſt quòd principaliter eſt miſſus non ad baptizandum, ſed euangelizandum.Vnde & Petrus non baptizauit Centurionem cum ſuis,ſed iuſſit eos baptizari,Actu.10. *Non in ſapientia verbi.* Quantum ex tractatu iſto colligitur, iſti qui capita factionum erant apud Corinthios in tribus ſe extollebant:primū eſt baptizare:ſecundum eſt ſapientia ſermonis:tertium ſapiētia rerum. Et primum quidē Paulus breui argumento tractauit:vtpote minoris æſtimatū:reliqua vero duo diffuſius tractat,incipiens à ſapientia ſermonis.Et intendit excludere vtranque ſapientiam ab euangelica prædicatione.Appellatur autem ſapientia ſermonis ars dicēdi:qualis eſt ars oratoria,& huiuſmodi artes,quibus conſtruitur ornata locutio,& vis dicendi exercetur. Sapientia autē rerum vocatur ſapientia humanarum ſciētiarum:de rebus cœlorum,elementorum,miſtorum, & reliquorum huiuſmodi quę philoſophicæ ſcientiæ docēt. Sobrie vero intellige hæc excludi ab euangelica prædicatione:quoniam intelliguntur non totaliter excludi,ſed vt ſubſtantialia illius.Sacrilegum ſiquidē eſt tam ſubiectū prædicationis euangelicæ efficere doctrinā philoſophicam,quàm vim prædicationis euangelicæ conſtituere in vi dicendi,in compoſita,ornata & pulchra locutione.Vti autē quandoque eloquentia ſermonis aut doctrina philoſophica ad ſeruitium euangelicæ doctrinæ pro loco & tempore, non eſt prohibitum.Officium itaque ſuū Paulus proponit ſpectandū in qualitate euangelizandi,dicēdo quòd eſt miſſus ad euangelizandū non in ſapientia verbi:hoc eſt in eloquentiæ ornatu,nō vt aſſumeret modum euangelizandi ornato ſermone, & arte dicendi compoſitū,ſed ſimpliciter & abſolute ad euangelizandū. Vnde Chriſtus dixit,euntes prædicate euangeliū:& nō addidit in ſa-

pientia ſermonis. In cuius præcepti interpretationem & executionem, euangeliſtæ nudam narrationem geſtorum ſcripſerunt omiſſa arte dicendi. *Vt non euacuetur crux Chriſti.* Plena eſt crux Chriſti potẽtiæ diuinæ, & euacuatur nõ ſeipſa, ſed quantum eſt ex parte prædicãtis illã, quũ prædicatio fundatur ſuper humanã ſapientiã: quoniã vis prædicationis nõ cruci Chriſti prædicatæ, ſed arti dicendi tribuitur. Ne ergo crux Chriſti (quæ eſt materia prædicationis euangelicæ) euacuetur quantũ eſt ex parte tam prædicationis quàm auditorum diuina potentia ad conuertendos animos hominũ ad Chriſtum, nõ miſit me Chriſtus ad euãgelizandũ in ſapientia ſermonis. Vbi erudite lector clare perpende quòd ex parte iniuriæ quæ irrogaretur materiæ euangelicæ, probat Paulus reiectam artem dicendi ab euangelio. *Verbum enim crucis.* Declarat cuius rei plena eſt crux. quod eſt declarare rem qua euacuaretur crux. Et quoniã crux Chriſti plenitudinem ſuam nõ effundit in ſalutẽ omniũ quo ad effectum, ideo diſcernẽdo filios perditionis à filiis regni, dicit quòd verbũ, hoc eſt, ſermo prædicans crucem Chriſti, vt eam in qua ſalus mundi cõſiſtit. *Pereũtibus quidẽ.* Ecce filii perditionis. *Stultitia eſt.* hoc eſt reputatur ſtultitia. *Iis autẽ qui ſalui fiũt*, id eſt nobis. Interpres coactus à penuria participii appoſuit id eſt. Sed nihil refert ad ſententiã: electi enim ſignificantur: inter quos enumerat ſeipſum Paulus. *Virtus dei eſt.* Non ſumitur virtus vt diſtinguitur contra vitiũ, ſed vt ſignificat potentiã: ita ꝙ ſignificatur ꝙ crux eſt potentia Dei, ſaluatrix omniũ qui ſaluãtur. Filii perditionis ignorantes Dei potentiã in Chriſti cruce ſitã, reputant euangeliũ crucis ſtultitiã, nos autẽ qui ſaluamur recognoſcimus illã eſſe potentiã Dei: hoc eſt qua mediãte Deus exercet potentiã ſuam ad ſaluãdũ oẽs quotquot ſaluãtur. Ecce res qua plena eſt crux. ſ. potẽtia Dei ſaluatrix: ecce res qua euacuaretur crux ſi in ſapientia verbi euãgelizaretur. *Scriptum eſt enim.* Exo. 29. c. Eſaiæ affert teſtimoniũ excludẽdæ ſapiẽtiæ mũdanæ ab euangelio. *Perdam ſapientiã ſapientiũ, & prudentiã prudentium.* pro intelligentiã intelligentiũ, *reprobabo.* Vbi vulgata editio habet, peribit ſapiẽtia à ſapiẽtib⁹ eius, & intellectus prudẽtiũ eius abſcõdetur. Vertit enim Paulus paſſiuũ in actiuũ (peribit in perdã) vt Deũ actorẽ perditiõis & interitus huius explicaret. ¶ Significãter nõ dicit perdã ſapientiã & intelligentiã, ſed adiungit ſapientiũ & intelligẽtiũ: quia nec ſapiẽtia nec intelligẽtia contrariatur cruci Chriſti: qm̃ vero non aduerſatur, ſed ſapientia ſapientium (hoc eſt vt vtũtur

illa

illa homines habentes illã)& ſimiliter intelligentia intelligentium(hoc eſt, vt vtuntur illa homines habentes illam)qui vocantur in mundo ſapientes & intelligentes,eſt quæ contrariatur euangelio,eſt quam perdit & reprobat Deus:nulla enim philoſophiæ aut cuiuſuis ſcientiæ pars contrariatur ſecundũ ſe euangelio ratione dicta:quia nullum verum cõtrariatur alteri vero: ſcientiæ autem ſunt ſecundum ſe veræ, & euangeliũ eſt verum. Sed præſumptio hominum ad extendendum propoſitiones & media extra proprios limites,cõtrarietatem parit veritati fidei Chriſtianæ.Verbi gratia,tradit philoſophia veritates has, accidens non poteſt eſſe ſine ſubiecto,mortuus nõ poteſt reſurgere, & ſimiles:abutitur præſumptio philoſophorũ iſtis veritatibus, extendendo illas quòd nec per diuinam potentiam poteſt accidens eſſe ſine ſubiecto, poteſt mortuus reſurgere. Hanc extenſionem non tradit philoſophia:ſed ex officina prodit philoſophantium excedentium fines philoſophiæ,tradẽtis quòd per potentiam exiſtentẽ in rebus,ex quibus integratur vniuerſum,nõ poſſunt hæc fieri.Diuina autẽ omnipotentia extra & ſupra vniuerſum eſt.Deum enim etiam ipſi philoſophi confitentur eſſe extra & ſupra vniuerſum Deſtruit itaq; Deus per crucis euangeliũ ſapientiã ſapientium,dum illorum ſapientiam extẽſam vltra ſuos fines,vtpote falſam deſtruit:& ſimiliter intelligentiã intelligentiũ reprobat.*Vbi ſapiens?vbi ſcriba?vbi inquiſitor huius ſeculi?* Eſa.33.apud editionem vulgatam habetur:Vbi eſt literatus?vbi verba legis ponderans?vbi doctor paruulorum?Ita quòd quum dixit ſcriptum eſt,refert vtrunq; Eſaiæ textũ.Et apte deſcripta futura deſtructione ſapientium & intelligentiũ, ſubiũgitur vbi ſunt?quaſi dicat,non ſunt in locis eminẽtibus in reputatione & veneratione:ex eo enim ꝙ potentia euangelii detexit & monſtrauit præſumptionem & falſam extenſionẽ ſapientiæ & intelligentiæ eorum(reſuſcitando mortuos,& tot miracula adhibẽdo in teſtimoniũ)abiecti ſunt huiuſmodi ſapientes à locis primis,quos in humano genere obtinebãt,& propterea dicitur,vbi ſapiẽs,vbi ſcriba?ſicut de abiectis ex celſo ſtatu dicere conſueuimus,vbi ſunt illi?Scriba proprie Iudæorũ eſt:ſapiens Græcorũ. Indagator autẽ huius ſeculi, ſcrutatores ſignificat viarũ diuerſarũ ad beate hic viuẽdũ.Sub quo genere innumera multitudo pollentiũ ingenio cõprehenditur.*Nonne ſtultã fecit*.pro, infatuauit,*Deus ſapientiam huius mundi?*Manifeſtat modũ,quo perdidit Deus ſapiẽtiã ſapiẽtiũ.Ex hoc enim ipſo ꝙ Deus mõſtrauit præ-

ſumpt

ſumptionē ac falſitatem ſapientium per miracula crucis Chriſti reddidit ſapiētiam,nō abſolute & in ſeipſa,ſed mūdi huius (hoc eſt vt ea vtitur iſte mūdus)fatuam,hoc eſt ſine ſapore verę notitiæ:effecit vt tanquā ſententia ſtultorum haberetur ſentētia ſapientum mūdi huius.Et hoc modo perdidit ac reprobauit eam. *Nam quia.* Declarato modo,reddit cauſam meritoriam ex parte mūdi quare deus eiecit ſapiētes. *In dei ſapientia.*qua ſcilicet deus cum tali tantoque ordine condidit gubernatque mundum:quæ in rerum ordine participata ſicut ars in artificialibus ſplendet quæ eſt totius philoſophię materia.Rationes enim rerum radij ſunt diuinæ ſapiētiæ.*Non cognouit mundus.*Non dicit nō cognouit aliquis:quoniam ad Ro.1.dicit quod deus à multis cognitus eſt,ſed dicit nō cognouit mundus : quoniam philoſophi qui cognouerunt veritatē dei in iniuſtitia detinuerunt: & ſic mundus cōmuniter nō cognouit deum.*Per ſapientiam.* per verā philoſophiam,quæ lumine naturali habetur: *Deum.*actorem & gubernatorem omnium.*Placuit deo per ſtultitiam prædicationis.*Prædicatio euangelica quanuis in ſe non ſit ſtulta,cōparatiue tamen ad doctrinam philoſophicam ſtultitia appellatur à Paulo. tum ex parte modi,cōtra id quod dixerat per ſapiētiam : quia doctrina philoſophica procedit per rationē demonſtratiuā,quæ facit euidentiam rerum : prædicatio autē per narrationē.ſtultum enim ſeu improuidum eſt reſpectiue ad demōſtrationē, narrare.Tum ratione materiæ,cōtra id quod dixerat in ſapiētia dei: quia materia prædicationis eſt crux Chriſti:materia autem philoſophię eſt ſapientia diuina effuſa in rerum vniuerſitate,ad quam relata crux ſtultitiæ rationem habet:nam ſapientia dei ſparſa per vniuerſum,rationibus fulget,crux autē ſine ratione in rerum ordine eſt,& propterea improuida ſtultaq; dicitur prædicatio crucis relatiue ad diuinā ſapientiam relucentē in ordine rerū. Et merito ex eo quod ſapiētia tam vt materia quàm vt modus neglecta eſt à mundo,placuit deo eligere ſtultitiā prędicationis tam quo ad materiā quàm quo ad modum.*Saluos facere credentes.* Ecce ad quid elegit deus ſtultitiā prædicationis vt mediū ad ſalutem credentiū:omnia enim , etiā noſtros defectus,deus optimus vertit in bonum. *Quoniam & Iudæi ſigna*, pro,ſignum,*petunt, & Græci ſapientiam quærunt.* Quanta ſit vis ſtultitiæ prædicationis,manifeſtat ex cōtrariis victis ab ipſa tam Iudæis quàm Gręcis. Et quidem ꝙ ſint contrarij ambo euangelio,explicat ex mediis quæſitis ab vtriſque.Iudæi enim aſſueti miraculis petunt ſignum,hoc

eſt

eſt miraculū aliquod vt mediū certificans quod Deus reuelauit.
Græci autem ſolam rationē naturalē ſectantes,quærunt ſapien
tiam:hoc eſt rationē demonſtratiuam,aut ſaltem rationi natu-
rali conſonam vt medium ad aſſentiendū auditis. *Nos autē præ-*
*dicamus Chriſtū crucifixū.*Tota enim materia euangelica in hoc
comprehenditur virtualiter.*Iudæis quidem ſcandalū.*Ecce contra-
rietas:illi petūt ſignum,& nos offerimus ſcandalum.Vere Chri-
ſtus eſt Iudæis ſcādalum:hoc eſt offendiculū,in quod impingūt,
& cadunt imperſuaſibiles quòd ſit Meſsias crucifixus. *Gentibus.*
ſeu Græcis. *autem ſtultitiam.* Quemadmodū Iudæis ex propria
incredulitate eſt Chriſtus crucifixus offendiculū,ita gentibus ex
propriæ ſapientiæ præſumptione eſt ſtultitia.iudicāt enim alie-
num à ratione eſſe quod damnatus homo ad ſuppliciū crucis ſit
Deus,ſit adorādus,&c.¶ Aduerte hic quod vt ſuper epiſtolā ad
Ro.diximus, dictio interpretata modo Græci, modo gentiles
eadē eſt,& propriè ſignificat Græcos:extenditur autē ad ſignifi-
candū gentiles:& propterea interpres varie tranſfert. *Ipſis autē*
*vocatis Iudæisq; & Græcis.*Ecce vis crucifixi vincēs vtroſq; contra-
rios,tam ſ.Iudæos quàm Græcos.Sed cōſidera victos nō omnes
ſed vocatos.Tā Iudæi itaque quàm Græci ex ſe aduerſantur cru-
cifixo:ſed vocationis diuinæ gratia quotquot donati ſunt, non
aduerſantur,ſed ſuſcipiunt *Chriſtū*.crucifixū. *Dei virtutē.* ſeu po-
tentiā.*Et dei ſapientiam.*Contra ſcandalū dicit Dei potentiā:con-
tra ſtultitiā dicit Dei ſapientiā.Et ſapientia quidē manifeſte op-
ponitur ſtultitiæ:potentia autem opponitur nō ſcandalo abſo-
lute,ſed ſcandalo crucifixi ratione materiæ:quia ſ.crucifigi im-
potētiæ ſuccūbētis eſt, cui potētia directe opponitur.Nec dicit
Dei patris potentiā ac ſapientiā Chriſtū, ſed Dei potentiam &
ſapientiam.Quod etſi ſecundū Chriſti naturam diuinam verū
eſt(quia eſt Deus & ſapiētia ac potētia diuina)ſenſus tamen lite
ralis præſentis textus eſt de Chriſto homine,ꝙ ipſius paſsio,cru
cifixio ac mors eſt potentia ac ſapiētia Dei patientis crucifixi ac
mortui:quia vſus eſt paſsione,cruce ac morte propria vt poten-
tia ac ſapientia ad vincendum mundum ac diabolū,ad redimē-
dum humanum genus,ad immortales reddendos homines, ad
inſtaurandū quæ in terris & quæ in cœlis ſunt.*Quia quod ſtultum*
eſt dei ſapientius eſt hominibus:& quod infirmum eſt dei,fortius eſt ho-
*minibus.*Quare Chriſtus crucifixus Iudæis ſcandalū,Græcis ſtul-
titia ſit,ratio reddita ex parte ipſorū eſt,quia illi potentiam, iſti
ſapiētiā quærūt.Quare autē tā Iudæis quā Græcis vocatis Chri-
ſtus

ſtus crucifixus eſt dei potentia & dei ſapientia, rationem modo reddit ex parte dei: quia quodcunque quantũcunque infirmum, imbecille, impotens ſit, dummodo ſit dei, eſt potentius hominibus. & ſimiliter quodcũque quantumcunque ſtultũ, ſeu improuidum, & abſque ratione in rerum ordine ſit, dũmodo ſit dei, ſapientius eſt quàm homines vniuerſi. Ita quòd cuiuſque rei tam infirmæ quàm ſtultæ coniunctio ad deum efficit illam potentiorem & ſapientiorem vniuerſa potentia & ſapiẽtia hominum: ac per hoc quod eſt infirmum in Chriſto (paſſo, crucifixo, mortuo &c.) ex hoc ipſo quod eſt dei, eſt potentius quàm homines, & ſimiliter quicquid eſt ſtultum in Chriſto crucifixo, eſt ſapientius omnibus hominibus. ¶ Et ſcito quod dicẽdo infirmum dei ſeu ſtultum dei, non arctatur ad modum eſſendi perſonaliter dei, vt paſsio fuit dei coniunctione perſonali: ſed latius ſumitur formaliter vt eſt dei, ſiue ſit dei vt inſtrumentũ coniunctum, qualia ſunt ad humanitatẽ Chriſti ſpectantia: ſiue vt inſtrumẽtum ſeparatum ad ea quæ ſunt ordinis gratiæ, qualia ſunt prædicatio Euangelica, Apoſtoli, ſacramenta eccleſiæ, & id genus reliqua. Eſſe enim dei ſumitur hic vt opponitur ad eſſe hominis vel cuiuſcunque creaturæ: ac per hoc eſt ſermo de deo, vt ſpecialiter præſidet ordini gratiæ ſaluatricis ad beatitudinẽ ſupernaturalem. Reddit enim Paulus rationem ex hac vniuerſali veritate quod quæcũque res actio aut paſsio ſecundum ſe impotens aut improuida, ex hoc ipſo quod eſt dei (hoc eſt vtitur illa deus vt ſuo inſtrumento ad myſteria gratiæ) eſt potentior & ſapientior omni potentia & ſapientia hominũ. Et hoc apparet non ſolũ in cruce Chriſti, ſed in prædicatione Apoſtolorũ & martyrum, &c. *Videte*, pro, videtis. *Enim vocationem veſtram fratres.* Coniunctio enim monſtrat quod ad reddendũ rationem dictorũ ſubiungun tur hæc. Et vere probat aſſumptam vniuerſalem (infirmũ dei fortius eſt, & ſtultum dei ſapientius eſt) ex experiẽtia quam vident in vocatis ad fidem Chriſti. *Quia*. pro, quòd. *non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Appellantur hic ſapientes ſecundum carnem, ſapientes ſapientia humanitus acquiſita: quam denominauit à carne, quia per carnales ſenſus acquiritur. Et non dicit per quos vocati eſtis, ſed abſolute quod non multi ſecundũ carnem ſapientes: ſubintelligitur enim ſunt electi, propter verbum elegit, ſubiunctum. Loquitur enim directe de conuerſis ad fidem, comprehendendo ipſos Corinthios, in quibus hæc experientia etiam apparebat. Non dicit, nulli ſa-

pientes ſecundum carnem,ſed non multi:quia aliqui ex diſcipulis primitiuæ eccleſiæ fuerunt docti etiam ſecundum ſcientiam acquiſitam : vt Nicodemus (qui erat magiſter in Iſrael) & ipſe Paulus & Lucas medicus & Apollos &c. Et ſimile eſt de potentibus ſecundũ humanã potentiã, & nobilibus ſecundũ generis nobilitatem. *Sed quæ ſtulta ſunt mundi.* Non dicit ſtulta abſolute, ſed ſtulta mundi : hoc eſt homines abſque ſcientia humana qui apud mundum ſtulti habẽtur ad docendum alios, quales erant piſcatores, Petrus & reliqui. *Elegit deus.* Non ex inopia hominũ, non ex ignorãtia aut impotentia, ſed ex electione deus iſtos voluit. *Vt confundat.* pro, pudore ſuffundat. *Sapientes.* proculdubio mundi huius. Ecce ſtultũ dei ſapientius quàm homines. Sunt autem verecundia multa affecti ſapiẽtes mundi, ex hoc quod detecta philoſophorũ vanitas eſt, & ad veram beatitudinis viam homines cõuerſi ſunt per piſcatores & ſimiles indoctos, doctos autem à ſpiritu ſancto. Coniunctio autẽ (vt dicendo vt confundat ſapientes) cauſam finalem, quanuis non vltimam notat. Ad hoc enim deus elegit ignorãtes vt erubeſcant ſapiẽtes præſumentes de beatitudine hominũ iudicare & docere: ac per hoc omnis vis ac ratio trahendi homines ad ſalutem tribuitur diuino beneplacito manifeſtato per hoc quod per indoctos non per ſapientes mũdi homines edocet ac trahit. Et ſimilis eſt ſenſus eorum quæ ſubiunguntur in textu de infimis & ignobilibus electis. *Et infirma mundi elegit deus vt confundat fortia, & ignobilia mundi & contemptibilia.* pro, contempta *elegit deus.* non ſolum obſcuros genere, ſed etiam deſpectos à mundo elegit. *Et ea quæ non ſunt.* Non intelliguntur nihil abſolute, ſed in eſſe religioſo. Et ſignificãtur gentiles, qui nihil erant ſecundum religionem (vtpote idololatræ) ad differentiam Iudæorũ qui erant aliquid in eſſe religioſo. Vera ſiquidem religio in ſolis Iudæis fuerat, & propterea ſubdit, *Vt ea quæ ſunt deſtrueret.* pro, obliteraret. hoc eſt, vt Iudæorum religionẽ aboleret. Hoc inter alia teſtimonia quod infirmum dei eſt fortius hominibus, non eſt minimum: videlicet quod illi qui alieni à religione erant, præſtent per Chriſtum crucifixum Iudæis: imò peſſundent Iudæos, qui ſoli religioſi erant. *Vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius.* Ecce finis abiectionis fortium, ſapientium, nobilium & religioſorum, vt nullus locus ſit gloriationis cuicunque homini coram deo: hoc eſt, in iis quæ ſunt ad deum, ſed vniuerſa gloria ſit dei. *Ex ipſo autem.* pro, enim. *vos eſtis in Chriſto Ieſu.* Propoſuerat experientiam in vocatione

ipſor

ipſorum Corinthiorum (dicendo videtis enim vocationem veſtram fratres) & nihil in ſpecie de ipſis Corinthiis ſubiunxerat, ſed tantum in genere quod non multi ſapientes & reliqua : & propterea modo redeundo ad ſpeciem dicit, ex ipſo enim vos. Ac ſi apertius dixiſſet:Merito dixi quod vos videtis vocationem veſtram: quia ex ipſo deo eligente ſtulta,infirma,ignobilia &c. eſtis: hoc eſt conſtatis: conſtituimini vos, non ſecundum eſſe hoc vel illud,ſed in Chriſto Ieſu: hoc eſt,ſecundum eſſe gratiæ, fidei, ſpei ac charitatis in Chriſto Ieſu. In vobis itaque ipſis diuinum hoc opus habetis. *Qui factus eſt nobis.* non vobis Corinthiis tantum,ſed omnibus nobis Chriſtianis. *Sapientia.* in intellectu. Et deeſt, *A deo.* Vere Chriſtus à deo factus eſt nobis ſapientia perficiens intellectum noſtrum. *Et iuſtitia.* in voluntate. *Et ſanctificatio.* in opere. *Et redemptio.* in ſtatu. Et vniuerſus hic ſermo eſt ſermo cauſalis. Chriſtus ſiquidem factus eſt nobis à deo ratio ſapiendi,& iuſte volendi,& ſancte operandi,& redemptionis de ſtatu ſeruitutis in ſtatum libertatis filiorum dei. *Vt quemadmodum ſcriptum eſt.* Hiere.9. *Qui gloriatur in domino glorietur.* Ibidem apud Hieremiam vulgata editio habet, in hoc glorietur qui gloriatur, ſcire,& noſſe me. Ad hoc inquit Paulus, deus fecit Chriſtum nobis ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem,ac redemptionem,vt quicunque recte gloriatur,non in ſapientia, potentia,nobilitate &c. glorietur, ſed in domino, quo ſapimus, iuſtificamur,ſanctificamur,& redimimur.

CAPVT II.

ET *ego quum veniſſem ad vos fratres.* Dixerat ſe miſſum ad euangelizandum,nõ in ſapiẽtia verbi,& rationem allatam (ne euacuetur crux Chriſti) tractauerat monſtrando vim crucifixi etiam in conditionibus electorum in ipſis Corinthiis. Contexit modo eandem vim in conditionibus ſuiipſius Pauli, ad monſtrandum in ſeipſo qualem debet exhibere ſeipſum euangelicus doctor. Et probat ſe ſeruaſſe modum in quo miſſus eſt: vt ſpectato ipſo à Corinthiis,& ſpectatis aliis doctoribus in quibus gloriabantur,perpendant & diſcernant inter doctores:& vt doctores illi erubeſcant exhibentes ſe cũ conditionibus contrariis. Iuxta duo autẽ prius dicta (ſcilicet ſtultum dei & infirmum dei) commemorat ſeipſum, prius ſecundum ſtultitiam,deinde ſecundum infirmitatem. *Veni non in ſublimitate ſermonis aut ſapientiæ.* Quia vtranque ſapientiã dixerat reiectam à deo,idicirco commemorat ſe cum neutra prædicaſſe illis,ita ꝙ nec cum arte

dicen

dicendi, cum eminētia eloquentiæ,nec cũ excellentia ſapientiæ docuit. *Annuntians vobis teſtimonium Chriſti.* pro,dei. Documenta fidei Chriſtianæ ſunt teſtimonia dei:quoniã teſtantur diuinum eſſe,poſſe,noſſe,velle prouidere.Significāter autem dicit dei: vt intelligamus quòd docendo ea quæ dei ſunt, dignißima omni eloquentia & ſapientia, abdicauit à ſuo ſermone ſapientiam & ſermonis & rerũ. *Non enim iudicaui me ſcire aliquid inter vos.* Non dixit indicaui, ſed iudicaui: vt ſignificet ſe dixiſſe ius,ſe iuſtitia exigente abſtinuiſſe,vt intelligamus prædicationi Euangelicæ deberi abſtinentiam à reliquis. *Niſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum.* Reliqua ergo, ab imitatione apoſtolica ſunt aliena in prædicatione.Ieſus enim ſalutis humanæ actorē ſignificat:Chriſtus autē regem æterno regnantem,crucifixio vero ad infirmitatem naturę aſſumptæ,ad modum quo redemit humanum genus ſpectat.Et hæc conſtat ſat eſſe noſſe ad noſtram ſalutem. *Et ego in infirmitate.* Ecce infirmum dei in Paulo.Tum exterioris ſtatus: erat enim non ſecundum ſtatum potentium mundi huius, ſed ſecundũ ſtatum impotentium. Tum interni affectus,& propterea ſubdit, *Et in timore.* imminentium malorum.Tum corporalis aſpectus. *Et in tremore multo fui apud vos.* Internus ſiquidem timor redundabat in exteriorem tremorem. Quemadmodum Ieſus timuit in teſtimoniũ ſui animi paßibilis,ita Paulus apud Corinthios & timuit & tremuit, humanæ infirmitatis paßiones ſuſtinens: citra rationis tamen præiudicium. Quando autem hoc fuerit, non ſcribitur in Actis Apoſtolorum. Hæc enim omnia commemorantur hic ad monſtrandum infirmum,quo deus vſus eſt in Paulo. *Et ſermo meus & prædicatio mea.* More ſuo exequitur propoſita inchoans à primo propoſito,ſcilicet non in ſublimitate ſermonis. *Non in perſuaſibilibus.* pro,ſuaſoriis, *humanæ ſapientiæ verbis.* Humanæ ſapientiæ verba vim magnam habentia ad ſuadendum excluduntur: quæ ſunt verba compoſita & ornata ſecundum artem dicendi. *Sed in oſtenſione ſpiritus & virtutis.* hoc eſt, potentiæ. Loco eloquentiæ fuit demonſtratio ſpiritus ſancti loquentis per me,& potentiæ diuinæ confirmantis ſermonem miraculis. ¶ Si quæris modum quo oſtendebat in prædicatione ſua ſpiritum ſanctum, In promptu eſt reſponſio quòd impoſitione manuum ſuper baptizatos dabatur ſpiritus ſanctus loquens linguis variis per illos magnalia dei. *Vt fides veſtra.* quæ ex auditu prædicationis meæ in vobis eſt. *Non ſit in ſapientia hominum* fundata. Sed in virtute dei. hoc eſt, in poten-

tia

tia dei: vt patet in textu Grӕco, tam hic quã paulò ante. In potentia, inquã, tum operante miracula, tũ operãte intus in ſpiritibus veſtris. *Sapientiam autẽ loquimur inter perfectos*. Exequendo quod ſecundò propoſuerat (ſcilicet nõ in ſublimitate ſapientiæ) non abdicat à ſua doctrina ſapientiã vt abdicauit eloquentiam: ſed duplici vtitur diſtinctione: altera auditorum in perfectos & imperfectos: altera ſapientiarum, in ſapientiã huius ſeculi & ſapiẽtiam in myſterio reconditã. Et intendit ꝙ neutra vſus eſt ſapiẽtia prædicando Corinthiis, ſed tamen ſapientiam in myſterio reconditam reſeruat ſermoni non cõmuni, ſed inter perfectos. Et hinc clare Corinthios, quibus prædicauit, inſinuat diſtingui à perfectis, inter quos loquitur ſapientiam. *Sapientiam verò*, quã loquimur cum perfectis. *Non huius ſeculi, neque principum huius ſeculi qui deſtruuntur*. Inter ſapientiam huius ſeculi & ſapientiam principũ huius ſeculi, hoc intereſt, quòd illa eſt circa trãſitorias actiones & diſpoſitiones, qualis eſt vniuerſa ars dicendi & regendi cum partibus ſuis, hæc autem circa æterna, qualis eſt philoſophia ſpeculatiua. Illa multis cõmunis, hæc paucorum hominum, qui principes ſeculi huius in materia de qua eſt ſermo (ſcilicet ſapientiȩ) merito appellantur. Et adiũgitur qui deſtruũtur, ad differentiam principum huius ſeculi qui ſunt immortales, de quibus infrà loquitur. *Sed loquimur Dei ſapientiam*, hoc eſt, Deo propriam, qua Deus vtitur. *In myſterio quæ abſcõdita eſt*. hoc eſt, in myſterio abſconditã, nõ in ordine rerum participatã, nõ creaturis communicatã, ſed in ſecreto ſacratiſsimo Diuini conſilij reconditam. Et in hoc ſignificatur excellentia huius ſapientiæ ſupra ſapientiam communicatã quibuſcunque naturalibus intellectibus tam hominum quàm angelorũ. *Quam prædeſtinauit*. pro, prædefiniuit, *Deus ante ſecula in gloriam noſtrã*. Non eſt hæc ſapiẽtia noua, ſed ante ſecula prædefinita à deo, dux ad gloriam noſtram, ad gloriã æternæ felicitatis nobis paratã: participatione ſiquidem huiuſmodi ſapientiæ ducimur ad gloriã æternam: hęc enim ſapientia eſt de myſterio incarnationis verbi dei, ad ducendum in æternam gloriã filios adoptionis. *Quam nemo principum huius ſeculi cognouit. Si enim cognouiſſent, nunquã dominũ gloriæ crucifixiſſent*. Ex hoc quòd Paulus probat hanc vniuerſalem (quam nullus principum huius ſeculi cognouit) per hoc quòd crucifixerunt Chriſtum, cogor appellatione principũ huius ſeculi intelligere dæmones. nam de hominibus loquendo probatio inualida eſſet. Ex eo enim quòd illi principes (puta Herodes,

Pilatus,pontifices, & primates Iudæorũ) non cognouerunt Ieſum gloriæ.non poteſt concludi quòd nullus principum huius ſeculi cognouerit,vt claré patet.De dæmonibus autẽ intelligendo,validiſsima eſt ratio quòd nullus eorũ cognouit hãc ſapientiã:quia ſi cognouiſſent,dominũ glorię nõ crucifixiſſent.Cõſtat autem dæmones crucifixiſſe Chriſtum, dicente domino, Venit princeps mundi huius,& in me non habet quicquam.Et rurſus, Nũc princeps huius mundi eiicietur foras. Ioãnes quoq; euangeliſta teſtatur ꝙ diabolus miſit in cor Iudæ vt traderet Ieſum. Vnde de prophetis loquens Paulus dixit,neque principum huius ſeculi qui deſtruuntur:modo autem dicit,nemo principum huius ſeculi,nõ addendo qui deſtruuntur,vt ex eius verbis differentiã inter hos & illos principes diſcernamus. dæmones enim ſunt principes huius ſeculi,non qui pereunt,ſed immortales.

¶ Et aduerte erudite lector quòd nõ dicit ſi cognouiſſent Chriſtum aut deum,ſed ſi cognouiſſent ſapientiam quam prædefiniuit deus in gloriã noſtram:vt diſcernamus ꝙ nõ ex reuerentia deſtitiſſent à crucifixione domini gloriæ,ſi hanc ſapientiam cognouiſſent, ſed ex inuidia gloriæ noſtræ,& timore deiectionis propriæ. Dæmones enim etiam ſi cognouiſſent dominum gloriæ verũ deum Ieſum Chriſtũ, nihilominus conati fuiſſent crucifigere eũ ex odio ad deũ & diuina: ſed ſi cognouiſſent ordinẽ diuinæ ſapientiæ de gloria noſtra & de ſubiectione dęmonum, adimplendum per crucifixionẽ Chriſti,nunquã dominum gloriæ crucifixiſſent.Et ob hoc ſignificanter nominat Ieſum dominum gloriæ.tãgit enim quod retraxiſſet dæmones à crucifixione:dominum ſcilicet gloriæ,tum triumphando de dæmonibus, tum cõmunicãdo æternã gloriam humano generi. *Sicut Scriptũ eſt.*Deficit coniunctio ſed. Legendum eſt,*Sed ſicut ſcriptum eſt.* Dixerat hanc ſapientiam abſconditã & prædefinitam in gloriam noſtram, ignotamq́ue dæmonibus: & probauit hoc vltimum. modò autem probat primum authoritate ſacræ ſcripturæ ſumptæ ex Eſaiæ ſexageſimoquarto. *Quod oculus non vidit, nec auris audiuit.*Coniunctio aduerſatiua præpoſita(dicendo ſed ſicut ſcriptum eſt,quod oculus non vidit,&c.)cogit me ad intelligendum per oculum & aurem, oculos & aures communes angelis & hominibus,ad hoc vt contextus literæ planus currat. Et confirmatur hic ſenſus ex eo quod apud Eſaiam dicitur,oculus non vidit deus abſque te: nam dicendo abſque te,monſtrat quòd de oculo cuiuſcũque creaturæ loquitur.Ita quòd vbi prius

proba

probauit ab effectu quòd hanc ſapientiam nemo principum huius ſeculi cognouit, modò authoritate ſcripturæ contexit eam fuiſſe omnino occultam vniuerſis oculis & auribus cuiuſcunq; naturę creatę, prout dixerat eam eſſe in myſterio abſconditam. Et intendit quòd parata nobis gloria, quæ eſt materia huius ſapientiæ, nullo naturali oculo eſt viſa: & (quod plus eſt) nulla naturali inſtitutione eſt audita. *Et in cor hominis non aſcendit.* Cor pro voluntate in ſacra ſcriptura ponitur. Et ſignificatur ꝙ excedit omne deſiderabile volũtate hominis. Vtitur autẽ vocabulo aſcendendi, quia appetibile ſupereminet appetitui, vtpote primum mouẽs ipſum. ¶ Et dicit in cor hominis, ad ſignificandum appetitũ intellectualem, qui vocatur voluntas, cõmunis homini & reliquis ſubſtantiis intellectualibus. Aduerte ſecundum grãmaticam legendũ eſſe aſcenderunt: ſubiungitur enim, *Quæ præparauit deus his qui diligunt illum.* Aduerte rurſus ſubaudiendũ eſſe pronomen (puta illa) vt perfecta ſit oratio. & vt vniformis ſit lectio, relatiuum quod vertẽdum eſſet in numerũ pluralẽ, dicendo oculus non vidit, &c. *Nobis autem reuelauit deus.* Dixerat ſapientiam dei abſconditam in myſterio: & probauerat hoc dupliciter. Et propterea ne fortè obiiceres quid aut quomodo ſcis tu hanc ſapientiã? occurrit explicando modũ quo ſcit, dicens reuelauit deus. & pronomen nobis, demonſtrat perfectos. *Per ſpiritum ſuũ.* Quia multis modis poteſt fieri reuelatio diuina, explicat in ſpecie ꝙ per ſpiritũ ſanctũ datũ perfectis reuelauit Deus hanc ſapientiã. Cõformis eſt Paulus promiſsioni Chriſti. paracletus ſpũs ſanctus quẽ mittet pater in nomine meo, ille ducet vos in omnem veritatẽ. Vnde Paulus non ex doctrina legis ſub Gamaliele, ſed per ſpiritũ ſanctũ ſibi infuſum fatetur ſe cognouiſſe hanc ſapientiã. *Spiritus enim omnia ſcrutatur.* Manifeſtat ſpiritũ dei ſufficientẽ eſſe ad hæc reuelandũ, quia omnia ſcrutatur. Scrutatur autem non inquirendo, ſed nihil improſpectum deſerẽdo. *Etiam profunda.* pro, profunditates, *dei.* Sicut metaphoricè dixit, ſcrutatur, ita metaphorice dicit profunditates dei: vt nihil dei incognitum ſpiritui ſignificetur. Spectantes ſiquidem rationes ad naturalẽ ordinẽ vniuerſi, ſunt velut manifeſtè apparentia in deo: rationes autem ſpectãtes ad myſterium verbi incarnati, ſunt velut intimæ profunditates dei, velut latẽtes in intimo conſilio dei. *Quis enim ſcit hominũ quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis?* Probat per ſimilitudinẽ plus quã propoſuit nunc: quoniam probat ꝙ ſpiritus dei & quòd ſolus ſpiritus dei nouit has

profunditates. Et hinc habetur ratio tertia ad manifeſtandam ſapientiã hanc abſcõditam in myſterio. Similitudo eſt clara de ſpiritu hominis. *Qui in ipſo eſt.* Non ſolum determinatur ſpiritus proprius cuiuſq; hominis per hæc verba, ſed tãgitur ratio quare proprius ſpiritus cuiuſque hominis nouit quæ ſunt ipſius hominis: quia ſcilicet in ipſo eſt. vt per hoc intelligamus reliquos ſpiritus, tã hominũ quàm angelorũ, quia in ipſo nõ ſunt neſcire quæ ipſius ſu nt, hoc eſt, quæ in ipſius ſunt corde. *Ita & quæ ſunt dei.* velut intima cordis. *Nemo cognouit niſi ſpiritus dei.* Recole nõ excludi filium; quoniã dictio tam excluſiua quàm exceptiua adiuncta termino perſonali reſpectu eſſentialiũ, nõ excludit ſeu excipit ab alia perſona diuina: ſicut nec quum dicitur in euangelio, nemo nouit filium niſi pater, excludũtur filius & ſpiritus ſanctus. *Nos autẽ non ſpiritum huius mũdi accepimus.* Superfluit huius. Manifeſtata ſufficientia ſpiritus dei ad reuelandum, manifeſtat ꝙ de facto reuelauit eis, ex hoc ꝙ acceperunt ſpiritũ non mundi, ſed dei, ita ꝙ ex acceptione manifeſtat reuelationẽ: acceptionem autem manifeſtat ex differẽtia inter ſpiritum mundi & ſpiritũ ex deo. Ex eo quòd nõ dicit mundi huius, ſed mundi, & materia de qua eſt ſermo eſt ſapientia dei de iis quæ excedunt totum vniuerſum, inſinuatur ꝙ ſpiritum mundi appellat ſpiritũ infra vniuerſi latitudinem cõprehenſum. Intendit enim ꝙ non accepimus ſpiritum ex afflatu ſyderũ, aut ex cõplexione humana, aut ex vi animi, aut ex dæmonibus, ſeu quibuſcunque ſpiritualibus creaturis. Et intendit ad literã explicare quòd ſpiritus infuſus apoſtolis non fuit ſpiritus prodiẽs ex quacunque mũdi parte. Vnde & ſubiungit ex oppoſito ad vniuerſum mũdum. *Sed ſpiritum qui ex deo eſt,* hoc eſt, qui ex ſolo deo eſt, qui proprius eſt deo, eſt extra & ſupra totum vniuerſum. *Vt ſciamus quæ à deo donata ſunt nobis.* Ecce effectus ſpiritus quem accepimus, nõ impetus, non furor, non ecſtaſis neſcientium quid patiantur aut agant, ſed vt ſciamus. Non dicit vt credamus: quia ſpiritus ſanctus infuſus apoſtolis cauſauit in illis notitiam certam donorum dei in eiſdem. Sicut enim Hieremias certam habebat notitiam quòd deus miſiſſet eum, affirmans in veritate miſit me dominus, ita apoſtoli certam habebant notitiã, quòd fides, ſpes, charitas, & alia dona gratis data eis erant à deo. *Quæ & loquimur.* Exequitur aliud propoſitum (ſcilicet loquimur) declarata ſapientia. Et intellige quòd loquũtur donata ſibi quo ad materiam, ſeu obiecta donorum. Loquuntur enim materiam fidei,
ma

materiam ſpei,obiectum charitatis,& reliqua huiuſmodi. *Non in doctis humanæ ſapiẽtiæ verbis,ſed in doctrina.*pro,doctis,*ſpiritus.* Deeſt ſancti. Explicat modum quo loquitur ſapientiam dei in myſterio abſconditam,dicendo quòd nec eam loquitur ſermonibus doctis humanæ ſapientiæ. Appellantur autem ſermones docti,ſermones ſignificando vehentes doctrinam,& conſequenter ſermones docti humanæ ſapientiæ ſunt,qui ſignificando humanam vehunt ſapiẽtiam. Docti verò ſermones ſpiritus ſancti ſunt,qui ſignificando vehunt ſapientiã ſpiritus ſancti.Et in his dicit Paulus ſe loqui, & non in doctis humanæ ſapientiæ. *Spiritualibus ſpiritualia comparantes.* Explicat modũ ſimul & materiã doctorum ſermonum ſpiritus ſancti.Materiam quidẽ,dicendo ſpiritualia: modum verò dicendo ſpiritualibus comparãtes: hoc eſt,conferentẽs. Et intendit quòd docti ſpiritus ſancti ſermones ſunt de ſpiritualibus , & ſunt collatiui ſpiritualium rerum cũ rebus ſpiritualibus:ita quòd vniuerſa doctrina infra ſpiritualia verſatur,ex ſpiritualibus diſcurrit ad ſpiritualia. *Animalis autem homo.*Declarat illam particulam inter perfectos,quã vltimo propoſuerat.Declarat autem diſcernendo inter capaces & non capaces huius ſpiritualis ſapientiæ:& diſtinguit inter hominem animalem & hominem ſpiritualem.Intendẽs quòd animalis homo nõ eſt capax,ſed ſpiritualis:vt quos ſuperius nominauerat perfectos,intelligamus modò ſpirituales. Appellatur autẽ in propoſito homo animalis ab anima,qui ſcilicet ſectatur ea tantum ad quæ ſe extendunt vires animæ:hoc eſt,qui tantũmodo naturale lumen rationis ſequitur.*Non percipit.* pro, accipit,*ea quæ ſunt ſpiritus dei.*Iam enim dictum eſt quòd ea quæ ſunt ſpiritus dei ſunt ea quæ, excedunt vniuerſum ordinem creaturarum , quæ ſunt ſupra lumen cuiuſcunque creati oculi intellectualis. *Stultitia enim eſt illi.* Homo ſola naturali ratione vtens ſtultum reputat totum quod dicitur de huiuſmodi reuelatis per ſpiritum ſanctum:& propterea non eſt capax eorum.*Et non poteſt intelligere,quia.*pro,quòd,*ſpiritualiter examinatur.* pro,diiudicatur. Altera eſt hæc conditio animalis hominis: & eſt circa intelligentiam ſuiipſius,quòd non poteſt intelligere ſeipſum diiudicari ſpiritualiter. putat enim ſeipſum diſcuti tantum rationibus luminis naturalis,nõ rationibus ſpiritus ſancti: putat nãque ſe nõ eſſe reum ob repulſionem ſpiritualium reuelatorum per ſpiritum ſanctum apoſtolis:quum tamẽ in rei veritate continue accumulentur ei iudicia ſpiritualiter , hoc eſt, ſecundum

rationes ſpiritus ſancti. *Spiritualis autem*. Denominatur in propoſito homo ſpiritualis à ſpiritu ſancto: qui ſcilicet lumine & ſapientia ſpiritus ſancti donatus eſt. *Iudicat omnia.* Ex oppoſito ad primam conditionem animalis dicit, iudicat omnia, Ille ſiquidem non eſt capax alicuius ſpiritualium: iſte autem iudicat omnia, & ſpiritualia & non ſpiritualia. Rectum enim eſt iudex ſui & obliqui. Tanta ſiquidem certitudine nouit omnia, vt diſcernere poſsit omnia. intellige quatenus referuntur ad ſalutem æternam. *Et ipſe à nemine diiudicatur.* Ex oppoſito ad alteram animalis conditionem dicit quòd ſpiritualis à nemine diiudicatur. intellige à nemine, à nullo homine. non enim diuinum excluditur iudicium. *Sicut ſcriptum eſt.* Omnes hæ tres dictiones ſuperfluæ ſunt. *Quis enim cognouit ſenſum.* pro, mentem. *domini, aut quis inſtruxit eum.* pro, quis inſtruet eum? Coniunctio diſiunctiua in textu Græco non inuenitur. Dictio autem interpretata quis, anceps eſt ad quæ vel qui. poteſt enim referre tam mētem domini, quàm ipſum dominum, eo quòd eiuſdem generis ſunt apud Græcos mens & dominus. Vnde ſequitur quod pronomē eum, demonſtrat hominem ſpiritualem. Probat itaque Paulus ſpiritualem hominem à nullo iudicari: quia mens domini inſtruens ſpiritualem, ſeu mens domini inſtruentis ſpiritualem à nullo cognoſcitur. quod enim non cognoſcitur, non poteſt diiudicari. Et dicit inſtruet futuri temporis, ad ſignificandum perſeuerantiam inſtructionis diuinæ. *Nos autem ſenſum*. pro, mentem, *Chriſti habemus.* Ad inferendum intentam concluſionem (ſcilicet quòd ſpiritualis à nullo diiudicatur) non ſufficit quòd mens domini inducatur inſtruens ſpiritualem: ſed oportet addere quòd ita inſtruat vt mens domini communicetur ſpirituali, ſic quòd habeatur ab eodem. tunc enim optimè infertur quòd ſicut mens domini non poteſt diiudicari ab aliquo, ita nec ſpiritualis præditus mente domini. Et propterea Paulus ſubſumit quòd nos ſpirituales habemus mentem Chriſti. Et in hoc tangit medium quo nos habemus mentem dei, ſcilicet mediante Chriſto. Et intellige hæc de homine ſpirituali formaliter, hoc eſt quatenus ſpiritualis eſt, quatenus ſpiritu ſancto ſibi infuſo vtitur: alioquin ſpiritualis iudicatur ab altero ſpirituali, ſicut Petrus diiudicatus eſt à Paulo: quia non quatenus ſpiritualis in facto illo operabatur. Vbi autem quatenus ſpiritualis operatus eſt Petrus circa domum Cornelij Centurionis, à nullo potuit diiudicari.

CAPVT III.

ET *ego fratres.* Dixerat, veni ad vos non in ſublimitate ſapientiæ, ſed ꝙ ſapientiam loquitur inter perfectos: explicat modò qualiter ad eos venit, ſcilicet alens eos lacte non cibo ſolido. *Non potui.* nõ ex mea potentia, ſed ex veſtra ineptitudine. *Vobis loqui quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus.* Spiritualis homo prius diſtinctus eſt cõtra hominẽ animalem: & modò diſtinguitur cõtra hominẽ carnalem: vterque ſiquidem opponitur ſpirituali: ille ex parte animæ, iſte ex parte carnis. Ille ſolum naturale lumẽ ſequitur, iſte operibus carnis adhæret, qualia ſunt iræ, rixæ, diſſenſiones, ſectæ, & reliqua quæ Apoſt. ad Galat. commemorat. Corinthios vtpote fidem Chriſti habentes nõ cognominat animales, ſed carnales: quia operibus carnis adhærebãt. *Tanquã paruulis in Chriſto.* Temperat cognomen ne ægreferrent ſe carnales nominatos, dicens eos carnales, non tãquam alienos à Chriſto, ſed tanquam infantes in Chriſto, tanquam incipientes & imperfectos in Chriſto. *Lac vobis potũ dedi.* doctrina humiliore, cuius capaces eratis, vos alui, quemadmodũ infantes lacte potãtur. *Non eſcam.* Non refertur ad potare, ſed ad ſubintellectum verbum, puta dedi. Etenim ſenſus quòd nõ dedit cibum ſolidum (perfectorum enim ſolidus eſt cibus) non dedit doctrinam ſublimẽ, quã loquitur inter perfectos. *Nondum enim poteratis.* Ecce ratio ex parte ipſorum. *Sed nec nunc quidem poteſtis.* Deeſt adhuc. Legendum eſt, *Sed nec adhuc nunc poteſtis.* ſcilicet paſci ſolido cibo. Et hoc ſtatim probat, ſubiungendo, *Adhuc enim carnales eſtis.* Solidus cibus eſt ſpiritualium: vos autẽ adhuc eſtis carnales. Et hoc probat, ſubiungendo, *Quũ enim ſint inter vos zelus & contentio.* Deeſt & diſſenſiones. Tria mala opera in eis commemorat: in animo zelum, æmulationem, inuidiam: in ſermone cõtentionem, in factis factiones. *Nonne carnales eſtis.* Hæc enim omnia ex affectu carnali ſunt. affectus enim ſpiritualis caret inuidia: quia gaudet quòd bonum aliquod ſit commune multis: & ſimiliter excludit contentiones & factiones. Carnalis autem affectus, quia tendit ad bonum quod communicatione minuitur, parit liuorem, contentionem, & diſſenſionẽ. Erant enim inter Corinthios hæc mala ſequendo glorias diuerſorum præceptorum: ſicuti vtinam nõ videremus inter religioſos diuerſarum religionũ. *Et ſecundũ hominẽ ambulatis?* vt homo diſtinguitur à deo, vt ambulare ſecundũ deũ diſtinguitur cõtra ambulare ſecundum hominẽ, ſecũdũ affectiones hũanas nõ ſecũdũ regulas diuinas. Et addidit hoc ad tẽ-

perandum quod dixerat,nonne carnales eſtis. *Quum enim quis dicat.* Probat ex eorum verbis quòd ſint carnales: explicando qualitatem æmulationis,contentionis,& diſſenſionũ. *Ego quidē ſum Pauli,alius autē,ego Apollo,nonne carnales eſtis?* Aemulari enim, cõtendere & diſſentire pro præceptoribus,ex carnali procedit affectu. *Quid igitur eſt Apollos, quid verò Paulus?* Tam ordo quã verba egent correctione. Legendũ eſt, *Quis igitur eſt Paulus, quis verò Apollos?* Hactenus tanquã ſpectaculũ ſeipſum deſcripſit Paulus,tum in officio baptizandi,tum in officio euãgelizandi , non in ſapientia ſeculari tam verborum quàm rerum,nec in ſublimitate ſapiẽtiæ dei reſeruatæ perfectis:vt in ipſo ſpectaretur qualis debet eſſe euangelizatio:modo iterum ſeipſum ſpectaculum exhibet penes gradũ officij : vt explicato gradu auertat Corinthios ab huiuſmodi gloriationibus in præceptoribus. Et intẽdit quòd tã ipſe quàm alij apoſtoli & prædicatores nõ ſunt niſi miniſtri & operarij,quorum opera ſunt examinanda apud diuinũ tribunal,&c. Ne igitur celſioris gradus reputẽtur doctores eccleſiarum dicit,quis eſt Paulus,quis verò Apollos. Et breuiãdo quęſtionem ſubiungit ſolutionẽ. *Miniſtri eius cui.* Deeſt niſi , & corrupta eſt litera. Legẽdum eſt, *Niſi miniſtri per quos credidiſtis?* Nõ ſuffecit Paulo affirmare quòd ſunt miniſtri,ſed excluſit quod nõ ſunt plus quã miniſtri,dicendo niſi miniſtri. Et explicat ad quid & quibus miniſtrant,dicendo per quos credidiſtis. Ac ſi apertius dixiſſet(vt etiam infra declarabit)niſi miniſtri fidei ad veſtram vtilitatem. Et per hoc excludit quod non ſunt domini, non ſunt capita,ſed miniſtri vnius cõmunis domini ac capitis. *Et vnicuique ſicut dominus dedit.* Explicatio eſt diuerſi miniſterij diuerſorũ miniſtrorum,prout communis dominus non commiſit , ſed dedit,vt etiam hunc infimum gradum quòd ſunt miniſtri,& diuerſitatem miniſterij ſignificet nõ habere ex ſeipſis,ſed ex dono cõmunis domini. *Ego plãtaui, Apollos rigauit.* More ſuo Paulus exequitur ꝓpoſita,inchoãs ab vltimo.ſ. à diuerſitate miniſteriorũ. Et primò tractat adhibita metaphora agriculturę.plãtare enim & rigare agricolarũ eſt. Et ſub his ſimilitudinibus explicat officia diuerſa miniſtrorũ. Et cum hoc ſecundum rei geſtæ hiſtoriã verum fuit quòd apud Corinthios Paulus plantauit & Apollos rigauit,vt patet Actu.18.quoniã Paulus plantauit fidem Chriſti apud eos,& Apollos poſtmodũ multũ illis contulit,ſicut rigatio plantis. *Sed deus nunc incrementum dedit.* Superfluit nunc. Vide differentiam actionum.miniſtri exterius operantur plantando & rigando

rigando: deus autẽ interius incrementũ dando. Solus enim deus eſt qui in corde hominis operari poteſt. *Itaque neque qui plãtat eſt aliquid, neque qui rigat.* hoc eſt, neuter eſt aliquid quo ad efficaciã efficiendi. Vana ſiquidẽ eſt tam plantatio quàm rigatio, niſi intus detur incrementum: & propterea ſubiũgit, *Sed qui incrementũ dat deus.* Ipſe enim ſolus eſt aliquid quo ad vim producendi effectum. *Qui autem plantat & qui rigat vnũ ſunt.* Referendo plãtantẽ & rigantẽ ad vim facti, dixit quod neuter aliquid eſt: referendo autem eos inter ſe dicit quòd vnum ſunt in eſſe miniſtri: neuter enim eſt niſi miniſter. Vel vnũ ſunt in termino ad quẽ tendunt: ambo enim tendunt ad opus quod intus operatur deus. *Vnuſquiſque autem propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborẽ.* Ne errates intelligendo eos etiam eſſe vnum ſecundum mercedẽ, ſubiungit diuerſitatem tã laboris quàm mercedis: vt intelligamus quod quanuis ſint indiſtincti in hoc quòd vterque eſt tãtum miniſter, & in effectu ad quem tendunt, ſunt tamen diſtincti ſecundum laborem & mercedem: vnuſquiſque enim proprium ſortitur laborem operis, & propriam ſecundum laborẽ habebit mercedẽ, quod vltimum intellige proportionaliter. *Dei enim ſumus adiutores.* pro, cooperarij. Rationẽ reddit vtriuſq; dicti .ſ. & quòd vnum ſunt, & quòd vnuſquiſque propriã mercedẽ accipiet ſecũdum proprium laborem. nam ex hoc quòd dei ſumus cooperarij, infertur & quòd vnũ ſunt (vt pote cooperarij ad vnum tẽdentes) & ꝙ eis à deo merces ſecundum operis laborẽ dabitur. *Dei agricultura.* pro, agricolatio *eſtis.* Superfluit eſtis: quoniã in Græco iungitur parabola parabolæ ſub eodem verbo. Ita quòd legitur dei ædificatio eſtis. Verùm ſimilitudo de agricultura ad concluſionẽ præcedentiũ affertur. Similitudo verò de ædificio, initiũ eſt ſubſequentium, & ad contexendum ſequentia præcedẽtibus Paulus ſub eodem verbo iunxit: vt etiam ſecundum vtranq; parabolã, labores & mercedes diſtingui intelligeremus. ❡ Quum dixiſſet ergo ꝙ dei ſumus cooperarij, plantando & rigãdo, explicat quòd dei agricolatio eſtis, vt intelligãt in quo plantant & rigant .ſ. in ipſis Corinthiis, qui ſunt tanquam agricolatio dei, paſſiue ſumpta agricolatione: ſunt eñ velut ager qui colitur à deo & ad deũ: & ad hoc adhibet ſibi deus cooperarios homines plantantes, rigantes, & reliqua extrinſeca huiuſmodi efficientes. *Dei ædificatio eſtis.* Cõpleta prima parabola, inchoat alteram ad idẽ: aſſimilans Corinthios ædificationi paſſiuæ, non cuiuſcunq;, ſed dei, tum vt ædificatoris intrinſeci, tũ vt domini ædificij, vt ſimiliter

liter intelligant apoſtolos dei eſſe miniſtros cooperantes extrin ſece ad huiuſmodi ædificationem. *Secundum gratiã dei, quæ data eſt mihi.* hoc eſt ſecundum gratiam Apoſtolatus. *Vt ſapiens architectus fundamentum poſui.* Intellige extrinſeca operatione, ſcilicet docendo fidem Chriſti. *Alius autem ſuperædificat.* Ecce diuerſitas miniſteriorum. Quemadmodũ in agricultura dixerat, ego plantaui, Apollos rigauit, ita modò in ædificio diſtinguit, ego fundamentum poſui, alius autem miniſter ſuperædificat, docendo ea quæ ſunt vitæ, morũ, & huiuſmodi. *Vnuſquiſque autem videat quomodo ſuperædificet.* Quia diuerſimode poteſt ſuperædificari, & de huiuſmodi ſuperædificatione erat tota quæſtio, ideo monet in genere doctores Corinthiorũ, vt vnuſquiſq; diligenter attẽdat quomodo ędificet ſuper fidei fundamentũ: hoc eſt, quomodo doceat ea quæ ſpectant ad vitã, ad mores, ad notitiãque fidelium. *Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitũ eſt.* Occurrit tacitæ quæſtioni, quare mones de varia ſuperædificatione, & non mones de diuerſo fundamento? occurrit inquã excludẽdo poſsibilẽ diuerſitatẽ fundamenti. *Quod eſt Chriſtus Ieſus.* Et eſt ſermo de fundamẽto ſimpliciter & abſolute. hoc enim ſolus Chriſtus eſt. Quod dico propter fundamentum relatiue ad aliquos: huiuſmodi enim fundamentum multiplicatũ eſt: nã & Apoſt. Apoc. 21. & Apoſtoli ſimul & prophetæ ad Ephe. 2. fundamenta appellantur reſpectu poſteriorum. Chriſtus autẽ eſt fundamentum ſimpliciter & abſolute: quoniam nullus vnquã ſaluatus eſt niſi in fide Chriſti. *Si quis autem ſuperædificat ſuper fundamẽtum hoc.* De miniſtris loquitur, de quibus dixerat, alius autem ſuperædificat: & conſequenter loquitur de ſuperædificatione doctrinæ, quæ fit non tantum verbo, ſed præcipue exemplari vita. Nec loquitur de quacunque doctrina, ſed quæ apponitur fundamento huic: hoc eſt, quæ præſupponit fidẽ Ieſu Chriſti: alioquin nõ dixiſſet ſuper fundamentum hoc. *Aurum, argentũ, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam.* Quantum ad metaphorã, ædificãtur ſuper fundamẽtum materiale aurũ, argentũ, & lapides pretioſi: vt olim factũ eſt in templo Salomonis: & ſimiliter ligna: fœnum autẽ & ſtipula ſuperædificãtur, dũ cooperiũtur ædificia ex ipſis: vt pauperes faciũt. Quãtũ verò ad ſenſum metaphoræ, ipſe Paulus explicabit ſtatim quid intendit per hæc. *Vniuſcuiuſque opus manifeſtum erit.* pro, fiet. Quãdo autem erit manifeſtum & quomodo ſubiungit. *Dies enim domini declarabit.* Superfluit domini: & in textu Græco dictioni dies præponitur articulus: vt intelligamus

quòd ille dies declarabit,qui erit claritas omnium operũ.Quem diem cõſtat regulariter non eſſe diem aliquẽ præſentis vitæ, ſed diem diuini iudicij, in quo ſingulorum opera manifeſta fient. ¶ Et quanuis nihil referat ad huiuſmodi manifeſtationem dies vniuerſalis iudicij,aut dies ſingularis iudicij vniuſcuiuſq; ſtatim poſt eius mortẽ:ad literã tamen videtur Paulus loqui de die ſingularis iudicij cuiuſque, Quod ex eo inſinuatur ꝙ vtitur verbo præſentis tẽporis ſubiungendo.*Quia in igne reuelabitur*.pro,reuelatur. Hinc enim inſinuatur ꝙ de die qui continue reuelatur in morte cuiuſque,dicit ꝙ manifeſtabit quale ſit cuiuſq; opus.Appellatione autẽ ignis,non corporeus ignis,nec tormentum aliquod,ſed rigoroſum ac vndique exactum examen diuini iudicij ſignificatur.Quod ex eo patet ꝙ etiam aurum,argentũ,& lapides precioſos dicit igne probandos.Conſtat enim ꝙ huiuſmodi perfectæ doctrinę opera nec corporeo igne nec tormẽto aliquo, ſed rigore diuini iudicij examinanda ſunt.Et propterea dicitur, *Et vniuſcuiuſque opus quale ſit,ignis probabit*.Nullam faciẽdo differentiam inter opera auri,argenti,lapides,lignũ,fœnum,& ſtipulam,quo ad hoc ꝙ probanda ſunt igne.Apte aũt rationem reddit quare ille dies manifeſtabit qualitatẽ operis cuiuſque, ex eo ꝙ in igne,hoc eſt exacto diuino iudicio,claritas illius diei detegitur.Nec minus apte rigoroſum examen dei nominatur ignis metaphorice:quoniam quemadmodũ ignis ſupremum obtinet in examinando locũ, ita diuinum iudiciũ cunctas operis conditiones quantũcunq; minimas ſcrutatur, librat ac diſcutit, & dicendo ius & exequẽdo.*Si cuius opus manſerit*.pro,manet,*quod ſuperædificauit*. Poſtquam deſcripſit in quo cõueniunt omnia dicta opera,modo deſcribit in quo differũt:dicẽdo ꝙ ſi cuius miniſtri opus quod ſuperædificauit manet in igne,perſeuerat illæſum in igne.Metaphorica eſt locutio:intendit enim ꝙ ſi opus ſuſtinet examen diuini iudicij, vtpote nihil habẽs reprehenſibile.*Mercedem accipiet*. non opus, ſed miniſter qui ſuperædificauit. *Si cuius opus arſerit*. Ecce differẽtia quã intẽdit inter opera,ꝙ aliqua manent in igne illæſa,aliqua cõburuntur in igne:hoc eſt reprehẽſibilia inueniũtur in examine diuini iudicij, ac per hoc nõ manẽt remunerabilia à diuino iudicio.Et propterea ſubdit,*Detrimentũ patietur*.proculdubio ipſum opus,dũ repelletur tanquã quod cõburitur.*Ipſe autẽ ſaluus erit*.Hinc clare patet ꝙ de opere dixit detrimentũ patietur: aduerſatiue enim ſubiũgit de perſona cuius eſt opus,ipſe autem ſaluus erit.Et hinc habetur ꝙ non loquitur

de mi

de miniſtris docentibus hæreſes, aut corrumpentibus vitam & mores Chriſtianorũ, ſed de docẽtibus curioſa & minus vtilia & ſimilia vana occupantia Chriſtianas mentes ac per hoc impediẽtia à profectu ſpiritualis vitę, & à notitia vtilium & expedientiũ ad progreſſum ſpiritualis vitæ. *Sic tamẽ quaſi per ignem.* Ne errares intelligendo opus doctoris curioſi ſeu vani examinari & detrimentũ pati repulſionis, ipſum autẽ doctorem impunem euadere ex eo quod dixerat, ipſe verò ſaluus erit, ſubiungit modum quo ſaluus erit, dicendo, ſic tamen quaſi per ignẽ. Quod ſecundum planum ſuauemq; literæ ſenſum ſignificat pœnam aliquã purgatoriam poſt hanc vitam. Quod ex eo cõuincitur quod loquitur de tempore illius diei, quo manifeſtabitur cuiuſq; opus. dies enim ille poſt hãc vitã erit. & pro tunc dicitur quòd non ſolum opus examinabitur, ſed quòd perſona operis non ſuſtinẽtis ignem ſalua erit, ſic tamen tanquam per ignẽ tranſiens ad ſalutem. quod ſub proprietate verborum diceretur: ſic tamen vt purgatũ, nõ curando quod genus pœnæ ſignificetur per ignẽ. Ignis enim vt dictum eſt, rigoroſum examẽ diuini iudicij in altera vita ſignificat: ac per hoc extenditur ad ſignificandum pœnã huiuſmodi iudicio inflictam. Sicut peccatũ ſignificat & ipſum peccatum & fomitem effectũ peccati: & manus ſignificat manum & literam manu factam. Dicant quæſo refutantes pœnã ſignificari, quid præter ignem probantem opera (communem perfectis & imperfectis) intendit Paulus per ignem quo perſona combuſti operis ſalua erit. Iſte enim ſalutis modus non eſt cõmunis vtriſque, ſed proprius iſtis deficiẽtibus in opere, proprius autem perſonis, vt textus dicit. Alioquin ſi ratione ignis probantis opera intelligitur ipſe ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem, etiã de primis dici poteſt quòd ſalui erũt quaſi per ignẽ, quoniã omniũ opera igne probata deſcribuntur. Quorſum ergo Paulus inter opera & perſonas tam ſubtiliter diſtinxit? quorſum ignẽ non ad perſonas ſed opera tantum priorum applicauit, in aliis autem ignem & operibus & perſonis cum diuerſis effectibus applicauit? Nam deſcribit ignem afficere detrimento opera horum, ipſos autem ſaluare. & hæc omnia in illa die qua manifeſtũ fiet cuiuſque opus quale ſit. Fateamur ergo ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita pœnã purgatoriam qualiſcunq; illa ſit. *Neſcitis quia.* pro quod. *templum dei eſtis.* Aduerte erudite lector Paulum tractando diuerſitatem miniſtrorum trifariam diſtinxiſſe. nam prius ſub metaphora agricolarũ bonos tantum

diſtinxit

diſtinxit,& vnicuique iuxta ſuum laborem,mercedem. Deinde ſub metaphora ædificatorum diſtinxit inter bonos & deficiētes à bono ,curioſos ſcilicet & vanos,attribuendo bonis opera manentia in igne: deficientibus autem opera quæ in igne comburuntur. Et in vtroque genere gradus diſtinxit, bonorū quidem per aurum,argentum,& lapides pretioſos: deficientium autem per lignum,fœnum,& ſtipulam. Vtrunque autē genus ternario diſtinxit numero,vt vtriuſque diuerſos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem eſt ſcientia contrariorum,tertia vtitur diſtinctione,ſcilicet inter miniſtros bonos & malos. non dico deficientes,ſed malos:corruptiuos ſcilicet ædificij ſpiritualis.Et ad hoc declarandum deſcendit ab ædificio ad ſpeciem ædificij. Superius enim dixerat dei ædificatio eſtis:modo in ſpecie explicat, neſcitis quod templum dei eſtis? non eſtis ædificium prophanum,ſed ſacrum,ſed templum dei. *Et ſpiritus dei habitat in vobis?* Declarat quòd ſunt templum dei ex hoc quod ſpiritus dei habitat in illis.Et non dicit hoſpitatur,ſed habitat,ad ſignificandum quòd per modum habitantis ſpiritus ſanctus eſt in eccleſia fidelium: vtens ſcilicet animis eorum ad vſus ſpirituales,ſicut habitans in domo vtitur ea ad proprios vſus.Et dixit hoc,quia communis confeſsio eſt quòd in templo dei habitat deus. *Si quis autem templum dei violauerit.* pro,corrumpit, *diſperdet.* pro,corrumpet, *illum deus.* Ecce miniſtri mali: propter quos tractat de fidelibus vt tēplo, corrumpere enim actio peſsima eſt, & velut pœnam talionis deſcribit Paulus: vt ſicut fecit,fiat ei,vt ſicut miniſter corrumpit tēplum , ita deus corrumpat illum.Corrumpunt autem praui miniſtri templum dei doctrina & exemplo cōtrariis fidei, vitæ aut moribus Chriſtianis. *Templum enim dei ſanctum eſt quod eſtis vos.* Iuſta pœna probatur ex hoc quod corrumpunt rem ſanctam: multo ergo magis merentur ipſi,nō ſancti, corrumpi ſeu deſtrui. Appellantur autem fideles ſancti, quia mundi ac deo dicati per baptiſmum ſunt.Et eſt ſermo de fidelibus fide formata:hi enim ſoli ſunt templum in quo habitat ſpiritus ſanctus.*Nemo vos.*pro,ſeipſum.*ſeducat.*Diſtinctis trifariam miniſtris, conuertit ſermonem ad inſtructionem miniſtrorum in quibus gloriabātur Corinthij.& de illis dicit, nemo ſeipſum fallat,ſub ſpecie boni errando. *Si quis videtur inter vos ſapiens eſſe in hoc ſeculo.* Ecce materia in qua monet huiuſmodi primates non decipere ſeipſos,ſcilicet in materia ſapientiæ. *Stultus fiat vt ſit ſapiens.* Et eſt ſenſus quòd ſapientes mundana ſapientia caueant

ueant

ueant à metiendo ea quæ ſunt diuinitus reuelata ſecundum regulas humanæ rationis, ſed quantum ad huiuſmodi reuelata exhibeant ſeipſos ſtultos, hoc eſt ſine ratione humanæ ſapientiæ, ad hoc vt fiant ſapientes ſecundum rationes diuinas. Et rationem ſubdit. *Sapiētia enim huius mundi ſtultitia eſt apud deum.* hoc eſt rationibus caret apud deum, quatenus eſt author ſupernaturalium. ſtultum eſt enim quod ſine ratione eſt. *Scriptum eſt enim.* Probat quod dixit authoritate ſcripturæ, & primò authoritate ſumpta ex Iob 5. cap. *Comprehendam.* pro, qui comprehendit. *Sapientes in aſtutia eorum.* Extendentes enim ſapientiam humanam ad metiendū myſteria fidei, comprehēduntur à deo in ſua aſtutia, qua callide decipiunt mundum extenſione humanarum rationum ad diuina. *Et iterum.* Affertur alia authoritas ex Pſalm. *Dominus nouit cogitationes ſapientium, quoniam.* pro, quòd, *vanæ ſunt.* Et eſt ſermo de cogitationibus ſapiētum extenſis ad metiendum diuina. Sunt enim manifeſtè vanæ: vtpote omnino inutiles. *Nemo itaque glorietur in hominibus.* Inſtructis miniſtris, redit ad inſtruendum populum de gloriatione in miniſtris, inhibendo vniuerſaliter vt nemo glorietur in hominibus quibuſcunque. Et rationē ſubdit declarando alteram particulam propoſitam, ſcilicet per quos crediditis: vtrunque enim ſimul exequitur. *Omnia enim veſtra ſunt.* Ratio quare nullus debet gloriari in hominibus, redditur: quia omnia ſunt eorum: hoc eſt ordinata ad veſtram vtilitatē: nullus enim rationabiliter gloriatur de iis quæ ſunt propter ipſum. Qualiter autē omnia ſint eorū, iam tetigerat, dicendo, per quos crediditis. *Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas.* Et in his comprehendit omnes Chriſti miniſtros. *Siue mūdus.* vniuerſitas creaturarum, quæ proculdubio eſt propter electos. *Siue vita, ſiue mors.* Vtraque enim ſeruit electis. *Siue præſentia, ſiue futura.* in alia vita. *Omnia enim veſtra ſunt.* Supeſfluit enim. Colligit ſiquidem ſingula enumerata complendo ſententiam inchoatam inde ſiue Paulus. *Vos autem Chriſti.* Omnia ſunt propter vos, vos autem eſtis Chriſti vt domini ac capitis. *Chriſtus autem dei.* Et eſt ſermo de Chriſto ſecūdum quod homo: ſic enim eſt dei vt domini & capitis.

CAPVT IIII.

SIc nos exiſtimet homo. Magis quadrat vt legatur eſtimet. dictio enim Græca vtrunque ſignificat. Poſtquam Paulus proſecutus eſt reliquas duas particulas propoſitas (ſcilicet vnicuique ſicut dominus dedit, & per quos crediditis) modo exequitur reliquam

quam,ſcilicet niſi miniſtri,inchoando à reputatione qua debent haberi.Sic,inquit, nos, Apoſtolos,paſtores,& doctores,æſtimet homo. *Vt miniſtros Chriſti.* non vt principes,non vt dominos,ſed vt miniſtros,non cuiuſcunque domini,ſed Chriſti. *Et diſpenſatores miniſteriorum.* pro , myſteriorum , *dei*. diſpenſatores arcanorum dei : qualia ſunt reuelata in ſacra ſcriptura, hoc enim præcipuum eſt officium Apoſtolorum & ſucceſſorum.diſpenſare ſiquidem cibum animarum prout cuique expedit , hoc eſt quod ſuperius dixerat,miſit me Chriſtus euãgelizare.Et hoc officium diſpenſationem nominat:quia iuxta domini ſententiam ſeruus conſtitutus ſuper familiam ad hoc debet eſſe prudens,vt det illis tritici menſuram in tempore. Et in hoc Paulus confutat miniſtros Chriſti diſpenſatores ſapientiæ humanæ , aut aliorum vanorum:quemadmodum per hoc quod dicit miniſtros Chriſti confutat illos qui prædicãdo aut docendo ſunt miniſtri ſuiipſorum,nõ Chriſti. *Hic iam quæritur inter diſpenſatores.* pro,quod autem reliquum requiritur in diſpẽſatoribus eſt. Senſus clarus eſt ex ſubiunctis. *Vt fidelis quis inueniatur.* Hoc eſt illud reliquũ quod requiritur in officio,in executione diſpenſatorũ,ſcilicet vt inueniatur fidelis:hoc eſt,abſque fallacia diſpenſans.fidelis enim eſt qui nõ fallit,ſed exequitur iuſſa prout iuſſa ſunt. *Mihi autem pro minimo eſt.* Circa hanc conditionem requiſitam ad diſpenſatores inſtruit conſequenter Paulus tam ipſos diſpenſatores quàm eos quibus diſpenſatur. Et diſpenſatores quidẽ inſtruit queamdmodum ſuperius in reliquis fecit exhibendo ſeipſum ſpectaculum, & propterea ſeipſum deſcribit qualiter ſe habet circa hoc ꝙ æſtimetur diſpenſator fidelis. Et prima eius conditio eſt, pro minimo habere hominum iudicia de ſeipſo.Non dicit pro nihilo eſt, ſed pro minimo eſt : vt intelligamus ꝙ etſi humana iudicia de nobis magnifacere non debemus,nõ tamen pro nihilo habere: ſed medium amplectendo aliquantuli æſtimare ea. *Vt à vobis iudicer.* pro,diiudicer,*aut ab humano die.* Minimi pendit non ſolum Corinthiorum iudicia,ſedquorumcunque hominum.humanus enim dies , humana cognitio ſeu claritas appellatur. *Sed neque meipſum iudico.* pro,diiudico. Hæc eſt ſecunda conditio ſatis clara.*Nihil enim mihi conſcius ſum, ſed nõ in hoc iuſtificatus ſum.* Occurrit tacitæ quæſtioni cur teipſum nõ iudicas fidum diſpenſatorẽ, quum cognoſcas de teipſo fideliterne an infideliter diſpenſes? Occurrit inquam:quia cõſcientia nõ accuſans me coram me, nõ ſufficit ad iuſtificationẽ mei. Ego enim nihil mihi conſcius ſum

infid

infidelis diſpenſationis, ſed non in hoc, non in hac conſcientia, iuſtificatus ſum in veritate, & ideo nõ iudico meipſum. *Qui autem iudicat me, dominus eſt.* iudicia veſtra minimi pendo: iudicio meo non vtor: reliquum ergo eſt vt diuino reſeruer iudicio. Hęc eſt forma diſpenſatorum circa iudicium ipſorummet. *Itaque nolite ante tempus iudicare.* pro, itaque ne ante tempus quicquam iudicetis. Inſtructis ab exemplo ſuo diſpenſatoribus, inſtruit populum inhibẽdo eis iudicium huiuſmodi occultorum: quis ſcilicet eſt fidus Chriſti miniſter & diſpẽſator, & quis non. ſeu quis eſt magis Chriſti miniſter, & quis minus. Et hic ſenſus magis videtur literalis. Vtroque tamen ſenſu ſermo eſt de conditionibus animi: quoniam exteriora poſſunt libere iudicari. & hoc ſignificatur in textu, dicendo ante tempus. tempus enim iudicandi non eſt ante certam notitiam. Quantum autẽ duret hoc tempus ſubiungit, *Quoaduſque veniat dominus.* proculdubio ad iudicium vniuerſale. *Qui & illuminabit abſcondita tenebrarum.* hoc eſt clara reddet quæcunque fuerunt occulta hominibus, tanquam in tenebris abſcondita, exteriora facta. *Et manifeſtabit conſilia cordium.* Tam opera exteriora latentia, quàm interiora cordiũ palam producet coram vniuerſo: & tunc erit tempus notitiæ geſtorum quæ modo latent. *Et tunc laus erit vnicuique à deo.* non à iudicio humano, ſed à diuino iudicio vnuſquiſque miniſter ſecundũ opera ſua laudabitur plus vel minus. propter varia enim iudicia quæ Corinthij faciebant de miniſtris præponendo hunc illi, attulit hęc Apoſtolus. Et propterea tanquam omnes ſint boni dicit, & tunc erit vnicuique laus à deo. *Hæc autem fratres transfiguraui in me ipſum & Apollo.* Manifeſtat hic Paulus Corinthios nõ fuiſſe diuiſos propter ipſum Paulum, Apollo & Petrum: ſed propter alios præceptores, quorũ nomina tacet, & loco ipſorum nominauit ſeipſum, & Apollo ratione ſuperius dicta, quam ſubiungit dicendo, *Propter vos vt in vobis.* pro, nobis, *diſcatis.* Ecce ratio quare nos bonos præceptores nominaui, vt in nobis ſpectatis diſceretis tria ſubiuncta. *Ne ſupra quàm ſcriptum eſt.* pro, non ſupra id quod ſcriptum eſt, *ſentire.* Hoc eſt primum à vobis diſcendum ſpectatis nobis à conditionibus noſtris, & pertinet ad intellectũ, ſcilicet non ſentire ſupra id quod ſcriptum eſt, ſupra id quod traditũ eſt in ſacris libris: propterea enim toties reprehendit ſapientię mundanæ vſum. Inſinuatur nanque hinc quòd præceptores illi innitebantur ſapientiæ humanæ: Paulus autem vult ipſos eſſe contentos doctrina ſacræ ſcripturæ. quemadmodum

dum ipſe & alij apoſtoli docebant. *Vnus aduerſus alterum inſletur pro alio.* In Græco habentur duæ ſententiæ: legitur enim ſic, *Vt non vnus.*pro,vno,*ne inflamini aduerſus alterum.* Vbi duo diſcenda ſubiungit. Alterum eſt vt vnus pro vno nõ certet: & in hoc prohibet ſciſsiones, ſecundum quas vnus certabat pro vno præceptore,& alius pro alio. Alterum eſt ne inflamini aduerſus alterum,& in hoc prohibetur vana gloriatio,nõ pura, ſed aduerſus alterum.non ſolum enim ſcindebantur diuerſis præceptoribus, ſed vna ſecta gloriabatur aduerſus alteram, ſe exaltando & alteram deprimendo. Hæc tria ſunt ob quæ diſcenda in ipſis apoſtolis,Paulus ſe & apoſtolos quaſi ſpectaculum fecit:non enim docebant niſi ſacras ſcripturas, nec vlla erat inter eos ſciſſura, nulla erat inflatio vnius aduerſus alterum.*Quis enim te diſcernit.* pro, diiudicat?More ſuo poſtquam propoſuit,exequitur propoſita. Et inchoat ab vltimis, ſ.ſchiſmate & inflatione. Et primò monſtrat inconueniens quod naſcitur ex huiuſmodi ſciſſura:dicendo,quis enim te diiudicat.Demonſtrat autem pronomen te, quẽlibet præceptorũ qui erant capita ſciſsionum & inflationũ: vt contextus ſubiunctorũ inſinuat.¶ Et dicit quis enim te diiudicat? quaſi dicat nullus: nullum relinquis iudicem ſcindendo: quoniã oẽs efficimini partes.Primũ ergo incõueniens eſt quòd priuatis eccleſiam iudice.*Quid autem habes quod non accepiſti?*Directe aduerſus doctores inflatos dicit arguendo de abuſu donorum quæ in veritate habebant.*Si autem accepiſti quid gloriaris quaſi non acceperis?*Dicit tanquam non acceperis reddendo rationem eius quod dixerat quid gloriaris.Et intendit quòd ideo eſt peccatum gloriari de bonis quæ quis habet, quia ipſa gloriatio præ ſe fert tanquam non acceperit.Quum enim quis gloriatur ſe ſapientem, in hoc ipſo quòd gloriatur, tanquam propria vtitur ſapiẽtia,& quanuis nec affectu nec verbo ſentiat ſe nõ accepiſſe ſapientiam à deo, facto tamen gloriationis tanquam non acceperit vſurpat ſibi gloriam,dum gloriam illam non refert in authorem,dum non quærit gloriam relatiue ad deum, ſicut habet in veritate ſapientiam relatiue ad deum.*Iam ſaturati eſtis.* Arguit eoſdem doctores de bonis quæ non habebant,& tamen tanquam illa haberent, ſe gerebant.Et quantũ textus inſinuat, arguit eos de vſurpata excellentia donorum. Verbi gratia,erãt ſapientes,& tamen gerebant ſe tanquã excellenter ſapientes,& ſic de ſimilibus donis.Vnde prius reprehendit eos de gloriatiõe ſecundum id quod habebant:modo autem de vſurpata excellen

P tia

tia habitorum. Et alloquitur eos ironice, tres excellentias irridēdo. prima eſt iam ſaturati eſtis, vſque ad ſatietatē repleti ſapientia & reliquis donis. *Iam diuites facti eſtis.* Ecce ſecunda: in qua tanta exuberantia bonorum deſcribitur, vt ſint ad effundendum aliis diuites. *Sine nobis regnatis.* pro, regnaſtis. Tertia irridetur excellentia præſidentiæ & regiminis ſine Apoſtolis. Et in hoc ſignificatur quòd velut regnabant in populo Chriſtiano abſque dependentia ab Apoſtolis. *Et vtinam regnetis.* pro, regnauiſſetis. Adiungit ironiæ veritatem proprij deſiderij circa excellentiam illorum doctorum, manifeſtando quòd deſiderat vt in veritate regnaſſent. hoc eſt, præfuiſſent regimini populi. *Vt & nos vobiſcum regnemus*, hoc eſt, quia hic eſſet fructus regni veſtri ſi fuiſſet in veritate quòd conregnaremus. eſſemus enim concordes in præſidendo & regendo. Ac ſi apertius dixiſſet, nō ineſt nobis deſiderium excludendi vos à vero regimine, ſicut vos ſine nobis exiſtimatis regnare: ſed libenter vellemus vos rectè præſidere & regere, vt conueniremus vobiſcu m. *Puto enim.* Proſequitur primò propoſitam particulam, vt in nobis diſcatis. Et proſequitur ironiam. Ironico ſiquidem ſermone dicit ſe putare quod ſequitur. *Quod deus nos apoſtolos nouiſſimos oſtendit.* hoc eſt, oſtendit poſtremos hominum, poſtremos autem non ordine temporis, ſed pretij & æſtimationis: quum tamē ſecundum veritatem deus oſtēderit apoſtolos primos hominum.

Tanquam morti deſtinatos. pro, deputatos. Explicat quod dixerat nouiſſimos tanquā homines addictos neci: hoc eſt tanquā homines ad nihil vtiles niſi ad hoc vt necentur, vel tāquam homines damnatos ad mortem. Et appoſuit hanc ironiā, tum quia dixerat ſine nobis regnatis. ſubiungit enim ironice quòd merito ſine nobis, quia deus oſtendit nos poſtremos hominum tanquam morti deputatos, tum ad inchoandam aliam ſubiungendam ironiam nos ſtulti, &c. *Quia ſpectaculum facti ſumus mundo.* Non eſt ſermo ironicus iſte, ſed verus ac proprius fundans tam præcedentia quàm ſequentia. Ex hoc enim quòd ſpectaculū facti ſumus, opinio conſurgit Iudæorum & gentilium quam Paulus ironice aſſumpſit, quòd deus apoſtolos oſtēderit nouiſsimos tanquam morti deputatos. Ex hoc rurſus quòd ſpectaculū facti ſumus, conſurgit opinio ſubſequentium, ſcilicet quòd nos ſtulti &c. Facti ſunt apoſtoli ſpectaculum, dum ad ſpectandū paſsiones & cruciatus eorum concurrebatur. *Mundo.* non vni ciuitati aut regioni, non denique orbi terrarum, ſed mundo, vniuerſas

comprehendenti creaturas ſpectare valentes. *Et angelis.* Exponit vtranque partem mundi ſpectatricem:inchoans ab angelis, ſub quibus cõprehenduntur tam boni angeli ſpectãtes pro eis, quàm mali ſpectantes cõtra eos. *Et hominibus.* Similiter tam bonis quàm malis. hæc eſt enim altera potentiũ ſpectare pars. *Nos ſtulti propter Chriſtum.* Aduerte quòd quia Paulus nullũ apponit verbum aſſuetus Hebræo ſermoni, ſubſtantiuũ verbum ſubintelligit. & eſt ſenſus, nos ſumus ſtulti propter Chriſtũ. Ironicum ſiquidẽ eſſe hunc ſermonem, teſtantur contraria affirmata in illis doctoribus, ſcilicet vos autẽ prudentes, vos autem fortes, &c. Cõſtat enim ironice hæc affirmata: & idem verbum ſubintelligendum eſſe vtrobique. Eſt itaque ſenſus quòd quia ſpectaculũ facti ſumus mũdo patiẽdo, ideo differimus à vobis doctoribus inflatis. nos enim (ironice loquendo) ſumus ſtulti propter Chriſtum, ſtulte patimur propter Chriſtum. *Vos autem prudentes in Chriſto,* ſupple eſtis: quum in veritate ſit totum oppoſitum. Et pronomen vos, demonſtrat doctores qui nõ fiunt ſpectaculum mundo. Et appellat prudentes in Chriſto, tanquam ſic prædicãtes Chriſtum vt non patiantur. Et hæc quo ad intellectum: quo ad vires vero ſubiungit etiam ironice. *Nos infirmi.* ſubaudi ſumus propter Chriſtum: vtpote non reſiſtentes. *Vos autem fortes.* ſubaudi in Chriſto eſtis. quum etiam ſit totum oppoſitum. Et conſiſtit hæc fortitudo non in ſuſtinendo, ſed in reſiſtendo, aut aggrediendo ſi qui impugnant. *Vos nobiles.* pro, glorioſi. ſubaudi eſtis in Chriſto. eſt enim ſimilis ironia. *Nos autem ignobiles.* pro inhonorati, quum etiam totum ſit contrarium: iuxta illud, Nimis honorati ſunt amici tui deus. Et hîc finitur tertius & vltimus ſermo ironicus. Deinceps abſque figura proprio ſermone proſequitur, exponendo actiones & paſſiones proprias in veritate, quibus differunt ipſi apoſtoli à doctoribus Corinthiorum in quibus gloriantur. *Vſque in hanc horam.* Non acciderunt hæc ſubiungenda vno certo menſe, aut vno olim anno, ſed crebro vſque in hanc horam. *Et eſurimus & ſitimus.* quo ad alimenta. *Et nudi ſumus,* quo ad veſtes. *Et colaphis cædimur,* quo ad ludibrium. *Et inſtabiles ſumus,* quo ad locum habitandi. *Et laboramus, operantes manibus noſtris,* quo ad modum acquirendi victum. *Maledicimur.* ore. *Et benedicimus,* bonitate ac benignitate tum affectus tum ſermonis. *Perſecutionem patimur,* factis. *Et ſuſtinemus,* patienter. *Blaſphemamur:* inimici dei dicimur. habebantur enim magi & ſacrilegi.

Et obſecramus. Sacris orationibus vtimur,non magicis artibus. *Tanquam purgamenta huius mundi.* Superfluit huius. *Facti ſumus omnium peripſima vſque adhuc.* Peripſima Græca dictio eſt:& ſi in Latino relinquenda erat,ſcribenda & proferenda in vltima ſyllaba per e productum peripſema. Dicitur autẽ ſignificare multarum rerum immunditiam: puta rubiginem ferri,ſcoriam argenti,lutum calceorum,& id genus multa quodammodo excrementa. Nec deſunt dicentes apud Græcos ſolitum transferri hoc vocabulum ad ſignificandum obnoxium iugibus malis.Inquit itaque Paulus quodammodo ſumendo vniuerſam ignominiam quam patiuntur apoſtoli, quòd vſque ad hanc diem facti ſumus peripſema non aliquorum,ſed omnium,tanquam purgamenta mundi,tanquam ſimus impuritates & immunditię omnium quibus purgandus eſt mundus.Dicebant enim inimici fidei Chriſtianæ quòd Chriſti diſcipuli inficiebant mundum , & propterea exterminandos eſſe,& tanquam purgamenta eiiciendos de mundo, & non de hac vel illa ciuitate . *Non vt confundam vos hæc ſcribo.* Quia hæc omnia ſpectata in ipſis apoſtolis redundabant in verecundiam habitantium,imò ingratorum tot malis quæ patiebantur apoſtoli pro electis , ideo manifeſtat quòd non ea intentione hæc ſcribit vt pudore ſuffundat eos. *Sed vt filios meos chariſſimos* . pro , dilectos , *moneo.* Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. *Nam ſi decem milia pædagogorum habeatis in Chriſto.* Numerus finitus pro infinito ponitur: metaphora paruulorum vtitur , dicendo eos habere pędagogos velut duces & inſtructores paruulorum in via Chriſti. *Sed non multos patres.* Pædagogus mercenarius eſt, pater naturali amore ad filios ſe habet. *Nam in Chriſto Ieſu per euangelium ego vos genui.* Probat ſe patrem in Chriſto, & illos filios.Et proprie dicit genui,pro quanto velut ſubſtantiale eſſe contulit,dum primus fuit apud eos prædicator fidei Chriſti . fides enim eſt velut eſſe ſubſtantiale in Chriſtiano: ſicut & ſuperius dictum eſt fundamentum reſpectu reliquarum virtutum. *Rogo.* pro,adhortor, *ergo vos.* Concluſionem infert ex ſupradictis. *Imitatores mei eſtote,* pro,efficiamini, *ſicut & ego Chriſti.* Superfluunt hæ quatuor dictiones.Concluſio exhortatoria eſt vt ipſum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur. *Ideo miſi ad vos Timotheum qui eſt filius meus chariſſimus.* pro,dilectus, *& fidelis in domino : qui vos commonefaciat vias meas,quæ ſunt in Chriſto Ieſu: ſicut vbique in omni eccleſia doceo.* Sentencia eſt clara. *Tanquam non venturus*

ſim

*ſim ad vos,ſic inflati ſunt quidam.*Superfluit ſic.*Veniam autem ad vos cito ſi dominus voluerit: & cognoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt,ſed virtutem: non enim in ſermone eſt regnum dei,ſed in virtute.* Sententia eſt clara.Veruntamen vbi dicitur, ſed virtutem:& ſimiliter quum ſubiungitur in virtute,vtrobiq; eſt ſermo non de virtute vt diſtinguitur contra vitium,ſed de poteſtate ſeu potentia.Hanc enim dictio Græca ſonat.Et intendit manifeſtare differentiam inter ſe & illos præceptores inflatos, quòd illi ſolo ſermone,ipſe verò ſermone & poteſtate miraculorum docet: & quòd regnum cœlorum euangelizatum nõ firmatur in ſermone,ſed in poteſtate miraculorum. Sermo enim communis eſt omnibus doctoribus, ſed potentia miraculolum propria eſt euangelio regni cœlorum.*Quid vultis?in virga veniam ad vos an in charitate & ſpiritu manſuetudinis?* Particula hæc continuatiua eſt ſequentis materiæ cum præcedentibus.iam enim inchoauerat neceſsitatem aduentus ſui ad compeſcendum inflatos : & nunc ſubiungit modum veniendi,tum vt ante ſuum aduentum emendent ſe inflati,tum propter crimen ad quod tranſit corrigendum. Dat itaque eis optionem, vtrum malint vſum virgæ, hoc eſt caſtigationem & punitionem perſeuerando in delictis, an vſum dilectionis & manſuetudinis. emẽdando enim ſeipſos ante ipſius aduentum redderent ſeipſos materiam dilectionis & manſuetudinis. Diliguntur ſiquidem boni,& manſuetudine vtimur erga pœnitentes.

CAPVT V.

O*Mnino auditur inter vos fornicatio.*Non vago rumore,ſed penitus audiri dicit.Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium , inceſtum, & huiuſmodi. Vnde & ſubdit ſpeciem.*Et talis fornicatio qualis nec inter gentes.*Deeſt nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, non dicit qualis nec inter gentes eſt,ſed qualis nec inter gentes nominatur.*Ita vt vxorem patris ſui aliquis habeat.* Superfluit ita. Ecce crimen. Non dicit vt matrem,ſed vt vxorem patris: vt intelligamus quòd de nouerca loquitur. Nec dicit vt relictã patris, ſed vt vxorem patris: vt intelligamus inceſtum ſimul & adulterium in eodem crimine.

Et vos inflati eſtis. Inflatio reſpiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis eſt. Alij enim Corinthij Chriſtiani videntes tantum ſcelus inter ſeipſos non ſolum excuſabant ſe , ſed etiam iactabant ſe inculpabiles , ſicut vere culpa carebant commiſsi criminis. *Et non magis luctum habuiſtis.* de ruina fratris. *Vt tollatur*

Et obſecramus. Sacris orationibus vtimur,non magicis artibus. *Tanquam purgamenta huius mundi.* Superfluit, huius. *Facti ſumus omnium peripſima vſque adhuc.* Peripſima Græca dictio eſt:& ſi in Latino relinquenda erat,ſcribenda & proferenda in vltima ſyllaba per e productum peripſema. Dicitur autē ſignificare multarum rerum immunditiam: puta rubiginem ferri,ſcoriam argenti,lutum calceorum,& id genus multa quodammodo excrementa. Nec deſunt dicentes apud Græcos ſolitum transferri hoc vocabulum ad ſignificandum obnoxium iugibus malis.Inquit itaque Paulus quodammodo ſumendo vniuerſam ignominiam quam patiuntur apoſtoli, quòd vſque ad hanc diem facti ſumus peripſema non aliquorum,ſed omnium,tanquam purgamenta mundi,tanquam ſimus impuritates & immunditię omnium quibus purgandus eſt mundus.Dicebant enim inimici fidei Chriſtianæ quòd Chriſti diſcipuli inficiebant mundum , & propterea exterminandos eſſe,& tanquam purgamenta eiiciendos de mundo, & non de hac vel illa ciuitate . *Non vt confundam vos hæc ſcribo.* Quia hæc omnia ſpectata in ipſis apoſtolis redundabant in verecundiam habitantium,imò ingratorum tot malis quæ patiebantur apoſtoli pro electis , ideo manifeſtat quòd non ea intentione hæc ſcribit vt pudore ſuffundat eos. *Sed vt filios meos chariſſimos* . pro , dilectos , *moneo.* Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. *Nam ſi decem milia pedagogorum habeatis in Chriſto.* Numerus finitus pro infinito ponitur: metaphora paruulorum vtitur , dicendo eos habere pędagogos velut duces & inſtructores paruulorum in via Chriſti. *Sed non multos patres.* Pædagogus mercenarius eſt, pater naturali amore ad filios ſe habet. *Nam in Chriſto Ieſu per euangelium ego vos genui.* Probat ſe patrem in Chriſto, & illos filios. Et proprie dicit genui,pro quanto velut ſubſtantiale eſſe contulit,dum primus fuit apud eos prædicator fidei Chriſti . fides enim eſt velut eſſe ſubſtantiale in Chriſtiano: ſicut & ſuperius dictum eſt fundamentum reſpectu reliquarum virtutum. *Rogo.* pro,adhortor, *ergo vos.* Concluſionem infert ex ſupradictis. *Imitatores mei eſtote,* pro,efficiamini, *ſicut & ego Chriſti.* Superfluunt hæ quatuor dictiones. Concluſio exhortatoria eſt vt ipſum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur. *Ideo miſi ad vos Timotheum qui eſt filius meus chariſſimus.* pro,dilectus, *& fidelis in domino : qui vos commonefaciat vias meas, quæ ſunt in Chriſto Ieſu: ſicut vbique in omni eccleſia doceo.* Sententia eſt clara. *Tanquam non venturus ſim*

*ſim ad vos,ſic inflati ſunt quidam.*Superfluit ſic.*Veniam autem ad vos cito ſi dominus voluerit: & cognoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt, ſed virtutem: non enim in ſermone eſt regnum dei, ſed in virtute.* Sententia eſt clara. Veruntamen vbi dicitur, ſed virtutem:& ſimiliter quum ſubiungitur in virtute,vtrobiq; eſt ſermo non de virtute vt diſtinguitur contra vitium,ſed de poteſtate ſeu potentia. Hanc enim dictio Græca ſonat. Et intendit manifeſtare differentiam inter ſe & illos præceptores inflatos, quòd illi ſolo ſermone,ipſe verò ſermone & poteſtate miraculorum docet: & quòd regnum cœlorum euangelizatum nō firmatur in ſermone,ſed in poteſtate miraculorum. Sermo enim communis eſt omnibus doctoribus, ſed potentia miraculolum propria eſt euangelio regni cœlorum.*Quid vultis?in virga veniam ad vos an in charitate & ſpiritu manſuetudinis?* Particula hæc continuatiua eſt ſequentis materiæ cum præcedentibus.iam enim inchoauerat neceſsitatem aduentus ſui ad compeſcendum inflatos: & nunc ſubiungit modum veniendi,tum vt ante ſuum aduentum emendent ſe inflati,tum propter crimen ad quod tranſit corrigendum. Dat itaque eis optionem, vtrum malint vſum virgæ, hoc eſt caſtigationem & punitionem perſeuerando in delictis, an vſum dilectionis & manſuetudinis. emēdando enim ſeipſos ante ipſius aduentum redderent ſeipſos materiam dilectionis & manſuetudinis. Diliguntur ſiquidem boni,& manſuetudine vtimur erga pœnitentes.

CAPVT V.

O*Mnino auditur inter vos fornicatio.*Non vago rumore,ſed penitus audiri dicit. Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium, inceſtum, & huiuſmodi. Vnde & ſubdit ſpeciem.*Et talis fornicatio qualis nec inter gentes.*Deeſt nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, non dicit qualis nec inter gentes eſt,ſed qualis nec inter gentes nominatur.*Ita vt vxorem patris ſui aliquis habeat.* Superfluit ita. Ecce crimen. Non dicit vt matrem,ſed vt vxorem patris: vt intelligamus quòd de nouerca loquitur. Nec dicit vt relictā patris, ſed vt vxorem patris: vt intelligamus inceſtum ſimul & adulterium in eodem crimine.

Et vos inflati eſtis. Inflatio reſpiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis eſt. Alij enim Corinthij Chriſtiani videntes tantum ſcelus inter ſeipſos non ſolum excuſabant ſe, ſed etiam iactabant ſe inculpabiles, ſicut vere culpa carebant commiſsi criminis. *Et non magis luctum habuiſtis.* de ruina fratris. *Vt tollatur*

de medio veſtrum. hoc eſt, vt eiiceretur è veſtra conueſſatione, vt eiiceretur ab eccleſia. *Qui hoc opus fecit.* Hic eſt effectus propter quem debuiſſent ingemiſcere. *Ego quidem.* Hactenus propoſuit crimen inceſtus & adulterij ſimul cum commiſsis & omiſsis quo ad hoc ab ipſis Corinthiis: modò more ſuo per partes tractat propoſita, incipiens ab vltimo, ſcilicet tollere è medio eorum virum illum ſceleſtum. Inchoat autem explicando quòd ipſe ſupplet id in quo Corinthij defecerunt: imò quòd ipſe inchoat eiectionem illius exequendam à Corinthiis, ne videatur præcipere eis odioſum officium, ſeipſum eximendo ab huiuſmodi exoſis officiis. Primus itaque ipſe Paulus eiectionem illius inchoat dictando ſententiam. *Abſens corpore, præſens autem ſpiritu.* hoc eſt, affectu & ſolicitudine. Iudicare enim præſentis eſt officium. *Iam iudicaui.* hoc eſt, iam ius dixi decernendo ſententiam. *Vt præſens.* non vt abſens. *Eum qui ſic.* Deeſt, hoc. *operatus eſt.* Quid autem decreuerit ſubiungit. *In nomine domini noſtri Ieſu Chriſti congregatis vobis & meo ſpiritu.* Vbi, inquit Ieſus, fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, in medio eorum ſum. Et propterea Paulus in nomine Ieſu Chriſti congregari Corinthios & ſuum ſpiritum diſponit: hoc eſt, vt Corinthij congregati ſint corporaliter, & ſolicitudo atque affectus Pauli habeatur ibi præſens. *Cum virtute domini Ieſu tradere huiuſmodi hominem Satanæ.* Superfluit hominem, quanuis ſubintelligatur. Duo diſponit Paulus: modum ſcilicet pronuntiandæ ſententiæ quam decreuit, ſcilicet congregatis vobis, & cætera. & punitionem decretam, ſcilicet tradere illum Satanæ: declarando qua poteſtate fiet iſta punitio ſcilicet cum poteſtate domini Ieſu. Significat enim per hæc Paulus Corinthiis quòd ipſe decreuit vt Corinthiis Pauli ſolicitudine congregatis tanquam præſens eſſet Paulus, tradatur Satanæ huiuſmodi homo poteſtate domini Ieſu. Et non ſignificat quòd ipſe iam tradiderit huiuſmodi hominem Satanæ. In cuius ſenſus teſtimonium non ſolum ſubiunget, expurgate vetus fermentum, ſed in calce capituli explicite mandat quòd auferant illum malum hominem à ſemetipſis, quod non oporteret iuberi ſi iam Paulus tradidiſſet illum Satanæ. Voluit autem præſentiã ſuam ſpiritualem interuenire in pronuntiatione ſententiæ, vt conſiderent Corinthij, affuturam poteſtatem domini Ieſu ad tradendum illum Satanæ. hæc enim poteſtas videtur communicata non omnibus, ſed Apoſtolis. *In interitum carnis.* Hinc

appa

apparet punitionem hanc fuiſſe vexationem corporalem illius hominis vſque ad mortem:non tamen repentinam,ſicut Petrus Ananiam & Sapphiram tradidit Satanæ.quoniam ſubiungitur, *Vt ſpiritus ſaluus ſit in die domini Ieſu.* Ex hoc nanque quòd punitio illa ordinabatur ad ſalutem ſpiritus, intelligimus punitionem illam habuiſſe duas conditiones:altera eſt quòd non repente interemit,altera eſt quòd fuit in ſolo corpore,ita quòd non abſtulit vſum mentis. Vtrunq; enim horum neceſſarium fuit ad hoc vt ille vexatus & moriturus reſipiſceret, & pœnitens ſaluus fieret. *Non eſt bona gloriatio veſtra.* Reprehendit quod ſupra narrauit,& vos inflati eſtis.Simulque monet ad exequendum quod decreuit.Gloriatio, inquit, in qua gloriamini quòd non eſtis in culpa patrati criminis, non eſt bona eccleſiæ. Et rationem ſubdit, *Neſcitis quia.*pro,quòd,*modicum fermentum totam maſſam corrumpit.* pro,fermentat. ideo nõ eſt bona gloriatio veſtra,quia inde exponi periculo vniuerſum corpus eccleſiæ, ſimilitudo fermenti teſtatur. *Expurgate vetus fermentum.* Occaſione ſumpta ex ſimilitudine fermenti monet ad faciendum quod prius facere debuerant: eiicere ſcilicet illum ab eccleſia. Expurgate,inquit,hoc eſt,purgando eiicite vetus fermentum,hoc eſt vetuſtatis miſtionem. Fornicarius enim ille miſtus aliis erat velut fermentum vetuſtatis: hoc eſt, defectus corruptionisque morum. *Vt ſitis noua conſperſio.* Eadem in Græco dictio eſt interpretata prius maſſa, modò conſperſio. clarius fuiſſet vtrobique aut maſſam, aut vtrobique conſperſionem Latinè dicere.

Miſta farina aquę, conſperſio ſeu maſſa vocatur.Quæ ſi fermenti aliquid habeat,non eſt omnino noua: quantum enim habet fermenti,tantum habet rei veteris.Si autem ſine fermẽto fit,eſt omnino noua. Et ad hanc alludens ſimilitudinem dicit Paulus eiecto fermento eſſe nouam conſperſionem.Res verò ſignificata eſt noua vita. *Sicut eſtis azymi.* Græcam dictionẽ interpres reliquit.potuiſſet dicere ſicut eſtis infermentati.Et affert ſimilitudinem à ſtatu.Et eſt ſenſus,vt ſitis vitæ nouæ, quemadmodum eſtis infermentati ſecundum ſtatum, quemadmodum eſtis in ſtatu infermentatorum: hoc eſt, in ſtatu puritatis,ſine miſtione cuiuſque criminis.per baptiſmum ſiquidem ponitur in ſtatu puritatis.Verum ad figuram alludendo,infermẽtatus ſtatus eſt ſtatus Chriſtianorum: vtpote continuam profitentium celebritatẽ paſchalem: queẽadmodum Iudæorũ infermentatus erat ſtatus tota hebdomada ſolennitatis paſchalis.Monet itaque vt vita

conſonet ſtatui. Et probat infermentatũſtatum Chriſtianorum ſubiungendo, *Etenim paſcha noſtrum*. Deeſt. pro, nobis, *immolatus eſt Chriſtus*. Paſcha inquit noſtrum ad differentiam agni paſcha his qui erat paſcha Iudæorum. Paſcha autẽ prout ab Hebræo de riuatur, tranſitum ſignificat: prout autem à Græco, paſsionẽ importat. Et quoniam Hebræa figura inducitur, Hebræo ſenſu cre dimus Paulum vſum. Paſchalis enim agnus in tranſitu domini percutientis primogenitos Aegyptiorum ad educendum popu lum Iſrael ex Aegyptiaca ſeruitute immolatus eſt. Et ideo Chri ſtus immolatus in cruce in tranſitu ſuo ex hoc mundo ad patrẽ ad redimẽdũ genus humanũ ex ſeruitute diaboli, paſcha noſtrũ, pro nobis immolatum dicitur. Clarè per hoc probans Chriſtianos eſſe in ſtatu ſine fermento, hoc eſt puritatis: quia tempus eſt paſchale quo noſtrũ paſcha pro nobis immolatus eſt Chriſtus: adhuc enim ſumus in tranſitu ex Aegypto ad cœleſtẽ patriam nobis promiſſam, ad quam per hoc paſcha immolatum redẽpti ſumus deducendi. *Itaque epulemur*. pro, feſtum celebremus. Infert ex paſchate immolato agendam celebritatem, alludens ad cærimonias veteris teſtamẽti. *Non in fermento veteri neque in fermento malitiæ & nequitiæ*. hoc eſt, non in admiſtione vetuſtatis, id eſt defectus ſeu corruptionis vitæ & morum. Et in hoc tangitur cõmuniſsima radix omnium malorum: per admiſtionem autem malitiæ & nequitiæ tanguntur propinquæ cauſæ peccatorum, tanquam primi rami communis radicis. Et malitia quidẽ com munis eſt omnibus peccatis quæ ex propoſito lædendi fiunt: ne quitia autem proprie ſpectat ad peccata omiſsionis: ſicut homo nequam proprie eſt homo inutilis, velut nihil valens. Quia tamen omiſsiones cauſantur ex luxu, nequitia vitium eſt compre hendens non ſolum omiſsiones, ſed carnalia peccata, & alia huiuſmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis. Vnde ſub his cõprehendit Paulus vniuerſa peccata. *Sed in azymis ſynceritatis & veritatis*. Fermẽtatis panibus opponuntur azymi, & admiſtioni vitiorum opponitur puritas: ſynceritatis quidem in affectu, veri tatis autem in intellectu: vt & affectus admiſtionem reiiciat cuiuſcunq; immunditiæ aut detrimenti, & intellectus admiſtionẽ falſitatis, fallaciæ, & id genus reliquorum. *Scripſi vobis in epiſtola*. Correctis Corinthiis de gloriatiõe & omiſsione, monet eos qua liter de cætero cum criminoſis ſe habere debent: monet autẽ repetendo quod per aliam epiſtolam (quæ nõ habetur hodie) ſcripſerat illis: vt explicet ſuum mandatum, & adiungat, *Ne commiſceamini*

miſceamini fornicarÿs. Ecce quod ſcripſi ne commiſceamini nõ ſolum peccando, ſed etiam conuerſando. *Non vtique.* pro, & non omnino. hoc eſt, & non penitus, nõ totaliter. Eſt enim ſenſus, qđ ſcripſi vobis ne cõmiſceamini & non omnino. Si dixiſſet ne commiſceamini omnino, prohibuiſſet omnimodam conuerſationẽ cum criminoſis: dicendo autem & non omnino, prohibuit conuerſationem cum illis, ſed non omnimodam. Hæc fuit vna conditio prioris mandati. Altera verò conditio ſubiungitur, *Fornicarÿs huius mundi*, hoc eſt ſcripſi de fornicariis in communi cuiuſcũque nationis, profeſsionis, conditionis, nõ tantum patriæ veſtræ aut profeſsionis Chriſtianæ, ſed mundi: hoc eſt, locutus ſum de omnibus criminoſis in genere. *Aut auaris, aut rapacibus, aut idolis ſeruientibus.* Non ſcripſi tantum de criminoſis peccato carnis, ſed de auaris auaritia (quæ eſt ſpecies iniuſtitiæ) fraudibus, furtis, & huiuſmodi ſe exercente. Rapacitas autẽ violentiam ſuperaddit. Et in his cõprehẽditur vniuerſitas criminoſorum. Sub peccatis carnalibus cõprehenduntur omnia peccata in ſeipſum, ſub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum, ſub idololatria verò omnia peccata in deum. *Alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe.* pro, quoniam debetis vtique ex mundo exiſſe. Ratio quare mandaui olim hoc fuit, quoniam debetis vtiq; ex mundo, ex affectibus mundanis exiſſe: non exire, ſed exiſſe, tunc cum fuiſtis baptizati. Hæc ſunt quæ olim ſcripſerat. *Nunc autem ſcripſi vobis.* in hac epiſtola. *Non commiſceri.* Olim appoſui & non omnino: nunc autem abſolutè dico non commiſceri, tanquam tollens illam particulam non omnino. *Si is qui frater nominatur inter vos.* Superfluit inter vos: loquitur enim de omnibus qui nominantur Chriſtiani vbique terrarum, & nõ inter Corinthios tãtum. Tunc enim quilibet Chriſtianus nominabatur frater alius Chriſtiani: iuxta verbũ Chriſti, omnes vos fratres eſtis. Limitat id quod dixerat non cõmiſceri, ad Chriſtianos: vbi olim dixerat in communi de fornicariis mundi, ſiue Chriſtianis ſiue non Chriſtianis. *Eſt fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiens, aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax.* Vbi patet quòd omnes criminoſos Chriſtianos comprehendit. *Cum huiuſmodi nec cibum ſumere.* Ecce quod omnino prohibet cõmiſceri huiuſmodi: quod prius non prohibuerat omnino. Vbi conſiderandum eſt, domini ſententiam mitiorem eſſe: nam dominus dixit, ſi eccleſiam non audierit, ſit tibi vt ethnicus. Paulus autẽ plus vitandũ quàm ethnicum cenſet. *Quid enim mihi de iis qui foris ſunt iudicare?* Rationem

reddit

reddit limitationis ad Chriſtianos,quia nihil ad me attinet iu-dicare non Chriſtianos:ſubtractio ſiquidem conuerſationis in pœnam criminoſorum indicitur.Et propterea Paulus diſtinguit inter Chriſtianos criminoſos,& non Chriſtianos criminoſos.Et Chriſtianos quidem tanquam ſubiectos ſuo iudicio punit,man dando aliis vt cum eo non cōuerſentur : vſqueadeo vt nec ſimul comedant:non Chriſtianos autem tanquam foris(tanquam ex tra iuriſdictionem ſuam) exiſtentes non punit,quia non ſpectat ad eum iudicare illos.*Nonne de ijs qui intus ſunt vos iudicatis?* Ma nifeſtat diſcretionem quam fecit,ex communi vſu iudicū. Pronomen enim vos,demonſtrat homines quum exercent officium iudicis. Commune ſiquidem eſt omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos ſuæ iuriſdictionis.Vel pronomen vos demonſtrat iudices in eccleſia Corinthiorū:& ex vſu eorum (quòd iudicant tantum Chriſtianos)probat rationabilē eſſe diſ cretionē quam fecit.*Nam eos qui foris ſunt deus iudicabit.* Ne impunes putares relinqui non Chriſtianos, aut melioris conditionis quàm Chriſtiani puniti per huiuſmodi excommunicationē, ſubiungit Paulus quòd ſeueriori relinquuntur iudicio non Chri ſtiani:quoniam deus illos iudicabit.horrēdum ſiquidem eſt incidere in manus dei viuentis.*Auferte malum ex vobiſipſis.*Concludendo redit ad mandatū Corinthiis,vt exequantur decretā ſententiam,vt tollant illum fornicarium à conſortio ſuo: hoc eſt vt excommunicent illum.Eſt enim maſculini generis malū,quum dicitur auferte malum:vt textus Græcus manifeſtat.Et eſt(vt dictum eſt)ſenſus,auferte illum malum hominem.

CAPVT VI.

*Audet aliquis veſtrum habens negotium aduerſus alterum, iudicari apud iniquos,& non apud ſanctos.*Inflatis Corinthiis in nouis doctoribus poſtquam obiecit Paulus negligentiam excommunicationis,modo conſequenter obiicit audaciam recurrendi ad iudices prophanos aduerſus Chriſtianos:vt vtrinque eos humiliet. Et dicendo audet, ſignificat ſe de illis loqui qui actores erant in iudiciis:hoc eſt qui propria volūtate ad prophanos ibāt iudices.Et hoc ad differentiam conuentorum,in quorum libertate non erat declinare à iudicibus. *An neſcitis quoniam.* pro, quòd, *ſancti mundum iudicabunt?*Manifeſtat quare reprehendit, quia.ſ.derogat authoritati ſanctorum: quoniam ſancti iudicabunt mundum,quoniā erunt iudices vniuerſales,ac per hoc eorum authoritati detrahitur,poſtponendo eos infidelibus iudici-

bus

bus.Iudicabunt autem ſancti mundum,tum cõparatiue,tum vt aſſeſſores Chriſti. *Et ſi in vobis iudicabitur.* pro,iudicatur,*mundus.* Hinc apparet ꝙ de iudicio comparatiue loquitur.nam mundus in præſenti iudicatur cõparatiue in vita,conſtantia,fortitudine, patientia, & aliis virtutibus ac meritis ſanctorum: ꝙ illi quum non plus quàm homines ſint,tot virtutibus ac meritis fulgeant, & mundus non reſipiſcat. *Indigni eſtis qui de minimis iudicetis?* Interrogatiue legendum eſt.Interpres ſenſum bene interpretatus eſt:ſecundum tamen Pauli verba legẽdum eſt,*Indigni eſtis minimis foris?* vt forum eſt locus iudicij, minimæ enim ſedes iudicij ſunt quæ ſunt iudiciorum de his minimis: puta ſpectantibus ad victum ſeu ad facultates,de quibus ſunt quotidianæ lites.*Neſcitis quoniam.* pro,quòd. *angelos iudicabimus?* Auget authoritatem ſanctorũ,ꝙ non ſolum homines mundanos, ſed etiã angelos iudicabunt.Quod intelligẽdum eſt de angelis apoſtatis,quos etiã cõparatiue iudicabunt:quod ipſi in fragili corpore inter tot flagella,oppreſsiones &c.vicerint hoſtes,dæmones autem tam excellentis naturę ruerint.*Quanto magis ſecularia.* Et hic quoque interpres ſenſum retulit,nec facile dictio Græca in ſua amplitudine potuit aliter interpretari. Significat enim ſpectantia ad vitam,ad victum,& ad facultates: quæ omnia cõprehendit interpres ſub nomine ſecularium: hoc eſt,ſpectantiũ ad ſeculum cuiuſque.Proprie enim dicendum fortè fuiſſet,nedum pertinentia ad vſum vitæ,circa quæ verſantur quotidianæ lites.*Secularia igitur iudicia ſi habueritis.* Eædem dictiones repetuntur in Paulo. Et eſt ſenſus, pertinentium igitur ad vſum vitæ ſi habueritis fora: loca ſcilicet iudicij. Et dicit ſi habueritis,quia nollet illos habere:vt inferius ſubiunget.Reprehenſis ſiquidem Corinthiis ꝙ vocarent in ius Chriſtianos ſub iudicibus infidelibus, inſtruit eos quid facere debent, incipiens à iudice,ꝙ ſi fora habeant ratione huiuſmodi litium. *Contemptibiles qui ſunt in eccleſia hos conſtituite ad iudicãdum.* In Paulo habetur,contemptos in eccleſia hos facite ſedere. Et dicendo facite ſedere,clarè monſtrat ꝙ de locis iudicij prælocutus eſt.Appellat aũt contemptos in eccleſia eos qui quodammodo pro nihilo habentur in eccleſia. Et quorſum hos dicat conſtituendos iudices, exponit ſubiungendo, *Ad verecundiam veſtram dico.* Vt erubeſcatis dico huiuſmodi deſpectos conſtituendos iudices. Et magis explicando ſubiungit. *Sic.* Rectius poneretur ſiccine.*Non eſt inter vos ſapiens quiſquam qui poßit iudicare inter fratrem ſuum.* Hebręo forte more Paulus multitudinẽ fra-

trum

trum ſingulari ſignificat nomine,dicendo fratrem ſuum:hoc eſt multitudinem fratrum ſuorum.Monet itaq; vt ſapiẽs aliquis inſtituatur iudex multitudinis fratrum. *Sed frater cum fratre iudicio contendit.* In Græco habetur iudicatur,vbi interpres dicit iudicio contendit:& ſenſum expreſsit.Reprehendit tamen Paulus perſeuerantiam quòd non ſolum attentabant,ſed proſequebantur litem vſque ad ſententiam incluſiue.hoc enim ſignificat,dicendo iudicatur. *Et hoc apud infideles.* Repetit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto. *Iam quidem omnino delictum eſt in vobis quòd iudicia habeatis inter vos.* Hactenus reprehenderat quòd ad prophanos iudices recurrebant, inſtruens ꝙ ſi iudicari vellẽt,ſapiẽs aliquis inſtrueretur iudex Chriſtianus.modo reprehendit ipſas lites. Et dicit peccatum eſſe quòd iudicia materialiter(hoc eſt lites,materias iudiciorum) habetis,vel potius quòd iudiciarias lites habetis.Quod autẽ Paulus dicit:dũ nõ ait quòd vtrique litigantes peccent,ſed quòd in eis eſt peccatũ.hoc enim regulariter eſt verum,quoniam communiter lis oritur ex peccato,ſaltem vnius partis:& ſic peccatum eſt in eis confuſe loquendo de eis.Quod ideo oportet ſic intelligere:quia contingit quãdoque(quamuis forte raro)alterã partem litigare ſine peccato vllo. *Quare non magis iniuriam accipitis?* Diſcerne prudens lector quod vbi prius dixit omnino interuenire peccatum in litigantibus ambobus, vel ſaltẽ altero,modo ad inculpabiles dicit, quare non magis iniuriam manifeſtam accipitis: hoc eſt,patienter ſuſtinetis.Et ſimiliter, *Quare non magis fraudem patimini?* quo ad iniurias occultas. Lites enim aut propter iniuriam manifeſtam, aut propter iniuriã occultam fiunt.Nec mandat quòd potius iniuriam patiãtur quàm litigent:ſed raram inſinuat fore cauſam quare nõ debent potius ſuſtinere iniuriam quàm litigare. Quæ autem ſint huiuſmodi raritatis cauſæ,inferius ſubiunget,quum dicet,omnia mihi licent. *Sed vos iniuriam facitis.* non ſolum peccatum in vobis eſt quòd litigatis,ſed peius quòd vos iniuriam facitis manifeſtã. *Et fraudatis*, iniuria occulta. *Et hoc fratribus.* Exaggerat quòd vtranque iniuriam inferrent fratribus : id eſt Chriſtianis qui debent magis amari. *An neſcitis.* Duo propoſuit.alterum quare non magis,&c.alterũ ſed vos iniuriã facitis,&c.Tractaturus vtrunq; incipit ab vltimo. *Quòd iniqui regnum dei nõ poſſidebunt?* Quare autem hãc pœnã explicauerit ſubiungit, *Nolite errare.* pro,ne erretis.Ex his enim inſinuari videtur ꝙ aut error erat inter aliquos ibi,quòd Chriſtiani omnes ſaluarentur,aut ꝙ blandie

blandiebantur ſibiipſis Chriſtiani peccantes, ꝙ tandem peruenirent ad regnũ dei:vel (quod potius crediderim) præcauet Paulus, ne ex peccatis ducantur in errorẽ promittentium regnũ dei Chriſtianis quãuis peccatoribus. *Neque fornicarij, neque idolis ſeruiẽtes, neque adulteri, neque molles, neque maſculorũ concubitores, neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque maledici, neque rapaces, regnum dei poßidebunt.* Sentẽtia clara eſt. Hic tamen eſt aduertendum ꝙ ebrioſos Paulus excludit à regno dei: ſignificans per hanc cõnumerationẽ peccare eos mortaliter. nullus enim Chriſtianus excludetur à regno dei, niſi propter peccatum mortale. *Et hæc aliquando quidem fuiſtis.* pro, & hęc aliqui fuiſtis. Non dicit abſolute & hæc fuiſtis: ſed dicit vage de quibuſdam, ſed hęc aliqui fuiſtis. *Sed abluti eſtis.* per baptiſmum à ſordibus peccatorũ. *Sed ſanctificati eſtis.* Multa enim abluuntur quæ non perfecte mundantur, & propterea ablutioni adiungit Paulus ſanctificationẽ, ſignificãs quòd non ſolũ abluti ſunt, ſed facti ſunt mundi ab immunditia peccatorum. *Sed iuſtificati eſtis.* Tam ablutio quàm ſanctificatio abiicit terminum à quo: hoc eſt immunditiã peccati. Iuſtificatio autẽ terminum ad quem (hoc eſt iuſtitiam) inducit. Nõ ſolum eſtis abluti & ſanctificati, ſed eſtis facti iuſti apud deũ per infuſam gratiã charitatis, fidei, ac ſpei æternæ. *In nomine domini Ieſu.* quantum ad inuocationẽ exteriorem in baptiſmo factam. *Et in ſpiritu dei noſtri.* quantum ad internam cauſam ſpiritualis gratię. *Omnia mihi licent.* Tractat alterũ prius propoſitum, ſcilicet, quare non magis iniuriam accipitis, &c. explicando duas cauſas raræ excuſationis. Licitum ſiquidem eſſe inſinuat vexato defendere cauſam ſuam iudicialiter, dicẽdo, omnia mihi licent. verum raram eſſe rationabilem cauſam exequendi hoc licitũ, manifeſtat ex hoc ꝙ raro cõtingit huiuſmodi executio abſque altero duorum accidentium quæ debẽt retrahere ab huiuſmodi executione. Quum aũt legis omnia mihi licent, memento diſtributionis accommodæ. omnia quæ non ſunt ex ſuo genere præcepta nec prohibita, & nõ omnia abſolute mihi licent. *Sed non omnia expediunt.* pro, conducunt, ſubaudi ad vitam ſpiritus. Et hoc eſt primum accidens retractiuum vexati à litigando, ſcilicet ſi litigare nõ eſt vtile ad vitam ſpiritus. Ea enim quę non ſunt vtilia ad vitam ſpiritualem, quanuis ſecũdum ſe ſint licita, omittenda cenſet. *Omnia mihi licent, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem.* Aduerte circa literam, erudite lector, ꝙ in Gręco vnum verbum habetur, loco cuius interpres poſuit redigar poteſtatem: & ſcito ꝙ verbũ illud

illud deriuatur à dictione interpretata licet. Ita ꝙ conſtat eiuſdem eſſe ſignificationis vtranque dictionē, primitiuam & deriuatiuam: & conſequenter recta interpretatio alteram dictionē debet mutare, aut poteſtatē, aut licent. ❡Cogor autē ex aduerſatiua coniunctione ſed, ſentire ꝙ nō eſt vertenda dictio licent, vt ſignificet poſſe, dicēdo omnia in mea ſunt poteſtate, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem: quoniā minus quadrat aduerſatiua cōiunctio. Dicenti enim omnia in mea ſunt poteſtate, non congruit ſubiungere, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatē: imò ſubiungere debuiſſet, ideo ego ſub nullius redigar poteſtatem. Accedit ad hęc ꝙ Græca dictio primitiua proprie ſignificat licere: ac per hoc deriuatiua dictio ſignificat proprie ſpectans ad licere, quanuis per extenſionē ſeu tranſlationē pluries huiuſmodi dictio proprie ſignificans licentiā interpretata ſit poteſtas, ea ratione quia quod licet poſſumus. Amplectendo igitur propriam ſignificationē, & ſeruando congruitatem ſermonis aduerſatiui, mutanda eſt dictio deriuatiua interpretata redigar poteſtatē, & interpretāda eſt aliquid ſpectans ad licentiā. Et legendum eſſet, *Sed non ego ab vllo fiam licentioſus.* Præpoſitio ſiquidē interpretata ſub, non magis ſignificat ſub, quàm ab. Et eſt ſenſus, omnia non prohibita mihi licent, ſed non propterea ego ab vlla re, ab vllo negotio, ab vllo occurſu fiam licentioſus. Et hoc eſt alterum retractiuum vexati à litigando, ſi litigando fieret licentioſus: puta ſi propter litem religioſus fieret curialis ſeu vagus, & huiuſmodi. Et hoc ſecundū accidens eſt peius primo: quoniā primum cōſiſtit in negatione vtilitatis ad vitā ſpiritualem: hoc autē ſecundū in implicatione diſtrahentiū, ſeu minus decētium. Hæc itaq; duo vult Paulus conſideranda eſſe ante executionē licitorum: & vbi nullum iſtorum accidit (quod non frequens videtur) exequi poteſt homo quod licitū eſt. *Eſca.* prò, eſcæ. *ventri, & venter eſcis: deus autem & hunc & hanc.* pro, & has. *deſtruet.* Inter peccata priuantia à regno cœlorum annumerauerat paulo ſuperius fornicationē diſtinctam cōtra adulterium & alias ſpecies luxuriæ: & quoniam apud gentiles ſimplex fornicatio nō reputabatur peccatum, ideo Paulus rationē intendit reddere quare ſimplex fornicatio peccatum eſt excludens à regno dei. Et quoniam fundat rationē ſuam ſuper ſtatum ſpiritualem, ad quē ordinati ſumus (hîc inchoatiue, & in futuro cōſummate) ideo incipit à differentia inter ſtatū tum gratiæ & ſtatum naturæ, tum inter ſtatū ſpiritualem & ſtatum animalem: vt oppoſita iuxta ſe poſita magis

eluceſ

eluceſcant. Et propterea à ſtatu naturæ ſeu animali inchoat deſcribendo ipſum tam in pręſenti vita quàm in futura. Et quo ad præſentem quidẽ vitam deſcribit, dicẽdo, eſcæ ventri & venter eſcis: quo ad futurã verò, ꝙ deus deſtruet & ventrẽ & eſcás. Vſus vẽtris in hac vita decoctio eſcarũ eſt: & econuerſo vſus eſcarum in ventre fit. Et propterea vẽter ordinatur ſuapte natura ad alimentũ, & econuerſo alimentũ ordinat ad ventrẽ tanquam proprium locum. Et in hoc cõſiſtit vita animalis, vt patet. In futura aũt vita quare ſumptis corporibus hoĩes erunt ſimiles angelis, deus deſtruet ventrem (non quantũ ad ſubſtantiam, ſed quantũ ad vſum decoctionis eſcarum) & deſtruet eſcas nõ ſolum quatenus eſcæ ſunt, ſed ſimpliciter. credimus enim miſta omnia ex quibus nutrimur, deſtruẽda. Ecce ſtatus animalis: vide ſpiritualẽ. *Corpus autem nõ fornicationi, ſed domino, & dominus corpori.* E regione ad id quod dixerat eſcæ ventri & venter eſcis dicit, corpus autẽ non fornicationi, ſed domino, & dominus corpori: è regione verò ad id quod dixerat, deus aũt & hunc & has deſtruet, modo dicit. *Deus verò & dominum ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per virtutem ſuam.* hoc eſt, potentiã ſuam. Et deſcribitur ſtatus gratiæ, ſeu ſtatus ſpiritualis, & in præſenti vita, & in futura. Et quo ad præſentẽ quidem vitã dicit, ꝙ corpus non fornicationi, ſed domino, & dominus corpori: hoc eſt corpus nõ ordinatur ad fornicandũ, ſed ad domini gloriam, & dominus eſt ad vtilitatem corporis.

¶ Vbi aduerte prudens lector, ꝙ in ſtatu animali nihil peccati narrauit, ſed tantũ naturalia officia vẽtris & eſcarum: in ſtatu quoque ſpiritus illa tantum quæ pertinent ad ſpiritualia officia affert, & propterea excludit ordinẽ corporis ad peccatũ fornicationis, & affirmat ordinẽ corporis ad dominum, & econuerſo, vt hinc intelligamus, ꝙ non loquitur de naturali ordine corporis ad actũ generandi, ſed de nõ ordine corporis ad peccatũ fornicandi. Ordo enim corporis ad generandũ ſpectat ad ſtatum animalem: ſed quia nõ ab omnibus exercetur, ſed ab omnibus exercetur vſus ventris & alimenti, ideo ſtatum animalem ab officio vẽtris & alimẽti, & nõ ab officio generãdi deſcripſit. Quomodo autẽ hæc verificentur, ſigillatim Paulus declarat in textu, more ſuo propoſita exequens. *Neſcitis quoniam,* pro, quòd, *corpora veſtra membra ſunt Chriſti?* Declarat illã particulam corpus domino: explicando modũ quo corpora noſtra ſunt ordinata ad dominum ſcilicet vt mẽbra Chriſti, ſecundũ id quod alibi dicit, multi vnũ corpus ſumus in Chriſto. Ita ꝙ Chriſtus eſt ſicut perſona, & ecclesia

cleſia eſt corpus eius:ac per nos membra eius.Corpora ergo noſtra ex vi ſtatus Chriſtiani ſunt ordinata vt ſint mēbra Chriſti: & niſi ex parte noſtra ponatur obex peccati, ſunt per baptiſmũ mēbra Chriſti. *Tollens ergo mēbra Chriſti faciam membra meretricis?* Horrendo declarat illam aduerſatiuam, non fornicationi, ſed Chriſto,declarans contrarietatē inter corpus domino & corpus fornicationi.Et ſignificanter dicit meretricis:vt intelligamus ꝙ de ſimplici fornicatione tractat.*Abſit.*Horrentis eſt.*An neſcitis.* Duo intendit Paulus declarare,alterum eſt quomodo membra fornicantis ſunt membra meretricis. alterum quomodo nos ſumus membra Chriſti.Et inchoans à primo,dicit,*Quoniam.* pro, quòd,*qui adhæret meretrici,vnum corpus efficitur.*pro,eſt? *erūt enim, inquit,duo in carne vna.* Verbum Adæ. Gene.2.ſcriptum affert ad declarandũ fornicantis & meretricis eſſe corpus vnum. Vbi aduerte ꝙ quanuis Adam dixerit hęc verba de coniugibus,Paulus tamen extendit ad fornicantes propter identitatem rationis. Non enim differunt niſi ſecũdum quid & ſimpliciter.Coniuges enim ponunt ſimpliciter corpora ſua in cõmuni: fornicantes autem ponunt pro tunc corpora ſua in cõmuni.Senſus enim literalis (vt in euangeliis declarauimus) eſt ꝙ ſicut alij ponentes facultates ſuas in cõmuni, ſunt multi in vna facultate, & ſic de ſimilibus ſocietatibus,ita coniuges ponunt carnes ſuas in communi,& propterea dicũtur vna caro, pro indiuiſo habentes carnes: ſicut pro indiuiſo exiſtentibus facultatibus dicitur vna facultas.Et coniuges quidē habent hanc indiuiſionē,non ad tempus,ſed ſimpliciter,fornicantes autē pro tunc.& propterea Paulus dixit etiam fornicantium eſſe carnē vnam. *Qui autem adhæret domino.*Declarat alterum ex ſimilitudine primi,ſicut communicantes carnes ſunt vna caro,ita adhærens ſpiritu domino. *Vnus ſpiritus eſt.* ſcilicet ipſius adhærentis, & domini. In quo declarat quomodo ſumus membra Chriſti, ſcilicet nõ vnione corporali, ſed vnione ſpiritus. Vnus ſiquidē atque idem eſt ſpiritus meus, & meorum membrorum: & vnus proportionaliter eſt ſpiritus Chriſti, & ſpiritus adhærentium ei.Intellige autē vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis,& de vnitate facultatis indiuiſæ.adhærentes ſiquidem domino & dominus, ponunt quodammodo ſpiritus in cõmuni,vt tanquam pro indiuiſo habeant ſpiritum communem vtrinque:& ſic vnus ſpiritus eſt adhærentis domino & domini. Quod in hac vita inchoatiue apparet in ſanctis conformantibus ſpiritum ſuum in omnibus deo, & deo

faciente

faciente voluntatem timentium ſe. *Fugite fornicationem.* Declarat ſeorſum illam particulam, corpus non fornicationi. Et ſignificanter dicit fugite, tanquam inſequentem & ſerpētem in non fugientes. Cum reliquis enim vitiis congreſſus haberi poteſt rationibus pugnando, cum vitiis autem carnalibus non eſt pugnandum: quoniam ſerpunt in cogitationes etiam contra illa, ſed victoria per fugam habetur: fugiendo ſcilicet etiam cogitationes omnes talis generis. *Omne peccatū quodcunque fecerit homo.* hoc eſt omne genus humani peccati. *Extra corpus eſt.* hoc eſt extra iniuriam corporis eſt. Et ſignificanter dicit peccatum: nō dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gulæ, quod non eſt in iniuriā corporis, niſi ratione effectus nocentis corpori. *Qui autē fornicatur, in corpus ſuum peccat.* Iniuriam ſiquidem facit corpori ſuo pro indiuiſo ponendo illud cum corpore meretricis. dehonoratur enim corpus: ſicut ſi aliquis poneret pro indiuiſo rem nobilem cum re vili, iniuriam faceret rei nobili. *An neſcitis quoniam.* pro, quòd, *membra.* pro, corpora. *veſtra.* Declarat illam particulam, & dominus corpori. *Templum ſunt ſpiritus ſancti qui in vobis eſt, quem habetis à deo.* Ecce quomodo dominus corpori. ſ. conſtituendo corpora noſtra templum ſpiritus ſancti, non futuri, ſed exiſtentis in nobis, non vndecunque ſed ex dono dei. Per hoc enim declaratur quòd dominus corpori adeſt maximo dono ſpiritus ſancti, vtentis corporibus noſtris vt templo, ad ſacros ſcilicet vſus. *Et non eſtis veſtri.* Accumulat dona quibus dominus corpori: ſimul reddens rationem cur merito ſpiritus ſanctus vtitur nobis vt tēplo ſuo (hoc eſt ad vſus ſpirituales dicauit nos & corpora noſtra) quia nos non ſumus noſtri, ſed domini. Et ratio ſubditur. *Empti enim eſtis pretio magno.* Superfluit magno. Ecce ſimul ratio quare nō ſimus noſtri, ſed domini qui emit nos, & donum pretij pro redemptione noſtra: vt vere videamus quod dominus corpori fundēdo pretium ſanguinis ſui pro redemptione noſtra. *Glorificate & portate.* Superfluunt duæ dictiones, & portate. *Deum in corpore veſtro.* Concludit Paulus declaratis omnibus propoſitis deſcribentibus corporis ſtatum ſpiritualem in præſenti vita, vt glorificent deum in corporibus ſuis. quod ſeruando corpus mundum à peccatis carnalibus, & exhibēdo corpus ad obſequia ſpiritus. Deſunt ſeptē dictiones. *Et in ſpiritu veſtro quæ dei ſunt.* Quia corpora noſtra declarauerat eſſe domino vinculo ſpiritus, ideo concludit vtrunque ſcilicet glorificate deum in corpore veſtro, & in ſpiritu ve-

ſtro quæ dei ſunt. Spiritus enim noſter non corpus, diſcernit quæ dei ſunt.& propterea mãdat quòd in ſpiritu noſtro glorificemus ea quæ dei ſunt,tãquam in cognoſcente illa, tam extrinſeca (vt creatio,redemptio,ſapientia,prouidentia)quàm intrinſeca:vt virtutes & dona ſpiritus ſancti.

CAPVT VII.

De *quibus autem ſcripſiſtis mihi.* Imperfecta eſt oratio,ſubaudiens reſpondebo. Scripſerant ſiquidem Corinthij Paulo neſcio quas quæſtiones de matrimonio.*Bonum eſt homini mulierem non tangere*. hoc eſt vxorem non ducere. Nec aduerſatur Paulus verbo dei, Geneſis ſecundo ſcripto, non eſt bonum hominem eſſe ſolum: quoniam ſententia illa loquitur de homine ſecundum eſſe naturæ. non eſt autẽ bonum in eſſe naturali hominem eſſe ſolum:quoniam tollit naturalem multiplicationem.Paulus verò loquitur de homine relato ad vitam ſpiritualem, in qua bonum eſt non ducere vxorem. non nihil enim impedimenti præſtatur ſpirituali vitæ ex coniugio.*Propter fornicationem*.pro,fornicationes,*autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virum habeat.* Non dicit propter generationem quæ eſt primus finis coniugij, ſed propter fornicationes vitandas, quod eſt bonum ſecundarium coniugij:quoniam non tractat de coniugio in eſſe naturali, ſed (vt dictum eſt) in ordine ad vitã ſpiritus, cui longe magis aduerſatur fornicatio quàm coniugium. & propterea vt ſaluetur vita ſpiritualis dicit propter fornicationes autem vitandas cõtrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes,ad comprehendendum omnes luxuriæ ſpecies.*Vxori vir debitum*.pro, debitam beneuolentiam, *reddat: ſimiliter autem & vxor viro.* Poſtquam inſtruxit de contractu coniugij,inſtruit de vſu coniugij. Et honeſtiſsimo vtitur vocabulo dicendo debitam beneuolentiam reddat: ſignificando eſſe actum iuſtitiæ vſum coniugij.*Mulier*,pro,vxor.*ſui corporis poteſtatem non habet,ſed vir: ſimiliter autem & vir ſui corporis poteſtatem non habet,ſed mulier*.Rationem aſsignat debiti mutui inter coniuges. & vtrobique legendum eſt non mulier, ſed vxor. *Nolite fraudare*. pro, ne fraudetis,ſeu priuetis.*Inuicem*.hoc eſt ne ſubtrahatis debitum inuicem.Peccatum enim iniuſtitiæ eſt negare coniugi debitum, ſiue fraude (fingendo aliquam excuſationem) ſiue apertè negando.Et eſt ex ſuo genere peccatũ mortale,ſicut quælibet iniuſtitia. *Niſi fortè*.pro,quid,ſeu aliquantulum.*Ex conſenſu ad tempus.* Ex hac exceptione apparet quòd dictio

ctio Græca potius interpretatur priuetis quàm fraudetis. exce-
ptio enim hæc non fit à fraude,ſed à mutua priuatione. *Vt vace-
tis orationi.* Deſunt duæ dictiones. Legendum eſt, *Vt vacetis ieiu-
nio & orationi.* Collige tres conditiones à Paulo appoſitas va-
cationi ab vſu cõiugij.prima eſt ex conſenſu vtriuſque, ſecunda
eſt ad tempus breue,tertia eſt vt vacent ieiunio & orationi.Ta-
lis enim continentia vtilis eſt ad vitam ſpiritualem. *Et iterum re-
uertimini in idipſum.* pro,conueniatis ad idem.Completo illo bre
ui tempore iterum redeant ad vſum coniugij. Et cauſam ſub-
dit. *Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.* Sententia
clara eſt. *Hoc autem dico.* Pronomen hoc,non arctatur ad vltimo
dictũ,ſed comprehendit totum,ſcilicet & contractum coniugij,
& vſum eiuſdem. *Secundum indulgentiam*, minus boni. *Non ſecun
dum imperium.* quo imperantur neceſſariò agenda. *Volo autẽ.* pro,
enim, *omnes vos.* pro,omnes homines, *eſſe ſicut meipſum.* Hortan-
tis eſt,& non electionem,ſed velleitatem ſignificat. Vellet enim,
ſi fieri poſſet, omnes homines eſſe continentes ſicut ipſe erat:
ſicut de deo ſcribitur quòd vult omnes homines ſaluos fieri. Et
per hoc rationem reddit quare dixit non ſecundum imperium.
¶ Et aduerte quòd hic eſt vnus textus ex quo à nonnullis argu
mẽtum ſumitur quòd Paulus habuerit vxorem. Arguunt enim
quòd loquens de vſu coniugij,quum dixiſſet hoc autem ſecun-
dum indulgentiam,& non ſecundum imperium dico,reddit ra-
tionem.volo enim omnes homines eſſe ſicut meipſum, coniu-
gatum & abſtinentem ab vſu coniugij. Sed argumentum non
habet ſolidum fundamentum:quia pronomen hoc,demonſtrat
totum quod dictum eſt de contractu & vſu coniugij,& vtrunq;
dictum eſt ſecundum indulgentiam,non ſecundum imperium.
Et ratio quadrat, quia vellem omnes homines eſſe ſicut me-
ipſum inconiugatum.Et quòd iſte ſenſus ſit literalis,nunc verba
diui Pauli teſtabuntur. *Sed vnuſquiſque proprium donum habet ex
deo.* quanuis ego vellem omnes homines eſſe inconiugatos, ta-
men ſcio non eſſe commune tãtum donum omnibus,ſed vnuſ-
quiſque proprium donum habet ex deo. *Alius quidem ſic, alius
autem ſic.* puta vnus habet donum caſtitatis coniugalis, alius ca-
ſtitatis virgineæ,alius caſtitatis vidualis,&c. *Dico autem.* Hacte-
nus Paulus docuit homines in genere:modo incipit deſcendere
ad ſingulas ſpecies, inchoans à viduis. *Non nuptis.* pro,inconiu-
gatis. Non enim arctatur ſermo ad fœmineum ſexum. arti-
culus enim Græcus indicat quòd viros alloquitur. *Et viduis.*

Omittit virgines,reſeruãs eas ſpeciali ſermoni inferius habendo. *Bonum eſt illis.* Superius in communi dixerat bonum eſt homini: modo in ſpecie dicit bonum eſt illis, expertis rem veneream.*Si ſic permanſerint ſicut & ego.*bonum ad ſpiritualem vitam eſt illis perſeuerare ſine coniugio ſicut & ego. Vbi manifeſte Paulus cõmemorat ſe inter inconiugatos:& cõprobat ſuperioris literæ expoſitũ ſenſum. non tamen ex hoc textu habetur ꝙ Paulus fuerit virgo. *Quod ſi non ſe continent,nubant.melius,*pro,ſatius,*eſt enim nubere quàm vri.*Non de mulieribus tantum,ſed de vtroque ſexu dicuntur hæc: quanquã interpres vſus eſt vocabulo proprio mulieribus,ſcilicet nubere. Nec dicit Paulus melius eſſe(quod contineret tam nubere quàm vri bonum eſſe)ſed dicit ſatius eſt nubere quàm vri igne concupiſcentiæ ſuperantis hominẽ incontinentem: hoc eſt ſuperari à concupiſcentia.Si tamen legitur melius,non oportet admittere quòd vtrunque eſt bonum: ſed cõſueto loquendi more hoc dictum. dicimus enim melius eſt facere iacturam rerum quàm perſonarum, & id genus innumerabilia.perſpicuumq; eſt neutrũ eſſe bonum. *Iis autem qui matrimonio iuncti ſunt.*Poſtquam de contractu & vſu coniugij docuit: modo docet Corinthios de diuortiis.Et primo alloquitur coniuges Chriſtianos ambos.*Præcipio non ego,ſed dominus.*hoc eſt,non promulgo ego hoc præceptũ, ſed dominus promulgauit illud.Et primo quantum ad vxorem .*Vxorem à viro nõ diſcedere* . abſolute loquendo. *Quòd ſi diſceſſerit.*in aliquo caſu rationabili.*Manere innuptam* , quo ad vſum coniugij:hoc eſt maneat tanquam innupta expers maritalis conſortij. *Aut viro ſuo reconciliari.*vt maneat nupta quo ad vſum coniugij. *Et vir vxorem non dimittat.* Vniuerſa hæc ſub præcepto domini continentur.Tacet tamen hic Paulus exceptionem, quam adiecit dominus Matth.19.vir vxorẽ nõ dimittat excepta fornicationis cauſa:quæ ibidem declarauimus. *Nam cæteris.* pro, cæteris autem, ſcilicet coniugatis diſparis cultus.*Ego dico non dominus.*ego promulgo doctrinam hanc,non dominus promulgauit illã. *Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc conſentit habitare cum illo,non dimittat illam. Et ſi qua mulier fidelis habet virum infidelem,& hic cõſentit habitare cum illa,non dimittat virum.* Sententia doctrinæ clara eſt.Aduerte ꝙ doctrina hæc non aduerſatur doctrinæ & facto Eſdræ,quum diuortia fecit Iudæorum & alienigenarum:vt legitur in fine primi Eſdræ.Caſus enim ille diuerſus eſt ab iſto. nam in caſu illo fideles contraxerant matrimonia cum infidelibus

libus contra diuinam prohibitionem. Deut.7.in caſu autē iſto ambo coniuges tempore contractus matrimonij erant infideles, & poſtea alter effectus eſt fidelis: vt patet ex verbis textus. nam clare ſonat conſenſum infidelis cum habito coniuge non cum habendo,ſubiungendo nō dimittat illū,proculdubio prius habitum.*Sanctificatus eſt enim vir infidelis.*rationem reddit dictæ doctrinæ: quia infidelis coniux ſanctificatur (hoc eſt purificatur,fit mundus) in coniuge fideli. *Per mulierem fidelem.* Superfluit fidelem , tam hîc quàm quum ſubiungitur per virum fidelem:& præpoſitio per , vtrobique eſt præpoſitio in. Ita quòd legendum eſt, *In muliere, & ſanctificata eſt mulier infidelis in viro.* Et dixit hoc tum ad tollendū timorem contagionis ne timeret fidelis coniux infici ex commercio cum infideli,tum ad prouocandū affectum ad commanendum ſimul, ex hoc quòd tāta eſt vis Chriſtianæ gratiæ in altero coniugum,quòd vincit immunditiam alterius,& mundat alterum inquantum cōiugem,ſi con ſenſus adeſt vtriuſque ad permanēdum in cōiugio.*Alioquin filij veſtri immundi eſſent.*pro, ſunt:*nunc autem ſancti ſunt.* Hinc apparet primo quòd ſanctitas hoc in loco pro munditia ſumitur,ita quòd ſanctificari eſt mundum fieri , & eſſe ſanctū, eſt eſſe mundum. Apparet autem clare ex eo quod dicitur alioquin immundi ſunt,præter hoc quòd ſanctitas proprie ſignificat mūditiam. ¶ Apparet ſecundo de quali ſanctitate ſeu munditia eſt ſermo, ſcilicet de illa quæ euidender inuenitur in filiis eorum.Vniuerſa enim ratio fundatur in hoc, nunc autem ſancti ſunt . ad hoc enim tanquam euidenter patens reſoluitur tota ratio. Conſtat autem quòd in filiis iſtorum nulla inuenitur ſanctitas gratiæ: quum non ſit ſermo de baptizatis filiis,ſed de filiis . & breuiter diſcurrendo,nulla eſt alia euidens ſanctitas ſeu munditia in filiis niſi legalis. ¶ Ad cuius intellectum conſiderandū eſt quòd diſparitas cultus abſolute inter coniuges eſt quædam illegalitas, non ſolum referendo coniuges adinuicē, ſed etiam ad prolem. Rationis enim ordo expoſcit conformitatem coniugum inter ſe quemadmodum in nobilitate & moribus,ita & in religione:& redundat huiuſmodi diſparitas in diſparem eruditionem prolis. Et hinc oritur quòd abſolute loquendo,fili j parentum diſparis cultus immundi ſunt immūditia legali. ſunt enim minus legitimi vtpote variam trahentes à parentibus eruditionem ad quam ordinatur coniugium. Hanc illegalitatem dicit Paulus tolli ex conſenſu infidelis ad commanendum cum fideli

coniuge.& ob abiectionẽ talis immunditiæ legalis dicitur ſanctificatus infidelis in coniuge fideli. Et hoc ab effectu manifeſtat.alioquin.ſ.ſi nõ ſanctificatus eſſet,filij veſtri immundi ſunt, immunditia legali:conſtat autem quòd nũc ſancti ſunt, hoc eſt mũdi ab immunditia legali.Ratio autẽ quare fidelis cõiux mundificet infidelẽ non ſimpliciter,ſed quo ad coniugium, à Paulo non aliter inſinuatur quàm in conſenſu infidelis ad perſeuerandum cum cõiuge fideli.Innuit enim per hoc quòd cõſenſus talis quo non horret Chriſtianã fidem,vitamque ſpiritualem in coniuge,efficit vt non abominaturus quoque ſit Chriſtianam eruditionem in prole:ac per hoc quatenus coniux ſanctificatus eſt vtens cõiugio cum fideli. *Quòd ſi infidelis diſcedit.* Poſtquã docuit quid agendũ quum infidelis conſentit,modo conſequenter docet quid agendum,ſi infidelis non vult perſeuerare in coniugio, ſed ſeparatur. *Diſcedat.* ſeparetur. *Non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater vel ſoror in eiuſmodi.* hoc eſt in huiuſmodi euentu non eſt ſeruituti coniugij ſubiectus frater vel ſoror: hoc eſt Chriſtianus ſeu Chriſtiana coniux. In hoc ſenſu communiter intelligit hæc Pauli verba eccleſia . hinc enim intelligit liberũ eſſe tam Chriſtianũ quàm Chriſtianã coniugem ſi infidelis coniux ſeparatur, ad cõtrahendum cum alio ſeu alia coniugium. ¶ Dico autem hoc: quia Paulus non aperte explicat talem libertatem, ſed negat ſubiectum eſſe ſeruituti in huiuſmodi. Quæ verba ſi exacte diſcutiantur,ſolũ ſignificant ꝙ in huiuſmodi diſceſsibus,ſeu ſeparationibus infidelis à fideli (infidelis coniugis à fideli coniuge,infidelis filij à fideli patre,infidelis patris à fideli filio,infidelis filiæ à fideli matre & econuerſo, & ſic de aliis) nullus frater aut ſoror (hoc eſt nullus Chriſtianus aut Chriſtiana) eſt ſubiectus ſeruituti priori: puta qua filius tenetur patri & econuerſo, qua filia tenetur matri & econuerſo,qua vxor marito,& ecõuerſo.Sed hinc nõ conuincitur ꝙ ſit ſolutũ vinculum coniugale, ſicut nõ ſoluitur vinculum filiale aut paternum. ¶ Et ſi pręciſe in materia cõiugij intelliguntur,in prõptu eſt literalis ſenſus ꝙ in huiuſmodi diſceſsibus nõ eſt ſeruituti morem gerendi coniugi ſubiectus frater aut ſoror,Chriſtianus aut Chriſtiana cõiux,ſed hinc nõ habetur ſolutio coniugij,vt patet. Et non ſolum miror, ſed ſtupeo quòd Chriſto clare excipiente cauſam fornicationis, torrens doctorũ non admittit illam mariti libertatẽ: Paulo autem non clare dicente interpretata ſit ſolutio coniugij ex cauſa alia ab explicata à Chriſto & ſola excepta.Quia tamen antiquo

eccle

eccleſiæ vſu ſenſum communem textus huius firmatum credo, & textus capax eſt huius ſenſus cõmunis:ideo dicendũ eſt ꝙ dominus in euãgelio non cõmunem vtriq; coniugi,ſed marito propriam tradidit libertatis legem, vt textus ipſe manifeſte dicit. Paulus autem communem vtrique coniugi legẽ libertatis promulgat,authoritate proculdubio diuina: qua ſola ſeparari poteſt quod deus coniunxit: iuxta verbum domini de cõiugio:non Chriſtianorum,ſed ab initio mũdi inſtituto,quod deus cõiunxit homo nõ ſeparet.Et propterea diuerſæ libertatis cauſæ aſsignãtur,à domino quidẽ cauſa propria marito,à Paulo autem cauſa vtriq; coniugi cõmunis.Imparẽ enim dominus iudicat maritũ & vxorẽ quo ad fornicationem:quia impar eſt ſecundum naturalem horrorẽ,& repugnantiam ad certitudinem patris prolis. Infidelitas autẽ, quæ ad animam ſpectat, paris cenſetur iuris in vtroque coniuge à Paulo.Et hæc dicta ſint ad ſatisfaciẽdũ quæſtioni de contrarietate doctrinæ Pauli ad doctrinam Chriſti. Chriſtus enim ſolam fornicationis cauſam excipit,Paulus autẽ alteram docens cauſam,docet non eſſe ſolam fornicationis cauſam.Paul' dico,vt cõmuniter exponitur:quia(vt dictũ eſt,& textus ſonat)Paulus non ſonat ſolutionem coniugij.*In pacem autem vocauit vos*.pro,nos, *Deus*. Duo poterant obſtare libero diſceſſui infidelis coniugis.Alterum ex parte vinculi remanentis in Chriſtiano,& hoc excluſit dicendo,non enim ſeruituti,&c. Alterum ex parte iuris quod habet Chriſtianus contra infidelem diſcedẽtem,& hoc modo excludit, dicendo quòd in pace vocauit nos deus.Ac ſi apertius dixiſſet,nolite litigare contra diſcedentẽ petendo ius veſtrum, ſed ſi diſcedit, diſcedat: quia deus vocauit nos non ad litigandum,ſed ad pacem. *Vnde*. pro, quid, *enim ſcis mulier, ſi virum ſaluum facies*.Propoſuerat ſimplicem concluſionẽ quòd ſi infidelis conſentit non dimittatur, modo reddit rationem quare non debet infidelem dimittere. Et ſumitur ratio ex ſpe ſaluandi infidelem.*Aut vnde*. pro,quid.*ſcis vir ſi mulierem ſaluam facies,niſi vnicuique ſicut diuiſit dominus*?pro,deus.*vnumquẽque ſicut vocauit deus*.pro,dominus,*ita ambulet*.Et eſt ordo literę quid ſcis de futura ſalute coniugis niſi quilibet ambulet tã ſicut diuiſit illi deus quàm ſicut vocauit illũ deus.Ac ſi pendeat ſcire cõiugem ſaluandã ex perſeuerantia in ſtatu in quo vocatus eſt.Et vere perſeuerantia in ſtatu coniugij confert ſtatim ſcire futuram coniugis ſalutem inchoari in hoc ipſo quòd perſeuerant ſimul: quod eſt ſcire futuram ſalutem in eius principio.nonnullũ enim

ſalutis alterius coniugis principium eſt perſeuerantia cum coniuge fideli:præſtatq; poſtea experiri an deus ſaluum faciet infidelem coniugem per fidelem. Vtraque autem ſcientia tolleretur ſi fidelis coniux non perſeueraret cum infideli conſentiente. Et propterea exceptiua dictio niſi,optime quadrat cũ præiacente propoſitione,quid ſcis vtrũ ſaluum facies.Quaſi dicat,nihil potes ſcire niſi perſeueres,niſi ſeruetur illa generalis regula, vnuſquiſq; ſicut diuiſit deus,vnuſquiſq; ſicut vocauit deus ita ambulet:affert ſiquidem ad hoc particulare regulã vniuerſalẽ. Et intẽdit Paulus per hoc ante oculos mẽtis fidelis coniugis ponere diſpoſitionem diuinam,quid ſcis an deus diſpoſuerit ſaluare infidelem coniugem per te, niſi acceptes diſpoſitionem diuinã circa principium ſaluandi coniugem. Dicendo autem ſicut diuiſit deus,diuerſitatem donorũ quæ deus diſtribuit hominibus ſignificat:de quibus dixerat vnuſquiſque proprium donum habet,& alius ſic,alius ſic.Quũ verò ſubdit ſicut vocauit dominus,diuerſitatem ſtatuũ ſeu conditionum non malarum in quibus diuerſi vocati ſunt ſignificat.Ita ꝙ vocatio refertur ad ſtatus inuentos: diuiſio autem ad dona adiuncta. Docet enim Paulus quòd vnuſquiſque ſi quum vocatur à deo eſt in ſtatu ſeruili,&c. in illo maneat:& ſimiliter cui diſtribuit deus donum continentiæ coniugalis,vidualis,aut virgineæ,in illo maneat.*Et ſicut*. pro, ſic, *in omnibus eccleſijs doceo*.pro,diſpono.Ne Corinthij ſpecialem ordinationem putarent ſibi fieri,adiungit quòd ſic in omnibus eccleſiis ordino. *Circunciſus aliquis vocatus eſt? non adducat præputium.* Duo propoſuerat in regula allata:alterum ſicut deus diuiſit:alterum ſicut deus vocauit.Inchoat proſequendo ab vltimo: tum in differentia ſtatus ſecundum circũciſionem vel præputium : tum in differentia ſtatus ſecundum ſeruitutem vel libertatem.Et quidem ſententiã poſuit interpres:in Paulo enim non habetur præputiũ:ſed habetur ne aſciſcat,ſine aliqua additione.¶ Sed quid intelligat Paulus,non video,niſi quòd perſeueret circuncidẽdo filios:in ſeipſo enim impoſsibile eſt aſciſcere præputium: tunc enim Iudæos circũciſione vti,& factis & his verbis docebat Paulus.*In præputio aliquis vocatus eſt?non circuncidatur.* Vult enim vnũquenque quo ad hæc ſeruare ſuum ritum. ſicut etiam Romanis ſcribit ꝙ vnuſquiſque circa cibos & dies diſcernendos, vel non diſcernendos,in ſuo ſenſu abundet.*Circunciſio nihil eſt & præputiũ nihil eſt.*Ne putarent quòd hæc ordinaret Paulus tanquam myſteria quidem quædam ſalutis,declarat quòd vterque ritus nihil

eſt ad ſalutẽ ſpiritualẽ. ❡ At ſi obieceris: ſi nihil ſunt, cur tibi curæ eſt vt vnuſquiſq; perſeueret in ſuo ritu? Solutio eſt, quia ſuauior eſt homini ritus ſibi cõſuetus. ❡ Ex hac Pauli ſententia habetur quòd pactum diuinum cum Abraham Gene. 17. de circuncisione, conſummatum perfecte eſt in aduẽtu Meſsię: ita vt abſoluti ſint à fœderis vinculo ac pœna, filij Abraham. Nam ſi circũciſio nihil eſt, ſed pro cõſuetudine ſeruanda eſt Iudęis, manifeſtè habetur quòd deſijt eſſe materia fœderis pręceptiq; diuini. Blaſphemum ſiquidem eſt dicere, id quod diuini eſt fœderis, quod diuini eſt mandati nihil eſt ad ſalutem. ❡ Nec poteſt fugiendo fingi quòd Paulus loquitur de circunciſione ſecundum ſe & non mandata olim à deo: nam clare idem iudicium profert de circũciſione & præputio: dicens circunciſio nihil eſt & preputium nihil eſt: manifeſtando quòd tam ſtatus legalis circunciſionis quã ſtatus Gentilis præputij, nihil eſt ad ſalutem. Conſtat autẽ quòd legalis circunciſio eſt circunciſio mãdata olim à deo: ergo de mãdata olim circunciſione loquitur: de qua dixerat, circunciſus aliquis vocatus eſt, proculdubio circunciſione mandata ſeu legali. *Sed obſeruatio mandatorum dei.* hæc eſt quæ ſalutem ſpiritus affert. *Vnuſquiſque in qua vocatione vocatus eſt, in ea permaneat.* pro, maneat. Nõ enim ordinat vt in ea perſeueret vſque ad mortẽ, ſed ꝙ maneat in ea. Vnde & ſubdit de ſeruo, *Seruus vocatus es? nõ ſit tibi curæ.* hoc eſt non ſis anxius propter ſeruitutem. *Sed & ſi potes fieri liber, magis vtere.* hoc eſt poſtquã fueris liber magis vtere ſeruitute quo ad opera, non fias delicatus, ſed magis te exerceas in ſeruilibus operibus tibi congruis quã ſi eſſes ſeruus. *Qui enim in domino vocatus eſt ſeruus, libertus eſt domini.* Reddit rationem eius quod dixerat, non ſit tibi curæ: ex eo quòd qui vocatus eſt in domino ſeruus (hoc eſt qui vocatus eſt ad Chriſtianam fidẽ in ſtatu ſeruili, ita quòd in domino, hoc eſt ſalua Chriſtianitate, eſt ſeruus) ſciat ſe eſſe libertũ domini: hoc eſt exẽptum à ſeruitute, & tranſlatum in libertum Ieſu Chriſti. Conſolatur ergo ſeruos ex hoc quòd quãuis ſint ſerui ſecundũ carnem, ſunt tamen ſecundum ſpiritũ liberti ſupremi domini. *Similiter qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.* Ne melioris cõditionis in Chriſto videretur liber quàm ſeruus, adiunxit quòd qui liber vocatus eſt ad Chriſti fidẽ, effectus eſt ſeruus Chriſti, vt cõmunis in Chriſto ſtatus tam ſeruis quàm liberis intelligatur. *Pretio empti eſtis.* Seruitutẽ ſignificat Chriſti communẽ vtriſq;: quia empti ſunt pretio, proculdubio ſanguinis Chriſti. *Nolite fieri ſerui hominum.* Inde infert præ-

ceptum

ceptũ vt recuſent fieri ſerui hominũ ex quo iam ſunt ſerui Chriſti. Nec contra hoc præceptũ fecit Paulinus Nolanus epiſcopus qui ſe fecit ſeruum hominis pro redimẽdo filio viduæ: quoniam non de ſeruitute corporis, ſed de ſeruitute animæ ad literã Paulus loquitur. Quod patet ex hoc quòd ſecundum id prohibet fieri ſeruos hominum ſecundum quod empti ſunt à Chriſto: hoc eſt ſecundum illam partem qua ſunt ſerui Chriſti. Cõſtat autem quòd ſecũdum animam ſumus Chriſti ſerui, ſecundũ quam nullus fit ſeruus hominis, niſi qui conſentit homini aduerſus Chriſtũ. *Vnuſquiſq; ergo in quo vocatus eſt frater.* pro, fratres. in caſu vocatiuo. *In hoc permaneat.* pro, maneat, *apud deũ.* Superius abſolute dixerat vnuſquiſque in ſua vocatione maneat: modo adiungit ꝙ apud deũ maneat: vt intelligamus tum perſeuerantiã apud deũ, tum præcipue rationem perſeuerãdi eſſe deũ: vt intelligamus ꝙ ſi deſineret grata eſſe deo ob aliquod accidens perſeuerantia in tali ſtatu, non conſuli à Paulo vt maneat. *De virginibus autem.* Exequitur alterum propoſitum, vnicuique ſicut deus diuiſit: incipiendo à continentia virginali. *Præceptum domini non habeo.* quòd perſeuerent vel non perſeuerent virgines. *Conſilium autem.* pro, tamen, *do, tanquã miſericordiã conſecutus à domino, vt ſim fidelis.* non do humanum conſilium, ſed procedens ex dono mihi conceſſo miſericorditer, quod eſt me eſſe fidelem diſpẽſatorem myſteriorum creditorum mihi. Et appoſuit hæc, quoniã aduerſus veteris legis morem conſilium erat prolaturus. In veteri ſiquidẽ lege omnes debebant contrahere matrimoniũ ad multiplicandum ſemen Iſrael. *Exiſtimo igitur bonum eſſe propter inſtantem.* pro, præſentem, *neceſſitatem.* Ecce conſilium, ſeu (vt Græcus textus ſonat) ſententia, bonum eſſe ſeruare virginitatem propter præſentem neceſſitatẽ vitandã: multæ enim ſunt præſentis vitæ neceſſitates conſequentes coniugiũ ad quas euitandas bonum eſt ſeruare virginitatem. Veruntamen quia hæc ratio cõmunis erat veteri & nouo teſtamento, ſubiũgit id quod eſt propriũ teſtamẽti noui, ſcilicet vita ſpiritualis. *Quoniam bonum eſt homini ſic eſſe.* Ac ſi apertius dixiſſet, ideo vtor ratione vitandæ præſentis neceſſitatis, quia bonum eſt homini ſic eſſe. Iã tertio Paulus repetiit in hoc capitulo hanc propoſitionem tanquam nouam, vt magis imbiberetur in animis hominum quòd bonũ eſt homini ad vitam ſpiritualem abſtinere à coniugio. Hoc autẽ ideo propriũ eſt ſtatui noui teſtamẽti, tũ quia gratia interna per Ieſum Chriſtũ facta eſt ſemper, tum quia plenitudo gratiæ ad quã ſpectat ſta-

tus virgineus propria eſt nouo teſtamẽto. *Alligatus es vxori? noli quærere ſolutionem. Solutus es ab vxore? noli quærere vxorem.* Permanentiã vniuſcuiuſque ſicut diuiſit deus ſpecialius explicat. *Si autem acceperis vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit.* Hinc confutantur hæretici prohibentes nubere. *Tribulationem tamen carnis.* pro, carne, *habebunt huiuſmodi.* hoc eſt, tribulationes quas parit carnale connubium habebunt coniuges. Sunt autem manifeſte incommoda multa quæ naſcuntur ex huiuſmodi carnali commercio: vt in muliere dolores partus, in viro autem curæ multæ. *Ego autẽ vobis parco.* ſeu indulgeo, tanquam pater compatior vobis quòd eligitis ſtatum tribulationum: hoc eſt, non retraho vos ab huiuſmodi electione. *Hoc itaque dico fratres, tempus breue.* pro breuiatum eſt, hoc eſt, tempus vitæ præſentis vniuſcuiuſque decurtatum eſt, & mutilum à tempore ſperato: vnuſquiſque enim longiori tempore ſperat viuere quàm viuit, & propterea tempus cuiuſque breuiatum eſt. Et eſt ſenſus quòd quanuis vos non retraham ab electione carnalis ſtatus, id tamen non omitto monere quòd tempus vitæ cuiuſque mutilum eſt. *Reliquum eſt vt & qui habent vxores, tanquam non habentes ſint: & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam nõ poßidentes.* hoc eſt, ſupereſt vt moniti ſitis circa vſum coniugij & paſsionum animi & rerum exteriorum. Et paſsiones quidem omnes comprehendit ſub præcipuis: delectatione ſcilicet & triſtitia. hæ enim reliquarum paſsionum rationes ſunt. *Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.* pro, tanquam non abutentes. Per hanc vltimam declarauit ipſemet Paulus ſenſum omnium præcedentium: vt intelligendum ſit (quum dixit tanquam non habentes vxorem, & ſimiliter tanquam non flentes, tanquam non gaudentes, tanquam non poſsidentes) ſignificari quòd non abutantur coniugiis, gaudiis, fletibus, & poſſeſsis. *Præterit.* pro, decipit enim. *figura huius mundi.* Ratio redditur quare cauere ſibi debent ab abuſu huiuſmodi rerum: quia fallax eſt figura (hoc eſt forma, ſeu habitus apparens) mundi huius: habet enim ſub ſua ſpecie aliquid fallaciæ: vt quotidie experimur. *Volo autem vos.* Rationem reddit toties repetitæ ſententiæ, bonum eſt homini ſic eſſe, ſcilicet ſine coniugio. *Sine ſolicitudine eſſe.* Ecce ratio vt homo ſit ſine ſolicitudine rerum tranſeuntium: & ſic ſolicitudinem ſuam occupet circa ea quæ dei ſunt. Sententia eſt clara. *Qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quæ domini ſunt, quomodo placeat*

deo

deo. Qui autem cũ vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori. *Et diuiſus eſt. & mulier innupta & virgo.* pro, diuiſa eſt vxor & virgo. Poſtquam dixit de viro, modo incipit lo qui ſimiliter de muliere, dicendo, diuiſa eſt vxor & virgo: hoc eſt, diuerſis viis incedunt vxor & virgo. Et de vtraque ſigillatim exequitur, incipiens à virgine. *Cogitat.* Deeſt, innupta. Legẽdum eſt, *Innupta cogitat quæ domini ſunt: vt ſit ſancta corpore & ſpiritu.* Quanuis propoſuerit de virgine, latius tamen exequitur cõprehendendo omnem innuptam. Reliqua clara ſunt. Quæ autem nũpta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro. *Porrò hoc ad vtilitatem veſtram dico: non vt laqueum vobis iniiciã, ſed ad id quod honeſtũ, & quod facultatẽ præbeat ſine impedimento dominũ obſecrandi.* Aduerte quòd particula hæc cenſetur fere impoſsibilis vt reddatur Latina vt iacet in Græco. Fecimus autem eam trãsferri fere ad verbum ſic, *Sed ad decorum & aſsidendum domino ſine diſtractione.* Per quæ ſignificatur quòd abſtinere à coniugio nullum eſt indecens ſed decorum, & præter hoc eſt vtile ad continuam aſsiduitatem ſuiipſius coram domino ſine diſtractione, ſine retractione quam patiuntur cõiugati, quos oportet retrahi à curis conſequentibus coniugium, quos eſt impoſsibile aſsiduæ mente vacare iis quæ ſunt domini: quum oporteat eos cogitare quomodo placeant ſibiinuicem, &c. *Si quis autem turpem ſe videri exiſtimat ſuper virgine ſua quòd ſit ſuperadulta, & ita oportet fieri.* Directe hoc reſpondet ad id quod dixerat ſed ad decorum. Ac ſi apertius dixiſſet, ego vos inuito ad id quod eſt ſecũdum rem decorum: ſi quis autem ſecundum ſuam exiſtimationem putat apparere ſe indecorum in virgine ſua quia eſt ſuperadulta & non nubet, &c. *Quod vult faciat: nõ peccat ſi nubat. Nã qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſsitatem, poteſtatem autẽ habens ſuæ voluntatis.* Tres conditiones apponit laudabili abſtinentiæ à coniugio. Prima eſt non habens neceſsitatem: hoc eſt, nõ cogatur ex inopia abſtinere à coniugio. hæc enim abſtinentia non eſt virtutis ſed neceſsitatis. Secunda eſt, poteſtatem autem habens voluntatis ſuæ perficiendæ: hoc eſt ꝙ virgo conſentiat abſtinentiæ à coniugio. Si enim virgo diſſentiret, nõ haberet pater poteſtatem voluntatis propriæ perficiendæ. Tertia ſubiungitur, dicendo, *Et hoc iudicauit in corde ſuo ſeruare virginem ſuam.* hoc eſt quòd maturo iudicio rationis iudicauit nõn eſſe tradendã filiã nuptui. Et dixit hoc vt pater diſcutiat diligentius apud ſe futurum euentum, ſcilicet ſi bene ſuccedet virgini huiuſmodi cęlibatus

tus.ipſe enim qui nouit mores ſtabilitatemque filiæ, debet hoc cogitare: ne forte emergat in vituperium. *Bene facit.* Igitur & qui matrimonio iungit virginē ſuam,bene facit:& qui nō iungit, melius facit. *Mulier alligata eſt legi, quanto tempore viuit vir eius.* Exequitur in ſpecie circa vidualem cōtinentiam.Si hæc verba intelligēda ſunt vt ſonant, aduerſantur ſenſui cōmuni ſuperiorum verborum,nō enim ſeruituti ſubiectus eſt frater,vel ſoror in eiuſmodi,vt clare patet.Sed ſecundum ſenſum cōmunem hæc verba dicuntur de coniugibus eiuſdem Chriſtiani cultus. Perſpicacius tamen intelligūtur vt ſonant regulam generalem, cui non aduerſatur exceptio aliqua,ſicut nec aliis regulis: & inter exceptiones computetur doctrina ſuperior. *Quod ſi dormierit vir eius,liberata eſt à lege.Cui autē vult nubat,tantum in domino.* hoc eſt,dummodo nubat Chriſtiano. Hic eſt primus in teſtamento nouo textus prohibēs iniri coniugia inter diſpares cultu.*Beatior autem erit.* pro,eſt, *ſi ſic permanſerit ſecundum meum conſilium.* Statum præſentem beatiorem deſcribit.Vtraque continentia beata eſt in ſpe, ſed vidualis beatior. *Puto autem quòd & ego ſpiritum dei habeam.* Non poteſt ſatiari Paulus confirmationibus quòd ſanctum ſit conſilium abſtinendi à coniugio.

CAPVT VIII.

De *ijs autem quæ idolis ſacrificantur.* Tranſit ad docēdum Corinthios qualiter ſe debent gerere circa eſum immolatorum idolis. *Scimus quòd omnes ſcientiam habemus.* Duabus diſtinctionibus intendit vti in hac materia. Altera eſt inter ſcientes & non ſcientes.Et hanc inchoat primum membrum ponendo, dicens omnes ſcientiam habemus:alterum vero membrum differt ſubiungendum ibi, ſed non in omnibus eſt ſcientia. Nec ſibiinuicem hæc membra aduerſantur: nam in prima perſona dicit omnes ſcientiam habemus:in tertia vero perſona dicit,ſed non in omnibus eſt ſcientia, vt diſcernatur ꝙ prius loquitur de ſe & ſibi ſimilibus viris doctis: poſtea vero ratione ineruditorū dicit non omnes habere ſcientiam.Et eſt ſermo de ſcientia immolatorum ſimulacris:an ſcilicet ſit eis veſcēdum vel abſtinendum ab eis. ¶ Altera autem diſtinctio ſubiungitur, dicendo, *Scientia inflat.* Ecce primum membrum. *Charitas.* pro, dilectio, *vero ædificat.* Ecce ſecundum membrum.Et intelligitur diſtingui homo habens ſcientiam, in habentem ſcientiam puram, & in habentem cum dilectione. Effectum ſcientiæ puræ deſcribit inflationem,ea ratione quia excellentem conſtituit hominem: ac

per

per hoc occaſio tumendi habetur. Dilectionis vero effectum deſcribit ædificare, conſtruere, ac promouere ad bonum: quoniam dilectio ſi vera eſt non ſolum vult bonum, ſed procurat ac efficit ſi poteſt dilecto. Vtraque autem diſtinctione vtetur inferius: prius tamen huius ſecūdæ diſtinctionis membra explicat. *Si quis autem ſe exiſtimat ſcire aliquid.* Explicat illud membrum ſcientia inflat. Ecce inflatio, ſi quis ſe exiſtimet ſcire aliquid, hoc ipſum quod eſt quòd homo videatur ſibi ipſi ſciens inflatio eſt. Et rationem ſubdit, *Nondum cognouit.* Deeſt, quicquam, quemadmodum oporteat eum ſcire. Superfluit eum. Et eſt ſenſus ꝙ nōdum cognouit aliquid illo modo quo oportet noſſe, ex hoc ipſo quòd videtur ſibiipſi ſciens caret modò ſciendi. ¶ Aduerte hic ꝙ dupliciter contingit aliquem exiſtimare ſe ſcire aliquid. Vel ſpeculatiue, & de hoc non loquitur Paulus, imò proprie nullus ſcit aliquid niſi qui ſcit ſe ſcire illud. Vel affectiue: hoc eſt quum affectionibus eleuatur ex hoc quod ſcit, vel deſpiciendo alios vel præferendo ſe & huiuſmodi. Et de hac exiſtimatione ad literam Paulus loquitur, & propterea de homine ſic ſe exiſtimante dicit ꝙ caret illo ſciendi modo quem oportet habere quemlibet ſcientem. Modus autem ille non explicatur in litera: ſed ex oppoſito membro inſinuatur ꝙ eſt vtiliter ſibi & aliis: hunc enim modū affert charitas. *Si quis autem diligit deum.* Explicat alterum membrum (dilectio vero ædificat) explicando fructum. *Hic cognitus eſt ab eo.* notitia approbationis. Ille reprobatur à deo interiora ſcrutanti, iſte autem approbatur à deo. *De eſcis autem.* pro, de vſu igitur eorum, *quæ idolis immolantur.* Propoſitis diſtinctionibus quibus intendit vti, proſequitur ſingula membra, inchoando à primo ſcilicet omnes ſcientiam habemus. Vnde & repetit illud magis explicando, dum dicit, De eſu igitur eorum quæ idolis immolantur. *Scimus quia.* pro, ꝙ, nihil eſt idolum in mundo. Quod intellige formaliter: hoc eſt de ſimulacro quatenus eſt repræſentans deum: quia non repræſentat deum. Imago enim quæ nullius eſt imago, nihil eſt quatenus imago: ſimiliter ſimulacrum quod nullius eſt ſimulacrum, nihil eſt quatenus ſimulacrum. Quanuis res aliqua ſit, tum quantum ad materiam, aurum, æs, lignum, tum quantū ad lineamenta, figuram, colores & huiuſmodi. Sed hæc ſunt extra propoſitum: quo eſt ſermo de ſimulacro quatenus ſimulacrum. Interpres ſiquidē reliquit dictionem Græcam, idolum, quum potuiſſet Latine dicere ſimulacrum. *Et quòd nullus eſt.* Deeſt, alius. *deus niſi vnus.* Ratio quare ſimulacrum

nihil

nihil eſt, redditur ex hoc ꝙ nullus eſt alius deus niſi vnus: quem conſtat nō repræſentari per ſimulacrum. *Nam etſi ſunt qui dicantur dij, ſiue in cælo ſiue in terra.* Non dicit nam etſi ſunt qui ſint, ſed qui dicantur dij: quia in veritate non ſunt dij ſed nominantur dij, ſiue nominentur tāquam in cœlo exiſtētes, vt ſpirituales ſubſtātiæ, quas angelos dicimus, & aſtra, & ſigna zodiaci, ſiue dicantur exiſtentes in terra, vt Platonica animalia, & principes inter homines. *Siquidem.* pro, quemadmodum, *ſunt dij multi & domini multi.* Explicat quo ſenſu dixerit etſi ſunt, illo ſcilicet modo quo ſecundum opinionē ſeu nuncupationem ſeu etiam participationem inueniuntur dij multi & domini multi. *Nobis tamen.* ad veritatis lucem aſcitis. *Vnus deus, pater.* Dicendo vnus deus, vnitatem indiuidualem deitatis ſignificat: explicando vero pater, myſteriū trinitatis in prima trinitatis perſona manifeſtat. *Ex quo omnia.* Abſque vlla exceptione: nam ex eo eſt totum vniuerſum & ſingulæ eius particulæ. *Et nos in illo.* & nos Chriſtiani in illo viuimus & ſumus ſecundum vitam gratiæ. *Et vnus dominus Ieſus Chriſtus.* Cōfeſsioni vnius dei ac myſterij trinitatis adiungit confeſsionem verbi incarnati, primum aduerſus Gentiles, ſecundum aduerſus Iudæos. *Per quem omnia.* omnia inquit Ioānes per ipſum facta ſunt. Et dixit hoc vt omnia à filio dependere dicat quæ ex patre dependere dixit. *Et nos per ipſum.* & nos Chriſtiani per ipſum redempti, per ipſum ſaluabimur. *Sed non in omnibus eſt ſcientia.* Hactenus declarauit quid Paulus & ſui ſimiles ſciunt de eſu eorum quę ſimulacris immolantur. ¶ Ex dictis enim habetur ꝙ nulla eſt differentia inter eſum talium & eſum aliarū rerum: quia ſimulacrū cui immolata ſunt, nihil eſt. quod autē eſt nihil, nullam facit differentiā in cibis, nullam dat ſanctitatem aut immūditiam cibis. Modo proſequitur, imò proponit alterū membrum primæ diſtinctionis: ſignificans quod huiuſmodi ſcientia non eſt in omnibus Chriſtianis: non enim omnes ſciunt hæc quæ diximus. *Quidam autem.* hoc eſt, ſed quidam. Exequitur propoſitum membrum. *Cum conſcientia.* Pro claritate ſententiæ interpres addidit cum. *Vſque nunc idoli.* Neſcio quo errore hæ duæ dictiones (vſque nunc) interpoſitæ ſint hoc in loco, quum in textu Græco inueniantur ſequentes poſt, & iungendæ ſunt cū ſequenti ſententia. Ita ꝙ ordo textus eſt iſte, *Conſcientia idoli vſque nunc quaſi idolothytum manducant.* Vbi etiam aduerte ꝙ interpres reliquit dictionem idolothytum, ſignificat autē idolothytum ſimulacro immolatum. Et eſt ſenſus ꝙ quidam Chri-

ſtian

ſtiani recte ſentientes de ſimulacris (recte enim ſentire de ſimulacris ſignificat conſcientia ſimulacri: nõ enim eſſet conſcientia ſimulacri, niſi adeſſet ſcientia ſimulacri) iſti, inquam, vſque in præſentem diem manducant cibos immolatos ſimulacris tanquam immolatos ſimulacris: hoc eſt tãquam illicita. Ita ꝙ recte ſentiẽtes de ſimulacris errãt circa vſum immolatorum ſimulacris. Et adhuc ad explicandum ſenſum, ſubiungit, *Et conſcientia ipſorum quum ſit infirma polluitur*. Conſciẽtia infirma eſt conſcientia non valens applicare ſcientiam quam habent de ſimulacris ad licitum eſum immolatorũ. Credũt enim ſimulacra nihil eſſe: ſed neſciunt hinc deducere, ꝙ immolata ſimulacris ſunt indifferentia, ſed reputant ea illicita ad eſum, & manducant vt illicita, & propterea polluitur eorum conſcientia. Per hęc terminat primæ diſtinctionis membra: tractauit enim de ſciẽtibus & de neſcientibus. *Eſca autem nos non cõmendat deo*. Intendens ſecũdæ diſtinctionis mẽbro pertractare de ſciẽtia & dilectione, incipit ab effectu dilectionis illo, ſi quis autem diligit deum, hic cognitus eſt ab eo. Declarat ſiquidem quòd eſca immolatorum, tam eſa quàm nõ eſa nihil confert ad cõmendandum nos deo, quod idẽ eſt quod approbari à deo. *Neque enim ſi manducauerimus abundabimus*. Probat quod dixit: quia ſi mãducauerimus immolata ſimulacris, non abundabimus: hoc eſt, non plus habebimus meriti ſeu gratiæ. *Neque ſi non manducauerimus, deficiemus*. pro, priuabimur, ſeu minus habebimus gratiæ ſeu meriti. *Videte autem*. Exequitur alterum effectum dilectionis ſuperius propoſitum, dilectio vero ædificat. Exequitur autem monendo ne contrarium incurrant. Et quoniam ad literam alloquitur ſcientes, ideo implicite exequitur ſimul alterum membrum, ſcientia inflat. Scientia enim monet ne vtentes ſua ſcientia, contra dilectionem proximi agant. *Ne forte hæc licentia veſtra*. Dictio Græca proprie ſignificat licentiam, non tamen in malam partem, vt ſonat Latine. Et directe explicat Paulus ne forte actio vobis licita, ſcilicet comedere immolata ſimulacris. *Offendiculum fiat infirmis*. putantibus illicitum eſſe huiuſmodi eſum. *Si enim quis viderit*. Explicat rationem & modum offendiculi à potiſsimo modo ſcandalizandi in hac materia: ductus ea (vt reor) ratione quia aliqui docti inter Corinthios abutentes ſcientia comedebant in templo ſeu menſa ſacrificantium idolis: non quòd ipſi docti ſacrificarent, ſed quia cõpleta oblatione facta idolis ipſi comedebant immolata ſimul cum ſacerdotibus idolorum, vel cum illis

pro

pro quibus immolata erant. Inferius autem monebit cauẽdum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleũ in priuatis domibus inuitatus ad cœnam, vt patet in capit. 10. *Eum qui habet.* pro, te qui habes, *ſcientiam, in idolo recumbentem*, pro in idoleo accumbentem. Locum enim ſignificat ſeu menſam, in qua comedebantur immolata idolis. *Nonne conſcientia eius quum ſit infirma.* pro, qui infirmus eſt. Ita quòd legendum eſt, nonne conſcientia eius qui infirmus eſt, non corpore, ſed mẽte, ſed ſcrupulo, putans illicitum eſſe huiuſmodi eſum. *Aedificabitur ad comedendum idolothyta?* hoc eſt prouocabitur, inducetur ad manducandũ immolata ſimulachris exemplo tuo. *Et peribit infirmus frater.* putans illicitum eſum. *In tua conſcientia.* hoc eſt in tua applicatione ſcientiæ ad eſum. dum enim ſecundum ſcientiam te applicas ad veſcendum huiuſmodi cibis, ille prouocatur tuo exemplo ad veſcendum: & quia non deponit infirmitatem qua putat illicitum eſſe eſum talem, peribit in conſcientia tua, vt cauſa interitus. *Propter quem Chriſtus mortuus eſt.* Vt magnipẽdatur interitus infirmi, adiungit quanti æſtimatus ſit infirmus ille à Chriſto. *Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conſcientiam eorum infirmam.* Ne putaretur quòd peccatum hoc eſſet cõtra dilectionem proximi tantum, adiungit quòd eſt etiam contra dilectionẽ dei. *In Chriſtum peccatis.* cuius eſt membrum infirmus frater. *Quapropter.* Adiungit doctrinę exemplum proprium, ſciens quòd magis mouent exempla quàm verba. *Si eſca ſcandalizat fratrem meum.* Scandalum actiuum ſignificat non ex malo, ſed ex ſpecie mali procedens. *Non manducabo carnes in æternum.* Et pari ratione quemcũque alium cibum cuius eſus ſpeciem mali haberet. Explicauit autem carnes, quia immolata ſimulachris ſunt carnes animalium. *Ne fratrem meum ſcandalizem.*

CAPVT IX.

NON *ſum liber? non ſum Apoſtolus?* Inuerſæ ſunt particulæ. Legendum eſt, *Non ſum Apoſtolus? non ſum liber?* Vbi Paulus ſeipſum in exemplum attulit. Statim obiectioni quæ aduerſus ipſum fiebat, ſatisfacere curauit: vt ſeipſum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios. In dubium ſiquidem vertebatur à nonnullis (vt ex hocmet capitulo inferius colligitur) an Paulus eſſet Chriſti apoſtolus: quod multũ detrahere poterat tum authoritati doctrinæ Pauli, tum authoritati exemplaritatis. Et propterea Paulus proponit ſe eſſe non ſolum apoſtolum, ſed, quod plus eſt, apoſtolum liberum: vt maior ſit autho-

ſitas ipſius quatenus exemplum aliorum. Interrogatiue autem vtraque negatiua particula legenda eſt: quia affirmatio ſignificatur tali modo loquendi. Et eſt ſermo de apoſtolatu Chriſti,& de libertate ab alieno ſumptu. Aſſerit enim ſe eſſe Chriſti apoſtolum,non ſubditum alieno ſumptui, ſed ab hac ſeruitute liberum:vtpote proprio viuentem ſumptu ex labore manuum ſuarum.Et adiecit hanc libertatem,quia in hoc præſtabat cæteris apoſtolis qui alieno viuebant ſumptu: vt in hoc capitulo dicit.*Nonne Chriſtũ Ieſum.*More ſuo exequitur propoſita,& inchoat à primo;probaturus & ſe eſſe apoſtolum Chriſti,& habere poteſtatem eandem quam habent alij apoſtoli.Probat autem excludendo obiectionẽ quæ fiebat contra eum,quòd ipſe non fuerat diſcipulus Ieſu Chriſti: ac per hoc non erat apoſtolus, hoc eſt, miſſus à Chriſto.*Dominum noſtrum vidi?*quanuis non fuerim cõuerſatus cum Ieſu Chriſto in carne paſsibili exiſtẽte, vidi tamẽ ipſum in carne immortali, in ſtatu dominij data ſibi poteſtate qualibet in cœlo & in terra: iuxta illud, Nouiſsime autem tanquam abortiuo viſus eſt mihi. Minus dicit,& plus ſignificat.dicit vidi,& ſignificat ꝙ vidi & miſit me ad prædicandum.Miſsio autem clare ſcribitur Act.26. recitata à Paulo coram Agrippa. Viſionis autem tempus nõ eſt ſcriptum.Sufficit autem Paulo dicere quòd vidi Ieſum dominum:quia hoc directe excludit obiectionem.*Nonne opus meum vos eſtis in domino?* Non ſufficit ad vere apoſtolum eſſe miſſum,ſed oportet vt vſus fuerit apoſtolatu: alioquin eſſet apoſtolus nomine, non re: gradu, non officio.Et propterea executionem quoque probat apoſtolatus ab ipſiſmet Corinthiis,non ſecundum eſſe naturæ, ſed ſecundum eſſe in domino:hoc eſt ſecundum eſſe Chriſtianũ. Et dicit illos ſecundum eſſe Chriſtianum eſſe opus ſuum,non tanquã agentis principalis,ſed tãquam miniſtri principalis qui fundamentũ poſuit, qui plantauit:vtpote primus prædicator fidei Chriſtianæ apud eos. Prædicare ſiquidem euangelium eſt proprium officium apoſtolorum Chriſti. *Et ſi alijs non ſim apoſtolus.* Quo ad executionem officij.*Sed tamen vobis ſum.* quibus primus prędicaui.*Nam ſignaculum apoſtolatus mei.*velut forma ſigillando impreſſa.*Vos eſtis* nõ ſecundum eſſe naturæ. *Sed in domino*. ſecundum eſſe Chriſtianum:impreſſa ſiquidem eſt in vobis doctrina apoſtolatus mei. *Mea defenſio apud eos qui me interrogant*. pro, diiudicant, *hæc eſt*, Dictio Græca interpretata interrogant, anceps eſt ad interrogant vel diiudicant. ſed magis quadrat defenſioni diiudicant

quàm

quàm interrogant:quoniam ad diſcutientes & examinantes an ſit apoſtolus,opus eſt defenſione. Et ſignificanter dicit me:quoniam non diſcutiunt mea, ſed me an ſim apoſtolus. Et pronomen hæc,demonſtrat ſententiã antedictã,ſcilicet quòd vos eſtis ſignaculũ mei apoſtolatus. Hinc habetur ꝙ aliqui vertebant in dubiũ an Paulus eſſet apoſtolus. *Nunquid non habemus poteſtatem manducandi & bibendi?* Declarauit ſe eſſe apoſtolum: declarat modo ſe habere poteſtatem quam habent alij apoſtoli,ſcilicet viuendi ex euangelio. Hanc ſignificat per poteſtatem manducandi & bibendi:quoniam hanc dederat dominus apoſtolis ſub his actionibus dicendo,edẽtes & bibentes quæ apud illos ſunt. Et Paulus ſpecialiter huius poteſtatis meminit,tum quia inferet ſe eſſe liberum:tum quia obiiciebatur fortè ei in ſignum ꝙ non eſſet apoſtolus Chriſti, hoc quòd non viuebat ex euangelio,tanquam non habens illã poteſtatem quam habent alij apoſtoli. *Nunquid non habemus poteſtatem ſororem mulierem circunducendi,ſicut & cæteri apoſtoli & fratres domini & Cephas?* Modum explicat quo alij apoſtoli vtebantur hac poteſtate. & erat modus quòd dum diſcurrerent prædicando, circum ſe ducebant mulierem aliquam miniſtrantem eis ſumptus neceſſarios:exemplo Chriſti, quem comitabantur mulieres miniſtrantes de facultatibus ſuis.Et dicit ſororem mulierem, ad ſignificandum quòd habebant mulierẽ in officio ſororis.Nec intelligo circunduci mulierem de propriis facultatibus miniſtrantem (quum hoc extra regionem Iudæorum difficile fuerit) ſed mulierem cui facile à diuitibus mulieribus dabantur pecuniæ pro ſumptibus neceſſariis apoſtolis,& in ciuitate,& præcipue in itinere. *Aut ego ſolus & Barnabas.* Subintelligitur repeti aduerbium interrogatiuum. *Non habemus poteſtatem hoc.*pro, non, *operandi?* Explicat tertio modũ quo ipſe vtebatur ad hoc vt haberet ſumptus:& erat modus operãdi manibus propriis. Propterea enim quum dixiſſet nunquid non habemus poteſtatem vtendi modo quo vtuntur alij, dicit an non habemus poteſtatem abſtinendi ab opere manuali vt acquiramus ſumptus?hæc enim abſtinẽtia ſignificatur dicendo non operandi. Et dicit hoc ne putaremus quòd ipſe & Barnabas eſſent diuites, vt ex facultatibus hæreditariis viuerent,ſed intelligeremus quòd viueret ex labore manuum:vt clare alibi explicat.Meminit autem Barnabæ: quia ſimul cum ipſo incœpit prædicare Gẽtilibus, ſpiritu ſancto ſpecialiter aſſociante eos: vt patet Actu. 13. *Quis militat ſuis ſtipen-*

dijs vnquam? Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis paſcit gregem, & de lacte gregis non manducat? Probat multipliciter ſe habere poteſtatem viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militibus, in agricolis, in paſtoribus: vt ex his exemplis manifeſte cognoſcatur quòd ipſe qui militat Chriſto euangelizãdo meretur ſumptus; & ſimiliter plantando Chriſti vineam, meretur de fructu vineæ edere: & demum paſcendo Chriſti gregem, meretur de fructibus gregis veſci. *Nunquid ſecundum hominem hæc dico?* Supple tantum. Hæc enim ſunt argumenta humana, & propterea addidit quòd non tantum ſecundum hominem (hoc eſt ſecundum humana argumenta) loquor ſubiungendo authoritatem legis diuinæ ad idem. *An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi.* Deut, 25. *Non alligabis os boui trituranti.* Vult enim quòd poſsit comedere de eo quod triturat. *Nunquid de bobus cura eſt deo?* Ne intelligeres legem hanc ad literam eſſe datam de bobus, ſed ſub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter dixit, nunquid deo cura eſt de bobus? quaſi dicat non. Quod eſt verũ de cura legitima. Deus enim ſua prouidentia gubernat etiam boues, & nihil exemptum eſt ab eius cura: ſed cura legitima (hoc eſt poſitiua legis) nõ eſt niſi de creaturis rationalibus, quæ ſolæ ſunt capaces legis, & fructus intẽti per legem. *An propter nos vtique.* pro, omnino, *hoc dicit?* ſub metaphora boum triturãtium tradidit legem de nobis. *Propter nos enim ſcriptũ eſt quòd debet in ſpe qui arat, arare.* Declarat dictam legem ſignificare quòd laborans non debet ſpe fructus percipiendi ex ſuo labore priuari tam in arante quàm in triturante, & pari ratione in reliquis. *Et qui triturat, in ſpe fructus percipiendi.* pro, ſpem ſuam participare in ſpe. Et eſt ordo literę, & qui triturat in ſpe participare debet ſpem ſuam, ſeu ſpe ſua. *Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus.* Applicat in ſpecie legem ad ſeipſos, explicando tum ſuos labores, tum fructus percipiendos ab ipſis. Et labores quidem deſcribit ſeminare ſpiritualia: fructus verò percipiendos deſcribit ſubiungendo, *Magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus.* pro, metemus? interrogatiue legendum eſt ad ſignificãdum negationem. ſignificat enim longe maiora eſſe beneficia laborum apoſtolicorum fructibus qui metuntur, quanto ſpiritualia præſtant carnalibus. Et appellat carnalia, neceſſaria ad carnis alimentum & operimentum: vt intelligant exiguum quid præſtari ab his tribuendo ſumptus apoſtolis. *Si alij poteſtatis.* Hic punctus quidem notandus eſt. Et eſt ſenſus, ſi alij vtentes

tes

tes poteſtate.*Veſtra*.pro,veſtri,*participes ſunt*.Auget rationes à facto. prior enim proceſsit à iure. Si alij vtentes poteſtate euangelica,de facto ſunt participes veſtri habendo ſumptus à vobis. *Quare non potius nos?* Interpres addidit quare: & confert ad claritatem ſententiæ. Et intelligo per alios minores doctores,qui erant apud Corinthios. Et argumentum quadrat, quòd ſi illi apud vos viuunt veſtris ſumptibus, multo magis nobis primis & maioribus doctoribus hoc debetur.*Sed non vſi ſumus hac poteſtate*. De ſeipſo & Barnaba loquitur,explicando quid de facto fecerint.*Sed omnia ſuſtinemus*.Ne putares quòd ideo non vſi ſumus hac poteſtate,quia non indiguimus,explicat quòd indiguerunt dicendo,ſed omnia ſuſtinemus,patiẽter toleramus, ſufferimus. Et nõ dicit ſuſtinuimus,ſed ſuſtinemus: vt intelligamus ꝙ perſeuerabat patienter indigere. *Ne quod offendiculũ demus euangelio Chriſti*.prædicationi Chriſtianæ fidei. Videbat aut dubitabat Paulus nõnullum offendiculum apponi, ſi accepiſſet ſumptus à Corinthiis.aut quia putaſſent neceſsitatis gratia illos prædicare,aut quia hinc occaſio dabatur vanis quæſtoribus fingẽdi aliqua noua,aut quia cognoſcebat Corinthios auaros, & propterea minus tracti fuiſſent ad veritatẽ euangelicam:& breuiter ad tollendũ quodcunq; impedimenti genus non vſi ſumus hac poteſtate.*Neſcitis quoniam*,pro,quòd.Superioribus argumẽtis(tum humanis,tum ex authoritate legis)tanquam à remotis proficiſcentibus,adiungit argumenta à proximis exemplis & authoritate domini Ieſu.*Qui in ſacrario*.pro,ſacra.*operantur*. hoc eſt qui ſacrificant:ſacerdotes ſiquidem ſignificat à propria actione quę eſt ſacra facere:actiones enim immolatiuæ hoſtiarũ ſunt operari ſeu facere ſacra. *Quæ de ſacrario ſunt edunt*.pro,ex ſacro edũt? Victima ſiquidem immolata comedebatur à ſacerdotibus. *Et qui altario deſeruiunt*.pro, qui ſacrario aſsidẽt. Sacrarium nomen eſt loci in quo ſacra fiunt: & propterea interpres poſuit altare. Duo genera Paulus cõmemorat hominũ:alterũ ſacrificantium, alterum aſsiduorum ſacrario.Et videtur per primos intelligere ſacerdotes, per ſecundos autem Leuitas aſsiduè miniſtrantes. *Cum altario*.pro, ſacrario.*participant*? hoc eſt participes ſunt ſacrarij.*Ita & dominus ordinauit*.Coniunctio ita, monſtrat quorſum Paulus attulerit hæc de facientibus ſacra & aſsidentibus ſacrario, ad ſignificandum ſcilicet ſimilitudinem ordinationis à Chriſto factæ ad has tam æquas tam ſanctas obſeruationes: quemadmodum enim iuſtum ac ſanctum eſt ſacrificantes ede-

re ex ſacro facto,& aſsidentes ſacrario participare ex illo, ita iu ſte ac ſanɛte dominus ordinauit. *Iis qui euangelium annuntiant, de euangelio viuere.* Currit enim ſimilitudo omnibus pedibus. *Ego autem nullo horum vſus ſum.* Poſtquã declarauit primam particulam (non ſum apoſtolus) manifeſtando ſe eſſe apoſtolum, & habere poteſtatem apoſtolicam quam habent cæteri apoſtoli: modo incipit declarare particulã ſecundo propoſitã: ſcilicet non ſum liber? Et primo quidem delarat ſe eſſe liberum: deinde qualiter vſus fuerit ſua libertate: ibi, nam quum eſſem liber. Quod autem dicit nullo horum vſus ſum, refertur ad tot argumenta quibus manifeſte conuincitur quòd etiam ſi non eſſem apoſtolus Chriſti, poſſem tanquam prædicator euangelij viuere alieno ſumptu. Et hinc manifeſtat ſe eſſe liberum ab huiuſmodi ſeruitute quæ eſt viuere alieno ſumptu. Eſt enim hæc nõnulla ſeruitutis ſpecies, quam etiam pro nobis ſuſcipere voluit Chriſtus. *Non autem ſcripſi hæc, vt ita fiant.* pro, fiat, *in me.* Non ſolum hactenus fui liber, ſed talis volo perſeuerare: non putetis quòd hęc ideo ſcripſerim, vt prouocem vos ad dãdum mihi ſumptus. *Bonum eſt enim mihi magis mori quàm vt gloriam.* pro, gloriationẽ, *meam quis euacuet.* Gloriatio ſignificat materiam ſeu meritũ gloriationis: hoc eſt bonum ſupererogationis. Tale ſiquidẽ eſt materia & meritum gloriationis: eſt enim vnde debetur operanti gloria. Et eſt ſenſus quòd eligibilius eſt mihi perdere vitam corporis quàm abſtinere à bono ſupererogationis. Si enim incœpiſſet poſt hanc epiſtolã accipere ſumptus ab aliis, non perſeueraſſet in tali bono ſupererogationis: ac per hoc gloriatio eius de bono ſupererogationis euacuata fuiſſet. fuiſſet enim reddita vacua ab opere. *Nam ſi euangelizauero.* Declarat materiam ſeu meritum gloriationis penes differẽtiam inter euangelizare & abſtinere ab alieno ſumptu. Et intendit ꝙ euangelizare eſt debitum: & conſequenter nõ eſt materia gloriationis nec mercedis, abſtinentia autem ab alieno ſumptu adiuncta euangelio, nõ eſt debita, ſed ſpontanea: ac per hoc meritum gloriationis & mercedis eſt. ❡ Et ſi vis penetrare hæc, conſidera in miniſtro duo operũ genera: alterum ad quod tenetur, alterũ ad quod non tenetur, ſed ſponte ſuperaddidit intuitu domini. Et quum perſpexeris ꝙ ex his operibus ad quæ tenetur miniſter, non debetur ei noua merces, nõ habet vnde glorietur, ſed tantum quod debuit fecit: ex iis verò quæ ſponte ſupererogauit, habet vnde glorietur, & noua ei debetur merces. Quũ hæc inquã perſpexeris, intellig

telliges quæ hic dicit Paulus: quæ ſine intellectu horum obſcuriuſcula ſunt. Vide ſingula. *Non eſt mihi gloria.* pro, gloriatio: non habeo vnde glorier. Et probationem ſubiungit. *Neceſsitas enim mihi incumbit.* neceſsitas debiti, neceſsitas iuſtitiæ incumbit mihi quo ad officiũ euangelizandi. Quam neceſsitatẽ ſtatim probat, ſubiungendo. *Væ enim mihi eſt, ſi non euangelizauero.* Probat à contrario: hoc eſt à pœna incurrenda ſi non euãgelizet: ex hoc enim quòd omiſsioni debetur pœna, clarè patet ꝙ opus quod omiſſum eſt, erat debitum. nullus enim meretur puniri omittendo opus ad quod non tenetur. Et hinc patet quòd quemadmodum apoſtoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto ſibi officio, ita tenentur modo prælati quibus ex officio incumbit prædicare: & væ eſt nobis niſi euangelizemus. *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo.* Reſoluit differẽtiam inter debitũ actum, & actum ſupererogationis in propria principia. Et actus quidẽ ſupererogationis principium ponit propriam voluntatem: hoc eſt ſua ſponte iniuſſum operari: hoc enim ſignificatur dicendo volens hoc ago. Et hinc nouam deberi mercedem pro tali opere aperit: dicendo enim mercedem habeo, meritum ſeu ius mercedis ſignificat ſe habere. Et quoniam in textu adiungitur coniunctio enim (dicẽdo ſi enim volens) ſignificatur quòd ratio redditur per hæc præcedentium. Et vere ſic eſt: quoniã ex hoc quòd propria voluntate non alieno iuſſu aliquid facimus, ſupererogationis opus eſt, & nouæ mercedis meritorum, & gloriationis materia eſt. Et ex oppoſito ſubiungitur, *Si autem inuitus, diſpenſatio mihi credita eſt.* Ecce ex oppoſito proprium principium actus debiti. Et quod dicit inuitus ago, non ſignificat inuitum abſolute (nam abſolute inuitus nullus agit: ſed patitur) ſed ſignificat alieno iuſſu agentem. Et talis appellatur inuitus per priuationem non voluntatis, ſed ſpontaneæ voluntatis: hoc eſt quòd non à ſe, ſed obediens alteri agit: hoc enim directe opponitur ad id quod dixerat, ſponte ago. Et hunc ſenſum manifeſte aperit adiuncta particula, diſpenſatio mihi credita eſt. Hoc enim non ſequitur ad inuitum abſolute, nec ad coactum timore, ſed optime ſequitur ad non operantem à ſe: ſi enim ago, & nõ à me, diſpenſatio mihi credita eſt à iubente. Et ſub hoc membro comprehendit actum euangelizandi, reddens rationẽ quare neceſsitas ſibi incumbit, quia diſpenſatio ei credita eſt, quare non debetur ei hinc noua merces, quia inuitus (hoc eſt non à ſe ſed iuſſus) hoc agit. Sub altero verò membro comprehenditur abſtine-

re à ſumptu alieno:quia volens,non iuſſus hoc agit:& ideo mer ces ei debetur. Vnde & hoc explicando ſubiungit, *Quæ eſt ergo merces mea?* Interrogatiue legendum eſt:explicauerat enim alte rum membrũ,ſcilicet ſi euangelizauero non eſt mihi gloriatio: ſupererat vt explicaret alterum membrum. Et propterea interrogatiue infert,quæ eſt ergo merces mea?hoc eſt meritum mer cedis meæ? *Vt euãgeliũ prædicãs ſine ſumptu ponam euangeliũ.* Deeſt, Chriſti. Ecce meritum mercedis,ecce bonum ſupererogationis ſine ſumptu ponere euangeliũ Chriſti,ſine acceptione ſumptuũ euangelizare Chriſtum:hoc enim erat abundantioris charitatis non ſolum donare euangeliũ,ſed donare ſumptus ſibi debitos. *Vt non abutar poteſtate mea in euangelio.* Non ſignificatur quòd accipere ſumptus eſſet abuti poteſtate euangelizantis(quũ dominus nõ ordinauerit abuſum aliquem)ſed ſignificatur excellens cautela abſtinentis ſe totaliter ab huiuſmodi poteſtatis vſu, ne forte vtendo incideret in aliquem abuſum propter aliquã circũ ſtantiam extrinſecam. *Nam quum liber eſſem ex omnibus.* Quum declaraſſet ſe eſſe apoſtolũ liberum,modo declarat qualiter ſuo apoſtolatu libero vſus eſt ad alios. Et introducit hunc vſum per modũ probationis eius quod dixerat quod merces ſibi debetur, ex hoc quod euangeliũ Chriſti ponit ſine ſumptu. Probat enim hoc à laudabili vſu talis libertatis:ne putaret quiſpiã quòd Paulus pro ſua gloria noluiſſet ſubire hanc ſeruitutẽ accipiẽdi ſumptus. hanc iniquam humanam opinionem excludit monſtrãdo quòd propter Chriſtum hoc fecit. Et monſtrant hoc ex vſu ſuæ libertatis ad ſeruitutem aliorum: hoc enim ſignificatur dicẽdo, nam quum liber eſſem ex omnibus, à nullo accipiens ſumptus. *Omnium me ſeruum feci.* Ecce voluntaria ſeruitus. *Vt plures lucrifacerem.* Ecce finis. *Et factus ſum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer.* Explicat in ſpecie huiuſmodi ſeruitutes,incipiẽs à Iudęis.

¶ Et ne male intelligeres quid ſignificat factus ſum Iudęis tanquam Iudæus, explicat ſubiungendo, *Iis qui ſub lege ſunt.* Quos appellauerat Iudæos,modo explicat iis qui ſub lege ſunt. *Quaſi ſub lege eſſem.* Ecce in quo factus ſum tanquam Iudæus,non in perſecutionibus Chriſtianorum,non in pertinacia,ſed in obſeruatione legalium. Circuncidit enim Timotheũ, & in Hieruſalem purificauit ſe more Iudæorum,& ſuperius ſcripſit, qui in circunciſione vocatus eſt non aſciſcat præputium. *Quum ipſe non eſſem ſub lege.* Omnes iſtæ ſex dictiones ſunt ſuperfluæ. *Vt eos qui ſub lege erant lucrifacerem.* pro, lucrifaciam. Ecce quorſum ſer-

uabat

uabat legalia. *Iis qui ſine lege erãt.* hoc eſt gentilibus qui erãt ſine lege dei. *Tanquam ſine lege eſſem.* hoc eſt, tanquam liber à lege Moyſi, veſcens omnibus cibis, non diſcernens diem à die, & huiuſmodi. *Quum ſine lege Dei.* pro, deo, *non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti.* Ne male intelligeres factus ſum gentilibus tanquam ſine lege eſſem, declarat quòd hoc fecit ſeruando ſemper ſe deo legitime. Et explicando ſecundum quam legem legitime, dicit, ſed in lege eſſem Chriſti, non omittendo ſeruare legem Chriſti, quam omitterem ſeruando legem Moyſi. *Vt lucrifacerem.* pro, lucrifaciam, *eos, qui ſine lege erant.* pro, exleges. Non enim arctatur ſermo ad præteritum. *Factus ſum infirmis tanquam infirmus.* Et eſt ſermo de infirmis animo, quos dixerat non ſcandalizandos: factus eſt enim infirmis tanquam infirmus abſtinendo à licitis quæ potuiſſent parere aliquid ſcandali in mentibus aut actibus infirmorum. *Vt infirmos lucrifacerem.* Ecce finis. *Omnibus omnia factus ſum.* Ne lõgius vagaretur diſcurrendo per ſingula, ſummatim comprehendit omnium conditiones. *Vt omnes.* pro, vt omnino, *aliquos ſaluos facerem,* pro, faciam. Extẽditur enim ſermo ad futurum. Et apparet vere amplisſima cura ac voluntaria ſeruitus Pauli in hoc quod omnium conditionibus ſe accommodabat vt ex omni conditione hominũ aliquos ſaluos faceret. *Omnia.* pro, hoc, *autem facio propter euangelium.*

Hactenus Paulus declarauit vſum ſui liberi apoſtolatus ad ſalutẽ aliorũ: modo intendit declarare quomodo vtitur apoſtolatu ſuo ad ſalutem propriam. Et inchoat retorquendo ad hæc omnia opera ordinata ad ſalutem aliorum in propriam ſalutẽ. pronomen enim hoc, demonſtrat ſupradictũ apoſtolatus vſum. Et quum dicitur propter euãgeliũ, ſignificatur finis propter quem hoc facit. Et eſt ſenſus, hoc autem facio vt idoneũ me reddã euãgelio quod prædico. Vnde & ſubiungit, *Vt particeps eius efficiar.* Qui prædicat euangeliũ aliis, & non ſeipſum idoneum reddens euangelio, non efficitur particeps eius: quoniã aliis prodeſt euãgelium, non prædicanti. Et propterea Paulus dicit ſe hoc facere propter euangelium, vt ſit euangelij particeps, vt profit ſibi non minus quàm aliis. *Neſcitis quod ij qui in ſtadio currunt.* Ad declarandum qualiter vtitur apoſtolatu ad propriam ſalutem, qualiter euangelizat vt particeps ſit euangelij, affert duas ſimilitudines. Alteram de currentibus in ſtadio. *Omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium?* Sententia clara eſt. *Sic currite vt comprehendatis.* Antequam applicet ſimilitudinem ad ſeipſum, vt inten-

dit,interponit monitionem communem,qua duo ſignificat: & quòd currendum eſt eis omni conatu ad ſimilitudinē illius qui accipit brauium,& quod brauium cœleſte non eſt vnius tātum, ſed cōmune omnibus currentibus ex omnibus viribus ſuis. Hác enim conditionem ſignificauit dicendo in numero plurali, vt comprehendatis.primam autem conditionem ſignificauit dicē do ſic currite. *Omnis autem qui in agone contendit.* pro, qui certat. Altera ſimilitudo eſt de certantibus pugilibus,vt cōſueuerūt mi litares homines certare exercendo ſe bellica pugna.*Ab omnibus ſe abſtinet.* Diſcerne,& perſpice in currentibus conatum,in pugi lum vero exercitio abſtinentiam:conſueuerūt enim tales parciſ ſime veſci.*Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant.* qua do nabantur victores.*Nos autem incorruptam*,pro,incorruptibilem. Differentia manifeſta eſt. *Ego igitur ſic curro.* Applicat vtran que ſimilitudinem ad vſum ſui apoſtolatus ad propriam ſalu tem:& quantum ad primam,affirmat ſe currere ad brauium cœ leſte,non ſolum non ſedet,non ambulat,ſed currit:non qualiter cunque, ſed ſic. ¶ Et declarando quid ſignificat ſic, ſubiungit, *Non quaſi in incertum.*Currentes in ſtadio;currunt ambigui quis eorum accipiat brauium:ac per omnes currunt tanquam in in certum.Ego autem inquit Paulus,non curro ſic,tanquam ambi guus,ſed certus de brauio.Et intendit per hoc ꝙ curſus ſuus apo ſtolicus certus eſt futuri brauij:ſciebat enim ꝙ ex omnibus viri bus ſuis currebat expeditus ab omnibus quæ quomodolibet im pedire poſſent.Et Petrus,Ad hoc inquit ſatagite per bona opera certam veſtram vocationem facere. *Sic pugno.* hoc eſt pugilum certamen exerceo.Applicat ſecundam ſimilitudinem,affirmans ſe pugnare.Et vere pugnabat cum mundo, carne, & dæmone. Curſus reſpicit cœleſte præmium, pugna autem præſentes re ſpicit impugnantes & retrahentes à ſpirituali curſu. *Non quaſi aërem verberans.*Pugnat quaſi aërem verberans qui pugnādo per cutit aërem,nō eum contra quē pugnat:vt exercentes ſe bellicis actibus ſæpe faciunt.Non ſic inquit ego pugno, ſolis verbis ver berantibus aërem euangelizando. ¶ Attende & diſcerne quòd Paulus ex his actionibus prophanis accepit quo ad communem quidem inſtructionē ſimilitudines.ex curſu quidem aſsimilatio nē ad peruenientem ad brauium:ex pugna vero ſimilitudinē co ronæ longe excellentioris,quo ad ſeipſum autem diſsimilitudi nes ad currentes ambiguos,ad pugiles, verberantes aërem. *Sed caſtigo corpus meum.*Ecce percuſsio hoſtis contra quem pugnat,

tum

tum priuando delectabilibus etiam licitis, tum affligẽdo variis modis. *Et in ſeruitutem redigo.* Non ſolum percutio corpus: ſed etiam pugno vſqueadeo quod ipſum in ſeruitutem redigo:non eſt enim perfecta pugnantis victoria, niſi hoſtis in ſeruitutẽ redactus fuerit: redigitur autem corpus in ſeruitutẽ ſpiritus diuturnis actibus & habitibus virtutum,temperantiæ,religionis,& huiuſmodi. ¶ Vbi nota ꝙ triplicem hoſtem quum habeat (diabolum, mundum, & corpus proprium) ſolius proprij corporis meminit quantum ad percuſſionem vſque ad ſeruitutem: vt ex hoc quòd propinquiorem imò internum continueque impugnantem hoſtem vinci à ſe explicat, intelligatur quid contra externos hoſtes pugnando efficit. Qui enim carni propriæ non parcit, multo amplius externos mundum ac dæmonem percutit. *Ne forte.* pro, ne quo modo. ne aliquo quouis modo. *Quum alijs prædicauerim,ipſe reprobus efficiar.* prædicando aliis euangelicam doctrinam,& non adimplendo eam factis.

CAPVT X.

NOlo *enim.* pro, autem. *vos ignorare fratres.* Poſtquàm Apoſtolus admonendo Corinthios circa eſum immolatorum ſimulacris,poſuit ſe exemplum illis,declarans qualiter ipſe vſus eſt & vtitur ſuo apoſtolatu tam ad alios quàm ad ſeipſum:conſequenter modo declarat Corinthiis qualiter ipſi vti debent Chriſtiano ſtatu quem acceperant ab eius apoſtolatu. Declarat autem huiuſmodi Chriſtiani ſtatus vſum debitum tum cõmuniter, tum ſpecialiter circa eſum immolatorum ſimulacris. Et incipit ab exemplo Iudæorum antiquorum qui egreſſi ſunt de Aegypto:huiuſmodi enim exempla ad vtrunque pertinent, cõmune ſcilicet & ſpeciale. *Quòd patres noſtri omnes.* Communes patres appellat Hebræos: quoniam patres ſunt fidei. Et dicit omnes,vt comprehẽdat omnibus tam bonis quàm malis communia fuiſſe beneficia ſubiuncta. Quorum tria priora ſpectant ad ipſum exitum ex Aegypto: duo vero reliqua ad moram in deſerto. *Sub nube fuerunt.* Primum beneficium commune fuit nubes lucens in nocte,& protegens in die. *Et omnes mare tranſierunt.* Proculdubio rubrum ſicco veſtigio. Hæc duo beneficia ſcripta ſunt Exod.13.& 14. Vbi in calce ſcribitur & tertium, *Et omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari.* Scribitur ibidem quòd pertranſito mari timuit populus Dominum, qui prius murmurauerat,& credidit domino & Moyſi ſeruo eius:& cõſequenter cecinerunt canticum domino, hoc eſt enim baptizatos

zatos(hoc eſt ablutos)fuiſſe omnes in Moyſe, confortante eos, & in nube tuente eos,& in mari præbente ſe eis pro muro à dextris & à ſiniſtris:ſubmergente autem Aegyptios:ex his enim abluti ſunt à diffidentia diuinæ protectionis. *Et omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt.* Beneficium hoc ſcriptum eſt Exo.16. Appellat enim Paulus manna quo omnes aliti ſunt,eſcam ſpiritualem,non quòd eſſet in ſe ſpiritualis(quum eſſet corporeus cibus)ſed quoniã erat ſpiritualis quo ad cauſam:hoc eſt à ſpirituali nõ naturali virtute producta.myſterio ſiquidẽ angelorũ producebatur manna:vt patet ex hoc ꝙ xl.annis pauit totum populum. *Et omnes eundem potum ſpiritualem biberunt.* Hic potus ſcriptus eſt Exo.17.& Num.20.de aqua quæ fluxit ex petra. Et appellatur potus ſpiritualis quo ad cauſam:quia non ex cauſa naturali ſeu ſpirituali fluxit aqua ex petra. *Bibebant autem de ſpirituali conſequente eos petra.* Legendum eſt, Bibebant enim de ſpirituali ſequente petra.Coniunctio enim, rationem reddi ſignificat. & eſt ratio ſpiritualis potus:quia bibebant de ſpirituali petra ſequente.Quæ eſt autem ſpiritualis petra ſequens,ſubiungit, *Petra autem erat Chriſtus.* Conſiſtit ergo ratio in hoc quia bibebant de Meſsia,hoc eſt ex beneficio Meſsiæ qui appellatur Petra:non corporea ſed ſpiritualis,eſt enim petra ſpiritualiter. Et appellatur ſequens vel quia futurus in carne,vel quia indiuiduus comes ſecũdum diuinitatem. *Sed non in pluribus eorum.* Dixerat in ſingulis recitatis beneficiis ꝙ omnibus communia fuerunt: differentiam modo recitat quo ad terminum ſcilicet ingreſſum in terrã promiſsionis.Quanuis omnibus deus contulerit ſupradicta beneficia,non tamen in pluribus eorũ, ſed in paucisſimis: vtpote in duobus tantum,Ioſue & Chaleb. *Beneplacitum eſt deo.* vt patet Num.14.Soli enim hi duo accepti fuerunt deo vt ingrederẽtur terrã promiſsionis:ita quòd etiam Moyſes & Aarõ excluſi ſunt. *Nam proſtrati ſunt in deſerto.* omnes qui egreſsi ſunt ex Aegypto numerati(hoc eſt à viginti annis & ſupra)exceptis Ioſue & Chaleb:vt patet Num.14.& Deuter.1. *Hæc autem in figura facta ſunt noſtri.* pro,hæc autẽ figuræ noſtri fuerunt.Eſt enim numeri pluralis figuræ.Et ſignificatur quòd hæc omnia(tam ſecundum cõmunia quæ contigerunt Iudæis,quàm ſecundum communia beneficia,quàm ſecundum beneplacitum dei ſpeciale in quibuſdã & punitionem aliorũ)fuerunt figuræ noſtri:hoc eſt,eorum quæ fiunt circa nos,quæ ſunt agẽda per nos,quæque patiẽda à nobis. *Vt non ſimus concupiſcentes malorum, ſicut & illi concupierunt.* Fru-

ctus figurationis ſubiungitur, vt caueamus à peccatis, vt caueamus ab imitatione patrum quo ad peccandũ. ℂ Vbi aduerte ꝙ ſummarie primò cõmemorat extrema crimina & deinde media. Alterũ extremum eſt peccatũ cordis, quod tangitur dicendo, vt non ſimus concupiſcentes malorũ: hoc eſt, malorum operum. Alterum extremum tangitur dicendo, *Neque idololatræ efficiamini*. pro, ſitis, *ſicut quidam ex ipſis*. Idololatria enim ſummum inter mala opera tenet locum: vtpote cõtraria deo vero. *Quemadmodum ſcriptum eſt*. Exod. 32. *Sedit populus manducare & bibere*. immolata vitulo aureo. *Et ſurrexerunt ludere*. cantando, choreas ducendo, & huiuſmodi feſtiua agendo pro ſolennitate idoli. *Neque fornicemur*. Cõmemorat crimina media, inchoans à peccatis carnalibus. *Sicut quidam ex ipſis fornicati ſunt, & ceciderunt vna die vigintitria milia*. Hiſtoria hæc ſcribitur Num. 25. Verũ intereſt numeri: quia ibi cõmemorantur xxiiij. milia mortuorũ, hic autem xxiij. milia. quod ſcriptorum errore credendum eſt eueniſſe. Quanuis nulla falſitas incurratur dicẽdo xxiij. milia: quoniam in numero maiori includitur minor. *Neque tentemus Chriſtum, ſicut quidam eorũ*. pro, eum, *tentauerunt, & à ſerpentibus perierunt*. Vbi aduerte ꝙ Paulus dicit expreſſe ꝙ illi Hebræi in deſerto tentauerũt Meſsiam. hinc enim habetur ꝙ Meſsias eſt deus: deum enim illi tentauerunt. Hiſtoria hæc ſcripta eſt Nume. 21. quando populo dicente anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſsimo &c. morſi ſunt à ſerpentibus &c. *Neque murmuraueritis, ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore*. Nõ ſemel ſed pluries peccatum murmuris fuit in deſerto, vnde nõ eſt vſquequaque certũ de quo murmure Paulus loquitur. Verum ſi vniuerſitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehenſa eſt, quum fornicatio ſit peccatum hominis in ſeipſum, tentatio verò Chriſti peccatũ in deum, conſequens eſt vt murmuratio peccatũ in proximum ſignificet. Et ſecundum hoc eſt ſermo de murmure contra Moyſen & Aaron, ſcripto Nu. 16. in calce. Et appellatur exterminator ignis egreſſus à domino qui conſumebat populum, niſi Aaron occurriſſet medius inter mortuos & viuos ad placandũ dominum. *Hæc autẽ omnia in figura*. pro, figuræ, *contingebant illis*. Explicat Paulus ꝙ hæc omnia nõ ſolum fuerunt in veritate res geſtæ, ſed etiã fuerunt præſignantia futurorũ. Et eſt ſermo tam de peccatis quàm de pœnis. *Scripta ſunt autẽ ad correctionem*. pro, admonitionẽ. *noſtri*. Non ſolũ qualiter ſint facta, ſed etiam quorſum ſint ſcripta ſignificat. *In*

quos

quos fines ſeculorũ deuenerunt. Ratio quare propter nos ſcripta ſunt redditur, quia propter nos omnia ſcripta ſunt. Omnes enim ſacrę ſcripturę ſunt propter tẽpus Meſsiæ, in quo ſumus nos, quod eſt finis omnium ſeculorum: hoc eſt, tam ſeculi ante diluuium quàm ſeculi vſque ad Abraham, & ſeculi patriarcharũ, & ſeculi prophetarum & deinceps vſque ad Chriſtũ. *Itaque qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat*. Propoſitis geſtis tẽpore patrum, vbi declarauit ad admonitionẽ noſtri ſcripta eſſe, incipit ex illis admonere primo in genere, vt vnuſquiſque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui exiſtimabant ſe ſtare in ſua ſcientia & libertate. Clare autẽ patet deduci hanc admonitionẽ ex geſtis tẽpore patrum: nam tunc ceciderũt lapſu peccati fere omnes, tum maiores tum minores. *Tentatio vos non apprehendat*. pro, apprehendit, *niſi humana*. Neſcitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehẽdat: quũ textus Græcus habeat apprehendit in prҿterito. Et eſt ratio quare quilibet Corinthiorũ timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniá hactenus nulla eſtis tentatione pulſati niſi humana, niſi leui, niſi mediocri. humanum enim appellat contemperatũ homini: iuxta illud ad Ro. Humanũ dico propter infirmitatẽ carnis veſtræ. Adhuc enim Corinthij nõ erant vexati propter Chriſti fidem à præfectis prouinciarum ſeu ciuitatum: quoniam prima perſecutio contra Chriſtianos mota fuit à Nerone, qui poſt tempus huius epiſtolæ regnauit. interim enim ſolæ perſecutiones Iudaicæ leguntur in Chriſtianos. *Fidelis autem deus eſt, qui non patietur*. pro, ſinet, *vos tentari ſupra id quod poteſtis*. Ne terrerentur ex prædicta admonitione & ratione (quia tentationes hactenus expertæ, ſunt humanæ: tanquam ſuperuenturæ ſint ſupra vires humanas) declarat ſuperuenturas tentationes, ſiue in facultatibus temporalibus, ſiue in corporibus, ſiue in honoribus & magiſtratibus. omnes enim huiuſmodi afflictiones ſuperuenerunt Chriſtianis. Quæ appellantur tentationes, quia vtitur illis deus ad quodammodo experiendum & probandũ electos ſuos: & diabolus ac mũdus vtebantur eis ad tentandum Chriſtianorũ animos & relinquẽdum Chriſtianitatẽ. Declarat itaque eis ꝙ deus nõ ſinet illos tentari ſupra vires proprias. ¶ Et dicit non ſinet, quia ſi ſineret, diabolus tentaret homines ſupra vires proprias. Sed (vt patet ex tẽtationibus diaboli cõtra Iob) tantum tentare potuit quantũ permiſit deus. ¶ Et dicit, fidelis deus, attribuens huiuſmodi non permiſsionẽ fidelitati diuinæ, qua ſcilicet facit

quod

quod dixit. fidelis eſt enim in omnibus verbis ſuis. Dixit autem millies in ſacra ſcriptura, ſe eſſe adiutorē hominum in tribulationibus: alienum autē conſtat eſſe ab officio adiutoris hominū permittere vt homines tententur ſupra vires. *Sed faciet cum tentatione prouentum.* pro, euentum, *vt poſſitis ſuſtinere.* pro, ſufferre. Non ſolum nō ſinet vos tētari ſupra vires, ſed adiiciet hoc ꝙ faciet cum tentatione euentum, vt poſſitis ſufferre: hoc eſt, ſed adiuuabit vt poſſitis ſufferre tentationē. Non enim dicit ſed faciet tentationis euentum: quia nō loquitur de termino tentationis: ſed dicit, ſed faciet cū tentatione (hoc eſt ſimul cum tentatione: loquitur enim de eo quod faciet deus tempore tētationis dum homo tentatur: vt conuincitur etiam ex ſubiuncto effectu) vt poſſitis ſufferre, proculdubio ipſam tentationem: quæ nō eſt toleranda poſt terminum. Vnde ſenſus eſt, ſed faciet tēpore tentationis euentū: hoc eſt, tot & talia euenire (ſiue intus ſiue extra) vt poſſitis ſufferre. Non dixit conferet vobis tale donum, ſed dixit faciet euentū: quia infiniti ſunt modi quibus deus vtitur ad faciendum ꝙ homo poſſit ſufferre tentationes. aliquādo enim facit euenire aliquē occurſum extrinſecum, ſiue impediēdo tentationes, ſiue adiuuando tentatos, modo facit euenire intus in corpore vel in animo motus aliquos ad hoc conferentes: modo angelicas adhibet excubias, modo gratias aliquas efficit in anima &c. Propter huiuſmodi enim infinitatē modorum dixit faciet euētum ſimul cum tētatione. ¶ Et dixit vt poſſitis ſufferre, & nō dixit vt ſufferatis: deus enim prouidet de euentibus neceſſariis ad poſſe ſufferre tentationes: in arbitrio autē tentatorum eſt velle ſufferre. Sat eſt enim fidelitati diuinæ vt tribuat poſſe ſufferre, velle autē ſufferre & ipſum ſufferre alterius gratiæ eſt, quæ electis confertur & non eſt omnibus cōmunis. *Propter quod chariſſimi mihi.* pro, dilecti mei. Poſt admonitionem in genere ne homo cadat, ſubiungit admonitionem in ſpecie ne cadat in idololatriam. Et optimè continuat, propter quod ſcilicet vt quilibet caueat ne cadat. *Fugite ab idolorum cultura.* Optima ſpecies cauendi (vtpote ſecura) vt idolorum cultura nō ſolum diſpliceat, ſed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoando inſtructionem circa id quod dixerat in cap. viij. ſi quis enim viderit te qui habes ſcientiam in idoleo accumbētem &c. ¶ Propoſuerat ſiquidem Paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat illam ex ſolo ſcandalo: nullam enim aliam rationem tunc attulit niſi rationem ſcandali. Intendit modo declarare actionem illam

illam eſſe malá aliunde ſcilicet ex ſpecie actionis ex parte agentium. Et propterea ſignificantius dixit, fugite ab idolorũ cultura:vt tales actiones propinquas idololatriæ,imò ſpeciem idololatriæ habẽtes vitarent. Ille enim à cultura idolorum non fugit qui tam propinque accedit ad cultũ idolorũ:accumbere nanque in idoleo,valde propinquum eſt ipſi cultui idolorũ,valde propinquum ad ſacrificare idolis. *Vt prudentibus loquor*. ſubiungendo, *Vosipſi iudicate quæ dico.* Non dubitando de veritate eorum quæ dicit, ſubmittit eorũ iudicio dicenda,ſed bene volens illos conuincere proprio ipſorum iudicio, vt veritas facilius executioni mandetur quaſi à ſeipſis. *Calix benedictionis*. hoc eſt gratiarum actionis,qui offertur pro gratiarũ actione deo. *Cui benedicimus*. tum nos ſacerdotes conſecrando,tum omnes laudando. *Nónne communicatio ſanguinis Chriſti eſt?* vt rei cõmunicatæ participantibus de calice? quaſi dicat,conſtat ꝙ ſic.Non dicit ſignificat cõmunicationem,ſed eſt cõmunicatio : quia vere eſt cõmunicatio ſanguinis Chriſti (non vini)participantibus calicẽ. Significatur enim clare ꝙ ipſe calicis vſus à multis (ideo enim numero vtitur plurali) eſt cõmunicatio ſanguinis Chriſti illis qui bibunt. Quod eſt verum omnino: quia ſumentibus ſacramẽtaliter tantum, eſt ſanguinis Chriſti cõmunicatio ſacramẽtaliter tantum: & ſumentibus ſacramẽtaliter & ſpiritualiter ſimul,eſt ſanguinis Chriſti cõmunicatio ſacramentalis & ſpiritualis. *Et panis quem frangimus*. ſacrificando & diſtribuendo. Sicut dixit calix ſeu poculum vtens vaſe continente pro contento,ita modo dicit panis pro ſpecie panis.Qui ſenſus cõuincitur ex verbo eſt,quũ ſubdit, *Nónne participatio*. pro,communicatio,*corporis domini*.pro,Chriſti *eſt?* Non dicit ſignificat,ſed eſt.Conſtat nanque quòd eſus ſubſtantiæ panis non eſt cõmunicatio corporis Chriſti: ſed eſus panis hoc eſt ſpeciei panis eſt in veritate communicatio corporis Chriſti,vt rei cõmunicatæ participantibus illum,vna eademque res ſcilicet verum Chriſti corpus non ſubſtantia panis cõmunicatur omnibus edentibus quibus frangitur.Primæuo illo tẽpore eccleſiam fractione vſam fuiſſe cõmunicádo populum,etiam Actus apoſtolorũ teſtantur , ad imitationẽ (vt reor)Chriſti,qui acceptum panẽ benedixit, fregit, & dedit diſcipulis:poſtea autẽ eccleſiæ vſæ ſunt hoſtiis ſigillatim , quas non oportet frangere. ¶ Meminit autem Paulus fractionis : quia loquitur de vſu plurium quibus cõmunicatur corpus Chriſti , propterea etiam vtitur numero plurali,dicẽdo frangimus. Intendit enim explicare

coniun-

coniunctionem omniũ in vno tertio ſcilicet corpore ac ſanguine Chriſti vero. Et hoc clare ſignificant Pauli verba. *Quoniam vnus panis, & vnum corpus multi ſumus*. Superfluit &. Reddit rationem coniunctio quoniã manifeſtat. Redditur autẽ ratio non coniunctionis corporis Chriſti ad ſumentem, ſed cõmunitatis corporis Chriſti ad ſumentes: quia de tali communitate fuit directe & proprie ſermo, dicendo quem frangimus nonne cõmunicatio corporis Chriſti eſt? Quod itaque corpus Chriſti verum cõmunicetur multitudini ſumentium, ratio affertur ex vnitate myſtici corporis Chriſti, dicendo quoniã multi ſumus vnus panis, vnũ corpus. Ita quòd vnitas inter ſe fidelium eſt ratio quòd cõmune ſit per ſacramẽtum euchariſtiæ verum Chriſti corpus. Et vere ſic eſt: quia ſolis illis qui ſunt vnũ charitate, communicatur ſpiritualiter corpus Chriſti verũ. Significatur autem vnitas fidelium vnitate panis ac vnitate corporis metaphorice ad ſimilitudinẽ multorũ granorum ex quibus conficitur vnus panis, & multorũ mẽbrorum ex quibus conficitur corpus vnum. Et attulit panẽ propter id quod dixerat panis quem frangimus. Attulit quoq; corpus propter id quod dixerat calix benedictionis. Vnitas enim mẽbrorum corporis viui ſanguinis fit & fouetur. *Omnes qui*. pro, enim, *de vno pane & de vno calice participamus*. Superfluunt illæ quatuor dictiones: & de vno calice. Solius panis meminit Paulus. Cõiunctio enim (dicendo omnes enim) monſtrat ꝙ ratio redditur prius dicti (hoc eſt, vnitatis corporis myſtici) participatio vnius panis ab omnibus: hoc eſt ſpiritualis perceptio vnius ſacramenti euchariſtiæ ab omnibus. panis enim pro ſpecie panis (vt prius dictum eſt) ponitur. Et vere ſic eſt: quoniã ſacramentum euchariſtiæ & facit in omnibus mediãte ſua non ſolũ ſacramẽtali, ſed etiam ſpirituali participatione vnitatẽ corporis myſtici, & eſt ſimul eiſdẽ communicatio veri Chriſti corporis. Et intendit per totum hũc progreſſum manifeſtare quantæ vis eſt communis perceptio euchariſtiæ: dum in ipſam euchariſtiæ communitatem reſoluit vnitatẽ corporis Chriſti myſtici, & communitatem corporis Chriſti veri: vt intelligamus quòd in hoc quòd omnes ex vno pane ſacramẽtali participamus, & ſumus vnum Chriſti corpus myſticum, & commune habemus verum Chriſti corpus. Quum autem audis facit, intellige quòd facit vnitatem ſi nõ inuenit factã, aut facit augẽdo factam. Iuxta hunc ſiquidem ſenſum communis theologorũ doctrina dicit ſacramenta conferre gratiã, ſcilicet faciendo vel augendo. Quod

etiam intellige quantũ eſt ex ſe:quia niſi ſit patiens diſpoſitum, nõ fit effectus propter impedimentũ ex parte ſuſcipientis. *Videte Iſrael ſecundum carnem.* Accuſatiui caſus eſt Iſrael hoc in loco. Et dicit ſecũdum carnẽ:hoc eſt ſecundũ carnales hoſtias, carnalia ſacrificia illorum.adhuc enim extabat tẽplum Iudæorum, & offerebãtur in eo ſacrificia.Dixit inquam hoc,vt intelligeremus differentiã inter noſtra & Iudæorum ſacrificia, quòd noſtrũ eſt ſpirituale,illorũ verò ſunt carnalia.& ꝙ de cõmunicatione ſpirituali deq; participatione ſpirituali loquutus eſt:modo autem carnalia affert.Intẽdit proponere corã Corinthiorum prudẽtia & cẽſura communionem omnium ſacrificiorum:& incœpit à ſacrificio Chriſtianorũ ſpiritualiſsimo.& propterea conſequenter proponit ſacrificia Iudæorũ,carnalia quidẽ, quæ tamẽ vero deo offeruntur.*Nonne qui edunt hoſtias,participes ſunt altaris?* Ecce intẽta cõmunitas,in hoc quod omnes edẽtes immolata deo,participes ſunt altaris dei: hoc eſt participes ſunt immolationis factæ in altari.Nota verba:quia in hoc conſiſtit neruus Pauli.Quemadmodum in ſacrificio Chriſtiano dixit: ꝙ quia omnes de vno pane participamus ſumus vnũ,& communicatur nobis corpus Chriſti,ita in ſacrificio Iudæorũ dicit ꝙ qui edunt hoſtias,communicant altari:hoc eſt ſacrificio. Hinc enim vult intelligi illatum poſtea eſſe quòd participãtes in menſa aut calice dæmoniorum,cõmunicant dæmoniis.*Quid ergo dico, quòd idolis immolatum ſit aliquid,aut quòd idolum ſit aliquid?* Tranſpoſitæ ſunt particulæ. prius enim in textu Pauli eſt ꝙ idolum ſit aliquid, & deinde aut quòd idolis immolatũ ſit aliquid.Memor Paulus eorum quæ dixerat c.8.quòd idolum nihil eſt in mundo,quum modo progrederetur à participantibus quæ immolãtur in ſacrificio Chriſtianorum , & à participantibus immolata in ſacrificiis Iudæorum ad participantes immolata idolis, & dicendũ ei ſucceſsiue fuiſſet ꝙ edentes immolata idolis communicabant idolis,tãquam inueniens impedimentum,quaſi offendens in obſtaculum progreſſus (vtpote contrarium doctrinæ ſupradictæ quòd idolũ eſt nihil) quodãmodo ſubſiſtit: & explicat quòd hoc ſibi cõſequenter dicendum fuiſſet,ſcilicet quòd edentes immolata idolis,eſſent participes idolorũ : quod continet in ſe idolũ aliquid eſſe, & immolatum idolis eſſe aliquid:quod contrariatur doctrinæ ſupradictæ. Explicat inquã ſe non dicere hoc.hoc enim ſignificatur huiuſmodi illatione interrogatiua,quid ergo dico?inferebatur enim ex præmiſsis quòd diceret hoc: videlicet ꝙ idolum

ſit aliquid,aut quòd idolis immolatũ ſit aliquid. Intellige idolis immolatum vt ſic nihil eſſe,quemadmodũ vt ſic idolũ nihil eſt: vt ſuperius declaratũ eſt.*Sed quæ*.Legẽdũ eſt,*Sed quod quæ immolant gentes dæmoniis immolant & non deo*.Ordo literæ eſt,non dico quòd idolum ſit aliquid, aut quòd immolatũ idolis eſt aliquid: ſed dico ꝙ quæ immolant gentes,dæmoniis immolant & non deo.¶ Aduerte hic ſubtilitatẽ Pauli.Sacrificia idolorũ conſiderantur dupliciter:vel ſecundum ſe,vel ex parte immolãtium. Si cõſiderentur ſecundũ ſe,ſic nihil ſunt:ſicut & ſimulacrũ,cui immolantur nihil eſt.nã ſimulacrũ nullius dei eſt repræſentatiuũ: ac per hoc nihilo immolantur ſecundũ veritatẽ rei.Si autẽ conſiderentur ex parte immolantium,ſic illa ſacrificia immolantur dæmoniis.Gẽtiles enim intendunt immolare deo repręſentato per ſimulacrũ.talis autẽ deus non eſt niſi dæmon.Vnde intẽdendo immolare deo repręſentato per ſimulacrũ duo incurrunt,alterũ negatiuũ quòd nulli deo immolant:quum non ſit niſi vnus deus,cui nõ immolãt:vtpote nõ repræſentato per ſimulacrum. alterum affirmatiuum,ſ.quòd immolãt dæmoniis, dũ cõtendũt numinis ſeu diuini aliquid eſſe in ſimulacro,& illi immolant. Cõſtat enim,nihil aliud in ſimulacris eſſe præter materiam formãq; ſenſibilẽ,niſi dæmoniacũ: iuxta illud,oẽs dij gentiũ dęmonia. Et propterea Paulus in c.8.& nunc iudicãs idola & immolata idolis ſecundũ ſe,dixit nihil eſſe.& cũ hoc modo ſubiungit ꝙ quæ immolantur idolis immolantur dæmoniis,iudicans ſacrificia idolorum ex pertinacia immolantiũ. Propter quod ſignificãter dicit quæ gentes immolant,vt ex parte immolantiũ intelligeremus quod dicit. Et dixit hoc,vt progreſſus ſuus intelligeretur quòd nõ tendit ad inferendũ ꝙ edẽtes de ſacrificiis ſimulacrorũ participes ſunt ſimulacrorũ: ſed ad inferendũ quòd edentes de ſacrificiis ſimulacrorum,participes ſunt dæmoniorum.
¶ Et intendit per hoc manifeſtare ꝙ edentes de iis quæ immolata ſunt ſimulacris,quanuis ex parte rei nihil ſuperſtitionis incurrant(quia idolum nihil eſt,& immolatum idolis nihil eſt)ex parte tamen immolantium & veſcentium,crimẽ incurrunt idolatriæ,veſcendo illis in idoleo , hoc eſt,in loco vbi ſacrificatur idolis.veſci enim in menſa,ſeu loco ſacrificiorum, proprium eſt profitẽrium ſe participare immolatis quatenus immolata ſunt: ac per hoc participare cũ dæmoniis quibus gentes immolãt. Et vere ſic eſt quòd in idoleo veſcentes etiã ſi ipſi non intenderent, tamẽ profitentur ratione loci ſe immolatis vt immolatis veſci.

quod eſt incurrere facto crimen idololatriæ. *Nolo autẽ vos ſocios.* pro,cõmunicantes,*fieri dæmoniorum.* Poſtquam propoſuit quales ſint participantes tam in ſacrificio Chriſtianorũ,quàm in ſacrificiis Iudæorum,& demum in ſacrificiis Gẽtilium, ſubiungit in quo conſiſtit crimen participantium in ſacrificiis Gentilium. Et explicat crimẽ illud eſſe participare ſeu communicare cum dæmoniis. Explicat autem hoc prohibendo eis talẽ communionẽ. *Non poteſtis calicem domini bibere,& calicem dæmoniorum.* Non dicit nõ poteſtis ſacrificare domino & ſacrificare idolis(hoc enim tanquam euidentiſsimum crimen omittit) ſed dicit,non poteſtis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: vt intelligamus quod non de ſacrificantibus , ſed de participantibus,bibendo de immolato calice loquitur,vt intelligant Corinthij ꝙ directe arguit illos Chriſtianos qui non ſacrificantes idolis, ſed inuitati,in idoleo bibebant de calice immolato : vt intelligant quòd incurrunt crimẽ cõmunicationis cum dæmoniis,vt intelligant ꝙ non ſolũ tales peccant ratione ſcandali (quod ſuperius in 8.cap.dixerat)ſed ratione communionis cum dæmoniis. *Non poteſtis menſæ domini participes eſſe,& menſæ dæmoniorum.* Quod dixit de bibentibus,idem dicit de comedentibus in menſa dæmoniorum: quã ſuperius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant quòd quanuis licitum ſit eis veſci immolatis ſimulachro ex ea parte qua ſimulachrũ nihil eſt,& immolatum ſimulacro nihil eſt,non tamen licitum eſt eis in menſa dæmoniorum veſci:quoniam inde incurritur participatio cum dæmonibus,etſi non intentione,tamen facto. ¶ Aduerte hîc prudens lector errorem nouiter exortum dicẽtium quòd tẽpore Apoſtolorum euchariſtia non erat ſacrificium, ſed tantũ ſacramẽtum, ex hoc loco manifeſte confutari . nam hîc clare de euchariſtia quatenus ſacrificiũ,eſt ſermo. Expreſſe enim cõnumerat ſacrificia Iudæorũ,& ſacrificia Gentilium,ad nihil aliud niſi ad oſtendendum ſacrificiũ Chriſtianorũ nõ poſſe ſimul participare cum ſacrificio gentiliũ. Vnde & eiſdẽ vtitur nominibus,menſæ domini,& menſæ dæmoniorum,&c. *An æmulamur.* pro, prouocamus,*dominum*? Exaggerat crimen huiuſmodi participationis,ne leue putaretur peccatũ:declarãdo quòd eſt iritare deũ , eſt prouocare deum ad iram ſeu æmulationẽ:hoc eſt prouocare deum quaſi dando ei æmulũ,tanquã dando ei parem,de quo ipſe conqueritur, Ipſi me prouocauerunt in eo qui nõ erat deus. Damus enim quaſi parem deo immolãdo alteri quàm ipſi:quoniam ho

no

norem diuinum impendimus alteri. *Nunquid fortiores illo ſumus?* Ad timendum iritationem diuinã hoc dicitur. fortioris ſiquidem eſt abſque timore iritare aliquem: debilior autẽ male ſibi ipſi conſulit iritando eum, cui nõ poteſt reſiſtere. ¶ Vndique itaque Paulus exaggerat crimen edendi in idoleo, tum ex mẽſa domini, tũ ex iritatione domini, tũ ex timore punitionis propriæ. Et ſic cõpleuit doctrinam de immolatis ſimulacris quantum ad Chriſtianos edentes & bibentes in idoleo: ſequentia autem ſpectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter non licet veſci iis, quæ immolata ſunt ſimulacris. *Omnia mihi licent, ſed non omnia expediũt.* pro, conducunt, ſeu conferunt. Duas radices præponit ex quibus naſcitur peccatũ in huiuſmodi. Altera eſt, ſed non oĩa cõducunt, nõ omnia vtilia ſunt ad gloriam dei. *Omnia mihi licent, ſed non omnia ædificant.* Ecce altera radix quòd nõ omnia ſunt ad ædificationẽ proximorũ. In vtraque autẽ præmittitur omnia mihi licent: ad ſignificandũ licitũ eſſe veſci iis quæ immolata ſunt ſimulacris, extra tamen idoleũ. de hoc enim iam dictum eſt. *Nemo quod ſuũ eſt quærat, ſed quod.* Deficit quiſque. Legendum eſt, *Sed quiſque quod alterius.* Ad declarandum quanti facienda eſt ædificatio proximi (de qua dixerat ſed non omnia ædificant) ſubiungit mandatum vt nullus preponat proprium bonum ædificationi aliorũ. Et eſt ſermo non de bono ſpirituali, ſed de bono corporali. Et hoc verba ſonant. Nam inter ſpirituale & corporeũ bonũ hæc eſt differẽtia, quòd bonum ſpirituale nõ eſt ita meũ quin ſit alterius (quoniã ſuapte natura eſt cõmune abſque damno meo) bonum autẽ corporeum proprie eſt meum: quia ita eſt meum quòd non alterius: & ſi alteri cõmunicatur, à me tollitur. Perinde ergo dictũ eſt, nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quiſque quod alterius: ac ſi dictum fuiſſet, nemo ſtudeat proprio, ſed quilibet ſtudeat cõmuni bono. Quan uis etiam poſsit exceptione ſeu excluſione ſubintellecta ſenſus eſſe, nemo quod ſuum eſt quærat tantum, ſed etiam quod alterius. *Omne quod in macello venit.* hoc eſt, venditur. *Manducate.* Ecce omnia mihi licent. *Nihil interrogantes.* an ſit immolatum idolis. Non dicit nihil ſcientes: quia ſcire apud ſeipſum eſt, & non eſt ratio ſcandali: interrogare autem, apud alios. *Propter conſcientiam.* Quomodo hoc intelligitur, inferius declarabit. *Domini eſt terra & plenitudo eius.* Affertur authoritas iſta ex pſalmo ad declarandum omne quod in macello venit manducare, ad declarandum licite poſſe omnibus veſci: quia domini non dæ-

monũ eſt terra,& vniuerſa animalia & quæ naſcuntur in terra. hoc enim ſufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas.quicquid enim eſt domini,mundũ eſt. *Si quis vocat vos infidelium ad cœnam & vultis ire, omne quod vobis apponitur mãducate.* Ecce iterum omnia mihi licẽt.¶ Vbi aduerte ꝙ primo de loco omnibus cõmuni(macello ſcilicet)& modo de loco priuato(habitaculo.ſ.viri infidelis)doctrinam tradit:vt omnia loca comprehẽdat extra idoleum.Et dicit hoc ad monſtrandam libertatem noui teſtamenti.In veteri ſiquidem lege conſtat prohiberi inuitatum Iudæum à Gentili comedere quæcunque apponuntur.prohibetur enim comedere immolata:vt patet Exo.34. *Nihil interrogantes.* an id quod apponitur fuerit immolatum ſimulacro.*Propter conſcientiam.* quam inferius declarabit. *Si quis autem dixerit,hoc immolatum eſt idolis,nolite manducare.* Simpliciter & abſolute dixerat manducate,in euẽtum autem quòd aliquis dixerit de aliquo cibo,hoc immolatum eſt idolis, dicit nolite mãducare.*Propter illũ qui indicauit,* Videtur enim ex propoſito hoc indicaſſe,vt non comedatis ad experiendũ an in veritate horretis ſimulacra:putat enim hoc dicens,ꝙ ſi comederitis immolata idolis, participes ſitis idolorum. Quo fit quòd ſi poſtquã dixerit hoc immolatum eſt idolis,comederitis illud,dicat vos non eſſe alienos à cultura idolorum.*Et propter cõſciẽtiam.* Duas rationes affert Paulus ad retrahendum à manducando id quod indicatum eſt immolatũ eſſe idolis.Et vtraq;, vt patebit, ſe tenet ex parte proximi: nulla autem ex parte edentis. Vnde & ſubdit quod in Latino textu deficit, *Domini eſt terra & plenitudo eius.* Repetit verſiculũ ſuperius recitatum ad ſignificandum ꝙ propter neutram harum cauſarum tollitur licitum eſſe veſci quibuſcunque rebus ſiue immolatis,ſiue nõ immolatis,ſed perſeuerat libera facultas veſcẽdi illis,abſolute loquẽdo :quia perſeuerat quòd domini eſt terra & plenitudo eius,quia perſeuerat munditia rerum.*Conſcientiam autem dico non tuam,ſed alterius.* Declarat quod toties dixerat propter cõſcientiam, ꝙ non loquitur de cõſcientia propria comedentis ſeu comeſturi,ſed de conſcientia alterius: hoc eſt, conſcientia infirmorum , non corpore ſed mente : de quibus in 8.cap. dixit, conſcientia eius qui infirmus eſt,ædificabitur ad manducandum idolothytum. Et conſiſtit ratio in hoc ꝙ ne infirmus prouocetur ad malum (quod eſſet veſci immolatis ſimulacro vt immolatis) debet homo abſtinere ab eſu ſibi aliàs licito. *Vt quid enim libertas mea iudicatur ab alie-*

na conſcientia? Ecce omnia mihi licent,ſed non omnia ædificant. Eſt enim ſenſus,vt quid ego liber ad edendũ huiuſmodi cibos, cur ex vſu libertatis meæ incurro iudicium dãnationis propter conſcientiam infirmi?Quaſi dicat:omnino mihi vitandũ eſt,ſeu nullo modo in hoc incidam.hoc enim directe eſt ſeruare illud, omnia mihi licent,ſed non omnia ædificãt. *Si ego cum gratia participo,quid blaſphemor pro eo quod gratias ago?* Declarauit alterã cauſam, videlicet propter conſcientiam: declarat modo reliquam (videlicet propter illum qui indicauit)iuxta aliam radicem, omnia mihi licent,ſed non omnia conducunt. Eſt enim ſenſus, ſi ego cum gratia participo,veſcendo rebus creatis à deo cum gratiarum actione.Et in hoc tangitur ratio liciti eſus, ratio qua ſe excuſabant,addens ſupra libertatẽ religionem gratiarum actionis deo,quid blaſphemor:hoc eſt , quare incurrã notã quòd ſim tanquã blaſphemus veſcẽdo indicatis ꝙ ſunt immolata ſimulacro?Quaſi dicat,nullo pacto incurram hanc infamiam pro eo ꝙ gratia ago deo:hoc eſt loco gratiarum actionis quam exhibeo deo.Tanquam blaſphemari contrarium ſit gratiarum actioni, dicit cur loco gratiarum actionis meæ ad deum blaſphemor. Et dixit blaſphemor, vt intelligamus quòd de infamia contra deum eſt ſermo:talis ſiquidem incurrebatur infamia veſcendo indicatis:nam dicebatur quòd iſti veſcentes indicatis,nõ abominabantur culturam idolorum ,quod eſt contra honorem dei, quod eſt cõtra religionem.Vnde abſtinere ab indicatis,erat ſeruare illud:omnia mihi licent,ſed non omnia conducunt ad dei gloriam:hoc enim quanuis in ſe licitum eſſet non conferebat, ſed nocebat potius.pro quanto violabat Chriſtianum nomen. *Siue ergo manducatis,ſiue bibitis,ſiue aliud quid facitis,omnia in gloriã dei facite.* Iuxta duas rationes illiciti vſus licitorum (alteram ex parte nominis,alteram ex parte ſcandali)duo infert extendendo documenta vniuerſalia in omni materia.Quorum altero inſtruimur vt omnia in dei(non noſtram) gloriam faciamus , & non ſolum intendamus:hoc eſt ſic faciamus vt vere ſint ad gloriam dei intentam.Et dicit ſiue comeditis, &c . vt intelligamus quòd omnes liberas actiones quantumcunque naturali neceſsitate opportunas debemus ſic exercere vt ſint ad dei gloriam. Et hoc quantum ad habilitatem actionum eſt præceptum: quoniã actiones quæ non ſunt habiles vt ſint in gloriam dei , peccata ſunt vel mortalia vel venialia.Quantum verò ad intẽtionem dirigentẽ actualiter vel virtualiter omnia ad dei gloriã,conſilium

eſſe conſtat:ex eo quòd nec infidelis nec fidelis cõſtitutus in peccati mortalis ſtatu,peccat honorando parentes,reddẽdo depoſitum,comedendo,bibendo,&c.& tamen neuter omnia refert in gloriam dei. *Sine offenſione eſtote.* Ecce alterum documentũ quo inſtruimur vt neminem ſcadalizemus, vt tales nos exhibeamus vt nulli ſimus offendiculo. *Et Iudæis & Gentibus & eccleſiæ dei.* Nullum excipit genus hominũ,communem hanc iubet ſeruari cautelam ad omnes:quia ſcandalum actiuũ reſpectu cuiuſcunq; ſemper eſt peccatum. *Sicut ego.* exemplum præbet ſeipſum. *Per omnia.* per omnes actiones meas. *Omnibus.* Iudæis,Gentibus & Chriſtianis *placeo.* non ſolum ſine offenſione me exhibeo, ſed placeo quantum eſt ex me. *Non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis.* Ne Paulum blandum aſſentatorem aut adulatorem intelligeres omnibus placere,explicat in quo conſiſtit ſtudium ſuum placendi omnibus,ſcilicet quærendo non propriam,ſed aliorum vtilitatem.Et ne intelligeremus ꝙ de mundi huius negotiis vtilibus loquatur, explicat, *Vt ſalui fiant.* Ecce quorſum quæro aliorum vtilitatem,ecce qualem vtilitatem aliorũ quæro vt ſalui fiant,non vt ditentur,non vt principentur in hoc mũdo. *Imitatores mei eſtote,ſicut & ego Chriſti.* Explicat quòd non ſibi arrogat formam exemplarem Chriſtianæ vitæ,proponendo ſe toties in exemplum:quandoquidem nõ ſe vt ſe,ſed vt imitatorem Chriſti proponit in exemplum.

CAPVT XI.

L*Audo autem vos fratres.* Diſtinctor capitulorum,quanuis inchoauerit 11.capitulum ab antecedente particula, imitatores mei:quia tamen particula hæc clare ſpectat ad præcedentia, correximus hanc ſegregationem, & in calce præcedentis capituli eam locauimus: vt hinc cum noua materia incipiat capitulum. *Quod per omnia mei memores eſtis.* pro, quòd omnia mea meminiſtis. Sicut in principio epiſtolæ commendauit Corinthios ratione multorum qui erant inter eos perfecti, ita modo laudat quoque in genere Corinthios ratione illorum qui ſeruabant documenta ſua. Prudenter autem traditurus nouum documentum laudat quòd ſeruauerint olim à ſe datas inſtructiones,tanquam per hoc præparans eos ad ſeruandum noua documenta quæ ſubiungit.Laudat autem eos primo de memoria non alicuius,ſed omnium ſuarum inſtructionum ſeu ſuorũ exemplorum. Deinde. *Et ſicut tradidi vobis præcepta mea.* pro, traditiones meas, *tenetis.* De obſeruatione inſtitutionum ſuarum

rum laudem adiungit. *Volo autem vos ſcire.* Nouum inchoat do cumentum circa capitis velamen, ea ratione quòd apud Corinthios mulieres non velato capite (quemadmodum & viri) in publica oratione ſeu lectione comparebāt pro veneratione actionum: adhuc enim ſublatum nō erat à muliebri ſexu publice orare aut legere ſeu docere: vt etiam ſanctarum mulierum illius tēporis geſta teſtātur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accepit hanc prouinciam inſtruendi Corinthios circa diſcrimen viri & mulieris publice orantis aut prophetantis penes velamen capitis. *Quod omnis viri caput Chriſtus eſt, caput autem mulieris vir: caput vero Chriſti deus.* Aduerte pro claritate huius doctrinę quod Paulus conſiderat velamen capitis in viro & muliere tum relatiue ad capita eorum myſtica, tum relatiue ad capita eorum naturalia: & vtrinque monſtrat contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris. Monſtrat enim vtrinque indecens eſſe velamen in capite viri orantis aut prophetantis, decens autem eſſe in capite mulieris orantis aut prophetantis. Et propterea inchoat à diuerſitate capitum myſticorum reſpectu viri & mulieris: dicendo, quòd caput myſticum mulieris eſt vir, caput autē myſticum viri eſt Chriſtus, caput vero myſticum Chriſti eſt Deus. Et hoc vltimum addit, ne videatur fingere hunc ordinem capitum myſticorum, ſed ipſa reſolutio capitum vſque ad deum atteſtetur quòd rationabilis eſt diſtinctio capitum myſticorum reſpectu viri & mulieris. Dicitur autem caput myſticum quod gerit vicem capitis reſpectu illius. Caput enim eſt perfectius membrum (vtpote vniuerſos habens ſenſus) & eſt velut gubernator omnium actionum: & propterea vir dicitur caput mulieris: vtpote longe perfectior & gubernator ipſius: & tanto magis Chriſtus eſt caput viri: quum in eo ſolo ſit omnis plenitudo gratiæ, & ab ipſo deriuetur gratia in omnes. De deo autē quòd ſit caput Chriſti ſecūdū quod homo, nulla eſt quæſtio: quum omnes perfectiones ſint in ſolo deo, & ab ipſo in Chriſtum hominem deriuentur. *Omnis vir.* Declarata diuerſitate capitis myſtici reſpectu viri & mulieris, declarat diuerſam, immò contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita myſtica, inchoans à viro. *Orans.* oratione publica. Tēpore huius epiſtolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei ſeruatur. ſ. ꝙ alternis choris oraretur: ſed vnus pro omnibus orabat publica voce cæteris tacētibus. Et reor ſic eſſe ex iis quæ leguntur de pſal-

modia

modia monachorũ,quòd vnus legebat pſalmos reliquis tacentibus.& ad hoc forte inſinuandũ ſingulari numero vtitur Paulus dicendo vir & ſimiliter mulier.Cuius etiam ſignum eſt,quod eccleſiæ dei(à Pauli doctrina nõ recedentes) nõ ſeruant hoc documentum in iis quæ communiter chorus orat, ſed ſeruat quum vnus pro omnibus orat, ſeu legit: vt patet in ſacerdote dicente orationem,ac diacono & ſubdiacono legentibus euangeliũ & epiſtolas.hi enim detecto capite orant & prophetãt: chorus autẽ cooperto capite orat pſallendo,&c. abſque inobediẽtia Pauli. Quum ergo dicit orans,ſermo eſt de publice orãte vno pro omnibus. *Aut prophetans.* De vere phophetantibus (hoc eſt,ſpiritu prophetiæ publice in eccleſia loquentibus tunc temporis) loquitur:vt infra ex ca.14.colligitur:vbi verè prophetantes deſcribuntur ſtantes prophetare aliis ſedentibus. Hic ſiquidem detectum caput,ibi verò ſitus eorum deſcribitur:erãt enim(vt infra patet) in illa primitiua eccleſia prophetantes,ſicut & loquẽtes linguis. *Velato capite.*pro,in capite habens. Ita in textu Græco habetur, ad excludendum omne quod poſſet habêri in capite,cuiuſcunq; figuræ ac materiæ fuerit. *Deturpat.*pro , dedecorat , *caput ſuum,* myſticum,quod eſt Chriſtus.*Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite,deturpat.*pro,dedecorat,*caput ſuum.* myſticũ quod eſt vir.Cerne differentiam viri & mulieris penes velamen capitis.Vir velatus caput,dedecorat caput ſuum:mulier nõ velata dedecorat caput ſuũ.Carere velo mulieri eſt ad dedecus capitis ſui myſtici:habere velum viro eſt ad dedecus capitis ſui myſtici. *Vnum enim eſt acſi decaluetur.* Deſunt aliquæ dictiones: nec de caluitio textus loquitur.Legendum eſt,*Vnum enim eſt,& idem cum raſa.*Poſtquã declarauit velamẽ capitis in ſacris relatũ ad capita myſtica,declarat relationẽ veli ad naturale caput mulieris. Et eſt ſenſus quòd vnius atq; eiuſdem rationis eſt muliebre caput carere velo & radi,quod eſt priuari capillis.Ita quòd velum reſpectu mulieris æquiparat capillis.Et hanc æquiparantiã magis explicat formando conditionalem.*Nam ſi non velatur mulier, tondeatur.*pro,etiam tondeatur.Infert hoc conſequens(etiam tõdeatur)ex negatione veli:vt quemadmodum vir qui nõ velatur tondetur,ita mulier ſi imitatur virum in hoc quòd non velatur, imitetur quoque ipſum in hoc quòd tõdeatur.Deinde proſequitur dictam conditionalem à deſtructione conſequentis. *Si verò turpe eſt mulieri tonderi aut decaluari.*pro,radi. Hæc eſt deſtructio conſequentis: vnde infert deſtructionem antecedentis ſubiungendo

gendo. *Velet caput ſuum.* pro, veletur. Hæc ſola dictio eſt in Paulo.& argumētum Pauli ſatis clare innititur communi vſui, quo turpe cenſetur mulierem tonderi aut radi. Vnde & mulieres abrenuntiantes coniugiis & profitentes luctuoſam vitam, laudabiliter tondentur, in ſignū quòd abdicant à ſe quod ad ornatum & gloriam illarum ſpectat. *Vir quidem.* Declarata habitudine velationis capitis tum ad caput myſticum, tum ad caput naturale, procedit applicando ad propoſitum. primo de viro, deinde de muliere. *Non debet velare caput ſuum.* Superfluit ſuum. *Quoniam imago & gloria dei eſt.* Quòd ſit imago dei, ex Geneſis teſtimonio, comprobatur, Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et verificatur ex eo quòd eſt creatus in natura rationali. Quòd autem ſit gloria, Paulus dicit: & verificatur, ſicut pulchrum opificium eſt gloria artificis. Et dicitur hoc ſpecialiter de viro, quia vir narratur in ſcriptura factus immediate à deo. Rurſus quemadmodum filius ſapiens eſt gloria patris, ita vir in quo viget ingenium & vis ſciendi & ſapiendi, gloria eſt dei plaſmatoris. ¶ Quomodo autem ex hoc quòd vir eſt imago & gloria dei inferatur quòd non debet velare caput, in textu non aliter dicitur: niſi quia ſuperius dictum eſt quòd vir orans aut prophetans in capite habens, dedecorat caput ſuum, vt intelligamus quòd quia vir eſt imago ac gloria dei, nō debet in capite habere ſignum dedecoris diuinæ gloriæ. Velum ſiquidem in capite viri, ſignum eſt velationis ſui capitis myſtici, velatio autem directe contrariatur gloriæ: vtpote conſiſtenti in manifeſtatione. Sic enim vir orans aut prophetans (hoc eſt exercendo officium glorificandi deum) ſi tegmen habet in capite, ſignificat ſuum caput myſticum inglorium. *Mulier autem gloria viri eſt,* tanquam opificium factum ex viro, tanquam facta ad gloriam viri. *Non enim vir ex muliere.* in prima rerum creatione. *Sed mulier ex viro.* vtpote facta ex coſta viri. *Etenim non eſt creatus vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.* non eſt bonum hominem eſſe ſolum, faciamus ei adiutorium. *Ideo debet mulier velamen.* pro, poteſtatem, *habere ſupra caput ſuum.* pro, in capite, *& propter angelos.* Superfluit &. Ita quòd vnica eſt ſententia in Paulo.& legendum eſt, *Ideo debet mulier habere poteſtatem in capite propter angelos.* Et eſt ſenſus, ideo quia mulier gloria viri eſt, debet mulier habere in capite poteſtatem: hoc eſt ſignum poteſtatis viri ſupra ſe propter angelos: hoc eſt non propter poteſtatem quam habet maritus reſpectu vxoris,

ſed propter poteſtatem quam habet ſexus virilis in angelis: hoc eſt ſacerdotibus, qui in ſacra ſcriptura appellãtur angeli. Et addidit propter angelos, tum propter mulieres innuptas, exẽptas à viri poteſtate, tum in ſpiritualibus actionibus orãdi & prophetandi mulier ſit gloria viri in ſpiritualibus agẽtis. Et ſubauditur hic quòd velamen in capite mulieris orantis aut prophetãtis ſignum eſt ſubiectionis mulierum ad viros qui ſunt angeli: quod eſt habere ſignum poteſtatis virilis ſupra mulierem. *Veruntamẽ neque vir ſine muliere, nec mulier ſine viro in domino.* hoc eſt, quãuis in huiuſmodi actionibus inter virum & mulierem diſcrimẽ hoc ſit penes velamen & caput myſticum, in domino tamen (hoc eſt ſecundum eſſe Chriſtianum, ſecundum fidem, ſpẽ, charitatem, ſecundum eſſe gratum deo) pares ſunt vir & mulier: neq; vir excludit mulierem, neque mulier excludit virũ. Et ad hoc adaptat productiones tanquam reciprocas, ſubiungendo, *Nam ſicut mulier de viro.* in prima conditione rerum. *Ita & per mulierem vir.* ſupple naſcitur, vt quotidie videmus. *Omnia autem ex deo.* Et vir mulieris eſt principiũ particulare, & mulier viri eſt particulare principium: commune autem omnium principium eſt deus. Et dixit hoc ad reddendum rationem paritatis quã dixerat in domino: vt pote quia eſt commune principium omnium. *Vosipſi iudicate.* pro, in vobiſipſis iudicate. Adhuc Paulus non plene declarauerat relationẽ velaminis in viro & muliere ad caput naturale, quod dedeceat virũ & deceat mulierem: ſed multum ſe occupauit circa relationẽ velaminis ad capita myſtica. Et propterea modo complet declarationẽ velaminis relati ad capita naturalia viri & mulieris propria, & ad proprias ipſorum mẽtes remittit iudicium ſubiunctæ rationis. *Decet mulierem non velatam orare deum?* Interrogatiue legendum eſt. Proponit quæſtionem coram ipſis de muliere, non de viro: vt hinc intelligamus quòd vniuerſus iſte tractatus eſt ad tollẽdum vſum quo mulieres detecto capite quemadmodum & viri orabant. Quod (vt dictũ eſt) reor pro veneratione ſacrarũ actionum à mulieribus factum fuiſſe. *Nec.* pro, an non *ipſa natura.* hoc eſt, naturalis mos. *Docet vos quod vir quidem ſi comã nutriat.* pro, ſi comatus eſt, *ignominia.* pro, dedecus, *eſt illi.* Apparet enim quòd mollis, quòd muliebris ſit vir comatus: vtpote prolixo ac fulto capillo more mulierum. *Mulier verò ſi comam nutriat.* pro, ſi comata eſt, *gloria eſt, illi.* ad decorem ſiquidem mulieris ſpectare comã ad ſenſum videmus. Et attulit hanc rationem ex cõmunibus, vt ex naturali more cõſideremus

quàm

quàm conformiter tradiderit documẽta in eccleſiaſticis actibus. *Quoniam capilli.* pro,coma, *pro velamine ei dati ſunt.* pro, data eſt. Ecce vnde vult trahi argumẽtum,tam in viro quàm in muliere: vt ſcilicet argumẽtum trahatur ex coma ad velamen,vt mulier quia eã decet coma,debeat in ſacris habere velamen: & vir quẽ dedecet coma,debet in ſacris detecto eſſe capite, tãquam coma ſit pro velamine. *Si quis autem videtur contentioſus eſſe.* Sciens Paulus has accommodationes,tum ad caput myſticum, tum ad naturalẽ comam,non eſſe rationes cogentes,& nõ omnibus fortè ſatisfacturas, vtitur ratione efficaciore,non ſine reprehenſione eorum qui obſtarent:ad eorum enim reprehenſionem ſpectat,ſi quis autẽ videtur contentioſus eſſe, tanquam velint non ratiocinari,ſed contendere. *Nos.* ſubaudi Iudæi. *Talem conſuetudinem non habemus.* vt mulieres detecto capite publice orent, aut prophetent. *Neque eccleſia,* pro,eccleſiæ, *dei.* Ratio ab authoritate conſuetudinis,tum in veteri teſtamẽto, tum in eccleſiis dei in nouo teſtamẽto affertur:quæ pręcipuum locũ debet habere in iis quæ nõ ſunt in ſacra ſcriptura diffinita. Et adiunxit hoc,vt ſi nollent rationem Pauli ſuſcipere, ſuſcipiant authoritatem cõſuetudinis eccleſiarum & veteris teſtamenti. *Hoc autem præcipio non laudans.* pro,hoc autẽ præcipiens nõ laudo. Et dictio interpretata præcipiens,à nonnullis interpretatur admonens ſeu enuntians,ita ꝙ non eſt vſquequaque clarum Paulum præcipere hoc quod ſupra dixit de velamine mulieris in ſacris. Continuando itaque dicta dicendis,ait,ꝙ pręcipiens,ſeu admonens,ſeu denuntians hoc de velamine mulieris in ſacris actionibus,nõ laudo ſubiuncta: videlicet, *Quod non in melius,ſed in deterius conuenitis.* Quum eſſent vituperandi,parcè loquẽs Paulus,dicit,nõ laudo: vituperio enim dignũ eſt conuenire in vnũ in deterius:quum conuentus ad augmẽtum boni, aut ſaltem ad conſeruationẽ ordinetur. *Primum quidem.* Incipit enumerare deteriores euentus eorum. *Conuenientibus vobis in eccleſiam.* Prius dixerat conuenitis: modo explicat conuentum non politicum, nõ ad negotium ciuile,ſed ad eccleſiaſticum,ad actus fidelium quatenus fideles ſunt: hoc enim ſignificatur dicendo in eccleſiam. *Audio ſciſſuras eſſe inter vos.* Primus euentus deterior directe cõtrariatur conuentui :diſsidium enim directe tollit vnitatẽ. *Et ex parte credo.* Ne omnes reos accuſaret diſsidij,dicit partim ſe credere:quoniam quo ad aliquos credebat eſſe verum. Et rationem ſuæ credulitatis ſubdit. *Nam oportet & hereſes eſſe.* Deſunt duæ dictiones,in vobis.legẽdum eſt,

Nam oportet & hæreſes in vobis eſſe. Dictionem Græcam interpres reliquit: quũ potuiſſet latine dicere oportet ſectas in vobis eſſe. Non enim ſumitur hic hæreſis vt ſumitur à theologis pro errore pertinaci in fide:ſed Græco vſu hæreſes appellantur ſectæ.appellant enim hæreſim Platonicam,Peripateticam, Stoicam &c. quas nos dicimus ſectam Peripateticã, ſectam Platonicam &c. ¶ Et ꝙ hic ſit literalis ſenſus monſtrat hoc quod dicitur in vobis,nõ enim in eis oportebat eſſe hęreſes theologicas,ſed ſectas. cognoſcebat enim Paulus eos pronos ad ſectas: vt geſta eorum teſtantur,ego ſum Pauli,ego Apollo,ego Cephæ. Et ex neceſsitate pronitatis eorum dicit ꝙ oportet in eis eſſe ſectas: & propterea non eſſe mirum ſi dum conueniunt,diſsident.diuerſitas enim ſectarũ mater eſt diſcordiæ. *Vt & qui probati ſunt,manifeſti fiant in vobis* Quanuis diſsidia & ſectæ in genere ſint malorum, deus tamen hęc mala ordinat ad hoc bonũ,vt viri probi manifeſtentur in vobis cõparatione malorum.probi enim viri non declinant ad ſectas,imò conciliant ſi poſſunt eas: & ſic relatiue ad alios manifeſtantur.*Conuenientibus ergo vobis in vnum.*Tranſit ad ad aliud crimen quod in quodam ſpeciali cõuentu incurrebant. primum enim crimen diſsidij in cõmuni dictum eſt de conuentibus eccleſiaſticis: hoc autẽ ſecundum de cõuentu in ſpecie anniuerſario in cœna domini,dicitur: vt patet ex ſubiunctis. *Iam non eſt dominicam cœnam manducare.* Et dicẽdo iam,monſtrat nouum eſſe hoc crimen. ſignificat enim ꝙ olim conuenientes illo die in vnũ,vere dominicam cœnam manducabant: ſed ex eo ꝙ abuſus ſuperuenit, iam nõ eſt dominicam cœnam manducare. Mos ſiquidem illius tẽporis ſignificatur, ꝙ in anniuerſario die cœnæ domini conueniebant fideles in vnum ad cœnandum, vt repræſentarent cœnam dominicam,& à principio quidem ordinate hoc fiebat: poſtea autẽ duo abuſus admiſti ſunt quos Paulus ſubiungit, & propterea dicit ꝙ iam non eſt dominicam cœnam manducare. *Vnuſquiſque enim ſuam cœnam præſumit ad manducandum.* pro,in mãducando. Ecce primus abuſus qui redditur pro ratione ꝙ non eſt dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte ꝙ præſumit, habet vim duarum dictionum: ſcilicet ante ſumit. Olim ſiquidem cõuenientes ad huiuſmodi cœnam,ſimul incipiebant cœnare:tunc autem vnus non expectabat alium,ſed vnuſquiſque incipiebat propriam cœnam abſque totius cõuentus expectatione. Et hic erat primus abuſus. Et ꝙ hic ſit vere literalis ſenſus,patet ex calce huius capituli, vbi Paulus præcipit

conclud

concludendo, quòd inuicem ſe expectent quum conueniunt ad manducandum. *Et alius quidem eſurit, alius autem ebrius eſt.* Ecce ſecundus abuſus, ꝙ conuenientibus in vnum vnus abundabat epulis, alius vero pauperculam ſumebat cœnam. Verum Paulus nõ diuitiis & paupertati abuſum imputat, ſed ebrietati & fami: vt intelligamus abuſum non conſiſtere in hoc ꝙ diuites abundantes menſas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc ſemper fuerat) ſed in hoc quòd diuites comedebant & bibebant vſque ad ſatietatem, imò ebrietatem, pauperibus autem deerat quod comederent ita vt eſurirent: quum debuiſſent diuites impertiri pauperibus. Ita ꝙ in defectu impertitionis conſiſtit abuſus: facile ſiquidem poterant impertiri, quum abundarẽt vſque ad ebrietatẽ. Hinc enim ſignificatur, ꝙ olim in cœna illa nõ ſolum ſinguli expectabãt vniuerſum cõuentum vt ſimul inciperẽt cœnare: ſed etiã diuites mittebant partes pauperibus, vt ſic viderentur cõcœnare, ac dominicam repræſentare cœnam. *Nunquid domos non habetis ad manducandũ & bibendum?* Textus iſte quo ad ſenſum recte interpretatus eſt: in Paulo tamen aliter eſt, habet enim ſic, *Non*. pro, nonne, *habetis domos ad manducandum & bibendum? aut eccleſiam dei contemnitis? & confunditis,* pro, pudefacitis, *eos qui non habent?* Interrogatiue enim legendus eſt textus iſte in omnibus ſuis particulis. his ſiquidẽ verbis inexcuſabiles reddit Corinthios circa prędicta. Et quoniã anticipatio cœnæ excuſari forte potuiſſet ex eſurie & ſiti pręueniente, ideo ad hanc excuſationẽ tollendam dicit, nonne habetis domos ad manducandũ & bibendũ? quaſi dicat, habetis domos proprias in quibus poteſtis anticipare cibũ & potũ. ¶ Quod aũt adiũgit, aut eccleſiam dei cõtemnitis, ad exaggerationẽ eiuſdem abuſus ſpectat. Nõ expectare ſiquidẽ alios, eſt facto contẽnere eccleſiam: hoc eſt cõgregationẽ, ſeu conuẽtum fidelium. Vnde quo ad factũ inexcuſabiles erant à contemptu eccleſiæ: quo ad intentionẽ verò interrogatiue additur, & cõtemnitis eccleſiam dei? hoc eſt, nonne & cõtemnitis eccleſiã dei? ¶ Simili quoque ſenſu ſubiungitur, & pudefacitis eos qui nõ habent? Declarat enim per hoc peccatũ ſecundi abuſus, quod erat pudefacere pauperes. Quod quia facto faciebãt, inexcuſabiles erant: ratione verò intentionis quã forte non habebant cõfundendi alios, interrogatiue dicitur, & cõfunditis eos qui nõ habent? hoc eſt, nõne & pudefacitis eos qui non habent? *Quid dicam vobis? laudo.* pro, laudabo, *vos in hoc?* Vt magis Corinthij ſuſcipiant monitionem Pauli, non vult expreſſe vituperare

perare eos: ſed proponit quid dicam vobis? & dicendũ ſubiungit, nunquid laudabo vos in hoc? quum potuiſſet dicere vituperabo vos in hoc. Et cõcludendo ſubiungit, *Non laudo.* ſolum non laudabo, ſed nec laudo. Sic in codicibus Græcis diſtinguũtur iſtæ particulæ. Si quis tamẽ Latinorum codicum more aliter diſtinxerit (dicendo laudabo vos, & deinde in hoc non laudo) agat vt ſibi videtur. *Ego enim accepi à domino.* Poſtquam reprehendit peccata interuenientia in cœna repręſentante dominicam cœnam, accedit ad inſtruendũ & arguendum eos circa ſumptionem euchariſtiæ, quam poſt cœnam illam ſumebant tunc temporis. Et coniunctio enim, ſignificat ſpecialem rationẽ reddi peccati eorũ in cœnando: tanquam minus idonee ſe pręparantium ad perceptionẽ euchariſtiæ. Cuius ritum dicit ſe accepiſſe à domino, non ab Apoſtolis aliis, ſed per reuelationẽ ab ipſo domino. *Quod & tradidi vobis.* Nota ex iſto textu clare haberi Paulũ docuiſſe Corinthios de ritu & vſu euchariſtiæ antequam ſcriberet eis hanc epiſtolam. Et niſi Paulus hoc teſtificaretur, nõ crederent Lutherani doctrinã Pauli fuiſſe, & tamen in rei veritate fuiſſet doctrina Pauli. Et vſqueadeo hęc Pauli traditio apud Græcos perſeuerat, vt vſque in hodiernũ diem in ſacrificio miſſæ Græci vtantur his Pauli verbis conſecrando corpus Chriſti, hoc eſt corpus meũ quod pro vobis frangitur. hæc enim verba cõmemorat hic Paulus. *Quoniam.* pro, quod, *dominus Ieſus in qua nocte tradebatur accepit panem & gratias agens.* pro, & gratiis actis. *fregit.* Ita ꝙ prius gratiarum actiones egit quàm fregerit panem in tot buccellas quot erant Apoſtoli. *Et dixit: accipite & manducate.* Superfluit, &. *Hoc eſt corpus meum quod pro vobis traditur.* pro, frangitur. Vniuerſa hæc declarata ſunt in Euangeliis, excepta hac particula, quod pro vobis frangitur: quoniam ſolus Paulus illius meminit. Nec eſt cur Latinis horrori ſit hæc particula: quum veriſſimum fuerit verum Chriſti corpus multipliciter fractum fuiſſe. nam & fractum fuit quantũ ad cutem, quum flagellatus eſt à Pilati militibus, fractum quoque fuit quantũ ad carnem, & in manibus & in pedibus clauis quibus fixus eſt in cruce, & fractũ demum eſt in latere, dum vnus militum lancea latus eius pupugit.

¶ At ſi præſentis tẽporis verbum frangitur in quęſtionem quis deducat, animaduertat ſcripta ab aliis Euangeliſtis, & ceſſabit quæſtio. Tres ſi quidem Euangeliſtæ (Matthæus 26. Marcus 14. & Lucas 22.) narrando verba conſecrationis calicis vtuntur verbo præſentis temporis, dicendo, qui effunditur pro vobis,

ſeu

ſeu pro multis,eadem ſiquidem ratione qua illi Euãgeliſtę futuram in cruce effuſionem ſanguinis ſignificauerunt, in præſenti effunditur,eadem ratione Paulus futuram in cruce fractionem carnis Chriſti ſignificat in præſenti,dicendo frangitur. Et quod Lucas ſub generico nomine narrauit, dicendo, hoc eſt corpus meũ quod pro vobis datur,Paulus ſpecifico nomine dixit,quod pro vobis frangitur.Cõmunis autẽ omnium horũ ratio (quare ſcilicet dominus Ieſus in cœna expreſsit futurã in cruce ſanguinis effuſionẽ & carnis fractionem verbis præſentis temporis)eſt vt manifeſtaret diſcipulis hmõi effuſionẽ & fractionẽ non diſtantẽ tẽpore,ſed tanquam præſentem eſſe.Et vere loquendo de tẽpore præſenti grammatico more,tẽpus effuſionis & fractionis erat tunc præſens:quoniã iam inchoatum erat tempus paſſionis eius:ac per hoc ſicut inchoato die poteſt ſignificari verbo tẽpore præſentis quicquid fit illo die, ita inchoato iam die paſſionis eius potuit ſignificari verbo præſentis tẽporis omnis eius paſsio.præſens enim grammatice non eſt inſtans,ſed quoddam cõfuſum præſens. *Hoc facite in meam*.pro,mei, *commemorationem.* Præceptum ſignificatur ſimilis ſacrificij.In cuius ſignum quum præcepit baptiſmum, quia purum ſacramentum erat,præcepit tantummodo factũ,dicendo baptizate oẽs gẽtes.præcipiens autem euchariſtiã,non ſolum præcipit hoc facite:ſed adiungit, in mei memoriam:vt intelligamus non tantũ ſacramẽtum,ſed ſacrificium præcipi:hoſtię ſiquidẽ & ſacrificia,ſunt quæ in memoriam fiunt. *Similiter & calicẽ poſtquam cœnauit,dicens, hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine.* Non refert Paulus integram conſecrationis formam,eo quòd tradiderat eis illam ore ad os: refert tamen ſenſum. Et hæc explanata ſunt in euangeliis. *Hoc facite quotieſcunque bibetis in meam*,pro,mei.*commemorationẽ.Quotieſcunque enim manducabitis.*Hactenus narrata ſunt verba Chriſti,hæc autem verba ſunt Pauli. Et primò declarat illam particulam, in mei cõmemorationem,explicando quòd intelligitur de Ieſu Chriſto crucifixo ſeu mortuo pro nobis.*Panem hunc*.vere cœleſtem.*Et calicem bibetis,mortem domini annuntiabitis*.facto. *Donec veniat*.Durationem ac extenſionem temporis quo durabit hoc ſacrificium declarat,dicẽdo quòd durabit vſque ad ſecũdum domini aduentum.Et dicit hoc ne quiſquam putaret terminãdum citius aut ſaltem ante mundi finem Chriſtianum ſacrificium.*Itaque quicunque manducaverit panem*. Deeſt hunc, qui de cœlo deſcendit.*Et biberit calicẽ domini indigne*.Declarat aliam

particulam verborum domini,ſcilicet,manducate & bibite.Declarat autem diſtinguendo duplicē manducandi,& bibendi modum:videlicet digne,vel indigne.Et hinc ſumunt theologi diſtinctionē illam,de mãducatione,ſeu bibitione ſacramētali, vel ſpirituali.Et vere hinc habetur,ꝙ aliqui manducant, & bibunt ſacramentaliter tãtum,quos Paulus appellat manducare, vel bibere indigne. Aliqui verò ſumunt, & ſacramentaliter, & ſpiritualiter:qui hîc appellantur manducantes, ſeu bibentes digne. *Reus erit corporis,& ſanguinis domini.* Ecce culpa ſumētis indigne. Nec dicit reus erit tanquam corporis,& ſanguinis domini, ſed dicit, reus erit corporis & ſanguinis domini: vt intelligāt Chriſtiani,vere reū eſſe corporis & ſanguinis domini,qa vere quanuis indigne,ſumit corpus & ſanguinem domini:& confutentur hæretici,dicentes non eſſe niſi ſignum corporis & ſanguinis domini.Iniuria itaque irrogatur corpori & ſanguini domini, indigne ſumendo.Et propterea,reus eſt corporis & ſanguinis domini.*Probet autem ſeipſum homo: & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.*Quãuis in textu Græco non habeatur pronomē illo:quia tamen articulus ibi habetur,loco articuli pronomen ab interpretibus Latinis apponitur ad explicandum vim articuli Vt intelligamus nō eſſe ſermonē de pane,ſed de illo pane, quē nō dedit Moyſes:ſed pater Ieſu Chriſti dat panē de cœlo verū.¶ Declarat igitur in quo conſiſtit differentia,digne vel indigne ſumentis:explicando quòd conſiſtit in munditia, vel immunditia interna.Probare enim ſeipſum,eſt diſcutiendo purgare ſeipſum: vel potius diſcutiēdo ſeipſum,probum decernere.Et vtroq; modo, vnicuiq; cōmittitur ſuimet iudiciū: ſed tale,quòd terminetur ad probū eſſe:vt intelligamus,ꝙ niſi proprio iudicio diſcuſſus ac probus quis inuentus fuerit,indigne ſumit.Et dicendo & ſic,ſignificat,quòd ad non indigne ſumendum ſufficit,ꝙ homo ſeipſum probauerit.Et hinc trahitur argumentū,ꝙ non eſt neceſſarium,ſimpliciter & abſolute hominem probatū eſſe à confeſſore, ad hoc vt ſumat nō indigne euchariſtiam. ¶ Significātiúſque dicit,& ſic,nec dicit & digne: quoniam plus requiritur ad digne ſumendum,quàm probare ſeipſum. Requiritur enim iuſtificatio per diuinam gratiā,ad quā non ſufficit probare ſeipſum:iuxta illud ſuperius dictū, Nihil mihi conſcius ſum, ſed nō in hoc iuſtificatus ſum.Et quanuis probare ſeipſum nō ſufficiat ad digne ſumendum,ſufficit tamē ad nō indigne ſumendū. Et propterea Paulus non plus requirēs ab homine,quàm quòd

non indigne ſumat, dicit, & ſic de pane illo edat,& de calice bibat. *Qui enim manducat & bibit indigne,iudicium ſibi manducat & bibit.* Prius declarauerat indigne ſumētis culpam,dicendo,reus erit corporis & ſanguinis domini. Modo declarat pœnam,dicendo quòd iudicium ſibi mắducat:iudicium proculdubio propriæ punitionis ſignificans. Incurrit enim iuxta qualitatem indignitatis pœnam,vel æternæ damnationis,vel temporalis afflictionis.Qui enim indigne ratione peccati mortalis cogniti ſumere prȩſumit,in iudicium æternȩ dắnationis ſibi ſumit:qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ,modicæ deuotionis,& huiuſmodi) ſumit, in iudicium ſibi tēporalis pœnæ ſumit. *Non diiudicans corpus domini.* Ecce ratio iudicij,quia non diſcernit corpus domini,quanta dignū ſit animi munditia,deuotione ac reuerētia.Et non dicit, nō diiudicās ſignū corporis domini,ſed non diiudicās corpus domini : vt intelligamus, quòd ipſum corpus domini eſt quod ſumitur, quod nō diiudicatur ab indigne ſumēte. *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles.* Tranſpoſitæ ſunt forte iſtæ duæ dictiones, infirmi & imbecilles. *Et dormiunt multi.* Declarat iudiciū quod dixerat ex illa parte qua ad temporales pœnas ſpectat.Et dicēdo ideo,manifeſtat eis hanc occultā cauſam multarum ȩgritudinum corporis.Eſt enim ſenſus,Propter hoc quòd indigne ſumitis euchariſtiam,ſunt inter vos imbecilles,debiles corporalibus viribus,& ſunt inter vos multi infirmi ſeu ægri corpore:&(quod amplius eſt) multi dormiunt ſomno mortis.Niſi Paulus dixiſſet, credidiſſent Corinthij,nō fuiſſe hæc pœnas indignæ ſumptionis, ſed pure naturalia accidentia:ſicut modo obuenientes ægritudines minus digne ſumentibus,non attribuimus minus dignæ communioni : & tamen in rei veritate ita eſſe Paulus declarauit. *Quod ſi.*pro,ſi enim,*noſmetipſos diiudicaremus, non vtique diiudicaremur.* Declarat quantæ vis, quantæ vtilitatis eſt probare ſeipſum ex euitatione punitionis:tantæ enim efficaciæ dicitur,vt non puniremur diuino iudicio, ſi noſmetipſos diſcuteremus. *Dum iudicamur autem, à domino corripimur.* Ne intelligerent Corinthij,quòd huiuſmodi punitiones tēporales eſſent initia dắnationis æternæ,declarat quòd ſunt caſtigationes & correctiones temporales ad euitandam damnationem æternam. Eſt enim ſenſus,dum iudicamur in hac vita ob aliqualem indignitatem,à domino in prȩſenti corripimur,caſtigamur huiuſmodi ægritudinibus. *Vt nō cum hoc mundo dắnemur.* Superfluit hoc.hoc

eſt vt non fiamus peiores,& incurramus damnationem paratã hominibus mundanis. *Itaque fratres mei.* Poſtquam docuit quali ter ſe habeant ſumendo euchariſtiam, redit ad docendum qualiter ſe habeant ſumendo cœnã repræſentatiuã cœnæ dominicæ, de qua prius loquutus fuerat. *Quum conuenitis ad manducandum.* in anniuerſario dominicæ cœnæ. *Inuicem expectate.* Ecce ordo cõtra primum abuſum quo vnuſquiſque ſuam cœnam ante ſumebat. *Si quis eſurit,* impotens expectare. *Domi manducet,* & nõ anticipet cœnam in conuentu. *Vt non in iudicium conueniatis.* Declarat imminere eis pœnale iudicium, ſi ſecus fecerint: ne putarent impunes ſe non expectare integrum conuentum ante principium cœnæ. *Cætera autẽ cum venero, diſponã.* Narrauerat præter abuſum anticipationis cœnæ aliũ abuſum: ſcilicet & alius quidem eſurit, & alius ebrius eſt, narrauerat quòd quum conuenirent, diſsidia erant inter eos: & neutri horum remedium adhibuerat. Et proprerea dicit cætera, prænarrata. quum venero, ordinabo. Et dixit hoc, ne putarent Paulum paruipendere cætera: & ideo omiſiſſe in epiſtola ordinationem eorum.

CAPVT XII.

DE *ſpiritualibus autem.* Nouam aggreditur materiam ad cõpeſcendum maiorum ſupercilium, & erigẽdum minorum animos, vt vnitas ſeruetur. Appellat autem ſpiritualia proprios effectus ſpiritus ſancti, vt diſtinguũtur contra & ſuper effectus tam ſpiritus humani, quàm ſpiritus dæmoniaci. *Nolo vos ignorare fratres.* Ex horum ſiquidem ignorantia inter Corinthios erãt (vt creditur) diſcordię & æmulationes. *Scitis autem quoniam.* pro, quòd, *quum gentes eſſetis.* pro, fuiſtis, *ad ſimulacra muta prout ducebamini euntes.* pro, abeuntes, Subaudi fuiſtis, vt perfecta ſit oratio. Declaraturus effectus ſpiritus ſancti, & inchoaturus à communi in omnibus Chriſtianis effectu ſpiritus ſancti qui eſt confeſſio fidei Chriſtianæ, incipit à contraria profeſsione, ſcilicet idolorum cultura: vt oppoſita iuxta ſe poſita magis eluceſcant, vt principium Chriſtianæ profeſsionis ex principio inductiuo ad culturam idolorũ manifeſtius innoteſcat. Vnde & ipſoſmet Corinthios (vtpote expertos teſtes ex certa ſcientia) inducit quòd fuerunt olim abeuntes à recto prout ducebantur, nõ ex diuina authoritate, non ex diuina inſpiratione: ſed prout contingebat illos duci ex traditione ſacerdotum, vel authoritate principum, vel affectu aliquo & aliis huiuſmodi occaſionibus. Et quod omnium peſsimum eſt, ad ſimulacra muta: hoc eſt, ad non colendum

dum aliquid rationale,ſed ſimulacra inanimata & muta,aliena ab intellectu & ratione. Et dicit hoc,propter illos qui ſimulacra quanuis ſine ſenſu,non tamē ſine ratione dicebant: & propterea loqui reſponſa dando. Loquutio enim interpres eſt intellectus. *Ideo notum vobis facio*. propter hanc in vobiſipſis experientiam,qua experti eſtis, nullo diuino ſpiritu:ſed prout ducebamini ire ad cultum ſimulacrorum,ad notitiam veſtrā deduco,capaces vos reddo ad cognoſcendum. *Quòd nemo in ſpiritu dei loquens, dicit anathema Ieſu*. pro,Ieſum. Deſcribit effectum ſpiritus ſancti, primum qui eſt profeſsio Chriſtianæ fidei,eſſe ita propriū effectum ſpiritus ſancti,quòd contrarium eius non poteſt eſſe à ſpiritu ſancto,vt intelligamus confeſsionem Chriſtianæ fidei non eſſe ita à ſpiritu dei: vt etiam illius cōtraria profeſsio pro alio tempore,vel loco,ſit etiam à ſpiritu dei:ſed hæc profeſsio eſt ita propria ſpiritui dei,ꝙ nemo loquens in ſpiritu dei, dicit Ieſum eſſe anathema:hoc eſt execratum & remotum ab hominum fide,ſpe,& charitate. ¶ Et dicit hoc, vt intelligerent Corinthij, tum ꝙ quū fuiſſent olim Gētiles, & dixiſſent anathema Ieſum, nō loquuti ſunt ſpiritu dei. Tū pręcipue, ꝙ Iudæi qui dicūt anathema Ieſum,nō loquuntur ſpiritu dei. Ex eo enim ꝙ vtitur modo loquēdi quo vtebātur Iudæi(appellando anathema ſeparata ab vſu vel vt execrata)inſinuat quòd Iudęos præcipue tangit, qui ſe ſpiritu dei in ſcripturis ſanctis reuelato loqui dicebant contra Ieſum:vt intelligerent quòd etiam Iudæi prout ducuntur, & nō ſpiritu dei,dicūt Ieſum anathema. *Et nemo poteſt dicere dominus Ieſus*. pro,dominum Ieſum, *niſi in ſpiritu ſancto*. Ecce profeſsio Chriſtianæ fidei propria ſpiritui ſancto. Nemo,inquit,poteſt confiteri Ieſum eſſe dominum,non huius vel illius,ſed ſimpliciter dominum (ſic enim ſolus deus appellatur,qui ſolus eſt omniū dominus)niſi agatur ſpiritu ſancto. Spirit⁹ ergo ſanctus, proprium principium eſt huius effectus,qui eſt dicere Ieſum dominum:hoc eſt,qui eſt confeſsio fidei Chriſtianæ. ¶ Et quū hic effectus,cōmunis ſit omnibus Chriſtianis,hinc ſcimus,quòd omnes Chriſtiani ſpiritu ſancto agente,profitentur dominum Ieſum. Cū qua veritate conſtat,ſtare ſimul quòd multi Chriſtiani dicunt Ieſu,domine domine,& dānabūtur. Dono enim fidei, & ſpiritu ſancto donati dicunt dominum Ieſum: ſed charitate carentes dānantur. Nec obſtat quòd aliqui fictè dicunt dominum Ieſum non ex ſpiritu ſancto:quoniam tales non dicunt niſi ore: quod non eſt proprie aſſerere,ſed mentiri. Similiter non obſtat,

quòd aliqui propter quæſtū dicunt dominū Ieſum:quoniā ꝙ verò corde & ore profiteātur dominum Ieſum,eſt à ſpirituſancto: ꝙ vero tali ſermone abutātur ad quæſtū aut aliud malū, aliūde eſt.Nec obſtat demū ꝙ dæmones coacte dicunt dominū Ieſum, quoniā & hoc à ſpiritu ſancto eſt cogēte ad hoc.Cōformiꝰ tamē ad rationē ſpiritus ſancti reſpondetur ꝙ ſermo Pauli eſt de dicere voluntario,non coacto:quum dicere coactū habeat ſuam cauſam manifeſtā.ſ.coactorē.Paulus autē docet quòd dicere voluntarium habet pro principio proprio ſpiritū ſanctū intus mouentē ad profeſsionē Chriſtianæ fidei. *Diuiſiones verò gratiarū*. pro, donorū *ſunt,idē autem ſpiritus*.Declarato primo ac cōmuni omnibus Chriſtianis effectu ſpirituali,declarantur cōſequēter ſpeciales effectus ſpirituales.Et exponit triplex illorum genus: videlicet genus donorū,genus miniſteriorū,& genus operationū. Et inchoans à primo dicit ꝙ quāuis non ſit diuiſio profeſsionū Ieſu à ſpū ſancto,ſunt tamen ab eo diuiſiones donorum.Quas vſitato vocabulo appellamus gratias gratis datas. Paulus nuncupauit dona,tum quia donum ſignificat quod gratis datur , tum quia genericū nomē ſæpe minus perfecto generis membro attribuitur.donum ſiquidē ſecundum ſuā ſignificationē cōmune eſt nomē oībus ſpūs ſancti effectibus:accōmodatur autē gratiis gratis datis.Et dicit,idē autē ſpiritus,ad cōfutandā inſipiētiam attribuentium diuerſa dona diuerſis diis. *Et diuiſiones miniſtrationū ſunt:idem autem dominus*.Ecce ſecundum genus.Mallē quòd legeretur miniſteriorū:vt gradus officiorum explicarētur.Apoſtolatū nanq;,doctoratū,& ſimilia appellat miniſtrationes ſeu miniſteria , eo quòd ſunt apoſtoli,prophetæ,doctores,& huiuſmodi,miniſtri domini ad eccleſiæ ædificationem.Propter quod accōmode dixit,idem autē dominus,cuius ſunt miniſtri. *Et diuiſiones operationū ſunt: idē vero deus*.Ecce tertiū genus.Operationū autē nomine intelliguntur operationes gratiæ gratū facientis. In cuius ſignū ſubiungitur, *Qui operatur omnia in omnibus*.Dicendo in omnibus , inſinuat ꝙ de noſtris intimis operationibus in nobiſipſis manentibus intendit : quales ſunt diligere,ſperare ac credere in deū,& huiuſmodi.Optime autē accōmodat tanquam propriū principium operationū deum , cuius eſt intime efficere etiam ipſa noſtra opera,nō ſine nobis,ſed in nobis,nō ſine cauſis ſecundis,ſed in ipſis cauſis ſecundis. Ad tollendā ſtultitiam illorum qui ſubtrahebant cauſis ſecūdis proprias actiones, ex eo ꝙ deus efficit oīa. Ab vno ergo atque eodē deo qui efficit omnia

in

In omnibus cauſis ſecundis dicit procedere diuerſitatem operationum ſpectantium ad gratiam gratum facientem. *Vnicuique autem.* Stabilitis tribus generibus effectuũ ſpiritualium, incipit more ſuo proſequi ſingula, inchoans à primo genere, ſcilicet diuiſiones donorũ ſunt, idem autem ſpiritus. Et primo declarat diuerſitatem donorum procedentium ab eodem ſpiritu. Et ne ſæpius repetat finem, ad quem dantur huiuſmodi dona, dicit de omnibus & ſingulis quorſum dentur. *Datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem.* Si verbum verbo reddendum eſſet, legendum eſſet, ad id quod cõfert, loco eius quod dicitur ad vtilitatẽ. Quodlibet donum appellatur manifeſtatio ſpiritus, quia manifeſtat ſpiritum ſanctum datorem. Et ſic datur ſub ratione manifeſtantis ipſum ſpiritum ſanctum, vt cum hoc detur ad id quod confert: hoc eſt, non ad nocendum, non ad vanum quodcunque, ſed ad vtile proculdubio Chriſtianæ reipublicæ. Et hinc confutãtur abutentes ſacris quibuſcunque (ſiue pſalmis, ſiue aliis) ad efficienda quædam vana. Manifeſtatio ſiquidem ſpiritus ſancti nõ eſt niſi ad id quod confert. *Alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ.* Non dicit ſapientia, ſed ſermo ſapientiæ: vt exterius donum, vt manifeſtationem ſpiritus in ſermone ſapientiæ ſignificet. *Alij autem ſermo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum.* Differunt ſapientia & ſcientia in hoc quòd ſapientia eſt de diuinis vt principiis & regulis: ſcientia verò ex creaturis procedit ad diuina. *Alteri fides in eodem ſpiritu.* Non eſt hic ſermo de fide credendorum, ſed de fide agendorum. Illa enim communis eſt omnibus Chriſtianis: hæc verò quibuſdam tantum cõuenit. De qua ſcriptum eſt, habete fidem dei: quicunque enim dixerit monti, tollere, mittere in mare, & non hæſitauerit in corde ſuo, & cætera. Marci vndecimo. *Alij gratia ſanitatum.* pro, dona ſanationum, *in vno.* pro, in eodem, *ſpiritu.* Et vere clarius explicatur donum miraculoſe ſanandi ægros dicendo dona ſanationum. *Alij operatio virtutum.* pro, operationes potentiarum. Et hæ ſunt quibus fiunt mirabilia, vel circa corpora cæleſtia, vel circa ignem, aquam, aut terram, & reliqua huiuſmodi. *Alij prophetia, alij diſcretio.* pro, diſcretiones, *ſpirituum.* Magnum donum ſpiritus ſancti in multis ſanctis apparuit, quum diſcreuerunt quo ſpiritu aliquis locutus aut operatus eſt, an ſpiritu bono vel malo, an ſpiritu inuidiæ vel veræ compaſsionis, & ſic de aliis. *Alij genera linguarum, alij interpretatio ſermonum.* pro, linguarum. Docet Paulus diuerſa eſſe dona, donum loquendi diuerſis

linguis, & donum interpretandi linguas, & hæc dona ſeparari. Ita quod alicui conceditur loqui linguis, qui neſcit ſignificata verborum quæ dicit, vt in cap. 14. explicabit, ſed tantum nouit in genere quòd diuina loquitur, vt pote motus à ſpiritu ſancto ad loquendum. Docebit enim cap. 14. quod qui loquitur linguis, taceat in eccleſia ſi deſit interpres. hoc enim clare ſignificat ab interpretatione linguarum ſeparari donum loquendi linguis. *Hæc autē omnia operatur vnus atque idē ſpiritus.* In Græco præponitur articulus, vt ſignificetur ille ſpiritus qui eſt ſummus. *Diuidens ſingulis.* pro, diuidens priuatim vnicuique. non ſufficit Paulo aperuiſſe diuerſitatem donorum ſimul cum identitate ſpiritus largientis: ſed ad cumulum doctrinæ declarat diuerſitatem quoque perſonarum quibus idem ſpiritus impartitur hæc dona. Vnde ex hoc quòd diuidit vnicuiq;, ſignificatur omnia non dari vni. Ex hoc verò quòd diuidit priuatim, ſignificatur quòd diuiſio iſta nō eſt, ſicut diuiſio publica qua humani principes publice diſtribuunt donatiua: nec eſt ſicut diſtributio cōmunis qua deus in creatione mundi diſtribuit naturas & conditiones rerum. Fuit enim illa velut diſtributio publica. Sed ſpiritusſanctus diſtribuit priuatim vnicuiq;, diſtribuit ſeorſum, modo iſti, modo illi. Et hinc ſignificatur ſumma libertas ſpiritusſancti, velut non arctati ad citandum omnes in huiuſmodi donationibus. Vnde & ſubiungitur, *Prout vult.* Non reliquit tibi locū quærendi cur huic dat, aut cur tunc dat, & ſic de aliis quæſtionibus, dicendo prout vult. Voluntas enim ſpiritusſancti pro ratione redditur. Et hinc apparet ſpiritum ſanctum eſſe verū deum. Solius enim dei eſt facere prout vult. Reliqua nanque voluntatem habentia, habent regulā ſuæ voluntatis: ſolique deo propriū eſt quòd ſua voluntas eſt regula. *Sicut enim corpus vnum eſt, & membra habet multa.* Ne intelligeres diuiſionem donorum à ſpiritu ſancto fieri diuerſis perſonis totaliter diuerſis, ſed fieri diuerſis perſonis quæ ſic ſunt diuerſæ perſonæ, quod tamen iungantur ſimul in vnum, quemadmodum naturalia membra vnius corporis vniuntur in vno corpore, ſubiūgit ex ſimilitudine corporis naturalis vnū corpus Chriſti myſticum conſtās ex omnibus fidelibus, quibus diſtribuūtur hæc dona ab vno & eodem ſpiritu ſancto. Ratio autem ſubiungendi hęc, non ſolum eſt accumulatio doctrinæ: ſed vt intelligeremus hęc dona non diſtribui extra corpus Chriſti myſticum. Duas conditiones inter corpus naturale & membra naturalia deſcribit. Altera eſt, vnum corpus habet multa membra; & hæc primò deſcribitur.

Altera

Altera eſt, Vniuerſa membra vnius corporis retinent multitudinem corpore retinente vnitatem. Et hæc deſcribitur ſubiungendo, *Omnia autem membra*, &c. Vbi aduerte quo ad literam quòd deficit dictio vnius. Legendum eſt, *Omnia membra vnius corporis quum ſint multa, vnum tamen corpus ſunt*. Et ſuperfluit dictio tamẽ, quum dicitur vnum tamen corpus: & verbum ſubſtantiuũ ſunt, legendum eſſet in ſingulari eſt. Prius enim Paulus vnitatem & multitudinem, deinde vniuerſitatem membrorũ retinere multitudinem, corpore retinẽte vnitatem deſcribit: vt nec vnitas corporis tollat diuerſitatem non ſolum multorum, ſed nec vniuerſorum membrorum, nec multitudo vniuerſorum membrorum tollat vnitatem corporis. *Ita & Chriſtus*. Quum debuiſſet dicere ita & corpus Chriſti, dixit ita & Chriſtus: quia Chriſtus eſt velut hypoſtaſis ſui corporis myſtici, quod eſt eccleſia. Sicut em̃ dicendo ita & ego, comprehenditur corpus meum cũ omnibus ſuis membris (quia ego nomen eſt hypoſtaſis meæ) ita dicendo ita & Chriſtus, comprehendit corpus eius myſticum cũ vniuerſis membris eius: quia Chriſtus tenet locum hypoſtaſis ſui corporis myſtici. *Etenim in vno*. non diuerſo. *Spiritu*. ſancto ſanctificante ſpiritualiter animas noſtras. *Omnes*. nullo excepto. *Nos*. Chriſtiani. *In vnum corpus*. non in diuerſa corpora Chriſti, in vnam eccleſiam Chriſti, non in diuerſas eccleſias. *Baptizati ſumus*. geniti ſumus. *Siue Iudæi, ſiue gentiles, ſiue ſerui, ſiue liberi*. Dixi omnes nos Chriſtiani, quia nulla obſtat huic omnium vnitati diuerſitas. *Et omnes in vno ſpiritu potati ſumus*. Apta perfectaque probatio vnitatis omnium Chriſtianorum tanquã membrorum in vno corpore. Duas enim conditiones habent omnia membra vnius corporis naturalis. Prima eſt quòd omnia ex eodẽ principio (virtute ſcilicet ſeminis) generantur in corpus vnũ organicum. Secunda eſt, quòd omnia ex eodem principio, imò etiam eodem alimento aluntur diſtributo per membra omnia. Ex ambabus conditionibus Paulus probat omnes Chriſtianos eſſe vnum corpus Chriſti. Ex prima, quia omnes in vno ſpiritu in vnum corpus geniti ſumus per baptiſmum. Ex ſecunda, quia omnes ſumus in vno ſpiritu potati, ad ſimilitudinem mẽbrorũ naturalium, quæ omnia potantur ex eodem alimento. Optimus philoſophus Paulus, cõformiter ad philoſophos in naturalibus loquitur. Alimentum ſiquidem ſecundum philoſophos conſiſtit in humido: & per modum ſuctus alitur corpus. Conſtat autem ſuctum ſpeciem eſſe potandi. Aptiſsime itaque ac perfecte manifeſtat

nifeſtat nos omnes eſſe corpus vnũ ex generatione & nutritione ab eodem principio in vnum corpus. Et ſicut generamur per baptiſmum,ita nutrimur per euchariſtiã,tanquã per ſacramenta.Intus autem idem eſt ſpiritus quo generamur ſpiritualiter, & quo nutrimur in vita ſpirituali.❡ Cõſidera hæc Pauli verba: & perpende intantum Chriſtianos eſſe membra corporis Chriſti,inquantum generantur ex eodem ſpiritu,inquantũ nutriuntur ex eodẽ ſpiritu.Alioquin ſolis ſacramentis ſunt de corpore Chriſti.Verũ his omiſsis Paulus ab iis qui vere ſecundũ interiorem hominẽ ſunt mẽbra Chriſti,doctrinam tradit.Et propterea vtitur pronomine primæ perſonæ,dicendo,nos omnes qui vere intus & extra ſumus Chriſtiani:hoc eſt,non ſolum profeſsione, ſed factis.*Nam & corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.* Poſtquam declarauit nos omnes eſſe vnum corpus Chriſti, intendit declarare nos omnes eſſe tanquam mẽbra diuerſa vnius corporis.Et breuitati ſtudens proſequitur ſimilitudinẽ corporis naturalis:declarando primum quòd mẽbra oportet eſſe diuerſa ſecũdum eſſe,ſecundò quo ad agere,tertiò quo ad pati in vno & eodem corpore.Et hæc ita tangit in ſimilitudine,vt ſimul inſinuet documenta membrorum myſticorum : imò forte ſimul deſcribit peccata Corinthiorum. *Si dixerit pes quoniam non ſum manus, non ſum de corpore,num ideo non eſt de corpore?*Metaphora clara eſt. Et infimos monet ne inuideant mediocribus, ne ægrè ferant quòd nõ ſunt manus:quæ pedibus præſtant in medio cõſtitutæ. *Si dixerit auris quoniam non ſum oculus,non ſum de corpore,nũ ideo nõ eſt de corpore?* Inter ipſa ſuprema membra inuidia tangitur. *Si totum corpus oculus,vbi auditus?Si totũ auditus,vbi odoratus?* Ecce ratio ducens ad inconueniens ſi omnia mẽbra eſſent ſummum membrum,puta oculus.*Nunc autem poſuit deus mẽbra,vnumquodque eorum in corpore.*Non dixit poſuit natura:tum quia opus naturæ eſt opus intelligentiæ primæ quæ deus eſt,tum quia intelligi vult quòd deus poſuit in eccleſia quoſdam infimos, quoſdã mediocres,quoſdam ſupremos,quẽadmodum poſuit in corpore naturali.*Sicut voluit.*Ne vltra moleſtus ſis quærendo, voluntas dei(quæ vere eſt prima omnium ratio)aſsignatur pro ratione tam naturaliũ quàm myſticorum membrorum.*Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?* Prius deduxerat ad inconueniens quòd careremus aliis membris, modo deducit ad aliud inconueniens,ſcilicet quòd careremus corpore.*Nunc autem multa quidem membra,vnum autem corpus.Non poteſt autem oculus dicere*

manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non eſtis mihi neceſſarij. Monſtrata neceſsitate diuerſitatis membrorum ſecundum eſſe in vno corpore, monſtrat neceſsitatem eorundem ſecundum actiones eorum. Sententia clara eſt. *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſariora.* pro, neceſſaria, *ſunt.* Appellat membra infirmiora quæ imbecillia ſunt: vt venter, hepar, ſplen. hæc enim inualidiſsima quum ſint (facile enim læduntur) ſunt magis neceſſaria quàm oculi & manus. *Et quæ putamus ignobiliora membra eſſe corporis, his honorem abundantiorem circundamus.* Appellat membra ignobiliora pedes reſpectu manuum, aures reſpectu oculorum. hæc enim magis ornare conſueuerunt qui ornatui ſtudent. Operiebant enim pedes aureis ſocculis antiqui: & vſque hodie inaures ſuſpenduntur aureæ. *Et quæ inhoneſta ſunt noſtra, abundantiorem honeſtatem habent.* Inhoneſta ſeu turpia, ſeu indecora membra appellat pudenda. hæc enim etiam hodie decorantur ſericis, & aureis braccis apud multas nationes. *Honeſta autem noſtra nullius egent.* pro, non egent. proculdubio decorari aliunde. quæ enim ſunt ſecundum ſe decora (vt facies, vt oculi) non egent vt decorentur. Et diſtinxit has tres naturalium membrorum differentias penes robur, nobilitatem, & decus: vt myſticorum membrorum differentias omnes comprehenderet. *Sed deus temperauit.* pro, contemperauit, *corpus.* hoc eſt, ſed deus ſimul iunxit membra in vnum corpus, tali & tanta temperantia, vt membrum cui aliquid deeſt nobilitatis aut decoris, ſuppleatur abundantiore honore. hoc enim ſignificatur dicendo, *Ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem.* tum ex ſocietate, imò ex coniunctione cum aliis membris in vnum corpus. Honorantur ſiquidem naturali honore à deo huiuſmodi membra, ex hoc ipſo quòd nobilibus iuncta ſunt membris. Tum ex eo quòd deſeruiunt etiam nobiliſsimis operibus & totius corporis & nobiliorum membrorum. *Vt non ſit ſchiſma in corpore.* Huiuſmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma, ignobilia, indecora, tollit diſcordiam in corpore. Efficit enim honorem communem. *Sed in idipſum.* pro, in idem, *pro ſeinuicem ſolicita ſint membra.* Communitas honoris non ſolum tollit diſcordiam in corpore ſecundum eſſe, ſed etiam efficit vt ſecundum actiones membra ſint pro ſeinuicem ſolicita ad idem, ad quod quodlibet membrum ſecundum ſe tendit. Sunt enim ſolicita vt viſus videat

deat, vt olfactus odoret, & ſic de aliis: quoniam ad hoc agunt actiones ſuas vt & totum corpus & ſingula mēbra ſint bene diſpoſita. Vnde naturaliter opponimus manum pro tutela capitis, &c. *Et ſiquid patitur vnum membrum.* Ecce connexio membrorum ſecundum paſsionem. *Compatiuntur omnia membra.* Teſtatur concurſus ſanguinis ad percuſſum membrum quòd compatiātur omnia membra percuſſo vno membro. Reliquis enim membris adimitur ſanguis ad ſuccurrendum percuſſo. *Siue gloriatur.* pro, glorificatur, *vnum membrum, congaudent omnia membra.* Tractatus de compaſsione membrorum tam in malum quàm in bonum ſimul cum contextu ſubiungente paſsionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretādum glorificationē naturalem: quę eſt quum membrum ſit dignum gloria, quod eſt quum membrum bene diſponitur ex ægritudine tranſeundo in ſanitatem, ſeu roboratur dum ex imbecilli fit robuſtū: tūc enim membrum dignum fit gloria naturali: & tunc omnia mēbra cōdelectantur, redeuntia ad priſtinum corporis ſani ex integro ſtatum. Delectatio ſiquidem naturalis nihil aliud eſt, quàm quies in bona diſpoſitione: ac per hoc huiuſmodi congaudere eſt in meliori diſpoſitione iam quieſcere mēbra quæ ex vnius paſsione quietem amiſerant. Et (vt iam dictum eſt) ad inſtruendū mēbra myſtica proſecutus eſt tam diffuſe Paulus hæc de membris naturalibus: iuxta hæc enim ipſe ſentiebat in ſeipſo, quis infirmatur, & ego non infirmor, & cætera. *Vos autem.* Ratione vnitatis. *Eſtis corpus Chriſti.* Ratione verò diuerſorum meritorum, officiorum, donorum, &c. eſtis. *Et membra de membro.* pro, ex parte. Non eſtis membra omnia corporis Chriſti (ſunt enim alia membra corporis Chriſti in aliis locis vbique per orbem ſparſa, imò & aliqua in cœlo) ſed eſtis membra ex parte, eſtis aliqua pars membrorum Chriſti. *Et quoſdam quidem poſuit Deus in eccleſia.* Hîc incipit proſequi ſecundi generis diuiſionem: illam ſcilicet, & diuiſiones miniſtrationum ſunt: ita quòd ſimul explicat diuiſionem illā, & applicat ad propoſitū corporis Chriſti myſtici diuerſitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, poſuit Deus membra vnumquodque in corpore ſicut voluit, ita modo dicit de membris myſticis, & poſuit deus quoſdā quaſi mēbra in eccleſia quaſi corpore. *Primum apoſtolos.* Suprema membra apoſtolos explicat. Ad eos enim ſpectat vniuerſalis eccleſiæ regimen non ſolum verbo & actione, ſed etiam ſcriptura. Vnde ſola ſcripta ab

apoſtolis

apoſtolis (ſeu ab eis approbata) ſacræ ſcripturæ authoritatem habent. *Secundo prophetas.* qui à deo immediate inſtruuntur per reuelationem. *Tertio doctores.* qui interpretantur tradita ab apoſtolis & prophetis. *Deinde virtutes.* Miſcet Paulus membra primæ diuiſionis membris ſecūdæ, ea ratione vt intelligamus tam primæ quàm ſecundæ diuiſionis membra non eſſe communia omnibus, ſed hoc vni hoc alij dari. Quod dicit virtutes (hoc eſt potētiæ) ſuperius dixerat in prima diuiſione operationes potentiarum. Quarto itaque loco donum poteſtatis faciēdi miracula circa cœlum & elementa, non ſub ratione doni, ſed ſub ratione miniſterij locat. Et hoc idem intellige de aliis ſubiunctis donis. Omnia enim hîc inducuntur quatenus miniſteria ſunt ad vtilitatē eccleſiæ. *Exinde gratias curationū.* pro, dona ſanationum. De quo ſuperius dictum eſt. *Opitulationes.* pro, ſubuentiones. Hoc nō fuit numeratum inter dona. Et appellatione ſubuentionum intelligo ordinem eorum qui in eccleſia dei operibus miſericordiæ vacant. qui enim huiuſmodi officiū profitentur factis, ſextū in eccleſia tenent locum ſubueniendo aliis. *Gubernationes.* Et hoc quoque nō fuit inter dona computatum: ſed miniſteriū eſt quo aliqui pręſunt gubernationi temporalium, qui in primo principio eccleſiæ Hieroſolymis vocati ſunt diaconi, hoc eſt miniſtri. *Genera linguarum.* Vltimo loco poſuit Paulus miniſtrantes eccleſiæ generibus linguarum. Nam quod ſequitur, interpretationes ſermonum, in textu non habetur, ſed adiectitium eſt. *Nunquid omnes apoſtoli? nunquid omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes virtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?* Explicata diuerſitate miniſteriorum, explicat ꝙ non omnia omnibus, ſed hoc his, illud aliis in eccleſia tributum eſt à deo. Et ſententia clara eſt: aduertēdo ꝙ vbi dicitur gratiam habent curationum, legendum eſt dona habent ſanationum. *Aemulamini chariſmata meliora.* pro, potiora. Et dictionē Græcam chariſmata, interpres reliquit: quum potuiſſet dicere dona. Quum diſtinxiſſet tum dona, tum miniſteria, non dicit æmulamini miniſteria potiora, (hoc enim eſſet materia diſsidij: præter hoc ꝙ eſſet æmulatio præſumptuoſa) ſed dicit æmulamini dona potiora. Illud enim eſſet ambitionis, hoc verò eſt proficiētis affectus, & tēdentis de bono in melius. *Et adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro.* Niti ad potiora dona laudabilis eſt via: ſed excellētior via mōſtranda ſupereſt, & hæc (vt dicetur) eſt via dilectionis. ¶ Aduerte quòd

hæc

hæc particula æmulamini &c. deberet eſſe principiũ capituli ſequẽtis. nam in his verbis Paulus proponit more ſuo dicẽda. Proponit autem dicenda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in cap. 14. & dicendo, & adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro, proponit tractanda in cap. 13. Incipit enim exequi ab vltimo propoſito.

CAPVT XIII.

SI *linguis*. Proſequitur tertium genus. diuiſiones operationum ſunt, idem vero deus. Et intẽdit diuiſiones operationum quæ ſunt diligere, ſperare, & credere. Et incipit à dilectione, ita ꝙ primo tractat de dilectione: & vltimo diſtinguit dilectionẽ à credere & ſperare. Aduertendum eſt enim ꝙ vbicũque interpres in hoc capitulo nominat charitatẽ, iuxta Græcum textũ nominatur dilectio. & articulus præpoſitus in Græco monſtrat ꝙ nõ de quacunque dilectione, ſed de illa dilectione eſt ſermo quæ diuidit filios dei à filiis perditionis, quam Latini theologi appellant charitatem. ¶ Ordinatè autẽ procedens ad ſeruandum promiſſum (ſcilicet excellentiorẽ viam vobis demonſtro) monſtrat primo excellentiã charitatis reſpectu omniũ tam donorum quàm miniſteriorum, de quibus in præcedẽti capitulo tractauit. Et incipit à dono linguarũ, à miniſterio apoſtolatus. Et donum quidem linguarũ explicat proprio nomine, dicendo ſi linguis: miniſterium autẽ apoſtolatus inſinuat loquendo in propria perſona, loquar, factus ſum, ſi habuero, ſi nouerim, ſi diſtribuero &c. Vniuerſum enim hunc primũ tractatum ideo in prima perſona proſequitur, vt intelligamus verificari quæ dicit etiã de ipſomet apoſtolo. *Hominum loquar*. Non dicit hominũ Aſiæ aut Europæ aut Aphricæ, ſed abſolute hominum, vt cõprehendat omnium humanarum linguarũ genera. *Et angelorum*. In ſacris ſcripturis inducuntur ſæpe angeli loquentes: nec ſolum hominibus, ſed quandoque inter ſeipſos. quam locutionẽ theologi interpretantur locutionẽ intelligibilem. Ita quòd per linguas hominum intelligitur omnis locutio ſenſibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis: vt ex his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam etſi inuenitur locutio imaginaria, ad intellectualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt vnicuique opinioni de natura angelorũ ſatisfiat. Non eſt præſentis negotij diſcutere naturas ſpiritualium ſubſtantiarum, quas dæmones & angelos dicimus, an omnes ſint incorporeæ, an loquantur ſolis intellectibus, aut etiã cogitatiuis, ſeu æſtima

æſtimatiuis virtutibus. Sat eſt præſenti propoſito intelligere ꝙ ſiue loquar linguis, hoc eſt, ſermonibus hominum, ſiue ſermonibus angelorum, &c. Non enim eſt hic ſermo de corporeo membro linguæ, ſed de modis loquendi. *Charitatem autem non habeam.* Ecce ſecunda pars antecedentis huius conditionis: conſequens autem eſt quod ſubiungitur, *Factus ſum velut æs ſonans.* pro, reſonans. Et ſuperfluit velut. Aſsimilat ſe ſine charitate loquẽtem omnibus humanis, aut etiam angelicis linguis, non terræ, non ligno, ſed æri, non cuicunque (quia non male ſonanti) ſed reſonanti, bene reddenti ſonum. Tanquam ſic loquens perinde ſit, ac inanimatum bene reddens ſonum, tanquam non ſibi, ſed aliis prçclare ſonet. *Aut cymbalum tinniens.* Cymbalum eſt inſtrumentum notum, quo vtuntur puellæ choreas ducentes, geſtando ſiniſtra manu cymbalum, & dextera percutiendo illud, & eius ſonus propriè eſt tinnitus multorũ circulorum æreorũ qui in circunferentia lignea cymbali filis ferreis ſuſtentãtur. Simul enim tota illa circulorum multitudo tinnitus emittit percuſſa pergamena planitie cymbali. Huiuſmodi enim cymbala tinnitus emittunt multos pro choreas ducentibus, nõ pro ſeipſis. Et attulit ſimilitudinem æris & cymbali, hoc eſt, naturalis & artificialis ſoni: vt artificiale referatur ad linguas hominum (quorum omnia linguarum genera arte conſtant) naturale vero ad linguas angelorum, quorum ſermones naturales ſunt. *Et ſi habuero prophetiam.* Ecce excellentia charitatis ad prophetiam & prophetas. *Et nouerim myſteria omnia.* Ecce excellẽtia charitatis ad ſapientiam & doctores. *Et omnem ſcientiam.* Ecce excellentia reſpectu doni ſciẽtiæ. *Et ſi habuero omnem fidem ita vt montes trãsferam.* Ecce excellentia charitatis reſpectu trium donorum, ſcilicet fidei de agendis, poteſtatum, & ſanationum. Hæc enim tria cõprehenduntur ſub hoc vno, ſi habuero omnem fidem: quoniam omnia dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem fidem, vt omnem gradum huiuſmodi fiduciæ cõprehenderet. Et explicauit effectũ qui nunquam aut rariſsimè adhuc factus eſt. Dico autem rariſsime, quoniam Grego. in primo Dialo. refert quendam Gregoriũ mouiſſe montem. *Charitatem autem non habuero, nihil ſum.* in eſſe diuini conſortij. Obiicitur apoſtoli doctrinæ ꝙ nõ conſtat ſibiipſi, eo quòd ad Ro. ſcripſerit iuſtificari hominem fide ſine operibus: ad Corinth. autem fidem omnem ſine dilectione non conferre diuinum eſſe hominum animis.

❡ Solutio eſt, ꝙ diuerſimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam ad Ro.

ad Ro.ſub fidei nomine cõprehendit fidem, ſpem,& dilectionē. In cuius ſignum tanq̃ ſynonymis vtitur fide & lege fidei: vt patet ad Ro.3.certum eſt autē ſub lege fidei quæ diſtinguitur contra legem factorum comprehendi etiam ſpem & dilectionem: quemadmodũ ſub lege factorum,opera etiã omnium virtutum moralium (prudentiæ,iuſtitiæ,temperãtiæ,fortitudinis,& partium earum) quę gentes ſine ſcripta lege faciunt. Et in promptu eſt ratio:quia ſicut fides diſtinguitur contra opus,quia innititur deo cui creditur, ita ſpes innititur deo in quo ſperatur, & dilectio innititur deo qui diligitur: opera autē virtutum moralium innituntur proprię & operantis rectitudini. Atteſtantur quoque verba domini,tanquam pro eodē vtentis fide & dilectione,dum peccatrici dixit, fides tua te ſaluam fecit:& de ipſa dixit,dimiſſa ſunt ei peccata multa,quoniam dilexit multũ. Hoc verò in loco, ſub fidei nomine ſolam ipſam fidem ſeorſum à dilectione ſignificat: vt clare patet in textu. nulla igitur eſt diſſonantia. *Et ſi diſtribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.* Interpres addidit pauperum ob claritatē ſenſus. Ecce excellentia charitatis ad miniſteria ſubuentionũ & gubernationum. Vtrũque enim ſub hoc vno comprehenditur. *Et ſi tradidero corpus meum ita vt ardeam.* Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres poſuit. Eſt enim ſenſus, Et ſi tradidero corpus meũ ad hoc vt cõburatur. ¶ Vbi nota quod nõ dicit, quòd ſi tolerauero corpus meum comburi, ſed longe plus. Spõtaneam enim oblationē corporis ſui ad hoc, vt comburatur ſignificat:quod multi martyres fecerunt. Et hoc ſuperaddidit donis & miniſteriis ſuperius numeratis: quoniam ſciebat apoſtolos miſſos ſicut oues inter lupos,ad docendum. ꝙ ſi etiam ipſe apoſtolus ſeruaret hoc vſqueadeo, ꝙ ſponte ſe traderet vt cõbureretur,abſque charitate nihil ſibi prodeſſet. Et verum dicit. Poſſunt enim hæc fieri ab hæreticis & ab infidelibus pertinacibus in ſectis ſuis. *Charitatem autem non habuero, nihil mihi prodeſt.* Meritorie ad vitam æternam. ¶ Ex his omnibus patet excellẽtia charitatis reſpectu omnium tam miniſteriorũ quàm donorum. *Charitas patiens.* pro, longanimis, *eſt.* Aduerte prudens lector, quòd opera virtutum dupliciter librantur, vel ſecundum quod ſunt propria virtutum opera. Et ſic à Paulo excluduntur à iuſtificando hominem: & è regione legis fidei locantur: vtpote cõmunia etiam infidelibus, ſeu nõ iuſtificatis. Vel vt imperãtur à charitate,& ſic tam virtutũ moralium cõmunium etiam infidelibus,quàm theologalium communium etiam nõ iuſtificatis

opera

opera,& iuſtificant & viuificāt æterna vita hominē, & ſine ipſis fides mortua eſt. Et ſæpiſsime in ſacra ſcriptura pręcipiuntur, ac commendantur vſque adeo, vt ſine ipſis dilectio dei ſalua eſſe non poſsit,& ſine ipſis vana omnia ad æternam cēſeantur vitā. Et ſic liberando,opera reliquarum virtutū Paulus attribuit charitati hoc in loco. ¶ Igitur declarata excellentia charitatis reſpectu tam donorū,quàm miniſteriorū,declarat modo excellentiam eiuſdem ex fructu. In quo ſimul manifeſtādo effectus charitatis deſcribit ipſam qualis eſt in actionibus & paſsionibus tā intus,q̄ extra. Deſcribit autem ipſam ex contrariis effectibus ad amorē proprium,ad amorem carnalē,ad amorem mundanum. ¶ Primus ergo effectus eius eſt internus, & eſt credere hominē longanimē. Vere enim in longum extendit ad animū,ad veram æternitatē extendendo affectum ipſius,quo contra carnalis aut mundanus amor cōtrahit animum ad tranſitoria. *Benigna eſt.* Exterior effectus eſt reſpectu præſentiū. Benignitas enim ferax eſt boni:quo cōtra amor proprius tenax eſt boni,ſi quod habet. Efficit enim charitas hominē propenſum ad donandū,ad comiter atque ſuauiter ſe gerendum cum aliis. *Charitas non æmulatur.* Amor proprius, ſiue carnalis ſiue mundanus, pater eſt inuidiæ diuerſis rationibus: charitas autem inuidiā omnem excludit, tam circa conſortiū in præcipuo amato,quā circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam ſi alij plus participent tam præcipuū quàm alia bona. *Non agit perperam.* Aduerte ꝙ interpres nō vtitur perperam Latine, ſed Græce. Græcam ſiquidem dictionem relinquere voluit:non tamen integram reliquit. Vnde non eſt ſenſus huius particulæ ille, quem dictiones iſtæ Latinæ ſignificant,ſed quem dictio Græca ſignificat. de cuius ſignificatione etſi varia dicuntur,illa tamen huic textui conſonat,vt incōſtantia leuitáſque mentis ac actionum excludatur. Amor enim proprius inconſtans valde eſt: vt crebra fidei violatio in principibus teſtatur. Charitas autem non agit inconſtanter:habet enim optimum illud gratiæ quod eſt ſtabilire cor. *Non inflatur.* Superbiam excludit, amori proprio inuidiam comitem. *Non eſt ambitioſa.* pro,non agit inhoneſte, ſeu turpe. Erūbeſcētiæ omnis materiam excludit charitas, dum tam quo ad opus quod facit, quàm quo ad modū agēdi nunquam agit vnde tunc vel poſtea erubeſcat:erubeſcimus enim de turpibus, de inhonēſte aut indecore geſtis. Quo contra carnalis amor ea ſic efficit,vt erubeſcendum ſit. *Non quærit quæ ſua ſunt.* Interpres addidit ſunt. in

Græco legitur non quærit quę ſua ipſius. Exterior ſolicitudo ad acquirendum gloriam, honorem, laudes, amicos, miniſtros, ac res delectabiles aut vtiles pro ſeipſo, excluditur. Cuius oppoſitũ in aliis amoribus euidenter apparet. *Non irritatur*. proculdubio laceſsito iniuriis homine. Iram enim excludit, vſque adeo vt nec prouocetur ad irã ex iniuriis. Cuius cõtrarium in aliis conſpicimus euenire amoribus. *Non cogitat*. pro, imputat, *malũ*. Temeritatem excludit, qua ſeipſum aut carnem aut mundũ amãs, imputat malũ illi quem neſcit malũ feciſſe, aut imputat alicui malũ in animo quo quis caret: habẽt enim temeritatẽ annexam huiuſmodi amores in iis præcipue quæ tangunt amata. Charitas autem ſicut eſt exterius conſtans in actione, ita eſt conſtans in mente: vt non permittat præcipitẽ ferri ad imputandum malum illi quem non conſtat peccaſſe. *Non gaudet ſuper iniquitate*. Quemadmodum naturale eſt iuſto gaudere de iuſtis operibus tam ſuis quàm aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, & ſic de ſimilibus, ita naturale eſt amori mundano gaudere de mũdanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de cõferẽtibus ſibi, ſiue iuſta ſiue iniuſta ſint: & propterea de qualibet horum vere dicitur quòd gaudet ſuper iniquitate. Charitas autem non gaudet de iniquitate: vtpote ſibi abominabili, vtpote inimica dilecto deo. De iniquitate autẽ proculdubio aliena, propriã enim non cõpatitur. *Congaudet autẽ veritati*. Expectabas vt diceret, cõgaudet autẽ iuſtitiæ: non hoc dixit, ſed quod amplius eſt, cõgaudet autẽ veritati. Et propriiſsime dixit: vt intelligeremus quòd charitas ſeu dilectio hæc de qua eſt ſermo, eſt dilectio non vanitatis ſed veritatis. Amori cuique reſpõdet ſua delectatio & ecõuerſo: amori carnali delectatio carnalis reſpondet, & ecõuerſo, & ſic de aliis: quo fit vt delectatio veritatis reſpondeat amori charitatis, & econuerſo. Dilectio Chriſtiana eſt dilectio veritatis nõ ſigmentorum, eſt dilectio verorũ bonorum, nõ vanorũ quæ apparent bona: eſt dilectio veritatis etiam ſi dilectionẽ honoris proprij ſonet, ſi priuationẽ corporalis vitæ inducat: & propterea congaudet veritati vitæ, doctrinę & iuſtitiæ. *Omnia ſuffert*. Intus cõgaudet veritati: exterius quoq; omnia ſuffert, plena eſt patientiæ charitas, vſqueadeo vt non quædã, ſed omnia toleret, nõ ſolũ tormenta & mala pœnæ, ſed etiam mala culpæ, non quatenus ſunt mala culpæ (ſic enim non comprehenduntur ſub genere tolerabilium pro quibus diſtribuit omnia quum dicitur, omnia ſuffert) ſed quatenus ſunt pœnalia: nam aliorum crimina

trã

triſtitiam ingerunt nõ mediocrẽ diligentibus deum. Vnde & de Lot Petrus apoſtolus dicit, animam iuſtã iniquis operibus cruciabant. ſecundæ Petri 2. Et hinc dicitur ꝙ non fuit bonus, qui non potuit tolerare malos. *Omnia credit.* reuelata à deo in ſacra ſcriptura. Actus fidei attribuitur charitati imperatiue: ſicut & actus patiẽtiæ, & ſimiliter ſpei. *Omnia ſperat.* promiſſa à deo. *Omnia ſuſtinet.* hoc eſt, manutenet, ſuſtentat. Hoc quartum charitatis officium conſeruatiuum eſt trium præmiſſorum: nam omnia manutenere & ſuſtentare eſt omnibus periclitãtibus ſuccurrere ne malis pœnę ſuccumbant, ne à reuelatis excidant, ne promiſsis deſint. ¶ Nec dicit oẽs ſuſtinet, ſed omnia: vt intelligamus ꝙ quanuis ad omnes manutenendos non ſufficiat, ſufficit tamen ad manutenendũ & ſuſtentandum omnia illata, reuelata & promiſſa, tum in illo in quo eſt, tum in eccleſia dei. Eſt enim hoc charitatis officium intendens omnibus animæ partibus: quia charitas vniuerſis animæ partibus præſidet. Eſt & conſeruans in eccleſia integritatẽ virtutum quas opus eſt illam habere. *Charitas nunquam excidit.* Declarat tertio loco excellẽtiam charitatis quantum ad permanentiam. Quum autẽ legis quòd dilectio nunquam cadit, caue ne intelligas charitatem ſemel habitam nunquam amitti, incidendo in huiuſmodi errorem: ſed intellige Pauli verba tum ex contextu, tum ex ipſis verbis formaliter intellectis, ꝙ charitas quantum eſt ex parte tẽporis neſcit caſum: hoc enim formaliter ſignificat aduerbium temporis nunquam. Et hoc directè intendit, quoniã in hoc conſiſtit differentia inter charitatem & ſubiuncta dona prophetiæ, linguarũ, & ſcientiæ. Hæc enim dona adueniente tempore expectatæ felicitatis ceſſabũt: charitas autẽ adueniente huiuſmodi toto æternitatis tempore, non ceſſabit. Et cum hac veritate conſtat ſtare ſimul, quòd aliunde quàm ex tempore charitas poſsit cadere à ſuo eſſe: perditur enim ex peccato mortali. *Siue prophetiæ euacuabuntur.* Non erit in patria cœleſti opus dono prophetię, vbi omnes videbunt clare deum. *Siue linguæ ceſſabunt.* Non dicit quòd ceſſabit lingua, ſed ceſſabunt linguæ: quoniam non ceſſabit ſenſibilis locutio, ſed ceſſabit diuerſitas idiomatũ. Erit enim labiũ omniũ vnum, multò magis q̃ fuerit olim ante confuſionẽ linguarũ. *Siue ſcientia deſtruetur.* Non eſt hic ſermo de ſcientia mathematica & huiuſmodi, ſed de ſcientia ſanctorum quæ innititur fidei: quæ quoniã caret euidẽtia rerũ ſcitarũ, ſicut & prophetia caret euidentia rerũ quæ prophetantur, ideo ceſſabunt ſicut

& fides. *Ex parte enim cognoſcimus.* Rationem reddit quare ſcientia deſtruetur. Et quod dicit ex parte, referri poteſt vel ad rẽ cognitam, vel ad modum cognoſcendi. Et quidem ſi referatur ad rem cognitam, ſenſus eſt quòd rem cognitam per donum ſcientię, partim ſcimus, & partim neſcimus. Et vere de cœleſti patria, de deo, &c. partim ſcimus & partim neſcimus: & multo maius eſt quod neſcimus. Si verò referatur ad modũ cognoſcendi, partim quoque cognoſcimus, & partim non: nã deeſt euidenter cognoſcere, & adeſt aliquo modo cognoſcere. *Et ex parte prophetamus.* Similis diſtinctio ex parte rei prophetatæ, vel ex parte modi fieri poteſt: nam propheta quo ad modũ cognoſcendi caret euidentia rerũ quas pręnuntiat. Quãuis enim Eſaias certus fuerit quod venturus eſſet Meſsias verus deus, quia certus erat deũ ſibi hoc reuelare, nõ tamẽ euidentẽ notitiam habebat myſterij incarnationis, & ſic de ſimilibus. Rem quoq; prænuntiatã non ſecundũ omnes conditiones rationesque rei cognoſcebant, non reuelante deo totũ. Quanuis autem diſtinctio hæc veritati innitatur, ad literalem tamen ſenſum textus huius directè ſpectat modus cognoſcendi ex parte: quoniã hinc directè infertur ceſſatio. *Quum autem venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quod ex parte.* E regione id ex parte locat Paulus perfectum: ac ſi dixiſſet, quum autẽ venerit quod integrũ eſt, euacuabitur quod conſtat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tolletur defectus partis, ſed tolletur quod eſt ex parte, quod cõſtat ex parte: vt intelligamus ꝙ non ſupplebitur ei quod ex parte eſt altera pars, ſed ipſum quod ex parte eſt, tolletur: vt intelligamus ꝙ nõ ſupplebitur ſcientiæ aut prophetiæ quod ei deeſt, ſed ꝙ ceſſabit tam ipſa ſciẽtia q̃ ipſa prophetia conſtans ex parte, quemadmodum tolletur ipſa fides ac ſpes. Et ratio eſt quam diximus: quia conſtãt ex ineuidentia: hoc enim eſt cognitiones, prophetiam, & ſcientiam conſtare ex parte. ¶ Sed occurrit quæſtio, quum verum ſit quòd diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri poteſt, ergo dilectio ceſſabit? ergo quum venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quoque quod ex parte eſt etiam in ipſa charitate, hoc eſt etiam ipſa dilectio ex parte? Quod enim diligamus ex parte, clare patet ex hoc quòd nullus in hac vita diligit deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota fortitudine, &c. ¶ Solutio eſt ꝙ huiuſmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, nõ ei conuenit ſecundum ſe, ſed redundat in eam ex notitia ex parte: ſi enim illam perfectam notitiam quæ in patria erit de deo, hîc

habe

haberemus, diligeremus non ex parte, & ideo notitia per ſe ex parte conſtans, tolletur: dilectio autem quæ hîc patitur hanc redundantiam, nõ tolletur. *Quum eſſem paruulus, loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus, cogitabã vt paruulus.* Relationẽ præſentis ſtatus ad ſtatũ futuræ felicitatis poſtq̃ declarauit ex relatione conſtantis, ex parte ad perfectũ, vt plenius doceret, declarat ex relatione ætatis puerilis ad ætatem virilem: vt intelligamus cõgruere nobis quaſi puerulis huiuſmodi notitias imperfectas prophetiæ & ſcientiæ quæ eſt ſecũdum fidem. Vnde ſolos actus puerorum ſpectantes ad notitiam inducit loqui, ſapere & cogitare. Et nihilominus pueriliter loqui relatiue ad genera linguarum, ſapere ad prophetiam, & cogitare ad ſcientiam inducit tollenda: vt ſimul intelligamus in nobis ex ſucceſsione ætatis virilis ad puerilem, non eſſe mirum quòd in ſtatu futuræ felicitatis tollentur quæ ſunt pręſentis ſtatus imperfecta. Ad hoc enim clare ſubiungitur. *Quando autẽ factus ſum vir, euacuaui quæ erãt paruuli.* Quod ſuperius dixerat, tolletur quod ex parte eſt, modo per metaphoram dicit abſtuli quæ erant paruuli. *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate.* Non ſufficit Paulo dupliciter declaraſſe relationem præſentis notitiæ ad futuram, ſed tertiò declarat ex alia ſimilitudine. Aſsimilat enim præſentẽ notitiã quam de diuinis habemus, viſioni per ſpeculum in ænigmate. Ita quòd tres conditiones ſonat: prima eſt quòd videmus: ſecunda quòd per ſpeculum: & tertia quòd in ænigmate. Sæpe declarauimus quo pacto viſio inuenitur in huiuſmodi quæ de deo ſcimus ſub fide. Videmus enim non res ipſas, ſed credibilitatem earum: nõ videmus quòd deus ſit trinus & vnus, quòd verbũ caro factum eſt, & reliqua huiuſmodi, ſed videmus quòd hæc ſunt credibilia: ſicut non video Pariſios, ſed video credibile eſſe quòd Pariſij ſint. Et hæc viſio cauſatur ex accumulatione tot teſtimoniorũ.

¶ Per ſpeculum verò videre poteſt intelligi dupliciter: vel vt videmus in ſpeculo reſultantes ſimilitudines hominum, arborum, &c. vel vt videmus per vitrea ocularia. Et vtroque modo verificatur ꝙ videmus per ſpeculũ in ænigmate diuina: nam & videmus deum non in ſeipſo, ſed in eius ſimilitudinibus quæ ſunt creaturæ: nec ex harũ inſpectione ſimilitudinum clarã habemus de dei & cœleſtis patrię cõditionibus notitiã, ſed obſcurã: & videmus ex parte noſtri per ſpecies abſtractas à ſenſibilibus quaſi per ocularia ſpecula, quæ dei & cœleſtis ſunt patrię cũ difficultate & obſcuritate. *Tunc autem facie ad faciem.* Contra

videre per ſpeculū in ænignate, deſcribit viſionem dei in ſtatu futuræ felicitatis facie ad faciem: hoc eſt ſine medio. Vtrinque excluditur mediū: tam ex parte videntis dicendo facie, quàm ex parte rei viſæ dicendo ad faciem, & ſimul claritas viſionis ſignificatur ex intuitu facie ad faciem. Non potuit ſimilitudine ſenſibili ſignificari clarius viſio intelligibilis immediata & clara, quàm per viſionem facie ad faciem. ¶ Et quoniã Paulus vtitur hac viſione vt opponitur ad viſionẽ per ſimilitudinẽ in ænigmate, euidenter conſtat ꝙ in alio ſenſu vſus eſt Iacob hac viſione, quum dixit Gene.32. vidi dominum facie ad faciem. Nam conſtat quòd per ſimilitudinem viri luctantis cum eo, & cum ignorantia nominis illius, vidit dominum: quod eſt videre per ſpeculum in ænigmate apud Paulum. Sed Iacob ad ſignificandum excellentiam illius apparitionis, vſus eſt tali modo loquendi: intendens per dominum non deum in ſeipſo, ſed deum in illo apparente viro, quem virum vidit facie ad faciem. *Nunc cognoſco ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & cognitus ſum.* Quarto Paulus manifeſtat qualis eſt differentia inter notitiam præſentẽ & futuram de deo, penes differentiam ſupra poſitã de eo quod eſt ex parte & perfecto. Declarat ſiquidem ſimul, & quid eſt illud perfectum in notitia, & quid eſt videre deum facie ad faciẽ, diſtinctum contra videre deū per ſpeculum in ænigmate. Quod nanque dixerat videmus nūc per ſpeculum in ænigmate, modo dicit nunc cognoſco ex parte. Et quod prius dixerat tunc autem facie ad faciem, modo dicit tunc cognoſcã ſicut cognitus ſum: & hoc quoque eſt perfectum quod tunc veniet. Videntes ſe facie ad faciem ita ſe habent, ꝙ quilibet eorum cognoſcit alium illo eodem modo quo cognoſcitur ab alio, quãtum eſt ex modo videndi: & propterea Paulus dicit, tūc cognoſcam deum ſicut & cognitus ſum à deo. Nec dicit quantum cognitus ſum, ſed ſicut cognitus ſum: ſcilicet ſine aliquo medio offuſcante ſeu diminuente notitiam, imò eodem medio: nam cognoſcam deum per ipſam & in ipſa deitate vt medio, quemadmodū ego cognitus ſum à deo per ipſam & in ipſa eadẽ deitate. Et ſimiliter ex parte cogniti cognoſcam deum ſicuti eſt, ſicut cognitus ſum ab eo ſicuti ſum. Ad quorum neutrum ſufficit quæcunque naturalis de deo notitia quam habent intelligentiæ quas angelos dicimus. ¶ Dixi aūt, erudite lector, de modo videndi ſine medio offuſcãte ſeu diminuente notitiam: quoniã deus nihil intuetur niſi in ſeipſo deo, ſed ille intuitus eſt longe clarior quàm videre facie ad

fa

faciē: & eminenter includit in ſe quicquid perfectionis & claritatis eſt in videre facie ad faciē intelligibili intuitu.Sed Paulo ſufficit vti illo intuitu prout habet id quod eſt viſionis facie ad faciē.Et ideo dicit tunc cognoſcam ſicut & cognitus ſum : hoc eſt intuendo deū ſicuti eſt,ſiquidem & ipſe intuetur me ſicuti ſum. *Nunc autem manent.*In præſenti tēpore manēt in omnibus Chriſtianis nomine & factis,non in quibuſdā ſic,& in quibuſdā non. *Fides,ſpes, charitas,tria hæc.*Ecce diuiſiones operationum ſunt,idē autem deus:& vere idem deus eſt harum operationū non ſolum author,ſed regula & obiectum:tota enim credēdi ratio eſt deus qui creditur reuelator omnium quæ credimus: quem credimus trinum in perſonis,vnum in ſubſtantia,creatorem cæli & terræ, &c. Vniuerſæ quoque ſpei noſtræ ratio eſt deus, qui promiſit beatitudinem:qui ſperatur beaturus nos per ipſum. Nec minus vniuerſæ dilectionis noſtræ ratio eſt deus,quem ſuper omnia & in omnibus diligimus:cui quærimus gloriā,&c. ¶ Et dixit tria hæc,non vt numerandi tibi tolleret laborem, ſed vt intelligamus ex induſtria tria hæc tantum proponere:quia ſola hæc tria ſunt virtutes theologales,habentes ſ.deū pro proximo obiecto, fine, & regula. Sola hæc tria principatum obtinent in anima. reliqua enim quæ virtutum aliarum ſunt,ad manifeſtādum ſeu exequendum ſunt. Dixit tria hæc : ne errares putando hæc eſſe vnum & idē cum charitate,propterea quia de charitate dixerat omnia credit,omnia ſperat:ſed intelligeres nec vnū nec duo,ſed tria eſſe,vt non confundamus has virtutes. *Maior autem horum eſt charitas.* Vel Græco more interpres locutus eſt (quod magis quadrat)pronomen horum non conſtruitur cum comparatiuo maior, ſed ordo literæ eſt,horū autē charitas eſt maior:nō enim ſignificatur ꝙ maior his tribus eſt charitas(eſſet enim maior ſeipſa)ſed ꝙ inter hæc charitas eſt maior, ſicut monſtrando duos gemellos fratres dicimus,horum duorum fratrū hic eſt maior. Nec oportuit explicare qualiter ſit charitas maior:quia ex dictis ſatis habetur quòd principatur fidei, mouendo ad credendum omnia:& ſpei,mouendo ad ſperandum omnia,&c.

CAPVT XIIII.

SE*ctamini charitatem.* Propoſuerat duo: æmulationem meliorem donorum,& excellentiorem viam. Tractauit ſecundum in præcedente capitulo, intendit modo tractare primum. Et propterea continuando dicta dicendis iterum reſumit primum ſubiungendo, *Aemulamini ſpiritalia.* proculdubio dona.

Magis autem vt propheteтis. Quod proponẽdo in genere dixerat potiora,modo in ſpecie dicit,magis autem vt propheteтis.Et eſt ratio dicti: quia Corinthij magni pendebant donum linguarum nimis:propterea enim Paulus præponit prophetiam vt doceat Corinthios magis appetere donum prophetiæ,quàm donum linguarum.In primitiua ſiquidem eccleſia alij accipiebant à ſpiritu ſancto donum linguarum, alij donum prophetiæ. Corinthij autẽ valde appetebãt donũ linguarũ. ¶ Vbi aduerte ꝙ vniuerſus textus iſte loquitur proprie de dono linguarum & dono prophetiæ:vt tractando textus ipſe teſtatur.Et ſcito ex eodẽ tractatu quòd de ratione doni linguarum, nec erat intelligi ab aliis,nec etiam intelligi ab ipſo loquente verba quæ donum porrigebat:ſed accipiens donum linguarũ mouebatur à ſpiritu ſancto ad loquendũ magnalia dei prout ſpiritus ſanctus dabat ei loqui.nec ſolum mouebatur lingua ad proferẽdum illa verba, ſed ſimul mouebatur à ſpiritu ſancto affectus loquentis in deũ motu cuiuſdam deuotionis ad laudandum deũ. Hæc omnia ex textu habentur. ¶ Nec ex his accipias quòd Apoſtoli loquentes linguis non intelligebant quæ dicebant:quoniam Apoſtoli non ſolum linguarum dono donati,ſed ſpiritu ſancto repleti ſunt,& donum interpretandi ſimul habebant: quoniam ad hoc datæ ſunt illis linguæ,vt non egerent interprete prædicantes diuerſarum linguarum hominibus.hæc enim quæ hîc à Paulo dicũtur, ſunt de dono linguarum puro intelligenda, vt textus etiam explicat.*Qui enim loquitur lingua.*Antequã probet,magis autem vt propheteтis,præmittit differẽtiam duplicem inter donum prophetiæ & donum linguarum.Altera eſt quòd qui loquitur lingua,*Non hominibus loquitur.*nec ſibi nec alteri homini intelligẽti quandoque. *Sed deo.* Intelligenti. *Nemo enim audit.* Ecce quare hominibus non loquitur, quia contingit quandoque quòd nullus homo intelligibiliter audit. *Spiritus.* pro, ſpiritu, *Autem loquitur myſteria:* Ad excludendum etiam loquentem intelligere,dicit quòd loquitur myſteria, occulta dei, non ex propria mente ſed ſpiritu,proculdubio ſancto, mouente ſpiritum hominis loquentis ad loquẽdum occulta dei.*Nam qui.* pro, qui autem.*Prophetat,hominibus loquitur.*Ecce differentia. *Ad ædificationem.*Superfluit ad.Bene nota quòd loquens lingua non ſolum differt à prophetante:quia ille non hominibus,iſte hominibus loquitur:ſed etiam quia ille loquitur myſteria (hoc eſt, occulta)iſte verò loquitur ad ædificationẽ. *Et exhortationem & con-*

ſolatio

ſolationem. Loquitur prophetans manifeſta verba ædificatoria & exhortatoria & conſolatoria. Et ædificatio quidē ad effectum ſpectat, exhortatio verò ad robur in bono, conſolatio autem ad refrigerium in perpeſsione malorum. Vbi cerne materiam verę prophetiæ nō eſſe loqui vana, ſed quæ ſunt ædificationis aut exhortationis aut conſolationis ſpiritualis. Hæc eſt prima differētia. *Qui loquitur lingua.* Ecce ſecunda differentia. *Semetipſum ædificat.* Accenditur enim affectus proprius loquentis erga deum, largitorem tanti doni. *Qui autem prophetat, eccleſiam dei ædificat.* Superfluit dei: quamuis ſubintelligatur. Differentia clara eſt. *Volo autem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare.* Ne ex dictis differentiis aſpernari videretur donum linguarum, aſſerit placere ſibi quòd in omnibus ſit donū linguarum, magis tamen placere quòd in eis ſit donum prophetiæ. *Nam maior eſt qui prophetat quàm qui loquitur linguis.* Ecce ratio. *Niſi forte interpretetur.* Superfluit forte. Hic eſt textus, vnde clare ſumitur quòd de ratione doni linguarum non eſt quòd ipſe loquens intelligat ſua verba: nam ſi intelligeret nō diceret Paulus de loquente linguis niſi interpretetur: hoc eſt, niſi exponat verba quæ loquitur: niſi habeat donum interpretandi verba quæ loquitur. Talis enim qui habet vtrunque donū non poſtponitur prophetæ: quoniam interpretatio eſt ad ædificationē eccleſię: vt clare ſubditur, dicendo, *Vt eccleſia ædificationem accipiat.* Hic eſt enim fructus interpretationis, quem non habet donum linguæ purum. *Nunc autem fratres,* Declarat Paulus quod dixerat quòd loquens linguis non ædificat eccleſiam, multiplici argumento: & primo à ſeipſo. *Si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero.* quaſi dicat nihil. *Niſi vobis loquar.* intelligentibus. *Aut in reuelatione.* diuinorum ſecretorum, quæ ſola reuelatione noſcuntur. *Aut in ſcientia,* eorum quæ ſpectant ad ſacras ſcripturas. hæc eſt enim ſcientia ſanctorum. *Aut in prophetia,* futurorum ſeu occultorum cordium. *Aut in doctrina,* morum. *Tamen.* pro, quin &. Secundum argumentum ad idem ex inſtrumentis muſicis affert. *Quæ ſine anima ſunt vocem dantia.* hoc eſt, inſtrumenta muſica: quæ dicuntur emittere vocem pro quanto ſimilitudines quaſdam vocum ingerunt, dum arte humana muſicam reſonant. *Siue tibia.* Et in hoc intellige genus inſtrumentorum muſicorum quæ flatu ſonant. *Siue cithara.* Et in hoc comprehenduntur inſtrumenta quæ tactu ſonant. *Niſi diſtinctionem ſonituum.* pro, ſonis, *dederint.* hoc eſt, niſi ſoni dearticulentur ad ſimilitudinem vocum
muſica

muſicarum. *Quomodo ſcietur id quod canitur.* Deeſt tibia, *aut citharizatur?* Clarum eſt enim quòd niſi dearticuletur ſonus citharæ non diſcernitur quod canitur. Si nanque confuſe ſonaret, nullus cantus diſcerneretur in eo. *Etenim ſi incertam vocem tuba dederit, quis parabit ſe ad bellum?* Declarat amplius exemplo à ſono tubæ: quæ aliter ſonat quum vocat ad prælium, aliter quum cauſa lætitiæ, aliter quum ad conueniendum. Et propterea ſi vocem non determinatam ad hoc vel illud, ſed incertam dederit, nullus accinget ſe ad prælium. *Ita & vos per linguam.* Hoc eſt, per donum linguæ, *Niſi manifeſtum ſermonem dederitis.* Hoc eſt, niſi intelligibilem aliis ſermonem protuleritis aut interpretati fueritis. *Quomodo ſcietur id quod dicitur?* Quaſi dicat, nullo modo. *Eritis enim in aëra loquentes.* Prouerbium vſitatum inducit pro inconuenienti comitante loquentes linguis ſine intellectu aut interprete. *Tam multa.* Tertium affert argumentum ad idem ducens ad inconueniens. *Vt puta.* Dictionem Græcam interpretatam puta, alij interpretantur verbi gratia, alij vt contingit. Et hoc magis quadrat ſententiæ textus: ſignificatur enim innumera multitudo idiomatum, vt contingit. *Genera linguarum.* pro, vocum, *ſunt in hoc mundo.* Superfluit hoc. *Et nihil ſine voce eſt.* Hoc eſt, & nullum hominum genus ſine idiomate ſuo eſt. Et affert hæc vt intelligamus quòd eſſe barbarum eſt eſſe relatiuum, & nullum hominem eſſe abſolute barbarum: quoniam in omni genere ſunt homines communicantes in idiomate, ac per hoc inter ſe nullus eſt barbarus: hinc enim properat ad deducendum inconueniens, dicendo, *Si ergo neſciero virtutem vocis, ero ei cui loquar.* Pro, qui loquitur. hoc eſt, loquenti. *Barbarus.* Ego audiens, & non intelligens ſignificatum vocis, ero barbarus loquenti, & econuerſo. *Et qui loquitur.* erit. *Mihi barbarus.* Hoc eſt illud inconueniens ad quod deducit, quòd quum quis loquitur linguis non intelligenti vterque eſt alteri barbarus: & loquens audienti, & audiens loquenti: vt vel ex hoc abominabili nomine abducat Corinthios à tanto affectu doni linguarum. *Sic & vos quoniam æmulatores eſtis ſpirituum.* Prudens Paulus tacita applicatione barbari ad Corinthios loquentes linguis non intelligentibus, & abſque interprete, vertit applicationem cum illorum laude ad ſuadendum vt quærant maius bonum. Ac ſi apertius dixiſſet: ſic & vos vitantes hæc, quia æmulatores eſtis donorum ſpiritualium. hoc enim ad laudem illorum

ſpectat

ſpectat. *Ad ædificationem eccleſiæ quærite vt abundetis.* Non dicit quærite vt propheteтis ad ædificationẽ eccleſiæ, ſed abſolutius, quærite vt abundetis donis ſpiritualibus ad ædificationem eccleſiæ. poterant enim hoc habere etiam ſine prophetia, habendo cum dono linguarum donum interpretãdi. Vnde & ſubiungit, *Et ideo.* vt abundet ad ædificationẽ eccleſiæ. *Qui loquitur lingua, oret vt interpretur.* Ecce via qua quęrendum eſt abundare ad eccleſiæ ædificationẽ, oratio deprecatiua ad deum pro dono interpretandi. *Nam ſi orem lingua.* Hactenus Paulus declarauit ꝙ qui loquitur lingua non ædificat eccleſiam niſi interpretetur: quod in ſecunda differentia inter linguam & prophetiam dictũ fuerat, modo declarat illud quod in prima differentia dixerat: ſcilicet qui loquitur lingua, non loquitur hominibus ſed deo. & primo quòd non loquitur ſibiipſi qui orat lingua. *Spiritus meus orat, mens aũt mea ſine fructu eſt.* Ne intelligeres de ſpiritu ſancto, ſed de proprio orantis ſpiritu dicit ſpiritus meus. Quemadmodum loqui lingua eſt loqui ſecundum donum linguæ purum, ita orare lingua eſt orationem vocalem ad deum fundere ſecundum donum linguæ purum. Spiritus meus vt diſtinguitur contra mentem meam, eſt pars affectiua vt ad ſpiritualia, ad deum ſumme ſpiritualem affecta eſt impulſu ſpiritus ſancti: mens vero mea, pars eſt intellectiua vt meditatur, contemplatur, & penetrat. Teſtatur enim experientia quòd quum aliquis Latinæ linguæ expers, à ſpiritu ſancto mouetur ad orandum Latine (puta ad dicendum pſalmum miſerere mei deus) ſpiritus quidem eius, hoc eſt pars affectiua, orat (deuotione ſiquidem accenditur ad deum & ſpiritualem gratiam remiſsionis peccatorum) mens autem eius, hoc eſt intellectus, nõ meditatur ſenſum verborum quæ dicit, non contemplatur ſignificata per illa, non penetrat illa, & propterea mens quatenus mentis exercet officium penetrandi ſignificata eorũ quæ dicit orando, eſt ſine fructu proprio, qui eſt paſci ſenſibus ſeu ſignificatis orationis. Hæc eſt ſententia Pauli. Cum qua tamen ſtat ꝙ plus fructus cõmunis (qui eſt lumen dei circa ea quæ ſunt propriæ ſalutis) percipiat mens talis orantis ex feruore ſpiritus in deum quàm percipiat orans theologus ſciens & penetrãs ſenſus omnes illius pſalmi. *Quid ergo eſt?* Interrogatio eſt ad inquirẽdum an propterea non eſt bonum orare lingua quam orans nõ intelligit. *Orabo ſpiritu, orabo & mente: pſallam ſpiritu, pſallam & mente.* Sufficiebat propoſito dicere pſallam ſpiritu, pſallam & mente. nam de vocali ora-

tione

tione ſermo erat:& pſallere quũ idem ſit quod canere, orationẽ ſonat vocalem. Verũ abundans doctrina Paulus explicat ꝙ melius eſt tã ſola interna oratione quã oratione vocali orare, vtroque modo (ſcilicet ſpiritu & mente) quàm ſpiritu tantũ: vt ſimul doceret & bonum eſſe orare ſpiritu, & melius eſſe orare ſpiritu & mẽte, etiam in oratione pure interna: vt quũ perſona indocta ſpirituali feruore orat, intus tantũ animũ eleuando in deum quaſi in genere & in confuſo, perſona autem erudita non ſolum ſpiritum ſed mentem diſtincte contemplãtem diuina myſteria eleuante. de hoc enim orãdi modo dicit orabo ſpiritu, orabo & mente. *Cæterum ſi benedixeris ſpiritu.* Oſtendit quòd nec hominibus aliis loquitur ex hoc quòd vtens dono linguæ in oratione publica incurrit inconueniens: ſcilicet quòd caret reſpondente. Benedicere ſpiritu eſt laudare deum aliena lingua ex dono ſpiritus. *Qui ſupplet.* pro, qui implet, *locum idiotæ, quomodo dicet amen.* Idiota Græca dictio eſt, & illiteratum ſignificat. Et de tali dicit quomodo dicet amẽ: quod ſignificat fiat ſeu vere. quomodo conſentiat affirmando ſeu cupiendo. *Super tuam benedictionem.* pro, gratiarum actionem? Et rationem ſubdit. *Quoniam quid dicas, neſcit.* Et ne intelligeres reprehendi à Paulo huiuſmodi diuinas laudes ſubiungit, *Nam tu quidem bene gratias agis.* In quo & laudat opus & explicat quod dixerat quòd loquens lingua loquitur deo. *Sed alter non ædificatur.* In quo deficit lingua à prophetia. Ex hac Pauli doctrina habetur quòd melius ad ædificationem eccleſiæ eſt orationes publicas quæ audiente populo dicuntur dici lingua communi clericis & populo, quàm dici Latine. *Gratias ago deo.* Deeſt meo. Expeditis differentiis inter prophetiam & linguam, tractat quod principaliter propoſuerat, magis autẽ vt prophetetis. Et primò ab exemplo proprio. *Quod omniũ veſtrum lingua loquor.* pro, omnibus vobis magis linguis loquẽs. ego magis loquens linguis quàm omnes vos, gratias ago deo meo. Vbi aperit quòd donum linguarum ipſe ſolus maius habet, quàm omnes illi, & quòd gratias agendo deo vtitur illis non inutiliter coram aliis. & propterea ſubiungit aduerſatiue. *Sed in eccleſia.* In conuentu aliorum. *Volo quinque verba in ſenſu meo.* pro, mente mea, *loqui, vt & alios inſtruã quàm decem milia verborum in lingua.* malo pauca verba à me intellecta & ad eruditionem aliorum in eccleſia dicere quàm innumera ſolo dono linguæ. Ecce exẽplum proprium. Vnde diſcere debemus eligibilius eſſe vt in eccleſia dicantur diuina (horæ ſcilicet canonicæ & miſſæ) intelligibiliter
ſine

ſine melodia muſica, quàm ſic vt non intelligi poſsint, qualiter ſunt tam particulæ quæ ſonis cōmittuntur organorū, quā quas cantus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupātis, vel qualitate cātus notas magis quàm verba cōcinentis. Hæc enim omnia magis extranea ſunt quàm decem milia verborū in lingua. *Fratres nolite pueri effici ſenſibus.* Si non mouemini ab exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis ſi nō diſcernitis inter donum linguæ & prophetiæ, quod eorū eſt melius. Pueri ſenſibus fiunt qui imitantur pueros in hoc ꝙ non diſcernunt inter bonū & melius. *Sed malitia paruuli eſtote.* Paruuli malitia ſunt qui maligno carent animo imitātes in hoc pueros. *Senſibus autē perfecti eſtote.* Perfecti ſenſibus ſunt qui pro conſuetudine ſancta exercitatos habent ſenſus mētis ad diſcretionem boni & mali: quemadmodū viri perfecti in ætate maiori habēt ſenſus humanos ad diſcretionem boni & mali humani. *In lege enim ſcriptum eſt.* Eſa. 28. Appellat enim legem totum vetus teſtamentum. *Quoniam.* pro, ꝙ, *in alijs linguis.* hoc eſt variis linguis. *Et labijs alijs.* hoc eſt diuerſis modis proferendi. *Loquar populo huic.* Hebręo. *Et nec ſic exaudient me.* obediendo. *Dicit dominus.* Vbi aduerte ꝙ Paulus induxit hæc ex Eſaia quo ad ſenſum: & cōiunxit illam particulam, & nec ſic exaudient me, quæ ibidē habetur interpoſitis tamen quibuſdam verbis: particulam verò illam dicit dominus, Paulus appoſuit exponendo hæc verba in perſona dei dicta. Quorſum autē hanc ſentētiam attulerit, ſubiungit. *Itaque linguæ in ſignū ſunt, non fidelibus.* id eſt, non credentibus. *Sed infidelibus.* hoc eſt incredulis. *Prophetiæ.* pro, prophetia, *autem non infidelibus, ſed fidelibus.* Ex allata Eſaiæ ſententia deducit Paulus differentiam inter prophetiam & linguas, penes eos quibus hæc in ſignum data ſunt à deo. Et intendit ad literā ꝙ donum linguarum datum eſt à deo in ſignum Hebræo populo tēpore infidelitatis eorum ad cōfutandum eorū incredulitatem, prophetia vero data eſt eidem populo tēpore fidelitatis eorum. Si diſtinxeris ſtatum Hebræi populi in ſtatum quo verā habuit fidem, & ſtatum quo de ſtatu fidelium tranſiuit ad ſtatum infidelium, percipies hæc. nam perſpicies ꝙ innumeri prophetę dati ſunt populo illi, dum erat in ſtatu verę fidei: quum autē occiſo Chriſto increduli, ac in conſortium infideliū tranſirent, aduenit ſpiritus ſanctus in dono variarum linguarū in die Pentecoſtes. Ita ꝙ differentia linguarū & prophetiæ quam ponit hîc Paulus, penes ſtatum Iudaici populi intelligitur. Et dixit hoc, vt Corinthij, non

pueri

pueri ſenſibus: ſed perfecti diſcernerent ex diuerſo ſtatu populi Hebræi quo data eſt eis prophetia,& quo datum eſt eis donum linguarũ, quantũ præeminet prophetia linguis. Deſcribit enim prophetiam fructuoſam populo illi, vt pote fideli: donum autẽ linguarũ infructuoſum eidẽ populo, vtpote nec ſic credenti vero Meſsiæ, imò ex tũc transferens eos in genus infidelium. Hoc enim deducit Paulus dicendo, ꝙ in ſignum ſunt incredulis, in ſignum proculdubio Meſsiæ incredulis Iudæis. Et hunc eſſe ſenſum intentum à Paulo, apparet ex hoc ꝙ in genere loquẽdo de credẽtibus & incredulis ſtatim ſubiungit oppoſitum de prophetia, dicendo ꝙ prophetia incredulos conuertit. Et in Actis Apoſt. donum linguarũ datum eſſe conſtat Cornelio & ſuis credẽtibus & coram credentibus: imò in ſignum Petro & eccleſiæ fideliũ, ꝙ ſpiritus ſanctus effuſus eſſet in nationes: vt patet Act.10.& 11. *Si ergo conueniat vniuerſa eccleſia in vnum, & omnes linguis loquantur.* Accumulat rationes ad præferẽdum prophetiam linguis ex accidentibus in publica eccleſia eorum: vt vel ſic præferant prophetiam linguis. Sententia eſt clara. *Intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent quid inſanitis?* pro, ꝙ inſanitis. eſt enim ſenſus eos affirmaturos ꝙ inſanitis. *Si autem omnes prophetent, intret autẽ quis infidelis vel idiota, conuincitur.* pro, coarguitur. *ab omnibus, diiudicatur ab omnibus.* Si omnes loquimini linguis, vos arguemini ab idiota ſeu infideli, ꝙ inſanitis: ſi verò omnes prophetetis, erit econuerſo: quando quidẽ ipſe idiota aut infidelis coarguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus prophetis (vt in hoc eodem capitulo Paulus dixit) loquentibus ædificationẽ & exhortationem & conſolationem ſpiritualem, idiota aut infidelis audiens conferendo vitam ſuam, ſuperſtitiones ſuas, & affectus ſuos cum iis quæ audit, arguitur in ſeipſo & diſcutitur in ſeipſo. *Occulta enim.* pro, & ſic occulta, *cordis eius manifeſta fiunt.* Non dicit cui manifeſtantur: progreſſus tamen ſuſceptæ reprehenſionis & diſcuſsionis habet vt ſibiipſi manifeſtet occulta cordis proprij: hoc eſt peccata quæ neſciebat eſſe peccata, manifeſtet ſibi quòd ſunt peccata. Culturam ſiquidem idolorum infidelis reputat eſſe religionem: idiota vero aliquod aliud ſibi occultum, peccatum dicit. *Et ita cadens in faciem adorabit deum.* Ecce vlterior progreſſus ad conuertendum infidelem vel ad illuminandum ineruditum. primo enim arguitur & diſcutitur, & hinc deinde in notitiam occulti proprij criminis venit: atque inde procidit in faciẽ adorans deum. & demum. *Pronuntians quòd vere deus in vobus ſit. Quid ergo*

ergo eſt fratres? Poſtquàm declarauit magis autẽ vt prophetetis, declarat quod primo propoſuerat, æmulamini ſpiritualia: inſtructurus eos circa vſum ſpiritualiũ donorum. Continuat autẽ dicta dicendis, ſub quæſtione inferendo, quid ergo ex dictis eſt agendum? Et ſubiungẽs quomodo agendũ in eccleſia ait, *Quum conuenitis.* Ecce eccleſia. *Vnuſquiſque veſtrum*: Non dicit aliquis veſtrum, ſed quilibet veſtrũ. *Pſalmum habet.* nõ dicit pſallit. Et ſimiliter ſubiungẽdo, *Doctrinam habet, apocalypſim habet, linguam habet, interpretationem habet.* Nõ dicit docet, reuelat, loquitur, interpretatur: vt intelligamus ꝙ loquitur de habere communem pſalmum, doctrinam, reuelationẽ, linguam, ac interpretationẽ. Et eſt ſenſus, ꝙ quum cõuenitis, vnuſquiſque veſtrũ habet in cõuentu hæc quinque, ad quod verificandũ ſufficit ꝙ in conuentu ſit aliquis doctor, aliquis habens donum linguæ, aliquis habens donum interpretandi, & ſic de reliquis. hoc enim ſufficit ad hoc vt quilibet habeat hęc in cõmuni. Spirituales ſiquidẽ diuitias eccleſiæ Corinthiorũ deſcribit Paulus dicendo quũ conuenitis, ad ſignificandũ qualiter vnuſquiſque hęc habet, ſcilicet in cõuentu. Quorſum autẽ hæc deſcribat explicat dicendo, *Omnia ad ædificationem fiant.* nihil fiat vane, ſed ad eccleſiæ Chriſti promotionẽ in ſpirituali vita. Interpres Græcas dictiones reliquit pſalmum & apocalypſim: quum potuiſſet Latine dicere canticum loco pſalmi, & reuelationẽ loco apocalypſis. Et intellige per reuelationẽ reuelationes quæ tunc temporis fiebant illis qui prophetabant: ſubiungit enim de iſtis, ꝙ ſi alteri fuerit reuelatum. per canticum vero non ſolum Dauidicos pſalmos, ſed quoſcũque diuinos hymnos. per doctrinam autem, nõ ſolum morum ſed ſacrorum quorumcũque. *Siue lingua quis loquitur.* Diſponit modum vtendi dono linguarum: primo quãtum ad numerum loquentium. *Secundum duos aut multum.* pro, plurimum, *tres.* Numerũ ſtatuit binarium, aut ad ſummum ternariũ, qualibet vice qua fit conuentus. Deinde quantum ad tempus. *Et per partes.* pro, & ſeparatim. hoc eſt, & non ſimul duo loquantur, ſed ſeparatim. Poſtea quantum ad fructũ. *Et vnus interpretetur.* quod aliena lingua dictum eſt, vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Denique in euentu abſentis interpretis. *Si autem non fuerit interpres, taceat in eccleſia.* Hinc clare habetur ꝙ de ratione doni linguæ nõ erat ꝙ ipſe loquens ſciret interpretari in materna lingua quæ dicebat. Corinthiis enim loquentibus linguis dicit, ſi autem non fuerit interpres taceat in eccleſia. Si Corinthius quilibet habens linguarum

guarum donum ſciuiſſet interpretari idiomate Corinthio quæ dono linguarum dicebat, nõ oportuiſſet ſolicitum eſſe Paulum ſi defuerit interpres, nõ impoſuiſſet illi ſilentiũ in eccleſia: quoniam ipſemet loquens aderat interpres ad eccleſię ædificationẽ. *Sibi autem loquatur & deo.* Dixi, taceat in eccleſia, & non dico vt taceat penitus: quoniam poteſt vti dono linguarũ priuatim loquendo ſibiipſi in ſpiritu, non in mente, vt ſupra dictum eſt,& propterea adiungit & deo: vt intelligamus quòd concedit non vanum vſum doni linguarũ,ſed vſum religioſum in oratione in qua homo loquitur deo, & ſibiipſi in ſpiritu. *Prophetæ autem duo aut tres dicant.* Diſponit de vſu doni prophetiæ in conuentu.Et intellige dicant,non ſimul,ſed ſucceſſiue. *Et cæteri dijudicent.*Ne profitens ſe prophetã fallat aut fallatur, ſtatuit ꝙ cæteri diſcernant,diſcutiántve dicta.*Quòd ſi alij reuelatũ fuerit ſedenti.* Audientes ſedere prophetante ſtante ſignificat, dicendo quòd ſi alij ſedenti.& cum hoc ſignificat nouam tunc in actu ſedendi reuelationem factam. Ita ꝙ duos modos prophetandi inſinuat,alterũ velut ordinarie prophetantium dicendo præparata ex præhabitis reuelationibus,& de talibus ſtatuitur,duo vel tres dicant.Alterum repentina tunc ibidem reuelatione motorum ad prophetandum, & de talibus ſtatuit hoc. *Prior taceat.* Statuit ꝙ cedat præparata perlaturus repentinæ reuelationi tunc ibidem factæ. tanquam ſpiritus ſanctus elegerit locũ ad tempus manifeſtãdi illam reuelationem. *Poteſtis enim omnes per ſingulos.* pro, ſigillatim, *prophetare.* Ne aut ægre ferat qui cœperat præparata dicere prophetando impoſitum ſibi ex ſtatuto ſilentium pro tunc, aut eccleſia cauſetur ꝙ impediatur doctrina per hoc ſtatutum, ſubiungit quòd tempus ſuppetet quo omnes ſigillatim poterũt prophetare,& hoc quo ad prophetantes impeditos tũc.*Vt omnes diſcant & omnes exhortentur.* Et hoc quo ad profectum eccleſiæ tam quo ad intellectum diſcẽdo, quàm quo ad effectum exhortationem accipiendo.*Et ſpiritus prophetarum prophetis ſubiectus eſt.* pro,ſubiiciuntur. Eſt enim numeri pluralis ſpiritus,& non ſignificatur ſpiritus ſanctus, ſed ſignificantur ſpiritus proprij, dona propria prophetarum quæ à ſpiritu ſancto accipiunt. Non ſunt veri prophetæ furioſi nec ſui cõpotes quum prophetant:ſed dona ſpiritus ſancti quæ accipiunt ſubiiciuntur libertati prophetarum quo ad vſum,poſſunt habito dono vti & non vti dicendo vel ſilendo. Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra ſtatutum quòd prophetantes nõ poſſunt ſe continere quin proſequantur

ſequantur cœpta. *Non enim eſt diſſenſionis deus,ſed pacis.* Si prophetarum ſpiritus non ſubiicerẽtur prophetis,deus motor prophetarũ eſſet actor diſſenſionis: eſſet enim cauſa turbati ordinis & confuſionis,multis ſimul prophetãtibus inuitis.vbi enim multitudo ſine ordine, ibi confuſio,ibi diſſenſionis materia. Et propterea Paulus rationẽ reddit ſui dicti:quia deus nõ eſt deus diſſenſionis,turbationis & cõfuſionis,ſed pacis. *Sicut in omnibus eccleſijs ſanctorũ doceo.* Superfluit doceo. *Mulieres.* Deeſt veſtræ. *in eccleſijs taceant.* Superius monuerat quòd mulier orans aut prophetans nudo capite,male facit, & per illud documentũ correxit modum orandi aut prophetandi in mulieribus: modo penitus tollit à mulieribus prophetare in conuentu cõmuni,vt intelligamus vtrunque quod apud Corinthios agebatur reprehendi à Paulo,tum modũ prophetandi nudo capite,tum actũ prophetandi in mulieribus. Et quemadmodũ ſuperius reprehendendo modum illũ attulit pro authoritate cõſuetudinem eccleſiarum dei,ita modo à more omnium aliarum eccleſiarũ inchoat monitionẽ,inſtruens & dicens,mulieres veſtræ taceant in eccleſiis, hoc eſt in congregationibus communibus (ſecus in cõuentu aliquo particulari) quemadmodum in omnibus eccleſiis ſanctorũ mulieres tacent. *Non enim permittitur eis loqui.* ſermone publico, qui conuenit præſidentibus,quale eſt prophetare in eccleſia,aut loqui linguis in eccleſia. *Sed ſubditas eſſe.* oportet. *Sicut & lex dicit.* in Gen. Sub viri poteſtate eris. *Si quid autem volunt diſcere, domi viros ſuos interrogent.* Quia ratio allata inhibet mulieribus loqui docendo publicè, & Paulus intẽdit imponere ſilẽtium totale mulieribus in eccleſia:ideo adiungit de ſermone diſciplinæ quòd nec interrogando vt diſcant loquãtur in eccleſia: & ne in ignorantia maneant,ſi quid volunt diſcere,domi interrogẽt viros ſuos. ¶ Noli propter hoc documentum reprehendere Chriſtianum morem, quo mulieres interrogãt in templo dei patres ſpirituales vt diſcant:quoniam hic mos ſanctus eſt,nec eſt cõtra Pauli documentũ. Aequiuocatur enim de eccleſia:nam Paulus docet ꝙ in eccleſia,hoc eſt in communi cõuentu, mulier nec ad docendum nec ad diſcendũ loquatur: & hoc vbiq; ſeruatur. mos autem Chriſtianus habet ꝙ mulieres in eccleſia,hoc eſt in templo,loquantur & cõfitendo peccata ſua, & interrogãdo priuatè vt diſcant. Quòd autẽ prætermiſsis viris ſuis interrogant ſpirituales patres,hoc ex defectu virorũ accidit,qui neſciunt mulieres docere:doctrina autẽ Pauli reſpicit ad id quod deberet eſſe,

x ſcilicet

ſcilicet quòd viri ſint adeo inſtructi vt poſsint etiam mulieres docere. *Turpe eſt enim mulieri loqui in eccleſia.* Conſuetudini eccleſiarum ſanctarum authoritatiq́; legis adiūgit rationem ex turpitudine actus. Inuerecundia ſiquidem turpis eſt mulieri: loqui autem in publico conuentu ſiue docendo ſiue diſcendo, inuerecundæ eſſet mulieris: & propterea turpe eſt mulieri loqui in eccleſia. *An à vobis ſermo dei profectus eſt?* Si vos eſſetis caput diuini ſermonis (vt eſt eccleſia Hieroſolymitana) poſſetis dicere quòd aliæ eccleſiæ debent imitari vos, & non econuerſo: ſed vos non eſtis à quibus ſermo diuinus incœpit. *An in vos ſolos peruenit.* Rurſus ſi ſoli ſuſcepiſſetis ſermonem dei, adhuc poſſetis dicere quid ad nos de conſuetudine aliorum, quum aliæ eccleſiæ non ſuſceperint verbum dei? ſed nec hoc eſt verū. *Si quis videtur propheta eſſe aut ſpiritualis, cognoſcat quæ ſcribo vobis quoniā.* pro, quòd, *domini ſunt mandata.* Demum authoritatē domini apponit omnibus huiuſmodi mandatis de numero loquentium linguis & reliquis, conſtituēdo cenſores talis authoritatis tam prophetas (qui diuinis inſtruuntur reuelationibus) quàm ſpirituales, qui ſectantur ſpiritualia dona, qui delectantur ſpiritualibus doctrinis, moribus, actionibus, ac honeſtatibus. Hi ſiquidem idonei ſunt ad cognoſcendum quòd hæc non voluntate aut authoritate, ſed dominicis conformando me documentis ſcribo: ac per hoc domini ſunt mandata vt à quo proficiſcuntur, non immediate ſed mediantibus principiis quæ tradidit nobis. *Si quis autem ignorat, ignorabitur.* pro, ignoret. Nolo contendere cum non cognoſcentibus hæc eſſe mandatà domini, ſed ſi quis ignorat, ignoret. *Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.* Tanquam perorando, ſummatim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad ſpiritualia dona, præferendo prophetiam linguis: quod vi verborum inſinuat, dum prophetiam æmulari, linguis autem loqui non prohibendum dicit. Alterum de modo. *Omnia autem honeſte & ſecundum ordinem fiant in vobis.* Superfluit in vobis. Ecce modus ſeruandus, tum vt quælibet perſona, ac quælibet actio habeat quod ipſam decet, tum vt ordinate omnia fiant: hæc enim ſunt quæ mandauit per tot documenta.

Cap.

NOtum autem vobis facio fratres, euangelium quod prædicaui. pro, euangelizaui vobis. Poſtquàm reprehendit Paulus quoſdam Corinthiorum abuſus, demum quoſdam eorum circa ipſam fidem errantes reprehendit. Errabant ſiquidem quidam non credendo generalē reſurrectionem mortuorum futuram. Et ne putarent aut obiicerent noua dogmata ſeu nouam doctrī nam ingeri à Paulo ad aſtruendam reſurrectionē mortuorum futuram, inchoat ſermonem hunc, ad hoc ſcilicet quòd non notificat eis nouam doctrinam, ſed illudmet euangelium quod olim eis prædicauit. *Quod & accepiſtis.* illudmet euangelium vobis notifico circa reſurrectionem mortuorum, non ſolum quod ego prædicaui, ſed quod & vos acceptaſtis fide. *In quo & ſtatis.* Illudmet eſt euangelium cuius vos non pœnitet, ſed in quo conſiſtitis. *Per quod & ſaluamini.* illudmet notifico euangelium quod eſt adeò vtile quòd per ipſum ſaluamini. *Qua ratione prædicauerim vobis ſi tenetis.* Quia quòd ſaluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangelium (quòd ſcilicet non ſolum mente, ſed integre, ſed factis teneatur) ideo huic effectui vltimo dicto (ſcilicet per quod & ſaluamini) apponit conditionem ſi tenetis qua ratione prædicauerim vobis: hoc eſt ſi tenetis euangelium illamet ratione qua ego prædicaui vobis. Ac ſi apertius dixiſſet: Ego quidem prædicaui vobis ea ratione, ſcilicet vt ſaluemini. Et propterea dico quòd vos ſaluamini ſi tenetis eadem qua prædicaui vobis ratione: hoc eſt ſi tenetis euangelium ad ſalutem veſtram pro qua ego prædicaui. *Niſi fruſtra credidiſtis.* Appoſitio eſt exaggeratiua: ſubintelligendo repeti, qua ratione prædicauerim vobis niſi fruſtra credidiſtis. Eſt enim ſenſus, per quod & ſaluamini ſi nō fruſtra credidiſtis qua ratione prædicauerim vobis. Fruſtra enim credidiſſent ſi nō credidiſſent ad ſalutē propriam, cuius ratione Paulus eis prædicauerat. *Tradidi enim vobis in primis.* Declaraturus futuram reſurrectionem mortuorū contineri in euangelio prædicato, acceptato, &c. reſumit illa cōtenta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur reſurrectio futura mortuorū: myſteria ſcilicet mortis & reſurrectionis Chriſti. Et dicit hæc tradidiſſe in primis, ordine doctrinæ. Incœpit enim euangelizare à myſteriis Chriſti hominis, vt ſic deduceret ad myſteria Chriſti dei: *Quod & accepi.* non ego adinueni, ſed accepi per reuelationem Ieſu Chriſti. *Quoniam.* pro, quòd, *Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris.* quòd Meſſias promiſſus in lege & prophetis mortuus

tuus eſt vere ſecundum carnem non pro aliquo ſuo peccato ſiue actuali ſiue originali,ſed pro peccatis noſtris. *Secũdum ſcripturas.* Ne figmẽtum Iudęi obiiciãt eſſe,quòd Meſsias mo: tuus eſt pro peccatis noſtris,dicit hoc fuiſſe prædictum ſcripturis prophetarum. *Et quia.* pro,quòd,*ſepultus eſt.* Hoc explicauit tum ad ſignificãdam veritatem mortis,tum ad firmandam veritatem reſurrectionis. Non ſepelitur enim niſi verè mortuus:& mirabilius eſt ſepultum reſurgere. *Et quia.* pro,quòd,*reſurrexit tertia die ſecũdum ſcripturas.* Rurſus dicit ſecundum ſcripturas,ne inexpectata reſurrectio Chriſti crederetur , ſed longe antè prædicta in ſcripturis prophetarum.Ita quòd prophetæ non ſolùm prophetauerunt,ſed etiam in ſcriptis reliquerũt hæc duo Meſsiæ myſteria: & mortem pro peccatis noſtris,& reſurrectionem tertia die. *Et quia.* pro,quòd,*Viſus eſt Cephæ.* hoc eſt Petro,pincipi apoſtolorum. Lucas meminit huius apparitionis,& omittit Paulus quòd apparuit mulieribus;quoniã non ſunt idoneę teſtes reſurrectionis mulieres. *Et poſt hoc vndecim.* pro,deinde duodecim.Huius apparitionis meminit Ioannes. Sed quia non erant tunc duodecim ſed vndecim,quæſtio oritur quo pacto verificatur quod Paulus dicit deinde duodecim.Solutio eſt quòd duodecim non eſt hîc nomen numeri,ſed nomen ordinis apoſtolici. Ipſe enim Ieſus ſtatuit primum apoſtolicum ordinem duodenarium.Nec ſolus Paulus ſed etiam Ioannes vtitur nomine duodecim pro nomine illius primi apoſtolici ordinis,dicens: Thomas autem vnus de duodecim. Conſtat enim quòd tunc non erãt niſi vndecim numero,ſed erat vnus ex ordine illo duodeno.Quum ergo dicitur deinde duodecim , perinde eſt ac ſi dixiſſet,deinde ordini duodeno,ſeu illis qui erãt duodeni ordinis. *Deinde viſus eſt pluſquàm quingentis fratribus ſimul.* pro,ſemel.Hæc apparitio aut in euangelio ſcripta non fuit,aut illa eſt quam Matthæus commemorat in monte Galilææ conſtituto à Ieſu.Et hoc rationabilius creditur:quia illa in Galilæa apparitio eſt quæ ab angelo ſeu ab angelis in die reſurrectionis domini fuit pollicita. Et dominus ad hoc conſtituiſſe videtur locum illum quo cõuenirent , vt omnes diſcipuli(hoc eſt credẽtes in eum)ſimul ibidẽ adeſſent, quo abſque ſuſpicione ꝙ factioſi eſſent, poſſent vndiq; ſimul conuenire ad videndum Ieſum. Non enim erant adhuc virtute firmati ex alto. *Ex quibus multi manent vſque adhuc.* Ad confirmationem teſtimonij ſpectat quòd ſuperſtites aliqui ſunt teſtes. *Quidã autem dormierunt.* Ad fidem reſurrectionis futuræ ſpectat quòd mors

ſomnus

ſomnus appellatur:quia ſurrecturi ſunt à morte, ſicut qui dor-
miũt ſurgẽt à ſomno. *Deinde viſus Iacobo.* Hæc non eſt ab aliquo
euangeliſta ſcripta. Et creditur Iacobus iſte non frater Ioannis,
ſed qui dictus eſt frater domini, qui Hieroſolymitanam rexit
eccleſiã. *Deinde apoſtolis omnibus.* tam duodenarij quàm ſeptua-
genarij ordinis. Hæc viſio in die aſcenſionis fuiſſe videtur, quæ
à Luca ſcripta eſt. Cerne inter hæc quod Paulus non collegit om
nes apparitiones diſcipulis factas. Multas enim omittit relatas
ab euangeliſtis. *Nouiſſimè autem omnium tanquam abortiuo viſus
eſt mihi.* Quando hoc fuerit & vbi, neſcitur: nam in actis apoſto-
lorum, quanuis narretur Ieſum allocutũ fuiſſe Paulũ & auditũ à
Paulo, nunquam tamen narratur Ieſus viſus à Paulo: ſed potius
oppoſitum, narratur quòd meridie circunfulſit Paulũ & ſocios
lux de cœlo, & lux tanta inuaſit Paulũ, vt priuauerit ipſum actu
videndi. Ne intelligeres ꝙ ſibi tanquam optimo reſeruauerit
vltimam apparitionem, dixit tãquam abortiuo, tũ extra legiti-
mũ tẽpus, tum præternaturali accidente nato. Paulus enim &
extra tẽpus quo apoſtoli inſtituti ſunt, & tanquam violentia in-
tercedẽte vocatus ac inſtitutus eſt: vt patet Actu. nono. *Ego enim
ſum minimus apoſtolorũ.* Ex humilitate quidem animi, ſed nõ mẽ-
daciter nec falsè dicit, quoniã quo ad aliquid erat minimus: pu-
ta quo ad hoc quòd non fuerat conuerſatus cum Ieſu, quòd po-
ſtremo extra tẽpus legitimum aſcitus fuit ad apoſtolatum. *Qui
non ſum dignus.* pro, idoneus, *vocari apoſtolus.* Non ſolum ſum mi-
nimus, ſed nec minimum locum inter apoſtolos mereor: imò
non ſum idoneus ſeu ſufficiens, vt nomen habeam apoſtoli, nec
ipſum nomen apoſtoli mereor. *Quoniam perſecutus ſum eccleſiam
dei.* Ecce ratio indignitatis, commiſſum olim crimen contra ec-
cleſiam dei. Hiſtoria perſecutionis ſcribitur in Actis apoſtolo-
rum. *Gratia autem dei ſum id quod ſum.* Partitur ſeipſum Paulus: &
inde ex ſe, hinc ſe ex gratia dei conſiderat. Et penes ſe ex ſe di-
xit, non ſum idoneus, & perſecutionis crimen recognouit: pe-
nes ſe verò ex gratia, totum quod eſt, arrogat gratiæ. *Et gratia
eius in me.* Legendum eſt, *Quæ eſt in me, vacua.* pro, inanis, *non
fuit.* Prius gratiam dei vt conſtitutiuam ipſius Pauli in eſſẽ ſpi-
rituali, in eſſe apoſtolico dixit: modo autem collatum ſibi eſſe
apoſtolicum, collatum ſibi eſſe ſpirituale (hoc enim ſignificatur
dicendo gratia eius quæ eſt in me) deſcribit non fuiſſe inane re
latum ad opus: hoc eſt non fuiſſe otioſum. *Sed abundantius illis
omnibus laboraui.* Non ſolum dicit, ſed laboraui, ad explicandum

quòd non fuit inanis, ſed dicit, ſed abundantius, reſpectu aliorum Apoſtolorum, non aliquorum ſed omnium, non collectiue, ſed ſingulorum. Non dicit ſed abundantius illis omnibus fructificaui, ſed laboraui. quod teſtantur geſta ac perpeſſa ab ipſo & aliis quæ ſcripta ſunt. *Non ego autem, ſed gratia dei mecum.* Deſunt quoque hic duæ dictiones. Legendum eſt, *Sed gratia dei quæ eſt mecum.* Corrigit Paulus quod dixerat ego laboraui, tanquam ſibiipſi arrogans quòd laborauerit plus aliis: corrigit autem attribuendo laborandi operas non ſibi ſecundum ſeipſum, ſed gratiæ dei quæ eſt cum eo, laborare faciens ipſum. Et ſignificanter dixit quæ eſt mecum, non quæ eſt in me: vt intelligamus gratiam dei tũc opera efficere quum homo cooperatur gratiæ. Hominis enim cooperantis eſt dicere gratia dei quæ eſt mecum: homo verò etiam vacans poteſt dicere gratia dei quæ eſt in me. *Siue igitur ego ſiue illi.* Tanquam digreſſus ab euangelizata reſurrectione Chriſti & viſione eius à tot, dixerat Paulus de ſeipſo quòd eſt minimus & cætera. Et propterea rediens modo ad Euangelium euangelizatum tam illis quàm aliis, tam ab ipſo Paulo quàm ab aliis apoſtolis, dicit quòd ſiue ego ſiue apoſtoli alij, euangelizauerimus. *Sic prædicauimus.* pro, prædicamus: hoc eſt perſeueramus prædicantes ſic eſſe: videlicet quòd Chriſtus mortuus eſt pro nobis, quòd reſurrexit, &c. *Et ſic credidiſtis.* non prædicamus noua vobis aut nouiter credenda, ſed voſmet credidiſtis ſic eſſe vt diximus. *Si autem Chriſtus prædicatur quòd reſurrexit à mortuis, quomodo quidam dicũt in vobis quoniã.* pro, quòd, *reſurrectio mortuorũ non eſt?* Incipit declarare ꝙ reſurrectio mortuorum continetur in euãgelio illis prędicato, manifeſtando quòd continetur in reſurrectione Chriſti. Et propterea arguendo nonnullos inter Corinthios ſeminantes ꝙ non erit reſurrectio mortuorum, format cõditionalem explicatis tantum antecedente & oppoſito conſequentis. Conditionalis ſiquidem intenta eſt, ſi Chriſtus reſurrexit, reſurgent & mortui: oppoſitum autem cõſequentis eſt quòd reſurrectio mortuorũ non eſt. Paulus ſolum explicat antecedens: & ſubintellecto conſequente arguit contra affirmantes oppoſitum conſequentis: vt clare patet in texto. *Si autem reſurrectio mortuorum non eſt, neque Chriſtus reſurrexit.* Arguit ab oppoſito conſequentis ad oppoſitum antecedentis, & vltrà progreditur afferendo inconueniẽtia quæ ſequuntur ex oppoſito antecedentis, dicendo: *Si autem Chriſtus non reſurrexit.* Ecce oppoſitum antecedentis. *Inanis eſt prædi-*

catio

tatio noſtra. Ecce primum inconueniens. *Inanis eſt & fides veſtra.* Ecce ſecundum inconueniens. Et circa hæc duo inconueniẽtia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando primũ inconueniens dicit, *Inuenimur autem & falſi teſtes dei.* quod longe peius eſt quã eſſe prædicatores inanes. *Quoniam teſtimoniũ diximus aduerſus deum quòd ſuſcitauerit Chriſtum, quem non ſuſcitauit, ſi mortui non reſurgunt.* Et hoc vltimum cõfirmans ſubiungit: *Nam ſi mortui non reſurgunt, neque Chriſtus reſurrexit.* Eiuſdem rationis cẽſet Paulus eſſe quod Chriſtus reſurrexerit & quòd mortui reſurgent: & ſimiliter cõtradictorias quòd mortui non reſurgent, & quòd Chriſtus non reſurrexerit. *Quòd ſi Chriſtus non reſurrexit:* Proſequitur ſecundum inconueniens, ſcilicet inanis eſt & fides veſtra. Proſequitur autem reſumendo ex quo ſequitur & ipſum, dum ſubiungit, *Vana eſt fides veſtra.* Et ratio repetendi eſt vt declaret quod dixit. *Adhuc enim eſtis in peccatis veſtris.* Superfluit enim. Exaggerando ſiquidem adiungit quòd non ſolum eſt vana fides veſtra, ſed adhuc eſtis in peccatis veſtris ſi Chriſtus non reſurrexit. Et vere ſic eſſet, quia non eſſent deleta peccata eorum fide Chriſti. *Ergo & qui dormierunt in Chriſto.* Auget ex hac parte inconuenientia: non ſolum vos eſtis in peccatis veſtris, ſed etiam & qui iam mortui ſunt in fide Chriſti, *Perierunt.* non migrauerunt ad vitam, ſed perierunt perdentes & hanc & illam vitam: vt pote in peccatis ſuis mortui. *Si in hac vita tantum in Chriſto ſperantes ſumus.* Accumulat inconuenientia. prius enim ab ipſis Corinthiis præſentibus, deinde à præteritis in Chriſto, & modo à ſeipſo & vniuerſis in Chriſto ſperantibus inconuenientia affert. Et aduerte quòd dictio excluſiua tantum, iungenda eſt cum hac vita: ita quòd diſtinctio facienda eſt poſt dictionem tantum. Et eſt ſermo de ſpe non ex parte actus ſperandi (quem conſtat eſſe ſolum in hac vita) ſed ex parte rei ſperatæ. De hac enim inquit Paulus quòd ſi in Chriſto ſperantes ſumus illud tantum, quod eſt in hac vita, *Miſerabiliores ſumus omnibus hominibus.* Et verè ſic eſt, quoniam in hac vita quicunque ſunt in Chriſto ſperantes, nihil habent ſibi promiſſum niſi ſupplicia, tormenta, vincula, carceres, & cætera. Aliis ſiquidem hominibus habentibus ſaltem bona huius vitæ nos miſerabiliores eſſemus carentes & futuris & præſentibus bonis.

¶ Et ſcito quòd interpres dictionem interpretatam ſperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere, eo

quòd lingua Latina caret illo. ¶ Aduerte quòd hæc vltima conditionalis Pauli(ſi tantū in vita hac ſperantes ſumus in Chriſto, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus)ſolitarie dicta caret omni ſcrupulo,vt patet ex dictis:ſed relata ad propſitam materiam de reſurrectione,habet difficultatē.eo ꝙ dato quòd nullus mortuus reſurrexit,neq; reſurrecturus eſſet,adhuc poſſemus eſſe ſperantes in Chriſto in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaq; ampliaſſe videtur Paulus negationē reſurrectionis, æquiparādo ipſam negationi alterius vitæ.Solutio eſt quòd Paulus nō æquiparat negationem reſurrectionis negationi alterius vitæ aut ediuerſo,loquendo abſolute,ſed loquēdo relatiue ad homines.Significanter enim dicit,ſperātes ſumus, miſerabiliores ſumus,proculdubio nos homines.Et ſignificantius explicat omnibus hominibus,vt de ipſis hominibus intelligamus,non de animabus hominum.Ego enim non ſum anima mea.Conſtat autē relatiue ad ipſos homines loquendo paria eſſe nō reſurgere homines,& non eſſe aliam vitam hominum niſi iſtam. *Nunc autē.* Propoſitæ conditionalis hactenus Paulus proſecutus eſt progreſſum,à deſtructione conſequentis ad deſtructionem antecedētis, monſtrando inconuenientia quæ inde ſequuntur. Et ſupererat adhuc probanda ipſa conditionalis.ſ.ſi Chriſtus reſurrexit,reſurrectio mortuorū erit. Et propterea hanc conditionalem modo manifeſtat affirmans antecedens. *Chriſtus reſurrexit à mortuis.* Ecce affirmatio antecedentis. *Primitiæ dormientium.* Deficit, Factus eſt, ſiue fuit. Ecce vis probationis conditionalis. Ex hoc enim quòd Chriſtus reſurrexit à mortuis, nō qualitercunq;, ſed reſurrexit factus primitiæ dormientium,hinc ſequitur ex reſurrectione Chriſti reſurrectio mortuorum.Primitię enim relatiuę ſunt ad ea quorū ſunt primitiæ.Et appellatur Chriſtus reſurgēs primus dormientium,eo quòd primus reſurrexit ad vitā immortalē.Lazarus enim & reliqui prius reſuſcitati ſurrexerūt ad vitā mortalem.Illi quoq; de quibus Matthæus dicit,& multa corpora ſanctorum qui dormierant ſurrexerūt,nō ante Chriſtum ſurrexerūt,ſed Chriſti reſurrectionem ſubſecuti ſunt:vt ibidem declarauimus. *Quandoquidem per hominē mors.* Ne ſine ratione affirmatum appareat quòd Chriſtus reſurrexit factus primitiæ probat hoc ratione. *Et per hominem reſurrectio mortuorum.* Ratio ſatis quadrat,vt quia vis hominis in malo tanta fuit,vt inferret mortem vniuerſo generi humano,peccante primo parente, par quoque eſt,vt redintegretur genus humanum,vt non minor ſit

vis hominis ad vitam generis humani quã fuerit ad mortẽ eiuſdem: alioquin nõ redintegraſſet deus hominem. *Et ſicut.* pro, ſicut enim, *in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.* Ecce ratio & explicatio ſimul quare per hominem oporteat eſſe reſurrectionem mortuorũ, quum per hominem fuerit mors: quia in Chriſto reparatio eſt bonorum omnium quæ per peccatum Adę perdita fuerunt. Et quemadmodum nõ ipſe ſolus Adam mortuus eſt, ſed omnes ob peccatũ ipſius mortui ſunt: ita Chriſtus non reſurrexit ſibiipſi ſolum, ſed per reſurrectionẽ eius omnes viuificabuntur vita corporali, quam omnes perdiderunt propter peccatum Adæ. Non enim peccatum Adæ potentius eſt ad hoc vt omnes moriamur, quàm reſurrectio Chriſti ad hoc vt omnes corpore viuamus: quod erit per reſurrectionem. *Vnuſquiſque autem in ſuo ordine.* Dixerat quòd omnes viuificabuntur: ne hoc æqualiter intelligeretur dicit quòd vnuſquiſque viuificabitur in ſuo ordine. Et quantũ ſubiuncta pandunt, ſermo eſt de ordine temporis. Et eſt ſenſus quòd vnuſquiſque viuificabitur tẽpore congruo ſtatui ſui ordinis. Tres ſiquidem ordines reſurgentium tempore non eodem ſubiungit. Et dixit huiuſmodi ſucceſſionis ordinem ad declarandam rationem temporis medij inter primitias & vniuerſitatem fructuum ſeu frugum, inter reſurrectionem Chriſti & reſurrectionem omnium hominum. Ratio enim tangitur in hoc quòd rationi congruit ſeruari ordinem, vt vnuſquiſque tunc reſurgat quando congruit ſtatui ordinis eius. *Primitiæ Chriſtus.* Ecce primus ordo in quo cum ipſo ſurrexerũt multa corpora ſanctorum qui dormierant, ad quem etiam ordinem ſpectare pie credimus reſurrectionem beatæ Mariæ virginis. *Deinde ij qui ſunt Chriſti qui in aduentu eius crediderunt.* Legendum eſt, *Deinde ij qui ſunt Chriſti in aduentu ipſius.* Hoc eſt iuſti, ad differentiam eorum qui ſunt Chriſti in hac vita profeſsione Chriſtiana, ſed non ſunt Chriſti in aduentu ipſius, quum ſcilicet Chriſtus venit ad diſcutiendum facta eorum: quia tunc nõ inueniuntur Chriſti, ſed ſuimet, ſed diaboli. Et hic eſt ſecundus ordo. *Deinde finis.* Ecce tertius ordo, in quo reſurgent etiam iniuſti. Et tũc erit finis vniuerſalis, quem deſcribit à duabus actionibus Chriſti præexigentibus multum tempus inter primitias & vniuerſitatem fructuum oportere intercedere: vt clare pateat ratio intermedij temporis. Altera eſt, *Quum tradiderit regnum deo & patri.* Chriſtum tradere regnum deo & patri, eſt Chriſtum ex vi ſui meriti perficere tunc membra regni ſui in ea diſpoſitione

qua

qua & ſit & appareat in omnibus deũ regnare in illis: hoc enim tunc primũ erit, quũ perfecta erit reſurrectio mortuorũ: & omnes tam ſecundum animã quàm ſecundum corpus ſic erunt diſpoſiti, vt & in iis quæ ſecundũ animam, & in iis quæ ſecundum corpus ſunt, & regnet deus & appareat deũ regnare in illis. Hoc eſt enim Chriſtũ hominem tradere regnũ deo & patri proprio, pro quanto hæc non merito pure humano, ſed ex vi filialis hypoſtaſis efficiet. *Quum euacuauerit omnem principatũ & poteſtatem & virtutem.* Ecce altera Chriſti actio, abolere omnem principatum, omnem poteſtatem, & omnem potentiam. Virtus enim potentiam hoc in loco ſignificat. Et ſiue intelligatur de magiſtratibus angelicis, ſiue de magiſtratibus eccleſiaſticis ſeu humanis, literalis ſenſus eſt, quòd quũ erit finis tollet Chriſtus omnes magiſtratus qui modo ſunt ad regimen humani generis. Ita ꝙ duo faciet: & aſsignabit regnũ deo, & tollet omne regimẽ quod modo eſt. Concludit autem omne regimen in his tribus, principatu poteſtate & potentia: vt intelligamus & ſupremos & medios & infimos magiſtratus auferendos, comprehendendo etiam miniſtros exequentes publica poteſtate, appellatos potentiam tanquã nihil aliud habeant magiſtratus niſi quòd poſſunt. *Oportet autẽ.* pro, nã oportet, *illũ regnare donec ponat omnes inimicos ſub pedibus ſuis.* Rationẽ reddit temporis medij inter Chriſtũ immortalem primitias, & finem deſcriptũ à duabus Chriſti actionibus. Et conſiſtit ratio in hoc quòd oportet Chriſtum regnare donec ſubiiciat & deſtruat omnes inimicos ſuos. Et ſignificatur per regnare exercere vt regẽ decet regni regimẽ. Ita quòd ſenſus eſt, quia oportet illum, Chriſtum hominem, humano more exercere regni regimẽ, id eſt diſponere de regno, donec ſubiiciat omnia. Hinc enim habetur in primis ꝙ oportuit Chriſtũ reſurgere vt primitias, alioquin nõ regnaret ipſe homo: vnde & tũc dixit, data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra. Habetur ſecũdo quòd oportet mediũ intercedere tempus donec ponat inimicos ſuos, &c. inter reſurrectionem eius & reſurrectionẽ reliquorũ: alioqui tẽpus finis & tẽpus quo proficit Chriſti regnũ confunderentur: quoniã durãte donec, eſt tẽpus profectus, & reſurrectio generalis eſt tẽpus finis. Habetur tertiò quòd durãte donec, tempus eſt profectus regni Chriſti: nã ponere inimicos ſub propriis pedibus continet etiam cõuerſionẽ inimicorũ ad ipſius deuotionẽ, ac ſubiectionẽ voluntariã. Habetur quartò quòd durante donec, oportet eſſe principatus & poteſtates & potẽtias: hoc eſt, vniuerſos

uerſos magiſtratus in regno Chriſti, per quos Chriſtus exercet ad profectũ regni, regni regimen: & hoc donec cõpleto, abolebit oẽs magiſtratus,& aſsignabit regnũ deo. ¶ Dicit aũtẽ oportet neceſsitate diuinæ diffinitionis, quã inſerta pſalmi particula inſinuat vtendo prophetia Dauidis donec ponat. *Omnes inimicos.* Significanterq; dicit oẽs,vt nullum excludamus inimicũ tam pœnalem q̃ rationalẽ:& iniuſti(qui inuiti ſubiiciuntur)& tranſeuntes ad iuſtitiam qui voluntariè ſubiiciũtur,cõprehendantur. Oẽs enim hoĩes inimicos eſſe Chriſti alibi Paulus manifeſtat:dicẽs ad Ro.5.cõmendat aũt charitatem ſuam Deus,ꝙ quũ adhuc inimici eſſemus,&c.Et dicit ſub pedibus ſuis:hoc eſt pleniſsime ſubiiciat ſibi oẽs inimicos: nunc enim quamuis oĩa ſubiecta ſint eius poteſtati,nõ tamen erga oĩa exequitur ea quę ſunt ſuæ poteſtatis,ſed paulatim exequitur:iſtos ſaluando,illos damnando, nunc hæc,nũc illa faciendo.Perfecta autẽ executio nõ erit niſi in fine.Propter quod & ſubditur. *Nouiſsimè.* pro,nouiſsima, *autẽ inimica deſtruetur mors.* Ne ambigeres quãdo perfecta ꝑficietur ſubiectio plena omniũ inimicorũ, declarat ꝙ nouiſsimus inimicus deſtruetur mors,quod erit in reſurrectione mortuorũ, tũc enim mors deſtruetur.Quę inter inimicos Chriſti numeratur,tũ quia etiam Chriſtũ inuaſit:tum quia mẽbra eius (electos ſcilicet) & vniuerſos hoĩes fratres eius ſecundũ carnẽ occupat.Locatur aũt nouiſsima inter inimicos:quoniã verè vltimus fuit Chriſti,vltimus eſt omniũ electorũ,vltimus eſt ipſorũ hoĩm inimicus inter inimicos præſentis vitæ.Reliqui ſiquidẽ inimici (ſiue dæmones, ſiue hoĩes,ſiue ægritudines,dolores,tormẽta,ſiue peccata)prius nos aggrediũtur, mors poſtremus eſt hoſtis. *Omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius.* pro,ſuis. Quod dixerat de omnibus inimicis ex vno pſalmo,extendit ad omnia ex alio pſalmo:vt intelligamus tum non eſſe extortam expoſitionẽ intelligere mortẽ inimicos Chriſti:tum nõ deſinere regnũ Chriſti cõpleto tali regimine regni more humano ꝑ magiſtratus, ſed tũc maxime oĩa ſubiecta, non qualitercũque,ſed ſub pedibus,hoc eſt pleniſsima executione ſubiecta fore Chriſto homini. *Quum autẽ dicat omnia ſubiecta ſunt ei,ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia.* Declarat ſtatum finalem qualis erit (dixerat enim deinde finis) ne aliquid propoſitorũ remaneat non manifeſtũ:& quia prius deſcripſit actiones duas Chriſti in fine,modo deſcribit ipſum ſtatũ Chriſti finalem, & incipit ab hoc ꝙ omnia abſque vlla exceptione intelliguntur ſubiecta Chriſto à deo.Et appoſuit præter ipſum deum qui ſub-

iecit,non vt hoc quaſi dubium excluderet (quũ hoc non poſſet verti in dubium)ſed vt ipſius ſolius dei exceptione explicata,reliqua omnia abſq; exceptiõe aliqua intelligamus ſubiecta Chriſto:ne intelligeres de omnibus ſenſibilibus tantũ. *Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia.* ſecundum pleniſsimam executionem. *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit.* Quatenus homo. *Illi qui ſubiecit ſibi omnia.* hoc eſt deo. Tunc autem erit ſubiectus, non ꝙ tunc incipiat ſubiici deo,ſed quia tunc incipiet nouo modo ſubiici deo. Nam vſq; ad illud tunc filius homo ſubiicitur deo vt proficiens in regno:extunc autem & vſque in æternum erit ſubiectus deo, vt de perfecto regno gratias agens deo. *Vt ſit deus omnia.* hoc eſt omnium euidens ratio. *In omnibus.* non in aliquibus tantum:hoc eſt regnũ dei,hoc eſt regnare deum,hoc eſt eſſe aſsignatum regnum deo. ¶ Vbi erudite lector perpendere potes in hac Pauli doctrina prius oportere regnare Chriſtum hominem tanquam humano more per diuerſos magiſtratus & angelicos & eccleſiaſticos ad profectũ ſui regni:& hoc regnare extenditur vſque ad vniuerſale iudicium,in quo erit reſurrectio generalis,&c. Deinde erit regnum dei,quando deus erit omnia in omnibus,quando Chriſto pleniſsimè erunt omnia ſubiecta, & ipſe nouo modo deo ſubiectus erit. *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis?* Completa ratione ſumpta ex reſurrectione Chriſti ad probandum reſurrectionem mortuorum, adiungit Paulus aliã ad idem rationem ſumptam ex aliis etiam in euangelio contentis. Hæc enim ratio ex baptiſmo ſumpta eſt, quẽ cõſtat in euãgelio cõtineri. Et hoc quod dicit pro mortuis,perinde eſt,ac ſi dixiſſet agẽtes mortuos,repræſentãtes mortuos. In hoc enim ꝙ merguntur ſub aqua,mortuos agunt:& in hoc ꝙ ad hoc mergũtur vt emergant,agunt mortuorũ reſurrectionẽ. Et ſimiliter in hoc quòd profitentur ſe mortuos mundo,agunt mortuos: & in hoc ꝙ ad hoc profitentur ſe mortuos vt tranſeant in nouitatẽ vitæ, profitentur reſurrectionem mortuorum. *Si omnino mortui non reſurgunt, vt quid & baptizantur pro illis?* Dixerat quid facient in futura vita,explicat modo quòd decepti vanè baptizantur pro illis:hoc eſt agentes illos,hoc eſt mortuos reſurrecturos. *Si mortui non reſurgunt.* Nec hoc eget expoſitione:quia clarè conſtat baptiſmi vanitas, ſi mortuorum reſurrectio non eſt. *Vt quid & nos periclitamur omni hora?* Quaſi dicat,fruſtra,ſi mortui nõ reſurgũt. Et hæc quoq; ratio ex euãgelio ſumpta eſt:quoniã dominus expoſuit diſcipulos euangelizantes continuis periculis. Et intel-

lige

lige hæc tam de baptiſmi quàm de periculorũ vanitate in ſenſu ante dicto, ſcilicet de nobiſipſis, de hominibus non de parte noſtri, quæ eſt anima. Eſſent enim hæc omnia vana quãtum ad ſalutem & vitam noſtrã, qui ſumus homines nõ animę, qui ſumus ſubſtantię corporeæ ſenſitiuæ, non ſubſtantiæ ſpirituales. *Quotidie morior propter veſtram gloriam fratres.* Legendum eſt, *Quotidie morior per gloriationem noſtram quam habeo in Chriſto Ieſu domino noſtro.* Poſt rationes ex contentis in euangelio, adiungit exempla propria. Et iurantis eſt ſermo iſte. Iurat Paulus per gloriationẽ, &c. quòd quotidie moritur. Quum dixit ꝙ periclitamur omni hora, non adhibuit iuramẽtum, quia pericula exterius cognoſci poterant: quum autẽ adiungit quòd quotidie moritur interna paſsione (quæ exterius nõ apparet, quæ poteſt fingi, cuius ſolus deus eſt teſtis) adhibet iuramentum. Iurat autẽ per rem ſibi valde charam & deo gratam, videlicet per gloriationẽ quam habet in Chriſto de bono ſupererogationis, de qua ſuperius dixerat, ſatius eſt mihi mori quàm vt gloriationẽ meã aliquis euacuet. Et dicit noſtram, eo ꝙ charitas omnia cõmunia reddit. vnde & vtrunque dixit, & habeo, & noſtram: vt intelligamus ꝙ propriã cõmunicat gloriationem. *Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi?* Interrogatiuè legendum eſt, ad ſignificandam negationem: videlicet ꝙ non ſecundum hominem, ſed ſecundum Chriſtum, nõ humana ſed diuina ratione pugnaui ab beſtias Epheſi: hoc eſt pugnæ ferarum expoſitus ſum apud Epheſum. Quando res hæc geſta fuerit neſcitur: nullibi enim legitur niſi hic, Paulũ expoſitum fuiſſe vorandum à feris: vt de multis aliis ſanctis in eorũ geſtis legitur. *Quid mihi prodeſt ſi mortui non reſurgunt?* quaſi dicat nihil. Et nota mihi. *Mãducemus & bibamus, cras enim moriemur.* pro, morimur. Ex Eſa. ca. 22. ſumpta ſunt hæc verba, quibus ſeductores Chriſtianorum vtebantur vt fruerentur huius vitæ bonis, quia morimur nũquam rediuiui futuri. Et inducit in hac materia hanc erroneam ſententiam, tum vt reſurrectionẽ mortuorũ ex hac carnali ſententia, vtpote contraria, confirmet, tum vt moneat Corinthios vt caueãt ab huiuſmodi colloquiis, vtpote contra fidem reſurrectionis mortuorum. *Nolite ſeduci,* ab huiuſmodi carnalibus colloquiis. *Corrumpunt bonos mores colloquia mala.* Carmen eſt Menandri. Non dedignatur Paulus vti Menandri carmine ad monitionẽ ſanctam. Vnde apparet ꝙ ſententia illa (manducemus & bibamus, cras enim moriemur) verſabatur in ore multorum, velut prouerbium. Et propterea Paulus

vetat huiuſmodi prouerbiis vti Chriſtianos,quia ipſa colloquia mala, etiam ſi vane dicantur, corrumpunt bonos mores. *Euigilate iuſti.* pro,iuſte,*& nolite peccare.*Duo monet,alterum vt velut à ſomno euigilent,non qualitercunque,ſed iuſte:ad differentiam eorum qui vigilant vtiliter ad lucra tẽporalia,aut vane ad ludos & ad huiuſmodi. Et dixit hoc vt audiẽtes huiuſmodi prouerbia mala euigilarent ab incuriæ ſomno iuſte. hoc eſt,ſic vt attenderent ſeruandæ iuſtitiæ.& hoc quo ad intellectum. Alterum ſpectans ad affectiuam partem eſt: Nolite peccare,huiuſmodi ſententiis allecti.*Ignorantiam enim dei quidam habent.*Ecce ꝙ non ſola dicacitas eſt in culpa , ſed ignorantia dei. Et propterea magis eſt vobis vigilandum : quia quidam ignorantiam dei habentes dicunt ſerio hæc prouerbia ad tollendam fidem reſurrectionis mortuorum : & ſic inducunt ad libertatẽ carnalium delectationum homines.*Ad reuerẽtiam.*pro,ad erubeſcentiam,*vobis loquor.* vt erubeſcatis de hoc ꝙ inter vos ſunt tales ignorãtes,& ſic reſipiſcant qui tales ſunt,loquor vobis hæc.*Sed dicit aliquis.*Firmata fide reſurrectionis mortuorum,tranſit ad manifeſtandum qualia ſunt corpora hominum in reſurrectione. *Quomodo reſurgent mortui?* Hæc eſt prima quęſtio de modo reſurrectionis.& quantum reſponſio pandit,in quæſtionẽ vertitur an reſurrectio mortuorum fiet ſucceſsione tẽporis (prout viuentia naturalia fiunt) an erit velut in tẽpore imperceptibili. *Quali autẽ corpore venient?* Hæc eſt ſecunda quæſtio de qualitate corporis reſurgentium. *Inſipiens.*Incipit ſoluere quæſtiones,inchoando à ſecunda. Et dicit inſipiens,non contumeliæ,ſed correctionis,imò manifeſtandæ ignorantiæ gratia.Apparet enim hinc ꝙ nõ inquirendo,ſed obiiciendo contra reſurrectionẽ mortuorum hæ quæſtiones ingerebantur. Hoc enim inſinuat appellando inſipiens. Ad quod etiam inſinuandũ non dixit,ſed dicet aliquis quaſi interrogans: ſed dixit, ſed dicit aliquis , quaſi obiiciens.Parcens enim noluit nominare obiiciẽtem hæc.*Tu quod ſeminas non viuificatur.*hoc eſt non actu vitam habet. Semen enim vitã habet in potentia,non in actu.Acquirit aũt vitam in actu (quod Paulus vocat viuificari)quum pullulat & vegetatur,&c.*Niſi prius moriatur.*Superfluit prius. Per quandam extenſionẽ ſemen mori dicitur pro quanto eſt in latitudine vitam habentiũ.Præmittit Paulus tres ſimilitudines antequam reſpõdeat. Quarũ prima eſt de ſemine.Ex qua ſimilitudine duo intendit.Alterũ eſt ꝙ morte intercedẽte quod ſeminatur acquirit vitam.Et hoc his verbis declarat arguẽs inſipientiæ

ſipientiæ

ſipientiæ qui hoc nõ aduertit. Alterũ eſt quod non eſt ſimile, ſed tamen propriũ corpus viuum quod acquiritur à ſemine corpori quod ſeminatur. Et hæc ſubiungit dicendo, *Et quod ſeminas non corpus quod futurũ eſt ſeminas, ſed nudũ granum: puta tritici aut alicuius cæterorũ.* Corpus quod ſeminatur Paulus ipſe declarat exẽplo grani tritici. Corpus autẽ quod futurum eſt ex ſemine, nõ declarat exẽplo, relinquens pro manifeſto illud eſſe arborem ſeu culmum ſpicatũ. Huiuſmodi enim ſunt corpora ex ſemine naſcentia quæ producunt fructus, & ad perpetuitatem ſpeciei ſemina: quemadmodũ homo genitus ex ſemine poſtquam perfectus eſt profert ſemen ad conſeruationẽ ſpeciei. Ecce corpus futurũ non ſimile corpori ſeminato. *Deus autem dat illi corpus ſicut vult.* pro, voluit. De corpore naſcente ex ſemine dicit ꝙ deus dat illi ſemini corpus naſcẽs ſicut voluit ęterna diſpoſitione. Diſpoſuit enim ſemini oliuæ dare corpus arboris oleæ. Semini autẽ tritici dare corpus culmi ſpicati: & ſemini braſsicæ dare corpus plantæ quæ dicitur braſsica: & ſic de aliis. *Et vnicuique ſeminum proprium corpus.* Volũtas dei ſuauiter diſponẽs omnia dat cuique ſemini corpus ſicut voluit: ita ꝙ voluit vnicuique ſeminũ dare corpus proprium: hoc eſt, quod vẽdicat ſibi proprium ex propria natura: vt experiẽtia clare teſtatur. Et intendit Paulus ex hoc exẽplo in materia reſurrectionis corporũ intelligi, ꝙ morte intercedente homines viuificabuntur & acquirent corpora nõ qualia modo habent, ſed quæ vindicant ſibi propria. Ita ꝙ ex hac ſimilitudine ſuadet tria, ſcilicet acquiſitionẽ vitæ intercedente morte, & differentiam corporis futuri reſpectu præſentis, & proprietatẽ corporis futuri reſpectu præſentis. *Non omnis caro eadem caro, ſed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia piſcium.* Secundum affert exemplũ de vniuerſitate carniũ. Cõprehendit ſiquidẽ omne carnis genus ſub quatuor generibus. ſ. volatiliũ, natantium, hoĩm, & reliquorũ greſsibilium. Sub quibus intelliguntur etiam quæcunque ſerpunt aut reptant. ¶ Et intẽdit ex hoc declarare ꝙ corpus futurũ in reſurrectione erit caro: quod per primũ exemplũ nõ declarabatur. vult enim intelligi ex tanta diuerſitate carniũ, imò ex hoc ꝙ oĩs diuerſitas carnis poſsibilis in hoc mundo inuenitur, ꝙ etiam inueniatur in futura nouitate mundi caro congruens nouo mũdi ſtatui, in omni quoque differentia carnis cõgruẽtis illi nouitati, quod & inferius probabit. *Et corpora cæleſtia, & corpora terreſtria.* Tertiũ exemplum à differẽtia inter corpora cæleſtia & terreſtria affert. Et appellantur cæleſtia corpora, ſol,

luna & ſtellæ. Terreſtria autẽ arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia quę fixa ſunt terræ. *Sed alia quidem cæleſtium gloria, alia autẽ terreſtrium.* Gloria metaphoricè corporibus attribuitur, pro quanto habent in ſe vnde laudẽtur, & quodammodo glorificentur. vnde ipſa eorum diſpoſitio ex qua laudantur, eorum gloria appellatur, quia eſt materia glorię. Cõſtat autem aliã eſſe diſpoſitionem qua laudantur corpora cœleſtia: & longe inferiorẽ eſſe qua laudantur corpora terreſtria. *Alia claritas.* pro, gloria, *ſolis, alia claritas.* pro, gloria, *lunæ, & alia claritas.* pro, gloria, *ſtellarum.* Diuerſitatem inter ipſa cœleſtia corpora quo ad gloriam, in tres ſecat ordines. Et tertiũ, ſcilicet (ſtellarum) ordinẽ ſubdiſtinguit.

Stella enim à ſtella differt in claritate. pro, in gloria. Ne pares eſſe intelligeres ſtellas quo ad gloriam, explicat quòd vna antecellit aliam in gloria. De differẽtia enim inter ſolem, lunam, & ſtellas nulla apparet ambiguitas: ſed de ſtellis inter ſe. Et eſt ſermo de naturali gloria: hoc eſt de naturali materia gloriæ. Ad ſenſum enim apparet laudabilior diſpoſitio ſolis quã lunę &c. Et ex hoc tertio exẽplo vult intelligi (vt poſtea proſequetur) gloriam corporũ in reſurrectione diſtare à gloria corporũ noſtrorum nunc, quemadmodũ gloria cœleſtium corporũ diſtat à gloria terrenorum: & quod inter ipſa corpora reſurgentiũ erit differentia, pro quanto erit in eis diſpar gloria, quemadmodũ eſt diſpar gloria in cœleſtibus corporibus. Vbi prudẽs lector colligere potes ꝙ ex ſeminibus Paulus corpus viuum poſt mortẽ, ex carnibus corpus illud carneum, ex corporibus cœleſtibus corpus illud glorioſum intendit docere. *Sic & reſurrectio mortuorũ.* Ad omnes tres ſimilitudines refertur ſic. Siquidem ſimilem affirmat reſurrectionem mortuorum his tribus in cõmuni: deinde exequitur ſecundum ſingula ſigillatim ordine quo inducta ſunt. Vnde inchoans à ſermonibus ait, *Seminatur in corruptione.* Eſt ſermo non de naturali ſemine, ſed de corpore noſtro ad ſimilitudinem ſeminis. & eſt ſenſus: ſeminatur, hoc eſt moritur ad ſimilitudinem ſeminis. Significantius autem noſtrum mori appellat ſeminari, ad differentiam mortis aliorũ animalium, quorum mori eſt totaliter ſibi mori. Noſtrum autẽ mori non eſt mori nobiſipſis totaliter, ſed eſt mori ad ſimilitudinẽ mortis ſeminum, quæ quatenus ſemina ſunt & exercent ſeminum officia, moriuntur, ſic vt ſibiipſis vitam meliori modo acquirant. Sic enim Paulus in vera ac ſumma theologia loquens, ſermone theologo & formali dicit corpora noſtra mori ſeminaliter, quia ad vitam meliori modo habendam

habendam moriuntur. Et quod dicitur in corruptione, determinat non ſeminationem, ſed rem ſeminatam: hoc eſt, corpus noſtrum. Deſcribit enim cõditiones corporis noſtri, quod tãquam ſemen moritur. Et primam noſtri corporis conditionem ponit eſſe corruptibile: quod quotidie experimur. *Surget.* pro, reſurgit, *in incorruptione.* pro, in incorruptibilitate. Magna acquiſitio, vt corpus corruptibile reſurgat (hoc eſt iterũ ſeu poſt mortẽ ſurgat) incorruptibile. *Seminatur in ignobilitate.* pro, ignominia. Corpus noſtrũ modo multis ſubiectũ eſſe fœditatibus experimur. *Surget.* pro, reſurgit, *in gloria*, nihil habens fœdi, nihil turpis, nihil ignominia dignum, ſed ſecundũ partes ſingulas glorioſum. *Seminatur in infirmitate.* Quod imbecillitatibus corpus noſtrum ſubiicitur experimur. *Surget.* pro, reſurgit, *in virtute*. pro, in potẽtia. omnis vigor virium motiuarum, omnis vigor ſenſuum & reliquarum partium corporis tunc acquiritur. *Seminatur corpus.* Ecce in hac vltima conditione explicat corpus ſubintellectũ in cæteris tribus. *Animale.* hoc eſt, quod ſuſtentatur actionibus animæ, vt animat corpus, quas conſtat eſſe actiones partis vegetatiuæ. viuimus enim nutritione. Vnde idem eſt dicere corpus animale & corpus indigens alimento: quale eſſe noſtrũ corpus vtinam nõ experiremur. Hinc habes quòd non de ſeminatione, ſed de re quæ ſeminatur dicit Paulus hæc quatuor: quoniam cõſtat ſeminari (hoc eſt ad modũ ſeminis ſepeliri) non corpus animale, ſed corpus exanime. *Surget.* pro, reſurgit, *corpus ſpirituale.* Non dicit reſurgit ſpirituale, ſed reſurgit corpus ſpirituale: ne errares intelligendo corpus eſſe vertẽdum in ſpiritum, ſed rediuiuum futurũ corpus non animale (quale nunc eſt) ſed ſpirituale: vt ſpirituale contra animale in corpore diuidatur. Et quia corpus animale eſt quod viuit ex officiis animæ vegetantis ipſum, intelligendum eſt corpus ſpirituale quod non ex officiis vegetationis, ſed ex virtute ſpũs viuit. De quo autem ſpiritu ſit ſermo, inferius ſubiũget. *Si eſt corpus animale.* Superfluit ſi. Poſt applicatam primam ſimilitudinem de ſeminibus, proſequitur ad applicandam ſecũdam de carnibus. Similique modo arguit quo vniuerſitas carniũ in hoc mũdo inuenitur. Quemadmodum enim quia eſt caro greſſibiliũ infertur quòd eſt etiam caro volucrum, & quòd eſt caro piſcium, ne aliqua caro deſit perfectioni vniuerſi: ita modo Paulus procedit ex hoc ꝙ eſt corpus animale ad inferendũ quòd eſt etiam corpus ſpirituale, ne vlla differẽtia carnis deſit perfectioni vniuerſi. Hic enim proceſſus ſignificatur

ſubiungendo, *Eſt & corpus ſpirituale.* Et ne diſtinctio corporis in animale & ſpirituale fictitia exiſtimetur, affert authoritatē ſcripturæ: *Sicut.* pro, &, *ſcriptū eſt.* Gen. 2. *Factus eſt primus homo Adā in animam viuentē.* Quadrat quòd dictio homo ſuperfluit: quanuis in nonnullis codicibus Græcis inueniatur. aperte enim ſubiunget è ratione non nouiſsimus homo Adā, ſed nouiſsimus Adā: vt hinc etiā appareat ꝙ legendū eſt: Factus eſt primus Adam in animā viuentē, præter hoc ꝙ homo Latinè & Adam Hebraicè ſynonyma ſunt. ¶ Et quod dicitur in animā viuentē, ſignificat in animā vegetantem. formalius tamen loquēdo ſignificat rem quę eſt anima in eſſe animæ viuere officiis animæ quatenus animat corpus. Ita quòd hinc habetur quòd non ſolum corpus noſtrū viuit officiis animę quatenus animat corpus, ſed etiā ꝙ ipſa anima in eſſe animæ viuit propriis officiis quatenus eſt anima. Et verè ſic eſſe experimur: quoniam anima ipſa tandiu durat ſecūdum eſſe animæ, quandiu durat officiū alēdi. deficiente enim ea ab officio alendi, perdit quoq; eſſe animā: quod eſt animare corpus. *Nouiſsimus Adā in ſpiritū viuificantē.* Primus Adā ipſe eſt de quo Gen. loquitur primus parens humani generis: nouiſsim⁹ Adā Chriſtus eſt. Ille primus parens in eſſe naturæ, iſte primus parēs in eſſe gratiæ. Et appellatur nouiſsimus, quia non eſt futurus tertius. Ille factus eſt in animā viuentē, vt tādiu viueret quādiu anima propriis officiis in eſſe animæ viueret. Iſte factus eſt in ſpiritū viuificantē: hoc eſt, in rē quæ eſt anima, quatenus ſpūs eſt tanta virtute præditus, vt ſit etiā ſpūs viuificās corpus. Quod vt intelligas, ſcito ꝙ res quæ eſt anima noſtra, & eſt anima & eſt ſpūs. Eſt anima pro quanto animat corpus, eſt ſpiritus pro quanto intellectualis ordinis eſt & ſupernis cōmunicat. Significatur enim per hoc ad literam quòd Chriſtus factus eſt ſecundum animā quatenus eſt ſpūs, cū tāta plenitudine ſupernorū donorū, vt poſſet viuificare corpus abſq; officiis animæ quibus vegetat corpus: quod eſt poſſe reddere corpus propriū ſpūale. hoc eſt enim factū eſſe in ſpiritū viuificantē. Et hoc proculdubio habuit Chriſtus à principio cōceptionis ſuæ: nam ex tūc ſpūs eius tantā habuit virtutem vt potuiſſet reddere corpus ſuum ſpūale. *Sed non prius.* pro, primū, *quod ſpūale eſt, ſed quod animale: deinde quod ſpūale.* Dixerat ꝙ nouiſsimus Adā, hoc eſt Chriſtus, factus eſt in ſpiritū viuificantē. Cōtra quod quia experiētia militauit: quia Chriſtus factus eſt in corpore nō ſolū animali (quale habuerat Adam in ſtatu innocētiæ) ſed etiā paſsionibus ſubiecto, ideo occurrendo

do huic obiectioni dicit quòd Chriſtus quidē à principio quo factus eſt, factus eſt in ſpiritum viuificantem, ſed non ſtatim ſpiritus eius viuificauit ſuũ corpus, ſed ordine ſeruato: nō habuit primũ corpus ſpirituale ſed animale, & poſtea reſurrectionis ſuæ tēpore habuit & habet corpus ſpirituale. Suſpēſa eſt enim redũdantia viuificationis à ſpiritu in corpus, vt primum habens corpus animale, redēptionis humanæ opus perficeret. *Primus homo de terra terrenus.* Proſequitur tertiam ſimilitudinem de corporibus terrenis & cœleſtibus, inchoando ab altera differentia inter primũ Adã & nouiſſimum Adam, penes terrã & cœlum. Primus, inquit, homo de terra formatus eſt: vt patet Gen. 2. Et hinc conſequenter terrenus eſt, & natura corporis & affectibus & cognitionis modo. *Secundus homo.* hoc eſt Chriſtus. *De cœlo cœleſtis.* pro, dominus è cœlo. Parum fuiſſet dicere de cœlo cœleſtis: longè plus dixit, è cœlo quidē, ſed dominus, nō dominus horum aut illorum, ſed ſimpliciter & abſolute dominus: vt verus deus intelligatur, qui ſolus eſt ſimpliciter & abſolute dominus. Et appoſuit è cœlo, vt ad propoſitã ſimilitudinē de terrenis & cœleſtibus alluderet. Et nihilominus veritatē dicit: teſtante domino Ieſu, Deſcendi de cœlo. & rurſus, Nemo aſcēdit in cœlum niſi qui deſcendit de cœlo. Prima differētia inter Adam & Chriſtũ fuit quo ad virtutē rei, quæ eſt anima ad viuificandũ corpus: hæc autem ſecũda eſt quo ad hypoſtaſim ſiue perſonã. Adam enim de terra plaſmatus fuit perſona terrena: Chriſtus autem è cœlo deſcendens eſt perſona diuina. *Qualis terrenus.* Applicat ad nos. Et ſcito in Græco præponi articulũ dictioni terrenus: vt intelligamus quòd de primo homine loquitur qualis fuit ille terrenus primus homo. *Tales & terreni.* modo nos ſumus: vt experimur. Et eſt ſermo de qualitate corporis. *Et qualis cœleſtis.* etiam cum articulo: hoc eſt ille cœleſtis dominus è cœlo. *Tales & cœleſtes.* Et eſt ſermo de qualitate corporum. Et eſt ſenſus: qualis ſecundum corpus eſt Chriſtus cœleſtis ſecundum hypoſtaſim, tales ſecundum corpus erunt cœleſtes deſcendentes à primo cœleſti, imitatione vitæ, doctrinæ, &c. *Igitur.* pro, &, *ſicut portauimus imaginem terreni, portemus.* pro, portabimus, *& imaginem cœleſtis.* Subiungit hæc ad declarandum quod dixerat qualis tales: ne erraremus intelligendo nos æquales futuros Chriſto. Sicut geſtauimus primi parentis terreni imaginem, quo ad peccatum & paſsiones, tum animi tũ corporis ſimiles illi geniti & affecti (hęc enim eſt in nobis oībus imago Adæ) ita geſtabimus in reſur-

rectione cœleſtis Chriſti imaginem quo ad ſpiritum viuificantẽ corpus, quo ad gloriã corporis & animæ. Ecce multitudo corporũ cœleſtiũ, ecce non hyperbolica cõparatio noſtrorũ corporum in reſurrectione ad corpora cœleſtia. *Hoc autem dico fratres quia*. pro, quòd, *caro & ſanguis regnum dei poßidere*. pro, hereditare, *non poſſunt*. Saluator poſt ſuam reſurrectionẽ dicens, palpate & videte quia ſpũs carnẽ & oſſa non habet ſicut me videtis habere, manifeſtat ꝙ caro & ſanguis in propoſito non ſunt nomina ſubſtantiarũ ſed officiorum: nõ excluditur per hæc verba Pauli ſubſtantia carnis aut ſubſtãtia ſanguinis à regno dei in reſurrectione mortuorũ, ſed excludũtur carnalia & ſanguinea officia. Vnde appellatione ſanguinis intelligitur officium ſanguinis quod eſt generare: ſemen enim eſt ſanguis perfectè coctus, vt philoſophi tradunt. Carnis autẽ officiũ alimentorũ vſus intelligitur: eo quòd in carne maximè nutritio manifeſtatur. Dicẽdo itaq; caro & ſanguis regnũ dei hæreditare nõ poſſunt, ſignificat ꝙ neq; vſus ciborũ neq; vſus venereorum poteſt hæreditare regnũ dei. Et explicauit hoc, tũ ad excludendũ figmẽta eorum qui has delectationes fingunt in reſurrectione futuras, tũ ad declarandum viuificationẽ corporis ſpiritualis nõ habere hæc officia quæ dat viuificatio corporis animalis. *Neque corruptio incorruptelam poßidebit*. pro, incorruptibilitatẽ hæreditat. Præter hæc duo officia corporis aĩalis inuenitur tertiò in corpore animali defluxus quidã humidi interni, qui in quadã corruptione conſiſtit: & propterea hũc quoq; Paulus tollit à corporibus ſpũalibus, dicẽs, ꝙ neque corruptio naturalis humidi hæreditat incorruptibilitatẽ. Corpus enim poſt reſurrectionẽ incorruptibile declaratur carere his tribus, ſ. quacunque deperditione humidi, & vſu ciborum ac venereorũ: quæ oĩa cõpetunt corpori animali. Ita quòd ipſemet Paulus ex his declarat differentes conditiones corporis aĩalis & ſpũalis, Aduerte hîc ꝙ hæc oĩa quę Paulus dixit de qualitate corporũ reſurgentiũ, intelligenda ſunt de corporibus iuſtorum, More ſiquidem ſuo Paulus à perfectiori parte deſcribit corpora reſurrectionis; quẽadmodũ paulò ſuperius à perfectiori parte deſcripſit regnũ dei, dicẽdo vt ſit deus oĩa in oĩbus, hoc enim nõ totaliter verificatur de dãnatis, & ſimiliter ad Ro. deſcribit iuſtificatos ex fide à perfectiori parte iuſtificatorum, hoc eſt à perfectis inter iuſtificatos; vt ibidẽ patet. Vnde nõ oportet ſolicitũ eſſe quẽpiam quomodo oẽs hæ qualitates verificẽtur de corporibus dãnatorum: aliquas enim harum qualitatũ habebũt

non oẽs. Erunt enim corpora dãnatorum incorruptibilia,ſine vſu venereorũ,ciborum,& fluxu humidi:ſed non erunt glorioſa & impaſsibilia.*Ecce myſterium vobis dico.*Particula hæc in cõfinio eſt duarum quæſtionum motarũ in textu:eſt enim in calce tractatus de qualitate corporum reſurgentiũ,& in principio reſpõſionis ad quæſtionẽ primã qũo mortui reſurgũt.Et verè vtrique tractatui particula hæc ſeruit,ſequẽti quidẽ ad declarandũ non reſurgere vniuerſos:præcedenti autẽ ad declarãdum quòd non oportet mortẽ intercedere ad aſſequẽdã immutationẽ deſcriptã corporum.Et quoniam ambo hęc verisſimè myſteria ſunt(vtpote valde occulta diuina opera) ideo Paulus hæc dicturus præmittit ecce myſterium vobis dico. *Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur.*pro,omnes quidem nõ dormiemus,ſed oẽs immutabimur. Quanuis apud Græcos codices vtraque lectio inueniatur(vt Hiero. teſtatur in epiſtola ad Minerium, & diuerſas opiniones circa hæc affert) legẽdum tamẽ arbitror vt ſecundo loco ſcriptum eſt:videlicet omnes quidem nõ dormiemus,ſed oẽs immutabimur,tum quia cõſtet ſibiipſi Paulus abſq; vlla controuerſia hîc,& ad Theſſ.vbi clarè explicat quoſdã non eſſe morituros:quam ſententiam difficile eſt concordare cum prima lectura,ſcilicet omnes quidẽ reſurgemus. Tum quia valde ſonat quòd Paulus cõmemorauerit ſeipſum cum dãnatis,dicendo, ſed nõ omnes immutabimur,in prima perſona:imò conſueuit Paulus in prima perſona pluraliter tunc loqui,quum aut de electis aut de communibus ſibi & aliis loquitur.Ad euitanda itaque hęc inconuenientia legamus myſterium magnum,quòd omnes quidem electi non dormiemus ſomno mortis corporalis:hoc enim eſt,quod ad Theſſ.ſcribit.Nec fit demõſtratio perſonarum quum dicitur,omnes non dormiemus (non enim perſonam ſuam eximit à dormitione mortis) ſed fit demonſtratio ſimplex,hoc eſt electorum: eximit enim à morte multos ſui ordinis,hoc eſt multos electos,ſed oẽs electi immutabimur mutationibus deſcriptis. Verè hoc eſt magnum myſterium ꝙ aliqui electorum abſq; morte intercedente aſſequẽtur immutationes oẽs has ſupraſcriptas,incorruptibilitatis,gloriæ, potentiæ,&c.

In momento. Reſpondet primæ quæſtioni,videlicet quomodo mortui reſurgunt, tum quo ad modum temporis:dicendo ꝙ in momẽto, hoc eſt in indiuiſibili temporis. *In ictu oculi.*Tum quo ad modum efficiendi: ictu enim oculi,modus efficiendi deſcribitur,vt intelligamus quòd quemadmodum nos aliqua efficimus

mus ſolo ictu oculi(dum promptiſsime habemus obedientes nobis ad ictũ oculi)ita Chriſtus adueniens tanta iuſsionis efficacia efficiet,vt velut ſolo ictu(hoc eſt,percuſsione)actus videndi efficiat.ac ſi apertius dixiſſet, in radio viſionis,ad efficaciæ modum explicandum. *In nouiſſima tuba. Canet enim tuba.* Superfluit hoc vltimo loco tuba.Sermo metaphoricus eſt.Quia enim tuba publice canit vocando ſuauiter ad conuentum, publicũ conuẽtum totius humani generis appellat tubam.& nouiſsimã, quia poſt illum conuentum non eſt futurus alter omnium hominum conuentus. Et ſignificatur modus quo reſurgent mortui quo ad locũ,ꝙ ſcilicet reſurgẽt in conuentu publico ac nouiſsimo.Si diceret ad nouiſsimam tubam,intelligerem quòd reſuſcitati homines in ſuis monumentis reſurgent venturi ad publicum conuentum : ſed ex eo quòd dicit in tuba nouiſsima, intelligo quòd in ipſo conuentu reſurgent omnes mortui : & propterea adiunxit Paulus:canet enim,hoc eſt,ad ſimilitudinem canentis tubæ congregabit Chriſtus ſuauiter omnes. *Et mortui reſurgent incorrupti.* pro,incorruptibiles,*& nos immutabimur.*Tribus iſtis concurrentibus(momento tẽporis,ictu oculi,& nouiſsima tuba)fient hæc duo,alterũ eſt quòd mortui ſurgent incorruptibiles,alterũ quòd nos immutabimur.Diſcerne prudens lector, ꝙ in tertia perſona dicit,mortui ſurgẽt incorruptibiles:vt intelligamus hoc eſſe cõmune omnibus hominibus mortuis tam electis quàm reprobis:in prima verò perſona dicit,nos immutabimur,vt quod erit propriũ electis(de quorum numero eſt ipſe)intelligamus.Et repetit quod prius dixerat,omnes immutabimur,non abundãtia ſermonis,ſed vbi prius hoc dixerat relatiue ad non morituros electos,vt etiam illos declararet immutãdos, modo idem dicit relatiue ad omnes mortuos ad differentiam reproborum.Inter cõmune itaque mortuis omnibus,& proprium electis,diſcimus intereſſe,ꝙ id quod eſt incorruptibilitatis, cõmune erit omnibus, quod autem eſt gloriæ,proprium erit electis.Mutationem enim ad ſtatum gloriæ appellat Paulus immutationem ſimpliciter & abſolute: vt intelligamus mutationẽ quæ erit in corporibus reproborũ appellari immutationẽ ſecundum quid.Mutabuntur ſiquidẽ reprobi de ſtatu corruptibili ad ſtatum incorruptibilem duntaxat:electi aũt immutabuntur ad ſtatum incorruptibilem, impaſsibilem,vigoroſum,glorioſum,& vniuerſaliter ad ea quæ felicitatis ſupremæ ſunt : & propterea merito appellantur immutari ſimpliciter & abſolute. *Oportet enim corruptibile*

hoc

hoc induere incorruptionẽ. pro,incorruptibilitatem, *& mortale hoc induere immortalitatem.* Pronomen hoc, corpus humanum idem in ſubſtantia quod modo eſt, demonſtrat. Differentiam autem inter corruptibilitatem & mortalitatem perſpice in diuerſo ſtatu primi parentis. Nam in ſtatu innocentiæ corpus habebat corruptibile quantum ad fluxum humidi naturalis, ſed non mortale. Si enim in illo ſtatu perſtitiſſet, nunquã fuiſſet mortuus. mors enim in pœnã eſt illi indicta: In quacunque die comederis, morieris. Vnde poſtea ad ſtatum peccati tranſiens, habuit corpus & corruptibile & mortale. Quæ ergo hic dicuntur, cõmunia ſunt electis & reprobis, mortuis & viuis. Dixit ſiquidem hæc ad reddendum rationem quare ea quæ ad incorruptibilitatem ſpectãt ſunt cõmunia omnibus: vt cõiunctio enim teſtatur, dicẽdo oportet eñ. Et eſt ſermo de neceſſitate ratione ſtatus æterni ad ſupplicia vel præmia: ex hoc enim quòd ſtatus omniũ eſt æternus à parte pòſt, oportet corpus hoc reddi æternũ induendo incorruptibilitatem & immortalitatem. ¶ Et ſignificanter dicit indue re, vt intelligamus non interuenire mutationem ſecundum ſubſtantiam, quum hoc corpus fit incorruptibile & immortale, ſed accidentalẽ, quemadmodum quum mutamus indumentum. Et dixit hoc ne à philoſophis Chriſtiani fallerentur, tradentibus ꝙ corruptibile & incorruptibile differunt plus quã genere. Docet enim Paulus quòd corpora hæc (nõ alia, ſed hæc eadem quæ modo noſtra ſunt) induẽt ab extrinſeco dono incorruptibilitatem & immortalitatem, & nõ in aliam intimam tranſibunt naturã. *Quum autem.* Deſunt hic quinque dictiones. Legendũ eſt, *Quum autẽ incorruptibile hoc induerit incorruptibilitatẽ, & mortale hoc induerit immortalitatem, tũc fiet ſermo qui ſcriptus eſt.* Duo dixerat. Alterũ ꝙ reſurgunt incorruptibiles: & reddidit rationem. Alterũ ꝙ nos immutabimur. & ad hoc affert ſcripturã. *Abſorpta eſt mors in victoria.* Et eſt ſermo de victoria Chriſti: qua mortẽ deglutiendo in ſeipſum dũ mortuus eſt & reſurrexit, ſuperauit & de ea triũphauit. Declarat Paulus hoc nõ cõſummari vſq; ad tẽpus illud reſurrectionis generalis: quoniã virtus illius victoriæ nõ eſt extẽſa ad ſuũ effectũ hactenus, ſed tunc extendetur. *Vbi eſt mors victoria tua?* Omnes iſtæ quinq; dictiones ſunt ſuperfluæ. *Vbi eſt mors ſtimulus tuus?* Interpres addidit eſt. Et deſunt quatuor dictiones videlicet, *Vbi tua inferne victoria?* Hæc oĩa ex interpretatione Septuaginta Paul⁹ aſſumpſit ex Oſee decimotertio, loco quorũ nos habemus, de manu mortis liberabo eos, de morte redimã eos: ero

rem declarationē illius particulæ,& nos immutabimur. magna ſiquidē immutatio ſuperadiungitur ex hoc, quòd transferemur in ſtatum,in quo non poterimus peccare. *Deo autem gratias.*pro, gratia. ſupple ſit. De gratiarum actione eſt ſermo. Poſt tot declarata beneficia conferenda electis in reſurrectione,conſequenter gratiarum actiones refert deo. *Qui dedit nobis victoriam.* Nobis dicit electis: hoc eſt,qui cōmunicauit nobis electis victoriam mortis,peccati,& ſtatus poſſe peccare. *Per dominū noſtrum Ieſum Chriſtum,*qui eſt victor: nobis autē communicatur victoria eius. Et dixit hoc ad declarandum quod dixerat abſorptam eſſe mortem in victoria:declarat enim victoriam illam eſſe factam per Chriſtum,& per ipſum communicatam nobis à deo. Significantiuſque nominat ipſum dominum noſtrum,eo quòd in ſtatu domini victoriam reſurgendo effecit. *Itaque fratres mei dilecti.* Poſtremo ad exhortationem Corinthiorū ex ſpe tantorū præmiorum procedit. *Stabiles eſtote.* In fide. *Et immobiles.* Superfluit &. Monet Paulus vt non qualitercunque ſint ſtabiles, ſed apponit immobiles: vt non moueantur à fide & ſpe reſurrectionis falſis doctrinis. *Abundantes in omni opere domini ſemper.* Superfluit omni. Exigit Paulus vltra immobilitatem fidei ac ſpei,abundantiam operum,non carnalium,non humanorum,ſed domini, nō ad horam,diem,menſem,aut annum, ſed ſemper. *Scientes quòd labor veſter non eſt inanis in domino.* Non ſuſpicando, non opinando,ſed ſciendo,certa notitia fidei tenendo quòd labor veſter exequendo ſemper opera domini,non eſt inanis in domino, quāuis ſit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

De *collectis.*pro,collectā, *autem quæ fiunt in ſanctos.* Superfluit fiunt: nullum verbum expreſsit Paulus. *Sicut ordinaui in eccleſijs Galatiæ.* In epiſtola ad Galatas cap.2. meminit Paulus quòd Apoſtoli Hieroſolymis exiſtentes iniunxerunt Paulo & Barnabæ, vt prædicantes in Gentibus, memores eſſent pauperum qui erant Hieroſolymis,quos hic Paulus appellat ſanctos. propter quod Paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vſu ſanctorum pauperum in Hieruſalem, quæ erat mater cunctarum eccleſiarum. *Ita & vos facite per vnam ſabbati.*pro, ſabbatorum. In euangeliis latius declarauimus quòd ad literam vna ſabbatorum eſt dies immediate ſequens diem ſeptimum, qui ſemper eſt ſabbatum apud Hebræos. Dies ergo dominicus appellatur vna ſabbatorum: quia eſt vnus in ordine ad dies qui

ſemper

ſemper ſunt ſabbata: & propterea dicitur pluraliter ſabbatorum. Diſponit ergo primo quòd collecta fiat die dominico, quo Chriſtiani conueniebant ad diuina. *Vnuſquiſque veſtrum apud ſe reponat, recondens quod ei bene placuerit.* Secundo ordinat quòd eleemoſyna oblata pro ſanctis in Hieruſalem recondatur non in cõmuni depoſito, non apud aliquos ad hoc electos, ſed quilibet apud ſeipſum recondat quod dedit: vt quilibet pecuniæ datæ cuius erat dominus ſit depoſitarius. Et huius ſtatus ratio creditur, ne quiſquam obiiceret quòd quæſtor eſſet Paulus, quòd quæſtores eſſent clerici prædicatores & vniuerſaliter Chriſtiani: denigrat ſiquidem non parum & exauthorat Chriſtianam eccleſiã quæſtus: quo plena hodie eſt propter indulgentias, cruciatas, hoſpitalia, &c. *Vt non quum venero, tunc collecta fiant. Quum autem præſens fuero, quos probaueritis per epiſtolas, hos mittam perferre gratiam veſtram in Hieruſalem. Quòd ſi dignum fuerit vt ego eam, mecum ibũt. Veniam autem ad vos, quum Macedoniam pertranſiero: nam Macedoniam pertranſibo. Apud vos autem forſan manebo, vel etiam hyemabo, vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos modo in tranſitu videre. ſpero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, ſi dominus permiſerit. Permanebo autem Epheſi vſque ad Pentecoſten.* Non conſtat an de feſto Pentecoſtes loquatur, an de mora vſque ad quinquageſimum diem. *Oſtium enim mihi apertum eſt magnum & euidens.* pro, efficax, *& aduerſarij multi.* Sermone metaphorico deſcribit aditum ſibi ad conuertendum alios apertum, tum magnum tum efficacem. Forte aliquem conuerterat per quem multitudo magna erat efficaciter conuertenda. Dico autẽ per quem non prædicantem, ſed cuius imitatione ob illius authoritatem: quum conuertitur enim aliquis princeps aut philoſophus, ianua magna aperitur: quæ tunc eſt efficax, quum multitudo imitari conſpicitur. *Si autẽ venerit Timotheus, videte vt ſine timore ſit apud vos. Opus enim domini operatur ſicut & ego. Ne quis ergo illum ſpernat. Deducite autẽ illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illũ cum fratribus. De Apollo autẽ fratre vobis notũ facio quòd multũ rogaui eum vt veniret ad vos cũ fratribus: & vtique non fuit volũtas eius vt tunc veniret. Veniet autem quum ei vacuum fuerit. Vigilate, ſtate in fide, viriliter agite & confortamini. omnia enim veſtra in charitate fiant.* Superfluit enim. Excitat ſiquidem Paulus ad quinque ſine aliqua coniunctione, ita quòd ſuperfluit tam & quàm enim. *Obſecro autem vos fratres, noſtis domum Stephanæ, & Fortunati & Achaici.* Super

fluit

fluit & Fortunati & Achaici. Nec eſt nomen mulieris Stephanas, ſicut nec Aeneas nec Andreas. *Quoniam.* pro, quòd, *ſunt primitiæ Achaiæ*, De Stephana & eius familia dicit quòd ſunt primitiæ Achaiæ. hoc eſt, primo conuerſi ad fidem Chriſti. *Et in miniſterium ſanctorum ordinauerunt ſeipſos.* Non ab Apoſtolo, ſed à ſeipſis ordinauerunt ſe ad miniſtrandum ſanctis hoſpitalitatis officio. Exemplum aliis dabant iſti primo conuerſi. *Vt & vos ſubditi ſitis eiuſmodi, & omni cooperanti & laboranti.* Non imperat, ſed obſecrat Paulus vt Corinthij nõ ſolum talibus quales erant qui de familia erant Stephanæ, ſed etiam omni cooperanti ac laboranti ad miniſtrãdum ſanctis ſint ſubditi ſubiectione morali, qua obſequentes ac reuerẽtes nos exhibemus viris probioribus ac magis ſpiritualibus, non ſubiectione legali, quam Epiſcopis debemus. *Gaudeo autem in præſentia Stephanæ & Fortunati & Achaici.* Dictio Græca interpretata præſentia, anceps eſt ad præſentiam & ad aduentum: ſed in idem redit ſenſus, intelligendo præſentiam horum trium virorũ apud Paulum ad quem ex Corintho venerãt. *Quoniam id quod vobis deerat.* pro, quoniam defectum veſtrum, *ipſi.* pro, hi, *ſuppleuerunt.* Et eſt ſenſus: quoniam præſentiam veſtrã quæ mihi deerat, hi ſuppleuerunt. *Refecerunt enim meum ſpiritum & veſtrum.* Vt intelligamus in quo præſentia iſtorum trium ſuppleuerat, explicat ꝙ refocillauerunt nõ corpus, ſed ſpiritum, tum meum tum veſtrum. Iſti ſiquidem notificando Paulo diſpoſitionẽ Corinthiorum, duo bona fecerunt. nam & Pauli ſpiritualem affectum contriſtatum ob tot culpas Corinthiorum, conſolati ſunt, & prouocarũt Paulum ad inſtructionem & exhortationẽ Corinthiorum: & propterea dicuntur refocillaſſe ſpiritũ tam Pauli quàm illorũ. Et quoniam tam vtile officium iſti exercuerũt, ideo monet vt charos illos habeant, ſubiungendo, *Cognoſcite ergo qui eiuſmodi ſunt. Salutant vos eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in domino multum Aquila & Priſca, cum domeſtica ſua eccleſia, apud quos & hoſpitor.* neſcitur quis has vltimas quatuor dictiones addidit textui. *Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto.* Antiqua eſt cõſuetudo eccleſiarum de ſancto oſculo pacis in eccleſia infra miſſarum ſolennia. *Salutatio mea manu Pauli.* Pronomen mea ablatiui eſt caſus, & propterea diſtinctio ſignanda eſt poſt ſalutatio. Et eſt ſenſus quòd manu mea Pauli, ſalutatio eſt quæ ſubiungitur: ab hinc enim vſque ad finẽ manu ſua propria Paulus ſcripſit more ſubſcribentium epiſtolas. Et poſt omnes ſalutationes aliorũ nomine, propriam

priam ſubiungit, declarando quòd ſcribit eam manu propria: ne literæ falſificarentur, ne aliquis nomine Pauli aliquid aliud ſcriberet. *Si quis non amat dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Ecce prima pars ſalutationis propriæ. *Sit anathema.* Græca dictio eſt anathema, & ſignificat ſegregatũ ab vſu hominum: & propterea hoc nomine appellamus excommunicatos. Et intendit per hoc Paulus ꝙ quiſquis non amat Ieſum dominũ ſit ſegregatus ab eccleſia. *Maranatha.* Duæ dictiones ſunt: altera maran, & altera atha. Et vt Hieronymus ad Marcellã dicit, magis Syrum quàm Hebræum ſonat idioma: ex cõfinio ſiquidem duarum linguarum conſtare videtur. Et maran ſignificat dominus noſter: atha verò ſignificat venit. Et, vt Hieronymus ibidẽ exponit, eſt præteriti tẽporis. Ratio ſiquidem opponitur anathematis: quia dominus noſter iam venit, & propterea amãdus eſt vt dominus: propterea anathema iam erit, qui nõ amat ipſum vt dominum. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.* Ad non amantem dominum Ieſum retulit aduentum eius in anathema: ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. *Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu.* Tertia ſalutationis propriæ pars eſt optatiua, vt propria ipſius Pauli dilectio, qua eos diligit in Chriſto Ieſu, ſit cum omnibus ipſis, inſeratur illis tum ſimilis tum quo ad bonum ad quod illos diligit. *Amen.* fiat. ¶ Vbi & ſcito apud Græcos inueniri ſubſcriptionem talem, Scripta Philippis, miſſa per Stephanam, Fortunatum, & Achaicum. Horum enim triũ Paulus meminerat in hoc vltimo capitulo laudabiliter. Caietæ. M. D. XXVIII. menſe Octobri.

COMMENTARIORVM IN
priorem ad Corinthios finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in poſteriorem Pauli Epiſtolam ad Corinthios commentarij.

P*AVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem dei.* Non oportet repetere in principio expoſita. *Et Timotheus frater.* Iſte eſt Timotheus, ad quem poſtea Paulus duas ſcripſit epiſtolas: hic eſt cuius in fine prioris ad Corinthios epiſtolæ Paulus meminit laudando ipſum. Hic ſecundum aliquos codices fuit vnus ex illis, per quos Paulus priorem epiſtolam miſit è Philippis ad Corinthios :& aliquanto tempore conuerſatus in eccleſia Corinthiorum, retulit Paulo (vt par eſt credere) tum obedientiam Corinthiorum erga illum inceſtuoſum, tum querimoniam quòd Paulus non iuiſſet perſonaliter ad Corinthios vt promiſerat, tum documenta quibus vetus teſtamẽtum magnificabatur apud Corinthios à doctoribus Iudęis, tum oblocutiones de Paulo quæ à Iudęis doctoribus etiam Chriſtianæ fidei inſerebantur : & breuiter ea quæ apud Corinthios gerebantur. Et propterea Timotheus non tanquam delator, ſed tanquam coinſtructor eorum in principio epiſtolæ nominatur. Et appellatur frater, ob fraternum officium erga Corinthios, ſtudendo & procurando vt amplius inſtruerentur per hanc epiſtolam. *Eccleſiæ dei quæ eſt Corinthi, cũ omnibus ſanctis qui ſunt in vniuerſa Achaia, gratia vobis & pax.* Sub primo & vltimo dono reliqua media comprehendit. *A deo patre noſtro.* iuxta illud, pater noſter qui es in cœlis. *Et domino Ieſu Chriſto.* hoc eſt, à Ieſu Chriſto in ſtatu dominij, quem reſurgendo acquiſiuit. Gratiam & pacem imprecatur Corinthiis non ſolum à deo, ſed à Ieſu Chriſto iam domino, vt intelligamus eundem affectum, eadẽ dona effluere à deo & nomine Ieſu, & perpendamus deum

per

per hominem Ieſum gubernare eccleſiam. *Benedictus deus.* Poſt ſalutationem, inchoat tractatum epiſtolarem, præmittendo materiam totius epiſtolæ ſummariæ. Et ſummarium incipit à laude dei: eſt enim ſermo de benedictione laudis. *Et pater domini noſtri Ieſu Chriſti.* Deus impartibilis vnus atque idem eſt non ſolum pater, ſed eſt filius, ſed eſt ſpiritus ſanctus: verùm ad propoſitum Pauli erat nominare deum, tum deum, dicendo benedictus deus, tum patrem Ieſu Chriſti, & pater domini, &c. Et eſt ſenſus, benedictus deus quatenus deus, & benedictus idem deus quatenus eſt pater domini noſtri Ieſu Chriſti: proponit enim hæc diſtincte, quia diſtinctè intendit tum hæc duo, talia duo ſubiuncta tractare. *Pater miſericordiarum.* Ecce tertium. Sed aliter Deus eſt pater Ieſu Chriſti, & aliter eſt pater miſericordiarum: quia Ieſu Chriſti eſt pater naturalis, miſericordiarum verò eſt pater voluntarius. Illum ſiquidem genuit ex ſua eſſentia conſubſtantialem ſibi: iſtas verò generat ſua voluntate. Et vere ſolus deus dicitur & eſt pater miſericordiarum, quia ipſe ſolus eſt ſuapte natura expers omnis miſeriæ, creaturis omnibus ſubiectis alicui miſeriæ: ac per hoc creatura qualibet indigente vt deus miſereatur eius. propter quod etiam beati angeli deſcribuntur tremẽtes. omnia enim in nihilũ redirent, niſi ea manus omnipotẽtis miſericorditer cõſeruaret. *Et deus totius cõſolationis.* Benedicitur deus abſolute, dicendo benedictus deus: benedicitur autem deus relatiue ad integram conſolationem, dicendo, & deus totius conſolationis. non vt actor ſeu pater totius conſolationis ſed deus: ad ſignificandũ quòd ſicut proprium eſt deo eſſe patrem miſericordiarum, ita proprium eſt deo agnoſci, venerari, ac coli vt deum totius ſeu omnis conſolationis: quia re vera ipſe eſt ratio tum totius, id eſt integræ conſolationis. nullus enim omni ex parte conſolationem accipere poteſt niſi in deo: vt experientia teſtatur. Tum omnis conſolationis quantum eſt ex parte rei, quanuis non ſic ſit ex parte accipientium conſolationem, quorum plurimi nec in deum referunt conſolationes nec recte vtuntur illis. propter quod planior eſt lectio totius quàm omnis in hoc textu. Et hoc eſt quartum à Paulo propoſitum. *Qui conſolatur nos.* Incipit more ſuo Paulus exequi propoſita, inchoando ab vltimo: ſcilicet & deus totius conſolationis. Et declarat hoc in ſeipſo & ſibi ſimilibus: hoc eſt veris ac idoneis miniſtris noui teſtamẽti. ¶ Quod vt plenius intelligas, ſcito ꝙ hæc epiſtola directe & artificialiter eſt compoſita cõtra

Iudæos doctores,Chriſtianos tamen:qui & vetus teſtamentum adeo efferebant vt nouo præiudiciũ fieret,& ſeipſos Paulo præferebant: vnde multa inconueniẽtia ſequebantur.Paulus enim in hac epiſtola intendit & noui teſtamẽti gloriam præferre gloriæ veteris,& miniſtros noui teſtamẽti præferre miniſtris veteris,& deſcribere ſeipſum ac alios idoneos miniſtros noui teſtamenti:vt vel ex deſcriptionibus iſtis Corinthij diſcernerẽt inter veros miniſtros Euãgelij & fictos.Ex hac itaque ratione tractat deum totius conſolationis in ſe & ſibi ſimilibus:hoc eſt,in veris miniſtris noui teſtamenti. Nam pronomen nos,nõ demonſtrat omnes Chriſtianos,ſed miniſtros noui teſtamenti:vt clare teſtatur cõtextus ſubiungens extenſionem ad reliquos Chriſtianos. *In omni.* Non aliqua ſic & aliqua non. *Tribulatione.* ſeu afflictione,ſeu preſſura. *Noſtra.* De corporalibus afflictionibus in genere eſt ſermo,quouis nomine appellentur.Hoc eſt primũ in quo deſcribuntur miniſtri Euangelij ꝙ nullam patiuntur afflictionem abſque diuina conſolatione,nõ eximuntur ab afflictionibus,ſed adiungitur cuilibet afflictioni diuina conſolatio. *Vt poſſimus & ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt.* Non qualitercunque percipimus afflicti diuinam conſolationẽ,ſed talem ac tantam vt non ſolis nobis ſufficiat,ſed vt vires præſtet, & potentes nos efficiat ad conſolandum alios cõſtitutos in quauis preſſura,in quauis afflictione. *Per exhortationem qua exhortamur.* pro,per conſolationem qua conſolamur, *& ipſi à deo.* Ita tamen ꝙ liceat vſurpare conſolamur vt verbum commune, nunc actiue nunc paſsiue: alioquin grammatice legendum eſt, *Qua conſolationem accipimus & ipſi à deo.* Dixerat vt poſsimus:explicat qua ratione poſſumus, dicendo ꝙ per conſolationem propriam acceptam à deo poſſumus alios conſolari. Medios ſeipſos miniſtros Euangelij declarat inter deum & alios Chriſtianos , non ſolum quo ad docendum,ſed etiam quo ad cõſolandum eodem tenore: vt quemadmodum ipſi docti à deo per illammet doctrinã docent alios, ita ipſi conſolationẽ accipientes à deo, non alia conſolandi ratione conſolentur reliquos. Et dixit hoc , ne intelligerẽt ꝙ miniſtrorũ Euangelicorum eſſet conſolari alios afflictos cõſolatione mundana (eo modo quo homines conſueuerunt alios conſolari) ſed conſolatione ſpirituali , quæ ſcilicet rationibus ſpiritualibus fidei,ſpei,ac charitatis innititur. Tali enim cõſolatione ipſos miniſtros conſolatur deus in quauis afflictione eorũ. *Quoniam ſicut abundant paſsiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſo-*

latio

latio noſtra. Rationem reddit tantæ conſolationis, gratiæ quæ cõfertur miniſtris Euangelij, ex eo quòd par eſt vt afflictionum abundantiæ reſpondeat abundantia conſolationis. Verùm aduerte ꝙ vtrobique apponit Chriſtũ, tum vt intelligamus quòd conſolatio diuina nõ comitatur afflictiones omnes, ſed eas quæ pro Chriſto patimur, tum vt intelligamus Chriſtũ eſſe medium in abundantia conſolationis, quemadmodum eſt ratio abundantis afflictionis. *Siue autem tribulamur pro veſtra exhortatione.* pro, conſolatione, & ſalute. Duo dixerat, alterum de propria con ſolatione, alterum de facultate conſolandi alios. ¶ Et reddendo rationem primi, tanquam cõtrariis vſus eſt afflictionibus & conſolationibus: vtpote illis tanquam plagis, iſtis tanquam medicamentis, modò proſequendo alterum, aperit quòd miniſtrorum Euangelij tam afflictiones quàm conſolationes relatæ ad alios Chriſtianos, ſunt non contrariæ ſed ad vnum atque eundẽ effectum, conſolationẽ ſcilicet & ſalutem illorum. Ac ſi apertius dixiſſet, videte qua ratione vtitur deus miniſtris euangelicis, ꝙ etiam afflictiones ipſorum ſtatuit eſſe veſtras conſolationes. Et re vera magna eſt conſolatio fidelium ex hoc ꝙ Apoſtoli aliique Chriſti diſcipuli, inter tot afflictiones & perſecutiones euangelizarunt. Nec ſolùm hinc redundat in nos conſolatio fidei, ſed etiam ſalus: quoniam hinc accẽdimur ad vitam ſpiritualem, ad perferenda mala, ad perſeuerãdum & ſaluamur. *Siue conſolamur,* hoc eſt, conſolationem accipimus à deo per Chriſtum. *Pro veſtra conſolatione.* In aliquibus Græcis codicibus additur, *Et ſalute.* Quod iam declaratum eſt. Quod autẽ in Latinis codicibus ſequitur: *Siue exhortamur pro veſtra exhortatione & ſalute.* non eſt de textu Pauli. Inſuper ſcito ꝙ in quibuſdam Græcis codicibus inter hæc duo ſiue, interponuntur quæ ſequuntur. Ita quòd poſt ſiue tribulamur pro veſtra conſolatione & ſalute, habent, quæ operatur in tolerantia earundem paſsionum quas & nos patimur: deinde habent, ſiue conſolamur pro veſtra cõſolatione, &c. Vnde acciderit tranſpoſitio, neſcio: ſed parui refert. *Quæ operatur tolerantiam.* pro, in tolerantia, *earundem paſsionum, quas & nos patimur.* Declarat quantæ efficaciæ eſt conſolatio diſcipulorum quòd operatur, ꝙ vim ſuam exercet in tolerando ſimiles afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici miniſtri: vt intelligamus conſolationem deſcendentem ab Apoſtolis in alios Chriſti fideles non eſſe minimam, non eſſe alterius generis à conſolatione Apoſtolorum. *Vt.* pro, etiam, *ſpes noſtra firma ſit.*

pro,eſt,*pro vobis*.non ſolum afflictiones noſtræ & conſolationes noſtræ militant vobis,ſed etiam ſpes noſtra firma eſt. *Pro vobis.* hoc eſt non ſperamus nobis tantum,ſed & ſperamus ſtabili ſpe pro vobis, vt intelligatis omnia noſtra eſſe pro vobis. *Scientes quoniã.* pro quòd,*ſicut ſocij paſſionum eſtis,ſic eritis & conſolationis.* Superfluit eritis.Ecce fundamentum firmæ ſpei pro vobis,certitudo (nõ opinio) ꝙ quemadmodum participes eſtis afflictionũ,ita & conſolationis,ſupple participes eſtis,certi ſumus quòd quemadmodum in nobis abundantiã afflictionum comitatur abundantia conſolationis,ita in vobis participationẽ afflictionum comitatur participatio conſolationis. De præſenti conſolatione ſpirituali eſt ſermo. *Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione noſtra quæ facta eſt.*Deficit nobis,*in Aſia.*Quia ſermones morales in cõmuni ſunt minus efficaces,ideo poſtquã in genere dixit de conſolatione diuina in afflictionibus miniſtrorum euangelij,deſcẽdit non ad ſpeciem,ſed ad indiuiduum. Probat itaque ex collata ſibi conſolatione , quæ dixerat in genere.Hanc autem tantam Pauli afflictionẽ in Aſia minore, nullibi niſi hic authentice legi. *Quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem.*pro,vires. Exceſſus afflictionis deſcribitur ad ſimilitudinẽ oneris grauantis ſupra modum,ſupra vires eius cui impoſitum eſt:vt intelligamus onus grauare ſupra vires non parum,ſed ſupra modum: hoc eſt valde exceſsiue,ſine moderamine aliquo. ¶ Si obiicitur,quo pacto ſupra vires tam exceſsiue Paulus deſcribit ſe grauatũ,& tamen ipſemet in priore epiſtola dixit,fidelis deus qui non ſinet vos tentari ſupra id quod poteſtis.Solutio eſt quòd hic eſt ſermo de viribus naturalibus : ibi verò fuit ſermo de potentia omni tã naturæ quàm gratiæ.Vnde & Paulus quanuis fuerit afflictus ſupra vires naturæ valde exceſsiue,non tamen fuit afflictus ſupra id quod potuit tam ex natura ꝗ ex gratia . *Ita vt taederet etiã nos viuere* . Caue ne intelligas Paulum ægre tuliſſe quòd viueret (hoc enim mollis ac impatiẽtis eſt animi)ſed intellige Paulũ tædio vitæ affectum : hoc eſt quòd eius viuere erat tot malis ſubiectum,quòd tædium ſui quantum ex ſe erat ingerebat.Sicut enim valde afflicta manus tædiũ ſui ingerit,ita valde afflicta vita tædium ſui parit,ſed non ſuperat fortem animũ.Et quoniã numero plurali primæ perſonæ vtitur,intelligendum eſt quòd Paulus nõ ſolus ſuſtinuit hãc tantam afflictionem . *Sed ipſi in nobiſipſis reſponſum mortis habuimus.* Non ſolum ex parte afflictionum exceſſus fuit, ſed etiam

ex parte noſtri animi eouſque deducti ſumus,vt exiſtimaremus nos mori. huiuſmodi enim intima exiſtimatio reſpōſum appellatur mortis in nobiſipſis,tanquā animus reſponderet eis quòd eſſent moriruri.*Vt non ſimus fidentes in nobis,ſed in deo qui ſuſcitat mortuos.* Rationem reddit tanti granaminis intus & extra. Et meminit qui ſuſcitat mortuos,ad explicandum quòd velut mortui egebant diuino auxilio. *Qui de tantis periculis*.pro,de tanta morte. Exaggeratio eſt afflictionis, ad commendandum diuinum beneficium. *Nos eripuit.* Ecce conſolatio in tribulationibus. *Et eruit*. pro,& eripit. Continue enim (vt inferius ſubdet) pericula mortis imminebant. *In quem ſperamus*. pro, ſpem fiximus.*quoniam*:pro,quòd, *& adhuc eripiet*. Conſolationem deſcribit comitem tribulationis præteritæ, præſentis,& futuræ. *Adiuuantibus*.pro, conſupplicantibus, *& vobis in oratione pro nobis*. Hæc conſupplicatio non ſolum refertur ad futurum eripiet,ſed ad præteritum eripuit,& ad præſens eripit. Attribuit enim Paulus liberationem ſui etiam cōſupplicationibus Corinthiorum. *Vt ex multarum*.pro,multis,*perſonis facierum eius quæ in nobis eſt donationis*.pro,de dono in me collato.Ita quòd litera eſt,vt ex multis perſonis de dono in me collato, per multos gratiæ agantur pro vobis. & non pro nobis,vt Latinus textus habet.Et eſt ordo literæ, vt de dono in me pro vobis collato ex multis perſonis, per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum quòd donum liberationis ſibi collatum, eſt ei collatū pro eis:hoc eſt pro bono eorum,tum quòd huiuſmodi donum eſt ſibi collatū ex multis perſonis: hoc eſt ex conſupplicationibus multarum perſonarum:hoc eſt diuerſarum conditionum hominum. Tum quòd pro tali dono debentur gratiarum actiones deo per multos: vt quemadmodum hoc donum eſt beneficium conceſſum multis, ita à multis gratiæ agantur. Et dixit hæc ad explicandum efficaciam illius particulæ, conſupplicantibus & vobis. ¶ Quia tamen non deſunt contendentes legendum eſſe in nos, & pro nobis,parui refert ad ſenſum Pauli, ſibi vel ſibi & aliis commemorare donum collatum:& quòd gratias agendas cenſeat vice ſui & aliorum qui beneficij participes fuerant. *Nam gloria*.pro, gloriatio noſtra hæc eſt. Quemadmodū ſuperius dixerat quòd ſicut abundant paſsiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſolatio,ſic modo deſcēdendo ad indiuiduum poſtquam deſcripſit afflictionem & liberationem, deſcribit quòd huiuſmodi afflictiones fuerunt pro Chriſto. Et propterea rationem

tionem reddendo ſuæ conſolationis dicit, nam gloriatio noſtra hæc eſt:ſubiungens cauſam Chriſti. *Teſtimonium conſcientiæ noſtræ, quòd ſimplicitate cordis & ſynceritate dei.* Superfluit cordis. Ratio quòd gloriemur liberati, eſt quia non ob aliquod peccatum paſsi ſumus: conſcientia ſiquidem noſtra teſte certi ſumus quòd in ſimplicitate & ſynceritate dei: hoc eſt, quòd non ſolum in ſimplicitate & ſynceritate humana, non ſolum in ſimplicitate & ſynceritate coram hominibus, ſed in ſimplicitate excludente à parte cognitiua in omnem duplicitatem, omne mendacium, omnem fallaciam, & ſynceritate excludente à parte affectiua omnem impuritatem & immunditiam ſecundum deum & coram deo. *Et non in ſapientia carnali.* quæ à ſimplicitate & ſynceritate dei recedit, vtēs fallaciis & admiſcens immunda. *Sed in gratia dei.* Non ſolum ad excludendam arrogantiam ſimplicitatis & ſynceritatis dei in ſeipſis attribuit illas gratiæ dei, ſed ad ſignificandum proprium officium propter quod afflictus eſt dicit, ſed in gratia dei: hoc eſt, ſed ad propagandam dei gratiam, ſed exercendo officium gratiæ dei. De executione ſiquidem apoſtolatus eius ſcriptum eſt quòd traditus eſt gratiæ dei. Act. 15. *Conuerſati ſumus in hoc mundo.* non ſolum in vna ciuitate aut patria, ſed ſimpliciter & abſolute in mundo. *Abundantius autem ad vos.* hoc eſt, abundantius autem vſi ſumus erga vos gratia dei. Et dixit hoc, quia Corinthios non grauauit ſumptu, & in hoc ſupererogauit. Et propterea magis erga ipſos vſus eſt gratia dei. *Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legiſtis & cognouiſtis.* pro, legitis & cognoſcitis. Et eſt ſenſus quòd res quas dicimus de noſtra ſimplicitate, ſynceritate, & vſu gratiæ dei, & abundantiori vſu erga vos, non diſſonant ab iis quæ legitis in præſenti epiſtola & in priore, & ab iis quæ cognoſcitis de nobis. Ac ſi apertius dixiſſet quòd facta reſpondent iis quæ legitis, & in iis quæ cognoſcitis. *Spero autem quòd vſque in finem cognoſcetis, ſicut & cognouiſtis nos ex parte, quia.* pro, quòd, *gloria.* pro, gloriatio, *veſtra ſumus, ſicut & vos noſtra in die domini noſtri Ieſu Chriſti.* Superfluunt duæ dictiones, noſtri & Chriſti. Et eſt ſenſus quòd ſpero quòd vſque ad finem cognoſcetis hoc (ſcilicet quòd ſumus gloriatio veſtra ſicut & vos noſtra) non in die hominis, ſed in die domini Ieſu: hoc eſt, non in notitia & claritate humana, ſed in notitia & claritate domini Ieſu. Cognoſcetis, inquam, hoc quemadmodum iam cognouiſtis nos, etſi non totaliter tamen ex parte: hoc eſt partim. Sunt autem Pau-

lus & ei ſimiles materia gloriationis Corinthiis,pro quanto tales ſortiti ſunt miniſtros euangelij,quales pro eorum ſalute ac gloria æterna oportebat habere: Corinthij verò ſunt materia gloriationis Paulo,Apollo,& Timotheo, pro quanto dociles ſe exhibuerunt diſcipulos euangelij.Et adiecit hæc Paulus non ſolùm ad cumulum teſtimonij propriæ innocentiæ ac ſanctæ conuerſationis, ſed ad ſignificandum ex hac mutua gloriatione fructum ex ſuo miniſterio ſubſequutum in ſe & in Corinthiis,velint nolint æmuli miniſtri. *Et hac cõfidentia*,mutuæ gloriationis. *Volui prius venire ad vos*, Non ſaltat Paulus, ſed tractatui de conſolatione diuina ſupponit excuſationẽ negati regreſſus ad Corinthios: eo quòd èxtra materiam conſolationis non eſt negotium hoc,ſed pro illorum erat conſolatione deliberatus regreſſus,& pro eorundem conſolatione retractatus. Quando autem aut quomodo(verbo vel ſcripto)Paulus deliberauerit hæc quæ ſcribit hîc, neſcitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationẽ fuiſſe antequam priorem epiſtolam ſcripſerit.Quod ex eo conijcio quod in calce prioris epiſtolæ dicit, Veniam ad vos quum Macedoniam pertrãſiero, nolo vos nunc in tranſitu videre,&c. hæc enim ideo dixiſſe videtur q̃a prius promiſerat quod hîc refert,ſcilicet per Corinthios trãſire in Macedoniã. retractãdo ſi quidẽ illud propoſitũ dicit quòd prius vult ire in Macedoniam quàm Corinthum. *Vt ſecũdam gratiã haberetis*. ſecundæ viſitationis & prædicationis perſonalis. *Et per vos tranſire in Macedoniã, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. Quum ergo hoc voluiſſem*. pro, deliberarem, *nunquid leuitate vſus ſum*?mutando propoſitum. *Aut quæ cogito*.pro,delibero, *ſecũdum carnem cogito*?pro,delibero. Mutante Paulo propoſitum & non ſeruante promiſſum regreſſum, oblocutiões huiuſmodi de Paulo exortæ ac ab æmulis ſatæ videntur,quòd Paulus leuitate aut carnali affectu vel incommodi vitandi vel commodi oblati mutauit propoſitum.In cuius ſignum harum duarum cauſarũ meminit,excludendo illas. *Vt ſit apud me eſt & nõ*,pro, etiam etiam, non non.Explicat actus leuitatis & carnalis affectus, abiiciendo à ſe illos. Tam leuis ſiquidem quàm carnalem agens affectum occurrenti etiam,dicit etiam,& occurrenti non,dicit non: ad ſimilitudinem Gnatonis, Aiunt aio,negant nego. Quod ille aſſentatorio officio,hoc Paulus leui ſeu carnali officio diuerſatione tribuit. Eſt itaque ſenſus literæ: num leuis, num carnalis ſum, vt apud me occurrens ſeu ſuggeſta affirmatio pariat

affir

affirmationem,& occurrens ſeu ſuggeſta negatio pariat negationem?hoc eſt, vt muter de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalem affectum. *Fidelis autem deus.* Timens ſeu præcauens Paulus ne oblocutiones huiuſmodi de ipſo in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium prædicationis ſuæ:dicendo quòd ſicut in hac re Paulus mutatur modo affirmando ſe venturum,modo negando,ita in docendo inconſtans eſt: quod in maximũ euangelicæ prædicationis præiudicium fuiſſet,præcauens inquam antequã reddat rationem mutati propoſiti circa regreſſum ad Corinthios,explicat quòd in prædicatione ſua nulla eſt mutatio,tum ex parte rei prædicatæ, tum ex parte miniſtrorum prædicantium.A fidelitate autem diuina inchoat, vt à ratione immutabilis prædicationis. Fidelis ſiquidem eſt qui facit dicta. Ac ſi apertius dixiſſet:quicquid ſit de fidelitate hominum, fidelis eſt deus ratio prædicationis noſtræ, ex cuius fidelitate procedit ſermo prædicationis noſtræ. *Quia*.pro,quòd,*ſermo noſter qui fuit apud vos*.euangelizando perſonaliter.*Non eſt in illo eſt & non, ſed eſt in illo eſt.* Superflua eſt vltima particula,& prior legenda eſt,*Nõ fuit etiam & non*. hoc eſt, non fuit affirmatiuus & negatiuus,non habuit mutationem de affirmatione in negationẽ, non modo affirmauit quod poſtea negauit aut ediuerſo.*Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prædicatus eſt (per me & Syluanum & Timotheum) non fuit etiam & non*.Quanuis Latinus textus habeat,non fuit in illo eſt & non.Ecce ex parte rei prædicatæ probat prædicationem carere mutatione: quia res prædicata eſt dei filius Ieſus Chriſtus. Nos enim (ſcilicet ego Paulus & Siluanus & Timotheus)prædicauimus filium dei Ieſum Chriſtum,in quo nunquã fuit etiã & nõ:hoc eſt affirmati negatio,aut negati affirmatio.Et meminit tam dei filij quàm Ieſu Chriſti,ad ſignificandũ quòd nec ſecundum diuinã nec ſecundum humanam naturã inſtabilis fuit, affirmando negatum,aut negando affirmatum.Ex eo quoq; ꝙ Syluani(quẽ Sylam eſſe aiunt in Actis apoſtolorum celebrem) & Timothei meminit,inſinuat quòd iſti quoque in inuidiã obloquentium redacti erant. *Sed eſt*.pro, etiam,*in illo fuit*.hoc eſt, ſed tantummodo etiam ineſt affirmatio,veracitas,in illo(Chriſto) fuit. *Quotquot enim promiſsiones dei,ſunt in illo eſt*. Loco harum quatuor dictionum (ſunt in illo eſt) legendum eſt, *In ipſo etiam*.Et redditur ratio dicti,ſcilicet ſed etiam in illo fuit: quia quotcunque promiſsiones dei adimplentur per Chriſtum (ad-

impletio enim promiſsionum ſignificatur dicendo in ipſo ſcilicet Chriſto, etiam:hoc eſt,ſunt etiam) ſunt affirmatio,ſunt verificatio,ſunt executio.Per Chriſtũ enim inſtaurãtur & quę in cælis & quæ in terris ſunt iuxta promiſsiones diuinas. *Ideo & per ipſum*.pro,& in ipſo.Reliqua addidit interpres.& pronomẽ ipſo, demonſtrat Chriſtum. *Amẽ,deo ad gloriã veſtram*.pro, per nos. Et eſt ordo literæ.& in ipſo amẽ,per nos deo ad gloriam.Quod hactenus ſignificauit per etiã,modo ſignificat per amẽ Hebræo vocabulo.Et eſt ſenſus quòd nõ ſolũ in Chriſto oẽs dei promiſsiones ſunt etiam(hoc eſt adimpletio)ſed etiam in ipſo Chriſto ſunt amen,hoc eſt executio,per nos,per miniſterium noſtrum, deo ad gloriam.in ſeruitium dei,ad dei gloriam.*Qui autem confirmat nos vobiſcũ in Chriſto*. Poſtquã ex parte rei prædicatæ manifeſtauit quòd in prædicatione ſua non eſt mutabilitas, modo monſtrat hoc ex parte prædicantium:afferẽdo quatuor dona diuina in ipſis prædicantibus,cũ quibus non ſtat mutabilitas prædicationis. Primum autem donum eſt confirmatio, quam circũuallat vndique:dicendo nos,euãgelicos miniſtros, vobiſcum, hoc eſt,in miniſterio euangelij quod vobiſcum egimus & agimus,in Chriſto,non in lucro,aut proprio bono: ſed in iis quæ Chriſti ſunt.*Et qui vnxit nos*. Ecce ſecundum donum,nõ ſolum firmitatem ſed vnctionẽ gratiæ dedit nobis, ad mollificandum animos noſtros vt ſequeremur Chriſtum:vnctionem enim contra duritiam cordis nolentium amplecti viam Chriſti deſcribit. *Deus*:ſupple eſt qui hæc dona conceſsit, olim vnctionis & conſequenter confirmationis, vt non ſit dubitãdum de mutabilitate: quia ſine pœnitẽtia ſunt dona dei.*Et qui ſignauit nos*. Ecce tertiũ donum ab eodem deo. Et ſumitur ſignauit pro obſignauit tanquam imprimendo ſigillum.Et hoc ad firmitatis ſignũ ſpectat. Apoſtolica gratia tum in virtute miraculorum,tum in dono linguarum,tum in imitatione charitatis & patientię Chriſti,velut ſigillum erat in teſtimonium verorum miniſtrorum euangelij. *Et dedit pignus*. pro,arram, *ſpiritus in cordibus noſtris*. Ecce quartum donum quo profitentur ſe habere certitudinem futuræ felicitatis æternæ, habendo in propriis codicibus ſpiritualem arram. Arra enim tam ſponſis quàm negotiatoribus datur in ſecuritatem cõtractus.Certitudo ergo ſpei tanta diffuſa eſt in eorum cordibus, vt cognoſcant ſe habere arram ſpiritus ſancti de æterna felicitate. Cum his ſiquidem donis non ſtat varia prædicatio; vt clare patet. *Ego autem teſtem deum inuoco in animam*

meam

meam. Redit ad reddendam rationem quare mutauerit propoſitum circa regreſſum ad Corinthios. Et quoniã cordis ſolus deus eſt teſtis, ideo iuramentum adhibet duplici vinculo, tum directe inuocando deum in teſtem: tum per modum execrationis imprecando in animam meam: hoc eſt, in iudicium animæ meæ. Neceſsitas autẽ iurandi fuit propter æmulos obloquentes: vt ex iuramento adhibito indubie crederetur vera excuſatio ſubiuncta. *Quòd parcens vobis nondum veni Corinthum.* Ecce ꝙ non leuitate nec carnali affectu mutaui propoſitum, ſed paterna ratione parcens vobis. In quo autem conſiſtat hoc parcere, ſubiũget inferius. *Non quia dominamur fidei veſtræ.* Explicaturus rationem ex parte conſolationis & lætitiæ Corinthiorum, ſolicitus fuit vt excluderet tertiam calumniã ſeu oblocutionem: puta ꝙ Paulus tanquã dominus mutabat propoſitum. Et hanc oblocutionem hucuſque reſeruauit excludendam: quia etiam verba Pauli (ſcilicet parcẽs vobis) nonnullum ſonabãt dominium. Excludit itaq; hanc rationem dicendo: Non quia dominamur fidei veſtræ, hoc eſt vobis fidelibus: ſupple mutaui propoſitum ad parcendum vobis. *Sed adiutores ſumus gaudij veſtri.* hoc eſt, ſed quia ſumus adiutores ſeu cooperatores gaudij veſtri: ideo mutaui parcens vobis ita quòd non dominium, ſed cooperatio ad gaudium veſtrum ratio eſt totius facti. *Nam fide ſtatis.* egetis gaudio, quoniam fide conſtantes eſtis.

CAPVT II.

S*Tatui autem apud meipſum hoc.* Explicauerat ſuum parcere per adiutorium gaudij Corinthiorum, explicat modo quale fuerit adiutorium gaudij, per non accumulationem triſtitiæ. *Ne.* pro, non, *iterum in triſtitia venirem.* pro, venire, *ad vos.* Ecce quid apud ſe decreuit, ſcilicet non venire ad contriſtandũ eos: & hæc fuit ratio mutati propoſiti. Et aduerbiũ iterum, non determinat venire in triſtitia, ſed venire: nõ enim prima vice iuerat ad eos in triſtitia, ſed explicat ꝙ decreuit ſecundum ad illos aduentum non fore in triſtitia. Erat autẽ quã euitabat Paulus triſtitia, quæ fuiſſet & in ipſo Paulo & in Corinthiis, ſi Paulus tũc iuiſſet adhuc inceſtuoſo nõ purgato, & fortè adhuc non correctis aliis Corinthiorũ peccatis, quorum in priore epiſtola meminit. Fuiſſet enim triſtitia & Pauli, quẽ præſentia peccati prouocaſſet ad maiorẽ triſtitiam: & Corinthiorum, tũ quos oportuiſſet pœnitere, tũ quos oportuiſſet cõpaſsionis affectu moueri. *Si enim ego cõtriſto vos.* ne leuis ratio hæc exiſtimetur, exaggerat illam vtrinque.

Ex parte quidem Corinthiorum ſermone mutilo. Si ego contriſto vos, ſubaudiendo quis vos conſolabitur? officium ſiquidem meum eſt conſolari vos. Et propterea indecẽs iudicaui vt vos cõtriſtarem: nam ſi ego vos contriſto, quis vos cõſolabitur? Ex parte verò ipſius Pauli. *Et quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me?* Paſsiuè ſumitur contriſtatur pro triſtitia afficitur. Retorquet in ſeipſum Paulus eandem priuationem conſolatoris. Intẽdit enim quòd ſi ego vos contriſto, & vos carebitis conſolatore, & ſimiliter ego carebo conſolatore: quia nullus eſt qui me lętificet, niſi læta diſpoſitio illorum qui triſtitia afficiũtur ex mea triſtitia, ex mea correctione. Impertinentes ſiquidem & duri, quantumcunque ſint læti, non me lætificant: ſed lętitia illorũ qui ex mea triſtitia aut reprehenſione, triſtitia afficiuntur, eſt quæ lætificat me, ac per hoc quum vos ſcitis de numero illorũ qui mœrore afficiũtur ex me, ſi à me efficeremini mœſti, quis me lętificaret vobis exiſtẽtibus mœſtis? *Et hoc ipſum ſcripſi vobis.* Pronomen hoc demonſtrat vniuerſam hanc rationem triſtitiæ. Et ſcripſi vobis, demonſtrat hanc epiſtolam ſignificantem hæc. *Vt non quum venero triſtitiam ſuper triſtitiam habeam.* Superfluunt duæ dictiones, ſuper triſtitiam. Ideo præmonui per epiſtolã hanc, vt quum venero non habeam triſtitiam: hoc eſt, vt interim ſubtrahatis materiam triſtitiæ corrigendo errata. *De quibus oportuerat me gaudere.* Vniuerſa Pauli triſtitia erat de hominibus peccantibus, de quibus oportuiſſet ſecũdum rectum ordinem gaudere: qui debebant bene agere, & ſic eſſe materia gaudij Paulo. *Confidens in omnibus vobis, quia.* pro, quòd, *meum gaudium omnium veſtrum eſt.* Scripſi, inquã, hæc ad fugandã futuram triſtitiam meam, confidens non in aliquibus, ſed in omnibus vobis quòd meum gaudium æſtimatis vt veſtrum. Confidit Paulus in omnibus Corinthiis, præſumendo bonum de omnibus, ex eo quòd non cõſtabat ei cõtrarium de aliquo. *Nam ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi vobis per multas lacrymas: vt nõ contriſtemini, ſed vt ſciatis quam charitatem habeam,* pro, habeo, *abundantius in vobis,* pro, vos. Occurrit obiectioni quæ à Corinthiis aut æmulis fieri poterat contra Paulũ profitẽtem quòd non vult triſtitia eos afficere, qua fronte hoc dicis, quũ tu tanta Corinthios mœſtitia affeceris in priore epiſtola? Occurrit Paulus tum ex parte intentionis, quòd non ea ratione ſcripſerit, vt mœrore Corinthios afficeret, tum ex parte cogentis affectus: ita ꝙ non tanquã liber, ſed tanquam preſſus multa afflictione & coarctatione cordis ratione inceſtus

audi

auditi (vt multitudo lacrymarum teſtatur) coactus ſum mœſtá ſcrib ere epiſtolam, ad teſtificandum vobis magnitudinem amoris, quem erga vos gero. *Si quis autem contriſtauit me.* Superfluit me. De inceſtuoſo loquitur, qui triſtitiæ materiã intulerat: tantum ſcilicet crimen. *Non me contriſtauit, ſed ex parte.* hoc eſt, non mihi tantum triſtitiam intulit, ſed etiam multis veſtrum: ac per hoc mihi partem triſtitiæ intulit & partem vobis. *Vt non onerem omnes vos.* Rationẽ reddit quare dixit ex parte, vt ſ. non eximam omnes vos à participatione mœſtitiæ, q̃d fuiſſet onerare eos duritia cordis. Sciebat enim ꝙ multis eorũ diſplicuerat factum, & mœrore affecti fuerant. *Sufficit illi qui eiuſmodi eſt.* Ad cõſolationẽ deſcẽdit pœnitẽtis inceſtuoſi: hoc etiam facto cõteſtãs quantum ſtudeat conſolationi Corinthiorum. Reconciliandũ itaque eccleſiæ diſponit iam eſſe inceſtuoſum pœnitẽtem. *Obiurgatio.* pro, increpatio, *hæc quæ fit.* pro, facta eſt, *à pluribus.* Cenſet Paulus ſufficere pro pœnitentia exteriore excommunicationem factam publicè illius inceſtuoſi iuxta mandatum ipſius in priore epiſtola. Fuit enim non ſolum publica eiectio, ſed etiam traditio Satanę. *Ita vt econtrario magis donetis, & conſolemini.* Non ſolum ſufficere ad punitionem, ſed etiam exigi tum condonationem longioris pœnæ luendæ ſecundum rigorem iuſtitiæ, tum conſolationem eiuſdem pœnitentis, cenſet Paulus. Et rationem ſubiungit tam quod ſufficiat quã quòd condonent & conſolentur pœnitentem. *Ne forte.* pro, ne quo modo, *abũdantiori triſtitia abſorbeatur qui eiuſmodi eſt.* Moderatam oportere eſſe pœnitentis triſtitiam manifeſtat, ne nimia triſtitia quodammodo abſorbeat pœnitẽtem: hoc eſt ne nimia triſtitia omnem ſuum effectum in pœnitẽte pariat. Inter effectus ſiquidem triſtitiæ eſt deſperatio, eſt puſillanimitas, imò deiectio animi ab omni bono. *Propter quod obſecro vos vt confirmetis in illum charitatem.* Non eſt ſermo de charitate ſeu dilectione quam habet ille pœnitens, ſed de dilectione Corinthiorum erga illum: vnde quod interpres antiquus dixit, vt confirmetis, moderni interpretantur reſumite, vel validam efficite. Non mandat, ſed obſecrat Paulus: vt efficacius moueat Corinthios ad efficiendum dilectionem ſuam erga pœnitentẽ illũ validam, vt valeat, vt efficax ſit ad cõſolandũ illum. *Ideo.* pro, ad hoc. *enim & ſcripſi vobis, vt cognoſcam experimẽtũ veſtrum.* hoc eſt, vt periculum veſtri faciam, vt experimentum veſtrum cognoſcam. *An in omnibus obedientes ſitis.* hoc eſt, quemadmodum fuiſtis obedientes excommunicando illum, ita modo ſitis obedientes

dientes condonando & conſolando eundem. *Cui autem aliquid donaſtis.* pro, condonatis, *& ego.* Explicat Paulus quòd non ſic mandat Corinthiis hoc efficere vt velit ſeipſum eximere, ſed ꝙ concurrit cum eis, ita quòd cui Corinthij condonant, & ipſe condonat. *Nam & ego quod.* pro, cui, *donaui.* pro, condonaui, *ſi quid condonaui propter vos in perſona Chriſti.* Rationem concurſus ſui cum Corinthiis reddit, ex eo quòd ipſe in perſona Chriſti condonauit pœnam ſeu culpam eidem & cuicunque alteri (ſi quando accidit me condonaſſe) propter vos, veſtri gratia, ad conſolationem veſtri. Ac ſi apertius dixiſſet: non incipio modo concurrere ad conſolationem veſtri: nam & in ſimilibus condonationibus quas in perſona Chriſti exercui, vos habui ante oculos, propter vos illas faciendo. *Vt non circunueniamur.* pro, occupemur, *à Satana.* Ratio condonationis tam illorum quàm ipſius redditur ex alio capite. ſ. ex parte Satanæ. Prius enim reddiderat ratione ex parte nimiæ triſtitiæ, quæ ſuapte natura malum parit: modo verò ex parte Satanæ rationem reddit, ne nos Chriſtiani occupemur à Satana: hoc eſt ab aduerſario iniuſte poſſideamur. vexabatur ſiquidem tunc excommunicatus ille à Satana. Cauet Paulus ne vexatio tranſeat in occupationem, tranſeat in poſſeſsione occupantis: quod fuiſſet ſi penitus ille inductus fuiſſet in deſperationem. *Non enim ignoramus cogitationes eius.* machinantis ſemper ad occupādum homines, omnibus quibus poteſt viis. *Quū veniſſem autē Troadē.* Declarauit hactenus deum totius conſolationis in periculis Aſiæ, in dilatione regreſſus ſui, in cōdonatione pœnitentis inceſtuoſi: proſequitur modo declarando eundem deum totius conſolationis in ſucceſſu itineris. Et quantum coniicio, hæc omnia in Aſia geſta, & quæ modo ſubiungit, euenerūt medio tempore inter priorē epiſtolam & hanc: illo ſcilicet tempore quo venturus erat iuxta promiſsionem ad Corinthios. ¶ Deſcripturus autē conſolationē præmittit mœſtitiam. *Propter euangelium Chriſti.* propagandum. *Et oſtium mihi apertum eſſet in domino.* hoc eſt, aditus pateret prædicationi meæ ad corda hominum, *Non habui requiem ſpiritui meo.* Ex parte mea, intentio erat propagandi euangeliū: ex parte auditorū, diſpoſiti erant ad audiendū, nō tamē quieuit ſpiritus meus. Mœſtitia interna ſpiritualis ſignificatur ex impedimento occurrēte ſubiūcto. *Eo quòd nō inuenerim Titū fratrē meum.* Fateor me nō penetrare quid impedimenti attulerit abſentia Titi intentæ & paratæ prædicationi. Video enim ꝙ impedimentū præſtitit tātum

inquie

inquietans ſpiritum Pauli, ſed quare, nõ inuenio. *Sed valefaciens eis profectus ſum in Macedoniã.* Impeditus Troade, ad prædicandũ alibi progreſſus eſt: ne tẽpus abſque euangelio pertranſiret. *Deo autẽ gratias.* pro, gratia. hoc eſt, gratiarũ actio ſit. *Qui ſemper triũphat nos in Christo.* hoc eſt, qui ſemper exercet per nos triũphum ſuũ in Chriſto. Nõ dicit qui ſemper vincit, ſed (quod plus eſt) qui ſemp triũphat, parta victoria: pro quanto p ipſos apoſtolos triũphat in cordibus hominũ, debellatis dæmoniis. Deſcripta enim mœſtitia ex impedimẽto apud Troadẽ, cõſolationẽ habitam in Macedonia deſcribit ex triũpho dei in cordibus Macedonũ per apoſtolorũ miniſterium. *Et odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco.* Alterũ deſcribit beneficiũ diuinum collatũ veris miniſtris euãgelij. Nõ ſolũ per nos triũphat de dæmonibus, vtẽdo nobis velut ad pugnã contra mundũ ad illius ſubiectionẽ: ſed etiã per nos manifeſtat non ſolũ notitiã ſuam, ſed etiã odorẽ notitię ſuæ. Inter bonos & malos euangelij prędicatores hoc intereſt, ꝙ mali notitiam tantũ dei tradunt: boni aũt manifeſtant etiã notitiæ diuinę odorẽ: hoc eſt, ſuauitatẽ, appetibilitatem, delectabilitatẽ. Suauitas enim diuinæ notitiæ conſiſtit in operibus cõformibus notitię: & ad hoc eſt appetibilis, & in hoc eſt delectabilis. Illi qui dicunt & nõ faciunt, manifeſtant tantũ doctrinam fidei: qui autẽ & dicũt & faciunt, manifeſtãt in ſeipſis odorem ſuauiſſimum notitiæ quã habent de deo. Vnde ad hoc explicandũ ſubdit, *Quia Chriſti bonus odor.* pro, bona fragrantia, *ſumus deo.* Ratio quare per nos manifeſtat deus odorẽ notitiæ ſuæ vbique, redditur ex hoc ꝙ ſumus in veritate operum & meritorũ deo intima penetranti bona fragrãtia Chriſti, ad differentiã malorum miniſtrorũ, qui ſunt mala fragrãtia Chriſti. nam per eos Chriſtus male olet: vtpote perſonam Chriſti cũ malis operibus gerẽtes, & quantũ in ipſis eſt, Chriſtũ ipſis ſimilem (dicentem & nõ facientem) agentes. *In ijs qui ſalui fiunt, & in ijs qui pereunt.* Non variatur Chriſti fragrantia in nobis corã deo ex diuerſitate auditorũ (quorum aliqui ſunt electi, aliqui reprobi) ſed in vtriſque ſumus deo bona Chriſti fragrãtia: quoniã in vtriſque recte exercemus miniſterium à Chriſto nobis delegatũ. *Alijs quidem odor mortis in mortem, alijs autẽ odor vitæ in vitã.* Quanuis relati ad deũ, ex parte noſtra ſemp inueniamur bene olentes, ex parte tamẽ auditorũ, ex diuerſa diſpoſitione auditorũ cõtrarij ſentiuntur effectus. nam Chriſti in nobis beneolẽtia ab iis qui pereũt, ſentitur odor mortis, i. mortifera, in mortẽ. i. ad æternã eorũ mortẽ. Audientes

ſiquidem

ſiquidem apoſtolos,ſermone & factis prædicantes Chriſti crucē, paupertatem,&c.ſentiunt hæc vt mortifera mūdi:vtpote tollentia quæ ſunt cōmodi,quæ ſunt delectationis,quæ ſunt vitæ humanæ.Ab electis verò qui ſalui fiunt,ſentitur ordo vitæ ſpiritualis,odor vitæ animæ,in vitā æternā animæ,& tandem corporis. *Et ad hæc quis tā idoneus?* Superfluit tā.Hic deberet initium ſumere caput tertium huius epiſtolæ:eo quòd hic incipit nouam tractare materiam,Poſt tractatā enim illam particulam & deus totius conſolationis,tractat illā & pater domini noſtri Ieſu Chriſti.Tractat autem hanc,explicando ex natura noui teſtamēti,excellentiam miniſtrorum eius reſpectu veteris teſtamenti & miniſtrorū eius. Quod totum conſtat eſſe ex hoc quòd deus eſt pater domini noſtri Ieſu Chriſti authoris noui teſtamenti & miniſtrorum eius.Patris ſiquidem officium tam ingēs in filio ſuo Ieſu Chriſto domino noſtro in hoc demonſtratur,quod negatū eſt Moyſi & reliquis priſcis patribus.Dixerat itaque Paulus ſe ſibique ſimiles miniſtros euangelij eſſe per quos deus nullibi ſuccūbit,ſed vbique non ſolùm vincit,ſed triumphat:dixerat eoſdem eſſe per quos deus odorem ſuæ notitiæ manifeſtat,quia Chriſti ſunt beneolentia apud deum & inter bonos & inter malos.
Vbi hæc tam eximia dona affirmauit in ſe & ſibi ſimilibus, percuſſus æmulos abutentes tanto miniſterio ſubiunxit: & ad hæc officia triumphi & beneolentiæ,quis idoneus,ſubaudi aliorum?Quaſi dicat,nullus aliorum non ſimilium nobis, eſt idoneus. ¶ Et vt clarius intelligatur quòd de aliis ſibi diſsimilibus loquitur,ſubiungit,*Non enim ſumus ſicut plurimi adulterantes.* pro,multi cauponantes.*verbū dei.* Ecce quare dixi de aliis & quis idoneus,quia nos veri miniſtri nō ſumus ſimiles multis cauponantibus(hoc eſt,ad quæſtum abutentibus)verbum dei.Contra prædicatores euangelium vertentes in quæſtū,manifeſte loquitur,longe à mercenariis locans veros Chriſti prædicatores. *Sed.* Deficit tanquam. *ex ſynceritate.* Quatuor conditiones proprias veteris Chriſti prædicatoribus deſcribit in ſeipſis. Prima eſt tanquam ex ſynceritate, excludendo omnem admiſtionem cuiuſcunque impuræ intentionis:puta lucri,commodi,gloriæ, & reliquorum eiuſmodi.*Sicut.* Deficit ſed.Legendum eſt,*Sed tanquam ex deo.*apponendo legationem diuinam non ſolū ad excludendū quantumcunq; humanā intētionem,ſed ad apponendum intentionem exequendi officium prædicandi non vt proprium,ſed vt delegatum à deo.Et hæc eſt ſecunda prædicatorum cōditio. *Coram*

ram

ram deo. ecce tertia:hoc eſt habēdo ſemper præ oculis præſentiā dei. Nō ſufficit nobis,ſynceros ac legatos dei exhibere nos corā hominibus(qui nō intuentur intima cordis)ſed exhibemus nos tales corā deo,ipſo teſte ac iudice. *In Chriſto loquimur.* Ecce quarta.non prædicamus vana aut curioſa, ſed in Chriſto,hoc eſt habendo Chriſtū pro materia,ratione,ac fine ſermonis loquimur.

CAPVT III.

INcipimus iterum noſmetipſos commendare? Interrogatiuè legendum eſt,& eſt confutatio æmulorum imponentium Paulo ꝙ ſeipſum laudauerat in priore epiſtola. Aduerſus hanc ſiquidem oblocutionē oportuit Paulum inſurgere in principio huius tractatus de excellentia verorū miniſtrorū euangelij (quales erant ipſe & ei ſimiles)ne maioris oblocutionis anſam acciperent.Dicit incipimus iterum , propter priorem epiſtolam,noſmetipſos commendare? quaſi dicat abſit,quum nec ſemel hoc fecerimus: nam nec olim nec modo dicimus quæ de nobis dicimus vt commendemus noſmetipſos,ſed ad cōmendandum veros dei legatos,ad cōmendandum veros euangelij miniſtros,ad differentiā tam falſorum quàm mercenariorū. *Nunquid egemus ſicut quidam commendatitys epiſtolis ad vos,aut ex vobis?* Deeſt , cōmendatitiis. Arte vtitur Paulus ad introducēdum tractatum de natura noui teſtamenti,dum facit tria ſimul : & manifeſtat ꝙ nō eget commendatione apud Corinthios : vt hinc credatur ꝙ non animo laudandi ſe ſcribit. Et percutit æmulos cōmendatitiis epiſtolis vtentes,& ianuam ſibi aperit ad tractandum de natura noui teſtamenti : quoniam hinc ex epiſtolis cōmendatitiis materialibus via recto tramite patet ad epiſtolas cōmendatitias ſpirituales ſcriptas in cordibus,quę ſunt noui natura teſtamenti. *Epiſtola noſtra.* hoc eſt,noſtri cōmendatitia. *Vos eſtis.* Qualiter Corinthij officium epiſtolæ ad cōmendationem Pauli exercerent,inferius ſubiunget.Significanter autē dicit eſtis: ad ſignificandum ꝙ nō eloquij præconio,ſed rerum exiſtentia Corinthij epiſtola commendatitia Pauli ſunt. *Scripta.* pro , inſcripta , *in cordibus noſtris.* hoc eſt,non geſtata manu aut ſinu, ſed in cordibus noſtris intus recondita:hoc eſt,tam chara nobis quàm illud quod eſt impreſſum in cordibus noſtris:vt intelligant Corinthij, quàm magnipendat Paulus huiuſmodi epiſtolam. *Quæ ſcitur.* pro,intelligitur, *& legitur ab omnibus hominibus.* Mirabilis ac largiſsima qualitas huius epiſtolæ cōmendatitiæ Pauli. valde enim præſtat cæteris: quia nulla epiſtola (ſiue Hebraicè ſiue Græcè ſiue Latinè) intel-

ligitur & legitur ab hominibus omnibus, ſed tantum à cognoſcentibus illos characteres illudque idioma: hæc autē & legitur & intelligitur ab omnibus hominibus. *Manifeſtati*. pro, dum manifeſtamini, *quoniam* .pro,quòd, *epiſtola eſtis Chriſti*. Ecce modus quo epiſtola hæc cōmendatitia Pauli poteſt legi & intelligi ab omnibus hominibus,ipſa manifeſtatio ꝙ Corinthij ſunt epiſtola Chriſti,eſt exhibere omnibus hominibus,legendam & intelligendam cōmendationem Pauli: quemadmodum manifeſtatio miri operis arte facti inſcripto artificis nomine,eſt exhibere omnibus legendam & intelligendam cōmendationem artificis. ¶ Dixerat itaque Corinthios epiſtolam eſſe cōmendatitiam ſui (Pauli ſcilicet & ſociorum) ſed non explicauerat conditiones huius epiſtolæ: & propterea deſcribendo cōditiones epiſtolæ incipit ab authore,& dicit Chriſti.Et eſt ſenſus ꝙ vos eſtis epiſtola,tum titulata à Chriſto,tum ſcripta à Chriſto,tum titulata à Chriſto,tum ſignificans Chriſtum.Quod enim intus habemus ſpiritualis fidei,ſpei,ac charitatis,Chriſtus in nobis & dictat & ſcribit, non alieno, ſed proprio nomine.& ipſe Chriſtus eſt qui creditur, qui ſperatur, qui amatur à nobis.Meritò ergo Corinthij appellantur epiſtola Pauli cōmendatitia , ſed Chriſti authoris & materiæ.*Miniſtrata*.pro,ſubminiſtrata, *à nobis*.Eſtis quidem Chriſti epiſtola, ſed non immediatè à Chriſto,ſed noſtro miniſterio,imò ſub miniſterio: ad differentiam miniſtrorū Chriſti ex partè ſuperiore.Ex qua parte angeli miniſtrant Chriſto ad ſcribendas huiuſmodi epiſtolas. Apoſtoli enim & reliqui veri miniſtri euangelij miniſtrant Chriſto ad huiuſmodi epiſtolas ex parte inferiore: dum ex parte ſenſuum , media ſenſibili prædicatione, mediis ſenſibilibus exēplis propriorum operum, mediis ſacramentis ſenſibilibus miniſtrant. *Scripta*. pro inſcripta.A quo fuerit inſcripta,textus non clarè monſtrat.nec deſunt iungentes pronomen à nobis,cū verbo inſcripta: legendo à nobis inſcripta. Sed punctum faciat quiſque vt placet.veritas eſt ꝙ impreſsio ſiue intima ſcriptio eſt opera & Chriſti & ſubminiſtrantium prædicatorum.Duo enim inueniūtur in illa.Primum eſt,ꝙ credenda,ſperanda,atque diligenda proponuntur mentibus auditorum,diſtincte declarantur, probantur &c. & quo ad hoc interna ſcriptio fit à ſubminiſtrantibus.Alterum eſt, ꝙ auditores aſſenſum,ſpem,dilectionemque adhibeant propoſitis.& quo ad hoc Chriſtus eſt qui intus ſcribit: nō excluſo tamen miniſterio angelico,de quo quia nō fit in textu mentio, pertranſimus

mus. *Non atramento.* Omne genus cuiuſcunque liquoris quo ſcribi pingive poteſt, excluditur: excluſo nigro, cuius eſt præcipuus in ſcribendo vſus. *Sed ſpiritu dei viui.* loco atramenti ſpiritus eſt dei, non opinati ſed viuẽtis. Et Chriſtus operando in animo hominis aſſenſum, ſpem, atque dilectionem, vtitur ſpirituali efficacia ſpiritus ſancti: & ſubminiſtrantes prędicatores manifeſtationem ac ſuaſionem ſingulorum, quæ credẽda, ſperanda, ac diligenda ſunt, non ſolùm à ſpiritu ſancto ad hoc mouentur, ſed ſpiritui ſancto in intimis auditorum operanti materiam ſubminiſtrant: ac per hoc & ipſi ſubminiſterialiter imprimunt in animos hominum, nõ per atramentum, ſed per ſpiritum dei viuentis. *Non in tabulis lapideis.* Directè hoc dicit ad differentiam legis veteris: quæ fuit ſcripta in tabulis lapideis, afferente Moyſe tabulas lapideas ſcriptas digito dei. Deſcribit enim Paulus in Corinthiis differentem naturam noui teſtamenti à natura veteris teſtamenti penes multa: & ſpecialiter penes hoc, ꝙ illud eſt ſcriptum in tabulis lapideis, hoc in animis hominũ. Vnde è regione apponitur, *Sed in tabulis cordis carneis.* Iuxta Ezechielis prophetiam Paulus loquitur. ſcriptum ſiquidem eſt Ezechie. 36. auferam cor lapideum de carne veſtra, & dabo vobis cor carneum. Propter hoc enim non dixit in tabulis cordis, ſed appoſuit carneis, vt molles, vt facile receptiuas impreſsionum tabulas cordis deſcribat in electis dei. In quorum cordibus ſpiritus ſanctus imprimit quæ Chriſti ſunt. Collige prudens lector has cõditiones, & percipe naturam noui teſtamenti conſiſtere in iis quæ imprimuntur in animis hominum à Chriſto per ſpiritum ſanctum. quod in nobis fit ſubminiſtrantibus euangelicis viris credenda, ſperanda, diligenda, operanda, ac cauenda. Quod dico propter illos qui immediate à Chriſto omnia habent: vt apoſtoli & ſimiles. *Fiduciam autem talem.* Propoſita natura noui teſtamenti, intendit ſingulas particulas declarare, ſed optima arte declarat illas vt ſunt in eſſe perfecto, vt ſunt in viris perfectis, quales ſunt miniſtri euangelici: quoniam hinc cognoſcuntur etiam vt ſunt in proficiẽtibus & incipiẽtibus, quales erant Corinthij. Ita ꝙ ſimul manifeſtat noui teſtamenti naturam & miniſtros eius: & hoc ſecundum ex primo. Inchoat autem ab illa particula ſubminiſtrata à nobis, excludendo præſumptionẽ. Valde enim præſumptuoſum apparet prima fronte ꝙ homo confidat ſe delegatum ad imprimendum in cordibus hominũ ſubminiſtrando ſpiritui ſancto. Et propterea dicit, fiduciam talem ſubminiſtrando

inſcribendi ſpiritu dei viui in cordibus aliorũ. hæc enim eſt maximi operis fiducia. *Habemus.* nos miniſtri euangelici. *Per Chriſtum.* merito & dono Chriſti hominis. *Ad deum.* qui operatur omnia in omnibus. *Non quòd ſufficiẽtes ſimus cogitare.* non ſolùm facere aut dicere ſeu deliberare. *Aliquid.* quodcunq; ſit illud, ſpectans ad noſtrum miniſterium, & nõ ſolùm tam arduum opus. *A nobis.* miniſtris euãgelicis. *Quaſi ex nobis.* tanquam ex propria officina, tanquam ex propriis viribus. *Sed ſufficientia noſtra.* ad cogitandum, volendum, operandum, prędicandum, & vniuerſaliter ad omnia concernentia euangelicum miniſterium. *Ex deo eſt.* E regione à nobis tanquam ex nobis, locat ex deo, ad ſignificandum quòd ſeipſos ſecundum naturales vires ingenij, doctrinæ, morum &c. hinc, gratuita verò dei dona inde locat. Et ſeipſos non negat poſſe cogitare, ſed negat ſufficientiam ad cogitandum. Poſſumus enim inſufficienter & cogitare & operari aliquid ad miniſterium euangelicum ſpectans: vt experientia teſtatur in malis miniſtris. *Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti, non litera.* pro, literæ. *ſed ſpiritu.* pro, ſpiritus. Excluſa præſumptione declarat quòd de facto deus effecit ipſos idoneos ad manifeſtandum ſpiritum: vt merito dixerit ſuperius, ſubminiſtrata à nobis, inſcripta ſpiritu dei viuentis. Vide prudentiam Pauli. ſimul explicat ſe eſſe effectos idoneos miniſtros noui teſtamenti, & ipſum nouum teſtamẽtum eſſe non literam ſed ſpiritum: vt ſimul intelligamus quòd ſunt effecti idonei ad miniſtrandum ſpiritum, & quòd nouum teſtamentum eſt ſpiritus in carneis tabulis cordis impreſſus, de quo ſuperius ſub epiſtolæ ſpecie meminit. Et eſt appoſitiua conſtructio dicendum noui teſtamenti non literæ ſed ſpiritus: hoc eſt, quod non eſt litera ſed ſpiritus. Et vere in hoc differt nouum à veteri teſtamento, ꝙ vetus eſt litera conſtans ex præceptis legis, nouum autem eſt ſpiritus fidei, ſpei, ac charitatis. Et propterea in theologia ſpeculatiua dicitur ꝙ omnes ſancti ab initio mundi quatenus habuerunt gratiam fidei, ſpei, ac charitatis, ſpectarunt ad nouum teſtamentum. propterea dicitur quòd nouum teſtamẽtum adiuuat hominem intus, vetus verò non. propterea dicitur quòd euangelica ſcripta & apoſtolica (quæ vulgo appellantur nouum teſtamentum) non ſunt ipſum nouum teſtamentũ, ſed doctrina noui teſtamenti: docent enim credẽda, ſperanda, diligenda. ſcripta verò Moyſi ſunt ipſum vetus teſtamentũ: adiunctis prophetis. *Litera enim occidit.* Differentia inter vetus & nouum teſtamentum

mentum penes affectus contrarios deſcribit. Occidit autē tum augendo concupiſcentiā: quia nitimur in vetitum. Tum addendo præuaricationē: quia furtum cōmittens cōtra legē ſcriptam, duplicem incurrit præuaricationē: & legis naturæ & legis ſcriptæ. *Spiritus autem viuificat*, Tum ferendo ſecum vitam gratiæ, tum adiuuando infirmitatem noſtram domando concupiſcentiam, tum operando meritorie ad vitam æternam. *Quòd ſi miniſtratio mortis literis deformata in lapidibus.* Declarata ſubſtantia noui teſtamenti, intendit excellentiam noui teſtamēti relati ad vetus, gloriam ac qualitatē miniſtrorum noui teſtamenii deſcribere. Et propterea affert initium veteris teſtamenti: quando ſcilicet Moyſes vt miniſter dei intulit illud populo. ❡ A re geſta argumētatur ſcripta Exo. 34. narratur ſiquidē ibi quòd Moyſes ſecundò deferens tabulas lapideas quibus inſcripta erant præcepta decalogi, deſcendit à diuino colloquio ad populum habēs faciem radiantē claritate tanta, vt non poſſent filij Iſrael figere oculos in faciē Moyſi, & propterea Moyſes alloquendo populū velabat faciē ſuam: quum ibat autē ad loquendū cum deo, tollebat velamen de facie ſua. ❡ Quia, inquam, iſta fuit miniſtratio veteris teſtamenti, ideo ex iſta argumētatur Paulus excellentiā adminiſtrationis noui teſtamenti, cōferendo cōditiones conditionibus. Et quoniā iā dixerat tres differentias inter nouū & vetus teſtamentū (primā in ſubſtantia, ꝙ nouū ſpiritus, vetus litera. ſecundam in ſubiecto: quia nouum in carneis tabulis cordis, vetus in tabulis lapideis, tertiā in actione: ꝙ nouū viuificat, vetus occidit) ideo his tribus ſimul collectis, dicit ꝙ ſi miniſtratio mortis. Vetus teſtamentum appellat mortem: iuxta id quod dixerat, occidit. Et ſubiungendo literis, ſubſtantiā ſignificat eiuſdem, & addendo deformata in lapidibus, ſubiectum demōſtrat. Miniſtrationem autē appellat ipſam exhibitionem, quia Moyſes exhibuit populo vetus teſtamētum in tabulis lapideis. *Fuit in gloria*, corporali reſplendente in faciem Moyſi. *Ita vt non poſſent intendere filij Iſrael in faciem Moyſi.* Excellentia gloriæ deſcribitur vſqueadeo reſplēdentis, vt nō poſſent corporeis oculis intentam aciem vidēdi figere filij Iſrael in faciem Moyſi. *Propter gloriam vultus eius.* propter excellentiam ſplendoris vultus eius. *Quæ euacuatur.* Hoc addidit Paulus, ad reddēdum argumentum à minori ad maius. Et nouam per hoc explicat conditionem veteris teſtamenti: quod ſcilicet aboletur, ꝙ quandoque finē eſſet habiturum. gloria ſiquidem illa apparens in facie Moyſi, gloria

trãſitoria erat,& propterea dicitur quæ euacuatur ſeu aboletur. *Quomodo non magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria?* Attẽde prudẽs lector,quòd in antecedente huius conditionalis quinque Paulus collegit,ſpectantia ad miniſtrationem veteris teſtamenti:videlicet literam,mortem,gloriã,excellentiã gloriæ,& euacuationẽ. Quorũ quinq; gloriã ſemper repetit, arguendo ſemper ex gloria miniſtrationis veteris teſtamenti maiorẽ gloriam miniſtrationis noui,ſingillatim autẽ reliqua quatuor exequitur:inchoãdo à litera.Contra literam enim primũ argumentatur,quomodo non magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria?Itaq; vis argumentationis huius cõſiſtit in collatione ſpiritus ad literã.Et eſt argumentũ à minori, ꝙ ſi miniſtratio literæ fuit glorioſa,multo magis miniſtratio ſpiritus erit glorioſa.*Nã ſi miniſtratio damnationis in gloria eſt.* Interpres adiunxit duas dictiones:in & eſt. Legendum eſt, *Gloria.* Ordinate procedit Paulus, primò enim contulit ſpiritũ literæ:vtpote ſubſtantiã noui,ſubſtantiæ veteris teſtamenti,modo cõſequenter cõfert effectum effectui.Et quod ſuperius appellauit mortis,modo appellat dãnationis eadẽ ratione. Ex illa enim particula arguit ꝙ ſi miniſtratio dãnationis (hoc eſt, literæ damnationẽ inferentis,arguendo concupiſcentiam,& addendo præuaricationem)gloria,hoc eſt,glorioſa fuit. *Multo magis abundat miniſteriũ.* pro,miniſtratio, *iuſtitiæ in gloria.* Loco ei⁹ quod ſuperius dixerat viuificat,modo dicit iuſtitię.Ita ꝙ è regione occiſionis, mortis,& damnationis locat iuſtitiam, vt intelligamus vitam iuſtitiæ eſſe illã,de qua dixit, ſpiritus viuificat,eſſe illam quæ opponitur occiſioni, dãnationi,& morti quam infert litera: & percipiamus nouũ teſtamentũ eſſe ſpiritũ viuificantẽ vita iuſtitiæ,de qua ſcriptũ eſt:Iuſtus ex fide viuet.Et vtitur argumẽto ſimili præcedenti:conferendo miniſteriũ mortis ſeu dãnationis,cum miniſterio iuſtitiæ vitalis. *Nam nec glorificatum eſt,quod claruit.*pro,glorificatũ eſt,*in hac parte, propter excellentẽ gloriam.*Auget argumentationẽ maioris glorię in miniſtratione noui quàm veteris ex illa particula,ita vt non poſſent filij Iſrael intẽdere in faciem Moyſi:mõſtrat enim excellẽtiã gloriæ in facie Moyſi præſtitiſſe impedimẽtum gloriæ.Et vere ſic fuit: quoniam excellentia ſplendoris impediebat gloriam ab ipſius gloriæ intuitu, quod eſt minuere glorificationẽ. Excellẽs enim ſenſibile ex ſua excellentia minuit ſenſationẽ ſui:quod eſt minuere ſeipſum in eſſe ſenſibili.Et ſimiliter excellẽs gloria Moyſi in hac parte(id eſt in facie)ex ſua excellentia minuit gloriam,

quia

quia minuit illius ſenſationem. Reddere enim gloriam inuiſibilem, ſeu minus viſibilẽ, eſt tollere ſeu minuere illam. Eſt itaque ſenſus literæ, ꝙ id quod glorificatum eſt in hac parte, hoc eſt in facie Moyſi, non eſt glorificatũ ſimpliciter & abſolute: quia impeditum eſt ab intuitu propter excellentẽ gloriam, hoc eſt, propter excellentiã gloriæ nimio ſplendore opprimentis viſum. Et intendit per hanc conditionem quę fuit in gloria faciei Moyſi, non ſolum mõſtrare quòd vnde fuit maior gloria inde reddita eſt minor, ſed inchoare differentiã inter ipſam & gloriam miniſterij noui teſtamenti, penes hoc quòd excellẽs gloria Moyſi impedit ſeipſam ab intuitu: excellens autẽ gloria miniſtri noui teſtamenti nullũ præſtat impedimentũ perceptioni ſui: vtpote ſpiritualis & ſpiritu cõſpicienda. *Si enim quod euacuatur per gloriam.* pro, in gloria, *eſt.* Argumentatur demũ ex vltima particula, quæ euacuatur. Et ſimili præcedentibus vtitur argumento, ſi teſtamẽtum quod aboletur, quod finitur quãdoque, eſt in gloria.

Multo magis quod manet, in gloria eſt, Differentia hæc inter vetus & nouũ teſtamentum penes tolli & manere, intelligitur ſecundum proprias hæreditates ſingulorum. Vetus ſiquidẽ teſtamentũ diſpoſitio eſt hæreditatis terrenæ: vtpote terræ promiſſionis cum abundãtia bonorum temporalium: vt clare patet in fine Deut. Et propterea de illo dicitur quod euacuatur ſeu aboletur. Tẽporalia enim tranſeunt, & ad literam in aduentu Meſſiæ ſublata ſunt Iudæis. Nouum verò teſtamentum diſpoſitio eſt hæreditatis cœleſtis, quæ æterna eſt. Et propterea dicitur quod manet: vtpote manens in æterna felicitate ſibi propria.

Habentes igitur talem ſpem. Hactenus Paulus proponentis officio trifariã vſus eſt, primò ſub ſpecie epiſtolæ: deinde ſub ſpecie noui teſtamenti, non literæ, ſed ſpiritus: & demum ſub differentibus conditionibus ab illis quæ fuerunt in miniſtratione veteris teſtamenti miniſtrante illud Moyſe. Ab hinc autem vſque ad ſextũ capitulũ tractat ſingula, inchoãs à gloria. Inchoando à differentia inter miniſtros veteris, & noui teſtamenti, penes hoc quòd miniſtri veteris velant gloriam: miniſtri verò noui, abſq; velo gloriã domini exhibẽt populo. Incipit autẽ ab habita ſpe non ſolũ ad ſignificandum rationẽ libertatis noui teſtamenti, eſſe ſpẽ æternæ gloriæ quæ eſt propria nouo teſtamento, ſed vt incipiat ab ipſa ſubſtãtia noui teſtamẽti habita in ipſis miniſtris. Iam enim dixerat nouũ teſtamentum eſſe ſpiritum, & propterea ab ipſo ſpiritu ſpei habito incipit. Vnde & inferius

eodem tenore proſequetur de ſpiritu fidei:multa enim arte tractat Paulus ſingula propoſita.¡Illam nãque particulam, qua dictum eſt nouum teſtamẽtum eſſe ſpiritum,tractat pluries repetendo habitũ ſpiritũ ſpei, ſpiritũ fidei, ſpiritũ fiduciæ,ſpiritum charitatis : quanuis non ſemper vtatur vocabulo ſpiritus : vnde hîc dicendo,habẽtes igitur talem ſpem,perinde eſt ac ſi dixiſſet, habentes igitur ſpiritum ſpei talis,ſcilicet manẽtis in æternum gloriæ,cuius immediate ante meminerat. *Multa fiducia.* pro,libertate,*vtimur*.De qua autem libertate loquatur, ipſemet explicat ſubiungendo,*Et non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam*.Suſpende intellectum vſque ad illam particulam,nos verò omnes:quoniam Paulus ſuſpendit explanationem libertatis huius illucuſque .*Vt non intenderent filij Iſrael in faciem* . pro, finem. *eius quod euacuatur.* Attende diligenter quòd Paulus res geſtas corporaliter in Moyſe trahit ad ſenſum ſpirituale͂. Ita quòd ex corporaliter geſtis tunc in Moyſe,intendit declarare ſpirituale͂ ſtatum Iudæorũ.Et interpretatur appoſitione͂ velaminis,quam ſecundum rem geſtam exercebat Moyſes ad hoc vt excelle͂s claritas non offenderet oculos filiorũ Iſrael,ſignificare obcæcationem filiorum Iſrael,ad hoc vt non intuerentur finem veteris teſtamenti:hoc eſt vt non intendant in Chriſtum,qui eſt finis veteris teſtamenti,quod aboletur.Eſt itaque ſenſus literæ,quòd nos miniſtri noui teſtamenti vtimur multa libertate,& non ſumus ſicut Moyſes ponendo velame͂ ſuper facie͂ ſuã.Hoc factũ eſt corporaliter: ſed qđ ſequitur, ſenſus eſt ſpiritualis,ſcilicet vt nõ intendere͂t filij Iſrael in fine͂:hoc eſt Chriſtũ,qui eſt finis eius quod euacuatur: hoc eſt, veteris teſtamenti, de quo ſuperius dixerat quod euacuatur.*Sed obtuſi*,pro,obcæcati,*ſunt ſenſus eorum*.Explicat Paulus ſpirituale͂ ſtatũ Iudæorum,que͂ deſcribere incœperat dicendo, vt non intenderent, &c.declarando hoc non intendere eſſe obcæcationem internorum ſenſuum filiorũ Iſrael. Similem huic ſententiã habes in Eſaia:habes & in Euangelio Ioannis. *Vſque in hodiernum enim diem idipſum velamen in lectione veteris teſtamenti manet.* Obcæcationem Iudæorum amplius explicat ex hoc quòd continue perſeuerat velamen in Iudæis dum legunt vetus teſtamentum , dum non intelligunt in eo verum Meſsiam.: velamen itaque in facie Moyſi poſitum figuram eſſe cæcitatis filiorum Iſrael in lectione veteris teſtamenti interpretatur Paulus. *Non reuelatum,quoniam in Chriſto euacuatur.* In facie Moyſi velamen erat non ſemper,ſed quandoque detegebatur

tur facies eius. Et propterea adiungit Paulus non reuelatum, non detectum, vt velamen ipſum non ablatum declaret perſeuerare. Et ratione adiungit, quoniam in Chriſto, ſubaudi tantum, tollitur velamen. Iſti autem adhuc non habent lumen Chriſti. Vnde & declarando perſeuerantiam nõ reuelati velaminis ſubiungit, *Sed vſque in hodiernum diem quum legitur Moyſes.* tanquam alloquens filios Iſrael. *Velamen poſitum eſt ſuper cor eorum.* Velamen corporeum in facie Moyſi perſeuerat in figurato ſpirituali velamine poſito ſuper cor filiorũ Iſrael, quod eſt obcæcatio eorum, quod eſt obduratio eorum, ſubtrahente deo illis gratiam ſui luminis ad cognoſcendum Chriſtum. *Quum autem conuerſus fuerit ad deum.* pro, conuerſi fuerint ad dominum, *auferetur velamẽ.* Iuxta hiſtoriam Moyſes quum loquebatur ad populum, velatus loquebatur: quũ verò vertebatur ad alloquẽdum deum, tollebat velamen & detectus loquebatur. Et propterea Paulus quemadmodum interpretatus eſt velatum Moyſen alloquentẽ populum figuram eſſe obcæcati populi, ita modo interpretatur detectum Moyſen verſum ad deũ, figuram eſſe illuminati populi Iudæorum: ad hoc enim alludũt hæc verba, quum autem conuerſi fuerint ad dominum, in ſimilitudinem Moyſi qui à colloquio populi vertebatur ad alloquendum dominũ, tunc auferetur velamen in ſimilitudinẽ Moyſi qui auferendo velamen conuertebatur ad deum. *Dominus autem ſpiritus eſt.* Dixerat, quum autem conuerſi fuerint ad dominum: & propterea ex qualitate domini procedit. Et quum multas habeat dominus cõditiones (eſt enim omnipotens, æternus, ſapiens, &c.) vna tantum vtitur dicendo, dominus autem ſpiritus eſt: quoniã intendit propriam rationem reddere ſpiritualis ſtatus. Quemadmodũ enim ex eo quòd deus vita eſt, propria ratio vtitur viuẽtium, & ex eo quòd deus ſapientia eſt, propria ratio redditur ſapientũ, & ſic de ſimilibus, ita ex eo quod deus ſpiritus eſt, propria ratio redditur ſpiritualium. Tanquã ſi apertius dixiſſet: quandiu filij Iſrael erunt tanquã corporaliter intẽdentes in Moyſen corporeum, velamẽ eſt ſuper cor eorum, quum autem verſi fuerint ad dominũ qui ſpiritus eſt, tanquã ſpiritualibus ſenſibus vtentes, tolletur velamen. Propter quod conſequenter ſubiungit, *Vbi autem ſpiritus domini, ibi libertas.* Ablationem velaminis probat ex cõuerſione ad dominũ, quia dominus ſpiritus eſt. Ex conuerſione enim ad ſpiritum qui dominus eſt, ſpiritus domini emanat in cõuerſos, quo fiunt ſpirituales, ac per hoc fit in eis libertas à velamine. Aduer-

bia ſiquidem loci vbi & ibi circunloquuntur humanas mentes. Eſt enim ſenſus ꝙ in iis animis, in quibus eſt ſpiritus domini, in eis eſt libertas à velamine obcæcationis & obduratiõis. quod in cordibus Iudæorum perſeuerare deſcriptum eſt vſquequo conuertantur ad dominum. *Nos verò omnes.* miniſtri euãgelici, ad differentiã tam Iudæorum quũ cõuerſi fuerint (in quibus ſpiritus domini ac libertas erit) quã Moyſi qui abſque quidem velamine cũ domino, ſed velatus cũ populo loquebatur. *Reuelata facie gloriã domini ſpeculantes.* pro, inſpeculantes, *in eandẽ imaginem.* Super fluit in. Et eſt ſenſus, nos miniſtri noui teſtamenti inſpeculantes, hoc eſt inſtar ſpeculi ſuſcipientes & reddentes, officium ſpeculi exercentes tam ſuſcipiendo quàm reddendo. ſuſcipiendo quidem gloriam domini: reddendo verò eandẽ imaginẽ, quã, ſ. ſuſcepimus. Vnico participio (inſpeculantes) vtrunque officium ſpeculi Paulus ſignificauit: ſuſcipere & reddere. Et duos appoſuit accuſatiuos, alterum ſignificans gloriã domini quæ ſuſcipitur: alterum ſignificans eãdem gloriam vt redditã, & propterea ſignificatur nomine imaginis eiuſdẽ. Speculũ ſiquidem corporeum ſuſcipiens crucifixum, reddit eandem imaginem. Et ſimiliter miniſtri noui teſtamenti detecta facie ſuſcipientes gloriã domini, ac eãdem imaginem (hoc eſt eiuſdem gloriæ imaginem) reddentes aliis deſcribuntur: ad differentiã Moyſi, qui licet reuelata facie gloriam domini ſuſciperet, non tamen eandẽ reddebat imaginem aliis, ſed oportebat velari faciem eius ſi alios alloqui voluiſſet. Quanuis etiam illa Moyſi fuerit corporalis, & non gloria domini qui eſt ſpiritus. Miniſtrorum ſiquidem noui teſtamenti gloria, eſt gloria ſpiritualis, quæ eſt vere gloria domini qui eſt ſpiritus. Myſteria ſiquidem dei manifeſtata ad dei gloriã, appellãtur gloria dei: vt ꝙ deus eſt pater, filius, ac ſpiritus ſanctus: ꝙ deus creauit mundum, ꝙ verbum caro factum eſt, ꝙ reſtaurat omnia in Ieſu Chriſto. Clara aũt horum notitia infuſa à deo, appellatur inſpeculatio quo ad ſuſceptionem reuelata facie: & ſimiliter clara eorundem notitia quæ ab apoſtolis aliis traditur, appellatur inſpeculatio quo ad redditionem ſimiliter reuelata facie. Hæc vere fuiſſe in Apoſtolis doctrina eorum teſtatur, dum diuina myſteria, quæ tam occultæ tradita erant in veteri teſtamẽto, aperuerunt omnibus. *Transformamur à claritate in claritatem.* pro, à gloria in gloriam, *tanquam à domini ſpiritu.* Declarat per oppoſitum ad Moyſen huiuſmodi inſpeculationem. Quod vt intelligas, recole quòd paulo ſuperius dixerat

xerat

xerat de Moyſe,nec glorificatum eſt,quod glorificatum eſt,&c. huius oppoſitũ modo deſcribit in miniſtris noui teſtamẽti.Moyſes trãsformatus à gloria quidem eſt(nã in formam glorioſam mutatus ſecundum faciem eſt)ſed non in gloriã,quoniam quod glorificatum in eo eſt glorificatum propter excellentiam gloriæ.Miniſtri verò euangelij transformantur,non perditione formæ naturalis,ſed ſuperuẽtione formæ glorioſæ(hoc eſt,cæleſtis gloriæ participatione in intellectu illuminato,in voluntate accẽſa,in viribus animi conformatis virtute ex alto) in gloriam exteriorẽ,manifeſtando aliis non ſolum quæ nouerũt diuina myſteria,ſed etiã interna ſpei,charitatis,fortitudinis,&c.dona,quæ lucebant in factis eorum.Vnde ne intelligeres in gloriã mundanam,adiunxit tanquã à domini ſpiritu.Actorẽ ſiquidẽ trãformationis talis(ſ.à gloria interna ad gloriam externam intuendam ab aliis)explicat domini ſpiritũ vſqueadeo vt ſimul explicat domini ſpiritũ eſſe moderatorẽ,dicendo tanquã. Trãsformamur, inquit,à domini ſpiritu.vt & quantũ,& quãdo,& qualiter decet domini ſpiritũ trãsformare,à gloria in gloriã.Et reduxit effectũ ſpiritualis transformationis in domini ſpiritum tanquã in propriam cauſam,vt declarauimus. Et dixit ſpecialiter hoc contra obloquentes imponendo ei iactantiã: vt perpendant Corinthij quòd transformati à ſpirituſancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei ſimiles quæ ad laudem eorum ſpectare videntur.

CAPVT IIII.

*IDeo habentes hanc adminiſtrationẽ,iuxta quod miſericordiam cõſecuti ſumus.*Intẽdit ex dictis cõditionibus rationẽ reddere duorum emergentium,quorum alterum conſiſtit in facto eorum:alterum autem in facto incredulorum.Dicendo ideo, transformationẽ refert antedictã.Et eſt ſenſus,quia nos reuelata facie tranſformamur,&c.habentes talem adminiſtrationem non ex nobis ſed prout diuinam ſumus miſericordiam conſecuti. *Non deficimus.*Non ſegneſcimus,non negligimus.*Sed abdicamus.*pro abdicauimus,*occulta dedecoris.* Conformes ſunt actiones noſtræ internæ claritati officij.Quẽadmodum enim officiũ miniſtrandi nouum teſtamentũ gloria plenũ eſt,ita nos in actionibus noſtris internis exhibemus abſque negligẽtia,& cũ abiectione cuiuſcũque occulti dedecoris:ita ꝙ nihil in intimis noſtris relinquimus quod pudeat manifeſtũ fieri. *Nõ ambulãtes in aſtutia.* Ecce vnum occultum dedecus,aſtuta diſpoſitio operum. *Neque adulterantes.* pro,doloſe tradentes,*verbum dei.*Ecce alterum occultũ dedecus

interno dolo vti euangelizãdo. Et aſtutia quidem in ambulando,ad mores refertur:doloſa autem traditio,ad intentionẽ perducendi ad malum aliquid mediante prædicatione refertur:puta ad iudaizandum. *Sed in manifeſtatione.*Superfluit in. *Veritatis.* tum doctrinæ,tum vitæ. Et hoc ſpectat ad inſpeculationem reuelata facie. *Commendantes noſmetipſos ad omnem conſcientiam hominum coram deo.*Et hoc ex transformatione à gloria in gloriam tã quam à domini ſpiritu:non commendamus noſmetipſos iactantia:ſed in manifeſtatione veritatis,& vitæ,& doctrinæ, & iuſtitiæ,non apud quoſdam, ſed apud omnẽ conſcientiam hominũ: non qualemcunque,ſed coram deo.Apud conſcientiam ſiquidẽ eorum, qui ſecundum deum res diſcutiunt, commendamus noſmetipſos manifeſtando veritatem. Et hoc eſt primum factum,cuius rationem reddit ex conformitate ad officium. Alterum verò(quod ex incredulorum facto conſurgit) ſubiungitur, *Quòd ſi etiam opertum*, pro, velatum, *eſt euangelium noſtrum, in ijs qui pereunt, eſt opertum.* pro,velatum.Declarauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus teſtamentum penes hoc quòd vetus erat velatum,nouum autẽ eſt ſine velamine:poterat quiſpiam obiicere in nouo teſtamẽto velamẽ inueniri obcæcationis multorum,quemadmodum de obcæcatione Iudæorum dictum eſt.Et propterea huic obiectioni occurrit, reddendo rationem talis velaminis inuenti apud quoſdam in nouo teſtamento. Et ex duobus capitibus ſaluat differentiam antedictam. Primum quia in veteri teſtamẽto velamen erat cõmune omnibus loquẽte Moyſe ad populum:in euangelio autẽ velamen non eſt cõmune,ſed proprium illis tantũ qui pereũt.Et hinc habetur quòd velamen non ſe tenet ex parte euãgelij aut miniſtrorũ eius,quemadmodum in veteri teſtamento,quod eſt aliud caput ſe tenens ex parte filiorum perditionis.Et ad hoc ſignificandũ ſubiungit, *In quibus deus huius ſeculi excæcauit mentes infidelium.*Quẽadmodũ ſcribit ad Philip.de quibuſdam,quorum deus venter eſt,ita Corinthiis ſcribit deum huius ſeculi dilectum quenque finẽ ab hominibus affectis in trãſitoriis:ſiue ille finis ſit delectatio carnis, ſiue gloria, ſiue quodcunquealiud tranſitorium. Omnes enim huiuſmodi fines conueniunt ſub ratione vnius finis, qui eſt bonũ proprium tranſitoriũ:& talis finis deus huius ſeculi appellatur,ſicut vẽter appellatur deus deditorũ gulæ. Et talis finis excæcat proculdubio mentes infidelium.affectatum enim quodcũq; tranſitorium bonum priuat mentes hominũ lumine ad videndum

dum claritatem ſpiritualium bonorum, quę per miniſtros euangelij prædicantur. *Vt non fulgeat.* pro, infulgeat. Deficit ipſis. *illuminatio euangelij gloriæ Chriſti, quæ eſt imago dei,* hoc eſt, vt ſint indiſpoſiti ad ſuſcipiendum fulgorem euangelij, non cuiuſcunque rei, ſed gloriæ Chriſti. Chriſti enim gloria euangelizatur. Non eſt ergo velamen ex parte euangelij, ſed ex parte excæcatorum indiſpoſitorum ad ſuſcipiendum apertum fulgorem gloriæ Chriſti euangelizatæ. audiunt ſiquidem iſti euangelica verba, vident corporeis oculis euangelica facta & miracula: & tamen ex affectu ad tranſitorium aliquod indiſpoſiti ſunt ad ſuſcipiendũ lumen fidei, quod vehit ſecum euangelium, glorioſi Chriſti inſtrumẽtũ. Apponit autẽ, qui eſt imago dei, ad explicandũ vtraq; Chriſti naturam. Chriſtus enim nomen eſt regiæ dignitatis ſecundum humanam naturam competens: imago autem dei nomen eſt filij ſecundũ naturam diuinã. Generatur enim filius ex modo productionis ſuæ in ſimilitudinẽ naturæ patris. Et in hoc differt à ſpiritu ſancto: vt theologia ſpeculatiua diffuſe tradit. Et propterea dicitur imago dei. Propter diſtinctionem enim perſonalem inter ipſum & patrem, dicitur imago: quæ non poteſt intelligi niſi relatiue. Propter conſubſtantialitatẽ autẽ dicitur dei. continet enim in ſe perfecte diuinam naturam. *Non enim noſmetipſos prædicamus.* Tractat Paulus hic particulam illam, Chriſti. Dixerat enim ſuperius, epiſtola eſtis Chriſti. Tractat autẽ Chriſtũ eſſe illum, qui per miniſtros noui teſtamenti tũ prædicatur, tum geſtatur ſecundum vtranque Chriſti ſtatum, ſcilicet mortalem & immortalem: vt author noui teſtamenti intelligatur Ieſus Chriſtus ſecundum vtrunque ſtatum. In primis itaque tractat Ieſum Chriſtum eſſe illum qui prædicatur, excludendo ſeipſos. Et inducit hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria Chriſti, continuando textum. *Sed Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.* Superfluit noſtrum. Significatur Ieſus Chriſtus dominus, vt omnium dominus intelligatur, vtraque natura ſignificatur prædicari. *Nos autem ſeruos veſtros per.* pro, propter, *Ieſum.* non fratres, non ſocios, ſed ſeruos veſtros nos prædicamus eſſe propter Ieſum. Et vere ſerui ſunt Chriſtianorum miniſtri euangelici ſanctè exercentes officium ſuum. Et eſt ſeruitus magna, bene nota illis qui exercent officium ſolum propter Ieſum. *Quoniam.* Rationem reddit quare prædicamus Ieſum dominum. *Deus qui dixit.* primo die creationis mundi. *De tenebris.* quæ erant ſuper faciem abyſsi. *Lumen ſplendeſcere.* Fiat lux, & facta eſt lux. Ordinem

dinem naturæ ſignificat per præpoſitionem de,dicendo,de tene bris.prius enim natura diaphanum eſt tenebroſum quàm illuminetur: quoniam ſecundum ſe caret lumine. Quare nõ ſplenduit lumẽ de tenebris tanquã de materia,ſed tanquã de termino à quo,priore ſecundũ naturæ ordinẽ.*Ipſe*.non alius.deus. *Illuxit in cordibus noſtris*.deus qui fuit author lucis corporalis in mũdo ſubiecto tenebris,ipſemet ſpiritualem lucem edidit in cordibus noſtris,prius tenebris ignorantiæ & peccatorum ſubiectis. *Ad illuminationem*.Non ſolum nobis illuxit,ſed etiã ad aliorũ illuminationem.Tanta enim ſpirituali luce corda noſtra perfudit, vt ſpiritualiter illuminemus alios,quemadmodum lucem corporalem de tenebris primo fecit ad illuminationem aliorum. Illuminant autem alios dupliciter,tum ex parte obiecti, docendo clare myſteria diuina,tum ex parte ſubiecti,ſubminiſtrando diſpoſitioné affectus,qua diſcipuli diſponuntur ad hoc vt lumen fidei à Chriſto ſuſcipiant.*Scientiæ claritatis*. pro,cognitionis gloriæ,*dei in facie*.pro,perſona:*Chriſti Ieſu*.Ecce ad quid illuxit in cordibus noſtris,ecce ad quid illuminandũ per nos in cordibus aliorum,ſ.ad cognoſcendum gloriã dei in perſona Ieſu Chriſti.Gloria in perſona Ieſu Chriſti,deitas eſt in perſona Ieſu Chriſti: ad cognitionem ſiquidem deitatis in perſona Ieſu Chriſti lux diuina in cordibus noſtris efficitur,illuminatio aliorũ per miniſtros euangelij tendit. hac enim cognita,reliqua clare patẽt. Et hinc clare patet ratio quare prædicamus Ieſum Chriſtum dominum.*Habemus autem theſaurum iſtũ in vaſis fictilibus*,ſeu teſtaceis. Declarauit Ieſum Chriſtum prædicari per miniſtros noui teſtamenti: declarat conſequenter modo Ieſum Chriſtum geſtari per eoſdem. prædicatio ſiquidem ſpectat ad verba: geſtatio autem ad facta. Declarat enim quòd non ſolum prædicamus verbo,ſed geſtamus factis Ieſum Chriſtum: factis autem manifeſtis in corporibus noſtris fragilibus.Et ad hoc ſignificãdum vtitur ſimilitudine pretioſi theſauri reconditi in vaſis teſtaceis: quæ & vilia & fragilia ſunt.Theſaurum itaque appellat ſpiritualem lucem cordium propriorum,illuminatiuã aliorũ: vaſa verò teſtacea propria corpora,tot miſeriis ſubiecta, vt merito & vilia & fragilia dicantur.Et in perſona miniſtrorum noui teſtamẽti ſibi ſimiliũ Paulus loquitur: declaraturus hinc quòd geſtant Chriſtum.*Vt ſublimitas ſit virtutis dei*.Trãſpoſitio varians ſenſum interuenit.Legendũ eſt,*Vt excellentia potentiæ ſit dei, & non ex nobis*.Ratio redditur quare tã pretioſus theſaurus habetur in vaſis fragi

fragilibus: vt ſcilicet excellentia potentiæ ſeruantis theſaurum inter tot occurrentia aduerſa, ſit dei, & non ex nobis. Si vaſa eſſent impaſsibilia, potentia ſeruatiua eſſet ex vaſis: ſed eoipſo quòd vaſa ſunt tam fragilia, non ſolum potentia, ſed excellentia potentiæ opus eſt aliunde ad ſeruandum theſaurum. Aliunde autem in propoſito eſt deus: ideo itaque in vaſis teſtaceis theſaurum habemus, vt dei ſit excellentia potentiæ ſeruatiuæ qua opus eſt ad ſeruandum. Adiungit autem & non ex nobis, & non dicit, & non noſtra: vt intelligamus nos quidem concurrere ad ſeruandum theſaurum, noſtrum quoque opus eſſe ſeruationem theſauri, ſed non ex nobis ſeruari illũ, ſed ex dei potentiæ excellentia ſupra fragilitatem noſtram, ſupra omnia aduerſantia. *In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur.* pro, anguſtamur. Declarat per partes quatuor, tum quod eſt vaſorum teſtaceorum, tum quod eſt potentiæ dei. Affligi in omnibus, fragilitatis noſtræ: ſed nõ anguſtari in animo, diuinę eſt potentiæ efficientis in nobis vt quantuncũque in omnibus affligamur, nunquam tamen anxij (velut in anguſto poſiti vnde euadere non poſsimus) reddimur. hoc enim primum directe reſpicit diuinã opem in animo. *Aporiamur.* Græcam dictionẽ interpres vſurpauit: quum Latine potuiſſet dicere, *Egemus.* Ecce quod eſt miſeriæ noſtræ. *Sed non deſtituimur.* Ecce quod eſt diuinæ potentiæ non relinquentis nos in noſtra indigentia: quod clare ſpectat ad res exteriores. *Perſecutionem patimur.* Ecce quod eſt noſtrum. *Sed non derelinquimur.* Ecce quod eſt dei, deferentis in perſecutionibus de loco ad locum, ſed fouentis continue. *Humiliamur, ſed non confundimur.* Neſcitur quis hanc particulam Pauli textui inſeruit. nam in Paulo, quarto & vltimo loco ſubiungitur, *Deijcimur.* Ecce quod miſeriæ noſtræ eſt. *Sed non perimus.* Ecce quod potentiæ dei eſt, permittẽtis quidem nos deiici in pericula mortis, ſed ſuſtinentis ne pereamus. Quod frequentiſsime impletum legimus in Paulo & aliis. Et hoc intellige vſque ad palmam martyrij excluſiue: non enim intendit Paulus quòd nunquam corpore pereamus in præſenti vita, ſed quòd deiecti in mortis pericula, nõ perimus corpore citra palmam. Et tunc etiam non perimus, ſed dormimus corpore vſque ad reſurrectionem. *Semper mortificationem.* Deficit. domini, *Ieſu Chriſti.* Superfluit Chriſti. *In corpore noſtro.* Superfluit noſtro. *Circunferentes.* Ecce quorſum tot, talia ac tanta patimur, ad hoc vt geſtemus non quandoque ſed ſemper, non alicubi, ſed circumcirca, non in animo

mo, ſed in corpore mortificationē qua in hac præſenti vita olim mortificatus eſt multipliciter Ieſus dominus: hoc eſt, quamuis eſſet dominus vniuerſorum. *Vt & vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris.* pro, in corpore noſtro. Ecce quorſum excellentia potentię dei ſeruat theſaurum inter tot afflictiones fragilitatis noſtræ, ad hoc vt vita immortalis, ad quam reſurrexit Ieſus (quam habet, qua fruitur & regnat Ieſus) manifeſtetur in corpore noſtro, tanquam protegens & ſuſtentans illud. afflictiones enim & tormēta euangelizantium, tam potenter non ſolum tolerata, ſed ſuperata, teſtimonia ſunt Ieſu Chriſti viuentis & ſeruantis & vincentis, propter quod martyria ſunt appellata. *Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Ieſum.* Declarat quid eſt circunferre mortificationem Ieſu in corpore: eſt enim nos quādiu viuimus, ſemper (hoc eſt tum abſque vlla ætatis exceptione, tū propter aſsidua, imò continua pericula vitæ) in mortem, hoc eſt in mortis pericula, in mortis amica ac nuntia (nuditatem, eſuriem, tormenta, inſidias, &c.) tradi, nō propter crimen ſed propter Ieſum: tradi autē à deo examinante nos velut aurum, à nobiſipſis in holocauſtum diuinū, ab aduerſariis perſecutoribus nominis Chriſtiani. *Vt & vita Ieſu.* immortalis. *Manifeſtetur in carne noſtra mortali.* Declarat quod dixerat, in corpore noſtro, quòd de corpore noſtro in ſtatu mortalitatis huius loquitur. *Ergo mors in nobis operatur, vita autē in vobis.* Pronomina nobis & vobis, differentiam inter miniſtros Euangelicos (inter quos erat Paulus) & alios Chriſtianos denotat. Et poteſt intelligi, velut ſonat, de vita corporali & morte corporali. Et eſt ſenſus, ex iis quæ patimur, infertur quòd in nobis mors, hoc eſt, mortalitas exercet quæ mortis ſunt, vt afflictiones, &c. in vobis autem qui non patimini ꝓpter Ieſum, vita operatur: hoc eſt, vitalis pars exercet quę vitæ ſunt: vtpote non impedita per afflictiones, inediam, tormēta, &c. Vel de vita & morte Chriſti, de qua fuerat locutus. & eſt ſenſus, ex iis quæ patimur, infertur corollarie, ꝙ in nobis etiam mors Chriſti operatur mortalia, afflictiones, &c. in vobis autem qui non patimini propter Ieſum, vita tantùm Chriſti operatur vitalia: dona ſcilicet vitalis gratiæ in animabus. Nō quòd mors Chriſti nullo modo operetur in eis (quum conſtet eam omnium operari ſalutem) ſed quatenus non operatur in illis per modum aſsimilationis, quo mors operatur mortalia, & vita operatur vitalia. Secundum enim talem operandi modum Paulus loquitur, exponendo quouis modo. *Habentes autem eundem ſpiritum fidei.*

Declara

Declarato Chriſto tam prædicato quàm geſtato per miniſtros noui teſtamenti, declarat modum quo miniſtri noui teſtamenti inſcribunt Chriſti epiſtolam, illuminant'alios, miniſtrant ipſum teſtamentũ nouum. Et quemadmodũ prius deſcripſerat ſubſtantiam noui teſtamẽti in ſpiritu ſpei, dicendo, habentes igitur talem ſpem, ita modo proſequẽdo eiuſdem ſubſtantiæ deſcriptionem dicit, habentes autẽ, nos miniſtri Euangelici, eundem, non diuerſum, ſpiritum fidei. Noui ſiquidem teſtamenti ſubſtantia eſt ſpiritus & fidei & ſpei & charitatis, non diſsimilis in diuerſis, quanuis maior in vno quàm in alio. Et quemadmodũ ſpem miniſtrorum attulit pro ratione libertatis, quam poſtea declarauit eſſe libertatem à velamine obſcuræ doctrinæ, ita modo ſpiritum fidei affert pro ratione locutionis euangelicæ ad alios. In qua explicatur modus inſcribendi epiſtolam ſpiritualem. Propter quod ſignificanter nõ dicit habentes fidem, ſed ſpiritum fidei: vt intelligamus & rationẽ imprimendi in aliorum animos eſſe ſpiritum ſanctum in miniſtris, & rationẽ impellendi miniſtros ad loquendum eſſe ſanctum ſpiritum fidei: ad hoc enim ſignificandum ſubiungit, *Sicut.* pro ſecundum quod, *ſcriptum eſt, Credidi, propter quod locutus ſum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Fiduciam poſteris præbuit Paulus vtendi ſacra ſcriptura tranſumptiue ad ſpirituales materias, ex hoc ipſo ꝙ ipſe vtitur pſalmo tranſumptiue. Dauid enim ad literam explicat ſe credidiſſe Samueli de ſuo regno, & propterea locutũ fuiſſe quod crediderat: Paulus tranſumit hæc ad credulitatẽ Chriſtianæ fidei in miniſtris, propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt. ¶ Caute tamen Paulus vtitur his verbis pſalmi. nam dicit ſe credidiſſe, propter quod & loqui, ſecundum ꝙ propheta dicit ſe credidiſſe & propterea locutum eſſe. Veſtigia enim prophetæ ſequi ſe ſignificat: & non aſſerit ꝙ propheta loquatur de credere neceſſario ad ſalutẽ. Dicẽdo, propter quod & loquimur, actionem manifeſtat, qua miniſtri Euangelici vtuntur ad illuminandum & inſcribendum. ſuperius ſiquidem explicauerat libertatem ſed nõ actionem, dicendo, habentes talem ſpem multa libertate vtimur: modo explicat actionem dicẽdo ꝙ propter ſpiritum fidei loquimur, proculdubio euangelizando. *Scientes.* non opinantes. *Quoniam.* pro, quòd, *qui ſuſcitauit.* Deficit dominum. *Ieſum, & nos cum Ieſu,* pro, per Ieſum, *ſuſcitabit: & conſtituet vobiſcum.* Ex ſpiritu fidei loquimur ad hoc vt ſalui ſitis: certificati à ſpiritu ſancto ꝙ non ſolus Ieſus habet vitam immortalem,

nec

nec ſoli nos miniſtri per Ieſum illam habebimus, ſed etiam vos habebitis eandem:& quod amplius eſt,nos & vos ſimul ſuſcitabimur & conſtituemur per Ieſum.Spiritus itaque fidei cum hac certitudine veſtræ ſimul futurę immortalis vitæ,& ſtatus firmi, impellit nos miniſtros ad loquendum. *Omnia enim propter vos.* Ex eo quòd etiã dona ſpei, ac fidei nobis conceſſa impellunt nos ad loquendum,& locutio eſt propter veſtram ſalutem, aſſumit pro ratione quòd omnia noſtra (miniſtrorum ſcilicet) diſponũtur à deo propter veſtram ſalutẽ. *Vt gratia abundans per.* pro, propter, *multos.* pro,multorũ, *in gratiarum actione.* pro,gratiarum actionem, *abundet in gloriam dei.* Optima ratio reſoluens in finem vltimum gloriam dei. ideo omnia noſtra diſponuntur propter vos,vt gratia in nobis exiſtens, exuberans & redundans in vos, exuberet per hoc in gloriam dei, multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationem doni in multis. *Propter quod non deficimus.* Tractat illam particulam quod manet,ſuperius inter noui & veteris teſtamenti differentias poſitam : dicendo, ſi enim quod euacuatur gloria, multo magis quod manet in gloria eſt. Permanentiam ſiquidem noui teſtamenti declarare intendit ex differentia inter æterna & temporalia. tanquam temporalia ſint promiſſa veteri teſtamẽto, æterna autem nouo,& propterea merito illud aboletur, hoc manet. Continuat autem præcedentibus tractatum hunc ex identitate cauſæ, dicendo propter quod, refert enim relatiuum quod, certificationem futuræ immortalitatis antedictam. propter huiuſmodi, inquit,certitudinem non deficimus,non vincimur laboribus,non ſegneſcimus, non laſſamur. *Sed licet is qui foris eſt noſter homo corrumpatur,tamen is qui intus eſt, renouatur de die in diem.* pro,noue. Internum & externum hominem Paulus diſtinguit,nõ vt quemlibet hominem aſtruat eſſe duos homines, ſed vt vnum eundemque hominem ſecundum diuerſa officia ſeu diuerſas cõditiones, internum externumque ſignificet.quilibet enim homo ſecundum conditiones animi appellatur internus homo : ſecundum autẽ conditiones corporis appellatur externus homo. ¶ Dixerat Paulus ꝙ non fatigamur, declarat quo ſenſu & quare hoc dicat, ſcilicet non corpore ſed animo:quinimo animus magis ac magis renouatur,quanuis corpus non ſolum laſſetur, ſed quod plus eſt corrumpitur cõtinua reſolutione tendens ad mortem.Dicit autem hominem ſecundum internas animi conditiones renouari propter continuum profectum,recedendo à vetuſtate peccati & fomitis

mitis,& participando nouitatem cœleſtis vitæ. Et adiungit aduerbium noue,ad ſignificandum ſtatum nouitatis ſpiritualis: vt intelligamus ꝙ renouatur ſecundum ſtatum nouitatis ſpiritualis,qui proportionaliter ſimilis eſt ſtatui vetuſtatis naturalis.nã quemadmodũ corpus verſus mortem tendens continua reſolutione non æqualiter deficit,ſed quo plus verſus mortem veteraſcit,plus augetur deficere(deficit enim ſeptuagenarius plus vno menſe quàm quinquagenarius vno anno,&c.) ita ecõuerſo animæ profectus longè maior ſignificatur , quanto magis renouatur & appropinquat magis cœleſti nouitati.Ita quòd dicẽdo renouatur noue,ſignificat ꝙ renouatur proportionaliter ſecundũ ſtatum nouitatis. ¶ Aduerte prudens lector quot & quę Paulus tractando permanentiam noui teſtamenti, proponit : vt diſtinguere ſcias executiones. *Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue*.pro,id enim quod tranſeunter eſt leue,*tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate*. Penuria vocabulorum correſpondentium Græcis cogit interpretes circunloqui verba Pauli ſonantia excellenter ſupra modum. *Aeternum gloriæ pondus operatur in nobis*.Superfluit in.Rationem reddit quare non fatigamur inter continuas externi hominis afflictiones: quia quicquid afflictionis noſtræ eſt,eſt leue & tranſeunter,& efficit nobis gloriæ pondus excellenter ſupra modum & æternũ.Singula ſingulis reddit Paulus,noſtræ tribulationi,gloriam nobis: leuitati,pondus ſupra modum excellens , & tranſeunti æternum. Et quidẽ ꝙ vniuerſa hominis afflictio in corpore & exterioribus ſit momentanea,clarum eſt:quum vniuerſum tempus vitæ hominis relatum ad æternitatẽ nihil ſit.Quòd verò leuis ſit,non tam clarè liquet. Veruntamen ſi Pauli verba penſentur, clara eſt ſententia : quoniam addit pronomen noſtræ:amanti ſiquidem ſpiritualia & affectui alieno ac his temporalibus, leuis eſt omnis iactura corporis & reliquorũ quæ tranſeunt propter ſpiritualia & æterna. Quanuis etiam abſolutè loquendo leue ſit quicquid in hac vita pati homo poteſt,relatum ad id quod pati poteſt anima ſeparata : quemadmodũ exiguum eſt quicquid eſt riuulorum relatum ad fontem.animus ipſe purus quum patitur, incõparabiliter patitur reſpectu eius quod immerſus corpori ſentit.Metaphora verò põderis coactus eſt vti,vt leui contrariũ opponeret.Et quemadmodũ leue vocat tum quod paruipenditur,ita pondus appellat quod magnipenditur:tũ quod incõſtans eſt,ita pondus quod cõſtans eſt.Dicit enim pondus gloriæ, gloriã conſtantẽ ſignificando

cando : ad differentiam mundanæ gloriæ, quæ vere inconſtans & leuis eſt:vtpote in opinione hominum conſiſtens.Nec ſat fuit explicare gloriam non mundi huius (quæ inconſtans & paruipendenda eſt) ſed quæ vere conſtat, & magnihabenda eſt, ſed appoſuit excellenter excellentem : vt ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cœleſtis,quæ acquiritur per has afflictiones,ſignificaret.*Non contemplantibus nobis quæ videntur,ſed quæ non videntur.* De quali gloria loquitur,explicat ex qualitate pręmiorum,quæ per fidem nouimus expectanda. ſimulque explicat qua ratione præſentes afflictiones operantur nobis tam excelſum pondus gloriæ : quia ſcilicet nos non conſideramus præmia quæ videntur in præſenti vita,ſed quæ non videntur in præſenti vita.Et ꝙ de præmiis Paulus loquatur,teſtantur ſubiuncta. *Quæ enim videntur,temporalia ſunt:quæ autem non videntur,æterna.*Sciebat Paulus multas res videri corporeis oculis quæ non ſunt temporales (vt ſolem & ſtellas)ſed quia de præmiis loquebatur,ideo differentiam adiunxit veriſsimam , ꝙ præmia quæ videntur modo, temporalia ſunt:ſiue videãtur per ſe, vt ſenſibilia extenſo viſionis nomine ad omnem ſenſationem:ſiue per accidens, vt gloria Cæſaris in opinione hominũ laudantium cernitur. Præmia autem quæ non videntur modo (ſiue ſint viſibilia & ſenſibilia , vt corporum gloria futura:ſiue ſint inuiſibilia ac ſupra omnia ſenſibilia longe eleuata) ſunt æterna. Beatitudo enim æterna animæ intelligibilis eſt ordinis,& æterna à parte pòſt,& ipſa eſt cuius contemplatione principaliter afflictiones omnes hic ſuſtinemus. gloria quoque corporum æterna ſimiliter eſt. ¶ Cerne prudens lector permanentiã noui teſtamenti in proprio pręmio declaratam , cum inſinuata differentia ad præmia veteris teſtamenti promittentis quæ hìc videntur,quæ tẽporalia ſunt : propter illud enim hanc differentiam appoſuit Paulus inter quę videntur & quæ nõ videntur,inter temporalia & æterna præmia.

CAPVT V.

S*Cimus enim quoniam.* pro,quòd , *ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis.* pro,tabernaculi.Et ſuperfluit huius. *Diſſoluatur.* Declarat illud tam excellẽs pondus gloriæ æternæ,primò quantum ad gloriam corporis:& deinde quãtum ad gloriam animæ ſeparatæ à corpore. Rationem itaque eius tantæ gloriæ futuræ ſubiungit,non ex opinione,ſed ex certitudine, dicendo, ſcimus enim quòd ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis , &c. ¶ Nota ſingulas conditiones corruptibilis humani corporis quod

quod modo habemus, prima eſt terreſtris, ſecunda noſtra domus, tertia tabernaculi, quarta diſſoluta fuerit. Et conſidera quę ſubiungit. *Aedificationem ex deo habemus domum nõ manufactam æternam in cœlis.* E regione nanque ſingularum cõditionum corporis corruptibilis locat conditiones corporis glorioſi. Contra terreſtris dicit in cœlis. contra noſtra domus, dicit ædificationẽ ex deo habemus, cõtra tabernaculi dicit domum non manufactam. contra diſſoluatur, dicit ęternam. ¶ Vide ſingula. Corpus in primis noſtrum corruptibile, terreſtre hic dicitur, non ſecundum ſubſtantiam (quia eiuſdem etiam erit naturæ quando erit glorioſum) ſed ſecũdum grauitatis dominium, ob quod fatigamur ambulantes: & præcipue aſcendentes. Et nihilominus ſicut terra contra cœlum diſtincta, omnia continet elementa, ita terreſtre dicitur corpus noſtrũ quod eſt elementorũ dominiis ſubiectum. glorioſum autẽ futurũ noſtrum corpus non dicitur cœleſte, ſed in cœlis. vt dominiũ terræ ex loco cœli ſublatum intelligas per gloriam. Dicitur domus noſtra, domus quidem quia velut in quo habitat anima: noſtra autẽ, quia cõnaturalis eſt nobis. glorioſum autem dicitur habitatio quam habemus ex deo: quoniam & eſt velut in quo habitat anima glorioſa, & non habemus illud habitaculũ ex natura, ſed ex diuino miraculo mutante corpus in tam diuinas conditiones. Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi, ad ſignificãdũ ꝙ eſt animæ domus, vt ab extrinſeco ei facta, quemadmodũ tabernaculum. nullius enim hoĩs anima efficit ſibiipſi corpus, quanuis alat & augeat. Quo contra glorioſum corpus quatenus glorioſum, dicitur domus non manufacta: quia ab ipſa anima glorioſa fit corpus glorioſum, & non ab extrinſeco. fieri ſiquidẽ ab extrinſeco ſignificatur per fieri manu: quia manu facta fiunt manifeſtiſſime ab extrinſeco. Et demum illud diſſolui, hoc æternum dicitur. Collige cuncta. Noſtrũ corruptibile corpus deſcribitur ad ſimilitudinẽ domus noſtræ, hoc eſt, domus naturalis reſpectu animę, nõ quomodolibet, ſed ad modum tabernaculi: hoc eſt, ita naturalis domus ꝙ tamen non eſt facta ab ipſa anima ſibimet, ſed ad modũ extrinſecus factorũ. Terreſtris autem, hoc eſt, ſubiectæ elementorũ potentiis & diſſolubilis ab anima, imò ꝙ ſi diſſoluetur habemus corp⁹ glorioſum, ad ſimilitudinẽ quoq; domus reſpectu animæ, ſed nõ à natura, ſed à deo miraculoſe ædificatæ, nõ tamẽ manufactæ: hoc eſt, velut ab extrĩſeco, ſed ab intima animæ gloria prouenientis. in cœlis, ſupra oẽs elemẽtorũ poteſtates, & æter-

næ extunc durationis. Et dicit ſi diſſoluta fuerit, ad differẽtiam illorum electorũ quorũ terreſtris hæc domus nunq̃ diſſoluetur: illorum videlicet qui reſidui erũt in aduẽtu domini. Et dicit habemus: quoniã ſancti migrantes à corpore habẽt ius quæſitum corporis glorioſi. quod non eſt habere in ſpe (vt habent hîc) ſed eſt habere iure quæſito, & ſolam executionẽ (quæ modo differtur tẽpore, donec cõpleatur numerus electorũ) expectare. *Nam & in hoc ingemiſcimus*. pro, gemimus, *habitationẽ noſtram quæ*. pro, domicilium noſtrum quod, *de cœlo eſt: ſuperindui cupientes*. Dixerat ſcimus quòd ſi terreſtris, &c. probat noſtrum ſcire ex noſtro gemitu. Ardentis enim affectus gemitus teſtis eſt certitudinis noſtræ reſpectu rei deſideratæ: quoniã (vt infra ſubiunget) deus eſt qui effecit in nobis talẽ affectum. Et ſubiungit noſtrum gemitum ſuſpirare ad domiciliũ cœleſte: hoc eſt, ad glorioſum corp' ſuperinduendũ. iam enim dixerat ſe ſcire corpus glorioſum eſſe domicilium in cœlis à deo ædificatum, &c. illud enim idem gementes cupimus. Et quod prius dixerat à deo in cœlis, &c. modo vnico complectitur verbo, dicẽdo quod de cœlo eſt. ❡ Si miraris domiciliũ indui (quia non domiciliũ, ſed veſtẽ induimur) cõſidera ꝙ de ſpũalibus eſt ſermo metaphoricus: nã neq; domiciliũ proprie, neque indui aut ſuperindui proprie conuenit animæ. ſed ad diuerſas conditiones explicãdas diuerſis vtitur ſimilitudinibus. Ad explicandũ enim ꝙ de corpore noſtro velut de eo in quo anima habitat, loquitur, vtitur noĩe domus ſeu domicilij. Ad explicandũ autẽ quòd nõ de ſeparato ab anima, ſed adiacente, ſed vnito habitaculo ipſi animæ loquitur, vtitur verbo indui. Cur autẽ non dixerit indui, ſed ſuperindui, ipſemet Paulus explanat ſubiungẽs. *Si tamẽ veſtiti & nõ nudi inueniamur*. Dixi ꝙ cupimus ſuperindui, explicãdo affectum non rei impoſsibilis, ſed rei poſsibilis, quæ in quibuſdam implebitur pure. Quod vt intelligas, ſcito differentiam inter indui & ſuperindui domicilium quod eſt è cœlo, cõſiſtere in hoc, ꝙ indui eſt animam ſeparatã vniri corpori glorioſo: anima enim ſeparata eſt velut anima nuda non veſtita corpore. Et hoc appellauit Paulus habere, quũ dixit ſi terreſtris diſſoluta fuerit, habemus ædificationem, &c. Superindui verò eſt animam nunq̃ à corpore ſeparatam donari glorioſa immortalitate corporis. Anima enim iuncta corpori eſt velut anima veſtita, & ſuperinduitur corpore glorioſo quatenus glorioſum eſt, quũ abſque diſſolutione à corpore donatur gloria immortalis & impaſsibilis corporis. Vtroq; modo habe

habebimus corpora glorioſa:nam electi modo migrantes,nudi inuenientur tēpore reſurrectionis,& induentur corpore glorioſo. Electi verò reſidui in aduentu domini inueniētur veſtiti (vtpote habentes corpus)& ſuperinduētur:quia abſque hoc quòd moriantur,induentur gloriam immortalis & impaſsibilis corporis. Quod apta ſimilitudine appellatur ſuperindui:quia ſuper veſtē corporis adiacentē adiungitur velut ſupremum indumentū. Quia, inquā, poſsibilis res eſt ſuperindui gloriā impaſsibilitatis corporalis,& de facto quibuſdā cōcedenda, ideo dicit Paulus,dixi ſuperindui.ſi tamē veſtiti corpore,vt reſidui in aduentu domini,& non nudi,corporea extrà veſte vt reliqui ſancti, inueniamur,tēpore aduentus domini quo corporali donabimur gloria. Et aduerte prudēs lector ꝙ quemadmodum dixit ſub cōditionali ſi terreſtris,&c.ita dicit ſub cōditionali ſi tamen veſtiti: ad ſignificandum ꝙ neutrum eſt neceſſariū ad domiciliū cœleſte habendū, ad ſignificandū quòd altero etiā modo poſſumus aſſequi cœleſte illud domiciliū. nam & abſque diſſolutione terreſtris corporis habébimus illud qui reſidui ſumus in aduentu domini,& abſq; hoc quòd inueniamur veſtiti,habebimus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi migrantes à corpore. Si miraris cur ſcientiam habendi domiciliū glorioſi corporis diſſoluta terreſtri domo probet ex gemitu ſuperinduendi idē domicilium,ſcito ꝙ Paulus ex eo quod formaliter & per ſe deſideratur doctrinam tradit.In corporis glorioſi appetitu noſtro corpus materialiter concurrit:ipſa autē gloria impaſsibilitatis corporalis concurrit formaliter.quo fit vt qui inuenientur nudi,ſimul induentur,& ſuperinduētur:quia ſimul reſument materiale & formale : corpus & gloriam corporis,quæ eſt velut ſupremum indumentū:illi verò qui inuenientur veſtiti corpore, tantummodo ſuperinduētur gloriam. Quia itaque formale in deſiderato corpore glorioſo eſt ipſa gloria quæ eſt ſuperindumentum,ideo Paulus ab appetitu ſuperinduendi(vt tantū doctorem decet) ſubtiliter ſcientiam noſtram habendi cœleſte domiciliū probauit. *Nam & qui ſumus in hoc tabernaculo.* Superfluit hoc. *Ingemiſcimus.*pro,gemimus, *grauati,eo quòd nolumus expoliari,ſed ſuperueſtiri , vt abſorbeatur quod mortale eſt à vita.* Propoſuerat cupidinem ſuperinduendi , & declarauerat quibus conuenit ſuperindui pure (ſcilicet qui inuenientur tunc veſtiti) ac per hoc quibus conuenit miſtum cum veſtiri : videlicet qui inuenientur nudi.Eadem enim eſt doctrina & diſciplina oppoſitorum.

Explicat modo rationē huius concupiſcentis gemitus: & ſimul quid eſt ſuperindui. Ratio cupiendi ſuperindutionē quæ formaliter appetitur, eſt ꝙ nos qui ſumus in tabernaculo (corpus noſtrum corruptibile quod prius tot cōditionibus deſcripſit dicendo domus terreſtris, &c. modo vnico cōplectitur vocabulo, dicendo in tabernaculo, vtpote ſuapte natura deponendo) gemimus grauati. Ecce ratio gemitus, grauedo corporis: hoc eſt, corruptibiles conditiones corporis. Hæ enim ſunt quæ nos grauāt, quæ ſunt nobis oneroſæ, ob quas gemimus, eo ꝙ nolumus expoliari. Ecce clare redditur ratio formalis appetiti, Gemimus grauati mortalitate, non quòd velimus mori, ſed quia nolumus expoliari corpore, ſed ſuperueſtiri gloria corporis. Et vere nolle expoliari eſt adeò nobis congenitū vt etiā ipſe ſaluator orauerit: Pater ſi poſsibile eſt, verūtamē non ſicut ego volo, &c. Quid verò eſt hoc ſuperindui, ſubiungit dicēdo: vt abſorbeatur quod mortale eſt, i. quicquid mortalitatis eſt in tabernaculo corporis à vita, vt tanta ſit vis, tanta efficacia vitæ animæ, vt velut abſorbendo tollat quicquid eſt mortalitatis in corpore. Sub mortalitate autem clauditur omnis paſsibilitas. Hoc autem formale quod ſuperindui vocatur, aſſequemur omnes tam veſtiti q̄ nudi: diuerſimode tamen, vt dictum eſt. *Qui autem effecit nos in hoc ipſum deus.* Probauerat ſcientiā ex deſiderio: & poterat obiici ꝙ deſiderium eſt ad id quod excedit menſurā deſiderij humani. Et propterea huic obiectioni occurrit: dicēs ꝙ nō natura, ſed deus eſt qui effecit nos ad hoc ipſum, ſcilicet ad induendū ſeu ſuperinduendū domiciliū cœleſte, ad habendum corpus glorioſum. Ex hoc enim ꝙ deus præparauit nos ad hoc, conſtat quòd non ad exceſsiua & incommenſurata tendimus. *Qui etiam dedit nobis pignus*, pro arram, *ſpiritus.* Quia non ſufficit ad certitudinem præmij commēſuratio, ſed requiritur aliqua ſecuritas, ideo ſubiunxit quòd idē deus non ſolum p̄parauit nos ad habendū corpus glorioſum, ſed etiam dedit nobis tanti præmij arram, non corporeā, ſed ſpiritualem. Spiritus enim ſanctus in noſtro ſpiritu habitans, non ſolum facit nos deſiderantes & amantes, ſed etiam ſecuros tanti præmij. & hæc ſecuritas, arra ſpiritus vocatur. Vt dictū eſt, Paulus de cribit hęc in ſummo gradu viatorū: in quo gradu ipſe erat. Et propterea ſecurum ſe dicit. In aliis autem proficientibus & incipientibus, arra ſpiritus, ipſa ſpes charitate informata eſt, maior in vno q̄ in alio. *Audentes*, pro, confidentes, *igitur ſemper & ſcientes.* Declarata certitudine permanē-

tiæ noui teſtamenti quo ad præmium,quod eſt gloria corporis æterna,declarat conſequenter certitudinem & confidentiã permanentiæ quo ad præmiũ interim animæ ſeparatæ à corpore. Et ſcito quãtũ ad textum,quòd interpres antiquus mutauit vocabula,nolens fortè toties repetere abſentes & præſentes.Dicit itaque confidentes,in affectiua parte,& ſcientes in parte intellectiua. *Quoniam dum ſumus in hoc corpore.* pro,quòd præſentes in corpore, *peregrinamur.* pro, abſentes ſumus, *à domino.* Duo propoſuit:confidentes & ſcientes.Exequitur modo rem ſcitã,deinde rem cuius habetur fiducia. Res itaque ſcita eſt,ꝙ præſentes in corpore abſentes ſumus à domino. Et ne libera cuique vt libet interpretãdi ſit facultas de quo corpore,de qua præſentia,de quáve abſentia loquatur,ſubiungit rationẽ omnia explanãtem. *Per fidem enim ambulamus,& non per ſpeciem.* Ecce de quali corpore loquitur,ſ.corruptibili,quo durante ambulamus, hoc eſt, ſumus viatores. Ecce de quali abſentia.ambulare enim per fidem, eſt abſentia à domino diſtincta cõtra præſentiam apud dominũ per ſpeciẽ. Ex hoc itaque quòd ambulamus (hoc eſt,viatores ſumus ad cœleſtem patriã) per fidẽ,& non clare videmus deũ,manifeſtat Paulus ꝙ nos præſentes in corpore corruptibili, ſumus abſentes à domino, vt intelligamus præſentiã apud dominum fore,quando videbimus ipſum per ſpeciem:hoc eſt,per naturam & pulchritudinem propriam ipſius dei.Illud idem quod in priore epiſtola nominauit videre facie ad faciẽ,modo nominat per ſpeciẽ,vtrobique hoc locãs è regione fidei. *Audemus.* pro, confidimus, *autem.* Exequitur confidentes, declarando rem cuius habent confidentiam. *Et bonam voluntatẽ habemus.* pro,& volumus, *magis peregrinari.* pro, abſentes eſſe, *à corpore,& præſentes eſſe apud dominum.* Ecce quid confidenter volumus. Scimus præſentiam noſtram in hoc corpore eſſe abſentiam à deo ; & ediuerſo,præſentiam noſtrã apud dominum, eſſe abſentiam à corpore:& cũ hac certitudine cõfidenter malumus abſentes eſſe à corpore, & præſentes eſſe apud dominum quàm ediuerſo. Vbi clare Paulus confutat errorem dicentiũ animas à corpore ſeparatas non beari vſque ad reſurrectionem corporũ. Clarè enim dicit quòd magis volumus abſentes eſſe à corpore,& præſentes apud dominum: quam præſentiam declarauerat eſſe videre per ſpeciẽ, quam præſentiã conſtat eſſe beatitudinẽ. Et dicit volumus magis, quia dixerat nolumus expoliari:aperte ſignificãdo ꝙ quãuis abſolute nolimus expoliari ,relatiue tamen ad præſentiam

apud deum & abſentiam à deo, malumus expoliari vt pręſentes ſimus apud deum, quàm manere in corporę abſentes à deo. *Et ideo contendimus*. hoc eſt, certamus tanquam ambientes arduum honorem. *Siue abſentes ſiue præſentes placere illi*. Illam particulam quam prius propoſuerat dicendo, noui teſtamenti, quamq́ue reſumpſerat clarius dicendo, interior noſter homo renouatur noue, tractare incipit: explicãs primo id in quo conſiſtit interni hominis renouatio: videlicet in ſtudio non qualicunq; ſed vehemẽti ad ſimilitudinem certantis pro honore. In tali, inquam, ſtudio placendi deo tam in præſenti ſtatu quã in futuro poſt hanc vitam (vtrũque ſiquidẽ ſtatum ſignificat per abſentiam & præſentiam) conſiſtit renouatio animi noſtri. hoc enim eſt proprium noſtræ erga deũ veræ ac feruẽtis dilectionis ſtudiũ: hoc eſt propriũ veræ amicitiæ noſtræ cũ deo officium redundans in noſtri renouationẽ. *Omnes enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti, vt referat vnuſquiſque propria corporis*. ꝓ, quæ per corpus, ſubaudi eueniunt. *Prout*. pro, ad quæ, *geſſit. ſiue bonum ſiue malum*. Non ea ſola quę egimus ſiue bona moraliter ſiue mala moraliter fuerint, ſed etiam quæ per corpus euenerunt contriſtantia aut delectantia referenda ante tribunal Chriſti dicit. Et hæc per corpus euenięntia nõ quomodolibet, ſed collata ad moralia quę egimus bona vel mala manifeſtanda eſſe dicit ante tribunal Chriſti. Et dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate antè ſcilicet contendimus placere deo: tum reddendo ſimul rationẽ prius dicti, quòd afflictiones præſentes operantur nobis mire excellens pondus gloriæ corporis. Niſi enim euenientiũ per corpus ratio haberetur ante tribunal Chriſti, impertinẽs videretur cauſa corporis afflicti ad operandũ gloriam corporis: ex eo autem ꝙ euenientia nobis per corpus ante tribunal Chriſti iudicanda ſunt ad præmium vel pœnam, collata ad bonum vel malum voluntarium quod homo hic fecit, omniũ dictorũ clara ratio habetur. *Scientes ergo timorem domini, hominibus ſuademus: deo autẽ manifeſti*. pro, manifeſtati, *ſumus*. Poterat obiici Paulo ꝙ minus quadrat antedictis ratio timoris corã tribunali Chriſti: quandoquidem prius dixerat ſe habere arram ſpiritus, & multa alia excludẽtia timorem diuini iudicij. Et propterea huic obiectioni occurrit: explicando ꝙ huiuſmodi timorem non propter ſe dicit, ſed propter alios: quoniam ipſe non expectat manifeſtari coram tribunali Chriſti, quia iam manifeſtatus eſt. Et eſt ſermo de manifeſtatione laudis, & non de manifeſtatione notitiæ, qua oẽs manifeſti

nifeſti ſunt deo.tã electi quã reprobi.Et dicit ſciẽtes(futura hæc quæ dixi ante tribunal Chriſti) ne 'comminando ad terrorem credatur hæc dicere. *Spero autem & in conſcientiis veſtris manifeſtos.*pro,manifeſtatos,*nos eſſe.*Huic de renouatione interni hominis ſecundum nouitatem noui teſtamenti tractatui interſerit Paulus differentiam inter ſe ſuiſque ſimiles miniſtros noui teſtamenti & miniſtros æmulos.Interſerit autẽ abſque digreſsione, eo ꝙ hæc ſpectant ad declarandum idoneitatem miniſtrorum noui teſtamenti,de quibus propoſuerat,qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti.Et propterea dicit quòd deo quidem ſumus iam manifeſtati,hoc eſt,apud deũ laudabiles declarati:& ſpero quòd in futurum etiam in conſcientiis veſtris , in intimis cõſiderationibus veſtris,erimus manifeſtati,manifeſtatiõe quoque laudis.Et dixit hoc propter Corinthios aliquos non habentes adhuc claram de ſanctitate Pauli credulitatem. *Non iterum commendamus nos vobis.*Solicitus eſt Paulus ad excludendum opinionem quòd hæc ſcribat ad hoc vt laudet ſe apud Corinthios. *Sed occaſionem damus vobis gloriandi pro nobis.* Non ad laudandum nos ſcribimus,ſed ad dandum vobis occaſionẽ gloriandi , quòd habetis nos in apoſtolos ac doctores.*Vt habeatis ad.*pro,aduerſus *eos qui in facie gloriantur & non in corde.*Ecce neceſsitas gloriationis veſtræ de nobis , contra doctores qui gloriantur ſecundum exteriora,& non ſecundum intima cordis,habeatis quid reſpondeatis , vt gloriæ illorum vanæ opponatis gloriam veſtram de nobis veram.Apparet ex his quòd æmuli Pauli iactantes ſeipſos de ſcientia & multis,detrahebãt Paulo,ad ſubtrahendũ Corinthios ab obedientia & veneratione Pauli.Et propterea Paulus nõ vt ſe cõmendet,ſed vt Corinthios armet aduerſus iactabundos & detractores,hæc ſcripſit. *Siue enim mente excedimus deo.* Superfluit mente.Dixerat ꝙ non ad commendationẽ propriam tendit:& propterea declarat quòd nihil pro ſe facit , ſed omnia facit commenſurata vel deo vel proximis.Exceſſus enim noſter deo , ſobrietas verò proximis commenſuratur. Et intendit per exceſſum ſcribere proprias conditiones excellenti laude digniſſimas:per ſobrietatem verò communem doctrinam.Ille enim actus non eſt commenſuratus ſecundum humanam rationem (imò reputatur inſanire) ſed ſecundum deum , ſed ratione dei à nobis fit, hic autem directe eſt commenſuratus vobis.
Ratio itaque redditur non tendendi ad propria : ex eo quòd ſiue excedimus ſeu inſanimus ſcribendo excelſiora quàm dece-

re videatur, deo, hoc eſt,non nobis, ſed deo hoc conferimus. *Siue ſobrij ſumus.* ſcribendo. *Vobis.* hoc eſt,non nobis, ſed vobis hoc conferimus. *Charitas enim Chriſti vrget.* pro,conſtringit, *nos.* Ecce ratio non ſtudendi nobis,ſed deo & vobis,non timor iudicij,ſed quia dilectio Chriſti erga humanũ genus cõſtringit nos. Chriſtus enim nõ ſibi,ſed humano generi,ſed eis quæ dei ſunt, ſtuduit. *Aeſtimantes*, pro, iudicantes, *hoc.* Redit Paulus ad cœptum tractatũ de renouatione proſequẽdũ. Redit autem continuãdo hęc quæ renouationis ſunt, cũ interpoſitis aduerſus æmulos:nam dilectionem Chriſti erga humanũ genus affert, tum vt rationem conſtringentẽ ipſos veros miniſtros ad ſtudendum non ſibi,ſed deo & proximis,tum vt initiũ renouationis noſtræ internæ.Huiuſmodi ſiquidem initiũ coniungit adiungendo, iudicantes hoc,proculdubio charitatis Chriſti opus ſubiunctum. *Quoniã*,pro,ꝙ,*ſi vnus pro omnibus mortuus eſt.* Ecce charitas Chriſti in opere tam excellenti,vt vnus ipſe pro omnibus hominibus mortuus ſit.Et quidẽ quantum ad ſufficientiã vnus pro omnium ſalute mortuus eſt:quantũ verò ad effectũ,etiam vnus pro omnibus mortuus eſt,pro quãto vitã corporalem omnibus per ſuam mortem conferet in reſurrectione generali:quanquam nõ omnibus cõferet vitam glorioſam.Vtitur autem cõditionali nõ ambiguitatis gratia,ſed ad ſignificandã neceſſariã ſequelam cõſequẽtis illati ex hoc antecedente:omnis enim conditionalis vera eſt neceſſaria. *Ergo omnes mortui ſunt.* Ecce conſequens neceſſario confitendũ ex morte Chriſti pro omnibus.Et proculdubio eſt ſermo de omnium hominũ morte,morte peccati originalis. Nec à propoſito digreditur Paulus ,ſed radicẽ propoſiti affert. Tractat nanque de renouatiõe interni hominis : renouatio aũt non eſt nec intelligi poteſt ſine conſumpta ſeu perdita re ad quã quis renouatur.Et propterea Paulus de renouatione interni hominis ad ſpiritualem vitã tractãs declarat omnes homines perdidiſſe vitam ſpiritualẽ incurrendo mortẽ peccati originalis: vt deſcribat verã renouationẽ ſpiritualẽ interni noſtri hominis in ſtatu noui teſtamenti ex charitate Chriſti erga nos. *Et pro omnibus mortuus eſt Chriſtus:vt qui viuunt,iam non ſibi viuãt,ſed ei qui pro eis mortuus eſt & reſurrexit.* Ex morte Chriſti pro omnibus, non ſolum infert Paulus in omnibus hominibus indigentiam renouationis,ſed etiam affirmat ea intentione Chriſtũ mortuũ pro omnibus,vt quãdiu in hac vita ſunt homines,renouẽtur non ſibiipſis viuẽdo,nõ quærendo quæ ſua ſunt,quæ eis ſunt cõmoda

&

& delectabilia,ſed viuendo ipſi Chriſto,repẽdendo vtcunq; vices Chriſto,qui pro ipſis mortuus eſt,& reſurrexit pro ipſorũ vita. hoc eſt enim renouari ſpiritu. *Itaq; nos ex hoc.* Deeſt, nunc,hoc eſt ex tẽpore quo reſurrexit Chriſtus:tẽpus ſiquidem reſurrectionis Chriſti mõſtrat iſtud nunc. *Neminẽ nouimus ſecundũ carnem : & ſi cognouimus ſecundũ carnem Chriſtũ ſed nunc iã nõ nouimus.* Ex hoc ꝙ Paulus in numero plurali primæ perſonæ loquitur dicẽdo nos, cogor particulã ſecundũ carnem conſtruere cũ accuſatiuo nemi nem:& ſimiliter cũ accuſatiuo Chriſtũ. Non enim video aliquid ad propoſitũ ſpectans cõmune Paulo & aliis miniſtris ei ſimilibus,ſignificans in eis notitiã ſecundũ carnẽ reſpectu Chriſti. Tractans itaq; de renouatione noſtri intenta per mortem & reſurrectionem Chriſti,non egrediendo à materia , ſubtiliter infert aduerſus Iudæos ꝙ ex Chriſti reſurrectione didicimus & nouimus renouatorem neminẽ ſecundum carnem. Iudæi ſiquidem expectabant & expectãt renouatorem ſecundũ carnem:hoc eſt, ſecundum carnis officia viuentẽ. Expectabant enim & expectãt Meſsiam ſecundum carnis officia viuẽtem ad renouandũ Iſrael & mundum. Hoc ſiquidẽ directe excludit Paulus ex hoc quòd Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit ad renouandũ humanum genus:hinc enim clare apparuit quòd renouatio nõ erat promiſſa nec exercenda ab aliquo ſecundum carnis officia viuente. Quod dicitur ad differentiam Chriſti viuentis in corpore poſt reſurrectionem,ſed non ſecundũ carnem(hoc eſt,carnis officia)ſed ſecũ dum ſpiritus officia : viuit enim ſecundũ carnem, vt caro eſt nomen ſubſtantiæ ; ſed non ſecundum carnem, vt caro eſt nomen officij. Sic enim ad Ro.quoq; vtitur carnis nomine dicendo:Caro & ſanguis regnũ dei non hæreditabunt. ¶ Et quoniam cõtra hoc dictum Pauli poterat obiici quòd etiam ipſi Apoſtoli & miniſtri noui teſtamenti ſuſceperunt Chriſtũ ſecundũ carnem,hoc eſt ſecũdũ carnis officia viuentem:ideo huic obiectioni occurrit reſpondẽdo illi quòd hoc eſt ad tẽpus & non ſimpliciter. Suſcepimus enim & ſuſcipimus Chriſtũ ſecundum carnem modico tempore:donec ſcilicet cõpleret myſterium redẽptionis mũdi, ſed de cætero in æternum iã non nouimus,non ſuſcipimus Chriſtum ſecundũ carnẽ(hoc eſt,ſecundũ carnis officia viuentẽ) ſed viuentẽ ſecundũ ſpiritũ in carne immortali. Apparet autẽ hunc eſſe ſenſum germanũ literæ huius,tum ex eo ꝙ ei quæ tractatur materiæ manifeſte quadrat,tũ ex eo ꝙ particula ſecundũ carnẽ abſque vlla varietate conuenit tam nemini quàm Chriſto,tum

ex eo quòd ſubiuncta(imò illata)hunc ſenſum exigunt:ſubiungitur enim inferẽdo, *Si qua ergo in Chriſto, noua creatura.* Et eſt ordo literæ, ſi qua ergo in Chriſto, ſubauditur eſt creatura, noua creatura eſt. Optime infertur ex hoc quòd Chriſtus non carnalibus officiis, ſed nouo modo viuens eſt renouator, quòd ſi qua eſt creatura in Chriſto, eſt creatura noua. Creaturam in Chriſto appellat hominem in fide Chriſti formatũ. Et appellatur creatura, quia gratia fidei creatur: vtpote quæ non educitur de potentia materiæ, ſed fit ex nihilo. Noua autem dicitur, quia nunquã veteraſcit, ſed continue magis ac magis renouatur. *Vetera tranſierunt: ecce facta ſunt omnia noua.* Crediderim ego Paulũ accepiſſe hæc ex teſtamento veteri, & forte ex Leui.26. vbi dicitur, & vetera nouis ſuperuenientibus proiicietis, ad myſticũ ſenſum trahẽdo quæ de corporeis rebus ſcripta ſunt. Ad propoſitum enim huius literæ eſt quòd ea quæ ſunt vetuſtatis(qualia ſunt peccata & fomes ad peccandum)tranſierunt per renouationem Chriſti, & facta ſunt omnia noua: hic quidem inchoatiue, dũ internus homo renouatur, demũ autẽ cõſummatẽ. Ecce ſtatus noui teſtamẽti, ſecundũ quẽ internus noſter homo renouari declaratur noue, charitatem Chriſti renouatoris imitando. *Omnia autem ex deo.* Dixerat in Chriſto omnia noua, reſoluit modo omnia in deum: Chriſtus enim nomen eſt hominis, qui mortuus eſt & reſurrexit pro nobis. Reſoluendo aũt omnia in deũ tãquã primũ autorẽ, patrem & filium & ſpiritum ſanctũ ſub dei nomine comprehẽdit. *Qui nos recõciliauit ſibi.* Poſtremo tractat illam particulã miniſterium ſeu miniſterio iuſtitiæ. Dixerat enim ſuperius, nã ſi miniſtratio damnationis gloria, multo magis miniſtratio iuſtitiæ in gloria. Tractat autem & iuſtitiam noui teſtamẽti & miniſtrationẽ eius multipliciter. Cõplet enim hic tractatũ illius quoq; particulæ idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti. Et inchoat à modo quo eſt iuſtitia dei collata ipſis miniſtris, dicens: Deus recõciliauit nos miniſtros quũ inimici eſſemus ſibi. *Per.* Deficit Ieſum *Chriſtũ.* Ecce gratia recõciliationis collata à deo per hominẽ Ieſum Chriſtũ. *Et dedit nobis miniſteriũ recõciliationis.* Ecce officiũ, nõ ſolũ nos de inimicis fecit amicos, ſed effecit nos miniſtros recõciliatiõis aliorũ. Vide hic celſum officiũ miniſtrorũ noui teſtamenti. *Quandoquidem.* pro ſic ꝙ. Declarat modum ſimul & rationẽ miniſtrationis ſibi conceſſæ. *Deus erat in Chriſto mũdũ reconciliãs ſibi.* Tripliciter cõſtrui poteſt litera, vel deus erat in Chriſto perſonaliter, vel deus erat recõcilians in Chriſto: quia per Chri-

ſtum reconciliauit ſibi mundum.vel in Chriſto mundũ,vt limitetur recõciliatio ad mundũ in Chriſto:ad differentiã reliquorũ qui ſunt in mundo ſed nõ in Chriſto. Simile quid dixit angelus ad Ioſeph,ipſe ſaluũ faciet populum ſuum.non dixit populũ,ſed populum ſuũ. ¶ Et quia ſecũdum omnem conſtructionẽ verificãtur verba textus,totũ poteſt intelligi.Quũ enim prius dixiſſet ꝙ deus reconciliauit nos miniſtros per Ieſum,modo declaraturus modũ rationemq́ue miniſterij,dicit ꝙ deus perſonaliter exiſtens in Chriſto,recõciliauit in ipſo Chriſto homine vt organo, mundũ in ipſo Chiſto : hoc eſt,mũdum non ſecundũ omnes ſui partes,ſed ſecundũ ꝙ iungitur Chriſto,ſecundũ ꝙ incorporatur Chriſto,ſecundũ illos(ex quacũque mũdi natione ſint)qui fiunt mẽbra Chriſti.Et hęc vltima cõſtructio quadrat tũ veritati tum materiæ de miniſterio:quoniã hinc habetur ratio miniſterij,ad adunanda mẽbra Chriſti per mundũ longe lateq; diſperſa. *Non reputans*.pro,imputans.*illis delicta ipſorũ*.Ecce gratuita recõciliatio abſq; exactione ſatiſfactionis propriæ, ſola nõ imputatione delictorum propriorũ illis. Et ſignificanter dicit illis:quia imputauit delicta hominũ Chriſto. Voluit enim Ieſum Chriſtũ pati pœnas debitas aliorũ peccatis,& pro illis ſatiſfacere. *Et poſuit in nobis verbum reconciliationis*.Aduerbiũ ſic in principio huius particulæ poſitum extenditur hucuſque.Dixerat ꝙ dedit nobis miniſtrationẽ reconciliationis. & propterea declarando modũ ac rationem miniſtrationis ſubiungit,ſic ꝙ ſeu quia deus erat tẽpore mortis Chriſti reconcilians ſibi mundũ iungendum Chriſto,nõ imputando illis ſua peccata, & poſuit in nobis ſermonẽ reconciliationis mundi.Iſte eſt modus miniſtrationis, ſ.delegatio euangelij ad reconciliandũ mundum,iſta eſt ratio miniſtros nos inſtituendi.ſ.diſperſio per mundũ membrorũ Chriſti.Diſcerne inter Chriſtum & miniſtros reconciliationis.per Chriſtũ facta eſt reconciliatio,in Chriſto locatur ipſa reconciliatio : in miniſtris verò ſermo recõciliationis qui eſt euangeliũ Chriſti. *Pro Chriſto ergo legatione fungimur*. Cõcludit Paulus ꝙ vice Chriſti hominis per quem deus reconciliauit mundum , legati ſumus conſtituti à deo reconciliationis factæ. Dicit autem & fere ſtatim repetit pro Chriſto , hoc eſt,ratione Chriſti : vt tangat id quod eſt proprium miniſtris noui teſtamenti.prophetæ ſiquidem priores legati erant dei ad populum , ſed non pro Chriſto:miniſtri verò noui teſtamenti non ſolum ſunt legati dei , ſed ſunt ſurrogati Chriſto.vnde & Paulus dixit , ego in perſona Chriſti donaui.

Tanq

Tanquã deo exhortante.pro,obſecrante,*per nos obſecramus*.pro,rogamus,*pro Chriſto*.Sed ſiſte pedẽ prudens lector:& ſcito quòd intentio Pauli eſt per modũ executionis declarare miniſteriũ iuſtitiæ cõmiſſum miniſtris noui teſtamẽti.Et ſubtiliter vtitur duabus diſtinctionibus.Altera ex parte miniſtrorum:altera ex parte rerum.Quædam ſiquidem res iuſtitiæ dei ſunt,quas miniſtrant verbo,vt geſta dei in Chriſto nõ imitabilia,quædam verò quas miniſtrant verbo & opere imitando Chriſtum:vt quæ ſunt gratiæ noui teſtamenti.Vtendo autem verbis Pauli,diſtinguit Paulus miniſtros noui teſtamenti vel quatenus funguntur pure officio legati,vel quatenus ſunt etiã cooperatores. Et prius tractat quid faciũt quatenus legati:deinde quatenus cooperatores.Tractat autem vtrunque per modum executionis:hoc eſt,tanquam exequens. ¶ Perſpicacius autem intelligitur ꝙ omnia quæ ſonant executionem ſcribuntur materialiter.Ita quòd dicẽdo tanquam obſecrante per nos deo rogamus pro Chriſto, non rogat Paulus:ſed deſcribit officium legatorum noui teſtamenti quatenus legati ſunt,eſſe vt obſecrent vice Chriſti tanquã deo per illos obſecrante. ¶ Vbi nota multas conditiones in hac legatione,ſcilicet quòd non præcipiendo ſed rogando pro Chriſto(hoc eſt,vice Chriſti hominis)tãquã deo qui mittit obſecrãte per nos: hoc eſt,nos Chriſti loco rogamus,ac ſi deus per nos nõ rogaret, ſed obſecraret vos.Magna demiſsio apoſtolorũ ad rogandũ peccatores,ſed longe maius munus legationis diuinæ extenſum vſque ad hoc,vt deũ per ipſos legatos obſecrantẽ peccatores reddat,ad ſimilitudinẽ patris obſecrantis filios:ad ſignificandã immenſam dei dilectionẽ erga peccatores, nullum prætermittere modum vtilẽ ad cõuertendũ peccatores.Quocirca & dei & apoſtolorum exẽplo inſtruimur prælati ad ſubmiſſas actiones amplectendas,vtiles ad conuerſionem peccatorũ.*Reconciliamini deo.* Ecce ex officio legationis quid rogamus & quos rogamus: inimicos ſcilicet dei,nam hi ſoli egent reconciliatione ad deum. ¶ Sed occurrit quæſtio.Quo pacto rogamus recõciliamini deo, ſi iam mundus reconciliatus eſt deo? qui enim reconciliatus eſt, non eget recõciliatione:dixit autem quòd deus erat reconciliãs ſibi mundum in Chriſto. ¶ Solutio eſt quòd in morte Chriſti facta eſt reconciliatio,ſed non eſt executioni mandata:in morte Chriſti oblatum eſt ſacrificium reconciliationis, ſed reconciliatio ipſa non eſt applicata:ſed executio & applicatio reconciliationis obtentæ per mortem Chriſti,fit per fidẽ, ſpem, ac charita

ritatem ſingulorũ. Vnde rogare reconciliamini,eſt rogare vt reconciliatio facta executionẽ habeat in vobis per fidẽ ac charitatem Chriſti. Et tam hæc quàm ſequentia materialiter intelligẽda ſunt:hoc eſt,ad explicandũ materiam officij. *Eum qui nõ nouit peccatũ, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iuſtitia dei in ipſo.* Proſequitur materiã proponendam à legatis:rationem,ſ.quare debẽt reconciliari deo. Et explicat ſimul modũ reconciliationis quo deus reconciliauit & ipſos miniſtros & mundũ in Chriſto: hoc eſt, oẽs electos. Et propterea loquitur pluraliter in prima perſona,dicendo vt nos. Modus ac ratio eſt ꝙ deus eum (ſcilicet Ieſum) qui nõ nouit experiẽtia alicuius cõmiſsionis,omiſsionis aut originis peccatũ,fecit pro nobis non peccatorẽ ſed peccatũ: hoc eſt,hoſtiã pro peccato. Scriptura enim ſacra hoſtiã pro peccato appellat peccatũ: iuxta illud Oſee iiij. Peccata populi mei comedent. Fecit enim deus Ieſum hoſtiam pro peccatis noſtris, diffiniendo & mãdando homini Chriſto, vt ſeipſum ex charitate pro mundo offerret in ara crucis. Fecit quoque deus hominẽ Chriſtũ peccatum, vtendo humana natura ſibi iuncta perſonaliter tanquam organo coniuncto(vt nos vtimur lingua ſeu manu) vtendo,inquam,illa pro materia ſacrificij ad reconciliandũ nos deo. ¶ Tranſtulit autẽ peccata noſtra in Chriſtũ,vt nos efficeremur iuſtitia dei in ipſo Ieſu. Iuſtitia dei in deo eſt,qua deus iuſtus eſt. Iuſtitia dei in reprobis,eſt iuſta reproborũ punitio. Iuſtitia dei in Chriſto, eſt meritũ Chriſti ſufficiens etiã ad ſatisfaciendũ pro nobis,ad iuſtificandũ nos,&c. Quod dicitur dei,tum quia eſt dei perſonaliter, tum quia eſt apud diuinũ tribunal vera iuſtitia,ad differentiã iuſtitiarum noſtrarũ,quæ apud diuinũ tribunal ſunt velut pannus menſtruatæ. Quum communicatur itaq; nobis Chriſti meritũ,tunc efficimur iuſtitia dei in Chriſto: quia efficimur iuſti non iuſtitia propria,ſed iuſtitia dei in Chriſto cõmunicata nobis. Efficimur enim coram deo iuſti,ex merito,ex ſatisfactione, ex reconciliatione Chriſti. ¶ Vtitur autem Paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iuſtitia,ad ſignificandum ꝙ in cõmunicatam nobis iuſtitiã dei in Chriſto tranſmutandi ſumus, ſic vt nihil aliud ſimus (in intellectu,in affectu, in operatione, & in perpeſsione) niſi quod ex iuſtitia dei quæ eſt meritũ Chriſti,ſumus. Tunc enim & non prius facti ſumus iuſtitia dei in Chriſto: proficientes autẽ & incipiẽtes pedetentim ſimus participando illã. ¶ Perpende prudẽs lector hic primũ iuſtitiã dei in Chriſto penes hoc ꝙ ab ipſo Chriſto voluit ſatisfieri

ſibi pro nobis. Paſsio ſiquidem innocẽtis pro peccatoribus iuſtitia eſt ſatisfactoria, ſpecies eſt iuſtitiæ commutatiuę pro iniuria ſoluentis pœnam. hæc eſt iuſtitia noui teſtamenti. Deinde iuſtitiam eandem cõmunicari nobis: imò ad hoc illam affectam vt nos tranſmutemur in illam. Vere ergo eſt miniſtratio noui teſtamẽti miniſtratio iuſtitiæ. Denique attende quàm prouocatiua ſit hominũ ratio hæc ad hoc vt reconcilientur deo. Poſtremo materiam legationis conſidera: & intuere eſſe geſta dei in Chriſto quæ non ſunt imitabilia ab hominibus. Propter hoc ſiquidẽ non affert Paulus ꝙ Chriſtus paſſus & mortuus eſt (hæc enim ſunt à nobis imitabilia) ſed affert ꝙ omnino abſque peccato factus eſt hoſtia pro peccatis noſtris: quod conſtat non eſſe ab homine aliquo imitabile. Hæc ſunt quæ miniſtri vt legati euangelizare debent, obſecrando vice Chriſti, & tanquam deo per eos obſecrante: ad ſignificandum etiam ex parte hominum omnimodam libertatem ad reconciliationem: ſicut qui rogatur & obſecratur, liber eſt.

CAPVT VI.

Adiuuantes. pro, cooperantes, *autem.* Ecce alterũ diſtinctionis membrũ. Prius enim deſcripſit officium ſuum quatenus legati ſunt: quorum vt ſic, nõ eſt niſi fideliter prudenterque ſermone explicare obſecrando vel aliter iuxta formam legationis: modo verò deſcribit officium quoque legatorum, quatenus ſunt cooperatores dei mittentis, & Chriſti cui ſunt ſurrogati. Et propterea dicit cooperantes autẽ. Ac ſi apertius dixiſſet, quatenus ſumus legati rogamus reconciliamini, quia Chriſtus paſſus eſt pro nobis: quatenus autem ſumus cooperantes, &c. Sicut enim cooperatio diſtinguitur à legatione paſsiua, ita cooperantes à legatis. non eſt diſtinctio hæc perſonarum, ſed officiorum eiuſdem perſonæ. Aliud enim eſt officium exequendi legationẽ, aliud eſt officium coopẽrãdi. Illud linguæ, hoc facti eſt: ad illud aliena facta ſat ſunt, ad hoc propria exigũtur. Habemus & hinc ꝙ miniſtri noui teſtamenti non ſunt inſtituti puri legati, ſed legati cooperantes deo & Chriſto. Quæ ſint iſtæ cooperationes, diffuſe Paulus declarabit. *Exhortamur.* pro, obſecramus. Siue ex legatione, ſiue ex cooperatione non præcipimus ſed rogamus imò obſecramus. Vtrobique ſermo euangelicus per modũ obſecrantis interuenit: vt demiſsio ex parte miniſtrorum, & libertas ex parte auditorũ deſcribatur. *Ne in vacuum gratiam dei recipiatis.* Sicut materia legatorum deſcripta etiam reconciliatio, quia

Chriſtus

Chriſtus paſſus eſt,&c. ita materia euangelizanda à cooperanti bus deſcribitur ne in vacuũ gratia dei recipiatur. Et ne ſit quæſtio de qua gratia dei eſt ſermo,explicat illã.*Ait enim,* proculdubio deus apud Eſa.ca.49.*Tempore accepto exaudiui te,& in die ſalutis adiuui te.*Duo opera dei in hac gratia dei cõtinentur.Alterum exauditionis tẽpore accepto,tẽpore quo omnia reddita ſunt accepta deo. & hoc directè ſpectat ad ſupplicationẽ, quæ eſt actus religionis.Alterũ adiutorij in die ſalutis,quod eſt idem cũ tempore acceptabili:ſed dicitur acceptũ relatiue ad deũ cui eſt gratum:dicitur ſalutis relatiue ad homines,quibus eſt ſalutiferum. Significatur enim per vtrũque tempus noui teſtamẽti:quia vere eſt tẽpus redditum deo acceptum per aduẽtum Ieſu Chriſti, ad exaudiendũ peccatores vbique terrarũ:& vere eſt dies expectatę ſalutis mũdi,ad adiuuandum oẽs vt rectè operentur, vt fortiter perſiſtant in occurrentibus aduerſis.Noui itaque teſtamẽti propria gratia deſcribitur, gratia autẽ non quæ eſt donũ in anima, ſed quæ gratuito à deo offertur nobis benignitas eius parata hoc tẽpore ad exaudiendũ & adiuuandũ oẽs. Hanc tantam gratiam dei increduli reſpuẽtes nullo modo ſuſcipiunt, imò contẽnunt:Chriſtiani verò mali recipiunt quidẽ,ſed in vacuũ:nam recipiũt fide, ſed ſine operibus:recipiũt fide,vacua fructibus fidei, & ideo in vanũ.Ad hoc enim offert deus tantã gratiã vt vtamur illa,ad hoc vt exaudiamur ab ipſo,proculdubio petendo æternã beatitudinẽ (nam ad hoc eſt tẽpus noui teſtamẽti acceptatum à deo.Prius enim quantumcũque peteretur,nõ dabatur)ad hoc vt adiuuemur à deo tũ ad bene operandũ, tum ad fortiter ſuſtinẽdum mala pœnæ: nã dies noui teſtamẽti eſt dies ſalutis ſpiritualis.Hanc dei gratiã nouo propriã teſtamento, cõmunem omnibus volentibus eam, cõplectentem quicquid eſt tam religionis quàm morum,tanquam propriã materiam miniſtrorũ noui teſtamẽti quatenus cooperãtes ſunt,Paulus deſcribit euãgelizari: quia in hac gratia ſunt vere cooperãtes deo à Chriſto.Ipſi ſiquidem primo hanc gratiam dei ſuſceperunt, nõ in vacuum,ſed cũ tanta plenitudine,vt non ſolũ ꝓ ſeipſis,ſed pro aliis acceperint. Ipſi ſiquidẽ ſuſceperunt illam,non ſolũ operantes ſibi,ſed etiam deo à Chriſto cooperãtes & aliorũ exauditionẽ & adiutorium. Cooperãtes intellige factis:ad linguã enim ſpectat quod dicitur obſecramus.Cooperãtes factis,obſecramus verbis:vt intelligamus & noui teſtamẽti idoneos miniſtros quum maxime cooperãtur,maxime demittere ſeipſos rogãdo,& auditores liberi eſſe

arbitrij

arbitrij vtpote qui rogantur. Quid autem cooperātes obſecrent & quos iam patet. *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Materiam quam euangelizant miniſtri noui teſtamēti quatenus cooperantes, ex veteris teſtamenti teſtimoniis proferunt. & propterea Eſaiæ ſcripturam attulit. Sed non relinquunt immanifeſtam. Declarat enim illam. & propterea Paulus explicat tempus prophetatum & diem expectatum eſſe nunc. hæc enim particula pars eſt materiæ quam euangelizant: vt intelligamus materiam ex teſtimonio prophetarū haberi, declarari autē per miniſtros noui teſtamenti, demonſtrantes ad oculum adueniſſe tempus acceptabile & diem ſalutis. *Nemini dantes vllam offenſionem.* Duo propoſuit de legatis cooperantibus, alterum eſt cooperantes, alterum obſecramus. Materiā obſecrationis ſtatim ſubiunxit, dicendo quid obſecrant: videlicet ne in vacuum, &c. Materiam verò cooperationis modo ſubiungit, explicās illa in quibus cooperantur deo miniſtri idonei noui teſtamēti miniſtrantes iuſtitiæ dei quæ eſt in Chriſto Ieſu. Iungitur itaque hæc particula quo ad ſententiam illi particulæ cooperantes. Ita vt quod tunc propoſuit, modo exponat. Ac ſi apertius dixiſſet, cooperantes ſumus nemini dantes vllam offenſionē, &c. Prima cooperationis materia eſt vitare omne ſcandalum actiuum. Hoc enim eſſet dare alicui offenſionem aliquam qua impingendo caderet à recto. *Vt non vituperetur miniſterium noſtrum.* Superfluit noſtrū. Quia de miniſtris quatenus miniſtri ſunt tractat, rationem ita ſe gerēdi vt nemini dent occaſionem offendendi reddit ex ipſo officio: vt ſcilicet ipſum miniſterium noui teſtamēti non vituperetur. Redundaſſet ſiquidem in vituperium officij ſi primi miniſtri factis propriis ſcandalizaſſent alios. creditum ſiquidem fuiſſet ab hominibus (& rationabiliter) ꝙ non eſſet diuina legatio, ꝙ nō eſſent vera quæ prædicabant, ex quo primi fundatores factis propriis ſcandalizant alios. Quinetiam hodie doctores ſcandalizanres, non ſolum ſeipſos vituperāt, ſed quantum ex eis eſt vertunt in dubium ſanctum aliorum miniſterium. *Sed in omnibus exhibeamus,* pro, cōmendantes, *noſipſos ſicut dei miniſtros.* pro, miniſtri. Ordo literæ eſt, ſed ſicut dei miniſtri cōmendantes noſipſos in omnibus, ſupple ſumus. Et eſt ſenſus ꝙ ſicut cōgruit dei miniſtris, ſicut debent dei miniſtri omni ſtudio efficere, ſumus cōmendantes noſipſos: hoc eſt, commendabilia exercentes in omnibus factis & verbis. Nec ſunt verba hæc laudantis, ſed deſcribentis ſeipſos miniſtros ad deſcribendum perfectionem

ſtudij

ſtudij circa vitationem ſcandali, quod non ſolùm vitamus dare occaſionē ſcādalizandi, vt non vituperetur officium, ſed ita nos gerimus vt quemadmodū tantum officium miniſtrorū dei exigit ſimus nos commendantes ex qualitatibus operum & verborum. Sic enim cōmendare ſeipſos exigit officiū miniſtri dei, & non commēdare ſeipſos iactantia aut hypocriſi. Huiuſmodi enim commendatio ſuiipſius ex reuerentia proprij officij procedit: & è regione ſcandalizantium locatur. Nam miniſtri ſcandalizantes, ex propriis factis vituperabile reddūt miniſterium: miniſtri verò perfecti è diuerſo ex ratione miniſterij ſeipſos cōmendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in omnibus exercent. Ecce materia cooperationis tum quo ad ſtudium vitandi ſcādala, tum quo ad ſtudium gerendi ſeipſos commendabiles in omnibus vt diuinum exigit miniſterium. Et ne tanquam verba cōmunia, aut in iis quæ parua ſunt intelligas miniſtros noui teſtamenti cōmendabiles ſe exhibere, deſcribit per partes, ſubiungendo, *In multa patientia.* Multa tolerantia præponitur ſequentibus nouem generibus malorum, ad deſcribēdum miniſtros noui teſtamenti ſupra ſtudium nō ſcandalizandi vacare, vt ſeipſos cōmendabiles reddant in primis in patiētia multa, hoc eſt, longa & magna. *In tribulationibus.* hoc eſt, in variis afflictionibus. *In neceßitatibus.* eorū quibus indigemus. *In anguſtijs.* corporum ab extra paratis ne poſsimus euadere. *In plagis.* flagellorum, virgarum, lapidum. *In carceribus.* damnādorum ad mortem. *In ſeditionibus.* quæ contra nos excitantur in ciuitatibus. *In laboribus.* itinerum, vel etiam manuum quandoque, ne quenquam grauemus. *In vigilijs.* tum voluntariis orationi vacando, tum coactis propter inediam, vel propter opus, vel iter. *In ieiunijs.* ſimiliter vtriſque quandoque voluntariis, quandoque propter penuriam. Et hoc eſt nonum malorum genus. In his enim omnibus multa patientia commendabiles ſe reddunt veri miniſtri noui teſtamenti. Et hæc omnia propriè ſpectant ad virtutem fortitudinis, cuius præcipuus actus eſt ſuſtinere magna mala. *In caſtitate.* Ecce temperantia in præcipua materia delectabilium, ſcilicet venereorum. *In ſcientia.* ſanctorum. In qua continetur etiam prudentia. *In longanimitate.* Ecce virtus ſpei protenſæ in longum æternitatis futuræ beatitudinis. *In ſuauitate.* ſeu, vt aliis placet, *In benignitate.* Vtrunque actionis laudabilis eſt nomen. Et miniſtros noui teſtamenti oportet eſſe tum benignos, hoc eſt, feraces bonorum: quum niſi bona proferre poſ-

ſint ex interno theſauro in verbis, in geſtibus,& in factis. Tum ſuaues diuerſis hominum complexionibus, diuerſarũ ætatum, diuerſorum ſexuum, diuerſarum cõſuetudinum,&c. hominibus accommodando ſeipſos vt omnibus proſint. *In ſpiritu ſancto.* Non ſecundum rationem humani ſpiritus ſeu humanę mentis, ſed ſecundum rationem ſpiritus ſancti nos diſponẽtes, illius inſtinctu agimur. *In charitate non ficta.* Ecce teſtis ſpiritus ſancti infallibilis, ecce comes indiuiduus, dilectio non ſimulata exterius, ſed verè interna. *In verbo veritatis.* Intus vera dilectio, foris verus ſermo, vera doctrina. *In virtute dei.* Virtus non vt cõtra vitium, ſed vt contra impotentiam diſtinguitur, pro potentia ſumitur. Et potentia dei ad miraculoſa opera ſignificatur. Miniſtri enim illi primi ibant fulti etiam potentia faciendi miracula, quæ eſt potentia dei: quia ſolius dei eſt efficere vera miracula. Commendabiles ſiquidem ſeſe exhibebant, & patientia tanta,& tot virtutibus,& gratia miraculorũ. *Per arma iuſtitiæ.* Metaphorice arma iuſtitiæ appellãtur duæ iuſtitiæ actiones. Altera habens vim armorum defenſiuorum: videlicet declinare à malo. altera habens vim armorum offenſiuorum: videlicet facere bonum. *A dextris & à ſiniſtris.* pro, dextrorum & ſiniſtrorum. quanuis non liquido conſtet an dextrorum & ſiniſtrorum referat ambas miniſtrorum partes armatas (dicendo per iuſtitiæ arma dextrorum & ſiniſtrorum: hoc eſt, dextrorũ noſtrorũ membrorum & ſiniſtrorum) an referat arma dextra & ſiniſtra, an referat res occurrentes dextras & ſiniſtras. ſubiunctæ tamen combinationes me trahunt ad tertium ſenſum: hoc eſt tam in dextris rebus, quàm in ſiniſtris. Nec oportet ſolicite quærere per dextra & ſiniſtra quid Paulus ſignificare intẽdit, quoniam ipſemet nouem diſtinctiones ſubiungit ſtatim rerum dextrarum & ſiniſtrarum, ad deſcribendum ꝙ in omnibus materiis dextrorũ & ſiniſtrorum, miniſtri noui teſtamenti vtuntur armis iuſtitiæ: vt etiam hinc habeas quòd ſunt idonei miniſtri noui teſtamẽti, quod conſiſtit in iuſtitia dei in Ieſu Chriſto. *Per gloriam & ignobilitatem.* Contrarium gloriæ interpres circũloqui videtur. Vnde interpretes moderni ignominiã, ſeu contemptum, ſeu inhonorationem interpretãtur. In hac diſtinctione gloria dextrum, ignominia ſiniſtrum tenet locum, & armis iuſtitiæ vti, tam occurrente gloria, quàm occurrente ignominia ſignificat. Lege Actus apoſtolorum, quando Paulus & Barnabæ tanta occurrit gloria, vt vellent ipſos adorare vt deos,& quando tanta igno-
minia

minia vt publice cæderentur,&c.*Per infamiam.* Ecce ſiniſtrum. *Et bonam famam.*Ecce dextrum.apud aliquos enim erant infames,apud aliquos bonæ famæ. *Vt ſeductores.* Ecce ſiniſtrum. *Et veraces.*Ecce dextrum.Aduerte quòd interpres variat vt,ſicut,tã quam, quaſi:quum tamen apud Paulum eadem dictio reperiatur,& ſonat tanquam.Et eſt ſenſus:tanquã ſeductores reputati à multis,& ſecundum rem veraces. *Sicut ignoti.* Ecce ſiniſtrum. *Et cogniti,*Ecce dextrum. Et eſt ſenſus, Tanquam ignoti habemur,& ſecũdum rem noti ſumus.Nec eſt ſermo de notitia perſonarum,ſed miniſterij diuini.Minus eſt haberi ignotos quàm infames.Apoſtoli apud multos habebãtur infames,vt magi ſeu ſuperſtitioſi,apud multos habebantur ignoti, vnde hanc prouinciam prædicandi ſumpſiſſent,an ex deo,an ex quæſtu,an affectu gloriæ,an ex dæmone,&c.Secundum rem tamen apparebant miracula confirmantia doctrinam euangelicam,vnde erãt noti apud eos qui volebant eos noſſe.*Quaſi morientes.* Ecce ſiniſtrum.Tanquam moriẽtes(quorum non eſt de vita ſpes)habebantur miniſtri noui teſtamenti prædicantes Chriſtum,Iudæis exiſtimantibus quòd miniſtri Chriſtianæ fidei eſſent tanquam morientes,ſtatim deſituri:putabant enim eſſe (vt aiunt)ignem ex paleis.*Et ecce viuimus.* Ecce dextrum, perſeueramus viuentes miniſtri noui teſtamenti.Et dicit ecce,monſtrando propriã miniſtrorum vitam corporalem perſeuerantem cum miniſterio. *Vt caſtigati,*ſeu correpti. Ecce ſiniſtrum. ſæpe caſtigationes flagellorum & huiuſmodi paſſos conſtat miniſtros Chriſti. Et dicit tanquam caſtigati : quia in veritate non erant caſtigationes ſeu correptiones , ſed odioſæ punitiones. Caſtigatio enim ſeu correptio non habet locum niſi in illis qui caſtigatione ſeu correptione indigent,qui immoderati ſunt: quales non ſunt miniſtri noui teſtamenti,veruntamen fuerunt tanquã caſtigati. Lege Actus apoſtolorum,& inuenies apoſtolos tanquã caſtigatos à Iudæis.*Et non mortificati.*Ecce dextrum. Tempore quo Paulus hæc ſcripſit,adhuc nulla fuerat à Romanis principibus contra Chriſtianos mota perſecutio(quum primã mouerit Nero, ſub cuius imperij principio Paulus iuit Romam) ſed tantummodo à Iudæis affligebantur Chriſtiani,excitantibus Iudæis etiã alios cõtra apoſtolos, & non cõtra omnes Chriſtianos:vt patet ex eo quòd Hieroſolymis erant multa millia Chriſtianorum in pace, qui aduenieñte illuc Paulo (vt Iacobus dicit) aduerſum Paulum tanq̃ legis Moſaicę deſtructorẽ conſurgerent.Et propterea for-

te dixit, ſed non occiſi. Quia tamen occiſus fuerat Stephanus,& fortè Iacobus frater Ioannis ab Herode. Tutius intelligitur hęc litera de genere miniſtrorũ perfectorum noui teſtamenti,quos deſcribit,q̃ de ſolis perſonis propriis Pauli,Timothei, Sylæ, Titi,&c. vt prius deſcripſerat, ꝙ non deſinunt ab intrinſeco velut ignis paleæ, ſed perſeuerant viuentes in miniſterio:modo autē ꝙ nõ deſinũt ab extrinſeco occiſi. Quanuis enim aliqui de facto fuerint occiſi (vt Stephanus & Iacobus) non tamen propterea occiſi ſunt perfecti miniſtri noui teſtamenti , ſed genus talium miniſtrorum viuit. *Quaſi triſtes.* Ecce ſiniſtrum. Et dicit quaſi: quia non triſtabantur intus,ſed habentes cauſas mœroris & doloris habebantur tanquam mœrentes. *Semper autem gaudentes.* Ecce dextrum ꝙ ſecundum rem non quãdoque,ſed ſemper intus gaudium habebant ſpiritus ſancti. Vnde & cæſi ibant gaudentes à conſpectu concilij Iudaici,quoniam digni habiti ſunt (ecce materia & ratio gaudij interni) pro nomine Ieſu contumeliam pati. *Sicut egentes.* ſeu pauperes,ſeu inopes. Ecce ſiniſtrũ. Et dicit tanquam,non ad excludendũ veram, ſed neceſſariã paupertatem. ſignificatur enim ꝙ non occupamur paupertate, ſed aſſumimus ſtatum pauperum,quòd ſimiles nos facimus illis qui ex neceſsitate ſunt pauperes. *Multos autem locupletantes.* Ad literam eſt ſermo de diuitiis ſpiritualibus. Et eſt ſenſus ꝙ perfecti noui teſtamenti miniſtri induũt perſonas pauperum , non vt ſibiipſis ſubueniant,ſed vt alios multos ditent ſpiritualibus diuitiis. Et hoc eſt dextrum. Experimur quoque poſteri ꝙ paupertas Apoſtolorum ditauit multos diuitiis temporalibus: quibus vtinam non abutamur. *Tanquam nihil habentes.* Ecce ſiniſtrum. quod expone vt præcedens. Hoc plus eſt quàm tanquam pauperes. aſsimilamur voluntarie illis qui nihil habẽt: vtpote qui omnia reliquimus & ſequimur Chriſtum. *Et omnia poßidentes.* Ecce dextrũ. Poſsidentes ſumus omnia tẽporalia, in ſeipſis quidẽ ſpe. ſcriptũ eſt enim , ſuper omnia bona ſua conſtituet eum. in eminentioribus verò actu: quoniã poſsidemus actu omnia ſpiritualia,quibus ſubiiciũtur omnia temporalia. Sicut enim habẽs intellectũ,habet quicquid eſt viſus,auditus,odoratus,guſtus,& tactus: ita poſſeſſor ſpiritualiũ , eſt poſſeſſor omniũ corporalium. Teſtatur quoque experientia quòd poſſeſſoribus ſpiritualium ſubiiciuntur principes & quæcunque ſunt corporalia: vt patet legenti geſta ſanctorũ. Et hîc finitur tractatus de noui teſtamenti miniſtris. *Os noſtrum patet ad vos ô Corinthij.* Tertia eſt hæc

pars

pars tractatus huius epiſtolæ: in qua tractatur illa particula, pater miſericordiarũ. Tractat enim multas dei miſericordias, tum collatas Corinthiis, & efficiendo eos templum dei, & efficiendo eos pœnitẽtes & vindices criminũ: tum collatas Macedonibus, tum exequẽdas in collecta eleemoſynaria in ſanctos. Cõtinuat autem ſequentia præcedentibus ad allocutionem ſpecialem deſcendẽs. Acſi apertius dixiſſet, hactenus ad omnes fuit ſermo noſter de miniſtris noui teſtamenti, modo vos in ſpecie alloquor ô Corinthij: nec qualitercunque alloquor, ſed patente ore, hoc eſt manifeſte. Et dicit hoc: quoniam manifeſte intendit illis aperire radicẽ minus bonæ diſpoſitionis cordis eorũ circa communionem cum infidelibus. *Cor noſtrum dilatatum eſt non anguſtamini.* pro, anguſtiamini, *In nobis, anguſtiamini.* pro, anguſtamini, *autẽ in viſceribus veſtris.* Et indicatiui eſt modi vtrobique anguſtamini. propter quod coniunctio autẽ, clarius præmiſſa fuiſſet, dicẽdo, ſed anguſtamini in viſceribus veſtris: hoc eſt in intimis veſtris. ¶ Arctauerat Paulus in priori epiſtola connubia, prohibendo noua cum infidelibus coniugia, arctauerat forum cauſarum, prohibendo litigare cũ Chriſtianis ſub iudice infideli, arctauerat conuiuia, pro quanto prohibuit mãducare immolata idolis in multis caſibus, ſcilicet vel præſentibus infirmis, vel indicante aliquo illud eſſe immolatum vel in idoleo, ex quibus Corinthij videbant ſe arctari quo ad ciuilia à Paulo, qui fortè quũ fidem ſuſceperãt, nullum talium cogitabant. & propterea mẽtes eorum erant velut in anguſto poſitæ. Hinc deſiſtere à conſuetis connubiis, à conſuetis foris, à conſuetis conuiuiis angebat eos: Inde obedientiæ debitum angebat eoſdem. ſicque anguſtari videbantur in miniſtris noui teſtamenti tanquam ducẽtibus eos in huiuſmodi anguſtiam. Hæc vbi Paulus per Timotheum ſeu Titum cognouit, declarat Corinthiis quòd anguſtia eorum nõ eſt occaſione ipſorum miniſtrorum, ſed occaſione propriorum viſcerum. Et quòd non oriatur huiuſmodi anguſtia ab ipſis miniſtris, declarat per hoc quòd cor noſtrum dilatatum eſt. Si anguſtia hæc eſſet ex nobis, cor noſtrũ eſſet etiam in anguſto (quũ nos non doceamus niſi ea quæ facimus) ſed cor noſtrum nõ eſt anguſtum, imò dilatatũ eſt, inter nullas verſatur anguſtias: ſed ſupra omnes humanos reſpectus eleuatum manet amplũ. Vnde non anguſtamini in nobis, non habetis anguſtiam in doctrina noſtra, in mandatis noſtris, in exemplis noſtris: ſed anguſtamini in viſceribus veſtris, ſed anguſtia veſtra eſt ob intimos ve-

ſtros affectus ad reſpectus humanos. Et vere ſic erat. nā affectus ad ſolita connubia honorabilia cum ſibi paribus(quos forte nō inueniebant Chriſtianos)cauſa erat huiuſmodi anguſtiæ: & ſic de ſimilibus. *Eandem autem habentes remunerationem(tanquam filijs dico)dilatamini & vos.* Superfluit habentes. Et eſt vna parētheſis totum hoc,eandem autem remunerationem tāquam filiis dico. Ita quòd ordo literæ eſt,dilatamini & vos. Et interponit eādem autem remunerationem tanquam filiis dico, vel ad exponendū dilatationis donū eſſe remunerationē quam eis vt filiis indicit. Dilatatio ſiquidē cordis cōſtat ex duobus. Alterū eſt ſtudium humanum ad ampliandum cor, ne inter humanos reſpectus anguſtetur. Et quo ad hoc ſtudium mādat Corinthiis vt & ipſi dilatentur. Alterum eſt diuinæ donum gratiæ complens huiuſmodi dilatationē:qua homo dilatato iā corde libere & delectabiliter quæ dei ſunt exequitur:iuxta illud, Viam mandatorū tuorum cucurri,quum dilataſti cor meum. Et quo ad hoc donū dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi quam in ſeipſis ſentiebāt Apoſtoli. ¶ Vel ad exponendam intentionem Pauli quare dicebat dilatamini & vos: ad hoc ſcilicet vt habeatis tanquam filij eādem remunerationem quæ debetur & nobis quorum cor iam eſt dilatatum. *Nolite iugum ducere.* pro, ne iungamini eodem iugo, *cum infidelibus.* Ecce materia anguſtiæ,iungi cum infidelibus, non qualitercunque, ſed ſub eodem iugo. Infideles hoc in loco appellari idololatras teſtatur cōbinatio quinto ac poſtremò ſubiuncta, quis conſenſus templo dei cum idolis? Identitas autem iugi inſinuat ꝙ præcipua anguſtiæ ratio erat connubij iugum ſolitū cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hominibus non inire connubia cū ſibi paribus nobilibus: quod oportuiſſet efficere ſi eis pares non erant Chriſtiani. Tam durum autem fuit hoc vt legamus non fuiſſe ſeruatum. nam Cæcilia Chriſtiana nupſit Valeriano Gentili, & Lucia ſimiliter ſponſo gentili. *Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate?* Ex quinque capitibus manifeſtat non eſſe iungendos eodem iugo Chriſtianos idololatris. Primū ex parte iuſtitiæ. Status ſiquidem Chriſtianus eſt ſtatus iuſtitiæ (iam enim dictum eſt quòd miniſtratio noui teſtamenti,eſt miniſtratio iuſtitiæ)ſtatus verò idololatrarum eſt ſtatus iniuſtitiæ. Et eſt ſermo de iuſtitia dei & iniuſtitia apud deum. *Aut quæ ſocietas luci ad tenebras?* Secundum ex differentia inter lucem & tenebras. Chriſtiani enim ſunt filij veræ lucis ſpiritualis: idolola

træ

træ tenebrarum ſpiritualium.*Quæ autem conuentio*. pro quis autem conſenſus,*Chriſti ad Belial*?Tertiũ ex differentia inter Chriſtum caput Chriſtianorum & Belial(hoc eſt dæmonem)caput idololatrarum.Appellatur autem diabolus Belial Hebræo vocabulo,eo ꝙ ſine iugo eſt regulæ cuiuſq;.Belial enim ſonat abſq; iugo.Vnde vir Belial appellatur cui omnia licẽt:vt pote abſque quocunque rectæ rationis iugo.Et apte è regione Chriſti(qui factus eſt obediens vſque ad mortem,qui peccatum non fecit) diabolus quatenus Belial abſque vllo rectæ rationis,abſq; vllo voluntariæ obedientiæ iugo locatur.*Aut quæ pars fideli cũ infideli*?Quartum ex differentia inter fidelem & infidelem.Penes fidẽ in deũ differentia iſta attenditur.Chriſtiani enim & credentes in deum & fidem debitam deo ſeruantes,vtrinq; ſunt fideles:idololatræ verò neutrum habent,& omnino ſunt infideles. *Quis autem conſenſus templo dei cum idolis*? Quintum & vltimũ caput eſt ex differentia inter tẽplũ dei & idola.Non dicit templo dei cum templo idolorũ,ſed templo dei cũ idolis:ad ſignificãdã directam contrarietatem inter templũ dei(in quo ſcilicet habitat deus)& illud in quo habitat diabolus,quod eſt ſimulacrum. Non enim diabolus eſt habitator tẽpli idolorũ immediate(ſed mediãte ſimulacro)ſicut deus eſt immediate habitator templi ſui:Chriſtiani enim(vt declarabit)ſunt templum dei:ac per hoc alieni eſſe debent ab iis qui colunt ſimulacra habitacula dæmonum:vt pote colentibus contraria Chriſtianis,qui ſunt habitaculum dei.*Vos enim eſtis templum dei viui*.Applicat vltimã differẽtiam ad dignitatem ipſorum hominum.Dicuntur enim & ſunt Chriſtiani templum non ſecundum materiam,ſed ſecundũ officiũ actiue & paſſiue:paſſiue quidẽ,quatenꝰ in illis habitat deus: actiue verò,quatenus in ſeipſis in ſuorũ cordium penetralibus colunt deum fide,ſpe,charitate:in quo officium non ſolũ tẽpli, ſed ſacerdotum in templo exercent.*Sicut dicit deus*.Nõ ex vno ſcripturæ loco Paulus ſubiuncta citat:ſed quæ primo ſubdit ex Leui.c.26.& Exo.ca.37.*Quoniã*.pro,ꝙ,*inhabitabo in illis*.Senſum nõ verba affert Paulꝰ,imo exponit ſcripturę veteris verba,quid intendit dicendo ponã tabernaculũ meum in medio veſtri:ꝙ ſ. intẽdit inhabitabo in vobis.hoc eſt enim deũ ponere tabernaculũ ſuũ in quo habitat in medio in intimis hoĩm,efficere eos habitaculũ ſuũ,imò eſt habitare in illis.habemꝰ enim quãdoq; habitaculũ in quo nõ habitamus.Habitat aũt deus in hominibus quũ vtitur hoĩbꝰ ad vſus ꝓprios dei.ſic eñ habitat in materiali

templo,ſicut nos habitamus in domibus.*Et inambulabo inter eos.* Superfluit inter eos.Veruntamen inambulare ſignificat nõ ambulare,ſed ambulare in aliquo.ſonat enim textus ambulabo in eis.Non ſolùm vtitur deus Chriſtianis vt templo,habitando in eis,ſed etiam vt via grata:ad ſignificandum internum profectũ de virtute in virtutem,de bono in melius Chriſtianorũ, in quibus deus habitat:imò ad ſignificandum quorſum habitat,ſcilicet vt proficiant ij in quibus habitat:ambulat enim deus in hominibus ſecundum profectum ſpiritualẽ hominum. *Et ero illorum deus.*hoc eſt,qui ſum natura deus ſimpliciter & abſolutè, ero deus proprius eorum,per verum gratumque cultũ.Nã tantummodo à Chriſtianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo grato:quum non ſit extra Chriſtũ ſalus cuiquã. *Et ipſi erũt mihi populus.*hoc eſt,ego habebo ipſos in meũ populum.hic enim ſolus eſt populus de quo dixit angelus ad Ioſeph, ipſe ſaluum faciet populũ ſuum à peccatis eorũ.Nobis vere colẽtibus deum,deus tractat nos vt populum ſuum:ſed vbi nos deũ ſolis labiis colimus,nec ipſe tractat nos vt populum ſuum. *Propter quod.*Continuatio hæc Pauli eſt,ex hoc quod templum dei eſtis rationem reddentis eorum quæ ſubiunguntur.Et ex Eſa. 52.ſumpta ſunt.*Exite de medio eorum,& ſeparamini*. Apud Eſaiã repetitur recedite recedite,exite,&c.Paulus verò exponendo recedite,dicit ſeparamini.Exierant ſiquidem Corinthij de medio idololatrarũ,nõ relinquendo patriam,ſed cultum idololatrarũ: ſed Paulus volebat quòd ſeparentur ab eorundem iugis,nõ ineundo connubia cum illis.Et propterea affert hanc authoritatẽ ad perſuadendũ omnimodã ſeparationẽ ab idololatris in coniugiis,in foris,in conuiuiis:vt in priori docuerat epiſtola.*Dicit dominus.*Paulus hoc appoſuit,ad exponendum quòd verba hæc dicuntur ex parte dei.*Et immundum ne tetigeritis.*Idololatras immũdum appellat:& ne tangi quidem vult,ad ſimilitudinem prohibiti in lege veteri contactus rerum ſeu perſonarum immũdarum,ex quo contactu reddebãtur immundi qui tetigerãt.ideo ſeparamini,ne tangendo communicatione eiuſdem iugi cõtrahatis immunditiam.*Et ego recipiam vos.* Hoc cum ſequenti particula neſcitur ex quo ſcripturæ loco Paulus acceperit:quũ nullus appareat in quo fiat mentio de promiſsione explicita filiorum & filiarum,vt hic affertur,cum adiectione dicit dominus omnipotens.Sonant enim hæc verba,prophetæ alicuius dicta: forte vnius eorum quibus caremus,quorum meminerunt libri

Regum

Regum ſeu Paralipomenon. Promittit omnipotens deus duo. Primò receptionem,dixi exite & ſeparamini: nolo vos vagari, ſed exeũtes ac ſeparatos ego ſuſcipiam vos in mea domo ſpirituali hic & tandem æterna in cœlis. *Et ero vobis in patrem,& vos eritis mihi in filios et filias dicit dominus omnipotẽs.* Secũdũ quod pro mittit,eſt adoptio diuina,non ſolũ ſuſcipiã vos in domo mea, ſed ego officio paterno erga vos me geram,amando,prouiden do,curam habendo,&c.& econuerſo vos officia filiorum & filiarum erga me exercebitis,amando,reuerendo, obſquendo.

CAPVT VII.

HAs ergo habentes promiſſiones, ſcilicet ſuſceptionis & adoptionis. *Chariſſimi.* pro dilecti: *mundemus nos.* Seipſum con numerat Paulus inter egẽtes mũdatione,eò quòd nõ ſit homo qui non peccet:connumerauit ſe ad perſuaſibilem reddendum aliis hanc exhortationem. *Ab omni inquinamento carnis & ſpiritus.* Inquinamentum carnis appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex carne tam propria quàm propinquorum. inquinamentum verò ſpiritus appellatur immunditia quęcunque animi proueniens ex ſpiritualibus:qualia ſunt honor, gloria,& huiuſmodi. Et occaſionem quidem huius exhortationis ſumpſiſſe videtur ex ſubiunctis apud Eſaiam verbis, mundamini qui fertis vaſa domini.applicat enim ad propoſitam an guſtiam Corinthiorum,qui tum ex affectu carnali ad conſanguineos & affines,tum ex affectu ſpiritus ad gloriam,imnunditiã contrahebãt. *Perficientes ſanctificationem in timore dei.* Sanctificatio idem eſt quod mundificatio: ad hoc enim monet nihil inquinationis relinqui,vt mundificatio accepta per baptiſmum perficiatur noſtro ſtudio.Sæpe enim munditia per baptiſmum accepta inquinamur affectibus carnis vel ſpiritus:& propterea oportet perficere eam mundando ab omni inquinamento. Et quia hoc præcipue confert timor dei,ideo adiungit in timore dei. timendum eſt enim ne deus deſpiciat nos negligentes ſtudere munditiæ. *Capite nos.* hoc eſt,capaces eſtote noſtri. Dixerat ſuperius quòd erant anguſti in propriis viſceribus,monens vt dilatarentur. ad huiuſmodi dilatationem alludens dicit,Capite nos, complectimini nos doctores, monitores, ac patres veſtros. Quod eſt dicere,ſuſcipite in vobis noſtram doctrinam, noſtram monitionem. *Neminem læſimus.* pro iniuria affecimus, *neminem corrupimus, neminem circunuenimus.* pro fraudauimus. Tria impedimenta excludit, quæ forte obiiciebantur Paulo:

quæ ſi fuiſſent vera, reddidiſſent Paulum minus receptibilem aut omnino irreceptibilem à Corinthiis. Et quantum coniicere poſſum, muſsitabant forte aliqui quòd hæc Pauli præcepta erāt iniurioſa, & tanquam ſpeciem fraudis habentia: vt pote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter quod Paulus extenſo ſermone ad omne mali genus, primum ex parte actionis excludit omnem iniuriam, dicendo neminem iniuria affecimus. Et videtur hoc directe dicere ad manifeſtandum intentionem ſuā, quòd non intentione iniuriandi alicui prohibuit cōnubia cū infidelibus. ¶ Dicendo verò neminē corrupimus, effectū actionis explicat nō fuiſſe abductionē à bono. Ita quòd nec animus fuit iniuriandi: nec effectus à nobis proficiſcens vnquam fuit abducere à bono. Dicendo autem neminem fraudauimus. fallacem artem à progreſſu doctrinæ, monitionum, præceptorum, & huiuſmodi excludit. *Non ad condemnationem veſtram dico.* Superfluit veſtram. hoc eſt, nō gratia dānādi vos quòd talia de nobis ſuſpicemini dico hæc. *Prædiximus*, pro prædixi. *enim* ſuperius in hac eadem epiſtola, dicēdo quòd eſtis epiſtola noſtra ſcripta in cordibus noſtris. *Quòd in cordibus noſtris eſtis ad commoriēdū & conuiuendum.* hoc eſt, tam intimo & ardenti affectu eſtis in cordibus noſtris, vt parati ſimus vobiſcū mori & viuere: magnitudo hæc amoris teſtis eſt quòd non ad condemnationem hæc dico. *Multa mihi fiducia apud vos.* Hinc incipit Paulus aliam tractare materiā, quā optime continuat cum præcedente monitione, terminata ad ingentem ſuum amorem erga eos. Tractare ſiquidem intēdit de re geſta à Corinthiis recepta priori epiſtola. Et apte obiurgationem præcedentis monitionis temperat ſubſequente hac commendatione eorūdem: vt etiam hinc perſuaſibiles reddantur ad parendum monitioni antedictæ. Proponit itaque quatuor, commendationem Corinthiorum concernentia. primum eſt multiplicata fiducia ad eos. ſecundum verò eſt. *Multa mihi gloriatio pro vobis.* hoc eſt de vobis multiplex mihi ratio ſuppetit gloriandi. *Repletus ſum conſolatione.* Ecce tertiū. *Superabundo gaudio in omni tribulatione noſtra.* Ecce quartū. Quod tamen dicitur in omni tribulatione noſtra, refertur etiā ad tertium: eſt enim ſenſus quòd inter omnes tribulationes noſtras repletus ſum conſolatione, inſuper & ſuperabundo gaudio: hoc eſt quòd gaudium ſuperat tribulationes. *Nam & quum veniſſemus in Macedoniam.* Tractaturus hæc quatuor propoſita, incipit more ſuo à ſuperata ab vltimis duobus tribulatione, cuius

in

In calce propoſitorum meminerat. *Nullam requiem habuit caro noſtra.* Non dicit ſpiritus noſter: quoniam ille quieſcebat,ſed caro afflicta vſqueadeo deſcribitur vt nullam habuerit requiē. Quod magis declarans ſubiungit, *Sed omnem trilulationem paſſi ſumus.*pro,ſed in omnibus tribulati ſupple fuimus.Cuius ſpeciei mala fuerint hæc,non aliter ſcriptū inuenio.*Foris pugnæ,intus timores.* Amplius deſcribit ꝙ in omnibus externis & internis tribulati ſunt,nam foris pugnæ,aduerſus nos: intus verò timores, imminentium malorum foris,in publico,nō vna ſed multæ pugnę:intus verò,in domibus exiſtētibus nobis,timores incutiuntur,& ſic nullibi quieſcimus. *Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos deus.* Deſcripta tribulatione magna, tractat tertio loco propoſitum,ſcilicet repletus ſum conſolatione,attribuens illam deo,de quo dicit ꝙ conſolatur humiles, ad differentiam ſuperborum, quibus deus reſiſtit. *In aduentu Titi.* Primum medium quo vſus eſt deus ad conſolandum Paulum, deſcribitur aduentus Titi ad Paulum ex Corintho.erat enim Titus vir ſpiritualis: & naturale eſt ex aduentu ſpiritualium virorum cōſolationem accipere ſpirituales viros. *Non ſolum autem in aduentu eius, ſed etiam in conſolatione qua conſolatus eſt in vobis.*Conſolatus eſt, paſſiue vtitur interpres.Ecce alterum medium quo vſus eſt deus ad conſolandum Paulum: relata ſcilicet conſolatio quam ipſe Titius acceperat ex Corinthiis.Ad quam explicandam ſubdit, *Referens nobis veſtrum deſiderium.* reſpectu veri boni. *Veſtrum fletum.* reſpectu mali,tum inceſtus commiſsi ab illo priuigno, tum negligentiæ veſtræ prioris erga correctionem illius. *Veſtram æmulationem.* pro, veſtrum zelum, *pro me.* hoc eſt,veſtrum loco mei (nomine meo) zelum eccleſiæ aduerſus illum fornicarium. *Ita vt magis gauderem.* ex huiuſmodi relatis, quàm dolerem ex carnis afflictione; hoc eſt, ita quòd gaudium ſuperaret dolorem. *Quoniam etſi contriſtaui vos in epiſtola.* Rationem tanti gaudij ex ſpirituali fructu Corinthiorum reddit. Contriſtauerat Paulus Corinthios in priore epiſtola, arguendo illos negligentiæ erga correctionem inceſtus. *Non me pœnitet, etſi pœniteret.* pro, pœnituerit. Res geſta ſic eſt: Paulus audito illo inceſtu inter Corinthios tolerato, &c. ſcripſit, arguendo, &c. in priore epiſtola, poſtea pœnituit Paulum ſcripſiſſe contriſtantia illos,eo quòd timuerit ne malę ſuccederet,vt plerunque contingit: modò verò vt aduenit ex Corintho Titus, & rem bene ſucceſsiſſe narrauit, Paulus lætatur ſe ſcripſiſſe ſic Corinthiis in

priore

priore epiſtola. Et propterea dicit non me pœnitet, in præſenti tempore, quanuis me pœnituerit in præterito medio tempore inter epiſtolam miſſam & aduentum Titi ad me. *Videns*. pro, video enim. Rationem reddit quare in præſenti non pœnitet. *Quòd epiſtola illa etſi ad horā vos contriſtauit*. quod mihi diſplicuit. *Nunc gaudeo, non quia contriſtati eſtis*. triſtitia ſiquidem veſtra, quā tuncunque ad horam non eſt materia gaudij mei. *Sed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam*. Non gaudeo de veſtra triſtitia ſecundum ſeipſam, ſed ſecundum ſuū fructum. non gaudeo de veſtra triſtitia, ſed de veſtræ triſtitiæ fructu, qui eſt pœnitentia. *Contriſtati enim eſtis ſecundum deum*. Triſtitiam eorū fructuoſam declarat ex deo. Triſtitia ſiquidem ſecundum ſeipſam inutilis eſt, & naturaliter omnibus exoſa: & propterea ſi triſtitia aliqua eſt vtilis ſeu fructifera, aliūde quā ex ſeipſa oportet quòd hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc quòd fuit ſecundū deum triſtitia Corinthiorū, manifeſtat quòd fuit fructuoſa. Eſt autē triſtitia ſecūdū deū, quæ eſt ratione vel diuinæ iniuriæ (ſiue à ſe, ſiue ab aliis cōmiſſæ) vel ratione damni ſpiritualis in eccleſia occurrentis, vt quum viri iuſti tolluntur. *Vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis*. Præter fructū qui eſt pœnitentia, alterū fructū monſtrat Paulus eueniſſe, ſcilicet vitationē cuiuſque damni ex epiſtola Pauli cōtriſtatiua. Quod ſi non penetras, recole quòd triſtitia ſecūdū ſe eſt inimica naturæ, ac per hoc ingerens alicui triſtitiā infert illi nonnullum damnū in animo. Monſtrat autem Paulus quòd quia Corinthij ex Pauli epiſtola non ſunt contriſtati ſimpliciter & abſolute, ſed contriſtati ſecundum deum (quia aſſumpſerunt pro ratione triſtitiæ non Paulum ſed deū) euaſerunt omne triſtitiæ damnum ex epiſtola Pauli. Et hæc eſt prima vtilitas triſtitiæ ſecundum deum. *Quæ enim ſecundum deum triſtitia eſt, pœnitentiam in ſalutem ſtabilem*, pro, impœnitendam, *operatur*. Ex differētia inter triſtitiā ſecundum deum & triſtitiam ſecundum mundum penes contrarios fructus, monſtrat triſtitiam illorum ſecūdum deū eſſe materiā gaudij apoſtolici. Duplicem autem ſubordinatum fructū manifeſtat: alter eſt pœnitentia impœnitenda, alter eſt ſalus. Vide ſingula. Triſtitia ſecundū deum operatur pœnitentiam internā, quā conſtat integrari ex tribus actibus animi: primus eſt diſplicere ſibi ꝙ homicidiū commiſit: ſecundus eſt velle de cætero non cōmittere homcidiū: tertius eſt velle ſatisfacere illis quibus propterea irrogata eſt iniuria, deo ſcilicet & hominibus læſis. Quicquid horū defuerit, nō eſt pœnitentia

tentia in ſalutem:vt cla i è patet. Vnde etiam patet differẽtia inter triſtitiam ſecundũ deum & pœnitẽtiam ſalutarem: quia illa ſonat triſtitiam ex ratione triſtandi, deo ſcilicet,iſta autẽ ſonat triſtitiam commiſsi cũ reliquis duobus actibus.Vnde illa cauſat iſtam applicatam & cõtractam ad ſpecialem materiam,eo modo quo dilectio dei imperando cauſat actus inferiorum virtutum.triſtitia enim ſecundũ deum,actus eſt charitatis,ſicut delectatio ſecundum deum: triſtitia autẽ quam ſignificat pœnitentia,actus eſt inferioris virtutis. ¶ Apponit aũt impœnitendam, ad differentiam pœnitentiæ pœnitendæ:quales ſunt tum innumeræ humanæ pœnitentiæ diuerſorum geſtorum : tum pœnitentiæ deſperatorum . nam & pœnitentia Iudæ fuit pœnitentia pœnitenda:& pœnitentiæ multæ beneficiorũ collatorum & veniarum cõceſſarum aliis pœnitendæ ſunt.Quam autẽ operatur triſtitia ſecundũ deum,pœnitentia impœnitenda eſt:nec ſolùm impœnitẽda eſt,ſed eſt in ſalutem animæ.Eſt itaque progreſſus à triſtitia ſecundũ deum ad ſalutem animæ per mediam pœnitentiam impœnitendam, quam non oportet aliunde mendicare: quia ipſa ſecũdum deum triſtitia efficit illam in ſalutem. *Seculi.* pro,mundi,*autem triſtitia mortem operatur.*Contra triſtitiam ſecundum deum diſtinguit triſtitiam mundi:hoc eſt habentem pro ratione amorem mundi cõtrarium amori dei,qualis eſt triſtitia eorum qui impediuntur à fruitione delectabilium per fas & nefas : hæc enim conſtat ꝙ operatur mortem animæ contrariam ſaluti animæ:quam operatur triſtitia ſecũdum deum.*Ecce enim hoc ipſum.*Deeſt,quòd *ſecundum deum contriſtati.*Deficit.*Fuiſtis vos.* Ex experientia ſubſecuti fructus in eis ex triſtitia ſecundum deum,probat quàm fructuoſa ſit triſtitia talis.*Quantam in vobis operatur ſolicitudinem.*Ex negligentibus corrigere inceſtuoſum effecit vos ſolicitos.*Sed defenſionem.*pro,purgationẽ,non ſolum ſolicitudinem,ſed purgationẽ, tum veſtri delicti ob negligentiam,tum criminis inceſtus. *Sed indignationem.* Purgatio ad preteritum delictum,indignatio verò ad preſens dedecus refertur.Indignati ſiquidem ſunt ex triſtitia ſecundum deum Corinthij,tantum nõ ſuſtinentes ſceleris inter ſe dedecus.*Sed timorem* imminentis diuini iudicij niſi corripuiſſent inceſtuoſum.*Sed deſiderium.*Tria prius dicta (purgatio,indignatio,& timor) malum reſpiciunt,præteritum,præſens,& futurum: hæc autẽ tria quæ ſubiunguntur,reſpiciũt bonum . Deſiderium,tam boni proprij quàm cõmunis. *Sed æmulationem.* quodammodo certantium ad actiones

actiones bonas. *Sed vindictam*. bonum iuſtitię exercendo. Et hæc fuit vltimus effectus erga inceſtuoſum, exercuerunt enim iuſtitiam vindicatiuam excõmunicando illum, &c. *In omnibus exhibuiſtis*. pro, commendaſtis, *vos*. hoc eſt, cõmendabiles vos reddidiſtis. *Incontaminatos eſſe negotio*. proculdubio inceſtus. Nec dicit incontaminatos fuiſſe ſed eſſe. purgauerãt enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. *Igitur etſi ſcripſi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam*. inceſtuoſum ſcilicet filium. *Nec propter eum qui paſſus eſt*. patrem ſcilicet maritum, qui paſſus eſt adulterij & inceſtus iniuriam. Nec intelligas has negationes referri ad intentionem Pauli, ſed ad commendationem effectus ſubſecuti in ipſis Corinthiis. non enim eſt ſenſus, me nõ ſcripſiſſe propter eum qui fecit iniuriam & propter eum qui paſſus eſt (quum expreſſe ſcripſerit propter correctionem illius) ſed eſt ſenſus quòd ſi ex mea epiſtola non fuiſſet ſubſecutus effectus correctionis inceſtuoſi & vltionis iniuriæ irrogatæ patri, iſte tamen effectus ſubiunctus ſubſecutus eſt. *Sed ad manifeſtandam ſolicitudinem noſtram quam habemus pro vobis coram deo*. pro, ſed vt manifeſtetur ſtudium veſtrum quod pro nobis eſt erga vos coram deo. Quando nullus alius fructus fuiſſet ſubſecutus ex noſtra epiſtola, iſte eſt ſubſecutus: videlicet quòd manifeſtatum eſt ſtudium veſtrum erga voſipſos quod habetis pro nobis coram deo. Vere ſiquidem excommunicando illum manifeſtatum eſt Corinthiorum ſtudium erga ſeipſos, erga propriam eccleſiam, non qualecunque, ſed tale quale habebant nomine, authoritate, & loco Pauli, non ſecundum humanos affectus, ſed coram oculis diuinæ maieſtatis: hoc eſt, in veritate intima quam intuetur deus, quæ grata eſt deo. *Ideo conſolati ſumus. In conſolatione autem veſtra*. Superfluit autem. Concludit ex his bene apud Corinthios geſtis, quod tertio propoſuerat conſolati ſumus: hoc eſt conſolationem accepimus. paſſiue ſiquidem interpres vtitur conſolari. Et dicit in conſolatione veſtra actiue: hoc eſt, in conſolatione quam dediſtis nobis ex veſtris factis. *Abundantius*. Deficit, autem, *magis gauiſi*. Tractat quarto loco propoſitum, ſcilicet ſuperabundo gaudio. quod enim ibi dixit ſuperabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauiſi. Et materiam multo abundantioris gaudij ſubiungit, *Super gaudio Titi quia*. pro, quòd, *refectus*. pro, refocillatus, *eſt ſpiritus eius ab omnibus vobis*. Auxit vehemẽter gaudium noſtrum gaudium Titi, eo quòd tam ſpirituales vos fueritis vt non caro, ſed ſpiri-

tus

tus Titi refocillatus ſit,non ab aliquibus,ſed ab omnibus vobis. Vbi patet quòd abundantia gaudij Pauli pro principali materia habet tantam in Corinthiis ſpiritualitatem, vt etiam refocillauerit ſpiritum Titi. *Et ſi quid apud illum de vobis gloriatus ſum.* Tractat ſecundo loco propoſitum ſcilicet multa mihi gloriatio pro vobis. *Non ſum confuſus.* pro, pudefactus, non ſum pudore affectus, non erubui. *Sed ſicut omnia vobis in veritate locuti ſumus.* docendo & prædicando. *Ita & gloriatio noſtra quæ fuit ad Titum veritas facta eſt.* verificata eſt ex veſtris geſtis. *Et viſcera eius.* Tractat primo propoſitum, multa mihi fiducia eſt apud vos. Intimos Titi affectus viſcera appellat. *Abundantius in vobis.* pro, in vos, *ſunt reminiſcentis.* pro, recordantis, *omnium veſtrum obedientiam.* Ecce materia fiduciæ Pauli in Corinthiis: obedientia ſcilicet eorum,quam ſimul commemorat,vt occaſionem affectus Titi, & ad eos & relatam atque laudatam à Tito. *Quomodo cum timore.* interno. *Et tremore.* externo. *Excepiſtis illum.* Et eſt ſermo de timore & tremore reuerentiali, cauſato in Corinthiis ex authoritate Pauli qui miſerat illum. *Gaudeo quòd in omnibus confidam in vobis.* Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientia vt de cætero in vobis confidam non de re aliqua, ſed in quibuſcunque occurrentibus.

CAPVT VIII.

N*Otam autem facimus vobis fratres gratiam dei quæ data eſt in eccleſijs Macedoniæ.* Ad nouam tranſit materiam officij ſibi impoſiti ab Apoſtolis qui erant Hieroſolymis: vt ſcilicet procuraret eleemoſynas pro pauperibus Chriſtianis in Hieruſalē degentibus, & intendēs ad hoc hortari Corinthios, affert in exemplum Macedones. Duplicemq́; Macedonum virtutem explicandam appellat gratiam dei datam in eccleſiis Macedoniæ: ad ſignificandum quòd gratuitum donum dei eſt vtraque virtus. *Et quòd in multo experimento tribulationis.* Superfluit &. Incertumq́ue eſt an tribulatio hæc fuerit illamet cuius in præcedenti capitulo meminit, an fuerit aliqua alia tribulatio propria Macedonibus. Veriſimile eſt quòd illamet vexatio, qua preſſi ſunt Paulus & ſui, in qua foris pugnæ & intus timores, fuerit quoque tribulatio Macedonum Chriſtianorum, vt propterea Macedones dicantur experti tribulationem: quia non ſolum auditu cognouerunt preſſuras Pauli, ſed ipſi experti ſunt illas adhærentes Paulo: foris enim pugnas & intus timores rationabile eſt extendi ad adhærentes. *Abundantia gaudij ipſorum.*

fuit. Ecce prima virtus, magnus gratiæ diuinæ effectus, in ſpirituale gaudium cedere tribulationes mūdi. *Et altiſsima*, pro, profunda, *paupertas eorum abūdauit in diuitias ſimplicitatis eorum*. Ecce altera virtus, beneficentia in ſanctos talis, vt etiā pauperes vſque ad fundum acquiſiuerint ſibi diuitias ſimplicitatis. Meritum ſiquidem beneficentiæ cōmemorat à parua eleemoſyna (profundæ enim paupertatis viri, non niſi paruam poſſunt eleemoſynam facere) vt ex præmio paruæ eleemoſynę intelligamus præmia magnarum eleemoſynarum. Si enim profunda paupertas eleemoſynam largiēdo efficit diuitias ſimplicitatis, quanto maiores diuitias à maioribus oriri eleemoſynis intelligendum eſt? Quemadmodum diuitiæ fortitudinis, diuitię ſcientiæ & huiuſmodi conſtant ex copia ſpectantium ad fortitudinem ſeu ſcientiam, ita diuitiæ ſimplicitatis conſtant ex copia actionum, delectationum, ac virtutum ſpectantium ad ſimplicitatem animi. Et appropriantur eleemoſynariis, ad ſignificandum quòd meritum eleemoſynæ proprium in ſimplicitate animi fundatur. *Quia ſecundum virtutem*, hoc eſt vires. (*Teſtimonium illis reddo*) *&* *ſupra virtutem*. hoc eſt vires. *Voluntarij*. pro, ſpontanei. *fuerunt*. Declarat quod dixerat de virtute beneficentię extenſæ vſque ad profundè pauperes: quia non ſolùm ſecundum vires facultatum, ſed etiam ſupra vires earundem ſpontanei fuerunt ad largiendum. Et de hoc ipſe Paulus teſtatur: vtpote qui interfuerat. ¶ Quum autē audis etiam ſupra vires, intellige infra moderamen tamen rationis: alioquin non eſſet materia laudis: habet enim magnam latitudinem quod cenſetur ſupra vires: & largiri aliquid ſupra vires, cōpatitur moderata ratio, quæ non compateretur nimium ſupra vires exceſſum largitionis. *Cum multa exhortatione obſecrantes nos gratiam & communicationem miniſterij quod fit in ſanctos*. Græce legitur, *Cum multa obteſtatione rogantes nos vt gratiam & cōmunionem miniſterij quod eſt in ſanctos ſuſciperemus*. Rogabāt Macedones cum multis obteſtationibus (hoc eſt cum multis ſignis ꝙ ex vero corde rogabant) Paulum cum ſociis vt non differrent ſuſcipere eleemoſynas pro ſanctis degentibus in Hieruſalem, ſed tunc ſuſciperent. In quibus precibus manifeſtatur quòd Macedones iam habebant eleemoſynam in promptu paratam, vt poſſet deferri in Hieruſalem. Et hoc commouit Paulum ad ſcribendum hæc Corinthiis. ¶ Et eleemoſynam hanc deſcribit à quatuor, à gratuito dantium animo, gratiam: à pecunia quæ communicatur, communio: à miniſtris

quibus opus eſt vt deferatur in Hieruſalem miniſtratio: ab illis in quorum ſubuentionē datur in ſanctos: hoc eſt mundos ex baptiſmo. *Et non ſicut ſperauimus.* Non negatur præcedens ſpes: ſed euentus non ſecundum menſuram, ſed ſupra menſuram ſpei, ſignificatur. hunc enim ſenſum præ ſe ferunt ſubiuncta. *Sed ſemetipſos dederunt.* quod maius donum eſt. *Primum domino, deinde nobis per voluntatem dei in hoc.* Nec nos ſomniauimus has duas dictiones, in hoc (ſed in textu inuenimus, diſiunctas tamen per ſcriptores ab hac particula & iunctas cũ ſequenti) nec aliud niſi punctum mutauimus. Loco ſiquidem harum dictionum interpres vetus ſubiunxit has duas ita vt. Eſt itaque ſenſus (ab ea quę tractatur materia nullo pacto digrediens) quòd ideò ſupra ſpē, quia Macedones etiam ſeipſos dederunt in hoc miniſteriũ eundi in Hieruſalē comites deferentium eleemoſynam. Deſcribit autem hanc deditionem tum à cauſa ſupra ſpem, dicēdo per voluntatem dei: ſignificans quòd deus eſt operatus hanc tã inſperatam deditionem, tum ab illis, quibus donũ hoc oblatum eſt, dicendo primum domino deinde nobis: hoc eſt, non principaliter ratione noſtri tanquam humano more præſentia noſtra induxiſſet eos ad hoc, ſed principaliter deo, ſecundario autem nobis: quibus ex officio incũbit prouidere de ituris in Hieruſalem. *Rogaremus.* pro, adhortaremur, *Titum.* Durus abſque coniunctione aliqua contextus induxit veterem interpretem ad exponendum illas dictiones, in hoc: dicēdo, ita vt rogaremus Titum. Induxit quoque modernos interpretes vel ad exponendũ illas, dicendo quamobrem rogauimus Titum: vel ad adiungendũ cõiunctionem vt, dicendo in hoc vt adhortaremur Titum. ¶ Contextus itaque ipſe in Paulo durus pariter videtur: ſiue iungãtur illæ duæ dictiones (in hoc) cum præcedentibus vt nos iunximus (quia vere ille eſt locus earũ. ibi enim opportunæ ſunt, hic autē ſuperfluæ) ſiue iungantur cum ſequentibus. nõ enim iunctæ ſequentibus contexunt literam. Verùm licet prima fronte ſic durus appareat literæ contextus, ſtudioſus tamē circũſpecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cum cõiunctione &, præpoſita particulæ non ſicut ſperauimus. Et eſt ordo literæ, & adhortaremur Titum non ſicut ſperauimus, ſed, &c. Ita quòd inter cõiunctionem &, verbumque principale adhortaremur, per parentheſim legenda ſunt interpoſita, declarãtia ex euētu ſuperãte ſpem ſubortam fuiſſe exhortationem Pauli ad Titũ. Et ſic omnia quadrant: omniſq; duritia contextus excluditur, nullâq;

ſuppletione opus eſt. *Vt quemadmodũ cœpit, ita & perficiat in vobis & gratiam iſtã.* In priore epiſtola monuerat Corinthios vt eleemoſynæ pro ſanctis degẽtibus in Hieruſalẽ reconderẽtur apud ipſos offerentes: modo videns Paulus Macedones ſic inſtare vt eleemoſynæ deferantur in Hieruſalẽ, non cenſet amplius differendam eleemoſynã Corinthiorũ. Et hinc oritur noua hæc exhortatio Titi à Paulo, vt velit reuerti Corinthũ ad perficiendũ cœptũ opus hoc. Quod appellat gratiã ratione ſuperius dicta. Apparétq; ex his apoſtoli verbis quòd Titus quũ eſſet Corinthi hortatus fuerat Corinthios ad huiuſmodi eleemoſynas. Hoc enim ſignificatur dicẽdo vt quemadmodũ cœpit. *Sed ſicut in omnibus.* Corrigentis eſt immediate antè dictũ: tanquã minus dixerit dicendo perficiat in vobis etiam gratiã iſtam, corrigit hoc: intendens explicare ꝙ debuiſſet dicere vt in hac gratia abũdetis. Ita quòd tota iſta particula referẽda eſt ad finẽ propter quẽ mittit Titum. *Abundatis fide.* quæ eſt donum gratiæ gratis datę. *Et ſermone.* hoc eſt, dono linguarum. *Et ſcientia.* ſcripturarum ſacrarum. *Et omni ſolicitudine.* pro, diligentia. quæ proprie videtur virtutis actus circa agenda. Et ex eo quod dicit omnis, commendat ſtudioſitatem eorum vniuerſalem. *Inſuper & charitate veſtra in nos.* Legendum eſt, *Et ea quæ ex vobis erga nos eſt dilectione.* Significat enim ſpontaneã Corinthiorum erga Paulum dilectionem. *Vt & in hac gratia abundetis.* Ecce fructus & finis intẽtus. Ad hoc hortatus ſum Titum vt efficiat quòd quemadmodũ abũdatis in omnibus his tot donis & virtutibus, ita & abundetis in hac eleemoſynaria gratia. *Non quaſi imperans dico.* Superfluit quaſi. *Sed per aliorum ſolicitudinem.* pro, diligentiam. Titi ſcilicet & eorum qui cum ipſo venient. *Et veſtræ charitatis ingenuum bonum.* pro, ingenuum, *comprobans.* Ita quòd in textu non habentur illæ duæ dictiones (ingenuum bonum) ſed vnica tantum, ſcilicet ingenuum: hoc eſt ingenuitatẽ. vtuntur enim Græci neutro pro abſtracto. ❡ Ne miſſio Titi ſpeciẽ præcepti præ ſe ferret, dicit Paulus ꝙ non præcipiendo hoc dicit, ſed ad experimento probatã liberalitatem charitatis eorum reddendam. *Scitis enim gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti.* Gratuitum donũ, gratiam vocat. Poſt inſinuatum factũ Macedonũ affert factũ Chriſti, tum ad monſtrandum efficaciam abdicationis facultatũ ad promerendum ſpiritualia, tum ad monſtrandũ debitum rependendi Chriſto in facultatibus temporalibus. *Quoniam propter vos* Non excludendo alios & nos ipſos; nam non dicit propter vos

tantũ,ſed propter vos. *Egenus.* pro, pauper, *factus eſt.* vſqueadeo vt vulpes foueas habeant & volucres cœli nidos, filius autẽ hominis non habuerit vbi reclinaret caput ſuum. *Quum eſſet diues.* vtpote dominus omnium diuitiarum mundi. Noluit Ieſus vti dominio quod habebat ſuper omnes diuitias, ſed aſſumpſit ſtatum pauperem. *Vt illius inopia.* pro, paupertate, *vos diuites eſſetis.* Declarat quod dixerat propter vos, vt merito voluntariæ paupertatis Chriſti vos diteſceretis diuitiis ſpiritualibus. Tacet Paulus applicationem tanti facti, vt Corinthij imitentur Chriſtum rependántque Chriſto. *Et conſilium in hoc do.* Tertio loco adhibet proprium in hac re eleemoſynaria conſilium.
Hoc enim vobis vtile eſt. Ratio conſilij mei eſt vtilitas veſtra proculdubio ſpiritualis. *Qui non ſolum facere.* huiuſmodi eleemoſynas, *Sed vt velle.* hoc eſt, ſpontanea voluntate facere: quod plus eſt quàm facere. *Cœpiſtis ab anno priore.* non moti exemplo Macedonum. Ideo ſiquidem Paulus hoc explicat, ne Corinthij ęgrè ferant exemplum Macedonum. Ac ſi apertius dixiſſet, non attuli Macedones vt incipiatis (ſcio enim quòd ab anno priore incœpiſtis, non qualitercunque, ſed ſponte facere has eleemoſynas) ſed vt celeriter perficiatis cœpta. Vnde ſubiungit, *Nunc verò & facto perficite.* hoc eſt perficite, conſummate etiam facto eleemoſynarum nunc, & nòn differatur cõſummatio earum quæ mittendæ ſunt eleemoſynarum. *Vt quemadmodum promptus eſt animus voluntatis.* Nihil refert quo ad ſenſum legere promptus eſt animus voluntatis, vel promptus eſt animus ad volendum, vel promptitudo eſt voluntatis: modo intelligas quòd voluntas non pro illa animæ vi qua volumus, ſed pro actuali volitione ſumitur. Eſt enim ſenſus: vt quemadmodum animus eſt promptus reſpectu actus volendi. *Ita ſit & perficiendi.* hoc eſt, ita ſit promptus reſpectu actus conſummandi. Optime Paulus progreditur. Dixerat enim quòd ab anno priore fuerant prompti ad volendum & faciendum: adiungit modo vt quemadmodum eſt promptitudo veſtra ad volendum & faciendum, ita ſit promptitudo veſtra ad conſummandum. *Ex eo quod habetis.* Ne accelerata conſummatio (quam deſiderat Paulus) oneroſa alicui reddatur, appoſuit moderamen, ex eo quod habetis. Nõ dicit ex eo quod habituri eſtis, ſed ex eo quod habetis in præſenti. Non vult Paulus vt conſumment eleemoſynarum harum opus relatione habita futurarum frugum ad quas ſe extendit potentia habentium agros: ſed habita relatio-

ne ad illa quæ nunc habentur.*Si enim.* Deficit prius.*volũtas prompta eſt.* De præcedente ſiquidem voluntate loquitur. Præcedentẹ autem executionem operis: vt quũ quis ante executionis tempus proponit ſe eleemoſynas daturum. De tali ſiquidem propoſito dicit, ſi prius voluntas prompta eſt: ad differentiam eorum qui propoſuerunt quidẽ, ſed non ſunt modo prompti ad executionem.*Secundum id quod habet.*pro, iuxta id (quicquid illud eſt) quod habet,*accepta eſt; & non ſecundum.* pro, iuxta *id quod non habet.* Et eſt ſenſus quòd voluntas prompta ad eleemoſynarum largitionem grata eſt deo ſecundum commẽſurationem ad id quod homo habet(quicquid ſit illud paruum vel magnũ quod homo habet)& non ſecundum commenſurationem ad id quo caret. Exceſſus ſiquidem eleemoſynarius reſpectu facultatum quas qs habet, appellatur eleemoſyna iuxta id quod nõ habet. hoc eſt cõmenſurata facultatibus quas nõ habet, Ex eo enim ꝙ eſt exceſſiua reſpectu facultatum quas habet, dicitur proportionata facultatibus quibus caret. ¶ Sed occurrunt hic multæ quæſtiones. Prima oritur ex conſilio domini, ſi vis perfectus eſſe, vẽde omnia quæ habes & da pauperibus. Huiuſmodi eñ eleemoſyna eſt longe exceſſiua. ¶ Solutio eſt ꝙ dominus loquitur de eleemoſynis volentium mutare ſtatum, ex ſtatu cõmuni tranſire ad ſtatum perfectionis: Paulus autẽ loquitur de pura eleemoſynarum largitione, nõ ad mutandum ſtatũ, ſed perſeuerantiũ in ſtatu ſuo. Horum enim eleemoſynæ moderatę eſſe debent & cõmenſuratę facultatibus quas habent; illorum verò eleemoſynæ debent commẽſurari mutationi ſtatus. ¶ Secunda oritur ex eo quòd deus penſat affectum magis quàm cenſum: ac per hoc voluntas prompta, grata eſt deo, non ſolũ ſecundũ id quod habet, ſed etiam ſecundum id quod nõ habet, & tamen daret ſi haberet. ¶ Solutio eſt ꝙ aliud eſt loqui de affectu, aliud de promptitudine. Affectus eſt enim cõmunis tam volitioni quàm velleitati: promptitudo autem proprie executionem non quã vellemus ſed quam volumus reſpicit. Paulus de promptitudine loquitur: expreſſe dicens, ſi præcedens voluntas(hoc eſt deliberata voluntas, non velleitas)prompta eſt ad exequendum. Obiectio autẽ procedit de velleitate qua appetimus ea quæ non poſſumus, ¶ Tertia quæſtio oritur ex facto viduæ laudatæ à domino, Lucæ viceſimoprimo, quòd omnẽ victum ſuum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio ſtatus: & oblatio illa ſecundum rem incommenſurata fuit ei quod habebat mulier illa, & tamẽ

fuit

fuit accepta prōpta eius voluntas & executio, ſecūdum id quod non habuit. ❡ Solutio eſt ꝙ doctrina Pauli tradidit quod regulare eſt, quod ſecūdum communem morum regulam laudabile eſt. Factum autē viduę ſpeciale quid fuit, tanquā ſupra communem hominum regulam factum. ❡ Poteſt tamē aliter dici, quòd quia neceſſarium alicui non conſiſtit in indiuiſibili, ſed latitudinem habet, ita quòd diminuendo aliquid adhuc reſtat neceſſarium ad victū ſeu ſtatum, ideo vidua illa de penuria ſua arbitrata eſt quòd etiā dēptis illis duobus minutis viuere poſſet, ac per hoc nō receſsit à regula iſta, ſed dedit iuxta id (quātulum cūque fuit) quod habuit. Forte enim viuebat ex eleemoſynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. *Non enim vt alijs ſit remiſſio*. pro, relaxatio, *vobis autem tribulatio*. Rationem reddēdo prioris dicti, adiungit aliam circunſtantiam in eleemoſynarum largitione librandam: vt ſcilicet eleemoſynarū largitio non pariat largientibus anguſtiā rei familiaris. Et hoc directe eſt ratio prioris dicti. Ne pariat ſuſcipientibus eleemoſynam relaxationem potius morum quàm laborum. opulentæ ſiquidem eleemoſynę ſuſceptæ reddūt quandoque ſuſcipientes remiſſos & tepidos, tū ad debita exercitia, tū ad ſanctiores mores: vt experientia vtinam non teſtaretur in opulentis monaſteriis, eccleſiis, & cæte. ❡ Vetat Paulus huiuſmodi largitatem eleemoſynariā largientem relationem eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt, putantium ſe fouere non relaxare quod religionis & morū erat, gratiſsima deo fuit: ſed culpa eſt abutētiū, & cautela deberet eſſe largientium poſtquam experientia relaxationem vident. *Sed ex æqualitate*. Vtriuſque moderaminis rationem aperit, manifeſtans æqualitatis rationem habendam in eleemoſynarum largitione. Et ne reſtet ambiguum de qua æqualitate loquitur, explicat ipſam vtrinque, & ex parte ſcilicet largientium, & ex parte ſuſcipientium eleemoſynam. *In præſenti tempore veſtra abundantia, illorum inopiam ſuppleat, vt illorū abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum*. Ecce æqualitas, vos abundatis temporalibus facultatibus, ſancti in Hieruſalem indigent: ad æqualitatem res iſta reducitur, ſi veſtra abundantia ſuccurrit illorum indigentiæ. ❡ Vbi nota quòd nō dicit id quod eſt vobis neceſſarium, ſed veſtra abūdantia. Abundātia enim eſt propria eleemoſynæ materia: conformiter ad verbū domini, quod ſupereſt eleemoſynam date. Et ſimiliter nota nō niſi indigentibus eleemoſynas eſſe cōferendas. ❡ Et ediuerſo ſancti in Hie-

ruſalem abundant ſpiritualibus, vos autem indigetis ſpirituali bus donis: æqualitas fiet, illorũ abundantia in ſpiritualibus ſuccurrente veſtræ indigentiæ ſpiritualiũ. Prouocati enim veſtris eleemoſynis ſuccurrent ſuffragiis orationum apud deum vobis in iis quæ ſunt ad ſalutem animæ. ¶ Vbi & nota dici vt illorũ abundantia proculdubio in ſpiritualibus. Reddit enim rationem eius quod dixerat, non vt aliis ſit relaxatio. Non ſolũ non debet eleemoſyna parere relaxationem, ſed fouere abundantiam ſpiritualium in ſuſcipientibus eleemoſynas: vt non ſolum habeant dona ſpiritualia pro ſeipſis, ſed etiam pro largientibus eleemoſynas. ¶ Vide quales cõditiones deſcribit apoſtolus concurrere ad huiuſmodi eleemoſynas quæ fiebant pro victu ſanctorum in Hieruſalem, vt prouocet Corinthios ad celeriter conſummandas eleemoſynas. *Vt fiat æqualitas. Sicut ſcriptum eſt*, Exodi decimoſexto. *Qui multum, non abundauit: & qui modicum non minorauit.* Tranſſumit populus factum in collectione mannæ, ad perſuadendam æqualitatem communem eſſe omnibus tam pauperibus modicum dantibus quàm diuitibus multum largientibus. Res geſta ſic eſt, mandãte Moyſe vt per domos colligerent manna pro ſingulis perſonis ad menſuram gomor: dum alij plus alij minus colligerẽt ad ſuas domos euenit ꝙ in ſingulis domibus tot gomor mannæ inuenta ſunt quot perſonæ erant: ita quòd qui plus collegiſſent, non tamen habuerũt plus, ſed numerum gomor iuxta numerum perſonarũ: & ſimiliter qui minus collegiſſent, nihilominus inuenerunt numerum gomor iuxta numerũ perſonarum. Et ſic qui multũ collegerat, non abundauit: & qui modicum collegerat, non eſt minoratus, id eſt, non minus reperit. Et ſic fuit inter eos æqualitas proportionalis cum ſufficientia. ¶ Simile quid vult intelligi Paulus euenire largientibus eleemoſynas huiuſmodi: vt ſcilicet pauper modicum largiens & diues multum largiens, æquales ſciant ſe inueniri in ſpiritualibus æqualitate proportionis cũ ſufficientia: hoc eſt ꝙ vnuſquiſque ad ſufficientiam ſuam ſpiritualia participabit, ſicut contigit in participatione mannæ. *Gratias autem ago.* pro, gratia autem, *deo.* Regreditur Paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem à ſe factam Tito vt reuerteretur Corinthum ad perfectionẽ collectæ eleemoſynariæ. & gratias agit deo de conſenſu Titi. *Qui dedit eandem ſolicitudinem pro vobis in corde Titi.* Proprie ſignificatur idem ſtudium, eadem cura in corde Titi quæ erat in corde Pauli pro

Corin

Corinthiis vt faceret hoc bonum. *Quoniam exhortationẽ quidem ſuſcepit.* quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec ſolum ſuſcepit exhortationẽ noſtrã. *Sed quum ſolicitior.* pro, ſtudioſior, *eſſet, ſua voluntate.* pro, ſua ſponte. *profectus eſt ad vos.* Vltroneus ad tale iter Titus commendatur. *Miſimus autẽ cũ illo fratrem noſtrum.* Superfluit noſtrum. *Cuius laus eſt in euangelio per omnes eccleſias.* Non nominat Paulus hunc Titi collegam: ſed deſcribit à duobus. Primum quòd laudatur in euangelio per omnes eccleſias. Quod euangeliſtæ Lucæ videtur congruere, ſparſo euangelio eius per eccleſias omnes. Alterum eſt, *Non ſolum autem.* pro, nec id ſolum, ſupple gratiæ habet. *Sed & ordinatus.* pro, electus, *eſt ab eccleſiis comes peregrinationis noſtræ in hanc gratiam.* pro, cum gratia hac. Et hoc quoque congruit Lucæ euangeliſtæ, qui ſeipſum deſcribit comitem peregrinationis Pauli. Verũ ad propoſitum negotiũ nõ dicit comes peregrinationis noſtræ, ſed comes peregrinationis noſtræ cum hac gratia, ad differentiam primæ peregrinationis Pauli ſine gratia hac. Ad ſignificandũ quod in hac peregrinatione qua peregrinatur cũ hoc officio procurandi eleemoſynas pro degentibus in Hieruſalẽ, electus eſt Lucas ab eccleſiis comes Pauli ad procurandum huiuſmodi eleemoſynas. hoc ſiquidẽ officium iniunctum eſt Paulo poſt annos quatuordecim, vt ipſe dicit ad Galatas ſecundo: vnde prima eius peregrinatio ad prædicandũ, fuit ſine hoc officio procurandi eleemoſynas. Quod officium appellat gratiam, vt intelligamus nõ imponi onus eccleſiis per hoc officium, ſed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono ſuſcipiant peti à ſe eleemoſynas: vtpote excitati ad bonum proprium. Re ſiquidem vera, gratia beneficium conferebatur ſpirituale à Paulo Corinthiis & aliis quos excitabat ad eleemoſynas faciendum degentibus in Hieruſalẽ. Et maius erat beneficium illis collatum (vtpote ſpirituale) quã beneficium corporalis ſubuentionis, quod largientes conferebant indigentibus. *Quæ miniſtratur à nobis ad domini.* Deeſt eiuſdem. Legendum eſt, *Ad eiuſdem domini gloriam.* non ad noſtram gloriam, hoc à nobis exercetur officium, ſed ad eiuſdem domini gloriam. Et dixit hoc, ne quis putaret quòd Paulus ideo procuraret eleemoſynas, vt glorioſum ſe redderet apud eccleſiam Hieroſolymitanam. *Et deſtinatam voluntatem noſtram.* pro, & promptitudinem animi veſtri. Ecce alter finis ſeu fructus huius noſtri officij, ad prouehendam ac manifeſtandam animi veſtri promptitudinem ad eleemoſynas

largiendum.*Deuitantes hoc.*pro,id. Explicat Paulus quare tam egregios viros mittat ad hoc opus.*Ne quis nos vituperet in hac plenitudine.*pro, abundantia,*quæ miniſtratur à nobis in domini gloriam.*Superfluit in domini gloriam.Abundantiam appellat magnam pecuniæ ſummã mittendam in Hieruſalẽ à tot eccleſiis. Sciebat enim facile patere morſibus oblocutorum miniſtrantes pecuniã in magna præſertim quantitate.Et propterea tã egregiis viris vtebatur in hoc miniſterio. Vnde & ſubdit,*Prouidemus enim bona,non ſolum coram deo,ſed etiam coram hominibus.*Nõ dicit prouidem⁹ vana aut fucata,ſed bona,quę ſcilicet ſuapte natura ſunt bona,& apud deum & apud homines:quale eſt vti viris omni exceptione maioribus in re pecuniaria. *Miſimus autem cum illis.*Tito,& Luca.*Et fratrem noſtrum.*Nec nominatur iſte tertius nec deſcribitur indiciis nobis manifeſtis:veriſimile tamen eſt ꝙ Corinthij intelligebant de quo loquebatur.Suſpicor Silam aut Timotheum eſſe.Barnabas enim iam ſeparatus erat à Paulo in initio huius peregrinationis: vt patet in Actis apoſtolorum. *Quem probauimus in multis ſæpe ſolicitum.*pro,diligentẽ eſſe, *nunc autem multo ſolicitiorem.*pro diligentiorem.Commendatio clara eſt ex frequenti experientia.*Confidentia multa in vobis.* Particula hæc cum adiacentibus valde obſcura redditur ex nominatiuis (quantum apparet) Iure iunctis:quocirca tanquã diuinans conſtruam.Et quia in textu Græco confidentia caſus eſt datiui,quẽ interpres mutauit in ablatiuum,ſenſus eſt:Confidentiæ multæ locus eſt in vobis,aduenientibus his tribus ad vos multũ poteſtis cõfidere.*Siue pro Tito.*hoc eſt,tam ratione Titi.Et ratio ſubiungitur,*Qui eſt ſocius meus & in vobis adiutor.*pro, cooperator. Superfluunt illæ duæ dictiones,qui eſt.Ratio quare poteſtis confidere in Tito manifeſtatur ex duobus:tum ex ſocietate Pauli, tum ex officio cooperationis euãgelicæ,quam apud ſe ipſimet Corinthij experti ſunt.*Siue fratres noſtri.*Ratio confidendi in fratribus noſtris aliis duobus miſsis cum Tito.Vtrobiq;(videlicet ſiue pro Tito ſiue fratres noſtri)ſubintelligendum eſt verbum aliquod:puta ſiue pro Tito exigitur ratio fiduciæ, ſiue fratres noſtri exigantur fideles.Et ſubiungitur reſponſio,pro Tito quidem,ſocius meus & in vobis cooperator:pro fratribus verò noſtris duobus antedictis. *Apoſtoli eccleſiarum* A duobus deſcribit quàm fide digni ſint hi fratres noſtri. Primum eſt quia ſunt apoſtoli eccleſiarum. Ad differentiam Apoſtolorum Chriſti dicit apoſtoli eccleſiarum: hoc eſt, legati eccleſiarum , miſsi

ab

ab eccleſiis. Ambo enim hi ab eccleſiis mittebantur ad adiuuandum Paulum ad hoc opus. Alterum eſt, *Gloria*. pro gloria, *Chriſti*. non ſolum relati ad eccleſias ſunt apoſtoli earum, ſed etiam relati ad Chriſtum ſunt gloria Chriſti, ſunt in quibus continue viget non propria, ſed Chriſti gloria. *Oſtenſionem ergo quæ eſt charitatis veſtræ*. Superfluit quæ eſt. Manifeſtata confidentia quam poſſunt habere in his tribus nuntiis, monet Corinthios vt duo erga illos oſtendant. Alterum eſt vt indicia propriæ dilectionis erga illos oſtendant: alterum eſt. *Et noſtræ gloriæ*. pro, gloriatiõis. *pro vobis*. hoc eſt, vt oſtendatis factis noſtram gloriationem de vobis veram eſſe. Gloriabatur enim Paulus ſancta iactantia de Corinthiorum fide, bonitate, &c. *In illos oſtendite in faciem eccleſiarum*. Dictio Græca anceps eſt ad faciem vel perſonam. Et vtroque modo quadrat propoſito. Nam legendo in faciem eccleſiarum, adiungitur ratio publicandæ rei in conſpectu eccleſiarum. Legend o autem in perſonam, explicatur ratio quoque vtrunque agendi: eo quòd perſonam gerũt eccleſiarum. iã enim dixerat quòd ſunt apoſtoli eccleſiarum, & modo explicat quòd in perſonas eccleſiarum confertur quicquid his confertur. Elige quod mauis.

CAPVT IX.

N*Am de miniſterio quod*. pro miniſtratione, quæ *fit in ſanctos ex abundanti*. pro ſuperuacaneum, *eſt mihi ſcribere vobis*. Monuerat Corinthios vt oſtenderent erga legatos officia charitatis & factorum: reliquúmque erat vt moneret eos circa eleemoſynariam largitionem in ſanctos Hieruſalem. Et propterea de hac ſubiungit quòd ſuperfluum cenſet exhortari eos ad hoc. Et rationem ſuperfluitatis ſubiungit. *Scio enim promptum animum veſtrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones*. Non ſolum ſe ſcire promptitudinem animi Corinthiorum ad hoc opus, ſed etiam vſqueadeo certum eſſe quòd apud Macedones gloriatur de tali Corinthiorum promptitudine aſſerit: vt omnino intelligant Corinthij fiduciã Pauli in eis. *Quoniam &*. pro quod, *Achaia parata eſt ab anno præterito*. Explicat Paulus quid dicebat in hac gloriatione: videlicet quod Achaia (cuius caput erat Corinthus) parata eſt promptitudine animi ad huiuſmodi opus iam ab anno ſuperiore. *Et veſtra*. pro & ex vobis, *æmulatio prouocauit plurimos*. pro, complures. Non parua ſunt hæc calcaria laudis, quòd ex ipſis Corinthiis orta eſt ſancta æmulatio prouocans multos ad ſimile opus. *Miſimus*. pro, miſi,

autem

autem fratres. Tacitæ occurrit quæſtioni cur ſi tantum in noſtra promptitudine confidis, miſiſti ad nos hos egregios viros pro hoc opere? Rationē reddit quare hos egregios fratres miſerit. *Vt ne quod gloriemur.* pro, ne gloriatio noſtra. *de vobis, euacuetur in hac parte.* Et explicans ſubiungit, *Vt quemadmodum dixi,* Maccedo nibus vos paratos fore *Ita parati ſitis.* Ratio ita quod miſerit fratres eſt, vt ſint parati: non vt ſint prompti ad dandum, ſed vt inueniatur pecunia parata. *Ne quum.* pro, ne ſi. *venerint Macedones mecum & inuenerint vos imparatos, erubſcamus nos: vt non dicamus vos.* hoc eſt, abſtineo à dicendo erubeſcatis vos. Erubeſcentia ſiquidem fuiſſet cōmunis Paulo & Corinthiis. Paulo quidē dicenti illos fore paratos: Corinthiis autē inuētis imparatis. *In hac ſubſtantia.* deficit, gloriationis. hoc eſt in hoc ſubiecto, in hac materia gloriationis. Non timebat Paulus erubeſcere in aliis materiis quas gloriatus fuerat inueniri apud Corinthios (puta obedientia, charitate, ſcientia, &c.) ſed circa ſubiectū huius gloriationis ſtudioſus erat ne deficeret. *Neceſſarium ergo exiſtimaui rogare fratres.* antedictos. *Vt præueniant ad vos.* antequam ego veniam. *Et præparent repromiſſam.* pro, antepromiſſam. *benedictionē.* Deficit veſtiam. *hanc paratam.* pro in promptu, *eſſe.* Eleemoſynā appellat benedictionem, eo quòd ſuapte natura eleemoſyna debet eſſe non ſolum beneficentia, ſed benedicentia. Debet enim conſtare non ſolum ex benefacto, ſed ex benedicto. Debent ſiquidem adeſſe cum bonis factis bona verba. *Sic quaſi benedictionem, non quaſi auaritiam.* Explicat modum quo vult in promptu inueniri eleemoſynam. Et modus iſte reſpicit id quod eſt facti. Quaſi benedictionem ſiquidem appellat multiplicationē, more ſacræ ſcripturę ſepe multiplicationem deſcribentis per benedictionem. In cuius ſignum contra auaritiam diſtinguit illam. Eſt itaque ſenſus: vt inueniatur in prōptu eleemoſyna ſic, vt ſit velut multiplicatio, non velut auaritia. Multiplicationis ſiquidē eſt largitas, auaritiæ verò tenacitas. Intendit ergo Paulus hoc ꝙ ſtatim declarat ſubiungendo, *Hoc autem dico.* Superfluit dico: nullum verbum in textu apponitur. Exponendo ſiquidem quod dixerat quaſi benedictionem non quaſi auaritiam, ſubiungit hoc autē, ſupple eſt quod ſubiūgo. *Qui parce ſeminat.* Ecce quaſi auaritiam. *Parce & metet.* Fructus enim quantitas reſpondet quantitati ſeminis: & ſimiliter quantitas præmij quantitati meriti. *Et qui ſeminat in benedictionibus.* Ecce quaſi benedictionem: hoc eſt, qui ſeminat in multiplicationibus. *De.* pro, in, *benedi-*

ctionib

dictionibus & metet. hoc eſt, in multiplicationibus metet. *Vnuſquiſque prout deſtinauit.* pro, proponit. Non exigit Paulus iuxta olim propoſitum (quia forte diminutæ ſunt interim alicuius facultates) ſed iuxta præſens propoſitum. *In corde ſuo.* Superfluit ſuo. Non iuxta propoſitum in ſermone, ſed in corde, ad differētiam eorum qui largioribus verbis pollicentur non ex corde. *Non ex triſtitia.* Nota ſingulas cōditiones eleemoſynæ. Prima eſt prout in pręſenti tempore proponit non in verbis, ſed in corde. Secunda eſt non ex triſtitia. Minus dicit & plus ſignificat. Non ſufficit euitare cum triſtitia dare, ſed oportet delectabiliter dare. Non eſt enim iuſtus qui non gaudet iuſtis operibus: & ſimiliter non eſt eleemoſynarius qui nō gaudet eleemoſynæ largitione. Tertia conditio eſt. *Aut ex neceſsitate.* Triſtitia ab intrinſeco oritur: cognataque eſt auaris animis quum eleemoſynas largiuntur, ſiue ſint auari ex natura, ſiue ex mala conſuetudine. Neceſsitas autem ab extrinſeco eſt: vt quum quis maiorum authoritate fere compellitur ad eleemoſynas largiendum. Neutra placet Paulo. Et rationem ex parte dilectionis diuinæ contra vtranque ſubiungit, *Hilarem enim datorem diligit deus.* Hinc apparet quod dixi, Paulum minus dicere & plus ſignificare. Deus enim qui intuetur cor, non diligit factum, ſed penſat cor. Cuius eſt hilaritas vel triſtitia, cuius eſt eſſe ſpontaneum vel coactum. ¶ Et ex Eccleſiaſtici triceſimoquinto capite videtur Paulus attuliſſe hanc ſententiam. Ibi enim dicitur, In omni dato hilarem fac vultum tuum. Et ſubiungitur retributio diuina. *Potens eſt autem deus.* Dixerat quòd hilarem datorem deus diligit: declarat modo quanti pendenda eſt dei dilectio erga hilarem datorem, primum ex parte potentiæ diuinæ: & deinde ex parte efficientiæ. Et ex parte quidem potentiæ dicit quòd deus eſt potens, *Omnem gratiam abundare facere in vobis.* Non ſolam poteſt efficere in vobis abundantiam huius gratiæ eleemoſynariæ, multiplicando facultates & augendo promptitudinem, ſed etiam omnem aliam gratiam: abundare autem ita, *Vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.* Aduerbium ſemper, non habetur in omnibus codicibus, ſed vt in omnibus ad vos ſpectantibus, non aliquam, ſed omnem ſufficientiam habentes, ex integro ſufficientes, abundetis in omne opus bonum, quod eſt finis omnium tam temporalium bonorum quàm ſpiritualium virtutum. *Sicut ſcriptum eſt,* In Pſalmo centeſimodecimotertio; *Diſperſit.* vir iuſtus, non vni tan-
tum

tum contulit,ſed in multos ſparſit.*Dedit pauperibus*.non diuitibus,non hiſtrionibus.Ecce meritum,ecce hilaris dator. *Iuſtitia eius*.qua iuſtus eſt apud deum,comprehendens omnes virtutes. *Manet in ſeculum ſeculi*.pro,in æuum.Ecce præmium ſupremũ ad quod diligit deus.Manet ſiquidem in æterno præmio, & nõ deſinit ipſo moriente.*Qui autem adminiſtrat*.pro ſuppeditat, *ſemen ſeminanti*.Declarata potẽtia diuinæ dilectionis,& ex authoritate ſcripturæ declarato ſupremo præmio ſpectante ad futuram vitam,declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita:quid ſcilicet efficit deus in hac vita erga hilares datores.Declarat autem hanc efficientiam breuiter ſecundũ ſimilitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere quòd quemadmodum deus cooperatur homini in ſeminibus naturalibus,ita proportionaliter cooperatur etiam homini in ſeminibus ſpiritualibus.Apta profecto ſimilitudo,vel vere proportionalis.Hilaris enim dator eſt tanquam ſeminans:& eleemoſyna ipſa eſt velut ſemen ad fructũ multiplicem ſatum.Habet enim vim ſeminariam ad producendum fructum multũ.Et is qui dat eleemoſynam,tanquam ſeminans dare debet:hoc eſt reſpiciendo ad fructum futurum.Deus autẽ quemadmodũ homini ſeminãti ſuppeditat ſemen, vires ſemini ſubminiſtrando(ipſe ſiquidem eſt actor naturæ)ita ſubminiſtrat vires eleemoſynæ ad fructificandum.Et quemadmodũ nõ deficit deus ſeminãti in actionibus naturalibus ſeminis,ita non deficit ſeminãti eleemoſynam in actionibus gratuitis ſecundũ ordinẽ gratiæ,eleemoſynæ quaſi ſemini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones ſeminis tres Paulus ſubiungit.*Et panem ad mãducãdum præſtabit*.Ecce prima.primum enim quod expectatur de ſemine,eſt habere panem ad manducandũ. *Et multiplicabit ſemen veſtrum*.Ecce ſecunda.nam ex ſemine non ſolum expectatur panis, ſed expectatur multiplicatio ſeminis pro futura maiori ſeminatiõe.*Et augebit incrementa frugum*.pro, prouentus,*iuſtitiæ veſtræ*.Ecce tertia.expectatur ſiquidem ex ſemine non ſolum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura ſeminatio,ſed etiam lucrum iuſti prouentus.Proportionaliter autem ad hæc tria dicit quod deus præſtabit ſeminanti eleemoſynam & panem ad manducãdum,hoc eſt,neceſſaria ad victum,& multiplicabit actionẽ eleemoſynariã,& augebit prouentus iuſtitiæ, hoc eſt,prouentus iuſtos,ad differentiam lucrorum iniuſtorũ.vel prouentus ſpirituales iuſtitiæ veſtræ,vt iuſti-

tia eſt nomen generale. Aduerte hic circa literam quòd in textu Græco hæc tria verba (præſtabit ſeu ſuppeditabit, multiplicabit & augebit) ſunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verterunt ea in futurum indicatiui, ob neſcio quam ſubintellectionē. Moderni verò interpretes verterunt in imperatiuum modum tertiæ perſonæ: legendo ſuppeditet, multiplicet, augeat. Nec eſt differentia in ſenſu, niſi quòd iuxta antiquos interpretes Paulus affirmat deum efficere hos fructus per eleemoſynam: iuxta modernos verò Paulus precatur ſeu imprecatur eoſdem fructus eleemoſynę. Magis autem quadrat quòd Paulus affirmet quàm quòd precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione (dicendo hilarem enim datorem diligit deus) & magnificata illa ex potentia dei, ſubiungendo potens eſt autē, &c. Conſentaneum fuit vt aſſereretur efficiētia diuinę dilectionis. Quid enim mihi eſt ꝙ deus poſsit, niſi ſimul adſit quòd deus efficiat? At ſi obiicias ꝙ quia incertum eſt an deus hos tēporalium bonorum fructus per eleemoſynas efficiat, ideo quadrat deprecatiuus modus. Fateor ꝙ quia non ſemper deus hos efficit temporales fructus, rationem habet pro ſe deprecatiuus modus: quia tamen regulariter deus hos fructus efficit quando expedit (teſtantibus inter priſcos hoc Iob & Tobia: atteſtanteque hanc ſeminis ſimilitudinem, imò ratione allata à Paulo) ideo antiqui interpretis textum non mutaui, qualem etiam habet Ambroſius. Non improbo tamen deprecatiuam lectionem, *Vt in omnibus locupletati abundetis.* Superfluunt duæ dictiones: vt, & abundetis. Paulus ſiquidem Hebræo aſſuetus idiomati per participia loquitur ſine verbo, dicendo: *In omnibus locupletati in omnem ſimplicitatem.* Sunt qui putant participium hoc conſtruendum cum verbo abundetis ſuperius poſito antè, ſicut ſcriptum eſt. Ita quòd conſtructio ſit: Abundetis in omne opus bonum, in omnibus locupletati in omnem ſimplicitatem. Crediderim ergo verbum ſubſtantiuum ſubintelligendum Hebræo more: & quòd Paulus deſcribat per hæc verba Corinthios ſeminantes eleemoſynam. Vt ſit ſenſus, qui in omnibus locupletati eſtis in omnem ſimplicitatem. Ac ſi apertius dixiſſet: Dixi quòd augebit prouentus iuſtitiæ veſtræ, &c. non loquor de omnibus, ſed de iis qui in omnibus locupletati eſtis in omnem ſimplicitatem. Locupletatos in omnibus ſpiritualibus intellige, ad omnem autem ſimplicitatem aſſequendam. Simplicitatem autem appellat quemadmodum & ſuperius in principio octaui cap. virtutem animi ad mundè & purè

eleemoſy

eleemoſynam largiendum,& reliqua bona faciendum,audiendum,complectendum,&c.Simplicitas enim animi magna pars eſt virtutis,& optima diſpoſitio ad ea quæ ſunt fidei,ſpei,charitatis, obedientiæ, religionis, beneficentiæ,&c. *Quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.* Hinc apparet ꝙ de ſimplicitate quæ erat in Corinthiis Paulus loquitur : quoniam de ipſa dicit quòd eſt materia gratiarũ actionis deo à Paulo. in tantam enim profecerant ſimplicitatem, quòd inducebant Paulum & ſuos ad gratias agendum deo. *Quoniam miniſterium huius officij.* pro, miniſtratio huius miniſterij. hoc eſt res quæ miniſtratur (pecunia ſcilicet) per hoc miniſterium eleemoſynarium. *Non ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis,* in Hieruſalem. *Sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in domino.* pro, per hoc quòd multi gratias agunt deo. hoc eſt, non ſolum habet effectum corporalis ſubuentionis indigentiæ ſanctorum, ſed etiam parit abundantiam affectus ſpiritualis,per hoc quòd multi gratias agunt deo. *Per probationem miniſterij huius.* Ecce occaſio gratiarum actionis apud multos;probatio (hoc eſt experimentum) miniſterij huius eleemoſynarij. *Glorificantes deum in obedientia confeßionis veſtræ in euangelio Chriſti.* Prima glorificationis diuinæ materia complectitur confeſsionem fidei cum obedientia mandatorum euangelicorum.Obediētia ſiquidem vt effectus confeſsionis deſcribitur, quia vere ſic eſt. Primum enim eſt confeſsio fidei : & inde obedientia mandatorum.Quod autem dicitur in euangelio Chriſti,refertur tam ad cõfeſsionem quàm ad obedientiam. *Et ſimplicitate communicationis veſtræ in illos & in omnes.*Superfluit veſtræ. Secunda glorificationis diuinæ materia eſt ex ſimplici animo communicata eleemoſyna in illos qui ſunt in Hieruſalem & in omnes pauperes Chriſti. *Et in ipſorum obſecratione pro vobis.* Tertia glorificationis diuinæ materia,imò actio eſt obſecratio ſanctorum pro vobis. *Deſiderantium vos.* Non dicit deſiderantium veſtra,nec vos videre aut audire,ſed abſolute deſiderantium vos.Ad quid orent pro vobis declaro,ſcilicet pro veſtra vita. deſiderare enim vos,eſt deſiderare veſtram vitam. *Propter eminentem gratiam dei in vobis.*Ideo deſiderant vos viuere,quia in vobis eminet gratia dei. Cognatum eſt enim piis votis deſiderare vitam eorum in quibus eminet diuina gratia. *Gratias ago.* pro,gratia,*deo.*ſupple ſit. *Super inenarrabili dono eius.* in vobis,& in illis,& nobis.Et dicit inenarrabile donum,tum ex parte diuini amoris ex quo procedit donum,tum ex parte doni ſuperantis narratio

narrationem : vtpote quod longe plus eſt intus quàm narretur. tũ ex parte termini : quia inenarrabile eſt quod oculus non vidit,& auris non audiuit,&c.

CAPVT X.

I*Pſe autem ego Paulus.* Quarta & vltima eſt hæc pars huius epiſtolæ.In qua tractatur reſidua particula primo tamen loco propoſita, benedictus deus. Vniuerſa ſiquidem hæc pars de ipſius Pauli perſona tractat,nõ ad ipſius Pauli, ſed ad dei laudẽ. Tractat enim quæ ſuiipſius ſunt ad materiam benedicẽdi deum benedictione laudis.Vnde & à ſeipſo inchoat dicendo, ipſe ego Paulus. Hactenus ſiquidem in prima perſona pluralis numeri tractauit de miniſtris noui teſtamẽti, & de communibus ſibi & aliis tribulationibus, & cõſolationibus:modo verò de ſeipſo tractaturus eſt. *Obſecro vos per manſuetudinem & modeſtiam Chriſti.* Quid obſecret, inferius ſubiunget. Modo ſacra per quæ obſecrat,explicat duo : manſuetudinem ſcilicet & modeſtiam Chriſti, contra duo quæ Paulo imponebantur,ſcilicet audaciam in ſcribendo,& vilitatem in loquendo coram. Affert Chriſti manſuetudinem contra audaciam, & modeſtiam contra vilitatem. Verùm dictio interpretata modeſtiam, varios ſortita eſt interpretes.alij clementiam, alij humanitatem, alij comitatem ſeu lenitatem interpretantur.Verùm modeſtia generale nomen eſt ad modum ſeruandum in exterioribus.Ad literam enim Paulus internam manſuetudinem & externum quoddam moderamen in actionibus & modo loquendi,videtur afferre ex Chriſto. *Qui in faciem.*pro,iuxta faciem,*quidem.*Seipſum Paulus refert: deſcribendo id quod in veritate erat,ſed in conuicium retorquebatur. Deſcribit enim quod iuxta faciem, hoc eſt coram. *Humilis ſum inter vos.* humilem, deiectum me ago inter vos coram. *Abſens autem confido in vobis.* Dictio interpretata confido, anceps eſt ad confido vel audeo,ſed parum aut nihil refert ad ſenſum:quoniã confidentia fundamentum eſt audaciæ, imò proprium videtur eſſe confidentium audere.Clarior tamen interpretatio eſſet audeo.Et vtrunque horum(vt dictũ eſt)veritati innitebatur : quoniam Paulus(vt patet in priore epiſtola) abſens audacter reprehendit eos:& quũ apud eos cõuerſatus prius fuerat,humilem ſe egerat.Ab iis ergo deſcribit ſeipſum quæ retorquebãtur in eius conuicium.*Rogo autem vos.* hoc eſt,rogo inquam vos modo abſens. *Ne præſens audeam.* Ecce quid rogat, ne eueniat quòd præſens audeam; hoc eſt,rogo vt ita vos corrigatis vt non oporteat

me

me præſentẽ vti audacia: quia hactenus vſus ſum humilitate. Et intellige audeam, non in oẽs, ſed in quoſdam: quoniam expreſſe ſubiunget in quoſdam, parentheſi interpoſita. *Per eam confidentiam qua exiſtimor audere.* Et tunc ſubiungitur, *In quoſdam.* Quod refertur non ad verbum audere, ſed ad verbum audeam. Exiſtimabatur Paulus audere magna cõfidentia abſens. Et propterea dicit ne præſens audeam in quoſdam, illa confidentia qua exiſtimor audere abſens. *Qui arbitrantur.* Deſcribit illos quoſdam à mala reputatione nõ ſolum Pauli, ſed & ſociorum eius. *Nos tanquam ſecundum carnem ambulemus.* pro, ambulãtes: hoc eſt, ſecundum carnales affectus exercere actus noſtros. Exiſtimabant iſti quòd Paulus vel timore humano, vel captandi fauoris gratia humilis erat præſens: & ſimiliter abſens erat audax ad vendicandam ſibi authoritatem, gloriam, & huiuſmodi. Quod fuiſſet ſecũdum carnem ambulare: quoniam carnales ſunt huiuſmodi affectus. *In carne enim ambulantes.* vtpote naturam carneam habentes. *Non ſecundum carnem militamus.* nõ carnalibus affectibus, ſed rationibus militamus aduerſus diabolum, aduerſus idola, aduerſus infidelitatẽ, aduerſus prauos mores. *Nam arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt.* Ex natura armorum apoſtolicæ militiæ probat quòd non ſecundum carnẽ militamus. Et duo de his armis dicit. Alterum negatiuum, non carnalia. per quod excludun tur affectus & artes omnes ad gloriam, ad lucrum, & ad reliqua huiuſmodi mũdana. Alterum affirmatiuum, *Sed potentia deo.* Per quod explicatur ꝙ ſunt fortia ac valida, non carni, non mundo, ſed deo: tanquam ei pro quo aſſumuntur, cui militant, qui principaliter in illis pugnat. eſt enim datiui caſus deo. *Ad deſtructionem munitionum.* Ecce ad quid valent arma apoſtolicæ militiæ, ad deſtruendum omnes munitiones. Sermo metaphoricus eſt: deſcribens efficientiam armorum ſpiritualium ad ſimilitudinem corporalium effectuum. Magna ſiquidẽ eſt potentia armorum corporalium, quę poſſunt deſtruere munitiones ciuitatum, arcium, caſtrorũ, & huiuſmodi. Verùm hæc in genere dixit munitiones, quibus & diabolus & homines mundani velut muniti ſunt contra fidem Chriſti: in ſpecie autem munitiones per partes explicat, inchoando à cogitationibus. *Conſilia.* pro, cogitationes, *deſtruentes.* Prima munimenta diabolica ſunt cogitationes. In quibus comprehenditur tota pars cognoſcitiua, omnes aſtutiæ, omnes artes, &c. contra fidem Chriſti & bonos mores. *Et omnem altitudinem extollentem ſe,* pro, quæ ſuſtollitur, *aduerſus*

ſcien

ſcientiam.pro,cognitionem, *dei*. Secundum genus munitionum celſitudo aduerſus cognitionem reuelatam nobis de deo eſt ſub qua cõprehenditur tam vniuerſus affectus quàm vniuerſa poteſtas ſeu dignitas quæ eleuatur aduerſus cognitionẽ dei. Et ambo hæc armis apoſtolicis deſtruuntur. *Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum*. pro, cogitationẽ, *in obſequium*.pro, in obedientiam, *Chriſti*. Magna vis armorum,quæ non ſolum poſſunt deſtruere cõtraria tam in intellectu quàm in quadam celſitudine poteſtatis,affectus,dignitatis,&c.ſed etiam redigũt in captiuitatem omnem cogitationẽ,vniuerſam partem intellectiuam ad obedientiam Chriſti,credẽdo,ſperando,amando. ¶ Aduerte prudens lector dupliciter cogitationes inueniri.Vel veſtitas contrarietate ad Chriſtum ſeu bonos mores. Et has apoſtolicis armis deſtrui deſcriptũ eſt primo. Vel nudas ab iis quæ aduerſantur Chriſto & bonis moribus: quales ſunt intelligentiæ non erroneæ philoſophorum,artium,prudentiæ,&c. Et has non deſtrui, ſed in captiuitatem eiſdem armis redigi ad obedientiam fidei Chriſti modo deſcribitur. *Et in promptu habentes vlciſci omnem inobedientiam cum impleta fuerit veſtra obedientia*.Quartum quod poſſunt apoſtolicis armis, deſcribitur vltio omnis inobedientiæ.Intelligo ad literam ſignificari quòd in promptu habebat Paulus punitionem inobedientium apud Corinthios, non tunc, ſed quum impleta fuerit obedientia illorum, qui monitis apoſtolicis parere voluerint.Cenſebat enim Paulus expectandũ vt impleretur numerus volentium obedire poſtquam moniti fuiſſent per hanc epiſtolam : vt tunc velut contra pertinaces in promptu eſſet vindicta aduerſus inobedientes.*Quæ ſecundum faciem ſunt, videte*,pro,videtis?Interrogatiue legendum eſt. Poſtquàm declarauit ex natura armorum ſuorum falſam eſſe exiſtimationem eorum qui reputant eos ſecundum carnem ambulãtes,ad rationem motiuã(quæ ſcilicet ad ſeducendũ Corinthios afferebatur)ſe conuertit. Ab æmulis enim Pauli(qui reputabãt Paulum ſecundum carnem ambulare)ad ſeducẽdũ Corinthios inducebantur ſpectanda quæ ſecũdum faciem apparent:hoc eſt, quæ exterius manifeſta ſunt.Dicebant enim,nõ videtis quã audacter ſcribit,videtis quàm vilis eſt quũ præſens eſt: vt ex his exterioribus apparẽtibus auerterẽt Corinthios à doctrina & obedientia Pauli.Vnde hãc rationẽ Paulus interogatiue arguendo inducit,quę ſecundum faciem ſunt videtis?ſignificans quòd imprudenter agunt,iudiciũ de Paulo ſumẽdo ex his exterioribus,

Vnde & ad confutandum authores huius rationis ſubiungit, *Si quis confidit ſibiipſi*. De æmulorum genere loquitur. *Chriſti ſe eſſe*. Profitebátur enim hi æmuli ſe eſſe Chriſtianos.&(vt ex inferi° ſubiunctis colligitur)Hebræi erant,Chriſtiani tamē huiuſmodi æmuli. *Hoc cogitet iterum apud ſe*. Quicunque ſuadet ſpectari ea quę ſecundum faciem apparent,& confidenter profitetur ſe eſſe Chriſti,habeat iſte alterius cogitationis apud ſe materiā. *Quia*. pro,quòd, *ſicut ipſe Chriſti eſt,ita & nos*. Deficit,Chriſti. ſupple ſumus. Ecce materia cogitanda , ecce materia quam debet proponere ſpectandam. Arguit æmulos Paulus quòd ita ſe Chriſti proferunt, quòd Paulum excludunt: vt ſaltem cogitarent ita Paulum eſſe Chriſti, ſicut & ipſi ſunt Chriſti. Quod eſt dicere, ſaltem nos diceret ſpectandos vt pares ſibi. & hoc ad maiorem confutationem æmulorum. *Nam & ſi amplius aliquid gloriatus fuero de poteſtate noſtra*. Apoſtolica. *Quam dedit nobis dominus in ædificationem & non in deſtructionem veſtram , non erubeſcam*. Hoc eſt,quum maiores ſimus quàm iſti æmuli qui nec pares ſibi nos reddunt ſpectandos:poſſumus enim abſque erubeſcētia gloriari de maiori poteſtate accepta,non ab Apoſtolis, ſed à domino ad ſpiritualem ædificationem veſtram. ¶ Hic eſt textus toties citatus de poteſtate eccleſiaſtica, quòd nihil poteſt aduerſus bonos mores,imò nec aduerſus meliora bona (qualia ſunt cōſilia Chriſti)quoniam hoc non eſſet poſſe in ædificationē,ſed in deſtructionem ſpiritualem. *Vt autem non exiſtimer*. Superfluūt duæ dictiones,vt autem,& dictio non,legenda eſt ne. Ita quòd legendum eſt, *Ne exiſtimer*. Et eſt ſuſpenſus ordo iſtius literæ vſquequo ſubiūgitur , hoc cogitet ſeu reputet qui eiuſmodi eſt. Ita quòd ſenſus eſt , ne exiſtimer,&c. hoc reputet qui eiuſmodi eſt. *Tanquam terrere vos per epiſtolas*. Ecce quid non vult exiſtimari : quòd ſcilicet eſſet deterrens per epiſtolas. quod illos de Paulo dicere ſubiungit, *Quoniam epiſtolæ quidem inquiunt*. æmuli. *Graues ſunt*. quò ad materiam. *Et fortes*. quantum ad audaciā. *Præſentia autem corporis infirma*. Infirmitatem præſentiæ directe contra fortitudinem epiſtolarum locant. *Et ſermo contemptibilis*. pro,contemptus. Et directe contra grauitatem epiſtolarum ſermo contemptus dignus ponitur. *Hoc cogitet*. pro, reputet, *qui eiuſmodi eſt*. ne exiſtimer tanquam terrens per epiſtolas. *Quia*. pro,quòd, *quales ſumus verbo per epiſtolas abſentes, tales & præſentes in facto*. Superfluit in. Ecce quòd reputari volumus ab iſtis æmulis , quòd quales ſumus abſentes epiſtolari ſermone , tales

erimus facto quum præſentes erimus,ita quòd non ad terrorem incutiendum ſcribimus,ſed ad facto comprobandum in præſentia corporali. *Non enim audemus inſerere, aut comparare nos quibuſdam,qui ſeipſos commendant.* Non quidem ſufficit B. Paulo iuſtificare progreſſum ſuum, monſtrando obiecta ſibi conuicia falſa eſſe, ſed contra authores conuiciorum horum inuehitur, vt illos exauthoret apud Corinthios, ne impediatur fructus Euangelij. Quum itaque dicit,non audemus, ironia eſt:ad explicandam arrogantiam illorum æmulorum, quòd tam celſos ſe faciunt vt non audeamus nos connumerare vel comparare illis. *Sed ipſi in nobis noſmetipſos metientes, & comparantes noſmetipſos nobis*. Legendum eſt, *Sed ipſi in ſeipſis ſeipſos metientes, & comparantes ſeipſos ſibiipſis non intelligunt.* De æmulis iſtis duo dicit. Alterum quod ſeipſos commendant: alterum quòd ſeipſos non intelligunt.lingua ſe laudant,mente ſeipſos non penetrant. Et ſimiliter non intelligunt ſeipſos comparantes ſibiipſis,non penetrant hanc alteram internam qualitatem quòd ſeipſos ſibiipſis comparant.Rurſus quum dicit,non intelligunt, relatiue ad commendationem propriam dicit. Ita quòd ſenſus eſt:ſed ipſi commendando ſe, non intelligunt quòd metiuntur ſeipſos in ſeipſis, & quòd comparant ſeipſos ſibiipſis:hoc eſt nõ penetrant quòd ipſorum laus propria in ore proprio redundat in hæc duo: videlicet quòd metiuntur ſeipſos in ſeipſis,& quòd comparant ſeipſos ſibiipſis. ¶ Si quæris quo pacto commendatio horum conuincat in ipſis hæc duo mala. & non intellecta ab ipſiſmet.Scito quòd vt ex ſubiunctis è regione horum colligi poteſt, iſti falſi legati ſeu prædicatores de quibus eſt ſermo, laudabant ſeipſos tanquam prædicatores vniuerſales diſcurrentes per vniuerſas regiones:& quia in veritate non erant à Chriſto nec ab Apoſtolis miſsi, nec aliquos ad Chriſti fidem conuerterant(quin potius conuerſos ab aliis ad Chriſti fidem inficiebant) ideo commendatio propria nec innitebatur obedientiæ,nec innitebatur fructui conuerſorum ſeu promotorum ad Chriſtum. & hinc conuincitur quòd huiuſmodi commendatio ipſiſmet tantum innitebatur. Ex eo enim quòd nec extrinſeca iniunctione nec extrinſeco fructu ſuffulta erat, conuincitur ꝙ intus tantummodo(in ipſiſmet ſcilicet) fulciebatur. Et ſic quum debuiſſent laudando ſe de actis menſurare ſeipſos ſecundum obedientiam,menſurant ſe in ſeipſis, nullam habentes legationem:& ſimiliter quum commendando ſe de agendis debuiſſent

comparare ſe ſecundum fructus priores & poſteriores,cõparare ſe ſibiipſis nullo producto aut producẽdo fructu Christo.In hæc mala inciderant iſti:& paſsio affectus nimij ad propriam gloriam,& proprium proſequendi intentum excæcabat illos ne intelligerent ſeipſos tales reddi in actu commendandi ſeipſos de actis & de agendis,prædicando,docendo,diſcurrendo. *Nos autẽ non in immenſum gloriabimur.* E regione illorum commendantium ſe nec intelligentiũ ſeipſos metientes in ſeipſis,dicit in primis:nos autem gloriabimur,hoc eſt,materiam gloriationis habebimus,nõ in immenſum,ſ.terrarum ſpatiũ:vt teſtatur aduerſatiua ſubiuncta. *Sed ſecundum menſuram regulæ qua menſus*.pro, partitus,*eſt nobis deus mẽſuram pertingendi.*Deficit etiam. *vſque ad vos.*Clare exponit non in immenſum terrarum ſpatiũ,aduerſatiue ſubiungendo,ſed ſecundum menſuram partitionis diuinæ regulæ:& exponendo menſuram,ſubiungendo menſurã inquã pertingẽdi etiam vſq; ad vos.❡ Loquitur Paulus ad ſimilitudinem filorũ, quibus artifices vtuntur pro regulis operũ efficiẽdorum.Archimagiſter ſiquidẽ præſidens vniuerſo, operi fabricæ, vel colendæ terræ,vel efficiẽdorum aggerum, filis(quæ regulæ vocantur)diſtinguit partes operis:& iuxta regulã cuique datam menſura eſt operis cuiuſque. Hac metaphora vtitur Paulus,ad ſignificandũ quòd materia gloriationis ſuæ eſt mẽſuratum terrarum ſpatium,in quo hactenus prædicauerat ſecundum regulam,non à ſeipſo,non ab Apoſtolis,ſed à deo.quod terrarũ ſpatium pertingebat tunc vſque ad Corinthios.Lege Actus apoſtolorum:& inuenies pluries Paulum à ſpiritu ſancto actũ quo ad loca prędicandi,& conferendo illa cum iſtis,intellige deũ partitum fuiſſe Paulo loca in quibus prædicaret.❡ Inter hæc autem prudens lector percipe & quòd Paulus non ſolũ ex diuina legatione prædicabat,ſed etiã velut ex aſsignata ſibi à deo locali regula prædicabat ita in quibuſdam locis quòd non in aliis, quòd gloriatio Pauli innitebatur non ipſimet ſed diuinæ regulæ Paulo aſsignatæ,& quòd illi æmuli laudabant ſe tãquam vniuerſales doctores,tanquã per omnes regiones diſcurrerẽt:hoc eſt enĩ in immenſum gloriari. Niſi enim illi de immenſo terræ ſpatio gloriati fuiſſent,non ſubiunxiſſet è regione illorum Paulus,nos autem non in immenſum gloriabimur ſed ſecũdum menſuram pertingẽdi etiam vſque ad vos.Et vtitur futuro gloriabimur,ad ſignificandum quòd nec futuro tẽpore intendit vagari per omnes regiones abſque delectu,ſed ſemper ſecundũ menſuram diuinæ

uinæ regulæ progredi. *Non enim quaſi non pertingẽtes ad vos ſuperextendimus nos.* Superextenſio propriæ poteſtatis & gloriæ eſſet ſi noſtra prędicatio nõ perueniſſet ad vos, ſi nõ prædicauiſſemus vobis: imò ſi non genuiſſemus vos in Chriſto per Euangelium. *Vſque ad vos enim.* Supple generandos. *Peruenimus in Euangelio Chriſti*, ergo non ſuperextendimus nos gloriando de vobis. *Non in immenſum gloriantes in alienis laboribus.* Quod dixerat non ſuperextendimus nos, exponit modo non in immenſum gloriantes in alienis laboribus. Duas deformitates deſcribit extendentium ſeipſos laudibus ob illos conuerſos, quos non genuerunt, aut promouerunt in Chriſto. Altera eſt gloriari in immenſum: hoc eſt, gloriari abſque menſura regionum: pari enim ratione qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de aliis ſimilibus. Altera eſt gloriari in alienis laboribus: in laboribus, ſ. illorum Apoſtolorum qui conuerterunt eos ad Chriſtum. Et inſinuant hæc quòd illi æmuli vtranque deformitatem incurrebãt: & quòd ſine menſura regionum gloriabantur, & ꝙ in alienis laboribus gloriabantur. Hoc enim ſecundum ſequitur ad primũ: nam qui de omnium (ſine delectu) regionum fide, profectu, meritis, &c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur: quum conſtet non ab eo omnia hæc profecta fuiſſe. Et Paulus ſi Corinthios in Chriſti Euangelio nõ genuiſſet ſeu promouiſſet, extendiſſet ſe ſupra modũ, & in immenſum fuiſſet gloriatus, ac in alienis laboribus. *Spem autẽ habentes.* Hactenus è regione illius particulæ, metientes ſeipſos in ſeipſis loquutus eſt: modo è regione alterius particulæ (videlicet cõparãtes ſeipſos ſibiipſis) loquitur. Hactenus mõſtrauit ꝙ menſurat gloriationem ſuam ſecundum menſurã diuinæ regulæ & fructũ productũ in gentibus quibuſdam vſque ad Corinthios incluſiue: modo mõſtrat quòd ſecundum ſuccreſcentes fructus comparat gloriationem præſentem futuræ, cõtra illos qui comparabant ſeipſos ſibiipſis. *Creſcentis fidei veſtræ.* hoc eſt, ſperantes quòd fides veſtra creſcat numero & merito. *In vobis magnificari.* non in nobiſipſis. Hæc eſt vera ſecũdum deum glorificatio, quum paſtores & doctores ſperant magnificari in augmento meritorũ eorum qui ſunt eis crediti, non in propria gloria, nõ in diuitiis & opibus. *Secundum regulam noſtram in abundantiã.* Ordo literæ eſt: magnificari in vobis in abundantiã, hoc eſt, in exuberantiam ad alios: & deinde ſecundum regulam noſtram, iungit exuberantiam ꝟ͂ regionibus ſubiũctis. Sperat Paulus creſcere merita Corinthiorũ fru-

adeo vt non egeant Paulo,ſed adiuuent Paulũ ad conuertendũ vlteriores regiones,non quaſcunque,ſed ſecundum regulam noſtram paſsiue,hoc eſt regulam à deo nobis datam.Et eſt ſermo de regula locali,de qua prius fuit ſermo.*Etiam in illa quæ vltra vos ſunt euangelizare.*Explicat exuberantiam in loca illa quæ vltra Corinthios ſunt,progrediendo ab Hieruſalẽ: de huiuſmodi enim vlteriori videtur loqui.*Non in aliena regula in ijs quæ parata ſunt gloriari.*Exponit quid contineatur ſub ea quam dixerat ſecũdum regulam noſtram:exponit ſiquidẽ quòd terræ quæ continentur ſub aliena regula(hoc eſt,ſub regula aſsignata alicui alteri Apoſtolo)nõ continentur ſub ſua regula,exponit quòd deus dedit ſibi localem regulam excludentem terras contẽtas ſub regulis aſsignatis aliis.Et hoc eſt quod ad Romanos ſcribit ſe euãgelizaſſe vſque ad Illyricum,vbi Chriſtus non fuerat euangelizatus. Vnde nec Romã intendebat ire ad euangelizandum niſi tranſeunter:ſed vt per Romam iret in Hiſpaniam,vbi non erat euangelizatus Chriſtus.Et dixit hoc,tum ad deſcribendum illa vlteriora loca:ꝙ non ſine delectu ad quæcunque vlteriora loca, ſed ad illa vlteriora loca,quæ non ſunt Chriſto parata iam in aliena regula:tum ad percutiendum æmulos,qui in paratis aliena regula gloriabantur. Et propterea non dixit euangelizare, ſed gloriari: vniuerſa ſiquidẽ aduerſus æmulos proſequitur. In quibus cerne pulchram ironiæ proſecutionem, proponit quòd non audemus nos connumerare & comparare illis qui ſe commendant,&c.& monſtrat longe diſtare propria tum acta tum agenda ab illorum gloriatione,tum de actis tum de agẽdis. Et in vtriſque tangit omnia illa tria,ſcilicet non in immenſum,acceptam à deo regulam,& fructũ in populis: quia in gloriatione de vtriſque contraria habebant æmuli. *Qui autem gloriatur.* Siue ego ſiue quicunque alius gloriatur, ſiue de actis, ſiue de agendis, ſiue de habitis, ſiue de habendis. *In domino glorietur.* Hæc gloriationis ratio communis eſſe debet omnibus hominibus ſe laudantibus in quacunque materia.In domino autem tunc efficiente,tum fine, tum præcipue forma & ratione gloriationis & materiæ. *Non enim qui ſeipſum commendat.* laudibus. *Ille probatus eſt.* in veritate. *Sed quem deus commendat.* Non propria laus reddit hominem laudatum in veritate:ſed laus hominis à deo proficiſcens,reddit hominem vere laudatum.Gloriatio itaque propria tũc à deo proficiſcitur, quando fit in domino, quãdo ratione [illegible] ſecundum deum,propter deum gloriamur de donis dei.

CAP.

CAPVT XI.

Vtinam ſuſtineretis.pro,ſuſtinuiſſetis.Deficit me,*modicũ quid*.
pro,paulum,*inſipientiæ meæ*. pro,in inſipientia. Legendum itaque eſt,*Vtinam ſuſtinuiſſetis me paululum in inſipiẽtia*. Cupit Paulus vt Corinthij tolerasſent pauliſper ſe Paulũ in inſipiẽtia : hoc eſt commendantem ſeipſum,quod eſt officium inſipientum. Quod eſt dictu,vtinam præterito tempore commendaſſem me apud vos fungendo officio inſipientum,commẽdaſſem ſic quòd vos ſuſtinuiſſetis.Et eſt ratio huius velleitatis , quia ſi ſic fuiſſet, non ſuſtinuiſſetis pſeudoapoſtolos quos toleraſtis ac toleratis. *Sed & ſupportate*.pro,ſuſtinete, *me*. Dictio Græca anceps eſt ad ſuſtinete vel ſuſtinetis:ſubiuncto tamen timori imminentis periculi quadrat imperatiuũ ſuſtinete,quod hactenus non feciſtis, facite modo.¶ Aduerte pro his & ſubiunctis totiens (ne oporteat eadem ſæpe repetere)quòd regulariter loquẽdo laudare ſe ipſum eſt inſipientiæ:in aliquibus autẽ euentibus neceſſariũ eſt vt homo laudet ſeipſum,& tunc homo ſapientis ſecundũ rei veritatem officium exercet:ſed qui actũ exercet qui communiter eſt actus inſipientis,ideo Paulus inſipientiam vocat commendationem prop:iam,quã ſapienter exercebat quia neceſsitatis articulus exigebat.*Aemulor*.pro,zelo,*enim vos dei æmulatione*.pro,zelo.hoc eſt,zelotypus ſum erga vos non humano,non vitioſo,ſed diuino zelo. Inchoat rationem quare oportet ipſum commendare ſeipſum. *Deſpondi*. pro, aptaui, *enim vos vni viro*. Quamuis multi ſitis,aptos tamen vos reddidi vni viro,vnius viri fide , ſpe, atque charitate.*Virginem caſtam exhibere*.pro,vt exhibeam,*Chriſto*.Non aptaui vni viro vt diuerſas ſponſas,vt diuerſas virgines vni viro,ſed omnes vos vt vnicam virginem integritate fidei,& caſtam,ad differentiam virginum abſque caſtigatione morum. In fide ſiquidem & moribus euangelicis vnicam eccleſiam conſtitui ex omnibus fidelibus deſcribit:& vbi prius vnitatem fidelium ad vnum virum Chriſtum deſcripſit,modo vnitatem fidelium inter ſe etiam deſcribit:dicendo ꝙ nõ vt ſingulæ concurrunt ſponſæ,ſed vt partes,vt integrantes vnam atque eandem virginem caſtam:hoc eſt eccleſiam vnicã vere integrã fide & caſtam moribus.Ad hoc inquam concinnaui vos vni viro vt exhibeam vos vt vnicam virginem caſtam Chriſto:hic quidem offerendo vos in fide,in futuro autem per ſpeciem : exhibeã autẽ veſtra perſeuerãtia in interna diſpoſitiõe qua vos aptatos reddidi.

Timeo autem ne. Deficit, quo pacto. *Sicut ſerpens Euam ſeduxit.* Deficit, in, *aſtutia ſua.* Explicat rationem zelotypiæ ſuæ accommoda ſimilitudine Euę virginis in ſtatu innocentiæ ſeductæ à ſerpente magna aſtutia. dixerat enim Corinthios virginem caſtã. Hiſtoria de ſeductione Euæ clara eſt in principio Geneſis. *Ita corrũpantur ſenſus veſtri.* interni. *Et excidant.* Superfluunt ambæ dictiones. *A ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.* pro, in Chriſtum. Simplicitas animi erga Chriſtum, eſt puritas euangelica excludẽs admiſtionem ſeruitutis legalium. Timebat enim Paulus Corinthios à pſeudoapoſtolis diuerti à puritate euangelica, admiſſa obſeruatione legalium legis Moyſi. hoc ſiquidem fuiſſet corrumpi mentes eorũ à ſimplicitate erga Chriſtum prætextu legis veteris datæ à deo: ſicut ſerpens ſeduxit Euã prætextu diuinitatis, eritis ſicut dij, &c. Et nihilominus intellige in genere à ſimplicitate quæ eſt erga Chriſtum in fide, religione, moribus, & cæteris. *Nam ſi is qui venit.* De pſeudoapoſtolis loquitur, quos primo deſcribit nõ miſſos, ſed propria authoritate veniſſe, dicẽdo qui venit. In ſingulari autẽ numero deſcribit, vt proſequatur ſimilitudinem ſerpentis qui venit ad ſeducendum Euam. ſeductorem enim intẽdit deſcribere. *Alium Chriſtum.* pro, Ieſum, *prædicat quẽ non prædicauimus.* Non dicit alium Chriſtum (quoniã hoc eſſet intolerabile: hoc enim nihil aliud eſſet quã prædicare Antichriſtum) ſed dicit aliũ Ieſum. *Aut alium ſpiritum accipitis quem nõ accepiſtis, aut aliud euãgelium quod non recepiſtis, recte pateremini.* pro, ſuſtinuiſſetis. Occurrit ſtatim quæſtio quonam pacto verificentur hæc verba Pauli, rectè ſuſtinuiſſetis: quũ ipſe Paulus ad Gala. I. excommunicet etiam angelos, ſi aliud euangelium prædicauerint. ¶ Solutio eſt quòd ad Gala. ſecundum proprietatẽ ſermonis loquitur: in iſto autem textu loquitur iuxta conſuetum loquẽdi modũ, ſignificantiũ per nomẽ aliud, hoc eſſe notabiliter præſtantius illo. Conſueuimus enim frequenti vſu relatiue ad aliam ciuitatem, orationem, conuiuium ſeu vinum dicere, hæc eſt alia ciuitas, hæc eſt alia oratio, hoc eſt aliud conuiuium, hoc eſt aliud vinum: ſignificantes quòd hæc notabiliter præſtãt illis. Iuxta hunc ſiquidem loquendi morẽ loquitur hic Paulus, ſignificans per aliũ Ieſum præſtantiora ſpectantia ad Ieſum. & ſimiliter per alium ſpiritum, præſtãtiora dona ſpiritus: & per aliud euangelium, præſtantiora promiſſa euangelica. Hũc enim ſenſum manifeſte docet ſubiũcta ratio de æqualitate Pauli ad ſummos apoſtolos. Intendit ſiquidẽ Paulus excludere à Corinthiis

omnem

omnem excuſationem:explicando quòd ad audiendum præſtā tiora de Ieſu ab iis qui ſe ingerunt tanquā apoſtolos,aut ad accipiendum præſtantiora dona ſpiritus ſancti per illos(acceperāt enim per Paulum multa ſpiritus ſancti dona,ſcilicet linguarum & prophetiæ)aut excellentiora promiſſa euangelica,recte ſuſtinuiſſet hos nouos prædicatores:vt intelligant Corinthij quòd quum nihil horum fuerit,non recte ſuſtinuerunt.Quòd autē nihil horum fuerit,manifeſtat ſubiungēdo,*Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe.* pro,habuiſſe,*à magnis apoſtolis.*Non ſolum ab iſtis fictis apoſtolis,ſed nec etiam ab illis veris magnis apoſtolis(Petro ſcilicet,Iacobo & Ioanne,qui etiā ab ipſis pſeudoapoſtolis dicebantur magni Apoſtoli,fingentes ſe,vt aiunt,ab ipſis miſſos)meliora & præſtantiora expectanda ſunt quā à me: quoniā ego nihil minus habui à Chriſto quā illi magni apoſtoli. Dicit autē exiſtimo,non dubie,ſed moderate loquens.*Nam.*pro,tametſi, *imperitus.* pro, idiota,*ſermone,ſed non ſcientia.*ſed pro cognitione.Si interpretes Græcam dictionem reliquiſſent, quæ vſurpata iam eſt à Latinis(videlicet idiota)nec reſtrinxiſſent textū, nec occaſio fuiſſet præſtita ſuſpicandi Paulum balbum aut indoctum.Idiota ſiquidem non ſolum ſumitur pro illiterato, ſed etiā pro plebeio.Ad differentiā enim pſeudoapoſtolorū dicit:et ſi idiota(hoc eſt plebeius)ſermone,nō tamē cognitione:illi nāque concinnato & ornato ſermone, docebant:Paulus verò vtebatur plebeio ſermone.Et recta ratiōe plebibus loquebatur plebeio ſermone,accommodans ſe omnibus.Vnde nulla imperitia Pauli ſignificatur,ſed vſus plebeij ſermonis,non ſcribendo, ſed loquendo.Vnde & in textu Græco articulus præponitur dictiōi ſermone,ad ſignificandum quòd nō de epiſtolis,ſed de ipſo ſermone,qui ore ten' profertur, loquitur. ¶ Hūc autē eſſe germanum huius literæ ſenſum,teſtatur quod de Paulo legitur Actuū 14.ſcilicet quòd vocabant Barnabam Iouem,Paulum verò Mercurium,quoniā ipſe erat dux verbi. Cōcedit ergo Paulus(quod ſibi obiiciebatur)quòd erat idiota ſermone,non tamen notitia rerum:vt intelligamus ꝙ licet vteretur ſermone communi,non tamen notitia communi,ſed notitia excellente ac diuina.Quo cōtra illi pſeudoapoſtoli vtebantur ſermone ornato,notitia autem communi.hoc enim directe tendit ad confutationē eorū. *In omnibus autē manifeſtus ſum vobis.*pro,ſed in omni manifeſtati in omnib' in vos.Et eſt ſenſus,ſed in omni materia manifeſtati ſumus in omnibus erga vos,in omnibus ſpectantibus ad vos.

Reddit

Reddit ſiquidem rationem tã vſus excellẽtis notitiæ quàm vſus plebeij ſermonis, ſignificando quòd non eſt vſus excellente noti tia, velut autumans ſe habere illam, & non explicans eam, ſed in omni materia in omnibus ad vos ſpectantibus manifeſtati ſu mus. hinc inſinuans quòd ad hoc vt manifeſta fierent vobis omnia veſtræ ſaluti vtilia vſi ſumus & ſermone plebeio, & notitia non plebeia ſed diuina. *Aut nunquid.* Superfluit aut: *Peccatum feci me ipſum humilians vt vos exaltemini?* Nota progreſſum literæ. Primo cõfutauit pſeudoapoſtolos ex parte materiæ prædicatæ, deinde ex parte authoritatis prædicantis Pauli: ſeminabant enim quòd Paulus nõ eſſet tanti pendendus: & in teſtimonium afferebant tum plebeium Pauli eloquium, tũ ꝙ deiectus homo eſſet. Et propterea reddita ratione priorum, modo rationẽ reddit reliquorum duorum. Quorum alterum eſt quòd Paulus velut deſpectus inter Corinthios fuerat. De hac enim deiectione dicit: nunquid peccatum feci meipſum humilians, in conuerſatione nõ cũ faſtu, & ſine authoritate progrediens? hoc enim illi faſtuoſe incedentes dabant opprobrio: vt ſuperius dictũ eſt. Et propter ea Paulus dicit an peccatum feci humilians meipſum pro veſtra vtilitate, non paſſione timoris ductus, ſed amore veſtræ ſalutis, vt vos exaltemini, fide. ad hoc enim Paulus ſe humilem gerebat vt Corinthios prouocaret ad celſitudinẽ fidei & Chriſtianorum morum. ¶ Alterum eſt, *Quoniam.* pro, quòd, *gratis euangelium dei euangelizaui vobis?* Sub eodem interrogatiuo aduerbio legẽdum eſt, nunquid peccatum feci ꝙ gratis euangelium dei euangelizaui vobis? Et intendit gratis, hoc eſt, ſine ſumptu accepto ſeu accipiendo à vobis, Et huic annectitur circunſtantia ſubiuncta. *Alias eccleſias expoliaui.* pro deprædatus ſum. *accipiens ſtipendia.* pro, ſtipendium, *ad miniſterium veſtrum.* pro in hoc vt vobis miniſtrarem? Et hæc particula ſub eodem interrogatiuo legenda eſt, nunquid peccatum feci quòd alias eccleſias deprædatus ſum accipiens ſtipendium in hoc vt vobis miniſtrarem? Accumulat Paulus etiam ea quæ æmuli non obiiciebant. Illi enim ægrè ferebant quòd Paulus euãgelizaſſet Corinthiis abſque ſumptu, eo quòd ipſi ſumptus volebant. Paulus autẽ non ſolũ hoc refert immune à peccato, imò bonũ ſupererogationis, ſed adiungit ꝙ tantum circa hoc ſtuduit, vt ab aliis eccleſiis acceperit ſumptus vt veniret ad Corinthios. Et hoc vocat deprædari eccleſias alias, tanquam non pro earum vtilitate, ſed pro vtilitate Corinthiorũ ab eis accipiens. Et dixit hoc ad retũdendum omni ex parte detractionis

tractionis æmulorum. Detrahebat ſiquidem Paulo ſine ſumptu euangelizanti Corinthiis, torquẽdo hoc in denigrationem authoritatis Pauli, tanquam non haberet poteſtatem ſumptus capiendi. Confutat hoc Paulus adiungendo ꝙ ab aliis eccleſiis accepit, non ſolum dum prædicaret illis eccleſiis, ſed etiã ad hoc vt prædicaret Corinthiis: quod fuit maioris authoritatis. *Et quum eſſem apud vos, & egerem, nulli oneroſus fui.* Non ſolum veniens ad vos, ſed etiã quum diutius manerem apud vos, nec haberem neceſſaria ad victum ſed egerem, neminem tamẽ veſtrum grauaui. *Nam quod mihi deerat.* neceſſariorum. *Suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus.* neceſſariis ad victum & habitaculum, &c. *Sine onere me vobis ſeruaui & ſeruabo.* Adiunxit & ſeruabo, ne putaretur ꝙ hæc diceret vt Corinthij prouiderent ſibi de ſumptu exemplo aliarum eccleſiarum. *Eſt veritas Chriſti in me.* Iurantis eſt. Et oportuit Paulum iuramentum adhibere circa particulam dictam & ſeruabo: vt crederent Corinthij ꝙ deliberato ac immobili animo hoc dicit. *Quoniam*, pro, quòd *hæc gloriatio.* non accipiendi ſumptus, quod erat bonum ſupererogationis. *Non infringetur*, pro, interſepietur, *in me.* hoc eſt, aduerſus me. *In regionibus Achaiæ.* Non ſolum à Corinthiis, ſed etiam à quacunque ciuitate Achaiæ renuit Paulus accipere ſumptus. Et ratio inſinuatur in vocabulis quibus Paulus vtitur: videlicet quia vt onera ſeu grauamina hi ſumptus ibidem habebantur. Verùm hanc rationẽ non explicat Paulus, ſed verba eius poſſunt innuere: ipſe autem explicat aliam rationem. *Quare?* Quæſtionem mouet de ratione mouente Paulum ad hoc. Et ſtatim ſubiungit reſponſionem falſam quam æmuli dicebant, *Quia non diligo vos?* Dicebant illi Paulum non diligere Corinthios: & propterea nõ accipere ab eis ſumptus, ſed ab aliis quos diligit. *Deus ſcit.* Remittit iudicium in deum: quoniam de actu interiori erat obiectio, ſcilicet de actu dilectionis quam ſolus deus nouit. Veram autem cauſam ſubiungendo explicat. *Quod autem facio, & faciam.* abſtinendo à ſumptibus in Achaia. *Vt amputem occaſionem eorum.* pſeudoapoſtolorum. *Qui volunt occaſionem.* hoc eſt, qui cupiunt occaſionem habere. *Vt (in quo gloriantur) inueniantur ſicut & nos.* Ordo literæ eſt vt inueniantur ſicut & nos. in quo (inueniri ſicut & nos) gloriantur. Cupiebant pſeudoapoſtoli vt Paulus acciperet ſumptus, vt ipſi accipientes ſumptus inuenirentur ſicut & Paulus, vt non ſuperarentur à Paulo. in hoc enim gloriabantur quòd erant ſimiles Apoſtolis. Paulus autẽ ad tollendum

eis

eis hanc occaſionē vt eſſent ſibi ſimiles, nolebat accipere ſumptus: vt vel ſic agnoſcerēt ſe inferiores Paulo. *Nā eiuſmodi pſeudoapoſtoli.* pro pſeudapoſtoli. Eſt enim vna dictio cōpoſita ſignificans falſos apoſtolos. *Sunt operarij ſubdoli.* pro, doloſi. Aperte deſcribit Paulus primū quidem quo ad titulū ꝙ falſo titulo ſunt apoſtoli. nec dicit Apoſtoli Chriſti, ſed apoſtoli, ad ſignificandū ꝙ nec à Chriſto nec ab aliis vere apoſtolis erant miſsi, ſed ipſi falſo dicebant ſe miſſos. Deinde ꝙ ſunt operarij doloſi, quòd nō in veritate ſed dolo operantur, dolo euangelizant. *Transfigurantes ſe in apoſtolos Chriſti.* Tendentes iſti ad quęſtum & gloriam & ſemiiudaiſmum ſumebant perſonas Apoſtolorum Chriſti: hoc eſt miſſorum à Chriſto mediate vel immediate. *Et non mirum.* Ne Corinthij de tanta præſumptione mirarentur, tollit Paulus admirandi rationem. *Ipſe enim ſatanas transfigurat ſe in angelum lucis.* Tum inuiſibiliter, ſuggerendo quandoque bona, vt inde ducat ad malum aliquod: tum viſibiliter quandoque mentiendo ſe eſſe angelū dei. Et hoc pluries videtur facere in viſione imaginatia: vt in multis perſonis deluſis apparet. *Non eſt ergo magnū ſi.* Deficit, &, *Miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ.* Deductio clara eſt, ratione proportionali ſuffulta. *Quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.* Ac ſi apertius dixiſſet: tolerat deus interim iſtos, ſed finis eorum non erit ſecundum tolerantiam, ſed ſecundum opera ipſorum. tunc enim recipient ſecundū ſua opera quæ modo dolis teguntur. *Iterum dico.* Completa ratione zelotypiæ propter corruptores pſeudoapoſtolos, regreditur ad propoſitam proſequendam commēdationem propriā: quā iam oſtendit eſſe neceſſariā, ne Corinthij corrūpantur à pſeudoapoſtolis. Et quoniam multa ad propriam ſpectantia laudem dicturus eſt, & hoc (vt dictum eſt) ad officium ſpectat inſipientium, ideo iterum monet Corinthios vt conſiderent rationem dicendi. *Ne quis me putet inſipientem eſſe.* Hoc eſt quod iterum dico: videlicet nullus putet me inſipientem eſſe, nullus putet quòd laudando me deſipiam. *Alioquin,* hoc eſt, ſin ſecus, ſi non vultis putare me ſapientem eſſe, me ſapiēter proſequi quæ laudis meæ ſunt. *Velut inſipientem accipite me.* hoc eſt, tanquam inſipientis officium exercentem accipite me. *Vt & ego modicum quid.* pro, paululum, *glorier.* hoc eſt enim officium inſipientis. *Quod loquor.* Relatiuum quod, refert ſubiunctam rationem gloriandi. *Non loquor ſecundum deum.* pro, dominum. Subaudi ſimpliciter & abſolute ſeu regulariter: hoc eſt, non eſt ſecundum dominū ſimpli-

citer

citer & abſolute ſeu regulariter. *Sed quaſi in inſipientia,* ſed tanquam vtens ratione congrua inſipientiæ. *In hac ſubſtantia gloriæ.* pro gloriationis. hoc eſt, in hoc ſubiecto gloriationis. *Quoniam multi gloriantur ſecundum carnem, & ego gloriabor.* Ecce ratio quæ regulariter non eſt ſecundum dominum, ſed conſona inſipientiæ. Ex eo enim quòd alij glorientur ſecundum carnalem affectum, non debemus nos ſpirituales prouocari ad laudandũ noſipſos. prouocatio ſiquidem hæc non eſt ſecundũ deum regulariter, ſed ſecundum inſipientiam. Et quoniam hæc fuit ratio prouocatiua Pauli ad ſubiunctam gloriationẽ, ideo appellat ipſam ſubſtantiam gloriationis. ¶ Cum his tamen aduerte ꝙ quanuis ratio regulariter nõ ſecundum deum reiicienda ſit, ſi tamen eadem ratio annexum habeat aliquid ſecundum deum vincens cõmunis curſus rationem, ſapienter vtitur quis illa ratione. Tale enim quid accidit in propoſito: nam huiuſmodi gloriatio pſeudoapoſtolorum annexum habebat periculum corruptionis Corinthiorum, & propterea ſapienter Paulus inde prouocatur ad gloriationẽ. Vnde non dicit, & ego gloriabor ſecundum carnem (quod fuiſſet imitari peccatum) ſed dicit & ego gloriabor; (quod ſignificat prouocari ad gloriationem, ſed nõ ad effectum gloriandi.) *Libenter enim ſuffertis inſipientes, quum ſitis ipſi ſapientes,* Rationẽ adiungit ſuæ gloriationis ex parte Corinthiorum, libenter tolerantium commendantes ſe: vt vtrinque (hoc eſt & ex parte æmulorum de ſe gloriantium, & ex parte Corinthiorũ tolerantium illos nõ qualitercunque ſed libenter) prouocatum ſe deſcribat. *Suſtinetis enim.* Manifeſtat quod dixerat, Corinthios ſcilicet libenter ſuſtinere vere inſipientes pſeudoapoſtolos. *Si quis vos in ſeruitutem redigit.* legalium obſeruãtiarum. Docebant enim pſeudoapoſtoli ſimul cum fide Chriſti ſeruanda legalia legis Moyſi: quod erat liberatos per Chriſtũ redigere in ſeruitutem legis veteris. *Si quis deuorat.* Pſeudoapoſtolos ſignificat, ſumptus ad ſimilitudinem deuorantium volentes. In quo tum auiditatem tum magnitudinẽ ſignificat. *Si quis accipit.* Non erant cõtenti ſumptibus, ſed ſubdolis artibus accipiebant etiam alias res. *Si quis extollitur.* Tumor eorundem quo ſeipſos ſupra alios eleuabant, ſignificatur. *Si quis vos in faciem cædit? ſecundum ignobilitatem dico.* Alia quatuor ſecundum proprietatem ſermonis expreſſerat: hoc quintum non ſecundum quod verba ſonant manifeſtat ſe dicere. non intẽdo dicere ſi quis veſtram maxillam percuſſerit: ſed intendo dicere ſi quis vos ſecundum ignobilitatem

tem in facie,id eſt,coram vilipendit. Dicebant enim pſeudoapoſtoli Corinthiis multa ignominioſa, puta ꝙ fuerant idololatræ, ipſi autẽ colentes deum: ꝙ eſſent ex vili genere, ipſi autẽ ex nobili Abrahæ proſapia.& ſimilia in quibus Iudęi gloriantur præferendo ſe Gentilibus. Et quia dicebant hæc Corinthiis coram, ideo Paulus dicit, ſi quis vos in faciem cædit, non ſecundũ corporalem percuſsionẽ, ſed ſecundum ignobilitatem. *Quaſi nos infirmi fuerimus in hac parte.* Superfluit in hac parte. Ad hanc vltimam particulam refertur, tanquã nos infirmi fuerimus. eſt enim ſenſus tanquam nos nõ potuerimus ſecundum eaſdem ignobilitates præferre nos vobis,& cædere vos ſimiliter in faciẽ huiuſmodi ignobilitatibus. ❡ Percutit pſeudoapoſtolos ꝙ ipſi arrogauerint ſibi has nobilitates tanquam proprias, quum ſecundum veritatem eſſent cõmunes eis & Paulo. imò (vt manifeſtabit) aliquæ longe magis cõueniebant Paulo. Paulo ſiquidem apud Corinthios humiliter cõuerſante & hæc tacente, ipſi pſeudoapoſtoli ſuperueniẽtes arrogarunt ſibi has nobilitates, tãquam Paulus non fuerit tanti vt ſciuerit illis vti:& propterea dicit, tanquam nos infirmi fuerimus. *In quo quis audet.* Aperit Paulus nõ ex impotentia, nõ ex puſillanimitate hęc tacuiſſe quæ modo velut inſipiens audacter dicit. Eſt enim ſenſus, in quo, id eſt, in quocũque nobilitatis genere, quis, id eſt, eorum quiſpiam, audet.& deinde ſubiungitur per parentheſin: *In inſipientia dico.* officium inſipientis exerceo. *Audeo & ego.* audendi rationem habeo & ego. Statimque manifeſtat audẽdi rationem ſupputando nobilitates in quibus gloriabantur. *Hebræi ſunt, & ego.* Gloriabãtur ex antiquitate generis. Hebræorum ſiquidem genus ab Heber cuius tẽpore diuiſæ ſunt linguæ, proceſsiſſe ex eo apparet ꝙ etiam Abraham appellatur Hebræus Gene. 14. *Iſraelitæ ſunt, & ego.* A nobilitate populi electi à deo ad diuinum cultum, ad terramq; promiſsionis poſsidendam, gloriabantur: nam ex omnibus populis ſoli Iſraelitæ electi ſunt in peculiarem populum dei. *Semen Abrahæ ſunt; & ego.* Gloriabantur tertio ꝙ erant de ſemine illo Abrahæ, cui promiſsio facta eſt à deo de Meſsia,&c. quod ad magnam nobilitatem ſpectabat. *Miniſtri Chriſti ſunt.* Quartum in quo gloriabantur eſt, ꝙ erant miniſtri Meſsiæ. *Et ego.* Superfluunt ambæ dictiones. Non dicit Paulus (vt in præcedentibus) & ego: ſed dicit interpoſita parentheſi. *Vt minus ſapiens dico, plus ego.* Sum plus ego miniſter Chriſti quàm ipſi, quãuis in hac mea cõmendatione officium minus ſapientis exerceam. Probat autẽ

hoc

hoc vltimum (videlicet ꝙ ipſe eſt plus miniſter Chriſti) à perpeſsis propter Chriſtum. *In laboribus plurimis*.pro,abundantius, *in carceribus abundantius,in plagis ſupra modum*.Hæ duæ particulæ tranſpoſitæ ſunt. nam in textu Græco ſecundo loco ſcribitur in plagis ſupra modũ, & tertio loco in carceribus abundantius. *In mortibus frequenter*.hoc eſt in periculis mortis.*A Iudæis quinquies*. hoc eſt,quinque vicibus. *Quadragenas*, ſubintellige plagas. *Vna minus accepi*. hoc eſt,ſingulis quinque vicibus trigintanouem. Deutero.ſiquidem 25.cap.quum ſtatuiſſet Moyſes iuxta menſuram delicti plagarũ modum,adiecit ita tamen vt quadragenarius numerus nõ excedatur.Quocirca Iudæi clementer ſe exhibebant quo ad vnam tantũ plagam erga Paulũ. *Ter virgis caſus ſum*. Hinc apparet ꝙ non virgis ſed inſtrumento Iudæi quadragenas dabant:à Gentilibus enim ter virgis ſe cæſum, ipſa diſtinctione ſignificat.Semel tamen tantũ legitur in Actibus Apoſtolorum.*Semel lapidatus ſum*.Et hoc quoque in Actibus apoſtolorũ legitur. *Ter naufragium feci , nocte & die in profundum maris fui*. Superfluit maris : & legẽdum eſt,*Noctem & diem in profundo feci*. Et hoc non ſolum fuit paſsio,ſed diuinum miraculum. *In itineribus ſæpe,periculis fluminum*. Primum periculum itineris à fluminum impetu deſcribit. Et deinde ſubiungit,*Periculis latronum*. quod erat magis periculum corporũ quàm reorum. *Periculis ex genere*.Iudæorum inſidiantium.*Periculis ex gentibus*.commotis à Iudæis.*Periculis in ciuitate* vt ſcribitur de Epheſo.*Periculis in ſolitudine*. hoc eſt,in locis deſertis. *Periculis in mari, periculis in falſis fratribus*.hoc eſt,in falſis Chriſtianis.*In labore & ærumna*.hoc eſt, non ſolum in labore,ſed etiã in difficili & oneroſo labore.*In vigilijs multis*. pro,ſæpe, *in fame & ſiti,in ieiunijs multis*. pro,ſæpe, *in frigore & nuditate*.*Præter illa quæ extrinſecus ſunt*.Numerata ſiquidem mala,adiacentia & imminentia proprio corpori erant:hæc autem quæ ſubiungit foris erant , vtpote remota. *Inſtantia mea quotidiana*. hoc eſt,vigilantia mea indefeſſa.*Solicitudo*. pro,cura. *omnium eccleſiarum*. Curam ſiquidem Paulũ habuiſſe etiam eccleſiarum,in quibus nõ fuerat,epiſtolę eius manifeſtant ad Roma. & Colo.*Qui infirmatur*.nõ ægritudine corporis ſed animi.Qualitatem curæ ſuæ deſcribit ab effectibus internis.*Et ego non infirmor?* compatiendo. *Quis ſcandalizatur*. Infirmatur ab intrinſeca imbecillitate:ſcandalizatur ab extrinſeco offendiculo. Vtriſque Paulus compatitur, propter vtroſque affligitur.Ideo ſubdit, *Et ego non vror?* Ad ſimilitudinẽ eius qui conſumitur ab igne , magnitud

gnitudinem zeli ſui affligẽtis ipſum ſignificat. & in his duobus vera forma paſtoris in internis affectibus deſcribitur: quoniam in his duobus pendet vniuerſa cura paſtoris. *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor.* Quanuis hactenus ea quæ fortitudinis ſunt (cuius præcipuus actus conſiſtit in ſuſtinendo) cõmemorauerit,& modo quod infirmitatis ſeu imbecillitatis animi apparet cõmemoraturus ſit,fugam ſcilicet:quia tamẽ omnibus cõmune eſt conſiſtere in paſsione corporis, propterea dicit: ſi gloriari oportet,propter vos,gloriabor in iis quæ ſunt infirmitatis meæ.Sententia enim hæc reſpicit etiam antedicta de infirmitate corporali: quoniam omnia quæ patimur,ex parte infirmitatis corporalis ſe tenent. in cuius ſignũ eximemur ab omni paſsione reſurgẽtes impaſsibili corpore. Et eſt ſenſus:ſi gloriari oportet,ea quæ paſſus ſum erunt mihi materia gloriationis. Et dixit hoc, ad explicandum ꝙ hæc quæ narrauit ad manifeſtandum ſe eſſe plus miniſtrũ Chriſti quàm illos pſeudoapoſtolos, ſunt talia ꝙ ſunt illi materia gloriationis ſi gloriari oportet. Et ne quiſquam conficta hæc putet,ſubiungit, *Deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti ſcit (qui eſt benedictus in ſecula) quòd non mentior.* Superfluit noſtri. Et poteſt particula hæc intelligi narratiue & inuocatiue: hoc eſt, inuocando deum in teſtem. *Damaſci.* Hic punctandum eſt: ac ſi dictũ fuiſſet,in ciuitate Damaſcena. *Præpoſitus gentis.* præfectus gentis. *Aretæ regis.* cuius authoritate erat præfectus. *Cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum.* Ex eo quòd Damaſcenos diſtinguere videtur à gente Aretæ regis, inſinuatur quòd rex Aretæ gentem habebat velut præſidium ad manutenendam ciuitatem ſub ſe,de cuius gentis præfecto loquitur Paulus. *Vt me comprehenderet.* pro,comprehendere me volens. *& per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per murum: & ſic effugi manus eius.* Superfluit ſic.Res hæc geſta ſcribitur Act.9.cap. Et quia fugere eſt actus imbecillitatis,actus eſt timidi, ideo Paulus appellauit actum infirmitatis ſuæ.in rei tamen veritate fuit actus prudentiæ,vt ſeruaretur vtilitati eccleſiarum.

CAPVT XII.

S*I gloriari oportet,non expedit quidem.* Superfluunt ſi,& quidem, & loco quidẽ deficit mihi.Nam in Paulo legitur, nõ expedit mihi:rurſus circa dictionẽ oportet,non concordant Græci codices.cõmuniter enim videtur legi aduerbium affirmatiuum:puta certe aut ſane.Itaque quòd textus eſt, *Gloriari ſane non expedit mihi.* Aliqui verò codices habent ſic, *Gloriari oportet? non expedit*

mihi

mihi. Et iuxta hos codices legitur interrogatiue (tanquam quæſtionem proponẽdo) gloriari oportet? & ſubditur reſpõſio, non expedit mihi. ¶ Crediderim ego admittẽdo huiuſmodi lectionẽ, vtranque particulam aſſertiue legendam, aſſerit enim quòd gloriari oportet, & quòd non expedit ſibi. neceſsitas ſiquidẽ gloriandi manifeſta eſt ex periculo corruptionis Corinthiorum à pſeudoapoſtolis. Ratio autem quare non expedit Paulo, ſed Corinthiis, ſed nobis, in promptu eſt: tum quia periculo ſe exponebat maioris oblocutionis & detractionis: tum quia quãtum eſt ex ſuo genere, gloriari de acceptis periculũ affert perdendi illa. Sequendo priorem lectionem, aſſeritur tantũmodo ꝙ gloriari nõ expedit mihi propter rationes dictas. Et præmiſit hoc, quoniam de occultis donis erat ſe laudaturus in ſubiunctis. Vnde & ſubdit, *Veniam autem*. pro, enim. Rationem reddit quare dixit non expedire ſibi, quia ad occulta dei dona tranſit. *Ad viſiones & reuelationes domini*. hoc eſt, ad viſiones claras: viſio enim ſine detectione rei viſæ, viſio quidem eſt, ſed non clara: viſio autem cum detectione rei viſæ, viſio clara. Videmus enim quandoque imaginaria viſione aliqua abſque reuelatione viſorum: vt patet in viſione Nabuchodonoſor & Pharaonis. Quãdoque autẽ videmus & viſa intelligimus: & tunc cõcurrunt ſimul viſio & reuelatio. Et ne de viſionibus quomodolibet intelligas, adiunxit domini: vt diuinas ſignificaret viſiones & reuelationes. *Scio hominem in Chriſto*. Hoc eſt, hominem Chriſtianum, hominem internum renouatum in Chriſto: ad differẽtiam hominis externi nondũ regenerati in Chriſto, ſed expectantis regenerationẽ corporũ in reſurrectione mortuorũ. *Ante annos quatuordecim*. Tum ne nouitium in huiuſmodi excellentibus donis crederent, ante annos quatuordecim commemorat ſe hæc habuiſſe: tum vt intelligant quòd tãto tempore tacita, modo coactus aperit. *Siue in corpore*. Deeſt, neſcio. *ſiue extra corpus neſcio (deus ſcit) raptũ huiuſmodi*. Aduerte perſpicax lector tũ ex proprietate ſermonis tum ex diſtinctione literæ ſignificari ꝙ modus eſſendi animæ propriæ tẽpore illius raptus ignotus fuit Paulo. Dico autẽ hoc: quia ex his duobus habetur quòd nõ de modo raptus ſed de modo eſſendi Paulus loquitur: nam iuxta proprietatem ſermonis nõ verificatur differentia hæc inter raptum Habacuc in Babylonẽ, & raptum Ezechielis in Hieruſalẽ. Raptus ſiquidem Habacuc poteſt dici in corpore: ſed raptus Ezechielis non poteſt dici extra corpus, qui tamen ſolo ſpiritu iuit ex Chaldæa in Hieruſalem.

Vnde non ſignificatur quòd ſiue corrupto corpore ſiue non corrupto corpore, neſcio: ſed proprie ſignificatur quòd ſiue huiuſmodi internus homo fuerit tunc in corpore ſiue extra corpus, ita ꝗ anima fuerit ſeparata à corpore (hoc enim proprie ſignificat extra corpus) neſcio. ¶ Patet quoque hic idē ſenſus ex ipſa diſtinctione literę. nā ſi participiū raptū retuliſſet Paulus ad ſiue in corpore ſiue extra corpus, nō ſeparaſſet illud à prioribus dictionibus, & coniunxiſſet illud cum ſequenti dictione huiuſmodi. Hæc enim diſtinctio indicat planum literæ ordinem eſſe vt ſiue in corpore, ſiue extra corpus neſcio, deus ſcit, referatur ad hominem in Chriſto (hoc eſt, ad hominē internū regeneratum in Chriſto) & deinde participium raptū referatur ad ſequentia. Raptum huiuſmodi hominem internū. *Vſque ad tertium cœlum.* hoc eſt, vſq; ad ſupremum cœlum, vſque ad locum in quo deus & beati habitare dicuntur, vſque ad cœleſtem patriam.

¶ Appellauit autem locum illum ſummūm, cœlūm tertiū: quia in ſacra ſcriptura trium cœlorum mentio fit. Infimum eſt cœlum aëreum: iuxta illud, Volucres cœli. Medium eſt cœlum aſtratum: de quo in principio Gen. Et poſuit eas in firmamento cœli. Tertium ac ſummum eſt aquæ omnes quæ ſuper cœlos ſunt: cuius pluries ſcriptura meminit. Quod appellamus cœlum aqueum: philoſophi verò appellant Primum mobile. Empyreū ſiquidem cœlum, à poſterioribus traditum, nullibi iouenitur in ſcriptura. ¶ Nominat autem raptum ad ſignificandum quòd ſola vi eleuantis, nulla ad hoc concurrente inclinatione naturæ facta eſt hæc interni hominis eleuatio. *Et ſcio huiuſmodi hominem ſiue in corpore ſiue extra corpus, neſcio, deus ſcit.* Non de alio, ſed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat ſenſum ante dictum de modo eſſendi in corpore ignoto: quoniam manifeſte diſtinguit raptum à præcedentibus, ſubiungendo, *Quoniam.* pro, quòd, *raptus eſt in paradiſum.* Prius dixerat quòd raptus eſt in tertium vſque cœlum: modo dicit quòd raptus eſt in paradiſum: hoc eſt, in hortum arboribus conſitum. Metaphorico ſermone delectationis locum ſignificauit: imitatus verbum domini ad latronem, hodie mecum eris in paradiſo. Et manifeſtat per hoc quòd eſt raptus non ſolum ſecundum vim intellectiuam ad intelligendum, ſed etiam ſecundum voluntatem ad delectationē percipiendam: vt perfectum omniquaque deſcribat interni hominis raptum: nam in eo non ſunt niſi iſtæ duæ partes, intellectus ſcilicet & voluntas. *Et audiuit arcana.* pro, ineffabilia, *verba*

*ba.*Non dicit,& vidit,ſed & audiuit:ad ſignificandum quòd per modũ diſciplinę intellexit,tanquam ab alio doceretur.Ad quod etiam clarius explicandum non dicit, & vidit aut audiuit ineffabile verbum, ſed in numero plurali ineffabilia verba: vt intelligeremus quòd ibi didicit (quemadmodum etiam angeli diſcere dicuntur) multa ineffabilia.Et declarando ineffabilitatem ſubiungit, *Quæ non licet.* pro, liceat, *homini loqui.* quæ non fas ſit mortali homini communicare aliis, tam excelſa támque diuina ſunt.Et dixit hoc ad manifeſtandum quòd ea quæ audiuit longe ſuperant quęcunque ipſe communicauit nobis: vt intelligamus quòd non omnia communicauit quæ audiuit, ſed excellentiora ea ratione non communicat,quia non eſt fas mortali homini illa dicere. *Pro huiuſmodi gloriabor.* hoc eſt,pro hoc interno homine rapto gloriabor.*Pro me autẽ nihil.*pro,non gloriabor, *niſi in infirmitatibus meis.* hoc eſt, pro me autem non rapto, pro me viuente in carne non gloriabor niſi in iis quæ ſpectant ad ea quæ patior.Quamuis ipſemet ſit ille homo raptus: quia tamen neſcit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tũc, tanquam de altero homine dicit ꝙ ratione illius habet materiam vnde poſsit gloriari:pro ſe autem viuẽte in carne mortali non vult gloriari, niſi in ſpectantibus ad pœnalia. Vnde & ſuperius non niſi pœnalia explicauit. *Nam & ſi voluero gloriari,* ego viuens in carne de aliis quàm de pœnalibus: hoc eſt,de donis diuinis mihi viuenti in carne collatis. *Non ero inſipiens.* Et rationem ſubiungit, *Veritatem enim dicam.* Superius dixerat accipite me tanquam inſipientem: modo dicit, non ero inſipiens: vt intelligamus quòd aliud eſt aſsimilari inſipienti in exteriori actu(hoc eſt,in commendatione ſuiipſius)& aliud eſt vere deſipere.Manifeſtat hîc quòd ſi vellet gloriari, non vere deſiperet ex parte rerum dictarum, quia veritatem diceret. *Parco autem.* hoc eſt, abſtineo autem à commendando meipſum viuentem de donis diuinis internis.*Ne quis me.* pro, in me.*exiſtimet ſupra id quod videt in me.* Superfluit in.Et eſt ſenſus: ne quis reputet in me eſſe ſupra id quod videt me eſſe: ſicut Lycaonici reputarunt in Paulo & Barnaba numen eſſe diuinitatis ſupra id quod videbant ipſos eſſe. Videbant enim ipſos eſſe homines mortales, & tamen reputabant eos deos. *Aut audit aliquid ex me.* ne quis reputet ſupra viſum, aut ſupra auditam doctrinam ex me procedentem. *Et ne magnitudo.* pro, excellentia, *reuelationum extollat me.* pro, extollar. *datus.* pro, data, *eſt*

mihi ſtimulus. pro,ſudes.non eſt hic ſermo de inſtrumento quo p̄ ingũtur boues(de quo in Actis Apoſtolorum dicitur,durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare)ſed de inſtrumento militari, de telo acuto quod ſudes vocatur. de quo ſcribitur Iob 40. In ſudibus perforabit nares eius, *Canis meæ.* Superfluit meæ. Et nõ in caſu genitiuo ſed datiuo legendum eſt, *Carni.* Ita quòd non deſcribitur caro pungens ſed puncta: nõ deſcribitur data ſudes ſpiritui ſed carni. *Angelus Satanæ.* pro angelus Satan. Appoſitiue enim legenda eſt vtraque dictio in caſu nominatiuo, angelus qui eſt Satana,angelus aduerſarius. Quam dixerat ſudem datam carni,modo dicit angelum aduerſarium: vt ſignificet diuinam authoritatẽ qua miſſus eſt,qua data eſt. *Vt me colaphizet,* Quæ vexatio corporis fuerit non conſtat: quoniã ſermone metaphorico vtitur Paulus. *Propter quod.* pro,hoc. Ita quòd pronomen non relatiuum eſt. *Ter dominum rogaui vt diſcederet à me.* angelus Satan. *Et dixit mihi.* dominus. Attende quòd ter voluit dominus rogari antequam reſpõderet Paulo. *Sufficit tibi gratia mea:* Et rationem negationis ſubiungit deus. *Nam virtus.* pro, potentia mea, *in infirmitate perficitur.* Volo te pœnam hanc ſuſtinere,quia potẽtia mea perficitur in infirmitate:hoc eſt,in impotentia. Et directe eſt ſermo de potentia gratiæ dei exiſtentis in hominibus: hæc enim potentia quantum ad executionem perficitur in imbecillitatibus noſtris. ¶ Si hoc non intelligis,diſtingue duos ſtatus hominis: alterum proſperitatis temporalis, alterum aduerſitatis. Et conſidera quòd in ſtatu proſperitatis, propria hominis potentia exercetur, augetur, & perficitur: potentia verò gratiæ dei nihil aut parum cognoſcitur,appetitur, requiritur: in ſtatu autem aduerſitatis appetitur executio diuinæ potentiæ, habetur & agnoſcitur, non ſecundum effectum liberationis ab aduerſitatibus, ſed ſecundum effectum roborationis animi ad omnia vincẽdum propter deum. Et hoc proprie eſt diuinam potentiam in infirmitate perfici. Perficitur enim executio diuinæ potentiæ, roborando vires animi ad ſuperandũ quæcunque. Et propterea non abſtulit deus à Paulo vexationem illam vt potentia gratiæ dei in ipſo continua executione perficeretur, magis ac magis roborando animum eius in iis quæ dei ſunt. *Libenter igitur.* pro, libentiſsime igitur. Et deficit magis. *gloriabor in infirmitatibus meis,vt inhabitet in me virtus.* pro,potentia, *Christi.* Hinc habes quòd de potentia dei habitante in homine dictum eſt, potentia mea in infirmitate perficitur

citur. Infert Paulus quòd non libenter, ſed libētiſsime acceptat pro materia gloriandi, imo magis gloriandi in infirmitatibus (hoc eſt, in pœnalibus, in propriis pœnis) ad hunc fructum non vt hoſpitetur, ſed inhabitet, vt firmetur, & per modū habitantis vtatur me potentia Chriſti, non potentia propria. *Propter quod placeo mihi.* Superfluit mihi. Velut alterum corollarium deducit. *In infirmitatibus meis.* Superfluit meis. Primo deduxit materiam gloriationis fore proprias infirmitates, modo deducit materiam complacentiæ internæ eſſe infirmitates. Et ne ambiguum relinquat quid intelligi nomine infirmitatum quas toties repetiit, ſubiungit explicando per ſpecies. *In contumelijs.* quæ ſunt pœnæ animi tollentes honorem. *In neceſsitatibus.* victus & veſtitus. *In perſecutionibus.* de loco ad locum. *In anguſtijs.* inſidiarum, vexationum, & preſſurarum hinc inde. *Pro Chriſto.* Hoc eſt condimentum omnium: nam nulla eſt ratio ꝙ placeant hæc pœnalia abſolute, ſed pro Chriſto ſumma eſt ratio. ❡ Et ex his perpendere potes, erudite lector, quòd ſudes data Pauli carni angelus Satan, ſub hoc genere continetur: niſi enim ſub infirmitatis genere contineretur, non attuliſſet deus pro ratione, nam potētia mea in infirmitate perficitur. Ad quod declarandum Paulus infirmitatum genera ſubiūxit. Et vere (vt prius dictū eſt) pœnalia omnia infirmitates dicuntur: quia omne pati, infirmitatis ſeu impotentiæ eſt. *Quum enim infirmor.* Hoc eſt, quū patior cōtumelias, neceſsitates, perſecutiones, &c.

Tunc potens ſum. animo, potentia diuina in me habitante, tunc roboror eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis, modo dicit ſeipſum roborari quum infirmatur: vt intelligamus idem eſſe potentiam dei in nobis perfici, & nos potentes effici ſecundum illam potentiam. *Factus ſum inſipiens.* pro, glorians, *vos me coegiſtis.* hoc eſt, gloriando, factus ſum ſimilis inſipienti, ſed nō abſque cauſa, quoniam vos me compuliſtis, zelus erga vos compulit me ad hoc. *Ego enim à vobis debui commendari.* Rationem aliam accumulat quare compulſus ſit ſeipſum commendare. Et affert nouam rationem ex parte defectus Corinthiorum qui ſuperuenientibus pſeudoapoſtolis debuiſſent obiicere laudes Pauli ad confutandum illos. Et propterea dicit, ego à vobis debui commendari. Et merita iuſtę commendationis ſubiungit primo ex parte ipſius Pauli. *Nihil enim minus feci.* pro habui, *ab ijs qui ſunt ſupra modum apoſtoli.* hoc eſt, non minora dona diuina habui quàm habuerint Petrus, Ia-

cobus & Ioannes,qui ſunt ſupremi apoſtoli.Et dixit hoc,quoniã pſeudoapoſtoli dicebãt Paulum non eſſe æqualem apoſtolis qui fuerunt cum Chriſto in carne.*Tametſi nihil ſum.* Cum præcedenti ſententia iungitur hæc particula.Temperat enim quod dixerat. Alibi ſiquidem dicit, ego ſum minimus apoſtolorum , qui non ſum dignus vocari apoſtolus:& modo eandem humilitatis temperantiam adiecit.Aequalia enim dona dei ſe dicit habuiſſe,tametſi nihil eſt quod inferius eſt quã eſſe minimum apoſtolorum.Et vere dicit nihil ſum,quãtum eſt ex me, qui ſum æqualis ſupremis apoſtolis ex donis dei in me. *Signa tamen.* pro , quidem,*apoſtolatus mei.*pro,apoſtoli,*facta ſunt ſuper vos.* pro , in vobis.Manifeſtat ab effectibus ſenſibilibus promiſsis veris Chriſti apoſtolis ſe eſſe verum apoſtolum. *In omni patientia,in ſignis & prodigijs & virtutibus.* pro , patientiis.Quatuor genera effectuũ ſenſibilium apud Corinthios patrata ſupputat. Quorum primum ac præcipuum Chriſti teſtimoniũ eſt patientia in omnibus:hoc eſt enim primum quod Chriſtus apoſtolis mandauit. Deinde miracula,tum in ſignis:nam impoſitione manuum dabat ſpiritum ſanctum ſenſibiliter apparentem in ſignis linguarum ſeu prophetiæ.Tum in prodigiis mirabiliũ operum : quale fuit & Magum excæcare,& fornicarium tradere Satanæ,ſeu aliquid huiuſmodi.hæc enim exẽpli gratia afferimus. Tum in potentiis curationum,diuerſas ſanãdo ægritudines,& huiuſmodi. Neſcimus enim in ſpecie quæ apud Corinthios facta ſunt:nec hæc in genere ſciremus niſi Paulus ipſe ſcripſiſſet. *Quid eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris eccleſiis.*pro,quàm cæteræ eccleſiæ: *niſi quod ego ipſe non grauaui vos.*ſumptibus.Iam enim dictum eſt quòd ab aliis eccleſiis accipiebat ſumptus. *Donate mihi hanc iniuriam.* Ironia eſt. *Ecce tertio hoc paratus ſum venire ad vos , & non ero grauis vobis.* Superfluit hoc. *Non enim quæro quæ veſtra ſunt , ſed vos.* non mihi , ſed Chriſto. Ratio ſiquidem eſt noua quare non vult ab eis bona temporalia. *Nec enim debent filij parentibus theſaurizare.* Aliam accumulat rationem ad idem. *Sed parentes filijs.* Ad percutiendum pſeudoapoſtolos (de quibus ſuperius dixerat, ſuſtinetis ſi quis accipit) hæc dicit : vt vel hinc diſcernant quòd non ipſi patribus , ſed patres ipſis debent recondere neceſſaria.Regulariter ſiquidem parentes recondunt filiis,ſicut & generarunt & aluerunt: præter regulariter verò filij debent parentibus prouidere , in articulo ſcilicet neceſsitatis.Paulus quod regulare eſt, aſſumit. *Ego autem libentiſſime impendam*

pendam. Vobis quæcunque habuero vt verus pater. *Et ſuperimpendar ipſe.* pro,& expendar. *pro animabus veſtris.* non ſolum impendam quæ habuero,ſed expendar egomet officiis, paſsionibus,& demum(ſi opus fuerit)morte pro ſalute animarum veſtrarum. *Licet plus.* pro,abundantius.*Vos diligens, minus diligar.* Prouocantis eſt ad rependendam æquam dilectionem:vt auertat eos à pſeudoapoſtolis. *Sed eſto.* Inchoantis eſt nouam obiectionem. *Ego vos non grauaui.* in temporalibus bonis.

Sed quum eſſem aſtutus, dolo vos cepi. Ecce alia obiectio quòd quamuis ego perſonaliter non grauauerim vos,aſtute tamen & doloſe per meos internuntios decepi vos,accipiendo veſtra. Suſpicor ego Paulum hæc dicere, quòd his artibus vterentur pſeudoapoſtoli. Erant enim(vt dictum eſt)doloſi operarij: & hæc eſt ars doloſorum,vt vtantur intermediis hominibus ſuggerentibus vt porrigant,vt donent,& cætera cum multis figmentis.

Nunquid per aliquem eorum quos miſi ad vos,circunueni vos? Nullus interpres(quem viderim)interpretatus eſt textum Pauli vt iacet, eo quòd mutilus apparet : iacet enim ſic, *Num aliquem eorum quem miſi ad vos, per hunc circunueni vos?* Prima enim particula mutila manifeſte eſt,ſed intentus ſenſus habetur. *Rogaui Titum & miſi cum illo fratrem.* Neſcitur quis fuerit iſte frater. *Nunquid Titus vos circunuenit?* certus enim erat quòd non. Vnde & manifeſtat hoc tum ab internis,dicendo, *Nonne eodem ſpiritu ambulauimus?* Spiritus enim intus eſt. Tum ab externis. *Nonne eiſdem veſtigiis?* Veſtigia ſiquidem ad exteriora ſpectant opera. *Olim.* pro, rurſus, *putatis quòd excuſemus nos apud vos?* Anceps eſt lectio, an narratiue, an interrogatiue legendum ſit. Et narratiue quidem ſignificat quòd aliàs etiam hoc putauerant. Magis tamen quadrat vt legatur interrogatiue.

Et aduerbium rurſus, aliud dicendi caput ſignificat : nam hîc incipit materiam iudicialem. Ita quòd pūctandum eſt poſt rurſus:& ſubiungendum interrogatiue. Putatis quòd excuſemus nos apud vos? hoc eſt, putatiſne quòd hæc quæ diximus excuſatorie apud vos homines, & non vere dicamus? Hunc enim ſenſum ſubiuncta præ ſe ferunt. *Coram deo in Chriſto loquimur.* Non excuſatorie apud vos homines, ſed vere teſte deo,loquimur in Chriſto, loquimur ſecundum Chriſtum, vt non ſolum vere,ſed etiam recte hæc ſe loqui ſignificet.

Omnia enim chariſsimi. pro omnia autem dilecti, *propter ædificatio-*

nem veſtram. Non ſolum verę & recte, ſed etiam neceſſario propter ædificationem veſtram in ſpiritualibus loquimur nón quædã, ſed omnia. Dixerat enim tot, talia, & tanta de ſeipſo, vt opus fuerit iuramento, & explicatione cauſæ finalis mouentis ipſum ad dicendum. *Timeo enim ne forte quum venero.* Rationem reddit neceſsitatis dictæ propter ædificationem veſtrã. Simulq; explicat materiam timoris ſuperius propoſiti, quũ dixerat, timeo ne corrumpantur ſenſus veſtri à ſimplicitate quæ eſt in Chriſtum. Tunc enim in genere dixit à ſimplicitate, modo in ſpecie explicat à ſimplicitate morũ & fidei. *Non quales volo.* corruptos in fide vel moribus. *Inueniam vos.* Et timeo quòd. *Et ego inueniar à vobis.* Superfluit, à: ſignificatur enim quòd ego inueniar erga vos. *Qualem non vultis.* Mœſtũ & iudicem rigidum. *Ne forte.* Deficit ſint, & legendum eſt, *Ne quo pacto ſint contentiones.* Quod dixerat in genere non quales volo, explicat in ſpecie multorum vitiorũ. & primo cõtentiones in verbis. *Aemulationes.* hoc eſt, inuidiæ in animis. *Animoſitates.* pro, iræ, vel ad vlſciſcẽdum. *Diſſenſiones.* pro, concertationes, in ſtudiis & factis. *Detractiones.* contra famã. *Suſurrationes.* contra amicitias. *Inflationes.* tumores ſuperbi, deſpiciendo alios. *Seditiones,* contra eccleſiæ pacem. *Sint inter vos.* Superfluunt hæ tres dictiones. *Ne iterum quum venero.* Explicata illa particula non quales volo quo ad mores, incipit explicarę illam aliam qualem non vultis. Vnde incipit, qualem non vultis quo ad mœſtitiã. *Humiliet me deus.* Deeſt, meus, *apud vos.* Bonus paſtor inueniens ſubditos in peccatis, deiicitur, tum extra exterioribus, ſcilicet ſignis, tum intus, mœrore. vnde & ſubditur, *Et lugeã multos qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper immunditia & fornicatione & impudicitia quã geſſerunt.* De venereis eſt ſermo. Et impudicitia proprie reſpicit actus libidinoſorũ oſculorum, tactuum, & huiuſmodi. Fornicatio autẽ ipſum concubitum naturalẽ. Immunditia autem forte ſignificat concubitum contra naturam: aiunt enim apud Corinthios vitium hoc regnaſſe.

CAPVT XIII.

E*Cce tertio hoc venio ad vos.* Superfluit ecce. Et eſt ſenſus, tertia hac vice. Tractauit illam particulam qualem non vultis quo ad mœſtitiam, proſequitur modo eandem quo ad iudicium.

¶ Et dicit venio, tanquam præſentem propinquum aduentum ſuum ad eos denuntians. *Vt in ore duorum vel trium teſtium ſtabit omne verbum.* Superfluit vt. Ne putent Corinthij quòd vel

præceps

præceps iudicabit,vel quòd magna vtetur multitudine teſtium explicat eis quod ſecundum formam diuinæ legis procedet, duobus aut tribus teſtibus requiſitis & ſufficientibus. *Prædixi ergo*. Superfluit ergo. *Et prædico vt præſens vobis*.pro,iterum,*& nūc abſens*. Deeſt,ſcribo. Senſus eſt quòd bis præſens apud vos prædixi & prædico , hoc eſt,prædixi & vtor prædicentia vt perſeuerante.Intendit enim quòd duæ præſentiæ ſunt duæ prædicentiæ perſeuerantes(hoc eſt , non abolitæ) tanquam duæ monitiones canonicæ,tertia verò fit quam nunc abſens ſcribit:vt trina monitione præmiſſa,in aduentu ſuo procedat ad iudicium.

¶ Aduerte tamen difficultatem nonnullam in verbis literæ: ex eo quòd dicit & prædico præſens iterum,ſed apponit aduerbialiter coniunctionem vt dicendo, & prædico vt præſens iterum: tanquam non fuerit ſecundo præſens, ſed tanquam præſens ſecundo prædicat.Quia tamen clare bis dixit tertio ſe ire ad eos, potius quadrat ſignificari quòd vtitur ſecunda præſentia vt prædicentia:& quòd propterea appoſuerit ſimilitudinis aduerbiū. *Iis qui ante peccauerunt & cæteris omnibus*. Ad omnes extendit has tres monitiones more iudicū, vna pro trina canonica monitione præmiſſa. *Quoniam*. pro , quòd ,*ſi venero iterum non parcam*. Non conſtat an iterum,conſtruatur cū venero, an cum parcam. Quòd enim aliàs pepercerit,ex ſuperioribus inſinuatur , quum dixit & ego ſi quid donaui propter vos in perſona Chriſti. *An*, pro,quandoquidem.Non dubitando,ſed arguendo loquitur. *Experimentum quæritis*.hoc eſt,documētum in executione quęritis. *Eius qui in me loquitur Chriſtus*. pro loquentis in me Chriſti. Affirmat Paulus quòd Corinthij non ſe emendantes quærūt facto experiri Chriſtū loquentem in ipſo Paulo:hoc eſt experiri effectum ſenſibilis vltionis Chriſti loquentis in Paulo. Et dicit hoc ad prouocandum eos ad pœnitentiam ante ſuum aduentū: ne experiantur huiuſmodi vltionem. Tradebat ſiquidem Chriſtus in Paulo quos Paulus damnabat vexationi ſenſibili à Satana. *Qui in vobis*. pro,in vos , *non infirmatur ,ſed potens eſt in vobis*. pro,in vos.Chriſtus erga Corinthios non quæ infirmitatis ſuæ fuerant(paupertatem,perſecutiones,& eius generis reliqua)exercebat,ſed quæ potentiæ ſuæ erant,donando eis dona linguarū & prophetiæ:puniendo etiam traditione Satanæ. Et propterea Paulus dicit ꝙ Chriſtus non infirmatur erga vos,ſed potens eſt erga vos.¶ Et adiungit hoc ad hoc vt timeant experiri vltionē Chriſti loquentis in Paulo.Ac ſi apertius dixiſſet:experti iā eſtis

per

per me in vobiſipſis potentiam Chriſti. *Nam etſi crucifixus eſt ex infirmitate.* hoc eſt ex eo quòd habuit carnem paſsibilem, ſubiectam poteſtatibus mundi huius. *Sed viuit*, pro, viuit tamẽ, *ex virtute*, pro, ex potentia, *dei.* vita immortali & potẽtiſsima: vnde prouenit ꝙ eſt potens erga vos. *Nam & nos infirmi ſumus in illo.* Conſidera hæc duo. Chriſtus crucifixus eſt, ex infirmitate, & nos ſumus infirmi in illo: hoc eſt, & nos aſsimilamur Chriſto infirmo afflicti, vexati in tot & tãtis. *Sed viuimus cũ eo ex virtute*, pro, potentia, *dei in vobis*, pro, in vos. hoc eſt, attamẽ aſsimilamur quoq; Chriſto viuenti ex potentia dei, in hoc ꝙ viuimus cũ Chriſto vita ſpiritus ex eadem potentia dei erga vos. Et intendit explicare vitã ſpiritus ſui perſeuerare potentẽ erga Corinthios ad puniendum, potentia autem nõ humana ſed diuina. Declarat ſiquidem eis ꝙ non expedit eis expectare experimentum Chriſti in ſe loquentis, quia perſeuerat in vita ſpiritus eius diuina potentia.
Voſmetipſos tentate. Quæritis experimentũ Chriſti in me loquentis: male facitis ſpectãdo in me, ſpectate voſmetipſos, examinando, diſcutiendo voſipſos. *Si eſtis in fide.* Prius dixerat non quales volo, & explicauerat quo ad mores: modo idem explicat quo ad fidem. An autẽ ſermo ſit de fide neceſſaria ad ſalutem, an de fide quæ eſt gratia gratis data (qua ſ. fiunt miracula) nõ vſquequaq; liquet. *Ipſi vos probate.* Niſi ſit exaggeratio, ad mores refertur, monet ſiquidem vt diſcutiant ſeipſos tam in fide quàm in moribus. *An non cognoſcitis voſmetipſos quia*, pro, ꝙ, *Chriſtus Ieſus in vobis eſt?* Quaſi dicat, certum eſt ꝙ cognoſcitis voſmetipſos quo ad hoc ꝙ Chriſtus Ieſus eſt in vobis. Quod poteſt intelligi de eſſe Chriſti in eis per fidem, vel per dona linguarũ & prophetiæ, vel per ſenſibilem punitionem, quã experti ſunt in inceſtuoſo, ipſiſmet Corinthiis mediantibus. *Niſi forte reprobi eſtis.* Quod poteſt referri vel ad verbum cognoſcitis, vel ad verbũ eſt in vobis. Magis tamen quadrat vt referatur ad verbum cognoſcitis. Et eſt ſenſus quòd certũ eſt vos cognoſcere ex tot effectibus voſmetipſos quo ad hoc quòd Chriſtus eſt in vobis ſecundum tot effectus, niſi forte reprobi eſtis: hoc eſt, niſi forte dati ſitis in reprobum ſenſum, vt hoc non cognoſcatis, niſi fortè excideritis à tali gratia cognoſcẽdi voſmetipſos in hoc: hoc enim eſſet eſſe reprobum. *Spero autem quòd cognoſcitis*, pro, cognoſcetis, *quia*, pro, quòd, *nos non ſumus reprobi.* hoc eſt ꝙ nos non excidimus à gratia nobis data. Cadens enim à gratia ſibi conceſſa, reprobus eſt, vtpote reprobatus à deo quo ad illam gratiã. Et intendit per hoc Paulus

lus declarare ꝙ dato ꝙ aliqui Corinthij exciderint à gratia eis
data, & ꝙ nō cognoſcant ſeipſos,cognoſcent tamen Paulū non
excidiſſe à gratia ſibi data , ſed perſeuerare in eo omnem quam
acceperat gratiam. *Oramus autē deum.* pro,opto aūt apud deum,
vt nihil mali faciatis. Dixerat ꝙ quanuis Corinthij reprobi inue-
nirentur,ipſe tamen nō inuenietur reprobus,ne putaretur Pau-
lum deſiderare demonſtrationē ſuæ potentię puniendo alios,vt
ſic appareret experientia teſte probatus à deo,explicat ſe deſide
rare totum contrarium.Et propterea dicit ꝙ cupio apud deum,
non ſolum dico coram hominibus,ſed etiam apud deum in ve-
ritate præcupio,prædeſidero vt nihil mali faciatis,quod eſt ſub-
trahere mihi materiā punitionis. Et hoc ex parte veſtri. *Non vt
non probati appareamus.* iudicando & puniendo diuina potentia.
Sed vt vos quod bonum eſt faciatis. Vtranque iuſtitiæ partem optat
eis,Primam,vt nihil mali faciatis : alteram, vt quod bonum eſt
faciatis. *Nos autem vt reprobi ſimus.* Non dicit nos autem reprobi
ſimus,ſed aduerbium ſimilitudinis apponit vt reprobi , tāquam
reprobi ſimus : hoc eſt , nos autem aſsimilemur reprobis , non
demonſtrando Chriſtum in nobis loquentem effectu vltionis.
Exercendo ſiquidem vltionem per diuinam potentiam appare-
rent probati : non exercendo autem apparerent reprobi.Cupio
inquit Paulus apparere reprobus,ſubtrahētibus vobis mihi ma-
teriam vltionis. *Non enim poſſumus aliquid aduerſus veritatem , ſed
pro veritate.* Rationem reddit quare oporteret ipſum apparere vt
reprobum , quia non poſſumus aduerſus veritatem bonorum
operum exercere potētiam dei in nobis,ſed pro veritate ; ac per
hoc ſi vos nihil mali feceritis,ſed bona,non poterimus vti pote-
ſtate noſtra punitiua. *Gaudemus enim quoniā.* pro,quandocūque,
nos infirmi ſumus , vos autem potentes eſtis. Non ſolum alieni ſu-
mus ab appetitu vt appareamus probati puniēdo vos:ſed inter-
no gaudio afficimur, quum ſecūdum rem vos quidem eſtis po-
tentes bonis operibus,nos autē infirmi,hoc eſt impotētes ad iu-
dicandum,& puniendū,& huiuſmodi. *Hoc.* Deeſt,autem. *& ora-
mus.* pro,optamus, *veſtram conſummationem.* Appoſitiua conſtru-
ctione pronomen hoc explicat veſtram conſummationē.Perſpi
ce augmentum.prius optauit Corinthiis ambas iuſtitiæ partes.
Deinde(quod plus eſt) vt eſſent potētes:& demum perfectionē.
*Ideo enim hæc abſens ſcribo, vt non præſens durius agam ſecūdum pote-
ſtatem.* pro,vt non pręſens rigide vtar poteſtate.Manifeſtat deſi-
derium & gaudium prędicta ex hoc facto: videlicet quia ad hoc

ſcri

ſcribo,vt non ad rigorem iudicij vtar poteſtate. *Quam dominus dedit mihi in ædificationem,& non ad deſtructionem.* Repetit vſum poteſtatis vt Corinthij ſe corrigant, & nō ſit paulo opus vtendi ſua poteſtate:quoniam non ad nocendum,ſed ad ædificandum, non ad inferendū mala,ſed promouendum bona ſpiritalia data eſt à domino hæc poteſtas.Iudicia ſiquidem præſentis vitæ non ſunt ad puniēdum(hoc enim reſeruatur iudiciis futuræ vitę)ſed ad promouendum ſpirituale bonū, vel in eo qui punitur, vel in eccleſia.*De cætero*.pro,quod ſupereſt.*fratres gaudete*.pro valete.officium ſalutationis ſupereſt in calce epiſtolæ peragendum. *Perfecti eſtote*. Aiunt dictionem Græcam ſonare redintegrationē,ad ſimilitudinem reſartientium.Ac ſi dixiſſet,integritatem acquirite. *Exhortamini*. pro,conſolamini.Paſsiue tamen intellige, hoc eſt cōſolationem accipite.*Idipſum ſapite*.pro,idē ſentite, interno ſenſu concordate.*Pacem habete* pro,in pace viuite,ſeu agite. Exteriores actus reſpicit. *Et deus pacis & dilectionis*. Tranſpoſitæ ſunt dictiones.Legendum eſt,*Et deus dilectionis & pacis*.Sic enim creſcit oratio.*Erit vobiſcum*. Ecce præmium. *Salutate inuicem in oſculo ſancto*. Antiquus mos eccleſiæ dandi pacem inter miſſarum ſolennia tangitur. *Salutant vos ſancti*. Subaudi qui mecum ſunt. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti*. qua ſemetipſum gratuito dedit pro nobis hoſtiā,&c. *Et charitas dei*, qua ſic dilexit mundū vt filium ſuum vnigenitum daret.*Et communicatio ſancti ſpiritus*. qua cōmunicauit tot ſpiritualia dona hominibus. Ecce tota trinitas. *Sit cū omnibus vobis amen*. Et ſic finitur epiſtola.Cuius ſubſcriptio apud Græcos eſt hæc: Ad Corinthios ſecunda, ſcripta à Philippis quæ eſt in Macedonia,miſſa per Titum & Lucā. Quis hāc ſubſcriptionem appoſuerit,neſcio.Non multum tamē antiqua videtur ex eo quod dicit ſecunda:nā ſecundū veritatē eſt tertia Pauli epiſtola ad Corinthios. Hinc enim apparet quòd ſubſcriptio hæc appoſita eſt poſtquam perdita fuit prima.

Caietæ 1528. menſe Decembri.

COMMENTARIORVM THOMAE de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti,in poſteriorem epiſtolam Pauli ad Corinthios,

FINIS.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, *in Epiſtolam Pauli ad Galatas commentarij.*

* * *

PAVLVS Apoſtolus non ab hominibus. Quum Galatæ ſeducerentur à pſeudoapoſtolis vt circunciderentur & ſeruarent dies feſtos Iudęorum, detrahebatur Paulo quòd non eſſet Chriſti apoſtolus, ſed diſcipulus apoſtolorum: ne authoritati Pauli inniterentur Galatæ. Et propterea Paulus in capite epiſtolæ authoritatem ſuam tuetur: quoniam hoc erat fundamentum totius doctrinæ eius apud gentes. Et proinde dicit, Apoſtolus, non ab hominibus: hoc eſt, non à collegio Apoſtolorum, aut alicuius eccleſiæ, puta Antiochenæ, vnde exierat ad prædicandum gentibus. *Neque per hominem*, aliquem ſingularem apoſtolũ. *Sed per Ieſum Chriſtum.* hominem. *Et deum patrem.* naturalem Ieſu Chriſti: ad ſignificandum quòd à deo mediante Ieſu Chriſto homine eſt apoſtolus. *Qui ſuſcitauit eum à mortuis.* Ad ſignificandum quòd non eſt factus apoſtolus Chriſti quando erat in carne mortali, ſed poſtquam reſurrexit à mortuis (vocatus eſt enim à Chriſto immortali) dicit qui ſuſcitauit eum à mortuis. Et hoc ad occurrendum oblocutionibus de eo quòd nunquam fuerat cum Chriſto. Ac ſi apertius dixiſſet: quamuis non ſim apoſtolus per Chriſtum mortalem, ſum tamen per Chriſtum immortalem: & in hoc differo à cæteris apoſtolis. *Et qui mecum ſunt omnes fratres.* Obiiciebatur quoque quòd Paulus ſolus prohibebat ſeruari legalia: & propterea ad ſignificandum quòd non ſolus dicit quòd fratres omnes, qui ſecum ſunt, ad idem concurrunt. *Eccleſiis Galatiæ.* Lege principia reliquarum Pauli epiſtolarũ miſſarum ad eccleſias: & inuenies duo ſingularia hic. Alterum quòd in numero plurali

plurali dicit eccleſiis,in reliquis enim ſi eccleſiæ nomine vtitur, vtitur in numero ſingulari. Et quanuis ex induſtria forte ſignificauerit per hoc diſſenſiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum eccleſiis,quia Galatia non eſt nomen ciuitatis,ſed regionis. Corinthus autem & Theſſalonica nomina ſunt ciuitatum. Alterum eſt ꝙ in cæteris epiſtolis Paulus nominando eos quibus ſcribit, adiectiua ſanctitatis aut dei apponit, ad Galatas verò nudo vocabulo dicit eccleſiis Galatiæ, non adiungens in deo vel dei vel Chriſti:ad ſignificandum proculdubio eorum inſtabilitatem in gratia euangelica. *Gratia vobis & pax.* Solita ſalutatione in omnium ad eccleſias epiſtolarum principiis noluit eos priuare: ad ſignificandum affectum ſuum, vt omnia ſpiritualia bona haberent ſicut & cæteri. Sub gratia enim quæ eſt primum donum, & pace quæ eſt vltimus fructus,omnia media bona ſpiritualia continentur. *A deo patre noſtro.* Superfluit noſtro. *Et domino.* Deficit Noſtro. *Ieſu Chriſto:* Myſterium ſimul trinitatis perſonarum & incarnati verbi ſignificat: vt ſpem gratiæ & pacis in hanc fidem figant. *Qui dedit ſemeipſum pro peccatis noſtris.* Prælibat efficaciam paſsionis Chriſti: quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum. Vt enim inferius dicet, ſi ex lege Moyſi eſt iuſtificatio, Chriſtus fruſtra mortuus eſt. Fructum ergo paſsionis Chriſti ponit, vt reducant mentis oculos ad intuendum quòd remiſsio peccatorum fit per mortem Chriſti. & non per legalia. *Vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam.* Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam, alij malum, alij miſerum, alij verſutum interpretantur. Sed quocunque modo interpretetur,non ad naturam ſeculi,ſed ad vitium refertur. Præſens enim ſeculum ſecundum naturam neque malum,neque miſerum, neque verſutum eſt, ſed quicquid eiuſmodi eſt in eo, ex vitio admiſto eſt. Et Chriſtus dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris,ad delendum peccata noſtra,vt eximeret nos à vitiis præſentis ſeculi: vt conſecuta remiſsione peccatorum per mortem eius,viueremus vita exempta à vitiis præſentis ſeculi. *Secundum voluntatem dei & patris noſtri.* Beneplacitum dei in obedientia Chriſti explicatur, ad ſignificandum libertatem qua donauit vos Chriſtus per mortem ſuam proceſsiſſe à voluntate dei,qui dedit veterem legem. ¶ Et appellat deum, patrem noſtrum, ad ſignificandum paternum dei erga nos amorem in hoc facto. Dicit enim hæc omnia aduerſus pſeudoapoſtolos, qui dicebant voluntatem

dei

dei adimplendam in obſeruatione legalium. Cõtra inquit Paulus, Chriſtus ſecundum voluntatem dei & patris dedit ſeipſum vt libertate nos donaret. *Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum.* Superfluit eſt. Appoſuit hoc, vt intelligant quòd nihil aliud appetit quàm gloriam dei, quòd nihil cõtra gloriam dei prædicat, quòd nullum ſeculum adimit gloriæ dei prædicando non ſeruari legalia à Gentilibus. *Amen.* Confirmantis eſt, & finem imponentis ſalutationi. *Miror quòd ſic.* Superfluit ſic. Completa ſalutatione tractatum epiſtolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. *Tam cito transferimini.* Quoniam abſque cauſa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem eſt quòd tam cito, quod eſt ſignum magnæ inſtabilitatis. Nec dicit, tranſlati eſtis, ſed transferimini, ad ſignificandum rem eſſe in fieri. *Ab eo qui vos vocauit.* Non dicit à me: vt ab homine quocunque, ſed à deo qui vos vocauit interna vocatione. *In gratiam.* pro, in gratia. *Chriſti.* Vocari à deo in gratia Chriſti, eſt vocari à deo cum remiſsione peccatorũ in fide Chriſti, eſt in gratuito dono Chriſti homines interna vocatione iuſtificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatæ, tanquam migrantes à tantæ libertatis gratia. *In aliud euangelium.* Ecce quò transferebantur. Prædicabant pſeudoapoſtoli euãgelium quidem Chriſti, ſed admiſtum obſeruationi legalium. Et propterea Paulus ſubdit: *Quod non eſt aliud, niſi ſunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere.* pro, tranſuertere, *euangelium Chriſti.* Corrigit declarando quod dixerat in aliud euangelium: declarãdo quomodo eſt aliud, & quomodo nõ aliud. Dicit enim quòd non eſt aliud niſi quantum ad duo, ſcilicet veſtri turbationem, & euangelij Chriſti tranſmutationem. Sunt enim aliqui pſeudoapoſtoli qui quietem ac ſerenitatem mentis veſtrę in euangelio, perturbant immiſcendo legalia: & hi euangelium Chriſti euangelizati cupiunt tranſmutare, adiungẽdo euangelio obſeruationem legalium. Quo ad huiuſmodi ergo adiunctionem eſt euangelium aliud, non quo ad ſubſtantiam & geſta Chriſti: ſed hæc alietas tollit effectũ mortis Chriſti. Tollit enim libertatem donatam nobis per Chriſti mortem. Aduerte hîc ꝙ tũc temporis euangelium Chriſti in Iudæis compatiebatur obſeruationẽ legalium tanquam conſuetorum, ſed non tanquam neceſſariorum ad ſalutem. Et propterea illa Iudæorum Chriſtianorum obſeruatio nõ erat contraria libertati adeptæ per Chriſtum. In Gentilibus autem euangelium Chriſti nõ compatiebatur obſeruationẽ legalium, quia ipſi non

erant in illis aſſueti: ac per hoc non indicebantur illis niſi vt neceſſaria ad ſalutem. quod erat tendere ad tranſmutationẽ euangelij Chriſti annuntiantis libertatem à lege veteri datam per Chriſti mortem. Et propterea Paulus cautè loquitur, dicendo ꝙ iſti volunt tranſuertere euangeliũ Chriſti: vt intentionem pſeudoapoſtolorum in culpa eſſe oſtendat. Dixit enim hoc ad ſignificandum ꝙ non eſt aliud euangelium apud Iudæos Chriſtianos, & aliud quod ipſe prædicat ſeruandum in gentibus: ſed vnum atque idem eſt. in illis cõpatiens conſuetudines legales, in vobis verò reſpuens legalia, quæ ad veſtri cõturbationem & ad tranſmutationem euangelij tendunt. Callidi ſiquidem pſeudoapoſtoli volebant Gentiles Chriſtianos ſeruare legalia, allegantes ꝙ Iudæi Chriſtiani ſeruabant legalia. ¶ Aduerte ꝙ in iſtis verbis (miror quòd tam cito) & reliquis hucuſque, Paulus proponit totam huius epiſtolæ materiam. Vnde ſtatim tractare incipit particulam illam in aliud euangelium: longo ſermone monſtrando ꝙ nulla authoritate ſuſcipiendum eſt aliud euangelium. Ad hoc enim affert authoritatem euangelij ſui, & geſta cũ apoſtolis & Petro. *Sed licet nos.* apoſtoli, etiam meipſum computando. *Aut angelus de cœlo.* hoc eſt angelus ſanctus. *Euangelizet vobis præterquàm.* pro, præter id, *quod euangelizauimus vobis, anathema ſit.* Obiiciebatur prędicationi Pauli ꝙ alij apoſtoli docebant oppoſitum: imò quòd ipſemet Paulus inconſtans erat, modo docens non ſeruari legalia, & modo docens oppoſitum. Et propterea ad has obiectiones excludendas, excommunicat ſeipſum & reliquos apoſtolos & etiã angelos ſanctos, ſi euãgelizauerint aliud præter id quod euangelizauerat Paulus Galatis. ¶ Si obiicis ꝙ par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc Paulus non potuit excõmunicare apoſtolos & angelos: Reſpondebit ipſemet Paulus quòd diuina authoritate hæc dicit.

¶ At ſi quæris authoritatem diuinam, in promptu eſt euangelium Chriſti habens diuinam authoritatem: vtpote non à prophetis nec ab angelis, ſed ab ipſo verbo incarnato immediate traditum. Euangelica ita authoritate ſupra omnes apoſtolos & angelos exiſtente vtitur Paulus. Et conditionalis eſt vera, quanuis tam antecedens quàm conſequens ſit impoſsibile, ſi angelus de cœlo euangelizauerit pręter euangeliũ Chriſti, eſſet anathema. Et bene nota ꝙ non dicit, ſi quis vos aliquid docuerit quod non docuimus vos, ſed ſi quis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad ſignificandum ꝙ de ſpectantibus ad euan

gelicam

gelicam veritatem,de tollentibus euangelicam veritatẽ loquitur,ad differentiam aliorum impertinentium ad euangelicam veritatem.¶ Anathema autem Græca dictio eſt,ſignificans ſeiunctionem à communi vſu:quod in hominibus dicimus excõmunicatum.*Sicut prædixi.* pro,prædiximus, *& nunc iterum dico.* Repetit ſententiam, ad ſignificandum matura deliberatione & immobili animo ſententiam hanc dicere:ne putaretur tãquam ex impetu hæc ſcripſiſſe.*Si quis vobis euãgelizauerit præter id quod accepiſtis,anathema ſit.* vt hinc omnino Galatæ cognoſcant immutabilitatem Euangelij.*Modo enim hominibus ſuadeo.* pro,confido,*an deo?* Rationem reddit ſuæ authoritatis qua audet & alios Apoſtolos & angelos excommunicare. Et interrogatiue ſignificat ſe in hoc confidere non hominibus ſed deo. Eſt enim ſenſus quia confidentia authoritatis meæ non innititur hominibus ſed deo.Coniunctio enim,monſtrat quòd rationem reddit excommunicationis prolatæ. Et dicit interrogatiue modo enim,ad confutandum dicentes quòd ipſe innititur authoritati hominum,modo excommunicans angelos confido ne in hominibus an deo?Quaſi dicat,aperte videtis quòd non hominibus, ſed deo confido,excommunicans non ſolum Apoſtolos, ſed angelos.*An quæro hominibus placere?* Non ſolum alienum eſt à me inniti authoritati humanæ, ſed etiam aliena eſt à me intentio placendi hominibus. Intellige vt homines diſtinguũtur contra deum:hominibus enim relatiue ad deũ Paulus alibi dicit ſe placere. Et iuxta hanc diſtinctionem ſubiungit, *Si.* Deficit enim, *adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.* Loquitur enim de hominibus è regione dei & Chriſti locatis. Et dicit ꝙ Chriſti ſeruus nõ eſſet,quia ſi placeret hominibus è regione ad Chriſtum, diſpliceret Chriſto. Et dixit hoc,vt quicquid humani eſt, alienum explicaret ab apoſtolatu ſuo, ab euangelizatione ſua. Crediderim quoque addidiſſe hoc,ad ſignificandum quòd non vt complaceat gentilibus prædicat libertatem à legalibus, ſed ſolummodo vt quod Chriſti eſt, euangelizet. *Notum enim vobis facio fratres Euangelium quod euangelizatum eſt à me.*Coniunctio enim, rationem reddit: ſignificat excluſorum hominum tam ab authoritate quàm à ſtudio placendi, manifeſtat ſiquidẽ hoc ex eo quòd Euangelium nec habuit nec didicit ab homine.

*Quia.*pro,quòd, *non eſt ſecundum hominem.* Prius declarauerat quòd apoſtolatus ſuus neque ab hominibus, neque per hominem fuerat,modo declarat idẽ de Euangelio.Apoſtolatus enim

legationem ſignificat,Euãgelium autẽ executionem & doctrinam. *Neque enim ego ab homine accepi illud neque didici.* Quod dixerat non eſt ſecundum hominem,manifeſtat per partes diſtinguendo,quòd nec accepi nec didici ab homine. Quod dicit non didici,ad intellectum plane ſpectat: vnde & Græce proprie dicitur non doctus fui. Quod verò dicitur non accepi, ad res quæ ſola narratione cognoſcuntur,refertur. Et eſt ſenſus quòd non accepi Euangelium quo ad notitiam rerũ geſtarum, neque doctus fui quo ad notitiam myſteriorum difficilium, ab homine: ita quòd nec geſta Chriſti,nec myſteria fidei habuit ab homine. Et hunc eſſe ſenſum teſtatur ſubiũctum è regione vnicũ oppoſitum. *Sed per reuelationem Ieſu Chriſti.* Reuelatio ſiquidem Ieſu Chriſti contraponitur tam ad non accepiſſe quàm ad non didiciſſe ab homine.Ita quòd Chriſtus reuelauit Paulo nõ ſolũ myſteria difficiliũ rerum fidei, ſed etiã res geſtas ab ipſo Chriſto. *Audiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo.* Manifeſtat quòd non ab homine didicit aut accepit Euãgelium,ſed per reuelationẽ Ieſu Chriſti ex iis quæ ipſe Paulus egit ante cõuerſionem ſuam,& in ipſa & poſt ipſam ordinate: *Quod ſupra modũ perſequebar eccleſiam dei.* hoc eſt, ꝙ exceſsiue perſequebar eccleſiam dei. *Et expugnabam illam.* Intellige non quo ad ſpiritum, ſed quo ad corpus. Non enim expugnauit ſpiritualia eccleſiæ (imò ipſe vnus fuerat ex illis qui non poterant reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui loquebatur in Stephano) ſed expugnabat eccleſiam quo ad corpora. nec quo ad corpora in totũ ſed in parte. expugnabã illã partialiter quo ad corpora. occiderat enim Stephanũ,& trahebat vinctos in carcerẽ: vt patet Actu.octauo. *Et proficiebam in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos.* Superfluit meos.Profectũ olim ſuũ in Iudaiſmo narrat ſupra multos coætaneos:tum ad ſignificandum quòd tunc non didicit res geſtas Chriſti:tum ad manifeſtandum quòd vacabat literis antequàm conuerteretur.Inferius enim oppoſitũ inſinuabit de aliis Apoſtolis:vt cognoſcant Galatæ quòd ante conuerſionem non erat minor ſed maior aliis apoſtolis:vt vndique deferatur authoritati eius.*In genere meo abundantius æmulator exiſtens paternarũ mearum traditionum.* hoc eſt,inter Iudæos non prędicando gẽtilibus zelator eram eorum documentorũ quæ mihi tradita erãt à patribus.Prius profectum ſuum in lege & prophetis (quibus fulcitur Iudaiſmus) modo zelum ſuum circa documenta Phariſaica commemorat.fuerat enim,vt ipſe alibi dicit,Phariſęus:quorum

ſecta

ſecta tunc valde æſtimabatur. *Quum autem placuit ei*. pro, deo. Manifeſtauerat quòd ante conuerſionem non didicerat Euāgelium Chriſti ſed Iudaiſmum:modo manifeſtat à quo didicit in conuerſione. *Qui me ſegregauit ex vtero matris meæ.* Eundē deum eſſe deſcribit à quo vocatus eſt qui eſt actor naturæ. Hanc enim idētitatem ſignificat ex naturali opere natiuitatis ſuæ ex vtero matris,attribuens opus illud deo:quia vere eſt dei vt actoris naturæ. *Et vocauit per gratiam ſuam.* Vocationem internā ſignificat non ex meritis, ſed gratuito habitam. *Vt reuelaret filium ſuū in me.* Internam reuelationem,internum diſcere deſcribit dicēdo, in me.more prophetarum multorum qui ſic locuti ſunt deſcribēdo internas reuelationes. ¶ Vbi & aduerte eundem deū actorē naturæ vocantē ſe Paulum,& patrē Ieſu Chriſti appellare. *Vt euangelizarem illum in Gentibus.* Nō ſolum explicat à quo & quomodo didicit,ſed quorſum,ad euangelizandum filiū dei in Gentibus. Ad differentiam Iudæorū dixit in gentibus:quoniam pręcipua Pauli legatio pręcipuūque ſtudium eius fuit ad euangelizādum in gentibus. *Continuò non acquieui.* pro,cōtuli, *carni & ſanguini.* Subiungit tertiū ſcilicet ꝙ poſt conuerſionem à nullo homine didicit. Et propterea explicat quid ſtatim poſt conuerſionē egerit,duabus negationibus & vna affirmatiōe. Prima negatio eſt non contuli carni nec ſanguini:hoc eſt,non cōtuli reuelata mihi cum Iudæis coniunctis mihi carne & ſanguine, nō conſului conſanguineos quid mihi agendum eſſet. Altera negatio eſt. *Neque veni.* pro,redij *Hieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos*. pro, ad eos qui ante me fuerunt apoſtoli. Si obiicis quòd Actu. nono ſcribitur Paulum poſt conuerſionem veniſſe in Hieruſalem:ſcito quòd ea quæ refert ibi Lucas fuerūt poſt reditum Pauli de Arabia. tacet ſiquidem Lucas peregrinationem Pauli in Arabia,quam Paulus hic explicat. Ita ꝙ hiſtoriæ ordo ex integro geſta ſupputando hinc accipiendus eſt. *Sed abij in Arabiā.* Ecce affirmatio, ad ſignificandum quòd illuc iuit vbi non erat locus diſcendi Euangelium Chriſti ab homine. Tacet autē hic Paulus prædicationem ſuam in Arabia. *Et iterum reuerſus ſum Damaſcum.* Et ibi (vt Lucas dicit) multis diebus prædicabat, & confundebat Iudæos vſqueadeo vt per murum in ſporta demiſſus ſit. *Deinde poſt annos tres.* A conuerſione ſupputandi ſunt anni. *Veni*. pro, redij, *Hieroſolymam videre Petrum.* Non redij Hieroſolymam ad diſcendum, ſed ad viſendum Petrum. Et tunc geſta ſunt quæ Lucas narrat Hieroſolymis.

Et manſi apud eum diebus quindecim. vt ipſa breuitas tẽporis monſtret quòd non didicit. Imò (vt Lucas refert) loquebatur & diſputabat ibidem cum Græcis. Et illi quærebant eum occidere. propter quod tam paruo tẽpore ibidem fuit: ne ſcilicet turbaretur eccleſia, in partibus illis pacifice agens, vt Lucas expreſſe narrat. *Alium autem Apoſtolorum vidi neminem niſi Iacobum fratrem domini.* Intellige quòd illa vice, illis quindecim diebus nullum alium Apoſtolorum vidit. alia ſiquidem vice poſt annos quatuordecim vidit etiam Ioannem: vt ipſe ſubiunget. ¶ Cur autem Iacobus Alphei frater domini appelletur, tot diuerſa dicuntur vt nihil certi habeatur: niſi quòd cõſanguineus erat domini Ieſu. Dicitur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris Ioannis. Et fortè nulla magis quadrare videtur ratio, quàm quòd filius fuerit Ioſeph ex alia vxore. *Quæ autem ſcribo vobis, ecce, coram deo quia.* pro, quòd, *non mentior.* Deum in teſtem inuocat, quòd vera ſunt quæ ſcribit, propterea quòd pſeudoapoſtoli hoc pręcipue imponebant Paulo quòd erat diſcipulus apoſtolorum. *Deinde veni in partes* pro, regiones, *Syriæ & Ciliciæ.* Lucas ſub aliis verbis dicit quòd deduxerunt Paulum Cæſaream & dimiſerunt Tarſum, proculdubio Ciliciæ. *Eram autem ignotus facie eccleſiis Iudææ quæ erant in Chriſto.* Hoc eſt, conuentibus Chriſtianorum. Narrat quòd in via egrediens ab Hieruſalem per Iudæam nec etiam erat cognitus: vt intelligamus quòd nullibi didicit. *Tantum autem auditum habebant,* hoc eſt, auditione perceperant. *Quoniam.* pro, quòd, *qui perſequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat.* Intellige expugnare nitebatur. Expugnabat affectu non effectu, niſi quo ad corpora credentium: vt ſuperius declarauimus. *Et in me clarificabant.* pro, glorificabant, *deum.*

CAPVT II.

D*Einde poſt annos quatuordecim.* A conuerſione Pauli ſupputa quatuordecim annos. *Iterum aſcendi Hieroſolymam cum Barnaba, aſſumpto & Tito.* Narrat ita ſingulariter vt hiſtoria credatur. Et cum plures habuerit ſocios in hoc itinere. horum tantum duorum meminit, quia hi tantum ſpectant ad ea quæ ſubiuncturus eſt. *Aſcendi autem ſecundum reuelationem.* Declarat Paulus quòd aſcenſus iſte principaliter fuit ex reuelatione ſpiritus ſancti: vt intelligamus quòd non fuit principaliter ex decreto eccleſiæ Antiochenſis. Narrat ſiquidẽ Lucas Actu. decimoquinto, quòd facta ſeditione non minima in Antiochia de circũciſio-

ne

ne Gentilium,ſtatuerunt vt aſcenderent Paulus & Barnabas ad apoſtolos & presbyteros in Hieruſalem ſuper hac queſtione:verùm Paulus diuina reuelatione motus,aſcendit tunc in Hieruſalem ad conferẽdum euangelium ſuum cum Apoſtolis,vt intelligamus quòd aſcenſus ille ad conferendum,fuit ex diuina reuelatione:ad tutandam autẽ libertatem Gentilium, fuit ex decreto eccleſiæ Antiochenæ. *Et contuli cum illis euangelium quod prædico in Gentibus.* Non dicit & contuli cum illis euangelium quod prædico, ſed adiungit in gentibus: ad ſignificandum quòd contulit cum illis euangelicam libertatem ab onere legalium, quã prædicabat in gentibus.Verùm quia non cum omnibus hoc cõtulit,ſubiungit, *Seorſum autem ijs qui videbantur aliquid eſſe.* Superfluit aliquid eſſe. Explicat modo,ſcilicet ſecreto, & cum quibus contulit:videlicet cum iis qui videbantur,hoc eſt,cũ iis qui ſpectabantur tãquam pręcipui. Cur autem cõtulerit ſubiungit, *Ne forte.*pro ne aliquo pacto,*in vacuum currerem aut cucurriſſem.* hoc eſt,ne aliquo modo fruſtra laborarem aut laboraſſem prędicando hanc libertatem Gentibus.Nõ ſunt hæc verba dubitantis an verum euãgelizauerit,ſed dubitantis de fructu: an ſcilicet fructuoſe euangelizauit & euãgelizaturus eſſet hanc libertatẽ. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in vacuũ. Dubitabat ſiquidem impediri fructum libertatis in gentibus ſi alij apoſtoli nõ approbaſſent eãdem libertatem.Et merito erat dubitandũ, tot Iudæis Chriſtianis reſiſtentibus Paulo & prædicantibus oppoſitum.Ideo itaque reuelatione ſpiritus ſancti motus eſt ad cõferendum hanc libertatem euangelicam cum aliis apoſtolis: vt illis laudantibus hãc libertatẽ,excluderetur timor infructuoſæ (quo ad hoc) prædicationis Pauli apud gentes. *Sed neque Titus qui mecum erat.* Manifeſtat ex facto concluſionem apoſtolorum & ſeniorum in Hieruſalem circa circũciſionẽ Gentilium. Aſcenderat enim Paulus(vt dictum eſt)propter duo,ſcilicet ad conferendum euangelium, & ad tutandam libertatẽ gentium à circunciſione.Et propterea ex facto circa Titum manifeſtat libertatem gentium probatam ab apoſtolis. *Quum eſſet gentilis*, genere. *Compulſus eſt circuncidi.* ab Apoſtolis & ſenioribus. Tunc ſiquidem facta eſt illa diffinitio de libertate Gentilium à legalibus quæ ſcripta eſt Actu.15. *Sed propter ſubintroductos falſos fratres qui ſubintroierunt explorare libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu,vt nos in ſeruitutem redigerent.* Dictio aduerſatiua ſed, quadam ſequela ſtyli annexa eſt poſt primum,ſed neque Titus.

Verùm aliò refertur.nam refertur ad reddendam rationẽ eius quod dixerat,ſeorſum autem iis qui videbãtur. Ita quòd quemadmodum diffinitionem Apoſtolicam manifeſtauit dicẽdo, ſed neque Titius,ita rationem ſecreto cõferendi cum primatibus refert dicendo, ſed propter ſubintroductos. Ac ſi apertius dixiſſet, non ob pudorem,non quòd alios ſpernerem ſecreto contuli cũ primatibus:ſed ad euitandũ ſubintroductos falſos fratres Chriſtianos ex Iudæis conuerſos ad baptiſmũ,eo quòd legalia velut neceſſaria putabant ſeruanda falſos fratres appellat:vtpote non vere Chriſtianos. Hæc ſiquidẽ fuit vera ratio quare nõ in publica ſynodo Paulus contulit Euangelium,quod prædicabat in Gẽtibus. *Quibus nec ad horam ceſſimus ſubiectioni.* In illa ſynodo (vt refert Lucas Act.15.)multi Chriſtiani de ſecta Phariſæorũ dicebant quod oportet circuncidi Gentiles & ſeruari legem Moyſi. inquit Paulus ꝙ nõ ſolum abſolute,ſed nec ad horam ceſſimus ſubiectioni: hoc eſt,vt ſubiicerentur gẽtes legi Moyſi & circuncifioni. ¶ Et ſignificanter addidit ſubiectioni, ad differentiam ceſſionis quam in propriis factis fecit:ſeruando in propria perſona legalia. hoc enim nõ erat cedere ſubiectioni gentiũ neque etiam Iudæorũ: ſed erat cedere conſuetudini Iudæorum. *Vt veritas Euangelij permaneat apud vos.* Gentiles. Si enim ſubiectioni ceſſiſſemus quantũcunque parum,veritas euangelicæ libertatis periclitaretur apud vos Gentiles. *Ab ijs autem qui videbantur eſſe aliquid.* Proſequitur Paulus effectũ collationis. Interpoſuerat ſiquidem effectum ſynodi in Tito rationi quare ſecreto contulerat:modo autẽ proſequitur effectum collationis,interferens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus cõtulerat. Et quos ſuperius dixit abſolute qui videbantur, modo dicit qui videbantur eſſe aliquid:hoc eſt,qui ſpectabãtur tanquã in pretio habiti. *Quales aliquando fuerint.* hoc eſt,quàm alteri aliquando fuerint à ſeipſis qui modo videbantur eſſe aliquid:fuerãt enim idiotæ,piſcatores,& in nullo habiti pretio. Quo cõtra de ſeipſo ſuperius dixerat ꝙ proficiebat in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos,&c.ad magnificandã ſiquidem authoritatem ſuã interſerit hæc Paulus. *Nihil mea intereſt.* conſiderare ſcilicet iſtam differentiam. Ac ſi apertius dixiſſet contuli cum illis Euangelium, non cõſiderãdo quales aliquãdo fuerint,ſed quales effecti ſunt per gratiam dei. Vnde & ſubiũgit rationem quare nihil ſua intereſt conſiderare ſtatum præteritum Apoſtolorum. *Deus enim perſonam hominis non accipit.* deus ad merita reſpicit,nõ ad perſonas

nas,gratia ſua metitur, nõ qualitatibus perſonarum.*Mihi enim qui videbantur eſſe aliquid.*Superfluit eſſe aliquid. Et explicat fructum collationis.*Nihil cõtulerunt.*nihil apposuerũt,nihil tradiderunt notitiæ:ad hoc enim hęc omnia refert vt monſtret quòd nihil ab eis didicit.*Sed econtra quũ vidiſſent quòd creditũ eſt mihi euãgeliũ preputij.*hoc eſt inter Gẽtiles.Nõ ſufficit Paulo manifeſtare negatiuum fructum collationis(ꝙ ſcilicet nihil ſibi contulerint) ſed adiungit fructum affirmatiuum ſcilicet ſocietatis.

*Sicut & Petro circuncisionis.*hoc eſt,Iudæorũ. Diſcurrebat ſiquidẽ Petrus per regionem Iudæorum euangelizãs Iudæis:Paulus autem ad euangelizandum gentibus profectus erat. *Qui enim operatus eſt Petro in apoſtolatũ circũciſionis,operatus eſt & mihi inter gentes.*pro,in gentes.Per hanc parentheſim effectum manifeſtat in quo viderunt quòd Paulo creditum eſt euangeliũ præputij ſicut & Petro circunciſionis.Fuit autẽ effectus iſte quòd idemet deus qui operatus eſt(hoc eſt qui exercuit vim ſuæ efficaciæ) per Petrum in Apoſtolatu inter circũciſos,idem operatus eſt, exercuit vim ſuam per me inter gentes.Videbant enim fructũ conuerſionis Iudæorum per Petrum,& fructum conuerſionis Gentilium per Paulum,videbant deũ conferre dona ſpiritusſancti(puta donum linguarũ)per Petrũ inter circunciſos, & per Paulum inter gentes,videbant miracula per Petrũ fieri inter circunciſos, per Paulum inter gentes.In his enim effectibus videbant deũ operari,hoc eſt exercere vim operis ſui:per Petrũ quidem inter circunciſos,per Paulũ autẽ inter gentes. ¶ Et intellige hanc differentiam penes multitudinem:hoc eſt ille in multitudine circunciſorum,iſte in multitudine gentiũ.Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus à Petro Gentiles, & à Paulo Iudæos: ſed quod multitudinis erat intelligamus ſignificari. *Et quum cognouiſſent gratiam quæ data eſt mihi.* Dixerat quum vidiſſent: proſequitur, & quum cognouiſſent gratiam Apoſtolatus quæ data eſt mihi à Chriſto. *Iacobus & Cephas & Ioannes*, Euangeliſta.

¶ Hinc clare habes prudens lector quòd Petrus ſexto aut fortè ſeptimo anno Claudij Cæſaris erat Hieroſolymis. Nam quartuſdecimus annus à conuerſione Pauli, ſextus ſaltem ſeu ſeptimus annus imperij Claudij fuit: nam Tiberio (qui annis vigintiduobus cum dimidio imperauerat) ſucceſsit Caius imperans annis tribus & menſibus octo,cui ſucceſsit Claudius. decimooctauo autem vel decimonono anno imperij Tiberij Paulus conuerſus eſt,quum prædicationem Ioannis Baptiſtæ

conſtet anno quindecimo imperij Tiberj incœpiſſe. *Qui videbantur columnæ eſſe.* hoc eſt, qui ſpectabantur tanquam columnæ ſuſtentantes eccleſiam Christi. *Dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis.* Ecce fructus collationis, non ſumus effecti diſcipuli, ſed ſocij præcipuorum Apoſtolorum. *Vt nos iremus prędicatum. In gentes, ipſi autem in circunciſionem.* hoc eſt, in Iudæos. *Tantum vt pauperum memores eſſemus.* Hoc charitatis officium ſocialiter initum eſt, vt pro pauperibus qui erant Hieroſolymis procurarent eleemoſynas à Gẽtilibus. *Quod etiam ſolicitus.* pro, diligens, *fui hoc ipſum facere.* Hanc Pauli diligentiam habes in vtraq; epiſtola ad Corinthios. *Quum autem veniſſet Cephas.* pro Petrus. *Antiochiam.* Non ſufficit Paulo monſtraſſe ſe æqualem aliis Apoſtolis primis, ſed monſtrat ſe quoq; exhibuiſſe maiorem in actione ſummo Apoſtolorum vertice Petro. *In faciem,* pro, in facie, *ei reſtiti: quia reprehenſibilis.* pro, reprehenſus, *erat.* Hanc rem geſtã ſummarie Paulus proponit: & deinde per partes explicat. Duo propoſuit, & quòd Antiochiæ in facie reſtitit Petro, & quòd reprehenſus erat Petrus. ¶ Et ab hoc ſecundo inchoat dicendo, *Priuſquam enim venirent quidam à Iacobo,* Hieroſolymitanam eccleſiam gubernante. *Cum gentibus edebat.* quod Iudæis nefas erat. *Quum autem veniſſent* illi à Iacobo, *Subtrahebat & ſegregabat ſe* Petrus ab eſu cum Gentilibus. *Timens eos qui ex circunciſione erãt.* Fuerat enim aliàs Petrus reprehenſus à Iudæis de hoc quòd cum Gentilibus (Cornelio ſcilicet centurione & ſuis) manducaſſet. *Et ſimulationi eius conſenſerunt.* pro, & vnà cum illo ſimulauerunt, *& cæteri Iudæi.* qui erant Antiochiæ Chriſtiani. *Ita vt & Barnabas.* Vide quantum progrediebatur hoc malum. *Duceretur ab illis in illam ſimulationem.* pro, pariter abduceretur in illorum ſimulationem. Appellat Paulus hanc Petri & ſequaciũ ſubductionem à comedendo cum Gentilibus, ſimulationem referendo ad obſeruationem legis: quoniam hoc in veritate non faciebant vt obſeruarent legẽ: ſed erat ſimulata obſeruatio legis. *Sed quum vidiſſem quòd non recte ambularent ad veritatem euangelij.* Nota modum loquendi, ſed quũ vidiſſem: inſinuantis ſiquidem eſt quòd aliquantulum tolerauit Paulus (puta per triduum) ſed quum vidiſſem ꝙ hæc non erat recta via ad veritatem euangelij. Hinc enim intelligo Petrum reprehẽſum. Gentiles ſiquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant (non tamen coram) quod Petrus faciebat: & ideo Paulus proponens hanc hiſtoriã dixit quia reprehenſus erat, ſcilicet à Gẽtilibus ægrè ferentibus

hanc

hanc nouitatem. *Dixi Cephæ*. pro, Petro, *coram omnibus*. Declarata illa particula, quia reprehenſus erat, declarat aliam, ſcilicet in facie ei reſtiti. quod enim dixerat in facie, modo dicit corā omnibus: *Si tu quum Iudæus ſis, gentiliter viuis & non Iudaice, quomodo gentes cogis Iudaizare?* Cogis inquit exemplo facti tui: facta enim ſuperiorum non tam inuitant quàm cogunt ſubditos ad imitationem. *Nos natura Iudæi.* Dixerat quod non recte ambulabant ad veritatem euangelij: & propterea declarat quòd hæc vergebant in detrimentum veritatis euangelicæ. Et ſunt hæc verba Pauli ad Petrum, longam habentia cōſtructionem. Nos inquit natura Iudæi, hoc eſt, nati obſeruatores legis. Non dicit, nos natura iuſti, ſed Iudæi ſub legis diuinæ regula nati. *Et non ex Gentibus peccatores.* hoc eſt, & non ex parentibus Gentilibus nati peccatores, id eſt, ſine legis diuinæ regula viuentes. Ex hoc enim ꝙ ex Gentibus homines naſcebantur, habebant quòd ſine diuinæ legis regula viuerent peccatores: hoc enim è regione reſpondet ad nos natura Iudæi. *Scientes autem.* Superfluit autem. *Quòd non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti.* Duas cōditiones ipſorum apoſtolorum præmittit. Alteram tanquam ex naturali origine à patribus dei cultoribus: nos natura Iudæi nō ex gentibus peccatores. Alteram ſcientiæ infuſæ, quòd non ex operibus legis, ſed per fidem Chriſti iuſtificatur homo. Et tunc ſubiungitur tertia conditio, quæ eſt executionis ſcientiæ. *Et nos in Chriſtum Ieſum credimus.* pro, credidimus, *vt iuſtificemur ex fide Chriſti, & non ex operibus legis.* Credere enim in Chriſtum ad conſequendam iuſtificationem, eſt exequi quod ſcimus de iuſtificatione conſequenda mediante fide Chriſti. Et ad maiorem explicationem idem quod ſuperius dixit ſcitū, modo ſubiungendo repetit vt rationem intentionis. *Propter.* pro, propterea, *quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro.* Vt dictum eſt, quod erat ſcitum, modo explicatur intentum, imò vt ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad cōprehendendum tam Iudæos quā Gentiles: caro enim pro homine ponitur. *Quòd ſi quærentes iuſtificari in Chriſto.* Poſt tres conditiones ipſorum Apoſtolorum, argumentum intentū format Paulus aduerſus ſimulationem Petri, quòd ſi nos quærentes iuſtificari in Chriſto, *Inuenti ſumus & ipſi peccatores.* deſerendo legē, non ſeruando legem. Nota & ipſi: quoniam refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim quòd ſi nos quoque in Chriſto deſerentes obſeruationem legis inuenti ſumus peccatores, quemadmodū

nati

nati ex gentibus inuenti ſunt peccatores: vtpote ſine obſeruatione diuinæ legis. Factū ſiquidem Petri & ſequacium quantum ex propria natura facti eſt, ſignificat Iudæos in Chriſto peccatores: quoniam ſignificat libertatem euágelicam eſſe peccatum: quoniam ſignificat non ſeruare legalia eſſe materiam timoris corá viris iuſtis qui venerant à Iacobo. *Nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt?* Quū debuiſſet inferre, ergo Chriſtus peccati miniſter eſt, reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Et vere Chriſtus peccati miniſter fuiſſet, ſi Iudæos conuerſos non obſeruare legem peccatū eſſet: quoniam fuiſſet miniſter libertatis peccandi. *Abſit.* Horrentius eſt, *Si enim quæ deſtruxi, iterum hæc reædifico.* pro, ædifico, *præuaricatorē me conſtituo.* Crediderim ego ab hoc loco verba Pauli ad Galatas eſſe declaratiua eorū quæ dixerat Petro. In cuius ſignum hactenus locutus eſt pluraliter, modo incipit loqui ſingulariter. In primis ſiquidem declarat illam particulam, inuēti ſumus & ipſi peccatores, ex eo ꝙ ſi legalia quæ credendo in Chriſtum deſtruxi, iterum ædifico, ſeruando illa, præuaricatorem me conſtituo credēdo in Chriſtū, meipſum definio facto reædificationis præuaricatorem credendo in Chriſtum. *Ego enim per legē legi mortuus ſum.* Prius declarauit qua ratione illa particula, inuenti ſumus & ipſi peccatores, ſequitur ex reditu ipſorum ad legalia: modo manifeſtat quòd ſecundū veritatē non inueniuntur peccatores Iudæi deſerentes legalia in fide Chriſti. ex hoc enim ꝙ ipſius legis veteris authoritate ego Iudæus credēs in Chriſtū mortuus ſum ipſi legi veteri, non debeo amplius viuere ſecundum cærimonias legis veteris. Nec oportet afferre loca legis in quib⁹ hoc ſancitū eſt, quoniā vniuerſa de Meſsia prophetata huc tendunt. *Vt deo viuam, Chriſto confixus ſum cruci.* pro, Chriſto crucifixus ſum. Manifeſtat poſtremo quod dixerat, non ex operibus legis, ſed per fidē Ieſu Chriſti iuſtificari homines: manifeſtando vitā animæ per mortem Chriſti, mediante fide iuſtificāte prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterum tanquam vltimum fructum, vt deo viuā. Alterū tanquā principium, Chriſto concrucifixus ſum, imò tanquam & principiū & meritū. In eo enim qđ dicit Chriſto, principium, in eo verò qđ dicit concrucifixus ſum, meritum ſignificat. Concrucifixum intellige fide per dilectionē operante: hoc eſt fide, affectu ac factis imitantibus Chriſtum crucifixum. *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Chriſtus.* Explicat illam particulam vt deo viuam. Explicat autem tanquā corrigēs

quod

quod dixerat in prima perſona viuam, dicẽdo ꝙ iam nõ ego viuo,ſed viuit in me Chriſtus:hoc eſt,actiones vitales meæ(intelligere,cogitare,amare,delectari,triſtari,cupere,operari)iam non ſunt meæ,iam nõ procedũt à me:ſed ſunt Chriſti in me,ſed procedũt à Chriſto in me.Qui eñ Chriſto cõcrucifixus eſt,ꝓ ratione oĩm ſuarũ actionũ habet Chriſtũ: & ita Chriſtus in eo regit, diſponit,ac vtitur oĩbus internis & externis actionibus, vt Chriſtus in eo viuere merito dicatur. *Quòd aũt nunc viuo in carne*. Explicat alterã particulã,Chriſto cõcrucifixus ſum.Et per viuere in carne, intellige viuere viatorũ in carne mortali. *In fide viuo filij dei qui dilexit me*.interno amore.*Et tradidit*.externa oblatione in ara crucis.*Seipſum pro me*. In textu Gręco articulus pręponitur dictioni fide, ad ſignificãdum ſpecialẽ articulũ fidei de morte filij dei.Eſt eñ ſenſus:viuo in ea fide quæ eſt filij dei,qui dilexit,&c. Intendit eñ & ſignificat ꝙ vita animę eſt ex fide articuli mortis Chriſti.Quem penes tria ad propoſitũ deſcribit.Primo ſecundũ diuinitatẽ,dicendo filij dei,& in hoc tangit vim efficaciæ vitalis mortis Chriſti:hoc eſt efficaciæ ad cõferendũ vitã nobis.Deinde ſecundum internam charitatẽ Chriſti,dicẽdo qui dilexit me. Et demum ſecundũ externam oblationẽ ſuiipſius in ara crucis, dicendo & tradidit ſemetipſum pro me. Ex his enim tribus integratur articulus fidei mortis Chriſti pro ſalute humani generis. *Non abijcio*.pro,reiicio.*gratiã dei*.vitam mihi ſic cõferentem ſine meis meritis,ſine operib⁹ meis.hoc eñ ſignificat dicẽdo gratiã. gratia eñ non eſſet gratia ſi ex noſtris operib⁹ ſeu meritis eſſet. Et dicit reiicio,ego Chriſtianus qui iam ſuſcepi gratiã hanc dei. Et ſubiunxit hoc nõ adiectitiè, ſed tanquã intentam cõcluſionẽ. huc eñ tendũt oĩa dicta, ſ.ꝙ ex fide mortis Chriſti iuſtificamur & viuimus,ac ꝑ hoc qui ex operibus legis(ſiue iudicialibus,ſiue moralibus,ſiue cęrimonialibus) docẽt iuſtificari hoĩes,reiiciunt gratiã dei per mortẽ Chriſti collatã.hi eñ ex meritis,ac per hoc nõ ex gratia mortis Chriſti iuſtificari quęrunt.Vnde & apertius hoc manifeſtando ſubiungit:*Si enim per legẽ iuſtitia*.hoc eſt,ſi per obſeruationẽ legis tam in moralib⁹ ꝗ̃ in iudicialibus quã in cęrimonialibus iuſtitia hoĩs qua iuſtificamur,qua remittũtur peccata,eſſet.*Ergo gratis*.pro,fruſtra,*Chriſtus mortuus eſt*.Et patet ſequela:qa iam haberetur iuſtificatio remiſsiua peccatorũ ſine morte Chriſti. Ex quib⁹ manifeſte deduxit Paulus quod Petro dixerat nõ iuſtificari aliquẽ per opera legis, ſed per fidẽ Ieſu Chriſti declarãdo ꝑ fidẽ Ieſu Chriſti mortui pro nobis.Vbi Paulus nõ ſolũ

decla

declarauit dicta ad Petrum. ſed monſtrauit Galatis ꝙ ſubeun-do ſeruitutem legalium, reiiciunt gratiam dei collatã per mortem Chriſti quam acceperunt.

CAPVT III.

O *Inſenſati*. pro, ſtulti, *Galatæ*. Tractat hîc illam particulam, miror quod tam cito transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Chriſti: longo ſermone tractans gratiam Chriſti etiam ex lege, & qualis ſit, inchoans à vera ratione admirandi, eo quòd velut faſcinati deuiant. Non autem iniuriando, ſed manifeſtando correctionis gratia proprium Galatarum defectum vocat eos ſtultos: hoc eſt imprudentes, tũ quia naturaliter Galatæ imprudentes dicuntur: tum præcipue quia hic defectus eſt ad propoſitũ de quo agitur. *Quis vos faſcinauit*. hoc eſt, ad ſimilitudinem ludificantis ſenſus, fecit vobis apparere contrariũ eius quod eſt. *Non obedire veritati*. Ecce ad quid vos faſcinauit, ad non obtemperandum veritati. Intendit enim quis vobis fecit apparere fidem Chriſti non ſufficere ad ſalutem (quod eſt contrarium veritati) ſed oportere ſeruare legalia: quod non eſt obtemperare veritati, ſed apparentiæ. *Ante quorum oculos*. pro, quibus ante oculos, *Ieſus Chriſtus proſcriptus*. pro, præſcriptus *eſt, & in vobis crucifixus*. Superfluit &. Declarat alienam ab omni ratione eſſe huiuſmodi faſcinationem, ex eo ꝙ Galatis ante eorũ oculos prius ſcriptus eſt Ieſus Chriſtus, in ipſis Galatis crucifixus. Metaphoricus eſt ſermo. & metaphora quidem tendit ad hoc ꝙ ludificari in iis quæ ſolũ apparuerũt viſui tolerabile eſt, ſed ludificari in iis quæ vidimus nõ prius ſcripta, ſed ſcribi, intolerabile eſt. nihil enim certius viſu diſcernitur quàm quod oculis videmus ſcribi. nã & mora & dearticulatio ſingulorum characterum plus certificat viſum quàm ſimpliciter videre rem aliquam, ſeu ſcriptum aut pictum aliquid. Et propter hoc dicit quibus ante oculos præ, id eſt prius quum eſſetis integri Chriſtiani, ſcriptus eſt: ſignificatur enim quòd ipſa ſcriptio fuit ante oculos. Senſus autẽ intentus per hanc metaphorã eſt, quòd prius Ieſus Chriſtus eſt ſcriptus, hoc eſt per ſingula certificatus, vobis ante mentis oculos. Quod quomodo fuerit, inferius ſubiunget: nec qualitercunque eſt ante veſtræ mentis occulos Ieſus Chriſtus per ſingula certificatus vobis, ſed crucifixus in vobis: hoc eſt multa patiẽs in vobis: hoc eſt multis malis perpeſsis à vobis pro Chriſto. venio iterũ Romã, dixit Chriſtus ad Petrum, iterum crucifigi: ſignificans quod crucifigendus erat in Petro. Iuxta hunc

enim

enim ſenſum Chriſtus crucifixus in Galatis dicitur,eo ꝙ Galatæ cruciati ſunt propter Chriſtum. Ac ſi apertius dixiſſet: quis vos faſcinauit poſt viſum Chriſtũ in vobis, & poſt tactum eundem crucifixum in vobis? quaſi diceret poſt viſum & tactum. *Hoc ſolum à vobis volo diſcere.* Explicat ſingula propoſita:incipiẽs ab illa particula prius ſcriptus eſt,cõfutando eos. *Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis,an ex auditu fidei?* Acceperant Galatæ ſpiritum ſanctum in dono linguarum,ſeu prophetiæ, & miraculorum. Et ex hoc conuincit eos Paulus: quoniam legalia ignota erant Galatis,& audientes fidem Chriſti,imò obedientes fidei Chriſti acceperant ſpiritum ſanctũ. In primitiua enim eccleſia per impoſitionem manus Apoſtolorum dabatur ſpiritus ſanctus ſenſibiles faciens effectus, vt in pluribus locis ſcriptum eſt in Actis Apoſt. & in epiſto. Pauli. Et hoc eſt fuiſſe eis ſcriptum Ieſum Chriſtum ante eorum oculos.prius enim per ſpiritũ ſanctum ſcriptus eſt cum euidentibus ſignis. *Sic ſtulti eſtis.* Rationem reddit alterius particulæ ò ſtulti Galatæ. *Vt cum ſpiritu cœperitis.* Superfluit vt. *Nunc carne conſummamini.* Ecce manifeſtæ ſtultitiæ actus, incœpiſſe à ſpiritu ſancto,& perfici velle in carnalibus.Prudẽtię enim ordo exigeret vt qui incœpiſſent in carnalibus cærimoniis,perfectionẽ quærerent in ſpiritu,vt à carnalibus aſcenderẽt ad ſpiritualia.Stultitiæ autem eſt,à celſitudine ſpiritus profectam ſalutem velle perficere in carnalibus cærimoniis. In quod Galatæ incurrebant:quoniam ſpiritum ſanctũ prius acceperant,& modo inducebantur à pſeudoapoſtolis ad perfectionẽ habendam ſeruando carnales legis cærimonias. *Tanta paſſi eſtis.* Declarat aliam particulam,in vobis crucifixus: commemorando quanta paſsi pro Chriſto ſunt. *Sine cauſa.* pro, fruſtra. *ſi tamen ſine cauſa.* pro,fruſtra. Fruſtra dicit eos paſſos,pro quanto reiiciunt gratiã libertatis euangelicæ.Et adiungit ſi tamen fruſtra: quia ſperat reducere eos ad viam rectam,& ſic non fruſtra paſsi fuiſſent.Significatur enim hîc ꝙ quæcunque facta bona & mala perpeſſa à iuſtis ſunt fruſtra ſi decidunt à gratia,ita ꝙ non redeunt ad illam:non autẽ ſunt fruſtra ſi redeunt.hoc eſt enim quod conſueuit dici de meritis,illa reuiuiſcunt quæ mortificata fuerũt. Et dicuntur fruſtra,quia corona,quã pro meritis ſibi parauerant,priuantur,eo ꝙ ponunt illi obicem. *Qui ergo tribuit.* pro,ſuppeditabat, *vobis ſpiritum,& operatur.* pro,operabatur, *virtutes.* pro,potentias, *in vobis:ex operibus legis, an ex auditu fidei?* Infert vt cognoſcant ſui faſcinationẽ. Conferre pręterita dona dei in vobis cum

altera

altera cauſarum, ſcilicet legalibus vel fide: & diſcernite an deus qui ſubminiſtrabat vobis tum ſpiritū ſanctum in donis linguarum ſeu prophetiæ, tum exercebat in vobis virtutes miraculorum, an hoc faciebat ex hoc quòd operabamini opera legis (quæ tunc omnino erant vobis ignota) an ex hoc ꝙ audiſtis obediendo fidei. ¶ Aduerte ꝙ Gręcę dictiones ancipites ſunt ad pręſens vel præteritū imperfectum: ſuppeditabat, operabatur, ſuppeditat, operatur. & propterea interpretes ſequūtur quod eis magis placet. Nobis viſum eſt quadrare contextui & ſententiæ præteritum. ꝙ hæc enim fuerint in præterito, certū eſt: ꝙ autē perſeuerarent apud Galatas, nō conſtat. *Sicut ſcriptum eſt.* Superfluit ſcriptum eſt. Legendum eſt: *Sicut Abraham credidit deo.* Et eſt ſenſus: vere ex fide habuiſtis ſpiritum à deo, quemadmodū Abraham credidit deo, imitamini Abraham. vos enim credendo accepiſtis ſpiritum ſanctum ſicut Abraham credidit deo, *Et reputatū eſt illi ad iuſtitiā.* Similis fructus fidei in vobis eſt fructui fidei in Abraham. nam illi credere imputatum eſt ad iuſtitiā, & vos credendo accepiſtis ſpiritum ſanctum iuſtificantem vos. *Cognoſcite ergo quia.* pro, quòd, *qui ex fide ſunt, hi ſunt filij Abrahæ.* Dictio Græca anceps eſt ad cognoſcite vel cognoſcitis. Et proculdubio præcedētibus quadrat cognoſcitis, quanuis etiā quadret cognoſcite: ex hoc enim ꝙ vos iuſtificati eſtis credendo quemadmodū Abraham iuſtificatus eſt credēdo, optime excitantur cognoſcite ergo. Et etiā congrue aſſeritur cognoſcitis ergo, hoc eſt habetis vnde cognoſcatis, ꝙ qui ex fide cōſtant hi ſunt filij Abrahæ, filij proculdubio imitatione. *Prouidens.* pro, præuidens, *autem ſcriptura.* hoc eſt actor ſcripturæ deus. *Quia.* pro, quòd, *ex fide iuſtificat gentes deus.* Non ſolū imitatione, ſed generatione ſpirituali manifeſtat ꝙ Gentiles credentes ſunt filij Abrahæ. Ad hoc enim inducit ſcripturam præuidentem deum iuſtificaturū gentes ex fide, & ideo prædicentem. *Prænuntiauit.* pro, pręeuangelizauit, qđ plus eſt quàm prænuntiare. *Abrahæ.* Gene. 12. *Quia.* pro, quòd, *benedicentur in te omnes gentes.* non carnali, ſed ſpirituali generatione. mediante enim Chriſto filio Abrahæ, omnes fideles ſunt filij Abrahæ geniti ex fide. *Igitur qui ex fide ſunt, benedicentur.* pro, benedicuntur. *cum fideli Abraham.* Filij ſimiles patri, credentes ſimiles credenti, benedicuntur in ſcriptura cū fideli (hoc eſt credente) Abraham, cui dictum eſt tunc, Benedicam tibi: eriſque benedictus. *Quicunque enim ex operibus legis ſunt.* Hactenus manifeſtauit ꝙ ex fide iuſtificati ſunt Galatæ, quemadmodum Abraham,

atque

atque ex eadẽ fide benedicti ſunt cũ Abraham: modo manifeſtat alteram partẽ, ꝙ nõ ex operibus legis.propoſuerat enim ex operibus legis,an ex fide. ❡ Quum aũt dicit, quicũque enim ex operibus legis ſunt.hoc eſt cõſtant, intellige formaliter & purè: hoc eſt,quatenus ex operibus legis pręciſe cõſtant,cõprehendendo moralia,iudicialia,& cęrimonialia.*Sub maledicto*.pro,ſub maledictione ſunt.Et rationem reddit.*Scriptum eſt enim*.Deuter.27. *Maledictus omnis qui non permanſerit*. pro, permanet in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis vt faciat ea. Et occurrit ſtatim quæſtio quo pacto valet textus iſte ad inferendum quod Paulus dixerat omnes qui ex operibus legis conſtant ſub maledictione eſſe.nam textus iſte coſtituit ſub maledictione delinquentes ſolos: Paulus autem affert ad probandum ꝙ omnes ex operibus legis conſtantes,ſub maledictione ſint. ❡ Solutio eſt ꝙ omnes ex operibus legis conſtantes præciſe,ſunt delinquentes: ac per hoc omnes ſunt ſub maledictione.omnes autem eſſe delinquentes,& ex verbis Petri Apoſtoli, Actu.15. Quid tentatis imponere iugum quod neque nos, neque patres noſtri portare potuimus.& ex ratione patet: quia ſine gratia impoſsibile eſt vniuerſam legem ſeruare. Et Paulus ſtatim idem manifeſtabit ſubiungendo, *Quoniam*,pro,quòd, *autem in lege nemo iuſtificatur apud deum*. Aequipollere cenſet Paulus eſſe ſub maledictione, & non eſſe iuſtificatũ apud deum.Et vere ſic eſt.quantumcunque enim homo iuſtificatus ſit apud homines, ſi non eſt apud deum iuſtificatus, ſub maledictione eſt dei: & quo ad culpam, & quo ad pœnam.Et propterea ad manifeſtandum quòd omnes qui ex operibus legis pręciſe conſtant,ſint de numero delinquentium, aſſumit eoſdem non iuſtificari apud deum. Et hoc dicit manifeſtum eſſe ſubiungendo, *Manifeſtum eſt*. Et vnde manifeſtum eſt ſubiungit ex Abacuc cap.2. *Quia iuſtus ex fide, viuit*. pro,viuet. Hæc authoritas ex Abacuc 2. diffuſe tractata eſt in epiſtola ad Roma.Et debet fieri punctum poſt ex fide. ad differentiam enim iuſti ex lege dicitur,quòd iuſtus ex fide,eſt ille de quo vere aſſeritur ſimpliciter & abſolute, viuet. *Lex autem non eſt ex fide*. hoc eſt,iuſtitia legis non eſt iuſtitia ex fide, imò è regione condiuiduntur fides & lex operum, iuſtitia fidei & iuſtitia operum. *Sed qui fecerit ea*. Deeſt homo, *viuet in illis*. Hæc ſententia ſumpta eſt ex Leuit.cap.18. E regione ad id quod dixerat iuſtus ex fide viuet, modo dicit qui fecerit ea,mandata legis (hoc eſt iuſtus ex operibus legis) viuet in illis, in illis operibus, & non ſimpliciter

ſimpliciter & abſolute, viuet ſecundum quid, hoc eſt, vita quam merentur iuſta opera, vel vita præſenti. bona enim præſentis vitæ promittebat lex vetus. Iuſtus autem ex fide viuet abſolute & vita æterna. *Chriſtus nos redemit de maledicto.* pro, maledictione, *legis.* Monſtrato defectu operum legis ſimul cum ſufficientia fidei, manifeſtat fidem qua iuſti ſimus, eſſe fidem Chriſti. ad hoc enim ſubiungit modum quo Chriſtus mercatus eſt nos Iudæos de maledictione legis. *Factus pro nobis maledictum.* pro, maledictio. Quemadmodum Chriſtus mortuus redemit nos à morte, ita Chriſtus maledictio redemit nos de maledictione. *Quia ſcriptum eſt*, Deute. 21. *Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Sic enim in tranſlatione Septuaginta habetur. Nec refert quo ad ſentētiam dicere maledictus aut maledictio. Et ſimiliter non refert ſubintelligere deum, maledictio dei ſeu maledictus à deo, quem Paulus tacuit. non infert, inquam, quoniam ſermo eſt de maledictione pœnæ. & conſtat omnem pœnam eſſe à deo. Et legendo maledictus, ſenſus eſt planus: quia vere ad malum pœnæ & infamię dictus (hoc eſt, factus, addictus) eſt à deo omnis qui pendet in ligno. Legendo verò maledictio, proprie ſermo cauſalis eſt: hoc eſt, ex maledictione dei quicunque pendet in ligno. Nec hæc dedecent Chriſtum, qui & mortem & quæcunque ſunt vituperij & pœnarum ſuſcepit pro nobis. Poteſt nihilominus ſignificari excellentia nimia maledictionis mali pœnæ, dicendo in abſtracto quod factus eſt maledictio: vt intelligamus ꝙ repletus eſt tanta maledictione vt dicatur maledictio. Vere enim ſuſtinuit omne genus maledictionis, & propterea Paulus dixit ꝙ factus eſt maledictio. *Vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu.* Non ſolum vt nos Iudæos, inquit Paulus, eriperet de maledictione legis factus eſt maledictio, ſed etiam vt inde promiſſa Abrahæ benedictio adimpleretur in Gentilibus. *Vt pollicitationem.* pro, vt promiſsionem, *ſpiritus accipiamus per fidem.* Exponit benedictionem promiſſam Abrahæ, eſſe promiſsionem ſpiritus non terreni principatus, eſſe promiſsionē ſpiritualium non carnalium bonorū. Et hanc eſſe cōmunem Iudæis & Gentilibus ſignificat, dicendo accipiamus. Modum autē explicat dicendo per fidem: per fidem enim habetur & ſpiritus & multiplicatio ſpiritualium bonorū. *Fratres ſecundum hominem dico.* Quia Galatæ ſeducebantur authoritate legis Moyſi, ideo Paulus multiplicat rationes ad monſtrandum infirmitatē legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moyſi. Et quoniam attulerat promiſsionē

factam Abrahæ,intendit modo ex excellentia illius promiſsionis monſtrare legem finitã eſſe in aduentu Chriſti,& nec etiam Iudæos(quibus ſolis erat data)teneri amplius ad obſeruationẽ illius.Ita quòd duas differẽtias inter legem & promiſsionem intendit.Alterã quo ad tempus: quia lex finitur ad Chriſtum,promiſsio autem incipit impleri in Chriſto.alteram quo ad extẽſionẽ:quia lex ſolos Iudæos ligabat,promiſsio autẽ ad omnes nationes mundi ſe extendit.Inchoat autem hoc,præmittẽdo quòd humano more loquitur de promiſsione dei facta Abrahæ tanq̃ de teſtamento:vt etiam humana ratione trahat Galatas ad reſipiſcẽdum. *Tamen hominis confirmatum teſtamentum.* Ordo literæ eſt,teſtamentum hominis confirmatum tamẽ.Et aduerſatur tamen ad hominis.Eſt enim ſenſus, teſtamẽtum quãuis hominis confirmatũ tamen.Homo enim eſt quid caducum:& nihilominus tantę eſt authoritatis quòd authorizatum eius teſtamentũ *Nemo ſpernit.*pro,reiicit, *aut ſuperordinat.*Vere ſecundum humanam rationem & ſecundum humanum morem ita fit, quòd authorizatum teſtamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid,aut ſuperordinat addendo aliquid: ſed executioni demandatur prout firmatum eſt.Hinc enim intelligi vult ꝙ multo magis teſtamentũ dei adimpleri debet,nulla dẽptione,nulláve additione facta.Propterea & ſubdit, *Abrahæ dictæ ſunt promiſsiones & ſemini eius.*Gen.15.17.& 22. Expreſſa fit mẽtio etiam ſeminis: Gen.autem 12. implicite fit ſeminis mẽtio.¶ Promiſsiones autem pluraliter dicit propter multitudinem promiſſorum.Et Abrahę quidem tanquam ad quẽ factus eſt ſermo promiſsionum & cui promiſſa ſunt:ſemini autẽ eius,tanquam & cui promiſſa ſunt,& in quo adimplenda erant promiſſa. *Non dicit & ſeminibus quaſi in multis,ſed quaſi in vno & ſemini tuo,qui eſt Chriſtus.* Paulus eodem ſpiritu, quo cõdita eſt ſcriptura,interpretatur ex numero ſingulari ſignificari Chriſtum. *Hoc autem dico teſtamentum.* Pronomen hoc, demonſtrat promiſsiones dictas Abrahæ & ſemini eius,has enim humano more loquẽdo inquit,dico teſtamentum.Propoſuerat enim quòd hominis teſtamentum firmatum,&c. Et propterea modo proſequendo cœpta de teſtamento dicit,hoc autem dico teſtamentum. *Confirmatum à deo.* Deſunt duæ dictiones.Legendum eſt, *Ante confirmatum à deo in Chriſtum.* Præpoſitio ante,ordinem monſtrat temporis relatiue ad tempus legis, de qua ſubiunget quæ poſt, &c.Explicat ſiquidem quòd hoc teſtamentum fuit prius authoratum non ab ho-

mine,ſed à deo in Chriſtum,vtpote ſemen Abrahæ:vt intelligamus huiuſmodi promiſsiones eſſe velut teſtamentariã diſpoſitionẽ diuinã de Chriſto,de adimplendis in Chriſto & per Chriſtum. *Quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex.* Supputatio annorũ horum à tempore primę promiſsionis factæ Abrahæ Gen.12.incipit,& terminatur ad tempus quo data eſt lex in monte Sina. *Non irritum facit.* Accuſatiui caſus eſt quod præmiſerat,hoc autẽ dico teſtamentũ ante confirmatũ à deo in Chriſtum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, non irritũ facit. Eſt enim ſenſus,quòd lex poſterior non reddidit irritum teſtamentum prius factum. *Ad euacuandam promiſsionem.* Explicat clarius quòd lex non irritum reddit teſtamentum ad abrogandam,ad tollendam promiſsionem. Et quòd hoc ſit verũ,probat. *Nam ſi ex lege hæreditas,iam non ex promiſsione.* Hæreditas ſemini Abrahæ ex promiſsione facta,Abrahæ debebatur. Et propterea Paulus inquit quòd ſi ex lege deberetur hæreditas ſemini Abrahæ, euacuata eſſet promiſsio : quia non ex promiſsione ſed ex lege deberetur. *Abrahæ autem per repromiſsionem.* pro,per promiſſionem, *donauit deus.* Ne putares quòd lex limitaſſet promiſsionem(verbi gratia definiendo quòd ſi ſeruaretur lex,haberetur hæreditas promiſſa Abrahæ) ad hanc opinionem excludendam dicit quòd deus dono dedit Abrahæ per promiſsionẽ : hoc eſt abſque huiuſmodi limitationibus irreuocabili dono promittendo dedit. *Quid igitur lex?* Quæſtionem mouet Paulus ex eo quòd lex non eſt data propter hæreditatem Abrahæ promiſſam conſequendam, quorſum ergo data eſt lex? Et reſpondet. *Propter tranſgreſsionem,* pro, tranſgreſsiones. *poſita eſt.* pro addita eſt. Proprium effectum legis deſcribit eſſe propter compeſcendas & puniendas tranſgreſsiones, *Donec veniret ſemen cui promiſerat.* Aliam conditionem legis deſcribit : videlicet temporalitatem,Ita quòd non eſt addita propter arcendas & puniendas tranſgreſsiones in perpetuum,ſed ad tempus,donec veniret ſemen cui promiſerat, quod ſemen iam declarauit eſſe Chriſtum. *Ordinata per angelos.* Tertia legis conditio eſt, quòd non per Moyſen, nec per Chriſtum filium dei,ſed per angelos (medios inter filium & Moyſen) fuit diſpoſita: iuxta verbum Stephani Actuum ſeptimo: Accepiſtis legem in diſpoſitione angelorum. Per hanc enim conditionem declarat legem Moyſi præſtare omnibus humanis legibus : quia hæc per angelos, illæ per homines. Longe autẽ inferiorem promiſsione facta Abrahæ &

ſemi

emini eius, quanto inferiores ſunt angeli deo qui promiſit Abrahæ. Propterea enim ſuperiùs dixit confirmatum à deo. *In manu mediatoris.* Quarta cõditio legis deſcribitur quòd eſt ordinata in manu (hoc eſt in opere) dimidiatoris. Lex ſiquidem dimidiauit humanum genus, ſegregando à reliquo humano genere ſolos Iſraelitas. Hoc eſt enim opus dimidiatoris. ¶ Vbi aduerte quòd per vniuerſas & ſingulas conditiones differt lex à teſtamento authorato à deo in Chriſtum. Illud enim propter hęreditatem, iſta propter tranſgreſsionẽ: illud ad æternũ (de æterna enim hæreditate eſt ſermo) iſta temporalis, donec veniret ſemen cui promiſerat. illud authoratum à deo, iſta ordinata per angelos: illud (vt declarabit) conſtitutiuũ eſt vnitatis in toto genere humano, hæc dimidiatrix eſt humani generis. Et hoc declarando ſubiungit, *Mediator autem vnius non eſt.* hoc eſt, mediator non eſt factiuus vnius, ſed dimidiãdo facit multa. Et hoc ad ſenſum patuit quòd lex non fecit vnitatem in genere humano, ſed diſtinctionem. Vnde & in Pſal. dicitur, Non fecit taliter omni nationi. *Deus autem vnus eſt.* in teſtamento ſuo: quoniam teſtamentum & promiſsionem ſuam ad vnitatem generis humani effecit. *Lex ergo aduerſus promiſſa dei?* Statim profert Paulus obiectionẽ apparentẽ, quæ videtur ſequi ex dictis, & præcipue ex hoc vltimo, ſcilicet quòd deus eſt vnus in promiſsione teſtamentali, lex autẽ eſt dimidiator. Hinc enim videtur ſequi quòd lex ſit aduerſus promiſſa dei. *Abſit.* Horrentis eſt. *Si enim data eſſet lex quæ poſſet viuificare.* Orditur quodammodo à capite ad declarandum quòd lex non eſt aduerſus promiſſa dei, ſed præparans ad promiſſa dei. Et propterea incipit à radicali conditione legis, impotentia ſcilicet viuificandi. Et directe hæc particula reſpicit ad id quod dixerat, propter tranſgreſsiones poſita eſt. allegat enim legem impotentem ad viuificandũ. Ac ſi apertius dixiſſet: non ex defectu legis, ſed ex naturali impotentia communi omni legi ſcriptæ hoc prouenit. Quod manifeſtat ex effectu ſubiungendo, *Vere ex lege eſſet iuſtitia.* hominis apud deum. Conſtat ſiquidem quòd ſi lex poſſet conferre vitam ſimpliciter & abſolute (quæ eſt vita ſpiritualis animæ) ſine dubio ex lege procederet iuſtificatio hominis à peccatis coram deo. Hæc enim duo mutuo ſe conſequuntur: ſpiritualis vita animæ, & iuſtitia eiuſdem apud eum. *Sed concluſit ſcriptura omnia ſub peccato.* Quod ſuperius dixerat omnes conſtantes ex operibus legis ſub maledictione eſſe, modo dicit concluſiſſe ſcripturam

omnia ſub peccato. Eſt enim ſenſus ꝙ ſcriptura, hoc eſt, lex ſcripta, cõcluſit omnia abſq; iuſtificatione, relinquendo omnes ſub peccato. Præcipiendo ſiquidẽ & non adiuuando claudit omnes ſubditos ſibi ſub peccato: quoniã nullus eſt qui vniuerſa ſeruet. *Vt promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.* Ecce radicalis diuerſitas inter opera legis & fidem, inter promiſsionẽ & legem: quòd lex ex impotentia viuificandi & iuſtificandi cõcludit omnia ſub peccato, ad hoc vt cognita impotentia legis, cognito peccato remanente cum lege, credant in Chriſtum ad acquirendam ex fide promiſsionem factam Abrahæ. Et in his Paulus nõ ſolum excuſat legẽ, ſed monſtrat eam occaſionaliter ſubſeruire promiſsioni: ac per hoc non eſſe aduerſus promiſſa dei, ſed ſubſeruientem illis. Quod manifeſtius declarat ſubiungens, *Prius autem quàm veniret fides.* Intellige manifeſte reuelata. manifeſta enim fidei reuelatio, reſeruata eſt tempori Chriſti. *Sub lege cuſtodiebamur, concluſi in eam fidem quæ reuelanda erat.* Ad ſimilitudinem puerorũ dicit de Iſraelitis ante aduentũ Chriſti: quòd ſub lege cuſtodiebamur, ab aliis nationibus ſeparati, concluſi, ſimul clauſi, velut in occulto cõcluſi ſub figuris, in eam fidẽ quæ reuelanda erat: hoc eſt, in fidem manifeſtãdam per Meſsiam. Et hoc directe ſpectat ad id quod dixerat donec veniret ſemẽ, & in manu mediatoris. *Itaque lex pædagogus noſter fuit Chriſto.* pro, in Chriſtum. Pro quanto lex cuſtodiebat Iſraelitas ſub figuris tanquam concluſos ad fidem in futuro manifeſtãdam, pædagogus Iudæorum ad Chriſtum fuit. Officium ſiquidẽ pædagogi eſt cuſtodire ſeparatim pueros ad futurum prouectæ ætatis. Et propterea iuxta hanc ſimilitudinẽ dixit legẽ pædagogi fungi officio vſque ad tẽpus Chriſti. *Vt ex fide iuſtificemur.* nõ ex ipſa lege. *At vbi venit fides.* manifeſte reuelata. *Iam non ſumus ſub pædagogo.* iam exempti ſumus à lege. *Omnes enim filij dei eſtis per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Explicat illam particulam, in manu mediatoris: manifeſtando vnitatem totius humani generis per fidem Chriſti, poſtquam manifeſtauit quòd per legem cuſtodiebantur Iudæi tanquam concluſi ſub pædagogo, quod eſt opus dimidiatoris. Omnes, inquit, gentiles filij eſtis dei per fidem. Ecce manifeſta vnitas, non Iudęorum ſed omnium per fidẽ Chriſti. Quod probat ſubiungendo, *Quicunque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.* Chriſti conditionem ſuſcepiſtis, tanquã indumento Chriſto eſtis operti. Hoc eſt, quod ex baptiſmo cõſecuti eſtis ꝙ Chriſtus tegit omnia veſtra, tegit omnia peccata, veſtit

omnia

omnia opera, omnes affectus, &c. Imò conditionibus Chriſti affecti, eſtis filij dei, hæredes dei, calcantes mundũ, & reliqua huiuſmodi, quę ſunt cõditiones Chriſti. Et vt vnico verbo dicatur, dixit, Chriſtum induiſtis perinde ac ſi dixiſſet in Chriſtum mutati eſtis, Chriſti perſonam ſubiiſtis: ſicut qui ſubit perſonam legati aut põtificis & huiuſmodi. Vnde & apertius ſubdit, *Non eſt Iudæus neque Græcus*. hoc eſt, nõ eſt differẽtia baptizatorũ ex hoc quòd fuit Iudæus aut Gentilis. *Non eſt ſeruus neque liber.* hoc eſt, nullam in baptizatis facit differentiam libertas vel ſeruitus corporalis. *Non eſt maſculus neque fœmina.* hoc eſt, nullam facit in baptizatis differentiam diuerſitas ſexus. Et rationem ſubiungit, *Omnes enim vos vnum*, pro, vnus, *eſtis in Chriſto Ieſu.* Ordo literæ eſt: omnes enim vos in Chriſto Ieſu eſtis vnus, ſcilicet Chriſtus: pro quanto eſtis membra Chriſti. Omnia enim membra vnius hominis ſunt vnus ille homo: ſicut omnes partes domus (parietes, fundamentum, tectum) ſunt vna domus. *Si autem vos Chriſti*. ſupple membra eſtis. *Ergo ſemen Abrahæ eſtis*. Chriſtus enim ſemen eſt Abrahæ: ac per hoc mẽbra Chriſti, ſemen ſunt Abrahæ. *Secundum promiſsionem hæredes*. Ac ſi apertius dixiſſet: non loquor de ſemine Abrahæ ſecundum carnem, ſed ſecundum promiſsionem hæreditatis dico vos ſemen Abrahæ & hæredes promiſſorum.

CAPVT IIII.

Dico autem. Dixerat de Iſraelitis, at vbi venit fides iam non ſumus ſub pędagogo: & omiſſa proſecutiõe de Iudęis, ſubiunxerat Gentiles eſſe hæredes Abrahę ſecundũ promiſsionem. modo ne ſoli Gẽtiles, ſed ſimul cũ Iudæis intelligantur hæredes promiſſorum Abrahæ, explicat Iudæos fuiſſe prius hæredes, quãuis in ſtatu ſeruili. *Quanto tempore hæres paruulus*. pro, puer, *eſt nihil differt à ſeruo, quum ſit dominus omnium: ſed ſub tutoribus & actoribus*. pro, ſub commiſſariis & œconomis, *eſt vſque ad præfinitum tempus à patre*. Metaphoram affert ſatis manifeſtã quotidiana experiẽtia in pupillis minoris ætatis, qui relinquũtur à patre ſub cõmiſſariis (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac diſpẽſatoribus rei familiaris. *Ita & nos*. Iudæi, *Quum eſſemus paruuli*. pro, pueri. Vniuerſum ſtatum legis, pueritiæ aſsimilat, ad declarandũ imperfectum ſtatum. *Sub elementis mundi huius*. Superfluit huius. *Eramus ſeruientes*. pro, in ſeruitutem redacti, ſeu ſeruituti aſtricti. Explicat penes quid aſsimilat ſtatũ legis pueritiæ: quòd quemadmodum hæres puer eſt ſub commiſſariis &

œconomis tāquam ſeruus,ita nos Iudæi eramus ſub elementis mundi (& hoc reſpondet commiſſariis & œconomis) ſeruitute aſtricti:& hoc reſpondet,nihil differt à ſeruo. ¶ Per elementa mūdi,corporeas res ſacrificiorū,cærimoniarū, & huiuſmodi intellige:quoniam hæc ex elementis proficiſcuntur mundi , ſcilicet ex cœlo,terra,& mediis elementis. Sub his enim legali ſanctione erant ſeruitute aſtricti.*At vbi venit plenitudo tēporis.* at vbi impletū eſt definitum tēpus à deo. *Miſit.* pro emiſit. Plus enim ſignificatur quā ſimplex miſsio.ſignificatur enim legatio, quòd miſit vt legatum.*Deus filium ſuum.*naturalem,*Factum ex muliere.* Quum potuiſſet dicere in carne,plus explicauit dicendo factum ex muliere:quoniam nō ſolum carneam naturā ex muliere ſumptam,ſed etiam ſine virili ſemine ſignificat,dicendo factum ex muliere.Quod enim ex muliere,virili ſemine formatur, nō proprie factū,ſed natum dicitur: filius autem dei factus ex muliere dicitur, ad ſignificandum ꝙ ex muliere virgine,ex muliere ſola factus eſt.Et ad ſignificandū quòd non eſt factus in carne quemadmodum Adam,ſed ex muliere:& rurſus quòd non tranſit per vterum mulieris velut per fiſtulam,ſed ꝙ vere factus eſt ex muliere tāquam ex matre.Confutatur quoque hinc rurſus alia hæreſis dicētium beatam virginē non eſſe matrem dei,ſed Chriſti. hic enim clare dicitur ꝙ filius dei factus eſt ex muliere. Mulier ergo eſt mater filij dei. ¶ Mulieris autem nòmen memento ꝙ non eſt corruptionis,ſed ſexus nomen,à mollitie animi dictum. Vnde & Eua virgo appellata eſt mulier in principio Geneſis. Vtranque itaque naturam(diuinā,ſ.& humanam)Chriſti ſignificauit Paulus,dicēdo filium ſuum factum ex muliere. *Factū ſub lege.*Sicut Chriſtus factus eſt paſsibilis & mortalis ſecūdum carnem,& ſubditus parētibus,ita factus eſt ſubditus legi. Vnde & circūciſus eſt octauo die,& præſentatus in tēplo, quadrageſimo die,& obediebat legi.*Vt eos qui ſub lege erāt redimeret.*Queādmodum factus eſt peccatū vt peccata noſtra deleret,& fact⁹ eſt maledictio vt de maledictiōe legis alios eximeret,ita factus eſt ſub lege,vt de ſubiectione legis redimeret.*Vt adoptionē filiorū reciperemus.*ſuperfluit filiorū.Satis eſt̄ intelligitur in adoptiōe.Et miſit filiū naturalē vt efficeremur nos filij adoptiui:imò vt reciperem⁹ ſtatū adoptionis,qui hacten⁹ fueram⁹ ſub ſtatu ſeruitutis. Intēdit ſiquidē Paulus ꝙ Iudæi ſub lege erāt quidē hęredes , ſed velut pueri pupilli tanquam ſerui:ſed adueniēte Chriſto legato ad redimendū eos de ſeruitutę legis,receperūt ſtatū adoptionis.

Quoniam

Quoniam autem eſtis filij dei. Superfluit dei. Declaratis iam vtriſq; (Gentilibus ſcilicet & Iudæis) filiis adoptiuis, ſubiungit modo ad Gentiles, quoniam autem eſtis filij, quod iam ſuperius conclu ſerat. *Miſit Deus ſpiritum filij ſui in corda veſtra.* pro, noſtra. Et eſt ſenſus, quoniam autem eſtis filij, hoc eſt, aduenit tēpus adoptionis communis Iudęorum & veſtri, hoc eſt Gentilium, miſit deus ſpiritum filij ſui, hoc eſt ſpiritum proprium filio ſuo naturali cō municauit, in corda noſtra, tam Iudæorum quàm Gentilium. *Clamantem.* non voce, ſed affectu. *Abba pater.* Proprium eſt filio naturali clamare ad deū, Pater pater, quoniam ipſe ſolus eſt naturalis filius dei. Et propterea dum hic ſpiritus cōmunicatur nobis, communicatur ſpiritus filij eius. Et hoc quo ad officium ſpiritus: nam ſi de natura eiuſdem ſpiritus intelligimus, dicitur & eſt ſpiritus filij eius, quia procedit à filio, quia mittitur à filio.

¶ Abba idem ſignificat quòd pater. Et eſt dictio Syra. Hebraice ſiquidem pater dicitur ab. Et geminatur clamor patris, ad ſignificandum & quòd intellectu & quòd affectu ſecure & inuocamus deum vt patrem, & aſſerimus ipſum eſſe noſtrū patrem. Et ad hoc vtrunque ſignificādum pater nominatiuì quidem eſt caſus, abba verò fortè vocaui. *Itaque iam non eſt.* pro, es, *ſeruus, ſed filius.* Ad gentes redit vt concludat quod ſuperius propoſuerat gentes eſſe hæredes. *Quòd ſi filius, & hæres, per deum.* pro, & hæres dei per Chriſtum. ¶ Intulit ſiquidem hoc ad manifeſtandū quòd non ſoli Iudæi ſunt hæredes, ſed etiam gentiles: hæredes autem dei, tanquam eius qui condidit teſtamentum, per Chriſtum, per quem & in quo adimpletur teſtamentum: vt pote naturalem filium. *Sed tunc quidem ignorantes deum.* vos Galatæ ante baptiſmum. *Iis qui natura non ſunt dij ſeruiebatis.* puta ſoli, lunæ, elementis, & huiuſmodi. Seruiebatis autem adorando & exhibendo cultum. *Nunc autem* baptizati. *Quum cognoueritis.* Præteritum eſt, id eſt, poſtquam cognouiſtis. *Deum.* verum. *Imò cogniti ſitis à deo.* Corrigit Paulus quod dixerat quum cognoueritis: non corrigendo cognitionem, ſed corrigendo originem. Significando quod non eo quòd cognoueritis, ſed eo quòd cogniti fueritis. Significatur enim quòd origo & principium non eſt veſtrū meritum quòd cognoueritis, ſed eſt dei gratia quòd cogniti fueritis. Et eſt ſermo de notitia approbatiōis. Deus enim ſimplici notitia omnes nouit, ſed approbationis notitia illos tantum nouit quos approbat. Vnde & reprobis dicetur, Neſcio vos. *Quomodo conuertimini iterū ad infirma & egena elementa, quibus denuo.*

Deficit, è ſurſum, *ſeruire vultis*? Caute intelligendus eſt textus iſte, diſtinguendo diuerſum modũ ac rationem ſeruiendi elemẽtis. Galatæ ſiquidem quum eſſent idololatræ, ſeruiebant elementis vt diis, ſeruiebant adorando ea: modo conuertebantur quidem ad elementa, ſed non adorãdo, ad ſeruiendum elementis, ſed nõ vt diis. Vnde litera Pauli vt ſonat vera eſt, quoniam ad literam conuertebantur iterum, ſed non eodem modo, ſed non eadem ratione. Prius enim (vt dictum eſt) ſeruiebant elementis vt diis ſeu ſacrificiis deorũ: modo autẽ ſeducti à pſeudoapoſtolis conuertebantur ad elemẽta (cœlum, terram & corporales obſeruationes quæ ex elemẽtis proficiſcuntur) hoc eſt, ad ritus Iudaicos vtpote corporales ex elementis proficiſcuntur. Conuertebantur autem ad huiuſmodi corporea non adorando, ſed tamen ſeruiẽdo: hoc eſt, ſubeundo ſeruitutem legalem. ¶ Et dicit è ſurſum, ſignificãs quòd ex ſtatu ſuperiori, ex ſtatu libertatis euangelicæ volunt declinare in ſeruitutem corporalium cærimoniarum. Dicit autẽ elementa, hoc eſt, corporales cærimonias legis, infirma: quia non poſſunt iuſtificare: egena autem, quia non ſolum non poſſunt obſeruantes iuſtificare, ſed ſunt in ſtatu indigẽtiæ, proculdubio, quia indigent euãgelicæ libertatis gratia. *Dies obſeruatis*. Ecce conuerſio ad ſeruitutem elemẽtorum, dies feſtos Iudaiſmi obſeruatis. *Et menſes*. neomenias, menſem ſeptimum, &c. *Et tempora*. ſolennitatum ſeu cærimoniarum, in vere, æſtate, autũno, & huiuſmodi. *Et annos*. annum ſeptimum remiſsionis, annũ iubilei. *Timeo vos*. pro vobis. *ne forte ſine cauſa*, pro fruſtra, *laborauerim in vobis*. Hinc apparet ꝙ adhuc Galatæ etſi declinarẽt, non tamen profeſsi fuerant ſubiectionem legis. Si enim fuiſſent profeſsi ſeruitutem legis, non dixiſſet Paulus timeo vobis ne fruſtra laborauerim, ſed aſſeruiſſet quòd fruſtra laborauit in eis: quoniam ſine fructu perſeuerante. *Eſtote ſicut ego, quia & ego ſicut vos*. Verbo eſtote, quadrat vt ſubintelligatur verbum ero, & dicatur eſtote ſicut ego, quia ero ſicut vos: hoc eſt, eſtote liberi à iugo legis ſicut ego, quia ego ero ſicut vos: hoc eſt, erimus cõformes, non erit difformitas inter me & vos: puta quòd vobis non ſeruantibus legẽ ego illam ſeruem, ſed ego ero ſimilis vobis in nõ ſeruando legẽ. Dixit enim hoc ad differentiã Petri & aliorũ, de quibus dixerat quòd coram iis qui à Iacobo venerant ſimulabant ſe ſeruare legem. *Fratres, obſecro vos*. Inferit his monitionibus vt conſiderent qua ratione monet eos. Multum enim confert ad vim monendi & ſuadẽdi, habita ratio amoris vnde procedit

ceſſit monitorius ac ſuaſorius ſermo. Vnde & nomine dilectionis eos nominat fratres,& obſecrationẽ adiungit,vt inde amor, hinc humilitas loquentis ſignificetur. *Nihil me læſiſtis.* hoc eſt,nõ iniuriis laceſſitus à vobis hæc ſcribo,imò beneficiis affectus,hæc enim ſubiungit, *Scitis autem quòd per infirmitatem carnis euangeliZaui vobis iampridem.* pro,prius.Infirmitatem carnis appellat perpeſsionem malorum.Ac ſi apertius dixiſſet, ſcitis quod patiendo multa mala quæ ſe tenent ex parte infirmitatis corporalis,vobis prius euangelizaui. *Et tentationem veſtram.* pro mei, *in carne mea.* Tanquam aurum in fornace probat electos ſuos deus multis paſsionibus.Et propterea Paulus perpeſsionem tot malorum appellat tentationem ſui in carne ſua. *Non ſpreuiſtis,neque reſpuiſtis.* Laudat Galatas quòd Paulum afflictum non ſpreuerunt, neque repulerunt doctorem & prædicatorem,imò quod plus eſt, *Sed ſicut angelum dei excepiſtis me,* imò plus. *Sicut Chriſtum Ieſum.* Hæc ſunt enim beneficia. *Vbi eſt ergo beatitudo veſtra.* pro,quæ ergo erat beatificatio veſtra? Beatificationem Galatarum appellat ꝙ laudabantur,quòd beati dicebãtur, tam beneuolos & beneficos ſe exhibentes erga Paulum euangelizantem eis.Et dicit, quæ ergo erat, ad ſignificandum inchoatam quidem,ſed non completam,ſed adhuc pendentem eorum beatificationem. *Teſtimonium enim perhibeo vobis quia* pro ,quòd, *ſi fieri potuiſſet oculos veſtros eruiſſetis & dediſſetis mihi.* Exaggeratio eſt beneuolentiæ,& beneficentiæ Galatarum erga ipſum. *Ergo inimicus vobis factus ſum, verum dicens vobis?* Tot receptis à vobis beneficiis & nulla iniuria,ironice cõcludit,ergo factus ſum vobis inimicus hac ſola actione dicendi veritatẽ vobis?quæ eſt manifeſte actio amicitiæ.Dicit enim hæc vt conſiderent Galatæ ꝙ nec ex præcedentibus nec ex præſentibus vlla eſt ratio dicendi hæc niſi dilectio. *Aemulantur vos non bene.* De pſeudoapoſtolis loquitur quòd zelant Galatas, ſed non bono zelo. Illi ſiquidem ſub ſpecie ſalutis Galatarũ proponebant vt ſeruarent legalia,& propterea Paulus dicit quòd zelant vos non bene. *Sed excludere vos volunt.* Codices Græci variant:nam in aliquibus legitur excludere,in aliquibus(& rectius)legitur includere.Vere ſiquidem illi volebant includere Galatas ſub ſeruitute legis . Et huic ſenſui optime quadrat quod ſubiungitur, *Vt illos æmulemini.* Ad hoc eñ pſeudoapoſtoli volebãt includere ſub legis iugo Galatas,vt Galatæ æmularẽtur, ſectarẽtur ipſos pſeudoapoſtolos. *Bonum autem.* Modeſte loquitur de ſeipſo,in tertia quodãmodo

per

perſona loquens quod bonū doctorē decet. *Aemulamini in bono.* Iuſtificate loquitur, exigendo vt doctorem bonū æmulentur nō in re qualibet, ſed in re bona. Non enim ſufficit ſectari bonū doctorem, ſed oportet ſectari ipſum in bono tantū. *Semper.* & non ad tempus, vt vos facitis. *Et non tantū quum præſens ſum apud vos.* Ac ſi apertius dixiſſet: Sectati eſtis me bonū doctorem in bono, ſed non ſemper, ſed dum præſens fui apud vos: non ſic eſt agendum, quandoquidē debetis ſemper ęmulari me doctorem bonū in bono, & non ſolum quum præſens ſum apud vos. *Filioli mei.* Auget ſermonem dilectionis, quos prius appellauerat fratres, modo filiolos ſuos appellans. Materno ſiquidem affectu compatiens imperfectioni eorum, quos prius in Chriſto genuerat per euangelium, merito appellat ſuos filiolos. *Quos iterum parturio.* ad ſimilitudinem parturientis dolore & deſiderio agor iterum. Semel enim vos parturiui, & nunc iterum parturio. *Donec formetur Chriſtus in vobis.* Prima vice vos parturiui donec Chriſtus eſſet in vobis, tandiu durarūt affectus & dolor parturiētis, quouſque Chriſtus affuit in vobis: modo autē iterum parturio donec Chriſtus iam in vobis factus formetur in vobis, donec Chriſtus habeat in vobis formam ſuam: quæ eſt quòd ſolus ſufficit ad ſalutem. In vobis quidem eſt Chriſtus, ſed non in vobis formatus, quandiu putatis ipſum non ſufficere ad ſalutem, ſed oportere ſeruari legalia: vnde ego tandiu parturio vos iterum donec Chriſtus formetur in vobis, fide reputante ipſum ſolum ſufficere ad ſalutem. Et hoc loquendo de formatione fidei: de qua directe eſt ſermo Pauli in præſenti materia. Secus autem eſſet exponenda formatio Chriſti in hominibus, ſi de moribus, aut dilectione eſſet ſermo. *Vellem autem eſſe apud vos modo, & mutare vocem meam, quoniam confundor.* pro, hæſito, *in vobis.* Dictio interpretata ab antiquo interprete confundor, anceps eſt ad hæſitationem vel indigentiam. Quadrat autem contextui hærere ſeu hæſitare, quandoquidem præmiſſum eſt, timeo vobis, & cætera. Quod enim eſt timere in affectu, hoc eſt hæſitare in intellectu. Explicat itaque Paulus quòd vellet ipſa mutatione viuæ vocis explicare internos motus animi ſui (quoniam intus hæſitat non in ſeipſo, ſed in illis) & formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu quàm in affectu. *Dicite mihi qui ſub lege vultis eſſe.* Accumulat ex lege ſuaſiones. *Legem non tuliſtis.* pro, audiſtis? Interrogatiue legendum eſt. *Scriptum eſt enim.* In Geneſi. *Quoniam*

*niam.*pro,quòd,*Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla.*ſcilicet Iſmaelem de Agar.*Et vnum de libera.*Iſaac de Sara.*Sed qui de ancilla ſecundum carnem natus eſt.* hoc eſt,ſecundum cõmunem carnis curſum,carnis ratione natus eſt:quoniam naturalis ratio habet,vt ſenex de puella generet.*Qui autem de libera per repromiſsionem.*Contra ſecundum carnem diſtinguit per repromiſsionem: quia ſenex de ſterili ac vetula (cui iam defecerãt menſtrua)non ſecundum rationẽ naturalem generat, ſed ex dono diuinæ promiſsionis.Dicit autem ei per repromiſsionem,quoniam pluries promiſsio facta eſt de Iſaac: vt patet in cap.17.& 18.Geneſis. *Quæ ſunt per allegoriam dicta.*Hæc fuerunt per hiſtoriam dicta vt ſonant:& eade per allegoriam (hoc eſt per ſenſum quo aliud ſignificant & aliud verba ſonant) dicta ſunt iuxta ſubiuncta.*Hæc enim ſunt duo teſtamenta.*Pronomen hæc,mõſtrat duo genera genus de ancilla,& genus de libera,& per allegoriam ſunt duo teſtamenta,vetus & nouum. *Vnum quidem in monte.* pro, à monte, *Sina in ſeruitutem generans.* Vnum quidẽ teſtamentum à monte Sina inchoatum generans in ſeruitutẽ legis. *Quæ eſt Agar.* Relatiuum quæ,quum in textu Græco neutri generis, teſtamentum verò fœminini & mons neutri,conſequens eſt,vt legendũ ſit latine,*Qui eſt Agar.*quoniã apud nos mons eſt maſculini generis, & mons Sina dicitur Agar.Deficiunt duæ dictiones.*Nam Agar. Sina enim.*Superfluit enim. *mons eſt in Arabia.* Poteſt nihilominus legi aliter:videlicet, *Hoc enim Agar,Sina mons eſt in Arabia.* Et quoniam hoc vertendum eſſet in maſculinum genus: dicendo hic enim Agar Sina mons eſt in Arabia. Ait vulgarius quòd mons Sina, Arabum lingua nuncupatur Agar. Ita quòd Paulus alluſit ad nomen montis Arabica lingua:& ex identitate nominis montis & ancillæ,dicit ꝙ Sina eſt Agar,nõ ſolum allegoria, ſed nomine. *Qui coniunctus eſt ei.* pro, qui contendit in eam, *quæ nunc eſt Hieruſalem.* Dictio Græca interpretata cõtendit,verbum compoſitum eſt, ſignificans ordinate procedere. Tanquam recto calle tendat in Hieruſalem, non progreſſu itineris,ſed progreſſu ſimilitudinis. Propter quod ſignificanter non dixit in Hieruſalem, in eam quæ nunc eſt Hieruſalem : hoc eſt in Hieruſalem ſeruam,quia tũc erat ſerua Romanorum. Significatur enim quòd lex in monte Sina aſsimilatur Hieruſalem ſeruæ. nam illa generat in ſeruitutem legalem, Hieruſalem in ſeruitutem ciuilem.Ita quòd ab Agar ancilla progreſſus eſt ad mõtem Sina, à quo procedit in Hieruſalẽ.Vnde exponendo penes quid

attenditur hic proceſſus,quare dixerit, quæ nunc eſt Hieruſalē. ſubdit,*Et ſeruit.*pro,ſeruit autem,*cum filijs ſuis.*Hieruſalem ſeruit duplici ſeruitute:& ſeruitute ciuili Romanis,& ſeruitute legali ſub lege data in monte Sina. *Illa autem quæ ſurſum eſt Hieruſalem.* Cœleſtem ſignificat patriam.De qua etiā dicit ad Heb.12 Acceſſiſtis ad ciuitatem dei viuentis Hieruſalem cœleſtem.*Libera* eſt. omni ſeruitutis ſpecie abiecta. *Quæ eſt mater noſtra.* pro, mater omnium noſtrum.Chriſtianorum mater non eſt aliqua ciuitas terreſtris,nec etiam vniuerſus orbis terreſtris,ſed eſt cœleſtis patria,quoniā Chriſtiani ſpiritu cōſtāt:mater autē ſpiritus cœleſtis eſt patria.Inde eṁ ſpiritus eorū qui generantur in baptiſmo,inde ſpiritus apoſtolorum,inde ſpiritus martyrum, inde ſpiritus doctorum,&c.Et propterea Paulus dicit quod illa eſt mater omnium noſtrum.*Scriptum eſt enim.* Eſa.54. *Lætare ſterilis.* Si hæc ad ad literam exponantur de Sara & Agar(quoniam illa ſterilis & deſerta erat à viro quo ad thorū poſtquam accepit Agar)allegorice transferuntur ad propoſitum.veruntamen Eſaiæ verba ex contextu videtur ad literam tractare materiam propoſitam de qua tractat Paulus,ſcilicet generationem filiorum ſpiritualium ex ſterili Hieruſalem cœleſti.Fuerat enim tanto tēpore ſterilis ante Chriſti aduentum. *Quæ non paris.* Explicat non eſſe perpetuam ſterilitatem,ſed ad tempus.*Erumpe & clama quæ non parturis.*Poſt reſurrectionem Chriſti erupit & clamauit per apoſtolos. *Quia multi filij deſertæ.*Ad ſimilitudinem deſertæ erat cœleſtis patria ante Chriſtum.Vnde & in euangelio dominus deſcribit nonaginta nouem oues relictas in deſerto, ſignificās beatos angelos in cœleſti patria.hęc enim poſt Chriſtum multiplicauit filios. *Magis quàm eius quæ habet virum.*magis quàm ritus Iudaicus qui habet virum Moyſen legiſlatorem.*Nos autem fratres.* Applicat ad propoſitum allegoriam,& pronomen nos, demonſtrat Chriſtianos omnes.*Secundum Iſaac.* non ſecundum Iſmaelem.*Promiſſionis filij ſumus.*Non ſumus filij carnis,ſed promiſſionis,ſed ſpectantes ad promiſſionem factam Abrahæ.*Sed quomodo tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat,* ſcilicet Iſmael. *Perſequebatur eum qui ſecundum ſpiritum.* ſcilicet Iſaac. In Gene. nulla perſecutio legitur:ſed duntaxat quòd Iſmael ludebat cum Iſaac, vt patet Ge.21.Forte Paulus ludū interpretatur perſecutionem interpretatione ſpiritus ſancti,aut aliqua interfuit alia perſecutio nobis incognita.Et fortè ludus ille erat ludus ad ſimilitudinem perſequentium,vt quandoque pueri more perſequentium

lu

ludunt. Quem perſecutoriũ ludum Paulus allegoricè interpretatur ſignificare perſecutionẽ Chriſtianorum à carnalibus. Vnde & ſubdit: *Ita & nunc.* carnales perſequuntur ſpirituales. *Sed quid dicit ſcriptura?* ibidem. *Eijce ancillam & filiũ eius.* Quod allegoricè eſt eiice legem & obſeruatores eius. *Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Quod allegoricè eſt ꝙ ſeruãtes legem non erunt hæredes ſimul cum Chriſtianis: vt excludi ſe ab hæreditate intelligant Galatæ ſi legem Moyſi ſectantur. *Itaque fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ.* Concludit quòd nos Chriſtiani non ſumus ſub ſeruitute legis, ſed ſub libertate cœleſtis patriæ. Et hic debet terminari capitulum quartum.

CAPVT V.

Qua libertate. pro, libertate igitur, qua *Chriſtus nos liberauit.* *ſtate.* Ex conditione libertatis progreditur monendo ad ſtandum ipſa libertate. Stare enim recti eſt. Et propterea ſtatum rectitudinis ex libertate monet. Et ipſam libertatẽ declarat nos habuiſſe à Chriſto, qui ex ſuperna deſcendit Hieruſalem ad donandum nos huiuſmodi libertate. *Et nolite.* pro, & ne, *iterum iugo ſeruitutis contineri.* pro, implicemini. hoc eſt, & ne iterum iugo ſeruitutis elementorum implicemini. Superius enim iam dictum eſt, ꝙ quum eſſent Gentiles erant iugo ſeruitutis elementorum implicati, alio tamen modo & alia ratione. *Ecce ego Paulus dico vobis.* Ad maiorem aſſeuerationem apponit nomen ſuum proprium. *Quoniam.* pro, quòd, *ſi circuncidamini.* Circuncìſio ſiquidẽ legalis quum corporalis ſit, inter elementa computatur. *Chriſtus vobis nil proderit.* Gentiles alloquitur, non Iudæos: quia Gentiles non alia ratione circuncìſionem accepiſſent, niſi quia neceſſaria eſſet ad ſalutem: Iudæi autem etiam ſi non ad ſalutem reputarent ipſam neceſſariam, ratione cuiuſdam prærogatiuæ ſui generis circuncidebantur. Et propterea Gentilibus dicit ꝙ ſi circuncidamini, Chriſtus vobis nihil proderit: quod non dicebat Iudæis. *Teſtificor autem rurſus.* Dixi prius damnum, quòd Chriſtus nihil vobis proderit, teſtificor autem ab alio principio debitum. *Omni homini circuncidenti.* pro, qui circunciditur, *quoniam.* pro, quòd, *debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.* Ipſa ſiquidem circuncìſio profeſſio eſt legis: ac per hoc obligatio ad ſeruandam legẽ. Et eſt ſemper ſermo de circuncìſione legali neceſſaria. *Euacuati.* pro, aboliti, *eſtis à Chriſto, qui in lege iuſtificamini.* Quod dixerat, Chriſtus nihil vobis proderit in futuro, extendit ad damnum etiam præceptorũ donorum in fide Chriſti. Aboliti inquit eſtis

à Chri

à Chriſto, à libro Chriſti eſtis omnino abraſi, ex eo quòd in lege quæritis iuſti fieri. Et amplius explanans ſubdit: *A gratia excidiſtis.* hoc eſt qui in operibus legis quęritis iuſti fieri perdidiſtis iuſtitiam Chriſti quæ eſt ex gratia. Vnde & ſubdit: *Nos enim ſpiritu.* adoptionis. *Ex fide.* non ex operibus legis. *Spem.* hoc eſt, rem ſperatam. *Iuſtitiæ expectamus.* præmium ſperatũ ex iuſtitia expectamus. Vnde & alibi dicebat, repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ. *Nam in Chriſto Ieſu.* hoc eſt in Chriſtianis. *Neque circunciſio aliquid valet.* Non dicit aliquid nocet (iam enim dixerat quòd plurimũ nocet) ſed dicit ꝙ nihil valet: vt intelligãt Galatæ, ꝙ circunciſio Iudæorum qui erant Chriſtiani, nihil eis conferebat ad Chriſtianitatem, ad ſpiritualitatem Chriſtianorũ. *Neque præputium.* hoc eſt, gentilitas Chriſtianorum qui ex gentibus conuerſi ſunt, confert eis aliquid ad Chriſtianitatem. *Sed fides quæ per charitatem operatur.* Quæ eſt cõmunis tam circunciſis quàm incircunciſis: quę non eſt in corpore, in quo eſt circunciſio & præputium, ſed eſt in anima. Et quoniam fides ſine dilectione mortua eſt, ideo declarat de qua fide loquitur (dicendo ꝙ valet in Chriſto) videlicet de fide quę per dilectionem operatur: hoc eſt exercet vim ſuam. Ac ſi apertius dixiſſet ꝙ fides non exercens vim ſuam per dilectionem, non eſt illa de qua loquor. Hanc theologi conſueuerunt appellare fidem formatam, illã verò fidem informem. *Currebatis bene.* in fide Chriſti ad ſimilitudinem currentium bene proficiebatis. *Quis vos impediuit veritati non obedire?* pro, non credere. Credere ſiquidem legalia vt neceſſaria ad ſalutem, eſt non credere veritati euangelicæ: & hoc eſt impedire curſum fidei. *Nemini conſenſeritis.* Superflua ſunt hæc verba. *Perſuaſio hæc.* Superfluit hæc. *Non eſt ex eo qui vocat vos.* hoc eſt, non eſt ex deo perſuaſio impediens curſum euangelicæ fidei. *Modicum fermentum totam maſſam corrumpit.* pro, fermentat. Dixit modicum fermentum, quia non agebatur cum Galatis de vniuerſa lege ſeruanda, ſed de quibuſdam cærimonialibus, ſcilicet circunciſione & obſeruatione feſtorũ. Propterea enim terrendo dixerat ꝙ ſecundum ſequelam qui circunciditur eſt debitor vniuerſæ legis faciendæ. Propterea modo dicit modicum fermẽtum fermentare totam maſſam: vt intelligant ꝙ huiuſmodi modicũ Iudaiſmi fermentat totam vitam eorum vt non ſit in puritate euangelica, vt intelligant quòd quantumcunque modicum legalium aduerſatur puritati euangelicæ veritatis. *Ego confido in vobis in domino.* Non dicit confido in vobis, ſed appoſuit in domino: ad

expli

explicandū quòd confidit in gratia dei in eis. *Quod nihil aliud ſapietis.* pro, ſentietis. Segregat Paulus Galatas à pſeudoapoſtolis: & quo ad ipſos Galatas ſpem ſe habere ſignificat ꝙ nihil aliud ab euāgelica veritate ſentient, recepta hac epiſtola. De pſeudoapoſtolis autē dicit, *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium quicunque eſt ille.* abſque exceptione punietur (proculdubio à deo) qui conturbat vos à quiete euangelica. *Ego autem fratres ſi circumciſionem adhuc prædico, quid adhuc perſecutionem patior?* Ad excludēdum obiectionem detrahentium Paulo ꝙ ipſemet prædicabat circuncisionem alibi, dicit manifeſte hoc conuinci falſum ex eo ꝙ ipſe perſecutiones tot patiebatur à Iudæis propter hoc quòd aduerſabatur circuncisioni. Si prædicarem circuncisionem, non paterer perſecutiones. *Ergo euacuatum.* pro, abolitum, *eſt ſcandalū crucis?* interrogatiue legendum eſt: ſi circuncisionem prædico, ergo abolitum eſt ſcandalum crucis, abrogatum, caſſum, annullatum eſt offendiculū crucis. Iudæi enim non ægrè ferunt prædicari Chriſtū crucifixum, niſi pro quanto prædicatur ſufficiens ad ſalutē ſine legalibus. Et propterea ſi prædicaremus ſimul legalia cū Chriſto crucifixo, annullatum eſſet offendiculum crucis, non eſſet eis crux Chriſti in offendiculum, cuius contrarium continue apparet in prædicatione mea. Nos enim prædicamus Chriſtum crucifixum Iudæis ſcandalum. *Vtinam & abſcindantur qui vos conturbant.* pro à ſtatu dimouent. Imprecatio eſt amputationis pudendorum, non ex odio, ſed ex iuſtitia. Dicendo enim vtinam & abſcindantur, inſinuat copulationem ad circunciſionem. Et eſt ſenſus: vtinam nō ſolum circuncidantur, remotione pelliculæ, ſed etiam abſcindantur, ſectione pudēdorum. Et ſubiungit peccatū propter quod merētur talem pœnā, dicendo qui vos à ſtatu dimouent. Dixerat ſuperius, libertate ſtate. Et propterea modo dicit, à ſtatu euangelicę libertatis vos dimouent in ſeruitutem legis. *Vos enim in libertatem vocati eſtis fratres.* Dixerat libertate igitur qua Chriſtus nos liberauit ſtate: intendit modo declarare quæ ſint officia talis libertatis, & quæ ſint tali libertati cōtraria. Et quoniam Gentiles nō erant à ſeruitute legis liberati (vtpote qui nunquā ſub lege fuerant) ſed erant ad libertatis ſtatum aſciti, ideo ad illos dicit, vos in libertatem vocati eſtis, non qualitercunque ſed fratres: vt ex hac adiectione exprimeretur veræ libertatis actio quæ eſt fraterna dilectio. Ac ſi apertius dixiſſet, vos vocati eſtis in libertatem Chriſti amore fraterno. Vnde vtrunque explicando & à libertate inchoans dicit, *Tantum*

tum ne libertatem in occaſionem detis carnis. Superfluit detis. Et non carnis in genitiuo, ſed in datiuo legendum eſt, *carni.* Ita ꝙ ſine verbali copula Paulus dicit, tantum ne libertatem in occaſionẽ carni. Et poteſt cõſtrui particula hæc cum præcedente, cum participio vocati. Ita quòd ordo literæ ſit, vos eſtis vocati in libertatem, tantum ne libertatem in occaſionem carni, ſubaudi intelligatis vos vocatos. Exponit ſiquidem libertatem non eſſe interpretandam in occaſionem carni, hoc eſt, carnali libertati, carnalibus affectibus. Et hoc eſt primum cõtrarium libertati euangelicæ. *Sed per charitatem ſpiritus ſeruite inuicem.* Superfluit ſpiritus. Explicat officium illius particulæ fratres, eſſe dilectione, nõ carne, non timore, non coactione legis ſeruire inuicem. Talis enim ſeruitus eſt officium congruum euangelicæ libertati. Vbi cernis libertati euangelicæ nõ aduerſari omnem ſeruitutem. Seruitus ſiquidem mutua ex amore, expreſſe dicitur officium libertatis. Et rurſus cernis aduerſari libertati euangelicæ libertatem carnis. *Omnis enim lex in vno ſermone impletur.* Deeſt, ſcilicet. *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.* Quod dixerat fratres, & poſtea ſeruite inuicem per dilectionem, manifeſtat reddendo rationem: quia omnis lex impletur in hoc vno mandato. ❡ Vbi aduerte erudite lector ſignificari ꝙ libertas euangelica non eſt libertas ab adimpletione legis moralis. Probat ſiquidem Paulus ꝙ ſeruire inuicem per dilectionem (quod eſt officiũ euangelicæ libertatis) eſt adimplere omnem legem, implendo præceptum, Diliges proximũ tuum ſicut teipſum. Cõſtat enim ꝙ de lege morali eſt ſermo: quoniam vniuerſa lex moralis hac vna obſeruatione impletur. ❡ Non meminit autem legis eorum quæ erga deum ſunt: quoniã tota quodammodo epiſtola hæc de veritate euangelica (quæ lex eſt eorum quę ad deum ſunt) tractauit. ❡ Quod autẽ dicitur, diliges proximũ tuum ſicut teipſum, in euangeliis explanauimus propriiſsime eſſe dictum: & ſignificare vt amore amicitiæ quilibet diligat proximum: hoc eſt, velit bonum proximo propter ipſum proximum. Tali enim modo quilibet diligit ſeipſum, ſcilicet propter ſeipſum. *Quòd ſi inuicem mordetis & comeditis, videte ne inuicem conſumamini.* Sub vniuerſa lege morali multa ſunt pręcepta affirmatiua, & multa negatiua. Et de pręceptis quidẽ affirmatiuis pro euidẽti reliquit Paulus ꝙ omnia implentur implendo hoc vnũ affirmatiuum, diliges proximũ tuũ ſicut teipſum: de negatiuis autẽ (vtpote diſsimilis formę ab hoc affirmatiuo) manifeſtauit metaphorico ſermone ꝙ etiam implẽtur

in hoc

in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice ſi inuicem mordetis & comeditis, vniuerſas actiones præceptis negatiuis prohibitas cõprehendit. morſu ſiquidem nocumenta minora, comeſtione autem nocumenta maiora ſignificat. Et ab effectu mõſtrat cõtrariari dilectioni proximi, dicendo videte ne abinuicem cõſumamini. Vnum enim ab alio conſumi manifeſte contrariatur dilectioni. *Dico autem in Chriſto.* Superfluit in Chriſto. Explicat illã particulam, tãtum ne libertatem in occaſionẽ carni. manifeſtando modũ quo libertas euangelica ſeruanda eſt abſq; libertate carnis. *Spiritu ambulate, & deſideria.* pro, deſideriũ, *carnis non perficietis.* Ac ſi apertius dixiſſet, Libertas euangelica eſt libertas ſpiritus, ambulate ſpiritu. & hic eſt modus, quo cõcupiſcentiã carnis non adimplebitis. ¶ Si quæris de quo ſpiritu eſt ſermo: ex iis quæ infra ſubiungit (videlicet ſi ſpiritu ducimini, nõ eſtis ſub lege: & poſtea, fructus autem ſpiritus eſt, charitas, &c.) apparet ꝙ de ſpiritu ſancto perficiente ſpiritum noſtrum eſt ſermo. Et hęc ſpiritu demonſtrante, dirigente atque impellente, dicit ambulãdum eſſe non corporis ſed animi greſſu. ¶ Significanter autem non dicit & deſideriũ carnis nõ habebitis: ſed dicit non perficietis: quoniam carere concupiſcentia carnis, non eſt hominis mortalis, ſed non executioni mandare, non perficere conſenſu cõcupiſcentiam carnis, opus eſt ſpiritus. *Caro enim concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autem aduerſus carnem.* Probat efficaciam documenti ex cõtrarietate deſideratorũ à carne & ſpiritu. Et eſt ſermo de carne infecta peccato ſaltẽ originali. inde enim caro concupiſcit aduerſus ſpiritũ & non ex primæua creatione. In cuius ſignum in ſtatu innocentiæ erant Adam & Eua nudi, nec erubeſcebant. Nec oportet literis declarare hanc contrarietatẽ, quam quotidie experimur. *Hæc enim,* pro, autem, *ſibiinuicem aduerſantur.* Declarat vehementiam contrarietatis inter carnem & ſpiritum. *Vt non quæcunque vultis illa faciatis.* Non dicit vt nulla quæ vultis, ſed dicit, vt non quæcunque: ſignificans quod aliqua volumus quę non facimus. Tam vehemẽter enim caro & ſpiritus mutuo aduerſantur, vt aliqua velimus & tamẽ nõ faciamus. Ex parte ſiquidem carnis tanta eſt inclinatio ad carnalia, vt multa quæ ſecundum rationem volumus non faciamus: vt patet apud incontinentes. & econuerſo ex parte ſpiritus patet apud continentes. In vtriſque enim pugna eſt manifeſta, ſed continens facit quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo ad affect⁹ quos inuitus patitur: incõtinens au-

tem nec etiam quo ad executionem facit quòd vult victus à paſſione. *Quod ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub lege.* Dixerat ſpiritu ambulate & deſiderium carnis non perficietis. Et quum hoc declaraſſet ex contrarietate ſpiritus & carnis, explicat quod ſuppoſuerat: videlicet quòd ambulare ſpiritu eſt libertatis Euangelicæ, hoc enim ſignificat dicendo quòd ſi ſpiritu ducimini. Quod dixerat ſpiritu ambulate, explicat modo officium ſpiritus: hoc eſt, ſpiritu duce ambulare. hoc ſiquidem ſignificat ſpiritu ducimini. Libertas autem euangelica à lege Moyſi explicatur, dicendo nõ eſtis ſub lege. De illa ſiquidem lege eſt ſermo, de qua millies in hac epiſtola loquitur. ¶ Et ſi contuleris erudite lector hæc verba cum paulò ſuperius dictis (omnis enim lex in vno ſermone impletur, diliges proximum tuum ſicut teipſum) perſpicies ꝙ vel per ſub lege, intelligit legem quo ad legis propria, ad differentiam mutuatorum ex lege naturæ: qualia ſunt moralia omnia, quæ implentur in hoc vno diliges proximum tuum ſicut teipſum. vel vim facit in propoſitione ſub, ſignificando ſeruitutem. Qui enim ſpiritu ducuntur, ad legem tenentur ex dilectione, non ex ſeruitute, & propterea dicitur non eſtis ſub lege. *Manifeſta ſunt autem opera carnis.* Propoſuerat duo contraria, carnem & ſpiritũ: ne hæſitaremus diſcernendo inter opera carnis & ſpiritus, attulit vtriuſque opera. *Quæ ſunt.* Decem & ſeptem carnis opera affert Paulus: ſed in textu Latino deficit primo loco. *Adulterium, fornicatio.* cum ſoluto. *Immunditia.* contra naturam. *Impudicitia.* laſciuorum tactuum, & huiuſmodi. *Luxuria.* Superfluit. *Idolorum ſeruitus.* hoc eſt, idololatria. *Veneficia.* pro, veneficium. venenandi actus. *Inimicitiæ.* odia in animis ſunt. *Contentiones.* pro, lites. exterius. *Aemulationes.* In malam partem vtitur Paulus æmulationibus pro prauis ſtudiis ad idem tẽdentiũ. *Iræ.* appetitiones vindictarum. *Rixæ.* in factis. *Diſſenſiones.* pro, ſeditiones inter conciues. *Sectæ.* ſeu hæreſes. Et hoc etiam in malam partem vtitur Paulus. *Inuidiæ.* manifeſtum eſt vitium. *Homicidia.* ſeu cædes. Quod eſt vltimum nocumentum. *Ebrietates* in potu. *Comeſſationes.* in cibo. *Et his ſimilia.* ne putares enumerata omnia. Si quæris quo pacto verificatur quòd hęc omnia ſint opera carnis, quũ multa horum ſiſtant in mente. Solutio eſt quòd hæc omnia ſunt ex fomite, qui carni aſcribitur. Ex contrarietate ſiquidem fomitis ad ſpiritũ proficiſcuntur: fomes autem ex peccato eſt originali. *Quæ prædico vobis, ſicut prædixi,* verbo. *Quoniam.* pro, quòd, *qui talia agunt, regnum dei non cõſequentur*

tur.pro,hæreditabunt. Occurrit hic quæſtio quo pacto verificatur quòd qui talia agunt regnũ dei nõ hæreditabunt: quum aliqua horum non ſint peccata mortalia: & conſtat quòd tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hæreditate regni cœleſtis.¶ Solutio eſt quòd hæc omnia intelliguntur cũ duabus conditionibus cõmunibus,in materia morali ſubintellectis. Altera eſt ex parte formæ, quòd eſt ſermo formalis,hoc eſt,de his operibus vt ſic,ex intẽtione factis. Altera eſt ex parte materiæ, quòd non eſt ſermo de iis quæ excuſantur à peccato mortali ob conditionẽ materiæ,quæ parũ nocet.nã ſermo eſt de iſtis operibus in materia nociua mihi vel proximo.His ſiquidẽ ſubintellectis clare patet omnia hæc eſſe peccata mortalia. Nã lites vt ſic (hoc eſt ad litigandũ)nocent proximo.& ſimiliter æmulationes vt ſic,ad impediendũ proximũ tendunt, iræ vltionẽ deo vel iudici reſeruatam appetẽdo,manifeſte iniuriantur deo vel iudici. Sectæ ſeu hæreſes communi bono nocent.nõ enim eſt ſermo de hæreſibus in fide Chriſti,ſed in ciuilibus ſeu moralibus à communi bono recedentibus.Comeſſationes autẽ(hoc eſt crapulas) notabiliter homini nocentes vt ſic,eadẽ ratione qua ebrietates notabiliter nociuas homini vt ſic,ex ſuo genere patet eſſe mortalia peccata, apud intelligentes ꝙ formaliter nocere homini, ex ſuo genere eſt peccatũ mortale.*Fructus autẽ ſpiritus eſt*. Nota diſparitatem ſermonis.De carne loquens dixit opera, de ſpiritu verò dicit fructus.rurſus de operibꝰ carnis dixit pluraliter ſunt; de operibus ſpiritus dixit ſingulariter, fructus autẽ ſpiritus eſt: ad ſignificandũ quòd malũ cõtingit ex ſingularibus defectibus, bonũ autẽ ex cauſa integra.Inter opera autẽ & fructus manifeſta eſt diſparitas:ꝙ illa,opera quidẽ ſunt, ſed nõ expectata:fructus autẽ expectatus eſt.vt intelligamus illa præter intẽtionem actoris naturæ tanq̃ ex neceſsitate materiæ prouenire. hæc autem ex intentione diuina proficiſci tãquam fructus ex ſpirituali arbore.*Charitas, gaudiũ,pax,patientia*. Superfluit patientia. *Longanimitas*.qua animus ad æternitatis lõgitudinem protenditur expectando.*Bonitas,benignitas*. Tranſpoſitæ ſunt.& benignitas quidem refertur ad ferocitatem bonorũ ad proximos: bonitas autem ad rectitudinẽ appetitus,qua bonum hominem dicimus: *Manſuetudo,fides*. Tranſpoſitæ quoque & hæ ſunt. & fides quidem virtus eſt moralis, qua fiunt dicta:ſicut & manſuetudo virtus moralis eſt moderatrix iraſcibilis. *Modeſtia, continentia, caſtitas*. Nulla harum trium eſt in textu: ſed poſt prædicta octo

legitur nono ac poſtremo loco. *Temperãtia*. quæ eſt virtus nota. *Aduerſus huiuſmodi non eſt lex*. Et dixit hoc ad explicandam rationem eius quod dixerat, ſi ſpiritu ducimini non eſtis ſub lege. Ratio ſiquidem eſt, quia aduerſus opera ſpiritus nõ eſt lex: exẽptio operũ ſpiritus à pœna legis eximit homines qui ſpiritu ducũtur à ſeruitute legis. ¶ Et bene nota aduerſus huiuſmodi nõ eſſe legem, vt intelligas nullam legẽ præcipere aduerſus virtutis actus: ac per hoc nullum principem etiã eccleſiaſticum poſſe præcipere aduerſus virtutis actus. *Qui autem ſunt Chriſti, carnem ſuam*. Superfluit ſuam. *Crucifixerunt cum vitijs*, pro affectibus, *& concupiſcentijs*. Manifeſtatis iis quæ ſunt carnis & iis quæ ſunt ſpiritus, & exemptis ambulãtibus ſpiritu à lege, ſubiungit qualiter iſtimet ſe habent ad ea quæ ſunt carnis. Et quos prius nominauerat ambulãtes ſpiritu, modo nominat qui ſunt Chriſti, ea ratione quia ad imitationẽ Chriſti ſe habẽt circa ea quæ ſunt carnis. Et dicit de iſtis quòd crucifixerunt carnem (proculdubio propriam) hoc eſt, cruciatibus affecerunt propriã carnẽ imitando Chriſtum, vſqueadeo ꝙ etiã cruciatu affecerunt affectus & concupiſcentias: vt affectus referantur ad paſsiones animi, concupiſcentiæ autem ad carnales motus: incipiunt enim quandoque ab anima, quandoque à carne hæc quæ domãda ſimul cum carne ſunt. Addidit enim hæc, vt intelligamus non ſufficere cruciatum carnis abſque cruciatu paſsionum. *Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus*. pro, incedamus. Tractat hîc illam particulam, ſunt quidã qui conturbant vos, Dixerat ſpiritu ambulate, ad excludendum opera carnis; modo reſumendo declarat ipſam ambulationem dupliciter. primo excludẽdo deformitates morum quę in pſeudoapoſtolis apparebant: deinde ipſam ambulationẽ exponendo. Inchoat autem partem hanc in prima perſona pluraliter loquendo (quũ hactenus locutus fuerit in ſecunda perſona (ad inſinuandũ ꝙ pars hæc de doctoribus præcipue tractat. Et quemadmodũ ad Corinthios deſcribendo conditiones miniſtrorũ noui teſtamenti, ad hoc deſcribit vt diſcernantur mali miniſtri & caueãt ſibi Corinthij ab illis, ita in hac parte vitia malorum doctorũ tãgit deſcribendo in prima perſona quales debemus eſſe, ad hoc vt Galatæ vel ex moribus malis agnoſcãt pſeudoapoſtolos nõ eſſe bonos Chriſti miniſtros, ſed perturbatores ipſorũ. Dictio interpretata ambulem⁹, plus ſignificat: ſignificat enim incedam⁹: hoc eſt, cõpoſito gradu ambulare. Loquitur enĩ Apoſtolus de ordinata ambulatione ſecundũ ſpiritum: & infert

ex vita ſpiritus(dicendo ſi ſpiritu viuimus,intus)ſpiritu & incedamus,extra. *Nō efficiamur inanis gloriæ cupidi.* Quinque proponit:duo affirmatiua (ſi ſpiritu viuimus,ſpiritu incedamus) & tria negatiua:vt his quinque deſcribat mores pſeudoapoſtolorum.In vniuerſis ſiquidē his peccabant, propter quod,primum prohibet cupiditatē inanis gloriæ quæ regnabat in pſeudoapoſtolis.Nec dicit,non efficiamur cupidi gloriæ,ſed gloriæ inanis, quæ ſcilicet conſiſtit in opinione hominū:eſt enim vacua valde à fructu interno huiuſmodi gloria.nec etiam dicit, nō ſuſtineamus gloriam inanem(quoniam aliorum opinio non eſt in poteſtate noſtra)ſed dicit,non efficiamur cupidi: quia cupiditas inanis gloriæ in poteſtate noſtra eſt,& cupiditas talis culpa eſt.

Inuicem prouocantes. Hoc eſt aliud vitium pſeudoapoſtolorum, prouocantium veros Chriſti miniſtros tanquam ad certamen. Docendo ſiquidem ſeruari legalia,prouocabant docētes cōtrarium ad certamē.hoc enim familiare eſt nouis doctoribus prouocare priores ad certamen:tanquam ipſi doceant ea quæ ſunt legis diuinæ,nec alij poſsint reſiſtere. *Inuicem inuidentes.* Ex affectu gloriæ propriæ & ex inuidia alienæ gloriæ prouenit prouocatio.Vnde hæc tria vitia pſeudoapoſtolorum proponit Paulus fugienda ſibi & aliis doctoribus,ad deſcribēdum (vt dictum eſt) nouorum doctorum vitia: vt ſi non ex euangelica veritate, ſaltem ex malis moribus cognoſcant illos Galatæ.

CAPVT VI.

FRatres. Exequitur quinque propoſita incipiendo à negatiuis, ſimul ea tractando in actione vna,ſcilicet corrigendi delinquentes:eo quòd in modo exercendi hanc actionem diſcerni poterant huiuſmodi vitia. *Et ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Duas conditiones alleuiantes tangit. Alteram modi peccandi, dicendo, ſi occupatus fuerit homo, ad differentiam eius qui ex propoſito peccat. occupatus enim patiens potius deſcribitur quàm agens:ad ſignificandum peccatum ex infirmitate ſeu paſsione procedens. Alteram generis peccati,dicendo in aliquo delicto.Delictum enim peccatum eſt à præceptis affirmatiuis declinans: ad differentiam peccati contra præcepta negatiua. Minus ſiquidem malum eſt præterire affirmatiua quàm negatiua, quia negatiua nullam admittunt excuſationem (vtpote obligantia ſemper & ad ſemper, & peccatum non committitur contra ea, niſi agendo) affirmatiua verò obligant pro loco & tempore,& peccatum contra ea, ſola omiſsio-

ne cõmittitur. *Vos qui ſpirituales eſtis.* profeſsione & officio.doctores ſiquidẽ alloquitur. *Huiuſmodi inſtruite.* pro,reparate, ruinam eius qui credidit reparate,inſtaurate. *In ſpiritu lenitatis.* pro, manſuetudinis. Hæc eſt forma reparandi lapſos , vt actio correctiua procedat in ſpiritu mãſuetudinis:ad differẽtiã eorũ qui impetuoſe ſæuiunt in delinquẽtes. Et creditur Paulũ hæc dixiſſe,eo quòd pſeudoapoſtoli cõtra delinquẽtes indignabundi procedebãt. in hoc enim vult cognoſci vere ſpirituales paſtores,quòd in ſpiritu manſuetudinis procedunt,ad reparandũ,non ad puniendũ. *Conſiderans teipſum ne & tu tenteris.* Mutat loquendi modũ alloquens quẽlibet paſtorem ſingulariter. Ratio ſpiritus mãſuetudinis redditur conſideratio propriæ fragilitatis,ne tu ſimiliter tẽteris ſicut ille qui lapſus eſt. *Alter alterius onera portate.* Rationẽ reddit eius quod dixerat,huiuſmodi reparate.fit enĩ reparatio adiuuãdo proximũ ad portandũ onus, quod fit tũ affectu cõpaſsiõis,tũ effectu ſubuentionis,tũ ſuffragio orationũ,tum moderando punitionem. *Et ſic adimplebitis.* pro,adimplete, *legẽ Chriſti.* Dictio interpretata implete, plus ſignificat,ſ.readimplete,denuo implete. Significatur enim quòd id quod ſubtractũ eſt legi Chriſti per lapſum,redintegretur huiuſmodi adiutorio. lex autẽ Chriſti lex eſt ſpiritus vitæ,quæ alio nomine lex charitatis dicitur. Adiuuãdo ſiquidẽ proximos readimpletur quod euacuatũ erat,quod deficiebat charitati. *Nam ſi quis exiſtimat ſe aliquid eſſe.* Rationem reddit eius quod dixerat conſiderans teipſum. *Quũ nihil ſit,ipſe ſe ſeducit.* pro,ſeipſum mente fallit. Eſt enim dictio Græca cõpoſita ex mẽte & fallere. ¶ Aduerte ꝙ pronomẽ ſe (quũ dicitur ſi quis exiſtimat ſe aliquid eſſe) demõſtrat hominẽ ſecũdũ id quod eſt ex parte ſui,vt diſtinguitur cõtra id qđ eſt ex parte diuini doni. Et quia homo ex parte ſui nõ niſi quæ imperfectionis ſunt efficit,imò niſi quod imperfectionis eſt habet(ſicut aër ex parte ſui non niſi tenebras habet & nihil habet luminis)ideo de ipſo dicit Paulus ꝙ quũ nihil ſit ſeipſum mẽte fallit. Siue intelligas ꝙ omnino nihil eſt,qa ex nihilo eſt,& ex parte ſui in nihilum rediret: ſiue intelligas de nihilo ſecũdũ eſſe gratiæ:quouis eñ modo exiſtimans ſe aliqd eſſe ſeipſum intus fallit. Eſt eñ manifeſta ratio deceptiõis internæ ex eo ꝙ nihil eſt , & ipſe exiſtimat ſe aliquid eſſe : ſiue in eſſe naturæ ſiue in eſſe gratiæ. De quo tamẽ videtur potius intelligendũ,eo ꝙ eſt directe ad propoſitũ. *Opus aũt ſuum probet vnuſquiſque.* Nõ ſufficit Paulo vnũquemq; ex ſuiipſius cõſideratione monere ad reparationẽ proximi in ſpiritu mãſuetudinis

dinis,ſed etiam monet vt vnuſquiſq; propriũ examinet opus: vt ſi fallitur cõſiderando ſeipſum, non fallatur examinando opus proprium: manifeſtius ſiquidem cuique eſt proprium opus, quàm propriũ eſſe. *Et ſic*. pro,& tunc, *in ſemetipſo tantum*. Superfluit tantum. *Gloriam*. pro,gloriationem, *habebit*, *& non in altero*. Qui alteri peccanti non compatitur, ſed indignatur, gloriatur in defectu alterius:hoc eſt,gloriatur cõparando ſe ad eũ qui peccauit.Quo cõtra qui examinat ſua propria opera, inuenit quod ſibi diſplicet,& nõ gloriatur relatiue ad alterum, nec in ſemetipſo.Ironice ſiquidẽ dictum eſt,& tunc in ſemetipſo gloriationem habebit.Vnde & ſubditur, *Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit*.Rationem enim reddit quòd nec in ſemetipſo gloriabitur, quia vnuſquiſque onus deformitatũ proprij operis portabit coram iudicio Chriſti. *Communicet autem*. Poſtquã deſcripſit formã correptionis,abſque ſuperbia & vana gloria cum mãſuetudine & charitate ad deprehendendum ſupradicta vitia in pſeudoapoſtolis,excludit ex parte ſui omnem ſuſpicionem inuidiæ, adimplens id quod dixerat non efficiamur inuicem inuidentes.

Ad hoc enim ſubiungit hoc præceptum,in genere tamen. *Is qui catechizatur verbo,ei qui ſe catechizat in omnibus bonis*. Dictionem Græcam interpres reliquit:quum potuiſſet dicere qui docetur & qui ſe docet. Præcipitur ſiquidem vt diſcipulus qui docetur ſermone,cõmunicet doctori in bonis omnibus: hoc eſt, ſuſtentãdo ipſum in omnibus temporalibus bonis:debentur enim euangelizantibus & inſtruentibus ab iis qui inſtruuntur ſuſtentationis ſtipendia,in cibo,potu,domo,veſtibus,& reliquis neceſſariis.

Et dixit hoc non vt pſeudoapoſtolos demulceret, ſed vt cognoſcerent quòd doctoribus veritatis Paulus nõ inuidet, ſed vult eis exhiberi à Galatis bona omnia. *Nolite errare*. Exequitur primo propoſitum,ſi ſpiritu viuimus,ſpiritu & incedamus.Errare ſiquidem opponitur inceſſui.Si ſpiritu, inquit,viuimus,nolite errare hincinde,ſed ſpiritu incedite. *Deus non irridetur*. Hominibus poteſt illudi,homines poſſunt falli,deus autem non poteſt irrideri, vtpote quẽ nulla latet ſimulatio. Et quòd hoc ſit verum, probat. *Quæ*.pro,qđ. *enim ſeminauerit homo*, *hæc*.pro,hoc, *& metet*. Illuderetur deo ſi mali ſeminis fructũ bonum homo perciperet,aut ſi boni ſeminis fructũ malũ perciperet:ſed ex eo quòd homo id metet quod ſeminat,apparet ꝙ deus non fallitur.Et vtitur ſimilitudine ſeminationis & meſſionis:ad ſignificandum latentem intentionem in opere per ſeminationem,& manifeſtã retributio-

nem in futuro tẽpore meſsis.*Quoniã qui ſeminat in carne ſua.* Explicat differẽtiam ſeminantiũ penes cõtraria ſuperius poſita,car nem & ſpiritum:ſeminare in carne propria eſt internum ſtudiũ latẽter apponere ad ea quæ ſunt carnis:hoc eſt,ad propria bona: ex parte ſiquidẽ fomitis ſe tenet inordinatus appetit⁹ cuiuſcũq; boni proprij. *De carne & metet corruptionẽ.*Aptè fructus carnis de ſcribitur corruptio,vtpote quæ corruptibilis manifeſte eſt, & ex qua nõ niſi putreſcendo metũtur quodãmodo quæ naſcũtur ani malia,vermes,veſpæ,muſcę,& ſimilia.Iuxta hãc metaphorã dici tur ꝙ de carne metet corruptionẽ,hoc eſt,ea quę ſunt corruptio nis:qualia ſunt pœnalia in futura vita & vana in præſenti. *Qui autẽ ſeminat in ſpiritu.*intentionẽ,ſtudiũ,vimq; omnẽ ſuã locat in ſpiritu,in iis quæ ſunt ſpiritus ſancti.*De ſpiritu metet vitã æternã.* hic inchoatiue & in futuro cõſummate:fructus eñ vltimus ſpiri tus eſt vita æterna.Et per hoc declarauit quid eſt ſpiritu viuere: & conſequenter declarat quid eſt ſpiritu incedere , ſubiungẽdo, *Bonũ autẽ facientes non deficiamus.*Nõ ſufficit ſeminare,ſed oportet bonũ facere exteriori opere,nec hoc qualitercunq;,ſed infati gabiliter,ſed inceſſanter.Et in prõptu ratio ſubditur.*Tẽpore enim ſuo metemus nõ deficientes.*Tempus metẽdi(vt in euãgelio dicitur) in altera eſt vita:& tunc infatigabiliter metemus , abſq; labore vſq; ad ſatietãtẽ fructus colligemus.*Ergo dum tẽpus habemus.*Cõcludit Paulus ꝙ dũ tempus eſt meriti, *Operemur bonum ad omnes.* hoc eſt enim ſpiritu incedere, ad hoc ſpirit⁹ incitat & ducit. *Maxime autẽ ad domeſticos fidei.*Nõ corrigit quod dixerat ad omnes, ſed inter omnes præponit reliquis domeſticos fidei.Ita quòd nõ excludit aliquẽ,ſed arctiori vinculo aſtringit erga domeſticos fi dei,proculdubio Chriſtianæ.Vbi oẽs Chriſtiani , domeſtici appellati ſunt fidei:quia vniuerſa eccleſia Chriſtiana vna eſt dom⁹ dei viui:vt ipſe alibi dicit.*Videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.*Aiunt ꝙ dictio interpretata qualibus,magnitudinem ſignificat.Ita ꝙ ſenſus eſt,videte quã grãdibus literis ſcripſi vobis ma nu mea.A differẽtia inter hãc epiſtolã & ſcriptas ad alias eccleſias(penes hoc ꝙ alias ſubſcribebat Paulus manu propria , hanc verò totã manu ꝓpria ſcripſit)allicit Galatas.Significat eñ per hoc ꝙ tanti eorũ ſalutem facit,tã vehemẽter illã affectat, vt ma nu ſua tam grandẽ epiſtolã ſcripſerit ad eos. *Quicunque enim.*Superfluit enim. *Volunt placere in carne.* Ex induſtria Paulus interpoſuit excitationem Galatarũ ad conſiderandum quòd propria manu ſcripſit,ſubiungendo vanitatẽ circunciſionis, vt hinc per

penderent Galatæ in quo cõſiſtit ſumma totius negotij legaliũ, aduerſus quæ Paulus ſcribit. Et hactenus quidẽ vanitatẽ legaliũ monſtrauerat, maloſq; mores pſeudoapoſtolorũ inſinuauerat: modo demũ quod ſupererat monſtrat, ſ. quod ficte fugiendoq; perſecutionẽ pro gloria huiuſmodi noui doctores ingerunt Galatis legalia: ait enim ꝙ quicunque doctores volunt Iudæis complacere in carne, hoc eſt in carnalibus obſeruationibus. *Hi cogũt vos circumcidi.* Cogunt dicẽdo circuncisionem eſſe neceſſariam ad ſalutem. *Tantũ vt crucis.* pro, cruce, *Chriſti perſecutionẽ nõ patiantur.* Volunt iſti Chriſtiani doctores placere Iudæis, vt non ſuſtineãt perſecutionem à Iudæis ob crucẽ Chriſti. vt enim prius dictũ eſt Iudæi non perſequebantur crucẽ Chriſti niſi vt abolentẽ legalia, & propterea iſti doctores volentes cõplacere Iudæis (vt per hoc ſubterfugerent perſecutionem ob efficaciam crucis Chriſti) prædicabant circuncisionẽ. *Neque enim qui circumciduntur, legem.* Deeſt, ipſi, *cuſtodiunt.* Manifeſtat fictam intentionem talium doctorum, ꝙ non ſtudent in veritate vt obſeruetur lex: vt patet ex hoc quòd ipſi non cuſtodiũt legem, ſed ſtudent ad complacendũ Iudæis, vt non commoueantur ad perſequendũ eos. *Sed volunt vos circumcidi vt in carne veſtra glorientur.* hoc eſt, apud Iudæos glorietur ob circũciſam carnem veſtram, quòd fecerint tot proſelytos. Et hęc ratio vltimo loco reſeruata eſt: vtpote valde valida ad perſuadendũ vt non circũcidantur. *Mihi autem abſit gloriari.* E regione vani animi talium doctorum ſeipſum locat. Mihi inquit abſit vt glorier in quacunq; re. *Niſi in cruce domini noſtri Ieſu Chriſti.* Illi timent efficaciam crucis euangelizare, imò cõtra efficaciã eius prædicãt: ego autẽ nõ ſolũ alienus ſum à timore, ſed in ſola cruce Chriſti glorior, in ſola efficacia crucis Chriſti gloriã meã loco. *Per quẽ mihi mundus crucifixus eſt & ego mundo.* Facile eſt gloriari in cruce Chriſti, ſed non ſic, ſed non cũ hoc effectu vt mundus ſit mortuus mihi, & ego mortuus mundo. Eſt ſiquidẽ mundus mortuus mihi, in hoc quòd nihil mihi dat mundus, nihil appeto à mũdo: ego verò ſum mortuus mundo, quum nihil mei tribuo mundo, quum mundus nihil expectat à me. Et ſumitur hic mundus pro vniuerſitate corporalium vt diſtinguuntur contra ſpiritualia. Ita quòd ſub mundo comprehenduntur omnes etiã legales obſeruationes, vtpote corporales, vt manifeſtat ſubiuncta ratio. *In Chriſto enim Ieſu neque circũciſio aliquid valet neque præputiũ.* Ecce ex quibus mundus conſtruitur. *Sed noua creatura.* conſtãs ex hoc ꝙ mũdus eſt mihi crucifix⁹ & ego mũdo. Ideo enim mihi

mihi mūdus crucifixus eſt & ego illi: quia in Chriſto nihil valēt ea quæ ſunt mundi (ſiue circūciſio ſiue præputiū) ſed tantummodo valet noua creatura, hoc eſt, ſpiritualis vita à deo creata per gratiā Ieſu Chriſti, quæ nūquam veteraſcit, ſed ſemper eſt noua: & ſemper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitātem futuræ felicitatis æternæ. *Et quicunque hanc regulam ſecuti fuerint.* pro hac regula inceſſerint. De doctoribus loquitur quòd quicunque hac regula (ſcilicet gloriationis in cruce Chriſti ſic ꝙ mundus ſit ei crucifixus & ipſe mundo) quicunq; inquā hac regula inceſſum ſuū cōpoſuerint. *Pax ſuper illos & miſericordia.* Pax vltimum eſt donum, miſericordia autem quemadmodū & gratia primum, vt in his cōprehendantur omnia diuina dona. *Et ſuper Iſrael dei.* Accuſatiui caſus eſt Iſrael, & vniuerſum Chriſtianum populum ſignificat ex appoſitione dei, ad differentiā Iſraelis nō dei, ſed carnalis populi, ſcilicet Iudaici in legalibus pertinacis. Et nominauit Chriſtianos Iſraelem dei, vt intelligant Galatæ & pſeudoapoſtoli ꝙ non aduerſatur Iſraelitico populo quatenus eſt dei, ſed quatenus eſt carnis: quandoquidem Iſrael dei eſt ipſe populus Chriſtianus: eſt enim Iſrael non carnaliter, ſed ſpiritualiter. *De cætero nemo mihi moleſtus ſit.* pro, moleſtias exhibeat. Sufficiāt inquit Paulus hactenus obiectæ mihi falſitates (quòd ego foueo circuncīſionē alibi, & ſimilia) deinceps nemo mihi huiuſmodi moleſtias exhibeat. Et ratio manifeſta omnibus eſt. *Ego enim ſtigmata domini Ieſu in corpore meo porto.* Ad ſimilitudinē ſeruorum geſtantiū in facie impreſſam notā dominorū iuſſione ferri factā, deſcribit ſe Paulus portare manifeſte in corpore ſuo non vnam, ſed multas impreſſas notas domini Ieſu. Et intendit per huiuſmodi ſtigmata innumeras plagas, quas pro Ieſu ſuſtinuerat, hoc eſt manifeſtum coram omnibus ſignum quòd ſum ſeruus domini Ieſu, ꝙ ſum alienus à legalibus. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti,* cōdonans peccata & liberās à ſeruitute legalium. *Cum ſpiritu veſtro fratres.* ſupple ſit. *Amen.* vere, ſeu fiat. Et ſic finitur epiſtola ad Galatas. Cuius ſcriptio apud Græcos eſt, ad Galatas ſcripta Romæ. Tradunt itaque Græci hanc epiſtolam ſcriptā fuiſſe Romæ, argumentum tamen huius epiſtolæ apud Latinos tradit ſcriptam fuiſſe Epheſi.

¶ Caietæ die 24. Ianuarij, 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti, in epiſtolam ad Galatas, finis.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Pauli ad Epheſios commentarij.

* * *

P*AVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem dei.* In exordiis aliarum epiſtolarum dictum eſt tum de nomine Pauli, tum de officio apoſtolatus, quem ſpecificat fuiſſe immediate à Chriſto, non ſuis meritis, ſed per voluntatem dei. *Omnibus ſanctis.* hoc eſt mundis per baptiſmum. *Qui ſunt Epheſi.* nomen eſt ciuitatis in Aſia minori. *Et fidelibus in Chriſto Ieſu.* Sanctitatis mundicia refertur ad peccata, fidelis autem refertur ad virtutes. Prima enim virtus eſt fides in Chriſto Ieſu mater reliquarum virtutum. *Gratia vobis & pax.* Conſueta Paulo eſt hæc ſalutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace. *A deo patre noſtro,* tum creatione, tum gubernatione, &c. *Et domino Ieſu Chriſto.* redemptore & ſaluatore noſtro. *Benedictus deus.* Poſt ſalutationem incipit tractatus, in quo primo more ſolito proponit materiam tractandam. Benedictus, inquit, benedictione laudis, ſupple ſit deus. Nomen naturæ eſt deus. *Et pater.* Nomen eſt primæ perſonæ trinitatis. *Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Ad vtrunque poteſt referri (ſcilicet tum deum tum patrem) obliquus iſte, eo quòd deus eſt deus domini noſtri Ieſu Chriſti, ſecundum humanam naturam, & eſt pater naturalis eiuſdem ſecundum diuinam: iuxta verbum ipſius, aſcendo ad patrem meum & patrem veſtrum, deum meum & deum veſtrum. *Qui benedixit nos.* Benedicere dei eſt benefacere. & ſic dictum eſt, qui benedixit nos, perinde ac ſi dixiſſet, qui benefecit nobis. *In omni.* nõ in aliqua ſic, & in aliqua non. *Benedictione.* hoc eſt, beneficio. *Spirituali.*

ad

ad differentiam benedictionum corporalium, quibus in Deuterono. benedictus eſt populus Iudaicus. nõ ſic talibus benedictionibus benedixit nos deus, ſed ſpiritualibus beneficiis omnibus. *In cœleſtibus*. pro, in ſupercœleſtibus, ad differentiam donorum ſpiritualium præſentis vitæ. *In Chriſto*. hoc eſt, non in nobiſipſis, ſed in Chriſto, cuius ſumus membra. Loquitur ſiquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti ſumus, ſuſcepta in Chriſto homine omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus. nobis enim Chriſtianis collata ſunt beneficia omnia, quæ ſunt iam in Chriſto. Et hæc ſunt beneficia nobis collata quæ proponit. *Sicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem*. Particula ante mũdi conſtitutionem, determinat verbũ elegit: & particula in ipſo, determinat pronomen nos: ex parte ſiquidem electorum ſe tenet. Et eſt ſenſus: nos in ipſo, proculdubio Chriſto, hoc eſt, nos membra ipſius. Explicatur ſiquidem quòd non ſumus electi ſeorſum, ſed iuncti Chriſto, vt membra Chriſti. ratio enim electorum ex parte rei electæ ſignificatur Chriſtus, & huiuſmodi electio non noua, ſed ante fundationem mundi deſcribitur. Affertur autem hoc ad manifeſtandũ quòd deus ſic benedixit nos, ſic adimpleuit benedictionem noſtram omnium ſpiritualium beneficiorum in ſupercœleſtibus in Chriſto, quemadmodum elegit ante fundationem mundi nos membra Chriſti: vt intelligamus huiuſmodi benedictionem noſtram forè omnino conformem æternæ electioni noſtri. ¶ Vbi aduerte per verbum elegit, ſignificari quòd diſcreuit nos ab aliis, proculdubio non electis. Electio enim ſignificat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipſo electionis beneficio aliorum reprobatio conſignificatur: ſed nũc de noſtræ electionis beneficio eſt ſermo, quæ tanto maius eſt beneficium, quanto de maſſa perditionis ſumus diſcreti. *Vt eſſemus ſancti & immaculati*. pro, irreprehenſibiles, *in conſpectu eius in charitate*. pro, dilectione. Ne errares confiſus in beneficio electionis, explicauit ad quid ſumus electi membra Chriſti in hac vita. Explicauit autem quatuor. Primũ vt eſſemus ſancti, quod per baptiſmum conſequimur, quoniam per ipſum mundamur ab omnibus peccatis. Secundũ vt eſſemus irreprehẽſibiles in actionibus noſtris. Tertium, in dilectione. Sanctitas ſiquidem & irreprehenſibilitas ad mala referuntur, dilectio autẽ ad bona. Quartum in cõſpectu eius, ſcilicet dei, non in apparentia coram hominibus, ad excludendum fictionem. Et hic clare liquet vanã eſſe cõfidentiam in electione, niſi det homo operã, vt

has

has habeat electorum cõditiones: quoniam ad has habendas in hac vita electi ſumus, inquit Paulus. *Qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum.* Superfluit filiorum. *Per Ieſum Chriſtum in ipſum.* Non ſufficit Paulo explicare electionẽ (per quam diſcernimur à malis) ſed explicat etiã prædeſtinationem, per quã ſimiliter ab æterno ordinamur ad bonũ adoptionis. Et quẽadmodũ de noſtra electione dixit, elegit nos in ipſo Chriſto, ita de noſtra prædeſtinatione dicit ꝙ prædeſtinauit nos in adoptione (hoc eſt vt ſimus filij adoptiui) per Ieſum Chriſtũ filium naturalem. Cõſtat nanque ꝙ adoptionem adipiſcimur non noſtris meritis, ſed per merita Ieſu Chriſti. ¶ Quod autẽ adiungit in ipſum, intellige deũ. Carent ſiquidem Græci diſtinctiuo pronomini abſolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligẽdum videtur pronomen, vt ſignificetur ꝙ deus prædeſtinauit nos in adoptionem ad ſeipſum Deum: hoc eſt, vt ſimus filij adoptiui ipſius dei per Ieſum Chriſtũ filium naturalem eiuſdẽ dei. *Secũdum propoſitum*, pro, beneplacitum, *voluntatis ſuæ*. Non ſignificatur placere, ſed beneplacere: vt intelligamus ꝙ diuina voluntas prædeſtinando, non facit quod placet, ſed quod beneplacet. Verum quum audis beneplacere, recole ꝙ voluntas diuina eſt ſibiipſi lex, ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinſeco ſuperiori, nec à noſtris meritis ſeu demeritis obiectiue: & id eſt beneplacere quod ipſa vult eſſe beneplacitum. Explicat ſiquidem Paulus in prędeſtinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæſtiones diſputantium de volũtate prædeſtinantis: aperte per hoc ſignificando ꝙ bonitas huiuſmodi propoſiti eſt apud diuinam voluntatem, & non apud merita iſtius vel illius. *In laudem gloriæ gratiæ ſuæ.* Duplex bonum per prædeſtinationẽ intentum ſignificat, alterum adoptionis noſtræ in filios dei: alterũ laudis diuinæ, quæ explicatur ꝙ eſt laudatio gloriæ diuinæ, non vndecunque conſurgentis, ſed ex gratia eius: & hoc ad differentiam gloriæ diuinæ conſurgentis ex opere iuſtitiæ. Laudanda ſiquidẽ eſt diuina gloria non ſolum penes gratiam, ſed etiam penes iuſtitiam. ex vtraque enim conſurgit diuina gloria. Sed prædeſtinatio nõ ordinatur ad laudem gloriæ cõſurgentis ex iuſtitia, ſed in laudem gloriæ cõſurgẽtis ex gratia: quoniã nõ noſtris meritis, ſed ex dei gratia per Ieſum Chriſtum erimus filij dei. & propterea dicit in laudem grorię gratiæ ſuę. *In qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo.* Superfluit filio ſuo. Gratificauit dicit, hoc eſt gratos reddidit ſeu effecit, proculdubio ſibi. ¶ Et hinc theologi vulgatã diſtinctionem

nem accipiũt inter gratiã gratis datam,& gratiã gratũ faciẽtẽ. De gratia ſiquidẽ gratũ faciẽte hic clare dicitur,in qua gratifica uit nos.Et addidit in dilecto,proculdubio naturali ac vnigenito filio(qui ſingularisſime ac per antonomaſiam vocatur dilectus) ad explicandam rationẽ quare nos gratia impleuit, eſſe filium ſuũ dilectũ: vt intelligamus gratia nos impleri à deo quatenus membra dilecti vnigeniti,vt oẽm noſtram gratiã referamus in Chriſtũ.Et hæc ſunt que Paulus proponit pro materia huius epi ſtolæ. *In quo habemus redemptionẽ.* Tractat propoſita incipiens ab vltimo,ſcilicet in qua gratificauit nos in dilecto.hanc enim par ticulã tractat quater repetẽdo, in quo,proculdubio dilecto. Declarat itaque ex gratia gratificationẽ noſtram in Chriſto:in pri mis explicando modum, dicẽdo in quo habemus redemptionẽ. per modum ſiquidem redemptionis acquiſiti ſumus, nõ pretio auri & argenti:ſed,*per ſanguinem eius.*redempti ſumus. *Remiſsionem peccatorum.* Appoſitiue ad redemptionẽ dicit remiſsionem peccatorũ: vt explicaret redemptionem à ſeruitute peccati. *Secundum diuitias gratiæ eius.*Vere magna gratia fuiſſet ſimplex remiſsio peccatorum, maior autem remittere peccata redimẽdo, hoc eſt adhibito pretio.fuiſſet enim donare nobis vtrũque.Maxima autem gratia eſt adhibuiſſe ſanguinẽ proprium,dediſſe vitam propriam pro huiuſmodi redemptione.& propterea nõ dicit ſecundum gratiam eius, ſed ſecũdum diuitias gratiæ eius,vt multiplicem & exuberantẽ gratiam in hoc facto agnoſcamus. *Quæ ſuperabundauit in nobis.*pro,quam exuberare fecit in nos.Nõ ſolum in effectu remiſsionis peccatorũ per redemptionẽ in ſanguine,&c.ſed etiam in effectu reuelatæ notitiæ gratificatos nos ſubiungit.Et vere quædam exuberantia gratiæ eſt,vt nõ ſolum ſimus ſic redempti,ſed etiam ſit reuelatũ nobis arcanum diuinę voluntatis. *In omni ſapientia & prudentia,vt notum faceret nobis ſacramentum.*pro,patefacto nobis myſterio.*voluntatis ſuæ.*Ordo literæ eſt: quam exuberare fecit in nos,patefacto nobis myſterio volũtatis ſuæ in omni ſapiẽtia & prudentia.Ita ꝙ omnis ſapientia & prudentia ad myſterium voluntatis ſuæ refertur: ad explicandum ꝙ arcanum diuinæ voluntatis eſt in omni ſapientia & prudentia. ſapientia quidem circa diuina & æterna, prudentia autem circa diſpoſitionem actionum tẽporalium. *Secundum beneplacitum.* Arcanum voluntatis diuinæ non ſolum cõmendatur ab omni ſapientia & prudentia,ſed etiam à beneplacito,ab eo quod beneplacuit.Et ſtatim materiã beneplaciti ſubiungit primo

mo in genere,dicendo. *Eius quod propoſuit in eo.*ſcilicet myſterio. Omne quod propoſitum ſeu deliberatum eſt,à deo in huiuſmo di myſterio, deſcribitur eſſe beneplacitū & in omni ſapientia & prudētia,&c. *In diſpenſationē plenitudinis temporum.* Ecce in ſpecie id quod propoſuit in myſterio.Optime quadrat ſententia hæc cum verbo domini , non eſt veſtrum noſſe tēpora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate.Arcana ſiquidē diuinæ voluntatis ſunt in diſpenſandis tēporibus,non imperfecte , ſed plene. plenum ſiquidem tēpus diſpenſauit cuique rei quam diſpoſuit efficere , & cuiuſque tēporis plenitudo latet in myſterio diuinæ voluntatis. Verbi gratia aliam plenitudnem temporis diſpenſauit pro inchoanda circunciſione,aliā pro donatione legis,aliam pro promiſsione Meſsiæ Dauidi,aliā pro inſtitutione baptiſmi, aliam pro vocatione gentium,&c. hæc enim diſpenſatio plenitudinis temporum,eſt ea quam pater poſuit in ſua poteſtate,eſt ea quæ continetur in myſterio volūtatis diuinæ. *Inſtaurare.*pro, recapitulare,*omnia in Chriſto.*Quoniā non eſt nobis patefactum myſteriū diuinę voluntatis ſecundū omnia agenda in quacūque plenitudine tēporis,explicat in indiuiduo quod eſt nobis manifeſtatū illius myſterij, eſſe recapitulationē omnium in Chriſto: hoc eſt ſummariā collectionē omniū in Chriſto. Metaphoricus eſt Pauli ſermo,ad ſimilitudinē aduocatorum ſeu oratorū,in fine orationis ſeu aduocationis colligentiū per capita ſummatim omnia dicta.iuxta hanc ſiquidē ſimilitudinē collectionis dictorum, tradit collectionem omnium factorū,omnium geſtorum, omniumq́; dictorum vbicūque facta, geſta, ac dicta relatiue ad deum fine,dicēdo ꝙ deus diſpoſuit recapitulare omnia in Chriſto: hoc eſt colligere omnia per quæcūque ſecula vbiuis ſparſa, & vnire in Chriſto.Et declarando quæ ſint hæc omnia ſubiūgit, *Quæ in cœlis ſunt,& quæ in terra ſunt in ipſo.* Superfluit hoc vltimū ſunt.Quod dicit in ipſo,proculdubio deū demonſtrat.Et eſt ſenſus:omnia quæ in cœlis & quæ in terra ſunt in deo: hoc eſt relatiue ad deum,ad differentiā eorundem abſolute. Qualiter autē ea quæ in cœlis ſunt colliguntur ad Chriſtū, ignotum eſt nobis niſi quo ad duo,alterum eſt quòd omnes angeli colliguntur ſub Chriſto homine tanquam capite & domino:alterum eſt ꝙ eorū ruina reparatur per Chriſtū , locando hoīes in ſedibus eorū qui ceciderūt.De iis autē quę in terra ſunt,ſcimus genus humanum vniuerſum collectū eſſe ad Chriſtū ſub eius redēptione,ſub eius iudicio,&c. Et præter hæc reliqua in vniuerſa terra colligi ad

Chri

Chriſti imperium in miraculis,& demum in reuelatione futuri poſt reſurrectionẽ ſeculi. ¶ Hoc eſt ergo nobis notificatũ arcanum iam adueniſſe plenitudinem tẽporis quo miſit deus filium ſuum vt in ipſo recapitularet omnia. *In quo etiam.* Ecce ſecũdum in quo ad explicandam gratificationem ſpecialem factam diſcipulis Chriſti ex Iudæis aſſumptis. *Et nos ſorte vocati ſumus.* Superfluit & nos. nec vſquequaque liquet an vocati an electi legendũ ſit. Verùm parui refert quo ad ſenſum. Et quod dicit ſorte, non ſignificat fortuito, ſed parte ſeu hæreditate. Alludit enim ad electionem populi in partem ſeu hæreditatem dei, iuxta illud: Pars autem domini populus eius, & Iacob funiculus hęreditatis eius. Et ad literam intendit ꝙ abſque meritis propriis Iudæi cõuerſi ad Chriſtum, velut ſorte hæreditatis & partis diuinæ non ſuis meritis aſciti ſeu vocati ſunt. *Prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui operatur omnia ſecundum conſilium voluntatis ſuæ.* Dixerat ſorte. Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tum inconſulti adiungit hæc: nam dicẽdo prædeſtinati, excludit fortuitum: & dicendo ſecundũ conſilium, excludit imprudentiam: vt intelligamus ꝙ cum hoc quod ſine meritis, tamen prædeſtinati conſulto fuerunt illi qui ex Iudæis vocati ſunt. Vnde eos explicans ſubiungit: *Vt ſimus in laudem gloriæ eius nos qui ante ſperauimus in Chriſto.* Explicat de quibus loquitur, eſſe nos qui ante ſperauimus in Chriſto. Quos conſtat fuiſſe Iudæos, qui ante ſperauerunt in Chriſto quàm Chriſtus veniret. Erãt enim in natione Iudæorũ viri iuſti innumeri quorum ſpes erat in Chriſto venturo. Multi, inquit Chriſtus, reges & prophetæ voluerunt videre quæ vos videtis, &c. Vel qui antequam Gentiles ſperauimus in Chriſto. ¶ Finis autem huius vocationis deſcribitur, vt ſimus in laudem gloriæ eius, ſcilicet dei. Et ad literam Iudæi conuerſi ad Chriſtum, fuerunt & ſunt vſque hodie in laudem gloriæ dei. *In quo.* Ecce tertium in quo, ad proſequendum gratificationem noſtram in Chriſto. *Et vos cum audiſſetis.* In prima perſona legitur, & participium præteriti tẽporis actiuum congrue reſoluitur in paſsiuum, quia caremus actiuo. Legendum itaque eſt, *Et nos audito verbo veritatis euangelio ſalutis noſtræ,* nõ veſtrę. Dixerat in quo & ſorte vocati ſumus, explicando gratificationẽ vocatorum ex Iudæis ex parte vocantis, modo explicat eandem ex parte vocatorum: quod ſcilicet audito euangelio ſunt in Chriſto. Hebraico more Paulus ſubſtantiuum verbũ ſubintelligit. Ita ꝙ ſenſus eſt: in quo ſumus ſeu fuimus & nos audito verbo veritatis, appoſitiuè

tiue euangelio ſalutis noſtræ. Modum explicat quo in Chriſto effecti ſunt. Vbi & aduerte appellari verbū veritatis ſimpliciter & abſolute, quia nihil niſi veritatem continet euāgelium. & hoc quo ad intellectū, qui perficitur ſola veritate. Appellari quoque euangelium ſalutis noſtræ: quia reuera annūtiatio bona eſt, nō terrenorum bonorum aut carnaliū delectationū, ſed ſalutis noſtræ. In qua cōtinetur omne appetibile quod vere ſpectat ad ſalutem noſtram. *In quo.* Ecce quartum in quo, ad ſignificandum gratificationem gentilium in Chriſto. *Et credentes.* Dictio Græca participiū eſt præteriti tēporis actiuum, quo caremus. Et poſſet adiuncto aduerbio ſignificante præteritum dici, in quo & prius credentes. *Signati eſtis.* pro, obſignati eſtis. ad ſimilitudinē ſiquidem tabellarum fœderis dicit obſignati eſtis. *Spiritu promiſsionis ſancto.* nō eſt obſignatio facta impreſsione annuli aut ſigno notarij, ſed interna obſignatio facta in anima à ſancto ſpiritu promiſsionis. Vt intelligamus obſignationē reſpectu futuræ hæreditatis appellat ſpiritum ſanctū promiſsionis. In baptiſmo ſiquidem gratia dei confertur animæ vt ſignaculū quoddā promiſſę hæreditatis æternæ à ſpiritu ſancto: quēadmodū ſi inter homines ſignaretur tabella adoptionis ſigno notariorum & teſtium aut annulo ipſius adoptātis. Illud enim eſſet ſignū promiſsiōis. *Qui eſt pignus.* pro, arrabo, *hæreditatis noſtræ in redēptionem acquiſitionis.* Aduerte quòd relatiuum qui quum in Græco ſit maſculini generis, & ſpiritus ſit neutri generis, ex parte antecedentiū non refert ſpiritum ſanctū ſed Chriſtū: de quo dixerat in quo prius credētes, &c. Verùm quoniam arrabo maſculini generis eſt etiā apud Græcos, & relatiuum quo ad genus concordat quandoq; cum conſequente, ideo poteſt & de ſpiritu ſancto intelligi, non obſtante differentia generis. Et ſiquidem referatur ad ſpiritum ſanctum, ſenſus eſt quòd ſpiritus ſanctus habitans in cordibus noſtris, eſt pars pretij in redemptionē acquiſitionis hæreditatis noſtræ: hoc eſt, ad plene emendum acquiſitam hæreditatem noſtram. Et hoc proculdubio verum eſſe conſtat: quoniam requiritur cooperatio noſtra ad aſſequendum acquiſitā iam per Chriſtum hæreditatem. Significatur enim ꝙ arrabo (hoc eſt, prima pars ſolutiōis) eſt gratia ſpiritus ſancti quā habemus in anima. Et per hoc inſinuatur ſubſequēs cooperatio noſtra ad hęreditatem noſtram conſequendam. ¶ Si autē referatur Chriſtus, tunc idem dicitur arrabo, quia vere eſt initium redēptionis acquiſitæ hæreditatis noſtræ. Quanuis ſiquidem Chriſtus ſit ſufficien-

tiſsimum & integrum pretiũ,nobis tamen viatoribus procedẽtibus in hac vita poſt baptiſmũ,cõmunicatur vt arrabo: quoniã exigit noſtras cooperationes ad plene aſſequendũ acquiſitã per eius redemptionẽ hæreditatem noſtrã:quæ eſt æterna felicitas animæ & corporis.Et ſi aduerteris prudens lector quòd Paulus in poſtremo in quo,loquitur in ſecunda perſona ad Gentiles(dicẽdo obſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto)& modo mutat perſonam(nam loquitur in prima perſona,dicendo qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ:noſtræ dicit non veſtræ)apparebit ex hac diuerſitate ꝙ vbi quater de dilecto dixerat in quo, demũ quinto loco de eodẽ dilecto dicit qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ, &c.ad declarandã cõmunem gratificationem in Chriſto tam Iudæis quàm gentilibus Chriſtianis ſecundũ hunc effectũ qui eſt habere arrabonem redimendæ poſſeſsionis hæreditatis noſtræ. vt intelligamus hanc hęreditatẽ eſſe iam noſtram: ſed ſupereſſe cooperari ad mercãdum poſſeſſoriũ:hoc eſt,vt poſsideamus hæreditatem noſtram.*In laudem gloriæ ipſius*.Chriſti. Quemadmodum de gratificatione propria dixerat in laudẽ gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentilium ſeu cõmuni dicit in laudem gloriæ ipſius:vt intelligamus vnum & eundem eſſe finem communem vtriſque: Iudæis ſcilicet & Gentilibus Chriſtianis.

Propterea. Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto,tractat illã qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto. Et introducit eam per modum rei concupitæ & petitæ pro Epheſiis.*Et ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu*. Ad id quod dixerat in quo & credentes obſignati eſtis,refertur propterea.Poteſt nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam arrabonis:vt intelligamus quòd propter perficiendum arrabonẽ. Quod autem dicit ego audiens,non ſignificat quòd non etiam viderit (quum ipſe apud Epheſios multum fructũ fecerit prædicãdo)ſed ſignificat quòd Romæ exiſtens in vinculis audiuit fidẽ Epheſiorum perſeuerantem. Nec ſolã fidem, ſed ſubiungit,*Et dilectionem in omnes ſanctos*. hoc eſt, mundos per baptiſmum,in omnes Chriſtianos. *Non ceſſo gratias agens pro vobis*. Vide partes orationis Pauli. Primũ gratias agit pro Epheſiis pro diuinis donis in eis. deinde. *Memoriam veſtri faciens in orationibus meis*.Ad partem orationis petitoriam hoc ſpectat,vnde & petita ſubiungit,*Vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti*. ſecundum humanam naturam. Ecce quod ſuperius proponendo dixerat ſimul vt deus & pater, modo

do

do exequẽdo diſtinguit. Et primum dicit vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti, proculdubio ſecũdum humanam naturam. deinde dicit, *Pater gloriæ.* hoc eſt, pater eiuſdem ſecundum quod eſt glo ria: hoc eſt ſecundum diuinam naturam, quæ ſola eſt ſuapte natura gloria. *Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis.* Non dicit ſapientiam ſed ſpiritum ſapientiæ. vt clare explicet quòd de dono ſpiritus ſancti, non de ſapientia humana, quæ per ſtudium acquiritur, loquitur. Spiritus ſapientiæ, ſpiritus eſt notitiæ diuinorum. Verùm quoniam huiuſmodi notitia habetur quandoque tecta, & quandoque detecta (hoc eſt, obſcura vel clara) ideo adiungit & reuelationis: claritatem per amotionem veli ſignificans. *In agnitionem.* pro, in agnitione, *eius illuminatos oculos cordis veſtri.* pro, mentis veſtræ. Quod dixerat det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis, appoſitiue exponit illuminatos oculos mentis veſtræ in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius (ſcilicet dei) explicat ſapientiam: & dicendo illuminatos oculos mentis veſtræ, explicat reuelationem. *Vt ſciatis.* Tria cognoſcenda diſtinguit. Primum eſt. *Quæ ſit ſpes vocationis eius.* hoc eſt, quid ſperatur ex vocatione dei ad Chriſtianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus ſperandum eſſe nobis in hac vita ſed in futura. *Et quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis.* Hoc eſt ſecundum ſciendum. non ſufficit ſcire quòd ſpes Chriſtiana non tendit ad ea quæ ſunt præſentis vitæ, ſed futuræ, ſed & oportet ſcire quæ ſunt diuitiæ gloriæ: ne fallamur, putantes nos in alia vita habituros ſimiles iſtis terrenis, ſed diuitias ſpirituales gloriæ præparatæ hæreditatis in ſanctis, in mundis, iis qui nihil inquinatum habebunt. Et noſſe quæ ſunt hæ diuitiæ, eſt noſſe in quo conſiſtit felicitas cœleſtis patriæ: quòd ſcilicet conſiſtit in bonis animæ, &c. *Et quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis.* pro, potentiæ, *eius in nos qui credidimus.* pro, credimus, *ſecundum operationem potentiæ virtutis.* pro, fortitudinis, *eius quam operatus eſt in Chriſto Ieſu.* Tertium cognoſcendum per ſpiritum ſapientiæ & reuelationis, gloria corporis noſtri poſt reſurrectionem eſt. Ita quòd ſecundum ſpectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriam corporis. Hanc autem noſtri corporis gloriam deſcribit vt effectum ſuperexcellentis magnitudinis potentiæ diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus eſt vt corpus mortale imò mortuum, reuocetur non ſolum ad vitam, ſed ad vitam immortatem, impaſsibilem,

glorioſam,&c.vt non ſufficiat afferre diuinam potentiam(quoniam ea communis eſt omnibus operibus naturæ) ſed afferatur magnitudo diuinæ potentię.Et quoniam magnitudo diuinę potentię cõmunis eſt aliis operibus mirabilibus,affertur ſupereminens ſeu ſuperexcellẽs magnitudo diuinę potentiæ. ❡ Et ne incredibilis huiuſmodi ſuperexcellens magnitudo diuinæ potẽtiæ credatur futura in nos,manifeſtat eã à ſimili efficacia,quã iam exercuit in Chriſto.Hanc enim ſimilẽ efficaciã ſignificat dicendo,ſecũdum operationẽ potẽtiæ fortitudinis eius, quã operatus eſt in Chriſto Ieſu.Ita quòd particula ſecundũ operationem,refertur ad particulã ſupereminens magnitudo potentiæ,&c. Intendit enim & dicit vt ſciatis quæ ſit ſupereminẽs illa magnitudo in nos ſecundũ operationẽ,hoc eſt,ſimilis operationi potentiæ fortitudinis eius,dei,quã operat' eſt,hoc eſt exercuit in Chriſto Ieſu. ❡ Dictio interpretata operationẽ,clarius interpretata fuiſſet efficaciam.Significat enim nõ ſimplicem operationẽ, ſed vim quandam in operando:quæ explicatur magis dicẽdo ſecundũ efficaciã potentię fortitudinis ſeu roboris eius,dei.Quã exercuit deus in Chriſto Ieſu in opere reſuſcitationis & collocationis ad dexterã ſuã.De his enim effectibus eſt ſermo:vt clare ſubiungit.*Suſcitans illum.* pro, ſuſcitato illo,*à mortuis*.Caremus vt dictum eſt participio præteriti temporis actiuo.Et ideo vtcunque fieri poteſt,vertitur in participium præteritũ paſſiuum dicẽdo, ſuſcitato illo à mortuis. Intellige tamẽ quã exercuit in Chriſto Ieſu ſuſcitando illũ à mortuis.*Et conſtituens.* pro, & ſedere fecit, *ad dexteram ſuam in cœleſtibus*.Secundum hanc efficaciam diuinæ potentiæ qua ſuſcitauit Chriſtũ à mortuis & ſedere iàm fecit ad dexteram ſuã in cœleſtibus,rogat Paulus vt ſciant Epheſij quæ ſit excellens magnitudo potentię dei in nos reſuſcitãdos & glorificãdos in corpore.Hic eſt ſenſus literalis. ❡ Deſcribitur autem Chriſtus ſedens non corporali poſitione,ſed quiete regnãs. Sicut nec eſt ibi dextera corporea dei: ſed ſumma bona dei dextera metaphorice appellantur.Significatur enim quòd Chriſtus homo quiete regnat in ſummis bonis dei, & hoc in cœlis exiſtẽs.*Supra omnem principatũ,& poteſtatẽ, & virtutẽ, & dominationem.* Non ſufficit Paulo explicaſſe efficaciam diuinæ potentiæ in exaltatione Ieſu Chriſti,quo ad ipſum Ieſum Chriſtum & locum eius,ſed explicat etiam relatiue ad angelos & totũ vniuerſum. Et propterea dicit ſupra omnem principatũ.Quatuor angelorum ordines nominat,quorum nomina ab aliqua præemi-

nen

nentia ſumpta ſunt: vt ex ſuperiore ad iſtos, intelligatur ſuperioritas ad omnes. Quodlibet enim horũ præeminẽtiam aliquam ſonat, vt patet intuenti vocabula. *Et omne nomen quod nominatur, non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro.* Ne quæſtioni locum aliquem relinqueret, generalem particulam ſubiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicendo & omne nomen quod nominatur, ſignificat & omnem rem quę nominatur tam in præſenti quàm in futuro ſeculo: ad differẽtiam dei qui ſuapte natura innominabilis eſt, quia eſt incomprehenſibilis, quanuis nos ab effectibus illum nominemus. ¶ Et dixit ſupra omne nomen quod nominatur, alludens ad nomen dei tetragrammatõ, quod non nominatur nec nominari poteſt, vt per hoc clare excluderet deũ. ¶ Et dixit ſiue in hoc ſeculo ſiue in futuro, ad comprehendendum innumeras ſubſtantias ſpirituales quæ non nominãtur in hoc ſeculo (vtpote ignotæ) ſed nominabuntur in futuro ſeculo, quando erunt notæ. *Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius.* Vt nihil omnino exemptũ à poteſtate Chriſti intelligamus, explicat ꝙ omnia (nullo excepto) ſubiecit ſub pedes eius: vt omnimodam ſubiectionem intelligamus ex ſubiectione ſub pedes. *Et ipſum dedit caput ſuper omnẽ eccleſiam.* pro, ſuper omnia eccleſię. Datiui eſt caſus eccleſiæ. Inter alios effectus diuinæ potentiæ in Chriſto enumerat vltimo ꝙ ipſum dedit eccleſiæ caput ſuper omnia. Hinc gratiam capitalẽ in Chriſto Theologi aſſumunt. Verùm quia caput tã in corpore naturali, quàm in corpore myſtico (puta collegio, ciuitate, aut regno) nunq̃ eſt ſuper omnia, ſed aliqua ſunt in corpore naturali ſiue myſtico ad quæ vis capitis non ſufficit, ideo à Chriſto quemuis defectum & quamlibet inſufficientiam tollens addidit ſuper omnia. Caput autẽ metaphorice ad ſimilitudinẽ capitis naturalis Chriſtus dicitur eccleſiæ, eo quòd officia capitis ei conueniant, vt inferius Paulus declarabit. *Quæ eſt corpus ipſius.* Eccleſiam appellat corpus Chriſti, proculdubio myſticum. Sunt enim fideles velut mẽbra Chriſti, ac per hoc congregatio fidelium, quam eccleſiæ nomẽ ſignificat, eſt corpus Chriſti. *Et plenitudo eius.* Superfluit &, appoſitiue ſiquidem dicit plenitudo eius, ad explicandum corpus conſtans ex omnibus membris. *Qui omnia in omnibus adimpletur.* pro, implet. Eccleſia eſt corpus eius (vtpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet: hoc eſt plenitudine vniuerſarum partiũ correſpondens illi qui implet omnia in omnibus. Eccleſia eſt velut plenum ex omnibus partibus corpus, implens Chriſtum ſicut

corpus implet animal mēbris & partibus. Chriſtus verò implet omnia & ſingula in omnibus partibus & mēbris ſpiritualiter, multo magis quā anima implet omnes partes corporis viuificādo. Integritas eccleſiæ per hæc deſcribitur ſimul cū efficiētia & ſufficientia Chriſti ad vniuerſam eccleſiam & ſingula membra.

CAPVT. II.

E*T vos quum eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris.* Superfluit veſtris. Quia litera iſta non habet in ſequentibus ad quod verbum referat & vos, conſequens eſt vt referat ad præcedens verbum, quo dixit, & ipſum dedit caput ſuper omnia, & vos. Ita quòd vbi prius in genere dixerat ſuper omnia, modo in ſpecie explicat Gentiles, dicendo & vos. Nec ſolum explicat Gētiles, ſed qualitatem eorum ſecundū quam Chriſtus conſtitutus eſt caput ſuper eos, dicendo quum eſſetis mortui delictis & peccatis: ad ſignificandum quòd tunc Chriſtus fuit & incœpit eſſe caput ſuper Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Chriſtus enim nō viuificat membra aliqua niſi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. ¶ Datiui caſus eſt tam delictis quàm peccatis. Et manifeſte ſignificat nō fructificare, non vtiles eſſe delictis omiſsionum & peccatis commiſsionum. Pœnitentia ſiquidem ſignificatur, qua deteſtamur præterita, & cauemus ne iterum peccemus. *In quibus aliquādo ambulaſtis.* Recole prudens lector, quòd proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto, adiunxit electionem dicendo, ſicut elegit nos in ipſo, &c. Et perpende ꝙ exequendo illam particulam qui benedixit nos, &c. ſimiliter inſerit tractatum electionis. Eligentis ſiquidem eſt ex maſſa peccatorū aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primū in Gentilibus electis: & deinde in Iudæis electis. Gentiles ſiquidem alloquens dicit, in quibus, delictis & peccatis, aliquando ambulaſtis, ſimiles aliis peccatoribus. *Secundum ſeculum mundi huius.* hoc eſt, ſine ratione futuræ vitæ. Viuere ſiquidē ſecundum ſeculum mūdi huius, nihil aliud eſt quàm hominem diſponere & exequi opera ſua ſecundū periodum quo durat in hoc mūdo, quod eſt viuere excluſa relatione ad alteram vitam, habita ſola ratione vitæ præſentis. Et hoc cōmune erat omnibus Gentilibus, vnde & ſummum bonū ſuum ponebant in immortalitate famæ huius mundi. *Secundum principem poteſtatis aëris huius ſpiritus.* Superfluit huius. Alteram rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolum: quem nominat principē poteſtatis aë-

ris

ris ſpiritus. Et quidem quòd ſit princeps aliorum dęmonum, nullam habet difficultatem. Quòd vero dicitur aeris ſpiritus, dupliciter exponi poteſt. Primũ vt aeris nomen ſit loci in quo ſunt ſpiritus. Et tunc eſt ordo literæ, ſecundum principem poteſtatis ſpiritus, hoc eſt, vniuerſalis ſpirituum, aeris, hoc eſt, qui eſt in aere. Et hic ſenſus nullam etiam habet difficultatem, eo quòd admittitur dæmones habitare in aere. ¶ Alter ſenſus eſt, aeris ſpirit', hoc eſt aeris ſpiritus. Ita ꝙ appoſitiue dixit aeris ſpiritus ad differentiã aeris coporei, aeris qui eſt elementũ inanimatũ. Et hic ſenſus ingerit quæſtionem philoſophantibus peripateticis, negantibus huiuſmodi ſpiritus aereos. Crediderim ego dæmones eſſe ſpiritus aereos, & id conſonare veræ philoſophiæ rationi, vt quemadmodũ inuenitur vegetatiuum ſine ſenſitiuo, & ſenſitiuum ſine ſecundũ locũ motiuo, & intellectiuũ ſine ſecundum locũ motiuo, ita inueniatur ſecundũ locũ motiuũ ſine ſenſitiuo, quod eſt ponere huiuſmodi aereos ſpiritus cõſtãtes ex intellectiuo & ſecundũ locũ motiuo. Et eſt ſermo de motu progreſſiuo abſq; ſenſitiuo. Sed hæc diffuſiorẽ exigunt tractatũ quã locus iſte cõpatiatur. Verũ appellatione aeris, non intelligo elementũ aeris, ſed ſubtile corpus noſtris ſenſibus ignotũ, corpus ſimplex ac incorruptibile, natum moueri localiter ab anima ad omnes differentias poſitionis abſque pugnãtia aliqua ex natura corporis, ſicut corpus cœleſte natum eſt moueri circulariter in ea velocitate qua à ſua anima mouetur, abſque aliqua repugnantia: vt peripatetici tradunt, vt nullus labor interueniat in motu illo.

Qui nunc operatur in filios diffidentiæ. pro, in filiis inobedientiæ. Explicatur modus quo ſecundum principem ſpirituum ambulauerunt Gentiles, ſimilis modo quo operatur idem princeps in filiis inobedientiæ. Et intellige per operari, inſtigare, ſuadere, tentare, &c. Iſtis enim modis operatur diuerſis viis in iis qui adhuc ſunt filij inobedientiæ, proculdubio diuinæ, qui non obediunt præceptis diuinis, &c. *In quibus & nos.* Iudæos adiungit ſimiles Gentilibus quo ad delicta & peccata, & ſimiliter electos de peccatorum maſſa. In quibus ſcilicet delictis & peccatis, & nos Iudæi. *Omnes aliquando conuerſati ſumus.* Neminem excipit dicendo omnes. *In deſiderijs carnis noſtræ.* De Gentilibus dixerat ſecũdum ſeculum mũdi huius, excludendo ſpem futuræ vitæ. In Iudæis non eandẽ dicit rationem peccãdi (quoniam in eis erat fides alterius vitæ) ſed dicit in deſideriis carnis noſtræ. Quod magis explicãs ſubiũgit, *Faciẽtes voluntatem.* pro, volũtates, *carnis &*

*cogitationum.*Concupiſcentiæ carnales inducebant nos ad opere exequendum voluntates(hoc eſt appetitus)carnis & appetitus cogitationum,vt voluntates cogitationũ referantur ad peccata carnalia:& voluntates cogitationũ referantur ad peccata ſpiritualia.*Et eramus natura.*hoc eſt, naturali pronitate.Fomitẽ enim naturalem ſignificat.*Filij iræ,ſicut & cæteri.*Hebraico more vndique dignos ira(hoc eſt punitione)filios iræ appellat.Cõmunẽ radicem peccandi omnibus tam Iudæis quàm Gentilibus innatũ fomitem deſcribit : ob cuius executionem omnes ſumus digni diuina vltiõe.*Deus autẽ.* pro,ſed deus, *qui diues eſt in miſericordia.* Non ſimpliciter miſericors , ſed diues in miſericordia deſcribitur deus:eo ꝙ nulla ex parte deeſt aliqua miſerẽdi efficacia , ſed omni carens ſuperiore & omniũ creator ac dominus,poteſt quẽcunque & quantumcunque miſericordiæ effectum exercere.*Propter nimiã,*pro,multam,*charitatem ſuam qua dilexit nos.*Et hic quoque non dicitur propter dilectionem ſuam,ſed adiungitur multam,vt multiplex & magnus effectus ſignificetur.Et pronomen nos,Iudæos demonſtrat:vt coniunctio ſequens teſtatur. *Et.*pro, etiã,*quũ eſſemus mortui peccatis conuiuificauit nos Chriſto.*Superfluit nos.Recole prudens lector in principio huius capituli dictum,& vos cum eſſetis mortui delictis & peccatis.Adiungit nanque ſimili diſpoſitione ſeipſos Iudæos Gentilibus,dicendo etiam quũ eſſemus mortui peccatis, hoc eſt, non aliter nos quàm vos. Vos enim quum eſſetis mortui delictis & peccatis,etiam nos quum eſſemus mortui peccatis cõuiuificauit Chriſto. Vide quàm apte, imò quàm veriſsime dictum fuerit,& ipſum dedit caput ſuper omnia,& vos quum eſſetis mortui delictis & peccatis.Capitis ſiquidem eſt viuificare membra quorum eſt caput. Illi enim viuificationi ſimilem viuificationem adiungit erga Iudæos ſimiliter diſpoſitos,dicendo etiam quum eſſemus mortui peccatis cõuiuificauit Chriſto.Nihil eſt enim aliud cõuiuificatos fuiſſe Chriſto quàm accepiſſe Chriſtũ in caput.Ad vtroſque ergo tã Gentiles quàm Iudæos viuificationẽ à capite Chriſto proceſsiſſe manifeſtauit,prius vtriſque ordine naturæ pœnitẽtibus, ſicut prius naturæ ordine tollitur tenebra quàm luceat aer.*Cuius gratia ſaluati eſtis.* Superfluit cuius. Per modum parentheſis excitat Epheſios in perſona Gentilium , ad librandum quòd gratia ſaluati ſunt.Et quum communem Iudæis ac Gentilibus vitam ex Chriſto capite docuiſſet,nõ abſque myſterio dixit, gratia ſaluati eſtis,& non dixit,gratia ſaluati ſumus. Spectat ſiquidem

dem hoc ad differentiam illam inter ſalutem Iudęorum & Gentilium quã ad Ro.15. Paulus explicat, quòd ſcilicet Iudæi ſaluati ſunt per Chriſtum ad verificãdas promiſsiones factas patribus, gentes autem ſuper miſericordia ſperare. Tanquã ſalus gentiũ ex capite Chriſto ſit omnino ex gratia: ſalus autem Iudæorum ſub eodem capite habeat nonnihil iuſtitię ex promiſsione facta patribus. *Et correſuſcitauit & conſedere fecit in cœleſtibus in Chriſto Ieſu.* Ad vtroſque refertur (Iudæos ſcilicet & Gentiles) correſuſcitatio & conſeſsio: ſicut vtrique viuificati ſunt Chriſto capiti.

❡ Vbi aduerte quòd non dicit, & correſuſcitauit, & conſedere fecit in cœleſtibus (quoniam hoc fuiſſet manifeſte falſum: quoniam adhuc non erant in cœleſtibus conſedentes correſuſcitati, imò nec ſunt) ſed adiungit in Chriſto Ieſu: vt intelligamus quòd Chriſto reſuſcitato & eleuato ad ſedendum in dextera patris, omnia mẽbra eius ſunt correſuſcitata & conſedentia non in ſeipſis, ſed in Chriſto. Humano more loquitur Paulus, quo ſi vnus de cognatione mea effectus eſſet rex, omnes conſanguinei gloriaremur quòd corregnamus in illo. ❡ Et dixit hæc ad manifeſtandũ quod propoſuerat: ſcilicet qui benedixit nos omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto. Hæ ſunt enim benedictiones, quas habemus in ſupercœleſtibus in Chriſto.

Vt oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibus. ab aſcenſione ſua vſque in æternum. *Abundantes.* pro, ſupereminentes, *diuitias gratiæ ſuæ in bonitate.* pro, in benignitate, *ſuper nos in Chriſto Ieſu.* Ideo cõſedere nos fecit in cœleſtibus in Chriſto, vt in venturis ſeculis manifeſtaret deus benignitatem ſuam ſuper nos, membra Chriſti Ieſu. Verùm benignitatem (quæ feracitas beneficiorũ eſt) non ſimpliciter ſignificat, ſed adiungit gratiæ ſuæ: vt beneficia non iuſtitiæ, ſed gratiæ tribuantur. Nec ſufficit explicare gratiam, ſed explicat diuitias gratiæ: nec hoc ſufficit, ſed deſcribit ſupereminentes diuitias. Ad ſignificandum excellentiam multiplicem beneficiorũ gratiæ eius. Et vere monſtrare hæc incœpit deus à die pentecoſtes in eccleſia primitiua tot & tanta & talia in mẽbris ſuis vt iam incœperimus videre ſupereminentes diuitias gratię eius in benignitate ſuper membra Chriſti, & venturis omnibus ſeculis manifeſtæ factæ ſint. *Gratia enim.* Dixerat per parentheſim, gratia ſaluati eſtis: explicat id quomodo factum eſt, nec recedit à propoſito: ſed neceſſaria eſt particula hæc ad declarandum modum quo homines efficiuntur membra Chriſti. Non enim ſufficit dicere gratia eſtis ſaluati, ſed modum oportet explicare

plicare

plicare,qui explicatur ſubiungendo, *Eſtis ſaluati per fidem.* Ita quòd ſalus veſtra ex parte dei procedit à gratia: veruntamen ex parte veſtra interuenit fides. *Et hoc non ex vobis.* Dixi oportere interuenire fidem veſtram,attamen ſcitote quòd fides veſtra nō eſt ex vobis. Eſt quidem veſtra,ſed non ex vobis. Vnde declarans ſubiungit, *Dei enim donum eſt.* Superfluit enim. *Non ex operibus.* Ideo dixi, quod credere non eſt ex vobis, quia eſt donum dei, non ex operibus: hoc eſt,non ex merito operum, ſed quod gratuito conceditur. *Ne quis glorietur.* Si credere haberemus ex meritis operum,eſſet locus gloriationi acquirentium fidem ex operibus ſuis:ſed ex eo quod credere donum dei eſt gratuitum, nulla ex parte habemus vnde gloriemur quòd ſaluati ſumus:nā gratia qua ſaluamur,dei eſt gratia:& fides qua ſaluamur,gratuito nobis à deo datur. Propter quod ſubiungit, *Ipſius enim ſumus factura.* quia ipſius dei ſumus factura quaten⁹ Chriſtiani ſumus. *Creati in Chriſto Ieſu.* ad differentiam creationis in eſſe naturæ. Hæc ſiquidē eſt ratio quare ea ex quibus ſumus ſaluati,ſunt dei: quia vt Chriſtiani ſumus creati factura dei, tanquam ex nihilo producti in tali eſſe. *In operibus bonis,quæ præparauit deus vt in illis ambulemus.* Ne errares ex ſupradictis quod non ex operibus ſaluati ſumus ne quis glorietur, declarat quomodo opera noſtra cōcurrunt ad ſalutem noſtrā. Et conſiſtit ſententia in hoc ꝙ opera noſtra concurrunt cōſequenter. Ita quòd ex hac doctrina excluduntur merita operum noſtrorum antecedenter reſpectu fidei,& aſſeruntur conſequentia ad fidem. Et propterea quū prius excluſiſſet antecedēter(dicendo non ex operibus)modo apponit conſequentia,dicendo quòd creati ſumus in Chriſto Ieſu in operibus bonis. Quod magis explicans,dicit:quæ(opera bona)præparauit deus vt iā Chriſtiani ambulemus in illis. Hoc enim manifeſte ſonat ſequelam ad fidem, & tanquam concomitantia fidem à deo concedi. *Propter quod.* Totum poteſt referre, ſcilicet & ſalutem per fidem & progreſſum in bonis operibus.

Memores eſtote. Dixerat in principio huius capituli,& vos, nec tractauerat aliquid ſpeciale quare dixerit & vos. Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem propter quam dixit & vos. *Quòd vos aliquando qui eratis gentes in carne.* pro, quòd, vos quondam gentes in carne. Et declarando quid intendit per in carne ſubiungit, *Qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta.* hoc eſt, qui dicebamini præputium ad differentiam circuncisionis carnalis, quæ erat apud Iudæos.

Qui eratis.pro,quòd eratis.hoc eſt,quod reuocare debent ad memoriam. *Illo in tempore ſine Chriſto*. hoc eſt,non Chriſtiani, antequam eſſetis Chriſtiani ſeu carentes fide Chriſti,eratis.Ita quòd totum hoc (videlicet illo in tempore ſine Chriſto) eſt ſubiectum enuntiationis: & verbum ætatis iungit prædicatũ alienati,&c. Et eſt ordo literæ quòd illo in tempore ſine Chriſto, eratis alienati, & cætera. *Alienati à conuerſatione*. pro, à ciuilitate, *Iſrael*. hoc eſt,alieni ab vnitate populi ſub vna diuina lege: ad differentiam etiam Iudaici populi, ſub vna politia diuinæ legis viuentis. *Et hoſpites teſtamentorum*. Dictio Græca peregrinos & hoſpites ſignificat. Et vtriuſque ſenſus capax videtur litera: nam ſi legitur hoſpites, refertur ad proſelytos. Si legitur peregrini,refertur ad ipſos Gentiles in Gentilitate manentes. Et ſignificatur quòd erant extranei à teſtamentis. Quod declarans ſubiungit, *Promiſsionis ſpem non habentes*. Et hinc apparet quòd non de hoſpitibus proſelytis, ſed de omnino extraneis loquitur. Quod autem pluraliter dicit teſtamentorum, refertur ad multitudinem promiſsionum, tanquam aliud teſtamentum fuerit promiſsio de ſemine Abrahæ, aliud promiſsio de terra quæ vocatur terra promiſsionis, aliud de perſeuerantia felici in eadem ſeruando mandata. Ab omnibus enim deſcribuntur Gentiles extranei:ad differentiam Iudæorum,ſpem habentium promiſsionis omnis factæ per huiuſmodi teſtamenta.Quanuis poſsit referri pluralitas teſtamentorum ad teſtamentum vetus & nouum,ad differentiam Iudæorum Chriſtianorum qui ſpem promiſsionis vtriuſque teſtamenti habebant. *Et ſine deo in hoc mundo*. Superfluit hoc. Et demum inquit Paulus,eratis ſine deo in mundo: non eratis ſine deo in opinione veſtra, ſed eratis ſine deo exiſtente vere in mundo: quoniam non adorabatis verum deum qui eſt in mundo vniuerſo, ſed deum opinatum,qui non eſt deus: ad differentiam & Iudæorum & Chriſtianorum colentium vnum verum deum. *Nunc autem in Chriſto Ieſu vos*. E regione ad id quod dixerat illo in tempore ſine Chriſto,dicit nunc autem vos in Chriſto Ieſu: hoc eſt, iam Chriſtiani. *Qui aliquando eratis longe*. Dixerat alienati & extranei, modo dicit longe eratis,non diſtantia locali, ſed diſsimilitudine. *Facti eſtis prope*. propinquitate aſsimilationis & coniunctione charitatis. *In ſanguine Chriſti*. Mors Chriſti in cruce attulit vos de longinquo ad propinquum, effecit vos de diſsimilibus ſimiles ſibi

& aliis

& aliis iuſtis. *Ipſe enim eſt pax noſtra*.hoc eſt,ipſe eſt ratio & effe-ctor pacis noſtræ. *Qui fecit vtraque vnum*.hoc eſt, Iudæos & Gẽtiles fecit vnum. *Et medium parietem maceriæ ſoluens, inimicitias in carne ſua*. Quum aſſumpſiſſet pro ratione,quia ipſe Chriſtus eſt pax noſtra,incœpit hoc manifeſtare ab opere,dicendo qui fecit vtraque vnum:& modo ſubiungit modũ quo fecit ex vtriſque vnum,dicendo duo,alterum eſt quòd medium parietem maceriæ ſoluit,alterũ ꝙ inimicitias in carne ſua ſoluit. ❡ Et primũ quidem ad ſimilitudinem dicit ſeparatorum locorũ quæ ſeparã tur interſtite muro ſeu maceria : tanquam loca ex vna parte ſint vnius populi,& loca ex altera ſint alterius. Si quis eñ dirueret interſtitium illud,faceret vtraque loca vnũ, tollendo diſtinctiuum inter ea. Et quoniam huiuſmodi interſtitiũ quandoque fit pro pace finitimorum,quãdoque autem fit pro inimicitia ad tollendum cõmunionem hincinde,& interſtitiũ,de quo Paulus loquitur inimicitiæ erat,ideo ad hoc manifeſtandum quum dixiſſet & medium parietem maceriæ ſoluens,ſtatim ſubiũxit ſine coniunctione aliqua velut appoſitiue inimicitias in carne ſua, quo eſt alterum ſolutũ à Chriſto faciendo pacem. Et hæc quidẽ proponendo Paulus dixit:executiue autem tractando,propoſita ſingula explicat,inchoans à ſolutione interſtitij,dicendo, *Legem mandatorum decretis*.pro,in decretis,*euacuans vt duos condat in ſemetipſo in vno nouo homine*.pro,in vnũ nouũ hominẽ. Aduerte quo ad literam quòd præteriti temporis deberent eſſe participia ſoluens & euacuans, ſignificat enim quòd ſoluit & euacuauit. ❡ Quod ergo dixit medium parietẽ maceriæ ſoluit, modo explicat quòd euacuauit legẽ conſiſtentẽ in decretis mandatorũ: hoc eſt, legem Moſaicam. Hæc enim ſicut in epiſtola ad Roma. appellatur lex factorum,ita hic appellatur in decretis mandatorum:ad differentiam legis ſpiritus, quæ eſt lex Chriſti. Illa ſiquidem tantummodo præcipit opera agenda vel cauenda:iſta autem confert credere & viuere in Chriſto. Et appellatur interſtitium maceriæ iuxta id quod in epiſtola ad Galatas appellatur in manu dimidiatoris. Lex enim vetus non erat data mundo, ſed Iſraelitis tantum,& erat diſtinctiua Iſraelitarũ à reliquis populis mundi: ac per hoc erat velut interſtitiũ maceriæ inter populum Iſrael & Gẽtiles. Et dicitur maceriæ vt intelligatur interſtitium non in perpetuum,ſed ad tempus donec veniret Chriſtus. Maceria enim breuis eſt durationis. Dicitur maceriæ eo ꝙ lex factorum vt diſtinguitur cõtra legem ſpiritus eſt ſicut maceria, conſtans

conſtans ex lapidibus ſine glutino ſpiritus. Et eſt interſtitiũ inimicitiæ,pro quanto ſingularitas populi Iſrael exoſa erat Gentilibus,& ipſe populus Iſrael abominabatur Gẽtiles. Et quoniam hic dicitur ꝙ Chriſtus ſoluit,abſtulit legem mandatorum,quæſtio ſuboritur eo ꝙ ipſe dominus dicit,non veni ſoluere legem. Solutio eſt,vt ibidem eſt diffuſe expoſitũ , Chriſtus negat ſe veniſſe quandiu erat viator inter homines ad exercendũ officium abſoluendi à vinculo legis veteris : hoc enim reſeruabat futuro tẽpori,quemadmodũ negauit ſe miſſum niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.Paulus autẽ affirmat efficaciam mortis Chriſti,ſuapte natura ad tollendum vincula legis veteris.Vnde nulla eſt inter dicta vtriuſque controuerſia. Quorſum autem aboleuerit legẽ veterem,explicat : dicendo vt duos populos cõdat ſeu creet in vnũ nouum hominẽ in ſemetipſo Chriſto.Quod ad Galatas dixit,omnes enim vos vnus eſtis in Chriſto Ieſu, modo dicit ſub aliis verbis vt duos populos creet in ſemetipſo in vnum nouum hominẽ.Vnus ſiquidẽ nouus homo integratur ex omnibus Chriſtianis : qui eſt ipſum Chriſti corpus , quod eſt eccleſia. Et vere homo ſecundũ naturam,vere nouus,quia ſemper nouus nouitate gratiæ (nihil enim dãnationis eſt iis qui in Chriſto Ieſu ſunt) & vere vnus,vnitate eiuſdẽ ſpiritus. Et hæc oĩa veriſſime ex coniunctione ad Chriſtũ maxime verificantur:quum ipſe ſit vnus nouus homo ſingulariſsime carens ſimili:vtpote qui eſt diuina hypoſtaſis,conceptus & natus ex virgine,&c. *Faciens pacem.* Poſtquã declarauit modũ quo fecit vtraque vnum diruendo maceriam, abrogando legẽ quæ diuidebat inter Iudæos & Gentiles , vt ſubtracto interſtitio duo fierent vnus : declarat modo aliam particulam(ſcilicet ipſe eſt pax noſtra)cum correſpõdenti ſibi,Inimicitias ſoluit in carne ſua. Faciens,inquit, pacẽ, directe cõtrariam inimicitiis. *Vt reconciliet ambos in vno corpore deo.* Hinc apparet ꝙ inimicitiæ relatiue ad deũ intelligendæ ſunt, dum dicit vt reconciliet deo. Duo itaque impedimenta vnitatis & pacis Paulus tetigit.Alterum ex parte Iudęorum,interſtitium maceriæ legẽ,alterum çomune vtriſque (Iudæis ſcilicet & Gentilibus) ſcilicet inimicitias ad deum quæ conſiſtunt in peccatis quibus contemnitur deus. Et vtrunque impedimentum ſublatum eſſe per Chriſtũ Paulus docet ad hoc vt in vno corpore Chriſti myſtico vterque populus recõcilietur deo. *Per crucem interficiens inimicitias in ſemetipſo.* Vt aliàs dictum eſt , ex ſenſu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur reciproce. Et quia

quia ſuperius propoſuerat inimicitias in carne ſua, congrue interpres pronomen reciprocum reddidit, dicẽdo in ſemetipſo: vt quod dixerat inimicitias in carne ſua, explicet ꝙ interfecit inimicitias per crucem nõ alterius, ſed ſuiipſius. Conſtat autem ꝙ huiuſmodi inimicitiæ quas Chriſtus interfecit per mortẽ ſuam in cruce, ſunt inimicitiæ ad deũ, tum Iudæorũ, tum Gẽtilium ob contemptũ dei peccando. *Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longe fuiſtis.* De aduentu Chriſti poſt reſurrectionẽ eius loquitur. tunc enim venit & dixit diſcipulis, Euntes in mundum vniuerſum, prædicate euangeliũ, &c. tunc euangelizauit (hoc eſt euangelizandum præcepit) pacem vobis, Gentilibus, qui longè fuiſtis, à diuino cultu. *Et pacem iis qui prope.* Superfluit pacem, hoc eſt & Iudæis qui erant propè, ratione diuini cultus. *Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem, ergo iam non eſtis hoſpites & aduenæ.* Declaratis geſtis per Chriſtum ad vnitatem Iudæorum & Gẽtilium, infert Paulus ſpiritualem effectũ communem vtriſque, imò ex ſpirituali effectu cõmuni vtriſque infert nouam gentium conditionem. Per modum ſiquidem rationis & cauſæ introducit hunc effectum, dicendo quoniam per ipſum, Chriſtum, ambo, Iudæi & Gentiles, habemus aditum ad patrem cœleſtem, in vno & eodem ſpiritu, proculdubio ſancto: ergo iam non eſtis vos Gentiles effecti Chriſtiani, hoſpites in domo dei, & aduenæ in charitate dei. ¶ Et ab hinc incipit tractare illam particulam, qui prædeſtinauit nos in adoptionẽ per Ieſum Chriſtum in ipſum ſecũdum beneplacitum volũtatis ſuæ in laudem gloriæ gratiæ ſuæ. Inchoat ſiquidem hoc à communi aditu ad patrem qui adoptauit per Chriſtum in vno ſpiritu. Et hinc optime infert gentes nõ eſſe amplius hoſpites & aduenas. *Sed eſtis ciues.* Superfluit eſtis. Et legendum eſt, *Sed conciues ſanctorum & domeſtici dei.* E regione ad hoſpites dicit domeſtici: & è regione ad aduenas dicit conciues. Eccleſia ſiquidem & eſt ciuitas dei, & eſt domus dei. Et propterea cõpetit & dicere conciues, & dicere domeſticos. *Superædificati ſuper fundamentum apoſtolorum & prophetarum.* Metaphoricus eſt ſermo. Et quod dicit ſuper fundamẽtum apoſtolorum & prophetarũ, intellige formaliter: hoc eſt ſuper Chriſtũ ſeu Deum, quatenus eſt fundamẽtum apoſtolorum & prophetarũ. Vere enim non ſumus fundati ſuper Chriſtum immediate, ſed quatenus ipſe ſuſtentat apoſtolos & prophetas: hoc eſt, mediantibus apoſtolis & prophetis, mediante doctrina miniſtrata per apoſtolos & prophetas. *Ipſo ſummo an-*

gulari lapide. Superfluit lapide,& vna dictione compoſita legendum eſſet. *Ipſo ſummangulari Chriſto Ieſu.* Quia de coniunctione vtriuſque populi agitur, ideo Chriſtũ ſub metaphora ſummangularis deſcribit. Summangularis enim iungit vtrũque parietẽ. Summus autem deſcribitur nõ ſolum quia ſupremus eſt ſecundum rem, ſed ad inſinuandum quòd in ſpirituali ædificio quod totum ſuſtinet, non eſt in imo (quemadmodum in ædificiis corporeis) ſed in ſupremo. Idem eſt autẽ ipſe ſummangularis qui & fundamẽtum apoſtolorum & prophetarum. Vnde & alibi dicit, fundamentum aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitum eſt quod eſt Chriſtus Ieſus. Vtrunque ergo officium Chriſto tribuitur,& fundamẽti & ſummangularis. *In quo omnis ædificatio conſtructa.* pro, quæ coaptátur. Eſt enim præſentis temporis,& coaptationem ſignificat. Ad lapidem ſiquidem angularem refertur coaptatio, ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter diſformationem morum. *Creſcit in templum ſanctum in domino.* Ecce quare metaphoram ædificationis immiſcuit, quia Chriſtiani templum ſunt domini. & ſi coaptantur Chriſto, creſcunt in templum ſanctum, in habitaculum mundum coram deo. Vnde & hoc quod communiter de omnibus dixerat, magis explanando applicat ad Gentiles, dicendo: *In quo & vos coædificamini in habitaculum dei.* hoc eſt enim eſſe templum, eſſe habitaculum dei. Sed quomodo fiat iſta coædificatio adiungit, *In ſpiritu ſancto.* Superfluit ſancto, ſubintelligitur tamen. Non eſt corporalis huiuſmodi ædificatio, ſed ſpiritualis, ſed ſecundum opera ſpiritus ſancti.

CAPVT III.

HVius rei gratia. vt ſcilicet vos coædificemini in ſpirituale habitaculum dei. *Ego Paulus.* Dixerat ſuperædificari ſuper fundamentũ apoſtolorum,& prophetarũ, manifeſtat modo hoc in ſeipſo: ꝙ ſcilicet ſuper fundamentum eius, hoc eſt ſuper Chriſtum fundantẽ ipſum, ſuperædificantur Gẽtiles. Et ad hoc affert tum ea quæ patitur prò Chriſto, tũ reuelationẽ ſibi factã de myſteriis diuinis: tum officiũ apoſtolatus ſui ad gentes. Et à paſsionibus incipiens dicit, *Vinctus Chriſti Ieſu.* Hebræo more ſubaudit ſubſtantiuum verbũ ſum. Eſt enim vinctus nomen. erat ſiquidẽ Paulus tunc Romæ vinctus pro Chriſto. *Pro vobis gentibus.* Lege Actus apoſtolorum,& inuenies Paulum perſecutionem paſſum, tanquam deſtructorem legis Moſaicæ propter veritatem euangelicam quã in gentibus prædicabat. Et propterea hic dicit pro

vobis

vobis gentibus. *Si tamen*. pro, vtique &, *audiſtis diſpenſationem gratie dei que data eſt mihi in vobis*. pro, in vos. Ne ſe ingeſsiſſe crederetur ad prædicandum gentibus ob quod patiebatur, cõmemorat auditum iam fuiſſe à gentibus qualiter diuina diſpẽſatione gratia apoſtolatus ad gentes ſibi data fuerat. Iam ſiquidẽ diuulgatus erat modus quo Paulus conuerſus fuerat ad Chriſtum: & ꝙ in illa conuerſione Chriſtus dixerat, Vas electionis eſt mihi, vt portet nomen meum coram regibus & gentibus. Hæc itaque diſtributio diuinæ gratiæ in perſonam Pauli ad euangelizandũ gentibus, audita deſcribitur. *Quoniam*. pro, quòd, *ſecundũ reuelationem notum mihi factum eſt*. pro, fecit, *ſacramẽtum*. pro, myſteriũ. Et hoc etiam auditum cõmemorat ꝙ deus notificauit Paulo arcana ſecundum reuelationem: hoc eſt, reuelando per ſeipſum, & non remiſit eum vt inſtrueretur ab aliis apoſtolis. *Sicut ſuprà*. pro, antè, *ſcripſi in breui*. De myſterio dicit, quemadmodum antè ſcripſi in hac eadem epiſtola, in breui, hoc eſt, paucis verbis. Vere multa myſteria breuibus verbis in hac eadem comprehenderat epiſtola, quæ per reuelationem didicerat. *Prout*. pro, ob quod ſcriptum. *Poteſtis legentes intelligere prudentiam*. pro, intelligẽtiam, *meam in miniſterio*. pro, in myſterio, *Chriſti*. Explicat officium ſuper quod ædificantur, excitando eos ad conſiderandũ excellentem notitiam, quam ipſe habebat in myſterio Chriſti. Dixerat enim ſuper fundamẽtum apoſtolorum: & propterea oportebat manifeſtare excellentiam doctrinæ apoſtolicæ, non in philoſophia, ſed in myſterio Chriſti. *Quod aliis generationibus*. hoc eſt, ætatibus aliarum generationum. *Non eſt agnitum*. pro, notificatum, *filiis hominum*. Ad explicandam maiorẽ gratiam factæ reuelationis, dicit huiuſmodi myſteriũ Chriſti non eſſe notificatum filiis hominum (ád differentiá angelorum) prioribus ætatibus. Cum grano tamen ſalis intellige. nam ſubiungit: *Sicuti nunc reuelatum eſt*. Ne intelligeres prophetis omnino fuiſſe incognitũ, appoſuit modum, dicendo, ſicuti nunc reuelatum eſt: vt intelligamus nõ fuiſſe notificatum priſcis illo modo quo nunc abſque velo notificatum eſt. Ac ſi apertius dixiſſet: fuit quidẽ priſcis notificatum ſub velamine, modo autẽ ſine velamine. *Sanctis apoſtolis eius & prophetis in ſpiritu*. Deeſt, ſancto. Ne ſibi ſoli deſcribat reuelationem factam, cõmemorat reuelatum eſſe myſterium ſanctis apoſtolis Chriſti & prophetis: reuelatum autem in ſpiritu ſancto, non in ſpiritu pythonico. ¶ Et hinc habes quòd de prophetis noui teſtamenti loquitur, dicendo ſicut nunc reuelatũ eſt

pro

prophetis. Et quidem fuiſſe multos prophetas in teſtamento nouo,clare patet legenti Actus Apoſto.& epiſt.Pauli,imò ipſum Paulum fuiſſe prophetam teſtantur ſcripta in eius epiſtolis vaticinia de futuris.Ex ſymbolo quoque apoſtolorum apparet omnes apoſtolos fuiſſe prophetas reſurrectionis mortuorum vēturíque ſeculi.❡ Et dixit hæc ad declarandū quod dixerat ſuper fundamentum apoſtolorum & prophetarum.*Eſſe gentes cohæredes & concorporales.*pro,concorpores,*& comparticipes promiſsionis eius in Chriſto Ieſu per Euangelium* Superfluit Ieſu. Paulò ſuperius dixerat de propria intelligentia in myſterio Chriſti:& poſtea ſubiunxit de communi ſibi & aliis apoſtolis ac prophetis notitia eiuſdem myſterij,quę ſub velamine tradita erat antiquis.Et de proprio quidem dixit ſe ſcripſiſſe:de hoc autem cōmuni, modo explicat quid eſt illud. Et eſt quòd Gētiles ex extraneis à teſtamentis ſunt iam cohæredes æternæ hęreditatis: & quū eſſent alieni à ciuilitate diuinæ legis,iā ſunt cōcorpores corporis Chriſti myſtici:& quū eſſent ſine ſpe promiſsionis,ſunt iam cōparticipes promiſsionis eius, ſcilicet dei,participando dona ſpiritus ſancti promiſſa eccleſiæ.Hæc autem mutatio eſt,quia iā ſunt in Chriſto per Euangelium,non per legē Moyſi. Hoc eſt myſteriū ſub velamine priſcis notificatū:modo autē clare manifeſtatum. ❡ Et dicit hæc omnia ad declarandum illā particulā ſecūdum beneplacitum volūtatis ſuæ:per hæc enim omnia manifeſtat beneplacitum voluntatis diuinæ fuiſſe prædeſtinare gētes in adoptionem tali modo:vt ſcilicet ſuperędificarētur ſuper fundamētum apoſtolorū & prophetarū.ad hoc enim reuelationes factæ apoſtolis & prophetis noui teſtamenti inducuntur de ſalute gētiū.Et ad hoc idem ſubiungitur,*Cuius factus ſum ego miniſter.* Relatiuum cuius,ſi referat Euangeliū,dicitur Paulus miniſter Euāgelij, ꝓ quāto prædicator eſt illius: ſi verò(quod poti⁹ quadrat) referat Chriſtū,clare cōſtat cuius ſcilicet Chriſti fact⁹ ſum ego miniſter.Sic nos, inquit,alibi æſtimet homo vt miniſtros Chriſti.Et hoc quadrat ad declarandū fundamentū ipſius. Qđ enim dixit fundamētum apoſtolorum:hoc eſt, dicere Chriſtū per miniſtros apoſtolos,ſeu apoſtolos miniſtros Chriſti. Ad hoc ergo dixit,cuius factus ſum ego miniſter. *Secundum donum gratiæ dei.* non propriis meritis,non virtute propria,ſed dono diuinæ gratiæ. *Quæ data eſt mihi ſecundum operationem virtutis.*pro,potentiæ *eius.*Vide fundamentum apoſtolorum iunctum ipſis ſecundum gratiam datam illis, nō ſecundum humanas vires,ſed ſecūdum

operationem potentiæ dei:quæ neſcit menſuram. Et dicit ſecun dum operationē:quoniam gratia cōceſſa apoſtolis, erat in operatione potentiæ dei:loquendo linguis,faciēdo miracula,interpretando ſcripturas,&c. *Mihi enim omniū ſanctorū minimo.* Superfluit enim. Quod dixerat miniſterium ſecundum operationē potentiæ,modo explicat ſecundum operationem doctrinæ. Quod autem dixit omnium ſanctorū minimo,minus explicatur in lingua Latina.nā ſignificatur in Græco minor minimo. Recognoſcit ſe Paulus & explicat ſe minorē minimo omniū ſanctorum quantū eſt ex parte ſui:dum cōmemorat excellētia dona gratiæ ſibi collata:vt inde ſeipſum ac ſuiipſius notitiā ante oculos ponat & ſe ad ſeipſum reuocet, ne ex iſtis tā præcipuis donis extollatur,ne aliis ſe preferre reputetur. *Data eſt gratia hæc*,quā ſub iūgo. *In gētibus euāgelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti.* Negatiue ſumitur in dicendo inueſtigabiles.ſignificātur enim nō veſtigabiles. Diuitiæ Chriſti imperueſtigabiles,dona ſunt Chriſti quæ excedunt omnē naturalem inquiſitionem.nullus enim inquirere poteſt verbū caro factū eſt,Chriſtˀ reſurrexit & ſedet ad dexteram dei,& huiuſmodi.& tamen hæc ſunt quæ Paulus euāgelizabat inter gentes. *Et illuminare omnes.* hoc eſt,clare manifeſtare omnibus. Quod intellige quantum erat ex parte ſui. *Quæ ſit diſpenſatio ſacramenti.* pro,myſterij, *abſconditi à ſeculis in deo,qui omnia creauit.* Myſterium abſconditū à ſeculis in deo,eſt arcanum efficiendorum tali & tali tempore in Eccleſiaſticis. Quod abſcōditum deſcribitur à ſeculis in deo etiā poſtquam creauit omnia. Manifeſtat Paulˀ quòd quāuis deus creauerit omnia, ac per hoc manifeſtauerit rerū omniū rationes angelis, & naturas rerum intelligēdas porrexerit hominibus,reſeruauit tamen in arcano ſuo notitiam certis temporibus agēdorum.de quibus Chriſtus dixit,Nō eſt veſtrū noſſe tēpora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate. Sed aduerte quod nō dicit & illuminare omnes quod ſit myſterium, ſed dicit quæ ſit diſpenſatio myſterij abſcōditi.nō enim manifeſtauit Paulus quę latēt in illo myſterio:ſed diſpenſationē (hoc eſt,executionē ordinatā)illius myſterij quæ ſit. declarauit ſiquidē quòd vocatio gentiū in vnitatem eccleſiæ ex Iudæis & Gentilibus eſt non de numero eorum quæ deus manifeſtauit,ſed eſt executio myſterij reſeruati in arcano dei.& ſic de ſimilibus ſpectantibus ad executiones quæ fiunt in eccleſia Chriſti manifeſtatis per Paulum intellige. *Vt innoteſcat.* Deſunt quatuor dictiones,in diuerſis tamē locis. Legēdum eſt, *Per*

Ieſum

Ieſum Chriſtum vt innoteſcat nunc. Deinde ſequitur, *Principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus*. Rationem reddit quare myſteriũ abſconditum fuerit in deo. Et eſt ordo literæ, vt per Ieſum Chriſtũ innoteſcat nũc principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus. Reſeruauit ſibi deus in ſeipſo occultum myſterium ad hoc vt mediãte Chriſto homine cõmunicaret hoc arcanum in cœleſtibus ſupernis ſpiritibus. Dicẽdo enim vt innoteſcat nunc, & explicãdo per Ieſum Chriſtum, manifeſtat prærogatiuam hãc reſeruatam Chriſto homini: nec adhuc Chriſtum communicaſſe omnia ſupernis ſpiritibus, ſed durare nunc quo notũ fit. ¶ Quid ſit autem illud myſterium quod per Chriſtum innoteſcit ſupernis ſpiritibus, manifeſtat ſubiungendo, *Per eccleſiam multiformis*. pro, multifaria, *ſapientia dei ſecundum præfinitionem ſeculorum*. Sapientia dei multiuaria per eccleſiam, variis modis & viis ſparſa per eccleſiam, non qualitercunque ſed ſecundum præfinitionem ſeculorum. hoc eſt, periodorum qui executionibus ſingulorum effectuum diuinæ ſapientiæ in eccleſia diffiniti ſunt, eſt illa quæ nunc (hoc eſt, vſque ad tempus iudicij vniuerſalis) notificatur per Chriſtũ ſupernis ſpiritibus. modo enim reuelat vnum, modo aliud. *Quam fecit in Chriſto Ieſu domino noſtro*. Relatiuũ quam refert eccleſiam. Eccleſia enim nomen eſt commune ad omnes conuentus. & propterea explicat de qua eccleſia loquitur: de illa ſcilicet quam fecit deus in Chriſto Ieſu domino noſtro, quæ eſt eccleſia Chriſtiana. Et inſeruit hæc ad declarãdum quod ſuperius dixerat de Chriſto ſupra omnem principatum & poteſtatem & dominationem & virtutem, &c. per hoc enim declarauit quòd non ſolum eminentia dignitatis & potẽtiæ, ſed etiam notitiæ & doctrinæ eſt ſupra omnẽ principatum omnium cœleſtium ſpirituum. *In quo habemus fiduciam*. pro, auſum. De libera audacia euangelizandi eſt ſermo. *Et acceſſum*. Auſus refertur ad euangelizandum hominibus: acceſſus autem (hoc eſt aditus ſeu introductio paſsiua) refertur ad eundum ad deum. *In confidentia*. Fiducia hæc refertur ad vtrunque, tam aditum quàm auſum. *Per fidem eius*. Chriſti. Et adiunxit hæc ad declarandũ quòd Apoſtoli per fidem in Chriſto qui reuelat angelis, cõfidenter nõ ſolum habent aditum ad deum, ſed etiam auſum ad euangelizandum myſteria. *Propter quod*. donum quod in Chriſto habemus per fidem propagandum. *Peto*. à vobis. *Ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis*. ne deficiatis animo, ne erubeſcatis quòd ego ſim in tribulationibus pro vobis, pro Euangelio ad gentes.

Quæ eſt gloria veſtra. Ad vtranque poteſt referri,ſcilicet tam ad tribulationem Pauli, quàm ad perſeuerantiam eorum.nam & preſſura Pauli patris ac doctoris eorum erat materia gloriç eorum:ſicut crux Chriſti eſt gloria omnium,& perſeuerãtia ipſorum erat meritum gloriæ.*Huius rei gratia.* ſcilicet ne deficiatis, ſcilicet pro gloria veſtra. *Flecto genua mea.* Non ſolum à vobis peto,ſed à deo,& hoc flexis genibus.*Ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti.*Vbi declarauit beneplacitum diuinç voluntatis circa modũ prędeſtinatæ adoptionis,explicat modo ipſam adoptionem. Et propterea meminit patris domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt natura pater domini noſtri Ieſu Chriſti,& adoptione pater noſter.Vnde & ſubdit,*Ex quo omnis paternitas.*pro, familia, *in cœlis & in terra nominatur.*Nõ loquitur Paulus de paternitate, ſed de adoptata familia,ſed de familia ab vno eodémque patre deriuata.Et dixit ꝙ ex quo patre domini noſtri Ieſu Chriſti omnis familia tam in cœlis quàm in terra nominatur, tãquã ab vno eodémque patre deducta. verbi gratia ſicut à Cæſare familia Cęſarianorum,& ab Iſrael familia Iſraelitarum,& à Chriſto familia Chriſtiana. Explicat ſiquidẽ per hoc Paulus adoptionis gratiã communẽ eſſe ſupernis ſpiritibus & hominibus ab vno eodẽq; deo patre domini noſtri Ieſu Chriſti, ita quòd omnes (tam ſpiritus cœleſtes quã nos homines) ſumus adoptiui filij dei.*Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ.* in qua conſummatur adoptio. *Virtutem.*pro,potentiam,*corroborari per ſpiritũ eius in interiori homine.* Supplicat vt ex diuitiis gloriæ paratæ emanet robur potentiæ in interiori homine per ſpiritum dei. Nihil petit corporeum,ſed ſpectans ad animam:quòd ſcilicet potentia quam acceperunt in baptiſmo ad cõfitendum fidem, ad præliandũ cum dæmone,ad vincendum mundũ,corroboretur per ſpiritum dei.

¶ Quæ corroboratio qualiter fiat, explicat ſubiungendo, *Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris.* Non dicit Chriſtum hoſpitari in cordibus veſtris per fidem,ſed habitare:hoc eſt,tanquam habitantem vti cordibus veſtris per fidem. ſic enim corroboratur potentia interni hominis.*In charitate radicati & fundati vt poſsitis.*Nota præcedentia conſtrui cum verbo det,(dicendo det corroborari potentiam,det habitare Chriſtum) hæc autem,in charitate radicati & fundati, non poſſunt conſtrui cum eodem verbo,& propterea ſequẽtibus adiunguntur. Et eſt ordo literæ, vt in charitate radicati & fundati poſsitis. Similis ordo paulo antè habitus eſt,dicendo per Ieſum Chriſtum vt innoteſcat

ſcat. ¶ Supplicationi vt roboretur potẽtia per ſpiritum vt habitet Chriſtus per fidem, adiũgit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati. Tria enim ſunt in nobis: volũtas, ad quam ſpectat dilectio: intellectus, ad quem ſpectat fides: & potẽtia, ad quam ſpectat robur ſpiritus. Et quemadmodum dicit nõ hoſpitari ſed habitare Chriſtũ, ita de dilectione dicit, radicati & fundati, tum ad ſignificandam firmitatẽ, tum ad ſignificandũ quòd dilectio eſt radix & fundamentum: aſsimilatur ſiquidem radici, pro quãto ex ea reliquæ virtutes oriũtur: aſsimilatur fundamento, pro quãto ſuſtẽtat merita omnium & quæ agimus & quę patimur. ¶ Radicati autẽ & fundati in dilectione ſunt, qui ex imo & profundiſsimo corde dilectionẽ germinãt & ſuſtentant multitudinem bonorum operũ. Et hinc cõſurgit poſſe ad altiorem contemplationem imò notitiam ſubiunctã. *Comprehendere cum omnibus ſanctis.* Pro cœleſtis patriæ felicitate ſupplicat. nam non hîc ſed ibi commune eſt omnibus ſanctis comprehendere. *Quæ ſit latitudo & longitudo, & ſublimitas & profundum.* Tranſpoſitæ ſunt duæ vltimæ dictiones. Legendum eſt, *Et profunditas & ſublimitas.* Metaphorice deum deſcribit Paulus, non tribus dimenſionibus ex quibus conſtat corpus (ne forte errares intelligendo deum eſſe corpus) ſed addit tribus dimenſionibus quaſi quartã: vt manifeſte intelligas quòd metaphorice loquitur, quũ conſtet dimenſiones corporis eſſe tres tantum. ¶ Per longitudinem itaque, dei æternitatem: per latitudinem, immenſitatẽ potentiæ. per profunditatem, immenſitatem ſcientiæ: per ſublimitatem, excellentiam naturæ intellige. Hæc autem dicit poſsitis comprehendere, nõ vt cõprehenſio fines complectitur rei (hoc enim impoſsibile eſt) ſed vt comprehẽſio opponitur inſecutioni: iuxta illud ad Corinth. Sic currite vt cõprehẽdatis. *Scire etiã ſupereminentem ſcientiæ charitatem Chriſti.* Datiui caſus eſt ſciẽtiæ, & explicatur charitas Chriſti ſuperans ſcientiam: hoc eſt maior quàm ſciatur. Supplicat etiã Paulus vt non ſolũ cognoſcant diuinitatem ſecundum eius naturã, ſed etiam cognoſcãt dilectionem Chriſti erga genus humanũ. Et ſi extẽdatur ad omnes ſpirituales creaturas, non eſt error. *Vt impleamini in omnẽ plenitudinem dei.* Et hoc proprie ad patriam ſpectat, in qua ingrediuntur homines in ipſam dei plenitudinem, & implentur. Significatur ſiquidem exceſſus plenitudinis diuinæ gloriæ ſupra vniuerſum id, cuius ſumus capaces. *Ei autem qui potens eſt.* Deficit *Super omnia facere.* Inexhauribilem diuinam ſignificat potentiam, dicendo

cendo quòd eſt potens facere ſuper omnia. *Superabundãter quàm petimus.*pro,ex abundanti ſuper ea quæ petimus,*aut intelligimus.* Non ſolum ſuper omnia facta poteſt facere,ſed poteſt etiam ex abundanti ſuper ea quæ petimus,&(quod plus eſt) ſuper ea quæ intelligimus.*Secundum virtutem.*pro,potentiam, *quæ operatur in nobis.*Ne ficta videatur diuina potentia potens ſuper omnia,manifeſtat eandem eſſe potentiam qua poteſt facere ſuper omnia quæ de facto operatur in nobis ea quæ nũquam aut petiſſemus aut intellexiſſemus:vt ex iis quę exercet in nobis,credatur quòd poteſt ſuper omnia.Si petis quæ ſunt illa quæ exercebat in Apoſtolis,confer quales erant ante ſpiritum ſanctum receptum, & quales fuerunt poſt in tot mirabilibus operibus, & perſpicies potentiam dei quæ operabatur in illis.*Ipſi gloria.*Superfluit Ipſi. *In eccleſia & in Chriſto Ieſu.*Superfluit &.Determinat enim eccleſiam in Chriſto Ieſu.*In omnes generationes ſeculi ſeculorum amen.* Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudem gloriæ gratiæ ſuæ.Explicat enim quòd laudabitur gloria gratiæ in eccleſia Chriſti ſine termino. ¶ Et dicit in omnes generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in reſurrectione.Et dicit ſeculi ſeculorum:hoc eſt,æuiternitatis,comprehendentis reliqua ſecula:de quibus prius dixerat ſecundum præfinitionẽ ſeculorum.Et per modum cõcluſionis dicit amen: ad ſignificandum terminum tractatus ſpeculatiui huius epiſtolæ.ab hinc enim deſcendit ad moralia.

CAPVT IIII.

OBſecro.pro,hortor,*itaque vos.*In principio epiſtolę inter myſteria ſpeculatiua inſeruit nos electos membra Chriſti vt eſſemus ſancti & irreprehenſibiles in conſpectu dei in dilectione.hæc ſunt quę modo tractanda ſuperſunt.Et inchoat à primo. Tractat ſiquidẽ quomodo Chriſtiani ſunt mẽbra Chriſti in vno corpore.*Ego vinctus in domino.*A propria afflictione prouocat ad ſimiles virtutes. Et dicit in domino,ad ſignificandum rationem vinculorum,ad ſignificandũ vnionem ſui Chriſto.*Vt digne ambuletis vocatione qua vocati eſtis.* vt condigna ſit vita atque operatio ſtatui imò corpori ad quod vocati eſtis, vt vita veſtra ſit digna quæ ſit pars vitæ corporis Chriſti.Et explicans partes huiuſmodi dignæ ambulationis,ſubiũgit,*Cum omni humilitate & manſuetudine.*Humilitas hoc in loco nomẽ eſt virtutis animi,contrariæ

ſuper

ſuperbiæ. Et vere prima virtus neceſſaria ad digne viuendum in vnitate eſt humilitas, quoniã inter ſuperbos ſemper ſunt iurgia. Et huic adiũgitur mãſuetudo, cõtraria iræ, cuius eſt perturbare ſocietatem. *Cũ patientia*. pro longanimitate, quæ animũ ad æternũ extendit præmiũ: ac per hoc facit cõtemptorem præſentium bonorũ, ob quorum amorem ſæpe ſcinditur vnitas collegij. *Supportantes inuicem in charitate*. Et hoc inter præcipua eſt neceſſarium vt tolerent ſeinuicem ſocialiter viuentes. Verùm ne tole ratio ſit ex puſillanimitate aut conſenſu ad malum, adiungit in dilectione: ita quòd vera dilectio proximi, veraque dilectio com munis boni ſit ratio tolerandi. *Soliciti*. pro, ſtudentes, *ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis*. Primaria intentio ad vnitatem communis boni ſpiritualis deſcribitur ſtudio ſeruandæ vnitatis non corporum, ſed ſpiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquilli ordinis. Vnitas ſiquidem ſpiritus niſi colligentur partes multitudinis tranquillo ordine, nequit ſeruari. *Vnum corpus & vnus ſpiritus*. Subaudi ſitis vel eſtis. *Sicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ*. Hortatur ſeu aſſerit Paulus Chriſtianos eſſe vnum corpus (proculdubio myſticum Chriſti) & vnum ſpiritum: & hanc vnitatem declarat ex vnitate rei ſperatæ ad quam vocati ſumus. Ita quòd quemadmodum ad vnam & eandem beatitudinem ſperandam ſumus vocati, ita ſimus vnum corpus & vnus ſpiritus. Et vnum quidem ſpiritum declarat, ſubiungendo, *Vnus dominus*. Prima ratio vnitatis ſpiritus in corpore eccleſiaſtico, eſt vnitas domini, qui proculdubio ſpiritus eſt, vt hinc intelligamus omnes eſſe velut ſeruos vnius & eiuſdem domini, omnes tendere ad ſeruiendum ſpiritu vni domino ſpirituali. *Vna fides*. Dominus res extrinſeca, fides res interna: vnitas fidei, vnitas ſpiritualis eſt communis omnibus, vnum enim atque idem omnes credimus. *Vnum baptiſma*. Tertio loco vnitas ſpiritus ex vnitate baptiſmi (quo omnes naſcimur ex aqua & ſpiritu) ponitur: vt vnitas ſacramentorum ad vnitatem ſpiritus ſpectare intelligatur: quoniam ratione ſpiritus in eccleſia ſunt. ¶ Dicitur autem baptiſma vnum, tum quia vnius eſt formæ: tum quia irreiterabile eſt. *Vnus deus*. Vnitatem finis & religionis deſcribit, dicendo vnus deus. Et demum vnitatem patris ſubiungit, dicendo, *Et pater omnium*. Vt ex his intelligamus omnes nos eſſe tot ſpiritualibus vnitatibus iunctos, ſcilicet quatenus ſeruos vnitate domini, quatenus credẽtes vnitate fidei, quatenus renatos vnitate baptiſmi, quatenus

tendentes ad beatitudinem,& cultui vacãtes vnitate dei,& quatenus filij vnitate patris,vt ſic intelligamus nos omnes fratres. *Qui ſuper omnes & per omnia.* pro,& per oẽs,*& in omnibus nobis.* In textu Græco anceps eſt genus ad maſculinum & neutrum: verũ quia quũ tertio dicitur, in omnibus,manifeſte eſt maſculinum propter pronomen nobis, quadrat vt præcedentia etiam maſculine accipiantur,ſuper omnes & per omnes. Et quadrat nihilominus materiæ de qua eſt ſermo, ſcilicet de nobis, qui ſumus membra corporis Chriſti:de his ſiquidem dicitur quod deus eſt ſuper omnes,non ſolũ vt eminentia eſſentiæ, ſed vt eminentia potentiæ ſecundũ efficaciam ſpiritualem deſcribatur ſuper omnes & per omnes,vt omnes cõprehendat efficacia ſuæ potentiæ, vt non ſolũ ſuperſit,ſed omnes ambiat tanquam circundando: & demũ in omnibus interna penetratione,in omnibus nobis operans, vt nulla ex parte deum nobis deeſſe intelligamus. Hęc eſt vnitas ſpiritus Chriſtianorum. *Vnicuique autem noſtrũ.* Quum declarauit vnum ſpiritum declarat vnum corpus. Et primũ, quo ad vnitatem capitis,deinde quo ad diuerſitatem membrorum, & demum quo ad vnitatem totius corporis. ¶ Vnitatem quidẽ proponit cum diuerſitate membrorum: dicendo enim,vnicuiq; autem noſtrum,diuerſitatem membrorum ſignificat. *Data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti.* Ecce vnitas capitis à quo in vnũquodq; membrũ datur gratia velut vita. Sed quia nõ communicatur gratia membris à capite Chriſto per modum naturæ(ſicut à capite naturali cõmunicatur membris naturalibus) ſed per modum liberæ collationis,ideo meminit donationis dicens ſecundum menſuram donationis Chriſti. Et quia donum Chriſtri eſt penes quod menſuratur gratia,ideo dicit ſecundum menſuram donationis Chriſti:verbi gratia,ſi donum Chriſti eſt apoſtolatus,gratia datur tanta,quanta congruit apoſtolatui: ſi donũ eſt doctoratus,gratia datur tanta,quanta congruit doctori,& ſic de aliis donis Chriſti. *Propter quod dicit.* Affert ad propoſitum verba Pſal.28. *Aſcendẽs in altũ captiuã duxit captiuitatẽ, dedit dona hominibus.* Vbi aduerte primũ quòd in Hebræo habetur aſcẽdiſti in excelſum,captiuaſti captiuitatem,accepiſti dona in Adã. Quocirca Paulus non verba,ſed ſenſum attulit:declarãdo quòd Chriſtum accipere dona in homine, eſt ipſum dare dona hominibus quia accepit ad dandum. ¶ Aduerte ſecundo quòd vt ex pſalmo illo apparet,myſtico ſenſu vtitur Paulus his verbis: ad literam ſiquidem loquitur de Moyſe:ſed Paulus ad figuram

aſcenſio

aſcenſionis Chriſti tranſtulit.Intendit enim aſcendẽs in altum, hoc eſt , in cœlum , captiuam duxit captiuitatem : pro quanto ſanctos omnes qui captiui erãt in limbo duxit in cœlũ , quod eſt tanquã de captiuitate in captiuitatẽ ducere: eo quòd velut violenta fuit huiuſmodi ductio,pro quanto in longe peregrinũ & extraneũ à natura humana locũ duxit eos: deſcribitur enim per hoc actio ducentis ſine meritis eorũ qui ducebãtur,tanta vt aſsi miletur captiuationi.Quid autem intendat per dare dona hominibus ipſemet explicabit.*Quòd autem aſcendit*.Declarat illam particulam aſcendens in altum:ne incongrue videatur applicaſſe hæc verba ad Chriſtum.Valde enim diſſonum apparet vt de Chriſto qui eſt verus deus,legatur aſcendit in cœlum : quũ ipſe ſemper ſit in cœlo.Et eſt ſenſus,quòd autem aſcẽdit,id eſt, quod dictum eſt,aſcendit.*Quid eſt*.Quæſtionem proponit , & ſtatim reſpondet.*Niſi quia & deſcendit primum in inferiores partes terræ?* Ratio aſcenſus redditur ex hoc ꝙ prius deſcenderat,non corporali motu,ſed aſſumendo infimam naturam inter creaturas rationales. ¶ Quod autem dicit,in inferiores partes terræ,quanuis poſsit intelligi de partibus ipſius terræ,diſtinguendo in ipſa partes ſuperiores & partes inferiores(appellando partes inferni inferiores partes,ad quas Chriſtus deſcendit ſecundũ animam) planius tamen intelligitur appoſitum terrę ad determinandum inferiores partes:infima enim pars mundi eſt terra,ad differentiam inferiorum partiũ cœli quæ ſunt in aere.Ac ſi apertius dixiſſet,quia deſcendit primum ad inferiorem partem mundi terram.*Qui deſcendit ipſe eſt & qui aſcendit*. Eandem hypoſtaſim,eãdem perſonã diuinam ſignificat deſcendiſſe & aſcendiſſe.deſcẽdiſſe quidem ſuſcipiendo carnem:aſcendiſſe autem carnem aſſumptam inferendo cœlis. *Supra omnes cœlos*. Vt nobiliſsimum omnium corporum locaret ſupra omnia cœleſtia corpora. Quãuis enim ſupra omnes cœlos non ſit vacuũ neque plenum, eſt tamen ibi Chriſtus homo qui non eget vacuo aut pleno continente. *Vt adimpleret omnia*.quæ ſcripta ſunt de eo: ad implendum ſiquidẽ promiſſa & ſcripturas deſcendit & aſcendit. ¶ Quanuis hoc poſsit referri ad effectus in toto vniuerſo producẽdos ex aſcenſione Chriſti,vt ſit ſenſus ꝙ aſcendit ſupra omnes cœlos ad hoc vt impleat omnia effectibus ſuis.Et vterq; ſenſus eſt verus. *Et ipſe dedit quoſdã quidẽ Apoſtolos*.Declarauit illam particulam, dedit dona hominibus:explicando ſimul diuerſa membra corporis Chriſti.Et primo loco ponit Apoſtolos: vtpote primatum

in

in eccleſia habentes,vt pote proximos Chriſto. *Quoſdam autem prophetas.*ad prædicandum ventura. *Alios verò euangeliſtas.* ad prædicandum euangelium. *Alios autem paſtores.* ad paſcendum oues Chriſti. *Et doctores.* Iungit doctoratum paſtorali curæ: ad ſignificandum quòd paſtor annexum habet officiũ docendi.Vbi aduerte quòd hæc diuerſitas membrorũ eſt intelligenda formaliter,& non cum præciſione:hoc eſt, nõ eſt intelligendum quòd Apoſtoli non fuerint doctores,paſtores,euangeliſtæ,& prophetæ(quoniã in Apoſtolatu omnes hæ gratiæ eminenter continentur)ſed eſt intelligendum quòd aliud eſt officiũ apoſtoli, aliud prophetę, qui tantum eſt propheta, aliud eius qui tantũ eſt euãgeliſta,aliud eius qui tantũ eſt paſtor & doctor. *Ad conſummationem.*pro,inſtaurationem,*ſanctorũ.* Fructũ triplicẽ diſtinctorum membrorũ in eccleſiaſtico corpore deſcribit.Primus eſt reparatio ſanctorũ.Septies ſiquidẽ in die cadit iuſtus, & reparatione eget. Reparatio itaque ſanctorum (hoc eſt, mundorum per baptiſmum)quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur. *In opus miniſterij.*Primus fructus reſpicit nos ob fragilitatẽ humanam indigẽtes reparatione:iſte verò ſecundus reſpicit ipſos apoſtolos,prophetas,euangeliſtas, & officia ſiquidem eorum ſunt non ad otium,ſed ad opus miniſtrandi Chriſto ad vtilitatem aliorum.Nec ſolum declaratur quòd non dantur dona hæc ad otium,ſed etiam quòd non dantur ad dominandum,ſed ad miniſtrandum.Ita quòd dicendo opus,excludit otium:& dicendo miniſteriis,excludit dominium.*In ædificationem corporis Chriſti.*Tertius fructus ipſum corpus Chriſti myſticum directe reſpicit quatenus ædificandum ex nouis membris,conuertendo infideles ad fidem.Hic eſt triplex fructus diſtinctorum officiorum in eccleſia dei. *Donec occurramus.* pro, perueniamus, *Omnes.* Non eſſe excercitia Apoſtolorum,prophetarum, & cætera.ad dictos fructus perpetua, ſed ad tempus, manifeſtat Paulus dicendo, donec perueniamus omnes: tandiu ergo durabunt hæc exercitia, quandiu durat tempus quo imus ad terminum. ¶ Et dicit donec perueniamus,non aliqui,ſed omnes. Quod non erit donec impleatur numerus electorum:tunc enim & nõ ante perueniemus omnes electi.Quo autem perueniendum eſt ab omnibus, deſcribit quadrupliciter.Primum dicendo, *In vnitatem fidei.*Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in vnitatem fidei,ſed non omnes:tunc autem omnes perueniemus in vnitatem fidei:in vnam enim & eandem fidem peruenient

ueniet

ueniet vltimus electus in quam peruenit primus. Secundum eſt, *Et agnitionis filij dei*. hoc eſt, in vnitatẽ agnitionis filij dei. Et hic eſt terminus ſuccedens immediate priori. Quum enim omnes peruenerimus in vnitatem fidei, in virum perfectum, vt ſubiungitur, ſtatim perueniemus & in vnitatẽ agnitionis filij dei. Statim enim agnoſcemus clara viſione filium dei eſſe cui credidimus, in quo ſperauimus, &c. Et vnitatẽ quidem fidei declarauit vt terminũ intrinſecum viatorũ: vnitatem verò agnitionis filij dei, vt terminum intrinſecum immediate tamen ſequentem, vt vndique certificet tẽpus ſignificatum per donec, tunc terminandum. *In virum perfectum*. Ecce tertium: qđ ſpectat etiã ad terminum intrinſecum viatorũ omnium. Et eſt ſenſus, donec perueniamus omnes in vnitatẽ fidei, non qualitercũque, ſed in virum perfectũ. Recole ꝙ de corpore myſtico Chriſti loquitur: & intellige hoc corpus myſticum nunquam terminari niſi ſit in ſtatu viri perfecti, niſi ſit velut corpus viri perfecti: hoc eſt, conſtantis ita ex omnibus, vt nihil omnino ei deſit de quomodolibet ſpectantibus ad perfectionẽ viri. Declarat ſiquidem per hoc quòd oportet electorum numerũ ad hoc perduci, vt habeat quicquid quomodolibet ſpectat ad perfectionẽ corporis myſtici, ad ſimilitudinem perfecti viri. Et vt intelligas perfectionem corporis myſtici ex ſimilitudine perfectionis corporis naturalis, ſubiungit quartum. *In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*. Corpus Chriſti myſticum oportet ꝙ perueniat ad hoc vt ſit velut vir perfectus, quemadmodũ Chriſtus habuit corpus ſuum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas ſiquidem Chriſti plena eſt quo ad aſſecutionẽ omnium ſpectantium ad virilitatem, quum fuerit xxxiij. annorũ. Ita ꝙ declarat Paulus corpus Chriſti myſticum fore ſimile proportionaliter corpori Chriſti naturali, ita ꝙ quemadmodum corpus Chriſti naturale perfectum eſt ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Chriſti myſticum perducetur ad perfectionẽ tanquam virilem, & tunc & non ante erit terminus. *Vt iam non ſimus paruuli*. pro, pueri. Hinc clare apparet ſenſus antecedentis particulæ: ꝙ videlicet viatores vt viri imus vt perueniamus omnes ad perfectionẽ viri. Niſi enim dixiſſet ſub hoc ſenſu in virũ, non deduxiſſet ſtatim vt iam non ſimus pueri: hoc enim manifeſte deducitur ex illa particula, ſcilicet imus vt viri: hinc enim manifeſte ſequitur ꝙ iam non ſumus pueri. hoc eſt ꝙ ex quo membra Chriſti ſumus, nõ ſumus pueri. At ſi ſimilitudinem corporis cupis proſequi, in promptu eſt ꝙ nõ ſumus

membra

membra puerilia,ſed membra virilia. *Fluctuãtes.* Explicat penes quid negatur pueritia ſcilicet fluctuationem. pueri enim & animo & corpore fluctuãt. Et de quali fluctuatione loquatur, ſubiũgit: *Et circũferamur omni vento doctrinæ.* Fluctus ex ventis conſurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur: vtpote inſtabilis iudicij & animi. *In nequitia hominum.* Dictio interpretata nequitia, ſignificat fallacẽ artem vertendi aleas ſeu taxillos ad decipiendum: vnde clarius interpretaretur fallacia ſeu verſutia. Ab hac enim ſimilitudine deſcribit Paulus fallacem artem doctorum. *In aſtutia.* Auget crimen doctorum, vt non ſolum ex fallaci arte, ſed & ex aſtuto animo procedant. *Ad circumuentionem erroris.* Tolerabilis eſſet aſtutia ad doloſe fallendum circa pecunias & huiuſmodi, ſed intolerabilis eſt ad inducendum errores fidei ſeu morum. Et hæc facilè patiuntur pueri. ¶ Stabilitatem itaque ac firmitatem per virum ſignificauit, excludendo pueritiam inſtabilem & fluctuãtem omni vento doctrinæ, &c. *Veritatem autem facientes.* pro, ſectãtes. Stabilitas firmitasq; virilis Chriſtianorum non in voluntariis pertinaciis, aut ſectis: ſed ſectando veritatem deſcribitur è regione ad omnes effectus aſtutiarũ & malarũ artium. Dicant illi quicquid velint: ſimus nos firmi ſectãdo veritatẽ ad hoc, vt *in charitate creſcamus.* pro, augeamus, *in illo per omnia.* Superfluit per. *Qui eſt caput Chriſtus.* Declarauit influxum Chriſti in membra, declarauit & ipſa membra corporis: declarat modo officium mẽbrorum eſſe virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem ſanctorũ cõmunionẽ explanatã hic à Paulo. Augeamus, inquit, nos mẽbra in illo qui eſt caput, appoſitiue Chriſtus, augeamus, inquam, omnia, proculdubio membra Chriſti. *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturã ſubminiſtrationis.* Modum declarat quo augere debemus omnia mẽbra Chriſti. Et intendit ꝙ quemadmodũ corpus naturale in ſtatu augmenti auget ſeipſum augẽdo oẽs ſuas partes proportionaliter, ita corpus Chriſti myſticũ (quod declaratũ eſt eſſe in ſtatu augmenti vſquequo omnes perueniamus in virũ perfectũ) ex virtute Chriſti cõpactum, coniunctum, nec ſolum coniunctũ, ſed etiã connexum ſeu conglutinatum. Et modum glutini explicat, per omnẽ iuncturam ſubminiſtrationis, ad ſimilitudinem iuncturæ partiũ corporis eſt ipſa ſubminiſtratio ſpiritualis, qua vnus electus ſubminiſtrat alij ſpiritualibus operibus. *Secundum operationem in menſuram vniuſcuiuſque membri.* pro, partis. Particula interpretata

ope

operationem,internum actum, internam efficaciam,internum officium ſignificat. Et eſt ſenſus,ſecundum efficaciam cõmenſuratam vnicuique parti.hoc enim in augmento naturali fit;ꝙ ſecundum efficaciam commenſuratam cuilibet parti corporis fit augmentum. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore myſtico ꝙ ſecundum efficaciam ſpiritus commenſuratam vnicuique electo. *Augmentum corporis facit.* Verbum facit, eſt vnde pendet totius literæ conſtructio. Eſt enim ordo literæ, ex quo, Chriſto capite,totum corpus compactum,&c.facit augmentum corporis ſecundũ efficaciam in mẽſuram vniuſcuiuſque partis. Ita quòd totum corpus ſignificatur augmentans: & ipſum corpuſmet ſignificatur augmentari ſecũdum efficaciam cõmenſuratam cuilibet parti.& quod plus eſt adiũgitur, *In ædificationem ſui.* Deeſt,ipſius, *in charitate.* Finis augmẽtationis explicatur cõſiſtere non ſolum in augmento omnium partium,ſed in ædificatione ſuiipſius,totius.Et hoc in dilectione:quia ſine ipſa reliqua ſunt nihil.Vbi nota ꝙ augmentum corporis Chriſti myſtici,ita eſt augmẽtum ꝙ tendit ad charitatis ædificationem, ita corpus creſcit ꝙ ipſummet ædificatur non ſimpliciter,ſed quatenus tendit in dilectionẽ dei & proximi: vt intelligamus corporis eccleſiæ verum augmentum non conſiſtere in ædificatione doctrinæ, prædicationis,prophetiæ,& huiuſmodi: ſed in ædificatione ſuiipſius in dilectione, in additione dilectionis.quia enim ædificatio continue auget ædificium: ideo augmentum corporis per ædificationem explicauit. Et ſic declarauit Paulus vnitatem corporis myſtici.In qua non eſt prætereundum quod de augmento manifeſtat, videlicet augeri corpus Chriſti myſticum ſimul ſecundũ omnes partes proportionaliter. Mirabile ſiquidem eſt, ſi intelligamus ꝙ nunquam vna pars augetur quin augeantur omnes.& Paulus quidem non dicit negatiuam (ſcilicet non augeri partem aliquam ſine augmẽto omnium) ſed dicit affirmatiuam, ſcilicet augeri oẽs partes proportionaliter.& hoc quandoque verificari oportet abſque omni hæſitatione.Sed de negatiua diffinire nõ audeo. augmentum ſiquidẽ naturalis corporis ducit ad aſſerendam illam negatiuam.ratio quoque (quia non eſt maior ratio de vna augmẽtatione quàm de alia)ad idẽ dicit. qua enim ratione vna augmentatio partis eſt ſimul cũ augmento totius & cuiuſque partis,eadẽ ratione quodlibet cuiuſuis partis augmentũ eſt ſimul cũ augmento totius ſecundum ſingulas partes proportionaliter. Oratio quoque dominica (petens panem

nem noſtrum,debita noſtra,nos,&c. idem ſuadet.Et ſi hoc verũ eſt,tamen nota ꝙ non de generatione,ſed de augmento eſt ſermo. & rurſus de partium electarum augmento tantũ intellige. Et recole ꝙ ſicut in corpore naturali nõ qualibet nutritione fit augmẽtum,ſed multis nutritionibus diſponitur corpus, & poſt certum tẽpus corpus augetur,ita in corpore Chriſti myſtico. Et rurſus ꝙ in augmento non æqualiter,non ſimiliter,ſed proportionaliter oẽs partes creſcunt,ita,&c. Et demum recole ꝙ quum naturale corpus augetur,ſingulę partes nõ impeditæ augentur: ſi enim aliqua pars indiſpoſita eſſet ad augmenti motum ſuſcipiendum,nõ augeretur.Ex hac ſiquidem cõditione non apparet mirabile admittere negatiuam:quoniam non aſſeritur niſi hæc negatiua,videlicet nõ augetur aliqua pars corporis Chriſti myſtici quin augeantur oẽs diſpoſitæ ad augmentum: vt intelligamus per hanc Pauli doctrinã non eſſe corpus Chriſti myſticum, ſicut eſt corpus vnius ſenatus aut ciuitatis,ſed ſicut corpus naturale ex eo ꝙ habet Chriſtũ per ſpiritum ſuum iungentem illud intus viuificando & augẽdo:quod nõ inuenitur in humano collegio quodcunque ſit illud. *Hoc igitur dico & teſtificor in domino.* Tractat illã particulam,vt eſſemus ſancti: hoc eſt,mundi.Infert autẽ huiuſmodi munditiã ex eo quòd ſumus membra Chriſti. inde ſiquidem & dicit & teſtificatur ad maiorem aſſertionis firmitatem. *Vt iam non ambuletis.*pro,iam nõ ambulare,*ſicut & gentes ambulãt.* Hoc eſt quod dicit & teſtificatur,iam,hoc eſt ex quo eſtis membra Chriſti,nõ eſſe vobis ambulandũ moribus,quemadmodũ gentes ambulant. *In vanitate ſenſus ſui.*pro mentis ſuæ. Explicat mores gẽtium ex fine. Vanitas ſiquidem mentis eorũ, finis eſt vanus,quem ſibimet prę̃ſtituunt gentes.Et dicit mentis ſuæ,ad ſignificãdum finem vanum ſecũdum ſupremam partem animi: vt intelligamus ꝙ loquitur de fine quem philoſophi,quẽ primates ſecundum ſummũ animæ ſuæ præſtituerunt ſibi. Qui quoniam non eſt vnus(ſed ſecundum diuerſitatẽ opinionum in diuerſis ſummum bonum cõſtituerunt) ſed omnes in hoc conueniunt ꝙ vanum ſibi finem cõſtituerunt:ideo Paulus vnico verbo cõprehendit omnes fines Gentilium,dicẽdo in vanitate mentis ſuæ.Diſcurre per omnes philoſophorũ ſectas,& per omnium Gentilium ſcriptorum libros: & tandem inuenies omnes ambulaſſe in vanitate mentis ſuæ,ſiue illa fuerit immortalitas famæ, ſiue gloria præſens, ſiue virtus præſens ſpeculatiua,&c. *Tenebris obſcuratum habentes intellectum.* Ne naturæ mẽtis tribueres vanitatem

tatem finis, explicat hoc non ex natura, ſed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc ſubiungere, ne ex eo quòd vanitas huiuſmodi cõmunis erat Gentilibus omnibus, imputaretur naturæ. *Abalienati à vita dei.* Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei, iuxta illud: Iuſtus ex fide viuet: conſummate autem vita cœleſtis patriæ. Ab huiuſmodi vita conſtat abalienatos eſſe Gentiles. relinquentes ſiquidem vitam fidei primis parentibus & ſucceſsiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. *Per.* pro, propter, *ignorantiam quæ eſt in illis.* Quemadmodum rationem vani finis reddidit obtenebratum intellectum, ita rationem abalienatæ vitæ à vita ſecundũ deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunque (ſcilicet finem & vitam Gentilium) ex obſcuratione intellectus procedere. *Propter cæcitatem.* pro, excæcationem, *cordis ipſorum.* Rationem ignorantiæ apud Gentiles de moribus vitæ ſecundum deum, reddit excæcationẽ cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, excæcatio cordis dicitur excæcatio cauſata à corde: excæcatio ſiquidẽ partis eſt cognoſcitiuæ, cor autẽ partis affectiuæ, vt intelligamus ex affectu ortam excæcationẽ matrẽ ignorantiæ. Eſt autẽ excæcatio in intellectu non priuatio intelligendi (ſicut excæcatio viſus, eſt priuatio videndi) ſed eſt priuatio luminis diuini, quo potuiſſent intelligere abſque errore, & finem rectũ habere & vitã rectam. Et hanc excæcationẽ meruerunt ex corde ſuo praue affecto, *Qui deſperantes.* pro, indolentes. Ita tamen ꝙ indolẽtes intelligatur priuatiue: hoc eſt, non dolentes, abdicantes à ſe dolorẽ. Oportet ſiquidẽ hanc dictionẽ fingere ad hunc ſenſum, vt exprimatur dictio Græca. Et explicat per hoc qualitatẽ cordis Gentilium. Cõmune ſiquidem erat ei abdicare à ſe triſtitiam tanquam inutilem. Et hinc ſequebatur quòd non triſtabantur quòd peccauerant, ſed euitando triſtitiam. *Semetipſos tradiderunt impudicitiæ.* Ac ſi apertius dixiſſet: etſi non cauſa delectationis, tamẽ cauſa vitandę triſtitiæ ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ laſciuorum actuum *In operationem immunditiæ omnis,* Vniuerſa venerea ſecundum cõſummationem actus intelligo per immunditiam omnem. *In auaritiam.* pro, in auaritia; hoc eſt, in auiditate, ad ſignificandum quòd non paululum prolapſi ſunt, ſed quo ad animum auidè, quo ad actus præuios impudicè, quo ad actus cõſummatos in omnem immunditiam ſe dederunt. hinc enim excæcatio & ignorantia. *Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum.* Duo dixerat, ſcilicet iam non ambulare,

& ſicut

& ſicut gentes ambulant. Et declarauerat ſicut gẽtes ambulant: reſtabatque declarare iam non ambulare ſic. Et hoc nunc declarat, dicendo ꝙ vos membra Chriſti non ita didiciſtis Chriſtum. *Si tamen*. pro, ſiquidem *illum audiſtis*. in euangelio. *Et in ipſo edocti eſtis*. à me & aliis euangelizantibus Chriſtum. *Sicut eſt veritas in Ieſu*. Hæc omnia dicit ſpectantia ad perfectionem intellectus, è regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione, ignorantia, & cæcitate gẽtium. *Deponite*. pro, deponere, *vos*. Refertur hoc infinitiuum cum ſequẽtibus infinitiuis ad verbum didiciſtis, edocti eſtis. *Secundum priſtinam conuerſationem veterem hominem*. Dicendo ſecundum priſtinam conuerſationẽ, declarat vetuſtatem hominis deponendam: id enim eſt vetuſtas hominis quod ex priſtina conuerſatione effectum eſt in homine. Malus habitus, malæ inclinationes, maculæ peccatorum conſtituunt veterem hominẽ. Cur autem appelletur vetus homo, ſubiungit dicendo, *Qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris*. Quod veteraſcit ad interitum properat: vetuſtas nanque ipſa corruptionis ſpecies eſt. Et propterea aptiſsime Paulus manifeſtat veterem hominem, ex eo ꝙ conſiſtit in corruptione. Peccatũ enim quodlibet cõſiſtit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. ¶ Quod autẽ dicit ſecundum deſideria erroris, vtranque tangit cauſam corruptionis quæ interuenit in peccato. Ex parte ſiquidem intellectus dicit erroris: ex parte autẽ appetitus dicit deſideria: vt intelligamus omnem appetitum peccãdi eſſe erroris in intellectu, iuxta illud Prouerb. 14. Errant omnes qui operantur malũ. & apud philoſophos, Omnis malus ignorãs. Quæ non ſic intelliguntur vt omne peccatum procedat ex ignorãtia (quum multa procedant ex malitia) ſed ꝙ omne peccatũ requirit aliquem defectum intellectus. Propter hoc enim Paulus dicit ꝙ ſecundum deſideria erroris vetus homo corrũpitur, hoc eſt, in corruptione conſiſtit. *Renouamini*. pro, renouari, *autem ſpiritu mentis veſtræ*. didiciſtis in Chriſto non ſolũ deponere veterem hominem, ſed renouari ſpiritu mentis veſtræ. Dixerat gentes ambulare in vanitate mentis ſuæ, ac per hoc Epheſios prius Gentiles ambulaſſe in vanitate mẽtis ſuæ, didiciſſe autẽ in Chriſto nõ ſolum deponere vetuſtatem priſtinæ vitæ, ſed renouari mentem (hoc eſt ſupremam partẽ animæ) ſpiritu: vt ſpiritus ſignificetur ratio renouationis. Tanquã in ipſa mente ſuprema animę parte ſit officium ſpiritus, hoc eſt, ad ſpiritualia mentem eleuans, è regione ad mentis officiũ quo ad vanum finem depreſſa eſt. ¶ Et

dicit

dicit renouari:eo quòd huiuſmodi mentis humanæ ſpiritus fuerat iam in homine condito in primis parentibus,& per Chriſtum renouatur in hominibus.Tali ſe ſpiritus officio mens noſtra renouatur,quum tendit tanquam in finem in cognitionem vnius veri dei & Ieſu Chriſti.*Et induite*.pro,& induere. Hoc eſt, tertium, quod didiciſtis. *Nouum hominem*. Inter deponere veterem hominem & induere nouum hominē, non eſt diſparitas penes hominem(nam & vetus & nouus cōueniunt in homine. Vterque enim dicitur homo) ſed differentia eſt penes nouitatē & vetuſtatem.Non dicit Paulus deponere hominem aut induere hominem:ſed quatenus veterem deponere,quatenus nouum induere.Poſſumus ſiquidē vetuſtatem deponere,tāquam veſtimētum vetus quod corrumpitur,& nouitatem induere tāquam veſtimentum nouum.*Qui ſecundum deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veritatis.* De homine quatenus veteri dixerat qui corrumpitur ſecūdum deſideria erroris:de homine vero quatenus nouo dicit qui creatus eſt ſecundum deum alienus ab omni corruptione,qui creatus eſt cōformis deo.Et hoc è regione qui corrumpitur. In iuſtitia & ſanctitate veritatis è regione ad deſideria erroris:iuſtitia contra deſideria,munditia veritatis contra erroris.Eſt ergo deſcriptio hominis quatenus noui quòd ſecundum diuinam rationem creatus eſt,non à nobis factus,in iuſtitia quæ ad partem affectiuam ad reddendū cuique quod ei debetur:& ſanctitate veritatis,quo ad partem cognoſcitiuam.Vbi non tantum veritas,ſed munditia veritatis ſignificatur,ad excludendum admiſtionem cuiuſcunque erroris:vt intelligamus nouo homini nullum admiſceri errorem circa ea quæ ſunt ſalutis.

¶ Et dixit hæc de nouo homine comprehendente nouitatem omnium partium hominis quatenus eſt homo(hoc eſt partium rationalium,ſeu rationem participantium) contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus: intellectu,voluntate, concupiſcibili,iraſcibili. *Propter quod deponentes mendacium.* Quæ velut in genere dixit de homine veteri & nouo,modo per partes velut in ſpecie exequitur,vtriuſq; (veteris ſcilicet & noui hominis) partes ſingillatim è regione deſcribendo ſermone hortatiuo.¶ Vnde ex parte veteris hominis dicit, deponentes mendacium:ex parte verò noui, *Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo.* Et rationem vtriuſque ſubiungit, *Quoniam ſumus inuicem membra.* Membra naturalia eiuſdem corporis non ſibiinuicem mentiuntur facto,ſed ſecundum veritatem virium

vnum alteri ſubuenit. Ad horum imitationẽ debemus qui mem bra ſumus Chriſti, ſecundum veritatem, quam in corde habemus inuicem communicare. *Iraſcimini.* Locutio partis rationalis eſt officium: iraſci autem eſt appetitus qui iraſcibilis vocatur. Nec eſt alienum à diuinis præceptis iraſcimini, quamuis alienum dicatur à præceptis Stoicis. Iraſci enim actus eſt virtutis ſi moderatum ſit. Et propterea Paulus addit, *Et nolite peccare.* Perinde ac ſi dixiſſet: Iraſcimini moderate, quum increpationis ratio exigit. *Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram.* Si contingat vos iraſci minus moderate, ſaltem non ſit diuturna ira, ſed cito terminetur. Celeritas ſiquidem terminandi iram ſignificatur prohibendo occaſum Solis ſuper iracundiam. Non dat licentiam ſeruandi iram vſque ad Solis occaſum, ſed vult ſaltem eodem die terminari. Et rationem ſubiungit, *Nolite dare locum diabolo.* Motus iræ humana eſt paſsio, ſed quum diutius protenditur, locum parat diabolo ad ſuggerendum quæ conſona ſunt irato: & ſic paulatim ad principandum in animo. Qui locus negatur diabolo, ſi quamprimũ ira terminetur. ¶ Et quod dicit de ira, ſimile intellige de reliquis paſsionibus quũ continuantur. *Qui furabatur.* Ad facta nociua deſcendit. *Iam non furetur.* Et quoniam furari ex indigentia prouenit: ideo remedium vnde indigentiæ ſuæ ſubuenire poſsit ſubiungit, *Magis autem laboret operando manibus ſuis quod bonum eſt.* Et addidit quod bonum eſt ad differentiam turpis exercitij. *Vt habeat vnde tribuat neceſsitatem patienti,* non ſolum reſtituat quod furatus fuerat, ſed vt communicet aliis indigentibus. *Omnis ſermo malus.* pro, marcidus. Ad ſimilitudinem fructuum marcidorum ſermo dicitur marcidus qui inutilis, qui abiiciendus ſuapte natura eſt. *Ex ore veſtro non procedat.* Vt intelligamus multo magis prohiberi ſermonem peſtiferum. *Sed ſi quis bonus ad ædificationem fidei.* pro, vtilitatis. Apte contra ſermonem marcidum locat ſermonem bonum ad ædificationem alicuius vtilitatis: vt ſi ſermo ipſe non directè ſit vtilis, tamen ſit ad constructionem vtilitatis: quemadmodum ea quæ nõ intrant ædificium, ſunt tamen vtilia ad ædificationem. *Vt det gratiam audientibus.* Sermo marcidus non ſolum inutilis, ſed non gratus eſt audientibus. quo contra ſermo bonus ad ædificationem vtilitatis vt det gratiam audientibus deſcribitur. Et nõ dicit vt gratus aut acceptus ſit audientibus, ſed vt det audientibus gratiam: ad ſignificãdum quorſum tendit vtilitas ſermonis, ſcilicet vt det audiẽtibus gratuitum

tuitum aliquod donum:puta inſtructionis aut ſuaſionis,cautelæ,& huiuſmodi. *Et nolite contriſtare ſpiritū ſanctum dei.* Inter alia veteris hominis officia connumerat contriſtare ſpiritum dei. Metaphorico ſermone dicitur ſpiritus ſanctus cōtriſtari à nobis quemadmodum dicitur metaphorice deus iratus.Ad ſimilitudinem ſiquidem contriſtati ſpiritus ſanctus eſt, quum habitaculum ſuum deſerit ob diſplicentē ſibi conditionem ſuperuenientem.Scriptum eſt enim de ſpiritu ſancto in nobis quòd diſciplinæ effugiet fictum,& corripietur à ſuperueniente iniquitate. Tunc ergo contriſtamus ſpiritum ſanctum dei in nobis,quum aliquid diſplicens ei loquimur aut committimus. Mundos iam Epheſios alloquitur:vt rationem habeant horrendi immunditiam ex parte ſpiritus ſancti habitantis in eis. Ac ſi apertius dixiſſet,quòd ſi nulla ſubeſſet alia ratio horrendi veterē hominē, hæc ſola ſufficere debet,ſcilicet vt non contriſtetis ſpiritum ſanctum dei in vobis. Vnde & ſubdit,*In quo ſignati eſtis in die redemptionis.*Diem baptiſmi diem redemptionis appellat,eo quòd tūc redēptio per Chriſtum facta applicatur ad eum qui baptizatur: ac per hoc ipſe tunc redimitur executione. Et in illo die ſignatos intus dicit in ſpiritu ſancto: quoniā vere tunc gratiam,quæ eſt velut impreſsio ſpiritus ſancti recipiunt,qui baptizantur. *Omnis amaritudo & ira & indignatio.*Legendum eſt, *Omnis amaritudo & furor & ira.*vt amaritudo referatur ad cor, furor ad impetum,& ira ad vindictam.*Et clamor.*In voce,comes ſingulorum trium prædictorum. *Et blaſphemia.* ſæpe comes furoris & clamoris. *Tollatur à vobis cum omni malitia.*Demum quæ ſunt veteris hominis concludens,dicit cum omni malitia. *Eſtote autem inuicem benigni,miſericordes, donantes.* Deeſt,vobis inuicem.E regione ad tot mala locat duas vniuerſales virtutes : benignitatem feracem omnium bonorum,& miſericordiam alienis malis ſubleuandis intendentem.Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum, exemplo dei ſubiuncto. *Sicut & deus in Chriſto donauit vobis.*vniuerſa debita,donando ſatiſfactorem Chriſtum. Per has enim virtutes iunctas imitationi dei,quæ ſunt noui hominis contraria ſupradictis amaritudini,iræ,furori,&c.induenda ſignificantur.

CAPVT V.

E*Stote ergo imitatores dei ſicut filij chariſſimi.*,p,dilecti. Tractat hic illam particulã vt ſimus irreprehenſibiles. Vbi prudens lector,aduerte quòd proponẽdo hæc adiũxit in charitate ſeu dilectione.Propterea ſiquidem & tractando vnitatem noſtram in Chriſto inſeruit charitatem:& tractando munditiã terminauit in charitate. Et ſimiliter modo inchoando tractatũ de irreprehenſibilitate,incipit à dilectione : non qualicunq;,ſed ad imitationem dei,quemadmodum filij imitatores debent eſſe patris, & ad ſimilitudinem Chriſti,ſubiungendo,*Et ambulate in dilectione,ſicut & Chriſtus dilexit nos.*Et explicando qualitatem dilectionis Chriſti,ſubiungit,*Et tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem.* pro gratiarum actione,& bonis obtinendis.*Et hoſtiam*,pro peccatis.*Deo in odorem ſuauitatis.*Loquitur Paulus de ſacrificio Chriſti in ara crucis,more veterum ſacrificiorum : de quibus ſcribitur in odorem ſuauitatis acceptari à deo.Locutio eſt metaphorica,more humano ſignificans acceptiſsimum ſacrificium ad ſimilitudinem accepti ſuauiſsimi odoris.*Fornicatio autẽ & omnis immunditia.*Irreprehenſibilis redditur homo vitando ea quæ reprehenſione digna ſunt.Et propterea Paulus tractãs vt irreprehenſibiles eſſent Epheſij,diſcurrit per vitia,monẽdo vitationem eorum.Nec omnia tractat vitia,ſed ea quæ apud Gẽtiles aut nõ æſtimabantur peccata aut paruifiebant.Et propterea meminit fornicationis,quam non æſtimabant Gẽtiles peccatum.Meminit & omnis immũditiæ carnalis,non autem adulterij & incæſtus:quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata,ſed impudicitiæ,mollities,& huiuſmodi paruifiebant.*Aut auaritia.*Non eſt hic ſermo proprie de auaritia vt opponitur liberalitati,ſed vt opponitur iuſtitiæ:quam apud Gẽtiles non reputari peccatum, patet ex eo ꝙ rationabilẽ belli cauſam dicebant rationem propagãdi imperij.vbi conſtat ſummã auaritiam interuenire.Præter hoc ꝙ leges ciuiles auaritiam citra dimidium iuſti pretij in cõtractibus permittunt.*Nec nominetur in vobis.*Non ſolũ eſſe ſed nec nominari præcipit.*Sicut decet ſanctos.*Ecce ratio quia nõ decet mũdos per baptiſmum quouis modo appropinquare huiuſmodi vitiis.*Aut turpitudo.*Ratione multorum turpiũ & factorum & verborum quæ apud Gentiles admittebantur,dixit aut turpitudo. Et ſimiliter ſubiungit,*Aut ſtultiloquium aut ſcurrilitas.* Verùm aduerte quòd dictio interpretata ſcurrilitas,eſt Eutrapelia,quam Ariſt.quarto Ethic. virtutem dicit mediũ tenentem in

ludis & iocis. Sed æquiuoce Paulus & Ariſt. vtūtur Eutrapelia: nam apud Paulum eſt nomē officij ſeu actus ad delectationem prouocandā:apud Ariſt.verò eſt nomen virtutis quam non prohibet:quia virtus nō eſt cōtraria virtuti. Et propterea interpres antiquus tranſtulit ſcurrilitas. Rectius tamen trāsferretur iocularitas,aut aliquid huiuſmodi,quod eſt materia virtutis Eutrapeliæ,quod raro cum moderamine virtutis fit. Vnde & ſubdit, *Quæ ad rem non pertinet*.pro,non conuenientia.Cōplectitur hæc tria apponendo non conuenientia: vt hinc clare intelligas quòd non de Eutrapelia virtute,ſed de Eutrapeliæ materia loquitur.

Sed magis gratiarum actio. Contra vitia ſermonis, gratiarum actionē ponit. Hieronymus gratia materiæ putat non gratiarum actionē,ſed gratioſum ſermonem ſignificari: vt è regione vitiorū linguæ directe locetur gratioſus ſermo. Et vere quadrat materiæ. *Hoc enim ſcitote intelligentes*. Rationem reddit trium primo prohibitorum,ſubiungendo,*Quòd omnis fornicator aut immundus,aut auarus,quod eſt idolorum ſeruitus*.pro,qui eſt idolorum cultor. Auarum dicit idolorum cultorē,eo quòd conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum ſiquidem cultor argentum & aurum colit:iuxta illud,Simulacra gentium argentum & aurum:quum præter argentum & aurum opera manuum hominum,idolum nihil ſit in mundo;vt ad Corint. dicit Paulus.Auarus quoque argētum & aurum colit,quū illius deus aurum ſit,ſicut guloſorum deus venter eſt: in auro ſiquidē tota auari fiducia conſiſtit. *Non habet hæreditatem in regno Chriſti & dei*. Manifeſtat hinc, hæc eſſe peccata mortalia: vtpote excludentia à regno cœleſti, vnde & non repetit alia tria, ſcilicet turpitudinem & ſtultiloquium & iocularitatem:quoniam illa non ſunt ſecundum ſuum genus peccata mortalia. ¶ Idem autē regnum dicit Chriſti & dei: eo quòd dei vt naturalis regis, Chriſti autem hominis vt inſtituti regis,vt communicati ſibi à deo regni. *Nemo vos ſeducat inanibus verbis*. Hinc apparet non defuiſſe docentes hæc non eſſe magnipendenda ,ſed parua aut nulla eſſe peccata. *Propter hæc enim venit ira dei in filios diffidētiæ*. pro,inobedientiæ, ſeu imperſuaſionis.Et verbum venit præſentis eſt temporis.Ita quòd non citat præteritas vindictas dei,ſed præſentem tanquam continuam denuntiat.Et poteſt intelligi de vindicta dei , quam in præſenti vita exercet ob hæc crimina, quamuis non diſcernamus quòd propter hanc cauſam veniat. Sed quicquid de vindicta præſenti ſit, continue venit ira

dei propter hæc in morte huiuſmodi imperſuaſibilium hominum. *Nolite ergo effici participes.* pro, comparticipes. *eorum.* tam in culpa, quàm in pœna. *Eratis enim aliquando tenebræ.* Accumulat Paulus rationem rationi. Et vbi prius ex parte regni dei, & deinde ex parte iræ, modo ex contrarietate ſtatus præteriti ad præſentem nititur eos irreprehenſibiles reddere. Et ſtatum quidem præteritum deſcribit tenebroſum imò tenebras, ad ſignificandum dominium tenebrarum in eos. ſtatum verò Chriſtianū deſcribit ſubiungens, *Nunc autem lux in domino.* Et dicit domino, ad ſignificandum lucem gratiæ perficientem lucem naturalem. *Vt filij lucis ambulate.* Hebraico more filios lucis appellat ſectantes lucem. Et conſonum eſt vt qui tranſlati ſunt de tenebris in lucem, ſectentur vita & opere lucem. *Fructus enim lucis.* pro, ſpiritus. Non ſaltat Paulus de materia in materiam, ſed declarat lucem per ſpiritum: vt intelligamus idem eſſe ſectari lucem in domino, & fructificare ſpiritui. vt intelligamus lucem hāc eſſe lucem ſpiritus, nō lucē corporis. *Eſt in omni bonitate & iuſtitia & veritate.* Non eſt fructus ſpiritus quodcunqne opus, ſi aliqua ex parte priuatur bonitate aut iuſtitia aut veritate. Exigit ſiquidē fructus ſpiritus quòd ſecundum omnes circunſtātias ſit bonus, ſit iuſtus, ſit verus. Et propterea dicit in omni. Differētia inter veritatem & iuſtitiam clara eſt: quia illa ad intellectū, iſta ad voluntatem ſpectat. Vnde relinquit quòd bonitas ſpectat ad mores. ¶ Paulus tamen hæc quæ nunc proponit, ſigillatim exequendo tractabit. *Probātes quid ſit beneplacitum deo.* pro, domino. Ad verbum ambulate, refertur hoc participium probantes. Et eſt ſenſus: vt filij lucis ambulate probantes quid ſit beneplacitum domino. Vere lucis officio fungitur, qui in particularibus occurrentibus examinat, diſcutit ac diſcernit quid ſit beneplacitum domino. *Et nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum.* Hactenus propoſuit quæ vſque ad calcem epiſtolæ tractanda ſunt: modo incipit propoſita ſingillatim tractare. Et primum tractat particulam illam vt filij lucis ambulate, ex contrarietate tenebrarum & lucis quam propoſuerat. Extendit ſiquidem tenebras & lucem ad opera, præcipiens vt operibus tenebrarum nihil habeant cōmune. Et rationem interſerit, quia ſunt opera infructuoſa. Infructuoſitas ſiquidem ſufficiens eſt ratio vt abdicentur opera à commercio. *Magis autem redarguite.* Deficit coniunctio &, & quadrat vt legatur potius. Ita quòd legendum eſt, *Potius autem & redarguite.* Non ſufficit alienum

fieri

fieri ab operibus tenebrarum,ſed oportet etiam & redarguere opera tenebrarum.Et primi quidẽ(ſcilicet non communicandi) rationem ſubiungit,*Quæ enim in occulto fiunt ab ipſis,turpe eſt & dicere.*Optima non communicandi ratio ex turpitudine tali ac tãta vt etiam turpe ſit dicere,illa ſumitur.De venereis loquitur tenebrarum operibus. Rationem autem ſecundi (ſcilicet potius autem & redarguite)ſubiungit,*Omnia autem quæ arguuntur.*pro, redarguuntur, *à lumine.* pro,à luce, *manifeſtantur.* Redargui eſt manifeſtari à luce.Igitur quũ vos ſitis lux,ad vos ſpectat redarguere tenebrarum opera.*Omne enim quod manifeſtatur.* pro, manifeſtat,*lumen*,pro,lux,*eſt*.Ad probãdum paſsiuã(quòd quicquid redarguitur manifeſtatur à luce)affert vniuerſalem actiuã quòd omne quod manifeſtat eſt lux. Quum aliquid redarguitur, nõ vere redarguitur,niſi manifeſtetur error, crimen aut defectus: qui ratio eſt quòd redarguendum ſit.Manifeſtare autẽ, propriũ officiũ lucis Paulus dicit:vt hinc cõcludat quòd lucis officium eſt redarguere.Quòd autem omne quod manifeſtat ſit lux, ad ſenſum patet in corporeis.Et idem patet in artibus & diſciplinis,& idem in ſpiritualibus.*Propter quod dicit.* Per relatiuum quod,officium lucis ſpiritualis refertur. *Surge qui dormis,& exurge à mortuis,& illuminabit te Chriſtus.*pro,& illuceſcet tibi Chriſt9.Paulus citat hanc ſententiam,proculdubio ex ſcriptura.Et quoniam nõ inuenitur in ſacra ſcriptura ex integro hæc ſententia, vel ex aliquo librorum ſacrorum quibus caremus(quorum mentio fit in hiſtoria Regum ſeu Paralipo.) vel ex cap.60. Eſaiæ Paulus hanc ſententiam attulit exponendo. Ibi enim dicitur ſurge, abſque aliquo nomine:quanuis in Latinis codicibus habeatur Hieruſalem.Et hoc ſurge, Paulus exponit qui dormis:declarando ad quem dirigitur ſermo ſurge,ſcilicet ad dormientem,proculdubio in tenebris:quoniam qui dormiunt,nocte dormiunt. Et explicando quòd ad dormientẽ ſomno mortis dirigitur ſermo,adiungit & exurge à mortuis,nõ corpore,ſed anima: quod eſt ſurge à tenebris peccatorrum.Ita ꝙ totum hoc appoſuit Paulus de ſuo,ad declarãdum perſonam cui dicitur ſurge,& à quali ſtatu dicitur ſurge.¶ Quod autẽ ſequitur,& illuceſcet tibi Chriſtus,ibidẽ apud Eſaiã habetur ſub aliis verbis, Illuminare quia venit lumen tuũ.Et ſecundum tempus futurũ ſubditur,Super te orietur dominus,quod reſpondet trãſlationi Hiero.apud quem legitur hoc in loco,& orietur tibi Chriſtus. Manifeſte ſiquidem Eſaias ibi loquitur de differentia inter perſonã hanc & reliquũ

mundum penes tenebras & lucem. Quia ecce tenebræ operient terram & caligo populos, ſuper te autẽ orietur dominus. Vnde conformitas materiæ de qua loquitur propheta, ad materiã de qua loquitur Paulus, non paruam coniecturam gignit, quòd ex illo loco Paulus attulit hanc ſententiam: exponendo per dominum Chriſtum, & reliqua vt diximus. *Videte itaque fratres.* Superfluit fratres. Eandem particulã vt filij lucis ambulate, explicat ex alio capite, ſcilicet quantũ ad curam ambulationis ratione multorum impedimentorum. Vnde conſequenter ad lucem dicit, videte. *Quomodo caute.* pro, accurate, *ambuletis.* Præcipit Paulus filiis lucis vt vtantur luce ad videndum modum ſtudioſe accurateq; ambulandi: hoc eſt, proficiendi in via dei. *Non quaſi incipientes.* Contrarium officio videndi modum accurate ambulandi explicat inſipientiam, vt oſtendat neceſsitatem huius curæ. Ad ſimilitudinem ſiquidem corpore ambulantium deſcribit ſpiritualem ambulationẽ: nam tanquam inſipiẽtes ambulãt quibus non eſt cura videndi qualiter ambulant. *Sed vt ſapientes redimentes.* pro, ementes, *tempus, quoniam dies mali ſunt.* Sapientiam ſtudioſam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in ſpecie effectum, qui eſt emere tẽpus: hoc eſt, opportunitatem proficiendi in via dei. Præcipit Paulus nobis eſſe ambulandum more viatorũ: qui diebus malis (ſiue ex aeris perturbatione ſiue ex hominũ inſidiis) itinerantur. Tales enim emunt tempus opportunum ad ambulandum ne in malitiam dierũ incidant: hoc eſt vt euadãt pericula in via. Simili nãque modo pręcipit filiis lucis vt ſtudiis, officiis, incommodis, & cæte. emant opportunitatem proficiendi meritis, eo quòd dies mali ſunt: hoc eſt dies huius viæ ad cœleſtem patriam pleni ſunt malis ſuaſionibus, tentationibus, inſidiis, & reliquis huiuſmodi prouocantibus ad peccatum. Ac ſi apertius dixiſſet: quia periculoſi ſunt dies itineris, vtimini ſapientia, emite opportunitatẽ euadẽdi pericula: nõ expectetis vt vobis offeratur opportunitas, ſed emite illã vt proficiatis in via dei. Simile quid dicit dominus in euangelio quòd abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit agrum ſeu margaritam. Niſi quòd dominus emptionem ad pretioſitatem rei retulit. Paulus verò ratione periculorum emẽdam præcepit opportunitatem proficiendi. ¶ Hoc præceptum adimplent non ſolum relinquentes mundum, & ad eremum ſeu monaſteria proficiſcentes, ſed etiam quicunque opportunitatem benefaciendi præponunt damnis rerum temporalium aut incommodis corporis & huiuſ

huiuſmodi. *Propterea.* vt accurate ambuletis. *Nolite fieri.* pro, ne ſitis, *imprudentes.* Exequitur illam particulam, probantes quid ſit beneplacitum dominō. Explicat modum quo fit huiuſmodi probatio: excludendo ſcilicet imprudentiam, quam conſtat cir ca ſingularia verſari. *Sed intelligentes quæ ſit voluntas dei.* Pro, domini. Probando, examinando ſingularia occurrentia, abſit imprudentia, hoc eſt, prudens ſit diſcuſſio: terminus autē exami nationis ſit intelligere quę eſt voluntas domini, quid eſt gratum deo in hoc ſingulari agendo vel patiendo: ſic enim probatio vn dique perfecta eſt. *Et nolite inebriari.* pro, & ne inebriamini, *vino.* Supererat vt irreprehenſibiles redderentur Epheſij circa ebrie tatem, quæ non reputabatur peccatum, aut valde paruum. Et hoc introducit declaraturus fructū ſpiritus ſuperius propoſitum, dicendo, fructus enim ſpiritus eſt, & cætera. Ebrietatem ſiquidem implentem hominem vino, è regione locat plenitudinis ſpiritus. Prohibet itaque ebrietatem tanquam rem repre henſibilem. Et rationem ſubiungit, *In quo eſt luxuria.* Luxuria non eſt proprium venereorum nomen, ſed commune moribus & áctibus ſuperfluitate profuſis. Nec eſt clarum an relatiuum in quo referat vinū, an referat inebriari vino: nā ſi refert inebriari, non eget gloſſa: quoniam manifeſte interuenit ibi ſuperfluus potus. Si autem referatur vinum, tunc eſt ſenſus quòd vinum eſt prouocatiuū ad ea quæ ſunt luxus: vt experientia teſtatur in ho minibus bene potis. *Sed implemini ſpiritu ſancto.* Superfluit ſancto quamuis ſubintelligatur. Tractat (vt dictum eſt) illam particu lam, fructus enim ſpiritus eſt in omni bonitate. Et propterea in cipit tractatum illius à plenitúdine ſpiritus. Ex explicat bonita tem ſpiritus triplici ratione. Primum relatiue ad ſeipſos loquen do. *Loquentes vobiſmetipſis in pſalmis & hymnis & canticis ſpiritualibus.* Et hoc proprie ſpectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum, intellectus eſt. Et ſignificat per hoc quòd homo conferat pſalmos & hymnos diuinæ laudis, & cantica non ſecu laria; ſed ſpiritualia: meditando ea quæ ſignificant. *Cantantes & pſallentes in cordibus veſtris domino.* Secunda relatio eſt ad dominum, non per modū loquentis, ſed per modū cantātis. Quem modum magis explicans dicit in corde veſtro: ad ſignificandū ꝙ cantus eſt partis affectiuæ relatæ ad deum, gaudendo & exultando in domino: lætantium ſiquidem eſt cantare. *Gratias agentes ſemper pro omnibus.* Tertia relatio eſt ad proximos, imò & ad omnia beneficia gratias agēdo. Et dicit ſemper, non actu,

ſed

ſed animi promptitudine. Et dicit pro omnibus vt cõmunio ſan ctorum exerceatur. *In nomine domini Ieſu Chriſti.* Gratiarum actio inuocato Chriſto homine tanquam medio mandatur: vt quemadmodum eſt medium in beneficiis, ita ſit medium in gratiarum actione. *Deo & patri.* Deus nomen eſt naturæ: pater perſonæ primæ trinitatis, aut eſt nomen amoris, ſeu officij, quo nos adoptauit. *Subiecti inuicem in timore Chriſti.* Vltima bonitatis pars deſcribitur in mutua ſubiectione non legali, ſed in timore Chriſti: talem enim ſubiectionẽ efficit ſpiritus extendendo bonitatem animi ſingulorum ad mutuam ſubiectionem ob reuerẽtiam Chriſti in ſingulis habitãtis. Huiuſmodi enim ſubiectio cõmunis eſſe debet tam prælatis quàm ſubditis, tam dominis quàm ſeruis, &c. quũ nihil aliud ſit quàm ſubiici Chriſto habitanti in Chriſtiano. *Mulieres.* pro, vxores, *viris ſuis.* pro, propriis. *ſubditæ ſint.* pro, eſtote. Tractat illã particulã & iuſtitia, in iuſtitia inter virum & vxorem, inter patrem & filium, inter dominum & ſeruum: vnde ab vxoribus incipiens, mandat vt ſint ſubditæ propriis viris. Et modum ſubiectionis ſubiungit. *Sicut domino.* Non dicit ſicut dominis: quia non mandat vxores eſſe velut ſeruas maritorum: quod ſignificaretur ſi dixiſſet ſicut dominis. Sed dicit ſicut domino, hoc eſt ſicut Chriſto: hoc eſt, voluntarie & ex amore. Sic enim ſubiicimur Chriſto. Vnde ad hãc ſimilitudinem (ſicut domino declarandum ſubiungit, *Quoniam vir caput eſt mulieris.* pro, vxoris, *ſicut Chriſtus caput eſt eccleſiæ.* Ratio ſubiectionis non affertur dominium, ſed eſſe caput: & hoc commune eſſe Chriſto & marito dicitur: Chriſto reſpectu eccleſiæ, marito reſpectu vxoris. Et de Chriſto quidem eccleſiæ capite ſuperius dictum eſt, de viro autem ne ſit quæſtio penes quid in propoſito attenditur ſimilitudo capitis, ſubiungit de Chriſto. *Ipſe ſaluator corporis eius.* pro, & ſaluator corporis eſt, vt intelligamus de hoc officio capitis eſſe ſermonem, ſcilicet de officio quo caput ſaluat corpus. Chriſtus quidem ſaluator eſt corporis ſui quod eſt eccleſia: & maritus ſaluator eſt vxoris, paſcendo, gubernando, regendo, protegendo eam. *Sed ſicut.* pro, ſicut autem, *eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, & ita & mulieres.* pro, vxores. *viris ſuis.* pro, propriis, *in omnibus.* pro, in omni.

Explicat clare quod dixerat ſicut domino, adiungendo in omni: vt intelligant vxores in omni re, in vniuerſa actione debere ſubiici maritis ſicut eccleſia Chriſto: hoc eſt, vt in nulla re, in nulla actione admittant aliquid contrarium maritis Chriſti le-

ge regulatis: alioquin non eſſent ſubditæ illis ſicut Chriſto. Per hoc enim excluditur ſubiectio quo ad peccandum. *Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit eccleſiam.* Amor amicitiæ ſpiritualis ad vxores exprimitur ex modo quo Chriſtus dilexit eccleſiam. Vnde effectum huiuſmodi amoris amicitiæ explicat, ſubiungens: *Et ſeipſum tradidit pro ea.* in ara crucis. *Vt illam ſanctificaret.* hoc eſt, mundam redderet. Explicando modum quo mundat eccleſiam ſubiungit: *Mundans lauacro aquæ in verbo vitæ.* Superfluit vitæ. Baptiſmus ſignificatur in verbo, in nomine patris, & filij, & ſpiritus ſancti. *Vt exhiberet.* pro, adiungeret, *ipſe ſibi glorioſam.* Ad ſimilitudinem ſponſæ deſcribit eccleſiam glorioſam meritis, clara laude, famaque dignis. *Eccleſiam non habentem maculam.* Turpis eſt in ſponſa macula carnis, & in eccleſia macula peccati. *Aut rugam.* fictionis, aut duplicitatis. *Aut aliquid huiuſmodi.* quod ſponſam dedecet. *Sed vt ſit ſancta.* hoc eſt, munda. *Et immaculata.* pro, irreprehenſibilis in actionibus ſuis. In quo apparet manifeſte amor amicitiæ. *Ita & viri debent diligere vxores ſuas vt corpora ſua.* Tractando ſimilitudinem inter virum & vxorem ad imitationem Chriſti & eccleſiæ, poſtquam explicauit eam penes amorem amicitiæ, modo explicat eandem ſecundum amorem concupiſcentię quo aliquis amat ſeipſum. Ad hoc enim manifeſtat quòd viri diligant vxores ſuas, vt corpora propria. Vnde & amplius explicans ſubiungit: *Qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit.* eo quòd vxor eſt caro viri. *Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit.* Intellige hoc formaliter de carne ſua vt ſic. nam ſecus eſt de carne ſua vt impeditiua eſt vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderunt ſeipſos, apprehendentes carnem ſuam tanquam impedientem eos ab affectata libertate ſeu detinentem eos in malis. Sic Chriſtus præcipit odio haberi carnem propriam vt retrahentem à ſalute animæ. ſic ſancti caſtigant corpus ſuum vt pugnans aduerſus ſpiritum, & ſic de ſimilibus. Cum his enim omnibus ſtat ſolida formalis veritas, quòd nemo vnquam carnem ſuam odio habuit. Vnde & probationem manifeſtam ſubiungit: *Sed nutrit & fouet eam.* quod continua experientia teſtatur. *Sicut & dominus eccleſiam.* dilexit tanquam carnem ſuam. Et ne hoc abſonum videatur, ſubiungit: *Quia membra ſumus corporis eius.* Hinc enim manifeſtum eſt quòd eccleſia eſt corpus Chriſti. *De carne eius, & de oſsibus eius.* Eccleſia non ſolum eſt corpus Chriſti, ſed eſt corpus formatum de carne Chriſti & de oſsibus Chriſti in cruce. Multo

enim

enim plus contulerunt caro Chriſti & oſſa Chriſti in cruce ad formandum corpus Chriſti myſticum, quod eſt eccleſia, quàm contulerint caro Adæ & oſſa Adæ ad formandam vxorem eius, Euam: quoniam caro Chriſti & oſſa Chriſti in cruce contulerũt vitam propriam ad formandum corpus eccleſiæ: Adæ verò caro & oſſa non contulerunt propriam vitã. Ad illam ſiquidem alludens formationem dicit quod ſumus de carne eius & oſsibus eius. *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem*. Affert conſequẽter verba ſcripturæ, quæ fuerunt conſequenter dicta pòſt, caro de carne mea, & os ex oſsibus meis. Et affert hæc ad minifeſtandum authoritatem ſcripturæ quod vxor eſt caro mariti. Et pronomen hoc, vinculum inter virum & vxorem demonſtrat. Propter huiuſmodi nanque vinculum relinquet (& quo ad conuerſationem & quo ad thorum) homo patrem ſuum & matrem. *Et adhærebit vxori ſuæ*. conuerſando, curam gerendo, paſcendo, fouẽdo, &c. *Et erunt duo in carne vna*. pro, in carnem vnam. Hoc eſt quod Paulus volebat ex ſcripturæ teſtimonio habere ad propoſitum vt vxor caro viri manifeſtaretur. Quomodo autem ad literam hoc intelligatur, in euangeliis expoſuimus. *Sacramentum*. pro, myſterium, *hoc magnum eſt*. Non habes ex hoc loco prudens lector à Paulo coniugium eſſe ſacramentum. Non enim dicit ſacramẽtum, ſed myſterium hoc magnum eſt. Et verè myſterium verborum horum magnum eſt. Continent enim & indiuiſibilitatem coniugij, vt dominus explanauit apud Matthæum. Continent & ius naturæ, horrendi coniugiũ cum patre & matre. Cõtinent & officium debitum à viro plus vxori quàm patri & matri. Continent & hoc quod modo Paulus declarauit vxorem eſſe carnem mariti. Vnde vere myſterium hoc magnum eſt. *Ego autem dico in Chriſto & eccleſia*. pro, in Chriſtũ & eccleſiã. Accumulat Paulus magnitudini myſterij ſecundum ſenſum literalem, magnitudinẽ ſecundum ſenſum ſpiritualẽ, referendo hæc ad Chriſtũ & eccleſiam: vt iam retulerat dicendo quia membra ſumus corporis eius de carne eius, & de oſsibus eius. *Veruntamen & vos ſinguli*. pro, ſingulatim, *vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat*. Quanuis ego referam hæc ad Chriſtum & eccleſiam, veruntamen iuxta ſenſum literæ vnuſquiſque diligat vxorem ſuam ſicut ſeipſum: vtpote vnam cum eo carnem. *Vxor autem timeat virum*. Et eſt ſermo de timore reuerentiali.

F*ilij obedite parentibus veſtris in domino.* Poſt iuſtitiam inter cõiugem monet iuſtitiam inter patrem & filium : inchoans à debito filiorum. Primum autem quod debẽt filij parentibus eſt obedientia, non qualitercunque, ſed in domino. Moderatur debitam obedientiam ad in domino: vt intelligamus non eſſe obediendum parentibus niſi ſecundum deum præcipiant. Magis enim obedire oportet deo quàm hominibus. *Hoc enim iuſtum eſt.* Manifeſtat obedientiam eſſe debitam, quia eſt iuſta, quia eſt diuina lege promulgata. *Honora patrem tuum & matrem tuam.* Ecce iuſtum diuinæ legis expoſitum honore obedientiæ. Ad literam quidem de obedientia atque reuerentia pręceptum illud intelligitur, ad ſubuentionem autem extenditur in articulo neceſsitatis, quo ſcilicet parentes indigerent. Iuxta hanc enim extenſionem dominus in euangelio vtitur hoc pręcepto: Paulus autem ſimpliciter & abſolute. *Quod eſt mandatum primum in promiſsione.* Dicitur præceptum hoc primum in promiſsione, quia prius adiuncta fuit promiſsio huic præcepto quàm fuerint adiunctæ promiſsiones obſeruatoribus mandatorum diuinæ legis. nam huic præcepto fuit adiuncta promiſsio in ipſa promulgatione tabularum : vt patet Exo. 20. promiſsiones autem adiunctæ obſeruatoribus legis poſtea fuerunt adiunctæ: vt patet in fine Deute. *Vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.* Duplex bonum promittitur. Primo ipſum bonum : deinde longæuitas vtendi bono habito. Tanquam parum ſit alterum ſine altero. Longa ſiquidem vita abſque bonis, parum boni eſt : & ediuerſo bona ſine diuturnitate, parum proſunt. *Et vos patres nolite ad iracundiam.* pro, ad iram. *prouocare filios veſtros.* Debitum parentum erga filios explicat. Primum quod exigit Paulus à parentibus negatiuum eſt: vt non prouocent eos ad peccatum aliquod. Et hoc expreſsit in ira : quoniam parentes in hoc frequenter peccant, prouocando filios ad exercẽdam vindictam. Hoc eſt enim prouocare filios ad iram aduerſus exoſos parentibus. Vnde è regione incitationis ad malum, ſubiungit aduerſatiue, *Sed educate illos in diſciplina.* pro, in eruditione, *& correctione.* pro, admonitione, *domini.* Eruditio partem reſpicit intellectiuam : admonitio autem partem affectiuam. & vtráque præcipit ſecundum legem domini: quę & directe prohibet vindictas & vniuerſæ vitę actus componit. Tenentur ſiquidem parentes filios non ſolum alere, ſed inſtruere. *Serui obedite dominis carnalibus.* Vltimo loco iuſtitiam inter dominum & ſeruum præcipit. non enim adhuc erat

politia

politia aliqua,ſed tantũ familiæ erant Chriſtianæ.Et propterea omnes & ſolas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum: videlicet inter viros & vxores,parentes & filios,dominos & ſeruos. Inter obedientiam autem filiorum & ſeruorum quanta ſit differentia,monſtrat ex eo ꝙ obedientiam filiorũ præcipit cum vna tantum conditione,ſcilicet in domino:ſeruorum verò obedientiam multiplicatis conditionibus qualificat, adiungendo, *Cum timore & tremore.* Timor intus,tremor extra eſt. *In ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto.* Tollit à ſeruis duplicitatem cordis reſpectu dominorum quemadmodum tollitur reſpectu Chriſti:vt quemadmodum obeditur Chriſto,nõ aliud habendo in corde, & aliud in ſeruitio, ita obediatur à ſeruis dominis carnalibus. Quod magis explicans dicit: *Non ad oculum ſeruientes quaſi hominibus placentes.* Seruitium oculare ad placendum exterius homini non intuenti cor, deſcribitur,quia reuera non exhibetur niſi exterius,ita ꝙ ſi careret arbitro, non fieret.Vnde è regione ad huiuſmodi oculare ſeruitium ſubiungit aduerſatiue, *Sed vt ſerui Chriſti.* intuentis cor. *Facientes voluntatem dei.* Materiam explicat in qua ſerui tenentur obedire dominis carnalibus,ſcilicet in faciendo voluntatem dei:hoc eſt, ea quæ nõ aduerſantur voluntati dei. *Ex animo.* Contra id quod dixerat ad oculum,dicit ex animo. *Cum bona voluntate.* pro,cum beneuolentia.Non ſufficit ſeruis Chriſtianis timor,ſed exigitur etiam beneuolentia erga dominos. *Seruientes ſicut domino.* Superfluit ſicut. *Et non hominibus.* Præcipit Paulus contra id quod dixerat quaſi placentes, vt ſerui agnoſcant ſe ſeruire domino Chriſto,eo ꝙ ipſe præcipit vt obediant carnalibus dominis,eo ꝙ ipſe eſt principalis pręcipiens,& cui principaliter obeditur.Quemadmodum dicimus ꝙ ſeruiens inuitato à domino,nõ ſeruit inuitato,ſed domino.Sic enim Paulus dicit ſeruientes domino nõ hominibus. *Scientes quoniam.* pro, quòd, *vnuſquiſque quod fecerit bonum hoc recipiet à domino, ſiue ſeruus ſiue liber.* Manifeſtat quod dixerat ſeruientes domino & non hominibus ex mercede:quia dominus retribuet mercedem vnicuique tam ſeruo quàm libero operis ſui boni : ac per hoc obedientiæ debitæ carnalibus dominis: quoniam opus bonum eſt. *Et vos domini eadem facite illis.* Eadem intellige proportionaliter, ſcilicet cum beneuolentia in ſimplicitate ſecundum voluntatem dei præcipientes illis. *Remittentes minas.* hoc eſt,non exequentes minas.Non enim quod turbato animo ſæpe domini minantur, executioni mandatum eſt.Multa ſiquidẽ conſonant animo turbato

bato quæ poſtea diſſonant à quieto. Et propterea rationabiliter domini remittunt minas. *Scientes quia & illorum & veſter.* pro, quòd & veſter *ipſorum dominus eſt in cœlis.* Senſum tranſtulit vetus interpres. nam ordo literæ eſt, ſcientes ꝙ ipſorum & veſter dominus eſt in cœlis. Rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere ſeruis, ex eo ꝙ communis dominus eſt in cœlis, ex eo ꝙ reddituri ſunt rationem communi domino de iis quæ agunt erga ſeruos. *Et perſonarum acceptio non eſt apud deum.* pro, eum, ſcilicet dominum, qui eſt in cœlis. Non eſt ille cœleſtis dominus vt princeps mundi huius: apud quos magis reputantur domini quàm ſerui: ſed æqua lance librat animos domini & animos ſeruorum. *De cætero.* pro, cæterum, *fratres mei confortamini in domino & in potentia virtutis.* pro, fortitudinis, *eius.* Supererat tractare illam particulam, & omni veritate. hanc modo tractat, inſtruendo ad pugnam cõtra diabolum. Et aptè fructui ſpiritus in omni veritate, attribuitur pugna aduerſus dæmonem: vt intelligamus nõ eſſe humanæ fictionis bellum inter dęmones & nos, ſed eſſe veritatem: & arma noſtra aduerſus dæmones non eſſe arma imaginata, ſed eſſe fructum ſpiritus in veritate omni, abſque vllo commento. ¶ In duas autem partes diſtinguitur robur Chriſtianum aduerſus dæmones. Altera eſt confortamini in domino: hoc eſt, inualeſcite non in vobiſipſis, ſed in domino. Altera eſt, & in potentia fortitudinis eius. In domino inualeſcimus quatenus dominus eſt, ac propterea curam noſtri habet: in potentia verò fortitudinis eius ſimiliter inualeſcimus vtentes fortitudine eius aduerſus hoſtes, non infirma, aut debili, ſed potente, vt vtrinque confortemur ad pugnam, imò ad victoriam ſub tali principe, ſub tanta potẽtia fortitudinis eius, nõ in viribus fortitudinis noſtræ. *Induite vos.* Duorum quæ propoſuit exequitur ſecundum. *Armaturam dei.* Dictio interpretata armaturam, ſignificat nõ aliquod ſpeciale genus armorum, ſed vniuerſitatem armorum. quod enim dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuerſæ armaturæ. *Vt poßitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.* Manifeſta ratio induendi vniuerſa arma dei, vt nõ cadamus, ſed habeamus vnde poſsimus ſtare aduerſus diabolum inſidiis contra nos pugnantem. Et ne fictio reputetur diabolus inſidians nobis, ſubiungit: *Quoniam non eſt nobis colluctatio.* pro, lucta. De conflictu eſt ſermo non de ludo. *Aduerſus carnem & ſanguinem.* Intellige tantum. eſt enim ſenſus ꝙ non eſt nobis conflictus tantummodo aduerſus

carnē & ſanguinem: hoc eſt, aduerſus concupiſcentias carnis, & incenſionem ſanguinis quo accēdimur ad iram & alias paſsiones. Dicit enim hæc aduerſus doctrinam Gentiliū reputantium non eſſe nobis conflictū niſi aduerſus internas paſsiones: & conflictum aduerſus dæmones reputāt fictionem. *Sed aduerſus principes.* Dæmones quadrupliciter deſcribit. Primo à principatu naturæ. Eminētia ſiquidē naturæ eorum reſpectu viſibilis mundi ſignificatur. & propterea ſine adiectione aliqua dicit aduerſus principes: vt quantum diſtat ſtatus principum à ſtatu aliorum, tantum diſtare intelligamus naturam dæmonum à natura hominum & vniuerſorū ſenſibilium. *Et poteſtates.* pro, aduerſus poteſtates. Deſcribit ſecundo eoſdem ex eminētia potētiæ: & propterea ſine adiectione aliqua dicit aduerſus poteſtates, vt cognoſcamus noſtros hoſtes longè eminentiores tum natura, tum potētia. *Aduerſus mundi rectores.* pro, dominos. *tenebrarū harum.* pro, ſeculi huius. Ita ꝙ textus Pauli eſt, aduerſus mundi dominos tenebrarum ſeculi huius. Et in textu Græco quod dicimus mundi dominos, vnica eſt dictio compoſita ex mundo & dominio, coſmocratoras. Propter quod ſubobſcurior redditur litera Latina cum tot obliquis ſubſtantiuis, ſcilicet mundi tenebrarum. Verùm ordinari poteſt ſic: aduerſus dominos mundi, non abſolute, ſed mundi tenebrarum. nō æterni tēporis, ſed ſeculi huius. ¶ Deſcribit tertio dæmones à dominio vniuerſali quod debellando homines vbique acquiſierant: vniuerſali inquam reſpectu mundi tenebrarum, ad differentiā mundi lucidi. Mundus ſiquidem tenebrarū non corporalium, ſed ſpiritualium, eſt mundus cōſtans ex peccatoribus. Et adiungit ſeculi huius, ad differētiam futuri poſt vniuerſale iudicium ſeculi: in quo dęmones nō erunt domini tenebrarū, ſed ab omnibus cognoſcētur ſubiecti & ipſi tenebris, damnati & in tormentis, qui modo ſunt domini reproborum viuentium in hoc ſeculo, pro quanto vtuntur illis vt ſeruis. *Contra.* pro, aduerſus. *ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus.* Quarto deſcribit eoſdem à malitia excellētiſsima. Nō dicit aduerſus ſpirituales nequitias, ſed (quod plus eſt) aduerſus ſpiritualia nequitiæ. Habet nequitia carnalia, habet & ſpiritualia. Carnalia nequitiæ ſunt ſtudia mala ſecundū paſsiones carnales. Spūalia autē nequitiæ, ſunt ſtudia mala ſecundū ſuperiorē animæ partem. Quæ tāto ſunt peiora, quāto intellectus altior & maioris eſt vis quàm ſit vniuerſa pars animę inferior, vt intelligamus mala ſtudia hoſtium noſtrorū tanto peiora, quanto in illis totū ſtudium

ex par

ex parte conſtat ſpirituali,& non eſt partim ſpirituale & partim carnale,quale eſt omne humanum ſtudium. ¶ Quod autē adiungit in cœleſtibus, materiam ſignificat circa quam verſantur ſpiritualia ſtudia nequitiæ de qua eſt conflictus. Ad tollendum ſiquidem cœleſtia nobis,ad priuandum nos cœleſtibus,tendunt huiuſmodi ſpiritualia nequitiæ ſtudia.*Propterea accipite armaturā dei.*Deſcriptis hoſtibus cum tot terribilibus conditionibus, redit ad armandum nos. Et recole quòd de vniuerſis armis dicit armaturam.*Vt poßitis reſiſtere in die malo.*hoc eſt, in die periculoſo:ſicut ſuperius dixit,dies mali ſunt.Ad hoc enim armamur,vt reſiſtamus in die cōflictus:qui dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malū mortis animæ. *Et in omnibus perfecti ſtare*,pro,& omnibus perfectis ſtare:hoc eſt,etiam omnibus confectis, quæ pugnæ ſunt, ſtare in rectitudine, firmiter ſuſtinere. hic eſt enim finis pugnę.*State ergo.*Ab vniuerſa armatura deſcēdit ad ſingula arma in ſpecie:incipiens à cingulo, quod baltheū vocant.*Succincti*.pro,præcincti,*lumbos veſtros in veritate.*Circuncingi iubet veritate tanquam baltheo:vt vndiq; veritate defendamur,vt à veritate incipiat omnis noſtra pugna.lumbi ſiquidē vires animæ ad ſimilitudinem lumborum ſuſtentantiū corpus dicuntur:& propterea veritate cinguntur, quæ eſt fundamentū omnium virtutum. Nullam enim fallaciā, nihil fraudis,nihil à veritate diſſonum admittit Chriſtiana religio, nullum verū refutat:quoniam verum vero non eſt contrarium.*Et induti loricā.* pro, thoracem, *iuſtitiæ.* Loco thoracis tuentis pectus & vitalia membra,iuſtitiā veritatis comitem præcipit.voluntas ſiquidem cōſtans ad reddendum vnicuique quod ſuum eſt,vitalia animæ tuetur.*Et calceati pedes in præparationem euangelij pacis.* Loco calceorum tuentium pedes affectus quibus incedimus tāquam calceatos præcipit moderatione pręparante nos ad euangeliū pacis. Vere poſt volūtatem præditam iuſtitia,affectiua pars debet eſſe diſpoſita ad tranquillitatē ordinis Euangelici.*In omnibus ſumētes ſcutū fidei, in quo poßitis omnia tela nequißimi.*pro,mali,*ignea extinguere.* Loco ſcuti fidem præcipit. Et eius effectum explicat extinguere ignea tela, nō aliqua,ſed omnia mali,hoc eſt,dæmonis antonomaticę mali.Vbi & arma offenſiua dæmonis aduerſus nos declarat eſſe tela quæ ſunt percuſsiua,& ignea cōbuſtiua:vt ex his duabus cōditionibus ſenſibiliū percipiamus magnā armorū vim:vtpote à telis & igne deſcriptorū,vt in igne vim cōſumptionis,& in telo vim penetratiōis intelligamus.Quæ tamē

N omnia

omnia poſſumus ſi volumus vtẽdo ſcuto fidei extinguere. ¶ Et bene nota quòd tunc vtimur fidei ſcuto,quãdo ea quę ſunt fidei opponimus obuiã tentationibus tanquã telis etiam igneis antequam ingrediãtur in animas noſtras:hoc enim eſt officiũ ſcuti.ad hoc Paulus dicit quod poſſumus vtẽdo fide vt ſcuto omnia tela ignea maligni noſtri inimici extinguere,quod pl⁹ eſt quàm euitare aut propellere.Et vere ſic eſt:quoniã quãdiu ea quæ ſunt fidei velut obuiãtia tentationibus opponimus,extinguuntur tela, hoc eſt, nihil nocent animæ. *Et galeam ſalutis*. pro, ſalutaris, *aſſumite*.Quemadmodum dixit ſcutum fidei fidem vt ſcutum,& ſimiliter thoracem iuſtitiæ iuſtitiam vt thoracẽ, ita eodẽ ſenſu nunc dicit galeã ſalutaris,hoc eſt ſalutare pro galea.Et ſignificatur quòd ſuſcipiant Chriſtũ in capite ſub ratione ſalutaris: hoc eſt,quòd in ſupremo noſtri habemus Chriſtũ, vt ſalutarẽ in pugna.vt non confidamus in nobis:ſed quòd Chriſtus ſit conferẽs nobis ſalutem in huiuſmodi conflictu.*Et gladium ſpiritus quod eſt verbũ dei*.Hacten⁹ de armis defenſiuis,modo de offenſiuis dicit verbum dei loco gladij.Verùm aduerte quòd verbum dei appellat gladiũ nõ hominis ſed ſpiritus:quia tũc habet vim & actionẽ gladij quãdo vtitur eo ſpiritus , & non quando vtitur homo tantum.*Per omnem orationem*.Poſtquam tractauit illam particulam in potentia fortitudinis eius,tractat priorem:videlicet confortamini in domino,explicando modum quo inualeſcimus in domino.Et modus eſt orando,ſeruatis debitis circũſtantiis. vnde & dicit per omnẽ orationẽ , vt nullã prætermittat rationem eleuandi mentem in deum. *Et obſecrationem*. Media orandi non quæ noſtra ſunt,ſed quæ ſacra ſunt declarat. Obſecramus enim orantes per paſsionẽ, per reſurrectionẽ, per incarnationẽ Chriſti,&c.*Orantes omni tempore*.quantum facultas permittit:quoniã affirmatiuum eſt præceptum.*In ſpiritu*.nõ verbo. per ſe enim ad orationẽ ſpectat quòd ſit in ſpiritu:quòd autem ſit in voce , per accidens eſt. *Et in ipſo*. pro, & in hoc ipſum,ſcilicet ad orandum omni tempore in ſpiritu. *Vigilantes in omni inſtantia*. Non ſufficit vt vigilemus ad hoc ipſum,ſed & oportet vt inſtemus omni ſedulitate.*Et obſecratione*.pro,deprecatione.Vult in oratione petitiones fieri.*Pro omnibus ſanctis*.Vt ſanctorum communio exerceatur,vult omnes orare pro omnibus mũdis:quales ſunt Chriſtiani per baptiſmum.*Et pro me*.Ad propria deſcendit Paulus in calce epiſtolæ: inchoans propria ab humili petitione vt Epheſij orent pro ipſo.Quid autem petat pro ſe explicat.*Vt detur mi-*

bi ſer

bi ſermo in apertione oris mei cum fiducia.pro,auſu(ſeu libertate)*notum facere myſterium Euãgelij*.Petit vt detur ſibi ex diuina gratia exterior ſermo cum libero auſu notificandi arcanum Euãgelij. Et tanquam rationem ſubdens indigentiæ,ſubiungit, *Pro quo legatione fungor in catena iſta*. Superfluit iſta. Tanquam dixerit: ideo egeo quia iam pro hac cauſa opprimor vinculis. *Ita vt in ipſo audeam prout oportet me loqui*.Superfluit ita.Explicat quod dixerat cum fiducia:declarãdo quòd nõ petit audaciã ſuperfluam aut temerariã,ſed vt in ipſo Euãgelio audeat loqui prout oportet me, in quo clauduntur omnes circunſtantiæ rationales. *Vt autem & vos ſciatis quæ circa me ſunt,quid agam*. Duo commemorat & quæ circa ipſum aguntur,& quid ipſe agit. *Omnia vobis nota faciet Tychicus chariſſimus*,pro,dilectus,*frater*. Chriſtianus. *Et fidelis miniſter in domino*.Forte propter hoc verbũ miniſter aiunt Tychicum diaconum.Miniſter tamen in domino commune eſt nomen etiam ipſis apoſtolis: vt ipſe Paulus ſcribit ad Corin.Cõmendatur ſiquidem Tychicus de fidelitate miniſterij ſecũdum dominum.Incertum eſt autẽ de quali miniſterio loquatur, ſpirituali an temporali.Crediderim tamen ego quòd de ſpirituali miniſtratione loquatur:eo quòd ſubiungit de eo. *Quem miſi ad vos in hoc ipſum vt cognoſcatis quæ circa nos ſunt,& conſoletur corda veſtra*. Ex hoc officio conſolandi corda Epheſiorum, coniicio ſpiritualem miniſtrum fuiſſe Tychicum. *Pax fratribus & charitas cum fide*.Ordine retrogrado numerat hæc tria:pacẽ,charitatem,fidem.nam prior eſt fides,deinde dilectio, & demum pax. *A deo patre noſtro*.Superfluit noſtro. Paulò ſuperius hæc verba fuerunt expoſita. *Et domino Ieſu Chriſto*. Hæc eſt ſalutatio Epheſiorum. Quam verò ſubiungit, ad omnes extendit, *Gratia cum omnibus*. hoc eſt, gratia vobis cum omnibus vbique.*Qui diligunt dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ in incorruptione*. pro,in incorruptibilitate. hoc eſt, in ſtatu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis exiſtentem & regnantem.*Amen*.Concluſio eſt cõfirmatiua.¶ Et eſt ſubſcriptio epiſtolę apud Gręcos hęc:Ad Epheſios ſcripta Romæ,miſſa per Tychicum.

Caletæ die IX. Februarij, M. D. XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Pauli ad Philippenſes commentarij.

***

P*AVLVS & Timotheus.* Collegam ſibi inſtituit Timotheum, non quo ad epiſtolam, ſed quo ad ſalutationem. noluit ſiquidem reſeruare ſalutationem Timothei in fine cum aliis, ſed præpoſuit: vt hinc etiam cognoſcerent Philippenſes quanti faciat ipſe Paulus Timotheum. *Serui Ieſu Chriſti.* Omittit apoſtolatus nomen, vt communi ſibi & Timotheo nomine vtatur. *Omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu, qui ſunt Philippis.* Sanctos appellat mundos ex baptiſmo. *Cum epiſcopis & diaconibus.* pro, diaconis. hoc eſt, cum ſuperintendentibus ad ſpiritualia, & miniſtris ad temporalia. vtrunque ſiquidem nomen eſt officij. Et ideo pluraliter dicit epiſcopos, qui præerant curæ animarum. Diaconos autem conſtat ex Apoſtolorum actibus inſtitutos vt præſint temporalibus. Et quum communiter omnes ſalutaſſet, meminit ſpecialiter eorum, qui præſidebant ſpiritualibus & temporalibus eccleſiæ. *Gratia vobis & pax, à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.* Solita Pauli ſalutatio ſæpe expoſita. *Gratias ago deo meo.* Poſt ſalutationem incipit tractatus, in quo primo more ſolito præmittuntur tractanda. Dicit autem deo meo: tum ad ſignificandum quòd ſolus, non cum Timotheo, ſcribit, quamuis cum Timotheo ſalutauerit: tum ad ſignificandum quòd deus ita eſt communis ſanctis omnibus, quòd ſimul eſt proprius cuique. *In omni memoria veſtri, ſemper in cunctis orationibus meis.* pro in omni oratione mea, *pro omnibus vobis.* Determinando in omni memoria veſtri, adiungit in omni oratione mea. *Cum gaudio deprecationem.* pro, orationem, *faciens ſuper*

commu

communicatione veſtra in euangelio Chriſti. Superfluit Chriſti. *A prima die vſque nunc.* Ecce materia tũ gaudij, tum gratiarũ actionis, tum orationis, tum memoriæ, perſeuerantia Philippenſium, imò communicatio in euangelica veritate & bonitate à prima die, quo conuerſi ſunt ad Chriſtum, vſque nunc. Et vere materia eſt omnium prædictorum, quia nec à pſeudoapoſtolis ſeducti ſunt, nec à priſtina Gentilitatis conſuetudine reducti ſunt, nec perſecutionibus in Paulum ibidem excitatis Actuũ 16. turbati ſunt. *Confidens.* pro, ſuaſum habens. *hoc ipſum, quia.* pro, quòd, *qui cœpit,* Deficit in, *vobis opus bonum perficiet, vſque in diem Ieſu Chriſti.* Propoſita perſeueranti communicatione Philippenſium in euangelio, proponit futuram in eiſdem perfectionem diuina efficientia. Proponendo autem aperit vtrunque eſſe dei officium, ſcilicet inchoare in hominibus opus bonum, & perficere illud non ad tempus, ſed vſque in diem Chriſti Ieſu. Qui reſpectu ſingulorum eſt in morte cuiuſque: reſpectu autem omnium eſt dies vniuerſalis iudicij. Proponit autem huiuſmodi perfectionem iam perſuaſam ſibi: & vnde ſibi hoc perſuaſerit ſubiungit, *Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis.* Debitum cenſet vt ſic ſentiat, vt ſic reputet futurum: iuſtum enim debitum ſonat. Et ratio debiti explicatur ſubiungendo, *Eo quòd habeam vos in corde.* proculdubio amando & deſiderando. cor enim pro voluntate ponitur. *Et in vinculis meis, & in defenſione & confirmatione Euangelij ſocios gaudij mei.* pro, gratiæ meæ, *omnes vos eſſe.* Ordo literæ eſt, & omnes vos eſſe ſocios gratiæ meæ in vinculis meis, & in defenſione & confirmatione euangelij, repetendo verbum habeam. Ratio quare debitum eſt vt perſuadeam mihi futuram veſtram perfectionem vſque in diem Chriſti eſt, tum quia vos habeo in corde, tum quia vos habeo ſocios gratiæ meæ, quam habeo in vinculis meis, & in defenſione ac confirmatione euangelij. Vere ſiquidem iuſtum eſt, vt quos ſocios habebat tantæ gratiæ, eoſdem reputaret futuros perfectos vſque in diem Chriſti. ¶ Gratiam ſuam explicat Paulus & pati vincula pro Chriſto, & defendere, & confirmare euangelium: hoc eſt agere, illud pati. vtrunque tamen eſt doni diuini, homini conceſſi gratuito. *Teſtis enim eſt mihi deus.* Poſtquam propoſuit tractanda, tractat propoſita, inchoans ab vltimo: videlicet eo quòd habeam vos in corde & in vinculis, &c. Et quoniam multa in hac particula continẽtur, incipit ab illo, eo quòd habeam vos in corde: declarando amorem ſuum erga illos, tum

à deſiderio, tum ab oratione. Et quoniam cordis ſolus deus eſt inſpector, deum in teſtem affert. *Quomodo cupiam omnes vos eſſe in viſceribus Ieſu Chriſti.* Superfluit eſſe. Et anceps eſt conſtructio an in viſceribus Ieſu Chriſti, referatur ad cupiam, an referatur ad vos: vt interpres retulerat apponendó eſſe. Magis tamen quadrat vt referatur ad quomodo cupiã: quoniam ad cordis proprij teſtificationẽ affertur etiã deus in teſtem. Et eſt ſenſus, quomodo ſecundũ intima, nõ humani affectus, ſed Ieſu Chriſti, cupiam vos. *Et hoc oro.* non ſolum cupio intus, ſed oratione cordis interprete monſtro. Explicat ſiquidem ſimul quod propoſuerat ſe orare pro illis. *Vt charitas veſtra.* Ecce quo tendunt deſideria hominis quæ ſunt ſecundũ viſcera Ieſu Chriſti: non ad diuitias aut ſanitatem aut vitam corporis: ſed vt dilectio veſtra, perficiẽs partem affectiuam. *Magis.* Deeſt adhuc. Legendum eſt, *Adhuc magis ac magis abũdet in omni ſciẽtia.* pro, in cognitione. Orat Paulus nõ vt cognitio creſcat, ſed vt in cognitione magis ac magis abũdet dilectio: hoc eſt, vt creſcẽte cognitione magis ac magis abũdet dilectio. Et dicit adhuc magis, quia iam incœperat abundare. *Et in omni ſenſu.* Senſus à cognitione differt penes vniuerſale & particulare, penes ſpeculatiuũ & practicum, orat enim vt charitas magis ac magis abũdet tum creſcẽte cognitione ſpeculatiua myſteriorũ dei, & Chriſti, & morũ, tum creſcente omni ſenſu: hoc eſt, omni experientia, omni prudentia circa agenda. *Vt probetis potiora.* pro, præſtantia. Ad hoc abundet dilectio vt cognoſcendo & experiendo ad ſimilitudinem examinando probantium, perueniatis ad illa quæ præſtãt aliis: hoc eſt, vt non ſitis contenti bonis, ſed exercitatione continua aſſequamini meliora. *ſitis ſynceri & ſine offenſa.* Dixerat probetis: & quia probatio purgãdo fit, ideo explicando adiũgit vt ſitis ſynceri, excluſa impuritate: & ſine offenſa, excluſo ſcandalo actiuo & paſsiuo. anceps ſiquidẽ ad vtrũque eſt ſenſus. Synceritas purgat hominẽ quo ad ſe, & offenſio quo ad proximum. *In diem Chriſti.* Non ad tempus, ſed ad diem vſque Chriſti, quo Chriſtus iudicabit. *Repleti fructu iuſtitiæ.* Deeſt, qui eſt, *per Ieſum Chriſtum in gloriam & laudem dei.* Ecce præſtantia probando acquirenda. ¶ Et per fructum iuſtitiæ, intellige vniuerſum fructum iuſtitiæ ex fide Ieſu Chriſti. Orat vt repleti ſint vniuerſo iuſtitię fructu, qui nõ aliter haberi poteſt quàm per meritũ Ieſu Chriſti. Quod autem ſubditur in gloriam & laudem dei, reſpicit omnia antedicta: vt dilectio veſtra abundet, vt probetis, vt ſitis, &c. in gloriam, in excel-

ſis vbi

ſis vbi lucet dei gloria,& laudem apud nos: quibus laus potius
quàm gloria dei manifeſtatur. *Scire autem volo vos fratres.* Tra-
ctat illam particulam in ſpecie gratiæ meæ in vinculis,multipli
citer:tum reſpectu aliorum,tum reſpectu ſuimet, tum reſpectu
Philippenſium. Et reſpectu quidem aliorum dicit,*Quia*.pro,ꝙ,
quæ circa me ſunt,magis ad profectum venerunt. pro , ſucceſſerunt.
*euangelij.*Et declarans quomodo,ſubiungit, *Ita vt vincula mea*
*manifeſta fierent in Chriſto.*hoc eſt,ita vt vincula mea in Chriſto,
non ob crimen,ſed ob Chriſtum manifeſta fierent , quòd eſſent
propter Chriſtum.*In omni*.pro, in toto.*prætorio.*hoc eſt,apud vni
uerſos officiales prætorij,apud vniuerſos agentes in prætorio.
Paulus vinctus Romam miſſus (vt in fine Actuũ apoſtolorum
dicitur)non inuenit ibi accuſatores aut proſecutores cauſæ ad-
uerſus eum nomine Hieroſolymitarũ:vnde permiſſum eſt Pau
lo habitare in ſuo conducto(cum cuſtodia tamen)per bienniũ.
Occaſio autem qua ad prætorium cauſa eius deducta eſt, nõ eſt
ſcripta authentice,tantũ ſcimus quod hic Paulus de ſe dicit. *Et*
in cæteris omnibus. Superfluit in.Amplam & extenſam notitiã ſuo
rum in Chriſto vinculorum etiam extra prætorium ſignificat,
dicendo & cæteris omnibus.*Vt plures è fratribus in domino confiden*
tes in vinculis meis. Fructum explicat fiduciæ ab aliis Chriſtianis
ſumptæ, videndo Pauli conſtantiam in vinculis. *Abundan-*
*tius auderent ſine timore verbum dei loqui.*Ecce gratia vinculorum
Pauli quo ad alios. *Quidam quidem & propter inuidiam & con-*
*tentionem.*Inuidia intus mouet,contentio verò exterior ad. glo-
riam tendit. Quoſdam per hoc narrat qui inuidentes Apoſto-
lis officium prædicandi,& confidentes cõtentione acquirere glo
riã,prædicabant verbum dei,diſputabant de ſcriptura,& huiuſ-
modi.Et directè inuidia erat ad gloriam verorum Apoſtolorũ:
contentio autem ad diſparitatem doctrinæ reſpicit.Iudæi ſiqui-
dem fuerant iſti & erant Chriſtiani prædicãtes Chriſtum ſimul
cum legalibus , quorum legalium ratione dicuntur prædicare
Chriſtum propter contentionem:quoniam prædicabant Chri-
ſtum ad hoc vt contenderent legalia eſſe ſeruanda.*Quidã autem*
& propter bonã voluntatẽ Chriſtũ prædicant. Hanc diſtinctionẽ in-
ter prædicantes Chriſtũ in genere,intellige præmiſſam à Paulo
(vt & verba ſonant) vt ex diuerſitate in genere deſcẽderet ad il
lam diuerſitatem , quæ de facto Romæ ſuſcitata eſt ob ipſius
in Chriſto vincula manifeſtata.Vnde textus ſequens(ſ.quidam
ex charitate)tranſpoſitus eſt,ſubiungit ſiquidem Paulus diuer-

ſitatem quæ de facto ibi fuit:nec inchoat ab iis qui ex charitate, ſed ab iis qui ex contentione. Legendum itaque eſt, *Alij quidem ex contentione Chriſtū annuntiant non ſyncere.* pro, non pure, *exiſtimantes preſſuram ſe ſuſcitare.* pro, afferre, *vinculis meis:quidam autem ex charitate, ſcientes quoniam.* pro, quòd, *in defenſione euangelij poſitus ſum.* Deſcribit in ſpecie commotos Romæ ad prædicandum Chriſtum quoſdā non pure(quo ad cor)ſed ex contentione,ex lite,ex diſſenſione in doctrina legalium , & demum quo ad effectum,exiſtimantes ſe addere afflictionem afflicto: nam ſciendo quòd mihi diſplicet prædicatio talium,tū ad irritandum Iudæos aduerſum me.Quoſdā verò ex dilectione:nō dicit mei,ſed abſolute ex dilectione,vt quos in genere dixerat per bonam voluntatem,modo in ſpecie dicit per dilectionem,proculdubio Chriſti: vt teſtantur ſubiuncta,ſcientes quòd in defenſione euangelij poſitus ſum:hoc enim monſtrat quòd adiuuando me ad defenſionem euangelij prædicant iſti Chriſtum:tanquā ſupplentes quod ego vinctus minus poſſum. *Quid enim.* Dixerat primum quòd ad profectum euangelij vincula ſua ſucceſſerunt, & explicando modū dixerat ꝙ aliqui moti ſunt ex contentione augmentaturi eius preſſuram, ad prædicādum Chriſtum:quod ſonat contrarium profectui euāgelico,& propterea modo ſubdit quidnā hinc dicitur?Et reſpondendo ſubiūgit, *Dum*,pro,niſi, *omni modo ſiue per occaſionem,ſiue per veritatem,Chriſtus annuntietur.* pro,annūtiatur. Ecce profectus euangelij quòd Chriſtus annuntiatur,ſiue veritate inducente bonos prædicatores,ſiue occaſione,vel inuidiæ,vel diſſenſionis impellente malos prædicatores:hoc enim bonum elicitur ex vtriſque,etiam ſi ex malis nihil aliud habeatur. *Et in hoc gaudeo,ſed & gaudebo.* In hoc quòd Chriſtus annuntiatur,in hoc quòd vincula mea cauſant tam in malis quàm in bonis annūtiationem Chriſti,gaudeo in præſenti:quinetiam & gaudebo,tam in futuro ſeculo quàm in præſenti. *Scio enim.* Rationem reddit proprij gaudij tum præſentis tum futuri. Et hic incipit explicare gratiā vinculorū ſuorum reſpectu ſuimet. *Quia hoc mihi proueniet ad ſalutem.* Manifeſta gaudij ratio eſt ſcientia ſalutaris prouentus.Modus autem quo proueniet hoc ad ſalutem eius ſubiungitur, *Per veſtram orationem.* Adiuuari ſe Paulus manifeſtat ſanctorum communione,quæ ſuffragio orationum fit. *Et ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti.* Altior cauſa adiungitur interna operatio ſpiritusſancti.Qui dicitur ſpiritus Ieſu Chriſti, tum quia procedit à Ieſu Chriſto ſecundum diuinam naturam:

tum quia ducit ad Ieſum Chriſtum.Significanter autē dicit ſubminiſtrationem ſpiritus,vt intelligamus quòd orationes aliorū proſunt mihi,quemadmodū officia vnius membri interni proſunt aliis mēbris: videlicet ſubminiſtrante ſpiritu vitali. Simili nanque modo docet intelligi ſanctorum communionem membrorū vnius corporis Chriſti fieri ſubminiſtrante ſpiritu Chriſti ſancto,qui viuificat corpus eccleſiæ totum.Ita quòd abſque ſubminiſtrante ſpiritu,deducendo & applicando ad alia membra, non ſunt vitales aliis meæ orationes. Hoc eſt enim, quod ad Epheſios quarto diffuſe docuit Paulus. *Secundum expectationem & ſpem meam,quia.*pro,quòd, *in nullo confundar.* Explicat qualem ſalutem,ſcilicet ſperatā & vehementer deſideratam.Dictio ſiquidem interpretata expectationē,plus ſignificat quàm Latina dictio explicat,ſignificat enim vehementem expectationem.Speratam autem & vehementer concupitam ſic videlicet abſque vlla confuſione.Non dicit abſque vlla afflictione,abſque vlla preſſura,ſed quòd in nullo confundar:ſperabat enim ſalutem futuram nulla interueniente confuſione, quantūcūque æmuli conarētur affligere eum.Vnde explicando de quali cōfuſione loquitur,ſubiungit aduerſatiue, *Sed in omni fiducia ſicut ſemper &c.* pro,etiam, *nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo ſiue per vitā ſiue per mortem.*Totum hoc pars eſt rei expectatę & ſperatæ:expecto & ſpero non ſolum quod in nullo confundar, ſed quòd magnificabitur Chriſtus in corpore meo ſiue per mortem,ſiue per vitā, quēadmodum ſemper magnificatus eſt,etiam nūc in omni fiducia. Vnde apparet ſalutem ſperatam referri ad vtrunque ſeculum:& poſitam in magnificatione Chriſti.Vide ſingula. Dicit in omni fiducia,ad ſignificandum certitudinem ſuæ ſpei,è regione cōfuſionis.Dicit ſicut ſemper,ex præteritis ſumens fiduciam futurorum.Et diſtribuit ſemper,pro omni tempore ex quo conuerſus eſt ad Chriſtum.Dicit etiam nunc,propter vincula & conantes augere preſſuram eius.Magnificari autem Chriſtum in corpore Pauli,eſt(vt ipſemet explicat)ſiue per vitam exhibendo corpus in ſeruitium Chriſti,ſiue per mortem exhibēdo corpus hoſtiam Chriſto,vtroque modo magnum fieri Chriſtum in fide ac laude hominum. *Mihi enim.* Rationem reddit eius quod dixerat, proueniet ad ſalutem. *Viuere Chriſtus eſt,& mori lucrum.* Omnino ſiue in præſenti viuam ſeculo ſiue moriar,proueniet mihi ad ſalutem hoc quod patior propter euangelium : nā viuere mihi non eſt aliud quàm Chriſtus,& mori eſt lucrum.Sicut dediti de-

lectationibus venatoriis dicunt ꝙ delectatio venatoria eſt eis viuere:& dediti gulæ dicunt quòd cibus & potus eſt eis viuere,& ſic de ſimilibus:ita Paulus dicit ꝙ Chriſtus eſt ſibi viuere, eo ꝙ vniuerſa ſua ſtudia vniuerſosq; conatus Chriſto dicauerit, mori autem manifeſtum eſt lucrum æternæ felicitatis. *Quòd ſi.* pro, ſi autem.& habet vim aduerſatiuæ coniunctionis: ac ſi diceretur etſi, ſeu quanuis. *Viuere in carne hic.* pro, hoc, *mihi fructus operis eſt.* Dixerat mortem lucrum ſibi, & quia lucrari eſt præſentis vitæ,in qua ſola meremur,ideo aduerſatiue ſubiũgit,dico mortem lucrum non obſtante quòd viuere in carne ſit etiá mihi lucrum:quandoquidem viuere in carne mihi eſt Chriſtus: & conſequenter hoc viuere in carne eſt mihi fructus continui operis,ſiue agendo,ſiue patiendo.Acſi apertius dixiſſet:nõ dico mortem lucrum eo quòd viuendo non lucrer(quum viuendo continue operãdo lucrer)ſed quia conferẽdo futura præſentibus mori eſt mihi lucrum:vtpote longe maius. *Et quid eligam ignoro: coarctor autem è duobus deſiderium habens.* Ordo literæ eſt, coarctor autem è duobus deſiderium habens & quid eligã ignoro. Et eſt ſenſus ꝙ coarctor ex duobus deſideratis, vita ſcilicet & morte, hinc inde ſtringor ac premor vtram velim,& quid eligam ignoro. Et rationem ignorantiæ ſubiungit vtrinque. *Diſſolui & eſſe cum Chriſto multo magis melius:permanere autẽ in carne.* Deeſt, magis, *neceſſarium propter vos.* Sententia eſt clara,& eſt in ea notandum ꝙ non dicit diſſolui,ſed diſſolui & eſſe cum Chriſto: quia mors non eſt eligibilis ſecundũ ſe,ſed ratione adiuncti,eſſe cum Chriſto.Per quod confutatur dogma illorum qui ſanctos vſque ad diem iudicij negãt eſſe beatos: manifeſte ſiquidẽ Paulus iũgit morti eſſe cum Chriſto,nec alia ratione dicit, multo magis melius niſi ratione huius adiuncti:quod non verificaretur ſi diſſolui nõ iungeret Chriſto. *Et hoc cõfidens.* pro,perſuaſus. *ſcio.* Incipit hic tractare gratiam ſuam in vinculis & defenſione ac cõfirmatione euangelij relatiue ad Philippẽſes. *Quia.* pro,quòd, *manebo & permanebo.* Deficit cũ, *omnibus vobis ad profectum veſtrum & gaudium fidei: vt gratulatio.* pro,gloriatio, *veſtra abundet in Chriſto Ieſu in me per meum aduentum iterum ad vos.* Hinc apparet quòd epiſtola hæc ſcripta fuit à Paulo intra illud biennium,de quo in Actibus Apoſtolorum dicitur quòd ſub cuſtodia militis permiſſum eſt Paulo manere,nullo prohibente ei quòd euangelizaret Chriſtum.nam dicit, & hoc perſuaſus ſcio quòd permanebo, & cætera. Imo adiungit ſe iturum ad Philippenſes. Vixit enim

poſt

poſt illud bienniū Paulus decenniū, vſque ſcilicet ad quartumdecimum Neronis annū,& verificatum eſt, manebo & permanebo, vſque ad ſenium. Vtrum aūt reuerſus fuerit ad Philippenſes non claré conſtat. In fine auté ſecundæ ad Timotheum epiſtolæ coniicitur ꝙ reuerſus fuerit: vt ibi explanabitur. Quorſum auté permanſurus ſit, explicat gradatim. primo profectū in meritis, deinde gaudium nō carnale, nō humanum, ſed fidei conſequens augmentum meritorū: & demum vt gloriatio Philippenſium de tanto magiſtro creſcat abundanter: gloriatio, inquam, non vana, ſed in Chriſto, ſed ſecundū Chriſtum: & rurſus veſtra gloriatio in me, non quatenus me, ſed in Chriſto Ieſu. *Tantum digne euangelio Chriſti conuerſamini.* Ex deſiderio fructus apud Philippenſes tranſit ad exhortandum eos vt tales ſe exhibeant quales eos ipſe reputat. Propoſuerat enim ꝙ habet eos in corde tanquam ſocios gratiæ ſuæ, &c. Vnde quum dixiſſet quòd manebo & permanebo, &c. ſubiungit vt ex parte ſua agant quod ſuum eſt: vt ſcilicet conuerſentur, ſeu potius res omnes gerant, ſeu adminiſtrent pro dignitate euangelij Chriſti. *Vt ſiue quum venero & videro vos, ſiue abſens audiam de vobis.* Et ſtatim ſubiungit quid cupit videre præſens, & audire abſens. *Quia.* pro, quòd, *ſtatis in vno ſpiritu.* Ecce ſocietas gratiæ ſpiritualis. *Vnanimes collaborantes.* pro, concertantes. *fidei euangelij.* Ecce ſocietas ad confirmationem euangelij. Dicuntur enim concertantes fidei tanquam militantes ad vtilitatem fidei euangelicæ. *Et in nullo terreamini.* pro, conturbati (ſeu territi) *ab aduerſarijs.* Ecce ſocietas ad defenſionem euangelij. *Quæ eſt illis cauſa.* Deficit quidem, & non eſt cauſa, ſed oſtenſio ſignificatur. Legendum eſt, *Quæ eſt illis quidem oſtenſio perditionis, vobis autem ſalutis.* Conturbatio ab aduerſariis refertur: & aſſeritur quòd eſt illis aduerſariis oſtenſio perditionis. ſignum enim ſeu indicium perditionis futuræ aduerſariorum (æternæ ſcilicet damnationis) eſt conturbatio, qua Chriſti fideles perſequuntur: & eadem conturbatio paſſiue eſt fidelibus oſtenſio ſalutis æternæ. eſt enim ſignum dilectionis diuinæ. Ita quòd conturbatio actiue demonſtrat damnationem aduerſariorum: conturbatio verò paſſiue, demonſtrat ſalutem fidelium. *Et hoc à deo.* Hoc ſalutis indicium, hoc veſtrum non terreri ab aduerſariis, à deo eſt, non à veſtris viribus. *Quia vobis donatum eſt pro Chriſto.* hoc eſt, gratuito non veſtris meritis conceſſum ratione Chriſti, meritis Chriſti. *Non ſolum vt in eum credatis.* Quod ad Epheſios dixerat eſſe

fidem

fidem donũ dei,modo repetit ad Philippenſes:vt nec ipſum credere propriæ menti aſſcribant,ſed gratuito dei dono. *Sed etiam vt pro illo patiamini.* Ecce ſocietas gratiæ in vinculis,& inter præcipua dei dona docet Paulus computandum, pati pro Chriſto. *Idem certamen habentes quale & vidiſtis in me.* Vt patet Actu.15. Paulus fuit cæſus publice Philippis,& propterea hic dicit, quale vidiſtis in me,tum in plagis,tum in carceribus,&c. *Et nunc audiſtis.* pro,auditis,*de.* pro,in,*me.* qui nũc ſum in vinculis Romæ.Hinc apparet Philippenſes paſſos certando pro Euangelio: ſed à quibus & quid,non eſt ſcriptum.

CAPVT II.

S*I qua ergo conſolatio in Chriſto.* Proſequitur Paulus declaratam iam ſocietatem gratiæ ſuæ, tum in vinculis, tum in defenſione & confirmatione Euangelij:proſequitur autem ex illa inferendo ſalubres morum monitiones. vnde ex quatuor conditionibus ſociorum infert monitionẽ.Ac ſi apertius dixiſſet, propoſui & declaraui quòd habeam vos ſocios gratiæ meæ,&c.ſi ſocij ſumus,ſi conditiones ſociorum inter nos ſunt,,implete gaudium meum vt faciatis, & cæt. Prima autem ſociorum conditio deſcribitur cõſolatio in Chriſto.Et hæc directè reſpicit quę patiuntur ſeu paſsi ſunt,ſi qua ergo inter nos eſt conſolatio in Chriſto, communi ratione tam patiendi quàm conſolandi. *Si quod ſolatium charitatis.* Communiter interpres vtitur charitate pro dilectione. Inter ſocios pro Chriſto patientes eſt & mutua in Chriſto conſolatio,eſt inter ſeſe mutua dilectio:quod magnum hinc inde præbet ſolatium.Et propterea adiungit, ſi quod inter nos ſocios eſt ſolatium dilectionis. *Si qua ſocietas.* pro; communio.*ſpiritus.* Res, in qua conſiſtit iſta ſocietas, explicatur ſpiritus,non eſt communio mercium, nõ communio militaris, non communio imperij, ſed cõmunio ſpiritus. Communicant ſiquidem ſocij in Chriſto ſibinuicem ſpiritualia,& in hoc conſiſtit eorum ſocietas. Et propterea dicit, ſi qua communio inter nos eſt ſpiritus:hoc eſt, ſpiritualis gratiæ,prouenientis in nobis ab vno communi ſpiritu Chriſti capitis noſtri vegetantis nos. *Si qua viſcera miſerationis.* pro, ſi quis viſcera & miſerationes. Et ſunt nominatiui caſus viſcera & miſerationes. Et eſt ſenſus, ſi quis eſt ita affectus vt non qualitercunque,ſed & intus ſit ad ſimilitudinem viſcerum,& extra ad ſimilitudinẽ miſerationum. quarta ſiquidem conditio ſpiritualis ſocietatis deſcribitur penes affectum internum & externum ad condolendum. Et ſi diligen

ligenter perſpexeris,prima & quarta conditio ſociorum reſpicit mala.conſolatio quidē præterita: viſcera verò & miſeratio præſentia: mediæ autem reſpiciunt bonum delectationis & rei. Et omnes afferuntur per modū adiurationis. *Implete gaudium meū.* Huc tendunt oēs dictæ adiurationes. Propoſuerat ſuperius ꝙ cum gaudio orationē faciebat ſuper cōmunicatione Philippenſium.& propterea modo dicit,implete inchoatū gaudium meū. *Vt idem ſapiatis.* pro,ſentiatis.Incipit explicare monita. Primum quod petit,ad intellectum pertinet: videlicet idem ſentire,proculdubio mente.Et eſt ſermo de ſpectātibus ad euangelicam veritatem:vt non diuerſa ſentiant,ſed idem.*Eandem charitatem habentes.*Quemadmodum in intellectu monet ſentire idem,ita in voluntate monet diligere idem. hoc eſt enim eandem dilectionem habere, vt conueniant & in eodem intellecto & in eodem dilecto.Vnum ſiquidem & idem iubemur credere & amare.nec eſt diuerſa veritas euangelica ſentienda à diuerſis Chriſtianis, nec eſt diuerſa res diligenda à diuerſis Chriſtianis, ſed vna & eadem,ſcilicet deus propter ſe,&c. *Vnanimes idipſum,* pro, idem, *ſentientes.* Tertium quod monet,ad actionem moralem ſpectat. & complectitur in eo vtrunque: & quod eſt affectus, dicendo vnanimes: & quod eſt rationis,dicendo idem ſentientes.Exigit in actione conueniant,cōcordent & animi vnitate & intelligentia vnius & eiuſdem.oportet enim in actionibus eos qui ſunt ſocij & cōcordare animo,& rationibus tandem reſoluere ſe in idē. *Nihil per contentionem neque.* pro,aut, *per inanem gloriam.* Tribus affirmationibus adiungit duas negationes eorū quę ſolent perturbare cōmunem vnitatem in tribus affirmationibus exactam. Tam ſiquidem cōtentio exterior quàm appetitus inanis gloriæ interior conſueuit vel vnitatem impedire cōcluſionis cōmunis, vel ſaltem modum cōcludendi conturbare.*Sed in humilitate ſuperiores ſibi inuicem arbitrantes.*pro,ſed humilitate alij alios exiſtimantes ſuperiores ſeipſis. Et eſt ſermo de humilitate,vt eſt virtus animi oppoſita ſuperbiæ.& directe ſubiungit aduerſatiue radicem inanis gloriæ.Eſt autem humilitatis actus exiſtimare alios ſuperiores, pro quanto in quolibet eſt aliquid quo mihi præſtat. in quolibet enim Chriſtiano eſt Chriſtus ſaltē ſecundū quē quilibet Chriſtianus eſt ſuperior me abſolute.Et nihilominus in quolibet eſt aliquid vel ingenij vel virtutis quo mihi præſtat carenti illo bono. *Non quæ ſua ſunt ſinguli.*pro,quiſque,*conſiderantes :ſed & ea.* pro, ſed & quiſque, *quæ aliorum.* Duo monet.

Alterum humilitatis,exiſtimare alios ſuperiores. Alterum dilectionis,quod eſt vt quiſque non conſideret propria, ſed aliena. ¶ Et hæc particula ſi formaliter de conſideratione intelligatur vt ſonat,nõ continet nouam monitionẽ, ſed rationẽ reddit anterioris.ratio ſiquidẽ exiſtimandi quemlibet ſuperiorem, eſt ꝙ quiſque nõ conſideret propria bona,ſed aliena.ſic enim verè exiſtimabit quemlibet ſuperiorẽ ſe.Si autem conſideratio pro cura intelligitur, ſic,vt prius expoſuimus,nouam cõtinet monitionẽ charitatis:vt quiſque non curet propria,ſed aliena.hoc eſt,vt cõmunia propriis anteponat, vt ſpiritualia aliorũ præponat corporalibus propriis,vt quæ ſunt ſalutis animarum aliorũ præponat iis quæ ſunt propriæ dignitatis. Vterque ſenſus cõgruit ſubiunctis. *Hoc enim ſentite.* pro,ſentiat, *in vobis.* Tertia perſona refertur ad relatiuum quiſque.hoc enim ſentiat quiſque in vobis.Rationem vtriuſque monitionis (ſcilicet humilitatis & dilectionis) reddit ab exẽplo Ieſu Chriſti. *Quod & in Chriſto Ieſu.* ſupple fuit. *Qui quum in forma dei eſſet.* Nota eſſet: quoniã eſſe in forma dei, eſt eſſe deum.forma ſiquidem dei non diſtinguitur à deo: imò omnino idem eſt quod deus,quum deus ſit actus purus. De Ieſu Chriſto loquitur qui eſt verus deus & homo.& de eo clarè dicit, quum in forma dei eſſet, ſignificans naturã eius diuinam antequam haberet humanã. *Non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem deo.* Aequalitatẽ Ieſu Chriſti ad deum antequã aſſumeret naturã humanam, explicat nõ eſſe rapinã.In quo manifeſte cõfirmatur Chriſtiana fides de diuinitate Chriſti, de æqualitate Chriſti ad deum.Si enim nõ fuiſſet verus deus, rapina proculdubio fuiſſet æqualitas eius ad deũ. Arrianus ergo error manifeſtè hic cõfutatur. Aſſertio autẽ talis arbitrij affertur in propoſito à Paulo, ad oſtendendũ cauſam exinanitionis ipſius filij dei.intẽdit enim ꝙ nõ propterea fecit ſe minorem deo, eo ꝙ arbitraretur rapinam æqualitatẽ ſui ad deum: ſed quum ſciret ꝙ abſque rapina eſſet æqualis deo,fecit ſe minorẽ deo.Hoc enim ſubiungit, *Sed ſemetipſum exinaniuit formam ſerui accipiens.* euacuauit ſemetipſum puritate æqualitatis ad deũ accipiendo formam ſerui,quum eſſet æqualis deo ſimpliciter & abſolute:euacuauit ſe huiuſmodi puritate,faciendo ſe minorẽ accipiẽdo naturam ſerui.Vnde modo Chriſtꝰ eſt æqualis & minor deo,qui prius erat ſimpliciter æqualis.Et hoc eſt ꝙ nõ conſiderauit quæ ſua ſunt,ſed noſtra.Hoc eſt exemplũ ſummæ humilitatis rariſsimos habẽs imitatores.Conſideramus enim quæ dignitatis & authoritatis noſtræ ſunt, & tuemur

tuemur illa:nec vlla ratione flectimur vt ea quæ minuũt authoritatem noſtrã nobis inſeramus. Nuſquam inuenitur epiſcopus, qui epiſcopus quum ſit, minuat ſuũ nomen.& ſimiliter de quolibet alio principe, imo de quolibet alio homine in ſuo gradu diſcurre. *In ſimilitudinẽ hominum factus.* Dixerat in genere formam ſerui accipiẽs, ad explicandũ ꝙ de æquali ad deum nõ ſolum fecit ſe minorem, ſed ſeruum. modo in ſpecie explicat cuius ſerui formam accepit, explicando hominũ, ad differentiam angelorũ. & dicit in ſimilitudinẽ hominum: quam attendi ſecundũ qualitatem ſubſtantialẽ ipſa coniunctio dictionũ (dicendo in ſimilitudinẽ hominum) explicat. Et dicit factus: quia verè eſt factus in ſimilitudinem hominum, nõ ex humano ſemine, ſed diuina efficientia. *Et habitu.* pro, & figura, *inuentus vt homo.* Similitudinẽ retulit ad animã, figurã verò ad corpus. Explicat ſiquidẽ vtrũque: & ꝙ eſt factus in animam ſimilem animabus aliorũ hominum, & ꝙ eſt inuẽtus in corpore vt homo. figura ſiquidem proprie eſt rei quantæ quantitate molis. Et quod dicit inuentus, experientiam ſignificat corporalium actionũ & paſsionum, comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiuſmodi. Dicit autẽ vt homo, expreſsiue: ad exprimendũ corpus ſimile corporibus reliquorũ hominum. *Humiliauit ſemetipſum.* In hoc ꝙ deus factus eſt homo, deus filius patrẽ non ſolum exiſtimauit, ſed fecit maiorem ſe, faciendo ſe minorem. In hoc autem ꝙ factus homo humiliauit ſemetipſum (ſub lege, ſub parẽtibus, ſub præſide Pilato) propenſioris humilitatis & dilectionis noſtræ fuit. *Factus obediens vſque ad mortem.* Obediẽtia primo reſpicit deum: à quo mandatũ acceperat, quatenus homo, vt exequeretur myſteriũ redemptionis humanæ, prædicando, miracula faciendo, & tandem moriendo. Reſpicit nihilominus obedientia parentes quibus erat ſubditus in pueritia. Reſpicit Pilatũ, cui ſe ſubiecit, & ab eo excepit ſentẽtiam mortis tãquam à ſuperiore. *Mortem autẽ crucis.* Exaggerat obedientiam ex ignominioſa morte. *Propter quod & deus exaltauit illum.* Dictio interpretata exaltauit, plus ſignificat. nam ſignificat vehemẽter exaltauit: reſurrectione ad immortalẽ vitam, & exaltatione ſupra cœlos ad regnandũ in dextera patris, vniuerſalique potentia ſuper totũ vniuerſum. Hæc enim meruit Chriſtus homo propter huiuſmodi obediẽtiam. *Et donauit illi nomen.* Non ſolum exaltauit illũ in ſeipſo, ſed quo ad gloriã donauit illi nomẽ. *Quod eſt ſuper omne nomen.* Proprie ac formaliter loquitur. nec opus eſt excipere deum: quoniã deus ſecundũ ſe caret nomi-

ne: vtpote innominabilis. Et propterea nomen Chriſto datũ, ſimpliciter & abſolute eſt ſuper omne nomen, quia eſt ſuper omne nominabile. *Vt in nomine Ieſu.* vt intelligas ꝙ de Chriſto quatenus eſt homo loquitur, nomen propriũ eius quatenus homo explicat, dicẽdo Ieſu. Hoc enim nomen impoſitũ ei fuit quum circuncisus eſt. *Omne genu flectatur.* pro, flectat, *cœleſtium.* Deficit &, *terreſtriũ & infernorũ.* pro, ſubterraneorũ. Ordo literæ eſt: omne cœleſtium & terreſtriũ & ſubterraneorum flectat genu: hoc eſt, adoret. ¶ Vbi aduerte ex verbo ſubterraneorum ſolui quæſtionem de loco inferni. Ex eo enim ꝙ ſubterranea deſcribũtur flectere genu, rationabiles creaturæ ſubterraneæ deſcribũtur. nam ſolius rationalis creaturæ eſt flectere genu in nomine Ieſu. *Et omnis lingua confiteatur, quia.* pro, quòd. *dominus Ieſus Chriſtus in gloria.* pro, in gloriam, *eſt dei patris.* Superfluit eſt. abſque verbo loquitur Paulus: & dominium Ieſu Chriſti confitendum ab omni lingua proculdubio ſignificat. Eſt enim punctum faciendũ poſt dominus. Omnis enim lingua confitebitur ꝙ Ieſus Chriſtus eſt dominus, non horum vel illorum, nõ cœli aut terræ, ſed ſimpliciter & abſolute, dominus autẽ non ad æmulationẽ aut denigrationem dei patris, ſed ad gloriã dei patris. Hæc autẽ adimplenda ſunt in futuro ſeculo. *Itaque chariſsimi.* pro, dilecti, *mei.* Poſt exemplum humilitatis & obedientiæ Chriſti, proſequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatẽ monuerat, modó ad obedientiã proſequendo hortatur. *Sicut ſemper obediſtis.* Et ab amore proprio (dicendo dilecti mei) & à præterita obedientia ipſorum, eos allicit. *Non vt in præſentia mea tantum, ſed multo magis nunc in abſentia mea.* Humilitatem & obedientiam in abſentia maiorẽ exigit quàm olim in præſentia: vtpote vt nõ habeant rationẽ præſentiæ, ſed incrementi meritorum. *Cum metu & tremore veſtram ſalutem operamini.* Metus internus, tremor externus eſt. Nec dicit obedite, ſed operamini veſtrã ſalutem: vt propriũ ipſorum bonum ingerat, & non partitionem ipſi Paulo. Ratio autẽ metus & tremoris ſubiungitur: *Deus eſt enim qui operatur in vobis & velle & perficere.* pro, operari, *pro bona voluntate.* Ideo vobis neceſſarius eſt, tam metus quàm tremor quum operamini quę ſunt propriæ ſalutis ſpiritualis: quia nec velle nec operari in veſtris cõſiſtit viribus: ſed deus eſt qui gratuita voluntate ſua bona erga vos, operatur in vobis tam velle intus quàm operari extra. Propterea quidem timendũ ac tremendum eſt ne ſubtrahat deus operationem ſuam qua in vobis hæc operatur. *Omnia*

autem facite. Poſtquam proſecutus eſt monitionem humilitatis, proſequitur modo monitionē illam, nihil per contentionem aut inanem gloriam. Et quo ad contentionem dicit, *Sine murmurationibus & hæſitationibus.* pro, diſceptationibus. Contentionum ſiquidem hæ duæ partes ſunt. Vacāt enim contentioſi diſceptationibus & murmurant ſubdetrahendo. *Vt ſitis ſine querela.* hoc eſt, vt ſitis tales quòd nullus de vobis conqueri poſsit, vt nō detis occaſionem aliis vt conquerantur de vobis. *Et ſimplices.* pro, & ſynceri, *filij dei.* hoc eſt, filij dei puri conuerſantes cum puritate cordis. Puros enim decet eſſe dei filios adoptiuos: vtpote ſimiles patri qui eſt puriſsimus. *Sine reprehenſione.* pro, irreprehenſibiles. Conſidera prudens lector hæc tria, & confer cum contentione: & perſpicies quàm ante Paulus hæc colligat, vt ſint quo ad veritatem puri, quo ad mores irreprehenſibiles, quo ad proximos ne dent occaſionem querelæ. Horum enim oppoſita familiaria ſunt cōtentioſis, diſceptantibus & murmurātibus. *In medio nationis praue & peruerſæ.* pro, diſtortæ. Tanto magis ſtudendum eſt vobis vt tales vos exhibeatis, quāto eſtis in medio nationis tum prauæ tum diſtortæ, omnia veſtra facile interpretantis tortuoſe aut praue. *Inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo.* Propter illam particulam aut per inanem gloriam, explicat eorum gloriā veram in medio Gentilium ad ſimilitudinē ſolis & lunæ in mundo: vt ex ipſa ſimilitudine lōge alienos (in excelſo tamen) à Gentilibus deſcriberet, quemadmodū luminaria mundi aliena ſunt ab immunditiis mundi. *Verbum vitæ continentes.* Vnde lucent explicat: ex eo ſcilicet quòd retinent verbum vitæ in ſeipſis, in ſuis moribus & actionibus. *Ad gloriam meam.* pro, ad gloriationem mihi, *in diem Chriſti.* Calcaria addit Philippenſibus vt retineant verbum vitæ, vt luceant inter Gētiles, ſicut luminaria in mūdo, Calcaria, inquam, ex proprio ipſius Pauli bono: ſignificando quòd veſtrū lucere non ſolum eſt veſtrum bonum, ſed erit mihi ad gloriationem in diem Chriſti, quo Chriſtus iudicabit & examinabit merita. Et explicando rationem gloriationis propriæ ſubiungit, *Quia,* pro, quòd, *non in vacuum cucurri.* curſu prædicationis. *Neque in vacuum laboraui.* Labores aſſumendo in euangelio: ratio meæ gloriationis erit fructus in vobis. Quemadmodū agricola gloriatur in fructibus, & in vacuum ſe laboraſſe diceret ſi non ſequutus fuiſſet fructus, ita Paulus dicit Philippenſibus quòd vos lucentes eritis mihi materia gloriationis, non mundanæ, ſed in diem Chriſti. *Sed & ſi æmulor,* pro, im-

O molor

molor, *ſupra ſacrificium & obſequium.* pro, ſuper oblatione & ſacrificio, *fidei veſtræ gaudeo, & cõgratulor.* pro, congaudeo, *omnibus vobis.* Duo inducit ſacrificia. alterum immolationis ſuimet, alterum oblationis fidei Philippenſium. & illud ſuper hoc intendẽs quòd in hoc quòd Philippenſes ſacrificant & offerunt fidẽ ſuam deo, immolatur quoque ipſe Paulus. Et vere ſic erat: quoniam fides Philippẽſium ex Pauli prædicatione erat: ac per hoc in hoc quòd merita, opera, afflictionéſque Philippenſium per modum ſacrificij offerebantur deo, offerebatur ſimul deo prædicatio Paulina, tanquam ſuper illorum ſacrificium poſita, quemadmodum doctrina præceptoris ſuper diſcipulorum ſcientia poſita relucet. Quum dixiſſet itaque gloriationẽ ſuam futuram de hoc quòd non in vacuum cucurrit ac laborauit, ſubiungit cum triplici coniunctione: ſed & ſi. & prima quidem aduerſatiue refertur ad non in vacuũ, ſed ad hæc duo ſacrificia. Secunda accumulatiue iungit ſacrificium proprię immolationis ſacrificio fidei veſtræ. tertia cõditionalis ad perſeuerantiam Philippenſium ſpectat induendo & retinẽdo verbum vitæ quod ab ipſo Paulo acceperant. non enim aliter iungeretur ſacrificium ſacrificio, vt patet. Dicit itaque non ſolũ gloriabor de meritis veſtris, eo quòd nõ fruſtra laboraui, ſed ſi in hoc perſeueraueritis etiá immolor ego meritis prædicationis meæ ſuperpoſitæ oblationi non qualicunque, ſed per modum ſacrificij fidei veſtræ, & in ſeipſa, & in operibus, & in afflictionibus pro Chriſto: & rebus ſic ſe habentibus, gaudeo mihi & cõgaudeo omnibus vobis. Materia ſiquidem communis mihi & vobis eſt gaudij. *Idipſum.* pro, id idem, *autem & vos gaudete & congratulamini.* pro, cõgaudete, *mihi.* Mutuum debet eſſe gaudere & congaudere: eo quòd communis eſt materia, cõmune eſt ſacrificium. *Spero autem in domino Ieſu Timotheum me cito mittere ad vos.* Dixerat nõ quæ ſua ſunt quiſque conſiderantes, ſed quæ aliorum, vt doctrinam diſcant ab exemplo, incipit exequi opus doctrinæ huius, conſiderádo quæ Philippenſium ſunt: ac poſtponendo propria cõmoda, priuando ſe Timotheo propter eos. *Vt & ego bono animo ſim, cognitis quæ circa vos ſunt.* Anxietatẽ proprij animi de iis quæ apud Philippenſes erãt, adiungit pro altera cauſa mittendi Timotheum: vt vndique cognoſcant magnitudinẽ affectus eius erga ipſos. *Neminem enim habeo tam vnanimem.* Superfluit tam. *qui ſyncera affectione pro vobis ſolicitus ſit.* Non inuenio interpretes concordes circa aduerbium interpretatum ſyncera affectione: alij enim interpretantur

tur ſyncere,alij ingenue ſeu peculiariter,alij vere ſeu germane. ¶ Quod autem dicitur, pro vobis ſolicitus ſit,communiter interpretatur veſtra curabit.Non dicit Paulus,neminem enim habeo vnanimem niſi Timotheum: ſed dicit,neminẽ enim habeo vnanimẽ qui ingenue ſeu vere,&c. veſtra curabit. Cũ hac enim veritate ſtat ꝙ multos alios haberet vnanimes, ſed non in hoc officio curandi Philippenſia peculiariter niſi Timotheum.*Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt,nõ quæ ſunt Ieſu Chriſti.*Superfluit vtrobique dictio ſunt,liberam reliquit Paulus facultatem exponendi ſunt vel ſint.Per hæc verba,penuria apud Paulũ perfectorum diſcipulorum inſinuatur. nam particula hæc, vt ratio præcedentis affertur: vt teſtatur coniunctio enim,dicendo omnes enim. Nec dicit amant ſed quærunt:ne intelligas ſignificari amorem præferentẽ propria iis quæ Ieſu Chriſti (huiuſmodi enim amor eſſet peccatum mortale)ſed amorem quærentem propria commoda & non quærentem incrementa Ieſu Chriſti.Huiuſmodi ſiquidem ſtudium eſt ſtudium imperfectorum:qui non ſtudent ad quærendum augmenta meritorum in aliis,ſed ſat eſt eis manere in propriis.*Experimentum autem eius.*ſcilicet Timothei. *Cognoſcite*,ſeu cognoſcitis:*quia ſicut patri.*pro,cũ patre.*filius mecum ſeruiuit in euangelio.*Commendat Timotheum ab experto ſeruitio non in re quacunq;,ſed in euangelio,& hoc ſecum: nec qualitercunque ſecum,ſed tanquam filius cum patre. vt ex tot conditionibus cognoſcant magnitudinẽ beneficij mittendo Timotheum. *Hunc igitur ſpero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me ſunt.*Superfluit ſunt. Dixerat ſe cito miſſurũ Timotheum, explicat modo illud cito fore cõfeſtim vt viderit terminum eorum quę circa ipſum geruntur;hoc eſt,terminum perſecutionis motæ à Iudæis aduerſus eum,propter quam adhuc detinebatur vinctus.*Confido autem in domino quoniam.*pro quòd. *& ipſe veniam ad vos cito.*Superfluit ad vos:quanuis ſubintelligatur. Libertatem à vinculis confidit futuram eſſe cito:vt & ipſe ire etiam liber poſsit ad Philippẽſes.ad declarandum ſiquidem ſperatum celerem exitum libertatis, ſubiunxit hæc verba. nam ſuperius dixerat ſe ad illos iturum. *Neceſſarium autem exiſtimaui.* interim quòd Timotheus venire poſsit. *Epaphroditum fratrem.* hoc eſt Chriſtianum. *Et cooperatorem* in euangelio. *Et commilitonem meum.* aduerſus hoſtes euangelij. *Veſtrum autem apoſtolum.* hoc eſt,veſtrum ad me nuntium, à vobis ad me miſſum. *Et miniſtrum neceſsitatis meæ.* hoc eſt, miniſtrum ad ſubueniendum

indigentiæ meę.Miniſtrauerat ſiquidem iſte nomine Philippen ſium neceſſaria Paulo.*Mittere ad vos.*Et rationem ſubdit, *Quandoquidem omnes vos deſiderabat.*ſubaudi viſere. *Et mœſtus erat.* Ecce altera ratio.*Propterea quod audieratis illum infirmatum.* Aegre ferebat iſte quòd Philippenſes mœſti anxiique eſſent de ipſius ægritudine.Vnde tam deſiderium quàm mœſtitia amoris erat erga illos.*Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem.*pro,prope mortem: *ſed deus miſertus eſt eius.*donando ei ſanitatem.*Non ſolum autem eius,verumetiam & mei,ne triſtitiam ſuper triſtitiam haberē.*Sententia clara eſt.*Feſtinantius.*pro,diligentius,*ergo miſi illum, vt viſo eo,iterum gaudeatis.*præſentia illius.*Et ego ſine triſtitia.* pro, minus triſtis,*ſim.*qui modo triſtor intelligens vos mœſtos & anxios eſſe.*Excipite itaque illum cum omni gaudio in domino.*nō cum gaudio ſeculari.*Et eiuſmodi cum honore habetote.*Nō ſolum ipſum Epaphroditum,ſed omnes ei ſimiles habetote in honore.Penes quid autem attendatur eiuſdē modi,ſubiungit declarando perfectionem iſtius.*Quoniam propter opus Chriſti,vſque ad mortem acceſſit.*pro,appropinquauit. Cauſam explicat ægritudinis prope mortem,fuiſſe opus Chriſti:hoc eſt,inſiſtere miniſterio neceſſa rio mihi agenti ea quæ Chriſti ſunt. hoc enim appellat Paulus opus Chriſti.Et ne putaretur quòd præter intentionem incurre rit ægritudinē ſubiungit,*Tradens animam ſuam.*Superfluit ſuam. Et dictio interpretata tradens, plus ſignificat. nam ſignificat ſponte tradens animam,hoc eſt,ſponte ponens vitam. *Vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obſequium.*Videbat Epaphroditus periculum ſuæ ægritudinis : ſed vt ſuppleret vices Philippenſium erga obſequium Pauli, ſponte expoſuit ſe periculo vitæ propter opus Chriſti,tum quod exercebat Paulus, tum quòd ipſum officium miniſtrandi eſt opus Chriſti. Tales ergo iubet Paulus honorari.

CAPVT III.

D*E cætero* . pro , quod ſupereſt , *fratres mei gaudete in domino.* Tractaturus illam particulam in principio propoſitam ſuper cōmunicatione veſtra in euangelio à prima die vſque nunc, incipit à gaudio.Quandoquidē materia gaudij eſt perſeuerātia in euāgelio à prima die vſq; nunc.Et intendit huiuſmodi cōmunicationem tractare iterata monitione vt caueāt à pſeudoapoſtolis ſtudentibus euangelio inſerere neceſſitatē legaliū, & præcipue circunciſionis. *Eadem vobis ſcribere* . quæ ore tenus docui.

Mihi

Mihi quidem non pigrum, vobis autem neceſſarium. pro, ſecurũ ſubaudi eſt. Perſeuerabant ſiquidẽ Philippenſes in puritate euangelij. Et propterea non ad reſurgendum à caſu, ſed ad tutelã ſta tus in quo erant, monentur de legalibus. *Videte canes.* Pſeudoapoſtolos nominat canes: eo quòd ad ſimilitudinem canum latrabant aduerſus Paulum. *Videte malos operarios.* Eos, quos quo ad verba deſcripſit canes, quo ad facta deſcribit malos operarios. Operarios quidẽ, quoniam officium operariorum exercebant prædicando: Malos autem, quoniam malis moribus, malis operibus officium illud exercebant. *Videte conciſionem.* Circuncißionem appellat conciſionem, quia vana erat, & nihil aliud quàm carnis conciſio: ac per hoc non merebatur dici circũciſio non vane data Abrahæ. ¶ Et ab hoc vltimo incipiens proſequi hæc tria propoſita, ſubiungit, *Nos enim ſumus circunciſio.* Cauete à conciſione carnali, quia nos Chriſtiani ſumus circũciſio vera. *Qui ſpiritu ſeruimus deo.* pro, qui ſpiritu dei ſeruimus. Nos qui ſpiritu dei ſeruimus, ſumus circunciſio, id eſt ſemen Abrahæ, cui circunciſio promiſſa eſt hæreditatis. Ex eo enim quòd ſpiritu dei agitur ſeruitium noſtrum, docet Paulus quòd nos ſumus ille populus circuncißionis, cui tot promiſſa ſunt in lege & prophetis. Spiritus ſiquidem non mentitur. *Et gloriamur in Chriſto Ieſu.* Nõ ſolum ſpiritu dei ſeruimus, ſed & gloriamur in Ieſu Meſsia redemptore & patre noui ſeculi: vt ex vtroque (ſcilicet ex ſpiritu dei & ex Meſsia) appareat manifeſte quòd nos Chriſtiani ſumus circunciſio. *Et non in carne fiduciam habentes.* E regione ſpiritus dei & Ieſu Chriſti, locat fiduciam in carne: hoc eſt, in carnali circunciſione. *Quanquam & ego habeam confidẽtiam.* Deficit &, *in carne.* Per locum à ſeipſo, cautiores reddit Philippenſes circa legalia. Manifeſtat ſiquidem quòd ipſemet in legalibus natus & conuerſatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia abiecit propter Chriſtum: vt ab eius exemplo videant Philippenſes qui nunquam fuerunt ſub lege, non eſſe eis ſubeundam ſeruitutem legis. Dicit ergo quòd nos Chriſtiani non habemus confidentiã in carnali circunciſione, quanquam ego perſonaliter habeã etiã in carne mea confidentiam: hoc eſt, confidentiæ materiam, circunciſionem ſcilicet. *Si quis alius videtur confidere in carne.* hoc eſt, in carnali circunciſione. de pſeudoapoſtolis loquitur. *Ego magis.* Supple confidere poſſum in carnali circunciſione. Et rationem quare ego magis, ſubiungit, *Circunciſus octauo die.* pro, circunciſio octaui diei. Circunciſionem in ab-

ſtracto dicit ſe,ad ſignificandum omni ex parte ſub circũciſione fuiſſe. Et propterea explicat octaui diei,quæ fuit primaria inſtitutio circunciſionis infantum, ſecundum quam circunciſus eſt Iſaac octauo die. *Ex genere Iſrael.* Nominatiui caſus eſt Iſrael. Quemadmodum dixit ſe circunciſionem, ita modo dicit Iſrael ex genere,non ex admiſtione: quemadmodum proſelyti erant Iſraelitæ. *De tribu Beniamin.* in qua erat Hieruſalem ciuitas regia & diuini cultus. *Hebræus ex Hebræis.* non ex Samaritis,non ex admiſtis parentibus, ſed ex parentibus Hebræis, vnde Abraham originem duxit. *Secundum legem Phariſæus.* Hoc eſt, ſecundum ſectam Phariſæus. de quorum ſecta in euangeliis diximus. Erat enim ſecta politica,præcipua inter Iudæos. Dico autẽ Politica ad differentiam ſectæ Eſſæorum: quoniam illa nõ erat Politica: vtpote ſine coniugio more monachorum. *Secundum æmulationem.* paternarum traditionum. *Perſequens eccleſiam dei.* vt patet Actuum 8. & 9. *Secundum iuſtitiam quæ in lege eſt conuerſatus.* pro, factus, *ſine querela.* Intellige ſine querela paſsiue: hoc eſt, fact⁹ vt nullus cõquerereretur de me. Vbi bene nota quòd non dicit ſecũdum iuſtitiam quæ in lege eſt factus ſine peccato (quoniã ipſemet ad Epheſios ſecundo dixit in quibus delictis & peccatis & nos omnes aliquando cõuerſati ſumus in deſideriis carnis noſtræ facientes voluntates carnis & cogitationũ) ſed dicit ſine querela: ad ſignificandum quòd licet peccauerit, non tamen peccauit ſic quòd alij quererentur de ipſo ſecundum legalem iuſtitiam. *Sed quæ mihi fuerunt lucra.* in ſtatu legali. *Hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta.* pro, detrimentum. Seruare ſiquidem legalia fuerat olim Paulo lucrum, quæ poſtmodum reputauit propter Chriſtum eſſe damnum: vtpote impedientia libertatem euangelicam. *Veruntamen & exiſtimo omnia.* non ſolum exiſtimaui, ſed & in præſenti exiſtimo omnia legalia. *Detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam.* pro, eminẽtiam cognitionis, *Ieſu Chriſti domini mei.* Tanta eſt eminentia cognitionis qua cognoſcitur Ieſus Chriſtus dominus meus, vt propter illã ſeruandam & propagandam omnia legalia exiſtimem eſſe damnum: vtpote nocentia puræ notitiæ Ieſu Chriſti. *Propter quem omnia detrimentum feci.* Dixerat, arbitratus ſum omnia detrimentum. modo quod plus eſt dicit, omnia feci detrimentum: quanto plus eſt feciſſe quàm reputaſſe. *Et arbitror vt ſtercora.* Deficit, eſſe. Et ſuperfluit vt. Dixerat exiſtimo omnia detrimentum eſſe, modo vilipendens dicit & arbitror ſtercora eſſe: vt non ſolum damnũ,

ſed

ſed etiam fœtida eſſe explicet. *Vt Chriſtum lucrifaciam.* Dixit propter quem Chriſtum,& adiungit vt Chriſtum lucrifaciam:ad ſignificandum vtrunque amorem:amicitiæ quidem dicendo propter quem:cõcupiſcentiæ verò dicendo vt lucrifaciam. *Vt & inueniar in illo.* Superfluit vt. Non ſolũ vt Chriſtũ mihi lucrer, ſed vt & ego inueniar in Chriſto,ſic videlicet. *Non habens meam iuſtitiam quæ ex lege eſt.* Ordo literæ eſt,non habens meã quæ ex lege eſt iuſtitiã. Deſcribitur ſiquidem iuſtitia ex propriis viribus hominis,tum per pronomen meã:quo ſignificatur propria homini ex propriis viribus:tum ex præcepto legis ſcriptæ:ad ſignificandum iuſtitiã legis non excedere humanas vires. *Sed illam quæ ex fide eſt Chriſti Ieſu,quæ ex deo eſt iuſtitia.* pro, iuſtitiam, *in fide.* E regione iuſtitiæ propriæ & legis aduerſatiue locat iuſtitiam quæ eſt ex fide Chriſti Ieſu,quæ eſt ex deo in fide. Iuſtitia legis ac propria obſeruatio eſt mãdatorũ legis:iuſtitia autem fidei remiſsio eſt peccatorum. Et hæc dicitur ex fide Chriſti Ieſu crediti:& dicitur ex deo in fide,ad differentiam iuſtitiæ legalis, quæ eſt quidem ex deo,ſed in opere. Hæc enim iuſtitia quæ imputata eſt Abrahæ à deo in fide ipſius. Vbi apparet quòd iuſtitia hæc non eſt iuſtitia mea,ſed fidei:nec eſt ex lege,ſed ex Chriſto Ieſu credito. *Ad cognoſcendum illum.* Inueniar,inquam, iuſtus ex fide ad cognoſcẽdum illum,Ieſum Chriſtum. Cognoſcere ſiquidem illum eſt cognoſcere diuinitatem & humanitatem eius, & reliqua ſpectãtia ad vtranque naturam. *Et virtutem.* pro,potentiam, *reſurrectionis eius.* Non ſolum ad cognoſcẽdum illũ ſecundum ſe, ſed etiam ad cognoſcendum potentiam reſurrectionis eius,ad reſuſcitandum omnes ſecundum corpus,& ad viuificandum animas,imò ad inſtaurandum omnia cœleſtia & terreſtria. *Et ſocietatem.* pro,communionem, *paſsionum illius.* Ad cognoſcendum tertio communicationem afflictorum Chriſti quantæ ſit gratiæ,quanti ſit meriti. Modus autem cognoſcendi, ex hoc vltimo ſubiungitur, *Configuratus morti eius.* Hucuſque pendet verbum,vt inueniar in illo non habens,& cæte. configuratus morti eius. Ac ſi apertius dixiſſet,ad cognoſcendum communionem paſsionum illius,non cognitione ſpeculatiua, ſed experientia, ſed imitatione mortis illius. Affligi ſiquidem pro Chriſto,eſt configurari ſeu conformari morti Chriſti. *Si quo modo occurram.* pro, pertingam. *ad reſurrectionem, quæ eſt ex mortuis.* Pro, ad reſurrectionem mortuorum. Pertingere reſurrectionem mortuorum non eſt reſuſcitari commune omnibus, nec

eſt reſuſcitari glorioſum quod erit commune omnibus mortuis electis: ſed eſt etiam ex propriis meritis reſuſcitari glorioſum, quod & excludit pœnas medias inter mortẽ & reſurrectionem, & ponit in homine meritum, non ſolum gloriæ animæ, ſed etiã gloriæ corporis. Et quia hoc eſt valde arduum, ideo dicit, ſi quo modo pertingam. Paucorum ſiquidem eſt hoc pertingere. Et inſinuat per hoc quòd ipſa configuratio morti Chriſti eſt via ad huiuſmodi pertactionem. Et quoniam huiuſmodi pertingere valde perfectorum eſt, ne Philippenſes intelligerẽt per hoc Paulum ſe profiteri perfectum, ſubiungit, *Non quòd iam acceperim.* De beatitudine corporis dixerat, ſi quo modo pertingã ad reſurrectionem mortuorum: de beatitudine autem animæ dicit, non quòd iam acceperim. Quod videtur intelligendum non de ipſa beatitudine in ſeipſa, ſed in termino meriti: & eſt ſenſus, non ꝙ iam acceperim terminum meriti beatitudinis animę. Et directe reſpondet ſtudio merendi gloriã corporis: non ideo intelligatis me ſtudere ſi quo modo pertingam ad reſurrectionẽ, quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem animæ, non hinc prouenit ſtudium illud. *Aut perfectus ſim.* Perfectus eſt, cui nihil deeſt de requiſitis ad eius integritatem. Studeo pertingere ad reſurrectionẽ mortuorum, non quòd acceperim terminum meriti beatitudinis animæ, nec quòd habeam iam omnia requiſita ad perfectionem meæ animæ. hæc enim duo excludit: quia ex his duobus exiſtimari poterat prouenire ſtudium Pauli ad merendum gloriam corporis. ¶ Et hinc incipit Paulus inſerere tractatum illius particulæ in principio epiſtolæ propoſitæ, ſuaſum habens quòd qui cœpit in vobis opus bonũ, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu: ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiẽdi meritis in via Chriſti. *Sequor autẽ.* E regione ad vtrunque dicit ſequor autem: ſignificans ſe viam proſequi perfectionis & ad terminum ire. *Si quo modo comprehendam.* Quemadmodum dixerat de gloria corporis, ſi quo modo pertingam ad reſurrectionem, &c. ita modo dicit de gloria animæ, ſi quo modo comprehendam: difficultatem & arduitatem perueniẽdi ad animæ gloriam ſignificans. Et eſt ſermo de comprehenſione nõ vt opponitur aſſequutioni, ſed vt opponitur inſequutioni, quod nihil aliud eſt quàm pertingere ad terminum viæ perfectionis.

¶ Vtitur autem comprehenſionis nomine alludẽdo ad ſequor. Inſequimur enim aliquem vt apprehendamus illũ. Et Paulus ſequitur perfectionis viam, vt apprehendat illius terminum. Et dicit

cit comprehendam,abſtrahendo ab vtroque ſtatu,tum viæ,tum patriæ:hoc eſt,non explicando cõprehenſionem(id eſt terminũ vitæ perfectionis)an in via huius vitæ an in patria primum ſit. *In quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu.* hoc eſt , qua ratione ego à Chriſto Ieſu ſum comprehenſus:hoc eſt vt comprehendam ſecundum animam, ſecundum quam ego comprehenſus ſum à Chriſto,vt comprehendam per gratiam, per quam & ego comprehenſus ſum à Chriſto,vt comprehendam feliciter prout feliciter comprehenſus ſum à Chriſto,& demum vt viciſsitudinem reddam comprehẽdendo , quoniam ad hoc comprehenſus ſum à Chriſto.Ac ſi apertius dixiſſet,vt eadem ratione comprehendã proculdubio deũ vt terminũ viæ perfectionis, qua & ego cõprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. Fuit enim velut cõprehenſus à Chriſto,quum conuerſus fuit in anima per gratiam feliciter, ad hoc vt ipſe Paulus ſequendo perfectionis viam comprehenderet deũ terminũ perfectionis.*Fratres ego me non arbitror.* Legendum eſt, *Ego nondum me arbitror comprehendiſſe.* Quia hactenus non explicauerat an terminus perfectionis eſſet comprehendẽdus in ſtatu vitæ vel reſeruaretur comprehendendus in patria , ſed tãtum ſe ſequi vt illum comprehendat,declarat modo quòd nõ ſolum hactenus non comprehendit illum,ſed nec comprehenſurus eſt durante hac vita:ſed comprehenſio reſeruatur vbi eſt præmium ſupernæ vocationis.Minus dicit ,& ad plus tendit dicendo,ego nondum me arbitror comprehendiſſe:quoniam intẽdit non ſolum nondum,ſed nec durãte dum præſentis vitæ,quod explicat in ſubiunctis verbis. Et eſt ſermo, vt dictum eſt,de comprehẽſione,hoc eſt,aſſequutione termini viæ perfectionis.Ego nondum me arbitror comprehendiſſe:hoc eſt,ad terminum perfectionis perueniſſe.Alludit enim ad peruentionem inſequentiũ:qui tunc arbitrantur ſe comprehendiſſe quũ peruenerunt ad terminum. *Vnum autem:*Hebræo more ſine verbo ſubſtantiuo loquitur. Et intendit quòd ſumma ſuæ viæ conſiſtit in vno:videlicet,*Quæ quidem retro ſunt obliuiſcens,ad ea verò quæ ſunt priora.*pro,ante, *extendens meipſum ad deſtinatum.*pro,ſecundum ſcopum, *perſequor* (ſeu proſequor)*ad brauiũ ſupernæ vocationis dei in Chriſto Ieſu.*Ad ſimilitudinem tendentium ad certũ ſignum,deſcribit ſe ire per viam perfectionis ad terminum,qui eſt præmium patriæ cœleſtis.

¶ In qua ſimilitudine more properantis ad certum ſignum,deſcribit primum obliuionem eorum quæ retro ſunt. Properãs ſiquidem ad certum ſignum ad modum obliuiſcentis tranſactæ

viæ

viæ ſe habet: dum non ponderat quantum viç poſt ſe relinquat, ſed quantum ſupereſt ſibi peragẽdum. Similiter in via perfectionis præterita merita non penſat continue proficiens: ſed ſemper quaſi inchoans, conſiderat quod ſupereſt agendũ. Et propterea dicit quæ retro ſunt obliuiſcens: hoc eſt, ad ſimilitudinem obliuiſcentis non põderans. ¶ Et adiungit ſecundũ: ad ea quæ ſunt ante (hoc eſt, ad ea quæ ſuperſunt agenda) extendens meipſum, & conſideratione & affectu & factis, quemadmodum properans corporaliter extendit ſeipſum paſsibus ad ea quæ ante ſunt. Et adiungit tertium dicendo ſecundum ſcopum proſequor: hoc eſt ſecundum determinatum ſignum iter continuo. Et quis ſit ille ſcopus explicat, dicendo ad brauium ſupernæ vocationis dei: hoc eſt, ad præmium ſupernum ad quod vocat deus in Chriſto Ieſu. Per Chriſtum enim & in Chriſti imitatione vocat deus homines ad ſupernum præmium. *Quicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus.* Inſtruit Philippenſes in ſtatu perfectionis, vt quantumcunque perfecti ſiue ſentiant hoc (ſcilicet quòd eundum eſt more properantium ſecundum ſcopum) obliuiſcendo acta, & extendendo ſemper ſe ad agenda. ¶ Ex hoc textu clare habes quòd non ſolum incipientes & proficientes, ſed perfecti quicunque in hac vita nunquam perueniunt ad terminum meriti: ſed ſemper poſſunt amplius mereri. *Et ſi quid aliter ſapitis.* pro, ſentitis. Non dicit & ſi quid aliud, ſed ſi quid aliter: ſignificans non perfectos. Vnde & in prima perſona dixerat, quicunque ergo perfecti ſumus hoc ſentiamus: in ſecunda verò perſona ſubiungit, & ſi quid aliter ſentitis, hoc eſt, & ſi quid aliter quàm perfecti ſentitis. Non perfecti ſiquidem aliter ſentiunt id quod de perfectione ſentiunt quàm perfecti: quoniam modus ſentiendi proprius perfectis non communicatur non perfectis. Alio ſiquidem modo guſtat perfectus ea quæ perfectionis ſunt, & aliter non perfectus: ſicut aliter experitur quę vtilitatis ſunt vir, & aliter adoleſcẽs & aliter puer. *Et hoc vobis deus reuelabit.* Ex eo ꝙ reuelabit in futuro dicit, pronomen hoc, non demonſtrat illud quid quod dictum eſt & ſi quid: ſed demonſtrat demonſtratum per idem pronomen quum dictũ eſt hoc ſentiamus. Vt ſit ſenſus quòd nos quidem perfecti hoc ſentiamus: vobis autem non perfectis qui aliter ſentitis etiam deus hoc vobis deteget proficientibus ad meliora. *Veruntamen ad quod peruenimus.* Dixerat non perfectis, & ſi quid aliter ſentitis, & hoc vobis deus reuelabit: ne pendente futura reuelatione non perfecti diuerterent ab identitate regulæ

gulæ & pacis,ſubiungit aduerſatiue. Veruntamen ad quod peruenimus. *Vt idem ſapiamus & in eadem permaneamus regula.* pro, eadem incedere regula,idem ſentire. Mutilus eſt ſermo Hebręo more. Subintelligitur enim ſubſtantiuum verbũ ſit. Appoſitiue ſiquidem explicãdo ad quod peruenimus dicit eadem incedere regula, idẽ ſentire. Hoc eſt enim ad quod peruenimus Chriſtiani omnes,eadem incedere regula fidei & morum,idem ſentire, tam circa credẽda quàm circa neceſſario agenda & vitanda:hoc inquam ad quod peruenimus ſit. Pręcipit ſiquidem identitatem fidei & morum ſaluam ſemper fore in omnibus, nõ obſtante ꝙ diuerſificentur ſtatus:aliis exiſtentibus perfectis,aliis proficientibus,aliis incipientibus. *Imitatores.* pro,coimitatores, *mei eſtote fratres.* Tractata illa particula,videte concionem (cui inſeruit tractatũ de perfectione) tractat illam,videte malos operarios. Nec ſufficit Paulo vt Philippenſes imitentur illum,ſed exigit ſimul vt cõcorditer imitentur ipſum ad diſcernendũ malos operarios. *Et obſeruate.* pro,& conſiderate, *eos qui ita ambulant ſicut habetis formã noſtram.* pro,nos. Non ſolũ coimitatores mei eſtote,ſed etiam conſiderate alios qui ſic ambulant in euangelio,in fide & moribus,ſicut nos habetis pro forma exẽplari:hoc eſt,qui ambulant ad ſimilitudinẽ noſtri. Ne fallantur Philippenſes in diſcernendo pſeudoapoſtolos à veris viris euangelicis,pręcipit Paulus vt habeant ipſum,& Timotheũ, & ſimiles certos viros euãgelicos ꝓ forma,pro exẽplo,pro ſpeculo:vt ſic diſcernãt pſeudoapoſtolos à veris euangeliſtis Chriſti. *Multi enim ambulant quos ſæpe dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Chriſti.* Ecce ratio neceſſariæ diſcretionis,ecce mali operarij. Quos primum deſcribit ab inimicitia crucis,pro quanto inimici ſunt libertatis à legalibus quã effecit crux Chriſti. Pſeudoapoſtolos ſiquidẽ Iudæos Chriſtianos prædicantes neceſſitatem legalium deſcribit. *Quorum finis interitus.* tum proprius tum aliorũ. Et eſt ſermo de interitu animæ. Doctrina enim eorũ tendẽs ad neceſſitatẽ legalium,habet pro fine interitum animæ. *Quorũ deus venter eſt.* Non ſolum in doctrina, ſed etiã in moribus malos operarios deſcribit. Qui enim ſeſe dederunt ventri,ventrem habent pro deo:vtpote præferentes illum reliquis quæ amantur. *Et gloria in confuſione ipſorũ qui terrena ſapiunt.* pro,ſentiunt. Quarto deſcribit eos à gloria: ꝙ gloria eorum nõ conſiſtit in illuminatione, in recta diſpoſitione eorũ qui terrena ſentiũt (quẽadmodũ conſiſtit gloria euãgeliſtarũ in illuminatione,ordinata diſpoſitione ac reue-

latione

latione hominum deditorum terrenis)ſed in confuſione ipſorũ. Et verè in confuſione ipſorũ:quoniã quos trahunt ad ſe, confuſioni ſubiiciunt.Reddũt enim eos confuſos:vtpote nec Chriſtianos nec Iudæos, ſed partim Iudæos & partim Chriſtianos.Hæc eſt,inquam,gloria pſeudoapoſtolorum:ſed huiuſmodi confuſio nõ ſortitur effectum in omnibus,ſed in iis qui terrena ſentiunt: non ſenſu corporis,ſed mentis. *Noſtra autem.* pro,enim, *conuerſatio in cœlis eſt.* Rationem reddit eius quod dixerat,ſicut habetis formam nos: quia noſtra conuerſatio in cœlis eſt. De conuerſatione mentis eſt ſermo.Intelligentia ſiquidem & amore reliquiſq; internis actibus mentis perfecti cõuerſantur in cœlis:quã uis corpore conuerſentur in terris.*Vnde.*pro,ex quo. Nõ referuntur cœli(vt numer⁹ ſingularis teſtatur) ſed refertur cõuerſari in cœlis.*Etiam ſaluatorem expectamus.*No ſolũ in præſenti conuerſamur in cœlis ſecundum mentem,ſed hinc etiã expectamus corporis ſaluatorem.*Dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ.* Superfluit noſtrũ. *Qui reformabit.*pro,trãsfigurabit,*corpus humilitatis noſtræ.*hoc eſt, corpus noſtrũ abiectum,quale eſt in præſenti vita.*Configuratum.* pro,conforme,*corpori claritatis ſuæ.*Dicit trãsfigurabit, ad ſignificandum quòd caducam figuram corporis noſtri corruptibilis, mutabit in figuram immutabilem & incorruptibilẽ. dos enim impaſsibilitatis corporis per hoc ſignificatur:quemadmodũ per conformitatem ad claritatem Chriſti ſignificatur dos claritatis corporalis.Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquę. *Secundum operationem virtutis ſuæ.*pro,ſecundum efficaciam (ſeu vim)qua iam poſsit ſubiicere ſibi omnia.Magnitudinem efficacię in Chriſto ad transfigurãdum corpora noſtra in corpora glorioſa,ſignificat tantam, vt eadẽ poſsit etiam totũ vniuerſum ſibi ſubiicere:imò vt eadẽ ſubiiciat ſibi de facto omnia.Eſt enim vis diuina,cui omnia obediunt,& per quam erunt tunc omnia Chriſto ſubdita ſpontè vel inuitè.

CAPVT IIII.

I*Taque fratres mei chariſsimi.*pro,dilecti,*& deſideratiſsimi.*pro,deſiderati.*gaudium meum & corona mea.* Triplici actioni(ſcilicet dilectionis,deſiderij,& delectationis)adiungit tãquam inſigne triumphi coronam: vt ex his omnibus manifeſtet quàm chari ſint ſibi Philippenſes. Et hoc vt conſeruet eos in ſtatu,in quo erant. Vnde & ſubiungit: *Sic ſtate in domino chariſsimi.*pro,dilecti.Ex abundantia cordis repetit dilecti:monens vt perſeuerent ſtando in domino ſicut ſtant. Non enim receperant pſeudoapo

apoſtolos. *Euchodiam.* pro,Euodiam, *rogo, & Syntychen deprecor.* rogo, *idipſum ſapere.* pro,idem ſentire, *in domino.* Mulieres duas rogat idē ſentire in domino:vel ꝙ intellexerat aliquid diſcordię inter eas eſſe, vt quòd etiam mulieres primarias rogat vt perſeuerent ſentiendo idem circa legalia quod ſentiunt viri : cauens ne pſeudoapoſtoli inciperent ſeducere mulieres. Et hic ſenſus quadrat materię de qua eſt ſermo. *Etiam rogo & te Germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt.* pro,certauerunt, *in euangelio.* Ancipitis eſt generis ad maſculinum vel fœmininum,quod dicitur Germane compar. Poteſt ſiquidem legi Germana compar & Germane cōpar. Tres autem coniecturæ ſunt ꝙ fœminino genere legēdum ſit. Prima eſt, quia quadrat vt mulieribus Euodiæ & Syntychæ iungat mulierem,dicendo ſub eodem verbo etiam rogo. Secunda eſt quòd perſonam certam demonſtrat dicendo & te : quæ tamen ex ſubiunctis ſi maſculino legantur genere, nō certificantur. Ambigua ſiquidem reſtat perſona. Sed ſi fœminino legatur genere,certificatur perſona : vxor ſcilicet Pauli. Nam dictio interpretata compar,congruiſsime interpretatur coniux : quoniam ſignificat ſub eodem iugo.& dictio interpretata Germane interpretari etiam poteſt vera ſeu propria. Vnde legendo rogo & te Germana coniux, certificatur perſona demonſtrata per pronomen te. Accedit tertio quòd quadrat mulieres mulieri committi,ſubiungendo,adiuua illas. ¶ Dicit quæ mecum certauerunt in euangelio , ſignificans mulieres notas propriæ Pauli vxori,quæ ad propagandum euangelium adiuuerant Paulum. Incœperat ſiquidem Philippis à conuerſione mulierum : vt patet Actu.16. Diſputare hic an Paulus habuerit vxorem ſuperfluum duxi: quum ex aliis locis epiſtolarum Pauli nihil certi habeam. Et hic locus cogere videatur non ratione demonſtratiua , ſed ſenſu valde rationabili ꝙ Paulus habuerit vxorem. Quod non ſolum multi Græcorum,ſed etiam ſi epiſtolis Ignatij datur fides,affirmarunt. *Cum,* Deficit,&, *Clemente & cæteris adiutoribus.* pro,cooperariis, *meis quorum nomina ſunt in libro vitæ.* Ad verbum certauerunt referuntur iſti. Et eſt ordo literæ, quæ mecum & cum Clemente & cæteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. Et quoniam ſolum Clementem nominauerat, ne ægrè ferant cæteri cooperarij ꝙ nō fuerint nominati, ſubiungit eorum nomina in meliori libro iſta epiſtola eſſe ſcripta,nempe in libro vitæ. Appellatur autem liber vitæ metaphoricè diuinus intellectus continens nomina omnium prędeſtinatorum

torum ad vitam æternã.*Gaudete in domino ſemper, iterum dico gaudete.* Poſt ſpeciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit cõmunem vtriſque exhortationem ad gaudium ſpirituale, ratione conceſſæ eis gratiæ perſeuerandi in puritate euangelij. Conduplicat autẽ gaudium, vt gaudeant ratione beneficij accepti, & ratione ſpei proficiendi. *Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus.* internum gaudium ita continuetur vt non immoderate extra effluat, ſed moderatio veſtra appareat non ſolum Chriſtianis, ſed omnibus hominibus. *Dominus enim prope eſt.* Superfluit enim. Non ratio præcedentiũ, ſed noua ſubiungitur exhortatio cui præmittitur propinquitas domini. de qua propinquitate ex Deute. tractauit ad Rom. 10. Dicitur enim dominus prope eſſe, pro quanto eſt velut aſsiſtens cordi, intellectui, ori, & operi noſtro. Monitio autem hinc ſubiũgitur, *Nihil ſoliciti ſitis.* Anxietas animi circa futuros euentus eorum quæ cupimus aut timemus prohibetur, non cura, prouidentia, excercitium aut labor. *Sed in omni,* hoc eſt, ſed in omni re, in omni occurſu. *Oratione & obſecratione cũ gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcant apud deum.* Ex eo ꝙ dominus prope eſt, prohibet ſolicitudinem: mandans ꝙ in omni re recurramus ad dominũ, petendo cum tribus cõditionibus. Oratione, hoc eſt, mentis eleuatione in deum: obſecratione, per miſericordiam, per gratiam, per myſteria Chriſti implorando: & gratiarum actione, pro beneficiis receptis. ¶ Has quatuor partes ſeruat eccleſia in orationibus ſuis. Orationem quidem dicendo deus. Obſecrationem verò dicendo per dominum noſtrũ Ieſum Chriſtũ. Gratiarũ actionẽ autem cõmemorando aliquod beneficiũ: puta victoriã martyris, & huiuſmodi. petitionẽ verò, petendo augmentũ gratiæ, vel vitam æternã, & huiuſmodi. ¶ Quod autẽ dicit innoteſcant apud deum, ſignificat ꝙ petitiones tales ſint ꝙ ſint dignæ, vt perferantur coram deo. More humano docet petere talia quæ ſint digna, vt apud principem approbẽtur. Propter quod orationes eccleſię nunquã petunt aliquid tẽporale, niſi in ordine ad ſpirituale: vt patet diſcurrendo per oẽs orationes quadrageſimales & dominicales. Sciẽs indignũ eſſe petere tẽporalia non relata ad ſpiritualia: quũ deus dederit hominibꝰ illa ſuapte natura propter ſpiritualia. *Et pax dei quæ exuperat omnẽ ſenſum.* pro, mentẽ, *cuſtodiat.* pro, cuſtodiet, *corda veſtra & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.* Quum pax tranquillitas ſit ordinis, aptè dicit pax dei (hoc eſt tranquillitas ordinis diuini) quæ ſuperat omnem mentem, etiã euangelicam.

Nullæ

Nullæ ſiquidē vires creaturarū ſufficiūt ad tranquillitatē etiam participandā diuini ordinis quo mens inhæret deo charitate & omni ſtudio,&c. Hæc,inquā,promittitur cuſtoditura tam partē intellectiuā quàm partem affectiuā in Chriſto Ieſu,ſi ſeruauerimus antedicta. *De cætero.* pro,quod ſupereſt, *fratres.* Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illā,videte canes. Tractat autē eam mandando vt tū cogitationes,tum actiones occupent ſubiūctis. Ac ſi apertius diceret:latrantibus canibus vos hęc cogitate & agitate,& deus pacis erit vobiſcum ſecuros vos reddens à canibus. Dat autē eis latum campū cogitandi & agēdi in vaſto ſpatio octo rerum. *Quæcunque ſunt vera.* Quia verum vero non eſt contrariū,nihil veri prohibet. *Quæcunque pudica.* pro,honeſta. Vera ſpectant ad intellectū, honeſta ad affectū. Omne inhoneſtum contrariū eſt religioni Chriſtianæ,nullumq́; honeſtū officiū Chriſtiano prohibetur. *Quæcūque iuſta.* Ad reddendū vnicuique debitū præcipimur vt ſimus prompti. *Quæcunque ſancta.* pro,pura. Admiſtionem cuiuſcunque impuritatis, aut immunditiæ prohibet. *Quæcunque amabilia.* non cōpoſita ex amabili & odibili: qualia ſunt vtilia cū alterius damno,delectabilia inordinate. Vult enim eſſe à Chriſtianis amanda quæcūque ſunt amabilia & non quæcūque ſunt ſimul amabilia & odibilia. *Quæcūque bonæ famæ.* Curam inquit habe de bono nomine. & alibi,oportet ſanctos ab iis qui foris ſunt,teſtimoniū habere. Et intellige quęcunque ſuapte natura ſunt bonę famæ,non quæcūque hypocriſi & aliis figmētis ſunt bonæ famæ. *Si qua virtus.* De virtute vt opponitur vitio eſt ſermo. nullam virtutem renuit Chriſtiana religio. *Si qua laus diſciplinæ.* Superfluit diſciplinæ: & deficit coniunctio &. Legendū eſt vltimo loco, *Et ſi qua laus.* Concludit vniuerſalem. & ſi quid eſt laudabile : vt intelligamus nihil in veritate laude dignum prohiberi Chriſtiano: ſed quicquid eſt vere laudabile conſonum eſſe Chriſtianæ religioni. *Hæc cogitate.* intus animo verſate. *Quæ & didiciſtis.* à me docente. *Et accepiſtis.* hoc eſt,acceptaſtis,approbaſtis. *Et audiſtis & vidiſtis in me.* partim viſu,partim auditu percepiſtis hæc in me eſſe. *Hæc agite.* Non ſufficit mandare,hæc cogitate, ſed adiungit hæc agite,vt exequātur opere,nec à cogitatione,nec ab actione ceſſent latrantibus canibus. *Et deus pacis erit vobiſcum.* non permittens vos turbari latratu canum. *Gauiſus autem ſum in domino vehemēter.* In principio epiſtolę inter alia propoſuit gaudium proprium de Philippenſibus: modo illud in ſpecie tractat ſuper charitate Philippenſium erga ipſum

ipſum Paulum demonſtrata factis. *Quoniam.* pro,quod. *tandem.* pro,iam. *aliquando refloruiſtis.* pro,reuiguiſtis. *pro me ſentire, ſicut.* pro,in quo,*& ſentiebatis.* Philippēſes tardè ſubueniſſe Paulo vincto Romæ ſignificat, dicendo ꝙ iam aliquando.& eos velut vires reſumpſiſſe ad exequendam ſubuentionē ſignificat,dicendo reuiguiſtis ſentire pro me.& eoſdē decreuiſſe prius hãc ſubuentionē ſignificat,ſubiungēdo in quo & ſentiebatis.Statimque excuſans tarditatē executionis ſubiungit,*Occupati autem eratis.* hoc eſt,opportunitatem nō habebatis exequendi. Deinde more ſuo ſingula propoſita tractans,declarat illud quod dixerat, gauiſus ſum in domino vehementer.*Non quaſi.* pro,quòd, *propter penuriã dico.* non propter penuriam me gauiſum eſſe vehementer dico: hoc eſt,non propter releuationem meæ penuriæ,dico me gauiſum eſſe vehementer. Et antequam dicat veram cauſam tanti gaudij,explicat ꝙ non propter propriam releuationem gauiſus eſt vehementer, dicendo: *Ego enim didici in quibus ſum ſufficiens eſſe.* Pulcherrima ſententia: ego didici ſufficere iis quæ habeo: quanuis ipſa quæ habeo nō ſufficiant mihi,& prudentiæ & modeſtiæ & patientiæ documentum ſingulare in penuria. *Scio & humiliari, ſcio & abundare vbique.* pro,in omni.In omni re,inquit Paulus,& non in aliqua ſic,& in aliqua non,ſcio vtranque actionem prout res exigit exercere:& humiliari ſcilicet quando opus eſt,& abundare quando opus eſt.Et rationem quare ſcit vtrunque officium exercere ſubiungit: *Et in omnibus inſtitutus ſum.* Non ſolū ſcio,ſed & inſtitutus ſum in omnibus cōtrariis,didici omnia cōtraria:ideo ſcio quia didici experiētia magiſtra. *Et ſatiari.* pro,& ſaturari,*& eſurire.* Ecce duo cōtraria. *Et abundare & penuriam pati.* Ecce alia duo contraria. *Omnia poſſum in eo.* pro,in Chriſto,*qui me confortat.* pro,roborat.Quia non ſufficit ſcire,ſed oportet vires habere ad exequendū,ideo ſcientiæ adiūgit potentiam,non ſecundum proprias vires,ſed ſecunnū vires Chriſti in ipſo Paulo. *Veruntamen bene feciſtis cõmunicantes tribulationi meæ.* Quãuis non propter releuationē penuriæ meæ gauiſus ſum vehemēter (quia ſcio & poſſum & inſtitutus ſum ad omnia ſufferendum) veruntamen vos bene feciſtis ſubueniētes indigentiæ meæ. *Scitis autem & vos Philippenſes.* Declarat illam particulam reuiguiſtis, ex hoc quòd aliàs idem fecerunt. *Quòd in principio euangelij.* ſupple apud vos. *Quando profectus ſum à Macedonia.* in qua eſt veſtra ciuitas. *Nulla mihi eccleſia communicauit in ratione dati & accepti.* Subuentiones ad victum Pauli appellantur commu

municationes,non abſolute,ſed in ratione dati & accepti:ad ſignificãdum quòd ſunt debitæ quemadmodum rationes dati & accepti:hoc eſt commutationes. Erat enim inter Paulũ & eccleſias ratio dationis & acceptionis:eo ꝙ accipiebant à Paulo ſpiritualia,& dabant tẽporalia ad ſuſtẽtationem vitæ. *Niſi vos ſoli.* Et hoc manifeſtat. *Quia & Theſſalonicam ſemel & bis.*pro,& iterũ,*in vſum mihi miſiſtis.*Hinc enim apparet quòd Theſſalonicẽſis eccleſia non dabat Paulo temporalia. Et dicit in vſum,tũ ad ſignificãdum neceſsitatem,tum ad excludendum rationẽ mercedis ab eo quod dixerat in ratione dati & accepti. *Non quia.* prò, quòd,*quæro datum.*pro,donũ:*ſed requiro.*pro,quæro,*fructũ abundãtem in ratione veſtra.*pro,in rationẽ veſtrã. Dixerat ſe nõ gauiſum vehementer propter ſubleuationẽ ſuæ penuriç,explicat modo principalem cauſam ſui gaudij:manifeſtãdo quòd non quærit ſibi donari huiuſmodi temporalia,ſed quærit vt abundet fructus bonorũ operum in eis. ❡ Et deſcribit hanc abundantiam boni operis per abundantiam in rationẽ Philippenſiũ,alludẽdo ad rationẽ dati & accepti. Significat enĩ ꝙ quærit vt ratio (hoc eſt ſupputatio) Philippenſiũ creſcat abundanter:ad ſimilitudinẽ eorũ quorum ratiocinia tanto magis creſcunt quãto magis dãt. iuxta hãc ſiquidẽ ſimilitudinem,inter ratiocinia dati & accepti quærit Paulus fructũ tantũ vt abundẽt ratiocinia Philippenſiũ penes dare. Ad illorum ergo bonum non ad propriũ principaliter tendebat. *Habeo.*pro,recipio,*autẽ omnia.*Supple quæ miſiſtis, quanuis non quæram, recipio tamen omnino quæ miſiſtis. *Et abundo.* Hoc adiungit tum ad ſignificandum quòd non oportet iterum ſubuenire,tum ad ſignificandũ quòd abundanter miſerunt. Vnde & directè ad hoc ſubiungit, *Repletus ſum acceptis.* pro, quũ accepi,*ab Epaphrodito quæ miſiſtis.*pro, quæ à vobis, *in odorẽ.* Superfluit in. Appoſitiue ſiquidem legẽdum eſt, *Odorẽ ſuauitatis, hoſtiam acceptam.*pro acceptabilẽ,*placentem deo.*Conditiones ſubuentionis miſſæ deſcribit non ſolum relatiue ad ipſum Paulum (quòd ſcilicet repleuerunt eũ abundanter)ſed etiam relatiue ad deum:dicendo quòd habent vim ſacrificij in odorẽ ſuauitatis, more legis loquendo : & ſimiliter hoſtiæ, quæ acceptatur à deo & habet vnde deo placet. Hæ enim omnes conditiones ad deuotionẽ Philippẽſium cõmendandam dicuntur. *Deus autem meus impleat.*pro,implebit,*omne deſiderium veſtrum.* pro,omnem indigentiam veſtrã .*ſecundũ diuitias ſuas in gloria in Chriſto Ieſu.*Ecce merces Philippẽſium,dare eis omnia quibus indigẽt, nõ ſecun-

dum merita eorum ſed ſecundũ diuitias dei:& hoc in gloria cœleſtis patriæ & in Chriſto Ieſu, tanquam membris in capite. *Deo autem & patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum amen.* Refert in calce gratias deo in ſummo quod poſſumus deo exhibere: videlicet gloria. *Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu.* hoc eſt, omnem mundum per baptiſmum in Chriſto. *Salutant vos qui mecũ ſunt fratres. ſalutant vos omnes ſancti.* ſupple qui ſunt Romæ. *Maxime autem qui de Cæſaris domo ſunt.* Quia ſolo Neronis tempore Paulus fuit Romæ, ideo Cæſaris nomine Nero intelligẽdus eſt. Et dixit hoc ad conſolationẽ Philippenſium: vt intelligant etiã in domo Neronis eſſe ſanctos (hoc eſt, Chriſtianos per baptiſmum mundos) & de hoc gaudeãt. *Gratia domini Ieſu Chriſti.* Superfluit noſtri. Hæc eſt ſalutatiua concluſio manu, vt creditur, Pauli. *Cum ſpiritu veſtro.* pro, cum omnibus vobis. *Amen.* Et eſt apud Græcos ſubſcriptio: Ad Philippenſes ſcripta Romæ, miſſa per Epaphroditum.

Caietæ die XIX. Februarij, M. D. XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, *in Epiſtolam Pauli ad Coloſſenſes commentarij.*

PAVLVS *Apoſtolus Ieſu Chriſti*, non aliorum Apoſtolorum. *Per voluntatem dei.* non proprijs meritis. *Et Timotheus frater.* Ad conſalutandũ adiungit ſibi Timotheũ. *Iis, qui ſunt Coloſsis.* non omnibus. ſed *Sanctis.* hoc eſt mundis per baptiſmũ. *Et fidelibus.* Mundicia à peccatis eſt, fides verò reſpicit ea quę creduntur. *Fratribus.* Sic enim appellabant Chriſtiani ſe inuicem

cem. *In Chriſto Ieſu.* Superfluit Ieſu. Quod dicitur in Chriſto refertur ad munditiam, ad finem, ad fraternitatem. *Gratia vobis & pax.* Solita ſalutatio Pauli comprehendens ab extremis omnia dona. *A deo patre noſtro.* Deficiunt quatuor dictiones. *Et domino Ieſu Chriſto.* Dicit à deo, quod eſt nomen naturæ diuinæ: patre noſtro per adoptionem: & domino Ieſu Chriſto, ſecundum humanam naturam. *Gratias agimus deo.* Poſt ſalutationem antequam ad tractatum epiſtolarem deſcendat, interponit bona Coloſſenſiũ, tum quæ habent, tũ quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraque. illa quidem vt materiam gratiarum actionis: hæc autem vt materiam orationis. ¶ Proponendo itaque gratiarum actionem & orationem, gratias, inquit, agimus deo. *Et patri domini noſtri Ieſu Chriſti ſemper.* Deus nomen eſt naturæ, pater verò nomẽ eſt perſonæ. Eſt ſiquidem deus pater naturalis domini noſtri Ieſu Chriſti. Quod autem dicit ſemper, limitat ſubiungendo, *Pro vobis orantes.* ſignificatur enim quòd ſemper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orantes quàm ad gratias agimus. Et eſt ſenſus quòd pro vobis oramus, quòd pro vobis gratias agimus. Vbi claro vides vtrunque proponi. *Audientes.* Participium actiuum præteriti temporis eſt, quo nos caremus. Et ne oporteat multa mutare, legendum eſt, *Quum audiuimus fidem veſtram in Chriſto Ieſu.* Incipit explicare materiam gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidem, charitatem, ſpem, fructum, & augmentum Euangelij. Vnde & ſubiungit de charitate. *Et dilectionem quam habetis in ſanctos omnes.* Superfluit quam habetis. Dilectio erga omnes mundos, eſt propria Chriſti dilectio: vtpote extenſa in mundum vniuerſum, non ratione ſanguinis, amicitiæ, patriæ, aut naturæ, ſed ratione munditiæ in Chriſto: hæc enim ſignificatur dicendo, in ſanctos omnes. *Propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cœlis.* Ecce bonum ſpei, quæ quo ad rem ſperatam dicitur repoſita vobis in cœlis. *Quam.* Deeſt ante, *audiſtis in verbo veritatis Euangelij.* Quam rem ſperatam (beatitudinem ſcilicet cœleſtis patriæ) audiſtis, ante hanc epiſtolam à prædicatoribus Euangelij, audiſtis autem in verbo Euangelij veritatis: vt epitheton Euangelij intelligamus Euangelium veritatis: vel veritatis Euangelij, hoc eſt, veritatis manifeſtatę per Euangelium. Et quocunque modo fiat conſtructio, ſignificatur quòd non commento aliquo, non adinuẽtione humana, ſed verbo veritatis euangelicæ audierunt beatitudi-

nem ſperandū. *Quod peruenit ad vos, ſicut & in vniuerſo mundo eſt.* Superfluit eſt.& legēdum eſt in accuſatiuo vniuerſum mundū. ¶ De Euāgelio dicit quod peruenit ad vos quemadmodum in vniuerſum mundum:hoc eſt,in vniuerſas partes mundi, non in vniuerſas ciuitates:quia hoc nec vſque hodie apparet impletū. Et rurſus intellige de vniuerſo mundo communiter tunc noto. quod dico ꝑpter alias quartas terrę tūc cōmuniter ignotas quo ad habitationem. *Et fructificat & creſcit ſicut & in vobis*. hoc eſt, fructificat & creſcit in vniuerſo mūdo Euāgelium,quemadmodū & in vobis. Quod dicit & creſcit, non inuenitur in omnibus ſed in quibuſdam codicibus Græcis. *Ex ea die qua audiſtis*. Perſeuerantiam fructus & augmenti in Coloſſenſibus commemorat ab illo die quo audierunt. *Et cognouiſtis gratiā dei in veritate*. Non ſufficit audiſſe,ſed oportet vere cognoſcere oblatā dei gratiam. Et hoc fuiſſe apud Coloſſenſes commemorat, *Sicut didiciſtis ab Epaphra*. Ecce à quo audiuerunt Euangelium. *Chariſsimo*. pro,dilecto, *cōſeruo noſtro: qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu*. Superfluit Ieſu. Et eſt ordo literæ : qui eſt miniſter Chriſti fidelis pro vobis. Cōmendat ſiquidem Epaphrā non ſolum ex eo quòd eſt dilectus & conſeruus,ſed ex eo quòd eſt Chriſti miniſter euāgelizando & fidelis,fideliter exercens miniſterium pro Coloſſenſium ſalute. *Qui etiā manifeſtauit nobis dilectionē veſtram in ſpiritu*. Dixerat ſuperius quòd audiuerat eorū dilectionē erga ſanctos omnes,explicat modo quòd Epaphras manifeſtauit eis (Paulo & Timotheo)dilectionem Coloſſenſiū ſpiritualem:hoc eſt,dilectionē eorum erga Paulum ſolo ſpiritu cauſatam : quum nunquàm vidiſſent eum in carne. *Ideo & nos*. Omnia ſupradicta bona refert ideo. *Ex qua die audiuimus*. Proportionaliter reſpondet vt quemadmodum Coloſſenſes ex quo die audierūt,&c.ideo & nos ex quo die àudiuimus hæc veſtra bona. *Non ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes*. Oratio ad eleuationem mentis,poſtulatio ad petitionem ſpectat. Poſtquā explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habēt,explicat modo materiā orationis narrando bona quæ petit pro eis. *Vt impleamini agnitione voluntatis eius*. Primum petitum ad perfectionem intellectus ſpectat, Et non dicit vt cognoſcatis(iam enim cognouerāt voluntatem dei)ſed vt impleamini agnitione volūtatis eius, vt nulla ex parte intellectus veſter vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ. *In omni ſapientia & intellectu ſpirituali*. Intellectus penetrationem,ſapientia iudicium ſignificat ſecundum rationem

tionem ſupremæ cauſæ. Petit itaq; vt impleantur notitia diuinę voluntatis penetrando & iudicando non in quibuſdam ſic, & in quibuſdā non, ſed in omni penetratione & omni iudicio non carnali, ſed ſpirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatem dei: ex parte cognoſcentis explicat plenitudinē notitię cū omni tam penetratione quàm iudicio ſpirituali ad differentiā tam penetrationis, quàm iudicij, tum naturalis, tū carnalis. Fructū autem tātæ notitiæ, ſapientiæ, & intellectus ſubiungit, *Vt ambuletis digne deo per omnia placentes.* pro, domini in omnem placentiam. hoc eſt, vt ambuletis digne in omnem placentiam domini. Ecce ad quid debet eſſe dignitas, ſcilicet ad omne beneplacitū domini, nō ſufficit Paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, ſed vt ambulem' pro dignitate cuiuſlibet beneplaciti domino. *In omni opere bono fructificātes.* Explicat quid eſt ambulare digne ſecundum omne beneplacitū domini. Explicat ſiquidem hoc eſſe fructificare nō in aliquo, ſed in omni opere bono. & hoc directe ſpectat ad voluntatē. Sed & hoc nō ſufficere ſubiungit, adiungendo, *Et creſcentes in ſcientia.* pro, cognitione dei. Non ſufficit ad ambulandū pro dignitate omnis beneplaciti diuini, fructū ferre in omni bono opere, ſed & oportet creſcere in cognitione dei: quoniā hoc eſt vnū de beneplacitis dei. *In omni virtute cōfortati.* pro, in omni potentia potētes. Petit Paulus non ſolum vt Coloſſenſium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonū, ſed etiā vt vires ad ſufferendum mala impleantur potentia, & propterea dicit in omni (non in aliqua) potentia ad tolerandum potentes. *Secundum potentiam claritatis.* pro, gloriæ, *eius.* Apte rationem potentię ad tolerandum omnia, explicat potentiā gloriæ diuinæ, maximæ ſiquidē potētię eſt diuina gloria ad hoc vt omnia toleremus: hęc enim martyres omnes effecit. *In omni patientia & longanimitate.* Patiētia æquat animum in afflictionibus, longanimitas verò extendit eundem ad æternitatis præmium. *Cum gaudio.* Valde magnum donum adiungit inter patiendum gaudere. *Gratias agentes deo patri.* Superfluit deo. In prima perſona legēda ſunt hęc (continuantur enim cum illis) non ceſſamus orantes & poſtulantes. Incipit autē hinc proponere materiā tractandā in hac epiſtola, proponendo beneficia vt materiam gratiarū actionis, & huiuſmodi gratiarum actionem introducit eleuando mentem propriam ad deum ſub ratione patris per adoptionem. *Qui dignos.* pro, idoneos, *nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.* Materiam gratiarū actio-

nis communem omnibus Chriſtianis explicat triplicem. Et primū quidē beneficium cōmune Chriſtianis omnibus eſt, ꝙ deus fecit nos idoneos ſeu ſufficientes in lumine, proculdubio fidei, in claritate & manifeſtatione myſteriorū fidei reddidit nos ſufficientes ſeu idoneos ad habendam partem ſortis ſanctorum. Sors ſanctorum hæreditas eſt ſanctorum. Et eſt ſenſus: ad habendam partem hæreditatis ſanctorum: hoc eſt, ad participandum hæreditatem ſanctorū, quę appellatur ſors: quia non ex proprio conſilio, nō ex propriis meritis, ſed velut ſorte (hoc eſt, ſolo diuino munere) obtigit ita illis, ꝙ non aliis. per gratiam enim dei in lumine fidei idonei ſimus ad participandum hæreditatem ſanctorum futuram in patria. *Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum.* Primum beneficium reſpicit bonum ſperatum, hoc autem reſpicit tum malum præſens, tum bonum præſens. Et malum quidē pręſens eſt quod eramus ſubditi tenebris, imò poteſtati tenebrarum, hoc eſt, dæmonibus: bonū autem pręſens è regione ſubiungit, *Et tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ.* De patre loquitur & dicit quòd trāſtulit nos ex ſeruitute dæmonum, in regnum filij. Regnum filij, regnum dei, regnum cœlorum, vnum atque idem eſt. Magnum beneficium vt de ſeruitute diaboli tranſlati ſimus in regnū filij, imò effecti ipſum regnum filij: vt in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum, in eiſdem modo regnet filius per opera lucis. ¶ Et dicit filij dilectionis ſuæ Hebraico more: hoc eſt filij pleni dilectione ſua, patris ſcilicet. Sicut enim dicitur filius perditionis, filij nuptiarum, filij regni, qui digni ſunt perditione, qui pleni ſunt gaudio nuptiali, & huiuſmodi: ita dicitur filius dilectionis ſuæ, qui vndique plenus eſt dilectione ſua. Nihilominus vt exigentibus proprietatem ſermonis ſatisfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia eſt filius dilectionis eſſentialis, quemadmodum eſt filius eſſentiæ. Genitus enim eſt non ex vno eſſentiali ſic, & alio non, ſed ex omnibus eſſentialibus natura, eſſe, potentia intellectu, voluntate, & reliquis. alioquin non fuiſſet genitus integer deus. *In quo habemus redemptionem & remiſsionem peccatorum.* Superfluit &. deficiunt autem tres dictiones. Legendum eſt, *In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius remiſsionem peccatorum.* Tertium beneficium redemptio eſt facta per Chriſti ſanguinē. Redemptio autem non à ſeruitute Romanorum ſed remiſsiua peccatorum, appoſitiue ſiquidem ad redemptionem dicit remiſsionem peccatorum. ¶ Aduerte prudens lector, ꝙ, vt dictū eſt, hæc tria be-

neficia cõmemorata vt materia gratiarum actionis, proponuntur à Paulo vt materia totius epiſtolę, vnde primo incipit tractare illam particulam, tranſtulit in regnũ filij dilectionis ſuæ, explicando ipſum filiũ, & regnũ eius communicatum nobis. De filio itaque dicit, *Qui eſt imago dei inuiſibilis*. Genitiui caſus eſt inuiſibilis, & explicat inacceſsibilitatẽ dei à quocunque viſu: non ſolum ſiquidem deus inuiſibilis eſt à nobis, ſed à quibuſcunque ſpiritualibus ſubſtantiis quantũcunque excellentibus: iuxta illud, deum nemo vidit vnquam. Et hæc intellige ſecundum vires naturales cuiuſcunque creaturæ: nam ſecundum vires gloriæ ſcriptum eſt, Videbimus eũ ſicuti eſt. & angeli & ſancti beati vident deum. ¶ Dei itaque ſecundũ naturam inuiſibilis à quacunque creatura filius eſt imago. Quemadmodum enim eſt filius dei inuiſibilis, ac per hoc eſt filius ipſe inuiſibilis (alioquin non eſſet eiuſdẽ naturæ cũ deo: & conſequenter nõ eſſet filius: filius enim eſt illius naturæ cuius eſt pater) ita eſt imago dei inuiſibilis, ac per hoc eſt imago inuiſibilis: alioquin non repræſentaret deũ inuiſibilem. Imò ad hoc ipſum Paulus dixit dei inuiſibilis, vt nõ ſolum deitatem, ſed inuiſibilitatem in imagine intelligeremus, ne putaremus filium eſſe imaginem viſibilem, ſed imaginem inuiſibilem, ſicut deus eſt inuiſibilis. Nec dicitur imago patris, ſed imago dei inuiſibilis: quia non paternitatem, ſed deitatem inuiſibilem, accepit filius à patre: eſt enim filius, non pater, ſed deus inuiſibilis productus à patre ad hoc vt ſit ſimilis ei in deitate inuiſibili. Tam itaque diſtinctio perſonalis imaginis à patre inuiſibili deo à quo procedit, quàm ſubſtãtialis deitas imaginis ſignificatur, dicendo de filio quod eſt proculdubio nõ accidentaliter, ſed ſubſtãtialiter imago dei inuiſibilis à quo procedit: qui enim ſecundum eſſe ſubſtatiale eſt imago dei inuiſibilis, habet in ſuo ſubſtantiali eſſe & deitatẽ & inuiſibilitatem: nam ſi deeſſet deitas non eſſet ſubſtantialiter imago dei: & ſi deeſſet inuiſibilitas, non eſſet ſubſtantialiter imago inuiſibilis. Filium ergo à deo inuiſibili (nempe patre) deũ inuiſibilem vt imaginẽ, hoc eſt ſecundum ſimilitudinis rationẽ productũ explicat: ad differentiã ſpiritus ſancti qui etſi productus deus inuiſibilis, nõ tamen vt imago dei inuiſibilis, ſed vt ſpiritus vt amor dei inuiſibilis: quia filius ex modo ſuæ productionis producitur vt ſimilis: vtpote vnus ab vno per modũ verbi intellectualis: ſpiritus vero ſanct⁹ ex modo ſuę ꝓductionis nõ ꝓducitur vt ſimilis, vt pote vnus à duob⁹ per modũ amoris. Quæ in theologia ſpeculatiua diffuſe tractãtur.

Primogenitus omnis creaturæ. Arriani quemadmodũ argumẽtum ſumunt contra deitatem filij, tum ex hoc quòd dicitur filius dilectionis ſuæ (tanquam ſit filius ex dilectione libera productus) tum ex hoc quòd dicitur imago dei inuiſibilis, tanquam ſit imago per quam videatur deus qui ſecundum ſe eſt inuiſibilis, ita ſumunt argumentum ex hoc quòd dicitur primogenitus omnis creaturæ, tanquam ſit inter omnes creaturas primo creatus. Sed quemadmodũ extorquent ſeu inuertũt antecedentia, ita & hoc. non dicit Paulus primo creatus omnis creaturæ, ſed dicit primogenitus omnis creaturæ: vt differentiam etiam inuiti intelligamus in hoc quòd omnis creatura vt vox ſonat creata eſt, filius autem genitus: quanta eſt ergo differentia inter creatum & genitum, tanta ſignificatur differentia inter filium & omnem creaturam ex ipſis Pauli verbis. Duplex itaque ſenſus eſt huius literæ. Alter ꝙ eſt genitus ante omnes creaturas: vt prius ſignificatus fuerit modus quo productus eſt filius, ſcilicet vt imago, modo ſignificetur æternitas eius ex hoc quòd eſt genitus ante omnem creaturam. Et per hoc clare excluditur error Arrij ponẽtis Chriſtum primam creaturam. Alter ſenſus eſt quòd eſt primogenitus poſſeſsiue omnis creaturę: ita quòd deſcripto modo quo genitus eſt filius, deſcribitur eius dominiũ vniuerſale, non cœli aut terræ, ſed vniuerſę creaturæ. Quemadmodum enim primogenitus regni, genitus eſt dominus regni, & primogenitus imperij, genitus eſt dominus imperij: ita dicitur primogenitus omnis creaturæ, pro quãto eſt genitus dominus omnis creaturæ: ius enim primogeniti eſt dominium hæreditatis paternæ. *Quoniã in ipſo.* pro culdubio primogenito. *Condita.* pro, creata, *ſunt vniuerſa in cœlis & in terra.* pro, quæ in cœlis & quæ in terra, *viſibilia & inuiſibilia: ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates.* Manifeſtat ab effectu vtrunque de filio dictum, ſcilicet & quòd eſt imago inuiſibilis dei, & quòd eſt primogenitus omnis creaturę: ex eo ꝙ omnia creata ſunt in ipſo: hoc eſt, in imitatione ipſius, quemadmodum exemplata fiunt in imitatione exemplaris.

Hinc enim probatur quòd ipſe filius eſt ſubſtantialiter imago dei inuiſibilis: quum conſtet omnia creari ad imitationem diuinæ ſubſtantiæ: ex hoc enim ꝙ id quod eſt proprium diuinę naturæ conuenit filio, ſcilicet omnia creari in imitatione ipſius, manifeſte infertur quòd eſt ita imago dei quòd eſt deus: & ſimiliter ex hoc quòd omnia creata ſunt in imitatione ipſius filij imaginis dei inuiſibilis, infertur & quod eſt genitus ante omnem creaturam

turã,& quòd eſt genitus dominus omnis creaturæ. Et ne ſuboriatur quæſtio an appellatione vniuerſorum intelligantur terreſtria aut cœleſtia aut viſibilia,explicat Paulus omnia includi, & quæ in cœlis,& quæ in terra,& viſibilia & inuiſibilia. Et vt inuiſibilia intelligamus ſpirituales ſubſtantias quas philoſophi vocãt intelligentias,explicat quatuor ordines eorũ:dicendo,ſiue throni(& in hoc tangit ſupremam hierarchiam) ſiue dominationes, &c.in quibus tangit mediam hierarchiam, ſiue principatus, & in his ſecundum Dionyſium tangitur infima hierarchia. *Omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.* Extendendo explicat multis habitudinibus quod dixerat, in ipſo creata ſunt vniuerſa: explicat enim quatuor relationibus ipſius ad vniuerſa. Prima eſt quòd omnia per ipſum efficienter creata ſunt.Et huic iungit ſecundã quã prius dixerat:& in ipſo,imitatiue,creata ſunt. Oportuit autem hæc duo ſimul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur.Exẽplar enim, cuius imitatione artifex aliquid facit,eſt in quo imitatione res fit, ſed nõ eſt per quod res fit:quoniam exemplar non efficit artificiatum, ſed artifex efficit illud imitando exemplar:filius autẽ dei eſt non ſolum in cuius imitatione omnia creãtur,ſed etiam quod efficit ſimul cum patre ea quæ creantur.Et propterea de ipſo vtrunq; dicitur,quòd omnia & per ipſum & in ipſo creata ſunt.Non repetit ergo Paulus ſuperflue ꝙ in ipſo creata ſunt,ſed neceſſario ad explicandũ ꝙ nõ pure in ipſo,ſed ſic in ipſo ꝙ etiã per ipſum creata ſunt omnia. *Et ipſe eſt ante omnes*.pro,omnia. Tertia habitudo eſt prioritatis ſecundum durationem,quæ eſt prioritas ęternitatis ad tempus: alioquin non eſſet ante omnia. *Et omnia in ipſo conſtant*.pro,conſtiterunt. Prius declarauerat relationes omnium creatorum in fieri ad filium,manifeſtans quòd in fieri dependent ab ipſo dupliciter,ſcilicet efficienter & imitatiue,modo manifeſtat omniũ dependentiam in eſſe ab ipſo,dicendo & omnia in ipſo conſtiterunt:ita quòd non ſolũ creata ſunt in imitatione ipſius,ſed etiã cõſtiterũt in propriis eſſe in imitatione ipſius.Et vere ſic eſt,quoniam tandiu conſtat noſtrum eſſe quãdiu eſt imitatio diuina. Et per hoc manifeſtat filium eſſe verũ deũ,vtpote à quo dependent creata omnia non ſolum in fieri, ſed in eſſe: quemadmodum lumen in aere pendet à luce ſolis non ſolum in fieri, ſed in eſſe. Et dicit conſtiterunt ad ſignificandum quòd cum hoc quòd habent naturam non fluentẽ ſed conſtantẽ,conſtant in imitatione filij.Rurſus dicit conſtiterũt in prætẽrito, ad ſignificãdum quòd

non

non eſt noua hæc dependentia,ſed ex quo creata ſunt conſtiterunt in ipſo. *Et ipſe eſt caput corporis eccleſiæ.* Propoſuerat in regnũ filij:& propterea quum declaraſſet dominium filij reſpectu omnis creaturæ quod conuenit filio ex eo quòd per ipſum & in ipſo omnia creata ſunt, deſcendit ad declarandum ſpeciale eius regnum in quod trãſlati ſumus. Eſt autem ſpeciale filij dei regnũ quod appellatur regnum dei corpus eccleſiæ tam triumphantis quàm militantis:quoniam in his peculiariter regnat per gratiã, primo fidei & iuſtitiæ,& demũ gloriæ æternæ felicitatis.Ipſe nõ alius eſt caput.Metaphorico ſermone principem deſcribit caput corporis eccleſiæ,vt ſimul cũ eminẽtia reſpectu corporis eccleſię deſcribat ipſum partẽ corporis eccleſiæ:caput enim pars eſt corporis. Et in hoc myſterium incarnationis ſignificat. Et exinanitionem tãtam manifeſtat,ſubiungendo,*Qui eſt principium.* apertiſsime dicendo & ipſe qui eſt principium,omnium (vt declaratum eſt)eſt etiam caput:hoc eſt,pars (eminentior tamen) corporis eccleſiæ,vt intelligamus quòd qui eſt ante omnia & ſupra omnia principium omnium,dignatus eſt fieri caput corporis eccleſię per myſterium incarnationis. *Primogenitus ex mortuis.* Modũ quo factus eſt caput corporis eccleſiæ deſcribit eſſe reſurrectionem ipſius:reſurgendo ſiquidẽ effectus eſt immortalis ſecundũ corpus,& eccleſiam ſecundum ſtatum in quo perpetua futura eſt , inchoauit in ſuprema illius parte. Appellatur autem reſurrectio generatio ex mortuis,quia reuera noua eſt generatio hominis:vtpote ad vitã immortalem etiam ſecundũ corpus. Sic enim etiã dominus illã appellauerat dicẽdo, in regeneratiõe quũ ſederit filius hominis,&c.Chriſtus autem dicitur primogenitus ex mortuis, quia fuit primus reſurgẽs ad vitã immortalẽ: quotquot eñ ſuſcitati ſunt ante ipſum,ad vitã mortalẽ ſuſcitati ſunt,vnde & iterũ mortui ſunt.Et ipſe dicitur primogenit⁹ nõ ſolũ quia nullus ante eum ad vitã ſurrexit immortalẽ,ſed etiam quia alij ſequuntur ipſum reſurgendo ad vitam immortalẽ. *Vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.* Hoc eſt, vt vnus atque idẽ ipſe filius gerat primatum in omnibus rerũ ordinibus.Ipſe enim qui primatũ tenet in ordine naturali omniũ ex hoc ꝙ eſt caput eccleſiæ,tenet quoq; primatũ in ordine gratiæ. Vnde quo ad hoc ſubdit, *Quia in ipſo cõplacuit omnẽ plenitudinẽ inhabitare.* Rationẽ reddit quare filius homo primatum tenet in ordine gratiæ:quia in ipſo ſecundũ humanã naturã complacuit deo omnẽ plenitudinem gratiæ habitare.Nota ſingula verba:quoniam hic gratia

Chriſti

Chriſti deſcribitur ex qua habet ꝙ ſit caput eccleſiæ. Dicit complacuit, vt excludat meritũ. non enim meruit Chriſti anima plenitudinẽ gratiæ, ſed ex diuino beneplacito ab initio habuit. Dicit non ſolum plenitudinẽ, ſed omnem plenitudinẽ: vt nihil gratiæ intelligamus deeſſe, ſed oẽs gratias & omnes pleniſsime intenſiue & extẽſiue intelligamus. Dicit habitare, vt intelligamus fixam in eo omnẽ gratiæ plenitudinem & nõ ad tempus, vt aliis ſanctis quædam gratiæ cõceduntur. *Et per eum reconciliari omnia in ipſo.* Quemadmodum de eodem filio ſecundum diuinitatem dixit, omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt, ita modo de eodẽ ſecundum humanitatem dicit, & per eum, & in ipſo reconciliari omnia. Per ipſum quidem efficiẽter: quandoquidem ipſe eſt reconciliator omnium deo, in ipſo verò inchoatiue: quandoquidẽ in ipſo Chriſto capite inchoata eſt reconciliatio omniũ in reſurrectione ipſius. Vnde & ſubdit: *Pacificans.* pro, pacificatis, *per ſanguinem crucis eius.* Deficiunt duæ dictiones. *Per ipſum, ſiue.* pro, &, *ꝟs quæ in terris, ſiue.* pro, &, *quæ in cælis ſunt.* Reconciliatio pacificatos vnit: & propterea reconciliationi præſentis temporis adiungit pacificationem temporis pręteriti. Effecta eſt autem pax per ſanguinẽ crucis Chriſti: hoc eſt, per ſanguinẽ eius non qualitercunque, ſed fuſum in cruce. Et adiungit per ipſum, tum vt voluntaria ſignificetur effuſio ſanguinis in cruce ad pacificandũ: tum vt eadem hominis deique hypoſtaſis ſignificetur, quę moriẽs in cruce ſecundũ naturam humanam actionẽ pacificandi exerceret. ¶ Pacificata autẽ explicat tum ea quæ in terris, tum ea quæ in cœlis ſunt. Quum pacificare nihil aliud ſit quàm tranquillum ordinem diuinum efficere, pacificaſſe quę in terris ſunt, eſt tranquillum ordinem in iis quæ in terris ſunt effeciſſe. Et talem ordinem conſtat per Chriſti mortem effectum eſſe in hominibus: hîc in anima per gratiam inchoatiue, & demum in reſurrectione mortuorũ conſummatè. Tranquillum aũt diuinum ordinem in iis quę in cœlis ſunt effectum per mortẽ Chriſti intelligimus, pro quanto reparata eſt ruina angelorum: & quicquid turbationis in ordine angelorum acciderat, in trãquillum redactum eſt ordinem. *Et vos.* Poſtquam in genere fructũ gratiæ Chriſti capitis explicauit, deſcendit ad ſpeciem explicando fructũ eiuſdem gratiæ Chriſti capitis ſpecialiter in gentilibus. Et propterea dicit & vos, ſupple Gentiles. Triplicem autẽ communicationẽ ſubiungit à Chriſto capite ad Gentiles extenſam (prima eſt cõmunicatio gratiæ. ſecunda eſt cõmunicatio afflictionum. tertia eſt

com

cõmunicatio notitiæ ac ſpei gloriæ ſperandæ)inſinuãs hoc tractatu ꝙ per has tres cõmunicationes trãſferimur in regnum filij.Cõmunicationem itaque gratiæ gratũ facientis tractãs dicit, *Quũ eſſetis aliquando alienati.*proculdubio à deo, vtpote idololatræ. *Et inimici ſenſu.*pro menti.Datiui caſus eſt mẽti,quamuis du pliciter exponi poſsit.Vel loco ablatiui.vtuntur enim Græci quãdoq; datiuo pro ablatiuo.Et ſic eſt ſenſus:inimici mẽte,ad explicandum ꝙ non ſolũ carnalibus operibus,ſed etiã mente quæ ſuprema pars eſt animæ fuerãt inimici dei:vtpote male ſentientes de deo. Vel datiuus pro datiuo intelligatur,ad explicandum cui fuerant inimici,videlicet menti : mali ſiquidẽ homines inimici ſunt menti proprię:quoniam amant & quærunt malum mentis propriæ priuationem felicitatis. *In operibus malis.* Vtrique ſenſui ſeruit, & explicatur ratio alienationis & inimicitiæ fuiſſe opera eorũ mala,proculdubio malo culpæ. *Nunc autem reconciliauit.*filius caput eccleſiæ.*In corpore carnis eius.*Ad differentiã eius quod dixerat corporis eccleſiæ,dicit in corpore carnis ſuæ:vt intelligatur reconciliatio facta in naturali corpore proprio, non in corpore myſtico.Modus autem quo in corpore carnis proprię reconciliauit omnes,ſubiungitur:*Per mortem.*Deficit *eius.*hoc eſt per mortem propriã in corpore ſuo naturali.*Exhibere.*pro,ad exhibendum *vos.*ſ.Gentiles.*Sanctos,*hoc eſt, mundos à peccatis. *Et immaculatos.*pro,& irreprehenſibiles.non ſolũ mundos à præteritis peccatis veſtris,ſed irreprehẽſibiles in actionibus ſubſequentibus.*Et irreprehenſibiles.*pro,& inculpabiles.hoc eſt in iudicio inaccuſabiles.*Coram ipſo.*Ad ſingula trium refertur, vt ſcilicet exhiberet ſanctos coram ipſo,& irreprehenſibiles coram ipſo, & inculpabiles coram ipſo : & differentiam mundorũ irreprehenſibiliũ & inculpabiliũ ſecũdum iudiciũ humanum.In quibus clare deſcribitur communicatio gratiæ gratũ facientis Gẽtilibus. *Si tamen permanetis in fide.*Ne intelligerent Coloſſenſes huiuſmodi fructus ſe habituros ex gratia Chriſti abſq; propria cooperatione,ſubiungit neceſſarium cõcurſum propriæ cooperationis: dicendo,ſi tamen perſeueratis in fide, non qualitercunque, ſed *Fundati & ſtabiles.* hoc eſt, ſi perſeueratis habendo fidem pro fundamẽto vitæ & actionũ veſtrarũ,& in illa perſeueratis firmi. *Et immobiles à ſpe euangelij.* Non ſufficit perſeuerãtia firma in fide,ſed exigitur immobilitas à ſpe euangelizata:vt ſ. immobiliter ſperetur futura beatitudo. nihil enĩ prodeſt credere, niſi adſit immobilis ſpes cœleſtis patriæ.Immobilitatem autẽ ſpei fieri

à cha

à charitate, alibi Paulus declarat: & propterea dicẽdo immobiles à ſpe, tertiam virtutem fidei ac ſpei adiungit charitatẽ. *Quod audiſtis.* ad differentiã cuiuſcunque alterius euangelij. Prout etiã ad Gal. dicit. Si quis aliud q̃ audiſtis euangelizauerit, anathema ſit. *Quod prædicatũ eſt in vniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt.* Idẽ euangeliũ deſcribit à cõmunitate: quia, ſ. cõmune eſt vniuerſo generi humano. Et dicit hoc ad differentiã particularium euangeliorũ quæ diuerſi hæretici prædicant. nõ enim prædicant euangelium cõmune vniuerſo mũdo, ſed propriæ ſectæ. Nec intelligas aſſeri à Paulo ꝙ tunc tẽporis iam prædicatũ fuiſſet euangeliũ vniuerſo generi humano, ita ꝙ ad vniuerſos peruenerit: ſed ꝙ tunc tẽporis prædicatũ, eſt extendendũ in vniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt, hoc eſt, in vniuerſo genere humano: ad differentiam, vt dictum eſt, euangeliorum per conuenticula. *Cuius factus ſum ego Paulus miniſter.* Tertiam adiicit conditionẽ euangelij in quo debent perſeuerare. De illo ſcilicet euangelio loquor, cuius ego Paulus factus ſum miniſter: ad differentiã euangelij quod prædicabatur à pſeudoapoſtolis, cuius Paulus nõ erat miniſter, imò aduerſus illud Paulus erat miniſter. *Qui nunc gaudeo in paſſionibus meis pro vobis.* Superfluit qui. Vbi prudens lector aduerte ꝙ ſi dictio Græca interpretata factus ſum, rite interpretata eſt cum verbo ſum, textus ille continuatur cũ paulò ſuperiores vbi dictũ eſt, & vos quũ eſſetis aliquando alienati & inimici mẽti in operibus malis, nunc autẽ reconciliauit in corpore carnis, &c. Ita ꝙ poſtquã è regionis alienatione & inimicitiæ eorũ locauit nunc reconciliationis factæ per Chriſtũ in carne propria, modo locat nunc adimpletionis paſsionum Chriſti in corpore eius myſtico: vt intelligamus ꝙ nõ ſolum nunc recõciliauit Chriſtus in carne propria, ſed & nũc per apoſtolos & martyres ſua membra, ſupplet reliquas afflictiones: vt vtrunque beneficium intelligamus collatum Gẽtilibus: & reconciliationis per Chriſtũ in carne propria, & afflictionum ſuorũ apoſtolorum vice Chriſti. Cõtinuando itaque ad nunc recõciliationis factæ per Chriſtũ, nunc afflictionis apoſtolorũ, dicit nunc, recõciliatis vobis deo, gaudeo in paſsionibus, hoc eſt, afflictionibus meis pro vobis, Gentilibus: vtpote pro membris Chriſti. Simulq; aduerte aptiſsime ſubiungi gaudiũ in afflictionibus miniſterio euangelij. per hoc enim manifeſte cõprobatur verus euangelij miniſter, quòd gaudet in afflictionibus ſuis pro membris Chriſti. *Et adimpleo ea quæ deſunt paſsionum Chriſti in carne mea.* Dictio interpretata adimpleo, compoſita

poſita eſt ex tribus: vice,re,impleo. Ita ꝙ ſonat vice redimpleo: ad ſignificandũ ꝙ vice Chriſti replet ea quæ in carne ſua deſunt paſsionũ Chriſti, vel redimplet in carne ſua ea quæ deſunt paſſionum (hoc eſt afflictionum) Chriſti. Vtriuſque conſtructionis ſenſus in idem redit: prima tamen omnem quæſtionẽ excludit. nam dicendo,ea paſsionum Chriſti quæ deſunt in carne mea, nihil ſignificatur diminutionis in paſsione Chriſti, ſed ſignificatur ꝙ in carne mea deeſt aliquid paſsionum Chriſti, quod à me ſupplendum eſt vice Chriſti,quod cõſtat abſque omni ambiguitate verũ eſſe. Dicendo verò adimpleo in carne mea ea quæ deſunt paſsionum Chriſti,apparẽter ſignificat aliquid diminutionis in paſsione Chriſti.ſecundum tamen veritatẽ non ſignificatur diminuta paſsio Chriſti:ſed ſignificatur ꝙ deeſt illi coniunctio ipſius cũ afflictionibus noſtris.Et hoc indubie verũ eſt, & à nobis oportet impleri: à nobis autem vice Chriſti,quemadmodum in virtute capitis operantur membra: vt ſicut ex nobis & Chriſto integratur corpus vnũ,ita ex paſsione Chriſti & paſsionibus noſtris integretur velut vna paſsio.nam quemadmodum definiuit Chriſtus certũ membrorũ ſuorum numerũ,certamq́; magnitudinẽ ac multitudinem meritorum, ita definiuit determinatum numerum paſsionum iungendarum paſsioni ſuæ.& quantũ in carne Pauli, quantũ in carne Petri,quantum in carne Laurẽtij adiiciendum eſt afflictionum,prædefinitum eſt. Et propterea Paulus dicit ꝙ ipſe adimplet ea quæ in carne ſua deſunt paſsionum Chriſti. *Pro corpore eius quod eſt eccleſia.* Hinc clarè habetur ꝙ nõ ſolum Chriſtus,ſed etiam ſancti ex intentione paſsi ſunt pro corpore Chriſti quod eſt eccleſia: hoc eſt,ad vtilitatem eccleſiæ. *Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationẽ dei quæ data eſt mihi in vobis.* pro,in vos. Cuius, fœminini eſt generis: ac per hoc eccleſiam refert. Appellat autẽ Paulus ſe miniſtrũ eccleſiæ factum,hoc eſt,ad miniſtrandum eccleſiæ, quemadmodum appellauit ſe miniſtrũ euangelij,quia miniſtrat euangelium. Poteſt & nihilominus dici miniſter eccleſiæ, quemadmodũ membrum eſt miniſter totius corporis. Et hunc ſenſum intendere videtur ex eo ꝙ dicit,ꝙ non ſecundum diſpoſitionem hominum, ſed ſecundum diſpoſitionem dei factus eſt miniſter eccleſiæ,vt vtrunque ſignificet:& ꝙ eſt quidem eccleſiæ miniſter,& ꝙ non eſt eccleſiæ diſtributione factus miniſter,ſed dei. Et ſubiungit, quæ data eſt mihi in vobis. apoſtolatum ſuum ad gentes denominat à diſpenſatione dei: eo ꝙ nõ humana authoritate,ſed di-

uina

uina datus eſt apoſtolus gentibus. *Vt adimpleam verbum dei.* Ecce tertia cõmunicatio, qua tranſlati ſumus in regnum filij: cõmunicatio ſcilicet notitiæ gloriæ ſperandæ per Chriſtũ à gentibus. Officium itaque euangelizandi hoc gẽtibus denominat implere verbum, eo ꝙ eſt executio definiti ab æterno conſilij diuini. *Myſterium quod abſconditum fuit à ſeculis & generationibus.* Appoſitiue ad verbum dei, explicat ꝙ ipſe implet myſterium occultum præteritis ſeculis quo ad tẽpora, & generationibus quo ad ſucceſsiones hominum. *Nunc autem manifeſtatum.* pro, manifeſtum factum, *eſt ſanctis eius.* Verbum dei quod implet Paulus non ſolum deſcribit à præterita occultatione, ſed à præſenti executione manifeſta non omnibus, ſed ſanctis dei, & rurſus non omnibus ſanctis dei, ſed *quibus voluit deus notas facere diuitias.* pro, notum facere quæ ſunt diuitiæ, *gloriæ ſacramenti.* pro, myſterij, *huius in gentibus.* Lege Actus apoſtolorum, & inuenies admiratos fuiſſe Chriſtianos de hoc quòd in gentibus diuina gratia diffuſa eſſet, quum Petrus acceſsit ad Cornelium Centurionẽ. Inde enim apparet ꝙ non omnibus ſanctis, ſed quibus voluit deus notificauit quæ ſunt diuitiæ gloriæ latentis in myſterio conuerſionis gentium. Fuit ſiquidem in deo velut arcanum reconditum ꝙ gẽtes conſecuturę eſſent per euangelium Chriſti non ſolum gloriam, diuitias gloriæ, ſed opulentiam gloriæ. Putabant enim ꝙ gẽtes futuræ eſſent quemadmodũ proſelyti inter Iudæos. Effectus autem demõſtrauit ꝙ diuitiæ gloriæ cõmunicatæ ſunt gẽtibus nõ vt proſelytis, ſed ex æquo ipſis & Iudæis: imò magis ipſis quàm Iudæis, vſquequo introeat plenitudo gentiũ. Et ad hoc implendum ſtudebat Paulus gentium apoſtolus. *Quod.* pro, qui, *eſt Chriſtus.* Relatiuum qui, diuitias refert. Eſt enim dictio interpretata diuitias maſculini generis & ſingularis numeri. Et explicatur ꝙ Chriſtus eſt ipſa opulentia gloriæ myſterij manifeſtati in gentibus. Et verè eſt opulentia gloriæ: quoniam non ſolum in ſeipſo habet omnem plenitudinẽ gloriæ, ſed etiã eſt ratio ditandi oẽs alios gloria. Vnde & ſubdit: *In vobis ſpes gloriæ.* Idem Chriſtus qui eſt diuitię gloriæ, eſt in vobis ſpes eiuſdem gloriæ: pro quanto eſt vobis ratio ſperandi eandem gloriam. *Quem nos annuntiamus.* Non enim noſipſos prædicamus, ſed Chriſtum. *Corripientes.* pro, admonentes, *omnem hominem.* circa agenda. *Et docentes.* Deeſt, omnem hominem. ſcienda. *In omni ſapientia.* Tam monitio excitans affectum, quàm doctrina aperiens intellectum, ad omnem hominem extenditur: vt neceſſaria omni homini, & nõ

alicui

alicui ſic,& alicui non,explicetur euangelica doctrina ad monitio.Et vtraque fit in omni ſapientia tam diuinorũ quàm humanorum ſpectantium ad ſalutem : quia ſecundũ diuinas regulas fit monitio,& ſecundum diuinam rationẽ fit doctrina. *Vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu.* Ecce quò tendit euãgelicum officium,ad exhibendũ omnem hominem (abſque delectu ſexus,cõditionis,nationis,&c.) perfectum,ita vt nihil ei deſit in Chriſto Ieſu. *In quo.* pro,in quod, *& laboro.* in quod officium exhibẽdi quantum eſt ex parte mea omnem hominẽ perfectum in Chriſto & laboro. *Certando ſecundum operationem eius.* hoc eſt,ſecundum efficaciam Chriſti.Dictio ſiquidẽ interpretata operationem,internam vim ſeu efficaciam ſonat operis. *Quam.* pro,quæ.efficacia Chriſti. *Operatur in me virtute.* pro, potentia. Ego quidem laboro certans ſecundũ efficaciam Chriſti : verùm ipſa Chriſti efficacia operatur in me in potentia miraculorum, ad teſtificandum efficaciam Chriſti in me,ad teſtificandum veritatem euangelicæ doctrinæ quam prædico.

CAPVT II.

V*Olo enim vos ſcire.* Tractat illam particulã,in quo habemus redemptionẽ per ſanguinẽ ipſius remiſsionem peccatorũ. Introducit autẽ tractatum ipſius per modũ certaminis aduerſus diuerſos impugnatores Chriſtianæ veritatis.Et propter hoc cõtinuat hanc partem cũ prçcedenti quam finierat dicẽdo in quod laboro certans,&c. ad hoc ſiquidem addit coniunctionẽ enim, dicendo volo enim vos ſcire. Rationem enim reddit laboris ſui certaminis. *Qualem ſolicitudinem.* pro,quantũ certamen, *habeam pro.* pro,de, *vobis & ijs qui ſunt Laodiciæ,& quicunque non viderunt faciem.* pro,perſonam, *meam in carne.* Non ſolum certabat Paulus tuendo eos quibus prædicauerat,ſed multo ſtudio certabat monitis,inſtructionibus,& nuntiis,vt etiam alij Chriſtiani qui eum nunquam viderant,perſeuerarent ac proficerent in fide Chriſti. *Vt conſolentur.* Paſsiue abutitur conſolentur : hoc eſt,conſolationem accipiant. *Corda ipſorum inſtructi.* pro,compactorum, *in charitate.* Ecce quorſum tantũ certamen Paulus aſſumpſit de iis qui non viderant ipſum : vt ſcilicet ipſorum non omnium,ſed compactorum in charitate corda conſolationẽ accipiant. *Et in omnes diuitias plenitudinis.* pro,plenariæ certitudinis, *intellectus.* Coniunctio &,denotat accumulationem rei conſolatoriæ,eſt enim ſenſus, vt ipſorum compactorũ in charitate corda accipiant conſolationem,addendo cõſolationi charitatis etiam conſolationem

acceſſus ad omnes diuitias plenę certitudinis intellectus.Præpoſitio ſiquidem in,accuſatiuo iuncta,acceſſum denotat.Nec dicit incertitudinem intellectus, ſed dicit in plenariam certitudinem intellectus,vt non ex parte tollatur hæſitatio intellectus,ſed vndique.Nec etiam dicit in plenam certitudinem intellectus, ſed in omnes diuitias in omnem copiam plenæ certitudinis. Certitudo intellectus eſt,quando intellectus non dubitat de iis quæ ſunt fidei.Et hæc eſt communis ac neceſſaria Chriſtianis omnibus.dubius enim in fide infidelis eſt. Plenaria autem certitudo (ad ſimilitudinem teſtimoniorum facientium in Prætoriis non ſemiplenam ſed plenam probationem)dicitur quæ ex teſtimoniis fidei prouenit:ſiue externis dictorum aut factorum dei vel ſanctorum,ſiue ex interna extenſione luminis fidei aut gratuiti auxilij diuini ad cumulum certitudinis. Diuitiæ autem plenæ certitudinis conſiſtunt in copia teſtimoniorum ad diuerſas materias quæ diſputantur in fide : ac per hoc omnes diuitiæ conſiſtunt in vniuerſis teſtimoniis ad materias emergẽtes in fide:puta ad materiam Arrianam,ad materiam Photini, & ſic de aliis. Dicit ergo Paulus,quòd certamẽ tantum aſſumpſit, vt ipſorum qui conſolati iam ſunt in charitate,corda conſolentur etiam nõ habendo,ſed accedẽdo ad omnes diuitias plenariæ certitudinis intellectus:hoc eſt,ad vniuerſam copiam teſtimoniorum plene certificantium intellectum in omni materia fidei. Vnde & ſubiungit materiam certitudinis,dicendo,*In agnitione*.pro,in agnitionem, *myſterij dei*.Deficit,*Et patris & Chriſti Ieſu*.Superfluit Ieſu. Ecce progreſſus, vt progrediantur in omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus:non in quacunque materia,ſed progrediendo in agnitionem myſterij,tum dei, tum patris,tum Chriſti.Deus nomen eſt naturæ, pater nomen eſt perſonæ, ſi de trinitate eſt ſermo:alioquin nomen eſt amoris quo adoptauit nos deus. Nec vſquequaque liquet quo ſenſu Paulus vtatur hic patris nomine:nam vtrunque poteſt ſignificari,ſcilicet vt agnitioni diuinæ naturę adiungatur agnitio trinitatis perſonarum,vel adiungatur agnitio paterni amoris erga nos.Primus tamẽ ſenſus magis videtur quadrare interpoſitioni inter deum & Chriſtum.Quia tamen nulla mentio de trinitate inferius fit,ſed de officio paterno dei erga nos,abiiciendus non eſt ſecundus ſenſus.Quot autem quanta & qualia comprehẽdantur ſub myſterio dei & patris & Chriſti,explicari non poteſt.*In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi*.Dixerat ad cognoſcendum

myſterium, tum dei, tum patris Chriſti .& quoniam de deo ac de patre nulla erat ambiguitas,de Chriſto qui homo eſt,ſubiungit, in quo ſunt omnes theſauri,&c.vt hinc æqualem ſignificet Chriſtũ deo & patri:vt magnitudo myſterij penſetur non ſolũ in cognitione dei & patris,ſed in cognitione Chriſti,ex eo quòd in ipſo ſunt omnes theſauri ſapientiæ diuinorũ,& ſcientiæ creatorum,non effuſi,ſed abſconditi ab oculis vniuerſę creaturæ:vel abſconditi natura humana quaſi occultante diuinitatem eius, ratione cuius habet omnes theſauros ſapientiæ & ſcientiæ: hoc eſt,clari iudicij & claræ notitiæ.Dictio enim interpretata ſcientiæ,cognitionem ſonat. *Hoc autem dico.* Explanato fine quare certat,explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde pronomen hoc,demonſtrat certamen de quo dixerat,quantum certamen habeam. *Vt nemo vos decipiat in ſublimitate ſermonum.* pro in perſuaſibili eloquẽtia.Prima certationis materia deſcribitur oratoria perſuaſio,arte dicendi fulta.Vnde coniicimus quòd erant tunc temporis qui dicendi arte fulti nitebantur abducere Chriſtianos à puritate fidei.Et propterea Paulus timens Coloſſenſibus ab huiuſmodi oratoribus,monet vt nemo eorum decipiatur huiuſmodi perſuaſionibus. *Nam etſi corpore.* pro carne, *abſens ſum.* Rationem ne decipiantur,intendit ſubiungere ex parte fidei & morum apud eos.& ne videatur diuinare aut ex auditu(qui poteſt falli)loqui de iis quæ apud Coloſſenſes ſunt, præmittit modum quo nouit ea quæ apud illos ſunt. Et propterea dicit : nam etſi carne abſens ſum: ac per hoc corporis oculis nõ video quæ apud vos ſunt. *Sed ſpiritu vobiſcum ſum.* ſpirituali præſentia apud vos ſum.Et ne hoc intelligeretur ſecundum affectũ charitatis,ſubiungit, *Gaudens & videns.* Dicendo videns,manifeſtat ſe ſpirituali intuitu comitãte gaudio apud eos eſſe.Quod autem videat,ſubiungit, *Ordinem veſtrum & firmamentum eius, quæ in Chriſto eſt, fidei veſtræ.* Duo dicit ſe videre: & ſoliditatem fidei in Chriſtum,& ordinem. Qui quum ſit materia gaudij,intelligitur rectus ordo in ecclesia Coloſſenſium,tum circa ſpiritualia,tum circa temporalia viduis & pauperibus diſpenſando. Integer ſiquidem ordo intelligitur,ex quo ſine adiectione aliqua ſignificatur. Ex eo itaque quod in Coloſſenſibus ſunt hæc tanta bona(ſoliditatis ſcilicet fidei & rectitudinis ordinis) monet vt caueant ne fallantur à dicacibus. *Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.* Superfluit noſtrum.Ex ſoliditate fidei in eis, infert quòd ſicut accepiſtis Ieſum Chriſtum eſſe dominum

nium,non horum aut illorum,ſed omnium.*In ipſo ambulate.* hoc eſt, conformis fidei ſit ambulatio ſpiritualis:quæ eſt proficere. *Radicati & ſuperædificati in ipſo.* pro,radicamini,& ſuperædificamini in ipſo.ad ſimilitudinem plantarum radices figite in Chriſto, ad ſimilitudinem verò templi ſuperędificamini in ipſo:hoc eſt,Chriſtus ſit fundamentum veſtri tanquam templi,& ſit velut terra optima:in qua vos tanquam plantæ radices habeatis, vt continua vegetatio in Chriſto ſignificetur,& non ſola ſoliditas ſuſtentationis. *Et confirmati.* pro, & confirmamini,*in fide.* Quæ metaphora radicationis & ædificationis ſignificauerat, explicat proprietate verborum.*Sicut & didiciſtis.* pro, ſicut edocti eſtis. Modus firmitatis deſcribitur iuxta doctrinam eorum qui docuerant Coloſſenſes. Sciebat enim quòd plene docti fuerant,quòd oportebat abſque omni hæſitatione,& abſque quacunque ſuſpicione oppoſiti firmari in fide. *Abundantes in illo.* pro, in illa. videlicet fide. *In gratiarum actione.* hoc eſt, vt cognoſcatis magnum vobis collatum beneficium in hoc,quòd collatum eſt vobis credere in Chriſtum,&c. *Videte ne quis vos decipiat.* pro,deprædetur.Secunda materia certaminis ſubiungitur aduerſus philoſophos. Nec dixit,videte ne quis deprędetur veſtra,ſed ne quis deprædetur vos,ne quis voſipſos in prædam abducat. *Per philoſophiam & inanem fallaciam.* Philoſophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines à fide Chriſtiana, quia non veritatis philoſophiæ officium eſt prædari Chriſtianos, niſi ei adiungatur inanis fallacia. Quæ quia dupliciter adiungitur philoſophiæ,ideo ſubiungit, *Secundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi.* Aut enim inanis fallacia iungitur philoſophiæ ex traditione hominum: puta ex ſecta Stoicorũ vel Peripateticorum,& huiuſmodi. Aut ex elementis mundi: hoc eſt, ex metiri & iudicare ea quæ ſunt Chriſtianæ fidei ſecundum elementa mundi:hoc eſt, cauſas cœleſtes & elementares,& compoſitorum ex his.Hoc enim inanis eſt fallaciæ,pro quanto iudicium quod ex huiuſmodi cauſis haberi poteſt non ſe extendit ad excelſa Chriſti myſteria,quæ fide tenemus.nam Chriſti myſteria ſpiritualia ſunt, & independentia ab elementis conſtituentibus mundum. Propter quod & ſubdit, *Et non ſecundum Chriſtum.* Philoſophia ſecundũ elementa mundi ſi ſiſtit in proprijs, non aduerſatur Chriſto, ſed eſt ſecundũ Chriſtũ,in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & cognitionis: ſed ſi præſumit in excelſiora (qualia ſunt myſteria fidei

Chriſtianæ)nõ ſecundum Chriſtum, ſed aduerſus Chriſtum eſt, vtpote quæ inani innititur fallaciæ. Quæ ideo dicitur inanis, quia fruſtra nititur,quia vanis innititur fundamentis aduerſus ea quæ ſunt fidei. *Quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.* E regione philoſophię ſecundum traditionem hominũ ac ſecundũ elementa mundi, dixerat & non ſecundum Chriſtum,manifeſtat modo præponderare Chriſtum elementis mũdi,& deinde traditioni hominum. Et elementis quidem mundi præſtare Chriſtũ,manifeſtat per hoc quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. In elementis mũdi inuenire diuinitatẽ & præcipue in primis elementis quæ ſunt corpora cœleſtia,oẽs fatentur.Et propterea Paulus è regione dicit in Chriſto habitare non diuinitatem,ſed omnem plenitudinẽ diuinitatis,non qualitercũque ſed corporaliter. In elemẽtis ſiquidem mundi habitat deus ſecundum efficientiam, ordinem,perpetuitatem,& alios partiales effectus: in Chriſto autẽ nõ plenitudo effectuũ,ſed plenitudo diuinitatis habitat,imò omnis plenitudo diuinitatis; vt intelligamus quòd deitas ex integro habitat in Chriſto corporaliter. ¶ Vbi aduerte prudẽs lector Paulũ dicere ꝙ in Chriſto omnis deitatis plenitudo inhabitat corporaliter, & non dicere eſt corporaliter.Habet ſiquidem vnio deitatis cũ humana natura in Chriſto duo valde mirabilia. Alterum eſt ꝙ ipſa deitas ſubſtantiale eſſe corporeum in illo habet:dicẽte Ioãne,Verbum caro factum eſt.& hoc ſignificatur dicendo corporaliter.Alterũ quòd abſque quacunq; ſui mutatione deitatis in Chriſto habet illud ſubſtantiale eſſe corporeũ. & ad hoc ſignificandũ dicitur inhabitat. Inhabitatio enim nullã mutationem ſignificat in habitante.Vnde ſi vtrũque ſimul iungas(ſcilicet inhabitat corporaliter) intelliges ꝙ abſque mutatione quacunque deitatis nõ extrinſeca denominatione, ſed ſecundum eſſe ſubſtãtiale corporis, deitas eſt in Chriſto. Quod ſi intelligere voluiſſet Neſtorius, nõ dogmatizaſſet deitatẽ habitare in Chriſto tãquam in templo. Ad hoc enim addidit Paulus corporaliter, vt vnionem ſubſtantialẽ explicaret cum corpore: per quã differt ab habitatione dei in mentibus etiã beatorum, & non ſolũ ab habitatione dei in elementis mundi.*Et eſtis in illo repleti qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis.* E regione ad philoſophiã ſecundum traditionem hominum explicat notitiam qua repleti ſunt Chriſtiani in Chriſto,eſſe non traditione hominum,ſed traditione illius qui eſt caput etiam omnium angelorum

rum. Quanta ergo eſt differentia inter traditionem hominum & caput angelorũ,tanta eſt differentia inter philoſophiam traditam ab hominibus, & notitiam fidei traditã à Chriſto. Et in hoc Paulus excellentiã Chriſtianæ notitiæ ſignificat:quòd nec etiam ab angelis,ſed à capite angelorum tradita eſt immediate hominibus,à Chriſto ſcilicet. *In quo & circuncisi estis.* Tertia materia certaminis aduerſus pſeudoapoſtolos cogentes ſeruare legalia,tractatur declarando in primis circũciſionẽ quæ erat profeſsio totius legis impleri in Chriſtianis per Chriſtũ in baptiſmo: ac per hoc non egere circunciſione carnali. Dicit itaque,in quo,Chriſto,etiam eſtis circuncisi. *Circuncisione non manufacta.* Triplici conditione deſcribit circunciſionem in Chriſto. Prima eſt quod non eſt circunciſio facta manu qualis eſt circunciſio legalis. *In expoliatione corporis.* Deficit, *Peccatorum carnis.* Secũda conditio eſt,quod huiuſmodi circunciſio non tollit pelliculam carnis,ſed tollit corpus peccatorũ: hoc eſt,vniuerſam congeriẽ peccatorũ. Et denominat corpus peccatorũ carnis, eo quod vniuerſa congeries peccatorum ex carnali fomite prouenit. *Sed in circuncisione Christi.* Superfluit ſed. Tertia conditio eſt quòd huiuſmodi non eſt circuncisio Moyſi aut patrum, ſed eſt circunciſio Chriſti. Hanc enim ſpiritualem circunciſionem tollentem corpus peccatorum ſolus Chriſtus efficere poteſt: & ideo circũciſio Chriſti appellatur. Modus autem quo fit huiuſmodi circunciſio Chriſti,explicatur ſubiungendo, *Conſepulti ei in baptiſmo.* Per baptiſmũ fit iſta circunciſio, in quo aſsimilamur Chriſto ſepulto. In hoc enim ꝙ ſub aqua mergimur in baptiſmo, aſsimilamur Chriſto ſub terra cõdito quũ ſepultus fuit. Significat enim huiuſmodi aſsimilatio eum qui baptizatur nõ ſolũ mortuũ,ſed ſepultum priſtinæ peccatorũ vitæ, quemadmodũ corpus Chriſti ſepultum totaliter alienũ fuit à priſtina vita animali. *In quo & conſurrexiſtis per fidem operationis dei,qui ſuſcitauit illũ à mortuis.* Ritus baptiſmi habet,vt qui baptizatur ſub aqua mergatur, & ex aqua leuetur: & quemadmodum merſio ſub aqua aſsimilat Chriſto ſepulto,ita emerſio ex aqua aſsimilat Chriſto reſurgenti à morte. Significatur ſiquidẽ per emerſionẽ noua vita per fidẽ reſurrectionis Chriſti,vt quemadmodũ Chriſtus ſurrexit in vitam nouam operatione dei qui ſuſcitauit illũ, ita qui baptizatur in nouam ſubit vitam ſpiritualem per fidem eiuſdẽ operationis qua deus ſuſcitauit Chriſtum à mortuis. Explicat ſiquidẽ in fide reſurrectionis Chriſti cõtineri tum quòd reſurrectio illa

facta eſt operatione dei, tum multa dei opera effecta quæ ſubiungit.Ita ꝙ ſuſcitatio Chriſti pars eſt operationis dei quã credendo viuificamur.Reliquæ verò partes huius operationis ſubiunguntur:videlicet viuificatio noſtra,condonatio delictorum, deletio chirographi, & reliquæ quæ ſubiunguntur.Purus enim homo non poteſt ſuſcitare ſeipſum nec alium. *Et vos quum mortui eſſetis in delictis & præputio carnis veſtræ,cõuiuificauit cũ illo.*Ecce alia pars operationis dei:qua Gẽtiles quum eſſent ſpiritualiter mortui mala morte,vtpote in delictis,& perſeuerante ſtatu præputij,hoc eſt,& non eſſetis proſelyti Iudæorum,conuiuificauit, vita ſpirituali,cum illo Chriſto ſuſcitato ad vitã immortalem. ¶ Vbi aduerte prudẽs lector quòd ideo meminit Paulus vtriuſque(ſcilicet mortis animę ob peccata,& ſtatûs præputij perſeuerantis in gentilibus)vt monſtret gratiam dei ad viuificandum illos abſque carnali circũciſione per fidem operationis dei, qua hæc operatur. *Donans vobis*.pro,nobis,*omnia delicta*. Ecce tertia pars operationis dei condonatio omnium peccatorum. Et à ſecunda perſona tranſit in primam.Dixerat enim, & vos Gẽtiles: modo autem dicit,donans nobis: quia ſtatus præputij proprius erat gentilibus,condonatio autem peccatorum communis eſt Gentilibus & Iudæis.Et per hoc explicat modũ quo viuificauit deus nos cum Chriſto,ſcilicet condonando nobis peccata omnia:hoc eſt,non noſtra ſatisfactione,non noſtris meritis,ſed liberali dono.*Delens*.pro,quum deleuit, *quod aduerſus nos erat chirographum decreti*. pro decretis, *quod erat contrarium nobis*. Quarta pars operationis dei explicatur.Decretis datiui eſt caſus. Et eſt ordo literæ:Delens chirographum quod decretis aduerſus nos erat,quod erat contrarium nobis.Eſt ſiquidem ſenſus ꝙ deleuit chirographum in fauorem decretorum aduerſus nos,quod erat contrarium nobis. Duæ enim conditiones chirographi deſcribuntur.Altera quòd erat decretis aduerſus nos, hoc eſt,in fauorem decretorum aduerſus nos. Altera quòd erat cõtrarium nobis:quemadmodũ ſententia in fauorem legum contraria eſt iis qui deliquerunt.Verùm Paulus nõ vtitur metaphora ſententiæ, ſed metaphora chirographi (hoc eſt,libelli manu noſtra inſcripti)decretis,hoc eſt,in fidem ſeruandorum decretorum.De lege ſiquidem Moyſi loquitur:quæ lex mandatorum,decretorum,ac factorum appellatur. Et ad ſimilitudinem chirographi erat circunciſio, qua quilibet vel manu inſcribebat decretis ſeruandis, pro quanto circunciſio erat profeſsio vniuerſæ legis ſeruandæ.

Et

Et apte deſcribit decretis aduerſus nos: quia legalia præcepta & erant intolerabilia (dicente Petro ꝙ nec nos, nec patres noſtri iugũ legis portare potuimus) & excitabant cõcupiſcẽtiam, quia nitimur in vetitum, & erant ad puniendum, non ad iuuandum: vtpote non præſtantia auxilium gratiæ, ſed obligando ad pœnã transgreſſores. Ipſum quoque chirographũ cõtrariũ nobis dicit pro quanto debitores ſeruandæ legis Iudæorum, conteſtando reos violatæ legis accuſabat. ¶ Conſidera prudens lector materiam de qua eſt ſermo: eſt enim ſermo de libertate à circũciſione legali & reliquis legalibus: & perpende Paulũ ſtudere ad hoc vt mouſtret Gentilibus deleta eſſe à deo per Chriſtum legalia. Et beneficium collatum gentibus in ſtatu præputij, collatũ quoq; monſtrat & Iudæis, delendo circunciſionem & legalia reliqua. Communia ſiquidẽ ſunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorum: ſed modus deſcribitur diuerſus. Gentiles enim hæc conſequuntur in ſuo præputij ſtatu, Iudæi autem deleta obligatione circũciſionis & legalium. *Et ipſum tulit è medio, affigens illud.* pro, affixo illo, *cruci.* Quinta pars operationis dei deſcribitur. Et proſequendo ſimilitudinẽ chirographi dicit: Deus non ſolum deleuit chirographum, ſed tulit ipſum è medio, hoc eſt, ex ordine rerũ. Nec hoc effecit lacerando illud, ſed affigendo illud cruci, tanquã occidendo illud in cruce: quia vere in cruce Chriſti annullauit deus omnem obligationem legalium: ideo Paulus dicit, illud tulit è medio affigendo cruci. *Et expolians.* pro, expoliatos, *principatus & poteſtates traduxit palam confidenter, triũphans.* pro, quum triumphauit, *illos in ſeipſo.* Superfluit ſe. Legẽdum eſt in ipſo: nam vt clare contextus ſonat, deo attribuuntur omnes operationes narratæ cum hac ſexta triumphali. Et quemadmodum deus deſcriptus eſt viuificans, donans, delens, tollens affigenſque cruci, ita deſcribitur ſpolians, traducens, & triumphãs in Chriſto, ad ſignificandum quòd nõ puri hominis ſunt officia hæc, ſed dei in homine Chriſto. Et ſcito quòd participia delens, affigens, expolians, triumphans, ſunt præteriti temporis actiua, quibus Latina lingua caret. Et propterea vel in paſſiua præteriti temporis participia affixo, expoliato, vel in verba preteriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutãtur, prout clarius quadrare videntur ſeruato tenore & ſenſu. Dictio quoque vna interpretata eſt palam confidenter, ad explicandum integre ſenſum Græcę dictionis ſignificantis auſum palam. ¶ Tertiam itaque efficaciam dei in Chriſto moriente & reſurgente deſcribit.

Primũ enim deſcripſit efficaciam erga Gentiles viuificando con ſepultos Chriſto:deinde erga Iudæos tollendo obligationem legis per crucẽ.Modo erga dæmones,ſpoliãdo illos ſanctis omnibus qui erant in limbo,& triumphando de illis ſubactis, & traducendo palam confidenter. ¶ Dictio Græca interpretata traduxit,proprie ſignificat exẽplificare.Et ſi refertur ad dæmones, in malam partem ſumitur,ſignificando quòd ad ſimilitudinem triumphantis deus in Chriſto dæmones ſubactos fecit exemplũ cõtumeliæ inuitæ ſubiectionis.Sic enim triumphãtes duci faciebant ſubactos reges:quod erat facere eos exemplum aliis. Si autem referatur ad ſanctos qui erant velut ſpolia in triumpho dei in Chriſto,ſic in bonam partẽ ſumitur:ſignificãdo quòd ſanctos poſuit in exemplũ vt nos cõfidamus per eundem Chriſtum cum illis ſanctis felices futuros.Vtrique autẽ ſenſui quadrat palam confidenter:nam vtrunque factum eſt palam , & audacter abſq; vlla ſuſpicione cuiuſcunque impedimenti. Et dixit hæc Paulus vt conſolaretur Coloſſenſes in copia teſtimoniorum diuinorum myſterij dei in Chriſto:vt hinc certiores redderẽtur quòd plene liberatum eſt genus humanũ à ſeruitute peccati , à ſeruitute legis,à ſeruitute diaboli:& vt declararet modũ quo eripuit nos de poteſtate tenebrarum, quod inter alia propoſuerat. *Nemo ergo vos iudicet in cibo.* Hæc illatio excluſiua legalium manifeſtat ꝙ de chirographo,hoc eſt,inſcriptione facta decretis legis Moſaicę,ſermo fuit.Inde ſiquidem infert,Nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mundo vel immundo. *Aut in potu.* ſimiliter mũdo vel immundo.Erant enim ſecundum legẽ cibi aliqui immundi:& ſimiliter potus ex vaſe carente operculo erat immundus. *Aut in parte dies feſti,aut neomeniæ,aut ſabbatorũ.* hoc eſt,aut in partitione feſti à nõ feſto tã in diebus, quã in menſibus quã in ſabbatis. Erant eni m feſti aliqui dies, erant & principia ſingulorum mẽſium feſtiua,erãt & ſabbata tum ſeptimi diei,tum ſeptimi menſis,tum ſeptimi anni,&c. *Quæ ſunt vmbra futurorum , corpus autem Chriſti.* Non dicit quæ ſunt vmbræ præcedentium aut ſimultaneorum,ſed futurorũ,ad ſimilitudinem vmbræ præcedẽtis corpus.Aſsimilat ſiquidem cærimonialia legis vmbræ ſequẽtis corporis,ad ſignificandũ quòd ea quæ ſunt legis,ſignificabãt ea quæ ſunt Chriſti tanquam vmbra corpus ſequens. Et vtitur ſimilitudine vmbræ tum propter certitudinem:vmbra enim eſt ſignum certum corporis cauſantis ipſam , tum propter cauſalitatem , vt intelligamus Chriſtum fuiſſe cauſam cærimoniarum

legis

legis tum propter obſcurã ſignificationẽ, qua vmbra repræſen-
tat corpus. Obſcure ſiquidem cærimonialia legis repræſenta
bant ea quæ ſunt Chriſti. Tum præcipue propter ceſſationẽ: vm
bra enim ſequentis corporis adueniente corpore ceſſat,& ſimili
ter legalia aduenientibus iis quæ ſunt Chriſti,ceſſant. Et propter
hoc ſignificantius dixit futurorum. Vmbra enim futuri iam nõ
eſt quum futurum illud effectum eſt præſens. Et quemadmodũ
metaphoricè cærimonias legis appellat vmbram,ita metapho-
ricè appellat myſteria Chriſti corpus relatiue ad vmbram: vm-
bra enim omnis eſt vmbra corporis. Et dixit corpus autem Chri
ſti,perinde ac dixiſſet, ſignificata autẽ Chriſti. *Nemo vos ſeducat.*
pro,brauio priuet. Quarta materia certaminis ſubiungitur ad-
uerſus capita ſectarum ſub ſpecie religionis:hoc enim reliquum
erat poſt certamina aduerſus oratores,aduerſus philoſophos,ad
uerſus Iudæos. Inducit autẽ hos vt interceptores currentium ad
brauium:quoniã ſub religioſioris formæ ſpecie tanquã augmẽ-
tum religioſæ vitæ ingerentes impediunt,& priuant currentes
ad brauiũ ſupernæ vocationis. Pingit autem huiuſmodi capita
ſectarum quatuor coloribus,vt diſcernantur à capitibus vere re
ligioſorum ordinum quæ ſpiritusſanctus præuidebat futura in
eccleſia dei:Antonium,Baſilium,Benedictum,&c. *Volens in humi
litate & religione angelorum.* Primus color iſtorum eſt ꝙ volunt
vos in humilitate animi veſtri ſubditos,vt non audeatis diſcer-
nere pręcepta quę dãt,ſed ſimpliciter ſubiiciamini præceptis. Et
præcepta eorum appellat præcepta religionis angelorũ,ſiue per
angelos intelligas ſubſtantias ſpirituales eis familiares,ſiue per
angelos intelligas ipſoſmet nominantes ſe angelos,hoc eſt nũ-
tios dei ad inſtitutionem religionis. Alterum ſiquidem horum
finxerunt quotquot religioſarũ ſectarum capita fuerunt. In his
itaq; duobus(humilitate ſcilicet veſtri animi,& religione ange
lorum)volunt voſipſos:nam participiũ volens , refertur ad pro-
nomẽ vos. Et eſt ordo literæ,nemo vos volens in humilitate &
religione angelorũ brauio priuet. Et ſcito ꝙ dictio interpretata
religione,poteſt in bonã & in malã partẽ ſumi:hoc eſt & pro re
ligione quæ vere eſt virtus,& pro religione quæ eſt ſuperſtitio.
Quæ non vidit ambulans. pro,ingrediẽs. *fruſtra.* Secunda conditio
horum eſt ꝙ intrant ſeu inchoant quæ non vident, & hoc vanè.
Potuiſſet dicere,fingunt ſe videre quæ non vident:ſed ab execu-
tione maluit deſcribere quòd intrant in præcepta ſeu inchoant
præcepta quæ non vident,diuino aut angelico lumine. Et id fru-
ſtra

ſtra faciunt:vtpote non ſalutẽ animarum,quæ ſuapte natura eſt finis religionis & præceptorum eius.*Inflatus ſenſu*.pro,mẽte, *carnis ſuæ*.Tertia conditio horum eſt ſuperbia ſtudio carnalis affectus.Ad carnales ſiquidem obſeruationes aliis imponẽdas eleuãtur ſupra alios.Et propterea inflati dicuntur ſtudioſa mente carnis ſuæ:hoc eſt, mente carnali, nõ ſpirituali. *Et non tenens caput ex quo totum corpus per nexus & cõiunctiones ſubminiſtratum & conſtructum*.pro,cõpactũ,*creſcit in augmentũ*. pro,auget augmẽtum, *dei*.Quarta conditio tribus affirmatiuis adiuncta negatiua eſt. Et quia tenere conſeruare eſt, non tenere caput eſt in huiuſmodi religione nõ attendere ad caput,ſcilicet Chriſtum. Ad caput autem quatenus principium eſt augmẽti ſpiritualis:nã de augmento dicit,ex quo totum corpus per nexus,&c.auget augmentum dei.Hinc enim apparet ꝙ directe huiuſmodi religio opponitur augmento ſpirituali. Inſinuatur nanq; per hæc Pauli verba quòd huiuſmodi religio ad augmentum inſtituebatur:quemadmodum religioſorum ordines inter Chriſtianos,& ſectæ Phariſæorum & Eſſæorũ apud Iudæos ad meliorẽ vitæ frugem inſtitutæ ſunt.Propterea enim Paulus deſcribens huiuſmodi ſectarum capita,errare eos dicit in hoc quòd nõ tenent caput, quòd nõ ſeruant Chriſtum vt caput:ex quo totum corpus eccleſiæ ad ſimilitudinem corporis naturalis per nexus neruorum, & coniunctiones mutuas cõpactum,& ſubminiſtratum internis operationibus auget. Ecce officium:ex capite totum corpus auget,augendo efficit augmẽtum in toto,& in ſingulis partibus proportionaliter:augmentum inquam dei,ad differentiã augmenti cęrimonialis,augmenti opinati,augmenti coram hominibus. *Si mortui eſtis cum Chriſto*. Deſcriptis capitibus ſectarum religioſarum abducẽtium à Chriſto,arguit conſequenter ſequaces eorũ, argumentum ſumens à qualitate præceptorũ huiuſmodi ſectarum:quia ſcilicet erant præcepta non ſpiritualia,ſed corporalia. Si mortui, inquit,eſtis cũ Chriſto:hoc eſt, ſi vos ſpiritu eſtis mortui cum Chriſto mortuo ſecundum corpus.*Ab elemẽtis huius mundi*.Superfluit huius,Chriſtus ſecundum corpus mortuus fuit ab elementis mundi,à corporeis omnibus:perdidit enim vitam corporis. In baptiſmo autem morimur ſpiritu ab elementis mundi:hoc eſt,à corporeis omnibus,omittentes affectum ad omnia corporea.*Quid adhuc tanquã viuentes in mundo diſcernitis?*pro,dogmatizamini.Superfluit adhuc.Conuincit eos ꝙ contra mortem qua cũ Chriſto mortui ſunt,ſe gerunt,ſuſcipiendo dogmata cor

poralia

poralia ſubiuncta, *Ne tetigeritis*. pro, tetigeris. *neque guſtaueritis* pro,guſtaueris.*neque contrectaueritis*.pro,cõtrectaueris. Pręcepta corporalium obſeruationũ inducit ternario numero ad cõprehẽdendũ omnia.Neque clare intelligimus huiuſmodi præcepta in ſpecie circa quæ erant: ſed ſolũ ꝙ non erant præcepta corporalium obſeruationum tanquã religioſarum. Et propterea Paulus dicit ꝙ tanquã viuentes in mundo ſuſcipiunt hæc dogmata: hoc eſt,ꝙ tanquã affecti ad corporalia ſuſcipiunt hæc religionis præcepta.¶ Et caute dicit tanquam: quoniã ſequaces ſectarum affectu ſpirituali fallebãtur,& non affectu, ſed facto erãt dediti corporalibus obſeruationibus. *Quæ ſunt omnia in interitu*. pro, in interitum ,*ipſo vſu*.pro,abuſu ,*ſecundum præcepta & doctrinas hominum*.Fructum ſimul & authoritatẽ horum præceptorũ manifeſtat.Authoritatẽ quidem ſecundũ pręcepta & doctrinas hominum.Et hoc dicit ad excludendũ , & nomẽ angelorũ,& viſiones veras,prout propoſuerat dicẽdo quę nõ vidit ingrediens:aperte per hoc ſignificãdo ꝙ nõ eſt religio angelorum,ſed ſunt præcepta & doctrinæ hominũ.Fructus verò quẽ ſuperius propoſuerat fruſtra,explicatur ꝙ oĩa ſunt in interitũ. Ita ꝙ ſunt fruſtra quo ad bonũ animæ, ſed quo ad malum animæ,oĩa ſunt in interitũ ipſo abuſu: hoc eſt,ipſa obſeruatione,nõ ex vi nõ obſeruationis, ipſo abuſu ſecundũ præcepta & doctrinas hominũ.¶ Obſeruationẽ talium præceptorũ abuſum appellat: quia vere abuſus eſt libertatis vtendi corporalibus.Et dicit ipſam nõ interitũ , ſed in interitũ:ad ſignificandum ꝙ ducit ad interitum animę.Ad explicandum quod ſuperius dixerat,nemo vos brauio fraudet.Abducunt enim huiuſmodi ſuperſtitiones ab augmento in Chriſto: abducunt à ſpiritu: & ſic ducunt in interitũ animæ.*Quæ ſunt rationem quidem habentia ſapientiæ*.Declaratis authoritate & fructu huiuſmodi præceptorũ,declarat religionem ac humilitatem in eiſdem:vtrãque enim ſuperius propoſuerat.Et dicit ꝙ habẽt rationem(hoc eſt,ſpeciem) ſapiẽtiæ,quo ad tria ſubiũcta. *In ſuperſtitione*.pro,in religione.*& humilitate,& non ad parcendum corpori*. pro , & imparcimonia corporis. Vbi ſcito quod eadem dictio eſt hic & ſuperius interpretata religione: & eſt cõmunis,vt dictum eſt , veræ & ſuperſtitioſæ religionis. Rurſus dictio interpretata imparcimonia,penuria vocabulorum ſic expreſſa eſt. Significat enim ſi dici liceret imparcẽtiam.Quo ad hæc tria,præcepta hæc ſpeciem habent ſapientiæ:nam prætendunt religionẽ in opere, humilitatẽ in animis ſequacium,& imparcẽtiam: hoc eſt,etiam

cum

cũ incōmodis & afflictionibus exactã executionem. *Non in hono re aliquo.* Explicata ſpecie ſapientiæ quo ad tria, ſubiungit veritatem quo ad duo. Quorũ primũ eſt, nō in honore aliquo. Et eſt ſenſus ꝙ quãuis hæc præcepta habeant ſpeciem ſapientiæ in his tribus, non tamen in honore aliquo. Vbi non affirmat contume liam ſeu vituperium, ſed negat honorem, vt manifeſtet quòd ve rè fruſtra ſunt quo ad bona animæ, quia non ſolũ aliena ſunt à bono interno ipſius animæ, ſed etiam à bono externo quod eſt honor. Tãquam ſi apertius diceret, tolerabilia forte eſſent ſi eſſent cum aliquo honore, ſed ex quo in nullo ſunt honore, intelli gibilia redduntur. *Sed ad ſaturitatem.* pro, ad ſatietatem *carnis.* Ecce alterũ inuentum ſecundum veritatem in his præceptis, ꝙ ſcili cet ſunt ad ſatietatem carnis: hoc eſt, ad ſatietatem corporalium obſeruationum, ad ſatietatem carnalis affectus erga religioſas obſeruationes. vnde & ſuperiùs dixit inflatus mẽte carnis ſuę. Et inſinuatur per hoc tanta multitudo obſeruationũ carnalium, ꝙ ſunt vſq; ad ſatietatem, tam præcipientiũ, quàm obſequẽtium. Non mireris prudens lector ſi partẽ hanc aduerſus capita ſecta rum tractauimus in genere. Ignorantia ſiquidem facti (hoc eſt ſectæ illius aduerſus quam Paulus loquitur) in cauſa eſt.

. CAPVT III.

I*Gitur ſi conſurrexiſtis cum Chriſto.* Superfluit cum. Tractat illam particulã, idoneos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine. vnde ex ipſa ſorte ſanctorũ, quæ in Chriſti reſurrectione inchoata eſt, incipit monere, inferendo ex ea quod ſuperius dixerat in quo & conſurrexiſtis. Inde ſiquidem inferendo dicit: Igi tur ſi conſurrexiſtis Chriſto. *Quæ ſurſum.* pro, ſupra, *ſunt quærite.* Ecce ſors ſanctorum quærenda ſupra. *Vbi Chriſtus eſt in dextera dei ſedens.* Non ſufficit dicere quæ ſupra ſunt, ſed oportet adiungere locũ felicitatis Chriſti: vt nō vagè quęramus ſuperna, ſed ea quæ ibi ſunt, vbi Chriſtus eſt ſedẽs in dextera dei, hoc eſt, in opti mis dei bonis quieſcẽs & regnãs. *Quæ ſurſum.* ꝓ, ſupra, *ſunt ſapite.* pro, ſentite. Nō ſolũ quærere, quod eſt deſiderij & operis, ſed etiã ſentire (quod eſt intellectus) monet quæ ſupra ſunt: vt intelligamus omnes animi vires expediendas eſſe in actionibus ſuis erga ea quæ ſunt ſuperna. *Non ſuper terrã.* hoc eſt infima. Ac ſi aper tiùs dixiſſet, non poteſtis ſimul ſentire & quærere quæ ſuperna ſunt & quæ infima ſunt: ſed ſi ſurrexiſtis ſpiritu cum Chriſto, oportet vos ſic ſentire & quærere quæ ſupra ſunt, vt nec ſentiatis nec quęratis quæ ſunt ſuper terrã, hoc eſt, infima: nã infima pars vniuer

vniuerſi,eſt terra. Et hoc intellige vt beatitudinẽ,vt felicitatem. nõ prohibemur enim quærere quæ ſunt ſuper terrã,vt media ad felicitatem,vt ſubſidia tẽporalia: ſed prohibemur ea quærere & apprehẽdere vt felicitatẽ, vt beatitudinẽ noſtram.Sic enim ſola ea quæ ſupra ſunt,quærẽda & apprehendenda ſunt. *Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Christo in deo.* Rationem reddit vtriuſque partis præceptæ:videlicet nõ quæ ſuper terram,dicendo,mortui eſtis: & quæ ſupra ſunt,dicẽdo,& vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in deo. Nam ſenſus eſt ꝙ in baptiſmo morimur vitæ terrenæ,& inchoamus vitã cœleſtem,quę eſt vita ſpiritualis,quæ abſcondita eſt huic mundo cũ Chriſto,abſcondito huic mundo, quanuis in ſupernis manifeſtiſsimo. Et dicit in deo,ad ſignificandum tum ꝙ in veritate abſcondita eſt vita noſtra cum Chriſto: tum ꝙ abſconſio non eſt per interpoſitionem velaminum aut locorum,ſed eſt in ipſo deo: vt non miremur de abſconſione,ſed intelligamus ꝙ quemadmodum deus eſt nobis occultus,ita vita noſtra cum Chriſto in deo recondita,eſt mũdo occulta. *Quum autem Chriſtus apparuerit vita veſtra.* pro, noſtra. De apparitione in iudicio vniuerſali (quando Chriſtus iam non occultus,ſed manifeſtus erit vniuerſis)eſt ſermo. Quod aũt dicitur vita noſtra, poteſt referri vel ad apparuerit,vel ad Chriſtus. Et referendo ad apparuerit,effectũ apparitionis ſignificat: quoniam apparebit tunc viuificans nos in corpore, immortali vita. Si autẽ refertur ad Chriſtus,cauſalis eſt enuntiatio: pro quanto Chriſtus eſt cauſa vitæ noſtræ,quæ in deo modo eſt abſcondita cũ Chriſto. *Tunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria.* Ecce fructus ſentiendi & quęrendi quæ ſupra ſunt,ecce terminus abſconditæ vitæ cũ Chriſto. Tunc enim & vos apparebitis vniuerſo mundo manifeſti cum eodem Chriſto,cum quo modo eſtis abſconditi: apparebitis autem non qualitercunque,ſed glorioſi. Sub gloria enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animæ & corporis. *Mortificate ergo membra veſtra quæ ſunt ſuper terram.* Explicatis quæ ſupra ſunt,explicat non quæ ſuper terram,inferendo ex eadem radice: quia ſcilicet mortui eſtis ſecundum animam iis quæ ſuper terram ſunt: conſequens eſt vt mẽbra veſtra quoque quæ ſuper terram (hoc eſt,in infima membra veſtra) mortificetis. Quæ ſunt autẽ iſta membra,ſubiũgit: *Fornicationem,immunditiam,libidinem,concupiſcentiam malam, & auaritiam quæ eſt idolorum ſeruitus.* pro,cultus. Recole ſuperius dictum in expoliatione corporis peccatorũ carnis: & non miraberis hæc vitia appellari

mem

membra. Sicut enim vniuerſitas peccatorum appellatur corpus, ita particularia peccata appellātur mēbra. Et nominat ea membra veſtra, quia peccata ex nobis ſunt; iuxta illud: Perditio tua Iſrael ex te eſt. Et dicit ſuper terrā, è regione operum ſpiritualiū quæ ſunt velut membra ſpiritus tendentis ſurſum. Per fornicationem autē & immunditiam vniuerſa peccata venerea in opere intellige. Per libidinem autem & cōcupiſcentiam malam interna delicta intellige. Ita tamen ꝙ concupiſcentiā malam non reſtringas ad venerea, ſed prout in ſcriptura extenditur, nō concupiſces vxorem, non rem, &c. Dictio autē interpretata libidinē, diſcordes habet interpretes. videtur tamen ſonare morbum animæ. Et quoniam diſtinguitur à concupiſcentia mala, abſonum non eſt vt delectatio mala ſignificetur. Ita vt inter peccata deſcribantur à delectatione & cōcupiſcentia. Delectatio ſiquidem cōmunis eſt omni morbo animæ: quum etiam ira quæ ex triſtitia cauſatur in delectationem terminetur, & triſtes ipſa triſtitia delectentur. ¶ Auaritiam aūt appellat cultum ſimulachrorum, eo ꝙ auarus colit aurum & argentum, quemadmodum colens ſimulachra. Cōueniunt ſiquidem & in materia & in affectu idololatra & auarus. Vterque enim aurum præponit deo in affectu ſuo. *Propter quæ venit ira dei ſuper filios incredulitatis.* Venit, eſt temporis præſentis. Et dictio interpretata incredulitatis, interpretatur inobedientię ſeu inſuaſibilitatis. Sunt enim hic eadem verba cum ſcriptis ad Ephe. 5. Et adiicit minas, vt etiā ex timore pœnæ moueantur: vel potius vt cognoſcāt ita deo placere bona ꝙ diſplicent mala culpæ: & præſertim hæc, eo ꝙ etiam in præſenti vita punit pertinaces in his. *In quibus.* ſubaudi vitiis. *Et vos ambulaſtis aliquando quum viueretis in illis.* dixerat ſiquidem, mortui enim eſtis. Vbi aduerte quòd à principio huius capituli vſque ad hanc particulam locutus eſt ex conditione illa, ſi conſurrexiſtis Chriſto, inferendo quærite, ſentite, mortificate: modo autē affirmat: ipſos Coloſſenſes ambulaſſe cum aliis Gentilibus in huiuſmodi vitiis. Et propterea ſignificāter dicit, & vos ambulaſtis. Et ſubiūgit non iam ex cōditione inferendo, ſed abſolutè, *Nunc autem deponite & vos omnia.* Quia de facto baptizati eſtis, ideo nunc deponite & vos omnia, tam dicta quàm dicēda vitia. *Iram, indignationem, malitiam.* Tria animi peccata progreſſu quodam ſupputat. Ex ira nanque naſcitur indignatio, ſeu (vt aliis interpretibus placet) furor: & inde oritur malitia, quæ machinatur ad malum alterius. *Blaſphemiam.* in deum. *Turpem ſermonē de ore*

veſtro

veſtro.quia non erat in poteſtate eorum tollere turpem ſermonē ex alieno ore.*Nolite mentiri inuicem.* Tertium locutionis peccatū explicat mendacium,quod eſt ad fallendum proximum : vt his tribus (blaſphemia contra deum,turpi ſermone cōtra ſeipſum, & mendacio cōtra proximum) vniuerſa oris peccata cōprehendat. *Expoliantes*.pro,exuentes. Sed nec hoc explicat participium Græcum præteriti tēporis actiuum. & clarius ſonaret ſi legeretur quum exueritis,præteriti tēporis.& ſimiliter quādo ſubiungetur, & induentes nouum, legendo & indueritis nouum. *Vos veterem hominem cum actibus ſuis*.Superfluit vos.Non hortatur vt exuant,ſed ex eo ꝙ exuerūt in baptiſmo ſeipſos veterē hominē, rationē reddit deponēdi vitia oīa ſupradicta.In baptiſmo ſiquidem profitemur exuere nos veterem hominē : hoc eſt,vetuſtatē vitæ cū omnibus partibus ſuis.Vetuſtas vitę eſt deformitas vitæ per peccata.Quæ ideo vetuſtati aſsimilatur,quia defectus eſt & corruptio vitæ ſpiritualis tendens ad æternam mortē.Et dicēdo cū actibus ſuis, inſinuat per veterē hominē ſignificari ea quæ in nobis ſunt vitia per modum habitus. *Et induentes.* pro,& quum indueritis.ſimiliter in baptiſmi profeſsione. *Nouum.* hoc eſt,nouam vitā. Hominem nouū appellat ſpiritualē vitam fidei, ſpei, charitatis,&c. eo ꝙ initiū eſt vitæ æternæ,quæ ſemper eſt noua, nihil defectus habens. *Eum qui renouatur.* Superfluit eum. Dicit vtrūque(ſcilicet nouū qui renouatur)vt intelligamus non nouū in termino,ſed in via.nouus enim in termino erit quum erimus beati:tunc ſiquidē ita erit nouus ꝙ nō amplius renouabitur:modo autē & eſt nouus & renouatur cōtinuo profectu. *In agnitionē dei ſecundum imaginem eius qui creauit eum.* Superfluit dei. Penes quid renouetur explicat dicendo in agnitionē:hoc eſt,magis ac magis accedēdo ad agnitionē, non quamcunque,ſed ſecundum imaginem dei qui creauit eum.Imago dei ad quā creatus eſt homo nouus quatenus nouus,eſt imago ordinis gratiæ : quemadmodum imago ad quam creatus eſt homo,eſt imago in ordine naturæ. Et ſignificatur per hoc ꝙ homo nouus quatenus nouus renouatur proficiēdo in agnitione ſimilitudinis infuſæ per fidē, ſpem,charitatem,miſericordiam,& reliquas virtutes infuſas. in his enim eſt imago dei,in qua creauit nouum hominē quatenus nouū.Et dicit creauit eū,quia imago gratiæ nō educitur de potentia ſubiecti,ſed creatur à deo. *Vbi non eſt maſculus & fœmina, Gentilis & Iudæus,circūciſio & præputiū.*Superfluit maſculus & fœmina.*Barbarus & Scytha.*Superfluit &.*Seruus & liber.* Superfluit

&

&.*Sed omnia & in omnibus Chriſtus.* Aduerbium vbi, nouum homi nem, ſeu (quod idem eſt) imaginem, in qua creatus eſt, demonſtrat, & explicatur ꝙ in nouitate quam habemus in baptiſmo, nulla eſt differentia nationum, profeſsionum, conditionum, &c. ſed Chriſtus in omnibus cuiuſcunque nationis, conditionis, &c. ſint, eſt omnia: hoc eſt, eſt ratio omnium actionum & motuum, & donorum, & reliquorum ſpectantium ad nouum hominem: vtpote caput, ex quo ſenſus & motus in omnibus eſt. *Induite vos.* pro, ſitis induti, *ergo ſicut electi dei.* Ex hoc quòd in baptiſmo induerunt nouum hominem qui renouatur, explicat monendo ea quibus renouatur, vt ſint ſimiles electis dei. *Sancti.* hoc eſt, mundi. *Et dilecti.* Electio beneficium eſt reſpectiue ad alios non electos: ſanctitas munditia eſt à peccatis, dilectio autem beneficiũ eſt, quo deus vult eiſdem bonum vitę æternæ. *Viſcera miſericordiæ.* pro, miſerationum. Ecce prima pars noui hominis qua renouatur nouus homo, intimi affectus miſerationum, proculdubio ad commiſerandum alios. *Benignitatem.* miſeratio mala proximi reſpicit, benignitas bona. eſt enim feracitas bonorum. *Humilitatem.* Virtus animo ſuperbiæ oppoſita ſignificatur: quæ eſt cuſtos habẽtis ipſam. *Modeſtiam.* pro, manſuetudinem, moderatricem iræ & audaciæ. *Patientiam.* pro, longanimitatem, extendentem animum ad æternitatis beatitudinem poſt hãc vitam futuram. *Supportantes inuicem.* in oneroſis conuerſationibus, dum vnus alteri quandoque oneri eſt ob malum pœnæ, & etiam quandoque ob malum culpæ. non fuit enim bonus qui non potuit tolerare malos. *Et donantes vobiſmetipſis ſi quis aduerſus aliquem habet querelam.* Quod dicit donantes vobiſipſis, nõ ſonat quòd dones tibiipſi: ſed quòd inter voſipſos condonetis iniuriam ei qui fecit, ſi contingat ꝙ aliquis aduerſus alium habeat cauſam querelæ. *Sicut & dominus.* pro, Chriſtus, *donauit vobis, ita & vos.* Ne grauis videretur hęc pars noui hominis, exemplum Chriſti adiecit: vt imitatio Chriſti facilem reddat conditionem. *Super omnia autem hæc charitatem habete.* Superfluit habete. refertur enim ad verbum ſitis induti. Eſt ſiquidem ſenſus: ſuper omnia autẽ hæc ſitis induti dilectionem. Et ratio quare dicit ſuper omnia hæc, ſubiungitur: *Quod.* pro, quæ, *eſt vinculum perfectionis.* Dilectio ideo ſuper oẽs antedicta s virtutes ponitur, quia in ipſa conſiſtit perfectio per modum vinculi. eſt enim dilectio ligans amantes. Ita ꝙ duo attribuuntur dilectioni: & ꝙ perficit hominem (& hoc eſt ſpeciale: quum nulla virtus moralis conſiſtat in dilectione)

&

& ꝙ perficit per modum vinculi ligantis amantes, inter quos eſt deus. eſt enim ſermo de dilectione, qua diligimus deum in ſeipſo, & alios propter deum. propter quod merito ſuper reliquas virtutes locatur. *Et pax Chriſti*.pro, dei, exultet.pro, palmam obtineat. *In cordibus veſtris*. Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus: vtpote quæ eſt tranquillus ordo charitatis & aliarũ virtutũ in anima. Et propterea illa attribuitur palma in cordibus noſtris: vt quaſi palmã victoriæ obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutũ. Et vere in tali ordine habetur palma. *In qua*.pro, in quã, *& vocati eſtis in vno corpore*. Quẽadmodum pax ſingularis perſonæ cõſiſtit in tranquillo ordine virtutum vnius animæ, ita pax eccleſię ſeu plurium fidelium conſiſtit in tranquillo ordine eorundẽ inter ſe & ad deum. Et de hac loquens Paulus dicit, in quã & vocati eſtis in vno corpore: hoc eſt tanquam membra vnius corporis. Et quoniam in hac pace clauditur pax cuiuſlibet ſingularis perſonæ, ideo directe loquendo de pace communi, implicite loquitur de pace cuiuſlibet ſingularis. *Et grati eſtote*. Vniuerſæ virtutes abolerẽtur ſi deeſſet gratitudo. *Verbũ Chriſti habitet in vobis abundãter*. Hactenus partes noui hominis in parte affectiua mõſtrauit: modo in parte intellectiua noui hominis partes manifeſtat: vt cõplete tractet ea quibus reddimur idonei in partẽ ſortis ſanctorum in lumine. ¶ Verbũ inquit Chriſti quod eſt Euangelium, nõ hoſpitetur: ſed habitet in vobis, non qualitercunque, ſed abũdanter. Ipſamq; abundantiam explicando ſubiungit, *In omni ſapientia docentes*. proculdubio indoctos. Et hæc eſt prima abundantia. *Et commonentes voſmetipſos*. Secunda abundantia eſt vt noſipſos in omni ſapientia admoneamus. Quod poteſt dupliciter intelligi. vel vt quilibet moneat ſeipſum, in omni ſapientia excitando ſeipſum. vel vt inter noſipſos monitionem exerceamus, vt alter alterum moneat. *In pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus*. Superfluit in, & ad ſequẽtia referuntur. *In gratia cantantes*. pſalmis, hymnis & cãticis ſpiritualibus. *In cordibus veſtris deo*. ꝓ, in corde veſtro domino. Contemplatio interna per modum canẽtis in gratiarũ actione deſcribitur, nõ in ſolo intellectu, ſed redundans in affectũ gaudentem. Inſtrumenta autem aſſumenda ad meditandum deſcribuntur pſalmi, hymni, & cãtica ſpiritualia: quoniam meditatio horum nõ ſolum intellectum paſcit, ſed affectum mouet. *Omne quodcunque*. hic faciendum eſt punctũ. Reliquum erat poſt partes noui hominis tã in affectu quàm in intellectu deſcriptas, vt

partem eiuſdem circa operis executionē deſcriberet.& propterea vltimo loco dicit omne quodcunque. Mutilus eſt ſermo:ſubauditur enim verbum ſubſtantiuum ſit. *Facitis*.pro, faciatis, *in verbo aut in opere,omnia in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, gratias agentes deo & patri per ipſum*. Ecce generale præceptum ad omnes executiones,tam in verbo quàm in opere,vt fiát in nomine domini Ieſu,gratias agendo deo & patri per ipſum dominū Ieſum.Quod dicitur in nomine domini Ieſu,nō intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini Ieſu in omni opere & locutione: ſed oportere reinuocare nomen domini Ieſu. Quod tūc fit quum in fide Ieſu,quum cōfidendo in Ieſu loquimur aut operamur.Secus autem ſi cōtingat fieri,non oportet ſemper interuenire peccatū, ſed perditionē meriti.Chriſtianus enim exiſtens in peccato mortali, reddendo depoſitum, honorando parentes,& ſimiles actus virtutum informes exercendo abſq; relatione ad Chriſtum,non peccat:quū non ſit deterioris conditionis Gentili hæc eadē exercente. meritorij tamen non ſunt huiuſmodi actus.Vnde & Paulus nō vt partes hominis, ſed vt partes hominis noui hæc præcipit. *Mulieres*. pro, vxores, *ſubditæ eſtote viris ſicut oportet in domino*. Poſtquam explanauit generaliter ad omnes partes noui hominis, manifeſtat in ſpecie partes eiuſdē ad coniuges,ad patres & filios & ſeruos ad dominos,&c. Non mādat vxoribus ſubiici abſolute maritis, ſed cum duabus conditionibus, ſcilicet ſicut oportet,& in domino. *Viri diligite vxores,& nolite amari eſſe ad*.pro,erga,*illas*, Præcepta ſunt clara dilectionis & dulcedinis. *Filij obedite parentibus per omnia.* Non poſſumus ſiquidem reddere æquiualēs parentibus,& propterea dicit per omnia. *Hoc enim placitum eſt in domino*. Superfluit in. Præceptum legis manifeſtat,hoc eſſe placitum domino. *Patres nolite ad indignationem prouocare filios veſtros*. Superfluit ad indignationem.*Vt non puſillo animo fiant*.pro, ne triſtitia animo concidant. Hinc apparet quod non eſt idem præceptū patribus hic & ad Epheſios.ibi enim prohibetur prouocatio filiorum ad vindictam:hic autē prohibetur prouocatio abſolute. Et ratio ſubiungitur,ne triſtitia deiiciat filiorū animos:quod perinde eſt ac effici puſillanimes.Vnde prouocatio crebrā ſignificat obiurgationem.Quum enim filij in omnibus aut fere omnibus arguūtur,apprehendunt ſe nihil boni facere,& inde deiiciūtur animo ad aggrediendum bona opera.& ſic aluntur puſillanimes:quod eſt peius vitium, quàm nimia animoſitas.Ibi ergo Paulus monuit

nuit ne patres inducerent filios ad exceſſum animi: hic verò ne inducerent eos ad defectum animi. Vtrunque enim extremum vitij eſt. *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Quod dicit per omnia. qualiter ſit intelligendum, explicat quum ſubiungit, timentes deum. *Non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed in ſimplicitate cordis timentes deum.* Inſtruit ſiquidem ſeruos non ſolum circa obedientiam exteriorem, ſed prçcipue circa internam rationem obediendi, vt ſit timor dei excluſa omni duplicitate. Et hoc magis explicans ſubiungit, *Et quodcunque facitis, ex animo operamini ſicut domino.* ſupple Chriſto ſeu deo. *Et non hominibus.* Nititur in animis ſeruorum non ſolum timorem dei inſerere, ſed etiam amorem: vt ex amore ad Chriſtum ſeruiant dominis carnalibus. hæc enim eſt pars noui hominis in ſeruo. *Scientes quod à domino accipietis retributionem hæreditatis.* Manifeſtat per hoc, quòd ſi ſic ſeruierint carnalibus dominis, ipſa ſeruitia meritoria erunt æternæ hæreditatis. Et ex hoc textu clare habes quòd actiones noſtræ quantumcunque ex debito naturali aut legali fiant, ſi ex dilectione dei fiunt, meritoriæ ſunt vitæ æternæ. Et rationem ſubdit, *Domino.* Deficit enim, *Chriſto ſeruite.* pro, ſeruitis. Quod enim ex dilectione Chriſti fit, quanuis debitum domino carnali, Chriſto exhibetur. & propterea ab ipſo remunerabitur. *Qui enim.* pro qui autem, *iniuriam facit, recipiet quod inique geſſit.* Adiecit hoc, ad hoc, vt ſerui non deſiſtant à prædictis officiis ſi iniuria afficiuntur à dominis: quoniam ipſi domini luent pœnas iniuriarum in ſeruos. Vnde & ſubdit, *Et non eſt perſonarum acceptio apud deum.* Superfluit apud deum: quanuis ſubintelligatur. Non impunes euadent domini iniuriantes ſeruis eo quòd ſunt domini: quoniam non erit in illo iudicio acceptio perſonarum, non habebitur ibi ratio domini.

CAPVT IIII.

D*Omini quod iuſtum eſt & æquum ſeruis præſtate: ſcienttes quòd & vos dominum habetis in cœlis.* Sententia clara eſt, vt non ſolum debita ſeruis impendant, ſed etiam æquitatem erga eos ſeruent. *Orationi inſtate.* Complet partes ſuperius inchoatas noui hominis, quas non interceperat interſerendo partes noui hominis in ſingulis partibus, ex quibus conſtituitur domus: ſed extenderat ad omnes eccleſiæ partes tunc temporis. Conſtabat enim tunc eccleſia tantummodo ex domibus: nec erat ſicut modo conſtans etiam ex ciuitate. Poſtquam ſingulas ergo domos inſtruxit, inſtruit modo omnes ſimul in conuentu,

dicendo orationi inſtate. *Vigilantes in ea.* ſcilicet oratione. *In gratiarum actione.* Et adiungit materiæ orationis ſe cum ſociis, ſubiungendo, *Orantes ſimul & pro nobis, vt deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti.* Non petit pro ſe orari ad propriam vtilitatem,ſed ad profectum Euangelij.Nec dicit vt aperiat nobis oſtium carceris,ſed oſtium ſermonis.erat enim quaſi clauſus euãgelicus ſermo impedimentis prædicãdi. Vnde & ſubiungit, *Propter quod etiam vinctus ſum.* Non eſt certum an de vinculis primis loquatur, quum ex Iudæa Romã venit,an de aliis vinculis Romæ ſibi iniectis. Si de tempore primo rum vinculorum intelligitur,quum tũc permiſſum fuerit Paulo prædicare in ſuo hoſpitio, oſtiũ ſermonis clauſum ſignificatur relatiue ad omnes.Si verò de aliis vinculis ſit ſermo,impedimẽtum nobis ignotum ſignificatur in clauſo oſtio ſermonis.*Vt manifeſtem illud ita vt oportet me loqui.* Impedimentũ in modo euangelizandi inſinuat dicendo,ita vt oportet. *In ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt.* Poſtremo partes noui hominis relatiue ad infideles manifeſtat, inſtruendo prudenter conuerſandum eſſe cum iis qui foris ſunt,id eſt, infidelibus exiſtentibus extra eccleſiam. *Tempus redimentes.* pro, ementes.Ad ſimilitudinem ementium,vtẽdum oblata temporis opportunitate inter pericula cẽſet. Et hæc eſt prima explicata pars ſapientiæ ad eos qui foris ſunt,vt ſciant vti opportunitate:imò vt ſciant quodãmodo emere opportunum tempus inter pericula.Altera verò pars eſt, *Sermo veſter ſemper in gratia ſale ſit conditus.* Non ſolum intus debet eſſe prudẽtia,ſed etiam in ſermone.ea enim ſignificatur per ſal. Verùm ad excludendum ſal aſtutiæ aut verſutiæ & huiuſmodi in locutione dicit in gratia: vt ſal diſcretionis cõforme ſit gratię diuinæ. *Vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.* Ecce ſal in gratia,reſpondens vnicuique iuxta conditionem vniuſcuiuſque. aliter enim reſpondẽdum eſt infidelibus dominis,aliter philoſophis,aliter plebeis,&c. *Quæ circa me ſunt, omnia vobis nota faciet Tychicus chariſſimus.*pro,dilectus, *frater & fidelis miniſter & conſeruus in domino.* Ad propria deſcendit in calce epiſtolæ. & per quem mittet epiſtolam nominat,collaudãdo eum vt illi dent fidem de iis quæ penes Paulum erant. Inter alia autẽ commendatur hic Tychicus quòd eſt fidelis miniſter,proculdubio Chriſti in Euangelio. *Quem miſi ad vos ad hoc ipſum vt cognoſcat quæ circa vos ſunt.* Præteritum miſi, non ad tempus ſcriptionis, ſed ad tẽpus lectionis epiſtolæ refertur.nam per hunc miſit epiſtolam

ſtolam hanc. *Et cõſoletur corda veſtra.* vtpote fidelis miniſter Chriſti. *Cũ Oneſimo chariſſimo.* pro, dilecto, *& fideli fratre.* omnes enim Chriſtiani appellantur fratres. *Qui ex vobis eſt.* qui veſtras eſt. *Omnia quæ hic aguntur.* pro, ſunt, *nota facient vobis.* ambo. *Salutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo accepiſtis mandata.* Barnabam refert relatiuum quo: vt teſtantur ſubiuncta. *Si venerit ad vos, ſuſcipite illum.* Marcus enim erat conſalutans. Quæ autem fuerint hæc mandata, ſcriptum non eſt. *Et Ieſus qui dicitur iuſtus, qui ſunt ex circunciſione.* Hi tres enim erant ex Iudæis facti Chriſtiani. *Hi ſoli ſunt adiutores mei.* Loco harum trium dictionum (ſunt adiutores mei) legendum eſt cooperatores in regno dei. Inter eos qui erant ex circunciſione, tantum hi tres erant cooperatores Pauli in regno dei quod intra nos eſt. *Qui mihi fuerunt ſolatio.* De domeſticis Pauli intelligendum, hoc eſt: nam Romæ erat Petrus ex circunciſione magnus cooperator in regno dei, ſed non erat domeſticus Pauli. Nec ſolus Petrus, ſed multi alij, ex circunciſione erant fideles: vt patet in epiſtola ad Romanos, quæ prius fuit ſcripta quàm iſta. *Salutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt ſeruus Chriſti.* Hic eſt enim cuius ſuperius meminerat. *Semper ſolicitus,* pro, certans, *pro vobis in orationibus.* Paul' certabat pro eis in doctrina, Epaphras in orationibus. *Vt ſtetis.* pro, ſitis. *perfecti & pleni in omni.* Hic fiat punctus, hoc eſt in re omni. *Voluntate dei.* hoc eſt, non veſtris meritis, ſed diuinæ voluntatis gratia ſitis & conſummati quo ad vos, & pleni quo ad alios in omni re ſpirituali. *Teſtimonium enim illi perhibeo quòd habet multum laborem.* pro, zelum. *pro vobis & pro ijs qui ſunt Laodiciæ & qui Hierapoli.* Contermine videntur hę ciuitates. *Salutat vos Lucas medicus chariſſimus.* pro, dilectus. De Luca euangeliſta loquitur. Et conferendo hoc cum antedicta ſententia quòd Lucas non fuit ex circunciſione. *Et Demas.* De quo poſt hæc in calce ſecundæ ad Timotheũ ſcribit, Demas me dereliquit diligens hoc ſeculum. *Salutate fratres qui ſunt Laodiciæ, & Nympham & quæ in domo eius eſt.* pro, & domeſticam eius, *eccleſiam.* ad differentiam eccleſiæ communis conſtantis ex pluribus familiis. *Et quum lecta fuerit apud vos epiſtola hæc.* Superfluit hæc. *Facite vt & in Laodicenſium eccleſia legatur.* Communem hanc doctrinam iubet eſſe Laodicenſibus. *Et ea quæ eſt Laodicenſium vobis legatur.* pro, & eam ex Laodicia & vos quoque legatis. hoc eſt, facite vt & vos quoq; legatis illam ex Laodicia, ſupple communicandam. Præcipit Coloſſenſibus, facite hanc epiſtolam com-

munem Laodiciæ vt inter illos legatur,& vt vos quoq; legatis il lam noſtram epiſtolam ex Laodicia cōmunicandam vobis. Nec inuenitur Pauli ad Laodicenſes epiſtola digna vt communicetur Coloſſentibus inſtructis per hanc epiſtolam:ſicut nec inuenitur quæ vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Coloſſas ciuitatē eſſe prope Laodiciam in Aſia minori. *Et dicite Archippo*. Epiſcopus dicitur hic Coloſſenſium, quem Paulus monendum per ſubditos cenſet: tum ad docendum quod non dedecet ſubditos monere prælatos, ſuggerendo: tum ad porrigendum anſam Archippo corrigendi ſubditos per hoc quòd ipſimet ſubditi excitant ipſum ad exercendum officium prælati. *Vide miniſterium quod accepiſti in domino vt illud impleas.* Conſidera verborum modeſtiam: nulla interuenit obiurgatio: ſed excitatio vt ipſemet videat vt impleat officium quod accepit, non vſurpauit, non in authoritate mundana, ſed in domino, vt moueatur intuitu domini ad implendum ſuum officium. *Salutatio mea manu Pauli.* Hinc apparet quòd aliena manu ſcripſit epiſtolam, & ſolam hanc ſalutationem ſcripſit propria manu. *Memores eſtote vinculorum meorum*. ad exemplum patientiæ, ad imitandum conſtantiam in euangelio Chriſti, ad conſolationem veſtrarum afflictionum. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti*. Superfluunt hæ quatuor dictiones, domini noſtri Ieſu Chriſti. Et ſequitur, *Vobiſcum, amen*. Solum inquit gratia vobiſcum amen: vt abſolute dicendo gratia, nulla limitatione arctetur. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hæc, ad Coloſſenſes ſcripta Romæ, miſſa per Tychicum & Oneſimum. quanuis in argumēto huius epiſtolæ apud Latinos legatur ſcripta Epheſi. Conſtat enim de vinculis Romæ, ſed non de vinculis Epheſi.

Caietæ die quinta Martij, 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes priorem Commentarij.

* * *

P*AVLVS & Siluanus & Timotheus.* Solo
proprio nomine (nullo adiecto titulo apo-
ſtolatus aut ſeruitutis Chriſti) vtitur Pau
lus in ſolis duabus ad Theſſalonicenſes epi
ſtolis, propter reuerẽtiam Silæ qui Siluanus
dicitur: cum his enim duobus pdicauerat
apud Theſſalonicam. Et Silas loco Barnabę
iunctus eſt Paulo: vt patet in Actis apoſtolorũ. *Eccleſiæ Theſſalo-
nicenſium in deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.* Superfluit no-
ſtro. Qualitatem eccleſiæ Theſſalonicenſis deſcribit, in deo,
quod eſt nomen naturæ. patre, quod eſt nomen primæ perſonæ
trinitatis, & domino Ieſu Chriſto, quod eſt nomen perſonæ
filij quatenus homo eſt in ſtatu glorioſo. Vnde per hęc tria ſigni
ficat eccleſiam in fide deitatis & trinitatis & myſterij incarnatio
nis ac reſurrectionis & glorię Chriſti. *Gratia vobis & pax.* Deſunt
octo dictiones. *A deo patre & domino Ieſu Chriſto.* Solita Pauli ſalu
tatio, comprehendens omnia dona diuina ab extremis, primo
& vltimo: gratia & pace. Et dicit patre noſtro per adoptionem:
adiungitq́; & domino Ieſu Chriſto, ad ſignificandum Chriſtum
hominẽ largitorẽ eſſe omniũ diuinorũ donorũ. *Gratias agimus.*
Pluraliter loquitur, ſpecialius propter Siluanũ: qui cũ eo fuerat
cæſus, & pariter fuerãt perſecutionẽ paſsi. *Deo ſemper pro omnibus
vobis.* Quod dicit ſemper, habitu intellige & affectu. Et quod di-
cit pro omnibus vobis, intellige vtpote acquiſitis per nos deo. Et
hinc incipit Paulus proponere materiá tractãdá in epiſtola hac.
Memoriá veſtri faciẽtes in orationib⁹ noſtris ſine intermiſsiõe. Nõ ſolũ

R iiij gratias

gratias agimus, ſed oramus pro vobis, & hoc indeſinenter, horis & temporibus orandi. *Memores operis fidei veſtræ.* Materiam in ſpecie gratiarum actionis explicat in tribus virtutibus (fide, ſpe, & charitate) ſingulis virtutibus ſingulos effectus adiungens. Et fidei quidem adiungit opus, dicendo memores operis fidei veſtræ: hoc eſt, memores fidei veſtræ non ſolum mente & ore, ſed factis. monſtrauerant enim (vt patet etiam in Actibus Apoſtolorum) Theſſalonicenſes fidem ſuam factis. *Et laboris & charitatis.* Superfluit vltimum &. adiungit enim charitati laborem, ſicut fidei adiunxit opus, memores ſumus dilectionis veſtræ non ſolum in animo, ſed in labore. Laborauerant ſiquidem ad ſedandum turbam, & ad liberandum Paulum & Silam cum Timotheo. *Et ſuſtinentiæ ſpei domini noſtri Ieſu Chriſti.* Adiūgit ſpei ſuſtinentiam: quoniam ſpei eſt efficere tolerantiam, & tenere animum ſurſum: paſsi ſiquidem ſunt Theſſalonicenſes ob ſpem ſupernæ felicitatis. ¶ Et quod dicit domini noſtri Ieſu Chriſti nō eſt arctandum ad ſpem: ſed referendum ad fidei, dilectionis, ac ſpei domini noſtri Ieſu Chriſti, tanquam crediti, tanquam dilecti, tanquam ſperati. *Ante Deum & patrem noſtrum.* Interpres pluries in hac epiſtola vtitur ante pro coram. Et hoc quod dicitur coram deo & patre noſtro, determinat memores: ſignificat enim quòd memores coram deo & patre noſtro, &c. ¶ Et adiunxit hoc, ad explicandam non ſolum veritatem, ſed rationem memoriæ: vt intelligamus quòd memoria prædictarum rerum non ſolum erat materia grariarum actionis, ſed etiam occaſio incitatiua ad prouidendum Theſſalonicenſibus coram deo & patre noſtro per adoptionem. *Scientes fratres dilecti.* Quemadmodum dixit facientes, memores, ita dicit ſcientes, in prima perſona. Et vocatiui eſt caſus fratres. Merito appellat eos fratres dilectos poſtquam dixerat patre noſtro. Rem autem ſcitam ſubiungit, *A deo electionem veſtram.* Gratias agimus, & oramus ſcientes electionem veſtram à deo: hoc eſt vos electos eſſe à deo. Et hactenus propoſuit tractanda in hac epiſtola. Vnde incipit ab hoc vltimo tractare propoſita. *Quia euangelium noſtrum non fuit ad vos in ſermone tantum.* Manifeſtat electionem Theſſalonicenſium eſſe à deo ex parte vtrorumque, ſcilicet ipſorum qui prædicauerunt, & Theſſalonicenſium qui audierunt. Et dicit hæc ad firmandum Theſſalonicenſes: non parua ſiquidem ratio firmitatis eſt, agnoſcere modum quo peruenerant ad fidem Chriſtianam: cùm modi ipſi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi

tum alieni ab omni admiſtione cuiuſque mali tam intellectus quàm affectus. ¶ Ad huc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, quod nō fuit in ſermone tantum, more oratorum. *Sed & in virtute*. pro, potētia. proculdubio miraculorum. *Et in ſpiritu ſancto*. Dabatur enim per impoſitionē manuū Pauli ſpiritusſanctus: vt patet Act. 19. *Et in plenitudine multa*. Dictio interpretata plenitudine, non integre explicatur niſi addatur certitudinis. Ita ꝙ legendum eſt, *Et in plenitudine certitudinis multa*. ſpectat ſiquide hæc conditio ad intellectum, explicando ꝙ prædicatio fuit collatiua multę plenæ certitudinis eorum quæ ſunt fidei: hoc eſt, quod erat ablatiua ab eis omnis hæſitationis, non mediocriter, ſed plene: propter multitudinem teſtimoniorū inductorum ad ea quæ ſunt fidei. Et inſinuatur per hoc quòd multa ſcripturę ſacrę teſtimonia vltra miracula & ſpiritumſanctum ad certificandū eos attulerant. *Sicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos*. Ipſoſmet Theſſalonicenſes in teſtes dictarum trium conditionum citat: explicando ꝙ hæc omnia fuerant propter vos, propter veſtram ſalutem. *Et vos imitatores noſtri facti eſtis & domini*. Rationis ſumptæ ex parte conditionū euangelizationis adiungit rationem ex parte auditorū: ad monſtrandum ſcilicet eos eſſe electos à deo: fructus euangelij noſtri ad vos fuit quòd vos imitati eſtis nō ſolum nos (Paulum & Silam) ſed etiam dominum Ieſum. Penes quid autem attendatur huiuſmodi imitatio, ſubiungit dicendo, *Excipientes verbū in tribulatione multa cum gaudio ſpiritusſancti*. In modo ſuſcipiendi euangelicūverbum, declaratur hæc imitatio. Et modus integratur ex duobus: altero externo, ſcilicet tribulatione multa: altero interno, ſcilicet gaudio ſpiritusſancti. Vtrunque enim fuerat in ipſis Apoſtolis prædicantibus, vtrunque fuerat in domino Ieſu quū prædicaret: & propterea Theſſalonicenſes imitati ſunt & Apoſtolos & Chriſtum, ſuſcipientes cum his duabus conditionibus euangelicum verbum. *Ita vt facti ſitis forma*. pro, formæ, *omnibus credentibus in Macedonia & Achaia*. hoc eſt, vt facti ſitis exemplares formæ: ad ſignificandum ſiquidem ꝙ non in vno tantum, ſed in multis erant in exemplum aliis, in plurali numero dicit formæ. *A vobis enim diffamatus eſt*. pro, reſonuit, *ſermo domini non ſolum in Macedonia & Achaia, ſed & in omni loco fides veſtra quæ ad deum profecta eſt*. pro, dimanauit. Vide differentiam, ſermo domini in Macedonia & Achaia, fides verò eorum in omni loco dimanauit. Primum refertur ad euangelium: ſecundum ad fructum. Ita vt

non

non ſit nobis neceſſe quicquam loqui. ſupple, ad manifeſtandũ euangelicum fructum qui in vobis eſt. Vnde & ſubdit, *Ipſi enim de nobis annunciant qualem introitum habuerimus ad vos.* vnde non oportet nos manifeſtare aliis quales fuerimus ad vos. *Et quomodo conuerſi eſtis ad deũ à ſimulacris.* vnde nõ oportet nos manifeſtare fructum conuerſionis. *Seruire.* pro, ad ſeruiendum, *deo viuo & vero.* Dicit viuo ad differentiam deorum mortuorũ, puta Herculis, & aliorum huiuſmodi: & ſimiliter ad differentiam ſimulacrorũ quæ non viuunt. Addit autẽ & vero ad differentiam viuorũ dæmonum ſeu hominum qui colebantur vt dij: quos conſtat nõ eſſe veros deos. *Et expectare.* pro, & expectandũ, *filium eius de cœlis.* in glorioſo eius aduentu ſecundo. Vnde & ſubdit, *Quem ſuſcitauit ex mortuis Ieſum.* In vitam enim immortalem & glorioſam ſuſcitatus eſt, & in cœlis reſidet. *Qui eripuit.* pro, eripit, *nos ab ira ventura.* Continue Chriſtus eripit nos, miſerando condonandoq; peccata, à ventura iuſtitia vindicatiua (quæ ira appellatur metaphorice) qua punientur iniqui.

CAPVT II.

N*Am & ipſi ſcitis fratres introitum noſtrum ad vos, quia.* pro quòd, *non inanis fuit.* Poſtquã attulit rationes tum ex parte prædicationis, tum ex parte ſuſceptionis ad manifeſtandũ Theſſalonicenſes electos eſſe à deo, affert modo ad idem rationem ex parte factorum, ex parte operum ipſius Pauli & Silę qui prædicauerant eis. Ad confirmandum ſiquidem Theſſalonicenſes commemorat proprias ipſorum, qui prædicauerunt, conditiones: vt habita earum ratione habeant vnde omni ex parte firmentur in euangelio quod acceperant. ¶ Vnde & primo commemorat ipſis Theſſalonicenſibus teſtibus quòd introitus ſuus ad eos non fuit inanis: hoc eſt, non fuit vacuus veritate, ſancto affectu, ſanctis operibus, manifeſtis probationibus: in genere ſiquidẽ proponit quod per multas partes ſubiungendo explicat. Vnde ſtatim è regione ſubiungit quòd plenus fuit probatione & fiducia in deo. *Sed ante paſſi multa.* Superfluit multa. *Et cõtumelijs affecti ſicut ſcitis in Philippis.* Lege Actuũ 16. de huiuſmodi afflictionibus Pauli & Silæ. fuerũt ſiquidẽ ibi nudati, virgis cæſi publice, & in carcerẽ poſtmodũ redacti, ligno ſtrictis pedib⁹. *Fiduciã habuimus in deo noſtro loqui ad vos euãgeliũ dei in multa ſolicitudine.* pro, in multo certamine. Nõ obſtãte ꝙ prius paſsi fuerimus plagas ĩ corpore, & cõtumelias cõtra honorẽ, auſi ſumus (nõ in nobis,

bis,ſed in deo noſtro) prædicare vobis euangelium, non qualitercunque, ſed prædicare in multo certamine aduerſus Iudæos, intendentes impedire euangelium. *Exhortatio enim noſtra.* Manifeſtat quòd non fuit inanis velut erronea, immunda, aut doloſa. Vnde dicit, *Non de errore.* Et hoc quo ad intellectum, nullum ſiquidem errorem cõtinet. *Neque de immunditia.* Et hoc quo ad effectum, nullam ſiquidem immunditiam cuiuſcunque peccati continet. *Neque in dolo.* Non ſolum vera & munda fuit exhortatio noſtra in ſeipſa, ſed etiam ex parte noſtri nullus fuit dolus: vt aliò tenderemus quàm ad ipſam veritatem & munditiam. *Sed ſicut probati ſumus à deo, vt crederetur nobis Euangelium.* hoc eſt, vt cõmitteretur nobis euãgelium. *Ita loquimur.* Omnem dolum, omnem errorem, omnem immunditiam excludit modus exequendi conformis modo quo probati ipſi ſunt à deo ad hoc, vt cõmitteretur eis euangelium: probatio ſiquidem diuina ad huiuſmodi officium, hæc excludit. Et explanans talem exequendi modum dicit, *Non quaſi hominibus placentes, ſed deo.* Ecce modus ex parte noſtri. Et quantũ importet, ſed deo, ſubiungit, *Qui probat corda noſtra.* qui examinat intima noſtra: nec aliquid poteſt eum latere. Et magis explicando non tanquam hominibus placentes, ſubiungit quo ad alios. *Neque enim fuimus aliquando in ſermone adulationis ſicut ſcitis.* vos eſtis teſtes quòd ſermo noſter non fuit aſſentatorius. *Neque in occaſione auaritiæ, deus teſtis eſt.* Solus deus intuetur cor. & ideo deum teſtem inducit quòd in corde ſuo nullam habuerint occaſionem auaritiæ. Et hoc dicit ad declarandum non quaſi ſibiipſis hominibus placentes. Et ad idem ſubiungit, *Nec quærentes ab hominibus gloriam.* Quod magis ſpecificans & extendens dicit, *Neque à vobis, neque ab alijs.* vbicunque ſint. Et hoc manifeſtat ab abſtinentia authoritatiui ſtatus, ſubiungendo, *Quum poſſemus vobis oneri eſſe, vt Chriſti Apoſtoli.* Superfluit vobis. Et legendum eſt non oneri, ſed in grauitate. Ab abſtinentia ſiquidem authoritatis qua vti potuiſſent, vt Chriſti Apoſtoli, manifeſtant quod nec ab eis nec ab aliis quærunt gloriam. nam quærentes gloriam, gerunt ſeipſos in grauitate: hoc eſt, in authoritate. *Sed facti ſumus paruuli.* pro, ſuaues, *in medio veſtrum.* E regione ad authoritatis ſtatum plus dicit quàm facti ſumus ſicut vnus veſtrum, dicendo quòd facti ſumus ſuaues in medio veſtrum. ſignificat enim ſeipſos geſsiſſe in medio eorum, nõ ſolum tanquam priuatos, ſed etiam tanquam cuique exhibentes ſe morigeros. Vnde & cum hac comitate

ſubdit

ſubdit affectum in officio euangelico. *Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos,ita deſiderantes vos cupide.*circunlocutio eſt interpretis ad explicandum magnitudinem affectus Græcè ſignificatam. ad hoc enim addidit deſiderio cupiditatem. *Volebamus tradere vobis non ſolum euangelium dei,ſed etiam animas noſtras: quoniam chariſsimi.*pro,dilecti,*nobis facti eſtis.*Ne non ſeruata authoritas minueret officium,explicat tum magnitudinem nutricis ad filios,tum magnitudinem affectus propenſi vſque ad impartiendum etiã proprias vitas.& omnium ratio aſsignatur charitas erga eos. *Memores enim eſtis fratres laboris noſtri & fatigationis.* Non ſufficit euãgeliſtis comprobare officium ſuum negationibus malorũ & charitate affectus,ſed oportet operibus illud cõprobare.Et propterea externum opus contra auaritiam,cõtra quæſtum, victumq; ex eleemoſyna,explicat laborem & fatigationem: vt intelligamus eos non ſolũ operatos eſſe manibus propriis,ſed vſq; ad laborem,nec qualitercunque laboraſſe,ſed vſq; ad fatigationem.Modus autem ſubiungitur dicendo , *Nocte.* Deeſt enim, *& die operantes.*Vtrunque tempus manuali operi expendebatur. Ratio vero ſubiungitur:*Ne quem veſtrum grauaremus.*propter neceſſarios ſumptus.*Prædicauimus vobis euangelium dei.* Horis itaq; vacãtibus ab euangelio tam nocte quàm die manibus operabãtur.*Vos teſtes eſtis & deus quàm ſanctè.*hoc eſt mundè. *Et iuſtè.* A generali virtute iuſte dicit, prout iuſtum dicimus virũ omni ex parte bonum.*Et ſine querela.*Sæpe interpres vtitur hoc loquendi modo,ad ſignificandum nulli datã occaſionem querelæ aduerſus eos:vtitur enim paſsiue ſine querela.*Vobis qui credidiſtis.*pro, creditis,*affuimus.*Officium euangelicum commemorat comprobatum operibus non ſolũ manualibus,ſed etiã operibus mũdis, iuſtis,& irreprehẽſibilibus.& ad hoc deum & ipſos teſtes affert. Et ꝙ ipſi ſint teſtes & ſpecies operum ſanctorum ſubiũgit, *Sicut ſcitis.* Nemo enim poteſt eſſe teſtis eorum quæ neſcit. *Qualiter vnumquenque veſtrum ſicut pater filios ſuos deprecantes.*pro,hortãtes, *vos & conſolantes teſtificati ſumus.*pro,& teſtificantes. Quoniam mutilus eſt ſermo,cõgruit ſubintelligere verbum ſubſtantiuum ante hæc tria participia.Ita quòd litera ſit,ſicut ſcitis qualiter vnũquenque veſtrum,ſicut pater filios ſuos fuimus hortantes. Et ibi fiat linea , deinde ſubiungatur: *Vos & conſolantes.* pro,& vos conſolantes, *& teſtificantes.* Et tunc ſubiungitur materia exhortationis,conſolationis, & obteſtationis. *Vt ambularetis digne deo.* hoc eſt, vt proficeretis pro dignitate dei. *Qui vocauit*

cauit. pro, vocat. *vos in ſuum regnum & gloriam.* Vndique rationes adunat tum ex parte dei, tum ex parte beneficij vocationis, non ad nuptias, ſed ad regnum: nõ ad gloriam humanã, ſed gloriam diuinam. Vbi & perſpicere potes nullũ omiſiſſe officiũ: nec matris, dicendo tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, nõ alienos: nec patris, dicẽdo ſicut pater filios. *Ideo & nos gratias agimus.* Tractat illam particulã, gratias agimus deo ſemper pro omnibus vobis memores operis fidei veſtræ, &c. Tractat aũt eam continuando facta factis: hoc eſt, factis propriis facta Theſſalonicenſium. Et cõmemorat ea vt materiam gratiarum actionis deo: vt ex propriis quoque factis confirmentur in fide. *Deo ſine intermiſſione.* quo ad habitum & affectum. *Quoniam quum accepiſſetis à nobis verbum auditus dei.* hoc eſt, verbum euangelicum, quo auditur nõ homo, ſed deus, auditu interno. *Accepiſtis illud non vt verbum hominum, ſed (ſicut eſt vere) verbum dei.* In quibuſdam codicibus Græcis non habetur vt: ſed legitur, accepiſtis illud non verbum hominum, ſed ſicut vere eſt verbum dei. vt explicetur abſque ſimilitudinis nota negatũ verbum hominum, & acceptatum verbũ dei quemadmodũ in veritate eſt. *Qui.* Deficit &, *operatur in vobis qui credidiſtis.* pro, creditis. Ab effectu manifeſtat verbũ eſſe non hominum, ſed dei: quia nõ homo, ſed deus operatur intus in vobis qui creditis, faciens vos non ſolum credere, ſed factis cõprobare fidem. Vnde & facta ſubiungit: *Vos enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarum dei, quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu.* Primę perſecutiones Chriſtianorũ in Iudæa fuerunt & à Iudæis, & propterea Paulus Theſſalonicẽſes dicit imitatos eſſe eccleſias Chriſtianas quæ ſunt in Iudęa. Et ſubiungẽdo in quo imitati ſunt dicit, *Quia eadem paſſi eſtis & vos à.* Deficit propriis, *contribulibus veſtris.* Superfluit veſtris. *Sicut & ipſi.* Subaudi Chriſtiani eccleſiarũ in Iudæa. *A Iudæis.* Similitudo clara eſt. Verùm de Iudæis ſubiungit multas malas cõditiones ea ratione, quia Iudęi excitauerãt turbam in Theſſalonica mediantibus quibuſdam malis viris aduerſus Paulum & Silam, & aduerſus Theſſalonicenſes Chriſtianos, vt patet Act. 17. *Qui & dominum occiderunt Ieſum.* Iudæi ſiquidem impulerunt Pilatum ad occidendum Ieſum. & propterea ipſi dicuntur occiſores Ieſu. *Et.* Deficit proprios, *prophetas.* Hieremiã, Eſaiam, &c. *Et nos perſecuti ſunt.* & nos Chriſti diſcipulos perſecuti ſunt. *Et deo non placent.* Ad excludendum ꝙ Iudæi arbitrantur ſe obſequium præſtare deo perſequendo Chriſtianos, hoc adiunxit, *Et omnibus hominibus aduerſantur.* Et huius exaggerationis

tionis rationem explicat ſubiungendo: *Prohibentes nos gentibus loqui vt ſalui fiant.* hoc eſt enim aduerſari omnibus nationibus mundi. *Vt impleant peccata ſua ſemper.* vt indeſinenter addant peccata peccatis, quouſque impleant præuiſam ac permiſſam menſuram peccatorum. ſimili ſiquidē modo loquitur deus Gene. 15. nondum impletæ ſunt iniquitates Amorræorum. *Peruenit enim ira dei ſuper illos vſque in finem.* Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat, vt impleant ſemper peccata ſua, quia ira peruenit in illos non ſecundum quid, ſed vſque ad extremum. Ira intercipitur, quum non permittitur augmentū peccatorum. Eſt enim effectus deſertionis diuinæ: ac per hoc plenæ vltionis ſubſequentis. Et hoc impleri continuè videmus in obſtinatione Iudæorum. ¶ Si tamen intelligatur textus iſte de ira præſentis vitæ, impleta ſunt hæc Pauli verba paulopoſt in excidio Hieroſolymitano. Tanquam Iudæi impleuerint peccata ſua illis 40. annis ad executionē proprij excidij vſque in finem, ſine termino: eo ꝙ nunquam reſtituendi ſunt in priſtinum gradum. *Nos autem fratres.* Commemoraturus perſeuerantiam Theſſalonicenſium, interſerit modū quo nouit eos perſeuerare, cōmemorans ſimul perſeuerantem affectum proprium erga illos. *Deſolati à vobis.* pro, orbati vobis, tanquam parentes orbati filiis. *Ad tempus horæ.* hoc eſt, ad tēpus modicæ moræ, exturbatus ſiquidem ex Theſſalonica & Berrhœa, venerat Athenas. *Aſpectu non corde.* Orbationem declarat eſſe quo ad aſpectum corporalem, nō quo ad aſpectum cordis. *Abundantius feſtinauimus.* pro, ſtuduimus, *faciem veſtram videre cum multo deſiderio.* Et ſtudium ac deſiderium declarans ſubiungit: *Quoniam voluimus venire ad vos.* Pluraliter dicit voluimus, propter ſocios. Singulariter tamen ſubdit de ſeipſo, *Ego quidem Paulus & ſemel & iterum.* Fortè quòd alij non totiens ſtuduerant venire. *Sed impediuit nos Satanas.* hoc eſt, aduerſarius proculdubio diabolus. Ratio autem tanti ſtudij ac deſiderij ſubiungitur: *Quæ eſt enim noſtra ſpes, aut gaudium, aut corona gloriæ?* pro, gloriationis. Ad futurum tempus aduentus Chriſti, hęc tria ſpectare cōſtat ex ſubiunctis. Et gradatim ſupputat. Primò ſpem præmij ex fructificatione in illis, deinde gaudium de ſalute illorum. & demum coronam gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipſis conuerſis opera apoſtolorum. *Nonne.* Deficit & vos. Non dicit nonne vos, ſed dicit nonne & vos: vt comprehendat cum Theſſalonicenſibus alias eccleſias doctas ab ipſo. *Ante dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Vt prædiximus interpres

vtitur

vtitur ante pro coram. ſignificat quòd coram Chriſto, & ipſi & aliæ eccleſiæ ab eis doctæ, erant eorum ſpes, gaudium, & ratio gloriationis, non coram vanitate hominum. *Eſtis in aduentu eius.* Superfluit eſtis. Et non ſolum coram Chriſto, ſed & in aduentu ipſius eos fore hæc tria ſignificat, ad explicandum communem tunc lætitiam & gloriam. *Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.* hoc eſt, quia vos in præſenti eſtis materia tum gaudij noſtri, tum gloriæ, claritatis, & ſplendoris noſtri. Filius enim ſapiens eſt & gloria, & gaudium patris.

CAPVT III.

PRopter quod. hoc eſt, propter tantũ vinculum affectus noſtri vobiſcum. *Non ſuſtinentes amplius.* ſupple vos inuiſitatos à nobis. *Placuit nobis.* Paulo & Silæ. *Remanere.* pro, relinqui, *Athenis ſolis.* pro, ſoli. videlicet abſque Timotheo. *Et miſimus Timotheum fratrem noſtrum.* ſecũdum fidem & dilectionem. *Et miniſtrum dei.* Non dicit miniſtrum noſtrum, ſed dei ad ſalutem animarum. *In euangelio.* Deficiunt tres dictiones, Legendum eſt, *Et cooperatorem noſtrum in euangelio Chriſti.* Erat enim Timotheus & ipſe prædicator euangelij. *Ad confirmandos vos.* Ecce ad quid miſimus Timotheum. *Et exhortandos.* pro, & conſolandos, *pro fide veſtra,* hoc eſt, pro perſeuerantia fidei veſtræ. *Vt nemo moueatur.* Dictio Græca interpretata moueatur, non videtur poſſe exprimi vnica dictione: eo quòd ſignificat cedere ob blanditias, ſumpta metaphora à motu caudæ canis, cuius eſt agitatione caudæ blandiri. Vnde poſſet explicari legendo, vt nemo moueatur blanditiis, ſubiungendo: *In tribulationibus iſtis.* Vt enim dictum eſt, exturbati fuerant Paulus, Silas, Timotheus, & Theſſalonicenſes Chriſtiani. Et Paulus quidem cum ſociis receſſerunt. Theſſalonicenſes autem tracti ſunt ad magiſtratus. Et quoniam dimiſſi fuerant fideiuſsione data liberi, timebat Paulus ne blanditiis aliorum Theſſalonicenſium qui fideiuſſerant, mutarentur. Et propterea miſit ad confirmandos eos & conſolandos, vt perſeuerarent in fide immoti à quibuſcunque blanditiis conſanguineorum, amicorum, & huiuſmodi. *Ipſi enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus.* Accuſatiui caſus eſt hoc. Commemorat enim quod ipſi iam ſciunt quòd nos Chriſtiani ad hoc (ſcilicet ad patiendum) poſiti ſumus à Chriſto. Ac ſi apertius dixiſſet, Non ſunt afflictiones iſtæ improuiſæ, ſed ſcitis quòd ad afflictiones ſuſtinendas ſumus decreti. Et hoc quòd ſciuerint manifeſtat. *Nam & quum apud vos eſſemus, prædicebamus vobis paſſuros nos.* ſubaudi Chriſtia

tionis rationem explicat ſubiungendo: *Prohibentes nos gentibus loqui vt ſalui fiant.* hoc eſt enim aduerſari omnibus nationibus mundi. *Vt impleant peccata ſua ſemper.* vt indeſinenter addant peccata peccatis, quouſque impleant præuiſam ac permiſſam menſuram peccatorum. ſimili ſiquidē modo loquitur deus Gene. 15. nondum impletæ ſunt iniquitates Amorræorum. *Peruenit enim ira dei ſuper illos vſque in finem.* Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat, vt impleant ſemper peccata ſua, quia ira peruenit in illos non ſecundum quid, ſed vſque ad extremum. Ira intercipitur, quum non permittitur augmentū peccatorum. Eſt enim effectus deſertionis diuinæ: ac per hoc plenæ vltionis ſubſequentis. Et hoc impleri continuè videmus in obſtinatione Iudæorum. ¶ Si tamen intelligatur textus iſte de ira præſentis vitæ, impleta ſunt hæc Pauli verba paulopoſt in excidio Hieroſolymitano. Tanquam Iudæi impleuerint peccata ſua illis 40. annis ad executionē proprij excidij vſque in finem, ſine termino: eo ꝙ nunquam reſtituendi ſunt in priſtinum gradum. *Nos autem fratres.* Commemoraturus perſeuerantiam Theſſalonicenſium, interſerit modū quo nouit eos perſeuerare, cōmemorans ſimul perſeuerantem affectum proprium erga illos. *Deſolati à vobis.* pro, orbati vobis, tanquam parentes orbati filiis. *Ad tempus horæ.* hoc eſt, ad tēpus modicæ moræ, exturbatus ſiquidem ex Theſſalonica & Berrhœa, venerat Athenas. *Aſpectu non corde.* Orbationem declarat eſſe quo ad aſpectum corporalem, nō quo ad aſpectum cordis. *Abundantius feſtinauimus.* pro, ſtuduimus, *faciem veſtram videre cum multo deſiderio.* Et ſtudium ac deſiderium declarans ſubiungit: *Quoniam voluimus venire ad vos.* Pluraliter dicit voluimus, propter ſocios. Singulariter tamen ſubdit de ſeipſo, *Ego quidem Paulus & ſemel & iterum.* Fortè quòd alij non totiens ſtuduerant venire. *Sed impediuit nos Satanas.* hoc eſt, aduerſarius proculdubio diabolus. Ratio autem tanti ſtudij ac deſiderij ſubiungitur: *Quæ eſt enim noſtra ſpes, aut gaudium, aut corona gloriæ?* pro, gloriationis. Ad futurum tempus aduentus Chriſti, hęc tria ſpectare cōſtat ex ſubiunctis. Et gradatim ſupputat. Primò ſpem præmij ex fructificatione in illis, deinde gaudium de ſalute illorum. & demum coronam gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipſis conuerſis opera apoſtolorum. *Nonne.* Deficit & vos. Non dicit nonne vos, ſed dicit nonne & vos: vt comprehendat cum Theſſalonicenſibus alias eccleſias doctas ab ipſo. *Ante dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Vt prædiximus interpres

vtitur

vtitur ante pro coram.ſignificat quòd coram Chriſto, & ipſi & aliæ eccleſiæ ab eis doctæ, erant eorum ſpes, gaudium, & ratio gloriationis,non coram vanitate hominum. *Eſtis in aduentu eius.* Superfluit eſtis. Et non ſolum coram Chriſto, ſed & in aduentu ipſius eos fore hæc tria ſignificat, ad explicandum communem tunc lætitiam & gloriam. *Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.* hoc eſt,quia vos in præſenti eſtis materia tum gaudij noſtri,tum gloriæ, claritatis,& ſplendoris noſtri. Filius enim ſapiens eſt & gloria, & gaudium patris.

CAPVT III.

PRopter quod. hoc eſt, propter tantũ vinculum affectus noſtri vobiſcum. *Non ſuſtinentes amplius.* ſupple vos inuiſitatos à nobis. *Placuit nobis.* Paulo & Silæ. *Remanere.* pro, relinqui, *Athenis ſolis.* pro, ſoli. videlicet abſque Timotheo. *Et miſimus Timotheum fratrem noſtrum.* ſecũdum fidem & dilectionem. *Et miniſtrum dei.* Non dicit miniſtrum noſtrum, ſed dei ad ſalutem animarum. *In euangelio.* Deficiunt tres dictiones, Legendum eſt, *Et cooperatorem noſtrum in euangelio Chriſti.* Erat enim Timotheus & ipſe prædicator euangelij. *Ad confirmandos vos.* Ecce ad quid miſimus Timotheum. *Et exhortandos.* pro, & conſolandos, *pro fide veſtra*, hoc eſt, pro perſeuerantia fidei veſtræ. *Vt nemo moueatur.* Dictio Græca interpretata moueatur,non videtur poſſe exprimi vnica dictione: eo quòd ſignificat cedere ob blanditias,ſumpta metaphora à motu caudæ canis,cuius eſt agitatione caudæ blandiri. Vnde poſſet explicari legendo, vt nemo moueatur blanditiis,ſubiungendo: *In tribulationibus iſtis.* Vt enim dictum eſt, exturbati fuerant Paulus, Silas, Timotheus, & Theſſalonicenſes Chriſtiani. Et Paulus quidem cum ſociis receſſerunt. Theſſalonicenſes autem tracti ſunt ad magiſtratus. Et quoniam dimiſſi fuerant fideiuſsione data liberi, timebat Paulus ne blanditiis aliorum Theſſalonicenſium qui fideiuſſerant, mutarentur. Et propterea miſit ad confirmandos eos & conſolandos, vt perſeuerarent in fide immoti à quibuſcunque blanditiis conſanguineorum,amicorum,& huiuſmodi. *Ipſi enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus.* Accuſatiui caſus eſt hoc. Commemorat enim quod ipſi iam ſciunt quòd nos Chriſtiani ad hoc (ſcilicet ad patiendum) poſiti ſumus à Chriſto. Ac ſi apertius dixiſſet, Non ſunt afflictiones iſtæ improuiſæ, ſed ſcitis quòd ad afflictiones ſuſtinendas ſumus decreti. Et hoc quòd ſciuerint manifeſtat. *Nam & quum apud vos eſſemus, prædicebamus vobis paſſuros nos.* ſubaudi

Chriſtianos. *Tribulationes ſicut & factum eſt, & ſcitis.* experientia. *Propterea & ego amplius non ſuſtinens.* vos inuiſitatos manere. Quum prius dixiſſet pluraliter propterea non ſuſtinentes amplius, modo ſingulariter dicit propterea & ego amplius non ſuſtinens: ad explicandum magnitudinem affectus in ſeipſo erga eos: vt quemadmodum maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoque ſe maiorem affectu & officio erga illos. *Miſi ad cognoſcendam fidem veſtram.* hoc eſt, perſeuerantiam veſtram in fide. *Ne forte tentauerit vos is qui tentat.* Diabolum appellat eum qui tentat: quoniam proprium eſt eius officium tentare, non ad cognoſcendum, ſed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas ſuperius dixerat blanditias, modo inſtrumenta eſſe tentationis diabolicæ inſinuat. *Et inanis fiat labor noſter.* Conſequenter ad fructum tentationis diabolicæ dicit quòd inanis redderetur labor quem Paulus & ſocij aſſumpſerāt euangelizando illis. Inanis autem redderetur non quo ad proprium meritum, ſed quo ad fructum in eis. *Nunc autem veniente Timotheo.* pro, nunc autem quum veniſſet Timotheus, *ad nos à vobis.* Deſcripta miſsione Timothei, deſcribit reditum eiuſdem: ex quo cognouit perſeuerantiam Theſſalonicenſium. *& annunciante.* pro, annuntiaſſet, *nobis.* mihi & Silæ. *Fidem & charitatem veſtram.* Ecce duo præcipua bona Chriſtianorum. *Et quia.* pro, quòd, *memoriam noſtri habetis bonam ſemper.* Ad differentiam memoriæ in malam partem. Meminerant enim Pauli & Silæ, benedicentes horam, qua venerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam poſt afflictiones. & propterea dicit ſemper. *Deſiderantes nos videre, ſicut & nos quoque vos.* Superfluit quoque. Hoc eſt quartum, quod retulit Timotheus. *Ideo conſolati ſumus fratres in vobis.* Effectum ſubſecutum ex Timothei relatione deſcribit. Et vtitur (vt aliàs diximus) interpres paſsiue conſolati ſumus: hoc eſt, conſolationem accepimus. *In omni neceſsitate & tribulatione noſtra per fidem veſtram.* Quanuis nos in afflictione & indigentia ſimus conſtituti, nihilominus ob veſtram fidem accepimus conſolationem multam in vobis: ita quòd perſeuerantia veſtra in fide, fuit conſolatio noſtri in iis quæ patimur. Vnde & ſubdit: *Quoniam nunc viuimus ſi vos ſtatis in domino.* Non ſolum eſt conſolatio noſtri, ſed etiam eſt vita noſtra. Hyperbolicus eſt ſermo humano more ad explicandum magnitudinem affectus erga perſeuerantiam eorum. *Quam enim gratiarum actionem poſſumus deo retribuere de vobis.* Magnitudinem affe

affectus explicat agnoſcendo impoſsibilẽ gratiarum actionem tanti beneficij,ſcilicet quòd ipſi perſeuerent. *In omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deum noſtrum.* hoc eſt, corã deo noſtro. Ecce quod dixerat viuimus,vita læta,non lętitia mũdana,ſed in conſpectu dei.Hinc apparet immẽſitas dilectionis Pauli, & ſociorum:quòd non ſolũ conſolationẽ acceperunt,ſed tanto gaudio repleti ſunt,propter perſeuerantiam Theſſalonicenſium,vt non inuenirent quas gratias referrẽt deo,penſantes magnitudinem beneficij.*Nocte ac die abundantius orantes.*Tractat cõſequenter illam particulam,in principio propoſitam,memoriam veſtri facientes in orationibus noſtris,ſine intermiſsione.Quod dixerat ſine intermiſsione,exponit modo, nocte ac die abũdantius, (hoc eſt,frequentius,attentius,diutius)orantes, imò ſupra modum.Dictio enim interpretata abundantius, exceſſum ſignificat,ad manifeſtandam quodammodo exceſsiuam orationem. *Vt videamus faciem veſtram.* non ad carnalem aut humanam cõſolationem,ſed ſpiritualem fructum.De quo ſubdit, *Et compleamus ea quæ deſunt fidei veſtræ.* Non quòd deeſſent eis aliqua neceſſaria ad fidem,ſed deerant aliqua cognoſcenda, circa myſteria fidei,vel óperum & huiuſmodi.*Ipſe autem deus & pater noſter & dominus.*Deeſt noſter.*Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtrã ad vos.* Scribendo orat,primo pro itinere ad eos, deinde pro augmento donorum in Theſſalonicenſibus, ſubiungẽdo, *Vos autem dominus multiplicet.*pro,plus habere,*& abũdare faciat charitatem veſtram,in inuicem & in omnes.*Duo petit.primo quòd dominus faciat eos plus habere donorum ſpiritualium. Deinde ſpecialiter, quòd faciat abundare donum dilectionis,tum mutuæ,tũ in omnes.In hoc eñ ſuperat Chriſtiana dilectio reliquos amores, ꝙ non ſolum eſt ad diligentes ſe,ſed eſt ad omnes etiam ignotos, & inimicos.*Quemadmodum & nos in vobis.*pro,in vos:hoc eſt,ſpiritualiter.Sic enim fuit, & eſt dilectio noſtra erga vos.*Ad confirmanda corda veſtra.* Ecce quorſum petit hæc, pro Theſſalonicenſibus,vt confirmentur corda eorum in fide. Confirmentur autẽ cum duabus conditionibus.Altera eſt,*Sine querela.* Paſsiue intelligẽdum eſt:hoc eſt,quòd nullus ſit aduerſus eos querelæ locus. Et in hoc operum irreprehenſibilitatem comprehendit. altera eſt,*In ſanctitate.* hoc eſt, munditia interna. *Ante deum & patrem noſtrum.*hoc eſt,coram deo & patre noſtro. Vtranq; conditionem cupit non coram vanitate hominũ,ſed in conſpectu dei tanquam dei,& patris noſtri per adoptionẽ:vt vndique adſit reueren

uerentia. *In aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti.* Superfluit Chriſti. Et legendum eſt, *In aduentum domini noſtri Ieſu.* hoc eſt, accedendo verſus aduentum domini noſtri Ieſu. Huiuſmodi enim conditiones firmatæ, ſunt progreſſus quidem verſus aduentum domini Ieſu. Paratæ ſiquidem in euangelio virgines deſcribuntur euntes obuiam ſponſo. *Cum omnibus ſanctis eius: amen.* Superfluit amen. Glorioſus Chriſti aduentus deſcribitur cum comitatu omnium ſanctorum.

CAPVT IIII.

De *cætero.* pro, quod ſupereſt, *ergo fratres rogamus vos & obſecramus,* pro, adhortamur, *in domino Ieſu.* Supererat tractare illam particulã propoſitam, corã deo & patre noſtro. Hæc enim particula (vt ibi dictum eſt) refertur ad memores. Tractat ita in toto reſiduo epiſtolæ huius quàm memores ſint eorum coram deo & patre noſtro: inſtruendo eos de vniuerſis quibus indigebant corã deo & patre noſtro. Hæc eſt enim vera memoria ſubditorum apud prælatos in iis quæ dei ſunt. Vnde & inchoat inſtructionem, rogando & exhortando in domino Ieſu. *Vt quemadmodum accepiſtis à nobis.* Superfluit vt. *Quomodo oporteat vos ambulare.* non pedibus, ſed affectibus ac moribus. *Et placere deo.* Nihil prodeſſet proficere moribus niſi placeretur deo. Et hæc duo comprehendunt in genere vniuerſam vitæ Chriſtianę formam. *Sic & ambuletis.* Superfluunt hæ tres dictiones. *Vt abundetis magis.* Hinc ſumendus eſt ordo literæ. hoc eſt enim quod rogant & adhortantur. Eſt ſiquidem ordo literæ, Adhortamur in domino Ieſu, vt abũdetis magis quemadmodum accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo. Rogat enim & hortatur Theſſalonicenſes bene operantes, vt abundent magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modum quo inſtructi fuerant: quo ſcilicet oportet Chriſtianos ambulare & placere deo. Inſtructi ſiquidẽ fuerant ore tenus de modo ambulãdi & placendi deo. Vnde & eorundem ſcientiam citat. *Scitis enim quæ præcepta dederim.* pro, dederimus, ſimul cum Sila. *Vobis, per dominum Ieſum.* Ad præcepta refertur per dominum Ieſum. Significatur enim quod non propria præcepta, ſed præcepta per dominum Ieſum dederunt eis. *Hæc eſt enim voluntas dei.* Explicaturus opportuna Theſſalonicenſibus præcepta, reducit præcepta domini Ieſu (vtpote hominis) in deum, dicendo, hæc eſt, enim voluntas dei: vt cognoſcamus præcepta Ieſu eſſe ex diuina volũtate.

te. *Sanctificatio veſtra*. Primũ inter opportuna Theſſalonicenſibus præcepta,carnis munditiã ab illicitis venereis continet.Sanctificatio veſtra,hoc eſt,mundificatio veſtra.Et quoniã ad diuerſas materias poteſt referri mũdificatio,explicat materiã intentã ſubiungendo,*Vt abſtineatis vos à fornicatione*.Vbi prudens lector, nota,quòd quia Gẽtiles reputabant fornicationem non eſſe peccatum,ne crederẽt ideo eam eſſe peccatũ, quia prohibita eſt per dominum Ieſum,iungit huic præcepto voluntatem dei: vt ſciãt ipſam fuiſſe prohibitam à deo,& non incœpiſſe prohibitionem eius per dominum Ieſum. *Vt ſciat vnuſquiſque veſtrum vas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore*. Ratione explicat prohibitæ à deo fornicationis: quia videlicet eſt contra poſſeſsionem proprij corporis in ſanctificatione (hoc eſt,in mũdificatione)& honore.Contra munditiam,ac contra honorẽ proprij corporis fornicationem eſſe aſtruit.quod in primæ quoque ad Corinth.6.dicit:ſed hic aliã aſsignat rationem , quam ſubiungit,*Non in paſſione deſiderij*.Vſurpatum iam eſt apud Theologos nomẽ paſsionis ad ſignificandum perturbationes animi.Signum dehonorationis & immunditiæ corporis in fornicatione , eſt perturbatio animi concupiſcentis impellens ad fornicandum:imò ipſe vſus corporis ex perturbatione concupiſcentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationẽ immunditiæ & dedecoris corporis, quatenus humanæ rationi naturaliter ſubiecti quo ad illius vſum voluntarium.*Sicut & gentes,quæ ignorant deum*.Adiunxit hoc ad excludendum excuſationem Gentilium attribuentium naturæ huiuſmodi vſum corporis in cõcupiſcentia perturbante animum. hoc,inquit Paulus,accidit gẽtibus ex eo ꝙ ignorant deũ, ex eo quòd non metiuntur ea quę ſunt animi & vſus corporis ſecundũ deum. Igitur ex ignorantia dei & peccãt & excuſant peccatum, *Et ne quis ſupergrediatur*.Superfluit &.*neque*.pro,&,*circumueniat in negotio fratrem ſuum* . Prohibitæ fornicationi adiungit prohibitum adulterium.Quod honeſto ſermone ſignificat à ſupergredi & decipere fratrẽ ſuum in negotio huiuſmodi. Communiter ſiquidem in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter velut ſupergreditur fratrẽ ſuum abutendo vxore illius.*Quoniã vindex eſt dominus de his omnibus*.Tres rationes affert ex parte dei aduerſus hæc omnia.Quarũ prima eſt, quòd deus eſt vltor omniũ harum iniuriarum:vt hinc timeant cognoſcẽdo quòd nõ erunt impunes.*Sicut*. Deeſt.&,*prædiximus vobis & teſtificati ſumus*. Non nouiter hoc dicimus, ſed prius & diximus &, teſtificati

ſumus afferendo teſtimonia ſcripturarum ſacrarum. *Non enim vocauit nos deus in immunditiam, ſed in ſanctificationem.* Secunda ratio ex parte diuinæ vocationis ad Chriſtianitatis ſtatũ eſt, quòd deus vocauit nos ad ſtatum mũditiæ à perturbationibus animi, à ſordibus peccatorum,& non ad immunditias venereas. *Itaque qui hæc ſpernit.* pro, reiicit, *non hominem ſpernit.* pro, reiicit, *ſed deum: qui etiam dedit ſpiritum ſuum ſanctum in nobis.* pro, in nos. Superfluit hæc.& ſimiliter ſuperfluit etiam. Tertia ratio (quæ per modum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte ipſius dei habitantis in Chriſtianis per ſpiritum ſanctum ſumitur. Hinc enim fit, vt qui reiicit abſtinentiam à fornicatione & adulterio, non reiiciat hominem, ſed reiicit deum habitantem in ſeipſo, per ſpiritum ſuum ſanctum. Vnde & contra deũ iudicem, & contra deum vocantem,& contra deum habitanté peccat tam fornicator quàm adulter. *De charitate autem fraternitatis.* Præceptis de ſpectantibus ad proprias munditias ſingulorũ, adiungit præcepta de ſpectantibus ad dilectionem proximorum. Quæ tacenda dicit, quia Theſſalonicenſes ſeruabant ea, nec indigebant amplius moneri. Et propterea ſubdit, *Non neceſſe habuimus,* pro, habetis, *ſcribere.* pro, vt ſcribamus, *vobis.* Et ratio ſubiungitur, *Ipſi enim vos à deo didiciſtis.* pro, edocti eſtis, *vt diligatis inuicem.* ab interno doctore plene docti non egetis externo præceptore. *Etenim illud facitis in omnes fratres, in vniuerſa Macedonia.* Probatio dilectionis exhibitio eſt operis: liberalitas Theſſalonicenſium extendebat ſe ad omnes Chriſtianos, non ſolum in ciuitate, ſed etiam in vniuerſa prouincia Macedoniæ: cuius pars erat Theſſalonica. *Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis.* Facitis quidem officium dilectionis: rogamus autem vt creſcat. *Et operam detis.* pro & ambiatis, hoc eſt, pro honore ducatis. Adiungit etiam præcepta opportuna Theſſalonicenſibus. Et quantum coniicitur ex ſubiunctis, erant inter eos aliqui inquieti, aliena curãtes: aliqui otioſi. Et illi quidem quietem & aliena poſtponere, velut ignauiam quandam reputabãt. Quo cõtra ad eos dicitur: Rogamus vos, vt pro honore ducatis, *Vt quieti ſitis, & vt veſtrum negotium.* pro, res proprias, *agatis.* hoc eſt, vt quieti occupemini circa res veſtras, nec hoc reputetis ignauiam, ſed honorabile. Sunt enim homines aliqui inquieti, ſemper quærentes curam alienorum. Ad otioſos autem dicitur, *Et operemini.* Deeſt. propriis, *manibus veſtris, ſicut vobis præcepimus.* Artifices erant iſti, quibus præceperant voce vt non ſolum

lum manibus ſuboperariorum,ſed etiam manibus propriis operarentur. *Vt honeſte ambuletis,ad eos qui foris ſunt.* hoc eſt, ad infideles,qui ſunt extra eccleſiam. Volebat enim, vt cum eis ſeruaretur decorum,*Et nullius aliquid deſideretis.* pro , & nullius indigentiam habeatis. De infidelibus intelligo, hoc eſt,vt Chriſtiani ita ſe exhiberent, vt nullius infidelis indigentiam haberent, ne ex indigentia eorum,occaſionem incurrerent peccandi. *Nolumus autem vos ignorare fratres, de dormientibus.* Præcepta aduerſus triſtitiam & luctum pro defunctis adiungit,ſciẽs fortè quòd nimis triſtabantur.Dormientes appellat Chriſtianos mortuos,eo quòd ſurrecturi ſunt ad immortalem vitam : ac per hoc tanquam dormientes interim habent. *Vt non contriſtemini, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.* Non dicit, vt non contriſtemini, ſed adiuncto modo , ſicut non habentes ſpem immortalis vitæ corporis. *Si enim credimus, quòd Ieſus mortuus eſt, & reſurrexit, ita & deus eos qui dormierunt, per Ieſum adducet cum eo.* Conditionali vtitur cuius antecedens tanquam notorium conſtat, vt indubitatum reddat conſequens. Simile quid fecit ad Corinthios ſcribens, ſi Chriſtus reſurrexit,& nos reſurgemus. Ex eo enim quòd conſtat Chriſtum mortuum eſſe,& reſurrexiſſe, aſtruit cõſtare quoque quòd deus per Ieſum iudicem ac ducem adducet cum ipſo Ieſu eos,qui dormierunt in ſpe futuræ reſurrectionis. Et ad cumulum conſolationis, ordinem manifeſtat quòd dormientes præuenient alios. Hinc ſiquidem meliore conditione dormientium audita,merito minorem triſtitiam cauſa dormientium accepturi erant.Hunc itaque ordinem pro ratione reddens conſolationis,ait,*Hoc enim vobis dicimus in verbo domini*,non in verbo hominum. *Quia.* pro,quod, *nos qui viuimus,qui reſidui ſumus in aduentu* pro,in aduentum,*domini*. Nota duas conditiones determinantes pronomen.Altera eſt,vita præſens, ad differentiam dormientium : hoc eſt,mortuorum. altera eſt relinqui in aduentum domini , ad differentiam eorum qui ante aduentum domini morientur. Quæ ſimul iunctæ conditiones,manifeſtant quòd pronomen nos,non demõſtrat Paulum,Silam, Timotheum , & reliquos illius ætatis Chriſtianos,ſed electos qui tempore aduentus domini ad iudicium vniuerſale relinquẽtur viui. Et dicit qui reſidui ſumus,ſeu qui relinquimur , propter id quod dictum eſt à domino Ieſu:Filius hominis veniens an inueniet fidem ſuper terram? *Non preueniemus eos qui dormierunt.* nõ præueniemus,inquit,quo ad gloriam immortalis vitæ,quo

ad eſſe ſimul cũ Chriſto. Et ratione ſubdit non præuẽtionis, manifeſtando ſimul id quod dixerat, deus per Ieſum adducet cũ eo eos qui dormierunt. *Quoniam ipſe.* ſupple Ieſus. *Dominus in iuſſu.* Non deſcendet ſeruus vt olim, ſed dominus, nõ ſubditus hominibus vt in primo aduentu, ſed in iuſſu. veniet ergo dominus iubens. *Et in voce archangeli.* Superfluit &. Vox archangeli poteſt intelligi vox angelorũ miniſtrantiũ Chriſto ordinate ſub archãgelo Michaele qui creditur præeſſe eccleſiæ: vt queadmodũ ſcriptũ eſt in deſcenſu dei in montẽ Sina, currus dei decẽ millibus multiplex, &c. multo magis in aduentu perſonali domini Ieſu innumera multitudo angelorum ordinatorũ appareat. ❡ Quæ erit autẽ huiuſmodi vox, quãuis nõ ſcripta, intelligi poteſt vox tum exultationis tum conuocationis hominũ ad iudicium. Poteſt nihilominus intelligi de voce ipſius Chriſti: nam cõſtat ei competere archangeli nomen tũc: quoniam quatenus homo veniet ſupremus nuntius, ſupremi cõcilij diuini de ſuprema diſpoſitione totius vniuerſi. Verũ ſi de voce corporali eſt ſermo, ſenſus eſt ꝙ veniet in voce ſonante ipſum eſſe archãgelũ: ita ꝙ nõ erit opus indice, nec expectabitur qualitas ſermonis: ſed ipſa eius vox ſonabit ipſum ſupremum nuntiũ deitatis. Si vero metaphorice ſumitur vox pro manifeſtatione, ſenſus eſt, ꝙ deſcẽdet archangelus manifeſte: hoc eſt, ꝙ deſcendet clare manifeſtus ſupremus nũtius deitatis ad diſponendũ de nouitate totius mundi. Et hũc reputo eſſe ſenſum literalẽ. *Et in tuba dei.* hoc eſt, diuinitus conuocans omnes tam viuos quàm mortuos. tubæ enim officiũ cõuocare eſt. Et quia non humanitus, ſed diuinitus erit cõuocatio, ideo dicitur dei. Vere aũt erit diuinitus: quoniã hæc tuba eſt illa vox filij dei, quam audient oẽs qui in monumẽtis ſunt. Eſt enim reſuſcitatiua mortuorũ. *Deſcendit de cælo.* Vbi reſidet, deſcendet ſenſibiliter vidẽtibus iis qui viuunt in terra. *Et mortui qui in Chriſto ſunt reſurgent primi.* pro, primum. E regione ad id quod dixerat non præueniemus eos qui dormierunt, dicit ꝙ dormientes præuenient nos. Hunc enim ordinẽ clare ſignificat aduerbiũ primum. Primũ igitur aſſequentur electi qui mortui fuerãt vitam corporis glorioſam. *Deinde.* Non dicit ſimul, ſed deinde: vt ordo tẽporis ſignificetur. *Nos qui viuimus qui relinquimur.* Repetit ambas conditiones ſupradictas: manifeſtè explicans ꝙ de electis viuentibus tunc loquitur. *Simul rapiemur cũ illis in nubibus obuiam Chriſto.* pro, domino, *in aëra.* Clare Paulus explicat quatuor myſteria. Primũ eſt ordo tẽporis inter reſurrectionẽ electorum qui

mor

mortui fuerant,& raptum ad occurrédum in aera domino. Vbi inſinuatur ſecundũ,quòd electi qui fuerant mortui,reſurgent in terra & non in aere:alioquin non deinde ſimul cum illis raperemur. Tertium eſt ſimultas raptus electorum viuentiũ,& eorum qui reſurrexerant. Quartũ eſt quòd electi qui relinquimur non moriemur,ſed de vita mortali transferemur in vitã immortalẽ. Hoc enim clare ſignificat,repetẽdo qui viuimus ſimul rapiemur cũ illis. Hoc cõſonat verbis Petri apoſtoli Actuum decimo : Ipſe eſt qui cõſtitutus eſt à deo iudex viuorũ & mortuorũ. Et ideo in ſymbolo cãtamus,& iterũ venturus eſt cũ gloria iudicare viuos & mortuos. ¶ Nec obſtat quod ſtatutum ſit homini ſemel mori:quoniã ſtatutũ regulare eſt,illos autẽ non mori ſingulare eſt. Et ſimiliter non obſtat ſcripturã dicere ꝙ omnes reſurgemus: quoniã hoc verificatur etiã in illis quo ad terminum reſurrectionis:hoc eſt quo ad ipſam vitã corporalẽ ad quã ordinatur reſurrectio. ¶ Quod autẽ dicit in nubibus,nubes glorię ſignificatur. Corpora eñ glorioſa ſplẽdẽtia,nubẽ gloriæ efficiẽt:quẽadmodũ videmus in cœlo in illa parte quæ vocatur via lactea. *Et ſic ſemper cũ domino erimus.* Nota & ſic:abſq; mora intercedente:& non aliquanto tempore,ſed ſemper erimus cũ dño. Sed cũ dicit erimus ibi:quia nõ perſeuerabunt in aere,ſed vbi erit dominus. *Itaque conſolamini inuicem in verbis iſtis.* vtpote non humanis,ſed diuinis.

CAPVT V.

D*E temporibus autem & momentis fratres.* Poſtquam deſcripſit qualitatẽ aduentus glorioſi,tractat tempus ipſius aduẽtus. Et dicit de temporibus & momentis,tempora referendo ad annos ſeu menſes,momenta autem ad dies ſeu horas. *Nõ indigetis vt ſcribamus.* pro,ſcribatur, *vobis.* Et rationẽ ſubdit, *Ipſi enim diligẽter.* pro,exacte, *ſcitis.* Erant enim Theſſalonicẽſes ſtudioſi ſcripturarum. *Quòd dies domini ſicut fur in nocte ita veniet.* Aduerte erudite lector vtrunque dictum à Paulo, & ꝙ dominus veniet manifeſtus in tuba,&c.& ꝙ dies dñi veniet repente, ex improuiſo ſicut fur in nocte. Vtrunq; ſiquidẽ eſt verũ:quoniã certum ac determinatum tẽpus qñ veniet,erit ex improuiſo ac repente , ipſe autẽ veniẽs tũc repẽte & ex improuiſo,veniet manifeſtus & glorioſus. Dies itaq; dñi,hoc eſt modus temporis qñ veniet dñs,aſſimilatur modo quo fur venit in nocte. Similitudinẽ eñ modorũ explicãt aduerbia ſicut & ita. Et quoniã immiſcuit noctẽ , rationem reddit in quibus erit nocturna dies illa ſubiungẽdo , *Quum enim dixerint pax & ſecuritas,tunc repentinus eis ſuperueniet.* pro,in-

ſtat,*interitus*.Ecce.quod ex improuiſo,putantibus eſſe pacē præſentium,& ſecuritatem futurorum:ecce quòd repentè, quòd repētinus iniquis nō futurus,ſed præſens inſtat interitus.Et ne intelligeres ꝙ ſtatim repentina morte interibunt corpore, ſubiungit peius.*Sicut dolor*. Deeſt,partus.*in vtero habentis*. pro, habenti. Parum eſſet rèpentè mori,ad cumulum ſiquidem pœnæ adiungitur ſenſibilis dolor,quemadmodum dolor partus eſt mulieri habenti in vtero dū parturit & non parit. ¶ Scito quòd dictio Græca interpretata dolor,non plane explicabatur:quoniā ſignificat nō dolorem abſolute, ſed dolorem partus.Et propterea additū eſt partus.*Et nō effugiēt*. Ineuitabilitas mali adiūgitur.Interitus itaq; non ipſa mors,ſed terminus viæ ſignificatur.Ex tunc enim redduntur obſtinati in ſua malitia tanquā mortui in illa. Et propterea appellatur interitus abſq; facultate euitandi malū pœnæ æternæ dānationis. Et hoc proportionaliter intellige de electis viuis tunc,ꝙ confirmabuntur in bono:vtpote in termino viæ.Simul enim & pari ratione iſti iniqui erunt obſtinati in malo,& electi confirmati in bono,quum repentè veniet dies domini,terminans viam meriti & demeriti.*Vos autem fratres non eſtis in tenebris,vt vos dies illa tanquam fur comprehendat*. Nō dicit quòd vobis non erit repentina dies illa,ſed dicit ꝙ vos non comprehendet dies illa ſicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris cōprehendit bona furando:vos autem quia non eſtis in tenebris peccatorum,non comprehendemini ab illa die tanquam à fure,nihil perdetis aduenīēte repentè illa die.*Omnes enim vos*.Superfluit enim,*Filij lucis eſtis & filij diei*.Hebræo more Paulus Hebræus loquitur,habentes lucis copiam filios lucis appellando: & ſimiliter habentes claritatis copiā filios diei appellando.Et tamē proprie geniti ſunt à luce ſpirituali & die ſpirituali,Chriſto ſcilicet. hoc enim dicit è regione ad noctem & tenebras.Vnde clare ſubdit, *Non ſumus noctis neque tenebrarum*.quo ad ſtatum animæ. *Igitur non dormiamus*.ſomno negligentiæ & peccati.Infert exhortationem ex contrariis cōditionibus Chriſtianorum & aliorum antedictis.*Sicut & cæteri*.iniqui.*Sed vigilemus & ſobrij ſimus*.Non de vigilia corporali,ſed de vigilantia mentis eſt ſermo.*Qui enim dormiunt,nocte dormiunt:& qui ebrij ſunt,nocte ebrij ſunt*. Accommodatæ exhortationis rationē reddit ex iis quæ corporaliter gerūtur in nocte.Dixerat enim ꝙ nos nō ſumus noctis ſed diei, & ideo ex hoc ꝙ nocturno tēpore homines corporaliter dormiūt & ebrij ſunt(cōmuniter enim ſuperueniente nocte inebriātur,

vt

vt nocturno ſomno digererent ebrietatẽ) proportionaliter iniqui tanquam filij noctis,& dormiunt in peccatis & inebriantur paſsionibus propriis.*Nos autem qui diei ſumus*.Chriſtiani omnes. *Sobrij ſimus*. E regione ad ebrietatem. *Induti loricam*. ſeu thoracem, *fidei & charitatis*. E regione dormitionis vigilãtiam deſcribit.Vigilum enim eſt indui thoracem ad protegendum pectus, in quo ſunt vitalia membra. Vnde & principales virtutes explicat(fidei ſcilicet & charitatis)præſentẽ animæ vitam ſeruantes. *Et galeam ſpem ſalutis*.futuræ in æternitate, ad protectionem capitis quo erigimur ad ſuperna. *Quoniam non poſuit nos deus in iram*.Rationem adiungit ex parte ſtatus, ad quem Chriſtus nos Chriſtianos aſciuit.Et differentiã aliã inter electos & reprobos ex parte dei ſignificat.Negando ſiquidẽ ꝙ poſuit nos deus in irã affirmationem inſinuat ꝙ reprobos poſuit deus in irã:iuxta doctrinam eiuſdem diffuſe ſcriptã ad Ro.Poſiti ſunt enim reprobi ad ſuſcipiendam diuinã iuſtitiam vindicatiuam in æternũ: quæ appellatur ſimpliciter & abſolute ira. *Sed in acquiſitionem ſalutis*. Conſtituit deus Chriſtianos ad acquirendam ſalutem æternam non propriis viribus ſeu meritis,*Sed per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum qui mortuus eſt pro nobis*. Ecce cuius viribus,cuius merito acquirenda eſt nobis ſalus.Et vſqueadeo, *Vt ſiue vigilemus ſiue dormiamus*. corpore,hoc eſt,vt in quibuſcunque quæ agimus ſeu patimur. *Simul cum illo viuamus*. hic eſt enim modus acquirendæ ſalutis per Chriſtum,vt in omnibus quæ agimus ſiue patimur ſeruemus viuere cum Chriſto,imò viuere cum Chriſto ſit ratio vigilandi & dormiendi.Viuere autem cum Chriſto eſt ſe conformare illi mente & animo. *Propter quod conſolamini inuicem & ædificate alterutrum.ſicut & facitis*.Propter quod, refert diuinũ beneficium quo conſtituit nos in acquiſitionem ſalutis per Chriſtum tali modo.Hinc enim deducit & mutuam conſolationem ſeu adhortationem quæ ſpectat ad verba,& mutuam ædificationem factis.Adiungit autem ſicut & facitis:ne putent latere Paulũ virtutes eorũ & intelligant ꝙ ad perſeuerantiam inuitantur. *Rogamus autem vos fratres*. Moniturus in ſpecie qualiter ſubditi in prælatos,& prælati in ſubditos ſe gerere debẽt,incipit à ſubditis erga prælatos.Quos deſcribit à tribus actionibus.*Vt noueritis eos qui laborant inter vos*. Ecce prima prælatorum actio, laborare inter ſubditos: hoc eſt,qui non parcunt laboribus propriis in regimine veſtro. *Et præſunt vobis in domino*. Ecce ſecunda actio qua præſunt non tanquam dominantes, ſed in domino tãquam

ſerui

ſerui domini Ieſu. *Et monent vos*. Præeſſe eſt authoritatis, labora re operis, monere doctrinæ. Hæ ſunt partes prælatorũ. *Vt habeatis illos abundãtius*. Pro, in æſtimatione. Primum quod debetis ta libus eſt, habere illos in pretio. quod eſt officium honoris. *In charitate*. Præcipit & quòd honorentur, & quòd diligantur. *Propter opus illorum*. non propter titulum præſidentiæ, ſed propter opus multiplex deſcriptum. *Et pacem habete cum eis*. Superfluit &. Tertium quod exigit à ſubditis erga tales prælatos, eſt pax cum illis vt non reſiſtãt caſtigationibus, monitionibus, & huiuſmodi, ſed cum ordinis tranquillitate ſe gerant erga eos exercentes officiũ ſuum. Tria ergo debent ſubditi prælatis, honorem, amorem, & pacem. *Rogamus vos fratres*. Ad prælatos dirigitur iſte ſermo, quatuor continens præcepta. *Corripite inquietos*. pro, *monete inordinatos*. vt ſint compoſiti & ordinati in moribus & actionibus ſuis. *Conſolamini puſillanimes*. ad aggrediendum ſeu proſequẽdum bona opera. *Suſcipite*. pro, *ſubleuate infirmos*. non corpore ſed animo, qui inualidi ſunt ad ſuſtinendum aduerſa, ad reſiſtendum tentationibus, & huiuſmodi. *Patientes*, pro, lõganimes, *eſtote ad omnes*. Poſt tres ſpecies defectuum (ſcilicet ordinis, animi, & virium) generale præceptum ſubiungit longanimitatis ſeruandæ cũ omnibus. Animum enim extenſum ad æternæ felicitatis futurũ bonum oportet ſeruare cum omnibus: vt nullius occurſus abducat ab huiuſmodi longanimitate, vt omnibus ingerant huiuſmodi longanimitatem: quæ eſt omnibus ſumme neceſſaria. *Videte*. Cõmunia ſubiungit mandata. *Ne quis malum pro malo alicui reddat*. Formaliter intellige malũ pro malo reddere: hoc eſt, intendere reddere malũ ad differentiã intendentis reddere bonũ iuſtitiæ vindicatiuæ ſeu punitiuæ pro malo quod aliquis fecerat. Non enim reddit deus malũ pro malo, quũ punit: ſed bonum iuſtitiæ pro malo culpæ. *Sed ſemper quod bonũ eſt ſectamini*. quãuis non poſſitis quandoq; illud efficere, *In inuicem & in omnes*. Vt ſuperius dictum eſt, proprium eſt Chriſtianæ dilectionis velle bonum nõ ſolũ mutuo ſed ad omnes. *Semper gaudete*. ſpirituali gaudio: hoc eſt ſemper materiam gaudij habete. Quod impletur etiam occurrentibus quibuſcunque triſtibus: quoniam in bonum ſibi vertunt etiam triſtitia viri perfecti, ac per hoc materiam gaudij inde habent. *Sine intermiſſione orate*. horis congruis. *In omnibus gratias agite*. reputantes omnia diuina eſſe beneficia. *Hæc eſt enim voluntas dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis*. Pro, in vos. Ratio deſcriptæ vitæ voluntas dei aſsignatur deducta in Chriſto

Ieſu

Ieſu ad vos:hoc eſt,in fide Chriſti Ieſu extenſa ad vos credentes. *Spiritum nolite extinguere.* Feruorem ſpiritualem in multis quandoque inſurgentem mandat nõ extingui. ¶ Et bene nota quòd ſolum ſpiritum nominat,ad differẽtiam exteriorum ſeruorum: quos non vetat extingui. *Prophetias nolite ſpernere.* Non loquitur de prophetiis Eſaiæ,Hieremiæ,& huiuſmodi: ſed de prophetiis quas non profitemur. ¶ Nec dicit cõplectamini,ſed nolite ſpernere. & ſi non vultis illas complecti , non tamen iniuriam irrogetis illis ſpernendo. *Omnia autem probate.* Superfluit autem. examinate & diſcutite prophetias ſpiritus & reliqua ſcripta. *Quod bonum eſt tenete.* Optimum atque tutiſsimum documentum. *Ab omni ſpecie mala abſtinete vos.* Superfluit vos. Nõ ſolum à vere malo opere,ſed etiam ab apparenter malo opere abſtinendum præcipit.& hoc propter aliorum ſcandalum. *Ipſe autem deus pacis ſanctificet vos per omnia.* pro,totos. Orat pro Theſſalonicenſibus vt deus mundet illos nõ in parte aliqua,ſed ſecundum omnes partes,quas ſubiungendo explicat. *Vt.* pro, &. *Integer ſpiritus veſter, & anima & corpus.* In tres partes diſtinguit hominem: ſpiritum ſcilicet,animam,& corpus. Inter ſpiritum autẽ & animam differentia eſt penes officia. Vna ſiquidem & eadem res eſt anima & ſpiritus : ſed anima ſecundum officium viuificandi corpus dicitur , ſpiritus verò ſecundum officium intelligendi & volendi ſpiritualia.quam animæ partem philoſophi appellant mentem. ¶ Dicit autem de ſpiritu & integer:ad ſignificandum hanc partem quæ ſpiritus ſeu mens appellatur, conſtare ex multis partibus. Integratur enim ex intellectu & voluntate. Vnde dicendo integer ſpirit⁹, perinde eſt ac ſi dixiſſet,vt ſpiritus veſter tam ſecundum intellectũ,quàm ſecundum voluntatẽ. *Sine querela.* Iam pluries diximus paſsiuè intelligi: hoc eſt , ſine aliqua aduerſus ſpiritum,animam,& corpus querimonia. *In aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruetur.* Explicat in quo iudicio eos ſine querela cupit eſſe. *Fidelis eſt qui vocauit.* pro,vocat. *vos,qui etiam.* pro,&. *faciet.* Orationi adiungit efficaciam non ex propriis orantium aut eorum pro quibus oratur viribus aut meritis,ſed ex diuina promiſsione. Fidelis,inquit,eſt qui vocat vos deus:hoc eſt,verax in promiſsis, ad quæ vos vocat. Nec ſolum eſt verax , ſed etiam effector eorum quæ dicit : imò quod exequetur ea quæ dicit vocando vos. *Fratres orate pro nobis.* Agnoſcunt ſeipſos quanuis doctores & tam perfectos,egere orationibus eorũ,quos conuerterant. *Salutate fratres oẽs in oſculo ſancto.* ad differentiã oſculi amoris

ris humani. *Adiuro per vos dominum.* Apoſtolica authoritate præcipiẽtis Pauli eſt. *Vt legatur epiſtola hæc omnibus ſanctis fratribus.* Superfluit hæc. Et manu Pauli verba hęc ſcripta ſignificantur, eo ꝙ ſingulari numero tacito nomine ſuo dixit adiuro. vt manus propria loco nominis ſignificaret ipſum. Cogit autẽ adiuratio hæc vt putemus aliquod impedimentum formidatum ad publice legendum conuocatis omnibus hanc epiſtolã: ſed neſcimus quod aut quare. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum, amen.* Sic enim ſolito more terminat epiſtolã Paulus. Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio talis: Ad Theſſalonicenſes prima, ſcripta Athenis.

Caietæ die duodecima Martij, 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti, in priorem epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes, Finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes poſteriorem Commentarij.

* * *

PAVLVS & Siluanus & Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto, gratia vobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto. Quemadmodum in priore epiſtola, ſcribuntur perſonæ ſalutantes, eccleſia ſalutata, & ſalutatio. *Gratias agere debemus ſemper deo.* Hinc incipit narratio commemoratiua augmenti fidei, dilectionis, & patiẽtiæ Theſſalonicenſium: vt hinc proponatur materia tractãda. Commemorat autem vt materiam debitæ gratiarum actionis

nis deo de illis. Vnde & ſubiungit: *Pro vobis fratres, ita vt dignum eſt*. Superfluit ita. Declarat rationem debiti dicendo, vt dignum eſt. Et explicando ſubiungit: *Quoniam ſupercreſcit fides veſtra*. Non ſolum augetur, ſed multum augetur fides veſtra. *Et abundat charitas vniuſcuiuſque*. Deficit omnium. *veſtrũ inuicem*. Vt neminem excluderet ab abundantia mutuæ dilectionis, non ſuffecit dicere vniuſcuiuſque, ſed addidit omniũ. *Ita vt & noſipſi in vobis gloriemur in eccleſijs dei*. Vſqueadeo augetur fides veſtra erga deum, & dilectio veſtra mutua, vt & noſipſi gloriemur de vobis in aliis dei eccleſiis. *Pro patientia veſtra & fide in omnibus perſecutionibus veſtris & tribulationibus*. Ecce euidens materia gloriationis noſtræ de vobis, exterior patientia procedens ex conſtantia fidei non in aliqua, ſed in omnibus perſecutionibus veſtris à contribulibus, & afflictionibus. Hoc enim tunc temporis nouum erat apud Gentiles, quoniam adhuc nõ fuerat ab imperatoribus mota perſecutio contra Chriſtianos. & primi Gentiles qui leguntur afflicti pro fide, fuerunt Theſſalonicenſes. Et ideo Paulus merito de ipſis gloriabatur in aliis eccleſiis. *Quas ſuſtinetis in exemplum iuſti iudicij dei*. Superfluit in. Nec vſquequaque liquet an exemplum ſit caſus nominatiui, & referatur ad ſuſtinetis: an ſit caſus accuſatiui, & referatur ad quas. Senſus tamen in idem redit. Et eſt ꝗ quatenus toleratis huiuſmodi afflictiones & perſecutiones, eſtis indicium iuſti iudicij dei, in vobis tolerantibus ſperatum futurum iuſtum dei iudicium. Quod qualiter verificetur ipſe declarabit. Incipit enim hic proponere materiam tractandam. *Vt digni habeamini in regno dei*. Superfluit in. Suſtinetis non ſolum ad iudicium iuſti iudicij dei, ſed vt voſipſi digni habeamini regno dei. Non dicit digni ſitis (quoniam non ſunt condignæ paſsiones huius temporis ad futurum regnum) ſed vt digni habeamini ab ipſo deo. Et hoc eſt alterum quod proponitur tractandum. *Pro quo & patimini*. Incipit tractare illam particulam, exemplum iuſti iudicij. Et relatiuum quo, refert regnũ. Hinc enim tolerantia veſtra indicium eſt iuſti iudicij, quòd vos pro regno dei patimini. In quo clauditur quòd illi à quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere ſiquidem pro regno dei paſsi ſunt martyres omnes, non ſolum acquirendo, ſed etiam vt ſeipſos ſeruent partes regni dei, tales in quibus regnet deus per fidem, ſpem, charitatem, & reliquas virtutes. *Si tamen*. pro. ſiquidem, *iuſtum eſt apud deum retribuere tribulationem ijs qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem nobiſcum*. Ecce documentum

tum iuſti iudicij dum vos affligimini pro regno dei, indicatur omnibus ꝙ deus diſcernet inter vos & eos qui affligunt, iuſto iudicio retribuendo affligentibus afflictionem,& vobis afflictis refrigerium. Niſi enim hoc indicaretur,ſtultum eſſet & vanum pati pro huiuſmodi cauſa. *In reuelationem domini Ieſu de cœlo*. Declarat ipſum iuſtum iudicium dei quale erit, dicendo in reuelatione. Nunc enim tanquam tectus eſt nobis dominus Ieſus per interſtitium cœli. Et ideo tempus aduentus eius appellatur reuelatio de cœlo. Et tangitur per quem (ſcilicet dominum Ieſum) fiet iuſtum dei iudicium. *Cum angelis virtutis*. pro,potentiæ, *eius in flamma ignis*. pro, in igne flammæ. Deſcribit aduentum domini Ieſu,tum à ſocietate angelorum, tum à potentia,cui ſubduntur angeli, tum ab inſtrumento elementi ignis quo vtetur. Et deſcribit in ſpecie flammæ: ad differentiam naturalis ignis, tum ex terra conſurgentis in ſpecie carbonum ardentium, tum in impreſsionibus aëris apparentis in ſpecie vaporum accenſorum. Aereum ſiquidem videtur ſignificare: vnde & deſcribitur tanquam deſcendẽs de cœlo. *Dantis vindictam*. Participium dantis,refertur ad domini Ieſu. Officium deſcribitur ad quod exercendum veniet. *Iis qui non nouerunt deum*. Primum puniendorum genus conſtat ex infidelibus, qui deum fide nõ nouerunt. *Et qui non obediunt euangelio domini noſtri Ieſu Chriſti*. Alterum damnatorum genus eſt inobediẽtium euangelio: ſub quo comprehenduntur omnes mali Chriſtiani, inobedientes mandatis euangelicis. *Qui pœnas*,pro,pœnam, *dabunt in interitu æternas*. pro, interitum æternum. Superfluit ſiquidem in. & appoſitiue ad pœnam dicitur interitum æternum. Semper enim interibunt & nunquã deſinent. *A facie domini & à gloria virtutis*. pro,potentiæ, *eius*. Et tempus & excellentia cauſæ deſcribitur. Tempus quidem à facie domini: quoniam ex quo incipiet apparere dominus, erunt obſtinati in malo,& incipiet tempus ſupplicij eorum. Excellentia verò cauſæ: quoniam ſola facies domini in potentia ſua glorioſa,ſufficiens erit ad vindictam omnium,ne putaret quiſpiam quòd oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiuſmodi vindicta exercenda. *Quum venerit glorificari in ſanctis ſuis*. Declarata vna parte iuſti iudicij futuri (ſcilicet vindicta) declarat alteram,videlicet præmium ſanctorum. Quod à duobus deſcribit, primo à glorificatione, quum venerit glorificari in ſanctis ſuis, vt qui iam glorificatus eſt in ſeipſo, glorificetur etiam in ſuis ſanctis, communicando illis etiam corporis immortalem gloriam

riam. *Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.* Ecce alterum. Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui crediderunt, vt admirabilis reddatur Ieſus in illis. Excellentia gloriæ tunc incogitabilis, tunc viſa, admirabilem toti vniuerſo reddet Ieſum etiam in minimis qui crediderunt. *Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum ſuper vos in die illo.* Proprios effectus propriis adaptat cauſis, propria præmia propriis adaptat meritis: & propterea gloriam admirabilem futuram in die illo, reducit tanquam in propriam cauſam meritoriam in fidem à gentibus adhibitam teſtimonio apoſtolico de præmio in illo futuro. Vnde ordo literæ eſt: quia creditum eſt, ab humano genere, teſtimonium noſtrum, ſubaudi de futuris, ſuper vos, Gentiles in die illo. *In quo.* pro, in quod, *etiam oramus ſemper pro vobis.* Per modum orantis incipit tractare illam particulam, vt digni habeamini regno dei. Nunc quidem tractat illam vt materiam petitionis apud deum: poſtmodum verò in calce ſecundi capituli tractabit eandem docendo. Dicit itaque, in quod, referendo præmium futurum, nos etiam vobis ſuffragamur orationibus. *Vt dignetur vos vocatione ſua deus noſter.* Superfluit ſua. Ecce quid petunt, vt deus dignos reddat Theſſalonicenſes vocatione, hoc eſt, efficiat tales, quales vocatio diuina exigit, & hoc relatiue ad deum. Relatiue autem ad proprias ipſorum vires ſubiungit: *Et impleat omnem voluntatem bonitatis ſuæ.* Superfluit ſuæ. *Et opus fidei in virtute.* pro, potentia. Dictio interpretata voluntatem, non plene explicatur. ſignificat enim bonam voluntatem ſeu beneplacitum, ſeu bonum propoſitum. Petitur ergo vt deus impleat in parte affectiua omnem bonam voluntatem bonitatis, omne bonum propoſitum cuiuſcunque boni. Significatur enim bonitas, tum ex parte actus, tum ex parte obiecti: nam vtrinque oportet bonitatem adeſſe (& quòd bonum velimus, & quòd bene velimus, bonum) ſed totum nihil eſt niſi efficacia diuina adſit ad adimplendum huiuſmodi voluntatem. ¶ Ex parte autem intellectus vt deus impleat fidei opus in potentia. Implere opus fidei in potentia, contingit tum potenter tolerando afflictiones & perſecutiones illatas propter fidem, tum potenter operando ex fide, quod eſt gratiæ miraculorum: quæ fidei attribuitur ab ipſo domino: ſi habueritis tantam fidem vt granum ſinapis, dicetis monti huic, &c. *Vt clarificetur.* pro, glorificetur, *nomen domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in illo.* Ratio petitionis explicatur, non vt Chriſtus, ſed vt nomen Chriſti glori-

ficetur

ficetur in vobis ſic qualificatis, & vos ſic qualificati glorificemini in illo nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, non in vobiſipſis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, ſubiungit: *Secundum gratiam dei noſtri.* quem colimus. *Et domini Ieſu Chriſti.* per quem deriuatur ad nos diuina gratia.

CAPVT II.

Rogamus autem vos fratres. Tractat illam particulam iuſti iudicij dei, quantum ad tẽpus quo eſt futurum illud iuſtum dei iudicium. *Per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti.* Obſecratio apta eſt materiæ. *Et noſtræ congregationis in ipſum.* pro, & noſtram congregationem in ipſum. Et poteſt referri tum noſtra præſens congregatio per fidem in ipſum Chriſtum, tum (quod potius quadrat) futura noſtri congregatio in ipſum Chriſtum tempore aduentus eius: vt vtrinque obſecratio fiat per futura tunc. *Vt non cito moueamini.* pro, dimoueamini, *à veſtro ſenſu.* pro, à mente. Ecce quid rogant vt non facile dilabantur à mente: hoc eſt, ab eo quod ſecundum ſupremam intellectus partem tenẽt de tempore aduentus Chriſti. Et dixit hoc: quoniam ex priore epiſtola Theſſalonicenſes intellexerant propinquum eſſe aduentũ Chriſti, & inde tanquam dimoti ab eo quod mente tenebant, ac turbati fuerant. Vnde & ſubiungit: *Neque terreamini.* pro, turbemini. Vnde autem turbationem & lapſum huiuſmodi incurrerant, ſignificatur ſubiungendo, *Neque per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per epiſtolam tanquam per nos miſſam.* Superfluit miſſam. *Quaſi inſtet dies domini.* pro, Chriſti. Quod dicit tanquam per nos, refertur ad ſingula, ſcilicet ſpiritum, ſermonem & epiſtolam. Erant enim inter Theſſalonicenſes interpretantes per ſpiritum, tanquam per ſpiritum Pauli inſinuatum in epiſtola priore, aut in ſermone habito coram eis, quod inſtaret tempus aduentus Chriſti. Anſam autem accipiebant ex epiſtola eo quòd in prima perſona dixerat, nos qui viuimus, qui relinquimur in aduentum domini, ſimul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius ſecundæ epiſtolæ: ad tollendum ſcilicet ab eis huiuſmodi intellectum. *Ne quis vos ſeducat vllo modo.* videlicet explicando ſpiritum noſtrum, aut ſermonem noſtrum, aut epiſtolam noſtram. *Quoniam niſi venerit diſceſſio.* pro, apoſtaſia. *primum.* Ad tollendũ huiuſmodi opinionem de propinquitate aduentus Chriſti, manifeſtat eis oportere duo præcedere Chriſti aduentũ. Alterũ eſt apoſtaſia, ſed non dicit à quo. Græca ſiquidẽ dictio eſt apoſtaſia: & ſignificat defectionem ſeu rebellionẽ ab

obe

obedientia,ſtatu,profeſsione, principe,&c. Intelligitur autẽ de apoſtaſia ab imperio Romano.prædicit eis oportere primũ deficere gentes ab imperio Romano quàm veniat Chriſtus. *Et reuelatus fuerit homo peccati.* Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Chriſti.& eſt aduentus Antichriſti. Quem deſcribit primo à natura,dicẽdo homo. deinde à plenitudine peccatorũ, dicendo homo peccati. Et de eo dicit,reuelatus fuerit,quoniam manifeſtus erit homo peccati:non erit hypocrita (vt non poſsit cognoſci,vt lateat peccatũ eius) ſed erit manifeſtus homo peccati. *Filius perditionis.* Hebræo more loquitur, vndique perditione dignum appellans filium perditionis. *Qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod.* pro,omnẽ qui,*dicitur deus.* Ex hac Antichriſti conditione apparet quòd Machometus nõ fuit Antichriſtus,nam fecit ſeipſum flatum dei,nõ ſupra deum. Antichriſtus autem non ſolum aduerſabitur deo,ſed etiam extolletur ſupra omnem qui dicitur deus. *Aut quod colitur.* Circunloquitur interpres dictionem Grecam,ſignificantem omne id cui debetur veneratio religioſa:qualia ſunt quæcunque ſacramẽta & ſacra, ſiue res,ſiue loca,ſiue tẽpora. Extollet ſiquidẽ ſe ſuper omnes dies feſtiuos,tam Chriſtianorũ quàm Iudæorum,& ſuper reliqua ſacramenta & ſacra,&c. *Ita vt in templo dei ſedeat,oſtendens ſe tanquã* pro,quòd, *ſit deus.* In multis quoque codicibus Græcis,inueniuntur duæ dictiones mediç inter dei & ſedeat, ita ꝙ legitur,ita vt in templo dei,tanquam deus ſedeat, oſtendẽs ſeipſum quòd ſit deus. Et ſunt ad clariorẽ ſenſum. ¶ Declarat Paulus modũ quo Antichriſtus extolletur ſupra deum. Et modus eſt ꝙ ipſe ſedebit in templo dei oſtentans ſeipſum eſſe deũ. hoc eſt enim extolli ſupra deum. Nec aliquod determinatum templũ ſignificatur: ſed in quocunq; templo deo dicato,ſedebit tãquam ſibi dicato. *Non retinetis.* pro, non meminiſtis. interrogatiuẽ punctando & legendo. *Quod quum eſſem apud vos, hæc dicebam vobis?* Reuocat ad memoriam eorum hæc eadem verba eis ſignificata fuiſſe: arguens per hoc eos, quòd quum hæc ſciant ab ore eius,non debebant turbari & adduci in opinionem quòd inſtaret dies aduẽtus Chriſti. *Et nunc quid detineat ſcitis.* Ordo literæ eſt:& ſcitis qd nunc detineat,quid in præſenti prohibeat, occaſio ſit moræ. *Vt reueletur.* Deficit,ille homo peccati,*in ſuo tempore.* Dicit Paulus quòd Theſſalonicenſes nõ ſolum hæc prædicta ſciebãt,ſed etiã rationẽ dilatæ manifeſtationis Antichriſti. dixerat enim eis illã rationẽ Paulus. Quã rationem ſubiungit,ponẽdo eã in ſcriptis.

 Nam

Nam myſterium iam operatur iniquitatis tantum. pro, ſolum. Et hic fiat colon. *Vt qui tenet nunc teneat.* Superfluunt duæ dictiones: vt, & teneat. & dictio interpretata tenet, eſt illamet quæ interpretata eſt detineat, dicendo & nunc quid detineat ſcitis. Vnde litera iſta legenda eſt, *Qui iam detinet, donec de medio fiat.* Et eſt ordo literæ. nam qui iam detinet, iam operatur ſolum iniquitatis myſterium, donec de medio fiat. In quibus verbis duo myſteria declarat. Alterum eſt, quòd ratio detinendi eſt, non potẽtia aliqua detentiua aut prohibitiua, ſed vt impleantur iniquitates imperij Romani. ſimilis ſiquidem eſt hæc ſententia illi diuinæ ſententiæ Gen. 15. Nondum ſunt completæ iniquitates Amorræorum. vnde relatiuum qui detinet, imperium Romanũ refert. de quo modũ detinendi explicat, dicendo quòd ſolummodo operatur arcanum iniquitatis: aperte ſignificando, quòd non aliter detinet, quàm operando arcanum iniquitatis. Nominat autem integritatem iniquitatum myſterium iniquitatis, quoniam vere arcanum eſt, & ſoli deo cognitum quantum iniquitatis implendũ eſt ad hoc; vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem ſermonẽ. nõ dicit abſolute quòd ſolũ agit myſterium iniquitatis (quod eſſet nihil boni agere, ſed malũ ſolummodo) ſed dicit qui detinet, agi tãtummodo myſterium iniquitatis: quod eſt quatenus detinẽs aduentũ Antichriſti nõ detinet authoritate aut merito, ſed ſolum implendo myſterium iniquitatis. cum quo ſtat quòd multa bona & ſancta opera etiã efficiat interim, ſed non ad detinendum aduentũ Antichriſti. ¶ Alterũ myſteriũ quod declarat eſt, quòd quũ dixiſſet, niſi venerit apoſtaſia primùm, intellectũ fuiſſet nihil aliud ſignificari niſi defectionem multarum gentiũ ab imperio Romano, niſi modo adiungeret, donec de medio fiat: aperte ſignificans quòd ante aduentum Antichriſti oportet nõ ſolum eſſe defectionẽ gentium à Romano imperio, ſed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. hoc eſt enim de medio illud tolli. Quocirca quũ adhuc non ſit de medio ſublatum Romanum imperiũ, adhuc non eſt impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. *Et tunc reuelabitur ille iniquus.* Certum eſt, quòd aduerbium tũc, excludit tempus præcedens (ſignificat enim quòd non prius) ſed non eſt certum an affirmet tempus immediate ſequens. Non enim dicit & tũc immediate, ſed dicit & tũc, ſublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habem⁹ tria præcedentia aduẽtum Chriſti. primum eſt apoſtaſia: ſecunda extinctio

ctio:& tertium aduentus Antichriſti. Quæ eo ordine vẽtura prædicta ſunt quo ſunt enumerata. Quorũ primũ tantum videmus impletum:reliqua ſuperſunt implenda. *Quem dominus Ieſus.* Superfluit Ieſus. *Interficiet*, pro, conſumet, *ſpiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione.* pro, apparitione, *aduẽtus ſui eum.* Prima frõte ſignificatur metaphorice tam facilis cõſumptio Antichriſti à domino quòd ſolo flatu oris dominus cõſumet eum: ſecundũ tamẽ proprietatem verborum ſignificatur ꝙ dominus Ieſus cõſumet Antichriſtum: non conſumptione corporali, ſed cõſumptione ſpirituali: ſpiritu oris ſui, hoc eſt, ſpiritu ſermonis Euãgelici, quod ex proprio Chriſti ore exiit, & eundẽ deſtruet apparitione aduentus ſui. Cerne differẽtiam inter cõſumptionem & deſtructionẽ. euangelici ſiquidem verbi ſpirituali virtute conſumet paulatim auertẽdo homines ab Antichriſti ſequela, & ducẽdo ad veritatẽ euangelicã. Et quia nõ omnes reuocabuntur, ſed aliqui poſt aliquos paulatim, multis tamen perſeuerãtibus vſque ad aduentũ Chriſti, in doctrina Antichriſti, ideo dicitur ꝙ cõſumet quidem ſpiritu oris, deſtruet autẽ apparitione aduentus ſui. Quũ enim aduentus Chriſti incœperit apparere, tunc totaliter deſtruetur Antichriſtus, pro quanto tunc ab omnibus cognoſcetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudẽs lector aliud myſteriũ: videlicet ꝙ ſequaces Antichriſti durabunt vſque ad apparitionẽ aduenientis Chriſti. *Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ.* Deſcriptis principio & fine, deſcribit progreſſum antichriſti: inchoando à dæmone cuius virtute operabitur. Dixerat ſuperius eundem hominẽ peccati: modo deſcribit ipſum ex Satana (hoc eſt, aduerſario dæmone, qui antonomaſice dicitur aduerſarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. *In omni virtute*. pro, potentia. Ecce primum inſtrumentum Antichriſti, potẽtia omnis: vt è regione Chriſti appareat. nam Chriſtus ſecundum operationem ſpiritus ſancti apparuit, ille ſecundum operationem ſatanæ: Chriſtus in omni humilitate, ille in omni potentia. eſt enim ſermo de potentia ſeculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiuæ & dominatiuę, tum deliciarum, &c. *Et ſignis & prodigijs mendacibus.* pro, mendacij. Signa ſanitatum quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacij, tum quia multa erũt præſtigioſa & ſpectra potius quàm vera: tũ quia quę erunt vera facta, erunt mendaciter miracula. Vt enim in Euãgeliis declarauimus, ea, quæ vere efficiet Antichriſtus mirabilia

in conſpectu hominum,non erunt vere miracula:hoc eſt ſupra facultatem omnium cauſarum ſecũdarum, & propterea omnia ſunt ſigna & prodigia mendacij. *Et omni ſeductione iniquitatis.* pro,iniuſtitię. Ecce tertium organũ Antichriſti: ſcilicet ſeductio iniuſtitiæ, vſque adeo dementabit homines vt iniuſtitias licitas reputent. Et hic erit non aliqua,ſed omnis ſeductio,omni genere ſeductionis vtetur ad homines faciẽdos iniuſtos ſimiles ſibi. *Iis qui*.pro,in iis qui,*pereunt*. Non ſufficit Paulo explicare progreſſum Antichriſti,ſed explicat etiã fructum eius:in quibus ſcilicet fructum habebunt hæ ſeductiones eius,dicendo in iis qui pereunt,ad differentiam electorũ.Ac ſi aperte diceret: nõ in electis fructificabit,ſed in reprobis,qui ſuapte voluntate pereunt. Vnde & ſubdit rationẽ quare pereunt. *In eo quòd charitatem veritatis non receperunt,vt ſalui fierent*.ideo pereunt, quia non receperunt dilectionẽ veritatis,non cuiuſcunque,ſed illius qua ſalui fierent, Dilectionem veritatis prædicauit Chriſtus,prædicauerunt Apoſtoli,prædicat eccleſia Chriſti, Qui hanc dilectionem recipiunt in mentibus,affectibus,& operibus propriis,ſalui fiũt: totum enim quod euãgelicus ſermo tradit,veritas eſt.Qui autẽ hanc dilectionẽ non receperunt ad hoc,vt ſalui fierent,ipſimet ſeipſos interimunt eoipſo,quòd non recipiunt hãc dilectionem, quæ ſola eſt medium ad ſalutem.Non imputent igitur pereũtes alteri,ſed ſibimet ſuum interitum,quemadmodum nulli imputare debent,quòd non receperunt oblatã eis dilectionem veritatis, *Ideo*. Deficit &.Legendum eſt,*Et ideo mittet illis deus operationem erroris*.Quemadmodum ad Romanos ſcribit,in pœnam peccati tradidit illos deus in reprobum ſenſum,&c, ita modò ſcribit;& ideo quia non receperunt dilectionem veritatis, in pœnã huiuſmodi criminis mittet illis deus operationẽ erroris. Dictio interpretata operationẽ, non totaliter explicatur nomine operationis;nam ſignificat quandam efficaciam,ſiue vim intus operãtem,Et eſt ſenſus,quòd mittet illis deus internam vim,ſeu efficaciam ad errandum,Vnde & ſubdit,*Vt credant mendacio*. Mirabilis eſt hæc pœna;quæ eſt & pœna peccati præcedentis, & ratio peccati ſequentis,*Vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati,ſed conſenſerunt iniquitati*.pro,iniuſtitiæ. Sed nec ſic totum explicatur.nam Græcè habetur, ſed complacentes in iniuſtitia. Ne tantæ pœnæ peccatum exiſtimetur finis, ſubiungit bonum ad quod hæc mala ordinãtur eſſe bonum diuinæ iuſtitiæ,dicendo: vt iudicentur omnes de peccato,tum omiſsionis,quod non

credi

crediderunt veritati,tum commiſsionis, quòd cõplacentes fuerunt in iniuſtitia.hæc enim duo crimina erũt in ſequacibus Antichriſti.Quorum primum cõtrariatur bono intellectus,ſecundum bono affectus. *Nos autem debemus gratias agere deo.*Deficit, ſemper.*pro vobis fratres dilecti à deo.*pro,domino.E regiõe reproborum ad electos Theſſalonicenſes ſermonem cõuertit: materiam gratiarum actionis aſtruens ſubiuncta bona.*Quòd elegerit nos.*pro,vos,*deus primitias.*pro,ab initio, *in ſalutem.* Magna materia gratiarũ actionis,quòd ab initio euãgelicæ diuulgationis, abſque veſtris meritis deus vos elegerit,præferẽdo vos reliquis quos non elegit: elegerit autem non ad temporale bonũ,ſed in ſalutem æternam. *In ſanctificatione ſpiritus.* Non ſolum elegit vos in ſalutem finalẽ,ſed cum gratuitis mediis,altero ſpectante ad affectum,ſcilicet mundificatione ſpiritus:altero ſpectãte ad intellectum: ſcilicet, *Et in fide veritatis.* In his enim duobus mediis velut ducibus electi ſumus ad acquirendam ſalutem. *In qua.*pro,in quod.Et refert vniuerſitatem donorum quæ cõprehenduntur ſub ſanctificatione ſpiritus & fide veritatis in ſalutẽ. *Et vocauit vos per Euangelium noſtrum.*Signum electionis veſtræ ab æterno,eſt temporalis vocatio qua per Euãgelium noſtrum deus vos vocauit ad huiuſmodi dona. *In acquiſitionem gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti.* Omnia hæc ad quæ vocati eſtis dona,nihil aliud ſunt quàm acquiſitio gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti,vt ſcilicet cõmunicetur vobis gloria Chriſti. *Itaque fratres ſtate.*Redit ad proſequendam illam particulam,vt digni habeamini regno dei.Diuerſimode ſiquidem tractat eam:hortando,imprecando,monẽdo,&c. ¶ Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo.Alterũ eſt, ſtate:hoc eſt,ſpiritualem rectitudinem ſeruate.Alterũ eſt: *Et tenete traditiones quas didiciſtis.* pro,edocti eſtis, *ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtram.* Modus ſtandi,eſt ſeruare traditiones. Non dicit noſtras,ſed per ſermonem,ſeu per epiſtolam noſtrã: quoniã traditiones ſunt euangelicæ. ¶ Vbi & nota prudens lector,aduerſus exigentes ſcripturam de omnibus traditionibus Apoſtolicis.ecce Paulus aperte dicit, traditiones per ſermonem.Tali enim modo habemus ſymbolum Apoſtolorum,habemus ſignare nos ſigno crucis,habemus feſtiuitatem diei dominicæ,ſacrificium altaris, &c. *Ipſe autem dominus noſter Ieſus Chriſtus.* Ecce imprecatio. *Et deus & pater noſter.* Ieſus Chriſtus nomen eſt hominis,deus nomen eſt diuinæ naturæ commune patri & filio & ſpiritui ſancto:pater

verò noſter,nomen eſt relatiuum ad nos adoptionis. *Qui dilexit nos*,eligendo & vocando nos.*Et dedit conſolationem æternam.* Spiritualis conſolatio ſpiritus ſancti qua repleti ſunt Apoſtoli in præſenti vita,appellatur conſolatio æterna:eo quòd eſt conſolatio non temporalibus ſed æternis innixa.*Et ſpem bonam in gratia.* hoc eſt,ſpem non vnam ſed vtilem virtute gratiæ, non propriis noſtris viribus.*Exhortetur.* pro, conſoletur. *corda veſtra.* partem affectiuam, extendat quam dedit æternam conſolationem ad corda veſtra. *Et confirmet in omni opere & ſermone bono.*Tranſpoſitæ ſunt dictiones,opere & ſermone.Imprecatur eis in corde conſolationem: in omni autem tam ſermone, quàm opere bono, confirmationem.

CAPVT III.

De *cætero.* pro,cæterum ,*fratres orate pro nobis.* Mutuam orationem ad dignitatem regni dei ſpectare,non eſt dubium: quum mutuum ſit ſuffragium membrorum regni dei. *Vt ſermo dei.*pro,domini,*currat.* Metaphorice ſignificat orari vt tollátur impedimenta Euangelij,vt currat tũ ex parte prædicatorũ, tum ex parte auditorum.*Et clarificetur.*pro,& glorificetur, *ſicut & apud vos.*quemadmodum apud vos ita apud alios & currat & glorificetur.*Et vt liberemur ab importunis.*pro,abſurdis, *& malis hominibus.* Homines mali dicũtur penes malã diſpoſitionẽ voluntatis:abſurdi autẽ penes malã diſpoſitionẽ rationis.Abſurda enĩ dicimus inconuenientia ſecundũ rationẽ.& Iudæos ſignificare videtur,impediẽtes eos,ne prædicẽt gentibus.Tales enim perſequutionẽ excitauerãt in Paulũ & Silam,tum Theſſalonicæ,tum Berrhææ.Et forte notat Gentiles qui excitabantur à Iudæis aduerſus eos. nam & in Actibus Apoſtolorum dicitur quòd Iudæi per malos homines concitauerunt turbam.Vtrique tamen ſenſui quadrat ſubiuncta ratio. *Non enim omnium eſt fides.* hoc enim eſt verum tam de Iudæis quàm de Gentilibus. *Fidelis autem deus eſt qui confirmabit vos & cuſtodiet à malo.* Quanuis omnibus non ſit datum credere,vos quibus datum eſt credere,ſcitote quòd fidelis in promiſsis eſt dominus, tam in futura quàm in præſenti vita, confirmando vos in bono & cuſtodiendo à malo. *Confidimus autem.*pro,ſuaſum autem habemus,*de vobis fratres in domino.* Superfluit fratres.Et quod dicitur in domino, referri poteſt ad pronomen vobis. hoc eſt,de vobis non in vobiſipſis,ſed in domino. tũ ad ſuaſum habemus:vt ſit ſenſus,ſuaſum habemus

in domino de vobis, ad differentiam ſuaſionis humanæ. Prima tamen relatio magis quadrat. *Quoniam*.pro,ꝙ,*quæcunque præcipimus*.Deeſt,vobis,*& facitis,& facietis*. Et dicit hoc propter ſubſequentia præcepta,circa quæ aliqui inter Theſſalonicēſes deficiebant quanuis communiter ſeruarentur. Propter itaque communem obſeruationē dicit & facitis & facietis: propter aliquos autem non obſeruantes adiungit præcepta. *Dominus autem dirigat corda veſtra in charitate*. pro,in charitatem,*dei & patiētia*. pro, & expectationem.*Chriſti*.Sed nec expectatio integre explicat Græcam dictionem ſignificantem perſeuerantiam expectantem non ſine moleſtia. Et eſt ſermo de dilectione qua diligendus eſt deus:& de expectatione qua expectandus eſt aduentus Chriſti. Et eſt ſermo imprecatiuus vtriuſque doni neceſſarij ad ſeruandum præcepta apoſtolica. *Denuntiamus*. pro, præcipimus, *autem vobis fratres in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti*. hoc eſt, in perſona,vice domini noſtri Ieſu Chriſti. *Vt ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate,& non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis*. conuerſationem præcipit ſubtrahi non infidelibus,ſed fratribus (hoc eſt Chriſtianis) tum ambulantibus inordinate,tum ſpecialiter ambulantibus non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nec dicit vt ſubtrahatis veſtra, ſed vos: eſt enim quædam excommunicationis ſpecies ſubtrahere conuerſationem. Præcipit enim Paulus pro ſalute inordinate ambulantium & otioſorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos ad hoc vt ſic erubeſcant: vt inferius explicabit. *Ipſi enim ſcitis*. Declarat traditionem quam acceperunt tum facto tum verbo. Et primo facto, dicendo, ipſi enim ſcitis, *Quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti*. pro, inordinati,*fuimus inter vos,neque gratis panem manducauimus*.pro, accepimus,*ab aliquo, ſed in labore & fatigatione,nocte & die operantes,ne quem veſtrum grauaremus*. Sententia clara eſt exemplaritatis, & quo ad compoſitos mores, & quo ad viuendum ex proprio labore. *Non quaſi*. Pro, quòd, *Non haberemus poteſtatem*. Scilicet viuendi ſumptibus vt Chriſti Apoſtoli. *Sed vt noſipſos formam daremus vobis ad imitandum nos*. Sententia clara eſt,nec ſolum facto,ſed verbo eadem docuimus. *Nam & quum eſſemus apud vos,hoc denuntiabamus*.pro,præcipiebamus,*vobis,quoniam* .pro,quòd, *Si quis non vult operari, nec manducet*.

Non dicit, ſi quis non operatur, ſed ſi quis non vult operari. Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandum,

tum diuitum non indigentiũ operatione ad hoc vt viuant propriis ſumptibus. In talibus enim locũ non habet pœna nec manducet. Validis itaq; ac non habentibus vnde propriis ſumptibus viuãt, præcipitur ſi quis non vult laborare, nec manducet. Et eſt ſenſus nõ manducet alieno ſumptu, vt vel ſic cogatur laborare.
¶ Recole prudens lector præcepta omnia obligare quidem ad peccatum, ſed non mortale niſi gratia materiæ contra charitatẽ dei, ſuiipſius aut proximi. Vnde quum huiuſmodi precepta non ſint in materia contra charitatẽ, ſed præter charitatem, obligãt quidem, ſed non ad mortale. *Audiuimus*. pro, audimus, *enim*. Rationem reddit præcepti. *Inter vos quoſdam ambulantes inquiete*. pro, inordinate: hoc eſt, incompoſitis moribus ſeu actibus. *Nihil operantes*. manuali opere. *Sed curioſe agentes*. Vacantes curioſitatibus. hæc enim tria vitia ſeſe comitantur. Et hi de numero eorum erant, qui proprio ſumptu viuere nequibant: niſi labore manuum. Et propterea ipſis in ſpecie Paulus Præcipit ſubiungendo, *Iis autem qui eiuſmodi ſunt, denuntiamus*. pro, præcipimus, *& obſecramus in domino Ieſu Chriſto*. pro, per dominum Ieſum Chriſtũ. Vtroq; fungitur Paulus officio, præcipientis & obſecrantis: vt tũ authoritate, tum amore flectantur, vt authoritas præcipientis, non ab improuiſo domino, ſed ab effectu ſalutis eorum proficiſci cognoſcatur. *Vt cum ſilentio*. E regione curioſitatis & inordinationis dicit cum ſilentio: nam nec incompoſiti nec curioſi ſilent. *Operantes*. E regione ad nihil operantes, dicit operantes, proculdubio manibus propriis. Et fructum ſubiungit, *Suum*. Deeſt, ipſorum. *Panem manducent*. Suũ non quomodolibet, ſed ſuum ipſorum panem: vtpote propriis laboribus partum: ad differentiam panis gratis ſibi ab aliis dati, qui poſtquam datus eſt eis, eſt quidem panis eorum, ſed non eſt ſuuſipſorum. *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes*. Ad ſeruantes præcepta redit: qui quum eſſent benefici, ne propter aliquorum otium deſiſterent ab eleemoſynis erogandis, monentur à Paulo. *Quòd ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolam*. Adiungit pœnam: imò explicat ſuperius decretam pœnam (vt ſubtrahatis vos, &c.) reſtringendam ad inobedientes poſt hanc epiſtolam. Intendit ſiquidem vt velut abolitæ præteritæ culpæ habeantur: ſed ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolam ſcripto. *Hunc notate, & non commiſceamini cũ illo, vt confundatur*. pro, vt pudefiat. Duas pœnas explicat. Alteram: hunc notate, communi diſcuſſione, communi iudicio. Alteram facti, & non commiſceamini cum il-
lo,

lo,conuerſatione communi.Et vtrunque fit vt vel ſic erubeſcat. Vbi & diſcerne inter pœnam Corinthij & inobedientis: ille excommunicatus traditus eſt Satanæ propter criminis magnitudinem,iſte ſolum excõmunicatur propter paruitatem delicti. & penſa rigorem primitiuæ eccleſiæ, ex hoc quod propter otium & huiuſmodi venialia excommunicabãtur moniti non ſe corrigentes,vt erubeſcerent. Intelligoque nõ eccleſiaſticas cenſuras quibus hodie eccleſia vtitur:ſed cenſuras religioſas quibus clauſtrales vtuntur:quæ non cenſuræ eccleſiaſticæ,ſed pœnæ quædã ſunt ſeparantes à templo,vel conuerſatione fratrum, vel à mẽſa fratrum,& huiuſmodi.Tales erant iſtæ ad Theſſalonicenſes indictæ pœnæ pro iis vanitatibus,non excõmunicationes decretalium. *Et nolite.*pro,& non,*quaſi inimicum exiſtimare.*Dixerat & nõ commiſceamini:moderatur vt ſane intelligant,vt non reputent eum tanquam inimicum. *Sed corripite.* pro,monete, *vt fratrem.* Hinc tractum eſt quòd licitum eſt monere excommunicatos, & inſtruere & hortari ad ea quæ ſalutis ſunt. *Ipſe autem Deus.* pro, dominus,*pacis.*Imprecando finit epiſtolam. Et Ieſum appellat dominum pacis, à quo pendet & ſingulorum & vniuerſi pax. *Det vobis pacem.* Apte imprecatur vt dominus pacis det pacem. *Sempiternam.*pro ſemper,*in omni loco.*pro,in omni modo. Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo:quod impoſsibile eſt regulariter in hac vita.Semper enim durãte hac vita aliquis modus aliqualiter turbatur,vel ex fomite interno, vel ex externis occurſibus. *Dominus ſit cum omnibus vobis.* Hæc eſt ſalutatio communis Paulo,Siluano,& Timotheo.propria verò Pauli ſubiungitur, *Salutatio mea manu Pauli.*Ablatiui caſus eſt mea. *Quod eſt ſignum in omni epiſtola.*Hinc coniicitur calcem epiſtolæ ad Coloſſenſes mutilam eſſe:quoniam caret integritate huius ſigni. *Ita ſcribo,Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis: amen.* Hæc enim ſalutatio ſcripta manu Pauli,ſignum dicitur in omni epiſtola,& in omnibus epiſtolis ad eccleſias miſsis inuenitur huiuſmodi integra ſalutatio in fine,niſi in epiſtola ad Coloſſenſes: in qua legitur,gratia cum omnibus vobis,amen.& non dicitur domini noſtri Ieſu Chriſti,& cætera. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio talis:Ad Theſſalonicenſes ſecunda, ſcripta Athenis.

Caietæ die 17. Martij, 1526.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in priorem Epiſtolam Pauli ad Timotheum Commentarij.

***

PAVLVS *Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecũdum imperium dei ſaluatoris noſtri &c.* Deeſt, domini, *Ieſu Chriſti ſpei noſtræ.* Non ſolum ſe apoſtolum Ieſu Chriſti explicat, ſed apoſtolatum ipſum explicat nõ quæſitum, ſed iniunctum ſibi à deo ſaluatore noſtro: naturam exprimens diuinam & officium ſaluãdi nos: vt intelligamus iniunctum ei fuiſſe Apoſtolatum ad exequendum officium ſalutis noſtræ. Nec tantum à deo, ſed etiam ab homine domino Ieſu Chriſto iniunctum ſibi explicat. Et dicit domini, eo quòd ad ſtatum dominij iam peruenerat Ieſus Chriſtus, quum iniunxit apoſtolatum Paulo. Adiungitque ſpei noſtræ, eo quòd Chriſtus immortalis iam & glorioſus ſecũdum corpus, eſt ſpes noſtræ futuræ beatitudinis. Chriſti nanque reſurrectioni innititur ſpes noſtra quòd erimus quoque nos immortales ſecundum corpus. *Timotheo dilecto.* pro, germano. Eadem dictio habetur hic quæ habita eſt ad Philip. dicendo rogo te germane (ſeu germana) compar. Quadrat autẽ dictio illa tũ æquali tum minori, vnde & ibi dictum eſt germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac conſone eſſe talem. vnde Germanus filius eſt qui vere eſt cõſonans patri filius. *Filio in fide.* ad differentiam filij naturalis: vt enim patet Actu. 16. Paulus aſciuit ſibi Timotheũ, quem ex his verbis apparet à Paulo fuiſſe conuerſum ad fidem: alioquin nõ appellaret ipſum filiũ in fide. *Gratia, & miſericordia, & pax.* Superfluunt coniunctiones.

Noua

Noua ſalutatio:nam hactenus ſalutauerat,gratia & pax:modo tria dicit, gratia, miſericordia,pax,ea ratione ꝙ prælatis maxime neceſſaria eſt miſericordia:tanquam loco dei, cui proprium eſt miſereri,præſint. *A deo patre &c.* Deeſt,domino, *Ieſu Chriſto domino noſtro.* Bis dicit domino,ſemel abſolute,domino Ieſu Chriſto : iterũ relatiue ad nos,domino noſtro. Eſt ſiquidem abſolute dominus omnium,& eſt peculiariter dominus noſter tanquã ſponte ſeruorum. *Sicut rogaui te.* Completa ſalutatione inchoat tractatum epiſtolarem. Vbi aduerte ꝙ aduerbium ſicut,non habet in textu aliquid correſpondens ad complendam orationem vſque ad calcem huius capituli, vbi dicitur, hoc præceptũ commendo tibi. ita quòd illic complet Paulus orationem quam hic inchoat. Et eſt ſenſus,ſicut rogaui te,&c. ita hoc præceptũ commendo tibi,quemadmodum olim rogaui te nunc tibi commendo hoc præceptum. Vnde omnia interiecta abhinc illucuſque, verè interiecta ſunt ad explicandum neceſsitatem præcepti, & quod olim dederat,& quod modo cõmendat. *Vt remaneres Epheſi quum irem in Macedoniam,vt denuntiares.* pro, vt præciperes, *quibuſdam ne aliter docerent.* Dictio Græca interpretata aliter docerent,compoſita eſt ex alio & doctor,varietatem doctorum clare ſignificans. Mandauit Paulus Timotheo,vt præciperet quibuſdam ne eſſent varij doctores,quod eſſet variam inducere doctrinam. Et quantum ſubiuncta inſinuant, aduerſus illos loquitur qui aliam de legalibus doctrinam inducebant.nam tales doctores explicabit paulò inferius. *Neque intenderent fabulis.* Thalmudicas fictiones prohibet. *Et genealogijs interminatis.* Non dicit neque intenderent genealogiis,ſed addit interminatis : quæ ſcilicet ſunt ſine termino in ſacris ſeu authenticis ſcripturis : multæ enim genealogiæ tunc temporis erant interminatæ. Et rationem huius vltimi ſubdit, *Quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem.* pro,diſpenſationem, *dei quæ eſt in fide.* Interminatæ ſiquidem genealogiæ quòd præbeant quæſtiones, clarum eſt. Et quòd magis multiplicandis quæſtionibus proſint quàm diuinæ diſpenſationi ſeu gubernationi quam exercet deus in fide,Paulus docet.nam ad dei gubernationem qua gubernat ea quę ſunt fidei,parum aut nihil prodeſt notitia huiuſmodi genealogiarũ: vt patet de multis genealogiis quas habemus in libris Paralipomenon. *Finis autem præcepti eſt dilectio.* Dixerat vt præciperes quibuſdam ne varij eſſent doctores: & propterea vanitatẽ finis omnium pręceptorũ legis explicat:vt ex ipſa vanitate finis præ-

cepto

ceptorum,varietas arguatur doctorũ. Finis,inquit præcepti eſt dilectio,non qualiſcunq;, ſed procedens à triplici fonte. Primus eſt. *De corpore puro*. hoc eſt affectu puro, à paſsionibus & à malitia. *Et conſcientia bona*. Secundus fons eſt applicatio ſcientiæ: applicatio inquam bona,ad agendum,ad cauendum,&c. Multi enim habent applicationem ſcientiæ malam,& innumera mala inde ſequuntur. *Et fide non ficta*.Tertius eſt hic fons vltimo loco ſcriptus:eo quòd duo primi naturæ ſunt,hic autem tertius reuelatæ eſt gratiæ.Et dicit fide non ficta,propter hypocritas in fide qui fingebant ſe Chriſtianos,& nec erant Chriſtiani nec Iudæi. ¶ Diſcurre per præcepta:& inuenies omnia ordinari ad dilectionẽ talem:huiuſmodi enim dilectio eſt dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu,& ex puro corde in affectu, & ex cõſcientia bona in applicatione & exequutione,quæ perficit & mãdata primæ & ſecundæ tabulæ.¶ Hæc ſunt quæ Paulus proponit tractanda in hac epiſtola.Verum antequam ſigillatim particulas propoſitas tractet,neceſsitatem commemorat remãſionis Timothei Epheſi ad præcipiendum quæ dixit, ex caſu aberrantium ab his. Vnde dicit, *A quibus*. præceptis & cõditionibus finis præceptorum. *Quidam aberrantes*. Similes pſeudoapoſtolis ſignificat. *Conuerſi ſunt in vaniloquium*. ab vtili doctrina. *Volẽtes eſſe legiſdoctores*. Hinc apparet Iudæos eſſe iſtos,qui doctrinam legis Moyſi ingerebant. Et hinc coniicitur iſtos eſſe, quos appellauit alia docentes.Et iungitur vaniloquio non doctrina legis,ſed voluntas vtendi officio doctoris legis verſa dicitur in vaniloquiũ. Et ratio ſubditur, *Non intelligentes neque quæ loquuntur*. ipſimet præcepta legis. *Neque de quibus affirmant*.obligati ad præcepta legis. *Scimus autem quòd bona eſt lex*. Intendit Paulus commemorare, vt Timotheus non ſolùm præcipiat vitari fabulas, & quæſtiones de genealogiis, ſed etiam doctores legis Moyſi male applicantes illam: quod eſſet,ſi applicarent illam ad obligandum iuſtificatos in Chriſto.Et propter hoc non reprehendit legẽ,ſed laudat eam,dicendo,ſcimus autem quòd lex bona eſt.Vituperat autem malè applicantes eam ſubiungendo, *Si quis ea legitime vtatur*.hoc eſt,ſi quis eam ſecundum ipſammet legem applicet, Et ne vageris quærendo quid eſt legitime applicare, explicat ſubiungendo, *Scientes*.pro,ſciens, *hoc*. Ecce legitimus vſus, ſciens hoc. *Quia*.pro,quòd, *lex iuſto non eſt poſita*.Formalis eſt ſermo Pauli:nam quum lex non ſuperflue ponatur, & iuſtus quatenus iuſtus, non indigeat lege,formaliter verificatur quòd iuſto nõ eſt

lex ſcripta poſita. Rurſus quum mediũ legis ſit pœna, & iuſtus quatenus iuſtus nulli ſit obnoxius pœnæ, formaliter verificatur ꝙ iuſto non eſt lex poſita. ¶ Et intendit per hoc ꝙ quemadmodum malè applicatur lex ad iuſtos, ita male applicatur ad iuſtificatos in Chriſto. & propterea ſubiunget de ſeipſo iuſtificato in Chriſto, Cum qua veritate ſtat, ꝙ ſi iuſtus recedat à iuſtitia, ſtatim inuenitur in ordine eorũ, quibus eſt lex poſita: vtpote non iuſtis. *Sed iniuſtis.* E regione iuſti vniuerſaliter, nominat per partes multa genera iuſtorum. Et primo iniuſtos in genere. *Et non ſubditis.* pro, & iis qui ſubdi nolunt, *impijs.* in patriam ac parentes, &c. *Et peccatoribus.* à recto recedẽtibus. *Sceleratis.* qui præ aliis copia flagitiorum exuberant. *Et contaminatis.* pro, prophanis, ea quæ religionis ſunt polluentibus. *Patricidis & matricidis.* Clara ſunt crimina hæc. *Homicidis, fornicarijs, maſculorum concubitoribus, plagiarijs.* Dictio plagiariis ſignificat fures hominum in mancipia, vel vendenda vel redimenda ab ipſiſmet captis ſeu ſibi coniunctis. *Mendacibus & periuris.* Superfluit &. *& ſi quid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur.* Ne per omnes ſpecies diſcurrat, vnico verbo reliqua cõprehendit. *Quæ eſt.* Superfluunt hæ duæ dictiones, adiunctæ ab aliquo qui reſtringere voluit ſequentem particulam ad ſanam doctrinam: quum tamẽ poſſit aliò referri. nam & poteſt referri ad id quod dixerat, ſciens hoc: vt modo explicet ſciẽs hoc. *Secundum euangelium gloriæ beati dei.* ad ſignificandum vnde ſcitur hæc libertas iuſti à lege ſcilicet ex euangelio gloriæ beati dei. & ad diſcernendum vere ſcientes ab illis qui volunt eſſe legiſdoctores & nõ intelligunt quid dicant, quia neſciunt euãgeliũ gloriæ dei beati. ¶ Poteſt nihilominus referri ad ſanam doctrinam, ad explicandum quæ eſt ſana doctrina: quæ ſcilicet eſt ſecundum euangelium gloriæ non hominis, ſed dei, non ſecundum ſtatum præſentem, ſed beatum. Et apte loquẽs de lege, appellat Euangelium, euangelium gloriæ beati dei, quoniam finis iuſti qui vere iuſtus eſt, eſt gloria apud deũ beatum, quã oportet eſſe gloriam felicitatis æternæ. *Quod creditum eſt mihi.* Ad declarandum ex facto in ſeipſo Paulo quod dixerat (videlicet lex iuſto nõ eſt poſita) ſubiungit qualis modo eſt in ſtatu euangelij, & qualis prius fuerit, & vnde, &c. Ab officio itaque euangelico inchoat: & vt materiam gratiarũ actionis ſupputat multitudinem beneficiorum ſibi collatorũ ad euangelicum munus, ſubiungendo, *Gratias ago.* pro, &, gratiam habeo, *ei qui me cõfortauit.* pro, potentem fecit, *In Chriſto Ieſu domino noſtro.* Superfluit in. Et gratiã

hab

habeo ei domino noſtro Ieſu Chriſto, vel gratiam habeo ei qui fecit me potentem Chriſto Ieſu domino noſtro. nō fecit me potentem mundo aut mihiipſi, ſed Chriſto: hoc eſt, ad ſeruitium Chriſti. *Quòd fidelem me exiſtimauit.* Ecce aliud beneficium ꝙ me iudicauit fidelem, ꝙ me vſus eſt vt fideli. *Ponens in miniſterio.* proculdubio ſuo ad propagationē regni cœlorum. *Qui prius blaſphemus fui.* Explicatis donis in libertate euangelij, explicat crimina quoque propria in ſtatu legis. Et dicit ſe fuiſſe blaſphemū, propter iniurias quas irrogauerat Chriſto. Agnoſcens ſiquidē Chriſtum eſſe verū deum, agnoſcit peccatū ſuum in Chriſtum fuiſſe blaſphemiam. *Et perſecutor.* ſubaudi eccleſiæ Chriſti. *Et contumelioſus.* pro, & violentus. Non ſolū perſecutus fuerat Paulus eccleſiam Chriſti, ſed & violētiam intulerat: vt patet in Actibus Apoſtolorum. *Sed.* Deficit *&. miſericordiā dei conſecutus ſum.* Superfluit dei. *Quia ignorans feci in incredulitate.* Rationē ex parte qualitatis peccati reddit, quare miſericordiam cōſecutus ſit, quia ignoranter peccauit in ſtatu incredulitatis. Ita ꝙ ignorans refertur ad vtrunque, tum ad feci, tum ad incredulitatem. Nam & peccatū incredulitatis ex ignorantia in Paulo fuit: & factū blaſphemiæ, perſecutionis, & violentiæ ex ignorantia quoque fuit. In cuius ſignum quamprimum audiuit ego ſum Ieſus Nazarenus quem tu perſequeris, ſtatim dixit domine quid me vis facere? Nōnulla ſiquidem ratio veniæ eſt ex ignorantia peccare: quoniam affectus peccantis ex ignorantia, nō tendit per ſe ad malum: vtpote qui non tenderet in illud ſi ſciret eſſe malum. *Superabundauit autem gratia domini noſtri.* Non ſolum miſericordiā conſecutus ſum condonantem mihi peccata mea, ſed etiam ſuperabūdauit gratia domini noſtri: vtpote promouens me ad apoſtolatum. *Cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Intellige ſuperabūdauit referri non ſolū ad gratiam: ſed etiam ad dona fidei & dilectionis Chriſto. Hæc enim tria abundanter in Paulo apparent. nam & gratia apoſtolica in eo exuberat: & fides valde inconcuſſa, tum in perpeſsis, tum in miraculis apparet: dilectio quoque tanta vt ipſe dicat: Quis infirmatur & ego nō infirmor? quis ſcandalizatur, & ego nō vror, &c. *Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.* Ne libertatē iuſti ex ſeipſo tantam ex quodam ſingulari aſtruere videatur, ſubiungit vniuerſalem cauſam huiuſmodi libertatis, aduentum Chriſti. Et ſermonē huius cauſæ cōmunis ſtatui euangelico præmittit eſſe tum fidelem, hoc eſt, veracem, tum omni acceptatione dignū: vt tam parti cognoſcitiuæ cōgruere ſignificetur

ficetur ex veracitate, quàm parti affectiuæ ex acceptabilitate. *Quia.* pro, quòd, *Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum peccatores ſaluos facere.* Superfluit hunc. Ecce ſermo fidelis & omni acceptione dignus. Et dicēdo venit in mundū, diuinam Ieſu Chriſti perſonā ſignificat. Quū enim eſſet ſupra mundū, ingreſſus eſt mundum, factus eſt vna mundi pars quum factus eſt homo. ¶ Et dicendo peccatores ſaluos facere, explicat quorſum venerit. E regione ad legem (quæ poſita eſt ad puniendos peccatores) dicitur ꝙ Ieſus Chriſtus venit ad ſaluandū peccatores, quod eſt eripere eos à ſubiectione legis. *Quorū primus ego ſum.* Relatiuū quorum, non refert peccatores abſolute, ſed peccatores ſaluatos à Chriſto. Et eſt ſenſus, quorū peccatorū qui ſaluantur per Chriſti aduentū, ego ſum primus, hoc eſt, præcipuus. Peccatorum ſiquidem tunc tēporis ſaluatorum per Chriſtū, duo fuerūt genera. Alterū peccantium ex infirmitate: vt mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt Petrus qui ex timore negauit, & ſimiles. Alterum eorum qui per ignorantiā crucifixerunt Chriſtū, qui poſtea aduenīete ſpiritu ſancto pœnitentiā egerunt: vt dicitur in Act. Apoſt. Paulus his omnibus ſaluatis peccatoribus prȩſtat, tum quia & blaſphemus & perſecutor & violētus fuerat, tum quia nec per aduentū ſpiritus ſancti & prædicatione apoſtolorum conuerſus eſt vt alij. Et propterea merito inter ſaluatos peccatores primū (hoc eſt, præcipuum) ſe dicit. *Et ideo miſericordiā conſecutus ſum: vt in me primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnē patientiam.* pro, longanimitatē, *ad informationem eorū qui credituri ſunt illi.* pro, in illū, *in vitam æternam.* Primo, non eſt aduerbium, ſed nomen, & ſignificat præcipuum. Reddiderat prius rationē conſecutæ prius miſericordiæ ex parte qualitatis peccati ſui: modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuēdi aliis peccatoribus. Ideo inquit miſericordiam cōſecutus ſum vt in me primo (hoc eſt prȩcipuo) mōſtraret Ieſus Chriſtus omnē longanimitatem propriā quam ſeruat expectando peccatorū pœnitētiam (animi enim in longum propenſi eſt huiuſmodi expectatio) ad ſtatuendū me exemplar aliis qui credituri ſunt. Informationē intellige exemplari forma. Et eſt ſenſus: vt in me prȩcipuo oſtenderet longanimitatem ad exemplarem informationē itineris in vitam æternam reſpectu eorū qui credituri ſunt in Chriſtū. In ipſo ſiquidem Paulo habemus præ oculis exēplar eundi in vitam æternā, quanuis peccatores ſimus. Modus autē eundi explicatur per fidem in Chriſtum. Et hæc eſt propria ratio, propter quam Paulus præcipuus inter peccatores

ſal

ſaluatos miſericordiam conſecutus eſt. *Regi autem ſeculorum.* Superius dixerat,& gratiam habeo: modo exercet gratiarũ actiones,dicẽdo:Regi autem nõ vnius ſeculi,ſed ſeculorum.*Immortali.* ad differentiam Regum longæuæ vitæ: puta Noe qui ſeculo ante diluuium præfuit, & ſeculo poſt diluuium,qui tamen non fuit immortalis.*Inuiſibili.* Hoc ad differentiam cœleſtium corporum dicitur.Cœlum enim licet regat ſecula,& ſit immortale,eſt tamen viſibile.*Soli deo.* Deficit ſapienti.legendum eſt: *Soli ſapienti.* ſuapte natura.Reliquæ enim ſubſtantiæ immortales ac inuiſibiles quum in nudis naturalibus deſipere poſsint peccando, non ſunt ſuapte natura ſapiẽtes:ſed quæcunque ſunt ſapientes, ex liberali dono dei ſapiunt.Quum dixiſſet tot regis conditiones,par fuit vt plenæ ſapientiæ meminerit: explicando non ſolum ꝙ eſt ſapiens,ſed quòd eſt ſolus ſapiens.*Deo.* Faciendum eſt punctum poſt ſoli ſapienti,& deinde ſubiungendum,deo. Quadrat ſiquidem poſt tot adiectiua vt natura ipſius regis explicetur,dicendo,deo.*Honor & gloria in ſecula ſeculorum,amen.* Hæc de interiectis.Vnde & rediens ad principium epiſtolæ, ſicut rogaui te vt remaneres Epheſi,vt præciperes quibuſdam,&c.ſubiungit, *Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee.* Illo modo quo rogaui te vt remaneres & præciperes Epheſi: nunc quoque commendo tibi hoc præceptum de fine omnium præceptorum explicato,de libertate iuſtorum à lege,de dilectione ex corde puro & fide nõ ficta, & conſcientia bona. *Secundum præcedentes in te prophetias,vt milites in illis bonam militiam.* In Actibus apoſtolorum ſcribitur ꝙ de Timotheo multa bona reddebantur teſtimonia,quum Paulus aſſumpſit eum ſecum.Plus autem explicatur hîc, dicendo ꝙ præceſſerunt prophetiæ de Timotheo. Et quantũ ex his coniicitur,ab aliqua ſeu aliquibus ſpiritualibus perſonis prædicta fuerant multa bona ſpiritualia Timotheo acceſſura,quæ tam Paulo quàm Timotheo nota erãt. Et propterea animum Timothei accendit ex talibus præcedentibus prophetiis.Et eſt ordo literæ: vt ſecundũ præcedentes in te (ſeu ſuper te ſeu ad te) prophetias milites in illis prophetiis (hoc eſt, in prophetatis per illas prophetias) bonam militiam,agas bonũ militem. *Habens fidem & bonam conſcientiam.* Applicat ad ipſum Timotheum quæ in genere dixerat de fide & conſcientia bona, vt Timotheus ſit primus ibi habens fidem & conſcientiam bonã: vtpote qui præſidebat Epheſi.*Quam quidam repellentes.* pro,qua quidam repulſa. Et relatiuum qua,refert bonam cõſcientiam, ad oſtendendum quanti

pen

pendenda eſt bona conſcientia, hoc eſt, bona applicatio ſcientię. *Circa fidem naufragauerunt.* pro, naufragium fecerunt. Ecce periculum ac damnum non ſeruatæ bonæ cõſcientię. Inde ſiquidem iacturam incurrerunt fidei. Male ſiquidẽ applicando ſcientiam, incurritur error in fide: & ſic paulatim perditur fides. *Ex quibus eſt Hymenæus & Alexander.* Nihil inuenio authentice ſcriptũ de his duobus, qui repulſa bona conſcientia perdiderunt fidem. *Quos tradidi Satanæ.* corporaliter vexandos: vt de Corinthio inceſtuoſo explicatur. *Vt diſcant non blaſphemare.* Quemadmodum Corinthium excommunicando tradidit Satanæ ſecundum carnem vt ſpiritus ſaluus fieret, ita iſtos excommunicando tradidit Satanæ vt diſcant huiuſmodi pœnis non blaſphemare. Inſinuat enim hinc quòd Ieſum Chriſtum blaſphemabant iſti perdita fide. Et fortè iſti erant doctores docentes aduerſus Chriſtum poſtquam à fide ceciderunt. Et propterea dicit, vt diſcant non blaſphemare.

CAPVT II.

O*Bſecro.* pro, adhortor, *igitur primum omnium.* Tractata neceſſitate quare reliquerat Timotheum Epheſi, incipit proſequi propoſita. Vnde tanquam ad propoſita exequenda rediẽs, il latiue dicit, adhortor igitur. Propoſuerat autem quòd finis præcepti eſt dilectio de corde puro, &c. Et propterea ab executione dilectionis erga omnes inchoat. Primus autem & communiſſimus dilectionis actus erga omnes eſt oratio. & ideo tractans illam particulam dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnibus. *Fieri obſecrationes.* pro, preces petitorias. *Orationes.* hoc eſt, mentis eleuationes in deum. *Poſtulationes.* pro, interceſsiones. Quæ differunt à precibus, in hoc quòd preces reſpiciunt rem petitam: interceſsiones autem mediæ ſunt ad reconciliandum homines deo. *Gratiarum actiones.* pro beneficiis acceptis. *Pro omnibus hominibus.* Ecce extenſio intellectionis ad omnes homines, ſiue Chriſtianos, ſiue non Chriſtianos. nam non dicit pro omnibus fratribus, ſed omnibus hominibus. *Pro regibus.* qui tũc non erant Chriſtiani. Vult pro omnibus hominibus in genere, pro regibus autẽ in ſpecie orari. Nec ſolum pro regibus, ſed *Et omnibus qui in ſublimitate conſtituti ſunt.* Omnes temporales domi nos comprehendit, generali nomine ſublimitatis ſeu excellentiæ. *Vt quietam & tranquillã vitam agamus.* Non concordant omnino interpretes circa hæc vocabula. Verùm parui refert, tranquillam & quietam vitam, an placidam & quietam ſeu tacitam

dixeris.Id tamen aduertẽdum eſt,quòd quum dixiſſet, tum pro omnibus hominibus, tum pro regibus & dominis,prius more ſuo declarat poſtremum,ſcilicet quare pro regibus & in celſitudine conſtitutis,vt quietã & tranquillam vitam,&c.Siquidẽ ſermo Pauli formalis eſt,quũ dicit pro regibus & temporalibus dominis orandũ:videlicet quatenus regũt & dominantur,vt regimen eorum iuſtum ſit.Nã inde ſequitur iſte fructus,vt tranquillam & quietam vitam agamus Chriſtiani. *In omni pietate & caſtitate.*pro,honeſtate.Ne quietem & tranquillitatem vitæ appetãt Chriſtiani abſolute,ſed relatiue ad virtutũ opera,adiũgit virtutem pietatis erga parẽtes,patriam,&c.& vniuerſæ morũ grauitatis.Et dicit in omni,vt nulla pars pietatis,nulla pars honeſti moris prętermittatur.*Hoc enim bonum eſt.*Pronomen hoc demõſtrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (ſcilicet pro omnibus hominibus orãdum)manifeſtat hoc eſſe bonum in ſe.*Et acceptum coram ſaluatore noſtro deo.* Non ſolũ eſt in ſe bonum,ſed gratũ deo.Quem nominat ſaluatorẽ, quia ex officio ſaluandi manifeſtat intentum,ſubiungens, *Qui omnes homines vult ſaluos fieri,& ad agnitionẽ veritatis venire.*Nõ eſt hic ſpeculatiue Theologę ſermo de voluntate beneplaciti: de qua ſcriptũ eſt: Omnia quæ voluit dominus fecit in cœlo & in terra. & quòd volũtati eius nullus poteſt reſiſtere, vt clare patet ex eo ꝙ videmus nõ omnes homines ad agnitionẽ veritatis venire. Sed eſt ſermo de voluntate ſigni,qua deus proponit omnibus hominibus præcepta ſalutis doctrinámque euangelicã:& illis imputatur qui nolunt venire ad veritatis cognitionẽ, & nolunt ſalui fieri.de qua ſcriptũ eſt:Quoties volui congregare filios tuos,& noluiſti.Ex hoc enim ꝙ deus ſalutem & agnitionem omnibus vult proponẽdo,mõſtratur gratũ illi eſſe quòd pro omnibus oremus.& ſimul inſinuatur quid eſt petendum orãdo pro omnibus videlicet vt ſaluentur.*Vnus enim deus.*Manifeſtat quòd deus vult omnes homines ſaluos fieri,& ad agnitionẽ veritatis venire, tũ ex vnitate dei.Ex hoc enim quòd nõ niſi vnus eſt deus,omnium hominũ curam illi vni incũbere manifeſtatur:& quũ ſit natura bonus,conſequens eſt,vt omnibus proponat ſalutẽ & agnitionẽ veritatis.Si nanq; eſſent plures dij,cogitari poſſet ꝙ vnus deus haberet curam ſaluandi aliquos homines,& alius haberet curã ſaluandi alios.ſed vbi vnus tantum eſt deus,illi vni incũbit cura omniũ.Tum ex vnitate mediatoris, ſubiungendo, *Vnus mediator dei & hominum homo Chriſtus Ieſus.*Si plures eſſent mediatores

inter deum & hominē,exiſtimaretur quòd vnus eſſet mediator pro quibuſdā,& alius pro aliis:ſed ex quo vnus eſt mediator dei & hominū ad reconciliandū homines deo,illi vni incumbit mediare inter deū & omnes homines. Et propterea idem ſequitur, ſcilicet ꝙ deus vult oēs homines ſaluos fieri & ad agnitionē veritatis venire,ex hoc ipſo ꝙ vnū conſtituit mediatorē dei & hominum.Qui tāto magis omniū hominum mediator eſt ad deū, quanto ipſe eſt homo,quāto ab ipſo nihil humani alienum eſt. *Qui dedit redemptionē ſemetipſum pro omnibus.* Ab effectu manifeſtat quòd etiā mediator vult omnes homines ſaluos fieri & ad agnitionē veritatis venire, ex hoc ipſo quòd dedit ſemetipſum pretiū ad redimendum nō aliquos,ſed omnes.Quod veriſsimū eſt,non ſolū quantū ad ſufficientiam,ſed etiam quantū ad efficientiam:pro quāto omnes redemit à morte corporis reſuſcitādo omnes in nouiſsimo die.*Cuius teſtimonium tēporibus ſuis confirmatum eſt.*Superfluunt tres dictiones:cuius confirmatum eſt.Legendū ſiquidem eſt appoſitiue, dedit redemptionē ſemetipſum pro omnib⁹,appoſitiue teſtimoniū tēporibus ſuis.Vere teſtimonium diuinæ volūtatis ꝙ vult omnes homines ſaluos fieri & ad agnitionē veritatis venire,dedit Chriſtus dando ſeipſum redēptionē pro omnibus.Dedit autē hoc teſtimoniū tēporibus propriis,definitis à diuina ſapiētia.Et addidit hoc, ne quiſquā diceret tardū fuiſſe teſtimoniū reſpectiue ad eos qui præceſſerāt aduentū Chriſti.Omnis enim tā tarditas quàm anticipatio excluditur dicēdo temporibus ſuis.*In quo.*pro,in quod videlicet teſtimoniū promulgandū mūdo,*Poſitus ſum ego prædicator.* pro,præco.Officium præconis eſt publicare: & Paulus publicabat teſtimonium datum à Chriſto.*Et apoſtolus.*Ne vſurpatū aut vile præconis officium putaretur, adiunxit & apoſtolus, proculdubio Chriſti. *Veritatem dico.* Deficit, *In Chriſto, non mentior.* Parentheſis eſt hæc, explicans officium præconis & apoſtoli Paulum agere vtranque complectendo partem:videlicet non mentiri & veritatem dicere Chriſto teſte: vt nulla falſitas miſta veritati intelligatur. *Doctor gentium in fide & veritate.* Non ſolum præco & apoſtolus ſum veritatis, ſed ſum ſpecialiter doctor gentium in fide, non in philoſophia, ſed non in fide vana,ſed in veritate. Doceo gentes veritatem, non figmenta:verùm non in euidentia ſcientifica, ſed in fide.Et hæc omnia ago ad publicandum teſtimonium quod dedit Chriſtus.*Volo erga viros.* Tractat illam particulam,de corde puro. Continuat autem exer-

cens officium doctoris gentium. *Orare in omni loco, leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione.* Dixerat dominus, ſi offers munus tuũ ante altare, & recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduerſum te, &c. extendit Paulus ad omnem locum idem præceptum. Docet ſiquidem quòd non ſolum ante altare, ſed in omni loco, in quo quis orauerit, oportet leuari manus mũdas ſine ira & diſceptatione. Nec eſt ſermo de mẽbris corporeis, ſed de operibus. Impedimẽta ſiquidẽ orationis vbicũque oretur, impuritas operũ, ira & contentio ſunt. ❡ Et excluduntur ad literã duo crimina. Alterum auaritiæ occupantis, dicendo puras manus. Communi ſiquidem vſu occupantes aliena, dicimus nõ habere manus puras. Alterum diſcordiæ cum proximo: dicendo ſine ira intus, & diſceptatione extra. Hæc enim duo purgãda ſunt ante orationem. Auaritia reſtituendo, & diſcordia recõciliatione. Et meminit munditiæ ab his criminibus tantum: quia reliqua crimina interna pœnitentia purgantur, hæc autem exigunt etiam externam reſtitutionem & reconciliationem. *Similiter & mulieres in habitu.* pro, amictu, *ornato cum verecundia & ſobrietate.* pro, modeſtia. *ornantes.* pro, ornare. *ſeipſas.* Quemadmodũ à viris abſtulit impedimenta orationis tãquam propria viris, ita à mulieribus tollit impedimẽta oratiõis quæ ſunt velut propria mulieribus. Vnde quod dicit in amictu ornato, ſic dicit quẽadmodum dixerat in omni loco. Vtrunque enim recẽſetur ad explicandum modum ſeruandum: à viris quidem, in quocũque loco orauerint: à mulieribus verò, in quocũque amictu ornato. Et explicatur modus, dicẽdo cum verecũdia & modeſtia ornare ſeipſas. Vtraque pars valde cõgruit mulieribus; ne ornatus ſit inuerecũdus, & ſimiliter ne ſit immoderatus. Vnde immoderationẽ ornatus explicãdo ſubiungit, *Non in tortis crinibus aut auro aut margaritis.* Primitiuæ eccleſiæ tempori congruebat hoc præceptum: eo quòd tunc mulieres quæ ſe Chriſtianas profitebantur, omnia huiuſmodi à ſe abdicabãt tãquam ſuperflua & vana. Vnde hodie quum multæ principes & reginæ, quibus ſecũdum ſtatum congruit ornare ſe auro & margaritis, Chriſtianæ ſint, nõ contra Pauli præceptum his vtuntur. *Vel veſte pretioſa.* pro, ſumptuoſa. Dixerat in amictu ornato, & declarauerat immoderatũ ornatum: declarat modo amictũ, inhibendo veſtẽ ſumptuoſam. Et quòd tẽporale fuerit huiuſmodi præceptũ, aurea veſtis Cæciliæ teſtatur. *Sed quod.* pro, quæ. *decet mulieres promittentes.* pro, profitẽtes, *pietatem per opera bona.* Relatiuum quæ, ad veſtem refertur

fertur, & vult veſtē eſſe talē quæ deceat mulieres profitētes per bona opera(hoc eſt profitētes nō tantū verbis, ſed factis) pietatem:hoc eſt,cultū diuinum. Dictio ſiquidem Græca non ſignificat pietatem in genere, ſed eam quæ eſt erga deū. Perpende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicunque orent eſſe cōtraria prædictorū:vtpote appetitū muliebrē deprimentia ad hæc vana ne eleuetur illarū mens in deum. *Mulier in ſilentio diſcat cū omni ſubiectione.* Poſtquam cor purū tam in viris quàm in mulieribus declarauit relatiue ad orationē,declarat in ſpecie puritatē cordis in muliere relatiue tum ad diſciplinam & doctrinam,tum ad dominium. Et quoniā mulier eget vt doceatur,modū explicat tum quo ad linguā, dicendo in ſilentio. Non vult ꝙ in eccleſia interroget doctorē docentem:ſed quòd audiat quidē & diſcat ſilendo: ſi quid autē reſtat dubij,virum domi interroget. Tū quo ad reuerentiā cū omni ſubiectione,interna & externa. *Docere autē.* ſupple publice. *Mulieri non permitto.* Et diximus publice,ad differētiā doctrinæ domeſticæ:qua mater debet erudire filios & filias. *Neque dominari.* pro, neq; authoritatē habere, *in virū.* Directe hoc reſpicit vxores,quas nefas eſt authoritatem habere in maritos. *Sed eſſe in ſilentio.* vt non ſolum opere, ſed nec ſermone authoritatem ſibi vſurpet in virum. *Adā enim primus formatus eſt,deinde Eua.* Ex ordine quo Moyſes narrat formationem Adæ & Euæ,probat virum præeſſe mulieri,& nō ediuerſo. *Et Adam nō eſt ſeductus,mulier autē ſeducta in præuaricatione fuit.* Eadē vtitur hiſtoria,in qua mulier ipſa profeſſa eſt ſe ſeductam à ſerpente. Adam verò non ſe excuſauit vt deceptū, ſed vt allectū ab vxore: vt ibi patet. Præſtat itaque vir mulieri tum ordine formationis,tum vigore rationis. *Saluabitur autem per filiorum generationem ſi permanſerint,* pro,ſi manſerint, *in fide & dilectione & ſanctificatione cum ſobrietate.* pro,modeſtia. Ordo literæ eſt,ſaluabitur autem ſi manſerint (ipſa & vir)per filiorum generationem in fide,&c. ¶ Meritoriū ſalutis aſtruit eſſe cōiugium mulieri:ex hoc quòd ſi ob filiorum generationem manſerit ſimul cū viro,in fide,&c. ſaluabitur ipſa mulier. Et per hoc intellige explicari proprium munus ſexus. Nō docet Paulus ſalutem mulieris pendere à generatione filiorū (quum facilius ſaluetur virgo quàm coniugata) ſed docet quòd vtendo officio ſexus,habet vnde ex ipſo vſu ſexus ſaluetur:hoc eſt,quòd ad ſalutem eis operetur,ſi ob filiorum generationē manſerint cum viris ſuis in fide,&c. Et ſi vis omnē ſcrupulum ab hac lectione excludere,

ordina ſaluabitur,pro prædicato totius enũtiationis:ordinandô literam ſic: Si permanſerint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & ſanctificatione cum modeſtia,ſaluabitur. Sic enim clare ſignificatur quòd nõ pendet ſalus mulieris à filio rum generatione,ſed quod acquiritur ei ſalus ſi ſic manſerint. ❡ Et nihilominus aduerte quòd nõ de muliere,ſed de vxore eſt ſermo: de qua dixerat neq; authoritatem habere in virum.de ip ſo enim ſubiungitur ſaluabitur autẽ,&c. ❡ Et meminit ſpecialiter ſanctitatis ac modeſtiæ:quoniam tã munditia in vſu coniu gij,quàm moderatio in vſu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris eſſe debet coniugatis.

CAPVT III.

F*Idelis ſermo.* Proſequitur Paulus particulam de corde puro, quo ad conſtitutos in eccleſiaſticis miniſteriis.Præponit autẽ huic tractatui fidelis ſermo,ad ſignificandam veritatẽ dicendorum: ne quis imputaret Paulo quòd nimis exigeret ex proprio capite in epiſcopis & diaconis. Totum hoc excluditur, dicendo fidelis ſermo. Significatur enim quòd eſt ſermo fidelis domino,quòd eſt iuxta fidem, quam debet Paulus domino, & non ſecundum propriam ſententiam. *Si quis epiſcopatum deſiderat,bonum opus deſiderat.* Initium fidelis ſermonis eſt:ſi quis ſuperintendentiam cupit,bonum(ſeu præclarum) opus deſiderat. Nõ dicit ſi quis dignitatem, ſi quis gradum, ſi quis prouentus, ſi quis honores, ſi quis gloriam epiſcopatus: ſed ſi quis ipſum epiſcopatum(hoc eſt,ipſam ſuperintendentiam,ipſum ſuperintendere) deſiderat: proculdubio deſiderat opus,quum ſuperintendere ſit opus,non qualecunque,ſed opus bonum ex ſuo gene re,imò opus præclarum ex proprio genere.Nec hoc eget proba tione aliqua:quoniam manifeſte conſtat ſic eſſe.Nullum itaque peccatum eſt ex proprio genere,deſiderare epiſcopatũ: hoc eſt, ipſum ſuperintendere. Secus autem eſt de appetitu gradus, honoris, prouentuum, & huiuſmodi.Nihil enim horum eſt opus bonum: quum nec ſit opus. *Oportet enim.* pro,igitur, *epiſcopum irreprehenſibilem eſſe.* Ex ratione excellentis bonitatis huiuſmodi operis quod eſt ſuperintendere,illatiue dicit,oportet igitur epiſcopum eſſe irreprehenſibilem. Et hæc eſt prima conditio epiſcopi relatiue ad malos mores, vt nihil in eo ſit reprehenſibile. Et vere ex eo quòd aliis ſuperintendit reprehendendis, manifeſto infertur quòd oportet ipſum eſſe irreprehenſibilem. Qua enim fronte poteſt alios reprehendere qui reprehenſibilis eſt?

Dicer

Diceretur nanque ei, Medice cura teipſum. *Vnius vxoris virum.* Secunda conditio negatiue intelligēda eſt, hoc eſt, non plurium vxorum virum. Non enim exigit Paulus ab epiſcopo quòd fuerit aut ſit coniugatus (qui contulit meliorē eſſe cælibatum, ſcribendo ad Corint.) ſed exigit quòd ſi habet vxorem ſit vir vnius vxoris. Sic enim litera ſonat, dicendo eſſe. Quo contra de vidua inferius dicet in cap. 5. non præſenti, ſed præterito vtens tempore, quæ fuerit vnius viri vxor. Et dixit hoc, quia tūc tēporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris teſtamenti: quum nullibi legamus hoc prohibitum. *Sobrium.* pro, vigilem. Tertia conditio vigilantiā ſumme neceſſariam ſuperintendendi explicat. *prudentem.* pro, modeſtum. Quarta conditio ſumme quoque eſt neceſſaria ſuperintendenti, vt vigilātia comitem habeat moderationem: vt ipſe ſic ſit vigil vt tamen ſit modeſtus, & ſic modeſtus vt tamen ſit vigil. *Ornatum.* proculdubio compoſitione geſtuum, actionum, eloquij, & aliis bonis moribus. *Pudicum.* Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur. *Hoſpitalem.* Rara eſt hæc hodie virtus. *Doctorem.* non laurea, ſed ſcientia ſufficiente ad docendum. *Non vinolentum.* pro, nō vinoſum, hoc eſt deditū vino. *Non percuſſorem.* Quamuis Paulus de iniuſta percuſſione loquatur, turpe tamen eſt epiſcopo etiam iuſte percutere. Debet enim aliena, non propria, manu percutere delinquentes. ¶ Poſt non percuſſorem, deficit vna particula, ſcilicet, *Non turpilucrem.* Hæc eſt enim decima cōditio in textu Pauli: clare ſonans ꝙ epiſcopus alienus eſſe à turpi lucro debet. Quod ſi ſeruaretur, non audirentur lucra tam turpia, vt turpe ſit ea dicere. Nec loquor de ſimonia, ſed proprie de turpi lucro ſparſo nimis in epiſcopis eccleſiarum Chriſti. *Sed modeſtum.* pro, ſed mitē. Eſſe mitem plus eſt quàm eſſe manſuetū. Mitis enim non ſolū iram temperat, ſed dulcedinem quandā adhibet. *Non litigioſum.* Valde repugnat officio ſuperintendentis aliis, vt ipſe litibus incumbat. Alienus enim eſſe debet ab omni pugna tam verborū quàm factorum. Sola ſiquidem pugna fidei & pietatis ei ſufficit. *Non cupidum.* pro, non auarū. Non eſt ſermo de quacunq; cupiditate, ſed de cupiditate argenti, auri, & huiuſmodi, quā auaritiam dicimus. *Suæ domui bene præpoſitum.* pro, præſidentem, hoc eſt propriam domū bene regentem. vult enim Paulus experientia comprobatum fuiſſe quòd is qui ſit epiſcopus ſit idoneus ad bene regendum eccleſiam: experientiam autem ſumi ex hoc ꝙ bene regit propriā domum. *Filios habentem ſubditos cū omni caſtitate.* pro,

reuerentia ſeu honeſtate. Ne intelligas quòd oporteat epiſcopū habere filios (quoniam hoc Paulus non dicit) ſed quòd epiſcopus habens filios, habeat illos ſubditos cū omni reuerentia, ſeu honeſtate. Ex hac enim experientia tenendi filios ſubditos cum omni honeſtate ſeu reuerentia, ſpes gignitur quòd tenebit Chriſtianos ac clericos ſubditos cum omni honeſtate ſeu reuerentia ſicut rexit filios. *Si quis autem domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo eccleſiæ dei diligentiam habebit.* pro, curā aget? Ratio clara, ſolido innixa fundamento. *Non Neophytum.* Græcam dictionem reliquit interpres, quum potuiſſet dicere non nouitium in miniſterio eccleſiaſtico vel in fide. Et rationem reddit, *Ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat diaboli.* Occaſio ſuperbiendi eſt ſi quis nouiter cōuerſus ad fidem, ſeu non initiatus in miniſteriis eccleſiæ, præferatur ad ſuperintēdendū eccleſiæ, & ſic merito ſuperbiæ incidat in damnationem ſimilem damnationi diaboli, qui propter ſuperbiam damnatus eſt. Loqui autem Paulum de nouitio in miniſterio eccleſiæ, ex ſubiunctis de promotione diaconorum ſatis patet. Nam ſi illos vult primùm probari, multo magis promouendos in epiſcopos. *Oportet autem illum & teſtimonium bonum habere ab iis qui foris ſunt.* Vltima conditio epiſcopi eſt vt ſit bonæ famæ etiam apud infideles. Et rationem ſubdit, *Vt non in opprobrium incidat.* hoc eſt, vt non incidat in vituperationem: vituperaretur enim ſi eſſet apud eos malæ famæ. *Et in laqueum diaboli.* Dictionem Græcam reliquit interpres: fortè rectius dixiſſet calumniatoris. Nam ſi malæ famæ eſt apud infideles, laqueis exponitur hominum calumniatorum, ex ipſa mala fama audentium etiam quæ non fecit imputare, & illaqueare cum detractionibus, accuſationibus, & aliis huiuſmodi. *Diacones,* pro, diaconos, *ſimiliter pudicos.* pro, compoſitos. Dictionem quoque Græcam interpres reliquit diacones: quū potuiſſet Latinè dicere miniſtros. Et quoniam nō legimus alios in ſacra ſcriptura diaconos quàm illos in Actis apoſtolorum inſtitutos miniſtros temporaliū eccleſiæ, ideo de eiſdē intelligo Paulum loqui: nam etiam Epheſi fuiſſe diaconos diſpenſationis temporalium, patet ex ſubiūctis: vbi dicetur ne grauetur eccleſia viduis quibuſdā. Vbi & aduerte non loqui Paulum de ordinibus ſacris, ſed de officiis: vnde nullam mentionem facit ſacerdotis, ſed epiſcopi & diaconi: quorū vtrunque nomen eſt officij, illud ſuperintendendi, hoc miniſtrandi.

¶ Primam itaque conditionem miniſtrorum eccleſiæ, explicat compenſationē in moribus, in actibus, in geſtibus. *Non bilingues.*

dupli

duplici vtentes ſermone:modo vnum,modo contrarium vni ſiue pluribus dicendo. *Non multo vino deditos.* Non prohibet eis vſum vini,ſed multum. *Non turpe lucrum ſectantes.* Non ſolum ab illicito,ſed etiā à turpi lucro vult eſſe alienos.Sunt enim multa lucra licita quæ tamen ſunt turpia. *Habentes myſterium fidei in conſcientia pura.* Non ſufficit vt diaconi habeant fidem, ſed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum. Quod conſiſtit in conformitate animi ad fidem, in conformitate voluntatis & affectus ad fidem,hoc eſt enim intimum fidei. Et hoc non eſt habendum qualitercunque,ſed in conſcientia pura,ſed in applicatione ſcientiæ pura ab omni errore & paſsione. Oportet enim miniſtros eccleſiæ & intus habere animum conformem fidei,& miniſtrando applicare pure ſcientiam ad opus. *Et hi autem.* pro,quidem, *probentur primum:& ſic.* Loco harum duarum dictionum legendum eſt, *Deinde miniſtrent.* Deficit ſic, *nullum crimen habentes.* De epiſcopo dixerat non nouitium: de diaconis autem dicit quòd primùm examinentur, experientia operum diſcernātur.Poſtea miniſtrent ſic,ſcilicet probati quòd nullum habeant crimen, quòd nullus poſsit illos criminari. *Mulieres.* pro vxores,proculdubio epiſcoporum & diaconorū. De aliis ſiquidem mulieribus ſuperius locutus fuerat.*Similiter pudicas,nō detrahentes.* pro,non calumniatrices,*ſobrias.* pro, vigiles,*fideles in omnibus.* Conditiones claræ ſunt. *Diacones*, pro, diaconi, *ſint vnius vxoris viri.* Intellige hoc ſicut de epiſcopo expoſitum. *Qui filijs ſuis bene præſint.* Superfluit ſuis. *Et ſuis domibus.* Exigit à promouendis in diaconos ſimilem experientiam circa regimen domus & filiorum, qualem exegerat à promouendo in epiſcopum. *Qui enim bene miniſtrauerint.* Poſt conditiones requiſitas ad diaconos fructum eorū ſubiūgit.Nec dicit qui enim miniſtrauerint, ſed qui bene miniſtrauerint. *Gradum bonum ſibi acquirent.* pro acquirunt. hoc eſt, altiori officio dignos ſe conſtituunt: hic enim fructus ſuapte natura ſequitur bonam miniſtrationem inferioris officij.*Et multā fiduciā in fide, quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Actiue & paſsiue verificatur quòd acquirunt ſibi multam fiduciam in fide Ieſu Chriſti.Actiue quidem,quia bene miniſtrando, magis confidunt & audent in iis quæ ſunt fidei: vt patet de Stephano. Paſsiue verò: quia bene miniſtrando acquirunt vt alij multum confidant in ipſis in iis quæ ſunt fidei. *Hæc tibi ſcribo fili Timothee, ſperans me venire ad te cito.* ſuperfluit fili Timothee. Ne putaret Timotheus epiſtolam hanc ſignum

gnum eſſe quòd Paulus non eſſet ad eum venturus,hāc opinionem excludit.*Si autem tardauero.* Ecce quare ſcripſi, vt ſi tardauero. *Vt ſcias quomodo oporteat te in domo dei conuerſari, quæ eſt eccleſia dei viui.* Aduerte prudens lector quòd eccleſiam dei appellat domum dei:eo quòd vniuerſa eccleſia vna domus eſt,vna familia eſt,vnum habens patremfamilias.Omnium enim Chriſtianorum communio ſpiritualis mutua eſt, quemadmodum eorum,qui ſunt vnius domus ſeu vnius familiæ.*Columna & firmamentum.*pro, fundamentum. *veritatis.*Eccleſia appellatur columna & fundamentum veritatis: pro quanto ſuſtentat veritatem celſam,non qualitercunque,ſed vt in qua fundata eſt ipſa veritas:nam veritas diuinorum myſteriorum velut excelſe ſuſtentatur in eccleſia,dum ſupra omnia aſſeritur,veneratur, & colitur, & in ipſa eccleſia ita fundata eſt vt extra eam non inueniatur. *Et manifeſte.*pro,& confeſſe.hoc eſt, omnium confeſsione. *Magnum eſt pietatis ſacramentum.*Pro, myſterium. De eccleſia dicit confeſſum eſſe quòd eſt myſterium pietatis. Pietas proprie officium cultumque exhibet parentibus & ſanguine iunctis, & quia eccleſiam domum dei dixerat, apte & proprie ſubiungit quòd eſt magnum myſterium pietatis.Officia ſiquidem eccleſię ſunt officia pietatis:vtpote domeſticorum in domo. Et quia in domo dei tanquam patrisfamilias, officia eccleſiæ ſunt officia pietatis erga deum vt patremfamilias.Et quoniam hoc in congregatione fidelium eſt intimum,ideo myſterium appellatur. Et quia tum extenſiua tum intenſiua quantitate præſtat, ideo magnum dicitur.¶ Habes ergo eccleſiam dei viuentis(hoc eſt congregationem fidelium in deo viuente)relatiue ad deum eſſe domum dei,relatiue ad veritatem,eſſe columnam & fundamentũ veritatis:relatiue verò ad pietatem eſſe magnum myſterium pietatis,& hoc confeſſe.Vt per hoc vltimum intelligamus officium Chriſti fidelium conſiſtere in pietate, exhibendo patrifamilias cultum,& aliis domeſticis officium. Vere ſiquidem talis pietatis eccleſia eſt myſterium magnum. *Quod manifeſtatum eſt.* Vniuerſa hæc litera vſque ad finem huius capituli neſcitur quomodo corrupta ſit. Tum adimendo ſubſtantiuum: nam in textu Græco non habetur relatiuum quod, ſed habetur ſubſtãtiuũ deus. Tum conſequenter mutando genus: nam omnia quæ in neutro genere leguntur (manifeſtatum, iuſtificatum, prædicatum, creditum, aſſumptum) maſculini ſunt generis ſicut & deus. ¶ Legendum itaque eſt, *Deus manifeſtatus eſt in carne,*

iuſtificatus eſt in ſpiritu, viſus eſt angelis, prædicatus eſt gentibus, creditus eſt in mundo, aſſumptus eſt in gloria. Et dicũtur hæc à Paulo tum ad manifeſtandam illam particulam domo dei, & particulam & confeſſe: vt confeſsione omnium iſtorum pateat quod dixerat & confeſſe. Tum ad explicandum deum patremfamilias erga quem eſt pietas eccleſiæ. Dixerat enim ꝙ eccleſia eſt magnum myſterium pietatis. ¶ Manifeſtat autem modo ipſum deum ſub ratione patrisfamilias. Dixerat enim, in domo Dei. Et verè hic paterfamilias deſcribitur dicendo: Deus manifeſtatus eſt in carne tum, quum verbum caro factum eſt, & coruſcauit tot miraculis viuens in carne mortali: tum in reſurrectione manifeſtatus eſt in carne immortali. ſecundum vtrũque nanque ſtatum deus manifeſtatus eſt in carne. Et hoc eſt primum quod colit pietas eccleſiæ in domo dei patrisfamilias: quoniam per hoc deus factus eſt paterfamilias, per hoc factus eſt eiuſdem naturæ nobiſcum, communicans nobiſcum etiam in carne. *Iuſtificatus eſt in ſpiritu.* Si miraris deum iuſtificatum eſſe, recole dictũ eſſe deo antequam manifeſtaretur in carne, iuſtificeris in ſermonibus tuis. Multo ergo magis poſtquam manifeſtatus eſt in carne, dici de eo poteſt, iuſtificatus eſt in ſpiritu. Et eſt ſenſus quòd in ſpiritu ſancto, quem dedit diſcipulis & conſequenter aliis, iuſtificatus eſt à calumniis Iudæorum & aliorum qui crucifixerũt & perſecuti ſunt eum. Vnde in die Pentecoſtes apud ipſoſmet qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incœpit iuſtificari: vt patet in Actis Apoſtolorum. Et nihilominus adhuc mortalis iuſtificatus eſt in ſpiritu vitæ, operum, ac doctrinæ ab obiectionibus Iudæorum. *Viſus eſt angelis.* Deus in carne, & ſimiliter deus in ſpiritu, ab hominibus credi potuit: non autem viſus eſt hominibus. Ab angelis autem beatis viſus eſt. Et inſeruit hoc, ad afferendum teſtimonium angelicum de noſtro patrefamilias. Et hoc verificatum eſt de deo in vtroque ſtatu, carnis paſsibilis & impaſsibilis. *Prædicatus eſt gentibus.* Ecce domus dei comprehendens gentes. *Creditus eſt in mundo.* Ecce latitudo domus dei, cõprehendens vniuerſum mundum. *Aſſumptus eſt in gloria.* vt manifeſte intelligamus patremfamilias domus eccleſiaſticæ regnare glorioſum in gloria, ad quam aſſumptus eſt in die aſcenſionis. Hæc ſunt beneficia patrisfamilias, erga quem eſt pietas eccleſiæ. Et ſimul perpende quod dixerat, & confeſſe, explicatum à carne, à ſpiritu, ab angelis, à gentibus, à mundo, à gloria cœleſti.

CAPVT IIII.

Spiritus autem manifeſte. pro,loquibiliter, *dicit.* Tractat illam particulam,de fide non ficta. Et dicit quod ſpiritus ſanctus non obſcure,ſed loquendo vt poſsit intelligi dicit hæc ſubiuncta. *Quia.* pro,quod, *in nouiſsimis.* pro,in poſterioribus, *temporibus diſcedent quidam à fide.* Præmonemur,vt iacula præuiſa minus feriant. *Attendentes ſpiritibus erroris.* pro, erroneis. Spiritus Chriſti, eſt ſpiritus veritatis:ſpiritus autem iſti,ſunt ſpiritus à vero errãtes. Quales ſunt omnes ſpiritus hereticorum. Omnium enim hęreticorum ſpiritus à vero declinant,& errant hac atque illac.

Et doctrinis dæmoniorum. Spiritus hæreticorum pingit ab errore, doctrinas vero à dæmoniis:ad ſignificandum quòd doctrinæ talium hominum non tam ſunt doctrinæ hominum,quàm dæmoniorum. Ipſos namque homines appellat dæmonia: eo quòd officio ſunt dæmonia,eo quòd diſcipuli ſunt & imitatores dęmoniorum. Et vt clare percipias quòd huiuſmodi hæreticos nominat dæmonia,ſubiungit de eiſdem. *In hypocriſi loquentium mendacium.* pro, *in ſimulatione falſiloquorum.* Vbi duas cõditiones eorundem iungit:& quod falſum loquuntur, & non ignoranter, ſed ſimulate. *Et cauteriatam habentium ſuam conſcientiam.* Quoniam metaphoricus eſt ſermo,obſtinata horum conſcientia intelligi poteſt ad ſimilitudinem indelebilis notæ,quæ ex cauterio facta eſt in hominibus ſeu iumentis,vt ſignificetur conſcientiam horum cauterio diaboli penetratam eſſe, vt indelebiliter eandem retineant conſcientiam,vt nulla ſit ſpes emendationis eorum. Eſt enim ſermo de hæreſiarchis,de capitibus eorum. *Prohibentium nubere.* Depictis magiſtris errorum, deſcribuntur eorundem præcepta circa nuptias & cibos. Et quo ad nuptias, dicitur prohibentium nubere:quo ad cibos verò, *Iubentium abſtinere à cibis.* Vtrunque præceptum dicitur eſſe Manichæorum. *Quos deus creauit.* Contra præceptum abſtinentiæ à cibis,affert Paulus rationem ex inſtitutione diuina. *Ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus & iis qui cognouerunt veritatem, quia,* pro, quod, *omnis creatura dei bona eſt:& nihil reyciendum quod cum gratiarum actione percipitur.* Ne quæreres, vbi habetur quòd deus creauit omnia ad percipiẽdum cum gratiarum actione:declarat Paulus quòd in hoc ipſo quod omnis creatura dei munda eſt ſecundum ſe,& quòd nullius vſus illicitus eſt, ſi cum gratiarum actione fit, habetur quòd Deus creauit omnia comeſtibilia ad percipiendum cum gratiarum actione. Et primum quidem

dem (ſcilicet quòd omnis creatura dei bona eſt) tanquam manifeſtum relinquit. Alterum verò ſpectans ad vſum, probat reddendo rationem. *Sanctificatur enim per verbum dei & orationem.* pro, interceſsionem. Propter Iudæos videtur hoc dicere: apud quos cibi aliqui erant immundi quo ad vſum. Aduerſus ſiquidē hoc dicit quòd mundificatur vſus ciborum qui reputantur immundi, per verbum dei quo vtimur benedicendo ipſos, & per interceſsionem. Radix vnde verbū dei mundificat, ſignificatur interceſsio (hoc eſt meditatio) Chriſti inter legem & non diſcernentes inter cibos. Et extendit ad legalem prohibitionē ſermonem ſuum Paulus: eo ꝙ conueniunt quo ad hoc in materia precepti, hæretici & Iudæi, ſectatores legis: dum vtrique iubent abſtinere à cibis quibuſdam. *Hæc proponens fratribus.* pro, hæc admonens fratres. *bonus eris miniſter Chriſti Ieſu enutritus.* pro, enutriēs, *verbis fidei & bonæ doctrinæ quam aſſecutus es.* Vndique cōmendat officium admonēdi fratres de prædictis, tum ex parte officij relati ad Chriſtū: tum ex parte officij relati ad rem dictā quo ad auditores: manifeſtando nutritionem animarum in fide & bona doctrina. Quod autem dicitur, quam aſſecutus es, non plene explicat textum Grecum, ſignificantem, quam hucuſque ſecutus es. *Ineptas.* pro, prophanas. *autem & aniles fabulas deuita.* Fabellas aduerſus religionem, aniles appellat: quoniam ſimiles ſunt fabellis quas anus narrant pueris. *Exerce autem teipſum ad pietatem.* Tractat illam particulam, cōſcientia bona. Et inchoat officium conſcientiæ bonæ à pietate: quæ cultum ac officium exhibet parentibus, ſanguine iunctis, patriæ eiuſque beneuolis. *Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis eſt.* Nō vituperat corporale exercitium, ſed præponit illi pietatem. Et hæc intellige comparando hæc ſecundum propria genera. nam ſecus eſt ſi ſecundum charitatem imperantem, aut ſecundum occurrentem articulum neceſsitatis cōparatio fieret. Ex maiori nanque neceſsitate ſi proueniret corporalis exercitatio, vtilior eſſet, quàm pietas ex minore charitate. & ſimiliter in articulo neceſsitatis vrgētis ad ieiunium ſeu aliquid huiuſmodi corporale, vtilior eſſet corporalis exercitatio quàm pietas. Sed hæc ſunt per accidens. nam ſecundum genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis & abſtinentiis, peregrinationibus, ciliciis, & huiuſmodi, ad modicum vtilis eſt: quia tantum valet ad domandum corpus proprium. *Pietas autē ad omnia vtilis eſt.* Officia pietatis erga eccleſiæ membra, & cultus erga patremfamilias domus quæ eſt eccleſia, ſunt

vtilia ad omnia, tam tẽporalia quàm ſpiritualia. Vnde hoc manifeſtat ſubiungendo, *Promiſsionem*. pro, promiſsiones, *habens vitæ quæ nunc eſt & futuræ*. Ex hoc ipſo quòd in lege diuina in præcepto pietatis (honora patrẽ tuum & matrem tuam) Exo. 20. adiungitur promiſsio vitæ præſentis & futuræ, manifeſtat Paulus quòd pietas ex ſuo genere ad omnia vtilis eſt. Interpretatur autem Paulus verba legis partim ad literam, & partim myſtice. & propterea pluraliter dicit promiſsiones, & vtriuſque vitę meminit. In Exodo nanque dicitur, vt ſis longæuus ſuper terram quam dominus deus tuus dabit tibi. Paulus verò etiam myſticè terram promiſsionis cœleſtem patriam interpretatur, & propterea dicit vitæ præſentis & futuræ. ¶ Ne hinc arguas inferendo abſtinentiam & ieiunia inutilia eſſe ad vitam æternam: quoniam hoc hinc non habetur: ſicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia eſſe ad vitam æternam. Tantum hinc habetur ſpeciale priuilegium pietatis, quod in illius præcepto explicatur promiſsio vtriuſque vitæ. cum hoc enim priuilegio ſtat & reliquarum virtutum opera (inter quæ eſt exercitatio abſtinentiæ corporalis) meritoria eſſe vitæ æternæ. ¶ At ſi quęris cur pietas donata eſt hoc priuilegio. ratio eſt quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit, quod diuini officij eſt maxime imitatiuum & homini difficile: quum naturaliter nõ inclinetur niſi ad proprium bonum. *Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.* Ad declarandum quod ipſe interpretatus fuerat (videlicet & futuræ) adiungit quòd ſermo iſte dicens quòd pietas habet promiſsionem vitæ futuræ, eſt ſermo fidelis & omni acceptione dignus. Et hoc ab experientia in ſeipſis manifeſtat, ſubiungendo, *In hoc enim.* Deficit, *Et laboramus, & maledicimur.* hoc eſt, nam ad hoc pietatis opus & laboramus aſsiduè, & maledictis afficimur. *Quia ſperamus*. pro, ſperauimus, *in deum viuum*. pro, in deo viuente. *qui eſt ſaluator omnium hominum, maxime fidelium.* Ab experientia qua ſuſtinent tum proprios labores, tum maledicta, exercendo ea quæ pietatis ſunt, manifeſtat promiſsionem vitæ futuræ: ex eo quòd hæc omnia procedunt ex ſpe in deo viuente quòd ſaluaturus eſt omnes homines, præcipue fideles. In vita futura ſaluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis, ſuſcitando omnes. maxime autem ſaluabit fideles: quoniam ſuſcitabit eos ad vitam felicem. Hæc eſt res ſperata, de qua dicit: ſperauimus in deo viuente qui eſt ſaluator, &c. pro qua & laboramus & maledicimur, vacando pietati eccleſiaſticæ. *Præcipe hæc & doce.* doce

vt

vt ſciant:præcipe,vt imitentur.*Nemo adoleſcentiam*.pro,iuuentutem,*tuam contemnat*.hoc eſt,ſic te habe vt nemo contemnat ætatem iuuentutis tuæ.Vnde & ſtatim aduerſatiue ſubiungit: *Sed exemplum eſto fidelium in verbo*,hoc eſt,in loquendo.*In conuerſatione,in charitate*. Præcipit Paulus vt locutio ſit exemplaris,conuerſatio ſit exemplaris,dilectio ſit exemplaris. Et pręter hæc adiungit tria alia.Quorum primum deficit in textu Latino:videlicet, *In ſpiritu,in fide,in caſtitate*. In ſpiritualibus, in iis quæ ſunt fidei & in corporis caſtitate,pręcipit etiam Timotheo vt exhibeat ſe exemplum fidelium. Et hæ ſunt partes,ex quibus effici debet vt nemo eius iuuentutem contemnat. Multo magis hæ partes in prælato prouectæ ætatis efficient vt non deſpiciatur.*Dum venio attende lectioni*. ad paſcendum teipſum.*Exhortationi*. aliorum ad bona opera. *Et doctrinæ*. Superfluit &.non ſolum exhortare,ſed doce alios ea quę ſunt ſacrarum ſcripturarum.*Noli negligere gratiam quæ*. pro,donum quod, *in te eſt: quæ data*. pro,quod datum. *eſt tibi per prophetiam cum impoſitione manuum preſbyterij*.Epiſcopalem gradum appellat donum datum Timotheo duplici concurrente cauſa. Altera eſt prophetia, quòd futurus eſſet epiſcopus. à quo autem fuerit facta hæc prophetia ſeu cui fuerit reuelata, ſcriptum non eſt.Simile quid in primo capitulo dixerat, ſecundum præcedentes ad te prophetias. ¶ Altera eſt impoſitio manuum presbyterij: hoc eſt,officij presbyteratus: ad ſignificandum impoſitionem non eſſe humanæ manus,ſed manus ſacræ, manus ſacerdotalis officij. Et dicit pluraliter manuum presbyterij, forte ad ſignificandum plurium ſacerdotum concurſum. fiebant ſiquidem epiſcopi per impoſitionem manuum, ſicut & hodie fiunt. *Hæc meditare*. pro,exerce.Dixerat præceptum negatiuum,ne neglexeris:adiungit modò affirmatiuum,hæc exerce. Et pronomen hæc,monſtrat tria antedicta epiſcopi officia: legere,exhortari,& docere. *In his eſto,vt profectus tuus manifeſtus ſit omnibus*.pro,in omnibus. Fructus conſequens ſuapte natura explicatur.Nec hic fructus vacat ſalute aliorum. *Attende tibiipſi,& doctrinæ*. Adiungit vt ſic attendat ſaluti aliorum, vt ſimul incumbat propriæ ſaluti. *Inſta*. pro,perſiſte, *in illis*. vtriſque: ſcilicet quæ ſunt ad ſalutem tuam & aliorũ. *Hoc enim faciens*. Attentionem ad vtraque demõſtrat pronomen hoc. *Et teipſum ſaluum facies,& eos qui te audiunt*.Ecce fructus attentionis ad vtrunque: & vere fructus perfectus.

CAP

CAPVT V.

S*Eniorem ne increpaueris, ſed obſecra.* pro, exhortare, *vt patrem.* Nomen ætatis eſſe hoc in loco ſeniorẽ, ex aliis ætatibus ſubiunctis apparet. Et propter aliorũ ætates ſubiũctas, magis quadrare videtur exhortare quàm obſecra: quoniá ad omnes ſubſequentes idem verbũ refertur. ¶ Peccantem itaque ſenem mandat Paulus non increpandum, ſed exhortandum: vt veluti filiali vtatur in eum reuerẽtia: ſic enim facilius corrigitur ſenex. *Iuuenes vt fratres, anus vt matres, iuuenculas vt ſorores.* Repete exhortare. *In omni caſtitate*, hoc opus fuit addere in exhortatione iuuencularum propter periculum ætatis. Et dicit in omni, vt ſit caſtitas in oculis, in geſtibus, in verbis, &c. *Viduas honora.* Honorem in ſcripturis ſacris referri non ſolum ad officia, ſed etiã ad ſubſidia, docet dominus, exponẽdo preceptum honora parentes tuos de ſubuentione. Nec ambigendum eſt vtrũque hic comprehendi. verùm ſub ratione honoris præceptum datur: quoniam honor per ſe exhibendus eſt, ſubuentio autem per accidens: videlicet ſi ſunt indigentes. ¶ Viduis autem honorem exhibendum iubet, non omnibus, ſed *quæ vere viduæ ſunt.* Et eſt aduerbium vere, tam hic quàm in ſequentibus ſimilibus. Quas autem vere intelligat viduas, ipſemet explicabit ex duplici differentia: altera penes naturalia: altera penes voluntaria. Vnde à naturali neceſsitudine inchoans dicit, *Si qua autem vidua filios aut nepotes habet.* Prima differentia inter viduas tangitur. conſiſtens in hoc ꝙ aliqua vidua eſt quę habet vinculum naturalis neceſsitudinis cũ filiis aut nepótibus (hoc eſt, filiis filiorum) aliqua autem caret huiuſmodi vinculo. Et de habente huiuſmodi vinculum ſubiungit, *Diſcat.* pro, diſcant. *primum domum ſuam regere*, pro, piè curare *& mutuam vicem reddere parentibus.* Dicendo diſcant, manifeſte loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primum, ſignificat quod vidua non plus recipiatur ad profeſsionem vidualem quàm filij ſeu nepotes didicerint curam habere domus & mutuam vicem parentibus reddere. Et in promptu eſt ratio huius præcepti: quoniam quandiu filij ſeu nepotes non peruenerint ad ætatem & virtutem regendæ domus, incumbit viduæ cura familiæ: & hinc impeditur ad vacandum diuinis & eccleſiæ, quibus vacabant profeſſæ viduitatem. Tales enim viduæ quanuis fortè affectu ſint vere viduæ, quia tamen alligatæ ſunt curæ filiorum, non ſunt recipiendæ ad profeſsionem vidualem, donec filij ſeu nepotes diſcant domum ſuam regere, & mutuam vicem reddere

pa-

parentibus,habendo curam parentũ qualẽ parentes habuerunt de eis:hoc eſt,donec filij habeant curam viduæ.vt ſic vidua exẽpta ab omni cura domeſtica poſsit profiteri ſtatum vidualẽ ad vacandũ diuinis,hoſpitibus,& aliis miſericordiæ operibus. *Hoc enim.*Deficiunt duæ dictiones,*Bonum &. acceptum eſt corã deo.*Ne vidua talis ægre ferat dilationem profeſsionis, explicat Paulus huiuſmodi dilationem bonam eſſe in ſe & gratã deo:quoniam innititur neceſſariæ pietati. *Quæ autẽ vere vidua eſt.* Officia eius quæ vere eſt vidua deſcribit, tum ad declarandum quod dixerat vere viduæ ſunt,tum ad explicandum incõpaſsibilitatem viduę habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduę. *Et deſolata ſperet.*pro,ſperauit,*in deum.*pro,in deo,*& inſtet.*pro, & perſiſtit,*in obſecrationibus & orationibus nocte & die.*Ecce duo officia vere viduæ.tum ꝙ deſolata locauit ſpem ſuã in deo,non in futuro coniuge,non in diuitiis & reliquis quæ mundi ſunt.tum quòd tẽpus omne occupat orationibus & obſecrationibus.quod non poteſt facere vidua alligata curæ filiorum minorum. *Nam quæ in deliciis eſt, viuens mortua eſt.* Alteram tangit differentiam viduarum penes voluntaria.E regione ſiquidem ad perſiſtẽtem die ac nocte in orationibus,deſcribit eam quæ deliciis vacat.Et de hac dicit ꝙ viuens mortua eſt: hoc eſt, vtrique ſubiacet contrario.nam & viuit ſtatu,mortua eſt autẽ opere.Ita quòd quatenus vidua,mõſtruoſa eſt.nam & viuit & mortua eſt. viuit nomine & ſtatu viduæ:mortua eſt carens operibus viduarum. *Et hoc præcipe vt irreprehenſibiles ſint.*Ne paruifieret huiuſmodi mors & vita,ſubiũgit hoc ſpectare ad reprehẽſibilitatẽ viduarũ.Et propterea mãdat Timotheo, vt præcipiat viduas abſtinere à deliciis,vt irreprehenſibiles ſint.*Si quis autẽ ſuorum & maxime domeſticorum curam non habet.*pro,ſi quis autem ſuis & maxime domeſticis non prouidet,*fidẽ negauit,& eſt infideli deterior.* Relatiuum quis,quanuis Græce anceps ſit ad maſculinum & fœmininũ, & propterea legi poſsit ſi qua,referendo viduam (nã de viduis eſt ſermo)& ſic legendum crediderim(tũ propter ſubiuncta de officiis viduarũ,tum propter præcedentia de officio viduæ habentis filios. de quo quum dixiſſet, hoc enim bonũ & acceptum eſt coram deo,ne putaretur illud ſic eſſe bonum gratúmque deo ꝙ etiam profiteri viduitatẽ eſſet bonũ,explicat modo quòd eſſet magnum facinus)fateor tamen quòd ſi relatiuum cõmunis generis haberemus,magis quadraret:vt ex vniuerſali canone cõmuni vtrique ſexui monſtraretur quantum crimẽ eſt non proui

dere filiis & nepotibus. In cuius ſignum nō loquitur canō de filiis aut nepotibus, ſed vniuerſaliſsimè de ſuis, præponēdo domeſticos. ❡ Quod autē dicit fidē negauit, ad exaggerationem ſceleris dicitur. & verificatur, quia fidem negauit facto. Quód verò ſubiungitur, eſt infideli deterior, expolitione non indiget: quia manifeſtum eſt, nam infideles prouident ſuis, hoc eſt, ſpectantibus ad ſe, & maxime domeſticis. *Vidua eligatur non minus ſexaginta annorum.* Dixerat, viduas honora, quæ vere viduæ ſunt: & deſcripſerat eas, quæ vere ſunt viduæ, & quæ mortuæ viduæ, & quæ impeditæ ad tempus, declarat modo quæ inter vere viduas præhonoranda ſit, quæ eligenda ſit in caput viduarū. Et multas exigit conditiones. Quarum prima eſt ætatis. Et hæc tātæ ætatis exactio manifeſtat quód de electionis capite eſt ſermo. *Quæ fuerit vnius viri vxor.* Caſtitatis muliebris decor eſt poſt primū virum non nupſiſſe. *In operibus bonis teſtimonium habēs.* Non dicit teſtes, ſed teſtimonium ſui habens in ipſis operibus bonis. Et quæ ſint illa bona opera explicat, ſubiungendo, *Si filios educauit.* Intellige de ea, quæ habuit filios. Si enim filios neglexiſſet, malum haberetur de ea teſtimonium. *Si hoſpitio recepit.* Hoſpitalitas magnum eſt teſtimonium charitatis. *Si ſanctorum pedes lauit.* Pedites ibant prædicatores & Euangelici viri (quos Paulus ſanctos, hoc eſt, mundos appellat) quorum pedes lauare tunc conſueuerant viduæ, aut recipientes eos hoſpitio: aut ſi alibi hoſpitabantur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. *Si tribulationem patientibus ſubminiſtrauit.* Et hoc eſt aliud miſericordiæ opus, ſubuenire afflictis. Et demum, *Si omne opus bonum ſubſecuta.* pro, ſecuta, *eſt.* Ne per ſingula moraretur vniuerſaliter, ſubdit, ſi omne opus bonum eſt ſecuta, faciendo, procurando, &c. Et in his officiis perſpicere potes quæ ſunt officia vere viduarū relatiue ad homines. nam relatiue ad ſeipſas deſcripſerat abiiciēdas delicias: & relatiue ad deum, quod perſiſtit in orationibus & obſecrationibus die ac nocte. *Adoleſcentiores.* pro, iuniores, *autem viduas deuita.* Poſt impedimentum temporale (videlicet quód vidua habet filios aut nepotes educandos) impedimentum aliud maius edocet, ætatis ſcilicet iuuenilis. Quam vitandam dicit quo ad profeſsionem viduitatis ſtatus. Non dicit differendam eſſe profeſsionem (ſicut dixerat de habente filios) ſed abſolute dicit deuita. Et rationē ſubdit, *Quum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto.* Superfluit in, & iuxta textum Græcum genitiui eſt caſus Chriſto. Et ſumitur luxuriari proprie pro ſuper-

ſuo

ſuo vſu. Et dicit, quum enim luxuriatæ fuerint Chriſti, nõ quòd ſuperfluitates vere fuerint Chriſti, ſed quòd vſæ ſunt Chriſto in ſuperfluitatibus. Significatur enim ad literã quòd quum in ſuperfluitatibus vſæ fuerint viduali velo Chriſti, tunc *Nubere volunt.* Hæc eſt itaque vera ratio repellendi iuuenculas viduas à profeſsione viduali: quia quum vſæ fuerint aliquanto tempore velo Chriſti in ſuperfluitatibus, mutant voluntatem, & volunt nubere. *Habentes damnationem.* pro, iudicium, *quia primam fidem irritam fecerunt.* pro, abiecerunt. Tria propoſuerat, ſcilicet deuita, quum luxuriatæ fuerint, & volunt nubere. Et retrogrado ordine illa explanat, dicendo quòd nubẽdo incurrunt iudicium iuſtæ damnationis, eo quòd repulerunt primam fidem. Manifeſtant autem ſubiuncta de eiſdem (volo igitur iuniores nubere) quòd non eſt ſermo de fide primi coniugis abſolute, ſed de eadem firmata profeſsione viduitatis. hæc eſt enim prima fides cuius obiectione incurrũt iudicium. Et hinc ſumitur quòd profitebantur viduitatem voto in manu Epiſcopi, & à tali voto vitandas adoleſcentiores viduas Paulus cenſet propter periculum inſtabilitatis: quia poſtea volunt nubere. *Simul autem & otioſæ diſcunt circũire domos.* Declarat luxuriatæ fuerint Chriſti, explicando in quibus conſiſtit huiuſmodi ſuperfluitas vtendo Chriſto in huiuſmodi ſuperfluitatibus. Et primum ſupputat otioſe circũire domos. Coniicitur hinc quòd officium vere viduarum quæ erant profeſſæ viduitatem, erat ire per domos, non otioſe, ſed pietatis cauſa. & propterea dicit Paulus quòd harum exẽplo iſtæ adoleſcentiores viduæ diſcunt circumire domos, non tamẽ pie, ſed otioſe. Et hic eſt primus luxus. *Non ſolum.* Deeſt, autem, *otioſæ, ſed & verboſæ.* pro, nugaces; *& curioſæ, loquentes, quæ non oportet.* Ecce multitudo luxuum in nugis & curioſitate, & (quod peius eſt) in verbis indecentibus. hoc eſt enim vti Chriſto in ſuperfluitatibus. *Volo autem.* pro, igitur, *iuniores nubere.* Declarat illam particulam deuita: inferendo ad euitandum tum periculum damnationis earum, tum huiuſmodi luxus, quòd nõ admittantur ad profeſsionẽ viduitatis, ſed nubant. & hinc, vt dictũ eſt, manifeſte patet ꝙ licite nubebant ante profeſsionẽ viduitatis. *Filios procreare.* Et hinc manifeſte patet ꝙ de iunioribus vere iuuẽculis loquitur, nõ de iuniorib⁹, id eſt, minoribus ſexagenariis. nam de illis non fuiſſet dictum, filios procreare. *Matresfamilias eſſe.* pro, familiam adminiſtrare. Et hoc contra otium & diſcurſum. *Nullam occaſionem dare aduerſario maledicti gratia.* Dabatur

occaſio maledicẽdi,murmurandi, ac detrahendi.ex diſcurſu iuuencularum viduarũ per domos.& propterea ad hoc euitandũ dicit quòd tales iuuenculæ nullam occaſionem dent aduerſario (ſiue Gentili,ſiue Chriſtiano aduerſanti)maledicẽtiæ. *Iam enim quædam conuerſæ ſunt retro.* Loco harum trium dictionum (conuerſæ ſunt retro)legendum eſt, *Deſluxerunt poſt Satanam.* Ecce effectus manifeſtãs non ſolum periculum, ſed caſum quarundã talium,& ſimul occaſionem datam maledicentię.Et ex hoc textu apparet quòd ante hanc Pauli inhibitionẽ admittebãtur iuniores viduę ad profeſsionem vidualẽ,& ſequebantur huiuſmodi incõuenientia prædicta:quibus cognitis Paulus inhibuit huiuſmodi iuuẽculas viduas admitti ad profeſsionem viduitatis. ¶ Didicit ab experientia Paulus non cõducere illis iuuẽculis viduis,nec conducere eccleſię huiuſmodi profeſsionẽ.Vtinam hodie diſceremus ab huiuſmodi experiẽtiis an proſint iuuenilis ætatis vtriuſque ſexus perſonarum ſolennia vota,tum ſacrorum ordinum,tum religionum. *Si quis fidelis.* Deſunt hic quatuor dictiones.*Aut ſi qua fidelis habet viduas,ſubminiſtret illis,*vt.pro,&c.*nõ grauetur eccleſia:vt ijs quæ verè viduæ ſunt, ſufficiat.* Hactenus de ſpiritualib⁹ circa viduas locutus fuerat in ſpecie,multa inſtruendo:modo tẽporalibus ſubuẽtionibus inſtruit diſtinguẽdo inter viduas vere deſolatas,& verè viduas nõ deſolatas.Et nõ deſolatas appellat illas quæ habẽt ſuos iam Chriſtianos, vere autẽ viduas(hoc eſt,deſolatas)appellat quarum ſui aut nõ ſunt, aut nõ ſunt Chriſtiani.Et de illis quidẽ mandat, vt ſui fideles ſubminiſtrent illis tẽporalia , & non grauetur eccleſia in communi pro illis:vt eccleſia ſufficiat ad ſubueniendum iis quæ verè deſolatæ ſunt.Perpende hinc ꝙ abſque delectu eccleſia communis prouidebat viduis indigentibus.& quoniã hoc oneroſum erat eccleſiæ,ordinat Paulus,vt filij,nepotes,cognati,& huiuſmodi prouideãt ſuis viduis: & curæ eccleſiæ relinquantur ſolæ vere deſolatæ.Et ratio mãdati huius eſt:vt ſuauiter cõtinuari poſsit eccleſię communis cura circa viduas. *Qui bene præſunt presbyteri.* Nomen ordinis eſt presbyteri hoc in loco. Quod ex eo patet ꝙ deſcribuntur præeſſe bene. præeſſe enim eſt Epiſcoporũ ſeu ſuperintendentium. ¶ Nec dicit qui pręſunt,ſed qui bene præſunt. *Duplici honore digni habeantur.* videlicet reuerẽtialis officij.& ſubuentionis.hic eſt enim duplex honor in ſcripturis. *Maximè qui laborant in verbo & doctrina.* Inter bene præſidentes præferendi ſunt illi qui ſuper officium ſuperintẽdendi adiungunt laborem

in

in verbo exhortatorio affectus,& in doctrina inſtruēte intellectum. Et ad hoc affert authoritatē ſcripturæ Deuter. vigeſimoquinto. *Dixit*. pro, dicit, *enim ſcriptura, nō alligabis os boui triturāti.* Nota trituranti: quoniam propter hanc particulam affertur authoritas ad eos, qui laborant in verbo & doctrina. *Et dignus eſt operarius mercede ſua.* Hoc ſcriptum eſt in Euangelio Lucæ decimo. Et ad idem affertur operarius, non otioſus. *Aduerſus presbyterum.* Conſequenter presbyteri nomen non ætatis, ſed ordinis apparet: quoniā de talibus eſt præſens tractatus. *Accuſationem noli recipere.* pro, non admitte, *niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.* Non facile admittendā cēſet accuſationem presbyteri ratione ſtatus: nō enim vult vt accuſatione admiſſa ſubiaceat diſcrimini progreſſus an ſint teſtes ſufficientes, an deficiāt teſtes, ſed quòd ipſa accuſatio nō admittatur, niſi cōſtet de ſufficientibus & idoneis teſtibus. Et hoc eſt priuilegiū presbyterorum ex hac Pauli ordinatione. *Peccantes coram omnibus, argue: vt & cæteri timorem habeant.* Anceps eſt conſtructio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue. Et ſiquidem ad peccantes refertur, de punitione peccatorum publicorum Timotheum, vt peccantes coram omnibus (quorū non oportet accuſationem & teſtes expectare) arguat, puniendo. Et quadrat ratio, vt & cæteri timorem habeāt. Si autem refertur ad argue, quū dixiſſet de presbyteris quod accuſationem aduerſus eos non admittat niſi ſub duobus aut tribus teſtibus, conſequenter ſubiungit quòd eos cōiunctos in peccato, publice puniat, vt cæteri timorem habeant. ❧ Verū ſi participiū peccantes ponderatū fuerit, ſola prima lectio quadrare videatur: nō enim dicit eos qui peccauerūt, ſed peccantes, & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te, peccantis ſecretò: quem dominus corrigendum inter te & ipſum præcepit. *Teſtor coram deo &c.* Deeſt domino, *Chriſto Ieſu & electis angelis vt hæc cuſtodias.* Cerne quanto vinculo aſtringit Timotheum in materia iudicij. *Sine præiudicio.* hoc eſt, ſine anteiudicio, ſine præuio iudicio. Præcipitationem, incōſultationem, indiſcuſsionémque prohibet, præcipit diſcerni prius, examinari, & diſcuti cauſam antequam procedatur ad ſententiam. *Nihil faciens in alteram partem declinando.* Loco iſtarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum eſt, *Per aduocationē.* Ex parte ſui errat ſi procedit abſq; præuio iudicio: ex parte autem aliorū errat ſi aliquid facit per aduocationem: hoc eſt ad inſtantiā aduocati, ad inſtantiam cuiuſcūque fauoris, patrocinij

tronicij & reliquorum huiuſmodi. Hæc ſunt propter quæ tanto vinculo aſtringit Timotheum in iudiciis. *Manus cito nemini impoſueris.* Circa promotionem diaconorum & presbyterorum inſtruit ipſum. fiebat enim per impoſitionem manuum. Et rationem ſubdit, *Neque communicaueris peccatis alienis.* Peccata ſiquidem illius communia erunt tibi, ſi minus idoneum promoueris. *Teipſum caſtum cuſtodi.* ſic curam gere aliorum, vt non recedas à cuſtodia tui ipſius. *Noli adhuc aquam bibere.* Nō ſolum animæ, ſed corporis Timothei curam exercet Paulus. *Sed modico vino vtere propter ſtomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Sentētia eſt clara. *Quorundam hominum peccata manifeſta.* pro, præmanifeſta *ſunt præcedentia ad iudicium: quoſdam autem & ſubſequuntur.* Dixerat vt nihil faceret in iudiciis ſine præuio iudicio: ne hæc intelligerentur vniformiter, ſed ſecundum diuerſitatē materiæ ſubiectæ diuerſimode ſeruanda, diſtinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri, vel ante iudiciū manifeſta, vel quorum manifeſtatio ſequitur iudicium. Et eſt ſermo de iudicio diſcuſsiōis, ſine quo præceperat nihil fieri, vt ex hoc diuerſo modo manifeſtationis diſcerneret Timotheus diuerſum modum præuij iudicij: nam in iis quæ antequā diſcutiantur manifeſta ſunt, ſola notitia apud iudicem opus eſt: in aliis autē notitia iudicis pendet ex diſcuſsione præuia. Eſt itaq; ordo literæ: Quorundam hominū peccata præcedētia ad iudicium, hoc eſt, quæ iudicanda ſunt, præmanifeſta ſunt, ante ſcilicet quā veniāt in iudicium: quoſdā autem, iudicandos, & ſubſequuntur, ſcilicet peccata quatenus manifeſta. Ita quòd peccata quatenus manifeſta ſubſequuntur iudiciū diſcuſsionis. *Similiter & facta bona manifeſta.* pro, præmanifeſta ſunt: *& quæ aliter ſe habēt.* Superfluit ſe. *Abſcondi non poſſunt.* Dixerat, nemini cito manum impoſueris: diſtinguit modo de bonis factis ſicut diſtinxit de peccatis. Et dicit quorundam facta bona præmanifeſta ſunt, antequam homines diſcutiantur: vt intelligat Timotheus ꝙ in iis qui ſunt notorie boni quo ad facta, nō eſt opus diſcuſsione ad hoc vt imponātur ei manus. Quidam autē ſunt qui habent aliter bona: hoc eſt, nō notoriè bona habēt opera: & hi diſcutiēdi ſunt, quoniam latere non poſſunt, ſi diligēs adhibeatur diſcuſsio. ¶ Et intellige ipſos latere non poſſe regulariter loquēdo. cōmuniter enim diligenti diſcuſsione inuenitur veritas talium. contingere tamen poteſt præter regulariter quòd veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum eſt tarditate, vt veritas inueniatur.

CAP

Qvicunque ſunt ſub iugo ſerui. De corporaliter ſeruis loquitur. *Dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur.* Et loquitur de dominis etiam paganis: baptiſma enim non abſoluit ſeruos à ſeruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationem ſubdit, *Ne nomen domini.* pro, dei, *& doctrina blaſphemetur.* Si ſerui facti Chriſtiani non honorarent dominos ſuos, periculo blaſphemiæ exponeretur tam nomen dei, quàm doctrina dei: conquererentur ſiquidem domini de tali doctrina quæ ſubducit ſeruos à debito ſeruitio dominorum: & ſimiliter detraherent tali deo, cui placent huiuſmodi iniuſtitiæ. Quo contra ſi ſerui Chriſtiani omni honore dignos exiſtimant dominos ſuos, occaſionem dant laudandi nomen & doctrinam Dei Chriſtianorum. *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant.* Supple ipſos dominos. *Quia fratres ſunt.* In Chriſto. *Sed magis ſeruiant, quia fideles ſunt & dilecti, quia.* Pro, qui, *Beneficij ſunt participes.*

Ordo literæ eſt, ſed magis ſeruiant qui beneficij participes ſunt, quia fideles & dilecti ſunt eorum domini. Et eſt ſenſus quòd fraternitas in Chriſto non inducat contemptum dominorum tanquam parium: ſed ſerui qui ſimul cum dominis participes ſunt beneficij diuini, magis ſeruiant dominis, eo quòd non ſolùm domini, ſed fideles ſunt & dilecti à deo. Et meminit participationis beneficij, vt intelligant ſerui fraternitate non eſſe ſubtractum dominium, ſed conſtitutos eſſe ſeruos & dominos participes diuini beneficij ſpiritualis vitæ: & intelligant augeri debere ſeruitia exhibenda dominis fidelibus, eo ipſo quòd domini aucti ſunt: dum ex dominis effecti ſunt domini fideles & dilecti à deo. *Hæc doce & exhortare.* doce neſcientes: ſcientes verò exhortare ad exequendum. *Si quis aliter docet.* Tanquam in fauorem libertatis. *Et non acquieſcit.* pro, accedit, *ſanis ſermonibus domini noſtri Ieſu Chriſti.* Et non accedit docendo: explicat enim quid eſt aliter docere. Et appellat ſermones domini ſermones ſanos, quia vere ſunt ſani, non ſolum per elongationem ab omni inſania, ſed per affirmationem veræ ſanitatis mentis. *Et ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ.* Sermonibus Chriſti adiungit doctrinam ſecundum pietatem, ad ſignificandum quòd doctrina verarum virtutum comes eſt ſermonum Chriſti: vt intelligamus ꝙ ſeruos paruifacere dominos ſuos, & aduerſatur ſermonibus Chriſti & doctrinę pietatis. Sub pietate ſiquidem comprehenduntur in ſcriptura omnia officia debita proximis: vt

ex eo patet quòd vnicum tantum præceptũ officiorum debitorum proximo datum eſt in ſecunda tabula ſub pręcipuo pietatis actu qui eſt honorare parẽtes. Loquitur enim ad literam textus hic de pietate, quæ virtus eſt exhibens cultum & officium parentibus, patriæ, ſanguine iunctis, patriæq; beneuolis: extenſa tamẽ vt dictum eſt ad omnia officia debita proximis. *Superbus eſt*. pro, ſuperbiuit. Si quis aliter docet, &c. ſuperbiuit, iam ex præcedenti ſuperbia aliter docet. *Nihil ſciens*. Superbiuit in affectu, nihil ſcit in intellectu. *Sed languens circa quæſtiones & pugnas verborum.* Nihil ſcit rei veritatis, ſed eſt ad ſimilitudinem ægrotantis circa inquiſitiones & pugnas verborum: puta quia Chriſtus nos liberauit, habent mentem velut ægrotam ad inquirendam vim vocabuli libertatis: ad diſcernendum pugnam verborum libertatis & ſeruitutis: tanquam non ſtet ſimul libertas, qua Chriſtus nos donauit, cum ſeruitute ciuili. Ex ſuperbia enim talium doctorum prouenit, & quòd nihil ſciunt quo ad veritatem rei, & quòd circa inquiſitiones, & pugnas verborum nõ habent mentem ſanam, ſed ægrotantem: ac per hoc deficientem etiam à veritate circa verba: & propterea omnino nihil ſciũt: quia nec res nec verba. *Ex quibus*. ſuperbia, quæſtionibus, & pugnis verborũ. *Oriuntur inuidiæ*. pro, inuidia, *contentiones*. pro, contentio, *blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ, conflictationes.* Vide quot mala inde ſequuntur. *Hominum mente corruptorũ, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimãtium quæſtum eſſe pietatem.* Dixerat quòd ex his oriuntur tot mala: explicat modo in quibus hominibus hortus horũ malorum locum inuenit. Quum mens ſit incorruptibilis, mente corruptos appellat non ſecundũ ſubſtantiam, ſed ſecundum ignorantiam prauæ diſpoſitionis. Vnde affectum huius corruptionis explicat dicendo à veritate deſtitutorum: ſunt enim tales velut deſerti à veritate, & rerum & verborum. Et quod in genere dixerat de corruptione mẽtis, & deſtitutione à veritate, manifeſtat in indiuiduo quum dicit exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem. Nunquam Chriſtus docuit diſcipulos ſuos quæſtum, nunquam ordinauit vt quærerent, nunquam vt mendicarent. Paulus mẽte corruptis & à veritate deſtitutis attribuit doctrinam dicentem quęſtum eſſe pietatẽ: quæſtus enim eſt aut neceſsitatis aut auaritię: nunquam autem pietatis. Et eſt ſermo de quęſtu pro ſe: ſecus autem eſt de quæſtu pro pauperibus in Hieruſalem. ❡ Deficiunt in textu Latino tres dictiones iſtæ: *Abſiſtito à talibus*. Non ſolum vitandos, ſed procul eſſe à talibus mandat Paulus. *Eſt autem*

quæſtus magnus pietas cum ſufficientia. Illi corruptæ mentis homines exiſtimabant quæſtum temporalium rerum eſſe pium. Paulus è regione docet non ſolum quæſtum, ſed magnum quæſtum eſſe pietatem: quoniam eſt quęſtus magnorũ bonorum, eſt quęſtus ſpiritualium, quæ ſola ſunt vere magna bona. ¶ Adiungit autem pietati ſufficientiam ad eradicandum quæſtum temporalium: vt intelligamus ſufficientiam, victus & veſtitus nõ quæri à pietate, ſed concomitari pietatem. Et vere ſic dominus ordinauit, vt diſcipuli pietatem exercentes prædicando ſufficientiam haberent, non quærerent. edentes, inquit, & bibentes quæ apud illos ſunt, offerri vult pietati, non quæri ab illa. *Nihil enim intulimus in hunc mundum*. Superfluit hunc. *Haud dubium, quia*. pro, quòd, *nec auferre aliquid poſſumus*. Declarat comitem pietatis ſufficientiam quæ cõprehendat: diſcurrendo ab ingreſſu noſtro in mundum vſque ad egreſſum per mediam vitam. Et quia in ingreſſu nihil facultatum temporalium intulimus, non eſt dubium quòd ſimiliter in egreſſu nihil auferre poſsimus: in vita verò media, *Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti ſimus*. pro, erimus. Ecce quæ comprehendit ſufficientia: alimenta ſcilicet & tegumenta: quandoquidem his contenti erimus ſecundum neceſsitatẽ naturæ. Ex hoc enim quòd natura contenta erit in hac vita alimentis & tegumẽtis, monſtrat has eſſe partes ſufficientiæ quæ eſt comes pietatis. *Nam qui volunt diuites fieri*. E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui volũt diteſcere: & eos pingit ſuis coloribus valde malis. *Incidunt in tentationem*. Auaritiæ, fraudis, & huiuſmodi. *Et in laqueum diaboli*. Superfluit diaboli, & præpoſitio in. Non ſolum ſuccumbunt tentationi allicientium diuitiarum ad ſuperfluitatem, ſed etiam illaqueantur laqueo pene inſolubili: eo quòd obnoxia reſtitutioni tales nunquam reſtituunt: ſunt enim velut illaqueati affectu rerum. *Et deſideria multa inutilia*. pro, irrationabilia. Et vere ſic eſſe apparet: quoniam in multa incidunt deſideria aliena à recta ratione. Et quod peius eſt, *Et nociua*. aliis. Hæc enim communiter videntur accidere iis qui volunt diteſcere. Et bene nota, ne per iſtos intelligas eos, qui pro neceſsitate familiæ ſuæ induſtrias exercent mercaturæ. hi enim non ſunt qui volunt diteſcere, ſed lucrari vt poſsint ſecundum ſtatum proprium viuere filij, &c. *Quæ demergunt homines in interitum*. Animæ in præſenti. *Et perditionem*. in futuro. *Radix enim omnium malorum eſt cupiditas*. Pro, auaritia. Dictio Græca non eſt nomen

cupiditatis in genere,ſed cupiditatis argenti,quam vnico vocabulo auaritiam dicimus:quoniam de inordinata cupiditate eſt ſermo. Et hæc metaphorice dicitur radix malorum omniũ, quoniã ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorũ Paulus iam ſupputauit ex tali radice oriri: incidere in tentationem & laqueum,deſideria multa irrationabilia & nociua,interitum & perditionem. Sub his generibus mala omnia continentur. *Quã quidam appetentes aberrauerunt à fide.* Manifeſtat ab experientia auaritiam radicem eſſe omnium malorum,vſqueadeo vt ſit etiam radix infidelitatis. Vehementer ſiquidem animus affectus diuitiis etiam à fide apoſtatat. *Et inſeruerunt ſe doloribus multis.* Nihil Paulus prætermittit. Declarauit quòd auaritia eſt radix omniũ malorum culpę ex experiẽtia,quia abducit etiam à fide: declarat modo quod eſt etiam radix multorum malorum pœnæ in hac vita , dicendo quod immiſcuerunt ſe doloribus multis. Perturbationes animi quas auari incurrunt,conſtat eſſe multas:quoniam æſtuant continuo appetitu lucri. Et multo plures perturbationes animi incurrunt tales aberrantes à fide:nam nõ ſolum perturbantur propter diuitias,modo perditas,modo periclitantes,&c. ſed etiam propter ſyndereſim ob fidem relictam. *Tu autem ò homo dei hæc fuge.* Appellat eum hominem dei, ad reddendam rationem fugæ:iuxta Chriſti præceptum, non poteſtis deo ſeruire & mammonæ. *Sectare verò iuſtitiam,pietatem , fidem, charitatem,patientiam,manſuetudinem.* Et cur has virtutes ſectari præcipiat,ſubiungit ſummando ad duo capita. *Certa bonum certamen fidei,apprehende vitam æternam.* Ad hæc duo reducitur omnis ſequela cuiuſque virtutis. Et primum quidem ſpectat ad viam præſentis vitæ:alterum autem ad terminum eiuſdem. Sectando ſiquidem virtutes, certamus certamẽ fidei bonum: & in termino apprehendimus vitam æternam,prẹmium certaminis. *In qua.* pro,in quam. Deeſt, &, *vocatus es, & confeſſus es bonam confeſſionem coram multis teſtibus.* Ne impoſsibile reputaretur tam arduum præmium,dicit,in quam,vitam æternam,tum vocatus es à deo,tum tu ipſe confeſſus es confeſsionem bonam coram multis teſtibus. Profeſsionem quam facit epiſcopus ſuperintendẽdi aliis,appellat cõfeſsionem bonã factam coram multis teſtibus: quoniã non ſecreto,ſed palam fit huiuſmodi profeſsio. Et hanc quoque affert factam in vitam æternam. Ita quòd tã ex vocatione dei,quàm ex profeſsione tua certandum eſt tibi certamen fidei ad apprehendendã vitam æternam . *Præcipio tibi coram deo.*

Vinculo vocationis,& propriæ profeſsionis adiungit vinculum præcepti adhibitis teſtibus deo & Chriſto. *Qui viuificat omnia.* Quoniam præcipit media ad vitā æternam, ideo deum inducit quatenus viuificat omnia. *Et Chriſto Ieſu,qui teſtimonium reddidit.* pro,teſtatus eſt, *ſub Pontio Pilato bonam confeſſionem.* Dixerat & confeſſus es bonam cōfeſsionem coram multis teſtibus. & propterea præcipiēdo executionē illius affert Chriſtum Ieſum quatenus teſtatus eſt ſub Pontio Pilato bonam cōfeſsionem. Facto ſiquidem & verbo Chriſtus bonam cōfeſsionem teſtatus eſt ſub Pontio Pilato. Verbo quidem teſtatus eſt confeſsionem proprię innocentiæ,nō haberes aduerſum me poteſtatem vllam,&c. futuræ vitæ,regnum meum non eſt de hoc mundo. propriæ deitatis,ego ad hoc veni in mundum.& demum propriæ doctrinæ,vt teſtimonium perhibeam veritati. Facto autē,patiendo vſque ad crucem. Vnde vere de ipſo dicitur ꝙ confeſsionem bonam non ſolū protulit, ſed & teſtatus eſt,certando facto paſsionis ſuæ & verbis teſtificando illam. *Vt ſerues.* pro,ſeruare te. Ecce actus pręceptus. *Mandatum.* proculdubio tibi impoſitū in tua profeſsione. Mandatur ſiquidem epiſcopo quum ordinatur vt prædicet populo dei. ita quòd non ſolum ex profeſsione propria, ſed ex mandato obligatur. Et propterea Paulus dicit, præcipio tibi ſeruare te mandatum. *Sine macula, irreprehenſibile.* pro,immaculatū, irreprehenſum. Et refertur vtrunque ad pronomen te. Et eſt ſenſus: præcipio tibi te immaculatum,irreprehenſum ſeruare mandatum. Non ſufficit mihi vt ſerues mandatum,ſed exigo vt immaculatus intus & irreprehenſibilis foris ſerues mandatū. Serues autem non ad diem aut annum, ſed *vſque in aduentum.* pro, apparitionem, *domini noſtri Ieſu Chriſti.* hoc eſt, vſque in finem, rationem habendo apparitionis domini noſtri Ieſu Chriſti ad iudicandum omnes & ſcrutandum ſingula hominū opera. *Quem.* pro, quam. Refert enim apparitionem. *Suis temporibus.* ſoli deo notis. *Oſtendet beatus.* Ad apprehenſionem vitæ æternæ inuitans, apte deſcribit deum beatum. Rurſus apparitionem Chriſti ad iudicium ad beandum electos deſcribens ab authore deo, aptiſſime nominat deum beatum, vt propriam cauſam omnis beatitudinis tangat. *Et ſolus potens.* Vere ſolus poteſt, cuius poteſtas ad omnia ſe extendit, & à quo omnium poteſtates ſic pendent, vt ſi velit, nihil poſsint. Et vtrunque horum (ſcilicet eſſe beatum & eſſe ſolum potētem) naturale eſt deo. *Rex regum.* pro, regnantium, *& dominus dominantium.* Vtrunque horum ad gubernatio-

nem

nem ſpectat vniuerſū. *Qui ſolus habet immortalitatem.* Omnis mutatio, quædam mortis ſpecies eſt: & perinde dictum eſt ꝙ ſolus habet immortalitatem, ac ſi dictum fuiſſet qui ſolus viuit abſq; omni mutabilitate: nam omnis creatura quantūcunque immortalis, imò etiam beata, alicui ſubiacet mutationi: nā & de facto motus mentis aliquos habet ſucceſsiue, præter hoc ꝙ mutabilis eſt per potentiam diuinam. *Et lucem inhabitat.* pro, inhabitans, *inacceſsibilem.* Superfluit &. De luce ſpirituali eſt ſermo. Et diuina ſubſtantia appellatur intelligibilis lux inacceſsibilis, tantæ excellentiæ vt nullus poſsit ad eam accedere. Quemadmodum lux Solis eſt inacceſsibilis relatiue ad corporea, ita lux diuina eſt inacceſsibilis relatiue ad totum vniuerſum. Metaphorico autem ſermone dicit ꝙ inhabitat: nulla ſiquidem eſt ibi proprie inhabitatio: ſed ad ſimilitudinem habitantis in luce inacceſsibili, excellētiam diuinæ lucis hominibus deſcribit. *Quem nullus hominum vidit: ſed nec videri.* pro, videre, *poteſt.* Ex hac ſecunda particula apparet quod de homine ſecundum naturæ vires loquitur: nam ſic abſque omni controuerſia verificatur ꝙ nullus hominum deū vidit, & ꝙ nec videre eū poteſt. Et hoc intellige de videre deum ſecundum ſeipſum: ad differentiam eius quod eſt videre deum in alio, ſiue intelligibili, ſiue imaginabili, ſiue ſenſibili: nam ſic prophetæ viderunt deū, & philoſophi & angeli naturaliter vident deum. *Cui honor & imperium ſempiternum, amen.* Par fuit vt deſcripto deo ſecundum tot præclaras cōditiones, in gratiarum actiones prorumperet, cupiendo exhiberi illi honorem, & aduenire imperium ſempiternum quemadmodum in cœlo ita & terra. Poſſunt tamen & hæc aſſertiue intelligi, vt etiam deſcribat deum & honorari & imperare ſempiterno tēpore. *Diuitibus huius ſeculi præcipe non ſublime ſapere.* pro, ſentire. Neceſſaria mōſtrat hæc eſſe dicendo præcipe. Et vere primum præceptū negatiuum quo egent diuites, eſt non alte ſentire. Diuitias enim magnipendunt ac per hoc eſſerunt animū magnipendentium illas & poſsidentium. Elata ergo mens primo inhibetur. deinde, *Neque ſperare in incerto.* pro, in incertitudine, *diuitiarum.* Et hoc quoque familiare eſt diuitibus vt confidant in auro. Et vere dicit in incertitudine diuitiarū: quoniam incerta eſt earum ſtabilitas, incertus eſt earum futurus vſus, & incertior fructus. *Sed in deo viuo, qui præſtat nobis omnia abunde ad fruendū.* hoc eſt, ad delectabiliter ſuauiterq; vtendum. Et quod dicit abunde, intellige quantum eſt ex parte dei: nam ſecus quandoq; accidit ex parte noſtri, vel

pro

propter demerita noſtra, vel propter aliquod ſpirituale bonum. *Bene agere.* Refertur ad præcipe diuitibus huius ſeculi. Nec dicit bona, ſed bene agere, vt modũ agendi ex parte agentis explicet bonum. *Diuites fieri in operibus bonis.* multiplicando bona opera. *Facile tribuere.* nõ ſolum tribuere, ſed facile. *Communicare.* Rationem facile tribuendi explicat adiungendo cõmunicationem. Diuites ſiquidẽ vtpote abundantes bonis fortunæ, conſiderare debent ꝙ ideo ſecundum ordinem diuinæ prouidentiæ abundant vt cõmunicent. non enim eis eſt data abundantia vt tot propria retineant, ſed vt propria, quibus abundant, cõmunia efficiant: & propterea faciles debent eſſe ad tribuendum. Et ne hoc reputarent eſſe ſibi damnum, ſubiungit: *Theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum.* Ecce fructus cõmunicandi, ipſum ſiquidẽ communicare eſt recondere ſibiipſis bonum fundamentum in futurum. Et ad quid ſit hoc fundamẽtum ſubiungit: *Vt apprehendant veram.* pro, æternam, *vitam.* Electionis reconditur fundamentũ, ſuper quod conſurget aſcenſus ad apprehendendũ vitam æternam. hoc eſt enim propriũ meritum diuitum, quatenus ſunt diuites. *O Timothee.* Ad excitandum Timotheum, adiungit articulum. *Depoſitum cuſtodi.* Cõmiſſum gregem ſub depoſiti ratione cuſtodiendum mãdat: vt etiam de leui culpa teneatur. *Deuitans prophanas vocum nouitates.* pro, inanitates. Inter alias vigilantias, neceſſarias ad cuſtodiam depoſiti oportet te euitare prophanas vocum inanitates. Inanitates vocum aliæ ſunt prophanæ, hoc eſt, ſacris aduerſæ: aliæ ſunt tanquam indifferentes, vt nugæ, & propterea Paulus addidit prophanas. Oportet ſiquidem epiſcopum cuſtodire depoſitum ſibi gregem etiam à vanis vocibus ſi prophanæ ſunt: ſi aduerſus ſacras literas ſunt, ſi aduerſus ſacra myſteria ſunt. *Et oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ.* hoc eſt, falſo nominatæ ſcientiæ. Forte ſciẽtiam cabaliſticam appellat falſo nominatam ſcientiam. Verùm quácunque intelligas, perpende ſoliditatem veritatis euangelicę. nam non cõtrariantur ei oppoſitiones cuiuſcunque ſcientiæ, dummodo non falſo nominetur ſcientia: ſed ſolum oppoſitiones falſo nominatę ſcientiæ, aduerſantur veritati Chriſtianæ. Et in promptu ratio eſt: quia verum vero non eſt cõtrarium. Omnis autẽ vere nominata ſcientia eſt verorum. *Quam quidam promittentes.* pro, profitentes, *circa fidem exciderunt.* pro, à fide aberrauerunt. Experientiam affert quo ducit illa falſo nominata ſcientia. Et hinc habemus ꝙ de quadam certa ſcientia loquitur: alioquin non diceret quam quidam profiten

fitentes à fide aberrauerũt. Et ſi collegeris hæc omnia (videlicet ꝙ falſo nominatur ſcientia, ꝙ complexa eſt à fidelibus cum periculo profitentiũ illam, ita ꝙ quidam illam profitentes aberrarunt à fide: & quòd Paulus nõ dicit illam omnino vitandam, ſed dicit illius vitandas eſſe duas partes, ſcilicet prophanas vacuitates vocum & oppoſitiones ad cuſtodiendũ depoſitum gregem) ſuſpicaberis fortè mecum cabaliſticã pingi ſcientiam. Meæ ſiquidem ſuſpicioni alia non occurrit ſcientia his picta coloribus.

Gratia tecum, amen. Hæc eſt ſalutatio manu Pauli. Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio talis:

Ad Timotheum prima, ſcripta Laodiciæ.

Caietæ die vltimo Martij, 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, *in poſteriorem epiſtolam Pauli ad Timotheum Commentarij.*

P*AVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti,* non aliorum apoſtolorũ. *Per voluntatem dei,* nõ meritis propriis. *Secundum promiſſionẽ vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Apoſtolus per volũtatem dei non ſecundũ quod diſponit & gubernat naturalem rerum ordinẽ, ſed ſecundum quod promittit vitã quæ eſt in Chriſto Ieſu, nunc per fidem, poſtremo autẽ par immortalem gloriam etiam corporis. Materia ſiquidẽ apoſtolatus ſignificatur, explicando ꝙ eſt miſſus per voluntatẽ dei quatenus promittit vitam quę eſt in Chriſto Ieſu. Ad hanc ſiquidem promiſſionẽ promulgandam, ad illam inuitandum, &c, legatus eſt. *Timotheo chariſſimo.* pro, dilecto, *filio.* per euangelium. *Gratia & miſericordia & pax.* Superfluunt ambæ cõiunctiones. Imprecatur non ſolum

extrem

extrema dona (gratiam & pacem)ſed etiam miſericordiam,donum medium ſumme neceſſariũ prælatis. *A deo patre noſtro.* Superfluit noſtro. *Et Chriſto Ieſu domino noſtro.* Expoſita ſæpe ſunt hæc. *Gratias ago.* pro, gratiam habeo, *deo meo.* Superfluit meo. Perfecta ſalutatione inchoat narrationem à cõmendatione Timothei. Et cõmendationem inchoat explicãdo ſe recognoſcere vt diuinum beneficium quod aſsidue eſt memor ipſius Timothei, memor autem in orationibus & in deſiderio videndi ob virtutes eius & matris & auiæ. *Cui ſeruio à progenitoribus meis in conſcientia pura.* Superfluit meis. Et non eſt ſermo de qualicunque ſeruitute, ſed de ſeruitute cultus. Ac ſi diceretur, quem colo non nouitius, ſed à via progenitorum, Abrahæ, Iſaac, Iacob, &c. ſed nec externo tantum honore, ſed in conſcientia pura. *Quòd ſine intermiſſione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die.* Ad orationes refertur aſsiduitas, non ad tẽpus: hoc eſt, quod nunquam Paulus orabat abſque admiſta memoria Timohei, ſiue in die, ſiue in nocte. *Deſiderans te videre, memor lachrymarum tuarum.* Lachrymas fidei fuiſſe has manifeſtat ſubiuncta. Et propterea nõ immerito accendebant deſiderium Pauli ad videndum illum. *Vt gaudio implear, recordationem accipiens eius fidei, quæ in te eſt non ficta: & quæ habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica. Perſuaſum autem habeo quòd & in te.* Lachrymæ Timothei accendebant Pauli deſiderium: cauſa autem lachrymarum interna fides Timothei nõ ficta ab auia & matre profecta, replebat gaudio animum Pauli. Vt patet in Act. apoſtolorum, Timotheus ex materno genere erat Iudæus. Et propterea Paulus meminit matris & auiæ. *Propter quam cauſam.* fidei in te habitantis. *Admoneo te vt ſuſcites gratiam.* pro, donum. *dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum.* Niſi teporem aliquem in Timotheo Paulus cognouiſſet, non monuiſſet vt ſuſcitaret velut ſopitum ignem donum dei epiſcopalis gradus, quod erat datum Timotheo per impoſitionem manuum Pauli, ſicut & hodie datur. *Non enim dedit nobis deus ſpiritum timoris.* pro, timiditatis. Inſinuatur hinc cauſa teporis circa curam epiſcopalem fuiſſe timiditatem quandam. *Sed virtutis.* pro, potentiæ. ad fortiter operandum magno animi robore. *Et dilectionis.* Nihil prodeſſet ſpiritus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docẽdum, &c. niſi ſimul eſſet ſpiritus dilectionis impellentis ad operandum. *Et ſobrietatis.* Nõ eſt ſermo de ſobrietate potus, ſed de ſobrietate doctrinæ: prout ipſemet Paulus dicit in Actis apoſtolorum ad Feſtum verba ſua

eſſe

eſſe ſobrietatis. Hæc ſunt quæ proponit Paulus tractanda in hac epiſtola. *Noli itaque erubeſcere.* pro, non igitur erubeſcas. Incipit tractare propoſita, inchoans ab illa particula, ſpiritum timiditatis. Timidi ſiquidē eſt erubeſcere. *Teſtimonium domini noſtri neque me vinctum eius.* Quandiu Paulus perſecutiones paſſus eſt à Iudæis, Timotheus non indiguit exhortatione vt libere teſtificaretur ea quæ ſunt Ieſu Chriſti, & vt Paulo etiam vincto ad inſtantiam Iudæorum adhæreret: ſed vbi Paulus abſolutus à primis vinculis cum quibus miſſus fuerat Romam (vt in calce epiſtolæ huius explicabitur) iterum vinctus eſt Romæ à Nerone primam contra Chriſtianos perſecutionem mouente, occaſio timendi data eſt epiſcopis vbique exiſtentibus tum teſtificari ea quæ ſunt Ieſu Chriſti, tum adhærere Paulo. Vnde in calce epiſtolæ dicet quòd in prima defenſione nemo mihi affuit. Et propterea Paulus ſecundo vinctus in fine vitę ſuæ & imperij Neronis, monet Timotheum, qui poſt prima vincula diſceſſerat ab ipſo miſſus ad Philippenſes, vt illis Paulus in epiſtola promittit, vt auditis iſtis nouis vinculis, non timeat, non erubeſcat teſtimonium Chriſti crucifixi, neque me vinctum tanquam maleficum. Vtrunque enim erat materia pudendi in conſpectu Gentilium & Iudæorum. *Sed collabora euangelio.* hoc eſt, patiendo afflictiones vnà mecum incumbe euangelio tuendo ac propagando. *Secundum virtutem.* pro, potentiam, *dei.* ſcio quòd hoc excedit vires tuas, noui timiditatem tuam: & ideo adiungo ſecundum potentiam dei quæ tibi non deerit confidenti in illa. *Qui nos liberauit.* pro, ſaluauit. Ecce ratio non erubeſcendi teſtimonium domini, beneficium ſaluationis collatum electis. Pronomen ſiquidem nos, demōſtrare electos, ſubiuncta teſtantur. *Et vocauit vocatione ſua ſancta.* Superfluit ſua. Ecce aliud beneficium vocationis non qualicunque vocatione, ſed vocatione ſancta: hoc eſt, munda quātum ad ſtatum ad quem vocauit. Vocauit ſiquidem ad ſtatum munditię ab erroribus & peccatis. *Non ſecundum opera noſtra.* Ad vtrunque beneficium (ſaluationis & vocationis) refertur quòd non noſtris meritis: *ſed ſecundum propoſitum ſuum.* ab æterno definitum. Prima radix ſaluationis & vocationis electorum eſt diuina voluntas, qua propoſuit iſtos ſaluare & vocare. *Et gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tempora ſecularia.* pro, æterna. Multa ſunt hic myſteria. Dicit in primis, data eſt nobis ante tempora æterna. Et propterea quæſtio oritur: quum omnis diuina datio, qua deus dedit nobis aliquid, ſit datio tēporalis,

ralis,quomodo verificatur quòd gratia data eſt nobis ante tempora ęterna.Solutio eſt,quòd licet effectus dationis ſit in tempore,ipſa tamē datio,quæ eſt actio diuina,quæ eſt eſſentia diuina, eſt æterna ante omnia tēpora. Et ex parte actionis dicit Paulus quòd gratia (hoc eſt , gratuita dei voluntas)data eſt nobis ante tēpora æterna,Hanc doctrinā de omni actione diuina nūquàm in potentia,ſed ab æterno in actu ex parte actionis,ſi non percipis minus docte in metaphyſica ſeu theologia ſpeculatiua, percipe hanc faciliorem.Paulus non ſolum dicens ſecundū propoſitum,ſed gratiam datam ante tempora,explicauit ꝙ non ſecundum quodcunque propoſitum,ſed ſecūdum propoſitū gratuito (non ex debito)datum nobis ante tēpora æterna.Ita quòd data eſt,non ſignificat actionem tranſeuntē(quia non habet pro materia donum aliquod creatum)ſed ſignificat actionē immanentem:quia habet pro materia gratuitam dei voluntatē:& quemadmodum ab æterno dilexit nos,ita ab æterno dedit nobis ſuū propoſitum gratuito.Et ſi hanc rurſus nō percipis,intellige gratiam datam nobis ante tempora,datā in prædeſtinatione diuina:quanuis in effectu data ſit in tempore.¶ Dicit quoque ante tēpora æterna.Et habet quæſtionem:tum quia ipſa non fuerūt ęterna:tū quia ſi fuiſſent ęterna,nō datur ante.Solutio eſt,quòd Paulus nō dicit tempora æterna à parte ante,ſed abſolute.quod verificatur in temporibus inchoatis, durātibus in perpetuū:durabunt autem in perpetuum tēpora in ſucceſsionibus actionum humanarum.Et hoc ſufficit textui quòd ante tēpora data ſit nobis gratia.At ſi quadrare vis omnino textū de temporibus æternis à parte ante,dicito quòd loquitur de tēporibus non quæ fuerunt æterna niſi imaginarie,ſed etiam ſi fuiſſent æterna.Et vere ante tempora etiam ſi fuiſſent æterna,gratia dei data eſt nobis: quoniam data eſt nobis in æternitate,quæ eſt ante omnia tēpora etiā ęterna,vt cauſa omnis tēporis etiā ęterni.¶ Dicit quoq; in Chriſto Ieſu.Difficile autē eſt intelligere quo pacto verificatur quòd gratia dei data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tempora æterna:quū Chriſtus Ieſus nomē ſit hominis, & certum ſit ꝙ filius dei nō fuit homo ante ęterna tēpora,ſed vbi venit plenitudo tēporis miſit deus filiū ſuū,&c.Solutio eſt,ꝙ ſiue in Chriſto Ieſu referatur ad gratiā(& ſit ſenſus gratiā in Chriſto Ieſu quæ data eſt nobis)ſiue referatur ad pronomē nobis(& ſit ſenſus,nobis non abſolute,ſed mēbris Chriſti Ieſu)vtroque modo ſignificatur idem,videlicet modus participandi ſalutē & gratiam di-

uinæ prædeſtinationis,quod propoſuit deus gratuito per Ieſum Chriſtũ ſaluare nos,& dedit modis expoſitis ante æterna tẽpora nobis gratiã tali modo habendã.Cum qua veritate ſtat quòd ſecundũ effectũ peruenit ad nos hoc beneficiũ. Et hic modus in tẽpore.*Manifeſtata eſt autẽ nunc.*Superfluit eſt. *Per illuminationẽ* pro,apparitionem,*ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti*,ante tempora,data quidem eſt nobis in Chriſto Ieſu gratia dei,verùm ab ęterno non eſt manifeſtata,ſed manifeſtata eſt nunc in plenitudine tẽporis per apparitionẽ in carne prius mortali, & deinde immortali Ieſu Chriſti.Vere per hanc apparitionẽ manifeſtata eſt gratuita dei voluntas ab æterno erga electos,ob quorũ ſalutẽ miſit deus filium ſuũ,&c.*Qui deſtruxit.*pro,aboleuit,*quidẽ mortẽ, illuminauit autẽ vitã & incorruptionẽ.*ꝓ incorruptibilitatẽ.*per euãgeliũ.* ab effectibus probat manifeſtã gratiam per apparitionem Ieſu Chriſti.Alter effectus aboleuiſſe mortẽ tam animæ quàm corporis.Alter in lucem protuliſſe vitã tam animæ quàm corporis & incorruptibilitatem vtriuſque vitæ felicis. Vtrunque autẽ effecit Ieſus Chriſtus per euãgelium,ſubaudi creditũ.Mediãte ſiquidem euãgelio credentibus,& amplectẽtibus illud,Ieſus obliterauit mortem,& in lucem protulit vitã & incorruptibilitatẽ. Recte intellige quòd nõ eſt hic ſermo de effectibus paſsionis & reſurrectionis Chriſti ſecũdum ſe,ſed de applicatione eorũdem ad credentes per euãgelium prædicatum,creditum,ac cõplexũ. *In quo.*pro,in quod euangelium. *Poſitus ſum ego.* non ego me poſui. *Prædicator.* pro, præco.ad publicandum. *Et apoſtolus.* in ſupremo eccleſiæ ordine.*Et magiſter.*pro,& doctor , *gentium.* præco & apoſtolus abſolute,doctor verò gentium peculiariter. Propoſuerat,vt nõ erubeſceret teſtimonium domini,neque me vinctum eius.Et propterea expeditis ſpectãtibus ad teſtimoniũ domini,tractat modo ſpectantia ad me vinctum eius.cõmemorando,quod quanuis ſim vinctus,ſum tamen poſitus in euangelium præco & apoſtolus ac doctor gentium. *Ob quam cauſam.* videlicet euangelij.*Etiam*,pro,& *hæc patior*,ſupple vincula. *Sed non confundor*. pro , erubeſco vincula & carceres. Multo igitur minus tu debes erubeſcere me vinctum Chriſti.*Scio enim cui credidi.* Ecce ratio quare non erubeſco vincula propter euangelium.Et dicit ſcio,quia ipſe euidentem habuit notitiam,quũ raptus fuit quòd deus eſt ille cui credimus. Nos autẽ quãuis euidentia demõſtratiua ſciamus deũ eſſe , nõ tamen euidenter ſcimus quòd ipſe eſt cui credimus, ſed fide tenemus hoc. *Et certus*

ſum

ſum.pro,& perſuaſum habeo,*quia*.pro,quòd ,*potens eſt depoſitum meũ ſeruare in illum diẽ*. Merita propria tam bene operãdo quàm mala patiendo appellat depoſitũ ſuũ apud deũ: vt intelligamus quòd non pereunt,nõ tranſeunt cum tẽpore actionũ & paſſionũ,ſed cõmendantur in depoſitũ,non apud hominem,ſed apud deum potentem ſeruare hæc ad præmiandũ illo die quo ipſum iudicabit:vnde merito non erubeſco,ſed cõtinue augeo depoſitum meum.*Formã habe ſanorum verborũ,quæ à me audiſti in fide & in dilectione in Chriſto Ieſu*. Poſtquam explicauit quare non debet Timotheus erubeſcere ipſum Paulum vinctum ratione officij, cauſæ, & certi præmii ipſius Pauli,adiungit rationem relatiue ad ipſum Timotheum quòd inſtructus fuerit à Paulo. De forma itaque exemplari ſeu in exemplum expoſita, dicit: Habeto in vſu,formam ſermonum ſanitatem animi præbentium, quos à me non per ſcripturas didiciſti,ſed audiſti,non in philoſophia morali,ſed in fide & dilectione in Chriſto. Hæc forma faciet te non erubeſcere teſtimonium Chriſti. *Bonum depoſitum cuſtodi per ſpiritum ſanctum,qui habitat in nobis*. Ipſa forma ſanorum verborum quæ audierat à Paulo,&c.appellatur depoſitũ bonũ. Depoſitum quidem Pauli apud Timotheum:bonum autem Timotheo & aliis Chriſtianis. Hoc, inquam, depoſitum cuſtodi, non per proprium ſpiritum, ſed ſpiritum ſanctum.Curam depoſiti habe,parendo nõ ſpiritui timiditatis,ſed ſpiritui ſancto,qui non eſt longe à nobis, nec hoſpes in nobis, ſed habitat in nobis electis. *Scis enim hoc*. Superfluit enim. Ad excitandum Timotheum.vt cuſtodiat depoſitum,ſubiungit & quoſdam profeciſſe in malũ,& quoſdam profeciſſe in bonũ: vt in illis periculũ, in iſtis profectũ conſiderando excitetur. *Quòd auerſi ſunt à me*. pro,auerſati ſunt me, *omnes qui in Aſia ſunt*. Superfluit hoc vltimũ ſunt.*Ex quibus eſt Phygelus & Hermogenes*. Ordo literæ eſt ꝙ auerſati ſunt me Romæ omnes qui in Aſia quoque auerſati fuerant me.Et dicit ſcis,quia commemorat id quod Timotheo notum erat, videlicet quòd quemadmodum in Aſia minore iſti Paulum aſpernati fuerant,ita & Romæ, de malo in peius procedentes. De quorum numero duos tantum nominat. *Det miſericordiam dominus Oneſiphori domui*. Ecce proficiens Oneſiphorus & gratus.Paulus non orat pro Oneſiphoro tantum,ſed pro vniuerſa illius familia. *Quia ſæpe*. non ſemel aut bis. *Me refrigerauit*,pro, refocillauit ſecundum corpus. *Et catenam meam non erubuit*. Hoc eſt quod præcipuè intendit Paulus ſignificare

Timotheo,vt ab exemplo animoſior reddatur ad nõ erubeſcẽdum ipſum vinctum. *Sed quum Romam veniſſet.* pro, Romæ eſſet, *ſolicitè.* pro, ſtudioſius, *me quæſiuit & inuenit.* Quod longe propenſioris animi fuit, quàm ſi me caſu repertum cum catena non erubuiſſet. *Det illi dominus inuenire miſericordiam à domino.* pro, apud dominum, *in illa die.* Ratione huius maioris officij orat pro æterna retributione in die iudicij. *Et quanta.* pro, & quæ. *Epheſi miniſtrauit mihi tu melius noſti.* Vt credat Timotheus hæc Oneſiphori officia erga Paulum Romæ, commemorat Epheſina nota Timotheo: vt & hinc profectus Oneſiphori innoteſcat & trahat exemplo.

CAPVT II.

T*V ergo fili mi confortare.* pro, inualeſce, *in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Tractat illam particulam, ſed ſpiritum potentiæ. Propoſuerat enim quòd non dedit nobis deus ſpiritum timiditatis, ſed potentiæ. Vnde & à robore incipit, inferendo ex dictis, Tu ergo inualeſce, non in propriis viribus, ſed in gratia quæ ſecundum ſeipſam eſt data, nutrita, & aucta fide Chriſti Ieſu. *Et quæ audiſti à me.* Duo exigit ſpectantia ad ſpiritum potentiæ euangelicæ. Alterum ꝙ inualeſcat in gratia Chriſti: alterum ꝙ aſciſcat ad officium euangelicũ alios. Euangelicos ſiquidem ſermones ſignificat dicendo, & quæ audiſti à me. *Per multos teſtes hæc commenda.* In calce præcedentis epiſtolæ dicitur Timotheo, & confeſſus es bonam confeſsionem coram multis teſtibus. Quod itaque ſeruatum eſt in promotione Timothei, idẽ ſeruandum à Timotheo ſtatuit in promotione aliorum. Ita ꝙ modò explicat modum commendandi, qui prius explicauerat rem commendandam: videlicet quæ audiſti à me. Et tertio ſubiungit quibus commendandum eſt. *Fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere.* Fidelitas volũtatis eſt, virtus ad nõ fallendum: idoneitas verò ad docendum alios, intellectiuæ partis eſt ſimul & executiuæ, puta linguæ expeditæ & huiuſmodi. *Labora.* pro, tu igitur fatigare. Præceperat primum, tu ergo fili mi inualeſce in gratia. Hoc præceptum proſequitur explicando potentiam ad ſufferendum afflictiones occurrentes propter militiam euangelicam. *Sicut bonus miles Chriſti Ieſu.* pugnando, tuendo, expugnãdo. *Nemo militãs deo implicat ſe negotijs ſecularibus.* Superfluit deo. & legendum eſt, *Nemo militans implicatur negotiationibus vitæ.* Quia dixerat, ſicut bonus miles Chriſti, affert conditionem militum, in qua vult Chriſti militem aſsimilari armatæ

mili

militiæ. Et de militibus armatæ militiæ refert, nemo militans implicatur negotiationibus vitæ. Prohibitæ ſunt enim negotiationes militibus, vt ſe totos expeditos militiæ dedant. Et hinc præcipit Paulus vt Chriſti milites proportionaliter ſe totos dedant militiæ euangelicæ, alieni ab omni ſolicitudine temporalium, etiam propriæ vitæ, famæ, &c. *Vt ei placeat qui ſe probauit.* pro, qui ipſum ad militiam elegit. Hæc enim eſt communis militaribus animis ratio bene militandi. *Nã & qui certat in agone.* pro, ſi autem & certat quiſpiam, *non coronabitur,* pro, coronatur, *niſi legitime certauerit.* Dixerat, ſicut bonus miles, & explicauit quo ad partes negatiuas ex ſimilitudine militum: modo explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia ſimilitudine. Prius indecentes occupationes abſtulit, modo actiones legitimas aſtruit exemplo certantium ſingularium, puta athletarum. Nulli enim certanti datur corona laurea, aut queuis alia, niſi certamen eius legi ſtatutæ conforme approbatum fuerit: vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum, niſi certatio fuerit legitima, ſecundum ipſam legem euangelicam. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* Tertia eſt hæc ſimilitudo agricolę primitias fructuum ex culto agro iuſtitia fouente percipientis: vt intelligamus ꝙ in agro euangelico laborantem exterioribus officiis colendo mentes hominum, primitias fructuum ſpiritualium & temporalium hic, & æternorũ in futura vita percepturum neceſsitate iuſtitiæ. *Intellige quæ dico.* Tres has ſimilitudines non applicauerat: & propterea dicit, intellige quæ dico. *Dabit,* pro, det, *enim tibi dominus in omnibus intellectum.* Imprecantis ſeu potius orantis pro Timotheo eſt, vt det illi intellectum non ſolùm in iſtis, ſed in omnibus. Et coniunctio enim, vſurpatur ad ſignificandum, quia oratio ſupplebit vt intelligas, & hæc quæ dixi & alia. *Memor eſto dominum Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis, ex ſemine Dauid ſecundum euangelium meum.* Superfluit dominum. Præceperat, tu ergo fili mi inualeſce in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu, & declarauit inualeſce: declarat modo gratiam quæ eſt in Chriſto Ieſu, inchoans ab ipſo Ieſu, & deriuans eam ad membra. Et eſt ordo literæ, Ieſum Chriſtum ex ſemine Dauid reſurrexiſſe ex mortuis. Meminit originis Dauidicæ, vt naturam carnis ſecũdum quam reſurrexit, & prophetias teſtamenti veteris promittentes Meſsiã ex ſemine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autẽ dicit, ſecundum euangelium meum, refertur ad memento, reuoca ad me-

moriam quod meo euangelio didiciſti. Et ſimul conſonantiam prophetarum & euangelij ſignificat. Et dicit meū, non mei ſolius, non cuius ego ſum author, ſed mihi cōmiſsi ad prędicandū, tuendum, &c. *In quo laboro.* afflictiones ſuſtinendo. *Vſque ad vincula.* incluſiue. *Quaſi male operans*, pro, *maleficus*. Vinctus erat Paulus impoſito ei titulo malefici. Vnde & Sueto. in vita Neronis dicit: Afflicti ſuppliciis Chriſtiani, genus hominum ſuperſtitionis nouæ ac maleficæ. Mirum autem eſt cur Paulū alioſque tā optimis moribus præditos Chriſtianos appellauerit maleficos: quum conſtet omne maleficij genus execrari à Chriſtiana religione: nec ſcio colorem aliquem huius tituli, niſi forte maleficos appellarint quia miracula faciebant, quæ magicis artibus imputabant. *Sed verbum dei non eſt alligatum.* Quamuis ego ſim aſtrictus vinculis, verbum tamen dei (euangelium ſcilicet) non eſt aſtrictum vinculis, ſed inter mea vincula ſolum perſeuerat: quoniam non deſiſto, tum verbis, tum epiſtolis, tum factis euangelizare Chriſtū. *Ideo omnia ſuſtineo propter electos.* hoc eſt, ne verbum dei alligetur, ſuſtineo omnia euangelizando, ſuſtinētia omniū propter electos. Mea fortitudo in ſuſtinendo, ad hoc ordinatur, vt verbū euangelicū liberū apud alios ſit propter ſalutē non omnium, ſed electorum. *Vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cæleſti.* pro, æterna. Quid ſtulte diſputas de operibus neceſſariis, ad ſalutē electorum, ecce Paulus ad hoc ſe ſuſtinere omnia dicit propter electos, vt vnà ſecū ipſi electi conſequantur ſalutē æternam. *Fidelis ſermo.* Gratiam immortalitatis in Chriſto, iam per reſurrectionem habitā & habēdam ab illius mēbris expoſuerat: expoſiturus verò modū conſequendi præmittit. Fidelis, hoc eſt, verax & conſonus Chriſto, ſermo. *Nam ſi commortui ſumus.* proculdubio Ieſu Chriſto qui mortuus fuit. *Et conuiuemus.* cum ipſo qui reſurrexit & viuit vita immortali, ſicut Chriſtus mortuus fuit vitæ tranſitoriæ. Et verbum ſumus, pręſens quidem tēpus deſignat, ſed pręſens huius vitæ. nam ſenſus eſt: ſi in hac vita commorimur corpore propter Chriſtū, conuiuemus in alia vita cū ipſo vita immortali. *Si ſuſtinebimus.* pro, ſuſtinemus. Præſentis ſiquidem tēporis eſt: & atteſtatur ꝙ in toto hoc ſermone Paulus vtitur præſentib⁹ extēſis ad pręſens totius vitæ vſque ad vltimū. Alioquin non eſſent veræ cōditionales. *Et corregnabimus.* Niſi quis ſuſtinuerit vſque in finem, hic nō corregnabit in futuro cū Chriſto. Conſidera appropriationes. ſi cōmorimur, cōuiuemus: ſi ſuſtinemus, corregnabimus. ſicut vitā morti

morti,ita regnum tolerantiæ appropriat. *Si negauerimus*.pro, ne gamus,cum coram hominibus. *Et ille negabit nos*.coram angelis dei & vniuerſo mundo. *Si non credimus*,interna fide. *Ille fidelis permanet*.In cõminatis ſuppliciis. *Negare ſeipſum non poteſt*.Quemadmodum deus non poteſt peccare,& tamẽ eſt omnipotens (quia poſſe peccare non eſt poſſe,ſed defectus potẽtiæ)ita cum eiuſdẽ omnipotentia ſtat quòd negare ſeipſum non poteſt: quia poſſe negare ſeipſum nõ eſt poſſe,ſed defectus potentiæ.Eſt enim mutabilitatis.Omnis enim qui poteſt negare ſeipſum eſt mutabilis à prima deliberatione in alteram.Puniet ergo incredulos vt decreuit. *Hæc commone*. Quum declarauit,tu ergo fili mi inualeſce in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu , proſequitur modo reliquam præcepti partem,& quæ audiſti à me commenda per multos teſtes fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere:præcipiendo vt admoneat illos hæc Chriſti & membrorũ eius. *Teſtificans corã deo*.pro,domino.hoc ſubiunctum præceptum.Non ſufficit Paulo vt corã multis hominibus teſtibus , ſed exigit vt etiã corã deo(qui intuetur cor & videt ex corde officiũ exerceri) Timotheus teſtificetur ſubiunctũ præceptũ. *Noli contendere verbis*. pro,nõ pugnare verbis.Hoc eſt præceptũ à te teſtificãdum aliis quos aſciueris ad euangelizãdũ,non pugnare verbis,ſed doctrina.Et rationẽ ſubdit ex cõditionibus pugnæ verborũ. *Ad nihil enim vtile eſt niſi ad ſubuerſionem audientiũ*.pro,ad nihil vtile,quàm ad ſubuerſionẽ audientiũ.Exaggeratio eſt cõditionũ pugnæ verbalis.Et vere experimur ꝙ in materia euangelica pugnare verbis ad nihil eſt vtile,& auditorũ mentes ſubuertit non penetrantiũ veritatẽ. *Solicite autem cura*.Loco harum trium dictionũ vnica eſt: *Stude teipſum probabilem exhibere deo*. Tractat illã particulã in principio propoſitam,ſed ſpiritũ dilectionis , proculdubio diuinæ.Vnde & relatiue ad deum inchoans proſecutionem illius ſtude , inquit , exhibere teipſum deo dignũ approbatione,quod conſtat ſolo dilectionis ſpiritu fieri. Nam ſoli diligentes deum digni ſunt approbatione diuina. *Operarium inconfuſibilem*.pro,nõ erubeſcẽtẽ.Probatio dilectionis exhibitio eſt operis:intus oportet eſſe probabilẽ deo : foris aũt oportet eſſe operariũ eorũ,quę in euangelio mandantur:operariũ autẽ nõ erubeſcentẽ ignominias,vincula,& reliquas vilitates crucis Chriſti. *Recte tractãtem verbum veritatis*.Ad ſimilitudinem ſecantium ligna ſecundum lineam rectam, dicit recte ſecantẽ verbum veritatis. Non ſufficit paſtorẽ eccleſiæ probatũ eſſe intus,& foris operarium abſq; eru-

beſcentia,ſed oportet tertio vt verbũ euangelicæ veritatis abſque obliquitate aliqua diſtribuat auditoribus,non declinãdo ad dexteram vel ad ſiniſtram.Et merito:nam veritas in medio eſt, & tam hinc quàm ad falſum,ad inconueniens ſeu abſurdum declinatur.Tria hæc præcepit pro ſpiritu dilectionis,& ſingula proſequitur ordine retrogrado.inchoat enim ſtatim ab vltimo ſubiungendo, *Prophana autem & vaniloquia deuita.* Superfluit &, nec vaniloquia,ſed inaniloquia ſignificantur:quæ in calce præcedentis epiſtolæ vocũ inanitates appellantur.Idem ſiquidem præceptum repetit mandando vt euitet prophana inaniloquia.Sunt ſiquidem inaniloquia vitanda(vtpote otioſa)ſed quũ ſunt prophana,procul abiicienda.Et dixit hoc ad proſequendum tertiũ propoſitum,ſcilicet recte tractantem verbum veritatis. Inſtituit ſiquidem quòd ad recte tractare verbum veritatis ſpectat euitare prophana inaniloquia.Et hoc ab effectu explicat ſubiungendo,*Multum.*pro,amplius,*enim proficiunt.*pro,proficient. *ad impietatẽ.*Inaniloquia contraria ſacris dogmatibus non ſiſtunt in inani,ſed magis proficiẽt in animis auditorum ad impietatẽ fouendam,tanquam vana ſit pietas euangelica. *Et ſermo eorum vt cancer ſerpit.*pro,pabulum habebit.Aſsimilat ſermonem horũ morbo cancri,qui paſcitur in carne vlcerata,vt intelligamus horum ſermonem vbi auditores inuenerit, paſci in vulneratis animis. Et hinc apparet quòd de quadam certa ſecta doctorum inanitates vocum prophanas docentium loquitur. Quod etiam apparet ex repetita Pauli monitione:nã & in priore epiſtola idẽ monuit Timotheum.*Ex quibus.*doctoribus & ſectatoribus prophanarum inanitatum vocum. *Eſt Hymenæus & Phyletus.* Si nouiſſemus nos iſtos ſicut nouerat illos Timotheus, intelligeremus de qua ſecta Paulus loquitur. *Qui à veritate exciderunt.*pro,aberrauerunt.Chriſtiani igitur erant iſti. Vide quò ducit prophanũ inaniloquium : & hinc perpende quantum aduerſetur veritati. *Dicentes reſurrectionem iam eſſe factam.* Quia doctores erant iſti inanium vocum,ideo eorum argumenta tanquam innixa inaniloquio tacet Paulus.*Et ſubuerterunt quorundam fidem.* Ecce longe peius.Tolerabilis magis erat profectus impietatis : ſed intolerabilis omnino eſt ſubuerſio vſq; ad fundamentum, quod eſt fides.*Sed firmum fundamentum dei ſtat.*pro,Chriſti ſtetit.Quanuis in quibuſdam euerſum ſit fundamentum,non tamen propterea putes firmum Chriſti fundamentum euerſum.Fundamẽtum ſiquidem infirmum euerſum eſt:firmum autem fundamentum à

Chriſto

Chriſto firmatum (quod eſt non ad tempus, ſed ſimpliciter & abſolute Chriſti)non eſt euerſum,ſed ſtetit in ſua ſoliditate. *Habens ſignaculum hoc:Cognouit dominus qui ſunt eius.* pro, ſui. Aduerte(vt penetres doctrinam hanc) quòd in humanis id,quod ſparſim inuenitur in multis diuerſarum nationum & locorum, quãuis deſinat eſſe apud quoſdam,remanet apud alios: verũ & contingere poſſet quòd deſineret apud omnes, & remanẽdo incerti ſũt illi, apud quos remanebit.In fide autẽ Chriſti ſparſa iã Pauli tempore per multas nationes & loca innumera, intendit Paulus docere non ſic eſſe:ſed quanuis aliquorum fides ſubuertatur nec poteſt in omnibus ſubuerti,nec incerti ſunt apud quos fides remanet:quoniã firmum Chriſti fundamentum fidei non ſubuertitur.Et ſi quæris qui ſunt illi homines, in quibus eſt firmũ fundamentum Chriſti,reſpondet quòd ſunt illi, in quibus fides inuenitur cũ hoc ſignaculo:videlicet,nouit dominus qui ſui ſunt. Sunt illi homines qui ſunt inſigniti notitia dei tãquã ſtigmate quòd ſunt dei:ſicut equi,boues,& oues ſignum impreſſum habent quòd ſunt talis domini. Et bene nota quòd non habent ſignaculum inhærens:nam notitia diuina nihil ponit in rebus natis:ſed eſt ſignum diſtinguens illos qui ſunt dei,ab illis qui nõ ſunt dei. Vnde patet quòd noti & certi ſunt apud deum (quãuis non apud homines)illi in quibus eſt firmum Chriſti fundamentum:ac per hoc impoſsibile eſt deficere fidem in omnibus,& nõ in incerto periclitatur. *Et diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat.* pro,nominat,*nomen domini.* Ne certitudo ſignatorum hominum diuina notitia,occaſio fieret negligendi ſtudium fugiendi mala & proſequẽdi bona,adiungit alteram ſignaculi partem. Prima nanque ſignaculi pars ex parte ſe tenet diuinæ notitiæ: hæc autem ex parte liberi arbitrij: vt non ſolum apud deum,ſed apud homines ſaltem ſemetipſum,cuiuſque ſignaculũ notum ſit per elongationem ab iniquitate cum profeſsione nominis domini Ieſu. Hoc eſt fundamentum Chriſti firmum ſignatum in hominibus:aduerſus quod non præualent hæreſes. *In magna autem domo non ſolum ſunt vaſa aurea & argentea,ſed & lignea & fictilia.* pro,teſtacea. Dixerat quoſdam à fide aberraſſe, & quorundam fidẽ ſubuertiſſe:ne mireris cur deus in domo ſuæ eccleſiæ habet quoſdam infirmos & quoſdam firmos,rationẽ affert ab exemplo magnæ domus,vt diuinæ prouidentiæ ratio ex ipſa ſimilitudine innoteſcat. Et accõmodum attulit exemplũ:nã eccleſia, magna domus eſt:& firmi ſunt velut vaſa aurea & argentea: infirmi

mi verò velut vaſa lignea & teſtacea. *Et quædam quidem in honorem, quedã autem in contumeliam.* Ab hinc incipit proſequi ſecũdũ præceptum, operarium non erubeſcentẽ. Dedecus enim & ignominia materia eſt erubeſcentiæ. Prior differentia attenditur penes materiam: hæc autem penes vſum. Et in vaſe quidem neutra differentia imputatur vaſis: ſed illis conuenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in vſum decorum, alterum in vſum ſordidum. In Chriſtianis autem prima differentia penes Chriſti donum maius vel minus participatum attenditur: altera penes liberum arbitriũ, cuius eſt vti, attẽditur. Ex meo ſiquidem libero eſt arbitrio ꝙ ego vtar meipſo in officiis turpibus dedecentibus, ignominioſis. ℭ Vnde & ſubdit, *Si quis ergo emundauerit ſeipſum ab iſtis.* proculdubio infidelitatibus, ꝓphanis inaniloquiis, & huiuſmodi. Et niſi hoc ſpectaret ad liberũ arbitrium, non dixiſſet, ſi quis ergo emundauerit ſe ab iſtis. Et vtitur illationis nota, quoniam hoc dicit ſpectãs ad prius pręceptum, ſtude teipſum exhibere deo operariũ abſque erubeſcentia. Monſtrat ſiquidem modo hoc eſſe in facultate ſtudij noſtri concurrente diuina gratia. Et ſimul declarat alteram ſignaculi partẽ: videlicet vt diſcedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. *Erit vas in honorem ſanctificatũ, & vtile domino, ad omne opus bonũ paratum.* Superfluit &. Cerne fructũ mandantis ſeipſum. Erit, inquit, vas in honorẽ: ergo à noſtro libero arbitrio dependet vſus vaſis in honorẽ vel ignominiam. Et ne ambigas quòd de vaſis contumeliæ transfertur in vas honoris, ſubiungit ſanctificatũ, hoc eſt mũdificatũ. Et rationem honorabilis vſus explicando dicit vtile domino: non in ſeipſo domino, ſed ad ipſius domini gloriam.
Vnde vtilitatis ratio ſubditur, ad omne opus bonum paratum. Participium eſt paratũ. Significatur enim quòd per huiuſmodi munditiam redditur vas præparatum ad omne non aliquod opus bonum neceſſarium ad ſalutem æternam. *Iuuenilia autem deſideria fuge.* Reſtabat proſequi primo præceptũ, ſtude teipſum probabilẽ exhibere deo. Et hoc modo proſequitur, monſtrando tũ negatiua, tũ affirmatiua opportuna ad hoc. Et negatiua quidem vnico comprehendit nomine iuuenilium affectuũ. Et hos non vitandos, ſed fugiẽdos mandat: quoniã illos qui prope ſunt alliciũt ac trahunt. Vigent ſiquidẽ in iuuenibus perturbationes animi, quas paſsiones vocamus. *Sectare verò iuſtitiã.* reddẽdo vnicuiq; quod debetur illi. *Fidẽ.* Ieſu Chriſti: ſine qua impoſsibile eſt placere deo. *Spem, charitatem.* Superfluit ſpem. Tertio ſiquidẽ loco

dile

dilectionē nominat,proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio Chriſtiana eſt. *Et pacē.* Superfluit &. Pax quæ tranquillitas eſt ordinis quarto loco nominatur. Verū limitatur pax *Cū iis qui inuocant dominū de puro corde.* nolo te habere pacem cū Hymenæo & Phileto & reliquis inimicis veritatis,ſed cū inuocantibus dominum Ieſum nō verbo,ſed de puro corde. Poteſt nihilominus hęc particula referri non ad pacē,ſed ad ſectare: vt conſectatores intelligamus deſcriptos illos qui inuocant dominū ex corde puro. *Stultas autē & ſine diſciplina quæſtiones deuita.* Tractat illā particulam in principio propoſitam,ſed ſpiritū ſobrietatis. Aduerſus ſobrietatem ſiquidē doctrinæ militāt ſtultæ & ineruditæ quæſtiones. Et dicit ſtultas per priuationē rationis quærendi: indiſciplinatas verò ſeu ineruditas per priuationē rationis quæſitæ. Stulta quæſtio eſt quæ nō habet rationabilem cauſam dubitādi: vt ſi in quæſtionē vertantur ea quę ſunt per ſe nota. Et ſimiliter ſi inter fideles vertatur in quæſtionē deum eſſe, aut beatam virginē cōcepiſſe & peperiſſe,& ſimilia quæ ſunt in fide vt principia per ſe nota. Inerudita verò quæſtio eſt ſi quæratur ratio euidens eorum quæ credimus, & nō ſufficiat authoritas diuinæ ſcripturæ: quemadmodū ſi in ſcientificis quęratur ratio demōſtratiua eorum quæ ſunt probabilia. Vtraſque quæſtiones Paulus reiiciendas mandat. *Sciens quòd generant lites.* pro,pugnas. Ecce ratio reſpuendi vtrunque quęſtionis genus: ab effectu pugnæ quę ex his gignitur. *Seruum autē dei non oportet litigare.* pro,pugnare. De pugna verborū eſt ſermo. Huiuſmodi quæſtiones ſecūdum ſe ſunt ſtultæ aut ineruditæ,ſecundū effectum ſunt pugnaces,ſecūdum ſubiectū ſunt dedecentes. Nā dedecet dei ſeruū pugnare verbis: quū debeat pugnare virtutibus & doctrina. Vnde de pugna virtutū ſubdit: *Sed manſuetū.* pro,mitē. qui præſtat māſueto. *Eſſe.* nō apparere. *Ad omnes.* non ad aliquē, ne diceres ꝙ ad iſtos mouentes ſtultas quæſtiones nō oportet eſſe mitē. Quo ad pugnā verò doctrinæ ſubdit: *Docibilem.* Et ſumitur actiue: hoc eſt, potentem ad docēdum. *Patientem cū modeſtia.* pro,manſuetudine, *corripientē eos qui reſiſtunt veritati.* Superfluit veritati. Poteſt patientia iungi & cū præcedenti particula,dicēdo docibilem patientem,ad tollendam impatientiā à doctore catholico. Poteſt & iungi cū corripiētem,vt officio correptionis adiungantur comites patientia & māſuetudo. Illa, qua toleret mala qui corripit alias: intolerantia ſiquidē malorū tollit ſpatiū pœnitēdi. Iſta,qua irā moderetur vt correptio habilis reddatur ad hoc vt ſuſcipiatur ab iis qui corripiun

ripiuntur eo quòd reſiſtunt ſanæ doctrinæ. *Ne quando deus det illis pœnitentiam ad cognoſcendum veritatem.* Non prohibentis ſed dubitantis aduerbium eſt ne, hoc in loco: perinde ac diceretur, ſi quando. Hic eſt finis moderatæ correptionis. *Et reſipiſcant à diaboli laqueis.* Pro, *Laqueo.* Pœnitentia quam dat deus, non ſiſtit in intellectu, non in cognitione veritatis: ſed excēdit ſe ad voluntatem ac effectum, veritate cognita reſipiſcant ab oppreſsione & vinculo diaboli. *A quo captiui tenentur ad ipſius voluntatem.* Græcus ſermo plus ſignificat: nam ſignificat captiuos viuos teneri. Quod in Latino ſubintelligitur: nam proprie loquendo ſoli viui tenentur captiui. Timenda valde ſentētia quòd ad nutum diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo: hoc enim eſt captiuos eſſe ad ſeruiendum diabolo. Quod verum eſt pro quanto non eſt in poteſtate hominis qui iam ſe ſubdidit diabolo per mortale peccatum, liberare ſe ab huiuſmodi ſeruitute, ſed oportet ipſum obſequi diabolo ad ipſius voluntatē peccando. Et propterea dixit, ſi quando det deus illis pœnitentiam: & non dixit, ſi quando ipſos pœniteat. Diuinæ ſiquidem gratiæ donum eſt pœnitentia in remiſsionem peccati. Hinc habes theologe à Paulo apoſtolo ſententiam illam Gregorianam, Peccatum quod per pœnitentiam non diluitur, ſuo pondere ad aliud trahit.

CAPVT III.

HOc autem ſcito. Dixerat eos qui reſiſtunt: modo reſiſtētes deſcribit. *Quia.* pro, quòd, *in nouiſsimis diebus inſtabunt tempora periculoſa.* Noli putare hac ætate noſtra reſiſtentes veritati & correptionibus ac doctrinis exterminandos: ſed ſcito quòd in peius proceditur, vſqueadeo quod in nouiſsimis prope finē huius mūdi diebus erunt tēpora difficilia plena periculorū. Et pro, nā, *erūt homines ſeipſos amātes.* Nō cōputat inter vitia naturalem ſuiipſius amorem (de quo alibi ſcripſit, nemo vnquā carnē ſuam odio habuit) ſed ſolius ſuiipſius amorem: vtpote excludentem amorem & erga deum & erga alios homines. *Cupidi.* pro, pecuniæ auidi. Auaritia enim ex ſuiipſius amore naſcitur. *Elati.* pro, iactabundi. Nec minus gloriatio inde oritur. *Superbi.* Hæc velut truncus arboris ex illa proprij amoris radice prodit. *Blaſphemi.* aduerſus honorem diuinum. *Parentibus non obedientes.* non ſolum deum quem non vident, ſed parentes, quos cernunt, deſpiciunt. *Ingrati.* beneficiis. *Sceleſti.* promiſcue. *Sine affectione.* ad coniunctos. *Sine pace.* pro, fœdere ad confœderatos. *Criminatores.* Pro, calumniato

niatores innocentum *Incontinentes*.iræ.*Immites*.infirmis.*Sine benignitate*.pro,nō amici bonis hominibus.*Proditores*,*proterui*.pro, præcipites ſine conſilio operantes.*Tumidi*.inflato animo.*Cæci*,*&* *voluptatum amatores magis quàm dei*.Superfluit &. Horum infinitus eſt numerus ſi ad facta ſpectetur:ſecus autem ſi ad intentionem.*Habentes ſpeciem quidem pietatis*,*virtutem*.pro,vim,*autem eius abnegantes*.pro,inficiati.eſt enim præteriti temporis.Hypocritæ ſunt qui profitentur pietatem in apparentia,ſed pietatis potentiam non exercent,qui negauerunt illius intimam vim quæ per opera exercetur,& in ſola apparentia ſunt pij.*Et hos deuita*. pro, auerſare.hi enim reſiſtunt verbo,vel ſaltem facto ſanę doctrinę. *Ex his enim ſunt*.Pronomen his,peculiariter reſpicit habētes ſpeciem pietatis,ſed potentiam illius negantes.nam ex illo genere proprie ſunt, *Qui penetrant domos*. proculdubio alienas ſub pietatis ſpecie.Et interpres dixit penetrant,ad ſignificandū improbitatem illorū: quum Pauli textus habeat ſubeunt. *Et captiuas ducunt mulierculas*. Vide officiū pietatis,priuare libertate mulieres.*Oneratas peccatis*.Ecce captiuitatis ratio:abducūt ſiquidē mulieres à rectitudine rationis, fallendo eas & ſubiiciendo illas nouis præceptis,nouis documētis,nouis profeſsionibus: ex quibus non ſolum peccant, ſed onuſtæ peccatis redduntur.quo fit vt & ſeruitutē peccati, & ſeruitutē dogmatum parlētium peccata incurrant.*Quæ ducuntur varijs deſiderijs*. Dixerat non mulieres, ſed mulierculas,vt inter mulieres ſignificaret illas quę minoris ſunt iudicij,quæ leuiores ſunt. verùm ne mulierculas humano more intelligeres,deſcribit eaſdem tum ab effectu,tum ab intellectu. Et ab effectu quidē ꝙ non ſolū patiuntur varias cōcupiſcentias (hoc enim imputaretur ſexui) ſed ꝙ variis deſideriis ſuccumbunt,imò ꝙ à variis deſideriis ducūtur promptæ ad varia deſideranda. hoc enim inſtabilitatis eſt. Hæ ſunt quæ facilè falluntur. Ab intellectu verò.*Semper diſcentes*.Nō vituperatur ſemper diſcere (quoniam & laudabile & neceſſariū eſt,pręcipuè mulieribus) ſed vituperatur ſemper diſcere abſque fructu. nam diſcere quodam tēpore ita ꝙ perueniat ad notitiam alicuius veri, & poſtea diſcendo cognoſcere aliud verū,& ſic deinceps,laudabile ſtudiū eſt: ſed ſemper diſcere, & nunquā ad notitiam veritatis amplectendæ peruenire,vituperabile eſt, & ex mala diſpoſitione diſcentis hoc prouenit.Vnde & ſubdit:*Et nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes*. pro,venire potētes. Ex varietate deſideriorum prouenit vt ſemper diſcant migrando de diſcere in diſcere,& ex

eadem

eadem varia ac inſtabili mentis diſpoſitione prouenit ꝙ nunquam poſſunt venire ad notitiam veritatis: quoniã inde prouenit ꝙ non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandũ, diſcutiendum,& ſiſtendum,ſed in fluxu eſt talium mens. Indeq; merentur vt ex diuina gratia non ſortiantur fictionẽ iudicij circa ea quæ diſcutiunt:vtpote ad huiuſmodi donum contrariè diſpoſitæ. *Quemadmodum Iannes & Mambres.* pro, Iambres, *reſtiterunt Moyſi.* Magorum Pharaonis nomina ſunt hæc, qui coram Pharaone reſtiterunt Moyſi probanti ſe miſſum à deo teſtimonio ſignorum. Reſtiterunt, inquam, efficiẽdo ſimilia ſigna tria: videlicet conuerſionis virgæ in ſerpentem, aquæ in ſanguinem, & productionis ranarum. vt hinc appareret ꝙ Moyſes non eſſet miſſus à deo, ſed arte efficiebat hæc mira. *Ita & hi reſiſtunt veritati.* Euangelicæ, quam ipſe deus reuelauit. *Homines.* non dæmones. *Corrupti mente.* ignorantia prauæ diſpoſitionis. *Reprobi circa fidem.* Corruptio mentis reſpicit prauam mentis diſpoſitionem circa veritatem in genere: reprobatio autẽ malam in eis ſignificat diſpoſitionem circa fidem in ſpecie. Tales ſiquidem deſcribit eſſe reſiſtentes euangelicæ veritati. *Sed vltra.* pro, amplius, *non proficient.* De his ſubdolis ſeductoribus mulierculàrum dicit: ſed non proficient amplius, quàm ſeducendo mulierculas, non proficient extendendo ſeductiones ſuas ad mulieres cordatas, non ad viros, ſed ſiſtet eorum ſeductio in mulierculis. *Inſipientia enim eorum manifeſta erit omnibus.* Ratio quare nõ proficient amplius quàm in mulierculis eſt, quia quum amplius ſe extendent, manifeſta erit omnibus (etiam ipſis mulierculis ſeductis) illorum inſipientia. *Sicut & illorum fuit.* Simili ſiquidẽ modo quum Iannes & Mambres extendere tentarent ſuas artes ad ampliora ſigna facienda quæ fecit Moyſes, manifeſtata eſt eorum inſipientia qua nuntio dei Moyſi reſiſtebant. impotentia ſiquidem ipſorum ad faciendum quartum ſignum manifeſtauit ipſorum inſipientiam contra deum. *Tu autem aſſecutus es.* Tractat primam particulam in principio propoſitam, vt ſuſcites donum dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum. Et dictio aſſecutus, non ſignificat adeptus, ſed iuxta ſecutus. propter quod cautiùs interpretes moderni legũt ſectatus ſeu aſſectatus es. *Meam doctrinam.* Non ſolum impoſitione manuum mearum dignus es habitus, ſed aſſectatus es in comitatu meo, tum doctrinam meam qua tot eccleſias docui, tum inſtitutionẽ qua verbo erudiui ac ordinaui eccleſias & paſtores earum. *Propoſitum.* conforme

me diuinæ voluntatis. *Fidem*.& eam qua credimus in Ieſum, & eam qua fiunt dicta. *Longanimitatem*. qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reſeruat. *Dilectionem*. erga omnes propter deum. *Patientiam*. tolerando mala frigoris, famis, nuditatis, &c. *Perſecutiones*. de loco ad locum. *Paßiones*. illatas mihi à multis. *Qualia*. pro, quales, *mihi facta ſunt Antiochiæ*. De Antiochia Piſidiæ eſt ſermo, non de Antiochia Syriæ, vnde Paulus & Barnabas egreſsi ſunt ad prædicandum Gentibus. *Iconij*. quæ etiam eſt Piſidiæ ciuitas. *Lyſtris*. Hæc eſt Lycaoniæ ciuitas (vicina tamen ſupradictis) in qua Paulus fuit lapidatus. Lege Actu. Apoſtolorum capitula 13. & 14. *Quales perſecutiones ſuſtinui: & ex omnibus eripuit me dominus*. Hæc ſunt mea quæ tu ſectatus es. *Et omnes qui pie volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur*. cõmune eſt mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Chriſti Ieſu (exercendo officium pietatis in cœleſtem patrem, in domeſticos dei & conciues ſanctorum, perſecutionem quandoque pati. *Mali autem homines & ſeductores proficient in peius*. omnibus pie in Chriſto viuentibus commune eſt proficere in melius tolerando mala pœnæ: malis verò hominibus cõmune eſt proficere in peius malum culpæ. *Errantes, & in errorem mittentes*. Tranſpoſitæ ſunt particulæ iſtæ. nam primum in textu locatur actiua (ſcilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde paſsiua: ſcilicet errantes ipſi. verùm eadem ſententia eſt. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & ſeductoribus. cum quo conſtat quòd in ſpecie de ſeductoribus mulierculaꝛum, quæ variis ducuntur deſideriis, paulò antè dictum ſit quòd non proficient amplius quàm in mulierculis. *Tu verò permane in ijs quæ didiciſti, & credita ſunt tibi*. Deſcriptis in genere conditionibus bonorum & malorum, & in ſpecie donis Timothei imitando Paulum, hortatur vt perſeueret tam in iis quæ didicit, quàm in iis quæ ſunt ſibi commiſſa officiis. Et rationem ſubdit: *Sciens à quo didiceris*. videlicet à me Apoſtolo Chriſti. *Et quia*. pro, quòd, *ab infantia ſacras literas noſti*. Ad participium ſciens refertur etiam hoc, ſciens & quòd ab infantia ſacras literas noſti. Et eſt ſermo de ſacris literis veteris teſtamenti. mater enim Timothei Iudæa, ſtuduit vt filius ſacris literis imbueretur. *Quæ te poſſunt inſtruere*. pro, ſapientiam docere, *ad ſalutem per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu*. Sacræ veteris teſtamenti literæ habent facultatem docendi ſapientiam, non
huius

eadem varia ac inſtabili mentis diſpoſitione prouenit ꝙ nunquam poſſunt venire ad notitiam veritatis: quoniã inde prouenit ꝙ non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandũ, diſcutiendum,& ſiſtendum,ſed in fluxu eſt talium mens. Indeq; merentur vt ex diuina gratia non ſortiantur fictionẽ iudicij circa ea quæ diſcutiunt:vtpote ad huiuſmodi donum contrariè diſpoſitæ. *Quemadmodum Iannes & Mambres.* pro, Iambres, *reſtiterunt Moyſi.* Magorum Pharaonis nomina ſunt hæc, qui coram Pharaone reſtiterunt Moyſi probanti ſe miſſum à deo teſtimonio ſignorum. Reſtiterunt, inquam, efficiẽdo ſimilia ſigna tria: videlicet conuerſionis virgæ in ſerpentem, aquæ in ſanguinem, & productionis ranarum. vt hinc appareret ꝙ Moyſes non eſſet miſſus à deo, ſed arte efficiebat hæc mira. *Ita & hi reſiſtunt veritati.* Euangelicæ, quam ipſe deus reuelauit. *Homines.* non dæmones. *Corrupti mente.* ignorantia prauæ diſpoſitionis. *Reprobi circa fidem.* Corruptio mentis reſpicit prauam mentis diſpoſitionem circa veritatem in genere: reprobatio autẽ malam in eis ſignificat diſpoſitionem circa fidem in ſpecie. Tales ſiquidem deſcribit eſſe reſiſtentes euangelicæ veritati. *Sed vltra.* pro, amplius, *non proficient.* De his ſubdolis ſeductoribus mulierculарum dicit: ſed non proficient amplius, quàm ſeducendo mulierculas, non proficient extendendo ſeductiones ſuas ad mulieres cordatas, non ad viros, ſed ſiſtet eorum ſeductio in mulierculis. *Inſipientia enim eorum manifeſta erit omnibus.* Ratio quare nõ proficient amplius quàm in mulierculis eſt, quia quum amplius ſe extendent, manifeſta erit omnibus (etiam ipſis mulierculis ſeductis) illorum inſipientia. *Sicut & illorum fuit.* Simili ſiquidẽ modo quum Iannes & Mambres extendere tentarent ſuas artes ad ampliora ſigna facienda quæ fecit Moyſes, manifeſtata eſt eorum inſipientia qua nuntio dei Moyſi reſiſtebant. impotentia ſiquidem ipſorum ad faciendum quartum ſignum manifeſtauit ipſorum inſipientiam contra deum. *Tu autem aſſecutus es.* Tractat primam particulam in principio propoſitam, vt ſuſcites donum dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum. Et dictio aſſecutus, non ſignificat adeptus, ſed iuxta ſecutus. propter quod cautiùs interpretes moderni legũt ſectatus ſeu aſſectatus es. *Meam doctrinam.* Non ſolum impoſitione manuum mearum dignus es habitus, ſed aſſectatus es in comitatu meo, tum doctrinam meam qua tot eccleſias docui, tum inſtitutionẽ qua verbo erudiui ac ordinaui eccleſias & paſtores earum. *Propoſitum.* conforme

me diuinæ voluntatis. *Fidem.* & eam qua credimus in Ieſum, & eam qua fiunt dicta. *Longanimitatem.* qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reſeruat. *Dilectionem.* erga omnes propter deum. *Patientiam.* tolerando mala frigoris, famis, nuditatis, &c. *Perſecutiones.* de loco ad locum. *Paſsiones.* illatas mihi à multis. *Qualia.* pro, quales, *mihi facta ſunt Antiochiæ.* De Antiochia Piſidiæ eſt ſermo, non de Antiochia Syriæ, vnde Paulus & Barnabas egreſsi ſunt ad prædicandum Gentibus. *Iconij.* quæ etiam eſt Piſidiæ ciuitas. *Lyſtris.* Hæc eſt Lycaoniæ ciuitas (vicina tamen ſupradictis) in qua Paulus fuit lapidatus. Lege Actu. Apoſtolorum capitula 13. & 14. *Quales perſecutiones ſuſtinui: & ex omnibus eripuit me dominus.* Hæc ſunt mea quæ tu ſectatus es. *Et omnes qui pie volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur.* cõmune eſt mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Chriſti Ieſu (exercendo officium pietatis in cœleſtem patrem, in domeſticos dei & conciues ſanctorum, perſecutionem quandoque pati. *Mali autem homines & ſeductores proficient in peius.* omnibus pie in Chriſto viuentibus commune eſt proficere in melius tolerando mala pœnæ: malis verò hominibus cõmune eſt proficere in peius malum culpæ. *Errantes, & in errorem mittentes.* Tranſpoſitæ ſunt particulæ iſtæ. nam primum in textu locatur actiua (ſcilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde paſsiua: ſcilicet errantes ipſi. verùm eadem ſententia eſt. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & ſeductoribus. cum quo conſtat quòd in ſpecie de ſeductoribus mulierculárum, quæ variis ducuntur deſideriis, paulò antè dictum ſit quòd non proficient amplius quàm in mulierculis. *Tu verò permane in ijs quæ didiciſti, & credita ſunt tibi.* Deſcriptis in genere conditionibus bonorum & malorum, & in ſpecie donis Timothei imitando Paulum, hortatur vt perſeueret tam in iis quæ didicit, quàm in iis quæ ſunt ſibi commiſſa officiis. Et rationem ſubdit: *Sciens à quo didiceris.* videlicet à me Apoſtolo Chriſti. *Et quia.* pro, quòd, *ab infantia ſacras literas noſti.* Ad participium ſciens refertur etiam hoc, ſciens & quòd ab infantia ſacras literas noſti. Et eſt ſermo de ſacris literis veteris teſtamenti. mater enim Timothei Iudæa, ſtuduit vt filius ſacris literis imbueretur. *Quæ te poſſunt inſtruere.* pro, ſapientiam docere, *ad ſalutem per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.* Sacræ veteris teſtamenti literæ habent facultatem docendi ſapientiam, non huius

huius mundi,ſed ad æternam ſalutem intercedente fide quæ eſt in Chriſto Ieſu. ſine huiuſmodi nanque fide non docent ſapientiam ad ſalutem. Et quòd hoc ſit verum, manifeſtat ex conditione omnis ſcripturæ ſacræ (ad comprehendendum non ſolum veteris, ſed etiam noui teſtamenti ſcripturam) dicens: *Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata.* Nota diuinitus inſpirata, ad differentiam reliquarum, quę humana adinuentione aut diſciplina ſunt ſcriptæ. author ſiquidem ſcripturæ ſpiritus ſanctus ſignificatur dicendo, diuinitus inſpirata. *Vtilis.* Deeſt &. Legendum eſt, *Et vtilis eſt.* Significatur enim quòd non ſolum in ſe eſt honorabilis, ſed etiam quòd vtilis eſt. *Ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum.* Quatuor hæc gerundia apud Paulum ſunt nomina. Ita quòd legendum eſſet: *Ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad inſtitutionem in iuſtitia.* Et eſt repetendum in ſingulis in iuſtitia: vt ſit ſenſus, vtilis eſt ad doctrinam in iuſtitia, ad redargutionem in iuſtitia, ad correctionem in iuſtitia, ad inſtitutionem in iuſtitia. Et vere proprium eſt ſacræ ſcripturæ, ignorantes docere ea quæ ſunt iuſtitiæ diuinæ, reſiſtentes redarguere cum diuina iuſtitia, errãtes corrigere etiam in iuſtitia, & demum inſtituere gradus omnis homines in iuſtitia. *Vt perfectus.* pro, integer, *ſit homo dei.* vtpote cõſtans ex omnibus requiſitis ad perficiendum hominem dei. *Ad omne opus bonum inſtructus.* pro, conſummatus. Prima perfectio declaratur per hanc ſecundam relatiue ad omne opus bonum. Ecce quò tendit vtilitas diuinæ ſcripturæ, ad perfectionem hominis dei (hoc eſt, qui totum ſeipſum deo dat) perfectionem, inquam, talem, vt ſit perfectus ad omne opus bonum exercendum. Ad vtranque ergo partem vtilis eſt diuina ſcriptura, & ad partem intellectiuam, & ad partem operatiuam.

CAPVT IIII.

TEſtificor coram deo &c. Deeſt, domino, *Ieſu Chriſto qui iudicaturus eſt viuos & mortuos.* Non ſufficit Paulo ſimplici monitione excitare Timotheũ: ſed addit atteſtationẽ, tum dei, tũ hominis glorioſi domini Ieſu Chriſti, apponendo terribile officiũ iudicij eius tã reſpectu viuorum q̃ mortuorũ. Ab ambobus apoſtolis (Petro ſcilicet & Paulo) habemus ꝙ Chriſtus iudicaturus eſt viuos & mortuos: vt intelligamus ꝙ quũ Chriſtus veniet ad iudicandũ, quos inueniet viuos iudicabit viuos. Et de electis quidẽ tunc viuis in ſecũda ad Theſſalonicẽſes ipſemet Paulus dixit, deinde nos qui viuimus, &c. De reprobis autem tunc viuis, hinc inſtit

inſinuatur quòd etiam viui iudicabuntur:alioquin nō ius diceret tunc Chriſtus viuis,ſed quibuſdam viuis,ſcilicet electis.vtereque autem Apoſtolus dicit,quòd iudicaturus eſt viuos,abſq; exceptione aliqua.Vnde ſicut omnes mortuos (tam electos quàm reprobos)tūc reſuſcitatos iudicabit,ita omnes tā electos quàm reprobos,tunc viuos iudicabit. *Et per aduentum ipſius.* Superfluit &. Legendúmque propriè eſſet: *Per apparitionem ipſius.* veniet enim,non latens,ſed apparens vniuerſis.*Et regnum eius.* Per hæc duo(apparitionem ſcilicet Chriſti,& regnum ipſius, cuius tunc poſſeſsionem plenam accipiet)obteſtatur Timotheum. *Prædica verbum.* Ecce quid exigit. hoc ſiquidem eſt proprium Epiſcopi officium.Quod in principio dixerat proponēdo,ſuſcita donum dei,quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum: modo explicat diſtinguendo ſingulas actiones,inchoans à prædicatione Euangelij. *Inſta opportune,importune.*Ecce alia actio.Nec dicit inſta,incumbe importune,ſed iungit ſimul opportune importune:vt alterum alterum aduerbium temperet,& aſsiduitas ſtudij ad incumbendum ſaluti animarum nulla negligentia, nulla timiditate aut quauis alia paſsione interpolletur.*Argue.*errantes & reſiſtentes. *Obſecra, increpa.* Tranſpoſitæ ſunt dictiones:nam prius eſt increpa,proculdubio delinquentes.Quod autem dicit obſecra,recti' interpretatur exhortare,puſillanimes,timidos,tepidos.*In omni patientia & doctrina.*Duæ partes & ambæ neceſſariæ Epiſcopo.patientia qua toleret ea,quæ ſibi diſplicent:& doctrina,qua alios inſtruat.Et dicit, in omni, vt nulli aduerſitati ſuccumbat,vt nullum documentū neceſſariū prætermittat.*Erit enim tempus quum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt.*Chriſtiani.*Sed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros.* pro,doctores. Intuere è regione ſanæ doctrinæ locari doctores conformes deſideriis diuerſis auditorum. Erubeſcunt ſiquidem Chriſtiani auditores dicere ſe nolle ſanam doctrinam:ſed tamen facto dum quęrunt doctores ſeu pręedicatores cōformes ſuis deſideriis,à ſana doctrina declinant.Qualia autem ſint eorum deſideria, declarat ſubiungendo,*Prurientes auribus,*pro,auditum. Eadem enim dictio eſt quæ poſtmodum ſubditur,auditum auertēt.Quemadmodū in præcedenti capitulo deſcripſit mulierculas ex eo quòd ducuntur variis deſideriis,ita modo deſcribit auditorum deſideria ex pruritu auditus. Eſt enim nominatiui caſus prurientes,& non ad doctores,ſed ad eos qui ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi doctores, manifeſte refertur

fertur. Et pruritus quidē auditus nō ſanam cupit doctrinam, ſed confricationē auditus, ſed delectationē audiendo: quemadmodum prurientes mēbrum aliquod, cupiunt confricationē illius delectantē. *Et à veritate quidē auditū auertent, ad fabulas autē conuertētur.* Tolerabile eſſet ſi pruriētes auditū non auerterēt illum à veritate, non præferrēt delectationē auditus veritati: intolerabile autē eſt, quòd eouſque ducat eos pruritus auditus, vt ad fabulas conuertantur, auerſo à veritate auditu. *Tu verò vigila.* aliis vacantibus fabulis, tu vigila ſuper gregem tuum. *In omnibus labora.* in nulla re omitte difficilia ſtudia. *Opus fac Euangeliſtæ.* Ecce quorſum vigiliæ & labores. euangeliſtæ opus eſt verbo, & facto Euangelium regni prædicare, tueri, propagare. *Miniſterium tuum imple.* debitū ſolue hæc faciendo, quoniā hæc ad tuum ſpectant miniſterium. *Sobrius eſto.* Superfluunt ambæ dictiones. *Ego enim iam delibor.* pro, *immolor.* tanto magis tu debes incumbere Euāgelio, quāto inſtat diminutio prædicatorum. ego enim tam vniuerſalis prædicator iam immolor deo velut hoſtia quæ mactatur. Et ne de afflictionibus quas tunc patiebatur, ſed de morte imminente intelligeret Timotheus, ſubiungit, *Et tempus meæ reſolutionis inſtat.* reſoluendus ſiquidem erat in animā reddēdam deo, & corpus reddendum terræ. *Bonum certamen certaui.* Ad tuū & aliorum exemplum explico ſummarie mea merita. aduerſus reſiſtentes Euangelio. aduerſus mundum me perſequentem bonū certamen certaui. *Curſum cōſummaui.* Non fui tepidus, ſed cucurri: nec defeci in medio itinere Euangelij, ſed curſum conſummaui mihi à ſpiritu ſancto decretum. *Fidē ſeruaui.* tam fidē qua fiunt dicta, ſeruaui domino meo, fideliter certās & currens: quàm fidē qua credimus & iuſtificamur in Chriſto Ieſu ſeruaui, nullis perturbationibus, nullis poteſtatibus valentibus me ſeparare à fide Chriſti habenda & propaganda. *In reliquo.* pro, quod ſupereſt. poſt hanc vitam, poſt hæc merita. *Repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ.* Quum auditis coronam, triumphum intellige. velut triumphanti repoſita eſt mihi corona. Et dicit iuſtitiæ, quoniā ſibi debitam ſignificat. Vnde hoc debitum magis explicāt ſubdit, *Quam reddet mihi dominus in illa die iuſtus iudex.* Dicendo reddet iuſtus iudex, manifeſte debitum ius ſignificat. ¶ Verùm occurrit quæſtio ex ipſius Pauli ſententia ad Romanos octauo vbi dicit, non ſunt condignæ paſsiones huius tēporis ad ſuperuenturam gloriam. Si enim non ſunt condignæ, quomodo iuſtitia exigente debetur eis corona gloriæ? Solutio eſt quòd opera noſtra

ſtra meritoria conſiderantur, vel ſecundum cõditiones, quas habent ex proprio genere quatenus ſunt humanarum propria virtutum. & ſic non ſunt cõdigna ad ſuperuenturam gloriam. Vel ſecundum conditiones, quas habent ex gratia ſpiritus ſancti habitantis in nobis: & ſic ſunt condigna, & ſic debetur eis corona gloriæ à iuſto iudice. ¶ Quòd autem dicit in illa die, diem iudicij vniuerſalis ſignificat: in qua integra corona, integer triumphus erit ſanctorum in anima & corpore. Et quod de illa die loquatur ad literam, manifeſtant ſubiuncta. *Non ſolum autem mihi, ſed.* Deeſt, omnibus, *ijs qui diligunt.* pro dilexerunt, *aduentum.* pro, apparitionem, *eius.* Communis ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iuſti iudicis reddenda corona iuſtitiæ, teſtatur quòd de illa die loquitur, in qua ei & omnibus immortalitatis corporalis coronam reddet. *Feſtina.* pro ſtude, *ad me venire cito.* Iunge iſtis ſcripta ad Philippenſes, & clare comperies Paulum epiſtolam hanc ſcripſiſſe in ſecundis vinculis. Nam quum ſcripſit epiſtolam ad Philippenſes erat in primis vinculis, cum quibus ex Iudæa miſſus fuerat Romam: & erat tunc cum eo Romę Timotheus. de quo ſcribit, ſpero autem in domino Ieſu Timotheum me cito mittere ad vos: & rurſus, hunc igitur ſpero mittere vos, mox vt videro quæ circa me. Ex his iunctis abſentiæ Timothei (cui modo ſcribit ſtude ad me venire cito) clare apparet quòd Timotheus receſſerat miſſus à Paulo. *Demas enim me reliquit.* Ratio indigentię Timothei redditur ex abſentia ſubiunctorum. *Diligens hoc ſeculum.* pro, amplexus præſens ſeculum. Eſt enim præteriti temporis. *Et abijt Theſſalonicam.* Iſte non ſolum abſens, ſed etiam apoſtata fuit à Paulo. *Creſcens.* pro, Creſces, *in Galatiam, Titus in Dalmatiam.* Non intelligas hos ſimiliter amplexos præſens ſeculum. *Lucas eſt mecum ſolus.* De Luca Euangeliſta loquitur. ſolus autem dicitur inter miniſtros Pauli. *Marcũ aſſume & adduc tecum: eſt enim mihi vtilis in miniſterio.* Marcus iſte videtur cõſobrinus Barnabæ, qui erat cum Paulo Romæ quum ſcripſit epiſtolam ad Coloſſenſes. tunc enim etiam erat cum eo Demas. *Tychicum autem miſi Epheſum.* Hæc omnia ſcribit vt cognoſcat Timotheus quòd indiget miniſtris. *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum veniens affer tecum, & libros: maxime autem membranas.* Superfluit tecum. Veſtem, qua ſuperinduimur contra pluuiam dicit ſe reliquiſſe Troade, & egebat illa in ſuperuentura hyeme. Erat itaq; tam pauper Paulus Romæ vt egeret dimiſſa veſte contra pluuiã in tanta terrarũ diſtantia. apparétque

rétque Paulum non ſic arctatum carcere, vt non graderetur per ciuitatẽ: alioquim quorſum egebat penula? niſi forte dicatur ꝙ propter frigus: nã & Romanos penulis quandoque vſos propter frigus legimus. ¶ Vbi diligentius aduerte, quòd ex hoc textu iuncto ſequentibus (Eraſtus remanſit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti) apparet quòd Paulus ſolutus à vinculis, quibus ex Iudæa vinctus venerat Romam, reuerſus eſt in Macedoniã, Achaiã, & loca in quibus prius prædicauerat, prout ipſe promiſerat bis in epiſtola ad Philip. imò dixerat, & hoc perſuaſum habens, quòd manebo & permanebo, vt gratulatio veſtra abundet per meum aduentum iterum ad vos, Apparet autem hinc Paulum rediiſſe ad partes illas, ex eo quod dicit ſe reliquiſſe penulam Troade, & Eraſtum remanſiſſe Corinthi, Trophimum autem Mileti. Quod enim hęc non fuerint geſta in itinere, quo vinctus ductus eſt è Iudæa Romam, teſtantur Actus Apoſtolorum. Lege totam illam nauigationem, & perſpicies quod dico. Quanuis etiam hoc idem appareat ex magna tẽporis diſtantia. nam Paulus ſecundo Neronis anno vinctus ex Iudæa venit Romam; vt Hiero. dicit in lib. de viris illuſtribus. hæc autem epiſtola ſcripta eſt anno decimotertio, vel decimoquarto Neronis, quando tempus mortis Pauli prope erat. Nam conſtat ipſum decollatum fuiſſe anno decimoquarto Neronis. nec eſt veriſimile, quòd relictam ante vndecim annos veſtẽ pluuialem modo moriturus petat. Et tanto minus eſt veriſimile, quanto Timotheus prius iam venerat ad ipſum Romam, & potuiſſet hanc afferre. Rurſus quum Timotheus fuerit cum Paulo Romę, ore tenus ei dixiſſet, quòd Eraſtus remanſit Corinthi, & Trophimum reliquit Mileti infirmum, ſi ante per vndecim annos geſta commemoraret. Ridiculum quoque eſt quòd poſt vndecim annos dicat Trophimum reliqui infirmum Mileti. nunquid Trophimi ægritudo tam longa fuit? Quocirca abſque omni hęſitatione intelligẽdum eſt, quòd loquitur de ſecundo itinere ad vrbem Romam ex partibus illis, ita quòd ſeruauit quod promiſit Philippenſibus, & ſeruauit ad Philemonem. Et rediens Romam reliquit Troade penulam cum libris & membranis, forte epiſtolarum quas ſcripſerat. & in eadẽ via Eraſtus remanſit Corinthi, & Trophimum reliquit Mileti ægrotum. *Alexander Aerarius multa mala mihi oſtẽdit.* Quis fuerit iſte Alexãder neſcitur: hoc tantum ſcitur quòd erat faber ærarius. *Reddet.* pro, reddat, *illi dominus ſecundum opera eius.* Imperantis ſeu cupientis diuinam

iuſti

iuſtitiam,ſunt verba. *Quem & tu deuita*. pro, obſerua. Hinc coniectura nonnulla eſt hunc Alexandrum foris in partibus illis in quibus tunc erat Timotheo multa mala contra Paulum egiſſe. hoc enim inſinuat monitio hæc, quem & tu obſerua, à quo & tu caue: neſcimus enim ſecundorum vinculornm Pauli occaſionē, neque ſcimus an in vrbe an extra vrbem fuerit accepta occaſio. *Valde enim reſtitit verbis noſtris*. Fortè ſimili occaſione qua Demetrius argentarius populum excitauit aduerſus Paulum Epheſi, vt ſcribitur Act. decimonono. *In prima mea defenſione*. Confer tempus epiſtolæ huius cum ſcriptis in epiſtola ad Philipp. præſente Timotheo Romæ: & percipies primam eius defenſionem appellari eam, quæ fuit poſt ſecunda vincula. Nam in primis vinculis dicit, mittam ad vos Timotheū quum cognouero quæ circa me: modo verò poſt tot annos poſtquam rediit ex partibus Græciæ, ſignificat Timotheo quid ſibi acciderit in prima defenſione ſua. *Nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerunt*. Intellige de iis qui potuiſſent ipſum adiuuare. iam enim dixerat quòd Lucas erat ſecum, & Petrus tunc erat Romæ, ſed hi non erāt de numero eorum qui potuiſſent ipſum adiuuare. Sed quū magna multitudo Chriſtianorum eſſet tūc Romæ, quorum alii qui potuiſſent ipſi aſsiſtere & adiuuare, nullus eorum comparuit pro Paulo, timore, vt creditur, Neronis. Et propterea ſubdit, *Non illis imputetur*. Compatiens enim humanæ fragilitati, cupit vt deus non imputet illis hanc omiſsionem. *Dominus autem mihi aſtitit*. loco hominum. *Et confortauit*. pro corroborauit, *me*. quod homines facere nequiuiſſent. *Vt per me prædicatio*. pro, præconium, *impleatur*. Si homines alij mihi affuiſſent, præconium Chriſti per alios fuiſſet probatum: ex eo autem quòd nullus mihi affuit, deus mihi vires præſtitit ad hoc, vt per meipſum præconium Chriſti compleretur, à quo cœptum fuerat: vt egomet qui incœperam, illud perficerem, tuendo illud diuina virtute in prima mea defenſione coram iudice. *Et audiāt omnes gentes*. hoc factum, quod dominus per me adimpleuit. *Et liberatus ſum*. pro, fui, *de ore leonis*. Neronem leonem appellat: vt ſubſcriptio huius epiſtolæ teſtatur. *Liberauit*. Deeſt &, nec eſt præteriti, ſed futuri temporis. Legendum eſt: *Et liberabit me dominus ab omni opere malo*. Non dicit, liberabit me dominus à vinculis, ab afflictionib⁹, à morte, ſed ab omni opere malo: quod conſtat eſſe peccatum. *Et ſaluum faciet in regnū ſuum cæleſte*. Non ſolum hic liberabit ab opere malo, ſed poſtea ſaluū faciet in re-

gnum ſuum cœleſte. *Cui gloria in ſecula ſeculorum, Amen. Saluta Priſcam & Aquilam & Oneſiphori domum.* Apud Epheſum videtur quòd fuerit tunc Timotheus: nam de Oneſiphoro dixerat, & quæ Epheſi mihi miniſtrauit, tu melius noſti. Nec dicit ſaluta Oneſiphorum (quoniã forte Romæ adhuc erat) ſed Oneſiphori familiam. *Eraſtus remanſit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.* De his ſatis diximus. *Feſtina.* pro, ſtude, *Ante hyemem venire.* Hinc apparet quòd pro hyeme volebat pe nulam. *Salutant te Eubulus & Pudens.* Hic fuit pater ſanctarum virginum Potentianæ & Praxedis. *Et Linus.* qui ſucceſsit Petro. *Et Claudia.* Timotheus ſiquidem fuerat Romæ, & amicitia iunctus cum iſtis. *Et fratres omnes. Dominus Ieſus Chriſtus cum ſpiritu tuo.* Hæc eſt ſalutatio manu Pauli. *Gratia vobiſcum, amen.* Prius Epiſcopum, deinde eccleſiam ſalutat manu propria. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hęc: Secunda ad Timotheum ſcripta Romæ, quum ſecundo præſentatus eſt Paulus Neroni Cæſari Romanorum. Ex qua ſubſcriptione apparet quod diximus de ſecundis vinculis Pauli. Nam quod dicit quum ſecundo præſentatus eſt, non refertur ad actiones iudiciales (nam ipſe ſcripſit non in ſecunda, ſed in prima ſua defenſione) ſed refertur ad iterata vincula. primo enim præſentatus eſt quum ex Iudæa vinctus appellauit ad Cęſarem: ſecundo autem quum in fine imperij Neronis iterum vinctus eſt.

Caietæ die 29. Aprilis. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI

Xyſti, in Epiſtolam Pauli ad Titum Commentarij.

P*AVLVS ſeruus dei*. Appellat ſe ſeruum dei non ratione naturæ (quæ ſeruitus communis eſt omnibus creaturis) ſed ratione officiorum quæ ſponte addixit ſeruitio diuino. Ideo autem appellat ſe ſeruum dei, vt excludat obiectiones Iudæorum, dicentium Paulum apoſtataſſe à ſeruitute dei. Diſpoſuerat enim hanc epiſtolam ſcribere præcipue aduerſus traditiones Iudæorum. *Apoſtolus autem Ieſu Chriſti*. Dei quidem ſeruus: hominis autem Ieſu Chriſti apoſtolus. *Secundum fidem electorum dei*. Non ſecundum legem Moſaicam apoſtolus, ſed ſecundum fidem electorum dei, non ad propagandam legem Moyſi, ſed ad propagandam fidem electorum dei eſt apoſtolatus meus.

¶ Significanter autem dicit electorum dei: electorum quidem, quoniam prop. er electos inſtituti ſunt apoſtoli & euangeliſtę & Prophetæ, & cæt. dei autem ad ſignificandum eoſdem eſſe electos à deo, qui ſaluantur in fide quam prædicat apoſtolus. *Et agnitionem veritatis*. Non ſolum ad fidem, ſed agnitionem veritatis propagandā ordinatur apoſtolatus meus. Cuius autē veritatis ſubiungit. *Quæ ſecundum pietatem eſt in ſpem*. pro, ſpe, *vitæ æternæ*. Ad propagandam notitiam veritatis non cuiuſcunque, ſed quæ eſt ſecundum pietatem quo ad ea, quæ ſunt præſentis ſeculi. Veritas ſecundum pietatem eſt veritas omniū præceptorum moralium: vt intelligamus Apoſtolos deſtinatos non ſolum ad propagandam fidem qua ſaluantur electi dei, ſed etiā ad agnitionem veritatis omnis quæ eſt conformis pietati, quæ eſt ſecūdum omnem virtutem moralem: ſub pietate enim comprehenduntur omnia quę debemus proximis. Erat ſiquidē mundus obſcuratus & priuatus notitia veræ pietatis, innumeris ſceleribus offuſcatus. Et propterea poſtquam dixit fidem electorū, adiunxit & agnitionem (non fidem) veritatis quæ eſt ſecundum pietatem. ¶ Verum quia veritas ſecūdum pietatem dupliciter poteſt cognoſci (vel abſolute, vt philoſophi morales tradiderunt & docuerunt: vel relatiue, ad felicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in ſpe vitæ æternæ: vt intelligamus differentiam inter apoſtolos & philoſophos morales quo ad propagandam notitiam veritatis moralium. Philoſophi enim huiuſmodi notitiam ad præſentem felicitatem referebant: Apoſtoli autem ad vitam non temporalem, ſed æternam, non in re in hac

præſenti vita habitam,ſed in ſpe:relatiue ſiquidem ad vitã æternam doctrina mortalium inſerta eſt doctrinæ fidei. *Quam repromiſit*.pro,promiſit,*qui nõ mentitur.Deus ante tempora ſecularia*.pro, æterna.Ne æquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua æterna vita loquitur,dicendo quam promiſit deus ante tempora ęterna.Et hoc ad differentiam philoſophorum quorundã qui vitam æternam animarum poſt hanc vitã dicebant: ſed illi de vita æterna naturali loquebantur:Paulus autem de vita æterna ſupernaturali,quam non ex beneficio naturæ,ſed ex beneficio liberalis promiſsionis ſtatuit Deus electis ſuis,non de nouo, ſed ante tempora æterna.Non quæ fuerint,ſed fuiſſent : dicit enim hoc aduerſus philoſophantes,ponẽtes æterna tẽpora. Superans hos dicit quòd etiam ſi tẽpora fuiſſent ęterna,deus promiſit hãc vitam æternã ante tempora æterna: quoniam eam promiſit in æternitate,quæ ſupereminet omnibus temporibus quantũcunque æternis:vtpote à qua emanaſſent ęterna tempora.¶ Quum autem audis quòd promiſit ab æterno, intellige quòd in ſeipſo deus hoc definiuit ad ſimilitudinẽ firmæ & immobilis promiſſionis. ¶ Et dicit qui non mentitur deus,ad ſignificandum immobilitatem decreti.*Manifeſtauit autem temporibus ſuis verbũ ſuũ*. Ecce quid ſignificat promiſit ſcilicet verbũ ſuum:qui enim promiſit dare,dicit ſe daturũ.Ipſum ergo verbũ immobilis diſpoſitionis ſuæ de danda vita æterna electis,eſt promiſsio quam manifeſtauit non ab æterno,ſed temporibus propriis:hoc eſt, temporibus definitis cõgruis ad hoc.Et dicit hoc ne quis quęrat quare iſto tempore & non illo manifeſtauit.*In prædicatione quæ credita eſt mihi*.Ne intelligeres manifeſtatã diuinam promiſsionẽ in lege Moyſi, explicat ꝙ manifeſtata eſt nõ in libris (Chriſtus enim nullum ſcripſit librum) ſed in prædicatione euangelica: ideo dicit quòd manifeſtauit verbũ ſuum temporibus propriis & modo proprio:videlicet in prædicatione euangelica,quæ credita eſt mihi & aliis apoſtolis.*Secundum præceptum*.pro,iniunctionem, *Saluatoris noſtri dei*.Non vſurpaui hoc officium, ſed credita eſt mihi prædicatio ſecundum iniunctionem dei, quatenus exercet officiũ ſaluandi nos. *Tito*. Hactenus non ad extendẽdos titulos proprios, ſed vt ſimul explicaret materiam apoſtolatus & materiam epiſtolæ huius,accumulauit hæc:modo autem perſonam cui ſcribit primo,ex nomine ſignificat,deinde ex integritate.*Dilecto*.pro,germano,*filio ſecundum cõmunẽ fidem*.Eadem eſt

dictio

dictio qua vſus eſt tum ad Timotheum tum ad Philippenſ.quũ dixit,rogo & te germane compar.Perinde ac dixiſſet,Tito vero non adulterino,non degeneri filio,non ſecũdum carnem,ſed ſecundum communem fidem:fuerat enim Gẽtilis,& erat diſcipulus Pauli.*Gratia.* Deeſt,miſericordia.*& pax.*Quemadmodũ Timotheo hæc tria in ſalutatione imprecatur,ita & Tito eadẽ ratione:quia vterq; erat epiſcopus,cui opus eſt miſericordia tam actiue quàm paſsiue:oportet enim ipſum imitari deũ præcipue in miſericordia erga ſubditos:& quoniam pro alienis etiam redditurus eſt rationem,eget vt miſericordiam cõſequatur. *A deo patre &.*Deeſt,domino, *Ieſu Chriſto ſaluatore noſtro.* Hæc pluries ſunt habita. *Huius rei gratia.* Demonſtrat huius rei exequutionem apoſtolatus ad fidẽ electorum,& agnitionem veritatis,&c. Ad executioni mandandũ officiũ mihi iniunctum quum nõ potuiſſem plene illud exequi in inſula Cretæ. *Reliqui te Cretæ.* pro,in Creta.Et in his verbis comprehendit materiam epiſtolæ huius in genere:explicatam tamen in parte quum dictum eſt ſecundum fidem electorum dei,& agnitionem veritatis,&c.in parte autem explicatur per ſubiuncta. *Vt ea quæ deſunt corrigas.* Pro,ſupercorrigas.Appellat ea quæ deſunt ea quæ ſubterfugerunt correctionẽ ipſius Pauli.Et dicit ſupercorrigas,ad ſignificãdum vel indigentiã iterandæ correctionis, tãquam per Paulum non plane fuerint correcta:vel ad ſignificandum indigentiã authoritatis,tanquam per Paulum leniter fuerint correcta, ſed experientia teſte aſperiore egent correctione.Et hoc magis quadrat ſubſequẽtibus. *Et conſtituas per ciuitates.*pro,ciuitatem,*presbyteros.*In ſingulari numero Paulus ſcribit per ciuitatem:ſed exponitur per ciuitatem vnãquanq;,vt ſingulis ciuitatibus ſingulos presbyteros conſtituat. Non aduerſatur tamen ſacris eloquiis plures in vna ciuitate appellari tunc temporis prebyteros ſeu epiſcopos,vt patet Act.20.*Sicut & ego diſpoſui tibi.* Non ſolum vt conſtituas epiſcopos commiſi tibi:ſed etiam modũ explicaui.
*Si quis ſine crimine eſt.*Ne putet quiſpiam latere ſecretas regulas quas tradidi tibi,explico eas in ſcriptis. Vbi aduerte pro ordine epiſtolæ,quod hic incipit tractare propoſita,inchoãs ab vltimo: videlicet & conſtituas per ciuitatẽ presbyteros ſicut & ego diſpoſui tibi.¶ Quũ autẽ audis,ſi quis ſine crimine eſt,intellige ſi quis eſt ſine culpa imputabili in iudicio.Quod clarius fuiſſet interpretatum ſi quis inculpabilis ſiue inculpatus exiſtit.*Vnius vxoris vir.*Non dicit qui fuerit vnius vxoris vir(quemadmodum de
vidua

vidua dixit ad Timotheũ quæ fuit vnius viri vxor)ſed abſolute dicit vnius vxoris vir:hoc eſt,non plurium vxorũ vir. Signum ſiquidem minoris continentiæ tam in vidua quàm in viro eſſet. Et multo magis indignus epiſcopatu eſſet, non ſolum ſi plures concubinas,ſed ſi vnam haberet. *Filios habens fideles.* Nec quòd habeat filios,nec ꝙ habeat aut habuerit vxorem exigitur:ſed ꝙ ſi habet vxorẽ habeat vnam,& ſi habet filios habeat fideles. Nõ vult hominem habentem filios Ethnicos promoueri in epiſcopũ.Appareret enim nõnulla ſpecies turpitudinis,vt is eſſet Chriſtianorum pater qui filios non erudiuit in fide. *Non in accuſatione luxuriæ.*Secunda filiorum conditio eſt quòd non ſint accuſabiles de luxu,de delectatione in ſuperfluis,ſiue venereis,ſiue veſtibus,ſiue cibis,& ſimilibus.*Aut non ſubditos.*Tertia filiorum conditio requiſita eſt vt ſint ſubditi paternis monitis. Qui enim filios habet non cum his conditionibus,præ ſe fert quòd domum ſuam minus regere ſciuit:ac per hoc minus bene reget eccleſiã dei.Id quod Timotheum Paulus dicit domum ſuam bene regentem,modo ad Titum explicat his tribus conditionibus.*Oportet enim epiſcopum.*Rationem reddit regulæ datæ circa promotionẽ presbyterorum. Vbi aduerte eundem gradum idemque officium ſignificari à Paulo nomine presbyteri & nomine epiſcopi:nam præmiſit,idcirco reliqui te in Creta vt cõſtituas presbyteros:& modo probando regulam,dicit oportet enim epiſcopũ: neutrum ſiquidem horum nomen eſt ordinis,ſed potius officij: Epiſcopus quidem ſecundum proprietatem:presbyter autem ſecundum tranſlationem:ſignificat enim ſeniorem,qui communiter cõſueuit ſuperintendere aliis.Quomodo autẽ nomẽ presbyteri tranſlatum ſit ad ſignificandum ſacerdotem, nõ eſt præſentis negotij.*Sine crimine eſſe.*hoc eſt inculpatum eſſe.Ideo diſpoſui tibi vt conſtituas presbyteros ſi quis ſine crimine eſt quia oportet Epiſcopum natura officij eius exigente,eſſe ſine crimine. Et hoc probat. *Sicut dei diſpenſatorem.* Si eſſet diſpenſator hominis, quũ homo poſſit eſſe culpatus, tolerabile foret vt etiã ipſe eſſet culpatus:ſed ex eo quòd eſt diſpenſator dei,ipſa relatio ad deũ exigit vt ſine crimine ſit:vt is qui vice dei diſpenſat, perſonam dei quam gerit non inquinet proprio crimine. Vnde & ad Corinthios ſcribit,Sic nos æſtimet homo, vt diſpenſatores myſteriorum dei. *Non ſuperbum.* pro, proteruum. qui omnia velut pede proterat: ac per hoc omnia ſibi licere exiſtimet.
Non iracundum. Proteruia in voluntate, iracundia in iraſcibili ap

li appetitu eſt. *Non vinolentum.* pro,vinoſum.Delectari multo vino,concupiſcibilis partis eſt. *Non percuſſorem.* Turpe eſt Epiſcopo etiam iuſte percutere manu propria. *Non turpis lucri cupidum.*pro,turpilucrem.Sic enim habetur in Paulo,ita quòd non de cupiditate,ſed de actione loquitur.Turpilucris autem eſt,qui ex iis in quibus non decet lucrari,lucratur:vt ſi cui ex ſpiritualibus officiis non ſufficiat habere neceſſaria ad victum, ſed augmentum vult opum,talis turpilucris eſt,vt taceam ſi ex malis artibus lucretur. *Sed hoſpitalem.* Liberalitatem in hoſpites è regione turpilucris locat. *Benignum.* pro, amatorem bonorum. Magna pars prælati eſt eſſe amatorem bonorum: magna felicitas ſubditorum eſt, bonos amari ab eo qui præſidet. fiunt ſiquidem & quaſi pullulantes germinant boni vbi amantur.*Prudentem ,ſobrium.* Interpres duo poſuit pro vno, fortè quia dictio (ad prudentem ſcilicet & ſobrium) anceps eſt.Moderatum ſiquidem quid ſonat: quod in prudente & ſobrio inuenitur. *Iuſtum.* Ius ſuum vnicuique reddentem. *Sanctum.* hoc eſt, mundum in ſeipſo. *Continentem.* Loco cuius moderni ponunt temperantem:vt temperare ſe extendit ad omnia quæ fræno indigent,ad quæ etiam ſe extendit cōtinentia,diffuſe tractata à philoſophis. *Amplectentem eum.* pro,tenacem eius, *qui ſecundum doctrinam eſt fidelem ſermonem.*pro,fidelis ſermonis.Declarat oportere Epiſcopum ita fixum eſſe in fideli ſermone doctrinali, vt ſit tenax illius,vt nulla ratione permittat illum dilabi à ſe. Nec dicit tenacem fidelis ſermonis (hæc enim tenacitas exigitur à quolibet Chriſtiano) ſed dicit fidelis ſermonis,qui ſecundum doctrinam eſt: hæc enim tenacitas propria eſt Epiſcopo.Et quare ſubdit, *Vt potens ſit.* Deeſt,&, *exhortari.* Deeſt,in, *doctrina ſana,& eos qui contradicunt arguere.* Ad duo officia neceſſariam huiuſmodi tenacitatem explicat: & ad exhortandum bene diſpoſitos, & ad arguendum aduerſarios, & vtrunque in doctrina ſana,abſque vlla labe corruptionis, diminutionis ſeu ægritudinis. *Sunt enim multi etiam inobedientes,vaniloqui &.* Deeſt, mentium ,*ſeductores.* Rationem reddit eius quod dixerat, & eos qui contradicunt arguere,ex eo quòd multi ſunt contradictores. Quos à tribus deſcribit: ab inobedientia,à vaniloquio,à ſeductione pernicioſiſsima, vtpote mentium, ita quòd vſque ad ſummam animæ partem(quæ mens eſt) penetrat eorum ſeductio.*Maxime qui de circumciſione ſunt.*ſupple pſeudochriſtiani.Nō dicit eſſe ſolos, ſed præcipue. *Quos oportet redargui.* pro,quorū oportet os obturare, autho

authoritate & doctrina. *Qui vniuerſas domos ſubuertunt.* Non docent publice, ſed priuatim per domos, quod eſt proprium hæreticorũ, vt facilius ſeducere poſsint. *Docentes quæ non oportet.* Vt puta legalia eſſe ſeruanda. *Turpis lucri gratia.* Nec hoc ipſum quòd vana docent, ſimplici intentione agunt, ſed ob quæſtum. quem turpe lucrum appellat: quoniam ex turpi cauſa quæritur. *Dixit quidam ex illis proprius ipſorum propheta.* Dixerat eſſe multos inobedientes, præcipue qui ex Iudæis conuerſi fuerant, & hos depinxerat: reſtabat vt pingeret inobedientes ex gentibus conuerſos. Et quoniam hi erant Cretenſes, ideo illos deſcribit ex authoritate Epimenidis Cretenſis. Quem appellat non prophetam abſolute, ſed proprium ipſorum prophetam, tanquam vaticinatus fuerit veritatem eorum, qui tunc temporis erant, Cretenſium. *Cretenſes ſemper mendaces.* quo ad vitium linguæ. *Malæ beſtiæ.* Quo ad vitium animi, ſimiles feris nouis quo ad facta. *Ventres pigri.* Quo ad corpus, ingluuie & pigritia notantur. Et hæc omnia vno heroico carmine ſcribuntur ab illo: ſed interpres ſentẽtiam non metrum tranſtulit. *Teſtimonium hoc verum eſt.* Approbat dictum illius poetę, vt inde rationem reddat ſubiũctorum. *Quam ob cauſam.* quia ſunt talium conditionum. *Increpa illos dure.* Tractat illam particulam, vt ea quæ deſunt ſupercorrigas. feralis enim conditionis homines, durè ſunt arguendi. *Vt ſani ſint in fide.* Ad materiam primo propoſitam refert correctionem. primum enim propoſuit fidem electorum dei. & propterea primo dicit vt ſani ſint in fide, vt nõ inſaniãt in iis quæ ſunt fidei. Et explicãs periculum inſaniæ ſubiungit: *Non intendentes Iudaicis fabulis.* hoc eſt primum periculum inſaniendi in iis quæ ſunt fidei, eſt intendere Iudaicis non hiſtoriis, non doctrinis, ſed fabulis. Et quoniã nihil aliud explicat, intelligendæ videntur fabulæ thalmudicæ. *Et mandatis hominum auertentium ſe à veritate.* pro, auerſantium veritatem. Non dicit ſimpliciter & mandatis hominum, ſed hominum aſpernantium veritatem. Et intendit ad literam quòd non intendant mandatis hominum reiicientium licentiam libertatis euangelicæ: ac per hoc mandatum ſeruari legalia. Vnde & ſubiungit: *Omnia munda mundis.* Formaliter loquitur de omnibus cibis, veſtibus, & ſimilibus, quæ in lege Moyſi habebantur immunda. Omnia, inquit, munda ſunt, ex euangelica libertate, apud mundos, mente & cõſcientia. ¶ Nec obſtat quòd apoſtoli mandauerint abſtinentiam à ſanguine & ſuffocato, & ipſe Paulus mandauerit hoc ſeruari, vt patet in Actibus Apoſtolorum

lorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum, eo quòd ſanguis aut ſuffocatum eſſet immundum, ſed ad vitandum abominationem inter conuiuentes Iudæos cum Gentilibus tunc temporis. *Coinquinatis autem & infidelibus nihil eſt mundum.* Formalis eſt ſermo de inquinatis quatenus inquinati, & de infidelibus quatenus infideles ſunt. Quod dicitur ad differentiam eorundē, quatenus exercent naturalia officia, aut multas etiam actiones virtutis. Hæc enim quum non ex inquinatione mētis, nec ex infidelitate procedant, non ſunt immunda illis: ſed nihil eorum quod inquinationem aut infidelitatem eorum concernit, eſt illis mundum: eo quòd ex inquinatione conſcientiæ aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduerſatiue ſubiungit: *Sed inquinata eſt eorum mens & conſcientia.* Mens inquinatur errore circa credēda ſeu agenda: conſcientia autem inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectæ rationis, quæ eſt conformis veritati euangelicæ. *Confitentur ſe noſſe deum, factis autem negant.* Probat inquinationē tam mentis quàm conſcientiæ ex opere. Licet lingua fateantur ſe noſſe deum notitia fidei, factis tamen illum negant: quoniam opera contrariantur præceptis dei. *Quum ſint abominati & incredibiles.* pro, abominabiles & increduli, *& ad omne opus bonum reprobi.* De Iudæis conuerſis ſeducentibus Chriſtianos ad obſeruationem legalium, hæc omnia dicuntur, ꝙ ſint abominabiles: vtpote nec Iudæi, nec Chriſtiani. Et ſunt increduli veritati euangelicæ: & ſunt ad omne opus bonum, non ſolum inepti, ſed reprobi, tum à deo, tum ab Apoſtolis Chriſti, & aliis ſequacibus.

CAPVT II.

T*V autem loquere.* Tractata illa particula, fidem electorum dei, aggreditur alteram propoſitam: videlicet & agnitionem veritatis, quæ ſecundum pietatem eſt in ſpe vitæ æternæ. Ad huius enim veritatis cognitionem propagandam reliquum epiſtolæ huius ſcribit: docens Titum vt inſtruat omnes hominum conditiones veritatem morum conformium pietati relatiue ad vitam æternam. Vnde & dicit: Tu autem loquere. *Quæ decent ſanam doctrinam.* Doctrina euangelica appellatur doctrina ſana à ſanitate mentis: quoniam cōtinet & quicquid ſpectat ad mentis ſanitatem, & nihil docet contrarium ſanitati mentis. Recti ergo mores ſunt qui decent ſanam doctrinam. *Senes vt ſobrij ſint.* Per partes diſtinguit doctrinam morum. Primo ſecundum ætates, incipiens à ſenibus. De quibus dicit, vt ſint ſobrij ſeu

ſeu vigiles. Et vigilantia quidem indicenda eſt ſenibus, propter ætatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniam vino multum alitur ætas illa. *Pudici.* valde enim dedecet illam ætatem impudicitia. *Prudentes.* pro, modeſti. Sępe enim modum excedunt ſenes, tanquam ex authoritate. *Sani in fide.* vt nulla ex parte inſaniant in iis quæ ſunt fidei. *In dilectione, in patientia.* Nõ ſolum in fide, ſed in dilectione Chriſtiana (quæ ad omnes extenditur) & ſimiliter in tolerantia iubet ſanitatem animi ſeruari. Senes enim quia vidẽt ſe minus diligi & multis malis ſubiiciuntur ſenectutis, periclitantur tum in dilectione tum in patientia. *Anus ſimiliter.* In eadem ſenectutis ætate inſtruit mulieres. *In habitu ſancto.* vel in ſtatu ſancto ſecundum alios codices Græcos. Et propriè ſignificat non ſancto, ſed ſacridecenti. Iubet itaque vt habitus ſeu ſtatus ſit ſacridecens: hoc eſt, vt decet religioſas ſacraſque mulieres. Tanquam ſenectus tribuat illis quod aliis tribuit votum ſacrum, addictio ad ſacra. Vt intelligamus ꝙ in ſtatu, inceſſu, habitu, veſte, & omnibus motibus ſuis agant perſonam addictam ſacris. *Non criminatrices.* pro, calumniatrices. Pronus eſt enim ſexus ille (& ex ætate ſenili ſuſpicionis plena longè pronior) ad calumniandum. *Non multo vino ſeruientes.* quemadmodum de ſenibus dixit vt ſint ſobrij. *Bene docẽtes.* pro, honeſta docentes. Non publice (mulieribus enim interdictum eſt docere publice) ſed domeſtice, vt domeſticam familiam doceant ea quæ honeſta ſunt. Quo contra per poetam dicitur: Hoc docent vetulæ pueris poſcentibus aſſem. *Vt prudentiam doceant.* pro, vt modeſtas reddant, *adoleſcentulas.* Hoc debet eſſe vetularum ſtudium, vt adoleſcentulas immoderatio nõ poſsideat. prona eſt enim adoleſcentia ad immoderantiam. *Vt viros ſuos ament.* Ad adoleſcentulas hoc refertur: & ſimiliter quæ ſequuntur. *Filios ſuos diligant.* Decet enim puellas diſcere hoc à vetulis. *Prudentes.* quantum ſexus & ætas permittit. *Caſtas.* moribus. *Sobrias.* Superfluit ſobrias. *Domus curam habentes.* pro, domus cuſtodes. Vult enim vt vetulæ doceant adoleſcentulas vt domi ſe contineant tanquam domus cuſtodes. *Benignas.* feraces bonorum, & verborum, & factorum. *Subditas viris ſuis.* hoc enim ius naturæ exigit. *Vt non blaſphemetur verbum dei.* Occaſio blaſphemandi euangelium Chriſti (quod eſt verbũ dei) aſſumeretur à maritis & aliis ſi adoleſcentulæ Chriſtianæ nõ eſſent præditæ bonis moribus & debitis conditionibus quæ exiguntur ad modeſtas vxores. Crederetur enim ꝙ euangelium pareret hæc monſtra, quòd

daret

daret libertatem peccandi. *Iuuenes.* pro, iuniores. Deſcripta doctrina ſenum, & anuum, & adoleſcentularũ, ſupererat deſcribere doctrinam iuuenum. & propterea dicit: *Iuniores ſimiliter hortare vt ſobrij ſint.* Vel ſecundum modernos interpretes vt modeſtè ſentiant. Moderamine eget iuuentus: quod modeſtia & ſobrietas importat. *In omnibus teipſum præbe.* pro, prębens, *exemplum bonorum operum.* Inter inſtruendum iuniores, inſtruit ipſummet Titum: vt hinc intelligamus ipſum eſſe in numero iuniorum, & vt iuniores doceat magis exemplo quàm verbo. Vt videntes alij iuuenes Titum iuuenem, bonorum operum exemplum diſcant & ipſi incumbere bonis operibus. Propter quod dicit in omnibus, vt nulla ex parte deſit exemplum. *In doctrina, in integritate, in grauitate.* Deficit hic vna dictio. & legenda ſunt poſt in doctrina, reliqua quinque in accuſatiuo ſine aliqua præpoſitione. Ita quòd legendum eſt, *In doctrina integritatem, grauitatem, incorruptibilitatem, verbum ſanum irreprehenſibile.* Nec adiicitur verbum aliquod. Et propterea referenda ſunt ad participium præbens: vt intelligatur repetitũ. Præbens in doctrina integritatem, grauitatem, &c. Quinque tribuenda in doctrina mandat. Et tria quidem prima conditiones docentis ſignificant: vt ſit integer quo ad vitam, etiam ſecundum intima quæ ab aliis videri poſſunt: vt ſit grauis in actibus, moribus, geſtibus, & vniuerſis quæ ad cõmendationem authoritatis ſpectant: vt ſit incorruptibilis, ab extrinſecis tam proſperis quàm aduerſis, à muneribus, à minis, à tormentis, &c. Reliqua verò duo ad materiã doctrinæ ſpectant: vt non doceatur verbum ſapiens aliquid inſaniæ, ſed verbum ad animi ſanitatem ſpectans. Et cum hoc ſit irreprehenſibile à quibuſcunque ad quos peruenerit etiam aduerſarios. Vnde & ſubdit: *Vt is qui ex aduerſo eſt vereatur.* pro, pudefiat, *nihil habens malum dicere de nobis.* Aduerſarij non inuenientes quod reprehendant in nobis, ſuffunduntur pudore: eo ꝙ nullum habent quod aduerſus nos malũ dicant. *Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe.* Poſtquã diuerſas ætates inſtruxit, deſcẽdit ad inſtruendum genus ſeruorum qui conuerſi erant ad fidem Chriſtianam. Fuit autem opus ſpecialiter tradi doctrinam ſeruorũ, ne adepti libertatem euangelicam, exiſtimarent ſe adeptos libertatem à dominis carnalibus & paruifacerent dominos: & ſic euangelium fuiſſet blaſphematum à dominis. Vnde & primũ documentum eſt, ſeruos eſſe ſubditos ſuis dominis. Baptiſmus enim ſoluit crimina, & cõfert libertatẽ ſpiritus: non ſoluit autem debita corporis aut rerum,

nec

nec confert libertatem corporis. Conſtat autem ſecundum corpus in hoc mundo eſſe dominos & ſeruos. *In omnibus placentes.* Non ſolum ſubditos, ſed cōplacentes dominis eſſe iubet. Quod autem dicit in omnibus, intellige licitis. *Non contradicentes.* Facile genus ſeruorum è regione reſpondet. *Non fraudantes.* Quod familiare videtur eſſe ſeruis. *Sed in omnibus.* pro, ſed omnem, *fidē bonam oſtendentes.* Fides pro fidelitate hic ſumitur, è regione fraudis. Fidelis enim eſt nō fraudare, nec fallere. Et dicit oſtendentes bonam: vt intelligamus ꝙ ſerui non ſolum debent oſtendere fidelitatem, ſed fidelitatē bonam: vtpote non coactam, ſed ex bonitate procedentē. *Vt doctrinam ſaluatoris noſtri dei ornent in omnibus.* Quēadmodū ſerui Chriſtiani malis moribus præditi (ſunt fraudantes, inobedientes, &c.) quantum in ſe eſt vituperant doctinam Chriſtianam, ita bonis moribus præditi ornant doctrinam ſaluatoris, Chriſtianorum dei. *Apparuit enim gratia dei.* Ad manifeſtandum quòd tam ſerui quàm cuiuſque ætatis homines rectè ſe gerentes ornant doctrinam ſaluatoris noſtri dei, affert beneficium diuinum cōmune tam dominis quàm ſeruis, quàm cuiuſcunque conditionis hominibus. *Saluatoris noſtri.* pro, ſalutifera. Nominatiui enim eſt caſus: & refertur ad gratiam. Apparuit, inquit, gratia dei ſalutifera, ſeu ſalutaris. *Omnibus hominib'.* ſub quibus comprehenduntur & ſerui. *Erudiens nos.* Ecce de qua gratia loquitur, de gratia doctrinæ ſalutaris. ad eam enim ſpectat erudire nos. Apparuit autem per Chriſtum. *Vt abnegantes.* Præteriti temporis eſt in textu Græco: ſed nos caremus participiis actiuis præteriti temporis. Potuiſſet tamen transferri, vt abnegatis impietate & mundanis deſideriis. Sequendo tamen textum interpretis legimus præſens pro præterito. *Impietatem & ſecularia.* pro, mundana, *deſideria.* impietatem in opere, mundana deſideria in animo: impietatem cōtrariam proximis, mundana deſideria cōtraria ſanitati animæ. *Sobrie, & iuſte, & pie viuamus in hoc ſeculo.* Abiectis tanquam termino à quo impietate & mundanis deſideriis, viuamus in præſenti ſeculo ſobriè, quo ad nos: hoc eſt, moderando noſipſos. Et iuſtè, quo ad proximos, reddendo vnicuique quod ei debetur. Et piè, relatiue ad cœleſtem patriam, patrem & conciues. *Expectantes beatam ſpem.* Eruditio iſta verè eſt ſalutifera, nec fruſtra erudit, ſed ad hoc vt ſic viuentes expectemus beatam ſpem. Spes pro re ſperata hic ponitur, vt expectemus beatitudinem ſperatam. *Et aduentum.* pro, & apparitionem, *gloriæ magni dei.* Non ſolum expectamus beatitudinem

ne

noſtram,ſed expectamus apparitionem gloriæ dei magni. Non quòd inueniatur etiam deus non magnus,ſed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinæ. Apparuit enim gloria dei ſæpe priſcorum patrum tẽpore:ſed nũquam apparuit gloria dei quatenus magnus.ſed huiuſmodi gloria apparebit apparẽte Chriſto in ſuo aduentu glorioſo. Tunc enim vere apparebit gloria dei magni,quũ apud omnes manifeſta erit gloria dei magni ſupra omnia. Vſque enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos gloria dei,quòd ſit magnus ſupra omnia & in omnibus & per omnia.¶ Nec tu ſpeculatiue Theologe reſtringas nomẽ dei ad perſonã aliquã(puta patrem,filium , vel ſpiritũ ſanctum) ſed quemadmodum in reliquis locis ſcripturæ vbi nomẽ dei abſolute vel cum terminis eſſentialibus (magnitudine, potentia, miſericordia,bonitate,prudentia,& ſimilibus)ponitur,appellatione dei intelligitur indiuiduum deitatis,hoc eſt deus:ita & in præſenti loco ſignificatur hic deus:qui cõmunis eſt patri & filio & ſpiritui ſancto. *Et ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti*. Simul erit apparitio magnitudinis dei,& apparitio gloriȩ hominis Ieſu Chriſti quatenus ſaluator noſter eſt.nam vſque ad illam ſimiliter apud aliquos vertetur in dubium,quòd Ieſus Chriſtus ſit ſaluator noſter:tunc autẽ apparebit omnibus gloria ipſius Ieſu Chriſti ſaluatoris. *Qui dedit ſemetipſum pro nobis*. Merita ſaluatoris Ieſu Chriſti , quibus meruit & corporis gloriã, & manifeſtationem ſuæ gloriæ, quæ tunc conſummabitur, apponit. Et vnico verbo comprehẽdit paſsionem & mortem eius & charitatẽ erga nos, dicendo,qui dedit ſemetipſum pro nobis. *Vt nos redimeret ab omni iniquitate*. vt nos à ſeruitute cuiuſcunque peccati pretio ſui ipſius redimendo liberaret:& nõ,vt liberaret à ſeruitute hominum in præſenti vita. *Et mũdaret ſibi populũ acceptabilẽ*. pro, peculiarẽ.& mundũ redderet ab omnibus immunditiis legalibus populum peculiarem ſibi,non populum Iudaicum,non nationem aliquam,ſed populũ proprium ſibi:qualis eſt populus Chriſtianus. *Sectatorem*. pro,æmulatorem, *bonorum operum*. Et ſi Chriſtus redemit ac mundauit ſibi populum,ea tamen lege illum redemit ac mundauit,vt ſeipſum quoque populus ſeruet ac promoueat,vt ſit æmulator bonorum operũ:non vacet otio, non tepeſcat,ſed velut ȩmulando incumbat bonis operibus. Hoc eſt,commune ſeruis & dominis,hoc ſenibus & vetulis,hoc iuuenibus & adoleſcentulis,&c. *Hæc loquere*. Docendo. *Et exhortare*. diſpoſitos. *Et argue*. contradicentes. *Cum omni imperio*. Modeſtia Titi

mandato egebat ad hoc, vt authoritate ſua vteretur aduerſus contradicentes. *Nemo te contemnat*. Ratio quare cum omni impe rio, redditur nõ ex ſupercilio faſtuoſo, ſed ex vtilitate, quæ non proueniret, ſi prælatus contemneretur non vtendo imperio quando, vbi, & erga quos oportet.

CAPVT III.

Admone illos principibus. pro, principatibus, *& poteſtatibus ſubditos eſſe*. Pronomen illos Cretenſes demõſtrat. quos ſuperius eodem pronomine demõſtrauit, dicendo increpa illos dure. Poſt doctrinam ſiquidem ætatum & ſeruorum, redit ad doctrinam communem omnibus. Et primo monet ſubiectionem magiſtratibus & reliquis poteſtatẽ habentibus, qui tunc erant Ethnici: ne Chriſtiani putarent ſe liberos per baptiſmum à ſubiectione eorum, propterea quòd erant idololatræ. *Dicto obedire*. pro, magiſtratibus parere. Parum aut nihil eſt eſſe ſubditos niſi ſubſequatur obedientia. *Ad omne opus bonum paratos eſſe*. Explicat obedientiam debere intelligi in operibus bonis quibuſcunque. *Neminem blaſphemare*. Græca dictio vſurpata iam à Latinis eſt blaſphemare. & quãuis apud Latinos iniuriis aduerſus deum approprietur, ſuapte tamẽ natura cõmune eſt maledicentiæ in cuiuſcunque honorem. Vnde ad literã prohibentur Chriſtiani maledica verba proferre aduerſus principatus & poteſtates & alios honore dignos. *Non litigioſos*. pro, pugnaces, *eſſe*. tam verbis quàm factis. *Sed modeſtos*. vel humanos, vt aliis placet. E regione ad pugnaces locantur modeſti ſeu humani, moderantes tam verba quàm facta. *Omnem oſtendentes mãſuetudinem ad omnes homines*. Optimus Chriſti apoſtolus præceptum Chriſti propagare nititur, diſcite à me quia mitis ſum. Magna Chriſtianorum commendatio eſt, præ ſe ferre manſuetudinem non aliquã ſed omnem, ſecundum omnes manſuetudinis partes & materias, non erga aliquem ſeu aliquos, ſed erga omnes homines, cuiuſcunque ſectæ fuerint. Et rationem huius vltimæ particulę (ad omnes homines) ſubiungit, *Eramus enim aliquando & nos inſipientes*. pro ſtulti. Intendit ab exemplo docere manſuetudinem erga omnes, quia qui hodie ſunt malis moribus præditi & increduli, cras fortè erunt fideles & boni, ſicut experientia docet de nobiſipſis. Ex conſideratione itaque noſtri quales aliquando fuerimus & quales modo ſimus, docet rationem habendã aliorum qui modo ſunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaque rationem tractat dicendo: eramus enim aliquando & nos ſtulti,

in

in aliquibus à vera prudentia deſtituti. *Increduli.* Euangelio. *Errantes.* A vera intelligentia ſcripturarum, ab ipſa veritate. *Seruientes deſiderijs & voluptatibus varijs.* Tria præcedentia ad partẽ ſpectant intellectiuam: hoc autem ad partem exequutiuam. Seruire ſiquidẽ concupiſcentiæ, & delectationibus, eſt exequi ea quæ ſunt concupiſcentiæ & delectationis. *In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.* Hæc ad partem affectiuam ad malum ſpectant: quemadmodum deſideria & voluptates partis ſunt affectiuæ ad bonum vtile, vel delectabile. Malitia enim affectum ſonat nociuum alteri: inuidia triſtitiam de bono alieno: odium quoque aduerſus alienum bonum tendit. Vndique ergo eramus malis moribus pleni. ¶ Et cõputat ſeipſum Paulus inter iſtos: quoniam talis fuerat antequam conuerteretur. Verùm peccata aduerſus proximũ (vt ipſe alibi dicit) fuerunt aduerſus Chriſtianos: quoniã ſine querela cõuerſatus eſt in lege Moyſi. Et ſimiliter peccata partis intellectiuæ, aduerſus veritatẽ euangelicam intelliguntur. *Quum autem benignitas & humanitas.* Non eſt nomen naturę humanæ, hoc in loco humanitas: ſed eſt nomẽ affectus amoris erga homines, diſtincti contra vitium inhumanitatis. Et eſt ſenſus: Quũ autẽ benignitas (quę eſt feracitas boni) & amor erga homines. Generi adiũgitur ſpecies, benignitati amor ad homines. *Apparuit ſaluatoris noſtri dei.* Nomen naturæ eſt dei: & ſignificat (vt dictum eſt) hunc deum. *Non ex operibus iuſtitiæ.* pro, in iuſtitia. *quæ fecimus nos.* hoc eſt, nõ ex operibus quæ in iuſtitia legis Moyſi ſeruauimus. Intendit enim excludere merita ſeruatæ legis: & à fortiori reliqua merita. *Sed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit.* Ecce effectus apparentis benignitatis & humanitatis. *Per lauacrum regenerationis & renouationis ſpiritus ſancti.* Ecce modus, quo ſaluos nos fecit, videlicet per baptiſmum. Ecce tempus, quando apparuit benignitas & humanitas ſaluatoris noſtri dei: videlicet tempus baptiſmi, quod incœpit in Chriſto. Lauacrum autẽ dicit regenerationis. Oportet, inquit Chriſtus, vos naſci denuo. Primo natí ſumus ſecundum carnem: ſecundò naſcimur ſecundũ ſpiritum. Et renouationis. Niſi perdidiſſemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio ſupponit aliam generationẽ, ita renouatio ſupponit aliam nouationem. Et hæc fuit, quum primi parentes creati fuerunt in ſtatu innocentiæ. Renouamur igitur per baptiſmum ſecundum ſpiritum, in meliorem nouitatem quàm illa fuerat in qua

creatum fuit primũ humanum genus. Vnde ne male intelligeretur tam regeneratio quàm renouatio, adiũgit ſpiritus ſancti: vt intelligeremus regenerationem & renouationem ſpiritualẽ, vtpote conformem ſuæ appropriatæ cauſæ ſpiritui ſancto. *Quem effudit in nos abunde.* non auare, ſed copioſe: & tam abũde, vt in alios deriuetur. *Per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum.* Benignitas & humanitas ſaluatoris noſtri dei apparuit per hominem Ieſum Chriſtum ſaluatorẽ noſtrum. Vbi perſpice erudite lector ſaluatorem noſtrũ appellari deum, & ſaluatorem noſtrũ appellari hominem Ieſum Chriſtum: vt intelligamus deũ principaliter, hominem verò Ieſum tanquam dei organũ, eſſe ſaluatorem noſtrum. *Vt iuſtificati gratia ipſius,* non noſtris operibus. *Hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ.* In præſenti vita ſecundum ſpem hæredes ſumus vitæ æternæ: in futura autem hæredes erimus ſecundum rem vitæ æternæ. Vtrunque autẽ dicit: & quod gratia dei, & quòd hæreditario iure vitã æternã adipiſcimur. Quia gratia dei iuſtificamur, & ſimus filij dei, effecti autẽ filij, hæredes ſumus æternæ vitæ. *Fidelis ſermo eſt.* Superfluit eſt. More ſuo interponit Paulus veracitatẽ ſermonis: quæ præcipue refertur ad præcedentia promittentia æternam vitam. *Et de his volo te confirmare.* Iuxta textum Græcum tam actiue quàm paſsiue legi poteſt confirmatio: ſubiuncta tamen præ ſe ferũt actiuã ſignificationem. *Vt curent bonis operibus præeſſe.* Volo, inquit, te confirmare alios, etiam de his antedictis, vt curẽt præeſſe bonis operibus. Datiui caſus eſt bonis operib⁹. Nec de prelatis, ſed de ſingulis Chriſtianis loquitur: ſubiungendo, *Qui credunt.* pro, crediderunt, *deo.* Dicit enim hoc ad differentiam eorum, quorũ ſtudium eſt erga ludos & alia opera minus decentia aut licita. Vult enim Chriſtianos omnes ad hoc ſtudere, vt tã in propriis quàm in alienis præſint bonis operibus, nõ ludicris aut indecẽtibus, aut illicitis. Quãuis ſi datiuo pro ablatiuo vtamur, ſenſus ſit, quòd ſinguli Chriſtiani curent præſtare Gentilibus non titulis aut ſacramentis, ſed operibus bonis. *Hæc ſunt bona.* ſecundum ſe honeſta. *Et vtilia hominibus.* Vere vtilia ad ſalutem æternam. *Stultas autem quæſtiones,* quæ carent rationabili cauſa quærendi, aut quæſiti. *Et genealogias.* tribuum & familiarum Iudæorum. *Et contentiones.* clamoribus plenas. *Et pugnas legis.* eorum ſcilicet quæ videntur in libris Moyſi inter ſe cõtraria. *Deuita.* Et rationẽ ſubdit. *Sunt enim inutiles & vana.* Non igitur loquitur Paulus de rationabilibus pugnis legis, ſed de inutilibus & vanis. Et dixit

xit hoc:quia tunc temporis Iudæi cōuerſi ingerebant has dubitationes, vt mōſtrarēt ſe doctores in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem gloriæ fiebāt: inutiles autē, quia nec moribus nec fidei proſunt. *Hæreticum hominem.* hoc eſt, pertinacem in propria electione credendorum. *Poſt vnam & ſecundam correptionem.* pro, admonitionem, *deuita.* pro, reiice. Hinc traxit eccleſiam monitiones ante excommunicationem. *Sciēs quia.* pro, quòd, *ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt.* Ideo reiiciendum mundo, quia nō eſt amplius locus monitioni, ſed iam ſubuerſus eſt intus, qui tot monitiones ſpreuit. *Et delinquit, quū ſit proprio iudicio condēnatus.* pro, & peccat, per ſe damnatus. Non peccat à te damnatus, ſed peccat per ſeipſum damnatus, propria pertinacia ſeparans ſe à catholica eccleſia. *Quum miſero ad te Artemam aut Tychicum, feſtina ad me venire Nicopolim. Ibi enim ſtatui hyemare.* Nō anteq̄ȧ ſurrogauerit aliū ſuper Cretēſes, vult Titum ad ſe venire: ne Cretēſes derelicti viderentur à Paulo. *Zenam legiſperitum.* Aiunt hunc antequam eſſet Chriſtianus hoc titulo inſignitum: & propterea Paulus appellat eum legiſperitum. Et eſt ſermo de lege Moyſi. *Et Apollo.* De quo in Actibus Apoſtolorum & ad Corinth. mentio fit. *Solicite præmitte.* pro, ſtudioſe proſequere, *vt nihil illis deſit.* Mandat vt Titus prouideat iſtis viatoribus in neceſſariis in via. *Diſcant autem & veſtri.* pro, noſtri ſcilicet Chriſtiani ex Gentibus conuerſi ad imitationem Iudæorum prouidentiū ſuis doctoribus. *Bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios.* Eleemoſynas bona opera appellat, & vult illos præeſſe eleemoſynis, non ad luxum, ſed ad vſus neceſſarios hoſpitum & viatorum. *Vt non ſint infructuoſi.* Infructuoſi eſſent, ſi eleemoſynarios fructus non proferrent in neceſſarios vſus. *Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.* Ieſu Chriſti. *Gratia dei cum omnibus vobis: amen.* Superfluit dei. Et hæc ſalutatio manu Pauli non ad Titum ſolum, ſed ad omnes in Creta Chriſtianos dirigitur, pro quorum ſalute hanc Tito ſcripſit epiſtolam. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hæc: Ad Titum eccleſiæ Cretenſium primum delectum epiſcopum, ſcripta Nicopoli Macedoniæ.

¶ Caietæ die quinta Maij M.D.XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Pauli ad Philemonem Commentarij.

* * *

P*AVLVS vinctus Chriſti Ieſu & Timotheus frater.* Ex præſentia Timothei & vinculis Pauli collatis cum ſcriptis ad Coloſſenſes & ſecunda ad Timotheũ, facile apparet quòd hæc epiſtola ſimul ſcripta eſt, cum epiſtola ad Coloſſenſes tempore priorum vinculorum Pauli. Vnde & ad Coloſſenſes ſcribit quòd cum Tychico mittit Oneſimum, pro quo ſcribit hanc epiſtolam,& vtrobique cõmemoratur Demas præſens cum Paulo:qui in ſecunda ad Timotheũ ſcribitur amplexus mundũ relicto Paulo. ¶ Adiungit autem ſibi Timotheũ in titulo epiſtolæ huius, quemadmodum & in illa ad Coloſſenſes, vt & publicum & priuatum negotium vtriuſque nomine authoretur. *Philemoni dilecto adiutori.* pro, & cooperario noſtro.Dilecto,non eſt participium, ſed nomen. & tam à diligi, quàm à cooperari commendatur: vt intelligamus ipſum eſſe cooperarium euangelij, etſi non prædicatione,tamen facto, & communiter amabilem. *Et Appiæ ſorori chariſſimæ.* pro, dilectæ. Loco ſorori chariſſimæ legendum eſt dilectæ. Vxor Philemonis ſalutatur & commendatur. *Et Archippo commilitoni noſtro.* Hic erat epiſcopus Coloſſenſium. *Et eccleſiæ quæ in domo tua eſt.* Familiam ipſius Philemonis, domeſticam eccleſiam eius appellat. *Gratia vobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.* Solita Paulo eſt hæc ſalutatio. *Gratias ago deo*

meo,

meo ſemper memoriam tui faciens in orationibus meis. Petiturus ve-niam Oneſimo incipit à commemoratione, imò à recognitione beneficiorum ipſius Philemonis erga Chriſti fideles. Et propter ea commemorat ſe & gratias agere deo, & orare pro ipſo Philemone. *Audiens charitatem tuam & fidem.* Dilectionem & fidem ſpecialiter refert: quoniam erga fideles ſpecialiter refulgebat dilectio Philemonis. *Quam habes in domino Ieſu.* pro, in dominum Ieſum, *& in omnes ſanctos.* Diuerſimode intellige fidem & dilectionem referri in dominum Ieſum & in omnes ſanctos. Nam in Ieſum refertur vt rationem credendi & amandi: in omnes verò ſanctos (hoc eſt Chriſtianos) tanquã in amatos & conſortes fidei. *Vt cõmunicatio fidei tuæ euidens.* pro, efficax, *fiat in agnitione omnis operis boni.* Superfluit operis, & deſunt quatuor dictiones poſt boni. *Quod eſt in vobis, in Chriſto Ieſu.* Pro, in Chriſtum Ieſum. Talem ac tãtam audio dilectionem tuã & fidem, vt fidei tuæ communicatio nobiſcum in agnitione omnis boni quod in vobis vel nobis eſt eſſe debitum Chriſto Ieſu, non ſit otioſa, ſed fiat efficax ad exercendum opera pietatis in ſanctos: vt illud quod ex fide commune tibi & nobis eſt (videlicet cognoſcere omne bonum quod in vobis ſeu nobis eſt eſſe in Chriſtũ) fiat efficax ad facta: ad differentiam illorũ, in quibus hæc notitia otioſa eſt, nempe ſine opere. *Gaudium enim magnum habui.* Pro, gratiam enim habemus multam, *& cõſolationẽ in dilectione tua: quia viſcera ſanctorũ requieuerunt.* pro, refocillata ſunt, *per te frater.* Vt commune declaret beneficium collatũ aliis Chriſtianis, quum dixiſſet prius ſingulariter, gratias ago deo, modo pluraliter dicit, habemus gratiam multam: hoc eſt, gratuitum beneficium multum habemus noſipſi in dilectione tua, quia aliorũ ſanctorum viſcera corporea per te refocillata ſunt cibo corporeo. Et dicendo refocillata, monſtrat Chriſtianorum indigentiam. *Propter quod multam fiduciam habens in Chriſto Ieſu imperandi tibi quod ad rem pertinet.* Pro, conueniens, ſeu decens. Ita quòd loco illarum quatuor dictionum (quod ad rem pertinet) vnica legatur dictio. Propter tantam fidei ac charitatis communicationem tuam, audere poſſem vt imperarem tibi quod conueniens eſt. Nullus enim poteſt imperare quod dedecet aut quod inconuenit. *Propter charitatem magis obſecro.* Malo vti dilectione obſecrando, quàm authoritate imperando. *Quum ſis.* pro, ſim, *talis, vt Paulus ſenex, nunc autem & vinctus Ieſu Chriſti.* Explicat quo in genere dixerat talis, quatuor qualitatibus. Primo Paulus.

Erat enim nominatus imò nominatiſsimus Paulus. Quãuis ad ipſum nomen Pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiuũ eſt à parum. Ac ſi apertius dixiſſet vt minimus. Decet enim obſecrantem, ea quæ ſunt paruitatis ſuæ proferre. ¶ Deinde ſenex. Aetas defectuum plena facilius impetrat. Si miraris Paulum in primis ex Iudæa vinculis ſenem: quum anno eodem, quo mortuus eſt dominus Ieſus deſcribatur adoleſcens in lapidatione Stephani: recole quòd à fine adoleſcentiæ (quæ vſque ad vigeſimũoctauũ ætatis annum extenditur) in qua Paulus vocatus creditur ad prædicandum, vſque ad tempus iſtius epiſtolæ fluxerũt fere anni triginta, ſi quinto vel ſexto Neronis anno ſcripta eſt: vt patet ſupputãdo annos à decimooctauo Tiberij quo Chriſtus creditur crucifixus. Tranſierat igitur Paulus annos quinquagintaquinque ad minus, quando ſcripſit hãc epiſtolam. Et propterea merito potuit appellari ſenex: eo magis quo corpus tot afflictionibus ac laboribus affectum habebat vt iam eſſet ampliſſime ſenex. ¶ Tertio adiungit, nunc autem & vinctus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demum addit Ieſu Chriſti, ad cõſummandum rationem impetrandi. *Obſecro te pro meo filio.* obſecro, inquam, te pro meo non miniſtro, ſed filio. *Quem genui in vinculis meis Oneſimo.* per euangelium genui ipſum in vinculis. Et hic locus ad impetrandum non eſt minimus. Tanto enim eſt mihi magis charus quanto inter ipſa vincula (quę adhuc patior) ipſum genui. *Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem tibi & mihi perutilis.* Oneſimus Gręcis ſonat vtilis: & propterea Paulus alludendo ad nomen Oneſimi, dicit, qui tibi aliquando fuit inutilis, (vtpote fugiens) nũc autem factus Chriſtianus tam mihi quàm tibi perutilis. In meliorem ergo euaſit. *Quem remiſi tibi.* Superfluit tibi. Quanuis mihi ſit perutilis, remiſi tamen. *Tu autem illũ, vt.* pro, hoc eſt, *mea viſcera ſuſcipe.* Exponit illum, hoc eſt mea viſcera, vt intelligat Philemon quàm charus ſit Paulo Oneſimus. *Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi miniſtraret in vinculis euangelij.* Dicit vt pro te, confidens de Philemone quòd ſi affuiſſet Romæ, ipſe miniſtraſſet Paulo in vinculis quibus euangelij gratia vinctus erat. *Sine conſilio autem tuo.* pro, ſine ſententia autem tua, *nihil volui facere.* nolui vti authoritate, nolui vti fiducia, *Ne velut ex neceſsitate bonum tuum eſſet, ſed voluntarium.* Ne opus tuum bonum, concedendi mihi Oneſimum, eſſet tanquã ex neceſsitate, qua ego retinuiſſem illum, ſed eſſet omnino ſpontaneum. *Forſitan enim ideo diſceſsit ad horam à te, vt æternum*

illum

illum reciperes. Damnum diſceſſus temporalis nititur penſare lucro æternitatis. Et dicit forſitan, quia neſcit perſeuerantiam Oneſimi futuram qua redderetur æternus: vtpote adeptus vitã æternam. Quanuis æternum poſsit aduerbialiter intelligi: hoc eſt, æterne reciperes, ſed ſententia eadem redit. *Iam non vt ſeruũ, ſed pro ſeruo.* pro, ſed ſupra ſeruum, æternum illum reciperes: iam non vt ſeruum (non enim erit ſeruitus in illa æterna felicitate) ſed ſupra ſeruum, ſupra conditionem ſeruilem eleuatum. *Chariſsimum.* pro, dilectum, *fratrem, maxime mihi: quanto autem magis tibi, & in carne, & in domino.* Aduerbium maxime, non referri ad dilectum aut fratrem, manifeſtat argumentum, quanto magis tibi: ſed referri ad pronomen mihi, idem argumentum teſtatur. Et eſt ſenſus: mihi maxime inter reliquos iunctos dilectum fratrem, quanto magis tibi dilectum fratrem, qui duplicato vinculo illi iungeris? nempe & in carne & in domino. Mihi iunctus eſt in domino: tibi iunctus & in carne, hoc eſt ſecundum ſeruitutem carnalẽ, & in domino, ſecundum ſpiritualem communionẽ ſanctorum. *Si ergo habes me ſocium.* pro, conſortem, ſubaudi euangelij & æternæ hæreditatis. *Suſcipe illum ſicut me.* Continue auget loca ad impetrandum. Prius dixerat ſuſcipe illum, hoc eſt, viſcera mea. Modo dicit, ſuſcipe illum ſicut meipſum: hoc eſt vt fratrem dilectum, vt cõſortem regni cœleſtis. ¶ Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa, tam nocumentum quàm debitum. *Ego Paulus ſcripſi mea manu.* vt plenius credas ex meis intimis hæc procedere. *Ego reddam: vt non dicam tibi quòd & teipſum mihi debes.* quũ poſsim dicere quòd tu es mihi debitor tuiipſius (quia te genui in Chriſto) dico tamen quòd ego dependam. Hinc apparet quòd Philemon aut non erat Coloſſenſis, aut alibi à Paulo conuerſus ſeu eruditus eſt. Paulus enim (vt patet ex epiſtola ad Coloſſenſes) non fuerat Coloſsis, & tamen dicit Philemoni quòd debes teipſum mihi. *Ita frater ego te fruar in domino, refice,* pro, refocilla, *viſcera mea in Chriſto,* pro, in domino. Rurſus ad Oneſimi nomen alludit. Oneſimus enim à fruitione nominatur. Et eſt ſermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præſentiæ fraternæ, concludendo affirmatiue: Ita frater ego te fruar in domino, tantum tu recipiendo Oneſimum refocilla viſcera mea: non corporea, ſed in domino, conſolare intima deſideria mea in domino. *Confidens in obedientia tua ſcripſi tibi, ſciens quoniam.* pro, quod, *& ſupra id quod dico facies.* Si quis ſupputare velit loca quibus vtitur Paulus in hac epiſtola

pro

pro re tam minima obſtupeſcet:& nulli oratori imparem Paulum putabit. Vnde & demum ſubiungit, *ſimul autem & para mihi hoſpitium.* Non eget præparatione tanta hoſpitium Pauli(cui ſat erat habere alimentum & quibus tegeretur)ſed & hic locus ad amplitudinē fiduciæ ſpectat, & maioris familiaritatis ſpem. *Nam ſpero quòd per orationes veſtras donabor vobis.* Et hinc apparet epiſtolam hanc ſcriptam in prioribus Pauli vinculis. Eandem enim ſpem in epiſtola ad Philippenſes habere ſe ſcripſit. Nec fraudatus eſt ſua ſpe:quoniam vt declarauimus in ſecūda ad Timotheum liberatus fuit Paulus ab iſtis vinculis,& rediit ad partes in quibus prius prædicauerat. *Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Chriſto Ieſu.* Epaphras hic fuerat doctor Coloſſenſium:vt patet in epiſtola ad Coloſſenſes:& erat Coloſſenſis:& vt hic dicitur,propter Chriſtum Ieſum erat & ipſe captiuus. *Marcus.* conſobrinus Barnabæ:vt explicatur in epiſtola ad Coloſſenſes. *Ariſtarchus.* etiam concaptiuus Pauli,vt ibidem dicitur. *Demas.* qui poſtea complexus hunc mundum apoſtatauit à Paulo : vt in ſecunda ad Timotheum habetur. *Et Lucas.* euāgeliſta. *Adiutores.* pro,cooperatores,*mei.* in opere euangelico. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro:amen.* Hæc eſt ſolita Pauli concluſio. Quia enim vniuerſam congregationem domeſticam,& Archippum nominauerat in principio,ideo in calce dicit cū ſpiritu veſtro. ¶ Et apud Græcos ſubſcriptio eſt hæc: Ad Philemonem, ſcripta Romæ,Miſſa per Oneſimum famulum ſeu ſeruum.

Caietæ die 7. Maij, 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI

Xyſti, in Epiſtolam ad Hebræos Commentarij.

Multifa

M*VLTIFARIAM.* Circa hanc epiſtolam ad Hebræos, duo occurrunt prætractanda. Alterum an hæc epiſtola fuerit condita Hebraico ſermone: vt communiter ſupponitur. alterum an certum ſit Paulum fuiſſe authorem huius epiſtolæ. ¶ Et quo ad primam quæſtionem, textus ipſe cap.vij.teſtatur non eſſe conditam Hebraice. Nam ibidem de Melchiſedec dicitur. Primum quidem interpretatur rex iuſtitiæ. Si Hebraice ſcripta eſt epiſtola, in quo,quæſo,idiomate interpretatur Melchiſedec rex iuſtitiæ? Melchiſedec enim apud Hebræos dictio compoſita eſt, ex rex & iuſtitiæ. Vnde in Hebræo debuiſſet dicere, Melchiſedec interpretatur Melchiſedec. Et tanto magis quanto ſcribitur apud Hebræos diuiſim: primo Melchi & deinde Sedec. Et quoniam hæc ratio me conuincit(ſicut conuincit & de Matthæo)ideo hanc epiſtolam non eſſe conditam Hebraico idiomate indubiè credo. In cuius ſignum nec Hebræa inuenitur epiſtola, nec ſcitur certus eius interpres ex Hebræo in Græcum.¶ De authore verò huius epiſtolæ, certum eſt cõmunem vſum eccleſiæ & doctorum nominare Paulũ. Hieronymus tamen in epiſtola ad Paulinum de omnibus diuinæ hiſtoriæ libris,nõ audet affirmare illam eſſe Pauli.ait enim: Paulus Apoſtolus ad ſeptem ſcribit eccleſias: octaua enim ad Hebræos, à pleriſque extra numerũ ponitur.Septem itaque tantum affirmat Hieronymus epiſtolas ad eccleſias. ¶ Et in epiſtola ad Euagrium de Melchiſedec,explicat qui ſunt iſti plerique à quibus non acceptatur: dicendo de hac epiſtola ad Hebræos: Quam omnes Græci recipiunt & nonnulli Latinorũ. ¶ De qua in lib.de vi.illuſt.dicit: Epiſtola autem quæ fertur ad Hebræos, nõ eius (ſcilicet Pauli) creditur propter ſtyli ſermoniſq; diſtantiam:ſed vel Barnabæ iuxta Tertullianum,vel Lucę euangeliſtæ iuxta quoſdam, vel Clementis Romanæ eccleſiæ epiſcopi, &c. ¶ Super Hieremiæ autem xxxj.cap. (tractando illud, Ecce dies venient & feriam pactum nouum) ait: hoc teſtimonio apoſtolus Paulus, ſiue quiſquis alius ſcripſit epiſtolam,vſus eſt ad Hebræos.¶ Rurſus in li.de vi.illuſt.in Caio,de hac epiſtola loquẽs dicit:ſed & apud Romanos vſque hodie quaſi Pauli nõ habetur. ¶ Et Eſa.vj.exponens textũ Seraphin ſtabant,ait: vnde & Paulus apoſtolus in epiſtola ad Hebræos,quam Latina conſuetudo

non

non recipit,&c.Item Eſa.8.exponens textum,ego & pueri mei, cæterum, inquit beatus Apoſtolus in epiſtola quæ ad Hebræos ſcribitur(licet eam Latina conſuetudo inter canonicas ſcripturas non recipiat)docet,&c.¶ Quæ omnia ideo attulerim, vt ex his & aliis Hieronymi verbis alibi prudens lector aduertat Hieronymum non fuiſſe omnino certum de authore huius epiſtolæ.Et quoniam Hieronymum ſortiti ſumus regulã ne erremus in diſcretione librorum canonicorum(nam quos ille canonicos tradidit,canonicos habemus:& quos ille à canonicis diſcreuit, extra canonẽ habemus)ideo dubio apud Hieronymum authore huius epiſtolæ exiſtente,dubia quoque redditur epiſtola: quoniam niſi ſit Pauli,non perſpicuum eſt canonicam eſſe. Quo fit vt ex ſola huius epiſtolæ authoritate nõ poſsit, ſi quod dubium in fide accideret,determinari.Ecce quantum parit malum liber ſine authoris titulo.¶ Coniecturã quoque nonnullam efficiũt duo in hac epiſtola contenta,quòd non ſit Pauli.Alterum eſt in principio epiſtolæ:vbi ad probandũ Chriſtum eſſe ſuperiorem angelis,quum dixiſſet:Cui aliquãdo dixit angelorũ,filius meus es tu,ego hodie genui te:addidit,& rurſus:Ego ero illi in patrẽ, & ipſe erit mihi in filium. Quæ verba ſcripta ſunt 2.Reg.7.& 1.Paralip.28.ad literam de Salomone.Vnde Dauidi dicit expreſſe,Salomon filius tuus ædificabit domum meam & atria mea: ipſum enim elegi mihi in filium,& ego ero illi in patrem,&c.Et in 2.Reg.ſubiungitur, Quòd ſi inique aliquid geſſerit, arguam eum in virga virorum,&c.Minus ſiquidem decet in tanta re tantum apoſtolum vti tali argumento:quum potuiſſent Hebræi facile reſpondere quòd non de filio dei, ſed puro homine, & qui potuit peccare,& de facto poſtea peccauit,dicta ſunt hæc verba à deo per Nathan ad Dauidẽ.Vnde ex tali filiatione non probatur ſuperioritas ad angelos.Vti autem his verbis in ſenſu myſtico,minorem reddit authoritatem probantis: in principio præſertim epiſtolæ & apud Hebræos.¶ Alterum eſt in ca.9.vbi de teſtamento propriiſsime loquitur vt diſtinguitur contra pactũ: nam pactũ eſt inter viuos,teſtamentum autem niſi mors intercedat teſtatoris,nondum valet.Et de teſtamẽto ſic proprie ſumpto loquens,dicit: vbi enim teſtamẽtum eſt,mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris:teſtamentũ enim in mortuis confirmatũ eſt: alioquin nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt.Et ſubiungit: vnde nec primũ quidem ſine ſanguine dedicatũ eſt: lecto enim omni mandato legis à Moyſe vniuerſo populo,accipiẽs ſangui-

nem

nem vitulorum & hircorum cũ aqua & lana coccinea & hyſopo, ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit, dicens: Hic ſanguis teſtamenti quod mandauit ad vos deus. Ex Exo.24 hæc afferuntur: vbi non eſt ſermo de teſtamento, ſed de pacto. Vnde reſponderi poteſt authori huius epiſtolæ ꝙ de teſtamento propriè ſumpto, migrat ad pactum: aut quòd errat, putando in Exodo eſſe ſermonẽ de teſtamento. Quorum vtrunque dedecet tantum apoſtolum: ad Hebræos præſertim, verborũ textus Hebraici proprietatem ſciẽtes. ¶ Sed quid per coniecturas vagor? In ſecundo huius epiſtolæ capitulo author huius epiſtolæ numerat ſe inter illos, in quos euangelica ſalus confirmata eſt per illos, qui audierunt à domino Ieſu. Paulus autem clamat ꝙ non ab homine, neque per hominem didicit. ſed per reuelationem Ieſu Chriſti: & quòd Apoſtoli nihil ſibi cõtulerunt, &c. Nos tamen loquẽtes vt plures, Paulum authorem nominabimus. nam & ſic quoque Hieronymus fecit, vtendo ſcriptis in hac epiſtola. *Multifariam, multiſq; modis.* Inter multifariam & multos modos loquendi hæc eſt differentia: ꝙ multitudo modorum ad differentiam ſpectat genericam modorum loquendi, vt intelligibiliter, vel imaginabiliter, vel ſenſibiliter. his enim tribus modis loquitur deus homini: in quo ſunt tres partes cognoſcitiuæ: videlicet intellectus, æſtimatiua, & ſenſus. Multifariam autem ad multitudinẽ ſpectat ſignorũ, quibꝰ vtitur deus loquẽdo in quocunque horum trium generũ, puta Hieremiæ locutus eſt per ſignũ ollæ ſuccenſæ, Eſaiæ per dominũ ſedentem, &c. *Olim deus loquens* pro, locutus, *patribus in prophetis.* Patres appellat Hebræos veteris teſtamenti. illis enim mediantibus prophetis deus locutus eſt. *Nouiſsime.* Lex enim & prophetæ vſque ad Meſsiam. & propterea tẽpus Meſsiæ appellat nouiſsimum. *Diebus iſtis.* Aetate ſiquidẽ Pauli Chriſtus cœpit prædicare. *Locutus eſt nobis.* Idem deus qui olim loquebatur patribus, diebus iſtis locutus eſt nobis. Pronomen nobis, Hebræos illius ætatis, & in illa regione monſtrat. *In filio.* Non eſt locutus nobis per prophetas, ſed per filiũ, qui tot annis prædicauit, & miracula fecit in Galilæa & Iudæa. Aptè nouiſsimum tẽpus reſeruatum deſcribitur filio: vtpote propter quem fuerunt oẽs prophetæ. *Quem conſtituit hæredem vniuerſorũ.* Nomen filij, nomen propriũ eſt Meſsiæ ſecundũ diuinam naturam in veritate: ſed apud Hebræos non penetrantes myſterium trinitatis, admittebatur nomen filij dei tanquã proprium epitheton Meſsiæ. vnde & pontifices Iudæorum accuſabant

bant Chriſtũ ꝙ filium dei ſe fecit. Paulus itaque nomen filij dei quod admittebatur eſſe propriũ Meſsiæ, primũ ingeſsit: dicendo de deo, locutus eſt nobis in filio. deinde cõditiones huius filij adiungit: Quarũ prima eſt, quem conſtituit hæredem vniuerſorum. Et hęc propriè ſpectat ad filium ſecundũ ꝙ homo, ex ratione tamen diuinæ filiationis. Conſtitui enim hæredem, hominis eſt: conſtitui autem hæredem vniuerſorũ, eſt quidem hominis, ſed non puri, ſed hominis filij dei. Ex eo nanque ꝙ eſt filius dei, conuenit eidem ꝙ ipſemet homo cõſtituatur hæres vniuerſorũ. ita ꝙ naturale ius filiationis parit in eadem hypoſtaſi homine ius hęreditandi vniuerſa, abſque exceptione aliqua. Duas itaque naturas implicite Paulus ſignificat in filio dei: alteram qua eſt filius dei: alteram ſecundũ quam conſtituitur hæres vniuerſorũ. Et vt clariùs diuinam filij naturam explicaret, ſubiũgit: *Per quẽ fecit & ſecula.* Deum oportet eſſe illum per quem deus fecit ſecula, non aliqua ſic & aliqua non, ſed abſque quacunque exceptione: nam ſi creatura eſſet, ſeculum ipſius non eſſet factũ per eum. Ex hoc igitur ꝙ per filiũ deus fecit etiam ſecula, manifeſtatur ꝙ filius ſupra ſecula eſt: ac per hoc æternus. ¶ Fecit autẽ deus per filium ſuũ ſecula, quemadmodũ artifex per excogitatam in mẽte formam fecit artificialia. eſt enim filius verbũ dei. ¶ Et ſi libraueris coniunctionẽ &, idem dicit hic Paulus quod dixit Ioannes, omnia per ipſum facta ſunt. nam dificillimum omniũ quod factum fuerit, apud philoſophos eſt tẽpus. Et propterea dicẽdo, per quem fecit & ſecula, dicit vſqueadeo per eum fecit omnia quod per eum fecit & ſecula. *Qui quum ſit.* pro, exiſtens, *ſplendor gloriæ.* Et hæc conditio cõuenit filio dei ſecundum diuinam naturam. Et aiunt nonnulli clariùs Gręca ſonare: videlicet qui exiſtẽs refulgentia ſeu relucẽtia gloriæ. Sol enim ſplendet; ſed non eſt lux refulgens ſeu relucens ex alio. Vnde magis propriè explicat originem filij relucentia ſeu refulgentia gloriæ: vtpote qui gloriam à patre habet, & in quo relucet gloria quam à patre accipit per generationẽ. Et in hoc intellectualis natura ac intellectualis origo inſinuatur. non enim gloria ſenſibilis, ſed gloria intelligibilis, cuius filius eſt relucentia, ſignificatur. nam & ipſe deus non eſt naturæ ſenſibilis, ſed intelligibilis. Per hoc itaque ꝙ eſt ſplendor gloriæ, declaratur ꝙ in eo relucet diuina claritas, quod de nulla creatura dici fas eſt: quum diuina claritas in quacunque creatura obumbretur. *Et figura ſubſtantiæ eius.* pro, & character hypoſtaſis eius. referendo Græcum vt iacet, ad tollendas quæſtion

ſtiones.Et hæc quoque conditio conuenit filio dei ſecundum diuinam naturam.Inter filium & creaturas hæc eſt differentia, ꝙ creaturæ procedunt à deo,etiã ſi nõ eſſet, ſeu ſi nõ intelligeretur trinitas perſonarum: filius aũt nec eſſe,nec intelligi poteſt filius dei, niſi ſit & intelligatur pluralitas perſonarum diuinarum.Et hinc fit vt nulla creatura ſit character alicuius diuinæ perſonæ, ſed eſt character dei, filius autem ſit character hypoſtaſis dei, vtpote ab hypoſtaſi dei procedens.Ad declarandum itaque proceſsionem filij eſſe infra terminos deitatis, & non eſſe ad extra, ſubtiliſsimè dixit ꝙ eſt ad ſimilitudinem characteris hypoſtaſis eius, ſcilicet dei.nam pronomen eius,maſculini eſt generis: & deum refert in principio propoſitũ & repetitum per nomen relatiuum.Et dicendo hypoſtaſis,differentiam inſinuat inter filiũ & ſpiritũ ſanctũ.nam ſpiritus ſanctus eſt character hypoſtaſum dei,quia procedit à patre & filio:filius autẽ eſt character hypoſtaſis in numero ſingulari,quia procedit à ſolo patre.Vtitur autem metaphora characteris(quod proprie ſignificat notam ſeu ſignum impreſſum)ad ſignificandũ ꝙ eſt velut propria nota ab hypoſtaſi diuina impreſſa: vt intelligamus realem diſtinctionẽ inter filiũ & hypoſtaſim illam: quemadmodũ inter imprimentem characterem & impreſſum characterẽ, oportet realem intelligere diſtinctionẽ.Et ne aliquam compoſitionẽ intelligeres, non dicit,eſt habens characterem,ſed eſt character:vt ſubſiſtentiam characteris in ſua ſimplicitate ſignificaret. *Portanſq; omnia verbo virtutis*.pro,potentiæ, *ſuæ*. Si legitur portans ſeu ferens,ſignificatur conſeruatio omnium: ad ſimilitudinem ſuſtentantis omnia.ſi verò (vt alij putant) legitur agens,gubernatio omniũ ſignificatur.Et vterque ſenſus quadrat adiũctis verbis, videlicet verbo potentiæ ſuæ. nam & conſeruat omnia eodem potentiæ ſuæ verbo quo dixit,& creata ſunt:& ſimiliter gubernat omnia verbo potentię ſuæ quo imperat,& omnia quæcũque vult facit. Et ſpectat etiã hæc conditio ad diuinã filij naturã.nam & cõſeruatio & gubernatio vniuerſi, ratione diuinæ naturæ ei cõpetit. Propter quod & dicit potentiæ ſuæ,non alienæ:ad ſignificandũ eandem eſſe potentiam filij dei. *Purgationem peccatorum faciens.* Deficit noſtrorũ: & deficit per ſeipſum.& participiũ faciens deberet eſſe participiũ actiuum præteriti tẽporis,quo caremus. Et propterea debuiſſet interpretari, *Quum (ſeu poſtquam) per ſeipſum purgationem peccatorũ noſtrorum fecit.* Et hæc eſt cõditio filij ſecundum humanam naturam,ſecundũ quam paſſus & mortuus pro

no

nobis,purgauit peccata noſtra per ſeipſum,efficaciá ad purgandum præbente diuina eius hypoſtaſi. *Sedet*.pro,ſedit, *ad dexterá*. pro, in dextera, *maieſtatis in excelſis*. Poſtquam noſtra (non ſua) peccata per mortem ſuam purgauit, merito ſuæ mortis exaltatus eſt ſecundũ humanam naturá:& iam ſedit,nõ poſitione corporis,ſed quiete & authoritate:in dextera,hoc eſt,in ſummis bonis,in ſummo honore & gloria,maieſtatis,hoc eſt, dei regnantis:dei quatenus regnat in excelſis,ad differẽtiam dei regnantis in omnibus.Chriſtus enim adhuc non ſedit in dextera maieſtatis in omnibus , ſed maieſtatis in excelſis:quia adhuc nõ accepit poſſeſsionẽ regni dei in oĩbus , ſed poſſeſsionẽ regni in excelſis. Sedebit autẽ quum tradiderit regnum deo & patri , & deus erit omnia in omnibus , in dextera maieſtatis in omnibus. accipiet enim in ſecundo aduentu poſſeſsionẽ omnium. *Tanto melior angelis effectus , quanto differentius præ illis nomen hæreditauit*. Et hæc quoque cõditio cõuenit filio ſecundũ humanam naturam,ſecundum quam cõſtitutus eſt hęres vniuerſorũ. Nomen differentius ſeu præeminentius(vtrunque enim ſonare poteſt dictio Gręca) eſt nomẽ filij dei,eſt nomẽ dei,eſt nomen domini.hæc enim oĩa nomina,authoritate ſcripturę probabit Apoſtolus.¶ Eſt autem ſecundum ꝙ homo,melior angelis effectus:pro quanto effectus eſt filius dei perſonaliter,effectus eſt deus perſonaliter,& similiter dominus ac creator cœlorũ perſonaliter. ¶ Quum autẽ audis ꝙ homo factus eſt deus perſonaliter, nõ aliam intelligas factionẽ quàm illá de qua dicit Ioannes,Verbũ caro factũ eſt.eadẽ enim factione qua verbũ factum eſt caro , homo factus eſt deus perſonaliter.Et propterea hic dicit,tanto melior angelis factus, quanto præeminentius ſeu differẽtius præ angelis nomen hæreditauit.¶ Prius eſt eſſe quàm nominari,prius eſt factũ eſſe pręſtátiorem angelis quàm hæreditare nomẽ.Ex eo enim ꝙ homo factus eſt melior angelis perſonaliter(vtpote deus filius dei) cõſequens fuit vt hæreditario iure , vt naturalis filiationis iure. filio enim debetur hæreditas,nomẽ præeminẽtius & longè differentius hæreditaret.& ipſum nomen hæreditare acceptũ,manifeſtat præſtantiorem angelis factũ eſſe ſecundum eſſe. *Cui enim dixit aliquando angelorũ*.Tractat particulam vltimo propoſitam, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit. Et primò quo ad nomen filij. *Filius meus es tu,ego hodie genui te*.Ex ſecundo pſalmo affertur hæc authoritas ,in qua propheta introducit deum loquentem ad Meſsiam,& duo dicentem.Alterũ,filius meus es

tu

tu. Quòd deus etiam de aliis dixit. nã & de populo Iſrael dixit, primogenitus meus Iſrael. Exodi 4. Sed totum conſtans ex his duobus (filius meus es tu, ego hodie genui te) incommunicabile eſt. Mẽſura enim & perfectio generatiõis ſignificata per hodie & genui, æternitatem mõſtrat generationis. æternitas ſiquidem ſemper eſt hodie: nec habet heri aut cras. ¶ Et ne errares, intelligẽdo imperfectam generationẽ, quæ ſemper eſt præſens, dicit verbo præteriti tẽporis genui, vt dicendo genui, intelligas perfectam generationem: & dicendo hodie, intelligas ita perfectã, quòd ſemper eſt præſens generatio, ita ꝙ ſemper generatur & genitus eſt. Vnde reddendo rationẽ quare filius meus es tu, dicit, ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in æternitatis menſura genui te. Quod nulli creaturæ cõmunicari poteſt. nullius enim creaturę productio menſuratur ęternitate. Prætereo quòd genui, eſt actio naturalis, non voluntaria. *Et rurſum.* ſupple deus dixit de eodem. 2. Reg. 7. & 1. Paralip. 28. *Ego ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in filium.* Hæc verba vt prædiximus, ad literam dicta ſunt de Salomone, vt ipſe Dauid teſtatur, & ſub iuncta verba cõuincunt. nam vtrobique ſubiungitur cõditionalis de eodem, ſi non peccauerit, &c. Propter quod author huius epiſtolæ hanc traxit authoritatem ad ſuum propoſitum in ſenſu myſtico: vt non ſolum ex ſenſu literali, ſed etiam ex myſtico monſtraret propoſitum. *Et quum iterum introduxit primogenitum in orbem terræ.* Bis ſcriptura introduxit Meſsiam in orbem terræ: hoc eſt, & prædicendo primum aduentum, & prædicendo ſecundum aduentum. Vnde dicendo, & quum iterum: hoc eſt, in iterato aduentu introducit prædicendo primogenitũ dei Meſsiã. non quod ſit alter ſecundo genitus (ipſe enim eſt & primogenitus & vnigenitus) ſed ideo nominat eum primogenitũ (vtpote hæres regni dei) qui primo venit vt ſeruus. Et propterea ſignificantius dicit primogenitum in orbem terræ: quoniam ad literã venit ad accipiendam poſſeſsionem orbis terrarum, qui modo regnat in dextera maieſtatis in excelſis. *Dicit.* in Pſalmo 90. *Et adorent eum omnes angeli dei.* Tunc enim veniet in maieſtate ſua cum manifeſta omnibus ſubiectione angelorum: quæ explicatur per adorationem. *Et ad angelos quidem dicit.* Supple ſcriptura ſeu propheta. De ſcriptura enim dictum eſt, quòd introducit primogenitum. *Qui facit angelos ſuos ſpiritus.* hoc eſt, qui ſpiritus facit angelos ſuos. *Et miniſtros ſuos flammam ignis.* Ex Pſalmo 103. ſumptum eſt hoc. Et prima eius pars clara eſt, ſignifi-

cans, quòd deus vtitur ſpiritibus ad officium nuntiorum:ac per hoc,quòd illi qui vocantur angeli,ſpiritualis naturę ſunt.Altera autem pars metaphorica eſt:aſsimilans eoſdem angelos quatenus ſunt miniſtri dei,flãmę igneę. In qua ſimilitudine efficacia miniſterij ſignificatur,ad ſimilitudinē efficaciæ ignis in forma flammæ,in qua maximam efficaciam habet ignis. *Ad filium autem*.ſupple dicit ſcriptura in Pſalm.44.*Thronus tuus deus in ſeculumſeculi*.Ad Meſsiam diriguntur ad literam hæc verba.In quibus Meſsias appellatur deus regnans:& propterea deſcribitur à throno.Sedes ſiquidē regia eius deſcribitur in ſeculũ ſeculi: hoc eſt ſine fine.iuxta quod dixit angelus ad Mariã,& regni eius nõ erit finis.*Virga æquitatis,virga regni tui*.ſedes perpetua, regimen rectitudinis.Et hoc eſt ſingulariſsimũ in regno Meſsiæ,ꝙ virga regiminis eius eſt in omnibus & per omnia regimē æqui, recti, iuſti: vtpote nullum bonum immune, & nullũ malum impune relinquens,ſed omnia ad rectum reducens. *Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatē*.Nõ ſufficit facere rectum,ſed oportet ex animo illud efficere.Et propterea declarando virgã æquitatis, declarat eam ex primis affectibus:dilectione erga iuſtitiam,& odio erga iniquitatem.Multi enim ſunt qui efficiunt rectũ,& diligunt iuſtitiam:ſed non odio habent iniquitatem,impunē relinquendo aliquam iniquitatē.Meſsias autē & exercet regimen rectum, & diligit iuſtitiã,præmiando & honorando iuſtos: & odio habet iniquitatem,puniendo iniquos omnes,imò & omnem iniquitatem. *Propterea vnxit te deus deus tuus,oleo exultationis præ participibus tuis*.Duplex poteſt eſſe ſenſus. Alter propterea,hoc eſt,vt diligas iuſtitiam & odio habeas iniquitatem,vnxit te deus,&c. Et ſic eſſet ſermo de vnctione gratiæ,quam ab initio conceptionis ſuæ habuit.¶ Alter eſt,propterea,quia dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatē,vnxit te deus,&c.Et ſic eſt ſermo de vnctione gloriæ, quam Chriſtus meruit diligendo iuſtitiã & odio habendo iniquitatem.Ad morem Hebręorum alludit,quo reges vngebãtus.vnde Meſsię nomē & Græce Chriſtus deriuatur.¶ Vnxit autem oleo exultationis(ſiue gratiæ ſiue gloriæ)præ participibus, præ omnibus creaturis quas effecit participantes te. nã non ſolũ homines,ſed angeli participes ſunt Meſsiæ.¶ Vbi & nota ꝙ eodē contextu nominat Meſsiã deum, & vnctum à deo:vtranq; in eo naturam manifeſte ſignificans. Nec abſolute dixit vnxit te deus,ſed appoſuit deus tuus: ad ſignificandum ſingulariſsimum modum quo deus eſt Meſsiæ hominis:eſt enim deus eius perſo

perſonaliter:quo modo nullius alterius eſt.*Et tu in principio domi*
*ne.*Tranſit ad Pſal.101.ex illius authoritate monſtrãs Meſsiam
eſſe dominum qui creauit cœlum & terram. Meſsiam alloqui-
tur,& tu in principio,temporis,domine,nõ huius aut illius, ſed
ſimpliciter. *Terram fundaſti.* à fundamentis creaſti. *Et opera*
manuum tuarum ſunt cœli. Iuxta illud, In principio creauit deus
cœlum & terram.Metaphorice autem attribuuntur deo manus
operatrices cœlorũ,ad ſignificandum quòd per ſeipſum tanquã
artifex qui propriis manibus operatur,creauit cœlos.Et hoc cõ-
tra philoſophos,qui putant cœlos factos ab angelis. *Ipſi peribũt.*
non quo ad ſubſtantiam,ſed quo ad motum.*Tu autẽ permanebis.*
pro,permanes.quod eſt proprium æternitatis. *Et omnes vt veſti-*
mentum veteraſcent. non ſubſtantiæ diminutione,ſed temporis.
nam continue minuitur tempus,& appropinquãt fini præſentis
ſtatus. *Et velut amictum mutabis.* pro,volues, *eos.*ad ſimilitudi-
nẽ opertorij vertes eos.In quo facilitas virtutis Meſsiæ ad mu-
tandum ſtatum cœlorum monſtratur:ſicut facile quis cõuoluit
opertoria.*Et mutabuntur.* hoc eſt,obedient mutationi.*Tu autem*
idem ipſe es. Superfluit altera dictio,ipſe aut idem. Senſus eſt: tu
autem ſine omni mutatione es idem. *Et anni tui non deficient.*
Indeficiẽtia annorum Meſsiæ ſequitur ad ipſius immortalitatẽ,
imò æternitatem ſecũdum diuinam perſonam.Et humano mo
re loquitur de æternitate per annos: quũ in æternitate nulla ſit
differentia temporis,nullus annus,nullus menſis,&c. *Ad quem*
autem angelorum dixit aliquando. Supple deus. *Sede à dextris meis.*
Hoc iam declaratum eſt. *Quouſque ponam inimicos tuos ſcabellum*
*pedum tuorum.*Ex Pſalmo cẽteſimonono ſumptũ eſt hoc. Et iux-
ta prædicta ſenſus eſt: regna à dextris meis in excelſis vſque ad
diem iudicij vniuerſalis, quo ponam inimicos tuos totaliter ti-
bi ſubiectos.regnaturus poſtmodum non ſolum in excelſis, ſed
in omnibus.*Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus.* E regiõe ad
ſede à dextris meis, omnes angelos dicit eſſe adminiſtratorios:
vt clare pateat differentia inter regnare & adminiſtrare. *In mi-*
*niſterium miſsi.*Non eſt participium præteriti temporis,ſed præ-
ſentis,quo caremus.& propterea interpretari debuit qui in mi-
niſterium mittuntur. Quod (propter quæſtionem quæ contra
hanc literam mouetur,à tenentibus ſupremos angelorum or-
dines non mitti) intellige mediate vel immediate. Supremi
nãque angeli non mittuntur venturi immediate ad nos,ſed per
alios medios ſubdelegatos: inferiores autem quinque ordi-

nes mittuntur,immediate per ſeipſos venturi ad nos. *Propter eos qui hæreditatem capiunt.* pro, capient, *ſalutis.* propter electos,qui ſoli capient hæreditatem ſalutis æternæ. hic enim eſt finis miniſterij angelorum.

CAPVT II.

Propterea abundantius oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus. Propterea, magnitudinem filij declaratam in toto hoc capitulo ſupra angelos refert. Declarata enim excellentia Chriſti ſupra angelos,ex illa deducit debitum noſtrum ad ſeruandũ doctrinam Euangelicam longe maius quàm debitum ſeruandi doctrinam veteris teſtamenti: quia Euangelica doctrina ab ipſo domino: illa autem per angelos data eſt. Et hoc proponit,adiungendo periculum. *Ne forte pereffluamus.* hoc eſt, penitus effluamus, ad ſimilitudinem vaſorum rimas habentium: quæ ſic effluunt quòd tandem pereffluunt, nihil aquę retinẽtia. Iuxta hanc metaphoram dicit,quòd oportet nos ſeruare ea quę audiuimus,ne audita omnino pereffluant, & nos vacui remaneamus. *Si enim qui per angelos dictus eſt ſermo.* veteris teſtamenti. *Factus eſt firmus.* Firmatus eſt enim ſignis in mõte Sina: vt patet in Exodo. *Et omnis præuaricatio & inobedientia.* Præuaricatio fuit adoratio vituli, & crimen Core & Dathan & Abiron. inobedientia autem fuit populi nolentis progredi ad terram promiſsionis. *Accepit iuſtam mercedis retributionem.* Puniti enim omnes narrantur in ſcriptura. *Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem?* Non dicit,ſi tantum neglexerimus ſermonem, ſed dicit ſi tantam neglexerimus ſalutem: vt intelligamus ſermonem noui teſtamenti ſalutiferum eſſe. Vnde & dominus dicit,vos mũdi eſtis propter ſermonem quem locutus ſum vobis. Salutis enim gratia, propria eſt nouo teſtamento. *Quæ quum initium accepiſſet enarrandi.* pro,enarrari, *per dominum.* Et vtitur infinitiuo nominaliter. Eſt enim ſenſus: quæ quum initium accepiſſet enarrationis per dominum, proculdubio Ieſum Chriſtum. Et hæc excellentia attenditur ex parte proximi authoris: quia veteris angelus,noui autem dominus eſt proximus narrator. *Ab eis qui audierunt in nos confirmata eſt.* hoc eſt, ab illis qui audierunt à domino Ieſu, cõfirmata eſt in nos,qui non audiuimus ab ipſo Ieſu. Ecce textus teſtimonium perhibens quòd author huius epiſtolæ nõ fuit Paulus,ſed aliquis qui nõ audiuit ab ipſo Ieſu ſalutem euangelicã. nam author numerat ſe inter illos in quos confirmata eſt ſalus euãgelica ab eis qui audierunt

à do

à domino Ieſu. Paulus autem clare dicit quòd nihil contulerunt ſibi apoſtoli:& quòd ipſe didicit nō ab homine neque per hominem, ſed per reuelationem Ieſu Chriſti. *Conteſtante deo ſignis & portentis, & varijs virtutibus.* pro, potētiis, *& ſpiritus ſancti diſtributionibus ſecundū ſuā voluntatem.* Quatuor genera teſtimoniorum quibus apoſtoli vſi ſunt, author epiſtolæ inducit. Primo ſigna, quæ cōmunia miracula ſanitatum ſignificare videntur. Deinde prodigia, maiora miracula: vt reſuſcitare mortuum, & ſimilia. Tertio varias potentias, expellendo dęmones, & circa inanimata: puta ignē aut aquam & huiuſmodi. Et demū ſpiritus ſancti diſtributiones: in dono linguarū, in dono prophetiæ, & cætera. ¶ Quod autem dicitur ſecūdum ſuam voluntatem, refertur ad conteſtante deo. ¶ Lege Pauli epiſtolas, & inuenies ipſum plu-ries dicere de ſeipſo quòd per ipſum deus effecit ſigna & prodigia, & varias potētias, &c. Quo fit vt Paulus ſit de numero eorū quorū author huius epiſtolæ meminit, qui confirmauerunt veritatem euangelicā, etiam ad authorem huius epiſtolæ. Et hinc etiam patet quòd Barnabas non fuit author huius epiſtolæ, ſed aliquis poſteriorum. *Non enim angelis ſubiecit deus orbem terræ futurū, de quo loquimur.* Superfluit deus. Quòd Chriſtus ſecundū ꝗ homo ſit dominus angelis ſuperior, probat ex ſubiectis Chriſto homini: non enim angelis ſubiecit orbem terræ futurum, poſt vniuerſale iudicium. Futurum autem non ſecūdum nouitatem ſubſtantiæ, ſed ſecundum nouitatem ſtatus. Et hic futurus orbis terræ eſt de quo loquimur. hic autem non eſt ſubiectus à deo angelis, ſed Meſsiæ homini. ¶ Quod manifeſtat ſubiungendo, *Teſtatus eſt autem in quodam loco quis dicens.* Pſal. 8. tanquam manifeſtum locum, appellat in quodam loco. *Quid eſt homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam.* pro, quod, *viſitas eum?* Inter hominem & filium hominis clara eſt differentia: ex eo quòd Adam fuit homo, & nō filius hominis. Viliúſque eſt eſſe filium hominis quàm hominem. Vnde & Iob quum dixiſſet homo, ad cumulum miſeriæ appoſuit, natus de muliere. Augendo ergo admirationem propheta dicit, quid eſt homo ꝗ memor es eius, aut filius hominis quòd viſitas eum? Et pariter augendo vilitatē auget beneficium diuinum: nam plus eſt viſitare quàm recordari: quum recordari ſit in mente, viſitare ſit in executione. *Minuiſti eum paulominus ab angelis.* Et hinc apparet authorem huius epiſtolæ Gręcè ſcripſiſſe: vtpote ſecutū tranſlationem 70. interpretum, qui ſic trāſtulerunt: nam in Hebræo habetur, minuiſti eum

paulominus à deo. Et ſic tráſtulit Hieronymus in Pſalterio ſecũ dũ Hebraicã veritatẽ. Et eſt formalior locutio prophetę, & vera ſecũdũ eſſe ſubſtãtiale. Paulominus eñ à deo minutus eſt Chriſtus ſecũdum eſſe ſubſtãtiale: quoniã eſt deus perſonaliter, deus autẽ eſt deus & naturaliter & perſonaliter. Paululũ ergo minus eſt imminutus à deo, quia eſt quidẽ deus ſecundũ eſſe perſonale (quod cõſtat eſſe ſubſtãtiale) nõ autẽ eſt deus ſecundũ naturam ſeu eſſentiã. ¶ Verũ ſecundũ intentionẽ authoris huius epiſtolę loquẽdo, minutus eſt paulominus ab angelis: pro quãto ſecundũ id quod eſt paulũ, minutus eſt ab angelis. Ita ꝙ aduerbium non minorationẽ reſpicit, ſed rem in qua minoratus eſt. Eſt enim minoratus ſecundũ corpus & partẽ animi inferiorẽ. Et totum hoc eſt paulũ, eſt enim minuta pars Chriſti: vtpote quæ cõtinet tantum corpus & partẽ animi inferioribus intendentem. Et in hoc paulo imminutus eſt ab angelis, nõ paulũ, ſed valde multũ: imò & minoratus eſt valde ab hominibꝰ. nã factus eſt opprobriũ hominum & abiectio plebis: & triſtitiã maximã habuit in animo, cruciatúſque in corpore. *Gloria & honore coronaſti eum.* In reſurrectione quidẽ gloria corporis: in aſcenſione autem & ſeſsione ad dexterã, honore coronatus tanquã victor eſt. *Et conſtituiſti eũ ſuper opera manuũ tuarum.* Iam dixerat opera manuũ tuarũ ſunt cœli: modo ergo explicat cõſtituiſti eũ ſuper cœlos. *Omnia ſubiecisti ſub pedibus eius.* hoc eſt, plena ſubiectione. Omnia autẽ præter eũ qui ſubiecit ei omnia: vt Pau. 1. ad Cor. 15. explicat. Propter quod & ſubdit, *In eo enim quòd omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit nõ ſubiectũ ei.* Incipit explicare authoritatẽ Pſal. inductam inchoando ab vltima particula, omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. *Nũc autem.* hoc eſt in pręſenti tẽpore vſque ad diẽ iudicij. *Necdum videmus omnia ſubiecta ei.* Conformis eſt ſententia hæc doctrinæ Pauli in allegato loco. adhuc enim nõ videmus omnia ſubiecta Chriſto homini quantum ad executionẽ, quanuis omnia ſint ei ſubdita quantum ad poteſtatẽ: dicente ipſo ſtatim poſt reſurrectionem, Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. A die enim iudicij omnia & erunt, & videbuntur ſubiecta Chriſto homini. *Eum autem qui modico quàm angeli minoratus eſt, videmus Ieſum.* Exponit aliam particulam, minuiſti eum paulominus ab angelis. Et quo ad perſonam dicit, videmus Ieſum. Quo ad illud minoratus eſt paulominus ab angelis, ſubiungit, *Propter paſsionẽ mortis.* Et iungendo aliam particulam ſubdit, *Gloria & honore coronatum.* Expo nit hic author minorationem ab angelis, fuiſſe meritum coronationis

nationis gloriæ & honoris. *Vt gratia dei pro omnibus guſtaret mortem.* Ne neceſsitate compulſus intelligatur minoratus ab angelis, explicat quòd non per neceſsitatem, ſed per gratiā dei (gratia enim ablatiui caſus eſt) effectum eſt vt pro omnibus guſtaret mortem. Ipſa enim gratia manifeſtatur, dicēdo vt pro omnibus. ¶ Et dicit guſtaret: quoniam modico tempore mortuus fuit, tertio nanque die ſurrexit. *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem ſalutis eorum per paſsionem conſummari.* pro, conſummare. Ita aiunt debere legi, & ſcriptorum errore mutatum actiuum in paſsiuū. Et iuxta hunc ſenſum pronomen eum, demonſtrat non Meſsiā, ſed deum. Et ſignificatur quòd decebat deum, propter quē ſunt omnia, vt finem, & per quē effectiuè ſunt omnia, qui multitudinem filiorum adoptiuorum in gloriam æternam adduxerat prędeſtinando, conſummare, perfice. e, perfectum reddere, per paſſionem mortis, authorem ſalutis eorum, Meſsiā: qui eſt author ſalutis filiorum adoptiuorum. ¶ Et in idem redit ſi legatur paſſiue. Decebat enim eum, filium dei, propter quem omnia, & per quem omnia, & qui multos filios adducebat in ſalutem, conſummari, perfici, & perfectum reddi, per paſsionem (mortis) agendo ſalutem aliorum. Ratio autem huius decentiæ ſubiungitur. *Qui enim ſanctificat & qui ſanctificantur, ex vno omnes.* Quia ex vno patre, ex vno Adā ſunt tam Meſsias ſanctificans adoptionis filios, quàm filij adoptionis qui ſanctificantur, ideo decuit vt humano more (ſcilicet per paſsionem mortis) etiam ipſe qui ſanctificat perficeretur. perfectionē enim immortalitatis ſic adeptus eſt. *Propter quam cauſam.* ſcilicet quia ex vno omnes. *Non confunditur fratres eos vocare dicens,* in Pſalmo 21. *Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio eccleſiæ laudabo te.* Propter identitatem naturæ carnalis, appellat Chriſtus diſcipulos fratres. *Et iterum, ego ero fidens in eum.* Ex Eſaiæ vel octauo (vbi dicitur, expectabo dominum) vel duodecimo (vbi dicitur, fiducialiter agam & non timebo) ſumpta apparet hęc authoritas. In qua Meſsias hoc dicit, ego ero fidens in eum, deū: hoc eſt patiar & moriar confidens in deo quòd gloria & honore, perficiet me. *Et iterum.* Eſaiæ 8. *Ecce Ego & pueri mei quos dedit mihi deus.* Superfluit mei. Quos prius appellauerat fratres, eoſdē appellat pueros, non ætate, ſed qualitate ſimiles pueris: ſæpe ſimplices & puri. De apoſtolis enim eſt ſermo: quos in euangelio Ieſus dicit ſibi datos à deo ¶ Affertur autem hæc authoritas ad ſignificandum cōſortium Ieſu Chri-

ſti & diſcipulorum eius. Vnde & ſubdit, *Quia ergo pueri communicauerunt carni & ſanguini, & ipſe ſimiliter participauit eiſdē.* Carni & ſanguini, vel pueris. Ex hoc quod dixerat vt de conſortibus, ecce ego & pueri, argumētatur author epiſtolæ ꝙ quia pueri habuerunt naturam carnis & ſanguinis, & ſecundum ſubſtantiam, & ſecundum corruptibilitatē, cōſequens eſt vt ipſe ſimiliter habuerit naturam carnis & ſanguinis, & ſecundum ſubſtantiam, & ſecundum mortalitatem. Vnde & ſubdit, *Vt per mortē deſtrueret eū qui habebat mortis imperium, id eſt, diabolum.* Dicitur autem diabolus habere mortis imperium, eo quòd imperiū diaboli ex morte homini fuit cauſatum, in quacunq; die (inquit deus) comederis, morte morieris. Dicitur quoq; habere mortis imperiū, quoniam regnum eius conſiſtit in morte animæ, & conſiſtebat in morte corporis, pro quanto omnium animæ ad inferos deſcendebant tanquam in locum regni eius. ❡ Deſtruxit autem eum Ieſus per mortem, & tollendo imperium occaſionatū ex peccato primi parentis, & expoliando eam inferni partem quę dicebatur limbus patrum. *Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitā obnoxij erant ſeruituti.* Non ſolum aduerſus diabolū fuit fructuoſa mors Chriſti, ſed humano generi profuit ad liberandū homines à ſeruitute peccati, qui timore mortis per totam vitam erāt ſerui. Communiter enim humanum genus ad euadēdum mortem corporis, ad fruendū præſenti vita, per totam vitam obnoxij erāt ſeruituti peccati. Deſcribit autem amorē præſentis vitæ à timore mortis, quia maxime manifeſtat amorem præſentis vitæ timor mortis. *Nuſquam enim angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehēdit.* Præſentis temporis eſt vtrunq; apprehendit. Manifeſtat quòd pro liberatione hominum filius dei deſcendit: ex eo quòd non naturam angelicam habet ſibi iunctam, ſed naturam humanam ex ſemine Abrahæ. *Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari.* & non tantum in carne & ſanguine. Per omnia autē intellige quę conſequūtur carnem & ſanguinem corruptibilem. *Vt miſericors fieret & fidelis pontifex.* Deſunt tres dictiones. *In ijs quæ ad deū: vt repropitiaret delicta populi.* Ad hoc debuit per omnia fratribus ſimilari, vt experiēdo mala pœnæ fieret miſericors, cuius miſericordiæ efficacia eſſet quòd fieret fidelis pontifex in iis quæ ad deum: efficiendo cūcta quæ ſpectant ad deum ad expiandum delicta populi. Parū eſſet eſſe miſericordem niſi miſericordiam ipſam opere comprobaret, veraciter exercēdo pontificatū relatiue ad deū pro expiādis peccatis populi: quod fecit per mortem

tem,offerendo ſeipſum. Vnde & ſubiungit, *In eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tẽtatus.* Superfluit, *&. Potẽs eſt & eis qui tentantur auxiliari.* Hic quoq; ſuperfluit &. hoc eſt, nã in quo paſſus eſt ipſe tentatus, probatus, examinatus. Ita ꝙ hoc ipſum quo paſſus eſt, eſt eſſe ipſum tẽtatum: hoc eſt probatum, diſcuſſum, examinatum. Et hinc potens eſt potentia experti, ſuccurrere eis qui tẽtantur, nobis ſ. qui variis tentationibus & probamur & examinamur.

CAPVT III.

V*Nde fratres ſancti, vocationis cœleſtis participes.* Poſtquam Ieſum prætulit angelis, intendit modo præferre ipſum Moyſi & Aaron: vt omni ex parte nouum teſtamentum præferat veteri. vnde ex tanta Chriſti dignitate & gratia, fratres ſancti, hoc eſt mundi, participes vocationis cœleſtis, tum quo ad fidem (quoniam ad cœleſtem patriam eſtis vocati) tum quo ad principium: quia ab eo qui deſcendit de cœlis vocati eſtis. *Conſiderate apoſtolum & pontificem confeſsionis noſtræ Ieſum.* Apoſtolum dicit è regione Moyſi: pontificem verò è regione Aaron. Appellatur autem apoſtolus & pontifex confeſsionis noſtræ: quoniam ipſe vt legatus dei attulit ad nos confeſsionem fidei noſtrę, & ipſe vt pontifex ſeipſum offerens meruit nobis confeſsionem fidei noſtræ. *Qui fidelis eſt ei qui fecit illum.* Incipit comparare Ieſum Moyſi. Et primo quantum ad id in quo cõueniunt, ſcilicet in fidelitate. Ieſus enim homo, fidelis eſt deo qui fecit ipſum: fidelis, inquam, quærens tum gloriam, tum voluntatẽ ipſius dei, & ſemper faciens ea quæ deo placita ſunt. *Sicut & Moyſes in omni.* pro, tota, *domo eius.* Ex Num. 12. ſumpta ſunt verba hæc, vbi dicitur: at non talis ſeruus meus Moyſes qui in omni domo mea fideliſſimus eſt. ¶ Et domus non ſumitur hic pro ædificio, ſed pro familia. Vterque igitur fidelis eſt in tota familia dei. *Amplioris enim gloriæ.* Pro, ampliori enim gloria, *iſte.* ſcilicet Ieſus. *Præ Moyſe dignus habitus eſt.* Excellentiam Ieſu reſpectu Moyſi explicat. *Quanto ampliorem honorem habet domus.* Pro domo. hoc eſt quanto ampliorem honorem habet quàm domus. *Qui fabricauit illam.* Arguit quod tanto ampliori gloria præ Moyſe Ieſus dignus habitus eſt, quanto ampliorem honorem habet fabricator domus quàm ipſa domus. Supputat enim Moyſen inter membra domus: Ieſum autem eſſe fabricatorem domus.

Vnde & ſubdit, *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo.* Quanuis de domo, hoc eſt, familia loquatur: alludens tamen ad nomen domus, fabricatione vtitur. Et quia nulla domus fabricat

ſeipſam

ſeipſam dicit,omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. *Qui autem omnia creauit,deus eſt.*Quum debuiſſet dicere Ieſus eſt, dixit deus eſt:vt intelligamus Ieſum eſſe illum deum qui omnia creauit:ac per hoc vtranque domũ,& illam veteris teſtamenti, & iſtam noui.*Et Moyſes quidẽ fidelis erat in tota domo eius.* ſcilicet dei. *Tanquam famulus.* Nam ibidẽ dicitur,ſeruus meus Moyſes. *In teſtimonium eorum quæ dicenda erant.*à deo populo. *Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua.*Eadem enim eſt domus dei & ipſius: quia ipſe eſt deus.Ita ꝙ duæ differẽtiæ tanguntur hic.Altera,ille tanquam famulus,iſte tanquam filius: altera,ille in domo domini,iſte in domo ſua. *Quæ domus.*pro,cuius domus, *ſumus nos.* Et cuius refert filiũ,id eſt cuius filij domus ſumus nos. Vbi clare vides quòd per domum familiam intelligit:nos enim ſumus domus viua & viui lapides filij dei. Vnde ad Timotheum ſcribit Paulus,in domo dei quæ eſt eccleſia. *Si fiduciam & gloriam.* Pro, gloriationem,*ſpei vſque ad finem firmam retineamus.* Nos ſumus viua domus filij dei ſi fiduciam in ipſo filio dei,& gloriationem ſpei,non rerum quas hîc habemus,ſed ſpei futuræ fœlicitatis, firmam,non fluctuantem,retineamus non ad tempus,ſed vſque in finem. *Quapropter ſicut dicit ſpiritus ſanctus in Pſal.94. Hodie ſi vocem eius audieritis,nolite obdurare,*pro,ne obdurate,*corda veſtra: ſicut in exacerbatione ſecundum diem,*pro, in die,*tentationis in deſerto: vbi tentauerunt me patres veſtri probauerunt.*Deeſt,me. *& viderunt opera mea.* Et hic fiat punctum: quamuis non apud Græcos: deinde ſubiungatur. *Quadraginta annis propter quod.* Id eſt, propter qđ quadraginta annis. Hũc enim eſſe ſenſum intentũ etiam ab authore epiſtolæ,patet ex ſubiunctis explicando: quũ dicet, quibus autem infenſus eſt quadraginta annis, nonne illis,& cæt. Ibi enim ipſe explicabit quòd quadraginta annis, iungitur ſequentibus,non præcedentibus. *Infenſus fui generationi huic.*pro,illi, *& dixi ſemper hi errant corde.* Superfluit hi. *Ipſi autem non cognouerunt vias meas, quibus*, pro, ſicut, *Iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam.* Ex hoc quoque textu apparet quòd Græcè ſcripſit author : nã ſi Hebraice, Hebræum textum ſecutus fuiſſet,& non attuliſſet ambiguum textum, ſicut in exacerbatione in diem tentationis : ſed attuliſſet textum clarum vt eſt in Hebræo:in quo bis habetur ſicut, & dicitur,ſicut in exacerbatione, ſicut in die tentationis. Vbi clare explicantur duo crimina. ¶ Nec pro nunc fiat vis an proprie habeatur in Hebræo exacerbatio, an irritatio, an lis. Conſtat enim

quòd

quòd de crimine illo eſt ſermo, quo filij Iſrael auditis exploratoribus renuerunt progredi in terram promiſsionis. Nume.13. & 14. Et deinde eſt ſermo de peccato tentationis, non ſemel aut bis, ſed (vt dicitur Nume.14.) decies dicente deo: Et tentauerũt me per decem vices. *Videte fratres.* Incipit tractare inducta prophetæ verba, applicando ea ad propoſitum: inchoans ab illa particula, hodie ſi vocem eius, &c. *Ne forte ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis diſcedendi à deo viuo.* Quale fuit in illis incredulis nolentibus progredi: qua incredulitate defecerunt à deo viuo. *Sed adhortamini voſmetipſos.* imitantes Ioſue & Chaleb: qui tunc adhortabantur alios. *Per ſingulos dies donec hodie cognominatur.* pro, vocatur. Totum enim tempus gratiæ vocatur hodie. *Vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.* ad ſimilitudinem eorum qui obdurati ſunt, territi ab exploratoribus. *Participes enim Chriſti effecti ſumus.* vt membra capitis. *Si tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus.* Superfluit eius. Membra Chriſti facti ſumus, ſi tamen hoc initium ſubſtantiæ, id eſt initium ſubſiſtendi in participatione Chriſti (quod conſtat eſſe fidem, proculdubio non mortuam, ſed viuam) firmum vſque ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur iſta retentio, ſubiungit: *Dum dicitur, hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare.* pro, ne obdurate, *corda veſtra.* hoc eſt, durante tempore huius vitæ & gratiæ. *Quemadmodum in illa exacerbatione.* Proſequitur aliam particulam pſalmi, ſicut in exacerbatione, diſtinguendo: *Quidam enim audientes exacerbauerunt: ſed non vniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen.* Omnes numerati à viginti annis & ſupra, audientes exploratores exacerbauerunt deum: exceptis Moyſe & Aaron cum duobus exploratoribus, Ioſue & Chaleb: & propterea dicit, ſed non vniuerſi. *Quibus autem infenſus eſt.* puniendo. *Quadraginta annis.* Proſequitur aliam Pſalmi particulam, quadraginta annis, & cætera. Hinc apparet quod ſuperiùs diximus de hac particula. *Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera.* pro, membra, *proſtrata ſunt in deſerto?* Non vſquequaque liquet an ſit ſermo de omnibus mortuis in deſerto, an de illis qui occiſi ibidem fuerunt. Si enim legitur membra, ad occiſos videtur alludere, tum morſos à ſerpentibus ignitis, tum interfectos gladio. Si autem legitur cadauera (aiunt enim & hoc poſſe legi) ad omnes extenditur. *Quibus autem iurauit non introire.* pro, non introituros, *in requiem ſuam, niſi illis qui increduli fuerunt?*

Pro

Proſequitur aliam pſalmi particulã,ſicut iuraui,&c.Per vtraque hæc reddit vtriuſq; pœnę rationem fuiſſe culpam peccati & incredulitatis.Et ex ipſa diſtinctione inter peccatum & incredulitatem inſinuat diuerſitatem criminum. *Et videmus quòd non potuerunt introire in requiem ipſius propter incredulitatem.*Superfluit in requiem ipſius.Rem geſtam ac viſam refert,quòd nullus illorũ incredulorum introiuit in terram promiſsionis.

CAPVT IIII.

T*Imeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiẽ eius.*Tractat illam particulam in requiem meã. *Exiſtimetur aliquis ex vobis.*pro,ex nobis,*deeſſe.*pro,poſtponi.ne iudicetur poſtergandus & poſthabẽdus in ingreſſu ad requiem æternam. *Etenim & nobis.*Superfluit vltimum &. *Nuntiatum eſt quemadmodum & illis.*Rationem timendi reddit:quia commune eſt vtriſque(nobis ſcilicet & illis)nũtiatum eſſe ſermonem promiſſę requiei. *Sed nõ profuit illis ſermo auditus.* Genitiui caſus eſt auditus. ac ſi dictũ fuiſſet,ſed non profuit illis ſermo auditionis. *Non admiſtus.*pro,nõ admiſtis,*fidei ex ijs quæ audierũt.* Superfluit ex.& legendũ eſt,*Iis qui audierunt.*Vt autem clarus ſit ordo literæ,datiuus admiſtis pro ablatiuo ſimul cum pronomine iis, accipiendus eſt. Ita quòd ordo literæ eſt, ſed non profuit illis ſermo auditionis,quo audierunt promiſſam requiem, non admiſtis fidei iis qui audierunt. Ratio redditur quare non profuit illis ſermo auditionis,per ablatiua abſolute poſita, iis qui audierunt non admiſtis fidei:hoc eſt, eo quòd illi qui audierunt non erant admiſti fidei. Habuerunt ergo ſermonem auditionis abſque admiſta fide. & ideo non profuit illis. Quo contra ſubiungitur, *Ingrediemur.* pro,ingredimur, *enim in requiem eius qui credimus.* pro,credidimus.Fides quæ defecit in illis,eſt ea qua nos ingredimur in requiem eius. *Quemadmodum dixit, ſicut iuraui in ira mea ſi introibunt in requiem meam.* Repetit particulam pſalmi propter pronomen meam. Propter quod ſubdit:*Et quidem operibus ab inſtitutione mundi perfectis.* Explicat requiem meam, illam inquam meã,ſcilicet operibus ab inſtitutione mundi huius perfectis.Et vt clarius intelligamus quod dicit,ſubiũgit:*Dixit enim in quodam loco.*ſcilicet in principio Geneſis. *De die ſeptima ſic, Et requieuit deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis. Et in iſto.* Supple loco pſalmi.*rurſus,Si introibunt in requiem meam.* Vbi clarè vides quòd ex vtroque textu explicat quòd dum deus dicit, ſi introibunt in requiem meam,intelligitur illa eadem requies,qua re-

quieuit die ſeptimo ab omni opere quod patrarat. Et eſt non literalis, ſed myſtica expoſitio: quemadmodum & requiem ſcriptam in illo pſalmo myſticè exponit pro requie æterna. *Quoniã ergo ſupereſt quoſdam introire in illam.* Myſticũ ſenſum proſequendo, argumentatur ex eo ꝙ quidam adhuc ſunt ingreſſuri in requiem illam. *Et ĩ, quibus prioribus.* pro, prius, *annuntiatum eſt, non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat*, pro, definit, *diem quendam hodie in Dauid: dicẽdo poſt tantum temporis ſicut dictum eſt: Hodie ſi vocẽ eius audieritis, nolite obdurare*, pro, ne obdurate, *corda veſtra.* Sententia clara eſt. Et hinc habetur ꝙ pſalmus ille (venite exultemus domino) qui eſt ſine titulo, editus eſt à Dauide. *Nam ſi eis Ieſus requiem præſtitiſſet.* De Ioſue eſt ſermo, qui appellatur Ieſus Naue. Et argumẽtatur quòd ſi Ioſue promiſſam requiem præſtitiſſet filiis Iſrael introductis in terram promiſsionis. *Nunquam de alia loqueretur poſthac.* pro, hæc, *die.* Non dicit nunquã de alia requie, ſed nunquã de alia die. Pſalmus enim non loquitur de alia requie, ſed de altero die, longè diſtante à tempore Moyſi & Ioſue: dicendo tẽpore Dauidis hodie. *Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo dei.* Ex diuerſitate diei infert diuerſitatem quietis. Et propterea illatiuè dicit, itaque relinquitur ſabbatiſmus. Hebraica dictio eſt, ſignificans quietem poſt laborem. Relinquitur autem futura poſt hanc vitam. vnde & ſubdit: *Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius.* ſcilicet dei. *Etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis.* laborioſis & meritoriis. *Sicut & à ſuis deus.* Proportionali ſimilitudine vtitur. *Feſtinemus ergo ingredi in illam requiem: vt non in idipſum.* pro, in idem, *quis incidat incredulitatis exemplum.* Si non feſtinamus, ſi nõ ſtudemus vt ingrediamur in illam requiem, periculum imminet negligentiæ, ne quis incidat in idem incredulitatis exemplum, ne quis incidat in incredulitatem ſimilem incredulitati priſcorum, ob quam nõ introierunt in requiem promiſſam. *Viuus eſt enim ſermo dei.* Quod apud Ioannem dicitur, In principio erat verbum, id appellatur ſermo dei. Eadem enim eſt dictio, Ita quòd quum in hoc textu dicitur ſermo dei, de filio dei intelligitur. Et ratio redditur quare ſtudendum eſt nobis, vt ingrediamur in illam requiem, ne incidamus in incredulitatem & pœnam incredulorum, ex conditionibus authoris qui eſt filius dei, verbũ dei, ſermo dei. Ipſe nanque eſt author ſalutis & quietis æternæ. ¶ Et de ipſo dicit in primis quòd viuus eſt. Et verè viuus, vita diuina, intellectuali, æterna. *Efficax.* Deficit &. Legendum eſt, Et efficax. ad omnia quæ vult efficienda, ad præmian

miandum & puniendum, ad pollicitam requiem & comminatas pœnas. *Et penetrabilior omni gladio ancipiti.* hoc eſt, vndique acuto.& ideo appellatur anceps.Virtutem eius explicat ſuperare omnem penetrationē,ex metaphora penetrantis gladij hinc inde acuti. Et verè eſt penetrabilior, quoniam penetrat intima cuiuſque rei diuina operatio.*Et pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus.* Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis:anima ſcilicet & ſpiritu.Quod poteſt dupliciter intelligi:vel ad diuidendum inter animam & ſpiritum, vel ad diuidendum animam,& ad diuidendum ſpiritum.Iuxta primum ſenſum diuiditur anima à ſpiritu & ſecundum rem:dum in brutis inuenitur anima ſine ſpiritu,& ſecundum potētias:quoniam in homine vnamet res eſt anima & ſpiritus. Secūdum potentias animales quibus corpus viuificat,anima : ſecundum verò potētias ſpirituales quibus ſupergreditur corpns omne,ſpiritus eſt.Iuxta ſecundum verò ſenſum pertingit ad diuiſionem animæ in multas eius vires:& pertingit ad diuiſionem ſpiritus in eius vires,in intellectum ſcilicet & volūtatem. *Compagum quoque ac medullarum.* Ad corpus vtraque hæc ſpectant. Medullæ enim ſunt intra oſſa, compages verò coniunctiones ſunt partium corporis,quæ per totum corpus diffuſæ ſunt.*Et diſcretor.* Hactenus de operatione, modo de cognitione eiuſdem diuini verbi loquitur. & quòd dicit diſcretor,proprie dicitur iudex.*Cogitationū & intentionum cordis.*Maxime occulta ſunt hæc duo.Adeò vt ſcriptum ſit:Prauum eſt cor hominis & inſcrutabile,quis cognoſcet illud? & ſubiungatur,ego dominus. Intima ergo notitia & perfecta explicatur dicendo & diſcretor ſeu iudex cogitationū & intentionum cordis.Iudicare enim perfectā exigit notitiam.*Et non eſt vlla creatura inuiſibilis.*pro,latens, *in conſpectu eius: ſed omnia nuda & aperta.* pro,detecta,*ſunt oculis eius.*Non ſolum ad cogitationes & intentiones voluntatis extenditur eius cognitio, ſed omnis creatura manifeſta eſt in cōſpectu eius tanquam res nudæ & detectæ.Ita quòd nullo experimento,nullo tegmine impeditur oculus eius. *Ad quem nobis ſermo.*pro,ratio.hoc eſt,ad quem referre debemus rationem & ſupputationem omnium operum noſtrorum.Dixerat enim ꝙ eſt iudex.*Habentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos Ieſum filium dei,teneamus confeſſionem noſtræ ſpei.*Superfluit noſtræ ſpei.Dixerat ſuperiùs,conſiderate Apoſtolum & pontificem confeſsionis noſtræ Ieſum: & hactenus tractauit de Ieſu, tanquam legato relatiue ad Moyſen. Modo tractat de eodem

tanquam pontifice relatiue ad Aaron. Et incipit eum deſcribere pontificem magnum ſupra omnes pontifices, qui penetrauit nõ terram promiſsionis, ſed cœlos: exhortando ad tenendum confeſsionem fidei. *Non enim habemus pontificem qui non poſsit compati infirmitatibus noſtris.* hoc eſt, imbecillitatibus noſtris: *Tentatum autem.* pro, ſed tentatum, *per omnia.* hoc eſt probatum, examinatũ pœnis per omnia pœnarum genera. *Pro ſimilitudine abſque peccato.* hoc eſt, ad ſimilitudinem noſtri, citra tamen peccatum. Eſt enim paſſus quemadmodum & nos patimur, ſed non ob proprium peccatum ſicut nos: quoniam ipſe immunis fuit ab omni peccato. *Adeamus ergo cũ fiducia ad thronum gratiæ eius.* Superfluit eius. Thronum gratiæ qua Chriſtus paſſus eſt pro nobis, contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cũ timore eundum eſt, propter legis ſeueritatem: ad pontificem autẽ magnum Ieſum, cum fiducia eundum eſt: quia ſedes eius, eſt ſedes gratiæ. *Vt miſericordiam conſequamur & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.* pro, in auxilium opportunum. Vt inueniamus miſericordiam in malis, & gratiam in bonis: & vtrũque ad opportunum auxilium tempore præſentis vitæ quo opus eſt.

CAPVT V.

Omnis nanque pontifex. Proſequens tractatum de pontificatu Ieſu, à cõmunibus incipit conditionibus cuiuſque pontificis. *Ex hominibus aſſumptus.* Prima itaque conditio eſt cõmunicatio in natura: videlicet ꝙ non eſt angelus, ſed homo. *Pro hominibus.* Non ſolum eſt homo, ſed loco hominum. *Conſtituitur in ijs quæ ſunt ad deum.* Oblationibus, hoſtiis, precibus, &c. Vnde & explicat. *Vt offerat dona & ſacrificia pro peccatis.* dona rerum, ſacrificia animalium. *Qui condolere poſsit ijs qui ignorant & errant.* Dictio interpretata condolere, aliqui malunt vt interpretetur moderate ferre. Plus autẽ ſignificat condolere quàm moderate ferre. Is enim qui affectu cõpatitur, moderate fert: ſed non ediuerſo. ❡ Ignorantes autem & errantes (qui ſcilicet non ex malitia peccant) deſcribuntur tolerandi. *Quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate.* hoc eſt, inbecillitate naturæ carnalis. *Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro ſemetipſo offerre pro peccatis.* Ex hoc quòd cõmune eſt omni pontifici habere naturam imbecillem, conſequens eſt vt non ſolum pro peccatis populi (pro quo conſtitutus eſt) ſed etiam pro propriis peccatis offerat. Et hoc ſumit ex lege: in qua conſtitutum eſt ſacrificium, etiam pro peccatis pontificis. *Nec quiſquam ſumit ſibi honorem.* pontificatus.

Sed

Sed qui vocatur à deo tanquam Aaron. Deeſt &. Legendum eſt, *Tanquam & Aaron.* qui vocatus fuit à deo iudicio virgæ florentis & incendij inuidorum. *Sic & Chriſtus.* Incipit applicare ea quæ in cõmuni de pontifice dixit, ad Chriſtum. Et inchoat à cõditione vltimo dicta, quę in veritate eſt prima: quoniam ſpectat ad modum quo fit pontifex. *Non ſeipſum clarificauit.* pro, glorificauit, *vt pontifex fieret.* non ſibi vſurpauit pontificis gloriam. *Sed qui locutus eſt ad eum, filius meus es tu, ego hodie genui te.* ſupple glorificauit eum pontificatu. Filij enim primogeniti erat iure hæreditario ſacerdotium. *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.* Hæc verba pſalmi diffuſe tractabit. Et propterea modo tranſimus. *Qui in diebus carnis ſuæ.* Alias cõditiones pontificis applicat ad Chriſtum. Et quidem quòd ſit ex hominibus aſſumptus, dicẽdo qui in diebus carnis ſuæ. Quòd verò in iis quæ ad deum ſunt, ſubiungendo: *Preces ſupplicationéſque ad eum qui poſſet illum ſaluum facere à morte.* Et in hoc applicat illam conditionem, quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate. Mortalis ſiquidem Chriſtus preces & ſupplicationes obtulit deo, vt ſaluum ſe faceret à morte: non ne moreretur, ſed ne detineretur à morte, ſed ſuſcitaretur. *Cum clamore valido.* In euangelio legitur in cruce Chriſtum clamaſſe. *Et lachrymis offerens.* Quanquam in euangelio non leguntur Chriſti lachrymæ in cruce: ſicut tamen ſitiuit ex natura, ita lachrymatum quoque fuiſſe rationabile eſt ex naturali naturę curſu. Præſertim quum permiſerit vnicuique virium exercere proprium officium: ac per hoc oculos lachrymari. *Exauditus eſt pro ſua reuerentia.* Superfluit ſua. Et eſt ſermo de reuerentia actiue: qua ſcilicet ipſe reueritus eſt patrẽ. ¶ Dictio tamen interpretata reuerentia, interpretari poteſt pietate. Et magis quadrat legere pro pietate: quoniam verè pro pietate erga cœleſtem patrẽ, erga filios adoptionis, erga ciues cœleſtis patriæ, erga denique cœleſtem patriam Chriſtus & obtulit ſeipſum, & exaudiri meruit. *Et quidem quum eſſet filius dei.* Superfluit dei. Proſequitur applicationem conditionum pontificis, quo ad rationẽ compatiendi aliis. *Didicit ex ijs quæ paſſus eſt obedientiam.* Quamuis eſſet filius dei (omnia ſciens, omnem præbens virtutem) tamen experimento didicit. Patiendo didicit obedientiam. Factus eſt enim obediens vſque ad mortem. *Et conſummatus, factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi cauſa ſalutis æternæ.* Non ſolum patiendo obediuit, ſed etiã patiendo cõſummatus (hoc eſt perfectus) eſt: ad perfectionem

nem enim (non habituum,ſed actionum)peruenit patiendo:& per hæc ad perfectionẽ immortalitatis. Et ſic faciẽdo factus eſt omnibus obtẽperantibus ſibi cauſa ſalutis æternæ, offerẽdo ſeipſum pro æterna ſalute obtemperantium ſibi. *Appellatus à deo pontifex ſecundum ordinem Melchiſedec.* Ad differentiã ſacerdotij legalis,dicit,quòd eſt appellatus põtifex ſecundum ordinẽ non legis,ſed Melchiſedec, *De quo nobis grandis ſermo.* Relatiuũ quo, refert totum quod dixerat,appellatus à deo pontifex ſecũdum ordinem Melchiſedec.De hoc enim grãdis,hoc eſt, copioſus eſt ſermo habendus à nobis:vt infra patebit. *Et ininterpretatibilis ad dicendum.* pro,& difficilis interpretatu ad dicendũ.erit enim interpretatio ſpiritualis,non facilis Hebræis. *Quoniam imbecilles.* pro,ſegnes, *facti eſtis ad audiendum.* pro,auditionibus.Ideo difficilis interpretatu,quoniam effecti eſtis tardi auditionibus ſcripturarum.Aſſueti enim ad audiendũ interpretationes ſcripturarũ, facilius percipiunt ſpirituales interpretationes. *Etenim cum deberetis magiſtri eſſe propter tempus.* quia natio Hebræa prius quàm aliæ nationes credidit Chriſto. *Rurſus indigetis,vt vos doceamini.* pro,doceamus, *quæ ſint elementa exordij ſermonum dei.* Elementa in qualibet ſcientia, appellantur principia illius: ſicut elementa grammaticæ literę,&c.Elementa itaque ſermonum dei,ſunt ea principia quæ docemus catechumenos. *Et facti eſtis quibus lacte opus ſit,non ſolido cibo.* Quod dixerat elementa exordij, modo appellat lac metaphorice:vt ex metaphora ætatis indigentis lacte,agnoſcant ſe eſſe velut infantes. *Omnis enim qui lactis eſt particeps,expers eſt ſermonis iuſtitiæ.* Quid ſit ſolidus cibus declarat, dicendo ſermonis iuſtitiæ. Et intendit per ſermonem iuſtitiæ doctrinam de profectu in operibus iuſtis. Et hoc dicit ad differentiam,tam incipientium quàm proficientium: quorum ſtudium eſt declinare à malo,pugnare contra vitia. Hi enim adhuc non ſunt experti ſermonem iuſtitiæ: hoc eſt, ſtudium circa operationes iuſtas,alieni iam à vitiis. *Paruulus enim eſt.* Ad ſimilitudinem infantis qui paſcitur lacte, ratio redditur. *Perfectorum autem eſt ſolidus cibus.* id eſt, ſtudium iuſtitiæ. Et declarando qui ſunt perfecti,ſubiungit. *Eorum qui pro conſuetudine.* pro,habitu *exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali.* qui iam nõ qualitercunque,ſed ex habitu habent ſenſus animi(comprehendentes partem & perceptiuã & affectiuam. Oportet enim perfectos habituatos eſſe in omnibus animi viribus) ad diſcretionẽ boni & mali: ad diſcretionem autem tam in affectu quàm in

opere.Qui enim iam ſunt exercitati & habituati in diſcernẽdo factis bonum à malo vniuerſaliter in omni materia,ij ſunt perfecti,ij ſolido paſcuntur cibo,ſtudio ſcilicet ſolius iuſtitię ad reddendum tum deo,tum proximis quod cuique debetur.

CAPVT VI.

Q*Vapropter intermittentes*.pro,omittentes, *inchoationis*. pro, principij.*Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur*. Dixerat quod ſermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicẽdum propter eorum tarditatem, quoniam facti ſunt velut infantes egentes lacte: & adiunxerat quòd facti ſunt egentes doctrina elementorum. Intendit modo monere eos, vt ſtudeant perfectioni, cauentes à reditu ad præteritum ſtatum pœnitentium. Et hoc intendens, dicit ſe omittere doctrinam elementorum. ¶ Vbi aduerte prudens lector, quòd medium elegit inter duo extrema, videlicet perfectos & inſipientes. neque doctrinam perfectorum,neque doctrinam inſipientium tradit, ſed doctrinam proficientium. Hæc eſt enim via, qua ferimur ad perfectionem. Et anteponit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo:tanquam per hoc reddens eos idoneos ad ſermonem promiſſum de pontificatu Chriſti, ſecundũ ordinem Melchiſedec. ¶ Ait itaque: Quapropter,quia ſegnes eſtis & copioſus inſtat ſermo de pontificatu Chriſti,ſecundum ordinem Melchiſedec,omiſſo ſermone principij Chriſti,hoc eſt ſpectantium ad eos qui initiãtur Chriſto,feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quæ ſunt perfectionis. Et dicit in prima perſona feramur, vt magis trahat eos vnà ſecum.*Nõ rurſus iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis*. Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionem. Et conſiſtit modus in hoc, quòd non redeamus ad priorem ſtatum. Prior enim ſtatus fuit ſtatus pœnitentiæ ab operibus mortuis: hoc eſt à peccatis.Peccata nanq; ſunt opera mortua relatiuè ad vitã æternam.Nihil ſiquidem participant æternæ vitæ. ¶ Et appellat reſipiſcentiam à peccatis,fundamentum:quoniam eſt primũ quod fit in ædificio ſpirituali. Quum enim homo incipit ædificium ſpiritualium virtutum, primum occurrit ei reſipiſcere à peccatis,& hoc iacit pro fundamento. Proficientes debẽt multum cauere,ne ad hoc redeant,vt iterũ oporteat eos reſipiſcere à peccatis.*Et fides in deum baptiſmatum*.Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei:non rurſus iaciẽtes fundamentum fidei ad deum.Non dicit non proſequẽtes fidem, ſed non iterum iacientes

cientes fundamentum fidei in deum. Hoc enim eſſet eorum qui perdidiſſent fidem dei & redirent ad fidem. ¶ Nec dicit fidei ad deũ abſolutè, ſed explicat quinque credita. Quorum primũ eſt baptiſma. Secundum doctrina. Tertiũ impoſitio manuũ. Quartum reſurrectio mortuorum, & quintum iudiciũ æternum. Hæc enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquam credita. Et eſt ſenſus: Non iterum iacientes fundamentum fidei ad deũ horum creditorũ: videlicet baptiſmatũ, &c. iacere enim fundamentum fidei horum eſt, illorum qui initiantur in fide, qui fiũt Chriſtiani. Et dicit pluraliter baptiſmatũ, quia triplex eſt baptiſma: fluminis, flaminis, & ſanguinis. Cogimur autẽ in vero ſenſu ſaluare baptiſmata, ex eo quòd dicit non rurſus iacientes. De recta ergo fide baptiſmatũ loquitur, cuius ſemel iecimus fundamentum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentũ. *Doctrinæ.* proculdubio euangelicę. Ad primum enim fundamentum fidei ad deum, ſpectat credere nõ ſolum baptiſma, ſed euangelicã doctrinam eſſe à deo non ab homine. *Impoſitionis quoque manuum.* Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiua ſpectabat eccleſia. Vnde & Paulus quæſiuit, ſi ſpiritum ſanctũ accepiſtis credentes. Dabatur enim per illam ſpiritus ſanctus in teſtimoniũ fidei, & dabatur ſtatim poſt baptiſmũ adultis: vt patet in Actis Apoſtolorum, quum audierũt, quòd Samaria recepiſſet verbum dei, miſerunt ad illam Petrum & Ioãnem. Et Paulus quum veniſſet Epheſum, ſuper tunc baptizatos in nomine Ieſu, impoſuit manus. *Ac reſurrectionis mortuorũ & iudicij æterni.* Ad prima fidei fundamenta ſpectat credere non ſolũ prædicta tria præſentis vitæ, ſed etiã hæc duo futuræ vitæ, videlicet reſurrectionẽ mortuorũ & iudicium æternũ, quo ad præmia & ſupplicia. Hæc enim ſunt prima ab omnibus credenda: & horũ omnium fundamentum fidei nõ homini, ſed deo iacere oportet in principio quũ Chriſtiani ſimus. *Et hoc faciemus ſiquidem permiſerit deus.* Pronomen hoc, demonſtrat quod dixerat, ad perfectionem feramur nõ rurſus iacientes, &c. Quod autem adiungit ſiquidẽ permiſerit deus minus dicit & plus ſignificat. Permiſsio enim eſt malorũ: ſignificat autem ſi deus conceſſerit. *Impoſsibile enim eſt.* Rationẽ reddit negationis antedictæ, videlicet nõ rurſus iaciẽtes fundamentum, &c. Et dicit impoſsibile, quoniã de renouatione per ſecundum baptiſma loquitur: quam conſtat eſſe impoſsibilem. *Hos qui ſemel ſunt illuminati.* Iuxta antedicta reddit ſingula ſingulis, non tamen eodem ordine. vnde fundamento pœnitentiæ

reddit illuminationem. Fundamentum enim pœnitentiæ cōſiſtit in hoc, quòd homo reſipiſcat: quòd diuina illuminatione cōſtat fieri. Ad fidem autē ad deum baptiſmatū reddit quod ſequitur. *Guſtauerunt etiā donum cœleſte.* Nec refert ſi ediuerſo hoc referatur ad fundamentum pœnitentiæ, & illud ad fidē baptiſma tum. nam vtrobiq; eſt & cœleſte donum & lumē. Et illuminatio quidem directe ſpectat ad intellectum: guſtatio autē ad experientiam ſaporis, quæ in effectu perficitur. *Et participes facti ſunt ſpiritus ſancti.* Reddit hoc impoſitioni manuum: per quam participabatur ſpiritus ſanctus. *Guſtauerunt nihilominus bonum dei verbū.* Reddit hoc doctrinæ. Euangelica enim doctrina eſt bonum dei verbum, quod ab illis guſtatum eſt qui cœperunt mente ſentire quàm bonum eſt & vtile animæ. *Virtutéſque.* pro, potentiáſque, *ſeculi venturi.* Reddit hoc reſurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita quòd guſtare potentias vēturi ſeculi, eſt propter venturum ſeculum, propter futuram reſurrectionem & æternū iudicium inchoare hic dominiū ſpiritus ſuper corpus, & ſe exercere iudicem ſuiipſius. Hæ enim ſunt potētiæ futuri ſeculi præguſtatæ. Hi quinque effectus explicati, ſunt ſacramentorū & reliquorum prius numeratorū. Et ſunt effectus inuēti in iis qui ex toto corde fiunt Chriſtiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de pœnitentibus inſtructis, baptizatis ac confirmatis (eo quòd ſemel hæc bona perceperunt per hæc ſacramenta) ſubiungit, *Et prolapſi ſunt.* Quod ſignificat non purū lapſum, ſed lapſum vltra. Magnus enim ſignificatur lapſus. *Rurſus renouari ad pœnitētiam, rurſum crucifigentes.* pro, recrucifigētes, *ſibimetipſis filiū dei, & oſtentui habentes.* pro, & diffamantes. Si diceret, impoſsibile eſt eos rurſus renouari ad pœnitentiam, ſine aliqua additione, difficilis eſſet ſermo: imò ſi non eſſet ſermo authoritatis, cenſeretur hæreticus. Quia tamen authoritatem obtinuit hæc epiſtola, gloſſaretur quod non de quacunque renouatione, ſed de renouatione baptiſmali intelligitur. Quia tamē expreſſe adiungit recrucifigentes ſibimetipſis filium dei, limitat renouari ad pœnitentiā, non qualitercunque, ſed recrucifigendo ſibimetipſis filium dei. Ita quod ſenſus eſt: Impoſsibile eſt ſemel baptizatos rurſus renouari ad pœnitentiam, recrucifigendo ſibimetipſis filium dei. Recrucifixio nanque modum renouandi explicat. Perinde ac ſi dixiſſet, impoſsibile eſt rurſus renouari ad pœnitētiam per baptiſmum. Iteratum enim baptiſma recrucifixionem ſibimetipſis filij dei appellat. Et ſubtiliter ac docte, ad ſignificādum

ratio

rationem quare non poteſt iterari renouatio per baptiſmum: quia eſſet recrucifigere filium dei non in carne propria ipſius filij dei, ſed in ſemetipſis qui rebaptizarentur: nã baptizamur in morte Chriſti, & conſepelimur illi per baptiſmũ, & emergimus ex baptiſmo in nouitatem vitæ correſurgentes Chriſto: ac per hoc iterare baptiſma eſt recrucifigere Chriſtum immortalẽ, nõ in ſeipſó (vt dictum eſt) ſed in eo qui rebaptizatur. Quum tamẽ conforme debeat eſſe ſignum ſignificato, ac per hoc ſicut ſemel Chriſtus mortuus eſt, & reſurrexit non amplius moriturus, ita ſemel debet mihi crucifigi, & ſemel conceſſum eſt ſurgere cum ipſo in nouã vitam. ¶ Quod autem ſubditur oſtẽtui habentes ſeu diffamantes, ſeu (per circũlocutionem) exemplum ignominiæ facientes, ad idem ſpectat. Imò & explicat huiuſmodi recrucifixionem ſpectare ad publicam ignominiam filij dei: tanquam filius dei pluries crucifigatur alicui. ¶ Vbi aduerte ꝙ niſi aliqui tunc temporis fuiſſent iterantes baptiſma, non tam accurate author huius epiſtolæ hanc materiam interloquẽdo tractaſſet. *Terra enim ſæpe venientem ſuper ſe bibens imbrem, & germinans herbam opportunam illis à quibus*. pro, propter quos, *colitur, accipit benedictionem à deo: proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt & maledicto proxima, cuius cõſummatio in combuſtionem.* Adiungit ſimilitudinem ſatis claram ex differentia inter terram fructuoſam & inutilem. ¶ Aduerte prudens lector, quòd coniunctio cauſalis enim (dicendo terra enim) non refertur ad immediate præcedentia: ſed quum dixiſſet quod ſemel baptizati & prolapſi non poſſunt renouari iterando baptiſma: monet eoſdem prolapſos ex differentia terrarum, vt timeant ſibi: vtpote ſæpe moniti à paſtoribus eccleſiarum, à ſacris literis, ab exemplis ſanctorum, à diuinis inſtigationibus (hæ enim ſunt imber ſæpe veniens ſuper terram) & inde aduertant an germinant herbã opportunam, an ſpinas & tribulos. Hinc enim coniicere poterunt de exitu an erit benedictus à deo, an in cõbuſtionẽ ęterni ignis. *Cõfidimus autẽ de vobis dilectiſſimi*, pro, dilecti. *meliora & vicinſora.* pro, adhærentia, *ſaluti: tametſi ita loquimur*. Ne promiſſa commemoratio pareret in animis Hebræorum opinionẽ quòd author huius epiſtolæ male ſentiat de illis, moderamen adiungit quòd quanuis ita loquatur, tamen confidat quòd in eis ſint meliores partes & ſaluti propinquæ, hoc eſt, ꝙ in eis ſit pars illa melior, ſcilicet feramur ad pfectionẽ. Et ſimiliter pars illa melior, videlicet terra proferens herbã opportunã. Ad differẽtiam partium

deteriorum,ſcilicet terræ proferentis ſpinas,& tribulos, & eorũ qui rurſum iaciunt fundamentum pœnitentiæ,fidei, & cætera. *Non enim iniuſtus eſt deus.* Rationem reddit quare meliores partes de eis ſibi perſuadet. *Vt obliuiſcatur operis veſtri,& dilectionis.* Deeſt laboris. Legendum eſt, *Et laboris dilectionis, quam oſtendistis.* pro,oſtendiſtis, *in nomine.* pro, in nomen, *ipſius: qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.* Ecce ratio adhærentium ſaluti ex parte operũ miſericordiæ quæ erga nomen Chriſti & fecerant & faciebant, miniſtrando ſanctis. ¶ Et in hoc commendat exterius opus & laborem: vt labor referatur ad exercitium corporis, & opus ad eleemoſynam rerum. Vtrunque enim concurrit ad miniſtrandum ſanctis. Interius autem amorem erga nomen dei. Ex parte verò dei, affert quòd in eum non cadit iniuſtitia, vt obliuiſcatur præmiare hæc. Et propterea vtrinque cõcipit meliora de illis. *Cupimus autem vnumquenque veſtrum eandem oſtentare.* pro, oſtendere, *ſolicitudinem ad expletionẽ ſpei vſque in finem.* Dixerat tametſi ita loquimur: reddit modo rationẽ quare ita loquitur, quia cupimus vnumquenque veſtrũ. ¶ Vbi diſcerne quòd prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris ſermonis rationem reddit, vt ſingillatim ſinguli eandem (hoc eſt ſimilem, parem) monſtrent & exhibeant diligentiam, ad expletionem ſpei vſque in finem, ad plene perficiendam ſpem vſq; ad finem vitæ. Et explicando diligentiam ac modum perficiendæ ſpei, ſubiungit. *Vt non ſegnes efficiamini.* Dixerat ſuperius quoniã ſegnes facti eſtis auditionibus: modo dicit, vt nõ ſegnes efficiamini ad opera. *Verùm imitatores eorum qui fide & patientia.* pro, longanimitate, *hæreditabunt.* pro, hæreditant, *promiſſiones.* Non dicit imitatores eorum qui genere & circunciſione hæreditant promiſsiones, ſed qui fide & longanimitate hæreditant promiſsiones factas Abrahæ. Illi enim ſunt Iſraelitæ ſecundum carnem, iſti autem ſecundum ſpiritum. *Abrahæ nanque promittens deus,* Geneſis viceſimoſecundo. Dixerat ſe cupere vt ſinguli ſimilem exhiberent diligentiam ad perficiendam ſpem. Et quoniam ſpes ad promiſſa tendit, declarat modo immobilem promiſsionem factam à deo cui innititur ſpes. *Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per ſemetipſum, dicens, Niſi.* pro, etiam. *benedicens benedicam te, & multiplicans, multiplicabo te: & ſic longanimiter ferens adeptus eſt promiſſionem.* Hiſtoria habetur in loco allegato poſt immolationem Iſaac. *Homines enim per maiorem ſui iurant.* Superfluit ſui. Exponere

Incipit ſcripturam allatam, inchoans ab illa particula, per memetipſum iuraui, dicit dominus. Ideo enim per memetipſum, quia careo maiore. Conſueuerunt enim homines iurare per maiores ſe: vt Ioſeph per ſalutem Pharaonis: & Dauid, viuit dominus. *Et omnis.* Deeſt illis. Legendum eſt, *Et illis omnis controuerſiæ finis ad confirmationem eſt iuramentum.* Rationem reddit quare iurauit, inchoans rationem ex hoc quòd inter homines finis omnis controuerſiæ quo ad confirmationem (non quo ad executionem) eſt iuramentum. *In quo abundantius volens deus oſtendere pollicitationis heredibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſiurandum: vt per duas res immobiles quibus.* pro, in quibus, *impoßibile eſt mentiri deum, fortißimum,* pro, validum, *ſolatium habeamus.* Duas res immutabiles dicit, promiſsionem & iuſiurandum. Vtraque enim res in deo eſt immutabilis. Et ambę inueniuntur in hac promiſsione. Effecit autem deus hæc, vt conſolatio hæredum expectantium promiſſum, eſſet valida. Vnde & ſubdit. *Qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam velut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis.* Aſsimilat ſpem ancoræ firmanti nauem, explicans ſpem eſſe tanquam ancoram animæ habentem tres conditiones. Primo quòd eſt tuta ab aduerſantibus. Deinde quòd eſt firma in ſeipſa habens rationem firmitatis. Et demum quòd ingreditur, ꝙ penetrat vſque ad intima velaminis. Ancora enim tunc eſt tuta & firma quãdo ad intima profunditatis penetrat. Et ſimiliter ſpes penetrat vſque ad intima cœlorũ, vſque ad felicitatem futuram ſanctorum. Quam appellat interiora velaminis, hoc eſt, ſancta ſanctorum, vltimam templi partẽ quæ velamine ſeparabatur à reliquo templo. *Vbi præcurſor pro nobis introiuit Ieſus ſecũdum ordinem Melchiſedec põtifex factus in æternum.* Ad interiora velaminis ſoli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Ieſu tractandum, explicat quæ ſunt interiora velaminis: ſcilicet interna cœlorum quò pro nobis præcurſor (tum quia ante nos, tum quia ad præparandum nobis ibidem locum) ingreſſus eſt Ieſus, factus pontifex verus non ad tẽpus, ſed in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.

CAPVT VII.

H*Ic enim Melchiſedec rex Salem, ſacerdos dei ſummi.* pro, excelſi, *Qui obuiauit Abrahæ regreſſo.* pro, regredienti, *à cæde Regum.* Hiſtoriam refert ſcriptam Ge. 14. *Et benedixit ei.* Melchiſedec benedixit Abrahę. *Cui.* Scilicet Melchiſedec. *Et decimas omniũ diuiſit*

Abraham.Hæc omnia ex textu Geneſis ſumpta ſunt.*Primum quidem qui interpretatur rex iuſtitiæ*.Hic eſt textus ex quo(vt prædiximus)apparet quòd epiſtola hæc non eſt ſcripta Habraice. Melchiſedec enim dictio compoſita eſt(ſi tamen vnica dictio eſt) ex duobus integris:videlicet rex iuſtitiæ. Vnde ſcribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi quòd interpretatur rex iuſtitiæ, ſed quòd interpretatur Melchiſedec.In aliquo itaque idiomate dicendo rex iuſtitiæ,monſtrat quòd non Habraice ſcribebat: ſed Hebraicã hanc dictionem Græcè ſcribens interpretatus eſt Græcè.¶ Et ſcito quòd(vt ſuper Pſalterium diximus) Melchiſedec non erat nomen proprium illius viri,ſed erat nomen commune regibus illis, ſicut Cęſar eſt nomen commune Romanis imperatoribus,& Pharao regibus Aegypti, &c. Nomen propriũ illius viri ſcriptura tacet vt ſubſtractum Melchiſedec. Quod dico, quia creditur ipſum fuiſſe primogenitũ Noe, qui vocatur Sem. *Deinde autem & rex Salem*. A loco cuius erat deſcribitur.
Nec eſt præſentis diſcuſsionis,ſed ſpectantis ad librum Geneſis, diſcutere ſitum Salem:an ſcilicet ſit Hieruſalem, an ſit Salim.
Quod eſt rex pacis. Rurſus in alio idiomate interpretatur Hebræum. *Sine patre, ſine matre, ſine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens: aſſimilatus autem filio dei manet ſacerdos in perpetuum*. Quæ dicuntur hic de Melchiſedec ſine patre, ſine matre, & cetera, ſunt intelligenda formaliter quatenus Melchiſedec. Sub tali enim titulo inuenitur in ſcriptura abſq; ſcripto patre,abſque ſcripta matre, abſque ſcripta genealogia, abſque initio dierum(non enim ſcribitur quando natus fuit) & abſque fine vitæ:quia nec ſcribitur quanto tẽpore vixit.Et propterea aſsimilatur filio dei:qui eſt rex iuſtitiæ,& rex pacis, ſine patre ſecundum quod homo,& ſine matre ſecũdum quod deus, ſine genealogia:vtpote carẽs auis & atauis ſecundũ quod deus. Neque initium dierum habens neque finem,vtpote æternus.Et vere manens ſacerdos in perpetuum poſitiue.Melchiſedec autẽ manet ſacerdos in perpetuum negatiue:quia deſcribitur ſacerdos,& non deſcribitur terminus illius ſacerdotij.Vndique ergo eſt figura filij dei.*Intuemini autem quantus ſit hic,cui & decimas dedit de præcipuis*.pro,primitiis. *Abraham patriarcha*. Proſequitur declarando rem geſtam,& applicando myſtice ad Ieſum. Prius enim declarauit & applicauit Melchiſedec rex Salem ſacerdos: nunc verò declarat & applicat, cui & decimas omnium diuiſit Abraham.Conſiderate,inquit, quantus eſt hic,Melchiſedec, cui

Abraham

Abraham patriarcha tot nationum,pater tot patrũ, dedit decimas ex primitiis. Primitias appellat exuuias ſeu ſpolia detracta hoſtibus. *Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum legem,id eſt à fratribus ſuis: quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham.* Dixerat, intuemini quãtus ſit iſte. Explicat modo magnitudinem ipſius ex differentia inter ſacerdotium Leuiticum & ſacerdotiũ Melchiſedec quo ad acceptionem decimarum. Nam ſacerdotes legales qui erant ex tribui Leui,decimas accipiebant à populo qui etiam deſcenderat ab Abrahã:ita quod tam ſacerdotes quibus debebantur decimę,quàm populus debens decimas, erãt filij Abrahæ. Iſte autem Melchiſedec non ex genere Abrahæ, tantus eſt quòd ipſe Abraham pater ſacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. *Et hunc qui habebat promiſſiones benedixit.* Proſequitur declarando aliam particulam,& benedixit ei. & librat quòd Melchiſedec benedixerit Abrahæ habenti à deo promiſſiones:nam ante hæc Gene. 12. promiſerat deus Abrahæ, faciam te in gentem magnam, & in te benedicentur omnes cognationes terræ. Et rurſus Gene. 13. promiſit illi deus omnẽ terrã,quam videbat,& multiplicationẽ ſeminis, &c. Propter quod merito dicitur ꝙ iam habebat promiſsiones in numero plurali. *Sine vlla.* pro, omni, *autem contradictione quod minus eſt à meliore benedicitur.* Formalis eſt ſermo quòd quatenus benedicens potior eſt eo qui benedicitur vt ſic:nec hoc habet contradictionem aliquam. Quanuis ſecundum alias conditiones contingat maiorẽ eſſe eum qui benedicitur, quàm is qui benedit. *Et hic quidem.* Hoc eſt in ſtatu legis. *Decimas, morientes homines accipiunt.* nempe ſacerdotes & leuitæ qui moriuntur. *Ibi autem.* Videlicet in Melchiſedec. *Conteſtatur.* Supple ſcriptura. *Quia.* Pro,quod, *Viuit.* Scilicet Melchiſedec, nihil dicens de illius morte. Præfert Melchiſedec ſacerdotibus leuiticis: quia ſcriptura loquitur de ſuccedentibus ſacerdotibus & leuitis,nõ autẽ loquitur de ſucceſſore Melchiſedec,ſed de eo tantum viuo. *Et vt ita dictum ſit.* Pro, dicam, *Per Abraham & Leui.* (hoc eſt etiam Leui. *Qui decimas accipit.* in ſtatu legis. *Decimatus eſt.*) Non ſolum Abraham decimatus eſt,ſed per ipſum Abrahã etiam Leui qui ab eo deſcẽdit, qui eſt pater ſacerdotalis tribus,cui debentur in lege decimæ, decimatus eſt,vt inferior cõprobetur ipſo Melchiſedec. *Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchiſedec.* Decimato

patre

patre decimantur filij qui in lumbis eius ſunt. Sed occurrit hic quæſtio contra hanc rationem, quoniam ſequeretur etiam Chriſtum decimatum fuiſſe per Abraham: quoniam & ipſe tūc erat in lumbis Abrahæ, ac per hoc concluderetur Chriſtum eſſe minorem Melchiſedec, quemadmodum concluditur ſacerdotium Leuiticum inferius eſſe ſacerdotio Melchiſedec. ¶ Solutio eſt ꝙ ratio valet in iis qui totaliter erant in lumbis Abrahæ. Chriſtus autem non totaliter fuit in lumbis Abrahæ: quia hypoſtaſis Chriſti de cœlo deſcendit. Aliorum autem perſonæ in lumbis erant Abrahæ. *Si ergo conſummatio per ſacerdotium Leuiticum erat.* Intendit iungere allatis ex Geneſi ſcripturam Dauidicam, iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Et hinc explicare ſacerdotium Chriſti maius eſſe ſacerdotio legali. ¶ Et ordinatè procedit: nā hactenus monſtrauit ſacerdotiū Melchiſedec eſſe maius ſacerdotio Leuitico, & figurare ſacerdotiū filij dei: modo ipſum figuratum Chriſti ſacerdotium monſtrat maius eſſe ſacerdotio Leuitico, vtens illa authoritate pſalmi. Inde enim arguit: Si ergo cōſummatio, hoc eſt perfectio (& eſt ſermo de perfectione animarum) per ſacerdotium Leuiticum erat. *Populus enim ſub ipſo.* Scilicet ſacerdotio Leuitico: hoc eſt, ſub ipſius regimine, efficacia & patrocinio. *Legem accepit.* Vbi complectitur legem & ſacerdotium. Et rationem reddendo quare perfectionem exigit à ſacerdotio, dicit quia populus ſub ipſo ſacerdotio legem accepit. Lex enim ad perficiendum homines ordinatur non ſola, ſed ſub patrocinio ſacerdotij. Et quia lex reſpicit homines, ſacerdotium verò deum, ideo ſi qua eſt perfectio legis per ſacerdotium fit. Et propterea dicit quòd ſi perfectio per ſacerdotium Leuiticum fit, quia ſub ipſius patrocinio populus accepit legem.

Quid adhuc neceſſarium fuit. Ecce argumentatio. *Secundum ordinem Melchiſedec alium ſurgere ſacerdotem, & non ſecundum ordinem Aaron dici?* Vtitur ſcriptura illa, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Hoc enim poſt Aaron ſacerdotium tempore Dauidis prophetatur. Et quia neceſſe eſt impleri ſcripturam, ideo dicit quid neceſſe fuit ſurgere alium ſacerdotem, non ſecundum ordinem Aaron, ſed ſecūdum ordinem Melchiſedec, ſignificando quòd ſi perfectio erat per ſacerdotium Leuiticum, non erat opus ſurgere alium ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec. Et hoc etiam manifeſtat ex parte legis ſubiungendo, *Translato enim ſacerdotio, neceſſe eſt vt & legis*

translatio

tranſlatio fiat. Ac ſi apertiùs dixiſſet: quid neceſſe fuit ſurgere aliũ ſacerdotẽ ſecundum ordinẽ Melchiſedec, & ſurgere aliã legem, quũ tranſlato ſacerdotio neceſſe eſſet transferri legem? Dixerat enim ꝙ ſub ſacerdotio Leuitico data erat lex Moſaica. Igitur tranſlato ſacerdotio transfertur & lex. *In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu eſt, de qua nullus altario præſto fuit.* Mõſtrat tranſlatio nem ſacerdotij prophetatam & factam (quo ad ordinẽ, quia ſecundum ordinẽ Melchiſedec, & non ſecundum ordinẽ Aaron) ex hoc ipſo ꝙ tranſlatũ eſt ſacerdotiũ ex tribu Leui in tribũ Iuda. *Manifeſtum eſt enim quòd ex Iuda ortus ſit dominus noſter: in qua,* pro, de qua, *tribu nihil de ſacerdotibus.* pro, ſacerdotio, *Moyſes locutus eſt.* Moyſes enim ſolum in tribu Leuitica ſacerdotium diſpoſuit. *Et amplius adhuc manifeſtũ eſt.* Antequam cõpleat argumentationem inchoatam ex illa particula ſecundum ordinẽ Melchiſedec, cõfirmat idem ex adiuncta particula in æternum: dum dicitur: Tu es ſacerdos in æternum. vt vtraque particula manifeſtata compleat rationem. *Si ſecundum ſimilitudinem Melchiſedec exurgat alius ſacerdos qui non ſecũdum legem mandati carnalis factus eſt.* Lex Moyſi appellatur lex mandati carnalis, quia mandat ea quæ carnalia ſunt, oblationes pecorum, purificationes carnales & huiuſmodi. & iam dictum eſt ꝙ iſte alius ſacerdos non eſt factus ſecundum legem Moyſi: vtpote in tribu Iuda. *Sed ſecundum virtutem.* pro, potentiam. *vitæ inſolubilis.* E regione legis mandati carnalis locat potentiam vitæ inſolubilis; potentiam contra legem, vitę inſolubilis contra mandati carnalis. Quod intelligitur ad literam quo ad efficaciam ſacerdotij, quia habet potentiam conferendi vitam immortalem: quum ſacerdotium Leuiticum ad carnalia & terrena hæc in terra promiſsionis ordinatum eſſet. *Conteſtatur enim.* in Pſal. 109. *Quoniam.* pro, quòd, *tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.* Vtranque particulam ſimul attulit. & ad complendam rationem ſe conuertit. *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter eius imbecillitatem & inutilitatem. nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Inchoauerat rationem: ſi perfectio per ſacerdotium Leuiticum erat, quia ſub ipſo lex data eſt, quid neceſſe fuit ſurgere aliũ ſacerdotem & aliã legem? Reddit modò rationẽ quare neceſſe fuit ſurgere aliam legem: quia ſcilicet ad perfectionẽ non ducebat lex cum ſuo ſacerdotio. Eſt itaque ſenſus ꝙ prophetante ſcriptura nouum ſacerdotem in æternũ ſecundum ordinẽ Melchiſedec, fit reprobatio præcedentis mandati, legis ſcilicet Moyſi, nõ ꝙ fuerit mala,

ſed

ſed quòd fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia non po teſt iuſtificare, quia non confert remiſsionem peccatorum: inutilis autē, quia nō introducit in æternā felicitatē. Vnde & vtriuſq; rationē reddens dicit: nā lex nihil adduxit ad perfectū: hoc eſt, nihil adduxit ad perfectionem iuſtitiæ in hac vita, & nihil adduxit ad perfectionem patriæ immediatè poſt hanc vitam. *Introductio verò melioris ſpei.* ſupple fit prophetando, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec: vtpote ſpei non terræ promiſsionis, ſed æternæ patriæ (per ſacerdotium enim Chriſti hæc ſpes introducta eſt) imò melioris ſpei reſurrectionis corporum, quam per Chriſti ſacerdotium ſumus explicite conſecuti. *Per quam proximamus ad deum.* E regione inutilis dixit melioris ſpei: è regione vero infirmi dicit, per quam proximamus deo. Spes enim iuſtificans, propinquos nos reddit deo ſecundū ſpiritū in hac vita: & eadē ſpes eſt melioris boni, patriæ ſcilicet cœleſtis. *Et quantum eſt non ſine iureiurando.* Proſequitur verba Dauidica quo ad illam particulam, iurauit dominus. *Alij quidem ſine iureiurando ſacerdotes facti ſunt. hic autem cum iureiurando per eū qui dixit ad illum: Iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum.* Deeſt, ſecundum ordinem Melchiſedec. & ſuperfluit eū. *Intantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.* Sentētia eſt clara ꝙ quanto eſt differentia inter Ieſum & ſacerdotes Leuiticos in hoc ꝙ illi ſine iureiurando, cū Ieſus iureiurando factus eſt ſacerdos in æternum, tanto ex ipſo iureiurando adhibito factus eſt promiſſor melioris teſtamenti. Iuſiurandū enim ad firmitatē promiſsionis hæreditatis melioris ſpectat. ¶ Quod autē dicit per eū qui dixit ad illū, iuſiurandū ſignificat per deū. Et qui dixit ad illū, refertur ad Tu es ſacerdos in æternū ſecundū ordinē Melchiſedec. *Et alij quidē plures facti ſunt ſacerdotes.* ſucceſsiue. *Idcirco quòd morte prohiberentur permanere: hic autem.* Ieſus. *Eo quòd maneat in æternum.* viuens in ęternum. *Sempiternum habet ſacerdotium.* abſque ſucceſſore. Aduerte quòd prius tractauit Ieſum ſacerdotem in æternum quo ad efficaciam ſacerdotij. modo autem tractat eundem ſacerdotem in æternum ſecundum vitam ipſius ſacerdotis. Et hinc deducit, *Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt.* Dictio interpretata in perpetuum, dicitur magis ſonare ad plenū. *Accedens per ſemetipſum.* pro, accedentes per ipſum, *ad deum: ſemper viuens ad interpellandum pro nobis.* pro, ipſis. Ex hoc quod manet in æternum, ſequitur quòd poteſt accedentes per ipſum ad deū, ſaluare plene: vtpote ſemper viuēs ad interpellādū pro ipſis

acced

accedentibus. ¶ Formaliter loquitur de Ieſu quatenus pontifice: cuius officium eſt poſtulare à deo pro accedẽtibus ad deum ipſum. Poſtulat autem pro ſuis membris Ieſus in cœlo exiſtens, tum facto, monſtrando ſigna paſsionis, tum merito, offerendo pietatem qua paſſus eſt pro illis. *Talis enim decebat vt eſſet nobis pontifex, ſanctus.* pro, pius erga cœleſtem patrem, patriam, ac ciues. *Innocens.* qui neminem læſerit. *Impollutus.* in ſeipſo. *Segregatus à peccatoribus.* quatenus peccatores. quod eſt eſſe omnino ſegregatum à peccatis. *Et excelſior cœlis factus.* aſcendit enim ſupra omnes cœlos. *Qui non habet neceſsitatem quotidie quemadmodum ſacerdotes.* Leuitici. *Prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi. hoc enim fecit ſemel ſeipſum offerendo.* Pronomen hoc, demonſtrat particulam immediate præcedentem: videlicet pro delictis populi. hoc enim (ſcilicet offerre pro delictis populi) fecit ſemel, offerendo ſeipſum in ara crucis. Iam ſiquidem excluſerat à Ieſu oblationem pro proprio peccato: dum dixit, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato. *Lex enim conſtituit homines ſacerdotes infirmitatem habentes.* Ratio differentię inter Ieſum & ſacerdotes Leuiticos eſt: quia lex Moyſi conſtituit ſacerdotes homines habentes imbecillitatem, & naturæ & peccati. *Sermo autem iuriſiurandi qui.* pro, quod, *poſt legem eſt.* ſermo propheticus in pſalmo cum iureiurãdo quod longe poſt legem eſt. *Filium in æternum perfectum.* cõſtituit ſacerdotem. Lex homines, ſermo autem iuriſiurandi filium: illa ſacerdotes imbecilles, iſte perfectum in æternum: hoc eſt ex omnibus ad ſacerdotem requiſitis conſtantem non ad tempus, ſed in æternum.

CAPVT VIII.

C*Apitulum.* pro, ſumma, *autem ſuper ea quæ dicuntur.* ſupple eſt. *Talem habemus pontificem qui conſedit in dextera ſedis magnitudinis.* pro, maieſtatis, *in cœlis.* Hoc declaratum eſt ſuperiùs. *Sanctorum miniſter & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo.* Incertum eſt an ſanctorum ſit maſculini vel neutri generis. nam vtroque modo verificari poteſt. eſt enim Ieſus pontifex miniſter ſanctorum, hoc eſt ſanctarum rerum, ſpiritualium gratiárum & gloriæ cœleſtis. vtraque enim & ſancta ſunt, & miniſterialiter Ieſus quatenus homo illa confert. Eſt & rurſus miniſter ſanctorum hominum, miniſtrãdo eos vt pontifex deo. hic quidem per dona gratiæ: ibi verò per dona gloriæ. Et hic ſenſus magis quadrat miniſterio: quoniam relatiue ad deum miniſter ſignificatur, tanquam miniſtrãs deo mundos homines. In primo autem

ſenſu ad homines refertur miniſterium gratiæ & gloriæ.ponti-
ficis autẽ miniſterium præcipue eſt relatiue ad deum. ¶ Appel-
latur quoque miniſter tabernaculi,alludendo ad pontificem le-
galem,qui erat miniſter tabernaculi,tanquam loci in quo mini
ſtrabat.Verùm ille erat miniſter tabernaculi figuralis:Ieſus au-
tem miniſter tabernaculi veri, quod eſt eccleſia tam militans
quàm triumphãs. Vnde & dupliciter Ieſus eſt miniſter hominũ
electorum.primo tanquam rerum quas offert deo, ſecundo tan
quam tabernaculi in quo miniſtrat. Habitat enim Ieſus in cor-
dibus electorũ: & propterea eccleſia tabernaculum eius dicitur.
Et eſt tabernaculũ verum,non figurale.& eſt quod fixit deus &
nõ homo.Deus enim eſt qui figit electos:& nullus homo eſt qui
poſsit huiuſmodi tabernaculum efficere,ad differentiam taber-
naculi materialis quod fecit Moyſes,in quo miniſtrabat Aaron.
*Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur.*Ex
cõmuni officio omni pontifici, manifeſtat quod dixerat mini-
ſter ſanctorum. *Vnde neceſſe eſt.*Superfluit eſt. *Et hunc habere ali-
quid quod offerat.*Illatio eſt manifeſta,ex eo ꝙ hic (ſcilicet Ieſus)
eſt pontifex. *Si ergo.* pro,ſi enim, *eſſet ſuper terram.*illud quod Ie-
ſus põtifex offert:hoc eſt,ſi eſſet aliquod animal,aut aliquis ter-
ræ fructus.hæc enim ſunt ſuper terrã, & ſunt ea quæ offerunt ſa
cerdotes legales.*Nec eſſet ſacerdos.*Illatio eſt ducens ad contrariũ:
hoc eſt,ſequeretur ꝙ Ieſus non ſolũ nõ eſſet pontifex maior le-
gali pontifice,ſed nec eſſet ſacerdos.Et ſequelæ probationẽ ſub-
iungit, *Quum eſſent qui offerrent ſecundum legem munera.* hoc eſt,
quum eſſent ſacerdotes legales offerẽtes munera ex iis quę ſunt
ſuper terrã.exiſtentibus enim illis ad offerendum hæc,nõ opor-
tebat nec oportet nouum ſacerdotem ſurgere ad offerendũ ea-
dem.*Qui exemplari & vmbræ deſeruiunt cæleſtium.*De exẽplato eſt
ſermo,quocunque id nomine appelles.Duo dixerat, alterũ ſan-
ctorum miniſter,alterum eſt tabernaculi veri quod fixit deus.Et
quo ad primũ dixit ꝙ id quod offert Ieſus non eſt ſuper terram,
ad differentiã ſacerdotum legaliũ. Quod & verificatur tam de
eo quod obtulit (hoc eſt,ſemetipſo.nam ipſe de cœlis deſcẽdit)
quàm de iis quæ continue offert deo: ſanctis ſcilicet qui nõ ſunt
ſuper terrã, ſed cœleſtes.cœleſti enim gratia cõſtituuntur & cœ-
leſti gloria cõſummãtur. ¶ Modo differentiã tabernaculi pro-
ſequitur,dicendo de ſacerdotibus legalibus,qui deſeruiunt exẽ-
plari & vmbrę cœleſtiũ.Tabernaculum ſiquidẽ illud erat exem-
platum à tabernaculo cœleſti; & erat velut vmbra illius. erat

quæ

quædã repræſentatio illius, velut vmbra repræſentat corpus. Et ꝙ hoc ſit verum, affert authoritatem ſcripturæ. *Sicut reſponſum eſt Moyſi. Exo. 25. Quum conſummaret.* pro, conſummaturus eſſet, *tabernaculum, vide inquit omnia facito ſecundum exemplar quod tibi oſtenſum eſt in mõte.* Dictio interpretata exẽplar, ſignificat typum ſeu formã. Quod dixerat cœleſtium. modo dicit formã Moyſi oſtenſam in monte, quoniã cœlitus formata erat ſimilitudo tabernaculi oſtenſa Moyſi quum eſſet in monte. Hinc enim myſtice intendit exponere author ꝙ tam tabernaculum pontificis Ieſu quàm oblata per eum cœleſtia ſunt: tabernaculum autẽ & oblata per ſacerdotes legales, terreſtria & exemplata ac vmbræ cœleſtium. *Nunc autem melius,* pro, præſtantius, *ſortitus eſt miniſterium.* Probat ex alio capite miniſterium Ieſu pontificis eſſe excellentius miniſterio pontificis legalis. imò quum prius dixiſſet eſſe præſtantius, modo quantitatem excellentiæ manifeſtat, tanto excellentius dicens miniſterium Ieſu, quanto melius eſt teſtamentum cuius eſt mediator. hoc enim ſubdit: *Quanto & melioris teſtamenti mediator eſt.* Manifeſtat autem melius eſſe teſtamentum, cuius mediator eſt Chriſtus teſtamento veteri, ſubiungendo: *Quod in melioribus repromiſsionibus ſancitum eſt.* Ex hoc quòd teſtamẽtum nouum firmatum eſt promiſsis melioribus (vtpote cœleſtibus, promittit enim cœleſtem gratiam & cœleſtem gloriam) melius dicitur antiquo teſtamento, promittente vitam & bona in terra promiſsionis. *Nam ſi illud prius.* pro, primum, *culpa vacaſſet.* pro, fuiſſet irreprehenſibile. non tanquam malum, ſed tanquam imperfectũ. *Non vtique ſecũdi locus inquireretur.* habito enim perfecto quieſcit inquiſitio: ſed ſecundum exquiſitum eſt, ergo. Quod autem illud primum fuerit reprehenſibile & ſecundum quæſitum, monſtrat ſubiungens: *Vituperans.* pro, reprehendens, *enim eos.* pro, eis, *dicit.* Reprehendens enim teſtamentum primum deus dicit eis, Iſraelitis, Hieremiæ triceſimoprimo: *Ecce dies venient dicit dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum: non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorum in die quo apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra Aegypti.* Et rationem ſubdit: *Quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus.* Quale autem ſit teſtamentum nouum, ſubiungit: *Quia hoc eſt teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos, dicit dominus, dans leges meas in mentem eorum, & in corde eorum ſuperſcribam.* pro, inſcribam, *eas.* Hinc ſumitur quòd nouum teſtamentum

non

non eſt lex aliqua ſcripta:ſed eſt lex infuſa mētibus & ſculpta in cordibus.¶ Vbi & ſcito ꝙ hinc Hieremiæ textum author huius epiſtolæ attulit iuxta interpretationem lxx.& non iuxta textum Hebræum.Et hoc eſt ſignum quòd Græce ſcripſit.In eo enim(vt Hiero.teſtatur)pactum non teſtamentū habetur.Quorum tanta eſt differentia ꝙ illud eſt inter viuos, hoc autem non eſt firmum viuente teſtatore. *Et ero illis in deum,& ipſi erunt mihi in populum.*Prius dicta ſpectāt ad teſtamentū nouum in hac vita.hæc autem cum ſequentibus (dicta quoque ab Hieremia) ſpectant ad effectum teſtamenti noui in futura vita,in qua deus habebitur ex integro à nobis in deum: & ſimiliter nos habebimur à deo in populum.Quorū vtrunque hic etiam verificatur participatiue & imperfecte.Quod autē ſequitur,cœleſti patriæ eſt proprium. *Et non docebit vnuſquiſque proximum ſuum,& vnuſquiſque fratrem ſuum,dicens cognoſce dominum.* Effectus proprius noui teſtamenti poſt hanc vitam, deſcribitur excluſio doctrinæ humanæ,nō ad quodcunque,ſed ad cognoſcendum dominum. In cœleſti enim patria quanuis vnus inſtruatur ab alio de aliquibus myſteriis,non tamen de notitia dei.Et ratio ſubditur: *Quoniam omnes ſciēt me.*Non dicit,oēs ſcient omnia,ſed ſcient me. *A minore vſque ad maiorem.*pro,à paruo eorum vſque ad magnum eorum.Erunt enim ibi magni & parui,beati & magis beati:ſed videre deum erit commune omnibus *Quia propitius ero iniquitatibus eorum.* hoc eſt,non ob eorum merita,ſed propter meam propitiationem peruenient ad videndum me. *Et peccatorum eorum.* Deſunt tres dictiones. *Et iniquitatum eorum,iam non memorabor.* Talis autē ac tanta erit propitiatio mea ꝙ dabo obliuioni (quo ad punitionem)peccata eorū & iniquitates eorum.Per quod ſignificatur propitiatio non pendens,non ambigui exitus:qualis eſt propitiatio in præſenti vita, reſpectu eorū qui recidiuant,& in recidiuo moriuntur.illis enim quanuis deus fuerit propitius, tamen propter recidiuum imputat etiā peccata præterita: iuxta parabolam ingrati ſerui traditi tortoribus donec reddat vniuerſum quadrantem.*Dicendo autē nouum.*Non ſunt hæc verba Hieremiæ,ſed authoris epiſtolæ, applicantis verba dei per prophetam ad propoſitum Et arguit ab illa particula teſtamentum nouum. *Antiquatur.* pro, antiquauit, *prius.* pro,primum. Dicens deus teſtamentum nouum , antiquauit primum teſtamentum. *Quod autem antiquatur & ſeneſcit,prope interitum eſt.*Nō eget probatione argumentatio iſta:quoniam continua experientia com

pro

probatur. Vnde hinc author intelligi vult quòd teſtamentũ primum (vtpote antiquationi & ſenectuti ſubiectum) ad interitũ tendebat, ſicut & iam interit: teſtamentũ autem nouum (vtpote ſemper nouum) manet in æternum. æterna enim eſt gratia, quæ hic inchoatur, & in patria conſummatur, ſemper nouos reddens eos in quibus eſt.

CAPVT IX.

HAbuit quidem. Deeſt igitur, *& prius.* pro, primum, ſupple teſtamentum. *Iuſtificationes culturæ & ſanctum ſeculare.* pro, mundanum. Appellat iuſtificationes culturæ, cærimonias & cõditiones requiſitas ad dei cultum. ſanctum verò mundanum, appellat munditiam in oculis mundi huius: ad differentiam munditiæ ſpiritualis, quę eſt in oculis dei ſolius. nam vetus teſtamentum exigebat huiuſmodi munditiam mũdanam ſecundum iudicium ſacerdotum: puta munditiam per aquam aſperſionis, & huiuſmodi. Et quoniam tam ad iuſtificationes cultus quàm ad munditiam mundanam magna ex parte (& fere ex toto) ſpectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum ſubiungit. *Tabernaculum enim factum eſt primum: in quo erant canbelabra.* pro candelabrum, *& menſa & propoſitio panum.* Quum vnicum fuerit tabernaculum, author diſtinguit illud in duo, tabernaculum primum ſcilicet & ſecundum. & propterea nominat tabernaculum primum: hoc eſt ſecundum primam partem in primo ingreſſu. In quo erant hæc tria: candelabrum à ſiniſtris, ex ſeptem conſtans lucernis, &c. & propoſitio panum à dextris: hoc eſt menſa quędam in qua proponebantur panes ſeptem ſingulis ſabbatis: & mẽſa, hoc eſt altare thymiamatis in medio. Hæc intellige relatiue ad intrantem. *Quæ dicitur ſancta.* Hæc pars prima appellatur ſancta. & eſt pluralis numeri ſancta. *Poſt velamentum autem.* In tabernaculo erant duo velamẽta. alterum velamentum erat velut murus tabernaculi in parte anteriori, per quã aditus erat tabernaculi. Et à primo velamẽto vſque ad ſecundũ velamentũ erat ſpatium longitudinis 20. cubitorũ. & hoc totum appellabatur ſancta. Poſt ſecundum autẽ velamẽtum, totum reſiduũ erat ſpatium longitudinis decem cubitorũ. & de hoc velamento loquitur author. Et ſpatium poſt appellat. *Secundum tabernaculum quod dicitur ſancta ſanctorũ, aureum habens thuribulũ.* Neſcitur vnde author huius epiſtolæ hoc acceperit, ſcilicet quòd in ſanctis ſanctorum eſſet aureum thuribulum. *Et arcam teſtamenti circũteſtam ex omni parte auro.* Hoc ſatis cõſtat ex ſacra ſcriptura. *In qua*

vrna aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti. Horum trium quæ dicit eſſe in arca, vltimum tantum authoritate ſacræ ſcripturæ habetur. Et ita habetur hoc tãtum, quòd excluduntur reliqua duo: nam tertij Regum octauo expreſſe dicitur, quòd in arca non erant niſi tabulæ teſtimonij. Vnde iſte textus, vt ſonat, manifeſte contradicit ſacræ ſcripturę. nam ſonat abſq; vlla differentia modi hęc tria eſſe in arca. quod perinde eſt ac ſi apertius dixiſſet, hæc tria eſſe intus in arca. ¶ Si tamẽ pro reuerentia, quia iam authoritatẽ obtinuit, placet gloſſare, quod hæc erant in arca, ſed non eodem modo (quia ſolæ tabulæ intus, virga autẽ & vrna mannæ exterius erant in ea, eſto.) ¶ Forte tamen authorẽ huius epiſtolæ fefellit intelligentia ſcripturæ Exodi decimoſexto de phiala mannæ: & Nume. decimoſeptimo de virga quæ fronduerat. mandatur enim vtrobique vt ſeruentur coram teſtimonio domini, ſeu coram domino. Ex his enim forte credidit hæc in arca ſeruari. Neſcio enim literã tertij Regũ ad literam ſaluare cum hoc, niſi iuxta gloſſam prædictã. *Super quæ.* pro, ſuper quam. videlicet arcam. *Erant Cherubim gloriæ.* Intellige Cherubinos ſuper arcam ſecundum alas. arca enim erat inter Cherubinos: & alæ erant ſuperiores arca. Appellat autem Cherubinos gloriæ, ad differẽtiam adorationis. non enim erant vt adorarẽtur, ſed ad gloriam dei. *Obumbrantia propitiatorium.* Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam geſtata ab ipſis (in qua ſi quis ſediſſet, pedes poſuiſſet ſuper arcam) appellatur propitiatoriũ. erat enim velut ſedes dei ſine ſedente. De qua ad deum dicitur, qui ſedes ſuper Cherubin. Sic enim Moyſes deum omnino infigurabilem adorandum depinxit: non figurando ipſum, ſed figurando ſedem eius ſuper Cherubim & arcam præceptorũ ſub pedibus eius. Et dicuntur Cherubini obumbrantes propitiatorium: quia alæ eorũ duæ extentæ vmbram faciebant tabellæ illi. Quæ ideo appellatur propitiatorium, quia ex adoratione dei ibi propitiatio ſperabatur diuina. *De quibus non eſt modo dicendum per ſingula.* ſed quantum ad propoſitum ſufficit. *His verò ita compoſitis, in priori.* pro, primum. *quidem tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes.* non laici, non Leuitæ, *Sacrificiorum officia.* pro, cultus. Paraphraſi vſus eſt interpres, dicendo ſacrificiorum officia. *Conſummantes.* Incipiebat quotidie tam mane quàm veſperi, cultus in altari holocauſtorum (quod erat ſub diuo ante tabernaculum) offerendo agnum in holocauſtum: perficiebatur autem cultus tam mane quàm

veſpe

veſperi in altari thymiamatis(quod erat in primo tabernaculo)ſacerdote adolente ibi thymiama. Et propterea dicit,quòd ſemper introibant ſacerdotes cultus conſummantes.*In ſecundo.* pro,ſecundum,*autem ſemel in anno ſolus pontifex non ſine ſanguine.* qui inferius explicatur. *Quem offerret.*pro.offert, *pro ſua.*Legendum eſt,*Pro ſe & populi ignorantia.* pro, ignorantiis. Hactenus retulit & differentiam tabernaculorum , & diuerſitatem officiorum atque dignitatum miniſtrantium in illis tabernaculis. modo incipit explanare,inchoans ab hoc vltimo:videlicet quòd ſolus pontifex ingrediebatur ſanctaſanctorum,&c. *Hoc ſignificante ſpiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum.* Hoc facto quòd in ſanctaſanctorum non patebat aditus, ſignificauit ſpiritus ſanctus,quòd dum durat primum tabernaculum,dum durat ſtatus veteris teſtamenti,dum durat ſtatus cærimoniarũ legalium, non eſt manifeſtata ſanctorum via . via enim ſanctorum ad cœleſtem patriam per mortem Chriſti aperta eſt:per quam Chriſti mortem ceſſauerunt legalia. Vnde & in morte Chriſti hoc velum templi ſciſſum eſt à ſumno vſque deorſum. *Quæ parabola eſt temporis inſtantis.*pro,quę ſimilitudo fuit in tempore quod inſtitit.Status illius tabernaculi exponitur quòd fuit ſimilitudo illius tẽporis, quod tunc currebat.Ita quòd habere velamentum repræſentabat diſpoſitionem temporis coæui ſibi , quòd ſcilicet quemadmodum velamen claudebat aditũ,ita tẽpus illud erat tempus clauſi aditus ad cœlum.*Iuxta quam.*pro,quòd,ſupple tẽpus.*Munera & hoſtiæ offeruntur quæ non poſſunt iuxta conſcientiam.*hoc eſt, intus in anima.*Perfectum facere ſeruientem.*cultu latriæ.Et rationem quare non poſſunt huiuſmodi perfectionem donare ſubdit: *Solummodo in cibis & potibus & varijs baptiſmatibus & iuſtitijs.* pro,iuſtificationibus , *carnis vſque ad tempus correctionis impoſitis.* pro,impoſita.Refertur enim participium hoc ad munera & hoſtiæ.reddit ſiquidẽ rationẽ quare munera & hoſtiæ nõ poſſunt perfectũ facere,quia impoſita ſunt ſolummodo in cibis & potibus & huiuſmodi exterioribus. Et ne obiiceres,quorſum ergo impoſita hæc ſunt,reſpondendo huic tacitæ quæſtioni ſubiungit,quòd nõ ſunt impoſita ſimpliciter,ſed vſque ad tempus correctionis,vſque ad tẽpus quo omnia corrigenda erant,non ſolũ mala,ſed imperfecta.hęc enim erant corrigẽda non tanquã mala,ſed tanquam imperfecta.impoſita ſiquidẽ ſunt hæc tanq̃ ætati puerili:vt ex his imperfectis paulatim ducerẽtur ad perfecta.

Chriſtus autem.Explanata ſignificatione velati tabernaculi,conſequenter explanat officium Chriſti, alludendo ad officium legalis pontificis & præferendo. *Aßiſtens*. pro aduenieus. *pontifex futurorum bonorum*. Ille erat pontifex præſentium bonorum: Chriſtus autem futurorum in cœleſti patria. *Per amplius*. Duæ dictiones ſunt. *Et perfectius tabernaculum*.Legalis pōtifex pergēs ad ſanctaſanctorum, tranſibat per tabernaculū. & propterea de Ieſu pontifice dicit,quòd iuit per tabernaculum,tū amplius tum perfectius.Et ſubiungendo differentiā inter tabernaculū Chriſti & tabernaculum legalis pontificis dicit, *Non manufactum , id eſt,non huius creationis*.Ne errares intelligendo per non manufactum,hoc eſt,increatum,explicat ipſemet, quòd nō intendit increatum,ſed non huius creationis,ſcilicet artificio hominū. huiuſce enim creationis erat tabernaculū legalis ſacerdotis.Tabernaculum verò per quod noſter ingreſſus eſt pōtifex,non eſt artis opus.¶ Et potes per tabernaculū iſtud intelligere eccleſiam: quæ eſt & longe amplior templo Iudæorū (vtpote cōprehendēs vniuerſum mundū)& longe perfectior: vtpote conſtans ex perfectione animarum. Hāc enim ſuperius appellauit tabernaculū quod fixit deus & non homo.Nihilominus ſi cœlum intelligas, cōſtat tabernaculū eſſe & amplius & perfectius:per quod Ieſus intrauit in ſanctiſsima.Et vtrunque cōſtat non eſſe huius creationis. *Neque per ſanguinem hircorum aut*.pro,&,*vitulorum*. Legalis pontifex intrabat ſanctaſanctorum cum ſanguine hircorum & vitulorum:vt præcipitur Leuit.decimoſexto. *Sed per proprium ſanguinem*.Vide excellentiam.*Introiuit ſemel in ſancta*. Ille quotannis intrabat,iſte ſemel tantum:non in ſanctaſanctorum , ſed in ſancta.nō in ea quæ relatiue ad minus ſancta dicūtur ſanctaſanctorum,ſed in ea quę ſimpliciter & abſolute ſunt ſancta,omnino munda & eleuata etiā à poſsibilitate cōtrahendi aliquam immunditiā:talia enim ſunt ea quæ ſunt cœleſtis patriæ,in quæ introiuit Ieſus merito proprij ſanguinis in cruce fuſi. *Aeterna redemptione inuenta*.pro,æternam redemptionē inueniens.Quia caremus participio actiuo præteriti temporis, dicimus inueniens:intellige tamen quum inuenit ęternam redemptionem per proprium ſanguinem. Alij pontifices pro redemptione temporali intercedebāt:Chriſtus autem redemptionem inuenit æternam,non ſolum quo ad effectum (quia inuenit redemptionem hominum ad vitam æternam)ſed etiam quo ad menſuram efficaciæ: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam non

reſpectu præteritorum tantum, ſed reſpectu futurorum,non ad tempus,ſed in æternum,ſi in æternum duraret mundus iſte. *Si enim ſanguis hircorum aut taurorum.* Hic eſt ſanguis, de quo ſuperius dixit,ſolus pontifex non ſine ſanguine.de quo etiam paulo ante dixit,per ſanguinem hircorum & vitulorũ. Hoc enim ſanguine vtebatur pontifex in die expiationis: vt dicitur Leuit. decimoſexto.*Et cinis vitulæ.* Alterum tangit emundationis genus, quod fiebat ex aqua in qua erant cineres vitulæ rufæ: vt dicitur Num.decimoſexto.*Aſperſus.* Ad vtrunque refertur,ſanguinem ſcilicet & cinerem.non quòd ipſe cinis aſpergeretur,ſed aqua in qua erat cinis. *Inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis.* hoc eſt,non ad emundationem animæ,ſed ad emundationẽ irregularitatum. *Quanto magis ſanguis Chriſti, qui per ſpiritum ſanctum.* pro,ęternum.Sanguis Chriſti contra ſanguinem & cinerem animalium, qui per ſpiritum æternum,contra mandatum ad pontifices.Pontifex enim legalis ex ſtatuto legis , Ieſus autem non ex ſtatuto ſed ex ſpiritu,non temporali,ſed æterno.Et hoc directè dicit ad reddendã cauſam æternæ redemptionis. Ac ſi apertius diceret: nõ eſt mirum ſi inuenit æternam redemptionem, quoniam in æterno ſpiritu. *Semetipſum obtulit immaculatum deo.* Et eſt ſermo de ſpiritu ſancto qui eſt æternus. vnde redemptio facta per Chriſtum habet efficaciam æternã.Et dicit,obtulit ſeipſum,contra oblata à pontifice legali. *Emundabit conſcientiam noſtram*. pro, veſtram , non corpora veſtra. *Ab operibus mortuis.* hoc eſt, peccatis : quæ vere ſunt opera priuata vita æterna. *Ad ſeruiendum deo viuenti.* ad idoneos reddendum cultui interno ipſius dei viuentis. *Et ideo noui teſtamenti mediator eſt.*Quia obtulit ſeipſum per proprium ſanguinem ad emũdationem animarum à peccatis, ideo mediator eſt noui teſtamenti . vetus enim teſtamentum externarum erat mundationum:hoc autem quia intus mundat,ideo nouum. Et illud quidem terrenæ hæreditatis erat diſpoſitio:hoc autem cœleſtis hæreditatis diſpoſitio eſt. & ideo nouum teſtamẽtum. ¶ Eſt autem Ieſus mediator noui teſtamenti ſecundum quod homo, prout obtulit ſeipſum deo, medius inter deum & nos ad noui teſtamenti participationem. *Vt morte intercedente.* ipſius mediatoris. *In redemptionem earum præuaricationum quæ erant ſub priori.* pro, primo, *teſtamento.* Imperfectionem legis explicat,mortem Chriſti ſpecialiter applicans ad redimendum præuaricationes etiã Iſraelitarum qui erant ſub lege. hoc enim ſonat , quod per legem non fiebat re-

miſsio peccatorum. *Repromiſsionem accipiant qui vocati ſunt æternæ hæreditatis.* Hoc eſt promiſsionem accipiant æternæ hæreditatis,non terrenæ,non ſolum Iſraelitæ,ſed omnes qui vocati ſunt. Et eſt ſermo de vocatione quæ eſt effectus prædeſtinationis:non de illa qua multi ſunt vocati, pauci verò electi. *Vbi enim teſtamentum eſt.* Manifeſtat illam particulam,vt morte intercedente. *Mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris.* Vbi clare vides quòd de teſtamento proprie vt diſtinguitur cōtra pactum loquitur. *Teſtamentum enim in mortuis confirmatum.* Pro,firmum, *eſt:alioquin nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt.* Quod conſtat non habere locum in fœdere ſeu pacto. *Vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt.* Quia mors Chriſti cum effuſione fuit ſanguinis(non enim fuit præfocatus, ſed clauis crucifixus) ideo illam quoque particulam per proprium ſanguinem,manifeſtat alludendo ad cærimoniam veteris fœderis.Et quia pactū illud author iſte appellat teſtamentum (ſequēs textum Græcum ſeptuaginta) ideo dicit,vnde nec primum teſtamentum ſine ſanguine dedicatum eſt. Et hoc declarans narrat rem geſtam. *Lecto enim omni mandato legis à Moyſe vniuerſo populo, accipiens ſanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hyſopo, ipſum quoque librum.* in quo legerat. *Et omnem populum aſperſit,dicens, hic ſanguis teſtamenti quod mandauit ad vos deus.* In Hebræo tamen habetur ſanguis fœderis : vt patet Exodi vigeſimoquarto. Et hinc (vt prædiximus) non paruum argumētum ſumitur & quòd Græce ſcripta eſt epiſtola,& quòd Paulus nunquàm viderit illam. *Etiam autem tabernaculum & omnia vaſa miniſterij.* ſubaudi ſacri. *Sanguine ſimiliter aſperſit. Et omnia pene in ſanguine ſecundum legem mundantur, & ſine ſanguinis effuſione.* quæ ſcilicet fiebat in ſacrificio,offerendo animalia. *Non fit remiſsio.* irregularitatum & immunditiarum quas homines incurrebant.ita quòd non ſolum emundatio tabernaculi, vaſorum, &c. ſed etiam mundatio hominum requirebat effuſionem ſanguinis alicuius animalis oblati. *Neceſſe eſt ergo exemplaria quidem cœleſtium his mundari: ipſa autem cœleſtia melioribus hoſtijs quàm iſtis.* Exemplaria cœleſtia appellat quæ exemplata ſunt ex cœleſtibus,tabernaculum & ea quæ ſpectabant ad tabernaculum. talia enim (vt ſupra dixit) exemplata ſunt à cœleſtibus, & neceſſe eſt ipſa mundari his: ſcilicet ſanguine vitulorum & hircorum,&c. Et inde infert quòd cœleſtia ipſa neceſſe eſt mundari melioribus hoſtiis. ¶Cœleſtia appellat

homi

homines cœleſtes:hoc eſt,electos ad habitandum in cœlis: hæc enim ſunt vera cœleſtia,figurata per priſca illa exemplata à cœleſtibus. Et hæc cœleſtia neceſſe eſt mundari:quoniã omnes homines immundi ſumus,mandari autẽ melioribus hoſtiis quàm hoſtiæ hircorum & vitulorum. Fuit autem hæc longe melior hoſtia ipſe Chriſtus crucifixus:qui dicitur in numero plurali melioribus hoſtiis:quia virtualiter habet vim omnium hoſtiarum. *Non enim in manufacta ſancta Ieſus introijt exemplaria verorum, ſed in ipſum cœlum: vt appareat nunc vultui.* pro, faciei, *Dei pro nobis.* Rationem reddit eius quod dixerat,ipſa autem cœleſtia, ex hoc quod Ieſus noſter pontifex introiuit in ipſum cœlum ad apparendum deo pro nobis.Hinc enim apparet nos electos eſſe ciues cœleſtes: vtpote pro quibus introducẽdis in cœlum,Ieſus introiuit in cœlum. ¶ Quæ prius dixerat exemplaria cœleſtium, modo appellat ſancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanque inſtitutum à Moyſe manufactum erat, & ſanctum, & exemplum figurale veri tabernaculi cœleſtis in quo deus habitat in hominibus. *Neque vt ſepe offerat ſemetipſum: quemadmodum pontifex intrat in ſancta per ſingulos annos in ſanguine alieno.* Sententia clara eſt. *Alioquin oportebat ipſum frequenter pati ab origine mundi.* Et hæc ſequela manifeſta eſt. *Nunc autem ſemel.* Supple tantum. *In conſummatione ſeculorum.* Non in principio mundi,ſed in perfectione ſeculorum definitorum à diuina prouidentia. *Ad deſtitutionem peccati.* Quod eſt in anima. *Per hoſtiam ſuam apparuit.* Hoſtiam ſuam appellat immolationem ſuiipſius in ara crucis. *Et quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori.* In quacunque die comederis, morte morieris. *Poſt hoc autem iudicium.* Quo iudicatur homo. *Sic & Chriſtus ſemel oblatus eſt.* Moriendo in cruce. *Ad multorum exhaurienda.* Pro tollenda, *peccata.* Electorum ſcilicet. *Secundo ſine peccato apparebit.* Hoc eſt, ſine ſimilitudine carnis peccati apparebit:apparebit enim ſine carne corruptibili,ad differentiã primi aduentus,in quo apparuit in ſimilitudine carnis peccati. *Omnibus expectantibus ſe in ſalutem.* Superfluit omnibus. Et eſt ſenſus:apparebit in ſalutem expectantibus ſe: ad differentiam reproborum,non expectantium Ieſum,imò nolentium quòd veniret:quibus & apparebit, ſed non in ſalutem, ſed in iudicium damnationis æternæ.

V*Mbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum, per ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtijs quas offerunt indeſinenter, nunquam poteſt accedentes perfectos facere.* Aduerte ꝙ de lege loquitur. Non enim ait quod vmbram habent ſacrificia, ſed vmbram habens lex. ¶ Lex ergo Moyſi deſcribitur habens futurorum bonorum in cœleſti patria vmbram, non ipſam imaginem rerum. Non dicit non ipſas res, ſed non ipſam imaginem rerum: vt intelligamus differentiam inter legem veterem & nouam: quòd illa habet vmbram bonorum cœleſtis patriæ, hæc autem eſt vera imago eorundem. Vmbra ſiquidem imperfectiſsime repræſentat id cuius eſt vmbra: imago autem propinque repræſentat id cuius eſt imago: quoniam aſsimilatur illi: & multa per veram imaginem alicuius hominis cognoſcimus de ipſo homine, quæ per vmbram non cognoſcuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promiſsionis, vmbram quandã promittit bonorum cœleſtis patriæ. lex autẽ noua & verbis ipſam cœleſtem patriam promittit, & in ſua ſubſtantia (quæ eſt gratia ſpiritusſancti diffuſi per charitatem in cordibus noſtris) eſt ſimilitudo vitæ cœleſtis. Ipſa igitur lex talis exiſtẽs naturæ quòd vmbram habet futurorum bonorum, proportionaliter etiam præſentia bona ſpiritualia, nec conferre poteſt per ſacrificia ſua: nõ poteſt enim perfectos facere accedentes ad ſua ſacrificia, quæ per ſingulos annos indeſinenter offerũt. Et loquitur ad literam de ſacrificio expiationis, quod decima die menſis ſeptimi à ſummo pontifice offerebatur ſingulis annis. Perfectos autem dicit quo ad animam. Et hanc legis impotentiam manifeſtat ſubiungendo, *Alioquin ceſſaſſent offerri: ideo quòd nullam haberent vltra conſcientiam peccati cultores ſemel mundati.* Hoc eſt, alioquin lex iuſsiſſet ceſſare oblationem pro mundatis, eo quòd cultores ſemel mundati nullam haberent vltra conſcientiam peccati. Intellige formaliter: conſiſtit enim vis rationis in hoc quòd lex ordinauit cultores etiam eoſdem ſingulis annis offerre idem ſacrificiũ. hinc nanque ſequitur quòd ſi ſacrificium illud mundaſſet cultores à peccato, non iuſsiſſet lex cultores ſemel mundatos idem offerre: quoniam tales nõ indiguiſſent iterato ſacrificio. Et propterea ſequitur quòd ceſſaſſent offerri à ſemel mundatis.

¶ Nec minuitur efficacia rationis ex hoc quòd ſemel mundati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione: quoniam vis rationis conſiſtit in formali ratione cultorum

ſemel

ſemel mundatorum,quos lex non iuberet ſingulis annis offerre ſi fuiſſent mundati. Et propterea in principio huius capituli dixi notandum eſſe quòd de lege loquitur. Vnde & mandatum legis ſubiungit aduerſatiue. *Sed in ipſis.* Scilicet hoſtiis. *Commemoratio.* Non remiſsio. *Peccatorum per ſingulos annos fit.* Superfluit fit,ſine verbo textus eſt. Ex hoc enim quod per ſingulos annos exiſtente eodem pontifice,commemoratio peccatorum fit in illo ſacrificio,& multi de populo ſunt illimet, habetur, quòd nec pontificis nec illorum facta ſunt remiſsio peccatorum.

Quare autem per huiuſmodi ſacrificiū non aufertur peccatum, ſubiungit, *Impoſsibile enim eſt ſanguinem taurorum & hircorum auferre peccata.* Non ſic eſt in noua lege,in qua ſanguine Chriſti auferuntur peccata. *Ideo ingrediens mundum dicit.* Confirmat hæc authoritate Pſalmi 40. Et de Meſsia dicit: ideo ingrediens mundum:eo quòd filius dei ingreſſus eſt mundum quum verbū caro factum eſt,prius enim erat ſupra mundum:& factus eſt caro,factus eſt pars mundi. *Hoſtiam & oblationem noluiſti.* Deum alloquitur Meſsias. Et per hoſtiam intelligit ſacrificia pacifica: per oblationem vero inanimatorum oblationem: vt thymiama tis,thuris,&c. *Corpus autem aptaſti mihi.* Et hinc quoque apparet quòd Grecè ſcripſit author huius epiſtolæ iuxta tranſlationem 70. nam in Hebræo habetur, aures fodiſti mihi. Corpus habile ad obedientiam datum ſibi confitetur. *Holocauſtomata & pro peccato non tibi placuerunt.* Omnia ſacrificiorum genera complexus eſt quæ in lege habentur: dicendo hoſtiam & oblationē, holocauſtomata & pro peccato: & cuncta repulſa à deo dicit. *Tunc.* quum hæc tibi non placuerunt. *Dixi.* Ego filius. *Ecce venio.* In mundum. Hoc enim fuit tempus incarnationis. *In capite libri.* In Hebræo habetur in volumine libri. *Scriptum eſt de me* Non venio ex improuiſo,non faciam niſi prout ſcriptum eſt de me, filius quidem hominis vadit vt ſcriptum eſt de illo. *Vt faciam deus voluntatem tuam.* Ecce ad quid venio,ecce quid ſcriptum eſt de me. *Superius dicens.* Applicat author ad propoſitū authoritatem inductam. *Quia hoſtias & oblationes, & holocauſtomata & pro peccato noluiſti,nec placita ſunt tibi quæ ſecundum legem offeruntur.*

Vtpote imperfecta,& non habentia vim tollendi peccata. *Tunc dixi.* Pro,dixit ſcilicet Meſsias. *Ecce venio vt faciam deus voluntatē tuam: aufert primū vt ſequens.* pro,ſecundum, *ſtatuat.* Ad hoc enim prophetica verba attulit vt oſtenderet Meſsiā ex aduerbio tunc, auferre primum teſtamentum vt ſtatueret ſecundum: quia tunc

aduenerat

aduenerat tempus vt faceret dei voluntatẽ,quam non faciebant ſacrificia veritatis teſtamenti. Vnde & de iſta voluntate ſubiungit, *In qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Chriſti Ieſu ſemel.* Explicat eſſe voluntatem dei voluntatem mũdationis noſtræ à peccatis,quã non efficiebant antiqua ſacrificia,ſed eam effecit oblatio corporis Chriſti Ieſu in cruce,non iterata nec iteranda,ſed ſemel. *Et omnis quidem ſacerdos preſto eſt.* pro, ſtat, *Quotidie miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias, quæ non.* Pro, nunquam. *poſſunt auferre peccata.* Hactenus de ſacrificio expiationis, quod ſemel in anno per pontificem fiebat, proſecutus eſt: modo de iugi ſacrificio(quod tum mane tum veſperi fiebat) idem dicit quo ad efficaciã remittendi peccata. Et propterea dicit,& omnis ſacerdos:offerre enim quotidianum ſacrificium agni,cõmune erat cuilibet ſacerdoti. ¶ Et dicit ac quotidie miniſtrans (bis in die)& eaſdem hoſtias,quia ſemper offerebat agnum. *Hic autẽ vnam pro peccatis offerens.* pro, vt obtulit, *Hoſtiam in ſempiternum.* Eſt enim participium præteritum actiuum,quo caremus. Differentiam explicat inter Ieſum & ſacerdotem quotidianam: ille ſæpe eaſdem hoſtias & quotidie, hic autem vnã pro peccatis vt obtulit hoſtiam ſemetipſum,non quotidianam,ſed in ſempiternum:hoc eſt,ſempiternæ efficaciæ. *Sedet.* pro, ſedit, *in dextera dei* De illo dixit quòd ſtat miniſtrans:de hoc dicit quòd vt vnam obtulit hoſtiam ſedit in dextera,quod ſuperius expoſitum eſt. *De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.* Ne putares quòd ſedit in dextera dei iterũ quandoque ſacrificaturus,dicit quòd expectat ad perfectionẽ ſui regni donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius:hoc eſt,totaliter ſubiecti illi. Tunc enim regnabit in omnibus, & non ſolum in dextera dei. *Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.* Pro, eos qui ſanctificantur. eſt enim participium paſſiuum præſentis temporis,quo caremus. Ideo poſt vnam oblationem ſedit in dextera dei expectans,& cæt. quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur,pefecit autem in ſempiternum.

Et propterea nõ eſt opus vt iterum offerat. *Conteſtatur autem nos.* pro,teſtatur autem nobis, *& ſpiritus ſanctus.* Tractat repetẽdo authoritatem ſuperius inductã ex Hiere.31.c. tractando illud verbum poſt. Vnde & ſubiungit, *Poſtquam enim dixit.* pro, poſt enim prædixit. Teſtatur ſiquidem nobis ſpiritus ſanctus, quia prædixit poſt dies illos. Verba ſunt ſpiritus ſancti apud Hieremiam. *Hoc enim teſtimonium, quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit dominus*

dominus. hoc eſt, dies veteris teſtamẽti. *Dabo*, pro, dans, *leges meas in corde eorum, & in mentibus eorum ſuperſcribam eas: & peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.* Superfluit iam. Ad hoc attulit hęc verba ſpiritus ſancti: videlicet poſt dies illos, quum dabo legem nouam, peccatorum & iniquitatum eorum nõ recordabor amplius. Vnde & ſubdit: *Vbi autem horum remiſsio, iam non eſt oblatio pro peccato.* Hoc eſt quò tendebat author, ꝙ ex eo ꝙ in lege noua facta eſt remiſsio peccatorum per oblationẽ Chriſti, iam nulla ſupereſt oblatio pro peccato. Fieret enim iniuria oblationi Chriſti, tanquam minus ſufficienti. ¶ Nec propterea nouitie mireris quotidie offerri ſacrificium altaris in Chriſti eccleſia: quoniã non eſt nouum ſacrificium, ſed illud met quod Chriſtus obtulit cõmemoratur: præcipiente ipſo, hoc facite in mei cõmemorationem. Sacramenta quoque omnia nihil aliud ſunt quàm applicationes paſsionis Chriſti ad ſuſcipiẽtes. Aliud autem eſt iterare paſsionẽ Chriſti, & aliud iterare cõmemorationem & applicationem paſsionis Chriſti. *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu.* (ſeu in introitum) *ſanctorum in ſanguine Chriſti.* pro, Ieſu, *quam.* pro, quem, *initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen, id eſt, carnem ſuam & ſacerdotem magnum ſuper domum dei.* Hortari incipit ex dictis, & eo ꝙ habemus duo: alterum eſt fiducia in introitum ſanctorum: alterum eſt ſacerdos magnus ſuper domum dei. ¶ Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundũ in ſancta, nõ ob propria merita, ſed in ſanguine Ieſu. Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris teſtamenti. Tunc enim fiducia ingrediendi in ſancta erat in ſanguine vituli & hirci, & erat propria pontifici: nunc autem fiducia hæc cõmunis eſt omnibus ingrediendi in ſancta (quæ verè ſunt ſancta) cœleſtia in ſanguine Ieſu. Et de eodem introitu ſubiungit, quem initiauit nobis: hoc eſt, quem innouauit nobis. Quia ſoli pontifici olim conceſſus erat introitus, ideo authorem tantæ nouitatis explicat, quem initiauit nobis, proculdubio Ieſus. Et ne introitum corporalem intelligeres, explicauit eundem eſſe viam nouã & viuentem. Viã charitatis & gratiæ (quæ perficitur per gloriam) viam nouam & viuentẽ appellat. Et nouam quidẽ contra vetuſtatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ conſiſtit: dilectione ſcilicet & intelligentia dei. ¶ Et vt nihil permittat figuræ, adiungit per velamen: explicando, id eſt carnem ſuam. Per velamen enim erat ingreſſus in ſancta ſanctorum: & Ieſus per carnem ſuam, qua velatur eius

diuinitas

diuinitas,innouauit nobis introitum in ſancta. ¶ De ſacerdote autem dicit quod eſt magnus:vtpote ſuper omnes pontifices.Et ꝙ eſt ſuper domum dei,comprehendentē vniuerſam eccleſiam, & non tantū domum Iſrael.Et rurſus dicendo ſuper domū dei, colligit ſuperioritatem quā dixerat reſpectu Moyſi. Ieſus enim magnus ſacerdos ſuper domū dei : ille verò famulus in domo dei.*Accedamus*.pro,accedimus,*cū vero corde in plenitudine fidei*.Explicat qualis eſt acceſſus ad introeundū in ſancta, habentiū duo prædicta,& dicit quòd habentes hæc duo,accedimus ad ipſa ſancta cū his cōditionibus.Prima eſt cū vero corde in plenitudine fidei,in qua cōprehenditur plena fides(quę eſt in intellectu)cum veracitate cordis:hoc eſt voluntatis.Ita ꝙ nō ficto ſed vero corde,non fides ſed plena fides habetur ab accedentibus.*Aſperſi corda à conſcientia mala*.Ad ritū veritatis teſtamenti alludit:in quo qui tetigerat morticinū,aſpergebatur aqua cineris vitulæ rufæ. Aſperſi inquit non corpora ſed corda:non à corporali tactu morticini,ſed à conſcientia mala,accedimus.Et hæc eſt ſecūda cōditio:addens ad plenam ex vero corde fidē,munditiā à conſciētia mala.*Et abluti corpus aqua munda*.Et hoc alludit ad veterem cæri moniā:qua irregularis abluebatur corpus aqua mūda, poſtquā aſperſus fuerat aqua ſacra.Et intēdit per hoc ꝙ accedimus intus bene diſpoſiti quo ad fidē & quo ad cōſciētiā,& tertio abluti corpus per ſacramētū baptiſmi aqua mūda.Talis eſt enim acceſſus ad introeundū in ſancta,& pro his ſeruandis hortatur ad ea quę ſequuntur.*Teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem*. Superfluit noſtræ.Non dicit teneamus ſpem(quoniam hæc in fiducia claudebatur)ſed dicit ſpei confeſsionē:quæ poteſt multipliciter impediri ob varias aduerſitates.Et exigit tenendā cōfeſsionem ſpei inflexibilē:vt nec proſperis nec aduerſis nutet , vacillet aut flectatur. *Fidelis enim eſt qui promiſit*.Optima ratio ad ſeruādam confeſsionē ſpei.*Et conſideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum*.Præter extrinſeca impedimenta confeſsionis ſperatæ felicitatis per Chriſtum,interna tollit impedimenta inuidiæ ac ſuperbiæ:qua qui conſiderat alium meliorem aut magis acceptum aliis,& inuide prouocat eū aut alios aduerſus eū. Contra hanc peſtem dicit:Conſiderantes inuicem in prouocationem charitatis , non inuidiæ : & conſequenter in prouocationem bonorum operum , & non in prouocationem offenſionum ſeu læſionum. Vnde & ſequitur: *Non deſerentes collectionem*. pro , congregationem, *Noſtram : ſicut conſuetudinis eſt quibuſdam*

buſdam. Affectus enim ſuperbiæ aut inuidiæ parit deſertionem ſocietatis. Et vt textus inſinuare videtur, quidam tunc temporis huiuſmodi paſsionibus acti, deſerebant eccleſiam, vidẽtes alios præferri ſibi, aut ſe minus æſtimari. Quod pluries accidere videmus in collegiis. *Sed conſolantes*. Non ſolum non deſerentes, ſed conſolantes exigit eccleſiam. *Et tanto magis quanto videritis*. pro, videtis, *appropinquantem diem*. De die retributionis pœnę vel pręmij eſt ſermo. Et cõtinue magis appropinquare videmus diem talem: eo quòd videmus continue magis appropinquare diem mortis. nam tunc erit cuiuſque iudiciũ æternum. *Voluntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis iam non relinquitur pro peccatis hoſtia*. Quemadmodum ſuperiùs dixit ꝙ impoſsibile eſt ſemel baptizatos renouari iterũ ad pœnitentiam, crucifigentes, &c. ita modo dicit ꝙ ſi poſt acceptam notitiã veritatis peccamus, non relinquitur pro peccatis hoſtia, quoniam Chriſtus nõ eſt iterũ crucifigendus. Eadem ſiquidẽ ſententia eſt ſub aliis verbis: ibi ſub recrucifixionis nomine, hic ſub nomine hoſtiæ pro peccatis. ibi renouatio baptiſmi recrucifixionem, hic iterata hoſtia, pro peccatis rebaptizationem infert. Peccantes enim ante baptiſmum, manet hoſtia pro peccatis quæ cõmunicatur in baptiſmo: peccantibus autẽ poſt baptiſmum, nõ relinquitur hoſtia pro peccatis: quia non poteſt eis communicari per baptiſmum. *Terribilis autem quædam expectatio iudicij*. ſubaudi relinquitur. *Et ignis æmulatio*. Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quãto à zelo diuino procedit. *Quæ*. pro, qui. *conſumptura eſt aduerſarios*. Explicat de quo igne loquitur: de illo ſcilicet qui voraturus eſt inimicos Chriſti. *Irritam quis faciens legem Moyſi, ſine vlla miſeratione duobus vel tribus teſtibus moritur*. Argumentatur ex pœna ſtatuta tranſgreſſoribus legis Moyſi, argumento à minori. vnde & ſubdit: *Quanto magis putatis deteriora mereri*. pro, merebitur. *ſupplicia qui filium dei conculcauerit*. hoc eſt, beneficium gratiæ per filium dei collatum conculcauerit peccato. *Et ſanguinem teſtamenti pollutum*. pro, communem (ſeu immundum duxerit) *in quo ſanctificatus eſt*. Hebræi immundum appellant cõmune. Prius dixerat iniuriam irrogatam diuinitati Chriſti, nominando filium dei. Modo iniuriã irrogatam humanitati eiuſdem explicat, nominando ſanguinem noui teſtamẽti, in quo ſanguine mundificati ſumus. Et demum iniuriã ſpiritui ſancto irrogatam ſubiungit, dicendo: *Et ſpiritui gratiæ contumeliam fecerit*. Et eſt ſermo exaggeratiuus peccati quod committitur à baptizatis. Has enim

omnes

omnes deformitates aggrauantes illud habet, quantum eſt ex circunſtãtia ingratitudinis cõtra beneficium in baptiſmo ſuſceptum. Et hinc habes quàm grauius peccet Chriſtianus eodẽ peccati genere (puta adulterij ſeu furti) quàm nõ Chriſtianus. Et eſt ſermo de peccatis mortalibus: quoniam ſolum peccatũ mortale proprie loquẽdo iniuriam infert ſpiritui gratiæ, filio dei, &c. *Scimus enim eum qui dixit, Mihi vindictam.* pro, vindicta. ſupple reſeruatur. Nullus enim iuſtè vindicat niſi deus, aut diuina authoritate. *Et ego retribuam.* Superfluit &. Ex cantico Moyſi ſumpta eſt hæc ſententia. *Et iterum.* Aliam affert ex pſalmis authoritatem. *Quia iudicabit dominus populum ſuum.* Superfluit quia. Ne putares vindictam diuinam in extraneos tantũ fore, ſubiunxit ꝙ etiam iudicabit dominus populum ſuum, & vindicãdo & præmiando. *Horrendum eſt incidere in manus dei viuentis.* Non cõtradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iſte loquitur in futura vita: Dauid autẽ in præſenti. Præſentis enim vitæ tẽpus eſt tempus miſericordiæ: futuræ autem eſt tẽpus exacti iudicij. Et propterea horrendum eſt peccatoribus incidere in vita alia in manus dei viuentis. Quibus optandum eſt in hac vita ſuſcipi in manus dei viuentis. *Rememoramini autem priſtinos dies.* Temperat tot minas, recordatione bonorũ operum & paſsionum. *In quibus illuminati.* Explicat quos priſtinos dies ad memoriam reuocat, ſcilicet poſt gratiam baptiſmi habitam. hanc enim gratiam per illuminationẽ ſignificat, *Magnum certamen ſuſtinuiſtis paſsionum.* Illos recolite dies, in quibus poſt baptiſmi gratiam ſuſtinuiſtis magnum certamen afflictionum, dupliciter. *Et in altero quidem opprobrijs & tribulationibus ſpectaculum facti.* Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & contumeliis eſtis facti ſpectaculũ, proculdubio populis. *In altero autem ſocij taliter conuerſantium eſſecti.* Alter modus eſt ꝙ eſtis aſſociati Chriſtianis conuerſantibus taliter vt fierent ſpectaculum & ludibrium populi. Et hoc ſecundum ab experientia declarat. *Nam & vinctis.* pro, vinculis meis. *compaſsi eſtis.* De primo autem ſubiungit: *Et rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis.* Confiſcationem bonorum rapinam appellat: quia verè rapina eſt cum ex iniuſta cauſa fit. Vt in propoſito, quia Chriſtiani erant ſic affligebãtur. *Cognoſcentes vos habere meliorem & manentem ſubſtãtiam.* Deeſt, in cœlis. Ideo cũ gaudio, quia cognoſcebatis vos habere ſubſtantiam omnium temporalium facultatum, tum meliorem, tum manentem, vtpote in cœlis. Cœleſtes enim diuitiæ longe ſunt meliores terreſtribus: & illæ

illæ æternæ,iſtæ temporales.¶ Aduerte prudens lector ne ex eo ꝙ author dicit,nam & vinculis meis compaſsi eſtis,arguas Paulum intelligi:quoniam vincula cõmunia fuerunt multis. Et Clemens ipſe cuius dicitur hæc epiſtola,in vinculis fuit. *Nolite itaque amittere*.pro,ne itaque abiiciatis, *confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem*.Sententia clara eſt:& clarè pendet ex dictis. *Patientia enim vobis neceſſaria eſt*. Modum perſeuerandi in dicta confidentia, aſtruit pendere ex patientia. *Et voluntatem dei facientes*.tolerando aduerſa.*Reportetis promiſsionem*,remunerationis magnæ. *Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus eſt veniet & non tardabit*. Ex Abacuc ſecundo ſumpta eſt hæc ſententia. Et affertur ad prouocandum ad patientiam ex appropinquatione aduentus Ieſu. Facilius enim toleratur quod modico tempore tolerandum prædicitur.*Iuſtus autem meus ex fide, viuit*. pro,viuet. Et ſuperfluit meus. Et hoc ex Abacuc ibidem. quod declaratum eſt ad Romanos 1. Eſt enim ſenſus quòd iuſtus ex fide,non iuſtus ex operibus legis,eſt ille qui viuet.*Quòd ſi ſubtraxerit ſe*. pro,quòd ſi ſubtrahetur, *non placebit animæ meæ*.pro,non complacebit anima mea in illo. Sententia tamen eadem redit. quòd ſi vir iuſtus ex fide, ſubtraxerit ſe à iuſtitia fidei, anima mea,inquit deus,non complacebit in illo. *Nos autem non ſumus ſubtractionis filij in perditionem*. Superfluit filij,quanuis aptiſsime ſubintelligatur. *Sed fidei in acquiſitionem animæ*.Si prudens lector aduerteris citata, quatuor attulerat: videlicet fidem & vitam, ſubtractionem, & non complacentiam diuinam. Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuam, non ſumus ſubtractionis in perditionem.Diſplicentiam enim diuinam perditionem hominis declarat. Et loco primorum duorum dicit affirmatiue,ſed fidei in acquiſitionem animæ: explicando quòd illud viuet, eſt acquiſitio animæ.vt & hinc accendat Hebræos ad perſeuerandum in confidentia cœpta.

CAPVT XI.

Eſt autem fides. Dixerat ꝙ iuſtus ex fide viuet: & explicauerat nos eſſe fidei ad acquirẽdam animam.totum ergo pondus rei in fide conſiſtere dixerat.Et propterea tractatum de fide aggreditur.*Sperandarum*.pro,earũ,quæ ſperantur.Eſt enim participium præſentis tẽporis paſsiuum,quo caremus.*Subſtantia rerum,argumentũ non apparentium*.hoc eſt,fides eſt ſuſtentatio earũ rerũ quæ ſperantur.Hypoſtaſis enim & id quod ſuſtẽtat ſignificat.Nec hæc particula eget probatione:quoniã quaſcunque res ſpe

ſperamus in alia vita, ſuſtentantur in nobis fide. ¶ Quod autẽ dicitur argumentũ non apparentium, latiorẽ campum oſtendit eſſe fidei quatenus argumẽtum quàm quatenus ſubſtãtia. Nam ſub non apparentibus comprehenduntur & res quæ ſperantur, & res quæ non ſperantur. Pœnas enim inferni, æterna ſupplicia nullus ſperat: & tamen ſunt ſub numero eorũ quę non videntur in præſenti ſtatu. Fides itaque quatenus ſuſtẽtatio noſtra eſt, eas res reſpicit quæ ſperantur: quatenus autẽ argumentum (hoc eſt, ratio quædam) eſt, nõ parit euidentiam, vt parit ratio demõſtratiua, ſed terminatur ad res quæ nõ videntur dum credũtur, dum earum eſt fides. *In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes.* pro, ſeniores. Dixerat, nos autem ſumus fidei. Et propterea decurrẽdo ab exordio mundi, intendit monſtrare iuſtos omnes fuiſſe fidei. Et propterea dicit primo in genere ꝙ ſeniores in hac (ſcilicet fide) acceperunt teſtimonium. Nec explicat cuius rei: quoniam diuerſarum rerum teſtimonium diuerſi acceperũt à deo per fidem. *Fide intelligimus aptata eſſe ſecula verbo dei, vt ex inuiſibilibus viſibilia.* pro, vt ex nõ apparentibus apparentia, *fierent.* Magnam differentiam eſſe conſtat inter inuiſibilia, & non apparentia. Multa enim ſunt ſecundum ſe viſibilia, quę tamen ſunt non apparentia. Et ſimiliter inter viſibilia & apparẽtia. Nam multa viſibilia ſunt quæ non apparent. ¶ Modum deſcriptum à Moyſe in principio Geneſis dicit author à nobis fide intelligi. Fide, inquit, intelligimus, & nos & ſeniores, aptata eſſe ſecula. Non dicit creatum eſſe mundum, ſed aptata eſſe ſecula. Opera enim diſtinctionis & ornatus (quibus tempora aptata ſunt) ſignificat. nam in aptatis ſex diebus aptata intelligimus omnia ſecula. ¶ Quod autẽ dicit verbo dei, ad literam ſignificat verbum dei expreſſum à Moyſe, dixit dominus, fiat lux. & idem in ſingulis ſex diebus repetendo, dixit deus, fiat firmamentum, fiant luminaria, &c. Hoc enim verbo aptauit ſex dies. ¶ Quod autẽ ſubdit, vt ex non apparentibus apparentia fierent, ſignificat & primo quidẽ die ex non apparentibus creatis cœlo & terra cooperta aquis, facta apparentia creando lucem. Et ſimiliter in ſingulis diebus nõ apparentia facta ſunt apparentia. Author enim ad modum quem Moyſes refert ſpectat. Et quia Moyſes poſt creatum cœlum & terram omnia ex præiacenti materia fieri deſcribit, ideo author dicit quòd intelligimus aptata eſſe ſecula verbo dei, ſic vt ex nõ apparentibus, quaſi latentibus, fierent apparentia. Si autem perſpicaciorem ſenſum exigis, ſcrutare principium

cipiũ Geneſis.Satis eſt hic ſuperficie tenus tetigiſſe.*Fide plurimã hoſtiam Abel quàm Cain obtulit deo.*Interpres dictionem comparatiuam mutauit in ſuperlatiuam:ne diceret plurem hoſtiam,dixit plurimam hoſtiã.Et ex hac dictione apparet differentia inter hoſtiam Abel & Cain:quòd ille parum obtulit fructus terræ deo,iſte autẽ plus obtulit fructuũ ouium. Et propterea ſignificatur auaritia Cain & liberalitas Abel erga religioſam oblationem.*Per quam teſtimonium conſecutus eſt eſſe iuſtus.*per quam hoſtiam fide oblatam,conſecutus eſt teſtimonium quòd eſt iuſtus. Quomodo autem conſecutus ſit hoc teſtimonium, ſubiungit, *Teſtimonium perhibente.* Deficit de. *Muneribus eius deo.* Dicitur eñ in Geneſi ꝙ reſpexit deus ad Abel & munera eius. Et ſignũ ſenſibile quo reſpexit, creditur ignis cœleſtis accendens ſacrificium.Sic enim teſtimonium manifeſtum perhibuit de muneribus eius deus:ac per hoc,quòd eſſet iuſtus.*Et per illam defunctus adhuc loquitur.* hoc eſt, per meritum illius fidei defunctus Abel adhuc loquitur, in Geneſi dicente deo: Ecce ſanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra.*Fide Enoch tranſlatus eſt.* vt creditur in paradiſum terreſtrem. *Ne videret mortem.* ſicut alij tunc temporis.*Et non inueniebatur.*nec viuus nec mortuus.*Quia tranſtulit eum dominus.*Res geſta narratur ſcripta Gen.quinto.*Ante tranſlationem enim.*Deficit, ſuam,*teſtimoniũ habuit placuiſſe deo.*Probat quòd fide tranſlatus eſt, quia in Geneſi antequam tranrferetur ſcribitur de ipſo quòd placuit deo. *Sine fide autem impoſsibile eſt placere deo.* Superfluit deo:quanuis ſubintelligatur. *Credere enim oportet accedentem ad deũ quia eſt,& inquirentibus ſe remunerator ſit.* Duo oportet credi nõ à quolibet grato deo,ſed à quolibet accedente ad deum.Ad differentiam eorum qui iam ſunt coniuncti cum deo: quos non oportet hæc credere. ¶ Alterum eſt quòd deus eſt.Qui enim nõ credit deum eſſe,nũquã accedet ad eum. At ſi obieceris hoc,non congruere iis qui euidenter cognoſcũt demonſtratiua ſcientia deũ eſſe.Tales enim quum videant deũ eſſe,impoſsibile eſt,quòd credant deũ eſſe: quum fides ſit argumentum rerum non apparentiũ.Solutio eſt, quòd doctrina hęc in communi datur:& propterea dicitur in cõmuni, quòd oportet credere,quia eſt.Longe autẽ melius eſſet ſi non crederet,ſed ſciret quia eſt,ſed hoc rarum aut rariſsimum eſt. ¶ Alterũ eſt, quòd inquirentibus ſe remunerator ſit,proculdubio ſingulis ſingillatim in futura vita.Et hoc oportet fide teneri:quoniã nulla ſciẽtia ſpeculatiua ad hoc attingere poteſt:& ſine huius rei fide

ee nullus

nullus accedit ad deum. Hęc duo credere neceſſarium fuit omni tempore à principio mundi. Alij autem in ſpeciali (vt deum eſſe trinum & vnum, & myſteriũ incarnationis, & alia huiuſmodi) non fuit omni tempore neceſſarium credere: ſed prout deus ſucceſsiue reuelauit, creuit explicatio fidei, creuit & extenſio credẽdorum neceſſario. *Fide Noe reſponſo accepto.* Tertius ante diluuium iuſtus inducitur Noe: *De ijs quæ adhuc non videbantur.* quæ ſcilicet in diluuio euenerunt. Et hinc apparet diuino oraculo edoctum fuiſſe Noe. *Metuens aptauit arcam in ſalutem domus ſuæ.* id eſt, familiæ ſuæ. *Per quam.* ſcilicet fidem. *Damnauit mundum.* damnabilem mundum monſtrauit non credentem ſibi. *Et iuſtitiæ quæ per fidem eſt, hæres eſt inſtitutus.* In ipſo enim ſolo (connumerando ſuos cum eo) remanſit iuſtitia quæ per fidem eſt, mortuis omnibus in diluuio. Et propterea ipſe fuit inſtitutus hæres omniũ priſcorum iuſtorũ, quatenus iuſti iuſtitia fidei. *Fide qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem.* Res geſta ſcripta Geneſis duodecimo (egredere de terra tua, &c.) tangitur. vnde & ſubditur, *Et exijt neſciens quò iret.* Dixerat enim deus, & veni in terram, quam monſtrauero tibi. *Fide demoratus eſt in terra promiſsionis tanquam aliena, in caſulis.* pro, tentoriis, *habitando, cum Iſaac & Iacob cohæredibus promiſsionis eiuſdem.* hoc eſt, quòd ſimiliter Iſaac & ſimiliter Iacob habitauit in tentoriis in terra promiſsionis tanquam aliena. Et rationem modi habitandi (videlicet in tentoriis peregrino more) ſubiungit fidem, dicendo, *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem.* Verbis Pſalmiſtæ vtitur, fundamenta eius in montibus ſanctis. De hac enim ciuitate loquitur, expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quę proculdubio eſt eccleſia triumphans. *Cuius artifex & conditor deus.* Deus enim conditor eſt cœleſtis ciuitatis: & miro ſpiritus ſancti artificio ipſam diſpoſuit. *Fide & ipſa Sara ſterilis virtutem in conceptione ſeminis accepit.* Superfluit ſterilis. *Et præter tempus ætatis.* Deeſt, peperit. Rem geſtam narrat ſatis notam. *Quoniam fidelem credidit eſſe eum qui promiſerat. Propter quod & ab vno orti.* pro nata, *ſunt: & hoc.* pro, & ipſa. Eſt enim nominatiuus pluralis neutri generis. *Et mortuo tanquam ſydera cœli in multitudinem, & ſicut arena quæ eſt ad oram maris innumerabilis.* Senſus eſt, quòd propterea ab vno Abrahã nata ſunt multa millia hominum, & ipſa multa millia nata tum ex mortuo: hoc eſt, ex effœto & mortuo corpore quo ad vim generatiuã. Et multitudinem

dinem iuxta promiſsiones factas Abrahæ, explicat ex multitudine ſyderum & arenæ. *Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti.* Abraham, Iſaac,& Iacob. *Non acceptis.* pro non accipientes, *promiſsiones.* tum poſſeſsionis terræ,tum præcipuæ gloriæ Meſsiæ. *Sed à longe eas aſpicientes.* Directe pronomen eas,demonſtrat ſpectantia ad Meſsiam. *Et ſalutantes.* Non ſolum ſpectabant eas à longe,ſed etiam à longe venerabantur, velut ſalutando. *Et confitentes quia.* pro, quòd, *peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram.* Confitebantur enim facto (habitando ſcilicet in tentoriis,& nõ in domibus) ſe eſſe hoſpites & peregrinos in terra. Et hinc arguit. *Qui enim hæc dicunt*, & facto & verbo : vt patet Geneſis vigeſimotertio de Abraham,& vigeſimoſexto de Iſaac, & quadrageſimoſeptimo de Iacob. *Significant ſe patriam inquirere.* Non enim homo peregrinatur vt ſemper peregrinetur. *Et ſi quidem illius meminiſſent, de qua exierant,habebant vtique tempus reuertendi.* Argumentatur quòd ratio quare dicebant ſe & verbo & facto peregrinos,non erat ex eo,quòd intenderent reuerti ad propriam patriam terreſtrem,videlicet Chaldæam ſeu Meſopotamiam : quia habebant opportunitatem reuertendi in illam : ac per hoc non peregrinandi. *Nunc autem meliorem appetunt , id eſt cœleſtem.* Ideo ſe peregrinos toto tempore dicebant,quia meliorem patriam appetebant,ſcilicet cœleſtem. Et hoc manifeſtat ex diuino teſtimonio. *Ideo non confunditur.* pro,erubeſcit , *deus vocari deus eorum.* Magna gratia,& quodammodo demiſsio dei, vt qui natura eſt vniuerſorum deus , non erubeſcat hanc appropriationem,vt vocetur deus iſtorũ trium: deus Abraham,deus Iſaac, deus Iacob. *Parauit enim illis ciuitatẽ.* Ideo non erubeſcit vocari deus iſtorum : quia eſt deus iſtorum vt ciuium cœleſtis patriæ quam illis parauit . quo modo non poteſt vocari deus omnium. *Fide obtulit Abraham Iſaac quum tentaretur.* Hiſtoria clara eſt. *Et vnigenitum offerebat.* Vnigenitum appellat ex Sara : quæ ſola erat proprie vxor. nam aliæ concubinæ erant. *In quo.* pro,qui. De Abraham enim loquitur. *Promiſsiones ſuſceperat.* Et declarando promiſsiones, ſubiungit, *Ad quem.* ſcilicet Abraham. *Dictum eſt quia.* pro,quòd, *in Iſaac vocabitur tibi ſemen.* Ad magnificandum Abrahæ fidem hæc explicat. *Arbitrans.* pro,arbitratus, *quia.* pro,quòd, *& à mortuis ſuſcitare potens eſt deus.* Fidem Abrahæ tantam explicat quòd arbitrabatur omnino verificandam promiſsionẽ ſibi factam à deo (in Iſaac vocabitur tibi ſemen) etiam immolando ipſum Iſaac.

Et ne hanc fidem impoſsibilē putares, dicit quòd perpendebat deum poſſe reſuſcitare à mortuis ipſum Iſaac immolatū, ad hoc vt impleretur promiſsio ſeminis. *Vnde eum & in parabolam.* pro, ſimilitudine, *accepit*, hoc eſt, & propter tātam fidē accepit ipſum Iſaac in ſimilitudine futuri Meſsiæ. Immolatio enim illa, ſalua Iſaac vita, immolationis Meſsiæ ſimilitudo fuit: in qua caro per arietem ſignificata, occiſa eſt, ipſa autē Meſsiæ perſona viua mā ſit, vtpote hypoſtaſis diuina. *Fide & de futuris benedixit Iſaac, Iacob & Eſau.* Exponit vtranq; benedictionē ſpectaſſe ad futura. Spectabat enim ad populos naſcituros ex ipſis. Hiſtoriam cum benedictionibus diffuſe habes in Geneſi. *Fide Iacob moriēs, ſingulos filiorum Ioſeph benedixit.* Et hoc circa finem Geneſis habetur. *Et adorauit faſtigium virgæ eius.* pro, & adorauit in faſtigiū virgæ ſuæ. Sic habetur in Græco. Et eſt ſenſus ꝙ Iacob adorauit, incuruauit ſe adorādo, verſus faſtigium virgæ propriæ, in qua ſuſtentabatur. In Hebræo tamen habetur & incuruauit ſe Iſrael ad caput lecti. Ita quòd faſtigiū virgæ poſuit loco caput lecti. *Fide Ioſeph moriens de profectione.* pro, exitu, *filiorū Iſrael memoratus eſt, & de oſsibus ſuis mandauit.* Geneſis vltimo, Ioſeph mandat oſſa ſua tranſportari quando exibunt de Aegypto filij Iſrael. *Fide Moyſes natus occultatus eſt mēſibus tribus à parētibus ſuis, eo quòd vidiſſent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.* Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinā ad ſaluandum infantē. In hac enim fide per tres menſes fecerūt contra regis edictum. *Fide Moyſes grandis factus, negauit ſe eſſe filium filiæ Pharaonis.* pro, negauit dicere, filius ſum filię Pharaonis. Hoc ex ſcriptura non habetur. *Magis eligens affligi cum populo dei.* Hoc dicit ad declarandum, quòd fide Moyſes negauit dicere. *Quàm temporalis.* pro, temporalem, *peccati habere iucunditatem.* Negando dicere filius ſum filiæ Pharaonis, cum Hebræis reputatus eſt: ac propterea cū populo dei afflictus. Et ſi dixiſſet filius ſum filiæ Pharaonis, temporalem habuiſſet iucunditatem peccati. Fuiſſet enim conſors curiæ regiæ: ac per hoc affligentium Hebræos. *Maiores diuitias æſtimās theſauro Aegyptiorū.* pro, theſauris qui in Aegypto, *improperium Chriſti.* Improperium populi Iſraelitici appellat improperium Chriſti: quoniam ad hoc populus ille erat electus è cunctis populis, vt ex eo expectaretur Chriſtus. *Aſpiciebat enim in remunerationem.* futuram per Chriſtum. *Fide reliquit Aegyptū.* transferens populum. *Non veritus animoſitatem regis.* Pharaonis. *Inuiſibilem enim tanquam videns ſuſtinuit.* id eſt, deum inuiſibilem

expe

expectauit fide tanquam videns, tam certe quàm ſi videret inuiſibilem. *Fide celebrauit paſcha.* offerendo agnum paſchalem. *Et ſanguinis effuſionem.* in ſuperliminaribus & poſtibus. *Ne qui vaſtabat primitiua.* pro, primogenita. angelus ſcilicet. *Tangeret eos.* Res geſta ſcribitur in Exodo. *Fide tranſierunt mare rubrum tanquam per aridam terram.* Hiſtoria ibidem clara eſt. *Quod.* ſcilicet mare. *Experti.* pro, experientes, *Aegyptij deuorati ſunt.* ſubmerſione. Et hoc ibidem clare ſcribitur. *Fide muri Hierico corruerunt.* tempore Ioſue. *Circumitu dierum ſeptem.* Res geſta ſcribitur in libro Ioſue. Vbi etiam ſcribitur ſequens. *Fide Raab meretrix non perijt cũ incredulis: excipiens exploratores cũ pace.* Excipiens præteriti tẽporis participium actiuum eſſe deberet: quo caremꝰ. Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo nõ periit. *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samſon, Iephthe, Dauid, Samuel, & prophetis.* Lege librum Iudicum de primis quatuor: libros autem Regum de Samuele & Dauide & aliquibus prophetis. Et quoniã author non explicat in ſpecie geſta ſingulorum ex fide, ideo intelligendum eſt intantum eos ad propoſitum afferri, inquantum aliquid fide operati ſunt aut receperunt. In genere autem ſubiungit, *Qui per fidem vicerunt regna.* Chananæorum, Moabitarum, Idumęorum, &c. *Operati ſunt iuſtitiam.* Ne putares quòd de vincere regna eo modo loquitur quo mundani principes etiã vicerunt regna (vt Alexander, Nabuchodonoſor, &c.) Sed de illo vincere quod fit per fidem quæ operatur iuſtitiam, quæ nulli facit iniuriam, ſed ius ſuum vnicuique reddit, loquitur, ideo ſtatim ſubiungit, Operati ſunt iuſtitiam, non oppreſſerunt innocẽtes, ſed diuinã exercuerunt iuſtitiam. *Adepti ſunt promiſsionem.* Quod negatum fuit primis patribus (Abrahæ, Iſaac, & Iacob) cõceſſum eſt poſterioribus: vt poſsiderent ſcilicet terram promiſsionis. *Obturauerunt ora leonum.* Samſon enim (vt patet Iud. 14.) & Dauid (vt ipſe refert primi Regum decimoſeptimo) & Daniel (vt in ipſo patet) obturauerunt ora leonum. *Extinxerunt impetum.* pro, potentiã *ignis.* Aaron & Moyſes Numeri vndecimo, & decimoſexto. & Danielis tertio, tres pueri in fornace, extinxerũt potentiã ignis. *Effugauerunt aciem.* pro, ora *gladij.* Et hoc frequenter factum eſt à multis, effugantibus gladios hoſtiles. *Conualuerunt de infirmitate,* hoc eſt, de impotentia. Et eſt ſenſus, ex impotentibus facti ſunt potentes. Quod non ſolũ in Macchabæis legimus, ſed etiã in libro Iudicum & Regum pluries ex impotentibus facti ſunt

potentes. *Fortes facti ſunt in bello*: vt patuit tempore Ioſue & etiã Saulis. *Caſtra verterunt exterorum.* hoc eſt, verterunt in fugã caſtra alienorum. Et hoc quoque pluries fuit: & tẽpore Saulis & Dauidis & Macchabæorũ. *Acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos.* Per Eliſeũ & Eliam mulieres filios ſuos mortuos, reſuſcitatos receperunt: vt patet in 3. & 4. Reg. *Alij autẽ diſtenti ſunt.* A diſtendor accipe diſtẽti. Qui fuerint iſti extẽſi in eculeo aut ſimili tormento, non inuenio ſcriptum. Niſi forte ad Macchabæorum afflictiones referatur. *Non ſuſcipientes redemptionem.* Patres prius nominati fide fecerunt: iſti autem fide paſsi ſunt. Inter quos primo loco commemorãtur diſtenti, non ſuſcipientes redemptionem à malis in hac vita. *Vt inuenirent meliorem reſurrectionem.* in alia vita. Illa enim erit reſurrectio ad vitam immortalẽ: reſuſcitati autem ab Elia & Eliſeo redierunt ad vitam mortalem. *Alij verò ludibria & verbera experti.* vt Iob: quo ad ludibria, Eſaias, & Hieremias: quo ad verba verò Micheas. *Inſuper & vincula & carceres.* Hieremias enim poſitus eſt in neruo, & Micheas in carcere. *Lapidati ſunt.* Naboth & Hieremias in Aegypto, & Zacharias filius Ioiadæ. *Secti ſunt.* De Eſaia accepimus quòd Manaſſes fecit eum ſecari ſerra lignea. *Tentati ſunt.* vt Macchabæi & ſeptem fratres. *In occiſione gladij mortui ſunt.* Innumerabiles hi fuerunt, & ſpecialiter tempore Manaſſę, qui ſanguine prophetarum impleuit Hieruſalem. *Circumierunt in melotis.* Græcam dictionem interpres reliquit, & ſignificat pellem ab oue detractã cũ lana. Talibus enim pellibus veſtiebantur huiuſmodi eremitæ. *In pellibus caprinis.* aliqui in pellibus ouinis, aliqui in caprinis. *Egentes.* proculdubio neceſſariis. Et hæc de Elia (& forte aliis nobis ignotis) dicũtur. *Anguſtiati.* vt patet de Elia quum fugit à facie Iezabel: & de Dauide à facie Saulis. *Afflicti.* Generale nomen eſt: cõprehendẽs afflictiones frigoris, æſtus, accubitus, &c. *Quibus dignus non erat mundus.* Hinc apparet quòd ad literam loquitur de ſanctis, de quibus ſubiungit, *In ſolitudinibus errantes in montibus & ſpeluncis & in cauernis terræ.* Qui ad noſtram notitiã non peruenerunt. *Et hi omnes teſtimonio fidei probati.* hoc eſt, laudati, commendati. *Non acceperunt promiſsionem.* vitæ æternæ, ſi refertur ad tempus quo probati ſunt, vel promiſsionem reſurrectionis corporalis. Et ſic non acceperunt, refert etiam tempus præſens: quia nec hactenus acceperunt illam. *Deo pro nobis.* pro, de nobis, *melius aliquid prouidente.* Participium præteriti temporis actiuum debet eſſe. Eſt enim ſenſus, quum deus aliquid melius

lius de nobis prouidit.Quod eſt illud melius ſubiungit, *Vt non ſine nobis conſummarentur.* hoc eſt,perficerentur. Et hoc verificatur tum quo ad perfici beatitudine animæ: quia hæc beatitudo dilata eſt vſque ad mortem Chriſti,in qua & nos noui teſtamenti ſimul beatitudinẽ animæ aſſequimur.Tum quo ad beatitudinem corporis:quia illa differtur vſque ad diẽ iudicij, in quo omnes ſimul beatificabimur.¶ Nec ea ratione dicitur quòd deus melius aliquid nobis prouidit,tanquã dilatio gloriæ priſcorum fuerit aliquid melius nobis.Non eſt hic ſenſus literæ:ſed comparatiuum melius,refertur ad ſtatum priſcorũ patrum.Et eſt ſenſus ꝙ illi non ſunt beatificati tunc quum mortui ſunt: eò quòd deus tẽpus beatificationis(quod eſt longe melius quàm tempus mortis priſcorũ) diſpoſuit fore in ſtatu noui teſtamenti, in quo ſumus nos.Quum prouidit ergo deus ſtatum meliorem nobis, diſtulit illorum beatitudinem. Et hinc ſequitur quòd non ſine nobis perficiuntur.

CAPVT XII.

IDeoque & nos tantã habentes impoſitam. pro,circumpoſitam,*nubem teſtium.* Ex allatis fidei teſtibus deſcendit ad exhortandũ ad tolerantiam malorũ, præcipue mortis & multitudinẽ teſtiũ allatam,appellat metaphorice nubẽ circumpoſitam teſtiũ. Nubem quidem propter celſitudinẽ:circumpoſitam autem vt nulla ex parte(hoc eſt in nulla actione,in nulla paſsione)deeſſe nobis teſtes fidei ſignificet. *Deponentes omne pondus & circunſtans nos peccatum.* Superfluit nos. Et dictio interpretata circunſtans, plus ſignificat:nam ſignificat circunſtãs facile. *Per patientiã curramus ad propoſitum nobis certamen.* Superfluit ad.Metaphorico ſermone vtitur ad ſimilitudinem proſequentiũ currendo certamen.Talibus enim deponẽda ſunt primum pondera: quoniã impedirent curſum.Deponẽda quoq; ſunt quæcũque circũſtantia ipſos, ſiue ſint veſtes,ſiue ſint in via rami fruticũ aut vepres,& ſimilia quæ hinc & inde impedirẽt curſum.Sub qua metaphora pondus peccatorum,& quæ facile circundant nos affectiones ad conſanguineos,ad carnem propriã, deponi oportere ſignificatur. Huiuſmodi autem affectiones appellantur facile circunſtans peccatum,quoniam facile emergunt in peccatũ: vt intelligamus non præcipi,vt deponamus affectiones carnis, niſi pro quãto emergunt in peccatũ facile:hoc enim cõuenit imperfectis. ¶ Nec dicit ad propoſitum certamen,ſed dicit, curramus ipſum propoſitum certamẽ:curramus autem per patientiam,tolerando malo.

 Milie

Militia enim eſt vita hominis ſuper terrã. Directe tamen ad lite ram de certamine fidei eſt ſermo. Quod tunc inter afflictiones & tormenta vſque ad mortem, currendum imminebat. Vnde & ſubdit, *Aſpicientes in authorem fidei & conſummatorem Ieſum.* Hoc eſt intuendo ducem noſtrum Ieſum, qui eſt & inchoator & fini tor fidei. Ipſe enim inchoat fidem in cordibus per gratiam, & finit per præmium. *Qui propoſito ſibi gaudio.* Immortalitatis ſibi paratæ. *Suſtinuit crucem confuſione contempta.* Non ſolum ſuſtinuit tormentum crucis, ſed etiam ignominiam. Erat enim igno minioſum tormentum. Vnde contempſit vitam corporis & glo riam mundanã propter gloriam ſibi paratã. Vnde & præmium ſtatim ſubdit, *Atque in dextera ſedis dei ſedet.* Pro, ſedit. Declaratum eſt in principio epiſtolæ hoc. Meruit enim Chriſtus per paſ ſionem & mortem ſuam vt ſtatim (hoc eſt, poſt triduum) reſuſci taretur immortalis, & regnaret in præcipuis bonis regni dei, qualia ſunt ſpiritualia & cœleſtia. *Recogitate enim eum qui talẽ ſuſtinuit à peccatoribus aduerſus ſemetipſum contradictionem.* Dixerat aſpiciẽtes: adiungit modo aſpectu meditationem tãti ducis, qui talia ſuſtinuit, &c. *Vt non fatigemini, animis veſtris deficientes.* Non ſolum propter propriam gloriam promerẽdam hæc ſuſtinuit, ſed propter vos: vt non langueatis, languore non corporis, ſed animæ, deficiendo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod eſt dicere quòd ideo hæc ſuſtinuit, vt vos animis veſtris conualeſcatis, fortes ſitis. *Nondum enim vſque ad ſanguinem reſtitiſtis, aduerſus peccatum repugnantes.* Superfluit enim. Initium eſt ſequentis particulæ, exhortationi adiungendo reprehenſionem. Et iungenda eſt ſequenti literæ. *Et obliti eſtis conſolationis.* Seu adhortationis. *quæ vobis tanquam filijs loquitur dicens.* Integra ſentẽ tia reprehẽſiua ex ambabus particulis cõſtat: videlicet nondũ ad ſanguinẽ reſtitiſtis, & obliti eſtis adhortationis cœleſtis patris. Manifeſte reprehendit eos quòd tam cito obliti ſunt paternæ adhortationis: tam cito, hoc eſt, antequam ſuſtinuerint vſque ad ſanguinem, antequam afflictiones perſonales cum ſanguinis effuſione pertulerint. *Fili mi, noli negligere diſciplinam.* pro, caſtiga tionem *domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus, caſtigat. flagellat autem omnem filium quem recipit.* Super fluit mi. Et ex Prouerb. 3. cap. ſententiã hãc attulit: quã pertractã do ad propoſitum, ſubiũgit, *In diſciplina perſeuerate, tanquam filijs vobis offert ſe deus.* pro, ſi caſtigationem ſuſtinetis, tanquam filiis vobis offertur deus. Ex eo quòd ſacra ſcriptura deum caſtigantem

tem introducit tanquam patrem caſtigantem filium in quo ſibi complacet, argumentatur (& bene) quod ſi caſtigationem domini ſuſcipitis, habetis hanc prærogatiuam quòd deus offertur vobis tanquam filiis. Et ne putares filium aliquem dei abſque caſtigatione tranſire, ſubiungit, *Quis enim filius quem nõ corripit pater?* Quaſi dicat, nullus. *Quòd ſi extra diſciplinam.* pro, caſtigationem, *eſtis, cuius participes facti ſunt omnes.* Supple filij. *Ergo adulteri.* Pro, adulterini, *& non filij eſtis.* Illatio optima eſt quod non eſtis filij, ſed filij vitiati, maculati quaſi alieno thoro: ex eo quòd non habetis conditionem communem omnibus filiis, videlicet caſtigationem. *Deinde patres quidem carnis noſtræ.* Hoc eſt patres carnales. *Eruditores.* pro, correptores, *habuimus, & reuerebamur eos.* Superfluit eos. *Non.* pro, nonne, *multo magis obtemperabimus patri ſpirituum & viuemus?* Argumento vtitur ab expertis & minoribus. Si ſuſtinuimus patres carnales caſtigatores, & hoc cum timore, multo magis ſuſtinenda eſt caſtigatio patris ſpiritualis, & hoc ad vitã: quãto maior eſt pater ſpiritus patre carnis, & quãto maior eſt fructus vitæ fructu timoris ſeu reuerentiæ. Deus enim eſt pater ſpiritus, tum quia donat animam intellectiuã deforis venientẽ: tum quia eſt largitor ſpiritualis gratiæ, qua vitam æternam habemus. *Et illi quidem in tempore paucorum dierum ſecundum voluntatem ſuam erudiebant.* pro, corripiebant, *nos: hic autem.* Videlicet pater ſpirituum. *Ad id quod vtile eſt in recipiendo ſanctificationẽ eius.* pro, vt participes fiamus ſanctificationis eius. E regione ad id quod dixerat de patribus carnalibus ꝙ corripiebant ſecundũ voluntatem ſuam, dicit de patre ſpirituum quòd hic corripit ad id quod eſt vtile nobis, vt participes fiamus mũdificationis eius, qua mundos reddit omnes electos. ❡ Tractando verò id quod dixerat, & illi quidem in tempore paucorum dierum, ſubiungit, *Omnis autem diſciplina,* pro, caſtigatio, *in præſenti quidem videtur nõ eſſe gaudij ſed mœroris.* Quemadmodum pueris illo pauco tempore quo caſtigantur à patribus carnalibus, caſtigatio ipſa mœſta eſt, ita & omnis diuina caſtigatio in præſenti tempore non eſt ſecundum genus proprium materia gaudij, ſed materia mœroris. Et quemadmodum caſtigatio puerorum relata ad futuros bonos mores fructuoſa eſt, ita & de diuina caſtigatione ſubiungit, *Poſtea autem fructũ pacatiſſimũ.* pro, pacatũ, *exercitatis per eam reddit iuſtitiæ.* Poſt hanc autem vitam diuina quę hic fuit caſtigatio, reddit exercitatis per eam pacatum fructum iuſtitiæ. Non dicit quòd reddit caſtigatis, ſed exercitatis per ipſam caſtigationem,

exer

exercemur enim per flagella diuina in operibus iuſtitiæ, vt iuſtitia cõmune nomen eſt omnis virtutis, qua boni diſtinguũtur à malis. His enim in alia vita reddit præſentis iuſtitiæ fructum plenum pacis, alienum ab omni perturbatione: imò cum tranquillitate omnis ordinis. *Propter quod remiſſas manus & ſoluta genua erigite.* Propoſuerat, per patientiam curramus propoſitũ nobis certamen: & declarauit patientiam multipliciter: modo proſequitur exhortãdo ad ipſum curſum. Vnde dicẽdo propter quod, propoſitũ certaminis curſum refert: & vtens authoritate Eſa. 35. monet ad erigẽdum tum manus remiſſas, tum genua ſoluta. Vtrũque enim in corporali certamine oportet fieri. Et ſub metaphora manuum, opera intelligũtur: ſub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi: oportet nanque & confortare animum, & erigere opera exteriora. *Et greſſus rectos facite pedibus veſtris.* Non ſufficit fortem animum & opera indefeſſa exhibere niſi affect⁹ omnes animi recti ſint: qui per pedes ſignificantur. Et huius tertij ratio ſubditur. *Vt non claudicãs quis erret.* pro, vt non claudum abducat, *magis autem ſanetur.* Si enim aliquis affectus obliquus eſſet, in modum claudicationis abducere poſſet à recto: & propterea ſtudendum eſt vt nihil claudi inueniatur: & ſi inuenitur, ſtudendũ eſt vt ſanetur. *Pacem ſequimini cũ omnibus & ſanctimoniã.* ſic curſum certaminis fidei currite, vt cũ omnibus ſectemini pacẽ. Quod intellige quantum ex vobis eſt. Et cum pace ſanctimoniã, hoc eſt puritatem. *Sine qua.* puritate. *Nemo videbit deum.* iuxta illud, Beati mundo corde, quoniam ipſi deum videbunt. *Contemplantes ne quis deſit gratiæ dei.* pro, ne quis deſtituatur à gratia dei. Tres negationes conſiderandas docet. Prima eſt ne quis deſtituatur à gratia dei. deſtitui enim à diuina gratia, peſsima omnium pœnarum eſt. Et hoc eſt primum cõſiderãdum à quolibet in ſeipſo. Quod poteſt ex effectibus (præcipue internis) percipere. Deſtituitur ſiquidẽ aliquis à diuina gratia, quum ſibiipſi in proptiis viribus relinquitur. hinc enim facile & crebrò ruit. *Ne qua radix amaritudinis ſurſum germinans impediat.* proculdubio gratiam dei impediat, tum quo ad pacem, tum quo ad puritatem. Ex parte dei dixerat, ne quis deſtituatur à gratia dei: ex parte verò hominis dicit, ne qua radix amaritudinis iræ, odij, inuidiæ, & huiuſmodi. Hæ enim ſunt radices amaritudinis: quæ quum pullulant & germinant ad ſimilitudinem vegetabilium ſurſum, impediunt pacem communem, impediũt puritatem communẽ. Et propterea ſubdit, *Et per illam.* ſ. radicẽ

amarit

amaritudinis germinantem. *Inquinentur multi,* & non ſolus ille in quo ortum habuit amaritudo.*Ne quis fornicator aut prophanus.* Tertia cõſideranda negatio,ad opus ſpectat externũ. Et duo explicat opera:fornicationẽ,in pollutione carnis conſiſtentem : & prophanã actionẽ,in pollutione ſacrorũ conſiſtentem : vt ex his duobus extremis (carne ſcilicet & ſacris) reliqua media intelligantur. *Vt Eſau qui propter vnam eſcam vendidit primitiua.*pro,primogenita ſua.Exemplũ ſubdit de prophano,afferens rem geſtã ſcriptã in Geneſi ſatis notam.Fuit aũt prophana vẽditio illa : eo ꝙ primogenituræ ius ſacrum erat.erãt enim primogeniti ſacerdotes ante legem. *Scitote enim quoniam.*pro,quòd,*& poſtea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus eſt : non enim inuenit pœnitentiæ locum : quanquam cum lachrymis inquiſiſſet eam.* Res geſta ſcribitur Gene.27.Et quod dicit ꝙ non inuenit locum pœnitẽtiæ, ad literam verũ eſt ab homine Iſaac patre ſuo:ab ipſo enim cũ lachrymis non impetrauit benedictionẽ primogeniti : quanuis impetrauerit benedictionẽ minorem. Simile quid accidit pœnitentibus poſt perditam virginitatẽ,aut aliquod ſimile donum : nunquam enim inueniunt locũ pœnitentię apud deum quo ad priorem dignitatẽ, ſicut nec Eſau quo ad primogeniturã.Et hæc dicuntur vt caueat quiſque ne cadat:quoniã incerta eſt futura pœnitentia : & multo incertior eſt fructus eius. *Non enim acceſſiſtis.* Superfluit enim. Dixerat,contẽplantes ne quis deſtituatur à gratia dei.declarat modo dei gratiam erga nos noui teſtamẽti , relatiue ad gratiam dei in veteri teſtamẽto. Vnde & primo refert diuinam gratiã qua deus legẽ dedit populo Iſraelitico in mõte Sina,afferendo ſcripta Exo.19.Et inducit illã negatiue ; hoc eſt, non talem datam nobis gratiã , ſed longe diſsimiliter meliorẽ. Nõ,inquit,acceſsiſtis,vos Chriſtiani.*Ad tractabilem.*Deeſt,montem.Montem Sina appellat montẽ tractabilem:hoc eſt,qui corporali tractu poterat tangi.*Et acceſsibilem.*pro,accenſum,*ignem.* Scribitur enim ibi ꝙ mõs Sina totus fumabat eo ꝙ deſcendiſſet dominus deus ſuper eum in igne,& aſcẽderet fumus ex eo quaſi de fornace.*Et turbinẽ,& caliginem,& procellam.*Nec turbinis nec procellæ fit ibi mentio:niſi fortè author propter tonitrua & micantia fulgura dixerit turbinẽ & procellam.De caligine autẽ legitur ibi nubes denſiſsima operuiſſe montẽ.*Et tubæ ſonũ.*Hoc clare ibi narratur.*Et vocẽ verborũ.*De hac voce dicitur Exo.20.cunctus autẽ pop.videbat voces.Hæ voces erãt voces præceptorum. *Quã qui audierũt.*ſup.populi.*Excuſauerũt ſe.*pro,petierũt, *ne eis fieret*

ret verbum. Pro, ne ſibi adderetur verbũ. *Non enim portabant.* Pro, ferebant. *Quod dicebatur*, pro diſtinguebatur. In Exodo ſubiungitur quòd perterriti ac pauore concuſsi dixerunt, nõ loquatur nobis dominus. Hoc eſt enim quod author dicit, petierunt ne ſibi adderetur verbũ, ſcilicet à domino, ſed ceſſaret dominus eis loqui. Ratio autem hic ſubiuncta (ſcilicet nõ enim ferebant quod diſtinguebatur) videtur illa quæ in Exodo ſubiungitur, ne fortè moriamur. Et eſt enim ſenſus: nõ enim tãti erãt animi, vt ſufferre poſſent deũ diſtinguentẽ præcepta ſigillatim, dubitãtes mori ſi perſeueraſſent audiendo diuinam vocem. *Et ſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur.* Præceptum hoc habetur Exo 19. Verũ nõ integrè affertur, niſi intelligendo & accumulatiue: ꝙ non ſolum ſi homo, ſed & ſi beſtia tetigerit mõtem lapidabitur, aut (vt ibi dicitur) iaculis confodietur. Et affertur hoc ad oſtendendum terribilitatem montis tunc. Vnde & ſubditur, *Et ita terribile erat quod videbatur.* Pro, quod videri videbatur. Ad dominum loquentem refertur quod videri videbatur: quoniam ſimilitudo quædã erat loquentis, & non erat ibi verus loquens quo ad veritatem naturalium inſtrumentorũ quibus loquimur. *Moyſes dixit exterritus ſum & tremebundus.* Scriptura Exodi non teſtatur quòd Moyſes hæc dixerit: imò potiùs oppoſitum, pro quanto dicit ꝙ Moyſes dixit tunc ad populum perterritũ, nolite timere: vt enim probaret vos venit deus, & vt terror illius eſſet in vobis. Solutio eſt ꝙ Moyſes animando populum perterritum, commemorauit ab exemplo ſuo quod olim ei acciderat: prima ſcilicet vice quando apparuit ei deus in rubo, ego quoq; exterritus ſum intus, & tremebũdus, foris: & propterea nolite timere, &c. Quòd autẽ Moyſes exterritus in apparitiõe rubi fuerit, colligi poteſt ex eo quod ibi ſcribitur Exo. 3. Abſcondit Moyſes faciẽ ſuam: non enim audebat aſpicere contra deũ. ¶ Et quòd iſte ſit ſenſus literalis, ex verbis Stephani Actu. 7. innuitur, ait enim de Moyſe apud rubum: Tremefactus autem Moyſes non audebat conſiderare.

Sed acceſsiſtis ad Sion montem. Non corporeum, ſed ſpiritualẽ. *Et ad ciuitatem dei viuentis Hieruſalem cœleſtem.* Intellige acceſsiſtis fide ac ſpe & dilectione. *Et multorum millium angelorum frequentiam.* Pro, congregationem, qui ſunt ciues cœleſtis Hieruſalem. *Et eccleſiam primitiuorũ.* pro, primogenitorũ. *Qui conſcripti ſunt in cœlis.* Eccleſiam Apoſtolorum & diſcipulorum immediatorum Chriſti appellat eccleſiam primogenitorũ qui conſcripti ſunt in cœlis, iuxta verbũ domini ad eos: Gaudete quia nomina veſtra

ſcripta

ſcripta ſunt in cœlis: hoc eſt, in libro diuinæ prædeſtinationis. *Et iudicem omnium deum.* qui intuetur corda, & nihil mali relinquit inulcum: & ſimiliter nihil boni ſine præmio. *Et ſpiritum.* pro & ad ſpiritus, *iuſtorum perfectorũ.* Non ſolum acceſsiſtis ad eccleſiam primogenitorũ, ſed etiã ad ſpiritus aliorũ iuſtorum perfectorum imitandos. *Et teſtamenti noui mediatorem Ieſum.* Hoc ſuperiùs declaratum eſt. *Et ſanguinis aſperſionem.* pro, & ſanguinem aſperſionis. hoc eſt, ſanguinẽ qui aſperſus eſt ſeu aſpergitur. De ſanguine Chriſti eſt ſermo: quo intercedente Ieſus fuit mediator noui teſtamenti. *Melius loquentem quàm Abel.* hoc eſt, meliorem rem dicentem quàm ſanguis Abel. Sanguis enim Abel loquebatur clamans vindictam: ſanguis autẽ Chriſti aſperſus clamat nobis veniã. & propterea meliora loquitur, quàm ſanguis Abel. *Videte ne recuſetis loquentem.* Recenſita tam longa diuerſitate eorũ ad quæ acceſſerunt patres Iſraelitæ accipiendo legem, & eorũ ad quæ acceſsimus non ſuſcipiendo Chriſtianitatem, argumentatur ex his monendo, vt audiamus nobis loquentẽ Ieſum. *Si enim illi non effugerunt.* proculdubio vltionem diuinam. *Recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur.* pro, oracula reddebat. Moyſes demonſtratur per pronomen eum. ipſe enim reſponſa ſeu oracula diuina reddebat populo: dicente populo, Loquere tu nobis, & non loquatur nobis dominus. Argumentatur itaque ꝙ ſi Iſraelitæ qui recuſarũt obedire Moyſi qui ſuper terram exiſtens reddebat populo diuina oracula, non euaſerunt vltionem diuinam, ſed ſæpe puniti leguntur in deſerto. *Multo magis nos qui de cœlis loquentem nobis auertimus.* pro, auerſamur. Superfluunt duæ dictiones: loquentem nobis. Ita ꝙ textus mutilus apparet. multo magis nos qui de cœlis auerſamur. *Cuius vox mouit terram tũc.* Et videtur ſenſus literæ: multo magis nos puniemur qui auerſamur eũ qui de cœlis, ſubaudi reſpõſa dat. E regione enim Moyſi (qui ſuper terram diuina reddebat oracula) locat Ieſum de cœlis diuina reddentẽ oracula. Et appellatur Ieſus de cœlis: tũ quia non eſt purus homo, ſed homo de cœlis: iuxta verbum Ioannis Baptiſtæ de Ieſu, qui de cœlo venit ſupra omnes eſt. & ipſe Ieſus dicit, deſcẽdit de cœlo. Tum quia tẽpore quo ſcripta eſt hæc epiſtola, & quo Hebræi iſti venerunt ad fidem Chriſti, Ieſus etiam localiter de cœlis diuina patefaciebat oracula, mittendo ſpiritũ ſanctum, dando dona linguarum & prophetiæ, &c. ¶ De illo de cœlis loquitur, cuius vox mouit terrã tunc, ſcilicet tẽpore Moyſi. In pluribus locis ſacræ ſcripturæ ſcribitur de motu terræ poſt egreſſum

egreſſum populi de Aegypto antequam venirent ad Iordanem. Nam in Pſal.dicitur, Montes exultauerũt vt arietes, & colles ſicut agni ouium: à facie domini mota eſt terra. Et rurſus, Deus quum egredereris in conſpectu populi tui, quũ pertranſires per deſertum terra mota eſt. Et de hoc motu hic textus loquitur: & aperit eundem eſſe illum, cuius vox tũc mouit terrã, & hunc qui nobis de cœlo reſpondet. *Nunc autem repromittit dicens: adhuc ſemel & ego mouebo.* pro, concutio. Superfluit &. *Non ſolum terram, ſed & cœlum.* Ex Aggæi 2.cap.ſumpta eſt hęc ſentẽtia. Vbi aduerte ꝙ author huius epiſtolæ loco ſpeciei poſuit genus. In Aggæo enim habetur, adhuc vnum modicum, quod eſt quaſi ſpecies reſpectu ſemel. vnum enim modicum non niſi ſemel eſt: quanuis non econuerſo. ad hoc enim ꝙ plus quàm ſemel modicum eſſet, oporteret plura modica eſſe. Vnde dicendo adhuc vnum modicum, dicit adhuc ſemel. Quod ideo diligentius notandum duxi, quia ſuper hoc author fundat rationem ſuam. Vnde & ſubdit: *Quod.* pro, hoc, *autem adhuc ſemel dicit.* Superfluit dicit. *Declarat mobilium.* pro, eorum quæ mouentur, *tranſlationem (tanquam factorum) vt maneant ea quæ ſunt immobilia.* pro, quæ nõ mouentur. Argumentatur ex illa particula, adhuc ſemel (& non pluries) ꝙ illa particula declarat tranſlationem eorum quæ mouentur, vt maneant ea quæ non mouentur. Si pluries concutiendus eſſet orbis, tranſlatio eorum quæ mouentur, fieret in alia quæ etiam mouenda eſſent, eo quòd ſupereſſet adhuc alia concuſsio, & ſic deinceps. Sed ſi ſemel cõcutiendus eſt orbis, ex hoc ipſo ꝙ ſemel tantum concutiendus eſt, ſignificatur ꝙ tranſlatio eorum quæ mutantur fiet in ea quæ nõ mutantur: vtpote nullã expectantia concuſsionem. Et hæc eſt ſententia literæ: per quam intelligimus tum ꝙ per myſterium incarnationis concuſſa ſunt omnia: & facta eſt tranſlatio eorum quæ mouentur, hoc eſt, legalium, in ea quæ non mutantur, euangelicam legem & dona. Tum ꝙ per idem myſterium in ſecundo aduentu quum cœlum & terra mutabuntur, transferentur ea quæ mutantur motu generationis & corruptionis in ea quæ non mutantur: hoc eſt, nec generantur, nec corrumpuntur. ¶ Quod autem interponit tãquam factorum, rationem explicat facilis tranſlationis. ex eo enim ꝙ hæc ſunt facta à Ieſu Chriſto, apparet ꝙ facile poteſt transferri illa: vtpote dominus opificij proprij. *Itaque regnum immobile ſuſcipientes, habemus gratiam per quam ſeruiamus.* pro, ſeruimus, *placentes deo.* Immobile regnum propriiſsime appellatur futurũ regnum

gnum Chriſti: participatiue autem euangelicus ſtatus. Suſcipimus autem fide,& ſpe, ac dilectione futurum immobile regnũ. ¶ Quod autem dicitur, habemus gratiam, intelligi poteſt & quòd gratias agimus, & ꝙ habemus internum donum gratiæ. Vtrunque enim eſt verum:& vtrique conſonant ſequentia.nam per gratiã vtroque modo ſumptam, ſeruimus deo & placemus illi.*Cũ metu & reuerentia.*pro,cum reuerentia & religione.Et rationem horum ſubdit: *Etenim deus noſter ignis conſumens eſt.* Ex Deute.4.ſumpta eſt hæc ſententia, deſcribens deum ſub metaphora ignis conſumentis: hoc eſt, ſub ſpecie præcipui ac velociſsimi conſumptiui, vt qui in tot locis ſacræ ſcripturæ deſcribitur tam profuſus in largitate bonorum, hic quoque cognoſcatur ꝙ habet & ſupremam & velociſsimam efficaciam, non ſolum ad puniendum,ſed ad conſumendum: vt hinc non ſolum religio,ſed & reuerentialis timor ei debeatur.

CAPVT XIII.

C*Haritas fraternitatis maneat in vobis, & hoſpitalitatem nolite obliuiſci.*Superfluunt tres dictiones,in vobis &.Fraternitatẽ appellat illam de qua dominus dicit Chriſtianis:omnes vos fratres eſtis. Hæc omnibus Chriſtianis cõmunis fraternitas mandatur amanda indefeſſe,& exterius exercenda hoſpitalitate.*Per hanc enim placuerunt.*pro,latuerunt,*quidam angelis hoſpitio receptis.* pro,angelos hoſpitio excipientes.Vbi aduerte,peritos in lingua Græca dicere ꝙ ſic ad verbum iacet in textu Græço:ſed quadam Grecis propria figura ſignificari per latuerunt neſciẽtes.perinde ac ſi Latine diceretur: per hanc enim quidam neſcientes hoſpitio angelos acceperunt. Et iuxta hunc ſenſum intelligẽdum eſt ad cumulum beneficij dictum ꝙ neſcientes (putando ſe excipere homines) angelos exceperunt. Si enim ſciuiſſent eos eſſe angelos, non excepiſſent eos hoſpitio: vt patet de Gedeone & de Moyſe.ac per hoc fuiſſent priuati tanto beneficio familiaris cõuerſationis tanquam cum hoſpitibus.*Mementote vinctorum tanquam ſimul vincti,*affectu cõmiſerationis.*Et laborantium.*pro afflictorum,*tanquam & ipſi in corpore morantes,*in quo poteſtis & vos affligi. *Honorabile connubium in omnibus.* & non in aliquibus ſic, & aliquibus nõ.*Et thorus immaculatus.*ſimiliter in omnibus.*Fornicatores enim.*pro,autem,*& adulteros iudicabit deus.*Cõtra honorabile connubium dicit fornicatores, qui ſoluti non ſunt continentes. maiult enim eos ſubire honorabile connubium quàm fornicari.Et cõtra thorũ immaculatũ dicit adulteros, quorũ eſt

alie

alienum thorũ maculare. *Sint mores.* pro, ſit modus, *ſine auaritia.* Turpe eſt quòd auaritia imponat modum. *Contenti præſentibus.* Rarus eſt qui contentus ſit iis quæ adſunt, qui non cupiat craſtina. *Ipſe enim dixit.* Ioſue 1. cap. *Non te deſeram.* pro, deſero, *neque derelinquam.* pro, derelinquo. Verba dei ſunt hæc ad Ioſue. *Ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor, nõ timebo quid faciat mihi homo.* Ex Pſal. hoc ſumpſit. Et attulit hæc ad perſuadendum ꝙ ſimus contenti præſentibus: quoniam habemus deum prouidentem nobis, non ſolum aduerſus dæmones, ſed etiam aduerſus homines. *Mementote præpoſitorum veſtrorum.* Præteritorũ quum ſit memoria, de defunctis præpoſitis loquitur. *Qui vobis locuti ſunt verbum dei.* proculdubio euangelicum. *Quorum intuentes exitum conuerſationis.* Hîc clarè apparet ꝙ de mortuis loquitur, Apoſtolis & Chriſti diſcipulis: quorum conuerſationis exitus iam viſus fuerat. *Imitemini fidem.* Conſiderate exitum felicem illorum, & imitamini eorundem fidem. *Ieſus Chriſtus heri & hodie ipſe & in ſecula.* Poteſt & hæc clauſula appoſitiue legi, imitemini fidem, hanc, videlicet: Ieſus Chriſtus heri & hodie, ipſe & in ſecula. Aeternitas Ieſu Chriſti ſignificatur per tria tempora, præteritũ, præſens, & futurum. Et in hoc conſiſtit vniuerſa fides noſtra, vt Ieſus Chriſtus credatur verus deus & verus homo. qui enim hoc credit, ſtultus eſt ſi reliqua fidei Chriſtianæ non credit: quæ ipſe Ieſus Chriſtus fecit, docuit, mandauit, &c. Poteſt & legi vt ratio exhortationis præmiſſæ: vt ex hoc ꝙ Ieſus Chriſtus heri, hodie, & in ſecula, intelligant nõ defuturum ipſis, ſicut nec defuit præpoſitis quorum exitus apparuit. *Doctrinis varijs & peregrinis nolite abduci.* pro, ne circunferamini. Vt ſequentia teſtantur, ad literam loqui videtur de varietate dogmatum, quæ Hebræi ſeminabant. Huiuſmodi dogmata & varia erant peregrina ab euangelio. *Optimum.* pro, bonum. *eſt enim gratia ſtabilire cor, non eſcis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis.* Differentia inter nouum & vetus teſtamentum, inter euangelicum ſtatum & ſtatum legis, explicat penes gratiam & eſcas. Euangelio propria eſt gratia, legi propria eſt eſca: hoc eſt, euangelium conſiſtit in gratia, lex autẽ in ſacrificiis ciborum, in abſtinentia à cibis immundis, & breuiter in cærimoniis corporalibus. Et propterea dicit, nam bonũ eſt ſtabilire cor gratia euãgelij, & nõ ſtabilire ipſum eſcis legalibus: hoc eſt, obſeruatione legaliũ. quæ non profuerũt ambulantibus in eis, quia non contulerunt illis gratiam internam. *Habemus altare de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo*

deſeruiunt. Rationem reddit quare non eſcis legalibus ſtabiliendum eſt cor: quia altare Chriſtianum eſt ſimile altari legali, nō cuicunque, ſed illi de quo edere non habebant poteſtatē etiam ipſi pontifices, & quicūque tabernaculo deſeruiebāt: ac per hoc altare Chriſtianum habemus, de quo non habent poteſtatē edere qui tabernaculo deſeruiunt, hoc eſt, ſeruantes legalia. Alludēdo enim ad altare diei expiationis, hęc dicit. de illo nanq; altari nulli fas erat comedere. ¶ Eſt autē altare Chriſtianum, altare corporis & ſanguinis Chriſti. hoc enim tantum habemus altare: & eſt de quo edere non habent poteſtatē qui tabernaculo legali deſeruiunt. *Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in ſancta, per pontificem, horum corpora cremantur extra caſtra.* Rationē reddit quare de altari illo legali non habebant poteſtatē edendi miniſtri tabernaculi: quia illorū animalium (vituli ſcilicet & hirci: vituli quidē, pro peccato ſacerdotis: hirci verò, pro peccato populi) corpora cremabantur extra caſtra. eorundem enim animalium ſanguis, non per ſacerdotem ſimplicē, ſed per pōtificem inferebatur in ſancta ſanctorum: vt ſuperius dictum fuit. *Propter quod & Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt.* Ecce altare crucis in quo proprio ſanguine Ieſus mundauit populū, non Iudæorum, ſed totius mundi & omnium ſeculorum, extra portam Hieruſalem fuit, ad hoc vt veritas impleret figuram antedictam. *Exeamus igitur ad eum extra caſtra.* Exhortationem infert ſpiritualem: vt ad Ieſum imitandum exeamus extra caſtra, deliciarum, cōmoditatum, ſocietatum, & aliorum huiuſmodi quę humana ſocietas præſtat. *Improperium eius portantes.* Ad ſimilitudinem Ieſu, qui ſuſtinuit tot ignominias moriendo in cruce, dicit improperium eius portātes: proculdubio imitando ipſum in toleratione ignominiarū, ludibriorum, & aliorum huiuſmodi pro eo. *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.* Rationem reddit eius quod dixerat, exeamus extra caſtra. manentiū enim in propria ciuitate eſt frui cōmoditatibus illius, & nō eſt exire ad quęrendum aliam: carentium autē propria ciuitate eſt peregrinari donec perueniant ad ciuitatē ſuam. Non eſt ergo corporalis exitus: ſed eſt exitus animi ab effectibus & impedimentis quibuſlibet ad eundum in cœleſtem ciuitatem, mediante patientia imitatrice paſsionis Chriſti. *Per ipſum ergo offeramus hoſtiā laudis ſemper deo, id eſt fructū labiorum confitentium nomini eius.* Hæc eſt ergo hoſtia laudis, quæ in eccleſia dei ſemper offertur ſepties in die.

Beneficentiæ autē & communionis nolite obliuiſci. Quo ad verba, dixerat offeramus hoſtiam laudis: quo ad facta verò dicit ne obliuiſcamini beneficentiæ, qua vnus alij benefacit: & communionis, qua res proprias aliis communicamus, vt in beneficētia opera, in communione res tribui intelligamus. *Talibus enim hoſtijs promeretur.* pro conciliatur, *deus.* non hoſtiis legalibus. *Obedite præpoſitis veſtris & ſubiacete eis.* Superfluit eis. Præſentibus præpoſitis mādat præpoſtero ordine & ſubiici & obedire. Et rationem ſubdit, *Ipſi enim peruigilant.* pro, vigilant, *quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri.* Significanter dicit quaſi ſeu tanquam: eo quòd propoſiti non tenentur reddere rationem pro animabus ſubditorum abſolute, ſed quatenus ex eorū admonitione, doctrina, & exemplo pendent. *Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes.* Obedientia ſubditorum, occaſio eſt vt prælati vigilēt cum gaudio: vtpote videntes fructuoſum eſſe officium ſuum: & econuerſo mali mores ſubditorum quanuis nō tollant vigilantiam à prælatis bonis, officiunt tamen, vt prælati vigilēt gementes perditionē filiorum. *Hoc enim non expedit vobis.* Et ſi gaudio prælatorum non conſulitis, conſulite tamē vobiſipſis: quia vigilantia eorum cum gemitu inutilis eſt vobis. *Orate pro nobis, confidimus enim quòd bonam conſcientiā habemus, in omnibus bene volētes conuerſari.* Variāt Græci codices: alij habent in prima habemus, alij in ſecūda perſona habetis. Et hæc ſecunda litera magis quadrat: vt quia dixerat, orate pro nobis, ſubiungit rationem confidentiæ in orationibus eorum: quia confidit eos habere bonam conſcientiam ad volēdum bene conuerſari in omnibus. Et hoc eſt temperamentū quoddam reprehēſionis ſuperioris. *Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius reſtituar vobis.* Superfluit vos: quanuis ſubintelligatur. Et quod dicit amplius, ſignificat plus: non ſignificat item. Dicendo autem quo celerius reſtituar vobis. Hebræum ſe eſſe ſignificat, nec ſonat Paulum, quem Hebræi ſeruantes legalia non expectabant eum ſibi reſtituēdum: quum Paulus ad euadendum eorum manus Cæſarem appellauerit. Vnde & hinc coniici poteſt, nec Clementem fuiſſe authorem huius epiſtolæ: quum ipſe eſſet Romanus pontifex, nec expectabatur reſtituendus Iudæis longe poſitis. *Deus autem pacis qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Dicitur eductus de mortuis in ſanguine, quia reſuſcitatus eſt merito effuſi ſanguinis, in ſanctificationem æterni teſtamenti, hoc eſt, ſanctificationem

diſpo

diſpoſitionis hęreditatis æternæ. *Aptet*, pro, perficiat, *vos in omnī.* Deeſt vna dictio. Legendum eſt, *In omni opere bono, vt faciatis eius voluntatem.* Petit vt deus perficiat eos, nō in aliquo, ſed in omni opere. erant enim Hebræi iſti ex parte Chriſtiani & ex parte legales, ſimul cum Euāgelio ſeruantes legalia. Et propterea petit pro eis vt in omni bono opere perficiantur. *Faciens in vobis.* pro, in nobis, *quod placeat coram ſe per Chriſtum:* De ſui à vinculis abſolutione dicit hæc. *Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum, amen.* Siue ad deum, ſiue ad Ieſum Chriſtum referri poteſt relatiuum cui. *Rogo autē vos fratres, vt ſufferatis verbū ſolatij.* pro, exhortationis. Quoniam exhortatio fuit reprehenſiua & ablatiua legis ac ſacerdotij legalis, ideo rogat vt ſufferant verbum exhortationis. *Etenim perpaucis ſcripſi vobis.* Relatiue ad materiam tot myſteriorum paucis vſus eſt verbis. *Cognoſcite fratrem veſtrum.* pro, noſtrum, *Timotheum dimiſſum.* Hinc quiſquis argumentum ſumpſerit ꝙ Paulus fuerit author epiſtolæ vtpote mittens Timotheū, recolat quòd Dionyſius Areopagita diſcipulus quoque Pauli à Clemente Romano pontifice directus eſt in Gallias: ſimilique ratione Timotheum à Clemēte (ſeu illo qui ſcripſit epiſtolam) dimiſſum fuiſſe. *Cum quo ſi celerius venerit, videbo vos.* Non ſonat hæc promiſsio Paulum. alienum enim à ratione videtur vt poſtquam appellauerit ad Cæſarem, iterum in manus Iudæorum ſpondeat ſe dare: quum vbique in Actis Apoſtolorū legatur perſecutionem paſſus à Iudæis, & oportuiſſe ipſum pluries eos fugere. *Salutate omnes præpoſitos veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos de Italia fratres.* pro, ſalutant vos Itali. *Gratia cum omnibus vobis, amen.* Concluſio eſt ſimilis concluſionibus Paulinis. ¶ Et apud Græcos habetur ſubſcriptio hæc: Ad Hebræos ſcripta ex Italia, miſſa per Timotheum. ¶ Et ſic ſit finis Commentariorum epiſtolarum Pauli.

Caietæ die J. Iunij M.D.XXIX.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti, in omnes germanas epiſtolas Pauli & eam quæ ad Hebræos inſcribitur,

FINIS.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in ſeptem Epiſtolas, quas vocant Canonicas, & primùm in eã, quæ diuo Iacobo inſcribitur, Commentarij.

* * *

¶ Epiſtola ſanct̃i Iacobi.

I*Acobus Dei & domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus quæ ſunt in diſperſione ſalutẽ.* Non eſt vſquequaque certum an epiſtola hæc ſit Iacobi fratris domini: dicente Hieron. in lib. de vir. illuſt. de eo. Vnã tantum ſcripſit epiſtolam quæ de ſeptem canonicis eſt: quæ & ipſa ab alio quodã ſub nomine eius edita aſſeritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit authoritatem. ¶ Salutatio hic poſita tam pura eſt, vt nulli ſalutationi cuiuſcunque alterius Apoſtolicæ epiſtolæ conformis ſit. nam nihil dei, nihil Ieſu Chriſti, nihil gratiæ, nihil ve pacis orat: ſed prophano more ſalutem. Nec ipſe ſeipſum nominat Apoſtolum, ſed tantum ſeruum Ieſu Chriſti. Ex quibus ſimul iunctis minus certus redditur author. ¶ Et mittitur ad duodecim tribus diſperſas: quoniam ex qualibet tribu erant aliqui diſperſi per mundum. Vnde magis libri quàm epiſtolæ titulum merebatur. ſcripta eſt enim non vt deferretur duodecim tribubꝰ diſperſis (quũ hoc eſſet impoſsibile) ſed ad inſtruendum eos. Et quoniam ſe ſeruum Ieſu Chriſti dicit, & inferius dicet, nolite in perſonarum acceptione habere fidem domini noſtri Ieſu Chriſti, conſequens eſt, vt ad diſperſos duodecim tribuum iam Chriſtianos intelligamus hanc epiſtolam ſcriptam. *Omne gaudium exiſtimate, fratres mei, quum in tentationes*

tiones varias incideritis. Tentationes exploratiuæ ſunt virtutum animi:& ex ſuo genere triſtitiã natæ ſunt inferre. Et propterea Iacobus materiam triſtitiæ vertit in gaudium,monens vt triſtitiam exiſtiment materiam gaudij. Et rationem ſubdit, *Scientes quòd probatio fidei veſtræ,patientiam operatur.* Materia gaudij eſt, acquirere virtutem patientiæ, & quas nominauit tentationes, modo nominat probationes fidei: examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum. Et huiuſmodi examinatio quoniam afflictiua eſt,operatur patiẽtiam (materiam patientiæ miniſtrando)quantum eſt ex genere operis. Ex parte verò dei operatur patientiam,illam infundendo. *Patientia autẽ opus perfectum habet.*pro,habeat,*vt ſitis perfecti & integri in nullo deficientes.* Ne forte quæreres quæ materia gaudij eſt acquirere patientiam,explicat excellentiam ipſius:dicendo,quum ipſa habeat perfectionem operis ad hoc, vt ſitis perfecti & integri. Quia patientia non in operando, ſed in patiendo conſiſtere videtur, ne hinc errares attribuit patientiæ opus,non qualecunque ſed perfectum. Et eſt ſermo de opere animi quod intus eſt. Non enim eſt pati & patientiam habere:ſed patientia adiungit pati actionem animi, voluntarie tolerantis quod patitur, imò etiam cum gaudio tolerandi quod patitur.Ibant enim Apoſtoli à conſpectu concilij, gaudentes quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati. Tantam autem perfectionem operis habet patientia, vt præſtet homini poſsidere proprium animum,quod plus eſt,quàm poſsidere imperium olim Romanum. Vnde & dicit, & vt ſitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo. vtrunque præſtat patientia,& perfectionem vitæ, & integritatem virtutum, & quod plus eſt,præſtat in nulla actione neceſſaria deficere. *Si quis autem veſtrum indiget ſapientia.* pro,ſi cui veſtrum deficit ſapientia, *poſtulet à deo.* pro,poſtulet ab eo qui dat deo.Dixerat patientiam habere opus perfectum,vt in nullo deficiamus, & quoniam hoc contrariam videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actione deficere, ideo de ea virtute à qua ſæpius contingit deficere, & quæ difficillime impetratur, ſubiungit modum habendi. ¶Specialiter quoque meminit ſapientiæ:quoniam quãuis affectus plenus ſit patientiæ,intellectus tamen carere poteſt ſapientia.Ait itaque: Dixi in nullo deficientes,quia nec in ſapientia permittit deficere:ſi cui tamen deficit ſapientia(quod poteſt contingere ex mi-

nus perfecta patientia)poſtulet à deo qui dat. *Omnibus affluēter.* pro,ſimpliciter: *& non improperat,& dabitur ei.* Adminiculo orationis impetrandam docet ſapientiam. Et eſt ſermo de ſapientia circa regulam viuendi & operandi. ¶ Quòd autem dicit & non improperat ſeu exprobrat, intelligendum eſt quantum ex parte dei:nam ex parte ingratorum teſtatur ſcriptura quandoque exprobrare beneficia collata. *Poſtulet autem in fide,nihil hæſitans.* pro, diiudicans. Ex ſententia Domini in euangelio ſumptum eſt hoc.oportet enim petentem nō diſcernere ex parte dei potētiam ac miſericordiam:qui enim potentiam aut miſericordiam dei metitur in ſuo affectu aut intellectu, minus confidit. *Qui autem hæſitat.* pro,diiudicat,*ſimilis eſt fluctus maris: qui à vento mouetur & circunfertur*. pro, iactatur. Animum diuerſorum iudiciorum circa potentiam aut gratiam dei aſsimilat mari fluctuanti à ventis agitato & iactato:eſt enim talis animus hæſitans, & diuerſis iudiciis huc atque illuc impellitur. Et de eo ſubiungit, *Non ergo.* pro,non enim ,*exiſtimet homo ille quòd accipiat.*pro,accipiet. *aliquid à domino.*vtpote indiſpoſitus ad impetrandum. *Vir duplex animo, inconſtans eſt in omnibus viis ſuis.* Manifeſtat indiſpoſitionē hæſitantis ad impetrandum relatiue ad deum ex diſpoſitione animi duplicis ad alia opera. Videmus enim quòd homo duplex animo(hoc eſt,tanquam habens duos animos: alterum inclinantem ad hoc,& alterum inclinantē ad cōtrarium) inconſtans eſt in omnibus viis ſuis:pro quanto modo ad iſtam viam,modo ad aliam tendit.Simile enim quid contingit in animo poſtulantis hæſitando à deo. ¶ At ſi obieceris perpaucos inueniri poſtulantes abſque omni hæſitatione, ſcito donum dei eſſe poſtulare nihil hæſitādo,quod nullus nouit niſi qui accipit. ¶ Quòd autem Iacobus dicit,ſolos non hæſitantes impetrare(dicendo,nō enim exiſtimet homo ille ꝙ accipiet aliquid à domino)intellige quantum eſt ex parte orantis:nam diuinæ miſericordiæ largitas non eſt alligata his regulis:vnde in euangelio ſupplet homo ante Ieſum,credo inquit domine,adiuua incredulitatem meam,*Glorietur autē frater humilis in exaltatione.*pro,ſublimitate,*ſua,diues autē in humilitate.* pro, humiliatione.*ſui.*Declarauerat gaudiū in tētationibus ex lucro virtutis patientiæ, &c. modo declarat illud idem gaudiū relatiue ad contrarios ſtatus hominum:paupertatis ſcilicet & diuitiarū.Et quū debuiſſet dicere gaudeat autē,plus dicit, dicendo glorietur autem frater(Chriſtianum quemlibet appellat fratrem) humilis,

hoc

hoc eſt abiectus propter paupertatem(humilitas nõ eſt hic nomen virtutis,ſed cõditionis)in ſublimitate promiſſa ſibi in cœleſti regno:diues autẽ glorietur in humiliatione ſui , hoc eſt ,dũ contingit ipſum humiliari,deiici,& cadere à ſtatu diuitiarũ ob aliquam tentationem,& non in diuitiis. *Quoniam ſicut flos fœni tranſibit.* Hæc omnia quæ ſubiunguntur de caduco ſtatu diuitum,tendunt ad hoc quòd diuitię nõ ſunt materia gloriationis, ſed humiliatio propter fidem & virtutem. *Exortus eſt enim ſol cum ardore , & areſecit fœnum : & flos eius decidit, & decor vultus.* pro, aſpectus, ſeu ſpeciei(eſt enim ſermo de aſpectu paſsiue.)*Eius deperijt.Ita & diues in itineribus ſuis marceſcet.Beatus vir qui ſuffert tentationẽ.* Dixerat quòd diues glorietur in ſui humiliatione,extendit modo ad omnes quòd vir qui ſuffert tentationẽ, eſt beatus.Dicendo ſuffert,fortitudinem ſignificat,ad differentiam ſuccumbentis.Et eſt ſenſus:qui ſuffert tentationem : hoc eſt qui non ſuccumbit tentationi, ſed fortiter tolerat illam. Et eſt ſermo de beatitudine hic in ſpe,& in futuro in re. Tẽtationis autẽ nomine afflictiones quaſcunque comprehendit, tam internas quàm externas:ſiue ſenſui ſiue rationi rectę cõtrariæ ſint. *Quoniam quum probatus fuerit.* Examinatur homo priuatione rerum, afflictione perſonę,& afflictione incitantiũ ad ea quæ ſunt contraria rectę rationi:affligũt enim & non parum rectum animũ, incitantia intus vel extra ad ea quæ ſunt cõtraria rectę rationi. Vnde & de Lot Petrus Apoſtolus dicit,habitãs apud eos qui animam iuſtam iniquis operibus cruciabant. *Accipiet coronã vitæ , quam repromiſit deus diligentibus ſe.Nemo quum tentatur, dicat quoniam.*pro,ꝙ,*à deo tentetur.*pro,tentor:*deus enim intentator.*pro,intentabilis,*eſt malu.*hoc eſt,deus nõ poteſt tentari malis.*Ipſe enim.* pro,autem,*neminem tentat.*Vtrunque negat Iacobus à deo, ſcilicet tentari & tentare.Et primum quidem verum eſt , quantum eſt ex parte dei:nam ex parte noſtra tentamus quandoque deũ: contra illud præceptum , non tentabis dominum deum tuum. Alterum autem(videlicet quòd deus neminem tentat) quanuis eadem ratione verificari poſsit(quia deus ex parte ſua neminẽ tentat:non enim indiget tentationis examine ad notitiam animorum & euentuum) proſequendo tamen intentionem authoris,ſenſus eſt quòd ipſe neminẽ tentat,formaliter loquendo, tentatione ad peccandum.De hac enim ẽ regione ſubiungit, *Vnuſquiſque verò tentatur à cõcupiſcẽtia ſua abſtractus & illectus.*pro ineſcatus.Deberẽt tamen eſſe participia paſsiua præteriti temporis,

quibus caremus. Vbi clare patet ꝙ de tentatione ad peccandum & de tentatione interna eſt ſermo: nã & tentauit deus Abrahã, ſed non ad peccandum: & Ieſus tentatus eſt ad peccandũ à diabolo, nõ intercedente propria Ieſu concupiſcentia, ſed externa tantum tentatione. Appellatur autem concupiſcentia appetitus boni vel apparentis boni: mediante ſiquidẽ huiuſmodi appetitione tam diabolus quàm mundus quàm caro nos interna pulſat tentatione. Vbi & recole eiuſdem rationis eſſe appetere bonum & fugere malũ: vt intelligas concupiſcentię nomine vtrãque appetitionem comprehendi: nominatam tamen à bono, ratione cuius diſplicet malum verum, vel apparens. Et duplex officium cõcupiſcentię deſcribitur, abſtrahere & ineſcare: abſtrahere quidẽ à recto: ineſcare autẽ ad delectabile ſeu vtile. Et vtrunque vtinam nõ experiremur. *Deinde concupiſcentia quum conceperit*. Præteriti temporis eſt conceperit. Ad ſimilitudinẽ concipientis deſcribitur animus concupiſcentia diſtractus & ineſcatus. Si enim concupiſcentiam tanquã ſemen ſuſcipit ex quo velut concipiat prolem intentam à concupiſcentia (quod eſt quũ animus conformis eſt cõcupiſcẽtię: & hæc proles delectatio eſt ſeu conſenſus.) *Parit peccatũ*. Recto ordine progreditur poſt conceptionem deſcribens partum: mediante enim concepta delectatione parit peccatũ. *Peccatum verò quum conſummatũ fuerit, generat mortem.* æternam. Generat autẽ meritorie. *Nolite itaque errare.* pro, ne erretis. *fratres mei dilectiſsimi.* pro, dilecti, attribuendo deo veſtras tentationes. *Omne datũ optimum* pro, omnis donatio bona, *& omne donum perfectum deſurſum eſt, deſcendens à patre luminum.* Non ſuffecit Iacobo declaraſſe vnũquenq; tentari à propria concupiſcẽtia, ad manifeſtandum ꝙ deus neminem tentat, ſed adiecit quòd deus eſt actor omnis boni: vt è regione contrariorum effectuum appareret intentũ. Effectus tentationis dixerat peccatum & mortẽ: effectus dei modo dicit omnẽ donationem bonam, & omne donũ perfectum, vt ex his appareat deũ neminem tentare, neminẽ incitare ad peccatum & mortem æternã: ſed econuerſo omnem donationẽ bonam (ad differentiam donationum malarum quas nos facimus) & omne donum perfectum (ad differentiã imperfectionum: quales ſunt imperfectiones ſignificatæ nominibus peccatorũ) è ſurſum, è ſupernis manat, deſcendens à patre luminũ. Rationem tangit emanationis bonorum à deo, dicẽdo à patre luminum. Genitor ſiquidem luminũ nõ eſt genitor tenebrarum, ſed luminũ: omnia autem dona bonorum

norum, &c. radij quidam ſunt diuini luminis. *Apud quem non eſt tranſmutatio,nec.* pro,aut,*viciſsitudinis.* pro,conuerſionis,*obumbratio.*Dixerat à patre luminum,& quoniam pater luminũ ſenſibilium ſol,facit tenebras dupliciter(primo ſuo motu diurno: hac enim tranſmutatione locali facit vbi fuit dies noctem,& econuerſo:deinde conuerſione ex tropicis cancri & capricorni variat obumbrationem æſtiuam & hyemalem) vtráque mutationem Iacobus excludit à deo patre luminum:ne putaretur quòd eſſet pater luminum quemadmodũ ſol ſenſibilis,& ſuis trāſmutationibus faceret tenebras & varias vmbras. Et propterea dicit apud quem non eſt tranſmutatio,quo ad primũ,nec conuerſionis obumbratio,quo ad ſecundum. Modum autem quo deſcendunt ab iſto patre luminũ donationes bonæ & dona perfecta,ſubiungit, *Voluntarie enim.*pro,volens,*progenuit nos verbo veritatis,vt ſimus initium aliquod.*pro primitiæ quædã, *creaturæ.* pro creaturarum,*eius.* Ecce modus quo deſcendunt lumina à ſpirituali patre luminum:non natura,ſed voluntate progenuit nos, ſecundum eſſe gratiæ,verbo veritatis. Datiui caſus eſt,explicans ad quid geniti ſumus ſecundum eſſe gratiæ: videlicet ad verbum veritatis credendum,amandum,ſectandũ,opere implendum ac propagandum. Non ſumus progeniti ad fabellas,ſed ad ſermonem veritatis,vt ſimus quædã primitiæ: hoc eſt inter creaturas æſtimatio,pretioſi,grati velut primitiæ. Et rurſus quoniã primitiæ offerebantur deo,vt offeramur deo tanquã primitiæ omniũ creaturarũ. *Scitis fratres mei.* pro,itaq; fratres mei,*dilectiſsimi.*pro, dilecti,*ſit autẽ omnis homo velox ad audiendum,tardus ad loquendum, & tardus ad iram.* Superfluit autem. Dixerat ꝙ genuit nos verbo veritatis vt ſimus primitiæ creaturarũ eius, & propterea inde infert diſpoſitiones ad verbum veritatis. Quarũ prima eſt velocitas ad audiendum,ſecunda tarditas ad loquendũ,& tertia tarditas ad iram. *Ira enim viri iuſtitiam dei non operatur.* Ab vltima diſpoſitione incipit ſingula tractare. Et quoniã ira appetitus eſt vindictæ quæ actus eſt iuſtitiæ,ideo ne quiſquã putaret ꝙ ira cõformis eſſet verbo veritatis(vtpote executrix iuſtitiæ) clare dicit ꝙ ira viri,ad differentiam iræ diuinæ,non operatur, hoc eſt non exequitur,iuſtitiam dei. Deus enim non ordinauit iram hominis ad exequendam diuinam iuſtitiam: ſed ad hoc ordinauit iudices. *Propter quod abÿcientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ,in manſuetudine ſuſcipite inſitum verbum quod poteſt ſaluare animas veſtras.* Ordinate tractat de ira hominis. Prius enim

excluſit

excluſit ab ea bonũ executionis diuinæ iuſtitiæ: modo explicat mala illi annexa: videlicet immunditiam ſeu ſordes, proculdubio animi, & exuberãtiam ſeu ſuperfluitatem malitiæ. Ira enim vtrunque malum habet annexum: nam & ſordidat animum offuſcando rationem, & accendit voluntatem ad malum proximorum: quod ſignificat malitia abundans ſeu exuberans ad perniciem aliorum. Et quia iræ vt eſt nomen vitij contraria eſt manſuetudo, ideo abiectis iis quæ ſunt vitij iræ, aptiſsime ſubiungit in manſuetudine ſuſcipite verbum inſitum. Ideo de ira tractat, quia impedit ſuſceptionem verbi veritatis inſiti, ad differentiam verbi congeniti. Verbum veritatis congenitum nobis eſt quicquid naturali lumine cognoſcere ſufficimus: verbum autem veritatis inſitum eſt quod de foris inſitum eſt verbum fidei, verbum euangelicum: ad quod non ſufficit naturale lumen, niſi adiutum lumine inſito quod eſt lumen diuinæ gratiæ. Vnde de hoc verbo ſubiungit quòd poteſt ſaluare animas veſtras. *Eſtote autem factores verbi, & non auditores tantum.* Superfluit tantum: quanuis ſubintelligatur. Proſequitur aliam diſpoſitionem ad verbum veritatis: illam ſcilicet, Sit omnis homo velox ad audiendum. Et explicat de quali auditione loquitur: videlicet de auditione factiua verbi veritatis quod auditur, & non de auditione pura. Et rationem ſubiungit, *Fallentes voſmetipſos.* putando quòd ſolus auditus ſufficiat. *Quia ſi quis auditor eſt verbi & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo. Conſiderauit enim ſe & abijt: & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit. Qui autem perſpexerit in lege perfectæ libertatis.* pro, qui autem proſpexerit in legem perfectam libertatis. hoc eſt, in legem perfectam quæ eſt libertatis. E regione conſiderationis propriæ faciei in ſpeculo, locat proſpectionem ſui in legem perfectam quæ eſt lex libertatis, quæ eſt lex euangelica. Eſt enim lex amoris & libertatis ſpiritualis. Et è regione eius quod dixerat & abiit, & ſtatim oblitus eſt, dicit. *Et permanſerit in ea.* pro, & permanſerit ſic, *non auditor obliuioſus factus, ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit.* Intellige meritorie: hoc eſt hic meretur ex facto ſuo beatitudinem futuram. *Si quis autem putat ſe religioſum eſſe.* Deeſt, inter vos, *non refrænans linguam ſuam, ſed ſeducens cor ſuum, huius vana eſt religio. Religio munda & immaculata apud deum & patrem, hæc eſt: viſitare pupillos & viduas in tribulatione eorum.* Tractat tertiam conditionem: videlicet tardus ad loquendum: monſtrando quòd religioſitas ſine fræno linguæ

linguę vana eſt: quod ſi quis ſecus putat, ſeducit ſeipſum. Et è regione religionis vanæ explicat religionē mundam apud deum conſtare ex operibus miſericordiæ. Quod intellige imperatiue. Religio enim proprias actiones habet diuini cultus: imperat autē opera miſericordiæ, eo modo quo vna virtus imperat alteri. *Et immaculatum ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.* pro, à mundo. Viſitationi pupillorum & viduarum annectit Iacobus cuſtodiam hominis ab hoc mundo: eo quòd periculoſum eſt pupillorum curam gerere ſine aliqua lucri macula, nec minus periculoſum viduas viſitare abſque macula carnis.

CAPVT II.

F*Ratres mei, nolite in perſonarum acceptione habere.* pro, ne in perſonarum acceptione habeatis, *fidem domini noſtri Ieſu Chriſti gloriæ.* Quanuis conſtrui poſsit diuerſimode genitiuus gloriæ, materia tamen, de qua eſt ſermo, inuitat ad conſtruendum cum acceptione perſonarum. Ita vt ordo literæ ſit, ne habeatis in acceptione perſonarum gloriæ (hoc eſt, penes gloriam) fidem domini noſtri Ieſu Chriſti. Acceptio ſiquidem perſonarum habetur penes diuerſa. Nam quādoque penes magiſtratus, quandoque penes opes, quandoque penes honores, &c. habetur. In propoſito autē eſt ſermo de acceptione perſonarum penes gloriam ſeu honorem præſentem. Inhibere autem fidem Ieſu Chriſti habere in acceptione perſonarum, eſt inhibere actionē hanc quæ eſt acceptio perſonarum iungi fidei Ieſu Chriſti. Ac ſi dixiſſet, Nolite in adulterio ſeu fornicatione habere fidem domini noſtri Ieſu Chriſti. *Etenim ſi introierit in conuentum veſtrum vir aureum annulum habens in veſte candida.* pro ſplendida, *introierit autem & pauper in ſordido habitu: & intendatis in eum qui indutus eſt veſte præclara.* pro ſplendida, *& dixeritis ei, tu ſede hic bene: pauperi autem dicatis, tu ſta illic, aut ſede ſub ſcabello pedum meorum.* pro, aut ſede hic ſub ſcabellum meum. *Nonne iudicatis apud voſmetipſos?* pro, & non iudicati eſtis in vobiſipſis. Explicat negationem iudicij perſonalis. Et eſt ſenſus, & hæc faciendo non eſtis iudicati in vobiſipſis, ſed eſtis iudicati in veſtibus & diuitiis & paupertate. Nam verè aliud eſt iudicari homines ſecundum ſeipſos, & aliud iudicari eoſdem ſecundum veſtes (ſplendidas vel ſordidas) & alia huiuſmodi extrinſeca. *Et facti eſtis iudices cogitationum iniquarum.* pro, malarum. Malas cogitationes appellat pēſare in hominibus veſtes & huiuſmodi. Et facti eſtis malarum cogitationum, tanquam dirigētium, iudices.

Ita quòd dupliciter erraſtis:& non iudicando homines ſecundũ ſeipſos,& iudicando ſecundum malas cogitationes. *Audite fratres dilectiſsimi.*pro,dilecti,*nonne deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide,& hæredes regni quod repromiſit deus diligentibus ſe? vos autem exhonoraſtis.*pro,ignominia affeciſtis,*pauperem.Nonne diuites per potentiam opprimunt vos,& ipſi trahunt vos ad iudicia.*pro, tribunalia?(*nonne ipſi blaſphemant bonum nomen quod inuocatum eſt ſuper vos?*)hoc eſt nomen Chriſti ſalutiferum.Et hæc mala quæ de diuitibus Iacobus dicit,ideo dicit quia ex diuitiis tumeſcunt & faciunt hæc,quanuis non omnes.*Si tamen*, pro,ſiquidem , *legem perficitis regalem ſecundum ſcripturam (diliges proximum tuum ſicut teipſum)bene facitis.ſi autem perſonam accipitis,peccatum operamini.* Diuitẽ honorari ex multis cauſis prouenire poteſt, quarũ duas tangit hic Iacobus.Altera eſt ex acceptione perſonarum:hoc eſt præciſe,quia diuites ſunt.Altera eſt ex lege regia : hoc eſt , quia ſunt præfecti à rege, vel quia ſunt nuntij regis,vel quia ſic ſtatuit rex:vt patet de Mardochæo,ſic honorabitur quem rex honorare voluerit. Et ex prima quidem cauſa honorarę diuites, peccatũ eſſe definit:ex ſecunda autem dicit eſſe bonum opus. Et ad hoc affert conformitatẽ ſcripturæ, Diliges proximum tuum ſicut teipſum.Et intendit ꝙ ſeruare legem regiã circa honores diuitum, prouenit in Chriſtianis ex præcepto ſcripturæ,Diliges proximum tuum ſicut teipſum.vtendo aduerbio ſicut, proportionaliter:hoc eſt,Diliges proximum tuum in gradu,in officio, in dignitate,in priuilegio ſuo,ſicut teipſum in gradu, dignitate,& priuilegio. *Redarguti à lege quaſi tranſgreſſores.*pro, & redarguimini à lege tanquã tranſgreſſores. Et eſt ſermo non de lege regia,ſed de lege diuina ſcripta Leuit.19. & Deut. 1. Vtrobique enim prohibetur acceptio perſonarũ.*Quicunque enim totam legem ſeruauerit,offenderit autem in vno,factus eſt omnium reus.*Qua ratione hoc dixerit,ipſe ſubiungit: videlicet ex identitate legiſlatoris.Hanc enim identitatẽ clare ſubiungit. Et ex hac parte qui in vno offenderit legiſlatorem,incurrit reatũ omnium : quoniã contemnit latorem legis omnium.Hic eſt ſenſus literalis intentus à Iacobo. *Qui enim dixit, non mœchaberis,dixit & non occides. Quòd ſi non mœchaberis,occideris autem,factus es tranſgreſſor legis. Sic loquimini & ſic facite tanquam per legem libertatis incipiẽtes iudicari.* pro,iudicandi.Loco duarum dictionum,incipientes iudicari,legendum eſt iudicandi.Tranſit ad aliam materiam:videlicet bonorum operũ.Inhibuit prius iungi fidei acceptionem perſona-

rum

rum:monet modo iungi fidei bona opera,incipiens à pręmio & pœna futuri iudicij: quod dicit futurũ per legem libertatis quo ad merita.Et eſt ſenſus:Sic loquimini,ſic operemini,vt iudicandi tandem ſecundũ merita in lege libertatis.Cõſonat hoc ſentētię euangelicæ:Eſuriui,& nõ dediſtis mihi mãducare,& reliqua. hæc enim ſunt merita legis libertatis,ſecundũ quæ iudicandi ſumus. *Iudicium enim ſine miſericordia fiet ei qui nõ facit miſericordiam.* Miſericordia ſaluatrix excluditur,non omnis miſericordia.nam nullum diuinũ iudicium caret miſericordia aliqua:ſed vltimum iudicium reproborum caret miſericordia ſaluatrice eorundem. *Et ſuperexaltat.*pro,gloriatur, *miſericordia iudicium.* pro,aduerſus iudicium: hoc eſt,miſericordia eo ꝙ vincit iudicium, gloriatur aduerſus illud tanquam victrix.Et è regione iudicij ſine miſericordia,locat miſericordiam victricem iudicij,vt ſignificet ꝙ immiſericordium iudiciũ erit ſine miſericordia,miſericordium autem iudiciũ erit tale ꝙ miſericordia gloriabitur aduerſus iudicium. Significãs per hoc ꝙ miſericordia vincet exactam iuſtitiã ſecundũ merita, iuxta illud: Non intres in iudicium cum ſeruo tuo domine, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens. *Quid proderit fratres mei ſi fidem quis dicat ſe habere, opera autē non habeat? nunquid poterit fides ſaluare eum?* De operibus miſericordiæ eſt ſermo.vnde & ſubdit de egentibus,&c. *Si autem frater &.* pro,aut, *ſoror nudi ſint & indigeant victu quotidiano,dicat autē aliquis ex vobis illis,ite in pace,calefacimini.*pro,calefaciatis,*& ſaturamini:non dederitis autē eis quæ neceſſaria ſunt corpori.*proculdubio operimenta. *Quid proderit? Sic & fides ſi non habeat opera, mortua eſt in ſemetipſa.*pro,per ſe.hoc eſt,ſola.*Sed dicet quis,tu fidem habes, & ego opera habeo. Oſtende mihi fidem tuam ſine operibus.*pro,ex operibus,*tuis.*Quaſi dicat non potes ex operibus tuis(vtpote carens illis)oſtēdere mihi illam.Fides enim intus latet. *Et ego oſtendam tibi ex operibus meis fidem meam. Tu credis quòd vnus eſt deus? bene facis,& dæmones credunt.* Solam fidem minoris pendendam,multipliciter Iacobus oſtendit, inter alia afferens quòd fides cõmunis eſt etiam dæmonibus. Et eſt verum, loquendo de ipſo actu credendi. Dæmones enim coacti ab euidentia miraculorũ quæ ipſi cernunt fieri à Ieſu Chriſto,& apoſtolis,&c. Credunt velint nolint verum eſſe ꝙ verbũ caro factum eſt,&c. Et quo ad hoc Iacobus verum dicit ꝙ fides communis eſt etiam dæmonibus,ſed nos voluntarie credimus,illi autē inuiti. Vnde de ipſis ſubditur: *Et contremiſcunt.* quod eſt inuiti. *Vis autem ſcire ò homo inanis quoniam*

niam

uiam. pro, quòd, *fides ſine operibus mortua eſt?* In calce huius capituli ipſemet declarabit hoc. *Abraham pater noſter nonne ex operibus iuſtificatus eſt, offerens Iſaac filium ſuum ſuper altare? Vides quoniam.* pro, quòd, *fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides conſummata eſt? Et ſuppleta,* pro, impleta, *eſt ſcriptura, dicens: Credidit Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam: & amicus dei appellatus eſt.* Aduerte hic prudens lector quòd Iacobus non ſentit fidem abſque operibus mortuam eſſe, &c. (quoniam conſtat nos iuſtificari per fidem etiam ſine operibus: vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato ſi ſtatim moreretur) ſed ſentit fidem ſine operibus, hoc eſt, renuentem operari, eſſe mortuam, eſſe vanam, & nõ iuſtificare. Et recte ſentit, quoniam fides quæ non eſt parata operari, mortua eſt. Suapte enim natura operatur per dilectionem: vt Paulus dicit. Quòd ergo Iacobus affert verbum, Gene. 15. credidit Abraham deo, ad hoc affert quòd credidit paratus operari. Et propterea dicit quòd in opere oblationis filij impleta eſt ſcriptura: loquens de fide Abrahæ parata operari. Impleta, inquam, eſt quo ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abrahæ. Nec contrariatur ſententia hæc ſententiæ Pauli ad Roma. docentis ex fide non ex factis hominem iuſtificari: quoniam Paulus loquitur de factis ſecundum ſe, è regione diſtinctis à fide: Iacobus autem loquitur de factis, vt ſunt filij dei. Vterque enim verum docuit: Paulus quidem ꝙ non factis moralibus cærimonialibus, aut iudicialibus ſecundum ſe, ſed fidei gratia iuſtificamur: Iacobus autem ꝙ non fide ſterili, ſed fide fœcunda operibus iuſtificamur. vnde patet contrarias non eſſe eorum ſententias. *Videtis igitur quòd ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantum. Similiter & Rhaab meretrix nonne ex operibus iuſtificata eſt ſuſcipiens nuntios & alia via eijciens.* pro, emittens? *Sicut enim corpus ſine ſpiritu mortuum eſt, ita fides ſine operibus mortua eſt.* Appellatione ſpiritus non ſignificatur anima, ſed halitus ſeu flatus. Et apte comparat opera flatui. quemadmodum enim corpus animalis ſi non ſpirat mortuum eſt, ita fides ſi nõ parit opus, mortua eſt. Flatus ſiquidem eſt effectus corporis viui: & ſimiliter operatio eſt proprius effectus fidei viuæ. Vnde apparet quo ſenſu ſuperiùs dixerit fidẽ ſine operibus mortuam eſſe: non quòd ſentiat opera eſſe formam fidei, ſed quòd ſentit opera eſſe concomitantia fidem, ſicut halitus concomitatur vitam corporis.

CAP

N*Olite plures*. pro, multi, *magiſtri fieri fratres mei*. Voluntatem prohibet non magiſterij, ſed multitudinis magiſtrorum, dicēdo, nolite fieri multi magiſtri. Et rationem ſubiungit: *Scientes quoniam*. pro, quòd, *maius iudicium ſumitis*, pro. accipiemus. nos magiſtri. Quod eſt per ſe manifeſtum. *In multis enim offendimus omnes*. Ad excludendam præſumptionem putantium ſe fore magiſtros abſq; aliquo lapſu, aſsignat pro ratione maioris iudicij, quia in multis omnes offendimus: vt intelligamus etiam magiſtros labi, & maius expectare iudicium ex affectato magiſterio eccleſię. *Si quis in verbo nō offendit, hic perfectus eſt vir*. Et vtrobique offendere eſt pręſentis temporis. Et ſubiungit hoc ad ſignifican dum quòd ad minus in ſermone labimur omnes: & ad explican dum ꝙ non ita dicit omnes, quin aliquis vir perfectus inueniri poſsit qui nec in verbo labitur. *Potens fræno circunducere totum corpus*. Non ſolum eſt vir perfectus, ſed eſt etiam potens circunducere totum corpus actionum ſuarum tanquam fræno. *Si autem*. pro, ecce, *frænos equis in ora mittimus ad conſentiendum nobis*. pro, vt nobis pareant, *omne corpus*. pro, & omne corpus, *illorum circunferimus*. pro, circumagimus. Similitudo clara eſt. *Et ecce naues quum magnæ*. pro, tantæ, *ſint*, *& à ventis validis minentur*, pro, à ventis duris vehantur, *circunferuntur à modico gubernaculo*. hoc eſt, à temone. *Quocunque impetus dirigentis voluerit. Ita & lingua modicum quidem membrum eſt, & magna exaltat*. pro, iactat. facienda, conturbanda, acquirenda, &c. *Ecce quantus*. pro, exiguus, *ignis*. Prius aſsimilauit linguã fræno & temoni, modo aſsimilat ipſam exiguo igni. *Quàm magnam ſyluam incendit?* Potes legere loco ſyluam (vt forte melius) materiam. Græca enim dictio ſignificat & ſyluam & materiam. *Et lingua ignis eſt*. Superfluit eſt. *Vniuerſitas iniquitatis*. pro, mũdus iniuſtitię. Sine verbo aliquo in textu Græco habentur hæc. ¶ Poteſt nihilominus appoſitiue dictum intelligi, quòd lingua non ſolum eſt ignis, ſed mundus iniuſtitiæ: vtpote non vnam aut plures continens iniuſtitias, ſed mundus iniuſtitiæ, vtpote cõtinens omnes iniuſtitias. Quod eſt verũ virtualiter. *Lingua*. Deeſt, ſic. Legendum eſt, *Sic lingua conſtituitur in membris noſtris, quæ maculat totum corpus*. Duo dixerat de lingua, alterum ꝙ eſt ignis, alterum quòd eſt mũdus iniuſtitiæ. Intendens modo declarare vtrunque, incipit ab vltimo: dicendo ꝙ ſic, hoc eſt, quemadmodum eſt mundus iniuſtitiæ, ſic eſt lingua conſtituta in membris noſtris: quod hinc apparet quòd maculat totum corpus actionum & paſsionum noſtrarum. Penes hoc ergo

go aſsimilatur mundo iniuſtitiæ. ¶ De aſsimilatione verò ad ignem ſubiungit: *Et inflammat rotam natiuitatis noſtræ.* Superfluit noſtræ. *Inflammata à gehenna.* pro, & inflammans ſub gehenna. Vniuerſum vitæ curſum rotam appellat natiuitatis: ea forte ratione, quia circulationibus cœleſtibus agitur curſus vitę noſtræ. Inflammare autem eſt merita flammæ efficere. Perinde ac dictum fuerit rotam natiuitatis meritoriam flammæ conſtituit. Vnde declarando ſeipſum ſubiungit: & inflammans ſub gehenna: hoc eſt, igne inextinguibili. Lingua ſiquidem ſuis vitiis vniuerſam vitã inflammat non igne huius vitæ, ſed igne gehennæ. Et ſic inflammatio hæc eſt quidem culpæ quo ad merita: eſt autem pœnæ gehennæ quo ad futuram executionem. *Omnis enim natura & beſtiarum.* pro, ferarum, *& volucrum*, *& ſerpentium*, *& cetorum.* pro, marinorum. *domatur, & domita eſt à natura humana, linguam autem nullus hominum domare poteſt: inquietum.* pro, incoercibile, *malum, plena veneno mortifero. In ipſa benedicimus deum & patrem, & in ipſa maledicimus homines qui ad imaginem & ſimilitudinem dei facti ſunt. ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nunquid fons de eodem foramine emanat.* pro, ſcatebra emittit, *dulcem & amaram aquam? Nunquid poteſt fratres mei ficus vuas,* pro, oleas, *facere, aut vitis ficus? ſic nullus fons ſalſam ac dulcem poteſt facere aquam.* Similitudines claræ ſunt ad deteſtationẽ linguę inductæ. *Quis ſapiens & diſciplinatus.* pro, & ſcientificus, *inter vos?* Hactenus vetuit fieri multos magiſtros eccleſiæ propter periculum maioris iudicij, & ad hoc attulit vitia linguæ. Modo eandem monitionẽ proſequitur quo ad viros doctos, inſtruendo illos qualiter debeant cõuerſari. Et quia rari ſunt viri docti, ideo dicit quis ſapiens & ſciens inter vos? *Oſtendat ex bona conuerſatione operationem ſuam.* pro, opera ſua, *in manſuetudine ſapientiæ.* ſi quis eſt doctus, non affectet magiſteriũ, ſed factis conuerſationis ſuæ oſtendat ſapiẽtiam in mãſuetudine. Et ſtatim manifeſtat manſuetudinẽ eſſe comitem ſapientiæ, ad manifeſtandum quod dixerat in manſuetudine ſapientiæ. *Quod ſi zelum amarum habetis, & contentiones ſunt in cordibus veſtris.* pro, & contentionẽ. Et ibi fiat punctum. deinde ſubiungatur, *In corde veſtro nolite gloriari.* Manſuetudini opponitur intus æmulatio amara, foris autẽ contentio. Et ex his contrariis deducit oppoſitum ſapientiæ, excludendo duo vitia. Alterum internum, nolite gloriari in corde veſtro de ſapientia & ſcientia quam habetis. Alterum externum. *Et mendaces eſſe aduerſus veritatem.* Inuidia & con

contẽtio ad vtrunque ducũt viros doctos:& ad gloriandum intus,& ad metiendum foris. *Non eſt enim iſta ſapientia de ſurſum deſcendens à patre luminum.* Superfluit à patre luminum.*Sed terrena,animalis,diabolica*. pro, dæmoniaca . hoc eſt,ſed ab effectu terrenorũ, à paſsionibus (quas perturbationes animi vocant) à dæmone. Iuxta tres partes hominis (corpus videlicet & animam qua ſentimus,& intellectum quo inflamur: ſcientia enim inflat)triplicem denominationem dedit huic ſapientiæ. Et vltima denominatio à dæmone ſumpta eſt,ne intellectũ culpabilẽ ſignificaret.Intellectus enim in culpa non eſt,ſed abuſus intellectus quo quis de eo inflatur: in quo imitatur dæmonem. *Vbi enim Zelus & contentio,ibi inconſtantia & omne opus prauũ.Quæ autem de ſurſum eſt ſapientia, primum quidem pudica eſt*. pro, caſta eſt, *deinde pacifica,modeſta,ſuadibilis*.pro,ſuaſibilis, *bonis conſentiens.* Hæ duæ dictiones ſuperfluunt.*Plena miſericordia & fructibus bonis,iudicans ſine ſimulatione*.pro, non diiudicans & non ſimulans. Diiudicare inconſtantiæ eſt:nam eſt contraria iudicia efficere. quod conſtat ſpectare ad inconſtantiam: quæ comes declarata eſt ſapientiæ terrenę,&c.*Fructus autẽ iuſtitiæ in pace ſeminatur facientibus pacem.* Dixerat ſapientiam è ſupernis deſcendentem plenam fructibus bonis.Et quoniam fructus boni ad iuſtitiam ſpectant,iunctam eſſe ſapientiam iuſtitiæ ſubiungit: dicẽdo quòd fructus iuſtitiæ ſeminatur in pace facientibus pacem. Quod eſt dicere,quòd fructus iuſtitiæ ſeminatur in pace à ſapientia.nam de illa dictum eſt,quòd incipit à caſtitate, & terminatur ad eſſe pacificum:quod eſt eſſe factricem pacis. Idem ergo eſt fructus iuſtitiæ & fructus ſapientiæ: vtpote ſeminatus in pace.

CAPVT IIII.

VNde bella & lites.pro,& pugnæ, *in vobis? nonne ex concupiſcentijs.* pro,nonne hinc,& poſtea appoſitiue ſubiungendum eſt, *Ex voluptatibus veſtris*.Delectationes ſiquidem prima principia ſunt & pugnarum & bellorum,&c.*Quæ militant in mẽbris veſtris*.Imperando membris humanis ad bella & lites & ſimilia,delectationes militant in membris humanis. *Concupiſcitis & non habetis*.Vanitatem paſsionum & actionum humanarum deſcribit per hæc tria:concupiſcentiam,inuidiam,pugnã. *Occiditis & Zelatis*. pro , inuidetis & æmulamini, vt inuidia referatur ad triſtitiam interiorem:æmulatio autem ad conatum conformem inuidiæ.*Litigatis & belligeratis*.pro,pugnatis & bellatis,*& non habetis propter quod non poſtulatis*.pro,propterea quòd nõ po-

ſtulatis.Ratio redditur quare hęc omnia vana ſint, quia non innituntur poſtulationi à deo:hoc eſt,quia innituntur viribus tantum humanis,& nõ habetur ratio diuinæ gratiæ.Vnde & Ioſue errauit cum Gabaonitis fœdus feriendo,quia os domini nõ conſuluit:vt ibidem dicitur. *Petitis & non accipitis,eo quòd male petatis,vt in concupiſcentijs veſtris inſumatis*.pro, vt in voluptatibus veſtris inſumatis:hoc eſt,perficiatis veſtra omnia. Hic enim finis efficit, vt quanuis petamus à deo,male petamus:vtpote non ad hoc,vt perficiatur voluntas diuina,ſed vt perficiatur volũtas noſtra.Oportet enim ſupplicando præferre voluntatẽ diuinam noſtræ:alioquin male petitur. *Adulteri*.Deeſt,& adulteræ,*neſcitis quia*.pro,quòd,*amicitia huius mundi*.Superfluit huius. *Inimica eſt deo*.pro,inimicitia dei eſt?Et interrogatiue legendum eſt. Quòd autem dicit, adulteri & adulteræ, de adulterio animæ quo anima relicta adhæſione ad deum adhæret mundo,intelligendum teſtantur ſubiuncta de amicitia mundi & inimicitia dei. *Quicunque ergo voluerit amicus eſſe ſeculi huius*.pro,mundi,*inimicus dei conſtituitur. An putatis quia*. pro,quòd,*inaniter ſcriptura dicat,ad inuidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat*.pro, habitauit, *in vobis*? Et Exodi vigeſimo cap. ſumpta eſt hæc ſententia. Vbi deus primò dicit eſſe deum qui eduxit de terra Aegypti : quod iſte dicit habitat in vobis. Deinde ſubdit,ego ſum deus zelotes:quòd iſte dicit ad inuidiam concupiſcit ſpiritus. Deus enim ſpiritus eſt:vt dicitur Ioannis quarto.Et directe ad propoſitum contra adulteros & adulteras tendit:ſignificans quòd deus more zelotypi inuidet mundo trahenti animas ſibi fide deſponſatas ad ipſius mundi amicitiam & dei inimicitiam. Non putetis inquit vane ſcriptum eſſe hoc, quòd diuinus ſpiritus concupiſcit ad inuidiam zelotypiæ:quoniam hoc eſt ſcriptum ad ſignificandum tum amicitiam mundi eſſe inimicitiam dei,tum ad ſignificandum vindictam diuinam conſequentem huiuſmodi zelum.Et apte ſubiungitur, *Maiorem autem dat gratiam.* nam & ibidem in Exodo ſubiungitur, faciens miſericordiam in millia iis qui diligunt me.Relatiue ad adulteros & adulteras dicitur, quòd ad inuidiam concupiſcit ſpiritus, non qui habitat,ſed qui habitauit olim in vobis:relatiue autem ad amicos dei dicitur,maiorem autem dat gratiam,maiorem proculdubio quàm mereantur. *Propter quod dicit*. Prouerbiorum tertio : Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Aut Iacobus alia tranſlatione vſus eſt,aut ſenſum attulit.Nam in calce illius capituli

capituli dicitur, ipſe deludet illuſores, & manſuetis (ſeu humilibus) dabit gratiam. Illuſores diuinorum proculdubio ſuperbi ſunt: & plus eſt illudere illis, quàm reſiſtere eiſdem. Et hæc ſententia ad confirmationem affertur allatæ prius doctrinæ de diuino zelo reſpectu amicorum mundi, & diuina gratia reſpectu amicorum dei. Qui enim prius dicti ſunt amici mũdi, modò dicuntur ſuperbi:& qui prius dicti ſunt amici dei, modo dicuntur humiles. *Subditi ergo eſtote deo: reſiſtite autem diabolo, & fugiet à vobis.* Magna gratia, vt ſola reſiſtentia ſufficiat ad fugiendũ diabolum. *Appropinquate deo, & appropinquabit vobis.* Non quòd noſtra appropinquatio præueniat dei gratiã ſimpliciter & abſolute: ſed appropinquatio noſtra effectus gratiæ præuenientis, præuenit hãc ſpecialem gratiam appropinquationis diuinæ, vel per gratiam gratum facientem, vel per augmentum gratiæ. *Emundate manus.* hoc eſt, omnia organa operãdi, à malis operibus. *Peccatores: & purificate corda duplices animo. Miſeri eſtote.* pro, affligite vos. Hæc omnia quę ſequuntur, deſcribunt ſtatũ pœnitentialem. *Et lugete & plorate: riſus veſter in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem. Humiliamini in conſpectu domini: & exaltabit vos. Nolite detrahere alterutrũ.* pro, inuicem, *fratres mei. Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrẽm ſuum, detrahit legi & iudicat legẽ. Si autem iudicas legem, non es factor legis, ſed iudex.* Directe verificatur hæc ſententia detractione & iudicio, qua bonum opus vituperatur aut damnatur: quia bonũ opus lege probatur: ac per hoc ſi vituperatur aut damnatur, damnatur & vituperatur lex. Et talis detrahens aut iudicãs, veriſsime eſt iudex legis, nõ executor. Iudex autem facto, non authoritate aut intentione. Et quoniam facto vſurpat ſibi iudicium legis, exaggeratur eius crimen ex hoc, quòd vnus tantum eſt legiſlator, dicendo, *Vnus eſt enim legiſlator & iudex.* Superfluit enim: ſuperfluũt & iudex. *Qui poteſt perdere & liberare.* pro, ſeruare & perdere. *Tu autem quis es qui iudicas proximum tuum.* pro, tu es qui iudicas aliũm? *Ecce nũc.* pro, age nũc, *qui dicitis, hodie aut craſtino.* pro, hodie & cras, *ibimus in hanc ciuitatem: & faciemus ibi annũ vnum, & mercabimur, & lucrum faciemus. qui ignoratis quid erit in craſtinum.* pro, poſtero die. *Quæ eſt enim vita veſtra? vapor eſt ad modicũ apparẽs, & deinceps exterminabitur.* pro, & deinde euaneſcens. *Pro eo vt dicatis.* pro, pro eo quod dicere debuiſtis, *Si dominus voluerit, & ſi vixerimus, faciemus hoc aut illud. Nũc autẽ exultatis.* pro, gloriamini, *in ſuperbijs veſtris. Omnis exultatio.* pro, gloriatio, *talis maligna.* pro, mala, *eſt.*

Scienti igitur bonum facere & non facienti peccatum eſt illi. De bono debito ſentẽtia hæc verificatur: non de bono ſupererogationis.

CAPVT V.

AGite nunc diuites, plorate vlulantes in miſerijs veſtris quæ aduenient vobis. Diuitiæ veſtræ putrefactæ ſunt, & veſtimenta veſtra à tineis comeſta ſunt, aurum & argentum veſtrum æruginauit: & ærugo eorum in teſtimonium vobis erit, & manducabit carnes veſtras ſicut ignis. E regione culpæ diuitum quo ad hoc, quòd potius rodi faciunt veſtimenta à tineis, & argentum æruginare quàm cõmunicent proximis, locat pœnam, quòd carnes eorum comedẽtur tãquam ab ærugine, & tinea velut ab igne. Et hoc vltimum tanquam ignis expreſsiue intelligẽdum eſt: hoc eſt, ꝙ ignis comedet carnes eorum, non tamen conſumendo. *Theſaurizatis vobis iram in nouiſsimis diebus.* Superfluit iram. De theſauro rerũ quæ ſunt ad vſum eſt ſermo. Et è regione culpæ theſaurizantis pro ſenectute, locatur clamor operariorum quibus nõ eſt ſoluta merces. *Ecce merces operariorum qui meſſuerunt regiones veſtras, quæ fraudata.* pro, ablata, *eſt à vobis, clamat: & clamor*, pro, clamores, *eorum in aures domini Sabaoth introiuit.* pro, introierunt. *Epulati eſtis ſuper terram, & in luxurijs enutriſtis corda veſtra.* pro, deliciati eſtis in terra, & laſciuiſtis, & enutriſtis corda veſtra laſciuiis & deliciis. *In die occiſionis*, pro, vt in die mactationis, hoc eſt, vt in die feſto, in quo mactabatur hoſtia. *Addixiſtis.* pro, condemnaſtis, *& occidiſtis iuſtum, & non reſtitit.* pro, reſiſtit, *vobis.* Præſentis temporis eſt, non iuſtum, ſed deum refert. Iuſtus enim occiſus non poteſt reſiſtere: ſed deus poteſt reſiſtere, & non reſiſtit, ſed permittit abire impune in hac vita. Vnde & infert, *Patientes.* pro, longanimes, *igitur eſtote fratres vſque ad aduentum domini.* quo occiſos iuſtos vindicabit, & vobis præmia æterna dabit. *Ecce agricola expectat pretioſa fructum terræ, patienter ferens.* pro, longanimis in illum, proculdubio fructum, vel in illum cœleſtem agricolam. *Donec accipiat temporaneum & ſerotinum* pro, donec accipiat pluuiam tempeſtiuam & ſerotinam. Similitudo clara eſt. *Patientes.* pro, longanimes, *igitur eſtote & vos, & confirmate corda veſtra; quoniam aduentus domini appropinquabit.* pro, appropinquauit. *Nolite ingemiſcere fratres in alterutrum.* pro, iuxta inuicẽ. Et eſt ſenſus: ne aliquis ingemiſcat relatus ad alium fratrem; puta comparando ſe ad eum qui minus patitur, & tamẽ æque aut magis meretur pati, & ſic de ſimilibus. *Vt non*

iudi

iudicemini.vt inde non incurratis iudicium vltionis diuinæ. *Ecce iudex ante ianuam aſsiſtit. Exemplum accipite fratres exitus mali*. pro, afflictionis, *& longanimitatis prophetas, qui locuti ſunt in nomine domini. Ecce beatificamus*. pro, beatos dicimus, *eos qui ſuſtinuerunt*, pro, ſuſtinent. *Sufferentiam*. pro, patientiam. *Iob audiſtis. & finem domini vidiſtis, quoniam*. pro, quòd, *miſericors*. Deeſt valde. Legēdum eſt, *Quòd valde miſericors eſt dominus ac miſerator*. Et eſt ſermo de fine domini, quo terminauit ea quæ cōtigerūt Iob. Reſtituit ſiquidē ei filios & filias, & duplicauit facultates. hoc fine vidimus, ꝙ valde miſericors & miſerator eſt dominus erga patientes. *Ante omnia autem fratres mei nolite iurare, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum*. Hoc qualiter ſit intelligendum, in euangelijs declaratum eſt.

Sit autem ſermo veſter eſt eſt, non non. pro, ſit autem veſtrum etiam etiam, & non non. Et ſententia eſt clara ſi recte puncta fiant. Quum enim dicitur ſit veſtrum etiam etiam, ordo literæ eſt, veſtrum etiam ſit etiam: & veſtrum non ſit non. Vnde rationem ſubiungit, *Vt non ſub iudicio decidatis*. pro, vt non in ſimulationem incidatis. Si meum etiam non eſt etiam, in ſimulationem incido: & ſimiliter ſi meum non, non eſt non, in ſimulationem incido. *Triſtatur*. pro, affligitur, *aliquis inter vos? oret*. Remedium afflictionis dicit recurſum ad deum orando. *Aequo animo, & pſallat*. Deprauata eſt litera Latina & mutila. Legendum eſt, *Aequo animo eſt aliquis? pſallat*. Afflicto dixit vt oret: æquo animo verò exiſtenti dicit vt pſallat gratias agendo deo. *Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros eccleſiæ, & orent ſuper eum, vngentes eum oleo, in nomine domini. Et oratio fidei ſaluabit infirmum: & alleuabit eum dominus, & ſi in peccatis ſit, remittentur ei*. Nec ex verbis nec ex effectu verba hæc loquuntur de ſacramentali vnctione extremæ vnctionis: ſed magis de vnctione quam inſtituit dominus Ieſus in euāgelio, à diſcipulis exercendam in ęgrotis. Textus enim non dicit infirmatur quis ad mortem, ſed abſolute infirmatur quis, & effectum dicit infirmi alleuiationem: & de remiſsione peccatorum non niſi conditionaliter loquitur, quum extrema vnctio non niſi prope articulum mortis detur, & directe (vt eius forma ſonat) tendit ad remiſsionem peccatorum. Præter hoc quòd Iacobus ad vnum ęgrum multos presbyteros tum orantes tū vngentes, mandat vocari: quod ab extremæ vnctionis ritu alienum eſt. *Confitemini alterutrum*. pro, inuicem *peccata veſtra*. Superfluit veſtra. Nec hic eſt ſer

mo de confeſsione ſacramentali: vt patet ex eo quod dicit, confitemini inuicem. Sacramentalis enim confeſsio non fit inuicē, ſed ſacerdotibus tantum. ſed de confeſsione, qua mutuo fatemur nos peccatores vt oretur pro nobis: & de cōfeſsione hinc & inde erratorum, pro mutua placatione & reconciliatione. *Et orate pro vobis inuicem, vt ſaluemini.* pro, vt ſanemini. Aegritudo animi communis eſt omnibus. Et propterea dicendo orate pro vobis inuicem vt ſanemini, de ægritudine animi loquitur. *Multum enim valet deprecatio iuſti aſsidua.* pro, agens. ad differentiam deprecationum quæ fiunt nō ad hoc vt agatur aliquid, ſed ad propriæ animæ ſalutem, dicitur deprecatio agens. Vnde & inducitur oratio Eliæ ad cohibendum & dandum pluuiam. *Elias homo erat ſimilis nobis paſsibilis: & oratione orauit vt non plueret ſuper terram, & non pluit annos tres & menſes ſex. Et rurſum orauit: & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum ſuum. Fratres mei ſi quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum. Sciat quòd qui conuerti fecerit peccatorē ab errore viæ ſuæ, ſaluabit animā eius à morte, & operit.* pro, operiet, *multitudinem peccatorum.* ne videātur ab æterno iudice ad pœnam æternam. Amen.

Caietæ die III. Iunij M.D.XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in priorem Epiſtolam Petri, Commentarij.

¶ Prima beati Petri Apoſtoli Epiſtola. De qua nullus vnquam dubitauit, an ſit Petri.

Petrus

PETRVS *Apoſtolus Ieſu Chriſti.* No-
mine quod Chriſtus ei impoſuit vtitur
ſolo. Non enim dicit Simon Petrus, ſed
Petrus. Et ne hæſitetur quis Petrus ſit,
explicat ſe apoſtolum Ieſu Chriſti. *Ele-
ctis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Cap-
padociæ, Aſiæ, & Bithyniæ.* Eſſe aduē-
nam apud has prouincias, ſufficienter
indicat eſſe ibidem diſperſos. Et pro-
pterea eſſe aduenam hoc in loco peregrinationem ſignificat re-
ſpectu cœleſtis patriæ. Dauid enim ſeipſum ſic appellauit pere-
grinum cum omnibus patribus ſuis. Et iuxta hoc Petrus dicit
electis peregrinis: vt electio beneficium indicet diuinum, pere-
grinatio autem vſum electionis. Proprium enim eſt electo-
rum viuere in hoc mundo tanquam peregrinos. Electis au-
tem in his prouinciis, quoniam Iudæis habitantibus in his pro-
uinciis prædicauerat, vt Hieronymus dicit in libro de viris illu-
ſtribus. Et ad ſignificandum quod Iudæis qui crediderant in Ie-
ſu fidem, ſcribit, dicit diſperſionis. *Secundum præſcientiam dei pa-
tris.* Rationem tanti beneficij (videlicet quòd ſint electi peregri
ni) redditurus ex ſingulis trinitatis perſonis incipit à perſona pa
tris. Et ne eorum electio repentina credatur, dicit electis ſecun-
dum præſcientiam dei patris. *In ſanctificationem.* pro, in ſanctifi-
catione, *ſpiritus.* Ecce perſona ſpiritus ſancti. Quanuis etiam ſpi-
ritus ſignificare poſſit rem ſanctificatam: vt ſit ſenſus: Electis in
ſanctificatione non corporis, ſed ſpiritus. quandiu enim peregri
namur, licet ſanctificatus ſit ſpiritus noſter, manet tamen caro
peccati. *In obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti.* Ecce
perſona filij. Et explicat ſanctificationem electorum fieri per o-
bedientiam & aſperſionem ſanguinis domini noſtri Ieſu Chri-
ſti. Obedientiam dicit ex parte animæ. Factus eſt enim obediens
vſque ad mortē. Aſperſionem verò ſanguinis dicit ex parte cor-
poris eiuſdem domini noſtri. *Gratia vobis & pax multiplicetur.*
Gratias initium diuinorum donorum, pax terminus eorundem
omnia media comprehendunt. Vbi & vide eadem vſos ſaluta-
tione Petrum & Paulum in ſuis epiſtolis: vt merito concludere
poſſimus ex gratia & pace conſtare ſalutationem apoſtolicam.
*Benedictus deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti: qui ſecundum mi-
ſericordiam ſuam magnam.* pro, multā. proculdubio effectiue: hoc
eſt multorum effectricem. *Regenerauit nos in ſpem viuam.* Ad

ſimilitudinem differentiæ inter aquam viuam & aquam mortuam dicit in ſpem viuã,ad differentiam ſpei mortuæ. Et eſt ſermo de regeneratione baptiſmali. Per baptiſmũ enim renaſcimur ſpe viua,ſpe ſemper ſcaturiẽte. Et vnde oriatur hæc ſpes viua ſubiungit, *Per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis.* Si enim Chriſtꝰ nõ reſurrexit(ſicut inquit Paulus) inanis eſt omnis ſpes noſtra. *In hæreditatem incorruptibilem.* Res ſperatas explicat in ſpem viuam hæreditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauit. Filiis enim debetur hæreditas. incorruptibilem autem dicit ad ſignificandum quòd nunquam eſt finienda. *Et incontaminatam.* nihil enim inquinationis compatitur: & propterea nullus coinquinatus accipiet illam. *Et immarceſcibilem.* vt intelligamus incorruptibilem ſecundum ſubſtantiam, immarceſcibilem autem ſecundum perfectionem. *Conſeruatam in cœlis in vobis.* pro, in vos. Hæreditas electorum non in terra, ſed in cœlis ſeruatur, nimirum ęterna beatitudo. Seruatur autem in vos electos: hoc eſt non ſeruatur in cœlis ocioſè aut abſolutè(vt theſauri occulti)ſed in vos transferenda. Et ſignificanter dicit in vos, non in veſtram poteſtatem: vt intelligamus quòd hæreditas illa intra noſipſos erit. *Qui in virtute dei cuſtodimini per fidem.* Pondera conditionem electorum quòd per fidem in anima cuſtodiuntur à malis animæ, non in virtute propria, ſed in virtute Dei. Cuſtodiuntur autem. *In ſalutem paratam reuelari in tempore nouiſſimo.* Plena ſalus tecta quodammodo eſt vſque ad tempus vniuerſalis iudicij,ſed tunc detegetur. & ex nunc parata eſt vt tũc detegatur, quum ſalus animarum & corporum immortalium & glorioſorum manifeſta erit omnibus. *In quo exultabitis.* pro, exultatis,ſeu potius exultate. Dictio enim Græca anceps eſt ad exultatis vel exultate: ſubiunctis autẽ magis quadrat exultate. Monet enim vt ex nunc exultent in ſpe illius nouiſsimi temporis. *Modicũ nunc ſi opus eſt affligi varijs tentationibus.* Quadrat monitioni exultate in ſpe nouiſsimi temporis, modicum nunc affligi ſi opus eſt variis tentationibus. Rationem tangit exultandi ſpe futuræ felicitatis perpetuæ, ex eo quòd modicũ nunc (quod cõprehendit vniuerſum vitæ præſentis tempus) affligimini variis afflictionibus ſi opus eſt. Et quare opus ſit ſubiungit, *Vt probatio fidei veſtræ multo pretioſior ſit auro quod per ignem probatur.* Superfluit ſit,& deficiunt tres dictiones. Legendum eſt, *Quod perditur, & tamen per ignem probatur.* Et quoniam caret verbo, iungendum eſt, *Inueniatur in laudem & gloriam & honorem.*

Clara

Clara redditur ratio quare variis tẽtationibus nũc affligimur, vt fides probata inueniatur multo pretioſior auro, digna laude, digna gloria, & digna honore. Et inſeritur ratio à minori, ꝗ ſi aurum quod perit examinatur per ignẽ, fides quæ permanet multo magis probanda eſt. Intellige autẽ fidem permanere quo ad effectum: æternã ſcilicet ſalutem. *In reuelatione Ieſu Chriſti.* Tempus deſcribitur quando fides probata inuenietur in honore & gloria: videlicet quando reuelabitur Ieſus Chriſtus, qui nunc velut interſtitio cœli tegitur nobis. *Quem quum non videatis diligitis: in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exultabitis.* pro, in quem nunc non videntes, *credentes tamen exultatis.* Non ſolum diligere, ſed & credere & exultare abſque viſione affirmat. Quos actus experientia in viris perfectis teſtatur. *Lætitia inenarrabili & glorificata.* Internum perfectorum gaudium in Chriſto eſt & inenarrabile (quod nemo nouit niſi qui accipit) eſt & glorificatum, tum ex parte materiæ: quia eſt de glorificato Ieſu: tum ex parte formæ, quia eſt participatio quædam glorioſi gaudij. *Reportantes finem fidei veſtræ ſalutem animarum.* credendo, diligendo, exultando in Chriſto, reportatis fructum fidei veſtræ ſalutem animarum veſtrarum. *De qua ſalute exquiſierunt atque ſcrutati ſunt prophetæ qui de futura in vos gratia prophetauerunt.* Superfluit futura, & legendum eſt, *Qui de in vos gratia prophetauerunt.* Et eſt ſenſus, qui de gratia dei erga & intra vos prophetauerunt. *Scrutantes in quod vel quale tempus.* Conditiones tẽporis aduentus Meſsiæ prophetæ quodammodo ſcrutati ſunt, diuerſas ſuſcipiendo reuelationes de conditionibus eiuſdẽ temporis. Vnde Eſaias tẽpus pacis, Daniel tẽpus poſt tot hebdomadas, Iacob tẽpus ſceptri Iudæ, &c. prædixit. *Significaret in eis ſpiritus Chriſti.* Ordo literæ eſt: Chriſti ſpiritus in eis, ſubaudi exiſtens ſignificaret, vel in quod vel quale tempus Chriſti ſpiritus in eis exiſtẽs ſignificaret. Omnia enim tẽpora Chriſti ſunt: ſed in quod vel quale tempus ipſius ſpiritus propheticus in eis exiſtens ſignificaret ſalutem venturã, ſcrutati ſunt. *Prænuntians eas quæ in Chriſto ſunt paſsiones, & poſteriores glorias.* Duo præcipue prænuntiauit ſpiritus prophetarũ: alterũ conſiſtit in afflictionibus Chriſti: alterũ in gloriis quas conſecutus eſt Chriſtus ex ſuis afflictionibus. Et dicit pluraliter glorias: quoniam multas meruit glorias: puta corporis immortalis, aſcenſionis in cœlũ, iudicij mũdi, &c. Quibus reuelatũ eſt. Prophetæ referuntur per relatiuũ. *Quia.* pro, ꝗ, *non ſibimetipſis, vobis autem.* pro, ſed vobis, *miniſtrabãt ea quæ nunc nun-*

tiata ſunt vobis.myſteria verbi incarnati, mortui, ac quòd reſurrexit ex mortuis, &c. hoc eſt, fuit illis reuelatum ꝙ non eorum tempore, ſed veſtro tempore huiuſmodi myſteria implerentur. *Per eos qui euangelizarunt vobis*. ſpiritu ſancto miſſo de cœlo, in die pentecoſtes. *In quem*. pro, in quæ, *deſiderant angeli proſpicere*, in quæ myſteria verbi incarnati, & felicitatis perpetuæ vobis euangelizata deſiderãt angeli proſpicere. Et quidem quo ad ea myſteria quæ iam impleta ſunt angeli proſpicere deſiderant, nõ eo quòd careant viſione eorum, ſed eo quòd ſine faſtidio perſeuerant videndo. Quo ad myſteria verò adhuc non completa, ſed complenda in reſurrectione generali, angeli proſpicere deſiderant, eo quòd non vident ea, & cupiunt illa impleri & videre. *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ*. Intellectum & voluntatem lumbos mentis appellat: & ad ſimilitudinem lumborum corporalium præparari iubet tanquam ſuccinctione. Pręparantur autem virtutibus. Vnde ſuccinctionem explicans ſubdit. *Sobrij, perfecti*. pro, perfecte. *ſperate in eam quæ effertur vobis gratiam in reuelationem*. pro, in reuelatione, *Ieſu Chriſti*. Sobrietas intelligentiæ & ſpes cui nihil deſit ex parte ſperantis, ſuccingunt mentem ad adipiſcendũ gratiã quæ electis offertur habendã in manifeſtatione Ieſu Chriſti: quæ eſt gratia felicitatis æternæ tam animæ quàm corporis. *Quaſi filij obedientiæ*. Non ſufficit ſobrietas, atque perfecte ſperare, niſi adſit virtutum omnium parens obedientia. *Non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſiderijs*. pro, non accõmodantes vos prioribus ignorantiæ veſtræ concupiſcentiis. Priores concupiſcentiæ ſpectãtes ad ſtatũ ignorantię ſunt concupiſcentiæ carnales, quas ſtatus legis veteris nõ plenè refrænabat: quæ tempore reuelatæ gratiæ manifeſtatæ ſunt omnibus. Vnde & ſubdit, *Sed ſecundum eum qui vocauit vos ſanctũ*. pro, ſed quẽadmodũ is qui vos vocauit ſanctus eſt, *ita & ipſi ſancti in omni conuerſatione ſitis*. Hinc apparet ꝙ de immundis concupiſcentiis fuit ſermo: nam ſanctum opponitur immundo. *Quoniam ſcriptum eſt*. Leui. 19. *Sancti eritis, quoniã ego ſanctus ſum*. Hinc apparet Petrum apoſtolũ ſentire ꝙ Ieſus qui vocauit iſtos ad fidem, eſt ille verus deus qui dicit in Leuitico, ſancti eritis quoniam ſanctus ſum. *Et ſi patrem inuocatis eum qui ſine acceptione perſonarum iudicat ſecundum vniuſcuiuſque opus*. Nõ ſolum à ſanctitate Ieſu, ſed à paternitate eiuſdẽ rectiſsimi iudicis, monet ad cõuerſandum in timore filiali. Vnde litera ſic diſtinguenda eſt. *In timore, incolatus veſtri tẽpore cõuerſamini*. Totũ tẽpus pręſentis vitę,

tempus

tēpus peregrinationis noſtræ appellat:& conuerſandū in timore filiali toto hoc tēpore monet,ex eo ꝙ iudicem noſtrū inuocamus. *Scientes quòd non corruptibilibus auro vel argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis: ſed pretioſo ſanguine quaſi agni incontaminati & immaculati Chriſti.* Cōuerſationem legalem iuxta legē Moyſi appellat cōuerſationem vanam paternæ traditionis: hoc eſt,à patribus traditā. Vanam autem ad finē vitę æternæ.opera ſiquidē legalia tam moralia quàm iudicialia, quàm cærimonialia ſecundū ſe non iuſtificabāt animas remittendo peccata.& propterea vana dicuntur ad finem,qui eſt ſalus animarū.De hac enim vana cōuerſatione redempti erant Iudæi facti Chriſtiani,nō auro vel argento,ſed pretioſo ſanguine Ieſu Chriſti tanquam agni incontaminati & immaculati: cuius ſanguine redēpti ſunt filij Iſrael de ſeruitute Aegyptiaca in nocte qua angelus percuſsit Aegyptios. *Præcogniti quidē ante mundi conſtitutionem: manifeſtati autem nouiſſimis tēporibus propter vos qui per ipſum fideles eſtis in deo.* pro,credidiſtis in deum, *qui ſuſcitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam.* proculdubio non ſolū corporis,ſed nominis: vt in inuocatione nominis Ieſu tot mirabilia fiant. *Vt fides veſtra ac ſpes eſſet in deum.* non in purum hominem. *Animas veſtras caſtificantes.* pro,qui animas veſtras caſtificaſtis, *in obedientia,* pro,obedientiam, *charitatis.* pro,veritatis. Deſunt duæ dictiones. *Per ſpiritum.* Recte accōmodat caſtigationē animarum in obedientiam veritatis.animæ enim eſt verū imitari. Et ad excludendam coactionē humanamq; authoritatē ,dicit per ſpiritum. *In fraternitatis amore.* Ad aliam tranſit monitionē, vt intelligamus non ſufficere ad ſalutē quaſcunque virtutes erga deū & Chriſtū, niſi adſit proximorū dilectio. Et deſunt hic duæ dictiones. *Non ſimulato.* Et tunc ſequitur, *Simplici.* pro,puro, *ex corde inuicem vos diligite attentius.* pro,intenſe. *Renati nō ex ſemine corruptibili,ſed incorruptibili.* Quod in principio huius epiſtolæ dixerat qui regenerauit nos,modo declarat explicando modum quo renati ſumus. Explicat aūt penes differentiā ad ea quæ generātur naturaliter. vnde dicit renati non ex ſemine corruptibili,ſed incorruptibili. Quę natura generat,generat per ſemē,& illud corruptibile: vos quidē renati eſtis per ſemē,ſed incorruptibile. Quod aūt ſit hoc ſemē incorruptibile,ſubiūgit: *Per verbū dei viui & permanentis in æternū,quia omnis caro vt fænū.* Vtrūque declarat, & corruptibile & incorruptibile. corruptibile quidē ex verbis Eſa.40. *Et omnis gloria eius.* pro,hominis, *tanquam flos fæni,* Sentētia eſt clara. *Exaruit*

ruit fœnum, & flos eius decidit: ſed verbum domini manet in æternum. Et declarando de quo verbo loquitur, ſubiungit: *Hoc eſt autem verbum quod euangelizatum eſt in vos.* Verbum non pro ipſa voce, ſed pro re ſignificata accipit. Ieſus Chriſtus deus & homo, crucifixus, mortuus, ſepultus, qui reſurrexit, &c. eſt verbum euangelizatum quod manet in æternum: & ipſum eſt ſemen incorruptibile ex quo renati ſumus.

CAPVT II.

Deponentes igitur omnem malitiam & omnem dolum, & ſimulationes & inuidias, & omnes detractiones ſicut modo geniti infantes rationabiles. pro, rationabile, *ſine dolo lac concupiſcite.* Duas lactis conditiones explicat: altera quòd ſit rationabile: altera quod ſit doli expers. Et lac quidem appetendum conſonat ſimilitudinis infantiæ. eſſe autem rationabile, ad differentiam non ſolum lactis corporei, ſed etiam lactis indifferentis. Intēdit enim quòd prima rudimenta quæ ſunt lac, ſint conformia rationi rectæ: & non ſint vana aliqua. Sine dolo autē prima rudimenta tūc ſunt, quando ſub eis non tegitur mali aliquid. Lac itaque rationabile reſpectu intellectus, & expers doli reſpectu voluntatis concupiſcendum mandatur: vt paſcatur mens & non fallatur. *Vt in eo creſcatis in ſalutem.* Superfluit in ſalutem. Ratio appetendi rationabile & expers doli lac, eſt augmentum proculdubio animi in eſſe gratiæ. *Si tamen guſtatis.* pro, ſiquidem guſtaſtis. Affirmantis eſt quòd guſtarunt. *Quoniam.* pro, quòd, *dulcis.* pro, benignus, *eſt dominus.* In gratia baptiſmali remiſsiua peccatorum guſtant adulti ꝙ dominus ſit benignus, abſque vllis meritis baptizati cōdonans peccata. *Ad quem accedentes lapidem viuum.* Dixerat vt in eo creſcatis, declarat modo illud augmentum tranſeundo ad aliam metaphoram. ex metaphora enim naturalis nutrimenti tranſit ad metaphorā artificialis augmenti. Et vtitur metaphora lapidis angularis ex Eſa. 28.c. *Ab hominibus quidem reprobatum: à deo autem electum & honorificatum.* pro, & pretioſum. De Ieſu Chriſto loquitur qui ab hominibus reprobatus eſt in paſſione ſua, qui eſt lapis: lapis quidem ſtabilitate ſolida, viuus autem in æternum. Quem conſtat à deo eſſe electum, & in pretio habitum ſupra omnes creaturas. *Et ipſi tanquam lapides viui ſuperædificamini domos ſpirituales.* pro, domus ſpiritualis. Nominatiuus eſt ſingularis numeri, appoſitiue explicās quid ipſi lapides viui ædificantur, videlicet domus ſpiritualis, in qua habitat ſpiritus ſanctus. Hæc eſt domus dei quæ vocatur eccleſia. *In ſacerdo-*

tium

tium ſanctum. Superfluit in. Et eſt etiam nominatiui caſus per appoſitionẽ adiunctum. Non ſolum ædificamini domus ſpiritualis, ſed etiam ſacerdotium ſanctum. ¶ Aduerte hic prudens lector, ne in hæreticorum laqueum incidas, dicentium ex hoc loco Chriſtianos omnes eſſe proprie ſacerdotes. Deprehende cæcitatem iſtorum ex hoc quòd eodem contextu vtrunque dicit, ædificemini domus ſpiritualis, ſacerdotium ſanctum. quemadmodum metaphora eſt ædificemini domus ſpiritualis, ita metaphora eſt ædificemini ſacerdotium ſanctum. Et ne quis negare hoc poſsit, actio ſacerdotij ſubiuncta cõuincit, dum ſubditur: *Offerentes.* pro, ad offerendum, *ſpiritales hoſtias, acceptabiles deo per Ieſum Chriſtum.* Offerre ſiquidem ſpirituales hoſtias orationum ſanctarumq; meditationum ac ſpiritualium inſtructionum, cõmune eſt omnibus, ſicut offerre ſeipſum deo in hoſtiam ſuauitatis. Nullus eſt itaque hic ſermo de ſacerdotio quo offertur euchariſtia. *Propter quod continet ſcriptura.* Eſa. 28. *Ecce ponam.* pro, pono, *in Sion lapidem ſummum angularem.* ad hocvt connectat vtrunque parietem. *Probatum, electum, pretioſum.* Superfluit probatum. *Et qui crediderit in eum, non confundetur.* pro, non pudefiet. *Vobis igitur credentibus.* pro, qui crediſtis, *honor.* Exponit Petrus ꝙ lapis iſte ab hominibus reprobatus & à deo electus, vobis qui crediſtis, eſt honor: iuxta allatam prophetiam, Qui credit in eum, non pudefiet. Eſt autem honor non mundanus, ſed coram deo & angelis eius. *Non credẽtibus autem lapis quem reprobauerunt ædificãtes, hic factus eſt in caput anguli.* Verba Pſalmi applicat, prophetam prophetæ iungens. *Et lapis offenſionis, & petra ſcandali.* Ex Eſa. 8. hoc ſumptum eſt. Quod declarãdo ſubiungit: *Iis qui offendunt verbo.* pro, iis qui impingunt in verbum, proculdubio filiũ dei, verbum euangelicum: in quo enim deberent ſaluari, in illud impingunt. Et propterea relatiue ad eos eſt lapis offenſionis & petra ſcandali, qui deberet eis eſſe petra ſalutis. Vnde & ſubditur: *Nec credunt in quo.* pro, in quod, *& poſiti ſunt.* hoc eſt, in quod inſtituti erant à lege & prophetis acceſſuri vt ſaluarentur. medicinam ſiquidem vertunt in venenum proprium. *Vos autem genus electum.* Ex Exod. 19. ſumpta ſunt hæc verba dei ad populum Iſrael. Et quod deus olim dando legem populo Iſrael, dixit ſub conditione, ſi audieritis vocem meã, & cuſtodieritis pactum meum: Petrus explicat verificari tempore gratiæ in ſolis credentibus in Ieſum, eo quòd non credentes in eum, non cuſtodiunt mandata dei, neque ſeruant pactum eius. ¶ Genus autem ele-

ctum

ctum,non carnali propagatione, ſed per baptiſmi regeneratio-nem. *Regale ſacerdotium.* Sciebat Petrus ꝙ in Exodo dicitur regnum ſacerdotale,vertit tamen ipſe dicendo regale ſacerdotiũ: quia tempore priſco regnum erat præcipuum formatum ſacerdotio ad offerendum vni deo:tempore autẽ reuelatæ gratiæ ſacerdotium eſt præcipuum quo Chriſtus obtulit ſeipſum , regnũ verò ſpirituale eſt. ¶ Vbi & aduerte contra hæreticos fingentes ex ſimilibus authoritatibus ſcripturæ Chriſtianos omnes eſſe ſacerdotes.Conuincit eos hic textus. quo ad vniuerſum populum dictum eſt,eritis mihi regnum ſacerdotale.Cõſtat enim amentis eſſe intelligere vniuerſum populũ Iſrael fuiſſe reges & ſacerdotes. Sed hæc & tunc dicta ſunt,& nunc dicũtur,vt ſignificetur vtraque dignitas collata populo non vt ſingulis , ſed vt vniuerſis : hoc eſt , ꝙ eſſet in vniuerſitate & dignitas ſacerdotij , & dignitas regalis. Quod tunc verificatum eſt quo ad ſacerdotium ratione tribus Leuiticæ:quo ad regnum verò ratione diuerſarũ tribuum ſucceſsiue.modo autem verificatur in vniuerſo populo Chriſtiano:ſacerdotium quidem ſecundum quoſdam conſecratos,regnum autẽ ſpiritualiter. Quanuis etiam vniuerſus populus Chriſtianus habeat regale ſacerdotium in ſummo pontifice: cui ſuapte natura conuenit pręeſſe regibus omnibus,& relatiue ad ſpiritualia de eis diſponere.*Gens ſancta.* Verè ſancta : hoc eſt, munda ab erroribus quo ad intellectum,& à peccatis quo ad voluntatem.*Populus acquiſitionis.* Verè acquiſitionis,quia acquiſitus eſt per ſanguinem propriam ipſius dei.*Vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen ſuũ.* Alludit ad figurã acquiſiti , & vocati populi Iſrael de Aegypto. Aegyptus enim à tenebris nomen habet : & vocati ad Chriſtianitatẽ, de tenebris peccatorum & errorum vocãtur in admirabile lumen fidei filij dei. *Qui aliquando non populus dei.* Superfluit dei. Ex Oſeę 1.cap. ſumpſit hęc Petrus. & ad Iudæos applicat : quoniã quum eſſent increduli euangelio, erant non populus. *Nunc autem populus dei.* proculdubio acquiſitus ſanguine Ieſu Chriſti. Et ſimiliter intellige quod ſubiungitur: *Qui nõ conſecuti miſericordiam,nunc autem miſericordiam conſecuti. Chariſſimi.* pro,dilecti, *obſecro vos tanquam aduenas & peregrinos abſtinere à carnalibus deſiderijs , quæ militant aduerſus animam.* Dixerat in principio epiſtolæ , electis aduenis: ad id modo alludit,monens vt agnoſcant ſtatum peregrinationis ſuæ in hac vita ad cœleſtem patriam,& more peregrinorum abſtineant à concupiſcentiis quæ militant aduerſus animam.

Peregri

Peregrinantium ſiquidem eſt non vacare deliciis, & neceſſariis contentos eſſe: imò abſtinere ab iis quæ impediunt iter ſuum. hæc autem conſtat eſſe ea quæ militant aduerſus animam: quoniam peregrinatio eſt ſecundum animam nõ habere hic ciuitatem, ſed tendere ad ſupernam patriam. *Conuerſationẽ veſtram habentes bonam.* pro, honeſtam, *inter gentes: vt in eo quòd detractant de vobis.* pro, detrahunt vobis, *tanquam de malefactoribus.* pro, maleficis, *ex bonis operibus æſtimantes vos, glorificent deum in die viſitationis.* quo ſcilicet deus viſitat interna inſpiratione Gentiles. Mandat Petrus vt honeſtis moribus vincant oblocutiones detrahentiũ, vt hæc ſit quædam præparatio incredulorum ad glorificandum deum quum deus viſitauerit illos. *Subiecti igitur eſtote omni humanæ creaturæ propter deum.* Non dicit, ſubiecti eſtote omni homini, nec dicit omni tyranno, ſed omni creaturæ humanæ. officiũ regiminis humanam creaturã appellat, eo ꝙ humanis ſuffragiis creatur. Et dicit omni, non diſtinguendo inter Ethnicos & fideles. Et adiungit propter deum, vt ſciant hac relatione teneri in foro conſcientiæ ad ſubiectionem. ſunt enim miniſtri dei. *Siue regi quaſi præcellenti.* Quod dixerat in genere omni humanę creaturæ, explicat per partes, reges & duces, &c. *Siue ducibus.* pro, præſidibus, *tanquam ab eo.* pro, per eum, *miſſis.* Nec eſt clarum an per eum referat regem, an deum. *Ad vindictam malefactorũ, laudem verò bonorum.* pro, benefacientium, *quia ſic eſt voluntas dei vt benefacientes, obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. Quaſi liberi, & non quaſi velamen habentes malitiæ libertatem.* hoc eſt, tanquam liberi quidem, ſed nõ habentes libertatem pro velamine malitiæ: ꝙ ſub prætextu libertatis ſpiritus ſeu euangelicæ velemus malitiam carnalium affectuum & ſimilium. *Sed.* ſic liberi. *Sicut ſerui dei.* Seruitus nanque diuina, libertate ſpiritus non abutitur. *Omnes honorate, fraternitatem diligite, deum timete, regem honorificate.* Non ſuffecit Petro præcepiſſe in genere omnes honorate, proculdubio vnumquenque ſecũdum gradum & meritum eius, ſed adiungit ſpeciale præceptum honoris exhibendi regi: quia ſpecialis ratio vrget ad honorandum regem. Subiectionem itaque & honorem præcipit in ſpecie exhiberi regi, vt nihil detrahatur regi debitum ex Chriſtiana doctrina. *Serui ſubiecti eſtote in omni timore dominis.* Hactenus in genere omnes inſtruxit: modo ad ſpecies deſcendit, inchoans à ſeruis. *Non tantum bonis & modeſtis.* pro, & æquis. *Sed & dyſcolis.* pro, aſperis. Interpres enim Græcam vocem nec reliquit, nec interpretatus eſt Latine.

ſed

ſed Græce dicendo dyſcolis. *Hæc eſt enim gratia.* Prædicatio eſt cauſalis. Et eſt ſenſus: hic eſt effectus gratiæ, proculdubio diuinæ. *Si propter conſcientiam dei.* hoc eſt, propter applicationē ſcientiæ quam habet de iis quæ ſunt grata deo. *Suſtinet quis triſtitias.* pro, moleſtias, *patiens iniuſte.* hæc eſt enim virtus patientiæ. *Quæ eſt enim gratia.* pro, laus, *ſi peccantes & colaphizati ſuffertis? Sed ſi benefacientes patienter ſuſtinetis: hæc eſt gratia apud deum. In hoc enim vocati eſtis.* Proprium enim Chriſtianæ religionis eſt vocare ad benefaciendum & mala patiendum. Et ad hoc ſubiungit exemplum Chriſti. *Quia & Chriſtus paſſus eſt pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt ſequamini veſtigia eius.* Variant Græci codices. alij vobis, alij nobis relinquens exemplum habent. Et ſanior lectio eſt ſecunda: quoniam quemadmodum pro nobis paſſus eſt, ita & nobis reliquit exemplū. Tolerari tamen poteſt vobis: ſubaudiendo quòd nobis qui vidimus dedit exemplum, vobis autem qui non vidiſtis, reliquit exemplum. *Qui peccatum non fecit, nec inventus eſt dolus in ore eius.* Vniuerſa hæc vſque ad finem capituli ex Eſa. 53. ſumpta ſunt mutato ordine. *Qui quum malediceretur, non maledicebat.* pro, non remaledicebat, *quum pateretur, non comminabatur.* Hæc in Eſaia ſub aliis verbis dicuntur: quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum, &c. *Tradebat autem affligenti ſe iniuſte.* pro, ſed tradebat iudicanti iuſte. Hoc Petrus exponendo addidit. Et eſt ſenſus quòd Ieſus Chriſtus quum malediceretur & pateretur, non rependebat malum, ſed tradebat cauſam ſuā iudicanti iuſte, proculdubio deo. Vnde & in textu Græco præponitur articulus dictioni iudicanti: ſignificans quòd illi iudicanti iuſte (hoc eſt deo) reſeruabat cauſam ſuam. Et hoc addidit Petrus ad conſolationem patientium, vt patienter tolerantes ſciant cauſam ſuam reſeruari iuſto iudici. *Qui peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum: vt peccatis mortui, iuſtitia viuamus. Cuius liuore ſanati eſtis.* Appellatione liuoris vniuerſas plagas in Chriſti corpore intellige. quemadmodum enim eius mors eſt vita noſtra, ita eius plagæ ſunt noſtra ſanitas. *Eratis enim ſicut oues errantes.* Et hoc ex Eſaia ſumptum eſt, vbi dicitur omnes nos quaſi oues errauimus. *Sed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem & epiſcopum animarum veſtrarum.* non corporum, Ieſum Chriſtum: qui & paſcit animas verbo vitæ ac gratia interna, & ſuperintendit gubernando, tuendo, pugnando, &c.

CAP

SImiliter *& mulieres*.pro, vxores. *ſubditæ ſint viris ſuis*. pro,ſubditæ ſitis viris propriis,etiã Ethnicis. Vnde & rationem ſubdit:vt & mariti qui non cõuertuntur per verbũ Euangelicũ, lucrifiant per facta ſanctæ conuerſationis vxorum. *Vt & qui nõ credunt verbo,per mulierum*.pro,vxorũ,*conuerſationem ſine verbo lucrifiant:conſiderantes in timore ſanctam*.pro,purã (ſeu caſtã, *conuerſationem veſtram*.Tres conditiones exigit Petrus in vxoribus:prima eſt, ſubiectionis propriis viris.ſecunda eſt,vt earũ conuerſatio ſit pura,per excluſionem omnis fallaciæ & omnis contagionis. tertia quòd eadem conuerſatio ſit in timore, proculdubio dei.Et ex his tribus ſperat conuerti poſſe maritos. *Quarum non ſit*,pro,quarum ſit,*non extrinſecus ex innexione capillorum & circũpoſitione auri aut amictu veſtium ornatus,ſed abſconditus homo cordis in incorruptibili manſueti & quieti ſpiritus qui eſt coram deo pretioſus*. Et ordo literæ eſt: quarum ornatus ſit non extrinſecus, &c. ſed ipſe ornatus ſit occultus homo cordis,&c. Monet Petrus vt ornatus mulierum non conſtituatur in exterioribus(explicando tria exteriora:interſertionem criniũ,appoſitionẽ auri, & demũ amictum veſtiũ)ſed cõſtituatur in internis:hoc eſt, vt ſit internus homo cordis in parte incorruptibili,hoc eſt,animus immortalis:hunc enim circũloquitur appellando hominẽ cordis abſcõditum in incorruptibili,latet ſiquidẽ in corpore. Et dicitur cordis:quoniam eſt is in quo eſt cor,non membrum corporeũ, ſed volũtas,principium omniũ noſtrorum operũ , in incorruptibili autẽ ad ſignificandum naturã eius immortalem.¶ In hoc itaq; interno homine cõſtituẽdus eſt ornatus mulierũ:ita ꝙ ornatus mulierum ſit earũ internus homo,non qualiſcunque,ſed mãſueti & quieti ſpiritus,qui pretioſus eſt coram deo. Dicit manſueti contra iracundiã, quæ familiaris eſt mulieribus: & dicit quieti contra inconſtantiam,longe familiariorẽ mulieribus. Et ne huiuſmodi animi diſpoſitio paruipendatur à mulieribus,ſubiũgit ꝙ pretioſus eſt corã deo ſpiritus mãſuetus & quietus,& multo pretioſior eſt corã deo, quàm ſit exterior ornatus coram hominibus.¶ Vbi aduerte ꝙ ad literam Petrus non prohibet exteriorẽ mulierũ ornatũ iuxta ſtatũ & conditionem earũ:ſed prohibet exteriorẽ ornatũ haberi à mulieribus vt præcipuum ornatum earum:mãdat enim præferri ornatũ interni hominis,& ornatũ internũ eſtimari ſimpliciter & abſolute pro ornatu, externũ verò nõ ęſtimari pro ornatu,ſed pro ornatu ſecundũ quid. Hic eſt enim literalis ſenſus & veriſsimus abſq; vlla exceptiõe.

Vnde & ſubdit exemplum ſanctarum mulierũ ornantiũ ſe. *Sic enim aliquando, & ſanctæ mulieres ſperãtes in deo, ornabãt ſe ſubiectæ proprijs viris.* Sic, hoc eſt præferendo ornatum internum externo, mulieres ſanctæ ornabant ſe. Certum eſt enim ꝙ auro ornabãt ſe: vt patet de Rebecca Gen. 24. De qua dicitur, ſuſpendi inaures ad ornandum faciem eius, & armillas poſui in manibus eius. Et vtraſque fuiſſe aureas ſuperius ſcriptura dixerat. *Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocãs, cuius eſtis filiæ.* Relatiuũ cuius, Sarã refert. eſt enim fœminini generis. Filias autẽ dicit imitatione bonorum operũ. *Benefacientes, & nõ pertimentes vllam perturbationẽ.* pro, nõ territæ vllo pauore. Imitatrices Saræ explicat & ſecundũ benefacere, & ſecundũ negationem pauoris, nõ ſimpliciter, ſed ita quòd non terreantur: legitur ſiquidẽ Sarã nõ territã aliquo pauore ſequẽdo virũ in tot peregrinationibus. Ita ꝙ ad ſubiectionẽ viro ſpectat huiuſmodi excluſio terroris. *Viri ſimiliter cohabitantes ſecũdum ſcientiam.* Maritos inſtruit quo ad tria. primo ad regulandum cohabitationẽ ſecundũ prudentiam. Viri ſiquidẽ eſt ſcire inſtruere ac dirigere: vxorũ autem eſt dirigi & inſtrui. *Quaſi infirmiori vaſculo muliebri impertiẽtes honorẽ.* Ecce ſecundũ. Paulus monet viros vt diligant vxores: Petrus autẽ vt impertiantur vxoribus honorẽ. Vtroque eget vxor, & amari & honorari: honorari autem, hoc eſt, participẽ fieri honoris. Periculoſum eñ eſt, ſi vxor deſpicitur, ſi mariti honoris nõ eſt particeps. Et rationẽ reddit, nõ ex parte eminentiæ, ſed ex parte defectus: dicendo tãquam infirmiori vaſi muliebri. Vas enim muliebre ſtatũm ſignificat coniugalẽ, tanquã officium eius ſit officium vaſis ſeminis ac prolis. Infirmitas autẽ impotentiã ſignificat parãdi ſibiipſi honorẽ, ac per hoc indigentiã vt maritus impertiatur ei honorẽ. *Tanquã cohæredibus.* pro, tanquam & cohæredes, *gratiæ vitæ: vt nõ impediantur orationes veſtræ.* Ecce tertiũ, vt mariti cohãbitent tãquam cohæredes gratiæ æternæ vitæ. Prima duo ad præſentẽ ſpectant ſtatum, hoc autem tertium directè reſpicit cœleſtẽ patriam. Et in hoc comprehẽditur quicquid eſt fidei, quicquid ſpei, quicquid charitatis, quicquid miſericordię ſpectãs ad cõiuges. Vnde & explicat ab effectu hoc cohabitare tanquã cohæredes gratiæ vitæ. & effectus eſt ne impediantur orationes veſtræ. Impeditur oratio ſolo peccato: nam ſemper orat, qui ſemper benefacit. abſtinẽtiam à peccato claudi in cohabitatione cohæredum explicauit per hoc. *In fine autẽ.* pro, in ſumma autem. Inſtructis nãque ſigillatim diuerſis conditionibus

bus,nunc omnes ſimul colligendo monet.*Omnes vnanimes,compatientes.*Plus ſignificat dictio Græca:videlicet non ſolũ qui mutuo cõmiſerationis affectu, ſed etiam qui mutuo amore,mutua gratulatione,& vniuerſaliter qui mutuo tanguntur affectu.*Fraternitatis.*pro,fratrũ,*amatores.*Chriſtianos appellat fratres.*Miſericordes,modeſti.*pro,affabiles,*humiles.*Superfluit humiles. *Nõ reddentes malum pro malo,aut maledictũ pro maledicto,ſed econtrario benedicentes,quia in hoc vocati eſtis,vt benedictionẽ hæreditate poßideatis.* Hæreditario iure Chriſtiani à Chriſto habent benedicere. Et ad hoc affertur authoritas Pſalmi ſatis clara. *Qui enim vult vitam diligere & videre dies bonos,coerceat linguam ſuam à malo, & labia ſua ne loquantur dolũ.Declinet autẽ à malo, & faciat bonũ, inquirat pacem & perſequatur eam:quia oculi domini ſuper iuſtos & aures eius in preces eorũ:vultus autẽ domini ſuper facientes mala.Et quis eſt qui vobis noceat,ſi boni æmulatores fueritis?*Genitiui caſus eſt boni,ſignificãs rem æmulando affectatã.*Sed & ſi quid patimini propter iuſtitiam,beati.Timorem.*pro,terrore,*autẽ eorũ ne timueritis,& non conturbemini.*pro,neque conturbemini.*dominũ autem deũ ſanctificate in cordibus veſtris.*Nõ eget deus vt ſanctificetur in ſeipſo, ſed ſanctificandus præcipitur in noſtris cordibus:in quibus ſanctificatur quum creditur abſque immunditia alicuius erroris & peccati.*Parati ſemper ad ſatisfactionem,*pro,ad reſpõſionem,*omni poſcenti vos rationem de ea quæ in vobis eſt ſpe & fide.* Superfluit & fide.*Sed cum modeſtia & timore*. pro, ſed cum manſuetudine & reuerentia.Mandat Petrus omnibus,vt parati ſint ad reſpõdendum de cœleſti patria ſperata à nobis per Ieſum Chriſtũ:ad reſpondendũ autem manſuete,contra iracundiam:& reuerenter, ad excludendum omnem immoderantiã.Et hæc exterius:nam interius adiungit tertium. *Conſcientiam habentes bonam.* in hac enim conſiſtit internum teſtimonium. Et hinc ſequitur fructus qui ſubiungitur.*Vt in eo quòd detrahunt de vobis.* Superfluit de, & deficit,*Tãquam malefactoribus,confundantur.*pro,pudefiant,*qui calumniantur veſtram bonam in Chriſto conuerſationem:melius eſt enim benefacientes (ſi voluntas dei velit) pati quàm malefacientes.* Sententia eſt clara.*Quia & Chriſtus ſemel pro peccatis noſtris mortuus eſt,iuſtus pro iniuſtis,vt nos offerret deo,mortificatos.* pro, mortificatus,*quidẽ carne,viuificatos.*pro,viuificatus,*autem ſpiritu.*De Chriſto non de nobis eſt ſermo.Vt ipſe Chriſtus mortificatus carne. (nam vere mortuus eſt ſecundum carnem) viuificatus autẽ ſpiritu(nam & tũc quum mortuus erat carne,viuificatus erat ſpi-

ritu:vtpote & beatus ſecundũ ſpiritum & triumphãs de dæmonibus ſecundũ ſpiritũ:& hic viuificationis actus acceſſit ei, quũ mortu⁹ eſt carne)offerret nos deo. *In quo & iis qui in carcere erãt ſpiritu veniens prædicauit.* Corruptus eſt textus Latinus. Legendũ eſt:In quo & iis qui in carcere erãt ſpiritibus veniẽs prædicauit. Et relatiuum in quo, manifeſte refert ſpiritũ. præmiſerat enim viuificatus autẽ ſpiritu,in quo proculdubio ſpiritu,veniens prędicauit & iis ſpiritibus qui in carcere erãt. Et ne libera nobis vagãdi relinqueretur facultas,limitat de quibus ſpiritibus loquitur,ſubiungendo, *Qui increduli fuerant aliquando.* Et ne hæſitaremus de quo aliquando, ſubiungit, *Quando expectabant dei patientiam in diebus Noe,quũ fabricaretur arca.* pro,quãdo expectabatur dei longanimitas in diebus Noe,quum appararetur arca. Clare Petrus dicit quòd Chriſtus deſcendens ad inferos in anima,prędicauit animabus illorũ qui fuerãt increduli in diebus Noe. Et ex eo quòd horũ tantum meminit,ſignificat,quòd non loquitur de prædicatiõe qua manifeſtauit apud inferos ſeipſum eſſe Meſſiam,& cõuicit tam dæmones q̃ incredulos omnes : huiuſmodi enim prædicatio cõmunis fuit omnibus apud inferos: hæc autẽ de qua Petrus loquitur,peculiaris deſcribitur illis qui fuerãt tẽpore quo fabricabatur arca. Vnde inſinuatur ꝙ prædicatio hæc fuit fructuoſa. Et ad hoc faciunt verba illa,quãdo expectabatur dei lõganimitas:vt per hoc intelligamus illos nõ fuiſſe incredulos,hoc eſt,ſine vera dei fide,ſed incredulos Noe dicenti diluuiũ imminere:& cũ hac incredulitate expectaſſe dei lõganimitatẽ, hoc eſt,cõfuſos fuiſſe in lõganimitate dei, quòd non induceret vniuerſale diluuiũ : & ꝓpter huius cõfidẽtiæ meritum placuiſſe deo,vt anima Chriſti prædicaret eis Et reuelauit nobis hæc Petrus,vt aperiret ꝙ Chriſtus vſqueadeo ſtuduit ad offerendũ nos deo,ꝙ etiã in ſpiritu deſcẽdens ad inferos prædicauit antiquis qui fuerant tempore Noe,vt etiam illos deo offerret. *In qua pauce*(id eſt octo)*animæ ſaluæ factæ ſunt per aquam.* Sententia eſt clara ex Geneſi. *Quod & vos nũc ſimilis formæ ſaluos facit baptiſma.* ꝓ, cui nunc ſimile baptiſma nos quoq; ſaluos facit. Cui arcæ ſaluatrici per aquam,baptiſma nũc ſimile nos quoque ſaluos facit: arca in aqua ſaluatrix,figura fuit ſaluantis baptiſmi. *Non carnis depoſitio ſordium, ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in deum.* Explicat baptiſma:baptiſma enim ablutionem ſonat. Et dicit quòd non eſt ſermo de ablutione, quæ eſt depoſitio ſordium carnis, hoc eſt,quę mũdat corpus:ſed de ablutione cuius effectus eſt in-

quiſitio

quiſitio cõſcientiæ erga deũ bonę. Quum debuiſſet Petrus effectum baptiſmi dicere purgationem ſordium animę, dixit inquiſitionem conſcientiæ erga deũ bonæ, ad explicãdum effectum quem habet in adulto, cooperãte ipſo adulto: hoc eſt enim verũ regenerati ſtudium, vt inquirat applicationẽ ſcientiæ erga deũ bonam. Et hanc. *Per reſurrectionem Ieſu Chriſti a mortuis.* hoc eſt, per fidem & ſpem reſurrectionis Ieſu Chriſti. *Qui eſt in dextera dei.* Hoc pluries expoſitum eſt. *Deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur.* Omnes hæ ſeptem dictiones ſuperfluũt. *Profectus in cœlum ſubiectis ſibi angelis, & poteſtatibus, & virtutibus.*

CAPVT IIII.

CHriſto igitur paſſo in carne. pro, Chriſto igitur paſſo pro nobis carne, *& vos eadem cogitatione armamini.* hoc eſt, ſimilem vos cogitationem aſſumite velut arma. Et explicando ſimilitudinẽ cogitationis ſubiungit, *Quia qui paſſus eſt in carne deſijt à peccatis.* Quemadmodum Chriſtus paſſus ſecundum carnem deſiit à vita mortali, ita quicunq; imitando Chriſtum paſſus eſt in carne (affligendo & domãdo carnem voluntarie ad ſubiiciẽdum eam ſpiritui) deſiit à priori vita peccatorum. Qui enim adhuc perſeuerat peccando, fruſtra imitatur Chriſtum patiẽdo in carne: nam talis non armat ſe imitatione Chriſti. *Vt non iam deſiderijs hominum, ſed voluntati dei quod reliquũ in carne viuat temporis.* Ordo literæ eſt, vt quod reliquum eſt temporis in carne nõ iam deſideriis hominum, ſed voluntati dei viuat: hoc eſt enim perfectè deſtitiſſe à peccatis vt reliquum vitæ præſentis fructificet deo & non concupiſcentiis humanis. *Sufficit enim præteritũ tempus ad voluntatem gentium conſummandam.* Textus Græcus habet hæc in prima perſona. *Sufficiens eſt enim præteritum vitæ tempus, vt volũtatem gentium perfecerimus.* Vt monitio facilius admittatur, connumerat ſe Petrus inter peccatores: non quòd ipſe talis fuerit, ſed quòd generis ſui peccata, vt cõmunia æſtimat. Vnde explicando quid comprehendatur ſub voluntate gentium ſubiungit, *Iis qui ambulauerunt.* pro, quum verſati fuerimus, *in luxurijs.* pro, laſciuiis, *deſiderijs, vinolẽtijs, comeſſationibus, compotationibus, ebrietatibus.* Superfluit ebrietatibus. *Et illicitis.* pro, nefariis, *idolorum cultibus.* Hinc clare apparet, quòd peccata ſui generis Iudæorum, ſ. quibus ſcribit, vt cõmunia cõmemorat: nam perſonã Petri cõſtat nõ fuiſſe immerſam huiuſmodi vitiis: ſed hæc ſunt vitia voluntatis gentium, quas Iudæi imitati fuerãt. *In quo admirantur.* pro, peregrinantur, hoc eſt, quod peregrinum ſeu ab-

 ſurdum

ſurdum cēſent Gentiles. Et quid eſt hoc quod abſurdum cēſent, ſubiungit, *Non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confuſionem.* pro, refuſionem *blaſphemantes.* Gentiles blaſphemando abſurdū reputant ꝙ nō vnà cum eis curratis ad eandē luxus refuſionem, abſurdū reputāt veſtræ vitæ emendationē ꝙ non ſequamini patres veſtros imitatores Gentiliū: aſſueti enim luxibus abſurdum reputant vitā cōtinentiū: & ſic de ſimilibus. *Qui reddent rationē ei qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos.* hoc eſt, nō erūt impunes, ſed hi omnes reddēt rationē vniuerſali iudici. *Propter.* pro, in, *hoc enim & mortuis euāgelizatū eſt.* Dixerat qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos: ſubiūgit modo ꝙ pręparatio quędā iudicij mortuorum fuit ꝙ Ieſus prædicauit mortuis quum deſcēdit ad inferos. Quare autē ſit huiuſmodi pręparatoriū, explicat ſubiūgēdo, *Vt iudicentur quidem ſecundū homines in carne.* Superfluit in. *Viuant autem ſecundum deum in ſpiritu.* Superfluit in. Et ordo literæ eſt: vt iudicentur quidē carne ſecundum homines, ita ꝙ ſecundum homines, determinat carne, & nō determinat iudicētur. Et ſimiliter viuant autē ſpiritu ſecundū deum, ita quòd ſecundū deum, determinat ſpiritu: & nō determinat viuāt. Et eſt ſenſus, vt iudicentur quidē ratione carnis in qua vixerunt ſecundū homines, hoc eſt, ſecundum concupiſcentias humanas: viuāt autē ratione ſpiritus, quē habuerunt ſecundum deum: hoc eſt, cōformem diuinę voluntati. Ad hoc itaq; euangelizauit Chriſtus manifeſtando ſeipſum vniuerſorum iudicē apud inferos, vt agnoſcāt impij ſe iudicandos ratione carnis quā habuerūt ſecundum homines: & iuſti agnoſcant ſe percepturos vitam æternā ratione ſpiritus quā habuerunt ſecundū deū. ¶ Aduerte ꝙ euāgelizatum fuiſſe mortuis apud inferos à Chriſto ſciebamus, ſed cauſam reuelauit Petrus: vt ſcilicet huiuſmodi euāgelizatio pararet Chriſto iudicium mortuorum. nam iudicium viuorum poſt eius primum aduentum parat ei euangelizatio quæ fit in mundo per Apoſtolos & ſucceſſores, vt omnes habeant notitiam vnde iudicandi ſunt. *Omnium autem finis appropinquabit.* pro, appropinquauit. Ne longa diſtantia pœnam minuere videretur adiungit ꝙ appropinquauit finis omnium. *Eſtote itaque prudentes.* pro, ſobrij. Contra huiuſmodi ſupradictos luxus & peccata carnis, mandat ſobrietatem. *Et vigilate in orationibus.* pro, vſu ſpiritus ſecundum deum. *Ante omnia autem mutuam in vobiſmetipſis,* pro, erga voſipſos, *charitatem continuam.* pro, vehementem, *habentes: quia charitas operit.* pro, operiet. Proculdubio in futuro iudicio. *Multitudi-*

nem peccatorum. ne pateant æternæ vltioni. *Hoſpitales inuicem ſine murmuratione: vnuſquiſque ſicut accepit gratiam.* pro, donum, *in alterutrum.* pro, in vos inuicem. *illam.* pro, illud, *adminiſtrantes: ſicut boni diſpenſatores multiformis.* pro, variæ, *gratiæ dei. Si quis loquitur, quaſi ſermones dei. Si quis miniſtrat, tanquam ex virtute.* pro, potentia, *quam adminiſtrat.* pro, ſuppeditat, *deus.* Tam in verbis quàm in factis noſtris, mandat agnoſci deum vt principalem. *Vt in omnibus honorificetur.* pro, glorificetur, *deus per Ieſum Chriſtum: cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum: amen. Chariſsimi.* pro, dilecti, *nolite peregrinari.* pro, ne peregrinamini, *in feruore.* pro, in veſtri exuſtione, *qui,* pro, quæ, *ad tentationem vobis ſit.* pro, fit, *quaſi noui aliquid vobis contingat.* Et eſt ſenſus, ꝙ quum vos contingit affligi & quodammodo exuri ad probãdum vos tanquam aurũ quod probatur igne, non exiſtimetis hoc peregrinum à Chriſtianitate, quaſi nouum aliquid contingat: hoc eſt, quaſi inſolitũ aliquid contingat. Et rationẽ ſubdit, *Sed communicantes.* pro, ſed in hoc, ꝙ communicatis, *Chriſti paßionibus gaudete.* Communicare paternis conditionibus nec peregrinũ, nec inſolitũ videri debet: ſed materia gaudij eſt. *Vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes. Si exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis.* Superfluit eritis, abſolute dicitur beati, hic in ſpe, & in futuro in re. Et rationem beatitudinis ſubiungit, *Quoniam quod eſt honoris, gloriæ, & virtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus, ſuper vos requieſcit.* Multa ſunt hic ſuperflua. Legendum eſt: *Quoniam quod eſt gloriæ & ſpiritus dei ſuper vos requieſcit.* Et nominatiui caſus eſt ſpiritus. Et eſt ſententia plana: quoniam ſpiritus dei & quod eſt meritũ gloriæ æternæ requieſcit ſuper vos, communicantes afflictionibus Chriſti. Poſt hęc autem verba deſunt Latino textui octo dictiones: *Secundũ illos quidem blaſphematur, ſecundũ vos autẽ glorificatur.* Et poteſt referri tam ad nomen Chriſti propter quod probro afficimini, quàm ad ſpiritũ dei requieſcẽtẽ ſuper vos. De vtroq; enim verificatur ꝙ per illos opprobrãtes blaſphematur, per vos autẽ glorificatur: illorũ actio eſt blaſphemia: veſtra paſsio eſt glorificatio. ¶ Deinde ſtatim ſubiungitur, *Nemo autem.* pro, ne quis enim, *veſtrum patiatur quaſi homicida, aut fur aut maledicus.* pro, maleficus, *aut alienorũ appetitor.* Senſum optime tranſtulit interpres, quãuis Grecé habeatur alienorũ inſpector: ſed quia inſpectio non eſt in culpa niſi ratione appetitus, ideo culpam optime tranſtulit dicendo appetitor. Et eſt ſenſus ꝙ nemo patiatur ob patratũ aliquod crimen, quanuis obiiciatur, & ſub prætextu criminis, patiebantur nãque

Chriſtiani ſub titulo maleficorum,ſed reuera non erant malefici. *Si autem vt Chriſtianus,non erubeſcat:glorificet autem deum in iſto nomine.* pro , in parte hac,qua videlicet patitur vt Chriſtianus. *Quoniam tempus eſt vt incipiat iudicium à domo dei.* Iudicium appellat afflictiones,tormenta,occiſionéſque , eo quòd iuſto dei iudicio fiant,quanuis non ſemper propter propria patientis peccata:vt patet de Iob. ¶ Quid autem intelligat per domũ dei , explicat ſubiungendo,*Si autem primum à nobis,quis finis eorum qui nõ credunt dei euangelio?* Vbi clarè vides appellatam domum dei eccleſiam,& è regione illius locatos incredulos. Et eſt ſenſus quòd modo eſt tempus,vt deus exerceat iudicia afflictionum , & etiã mortis corporalis inchoando à fidelibus : & ſi ſic finit fideles in hac vita,quis finis erit incredulorũ? quaſi dicat quòd longe maiora mala reſeruantur incredulis. *Et ſi iuſtus vix ſaluabitur.* Ex Prouerb.11.cap.ſumpta eſt hæc ſententia,qua monſtratur difficultas vt ſaluetur vir iuſtus. Et eſt ſermo de iuſto ſecundum opera:talis enim vix ſaluabitur, eo quod nõ eſt facile habere perſeuerantem dei gratiã inter multas tribulationes & afflictiones, per quas oportet nos intrare in regnũ cœlorum. Et hinc formatur argumentum inferens, *Impius & peccator vbi parebunt.* pro,cõparebit? Quaſi dicat , nuſquam comparere poterit. *Itaque & ij qui patiuntur ſecundùm voluntatem dei,fideli creatori.* pro, tanquam fideli conditori,*commendent animas ſuas in benefactis.* pro,in benefaciendo. Optimum conſilium patientium, quia deus vult (hoc eſt propter fidem,propter virtutem) vt benefaciendo commendent animas ſuas velut iure depoſiti deo vt fidei cõditori: cuius eſt fideliter ſeruare quod condidit quum apud eum deponitur.

CAPVT V.

SEniores ergo. pro,presbyteros. Et ſuperfluit ergo. *Qui in vobis ſunt obſecro conſenior.* pro,compresbyter , *& teſtis Chriſti paſsionum,& gloriæ reuelandæ conſors.* Presbyter,gradus non ætatis eſt hic nomen: vt patet ex actione ſubiuncta , ſcilicet paſcere gregem. Seipſum autem Petrus non ſolum compresbyterum humiliter appellat,ſed duobus non communibus reliquis presbyteris cognominibus explicat:nam & teſtem ſe paſsionum Chriſti quas vidit,& quibus interfuit , & conſortem gloriæ reuelandæ ſe dicit:eo quod in monte Tabor fuerit conſors gloriæ Chriſti reuelandæ mundo. Quanuis hoc poſsit & aliter intelligi: videlicet quòd ipſe explicet ſe diffinitum à deo conſortem reuelandæ gloriæ cœleſtis:quod eſt ſcire ſe eſſe prædeſtinatũ. *Paſcite*

qui

qui in vobis eſt gregem dei. pro, Chriſti. Hoc eſt, quod obſecro vos presbyteros. Et ſcio quod multi legendum eſſe putant non qui, ſed quantum. Ita quod legatur, paſcite quãtum in vobis eſt gregem Chriſti. Tanquam explicet, quòd paſcere gregem Chriſti non pendet totaliter à vobis: quoniam nullus inuitus hoc paſtu paſcitur. *Prouidentes.* pro, curam illius agentes, *non coactè, ſed ſpontanee ſecundum deum.* Superfluit ſecundum deum. *Neque turpis lucri gratia, ſed voluntate.* pro, ſed prompte, *neque vt dominantes in cleris.* pro, in cleros, *ſed in forma.* pro, formæ, *facti gregis ex animo.* Superfluit ex animo. Tres conditiones Petrus exigit à curam gerentibus gregis Chriſti. Prima eſt quòd non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuſcunque alterius temporalis mali, ſed ſponte. Voluntas enim operans non niſi vt euitet malum inopiæ & ſimilium, non eſt ſpontanea, vt patet. Secunda eſt vt non affectu augendi gloriam, famam, facultates, & ſimilia, ſed prompte, ſed propenſo animo: qui enim lucrum quærit, promptum non habet animum ad gregem, ſed ad lucrum. Tertia eſt quod non affectu dominatiuo ad ſubiiciendum ſibi populum, ſed ſeipſos formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus inſtruant. Gubernans enim tanquam dominans, ſuperbiæ innititur: nec exemplo, ſed verbo tantum & authoritate gubernat. Nam ſuperbiæ exemplum dat non virtutum: quod eſt aduerſus gregem agere. Et hoc Petrus ſignificauit, dicendo in cleros. Ipſum enim dominium eſt contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, ſed Chriſtianos omnes ad diuinam ſortem aſcitos. *Et quum apparuerit princeps paſtorum, percipietis immarceſcibilem gloriæ coronam. Similiter adoleſcentes ſubditi eſtote ſenioribus.* pro, presbyteris: *omnes autem inuicem.* Deeſt ſubiecti, *humilitatem inſinuate.* Eadem eſt hæc ſententia cum illa Pauli, ſuperiores inuicem arbitrantes. Quilibet enim habet in ſe defectum aliquem, ratione cuius rite ſubiicitur alij ratione diuini in illo doni: & hęc eſt ratio mittendi humilitatis virtutem in ſinum cuiuſcunque animi. *Quia deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.* Eandem ex Prouerb. affert authoritatem, quam attulit Iacobus. *Humiliamini igitur ſub potenti manu dei.* De humiliatione quæ eſt actus virtutis, eſt ſermo. *Vt vos exaltet in tempore viſitationis.* Superfluit viſitationis. Et eſt ſenſus, vt vos exaltet in tempore quo opus eſt exaltari. *Omnem ſolicitudinem veſtram.* proculdubio temporalium. *Proiicientes in eum.* Similis eſt hæc ſententia doctrinæ domini,

ne

ne ſoliciti ſitis de cibo & potu & veſtimēto. Et ratio eadem ſubiungitur, ſcilicet diuina cura noſtri. *Quoniam ipſi cura eſt de vobis. Sobrij eſtote & vigilate: quia aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens quem deuoret.* pro, quærens aliquem deuorare. *Cui reſiſtite fortes.* pro, firmi. *in fide: ſcientes eandem paſsionem.* pro, eaſdem paſsiones. *ei quæ in mundo eſt veſtræ fraternitati fieri.* pro, perfici. hoc eſt, ſcientes eaſdem paſsiones tentationum illi veſtræ fraternitati quæ eſt in mundo (hoc eſt, eccleſiæ Chriſtianæ) perfici, id eſt, non nocere, ſed ad perfectionem conducere. Pati ſiquidem tentationes diabolicas, non in ſua imperfectione relinqui, ſed perfici fraternæ eccleſiæ (hoc eſt, proficere ad vtilitatem fraternæ eccleſiæ) aperit: ne quum ſe tentari à diabolo ſentiunt, puſillanimes fiant. ¶ Quis perficit huiuſmodi tentationum paſsiones, ſubiungit. *Deus autem omnis gratiæ qui vocauit nos in æternam ſuam gloriam in Chriſto Ieſu, modicum paſſos, ipſe perficiet.* Deeſt, fulciet, *confirmabit ſolidabitque.* Quum dixiſſet perficiet requiſita ad perfectionem, ſubiungit quod fulciet virtutibus moralibus, cōfirmabit robore fidei, & ſtabiliet tandem aſsiſtentia: donum enim ſtabilitatis non conceditur niſi diuina aſsiſtentia. *Ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum: amen. Per Syluanum fidelē fratrem vobis vt arbitror breuiter ſcripſi.* Vt arbitror non refertur ad fidelem, ſed refertur ad breuiter ſcripſi. *Obſecrantes.* pro, adhortans, *& conteſtans hanc eſſe veram gratiam dei in qua ſtatis.* De euangelica gratia loquitur: & hanc eſſe veram dei gratiam, & conteſtatur vt non expectent aliam, & adhortatur complectendam. *Salutat vos eccleſia quæ eſt in Babylone collecta.* pro, in Babylone ſimul electa. Et appellatione Babylonis ſignificat Romam, inde enim ſcribebat. Videbat ſiquidem Romam confuſione tum idolorum tum morū preſſam. Et propterea à confuſione eam nominauit. ¶ Quod autem dicit ſimul electa, alias eccleſias reſpicit. Significatur enim quòd non ſola, ſed ſimul cum aliis eccleſiis eſt electa, quòd eſt pars electorum. *Et Marcus filius meus.* De Marco euangeliſta intelligitur. *Salutate inuicem in oſculo ſancto.* pro, in oſculo charitatis. *Gratia.* pro, pax, *vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu: amen.* Vere frater Pauli Petrus inuenitur tam in principio quàm in fine epiſtolæ: vt taceamus de conformitate doctrinæ.

Caietæ 15. Iulij. 1529.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, *in poſteriorem Epiſtolam Petri, Commentarij.*

SECVNDA Petri apoſtoli epiſtola. Hæc ſecunda epiſtola non caret contradictoribus: dicente Hierony. de vir.illuſtr. de Petro: Scripſit duas epiſtolas quæ canonicæ nominantur, quarum ſecunda à pleriſque eius eſſe negatur propter ſtyli cum priore diſſonantiam. ¶ Verùm hæc ratio non minus infert primam quàm ſecundam non eſſe Petri: nam tantum diſſonat prima à ſecunda, quantum ſecunda à prima. Quo fit vt ex diſſonantia ſtyli neutra reddatur Petri certa, ſi argumentum valet. Infirmum itaque argumentum aſſumitur: quum vnum atque eundem hominem diuerſo ſtylo quandoque ſcribere experientia teſtetur. Regiſtrum Gregorij tantum diſſonat ab aliis ſcriptis à Gregorio, vt ſi ex ſtylo arguendum eſſet, negaretur Gregorij.

SIMON PETRVS ſeruus & apoſtolus Ieſu Chriſti, ĭs qui coæqualem. pro, æque pretioſam, *nobiſcum ſortiti ſunt fidem.* Niſi ipſe Petrus in principio tertij capituli diceret, hanc iam vobis ſecũdam ſcribo epiſtolam, ex perſonis hic ſalutatis neſcij ad quos epiſtola hæc dirigitur: quoniam omnibus Chriſtianis commune eſt quòd æquè pretioſam ſortiti ſunt fidem. Verùm Petrus explicaturus inferius quòd ad eoſdem dirigit hãc ad quos direxit primam epiſtolam, hic à diuino dono eos deſcribit. Et dicit ſortiti, non caſuali ſorte, ſed diuinæ electionis. Nobiſcum autem apoſtolos demonſtrat

ſtrat. *In iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti.* Non in iuſtitia noſtra, nõ in meritis noſtris, ſed in iuſtitia dei: quæ eſt iuſtitia ſaluatoris Ieſu Chriſti. Satis conformis, imò eadem eſt hæc doctrina doctrinæ Pauli diſtinguentis iuſtitiam dei (quęeſt iuſtitia fidei, quæ eſt iuſtitia qua iuſtificamur à peccatis) ab vniuerſis iuſtitiis noſtrorum operũ. *Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitionem.* pro, agnitione, *dei & Ieſu Chriſti domini noſtri.* Salutatio apoſtolica eſt, conſtans ex gratia & pace. Imprecatur autem complementum præſentium donorum in vita æterna: quæ conſiſtit in agnitione dei & domini noſtri Ieſu Chriſti. *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, quæ ad vitam & pietatem donata ſunt.* pro, vt eius diuina potentia omnia nobis largita eſt, quæ ad vitam ac pietatem pertinent, *per cognitionem.* pro, agnitionem, *eius qui vocauit nos propria gloria & virtute.* pro, gloriam & virtutem. Gratia & pax in agnitione dei & Ieſu Chriſti adimpleatur ſic, eáque ratione quemadmodum diuina eius potentia largita eſt nobis omnia quæ ad vitam animæ, ad vitam ſpiritualem, ac pietatem erga cœleſtem patrem, patriam, illiúſq; ciues pertinent: largita eſt autem hæc per agnitionem Ieſu Chriſti, qui vocauit nos tum gloria, tum virtute. ¶ Conſtat hæc dona largita eſſe nobis per fidẽ qua cognoſcimus Ieſum Chriſtum. Conſtat quoq; ꝙ Ieſus Chriſtus vocauit nos tum virtute. Et eſt ſermo de virtute vt diſtinguitur contra vitium. Vniuerſa enim vita Chriſti virtus fuit, immunis à quocunq; minimo lapſu à virtute. quo fit vt Chriſtiana religio omnẽ amplectatur virtutẽ iure ſuæ vocationis. Tum gloria, ſiue gloria referatur ad gloriã tot, talium & tantorũ miraculorũ: ſiue gloria referatur ad gloriã immortalitatis corporis eius. Ita quòd in ſtatu paſsibili vocauit nos virtute: in ſtatu autem immortali vocauit nos gloria. *Per quam.* pro, per quæ, *maxima & pretioſa nobis promiſſa donauit.* Relatiuum quæ, refertur ad omnia quæ nobis diuina potẽtia largita eſt. Et eſt ſenſus, per quæ, ſpectantia ad vitam & pietatem, maxima & pretioſa promiſſa nobis ſunt donata. Non ſunt pura dona, ſed deferũt ſecũ longe maiora ꝓmiſſa, nõ pollicitatione, ſed donatione iam noſtra. Et quæ ſint hæc promiſſa maiora ſubiũgit: *Vt per hæc efficiamini diuinæ conſortes naturæ.* In cœleſti patria adimplebitur hoc. per hæc enim præſentia dona efficimur in futura vita diuinę naturæ conſortes: vtpote videntes deum ſicuti eſt, quod eſt propriũ ipſius diuinæ naturæ. Nulla enim creatura fieri poteſt tam excellens, vt ſuapte natura videat deum ſicuti eſt: ſed hoc oportet

tet

tet ex ſupernaturali conſortio diuinæ naturæ habere. ¶ Aduerte prudens lector quàm longo contextu pendulam effecerit ſententiam. Quum dixiſſet gratia & pax adimpleatur in agnitione dei, &c. adiunxit rationem qua nobis tot in hac vita largitus eſt deus, vt efficiamur diuinæ naturæ conſortes. quod eſt redire ad primum imprecatum. *Fugientes eius quæ in mundo eſt cõcupiſcentiæ.* pro, in cõcupiſcentia, *corruptionem*. Ne errares intelligendo quòd diuina dona efficerent nos conſortes diuinæ naturæ ſine noſtra cooperatione, adiungit ꝙ ſic efficiemini diuinę naturę cõſortes, ſi refugeritis corruptionem, non quæ eſt in corpore, ſed quæ eſt in concupiſcentia. Corruptas concupiſcentias vult intelligi concupiſcentias diſſonantes à recta ratione, integritati ſiquidẽ animi cõtrariantur. *Vos autẽ curam omnem.* pro, & in hoc ipſum autẽ curam omnem, *conferentes*. Demonſtrat hoc ipſum, quod dixerat, vt per hæc efficiamini diuinæ naturæ conſortes, in hoc enim oportet omne ſtudiũ noſtrum conferre. Et quod in genere dixit omnem curam veſtram, explicat diſtinguẽdo per partes. *Miniſtrate in fide veſtra virtutẽ.* Et eſt ſermo de virtute, vt diſtinguitur cõtra vitium. Fides enim ſine operibus mortua eſt. Et propterea oportet fidei ſubminiſtrare virtutem moralem. *In virtute autem ſcientiam.* Virtus moralis prudẽtiæ connexa ſic eſt, vt neutra ſine altera eſſe poſſit. *In ſcientia autem abſtinentiam.* pro, tẽperantiam. non prout eſt ſpecialis virtus circa delectationes venereas, ſed potius prout ſonat generalem modũ virtutum: qui conſiſtit in ſingularum actionum temperatione: vt per hæc duo (virtutem videlicet & tẽperantiam) vterque generalis modus virtutis fuerit ſignificatus: virtute quidem modus impulſiuus: temperantia autem modus retractiuus. In his enim duobus modis conſiſtunt omnes virtutes morales. *In abſtinentia.* pro, in temperãtia, *autem patientiam.* Hæc eſt Chriſtiana virtus, qua amore dei toleramus mala voluntariè. *In patientia autem pietatem.* erga fratres, &c. Vana enim eſſet patientia, ſi non annexam haberet pietatem quando & vbi oportet. *In pietatem autem amorem fraternitatis.* pro, amorem fraternum. Exterior pietas quæ cultum officiumque exhibet, vana eſſet niſi eſſet intus amor fraternus. *In amore autem fraternitatis.* pro, in amore autẽ fraterno, *charitatem.* pro, dilectionẽ. Ex eo quòd non determinat cuius, intelligitur abſolute. dilectio enim abſolute extẽdit ſe ad omnes. Mandat Petrus vt nõ ſimus cõtenti amore fraterno, ſed cum hoc habeamus etiam dilectionem ad oẽs. Et eſt dilectio hæc Chriſtianis propria: quibus mandatur

datur diligere etiam inimicos. *Hæc enim ſi vobiſcum adſint & ſu-perent.* pro, exuberent. *non vacuos nec ſine fructu.* Non vacuos quo ad recipiendum, nec ſine fructu quo ad producendum. *Vos conſti-tuent in domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione*, pro, cognitionẽ. quo-niam & recipietis & producetis conferentia ad cognitionem do mini noſtri Ieſu Chriſti. Hoc eſt bonum ex his proueniens, ma-lum autẽ proueniens ex horum abſentia, ſubiungitur: *Cui enim non præſto ſunt hæc, cæcus eſt & manu tentans.* Contraria cognitioni & illius profectui ſunt cæcitas & manu viam tentare. Per quæ metaphorice deſcribitur ſtatus Chriſtianorũ ſine virtute ꝙ ſunt cæci, non videntes propriam damnationẽ, & ꝙ procedunt velut manu tentantes, nõ videntes impedimẽta viæ. Et quod tertium eſt. *Obliuionem accipiens purgationis veterum ſuorum delictorum.* hoc eſt ad ſimilitudinem obliti, ac ſi non fuiſſent ei remiſſa peccata in baptiſmo ſe habet: vtpote non reminiſcens cœpti itineris ad cœleſtem patriam, vtpote ingratiſsimus poſt tantum beneficiũ ſe habẽs vt oblitus. *Quapropter fratres magis ſatagite.* pro, operam date. Ad id redit vnde cœperat, vt efficiamini diuinæ conſortes naturæ. *Vt per bona opera certam vocationem veſtram & electionem faciatis.* Superfluit per bona opera, nec eſt certam, ſed firmã. Mo-dus autem quo firma faciẽda eſt vocatio & electio ſubiungitur dicendo: *Hæc enim facientes non peccabitis.* pro, non labemini, *ali-quando.* Et pronomen hęc, demonſtrat ſuperius dicta, miniſtrate in fide virtutem, &c. Hæc enim faciendo non labemini, quod eſt contrarium firmitati: non labemini à veſtra vocatione & ele-ctione, ſed firmi perſeuerabitis in illa. *Sic enim abundanter mini-ſtrabitur vobis introitus in æternum regnũ domini & ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti. Propter quod incipiam.* pro, non negligam, *vos ſemper commonere de his: & quidem.* pro, quanquam, *ſcientes & confirma-tos vos in præſenti veritate. Iuſtum autem arbitror quandiu ſum in hoc tabernaculo excitare nos in commonitione.* Docet Petrus vt quanuis ſubditi ſint docti & firmi in veritate fidei, paſtores tamen nõ de-bent negligere officiũ admonendi eos, imò iuſtum hoc eſſe arbi tratur. *Certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei: ſecundum quod & dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi. Dabo autem operam & frequenter.* pro, & ſemper, hoc eſt indefeſſe, quandiu vixero. *Habere vos poſt obitum.* pro, exitum, *meũ.* proculdubio de taberna-culo corporis. *Vt horum omnium memoriam faciatis.* hoc eſt, vnde ſeu in quo horum omniũ memoriam faciatis. Et eſt ſenſus ꝙ da bo ſemper operã, vt habeatis tractatus ſeu libros quibus poſsi-

tis

tis ſemper memoriá horum facere. Scriptũ eſt enim,& memores ſunt mandatorũ eius ad faciẽdum ea. *Non enim indoctus fabulas.* pro, fallaces fabulas. *ſecuti.* ad differentiá fabularum quæ non ſunt fallaces: quas videlicet cõmuniter oẽs agnoſcunt eſſe fabulas. Fallaces enim fabulæ ſunt quæ tanta arte ſunt confictæ, vt videantur veræ. *Notam fecimus vobis domini noſtri Ieſu Chriſti virtutẽ & præſcientiam.* pro, potentiam & aduentũ. Potentia enim refertur ad diuinitatem, aduentus verò ad humanitatem Chriſti. *Sed ſpeculatores facti illius magnitudinis.* Illius maſculini eſt generis: & demonſtrat dominũ Ieſum. Eſt eñ ordo literæ, ſed ſpeculatores facti magnitudinis illius, Ieſu Chriſti. Vider ũt nãque magnitudinẽ illius in monte, qui ſoliti erant videre humilitatem eiuſdẽ. *Accipiens.* pro, accepit, *enim à deo patre honorem & gloriam voce delapſa ad eum huiuſmodi à magnifica gloria. Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Sententia eſt clara ex relatis in euangeliis. *Ipſum audite.* Superfluunt hæ duæ dictiones. *Et hanc vocem nos audiuimus de cœlo allatam, quum eſſemus cum ipſo in monte ſancto. Et habemus firmiorem propheticum ſermonẽ.* Non dicit veriorem, aut clariorem, aut maioris authoritatis, ſed firmiorem. quod cõſtat veriſsimum tunc fuiſſe: quoniam propheticus ſermo longe magis firmatus erat in mentibus hominum quàm ſermo iſte, cuius teſtem ſe exhibet Petrus. Tam longo enim æuo & ętatibus multis firmatus iam erat in mentibus hominum ſermo prophetarũ. & propterea Petrus firmiorẽ appellat ſermonem propheticum ſermone nouiter è cœlo delato, & non ꝙ ſit firmior in ſe. *Cui benefacitis attendentes quaſi lucernæ lucenti in loco caliginoſo donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris.* Vniuerſum præſentiſ vitæ ſtatũ aſsimilat loco caliginoſo egenti lucernæ lumine: quod eſt ſacra ſcriptura. Futura autẽ vita aſsimilatur diei claro, quo lucifer Chriſtus oritur non corporaliter, ſed ſpiritualiter in cordibus humanis. Eſt enim lux nõ corporum, ſed mentium. *Hic primum intelligentes quòd omnis prophetia ſcripturæ.* ad differentiá prophetiæ quæ non eſt in canone ſacræ ſcripturæ. Sic enim & dominus appellauit vetus teſtamentum: dicendo ſcrutamini ſcripturas. *Propria interpretatione non fit.* Inter ſcriptas ſciẽtias & ſcriptas prophetias differentiam tangit, penes hoc ꝙ vir doctus ea quæ in lumine intellectus agẽtis apparent, iuxta propriam interpretationem & docet & ſcribit. propheta autem ea quæ ſibi ſub lumine diuinæ reuelationis apparent, non ſecundum proprij iudicij interpretationẽ, & dicit & ſcribit. *Non enim voluntate huma-*

na allata eſt aliquãdo prophetia. Quum debuiſſet dicere, non enim intellectu humano allata eſt aliquãdo prophetia, dixit voluntate: eo ꝙ prophetiæ ſunt de ſingularibus contingentibus futuris, ad quorum certitudinẽ conſtat non ſe extendere intellectum humanum: ſed ad eorundẽ vaticinia conſtat ſe extendere præſumptionem voluntatis humanæ: & ideo excluſit voluntatẽ humanam. *Sed ſpiritu ſancto inſpirati.* pro, ſed à ſpiritu ſancto acti. Et in hoc tangit differentiã inter veros & falſos prophetas. Veri enim prophetæ aguntur à ſpiritu ſancto ad interpretandum quæ eis reuelantur: & ſic totum quod eſt prophetiæ, ſpiritui ſancto tribuitur. Falſi autem prophetæ aguntur à ſpiritibus dæmoniacis, à ſpiritibus melancholicis, &c. *Locuti ſunt ſancti dei homines.*

CAPVT II.

F*Verunt aũt & pſeudoprophetæ in populo.* proculdubio Iſraelitico. *Sicut & in vobis erunt magiſtri mendaces.* pro, pſeudomagiſtri: *qui introducẽt ſectas perditionis, & eum qui emit eos deum,* pro, dominũ, *negantes.* De Chriſto clare loquitur, qui ſanguine proprio homines redemit. *Superinducẽtes ſibi celerem perditionẽ.* Quò facilior eò celerior ſuapte natura eſt perditio, & propterea iſti qui faciliorem inducunt interitũ æternum, dicuntur inducere celerem perditionem. Hæretici nanque facillimè damnantur. Qui enim nõ credit, iam iudicatus eſt. *Et multi ſequentur eorum luxurias.* pro, exitia: per quos via veritatis blaſphemabitur. Tũ ſequaces tum pſeudomagiſtri referri poſſunt per relatiuum quos: ſequẽtibus tamen magis quadrat, vt referantur pſeudomagiſtri. De quibus ſubditur, *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabũtur.* Nõ longe ab iſtis ſunt prædicatores quæſtus, qui abutuntur populi Chriſtiani deuotione ad quæſtũ, qui ignoranter aut temere prædicare audent ꝙ ſoluẽtes carolinum aut ducatum prouocata indulgentia plenaria, ſunt in eo ſtatu ac ſi tunc baptizati fuiſſent: & ſimiliter ꝙ liberant animã vnam à purgatorio: hæc enim monſtra ſunt, & negotiationes de Chriſtiano populo. Neſcit Chriſtiana religio hæc figmenta: ſed adinuentiones ſunt eorũ qui in auaritia fictis verbis de Chriſtianis negotiantur, abutentes illis ad quæſtum. *Quibus iudicium iam olim non ceſſat.* pro, non tardat. hoc eſt, quibus iam olim iudicium paratum non tardat. Et de executione iudicij ſubiungitur, *Et perditio eorum non dormitat.* Et eſt ſenſus quòd paratum iudicium nõ differtur vltra tempus proprium: & executio eius nullum patitur impedimentum, ſicut qui dormitat impeditur à ſomno. *Si enim deus angelis*

peccan

peccantibus.pro,qui peccauerant.*non pepercit, ſed rudentibus*.pro, catenis,*inferni*.pro,caliginis,*detractos in tartarũ.tradidit cruciãdos in iudicium reſeruari*.pro,tradidit ſeruandos in iudiciũ. In aliquibus tamen codicibus Græcis legitur ſeruatos. Et eſt ſenſus ꝙ ad ſimilitudinẽ principis detrudẽtis aliquos criminoſos in carcerẽ vinctos catenis ad priuandũ eos libero vſu mẽbrorũ,deus tradidit dęmones qui peccauerant,in carcerẽ tartari(hoc eſt, infernalis loci)& catenis caliginis vinxit eos;hoc eſt,virtutẽ detẽtiuam eorundẽ dedit caligini.Quod poteſt referri ad motũ localẽ vel ad alios motus animi. Et ſiquidẽ referatur ad motũ localẽ,ſenſus eſt ꝙ dedit caligini corporeæ officiũ catenæ ad retinendum virtutẽ motiuã dæmonũ ne poſsint inde exire.Si verò referatur ad alios animæ motus,ſenſus eſt,ꝙ dedit caligini ſpirituali officiũ catenæ,ad detinendũ intellectũ ne poſsit intelligere particularia omnia quæ ex applicatione proprij ſtudij poſſet intelligere.Cõſtat enim ex euangelio dæmones habere ligatã vim operatiuã.Quòd autẽ ligatũ habeãt intellectũ ad cognoſcendũ aliqua particularia,tẽtatio Chriſti teſtatur.¶ Seruatos autem ſeu ſeruandos in iudiciũ dicit;quia adhuc nõ ſunt extremæ damnationi ſubiecti,ſed hoc extremo iudicio reſeruatur. Vnde & dominus in euãgelio dicit de igne æterno,qui paratus eſt diabolo & angelis eius:& non dicit,qui iam datus eſt diabolo & angelis eius.*Et originali*,pro,antiquo,*mundo non pepercit*. Antiquũ mundum vocat mundũ ab Adam vſq; ad Noe. *Sed octauũ Noe iuſtitiæ preconẽ cuſtodiuit,diluuiũ mundo impiorũ inducẽs*.Præconẽ iuſtitiæ Noe denominauit octauũ,ad ſignificandũ quòd nõ ſolus,ſed cũ ſeptẽ animabus octauus ſaluatus eſt. *Et ciuitates Sodomorum & Gomorræ in cinerẽ redactas,euerſione damnauit*.Tam res geſta diluuij quàm res geſta circa ciuitates Sodomorũ in Geneſi ſcribitur. *Exẽplum eorũ qui impie acturi ſunt ponens*. Ad vtrunq;(diluuiũ videlicet & ſubuerſionẽ Sodomorũ)refertur exẽplum.*Et iuſtũ Lot oppreſſum à nefarijs in laſciuia cõuerſationis,eripuit*. Et hæc hiſtoria in Geneſi quoque habetur.*Aſpectu enim & auditu iuſtus erat*.Magna laus Lot, quòd inter nefarios viros habitãs nec aſpectu nec auditu peccaret. Verùm aduerte quòd interpres ſenſum reddidit quò textus tendit,nõ ipſum textũ.Legendũ enim eſſet,*Aſpectu enim & auditu iuſtus inhabitãs inter illos, quotidie animã iuſtam iniquis operibus excruciabat*.Affectum ipſius Lot deſcribit Petrus, explicans quãto mœrore cõcipiebat iniqua opera illorum inter quos habitabat,vſqueadeo quòd excruciabat propriã animam

viſis ſeu auditis iniquis operib' illorũ. *Nouit deus*.pro, dominus. Hoc vt conſequens accipiendũ eſt illius conditionalis ſuperius inchoatæ, ſi enim deus angelis peccantibus. Ita quòd antecedẽs illius conditionalis cõſtet ex quatuor partibus: videlicet ex angelis, ex antiquo mũdo, ex ciuitatibus Sodomorũ, & ex oppreſſo Lot. Conſequens autẽ ſic quod modo dicitur, nouit dominus. Et habet tres partes. Prima eſt, *Pios de tentatione eripere*. Secunda eſt, *Iniquos verò in diem iudicij reſeruare cruciãdos*. Tertia autem quæ ſubiungitur, *Magis autẽ*.pro, maxime autẽ, *illos qui poſt carnem in cõcupiſcentia immunditiæ ambulant, dominationẽmque cõtemnunt, audaces, ſibi placentes*.pro, contumaces, *ſectas non metuunt introducere blaſphemantes*.pro, opiniones nõ tremunt blaſphemãtes. Quinq; genera vitiorum familiarium hæreticis ſupputat. Quorum primum eſt vitium carnale. Secundũ contemptus non ſolũ dominorum, ſed dominationũ. Tertium audacia. Quartum cõtumacia: & quintũ quòd opiniones quantumcunque blaſphemas non metuunt inducere ſeu ſequi. Et quanuis omnes hæretici valde puniendi ſint, inuolutos tamẽ his vitiis Petrus maxime puniendos dicit. *Vbi angeli qui ſunt fortitudine & virtute* .pro, robore & potentia, *maiores, non portant*.pro, non ferunt, *aduerſum ſe*. Deſunt duæ dictiones. *Apud dominũ, execrabile*.pro blaſphemũ. *iudicium*. Grauitatem æternæ damnationis monſtrat: ex eo quòd dæmones robuſtiores natura & potentiores viribus quàm ſint homines, non ſufferunt iudicium illud. Quod denominant blaſphemũ, ex eo ꝙ blaſphemãdo recipitur, imò ex hoc declarat qualiter non ferunt. Quod enim blaſphemãdo toleratur, nõ ſuffertur. *Hi verò*.proculdubio magiſtri erroris, *Velut irrationalia pecora*.pro, bruta animantia, quę videlicet nõ loquũtur. *Naturaliter*. pro, natura genita, *in captionem & perniciem*. Capiuntur enim & pernecãtur animãtia qua ſi ſuapte natura. *In ijs quæ ignorãt blaſphemantes, in corruptione*. pro, pernicie, *ſua peribunt*. Ad ſimilitudinem brutorũ quæ capiũtur in laqueis quos ignorãt, deſcribit iſtos blaſphemãtes perire in ſuis ignorãtiis perniciofis. Et rationem ſubdens ſubiungit, *Percipientes mercedẽ iniuſtitiæ*. Merentur enim in ſuis erroribus capi & perire ex propria iniuſtitia qua deo iniuriantur. *Voluptatẽ exiſtimãtes diei delicias, coinquinationes*. pro, coinquinationes, *& maculæ*. Nominatiui pluralis ſunt ambæ. Et eſt ſenſus, ꝙ iſti hæretici nõ coinquinati & maculati, ſed coinquinationes & maculæ (ad ſignificandũ tum ꝙ eminentiſſime ſunt coinquinati & maculati, tum ꝙ ſunt aliorũ coinqui-

nationes

nationes & maculæ)iſti inquã ſunt exiſtimãtes voluptatem delicias diei. Homines qui ſapiunt, putant delectationes carnales eſſe delicias noctis,hoc eſt,occulte percipiendas. Vnde & Paulus opera tenebrarum definiuit impudicitias,comeſſationes,ebrietates, & huiuſmodi: iſti verò hæretici carnales delectationes computãt inter delicias diurnas:quod eſt dicere eas eſſe licitas, honeſtas,tanquam ea quæ fiũt in die. *Delicijs affluentes, in conuiuijs ſuis luxuriãtes vobiſcum.* pro, deliciãtes in deceptionibus ſuis coepulãtes vobis,hoc eſt,nõ ſolũ exiſtimãt delectationes eſſe licitas,ſed facto attractiuo veſtri id mõſtrant:nam inter ſuos errores vacant deliciis & coepulãtur ad hoc,vt vos alliciãt ad ſimilia. *Oculos habentes plenos adulterij.* pro,adulteræ. Delectationibus gulæ adiũgit delectationes venereas:& eas quas leges deteſtantur. Vnde & oculos eorum dicit plenos adulteræ,tanquam nihil aliud ſpectẽt niſi ad adulteria. *Et inceſſabilis delicti.* pro,& qui nõ ceſſant à peccato,vt perſeuerantia ſignificetur. *Pellicientes.* pro, ineſcantes, *animas inſtabiles.* Effectus deſcribitur horũ hæreticorum. *Cor exercitatũ in auaritia habentes.* Poſt crimina carnalia ad crimen auaritiæ eorundem tranſit. *Maledictionis filij.* Et ſubiungendo radicẽ mali ait, *Derelinquentes viam rectam.* proculdubio Chriſtianæ fidei quã profeſsi erant. *Errauerũt.* errãt omnes qui operantur malum. Et exemplum erroris ſubiungit, *Secuti viam Balaam ex Boſor.* pro,filij Boſor: *qui mercedẽ iniquitatis amauit.* Hiſtoria longa eſt:& habetur Num. 22. *Correptionem verò habuit ſuæ veſaniæ.* pro,propriȩ iniquitatis,ſubiungale mutum in hominis voce lequens,prohibuit prophetæ inſipientiam. *Hi ſunt fontes ſine aqua & nebulæ turbinibus exagitatæ: quibus caligo tenebrarũ reſeruatur.* pro,in æuum ſeruata eſt.aſsimilantur huiuſmodi hȩretici fontibus ſine aqua,quo ad bonũ,& nebulis turbine agitatis quo ad malum: pro quanto ſeruãt obſcuritatem tum fidei tum morũ in æuum iſtius mundi. Quomodo autẽ ſeruẽt caliginem morum ac fidei,ſubiungit, *Superbia.* pro,ſuperba, *enim vanitatis loquentes.* proculdubio verba, *Pelliciunt.* pro,ineſcant, *in deſiderijs carnis,luxuriæ.* pro.laſciuiis.ineſcant laſciuiis in concupiſcentiis carnis. *Eos qui paululum effugiunt.* pro,aufugerant, proculdubio à recto. Vbi conſidera periculum etiã parum declinandi à recto. Tales enim facile ineſcãtur. Et hoc eſt primum genus eorũ qui facile trahũtur ab hæreticis. Alterũ vero genus ſubiungitur, *Qui in errore conuerſantur.* Errantes in intellectu fidei,facile trahũtur ab hȩreticis ad hȩreſes & laſciuiam morũ. Vel cõuerſantes cum

hæreticis appellat eos qui in errore conuerſantur. Ipſa enim cõuerſatio via quædam eſt ad hoc, vt ſeducantur. *Libertatẽ illis promittentes*. proculdubio carnis tanquam licitam. *Quum ipſi ſerui ſint corruptionis*. proculdubio animi. Et hanc ſeruitutẽ probat: & probatio & ſententia eſt clara. *A quo enim quis ſuperatus eſt huius & ſeruus eſt*. pro, huic etiam ſeruus factus eſt. *Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione domini noſtri, & ſaluatoris Ieſu Chriſti, his rurſus implicati ſuperãtur, facta ſunt eis poſteriora deteriora prioribus*. pro, poſtrema deteriora primis. Et hoc probat ſubiungendo, *Melius enim erat illis non cognoſcere*. pro, non cognouiſſe. *viam iuſtitiæ, quàm poſt cognitionẽ retrorſum conuerti ab eo quod illis traditum eſt ſancto mandato*. Sententia eſt clara. *Contigit enim eis illud veri prouerbij: Canis reuerſus ad ſuum vomitum: & ſus lota in volutabro*. pro, ad volutabrum. *luti*. Et ſubintelligitur reuerſa.

CAPVT III.

HAnc ecce. pro, iam, *chariſſimi*. pro, dilecti, *ſecundam vobis ſcribo epiſtolam, in quibus veſtram excito in commonitione ſynceram mentem, vt memores ſitis eorum quæ prædixi verborum*. pro, prędictorum verborum, *à ſanctis prophetis & apoſtolorum veſtrorum præceptorum domini & ſaluatoris*. pro, & apoſtolorum noſtrorũ mandati domini & ſaluatoris. Et eſt ordo literæ, & mandati noſtrũ, appoſitiue apoſtolorũ domini & ſaluatoris. Et eſt ſenſus: vt memores ſitis, non ſolum prædictorum à prophetis, ſed etiã mandatorum quæ à nobis apoſtolis domini & ſaluatoris accepiſtis. *Hoc primum ſcientes, quòd venient in nouiſſimis diebus in deceptione illuſores*. Superfluit in deceptione. *Iuxta proprias cõcupiſcentias ambulantes, dicentes, vbi eſt promiſsio*. proculdubio vniuerſalis reſurrectionis, ſeu (quod idem eſt) regni Chriſti. *Aut aduentus eius*? proculdubio glorioſi ad iudicium. Et ratio inſultandi ſubiungitur, *Ex quo enim patres dormierunt omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ*. pro, conditionis. Argumẽto ſolito vtuntur, quòd ſemper mũdus vno modo fuit: & cõſequenter ſic perſeuerabit diuerſis varietatibus ſubiectus, nunquã terminandus aduentu Chriſti. *Latet enim eos hoc volentes*. Aduerſus ſolitum argumentum dicit Petrus, quòd ipſi ſponte ignorant hoc, ſubiungendũ: ita quòd eſt eorum ignorantia affectata. Res autem ſpõte ignorata ſubiungitur, *Quòd cœli erant prius*. pro, iam olim, *& terra de aqua & per aquam conſiſtens*. pro, conſiſtentes, *dei verbo, per quæ ille tunc mũdus aqua inundatus perijt*. Et eſt ſenſus quòd aër & terra beneficio aquæ conſiſtentes, ipſum qui tunc erat mundum inundatione

aquæ deſtruxerunt. Et hoc directe dicit contra dicentes quòd mundus ſemper eodem modo perſeuerauit. ¶ Vide ſingula. Dicit quod cœli & terra erant de aqua & per aquam conſiſtētes. Non eſt hic ſermo de cœlis,id eſt corporibus cœleſtibus,ſed de cœlis,id eſt aëre:iuxta illud,volucres cœli.Pluraliter autē ſignificatur,propter diuerſas partes aëris. ¶ Quod autem dicit tam aërem quam terram conſiſtere ex aqua,dupliciter poteſt intelligi. Vel de ipſo aëre & de ipſa terra,& ſic ſignificaretur illud in principio Geneſis ſcriptum:Congregentur aquæ quæ ſub cœlo ſunt in locum vnū,& appareat arida.Per huiuſmodi enim congregationem aquarum & terra quatenus arida cōſiſtit ex aqua ſegregata:& ſimiliter aër qui ſucceſsit loco aquarum ſegregatarum,conſiſtit ex aqua ſegregata. Si verò(quod potius cōplectendum videtur)non de ipſa terra & aere ſecundum ſe, ſed ſecundum plenitudinem eorum intelligitur:ſic eſt ſenſus clarus: quòd aër & terra ſecundū ſuas plenitudines conſiſtunt ex aqua & per aquam. Nam volucres cœli implentes aërem, ex aquis fuiſſe productas cōſtat in principio Geneſis. Et breuiter(vt philoſophi tradunt)omnium viuentium mater eſt aqua:vt teſtātur omnium animantium ſemina naturæ liquidæ.Et per hāc rationem animātia tam implentia terrā quàm aërem,ex aqua & per aquam cōſiſtunt:vtpote quæ alūtur humido.Et hæc quo ad cauſas naturales.Cauſa verò prima, tam efficiens,quàm cōſeruans tangitur dicendo dei verbo.¶ Quū ſubiūgitur per quæ,referūtur dei verbū,cœli,terra,aqua:nam per verbū dei principaliter, & per apertas cataractas cœli,& p̄ruptos in terra fontes abyſſi, inūdatione aquarū mūdus ille periit qui fuit ante Noe,quo ad plenitudinem animātium tam in aëre quàm in terra. *Cœli autem qui nunc ſunt & terra,eiuſdem verbo repoſiti ſunt,igni reſeruati in diē iudicij & perditionis impiorum hominum.* Non eſt alia terra neque alij cœli ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum plenitudinem animaliū.Et propterea Petrus tāquam de aliis cœlis & alia terra loquitur.Et arguit ex præterito interitu cœlorū & terræ quo ad plenitudinem animantium,eodem verbo dei reſeruari vt cōſumantur per ignē in die iudicij: neque enim minoris poteſtatis eſt verbum dei ad perdēdum per ignem quàm fuerit ad perdendum per aquam. *Vnum verò hoc non lateat vos chariſſimi.* pro, dilecti. *quòd vnus dies apud dominum ſicut mille anni,& mille anni ſicut dies vnus. Non tardat dominus promiſſionem ſuā, ſicut quidā exiſtimant.* Duo dixerant illuſores. Alterum quòd omnia ſic perſe-

uerant,& contra hoc attulit diluuium.Alterũ vbi eſt promiſsio?
quaſi dixerint ꝙ tanta tarditas atteſtatur nullitati. Et aduerſus
hoc dicit Petrus quòd apud deum vnus dies ſupputatur pro mil
le annis & ediuerſo.Et dixit hoc quoniã relatiue ad ęternitatem
etiam centum millia annorũ ſupputantur vnus dies. Et hinc de-
ducit quòd nõ tardat dominus adimplere promiſsionem ſuam.
¶ Recte dicit non tardat:quia nec per vnam horam vltra tem-
pus diffinitum differt. *Sed patienter agit.* pro, ſed longanimis eſt,
propter vos. pro,erga nos. Non eſt tarditas,ſed longanimitas,no-
bis vtilis: vtpote, *Nolens aliquos perire,ſed omnes ad pœnitentiã reuerti.* pro,recipere. Verba hęc vt ſonant exponẽda ſunt ſicut illa Pau
li,deus vult omnes homines ſaluos fieri. Poſſunt enim intelligi
de volũtate antecedẽte:hoc eſt,de velleitate. Poſſunt & intelligi
non de ſingulis generũ,ſed de generibus ſingulorum. Poſſunt &
limitari ad electos:ꝙ nõ vult aliquos electorũ perire,qui perirẽt
niſi expectarentur. Verbi gratia ſi Petrus fuiſſet mortuus ſtatim
poſtquam negauit Chriſtũ,ſi Paulus fuiſſet mortuus ante ſuam
conuerſionem,& ſic de aliis peccatoribus electis. *Adueniet autem dies domini ſicut fur.* Deeſt, in nocte. Diſtinxerant illuſores inſul-
tationem in duas partes,vbi eſt promiſsio aut aduentus eius?
Contra dilatam promiſsionẽ,poſtquam dixit Petrus quòd non
eſt tarditas,ſed longanimitas,ad id quod dicitur de aduẽtu mo
do reſpondet, quod dies domini non adueniet præcognitus,ſed
quemadmodum fur in nocte. Et propterea ceſſat inſultatio vbi
eſt aduentus? *In quo cœli magno impetu tranſient.* De corporibus
ipſis cœleſtibus poteſt intelligi quòd ad ſimilitudinem impul-
ſorum magno impetu tranſibunt,non à ſubſtantia, ſed à motu.
Elementa verò calore ſoluentur. Aërem & aquam ſolui,non quo ad
ſubſtantiam,ſed quo ad miſtionem quã habent adiunctam in-
tellige:remanebunt enim elementa pura. *Terra autem & omnia quæ in ipſa ſunt opera exurentur.* Similiter intellige de terra ſicut
de aëre & aqua diximus, de miſtis autẽ quæ in terra ſunt nulla
eſt ambiguitas. *Quũ igitur hæc omnia diſſoluenda ſint,quales oportet vos eſſe in ſanctis cõuerſationibus & pietatibus,expectãtes & properantes.* pro,& accelerantes, *in aduentũ.* pro,aduentũ, *diei domini.* pro,
dei. Accelerãtes intellige non tẽpus minuẽtes,ſed affectu vigen
te. Et appellatur dies diei,dies iudicij vniuerſalis: quoniam tũc
manifeſtabitur deus omnibus,vt nullꝰ poſsit dubitare amplius
de ipſo deo. *Per quem.* diem diei, qui eſt dies iudicij. *Cœli ardentes ſoluentur.* De inferioribus cœlis(hoc eſt,de partibus aëris)in

tellige

tellige. *Et elementa ignis ardore tabeſcent.* pro, & elementa æſtuantia liqueſcant. Præſentis eſt temporis: repetit monendo prius dicta narrando. *Nouos verò cœlos & nouam terram & promiſſa.* pro, iuxta promiſſum, *illius expectamus in quibus iuſtitia habitat.* Nō dicit alios cœlos & aliam terram, ſed cœlos nouos & nouam terram, nouis modis eſſendi. Erunt enim cœli abſque motu & terra abſque mixtura, &c. ¶ Relatiuum autē in quibus, poteſt referri tum ad nouos cœlos & nouā terram: vt explicetur nouitas ex habitatione iuſtitiæ, excluſo omni peccato, vel potius ad nos qui expectamus. Et eſt ſenſus quòd non omnes expectamus, ſed ij tantum in quibus iuſtitia inhabitat: alij enim non expectant, ſed timent. *Propter quod chariſſimi.* pro, dilecti, *hæc expectantes ſatagite.* pro, date operam, *immaculati & inuiolati.* pro, irreprehenſibiles, *ei.* hoc eſt, ad honorem & gloriam eius. *Inueniri in pace, & domini noſtri Ieſu Chriſti longanimitatem.* Superfluit Ieſu Chriſti. *Salutem arbitramini.* Hortatur ad id quod ſuperius dixerat de diuina longanimitate. Hortatur autem vt longanimitatem domini noſtri arbitrentur ſalutem, non dilationem, nec pro malo, ſed pro optimo: puta pro ſalute noſtra. *Sicut & chariſſimus.* pro, dilectus, *frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis, ſicut & in omnibus epiſtolis loquens in eis de his.* Extendit ſapientiam Pauli monſtratam in epiſtola ad iſtos, ad reliquas epiſtolas Pauli de iis quæ ſpectant ad euangelicam doctrinam: ad differentiam priuatarum epiſtolarum quas forte ſcripſit aut ſcribere potuit Paulus de aliis rebus. ¶ Si quæris vbi eſt epiſtola Pauli ad iſtos: in promptu eſt reſponſio ꝙ epiſtola ad Epheſios, & ad Coloſſenſes, & ad Laodicenſes, quum ad ciuitates Aſiæ directæ ſint, ſupputantur inter directas ad ipſos. Epiſtola quoque ad Galatas ſub eadem venit appellatione: nam vt patet in principio primæ epiſtolæ Petri, Aſia & Galatia comprehenduntur. *In quibus ſunt quædam difficilia intellectu: quæ indocti & inſtabiles deprauant,* pro, detorquent (*ſicut & cæteras ſcripturas*) *ad ſuam ipſorum perniciem. Vos igitur fratres præſcientes cuſtodite.* pro, obſeruate (ſeu cauete) *ne inſipientium.* pro, nefariorum, *errore traducti.* pro, abducti, *excidatis à propria firmitate.* Sententia eſt clara vſque in finem. *Creſcite verò in gratia & cognitione domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti. Ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.*

Caietæ die 20. Iulij. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, *in epiſtolam ſancti Ioannis apoſtoli Commentarij.*

Prima Ioannis apoſtoli epiſtola.

Q*VOD fuit*.pro,erat,*ab initio*. Verbum dei deum refert:de quo in principio ſui euangelij dicit,in principio erat verbũ : de hoc enim ſolo verificatur quod erat ab initio: vt ibidem declaratũ eſt. *Quod audiuimus.* A tractanda materia incipit. Et propterea poſtquam propoſuit æternitatem à parte ante rei tractandæ, ſtatim proponit quaſi imitando non eſſe tractandum quòd erat ab initio ſecundum illius comprehenſibilitatem , ſed ſecundum id quod notum eſt Ioanni & comparibus apoſtolis. Et propterea ſubiungit modum notitiæ,tum ex auditu:quod audiuimus,ab ipſo verbo dei. Ieſus enim docuit etiam ore tenus ea quæ diuinitatis ſunt: vt patet in euangelio Ioannis. *Quod vidimus oculis noſtris.* De corporeis oculis eſt ſermo. Neque tantum id quod audierunt, ſed etiam id quod viderunt corporeis oculis de verbo dei, tractandum promittitur. Viderunt enim ipſum patientem crucis ſupplicium,mortuum,& poſtea viuentem: præter opera mirabilia innamera teſtificantia illius deitatem. *Quod perſpeximus*.mentis oculis. Aperuit enim illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas aduenit ſpiritus ſanctus:& fecit eos perſpicere mente id quod auribus & oculis teſtificabatur. Vnde Thomas deitatem perſpexit Chriſti,quum dixit,Dominus meus & deus meus. *Et manus noſtræ contrectauerunt.* Non ſolum auditu & viſu ac mente,ſed etiã palpando ſenſu tactus cognouiſſe teſtantur. Palpate,inquit dominus,& videte quoniam ſpiritus carnem & oſſa non habet. *De verbo vitæ.* Ad vidimus,audiuimus,perſpeximus & contrecta uerunt, refertur de verbo vitæ. In euangelio dixit in ipſo vita erat,hic verò dicit verbum vitæ: vt intelligamus ipſum non ſo-

lum eſſe vitam,ſed rationem omnis alterius vitæ. *Et vita manifeſtata eſt.* Ne putares verbum quidem in ſe eſſe verbum vitæ,ſed non vitę manifeſtatę apoſtolis(ita quòd quod audiuimus, quod vidimus,quod perſpeximus,quod palpauimus eſt quidem ſpectans ad verbum vitæ,ſed non manifeſtat vitam ipſius verbi)ad hoc excludendum ſubiungit ꝙ etiam vita manifeſtata eſt. Modus autem quo manifeſtata eſt,ſimilis ſubiũgitur, *Et vidimus & teſtamur,& annuntiamus vobis vitam æternã.* Quod dicit vidimus vitam æternam,intellige participatiue. Vidimus autem corporeis oculis dupliciter,primo in transfiguratione Chriſti: in qua æternam Chriſti vitam participatam in illa gloria corporeis oculis viderunt Ioãnes,Petrus,& Iacobus:ſecundo viderunt Chriſtum poſt mortẽ viuum, vita proculdubio æterna. Et propterea merito Ioannes dicit,& vidimus (corporeis oculis) vitam æternam. ¶ Si autem referatur ad viſionẽ mentis, ſic apoſtoli viderunt vitã æternã in ſeipſis. Viderunt enim intellectuali viſu ſeipſos viuere vita gratiæ:quæ nihil aliud eſt quàm inchoatio vitæ æternæ. Et propterea de oculis mentis loquendo verum dicunt, & vidimus vitã æternam. Et quia quod vidimus teſtamur,merito ſubiunxit,& teſtamur & annuntiamus. *Quæ erat apud patrem: & apparuit.* pro,& manifeſtata eſt, *nobis.* Antequam verbum incarnaretur,æterna vita tam animæ quã corporis erat apud patrem,non erat cõmunicata hominibus:incarnato autem verbo, æterna animæ vita communicata eſt homini in anima Chriſti, Aeterna autem vita corporis cõmunicata eſt homini in reſurrectione Chriſti, & ſic manifeſtata eſt nobis per Chriſtum. *Quod vidimus & audiuimus annuntiamus vobis, vt & vos ſocietatem habeatis nobiſcum.* Pedetentim deſcendit proponendo. Primum propoſuit quod erat ab initio,deinde quod manifeſtatum eſt viſu, &c. poſtea explicauit vitam verbi eſſe id,quod manifeſtatum eſt:denique eandem vitam declarauit eſſe vitam æternam, annuntiandam,&c. Modo explicat quorſum annuntianda ſit:& dicit quòd ad vtilitatem noſtram,explicátque illam vtilitatem eſſe vt ſimus conſocij apoſtolorum. Ac ſi apertius dixiſſet, vt ſitis pares nobis. *Et ſocietas.* Deeſt verò, *noſtra ſit cum patre, & filio eius Ieſu Chriſto.* Superfluit ſit, ſine verbo loquitur Ioannes. Et eſt explicatio ſocietatis antedictæ: explicat enim quod non qualiſcunque ſocietas eſt hæc noſtra,ad quam inuitamus alios, ſed eſt ſocietas cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. Quod Petrus appellauit conſortium diuinæ naturæ (dicendo vt ſimus diuinæ

uinæ naturæ cõſortes) Ioãnes appellat noſtrã cum patre & filio ſocietatẽ:tam ineffabile enim eſt donum gratiæ gratũ facientis perſeuerãs vt oporteat ipſum diuerſis rationibus explicare:modo conſortiũ diuinæ naturę,modo ſocietatem,modo manere in deo & deum in nobis. Et dicit cũ patre quantũ ad diuinitatẽ,& filio eius Ieſu Chriſto quantũ ad humanitatem. *Et hæc ſcribimus vobis vt gaudeatis,& gaudium veſtrum ſit plenum.* Superfluunt duæ dictiones:gaudeatis,&.Quò tendat hæc ſocietas deſcribit:videlicet ad plenitudinẽ gaudij:quæ in ſola cœleſti patria eſt:quoniã gaudia præſentis vitæ quantũcunque ſpiritualia, plena nõ ſunt: nã ſemper reſtat gemitus, infelix ego homo quis me liberabit de carcere mortis huius? *Et hæc eſt annuntiatio quam audiuimus ex ipſo.* Hactenus propoſuit Ioannes tractanda in hac epiſtola:modo incipit tractare propoſita. Et inchoat à propoſita ſocietate cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. Et quoniã dixerat quod audiuimus,quod vidimus,&c.inchoat ab eo quod audiuimus. Audiuimus autem ab ipſo,Ieſu Chriſto. *Et annuntiamus vobis,* exequendo. *Quoniam.* pro, ꝙ, *deus lux eſt,& tenebræ in eo non ſunt vllæ.* In euangelio Ioãnis Chriſtus hoc docuit.Et eſt ſermo de luce nõ ſenſibilis,ſed intelligibilis ordinis. Ipſe ſiquidẽ ſolus eſt lux inter omnes ſubſtantias intellectualis ordinis,reliquæ nanque intellectuales ſubſtãtiæ ſunt participationes quædã illius lucis. Et ad hanc differentiã ſignificandã adiunxit, & tenebræ in eo non ſunt vllę.In reliquis enim intellectualibus ſubſtãtiis tenebrę aliquæ ſunt,ſaltẽ potentialitatis,vt etiã philoſophi cõfitentur, nos autẽ pręter has tenebras dicimus in eis eſſe tenebras peccatorũ, aut ſaltẽ potẽtiæ peccãdi.In deo autẽ nec peccatorũ,nec potentię peccandi,nec potentialitatis alicuius tam in intellectu quàm in natura tenebræ aliquæ ſunt. *Si dixerimus quoniam.* pro, quòd, *ſocietatem habemus cum eo.* Ecce materia quæ tractatur. *Et in tenebris ambulamus.* De tenebris tam intellectus quàm volũtatis eſt ſermo.Et tenebrę quidẽ intellectus cõſiſtũt in ignorãtia eius quod quis tenetur ſcire:tenebrę autẽ volũtatis ſunt ipſa peccata.Vnde ambulare in tenebris quanuis cõmune quid ſonet,ſecundum tamen rẽ eſt peccare.Nec dicit ambulauimus, ſed ambulamus: vt intelligamus ꝙ nõ de iis qui peccauerunt, ſed de iis qui peccant loquitur. *Mentimur & veritatem non facimus.* Quum debuiſſet dicere & veritatẽ nõ dicimus,dixit & veritatẽ nõ facimus, ad ſignificandũ ꝙ de mẽdacio facti eſt ſermo: ipſo enim facto quo ambulamus in tenebris,alieni à ſocietate dei (qui lux eſt & in quo

nullæ

nullæ ſunt tenebræ)nos cōſtituimur:ac per hoc factū contraria-tur verbis,& cōſtituit mendaciū in verbo quo profitemur nos ſocietatem habere cum deo. *Si autem in luce ambulamus,ſicut & ipſe eſt in luce,ſocietatem habemus adinuicem.* Nota differentiā. De nobis dicit,in luce ambulamus:de deo aūt in luce eſt.noſtrū ſiquidem eſt proficere in luce: dei autem non eſt proficere,ſed eſſe in luce. ¶ Et dicit ambulamus in præſenti,vt intelligamus ꝙ de iis qui in ſpirituali luce progrediuntur eſt ſermo: non de illis qui olim in luce ambulauerunt,& modo in tenebris ambulant. Quòd autem dicit ſocietatē habemus adinuicem,à contextu literę cogor intelligere ſocietatē habemus adinuicem,hoc eſt,cū deo,& deus nobiſcum : nam de hac ſocietate conſtat eſſe ſermonē. Vnde & ſtatim ſubiungit ſocietatē eius nobiſcum,dicēdo, *Et ſanguis Ieſu Chriſti filij eius emundat nos ab omni peccato.* Ac ſi apertius dixiſſet: noſtra in luce ambulatio facit nos habere ſocietatem cū eo deo patre & econuerſo,& facit nos habere ſocietatem cum filio eius pro quanto ſanguis Ieſu Chriſti filij eius emundat nos ab omni peccato. Propoſuerat enim ſuperius & ſocietas verò noſtra cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. ¶ Nō mireris ſpeculatiue Theologe ꝙ emundatio à peccato ponatur cōſequens ad ſocietatem cū deo & ambulationē in luce. Recole ꝙ hæc ſimul tēpore fiunt: quemadmodū aëris illuminatio & remotio tenebrarū, ſed ordine naturæ tam formalis quàm finalis illuminatio præcedit remotionem tenebrarū,& ſic eſt in propoſito. ¶ Et dixit hoc præoccupādo obiectionē,quo pacto poſſumus in luce ambulare qui inuoluimur tenebris peccatorum? Excluditur enim obiectio ex hoc ꝙ dum fit iſta noſtra cū deo ſocietas,mundantur nō per noſtra merita, ſed per meritū ſanguinis Chriſti omnia noſtra peccata. Vnde & verbo præſentis temporis vtitur dicēdo emundat. Et dicit ab omni peccato: quia impium eſt dimidiam à deo ſperare veniam. *Si dixerimus quoniam.* pro,quòd, *peccatum non habemus,ipſi nos ſeducimus,& veritas in nobis non eſt.* Non dicit ſi dixerimus ꝙ non peccamus (implicat enim duo cōtraria, in luce ambulamus & peccamus) ſed dicit quòd peccatū non habemus: ſtat enim ꝙ nō peccamus, & tamen peccatū habemus cōmiſſum vel contractum. Dixerat ꝙ ſanguis Chriſti emundat nos ab omni peccato:ne quis erraret intelligēdo hoc de aliquibus hominibus & nō de omnibus, ideo ſubiungit oēs habere peccatū ad monſtrandū ꝙ oēs indigent mundatione per ſanguinē Chriſti. Hanc enim indigentiā teſtatur hęc ſentētia,cōprehendens oēs ſub habere

bere peccatum: *Si confiteamur peccata noſtra.* E regione negātium ſe habere peccatū locat nos confitentes peccata noſtra. Et eſt ſermo de cōfeſsione ſiue interna ſiue externa, qua homo recognoſcit ſe habere peccatum. *Fidelis eſt & iuſtus, vt remittat nobis peccata noſtra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Ne vanam (vt multi garrulant) exiſtimes confeſsionē peccatorum ad conſequēdam eorum remiſsionem, apud deum præſertim, qui omnia nouit abſque noſtra confeſsione: Ioānes fidelitati diuinæ eam tribuit: ad ſignificandum ꝙ ideo noſtra peccatorum confeſsio valet ad remiſsionem peccatorū, quia fidelis eſt deus: hoc eſt, quia deus promiſit veniam confitentibus, & fidelis eſt in ſeruandis promiſſis. Et propterea conditionali vtitur, ſi confiteamur fidelis eſt deus. Et ne quiſquam obiicere poſsit ꝙ promiſſa diuina intelliguntur ſalua iuſtitia, ac per hoc remiſsio peccatorum non niſi iuſtitia comite promiſſa eſt, adiungit ꝙ eſt etiā iuſtus: ad ſignificandum ꝙ remiſsio quam promiſit confitentibus, non ſtulte, nō poſtergaudo iuſtitiam, ſed ſeruando iuſtitiam adimplet. Sed iuſtitia eſt, non hominum, ſed dei: eſt enim illa qua ſanguis Ieſu Chriſti emundat nos. Vnde & duos effectus ſubiungit. Alter eſt vt remittat nobis peccata noſtra, & hic reſpondet fidelitati. Alter & emūdet nos ab omni iniquitate, & hic reſpondet iuſtitiæ: quoniam hic ſanguini Chriſti paulo ante attributus eſt. *Si dixerimus quoniam.* pro, quòd, *non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non eſt in nobis.* Priùs dixerat verbo præſenti ꝙ peccatum non habemus: modo dicit verbo præterito ꝙ non peccauimus, procedit enim reſolutoriè. Ideo mētiuntur dicētes, peccatū non habemus, quia mētiuntur dicētes nō peccauimus. ❡ Quod autem dicit mendacem facimus eum (proculdubio deū) ſignificat deum dixiſſe ꝙ omnes peccauimus. Quod ex multis ſacræ ſcripturæ locis habetur. nam & in pſalmis ſcriptum eſt, Non eſt qui faciat bonum non eſt vſque ad vnum. & Eccle. 7. Non eſt homo iuſtus in terra, qui faciat bonum, & non peccet. Quas authoritates Paulus ad Roma. 3. ad hoc affert, ac per hoc verbum dei ſcriptum non eſt in nobis, contrarium dicentibus.

CAPVT II.

F*ilioli mei hæc ſcribo vobis vt non peccetis.* Ne quiſquam obiiceret inculpabile eſſe noſtrum peccatum, tanquam ineuitabile à quocunque, occurrit Ioannes dicens, quòd hæc ſcribo vobis non ad mōſtrandum ineuitabilitatem peccati, ſed ad oppoſitum: videlicet vt non peccetis. Quanuis enim peccaſſe commune

mune ſit omnibus,euitabile tamen eſt in futurum. Intellige ineuitabilia eſſe ſingula & omnia ad tempus,quanuis non omnia toto tempore vitę.& propterea ſubiungit, *Et ſi quis peccauerit,aduocatum habemus apud patrem,Ieſum Chriſtum iuſtum.* Non ſolum remedium docuit contra præterita peccata confeſsionem, ſed etiam ſi rurſus poſt baptiſma peccamus,remedium docet recurſum ad aduocatum Ieſum Chriſtum quatenus hominem, ipſe enim eſt aduocatus noſter apud patrem.Aduocatus autem non patrocinium ferens cauſæ iniuſtæ, ſed aduocatus iuſtus. Cuius iuſtitia explicatur ſubiungendo: *Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris.* Ecce iuſtitia Ieſu Chriſti,ecce iuſtitia aduocati noſtri, ꝙ ipſe eſt propitiatio ſatisfaciens pro peccatis noſtris. *Non pro noſtris autem tantum,ſed etiam pro totius mũdi.* Magnus exceſſus iuſtitiæ,vt ſatisfecerit nõ pro peccatis electorum tantum, ſed etiam pro peccatis totius mundi:quanuis non omnibus profuerit quo ad vltimum effectum qui eſt æterna felicitas. *Et in hoc ſcimus quoniam*, pro, quòd, *cognouimus eum ſi mandata eius obſeruamus.* Non ſaltat Ioannes,ſed tractans de ſocietate noſtra cum deo per hoc ꝙ ambulamus in luce, quum mõſtraſſet indigentiam remiſsionis peccatorum quæ ſunt tenebræ primo cõtrariæ ambulationi in luce,modo proſequitur ipſam ambulationẽ in luce:declarando ꝙ exigit duo: videlicet ſeruationem mandatorum dei exterius,& dilectionem interius. Et quod ſuperius appellauit ambulare in luce,modo appellat congnoſcere deum. nam qui ambulat in luce,vidẽdo vtitur luce:ac per hoc qui nouit deum lucem, vtitur deo vt luce operum ſuorum tam intus quàm extra.Et eſt ſermo de notitia effectiua,quam efficit fides infuſa,quæ per dilectionem operatur. Dicendo itaque in hoc ſcimus ꝙ cognouimus eum(proculdubio deum lucem) perinde eſt ac ſi dixiſſet,& in hoc ſcimus ꝙ ambulamus in luce, ſi mandata eius obſeruamus. Si verò legatur in pręterito,perinde eſt,& in hoc ſcimus ꝙ cognouimus eum ſi mandata eius obſeruauerimus, in præterito.Quanuis poſsit difformitas temporũ ad ſignificandum notitiam præcedere,& ſeruationem mãdatorum ſubſequi, dicta intelligi. intendit ſiquidem Ioannes ad literam mõſtrare ſignum infallibile internæ lucis diuinæ in nobis eſſe ſi mandata eius ſeruauerimus. Et propterea dicit & in hoc ſcimus, ſcientia experimentali. Vnde & ex oppoſito inferri oppoſitum manifeſtat,ſubiungendo, *Qui dicit ſe noſſe deum & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt & in eo veritas non eſt.* Eodẽ ſenſu vtitur noſſe deum.ergo

ex

ex cuſtodia vel nō cuſtodia mandatorū diuinorū pendet noſtra notitia de interna in nobis luce. *Qui autem ſeruat verbum eius, vere in hoc charitas dei perfecta eſt.* Quum debuiſſet decere in hoc notitia dei, ſeu lux dei perfecta eſt, dixit charitas dei, vt oſtēdat connexionem inſeparabilē horum duorū, videlicet ſeruare mandata dei & charitatis dei. pedetentim enim repit ab exterioribus ad intima: reddens ad hoc vt dictū eſt, ꝙ ambulatio in luce conſtituens ſocios dei integratur ex charitate & ſeruatione mandatorum. ¶ Perfecta autem dicitur charitas dei ſeruans mandata, quia extēdit ſe nō ſolum ad deū, ſed ad omnia diligēda propter deū. Extendit aūt ſe nō ſolum habitu, ſed exercitatione. & ideo perfecta cōſtans ex omnibus. *In hoc ſcimus quoniam.* pro, quòd, *in ipſo ſumus.* Redit ad primo propoſitū de ſocietate cū deo in hoc, ſcilicet in charitate ſeruante mandata, ſcimus ꝙ ſumus in ipſo, ſocialiter. Perpende prudēs lector progreſſum literæ, ꝙ ſummarie declarauit in quo cōſiſtit ſocietas noſtra cū deo. *Qui dicit ſe in eo manere, debet ſicut ille ambulauit & ipſe ambulare.* Hinc apparet ꝙ pronomen in ipſo ſumus & in ipſo manere, Ieſum Chriſtum demonſtrat, ita ꝙ iungit perfectæ charitatis dei eſſe in Chriſto: vt intelligamus ꝙ per eandem ſumus in Chriſto. Sumus autem tanquam membra in capite, ſumus tanquam membra ipſius: quemadmodū manus mea eſt in me. de ipſo nanque Ieſu Chriſto conſtat dici ſicut ille ambulauit. Monuerat docendo ꝙ debemus ambulare in luce ſicut ipſe deus eſt in luce: vt aūt hoc altius documentū ab exemplo inſinuaret, attulit exemplū Ieſu Chriſti hominis ꝙ debemus imitari illum. hoc eſt enim ambulare ſicut ille ambulauit. *Chariſſimi.* pro, dilecti. Poſtquam ſummarie declarauit noſtram ſocietatem cū deo ex ambulatione in luce (in qua purgantur peccata, ſeruātur mandata) ex dilectione dei & incorporatione Chriſti, modo exactius incipit idē declarare, inchoās à dilectione dei. *Non mandatum nouum ſcribo vobis, ſed mandatum vetus quod habuiſtis ab initio.* Inferius in cap. 3. dicet hęc eſt annuntiatio quā audiſtis ab initio, vt diligatis inuicem. igitur mandatum non nouum, ſed vetus quod audiuiſtis ab initio, eſt mandatum dilectionis, quod fideles quique audiuerūt ab initio cōuerſionis ſuæ. Et ideo Ioānes dicit ꝙ nō ingerit nouū mandatū, ſed illud idem quod habuerūt ab initio. Vnde & ſubdit: *Mandatum vetus eſt verbum quod audiſtis ab initio,* fidei veſtræ. *Iterum mandatum nouum ſcribo vobis quod verum eſt & in ipſo.* Superfluit &. *Et in vobis.* Deficiunt tres dictiones. Legēdum eſt: *Idem verum eſt & in*

vobis. Præceptū de dilectione dei & proximi, non eſt nouum, ſed antiquum: præceptum autem de modo diligendi (videlicet illo modo quo Chriſtus dilexit nos) eſt præceptum nouum. Vnde & dominus in euangelio de hoc loquens ait, mandatū nouum do vobis, vt diligatis inuicem ſicut dilexi vos. Vnde & Ioannes hic dicit de mandato nouo, quod eſt verum in Ieſu Chriſto, & idem eſt verū in vobis, imitatoribus Chriſti. Vtrunque ergo mandatū Ioānes ſe ſcribere fatetur. primo vetus, quod etiam in veteri teſtamento traditum eſt: ſecundo nouum, quod tradidit Chriſtus. iuxta duo quæ præmiſerat: videlicet charitatē dei & eſſe in Chriſto. *Quia tenebræ tranſierunt*. pro, tranſeunt. *& verum lumen iam lucet*. Rationē reddit vltimo dicti, idem verum eſt & in vobis. Ratio enim quare verificatur & in vobis id quod eſt verū in Chriſto, eſt quia tenebrę peccatorū tranſeunt. & ratio quare trāſeunt, ſubiungitur præſentia veri luminis. Iam ſuperius dictum eſt, ꝙ ambulantibus nobis in luce mundantur peccata, ideo in vobis verum eſt, quia in vobis iam verū lumen lucet & peccatorū tenebræ fugantur. *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc*. Declaraturus dilectionē dei qua ambulamus in luce, inchoat à contrario, imò à contrariis actibus circa proximum. ſunt autē hi contrarij actus amor & odium. Ex differētia ergo inter odio habentem & diligētem fratrem ſuum, manifeſtat dilectionē eſſe in luce. Odio ſiquidē habens fratrem ſuū, eſt in tenebris vſque adhuc: hoc eſt, non obſtante baptiſmo & quibuſcunque ſacramentis. *Qui diligit fratrem ſuum, in lumine manet*. quod eſt contrariū ad eſſe in tenebris. *Et ſcandalū in eo nō eſt*. tam actiue quā paſſiue. Directe tamen intendit paſſiue. intēdit enim dicere ꝙ non ſolum manet in luce, ſed ambulat in luce abſque offendiculo vidēs quò vadit. Vnde vt oppoſitū explicet de oſore fratris, repetit, *Qui autē odit fratrem ſuum in tenebris eſt*. vt adiūgat, *Et in tenebris ambulat & neſcit quò eat: quia tenebræ obcæcauerūt oculos eius*. Perpende prudēs lector differētiam inter oſorem & dilectorem fratris, deſcribi penes lucē & tenebras: vt intelligamus totum hoc dici ad declarandum quod ſuperius fuit propoſitū, ꝙ ambulans in luce ſocietatē habet cum deo. Non vagatur Ioannes, ſed propoſitū directe tractat. *Scribo vobis filioli*. Ne quiſquam tam ardua putet ſcribi à Ioanne, vt rari ſint in quibus hæc inueniantur, explicat Ioannes multas hominum differentias quibus ſe ſcribere dicit tanquam ambulantibus in luce. Tria autē genera hominū ſummat: videlicet filiolos, patres, & adoleſcentes. Et

quan

quantũ ipſa nomina innuunt ſummat incipientes, proficiẽtes, & perfectos: incipiẽtes appellando filiolos, proficientes adoleſcentes, & perfectos patres. Et ſingulis ſtatibus bis ſcribit, vt ipſa repetitio nõ careat myſterio. *Quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.* proculdubio Ieſu Chriſti. Apte incipientibus remiſsio peccatorũ accommodatur: quoniam ſic ambulant in luce, vt eorum ſtudium ad remiſsionẽ conſequendam peccatorũ annitatur. *Scribo vobis patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt.* De Ieſu Chriſto eſt ſermo, ad cuius diuinitatis notitiã aſcendunt perfecti, aſcendunt autẽ tranſeundo per contemplationẽ ea quæ humanitatis Chriſti ſunt ad ipſum qui eſt ab initio. *Scribo vobis adoleſcentes, quoniam viciſtis malignum.* pro, malum. maſculini tamen generis & cũ articulo, ad ſignificandum diabolum, qui verè eſt malus humano generi. Quem viciſſe, proficientibus attribuitur: qui iam conſequuti peccatorum veniam aduerſus diabolum pugnam ſuſceperunt, & illum vicerunt, & cum hac victoria ambulant in luce. *Scribo vobis infantes.* pro, filioli. Iterum ſcribere ſe ait filiolis alia ratione. *Quoniam cognouiſtis patrẽ.* Priùs dixerat quoniã remittuntur vobis peccata propter nomen eius: modo dicit: quoniam cognouiſtis, notitia fidei, patrem domini noſtri Ieſu Chriſti. vt fidẽ incipientium intelligamus non ſiſtere in Chriſto homine, ſed extendere ſe ad myſterium trinitatis. vtrunque enim oportet quantũcunque incipiẽtes credere. *Scribo* pro, ſcripſi, *vobis patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt.* Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta, niſi mutato ſcribo in ſcripſi: quia quò altius tẽdat contẽplatio perfectorũ non habet, quàm ad eum qui ab initio eſt. in cæteris enim repetit aliquid altius. Repetit autẽ ad patres, vt ipſa repetitio fomentũ quoddam ſit ad ſeruandam celſitudinem eorum. *Scribo vobis iuuenes.* pro, ſcripſi vobis adoleſcentes, *quoniam fortes eſtis, & verbũ dei manet in vobis, & viciſtis malignum.* pro, malum. maſculini generis vt ſupra. Et hic quoque mutat ſcribo in ſcripſi: quoniam ſecundũ rem repetitio eſt, ſecundum explicationem autẽ victoria per partes explicatur: videlicet per verbũ dei dirigens, & per fortitudinem exequentem. poſtremo autem loco reſeruauit victoriam aduerſus diabolum, ad continuandũ cum victoria aduerſus mundum. *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo ſunt.* Dilectioni dei non ſolum contrariatur odium proximi, ſed etiam dilectio mundi. & propterea poſtquam Ioannes à diligente deum excluſit odium fraternum, modo excludit

dilectionem mundi & eorum quæ in mundo ſunt. Appellatione mundi nõ intelligitur vniuerſitas rerum, ſed vniuerſitas rerum deordinatarũ: non à regula naturæ, ſed à regula rectæ rationis. nã & ipſe Ioannes talia explicabit eſſe ea quæ ſunt in mũdo, quę prohibet diligi. *Si quis diligit mundum, non eſt charitas patris in eo.* Rationem reddit primi dicti, ne diligatis mundum: ex eo quòd ſi quis diligit mundũ nõ eſt charitas patris in eo. Hinc clare patet ꝙ de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat, eſt ſermo: nã diuina dilectio, ad mundum (hoc eſt, vniuerſitatẽ rerum creatarũ) ſe extendit: iuxta id, quod ſcriptũ eſt: miſereris omnium domine, & nihil odiſti eorũ quæ feciſti. Charitas ergo patris imitanda nobis præcipitur, nõ abiiciẽda: vt intelligamus quòd illa prohibetur dilectio mũdi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos: hanc autẽ cõſtat eſſe quũ mũdus diligitur in præiudicium diuinorũ mandatorum. *Quoniã omne quod eſt in mundo concupiſcentia carnis eſt & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ: quæ non eſt ex patre.* Non iacet ita in textu: ſed legendum eſt abſque copula verbali in medio, legendo ſic: *Quoniã omne quod eſt in mundo, videlicet cõcupiſcentia carnis & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ, nõ eſt ex patre ſed ex mũdo eſt.* Ratio redditur quare charitas patris cœleſtis non eſt in diligente mundũ, quia omne quod eſt in mundo, &c. nõ eſt ex ipſo cœleſti patre, ſed ex mundo: vt intelligamus, quod cœleſtis pater diligit ſua & non mũdi, mũdus autẽ diligit ſua & nõ cœleſtis patris. Et ne ſit quæſtio de quibus exiſtentibus in mũdo Ioãnes loquitur, ipſemet explicat: dicendo videlicet concupiſcẽtia carnis, & concupiſcentia oculorũ, & ſuperbia vitæ. Res appetibiles deordinatas, vt facilior eſſet intelligẽtia, denominauit à noſtris deordinatis paſsionibus: vt ſic nõ ambigeres, quòd de appetibilib⁹ deordinatis loquitur. mutuo enim ſibi correſpondent appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata. ¶ Sub cõcupiſcentia itaq; carnis inordinata delectabilia ſecundum ſenſum comprehenduntur, ſub concupiſcentia autẽ oculorũ inordinata vtilia, ſub ſuperbia verò vitæ inordinata gloria, honor, fama, & huiuſmodi. ¶ Et hæc dicuntur non eſſe ex patre cœleſti, hoc eſt non cõſtare ex diſpoſitione cœleſtis patris: nõ enim deus diſpoſuit hæc quatenus inordinata: melius dicã, non enim hæc quatenus inordinata conſtant ex diuina diſpoſitione: quoniam diuina diſpoſitio participata in rebus, non diſſonat à recta ratione morali, ſed ſunt ex mundo, hoc eſt, conſtant ex mundo, id eſt, ex mũdi diſpoſitione, vt mun-

dus exorbitat à deo,quod eſt dicere,cõſtant ex mũdo relato ad peruerſam rationẽ:hinc enim omnis deordinatio delectabiliũ ac vtiliũ prouenit. *Et mundus tranſit,& cõcupiſcentia eius: qui autẽ facit voluntatem dei,manet in æternũ.* Non ſufficit Ioanni probaſſe mandatum non diligendi mundũ ex parte dei,ſed addit alterã rationẽ ex parte noſtri diligentium deũ.& conſiſtit ratio in hoc quòd mundi,& noſtræ,cõtrariæ ſunt conditiones:nam mundus cũ ſua concupiſcentia tranſitorius eſt,nos autẽ diligentes deum ſumus æterni:nõ debemus ergo nos æterni degenerare diligendo mundum tranſitoriũ. Vt dictum eſt,nõ de ſubſtantia mundi eſt ſermo:ſed de ipſo quatenus exorbitat à recta ratione. Cõſtat autem huiuſmodi exorbitationẽ tranſitoriã eſſe: terminabitur enim in iudicio. Diligentes autẽ deũ eſſe æternos,cõſtat ex eo, quòd ipſa dilectio dei perſeuerabit in eis in æternum. *Filioli mei.* Superfluit mei. *Nouiſſima hora eſt.* Declarata dilectiõe dei ex cõtrariis(odio ſcilicet fraterno & dilectione mundi) cõſequenter declarat ipſum ambulare in luce, ex cõtrario: videlicet falſitate ſeu mẽdacio in iis quæ ſunt fidei:eſſe eñ in luce eſt noſſe veritatẽ lucis diuinæ:ac per hoc falſitas cõtraria diuinæ veritati,manifeſtat eſſe in luce. Procedit autẽ à ſeductoribus ad ipſam falſitatẽ. Vnde quod dicit nouiſsima hora eſt,ſignificat quòd eſt tẽpus ſeductionis:nam ſeductio appropriatur vltimo tẽpori,quod erit tẽpus Antichriſti,qui antonomaſice eſt ſeductor. Et propter hũc ſenſum ſubiũgit, *Et ſicut audiſtis quia,* ꝓ,quòd, *Antichriſtus venit,* Præſentis tẽporis eſt venit,propter certitudinem enim prophetiæ futurũ ſignificat in præſenti. Ac ſi dixiſſet: nouiſsimam horam appello horam Antichriſti quo ad officium ſeductionis. *Et nunc Antichriſti multi facti ſunt,vnde ſcimus quia.* pro,ꝙ, *nouiſſima hora eſt.* Manifeſtat quo ſenſu loquatur,quemadmodũ multi ſunt Antichriſti præuenientes illũ Antichriſtũ , ita nouiſsima hora eſt;ſicut præſentes Antichriſti officiũ exercẽt Antichriſti, ita præſens hora exercet officium nouiſsimæ horæ. *Ex nobis exierunt,ſed non erãt ex nobis.* Præſentes ſeductores Chriſtiani fuerunt,& ex nobis(Chriſtianis)exierunt,veruntamen nõ erant ex nobis:hoc eſt,non cõſtabant ex nobis. Pluries Ioãnes vtitur hoc loquendi modo,vnde & in Euãgelio,vos de mũdo nõ eſtis : hoc eſt non conſtatis ex mundo. Ita hîc ex nobis non erant;hoc eſt conſtabant ſecundum animũ ex aliis affectibus,ex aliis cogitationibus,quàm cõſtemus nos,quàm habuerint à nobis. ¶ Vnde & ſubiungit, *Nam ſi fuiſſent ex nobis.* hoc eſt,habentes affectus & cogi

cogitatus quos acceperũt à nobis. *Permanſiſſent vtique nobiſcum.* Sequela manifeſta eſt, mãſiſſent vtique in vnitate eccleſiaſtica nobiſcum. *Sed vt manifeſti ſint quoniã.* pro, quòd, *non ſunt omnes ex nobis.* Directe eſt ſermo de Chriſtianis, quòd nõ omnes qui ſunt quandoque inter nos, ſunt ex nobis: hi enim fuerunt quãdoque inter nos & tamen non ſunt ex nobis. *Sed vos vnctionem habetis à ſancto, & noſtis omnia.* Iam dixerat quibus ſcribit: & ꝓpterea ad illos vtpote in gratia cõſtitutos dicit, ſed vos vnctionẽ habetis à ſancto. An ſignificetur perſona ſpiritus ſancti (cui attribuitur interna vnctio) ac ſignificetur perſona Chriſti (qui nomẽ habet ab vnctione, à quo Chriſtiani omnes vnctionẽ habemus) parui refert: quoniam eandem vnctionem in anima noſtra vterq; efficit. ¶ Quod autẽ dicit & noſtis omnia, intellige neceſſaria ad ſalutem. Aduerſus ſeductiones hæreticorum duo ſunt remedia. Alterum externæ doctrinæ: alterum internæ vnctionis. Ignorãtibus opus eſt externa doctrina ne ſeducantur: ſcientibus autem ſola vnctio interna ſufficit: quoniã illa docet eos refutare quicquid cõtrarium eſt veritati fidei. Et hanc ſententiam Ioannes modo diffuſe proſequitur, dicendo, *Nõ ſcripſi vobis quaſi ignorantibus veritatem, ſed quaſi ſcientibus eam.* Et propterea dixi, quòd vnctionem habetis & noſtis omnia. *Et quoniam omne mẽdacium ex veritate non eſt.* ex veris enim non niſi verum proficiſcitur. *Quis eſt mendax, niſi is qui negat quoniam.* pro, ꝙ, *Ieſus eſt Chriſtus?* Vniuerſam fidem complectitur affirmatio, quòd Ieſus eſt Chriſtus: & per oppoſitũ vniuerſam fidem deſtruit negans quòd Ieſus eſt Chriſtus: & ꝓpterea is ſolus dicitur mẽdax in iis quę ſunt fidei, tanquam omnia circa fidem mendacia in hoc vno cõprehendãtur: quod eſt verum virtualiter. Et dixit hoc ſcientibus nõ ad docendũ aliquid quod neſciãt. ſed ſummarie ante oculos ꝓponendo vniuerſam doctrinam hæreticorum. *Hic eſt Antichriſtus.* officio. *Qui negat patrem & filium.* Ecce Antichriſti officium negare myſterium & trinitatis & incarnationis. *Omnis qui negat filium, nec patrem habet.* Manifeſtat quod dixerat: videlicet quòd negans Ieſum eſſe Chriſtũ negat totũ: ex eo nanq; quòd negat filium dei, neceſſario ſequitur, quòd neget patrẽ: imò plus infertur quòd nõ habet patrẽ, tanquam in quo manet nec tanquam manentẽ in ſe. *Qui cõfitetur filium, & patrem habet.* Superfluũt hæ ſex dictiones. *Vos quod audiſtis ab initio, in vobis permaneat.* Supplẽda eſt litera: vos ſic eſtote, vt quod audiſtis ab initio in vobis permaneat, tã de myſterio trinitatis quàm incarnatiõis. Et ra-

tio ſubiungitur, *Quia ſi in vobis permanſerit quod audiſtis ab initio, & vos in filio & patre manebitis.* Ecce fructus, qui poteſt & in præſenti & in futura vita intelligi. Et ſi de futura vita eſt ſermo, manere nos in patre & filio, intelligitur tanquam videntes in viſis, tanquam amãtes in amatis, tanquã fruentes in rebus ſumme delectabilibus. Si verò de hac vita eſt ſermo, intelligitur inchoatiue, per amorem infuſum: ſic enim hic ſumus in patre & filio nõ ſolum tanquã in contemplatis, ſed tanquam in amicis. *Et hæc eſt repromiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis vitam æternam.* De vtroque modo manere in patre & filio, verificatur vita ęterna. Et ꝑpterea vtrunuis intelligas, verificatur ꝙ hoc (ſcilicet in patre & filio) eſt repromiſsio quã pollicitus eſt Ieſus: & eſt appoſitiue vita æterna: hic quidẽ inchoatiue. ibi verò perfecte. *Hæc ſcripſi vobis de iis qui ſeducunt vos: & vnctio quã vos accepiſtis ab eo, maneat,* pro, manet, *in vobis.* Vtrunq; habetis. nã à me eſtis in ſcriptis cõmoniti de ſeductoribus, & intus manet in vobis vnctio quã accepiſtis ab eo Ieſu Chriſto. *Et non neceſſe habetis, vt aliquis doceat vos.* Recole quòd ad ſcientes loquitur. *Sed ſicut vnctio eius,* pro, ipſa, *docet vos de omnibus.* Proprium eſt gratiæ ſpiritus ſancti quę appellatur vnctio, inclinare intellectum ad aſſentiẽdum omnibus quę ſunt fidei, & ad diſſentiendum contrariis fidei, dũmodo proponantur vt nota. Et ꝑpterea de ſcientibus (qui ignorantia non falluntur) plene verificatur ꝙ vnctio docet illos de omnibus quæ ſunt fidei, tã acceptandis quàm reſpuẽdis. Vnde & ſubdit, *Et verum eſt, & non eſt mendacium.* quod ipſa vnctio docet verum & alienũ à mẽdacio: ipſa enim vnctio vtpote ſpiritus ſancti actio. verax eſt, & mentiri nequit. *Et ſicut docuit vos, manete in eo.* Ieſu Chriſto. Monet Ioannes ſcientes ea quæ ſunt fidei, vt nõ recedant ab interna vnctione, vtpote omnino veraci: & ſic ſentiant de Chriſto Ieſu quo ad intellectum, & ſic maneant in ipſo quo ad effectum, quemadmodum vnctio docuit illos. Et ſignificanter dicit docuit in præterito, ne fallantur ſub aliqua ſpecie ſpiritualis affectus ad aſſentiendũ alięui nouitati. vult enim vt ſequantur id quod iam docuit eos vnctio, nec noui aliquid admittant ſub ſpecie nouæ inſpirationis. *Et nunc filioli manete in eo.* tanquam propria membra eius. *Vt quum apparuerit, habeamus fiduciam & non confundamur.* pro, pudefiamus. *ab eo in aduẽtu eius.* Magna gratia habere fiduciam in aduentu Ieſu, quum apparuerit tam terribilis, ad differentiam eorum qui pudefient ab eodem tunc, eo quòd nunc non ſunt membra eius.

CAP

SI *ſcitis quoniam.* pro,quòd. *iuſtus eſt.* Hic debet incipere tertium capitulum: quoniam hinc inchoat Ioannes materiam tertij capituli. *Scitote quoniam.* pro,quòd, *& omnis qui facit iuſtitiam ex ipſo natus eſt.* Poſtquam dixit, quod ſocietas noſtra ad deum & Ieſum Chriſtum ambulando in luce exigit cum ſeruationem præceptorũ cum charitatem, & charitatem declarauit ex contrariis & corruptiuis, modo ipſam ſocietatem noſtram cum deo & Chriſto qualis ſit aperit ex connexione cum iuſtitia operũ & charitate interna, vt nec in minimo recedat ab intento, iuſtitia enim eſt ipſa obſeruatio præceptorum. Societatẽ itaque noſtram ad deum & Chriſtum non qualitercunque, ſed natiuitate ex deo contrahi declarat. Et propterea dicit, quòd ſi ſcitis Chriſtum eſſe iuſtum, ſcitote conſequenter quod omnis iuſtus natus eſt ex Chriſto, ita quòd nullus eſt iuſtus niſi natus ex Chriſto. Et eſt ſermo de Chriſto quatenꝰ eſt deus, ab ipſo enim ſecundum quod deus, vniuerſorum iuſtitia prouenit. ¶ Significanter autem dicit natus eſt: vt intelligamus nullũ propriis viribus adipiſci iuſtitiam, ſed natiuitate ex Chriſto illã conſequimur, conſtat enim nullum naſci ex ſeipſo. ¶ Significanter quoque dicit omnis qui facit iuſtitiam: ne putes quod de aliqua ficta interius iuſtitia loquatur, ſed intelligas quod loquitur de iuſtitia quam facimus opere & veritate. ¶ Fũdatur autem ſequela (ſi ſcitis quod iuſtus eſt, ſcitote quoque, quod omnis qui facit iuſtitiã ex illo natus eſt) ſuper hoc, quòd omne quod eſt tale per participationem naſcitur à tali per eſſentiam: ac per hoc ab illo iuſto per eſſentiam oportet naſci omnem qui iuſtus eſt participatiue. Ecce ſocietas noſtra cum Chriſto & deo, ſocietas filialis ſecundum facere iuſtitiam. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater vt filij dei nominemur & ſimus.* Superfluit & ſimus. Parui refert an appellatione patris intelligas perſonam patris, an deum ipſam trinitatem quam adoramus dicendo pater noſter. De charitate autem actiua eſt ſermo: quoniã cauſa explicatur huius effectus qui eſt nos nominari filios dei. Deus enim diligit omnia quæ fecit, ſed nõ dilectione tali, vt cõmunicet omnibꝰ eſſe filios dei, ſed dilectione tali proſequitur tantũmodo electos: imò per hoc ſunt electi, quia ſunt dilecti dilectione tali. Ex natiuitate igitur ſecundũ iuſtitiã monet cõſiderandam qualitatẽ diuinæ dilectionis erga nos iuſtos: vt videlicet nominẽtur filij dei. ¶ Iam dixerat iuſtos natos ex ipſo, & propterea non oportuit repetere & ſimus: ſed ſat fuit explicare dignitatẽ nominis poſt explica-

tam natiuitatẽ. ¶ Nec dixit vt filij Chriſti,ſed vt filij dei nominemur:nõ quòd maior ſit deus Chriſto,ſed vt à ſupremo naturę nomine noſtram filiationem dignificaret.Perpende ſocietatem ex vna & eadem re cum Chriſto & deo. Nati ſumus ſiquidẽ ex Chriſto iuſto iuſti & hinc nominamur filij dei,proculdubio veri, ſed adoptiui.nõ enim falſo talem filiationem diuina nobis conceſsit charitas.*Propter hoc mundus non nouit nos.* pro, vos, *quia non nouit eũ.*Quanuis contextui quadret legere in prima pſona nos: Ioannes tamen in modo loquendi vitans iactantiã ſcripſit in ſecunda perſona vos.¶ Mirũ apparet apud philoſophos & ſapientes mũdi huius quòd tãta dignitate mẽbra Chriſti donata ſint, & tamen ignota maneant. rationẽ reddit Ioannes quare mundus modo non nouit vos in tãta celſitudine conſtitutos. Et reddit rationem ex hoc quia nõ nouit eum: videlicet deũ ſeu Chriſtum.Quod vt facile intelligas,pone ante mentis oculos ſtatum mundi à iudicio & deinceps futurũ:tunc enim quia mundus cognoſcet deũ & Chriſtũ, cognoſcet conſequenter celſitudinẽ electorũ:& per oppoſitũ,quia nunc non nouit mũdus deũ & Chriſtum dilectorẽ & electorẽ iuſtorum,ideo nõ nouit celſitudinem electorũ.Vnde ad hoc explanandũ ſubiungit,*Chariſsimi.*pro, dilecti,*nunc filij dei ſumus,& nondum apparuit quid erimus.*Ac ſi apertius dixiſſet:non ex defectu filiationis diuinę in nobis prouenit hæc mundi ignorantia:quia nũc in hoc mundi ſtatu in quo deſpecti à mundo habemur,ſumus filij dei,ſed quo ad apparentiã eſt differentia,quia nondum apparuit quid erimus. ¶ Nõ dicit nõdum apparuit quid ſumus,ſed quid erimus : ad ſignificãdum futuram cõſummationem ſeu perfectionẽ eius quod modo ſumus.Sumus enim filij dei,ſed imperfecte,propter cognitionem ænigmaticam:tunc autem erimus perfecte filij, propter claram viſionẽ.Propter quod ſubiungit,*Scimus quoniam* pro,quòd,*quum apparuerit,ſimiles ei erimus:quoniam videbimus eum ſicuti eſt.* Quod dicit quum apparuerit, ſimplex contextus ſubintelligẽdum exigit illud idem de quo dixit ꝙ nondum apparuit:vt ſit ſenſus:ſcimus ꝙ quum apparuerit id quod erimus (hoc eſt quum venerit ſtatus ille in quo nõ latebit ſed apparebit quid erimus,ſicut modò latet quid ſumus & quid erimus) tunc ſimiles ei erimus,&c. ¶ At ſi propter pronomen ei,ſubintellexeris Chriſtũ (vt ſit ſenſus,quum autẽ apparuerit Chriſtus ſecundũ vtrãque naturã) nõ errasti. Proſequẽdo tamen ſimplicem contextũ,ſignificatur ꝙ in ſtatu illo ſimiles erimus ei , proculdubio deo , cuius ſumus filij.

&

& ratio ſimilitudinis redditur, quoniam videbimus eum ſicuti eſt,& non ſicuti repræſentatur per creaturas. ¶ Profunda valde eſt doctrina hæc,ex viſione dei ſicuti eſt rationē reddens ſimilitudinis noſtræ ad deū. Nec fundatur ratio hæc ſuper hoc quòd viſio fit p ſimilitudinē rei quæ videtur:cōmuniter enim à Theologis ſpeculatiuis negatur ibidem huiuſmodi ſimilitudo, vſque adeo vt dicant quòd videre deum per ſimilitudinē creatam non eſt videre ipſum.Et vere non eſt videre ipſum ſicuti eſt,ſed ſicut repræſentatur per illam ſimilitudinem. Sed fundatur hæc ratio ſuper hoc quòd oportet diuini ordinis eſſe omnem qui videt eū ſicuti eſt:incōmmunicabilis enim eſt viſio dei cuicunq; creaturæ tam factæ quàm factibili, in ſuis naturalibus quantumcunque excellentibus:& propterea oportet vidētem deum aſſumptum eſſe ad communionem diuini ordinis, & ſimilem deo effectum lumine gloriæ:& ſic diuinæ naturæ facti cōſortes (quod eſt eſſe ſimiles deo ſimilitudine diuini ordinis) vident deum ſicuti eſt. ¶ Si hæc non penetras lege Theologiam ſpeculatiuam:& bene aduerte quum dicitur videbimus eum ſicuti eſt, aduerbiū ſicuti non determinare modum rei viſæ in ſeipſa: quoniam etiā modo quęlibet verax cognitio de deo cognoſcit eum ſicuti eſt quoniam non cognoſcit falſum,nō cognoſcit ſicuti non eſt: ſed hic non eſt ſenſus intentus in litera.Aduerbium itaque ſicuti,adiungitur ad ſignificandū modum rei viſæ quatenus viſæ: ad excludendum omnem viſionem modificatā per repræſentans. Ita ꝙ germanus ſenſus eſt,videbimus eū non ſicut repræſentatur, nō arctata,nō modificata viſione per aliquod repræſentans, ſed ſicuti eſt,ſicut ipſe offert ſeipſum. *Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, ſanctificat.* pro,purificat *ſe,ſicut & ille ſanctus*,pro,purus,*eſt*.Declaratis extremis(videlicet quòd modo ſumus filij dei, & quid erimus)īſerit mediū per quod ab hoc extremo itur ad illud.Omnis inquit quī habet ſpem hanc perueniendi ad ſimilitudinem dei, & vidēdi eum ſicuti eſt,purificat ſe, ſtudet tollere à ſe omnium paſsionum, affectionū, & reliquorū huiuſmodi impuritates,vt accedat ad ſimilitudinē illius qui omnino purus eſt: nihil enim impurum intrabit in illum ordinem diuinum.*Omnis qui facit peccatum,& iniquitatem facit.* Declarata ſocietate noſtra cū Chriſto & deo quo ad qualitatē quòd eſt filialis, & quo ad opus quòd eſt ſecundū facere iuſtitiā & purificare ſe declarat cōſequēter nexū huiuſmodi ſocietatis cum facere iuſtitiam: & deinde cum charitate. Declarando autem connexionē huius ſocietatis cū facere

iuſtitiam,declarat illā à contrario:hoc eſt, à facere peccatum.Et quoniā facere peccatū non ſonat cōtrariū eius quod eſt facere iuſtitiā,ideo prædeclarat quòd facere peccatū eſt facere iniuſtitiā, & peccatū eſt iniuſtitia:vt ſic poſtea libere procedat.Et ꝓpterea dicit quod omnis qui facit peccatū,ipſe idem facit iniquitatem, & ſubiungit,*Et peccatum eſt iniquitas.*vt obiectū obiecto & actionē actioni adæquet. Quanuis peccatū latius ſe extendat quàm iniquitas(quia peccatū etiā in naturalibus & in artificialibus inuenitur:mōſtra enim ſunt peccata naturæ: & errores artificum ſunt peccata in arte)peccatū tamē relictū ad materiā moralem ęquale eſt iniquitati,in omni enim peccato rectitudo aliqua violatur:& propterea vſurus Ioánes peccati nomine vt cōtrario iuſtitiæ,prius adęquauit ipſum iniquitati & ecōuerſo.*Et,ſcitis quòd ille apparuit.*proculdubio Ieſus Chriſtus in carne.*Vt peccata tolleret.* crucifixus vere agnus dei tollēs peccata mundi. *Et peccatum in eo non eſt.*Monſtrata cōtrarietate peccati queadmodū & iniquitatis, incipit procedere ad inferēdū quòd qui natus eſt ex Chriſto, peccatū non facit,& inchoat ab hoc quòd Chriſtus apparuit in carne ſine peccato ad tollendū peccata,tanquā ſibi contraria. Et propterea optime infert,*Omnis qui in eo manet,non peccat.*hoc eſt, omnis qui eſt membrū eius,qui manet in eo vt mēbrū in corpore, vt ſic non peccat,eſt enim ſermo formalis, ſignificans quòd membrū Chriſti quatenus mēbrū Chriſti nō peccat.Et per oppoſitum ſubiungit,*Et omnis qui peccat,nō vidit eum nec cognouit eum.* Et hic quoq; eſt ſermo formalis,quicūq; enim peccat, quatenus peccat nō eſt in Chriſto. Et quū debuiſſet dicere nō eſt in eo,dixit nō vidit eū,nec cognouit eū:vt intelligamus ꝙ hominem eſſe in Chriſto eſt videre eum & cognoſcere eū:nō enim ſumus in Chriſto per eſſe ſubſtātiale,ſed ſecundū mentē qua cognoſcitur & videtur:& eſt ſermo de cognitione ac viſione affectiua. Dicit autē nec vidit nec cognouit,ad ſignificādū quòd nec notitiā euidentē nec notitiā veræ fidei habuit de Chriſto:quoniam ex vera Chriſti notitia non prouenit peccare.Mēbra autē Chriſti & cognoſcūt eū notitia fidei,& vident eū notitia euidētiæ ſub ratione credibilis:& hinc regulātur ad nō peccādū. Vtitur autē præterito ad ſignificādū cauſalitatē notitiæ & viſionis reſpectu actus peccandi vel nō peccādi.*Filioli,nemo vos ſeducat.*Nititur Ioannes inſinuare fidelib⁹ quòd nō ſolū Chriſtus ſine peccato,ſed tātæ eſt efficaciæ quod natus ex ipſo ſeu exiſtēs in ipſo nō peccat, ſed facit iuſtitiā, hoc eſt,ſeruat mādata.Et niſi fuiſſent aliqui hæretici

docen

docentes Chriſtũ & peccata ſimul,nõ dixiſſet Ioannes,filioli,nemo vos ſeducat.Dixit enim hæc propter Nicolaitas,qui Chriſtũ cũ cõmunitate vxorũ prædicabant.& alios qui Chriſtũ ſimul cũ aliquo illicito prædicant tã quã licito. *Qui facit iuſtitiã iuſtus eſt, ſicut & ille.*procul dubio Ieſus Chriſtus,ſeu deus.*Iuſtus eſt*. Facere iuſtitiã quod cõtraponit ad facere peccatũ, iungit cũ ſimilitudine dei iuſti.Ita quod ſenſus eſt: qui facit iuſtitiã, aſsimilatur ſecũdũ eſſe iuſtũ deo iuſto.Et per oppoſitũ,*Qui facit peccatũ,ex diabolo eſt.*nõ ſecũdũ ſubſtãtiã,ſed ſecũdũ affectũ & opus. Perpẽde lectoi è regione poſita hæc duo:qui facit iuſtitiã ex deo iuſto eſt, qui facit peccatũ ex diabolo eſt. Et ne in hoc mẽbro ſimilitudo deſit,ſubiungitur, *Quoniam ab initio diabolus peccat*. Queadmodũ de deo dixerat ſicut & ille iuſtus eſt, ita proportionaliter modo dicit,quia ab initio diabolus peccat.Et intellige ab initio peccati:ab initio ſiquidẽ quo fuit peccatũ, diabolus perſeuerat peccando.ante ſiquidẽ quã diabolus peccaret,nullꝰ peccauerat.Et quia peccauit perſeuerãdo,ideo dicit quòd ab initio peccat indeſinenter, & propterea omnis homo peccans ex illo eſt imitatiue. *In hoc apparuit filius dei,vt diſſoluat opera diaboli*.Peccatũ vt iã mõſtratũ eſt,eſt opus diaboli:filius autẽ dei ad hoc apparuit in carne,vt diſſoluat opera diaboli:ergo vt diſſoluat peccata quibus ligatur homo.Vnde & amplius ſequitur.*Omnis qui natus eſt ex deo, peccatũ non facit*.Intellige formaliter:hoc eſt,quatenus natus eſt deo. Natiuitas enim ex deo,nõ dat peccare.*Quoniam ſemen ipſius*.procul dubio dei.*In eo*.ꝓculdubio nato ex deo. *Manet*. Ex hoc quòd ſemen oliuæ manet in terra,nõ naſcitur vitis: & ex hoc quòd ſemen humanũ eſt in vtero mulieris nõ naſcitur inde aliud quàm homo:multo magis ex eo quòd ſemen dei eſt in nato ex ipſo,nõ proficiſcitur ab eo peccatũ: quod iã declaratũ eſt eſſe cõtrarium deo. Et quũ debuiſſet dicere quoniã natura ipſius manet in eo, dixit quoniã ſemẽ: ad ſignificãdũ quòd in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata potius habet rationẽ ac vim ſeminis diuini quàm naturæ diuinæ:quia cõmunicat nobis potius virtutẽ qua poſsimus viuere vita diuina(credẽdo,ſperando, amãdo,operãdo)quã ipſum viuere diuina vita,quod futuræ felicitatis ſtatui reſeruatur.*Et nõ poteſt peccare, quoniã ex deo natus eſt.* Non ſolũ peccare,ſed etiã poſſe peccare negat Ioannes in natis ex deo.Et vtrunq; veriſsimũ eſt formaliter:quoniã nec peccare, nec poſſe peccare ꝓuenit à diuino ſemine, & diuina natiuitate: ſed vtrũq; prouenit ex nobis.Et nõ eſt opus gloſſa ſed attentione

ne quorſum hæc dicat Ioan. dicit enim hæc aduerſus hæreticos, qui ex eo quod à deo ſe habere prædicabant,& peccabant & poterant peccare. Aduerſus hos docet Ioan. ꝙ id gratiæ quod habemus ex deo, quo ſimus & ſumus filij dei, nec fert ſecum peccare, nec poſſe peccare. Et hūc eſſe germanū ſenſum, manifeſtāt ſubiuncta. *In hoc manifeſti ſunt filij dei & filij diaboli.* Diſcerne hinc hereticos & hypocritas quoſcunq; nā quicunq; diuinum dicunt ꝙ fert peccare aut poſſe peccare, filij ſunt diaboli: quoniam filij dei cōſtāt ex eo quòd nec dat peccare, nec poſſe peccare, quanuis ex mea fragilitate peccē,& ex mea cōditione poſsim peccare. Quicunque ergo vt licita habēt peccata (vtpote cōſona eorū dogmatibus) ij filij diaboli ſunt, nō dei. Et in hoc eſt differētia manifeſta imitatorum dei & diaboli: quòd filij dei omne peccatū ex filiatione dei reſpuunt, filij autē diaboli peccatū admittunt: vtpote ſimiles patri, vtpote cōformes paternæ imitationi. *Omnis qui nō eſt iuſtus, nō eſt ex deo: & qui non diligit fratrem ſuum.* Continuādo iuſtitiam charitati, cōtinuat nō iuſtitiā non dilectioni: vt ex negatiuis manifeſtētur affirmatiua. Iungit ergo nō iuſtū cū nō diligente, vtrunq; dicēs nō eſſe ex deo: vt ſimul concludat ſolum iuſtum eſſe ex deo,& inchoet ſolū diligētē eſſe ex deo, eūdémqs intelligamus eſſe iuſtum & diligentē ac e diuerſo, vt ex nō ſeruatione mādatorum cognoſcamus & inferamus hominē talē non eſſe ex deo ſecundum affectū: & ſimiliter ex nō dilectione fratris idē ſciamus. *Quoniā hæc eſt annuntiatio quā audiſtis ab initio, vt diligatis alterutrum.* pro, inuicē. Expedito tractatu iuſtitiæ, inchoatū tractatū de dilectione proſequitur ab authoritate quā ab initio fidei ſuſceperūt: hinc enim probat ꝙ qui nō diligit fratrē ſuū nō eſt ex deo. Authoritati autē adiūgit exemplū. *Non ſicut Cain, qui ex maligno.* pro, malo, *erat, & occidit fratrē ſuum.* Vt prius diximus, malo maſculini eſt generis cū articulo: vt intelligamus diabolū ſignificari. Hiſtoria patet in principio Gen. *Et propter quid occidit eū?* Interrogatiue legēdū eſt. *Quoniā opera eius maligna.* pro, mala, *erāt, fratris autē eius bona.* pro, iuſta. In Gen. nō legitur quæ fuerint hæc mala opera Cain, ſed ex diuina reprehēſione apparet ipſum male feciſſe. Iuſta autē opera Abel nō niſi in oblatiōe ſcribūtur: videlicet, ꝙ de primogenitis pecudū. & adipes carniū offerebat. Verūtamē quāuis neſciam⁹ quæ eorū fuerīt opera mala & iuſta, ſufficiat Ioan. authoritas ad credēdū ꝙ Cain fuerūt opera mala, Abel autē iuſta. Et hoc innuitur in Ge. dū præmittūtur noīa pſonarū, dicēdo ad Abel & mun. eius reſp. ad Cain autē & mun. eius

non

nõ reſpexit,perſonalia enim merita ſignificãtur rationes ꝙ deus reſpexerit ad munera vnius,& non alterius:perſonalia autẽ merita ex operib 1s cõſtant. *Nolite mirari.* pro,ne miremini, *fratres.* Deeſt,mei, *ſi odit vos mundus.* Declarata mutua dilectione à contrario,odio fraterno,eandẽ declarat etiã à cõtrario,odio,ſcilicet mũdi. Et inducit hoc excludendo admirationẽ: vt intelligamus ſimili ratione à mundo nos odio haberi,qua Abel odio habitus eſt à fratre: videlicet quia opera mundi ſunt mala,opera autem electorũ ſunt bona.hæc enim ratio excludit admirationem. *Nos ſcimus quoniam.* pro,quòd, *tranſlati ſumus de morte ad vitam, quoniã diligimus fratres.* Propoſuerat præceptũ de mutua dilectiõe:& declarauit iam ex cõtrario dilectionẽ.modo declarat eandem quo ad terminum, videlicet fratres. Declarat autẽ ex fructu,qui eſt tranſlatos nos eſſe de morte ad vitam: ex hoc ꝙ diligimus fratres. ita ꝙ dilectio fraterna tantæ eſt vis,vt transferat de morte æterna ad vitam æternã. Et ꝙ hoc ſit verũ, manifeſtat primo ex cõtradictorio. *Qui nõ diligit, manet in morte.* Si affirmatio eſt cauſa affirmationis,& negatio eſt cauſa negationis: diligere cõfert vitam,nõ diligere mortem. *Omnis qui odit fratrem ſuum, homicida eſt.* De cõtradictorio (videlicet non diligere)affirmauit manere in morte:de contrario autem (videlicet odio) affirmat homicidiũ,quod eſt longe peius. Ille enim non ſurgit à ſtatu mortis in quo eſt:ille autẽ adiungit crimẽ homicidij. ¶ Homicidam autẽ intellige affectu, quanuis non actu. Et eſt indubie verum de eo qui odit hominẽ. Quod dictũ ſit ad differentiã eius qui odit diuitem ſeu principem & huiuſmodi.homo enim cõſtat ex ſua vita:diues autẽ ex diuitiis,princeps ex principatu,& ſic de aliis. Et propterea odio habens hominẽ,appetit illum priuari vita: odio autem habẽs diuitem, appetit illũ priuari diuitiis,& ſic de aliis. *Et ſcitis quoniam.* pro,quòd, *omnis homicida nõ habet vitam æternam in ſe manentem.* ergo de primo ad vltimũ qui odit fratrem ſuum, nõ eſt tranſlatus de morte ad vitã. Appellatur autẽ(vt ſæpe diximus)vita æterna in nobis ipſum viuere ſecũdum diuinã gratiã. *In hoc cognouimus charitatẽ dei.* Superfluit dei. *Quoniam.* pro,quòd, *ille animam ſuam pro nobis poſuit.* De Ieſu Chriſto manifeſte loquitur.& animæ nomine iuxta ſcripturæ cõſuetudinẽ, vitam ſignificat corporalem. Ab exemplo Ieſu Chriſti manifeſtat dilectionẽ fratrum.in hoc enim opere veriſsime cognouimus dilectionem ipſius, quòd ipſe pro nobis vitam ſuam poſuit. *Et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Non ſufficit,inquit Ioannes,quòd diligamus

mus fratres,ſed oportet dilectionem cõprobare opere: vt exemplo Chriſti ponamus & nos vitas noſtras pro fratribus. *Qui habuerit ſubſtantiam huius mundi,& viderit fratrem ſuum neceſsitatem patientem,& clauſerit viſcera ſua ab eo,quomodo charitas dei manet in eo?* Dixerat quod non ſufficit diligere fratrem, ſed debitum eſt vt etiam vitã ponat quis pro fratre, quod erat dicere quod non ſufficit dilectio interna,ſed oportet dilectionem opere comprobare vſque ad extremũ opus,quod eſt ponere vitã. Et quoniam hoc valde arduum videtur,ideo ſimul probat neceſsitatem operis & tempus neceſsitatis manifeſtat. Et neceſsitatem quidem operis adiungendi dilectioni,probat ex opere eleemoſynario ſatis clare:tempus autem quo oportet opus exterius adhibere (ſiue eleemoſynæ,ſiue etiã propriæ vitæ)manifeſtat eſſe tẽpus neceſsitatis,dicendo & viderit fratrem ſuum neceſsitatem patientem. ¶ Eſt itaq; Ioannis doctrina ꝙ in articulo neceſsitatis quo proximus eget eleemoſyna,debet qui poteſt & ſciuerit, conferrẽ illi eleemoſynam:& ſimiliter in articulo neceſsitatis quo frater eſt in periculo mortis animæ,debet qui ſcit & poteſt,illi ſubuenire,etiam ponendo vitam propriam,ſi opus eſt,ad illius liberationem ab æterna morte:alioquin interna charitas dei nõ manet in eo. Et propterea concludit: *Filioli mei,non diligamus verbo neque lingua,ſed opere & veritate.* Ex his duobus (opere & veritate)inſinuatur quo ſenſu dixerit non verbo neque lingua: nam contra linguam fallacem dicit & veritate:& contra verba vana, dicit ſed opere. Et alterum eſt expoſitiuũ alterius. hoc eſt enim diligere in veritate,diligere opere. falſa enim eſt dilectio quæ opere non comprobatur. *In hoc cognoſcimus quoniam.* pro, quod, *ex veritate ſumus.* Pronomen hoc, dilectionem opere & veritate demonſtrat. Dominus Ieſus corã Pilato dixit,omnis qui eſt ex veritate audit vocẽ meã. Ioannes hoc in loco dicit ꝙ in hoc(ſcilicet in dilectione exhibente opus)cognoſcimus ꝙ ſumus ex veritate. Ecce teſtimonium internæ noſtræ natiuitatis,manifeſtatũ ab ipſo Ioãne quo quiſq; poteſt ſeipſum ſcrutari. *Et in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra.* pro,cordibus noſtris. Ex eo quod nõ dicit quid ſuadebimus, ſubintelligenda eſt res cognita. Et eſt ſenſus, quod diligendo opere nõ ſolũ cognoſcimus nos eſſe ex veritate: ſed hoc ipſum quod eſt nos eſſe ex veritate, ſuadebimus cordibus noſtris,non ficte non blandiendo,ſed in cõſpectu dei. Vnde apparet ꝙ non de notitia euidentiæ,ſed de notitia fidei dixit in hoc cognoſcimus. ex illa enim oritur vt ſuadeamus intimis noſtris

ſtris

ſtris corã deo ꝙ ſumus ex veritate, ꝙ accendantur ad opera cumulanda, ad confidendum in deo. *Quoniam.* pro, quòd *ſi reprehenderit.* pro, condemnet, *nos cor noſtrum, maior eſt deus corde noſtro & nouit omnia.* Dixerat diligamus opere & veritate: & oſtenderat duo bona interna quę in nobis inde ſequuntur. Monſtrat modo idem ex oppoſito ꝙ quãuis lingua aut exteriora reliqua nos nõ accuſent, ſi tamen cor noſtrũ condemnet nos: vt cõtingit in illis qui non habent animũ promptum ſi articulus neceſſitatis accideret operandi quod debent ex dilectione fraterna. Hoc enim condemnari non poteſt ab iis quæ extra ſunt: & propterea iudicium hoc reſeruatur cordi proprio. Et dicitur ꝙ ſi cor noſtrum condẽnet nos de huiuſmodi minus vero aut tepido amore, multo magis deus condẽnabit nos: quum ipſe & nouerit omnia intima, & ſit longe maior corde noſtro. *Chariſſimi.* pro, dilecti, *ſi cor noſtrum non reprehenderit.* pro, condemnet, *nos, fiduciam habemus ad deum, & quicquid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mandata eius cuſtodimus, & ea quæ ſunt placita coram eo facimus.* In hac clara ſententia aduerte quòd pro ratione quare cor noſtrum nõ condemnet nos, reddit quoniam mandata eius cuſtodimus, &c. vt intelligas fundamentũ interni iudicij cordis eſſe opera. Vanum eſt enim cordis teſtimoniũ niſi fundetur ſuper opera, tum præcepta à deo, tum grata deo: etiã ſi præcepta non ſint. *Et hoc mandatum eius.* Pronomen hoc demonſtrat præceptũ fidei quod ſubiungitur: pronomen verò eius demonſtrat deum. *Vt credamus in nomine filij eius Ieſu Chriſti.* Vniuerſum trinitatis & incarnationis myſterium credendum in hoc cõprehenditur præcepto. *Et diligamus alterutrum.* pro, inuicem, *ſicut dedit mandatum nobis.* Superfluit nobis. Mandato fidei adiungit mãdatum charitatis fraternæ, modificatum ſicut Ieſus dedit nobis: dicendo hoc eſt mandatum meũ, vt diligatis inuicem ſicut dilexi vos. Hoc mandatũ hoc modo non tantum Ieſus Chriſtus homo, ſed deus dedit. *Et qui ſeruat mandata eius, in illo manet, & ipſe in eo.* Redit cõcludendo ad primo propoſitam ſocietatem noſtram cũ deo: concludens ꝙ ſeruando mãdata dei, manemus in deo & deus in nobis manet. in quo conſiſtit ſocietas noſtra cũ deo. Et ſeruans quidem mandata manet in deo tanquam credens in eo cui credit, tanquam confidens in eo in quo confidit, tanquam amicus in amico, ſtudens & operans propter illum. Deus autẽ manet in eo, non ſolũ tanquam amicus in amico, ſed etiam tãquam cuſtodiens ab imminentibus periculis, in eo cuius curam ac protectionem ſpecia

lem

lem ſuſcepit,gubernando,inſpirando,&c. *Et in hoc ſcimus quoniã.* pro,quòd, *manet in nobis,de ſpiritu.* pro,ex ſpiritu,*quem dedit nobis.* Reſoluendo procedit Ioannes. quum enim ſocietatem noſtram cum deo in operibus & dilectione ſtatuiſſet,& hæc reduxiſſet in natiuitatem ex deo,modo ipſam ex deo natiuitatem reſoluit in ſpiritum:iuxta verbum domini, Niſi quis natus fuerit ex aqua & ſpiritu,nõ poteſt videre regnum dei.Ad tractatum itaque de ſpiritu progreſſurus, iungit ſpiritum ſocietati noſtræ cum deo. & dicit quòd in hoc cognoſcimus quòd ipſe deus manet in nobis.Et illud hoc explicando dicit, ex ſpiritu quem dedit nobis. Vniuerſa igitur tum ſocietas tractata, tum notitia ſocietatis pendet ex ſpiritu quem dedit nobis.

CAPVT IIII.

C*Hariſsimi.*pro,dilecti,*nolite credere.*pro,ne credatis,*omni ſpiritui, ſed probate ſpiritus ſi ex deo ſint: quoniam multi pſeudoprophetæ exierunt in mundum.*Dixerat ſpiritum dei datum nobis manere in nobis: monet modo ad diſcernendũ ſpiritus in hominibus manentes an ex deo ſint.Et neceſsitatẽ explicat:quia multi pſeudoprophetæ exierunt in mundũ, dicentes ſe habere ſpiritũ dei. *In hoc cognoſcitur.* pro,cognoſcite, *ſpiritus.* pro,ſpiritum, dei. Docet ſigna diſcernendi ſpiritũ dei in hominibus à non ſpiritu dei.Et pronomen hoc,demõſtrat ſubiuncta ſigna.Primũ itaque ſignũ ſpiritus dei ſpectat ad partẽ intellectiuam. *Omnis ſpiritus qui confitetur Ieſum Chriſtũ in carne veniſſe,ex deo eſt.*Confeſsio myſterij incarnationis impleti in Ieſu Galilæo ꝙ ipſe venerit Meſſias in carne,ſignũ eſt diuini ſpiritus in homine. *Et omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum.*pro,qui non confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, *ex deo non eſt.* Sicut confeſsio atteſtatur ſpiritui diuino, ita non confeſsio atteſtatur ſpiritui nõ diuino.Et eſt ſermo tam de confeſsione quàm de non cõfeſsione ab intimis procedente. Hoc enim ſignificat ſpiritus nomen,excludens tum fictam tum coactam confeſsionẽ. Simile quid dixit Paulus, ꝙ nemo poteſt dicere dominus Ieſus niſi in ſpiritu ſancto.*Et hic eſt Antichriſtus.* pro, & hic eſt ille Antichriſti. ſubauditur enim ſpiritus. Hic qui dicit Ieſum non eſſe Chriſtũ,eſt ille ſpiritus Antichriſti: hoc eſt, eſt ille ſpiritus qui mouebit Antichriſtũ.Quem cõſtat fore ſpiritum diabolicũ.*De quo audiſtis quoniam,*pro,quòd,*venit,*Præſenti vtitur pro futuro propter certitudinem prophetiæ. *Et nunc iam in mundo eſt.*non ſecundum perſonam,ſed ſecundum ſimilitudinem ſpiritus. *Vos ex deo eſtis filioli.* Dixerat ſpiritũ manentem in nobis

nobis quem dedit nobis: explicauit ſpiritum dei à confeſsione, & ſpiritum diabolicum à non confeſsione Ieſu Chriſti. Applicat modo ſpiritum dei ad ſupra deſcriptos quibus ſcribit: hoc eſt, ad membra Chriſti. Dicẽdo, vos ex deo eſtis. *Et viciſtis eum.* pro, eos. Ad pſeudoprophetas antedictos refertur. *Quoniam maior eſt qui in vobis eſt quàm qui in mundo.* Ratio victoriæ redditur nõ ex parte noſtri, ſed ex parte ſpiritus habitãtis in nobis, quia maior eſt ſpiritus exiſtens in membris Chriſti, quàm ſpiritus qui exiſtit in mundo. *Ipſi de mundo.* pro, ex mundo, *ſunt. Ideo de.* pro, ex, *mundo loquuntur, & mundus eos audit.* Appellatione mundi quemadmodum & ſuperius, nõ vniuerſitas creaturæ abſolute, ſed quatenus deordinata eſt moraliter, intelligitur. Et de pſeudoprophetis dicitur ꝙ ipſi ſunt ex mundo: hoc eſt, ex huiuſmodi deordinatione quo ad effectum. & ideo ex affectu mundano loquuntur, & mundani homines eos audiunt. *Nos ex deo ſumus.* Cõtra pſeudoprophetas opponit nos, veros doctores & apoſtolos Chriſti. *Qui nouit deum audit nos.* Quemadmodum contra prophetas qui ex mundo ſunt oppoſuit nos ex deo ſumus, ita cõtra mundanos illos audiẽtes opponit qui nouit deum audit nos: vt intelligamus mundum, nõ ſolum deordinatum affectu, ſed etiam deſtitutum in intellectu, pro quanto priuatur notitia dei. ❡ Et penetra ꝙ Ioannes iungit confitentem Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, cum noſcente deum: vt eundem intelligamus eſſe qui confitetur myſterium incarnationis Ieſu Chriſti, & cognoſcentem myſterium dei, nec ſeparari notitiam dei à fide Ieſu Chriſti. Vnde eadem de noſcente deum ſubiungit quæ de confitente Chriſtum dixit. *Qui non ex eſt deo, non audit nos.* Non ſecundũ ſubſtantiam, ſed ſecundum intelligentiam & affectum, intellige differre eos qui ſunt ex deo, & qui ſunt ex mũdo: & eoſdem intellige eſſe ex deo qui nouerunt deum, notitia verę fidei. *In hoc cognoſcimus ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.* Primum ſignum ad diſcernendum ſpiritus docuit eſſe confeſsionẽ Ieſu Chriſti: ſecundum autem docet eſſe ex mundo conſtare & loqui. Et primum quidem refertur ad fidem: ſecũdum autem ad affectum ſeu mores. Qui enim ex ſpiritu dei ſunt, omnia mundana tranſcendunt, ita ꝙ nullo trium ſupradictorum quæ ſunt in mundo deprimuntur. nihil rectitudinis diuinorũ præceptorum prætereunt. Et in hoc diſcernimus ſpiritũ veritatis & ſpiritum erroris. Pſeudoprophetæ enim in aliquo horum trium errant: aut minus ſentiendo de deo, aut de myſterio incarnationis, aut circa mores male affecti.

Cha

Chariſſimi.pro, dilecti, *diligamus nos inuicem: quia charitas ex deo eſt, & omnis qui diligit fratrem ſuum, ex deo natus eſt, & cognoſcit deum.* Non ſaltat nec digreditur Ioánes, ſed è regione affectuum omnium mundanorũ locat charitatem mutuã: vt hinc aperiat qui ſunt ex deo, & qui ſunt ex mundo, à propriis nobis operibus. ¶ Mutuam itaque dilectionẽ definit eſſe illã qua filij dei diſcernuntur à filiis mundi. Et hoc probat, quia dilectio ex deo eſt. Et eſt ſermo de dilectione qua homines diligimus relatiue ad d-ũ & patriã cœleſtem. nam hęc eſt ſola vera dilectio qua & nobiſipſis & aliis volumus ſummum bonum, quod eſt vita æterna: reliquę autẽ dilectiones non malæ (puta qua volumus alicui ſanitatẽ & reliqua huiuſmodi bona tẽporalia) ſunt dilectiones ſecundum quid. ¶ De dilectione itaque ſimpliciter eſt ſermo, ne oporteat idẽ ſæpe repetere. Et de hac ſpecialiter dicitur ꝙ ex deo eſt: quoniam verè infuſa per gratiam (nõ cõgenita) à deo in nobis. Nec ſolum ipſa dilectio à deo proficiſcitur, ſed etiam omnis diligens fratrem ſuum natus dicitur ex deo: ac per hoc filius eſt dei. Et in hoc ſignificatur ꝙ dilectio nõ qualitercunque eſt ex deo, ſed tanquam forma conſtitutiua filiorum dei, tanquam forma aſsimilatiua hominum deo vt filiorum patri. Et in hoc Ioannes confutat philoſophorũ dogmata, tradentium ꝙ penes ſcire maximè attenditur ſimilitudo hominũ ad deum. Dilectio, inquit, Ioannes, eſt ex deo: ſic ꝙ omnis qui diligit fratrem ſuum, natus eſt ex deo. Non potes hæc verificare de aliis quæ ſunt à deo. non potes vere dicere, ſcientia eſt ex deo ſic ꝙ omnis qui ſcit natus eſt ex deo: & ſic de aliis quæ ſunt ex deo. Sed de ſola dilectione verificatur. & propterea ſola dilectio diuidit inter filios dei & filios perditionis. ¶ Et ne putares natum ex deo expertem eſſe notitiæ dei, dilectioni dei comitem iungit notitiam, dicendo & cognoſcit deum, ſed non eſt ſermo de notitia ſcientifica, ſed de notitia fidei qua nouit credendũ eſſe myſterium trinitatis, &c. *Qui non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas eſt.* De notitia imitatoria eſt ſermo, quũ dicitur, qui non diligit, non nouit deum: adiũcta ratione quoniã deus charitas eſt. nam ſecluſa imitatione etiam qui nõ diligit nouit deum: ſed quia deus eſt charitas, nullus eũ nouit imitando niſi qui diligit. ipſa enim dilectio eſt imitatio diuinæ charitatis. Sed cur ſingulariter de dilectione hoc dicitur, quũ ſimiliter dici poſsit, qui non ſcit, nõ nouit deũ, quoniã deus ſcientia eſt. & ſimiliter qui nõ ſapit, non nouit deũ, quoniam deus ſapientia eſt. & ſimiliter qui nõ poteſt, non nouit

deum

deum,quoniã deus potentia eſt. ¶ Solutio eſt ꝙ nõ eſt hic ſermo de deo abſolute, ſed de deo relato ad nos. Et eſt ſenſus:qui non diligit,nõ nouit imitatorie deũ,quoniã deus relatus ad nos eſt dilectio.Non ſic autẽ eſt de ſcientia,ſapientia,& potẽtia. Primus enim & præcipuus diuinus erga nos actus eſt dilectio,qua in charitate perpetua dilexit nos. Et ſingulariter dicitur ꝙ qui non diligit,non nouit deũ imitãdo ipſum relatum ad nos,quia ipſe relatus ad nos eſt dilectio.¶ Vnde & effectũ tãtæ dilectionis ſubiũgit, *In hoc apparuit charitas dei in nobis,quoniã.*pro,quòd, *filium ſuum vnigenitũ miſit deus in mundũ,vt viuamus per eum.* Eadem ſententia habetur à domino Ioã.3. vnde ſentẽtia vt iã manifeſtata relinquatur. *In hoc eſt charitas.* Exaggerat dilectionẽ dei erga nos.ex hoc quòd non eſt præuẽtus à noſtra dilectione. *Non quaſi nos dilexerimus deũ.*ad hoc vt mitteret filium ſuum. *Sed quoniã.*pro,quòd,*ipſe prior dilexit nos.* Superfluit prior. Et ex hac dilectione. *Et miſit filiũ ſuum propitiationẽ pro peccatis noſtris.* Quod prius dixerat vt viuamus per eũ,modo explicat indigentiam noſtram:dicẽdo propitiationẽ pro peccatis noſtris.Et dilectionem exaggerat ex cruce,in qua fuit propitiatio pro peccatis noſtris. *Chariſſimi.*pro,dilecti, *ſi deus.* Deeſt vna dictio:Legendum eſt: *Si ſic deus dilexit nos.* Videlicet præueniendo quo ad dilectionẽ,& dando filium ſuũ in crucis patibulo pro peccatis noſtris, vt per eum viuamus in ęternũ,conſequẽs eſt quod *Et nos debemus alterutrũ.*pro,inuicem,*diligere.* Et tenet ſequela:quia nos ſumus inuicẽ ſimiles,à deo autẽ longe differimus. *Deũ nemo vidit vnquam.* Quum debuiſſet inferre, ſi ſic deus dilexit nos, & nos debemus deũ diligere,tamẽ intulit, & nos debemus inuicẽ diligere.Intẽdens declarare quòd in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio,tanquam excuſando declinationẽ(quòd videlicet à deo declinauit ad nos)dicit deũ nemo vidit vnquam. Ac ſi apertius dixiſſet:ideo nõ intuli & nos debemus deũ diligere,quia deũ nemo vidit vnquam,Ipſe quidem videt nos,nos autẽ non videmus eum:& propterea dilectionem dei non viſi tanquam rem valde arduam,nõ inutili in ſeipſa,ſed in noſtra mutua dilectione.Ioãnes dicit,deũ nemo vidit vnquam:tu ſectator doctorum credẽtium ꝙ Moyſes & Paulus viderũt deũ, vtere his verbis tãquam regula patiente exceptionẽ. *Si diligimus inuicem,deus in nobis manet,& charitas eius in nobis perfecta eſt.* Conſequẽter reddit rationem quare intulit,ſi ſic deus dilexit nos,& nos debemus inuicẽ diligere.Et tangit duo puncta,alterũ eſt,ꝙ mutua dilectio con-

fert deum manere in nobis: alterum eſt, quòd mutua dilectio cõfert charitatem dei perfectam eſſe in nobis. Et vtrunque declarat, inchoando à primo. *In hoc.* pro, ex hoc, *cognoſcimus quoniã.* pro, quòd, *in eo manemus & ipſe in nobis.* Ecce primum, cuius ratio ſubiungitur, *Quoniam de ſpiritu ſancto ſuo dedit nobis.* Superfluit ſancto. Ioannes cum reliquis apoſtolis vere poterant affirmare ſe ex hoc clare cognoſcere quòd in deo manebant & deus in eis, quia de ſpiritu dei dederat eis, tum in die reſurrectionis, accipite ſpiritum ſanctũ, tum in die pẽtecoſtes. Vnde & de ſeipſis ſubdit, *Et nos vidimus & teſtificamur quoniam.* pro, quòd. *pater miſit filium ſuum ſaluatorem mundi.* Vidimus in effectibus, viderũt enim apoſtoli mentis oculis in effectibus Ieſum Chriſtũ eſſe ſaluatorem mundi miſſum à patre: videndo reſuſcitari mortuos & tot miracula ad teſtificandum hoc, ſuſcipiẽdo intus diuinũ lumen. Teſtificamur autẽ & verbo & ſcripto: & quũ oportet etiam ſanguine proprio. *Quiſquis confeſſus fuerit quoniam* pro, quòd, *Ieſus eſt filius dei, deus in eo manet & ipſe in deo.* Dixerat de ſeipſis quo ad notitiam: dicit modo vniuerſaliter quo ad eſſe, quòd quicunque habet integrã fidem filij dei, deus in eo manet, & ipſe in deo. In principio huius capituli dixerat, quòd habens integram fidem filij dei, ex deo eſt: hic autem dicit, quòd manet in deo & deus in eo. Quod ſignificatur per præpoſitionem ex, inter deũ & nos non eſt mutuum: nos enim ſumus ex deo, ſed deus non eſt ex nobis. Quod autem ſignificatur per præpoſitionẽ in, mutuum eſt: deus enim manet in nobis & nos manemus in deo. ¶ Aliud itaque ibi, aliud hic ſignificatur de credẽte myſterium filij dei. Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus; qui eſt conſtituere amãtẽ in amato, & ſi eſt dilectio amicitiæ, vtrunq; in altero conſtituit. Et quoniã de amore amicitiæ eſt ſermo, ideo dicitur ꝙ deus eſt in eo, & ipſe in deo: vt ſuperius declarauimus. Vnde & Ioannes ne hoc tanquam obſcurũ remaneret, ex ratione ipſius charitatis declarat, ſubiũgẽdo; *Et nos cognouimus & credidimus charitati.* pro, charitatẽ, *quam habet deus in nobis.* Dicit cognouimus & credidimus: eo quòd (vt pluries declarauimus) cognoſcimus euidenter, quòd credenda ſunt, & credimus: hinc eñ in perſona membrorũ Chriſti Ioãnes dicit: & nos cognouimus, ſubaudi credendã, & credidimus ipſam charitatẽ diuinam qua deus ꝓſequitur nos. Et ex hac cognitione ac fide dicimus, *Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo.* Iam expoſitum eſt cur ſingulariter dicitur deus charitas eſt: de deo enim

enim relato ad nos eſt ſermo. Ac ſi apertius dixiſſet: deus erga nos cõſiſtit in dilectione,& ꝓpterea qui manet in dilectione,in deo manet & deus in eo:vt expoſitũ iã eſt. Et ſic concluſit primũ quod erat declarandũ:videlicet ꝙ dilectio facit deũ manere in nobis:hoc enim aperte cõcluſit dicẽdo,qui manet in dilectione, in deo manet & deus in eo. *In hoc perfecta eſt charitas nobiſcũ.* Alterum declarandum fuerat,quòd dilectio mutua facit charitatem eius in nobis eſſe perfectã:& hoc eſt,quod modo incipit declarare. Vbi aduerte quòd proponendo dixit charitatẽ eius, procul dubio dei obiectiue:hoc eſt tanquam amati: modo autẽ declarando dicit abſolute charitas, ad ſignificandũ quòd charitas tã dei quàm aliorum perfecta nobiſcũ eſt in hoc quod ſubiunget. ¶ Nec prætereas nobiſcum. Nõ enim dicit ꝙ charitas eſt perfecta,ſed quòd eſt perfecta nobiſcũ:ad ſignificãdum,quòd perfecte nobiſcũ agitur quo ad charitatẽ,ſi hoc qđ ſubiũgitur adeſt. *Vt fiduciã habeamus in die iudicij quia.* pro,ꝙ, *ſicut ille eſt & nos ſumus in mundo hoc.* Relatiue ad deum perfectionẽ charitatis definit:vtpote primum & præcipue diligendum. Definit autẽ relatiue ad deum iudicẽ,vt non timeamus diem iudicij,ſed tãquam ſecuri fiduciam habeamus fundatã ſuper hoc, quòd ſicut ille eſt dilectio erga nos,ita & nos in hoc mundo ſumus dilectio erga ipſum. Rurſus ſicut ille eſt faciẽs oriri ſolẽ ſuum ſuper bonos & malos,& pluens ſuper iuſtos & iniuſtos,ita & nos in hoc mũdo ſumus diligentes & amicos,& inimicos, benefaciẽtes etiam iis qui perſequuntur nos. Hęc itaq; fiducia fundata ſuper iſtã ſimilitudinẽ inter nos & deũ,perfectæ eſt charitatis viatorũ. Perfectã autẽ non ſic intellige quin poſsit augeri: quoniam ſemper charitas viæ augeri poteſt:& perfecta charitas latitudinem intenſiuam magnam habet. *Timor non eſt in charitate.* ſubaudi perfecta:vt patet ex aduerſatiua ſubiuncta. *Sed perfecta charitas foras mittit timorem.* Probat ad perfectam charitatẽ exigi antedictam fiduciam erga deum iudicẽ,ex hoc quòd perfecta charitas eiicit timorem iudicis. Et hoc probat. *Quoniam timor pœnam habet.* Timor ſiquidem cruciat animum:dilectio autem perfecta lætificat animũ. Nec per hoc cõtradicit prophetæ dicenti, timor domini ſanctus permanet in ſeculũ ſeculi:quoniã Ioannes de actu timẽdi loquitur,qui ſicut nõ erit in patria,ita nõ eſt in perfecta charitate viæ. Propheta autẽ de effectu timoris filialis:qui eſt reuerenter ſe habere ad deum & huiuſmodi. Et hic effectus eſt & in patria (in qua tremunt poteſtates) & multo magis in via in

his qui perfectæ ſunt charitatis. Vnde & de actu timēdi ſubiungit, *Qui autē timet, non eſt perfectus in charitate,* ſed magis tēdit ad perfectionem charitatis. *Nos ergo diligamus deum.* Superfluit ergo: & legendum eſt in tempore præſenti ſic: *Nos diligimus eum, quoniam deus,* pro, ipſe. *prior dilexit nos.* Qualitatem amoris noſtri erga deum definit, & quemadmodum excluſit à perfecta charitate timorē mali, ita modo excludit amorē boni vtilis. Perfecta enim charitas ſicut nō timet puniri à deo, ita nō mouet ad amádum deū. vt det nobis bona, quod eſſet amare deū amore concupiſcentiæ, quod non eſſet amare deū, ſed noſipſos. Excludit autē hoc aſsignando rationē amoris, & dicendo ꝙ nos diligimus eū quia ipſe prior delexit nos: hoc eſt, nos diligimus deū ad hoc, vt rependamus amorē amori, quod eſt diligere deū amore amicitiæ. Ecce perfecta charitas erga deum iam definita eſt. Quòd autem hæc iuncta neceſſario ſit dilectioni fratrum (quod ſuperius propoſitum fuerat) manifeſtat ſubiungendo, *Si quis dixerit quoniam.* pro, quòd *diligo deum & fratrem ſuum oderit, mendax eſt.* Et hoc ſtatim probat. *Qui enim non diligit fratrem ſuum quem videt.* pro, vidit, *deum quem non videt.* pro, vidit, *quomodo poteſt diligere?* Argumentum clarum & efficax eſt, ex cauſa dilectionis procedens. Et nihilominus aliam adiungit ad idem rationem. *Et hoc mandatū habemus à deo.* pro, ab eo, *vt qui diligit deū diligat & fratrem ſuum.* propter deum. Fundatur ratio ſuper hoc, quòd qui ſpernit mandatum dei, mendax eſt dicendo, quòd diligit deum. Et ſententia clara eſt,

CAPVT V.

Omnis qui credit quoniā. pro, quòd, *Ieſus eſt Chriſtus, ex deo natus eſt.* Tertiam adiungit rationem ad idem: primo proponens minorem, & deinde maiorem. *Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus eſt ex deo.* pro, eo. Sub hac enim ſubſumitur, ſed omnis qui credit, quòd Ieſus eſt Chriſtus, eſt natus ex deo: igitur omnis qui diligit deum, diligit credentem, quòd Ieſus eſt Chriſtus, quod erat intētum: nam huiuſmodi credētes appellantur fratres. *In hoc cognoſcimus quoniam.* pro, quòd, *diligimus natos dei.* Non ſufficit Ioanni reſoluenti natum ex deo in ſpiritum, monſtrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrum, niſi ſimul his iungat ſeruationem mādatorum dei: nam & diſcernēdo ſpiritus in precedenti capitulo inſeruit differentiā inter mundanos & eos qui ſunt ex deo. Vnde illud tractās modo dicit quòd in hoc cognoſcimus, quòd diligimus natos ex deo,

quod eſt medium inter dilectionem dei & opera. *Quum deum diligamus.* pro, diligimus & mandata eius facimus. Ex his duobus extremis aſſerit cognoſci medium. ¶ Et iungendo extrema ſubiungit, *Hæc eſt enim charitas dei, vt mãdata eius cuſtodiamus.* Eadem eſt ſententia Chriſti, ſi quis diligit me, ſermonem meũ ſeruabit. Charitas ſiquidem erga deum, ratio eſt ſeruandi mandata eius. *Et mandata eius grauia non ſunt.* Ne ſarcinam operum horreres, tollit ab eis, quòd ſint oneroſa. Et rationem ſubiungit, *Quoniam omne quod natum eſt ex deo, vincit mundum.* Non eſt graue quod à quolibet nato ex deo ſuperatur. Plus dicit: videlicet quòd vniuerſus mundus vincitur à quolibet nato ex deo. *Et hæc eſt victoria quæ vincit mundum, fides noſtra.* Intellige de fide viua quæ ſpirat opera: non de fide ſine operibus, quæ mortua eſt. Et quũ debuiſſet dicere, & hæc eſt victoria quæ vincit mundũ iuſtitia noſtra, dixit fides noſtra: vt iuſta opera intelligantur vincere quaſi executiue, fides autẽ imperatiue. hoc ſignificatur enim attribuendo victoriã fidei, tanquã imperatoris militantium viriũ & actionum. *Quis eſt autem qui vincit mundũ, niſi qui credit quoniã.* pro, quòd, *Ieſus eſt filius dei?* Ne quemlibet in fide ſua ſaluari putares & vincere mundum, explicauit fidẽ, quæ vincit mundum, eſſe fidem qua credimus quòd Ieſus eſt filius dei. Et hoc tã contra Iudæos quàm contra hęreticos. *Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem Ieſus Chriſtus.* Manifeſtata diſcretione ſpirituũ ex fide Ieſu Chriſti & dilectione dei ac fratrũ, & ſeruatione mandatorum dei, ipſum officiũ ſpiritus manifeſtare intendit: inchoãs à Ieſu Chriſto credito, & afferens de eo tres teſtes: videlicet aquã, ſanguinẽ, & ſpiritũ. Et explanans quod dicit, ſubdit: *Non in aqua ſolum, ſed in aqua & ſanguine.* Ioãnes Baptiſta venit in aqua ſolum: vt ipſemet dixit, ego baptizo vos aqua: & dominus, quia Ioannes quidem baptizauit aqua. Ieſus autem venit ad conuertendum mundum in aqua baptiſmali: ſed non in aqua ſolũ (hoc eſt non in aqua pura) ſed in aqua & ſanguine: hoc eſt, in aqua habente virtutem ſanctificatiuam ex eius ſanguine, oblata deo in ara crucis: quicunq; enim (inquit apoſtolus) baptizati ſumus, in morte Chriſti baptizati ſumus. *Et ſpiritus eſt qui teſtificatur.* Ecce tertius teſtis, imò ecce ille qui eſt ſolus ſufficiens teſtis, ecce ille qui vere teſtificatur: aqua enim non loquitur neque ſanguis, ſed ſpiritꝰ eſt qui & intelligit & omnia nouit & teſtificatur. Et propterea ſingulariter de ſolo ſpiritu dixit, & ſpiritus eſt qui teſtificatur. *Quoniã Chriſtus.* pro, ſpiritus, *eſt veritas.* Ecce ratio teſtificationis

tionis appropriatæ ſpiritui,quia ſpiritus eſt ipſa veritas. Ex ho enim quòd eſt ipſa veritas,ſufficiēs eſt ad teſtificādū : nec fallere poteſt nec falli. Quid autē teſtificetur, inferius explicabit. *Quoniam tres ſunt qui teſtimoniū dant in cœlo:pater,verbū,& ſpiritus ſanctus,& hi tres vnum ſunt.* Si hæc verba ſunt de textu, afferūtur ad manifeſtandū quod dictū eſt quòd ſpiritus eſt veritas. Dixi autē ſi ſunt de textu:quoniam nō inueniuntur in omnibus codicibus Græcis,ſed in aliquibus. Vnde autē iſta diuerſitas proceſſerit neſcimus. *Et tres ſunt qui teſtimonium dāt in terra:ſpiritus,aqua,& ſanguis,& hi tres vnū ſunt.* Non ſic Græce habetur,ſed ſic, *Quoniā tres ſunt qui teſtificātur:ſpiritus,aqua & ſanguis, & hi tres in vnum ſunt.* Ita quòd poſtquam dictum eſt quoniā ſpiritus eſt veritas, ſubiungitur,quoniā tres ſunt qui teſtificātur,ſpiritus, aqua & ſanguis. Directe reddendo rationē propoſitorum:videlicet ꝙ Ieſus venit in aqua & ſanguine,& ſpiritus eſt qui teſtificatur. Horū enim dictorum ratio redditur ex hoc quoniam hi tres (ſanguis aqua & ſpiritus) teſtificātur quidē, ſed in vnū coeunt:videlicet teſtimonium ſpiritus. Spiritus enim eſt qui teſtificatur : ſanguis autē & aqua ſub ſpiritu teſtificantur, imò ipſe ſpiritus teſtificatur & de ſanguine Chriſti oblato in cruce & de aqua baptiſmali. Ecce officium ſpiritus,quod (vt diximus) intēdit manifeſtare. *Si teſtimonium hominū accipimus,teſtimonium dei maius eſt.* Acceptabilitatem teſtimonij ſpiritus manifeſtat ex cōparatione authoritatis humanæ ad authoritatē diuinā. Si teſtimoniū hominū tantæ eſt authoritatis apud homines quòd illud acceptamus, multo maioris authoritatis eſt teſtimoniū dei. Et in hoc manifeſte ſubintelligitur ſpiritum ſanctū eſſe deū : alioquin nō de teſtimonio ſpiritus dixiſſet,teſtimoniū dei maiꝰ eſt. *Quoniā hoc eſt teſtimoniū dei quod maius eſt.* Superfluit quod maius eſt. *Quoniā.* pro,quòd, *teſtificatus eſt de filio ſuo.* Et non eſt cōiunctio,ſed relatiuū quod. Ex materia itaque teſtimonij diuini reddit rationē dictorū de Chriſto. Ita ꝙ pronomē hoc demonſtrat dictū, hic eſt,qui venit per aquā & ſanguinē,&c. Et eſt ſenſus , hæc ita ſe habere quia hoc quod dictū eſt,eſt illud teſtimonium dei,quo teſtificatus eſt de filio ſuo.

¶ Si quæris quādo aut quomodo fuerit huiuſmodi teſtificatio, lege Actus apoſtolorū & inuenies ꝙ in die pētecoſtes ſpiritꝰ ſanctus qui eſt ipſa veritas, teſtificatus eſt de Chriſto, vt verba apoſtolorū teſtātur,& illud idē teſtimoniū eſt,quod deus pater perhibuit de filio ſuo. Indiuiſa enim ſunt opera trinitatis ad extra. Præter teſtimonia quæ in euāgeliis legūtur,in baptiſmo , & intranſ

transfiguratione & in Hieruſalē prope paſsionem quū vox paterna intonuit,& clarificaui & clarificabo. *Qui credit in filium dei, habet teſtimoniū dei in ſe.* Superfluit dei. Protinus teſtimonij effectus ad quē directe tendit,eſt fides, eſt vt credatur:teſtimonij enim nō eſt facere euidentiā,ſed credulitatē. Et propterea Ioannes explicata materia diuini teſtimonij,ſubiungit primum eius effectum:dicendo quòd qui credit in filiū dei teſtificatum à deo habet teſtimonium ſecundum proprium illius effectū in ſeipſo credēte. *Qui verò nō credit in filium*.pro,qui non credit deo. Expectandum ſiquidē cōſequenter videbatur vt ſubderet(vt Latinus textus habet)qui verò non credit in filium : verùm Ioannes non hoc ſubiunxit,ſed qui nō credit deo , vt intelligamus eiuſdē eſſe rationis nō credere deo,& non credere in filiū dei : & vt ex hoc magis abſurdo(videlicet qui nō credit deo)oſtendat neceſsitatē credendi in filium dei.Vnde & ſubdit, *Mendacem facit*.pro,fecit, *eum*.proculdubio deum.Et ratio mendacij ſubiungitur, *Quia nō credit*.pro,credidit,*in teſtimonio*.pro,teſtimonium,*quod teſtificatus eſt deus de filio ſuo.* Ex natura facti ipſum non credere teſtimonio, redundat in teſtem mendacem actu vel potentia. Niſi enim putaretur teſtē poſſe mentiri , crederetur proculdubio teſtimonio eius.Et hinc fit quòd nō credens teſtimonio dei de Chriſto,quātum eſt ex natura facti facit deum mēdacem actu vel potentia. *Et hoc eſt teſtimonium quoniam*.pro,quòd,*vitam æternam dedit nobis deus:& hæc vita in filio eius eſt.* Duplicem diuini teſtimonij materiam Ioannes explicat.Alterā filium dei,& de hac dixit qui credit,&c.Alterā in nobis,vitam ſcilicet æternam . Et prima quidē materia ſpectat ad intellectū:cuius eſt credere in quo eſt fides. hæc autem ſpectat ad affectum,ad charitatē, ad volūtatem: cuius eſt diligere.Et propter alietatē materiæ repetit,& hoc eſt teſtimonium.Ac ſi apertius dixiſſet:diuinū teſtimonium non ſolū eſt hoc quod teſtificatus eſt deus de filio ſuo , ſed eſt etiam illud quod teſtificatus eſt de dono nobis collato:videlicet ꝙ deus dedit nobis vitā æternā.Pluries expoſitū eſt ꝙ vita æterna hic habetur à nobis participatiue in eo quòd diligimus deū amore amicitiæ.Et ſubiūgit ꝙ hęc vita in filio eius eſt:ne errares tāquā diſparata dona intelligēdo hęc duo dona(videlicet ꝙ deus dedit nobis filiū ſuū,& quòd deus dedit nobis vitā æternā)ſed penetrares quòd vnū eſt ratio alterius,quòd dādo filiū dedit vitā ęternā: qa vita æterna eſt in ipſo filio.Vnde ad hoc aperte manifeſtādū ſubiungit, *Qui habet filiū dei,habet vitam,qui nō habet filium dei,vitam*

iam non habet. Habere filium dei cōplectitur id quod eſt virium omnium: intellectus videlicet, voluntatis, & operatiuæ potētiæ: nam & ſuperius hæc tria (fidem, dilectionē & opera) coexigi ad natum ex deo, ad manēdum in deo, ad habentē ſpiritū dei definitū eſt. De habēte itaque filiū dei fide, dilectione & opere, dicitur ꝙ habet vitam, proculdubio æternā participatiue. Et vere ſic eſt: quoniam viuit vita diuina, eius conuerſatio in cœlis eſt: & viuit ipſe iam non ipſe, viuit autem in eo Chriſtus. *Hæc ſcribo.* pro, ſcripſi, *vobis.* Deſunt hic multæ dictiones. Græcè enim ſubiungitur, *Qui creditis in nomine filij dei, vt ſciatis quòd vitam æternā habetis.* Et hæc eadem habentur in textu Latino: tranſpoſita tamen: ſed ſubiuncta nō inueniuntur in Latino, videlicet, *Et vt credatis in nomine filij dei.* Et hæc particula niſi referatur ad perſeuerantiā, adiectitia apparet: quoniam iis qui credunt in nomine filij dei non quadrat ſcripti vt credatis in nomine filij dei, niſi vt dictum eſt hortando ad perſeuerantiam: quod in euangelio dominus dicit, Ioannes hic explicat. *Et hæc eſt fiducia quam habemus ad deum,* pro, eum, *quia.* pro, quòd, *quodcunque petierimus ſecundū voluntatem eius audit nos.* Tractato officio ſpiritus, quod eſt teſtificari tam de filio dei quàm de vita æterna nobis data in ipſo in præſenti, tractat demū aliud ſpiritus ſancti officiū: quod eſt parere in nobis fiduciā obtinendi à deo quicquid petierimus ſecūdum voluntatē dei: hæc enim fiducia naturali ſequela comitatur amicitiā inter deum & nos. A veris namq; amicis cōfidimus obtinere quicquid petimus ſalua ratione honeſti, quæ relatiue ad deum nō potuit melius explicari, quā dicēdo ſecundū eius voluntatem. Voluntas enim dei lex eſt omnis honeſti, omnis rationabilis, omnis iuſti, &c. *Et ſcimus.* pro, & ſi ſcimus, *quia.* pro, ꝙ, *audit nos quicquid petierimus, ſcimus quoniam.* pro, ꝙ, *habemus petitiones quas poſtulamus.* pro, quas poſtulauimus, *ab eo.* Cōſequēter infert ex prædicta fiducia, aſſumpta cōditionali ꝙ ſi ſcimus nos audiri à deo in quacūq; petitione (ſubaudi ſecundū eius voluntatē) cōſequēter ſcimus ꝙ habemus petitiones quas poſtulauimus ab eo: hoc eſt cōſequenter ſcimus ꝙ ſumus exauditi in iis quæ poſtulauimus. ¶ Recole ꝙ docuit Paulus, hæc eſt volūtas dei ſanctificatio veſtra: & pſpicies ꝙ petitiones noſtræ quas indubie fecimus ſecundū volūtatē dei, ſunt petitiones ſpectātes ad ea quæ ſunt vitæ æternæ. Et de his dicit Ioannes ꝙ ſpiritus ſanctus parit fiduciā obtinēdi quicquid petierimus: & ꝙ hæc fiducia parit ſcientiā pręteritarū petitionum ꝙ habemus eas reſeruatas vt ſuo tēpore adimpleantur

¶ Nec

¶ Nec ſis ſolicitus de verbo ſcire: quoniã de ſciẽtia fidei eſſe ſermonẽ, fiducia parẽs teſtatur. *Qui ſcit.* pro, ſi quis ſcit, *fratrẽ ſuũ peccare nõ ad mortẽ, petat & dabitur ei vita peccãti nõ ad mortem.* pro, petet & dabit ei vitã, pẽccãtibus nõ ad mortẽ. Dixerat fiduciã in nobis eſſe impetrãdi quicquid petierimus, & quo ad noſipſos quidem petentes pro nobiſipſis explicauerat: modo eandẽ fiduciam explicat relatiue ad petitionẽ pro aliis: & temperat fiduciam penes differẽtiam peccati ad mortem, vel non ad mortem. Docet enim ꝙ fiducia hæc ſe extendit ad petitiones quas pro aliorum vita (proculdubio ſpirituali) facimus, dummodo illorum peccata nõ ſint ad mortẽ. ¶ Et aduerte ꝙ textus ſonat gratiã cõcedi petenti, effectũ verò gratiæ (videlicet vitã petitam) dari peccantibus quorum peccata non erant ad mortem: ait enim petet: nõ ipſe peccator, ſed ille qui viderit fratrẽ peccare, & deus dabit ei, petenti vitã, non ei, ſed peccantibus non ad mortem pro quibus petet. *Eſt peccatum ad mortem? non pro illo dico vt roget quis.* pro, vt roges. Ecce moderatio fiduciæ, non audet Ioannes extendere fiduciam impetrandi vitam aliis peccãtibus ad mortem. Nec tamen prohibet orari pro eis: nam non dicit affirmatiue pro illo dico vt nõ roges: ſed à negatione incipit, non pro illo dico vt roges. Memini Bernardi adiũgẽtis, ſed gemas, ſi forte gemitus penetret quò oratio nõ præſumit tendere. *Omnis iniquitas peccatum eſt: & eſt peccatũ ad mortem.* Corruptus eſt textus. Legendum eſt negatione interiecta, *Et eſt peccatum nõ ad mortẽ.* Et eſt ſenſus ꝙ omnis iniquitas ex proprio genere eſt peccatũ, peccatum autẽ non ad mortẽ: hoc eſt, nulla iniquitas ex proprio genere eſt peccatum ad mortem. Et ex hoc innuit ꝙ peccatũ ad mortẽ non eſt ſpecies peccati, ſed aliunde habet quod ſit ad mortẽ. Habet autẽ ex parte peccantis, ſi tam affectus ſit ad peccatum aliquod (putu fornicationẽ, vſuram, tyrãnidem, &c.) vt velit in eo perſeuerare vſque ad mortem. Ac ſi apertius dixiſſet quòd pro eo qui propoſitũ habet perſeuerandi in peccato vſq; ad mortem nõ dico vt roges: hæc eſt enim peſſima peccatoris cõditio: & directe cõtrariatur tam veniæ quàm petitioni alienæ pro illius venia. *Scimus quoniã,* pro, quòd, *omnis qui natus eſt ex deo nõ peccat.* Epilogat Ioannes. Et vere dicit ſcimus: quoniam euidentiſsimã notitiã habemus quòd omnis qui natus eſt ex deo, vt ſic non peccat. Contra hæreticos hypocritas & deceptos vt prædictũ eſt dicit hæc Ioannes. Vtinã noſtra ætate aduertiſſent hoc rectores muliercularũ religioſarũ: nam neq; purpura aut ſerico veſtitas, neq; annulum

gestan

geſtantes, neq; cum viris dormientes in eodē lecto toleraſſent: quoniam nullū peccatū tam ex ſuo genere quàm ex circunſtantia perſonæ prouenit ex eo quod natum eſt ex deo. hoc enim eſt quod Ioannes toties clamat quòd omnis qui natus eſt ex deo nō peccat. Nō ſunt hæc ex reuelatione aut inſpiratione diuina quęcunque ſunt ex ſuo genere, aut ex conditione perſonæ peccata: imò quod plus eſt nullum indecens prouenit ex deo quod natū eſt ex deo. *Sed generatio dei conſeruat eum.* pro, ſed genitus ex deo ſeruat ſeipſum; *& malignus.* pro, & malus, *non tanget.* pro, tangit, *eum.* Vide vſum ſpiritus ſuſcepti per natiuitatē ex deo: quòd homo qui genitus eſt, vtitur illo ſic quòd malus ille diabolus nō tāgit eum, tactu qualitatiuo, non alterat eum, nō corrūpit eum. Et vere ſic eſt quòd genitus ex deo vt ſic vtitur ſpiritu quē ſuſcepit: & diabolus non maculat eum quādiu illo vtitur ſpiritu. Vnde vtendo illo ſpiritu, nunquā peccat etiam venialiter. *Scimus quoniā,* pro, quòd, *ex deo ſumus.* ſcientia experimētali cognoſcimus quòd ſumus ex deo. In perſona nō ſolum apoſtolorū (qui virtute dei vtentes miracula faciebant) ſed etiam in perſona omnium electorum, verificatur ſcimus, diuerſimode tamen: quoniā illi certa experientia: reliqui autem electi communiter certa fide. Et dicit hoc, ne natiuitatem Chriſtianorum in baptiſmo humanā adinuentionem aliqui putent: ad hoc enim excludendū dicit ſcimus ꝙ ex deo ſumus. *Et mūdus totus in maligno,* pro, in malo, *poſitus eſt.* E regione Chriſtianorum natorū ex deo, locat mūdū: epilogando ſuperius dicta, Chriſtiani ex deo conſtant: mūdus autē totus ė regione Chriſtianorum cōſtitutus eſt in malo, triplici ſuperius explicato. *Et ſcimus quoniā* pro, quòd. *filius dei venit.* proculdubio in carne in mundum. *Et dedit nobis ſenſum.* pro, mentem, *vt cognoſcamus verum deū.* Superfluit deū. *Et ſimus in vero filio eius.* pro, & ſimus in vero, in filio eius Ieſu Chriſto. Ex his effectibus liquet quòd mentis nomine nō intelligitur ſubſtātia mentis, ſed perfectio illius: quam nō male antiquus interpres appellauit ſenſum. vnde & Lucas dicit ꝙ Ieſus in die reſurrectionis aperuit diſcipulis ſenſum vt intelligerent ſcripturas. ¶ Dedit ergo per ſpiritū ſanctū nobis mētis lumē ad deū. Alterū eſt vt cognoſcamus verū. Et præponitur dictioni verū articulus: ne intelligamus vt cognoſcamus verū in cōmuni, ſed vt cognoſcamus illū verū, illū q̄ ſumme verus eſt: deū ſcilicet. Alterū eſt: & vt ſimus in illo, eodē vero deo, vt amātes in amato, vt participes naturæ diuinæ: quod eſt eſſe vt amatos in amāte deo, nec ſolū ſimus in illo vero deo,

ſed

ſed etiam ſimus in filio eius Ieſu Chriſto,vt mēbra eius. Ad hæc enim duo dedit nobis dei filius intelligentiã. ¶ In quibus aduerte epilogari ſuperius dicta de fide, notitia & ſocietate noſtra cũ deo & Ieſu Chriſto. *Hic eſt verus deus & vita æterna.* Hic eſt ſecundus locus apud Ioannem in quo Ieſus Chriſtus affirmatur deus, cũ articulo præpoſito in textu Græco ante illas dictiones verus deus: vt Arrianis non pateat locus fugæ. Et ipſe eſt vita æterna eſſentialiter,& eſt vita ęterna noſtra obiectiue. *Filioli cuſtodite vos à ſimulachris,amen.* Apertiſsimæ affirmationi q̃ Ieſus Chriſtus eſt verus deus adiungit excluſionē cultus ſimulachrorũ: vtpote non verorum deorũ. Ac ſi apertius dixiſſet: nos colendo Ieſum Chriſtum colimus verum deum,non hominem: & propterea cauete à cultu ſimulachrorum. Amen. Caietæ die 13. Auguſt. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, IN POSTERIOREM

Ioannis Senioris Epiſtolam Commentarÿ.

SEcũda beati Ioãnis epiſtola. Circa authorē tam huius quàm ſequētis epiſtolæ,ſcito q̃ Hiero. de viris illuſt. partim in Ioanne, partim in Papia,manifeſtat authoritate ipſius Papiæ alium eſſe Ioannem euang. & alium Ioannē ſeniorem,qui ſcripſit has duas epiſtolas. Et propterea ambæ minoris authoritatis ſunt. Et primæ quidē doctrina extracta eſt ex epiſtola beati Ioãnis apoſtoli. Nec tam eget expoſitione quàm correctione: quoniam in multis differt à textu Græco. Multa enim Latinus textus habet in ſecunda perſona quæ Græcus habet in prima, vt patebit.

S*ENIOR electæ dominæ & natis eius,quos ego diligo in veritate (& non ego ſolus,ſed & omnes qui cognouerunt veritatem) propter veritatem quæ permanet in vobis,& vobiſcum erit in æternum,ſit vobiſcum* pro,quæ permanet in nobis, & nobiſcum erit in æter ũ,erit nobiſcũ. Et totũ ſub vna cōſtructione cōprehenditur. *Gratia, miſericordia,pax à deo patre & à domino Ieſu Chriſto filio patris in veritate & charitate.* Hęc particula in veritate

tate & charitate,poteſt referri ad immediate pręcedentia.Et eſt ſenſus,& à Ieſu Chriſto patris filio inveritate,vt ſignificetur filiatio vera,& charitate, vt ſignificet filius dilectus à patre:iuxta illud,hic eſt filins meus dilectus.Poteſt & referri ad gratiá,miſericordiá,& pacẽ.Et eſt ſenſus,propter veritatem quæ permanet in nobis,erit nobiſcũ gratia,miſericordia & pax in veritate & charitate.*Gauiſus ſum valde,quòd inueni de filis tuis ambulantes in veritate ſicut mandatũ accepimus à patre.Et nunc rogo te domina(non tanquã mandatum nouum ſcribens tibi,ſed quod habuimus ab initio)vt diligamus alterutrũ*.pro,inuicẽ.*Et hac eſt charitas, vt ambulemus ſecundum præceptũ eius.Hoc eſt,mãdatũ,vt quẽadmodũ audiuiſtis ab initio, in eo ambuletis:quoniã multi ſeductores exierunt*.pro, introierunt, *in mundum.qui nõ confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe*,pro, venturũ, *in carne*.Eſt enim ſermo de ſecundo aduentu. *Hic eſt ſeductor & antichriſtus.Videte voſipſos ne perdatis quæ operati eſtis,ſed vt mercedem plenã accipiatis*.pro,ne perdamus quæ operati ſumus,ſed vt mercedem plenã accipiamus.*Omnis qui credit & nõ permanet*. pro, omnis qui tranſgreditur & non manet,*in doctrina Chriſti, deũ non habet.Qui manet in doctrina,hic & patrẽ & filiũ habet. Si quis venit ad vos,& hanc doctrinã nõ affert,ne recipiatis eum in domũ,nec aue ei dixeritis.qui enim dicit ei aue,communicat operibus eius malignis*.pro, malis.Non cõtrariatur doctrina hæc doctrinæ Pauli, concedentis cœnare cũ infidelibus,imò præcipientis,vt benefaciamus infidelibus.Nam hic eſt ſermo non de infidelibus abſolute, ſed de infidelibus doctoribus:qui videlicet veniunt ad docendũ,imò ad ſeducendũ.De his enim ad literam loquitur hic textus : vt antecedẽtia teſtantur. Et huiuſmodi doctores ſeu potius ſeductores prohibet hoſpitio recipi à Chriſtianis, prohibet ſalutari à Chriſtianis.Et ſubiũcta ratio quo ad hos optime quadrat.nã quicũq; ſeductoribus dicit aue(proculdubio gratioſe)communicat ſeductoribus:quod eſt cõmunicare operibus eorũ malis: opera enim ſeductorũ exercentiũ officiũ ſeductorum mala ſunt. ¶ Apparet autẽ ꝙ de ſolis huiuſmodi doctoribus loquitur, ex hoc ipſo qđ dicit & hanc doctriná nõ affert. Non dicit & hanc fidem nõ habet,ſed hanc doctriná nõ affert : vt intelligas quod de afferente doctrinam,ꝙ de ſeductore loquitur.Et hęc ſufficient etiã pro ſequenti epiſtola.*Ecce prædixi vobis,vt in die domini nõ confundamini*. Superfluunt hæ nouem dictiones.*Plura habens vobis ſcribere nolui per chartã & atramentum. Spero enim me venturũ ad vos,& ore ad os loqui:vt gaudium noſtrum ſit plenum.Salutant te filij ſororis tuæ electæ.*

¶ Ter

Tertia beati Ioannis epiſtola, per Thomam de Vio Caietanum Cardinalem Sancti Xyſti correcta.

SENIOR Gaio chariſſimo, quem ego diligo in veritate. Chariſſime de omnibus orationem facio proſpere te ingredi & valere ſicut proſpere agit anima tua. Gauiſus ſum enim valde, venientibus fratribus & teſtimonium perhibentibus veritati tuæ ſicut tu in veritate ambulas. Maiorẽ horum non habeo gratiam. pro, maius his non habeo gaudium, *quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare. Chariſſime fideliter facis, quicquid operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui teſtimonium reddiderunt charitati tuæ in conſpectu eccleſiæ. Quos benefacies deducens dignè deo. pro nomine enim eius profecti ſunt, nihil accipientes à Gentilibus. Nos ergo debemus ſuſcipere huiuſmodi, vt cooperatores ſimus veritatis. Scripſiſſem forſitan eccleſiæ.* pro, ſcripſi eccleſiæ. Quoniam ignotæ ſunt iſtæ perſonæ tres (Gaius, Diotrephes, & Demetrius) ignoramus cõſequenter quæ ſit eccleſia cui dicit ſe ſcripſiſſe. *Sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos. Propter hoc ſi venero commoneam.* pro, indicabo, *eius opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos. Et quaſi ei iſta non ſufficiant, neque ipſe ſuſcipit fratres, & eos qui ſuſcipiunt prohibet, & de eccleſia eiicit. Chariſſime noli æmulari malum, ſed quod bonum eſt. Qui benefacit, ex deo eſt: qui autẽ malefacit, non videt deum. Demetrio teſtimonium redditur ab omnibus, & ab ipſa veritate: ſed & nos teſtimonium perhibemus, & noſti quòd teſtimonium noſtrum verum eſt. Multa habui ad te ſcribere: ſed nolui per atramentum & chartam ſcribere tibi. Spero autem protinus te videre, & ore ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici, ſaluta amicos nominatim.*

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Epiſtolam Iudæ apoſtoli Commentarij.

I*VDAS Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi.* Hieronymus in lib. de viris illuſt. ait: Iudas frater Iacobi paruam quidem quæ de ſeptem canonicis eſt epiſtolam reliquit: & quia de libro Enoch (qui apocryphus eſt) in ea aſſumit teſtimonium, à pleriſque reiicitur: tamen authoritatem vetuſtate iam & vſu meruit, & inter ſanctas ſcripturas computatur. Hæc ille. Ex quibus apparet minoris eſſe authoritatis hanc epiſtolam iis quæ ſunt certæ ſcripturæ ſacræ. Et de Iacobo Alphei qui frater domini appellatur, eſt hic ſermo. *Iis qui ſunt in deo patre dilecti.* pro, ſanctificati, hoc eſt mundati. *Et Chriſto Ieſu conſeruatis & vocatis.* Superfluit &c. Nec eſt participium, ſed nomen vocatis. Et eſt ſenſus: & vocatis (hoc eſt aſcititiis) ſeruatis in Chriſto Ieſu. ¶ Meminit tum beneficij dei, tum beneficij hominis Chriſti. nam in fide dei ac Ieſu Chriſti vocatio, mundatio, & ſaluatio noſtra eſt. Vniuerſis igitur Chriſtianis ſcribit. *Miſericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.* pro, multiplicetur. Hæc eſt ſalutatio conformis ſalutationi aliorum apoſtolorum. *Chariſſimi.* pro, dilecti, *omnem ſolicitudinem faciens ſcribẽdi vobis de communi veſtra ſalute.* hoc eſt, adhibendo omne ſtudium ad ſcribendum vobis de veſtra communi ſalute. *Neceſſe habui ſcribere vobis, deprecans ſupercertare ſemel traditæ ſanctis fidei.* Ex ſtudio ſcribendi de cõmuni ſalute neceſsitatem natam explicat ſcribendi in ſpecie de certamine aſſumendo pro fide ſemel tradita ſanctis. Et in hoc cõprehendit materiam totius epiſtolæ. ¶ Et appellat Chriſtianam fidem traditam ſemel ſanctis. Sanctis quidem, quoniá ad ſanctitatem datur. ſemel autem, quoniam ſemel à Chriſto tradita eſt, nec eſt repetẽda traditio, ſed ſucceſsiue ſeruanda. Et rationem neceſsitatis ſubiungit: *Subintroierunt enim quidam homines qui olim praſcripti erant in hoc iudicium impij, domini noſtri.* pro, dei noſtri, *gratiam transferentes in luxuriam, & ſolum dominatorem & dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes.* Ratio concertationis ex iſtis ſeductoribus redditur, Qui deſcribuntur tum impij, tum præſcripti in hanc cõdemnationem, tum transferentes gratiam libertatis diuinæ in libertatem carnis, tum negantes dominum noſtrum Ieſum Chriſtum ſolum dominũ. ¶ Recole quòd dictio excluſiua in myſterio trinitatis adiuncta tam eſſentialibus quàm communibus relatiuis ad extra nõ excludit

aliam

aliam perſonam.& propterea dicendo de Ieſu Chriſto quod eſt ſolus dominus,nõ excluditur pater aut ſpiritus ſanctus. *Commonere autem vos volo.* Propoſitis tractandis incipit tractare propoſita:inchoans ab illa particula, qui olim præſcripti erant in hoc iudicium. *Scientes ſemel omnia.* pro,hoc, *quoniam Ieſus.* pro,quòd, *dominus.* Non eſt hic ſermo de aliquo homine,ſed de deo. *Populum de terra Aegypti ſaluans,ſecundo eos qui non crediderunt perdidit.* Hiſtoria vtraque clara eſt in libris Moſi,in quibus narratur & ꝙ deus eduxit populum de terra Agypti,ſaluando ipſum ab impetu Pharaonis,quem ſubmerſit in mari rubro:& rurſus narratur quòd populum eundem murmurantem & toties non credentem deo,puniuit ſæpe in deſerto.*Angelos verò qui non ſeruauerunt ſuum principatum.* pro,ſuam originem. hoc eſt, qui non ſeruauerunt ſeipſos in illo decore in quo conditi ſunt: vtpote maculantes ſeipſos peccato. *Sed dereliquerunt ſuum domicilium.* In cœlo ſiquidem erat eorum domicilium ſimul cum angelis qui ibi remanſerunt. dereliquerunt autem meritorie propria culpa: executione autem electi. *In iudicium magni dei.*pro,diei. Et præponitur articulus diei, ad ſignificandum illum terribilem diem vniuerſalis iudicij. Et dicitur dies magnus,quoniam comprehendit merita vniuerſorum diſcutienda. *Vinculis æternis ſub caligine reſeruauit.*Datiui caſus eſt vinculis: & poteſt iungi cum antecedentibus vel cum ſequentibus. Et ſiquidem precedentibus iungitur, ſenſus eſt quòd reſeruauit angelos in iudicium magni diei ad æterna vincula.Si verò iungitur ſequentibus,ſenſus eſt ꝙ reſeruauit eos ſub caligine ad vincula æterna ducendos in iudicium magni diei.Et appellãtur vincula ſub caligine æterna, eo quòd aduentente iudicio magni diei pœna vinculorum non ceſſabit. Nec intelligas corporeos laqueos: ſed vim diuinæ virtutis detinentem vires angelorum tum intellectiuas tum operatiuas. aufert enim ab eis libertatem tum motus, tum faciendi, tum etiam intelligendi quædam. Appellatione autem caliginis, aër intelligitur communi ſenſu. *Sicut Sodoma & Gomorra & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ & abeuntes poſt carnem alteram facti ſunt exemplum.*pro,propoſiti ſunt exemplum, *ignis æterni pœnam ſuſtinentes.* Quæcunque hactenus dixit de populo, de angelis, & de Sodomitis, ad hoc dixit vt ab exemplo horum præſcriptos in iudicium iſtos impios ſuaderet. Hiſtoria ſubuerſionis Sodomæ & Gomorræ in Geneſi habetur. Quod autem dicitur & abeuntes poſt carnem alteram ſeu alienam, caro aliena

à conꝫ

à concubitu ſignificatur: qualis eſt caro maſculina. prius enim ipſas ciuitates, deinde viros earum cõmemorat ſpecificando crimen, dicendo & abeuntes poſt carnem alteram. & de his ſubiungit ꝙ propoſiti ſunt in exemplum. ¶ Quod verò adiungitur ignis æterni, poteſt conſtrui cũ præcedentibus. Et eſt ſenſus: propoſiti ſunt exemplũ ignis æterni, qui eſt paratus diabolo & angelis eius. Poteſt & conſtrui cum ſequentibus. Et eſt ſenſus: ſuſtinentes pœnam ignis æterni. Appellatur enim combuſtio illorum pœna ignis æterni: eo quòd irreparabilis eſt & perſeuerabit vſque in finem mundi patria illa combuſta. *Similiter & hi.* Deficit, *ſomniantes.* Demõſtrat impios homines de quibus dixit, ſubintroierunt, &c. tractando propoſita ſuperiùs eorum crimina. *Carnem quidem maculant.* iuxta id quod ſuperiùs dixerat dei noſtri gratiam transferentes in luxuriam. Maculant autẽ peccato. *Dominationem autem ſpernunt.* iuxta id quod ſuperiùs dixerat, & ſolum dominatorem negantes. *Maieſtatem.* pro, glorias, *autem blaſphemant.* iuxta id quod ſuperius dixerat & dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum negantes. Dicit autẽ pluraliter glorias. propter duas Ieſu Chriſti glorias: diuinam videlicet & humanã. Quanuis etiã gloriæ poſſint referri ad diuerſas rationes gloriæ Chriſti, puta ratione miraculorum, ratione miſſi ſpiritus ſancti, ratione doctrinæ, &c. *Quum Michael.* pro, Michael autẽ, *archangelus quando cum diabolo diſputans altercabatur de corpore Moyſi, non eſt auſus iudicium inferre blaſphemiæ ſed dixit, imperet.* pro, increpet, *tibi,* pro, te, *deus.* Vltimo propoſitam particulam (glorias blaſphemant) proſequens arguit eos ex verbo Michaelis. Vnde autem Iudas hanc altercationem nouerit, neſcitur. Non deſunt tamen qui ex apocryphis Hebræorum ſumptam dicant. Altercatio autem de corpore Moyſi intelligitur facto potius quàm verbo. Michael enim princeps populi Iſraelis occultauit corpus Moyſi ne populus idololatriam cõmitteret adorando Moyſen: diabolus autem niſus eſt educere corpus Moyſi in publicum. & hæc fuit altercatio ſecundũ facta. Et quoniam Michaelis opus præualuit arguendo diabolum non maledica verba dixit, ſed increpet te deus, quæ ſunt verba iuſtitiæ. *Hi autem quæcunque quidem ignorãt blaſphemant, quæcũque autẽ naturaliter tanquã muta animalia norunt, in his corrumpuntur.* Exaggerat crimen horum, extendendo eorũ blaſphemias ad quæcunque ignorant, proculdubio diuina. Et vt omni ex parte animo corruptos hos demõſtret, adiungit qualiter ſe habeant ad ea quæ norũt: vt tam erga ignota q̃ erga nota

eos male ſe habere aperiat. Deprimit quoque eorũ cognitionẽ dicendo tanquam muta animalia.ſignificat enim eorum cognitionem expertem eſſe rationis:quemadmodũ notitia animaliũ brutorum,quæ muta appellar,quia non loquuntur.In ſenſibilibus:itaq; rebus quas,vt animalia bruta nouerũt,dicit ipſos corrumpi,proculdubio ſecundum animũ,affectu corrupto illis inhærentes. *Væ illis.* Tractat illam particulam olim præſcripti,referẽdo figuras eorum.*Qui*.pro,quia *in via Cain abierunt*. De eiſdem ſeductoribus loquitur quòd figurati ſunt à Cain, imitãtes irreligioſitatem eius,erga ea quæ dei ſunt.*Et errore Balaam mercede*.pro,mercedis, *effuſi ſunt*.hoc eſt,& effuſi in libertate peccandi,errore ſeu deceptione mercedis Balaam. Auaritiã iſtorũ deſcribit,imitãtium Balaam mercedis cauſa errantem ad maledicendum populo dei.*Et in contradictione Core perierunt*. Ambitionem eorundẽ notat,imitantium Core & ſocios ambiẽtes principatum ſacerdotij.Omnes hæ hiſtoriæ in libris Moyſi habentur:de Cain circa principium Geneſis;de Balaam Nu. vigeſimo & vigeſimotertio:de Core Nu,decimoſeptimo. *Hi ſunt in epulis ſuis*.pro,in dilectionibus veſtris.*maculæ cõuiuantes*.De eiſdẽ dicit; hi ſunt maculæ cõuiuãtes in dilectionibus veſtris.Appellat illos maculas,quia non ſolum ipſi erant maculati,ſed erant etiã maculæ aliorũ.Et dicit cõuiuantes in dilectionibus veſtris: hoc eſt in beneficiis à vobis ſuſceptis cõuiuia facientes ad maculãdum alios:abuſum enim beneficiorum,eorũ maculis ac cõuiuiis inſerit. *Sine timore*, pro,intrepide,*ſemetipſos paſcentes*. Veſtrarum ſiquidem dilectionũ beneficiis,ſed nõ veſtri ſancti timoris,participes intrepide vacãt ad hoc,vt ſeipſos paſcãt. *Nubes ſine aqua quæ à ventis circunferuntur*.Aſsimilat iſtos nubibus inutilibus & facile motis à variis vẽtis:vt vanitatem eorum agitatam variis appetitibus gloriæ, adulationib⁹,& huiuſmodi,deſcribat circa excelſa verſari. *Arbores autumnales*, hoc eſt in autumno florentes:quod eſt contra naturam arborum:& propterea ſubiungit; *Infructuoſæ*.arbores enim florẽtes in autumno infructuoſę ſunt. *Bis mortuæ*.Semel ante baptiſmnm & iterum poſt baptiſmum. *Eradicatæ*,à fide. Quo ad metaphoram verò arborum dicuntur arbores bis mortuæ,eo quòd moriuntur quo ad fructũ,& deinde quo ad ipſam arborem. Et hoc conuenire dicitur arboribus florentibus in extremo autumno, aiunt enim ſubſequi arboris mortem. Vnde & merito ſubditur eradicatæ:quia ſubſequitur eradicatio eorum.*Fluctus feri maris, deſpumantes ſuas confuſiones*.

Pluralis numeri eſt feri:& determinat fluctus. Aſsimilat ſiquidē eoſdem fluctibus feris deſpumantibus ſua dedecora. Apparet enim fluctuoſas maris vndas feras, propter terrorē, ſpumantes, cum ſpuma proferētes ea quæ minus decora ſunt, quæ ſunt etiā fœda ad videndū: vt pote immunditiæ. Et in hoc peccatū linguę iſtorum tangit, proferunt enim dedecora ſui cordis. *Sydera errantia.* Non intelligo ſtellas erraticas, quas planetas dicimus (quoniam regulares ſunt earū motus) ſed impreſsiones igneas in aëre, quarum aliquas ſydera volátia appellamus: vt poſt aſsimilatos nubibus, arboribus, ac fluctibus, etiā ignibus errantibus aſsimilauerit eos. ¶ Et apte ſtellis errantibus etiā aſsimilantur, vt momētanea, & nō ſolum inſtabilis eorū gloria ſignificetur. Huiuſmodi enim ſtellę, ſtatim quum fiunt deſinunt. *Quibus procella.* pro, caligo, *tenebrarum ſeruata eſt in æternum.* Ipſos homines refert relatiuum quibus: his enim caligo tenebrarū infernaliū ſeruatur pro domo in æternum. *Prophetauit autem de his ſeptimus ab Adam Enoch, dicens.* Hic eſt locus vnde Hiero. refutari dicit à multis hác epiſtolam, nec ab re: quoniam etſi citare apocrypha multo magis licet quàm poëtas, authoritati tamē ſacræ ſcripturæ derogat, vt apocrypha prophetia, vt ſimpliciter & abſolute prophetia inducatur, Quod hic fieri clare apparet: dum abſolute dicitur, prophetauit autem, &c. *Ecce veniet.* pro, venit præſentis temporis. *Dominus in ſanctis milibus ſuis.* Angeli ſignificátur. *Facere iudicium contra omnes*. ſubaudi iniquos. *Et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impie egerunt: & de omnibus duris quæ locuti ſunt contra deum peccatores impij, Hi ſunt murmuratores queruloſi, ſecundum deſideria ſua ambulantes.* Sententia eſt clara. *Et os illorum loquitur ſuperbiam.* pro, ſuperba, *mirantes perſonas quæſtus gratia.* Adulatores ſignificat, per modum admirationis commendantes perſonas vtilitatis cauſa. *Vos autem chariſsimi*. pro, dilecti, *memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis domini noſtri Ieſu Chriſti.* Non ſolum figuris & prophetiis antiquis, ſed etiam prophetiis Apoſtolicis confirmat hos eſſe præſcriptos. *Qui dicebant vobis quoniam.* pro, quòd, *in nouiſsimis temporibus venient illuſores ſecundum deſideria ſua ambulantes in impietatibus.* Nouiſsima tempora appellãtur tempora euágelij. *Hi ſunt qui ſegregant ſemetipſos.* Superfluit ſemetipſos. Eoſdem deſcribit ab officio ſegregandi cōtrario officio Apoſtolico, cuius eſt congregare & adunare: hi enim ſegregant ab vnitate eccleſiæ homines. Et de eiſdem ſubdit, *Animales ſpiritū non haben-*

tes. Vt intelligamus quòd animales contra ſpirituales diſtinguuntur, adiunxit ſpiritum non habentes. Animales ſiquidem ducuntur quorum ſtudiũ eſt ad ea, quæ ſunt vegetatiuæ & ſenſitiuæ partis, ſpirituales verò quorũ ſtudiũ eſt ad ea quæ ſunt conformia rationi ac mẽti, ad ea quę ſunt ſpiritus ſancti. ¶ Vnde è regione ſubiungit, *Vos autem chariſſimi.* pro, dilecti, *ſuperædificantes voſmetipſos ſanctiſſimæ noſtræ.* pro, veſtræ, *fidei.* hoc eſt, ſtatum veſtrum & opera veſtra erigite ſuper fundamentũ ſanctiſsimæ veſtræ fidei. *In ſpiritu ſancto orantes.* Operibus adiungit orationem: hoc eſt, mentis eleuationem in deum. *Voſmetipſos in dilectione dei ſeruate.* His enim duobus ſeruatur dilectio erga deum. *Expectantes miſericordiam domini noſtri Ieſu Chriſti, in vitam æternam.* Ecce ſpes futuræ felicitatis, adiuncta fidei & charitati. *Et hos quidem arguite iudicatos: illos verò ſaluate, de igne rapientes: alijs autem miſeremini in timore.* Trimembrem hanc diſtinctionem textus non habet, ſed bimembrẽ tantum, & eſt legendum: *Et hos quidem cõmiſeramini dum diiudicamini: illos verò in timore ſeruate ex incendio rapientes.* Vbi clare patet, quòd poſtquam inſtruxit illos, quibus ſcribit, de propria ipſorum ſalute, inſtruit eoſdem de aliorum ſalute procurãda dupliciter relatiue ad diuerſos. Quibuſdam enim commiſerandum eſſe docet, conſiderãdo propriam fragilitatem: propria enim fragilitas imò propria ſubiectio ſignificatur dicendo dum diiudicamini: hoc eſt, dum vos quoque iudicio ſubiecti eſtis, vtimini miſericordia erga illos qui fragilitate peccant. Erga illos verò qui liberius peccant, vtimini authoritate, ſeruantes eos in timore: vt ſic eos eripiatis de igne æterno. *Odientes eam quæ carnalis eſt.* pro, quæ ex carne, *maculatam tunicam.* vtrunque autem officium efficite, non cum odio perſonarum, ſed odio habentes maculatam tunicam quæ eſt ex carne. Sub metaphora maculatæ tunicæ ſordidatam vitiis conuerſationem, ſordida opera quæ ſunt tanquã indumenta animi ſignificat. & dicit maculatã ex carne tunicã, quoniam ex carnali affectu maculantur opera. *Ei autem qui potens eſt vos,* pro, illos, *conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectum gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione, in aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti.* Superfluunt hæ ſex vltimæ dictiones. *Soli deo,* Deeſt vna dictio. Legendum eſt: *Soli ſapienti deo.* Sicut ſolus deus eſt bonus (quia reliqua mendicant bonitatem) ita ſolus deus eſt ſapiens, quia reliqua mendicant ſapientiã, ſicut & eſſe. *Saluatori noſtro per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.* Superfluit

per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Saluatio noſtra nō nobis, ſed deo attribuitur, quoniam vere ab ipſo non à nobis eſt: iuxta illud Oſee: Saluatio tua ex me, perditio autem tua ex te. *Gloria & magnificētia*, factiua magnorum operum. *Et imperium.* præcipiendi omnibus. *Et poteſtas.* faciendi omnia. *Ante omnia ſecula & nunc.* Superfluunt quatuor dictiones: ante omnia, ſecula &. Legendum eſt: *Nunc & in omnia ſecula: amen.* Et ſic finitur epiſtola Iudæ; & eſt finis Commentariorum noſtrorum ſuper nouum teſtamentum.

Caietæ die 17, Auguſti. M.D.XXIX. ætatis autem propriæ ſexageſimoprimo. ¶ Apocalypſim enim fateor me neſcire exponere iuxta ſenſum literalem; exponat cui deus conceſſerit.

¶ Commentariorū Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xyſti, in Epiſtolas omnes Pauli & Canonicas, per Ioannem Danielis. S.D.N. p̄p̄. pœnitentiarium & authoris operis familiarem ſummo ſtudio recognitorum, finis. Laus vni & trino.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI,

in Acta Apoſtolorum diui Lucæ Euangeliſtæ, Commentarij.

P*RIMVM quidem ſermonem feci.* Lucas Euangeliſta abſque vlla hæſitatione habetur author huius libri, & propterea à commemoratione Euangelij quod ſcripſerat inchoat. Et dicit ſe primum ſermonem feciſſe, eo quòd in ſcriptis redegerat illum. *De omnibus.* in genere non ſingulis, nullus enim Euangeliſta ſcripſit omnia ſigillatim. Vnde non dicit quòd in primo ſermone dixit omnia: ſed quòd habuit ſermonẽ de omnibus. *O Theophile.* Idem eſt ad quem Euãgelium miſerat. *Quæ cœpit Ieſus facere & docere.* pro, faceréq; & docere. Non dicit quæ Ieſus fecit & docuit, ſed quæ cœpit & facere & docere: tum ex parte diuerſarum in Chriſto naturarum, ad differentiã eorũ quæ fecit antequam eſſet homo. Significantius nanq; dicit quæ cœpit Ieſus, nomen enim eſt hominis Ieſus. Ipſe ſiquidem antequam eſſet homo, creauit cœlũ & terram, &c. ſed de his non eſt locutus in Euangelio Lucas: ſed de iis quæ poſtquam eſt homo, cœpit facere & docere. Tum ex parte rationis agendi, ad differentiam aliorũ ſanctorũ: quia nullus (nec etiã Moyſes) inchoando ſeu, vt principium rectæ beatæq; vitæ, & fecit & docuit, niſi Ieſus, qui quia caput totius erat rectitudinis, dicitur quòd cœpit & facere & docere. Vnde & faciendo dicebat, vt quemadmodũ ego feci. & iterum, ſi non veniſſem & non feciſſem. Et docendo dicebat, diſcite à me. & rurſus, ego autẽ dico vobis. ¶ Tum ex parte actionum, ad differentiã earundẽ actionũ imperfectarum ſeu ſecundum quid: quia nullus aliorum exercuit illas ſimpliciter, nullus priſcorum patrum fecit abſq; deficere, nullus docuit

ex Integro. Solus Ieſus & fecit abſq; vllo defectu, & docuit perfecte. & propterea de ipſo ſolo verificatur quod cœpit & facere, & docere, ſimpliciter & abſolute. *Vſque in diem qua præcipiens apoſtolis, per ſpiritum ſanctum quos elegit.* Deeſt, ſurſum, *aſſumptus eſt.* Dictio interpretata præcipiens, non eſt pręſentis, ſed præteriti temporis participium actiuum: quo quia caremus, circunloquimur dicendo quum pręcepit. ¶ Verùm multæ reſtant ambiguitates. Prima eſt an per ſpiritum ſanctum, referatur ad præcepit, an ad elegit. vtriuſque enim conſtructionis textus Græcus capax eſt. ¶ Secunda eſt an præceptum ſignificatum per præcepit, intelligendum ſit factum illo die an prius. nam & hoc anceps eſt: quoniam conſtat relatiuum quo, referri ad aſſumptus eſt: & neſcitur an comprehendat etiam tempus mandati. ¶ Tertia eſt quid ſeu quæ pręceperit. ¶ Et ab hac vltima retrogrado ordine inchoando veriſimile eſt illa fuiſſe præcepta, quorum in vltimo euangelij Lucas meminit: vt hoc initium ſit repetitio ſummaria illius finis. ¶ Ad ſecundam verò dicitur quòd quædam ſcripta à Luca in fine euangelij, fuerunt ante diem aſcenſionis, quædam autē illo die mandata. ¶ Ad primam autē crediderim ego dicendum, quòd per ſpiritum ſanctum refertur ad elegit. Scripturus enim Lucas geſta apoſtolorum, ſapienter pręmiſit, quòd fuerant per ſpiritum ſanctum electi à Ieſu: alioquin incongrue adiunxiſſet primo ſermoni, id eſt euangelio de Chriſto, hunc ſecundum ſermonē de geſtis hominum (multum enim degeneraſſet materia huius ſermonis à materia prioris) ſed vbi de geſtis hominum per ſpiritum ſanctum electorum ab ipſo Ieſu ſecundus eſt ſermo, quadrat primo. ¶ Et quod dicitur, quos elegit per ſpiritū ſanctum, ad ipſos electos refertur ſpiritus ſanctus. Ac ſi apertius dixiſſet, quos elegit apoſtolos per ſpiritū ſanctum fore. Et hoc ad differētiam Iudæ, qui ex parte quidē Chriſti electus eſt per ſpiritū ſanctum, ſed ex parte ſui non eſt electus per ſpiritū ſanctum. Vnde & ipſe dominus ait: nónne ego elegi vos duodecim, & vnus ex vobis diabolus eſt? *Quibus & præbuit ſeipſum viuum poſt paſſionem ſuam in multis argumentis.* Pauca horum argumentorum in euangelijs ſcripta ſunt, ea tamen quæ ſcripta ſunt, ſufficiunt ad aſtruendam veram Chriſti vitam corporalem poſt mortem eius. *Per dies quadraginta.* A die reſurrectionis cōputandi ſunt iſti quadraginta dies, quibus poſt mortem monſtrauit ſe viuentem. *Apparens eis.* Coactus eſt interpres dicere a pparens, eo quod participium paſsiuum præſentis tempo

temporis eſt in textu Græco: & ſi dixiſſet conſpectus præterit[i] temporis, vſus fuiſſet participio. *Et loquens de regno dei.* Non ſolũ locutionem, ſed materiam ſermonis explicat: vt omni ex parte monſtraret ſemetipſum Ieſum eſſe. *Et conueſcens.* Hoc apud Græcos non habetur: ſed vel congregans vel commorans, variant enim Græci codices. Et vtraq; lectio admitti poteſt: nam & Ieſus congregatis diſcipulis & commorans adhuc inter eos. *Præcepit eis.* proculdubio in die aſcenſionis. *Ab Hieroſolymis ne diſcederent.* Inter Chriſti reſurrectionem & aſcentionem receſſerant ab Hieroſolymis, tum eundo in montem Galilææ, vbi conſtituerat illis Ieſus, tum eundo ad exercitia ſua, quibus victum ſibi parabant: vt patet de illis qui cum Petro piſcationi incumbebant. Inter aſcenſionem autem & Pentecoſten, prohibiti ſunt diſcedere ab Hieruſalem: quoniam ibi recepturi erant ſpiritum ſanctum. Vnde ſubditur, *Sed expectarent promiſſionem patris, quam audiſtis, inquit, per os meum.* pro, quam audiſtis ex me. Reliqua ſunt interpretis. Promiſsio patris quam audierant ab ipſo, promiſsio eſt ſpiritus ſancti, à Ioanne euangeliſta plenius ſcripta. *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua: vos autem baptizabimini.* Deeſt, in, *ſpiritu ſancto non poſt multos hos dies.* Differẽtiam inter baptiſmum ſuum & baptiſmum Ioannis, declarat Ieſus nõ eſſe penes elementum (quia vterque vtitur elemento aquæ) ſed penes hoc quòd ille baptizauit in aqua ſola, vos autem baptizabimini in ſpiritu ſancto. Et omnes quoque qui in Chriſto baptizantur, baptizantur in ſpiritu ſancto. Verum ad literam Chriſtus loquitur de baptiſmo diſcipulorum in viſibili ſigno ſpiritus ſancti, & ideo è regione baptiſmi Ioannis locat baptiſmum apoſtolorum. Ac ſi apertius dixiſſet: Ioannes quidem congregauit populos ſenſibili baptiſmo aquæ: vos autem ſenſibili baptiſmo ſpiritus ſancti congregabitis mundum. ¶ Vnde nihil refert ad hoc nouum in ſigno ſenſibili ſpiritus ſancti baptiſma, an apoſtoli fuerint prius baptizati baptiſmo Chriſti. *Igitur qui conuenerant.* Hactenus repetendo continuauit hoc ſecundum volumen priori: modo inchoat dicta ac geſta in die aſcenſionis quæ in euangelio fuerunt tacita. *Interrogabant eum, dicentes.* Tam conuentus quàm quæſtio in Bethania fuit in mõte Oliueti. *Domine ſi in tempore hoc reſtitues regnum Iſrael?* Adhuc iſti neſcientes quid dicant & propriam minus intelligentes vocem interrogant de tẽpore ſecundi aduentus quo Ieſus veniet rex cõſtituturus regnũ dei in vniuerſo mundo, quod iſti adhuc nõ edocti à ſpiritu ſancto appellant regnum

Iſrael:iuxta voces prophetarum quas audierant. *Dixit autem eis: nõ eſt veſtrum noſſe tẽpora vel momenta quæ pater poſuit in ſua.* Deeſt, ipſius, *poteſtate.* Quoniam bona fide interrogabant (quanuis minus intelligerent quæſitum) reſpondet dominus directe ad quæſitum, explicando quòd quæſtio erat eis impertinens. Et ſi illorum nõ fuit noſſe huiuſmodi tempus, indubie credere debemus quòd nulli alteri homini huiuſmodi notitia communicata eſt. ¶ Nec dicit non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta (quoniam multa tempora & multa momenta futura noſſe noſtrum eſt) ſed limitat ad ea quæ pater poſuit in ſua ipſius poteſtate, ad differentiam temporum & momentorum quæ idem pater poſuit in poteſtate corporum cœleſtium. Vnde dictum eſt in Geneſi, vt ſint in ſigna, & tempora, & menſes, &c. Vt hinc intelligamus quòd tempus apparitionis Chriſti ad regnandũ vbiq;, non eſt conſtitutũ in curſu ſyderum, ſed in ſola dei poteſtate: ac per hoc tanquam in ea latens, nulli notum eſt niſi ipſi Ieſu. *Sed accipietis virtutem.* pro, potentiam, *ſuperuenientis.* pro, illapſi. Eſt enim participium præteriti temporis. *Spiritus ſancti in vos.* Euentus ſubſecutus teſtatur veritatem horum: acceperunt enim illapſi ſpiritus ſancti in eis robur ac potentiam tantam vt mundus obſtupuerit. *Et eritis mihi teſtes in Hieruſalem.* primò. *Et in omni Iudæa.* deinde. *Et Samaria.* Meminit Samariæ: quoniam Samaritani erant velut hæretici ſeu excommunicati apud Iudæos: & in ſpecie Ieſus inhibuerat diſcipulis ſuis ire ad Samaritanos. Ac ſi apertius dixiſſet, non erit amplius diſtinctio inter Iudæos & Samaritanos, ſed ad omnes mitto vos. *Et vſque ad vltimum terræ.* Similiter inhibuerat prius, in viam gentium ne abieritis, & propterea modo ad vniuerſum mundum ituros declarat. *Et quum hæc dixiſſet, videntibus illis eleuatus eſt.* proculdubio à terra. Eleuatus autem non ab alio quàm à ſeipſo. Eleuatus ſurſum nõ ſcandendo gradiens, ſed totus ſimul eleuatus eſt: vt nullis alis, nullo motu brachiorũ aut pedũ aërem agitaret, ſed totus ſimul leuaretur ſurſum. Et fuit eleuatio iſta à terra videntibus illis, vt eum quẽ palpauerãt, qui locutus eis fuerat, qui prædixerat eis, &c. nõ alius cõſpiceretur eleuari. Si enim in aëre apparuiſſet, putaſſent forte quòd non ipſemet eſſet, ſed phantaſma aliquod: dum autẽ eum conſpiciunt eleuari, omnis ſuſpicio tollitur. *Et nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum.* Non dicit & nubes ſuſcepit eum (quoniã nullum fuit ibi nubis adminiculum) ſed nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum: quia ſubduxit eum ab oculis eorum. Nec aliam intel-

lige nubem quàm nubem ſplendoris, quàm proprium corpus Ieſu quum longius verſus cœlum eſſet, genuit. Cuius ſimilitudinem perſpicimus in cœlo in ea quæ vocatur via lactea. *Quumque intuerentur in cœlum.* pro, quum eſſent intentis in cœlum oculis, *euntem illum.* pro, eunte illo, *ecce duo viri aſtiterunt iuxta illos in veſtibus albis.* Crediderim ego hos angelos aſtitiſſe non in terra, ſed in aëre, vt à tanta turba poſſent ſimul audiri. *Qui & dixerūt.* Non intelligo ambos locutos, ſed alterum vtriuſque nomine. *Viri Galilæi.* Hinc apparet diſcipulos Ieſu Galilæos fuiſſe omnes, tam duodecim quàm ſeptuaginta. Vnde & in ſequenti cap. dicitur: Nonne omnes iſti qui loquuntur Galilæi ſunt? *Quid ſtatis aſpicientes in cœlum?* Non dicit aſpicientes in Ieſum: quoniam iam ſplendida nube ſubductus erat ab eorum aſpectibus. *Hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cœlum.* Ecce teſtimonium angelicum, conteſtans ſupplendo quod diſcipuli nō viderant: ſcilicet Ieſum penetraſſe cœlum. *Sic veniet.* propria poteſtate, vnico motu, non gradiendo. *Quem ad modum.* Tres dictiones ſunt. *Vidiſtis eum euntem in cœlum.* Quanuis non reuelauerint angeli tempus quo Ieſus veniet, reuelauerunt tamen modum fore illum quo viderūt illum euntem. *Tunc reuerſi ſunt Hieroſolymam à monte qui vocatur Oliueti.* In fine ſui euangelij Lucas dicit, eduxit autem eos foras in Bethaniam & benedixit eis: & dum benediceret ferebatur in cœlum. Partem ergo montis Oliueti, illam in qua erat Bethania ſignificat. *Qui eſt iuxta Hieruſalem ſabbati habens iter.* Hinc iunctis eis quæ à Ioanne dicuntur quòd Bethania diſtabat ab Hieruſalem quaſi ſtadiis quindecim, apparet quòd in territorio Bethaniæ verſus Hieruſalem exiſtens Ieſus aſcendit, vnde ad Hieruſalem erat iter licitum in die ſabbati, forte duodecim ſtadiorum iter deambulationis non laboris. *Et quum introiſſent.* domū. *In cœnaculum aſcenderunt.* hoc eſt, in ſuperiorem domus partem. *Vbi manebant Petrus, & Ioannes, & Iacobus, & Andreas, Philippus, & Thomas, Iacobus Alphæi.* Hic eſt qui dicitur frater domini. *Et Simon Zelotes.* ad differentiam Simonis Petri. *Et Iudas Iacobi.* ad differentiam Iudæ Iſcariotis. Nomina ſunt hæc vndecim apoſtolorum. *Hi omnes erant perſeuerantes vnanimiter in oratione.* Deeſt, & obſecratione, *cum mulieribus.* Anceps eſt dictio ad mulieres vel vxores. *Et Maria matre Ieſu.* Cuius ſpecialiter meminit, vel quia non vxor, vel (quod magis crediderim) propter ipſius eminentiam ratione filij. *Et fratribus eius.* Pronomen eius, Ieſum refert. Cognati alij qui non erant Apoſtoli deſcribuntur. *Et*

for

forte illi erant de quibus Ioannes dicit, neque enim fratres eius credebant in eum. Quis ſcit ſi interim pœnitentiam egerunt & crediderunt? *In diebus illis*.pro,his.inter aſcenſionem & Penrecoſten. *Exurgens Petrus in medio fratrum*.pro,diſcipulorum, *dixit* (*erat autem turba hominum*.pro,nominum.*ſimul fere centum viginti*) Dicit turba nominum,hoc eſt,hominum ex nomine vocatorum:alludit enim ad conſuetudinem conſiliorum,qua conſueuerunt per nomina notari ij quorum intereſt dare ſuffragia. Nec curam gerens certi numeri interpoſuit fere. *Viri fratres oportet*.pro,oportuit.*impleri ſcripturam*.Deeſt hanc,*quam prædixit ſpiritus ſanctus per os David de Iuda qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Ieſum*.Quod dicit oportuit,millies clarum eſt in ſacra ſcriptura ſignificare neceſsitatem implendi diuinam diſpoſitioné. Quod autem dicit fuit dux, de duce itineris (qui ſcilicet monſtrat viam)intellige. *Qui*.pro,quia,*connumeratus erat in nobis*.pro, nobiſcum,*& ſortitus eſt ſortem miniſterij huius*.quod eſt nobis delegatum. Non eſt ſermo de ſorte proprie,ſed tranſumptiue.Iudas enim tanquam ſortitus eſt partem apoſtolatus,pro quanto non proprio nec alieno ſtudio,ſed tanquam ſorte diuina Ieſu diſpoſitione aſcitus eſt ad apoſtolatus partem. *Et hic quidem poſſedit*. pro,parauit.Dictio ſiquidem Græca vtrunque ſignificat: & conſtat Iudam non poſſediſſe agrum,ſed paraſſe illum pecunia qua vendiderat Chriſtum,intercedente conſilio ſacerdotum : vt patet apud Matthæum. *Agrum de mercede iniquitatis*. Quam ipſemet profeſſus eſt:Peccaui,tradens ſanguinem iuſtum.*Et ſuſpenſus*.à ſemetipſo.*Crepuit medius,& diffuſa ſunt omnia viſcera eius*.Vt intelligas quòd vere & proprie crepuit medius, effuſionem viſcerum explicauit. *Et notum factum eſt omnibus habitantibus Hieruſalem*. Diuulgatum hoc factum deſcribitur: vt pœna tanti ſceleris diuino iudicio publicata intelligatur. *Ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Acheldemach*. pro , Chacaldemah. Corrupta ſiquidem eſt hæc Hebraica dictio , plus apud Latinos quàm Græcos. *Hoc eſt,ager ſanguinis*. Tam Petrus qui loquitur,quàm diſcipuli quos alloquitur , Galilæi erant: & propterea de vernacula lingua habitantium Hieruſalem loquitur tanquam de alieno idiomate , vnde & in ſequenti capitulo non ſolum Cretes & Arabes , ſed etiam Iudæi ſubſcribunt ſe audiſſe Galilæos loquentes eorum lingua.Quemadmodum enim in Italia,alia quodammodo lingua eſt Etruſcorum, alia Lombardorum,& cæterorum,ita inter ipſos Hebræos alia quodammodo

do erat lingua Hieroſolymitarum ac Iudæorum, & alia Galilæorum. ¶ Lucæ tamen ſunt verba illa interpretatiua, hoc eſt, ager ſanguinis. Græca ſiquidem lingua interpretationem interpoſuit dictionis Hebraicæ iuxta vulgare Hieroſolymitanum. *Scriptum eſt enim in libro pſalmorum, fiat cõmoratio eorum,* pro, eius, *deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea.* proculdubio domo ſeu commoratione. *Et epiſcopatũ eius accipiat alter.* Ex duobus pſalmis Petrus vniuit hæc verba. Nam prima ex pſalmo lxix. poſtrema ex pſalmo cix. attulit, & in primis mutauit numerum pluralem in ſingularem, applicando ad vnum Iudam. Nam in pſalmo dicitur eorum: Petrus dicit eius. Et quidem ſi Iudas fuiſſet in Chriſti pace mortuus, ſucceſſores reliquiſſet Apoſtolicæ ſuæ cõmorationis: ac per hoc non fuiſſet deſerta ipſo mortuo, ſed fuiſſet, qui habitaſſet in illa Apoſtolica domo cœleſtis conuerſationis: quicũque ſcilicet imitator eius fuiſſet. Sed modo facta eſt deſerta cõmoratio illa Apoſtolica: nec eſt imitator eius qui habitet in illa. Igitur impleta eſt deſertio: reliquũ eſt vt impleatur ſubrogatio alterius: & propterea ſubdit inferendo, *Oportet ergo ex his viris qui nobiſcum ſunt conuerſati in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos dominus Ieſus.* Continuam cõuerſationem Ieſu inter ipſos more Hebræo deſcribit ab ingreſſu & egreſſu. *Incipiens à baptiſmate Ioannis vſque in diem qua aſſumptus eſt à nobis.* Non dicit à baptiſmate Ieſu (quoniam Ieſus baptizatus in deſertum iuit, & circa finem illius anni cœpit diſcipulos cõgregare: vt patet ex euangelio Ioannis) ſed dicit à baptiſmate Ioannis: quia durante Ioannis baptiſmate (imò quum eſſet in ſumma authoritate) Ieſus incœpit & cõgregare diſcipulos, & docere, & miracula facere. *Teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis.* Teſtes geſtorum à Chriſto innumerabiles erãt: ſed teſtes reſurrectionis licet multi fuerint, oportebat tamen vnũ ex officio teſtem ſubrogari: quoniã in fide reſurrectionis pendẽt omnia, & numerum à Chriſto ad hoc electum ſed diminutum oportebat iuxta antiquum vaticinium impleri. *Et ſtatuerunt duos: Ioſeph qui vocatur Barſabas, qui cognominatus eſt Iuſtus: & Mathiam.* Cõmuni conſenſu in hos duos conueniſſe ſignificatur, dicendo & ſtatuerunt. *Et orantes dixerunt.* Bene inſtructi, ad conſulendum dominum recurrunt. *Tu domine qui corda noſti omnium, oſtende quem elegeris ex his duobus, vnũ accipere locum miniſterij huius & apoſtolatus.* Miniſteriũ refertur ad teſtificationẽ reſurrectionis Chriſti: Apoſtolatus verò ad dignitatẽ inſtitutã à Ieſu. Ipſe enim quum elegiſſet

elegiſſet duodecim,appellauit eos apoſtolos,vt Lucas refert. Ad vtrunque ſiquidem ſubrogādus erat alter horum.*De quo præuaricatus eſt Iudas,vt abiret in locum ſuum.*Conſecutiue tenetur vt.ex præuaricatione enim Iudæ ſecutū eſt quòd abiit in locum ſuum. Suum autem tum quia hactenus occupauerat alienum apoſtolatus & miniſterij locū,tum quia ex propriis meritis dānationis locum ſuum effecit.*Et dederunt ſortes eis*.pro,eorum.Duas ſortes cuique propriam dederunt. De qua autem materia ſortes iſtæ conſtiterint,ſcriptum non eſt. *Et cecidit ſors ſuper Mathiam.*More ſcripturę veteris ſcribit Lucas & cecidit ſors.Lege in primo libro Reg.c.x.& inuenies talem loquendi modū pluries.Ita quòd per hoc ſignificatur quòd per ſortem datā Mathiæ,cognitū eſt Mathiam ſubrogandū in apoſtolatū Iudæ. Modus autem quo ſors iſta cognita eſt,non eſt ſcriptus.& quia nō eſt ſcriptus,intelligēdum eſt quòd fuit cōmunis modus quo ſors vnius apparet & nō alterius : ſiue fiat per extractionem ſchedularū,ſiue quouis alio modo. *Et annumeratus eſt*.pro, & ſuffragiis additus, ſeu cooptatus eſt,*cum vndecim apoſtolis.*Nō dicit Lucas & annumeratus eſt: ſed dictione vtitur ſignificante cooptationem, ſeu pluribus dictionibus explicando additionem per ſuffragia. ¶ Neſcio autē an Lucas hoc ſubiunxerit,vt explicaret quòd poſtquam cecidit ſors ſuper Mathiam,ſuffragiis additus eſt Mathias ad vndecim apoſtolos.illud tamen ſcio quòd hoc ſubiunxit tum ad differentiam vndecim apoſtolorū,tum præcipue ad differentiam Pauli apoſtoli,de quo diffuſius ſcripturum ſe ſciebat.Explicauit ſiquidem per hoc quòd totum negotiū electionis Mathiæ innixum eſt ſuffragiis.ita quòd vndecim apoſtoli fuerunt apoſtoli,nō per ſuffragia, ſed per electionē ſolius Ieſu Chriſti: & ſimiliter Paulus poſtea factus eſt apoſtolus non per ſuffragia, ſed à ſolo Ieſu Chriſto. Mathias autem apoſtolatū cōſecutus eſt per ſuffragia.

CAPVT II.

ET *quum complerentur*.pro,compleretur,*dies Pentecoſtes*.Eſt enim dies numeri ſingularis.Et eſt ſermo de die quinquageſimo.¶ Et ſi miraris dici,& quum cōpleretur dies (eo quòd debuiſſet dici,& quum inciperet dies:nam mane illius diei res geſta ſcribitur)ſcito ꝙ apud Hebræos dies incipiebat à prima noctis hora:ac per hoc res geſta mane hora tertia, recte deſcribitur,quum compleretur dies.quoniam diuiſo die apud Hebræos in duas partes(videlicet à veſpera vſque mane, & à mane vſque ad veſperam)ſecunda diei pars iam tertiam agebat horam : ac per

per hoc nõ incipiebat, ſed complebatur tunc dies ille. Et eſt ſermo de quinquageſimo die à reſurrectione Chriſti. *Erant omnes pariter.* pro, vnanimiter, *in eodem loco.* Erant omnes, quorum ſuperius meminit, & vnanimiter: vt hinc diſpoſitionem eorũ ad recipiendum ſpiritum ſanctũ intelligamus. & ſimul: vt animo & corpore vnitos ſignificaret. *Et factus eſt repente de cœlo ſonus.* Quũ audis de cœlo, non ſis ita rudis vt intelligas ſonitum inchoatum in cœlo: ſed ſonitus factus eſt ibi tanquam ſi de cœlo fieret. præ ſe ferebat enim ſenſibiliter repentina illius ſoni effectio deſcenſum illius ſoni de cœlo: ſicut verè à cauſa in cœlis habitante fiebat. *Tanquam aduenientis ſpiritus.* pro, flatus, *vehementis.* Qualitatem ſonitus facti deſcribit ad ſimilitudinem flatus vehemẽtis aduenientis ex concitato impetu: vt manifeſte videmus in vento impetu concitato. Dederat Ieſus poſt reſurrectionẽ diſcipulis ſpiritum ſanctum in ſpecie flatus. vnde & modo ſpeciem quoque flatus apparere facit. Et intellige hæc ad ſenſum apparuiſſe, ita ꝙ ſonitus auribus perceptus eſt: & adueniens flatus oculis, & etiã tactu ſenſatus eſt. *Et repleuit totam domum vbi erant ſedentes.* Non horreo ſeſsionem corporalem: quum nihil indecens inducat, & quòd repleuerit vniuerſum illud cœnaculum, ad hoc fuit vt ab vniuerſis etiam tactu perciperetur. *Et apparuerunt.* pro, & conſpectæ ſunt *illis diſpertitæ linguæ tanquam ignis.* Caſus genitiui eſt ignis. Et ſignificat diuiſas linguas fuiſſe forma ignis. Nec fuit verus ignis, ſed tanquam ignis, ſed ſimilitudo ignis in illis linguis. Et ſimiliter nõ fuit verus ventus ſeu flatus qui ex vaporibus ſeu exhalationibus cõſtituitur: ſed fuit ſimilitudo eius. Ita ꝙ omnium quæ hic apparuerunt, ſolus ſonitus fuit vere ſonus: reliqua autem fuerunt ſimilitudines. Vnde & Lucas dicit, tanquam aduenientis flatus, & ſimiliter tanquam ignis. *Seditq́; ſuper ſingulos eorum.* Quia nullũ adhuc nominauit, niſi ſonitum & ignem, & de ſonitu dixit ꝙ repleuit totam domũ vbi erant, reſtat vt de igne intelligamus, & ſedit ſuper ſingulos eorum. Ita quòd per ſingulos eorum quieuit ſpecies ignis in forma linguæ. Et hic finitur deſcriptio eorum quæ apparuerunt, effectus autẽ ſubiungitur. *Et repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto.* Ecce effectus internus, ꝙ pleni ſunt ſecundum animam ſpiritu ſancto. nulla pars animæ remanſit carens ſpiritu ſancto: ſed intellectus, voluntas, & appetitus pleni ſunt ſpiritu ſancto. *Et cœperunt loqui varijs.* pro, aliis, *linguis.* Ex plenitudine interna erupit exterius in officio linguæ. *Prout ſpiritus ſanctus.* Superfluit ſanctus. *Dabat eloqui*

aliis. Ne quis quæreret cur iſte tali lingua modo & modo alia & iterum alia loqueretur, præueniendo dicit ꝙ loquebantur aliis linguis, prout ſpiritus dabat illis loqui. In quo etiam materiam loquelæ deſcriptam intellige. Cœperunt ſcilicet loqui aliis linguis, non vana: ſed quæ ſpiritus ſanctus ſuggerebat illis. Conſidera iuxta duas ſpecies apparentium duos effectus. nam iuxta ſonitum tanquam aduenientis flatus vehementis, repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto: & iuxta conſpectas linguas igneas, cœperunt loqui aliis linguis, &c. *Erant autem in Hieruſalem habitantes.* non hoſpitantes. *Iudæi.* Vſitato vocabulo Iudæos Iſraelitas appellat. *Viri religioſi.* vt digni fide & affectu religionis concurrentes deſcribantur. *Ex omni natione quæ ſub cœlo eſt.* pro, earum quæ ſub cœlo ſunt. Diſperſi ſiquidem fuerunt Iſraelitæ multis vicibus & in captiuitatẽ redacti, & in tam longo tempore adeò vagati ſunt, vt omnes penetrarent nationes mundi, aliis in hanc, aliis in illam nationem euntibus. & propterea Lucas dicit quòd iſti erant quidem Iudæi, ſed ex diuerſis nationibus: ita quòd ex qualibet natione erat tunc aliquis Iudæus habitans in Hieruſalem. *Facta autem hac voce conuenit multitudo.* Non dicit facto autẽ hoc ſonitu, ſed facta autẽ hac voce: quam deſcripſit aliis & aliis linguis. Conuenit ſpiritu ſancto potius impellente quàm facta voce. idem enim ſpiritus qui prouidit, vt tunc eſſent Iudæi viri religioſi ex omni natione habitantes in Hieruſalem. prouidit etiam vt conuenirent facta hac voce. *Et mente confuſa eſt.* Superfluit mente. Et eſt ſermo de confuſione non erubeſcentiæ, ſed ignotę nouitatis repentinæ. *Quoniam audiebat vnuſquiſque lingua ſua illos loquentes.* Tam ex textu ſuperiore (cœperunt loqui aliis linguis) quàm ex hoc loquentes lingua vniuſcuiuſque, ſoluitur quæſtio illa antiqua: an apoſtolus loqueretur vna lingua quę intelligatur ab vnoquoque aliarũ linguarum, an vnuſquiſque loqueretur propria cuiuſque lingua, nunc hac, nunc illa. Vterque enim textus clare affirmat hanc ſecundam partẽ: dicendo quòd loquebantur aliis linguis, & ꝙ vnuſquiſque aliarum linguarum audiebat illos loquentes propria cuiuſque lingua. Clare ſiquidẽ ſignificatur miraculum in diuerſitate locutionis, non in diuerſitate auditionis. Nam quòd conuenientes extranei audirent & agnoſcerent loquentes Apoſtolos vniuſcuiuſque propriam linguam, nullum fuit miraculum: ſed ꝙ Apoſtoli loquerentur propriam vniuſcuiuſque conuenientium linguam, hoc fuit nouum ſpiritus ſancti miraculum. *Stupebant autem omnes & mirabantur,*

dicen

dicentes. Deeſt, alius alij. *nonne ecce omnes iſti qui loquuntur Galilæi ſunt? & quomodo nos audiuimus,*pro,audiuimus, *vnuſquiſque linguam noſtram in qua natiſumus?* Quod dicitur linguam noſtram, Græce eſt propria lingua,& ſubauditur eos loquẽtes. *Parthi,& Medi,& Elamitæ.* Parthi dicuntur quidam Aſſyrij originem regni à Scythis ſortiti: Elamitæ verò Perſæ,ab Elam filio Sem nominati. *Et qui habitant.* pro,& qui habitamus. Subſcriptio enim eſt in prima perſona. *Meſopotamiam, Iudæam, & Cappadociā, Pontum & Aſiam, Phrygiam & Pamphiliam, Aegyptum & partes Libyæ quæ eſt circa Cyrenem, & aduenæ Romani.* ad differentiam Romanorū Iudæorum qui non erant aduenæ, ſed ciues Hieroſolymitani. Erant enim multi Iudæi ciues Romani,qui nunquam fuerant Romæ: vt patet de Paulo. Et ad differentiam iſtorum dicitur & aduenæ Romani: ſignificando Iudæos qui erant nati Romæ,& habitabant Hieroſolymis tanquam aduenæ. Dixerant enim, in qua nati ſumus. *Iudæi quoque.* Niſi in modo ſaltem loquendi fuiſſet differētia inter Iudæos, hoc eſt,eos qui erant de tribu Iuda,& habitatores Iudææ qui ex diuerſis erant tribubus, non diſtinxiſſet Lucas inter habitatores Iudææ & Iudęos. Et dixit hoc, vt intelligeremus ꝙ ſpiritus ſanctus nō ſolum diuerſa totaliter idiomata, ſed etiam diuerſos accentus modoſque proprios loquendi,etiam ſub eadē lingua tribuebat apoſtolis. propter hanc enim rationem diſtinxit inter Iudæos & habitantes Iudæam. *Et proſelyti Cretes & Arabes.* Non eſt certæ nationis nomen Proſelytus: ſed ſignificat aduentitium quemlibet ad iugum legis Moſaicæ, ex quacunque veniret. Vnde incertæ reſtant nationes Proſelytorum qui ſubſcripſerunt: niſi quis arctaret ad Cretes & Arabes. & non niſi proſelyti Cretes & Arabes ſubſcribentes narrentur: reliquarum verò nationum qui ſubſcripſerunt fuerint Iſraelitæ ſecūdum originem: & ideo in calce omnium, narrati Cretes & Arabes ſint. *Audiuimus.* pro,audimus, *eos loquentes noſtris linguis magnalia dei.* Hæc eſt ſubſcriptio prænominatarum nationum. Si miraris præmiſiſſe Lucam Hieroſolymis ex omni natione habitantes tunc fuiſſe,& tamen nō omnium nationum mentionem feciſſe in hac ſubſcriptione: ceſſabit admiratio, intelligendo ꝙ licet ex omni natione eſſent in Hieruſalem, non tamen ex omni natione ſubſcripſerunt aliqui,ſed ex his tantùm nominatis: ſicut nec oēs q cōuenerunt cōuerſi ſunt, vt clarè ſubiungitur: *Stupebant autem omnes.* Primum ſtuporem deſcripſit relatiue ad loquentes tam variis linguis: huius autem ſecundi

ſtupo

ſtuporis materia fuit effectus ignotus. Stupebāt enim neſciētes quorſum tenderet hoc prodigiū. Vnde & ſubditur, *Et mirabantur adinuicem, dicētes, quidnam vult hoc eſſe?* Dictio interpretata mirabantur, vt nonnulli putant, ſonat hæſitationē. ita ꝙ legēdum eſſet & hęſitabant. Sed parui refert. nā & qui admiratur hæſitat. *Alij autē irridentes dicebant quia.* pro, quòd, *muſto pleni ſunt.* pro, impleti ſunt, *iſti.* Vbi etiā manifeſte vides non oēs qui conuenerūt ſubſcripſiſſe. Et muſtū poſuit pro vino. *Stans autem Petrus cū vndecim eleuauit vocem ſuam, & locutus eſt eis.* Semper Petrus inuenitur primus. *Viri Iudæi.* Sicut ſuperiùs Lucas dixit, erant autem in Hieruſalem habitantes Iudæi (hoc eſt Hebræi) ita & modo Petrus dicit, viri Iudæi, ad differentiam Gentilium. Sicut & Pilatus dixit, nunquid Iudæus ego ſum. *Et qui habitatis Hieruſalem vniuerſi.* Conuenerant ſiquidē non ſolum habitantes, ſed hoſpitantes in Hieruſalē. Et propterea prius in genere dixit viri Iudæi, vt cōprehenderet etiā hoſpitantes: deinde in ſpecie dicit, & qui habitatis Hieruſalem vniuerſi. Fuiſſe autem tūc multitudinem hoſpitum ibidem ſolennitas Pentecoſtes legalis præ ſe fert. *Hoc vobis notum ſit, & auribus percipite verba mea. Non enim ſicut vos exiſtimatis, hi ebrij ſunt (quum ſit hora diei tertia) ſed hoc eſt quod dictum eſt per prophetam Iohel. cap. 2. Et erit in nouiſſimis diebus dicit dominus.* Exponendo Lucas addidit dicit dominus. Et vbi in Iohele legitur poſt hęc, expoſuit in nouiſsimis diebus: nouiſsimos dies, tempus noui teſtamenti eſſe declarans. *Effundam*, non dabo, ſed velut effundendo largiſsime dabo. *De ſpiritu meo ſuper omnem carnem.* non Iudæorum tantum. *Et prophetabunt filij veſtri & filiæ veſtræ: & iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.* Spiritum ſanctum non ſolum vigilando, ſed etiam dormiēdo accipiendū ſignificat. De ſomnis enim diuinitus immiſſis eſt ſermo: qualia in euangelio legimus Ioſeph ſpōſum beatæ virginis habuiſſe. *Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas in diebus illis effundam de ſpiritu meo. Et prophetabunt.* Lucas addidit hoc ſecundo loco & prophetabunt, repetendo verbū Iohelis. *Et dabo prodigia in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, ſanguinem & ignem & vaporem fumi.* Tres dictiones addidit Lucas, ad maiorē explicationē: ſurſum, ſigna, deorſum. In propheta enim habetur dabo prodigia in cœlo, & in terra ſanguinē & ignem & vaporē fumi. Lucas autem declarauit ſanguinē, ignem, & vaporē fumi eſſe ſigna in terra danda. Prodigia autem in cœlo, explicantur ſubiungendo, *Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem.*

anteq

antequam veniet dies domini magnus & manifeſtus. Et erit. Hîc debet fieri punctus. *Omnis quicunque inuocauerit nomen domini ſaluus erit.* Prima pars huius prophetiæ ad primũ Chriſti aduentũ quo poſt reſurrectionẽ miſit ſpiritum ſanctũ ſpectat, vt Petrus Apoſtolus exponit: media autẽ pars ad ſecundum Chriſti aduentũ ſpectat. Vnde & in Hebræo dicitur: antequam veniet dies domini magnus & horribilis. Hæc autem vltima pars ad ſtatum noui teſtamenti ſpectat: vt Paulus Apoſtolus explicauit ad Ro. 10. In hoc enim ſtatu non eſt diſtinctio Iudęi & Gentilis, ſed omnis quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit. *Viri Iſraelitæ audite verba hæc. Ieſum Nazarenũ, virũ approbatũ à deo in vobis virtutibus.* pro, potẽtiis. Eſt enim ſermo de potentiis faciendi miracula. *Et prodigijs & ſignis quæ fecit deus per illũ in medio veſtri (ſicut & ipſi ſcitis) hunc definito conſilio & preſcientia dei traditũ.* Deeſt, quũ *accepiſſetis.* Refert Petrus rem geſtam: & quòd populus non fuit cauſa ꝙ Ieſus traditus fuerit à Iuda pontificibus, nec à pontificibus Pilato: ſed quòd populus quum accepit Ieſum iam traditũ interfecit Ieſum, &c. Et quòd Ieſus traditus eſt tã à Iuda principibus ſacerdotũ, quàm ab illis Pilato, pręſcientia & conſilio dei. filius quidẽ hominis vadit ſicut ſcriptũ eſt de illo. Et dixit hoc, ne populus horreret Meſsiam crucifixum. *Per manus iniquorum affligentes.* pro, affigentes, proculdubio cruci. Interemiſtis. Non enim propriis manibus Iudæi occiderant Ieſum, ſed per manus gentilium: quos appellat iniquos. *Quem deus ſuſcitauit ſolutis doloribus inferni.* pro, ſolutis doloribus mortis: *iuxta quod.* pro, quatenus, *impoſsibile erat teneri illũ ab eo.* pro, ab ea. Refertur enim ad mortem. Dolores mortis ſoluti ſunt, pœnalitates animę ſeparatæ. Et dicit pluraliter doloribus mortis, eo quòd plures pœnalitates ſufferebat anima Chriſti ſeparata à corpore. Ipſum enim eſſe ſeparatum à corpore, pœnalitas quædam eſt animæ: locus quoque inferni nõnulla pœnalitas erat, & vtrunq; mortẽ conſecutũ fuerat. *David enim dicit in eum.* Pſal. decimoſexto. In eum, hoc eſt, in perſona eius. Probat impoſsibilitatem ex prophetia Dauidis: quia impoſsibile eſt non impleri ſcripturam. *Prouidebam dominum in conſpectu meo ſemper.* Continuum Ieſu meritum per hoc ſignificatur. *Quoniam à dextris eſt mihi ne commouear.* Ratio continui meriti redditur ex hoc, quòd deus erat fouens Ieſum hominem à dextris: hoc eſt, ad ſpiritualia quæq;, ne quo ad minimũ quid commoueretur paſsione aliqua aut ſurreptione, & ſimiliter vt nulla contumelia nullóque tormento cõmoueretur

tur. *Propter hoc.* quòd à dextris eſt mihi, *Lætatum eſt cor meum.* delectatione etiam comprehenſorum. *Et exultauit lingua mea.* Nam in euangelio exultauit ſpiritu & dixit, Pater confiteor tibi quia abſcondiſti hæc, &c. *Inſuper & caro mea.* mortua. *Requieſcet,* ſepulta. *In ſpe.* celeris reſurrectionis. In ſpe autem non carnis, ſed mea. Ratio autem huius ſpei explicatur ab effectu certo. *Quoniam non derelinques animam meam in inferno.* vltra triduum. *Nec dabis ſanctum tuum.* meipſum. *Videre.* hoc eſt experiri. *Corruptionem.* corporis in putredinem & vermes. Modus autem quo neutrum efficies, eſt: *Notas mihi feciſti vias vitæ.* Ratione certitudinis præterito vtitur pro futuro. Notas mihi: notitia experientiæ, feciſti vias vitæ, immortalis nulli antea notas. Nullus enim ante Chriſtum reſurrexit ad immortalem vitam. Et ideo ſingulariter dicit: notas mihi feciſti vias vitæ, immortalis. Et dicit numero plurali vias, alludens ad vias tum animæ tum corporis ad vitam immortalē hominis compoſiti ex anima & corpore. *Replebis me iucunditate cum facie tua.* Non ſolum vitam immortalem, ſed plenitudinem iucunditatis dabis, in qua omnes dotes corporis glorioſi comprehenduntur. Et hanc cum facie tua, ſine cuius præſentia nulla eſſet fe'icitas. *Viri fratres liceat audenter dicere.* pro, quum liceat libere loqui, *ad vos de patriarcha David quoniā defunctus eſt:* pro, quòd defunctus eſt, *& ſepultus eſt: & ſepulchrum eius eſt apud nos vſque in hodiernū diem.* Argumentatur Petrus ex illis verbis non dabis ſanctum tuum videre corruptionem, quòd hæc ſunt dicta à Dauide non de ſeipſo (quia ipſe iam tanto tempore fuit mortuus & ſepultus: ac per hoc corpus eius vidit corruptionem) ſed de Meſsia filio Dauid. *Propheta igitur quum eſſet, & ſciret quod iureiurando iuraſſet illi deus de fructu lumbi eius.* In aliquibus Græcis codicibus apponuntur hæc verba, quantum ad carnem ſurrecturum Chriſtum, ſed adiectitia videntur. *Sedere ſuper ſedem eius prouidens.* pro, præuidens, *locutus eſt de reſurrectione Chriſti, quia neque derelictus eſt in inferno.* pro, quòd non derelicta eſt in inferno anima eius, *neque caro eius vidit corruptionem.* Argumentatio Petri ſatis clara eſt. Et de iureiurando hoc conſtat in Pſalmis. *Hunc Ieſum reſuſcitauit deus.* Hactenus dixerat de reſurrectione Chriſti primi, id eſt Meſsiæ; modo explicat in indiuiduo quis eſt Chriſtus, dicendo hunc Ieſum, *Cuius nos teſtes ſumus. Dextera igitur dei exaltatus, & promiſsione ſpiritus ſancti accepta à patre, effudit hunc quem.* pro, hoc quod, *vos videtis & auditis.* Ab effectu quem

quem illi videbant & audiebant, manifeſtat Chriſtum Dauidis filium eſſe Ieſum. Videbant enim eos Galilæos loquentes tot linguis, & audiebant ſimul intelligẽdo voces eorum vnuſquiſque ſecundum propriam linguam. *Non enim Dauid aſcendit in cælos: Dixit autẽ ipſe: dixit dominus domino meo, ſede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.* Quia dixerat dextera igitur dei exaltatus, &c. nec in authoritate Pſalmi prius allata ſit clara mentio de aſcenſione in cœlum, ideo eadem argumentandi ratione (ſcilicet quia non de ſeipſo, ſed de Meſſia loquitur) affert alteram authoritatem pluries expoſitam. *Certiſsime ſciat ergo omnis domus Iſrael quia dominum eum & Chriſtum fecit deus hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis.* Dicendo Chriſtũ, dicit meſsiam, dicẽdo dominum, explicat dominium vniuerſorum collatum Chriſto ſecundum quod homo. Vnde & ipſe dixit poſt reſurrectionẽ ſuam: data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. De Ieſu enim homine qui crucifixus eſt & reſurrexit, Petrus loquitur: aperiendo eis quòd non expectent amplius Meſsiam, quia Ieſus conſtitutus eſt à deo Meſsias & dominus vniuerſorum: expectabant ſiquidem Iudæi Meſsiam vniuerſorum dominum. *His autem auditis compuncti ſunt corde: & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apoſtolos. Quid faciemus viri fratres? Petrus autem ad illos: Pœnitentiam inquit agite.* pro, pœniteat vos, *& baptiZetur vnuſquiſque veſtrum.* Nomine pœnitentiæ antecedentis neceſſario baptiſmum in adultis, ſola deteſtatio peccatorum præteritorum intelligitur: baptiſmus enim ſupplet reliqua neceſſaria ad remiſsionem peccatorum. *In nomine Ieſu Chriſti.* Hinc apparet idem eſſe baptizari in nomine Ieſu Chriſti, & in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti. Apoſtoli ſiquidem quibus mandatum erat à Chriſto baptizare in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti, non mutaſſent ſubſtantialem formam baptiſmi (vt aliud docerent & aliud facerent) ſi alia eſſet forma hæc & illa. Licet enim diuerſæ ſint quo ad verba, ſunt tamen eadem quo ad ſignificatum. *In remiſsionem peccatorum veſtrorum.* Superfluit veſtrorum. Et dicit hæc ad differentiam baptiſmi Ioannis: qui nec in nomine Ieſu Chriſti quo ad formam, nec in remiſsionem peccatorum quo ad efficaciam celebratus fuerat: quo baptiſmate populus audiens Petrum, fuerat baptizatus: vt ex euangelio colligitur. *Et accipietis donum ſpiritus ſancti.* Non explicat quale donum, eo quòd diuerſis diuerſa dona ſpiritus ſanctus diſtribuebat: vt patet ex

epiſtolis Pauli. Accipietis autē poſt baptiſmum per manus impoſitionē, quanuis deus quandoque præueniēdo dederit: vt inferius patet in Cornelio Centurione. *Vobis enim eſt repromiſſio.* Deeſt facta, *& filijs veſtris, & omnibus qui longe ſunt, quoſcunque aduocauerit dominus deus noſter. Alijs etiā verbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos dicēs: ſaluamini à generatione iſta praua. Qui ergo receperūt.* Deeſt, libēter. *ſermonē eius, baptizati ſunt, & appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria millia.* pro, circiter ter mille. *Erāt autē perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum & cōmunicatione fractionis panis.* Legendum eſt: *Et fractione panis & orationibus.* Ita quòd nō tria, ſed quatuor explicantur, ſcilicet in doctrina, in cōmunicatione, in fractione panis, & orationibus. ¶ Commendat tria millia hominū conuerſorum die illa, de perſeuerantia: ne putetur ex leuitate quadā proceſſiſſe eorum conuerſionem, aut inconſtantia non perſeueraſſe. Cōmendat autem eorum perſeuerantiam in quatuor, primo in doctrina Apoſtolorum, ad refectionem intellectus: ſecundo in communicatione rerum & officiorum mutui obſequij: quæ cōmunicatio manifeſtus eſt effectus internæ charitatis & conſtantiæ. Tertio in fractione panis: hoc eſt, in diſtributione cibi, communicatio redigebat propria in commune: fractio autem panis commune diſtribuebat ſingulis. Quarto in orationibus, ad refectionem affectus: petēdo perſeuerantiam in his omnibus. *Fiebat autem omni animæ timor.* Optimus tutor animorum ad perſeuerandū in prædictis, datus eſt à deo timor omni animæ conuerſæ ad ipſum. *Multa quoque prodigia & ſigna per Apoſtolos in Hieruſalem fiebant.* Superfluit in Hieruſalem. Superfluunt & ſex dictiones ſequentes; *Et metus magnus erat in vniuerſis,* Neſcitur quis hoc addidit. Alter tutor deſcribitur in miraculis. Ille quidem internus, iſte autem externus tutor erat perſeuerantiæ. *Omnes etiam.* pro, autem, *qui credebant erant pariter.* pro, ſimul. Extendit Lucas commendationem trium millium ad omnes credētes. Erant enim multi in Hieruſalem credentes in Chriſtum (vt patet de Nicodemo & Ioſeph ab Arimathia) qui non fuerant cum turba cōueniente: ſicut nec fuerant cū turba clamante crucifige. Et rationabile eſt, quòd multi alij Hieroſolymis erant, qui fuerant ſaltē occulti Chriſti diſcipuli. Et ad comprehendendum omnes Lucas dicit, omnes autē qui credebant erant ſimul, animo, conuerſatione, & loco quādo oportebat. *Et habebant omnia communia.* quod erat magnæ perfectionis effectus. *Poſſeſſioneſque & ſubſtantias vendebant.* quod

maioris

maioris erat perfectionis. *Et diuidebant illa omnibus prout cuique opus erat.* Non vt qui plus dediſſet plus haberet, non vt cuique honorabilius erat, ſed prout cuique opus erat. Optima diſtributionis forma: ſed paruo durauit tempore. ¶ Aduerte in hac vita communi duo. Alterum quòd niſi Chriſtus hanc inſtituiſſet, non dixiſſet Lucas primum hanc vitam introducens, erant autem perſeuerantes. Alterum eſt, quòd nulla fit mentio de voto paupertatis: ſed tantummodo, quòd erant illis omnia communia, quòd vendebant poſſeſsiones & ſubſtantias, &c. Nec dicitur, quòd vendiderint domos in quibus habitabãt: ſed inter omnia eis cõmunia etiam domus intelligendæ ſunt communes. *Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos.* pro, per ſingulas domos. *panem, ſumebant cibum.* Quod dicitur ſumebant cibum, non circunloquitur comedebant: ſed ſignificat quòd ab alio accipiebant cibum. Et ſignificatur per hoc, quòd per ſingulas domos familiarum conuerſarum ad Chriſtum, fiebat diſtributio panis: conuenientibus iſtis ad iſtam, & illis ad illam domum, ita quòd accipiebant cibum ſibi datum. Modus enim explicatur quo fiebat diſtributio cibi tantæ multitudini in diuerſis habitaculis. *Cum exultatione & ſimplicitate cordis collaudantes deum & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autẽ augebat.* pro, addebat, *qui ſalui fiebãt quotidie.* Deeſt, eccleſiæ. Et quod in Latinis codicibus habetur in idipſum (pro ſimul) principium eſt ſequentis ſententiæ.

CAPVT III.

IN *idipſum Petrus autem.* pro, ſimul autem Petrus, *& Ioannes aſcendebant in templum.* Et dicit ſimul, non tam ad ſignificandum quòd non ſeparatim aſcendebant (quoniam ſine hoc aduerbio fuiſſet ſic intellectum) ſed potius ad ſignificandum identitatem ſeu continuitatem temporis quo aſcendebant iſti & quo geſta ſunt prænarrata. Ac ſi dictum fuiſſet, per idem autem tempus Petrus & Ioannes aſcendebant, &c. *Ad horam orationis nonam.* Hinc apparet paternis traditionibus ſtatutam eſſe horam orationis nonam: quæ ex lege Moyſi non fuit decreta. *Et quidam vir qui erat claudus ex vtero matris ſuæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemoſynam ab introeuntibus in templum. Is cum vidiſſet Petrum & Ioannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemoſynã acciperet. Intuens autem in eum Petrus cum Ioan-*

ne,dixit, reſpice in nos. At ille intendebat in eos ſperans ſe aliquid accepturum ab eis. Petrus autem dixit, Argentum & aurum non eſt mihi: quod autem habeo hoc tibi do. in nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula. Et apprehenſa manu eius dextera alleuauit eum. Et protinus conſolidatæ ſunt baſes eius & plantæ. Et exiliens ſtetit & ambulabat: & intrauit cum illis in templum, ambulãs & exiliens. pro, ambulans & ſaliens, *& laudans deum. Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem deum. Cognoſcebant autem illum, quoniam ipſe erat qui ad eleemoſynam ſedebat ad Specioſam portã templi. & impleti ſunt ſtupore & ecſtaſi in eo quod contigerat illi.* Ad ſignificandam magnitudinem admirationis duas paſsiones animi appoſuit. Stuporem quidem magnitudinem admirationis ſignificantem, & ecſtaſim effectum eius. hoc eſt, fere alienationem à ſeipſis. *Quum tenerent autem Petrum & Ioannem.* pro, quum teneret autem is qui ſanatus fuerat claudus Petrum & Ioannem. Significatur quòd ille qui ſanatus fuerat, tenebat Petrum & Ioannem ad oſtendendum eos populo quòd ipſi curaſſent eum. *Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quæ appellatur Salomonis, ſtupentes. Videns autem Petrus.* Participium præteriti temporis eſt: ſed quia illo caremus, interpres vſus eſt præſenti, ſed parui refert. *Reſpondit ad populum. Viri Iſraelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quaſi noſtra virtute aut pietate.* pro, quaſi propria potentia aut religione, *fecerimus hunc ambulare?* Excludit tum propriam potentiam: quia potentia Ieſu Chriſti non ipſorum propria, tum propriam religionẽ: quia religione cõmuni qua colitur deus Abraham, Iſaac & Iacob hoc miraculum fecerat. *Deus Abraham, & deus Iſaac, & deus Iacob, deus patrum noſtrorum glorificauit filium ſuum Ieſum, quem vos quidem tradidiſtis & negaſtis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.* Dictio interpretata iudicante, eſt præteriti temporis. potuiſſet transferri quum iudicaſſet ille. *Vos autem ſanctum & iuſtum negaſtis: & petiſtis virum homicidam donari vobis, autorem verò vitæ interfeciſtis. quem deus ſuſcitauit à mortuis: cuius nos teſtes ſumus. Et in fide nominis eius.* ſcilicet Ieſu. *Hunc, quem vos videtis, & noſtis.* à claudicatione ſanatum. *Confirmauit nomen eius.* pro, conſolidauit nomen eius, ſcilicet Ieſu. Et eſt nominatiui caſus nomen. Et eſt ſenſus quòd nomen Ieſu conſolidauit hunc in fide nominis Ieſu. Quòd enim nomen Ieſu conſolidauerit illum claudum, teſtantur verba, quibus vſus eſt Petrus: in nomine Ieſu Nazareni ſurge & ambula. Quòd autem ipſum non conſo-

lidauerit hunc ratione nominis,ſed ratione fidei in ipſo nomine Ieſu,vult Petrus quòd intelligant,vt fidem habeant in nominatiuo Ieſu.*Et fides quæ per eum eſt, dedit integram ſanitatem iſtam.* pro,dedit illi integritatem iſtam, qua ambulat rectus & ſalit. *In conſpectu omnium veſtrum.Et nunc fratres ſcio quia per ignorantiam feciſtis ſicut & principes veſtri.* Non eſt ſenſus, per ignorantiam feciſtis,ſicut & principes veſtri per ignorantiam fecerunt: ſed quòd per ignorantiam feciſtis, imitando principes veſtros. Excuſat ſiquidem populum, quòd ignoranter imitati ſunt ſuos principes, qui ex induſtria procurauerunt mortem Ieſu. *Deus autem qui prænuntiauit.* pro, deus autem qui prænuntiauit *per os omnium ſuorum prophetarum.* Per os dicit, ad ſignificandum quòd tanquam vno ore locuti ſunt omnes prophetæ. *Pati Chriſtum ſuum, impleuit ſic.* Relatiuum quæ, refertur ad verbum pati.Eſt enim ordo literæ,deus autem quæ pati Chriſtum ſuum prænuntiauit per os omnium ſuorum prophetarum, impleuit ſic.*Pœnitemini igitur.*pro,pœniteat vos igitur, *& conuertimini,vt deleantur peccata veſtra: vt quum venerint tempora refrigerij à conſpectu domini, & miſerit eum qui prædicatus eſt vobis Ieſum Chriſtum.*Perlege prudens lector totum quod ſequitur: & nullam inuenies particulam quæ ſubiungatur huic ſubiunctiuo,vt quum venerint tempora refrigerij & miſerit, & cætera. Vnde ſuſpenſa ſeu mutila eſt ſentētia,vt opus ſit aliquid ſubintelligere:puta ſalui ſitis:vt ſalui ſitis cum venerint tempora refrigerij à conſpectu domini. ¶ Et appellat tempus iudicij tempora refrigerij,refrigerij autem à facie domini prouenientis:erit enim facies Chriſti ratio ſummi refrigerij bonis. *Quem oportet quidem cœlum ſuſcipere vſque in tempora reſtitutionis omnium quæ locutus eſt deus per os ſanctorum ſuorum à ſeculo prophetarum.*Ambigua eſt conſtructio:an ſignificetur quòd Ieſus interim ſuſcipit cœlum, an quòd cœlum ſuſcipit Ieſum. Vterque tamen ſenſus verus eſt: quoniam vſque ad diem iudicij oportet quòd cœlum ſuſcipiat Ieſum velut locus locatum, & quòd Ieſus ſuſcipiat cœlum tanquam in quo regnet:regnat enim interim in cœlis, qui poſtea regnabit in omnibus.*Moyſes quidē dixit,quoniam prophetam ſuſcitabit vobis dominus deus veſter de fratribus veſtris.*Nō affertur Moyſes in teſtimonium ſecundi aduentus Ieſu Chriſti:ſed in teſtimonium aduētus primi,qui fuit initiū & meritū ſecundi. Et ſcribitur hoc teſtimonium Deutero.18.*Tanquam me,ipſum.*Diuidenda ſunt pronomina:& pronomen me,iungendum eſt cum antece-

 den

dentibus,prophetam ſuſcitabit tanquam me:hoc eſt, mei ſimilem. pronomen verò ipſum, iungendum eſt cum ſequentibus. *Ipſum audietis iuxta omnia quæcunque locutus fuerit vobis. Erit autē.* Hic fac punctum:quoniam completur ſententia Hebræo more, erit,ſeu erit autē.Subauditur enim hoc quod ſubiungitur,*Omnis anima quæ non audierit prophetam illum,exterminabitur de plebe. Et omnes.*Deeſt coniunctio.Legendum eſt:*Sed & omnes prophetæ.*Dixerat,Moyſes quidem,accumulat,ſed & omnes prophetæ.*A Samuele & deinceps qui locuti ſunt, annuntiauerunt dies iſtos. Vos eſtis filij prophetarum , & teſtamenti quod diſpoſuit deus ad patres veſtros.* pro,noſtros.Erant enim Petrus & Ioannes etiam Hebræi.*Dicēs ad Abraham,& in ſemine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Ecce teſtamentum diſpoſitum patribus & explicatum Abrahæ. Et ſumpta ſunt hæc verba ex Geneſi 22. Diſponitur enim quòd in Abrahæ ſemine (hoc eſt Chriſto)benedicentur,benedictione vitæ æternæ,non ſolum familiæ Iudæorum , ſed omnes familiæ terræ vniuerſæ.Vnde & Petrus exponit hæc verba ſtatim de benedictione gratiæ in remiſsionem peccatorum , ſubiungendo, *Vobis primum.*ad differentiam gentium quibus poſtea *Deus ſuſcitans.*Præteriti temporis eſt ſuſcitans.pro, quum ſuſcitauit filium ſuum.Nec eſt ſermo de ſuſcitare à mortuis,ſed de efficientia ortus.Et eſt ſenſus:deus quum fecit exoriri proculdubio in carne. Alluſit enim Petrus ad verba Moyſi allegata, prophetam ſuſcitabit vobis dominus deus.& propterea ſubdit, *Miſit eum benedicentem vobis,vt conuertat ſe vnuſquiſque à nequitia ſua.* Iungit prophetiam Moyſi cum promiſsione facta Abrahæ: miſit enim deus filium ſuum in carnem ad benedicendum perſonaliter Iudæis,prædicando, miracula faciendo,& cæt. vt conuerterentur à malitiis ſuis.

CAPVT IIII.

*Loquentibus autem illis ad populum, ſuperuenerunt ſacerdotes & magiſtratus templi.*pro dux templi. Nomen eſt officij præſidentis templo,ne quid fieret indecens,aut prophanum: & vt ex nomine coniicere licet , præerat non cultui diuino (hoc enim erat pontificis)ſed miniſteriis & hominibus qui infra atria templi commorabantur. An autem iſte eſſet laicus vel ex tribu Leui,incertum eſt.*Et Sadducæi dolentes quòd docerent populum,& annuntiarent in Ieſu reſurrectionem ex mortuis, & iniecerunt in eos manus,& poſuerunt eos in cuſtodiam in craſtinum. Erat autem iam veſpera. Multi autem eorum qui audierant verbum,crediderunt. Et fa-*

ctus

ctus eſt numerus virorum quinque millia. Deeſt circiter. Legendum eſt: *numerus virorum circiter quinque millia.* Vbi nota multitudinem augmenti:nam ſuperius(ſupputatis etiam mulieribus) dixit additæ ſunt animæ circiter ter mille,tanta autem fuit poſtea augmentatio,vt non ſupputatis mulieribus eſſent fere quinque millia virorum. *Factum eſt autem in craſtinum vt congregarentur principes eorum & ſeniores & ſcribæ in Hieruſalem, & Annas princeps ſacerdotum & Caiphas, & Ioannes, & Alexander, & quotquot erant de genere ſacerdotali, & ſtatuentes eos in medio interrogabant in qua virtute.* pro, potentia, *aut in quo nomine feciſtis hoc vos? Tunc Petrus repletus ſpiritu ſancto dixit ad eos, Principes populi & ſeniores Iſrael audite. Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi.* pro,homini infirmo. Et particula ſequens(ſcilicet,*In quo iſte ſaluus factus eſt*)ſimiliter vt materia examinis legenda eſt. Beneficium enim & rationem beneficij Petrus vt materiam examinis (tanquam repetens propoſita à iudicibus) explicat, dicendo ſi diiudicamur ſeu examinamur in his duobus. *Notum ſit omnibus vobis & omni plebi Iſrael quòd in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti Nazareni(quem vos crucifixiſtis,quem deus ſuſcitauit à mortuis)in hoc iſte aſtat coram vobis ſanus. Hic eſt lapis qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus,qui factus eſt in caput anguli. & non eſt in aliquo alio ſalus, nec enim aliud nomen eſt ſub cœlo datum hominibus.* pro, datum inter homines. Ieſus enim homo eſt: & propterea dicit, inter homines. *In quo oporteat nos ſaluos fieri. Videntes autem Petri conſtantiam.* pro,audaciam,*& Ioannis,comperto quòd homines eſſent ſine literis & idiotæ.* hoc eſt,plebei. *Admirabantur,& cognoſcebant.* pro, & agnoſcebant,*eos quoniam cum Ieſu fuerant. Hominem quoque videntes ſtantem cum eis qui curatus fuerat,nihil poterant contradicere,iuſſerunt autem eos foras extra concilium ſecedere: & conferebant adinuicem dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis?quoniam quidem notum ſignum factum eſt.* pro, factum eſſe. Regitur enim tota ſententia à ſubiuncto verbo manifeſtum eſt. *Per eos,omnibus habitantibus Hieruſalem manifeſtum eſt,& non poſſumus negare. Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis.* pro, minando minemur illis. Hebræorum more exaggerando. *Ne vltra loquantur in nomine hoc vlli hominum. Et vocantes eos,denuntiauerunt.* pro, præceperunt, *ne omnino loquerentur,neque docerent in nomine Ieſu. Petrus verò & Ioannes reſpondentes, dixerunt ad eos, Si iuſtum eſt in conſpectu dei vos potius audire quàm deum iudicate. non enim poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui. At illi comminantes dimiſerunt eos, non*

inue

inuenientes quomodo punirent eos, propter populum: quia omnes clarificabant id quod factum fuerat in eo quod acciderat. pro, glorificabant deum in eo quod factum fuerat. *Annorum enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat ſignum iſtud ſanitatis. Dimiſſi autem venerunt ad ſuos: & annuntiauerunt eis quanta.* pro, quæcũque, *ad eos principes ſacerdotum & ſeniores dixiſſent. Qui quum audiſſent, vnanimiter leuauerunt vocem ad deum, & dixerunt, Domine tu.* Deeſt deus, *qui feciſti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt: qui ſpiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti.* Quatuor ſuperfluunt dictiones: ſpiritu ſancto, patris noſtri. *Quare fremuerũt gentes, & populi meditati ſunt inania? aſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduerſus dominum & aduerſus Chriſtum eius?* Initium pſalmi ſecundi citant: quod & exponũt ſubiungendo, *Conuenerunt enim vere in ciuitate iſta.* Superfluit in ciuitate iſta. *Aduerſus ſanctum puerum.* pro, filium, *tuum Ieſum quem vnxiſti.* Hebræo more loquuntur, regem ab vnctione ſignificantes, quem vnxiſti, hoc eſt, Meſsiam ſeu Chriſtum feciſti. *Herodes & Pontius Pilatus.* Geſta in paſsione Chriſti commemorant exponẽdo verba pſalmi, reges & principes. Vnde & ſubiungunt, *Cum Gentibus & populis Iſrael facere quæ manus tua & conſilium tuum decreuerũt,* pro, decreuerat fieri. Memento quòd actio diſplicuit, paſsio grata fuit. *Et nunc domine reſpice in minas eorum: & da ſeruis tuis cum omni fiducia.* pro, audacia, *loqui verbum tuum in eo quòd manum tuã extendas.* pro, manum tuam extendendo, *ad ſanitates.* pro, ad ſanationem: *& ſigna & prodigia fieri per nomẽ ſancti filij tui Ieſu. Et quũ oraſſent motus eſt locus.* in ſignũ ſenſibile exauditionis. *In quo erant congregati. Et repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto.* Exterius motus eſt locus: interius repleti ſunt ſpiritu ſancto. Durante hac via ad cœleſtem patriam quantũcunq; aliquis ſpiritu ſancto repletus prius fuerit, ſemper poteſt iterũ atq; iterum repleri: quoniam prius repletus fuit iuxta ſuæ tunc diſpoſitionis capacitatem, & poſtea maioris capacitatis ob meliorem diſpoſitionem effectus iterũ repletur: & ſic deinceps. Vnde nõ mireris ſi prius repleti, modo quoq; repleti ſunt ſpiritu ſancto. *Et loquebantur verbum dei cum fiducia.* pro, audacia. Ecce effectus petitus ab orantibus. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum & anima vna.* Vnitas cordis ſimilitudinẽ ſignificat voluntatũ deliberatarũ: cor enim pro voluntate ponitur. Vnitas autem animæ ſimilitudinem affectionũ (prout tamen rationi ſubduntur) ſignificat: flebant enim cũ flentibus, & gaudebant cum gaudentibus. *Nec quiſquam, eorum quæ*

poſside

poſſidebant aliquid ſuum eſſe dicebat ſed erant illi omnia cõmunia. Repetendum duxit Lucas meritum communitatis, poſtquam tam aucta erat multitudo credentium: ne putaremus fuiſſe cõmunia apud eos tunc tantum quum erant pauci. Rurſus quoniam non omnes vendebant ea quæ poſsidebant, explicandũ duxit ꝙ nullus dicebat ſuum eſſe aliquid eorum quæ poſsidebat. Ac ſi apertius dixiſſet: & quanuis nõ omnes venderent quæ poſsidebant, omnes tamen habebant omnia cõmunia. *Et virtute.* pro, potentia, *magna.* proculdubio ad faciendum miracula. *Reddebant apoſtoli teſtimoniũ reſurrectionis Ieſu Chriſti domini noſtri, & gratia magna erat in omnibus illis.* Non ſolum potentia miraculorum, ſed etiam magna gratia apud auditores donati erant apoſtoli oẽs. Cuius gratię effectum ſubiungit: *Neque enim quiſquam egens erat inter illos.* proculdubio credẽtes. Cuius effectus media cauſa cauſata ex magnitudine gratiæ apoſtolicæ, ſubiungitur: *Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erant vendentes.* Anceps eſt ſermo: an erãt, iungatur cum poſſeſſores: & ſit ſenſus quotquot erant poſſeſſores vendebant & ponebant pretium, &c. An verbũ erant, iungatur cum participio vendentes, & non cum nomine poſſeſſores: & non ſit ſenſus ꝙ quotquot habebant agros vendebant illos: ſed ꝙ quotquot poſſeſſores agrorum aut domorum vendebant agrum ſeu domum. *Afferebant pretia eorum quæ vendebant.* pro, vendiderant, *& ponebant ad pedes apoſtolorum. diuidebatur autem ſingulis prout cuique opus erat.* Hæc enim fuit ratio quare nullus eſſet egens, quia venditores agrorum & domorum pretium diſtribuendũ offerebant: ne aliquis mendicaret. Et hic ſecundus ſenſus quadrat ſubiunctis dictis à Petro Ananiæ: & ideo tanquam literalis ſenſus amplectendus eſt. *Ioſeph,* pro, Ioſes. *autem qui cognominatus eſt Barnabas ab apoſtolis (quod eſt interpretatum filius conſolationis) Leuites, Cyprius genere.* Inter poſſeſſores agrorũ qui vendiderunt, meminit Lucas ſpecialiter Barnabæ, cuius nomen proprium erat Ioſes: ſed ab apoſtolis cognominatus eſt filius conſolationis Latinè, Hebraicè autem Barnabas. Bar ſiquidem eſt filius, & nabas cõſolationis. Meminit autem iſtius tum propter explicandum illius meritum ex apoſtolico cognomine: tum quoniam inferius iſte deſcribitur introducere Paulum ad apoſtolos: & à ſpiritu ſancto ſegregatur cum Paulo ad prædicandum Gentibus: & alia multa præclara de eo erat ſcripturus. *Cum haberet agrum, vendidit eum: & attulit pretium, & poſuit ante.* pro, ad, ſeu iuxta, *pedes apoſtolorum.*

CAP

CAPVT V.

VIr autem quidam nomine Ananias cū Sapphira vxore ſua vendidit agrum. pro, poſſeſsionem, *& fraudauit de pretio agri.* Superfluit agri. *Conſcia vxore ſua:& afferens.* pro,& allatam. *partem quandam,ad pedes apoſtolorum poſuit. Dixit autem Petrus ad Ananiam. Anania cur tentauit,* pro, impleuit, *Satanas cor tuum mentiri te ſpiritui ſancto?* Græcè habetur mentiri te ſpiritum ſanctum, vel quòd Græci ſic loquuntur mentior te ſicut benefacio te, quēadmodum nos dicimus mentior tibi, benefacio tibi. Et iuxta hunc ſenſum interpres tranſtulit mentiri te ſpiritui ſancto. Vel quòd mentitus eſt ſpiritum ſanctum:hoc eſt, ſimulauit ſpiritū ſanctum.quemadmodum aurum Alchimicum mentitur aurū: & hypocrita mentitur virum ſanctum. Et iuxta hunc ſenſum Petrus dicit cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris ſpiritum ſanctum, vt ſimulares ſpiritu ſancto agente te ponere pretium agri in communi. hoc enim erat directe mentiri ſpiritum ſanctum. vnde & exponit mendacium in fraude pretij ſubiungendo: *Et fraudare de pretio agri. Nonne manens tibi manebat, & venundatum.* pro, venundatus, *in tua erat poteſtate?* Hinc clare apparet ꝙ non voti neceſsitate Chriſtiani omnes tunc habebant omnia cōmunia, ſed libera perfectione charitatis. Expreſſe ſiquidē duo dicuntur Ananiæ, quæ non fuiſſent vera ſi Chriſtiani omnes voto obligati fuiſſent ad communitatem rerum. Primum enim dicitur quòd ager manens tibi manebat: hoc eſt, antequam vēderetur, tuus erat. Deinde quòd etiam poſtquam eſt vēditus, in tua erat poteſtate illius pretium. Conſtat ſiquidem quòd neutrum horum fuiſſet verum, ſi obligatus fuiſſet voto. Et hoc clare quadrat præcedentis capituli textui expoſito, quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum vendentes erant, &c. *Quare poſuiſti in corde tuo hanc rem?* videlicet vt poneres in communi partem pretij pro integro pretio. hæc enim fuit tota peccati ratio. Vnde & ſubiungitur: *Non es mentitus hominibus*, nobis videlicet qui ſumus homines. *Sed deo.* habitanti in nobis. tu irrogaſti iniuriam non nobis, hominibus, ſed deo in nobis: non æſtimando deum in nobis habitantem curam exercere huius communis vitæ tanquam proprium illius authorem. Propterea enim dixit non es mentitus hominibus, ſed deo. Quod & dupliciter manifeſtauit Petrus. primo reuelando ſecretum cordis Ananiæ: & deinde pœna ſubſequente. *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & expirauit. Et factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audie-*

runt. Surgentes autem iuuenes amouerunt eum: & efferentes ſepelierũt. Factum eſt autem quaſi horarum trium ſpatium: & vxor ipſius neſciens quod factum fuerat, introiuit. Reſpondit autem ei Petrus. Salutanti apoſtolos mulieri reſpondit Petrus: *Dic mihi mulier ſi tanti agrum vendidiſtis? At illa dixit, etiam tanti. Petrus autẽ ait ad eam: Quid vtique conuenit vobis?* hoc eſt, conueniſtis vos, *tu & vir tuus. Tentare ſpiritum domini?* Sciebat enim Petrus vxorem fuiſſe conſciam fiaudis. & propterea dixit, cur conueniſtis vos vt tentaretis ſpiritum domini. Verè experimentum ſumere attentabant, non intentione, ſed facto de ſpiritu domini habitante in Apoſtolis & actore vitæ communis. offerentes enim partem pretij, experti ſunt ſpiritum domini in Apoſtolis cognoſcentem fraudem vtriuſque. *Ecce pedes eorum qui ſepelierunt virum tuum ad oſtiũ: & efferent te. Conf ſtim cecidit ante pedes eius, & expirauit. Intrantes autem iuuenes inuenerunt illam mortuam: & extulerunt & ſepelierunt ad.* pro, iuxta, *virum ſuum.* Aduerte hic initia legum in primis tranſgreſſoribus fuiſſe vindictis ſemper cõmendata. Nam & in lege veteri primus violator ſabbati fuit lapidatus: & primi violatores aræ (filij ſcilicet Aaron) fuerunt extincti. & in lege noua iſti coniuges fuerunt occiſi, quia fuerunt primi tranſgreſſores. *Et factus eſt timor magnus in vniuerſa eccleſia: & in omnes qui audierunt hæc. Per manus autem apoſtolcrum fiebant ſigna & prodigia multa in plebe.* Repetit Lucas miracula apoſtolorum, non vt commemoret eadem repetendo: ſed vt ſignificet perſeuerantiam diuinæ potentiæ in apoſtolis ad faciendum miracula. Et adiungit in quibus fiebant miracula: videlicet in plebe ſeu populo, ad differentiam magnatum: vt deſcribat populares fuiſſe diſpoſitos ad fidem Chriſti: & propterea in ipſis tãquam diſpoſitis fieri miracula per Apoſtolos. *Et erant vnanimiter omnes in porticu Salomonis. Cæterorum autem nemo audebat ſe coniungere illis: ſed magnificabat eos populus.* Propter timorem principum illi qui non credebant timebant conuerſari cum Chriſtianis. & quanuis non conuerſarentur cum eis, laudabant tamen eos. *Magis autem augebatur credentium in domino multitudo virorum ac mulierum, ita vt in plateas eijcerent.* pro, exportarent, *infirmos, & ponerẽt in lectulis ac grabatis.* In ſignum maximi augmenti multitudinum virorũ ac mulierũ dicit ꝙ exportabãt infirmos in plateas: ad ſignificandũ ꝙ erant tot, vt nec commode poſſent deferre illos ad apoſtolos, nec apoſtolis vacaret venire ad eos præ multitudine. *Vt venienti Petro, ſaltem vmbra illius obumbraret quenquam illorũ, & liberarẽtur omnes*

ab infirmitatibus ſuis. Omnes hæ poſtremæ ſex dictiones ſunt adiectitię. *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Hieruſalem, afferentes ægros & vexatos à ſpiritibus immundis qui curabantur omnes. Exurgens autem princeps ſacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ eſt hæreſis Sadducæorum.* De hac Sadducæorum ſecta in euangeliis dictum eſt. *Repleti ſunt Zelo.* inuidiæ & iræ, inimici ſiquidem erant reſurrectionis & ſpirituum. *Et iniecerunt manus in apoſtolos: & poſuerunt eos in cuſtodia publica. Angelus autem domini per noctē aperiens ianuas carceris, & educens eos dixit: Ite & ſtantes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ huius.* proculdubio Chriſtianæ. *Qui quum audiſſent, intrauerunt diluculo in templum & docebant. Adueniens autem princeps ſacerdotum & qui cum eo erant.* non in templum, ſed ad locum concilij. *Conuocauerunt concilium & omnes ſeniores.* pro, & ordinem ſeniorum, *filiorum Iſrael: & miſerunt ad carcerem vt adducerentur. Quum autem veniſſent miniſtri, & aperto carcere.* Superfluit aperto carcere. *Non inueniſſent illos, reuerſi nuntiauerunt, dicentes, Carcerem quidem inuenimus clauſum cum omni diligentia, & cuſtodes ſtantes ante ianuas: aperientes autem.* Præteriti temporis eſt, pro quum aperuimus autem. *Neminem intus inuenimus. Vt autē audierunt hos ſermones magiſtratus templi.* pro, dux templi. Et deſunt duæ dictiones. Legendum eſt: *Vt autem audierunt hos ſermones, & ſummus ſacerdos, & dux templi, & principes ſacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret. Adueniens autem quidam nuntiauit eis, quia ecce viri quos poſuiſtis in carcere ſunt in templo ſtantes & docentes populum. Tunc abijt magiſtratus.* pro, dux, *cum miniſtris: & adduxit illos ſine vi. timebant enim populum ne lapidarentur. Et quum adduxiſſent illos, ſtatuerūt in concilio. Et interrogauit eos princeps ſacerdotum præcipiendo.* pro, nonne præcepto, *præcepimus vobis.* Hebræo more exaggerat. *Ne doceretis in nomine iſto? & ecce repleſtis Hieruſalem doctrina veſtra: & vultis inducere ſuper nos ſanguinem hominis iſtius.* De Ieſu eſt ſermo, & execrando ſanguinem Ieſu, timent diuinam vindictam ſi Ieſus Chriſtus crucifixus adoratur à populo. *Reſpondens autē Petrus & apoſtoli dixerūt, Obedire oportet deo magis quàm hominibus. deus patrum noſtrorum ſuſcitauit Ieſum quem vos interemiſtis ſuſpendentes in ligno. hunc principem & ſaluatorem deus exaltauit dextera ſua, ad dandam pœnitentiam Iſrael, & remiſſionem peccatorum. & nos ſumus teſtes.* Deeſt, ei. Legendum eſt: *Et nos ſumus ei teſtes horum verborū, & ſpiritus ſanctus.* pro, quin & ſpiritus ſanctus, *quem dedit deus omnibus obediētibus ſibi.* hoc eſt, nō tam nos ſumus ei teſtes, quàm ipſe ſpiritus ſanctus datus obe-

dientib

dientibus illi. *Hæc autem quum audiſſent, diſſecabantur & cogitabāt.* pro, & conſultabant, *interficere illos. Surgens autem quidam in concilio Phariſæus, nomine Gamaliel, legiſdoctor, honorabilis vniuerſæ plebi.* Hic Gamaliel dicitur fuiſſe occultus Chriſtianus ad diſsipanda concilia Iudæorum. *Iuſsit foras ad breue homines fieri.* pro, iuſsit foras ad breue apoſtolos facere. hoc eſt emittere foras. *Dixitq; ad illos: Viri Iſraelitæ, attendite vobis ſuper hominibus iſtis quid acturi ſitis. ante hos enim dies extitit Theodas.* pro, Theudas, *dicens ſe eſſe aliquem.* hoc eſt, magnum prophetam. *Cui conſenſit.* pro, adhæſit, *numerus virorū circiter quadringentorum, qui occiſus eſt: & oēs quicūque credebāt ei, diſsipati ſunt & redacti ad nihilū.* Gamaliel rem notam ſummarie tangit. Nec eſt ille Theudas de quo Ioſephus lib. 20. dicit fuiſſe Magum & multos ſeduxiſſe & duxiſſe ad ripas Iordanis, promittendo tranſitum ſicco pede: & iuſſu Fadi procuratoris interfectum cū multis, miſſa equitum multitudine. nam iſte de quo loquitur Gamaliel fuit ante Iudam Galilæum, vt textus iſte dicit: ille autem de quo loquitur Ioſephus fuit longe poſt. nam fuit tempore Claudij Cæſaris qui miſit Cuſpium Fadum procuratorem Iudææ. Incertum eſt igitur quis iſte Theudas fuerit, & quæ fecerit. *Poſt hunc extitit Iudas Galilæus in diebus profeſsionis.* Dies profeſsionis appellat quando (vt Lucas refert) deſcriptio facta eſt vniuerſi orbis, & ibant ſinguli in ciuitates ſuas vt profiterentur. De hoc Iuda lib. 18. refert Ioſephus q̄ docebat ne populus tributa ſolueret Romanis, eo q̄ ſoli deo tributarius eſſe deberet. *Et auertit populū.* Deeſt multum, *poſt ſe. & ipſe periit, & omnes quotquot conſenſerunt ei diſperſi ſunt. Et nunc itaque dico vobis, diſcedite ab hominibus iſtis & ſinite illos, quoniam ſi eſt ex hominibus conſilium hoc aut opus, diſſoluetur: ſi verò ex deo eſt non poteritis diſſoluere: ne forte & deo repugnare videamini.* pro, reperiamini. *Conſenſerunt autem illi, & conuocantes apoſtolos. cæſis.* Hoc non conſuluerat Gamaliel. *Denuntiauerunt.* pro, præceperunt. *ne omnino loquerentur.* Superfluit omnino. *In nomine Ieſu, & dimiſerunt eos. Et illi quidem ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati.* In quo apparet maxima apoſtolorum perfectio, & tam ingens mutatio vt gauderent ſe contumelioſe cæſos. *Omni autem die non ceſſabant in templo & circa domos.* pro, per ſingulas domos, *docentes & euangelizantes Ieſum Chriſtum.* Spiritualem cibum docendo tribuebant: ſicut & de corporeo cibo dixerat per ſingulas domos diſtributo.

CAPVT VI.

IN diebus autem illis creſcente numero diſcipulorum, factum eſt murmur Græcorum aduerſus Hebræos. Hebræi erant omnes: ſed alij nati in Græcia, alij in terra Iudæorum: & iſti appellantur Hebræi, illi Græci. *Eo quòd deſpicerentur in miniſterio quotidiano viduæ eorum.* Si diceret à quotidiano miniſterio, ſignificaret ꝙ repellebantur viduæ Græcorum à miniſtrando: ſed dicendo in quotidiano miniſterio, ſignificat Græcorũ viduas grauari vilioribus miniſteriis quotidianis. *Conuocantes autem duodecim multitudinem diſcipulorum, dixerunt, Non eſt æquum.* pro, placitum. Et ſubauditur deo. Eſt enim ſenſus quòd non eſt placitum deo, *Nos derelinquere verbum dei & miniſtrare menſis. Conſiderate ergo fratres viros ex vobis boni teſtimonij.* hoc eſt, teſtimonio probatos. *Septem plenos ſpiritu ſancto & ſapientia.* quantum ex exterioribus cognoſci poteſt. *Quos conſtituamus ſuper hoc opus.* pro, ſuper neceſsitatem hanc. Neceſſarius ſiquidem erat vſus miniſterij muliebris: ſed oportebat adhibere aliquos qui ſuperintenderent, ne iſtæ magis grauarentur quàm illæ. *Nos verò orationi & miniſterio verbi inſtantes erimus.* Omni ex parte liquet quòd ſeptem eligendi erant diaconi: hoc eſt, miniſtri non altaris, ſed menſarum. nam ad diaconos altaris ſpectaret vacare orationi & verbo dei: è regione autem iſtorum dicitur, nos verò orationi & verbo dei inſtabimus. *Et placuit ſermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & ſpiritu ſancto, & Philippum, & Procorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum aduenam.* pro, proſelytum, *Antiochenum. Hos ſtatuerunt ante conſpectum apoſtolorum, & orantes impoſuerunt eis manus.* Prius orant apoſtoli: & deinde imponunt manus ſuper hos ſeptem diaconos, non conſecrando eos in diaconos (quum nulla de hoc miniſterio fiat mentio) ſed per manuum impoſitionem conferatur eis gratia ſpiritus ad exequendum iniunctum officium ſuperintendendi miniſtris menſarum. pro hoc enim particulari officio digne exequẽdo, & orant, & manus imponunt. *Et verbum domini creſcebat, & multiplicabatur numerus diſcipulorum in Hieruſalem valde. Multa etiam turba ſacerdotum obediebat fidei.* Intelligo per hoc quòd turba ſacerdotum erat Chriſtiana quo ad ea quæ ſunt fidei: non autẽ communicabat cum aliis Chriſtianis in hoc quòd haberent omnia cõmunia. & propterea Lucas ſignificantius de iſtis dicit ꝙ obediebant fidei: de aliis autem, & multiplicabatur numerus diſcipulorum in Hieruſalem valde. *Stephanus autem plenus gratia &*

fortitudine, faciebat prodigia & ſigna magna in populo. Surrexerunt autem quidā de ſynagoga quæ appellatur Libertinoriū, & Cyrenēſium & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Aſia. Niſi in Hieruſalem multæ fuiſſent ſynagogæ, nō limitaſſet Lucas hāc ſynagogā fuiſſe iſtarum nationū. Et forte ſynagoga à Libertinis nominata eſt. Communis autem erat his quatuor nationibus: intelligendo per Aſiam, nō tertiam mūdi partem, ſed Aſiā minorem. *Diſputantes cum Stephano, & non poterāt reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui loquebatur.* Vere apparet impletum Chriſti verbum: ego dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere omnes aduerſarij veſtri. *Tunc ſubmiſerunt viros qui dicerent ſe audiſſe eum dicentē verba blaſphemiæ in Moyſen & deum. Commouerúntque plebem & ſeniores & ſcribas. Et cōcurrentes rapuerūt eum: & adduxerūt in cōcilium, & ſtatuerunt falſos teſtes.* Nō fuit vniuerſa res hæc geſta vnico contextu: ſed quū non poſſent reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui, clàm procurarunt viros in falſos teſtes. Nec hoc ſuffecit illis de ſynagoga: ſed cōmouerunt & plebem & ſeniores & doctores aduerſus Stephanū. Neſcitur autē quot dies in hoc cōſumpſerint: ſed nacta opportunitate diſputatores verſi ſunt in lictores. Inuaſerunt enim Stephanū diſputantem, nō argumentis, ſed manibus rapiendo, & adducēdo ipſum in concilium. Et tunc vſi ſunt falſis teſtibus. *Qui dicerent: Homo iſte non ceſſat loqui verba.* Deeſt blaſphema, *aduerſus locum ſanctum & legem.* Locum ſanctum appellant templum. *Audiuimus enim eum dicentem quoniam.* pro, quòd, *Ieſus Nazarenus hic.* Contemptiue apponunt hic. *Deſtruet locum iſtum.* Nunquam hoc Stephanus dixerat. *Et mutabit traditiones.* pro, conſuetudines, *quas tradidit nobis Moyſes.* Nec hoc dixiſſe Stephanum credendum eſt: quoniam didicerat illud, non veni ſoluere legē, ſed adimplere, ſed quemadmodum deſtructionem templi futuram falſo teſtantur, adiūgendo quòd Ieſus deſtruet illud, ita adimpletionem falſo teſtantur vertendo illam in mutationem. *Et intuentes eum omnes qui ſedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem angeli.* Non explicatur quid deus apparere fecerit in facie Stephani, ob quod facies eius apparebat tanquam facies angeli.

CAPVT VII.

Dixit autem princeps ſacerdotum ſi hæc ita ſe haberent? Qui ait: Viri fratres & patres audite. Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia, priuſquam moraretur in Charan: & dixit ad illum, Exi de terra tua & de cognatione tua, &

veni in terrã quã monſtrauero tibi.Tũc exijt de terra Chaldæorum,& habitauit in Charã. Chaldæa enim pars eſt Meſopotamiæ:in qua Meſopotamia eſt etiã ciuitas Charan,& propterea ſignificãter Stephanus dicit in Meſopotamia priuſquam moraretur in Charã:ſciẽs ꝙ Charã erat etiã in Meſopotamia. Et ſignificantius dicit quòd tunc exiit de Chaldęa,nõ de Meſopotamia:venit enim in Charan ciuitatẽ non Chaldææ,ſed Meſopotamiæ verſus Syriam,in qua mortuus eſt pater Abrahæ,vt patet Gen.11. *Et inde poſtquã mortuus eſt pater eius,tranſtulit illum in terram iſtam in qua nunc vos habitatis. Et non dedit illi hæreditatẽ in ea nec paſſum pedis.* pro,nec veſtigium pedis. Aduerte quòd non dicit Abraham ne veſtigium quidẽ pedis poſſediſſe in terra promiſsionis (quoniã hoc conſtat eſſe falſum, nam poſſedit agrum ibidem cum ſpelunca:vt patet in Geneſi ca.23.)ſed dicit quòd deus non dedit ei hæreditario titulo nec veſtigium pedis.agrũ enim illum emit. *Sed repromiſit dare illi eam in poſſeſſionem, & ſemini eius poſt ipſum: quum non haberet filium. Locutus eſt autem ei deus.* pro,locutus autem deus ſic.vt ſubiungitur.*Quia.* pro,quòd,*erit ſemen tuum accola.* pro, inquilinum, *in terra aliena: & ſeruituti eos ſubijcient,& male tractabunt eos annis quadringentis triginta.* Anni iſti non referuntur ad ſeruitutem,ſed ad peregrinationem:nam vt ſupputantes annos ſecundum Hebræos dicũt, nec quadringentis annis fuerunt in Aegypto,ſed ducentis tantum & decem annis.*Et gentẽ cui ſeruierint,iudicabo ego dicit dominus.* ꝓ,dixit deus, *& poſt hæc exibunt,& ſeruiẽt mihi in loco iſto. Et dedit illi teſtamentũ circunciſionis,& ſic genuit Iſaac:& circũcidit eũ die octauo,& Iſaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas. Et patriarchæ æmulãtes, Ioſeph vẽdiderunt in Aegyptũ. Et erat deus cũ eo:& eripuit eũ ex omnibus tribulationibus eius. Et dedit ei gratiã & ſapientiam in conſpectu Pharaonis regis Aegyptiorum:& conſtituit eum præpoſitum ſuper Aegyptum & ſuper omnem domũ ſuã.Venit autẽ fames in vniuerſam Aegyptum & Chanaan,& tribulatio magna:& non inueniebant cibos patres noſtri. Quum audiſſet autẽ Iacob eſſe frumentum in Aegypto,miſit patres noſtros primùm. Et in ſecundo.* ſubaudi deſcenſu patrum in Aegyptũ. *Cognitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis,& manifeſtatũ eſt Pharaoni genus eius. Mittens autem Ioſeph, accerſiuit Iacob patrem ſuum & omnem cognationem ſuam in animabus ſeptuagintaquinque.* Occurrit quæſtio de numero:qa Geneſis quadrageſimoſeptimo & Exodi primo ſupputantur tantum animæ ſeptuaginta. Reſpõdetur quòd Stephanus ſupputauit alios Ioſeph filios natos poſt deſcenſum

Iacob

Iacob in Aegyptum. *Et deſcendit Iacob in Aegyptum: & defunctus eſt ipſe & patres noſtri. Et tranſlati ſunt in Sichē.* De Ioſeph & fratribus Hierony. affirmat, quòd ſepulci ſunt in Sichē: vt hæc litera ſonat. Quanuis Ioſephus ſecūdo antiqui. lib. cap. quinto fratres Ioſeph ſepultos in Hebron dicat. De Ioſeph ſiquidē cōſtat Ioſue vltimo quòd ſepultus eſt in Sichem. *Et poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filijs Emor, filij Sichem.* Multæ occurrunt hîc quæſtiones, quas etiam Hieron. ad Pammachiū inſolutas relinquit. Prima eſt circa ſepulchrū emptum ab Abraham, nam conſtat illud fuiſſe in Hebron, & non in Sichem. Sed hæc quæſtio facile ſolui poteſt: dicēdo quòd ad diuerſos referuntur, ita quòd particula trāſlati ſunt in Sichem, refertur ad Ioſeph & fratres eius, ſecundū Hiero. particula autē & poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham, refertur ad Iacob: & ſecundum Ioſephum ad filios eius patriarchas. ¶ Verùm alia quęſtio circa venditores ſepulchri inſolubilis apparet. nam hîc dicitur à filiis Emor: quum in Geneſi dicatur quòd Abraham emit ab Ephron filio Sohar. Nec video ſolutionem quadrātem niſi ille Ephron aut pater eius Sohar nominatus etiā fuerit Emor: & quòd alio nomine in Geneſi, alio hîc appellatur. ¶ Inculcatur & tertia quæſtio valde diſtrahēs textum, referēdo à filiis Emor ad illam particulā & trāſlati ſunt in Sichē. Sed tam extorta videtur, vt nō putem proſequendā. Poſſet tamē aliter cōſtrui vniuerſa hæc litera, tali ordine. Et trāſlati ſunt in Sichem patres noſtri filij Iacob: & poſiti à filiis Sichem filij Emor in ſepulchro quod emit Abrahā pretio argenti: vt intelligamus quòd Sichimitæ memores cladis quam exercuerant in eos filij Iacob, nō paſſi ſunt corpora eorū honorabiliter manere in Sichē, & propterea poſuerūt ea in Hebron. Si cōſtaret de re geſta, nullas anguſtias litera hæc inferret. Alludit autē hoc ad id quod dicit Ioſephus, patriarchas filios Iacob ſepultos in Hebron. *Quū autem appropinquaret tēpus promiſſionis quā profeſſus fuerat,* pro, quā iurauerat, *deus Abrahe, creuit populus & multiplicatus eſt in Aegypto: quoadusque ſurrexit alius rex in Aegypto qui nō ſciebat.* pro, nō nouerat, *Ioſeph. Hic circūueniēs genus noſtrū afflixit patres noſtros, vt exponerēt infantes ſuos ne viuificarentur. Eodē tēpore natus eſt Moyſes, & fuit gratus deo: qui nutritus eſt tribus menſibus in domo patris ſui. Expoſito autem illo ſuſtulit eum filia Pharaōis, & nutriuit eū ſibi in filiū: et eruditus eſt Moyſes omni ſapientia Aegyptiorū: & erat potēs in verbis & operibus ſuis. Quū autē impleretur ei quadraginta annorū tēpus, aſcēdit in cor eius*

vt viſitaret fratres ſuos filios Iſrael. Et quum vidiſſet quendam iniuriã patientem, vindicauit illum: & fecit vltionẽ ei qui iniuriam ſuſtinebat, percuſſo Aegyptio. Exiſtimabat autem intelligere fratres, quoniã deus per manum ipſius daret ſalutem illis: at illi non intellexerunt. Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens: Viri fratres eſtis, vt quid nocetis alterutrum? Qui autem iniuriã faciebat proximo, repulit eum dicens: Quis te conſtituit principem & iudicẽ ſuper nos? nunquid interficere me tu vis, quemadmodũ interfeciſti heri Aegyptium? Fugit autem Moyſes in verbo iſto, & factus eſt aduena in terra Madian, vbi generauit filios duos. Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deſerto montis Sina, angelus in igne flammæ rubi. Exponit Stephanus veritatem apparentis nuntij: qui tamen inferius dicet, Ego ſum deus patrum tuorum. Angelus erat, ſed in perſona dei loquebatur. *Moyſes autem videns admiratus eſt viſum: & accedẽte illo, vt conſideraret, facta eſt ad eũ vox domini dicens: Ego ſum deus patrum tuorum, deus Abraham, deus Iſaac, & deus Iacob. Tremefactus autem Moyſes, non audebat conſiderare.* Ex eiſdem traditionibus hauſit Sephanus tremorem Moyſi, ex quibus hau ſit author epiſtolæ ad Hebræos duodecimo. *Dixit autem illi dominus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo ſtas terra ſancta eſt. Vidẽs vidi afflictionẽ populi mei qui eſt in Aegypto, & gemitum eorum audiui: & deſcendi liberare eos. Et nunc veni & mittã te in Aegyptum. Hunc Moyſen quem negauerunt, dicentes, quis te cõſtituit principem & iudicem, hunc deus principem & redemptorem miſit cum manu angeli qui apparuit illi in rubo. Hic eduxit illos, faciẽs prodigia & ſigna in terra Aegypti & in rubro mari & in deſerto annis quadraginta. Hic eſt Moyſes qui dixit filijs Iſrael: prophetã ſuſcitabit vobis deus de fratribus veſtris tanquã me ipſum audietis. Hic eſt qui fuit in eccleſia in ſolitudine cũ angelo qui loquebatur ei in mõte Sina, & cũ patribus noſtris: qui accepit verba vitæ data nobis. Cui noluerũt obedire patres noſtri ſed repulerunt, & auerſi ſunt cordibus ſuis in Aegyptum.* Significanter dicit cordibus ſuis: quoniam corde auerſi ſunt ad mores Aegyptiorum: imò etiam quandoque ad reuertẽdum in Aegyptum: vt patet Nu. decimoquarto, Sed quo ad mores quadrat quod ſubiungitur de idololatria petita ab Aaron. *Dicentes ad Aaron: Fac nobis deos qui præcedant nos. Moyſi enim huic qui eduxit nos de terra Aegypti, neſcimus quid factum ſit ei. Et vitulum fecerunt in diebus illis: & obtulerunt hoſtiã ſimulacro: & lætabãtur in operibus manuum ſuarum. Cõuertit.* Deeſt ſe, *autem deus & tradidit eos ſeruire militiæ cœli.* Deus immutabilis eſt; & dicitur quòd conuer-

tis

tit ſe quantũ ad effectũ: mutauit enim effectum internæ protectionis qua ſeruabat populũ ab idololatria, & permiſsiue tradidit illos in reprobũ ſenſum vt adorarent militiam cœli: hoc eſt, aſtra. *Sicut ſcriptũ eſt in libro prophetarũ.* proculdubio 12. minorũ. nam ex Amos 5. c. ſententia ſubiũgitur: *Nunquid victimas & hoſtias obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto domus Iſrael?* Dicitur hoc non ea ratione, quod in deſerto nunquã fuerint oblatæ victimæ (quoniã conſtat quandoque fuiſſe oblatas) ſed ea ratione quia non ordinariè offerebantur ſacrificia in deſerto, nõ offerebatur iuge ſacrificiũ. *Et ſuſcepiſtis tabernaculum Moloch.* Hęc particula non refertur ad tẽpus quo fuerunt in deſerto: quia nihil horum ſcriptum eſt factum in deſerto. Et etiam pœna ſubiuncta manifeſtat, quòd de tempore poſt habitatam terram promiſsionis loquitur. Quale autem fuerit hoc tabernaculum Moloch, ſcriptum non eſt. Ad idololatriam ſpectare intelligitur. Moloch enim Ammonitarum idolum ſcribitur. *Et ſydus dei veſtri Rẽpham.* hoc eſt luciferum ſeu ſtellam matutinã, vt aiunt. *Figuras quas feciſtis adorare eas.* Ecce tertium crimen idololatriæ. Nec refert an fuerint figuræ aſtrorum, an hominum ſeu aliarũ rerum. *Et transferam vos trans.* pro, vltra, *Babylonẽ.* aduerte quòd Stephanus non refert verba Amos, ſed ſenſum exponẽdo: nã ibi dicitur vltra Damaſec. Quæ dictio quãdoque eſt nomẽ propriũ ciuitatis quæ dicitur Damaſcus: quandoque autẽ eſt nomen appellatiuum, & ſic expoſuit eã Stephanus, dicẽdo vltra Babel. *Tabernaculũ teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit illis deus loquens ad Moyſen vt faceret illud ſecundũ formam quã viderat. Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cũ Ieſu in poſſeſsionẽ gentium quas expulit deus à facie patrum noſtrorũ.* De Ioſue eſt ſermo: qui cum filiis Iſrael arcã domini & tabernaculũ factũ à Moyſe induxit in terrã promiſsionis, quã hic appellat poſſeſsionẽ gentium: quia poſsidebatur à gentibus, Chananæis, &c. *Vſque in diebus Dauid.* Ad literam tabernaculũ factũ à Moyſe, vſque ad tempus Dauidis perſeuerauit in ſuo honore. Dauid autẽ fecit aliud tabernaculũ in monte Sion, in quo poſuit arcã domini, & ſic tabernaculũ factũ à Moyſe, minus honoris habuit: vtpote ſine ſpe tegẽdi amplius arcã domini. Et propterea de Dauide ſubiũgit, *Qui inuenit gratiam ante deum.* & petiit, vt inueniret tabernaculũ deo Iacob. Locatũ pro loco ponit: petiit enim Dauid, vt inueniret locum ſtabilem vbi eſſet tabernaculũ dei Iacob: & effecit in Sion. *Salomon autem ædificauit illi domum. Sed non excelſus in ma-*

nufactis. Deeſt tẽplis, *habitat. Sicut per prophetã dicit.* Eſa.66. Negatur quandoque in ſcriptura ꝙ deus habitet in templo & quandoque affirmatur, diuerſis rationibus. Negatur ſiquidẽ ꝙ habitet in templo tanquã locatũ in loco, & ad hunc ſenſum affertur authoritas iſta Eſaiæ, ab immenſitate dei manifeſtans ꝙ nõ cõprehenditur in templo. Affirmatur ad ſignificandũ quòd eſt ibi ſecundũ ſpecialem effectũ: hoc eſt, venerationem & cultum nominis ſui. *Cœlũ mihi ſedes eſt, terra autẽ ſcabellũ pedum meorum. Quam domũ ædificabitis mihi, dicit dominus: aut quis locus requietionis meæ eſt? nonne manus mea fecit hæc omnia, dura ceruice & incircũcíſis cordibus & auribus?* Metaphorico ſermone deſcribit animos iſtorum. Et quẽadmodũ obſtinationẽ eorũ deſcribit à dura ceruice, ita impura corda & impuras aures mentis ad audiendum verba vitæ, per incircunciſionẽ ſignificat. *Vos ſemper ſpiritui ſancto reſiſtitis.* Præſentis temporis legendũ eſt, nõ reſtitiſtis. Et dicit eos ſemper reſiſtere ſpiritui ſancto, quia perſeuerãt in reſiſtẽtia inchoata aduerſus Chriſtũ. *Sicut patres veſtri, ita & vos. Quem prophetarũ non ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos qui prænuntiabãt de aduẽtu iuſti, cuius vos nũc proditores & homicidæ.* pro, occiſores. *fuiſtis.* Fuerũt enim & proditores, tractãdo proditionẽ cũ Iuda, imò emendo ꝓditionẽ, & occiſores per manus Gentiliũ. *Qui accepiſtis legẽ in diſpoſitione.* pro, in diſpoſitiões, *angelorũ.* Nõ eſt clarũ an diſpoſitiones referãtur ad varias apparitiones angelorũ, an ad diuerſitatem ſignorũ quæ apparuerũt quũ data eſt lex, an ad diuerſitatem ordinationũ ſeu ſtatutorũ in lege, ac ſi dictũ fuerit, ꝙ accepiſtis legẽ in ſtatutis angelicis, *Et non cuſtodiſtis. Audientes autẽ hæc, diſſecabãtur cordibus ſuis, & ſtridebãt dẽtibus in eũ. Quũ autẽ eſſet plenus ſpiritu ſancto, intendẽs in cœlum.* oculis corporeis in cœlũ eleuatis ac intẽtis. *Vidit.* corporali viſione. *Gloriam dei.* Non vidit deũ ſed gloriã dei: hoc eſt, claritatẽ quãdam corporalẽ tanquam præ ſe ferentẽ præſentiã dei. Neque enim alia gloria oculo corporeo videri potuit. *Et Ieſum ſtantem à dextris dei.* Ieſus in cœlo vere ſtat (nõ ſedet) quo ad ſitum corporalẽ: quoniã ſtare eſt naturalis ſitus hominis, & ſic Stephanus vidit ipſum Ieſum ſtantẽ vt vere ſtat. Quod autẽ ſubditur à dextris dei, nõ poteſt ad literam intelligi, ſed intelligitur ipſum ſtantem in ſummis dei bonis, vidit ſiquidẽ ipſum glorioſiſsimũ. Et propterea dicit à dextris dei, *Et ait, Ecce video cœlos apertos.* Hinc habetur quòd hæc viſio fuit corporalis. Nam ſi fuiſſet imaginaria aut intellectualis, abſtractio aliqua, imò multa interueniſſet à ſenſibus. Cuius contrariũ

teſtatur

teſtatur ſermo eius, ecce video cœlos apertos. Nec dicit ecce vidi ſed ecce video. Quum autẽ audis viſionẽ corporalem, ne intelligas illã puram, ſed iunctã intelligentiæ: ſicut quum video hominẽ excellentem mihi notum, conſidero ſimul eminentem illius ſcientiam, ſanctitatem vitæ, & huiuſmodi. Vidẽs ſiquidem Stephanus Ieſum verum hominem ſtantem in cœlo, & corporalem gloriã, intelligebat & præſentiam dei; & ſummã Ieſu excellentiam, & propter primũ dicitur gloriã dei: & propter ſecundum à dextris dei. Et quod antè Lucas dixit, vidit gloriam dei, Stephanus modo explicat video cœlos apertos: hoc eſt, patẽtes, nõ ſciſſos. Videbat enim claritatem ſupra cœlos: & propterea dixit video cœlos apertos, tanquã patẽtes ad hoc vt videretur ſuperna gloria. *Et filium hominis.* Vt clarius explicetur quòd Ieſus quatenus homo viſus eſt, dicit & filium hominis. *Stantem à dextris virtutis dei.* Superfluit virtutis. *Exclamantes autẽ voce magna.* proculdubio aduerſus Stephanũ tanquam blaſphemum. *Continuerunt aures ſuas.* ne audirent blaſphemantem, magnam religionem ſimulantes. *Et impetũ fecerunt vnanimiter in eum. Et eycientes eũ extra ciuitatem, lapidabant.* proculdubio tanquam blaſphemum. Tacet autem Lucas de conſenſu Pilati. Iudæi ſiquidem (vt Ioannes teſtatur) dixerunt, nobis non licet interficere quẽquam, reſeruata cauſa mortis præſidi. Vnde quum iſta lapidatio facta fuerit in territorio Hieruſalem, proculdubio facta eſt de cõſenſu Pilati. Vnde & Paulus dicit corã Agrippa inferius cap. 26. quòd ipſe detulit ſententiam. *Et teſtes depoſuerunt veſtimenta ſua ſecus pedes adoleſcentis qui vocabatur Saulus.* Vide quàm religioſe & legaliter ſe habent. Non ſolum continent aures, ſed extra ciuitatem eiiciunt iuxta mandatum Leui. 4. & teſtes primi concurrunt. *Et lapidabant Stephanum, inuocantem & dicentem: Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum. Poſitis autem genibus.* Pro ſe ſtans orauit: pro lapidatoribus autem poſitis genibus, vrgente charitate. *Clamauit voce magna.* ad inſtructionem aliorum. *Dicens, Domine ne ſtatuas illis hoc peccatum, quia neſciunt quid faciunt.* Superfluunt hæ quatuor vltimæ dictiones. *Et quum hoc dixiſſet, obdormiuit in domino.* Superfluit in domino. Mors martyrum ſomnus appellatur, propter certitudinem quietis & futuræ reſurrectionis ad vitam felicem.

CAPVT VIII.

S*Aulus autem erat conſentiens neci eius.* Ne putares Saulum diſſentientem vacaſſe ſeruandis veſtimentis, explicat Lucas ꝙ conſenſerat neci Stephani. *Facta eſt autem in illa die perſecutio ma-*

gna.Inchoatam eodem die perſecutionē magnā aduerſus alios Chriſtianos ſignificat:vt intelligamus furorem tantum excitatum,vt non contenti fuerint morte Stephani,ſed inchoaſſe perſecutionem aduerſus alios & multos occidiſſe:vt patet in ca.26. *In eccleſia*.pro,eccleſiam,hoc eſt,aduerſus eccleſiā. *Quæ erat Hieroſolymis*.Hæc eſt prima perſecutio mota aduerſus Chriſtianos communiter.*Et omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ.* Non omnes baptizati,ſed omnes diſcipuli in quos deſcenderat ſpiritus ſanctus in variis linguis,quando factus eſt repente de cœlo ſonus,&c. Vnde & Saulus inferius ſubiungitur trahens in carcerem Hieruſalem viros baptizatos , non iſtos qui diſperſi ſunt in regiones Iudææ & Samariæ.*Præter apoſtolos. Curauerunt autem*.Deeſt,ſimul,*Stephanum viri timorati*.pro,religioſi,*feceruntque planctum magnū ſuper eum*.Hinc apparet non incœpiſſe ſolennitates martyrum in illa primitiua eccleſia. Non enim dedicauerunt martyrium Stephani,ſed fecerunt planctum magnū ſuper eum,curantes corpus illius Hebræo more.Et dicit ſimul autem curauerunt,ad ſignificandum quòd ſimul cum perſecutione magna fuit cura ſepeliendi Stephanum.*Saulus autem deuaſtabat eccleſiam,per domos*.pro,per ſingulas domos,*intrans:& trahens viros ac mulieres,tradebat in cuſtodiam* . proculdubio carceris.*Igitur qui diſperſi erant,pertranſibant euangelizantes verbum dei.* Ecce fructus diſperſionis. *Philippus autem.* Ex eo quòd dictum eſt omnes diſperſos præter apoſtolos,& Philippus erat vnus ėx diſperſis,conſtat,quòd Philippus iſte non eſt Philippus apoſtolus, ſed Philippus ſecundus diaconus.*Deſcendens in ciuitatē Samariæ.* hoc eſt,in ciuitatē quæ dicitur Samaria,quæ olim fuerat caput regni Iſrael.*Prædicabat illis Chriſtum. Intendebant autem turbæ ĳs quæ à Philippo dicebantur:vnanimiter audientes,& vidētes ſigna quæ faciebat.Multi enim eorum qui habebāt ſpiritus immūdos, clamātes voce magna exibāt*.pro,ſpiritus enim immūdi è multis qui illos habebant,clamātes voce magna exibāt.Nō enim habētes ſpiritus immundos exibant,ſed ipſi ſpiritus exibant.*Multi autem paralytici & claudi curati ſunt.Factum eſt ergo gaudium magnū in illa ciuitate.Vir autē quidā nomine Simon,qui antè fuerat in ciuitate Magus*. pro,artem exercens magicā,*ſeducens gentem Samariæ,dicens ſe eſſe aliquem magnū.Cui auſcultabant omnes à minimo vſque ad maximū, dicentes hic eſt virtus*.pro,potentia, *dei quæ vocatur magna*. Superfluit quæ vocatur.Appellabāt Simonem Magum magnā dei potentiam:ipſe autem dicebat ſeipſum eſſe aliquem magnum: in-

deſi

definite enim de ſeipſo loquebatur: magnū tamen ſe profitens. Sed dementari populi definiebant eum eſſe magnam dei potentiam. Quid autē per hoc vellent ſignificare, nō eſt certū. *Attendebant autem ei, propterea quòd multo tempore magiis*. id eſt, magicis artibus, *Dementaſſet eos. Quum verò credidiſſent Philippo euangelizāti de regno dei in nomine Ieſu*. pro, & nomine Ieſu, *Chriſti*. Ita quòd ad participium euangelizāti, refertur vtrunq; tum regnū dei, tum nomen Ieſu Chriſti: *Baptizabantur viri ac mulieres. Tunc Simon & ipſe credidit*. An vere an ſimulate, cēſeat qui vult. Subiuncta enim de ipſo ꝙ ſtupens admirabatur videns miracula fieri, ſuſpectam reddūt eius fidem. *Et quum baptizatus eſſet, adhærebat Philippo. Vidénſque ſigna & virtutes maximas*, pro, & potentias, *fieri*. Potentias appellat efficientias potentiarū ſuper dæmones qui expellebantur, & in modis faciēdi, puta ſola inuocatione nominis Ieſu, ſtatim ſanādo claudos & huiuſmodi. hæc enim proprie manifeſtāt potētias. *Stupens admirabatur. Quum autē audiſſent apoſtoli qui erant Hieroſolymis, quòd recepiſſet Samaria verbum dei, miſerunt ad eos Petrum & Ioannē*. Quum audis miſerūt, nō propterea Petri principatū neges. Nā ſi minor ſimpliciter & abſolute eſt qui mittitur, etiā impar inuenitur aliis apoſtolis. Mittunt ergo non imperio, ſed fraterna charitate ac impulſione: vt multi fratres mittunt quādoq; maiorē, & capitulares mittunt epiſcopum quādoq; ad papam vel Cæſarē. *Qui quum veniſſent orauerūt pro ipſis, vt acciperent ſpiritum ſanctum. Nondū enim in quēquā illorū venerat*. pro, illapſus erat: *ſed baptizati tantū erant in nomine domini Ieſu*. pro, in nomine Chriſti Ieſu. *Tunc imponebant manus ſuper illos*. Aduerte ꝙ cū hoc ꝙ apoſtolis reſeruata legitur manuum impoſitio, & inde ſumitur ꝙ epiſcoporū ex officio eſt imponere manus in ſacramēto cōfirmationis, cōcurrit ꝙ Philippus nec ſacerdos erat, ſed ſoli apoſtoli tunc erant ſacerdotes. Quod ideo annotauerim, vt appareat magis ſobrie docuiſſe beatum Greg. in epiſtola ad Ianuariū Carali. (& recitatur in Decre. diſt. 95. c. peruenit) quàm Innocentiū tertiū in ca. 4. de cōſuet. *Et accipiebant ſpiritū ſanctū*. proculdubio in effectu ſenſibili. Per baptiſmū acceperāt ipſum in effectu ſolius gratię internæ. Accepiſſe autē eos ſpiritū ſanctū in effectu ſenſibili (puta locutione linguarū) teſtātur ſubiuncta, ꝙ Simon qui fuerat magus, viderit ſpiritū ſanctū datū ꝑ impoſitionē manuū. *Quū vidiſſet autē Simon quòd per impoſitionē manus*. pro, manuū, *Apoſtolorū daretur ſpiritus ſanctus, obtulit eis pecunias dicens: Date & mihi hāc poteſtatē vt cuicunque impoſuero manus, accipiat*

Fiat ſpiritūſanctum:Petrus autē dixit ad eū,Pecunia tua tecū ſit in perditionē,quoniā donū dei exiſtimaſti pecunia poſſideri. Ratio ſimoniaci vitij ab hoc Simone nominati, redditur id,quod eſt liberale donū ſolius dei ſubiicere emptioni & vēditioni. Sub appellatione autē diuini doni nō ſolū veniūt cōſecrationes quæ à ſolo deo pendēt,ſed etiā officiū curæ animarū:hoc enim ſoltus dei donū eſt, & cunctis conſecrationibus præfertur. Nam ad ſalutem animarum conſecrationes omnes ordinantur:propter ſalutē enim animarū ſunt & non ediuerſo. Vnde officiū curæ animarū præcipuū ac ſpiritualiſsimū dei donū eſt. Et propterea illud vendere aut emere ſimoniacum eſt ſuapte natura,& non quia prohibitū ab eccleſia. Vnde ſi quis conſecratus epiſcopus emeret papatum, proculdubio nō emeret niſi officiū curæ animarū:quoniā iā conſecratus erat epiſcopus:& huius officij emptio ſimoniacū ipſum cōſtitueret. Et ſimiliter ſi quis ſanctæ Romanæ eccleſiæ cardinalatum emeret,officiū ſpirituale emeret:nā aſſumitur cardinalis eccleſiæ Romanæ in partē ſolicitudinis:proculdubio ſpiritualis curæ vniuerſalis eccleſiæ. Eiuſdē ſiquidē naturæ ſunt tota cura & pars curæ. Ipſum autē officiū curæ vniuerſalis eccleſiæ (quod totum eſt in ſummo pontifice)ſpirituale conſtat eſſe:ac per hoc partes eius ad quas cardinales aſſumūtur,ſpirituales oportet intelligi. Ad idē quoq; genus officij ſpectat electio ſpiritualis paſtoris:& propterea quum cardinales ad eligendū quoq; ſummū paſtorē eligātur, vndiq; officium eorum ſpirituale conſtat eſſe.

¶Nec obſtat ſi dicatur quòd cardinalibus non ex officio cardinalatus,ſed ex priuilegio cōpetit hoc officium : quoniā aliud eſt quòd cardinales eligant,& aliud eſt ꝙ ſoli cardinales eligant,& quāuis hoc ſecundū(videlicet ꝙ ſoli eligāt)conueniat eis ex priuilegio,primum tamen cōuenit eis ſuapte natura,qua ſunt primi clerici Romani:nā ad clerū Romanū ſpectat ſuapte natura electio pōtificis Romani. Et hæc ideo dixerim, ne aliquis fallatur audiēdo officia licite vēdi,vt ſciat diſtinguere & intelligere ꝙ hoc verificatur de officio non ſpirituali, & ꝙ emere aut vendere officium ſpirituale curæ animarū (ſiue in toto ſiue in parte)ſimonia eſt ſuapte natura. Venditur enim donū dei quod vere ſolus deus cōmunicat hominibus,vt.ſ.officiū curæ animarum deo propriū homo participet. *Non eſt tibi pars neque ſors in ſermone iſto.* Melius legeretur in ratione iſta. Vtriuſq; enim ſenſus Græcus textus eſt capax. Et demōſtratur ratio illapſus ſpiritus ſancti per impoſitionē manuū. Ratio enim iſta eſt ratio ſpiritualis & mun

mūdiſsima: vtpote cōſiſtēs in ſingulariſsima dei gratia ſolis apoſtolis cōceſſa: & ꝑpterea excluditur Simō ſumptuoſus tam à participio q̄ conſortio illius: vt nō ſolū careat parte velut ſibi debita, ſed careat ſorte velut deſuper cōtingēte. Indignū enim ſe redebat vtroq; modo. *Cor enim tuū non eſt rectū coram deo. Pœnitentiā itaque age ab hac nequitia tua: & roga deū ſi forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui. In felle enim amaritudinis & obligatione.* pro, colligatione, *iniquitatis video te eſſe.* Petrus eadē ſpiritus ſancti gratia qua vidit ſecretū Ananiæ & Sapphiræ, videt modo cor Simonis: metaphoricè deſcribēs à fellea amaritudine ſtatum animę illius contrariū dulcedini ſpiritus ſancti: & nō vna, ſed multis iniquitatibus colligatis videt illū reum. Nā & amarū valde eſt abeſſe à deo, & nō ſimoniā tantū, ſed multas intēdebat cōmittere iniquitates: merito colligatas, quoniā vna trahebat aliā. Emēdo enim intēdebat vēdere, & innumera inde facinora perpetrare. *Reſpondens aūt Simon, dixit, Precamini vos pro me ad dominū, vt nihil veniat ſuper me eorū quæ dixiſtis.* Dixerāt pecunia tua tecū ſit in perditionem, & ꝙ erat reus colligatarum iniquitatū. Propterea Simon non amore veniæ, ſed timore pœnæ motus, dicit vt apoſtoli rogent pro eo vt nihil pœnarū prædictarū veniat ſuper eum. *Et illi quidem teſtificati & locuti verbū domini.* Ad miracula refertur teſtificati, quāuis etiam poſsit referri ad perhibitionē teſtimonij dictorum à Philippo: ꝙ ipſi apoſtoli qui familiariter cum Chriſto fuerant, teſtificati ſunt ita eſſe vt Philippus prædicauerat. *Redibant Hieroſolymam, & multis regionibus.* pro, pagis, *Samaritanorum euangelizabant. Angelus autem domini locutus eſt ad Philippum.* diaconū ſuperius nominatū. *Dicens ſurge & vade contra.* pro, verſus, *meridiem ad viam quæ deſcendit ab Hieruſalem in Gazam, hæc eſt deſerta.* Gaza ciuitas demonſtratur pronomine hæc: & ad differentiam Gazæ nō deſertæ deſcribitur via illa. *Et ſurgens abijt. Et ecce vir Aethiops, Eunuchus, potens.* pro, præfectus, *Candacis.* pro, Candaces, *reginæ Aethiopū qui erat ſuper omnes gazas eius, venerat adorare in Hieruſalem, & reuertebatur ſedens ſuper currum ſuum, legenſq; Eſaiam prophetam. Dixit autem ſpiritus Philippo: Accede, & adiunge te ad currum iſtum. Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Eſaiam prophetam, & dixit: Putáſne intelligis.* pro, num intelligis *quæ legis? Qui ait, & quomodo poſſum ſi non aliquis oſtenderit mihi.* pro, duxerit me: Interpres ſenſum poſuit. *Rogauítque Philippum vt aſcenderet, & ſederet ſecum. Locus.* pro, cōtinentia, *autem ſcripturæ quam legebat erat hic, Tanquam ouis ad occiſionem ductus eſt, & ſicut*

agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic nõ aperuit os ſuũ: in humilitate iudicium eius ſublatũ eſt. Generationẽ eius quis enarrabit? quoniã tolletur. pro, tollitur, *de terra vita eius.* Eſa.53.ca. ſcripta ſunt hæc. *Reſpõdens autẽ Eunuchus Philippo, dixit.* Reſpõſio Eunuchi ad interrogationẽ, quã fecerat Philippus, refertur. Interrogauerat ſiquidẽ nunquid intelligis quæ legis? reſpõderat autẽ primũ ſe egere docto re, reſpõdẽdo ad illud nunquid intelligis: modo autẽ reſpondet quo ad rem lectã, tanquã reſpondendo ad illud quæ legis. Vnde ad hoc reſpondet interrogãdo. *Obſecro te, de quo propheta dicit hoc, de ſe, an de alio aliquo? Aperiens autem Philippus os ſuum, & incipiens à ſcriptura iſta, euangeliZauit illi Ieſum. Et dum irent per viam venerunt ad quãdã aquã: & ait Eunuchus: Ecce aqua: quis.* pro, quid, *prohibet me baptiZari? Dixit autẽ Philippus: ſi credis ex toto corde, licet. Et reſpondens ait: Credo filiũ dei eſſe Ieſum Chriſtũ. Et iuſſit ſtare currũ & deſcenderũt vterque.* pro, ambo, *in aquã Philippus & Eunuchus: & baptizauit eũ. Quum autẽ aſcẽdiſſent de aqua, ſpiritus domini.* Quẽ prius nominauit angelũ, deinde ſpiritũ, modo nominat ſpiritũ domini: qa vere erat ſpiritus operãs mãdato domini. *Rapuit Philippũ, & amplius nõ vidit eum Eunuchus. Ibat autẽ per viã ſuã gaudẽs. Philippus autẽ inuẽtus.* pro, repertus, *eſt in Aſoto, & pertranſiens euangeliZabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæſareã.* Hiſtoria clara eſt. In qua id aduertendũ eſt ꝙ fides ſtatim extenſa eſt ad Samaritanos & ad gentiles, vtrorũq; enim primitias Philip. deo obtulit.

CAPVT IX.

S*aulus autem adhuc ſpirans minarũ & cædis,* pro, ſpirans minas & cædẽ, *in diſcipulos domini, acceſſit ad principẽ ſacerdotũ: & petijt ab eo epiſtolas in Damaſcum ad ſynagogas, vt ſi quos inueniſſet huius viæ viros ac mulieres.* Chriſtianã religionẽ appellat viam. *Vinctos perduceret in Hieruſalẽ. Et quũ iter faceret contigit vt appropinquaret Damaſco: & ſubito circunfulſit,* pro, circunfulgurauit, *eũ lux de cœlo.* Actionẽ lucis Chriſti corporis erga Paulũ deſcribit ad ſimilitudinem ſubitæ circunfulgurationis. Ita ꝙ nõ fuit ſimplex lumi nis emiſſio: ſed ad ſimilitudinẽ fulgurationis: non ex vna parte, ſed circuncirca, nec pedetentim facta, ſed ſubito. ¶ Minus autẽ hic Lucas dicit quàm fuerit: nam vt ipſe Paulus coram Agrippa teſtatur, lumen iſtud non ſolũ circunfulſit ipſum, ſed & ſocios, nec ſolus Paulus cecidit in terram, ſed & ſocij. *Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem ſibi, Saule Saule.* Legendum eſſet Saul Saul, hoc loco præcipue: quum dominus Hebræa lingua allocutus fuerit Paulum, vt ipſemet teſtatur. Sed vſus iam obtinuit.

Quid

Quid me perſequeris? Ratio perſequendi Chriſtianos erat Chriſtus.& propterea Chriſtus dicit, quid me perſequeris? Et verè Saulus non perſequebatur niſi Chriſtũ in Chriſtianis. *Qui dixit, quis es domine?* Vide q̃ cito declinat à perſecutione,interrogando cũ veneratione,quis es domine? *Et ille: Ego ſum Ieſus quẽ tu perſequeris. Durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare.* Prouerbio vtitur, ſumpto à bobus calcitrantibus cõtra pungentẽ ſtimulũ. Verũ in textu Græco ne hoc habetur nec ſequentia: videlicet & tremens ac ſtupens dixit, Domine quid me vis facere? & dominus ad eũ. Sed ſtatim poſt illa verba, ego ſum Ieſus quem tu perſequeris, ſubiungitur: *Sed ſurge & ingredere ciuitatem: & dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri autem illi qui comitabantur cum illo, ſtabant ſtupefacti.* pro, attoniti. Stabant autem poſtquam ſurrexerant, Saulo adhuc proſtrato iacente. Nam oẽs ceciderunt: vt Paulus inferius dicit. *Audientes quidem vocem,* Pauli, non Chriſti: vt ipſemet Paulus in 22. cap. explicat. *Neminem autem videntes.* ſupple cũ quo loquebatur Paulus. Et ſignificanter non dicit nihil autem, ſed neminem autẽ: quia vt Paulus teſtatur inferius, oẽs viderunt illud lumen, ſed non viderunt aliquã perſonam. *Surrexit autem Saulus de terra: apertiſq; oculis nihil videbat. Ad manus autem illum trahentes.* pro, manu autẽ ducentes illum, *introduxerunt Damaſcum. Et erat ibi tribus diebus non videns: & nõ manducauit neque bibit. Erat autem quidam diſcipulus Damaſci nomine Ananias. Et dixit ad illum in viſu dominus, Anania. At ille ait: Ecce ego domine. Et dominus ad eum, Surge & vade in vicum qui vocatur rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarſenſem. Ecce enim orat. Et vidit.* Non corporeis oculis, ſed per internam apparitionẽ. *Virum Ananiam nomine, introeuntem & imponẽtem ſibi manus vt viſum recipiat. Reſpondit autẽ Ananias: Domine audiui à multis de viro hoc, quanta,* pro, quot, *mala fecerit ſanctis tuis in Hieruſalem & hic.* Non eſt pronomen hic, ſed aduerbium loci. Et eſt ſenſus & hic, id eſt in hoc loco. *Habet poteſtatem à principibus ſacerdotum alligandi oẽs qui inuocant nomen tuũ. Dixit autẽ ad eum dominus: Vade, quoniam vas electionis eſt mihi iſte, vt portet nomen meũ.* Hebręo more loquitur. Sicut enim dicunt filium mortis dignũ morte, & filios nuptiarũ vacantes nuptiis, ita vas electionis dicunt vas omniquaque electum, in quo locandæ ſunt oẽs gratiæ, imò ſummæ gratiæ: videlicet vt portet nomen meũ. Vas ergo electionis dictũ eſt vas diuini nominis. *Coram gentibus & regibus & filijs Iſrael. Ego enim oſtendam illi quanta.* pro, quot, *oporteat eum pro nomine meo pati. Et abijt Ananias, & introiuit*

in domum, & imponens ei manus, dixit, Saule frater. pro, Saul frater. Hebręo more. *Dominus miſit me qui apparuit tibi in via qua veniebas, vt videas & implearis ſpiritu ſancto. Et confeſtim ceciderũt ab oculis eius tanquã ſquamæ.* Non dicit ſquamæ. ſed tanquam ſquamæ. Erant enim quædã ſuperfluitates tegẽtes oculos, cauſatæ ex excellenti lumine priuãte ipſum viſu ad ſimilitudinẽ ſquamarum, educente & exiccante humidũ exceſsiua fulguratione lucis. *Et viſum recepit. Et ſurgens baptizatus eſt, & quum accepiſſet cibũ, confortatus eſt. Fuit autem cum diſcipulis qui erant Damaſci per dies aliquot. & continuò ingreſſus in ſynagogas prædicabat Ieſum.* pro, Chriſtum, *quoniã*, pro, ꝙ, *hic eſt filius dei. Stupebant autem oẽs qui eum audiebãt, & dicebant: Nonne hic eſt qui expugnabat in Hieruſalẽ eos qui inuocabant nomen iſtud, & huc ad hoc venit vt vinctos illos duceret ad principes ſacerdotum? Saulus autem multo magis conualeſcebat, & confundebat Iudæos qui habitabãt Damaſci, affirmans quoniam.* pro, quòd, *hic eſt Chriſtus. Quum autẽ implerentur dies multi.* Trienniũ quo Saulus in Arabia fuit cõprehendit Lucas ſub diebus multis. Nam in reuerſione ex Arabia hoc geſtum eſt: vt etiam in 1. cap. epiſtolæ ad Galat. diximus. *Conſilium fecerunt in vnũ Iudæi vt eum interficerent. Nota autem facta ſunt Saulo inſidiæ eorũ. Cuſtodiebantq́; portas die ac nocte vt eum interficerent. Accipientes autem eum diſcipuli eius nocte, per murum demiſerunt eum, ſubmittentes in ſporta.* Hiſtoriam hanc ipſe Paulus ad Corinth. narrat. *Quum autem veniſſet in Hieruſalẽ tentabat ſe iungere diſcipulis, & oẽs timebant eum, non credentes quòd eſſet diſcipulus. Barnabas autem apprehenſum illum duxit ad apoſtolos.* Petrum & Iacobum fratrẽ domini: vt ipſe Paulus ad Galat. narrat. *Et narrauit illis quomodo in via vidiſſet dominũ, & quòd locutus eſt ei: & quomodo in Damaſco fiducialiter egerit in nomine Ieſu. Et erat cum illis.* diebus quindecim, vt ipſemet narrat. *Intrans & exiens in Hieruſalem.* Hebræo more vniuerſam conuerſationẽ ab ingreſſu & exitu deſcribit. *Fiducialiter agens in nomine domini. Loquebatur quoque gentibus.* Superfluit gentibus. *Et diſputabat cum Græcis.* hoc eſt, Iudæis natione Græcis. *Illi autem quærebant occidere eum. Quod quum cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream, & dimiſerunt Tarſum.* Non fugit Paulus ex ſe, ſed Chriſtiani memores perſecutionis contra eos excitatæ propter Stephanum, timuerunt ne ſimile quid accideret propter Saulum, & voluerunt vt Saulus recederet. Vnde & Lucas ſubdit: *Eccleſia quidem*, pro, igitur eccleſiæ, *per totam Iudæam, & Galilæam, & Samariam habebant pacem.* Ex receſſu Pauli qui diſputando moleſtus erat Iudæis, infert pacem

cem eccleſiarum: hoc eſt,congregationum fidelium diſperſorũ per illas regiones. Explicat autẽ hoc vt redeundo ad ordinẽ hiſtoriæ,deſcribat pacẽ reſtitutam eccleſiæ:ſimul ſignificãdo ꝙ illis tẽporibus occaſio perſequendi eccleſiam Chriſti erat diſputatio. Diſputatio ſiquidem Stephani primam perſecutionẽ excitauit:& hæc Pauli diſputatio ſecundã excitabat,niſi fratres præueniſſent emittendo Paulũ. Ex quo apparet ꝙ Iudæi nõ tam ægre ferebant aliquos fieri Chriſtianos quàm diſputationibus vinci. Vnde & aliis apoſtolis non diſputantibus,ſed euangelizantibus Chriſtũ,miraculaq; facientibus,pax erat eccleſiis. *Et ædificabãtur ambulantes in timore domini:& cõſolatione ſancti ſpiritus replebantur. Factum eſt autem vt Petrus dum tranſiret vniuerſos.* Hinc apparet ꝙ apoſtoli qui remanſerũt in Hieruſalem,nõ permanebant ibidẽ: ſed diſcurrebãt euangelizando: vt etiam apparet ex verbis Pauli ad Gala. vbi narrans primũ ſuum aduentũ in Hieruſalem poſt triennium cõuerſionis ſuæ, dicit ſe duos tantũ apoſtolos vidiſſe tunc, Petrũ ſcilicet & Iacobũ fratrem domini. Vnde coniectura eſt ꝙ intra illud triennium facta fuerit diuiſio apoſtolorum ad prędicandum per mundũ. *Deueniret ad ſanctos qui habitant Lyddæ. Inuenit autem ibi hominẽ quendam nomine Aeneam ab annis octo iacentem in grabato,qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus: Aenea ſanet te dominus Ieſus Chriſtus,ſurge & ſterne tibi. Et continuò ſurrexit. Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Aſſaronæ qui conuerſi ſunt ad dominum. In Ioppe autem fuit quædam diſcipula nomine Tabitha,quæ interpretata dicitur Dorcas.* Nomen proprium Hebræum ipſemet Lucas interpretatus eſt,Gręce dici Dorcadem,quam Latine dicimus capream. *Hæc erat plena operibus bonis & eleemoſynis quas faciebat. Factum eſt autem in diebus illis vt infirmata moreretur, quam quum lauiſſent, poſuerunt eam in cœnaculo. Quum autem prope eſſet Lydda ab Ioppe,diſcipuli audientes quòd Petrus eſſet in ea, miſerunt ad eum rogantes,ne pigriteris venire vſque ad nos. Exurgẽs autem Petrus venit cum illis,& quum adueniſſet, duxerunt illum in cœnaculum: & circunſteterunt illum omnes viduæ flentes,& oſtendentes ei tunicas & veſtes quas faciebat illis Dorcas.* pro, quas faciebat dum eſſet cum ipſis Dorcas. Non eſt vſquequaque certum an fecerit manibus propriis incidendo & ſuendo veſtes,an fecerit ſumptu proprio emendo indigentibus tunicas & veſtes:plena ſiquidem erat eleemoſynis & operibus bonis. Nec repetit Tabitha, ſed Dorcas:quia forte vtroque nomine ſolita erat appellari. Ab Hebræis quidem Tabitha: & ab eiſdem natione Græcis Dorcas.

Et propterea nomen eius interpretandũ duxit Lucas. *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit.* Vt facilius mentem eleuaret ad deum elegit ſolus orare. *Et conuerſus ad corpus dixit, Tabitha ſurge. At illa aperuit oculos, & viſo Petro reſedit. Dans autẽ illi manum, erexit eam. Et quum vocaſſet ſanctos & viduas, aſsignauit eam viuam. Notum autem factum eſt per vniuerſam Ioppen: & crediderunt multi in domino.* pro, in dominum. *Factum eſt autem vt dies multos moraretur in Ioppe apud Simonem quendam coriarium.*

CAPVT X.

VIr autem quidam erat in Cæſarea nomine Cornelius, Centurio cohortis, quæ dicitur Italica. Non dicitur Cẽturio cohortis, hoc eſt caput cohortis: ſed dicitur Centurio cohortis, hoc eſt, ex cohorte, quæ dicitur Italica. Erat enim caput Centuriæ & non cohortis. Et forte erat primipilus, & propterea appellatur Cẽturio cohortis. Is enim preſtabat cæteris Centurionibus. *Religioſus & timens deum cum omni domo ſua, faciẽs eleemoſynas multas plebi, & deprecans deum ſemper. Is vidit in viſu.* hoc eſt, in apparitione imaginaria, non obumbrate, ſed *manifeſte quaſi hora diei nona, angelum dei introeuntem ad ſe & dicentem ſibi, Corneli. At ille intuens eum, timore correptus.* Hæc omnia intellige in illa apparitione. *Dixit: quis es domine.* pro, quid eſt domine? Et ad hoc directe ſubditur reſponſum angeli. *Dixit autem illi: Orationes tuæ & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt in memoriam in conſpectu dei.* Metaphoricus eſt ſermo, dicẽs aſcenderunt in memoriam quo ad ſimilitudinẽ effectus. Ad ſimilitudinem enim de nouo recordati eleemoſynarũ & orationum tuarum, deus diſponit de ſalute tua mittendo me ad te. *Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerſi Simonem quendam qui cognominatur Petrus. Hic hoſpitatur apud Simonẽ quendam coriarium, cuius eſt domus iuxta mare. hic dicet tibi quid te oporteat facere. Et quum diſceſſiſſet angelus qui loquebatur illi, vocauit duos domeſticos.* hoc eſt, duos famulos, *ſuos. Et militem metuentem dominũ.* pro, & militem religioſum, *ex ijs qui illi parebant.* pro, aſsiſtebant. *Quibus quum narraſſet omnia, miſit illos in Ioppen. Poſtera autem die illis iter facientibus & appropinquãtibus ciuitati, aſcendit Petrus in ſuperiora.* Deeſt domus, *vt oraret circa horam ſextam. Et quum eſuriret, voluit guſtare. Parantibus autem illis, cecidit ſuper eum mentis exceſſus. Et vidit.* pro, videt, *cœlum apertum, & deſcendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initijs.* Deeſt, alligatũ. Significatur enim ꝙ in quatuor capitibus (quæ ſunt quatuor anguli lintei vaſis) alligat um erat. *Submitti de cœlo in terrã, in quo erant omnia quadrupedia & ſer*

pen

pentia terræ, ꝑ,quadrupedia terræ beſtiæq́;,& reptilia,*& volatilia cœli*.Crediderim ego diuidendũ textum ſic: omnia quadrupedia(& ibi fiat diſtinctio)terræque beſtiæ & reptilia,&c.*Et facta eſt vox ad eum:Surge Petre,occide*.pro,macta,vt ſit vocabulum conſonum ſacrificio.*Et manduca. Ait autẽ Petrus. Abſit*.pro,nequaquam,*domine,quia nunquam manducaui omne*.pro, quicquam *cõmune & immundum*.Hebræi impuros ſecundum legẽ cibos appellabant cõmunes,appellabãt & immundos. Immundos quidem ſecundũ legem:cõmunes autem ſecundum quandam modeſtiam loquendi cum Gentilibus : ad ſignificandũ autem ſuũ magnum horrorem Petrus,vtrunque dixit,augendo ſermonẽ. Horrentium enim eſt multiplicando augere.*Et vox iterum ſecundo*.pro,rurſus iterum,*ad eum*.hoc eſt,& vox velut à principio iterum facta eſt ad eum.Significatur enim non ſolum diſcõtinuatio huius vocis prima , ſed etiam quòd ſimili modo facta eſt ſicut prima.*Quod deus purificauit,tu commune ne dixeris* . pro, tu ne communica.Poteſt referri tã ad dicere quàm ad habere ſeu tractare commune:hoc eſt immundũ. *Hoc autem factum eſt per ter*. pro,ad ter.Et pronomen hoc,demõſtrat totum: viſum,dictum, auditum.totum enim repetitũ eſt ter.*Et ſtatim*.pro , & rurſum, *receptum eſt vas in cœlũ*.Terminum totius apparitionis deſcribit: ne putares finitam fuiſſe apparitionẽ linteo remanẽte in terra.

Et dum intra ſe hæſitaret Petrus quidnam eſſet viſio quã vidiſſet,ecce viri qui miſſi erant à Cornelio inquirentes domũ Simonis aſtiterunt ad ianuã. Et quũ vocaſſent,interrogabãt ſi Simõ,qui cognominatur Petrꝰ, illic haberet hoſpitium. Petro autẽ cogitante de viſione, dixit ſpiritus ei, Ecce viri tres quærunt te. Surge itaq; & deſcende, & vade cũ eis nihil dubitãs:quia ego miſi illos. Deſcendens aũt Petrus ad viros dixit, Ecce ego ſum quẽ quæritis:quæ cauſa eſt propter quã veniſtis? Qui dixerunt, Cornelius Centurio vir iuſtus & timens deum & teſtimoniũ habens ab vniuerſa gẽte Iudæorũ,reſpõſum accepit ab angelo ſancto accerſiri te in domum ſuã,& audire verba abs te. Introducens ergo eos , recepit hoſpitio. Sequenti autem die ſurgens, profectus eſt cum illis. Et quidã ex fratribus ab Ioppe comitati ſunt eũ. Altera autẽ die intrauit Cæſareã. Cornelius verò expectabat illos,cõuocatis cognatis ſuis et neceſſariis amicis. Et factũ eſt quũ introiſſet Petrus,obuius venit ei Cornelius: et procidẽs ad pedes eius, adorauit eũ. Petrus verò eleuauit eũ,dicẽs: Surge,& ego ipſe homo ſum. Et loquens cũ illo intrauit:& inuenit multos qui cõuenerant,dixitq́; ad illos Vos ſcitis quomodo abominatum ſit viro Iudæo coniungi aut accedere ad alienigenam:ſed mihi oſtendit deus neminem com

munem aut immundũ dicere hominem. Ecce explanatio viſionis quo
ad partẽ,hoc eſt,quo ad homines. Quũ tamẽ illa viſio ſignifica
uerit etiã nullũ cibũ eſſe immundũ. *Propter quod ſine dubitatione*
veni accerſitus. Interrogo ergo quam ob cauſam accerſiſtis me? Et Corne
lius ait, A nudiuſquarta die. ꝓ,quarto ab hinc die, *vſq; ad hanc ho-*
ram. Quartũ diẽ determinat retrocedendo ſupputando vſq; ad
hanc horã. Forte illamet hora erat hora nona , hoc enim vide-
tur ſignificare. *Sedebã ieiunus & hora nona orãs in domo mea.* Hinc
apparet ꝙ in vigilia habuit Corneli⁹ hãc viſionẽ imaginariam.
Orare eĩn vigilãtis eſt. *Et ecce vir ſtetit ante me in veſte cãdida.* pro,
ſplẽdida. Apparuit ſiquidẽ angelus in illa viſione in ſpecie viri
veſtiti veſtẽ ſplẽdidã. *Et ait: Corneli exaudita eſt oratio tua, & eleemo*
ſynæ tuæ comemoratæ ſunt in cõſpectu dei. Mitte ergo in Ioppen & ac .
cerſi Simonem qui cognominatur Petrus: hic hoſpitatur in domo Simo-
nis coriarij iuxta mare. Deſunt quatuor dictiones . *Qui aduenien s*
loquetur tibi. Cõfeſtim ergo miſi ad te: & tu bene feciſti veniendo. Nũc
ergo omnes nos in conſpectu tuo adſumus audire omnia quecunque tibi
præcepta ſunt à domino. Aperiens autem Petrus os ſuum dixit, In veri-
tate cõperi. experimento. *Quòd nõ eſt perſonarum acceptor deus. ſed in*
omni gente qui timet deum & operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi. Ve-
riſsimã ſententiã protulit Petrus: & exẽplo Cornelij Centurio-
nis cõprobatur ꝙ cuicunque intus in animo timẽti deum & in
opere facienti iuſtitiam, quantumcunq; barbarus fuerit & nihil
ſciẽs de fide Chriſti, deus prouidet illi de neceſſaria ad ſalutẽ fi-
de, hanc enim diuinã prouidentiã Petrus ſe cõperiſſe aſſerit. *Ver-*
bum. Deeſt, quod, *miſit deus filijs Iſrael.* Et vtrunque eſt caſus a ccu
ſatiui, & refertur verbũ ad vos ſcitis. Ita ꝙ ordo literæ eſt: Vos
ſcitis verbũ quod miſit deus, &c. Legendo per Parẽtheſin, hic eſt
omniũ dominus, verbũ inquã quod factũ eſt per vniuerſam Iu-
dẹã incipiens à Galilæa. ¶ Coniunctio enim, interpoſita (dicẽdo
incipiens enim à Galilæa) ſuperflua eſt. Et Hebræo more Petrus
appellat verbũ quod factũ eſt, quod miſit deus, quod incœpit à
Galilẹa, rem geſtã. *Annuntiãs pacem per Ieſum Chriſtum (hic eſt om-*
nium dominus) Vos ſcitis quod factum eſt verbum per vniuerſam Iu-
deã, incipiens à Galilæa poſt baptiſmum quem prædicauit Ioannes. Ie-
ſum à Nazareth quomodo vnxit eum deus. Et additio pronominis
Hebraici eſt ſermonis. Eſt enim ſenſus: quomodo deus vnxit
ipſum Ieſum à Nazareth. Hoc ſiquidẽ eſt principiũ verbi, id eſt
rei geſtæ. Et de eo quatenus homo dicit, ꝙ vnxit eum deus. *Spi-*
ritu ſancto & virtute. pro, potentia. Ecce vnctio ex qua Ieſus no-

men Chriſti habet. Et effectus vtriuſque ſubiungitur in bonis operibus & miraculis. *Qui pertranſijt benefaciendo & ſanãdo omnes oppreſſos à diabolo: quoniam deus erat cum illo. Et nos teſtes ſumus omnium quæ fecit in regione Iudæorum & Hieruſalem: quem occiderunt ſuſpendentes in ligno. Hunc deus ſuſcitauit tertia die: & dedit eum manifeſtum fieri non omni populo, ſed teſtibus præordinatis.* pro, præelectis. *à deo nobis: qui manducauimus & bibimus cum illo poſtquam reſurrexit à mortuis. Et præcepit nobis prædicare populo & teſtificari quòd ipſe eſt qui conſtitutus eſt à deo iudex viuorum & mortuorum.* Niſi adueniente Chriſto iudice aliqui iudicarentur viui (hoc eſt, perſeuerantes ſine morte) nulla eſſet differentia viuorũ ac mortuorum coram illo iudice: quoniam conſtat ꝙ omnes iudicabũtur viui. Dicẽdo ergo viuorũ & mortuorũ, differentiã monſtrat inter eos qui tunc iudicantur ꝙ aliqui erunt viui (hoc eſt, perſeuerãtes in vita ſiue morte) & aliqui ex mortuis reſuſcitati ad vitam. *Huic omnes prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomẽ eius omnes qui credunt in eum. Adhuc loquente Petro verba hæc cecidit ſpiritus ſanctus ſuper omnes, qui audiebant verba.* Sciebat ſpiritus ſanctus futurã aduerſus Petrũ quæſtionẽ. Et propterea præuenit baptiſmũ & impoſitionẽ manuũ: in effectu ſenſibili adueniẽdo in Cornelium & alios ibidẽ Ethnicos. *Et obſtupuerunt ex circunciſione fideles qui venerãt cum Petro, quia & in nationes gratia ſpiritus ſancti effuſa eſt.* pro, in gentes donum ſpiritus ſancti effuſum eſſe. *Audiebant enim illos loquentes linguis & magnificantes deum. Tunc reſpõdit Petrus,* ſtupori ſociorũ. *Nunquid aquam quis prohibere poteſt, vt non baptizentur hi qui ſpiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos? Et iuſsit eos baptizari in nomine domini.* Ecce quod Paulus dixit, nõ miſit me Chriſtus baptizare. Non enim dicit, quòd eos baptizauit, ſed quòd iuſsit eos baptizari. *Tunc rogauerunt eum, vt maneret apud eos aliquot dieb...*

CAPVT XI.

AVdierunt autẽ apoſtoli et fratres qui erant in Iudæa, quòd & gentes receperũt verbũ dei. Quũ aũt aſcendiſſet Petrus Hieroſolymã, diſceptabãt aduerſus illũ, qui erant ex circũciſione, dicentes: Quare introiſti ad viros præputiũ habentes, & mãducaſti cũ illis? Incipiens autẽ Petrus exponebat illis per ordinem, dicẽs: Ego erã in ciuitate Ioppe orãs, & vidi in exceſſu mentis meæ viſionem, deſcendens vas quoddam velut linteũ magnũ quatuor initijs ſubmitti de cœlo, & venit vſque ad me. In quod intuens, conſiderabã & vidi quadrupedia terræ & beſtias, & reptilia & volatilia cæli. Audiui aũt & vocem dicentem mihi: Surge Pe-

tre occide & manduca. Dixi autē, nequaquā domine quia cōmune aut
immundū nunquam introiuit in os meum. Reſpondit autē vox ſecūdo de
cœlo: quæ deus mundauit tu ne communia dixeris. Hoc autem factū eſt
per ter, & recepta ſunt omnia rurſus in cœlū. Et ecce viri tres cōfeſtim
aſtiterunt in domo in qua erā, miſſi à Cæſarea ad me. Dixit autē ſpiri-
tus mihi, vt irem cum illis, nihil hæſitans. Venerunt autem mecū & ſex
fratres iſti, & ingreſſi ſumus in domū viri. Narrauit autē nobis quomo-
do vidiſſet angelū in domo ſua ſtantē & dicentem ſibi, Mitte in Ioppen
& accerſi Simonē qui cognominatur Petrus, qui loquetur tibi verba in
quibus ſaluus eris tu & vniuerſa domus tua. Quū aūt cœpiſſem loqui,
cecidit ſpiritus ſanctus ſuper eos, ſicut & in nos in initio. Recordatus
ſum aūt verbi domini ſicut dicebat: Ioannes quidē baptiZauit aqua, vos
aūt baptiZabimini ſpiritu ſancto. Si ergo eandē gratiā dedit illis deus ſi-
cut & nobis qui credidimus in dominū Ieſum Chriſtum, ego quis eram
qui poſſem prohibere deū? His auditis tacuerunt: & glorificauerūt deum,
dicentes: Ergo & gentibus pœnitentiam dedit deus ad vitam. Capitu-
lum hoc ſatis clarū eſt quo ad hiſtoriam. Vnde pauca annotan-
da ſunt. *Et illi quidē qui diſperſi fuerant à tribulatione quæ facta fue-*
rat ſub Stephano. pro, ob Stephanū. Quanuis legendo ſub Stepha
no, nullus ſit error, intelligēdo Lucā deſcribere triumphū Ste-
phani, ac ſi dixiſſet ſub triūpho Stephani. *Perābulauerūt vſque ad*
Phœnicē & Cyprū & Antiochiā, nemini loquentes verbū niſi ſolis Iu-
dæis. Erant autē quidā ex eis viri Cyprij & Cyrenei. Pronomen eis,
diſperſos ſub Stephano demonſtrat. Et per exceptionē legenda
eſt hęc particula, Lucas enim, quū deſcripſiſſet terminos ad quos
peruenerunt diſperſi ſub Stephano, videlicet vſque ad Phœnicē
& Cyprū & Antiochiā) narrat in genere quibus prædicauerūt:
videlicet ſolis Iudæis. Et ad ſignificandū quod in genere de di-
ſperſis hoc dixerit, ſubiungit exceptionē, ſed erant quidā ex eis,
diſperſis, &c. *Qui quū introiſſent Antiochiā loquebantur ad Græcos.*
hoc eſt Gentiles. Principia ſiquidē cōuerſionis Gentilium vnde-
quaque Lucas declarat. Nā primò à Philippo conuerſum Eunu
chum, deinde à Petro Centurionē cum ſuis, & modo à diſperſis
narrat cōuerſos Gētiles in Antiochia. *Annuntiātes dominū Ieſum.*
Et erat manus domini cum eis: multúſque numerus credentiū conuerſus
eſt ad dominū. Peruenit aūt ſermo ad aures eccleſiæ quæ erat Hieroſoly-
mis ſuper iſtis. Et miſerunt Barnabā vſque ad Antiochiam. Prouide
Cypriis prædicatoribus Cyprium Barnabam adiunxerunt. *Qui*
quum perueniſſet & vidiſſet gratiā dei, gauiſus eſt: & hortabatur om-
nes in propoſito cordis permanere in domino: quia erat vir bonus & ple-

nus

nus ſpiritu ſancto & fide. Et appoſita eſt multa turba domino. Profectus eſt aut Barnabas Tarſum vt quæreret Saulũ. Quem quũ inueniſſet perduxit Antiochiã. Quemadmodũ tacuit Lucas tẽpus triennij quo Paulus fuit in Arabia,& quid ibi fecerit: ita tacet nũc tẽpus quo Paulus fuit apud Tarſum,& quid ibi fecerit. Nam quum tẽpore Tiberij emiſſus fuerit à fratribus in Tarſum, quũ quatuor tantũ anni fluxiſſent ad ſummũ à paſſione Chriſti, & vocatio Pauli ex Tarſo ad Antiochiã fuerit, aut in fine imperij Caij aut (qđ verius videtur) ſub Claudio, multi anni interceſſerũt inter emiſſionem Pauli in Tarſum & aduentum eius Antiochiam. *Et annum totũ conuerſati ſunt in eccleſia, & docuerunt turbã multam, ita vt cognominarentur primũ Antiochiæ diſcipuli Chriſtiani.* Ecce vbi ortum eſt Chriſtianũ nomen. Meſsias enim Græce dicitur Chriſtus,& propterea à Chriſto Chriſtiani appellati ſunt lingua Greca. *In his autem diebus.* Vt dictum eſt, non eſt vſquaquaque clarũ an hi dies fuerint ſub Caio Caligula an ſub Claudio. *Superuenerunt ab Hieroſolymis prophetæ Antiochiam: & ſurgens vnus ex eis nomine Agabus, ſignificabat per ſpiritum famẽ magnã futurã in vniuerſo orbe terrarum, quæ facta eſt ſub Claudio. Diſcipuli autẽ prout quiſq; habebat, propoſuerunt in miniſterium mittere habitãtibus in Iudæa fratribus, quod & fecerunt, mittentes ad ſeniores per manum Barnabæ & Sauli.* Aſcenſus iſte Pauli in Hieroſolymam, medius eſt inter duos commemoratos ab eodem in epiſtola ad Galatas: alterum poſt annos tres à conuerſione eius, quãdo Barnabas duxit eum ad Apoſtolos: vt ſcriptũ eſt ſuperius capite nono. Alterum poſt annos quatuordecim: cuius Lucas inferius meminit cap. 15. Iſte enim aſcenſus fuit tempore Claudij, ſecundo forte vel tertio Claudij anno: vt in ſequenti cap. clarius apparebit.

CAPVT XII.

E*Odem autem tempore miſit.* pro, iniecit, *Herodes rex manus, vt affligeret quoſdam de eccleſia.* Aduerte hîc duo. Primum quòd iſte rex quẽ Lucas appellat Herodem, à Ioſepho appellatur Agrippa, nec appellatur ab eo Herodes Agrippa, ſed Agrippa. Vnde autem Lucas ei Herodis nomen attribuerit, non inuenio autẽtice. Verùm ꝙ iſte ſit ille Agrippa qui à Ioſepho quãdoque appellatur Agrippa maior, ex identitate mortis apparet: illam enim mortem quam Lucas narrat in hoc cap. cõtigiſſe Herodi, Ioſephus narrat contigiſſe Agrippæ. Fuit autem iſte filius Ariſtobuli filij Herodis magni: & creatus fuit rex à Caio Caligula duarum tetrarchiarum. poſtmodũ autẽ à Claudio (qui ſucceſsit

Caligulæ)habuit etiã regnum Iudææ. Et propterea Lucas dicit Herodes rex,regnabat enim in Hieruſalẽ. Et hæc dicta ſunt ne vacilles in hiſtoriis,quũ certũ ſit Herodẽ tetrarchã (qui occidit Ioannẽ Baptiſtã & illuſit Chriſto veſte ſplendida) relegatũ exilio in Lugdunũ Galliæ à Caio Caligula fuiſſe:vt idem Ioſephus refert,& Herodẽ fratrẽ Agrippæ regẽ Chalcidis ab eodem Claudio creatũ,nũquam in Hieruſalem regnaſſe, quãuis mortuo Agrippa impetrauerit à Claudio Cęſare poteſtatẽ tẽpli & ſacerdotũ ordinationẽ:vt Ioſephus lib.20. cap.4. refert, nec ſic mortuũ eſſe referatur:ſed ſolũ ꝙ octano Claudij anno defunctus eſt inquit idẽ ca.9.& quoniã à Claudio habuit regnũ Iudęæ,ꝓpterea quũ Lucas dicit eodẽ autẽ tempore iniecit Herodes rex manus, ſub tẽpore Claudij ſignificat Paulũ & Barnabã veniſſe Hieroſolymam:quo tẽpore Agrippa rex erat Hieroſolymis. *Occidit autẽ Iacobũ fratrem Ioãnis gladio.Vidẽs autẽ quia placeret Iudæis.*ꝓ, quòd placitũ eſſet Iudæis.*appoſuit apprehendere.*pro, cõprehendere, *& Petrũ.Erãt aũt dies azymorũ.Quẽ quũ apprehẽdiſſet,miſit in carcerẽ, tradẽsq; quatuor quaternionibus militũ cuſtodiẽdũ.*Quaternio quatuor militib' pręerat,magnitudoq; cuſtodię ſignificatur ex quatuor quaternionibus.*Volens poſt paſcha.*Hinc clare apparet appellatione Paſchę oẽs azymorũ dies cõprehẽdi.*Producere eũ populo. Et Petrus quidẽ ſeruabatur in carcere,oratio aũt fiebat ſine intermiſſione.*pro,ꝓlixa,*ab eccleſia ad deũ pro eo.*Hinc clare apparet quãtũ valet oratio eccleſiæ pro pontifice in carcere.*Quum aũt producturus eum eſſet Herodes,in ipſa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus,& cuſtodes ante oſtium cuſtodiebant carcerem. Et ecce angelus domini aſtitit,& lumen refulſit in habitaculo: percuſſoq; latere Petri excitauit eum,dicens,ſurge velociter.Et ceciderunt catenæ de manibus eius.Dixit autẽ angelus ad eum , præcingere & calceate caligas tuas.*pro,& ſubliga ſandalia tua. *Et fecit ſic. Et dixit illi: circunda tibi veſtimentũ tuũ & ſequere me. Et exiens ſequebatur eum. & neſciebat quia verũ eſſet quod fiebat per angelũ , exiſtimabat autẽ ſe viſum videre.Tranſeuntes aũt primam & ſecundã cuſtodiam.*carceris. Conſueuerunt enim in carceribus eſſe multę ordinatæ cuſtodiæ vna poſt aliã. *Venerũt ad portam ferreã quæ ducit in ciuitatẽ.*ad differentiam vel portæ ferreæ quæ ducit extra ciuitatẽ,vel portarum internarum quæ nõ ducunt in ciuitatẽ. Vtroque enim modo diſpoſitus potuit eſſe carcer,vel ꝙ haberet duas portas ferreas,alteram extra ciuitatẽ verſus,vel ꝙ reliquæ interiores portæ non erant ferreæ : & ſola ferrea erat immediata ciuitatis vicis. *Quæ*

vltro

vltrò aperta eſt eis. Et exeuntes proceſſerunt vicum vnũ. Hinc apparet ꝙ carcer erat in ciuitate. Non enim dicit & introeuntes,ſed & exeuntes proceſſerunt vicũ vnũ,proculdubio ciuitatis.*Et continuo diſceſsit angelus ab eo.Et Petrus ad ſe reuerſus.*Dixerat quòd neſciebat quòd verũ eſſet quod fiebat p angelum, ſed exiſtimabat ſe viſum videre:quod eſt hominis ecſtaſim patiẽtis : & propterea dicit ad ſe reuerſus,ex illa alienatione à ſoluto vſu ſenſuũ,erãt enim ſenſus eius tãquã ligati.*Dixit,nunc ſcio vere,quia miſit dominus angelũ ſuum,& eripuit me de manu Herodis , & de omni expectatione plebis Iudæorũ.Cõſiderãsq;.* ꝓculdubio locũ vbi erat. *Venit ad domum Mariæ matris Ioãnis qui cognominatus eſt Marcus vbi erãt multi cõgregati & orãtes.Pulſante aũt eo ad oſtiũ ianuæ.*pro,veſtibuli.*proceſsit puella ad audiẽdum*,pro,proceſsit ancillula ad ſubauſcultandũ.*nomine Rode.& vt cognouit vocem Petri,præ gaudio nõ aperuit ianuã,ſed introcurrens nuntiauit ſtare Petrum ante ianuam.* pro,veſtibulum.Dictio Græca & ianuã & veſtibulũ ſonat,& ideo diſcretione opus eſt. *At illi dixerunt ad eã, inſanis. Illa autem affirmabat ſic ſe habere.Illi autem dicebãt,angelus eius eſt.* Hinc apparet Chriſtianos bene inſtructos de cuſtodia angelorũ erga homines,cogitaſſe quòd angelus curã gerens Petri apparuiſſet ad ianuã pro Petro. *Petrus autem perſeuerabat pulſans. Quum autem aperuiſſet oſtiũ,viderunt eum,& obſtupuerunt.Annuens autem eis manu vt tacerent,narrauit quomodo dominus eduxiſſet eum de carcere:dixítq;, nuntiate Iacobo & fratribus hæc.* Hinc apparet ꝙ hęc geſta ſunt Hieroſolymis vbi erat Iacobus frater dñi.*Et egreſſus abijt in aliũ locum. Facta autem die,erat non parua turbatio inter milites quidnã factum eſſet de Petro.*pro,q̃d Petrus eſſet factus. Sermo militũ eſt hic,loquẽtiũ ac ſi Petrus cõuerſus fuiſſet in aliquod numẽ, ex eo ꝙ ſic euanuit ab eis. *Herodes autẽ quum requiſiſſet eum & non inueniſſet, inquiſitione facta de cuſtodibus,iuſsit eos duci* . Ex eo ꝙ Lucas nõ explicat quò,& ſubiũgit ipſum deſcẽdiſſe à Iudæa in Cæſareã, coniectura eſt ꝙ iuſsit eos duci in Cęſareã.Et ex eo quod dicitur deſcendens à Iudęa,cõfirmatur quod diximus:videl.Hieroſolymis hæc fuiſſe geſta. *Deſcendensq; à Iudæa in Cæſareã ibi cõmoratus eſt.* Quantum temporis fuerit inter Petri carcerem & ſubſecutam mortẽ Herodis Agrippæ,neſcitur,nõ potuit autẽ multũ tempus intercedere:eo ꝙ 3.tantũ annis fuerit rex Iudææ : & ipſe Romæ erat primo anno Claudij.*Erat autẽ Herodes iratus Tyrijs & Sidonijs.*Plꝰ quã irã ſignificat dictio Græca ĩterpretata iratꝰ,videl. animũ pugnacẽ. Et hoc quadrat petitioni Tyriorũ & Sidoniorũ

 ſub

ſubiunctæ: videlicet ꝙ petebant pacem. *At illi vnanimes venerunt ad eũ: & perſuaſo Blaſto, qui erat ſuper cubiculũ regis poſtulabant pacẽ: eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.* hoc eſt, à regia annona. Nec intelligas ꝙ Agrippa donaret eis alimoniã: ſed quòd cõcedebat alimonias extrahi ad regionem Sidoniorum & Tyriorũ: quam extractionem ſi ſubtraxiſſet, defeciſſet alimonia Tyriis & Sidoniis. *Statuta autem die Herodes veſtitus veſte regia ſedit pro tribunali, & cõcionabatur ad eos. Populus autẽ acclamabat, dei voces* ꝓ, vox dei, *& non hominis.* Clamabat populus ꝙ vox Herodis nõ erat vox hominis, ſed vox dei: quod eſt dicere ꝙ Herodes eſt deus, non homo. *Confeſtim autem percuſſit eũ angelus domini, eo quòd non dediſſet honorẽ.* pro, gloriã, *deo.* Dicit enim Ioſephus ꝙ non cõpeſcuit voces eorũ. *Et cõſumptus à vermibus, expirauit.* Nõ ſtatim, ſed quinq; diebus cruciatus, vt Ioſephus dicit, quũ regnaſſet annis ſeptem, quatuor ſub Caio, & tribus ſub Claudio. Et addit Ioſephus ꝙ pcuſſus vteri dolore dixit ad amicos, ego veſter deus vitã iam mutare cõpellor: nam qui vocabar immortalis à vobis, ecce iam ducor ad mortẽ. *Verbũ autẽ domini creſcebat & multiplicabatur. Barnabas autẽ & Saulus reuerſi ſunt ab Hieroſolymis.* In Antiochiã. *Expleto miniſterio.* Quãtũ tẽporis morati fuerint Hieroſolymis, neſcitur. Verũ ex hoc ꝙ dicit expleto miniſterio (proculdubio eleemoſynarũ, pro quo miſsi fuerãt ab Antiochia) nõ multũ fuiſſe ibi commoratos ſignificat. *Aſſumpto Ioanne qui cognominatus eſt Marcus.*

CAPVT XIII.

E*Rant autem quidam in eccleſia quæ erat Antiochiæ prophetæ & doctores, in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenẽſis, & Manahen qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus.* pro, cum Herode tetrarcha ſimul educatus. Non ſignificatur cõmunicatio lactis, ſed cõmunio educationis qua à pueritia filiis regum adiunguntur pueri ſimul educãdi. *Et Saulus. Miniſtrãtibus autẽ illis domino.* Non explicatur ſpecies miniſterij: ſed ex eo ꝙ dixerat prophetæ & doctores, inſinuatur ꝙ miniſtrabãt domino docẽdo & prophetãdo. *Et ieiunantibus.* Hinc habes in primitiua eccleſia, ſpõtanea ieiunia. Quæ & iũgũtur miniſterio exhibito domino, & cõmeritoria deſcribũtur ſpiritus ſancti: vt intelligamus quàm accepta ſint deo. *Dixit illis ſpiritus ſanctus, Segregate.* Deeſt iam, *mihi Saulũ & Barnabã in opus ad quod aſſumpſi eos.* Ac ſi apertius dixiſſet, ſufficit hactenus fuiſſe vos ſimul, tẽpus eſt vt ſegregetis hos duos mihi, nõ ſibiipſis. Vnde & explicat ad quid ſpiritus ſanctus vult illos ſibi, videlicet ad opus ad quod accerſiui eos

ui eos

ui eos, quod cõſtat eſſe opus euãgelizãdi gẽtib'. *Tũc ieiunãtes & orantes imponentẽ, que eis manus dimiſerunt illos.* Iterũ ieiunant, ieiunio adiungentes orationum ſuffragia: ad hoc vt deus euangelij opus quod mãdauerat, diuino fauore proſequatur. Nec ſolũ ieiunant & orãt prophetæ & doctores, ſed etiã imponũt manus Barnabæ & Saulo, quẽadmodũ apoſtoli impoſuerunt manus ſeptẽ miniſtris ſuper mẽſis & viduis. Ex quibus duobus factis habetur quod alia fuerit impoſitio manuũ ſacramentalis (qua ſacramentum cõfirmationis in effectu ſenſibili conferebãt apoſtoli) & alia erat impoſitio manuũ qua velut ad firmandũ gratiã noui miniſterij vtebãtur nõ ſoli apoſtoli, ſed etiã alij primates in eccleſia. Nam neque illis ſeptẽ miniſtris ſacramentũ aliquod eſt collatũ neque iſtis (Barnabæ & Saulo) per manuũ impoſitionẽ: quum nullũ fuerit nouum ſacramentum neceſſariũ ad opus illorũ aut iſtorũ. *Et ipſi quidem miſſi à ſpiritu ſancto.* nõ à doctoribus & prophetis. Et hinc eccleſia Barnabã apoſtolũ veneratur. *Abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprũ, & quum veniſſent Salaminam prædicabant verbum dei in ſynagogis Iudæorũ. Habebant autem & Ioannem in miniſterio.* proculdubio euangelicæ prædicationis coadiutorem. *Et quum perambulaſſent vniuerſam inſulam vſque ad Paphum, inuenerunt quendam virũ magum, pſeudoprophetam Iudæum, cui nomen erat Bariſu.* pro, Barieſus. Hebræũ nomen eſt Barieſus, cõpoſitũ ex bar, quod eſt filius, & Ieſus, quod eſt ſaluator. Et hoc erat nomẽ propriũ illius Iudæi. *Qui erat cũ Proconſule Sergio Paulo, viro prudente. Hic accerſitis Barnaba & Paulo, deſiderabat audire verbum dei. Reſiſtebat autem illis Elimas magus, ſic enim interpretatur nomen eius.* Quia Elimas Hebræũ quoq; nomẽ eſt, ſignificãs dei mei menſurã ſeu cẽſum, nõ eſt rationi conſentaneũ vt Lucas Græcè ſcribẽs Hebræũ nomen altero Hebræo nomine interpretetur. Et eo magis alienũ à ratione hoc eſt, quo ſecundũ ſignificationẽ nominum neutrũ alterũ interpretatur. Quo fit vt ipſe Magus ſignificetur interpres proprij nominis: & ad ſignificandum eius temeritatẽ Lucas prius explicauerit propriũ illius nomen, & poſtea ſubiunxerit vulgatũ nomen eiuſdẽ quod ipſemet Magus propria interpretatione ſibi aſciuerat. Et eſt ordinãda litera ſic: videlicet, Elimas interpretatur ipſe magus nomẽ eius: hoc eſt, ſuimet. Carent ſiquidẽ Græci pronomine reciproco, & prudentiæ lectoris relinquitur diſcernere quando pronomen tenetur reciproce. ❡ Et dixit hoc Lucas ad reddendum rationẽ quare ipſum appellauerit Elimas, dicendo reſiſtebat autẽ

illis Elimas. Ac ſi apertius dixiſſet, non ideo nominatur Elimas,
quia vere ſit Elimas, ſed quia ipſe interpretatur nomen ſuũ Eli-
mas. Aiebat enim ſe ideo vocatũ Barieſum (id eſt, filiũ ſaluato-
rẽ) quia erat futurus Elimas. i. dei mei ſeu cenſus: & ſic interpre-
tabatur (i. rationẽ nominis ſui reddebat) maxima cũ temeritate.
Quærens auertere Proconſulem à fide. Saulus aũt qui & Paulus. Ex eo
ꝙ hactenus Lucas vſus eſt Hebræo nomine (.ſ. Saul ſeu Saulus) &
modo vtitur Latino nomine quo nominabatur Procõſul Cypri
& deinceps ſemp nominat ipſum Paulũ, inſinuatur ꝙ extũc ap-
pellatus eſt Paulus, vel quũ binomius eſſet, incœpit vti noĩe Ro-
mano, vel mutuato noĩe à Procõſule. Libenter autẽ Paulus hoc
nomẽ aſſumpſit: quoniã eſt nomẽ humilitatis. eſt enim diminu-
tiuũ à parũ. Et acceſsit ad hoc ꝙ Apoſt. gẽtiũ voluit cũ gẽtib' cõ-
municare in noĩe: & à primo gẽtili magnæ dignitatis & autho-
ritatis cõuerſo, nomen ſibi aſciuit, priſtinũ vel mutuatũ. *Repletus
ſpũ ſctõ intuens in eũ dixit, O plene omni dolo & omni fallacia.* pro, ma
litia. Vt oĩs dolus referatur ad intellectũ, & omnis malitia ad vo
lũtatẽ. *Fili diaboli, inimice omnis iuſtitiæ, nõ deſinis ſubuertere vias do-
mini rectas: & nunc ecce manus domini ſuper te, & eris cæcus nõ vidẽs
ſolem vſque ad tẽpus. Et confeſtim cecidit in eum caligo & tenebræ: &
circumiens quærebat qui ſibi manum daret.* pro, manuductores. Hoc
enĩ ſoliti ſunt facere excæcati. *Tunc Procõſul quũ vidiſſet factũ, cre-
didit, admirãs ſuper doctrina domini. Et quũ à Papho nauigaſſent Pau
lus & qui cũ eo erant, venerũt Pergẽ Pãphyliæ.* Perge nomen eſt ciui
tatis, Pãphylia autẽ prouinciæ: ex qua Ioan. cognomine Marcus
diſceſsit, relinquẽdo Paulũ & Barnabam. *Ioannes aũt diſcedens ab
eis reuerſus eſt Hieroſolymã: illi verò pertrãſeũtes Pergẽ venerunt An-
tiochiã Piſidiæ.* Ad differentiã Antiochiæ Syriæ cuius ſuperius mẽ
tio facta eſt, & quæ ſimiliter & abſolute iure vocatur Antiochia:
hæc autem cũ expreſsione prouinciæ dicitur Antiochia Piſidiæ.
*Et ingreſsi ſynagogã die ſabbatorum ſederunt. poſt lectionẽ autem legis
& prophetarum.* ſolitã à Iudæis ſingulis ſabbatis in eorũ ſynago-
gis. *Miſerunt principes ſynagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres ſi
quis eſt in vobis ſermo exhortationis ad plebem dicite.* Hinc apparet
apud Iudæos licitum fuiſſe cuicunq; Iudæo viro docto prędica-
re in eorum ſynagogis. ignoti ſiquidem erant Barnabas & Pau
lus: & requiruntur ſi ſciunt exhortari plebẽ. *Surgens autem Pau-
lus, & manu ſilentium indicens ait, Viri Iſraelitæ, & qui timetis deum,
audite. deus plebis Iſrael.* pro; deus populi huius. Subaudi Iſrae-
litæ, quem demonſtrabat. *Elegit patres noſtros, & plebem.* pro,
popu

populũ, *exaltauit quum eſſent incolæ in terra Aegypti: & in brachio excelſo eduxit eos ex ea: & per quadraginta annorum tẽpus, mores eorũ ſuſtinuit in deſerto. Et deſtruens gentes ſeptẽ in terra Chanaan, ſorte diſtribuit eis terrã eorũ, quaſi poſt quadringentos & quinquaginta annos.* pro, & poſt hæc annis circiter 400. & 50. *dedit iudices vſque ad Samuelem prophetam.* Vnde apparet diuerſus ſenſus à textu Latino. quoniã ſonat ꝙ poſt diuiſionẽ terræ factam per Ioſue tẽpus Iudicum fuerit fere 400. & 50. annis. Vbi ſcito corruptos eſſe codices Græcos: & legendũ eſſe 350. annis. nam ferè tantum tẽporis interceſsit inter Ioſue & Saulem, quo toto tẽpore fuerũt iudices. Conuincitur autẽ hic error ſcriptorũ ex 3. Reg. 6. ca. vbi clare dicitur ꝙ anno 400. ac 80. ab egreſſu filiorũ Iſrael de Aegypto fundatum eſt tẽplum. Ex hoc ſiquidẽ numero ſi ſubtraxeris 80. annos regum (Saulis & Dauidis) & 50. annos deſerti & Ioſue, 350. relinquuntur iudicibus. Nec Paulus dicit adamuſsim 350. ſed fere 350. annis dedit Iudices vſque ad Samuelem incluſiue. *Et exinde poſtulauerunt regem: & dedit illis Saul filium Cis virum de tribu Beniamin, annis quadraginta. Et amoto illo ſuſcitauit illis Dauid regem, cui & teſtimoniũ perhibens dixit, inueni Dauid filium Ieſſe virum ſecundũ cor meum, qui faciet oẽs voluntates meas.* Ex 1. Reg. 13. ſumpta eſt hæc ſentẽtia, dicente Samuele, quæſiuit ſibi dominus virũ iuxta cor ſuum, &c. Crediderim autẽ ego Paulum non ſolũ ex illis verbis Samuelis, ſed ex pſalmis conflaſſe hoc diuinũ teſtimonium. nam & ibi legitur: tunc locutus es in viſione ſanctis tuis: & dixiſti, poſui adiutoriũ ſuper potentem, inueni Dauid ſeruum meum, &c. *Huius ex ſemine deus ſecundum promiſsionem eduxit Iſrael ſaluatorem Ieſum.* Iſrael datiui caſus eſt, & propterea legendum eſſet Iſraeli. *Prædicante Ioanne ante faciem aduentus eius, baptiſmum pœnitentiæ omni populo Iſrael. Cũ impleret autem Ioannes curſum ſuum, dicebat, quem me arbitramini eſſe, non ſum ego.* Subauditur pronomen is ſeu ille, & refertur ac demonſtratur Meſsias. Iudæi enim arbitrabãtur Ioãnem eſſe Meſsiam, & propterea Ioannes dicebat, non ſum ego is quem me arbitramini eſſe. *Sed ecce venit poſt me, cuius nõ ſum dignus calceamenta pedum ſoluere. Viri fratres filij generis Abraham, & qui in vobis timent deũ, vobis verbũ ſalutis huius miſſum eſt. qui enim habitabãt Hieruſalem & principes eius hunc ignorantes, & voces prophetarum quæ per omne ſabbatum leguntur, iudicantes impleuerunt.* Ipſi enim damnauerunt Ieſum in conſilio ſuo, dicendo reus eſt mortis. *Et nullam cauſam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum. Quũmque conſummaſſent*

omnia

omnia quæ de eo ſcripta erant, deponentes eum de ligno, poſuerunt in monumento. non referuntur principes qui dānauerunt, ſed principes qui ſepelierunt, Nicodemus & Ioſeph ab Arimathia. *Deus autem ſuſcitauit eum à mortuis tertia die, qui viſus eſt per dies multos ijs qui ſimul aſcenderāt cū eo de Galilæa in Hieruſalē, qui vſque nunc ſunt teſtes eius ad plebē. & nos vobis annunciamus eā quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt: quoniā hanc deus adimpleuit filijs veſtris.* pro, filiis filiorū. videlicet patrū in quorū filiorum numero eſtis vos. *Reſuſcitans Ieſum. Sicut & in pſalmo 2. ſcriptū eſt: filius meus es tu, ego hodie genui te.* Dixerat Ieſum eſſe Meſsiam ex teſtimonio Ioan. Bap. & ipſum eſſe illū de quo facta eſt repromiſsio ad patres antiquos: & ad hoc affert hanc 2. pſal. authoritatē, teſtificantē diuinitatem Meſsiæ, dicendo ego hodie genui te. Is enim de quo ſemper verificatur, ego hodie genui te, filius eſt æternus, nec tēporaliter, ſed æternaliter generatur: alioquin nō poſſet ſemp dici ego hodie genui te. *Quòd autē ſuſcitauit eū à mortuis amplius iam nō reuerſurū in corruptionē.* Cōprobata æternitate Meſsiæ quātū ad diuinitatē, probat ex alia authoritate ꝑpetuitatē eiuſdē ſecundū vitā corporis poſt reſurrectionē eiuſdē. *Ita dixit, quia.* pro, ꝙ, *dabo vobis ſancta Dauid fidelia.* Ex Eſa. 55. c. ſumpta eſt hæc ſententia. Vbi iuxta Hebræū textū habetur: feriā vobiſcū pactū ſempiternū, miſericordias Dauid ſtabiles. Sed Lucas Græce ſcribens ſententiam ſcripſit iuxta trāſlationem 70. dabo vobis ſancta Dauid fidelia vniuerſa cōtenta ſub pacto cōprehēderunt 70. ſub verbo ſancta: & quod ibi dicitur ſtabiles, hic dicitur fidelia. Senſus tamen in idē redit: quoniā promittit deus ſe daturū gratias ſtabiles Dauidis. Et hoc directe ſeruit propoſito Pauli, ex hac authoritate intendentis probare perpetuā ſtabilitatē Meſsiæ hominis. Gratiæ ſiquidē ſtabiles Dauidi promiſſæ cōſiſtunt in ipſa incorruptione filij Dauidis Meſsiæ. Et eædem gratiæ poſſunt dici fideles pro quāto ſunt veraces. *Ideóque & alibi dicit*, ſacra ſcriptura, *Non dabis ſanctū tuū videre corruptionē.* Quod in pſal. hoc 16. dicit ſanctū tuū, per authoritatē Eſa. explicauit eſſe ſancta Dauidis fidelia, hoc eſt, eſſe Meſsiā in quo cuncta ſancta Dauidis implentur. *Dauid enim in ſua generatione quum adminiſtraſſet volūtati dei.* pro, conſilio dei. Et dicitur adminiſtraſſe conſilio dei, eo ꝙ fecit omnes volūtates dei, iuxta id quod ſuperius dixerat, q faciet omnes volūtates meas. *Dormiuit, & appoſitus eſt ad patres ſuos, & vidit corruptionē.* hoc eſt, expertus eſt corruptionē ſui cadaueris. Et per oppoſitū intellige ſubiuncta verba de Ieſu ſuſcitato. *Quem verò deus*

ſcitauit,non vidit corruptionẽ. id eſt,nõ eſt expertus corruptionem ſui cadaueris. de tali enim corruptione eſt ſermo. Et dicit hæc Paulus ad monſtrandũ ꝙ non de ſeipſo Dauide hęc dixit Dauid, ſed de Meſsia filio ſuo. *Notum igitur ſit vobis viri fratres quia.* pro, quòd, *per hũc vobis remiſsio peccatorũ annuntiatur ab omnibus,*pro,& ab omnibus,*quibus non potuiſtis in lege Moyſi iuſtificari,in hoc omnis qui credit,iuſtificatur.*Notificat Paulus ꝙ per Chriſtũ eſt remiſsio peccatorũ , & per ipſum iuſtificatur quilibet à quibus nõ potuiſtis per legem Moyſi iuſtificari. Ita ꝙ particula & ab omnibus, iungitur ſequẽti particulæ. Et iuſtitiã fidei Ieſu Chriſti potẽtem ad iuſtificandũ declarat : legẽ verò Moyſi inualidam ad iuſtificãdum,hoc eſt,ad hominẽ reddendũ iuſtum corã deo. Summarie Lucas molẽ doctrinæ Pauli inter iuſtitiã legis,& iuſtitiam fidei tangit.*Videte ergo ne ſuperueniat vobis quod dictũ eſt in prophetis.* hoc eſt in lib.12.prophetarũ: *Videte cõtemptores & admiramini,& diſpergimini.*pro,& euaneſcite. Ex Abac.1.ca. ſumpta eſt hæc ſententia,qua Paulus vtitur ad terrendũ auditores. Ipſa vſus eſt Abacuc cõminando ad aliud propoſitũ , eadem vtitur Paulus cõminando maius malũ,nempe perditionẽ animarũ,& damnationẽ æternã non credentibus myſteriũ incarnationis Ieſu Chriſti.ad hoc eñ ad literã applicat hanc ſententiã. Et vere ſpiritus ſanctus præſcius incredulitatis illorũ auditorum, mouit Paulũ ad dicendum eis hęc verba,vere prophetica de eis. Appellat enim eos cõtemptores,quoniã verè cõtempſerunt.& dicit ꝙ non ſolũ admirabũtur,ſed & euaneſcẽt. Quorũ vtrunque fuit verũ:prius enim admirati ſunt,deinde euanuerunt in paſsionibus ſuis. *Quia opus operor ego in diebus veſtris.* opus ablutionis in remiſsionẽ peccatorum in nomine filij mei Ieſu Chriſti. *Opus quod non credetis ſi quis enarrauerit vobis,*vt euẽtus probauit. *Exeuntibus aũt illis rogabant.* pro,egreſsis autẽ è ſynagoga Iudęis rogabãt gẽtes,*vt ſequẽti ſabbato loquerentur ſibi verba hæc.* Vnde patet ꝙ non ſolum Iudæi,ſed Gẽtiles in ſynagoga fuerãt.*Cũque dimiſſa eſſet ſynagoga, ſecuti ſunt multi Iudæorũ & colentiũ deum aduenarũ.*pro,proſelytorũ,*Paulum & Barnabam qui loquẽtes ſuadebant eis vt permanerent in gratia dei. Sequenti verò ſabbato,pene vniuerſa ciuitas cõuenit audire verbum dei. Videntes autẽ turbas Iudæi repleti ſunt Zelo,*inuidiæ. *Et cõtradicebant ijs quæ à Paulo dicebãtur blaſphemantes.*Legendũ eſt, *Contradicentes & blaſphemantes.*Hebræo loquẽdi modo Lucas vſus,contradicebant cõtradicentes. *Tunc cõſtanter.* pro,ſumpta fiducia, *Paulus & Barnabas dixerũt,Vobis oportebat primũ loqui verbũ dei: ſed quoniam*

repel

repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce cõuertimur ad gẽtes. Sic enim præcepit nobis dominus, Poſui te in lumen gentibus, vt ſis in ſalutẽ vſque ad extremũ terræ. Ex Eſa. 49. c. ſumpta eſt hęc ſentẽtia. Ad Chriſtũ dirigitur ſermo, poſui te in lumen gentiũ. & qm̃ hoc exequendũ erat per apoſtolos, Paulus & Barnabas dicũt ſibi hoc eſſe pręceptũ. & verũ dicunt qm̃ eſt eis præceptũ vt miniſtris Chriſti, vt executoribus officij Chriſti. *Audiẽtes aũt gentes, gauiſæ ſunt, & glorificabãt verbũ domini. & crediderũt quotquot erãt præordinati.* pro, ordinati ad vitã æternã. *Diſſeminabatur aũt verbũ domini per vniuerſam regionẽ. Iudæi autẽ concitauerunt religioſas mulieres & honeſtas, & primos ciuitatis, & excitauerunt perſecutionẽ in Paulũ & Barnabã.* Armis diaboli vtuntur Iudæi ſub ſpecie religionis excitantes mulieres religioſas, aduerſus deũ, & honeſtas, quo ad exteriorẽ habitũ, quo ad mundũ, cõtra Paulũ & Barnabam tanquã ſeductores hominũ à vera religione ad nouam ſuperſtitionẽ. *Et eiecerũt eos de finibus ſuis. At illi excuſſo puluere pedum in eos.* ad literam implẽtes mandatum dñi. *Venerunt Iconium. Diſcipuli quoque.* hoc eſt, Chriſtiani qui crediderunt. *Replebantur gaudio & ſpiritu ſancto.* Hoc dicit Lucas, ne putaretur ꝙ eiectis Paulo & Barnaba alij qui crediderant refriguiſſent.

CAP. XIIII.

F*Actum eſt autẽ in Iconio.* Duas aiunt eſſe ciuitates eiuſdẽ nominis, alterã Iconium Ciliciæ, alteram Iconium Lycaoniæ. Hæc de qua eſt hic ſermo (vt ſubiuncta in hoc cap. teſtantur) nõ eſt in Lycaonia. nam hic Paulus migrauit in Lycaoniã. Vnde relinquitur ꝙ eſt Iconium prouinciæ Ciliciæ. *Vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorũ, & loquerentur ita vt crederet Iudæorum & Græcorum copioſa multitudo.* Vt aliàs dixim⁹ ex Hiero. Helleni licet proprie ſignificet Græcos, extenſiue tamen ſæpe ſignificat Gentiles in ſacra ſcriptura. Et hic eſt vnus locus in quo Hellenorum, hoc eſt, Gentilium intellige. *Qui verò increduli fuerunt Iudæi, ſuſcitauerunt & ad iracundiam cõcitauerunt animas Gentiliũ aduerſus fratres. Multo igitur tẽpore demorati ſunt, fiducialiter.* pro, fortiter agentes. Opus enim erat fortitudine pugnantibus aduerſus eos. *In domino, teſtimonium perhibẽte verbo gratiæ ſuæ, dante ſigna & prodigia fieri per manus eorũ. Diuiſa eſt autẽ multitudo ciuitatis: & quidam quidẽ erant cum Iudæis, quidã verò cũ apoſtolis. Quum autẽ factus eſſet impetus Gentiliũ & Iudæorum cũ principibus ſuis vt contumelijs afficerent.* pro vim facerẽt. Et quorſum tẽderet violẽtia ſubiungit, dicẽdo: *Et lapidarent eos intelligẽtes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lyſtrã & Derben.* Ecce ꝙ ex Iconio venerunt in Lycaoniam. *Et vniuerſam in*

ſam in circuitu regionem.pro,& in circuniacentem regionẽ: *& ibi euangeliʒãtes erant. Et cõmota eſt omnis multitudo in doctrina eorum. Paulus aũt & Barnabas morabãtur Lyſtris. Et quidã vir Lyſtris infir mus pedibus ſedebat claudus ex vtero matris ſuæ, qui nunquã ambulauerat. Hic audiuit Paulũ loquentẽ. Qui intuitus eũ, & vidẽs quia*.pro,ꝙ, *fidẽ haberet vt ſaluus fieret*. Vidit Paulus mentis oculo, claudi fidẽ ad recipiendã ſanitatẽ. *Dixit magna voce, ſurge ſuper pedes tuos rectus. Et exiliit & ambulabat. Turbæ autẽ quum vidiſſent quod fecerat Paulus leuauerũt vocem ſuã Lycaonice dicẽtes: Dij ſimiles facti hominibus deſcẽderũt ad nos, & vocabãt Barnabã Iouem, Paulũ vero Mercuriũ, quoniã ipſe erat dux verbi. Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatẽ, tauros & coronas ante ianuas*.p,ad ianuas ſeu veſtibula. *Offerens cũ populis*.pro,cũ turbis, *volebat ſacrificare. Quod vbi audierunt apoſtoli Barnabas & Paulus*. Ex hoc qđ dicit audierũt, iuncto cũ ad ianuas ſeu veſtibula, innuitur ꝙ apoſtoli erant in ſynagoga ſeu potius domo aliqua, quã intrauerant fugiẽtes humanas laudes, *dij in ſpecie hominũ deſcenderũt ad nos. Conſciſſis tunicis ſuis, exilierũt in turbas, clamantes & dicentes: Viri quid hæc facitis? & nos mortales ſumus ſimiles vobis homines*.pro,& nos eiſdẽ obnoxij ſumus paſſionibus hoĩes. Dicũt enim nõ ſolũ ſe eſſe obnoxios morti, ſed etiã paſſionibꝰ aliis. *Annuntiantes vobis ab his vanis cõuerti ad deũ viuũ, qui fecit cœlũ & terrã, & mare, & omnia quæ in eis ſunt: qui in præteritis generationibus dimiſit oẽs gentes ingredi vias ſuas*. pro, & ingredi viis ſuis. De Gẽtilibꝰ loquitur ꝙ deus pmiſit eos viuere propriis viuẽdi rationibus. dimiſit enim eos in cõſiliis propriis vſque ad tẽpus euãgelij. *Et quidẽ non ſine teſtimonio ſemetipſum reliquit benefaciens de cœlo, dans pluuias & tẽpora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorũ*. Teſtimoniũ dei explicat eſſe effectus naturales quos continue è cœlis percipimus. Vnde & philoſophi inuiſibilia dei per ea quæ facta ſunt intellecta conſpexerunt. *Et hæc dicentes vix ſedauerunt turbas ne ſibi immolarent. Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi*. De Antiochia Piſidiæ vnde eiecti fuerant apoſtoli, & ſimiliter de Iconio Ciliciæ vnde fugerãt, eſt ſermo. Significantiuſque dicit Iudæi: quoniam ipſi erant authores perſecutionũ vbique. *Et perſuaſis turbis*. Vide inſtabilitatẽ turbarum. prius volebãt ſacrificare apoſtolis tanquã diis, & modo vertuntur aduerſus apoſtolos. *Lapidantéſque Paulum*. Iudæi deſcribuntur lapidantes Paulum tanquã blaſphemum. *Traxerũt extra ciuitatem, exiſtimantes eum mortuum eſſe*. Lapidatio fuit in ciuitate: extractio autem exiſtimati cadaueris, ad cumulum ignominiæ facta eſt: ſicut extrahitur cadauer beſtiæ extra loca habitata.

Circundantibus autē eum diſcipulis, ad curam funeris. *Surgēs intrauit*
ciuitatem: & poſtera die profectus eſt cū Barnaba in Derben. Quumq́ꝫ
euāgelizaſſent ciuitati illi & docuiſſent multos, reuerſi ſunt Lyſtram &
Iconium & Antiochiā, confirmātes animas diſcipulorū. exhortantéſque
vt permanerent in fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos
intrare in regnū dei. Et quū conſtituiſſent. pro, delegiſſent, *illis per ſin-*
gulas eccleſias presbyteros, & oraſſent cū ieiunationibus, cōmendauerūt
eos domino in quem crediderunt. Cōſidera in electione presbytero-
rum interueniſſe orationes & ieiunia Apoſtolorū. *Tranſeunteſq;*
Piſidiam, venerunt in Pamphiliam: & loquentes verbū domini in Per-
ge deſcenderunt in Attaliam, ciuitatē quoque Pamphyliæ mariti-
mam. *Et inde nauigauerunt in Antiochiam, vnde erant traditi gratia*
dei. Hæc eſt Antiochia Syriæ. Ibi enim traditi ſunt ſpiritui ſan-
cto, dicēti ſeparate mihi, &c. Quem quo ad effectū illum Lucas
appellat gratiā dei. *In opus quod compleuerunt.* Non ſimpliciter &
abſolute, ſed quod fuerat illo tēpore exequendū. *Quum autē ve-*
niſſent & congregaſſent eccleſiam, retulerūt quanta feciſſet deus cū illis,
& quòd aperuiſſet Gentibus oſtium fidei. Morati ſunt autem tēpus non
modicū. Deeſt illic, *cū diſcipulis.* Collige prudēs lector tria tēpora,
videlicet tēpus tantæ peregrinationis, & multū tempus quo mo-
rati ſunt in Iconio audacter agentes, & tempus nō modicū quo
morati ſunt in Antiochia poſt reuerſionē: ne fallaris in ſuppura-
tione annorū à carcere Petri ſub Agrippa rege imperante Clau
dio vſque ad decimūquartū annū à conuerſione Pauli quo (vt in
ſequenti narratur capitulo) Paulus aſcēdit tertiò Hieroſolymā.

CAPVT XV.

ET quidā deſcendētes de Iudæa, docebant fratres quòd niſi circūcida-
mini ſecundū morem Moyſi, nō poteſtis ſaluari. Facta ergo ſeditio-
ne. Deſunt duæ dictiones. *Et diſceptatione, non minima.* pro, nō exi-
gua. *Paulo & Barnabæ aduerſus illos.* Diſtinguēda eſt litera ſic fa-
cta autē ſeditione inter Chriſtianos, cuius cauſa fuerant illi qui
deſcenderāt à Iudæa, & deinde repetēdo facta diſceptatione nō
exigua Paulo & Barnabæ, id eſt à Paulo & Barnaba aduerſus il-
los Chriſtianos qui deſcenderāt ex Iudæa. Datiuus pro ablatiuo
poſitus eſt. Et deinde ſequitur altera particula. *Statuerūt vt aſcen-*
derent Paulus & Barnabas & quidā alij ex alijs. pro, ex eis, *ad apo-*
ſtolos & presbyteros in Hieruſalem ſuper hac quæſtione. Statuerūt oēs
cōmuniter vt Paulus & Barnabas ex vna parte aſcenderent, &
quidā alij ex eis qui deſcenderant à Iudæa ex altera parte. *Illi er-*
go. Barnabas & Paulus demōſtrantur. *Deducti ab eccleſia*, Antio-
chena

chena. Comites ac duces itineris eccleſia Antiochena dederat. *Pertranſibant Phœnicē & Samariam, narrantes conuerſionem gentiū: & faciebant gaudiū magnum omnibus fratribus. Quum autē veniſſent Hieroſolymā, ſuſcepti ſunt ab eccleſia & ab Apoſtolis & ſenioribus, annuntiantes quanta deus feciſſet cū illis. Surrexerunt autē quidam de hæreſi Phariſæorum qui crediderunt.* Græcam dictionem reliquit interpres. Nec idē ſonat apud Græcos hæreſis quod apud Latinos theologos, nullū enim importat errorē, ſed electionē, & perinde dictum eſt de hæreſi ac ſi dictum fuiſſet de ſecta Phariſæorū. *Dicentes quia*, pro, quòd, *oportet circuncidi eos, præcipereq́; ſeruare legem Moyſi.* Vide quanta authoritate iſti loquūtur, in re tā graui nullā afferentes rationē. *Conueneruntq́; Apoſtoli & ſeniores videre de verbo hoc. Quum autē magna cōquiſitio fieret, ſurgens Petrus dixit ad eos: Viri fratres vos ſcitis quòd ab antiquis diebus.* Iā enim quatuordecim fere anni erant. *Deus in nobis elegit per os meū audire gentes verbum Euangelij & credere.* Commemorat factum apud Corneliū Centurionē. *Et qui nouit corda deus teſtimonium perhibuit, dans illis ſpiritum ſanctum ſicut & nobis.* in effectu ſenſibili: dono ſcilicet linguarum. *Et nihil diſcreuit inter nos.* circunciſos. *Et illos.* incircunciſos. *Fide purificans.* Præteriti temporis eſt, & legendum eſt: *Quū fide purificauit corda illorum.* Petrus ex teſtimonio diuino mōſtrato in conuerſione Centurionis & Gētiliū cum eo, rationē affert, quòd ſola fide purificantur corda Gentiliū abſque obſeruatione legaliū, hoc enim teſtificatus eſt tunc ſpiritus ſanctus. *Nunc ergo quid tentatis deum, imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum.* Ex eo quòd deus teſtificatus fuerat ſolā fidem ſufficere Gentilibus ad ſalutem, infert Petrus quòd imponendo iugum legis Gētilibus, tentatur deus. Et vere tentatur, vel ad iterū teſtimoniū proferēdum, vel (quod potius crediderim) ad vltionem demōſtrandam aduerſus incredulos primo teſtimonio: quēadmodū demōſtrata eſt diuina vindicta in Ananiam & Sapphiram. *Quod neque nos neque patres noſtri portare potuimus?* ob noſtram imperfectionem & multitudinē mandatorum. *Sed per gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti credimus ſaluari, quemadmodum & illi.* Libra hæc Petri verba: & perpēdes nec ad Gentiliū nec ad Iudæorum ſalutē ſpectare legalia: expreſſe enim dicit ꝙ nos Iudæi credimus ſaluari quēadmodū & illi (ſcilicet Gētiles) per gratiā domini noſtri Ieſu Chriſti. Pedetentim Petrus proceſsit, primùm oſtendens ex diuino teſtimonio legalia nō eſſe neceſſaria Gentilibus, & demū cōcludit, quòd nec Gentilibus, nec Iudæis ſunt ſalutaria, ex eo ꝙ cre-

dimus omnes ſaluari per gratiã domini noſtri Ieſu Chriſti. *Tacuit autẽ omnis multitudo: & audiebãt Barnabã & Paulum narrantes quanta deus feciſſet ſigna & prodigia in Gẽtibus per eos. Et poſtquã tacuerunt, reſpõdit Iacobus, dicens: Viri fratres, audite me. Simõ narrauit quemadmodum primum deus viſitauit ſumere ex Gẽtibus populum nomini ſuo, & huic cõcordant verba prophetarũ. Sicut ſcriptum eſt.* Amos 9. ca. verũ ſententiã Iacobus refert, nõ verba ſingula. *Poſt hæc reuertar.* In propheta dicitur, in die illa, nec habetur reuertar. Sed Iacobus exponendo diẽ illã eſſe poſt tẽpus veteris teſtamenti, & diuinã clementiã pro ratione adducẽs, dicit in perſona dei: poſt hęc reuertar, ab ira ad miſericordiã, à puniẽdo ad benefaciendũ. *Et reædificabo tabernaculũ Dauid quod decidit.* Sub ſpecie tabernaculi Dauidis, eccleſiã Chriſti filij Dauidis ſignificat, & ſub ſpecie materialiũ ruinarũ ſpirituales ruinas ſignificat. Myſticũ enim tabernaculum Dauidis magna ex parte decidit, Iudæis à diuina gratia cadentibus. *Et diruta eius reædificabo & erigã illud.* Incœpit reædificare diruta eius, quũ Iudæos cõuertit ad fidẽ, & erexit illud ſpectandũ vniuerſo orbi, quũ ſpiritũ ſanctũ dedit Apoſtolis ad euangelizandũ mundo. *Vt requirant cæteri homines dominũ & omnes gentes ſuper quas inuocatũ eſt nomẽ meũ, dicit dominus faciens hæc omnia.* Propter hoc Iacobus adduxit hãc authoritatẽ, vt ſcilicet hinc monſtraret prophetis cõſonare ꝙ gẽtes aſciſcãtur in populũ dei, inuocato nomine domini ſuper eos per baptiſmũ. *Notũ à ſeculo eſt domino opus ſuũ.* ꝓ, nota à ſeculo ſunt deo opera ſua omnia. Verba Iacobi ſunt, nõ prophetę, aſſerẽtis ꝙ opera dei nota ſunt ipſi deo, nota à ſeculo, & ꝓpterea reuelata per ꝓphetas. *Propter quod.* hoc eſt quia dicta Petri conſonant prophetis. *Ego iudico.* hoc eſt, iudicium meum eſt: nõ enim proferebat ſententiã in iudicio: vt cõuincitur ex eo ꝙ adhuc nõ erat facta cõcluſio cõmunis: ſed de illa ſubiũgitur poſt verba Iacobi, tũc placuit Apoſtolis & ſenioribus cũ omni eccleſia, &c. *Nõ inquietare eos qui ex gẽtibus cõuertuntur ad deũ: ſed ſcribere ad eos, vt abſtineãt ſe à contaminationibus ſimulacrorũ & fornicatione & ſuffocatis & ſanguine. Moyſes enim à tẽporibus antiquis habet in ſingulis ciuitatibus qui eum prædicẽt in ſynagogis, vbi per omne ſabbatũ legitur. Tũc placuit Apoſtolis & ſenioribus cũ omni eccleſia eligere viros ex eis & mittere Anthiochiã cũ Paulo & Barnaba, Iud. ĩ, qui cognominabatur Barſabas, & Silã viros primos.* pro, primarios. *in fratribus: ſcribẽtes per manus eorũ. Apoſtoli & ſeniores fratres ijs qui ſunt Anthiochiæ, & Syriæ, & Ciliciæ fratribus ex gentibus ſalutẽ.* Quanuis Antiochia ſit pars Syriæ, quia

quia tamẽ quæſtio exorta erat in Antiochia, & inde ad conſultandum Apoſtolos miſſum eſt, ideo literæ Apoſtolicæ ad fratres, qui ſunt Antiochiæ, dirigũtur, & extẽſiue ad omnes qui ſunt in prouinciis Syriæ & Ciliciæ. *Quoniã audiuimus quòd quidã ex nobis exeuntes, turbauerũt vos verbis, euertentes animas veſtras, quibus non mãdauimus: placuit nobis collectis in vnum eligere viros & mittere ad vos cũ chariſſimis noſtris Barnaba et Paulo, hominibꝰ qui tradiderũt animas ſuas pro nomine domini noſtri Ieſu Chriſti. Miſimus ergo Iudã & Silã: qui & ipſi vobis verbis referẽt eadẽ Viſum eſt enim ſpiritui ſancto & nobis nihil vltra imponere vobis oneris, quàm hæc neceſſaria, vt abſtineatis vos ab immolatis ſimulachrorũ & ſanguine & ſuffocato & fornicatione à quibus cuſtodientes vos, bene agetis. Valete.* Aduerte ne intelligas hæc neceſſaria vna & eadẽ ratione neceſsitatis. Nam ratio neceſſario vitandi fornicationẽ diuini eſt iuris: ratio autẽ abſtinendi ab iis quæ immolata ſunt ſimulachris, & ab eſu ſanguinis, & ab eſu ſuffocati, eſt vt morẽ geratis iis quibus conuiuitis Iudæis. Vnde iſta impoſitio expirauit ceſſante tẽpore quo Iudęi cõuiuebãt ſimul & Gẽtiles. Inſeruerũt autem inter legalia fornicationẽ: eo quòd Gẽtiles nõ putabãt illã eſſe peccatũ, & vt vel ſic tãquam à lege prohibitã diſcerẽt vitare, inſeruerũt Apoſtoli abſtinentiã ab ea inter abſtinẽtias à tribus aliis prohibitis. *Illi ergo dimiſſi deſcẽderunt Antiochiã & cõgregata multitudine tradiderunt epiſtolã. Quã quũ legiſſent, gauiſi ſunt ſuper conſolatione. Iudas autẽ & Silas & ipſi quum eſſent prophetæ, verbo plurimo.* pro, multo. *conſolati ſunt fratres & confirmauerũt. Facto aũt ibi aliquanto tempore, dimiſſi ſunt cũ pace à fratribus ad eos qui miſerãt illos.* pro, ad Apoſtolos. De Iuda & Sila eſt ſermo, quòd à fratribus remiſsi ſunt ad Apoſtolos. *Viſum eſt autem Silæ ibi remanere. Iudas autem ſolus abiit Hieruſalem.* Superfluũt hæc quinque verba. *Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ docentes & euangelizantes cum aliis pluribus verbum domini. Poſt aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus: reuertentes viſitemus fratres per vniuerſas ciuitates in quibus prædicauimus verbum domini, quomodo ſe habeant. Barnabas autem volebat.* pro, conſulebat, *ſecum aſſumere & Ioannem qui cognominabatur Marcus. Paulus autem rogabat.* pro, cenſebat. & hic fiat punctum, & pronomen eum conſtruatur cum infinitiuo non debere recipi: demonſtrat enim Ioannem. *Vt qui diſceſſiſſet.* pro, defeciſſet, quod deterius eſt. *Ab eis ex Pamphylia, & non iſſet cum eis in opus, non debere eum recipi. Facta eſt autem diſſenſio.* pro, facta eſt autem inter eos exacerbatio. Quæ deterior eſt,

quàm diſſenſio. An autem huiuſmodi exacerbatio caruerit pec cato, cenſeat qui ſcit, hoc tamen certum eſt, quòd graue peccatū non fuit. *Ita vt diſcederent ab inuicem, & Barnabas quidem aſſumpto Marco nauigaret Cyprum. Paulus verò electo Sila profectus eſt tra ditus gratiæ dei à fratribus.* hoc eſt, commendatus gratiæ dei à fra trum orationibus. *Perambulabat autem Syriam & Ciliciam confirmans eccleſias: præcipiens cuſtodire præcepta Apoſtolorum & ſeniorum.* Superfluunt hæ ſex vltimæ dictiones.

CAPVT XVI.

PEruenit autē in Derben & Lyſtram. ciuitates Lycaoniç. *Et ecce diſcipulus quidam erat ibi nomine Timotheus.* Hinc apparet quòd Timotheus iā erat Chriſtianus, quū Paulus nūc tertio venit in Derben. *Filius mulieris viduæ.* pro, mulieris cuiuſdā Iudææ, *fidelis.* Mater deſcribitur genere Iudæa, religione aūt Chriſtiana. *Patre gentili.* E regiōe mulieris Iudææ ſcribitur patre gētili. *Huic teſtimoniū bonum reddebāt qui in Lyſtris erāt & Iconio fratres. Hūc voluit Paulus ſecū proficiſci: & aſſumēs circuncidit eū propter Iudæos qui erāt in illis locis, ſciebāt enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.* Vtrūq; explicauit Lucas: tum factū, tum rationē facti, ne putaretur quòd Paulus aliud prędicaret & aliud faceret: hoc eſt, ne putaretur quòd Paulus circunciderit Timotheum pro ſalute Timothei: ſed ad euitandū furorē Iudæorum, ad non reddēdum ſe exoſum Iudæis tanq̄ violatorem legis. Ad literam enim detulit Paulus tēpori quo Gentiles Chriſtiani effecti nō circuncidebantur, Iudæi autē etiam Chriſtiani effecti circuncidebantur. Vnde ad Corinth. ſcribit: in circunciſione vocatus es, noli præputium adducere. ob hoc ſiquidē Timotheum filium mulieris Iudęæ, circuncidit, ne exoſus eſſet Iudæis ducēs ſecum incircunciſum. Nec minus licuit Paulo tunc circuncidere Timotheū quàm alias legis conſuetudines ſeruare, quod ſe inter illos facere teſtatur, dicens, Factus ſum Iudæus. *Quū autem pertranſirent ciuitates, tradebant eis cuſtodire dogmata quæ erant decreta ab Apoſtolis & ſenioribus qui erant Hieroſolymis. Et eccleſiæ quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie. Tranſeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, vetiti ſunt à ſpiritu ſancto loqui verbum in Aſia.* De minori Aſia eſt ſermo. Quare autē ſpiritus ſanctus ꝓhibuerit, & qualis fuerit hæc inhibitio, neſcitur: quis enim nouit conſilium domini? Crediderim ego apparitione aliqua factam huiuſmodi inhibitionē. *Quū veniſſent autem in Myſiā, tentabāt ire in Bithyniā: & non permiſit eos ſpiritus Ieſu.* Superfluit Ieſu. & ſimilis accidit

hic

hic inſcitia noſtra. *Quũ autem pertranſiſſent Myſiam, deſcenderunt Troadem: & viſio per noctem Paulo oſtenſa eſt.* Hinc conieci quòd apparitio aliqua vetuit: vt oppoſitorũ eadem intelligeretur ratio. *Vir Macedo quidam erat ſtans, & deprecans eum, & dicens, tranſiens in Macedoniam, adiuua nos.* In illa viſione ſomni apparuit vir præ ſe ferens habitu, forma, aliiſq; circunſtantiis Macedonem. Apparuit autẽ ſtans & loquens deprecando vt veniret in Macedoniam ad adiuuandũ eos. Et forte ex verbis agnouit Paulus in ſomnis virũ Macedonẽ: nã in prima perſona dixit, adiuua nos, explicata Macedonia. *Vt aũt viſum vidit, ſtatim quæſiuimus proficiſci in Macedoniam: certi facti quòd vocaſſet nos deus euangelizare eis.* Hinc clare apparet ꝙ Lucas in hac peregrinatione ſocius erat Pauli. Ibant igitur quatuor: Paulus, Silas, Lucas, & Timotheus. *Nauigantes aũt à Troade, recto curſu venimus Samothracẽ, & ſequenti die Neapolim*, non Italiæ ciuitatẽ, ſed Thraciç, hęc enim vicina eſt Philippis. *Et inde Philippos: quæ eſt prima parte.* ꝓ, partis, *Macedoniæ ciuitas Colonia.* Sic iacet in textu Græco, & prima eſt caſus nominatiui. Vnde obſcurus redditur ſenſus literæ. nã ſignificat ꝙ Philippi eſt prima ciuitas Colonia, non totius Macedoniæ. Et neſcimus quę eſt illa pars Macedonię, in qua eſt Philippi prima, & cõſequenter neſcimus quo ordine ſcribatur prima. Ciuitas autem colonia ideo dicitur, ꝙ ab aliunde deductis habitaretur. *Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot cõferentes.* pro, commorantes. Proculdubio abſque exercitio prædicationis. *Die autem ſabbatorũ egreſsi ſumus foras portã.* pro, è ciuitate. *iuxta flumen vbi videbatur oratio eſſe.* Dictio interpretata videbatur, interpretari poteſt tũ ſolebat, tũ putabatur. Aduerte hîc prudentiã Pauli & ſociorũ deſcribi. Quũ in ciuitate illa nõ eſſet ſynagoga Iudæorũ, ad quam ſolitus erat Paulus ire vt cõgregatis ibidẽ prædicaret, diebus aliquot contemplatus eſt ciuitatẽ, vt locũ aptũ ad euangelizandũ haberet: & quod non potuit ex loco ſolito (ſynagoga ſcilicet) ex tempore cognoſcere tentauit, & propterea diem ſabbatorũ expectauit: in quo tam Iudæi q̃ proſelyti quieſcentes ab operibꝰ, vacãt orationi. Et quũ animaduertiſſet ꝙ extra portam iuxta flumen videbatur eſſe orationis locus, illuc iuit cum ſociis vbi cõgregatis poſſet euãgelizare. *Et ſedentes loquebamur.* proculdubio verbũ dei. *Mulieribus quæ conuenerant.* Non dedignãtur Apoſtoli prædicare mulieribus. *Et quædam mulier nomine Lydda.* pro, Lydia, *purpuraria.* pro, purpurarum venditrix, *ciuitatis Thyatirenum.* Iã enim dictũ eſt quòd erat Colonia, & propterea

non eſt mirũ quòd ex Thyatira Aſiæ minoris ciuitate hæc ibi ha bitaret. *Colens deum audiuit.* Tria genera colentium vnum deum fuiſſe tunc colligitur: videlicet Iudæos, proſelytos (qui profitebã tur legem Moyſi circuncisi) & Gentiles religioſos, qui nõ circun cidebantur nec profitebantur legẽ Moyſi, ſed cultum vnius veri dei, abſque obligatione ad ſeruandum legẽ illorũ. Et de horum numero erat Lydia, fuerat Cornelius Centurio cum ſuis. Et hos Lucas ſæpe appellat religioſos, nõ proſelytos, nec Iudæos. Et hęc ſint dicta ſemel pro ſemper, ne oporteat eadem ſæpe repetere in hoc libro. Hi ſiquidem promptiores erant ad Chriſtianitatem, vtpote colentes vnum deũ, & Iudaicæ proteruiæ minus partici-pes: & conueniebant ad Iudæorũ ſynagogas: vtpote à Iudæis e-docti & conuerſi ad cultum vnius dei & timorẽ illius. *Cuius domi-nus aperuit cor intendere ijs, quæ dicebantur à Paulo.* Hæc ſola expli-catur, quia ipſa initium fuit cõuerſionis aliorum ibidẽ. *Quũ autẽ baptiZata eſſet & domus eius, deprecata eſt, dicens: Si iudicaſtis me fide-lem domino eſſe, introite in domũ meam, et manete. Et coegit nos. Factũ eſt autẽ euntibus nobis ad orationem.* ad locũ ſupradictũ ad orãdum & euangelizãdum. *Puellã quandam habentem ſpiritum Pythonem.* pro, Pythonis. *obuiare nobis, quæ quæſtũ magnum præſtabat dominis ſuis diuinando.* Non eſt vſquequaq; clarum an hæc puella habue-rit Pythonẽ, quemadmodum illa deſcripta 1. Reg. 28. quæ ſuſci-tauit Samuelẽ: nam illa non fuit arreptitia, ſed magica arte Py-thonẽ (hoc eſt, diuinatorium ſpiritũ) exercebat. Nec eodẽ modo loquitur ſcriptura de vtraq;: nam de illa ſcriptum eſt ꝙ habebat Pythonẽ: de hac autẽ ꝙ habebat ſpiritum Pythonis, & expreſſe ſubiungitur ꝙ Paulus dixit ſpiritui, vt exiret ab ea. Ex quibus apparet quòd iſta erat obſeſſa à ſpiritu Pythonis: ac per hoc non erat ſicut illa. Dæmon enim loquebatur per os iſtius prędicendo multa futura: quemadmodũ in arreptitiis videmus. Et hoc clare ſonat textus iſte: narrãs verba puellæ, &c. *Hæc ſubſecuta Paulũ & nos clamabat, dicẽs, Iſti homines ſerui dei excelſi ſunt, qui annunciãt vo bis viam ſalutis. Hoc aũt faciebat multis diebus. Dolens.* pro, ægrè fe-rens, *autem Paulus.* In prõptu cauſa eſt quare Paulus ægrè tulerit verba puellæ: quia nolebat euangeliũ habere teſtimoniũ à dæ-monibus. quæ enim conuentio Chriſti ad Belial? Omnem ſuſpi-cionẽ malarũ artium in prędicatoribus euãgelij nitebatur tolle-re à mentibus Gentiliũ, attribuentiũ miracula apoſtolorũ magi cis artibus. Didicerat hoc Paulus ab exẽplo Chriſti, qui dæmo-nibus teſtificantibus de eo imponebat ſilentium: nec enim eget

euang

euangeliũ teſtimonio dæmonũ:nec confert veritati euangelicæ eorũ teſtimoniũ. *Et cõuerſus, ſpiritui dixit, præcipio tibi in nomine Ieſu Chriſti exire ab ea. Et exijt eadẽ hora. Videntes autẽ domini eius quòd exiuit ſpes quæſtus eorũ, apprehendentes Paulũ & Silã, perduxerunt in forum ad principes, & offerentes eos magiſtratibus dixerũt: hi homines cõturbãt ciuitatem noſtrã quũ ſint Iudæi: & annuntiãt morem quem nõ licet nobis ſuſcipere, neque facere, quum ſimus Romani. Et cucurrit plebs aduerſus eos: & magiſtratus ſciſſis eorũ tunicis iuſſerunt eos virgis cædi. Et quũ multas plagas eis impoſuiſſent, miſerunt eos in carcerẽ: præcipientes cuſtodi vt diligenter cuſtodiret eos. Qui quũ tale præceptum accepiſſet miſit eos in interiorem carcerem, & pedes eorũ ſtrinxit ligno. Media autem nocte Paulus & Silas adorantes laudabãt deũ: & audiebãt eos qui in cuſtodia.* ſupple vincti. *Erant.* non enim de cuſtodibus loquitur. *Subito terræ motus factus eſt magnus, ita vt mouerentur fundamẽta carceris: & ſtatim aperta ſunt omnia oſtia, et vniuerſorũ vincula ſoluta ſunt. Expergefactus autẽ cuſtos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat ſe interficere: exiſtimãs fugiſſe vinctos. Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, nihil tibi mali feceris: vniuerſi enim hic ſumus. Petitoq; lumine introgreſſus eſt.* plus ſignificat dictio Græca. nam conſignificat celeritatem introgredientis. *Et tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes: & producẽs eos foras, ait: domini quid me oportet facere vt ſaluus fiã?* Perpende diuinã inſpirationem. Mouit terram & terruit cuſtodẽ: ſed mouit cor eius ita vt ſtatim conuerſus fuerit. *At illi dixerũt: crede in dominũ Ieſum: & ſaluus eris tu & domus tua. & locuti ſunt ei verbũ domini cũ oĩbus qui erant in domo eius. & tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorũ, & baptizatus eſt ipſe, & omnis domus eius cõtinuo. Quũq; perduxiſſet eos in domum ſuam appoſuit eis menſam: & lætatus eſt, cũ omni domo ſua credẽs deo.* Nõ ſeruat ordinẽ rei geſtę Lucas: nã prius perduxit eos in domũ ſuam, & in illa locuti ſunt illi & oĩbus qui erãt ĩ domo eius verbũ dñi: & lotæ ſunt plagæ eorũ, & baptizatus eſt ipſe & oĩs domus eius cõtinuo, & demũ appoſita eſt mẽſa ad ſumendũ cibũ. ¶ Et eſt in hoc facto cõſiderãda magnitudo gratiæ diuinæ effuſæ in cuſtodẽ carceris & domeſticos eius: tanta enĩ gratia cognita, Paulus baptizauit eos ſtatim eadẽ nocte. *Et quũ dies factus eſſet.* Tacet Lucas ꝙ Paulus & Silas ſpõte redierũt ad carcerẽ, vt ex calce capituli clare habetur. nã in carcere inuenerunt eos lictores quũ factus eſſet dies, *Miſerunt magiſtratus lictores, dicẽtes: dimitte homines illos.* Ad cuſtodem verba diriguntur. Vide terræmotum in motibus cordium: ecce mutata ſunt corda gubernatorum ab eo qui fecit

terrenorũ. *Nuntiauit autẽ cuſtos carceris verba hæc Paulo, quòd miſerũt magiſtratus vt dimittamini. nũc igitur exeuntes ite in pace. Paulus autem dixit eis, Cæſos non publice indemnatos.* pro, non dicta cauſa, id eſt abſque diſcuſsione cauſæ, abſque ſententia iudiciali, tumultuarie ſiquidẽ fuerant cæſi. *Homines Romanos.* Hoc addidit Paulus ad exaggerandum crimẽ magiſtratuum. Et de Paulo quidẽ cõſtat ꝙ erat Romanus, de Sila autem nihil aliud ſcitur quàm hic ſcriptum eſt. *Miſerunt in carcerem, & nunc occulte nos eijciunt. Non ita: ſed veniant & ipſi nos eijciant.* pro, educant. Voluit Paulus (& ita factum eſt) vt magiſtratus educerent ipſos de carcere: vt vel ſic confiterentur ſe erraſſe, & hoc ad promotionẽ fidei Chriſtianę in aliis. *Nuntiauerunt autem magiſtratibus lictores verba hæc. Timueruntq́; audito quòd Romani eſſent, & veniẽtes deprecati ſunt eos: & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe. Exeuntes autem de carcere.* Hinc clare apparet quòd redierãt ſpõte ad carcerẽ ex domo cuſtodis. *Introierunt ad Lydiam.* proculdubio mulierẽ vẽditricem purpurarũ. De carcere ſiquidem recto itinere ad domum Lydiæ introierunt. *Et viſis fratribus.* in domo Lydiæ. *Conſolati ſunt eos.* mœſtos de plagis Pauli & Silæ & de eorum diſceſſu. *Et profecti ſunt ex vrbe.* Cõtextus iſte manifeſte teſtatur ꝙ de Lydia muliere eſt ſermo. Vnde & non dicit iuerunt, ſed egreſsi ex carcere introierunt ad Lydiam, & deinde ſubiungit, & profecti ſunt.

CAPVT XVII.

Q*Vum autem perambulaſſent Amphipolin & Apolloniam, venerunt Theſſalonicam.* Et hoc quoque idem teſtatur: nã Macedoniæ ciuitates ſunt hæ tres & non Lydiæ. *Vbi erat ſynagoga Iudæorum. Secundum cõſuetudinem autẽ Paulus introiuit ad eos.* Hinc apparet quod in præcedenti diximus capitulo, Philippis nõ fuiſſe ſynagogam Iudæorum, & propterea Paulũ non potuiſſe ſecũdũ quod illi cõſuetum erat, adire ſynagogã ibidẽ. *Et per ſabbata tria diſſerebat eis de ſcripturis.* pro, è ſcripturis. Non enim de ipſis ſcripturis diſputabat, ſed ex ipſis. *Adaperiens & inſinuãs.* pro, & allegans, *quia*, pro, ꝙ, *Chriſtum oportuit pati, & reſurgere à mortuis, & quia.* pro, ꝙ, *hic eſt Chriſtus Ieſus quẽ ego annũtio vobis. Et quidã ex eis crediderunt, & adiuncti ſunt Paulo & Silæ. Et de colẽtibus gentibusq́; multitudo magna.* pro & religioſorũ Gręcorũ multitudo magna. Sic habet textus: ſed dictio interpretata Græcorũ (vt pluries dictum eſt) quandoque Gentiles, quãdoque ipſos Græcos in ſacra ſcriptura ſonat. Et hic eſt vnus locus in quo Hellenorũ, hoc eſt Gentilium interpretandum videtur. ¶ Quia tamẽ de iſtis Gentilibus

tilibus dicitur ꝙ erant religioſi,ſignificatur ꝙ ab idololatria receſſerāt & vnū deū colebāt inſtructi à Iudæis.& idem intelligendum eſt de mulieribus,in cuius ſignū nō narratur Paulū docuiſſe niſi in ſynagoga.Hinc enim habetur ꝙ multitudo religioſorum Gētiliū & mulierū ad ſynagogā cōueniebat. *Et mulieres nobiles nō paucæ:Zelantes aūt Iudæi.* Deeſt,increduli. Et eſt ſermo de zelo inuidiæ.*Aſſumentesq́; de vulgo viros quoſdā malos, & turba facta,cōcitauerūt ciuitatē.Et aſsiſtentes domui Iaſonis.* pro, & vrgentes domum Iaſonis.Hic enim erat Chriſtianus:& credebant Iudæi increduli Paulum & Silā in domo Iaſonis manere.*Quærebant eos producere in populū.Et quū nō inueniſſent eos,trahebāt Iaſonē, & quoſdam fratres ad principes ciuitatis:clamātes quoniā ij qui orbem cōcitāt.* pro,ꝙ ij qui orbē cōmouerūt. *& huc venerunt.* hoc eſt etiam huc venerunt.*Quos ſuſcepit.* Deeſt clanculū.Legendū eſt: *Quos clanculū excepit Iaſon.* Ad exaggerandum cauſam adiungunt ꝙ furtim Iaſon illos excepit.*Et hi oēs cōtra decreta Cæſaris faciunt.* Ex Iudæorū ꝓcedit officina hæc calūnia ad cōmouēdū magiſtratus.*Regē aliū dicentes eſſe Ieſum.* Idē dixerāt Iudæi corā Pilato,omnis qui ſe regē facit cōtradicit Cæſari.Sed craſſa calliditate vtūtur.nam etſi tunc quū Ieſus eſſet homo mortalis,calūnia hæc habuit aliquid coloris,nullū colorē habebat Ieſu iā regnāte in cœlis. non enim cōtra decreta Cæſaris rex alius eſt niſi rex terrenus. *Cōcitauerunt aūt plebem, & principes ciuitatis audiētes hæc.Et accepta ſatisfactione à Iaſone & cæteris,dimiſerunt eos.* Qualis fuerit huiuſmodi ſatisfactio neſcitur.Crediderī ego fideiuſsionē aliquā datā à Iaſone & aliis Chriſtianis q cū Iaſone tracti fuerāt ad prīcipes ciuitatis de fidelitate erga Cæſarē & Romanū imperiū,& ſic dimiſſos ꝓprię libertati.*Fratres verò cōfeſtim per noctem dimiſerunt.* pro,emiſerūt. *Paulum & Silā in Beroā.* pro,in Berrhæā.Ipſa quoque eſt ciuitas Macedoniæ.*Qui quum veniſſent,in ſynagogā Iudæorū introierunt.Hi autem erāt nobiliores eorū qui ſunt Theſſalonicæ.* pro,aliorū in Theſſalonica.Pronomē hi,demōſtrat Iudæos in quorū ſynagogā Paulus intrauit.Et eſt ſenſus ꝙ iſti Iudæi Berrhæenſes erant nobiliores aliis Iudæis qui erāt Theſſalonicæ,& de iſtis ſubiūgitur, *Qui ſuſceperūt verbum cū omni auiditate.* pro,prōptitudine,*quotidie ſcrutātes ſcripturas ſi hæc ita ſe haberent.* Nō dicit ꝙ iſti Iudæi nobiliores ſuſceperunt euāgelicum verbū cū prōptitudine abſolute,ſed cū hac limitatiōe, quotidie ſcrutātes ſcripturas an ita veritas hāberet. Ita quòd id qđ dicitur cū omni prōptitudine, nō refertur ad verbū ſuſceperunt,ſed ad participium ſcrutātes. Suſceperunt

nanque

nanq; iſti euangelicũ verbũ hæſitando an verũ eſſet: & prõptos
ſe exhibuerunt ad ſcrutandũ ſcripturas prophetarũ,an cõforme
eſſet euãgeliũ illis ſcripturis.Vnde & ſubiungit,*Et multi quidẽ cre*
*diderũt ex eis.*ꝓculdubio nobilioribus Iudæis.Multi dicit,nõ oẽs.
*Et gẽtiliũ mulierũ honeſtarũ & viri nõ pauci.*Dictio interpretata gẽ
tiliũ,ſolita dictio eſt,ſignificans Græcos,& vſurpata in ſcriptura
qñq; pro Ethnicis.Et apte interpres videtur hic expoſuiſſe gẽti-
liũ:ad quarũ genus ſpectare videtur viri , vt primo deſcripſerit
Iudæos qui crediderũt:& deinde Gẽtiles,tũ mulieres,tum viros.
*Quũ autẽ cognouiſſent in Theſſalonica Iudæi,quia & Beroe.*pro,ꝙ,*&*
Berrhaæ,prædicatũ eſt à Paulo verbũ dei,venerũt & illuc commouentes
*& turbãtes multitudinẽ.*pro,cõmouentes turbas.*Statimq; tunc Pau*
*lũ dimiſerunt.*pro,emiſerũt.*fratres,vt iret vſq; ad mare.*ꝓ, vt iret ve
lut ad mare.Noluerũt fratres ꝙ Paulus aperte fugeret,ſed decli
naret tanq̃ iturus ad mare.*Silas autẽ & Timotheus remãſerunt ibi.*
Hinc apparet ꝙ ratio odij ac ꝑſecutionis erat Paulus.*Qui aũt de-*
ducebãt Paulũ,perduxerũt eũ vſq; Athenas:et accepto mãdato ab eo ad
*Silã & Timotheũ,vt quàm celeriter venirent ad ſe profecti ſunt.*Inter-
pres addidit duas dictiones.ſ.ab eo,vt clarior eſſet ſenſus ꝙ Pau
lus mãdaſſet per eos qui deduxerãt ipſum Athenas reuertentes
ad Berrhæã,Silæ & Timotheo vt venirent ad ſe.Et dictio inter-
pretata celeriter,ſonat celerrime.*Paulus autẽ quũ Athenis eos expe*
ctaret incitabatur. pro,iritabatur.*ſpiritus eius in ipſo videns.*pro,vi-
dente idololatriæ deditã ciuitatẽ.Rationẽ reddit Lucas cõmoti
ſpiritus Pauli ad ſimilitudinẽ iritati excãdeſcẽtis intra ſe , ex eo
ꝙ videbat ciuitatẽ deditã cultui ſimulacrorũ:ac ꝑ hoc lõge remo
tam à cultu vnius dei.*Diſputabat igitur in ſynagoga.* nõ expectato
Sila,vehementia ſpũs actus.*Cũ Iudæis & colentibus.*pro, & religio
ſis.proculdubio colentibus vnũ deũ.*Et in foro per omnes dies ad eos*
*qui adierãt.*pro,ad eos qui forte accedebant.Cum Iudæis & reli-
gioſis diſputabat in ſynagoga:cũ aliis autẽ qui caſu aderant in
foro.*Quidã autẽ Epicurei & Stoici philoſophi diſſerebant cum eo : &*
*quidã dicebãt:quid vult ſeminiuerbius.*pro,verbiſator,*hic dicere? Alij*
verò,nouorum dæmoniorum videtur annũtiator eſſe:quia Ieſum & reſur
*rectionẽ annuntiabat eis.Et apprehenſum eum,ad Areopagum,*pro,ad
Martium pagum. *duxerunt.* Non eſt vſquequaque certum an ſi-
gnificetur quidam in Athenis vicus nominatus vicus Martius,
an ſignificetur villa nominata villa Martia.Textus enim nõ ex-
plicat an pagus iſte intra,vel extra vrbem fuerit.Nec eſt vna di-
ctio(vt in Latino habetur)areopagus , ſed ſunt duæ dictiones:
Martius

Martius pagus. Et ſimiliter inferius quũ ſubditur, ſtãs in medio Areopagi, legẽdũ eſt ſtãs in medio Martij pagi. *Dicẽtes, poſſumus ſcire quæ eſt hæc noua quæ à te dicitur doctrina? noua enim quedã infers auribus noſtris: volumus ergo ſcire quidnam velint hæc eſſe. Athenienſes autem oẽs & aduenæ hoſpites.* pro, & qui illic verſabantur hoſpites, *ad nihil aliud vacabãt, niſi aut dicere aut audire aliquid noui. Stans aũt Paulus in medio Areopagi, ait: Viri Athenienſes, per oĩa quaſi ſuperſtitioſos.* pro, fere ſuperſtitioſiores *vos video. Præteriens enim & vidẽs ſimulachra veſtra.* pro, & contẽplans culturas veſtras: Sub nomine culturæ cõprehendens oĩa, aras, ſtatuas, & reliqua quę in huiuſmodi religioſis locis fieri ſolent. *Inueni & aram in qua ſcriptũ erat ignoto deo.* Maior eſt authoritas Pauli aſſerentis corã ipſis Athenienſibus inſcriptionẽ aræ ignoto deo, quã cuiuſcũque alterius audentis dicere ꝙ inſcriptio aræ non erat ita vt Paulus aſſeruit ignoto deo, ſed ita, diis Aſiæ, & Europæ, & Aphricæ, diis ignotis & peregrinis. Cõcedendum ſiquidẽ eſt iſtis alicuius aræ titulum fuiſſe talẽ, diis Aſiæ, & Europæ, &c. ſed nõ eum titulũ citaſſe Paulum, ſed alterius aræ, cuius inſcriptio erat ignoto deo. nã præſentes erãt Athenienſes, qui potuiſſent ſtatim Paulũ arguere falſitatis ſi in nulla eorum ara fuiſſet inſcriptum ignoto deo. *Quod.* pro quẽ, *ergo ignorãtes colitis, hoc.* pro, hunc. *ego annuntio vobis.* Et nõ dicit quos ergo ignorãtes colitis: ad quos illa ara tot deorũ inſtituta erat. *Deus qui fecit mundũ & oĩa quæ in eo ſunt, hic cæli & terræ quũ ſit dominus, nõ in manufactis tẽplis habitat, nec manibus humanis colitur indigens aliquo.* Hoc eſt, nec manuũ humanarũ officiis diſtinguitur, aptatur, concinnatur. oĩs enim cura quæ exercetur humanis manibus, ſignificatur per colitur. & apte adiungit hãc conditionẽ priori: videlicet ꝙ nõ habitat in tẽplis manufactis ſicut cõtentum in cõtinẽte: nec queadmodũ dæmones humanarũ manuũ officia exigunt in ſimulachris ad hoc vt venerẽtur, deus colitur. Et rationẽ ſubdẽdo adiũgit, indigẽs aliquo. explicat eñ per hoc ꝙ ex indigẽtia prouenit coli officiis manuũ humanarũ. niſi enim indigerẽt factis per manus hominũ, colerẽtur abſque hmõi dependẽtia ab operibus manuũ noſtrarũ. *Quũ ipſe det oĩbus vitã.* Diſtributio eſt accõmoda: hoc eſt, oĩbus viuẽtibus. nõ enim oĩbus abſolute, ſed oĩbus viuẽtibus dat vitam. *Et inſpirationẽ & omnia.* ꝑ, & halitũ ſecundũ oĩa. Duos gradus vtrũq; modũ viuendi explicat. primo viuentiũ abſq; inſpiratione & reſpiratione: vt eſt vniuerſum genus pure vegetabiliũ, & ſecundũ Peripateticos piſces & viuentiũ abſque inſpirando & reſpirãdo. Et quod dicit

ſecun

ſecundũ omnia.ad vtrũq; refertur:vitã ſcilicet & halitum. Deus ſiquidẽ dat tam vitã quã halitũ omnibus viuentibus ac omnib⁹ reſpirãtibus nõ ſecundũ quædã requiſita ad vitã & reſpirationẽ, ſed ſecundum oĩa principia & organa tã vitæ quã reſpirationis. *Fecitq; ex vno.* Deeſt ſanguine. *omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciẽ terræ.* Sanguinẽ pro cõpleto principio naturalis generationis cuiuſq; hominis poſuit:quoniam communis eſt ſemini virili & ei quod miniſtrat mater. Ex vno autẽ ſanguine dicit propagatum vniuerſum genus humanum:quoniã ex ſanguine Adam & Euæ tantũ,omne genus humanũ propagatum eſt. *Definiens ſtatuta tempora.* Præteriti temporis eſt definiens, & legendum eſſet,præfiniitq;. *Et terminos.* Deeſt præfixit. Legendum eſt, *Præfixitq; terminos habitationis eorum.* Caremus enim,vt pluries dictum eſt,participiis actiuis præteriti temporis,& ad ſeruandum texturã adiunguntur cõiunctiones copulatiuæ. Diuinæ prouidẽtiæ tribuit Paulus prædiffinitionem certorum temporum & locorum. *Quærere deum ſi forte attractent*,pro,palpent,*cum.aut*, Pro, &.*inueniant.* Ex iſto fine(ſcilicet vt homines quærant deũ eo modo quo cæci palpãdo quærunt oſtium & huiuſmodi,& ſic palpãdo inueniunt)coniicimus ꝙ præfinitio certorum temporum & præfixio terminorum loci,ad regna referuntur. Et eſt ſenſus ꝙ deus præfixit ætates regnorum ſeu nationũ,& ſimiliter terminos locales:vt ex huiuſmodi prouidentia ſaltem tanquã cæci velut palpando quærerent deum ſua prouidentia hæc efficientem, & inuenirent. *Quamuis non longe ſit ab vnoquoq; noſtrum.* Dixerat deum ſua prouidentia finire tempora & loca regnorum & nationum(vt experientia tot mutationum teſtatur)ad hoc vt velut à cæcis quæreretur deus tanquã diſtãs.ne forte autem hinc intelligerent philoſophãtes Paulum ſentire ꝙ deus diſtat à nobis,tanquã obuiando huiuſmodi intelligẽtiæ ſubiungit quòd deus nõ eſt longe ab vnoquoque noſtrum. Et hoc ſtatim manifeſtat ſubiungendo, *In ipſo enim viuimus & mouemur & ſumus.* Ad philoſophantes philoſophicum ſermonem habet. Cauſa ſiquidem efficiẽs eorum quæ ſunt nobis intima,adeſt noſtris intimis,& adeſt magis nobis quàm quæcunq; alia cauſa , vtpote cauſa nõ ſolum in fieri , ſed etiã in ſeruando. Et propterea Paulus dicit quòd in ipſo deo(vtpote dante & ſeruante) & viuimus & mouemur & ſumus progrediendo ſemper ad magis interna.nã viuere cõmune nobis eſt cũ ſolis viuentibus:moueri autem etiam cum vitæ expertibus ſubiectis tamen motui:eſſe verò cum omnibus.quanto

autem

autē vniuerſaliora, tanto magis interna conſtat eſſe eſſentialia. Quemadmodū ſi diaphanum loqueretur & diceret ꝙ in luce eſt diaphanū, quia lux eſt dans & ſeruās diaphaneitatē; eo ꝙ lumen quod eſt actus diaphani, pendet à luce non ſolū ſecundum fieri, ſed ſecundū eſſe. *Sicut & quidam veſtrorū.* pro, veſtratium, *poëtarum dixerunt.* Aratū poetā citat, *Ipſius enim & genus ſumus.* Quanuis Iouem pronomen ipſius apud poetam demōſtret: quia tamē Iouis nomine deum poetæ ſignificant, ideo Paulus exponit dei. Et eſt ſenſus ꝙ non ſolū ſumus ex genere humano, ſed etiam ex genere diuino. hoc enim ſignificat coniunctio, &, dicēdo, ipſius enim & genus ſumus. *Genus ergo quum ſimus dei.* & ſecundū eſſe, & ſecundū viuere, & ſecundū moueri, & magis dei quàm hominis; quū ab illo geniti ſimus ſecundū animā qua ſumus, viuimus & mouemur. *Non debemus æſtimare.* pro, exiſtimare. *auro aut argento, aut lapidi ſculpturæ artis & cogitationis hominis diuinū eſſe ſimile.* Ex nobiſipſis prout genus dei ſumus ſecūdum animā, argumentum habemus ꝙ non debemus putare diuinā naturam ſimilem eſſe ſimulachro argēteo, aureo, aut lapideo, appoſitiuæ ſculpturæ artis & cogitationis humanæ. eſt eīm datiui caſus ſculpturæ. *Et tempora quidem huius ignorantiæ deſpiciens.* pro, quum diſſimulauit. Eſt enim participium præteriti tēporis. *Deus nunc annuntiat hominibus.* Ad ſimilitudinē diſſimulantis quum ſe habuerit deus relatiue ad tempora huius ignorātiæ qua ignoratus eſt ipſe ab hominib⁹, nunc nō amplius diſſimulans annuntiat hominibus per apoſtolos ſuos, *Vt omnes vbique pœnitentiam agant, eo quòd ſtatuit diem in quo iudicaturus eſt orbem in æquitate in viro in quo ſtatuit.* hoc eſt, in Ieſu in quo ſtatuit iudicare mundum. Philoſophantibus noluit primo ſermone Paulus aperire Ieſum eſſe verū deū, ſed quatenus hominem introducit, in quo deus ſtatuit iudicare mundum: vt paulatim per hominē diſcerent cognoſcere deum. *Fidem præbens omnibus, ſuſcitans eum à mortuis.* Tam prębens quàm ſuſcitās participia deberēt eſſe actiua præteriti tēporis: quæ potuiſſet interpres vertere in participia paſſiua pręteriti tēporis: dicendo fide præſtita omnibus ſuſcitato eo à mortuis. Et eſt ſenſus ꝙ deus præſtitit omnibus (præteritis, pręſentibus, & futuris) ſufficientem fidē ꝙ in Ieſu iudicaturus eſt mundū, per hoc ꝙ ſuſcitauit eum à mortuis in vitā immortalem. Et vere teſtimoniū hoc fidem facit ſufficientiſſimam. *Quum audiſſent autem reſurrectionē mortuorū quidā quidem irridebant, quidā verò dixerunt, audiemus de te hoc iterū. Sic Paulus exiuit de medio eorū. Quidam verò viri*

adhæren

adhærentes ei, crediderunt in quibus & Dionyſius Ariopagita. pro, Areopagita. Areopagita nomẽ eſt officij iudiciarij. nam Areopagitæ iudices graues Athenis erant circa ſupremas cauſas, & de eorum numero erat Dionyſius iſte. An autẽ iſtemet ſit ille Dionyſius qui ſcripſit libros de diuinis nominibus, & de cœleſti ac eccleſiaſtica hierarchia, certum non eſt, tum quia Hiero. de viris illuſt. iſtius non meminit, ſed Dionyſij epiſcopi Corinthiorum, referendo multas illum ſcripſiſſe epiſtolas & ad quos: nunquam tamen ſcripſiſſe hos libros de diuinis nominibus, &c. Tum quia Gregorius in Homelia trigeſimatertia de decem drachmis, non audet aſſerere authorem horum librorum fuiſſe Dionyſium Areopagitam, ſed dicit: fertur verò Dionyſius Areopagita antiquus videlicet & venerabilis pater dicere, &c. *Et mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

CAPVT XVIII.

Poſt hæc egreſſus ab Athenis, venit Corinthum & inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priſcillam vxorẽ eius (eo quòd præcepiſſet Claudius omnes Iudæos diſcedere à Roma) acceſsit ad eos. Hinc quoque tẽpora ſupputantur peregrinationis Pauli. *Et quia eiuſdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur. erant autem Scenofactoriæ artis.* Græca dictione vſus eſt interpres, eo ꝙ ſimili compoſitione careat lingua Latina. Et ſignificatur ars faciendi tabernacula: quę ex lino vel lana, vel etiam ſerico fiunt. *Et diſputabat in ſynagoga per omne ſabbatum.* Vtrũque dixit Lucas, & ꝙ operabatur manibus, texendo ſeu ſuendo tabernacula, & quòd diſputabat, ad exemplum aliorum. *Interponens nomen domini Ieſu.* Totum hoc ſuperfluit. *Suadebátque Iudæis & Græcis. Quum veniſſent autem de Macedonia Silas & Timotheus inſtabat verbo.* pro, coarctabatur ſpiritu. *Paulus teſtificans Iudæis eſſe Chriſtum Ieſum.* Ne imprudentiæ Pauli tribueretur quòd tam cito Iudæis ingereret aſſertiue Ieſum Chriſtum, explicauit Lucas cauſam fuiſſe, quia coarctabatur ſpiritu. Euentum ſiquidem ſubſecutum non Pauli præcipitationi, ſed ſpiritui ſancto attribuendum eſſe per hoc docet. *Contradicentibus autem eis & blaſphemantibus, excutiens veſtimenta ſua dixit ad eos: Sanguis veſter ſuper caput veſtrum. mundus ego ex hoc.* Tempus demonſtratur. Et eſt ſenſus: poſthac mundus ego à ſanguine veſtro. *Ad gentes vadam. Et migrans inde, intrauit in domũ cuiuſdam nomine Titi iuſti.* Superfluit Titi. Nomen viri illius deſcribitur nõ Titũs, ſed iuſtus. *Colentis deum, cuius domus erat coniũcta Synagoga.*

Genti

Gentilis hic erat, ſed vnum colens deum, quemadmodum Cornelius Centurio. Et hinc apparet ꝙ non conſueuerat prius Paulus hoſpitari niſi apud Iudæos in locis vbi erant Iudæi, & propterea cum tanta ſolennitate nunc primùm migrans ad hoſpitandum in domo Gentilium pręſentibus Iudæis, id effecit: excutiendo veſtes, & proteſtando, &c. *Criſpus autem archiſynagogus credidit domino cum omni domo ſua: & multi Corinthiorum audiētes, credebant & baptizabantur. Dixit autem dominus nocte per viſionem Paulo, Noli timere: ſed loquere & ne taceas* (*propter quod.* pro, propterea quòd, *ego ſum tecum: & nemo apponetur tibi vt noceat te.* pro, & nullus adorietur vt affligat te.) *quoniam populus eſt mihi multus in hac ciuitate. Sedit autē ibi annum & ſex menſes, docens apud eos verbum dei. Gallione autem proconſule Achaiæ, inſurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal, dicentes quòd cōtra legem hic perſuadet.* pro, ſuadet, *hominibus colere deum.* Sermo eſt de lege Iudæorum. Paulum enim Iudæum cōtra legem Iudæorum agentem accuſant. *Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos: Siquidē eſſet iniquum aliquid aut facinus peßimum.* pro, ſi qua iniuria eſſet aut facinus malum, *ò viri Iudæi recte.* pro, merito, *vos ſuſtinerem: ſi verò quæſtiones ſunt de verbo & nominibus legis veſtræ.* pro, & lege veſtra. De verbo dixit ad differentiam factorum. de nominibus verò dixit inuocādis: puta quia Paulus dicebat inuocandum eſſe nomen Ieſu Chriſti. de lege autem, hoc eſt, de cærimoniis & iuſtificationibus legis Moſaicæ. *Vos ipſi videritis. iudex ego horum nolo eſſe. Et minauit.* pro, depulit. *eos à tribunali. Apprehendentes autem omnes.* Deeſt, Græci. Non eſt certum an Helleni hoc in loco Græcos ſignificet, an Gentiles, magis tamen quadrat vt ſignificet Gentiles. qui vidētes Iudæos eiectos à proconſule, ad cumulum ignominiæ percutiebant archiſynagogum. non Criſpum qui conuerſus fuerat & baptizatus: ſed Soſthenem qui caput erat Iudæorum in hac accuſatione. Forte autem plures erant archiſynagogi: vel Criſpus Chriſtianus factus ceſſerat officio, & Soſthenes nouus archiſynagogus cauſam agebat aduerſus Paulum. *Soſthenem principem ſynagogæ, percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat. Paulus verò quum adhuc ſuſtinuiſſet dies multos, fratribus valefaciens nauigauit.* pro, abnauigauit, *in Syriam.* hoc eſt, nauigare cœpit verſus Syriā. *Et cum eo Priſcilla & Aquila, qui ſibi totonderat in Cenchreis caput.* pro, poſteaquam raſerat caput in Cenchreis. Nec conſtat an ad Paulum, an ad Aquilam referatur quòd raſerit caput. contextus

tamen

tamen ſonat Paulũ: eo ꝙ reliqua omnia verba ac participia ad
Paulum referuntur. Cenchreæ portus eſt Corinthiorũ. *Habebat*
enim votum. Raſio capitis ex voto Nazaræorum eſt ſecundum le
gem duplex: altera per ſe, altera per accidens. Et illa quidẽ quæ
erat præcepta per ſe, erat in termino voti. & hæc nullum videtur
habere in propoſito locũ: quoniam illa (vt patet Num.6.) debe-
bat fieri ad oſtium tabernaculi fœderis, hoc eſt, ad oſtium tẽpli:
& capilli ſuper ignem qui ſuppoſitus erat ſacrificio comburẽdi
erant. Quæ quũ apud Cenchreas ſeruari nõ potuerint, ſcandalũ
fuiſſet ibidem pro voto Nazaræorum radere caput. Altera verò
per accidens (hoc eſt, infra tẽpus voti contigiſſet ex ſubito mor-
ticino Nazaræum pollui) abſque determinatione loci mãdaba-
tur fieri. Et hanc Lucas ſignificat fuiſſe: aſsignando pro ratione
raſi capitis in Cenchreis votum. ſubintelligi ſiquidẽ vult occa-
ſionem mortui ſubito, ob quam ex voto tenebatur ad raſuram
capitis. Tertiam autem raſuram capitis ex voto in lege neſcio.
Deuenítque Epheſum. nauigando verſus Syriam. *Et illos ibi reli-*
quit. Ipſe verò ingreſſus ſynagogam, diſputabat cum Iudæis. Rogantibus
autem eis vt ampliori tẽpore maneret, non conſenſit: ſed valefaciens &
dicens iterum reuertar ad vos. Deſunt hic multæ dictiones. Legen-
dum eſt: *Oportet me omnino feſtum quod inſtat agere Hieroſolymis,*
ſed iterum reuertar ad vos (deo volente) profectus eſt ab Epheſo. De quo
feſto ſit ſermo nõ conſtat. *Et deſcendens Cæſaream.* pro, & vt perue
nit in Cæſaream. Oportet enim reſoluere participia, quibus ca-
remus, vt poſſumus. Et eſt ſermo de Cæſarea ciuitate maritima,
ex qua Paulus olim nauigauerat in Tarſum: vt dictum eſt ſupe-
rius capite nono. *Aſcendit.* proculdubio Hieroſolymam. *Et ſalu-*
tanit eccleſiam, quę erat Hieroſolymis. *Et deſcendit in Antiochiam.*
Voluit Lucas intelligi aduentum Pauli in Hieruſalem ex deſcri
pto aſcenſu ex Cæſarea, & deſcenſu in Antiochiam ſalutata ec-
cleſia. inſinuans ſimul per hæc ꝙ Paulus nihil aliud fecit euan-
gelicum Hieroſolymis quàm quòd ſalutauit eccleſiam, prohibi
tus à fratribus ne excitaretur tumultus propter ipſum. Et hic eſt
quartus Pauli in Hieruſalem aditus poſt conuerſionem eius. *Et*
facto ibi aliquanto tempore profectus eſt perambulans ex ordine Galati-
cam regionẽ & Phrygiam, confirmans omnes diſcipulos. Iudæus autem
quidam Apollo. pro, Apollos. Cuius genitiuus eſt Apollo, *Nomine,*
Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Epheſum, potens in ſcriptu-
ris. Hic erat edoctus viam domini. Dictio Græca interpretata edo-
ctus, minus ſignificat quàm edoctus, potius ſignificat quòd erat

ini

initiatus, ſicut Catechumeni inſtruũtur in via domini, vnde ſcie
bat tantum baptiſma Ioannis: & ab Aquila & Priſcilla exactius
didicit viam domini. *Et feruens ſpiritu loquebatur & docebat dili-
genter ea quæ ſunt Ieſu: ſciens tantum baptiſma Ioannis: Hic ergo cœ-
pit fiducialiter agere in ſynagoga. Quem quum audiſſent Priſcilla &
Aquila, aſſumpſerunt eum: & diligentius expoſuerunt ei viã domini.
Quum autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres ſcripſerunt diſci
pulis, vt ſuſciperent eum. Qui quum veniſſet, contulit multũ ijs qui cre-
diderant.* Deeſt, per gratiam. Et apte refertur ad verbũ cõtulit: vt
ſit ſenſus, per gratiam cõtulit multum iis qui crediderãt. ❡ Et
poteſt ſignificari diuini muneris fuiſſe, quòd non baptizatus
Apollos multum cõtulerit iis, qui crediderant in Achaia. Poteſt
quoq; intelligi quòd per gratiã facundiæ & doctrinæ in ſcriptu-
ris quã habebat Apollos multum cõtulerit iis qui crediderãt. Et
hic ſenſus magis conſonat ſubiunctis. *Vehementer enim Iudæos re-
uincebat, publice oſtendens per ſcripturas eſſe Chriſtum Ieſum.* hoc eſt,
Ieſum Nazarenũ eſſe Meſsiã in lege & prophetis promiſſum.

CAPVT XIX.

F*Actum eſt autem quum Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus pera-
gratis ſuperioribus partibus veniret Epheſum* Inſeruerat Lucas
aduentum Apollo in Epheſum: & duxerat eum vſq; Corinthũ,
diſcurrente Paulo per ſupradictas prouincias, modo ad Paulum
redit: poſt reditũ ex Hieruſalẽ in Antiochiã Syriæ aliquanto tẽ-
pore ibidẽ more ſuo cõmoratum, & ſuperioribus partibus Ga-
latiæ ac Phrygiæ peragratis reuerſum Epheſum (Aſiæ minoris
ciuitatẽ) prout promiſerat. *Et inueniret quoſdam de diſcipulis. Di-
xitq; ad eos: ſi ſpiritum ſanctum accepiſtis credentes? At illi dixerunt
ad eũ: ſed neque ſi ſpiritus ſanctus eſt audiuimus. Ille verò ait: in quo er-
go baptizatis eſtis? Qui dixerunt, in Ioannis baptiſmate.* Ideo Lucas
præmiſerat quòd Apollos baptiſmum tantum Ioannis ſciebat,
vt intelligeremus hos fuiſſe diſcipulos Apollo, inſtructos quidẽ
in fide Ieſu, ſed imperfecte, quãdo Apollos fuerat Epheſi. Et ideo
horum tantum diſcipulorum (vtpote imperfecte inſtructorum)
Lucas meminit, tacitis aliis ibidem Chriſtianis. *Dixit autem
Paulus: Ioannes baptizauit baptiſmo pœnitentiæ populum.* pro, popu-
lo, *dicens in eum qui venturus eſſet poſt ipſum, vt crederent. hoc eſt, in
Ieſum. His auditis baptizati ſunt in nomine domini Ieſu.* Hinc clare
apparet, quòd baptizatos baptiſmo Ioannis oportet baptizari
baptiſmo Chriſti. *Et quum impoſuiſſet illis manus Paulus, venit ſpiri
tus ſanctus ſuper eos: & loquebantur linguis & prophetabant.* Non

dicit quòd Paulus baptizarit illos,ſed quòd impoſuerit illis manus,vt acciperent ſpiritum ſanctum in effectu ſenſibili. *Erant autem omnes viri fere duodecim. Introgreſſus autẽ ſynagogam,cum fiducia loquebatur, per tres menſes diſputans & ſuadens de regno dei. Quum autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viam domini coram multitudine,diſcedẽs ab eis, ſegregauit diſcipulos, quotidie diſputans.* Vide Pauli prudentiã,prius publice coram multitudine docebat,deinde viſa maledicẽtia obſtinatorum publica, elegit ſegregare diſcipulos:& iam nõ in ſynagoga, ſed alio electo loco,quotidie diſputabat. *In ſchola Tyranni cuiuſdam. hoc autẽ factum eſt per biennium.* Græcas dictiones interpretes hîc relinquunt. Et ſchola quidem aptiſsime accõmodatur diſputationi. appellatione autem Tyranni cuiuſdam,primatem aliquis congrue intelligitur,qui ſcholam propriam habet pro ſe aut filiis. Quanuis non vſus,ſed proprietas ſola intelligi poſsit illius Tyrãni. Sed parui refert quouis modo intelligatur:ſat eſt propoſito,quòd ſchola illa vſus eſt Paulus biennio diſputãdo. *Ita vt omnes qui habitabant in Aſia.* Proculdubio minore. *Audirent verbum domini, Iudæi atque Gentiles. Virtutéſque non modicas quaſlibet.* pro, potentiáſque non caſuales, *faciebat deus per manus Pauli: ita vt etiam ſuper languidos deferrentur à corpore eius ſudaria & ſemicinctia.* Mirabilia opera quæ ſancti efficiunt,attribuuntur ſæpe caſui:ita quòd dicuntur à multis caſu illa contigiſſe tunc, & nõ ex deo miraculum faciente. Et propterea ad hoc excludendum Lucas dicit,quòd per Paulum deus faciebat potentias nõ caſuales: hoc eſt,exercebat potentias mirabilium operum,vt ſic non poſſent reputari caſualia. Vnde & quẽdam modum explicat excludentem omnem exiſtimationem caſus,per cõtactum ſudariorum & ſemicinctiorum. Grammaticis relinquo quæſtionem an ſemicinctia ſint quæ medium hominem cingant,an ſemicingula ſecundum latitudinem fuerint. *Et recedebãt ab eis languores, & ſpiritus nequam.* pro, mali, *egrediebantur. Tentauerunt autem quidam de circumeuntibus Iudæis exorciſtis inuocare ſuper eos qui habebant ſpiritus malos nomen domini Ieſu, dicentes: adiuro vos per Ieſum quem Paulus prædicat. Erant autem cuiuſdam Iudæi nomine Scene.* pro, Sceue, & eſt nomen proprium *Principis ſacerdotum ſeptem filij, qui hoc faciebant. Reſpondens autem ſpiritus nequam.* pro, malus, *dixit eis, Ieſum noui & Paulum ſcio, vos autem qui eſtis? Et inſiliens in eos homo in quo erat dæmonium peſſimum.* pro, dæmonium malum, *& dominatus amborum.* pro, eis. Non explicantur quot fuerint hi

exorci

exorciſtæ:hoc tamen conſtat, quòd ad minus erant duo. *Inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent de domo illa. Hoc autem notum factum eſt omnibus Iudæis, atque Gentilibus, qui habitabant Epheſi. Et cecidit timor ſuper omnes illos: & magnificabatur nomen domini Ieſu.: Multiq́; credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus ſuos.* pro, facta ſua. Quemadmodum ad baptiſmum Ioannis concurrebant confitentes peccata ſua (vt dicitur Marci primo)ita modo deſcribuntur confitentes facta ſua, proculdubio in genere, aut publica. neutra enim fuit confeſsio ſacramentalis:ſed profeſsio pœnitentiæ vitæ præteritæ. *Multi autem ex eis qui fuerant curioſa ſectati.* pro, qui curioſas artes exercuerant. De artibus magicis loquitur. *Contulerunt libros & combuſſerũt eos coram omnibus.* vt omnes viderent Chriſtianam religionẽ inimicam eſſe magicis artibus. *Et ſupputatis pretijs illorum, repererunt pecuniam denariorum quinquaginta millium.* Ad manifeſtandam magnitudinem facti refert Lucas, quòd librorum combuſtorum ſupputatis pretiis quibus empti fuerant, repertum eſt quòd nõ in lana aut vino ſeu aliis rebus, ſed in pecunia quinquaginta millibus nũmorũ empti fuerãt. *Ita fortiter creſcebat verbũ dei, & confirmabatur. His autem expletis propoſuit Paulus in ſpiritu tranſita Macedonia & Achaia ire Hieroſolymam.* Si propria ratione Paulus hoc propoſuiſſet, nõ diceret Lucas in ſpiritu. Significat enim per hoc, ꝙ diuino inſtinctu hoc propoſitũ fecerit. Vnde & prophetauit. *Dicẽs quòd poſtquam fuero ibi, oportet me & Romam videre. Mittens autẽ in Macedoniã duos ex miniſtrantibus ſibi (Timotheum & Eraſtũ) ipſe remanſit ad tẽpus in Aſia. Facta eſt autem illo tẽpore turbatio non minima.* ꝓ, nõ exigua, *de via domini.* Superfluit domini. Subintelligitur tamen ratione articuli ſignificãtis hanc viam. *Demetrius enim quidã nomine, argentarius faciens ædes argenteas Dianæ.* Faber hic argentarius votiua tẽpla offerenda Dianæ argentea faciebat:offerebantur enim huiuſmodi templa argentea quemadmodum & ſtatuæ argenteæ. Quãuis poſsit intelligi quòd faciebat templa argentea & inſtar templi Dianæ, quæ aduenæ emebant ob venerationem in Dianã. *Præſtabat artificibus non modicum.* pro, non exigunm, *quæſtum. Quos conuocans & eos qui eiuſmodi erant opifices, dixit. Viri, ſcitis quòd de hoc artificio eſt nobis acquiſitio: & videtis & auditis, quòd non ſolũ Epheſi, ſed pene totius Aſiæ.* pro, in tota Aſia, *Paulus hic ſuadens auertit multã turbã dicens quoniã.* pro, ꝙ. *non ſunt dij qui manibus fiũt. Non ſolũ autem hæc periclitatur nobis pars in redargutionẽ venire.* ꝓ, ne reprobetur.

Lucrum ipſius Demetrij & aliorum artificum partem appellat, periculo expoſitã ne reprobetur, ex hoc quòd dij manufacti reprobantur. *Sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur.* Quod ideo dicunt, quia apud Epheſum erat maximo ſumptu cõſtructum. *Et deſtrui incipiet maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit. His auditis repleti ſunt ira: & exclamauerũt, dicentes, Magna Diana Epheſiorum. Et impleta eſt ciuitas tota confuſione: & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, comitibus Pauli. Paulo autem volente intrare in populum, non permiſerunt diſcipuli. Quidam autem & de Aſiæ principibus qui erant amici eius, miſerũt ad eum, rogantes ne ſe daret in theatrum: alij autem aliud clamabant, erat enim eccleſia confuſa: & plures neſciebant qua ex cauſa conueniſſent. De turba autem detraxerunt.* pro, protraxerunt, *Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander autem manu ſilentio poſtulato volebat reddere rationem populo. Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox facta eſt vna omnium quaſi per horas duas clamantium, Magna Diana Epheſiorum.* Lucas præpoſtero ordine factum narrat, nam res geſta ſic eſt: Alexãder manu ſilentio poſtulato, volebat rationem reddere populo pro Paulo & ſuis: quo agnito quòd eſſet Iudæus, facta eſt vox contra deũ Iudæorum, omnium clamantium, Magua Diana Epheſiorũ: & tũc Iudæi timentes propter Alexandrũ, propulerunt Alexandrũ & de turba protraxerunt. *Et quũ ſedaſſet ſcriba turbas, dixit.* Quod non valuit Alexander impetrare, effecit ſcriba publica perſona. Et ipſius ſcribæ verba ſunt quæ ſubiunguntur. *Viri Epheſij quis enim eſt hominũ qui neſciat Epheſiorũ ciuitatem cultricem eſſe magnæ Dianæ Iouiſque prolis.* pro, & è cœlo delapſi. Ita quòd non refertur ad Dianam, ſed ad ſubintellectum ſimulachrum: vulgares enim dicebãt ſimulachrum illud eſſe è cœlo lapſum. *Quum ergo his contradici nõ poſsit, oportet vos ſedatos eſſe, & nihil temere agere. Adduxiſtis enim homines iſtos.* Gaium & Ariſtarchum Macedones, Pauli comites, quos in Theatrum traxerat populus, demonſtrat: *Neq; ſacrilegos neque blaſphemantes deam veſtram. Quòd ſi Demetrius & qui cum eo ſunt artifices habent aduerſus aliquem cauſam, conuentus forenſes aguntur,* Conuentus addidit interpres. Latinus textus loquitur: nam forenſes poſſunt intelligi lites, cognitiones, cauſæ, &c. *Et proconſules ſunt.* Non eſt ſermo de proconſulibus relatiue ad Conſules Romanos, (quia illi erant magni domini, nec erãt plures in vno loco) ſed de proconſulibus id eſt iudicibus Epheſi qui proconſules vocabantur. *Accuſent inuicem. Si quid autẽ alterius rei*

quæri

quæritis,in legitima eccleſia poterit abſolui.pro,abſoluetur. Legitimam eccleſiam appellat congregationem legitimo more collectam,non tumultuarie vt erat illa. *Nam & periclitamur argui ſeditionis hodiernæ, quum nullus obnoxius ſit de quo poſsimus reddere rationem concurſus iſtius*.hoc eſt,quum nullus reus ſit ob quem poſſimus reddere rationem concurſus iſtius: tantus enim concurſus præ ſe fert magnum alicuius crimen ob quem fuerit factus. *Et quum hæc dixiſſet,dimiſit eccleſiam*.

CAPVT XX.

POſtquam autem ceſſauit tumultus,vocatis Paulus diſcipulis & exhortatus eos valedixit. pro, & complexus eos exiuit: *& profectus eſt,vt iret in Macedoniam. Quum autem perambulaſſet partes illas,& exhortatus eos fuiſſet multo ſermone,venit ad Græciam,vbi quum fuiſſet menſes tres ,factæ ſunt illi inſidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitque conſilium vt reuerteretur per Macedoniam. Comitatus eſt autem eum Soſipater Pyrrhi Berœenſis.* Aliquid eſt ſuperfluum,& aliquid deeſt:Legendum eſt,*Vſque ad Aſiam Soſipater Berrhæenſis : Theſſalonicenſium verò Ariſtarchus & Secundus & Gaius Derbæus & Timotheus*. Anceps eſt conſtructio an dictio Derbæus referatur ad Gaium an ad Timotheum. *Aſiani verò Tychicus & Trophimus. Hi quum præceſsiſſent, ſuſtinuerunt*. pro,expectarunt.*nos Troade: nos verò nauigauimus poſt dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati ſumus diebus ſeptem. Vna autem ſabbati*. pro, in vna autem ſabbatorum. Diem dominicum per hoc ſignificari, in euangeliis diffuſe manifeſtauimus.*Quum conueniſſemus*.pro, congregatis diſcipulis, *ad frangendum panem*. Incertum eſt an de pane ſacramentali an de pane communi ſit ſermo. Dies dominicus innuit,quòd de ſacramento eſt ſermo, veruntamen quia paulò inferius panis communis eiſdem verbis ſignificatur (dicendo frangénſque panem & guſtans) ambiguitas nonnulla oritur.*Paulus diſputabat cum eis*, pro,diſſerebat illis. Non narratur quòd Paulus diſputauerit cum Chriſtianis congregatis: ſed quòd docebat eos modo diſputatorio: hoc eſt,afferendo rationes ſeu autoritates hinc & inde, vt veritas clarius perciperetur. potentes enim ad vtranque partem dubitare,facile verum coniectant. *Profecturus in craſtinum*.pro,poſtridie: *protraxítque ſermonem vſque in mediam noctem*.Pani ſacramentali ſiue communi conuiuio Paulus ſermonem adiunxit: & quoniam diſceſſurus erat ſequenti die,protraxit ſermonem vſque ad mediã noctem.

Erant autem lampades copioſæ.pro,multæ,*in cœnaculo vbi eramus congregati. Sedens autem quidam adoleſcens nomine Euthycus, ſuper feneſtram,quum mergeretur ſomno graui*.pro,quum degrauaretur ſomno profundo,*diſputante diu Paulo*.Naturale enim eſt ſedentibus ſi profundo ſomno teneantur,deorſum agi.*Ductus*.pro,depreſſus,*ſomno,cecidit de tertio cœnaculo*. pro , tecto deorſum. Altitudo loci explicatur. Feneſtra enim ſupra tertium tectum non poteſt niſi celſo loco eſſe : tertium ſiquidem tectum ſupra quod erat feneſtra,quartũ eſt aſcendendo ſolum domus.*Et ſublatus eſt mortuus. Ad quem quũ deſcendiſſet Paulus,incubuit ſuper eum:& complexus,dixit,Nolite turbari:anima enim ipſius in ipſo eſt*. Non dicit de mortuo,ſed de reſuſcitato ab ipſo quòd anima eiꝰ in ipſo eſt. Prius incubuit orando:deinde cõplexus eum viuum reſtituit,dicendo nolite turbari,quia anima eius in ipſo eſt. *Aſcendẽs autẽ*, in cœnaculũ vnde deſcenderat.*Frangenſque panẽ*. Dixerat Lucas quòd congregatis diſcipulis ad frangendũ panem , Paulus protraxit ſermonem vſque ad mediam noctẽ:inſinuans per hoc ꝙ non fuit fractus panis vſq; ad mediam noctẽ,intentis omnibus ſermoni : interrupto autẽ ſermone ex morte adoleſcentis, poſt ipſius reſuſcitationẽ deſcribitur fractio panis : vt intelligamus ꝙ tunc ſumpſerunt omnes cibum. De cibo autẽ Pauli ſubditur, *Et guſtãs*.Fatigatus longo ſermone non comedit , ſed guſtauit: vt modicũ cibum intelligamus ſumptum. *Satíſque*. pro,diúque. *allocutus eſt vſque in lucem:& ſic profectus eſt*.Mors adoleſcẽtis interruperat ſermonẽ media nocte:quo factũ eſt vt ſumpto modico cibo,poſt reſuſcitatũ adoleſcentẽ,Paulus proſecutus fuerit ſermonẽ vſque ad lucẽ diurnã.*Adduxerũt autẽ puerũ viuentem,& conſolati ſunt nõ minimum*.pro,nõ mediocriter. Nõ fuit hoc dilatũ vſq; ad receſſum Pauli: ſed Lucas prius narrauit totũ Pauli progreſſum, & deinde rediit ad aliorũ conſolationẽ ex dicto puero reſuſcitato , quod tamen fuit media nocte ante fractionẽ panis. *Nos autẽ aſcendentes nauim nauigauimus in Aſſon*.Aliæ vt aiunt ciuitatẽ,alio nomine appellatã Apollonia.*Inde ſuſcepturi Paulũ. Sic enim diſpoſuerat,ipſe per terrã*.pro,ipſe pedibus,*iter facturus*. ne putares Paulũ equum aut curſu vectum. *Quũ autem cõueniſſemus in Aſſon,aſſumpto eo venimus Mytilenẽ.Et deinde nauigãtes,ſequẽti die venimus contra Chium:& alia die*.pro,& poſtridie,*applicuimus Samum*. Deſunt hic tres dictiones. *Et cõmorati Trogilly*. Nomen eſt oppidi.Et deinde ſequitur,*Proximo die venimus Miletũ.Propoſuerat enim Paulus trãſnauigare*.pro,præternauigare.*Epheſum:ne qua*

mora

mora fieret in Aſia. pro, ne contingeret terere ſibi tempus in Aſia. *Feſtinabat enim ſi poſsibile ſibi eſſet vt diẽ Pẽtecoſten,* pro, Pẽtecoſtes, *faceret Hieroſolymis.* Poſt paſcha à Philippis abnauigauerũt vt intereſſent feſtiuitati Pẽtecoſtes: proculdubio Iudæorũ. *A Mileto aũt mittẽs Epheſum, vocauit maiores natu.* pro, presbyteros, *eccleſiæ.* potius nomen gradus quã ætatis videtur hoc in loco presbyter. *Qui quũ veniſſent ad eũ, & ſimul eſſent, dixit eis, Vos ſcitis à prima die qua ingreſſus ſum ĩ aſiã qualiter vobiſcũ per omne tẽpus fuerim, ſeruiẽs domino cum omni humilitate.* Non abiectio exterior, ſed animi virtus ſignificatur. *Et lacrymis & tentationibus quæ mihi acciderunt ex inſidijs Iudæorum, quomodo nihil ſubtraxerim vtilium.* pro vt nihil ſuffugerim conferentium. Nec eſt vobis: ſed ſubintelligitur fidei & pœnitentiæ. Vnde & ſubditur, *Quo minus.* pro, quin, *annuntiarem vobis & docerem vos publice, & per domos teſtificans Iudæis atque gentilibus in deum pœnitentiam.* hoc eſt, pœnitẽtiam relatam ad deum hoc eſt ratione dei offenſi. Huiuſmodi enim pœnitentiam prædicat Chriſtiana religio: nõ illam quam etiam philoſophi nouerunt, eo ꝙ diſpliceat male acta vita. *Et fidem in dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ. Et nunc ecce ego alligatus ſpiritu.* non corporeis vinculis. Sonat enim ſe coactum à ſpiritu ire in Hieruſalẽ. *Vado in Hieruſalem, quæ in ea ventura ſunt mihi ignorans, niſi quòd ſpiritusſanctus per omnes ciuitates mihi proteſtatur. dicens quoniã.* pro, quòd, *vincula & tribulationes Hieroſolymis me manẽt. Sed nihil horum vereor: neque facio animã meã pretioſiorẽ quàm me.* pro, neq; habeo vitam meam pretioſam mihi ipſi. Duo dicit: alterum quòd vincula & tribulationes & afflictiones repoſitas ſibi in Hieruſalem pro nihilo habet. Alterum quòd etiam ipſam ſuam vitam non æſtimat ſibiipſi pretioſam: ad ſignificandum quòd ſi etiam oportuerit ipſum mori, non magnifacit. ¶ Vbi & ſignificanter dicit mihiipſi: quoniam vitam ſuam pretioſam habebat aliis quibus euangelizabat. Vnde & ſubdit, *Dummodo,* pro, vt, *ego cõſummem curſum meum.* Deeſt cum gaudio, *& miniſterium verbi quod accepi à domino Ieſu teſtificari euangelium gratiæ dei.* Ratio quare nec vincula curat nec æſtimat vitam, redditur euangelicũ officiũ: & hoc cum gaudio perſiciendum. Stultũ enim fuiſſet, abſq; ratione paruipẽdere libertatẽ & vitã corporalẽ: ſed pro euãgelico officio iniuncto à Ieſu Chriſto, ſapientiſsimum eſt. *Et nũc ecce ego ſcio quòd amplius non videbitis faciẽ meã vos omnes, per quos tranſiui prædicans regnum dei. Quapropter conteſtor vos hodierna die. quia.* pro, quòd. *mundus ſum à ſanguine omniũ: nõ enim ſubterfugi: quo minus.* pro, quin, an

nuntiarem omne conſilium dei vobis. Perpende debitum paſtoris ad annunciandũ nõ aliquod, ſed omne conſiliũ dei: tum de iis quæ ſunt fidei, tum de iis quæ ſunt morũ. *Attendite vobis & vniuerſo gregi, in quo vos ſp̃ũsſanctus poſuit epiſcopos*. Hinc apparet ꝙ eoſdem appellat hic epiſcopos, quos prius appellauit Lucas presbyteros. officij ſiquidẽ nomen eſt epiſcopus. Quod officiũ ſubiungit Paulus dicendo, *Regere eccleſiã dei quã acquiſiuit ſanguine ſuo. Ego enim ſcio hoc quòd intrabũt poſt diſceſsionẽ meã lupi rapaces*. pro, graues. Vide cõditiones luporũ duas. *Graues in vos*. epiſcopos. Alteram. *Non parcẽtes gregi*. Iudæos vel Tyrãnos appellat lupos intraturos poſt ſuum diſceſſum, qui gregi non parcerent quo ad legis Moſaicæ onera, vel quo ad tormenta. De hæreticis autẽ ſubiungit, *Et ex vobiſipſis exurgent viri loquentes peruerſa vt abducant diſcipulos poſt ſe. Propter quod vigilate. memoria retinentes quòd per triennium nocte & die non ceſſaui cum lachrymis monere vnũquenque veſtrum. Et nunc cõmendo vos deo & verbo gratiæ ipſius*. Verbum gratiæ dei appellat ſermonẽ dei effectiuum gratię qua ſalui ſimus. Cõmendo inquit vos deo, qui curã omniũ habet, & ſpecialiter ſermoni dei, qui efficit gratiam ſalutarẽ. nã ipſe dicendo efficit. dixit enim & facta ſunt. Vnde & ſubdit de eodem verbo ſeu ſermone. *Qui potens eſt ædificare*. pro, ſuperſtruere, in fide & moribus, & numero & merito. *Et dare hæreditatem in ſanctificatis omnibus*. Hæreditas diuina æterni regni non eſt extra electos, ſed in ipſis mundificatis: non quibuſdã, ſed omnibus. ❡ Et ſi legitur verbo gratiæ, legendum conſequenter eſſet quòd potens eſt: vt congruat grammaticæ. *Argẽtum & aurum aut veſtem nullius concupiui: ſicut*. pro, ſed, *ipſi ſcitis. quoniam*. pro, ꝙ, *ad ea quæ mihi opus erãt, & ijs qui mecũ ſunt, miniſtrauerunt manus iſtæ: omnia oſtendi vobis quòd ſic laborantes oportet ſuſcipere infirmos*. Dictio interpretata ſuſcipere, non ſignificat ſimplicem ſuſceptionem: ſed ſignificat præueniendo retinere hominem caſurum ſeu abiturum. Et quadrat propoſito, ad reddendum rationẽ quare oportet paſtores manibus laborare pro ſumptu habendo: vt. ſ. retineant infirmos (nõ corpore ſed animo) qui caderent ſeu abirent à fide ſeu doctrina eccleſiæ ſi grauarentur ſumptibus paſtorum. *Ac meminiſſe verbi domini Ieſu quoniam ipſe dixit: beatius*. pro, beatũ *eſt magis dare quàm accipere*. Hinc apparet euangeliſtas non ſcripſiſſe totam Chriſti doctrinã moralẽ: quoniam ſententia hæc in nullo inuenitur euangeliſta. Et veriſsimũ manifeſte eſt, magis beatum eſſe dare quàm accipere: dare enim magis accedit ad diuinum ſtatum: accipere autem indigẽtis eſt.

Et

Et quũ hæc dixiſſet, poſitu genibus ſuis orauit cum omnibus illis. Magnus autẽ fletus factus eſt omnium: & procũbentes ſuper collũ Pauli oſculabãtur eum, dolentes maxime in verbo quod dixerat, quoniam. pro, quòd, *amplius faciem eius non eſſent viſuri: & deducebant eum ad nauem.*

CAPVT XXI.

Qvum autem factum eſſet vt nauigaremus, abſtracti ab eis recto curſu venimus Coum: & ſequenti die Rhodum, & inde Patarã. Et quum inueniſſemus nauem transfretantem in Phœnicem, aſcendentes nauigauimus. Quum appar[u]iſſemus autem Cypro. Parui refert an econuerſo legas quum apparuiſſet autem nobis Cyprus. *Relinquentes eam ad ſiniſtram, nauigauimus in Syriã: & venimus Tyrum: ibi enim nauis expoſitura erat onus. Inuentis autem diſcipulis, manſimus ibi diebus ſeptem: qui Paulo dicebant per ſpiritum ne aſcenderet Hieroſolymam. Et expletis diebus, profecti ibamus: deducentibus nos omnibus cum vxoribus, & filijs vſque foras ciuitatẽ. Et poſitis genibus in litore, orauimus.* Et *quũ valefeciſſemus inuicem, aſcendimus in nauem: illi autem redierunt ad ſua. Nos verò nauigatione expleta, à Tyro deſcẽdimus Ptolemaidã.* terreſtri itinere. *Et ſalutatis fratribus, manſimus die vna apud illos. Alia autem die.* Legendum eſt, *Poſtridie verò nos qui eramus cum Paulo, venimus Cæſareã.* Hæc eſt Cæſarea Paleſtinæ, quæ olim turris Stratonis vocabatur. Et dicit, nos qui eramus cum Paulo, ad excludendũ fratres qui erant in Ptolemaide. *Et intrantes domũ Philippi euãgeliſtæ qui erat vnus de ſeptẽ.* miniſtris ordinatis ab apoſtolis ſuper miniſteriũ menſarũ. *Manſimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetãtes. Et quum moraremur per dies aliquot.* pro, cõplures, *ſuperuenit quidam vir à Iudæa propheta, nomine Agabus.* Ipſe eſt qui in ca. 11. prophetauit Antiochiæ famẽ futurã. *Is quũ veniſſet ad nos, tulit Zonã Pauli, & alligans ſibi pedes & manus dixit, Hæc dicit ſpiritus ſanctus: virum cuius eſt Zona hæc ſic alligabunt in Hieruſalem Iudæi, & tradent in manus gẽtium. Quod quũ audiuiſſemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne aſcẽderet Hieroſolymã. Tunc reſpondit Paulus, & dixit, Quid facitis flentes & affligentes cor meum? ego autem non ſolum alligari, ſed & mori in Hieruſalem paratus ſum propter nomen domini Ieſu. Et quum ei ſuadere.* pro, perſuadere, *non poſſemus, quieuimus, dicentes: domini voluntas fiat. Poſt dies autem iſtos præparati.* ad iter. *Aſcendebamus in Hieruſalem. Venerunt autem quidã ex diſcipulis à Cæſarea nobiſcum, adducentes ſecum apud quem hoſpitaremur, Iaſonem,* pro, Mnaſionem, *quendam Cyprium antiquum diſcipulum. Et quum veniſſemus Hieroſolymam, libenter exceperunt nos fratres. Sequenti autem die introibat Paulus nobiſcum*

biſcum ad Iacobum:omneſq; collecti ſunt ſeniores. pro, presbyteri. In hoc quinto aduentu Pauli poſt ſuam conuerſionem in Hieruſalem, ſolus Iacobus inter apoſtolos nominatur inuentus. Fuiſſe enim geſtum hoc Neronis tempore, vel potius prope Neronis tempus, ex eo colligitur quòd Paulus qui ſecundo Neronis anno Romã perductus eſt, paulo poſt hæc geſta vinctus miſſus eſt Romam poſt biennium: vt ſubiuncta teſtantur. *Quos quum ſalutaſſet, narrabat per ſingula quæ deus feciſſet in gẽtibus per miniſterium ipſius. At illi quum audiſſent, magnificabant deum.* pro, glorificabãt dominum: *dixeruntq; ei, Vides frater quot millia ſunt in Iudæis qui crediderunt? & omnes æmulatores ſunt legis: audierunt autem de te diſceſſionem.* pro, quòd defectionem, *doceas à Moyſe eorum.* pro, eos, *Qui per gentes ſunt Iudæorum.* pro, omnes Iudæos. Et in hoc manifeſte apparet falſo delatum Paulum: quum Paulus non doceret Iudæos deficere à lege, ſed Gentiles non debere ſubiici legi. *Dicens non debere eos circuncidere filios ſuos, neque ſecundum conſuetudinem ingredi.* hoc eſt, ambulare. Et eſt ſermo de conſuetudine legis Moyſi. *Quid ergo eſt? vtique oportet conuenire multitudinẽ: audiẽt enim te ſuperueniſſe. Hoc ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes ſuper ſe.* De voto Nazaræorum eſt ſermo: vt conuincitur ex ſubiuncta raſura capitum. *His aſſumptis ſanctifica.* pro, purifica, *te cum illis.* ſecundum morem legis. *Et impende in illis vt radant capita.* Ex eo quòd non dicit vt radatis capita, ſed vt radant capita, apparet quòd non hortantur Paulum vt ipſe tanquam Nazaræus radat caput. Idem quoque apparet ex eo quod dicunt Paulo, impende in illis vt radant capita. hoc enim manifeſte ſignificat, vt Paulus tribuat ſumptus ad hoc vt Nazaræi radant capita. ¶ Ritus (vt conijcitur) erat quòd quum Nazaræorum votum terminaretur, aliquis purificatus præſentabat eos ſeptimo die ante terminum ſacerdoti, & hic erat velut patrinus eorum. Et ſi Nazaræi erant pauperes, patrinus conſueuerat ſumptum in illis neceſſarium tribuere. & ad hoc hortãtur iſti Paulum. Si quæris quantitatem ſumptus, lege ſextum capitulum Numeri. Et quoniam impenſa iſta fiebat in die raſuræ capitis offerendo ſacrificia, ideo dicit vt radant capita. *Et ſcient omnes, quia.* pro, quòd, *quæ de te audierunt falſa ſunt.* pro, nihil ſunt: *ſed ambulas & ipſe cuſtodiens legem.* Nec in hoc mẽtiebantur: quoniam Paulus cuſtodiebat legem prout erat tunc cuſtodienda, vnde & Timotheum circuncidit, & in Cenchreis raſit caput Nazaræus. *De ijs autem qui crediderunt ex gentibus, nos ſcripſimus,*

pſimus,iudicantes vt abſtineant ſe ab idolis immolato, & ſanguine, & ſuffocato,& fornicatione. Tunc Paulus aſſumptis viris,die poſtera purificatus cum illis,intrauit in templum. Qualis fuerit huiuſmodi purificatio non legitur in capitulo de Nazaræis: ſed ex cõſuetudine legis introducta videtur, ſicut & ſeptimus dies ante terminum voti ad annuntiandum terminũ voti. Vnde & ſubditur: *Annuntians expletionem dierum purificationis donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.* Paulus tãquam patrinus,annuntiabat finẽ dierum purificationis,decretũ fortè à ſacerdote. Septem nanque dies (vt ſubiungitur) decreti erant: ita ꝙ die 7. offerẽda erat oblatio pro vnoquoque Nazaræo. *Quum autẽ ſeptem dies conſummarẽtur* pro, dum autẽ ſeptem dies iam pene eſſent expleti. Vt dictũ eſt in lege Nazaræorũ ſcripta Nu. 6. de oblatione pro vnoquoque Nazaræo fit mentio: non autẽ de his ſeptẽ diebus in termino voti. Et quia 7. dies nondum aduenerat, Paulus cõprehenſus narratur antequã conſummaret officiũ patrini in illis quatuor Nazaræis. *Ii qui de Aſia.* proculdubio minore. *Erãt Iudæi,quũ vidiſſent eum in tẽplo,concitauerũt.* pro,cõturbabant, *oẽm.* pro,totũ, *populum: & iniecerunt ei manus.* Cõturbando populũ,ipſi Iudæi Aſiani iniecerunt illi manus. *Clamantes: Viri Iſraelitæ adiuuate,hic eſt homo qui aduerſus populũ & legem,& locũ hunc oẽs vbique docens.* pro,docet: *inſuper & Gẽtiles induxit in templũ,& violauit*,pro,prophanauit, *ſanctum locũ iſtum. Viderant enim Trophimũ Epheſium in ciuitate cũ ipſo,quẽ exiſtimauerunt quoniã.* pro,quòd, *in templũ introduxiſſet Paulus. Cõmotaq́; eſt ciuitas tota: & facta eſt cõcurſio populi, & apprehendentes Paulum,trahebant eum extra templũ, & ſtatim clauſæ ſunt ianuæ.* extracto Paulo,ne in tẽplum tumultus rediret. *Quærẽtibus autẽ.* Deeſt,illis. Aſianis qui eũ ceperant. *Eum occidere,nuntiatũ eſt Tribuno cohortis,quia* pro,quòd, *tota confunditur Hieruſalẽ.* Cohors Romanorũ extra Hieruſalẽ deſcribi videtur ex appellatione caſtrorũ. Verior tamen apparet intelligẽtia ſi in Sion ciuitate Dauidis caſtra intelligũtur fuiſſe: quoniã in præſidiũ erat cohors à Romanis diſpoſita: & cõſtat ex 1. Macha. ca. 1. ibidem locatũ eſſe prẹſidiũ regis ad ſeruandũ dominium regiũ ſuper ciuitatẽ Hieruſalem. Caſtris igitur mille militũ in Sion locatis, ex loci vicinitate ad templũ citius potuit rumor ad Tribunũ deferri, & celeriter occurri ab eodẽ cum Cẽturionibus & militibus. Cõſonatq́; quod ſubditur: *Qui ſtatim aſſumptis militibus & Cẽturionibus decurrit ad illos. Qui quũ vidiſſent Tribunũ & milites,ceſſauerũt percutere Paulũ. Tunc accedens Tribunus,apprehẽdit eum,& iuſſit eũ alligari*

cate

catenis duabus:& interrogabat quis eſſet, & quid feciſſet. Alij autem aliud clamabant in turba. Et quum nō poſſet certum cognoſcere præ tumultu iuſsit duci eum in caſtra. Et quū veniſſet ad gradus. nā gradibus aſcendebatur ab Hieruſalem in Sion. *Contigit vt portaretur à militibus propter vim populi. Sequebatur enim multitudo populi clamans, tolle eū.* Paulus è templo in ciuitatem ductus ab Aſianis, occurrenti Tribuno traditus eſt: ſed populo ciuitatis cōmoto proſequente ac opprimēte Paulum, ita vt Paulum oportuerit portari à militibus, vt viuus ad caſtra Sion perueniret. *Et cum cœpiſſet induci in caſtra Paulus.* In gradibus Sion iam erat Paulus ereptus à violentia populi. *Dixit Tribuno: Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit ei: Græce noſti?* Interrogatiue legendum eſſe teſtantur ſubiuncta. Locutus ſiquidem fuerat Paulus Tribuno Græca lingua (dicendo ſi licet mihi ad te loqui) & Tribunus admiratus quòd Græce Aegyptius loqueretur, dixit Græce noſti? *Nonne tu es Aegyptius qui ante hos dies tumultum concitaſti, & eduxiſti in deſertum quatuor millia virorum ſicariorum?* Forte hic eſt Aegyptius cuius Ioſephus meminit lib. 21. cap. 17. *Et dixit ad eum Paulus: Ego homo ſum quidē Iudæus à Tarſo.* p, Tarſenſis, *Ciliciæ nō obſcuræ ciuitatis ciuis*. Nā Tarſus metropolis eſt Ciliciæ. Et appoſuit Ciliciæ ad differentiam alterius Tarſi in Bithynia. *Rogo autem te permitte mihi loqui ad populum. Et quum ille permiſiſſet, Paulus ſtans in gradibus,* Aſcenſus ad Sion. *Annuit manu ad plebem. Et magno ſilentio facto, allocutus eſt lingua Hebræa, dicens.*

CAPVT XXII.

VIri fratres & patres audite quā ad vos nunc reddo rationē. Quum audiſſent autem quòd Hebræa lingua loqueretur ad ipſos, magis præſtiterunt ſilentium. Et dixit: Ego ſum vir Iudæus, natus in Tarſo Ciliciæ, nutritus autem in iſta ciuitate ſecus pedes Gamalielis, eruditus iuxta veritatem paternæ legis, æmulator legis. pro, dei, *ſicut vos omnes eſtis hodie. Qui hanc viam perſecutus ſum vſque ad mortem, alligans & tradens in cuſtodias viros ac mulieres, ſicut princeps ſacerdotum mihi teſtimonium reddit, & omnes maiores natu.* Pro, & totus preſbyterorum ordo. Nomen gradus, non ætatis eſt hic presbyter. *A quibus & epiſtolas accipiens ad fratres, Damaſcum pergebam vt adducerem inde vinctos in Hieruſalem vt punirentur. Factum eſt autem eunte me & appropinquante Damaſco, media die ſubito de cœlo circunfulſit.* pro, circūfulgurauit *me*, vt ſuperius declaratum eſt. *Lux copioſa: & decidens in terram.* pro, in ſolum. cuiuſcunque materiæ fuerit. *Audiui vocem de cœlo dicentem mihi, Saule Saule.* pro, Saul

Saul. Hebraice enim locutus eſt Ieſus. *Quid me perſequeris? Ego autem reſpondi, Quis es domine? Dixítque ad me: Ego ſum Ieſus Nazarenus quem tu perſequeris. Et qui mecũ erant lumen quidẽ viderunt.* Deſunt tres dictiones: *Et territi ſunt, vocẽ autem eius nõ audierunt, qui loquebatur mecũ.* Non cõtrariatur hæc ſententia dictis à Luca cap. 9. ꝙ comites Pauli audierunt quidem vocem: quoniam Lucas loquitur de voce Pauli ad Ieſum: hic autem eſt ſermo de voce Ieſu ad Paulum. *Et dixi, quid faciam domine? Dominus autẽ dixit ad me: Surgẽs vade Damaſcum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere. Et quum nõ viderem præ claritate,* pro, gloria, *luminis illius.* Et hinc habes claritatem ſenſibilis lucis appellari gloriam. *Ad manũ deductus à comitibus veni Damaſcum. Ananias autem quidam vir.* Deeſt, religioſus. ſeu ſecundũ alios codices, *Pius ſecundum legem teſtimonium habens ab omnibus cohabitantibus Iudæis, veniens ad me, & ſtans dixit mihi: Saul frater.* pro, Saule frater. Hebræus enim Hebraice locutus deſcribitur. *Reſpice.* pro, recipe viſum. *Et ego eadem hora reſpexi in eum. At ille dixit: Deus patrum noſtrorum præordinauit.* pro, pręparauit, *te vt cognoſceres voluntatẽ eius.* Explicat Ananias rem geſtam in via fuiſſe præparationẽ ipſius Pauli ad cognoſcendum volũtatem dei. *& videres iuſtum.* Ieſum antonomaſice iuſtum appellat: vtpote ſolũ inter homines omni ex parte iuſtum. *Et audires vocem ex ore eius: quia eris teſtis illius ad omnes homines eorum quæ vidiſti & audiſti. & nunc quid moraris? exurge & baptizare, & ablue peccata tua inuocato nomine ipſius.* pro, domini. *Factum eſt autem reuertenti mihi in Hieruſalem & oranti.* pro, reuerſo me in Hieruſalem & orante, *in templo, fieri me in ſtupore mentis.* pro, in ecſtaſi, *& videre illum dicentem mihi, Feſtina & exi velociter ex Hieruſalem, quoniam non recipient teſtimonium tuum de me. & ego dixi: Domine ipſi ſciunt quia.* pro, quòd, *ego eram concludens in carcere, & cædẽs per ſynagogas eos qui credebant in te: & quum funderetur ſanguis Stephani teſtis tui, ego aſtabam & conſentiebam.* Deſunt duæ dictiones. *Morti illius, & cuſtodiebam veſtimenta interficientium illum. Et dixit ad me, vade quoniam ego in nationes longe mittam te. Audiebant autem eum vſque ad hoc verbum: & leuauerũt vocem ſuam, dicentes: Tolle de terra huiuſcemodi. non enim fas eſt eum viuere. Vociferantibus autem eis & proÿcientibus veſtimenta ſua.* Superfluit ſua. *& puluerem iactantibus in aërem.* Proiectio veſtimentorum ad expedite iactandum puluerem in aërem, ipſa autem iactatio pulueris in aërem neſcio quo more ſignificauerit forte Paulum turbatorem non ſolum terræ, ſed cœli. *Iuſſit Tribunus*

induci

induci eum in caſtra. Hinc apparet, gradus in quibus ſtans Paulus allocutus eſt populum, fuiſſe contiguos caſtris quę erãt in Sion, vt dictum eſt, aut forte in Antonia, quæ apud Ioſephum erat ſupra templum. Et in eam conſtat conueniſſe milites Romanorũ: vt Ioſephus refert lib. 20. cap. 10. Minus tamen conſonat in Antonia fuiſſe caſtra tot militum, quoniã turris erat: nõ oppidum, niſi forte adiacẽs ſpatium capax fuerit caſtrorũ, & Antoniæ appellatione intelligatur. *& flagellis cædi & torqueri eum.* pro, & imperauit flagris examinari eum. *vt ſciret propter quam cauſam ſic acclamarẽt ei. & quum aſtrinxiſſet eum loris, aſtanti ſibi Centurioni Paulus dixit ſi.* pro, an, *hominẽ Romanum & indemnatum licet vobis flagellare? Quo audito, Centurio acceßit ad Tribunum, & nuntiauit ei, dicens, Quid acturus es? hic enim ciuis.* pro, homo, *Romanus eſt. Accedens autẽ Tribunus dixit illi: dic mihi ſi.* pro, num, *tu Romanus es? At ille dixit, etiam. & reſpondit Tribunus, Ego multa ſumma.* proculdubio pecuniarũ. *Ciuilitatem hanc conſecutus ſum.* pro, paraui. *Et Paulus ait, ego autẽ & natus ſum. Protinus ergo diſceſſerunt ab illo qui eum torturi.* pro, examinaturi, *erant. Tribunus quoque timuit, poſtquàm reſciuit quia.* pro, ꝙ, *ciuis Romanus eſſet. Et quia.* pro, quòd, *alligaſſet eum.* Timuit enim Tribunus reprehendi ꝙ iuſſu ſuo fuerit Romanus ciuis alligatus ad flagra ſuſcipienda. *Poſtera autem die volens ſcire diligentius.* pro, certum, *qua ex cauſa accuſaretur à Iudæis, ſoluit eum, & iuſsit ſacerdotes conuenire, & omne.* pro, totum, *conciliũ. Et producens Paulum.* extra caſtra, *Statuit inter illos.*

CAPVT XXIII.

INtendens autem in concilium Paulus, ait: Viri fratres, ego omni conſcientia bona conuerſatus ſum ante deum vſque in hodiernum diem. Princeps autem ſacerdotum Ananias præcepit aſtantibus ſibi percutere os eius. Nihil adhuc Paulus dixerat aduerſus aliquem: ſed teſtatus tantũ erat bonitatem conſcientiæ ſuæ (cuius tantũ deus aut ipſe poterat eſſe teſtis) & tamen iniquus iudex non expectato vlteriori progreſſu iubet os eius percuti. ¶ Significanter autem dicit bona conſcientia & non dicit opere bono, quoniam etiam cum perſequebatur eccleſiam dei, bona conſcientia, non tamen bono opere id faciebat. Arbitrabatur enim obſequiũ ſe præſtare deo. *Tunc Paulus dixit ad eum: Percutiet te deus paries dealbate.* Non imprecatur, ſed prænuntiat futuram illius percuſsionem à deo pro peccato percuſsionis iniuſtæ. Quod autem dicit paries dealbate, nõ conuiciando, ſed arguẽdo & manifeſtando illi proprium nomen hypocriſis dicit. Vnde vtrunque explicat. Et primum

mum quidem ꝙ ſit paries dealbatus, dicendo: *Et tu ſedens*, pro, ſedes, *iudicas*. pro, iudicans, *me ſecundum legem*. Ecce paries dealbatus, iudex reſidens ad iudicandum ſecundum legem dei. Totum hoc pulchrum eſt, & propterea aſsimilatur parieti dealbato. Sed quare dixerit percutiet te deus, ſubiungit: *Et contra legem iubes me percuti*. Ecce factum cõtrarium officio, & propterea paries es dealbatus: hoc eſt, officio tantum candidus, facto autem contra ipſum officiũ. & ideo percutieris à deo. *Et qui aſtabant, dixerunt: Summum ſacerdotem dei maledicis?* Acceperunt verba Pauli tanquã conuiciando & vindicando dicta. *Dixit autem Paulus: Neſciebam fratres quia*. pro, quòd, *princeps eſt ſacerdotum*. Tot annis fuerat Paulus extra Hieruſalem vt nõ cognoſceret ſummum ſacerdotem: qui licet ſpecialem haberet habitum in ſacris officiis, nõ tamen ſpecialem habebat habitum in cõmuni conuerſatione. *Scriptum eſt enim*. Exo. 22. *Principem populi tui nõ maledices*. Oritur hic quæſtio duplex. altera an Paulus vere maledixerit. Ex eo enim quòd ipſemet affert legem, principem populi tui non maledices, & excuſat ſe ignorantia perſonæ, apparet ꝙ ipſe verè madedixit ignotum tamen ſibi principem. Ex eo verò quòd Paulus imitator erat Chriſti (qui quum malediceretur non maledicebat: qui quum pateretur, non comminabatur) rationabile non eſt quòd maledicendo reſponderit. Altera eſt, eſto quòd Paulus fuerit excuſatus à maledictione principis, quomodo excuſabitur à maledictione iudicis? ipſe enim cognoſcebat illum eſſe iudicem, dicendo & tu ſedes iudicans ſecundum legem. Et eo minus excuſatur quo dominus Ieſus præcepit, benedicite perſequentibus vos, & non ſolum principibus. ¶ Solutio eſt ꝙ maledicere indicatiue, nullũ peccatum eſt ex ſuo genere. vnde etiã & deo attribuitur, & prælatis ex officio congruit maledicere imperatiue. Propter quod licuit Paulo arguendo iniuſtum virum indicatiue maledicere. Verùm quia multa licita ex proprio genere, ſunt quandoque illicita ex circunſtantia loci, aut temporis, aut perſonæ, propterea quanuis princeps populi mereatur quandoque maledici, non tamen eſt hoc licitũ cuilibet. Ideo lege ſancitum eſt: Principem populi tui ne maledixeris, etiam ſi mereatur. Paulus itaque quanuis authoritate apoſtolatus ſui licite potuiſſet maledicere etiam ſummum ſacerdotem iniuſte agentem: quia tamen cenſebat hoc tunc non expedire, ideo nõ ad excuſandum peccatum, ſed ad excuſandum factum (quòd ſcilicet ignorãter feciſſet) dicit ſe ſcire legem, & affert illam, & ꝙ ſeruaſſet illam ſi

noui

nouiſſet perſonam,tacita ratione:quia ſcilicet tunc nō expediebat vti ſua authoritate aduerſus principem , qua vti expediebat aduerſus iudices iniuſtos. *Sciens autem Paulus quia*.pro,quòd,*vna pars eſſet Sadducaorum , & altera Phariſaorum.* Prudenter Paulus partem Phariſæorum ſuam procurauit facere : vt ſic eorū vnio crudelis aduerſus eum tolleretur. *Exclamauit in concilio, viri fratres ego Phariſaus ſum,filius Phariſai,de ſpe & reſurrectione mortuorum ego iudicor. Et quum hac dixiſſet,facta eſt diſſenſio inter Phariſaos & Sadducaos , & ſoluta eſt multitudo. Sadducai autem dicunt non eſſe reſurrectionem mortuorum , neque angelum,neque ſpiritum.* Immortalis animæ. *Phariſai autem vtraque confitentur.* Quum tria pręmiſiſſet,duo tamen ſupputauit,eo quòd eadem eſſet ratio negandi ſpiritum , & negandi reſurrectionē mortuorum. Propter quod dominus in Euangelio aduerſus Sadducæos de reſurrectione mortuorū , affert textum Moyſi quòd ſpiritus Abraham,Iſaac, & Iacob viuerēt. *Factus eſt autē clamor magnus Et exurgentes quidam Phariſaorum pugnabant dicentes: Nihil mali inuenimus in homine iſto : quòd ſi ſpiritus locutus eſt ei aut angelus.* Deſunt quatuor dictiones: *Ne pugnemus cū deo.* Eodem vſi ſunt Phariſæi argumento quo aliàs vſus fuerat Gamaliel ſuperius,cap.5. *Et quum magna diſſenſio facta eſſet , timens Tribunus ne diſcerperetur Paulus ab ipſis, iuſſit milites deſcendere.* Hinc clare apparet gradus,de quibus fuit ſermo in præcedenti cap.fuiſſe gradus loci caſtrorum. *Et rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in caſtra. Sequenti autem nocte aſſiſtens ei dominus ait : Conſtans eſto ſicut enim teſtificatus es de me in Hieruſalem,ſic te oportet & Roma teſtificari. Facta autē die collegerunt ſe quidam ex Iudais & deuouerunt ſe, dicentes neque manducaturos ſe neque bibituros donec occiderent Paulum. Erant autē plus quàm quadraginta viri qui hanc coniurationem fecerant. qui acceſſerunt ad principem ſacerdotum & ſeniores , & dixerunt : Deuotione deuouimus nos , nihil guſtaturos donec occidamus Paulum. Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum*.pro,&.*concilio.* Duo iſti coniurati petunt. Alterum vt ſignificent Tribuno , vt cras adducat Paulum,&c. Alterum vt ſignificent concilio:hoc eſt,ſignificent iis qui ſunt de cōcilio vt cras congregentur ad conſilium.& hoc vt Tribunus crederet quòd in veritate concilium Iudæorum vellet diligentius examinare Paulum. *Vt adducat.* Deeſt cras, *illum ad vos,tanquam aliquid certius cognituri*.pro,cognituros,*de eo. Nos verò priuſquàm appropinquet, parati ſumus interficere illum. Quum audiſſet autem filius ſororis Pauli inſidias,venit & intrauit in caſtra,nuntiauitq; Paulo*

lo. Vocans autem Paulus ad ſe vnum ex Centurionibus,ait:Adoleſcentem hunc perduc ad Tribunum habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidem aſſumens eū,duxit ad Tribunum,& ait Vinctus Paulus rogauit me hunc adoleſcentem perducere ad te,habentem aliquid loqui tibi. Apprehendens autem tribunus manum illius, ſeceſſit cum eo ſeorſum: & interrogauit illum, Quid eſt quod habes indicare mihi? Ille autem dixit: Iudæis conuenit rogare te,vt craſtina die producas Paulū in concilium,quaſi aliquid certius inquiſituri ſint de illo. Tu verò ne credideris illis. Inſidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui ſe deuouerunt non manducare,neque bibere,donec interficiant eum, & nunc parati ſunt,expectantes promiſſum tuum. Non factum,ſed faciendum. Expectabant enim petituri hoc, vt promitteret producere Paulum. *Tribunus igitur dimiſit adoleſcentem: præcipiens ei ne cui loqueretur quoniam.*pro,quòd *hæc nota ſibi feciſſet. Et vocatis duobus Centurionibus,dixit illis: Parate milites ducentos, vt eant vſque Cæſaream, & equites ſeptuaginta,& lancearios ducentos, à tertia hora noctis, & iumenta parate.* pro, præbete: *vt imponentes Paulum,ſaluum perducant ad Felicem præſidem. Timuit enim ne forte raperent eum Iudæi & occiderent: & ipſe poſtea calumniam ſuſtineret tanquam accepturus pecuniam.*hoc eſt,tanquam permiſiſſet accepturus pecuniam. Tota hæc particula an ſit de textu non eſt certum, quoniā in multis Græcis codicibus non inuenitur. *Scribens ei epiſtolam continentem hæc Claudius Lyſias optimo.*pro,potentiſsimo. *præſidi Felici ſalutem. Virum hunc comprehenſum à Iudæis & incipientem interfici ab eis, ſuperueniens cum exercitu eripui, cognito quia.* pro,quòd, *Romanus eſt: volénſque ſcire cauſam quam obijciebant illi,deduxi eum in concilium eorum. Quem inueni accuſari de quæſtionibus legis ipſorum, nullum verò dignum morte aut vinculis habentem crimen. Et quum mihi perlatum eſſet de inſidijs quas parauerant illi,miſi eum ad te,denuntians & accuſatoribus vt dicāt apud te.Vale. Milites verò ſecundum præceptum ſibi aſſumentes Paulum,duxerunt per noctem in Antipatridem. Et poſtera die dimiſſis equitibus, vt cum eo irent,reuerſi ſunt ad caſtra.* Ducenti milites pedeſtres extra periculum furoris popularis videntes Paulum, reuerſi ſunt ex Antipatride. Quę erat ciuitas ab Herode in honorem patris conſtructa & nominata. *Qui quum veniſſent Cæſaream, & tradidiſſent epiſtolam præſidi, ſtatuerunt ante illum & Paulum. Quum legiſſet autem,& interrogaſſet de qua prouincia eſſet.& cognoſcens quia.* pro,quòd, *de Cilicia eſſet: audiam te inquit cum accuſatores tui venerint. Iuſſitque in prætorio Herodis.*Herodes ſiquidem primus Cæſa-

 ream

ream conſtruxerat:& prætorium ibidem quod ab eo perſeuerauit denominatum conſtruxit. *Cuſtodiri eum.*

CAPVT XXIIII.

Poſt quinque autem dies. Dies iſtos ſupputandos eſſe à captura Pauli, indicant verba Pauli inferius ſubiuncta de diebus duodecim. *Deſcendit princeps ſacerdotum Ananias, cum ſenioribus quibuſdam, & Tertullo quodam oratore, qui adierunt præſidem aduerſus Paulum. Et citato Paulo, cœpit accuſare Tertullus, dicens, Quum.* pro, quòd, *in multa pace agamus per te, & corrigantur.* pro, & officia præſtentur, *multa genti huic per tuam prouidentiam, & ſemper & vbique ſuſcipimus.* pro, comprobamus, optime. pro, præſtantiſſime, *Felix cum omni gratiarum actione. Ne diutius autem te protraham.* pro, detineam, *oro breuiter audias nos pro tua clementia.* pro, humanitate, *Inuenimus hunc hominem peſtiferum.* pro, peſtẽ. Peius enim quàm peſtiferum Paulum nominant, quanto peſtis peior eſt peſtifero, *Et concitantẽ ſeditionem omnibus Iudæis in vniuerſo orbe, & autorem ſeditionis ſectæ Nazarenorum.* Superfluit ſeditionis. Multúmque exaggerant cauſam aduerſus Paulum, dicendo ipſum eſſe autorem ſectæ Nazarenorũ, id eſt, Chriſtianorum: quos à Ieſu Nazareno, Nazarenos appellant. *Qui etiam templum violare.* pro, prophanare, *conatus eſt.* Hoc dicunt quia Aſiani dixerant, quòd Paulus introduxerat Trophimum Gentilem in templum. *Quem & apprehenſum voluimus ſecundum legem noſtram iudicare. Superueniens autem Tribunus Lyſias, cum vi magna eripuit eum de manibus noſtris, iubens accuſatores eius ad te venire, à quo.* Tribunus refertur. *Poteris ipſe iudicans de omnibus iſtis cognoſcere, de quibus nos accuſamus eum. Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita ſe habere.* Qui ſimul cum Tertullo venerant, affirmabant ita ſe habere, vt Tertullus dixerat, *Reſpõdit autem Paulus, ànnuente ſibi præſide dicere. Ex multis annis te eſſe iudicem genti huic ſciens, bono animo pro me ſatisfaciam.* pro, æquiore animo pro mea cauſa reſpondeo. *Potes enim cognoſcere quia.* pro, quòd, *non plures ſunt mihi dies quàm duodecim ex quo aſcendi adorare in Hieruſalem.* A breuitate temporis incipit Paulus: vt manifeſtet præſidi non eſſe opus longa diſcuſsione ad cognoſcẽdum veritatem. Facile enim ſciri poteſt id quod geſtum eſt infra tam paucos dies. Et ſi ſupputaueris vnum diem quo Paulus cum Iacobo fuit, & ſex quibus purificatus perſeuerauit expectans ſeptimũ diẽ, & quinque à captura eius, non plures quàm 12, dies inueniuntur à die quo aſcendit in Hieruſalem, non ſupputatis diebus extremis. *Et*

neque

neque in templo inuenerunt me cum aliquo diſputantem, aut cōcurſum facientē turbæ neque in ſynagogis neque in ciuitate:neque probare poſſunt tibi de quibus me accuſant. pro,nec exhibere mē poſſunt in iis de quibus me accuſant. Ad veritatem ſpectat ſermo Pauli, non ad probationes quas potuiſſent fingere. Potuiſſent enim probare falſis teſtibus:ſed non potuiſſent exhibere ipſum in iis criminibus,in quibus accuſabatur. *Confiteor autem hoc tibi quòd ſecundum ſectam.*pro,viam. Chriſtianā religionem appellat viam,& re vera via eſt ad cœleſtem patriam.*Quā dicunt.*proculdubio Iudæi.*Hæreſim, ſic deſeruio patri & deo meo.* pro,patrio deo,hoc eſt, illi met deo quem coluerunt patres Iudæorum. *Credens omnibus quæ in lege & prophetis ſcripta ſunt:ſpem habens in deum (quam & hi ipſi expectant) reſurrectionem futuram.*Deſunt duæ dictiones:*Eſſe mortuorum,iuſtorum & iniquorum. In hoc & ipſe ſtudeo ſine offendiculo conſcientiam habere ad deum & ad homines ſemper.* Adiungit Paulus ſuæ fidei ac ſpei,ſtudium ſemper habendi conſcientiam tam in iis quæ ſunt ad deū,quàm in iis quæ ſunt ad homines,ſine offendiculo:hoc eſt, ſine hoc, quòd alicui offendiculū ponat, ſine hoc,ꝙ aliquem offendat. Et in hoc explicat propriū charitatis ſtudiū:cuius eſt neminē offendere. Et dixit hoc, ad explicandū Felici ꝙ non ita attendit iis quæ ſunt Chriſtianitatis,vt Iudæos offendat.*Poſt annos autem plures veni,eleemoſynas facturus in gentem meā.*Hinc apparet ꝙ etiam hac vltima vice Paulus eleemoſynas attulit in Hieruſalē fratribus: quæ datæ fuerāt ab eccleſiis in quibus prędicauerat.*Et oblationes & vota.*Superfluit & vota.*In quibus inuenerunt me purificatum in templo.*In quibus oblationibus offerendis purificatū mē inuenerunt in tēplo. *Non cum turba neque cum tumultu, & apprehenderunt me, clamantes & dicentes,tolle inimicum noſtrum.*Iſtæ vltimæ nouem dictiones ſuperfluæ ſunt.*Quidā autē ex Aſia Iudæi.*Ad præcedens verbū inuenerunt hoc refertur. Et eſt ſenſus: Dixi inuenerunt me in templo, non iſti qui hic adſunt, ſed quidam ex Aſia Iudæi.*Quos oportebat apud te præſto eſſe.*vtpote primos accuſatores.*Et accuſare ſi quid haberent aduerſum me,aut hi ipſi dicant.* Debebant primi accuſatores adeſſe,aut iſti qui ſunt hic aduerſum me Iudæi dicāt. *Si quid inuenerunt in me iniquitatis quū ſtē.*pro,ſtāte me.*in concilio.*apud Hieroſolymā.Conſidera Pauli verba.Primo excluſit ab accuſatoribus facultatem exhibendi ipſum talē qualē accuſauerāt,deinde accuſatores ſuos qui inuenerāt ipſum in tēplo, abſentes eſſe declarauit,& demū à præſentibus accuſatoribus qui fuerant præ-

ſentes in concilio Hieroſolymitano(ad quod Paulus à Tribuno deductus fuit) exigit vt dicant ſi quid in ipſo ſtante in concilio inuenerunt iniquitatis. *Niſi de vna hac ſolummodo voce qua clamaui inter eos ſtans.* hoc eſt, niſi hæc dicatur iniquitas quòd clamauerim in medio eorum: *Quoniã.* pro, ꝙ, *de reſurrectione mortuorũ ego iudicor hodie à vobis.* Conſtat enim hanc non poſſe vocari iniquitatem. *Diſtulit.* Legẽdum eſt: *Auditis autem his Felix diſtulit.* ſubaudi iudicium. *Illos certiſsime.* pro, certius, *ſciens de hac via,* hoc eſt, non diſtulit ex ignorantia illorũ, qui ſunt de hac via Chriſtianitatis, ſed habẽs notitiã eorum certiorẽ quàm Tribunus. Quem dixit ſe expectaturum vt cõplaceret Iudæis qui dixerant quòd à Tribuno poſſet Felix ſe informare. Hanc autẽ Felicis ſimulationem teſtãtur, tum Paulus tãto tẽpore detẽtus, tũ nuſquam comparens Tribunus, tum nec Tertullus nec Iudæi amplius ſollicitantes cauſam coram Felice, tum tandem ipſe Felix, in fine officij ſui relinquens Paulum detentum, vt complaceret Iudæis. *Dicens quum Tribunus Lyſias deſcenderit, audiam vos. Iuſsitque Centurioni cuſtodire eum & habere requiem.* pro, relaxationem, ne ſcilicet vinculis aut catenis aſtringeretur, ſed tantum cuſtodiretur. *Nec quenquam de ſuis prohibere miniſtrare ei.* pro, nec quenquam ſuorum, Pauli videlicet, vetaret inſeruire aut adire eum. Deferebat enim ciuilitati Romanę. *Poſt aliquot autem dies veniens Felix.* Diſcurrebat Felix iuxta occurrentia negotia prouinciæ, & propterea dicit veniens. *Cum Druſilla vxore ſua, quæ erat Iudæa.* Niſi Druſilla fuiſſet cauſa huius vocationis, non nominaſſet Lucas Druſillam Iudæam. *Vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidem quæ eſt in Chriſtum Ieſum. Diſputante autem illo de iuſtitia & caſtitate & de iudicio futuro,* Druſilla enim pulcherrima erat, & à Felice tam concupita, vt à prioribus ipſam nuptiis ſeparauerit: vt dicit Ioſephus, & propterea Paulus de caſtitate ſermonem inſeruit. *Tremefactus Felix reſpondit, Quod nunc attinet, vade.* in cuſtodiam deputatam. *Tempore autem opportuno accerſam te, Simul & ſperans, quòd pecunia ei daretur.* Duas cauſas reddit Lucas mouentes Felicem, alteram paſsionis, qua tremefactus eſt, alteram ſpei habendi pecuniam à Paulo ad hoc vt ſuæ libertati redderetur. *A Paulo.* Deeſt, vt ſolueret eum. Erat enim vinctus, etſi non catenis, tamen cuſtodia. *Propter quod & frequenter accerſens eum loquebatur cum eo. Biennio autem expleto.* detentionis Pauli in Cæſarea, *Accepit ſucceſſorem Felix Portiũ Feſtum.* à Nerone miſſum. Vnde apparet Paulũ detentum ſub Claudio Cæſare, & detentio

tionem eius duraſſe vſque ad aduentū Feſti miſsi à Nerone, vt Ioſephus dicit. Nam ſecundo Neronis anno (vt Hieron. dicit) Paulus ductus eſt Romam. Vltimo ergo Claudij, & primo Neronis anno Paulus manſit detentus ibidem. *Volens autem gratiam præſtare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.* non appoſitione vinculorum, ſed non abſolutione à detentione ſub cuſtodia.

CAPVT XXV.

FEſtus ergo cum veniſſet in prouinciam poſt triduum aſcendit Hieroſolymam à Cæſarea. Adierúntque eum. pro, ſignificauerunt autem illi, in Hieruſalem. *Principes ſacerdotum & primi Iudæorum aduerſus Paulum: & rogabant eum, poſtulātes gratiam aduerſus eum, vt iuberet perduci eum in Hieruſalem: inſidias tendentes vt interficerent eū in via.* Sciebant non eſſe iuſtitiæ, vt Paulus perduceretur in Hieruſalem, & propterea petunt hoc gratuito concedendum, perſeuerantes in priſtina malitia inſidiarum. *Feſtus autem reſpondit, ſeruari quidem Paulum in Cæſarea: ſe autem maturius.* pro, breui, *profecturum, qui ergo in vobis (ait) potentes ſunt.* hoc eſt, qui inter vos poſſunt commode venire. *Deſcendentes ſimul ſi quod eſt in viro crimen accuſent eum. Demoratus autem inter eos dies non amplius quàm octo aut decem, deſcendit Cæſaream. Et altera die ſedit pro tribunali & iuſsit Paulum adduci. Qui quum perductus eſſet circunſteterunt eum qui ab Hieroſolyma deſcenderant Iudæi, multas & graues cauſas obijcientes, quas non poterant probare, Paulo rationem reddente quòd neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæſarem quicquam peccauit. Feſtus autem volens gratiam præſtare Iudæis, reſpondens Paulo dixit, Vis Hieroſolymam aſcendere, & ibi de his iudicari apud me? Dixit autem Paulus: Ad tribunal Cæſaris ſto, ibi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, ſicut & tu melius noſti. Si enim nocui aut dignum morte aliquid feci, non recuſo mori. Si verò nihil eſt eorum quæ hi accuſant me, nemo poteſt me illis donare. Cæſarem appello.* A iudice ethnico & declināte ad iniuſtitiam, licuit Paulo ad ſuperiorem illius iudicis etiam Ethnicum appellare, tum propter iuſtitiam, tum propter reuelationem ſibi factā quòd oporteret ipſum Romæ teſtificari de Ieſu Chriſto. Et hæc dicta ſint, ne quiſquā putet Paulum aliud docuiſſe (ſcribendo Corinthiis ne coram iudice Ethnico litigarent) & aliud feciſſe. Erat enim iam cauſa eius ſub iudice Ethnico. *Tunc Feſtus cum concilio locutus reſpondit.* Cōſuluit enim cœtum ſapientū ſibi aſsiſtētium antequàm reſponderet appellationi. *Cæſarem appellaſti? Ad Cæſarem ibis. Et quum dies aliquot trāſacti eſſent, Agrippa rex.* Iſte Agrippa filius fuit Agrip-

pæ regis quem Lucas appellauit Herodem: qui ſic miſerabiliter obiit. Et iſte quoque Agrippa filius Agrippæ factus eſt rex à Claudio Cæſare (vt Ioſephus refert) prius Chalcidis, deinde tetrarchiæ olim Philippi & Trachonitidis, &c. non tamen Iudææ, ſed Iudæa ſub ſpeciali præſide gubernabatur. *Et Bernice.* ſoror Agrippæ, quæ fuerat neptis & vxor regis Chalcidis, & erat ſoror Druſillæ vxoris Felicis. Hæc tamen à Ioſepho nominatur Beronice. *Deſcenderunt Cæſaream ad ſalutandum Feſtum. Et quum dies plures ibi morarentur, Feſtus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam eſt derelictus à Felice vinctus, de quo quum eſſem Hieroſolymis, ſignificauerunt mihi principes ſacerdotum & ſeniores Iudæorum, poſtulantes aduerſus illum damnationem. Ad quos reſpondi quia.* pro, quòd, *non eſt conſuetudo Romanis donare aliquem hominem.* pro, gratificari in interitum alicuius hominis. Hæc enim reſponſio directe quadrat petentibus damnationem Pauli. *Priuſquàm is qui accuſatur, præſentes habeat accuſatores, locúmque defendẽdi accipiat ad abluenda crimina quæ ei obijciuntur. Quum ergo huc conueniſſent, ſine vlla dilatione in ſequenti die ſedens pro tribunali iuſſi adduci virum. De quo quum ſtetiſſent accuſatores, nullam cauſam deferebãt de quibus ego ſuſpicabar malum.* pro, ſuper iis de quibus ego ſuſpicabar. Suſpicabatur ſiquidẽ Feſtus Iudæos accuſaturos Paulum de crimine aliquo, non de quæſtionibus legis Moyſi. *Quæſtiones verò quaſdam de ſua ſuperſtitione habebant aduerſus eum.* Religionẽ Iudaicam ſuperſtitionem appellat. *Et de quodam Ieſu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere. Hæſitans autẽ ego.* Occultãdo veram cauſam quam Lucas ſuperius expreſſit (videlicet volens gratiã præſtare Iudæis) dicit hæſitans autẽ ego. *De huiuſmodi quæſtione, dicebam ſi vellet ire Hieroſolymam, & ibi iudicari de iſtis. Paulo aũt appellãte vt ſeruaretur Auguſti cognitioni, iuſſi ſeruari eum donec mitterem eum ad Cæſarem. Agrippa autẽ dixit ad Feſtum, Volebam & ipſe hominem audire. Cras inquit audies eum. Altera autẽ die quum veniſſent Agrippa & Bernice cũ multa ambitione.* pro, oſtentatione, *& introiſſent in auditorium cũ Tribunis & viris principalibus ciuitatis, iubente Feſto adductus eſt Paulus. Et dixit Feſtus, Agrippa rex, & oẽs qui ſimul adeſtis nobiſcum viri, videtis hunc hominem de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me Hieroſolymis, petentes & acclamantes nõ oportere eum viuere amplius. Ego verò comperi nihil dignum morte eum admiſiſſe. Et ipſo autem hoc appellante, ad Auguſtũ iudicaui mittere. de quo quid certũ ſcribam domino, nõ habeo. Propter quod perduxi eum ad vos, & maxime ad te rex Agrippa, vt interrogatione facta habeã quod ſcribã: Sine ratione enim*

mihi

mihi videtur mittere vinctum,& cauſas eius non ſignificare. Hæc omnia quæ Feſtus dixit Agrippæ & primoribus viris,ad colorandũ hanc Pauli vocationem ad inſtantiam Agrippæ protulit.

CAPVT XXVI.

A*Grippa verò ad Paulum ait:permittitur tibi loqui pro temetipſo. Tunc Paulus extenta manu.* vtraque verſus Agrippam, in ſignum gratiarũ actionis. *Cœpit rationem reddere. De omnibus quibus accuſor à Iudæis,rex Agrippa æſtimo.* pro, exiſtimo, *me beatum.* Et hic fiat comma. *Apud te quum ſim me defenſurus hodie.* Ita quòd apud te,refertur ad defenſurus. *Maxime te ſciente omnia,* pro,omnes. Et aduerbium maxime,determinat participiũ ſciente. Ita ꝙ ordo literæ eſt,te maxime ſciente omnes. *Quæ apud Iudæos ſunt conſuetudines & quæſtiones. Propter quod obſecro,patienter me audias. Et quidem vitam meam à iuuentute(quæ ab initio fuit in gente mea in Hieroſolymis) nouerunt omnes Iudæi,præſcientes me ab initio (ſi velint teſtimonium perhibere)quoniam ſecundum certiſsimam,* pro,ꝙ ſecundum exactiſsimã, *ſectã noſtræ religionis vixi Phariſæus.* Cõmendat Paulus ſectã Pharıſaicam,præponens illã tã Sadducæorũ ſectæ quàm cõmuni Iudæorum vitæ. *Et nunc in ſpe quæ ad patres noſtros repromiſsiõis facta eſt à deo, ſto iudicio ſubiectus.in qua.* pro,in quam, *duodecim tribus noſtræ.* Deeſt, inſtãter, *nocte ac die ſeruientes.* hoc eſt colentes deum. *Sperant peruenire.* Et relatiuum in quã, refert repromiſsionẽ,in quã repromiſsionem ſperant peruenire duodecim tribus,&c. Et eſt ſermo de repromiſsione regni Meſsiæ. *De qua ſpe accuſor rex Agrippa à Iudæis.* Intellige ſimiliter de ſpe promiſsi regni Meſsię in reſurrectione mortuorum. Vnde & ſubdit ſtatim, *Quid.* pro,cur, *incredibile iudicatur apud vos ſi deus mortuos ſuſcitat?* Et apud Gentiles & apud Sadducæos omnino incredibile iudicabatur:& apud Iudæos incredulos iudicabatur incredibile quòd de facto deus mortuum Ieſum ſuſcitauit. *Et ego quidẽ exiſtimaueram me aduerſus nomen Ieſu Nazareni debere multa cõtraria agere:quod & feci Hieroſolymis,& multos ſanctorum ego in carceribus incluſi,à principibus ſacerdotum poteſtate accepta. Et quum occiderentur.* Hinc apparet ꝙ non ſolus Stephanus fuit in illa prima perſecutione eccleſiæ occiſus. Si enim ſolus occiſus fuiſſet, non diceret in numero plurali quum occiderentur. *Detuli ſententiam.* In cauſa mortis,ſententia Iudæorũ non erat ſufficiens,eo quòd Romanis erat reſeruata. Paulus itaque detulit ſententiã,à principibus ſacerdotum ad præſidẽ,vt eius authoritate robur haberet:& inde ſubſcriptam à præſide ſentẽtiam deferebat. Veriſimile enim

eſtꝙ poſt Chriſti mortẽ cõuenerunt principes ſacerdotum cum Pilato, vt ipſi quidem inquirerẽt, & iudicarẽt reos mortis ob nouam Chriſtianitatis viam, non tamen exequente. niſi roborata à præſide ſententia. *Et per omnes ſynagogas frequenter puniens eos, cõpellebam blaſphemare: & amplius inſaniens in eos, perſequebar vſque in exteras ciuitates. In quibus.* officiis. *Dum irem Damaſcum cum poteſtate & permiſſu principum ſacerdotum, die media in via vidi rex de cælo ſupra ſplendorem ſolis circunfulſiſſe me lumen, & eos qui mecum ſimul erant: omneſq; nos quum decidiſſemus in terram.* Non contrariatur hæc ſentẽtia verbis Luc. 9. c. viri autẽ, qui comitabãtur cum eo ſtabant ſtupefacti: quoniã vtrunq; eſt verũ. Primũ enim tam Paulus quàm illi deciderunt in terram, ſed illi qui exterriti ceciderant, ſtatim ſurrexerunt, & ſtabant ſtupefacti poſtquã ſurrexerant, audientes Paulũ reſpondentẽ, & non audientes, nec videntes cum quo Paulus loqueretur. *Audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule Saule.* pro, Saul Saul. Sic enim dicitur Hebraice. *Quid me perſequeris? durum eſt tibi contra ſtimulum.* pro, ſtimulos, *calcitrare: ego autem dixi, quis es domine? Dominus autẽ dixit, ego ſum Ieſus Nazarenus quẽ tu perſequeris. Sed exurge & ſta ſuper pedes tuos.* Expectauit Paulus proſtratus vt iuſſus ſurgeret: alij autem iniuſſi ſurrexerant: vtpote qui ſolo terrore ceciderant, nihil intra ſeipſos ſpiritualis motus verſus Ieſum ſentientes: cuius oppoſitum erat intus in Paulo: vt verba eius teſtantur. *Ad hoc enim apparui tibi vt conſtituã.* pro, vt præparẽ, *te miniſtrum & teſtem eorum, quæ vidiſti, & eorũ quibus.* pro, in quibus. *apparebo tibi.* Et dixit hoc propter ea quæ reuelauit ei illo triduo quo non manducauit neque bibit. *Eripiens te de populis.* pro, populo, *& gentibus in quas.* pro, in quos, *nunc ego mitto te.* Ereptionem promittit Pauli tam à populo Iudęorũ, quã ab Ethnicis: ad vtroſq; enim illũ ſe mittere teſtatus eſt, dicẽdo Ananiæ, vt portet nomẽ meũ corã regibus, &c. *Aperire oculos eorũ vt conuertantur à tenebris ad lucẽ, & de poteſtate Satanæ ad deũ, vt accipiãt remiſſionem peccatorũ, & ſortẽ inter ſanctos per fidem quæ eſt in me. Vnde rex Agrippa, non fui incredulus cœleſti viſioni: ſed iis qui ſunt Damaſci primum, & Hieroſolymis, & in omnem regionem Iudææ, & gentibus annuntiabam, vt pœnitentiã agerent, & conuerterentur ad deum, digna pœnitentiæ opera facientes. Hac ex cauſa me Iudæi in templo comprehenſum tentabant interficere. Auxilio autẽ adiutus dei, vſque in hodiernum diem ſto, & teſtificans minori atque maiori, nihil extra dicens quàm ea quæ prophetæ locuti ſunt futura eſſe & Moyſes, ſi paſſibilis Chriſtus, ſi primus ex reſurrectione mortuorũ lumen*

annun

annuntiaturus populo & gentibus. Sic abſque vllo verbo ſubſtantiuo Græcè habetur. Et eſt ſenſus quod ego teſtificor ea, quæ prophetæ prædixerunt futura ſuper veritate harū conditionalium, hoc eſt, non aliter prædixerunt futura, niſi per Chriſtum paſſibilē, & per Chriſtum primū ex reſurrectione mortuorū annuntiaturum populo & gentibus lumen. Affirmat enim Paulus ꝙ ipſe teſtificatur & prædicat regnū dei, regnū Meſsiæ, & ea quæ ſunt regni cœlorum, quæ Moyſes & prophetæ prædixerūt futura, nō abſolute, ſed ſi Chriſtus paſsibilis: hoc eſt, niſi per Chriſtum paſſibilem: & ſimiliter ſi Chriſtus ex reſurrectione, &c. Si enim hæc duo (ſ. paſsibilitas Chriſti, & reſurrectio Chriſti) ad notificandū mundo lumen fidei ſubtraherentur, non eſſent ventura, quæ prophetæ dixerunt ventura. Hoc eſt quod aſſeuerat Paulus: quia in his duobus articulis pēdent omnia fidei Chriſtianæ, pendet cōſonantia euangelij ad legē & prophetas. Hoc eſt quod directe militat aduerſus Iudæos credentes prophetis. vnde hinc Paulus adoritur Agrippā, dicendo, credis prophetis, &c. *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Feſtus magna voce dixit, Inſanis Paule, multæ te literæ ad inſaniā cōuertūt. Et Paulus, Nō inſanio, inquit, optime Feſte, ſed veritatis & ſobrietatis verba loquor. Scit enim de his rex, ad quē & conſtanter loquor. latere enim eum nihil horum arbitror: neque enim in angulo quicquā horū geſtū eſt. Credis rex Agrippa prophetis? ſcio quia.* pro, ꝙ, *credis.* Erat enim Agrippa ex genere magni Herodis, & Iudæus fide, circuncisione, & profeſsione. Vnde & de ſorore eius Lucas dixit, cū Druſilla Iudæa. *Agrippa autem ad Paulū: in modico.* pro, in pauco, *ſuades me fieri Chriſtianū.* hoc eſt, in pauco tempore, in pauco ſermone quo mecū locutus es, ſuades (ſiue perſuades) me Chriſtianū fieri. Admiratiue legendum eſt. Et dictio Græca ſignificat tam ſuadere quàm perſuadere. ¶ Et legendum eſt in pauco: quia multo opponitur paucū: & conſtat Paulū reſpondiſſe & in multo. *Et Paulus, Opto apud deū, in modico et in magno.* pro, & in pauco & multo, ſermone, tēpore, *Non tantū te, ſed etiā omnes qui audiunt hodie fieri tales qualis & ego ſum, exceptis vinculis his. Et exurrexit rex & præſes & Bernice, & qui aſsidebant eis. Et quum ſeceſsiſſent, loquebantur adinuicem, dicentes, quia.* pro, ꝙ, *nihil morte aut vinculis dignū quid fecit homo iſte. Agrippa autem Feſto dixit, Dimitti poterat homo hic, ſi non appellaſſet Cæſarem.*

CAPVT XXVII.

V*T autem iudicatum eſt nauigare nos in Italiam, tradiderūt Paulum cum reliquis cuſtodijs,* pro, tradiderūt & Paulum, & quoſdam

dam alios vinctos, *Centurioni, nomine Iulio, cohortis Auguſtæ*. Hoc eſt vni ex centurionibus cohortis quæ appellabatur Auguſta. *Aſcendentes autẽ nauẽ Adrumetinã*. Incertũ eſt an à ciuitate Africæ an à Miſsiæ, an ab inſula Lycia hoc nomen deductum ſit. *Incipiẽtes nauigare circa Aſiæ loca, ſuſtulimus perſeuerante nobiſcum Ariſtarcho Macedone Theſſalonicenſi*. cuius in 20. ca. facta eſt mentio. *Sequẽti autẽ die venimus Sidonem. humanè autẽ tractans Iulius Paulum, permiſit ad amicos ire, & curam ſui agere. Et inde quum ſuſtuliſſemus, ſubnauigauimus Cyprum, propterea quòd eſſent venti contrarij. Et Pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lyſtram*. Pro, Myram, *quæ eſt Lyciæ, & ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, tranſpoſuit nos in eam. Et quum multis diebus tarde nauigaremus, & vix deueniſſemus contra Gnidum prohibente nos vento, abnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem*. ciuitatem maritimam Cretæ. *Et iuxta nauigantes, venimus in locum quendam qui vocatur Boniportus*. Pro, Pulchriportus, numeri pluralis. *Cui iuxta erat ciuitas Thalaſſa*. Pro, Laſæa. Quæ & ipſa ciuitas eſt Cretæ vicina Pulchriſportubus. *Multo autem tempore peracto, & quum iam non eſſet tuta nauigatio (eo quòd ieiunium iam præteriſſet*. pro, ob id quoque ꝙ iam vltra tempus ſuſtinuiſſent inediã) *conſolabatur*. pro, hortabatur, *eos Paulus dicens eis, Viri video quòd cum iniuria & multo damno, non ſolũ oneris & nauis, ſed etiam animarum noſtrarum incipit eſſe nauigatio. Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat quàm iis quæ à Paulo dicebantur. Et quum aptus portus non eſſet ad hyemandum, plurimi ſtatuerunt conſilium nauigare inde: ſi quo modo poſſent deuenientes Phœnicen hyemare, portũ Cretæ reſpicientem ad Aphricum & ad Chorum*. Explicat Lucas Phœnicen (non Syriæ prouinciam, ſed portum Cretæ) reſpicientẽ ad duos ventos, Aphricum & Chorum. *Aſpirante autem Auſtro exiſtimantes propoſitum ſe tenere, quum ſuſtuliſſent de Aſſon*. Oppidulum creditur Cretæ. *Legebant Cretam. Non poſt multum autem miſit ſe contra ipſam ventus Typhonicus, qui vocatur Euro Aquilo. Quumq; arrepta eſſet nauis, & non poſſet conari in ventum*. Hoc eſt, non poſſet reſiſtere vento contrario, *data naue flatibus ferebamur. In inſulam autem quandam decurrentes quæ vocatur Cauda*, pro, Clauda, *vix potuimus obtinere ſcaphã*. Hoc eſt, vix potuimus ſcaphã quæ poſt nauẽ trahi ſolita erat in mari, obtinere intus vt poneremus eam in naui. *Qua ſublata* à mari in nauem. *Vtebantur adiutorijs ac cingentes nauẽ (timentes ne in Syrtim inciderent) ſubmiſſo vaſe ſic ferebantur*. Hoc eſt, vtebãtur nautæ adiutoriis militũ aliorũque qui

erant

erant in naui ad ſuccingẽdum nauem extrinſecus demiſſo vaſe: hoc eſt, demiſſa multitudine vaſorũ vacuorum quæ appellantur dolia. His enim ſuccinxerũnt nauẽ: vt ſi incideret in Syrtim (hoc eſt, in mare arenoſum valde periculoſum) nauis ad neutrũ latus deflecteretur, doliis ipſam ſuſtinentibus in arena ex vtroque latere. ¶ Sunt autem Syrtes inter Africam & Aegyptum periculoſiſsima loca propter arenam ibidẽ. *Valida autẽ nobis tempeſtate iactatis, ſequenti die iactum fecerunt: & tertia die ſuis manibus armamenta nauis proiecerunt.* pro, noſtris manibus armamenta nauis proiecimus. *Neque autem ſole neque ſyderibus apparentibus per plures dies, & tempeſtate non exigua imminente, iam ablata erat ſpes omnis ſalutis noſtræ. & quum multa ieiunatio*, pro, inedia, *fuiſſet, tunc ſtans Paulus in medio eorũ, dixit, oportebat quidem ô viri audito me non tollere.* pro, ſoluere, *à Creta, lucriq́; facere.* pro, accerſere, *iniuriam hanc.* ventorum & maris. Et negatio negat tam ſoluere quàm accerſere. Fuit enim velut accerſita tam iniuria quàm iactura, ex eo ꝙ poterãt manere in Creta: *& iniuriam. & nũc ſuadeo vobis*, pro, hortor vos, *bono animo eſſe: amiſsio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquàm nauis. Aſtitit enim mihi hac nocte angelus dei, cuius ego ſum.* Relatiuum deum refert. Nõ dicit cuius ego ſum Apoſtolus, ſed abſolute cuius ego ſum: ad ſignificandum ſe ſecundum eſſe, eſſe dei. Et deinde addidit ſecundũ operari ſubiungendo, *cui ſeruio, dicens, Ne timeas Paule, Cæſari te oportet aſsiſtere: & ecce donauit tibi deus omnes qui nauigant tecum. Propter quod bono animo eſtote viri. Credo enim deo quia.* pro, quòd, *ſic erit quemadmodum dictum eſt mihi: in inſulam autem quandam oportet nos deuenire. Sed poſteaquam quartadecima nox ſuperuenit nauigantibus nobis in Adria.* Hoc eſt, in mari Adriatico, maſculini enim generis eſt & numeri ſingularis. *Circa mediam noctem ſuſpicabantur nautæ apparere ſibi aliquã regionem. Qui & ſubmittentes bolidem.* Bolis plumbeum pondus eſt funiculo affixum, quo ad explorandum profunditatem vtuntur nautæ. *Inuenerunt paſſus viginti, & puſillum inde ſeparati inuenerunt paſſus quindecim. Timentes autem ne in aſpera loca incideremus, de puppi mittentes ancoras quatuor, optabant diem fieri. Nautis verò quærentibus fugere de naui, quum miſiſſent ſcapham in mare.* Hinc clare apparet quòd ſcapham ſuſtulerant ex mari in nauem: vt ſupra expoſuimus. *Sub obtentu quaſi inciperent à prora ancoras extendere.* pro, ſub prætextu tanquam à prora ancoras extenſuri. Iecerant ancoras à parte poſteriori nauis. fingebant autem nautæ quòd à parte anteriori nauis vellent cum ſcapha extendere ancoras.

Dixit

Dixit Paulus Centurioni & militibus, niſi hi in naui mãſerint, vos ſalui fieri non poteſtis. Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ: & paßi ſunt eam excidere. Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes ſumere cibum, dicens: Quartadecima die expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes. Humano modo loquitur: quo qui valde parum comedit, nihil comediſſe dicitur. Iſti nanq; tanto tẽpore concuſsi minimum quid quandoque accipiebant illis diebus: alioquin non vixiſſent, & propterea Paulus dicit nihil accipientes. *Propter quod roge vos accipere cibum pro ſalute veſtra: quia nullius veſtrum capillus de capite peribit. Et quum hæc dixiſſet, ſumens panem gratias egit deo in conſpectu omnium: & quum fregiſſet, cœpit manducare. Animæquiores.* pro, bono animo, *autem facti omnes, & ipſi aſſumpſerunt cibum. eramus verò vniuerſæ animæ in naui ducentæ, ſeptuaginta ſex, & ſatiati cibo, alleuiabant nauem iactantes triticum in mare. Quum autem dies factus eſſet, terram non agnoſcebant: ſinum verò quendam conſiderabant habentem litus, in quem.* pro, in quod, *cogitabant ſi poſſent eijcere.* pro, pellere, *nauẽ. & quum ancoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes iuncturas gubernaculorum.* Si de temone eſt ſermo, in prõptu ratio eſt laxationis eorum, quibus temo alligatur naui, vt temo nataret: alioquin potuiſſet nocere potius impactioni nauis in terram, quam procurabant. *Et leuato artemone.* hoc eſt, & eleuatis carbaſis. artemon enim ſpecies eſt carbaſorum. *Secundũ auræ flatum tẽdebãt ad litus, & cum incidiſſent in locum Dithalaſſum.* pro, in locum Bimarem. hoc eſt, in locum medium inter duo maria. *Impegerunt nauem, & prora quidem fixa manebat immobilis puppis verò ſoluebatur à vi maris. Militum autẽ cõſilium fuit vt cuſtodias.* pro, vinctos. *occiderent, ne quis quum enataſſet effugeret. Centurio autem volens ſeruare Paulum, prohibuit fieri. Iußitq; eos qui poſſent natare, emittere ſe primos & euadere, & ad terrã exire: & cæteros.* Hic fiat comma. *Alios in tabulis ferebant.* Superfluit ferebant. refertur eñ ad verbum iuſsit. *Quoſdam ſuper ea quæ de naui erant.* Deficientibus tabulis iuſsit alios ſuper fragmẽta nauis ſaluari. Nauẽ enim habebãt pro perdita. & propterea fractioni exponebatur. Tali ſiquidem prouidentia & omnes ſaluauit, & neminem perdidit vinctorum. primi enim omnium deſcendebãt cuſtodes aliorum. *Et ſic factum eſt vt omnes animæ euaderent ad terram.*

CAPVT XXVIII.

E*T quum euaſiſſemus.* pro, euaſiſſent, *tunc cognouimus quia.* pro, cognouerunt quòd, *Mytilene.* pro, Melite, *inſula vocabatur.* Eſt autem Melite inſula inter Epirum & Italiam. *Barbari verò*

pra

preſtabant non modicam humanitatem nobis. Accenſa enim pyra, reficiebant nos omnes propter imbrem qui imminebat & frigus. Quum congregaſſet autem Paulus ſarmentorum aliquantam multitudinem, & impoſuiſſet ſuper ignem, vipera à calore quum proceſſiſſet inuaſit manũ eius. Vt verò viderunt Barbari pendentem beſtiam de manu eius, adinuicem dicebant: Vtique homicida eſt homo hic: qui quum euaſerit de mari, vltio non ſinit eum viuere. Et ille quidem excutiẽs beſtiam in ignem, nihil mali paſſus eſt. At illi exiſtimabant eum in tumorem conuertendum, & ſubito caſurum, & mori. pro, at illi exiſtimabant futurũ vt inflammaretur aut concideret repente mortuus. Hoc eſt, vt inflammaretur manus, & ſic ſucceſsiue brachium, &c. Appellamus enim membrum inflammatũ quum ipſum valde rubere cernimus. Putarũt iſti aut ꝙ venenum recto itinere peteret cor & tolleret vitam, aut ꝙ traheret ad manum inflammationẽ. *Diu autem illis expectantibus & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes ſe dicebant eum eſſe deum. In locis autem illis erant prædia principis inſulæ, nomine Publij: qui nos ſuſcipiens triduo bene exhibuit.* pro, tractauit. *Contigit autem patrem Publij febribus & dyſenteria vexatum iacere. ad quem Paulus intrauit. Et quum oraſſet & impoſuiſſet ei manus, ſaluauit.* pro, ſanauit eum. Aduerte hic quòd impoſitio manuum ab apoſtolis fiebat (vt ſuperius pluries diximus) abſque alicuius ſacramẽti collatione. *Quo facto, & omnes qui in inſula habebant infirmitates, accedebant & curabantur. Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt: & nauigantibus impoſuerunt quæ neceſſaria erant. Poſt menſes autem tres.* Quibus fuerunt in inſula Melites. nam, vt ſupra dictum eſt, quærebant locum in quo poſſent hyemare. *Nauigauimus in naui Alexandrina quæ in inſula hyemauerat, cui erat inſigne Caſtorum*, pro, inſignita Iouis filiis. hoc eſt, Caſtore & Polluce. Nominibus vſus eſt Lucas ſolitis. conſueuerãt enim Caſtor & Pollux nominari Iouis filij. *Et quum veniſſemus Syracuſas, manſimus ibi triduo. Inde circumlegentes.* proculdubio Trinacriam. *Peruenimus Rhegium*, Ciuitatẽ Calabriæ è regione Meſſanæ. *Et poſt vnum diem flante auſtro ſecunda die venimus Puteolos.* Ciuitas eſt maritima prope Neapolim verſus Romam. *Vbi inuentis fratribus rogati ſumus manere apud eos dies ſeptem, & ſic venimus Romam.* hoc eſt, ad portum Romanum. *Et inde quum audiſſent fratres de nobis.* Ordo literæ eſt: Et quum fratres audiſſent inde (hoc eſt ex portu Romano) de nobis. Et eſt ſenſus: & quũ fratres exiſtentes Romæ audiſſent de nobis ex Romano portu, ꝙ appuleramus illuc, *Occurrerunt nobis vſque ad Appij forum & tribus taber-*

nis

nis.pro,tres tabernas.Vterque locus inter portum Romanum & Romam ſitus eſt. Non eſt hic ſermo de ciuitate quæ vocatur Appij forum.quum illa longe diſtet à Roma. Paulus autē poſtquam ad portum venit Romanum pergens Romam,obuios habuit iſtos fratres:conſtat autem quòd portus Romanus non diſtat à Roma quatuordecim miliaribus Italicis.*Quos quum vidiſſet Paulus,gratias agens deo, accepit fiduciam. Quum autem veniſſemus Romam.* Hinc apparet ꝙ prius appellatione Romæ intellexit portum Romanū.Et deſunt hic quinque dictiones:Centurio tradidit vinctos principi exercitus. *Permiſſum eſt autem Paulo permanere ſibimet.*pro,manere apud ſemetipſum. hoc eſt, in proprio hoſpitio: ad differentiam deputatorum vt manerent in carcere aut loco publico. *Cum cuſtodiente ſe milite. Poſt tertium autem diem conuocauit primos Iudæorum.Quúmque veniſſent,dicebat eis: Ego viri fratres, nihil aduerſus plebem faciens aut morem paternum, vinctus ab Hieroſolymis traditus ſum in manus Romanorum.* Verum dixit tacēs à quo:quoniam occaſionaliter traditus fuit in manus Romanorum ab orto tumultu in Hieruſalem. ea enim occaſione Tribunus accepit eum in Hieruſalem:vt patet cap.21. *Qui quum interrogationem de me habuiſſent, voluerunt me dimittere.* Non loquitur Paulus de volūtate deliberata, ſed de velleitate.voluiſſent enim illum dimittere,niſi affectus complacendi Iudæis præualuiſſet apud eos. Vnde & contradictionem Iudæorum obſtitiſſe dicit, quæ non deliberatæ volūtati,ſed velleitati obſtitit.*Eo quòd nulla eſſet cauſa mortis in me.Contradicentibus autem Iudæis,coactus ſum appellare Cæſarem,non quaſi gentem meam habens aliquid accuſare.Propter hanc igitur cauſam rogaui vos videre & alloqui: Propter ſpem enim Iſrael.* hoc eſt, propter ſpem, quam habet populus Iſrael, ſpem ſcilicet regni Meſsiæ. *Catena hac circundatus ſum. At illi dixerunt ad eum:Nos neque literas accepimus de te à Iudæa,neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit aut locutus eſt quid de te malum. Rogamus autem, à te audire quæ ſentis.nam de ſecta hac notum eſt nobis, quia.*pro,quòd,*vbique ei contradicitur.* Et eſt ſermo de ſecta Chriſtianorum. *Quum conſtituiſſent autem illi diem, venerunt ad eum in hoſpitium plurimi.*pro,complures.*Quibus exponebat teſtificans regnū dei, ſuadénſque eis de Ieſu ex lege Moyſi & prophetis à mane vſque ad veſperam. Et quidam credebant ijs quæ dicebantur: quidam verò non credebant. Quúmque inuicem non eſſent conſentientes, diſcedebant,dicente Paulo vnum verbum,quia.*pro,quòd,*bene ſpiritus ſanctus locutus eſt per Eſaiam prophetam,*cap.6.*Ad patres noſtros,dicens: Vade ad populum*

populum iſtum & dic, Aure. corporis. *Audietis & non intelligetis.* doctrinam euangelicam. *Et videntes videbitis,* ſigna & miracula. *Et non perſpicietis.* internam in Ieſu diuinam virtutem. *Incraſſatum eſt enim cor populi huius.* Ecce meritum pœnæ antedictæ (videlicet non intelligere nec perſpicere) incraſſatio cordis: hoc eſt, voluntatis occupatio ab effectibus propriis. *Et auribus grauiter audierunt.* Inde prouenit malus auditus velut ſemiſurdorum. Et eſt ſermo de internis auribus: & ſimiliter de internis oculis quum ſubditur: *Et oculos ſuos compreſſerunt,* ad non aut male videndum. Totum ergo meritum ex eorum deſcribitur voluntate. *Ne forte.* pro, quando, *videant oculis.* internis. *Et auribus audiant.* internis. *Et corde intelligant.* hoc eſt, & cor applicent ad intelligendum. *Et conuertantur,* ad veritatem euangelicam. Totum hoc effectus eſt meriti eorum, non intentus ab eis, ſed ex facto eorum interno proueniens. *Et ſanem eos.* Iſte dei effectus efficeretur, ſi Iudæi non redderent ſeipſos indiſpoſitos ex ſupradicto affectu proprio. *Notum ergo ſit vobis quoniam.* pro, quòd, *gentibus miſſum eſt hoc ſalutare dei: & ipſi audient. & quum hæc dixiſſet exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter ſe quæſtionem. Manſit autem biennio toto in ſuo conductu.* pro, conducto. proculdubio hoſpitio. *Et ſuſcipiebat omnes.* tam Iudæos quàm Ethnicos. *Qui ingrediebantur ad eum, prædicans regnum dei, & docens quæ ſunt de domino Ieſu Chriſto cum omni fiducia ſine prohibitione.* Explicat Lucas quòd per totum biennium nullus inhibuit Paulo prædicationẽ Euangelij in ſuo hoſpitio. Quid poſtea ſecutum ſit, neſcitur, niſi quantum ex Epiſtolis Pauli coniicere licet. Amen.

Caietæ in die ſacro Apoſtolorum Petri & Pauli, M. D.XXIX.

¶ Commentariorum Thomæ de Vio Caietani, Cardinalis ſancti Xyſti, in epiſtolas Pauli & Acta Apoſtolorum, per Ioannem Danielis, S. D. N. Papæ pœnitentiarium ac authoris operis alumnum diligenter recognitorum,

FINIS.

1-6